This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

W Cyc 148 [6]

HARVARD COLLEGE
LIBRARY

FROM THE FUND OF
CHARLES MINOT
CLASS OF 1828

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Winkler Prins'

Geïllustreerde Encyclopaedie

DERDE, GEHEEL OM- EN BIJGEWERKTE DRUK

Digitized by Google

Druk van H. J. van de Garde & Co. — Zalt-Bommel.

Digitized by Google

Winkler Prins' Geïllustreerde Encyclopaedie.

Derde, geheel om- en bijgewerkte druk

onder hoofdredactie van

Henri Zondervan

met medewerking van vele geleerden en specialiteiten.

Zesde Deel

David van Bourgondië—Epacrideeën

Met 9 kaarten, 9 gekleurde en 26 zwarte buitentekst-platen en 282 afbeeldingen in den tekst.

© Amsterdam
Uitgevers-Maatschappy „Elsevier"
1907.

Digitized by Google

~~Ref 5014.72~~

~~Pier 3.28~~

~~Ref 4884.5~~

~~RR 2047.4~~

W Cyc 148 (6)

HARVARD COLLEGE
OCT 14 1907
LIBRARY.

Minot Lund

Digitized by Google

D.

David van Bourgondië, een onechte zoon van *Philips van Bourgondië*, werd in het begin der 15de eeuw geboren. Op aandrang van zijn vader, graaf van Holland en Zeeland, werd hij tot bisschop van Utrecht benoemd. Hij was een oorlogszuchtig en despotiek kerkvorst, die op het gezag steunde van zijn vader en zijn broeder. Zijn groote willekeur mishaagde echter zóó aan de burgerij, dat zij *Engelbert van Cleef* tot bisschop benoemde. Ten gevolge van de daardoor ontstane partijschappen moest paus *Sixtus IV* tusschen beide komen en het gezag van *David* met den ban handhaven. Wel maakte de bisschop zich van Utrecht meester, maar de stad werd weer door de tegenpartij ingenomen en hij zelf, van alles beroofd, gevankelijk op een mestwagen naar Amersfoort weggevoerd. Toen belegerde *Maximiliaan* de stad en dwong haar tot een schikking, waarbij *David* het gezag weer in handen kreeg. Hoog bejaard overleed hij in 1496 op zijn slot bij Wijk-bij-Duurstede.

Davies, sir *John*, een Engelsch dichter, rechtsgeleerde en staatsman, werd geboren in 1569 te Chisgrove in Wiltshire, begaf zich naar de universiteit te Oxford en wijdde zich vervolgens in Middle Temple aan de rechtsgeleerdheid. Wegens zijn onvoegzaam gedrag werd echter zijn naam op de lijst der pleitbezorgers geschrapt, waarna hij zich afzonderde en het fraaie gedicht: „Nosce te ipsum" (1599) schreef. Nadat hij weder tot de balie was toegelaten, zag hij zich gekozen tot lid van het Lagerhuis en benoemd tot aanzienlijke waardigheden, het laatst tot gouverneur-generaal van Ierland. Reeds was het besluit genomen, hem de betrekking van lord-opperrechter van Engeland op te dragen, toen hij den 8sten December 1626 plotseling overleed. Hij maakte de gedichten: „Hymns of Astrea" en „Orchestra", en van zijn werken in proza vermelden wij: „Historical treats."

Daviesia *Smith* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Peuldragers* (Leguminosae); het onderscheidt zich door een hoekigen, 5-tandigen, somtijds 2-lippigen kelk, door de korte kiel der bloemkroon en door een hoekige, veerkrachtig openspringende peul. Het omvat sierlijke heesters, die in Nieuw-Holland te huis behooren en in Mei of Juni bloeien. Daarvan noemen wij *D. acicularis Smith* met priemvormige, stijve, eenigszins achterwaarts gebogen bladeren en talrijke okselstandige, kort-gesteelde, goudgele en scharlakenroode bloemen, *D. glauca Lodd*, met lijn-lancetvormige, scherpgespitste, grijsachtig groene bladeren en goudgele, schermvormige bloemtrossen, — en *D. genistoïdes Lodd.* met lancetpriemvormige bladeren en fraaie, goudgele, aan den voet der vlag bloedrood gevlekte bloemen. Al die soorten vereischen een zandigen, met bladaarde vermengden heidegrond en des winters een warmte van 6 tot 8° C. Des zomers kunnen zij bij ons in de open lucht geplaatst worden, hoewel men ze tegen de middagzon en den regen dient te beschermen.

Davila, *Arrigo Caterino*, een Italiaansch geschiedschrijver, werd geboren den 30sten October 1576 te Pieve di Sacco bij Padua, ontving zijn opvoeding bij een bloedverwant in Normandië, kwam als page aan het Fransche Hof en streed van 1594 tot 1598 roemrijk in den toenmaligen burgeroorlog. In 1599 keerde hij naar Italië terug, studeerde te Padua, vestigde zich te Parma, waar hij lid werd van de academie der *Innominati*, en trad daarna in Venetiaanschen dienst. De Republiek bekleedde hem met belangrijke militaire betrekkingen op Candia, in Dalmatië en Friaul en stond hem de eer toe, om in den Senaat naast den doge zitting te nemen. Den 8sten Augustus 1631 werd hij op reis te San Michele bij Verona op verraderlijke wijze doodgeschoten. Zijn: „Storia delle guerre civile di Francia" (15 dln., 1630), een der beste bronnen voor de geschiedenis der jaren 1560—1597, is in onderscheiden talen overgezet. Zijn „Opera complete" verschenen in 39 deelen te Turijn van 1825—1856.

Davillier, *Jean Charles*, baron *de*, een Fransch schrijver over kunst, geboren te Rouaan den 27sten Mei 1823, studeerde aan de colleges Stanislas en St. Louis en overleed den 3den Maart 1883 te Parijs. Van zijn werken noemen wij: „Histoire des faïences hispano-moresques à reflets métalliques" (1861), „Histoire des faïences et porcelaines de Moustiers, Marseille etc." (1863), „Les porcelaines

Digitized by Google

de Sèvres de madame du Barry" (1870), „L'Espagne" (1874, met 309 teekeningen van *Doré*), „Fortuny, sa vie, son oeuvre, sa correspondance" (1875), „Les arts décoratifs de l'Espagne" (1879), „Recherches sur l'orfèvrerie en Espagne etc." (1880) en „Les origines de la porcelaine en Europe" (1883).

Davioud, *Gabriel Jean Antoine*, een Fransch architect, geboren te Parijs den 30sten October 1823, studeerde aan de *Ecole des beaux arts* en aan de teekenschool en trad op als bouwmeester van den schouwburg van Etampes (1854). Nadat hij in 1855 opzichter van de straten en tuinen in Parijs was geworden, maakte hij zich verdienstelijk door het verfraaien van het Bois de Boulogne, van Longchamps en onderscheiden pleinen te Parijs. Hij maakte de fontein St. Fichel en ontwierp met *Bourdais* het plan voor het Trocadéro-paleis bij de wereldtentoonstelling van 1878 te Parijs. Hij overleed den 6den April 1881.

Davis, *John*, een Engelsch zeeman, werd in 1550 geboren te Sandbridge in Devonshire. Hij ontving in 1585 last om de noordwestelijke doorvaart te zoeken en begaf zich met 2 schepen den 7den Juni van Dartmouth op reis. Den 20sten Juli ontdekte hij de Oostkust van Groenland, die hij Desolationland noemde en kwam in de later naar hem genoemde Davisstraat (tusschen de Z.W. kust van Groenland en de Z. O. kust van Baffinland), die hij tot 66° 40′ N.Br. bevoer. Vruchteloos echter zocht hij de gewenschte doorvaart, ontdekte daarbij veel eilanden en viel den 29sten September te Dartmouth weder binnen. Een tweede reis, het volgende jaar ondernomen, had door ijs, tegenwind en gebrek geen betere uitkomst en leidde tot het vermoeden, dat het noordelijk gedeelte van Amerika uit eilanden bestond. Op een derde reis (1587) kwam hij tot op 72° 42′ N.Br. en vond er een eilandengroep, welke hij met den naam van Cumbereilanden bestempelde, doch gebrek en tegenwind noodzaakten hem, zoo spoedig mogelijk terug te keeren.. In 1592 vergezelde hij *Cavendish* op diens tweeden tocht naar den Grooten Oceaan en ontdekte de Falklands- (vroeger Davis-) eilanden, doch scheidde weldra van hem, waarna hij met groote gevaren te worstelen had en den 11den Juni 1593 Beahaven in Ierland bereikte. Daarna deed hij nog onderscheiden reizen naar Oost-Indië en sneuvelde op de kust van Malaka in een gevecht tegen Japansche zeeroovers, den 27sten December 1605. Hij schreef: „The worlds hydrographical description" (Londen, 1595) en „The seaman's secret" (Londen, 1595).

Davis, *John Francis*, een Engelsch diplomaat en Sinoloog, werd geboren te Londen in 1795, vertoefde als inspecteur-generaal van handel en als gouverneur van Hongkong (1843) geruimen tijd in China en werd in 1845 verheven tot baronet. In 1848 keerde hij naar Engeland terug en overleed den 13den November 1890 te Hollywood Tower. Hij schreef: „Hien wien shoo: Chinese moral maxims, with a free and verbal translation" (1823), „The Chinese, a description of the empire of China and its inhabitants" (2 dln., 1836), „Sketches of China" (4 dln., 1841) en „China during the war and since the peace" (2 dln., 1852).

Davis, *Jefferson*, president der Geconfedereerde Staten van Amerika, werd geboren in Kentucky den 3den Juni 1808, vertrok met zijn vader naar Mississippi, bezocht in 1824 de militaire school van Westpont en werd in 1828 onderofficier. Hij onderscheidde zich in een aantal gevechten tegen de Indianen (tegen *Black-Hawk*, 1831—1833) zóózeer, dat hij bij het oprichten van een nieuw regiment dragonders tot 1ste luitenant bevorderd werd. In 1835 nam hij zijn ontslag en keerde terug naar Mississippi, waar hij zich op een katoenplantage vestigde en zich niet alleen op landbouw, maar ook op staatkunde en staathuishoudkunde toelegde. In 1845 werd hij tot lid van het Congres gekozen. Eenige jaren te voren was hij in het huwelijk getreden met een dochter van *Zachary Taylor*, die later president der Vereenigde Staten werd.

Na het uitbarsten van den oorlog tegen Mexico nam hij zijn ontslag als lid van het Congres en plaatste zich als kolonel aan het hoofd van de vrijwillige karabiniers van Mississippi. Bij het bestormen van Monterey (September 1846) was hij een der onderhandelaars, die de capitulatie vaststelden, en bij Buena Vista (22 en 23 Februari 1847) droeg hij door zijn dapperheid en volharding niet weinig bij tot de zegepraal der Amerikanen. Daar de diensttijd van zijn regiment in laatstgemeld jaar afgeloopen was, voerde hij het naar Mississippi terug en wees een benoeming tot brigade-generaal van de hand, omdat zij uitging van president *Polk*, en hij niet kon toegeven, dat deze de bevoegdheid had, hoofdofficieren bij een korps vrijwilligers te benoemen.

Minder eervol dan zijn krijgsmansloopbaan was zijn medewerking tot de regeling der geldmiddelen in Mississippi. De staat had ter ondersteuning van kwalijk bestuurde banken een groot aantal bons uitgegeven en was buiten machte om die te verzilveren. *Davis* behoorde daarbij tot de ijverige voorstanders der „repudiatie" (verwerping) van deze bons. In 1848 werd hij in den Senaat gekozen; hier bemoeide hij zich vooral met militaire aangelegenheden, verdedigde de slavernij en zocht de autonomie der afzonderlijke staten zooveel mogelijk te bevorderen. In 1851 liet hij het lidmaatschap van den Senaat varen en stelde zich candidaat der democraten voor de betrekking van gouverneur van Mississippi; zijn tegenstander *Foote* behaalde echter de overwinning, en hij keerde tot het ambteloos leven terug. In 1852 bewees hij grooten dienst aan de democratische partij in Mississippi, Louisiana en Tenessee door de keuze van *Pierce* tot president te bevorderen; deze benoemde hem in 1853 tot secretaris voor zaken van Oorlog, en weldra heerschte hij door zijn invloed over den president en het geheele kabinet. Steeds werkte hij in het belang der slavenhoudende staten en als een tegenstander der Abolitionisten. Voorts bracht hij een aanmerkelijke verbetering in de legerorganisatie, voerde kameelen als lastdieren voor de Westelijke woestijnen in en zond verscheiden expedities, uit om den besten weg voor den Pacific-spoorweg te verkennen. Toen *Buchanan* gekozen werd (1857), verliet hij het ministerie en zag zich wederom afgevaardigd naar den Senaat te Washington. Men heeft hem wel eens verweten, dat hij als hoofd van het departement van Oorlog den afval der Zuidelijke Staten heeft voorbereid, door deze overvloedig van munitie te voorzien en er

Digitized by Google

geestverwanten in hooge betrekkingen te plaatsen. Toen in 1861 ook Mississippi afvallig werd van de Unie, verliet hij met de overige Secessionisten den Senaat. Kort daarna werd hij door het Congres der afvallige of Geconfedereerde Staten te Montgomery in Alabama tot president der Zuidelijke Gewesten benoemd, en hij aanvaardde den 16den Februari 1861 dit ambt, hetwelk hij volgens de vastgestelde bepalingen 6 jaar bekleeden zou. Nu leidde hij te Richmond met ijver en kracht den Bond der slavenhoudende staten, (hij zette o.a. het verbod door van katoenuitvoer, om zoo Engeland en Frankrijk te dwingen den Bond te erkennen) en was tot het laatst toe de ziel van den opstand (zie *Vereenigde Staten*). Toen *Lee* na den beslissenden slag van den 31sten Maart tot den 2den April 1865 zich genoodzaakt zag Richmond te ontruimen, vertrok *Davis* naar Danville, om aldaar of elders zijn zetel te vestigen. Zoodra echter laatstgenoemde generaal den 9den April de wapens nederlegde, verdween alle hoop op verderen tegenstand, en het werd voor *Davis* zaak, zoo spoedig mogelijk de wijk te nemen, vooral daar president *Johnson* hem van medeplichtigheid beschuldigde aan den aanslag tegen *Lincoln* en *Seward* en 100 000 dollars op zijn hoofd stelde. Eindelijk werd *Davis* door Unionistische cavalerie den 13den Mei met zijn vrouw, zijn broeder en zijn zuster bij Irwinsville in Georgia gevangen genomen. Men bracht hem naar het fort Monroe aan de Chesapeakbaai, waar hij 2 jaar op den afloop van zijn proces moest wachten, doch tevens, uitgezonderd in de eerste 3 maanden, met de grootste zachtheid behandeld werd. Nadat hij in Mei 1867 onder borgtocht op vrije voeten was gesteld, werd zijn zaak in Maart 1868 voor de rechtbank te Richmond gebracht, doch door deze naar het Bondsgerechtshof te Washington verwezen. Hier verklaarde men de aanklacht voor vervallen, en *Davis* werd vrijgesproken van alle vervolging. Na dien tijd vestigde hij zich in Memphis als directeur eener verzekeringsmaatschappij en deed een reis naar Europa. Hij overleed den 6den December 1889 te New-Orleans. In Mei 1893 werd zijn stoffelijk overschot, dat aldaar begraven was, naar Richmond overgebracht en met groote plechtigheid bijgezet. Hij schreef: „The rise and fall of the confederate government" (2 dln., New-York, 1881) en „Short story of the Confederate States of America" (Chicago, 1890).

Davis, *Hamilton*, een Amerikaansch geneesheer en oudheidkundige, werd geboren den 22sten Januari 1811 in het graafschap Ross (Ohio). Als student deed hij opgravingen aan de Mississippi, die hij 15 jaar lang voortzette. Hij promoveerde in 1837 te Cincinnati en practiseerde tot 1850 te Chillicothe, waarna hij beroepen werd tot docent aan het New-York Medical College. Hij schreef o.a.: „Ancient Monuments of the Mississippi Valley" (1848) en „Report on the statistics of calculous disease in Ohio" (1850).

Davis, *Nathan*, een Engelsch reiziger in Afrika, werd geboren in 1812. Hij was geruimen tijd uitgever van het „Hebrew-Christian Magazine" en aanvaardde vervolgens de betrekking van predikant bij een gemeente van Dissenters. De staatssecretaris *Earl of Clarendon* zond hem in 1856 uit, om opgravingen te doen, op de plek van het oude Carthago. Hij overleed te Florence den 6den Januari 1882. Van zijn geschriften noemen wij: „Tunis, or selections from a journal kept during a residence in that regency" (1841), „A voice from North- and South-Africa" (2 dln., 1844), „Evenings in my tent or wanderings in Balåt-Ejjareed" (2 dln., 1854), „Arabic reading lessons with the elements of the Arabic grammar" (1855), „Carthage and her remains" (1861) en „Ruined cities within Numidian and Carthagenian territories" (1862).

Davis. *Andrew Jackson*, een Amerikaansch spiritist, werd den 11den Augustus 1826 te Blooming Grove geboren. Als schoenmakersleerling gaf hij blijken van zijn buitengewone spiritistische gaven. Ofschoon onontwikkeld, kon hij in een toestand van helderziendheid, naar beweerd wordt, met kennis van zaken over wetenschappelijke onderwerpen spreken. *William Levingston*, die bij hem de helderziendheid ontdekt had, verbond zich met *Davis*, die nu als geneesheer optrad, ziekten genas en recepten voorschreef. In 1844 viel hij in een slaap van 16 uren, gedurende welken hij met onzichtbare wezens verkeerde. In 1845 dicteerde hij in helderzienden toestand aan den geestelijke *Fishbough* zijn voornaamste werk, „The principles of nature, her divine revelations and a voice to mankind" (2 dln. New-York, 1847), na de voltooiing waarvan hij zich niet meer hypnotiseeren liet. Andere werken van hem zijn: „The great harmonia" (6 dln., New-York, 1850—1860), „Philosophy of spiritual intercourse" (1851), „The present age and inner life" (1854), „The Penetralia" (1856), „The magic staff" (1857), „The harbinger of health" (1862), „Appetites and passions" (1863), „The world's true redeemer" (1863), „Morning lectures" (1865), „Tale of a physician" (1866), „Arabula" (1867), „A stellar key to the summerland" (1867), „The fountain" (1870) en „The temple: diseases of the brain and nerves" (1871).

Davisstraat, aldus genoemd naar den Engelschen reiziger *John Davis*, ligt tusschen Groenland (ten oosten) en Cumberlandeiland (ten westen) en vereenigt den Atlantischen Oceaan met de Baffinsbaai. Er loopt langs de westzijde een koude zuidelijke stroom tot aan Kaap Dyer, waar het water zich oostwaarts wendt naar de kust van Groenland en hier stuit op een warmen noordelijken stroom. De straat is 180 tot 225 km. breed.

Davits. Zie *Davids*.

Davitt, *Michael*, een Iersch volksleider, werd geboren den 25sten Maart 1846 te Straide in het graafschap Mayo. In 1852 werd hij met zijn ouders van hun pachthoeve verdreven en kwam in 1856 op een fabriek, waar hij zijn rechterarm verloor. Wegens deelname aan een samenzwering in 1865, kreeg hij 15 jaar tuchthuisstraf, maar na 7 jaar ontving hij gratie. *Davitt* leefde nu een tijdlang in Amerika en stichtte, in Ierland teruggekeerd, in 1879 de Landliga, die een radicale verandering van de Iersche agrarische toestanden beoogde. Hij werd weldra opnieuw aangeklaagd wegens opruiing en in 1881 tot 15 maanden gevangenisstraf veroordeeld. De leiding der Landliga ging vervolgens op *Parnell* over. Bij de splitsing der Iersche partij in December 1890 sloot *Davitt* zich bij de tegenstanders van *Parnell* aan. Van 1892—1899 was hij lid van het Lagerhuis

Digitized by Google

en sedert October 1890 uitgever van een tijdschrift: „Labour World"; met *Dillon* en *W. O'Brien* behoorde hij tot de leiders der United Irish League. Hij schreef o. a.: „Defence of the Land League" (1891) en „Life and Progress in Australia" (1898). Tijdens den jongsten Z.-Afrikaanschen oorlog trok hij openlijk partij voor de Boeren. Hij overleed den 31sten Mei 1906 in een hospitaal te Dublin.

Davos, een dal der Rhaetische Alpen in het kanton Grauwbunderland, was tot in 1848 een der 26 zelfstandige gemeenebestjes van Grauwbunderland. Het strekt zich over een lengte van 4 of 5 uren gaans noordoostwaarts uit van het kleine Meer van Davos tot aan het dal der Albula, waarin het riviertje van Davos, het Landwasser, uitmondt en telt in eenige dorpen, zonder de hoofdplaats Davos-Platz, (1900) 5000 inwoners, die zich meerendeels met de veeteelt bezig houden. Het merkwaardigste dorp is er Davos-Platz, als gemeente (1900) 8334 inwoners, in de 15de eeuw de hoofdplaats van den Zehngerichtsbund; men vindt er een deftig stadhuis, Anglikaansche, Katholieke en Evangelische kerken, talrijke voortreffelijke hotels, een kurhaus, een schouwburg, electrische verlichting, een Duitsch en een Nederlandsch sanatorium, benevens een groot aantal particuliere ziekenhuizen voor borstlijders. Evenals het 2 km. ten N. O. ervan gelegen en met Davos-Platz één gemeente vormende Davos-Dörfli is het beroemd als herstellingsoord voor teringlijders (jaarlijks meer dan 10000 bezoekers), dank zij de nevelvrije, zachte, frissche en droge lucht en het ontbreken van gure winden. Vooral 's winters is het als herstellingsoord zeer geschikt. Er bevindt zich een Nederlandsche Club, die vooral aan wijlen *C. L. Brinkman* haar ontstaan te danken heeft. De gemiddelde temperatuur is er in den winter — 6,1° C., in den zomer + 10,6° C. en in het geheele jaar + 2,3° C. De landstreek is er rijk aan mooie natuurtafereelen. Van het spoorwegstation Landquart, niet ver van Chur, vertrekken dagelijks sneltreinen in 7¾ uur door Prätigau naar Davos.

Het dal werd in 1233 door jagers van den vrijheer *von Vatz* ontdekt; deze deed er 12 boerenplaatsen bouwen, die hij den ontdekkers tot woning aanwees. Na vele lotsverwisselingen kwamen de inwoners van Davos onder Oostenrijksche heerschappij, waarvan zij zich echter loskochten in 1549. Thans behoort het dal tot bovengenoemd kanton.

Davos-Platz. Zie *Davos*.

Davoust, *Louis Nicolas*. Zie *Davout*.

Davoust, *Léopold Claude Etienne*. Zie *Davout*.

Davout, *Louis Nicolas*, hertog *van Auerstädt*, vorst *van Eckmühl* en maarschalk van het Fransche keizerrijk, werd geboren den 10den Mei 1770 te Annoux in Bourgondië, bevond zich te gelijk met *Bonaparte* op de Militaire School te Brienne en werd in 1788 luitenant der cavalerie, koos partij voor de Revolutie en werd benoemd tot chef van een bataljon vrijwilligers, waarmede hij deel nam aan de veldtochten in 1792 en 1793 onder *Dumouriez*. Toen het bleek dat laatstgenoemde afvallig werd, trachtte *Davout* hem gevangen te nemen of te dooden, wat echter niet gelukte. In 1793 werd hij generaal, en ofschoon hij, als van adel, in Augustus zijn ontslag kreeg, werd hij den 9den Thermidor weder in zijn rang hersteld, waarna hij met het Moezelleger en in 1795 onder *Pichegru* met het Rijnleger uittrok. Nadat hij te Mannheim gevangen genomen, doch kort daarna uitgewisseld was, diende hij in 1796 onder *Moreau*, vergezelde in 1798 *Bonaparte* naar Egypte en vond er gelegenheid, zich als bevelhebber te onderscheiden. Onder *Desaix* kommandeerde hij de cavalerie gedurende den tocht naar Opper-Egypte en streed bij Aboukir aan de zijde van *Bonaparte*. In 1800 keerde hij met *Desaix* naar Frankrijk terug en werd door *Bonaparte* tot divisie-generaal en bevelhebber der cavalerie van het Italiaansche leger, in 1801 tot chef der grenadiers te voet van de Consulaire garde en na de stichting van het keizerrijk tot maarschalk en grootkruis van het Legioen van Eer, alsmede tot generaal-majoor der keizerlijke garde benoemd. Gedurende den veldtocht van 1805 voerde hij bevel over het 3de korps, waarmede hij bij Austerlitz op den rechtervleugel den vijand tegenhield. De slag bij Auerstädt, in 1806 door hem gewonnen, bezorgde hem den hertogstitel. In den oorlog tegen Oostenrijk in 1809 streed hij wederom aan het hoofd van het 3de korps, bevorderde de overwinning bij Eckmühl, doch kon wegens de vernieling der bruggen over den Donau geen deel nemen aan den slag bij Aspern. Daarentegen besliste zijn beroemde krijgsbeweging bij Wagram aldaar de overwinning. Na den vrede werd hij vorst *van Eckmühl*, in 1811 gouverneur-generaal van het departement der Monden van de Elbe, voerde bevel over de Fransche troepen in Duitschland en in 1812, in den Russischen veldtocht, over het 1ste korps. Na den rampspoedigen terugtocht organiseerde hij zijn troepen in Saksen, deed in Maart 1813, bij de nadering der Verbonden Mogendheden, de bruggen over de Elbe bij Meiszen en Dresden in de lucht vliegen en trok naar de Beneden-Elbe, waar hij Hamburg aan den Russischen generaal *Tettenborn* ontrukte en er onder den titel van gouverneur-generaal der 32ste militaire divisie met onverbiddelijke gestrengheid zijn gezag handhaafde. Hij vorderde in *Napoleon's* naam een oorlogsschatting van 48 millioen francs, deed er de bank met een kas van 7½ millioen mark banco in beslag nemen, tegen het einde des jaars meer dan 1200 menschen uit de stad verdrijven en de huizen van meer dan 8000 in brand steken, hetgeen hem den naam bezorgde van „Hamburgsche Robespierre". Eerst na den val van *Napoleon* verliet hij Hamburg op last van *Lodewijk XVIII* den 31sten Mei 1814, nadat hij door ziekte en gebrek een groot gedeelte zijner troepen verloren had. Gedurende de Restauratie bleef hij ambteloos, doch na *Napoleon's* terugkeer van Elba werd hij minister van Oorlog. Toen de Verbonden Mogendheden na den slag bij Waterloo oprukten naar Parijs, nam hij op zich, aan het hoofd van 60000 man die stad te verdedigen; doch sloot reeds den 3den Juli een wapenstilstand met *Blücher* en *Wellington*, waarna hij met het Fransche leger achter de Loire terugtrok. Hij onderwierp zich vervolgens aan het gezag van *Lodewijk XVIII*, spoorde ook het leger aan tot onderdanigheid en droeg op bevel des konings het commando over aan den maar-

Digitized by Google

schalk *Macdonald*. De *Bourbons* stelden dat gedrag op prijs, want hij werd in 1817 in zijn rang hersteld en in 1819 tot pair benoemd. Hij was gehuwd met *Aimée*, een zuster van generaal *Le Clerc*, en overleed den 1sten Juni 1823 te Parijs. *Davout* onderscheidde zich door een vast karakter en door persoonlijken moed, doch zijn militaire gestrengheid grensde aan wreedheid.

Davout, *Leopold Claude Etienne*, hertog *van Auerstädt*, een Fransch generaal en achterneef van den voorgaande, werd geboren den 9den Augustus 1829, bezocht in 1847 de militaire school van St. Cyr, trad vervolgens in dienst, ontving in 1864 den titel van hertog *van Auerstädt* en werd in 1870 kolonel. In den Fransch-Duitschen oorlog van 1870 en 1871 voerde hij het bevel over het 11de linieregement, werd bij Metz krijgsgevangen gemaakt en kwam eerst na het sluiten van den voorloopigen vrede op vrije voeten. Hij nam deel aan het bestrijden der Commune, verwierf het vertrouwen van *Thiers* en zag zich in 1871 bevorderd tot brigade-generaal en in 1877 tot divisiegeneraal. In 1879 werd hij chef van den generalen staf bij het ministerie van Oorlog, nam die gewichtige betrekking waar tot den 17den Augustus 1880 en aanvaardde toen het commando over het 10de legerkorps te Rennes. In 1884 werd hij als bevelhebber van het 19de corps naar Algiers overgeplaatst. In 1885 werd hij gouverneur van Lyon, in 1888 lid van den Oppersten Krijgsraad en een jaar later inspecteur van het leger. In 1894 vroeg hij ontslag en werd in 1895 kanselier van het Legioen van Eer, uit welk ambt hij in 1901 als tegenstander van het republikeinsche ministerie plotseling werd ontzet, waartegen alle militaire medeleden protesteerden door hun ontslag te nemen. *Davout* schreef: „Projet de réorganisation militaire" (Parijs, 1871) en „1806—1807, Opérations du 3e corps" (Parijs, 1895).

Davy, sir *Humphry*, een beroemd Engelsch scheikundige, werd geboren te Penzance in Cornwallis, den 17den December 1778, kwam als leerling bij een dorpsheelmeester en apotheker en wijdde zich reeds vroeg aan de studie der natuurkunde, welke hem intusschen van zijn betrekking beroofde. Op zijn 15de jaar kwam hij bij een anderen heelmeester, waar hij zich met kracht op de natuurkundige wetenschappen vooral op de scheikunde, toelegde. Vier jaar later werd hij assistent in het laboratorium van *Beddoes* te Bristol en maakte er snelle vorderingen. Wegens zijn nasporingen omtrent den aard en de werking van het inademen van gassen werd hij in 1799 directeur van een pneumatische inrichting te Clifton, waar men praktische proeven deed over den invloed der gassen (waarbij hij de bedwelmende eigenschappen van stikstofoxyduul, of lachgas ontdekte), en in 1801 verleende het Fransche Instituut hem de Napoleonmedaille wegens zijn geschriften over het galvanisme. Niet lang daarna werd hij hoogleeraar in de scheikunde aan het Royal Institution te Londen en verwierf door zijn schitterende voordracht een grooten bijval. In 1807 ontdekte hij de alkalimetalen, kalium en natrium, hetgeen een keerpunt in de leer der chemische elementen vormde. Omstreeks denzelfden tijd haalde hij zich door het bezoeken van Newgate, om er middelen te beramen tot zuivering der lucht in die verpeste gevangenis, een gevaarlijke koorts op den hals. In 1810 toonde hij aan, dat chloor een zelfstandig lichaam was, en dat zoutzuur een waterstofverbinding van chloor is, hetgeen een omwenteling in de theorie der zouten bracht. Zijn proeven deden de betrekkingen tusschen chemische en electrische krachten duidelijker aan het licht komen. Ook trachtte hij de warmteverschijnselen terug te brengen tot bewegingen der atomen. Nadat hij in 1812 tot ridder benoemd was, ondernam hij in 1813 een reis naar het vasteland in gezelschap van *Faraday*. In het najaar van 1815 vervaardigde hij de naar hem genoemde veiligheidslamp — een onbetaalbaren schat voor mijnwerkers, al blijkt het ook gedurig, dat zij niet alle onheilen in de mijnen verhoeden kan. In 1820 werd hij met algemeene stemmen gekozen tot voorzitter van de Royal Society, en die keuze werd jaarlijks met dezelfde eenstemmigheid herhaald, totdat in 1827 een aanval van beroerte hem dwong zijn betrekking neder te leggen. Vruchteloos zocht hij in Italië herstel; hij overleed te Genève den 29sten Mei 1829. Zijn belangrijkste geschriften zijn: „Chemical and Philosophical researches, chiefly concerning nitrous oxid and its respiration" (1800), „Elements of chemical philosophy" (1812), „Elements of agricultural chemistry" (1813) en „On the safety-lamp and on flame" (1828). Verder schreef hij: „Salmonia, or days of flyfishing" (4de druk, 1851) en „Consolations in travel, or the last days of a philosopher" (4de druk 1851), terwijl ook nagelaten opstellen (Fragmentary remains) en „Memoirs" van hem zijn uitgegeven.

Davyl, *Ludovic Joseph Gonzalve Amédée Poupart*, *gezegd Louis*, een Fransch schrijver, werd in 1835 te Ancenis geboren. Alleen of met medewerking van anderen schreef hij romans en drama's. Hij overleed in 1890 te Parijs. Zijn voornaamste roman is: „La Maîtresse legitime" (1874); van zijn drama's noemen wij: „Coq Hardy" (1876), „La Comtesse de Lérins" (1876) en „Les Abandonnés" (1878). Onder den schuilnaam *Pierre Quiraul* schreef hij in dagbladen.

Davyne. Zie *Veiligheidslamp*.

Dawant, *Albert Alphonse Pierre*, een Fransch schilder, werd in 1852 te Parijs geboren. In 1897 debuteerde hij in den *Salon* met „Saint Thomas Becket". Verder noemen wij: „Henri IV d'Allemagne fait amende honorable devant le pape Grégoire VII" (1880), „Saint Jean l'Hospitalier" (1885), „Embarquements d'émigrants" „le Sauvetage" (1889), „En Alsace" (1892), „Maitrise d'enfants" (1888), „Fin de messe" (1890), „Une répétition" (1894), „Le Maréchal Lannes au couvent de Saint Polten" (1895) en „le Captif" (1896).

Dawe, *Georg*, een beroemd schilder en graveur, geboren te Londen in 1781, graveerde reeds op 14-jarigen leeftijd de portretten der koninginnen *Elizabeth* en *Maria*, naar *Graham*, en 6 jaar later naar zijn eigen teekening het monument van den markies *van Cornwallis*, terwijl hij zich tevens met ijver toelegde op de ontleedkunde en vreemde talen. Zijn eerste schilderstuk: „Achilles bij den dood van Patroclus" verwierf den prijs der Koninklijke Academie te Londen. Hierop volgden: „Naomie en hare beide schoondochters",

Digitized by Google

benevens eenige andere stukken, waaronder het portret der gemalin van *Thomas Hope*. Dit laatste bezorgde hem zoo grooten roem, dat al de aanzienlijken door hem geportretteerd wilden wezen. Op het Congres te Aken (1818) schilderde hij vele aldaar vergaderde vorsten en staatslieden. Keizer *Alexander I* van Rusland riep hem naar Petersburg, schonk hem den titel van Hofschilder en belastte hem met de taak, de Russische helden van den laatsten oorlog te schilderen; deze portretten werden in een galerij van het Winterpaleis geplaatst ten getale van 400, behalve nog de levensgroote portretten van *Wellington*, *Koetoesow* en *Barclay de Tolly* en het reusachtig ruiterportret van *Alexander I*. Daarenboven portretteerde hij de geheele keizerlijke familie en leverde vele kopieën uit de Heldengalerij aan particulieren. In 1828 bezocht hij gedurende eenige maanden Engeland's hoofdstad, en op de terugreis schilderde hij te Berlijn den koning van Pruisen en den hertog *van Cumberland*. De tocht naar Rusland in het barre jaargetijde werkte nadeelig op zijn gezondheid; vruchteloos zocht hij genezing in zijn vaderland, zoodat hij in 1829 te Londen overleed.

Dawison, *Bogumil*, een Duitsch tooneelspeler, werd geboren te Warschau den 15den Mei 1818, bezocht het lyceum van zijn geboorteplaats en voorzag reeds op 12-jarigen leeftijd als kopïist in zijn onderhoud. Tevens legde hij zich toe op de Duitsche en Fransche taal en werd als vertaler geplaatst bij de redactie der Gazeta. Vervolgens bezocht hij de tooneelschool te Warschau, was een leerling van *Kudlicz*, debuteerde in 1837 in den Poolschen schouwburg aldaar en trok vervolgens met den directeur van een Poolschen troep naar Wilna, waar hij gedurende 2 jaar eerste rollen van het meest verschillende emplooi vervulde. Daarna werd hij tot regisseur van den schouwburg te Lemberg benoemd, doch vatte weldra het besluit op, Duitsch tooneelspeler te worden, zoodat hij zich op reis begaf naar Berlijn, Dresden, Munchen en Parijs. Met goed gevolg trad hij in 1841 in *Bauernfeld's* „Das letzte Abenteuer" op in den Duitschen schouwburg te Lemberg, waar hij allengs de hoofdrollen uit de belangrijkste drama's op zich nam. In 1846 ging hij naar Duitschland, om zich uitsluitend aan het Duitsche tooneel te wijden, en hij vond een vast engagement aan den Thaliaschouwburg te Hamburg. Hij vervulde er aanvankelijk rollen in Fransche boulevarddrama's en werd met veel bijval ontvangen, doch zijn groote gaven kwamen eerst aan het licht, toen men het klassieke repertoire voor hem openstelde. In 1849 vervulde hij rollen uit de drama's van *Shakespeare* in het Burgtheater te Weenen, terwijl hij in 1852 te Dresden en in 1853 te Munchen optrad. Hij bleef aan den schouwburg te Dresden verbonden tot in 1864, terwijl hij voortdurend gastrollen vervulde te Berlijn en elders. In dien tijd bracht hij ook de hoofdrollen uit stukken van de nieuwere Duitsche schrijvers (*Laube*, *Gutzkow*, *Gottschall*, *Brachvogel* enz.) met schitterend gevolg ten tooneele. Na 1864 deed hij een kunstreis en bezocht de voornaamste schouwburgen van Europa en Amerika. Afgemat van zijn zwerftochten, keerde hij, voor de kunst verloren, naar Duitschland terug en overleed te Dresden den 1sten Februari 1872. *Dawison* was een oorspronkelijk kunstenaar, die geheel brak met den sleur, welke zich van de Duitsche schouwburgen had meester gemaakt. Hij muntte uit door een scherpzinnige en natuurlijke opvatting van zijn rollen, door consequentie in de uitvoering en door krachtige schildering der hartstochten. Zijn voornaamste rollen zijn Mephistopheles, Frans Moor, Marcus Antonius, Hamlet, Alva, Karel V, Riccaut de la Marlinière, Molière, Marinelli, Richard III, Lear en Narcis.

Dawkins, *William Boyd*, een Engelsch geoloog en anthropoloog, werd geboren den 26sten December 1838 te Buttington in Montgomeryshire, bezocht de universiteit te Oxford en werd in 1862 lid van de koninklijke commissie van onderzoek naar de grondgesteldheid van Groot-Brittannië. Voorts werd hij in 1869 curator van het museum te Manchester en in 1874 hoogleeraar aan Owen's College aldaar. Hij schreef: „Cave hunting. Researches on the evidences of caves respecting the early inhabitants of Europe" (1874) en „Early man in Britain and his place in the tertiary period" (1880).

Dawson (*Dawson City*), is een stad in het Canadeesche Yoekongebied, aan de monding van de Klondike rivier, werd eerst in 1896, na de ontdekking der Klondike goudvelden, gesticht en is door de goudproduktie vlug opgekomen. Met de Yoekonmonding en de Lewis River onderhoudt de stad een levendig verkeer. *Dawson City* is een moderne stad, heeft electrische straatverlichting, post- en telegraafkantoor, eenige nieuwsbladen en telt (1901) 9142 inwoners.

Dawson, *Georg Mercer*, een Amerikaansch geoloog, werd geboren den 1sten Augustus 1849 te Picton (Nieuw-Schotland), studeerde te Montreal en Londen en werd lid van de commissie voor de landopname en grensregeling van Britsch-Columbia. Sedert 1875 behoorde *Dawson* tot de Geological Survey of Canada, in 1883 werd hij mededirecteur en in 1895 directeur ervan. In 1893 werd hij ook voorzitter van de Royal Society van Canada. Het geologisch onderzoek van de Canadeesche Noord-Westelijke provinciën en van Britsch-Columbia is grootendeels zijn werk. Hij schreef: „On the superficial geology of British Columbia" (1878), „Descriptive sketch on the physical geography and geology of the Dominion of Canada" 1884), „The mineral wealth of British Columbia" (1888), „Observations of the Bering Sea" en een voortreffelijke natuurkundige aardrijkskunde van Canada. *Dawson* overleed den 2den Maart 1901 te Ottawa (Canada).

Dawydow, *Denis Wasziljewitsch*, een Russisch schrijver over krijgszaken en dichter van soldatenliederen, werd geboren den 7den Juli 1784 te Moskou, trad in krijgsdienst en was in den oorlog van 1806 adjudant van *Bragation* aan den Donau. Gedurende den oorlog van 1812 richtte hij een korps partijgangers op, waarmede hij een aantal kleine voordeelen behaalde, welke hij later beschreef. Bij Dresden en Frankfort onderscheidde hij zich onder *Blücher* als bevelhebber van een regiment huzaren; na den slag van Brienne werd hij generaal-majoor. Van 1825 tot 1827 streed hij in den Kaukasus tegen de Perzen, viel vervolgens in ongenade, doch maakte zich in 1831

Digitized by Google

in Polen zóó verdienstelijk, dat hij tot luitenant-generaal bevorderd werd. Hij overleed den 8sten Mei 1839 op zijn landgoed bij Moskou. Zijn krijgsliederen ademen de onbezorgde vroolijkheid van den Russischen soldaat; zij zijn meestal bij het bivouac vervaardigd. In zijn overige dichtwerken geeft hij blijken van groote gaven, die echter wegens zijn zwervend leven niet naar eisch werden ontwikkeld. Van zijn krijgskundige geschriften noemen wij: „Proeven van een theorie over een partijgangersoorlog" (1821) en „Herinneringen aan den slag bij Eylau". Zijn gezamenlijke werken zijn in 3 deelen in 1840 (laatste druk, 1893) in het licht verschenen, zijn Gedenkschriften in het Russische tijdschrift „Russkaja Starina".

Dax (voorheen *Acqs Aquae Tarbellicae* of *Augustae*), een ouderwetsche stad in het Fransche departement Landes in Gascogne, op den linker oever van de Adour gelegen, telt (1901) 8799 (met de voorsteden 10329) inwoners. Zij is een kruispunt van de Bordeaux-Bayonne en Dax-Puyer-Pau spoorlijnen, een arrondissementshoofdstad en de zetel van een rechtbank. Men heeft er een normaalschool en een kabinet voor delfstofkunde. De inwoners houden zich bezig met het vervaardigen van kurken, kaarsen, chocolade en fijne likeuren en vooral met een levendigen handel in wijn, brandewijn, graan, timmerhout enz. Ook is er een depôt van handelsartikelen, die naar Spanje verzonden worden. In het midden der stad ontspringt een den Romeinen reeds bekende warme zwavelbron van 60—65° C. waar velen genezing zoeken voor jicht en verlamming. In 1891 is het prachtig aangelegde etablissement Salin-Thermal geopend. Dax is de geboorteplaats van den wiskundige *Borda*, voor wien er een standbeeld is geplaatst, en van den staatsman *Ducos*.

Daxenberger, *Sebastian Franz von*, een Duitsch schrijver, werd geboren te Munchen den 3den October 1809, studeerde te Munchen, Berlijn en Göttingen in de rechten, was eerst advocaat bij de rechtbank te Au, zag zich daarna geplaatst bij het ministerie van Binnenlandsche Zaken en in November 1835 als secretaris bij den toenmaligen kroonprins, later koning *Maximiliaan II*. In 1843 werd hij regeeringsraad en bekleedde later andere hooge staatsambten. In 1849 als afgevaardigde naar het Parlement te Frankfort gezonden, behoorde hij er tot de vertegenwoordigers van de constitutioneele monarchie en van de zelfstandigheid van Beieren. Door het ontvangen der Beiersche kroonorde trad hij in 1857 in den adelstand. Van zijn dichtwerken, die hij onder den naam *Karl Fernau* uitgaf, vermelden wij: „Edgar, oder Blätter aus dem Leben eines Dichters" (1838), „Mythische Gedichte" (1835), „Gedichte" (1845) en „Die Sendlinger Schlacht am Christtage 1705" (1842). Voorts noemen wij zijn drama's: „Beatrice Cenci", „Ulrich Schwarz" en „Bianca Capello", benevens zijn lyrisch spel: „Das Fest der Musen" (1844). Ook heeft hij na den dood van *von Schenk* (1845) vijf jaargangen van de „Charitas" uitgegeven.

Days of humiliation (Engelsch = dagen van verootmoediging) zijn de twee boetedagen in Engeland, n. l. de 30ste Januari, de dag van de terechtstelling van koning *Karel I* in 1649, en de 2de September, de dag van den grooten brand van Londen in 1666.

Dayton, de hoofdstad van het county Montgomery in den staat Ohio der Vereenigde Staten van Noord-Amerika, ligt aan het vereenigingspunt van de Mad en van de Great Miamirivier, alsmede aan het Miamikanaal. De stad, die in 1796 gesticht is, telt (1900) 85383 inwoners en is op den oostelijken oever der Miami ruim en breed aangelegd. De Atlantic-Great-Western-, de Cincinnati-Hamilton-Dayton-, de Dayton-Xenia-Western-, de Dayton-Union-, de Dayton-Michigan- en de Cincinnati-Sandusky-Cleveland-spoorweg verbinden de stad met alle deelen der Unie. Er is een bloeiende nijverheid, bestaande in het vervaardigen van papier, aardewerk, kachels, wagons en ander spoorwegmaterieel. De waarde van de voortbrengselen der nijverheid beloopt (1900) 35697695 dollars. Te Dayton bevinden zich onderscheiden instellingen van liefdadigheid, namelijk een krankzinnigengesticht, een weeshuis en een armenhuis. Behalve kerken heeft men er verscheiden openbare scholen. Verder is er een kweekschool voor onderwijzers en een seminarium.

Daza, *Hilarion*, president der republiek Bolivia, werd geboren te Sucre in 1840 en was sedert 1858 een ijverig voorvechter der liberalen. In 1871 nam hij deel aan de omwenteling, die *Melgarejo* ten val bracht. Aan het hoofd van zijn kurassiersregiment bracht hij de bevolking van la Paz onder het gezag van *Morales*, die hem tot generaal en minister van Oorlog benoemde. Toen in 1876 de presidentsverkiezingen onbeslist bleven, maakte hij zich met geweld meester van de heerschappij over Bolivia. Hij regeerde op willekeurige wijze en zocht zijn hebzucht te bevredigen. Na het uitbarsten van den oorlog tegen Chili en de nederlaag zijner troepen kwam het leger te Tacna tegen hem in opstand en noodzaakte hem, tegen het einde van 1879, de vlucht te nemen naar het buitenland. Den 1sten Maart 1894 werd hij bij Urjuni vermoord.

Dâzel, *Georg Anton*, een boschbouwkundige, geboren den 5den Februari 1752 te Fürth, werd leeraar aan de keurvorstelijke pageschool te München, in 1790 leeraar aan de school voor boschcultuur aldaar, in 1803 directeur van de boschbouwschool te Weihenstephan, in 1807 hoogleeraar in den boschbouw te Landshut en vervolgens te München en overleed te Regensburg den 5den April 1847. Hij schreef o. a.: „Practische Anleitung zur Taxierung der Wälder" (2de druk, 1788), „Physiologie der Holzpflanzen und Forstbotanik", „Holzzucht, Forstpflege und Forstbenutzung" (dl. 2 en 3 van het „Lehrbuch für die pfalzbayrischen Försten", 1788—1790), „Tabellen zur Bestimmung des Inhalts unbeschlagener Baumstämme nach Kubikfusz" (6de druk, 1860), „Ueber Forsttaxierung und Ausmittlung des jährlich nachhaltigen Ertrags" (1793) en „Ueber die zweckmäszigste Methode, grosze Waldungen auszumessen, zu zeichnen und zu berechnen" (2de druk, 1819).

Dazio Grande, een vlek in het Zwitsersche kanton Tessino, ligt 948 m. boven de oppervlakte der zee, een klein uur gaans ten noorden van Faido op den rechter oever der Ticino, aan den grooten weg en over den spoorweg door den St.

Digitized by Google

Gotthard. Tot 1848 was het een groot tolkantoor. Ook de woeste kloof, waardoorheen de Ticino beneden dit plaatsje over de gneisgevaarten van den Monte Piottino bruist, draagt denzelfden naam.

Dead-reckoner. Zie *Loginrichting*.

Déak, *Frans von*, een Hongaarsch staatsman, gesproten uit een adellijk Hongaarsch geslacht, werd geboren den 17den October 1803 te Kehida in het comitaat Szala, studeerde te Raab in de rechten en keerde daarna terug in zijn comitaat, waar hij door zijn talenten en door zijn hervormingsgezinde bemoeiingen veler aandacht trok en van 1832 tot 1836 naar den Landdag afgevaardigd werd. Hier was hij weldra de leider der oppositiepartij, die zich ten doel stelde, Hongarije van een leenroerig landschap in een moderne constitutioneelen staat te herscheppen. Op den volgenden Landdag (1839—1843) bracht hij een verzoening tot stand tusschen de Regeering en de hervormingspartij. Er werd een commissie benoemd, om een strafwetboek voor Hongarije te ontwerpen, en dit wetboek, hetwelk zeer geroemd wordt, is aan zijn medewerking veel verschuldigd. Na dien tijd werd hij tot 3-maal toe als afgevaardigde naar den Landdag gekozen, doch telkens had hij redenen, om het mandaat van de hand te wijzen. Eerst na de gebeurtenissen van Maart 1848 nam hij weder deel aan de staatkunde en belastte zich met de portefeuille van Justitie in het door *Ludwig Batthyányi* gevormde Kabinet. Met kracht reorganiseerde hij de rechterlijke macht in Hongarije en maakte toebereidselen tot het indienen van wetsontwerpen ten behoeve der drukpersvrijheid, der invoering van rechtspraak door gezworenen enz., terwijl hij tevens groote gematigdheid aan den dag legde en een goede verstandhouding met Oostenrijk zocht te bevorderen. Toen *Kossuth* den 17den September 1848 het bestuur der zaken op zich nam, legde hij zijn portefeuille neder en vergenoegde zich met de betrekking van afgevaardigde naar den Rijksdag. Bij de nadering van het Oostenrijksche leger onder *Windischgrätz* (einde 1848) ried hij aan te onderhandelen en was lid der deputatie, die zich met dat doel naar het Oostenrijksche leger begaf. Daar deze stap tot niets leidde, begaf hij zich naar zijn landgoed Kehida.

Na het dempen van den opstand zocht men *Déak* te bewegen, tot een reorganisatie van het land mede te werken. Men riep hem naar Weenen, doch hij weigerde, daar, zooals hij aan den Oostenrijkschen minister van Justitie schreef, de gedragslijn der Oostenrijksche regeering hemelsbreed verschilde met zijn beginselen en bedoelingen. Later vestigde hij zich te Pest en nam er als bestuurslid ijverig deel aan de beraadslagingen der Hongaarsche academie. Toen het keizerlijk hervormingsbesluit van den 20sten October 1860 verscheen, richtte zich de blik van alle vaderlandslievende Hongaren op *Déak*, doch deze bewaarde een diep stilzwijgen. De voorstanders van het diploma wenschten hem bekleed te zien met de betrekking van „Judex Curiae", waartoe hij zich echter niet liet vinden, omdat de wetten van 1848 niet langs constitutioneelen weg waren veranderd, en toen men bij hem aandrong, legde hij de verklaring af, dat de wettelijke grond voor de hervorming van Hongarije gelegen was in de wetten van 1848, zoodat men zich aan deze moest houden. Tevens ried hij tot gematigdheid en rust aan en herhaalde steeds, dat een vreedzame onderhandeling met de regeering eer tot het doel zouden leiden dan woelingen en geweld. Tegen het einde van December 1860 werd hij met zijn vriend *Eötvös* naar Weenen geroepen, om over het bijeenroepen van den Hongaarschen Landdag te spreken; zelfs werden zij in afzonderlijk gehoor ontvangen bij den keizer. Den 11den Maart 1861 werd hij gekozen tot afgevaardigde naar den Landdag en stond er weldra aan het hoofd der gematigde partij. Den 13den Mei bracht hij er een ontwerpadres ter tafel, dat na lange en hevige beraadslagingen zoowel door het Huis der Afgevaardigden, als door dat der Heeren aangenomen en vervolgens aan den keizer overhandigd werd. Toen de voorstellen, in dat adres vervat, als onaannemelijk werden teruggezonden, stelde hij een tweede adres op, dat door de beide Huizen goedgekeurd en aan den keizer overhandigd werd, waarop den 22sten Augustus 1861 een ontbinding van den Landdag volgde. De vorming van de Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie, zooals die in 1866 tot stand kwam (zie *Oostenrijk-Hongarije*, Geschiedenis) is men vooral aan zijn vredelievende pogingen verschuldigd. Hij was steeds de aanvoerder der Déakpartij in het Huis der Afgevaardigden en ondersteunde het ministerie bij alle gewichtige voorstellen. Als staatsman genoot hij de algemeene achting, daar geen zelfzucht, maar oprechte vaderlandsliefde zijn gedrag bestuurde, doordat hij zich in bijzaken inschikkelijk betoonde, terwijl hij aan groote, deugdelijke beginselen onwrikbaar vasthield.

Hij overleed te Boedapest, den 29sten Januari 1876, werd met vorstelijke eerbewijzen ten grave gebracht en door de stichting van een grootsch gedenkteeken (van *Huszar*) gehuldigd.

Deakin, *Alfred*, een Australisch staatsman, werd geboren den 3den Augustus 1856 te Melbourne. Hij studeerde in de rechten en werd in 1879 lid van het Lagerhuis. Van 1883—1886 was hij minister van Openbare Werken van de kolonie Victoria en bekleedde verschillende eereambten. Sedert 1889 behoort hij tot de leiders der federalistische beweging, en door zijn geboorteland Victoria werd hij, samen met *Barton*, die Nieuw Zuid Wales vertegenwoordigde, in 1900 naar Londen gezonden, om den Commonwealth-Bill toe te lichten. Den 1sten Januari 1901 werd *Deakin* eerste minister van den nieuwen Australischen statenbond. Hij is de schrijver van verschillende werken over bevloeiingen.

Deal, een zeestad, aan de oostkust van het Engelsche graafschap Kent, aan den spoorweg gelegen, telt (1900) 10575 inwoners. Zij bezit een fraai douanengebouw, een zeevaartschool, een groot militair hospitaal, kazernen en magazijnen voor de marine. Scheepsbouw, zeilmakerij en handel zijn er de voornaamste bedrijven. Er is geen eigenlijke haven, maar een door duinen (van daar *Duins*) beveiligde reede, waar plaats is voor meer dan 400 schepen. De duinen vormen er een lange reeks van Ramsgate tot aan kaap Dungeness. Tusschen eerstgenoemde plaats en Deal liggen de gevaarlijke Goodwinsands, waar zich 4 lichtschepen bevinden, benevens een vuurtoren van gegoten ijzer

Digitized by Google

ter hoogte van 20 m., dat met ontzaglijke moeite gebouwd is wegens het drijfzand. Men meent dat *Julius Caesar* bij zijn eersten tocht naar Brittannië te Deal aan wal is gestapt. De kasteelen te Deal, Sandown en Walmer zijn in 1539 door *Hendrik VIII* tot beveiliging der kust gesticht.

De Amicis, *Edmondo.* Zie *Amicis de.*

Dean Forest is een heuvelachtige woud- en heidestreek in het W. van Gloucestershire (Engeland), tusschen de rivieren Severn en Wye. De bevolking (ongeveer 18000 zielen) houdt zich voornamelijk bezig met mijnbouw (steenkool en ijzer). Het 10 520 H.A. groote gebied is eigendom der Kroon en is verdeeld in zes distrikten, die door een lord-warden bestuurd worden.

Death Valley is een woest dal in het Z.O. van Californië, 67 m. onder den zeespiegel gelegen, tusschen de Paramint- en Funeral Mountains.

Deauville is een zeebadplaats in het Fransche departement Calvados, arrondissement Pont l'Evêque gelegen, aan de uitmonding van de Tourques in het Kanaal, tegenover Trouville. Het werd in 1862 als badplaats aangelegd en is in de laatste jaren sterk vooruitgegaan. Het plaatsje telt (1901) 2773 inwoners.

Debans, *Jean Baptiste Camille,* een Fransch journalist en romanschrijver, werd in 1834 te Cauderan geboren. Hij heeft aan verschillende dagbladen medegewerkt en een groot aantal romans en novellen geschreven, waarvan wij noemen: „Octave Keller" (1866), „les Drames à toute vapeur" (1869), „le Capitaine Marche-ou-Crève" (1877), „la Peau du mort" (1879), „le Baron Jean" (1881), „Histoire de dix-huit prétendus" (1881), „la Cabanette" (1884), „les Pudeurs de Martha" (1885), „les Duels de Roland" (1886), „Au coin d'un bois" (1886), „Une terrible femme" (1887), „Scènes de la vie cévénole: la Gibosse" (1888), „les Plaisirs et les Curiosités de Paris" (1889), „les Coulisses de l'Exposition" (1890), „Boissat chimiste" (1892), „Guy de Saint Guy" (1893) en „l'Aiguilleur" (1895).

De Bary, *Heinrich Anton,* een Duitsch botanicus, werd te Frankfort a. M. geboren, den 26sten Januari 1831. Hij studeerde te Marburg, Heidelberg en Berlijn in de geneeskunde en vestigde zich in 1853 te Frankfort a. M. als arts. In 1854 werd hij docent in de botanie te Tübingen, in 1855 hoogleeraar te Freiburg en vervolgens in Halle en Straatsburg. Hij overleed aldaar den 19den Januari 1888. Vooral hield hij zich bezig met de studie van de ontwikkeling der zwammen. Hij schreef: „Beitrag zur Kenntnis der Achlya prolifera" (Berlijn, 1852), „Untersuchungen über die Brandpilze", „Untersuchungen über die Familie der Konjugaten", „Die Mycetozoen", „Recherches sur le développement de quelques champignons parasites" (Parijs, 1863), „Die gegenwärtig herrschende Kartoffelkrankheit", „Ueber die Fruchtentwickelung der Askomyceten", „Beiträge zur Morphologie und Physiologie der Pilze" (Frankfort, 1864–1882, 5 dln.), „Morphologie und Physiologie der Pilze, Flechten und Myxomyceten" (Leipzig, 1866), „Uber Schimmel und Hefe", „Vergleichende Anatomie der Vegetationsorgane bei den Phanerogamen und Farnen" (Leipzig, 1877), „Vergleichende Morphologie und Biologie der Pilze, Mycetozoen und Bacterien" (Leipzig, 1882) en „Vorlesungen über Bacterien" (Leipzig, 1885; 2de druk 1887). Sedert 1866 redigeerde hij de „Botanische Zeitung".

Debat of *discussie* noemt men een gedachtenwisseling, die onder de leiding van een voorzitter naar de volglijst der sprekers regelmatig plaats heeft. Men gebruikt die woorden vooral van de beraadslagingen in vertegenwoordigende lichamen of in politieke vergaderingen, alsmede van die van vereenigingen, waar onderwerpen aan de orde zijn, waarover een besluit genomen moet worden. Men heeft *algemeene debatten* of beraadslagingen over het hoofdbeginsel eener wet of de strekking van een ontwerp, en *bijzondere* over de afzonderlijke bepalingen.

Debat-Ponsan, *Edouard Bernard,* een Fransch schilder, werd in 1847 te Toulouse geboren. Na aldaar en te Parijs gestudeerd te hebben, gaf hij in 1874 „le premier Deuil" uit. Van zijn overige werken noemen wij: „la Fille de Jephte", „la Couronne de Toulouse" en portretten van *Constans, Camescasse, Pouyer-Quertier, Paul de Cassagnac* en *Boulanger.*

Débats, Journal des is een Parijsch dagblad, dat vroeger geruimen tijd het toonaangevende blad der Europeesche pers was. Het werd opgericht in 1789 onder den titel „Journal des Débats et des Décrets" en in 1800 door *Louis François Bertin* overgenomen. Onder *Napoleon I,* die zelf hoofdartikelen er voor schreef, verscheen het als „Journal de l'Empire". Van 1830—1848 was het het orgaan der *Orleans;* onder *Napoleon III* hield het zich neutraal en sedert 1870 vertegenwoordigt het de gematigd republikeinsche beginselen. Door zijn voortreffelijke feuilletons was het *Journal des Débats,* onder redactie van *Jules Janin* (1829—1873), ook belangrijk uit een letterkundig oogpunt.

Debay, *Jean Baptiste Joseph,* een Fransch beeldhouwer, werd in 1779 te Mechelen geboren, studeerde te Parijs bij *Chaudet* en kreeg na afloop zijner studies de opdracht een aantal beelden voor de bibliotheek en de beurs te Nantes te vervaardigen. Na zijn terugkeer in Parijs maakte hij voor Havana twee reuzenbeelden, Neptunus en Apollo. In 1817 kreeg hij voor de buste van den tooneelspeler *Talma* een medaille 2de klasse. Hij overleed in 1863. Van zijn overige werken noemen wij het bronzen ruiterstandbeeld van *Lodewijk XIV* te Montpellier, het standbeeld van den kanselier *l'Hôpital* in het stadhuis te Aigueperse, dat van den heiligen *Sebastiaan* in de St. Marie-kerk te Parijs, de marmerbeelden van *Karel Martel* (Museum te Versailles) en *Colbert* (Luxembourg, Parijs) en de marmerbeelden der generaals *Cambronne* en *Valhubert* (Museum Versailles). Verder de marmergroepen „Mercurius, Argus in slaap brengend", „Mercurius, Argus doodend", „De drie Parcen", „Het meisje in de schelp".

Debay, Jean Baptiste Joseph, de jongere, een zoon van den vorige, eveneens beeldhouwer, werd in 1802 te Nantes geboren en studeerde onder leiding van zijn vader en van *Bosio.* In 1829 kreeg hij den *prix de Rome* met zijn „Dood van Hyacinthus". Verder zijn te noemen: „de Genius van het Zeewezen", „de Genius van de Jacht", „Een

Digitized by Google

jonge slavin", marmerbeeld van *Karel VII* van Frankrijk (Museum te Versailles), de standbeelden van generaal *Cambronne* (Nantes) en van maarschalk *Oudinot* (Bar-le-Duc). *Debay* overleed in 1862.

Debay, *Auguste Hyacinthe*, broeder van den vorige, geboren in 1804, werkte als beeldhouwer en schilder bij zijn vader en *Gros*, met zooveel succes, dat hij reeds in 1823 den Grand Prix kreeg met „Aegisthus bij het lijk van Klytemnestra". Na een verblijf te Rome keerde hij naar Parijs terug, waar hij in 1865 overleed. Van zijn werken zijn te noemen op schildergebied: Lucretia op het Forum" (Museum, Nantes), „De kinderen van den grijsaard", „Lichting van vrijwilligers te Parijs", „Samenkomst van Frans I van Frankrijk met den koning van Engeland" (Museum te Versailles), „Wandeling van Sixtus V", „Slag bij Dreux", „Bestorming van de hoogte van Rivoli door de Fransche troepen onder generaal Joubert" (Museum te Versailles). En op beeldhouwgebied: Graftombe van den aartsbisschop van Parijs *Affre* (Notre Dame te Parijs), de standbeelden van *Perrault* en *Claude Lorrain*, het mausoleum van graaf *Damas*. Zijn beste werk is „De eerste wieg".

De Beers Consolidated Mines Ltd. is de naam eener maatschappij, die den 1sten April 1888 werd opgericht tot ontginning der Zuid-Afrikaansche diamantvelden, voornamelijk de de Beers-, Kimberley- en Butfontijn-Dutoitspanmijnen. Aan het hoofd stond tot zijn dood *Cecil Rhodes*. Zij bezit, met uitzondering van de „Premier" in Transvaal-kolonie, alle groote diamantmijnen in Zuid-Afrika. De verkoop der ruwe steenen heeft zij opgedragen aan een syndicaat te Londen, waar de fabrikanten hun inkoopen doen (zie ook *Diamantbewerking*). Het kapitaal der te Kimberley gevestigde maatschappij bedraagt (1904) 4,5 millioen pond sterling, waarvan 0,8 millioen preferente en 1 millioen andere aandeelen van 2,5 pond. In 1903 bedroeg het dividend 40 % op de preferente en 60 % op de gewone aandeelen.

Debes, *Ernst*, een Duitsch kartograaf, werd geboren den 22sten Juni 1840 te Neukirchen bij Eisenach. Hij was als leerling en medewerker van *Petermann* in het geografisch instituut van *Justus Perthes* te Gotha werkzaam, later studeerde hij nog te Parijs en richtte met *H. Wagner* een geografisch instituut te Darmstadt op. Van 1893 tot 1895 verscheen zijn groote „Neuer Atlas" (2de druk, 1900), die wetenschappelijk en technisch zeer hoog staat.

Debet en **Credit.** Zie *Dubbel-* of *Italiaansch boekhouden* onder *Boekhouden* en *Schuld*.

Debidour, *Antonin*, een Fransch geschiedschrijver, werd geboren den 31sten Januari 1847 te Nontron (Dordogne). Hij behaalde met zijn studie over keizerin *Theodora* den doctors-titel en bekleedde verschillende betrekkingen bij het hooger onderwijs. Van zijn werken vermelden wij: „La Fronde angevine" (1877), „Précis de l'histoire de l'Anjou" (1878), „Le général Bigarré, aide de Camp de Joseph Bonaparte, d'après ses mémoires inédits" (1880), „Histoire de Du Guesclin" (1880, 3de druk 1890), „L'impératrice Théodora" (1885), „Etudes critiques sur la Révolution, l'Empire et la période contemporaine" (1886), „Histoire diplomatique de l'Europe, 1814—1878" (1891, 2 dln.), „Les chroniqueurs" (een verzameling oud-Fransche kronieken, 1892—1893, 2 dln.), „Histoire des rapports entre l'Eglise et l'Etat en France de 1789 à 1870" (1898).

Debiet, een woord van Franschen oorsprong, beteekent *afzet* van goederen. *Debitant* is hij, die met den verkoop, meestal in het klein, van een of ander artikel belast is. Zie ook *Staatsloterij*.

Debiteur of *Schuldenaar*. Zie *Schuld*.

De Boni, *Filippo*, een Italiaansch schrijver, geboren te Feltre in 1816, werd na eerst geestelijke te zijn geweest, gouverneur te Venetië en te Florence, maar moest in 1846 de wijk nemen naar Zwitserland, waar hij republikeinsche vlugschriften in het licht zond. Tijdens de omwenteling van 1848—1849 was hij eerst medewerker aan het door *Mazzini* gestichte dagblad: „Italia del popolo" en vervolgens gezant van de Romeinsche Republiek in Zwitserland. Eerst in 1859 keerde hij terug naar zijn vaderland en werd in 1860 lid van het Parlement, waar hij steeds tot de linkerzijde behoorde. Hij overleed te Florence den 7den November 1870. Van zijn geschriften vermelden wij: „Gli Eccelini e gli Estensi" (3 dln., 1841), „Voci dell' anima" (1846), „Storia dei fatti delle Romagne" (1847), „Domenico Veneziano e Andrea del Castagno" (1851), „La chiesa romana e l'Italia" (1863), „L'inquisizione ei Calabro-Valdesi" (1864) en „Ragione e dogma" (1864).

Debora, een Hebreeuwsche profetes en heldin uit het tijdperk der Richteren, was de echtgenoot van *Lapidoth* en bewoonde het gebergte van Ephraïm, alwaar zij onder een tent van palmbladeren recht sprak. Om het vaderland van het juk van den Kanaänitischen koning *Jabin* en diens veldheer *Sisera* te bevrijden, deed zij door *Barak* een leger verzamelen en trok zelf mede ten strijde. De overwinning, door haar behaald, bezorgde aan de Israëlieten gedurende langen tijd een gewenschte rust en is door haar in het „Lied van Debora" (Richteren V) bezongen.

Débouché is een gelegenheid tot afzet van produkten. Een koopman zoekt débouchés voor zijn waren, als hij er op uit is, nieuwe kanalen tot den verkoop ervan te openen; een volk verschaft zich débouchés naar buiten, als het met andere natiën handelsbetrekkingen aanknoopt, of overzeesche landstreken in bezit neemt, waardoor het zich nieuwe wegen baant, waarlangs zijn voortbrengselen tot hun bestemming, het bereik van nieuwe verbruikers, kunnen worden vervoerd. De beroemde Fransche staathuishoudkundige *Jean Baptiste Say* heeft in zijn „Cours d'Economie politique" een theorie der débouchés ontvouwd, waarin hij aantoont, dat de meening onwaar is, dat de produkten alleen tegen geld verruild worden, maar dat integendeel de produkten slechts geruild worden tegen produkten van gelijke waarde. Immers het geld zelf is ook een produkt, dat op geen andere wijze verkregen wordt en om geen andere reden door andere menschen begeerd, dan welke andere produkten ook, namelijk omdat het *nut* heeft, dat is, in een behoefte van menschen kan voorzien, en omdat het dat nut door arbeid heeft verkregen en hierdoor voortgebracht moest worden, òf, zooals de staathuishoudkundigen dat noemen, omdat het *waarde* heeft. Men vindt derhalve geen débouchés voor zijn produk-

Digitized by Google

ten, of men moet menschen treffen, die er behoefte aan hebben, verbruikers, die in staat zijn, om van hun kant produkten van gelijke waarde, die dezerzijds begeerd worden, in ruil aan te bieden. Vindt men aldus gelegenheden tot afzet van voortbrengselen, dan is dat de sterkste prikkel, dien men zich denken kan, tot krachtiger arbeid, tot grooter kapitaalvorming en belegging, tot meerdere produktie. Want in ruil voor het meer geproduceerde kan men zich een grooter aantal vreemde produkten in steeds grooter verscheidenheid aanschaffen. Het springt in het oog, dat dit zoowel geldt voor de individuen, als voor geheele volken; dat allen, zoowel de individuen, geheele klassen van menschen, zooals fabrikanten, landbouwers, handelaren, als geheele natiën één belang hebben, namelijk *dit*, dat het *allen* welgaat, dat alle takken van voortbrenging bloeien en vooruitgaan, dat het welvaren van stad en land, van landbouw en zeevaart, van fabriek en handel, van wijnbouwer en zeevisscher ten nauwste onderling verbonden is. Niets is dus dwazer, schadelijker en ongerijmder, dan het denkbeeld, dat de voorspoed van het eene land een reden van afgunst en nijd voor het andere moet zijn, omdat de bronnen van bestaan *hier* dan minder mild zouden vloeien; dat de handel en zeevaart zich slechts in voorspoed kunnen verheugen ten koste van fabriekswezen en landbouw; dat een natie, die groot, rijk en welvarend wil worden, zich zooveel mogelijk onafhankelijk moet trachten te maken van het gebruik van produkten, in den vreemde vervaardigd. Aller belang is een, het welvaren van allen. Ieder heeft het goed, waar het geheel welvarend is; het geheel heeft het goed, waar het ieder voor zich welgaat. Ieder produceert één artikel, maar is verbruiker van duizend verschillende artikelen, ten gevolge van de verdeeling van den arbeid; ieder zoekt verbruikers voor zijn produkten; hij heeft niet genoeg aan hen, die deze *begeeren*, maar deze moeten tevens de *middelen* bezitten, om ze zich aan te schaffen. Wanneer een voortbrenger, een geheele natie nieuwe betrekkingen aanknoopt met anderen, die zijn produkten noodig hebben en kunnen betalen, dan ontstaat voor beiden een sterke beweegreden, om hunne produktie uit te breiden; naarmate dit krachtiger geschiedt, levert de een voor den ander een ruimer débouché op.

Debraux, *Paul Emile*, een zeer populair Fransch dichter, werd den 30sten Augustus 1796 geboren te Ancerville in het departement Meuse, studeerde aan het keizerlijk lyceum en baarde reeds in 1815 opzien door zijn „Chanson de la Colonne" en „Le Mont Saint-Jean", terwijl hij in 1816 en 1817 aan het hoofd stond eener club zonderlinge lieden uit de lagere volksklasse. Uit zucht naar onafhankelijkheid liet hij de betrekking varen, die hij aan de geneeskundige school bekleedde. In 1823 werd hij wegens zijn staatkundige gevoelens veroordeeld tot gevangenisstraf in Ste Pélagie, en overleed den 12den Februari 1831. Zijn liederen ademen een dergelijken oppositiegeest als die van *Béranger*. Laatstgenoemde heeft in 1835 een volledige uitgave der „Chansons" van *Debraux* in 3 deelen bezorgd. Behalve de beide reeds genoemde liederen zijn zijn meestbekende: „Bélisaire", „T'en souviens-tu?", „Les barricades", „Prince Eugène", „Fanfan la Tulipe". „La veuve du soldat" en „Marengo".

Debreczin, een der grootste en meestbevolkte steden van Hongarije, sedert 1693 een koninklijke vrijstad en de hoofdstad van een comitaat, ligt aan de overzijde van de Theisz, in een schrale vlakte en is een kruispunt van de Debreczin-Boedapest, Debreczin-Szatmar, Debreczin-Nyiregyhaza, Debreczin-Szt Mykely, Debreczin-Leta en Debreczin-Abony spoorlijnen. Zij is zeer ruim gebouwd en draagt al de kenmerken van een Hongaarsche boerenstad. Zij is voorzien van 8 poorten, en haar voorsteden verliezen zich in onafzienbare heidevelden. De plaats bezit eenige schoone gebouwen, zooals de Katholieke en de Protestantsche hoofdkerken, het Piaristenklooster, het stadhuis, de handelsacademie en het gerechtsgebouw, het Margaratenbad enz. Men heeft er een Kamer van Koophandel en Nijverheid, een Hervormde hoogeschool, de oudste en voornaamste in Hongarije, met groote bibliotheek (100000 deelen), een school der Piaristen, een paar gymnasia enz. Het aantal inwoners (1901) bedraagt 75006, die nagenoeg allen Magyaren zijn en tot de Hervormde Kerk behooren. Zij vervaardigen wollen stoffen, mantels, leder, schoenen, kanonnen, meubels, zeep, pijpen enz. Voorts vindt men er salpeterziederijen en brandewijnstokerijen. 4 jaarmarkten brengen er veel vertier.

Weleer had Debreczin in de oorlogen tegen Turkije veel te lijden. In 1567 werd op de hier gehouden Synode de Gereformeerde geloofsbelijdenis goedgekeurd. Van 1660—1692 was de stad in handen der Turken en werd in dien tijd door *Antonio Caraffa* geplunderd. In 1849 was Debreczin een tijd lang de zetel van den Hongaarschen Rijksdag en van de revolutionnaire regeering. Den 14den Maart van dat jaar riep *Kossuth* er in de kerk de onafhankelijkheid van Hongarije uit. Het Honvedcorps onder *Nagy* werd den 2den Augustus 1849 bij Debreczin door de Russen verslagen.

Debret, *Jean Baptiste*, een Fransch schilder, werd in 1768 te Parijs geboren, waar hij onder leiding van *David* studeerde. In 1791 ging hij naar Rome en kreeg een eervolle vermelding bij de tienjaarlijksche prijzen voor zijn: „Napoléon saluant un convoi de blessés autrichiens" (1806). In 1815 behoorde hij tot de kunstenaars, die gekozen werden om de Academie van Schoone Kunsten te Rio de Janeiro te vormen. Hij werd eerste schilder van *dom Pedro*, maakte de portretten van de voornaamste personen van het Hof en bracht de gebeurtenissen in beeld, die tot 1830 in Brazilië waren voorgevallen. Na zijn terugkeer in Parijs gaf hij uit: „Voyage pittoresque et historique au Brésil" (1834—1837). Hij overleed in 1848.

Debuire, *Louis*, een Fransch liederdichter, meer bekend onder den naam *Du Buc*, werd in 1814 te Rijssel geboren en overleed er in 1897. Zijn voornaamste werken, waarvan enkele in het Rijsselsch dialect, zijn: „Les Lilloises" (1857), „Notice historique sur les sociétés chorales de Lille" (1858), „Les Pantins de province" (1861), „Chansons lilloises" (1862), „Chansons en français" (1862), „La seconde Epreuve" (1865), „Nouveau

Digitized by Google

glossaire lillois, pour faire suite aux Chansons en patois de Lille" (1867), „Buveurs de bière" (1871), „Français, gardons le drapeau tricolore" (1874), „Henri IV et le comte de Chambord" (1874), „Epitre en vers aux vieux Lillois sur le progrès" (1876), „Boutades humoristiques et philosophiques en vers macaroniques" (1886), „Les Chansons du Nord: les Lilloises, la Cigarière" (1887) en „Elles et nous" (1888).

Debuut is een Fransch woord, dat het eerste optreden van een tooneelspeler beteekent. De debutant is dus òf een beginner, die in deze of gene rol voor de eerste maal zijn krachten beproeft, òf een vreemd acteur, die ergens voor de eerste maal een gastrol vervult of in een nieuw engagement optreedt.

Deca is afkomstig van het Grieksche *deka*, dat *tien* beteekent. Daarom noemt men *Decápolis* een vereeniging van 10 steden — *decálogus* de wet der tien geboden — *decade* een week van 10 dagen, zooals die in Frankrijk in den Republikeinschen kalender was vastgesteld — *decachorde* een guitaar met 10 snaren — en *decamerone* een boek in 10 afdeelingen, zooals dat der novellen van *Boccaccio*. Een *decagoon* is een 10-hoek — en *decagonaalgetallen* noemt men een reeks van getallen, die men verkrijgt, wanneer men een of ander geheel getal vermenigvuldigt met 3 minder dan zijn viervoud, dus n (4 n — 3). In het Fransche stelsel van maten en gewichten komt het woordje *deca* in samenstelling gedurig voor, bijv. *decameter*, *decaliter*, *decare*, en beteekent dan 10 meters, liters en ares. Daarentegen wijst het woordje *deci* het $^1/_{10}$ gedeelte aan, zoodat *decimeter*, *deciliter*, *deciare* het tiende gedeelte beteekent van één meter, liter en are.

Decade was in het Grieksche leger een groep van tien mannen. De Grieksche decade stemde dus overeen met de Romeinsche *decuri*. Volgens de tijdrekening, door de Groote Fransche revolutie ingevoerd, was de maand verdeeld in 3 decaden van 10 dagen en heette de laatste dag eener decade *decadi*.

Decadence. Zie *Decadenten*.

Decadenten noemt men de aanhangers eener richting („décadence") in de letteren en beeldende kunsten, die zich vooral toeleggen op het weergeven of uitbeelden, tot in de kleinste bijzonderheden, van allerlei buitengewone en abnormale toestanden en verschijnselen, vooral op moreel en psychisch gebied. Deze richting, ontstaan in Engeland, bloeit vooral in Frankrijk, hoewel zij ook in Nederland, Duitschland enz. hare aanhangers telt, zooals, wat ons land betreft, blijken kan uit menig modern schilderstuk en uit tal van romans en tijdschrift-artikelen, vooral in de „Nieuwe Gids", de „XX^{ste} Eeuw", het vroegere „Twee maandelijksch tijdschrift" „De Beweging" en de thans niet meer verschijnende „Jonge Gids" (zie verder *Nederlandsche Taal- en Letterkunde*).

Evenals bij de klassieke schrijvers uit de latere Romeinsche keizersperiode, is ook bij de decadenten een zeker gebrek aan naïven levenslust, verbonden met een ziekelijke dorst naar levensgenot merkbaar. Zij zoeken hun ideaal niet in een gezonde zedelijkheid, maar in het onmogelijke en onbereikbare. Het natuurlijke, het eenvoudige en gezonde in het leven schrikt hen af. Zij stellen belang in nerveuse afwijkingen, door opium, morfine enz. ontstaan, maar aan den anderen kant trachten zij ook de kunst hooger te brengen en te verheffen boven het gewone peil („le goût de l'artificiel").

In Frankrijk geldt *Beaudelaire* als de stichter van deze school. De meeste Fransche schrijvers hebben min of meer zijn theorieën gevolgd. In het bijzonder de *Goncourts* en *Maurice Barrès*; maar ook *Bourget*, *Maupassant* en *Marcel Prévost* zijn er niet vrij van gebleven. Onder de dichters zijn het bovenal *Stéphane Mallarmé* en *Verlaine*, die de eerste plaats innemen en door hun talent ver boven de jongeren staan.

Decadi. Zie *Decade*.

Decaen, *Claude Théodore*, een Fransch generaal, werd geboren te Utrecht, den 30sten September 1811, bezocht de militaire school te Parijs en trad in 1829 als officier in Franschen dienst. Hij nam deel aan den eersten veldtocht in Algerië en werd reeds den 20sten Juni 1832 tot 1ste luitenant bevorderd, in Mei 1838 tot kapitein en daarna tot kapitein-adjudant-majoor. In dien rang in 1840 overgeplaatst bij het 7de bataljon jagers te voet, werd hij in 1850 bataljonschef en was in 1851 commandant van het 1ste bataljon jagers te voet, waarmede hij naar Algerië terugkeerde, waar hij bleef tot 1854. Later ging hij als luitenant-kolonel naar den Krim, klom op tot den rang van kolonel en na de bestorming van Sebastópol (1855) tot dien van brigade-generaal, en stond vervolgens aan het hoofd eener brigade van de keizerlijke garde. Ook aan den Italiaanschen veldtocht nam hij deel en werd na den slag van Magenta in plaats van den gesneuvelden generaal *Espinasse* tot bevelhebber van de 2de divisie infanterie benoemd. Den grootsten roem behaalde hij in den slag bij Solferino, waar hij met generaal *La Motterouge* de Franschen weder tot staan bracht, toen men den slag reeds verloren waande. Na zijn terugkeer in Frankrijk werd hij aan het hoofd geplaatst der 2de divisie infanterie te Parijs, en bij het uitbarsten van den Fransch-Duitschen Oorlog was hij aanvoerder der 4de divisie infanterie van het korps van *Bazaine*. Na de nederlagen bij Wörth en Spicheren werd hij met *Bazaine* in Metz opgesloten; hier was hij ijverig werkzaam en bestuurde er de voornaamste uitvallen, totdat hij na de capitulatie dier vesting krijgsgevangen werd. Hij overleed kort daarna (den 17^{den} Augustus 1871) ten gevolge van zijn wonden.

Decaisne, *Joseph*, een Belgisch plantkundige, geboren te Brussel den 7^{den} Maart 1807, wijdde zich eerst aan de schilderkunst en studeerde vervolgens aan de école de médecine te Parijs. Hij werd in 1830 assistent aan het Musée d'histoire naturelle, in 1848 professor aan die inrichting en in 1851 professor aan den Jardin des plantes te Parijs, waar hij den 8sten Februari 1882 overleed. Hij schreef o. a.: „Herbarii timoriensis descriptio" (1835), „Plantes de l'Arabie heureuse, recueillies par Botta" (1841), „Histoire de la maladie des pommes de terre" (1846), „Recherches anatomiques et physiologiques sur la garance" (1847), „Flore élémentaire des jardins et des champs" (2 dln., 2de druk, 1865), „Le jardin fruitier du muséum" (1858—1878), „Traité général de botanique descriptive et analytique" (1867), „Manuel de l'amateur des

Digitized by Google

jardins" (4 dln., 1862—1872) en „Monographie des genres Lugustrum et Syringa" (Parijs, 1878).

Decamps, *Alexandre Gabriël,* een Fransch schilder, werd geboren te Parijs den 3den Maart 1803. Als leerling van *Abel de Pujol* maakte hij aanvankelijk veel werk van de studie der klassieke kunst, doch begaf zich weldra op realistisch gebied. In 1827 vergezelde hij den zeeschilder *Garneray* naar Griekenland en bezocht Konstantinopel, de eilanden der Aegeesche Zee, Smyrna en een gedeelte der kusten van Klein-Azië, alwaar hij een groot aantal studiën en schetsen verzamelde. Een doek van zijn hand, een tafereel uit Smyrna voorstellende, wekte te Parijs groot opzien. Hij schilderde ook hondencomediën en verwierf voornamelijk een groote populariteit door zijn verkleede apen, waarin hij geestige satires leverde op de gelaatstrekken van menschen. Zijn „Critiseerende apen", een caricatuur op een vergadering van Academische kunstbeoordeelaars, van wie hem geen gewenscht onthaal was ten deel gevallen, maakte grooten opgang. Bij voorkeur echter schilderde hij tooneelen uit het Oosten, daar zij hem veroorloofden, zijn zucht naar een grillig licht en een krachtigen toon ruimschoots te voldoen. Wij noemen daarvan: het „Wachthuis aan den landweg te Smyrna" (1834), „Turksche ruiterij op een rustplaats" „Een Turksche school" in het Museum Fodor te Amsterdam, en „Een groote Turksche bazar". Hij overleed den 22sten Augustus 1860 tengevolge van een val van zijn paard.

De Candolle, *Augustin Pyrame,* een beroemd plantkundige, werd den 4den Februari 1778 te Genève geboren, waarheen zijn ouders wegens geloofsvervolgingen de wijk hadden moeten nemen. Nadat hij het gymnasium zijner geboorteplaats bezocht had, nam hij het besluit, zich aan de beoefening der geschiedenis te wijden, doch een langdurig verblijf op het vaderlijk buitenverblijf te Yverdun en bovenal de voorlezingen van *Vaucher* (1796) gaven aan zijn studiën een andere richting. Hij ging naar Parijs, waar hij zich aanvankelijk met scheikunde bezig hield, maar zich meer en meer tot de plantkunde aangetrokken gevoelde. In zijn „Essai sur les propriétés médicales des plantes" (2de druk, 1816) deed hij een poging, de plantkunde in verband te brengen met de natuur- en scheikunde. In 1802 werd hij benoemd tot hoogleeraar te Genève, doch hij bleef te Parijs en hield in 1804 aan het Collége de France zijn eerste botanische voorlezingen. In dat jaar gaf hij ook het eerste deel van de „Flore Française" uit, zijn werk, hoewel de naam van *Lamarck* op den titel stond. In opdracht der regeering bezocht hij vervolgens verschillende gewesten van Frankrijk en Italië, om er plant- en landbouwkundige onderzoekingen te doen. Reeds in 1807 was hem een hoogleeraarsbetrekking aangeboden te Montpellier; hij aanvaardde die in 1810, doch legde ze neder na de Restauratie, waarna hij zich naar Genève begaf, waar een professoraat voor hem gesticht werd. Zijn groote talenten als leeraar bezorgden hem talrijke leerlingen. Hij overleed na een langdurig lijden den 9den September 1841. *De Candolle* heeft zich jegens de plantkunde hoogst verdienstelijk gemaakt en veel tot haar verbreiding bijgedragen. Men beschouwt het: „Regni vegetabilis systema naturale" (1ste en 2de dl., 1818—1821) en den „Prodromus systematis naturalis regni vegetabilis", voortgezet door zijn zoon, (17 dln., 1824—1873) als zijn belangrijkste werken. Voorts schreef hij: „Théorie élémentaire de la botanique" (3de druk, 1844), „Organographie végétale" (2 dln., 1827), „Physiologie végétale" (3 dln., 1832), „Collection des mémoires pour servir à l'histoire du règne végétal" (3 dln., 1828—1838). Hij liet een herbarium na met meer dan 70000 plantensoorten.

De Candolle, Alphonse Louis Pierre Pyrame, een zoon van den voorgaande, werd geboren te Parijs den 28sten October 1806, was eveneens eenigen tijd hoogleeraar aan de academie te Genève en heeft vooral naam gemaakt door het voortzetten van den „Prodromus" van zijn vader en door een „Introduction à l'étude de la botanique" (2 dln., 1835), terwijl hij ook de „Mémoires et souvenirs" van zijn vader in het licht heeft doen verschijnen (1862). Verder schreef hij: „Lois de la nomenclature botanique" (1867), „Histoire des sciences et des savants depuis deux siècles" (1872), „Origine des plantes cultivées" (1883) en „Monographiae phanerogamarum prodromi nunc continuatio nunc revisio" (met zijn zoon) (4 dln., 1848—1881). Hij overleed den 5den April 1893 te Genève.

De Candolle, *Casimir Pyrame,* een zoon van den voorgaande, werd geboren te Genève in 1836, schreef eenige artikelen in den „Prodromus" en verder: „Théorie de l'angle unique en phyllotaxie" (1865).

Decandolle. Zie *De Candolle.*

Decanus. Zie *Deken.*

Decanteeren noemt men het afscheiden eener vloeistof van een daarin aanwezig bezinksel, hetgeen op verschillende wijzen, namelijk door een eenvoudig afgieten, maar ook door middel van een hevel of door een buis van getah-pertjah geschieden kan. Vooral aan het decanteeren van wijnen wordt veel gewicht gehecht.

De Castro, *Giovanni,* een Italiaansch schrijver, werd geboren in 1837 te Padua. Na voltooiing zijner philologische en juridische studiën ging hij in de journalistiek en was van af 1861 medewerker aan de „Politecnico". In 1863 hielp hij de „Circolo della libreria italiana" oprichten. Van zijn zeer talrijke geschriften noemen wij: „Ugo Foscolo" (1861), „I processi di Mantova" (1864), „L'Europa contemporanea" (1865), „Storia di un cannone" (1866), „Tempeste del Cuore" (1869), „Ire giovanili" (1871) en „Giorni senza tramonto" (1888). Zijn latere werken zijn meest van historischen aard: „Storia di casa nostra" (1873), „Arnaldo da Brescia e la rivoluzione romane del XII secolo" (1875), „I popoli dell' antico Oriente" (1878, 2 dln.), „La storia nella poesia populare milanese" (1879), „Fratellanze secrete" (1880), „Cento anni fa" (1881), „Storia d'Italia dal 1799 al 1814" (1881) e.a.

Decateeren. Zie *Decatiseeren.*

Decatiseeren is de behandeling van laken met oververhitten stoom, waardoor het een blijvenden doffen glans verkrijgt en niet meer krimpt. Daartoe wordt het laken dubbel gevouwen met de rechte zijde naar binnen, in groote plooien gelegd en in een linnen zak gesloten. Daarin wordt het op de veelvuldig doorboorde bovenvlakte van

Digitized by Google

een ijzeren kist gelegd en met een schroefpers samengedrukt. In de kist laat men stoom, die nu langzamerhand het laken doordringt. Ook rolt men het wel op een doorboorden cylinder, waarin men stoom laat. Door de werking der warmte en der drukking leggen zich de wolhaartjes onregelmatig neder, waardoor de oppervlakte een fluweelachtig uitzien en duurzamen doffen glans verkrijgt.

Decatur is de hoofdstad van het graafschap Macon in den Noord-Amerikaanschen staat Illinois. De stad ligt aan de Sangamon rivier, in een zeer vruchtbare streek. Het is een kruispunt van spoorwegen en heeft een drukken handel en veel industrie. Het aantal inwoners bedraagt (1900) 20754.

Decauville-spoorweg (zie de afb.) is een door *Decauville* uitgevonden spoorweg van geringe breedte en waarvan de rails zijn vastgeklonken met metalen dwarsliggers. Vooral aan de industrie, den mijnbouw enz. kan hij groote diensten bewijzen, omdat hij zoo makkelijk in elkander te zetten en uiteen te nemen is. De Decauville-spoorweg ten dienste van de Parijsche wereldtentoonstelling in 1899 vervoerde meer dan 6 millioen reizigers. Zie verder *Verplaatsbare spoorwegen.*

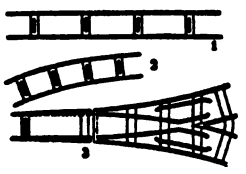

Decauville-spoorweg.
1. Rechte lijn. 2. Gebogen. 3. Vereeniging van twee rechte lijnen.

Decaux, *Louis Victor Blaequetot*, vicomte, een Fransch generaal en staatsman, geboren te Douai in 1775, werd in 1793 luitenant bij de genie en woonde de veldtochten bij aan den Rijn en de Moezel. In 1807 werd hij bij het departement van Oorlog geplaatst en was in 1809 werkzaam aan het verdedigbaar maken van de monden der Schelde (o.a. belette hij de Engelschen op Walcheren te landen), waarna hij in 1810 tot kolonel bevorderd en in 1812 tot baron verheven werd. In 1814 ontving hij zijn benoeming tot generaal, leidde in 1815 de onderhandelingen met *Wellington* en bewees hierbij zulke goede diensten, dat *Lodewijk XVIII* hem benoemde tot veldmaarschalk, tot ridder der orde van den Heiligen Lodewijk en in 1817 tot lid van den Staatsraad. In 1821 nam hij zijn ontslag, doch trad in 1823 als luitenant-generaal en directeur-generaal van administratie weder in dienst, terwijl hij tot grootofficier van het Legioen van Eer bevorderd werd. In 1827 koos het departement du Nord hem tot lid van de Tweede Kamer, en in 1828 werd hij in het ministerie *Martignac* met de portefeuille van Oorlog belast. Hij maakte zich als zoodanig zeer verdienstelijk, werd tot vicomte verheven, doch moest in 1826 zijn betrekking afstaan aan generaal *Bourmont*. Na de Juli-omwenteling wees hij de candidatuur voor de Tweede Kamer van de hand, werd in 1832 tot pair benoemd, weigerde in dat jaar het aanbod der portefeuille van Oorlog en overleed den 6den Juni 1845.

Decazes, *Elie*, hertog *de*, een Fransch staatsman, werd den 28sten September 1780 te St. Martin de Laye in het departement Gironde te Vendôme geboren, studeerde in de rechten en vestigde zich als advocaat te Libourne. Gedurende het consulaat kreeg hij een betrekking aan het ministerie van Justitie, bekleedde onderscheiden rechterlijke ambten en werd door den *Koning van Holland* naar s'Gravenhage geroepen. In het bezit van diens vertrouwen droeg hij veel bij tot het besluit van dezen vorst, om liever de kroon neder te leggen, dan het volksbelang aan de eerzuchtige eischen zijns broeders op te offeren. Daarom viel hij bij laatstgenoemde in ongenade, doch vergezelde *Lodewijk* naar Bohemen en Oostenrijk. In 1811 trad hij in dienst van de Keizerin-Moeder en werd ook wederom raadsheer in het hooggerechtshof. Na den val van het keizerrijk schaarde hij zich aan de zijde der *Bourbons*, en gedurende de Honderd Dagen bleef hij aan deze getrouw, zoodat hij zijn betrekking verloor en uit Parijs verbannen werd. Na den slag bij Waterloo echter belastte hij zich op eigen gezag in naam des Konings met de prefectuur der politie te Parijs, en handhaafde er de orde met hulp van de nationale garde en van eenige gendarmen. Hierdoor verwierf hij de gunst van *Lodewijk XVIII*, die hem na het aftreden van *Fouché* tot minister van Politie benoemde en in den gravenstand verhief. Tevens trad hij in het huwelijk met een achternicht van den voorlaatsten vorst *van Nassau-Saarbrück*, waarom de koning van Denemarken hem tot hertog van *Glücksberg* benoemde. Hij was de hoofdvertegenwoordiger van de wankelende staatkunde des konings, en zijn heulen met de verschillende partijen bezorgde hem den haat van alle — inzonderheid van die der ultrakoningsgezinden. Na den moord op den hertog *van Berry* (13 Februari 1820) beschuldigde zij hem van medeplichtigheid aan dien aanslag, daar volgens haar gevoelen zijn revolutionnaire politiek den moordenaars de wapens in de hand had gegeven. Met weêrzin gaf *Lodewijk* hem zijn ontslag, doch verhief hem tevens tot erfelijk hertog en tot gezant aan het Britsche Hof, welke betrekking hij bekleedde tot aan den val van *Richelieu* (1821), die hem als eerste minister was opgevolgd. Sedert 1818 was hij lid van de Kamer der Pairs, en onder het ministerie *Villèle* nam hij deel aan alle belangrijke beraadslagingen. Na de Julirevolutie was hij een ijverig aanhanger van de dynastie van *Orléans*. In 1834 werd hij groot-referendaris van de Kamer der Pairs en belastte zich in 1846 met een buitengewone zending naar het Deensche Hof. Na de omwenteling van 1848 keerde hij tot het ambteloos leven terug, wijdde zijn krachten aan de bevordering van landbouw en nijverheid en overleed den 25sten October 1860 in het door hem gestichte Decazeville.

Decazes, *Louis Charles Elie Amanien*, hertog *de Decazes et Glücksberg*, een Fransch staatsman en zoon van den voorgaande, werd geboren den 9den Mei 1819 te Parijs en was bij het leven zijns vaders, als markies *Decazes*, geruimen tijd Fransch gezant te Madrid en te Lissabon, maar keerde in 1848 tot het ambteloos leven terug. In Februari 1871 aanvaardde hij echter het lidmaatschap van de Nationale Vergadering en werd de leider eener fractie van gematigde Orléanisten. In September 1872, onder het presidentschap van *Thiers*, ging hij als Fransch gezant naar Londen en werd

Digitized by Google

den 26sten November 1873 in het ministerie *de Broglie* belast met de portefeuille van Buitenlandsche Zaken, welke hij behield in verschillende Kabinetten onder het presidentschap van den maarschalk *Mac Mahon*. In 1876 werd hij door het 8ste arrondissement te Parijs naar de Kamer gezonden. Ook in het ministerie *de Broglie-Fourtou* van den 18den Mei 1877 behield hij de portefeuille van Buitenlandsche Zaken en legde die neer bij het aftreden van dat bewind in November 1877. Bij de verkiezingen van den 14den October 1877 waagde hij zich niet aan een candidatuur te Parijs, maar werd in een arrondissement van het departement Alpes Maritimes met een kleine meerderheid gekozen. Die verkiezing werd echter den 17den December 1878 door de Kamer onwettig verklaard, waarna *Decazes* tot het ambteloos leven terugkeerde. Hij overleed den 17den September 1886 op zijn slot La Grave.

Decazeville is een stad in het Fransche departement Aveyron, arrondissement Villefranche. Zij ligt aan den spoorweg van Orléans en telt vele fabrieken. De stad is genoemd naar den hertog van *Decazes*, die de grondlegger was der ijzerindustrie, waarin 4500 arbeiders hun brood verdienen. Het aantal inwoners bedraagt (1901) 9247.

Decebalus, koning van Dacië, verkreeg deze waardigheid doordien koning *Duras* uit achting voor zijn dapperheid vrijwillig de kroon aan hem afstond. Hij is beroemd geworden door zijn strijd tegen de Romeinen, dien hij ten tijde van *Domitianus* opende met een inval in Moesië, waar hij den stadhouder *Oppius Sabinus* versloeg en doodde. Nu trok de keizer zelf tegen hem te velde, doch liet het krijgsgebied over aan *Cornelius Fuscus*, die tot in Dacië doordrong, maar er weldra bezweek. Zijn opvolger *Julianus* was voorspoediger; toch zag de keizer, die in den oorlog tegen de Marcomannen de nederlaag geleden had, zich genoodzaakt, *Decabalus* om vrede te vragen en hem een jaarlijksche schatting te betalen. Keizer *Trajanus* deed hem opnieuw den oorlog aan en behaalde in 101—102 na Chr. de overwinning. *Decebalus* sloot vrede, maar verbrak dien reeds in 104. Toen trok *Trajanus* langs een steenen brug over den Donau naar Dacië, veroverde er de hoofdstad en bracht er den koning zóó in het nauw, dat deze zich zelf om het leven bracht; daarna werd het land een Romeinsch wingewest. Deze oorlogen zijn op de zuil van *Trajanus* afgebeeld.

Decebalus.

December, bij ons de 12de maand des jaars, was voor de Romeinen, die met Maart begonnen, de 10de, waarom haar naam van *decem* (tien) is afgeleid. Zij draagt bij ons ook den naam van *Wintermaand*, daar op haar 21sten of 22sten dag de winter een aanvang neemt. *Karel de Groote* noemde haar de Heilige maand, later werd zij ook Christusmaand genoemd. De zon komt in December in het teeken van den Steenbok.

Decembristen noemt men de aanhangers van *Lodewijk Napoleon*, die hem bij den staatsgreep van den 2den December 1851 ondersteunden. Ook worden aldus wel eens genoemd de Dekabristen. Zie aldaar.

Decemviri of *Tienmannen* noemde men in het oude Rome onderscheiden regeeringscolleges van 10 personen, wier aard door een toevoegsel nader werd aangeduid. Men had *Decemviri legibus scribundis* (tot het voorschrijven van wetten), op voordracht van den tribuun *Terentillus Arsa* in 450 v. Chr. met het hoogste gezag bekleed, *Decemviri litibus judicandis*, een rechtscollege tot beoordeeling van twistgedingen, vermoedelijk onder *Servius Tullius* ingesteld, en *Decemviri sacrorum* of *sacris faciendis*, een college van priesters tot verklaring der Sibyllijnsche Boeken. *Sulla* breidde het aantal van deze laatsten in 80 v. Chr. uit tot 15, die toen den naam ontvingen van *Quindecemviri* (Vijftienmannen).

Decennium Latijn = (tien jaren) is een tijdperk van tien jaar.

Decentralisatie is het tegendeel van *Centralisatie*. Zie aldaar.

Decentralisatie in Nederlandsch-Indië noemt men een stelsel, dat er toe zou kunnen leiden, het beheer over die kolonie, minder dan thans het geval is, uitsluitend aan het Opperbestuur in Nederland, aan het in Buitenzorg en Batavia zetelend gezag en aan de hoofden van gewestelijk bestuur over te laten, en hieraan ook lagere organen te laten medewerken, zooveel mogelijk met behulp van niet ambtelijke elementen. Ook wordt daar vaak een andere verdeeling van de bevoegdheden, thans aan de eerstgenoemde autoriteiten opgedragen, beoogd. Tot voor korten tijd was dat bestuur nog in hooge mate gecentraliseerd. Met uitzondering der kleine inlandsche gemeenten (zie *desa*), die vaak een groote mate van zelfbestuur bezitten, was alles, wat op gewestelijk en plaatselijk beheer betrekking heeft, saamgestrokken in handen van het hoofd van gewestelijk bestuur, door ambtenaren bijgestaan, terwijl de uitgaven voor bevordering van gewestelijke en plaatselijke belangen, voor zooverre deze van bestuurswege plaats had, uit de staatsinkomsten bestreden werden. Thans is echter een poging gedaan, om althans tot gedeeltelijke decentralisatie te komen. In 1903 zijn aan het Regeerings Reglement de artikelen 68 a, 68 b. en 68 c toegevoegd, waardoor in Nederlandsch-Indië voor gewesten of gedeelten van gewesten de gelegenheid is geopend tot zelfbestuur te geraken. Het doen van de noodige voorstellen aan den gouverneur-generaal tot uitvoering dezer artikelen is opgedragen aan den „Regeeringscommissaris voor de decentralisatie", die den landvoogd verder van advies dient over alles wat op die uitvoering betrekking heeft en te dier zake de noodige voorlichting geeft aan de betrokken autoriteiten. Ter uitvoering zijn in 1905 in het zoogenaamde „Decentralisatie-besluit" en in de zoogenaamde „Locale raden-ordonnantie" bepalingen vastgesteld betreffende de voor gewesten en gedeelten van gewesten in te stellen raden en betreffende het beheer en de verantwoording van de eigen geldmiddelen van gewesten en gedeelten van gewesten. Die bepalingen zijn voor het eerst toegepast op de hoofdplaatsen Batavia, Meester-Cornelis en Buitenzorg, die voortaan als „gemeenten" worden aangeduid en voor welke „ge-

Digitized by Google

meenteraden" zijn ingesteld en gelden uit de algemeene geldmiddelen van Nederlandsch Indië zijn afgezonderd. Ten opzichte van de vaststelling der begrootingen, het vaststellen van verordeningen nopens belangen van gewesten of onderdeelen van gewesten, is aan die raden een vrij uitgebreide macht toegekend.

Of de proefneming zal slagen en hiermede het zoo gewichtig vraagstuk der gewestelijke decentralisatie opgelost is, zal de tijd moeten leeren. De toestanden in Nederlandsch-Indië zijn zoo geheel verschillend van die in het moederland, dat uit de goede werking, van de Nederlandsche provinciale- en gemeentewetten niet zonder meer mag worden afgeleid, dat in Indië door soortgelijke regelingen hetzelfde resultaat zal kunnen verkregen worden. Aan de centralisatie zijn echter te groote bezwaren verbonden, dan dat de kans, dat een decentraliseerend bestuur voor onze koloniën gunstiger resultaten zal afwerpen, niet beproefd zou moeten worden.

Deception, een eiland van de groep der Zuid-Shetlands-eilanden in de Zuidelijke Poolzee, ligt op 62° 55′ Z.Br. en op 60° 35′ W.L. v. Gr. Het is door ijs omgeven en vooral aan de noordzijde zeer steil. Op het eiland vindt men het kratermeer Port Forster, omringd door meer dan 150 openingen, waaruit dampen opstijgen, alsmede door warme bronnen met water van 60° C. Hier heeft kapitein *Forster* zijn waarnemingen gedaan over de schommelingen van den slinger.

De Cesare, *Carlo*, een Italiaansch staathuishoudkundige en staatsman, geboren in 1824 te Spinazzola in de Terra di Bari, wijdde zich te Napels aan de studie der rechtsgeleerdheid en nam aan de staatkundige bewegingen van 1849 tot 1853 deel, zoodat hij in de gevangenis kwam. Na de wedergeboorte van Italië werd hij in 1860 secretaris-generaal van Financiën te Napels en in 1868 van Landbouw, Nijverheid en Handel. Meermalen werd hij gekozen tot lid van het Parlement, en thans bekleedt hij de betrekking van senator en lid van de Rekenkamer. Hij begon zijn letterkundige loopbaan met de dichtbundels: „Le ore di solitudine" en „Le armonie" (1844) en gaf daarop den roman: „Il conte di Minervino, storia del Trecento" (1845) in het licht. Later bepaalde hij zich tot wetenschappelijke geschriften en leverde: „Dell' amministrazione della giustizia nel regno delle due Sicilie" (1849), „Delle opere penali di P. Ulloa" (2de druk, 1852). „Intorno alla richezza pugliese" (1853), „Il mondo civile e industriale nel XIX secolo" (1857), „Della scienza statistica" (1857), „Sul metodo statistico" (1857), „Della industria asiatica (1858), „Della protezione e del libro cambio" (1858), „Della proprietà intellettuale" (1858), „Il sindicato governativo, la società commerciali e gli istituti di credito nel Regno d'Italia" (2 dln., 1867—1869), „Manuale popolare di economia pubblica" (2 dln., 1862), „Del potere temporale del Papa" (2de druk, 1861), „Il primo unitario italiano" (2de druk, 1861), L'Alleanza franco-italiana e la politica di Napoleone III" (1862), „La Germania moderna" (2de druk, 1874), „Le nuove storie" (1876) en „La vita, i tempi e le opere di Antonio Scialoja" (1879).

Dechambre, *Amédée*, een Fransch geneesheer, werd in 1812 te Sens geboren. In 1844 tot doctor gepromoveerd, werd hij hoofdredacteur van de „Gazette médicinale". Later stichtte hij de „Gazette hebdomadaire" en wijdde het grootste deel van zijn leven aan de leiding van den „Dictionnaire encyclopédique des sciences médicales", waaraan de meest beroemde Fransche geneesheeren medewerkten.

Dechamps, *Adolphe*, een Belgisch staatsman, werd geboren te Melle in Oost-Vlaanderen, den 17den Juni 1807. Hij hield zich vóór de omwenteling van 1830 bezig met bespiegelende wijsbegeerte, bepaaldelijk met die van *Lamennais*, en vormde zich allengs tot een practisch publicist in een rechtzinnigen Roomsch-Katholieken geest. Zijn medewerking aan het „Journal de Flandres" te Gent en aan de „Emancipation" te Brussel maakte, dat hij in 1834 te Ath gekozen werd tot lid der Tweede Kamer. Hier ontwikkelde zich zijn talent als redenaar en bevorderde hij de belangen van handel, nijverheid en volksopvoeding, zoodat hij in 1842 de betrekking kreeg van gouverneur van de provincie Luxemburg en een jaar later die van minister van Openbare Werken. Nu arbeidde hij met kracht aan de voltooiing van het groote Belgische spoorwegnet. Na den val van *Nothomb* en het optreden van het Kabinet *van de Weijer* (1845) belastte hij zich met de portefeuille van Buitenlandsche Zaken en behield die tot aan de zegepraal der liberalen in 1847. Vóór zijn aftreden had Charleroi hem tot vertegenwoordiger gekozen; hij was een ijverig aanhanger van de partij der Roomsch-Katholieke oppositie. In 1857 werd hij niet herkozen, doch twee jaar later zag hij zijn mandaat hernieuwd, hetgeen hij behield tot in 1864, toen een Kamerontbinding hem daarvan beroofde ten gevolge zijner mislukte pogingen, om op democratisch-godsdienstigen grondslag een ministerie van de rechterzijde te vormen. Hij overleed te Scaibmont bij Manage den 19den Juli 1875. Hij stichtte in 1837 met *de Decker* de „Revue de Bruxelles", die tot 1850 bleef bestaan. Ook was hij medewerker van de „Revue Générale".

Dechamps, Victor, kardinaal-aartsbisschop van Mechelen en een broeder van den voorgaande, werd geboren te Melle, den 10den December 1810, en sloot zich aan bij de door *Lamennais* vertegenwoordigde richting. In dien geest schreef hij artikelen in onderscheiden staatkundige bladen, maar bepaalde zich in 1832 plotseling tot de studie der theologie te Doornik, Mechelen en Leuven. Daarop trad hij eerst in het Redemptoristenklooster te St. Truyen en vervolgens in dat te Wittem bij Aken. Zijn zendingsredenen in onderscheiden steden van België, vooral in Luik en Brussel, bezorgden hem als kanselredenaar den roem van een *Ravignan*, *Lacordaire* en *Dupanloup*. Na een bedevaart naar Rome (1848—1850) kwam hij aan het hoofd van een klooster te Doornik en belastte zich met het godsdienstonderwijs van den tegenwoordigen koning van België. Hij werd den 6den September 1865 bisschop van Namen en den 20sten December 1867 aartsbisschop van Mechelen. In 1875 ontving hij den kardinaalshoed als loon voor zijn ijveren ten gunste der onfeilbaarheidsleer. Hij heeft een groot aantal strijdschriften geleverd, o.a: „La question religieuse résolue par les faits" (2 dln., 1860). In den harts-

Digitized by Google

tochtelijken strijd, in 1879 door de geestelijkheid gevoerd tegen het ministerie, wegens de wet op het onderwijs, betoonde hij zich een vurig aanhanger van het ultramontanisme. Hij overleed den 30sten September 1883 te Mechelen.

Decharge (ontheffing) wordt toegekend aan een rekenplichtig persoon door een commissie, die zijn beheer over een bepaald tijdperk naziet en na goedvinding hem van de verdere verantwoordelijkheid over dat tijdperk ontheven verklaart. In rechten spreekt men van getuigen *à décharge;* deze worden door den beschuldigde aangevoerd, om hem van de beschuldiging te ontheffen.

Decharme, *Paul*, een Fransch Hellenist, werd in 1839 te Beaume geboren, voltooide zijn studie aan de Ecole normale en was achtereenvolgens hoogleeraar te Montpellier, te Nancy en aan de Sorbonne. Van zijn werken zijn de voornaamste: „Recueil d'inscriptions inédites de Béotie", „Les Muses", „De Thebanis artificibus", „Mythologie de la Grèce antique" en „Euripide et l'esprit de son théâtre" (1894).

De Chateleux, *Engelbert*, geboren te Rotterdam, den 20sten Mei 1855, doch op zeer jeugdigen leeftijd met zijn familie naar Maastricht vertrokken, bezocht aldaar het gymnasium en vervolgens, op 17-jarigen leeftijd, de hoogeschool te Leiden, om zich aan de studie der rechten en vervolgens aan de diplomatie te wijden. Na er een paar examens afgelegd te hebben, was hij, ten gevolge van familieomstandigheden, genoodzaakt, zijn studiën te staken, en gaf in 1877 „Chandosse", een drama in verzen uit, dat hij op 20-jarigen leeftijd had geschreven en om zijn groote oorspronkelijkheid, zijn dichterlijken gloed en zijn gewaagdheid, ook in den vreemde opzien wekte, doch dat men, naar de uitdrukking van een Nederlandsch criticus, nooit heeft kunnen, willen of durven opvoeren. Dit drama verschafte hem de vriendschap van *Multatuli*, met wien hij langen tijd in zeer vertrouwelijke briefwisseling was en die hem herhaaldelijk tot zich riep. Eindelijk gaf hij aan de dringende uitnoodigingen gehoor, bezocht *Douwes Dekker* te Wiesbaden en vertoefde twee maanden te zijnen huize. Hij verliet het, geheel en al ontgoocheld en in onmin met zijn gastheer, die zich ten onrechte verbeeld had, in hem een geestverwant te hebben gevonden, en wiens bedoelingen schipbreuk leden op het onbuigzaam karakter van den jongen man. In 1881 verliet hij Nederland en werd in den loop van het volgende jaar tot leeraar aan het koninklijk atheneum te Hoei benoemd. Sinds 1897 bekleedt hij hetzelfde ambt aan het kon. atheneum te Antwerpen. Buiten genoemd drama, „Drie vertellingen" en een boekdeeltje „Indrukken van den Dag", schreef hij een aantal novellen, stukken en schetsen in Nederlandsche en Nederlandsch-Indische tijdschriften.

Dechen, *Ernst Heinrich Karl von*, een Duitsch mineraloog, werd geboren te Berlijn den 25sten Maart 1800, studeerde in zijn geboorteplaats en oefende zich vervolgens praktisch in de mijnen. In 1820 werd hij tot mijn-élève benoemd en deed, na een wetenschappelijke reis door Zuid-Duitschland en Frankrijk, in 1824 examen als „Bergamtsassessor". Sedert 1823 genoot hij de gunst van *Alexander von Humboldt*, en in 1825 werd hij voor de afdeeling „mijnen" geplaatst bij het ministerie van Binnenlandsche Zaken. Hij deed voorts met *Oeynhausen* een tocht door Engeland en Schotland en werd in 1831 tot „Oberbergrath" bevorderd, terwijl hij in 1834 een buitengewoon hoogleeraarsambt aanvaardde voor bergbouw aan de universiteit te Berlijn. In 1838 werd hij „geheim Bergrath" en in 1841 „Berghauptmann" en directeur van het mijndistrikt Bonn. In die betrekking onderhandelde hij met Beieren en Frankrijk over den spoorweg van Bexbach naar Forbach en met Frankrijk over het Saarkanaal. Hij was afgevaardigde voor Duitschland op de groote tentoonstelling te Parijs in 1855, en in 1860 werd hij wegens zijn groote verdiensten tot „Oberberghauptmann" bevorderd. De gewijzigde wetgeving op het mijnwezen overlaadde hem zoozeer met bezigheden, dat hij in 1864 het besluit nam ontslag te vragen uit den staatsdienst. Hij overleed den 15den Februari 1889 te Bonn. Behalve talrijke en belangrijke opstellen in tijdschriften, gaf hij in het licht: „Geognostische Umrisse der Rheinlände zwischen Basel und Mainz" (2 dln., 1825), „Geognostische Karte der Rheinlände zwischen Basel und Mainz" (1825), „Geognostische Karte von Deutschland, England, Frankreich und den Nachbarländern" (1868), „Sammlung der Höhenmessungen in der Rheinprovinz" (1852), „Das Siebengebirge" (1852), „Die Vulkanreihe der Vordereifel" (1861), „Der Laacher See" (1864), „Die nutzbaren Mineralien und Gebirgsarten im Deutschen Reiche, nebst einer physiographischen und geognostischen Uebersicht des Gebietes" (1873), Geologische kaarten van de Rijnstreek en Westfalen (1855), een „Geologische Karte von Deutschland" (2 bladen met tekst, 1880) enz.

Dechenhöhle is de naam van een prachtige, met stalactieten versierde grot, die in 1868 bij den aanleg van den spoorweg van Lemathe naar Iserlohn in een midden-Devonische kalksteenvorming ontdekt werd. Men gaf daaraan den naam van den Oberberghauptmann *Dechen* (zie aldaar). Deze grot, thans electrisch verlicht, bestaat uit onderscheiden ruimten, die door smalle gangen verbonden zijn, en heeft bij een lengte van 267 m., in het oosten een natuurlijken en in het westen een kunstmatigen toegang.

Decheniet is de naam van een zeldzaam voorkomende delfstof, welke uit een agregaat van tros- of wratvormige bestanddeelen bestaat. Zij is rood of roodachtig geel van kleur, bezit een hardheid van 3,5 en een soortelijk gewicht van 5,82. Zij bevat vanadienzuurloodoxyde ($Pb\ V_2\ O_6$) met 45,05 % vanadienzuur en 54,95 % loodoxyde, en wordt in den bonten zandsteen van de Beiersche Palts, als korst op kwarts bij Freiburg in de Breisgau en in Karinthië aangetroffen.

Dechiffreeren. Zie *Chiffreeren.*

Deci. Zie *Deca.*

Decima is een eilandje in het Z.W. van Japan gelegen en door een steenen brug met de op Kioe-Sioe gelegen stad Nangasaki verbonden. Daar bevond zich weleer een factorij der Nederlanders met eenige houten huizen en pakhuizen, verblijven voor verschillende ambtenaren enz. Er waren 2 poorten; een van deze leidde naar de brug, de andere naar het water; doch laatstgenoemde werd

Digitized by Google

dan alleen geopend, wanneer er een Nederlandsch schip voor anker lag. Het bezit dezer factorij was daarom van zooveel belang voor de Oost-Indische Compagnie, wijl het verblijf in en het drijven van handel op Japan in dien tijd aan alle Europeesche volken verboden was, zoodat Nederland van Decima uit den geheelen handel van Japan met de buitenwereld, afgezien van China, bemiddelde. In den tijd der Fransche overheersching van ons land was Decima de eenige plek, waar de Nederlandsche vlag bleef waaien, terwijl alle andere koloniën en bezittingen door de Engelschen in bezit waren genomen.

Decimaal stelsel. Zie *Maten en Gewichten.*

Decimale breuk. Zie *Breuk.*

Decime is in de muziek de tiende toon van een aangenomen grondtoon, dezen zelf medegerekend, of het interval, hetwelk negen op elkaâr volgende trappen, of tien diatonisch volgende tonen bevat, altijd wanneer men, zooals gewoonlijk geschiedt, den eersten en den laatsten toon medetelt. De decime is dus de terts van het octaaf, of het octaaf van den terts van zekeren grondtoon, en wordt op beide wijzen in de harmonie gebruikt. Zoo is de decime van groot *c*, klein *e* enz.

Decimeeren is het straffen met den dood van telkens den tienden man van een gedeelte van het leger, wegens lafhartigheid of muiterij. Die wreede, onmenschelijke straf was reeds bij de Ouden in gebruik; men verhaalt, dat zij weder door den Romeinschen consul *Appius Claudius Sabinus* in 471 v. Chr. gedurende den oorlog tegen de Volscers is toegepast, en ook onder de keizers komt zij nog voor, maar dan in den vorm van vicesimeeren of centesimeeren (d. i. het dooden van elken 20sten of 100sten man). Voorts vinden wij haar zelfs nog in 1642 in den Dertigjarigen Oorlog, toen het regiment *Madlo*, dat de vlucht genomen had, zich daaraan onderwerpen moest, en ook later hebben sommige veldheeren daarmede gedreigd. Van een leger, dat een groot verlies geleden heeft, zegt men ook wel, dat het *gedecimeerd* is.

Decisi (Latijn = de vastbeslotenen) was de naam van een Italiaansche rooverbende, die onder aanvoering van *Ciro Annichiarico* van October 1817 tot Februari 1818 het Z.O. van Italië afliep en in naam van de „Salentijnsche republiek" talrijke personen van het leven beroofde. *Ferdinand I* was niet in staat om alleen de bende meester te worden; slechts met behulp van den Engelschen generaal *Church*, die den 27sten Februari 1818 het hoofdkwartier tusschen Tarente en Brindisi liet bestormen en *Annichiarico* met 162 der zijnen liet fusilleeren, kon aan het schrikbewind een einde gemaakt worden.

Decisie is een *beslissing*, *uitspraak* of *vonnis* bij resolutie, besluit, decreet, advies, vonnis of arrest, gegeven door het wetgevend, rechtsprekend of administratief gezag over eenig geschilpunt van recht. Bekend zijn de „Quinquaginta (50) Decisiones" of „Constitutiones" van *Justinianus*, gegeven in de jaren 529 en 530 ter beëindiging en beslissing van even zoovele twijfelachtige rechtsvragen van oude rechtsgeleerden, die bij de samenstelling van de „Digesta" door de verzamelaars (compilatoren) wederom werden opgeworpen. Zij vormden oorspronkelijk een afzonderlijke afdeeling, maar werden later opgenomen in den „Codex repetitae praelectionis", waar zij een eigen plaats onder een afzonderlijken titel behielden.

Decius is de naam van een Plebejisch Romeinsch geslacht, waarvan sommigen zich door vaderlandslievenden heldenmoed hebben beroemd gemaakt. Wij noemen:

Publius Decius Mus, die als krijgstribuun in 343 v. Chr. door beleid en dapperheid het leger redde van den consul *Aulus Cornelius Cossus*, dat door de Samnieten was ingesloten. In 340 was hij consul tegelijk met *Titus Manlius Torquatus* en trok met dezen te velde tegen de Latijnen. Reeds vóór den aanvang van den slag, aan den voet van den Vesuvius, hadden de beide legerhoofden bepaald, dat degene, wiens troepen begonnen te wijken, door een vrijwillige zelfopoffering de overwinning aan den vijand ontrukken zou. Toen *Decius* zag, dat zijn soldaten weifelden, wijdde hij zich zelf en zijn vijanden aan de onderaardsche goden en stortte zich te paard midden onder de Latijnen. Hij werd gedood, doch de Romeinen, door zijn voorbeeld aangevuurd, behaalden de overwinning.

Decius Mus, *Publius*, een zoon van den voorgaande, onderscheidde zich door dapperheid in den oorlog tegen de Samnieten en Etruskers, alsmede door behartiging der binnenlandsche belangen. In 297 v. Chr. (vroeger in 312 en 308) was hij ten derden male consul, tegelijk met *Quintus Fabius Maximus*. Toen versloeg hij bij Maleventum de Apuliërs, die door de Samnieten geholpen werden, en veroverde het land van laatstgenoemden. In 295, toen hij wederom met *Fabius* consul was, voerden de Romeinen oorlog met de verbonden Samnieten, Etruskers, Galliërs en Umbriërs, en in den slag bij Sentinum, waar hij den linker vleugel tegen de Galliërs aanvoerde, behaalde hij de overwinning door op dezelfde wijze als zijn vader zijn leven op te offeren. Van zijn zoon, die denzelfden naam droeg, is ten onrechte vermeld, dat hij in 279 in den slag bij Asculum het voorbeeld volgde van zijn vader en grootvader.

Decius, *Cajus Messius Quintus Trajanus*, werd door keizer *Philippus* (245 na Chr.) naar Moesië gezonden, om er een opstand der legioenen te dempen. Zelf werd hij echter tot keizer uitgeroepen, en *Philippus* verloor tegen hem den slag bij Verona. Hij was een wreede vervolger der Christenen en hield met krachtige hand de teugels van het bewind. De aanvallen der Goten wist hij in den beginne af te slaan, doch in 250 werd hij bij Philippopolis verslagen, terwijl hij een paar jaar later met zijn zoon in den slag bij Forum Trebonii sneuvelde.

Decize is een stad in het Fransche departement Nièvre, arrondissement Nevers, op een eiland van de Loire, aan het Nivernais-kanaal en aan den spoorweg van Lyon gelegen. De kerk uit de 11de eeuw is bekend. De stad heeft veel mijnbouw (ijzer, steenkool, gips en kalk), glasfabriken en een aanzienlijken handel. Reeds in de tijden van *Caesar* was Decetia bekend. Het aantal inwoners bedraagt 4064 (1901).

Decken, *Auguste von der*, geboren *Meyer*, een Duitsch schrijfster, die onder den schuilnaam *A. von der Elbe* haar romans het licht deed zien, werd den 30sten November 1828 te Blechede ge-

Digitized by Google

boren. Eerst na den dood van haar echtgenoot in 1875 gaf zij haar werken uit, waarvan wij noemen: „Chronika eines fahrenden Schülers" (9de druk, Heidelberg, 1901), „Die Ricklinger" (Berlijn, 1881), „Lünebürger Geschichten" (Stuttgart, 1883), „Der Bürgermeisterturm" (Berlijn, 1885), „Brausejahre" (2 dln., Leipzig, 1885), „Souverain" (Dresden, 1886), „Ein Sohn" (Freiburg, 1889), „Wahre Liebe" (2de druk, Stuttgart, 1897), „In seinen Fuszstapfen" (Berlijn, 1891), „Eigenart" (2 dln., Stuttgart, 1893), „Die Macht des Scheins" (2 dln., Stuttgart, 1893), „Die Macht des Kleinen" (Berlijn, 1894), „Die jungen Prinzen" (Berlijn, 1894), „Lustige Geschichten" (Leipzig, 1896), „Die Töchter des Obersten" (2 dln., Jena, 1897), „Aussaat und Ernte" (2 dln., Dresden 1897), „Der letzte Düsterhop" (Jena, 1899), „Onkel Wilhelms Gäste" (Dresden, 1899), „Seekönigs Töchter" (Berlijn, 1900) en „Kaiser und Arzt" (2 dln., Berlijn, 1901).

Decken, *Karl Klaus von der*, een Duitsch ontdekkingsreiziger, zoon van prinses *Adelheid von Plesz* uit haar eerste huwelijk met *Ernst von der Decken*, kamerheer van den koning van Hannover, werd den 8sten Augustus 1833 te Kotzen geboren. Na het gymnasium afgeloopen te hebben, trad hij in 1851 in militairen dienst, welken hij in 1860 verliet, om zich te wijden aan ontdekkingsreizen in Afrika. In October trok hij van Kilwa naar het Nyassa-meer, maar moest door den ontrouw van zijn gidsen terugkeeren. Het volgend jaar ondernam hij met *Thornton* van Mombas uit een tocht naar den Kilimandsjaro, waarop hij het Jipe-meer opnam. In 1862 besteeg hij met *O. Kersten* genoemden berg tot 4200 m., het volgend jaar bezocht hij de Komoren, Seychellen en Mascarenen en keerde toen naar Europa terug, om een nieuwe expeditie uit te rusten. Hij werd op dezen tocht op de rivier Dsjoeba, welke hij met 2 stoombooten opvoer, den 2den October 1865 tegelijk met dr. *Link* te Berdera vermoord. De vaartuigen waren nl. vastgeraakt en werden door de inboorlingen overvallen, zoodat zij pogingen deden, om met booten de rivier af te zakken. De lotgevallen van den reiziger zijn, op uitnoodiging zijner moeder, onder den titel: „Baron K. K. von der Decken's Reisen in Ost-Afrika" door *Otto Kersten* uitgegeven (6 dln., Berlijn 1869-1879).

Decker, *Thomas*, een Engelsch dramatisch schrijver, werd geboren te Londen in 1570 en overleed aldaar in 1637. Zijn dramatische werken zijn in 1873 in 4 deelen uitgegeven. Daartoe behooren o.a.: „Old Fortunatus" en „The honest whore". Daarenboven leverde hij eenige vlugschriften, van welke: „The gull's hornbook" in 1812 opnieuw werd gedrukt.

Decker, *Abraham de*, werd geboren te Antwerpen in 1582, koos de krijgsmansloopbaan en behoorde tot de bevelhebbers van Ostende, toen deze stad door *Albertus van Oostenrijk* belegerd werd. Na dien tijd vestigde hij zich eerst te Dordrecht en toen te Amsterdam, waar hij benoemd werd tot makelaar. Hij leverde een vertaling van *Florus* en een van *Eutropius*, die in 1664 door zijn zoon werden uitgegeven, en overleed den 16den Mei 1658.

Decker, Jeremias de, een zoon van den voorgaande, werd geboren te Dordrecht in 1609 en maakte zich reeds vroeg bekend met oude en nieuwe talen, inzonderheid met de Nederlandsche taal. Hij zette het handelsbedrijf van zijn vader voort, doch trad tevens als letterkundige op en schreef „Goede vrijdag" en „Baptistes of Dooper". Het eerste deel zijner „Puntdichten" zag afzonderlijk het licht, en zijn „Lof der geldzucht" verscheen eerst na zijn dood. De eerste uitgave van zijn „Rijmoefeningen" had plaats in 1656 en de 5de, door *Witsen Geysbeek* bezorgd, in 1827. Daarenboven gaf hij een vertaling der „Historie" van *Aelius Sejanus*. Hij overleed te Amsterdam in December 1666.

Decker, *Karl von*, een Pruisisch generaal en schrijver over krijgszaken, werd geboren te Berlijn, den 21sten April 1784, trad in dienst bij de artillerie, werd in 1800 bevorderd tot officier en onderscheidde zich in den veldtocht van 1807. Na den vrede kwam hij op non-activiteit, doch werd in 1809 als ritmeester geplaatst bij het korps van den hertog *von Braunschweig-Oels*, dien hij naar Engeland volgde. In 1813 keerde hij terug in Pruisischen dienst, werd kapitein bij den generalen staf en nam deel aan de veldtochten van 1813—1815. In 1817 werd hij bevorderd tot majoor en in 1821 tot directeur eener afdeeling van het Topografisch Bureau, waarna hij voorlezingen hield aan de militaire school, totdat hij in 1821 terugkeerde tot de artillerie. In 1831 kwam hij als generaal-majoor op wachtgeld en overleed den 29sten Juni 1844. Van zijn talrijke geschriften noemen wij: „Die Artillerie für alle Waffen" (3 dln., 1816), „Ansichten über die Kriegführung im Geiste der Zeit" (1817), „Gefechtslehre der beiden verbundenen Waffen: Kavallerie und reitende Artillerie" (1819), „Versuch einer Geschichte des Geschützwesens" (2de druk, 1822), „Der kleine Krieg" (4de druk, 1844), „Der Feldzug in Italiën von 1796 und 1797" (1825) en „Taktik der drei Waffen" (3de druk, 1854). Hij stichtte met *Rühle von Lilienstern* in 1816 het „Militär-Wochenblatt", en met *Ciriacy* en *Blesson* in 1824 de „Zeitschrift für Kunst, Wissenschaft und Geschichte des Kriegs". Zijn letterkundige werken („Das Vorlegeschlosz" en „Guten Morgen, Vielliebchen") verschenen onder den naam van *Adalbert vom Thale*.

Decker, *Pierre Jacques François de*, een Belgisch staatsman en schrijver. Zie *Dedecker*.

Declamatie, afkomstig van het Latijnsche woord *declamare* (overluid spreken), noemt men de kunstmatige mondelinge voordracht van een geschreven stuk, waardoor aan den inhoud van dit laatste duidelijkheid, leven en kracht wordt bijgezet. Zij vereischt juistheid van spreken, alzoo duidelijkheid, welluidendheid en zuiverheid, voorts een ademhaling, die in overeenstemming is met de interpunctie, en eindelijk zoowel een gepaste stembuiging door rijzing en daling van den toon (modulatie), als een vertraging en bespoediging der tijdmaat (tempo). Zij ontleent alzoo hare hulpmiddelen aan de muziek. Hierdoor geeft zij aan het gesprokene den juisten toon en aan de woorden en volzinnen een behoorlijke samenvoeging (articulatie). Op die wijze weet de declamator door zijn stem den inhoud van het voorgedragene duidelijk voor te stellen, op gevoel en verbeelding te werken, met klanken te schilde-

Digitized by Google

ren en daardoor bij zijn hoorders de gewenschte gewaarwordingen op te wekken. Intusschen schiet hij zijn doel voorbij, wanneer hij de natuur verkracht en zich schuldig maakt aan overdrijving. De ervaren declamator heeft zich geheel ingedacht in het stuk, dat hij zal voordragen, zoodat de declamatie de uitdrukking is van het daardoor bij hem opgewekte gevoel, dat hij aan anderen wil mededeelen. Is de declamatie derhalve van belang voor den pleit- en kanselredenaar, voor den tooneelspeler enz., zij is het eveneens voor den zanger; deze volgt echter hierbij den weg, door den componist aangewezen. De redenaars der Oudheid hadden bepaalde toonteekens, die bij den tekst gevoegd werden, om de daling of rijzing der stem aan te duiden. In nauw verband met de declamatie staan de gebaren en mimiek, en over beide hebben onderscheiden schrijvers van den nieuweren tijd belangrijke werken geleverd.

Declaratie beteekent in het algemeen een schriftelijke opgave van hetgeen men te vorderen heeft; in het bijzonder duidt men in den handel daarmede aan de aangifte van goederen, uit het buitenland ingevoerd, waarvan aan de Nederlandsche grenzen inkomende rechten betaald moeten worden. De ontvanger der goederen is verplicht een lijst aan het tolkantoor over te leggen, waarop de goederen, met vermelding van soort en waarde, nauwkeurig vermeld staan. Vroeger had de ambtenaar, met de visitatie belast, het recht de goederen te behouden tegen betaling hunner aangegeven waarde, verhoogd met 10%, tegenwoordig kan hij slechts verhooging der aangegeven waarde eischen, indien deze hem te laag toeschijnt, terwijl bij gebleken bedrog de goederen verbeurd verklaard en de aangever daarenboven met boete gestraft wordt.

Declaration of independence (Engelsch) is de den 4den Juli 1776 uitgesproken onafhankelijkheidsverklaring der Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Zij bevat een uitvoerige opsomming van de zoogenaamde rechten van den mensch, die later ook in onderscheiden Europeesche wetgevingen zijn opgenomen en in de Groote Fransche revolutie een belangrijke rol hebben gespeeld. Zij strekte voornamelijk den Zuid-Amerikaanschen staten tot voorbeeld.

Declaration of rights of *Verklaring van rechten* noemt men een manifest, waardoor een vergadering van Engelsche Parlementsleden den 28sten Januari 1689 te Westminster de beginselen verkondigde der Engelsche constitutie, door wier schennis *Jacobus II* den troon verloor en door *Willem van Oranje* en zijn gemalin *Maria* vervangen werd. Later werden deze bepalingen als *Bill of Rights* (zie aldaar) tot een Parlementsbesluit verheven. Daardoor kwam een einde aan de sofistische interpretatie van het koninklijk praerogatief.

Declaratio sententiae is de uitlegging van een duistere of dubbelzinnige zinsnede in een rechterlijke uitspraak of in haar motiveering. In onze tegenwoordige rechtspraak kan zoodanige verduidelijking van de woorden of van hun zin of bedoeling gegeven worden òf door een hoogeren rechter, bijaldien een gewoon rechtsmiddel, appèl of cassatie, tegen het vonnis openstaat, òf door den rechter zelf, die de uitspraak gaf, zoo het vonnis begroeid is en de quaestie zich pas bij de executie voordoet. Ook kan soms het buitengewoon rechtsmiddel van request-civiel aangewend worden.

Het vonnis, dat de verduidelijking van de eerste uitspraak geeft, heet *sententia declaratoria*. Ook noemt men aldus elk vonnis, dat wèl de oplossing van een rechtsvraag in het algemeen geeft, maar geen beslissende uitspraak doet omtrent het geschilpunt, dat door partijen aan des rechters oordeel was onderworpen: een vonnis dus, waardoor de rechtstoestand van partijen niet wordt geregeld en tot zekerheid gebracht. Dergelijke uitspraken behooren te huis in een wetenschappelijk handboek over de rechtswetenschap, maar niet in het audiëntieblad van een rechterlijk college.

Declinatie noemt men in de taalkunde de verschillende verbuigingsvormen van een naamwoord (zie *Verbuiging*).

Declinatie in de natuurkunde beteekent de afwijking van de *magneetnaald* (zie aldaar).

Declinatie in de sterrenkunde noemt men den afstand van het hemellichaam tot den evenaar; zij dient met de rectascensie of rechte klimming tot bepaling der plaats van dat hemellichaam.

Decoctum beteekent *afkooksel*. Hiermede wordt in de artsenijbereidkunde een geneesmiddel aangeduid, ontstaan door deze of gene stof, meestal een plantaardige, met water te behandelen en daarmede eenigen tijd te koken. Het onderscheidt zich van *infusie* (afgietsel), waarbij het opgegoten water niet met die stof wordt gekookt. Door een warm decoctum op deze of gene zelfstandigheid te gieten, verkrijgt men een infuso-decoctum.

Decoeur, *Henri Alexis*, een Fransch officier en ontdekkingsreiziger, werd den 16den December 1855 te Pomponne geboren en ondernam zijn eersten tocht van Dahomey uit naar het achterland van Togo tot Pessi. Op een tweede expeditie, die Carnotville in Noord-Dahomey tot basis had, bereikte hij Nikki en sloot met den sultan van Borgoe een verdrag, waarvan de geldigheid echter door de Engelschen bestreden werd. In Januari 1895 bereikte hij over Poma Fada-n-Goerma en kwam met *Gruner* en *von Carnap* in strijd over de prioriteit van het protectoraat over Goerma. In 1900 werd hij tot luitenant-kolonel benoemd, doch overleed in Juli van dat jaar te Dakar aan de gele koorts.

Decolorimeter noemt men een werktuig ter bepaling van den graad van ontkleuring, dien een vloeistof door haar behandeling met beenderenkool verkregen heeft. Het werd uitgevonden door *Payen* en vervaardigd door *Chevalier*. Het is van koper en bestaat uit een horizontale en een hierop geplaatste verticale buis. In de eerste schuift een tweede, in tien centimeters verdeeld. Op de tweede, door een kleine opening met de eerste verbonden, bevinden zich 2 ronde glazen in een koperen band vereenigd, op een afstand van elkander, die juist $^1/_{10}$ van bovenvermelde verdeeling bedraagt. Tusschen deze doet men het vocht, hetwelk tot maatstaf moet dienen (normaalvocht). Nu giet men het ontkleurde vocht in den verticalen cylinder, zoodat het vocht langzaam in den horizontalen doordringt, eveneens tusschen 2 glazen, één in de vaste en één in de beweegbare buis. Men haalt deze laatste uit, totdat de kleur van het vocht met die van het normaalvocht over-

Digitized by Google

eenstemt, en het aantal centimeters, dat de buis moet worden uitgetrokken, bepaalt den graad der ontkleuring. Thans evenwel gebruikt men veelal den *chromoscoop* (kleurenkijker) van *Stammer*, die op een dergelijk beginsel rust, namelijk dat de kleur voor het oog donkerder wordt met het toenemen van de dikte der vochtlaag, waar doorheen men ziet, doch van den voorgaande daarin verschilt, dat het ontkleurde vocht in een vaste buis wordt gedaan, terwijl men den ontkleuringsgraad bepaalt door de meerdere of mindere lengte van de met normaalvocht gevulde buis. Zie ook *Colorimeter*.

Decoratie noemt men in het algemeen elke versiering; zelfs een ridderorde draagt dien naam. Het decoreeren, ook met lintjes, heeft vooral plaats bij feestelijke gelegenheden. De smaakvolle decoratie van een zaal, van een tuin, van een stad enz., is het werk van den kunstvaardigen en smaakvollen *decorateur*. Bij schilder- en beeldhouwwerk verstaat men onder decoratie het aanbrengen van het niet volstrekt noodzakelijke, hetwelk dienen moet, om het hoofdonderwerp beter te doen uitkomen en op een zinnebeeldige wijze te verklaren, en tevens om aan het geheel een sierlijker voorkomen te geven. De decoratie van het tooneel heeft vooral tot taak het beschilderen der schermen, en dit, geheel op het effect berekend, vereischt bij den decoratieschilder een grondige kennis van perspectief en een juiste keuze van zulke kleuren, die bij kunstlicht de beste werking hebben. Zulke schermen zijn eerst tegen het einde der 16de eeuw in Italiaansche opera's in zwang gekomen, en later hebben vooral Fransche kunstenaars in het decoratieschilderen uitgemunt.

De Cort. Zie *Cort*.

De Coster, *Charles*, een Belgisch schrijver, werd den 20sten Augustus 1827 te München geboren, studeerde, na eenigen tijd ambtenaar te zijn geweest, in de rechten en promoveerde daarin in 1855. Bij zijn overlijden in 1879 was hij hoogleeraar in de Fransche letterkunde aan de krijgsschool te Brussel. Zijn hoofdwerken zijn: „Légendes flamandes" (2de druk, Brussel 1861), „Contes brabançons" (Brussel, 1861) en „La légende de Thyl Ulenspiegel" (1868).

Decourcelle, *Pierre Henri Adrien*, een Fransch dramaturg, werd in 1821 te Parijs geboren. Oorspronkelijk voor de balie bestemd, wijdde hij zich echter aan de dramatische letterkunde en zag zijn eerste stuk: „Une soirée à la Bastille", door de Comédie française opgevoerd. *Decourcelle*, die in 1892 te Etretat overleed, en die òf alleen, òf in medewerking met *Deslandes*, *Labiche*, *Barrière*, *Thiboust* en *d'Ennery* zijn stukken schreef, had het meeste succes met: „Don Gusman" (1846), „les Portraits" (1848), „le Bal du prisonnier" (1849), „Diviser pour régner" (1850), „Un monsieur qui suit les femmes" (1850), „Jenny l'ouvrière" (1850), „Tambour battant" (1853), „la Bête du bon Dieu" (1854), „Je dîne chez ma mère" (1855), „la Joie de la Maison" (1855), „Fais ce que dois" (1856), „les Mariages d'aujourd'hui" (1861) en „le Père" (1877). Onder den schuilnaam *Docteur Grégoire* werkte hij aan verschillende dagbladen, voornamelijk aan den „Figaro" mede. Hij gaf ook eenige romans uit, zooals „les Formules du docteur Grégoire" (1868) en „un Homme d'argent" (1874), benevens „Strophes et Chansons" (1891).

Decourcelle, *Pierre*, een Fransch tooneel- en romanschrijver, werd den 25sten Januari 1856 te Parijs geboren. Eerst in den handel en aan de beurs werkzaam, werd hij in 1882 journalist en was medewerker aan verschillende bladen, schreef novellen en romans en liet sinds 1880 verscheiden tooneelstukken opvoeren, waarvan de voornaamste zijn: „Grain de beauté" (1880), „le Fond du sac" (1883), „l'Abbé Constantin" (naar den roman van *Halévy*); verder de operetten: „Madame Cartouche" (1886), „Inès Mendo" (1897), en de drama's: „l'As de trèfle" (1883), geschreven voor *Sarah Bernhardt*, „la Charbonnière" (1884), „Gigolette" (1894), „les Deux gosses" (1896), „Papa la Vertu" (1898) enz. Met zijn „Werther" (1903) had hij geen succes, hoewel *Sarah Bernhardt* de titelrol er in vervulde.

Decrais, *Pierre Louis Albert*, een Fransch diplomaat, werd geboren den 18den September 1838 te Parijs. Hij was advocaat aldaar, toen hij in 1870 attaché werd aan het gezantschap te Brussel. Van 1871 tot 1880 was hij in administratieve ambten in Frankrijk werkzaam, van 1880 tot 1882 gevolmachtigd minister te Brussel, daarna directeur van de afdeeling politieke zaken aan het ministerie van Buitenlandsche Zaken en eindelijk gezant te Rome (1886), te Weenen (1886) en te Londen (1893). Daarna trok hij zich in het particuliere leven terug, werd volksvertegenwoordiger in 1897 en nam zitting in het Kabinet *Waldeck-Rousseau* als minister van Koloniën (1899—1902).

Decreet (*Lat. decretum*) was het bevel der hooge Romeinsche ambtenaren, voornamelijk der praetoren in civiele processen, welke zij zelf onderzochten en beslisten, zonder ze (zooals regel was) ter beslissing aan een voor dit geval benoemden rechter toe te wijzen. De door den praetor zelf genomen beslissing heette *decreet*, het vonnis van een rechter *sententia*, *res judicata*. Later vonnisten de Romeinsche keizers in zaken, door een verzoekschrift in eerste instantie aan hun oordeel onderworpen, of wel in appèl. Deze beslissingen werden, indien de keizer ze zelf onderzocht had, *decreta principis* geheeten en hadden kracht van wet voor soortgelijke gevallen.

Tegenwoordig noemt men een decreet in het algemeen iedere wilsuiting van de staatsmacht of van hare organen. Zoo spreekt men van benoemings- en ontslagdecreten voor ambtenaren. In meer beperkten zin beteekent het een rechterlijke beschikking.

Decrescendo in de muziek is het tegenovergestelde van *crescendo* en beteekent *afnemend in sterkte, zwakker wordend*, langzamerhand zonder stooten. Zooals het crescendo gewoonlijk gepaard gaat met een geringe versnelling, *accelerando*, zoo gaat het decresceeren van den toon in den regel vergezeld van eenige vertraging in de maat of het tempo, dat is, *diminuendo*. Het teeken voor *decrescendo* is een haak met de opening links: >.

Decretalen (*Litterae decretales*) noemt men pauselijke beslissingen omtrent allerlei zaken, algemeene verordeningen, antwoorden op gestelde vragen enz. Daar deze allengs gezag kregen in de

Digitized by Google

Christelijke Kerk, heeft men er weldra verzamelingen van gemaakt. Hiertoe behooren die van *Dionysius Exiguus* (in het laatst der 5de eeuw), van *Isidorus van Sevilla* (overleden in 636), de *Pseudo-Isidorische*, uit de eerste helft der 9de eeuw en tot uitbreiding der rechten van den H. Stoel bijeengebracht, de stelselmatige van *Gratianus*, het „decretum" genaamd, uit de 12de eeuw, de decretalen van *Gregorius I* (overleden 608) op last van *Gregorius IX* door *Raymond van Pennaforto* (overleden 1275) te Parijs en te Bologna uitgevaardigd, het „Liber sextus decretalium" of de verzameling van decretalen tot aan *Bonifacius VIII* (1303), die van *Clemens V* (overleden 1314) benevens een aantal decretalen, onder den naam van „Extravaganten" bekend. De laatste 5 verzamelingen, waarin ook besluiten van conciliën opgenomen zijn, behooren tot het „Corpus juris canonici".

Decretisten waren in de Middeleeuwen óf leeraars, die aan de universiteiten voorlezingen hielden over kerkelijk recht, òf rechtsgeleerden, die de rechten van den paus tegen die des keizers verdedigden. De handhavers van de rechten des keizers noemde men daarentegen *legisten*.

Decsy, *Samuel*, een Hongaarsch schrijver, werd geboren te Rimaszombat in 1775 en studeerde aan Duitsche en Nederlandsche hoogescholen in de wijsbegeerte en geneeskunde. Na zijn terugkeer redigeerde hij gedurende 27 jaren den „Magyar Kurir" (Hongaarsche Koerier). Hij overleed den 25sten Januari 1816. Van zijn geschriften noemen wij: „Osmanographia" (3 dln., 2de druk, 1789) en „A Magyar szent Koronanak és ahoz tartozó targyaknak historiája" (Geschiedenis der Heilige Hongaarsche Kroon en der daartoe behoorende voorwerpen (1792). Ook gaf hij van 1794 tot 1796 den „Magyar Almanak" uit.

Decubitus. Zie *Doorliggen*.

Decumaria *L.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Saxifrageeën*; het onderscheidt zich door een 8—12-spletigen kelk, een 8—12-bladerige bloemkroon en een 8—9-hokkige doosvrucht met talrijke zaden. Het omvat heesters, die in Carolina groeien en als sierplanten gekweekt worden, zooals *D. barbara L.* met knoopige, wortelschietende takken, tegenovergestelde, langwerpig-eironde, gesteelde, spitse, lederachtige, aan den voet gezaagde bladeren en zeer geurige, witte, tot schermbloemige trossen vereenigde bloemen — en *D. sarmentosa Rosc.*, een moerasplant met klimmenden stengel en dergelijke bladeren en bloemen. Die gewassen vereischen een lossen, vetten zandgrond, een vorstvrij verblijf in den winter en des zomers veel water.

Decumates agri is de naam van een Romeinsch landschap in Germanië, gelegen tusschen den Donau, den Midden-Rijn tot aan de Lahn en een versterkten wal tusschen den mond van laatstgenoemde rivier en den Donau bij Regensburg. *Drusus* bezette het land, voorzag het van wegen en kanalen en legde de grondslagen voor dien wal. Dit werk werd vervolgens voortgezet, zoodat dit gewest een bolwerk vormde tegen de nog niet onderworpen Germanen. In 282 drongen de Alemannen er door en hielden het land in bezit, zoodat die versterkte wal meer en meer verviel. Thans zijn daarvan nog overblijfselen te zien en onder den naam van *Duivelsmuur* bekend. Oorspronkelijk was hij over zijn geheele lengte hier en daar met torens versterkt en naar de Germaansche zijde door een gracht gedekt. Het gewest ontving (ten onrechte, want *decumates* heetten de inwoners) dien naam, omdat de Romeinen er de gronden tegen opbrengst van tienden aan Galliers enz. ten gebruike gaven.

Decurio noemde men in het oude Rome den hoofdman eener *decuria*, dat is een afdeeling van 10 personen. Uit 10 decuriae bestond elk der 10 curiae, waarin weder ieder der 3 oude tribus was verdeeld. *Decurio* was ook de aanvoerder van het 10-tal equites (ridders), door elke decuria geleverd, en later gaf men dien naam aan den bevelhebber van elke kleine afdeeling ruiters. Ook rechterlijke en andere lichamen werden in decuriae verdeeld, en men noemde de senaatsleden in de municipia eveneens *decuriones*. Deze waren belast met het stadsbestuur en onder de keizers verantwoordelijk voor de opbrengst der belastingen, zoodat deze ambtenaren veelal zwaar gebukt gingen onder den last van hun ambt.

Dedé-agatz, een nieuwe stad van Thracië in het Turksche vilajet Adrianopel en aan de evenzoo genoemde Golf der Aegeesche Zee, telt 2500 inwoners, meerendeels Grieken. Zij is de zetel van een rechtbank, alsmede van onderscheiden Europeesche vice-consuls en agenten. Voorts is zij het beginpunt van een spoorweg, die door het dal der Maritza langs Adrianopel naar Konstantinopel loopt.

Dedecker, *Pierre Jacques François*, een Belgisch staatsman en schrijver, werd geboren te Zèle bij Dendermonde in Oost-Vlaanderen, den 25sten Januari 1812, ontving zijn opleiding aan de Jezuïetenschool te St. Acheul en te Freiburg, studeerde in de wijsbegeerte en rechtsgeleerdheid te Parijs en te Gent en vestigde zich als advocaat in laatstgenoemde stad. In 1835 gaf hij een dichtbundel uit onder den titel: „Religion et Amour", en in 1837 stichtte hij met *Dechamps* de R. Katholieke „Revue de Bruxelles". Hij werd in 1839 door het distrikt Dendermonde tot lid der Tweede Kamer gekozen en later telkens herkozen. Hij was een ijverig voorstander der staatkunde van het Kabinet *Nothomb*, en trachtte de zoogenaamde Unie-politiek te bevorderen door zijn vlugschrift: „Quinze ans de 1830 à 1845". Na het aftreden van het gematigd liberale Kabinet *Brouckère* (1855) trad hij met *Vilain XIV* aan het hoofd van een gematigd clericaal ministerie en bestuurde de afdeeling Binnenlandsche Zaken op zulk een verzoenende wijze, dat hij zich daardoor den haat van zijn partij, inzonderheid van de bisschoppen, berokkende. De volksbewegingen in Mei 1857 en de daaropvolgende gemeenteraadsverkiezingen maakten een einde aan zijn bewind. Na 1857 heeft hij in de Kamer van vertegenwoordigers weinig gesproken, maar zich vooral bij financiëele en industriëele ondernemingen bepaald, o.a. ook bij de veel-geruchtveroorzakende van *Langrand-Dumonceau*, zoodat hij weldra moest afzien van de betrekking van gouverneur van Limburg, waartoe hij in 1871 benoemd was. Hij overleed den 6den Januari 1891 te Schaerbeek bij Brussel. *Dedecker* was een ijverig kampioen voor de belangen der Vlaamsche taal en schreef als zoodanig: „Du pétitionnement en faveur de la langue

Digitized by Google

flamande" (1840). Zijn „Critische en historische beschouwing der Banken van leening in België" (1844) bezorgde hem in 1846 het lidmaatschap der Belgische academie. Verder schreef hij: „Les missions catholiques. Introduction à l'histoire des missionnaires belges" (1882), „L'église et l'ordre social chrétien" (1883), waarvan ook een Italiaansche vertaling verscheen, en „Henri Conscience" (Brussel 1885.

Dedekind, *Friedrich*, een Duitsch dichter, werd geboren te Neustadt aan de Leine tusschen 1520 en 1530, werd in 1575 godsdienstleeraar te Lüneburg en overleed aldaar den 27sten Februari 1598. Hij schreef de tooneelstukken: „Der christliche Ritter" (1576) en „Der bekehrte Papist" (1596), waarin hij de leer der Hervorming tracht te verklaren. Veel merkwaardiger evenwel is zijn Latijnsch gedicht: „Grobianus" (1549 en later bij herhaling), waarvan meer dan één Duitsche vertaling bestaat.

Dedekind, *Konstantin Christian*, een Duitsch dichter, werd den 2den April 1628 te Reinsdorf geboren en overleed te Dresden in 1713. Hij schreef liederen en tooneelspelen van geestelijken inhoud, in den vorm den slechten smaak van zijn tijd huldigend. Wij noemen: „Neue geistliche Schauspiele" (Dresden, 1670) en „Heilige Arbeit über Freud' und Leid der alten und neuen Zeit" (Dresden, 1676). Hij vertaalde *Jacob Cat's* „Elternspiegel" en „Massinissa und Sophonisbe".

Dedel is de naam van een aanzienlijk Nederlandsch geslacht. Van de leden, die in hooge betrekkingen werkzaam zijn geweest, vermelden wij:

Dedel, Nicolaas, geboren te Delft den 26sten Januari 1596. Hij was de zoon van *Willem Joosten Dedel*, bewindhebber der Oost-Indische Compagnie te Delft, en de kleinzoon van *Joost Willem Dedel*, burgemeester van Leiden en aldaar overleden den 11den Mei 1574. *Nicolaas* studeerde te Leiden in de rechten en werd er buitengewoon hoogleeraar in die faculteit in 1624. Hij overleed aldaar den 28sten Februari 1649, terwijl zijn broeder *Johan* eerst raad en later voorzitter werd in het Hof van Holland, Zeeland en Friesland, alwaar een jongere broeder, *Willem* genaamd, griffier was. Tot zijn afstammelingen behooren:

Dedel, Willem Gerrit, geboren te Amsterdam den 20sten April 1734. Hij promoveerde in de rechten, vestigde zich te Amsterdam en werd er achtereenvolgens commissaris, schepen, raad, hoofdofficier en in 1784 burgemeester. Hij behoorde in 1787 tot de Prinsgezinde partij en wekte daardoor het ongenoegen des volks, dat hem in de burgemeesterskamer opsloot. Wèl werd hem een uitweg aangewezen, maar hij gaf ten antwoord, dat hij als eerlijk man langs de groote trap het stadhuis had bereikt en het ook langs dienzelfden weg wenschte te verlaten. Kort daarna werd hij van zijn waardigheden beroofd, doch hernam die in hetzelfde jaar en belette den intocht der Pruisen, waardoor hij de algemeene toegenegenheid herwon. Hij bleef aan het bewind tot in 1795 en overleed 2 jaar daarna.

Dedel, Pieter Samuel, oudste zoon van den voorgaande, studeerde in de rechten, werd in 1787 benoemd tot secretaris bij de schepenbank te Amsterdam en ontslagen in 1795. In 1807 werd hij inspecteur der posterijen, in 1819 lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, nam zijn ontslag in 1837 en overleed den 8sten November 1851. Hij was in 1816 opgenomen in den Nederlandschen adelstand en in 1828 benoemd tot lid der Maatschappij van Nederlandsche letterkunde te Leiden.

Dedel, Salomon, een broeder van den reeds vermelden *Willem Gerrit*, werd geboren te Amsterdam den 18den December 1739, trad in dienst der marine, geraakte in 1762 slaags met de Engelschen, kreeg een wonde in het aangezicht en werd door de overmacht naar Duins opgebracht. Vervolgens tot kapitein benoemd, streed hij in 1776, als bevelhebber van de „Mars" van 36 stukken, in de Middellandsche Zee, voerde in den slag bij Doggersbank het bevel op de „Holland" van 64 stukken onder den schout-bij-nacht *Zoutman*, moest met zijn manschappen het zinkend vaartuig verlaten, werd daarna tot schout-bij-nacht bevorderd en overleed den 15den October 1800.

Dedel, Salomon, baron, een zoon van den voorgaande, werd geboren den 25sten April 1775, nam eveneens deel aan den slag bij Doggersbank, was later achtereenvolgens gezant te Stockholm, Madrid en Londen en overleed in Engeland's hoofdstad den 17den Augustus 1846. Hij was ridder der Militaire Willemsorde 3e klasse commandeur en grootkruis der orde van den Nederlandschen Leeuw. Ook hij werd in 1815 in den Nederlandschen adelstand opgenomen.

Dedem, *van*. Van dit adellijk Nederlandsch geslacht, afkomstig uit het graafschap Bentheim en reeds in 1369 bekend, noemen wij:

Dedem, Coenraad Willem, baron *van*, heer *van Gelder*, een Nederlandsch krijgsman, werd geboren den 18den September 1644. In 1693 was hij kolonel en nam deel aan de belegering van Charleroi, in 1695 aan de verovering van Namen en in 1702 aan de belegering van Keizersweerd. In hetzelfde jaar verdedigde hij met goed gevolg Hulst tegen *Vauban*, was in 1703 als generaal-majoor tegenwoordig bij de inneming van Bonn en onderscheidde zich in het gevecht bij Ekeren. In 1704 veroverde hij in 4 dagen St. Léau, werd in 1705 luitenant-generaal der infanterie, hielp in 1706 Ath hernemen, was in 1709 een der hoofdbevelhebbers van Doornik, volbracht met 4000 man in den slag bij Malplaquet een beslissende beweging, bekleedde in 1710 gedurende de afwezigheid van graaf *de Noailles* de betrekking van gouverneur van Bergen-op-Zoom en overleed te Zwolle den 12den Maart 1714. Met groote pracht werd hij in de Hervormde kerk te Wijhe begraven, waar een tombe te zijner eer verrees. De hertog *van Marlborough* had hem uit den in de vesting St. Léau gevonden oorlogsbuit 2 veldstukken geschonken, die door zijn achterkleinzoon in 1785 aan het korps Patriotten te Deventer ten geschenke gegeven, bij het beleg dier stad door de Kozakken gebruikt en vervolgens zoek geraakt zijn.

Dedem, F. G., graaf *van*, een achterkleinzoon van *Coenraad Willem*, was in 1780 voorzitter van de Staten-Generaal, werd in 1785 gezant aan het Turksche Hof en schonk in 1795 duizend gulden aan de Nationale Vergadering als bijdrage tot herstel der vloot. In 1806 werd hij commandeur van de orde der Unie, later lid van den Franschen Senaat, graaf van het Keizerrijk en officier van het Legioen van Eer en overleed in 1820 als coadjutor der Duitsche Orde, balije van Utrecht.

Digitized by Google

Dedem, *Anton Boudewijn Gijsbert*, baron *van*, heer *van Gelder*, een zoon van den voorgaande, werd geboren in 1773 op den huize Gelder, bij Wijhe, vergezelde zijn vader naar Konstantinopel, werd later voor Overijsel lid der Staten-Generaal en werd in 1795 benoemd tot gevolmachtigd minister, eerst te Stockholm en toen te Parijs. Na zijn terugkeer nam hij in 1799 deel aan den veldtocht in Noord-Holland en werd bij Bergen gevangen genomen. Na het herkrijgen zijner vrijheid was hij achtereenvolgens gezant te Londen, Stuttgart, Florence, Rome en Parijs. In 1806 werd hij door *Schimmelpenninck* bevorderd tot generaal-majoor, door koning *Lodewijk* tot kamerheer, tot gezant te Kassel en te Napels en tot lid van den krijgsraad, om over *Marchand* en *Rodet* te oordeelen, en door *Napoleon* tot brigade-generaal. Hij nam deel aan den tocht naar Rusland, alsmede aan de gevechten bij Lützen en Bautzen, Leipzig, Parma en Piacenza en ontving een decoratie van den koning van Napels. Na den val van *Napoleon* deed hij vergeefsche pogingen, om bij koning *Willem I* in dienst te treden, waarna hij zich naar Frankrijk begaf, waar *Lodewijk XVIII* hem tot luitenant-generaal, in 1816 tot commandant van het departement Jura en vervolgens tot ridder van den Heiligen Lodewijk benoemde. Hij was de laatste mannelijke telg der *van Dedem's van de Gelder* en overleed in Italië in 1825.

Dedem, *Willem Jan*, baron *van*, heer *van Rollencate*, de aanlegger van de Dedemsvaart (zie aldaar) werd geboren in 1795, kwam door zijn huwelijk met een dochter van *Gerrit Willem van Marle*, die het plan tot het graven van dat kanaal reeds in 1791 ontworpen had, in het bezit van daaraan gelegen gronden en besloot deze zoo hoogst nuttige onderneming door te zetten. Na vele tegenkantingen verkreeg hij daartoe vergunning van koning *Lodewijk*, en den 9den Juli 1809 werd bij Hasselt een aanvang gemaakt met het omvangrijke werk, dat een onafzienbare uitgestrektheid woeste gronden deed verdwijnen, maar den edelen ondernemer ook in ruime mate de ondankbaarheid der menschen ondervinden deed. Hij overleed op den huize Rollencate in 1851.

Dedem, Mr. *Willem Karel* baron *van*, een Nederlandsch minister van koloniën, werd den 6den Juli 1839 geboren, studeerde te Leiden en promoveerde in de rechten in 1861. In hetzelfde jaar vertrok hij als rechterlijk ambtenaar naar Indië. Later was hij als advocaat in Indië werkzaam, en werd, in het vaderland teruggekeerd, in 1875 burgemeester van Hoorn. In 1880 tot lid van de Tweede Kamer gekozen, nam hij daar ijverig deel aan de parlementaire werkzaamheden, vooral op koloniaal gebied. In 1891 werd hij in het Kabinet *van Tienhoven-Tak van Poortvliet* belast met de portefeuille van Koloniën. Belangrijke wetsontwerpen werden tijdens zijn ministerie ingediend en aangenomen, zooals tot aanleg van spoorwegen, tot bevloeiing van de Solo-vallei enz. Nadat *van Dedem* in 1894 als minister was afgetreden, vatte hij het voornemen op tot het doen van een reis door Britsch-Indië, Siam en Nederlandsch-Indië, maar overleed reeds den 2den April 1895 te Calcutta.

Dedemsvaart, een kanaal in de Nederlandsche provincie Overijsel, 41 km. lang, strekt zich uit van het Zwarte Water bij Hasselt tot aan de Vecht bij Gramsbergen. Het is aangelegd door *Willem Jan*, baron *van Dedem* (zie aldaar), die daarmede een begin maakte in 1809 bij Hasselt. In 1811 was het werk over een afstand van 19 km. voltooid, doch werd eerst in 1852 voortgezet op kosten der provincie, die het kanaal in 1845 had aangekocht. Na het graven van dit kanaal ontstonden er bloeiende dorpen, zooals Dedemsvaart, Slagharen en Lutten. Uitgestrekte veengronden werden toegankelijk gemaakt, en door de ontginning daarvan werd de bloei der Veenkoloniën niet weinig bevorderd.

Dedicatie noemden de oude Romeinen de plechtige toewijding van een openbaar gebouw aan de Godheid. Zie voorts onder *Toewijding*.

Dedinowo (ook *Dednowo*) is een marktvlek in het Russische gouvernement Rjasan. Het ligt aan de Oka en telt ongeveer 7000 inwoners. Hier werden in de 17de eeuw de eerste grootere schepen gebouwd en timmerde *Peter de Groote* eigenhandig de te Petersburg bewaarde en „grootvadertje der Russische vloot" genoemde groote boot.

Deductie, van het Latijnsche woord *deductio* afkomstig, beteekent *afleiding*. In *rechten* noemt men deductie de uiteenzetting van bewijsgronden, die strekt om een rechtspunt tot klaarheid te brengen, om de juistheid eener stelling aan te toonen en er de noodzakelijke gevolgen uit af te leiden; ook wel het betoog, dat het vereischte bewijs is geleverd, of dat hetgeen bewezen moest worden, *niet* bewezen is. Zij kan zoowel schriftelijk, als mondeling geschieden.

In de *wijsbegeerte* is deductie de afleiding van het bijzondere uit het algemeene in tegenstelling tot de *inductie*, die uit het bijzondere het algemeene afleidt. De vorm van het deductieve bewijs is de *syllogismus* (zie aldaar). Geheel deductief zijn slechts de wiskunde en logica, omdat daarbij de grondstellingen „an und für sich" (zie *Kant*) alles verklaren (*axioma's*), en uit de algemeene eigenschappen van ruimte, getal en denken alle bijzondere en speciale eigenschappen van figuren enz. afgeleid kunnen worden. Gedeeltelijk deductief zijn zedeleer, rechtsleer, opvoedkunde en dergelijke, daar de algemeene begrippen omtrent zedelijkheid, recht enz. kunnen dienen ter beoordeelingen van een bepaald geval. De andere wetenschappen zijn inductief, daar alleen uit de ervaring, de *empirie* de grondregelen kunnen gevonden worden (zie *Inductie*). Voor het door *Kant* gemaakte onderscheid tusschen *metaphysische* en *transcendentale* deductie zie *Kant*.

Dee, een rivier in het Engelsche vorstendom Wales, ontspringt op het Berwyngebergte (Merioneth), loopt in de nabijheid harer bron door het Balameer, kronkelt vervolgens om den voet van het gebergte en bereikt door het dal van Llangollen de laagvlakte van Chester, waar zij zich noordwaarts wendt en in Denbigshire, als een breede stroom, langs de oostzijde van het gebergte van Wales vloeit, totdat zij met een breeden mond ten westen van de Mersey uitmondt in de Ierssche Zee. Deze breede mond is wel sterk verzand, maar gekanaliseerd. In het dal ligt het kolengebied van Raabon. De rivier heeft een lengte van 122 km.

Deecke, *Wilhelm*, een Duitsch taalvorscher,

Digitized by Google

werd den 1sten April 1831 te Lübeck geboren. Hij studeerde te Berlijn en Leipzig en was in verschillende betrekkingen bij het middelbaar en hooger onderwijs werkzaam. *Deecke* was een uitnemend taalvorscher, vooral op het gebied der oud-Italiaansche en voorhistorische talen. Hij overleed den 2den Januari 1897 te Straatsburg. Van zijn werken noemen wij: „Die deutschen Verwandtschaftsnamen", „Corssen und die Sprache der Etrusker", „Etruskische Forschungen und Studien"(1876—1884), „Der Ursprung der kyprischen Silbenschrift" (1877) en „Die Falisker" (1888). Ook gaf hij een nieuwe uitgave van *K. O. Müller's* werk „Etrusker" (1887) en bewerkte in *Collitz'* „Sammlung der griechischen Dialectinschriften", de Grieksch-Kyprische opschriften.

Deeg. Zie *Brood.*

Deegdeelmachine. Zie *Brood.*

Deel. Zie *Plank.*

Deelbaarheid is een algemeene eigenschap der lichamen. Men onderscheidt een *mathematische*, die zich tot in het oneindige uitstrekt, en een *physische*, die niet verder gaat dan tot aan de grenzen der mogelijkheid. Een deelbaarheid der lichamen tot het oneindige wordt bestreden door de aanhangers van de theorie der *atomen* (kleinste of ondeelbare deeltjes) en *moleculen*, die bijna algemeen in de natuurwetenschap is aangenomen. Dat de deelbaarheid zich verbazend ver uitstrekt, blijkt uit de hoogst geringe hoeveelheid stof, die wel eens voldoende is, om aan een groote massa water een zekere kleur te geven, of uit den geur, die zich gedurende langen tijd van een stof in een groote ruimte verspreidt zonder een waarneembare vermindering van dit gewicht ten gevolge te hebben

In de *rekenkunde* noemt men een getal deelbaar door een ander, als het laatste in het eerste een geheel aantal malen begrepen is. Het eerste getal heet *deeltal*, het laatste *deeler*.

Onder de *kenmerken van deelbaarheid* verstaat men gemakkelijk uit te voeren berekeningen, waardoor men zien kan, of een getal een geheel aantal malen op een ander begrepen is of niet. Natuurlijk moet die berekening gemakkelijker zijn dan de uit te voeren deeling, zal het kenmerk voor de praktijk van waarde zijn. Zoo is een getal deelbaar door 3 of 9, als de som der cijfers daardoor deelbaar is; is het een even getal, dan is het ook deelbaar door 6 of 18. Een getal is deelbaar door 4, als het getal, gevormd door de laatste beide cijfers, er door deelbaar is, en deelbaar door 5, als het laatste cijfer 0 of 5 is. Door 7 is het deelbaar als 2 maal het laatste cijfer, afgetrokken van het getal, gevormd door de overige cijfers, 0, 7 of een veelvoud van 7 oplevert. Voor deelbaarheid door 11 geldt de regel, dat de som van het 1ste, 3de 5de enz. cijfer gelijk zij aan die van het 2de, 4de, 6de enz. cijfer.

Deelen, *Wouter,* ook *Deleen* en *Gualtherus Delenus* genaamd, was een der eerste verkondigers van de leer der Hervorming in ons land. Nadat hij eerst in de Nederlanden, bepaaldelijk te Middelburg, geleeraard had, werd hij in 1550 predikant bij de Nederlandsche Hervormde gemeente te Londen, nam bij de troonsbeklimming van *Maria* de wijk naar Emden, doch keerde later naar zijn gemeente in de Engelsche hoofdstad terug, waar hij in 1563 overleed. Hij gaf in 1540 een Latijnsche vertaling van het Nieuwe Testament in het licht en vertaalde een werk van *Johannus Sleidanus*: „Over den staat der religie".

Deelen, Pieter, een zoon van den voorgaande, vertoefde geruimen tijd in Friesland en Groningen, eveneens als Hervormd prediker, en werd de opvolger zijns vaders te Londen.

Deelen of **Delen,** *Dirck van,* een Hollandsch architectuurschilder, werd geboren te Heusden in 1605 en overleed te Arnemuiden bij Middelburg den 16den Mei 1671. Sinds 1639 was hij lid van het schildersgild te Middelburg. In 1626 was hij als ontvanger, lid van de vroedschap en van den kerkeraad te Arnemuiden gevestigd. In 1669 bezocht hij Antwerpen. *Van Deelen's* schilderijen vindt men in vele musea. Hier te lande is zijn meest bekende werk de afbeelding van de Groote Vergadering der Staten-Generaal in de Groote Zaal op het Binnenhof, in 1650. Dit schilderij bevindt zich in het Mauritshuis te 's Gravenhage.

Deeler. Zie *Deelbaarheid.*

Deeling is de rekenkunstige hoofdbewerking, die ten doel heeft, te bepalen, hoeveelmaal van twee getallen, de deeler en het deeltal, het eerste in het tweede begrepen is, of ook om het deeltal in zooveel gelijke deelen te verdeelen, als de deeler eenheden telt. De uitkomst noemt men het *quotient*, dat, met den deeler vermenigvuldigd, steeds het deeltal weer oplevert. Het quotiënt is onbenoemd, wanneer deeler en deeltal beide onbenoemd of benoemd (in dit geval gelijknamig) zijn. Is echter de deeler onbenoemd en het deeltal benoemd, dan is het quotiënt benoemd (gelijknamig met het deeltal). Men duidt een deeling aan door twee punten (:) tusschen deeler en deeltal te plaatsen, en wel zoo, dat dit laatste aan de linkerzijde van het teeken staat, en ook door het deeltal boven den deeler te plaatsen en beide door een streep te scheiden. Men kan de deeling van groote getallen — een zeer omslachtige bewerking — gemakkelijk maken door het gebruik van logarithmen, waardoor zij in een aftrekking veranderd wordt, of ook door den deeler zooveel mogelijk in factoren te ontbinden en achtereenvolgens deze in het deeltal te deelen. Ook is het vaak gemakkelijk, den deeler als den noemer van een breuk te beschouwen, die de eenheid tot teller heeft, deze in een tiendeelige breuk te veranderen en hiermede het deeltal te vermenigvuldigen. Alzoo kan men vermenigvuldigen met 0,2 in plaats van te deelen door 5. Hetgeen na het volbrengen eener deeling van het deeltal overblijft, noemt men de *rest.*

Deelneming aan strafbare feiten. Onder dit opschrift behandelt ons Wetboek van Strafrecht de gevallen, waarin meer dan één persoon bij het plegen van een strafbaar feit zijn betrokken. De wet onderscheidt *daders* en *medeplichtigen.* Daders zijn: 1°. zij, die het feit plegen, doen plegen of medeplegen; 2°. zij, die door giften, beloften, misbruik van gezag, geweld, bedreiging of misleiding het feit opzettelijk uitlokken (art. 47). Medeplichtigen zijn: 1°. zij, die opzettelijk behulpzaam zijn bij het plegen van het misdrijf; 2°. zij, die opzettelijk gelegenheid, middelen of inlichtingen verschaffen tot het plegen van het misdrijf (art. 48).

Digitized by Google

Niet altijd is het in een bepaald geval gemakkelijk uit te maken, of iemand *mededader* is (hij die het feit „medepleegt"), dan wel *medeplichtige*. De mededader heeft een meer werkzaam aandeel aan het misdrijf dan de medeplichtige, doch de vraag is, of men reeds mededader is, wanneer men een zelfstandig op het strafbare feit gericht opzet heeft, dus het feit zelfstandig mede beraamd heeft (subjectieve theorie), dan wel of slechts hij mededader kan zijn, die een handeling verricht, welke tot de uitvoerings-handelingen van het strafbare feit behoort, deelneemt aan de handeling, welke de wet als de strafbare omschrijft, rechtstreeks medewerkt aan de totstandbrenging van het strafbare feit (objectieve theorie). De laatste meening is hier te lande de heerschende; de eerste telt in Duitschland vele aanhangers.

Een andere onderscheiding, die soms moeilijkheden oplevert, is die tusschen *doen plegen* en *uitlokken*. Onder „doen plegen" begrijpt men de gevallen, waarin degene, die feitelijk de daad pleegde, handelde als het werktuig van een ander en daarom zelf niet strafbaar wordt geacht. Bij uitlokking is wel op den materieelen dader een invloed uitgeoefend, maar handelde deze niet geheel als werktuig en moet hij ook zelf aansprakelijk geacht worden. De uitlokker is alleen strafbaar, als hij de middelen gebruikte, in art. 47, 2°. genoemd, en hij is niet aansprakelijk voor *alle* handelingen van den materieelen dader, maar alleen voor die, welke hij opzettelijk heeft uitgelokt, benevens voor hare gevolgen.

Het Romeinsche en Fransche recht maakten, wat de straf betreft, geen verschil tusschen daders en medeplichtigen. Ons wetboek stelt het maximum der hoofdstraffen voor den medeplichtige $^1/_3$ lager dan voor den dader, terwijl bij misdrijven, waartegen levenslange gevangenisstraf is bedreigd, den medeplichtige gevangenisstraf van ten hoogste 15 jaren kan worden opgelegd.

Alleen medeplichtigheid aan *misdrijven* is strafbaar, niet aan *overtredingen*.

Als medeplichtigheid wordt niet beschouwd hulp, door een derde verleend *na* voltooiing van het misdrijf, bijv. het verbergen of bij de vlucht behulpzaam zijn van den dader of het vernietigen der sporen van het misdrijf. De wet straft dergelijke handelingen in bepaalde gevallen als een afzonderlijk misdrijf van begunstiging (art. 189 Wb. van Strafr.).

Het opzettelijk koopen, inruilen, in pand nemen, als geschenk aannemen of uit winstbejag verbergen van een door misdrijf verkregen voorwerp wordt gestraft als het misdrijf van heling (artt. 416 en 417 Wb. v Strafrecht).

Deeltal. Zie *Deelbaarheid*.

Deelwoord. Zie *Participium*.

Deen, *Izaak Abrahamszoon van*, een Nederlandsch geneeskundige, werd geboren in 1804 te Burgsteinfurt, studeerde te Kopenhagen en promoveerde te Leiden op een dissertatie: „De differentia et nexu inter nervos vitae animalis et vitae organicae", vestigde zich als arts te Zwolle en werd in 1851 benoemd tot buitengewoon hoogleeraar in de physiologie te Groningen. Hij aanvaardde dat ambt met een redevoering: „Over den omvang der physiologische wetenschap en over de waarneming als eenig middel om haar te beoefenen". In 1857 werd hij benoemd tot gewoon hoogleeraar en overleed in 1869. Hij was redacteur van het „Nieuwe archief voor binnen- en buitenlandsche geneeskunde in haren geheelen omvang", stichtte in 1846 met *Donders* en *Moleschott* de „Holländische Beiträge zu den anatomischen und physiologischen Wissenschaften" en leverde in het „Tijdschrift voor natuurlijke geschiedenis en physiologie" onderscheiden belangrijke bijdragen. Ook heeft hij zich door de stichting van een uitstekend ingericht physiologisch laboratorium te Groningen verdienstelijk gemaakt.

Deensche kunst. *Bouwkunst.* Evenals andere landen, is de bouwkunst ook in Denemarken aangevangen met kerkbouw. De oude houten Godshuizen moesten spoedig voor de meer monumentale steenen bouwwerken in Romaanschen stijl wijken (bijv. de domkerken te Ribe, Lund en Viborg). Ook in de kleinere dorps- en kloosterkerken vindt men dien stijl terug, maar met bijzonderheden, die òf tot den tijd van de houtarchitectuur, òf tot dien der heidenen terugloopen. Omstreeks 1150 komt de tegelbouw in Denemarken, die zoowel Romaansche als later Gotische vormen vertoont. Als voorbeeld van den eerste noemen wij de meest beroemde kerk van Denemarken, de domkerk te Roeskilde met de talrijke koningsgraven; als voorbeeld van den laatste de domkerk te Odense. In den Renaissancetijd stond Denemarken onder Hollandschen en Duitschen invloed; wederom trad de tegelbouw op den voorgrond en in de jaren 1560—1650 in die mate, dat de gebouwen uit dien tijd een zelfstandig Deensch karakter dragen. De kasteelen Kronborg, Frederiksborg, Rosenborg en de beurs te Kopenhagen zijn de voornaamste gebouwen uit dien tijd. Zij zijn alle uit roode tegels opgetrokken en van zandsteenversieringen voorzien. Onder *Christiaan V* (1670—1699) kwam Denemarken onder den invloed der Fransche kunst. Tot dit tijdperk behooren het slot Charlottenborg en de Verlosserskerk te Christianshavn. In het begin der 18de eeuw laat ook de Italiaansche invloed zich gelden, zooals de Frederiksborg bij Kopenhagen bewijst. Onder *Christiaan VI* komt omstreeks 1730 de Duitsche rococostijl in Denemarken, waarin o. a. zijn opgetrokken de kasteelen Amaliënborg en Charlottenlund. Het einde der 18de eeuw bracht de eigenlijke nationale kunst. Deze, zich naar de oudheid richtende stijl vond aanhangers in *Harsdorff*, van wien slechts weinig werken, zooals de mooie colonnade bij Christiansborg, tot uitvoering kwamen, en in diens leerling *E. F. W. Hansen*, die o.a. Christiansborg, de Vrouwekerk en het stadhuis in empire-stijl optrok. In den tegenwoordigen tijd treden op den voorgrond *Th. Hansen*, die echter naar Weenen vertrok, *Chr. Hansen*, de bouwer van de universiteit te Athene en verschillende bouwwerken in Kopenhagen, *Hetsch*, *Bindesböll* (Thorwaldsenmuseum), *Dahlerup* en *Ove Petersen*, die den koninklijken schouwburg bouwden, *Nebelong*, *Meldahl*, *W. Petersen*, *Fenger*, *Holm* enz.

Beeldhouwkunst. Behalve eenige gedenkteekenen en altaarstukken vindt men in Denemarken in den Romaanschen stijl slechts belangrijke beeldhouwwerken in de kerken te Ribe en Aalborg. In de 16de en 17de eeuw werd beeldhouwwerk

Digitized by Google

veel tot versiering van kasteelen gebruikt; de koningsgraven te Roeskilde geven werk te zien van buitenlandsche (voornamelijk Nederlandsche) en binnenlandsche kunstenaars. Terwijl *Thomas Quellinus* in Denemarken vele beeldhouwwerken in Nederlandschen stijl uitvoerde, maakte *l'Amoureux* het ruiterstandbeeld van *Christiaan V* in Franschen barokstijl, die toen zeer in zwang kwam. Onder *Frederik V* (1746—1766) werd de Duitsche kunstacademie opgericht. *Thorwaldsen* (zie aldaar) is natuurlijk voor de beeldende kunst van zijn vaderland van groote beteekenis geweest, zonder eigenlijk een school te stichten, terwijl zijn leerlingen langzamerhand meer de natuur en de opvattingen van den tegenwoordigen tijd naderen, zooals *H. E. Freund* in zijn fries met motieven uit de Noordsche mythologie, *H. W. Bissen* in zijn busten en *Jerichau* in zijn panterjager. De meeste jonge Deensche beeldhouwers zijn uit de school van *Bissen*, die trouwens in het geheele Noorden invloed heeft gehad. Van zijn leerlingen noemen wij *Peters*, *Stein*, *Saabye*, *Evens*, *Freund Jr.* en *Bissen Jr.* (Denen), *Runeberg* (Fin), *Bergslien* (Noor) en *Molin* (Zweed).

Schilderkunst. In den Gotischen tijd werd deze voornamelijk toegepast voor wandversiering in kerken. De schilderingen op de altaren en de Gotische koningsgraven werden meest uit het buitenland betrokken. Evenals de beeldhouwkunst stond ook de schilderkunst in den Renaissancetijd onder Hollandschen invloed; Hollandsche schilders, als *Karel van Mander*, *Abr. Wuchter* en de kopergraveur *Alb. Haelwegh*, werden naar Denemarken ontboden, en om hen schaarden zich de inheemsche kunstenaars. In het begin der 18de eeuw kwam de Deensche smaak, onder den invloed van *Jacques d'Agar* en *Benoit Coffre*, onder Franschen invloed; in de tweede helft dier eeuw moet *Peder Als* als oorspronkelijk portretschilder genoemd worden. De laatste decenniën van de 18de en de eerste van de 19de eeuw beheerschte *N. Mildgaard* met zijn geleerde allegorieën, hoewel het hem niet gelukte een school te stichten. Naast hem werkten de portretschilder *Jens Juel* en de graveur *Clemens*. Intusschen ging *Mildgaards'* beste leerling *C. W. Eckersberg* naar *Louis David* te Parijs, liet zich echter door dezen niet beïnvloeden, maar keerde het romantisme den rug toe, om zich te wijden aan het realisme, waardoor hij de stichter der nieuwe Deensche schilderkunst werd. Bijna alle kunstenaars uit het midden der vorige eeuw waren uit zijn school: *Marstand*, *Küchler*, *C. Hansen*, *Roed* waren zijn leerlingen. Een door zorgvuldige teekening en nationale geestdrift, maar door gebrek aan zin voor kleur zich kenmerkende richting ontwikkelde zich in de jaren 1850—1860 onder leiding van den talentvollen *Hoyen*. Haar hoofden waren *Marstrand* en *Skovgaard*. De diereschilders *Lundbry* en *Sonne*, de figuurschilders *Exner* en *Vermehren*, de zeeschilders *Sörensen*, *A. en W. Melbye* behoorden tot die richting. Na 1860 werd de kunst vrijer en schilderachtiger onder leiding van den genreschilder *Karl Bloch*, bij wie zich *Bache*, *La Cour* en anderen aansloten, terwijl de jongste generatie vertegenwoordigd wordt door *Kröijer*, *Johannsen*, *Ancker* enz. Als kolorist moet de portretschilder *Hammershöj* genoemd worden.

Muziek. In de muziek heeft Denemarken altijd onder Duitschen invloed gestaan. De Opera te Kopenhagen, die aan de spits van het Deensche muziekleven staat, werd ook tot aan het einde der achttiende eeuw door Duitschers geleid, van welke *J. A. P. Schulz* en *F. L. Ae. Kunzen*, de componist van „Holger Danske" (1790), genoemd moeten worden. Deze opera is het eerste levensteeken van een zelfstandige richting in de Deensche muziek. De tekst is ontleend aan de Noorsche sage en een deel der melodieën geput uit volkswijzen. Het werk is niet zonder invloed geweest op de opera in Duitschland; met *Weber's* „Oberon" staat het in directe verwantschap. Navolgers van *Kunzen* waren *Kuhlau* en *Weyse*. In het lied muntten *Berggreen* en *Hartmann* uit, bij wie ook andere Scandinaviërs, o. a. de Zweed *Lindblad*, zich aansloten. De verdienste, het Deensch-Noorsche element in de hoogere instrumentaalmuziek gebracht te hebben, heeft *Niels W. Gade* door zijn ouverture „Nachklänge zu Ossian" en zijn *C-moll* symphonie. De opera's van *Enna* hebben in den laatsten tijd veel opgang gemaakt.

Deensche taal en letterkunde. De *Deensche taal* vormt met het Noorsch, Zweedsch en IJslandsch één taalfamilie, n.l. de Noord- en Oost-Germaansche van den gemeenschappelijken Germaanschen taalstam. Zij staat het dichtst bij het Zweedsch en is evenals die taal vrij sterk onder den invloed van vreemde elementen geweest. Een kenmerkend verschijnsel is, dat bijna alle eindlettergrepen een toonlooze *e* hebben. Hoe verder men in de geschiedenis der Deensche taal teruggaat, des te meer blijkt, dat zij vroeger gelijk was aan het Oud-Noorsch. Van invloed op de zelfstandige ontwikkeling van het Deensch waren de vele punten van aanraking tusschen Denemarken en Duitschland. Een keerpunt vormde de Hervorming. Eenerzijds drong door de studie der Deensche theologen in Duitschland (Wittenberg), tegelijk met de nieuwe begrippen, menig woord de Deensche taal binnen anderzijds was de Bijbelvertaling de basis, waarop een speciaal Deensche spreek- en schrijftaal opgebouwd werd. De ontwikkeling van den Franschen smaak heeft menig Gallisch bestanddeel in het Deensch gebracht. In de laatste eeuw heeft echter de studie van het Oud-Noorsch de oorspronkelijke taal van vele vreemde smetten gezuiverd. Behalve in Denemarken zelf wordt het Deensch gesproken op IJsland en de Faröer-eilanden, in Groenland, Noorwegen en de Deensch-West-Indische Koloniën. Natuurlijk komen er vele dialekten in voor. De voornaamste zijn het Oost- en West-Deensch, die gescheiden worden door een lijn, welke van Veile over Viborg naar Lögstör loopt. Het Oost-Deensch, dat in het Oosten van Jutland op de eilanden gesproken wordt en zich tot schrijftaal ontwikkeld heeft, plaatst, wanneer geen bijvoeglijk naamwoord volgt, het bepalend lidwoord achter het substantivum (fader-en, de vader) en vormt het passivum en medium door toevoeging van de mediale *s* (els kes, bemind worden). Het West-Deensch heeft het vóórgevoegde bepalend lidwoord behouden en vormt het passivum door een hulpwerkwoord.

Omstreeks het jaar 1100 begint de *Deensche letterkunde*, die niet met het Oud-Noorsch in verbinding staat. Door den invloed van het Christen-

Digitized by Google

dom werden de meeste werken in het Latijn geschreven, waarvan het voornaamste wel is *Saxo Grammaticus*' „Gesta Danorum". De oudste werken in de Deensche taal zijn de provinciale wetten, meest alle voor particulier gebruik geschreven. Het oudste is de „Skaanske Lov" (Schonische wet) van 1203—1212. Verder vinden wij het oude Deensch nog in gildebepalingen en in de „Koempe en Tolkeviser", die wij echter eerst kennen uit handschriften der 16de eeuw, welke ongetwijfeld in vorm en inhoud onder Duitschen invloed staan. Spoedig werden zij echter gevolgd door echt Deensche volksliederen, o. a. de liedercyclus van koning *Erick Glipping* en zijn vazal *Marsk Stig*. Verder biedt de Oud-Deensche letterkunde weinig bijzonders. Wij noemen nog *Peder Laale's* „Ordsprog", een verzameling Latijnsche spreekwoorden voor schoolgebruik met Deensche vertaling. Van 1250—1500 leeft de letterkunde vrijwel van vertalingen, waartoe de ridderromans niet weinig bijdroegen. In de 15de eeuw werd de eerste bijbelvertaling uitgegeven. Merkwaardig uit dien tijd is een rijmkroniek, loopende tot 1478.

Hoewel het Latijn aan de ontwikkeling van de volkstaal moeilijkheden in den weg legde, ontstond door de Hervorming, wier voorstanders zich van de Deensche taal moesten bedienen, een Deensche schrijftaal. De eerste groote schrijver, wel eens de Deensche *Luther* genaamd, was *Kristiern Pedersen*. Behalve een paar volksboeken, schreef hij „Jertegns Postil" (1515), vertaalde opnieuw het Nieuwe Testament en leidde de door *Christiaan III* bevolen vertaling van den geheelen Bijbel. De oudste Deensche geestelijke liederen verzamelde *Hans Thomesen* in „Dansk Psalmebog". De wetenschappelijke, in het bijzonder de geschiedkundige studie werd eveneens door de Hervorming bevorderd. De voornaamste geschiedschrijver is *Anders Sörensen Vedel*. Van de andere wetenschappen stonden die der genees- en natuurkunde op een hoogen trap. Wij noemen *Tyche Brao* en *Niels Stens*. Na de Hervorming begon de strijd tusschen het Calvinisme en de Luthersche orthodoxie. waarbij de eerste, onder leiding van *Niels Hemmingsen*, de nederlaag leed. In dezen tijd begint ook de nieuwere Deensche letterkunde. De Bijbel voornamelijk leverde stof voor hymnen, stichtelijke verhalen en drama's. Te vermelden is het episch-dramatisch gedicht „Peter Smed". De rij van deze dichters sloot *Erik Pontoppidan Sr.* met zijn „Comödie om Tobiä Gistermaal" (1635). Een hoogeren trap bereikte de Deensche poëzie met *Thomas Kingo* (1643—1703), die in zijn „Aandelige Sjungechor" en „Kirke Psalmbog" talrijke uitstekende geestelijke liederen gaf. *Jörgen Sorterup* beoefende op gelukkige wijze het oude epos, terwijl verder nog *Thöger Reenberg* te noemen is.

Een nieuw tijdperk der Deensche letterkunde begon met den genialen *Ludwig von Holberg* (1684—1754), die weliswaar geen eigen school stichtte, maar met zijn tooneelwerken den grondslag legde voor een nationaal Deensch tooneel, nadat de oude schoolcomedie reeds was gestorven en terwijl het renaissance-drama nog slechts in den vorm van opera of ballet aan het Hof voortleefde. In *Holberg's* werken is de invloed van *Molière* niet te miskennen, maar zij hebben toch een speciaal Deensch karakter en een speciaal Deenschen humor, die hem tot den eersten nationalen dichter maken. Na hem dient in eerste plaats *Johannes Ewald*, een uitstekend dramatisch en lyrisch dichter, genoemd te worden. De in 1742 gestichte koninklijke academie van wetenschappen en het door *Langebek* in 1744 opgerichte gezelschap tot verbreiding der Noorsche taal en geschiedenis hebben veel invloed gehad op de vorming der taal. Het genootschap tot bevordering van literatuur en Deenschen smaak loofde prijzen uit voor goede geschriften in proza en poëzie, en gaf de bekroonde werken uit. De tijdschriften „Patriotisk Tilskuer" en „Kritisk Journal" zorgden voor de literaire kritiek. De zoo even genoemde *Ewald* heeft in zijn „Rolf Krage" het eerste nationale treurspel aan Denemarken gegeven. Hij stond echter wel eenigszins onder den invloed van *Klopstock* en *Gerstenberg*. Van de verdere vaderlandsche stukken noemen we nog *Ole Johan Samsoë's* „Dyveke", waarin een Hollandsche de hoofdrol vervult. (Hetzelfde onderwerp is een paar jaar geleden door *Fabius* en *Reyding* in „Duifje" behandeld). Als lyrische dichters vermelden wij de gebroeders *Claus* en *Peter Harboe*, als satiren-schrijvers de gebroeders *Tröjel*. In het epos „Stärkodder" trachtte *Christen Pram* het Noorsche leven te verheerlijken. In populariteit echter overtreft allen *Jens Baggesen*, de lievelingsdichter der Denen.

Een nieuwe periode begon met *Adam Oehlenschläger*, die in Denemarken de romantiek invoerde. Voor de Denen geldt hij als hun grootste dichter. In 1811 trad *Ingemann* als lyricus op, die zich later als een goed schrijver van drama's en historische romans deed kennen. *Grundtvig* was de derde groote psalmdichter, *Hauch* een lyricus en dramaturg. Een nieuwe richting, n.l. de vaudeville, werd ingeslagen door *Johan Lodewijk Heiberg*, wien het Deensche tooneel tot op heden veel te danken heeft. Eerst had hij over wijsgeerige onderwerpen geschreven en had zich daarbij als een volgeling van *Hegel* doen kennen. De voornaamste vertegenwoordigers van *Heiberg's* school zijn *Hertz* en *Hostrup*. Als liederdichters moeten genoemd worden: *Hertz*, *Heiberg*, *Andersen*, *Blicher*, *Aarestrup*, *Kaalund*, *Bödtcher Holst* en *Rosenhoff*, als dichter van minneliederen *Winter* en als patriottisch dichter *Ploug*. *Möller's* dichtwerken geven blijk van een poëtischen en philosofischen geest. Op novellistisch gebied maakten *Blicher*, *Bernhard* (schuilnaam voor *Saint Aubain*) en *Gyllembourg—Ehrensvärd* grooten naam, terwijl als romanschrijvers *Goldschmidt*, *Schack* en *Lobedanz* uitmunten. Een talentvol dichter was verder *F. Paludan—Möller*, wiens „Adam Homo" voor een der beste voortbrengselen der nieuwere Deensche poëzie geldt. Door zijn sprookjes heeft *H. C. Andersen* zich een wereldnaam verworven.

In den laatsten tijd staat de Deensche letterkunde onder invloed van *Georg Brandes* (zie aldaar), die leerde, dat het heden zich weer aanknoopen moest aan den geestelijken strijd der 18de eeuw. Zoowel op Denen, als op Noren hadden zijn stellingen grooten invloed, de literatuur werd democratisch en trad tegen de tot nog toe geldende maatschappelijke moraal op. Als volgelin-

Digitized by Google

gen van *Brandes* zijn te noemen: *Holger Drachmann*, *Schandorph* en *Jens Peter Jacobsen*. Van de andere dichters van dezen tijd treden op den voorgrond *Bergsöe*, *Bang*, *Nansen*, *Larsen* en *Sophus Bauditz*, van de dramaturgen *C. E. Brandes*, *Benzon*, *Christiansen*, *Lange*, *Esmann*, *Emma Gad* en *Rosenkrantz*. De lyrische dichters van den nieuwsten tijd zijn nauw verwant met de Fransche decadenten. In die richting schrijven o. a. *Stuckenberg*, *Michaëlis*, *Jörgensen* en *Rode*. Over het algemeen staat de hedendaagsche Deensche letterkunde ver ten achter bij die van Noorwegen, terwijl de Deensche critiek (*Brandes*, *Vald*, *Vedel*, *Andersen*, *Levin* enz.) die der overige Scandinavische landen verre overtreft.

Deés, ook wel *Dés* (in het Roemeensch *Desiu*) is een stad in Zevenburgen en de hoofdstad van het Hongaarsche comitaat Szolnok-Doboka. Het ligt aan de samenvloeiing van de kleine, groote en oude Szamos, tusschen dichtbegroeide bergen. De stad is goed gebouwd en heeft vele mooie gebouwen, kloosters en kerken. Het is de zetel van de directie van den Szomosthaler spoorweg en telt (1901) 9888 inwoners. In de nabijheid ligt de gemeente *Deésakna* (1901 met 2305 inwoners) met belangrijke zoutmijnen.

Defacqz, *Eugène*, een Belgisch staatsman en rechtsgeleerde, werd in 1797 te Ath geboren. In het jaar 1830 werd hij afgevaardigd naar het Nationale Congres, waar hij tegen de verkiezing van koning *Leopold* stemde. Later werd hij president van het Hof van Cassatie. Van *Defacqz*, die in 1872 overleed, verscheen o.a.: „Ancien droit belge ou Précis des lois et des coutumes observées en Belgique avant le Code civil" (1846).

Defenders was de naam van een geheime politieke vereeniging in Ierland, die, evenals de *Whiteboys* en *Rightboys*, sedert de onderwerping van Ierland, na de nederlaag van *Jakob II* aan de Boyne (1690), ontstond en die het herstel der vrijheid en onafhankelijkheid van Ierland ten doel had. Hun grootste georganiseerde onderneming had plaats gedurende de eerste Fransche revolutie in den opstand van 1797 en 1798; en ook na de bloedige onderdrukking van dien opstand bleven zij naar bereiking van hun doel streven, eerst ten tijde van *O'Connell* en later met hulp der agitatie van de *Fenians*, van de Landliga en van de Nationale liga, al werd de vereeniging zelf reeds op het einde der 18de eeuw opgelost.

Defensie en **Defensief.** Zie *Verdediging*.

Defénsor fidei („beschermer van het geloof") is de titel, die nog heden ten dage door de koningen van Engeland gevoerd wordt. De titel werd het eerst (1521) verleend aan *Hendrik VIII* door paus *Leo X* wegens zijn geschrift tegen *Luther*, waarin hij het pauselijk gezag, den aflaat en de zeven sacramenten verdedigde.

Deffès, *Pierre Louis*, een Fransch componist, werd in 1819 te Toulouse geboren. Onder leiding van *Halévy* studeerde hij aan het conservatorium te Parijs en verwierf in 1847 den grand prix de Rome. In 1855 debuteerde hij aan den Opéra Comique met „l'Anneau d'argent", in 1857 gevolgd door „la Clef des champs". Van zijn overige werken noemen wij: „Broskovano" (1858), „Les petits Violons du roi" (1859), „Le Café du roi" (1861), „les Bourguignonnes" (1862), „Passé minuit" (1864), „la Boite à surprise" (1865), „les Croqueuses de pommes" (1868), „Petit bonhomme vit encore" (1868) en „les Noces de Fernande" (1878). Van zijn koorwerken is „la Toulousaine" populair geworden. In 1883 werd *Deffès* directeur van het conservatorium te Toulouse, en gaf hij in 1898 in die stad voor het eerst zijn lyrisch drama „Jessica".

Deficit beteekent een *te kort*. In het bijzonder gebruikt men dit woord, om het bedrag aan te duiden, waarmede bij een raming of begrooting de som der uitgaven die der ontvangsten of der middelen overtreft. Zoo ook, wanneer bij het afleggen eener rekening de uitgaven meer bedragen, dan de ontvangsten, zegt men, dat zij een *deficit* oplevert (zie onder *Staatsschuld*). Een deficit in de kas bestaat, wanneer het saldo-debet van de kasrekening grooter is, dan de werkelijk voorhanden som aan contanten. Ook noemt men aldus het *meerdere* passief dan actief, waarmee de balans van een koopman sluit.

Défilé noemt men in de krijgskunde elk terrein, dat de ontwikkeling van een troepenafdeeling van den marsch- tot den gevechtsvorm geheel of gedeeltelijk belet.

Voor de krachtige verdediging van een défilé wordt gevorderd, dat omtrekking in de nabijheid niet mogelijk zij. De verdediger kan zich voor, in of achter het défilé opstellen. De opstelling *voor* het défilé is verreweg de ongunstigste, doch zij wordt noodzakelijk, wanneer men het voor offensieve doeleinden wil vrijhouden (voorhoedestellingen), bij een terugtocht tot dekking en opname der eigen troepen (achterhoedestellingen) en verder wanneer wegens verschillende redenen de opstelling achter het défilé nog ongunstiger zou zijn. Men geeft alsdan alle voordeelen, welke de défilé-verdediging aanbiedt, prijs, terwijl men zich blootstelt aan de kans, om in den nauwen doorgang geworpen te worden, of wel zich den terugtochtsweg te zien afsnijden. De opstelling *in* het défilé wordt gekozen, wanneer dit zeer lang is, en een geschikte stelling in het inwendige wordt aangetroffen. Dit is reeds veel beter: de aanvaller wordt nu tot een frontaanval genoodzaakt, waar hij slechts een klein gedeelte van zijn troepen aan den eigenlijken strijd kan laten deelnemen en bijgevolg veel van het voordeel zijner overmacht verliest. De toegang wordt gebarricadeerd, en zoo mogelijk worden ook op verschillende punten in het défilé versperringen aangelegd, welke het doortrekken voor den aanvaller zeer bezwaarlijk maken. Bij de opstelling *achter* het défilé kan de verdediger met overmacht optreden, terwijl de aanvaller het deboucheeren zijner troepen niet door vuur kan steunen. De verdediger, die zich in een boog rondom het défilé opstelt, kan een moorddadig kruisvuur over den uitgang brengen, en de vijand moet al zeer overmachtig zijn, wil hij niet met groote verliezen teruggeslagen of met volkomen vernieling bedreigd worden. Altijd, wanneer men slechts beoogt om het doortrekken van den vijand te beletten, wordt dan ook achter het défilé stelling genomen. De toegang tot het défilé wordt zoo mogelijk onder vuur gehouden, terwijl in het inwendige hindernissen worden aangelegd.

Bij de opstelling van den verdediger voor het défilé verkeert de aanvaller in het voordeel. Aan-

Digitized by Google

vankelijk heeft het défilé geen directen invloed op het verloop van den strijd; eerst later zal hij van de ongunstige terugtochtslijn van zijn tegenpartij voordeel kunnen trekken; iets, waarop hij dan ook bij de keus van zijn aanvalspunt zal moeten letten. Heeft de verdediger in het défilé stelling gekozen, zoo zal de aanvaller alles rechtstreeks moeten overwinnen. Alleen frontaanval is mogelijk. Wanneer de verdediger achter het défilé is opgesteld, wordt de aanval nog moeielijker. De aanvaller verkeert dan in het gunstigste geval, indien het défilé kort is en hij den uitgang door zijn artillerie onder vuur kan houden.

Definitie of *bepaling* noemt men de algemeene en bijzondere kenmerken van een begrip. Zij is *analytisch*, wanneer een begrip daardoor in zijn kenmerken opgelost wordt, en *synthetisch*, wanneer door de samenvatting der kenmerken het begrip wordt voortgebracht. Een *wezenlijke definitie* (d. realis) geeft een verklaring van het begrip, terwijl een *verklaring van den naam* (d. nominalis) enkel een opgave is van een andere uitdrukking voor hetzelfde begrip. Van een bepaling onderscheidt zich de *beschrijving*, daar deze slechts enkele kenmerken geeft, of het begrip in een bijzonder geval voorstelt.

Deflagrator of *calorimotor*, een electro-galvanisch toestel met zeer groote koper- en zinkplaten, werd vroeger wel gebruikt tot het voortbrengen van een zeer hoogen warmtegraad. Men gebruikte veelal dien van *Hare*, uit een koperen en zinken plaat bestaande, die door een strook linnen gescheiden en om een houten cylinder gewonden zijn. Zulk een toestel heeft een groote oppervlakte en om die reden een krachtige werking. Daarmede kan men platina doen smelten, vaste scheikundige verbindingen ontleden, zelfstandigheden, die niet licht vluchtig worden, gasvormig maken enz. Voorheen heeft men krachtige deflagrators vervaardigd; thans echter zijn die toestellen verdrongen door de dynamo's.

Deflegmator of *Dephlegmator* is een toestel, dat bij de bereiding van alkohol in het groot gebruikt wordt. Het is een ruimte, die tot nabij het kookpunt van alkohol kan worden verwarmd, waardoor bij de destillatie het mengsel van waterdamp en alkoholdamp gaat en waarin dus de eerste condenseert, terwijl de laatste ontwijkt en na het verlaten van deze ruimte kan worden verdicht. Zij vergemakkelijkt dus de concentratie van den alkohol.

Defoe, *Daniël*, een Engelsch schrijver over staatkundige aangelegenheden en wegens zijn „Robinson Crusoe" wereldberoemd, werd geboren te Londen in 1659 of 1660. Hij hield zich reeds jong met de politiek van den dag bezig en schreef op 21-jarigen leeftijd een: „Treatise against the Turks", in 1701 een hekeldicht: „The trueborn Englishman", waarin hij koning *Willem* in bescherming nam tegen hen, die hem zijn vreemde afkomst verweten. Hij werd in 1702 wegens zijn geschrift: „The shortest way with the Dissenters" op de kaak gesteld en tot geldboete en gevangenisstraf veroordeeld. Gedurende zijn 2-jarig verblijf in den kerker gaf hij het veelgelezen tijdschrift: „The Review" in het licht, en zijn boek: „De jure divino" (1706) was een satire op de leer van het goddelijk recht der vorsten. Onder de regeering van koningin *Anna* was hij bemiddelaar bij de onderhandelingen over de vereeniging van Schotland en Engeland, en na de verheffing van het Huis van *Hannover* op den Engelschen troon werd hij nogmaals wegens een schotschrift tot gevangenisstraf veroordeeld en met 800 pond sterling beboet. Nadat hij in 1714 den „Family instructor" had uitgegeven, die in zijn „Religion Courtship" werd voortgezet, schreef hij in 1719 zijn boek: „The life and strange surprising adventures of Robinson Crusoe of York", dat in alle Europeesche talen is vertaald. Hierdoor aangemoedigd, liet hij er: „Captain Singleton", „Moll Flanders", „Colonel Jack" enz. op volgen. Merkwaardig is ook zijn geestig geschrift: „Political history of the Devil" (1726). Hij overleed te Londen den 24sten April 1731 in de grootste armoede, hoewel hij 210 boeken en vlugschriften uitgegeven had, die alle met grooten bijval waren begroet. Zijn verdichte voorstellingen boeien door een zekere natuurlijkheid. Men heeft zijn „History of the great plague at London" en zijn: „Memoirs of a Cavalier" vaak genoeg voor echte gedenkschriften uit dien tijd gehouden. Hij was de voorlooper van *Richardson* en *Fielding* en de grondlegger van een letterkunde, die later door *Dickens* en *Thackeray* beoefend is. Een volledige uitgave zijner werken is bezorgd door *Talboys* met aanteekeningen van *Walter Scott* en anderen.

Defraudatie beteekent *bedrog*, en meer in het bijzonder de *ontduiking* van aan den Staat verschuldigde indirecte belastingen, zooals rechten van in-, door- en uitvoer, accijnzen, tollen enz.

De straffen op deze soort van misdrijven zijn veelal verbeurdverklaring van het gesmokkelde goed en van de voertuigen, waarmede het vervoerd wordt, geldboete en gevangenisstraf. De omschrijving en de karakteriseering der strafbare daden, de formaliteiten, bij de vervolging in acht te nemen, zoowel als de aanwijzing van den rechter, die van de strafactiën kennis zal nemen, en de bepaling der soort en der mate van straf leveren in deze materie de grootste verscheidenheid op: een bepaald systeem kan hier niet gevolgd worden en het verschil in omstandigheden maakt alle eenheid bijna onmogelijk. Alleen als er internationale verdragen over de heffing en inning van eenige belasting bestaan, kan er eenige gelijkvormigheid in dit strafproces bewaard worden.

Defregger, *Franz von*, een genreschilder, werd geboren den 30sten April 1835 te Stronach bij Lienz in Tirol en gaf reeds vroeg bewijzen van een buitengewonen aanleg voor de houtsnijen teekenkunst. Lang duurde het voordat hij behoorlijk onderwijs ontving, maar in 1860 kwam hij op het atelier van professor *Stolz* te Innsbruck, om zich in de beeldhouwkunst te oefenen. Met de richting, die aldaar heerschte, kon hij echter niet meegaan. Daarom begaf hij zich naar München, waar hij onderricht ontving aan de school voor nijverheid en aan de academie. In 1863 vertrok hij naar Parijs, waar hij $1^1/_2$ jaar studeerde. Nadat hij wederom een paar jaar in Tirol had doorgebracht, ging hij in 1867 naar *Piloty*. Weldra verwierf hij grooten roem door zijn levendige tafereelen uit het Alpengebergte, door zijn aangenamen humor en door zijn dich-

Digitized by Google

terlijke opvatting. Van zijn werken noemen wij: „De gewonde jager" (1867), „Speckbacher en zijn zoon Anderl" (1868, thans in het Ferdinandeum te Innsbruck), „De worstelstrijd in Tirol" (1869), „De verraste wildstroopers" (1871), „De beide broeders" (1872) en „Op den Alm" (1872). Ook op de tentoonstelling te Weenen leverde hij in 1873 een paar fraaie doeken. Een ziekte, die hem geruimen tijd aan zijn legerstede kluisterde, was oorzaak, dat hij voor de kerk te Dölsach in zijn vaderland een Mariabeeld schilderde. Grooten opgang maakte zijn stuk: „De laatste Ban" op de tentoonstelling der Berlijnsche academie in 1874, dat zich thans in het keizerlijk museum te Weenen bevindt. Het pendant: „Terugkeer der overwinnaars" is in het museum te Berlijn. Voorts schilderde hij: „Het gebed aan tafel" (in het museum te Leipzig), „Afscheid van de herderin" (te Dresden) en „Laatste tocht van Andreas Hofer" (Koningsbergen). Op last van de Oostenrijksche aartshertogin schilderde hij *Andreas Hofer* in den Hofburcht te Innsbruck, bestemd tot geschenk voor het Oostenrijksche keizerspaar op de zilveren bruiloft. Voorts heeft men van hem: „De Smid van Kochel" (Pinakotheek te München), „De minnebrief", „Op den dansvloer", „De Tiroolsche saletjonker" (1882). Uit den laatsten tijd dateeren: „Prosit" (1885), „De waarzegger" (1891), „De Kruisvaarders" (1901) en „De zieke Dackl" (1903). *Defregger's* opvatting van het leven der landlieden onderscheidt zich door eenvoud en waarheid, en hij weet hoogst bevallige vrouwenbeelden op het doek te brengen. Hij woont sedert 1871 te München en werd in Januari 1883 door het ontvangen van de Orde van Verdienste der Beiersche Kroon in den persoonlijken adelstand opgenomen.

Defrémery, *Charles,* een Fransch orientalist, werd in 1822 te Cambrai geboren. Hij was lid van de Académie des inscriptions et belles-lettres, van de Société asiatique en hoogleeraar in de Arabische taal en letterkunde aan het Collège de France. Hij overleed in 1883 te Saint-Valery-en-Caux. Van zijn hand verschenen vertalingen van *Mirkhond's* „Histoire des sultans ghourides" (1844) en „Histoire des Samanides" (1845), van *Kondhémir's* „Histoire des khans mogols du Turkestan et de la Transoxiane" (1882) en van *Sadi's* „Gulistan" of „Le Parterre des Roses". Hij gaf verder uit den Perzischen tekst van *Mirkhond's* „Histoire des sultans du Kharezm" (1843) en „Fragments de géographes et d'historiens arabes et persans inédits" (1849). Zijn artikelen in verschillende vakbladen verschenen afzonderlijk onder den titel: „Mémoires d'histoire orientale" (1854—1862).

Defterdar is de naam voor de financiëele inspecteurs der Turksche vilajets en van de directeuren der archieven. Voor de invoering der hervorming was Defterdar de titel van den minister van Financiën (thans Mâlije Nâsiri geheeten).

Defuisseaux, *Léon,* een Belgisch staatsman; werd geboren den 17den December 1841 te Mons. Van 1861 tot 1863 was hij secretaris van *Jules Favre* te Parijs, later advocaat te Brussel (1870—1881) en van 1894 tot 1896 radicaal lid van de Kamer. Van 1881—1889 vertoefde hij wegens ziekte te Nizza en redigeerde van daar uit het weekblad „République belge". Hij schreef „Les hontes du suffrage censitaire" (Brussel, 1886).

Defuisseaux, Alfred, een broeder van den voorgaande, eveneens een Belgisch staatsman, werd geboren den 9den December 1845 te Mons. Als advocaat werd hij wegens zijn ijverige socialistische propaganda met zijn vlugschriften „Le catéchisme du peuple" en „Le grand catéchisme du peuple" in 1886 bij verstek tot 15 jaar gevangenisstraf veroordeeld. Sedert 1885 leefde hij in Frankrijk. Wegens zijn verkiezing tot lid van de Kamer keerde hij naar zijn vaderland terug, werd in hechtenis genomen, maar in 1895 vrijgesproken.

Degas, *Hilaire Germain Edgard,* een Fransch schilder, werd geboren den 19den Juli 1834 te Parijs. Hij was een leerling van *Lamothe* en van de Ecole des Beaux-Arts en schilderde in het begin historische stukken. Spoedig begon hij echter zijn onderwerpen meer uit het moderne leven te kiezen, waarbij hij zich bijna uitsluitend van pastel bediende. Sedert 1870 heeft hij de Parijsche balletdanseressen tot onderwerp zijner studies gemaakt. Deze origineele kunstenaar is een van de meest interessante der impressionnistische school. Zijn pastelteekeningen worden door Parijsche en Amerikaansche kunstvrienden zeer hoog geschat en duur betaald.

Degeeria is de naam van een insektengeslacht uit de orde der Apterygoten, behoorende tot de onderorde der Collembolen. De meest bekende is *Degeeria nivalis* L. (Sneeuwvloo). Zij bezitten, evenals alle Apterygoten, geen vleugels.

Degen is een stootwapen met een rechte kling, om den stoot in de richting der kracht te kunnen aanbrengen; het uiteinde loopt, met het oog op het indringen, spits toe, terwijl het zwaartepunt zooveel mogelijk naar achteren ligt, om het hanteeren gemakkelijker te maken. De kling heeft in doorsnede de gedaante van een dubbele wig met afgeronde hoeken. Om het wapen lichter te maken, zijn de zijden soms uitgehold. De kling is naar voren versmald en eindigt in een scherpe punt, die tweesnijdend is gemaakt. Het gevest, doorgaans van messing, bestaat uit den greep, den beugel en de stootplaat of pareerstang. Beugel en stootplaat vormen samen de handbedekking. De scheede is meestal van leder, soms van metaal vervaardigd. Het gebruik van den degen vereischt veelvuldige en langdurige oefening, bovendien is dit wapen ter verdediging tegen houwen te zwak, zoodat het dan ook meer en meer in onbruik geraakt. In sommige legers dient hij nog ter bewapening der officieren van onbereden troepen.

Degenfeld is de naam van een adellijk Duitsch geslacht, dat, uit Aargau in Zwitserland afkomstig, omstreeks 1280 in Zwaben het kasteel en de heerlijkheid Degenfeld stichtte. De stamvader, *Konradin von Degenfeld,* overleed in 1360. Door de broeders *Hans Christoph* en *Konrad von Degenfeld* verviel dit geslacht in 2 lijnen, die thans nog leven. Laatstgenoemde, in 1600 in een tweegevecht gedood, had een zoon *Christoph Martin von Degenfeld,* geboren in 1599, die de stamvader was van de latere Rijksgrafelijke lijn. Deze laatste streed in den Dertigjarigen Oorlog onder *Wallenstein* en *Tilly,* onder *Spinola* in de Nederlanden, en onder *Gustaaf Adolf.* Daarna trad hij in Fran-

Digitized by Google

schen dienst en werd bevorderd tot generaal der vreemde troepen. In 1642 trad hij in dienst der republiek Venetië, streed dapper tegen *Urbanus VIII* en tegen de Turken en overleed den 13den October 1653.

Degenfeld, Maria Susanna Loysa von, een dochter van den voorgaande, werd in 1636 geboren, kwam in 1650 als staatsdame aan het Hof van *Karel Lodewijk*, keurvorst van de Palts, en geraakte met dezen in zulke teedere verhouding, dat de keurvorstin een poging deed om haar dood te schieten en zich vervolgens liet scheiden van haar gemaal, die met de schoone, jonge hofdame een morganatisch huwelijk sloot, waarna deze van den keizer den titel ontving van „Raugräfin". Zij overleed in het kraambed van haar 14de kind, den 18den Maart 1677.

Degenfeld, Christoph Martin, graaf *von Degenfeld-Schonburg*, een kleinzoon van boven vermelden *Christoph Martin*, werd geboren den 26sten April 1689 en overleed den 10den Augustus 1762. Hij was na in Brunswijkschen, Keizerlijken, Beierschen en Pruisischen dienst geweest te zijn, geheim staatsraad, minister van Oorlog en generaal der cavalerie in Pruisen en werd in 1716 in den Rijksgravenstand opgenomen.

Degenfeld, Eugen Friedrich Christoph, geboren in 1764, overleed den 5den Juni 1807 en liet 3 zonen na, te weten: graaf *Christoph von Degenfeld Schonburg*, geboren den 21sten September 1797 en overleden te Hohen-Eybach in Württemberg den 4den November 1866, graaf *Ferdinand von Degenfeld*, geboren den 21sten Juli 1802, staatsraad in Württembergschen dienst en buitengewoon gezant aan het Hof van Beieren, en graaf *Götz von Degenfeld*, geboren den 8sten October 1806 en kolonel bij het Württembergsche leger. De oudste zoon van *Christoph*, ook *Christoph* genaamd en geboren den 13den Juli 1824, staat thans aan het hoofd der lijn, doch is in September 1849 naar Amerika vertrokken.

Degenfeld-Schonburg, Friedrich Christoph von, een oom der drie voorgaanden, geboren den 30sten September 1769, overleed den 8sten Februari 1848 als generaal-majoor in Oostenrijkschen dienst, en zijn zoon, graaf *August Franz Johann Christoph von Degenfeld-Schonburg*, geboren den 10den December 1798, trad in Oostenrijkschen dienst, was gedurende den veldtocht van 1815 reeds officier, klom spoedig op en woonde in 1842 als generaal-majoor den slag van Novara bij. Daarna werd hij luitenant-veldmaarschalk, voorts chef eener afdeeling bij het ministerie van Oorlog, vervolgens commandant van Venetië en aangrenzende gewesten, in 1860 minister van Oorlog en eindelijk veldtuigmeester, waarna hij in 1864 de portefeuille nederlegde en den 5den December 1876 overleed.

Degenfeld, Hans Christoph, de broeder van bovenvermelden *Konrad*, was de stamvader van de vrijheerlijke lijn, die nog altijd in 3 takken (*tot Eulenhof, tot Neuhaus* en *tot Ehrstädt*) bloeit.

Degenfeld, Alfred Ludwig, vrijheer *von*, werd geboren te Gernsbach in het groothertogdom Baden den 9den Februari 1816. Hij trad in krijgsdienst, werd in 1865 kolonel, nam deel aan den oorlog van 1866, werd in 1868 bevorderd tot generaal-majoor en voerde bevel over de 2de infanteriebrigade, welke hij van den 16den Augustus tot den 27sten September 1870 aanvoerde voor Straatsburg. Hij streed voorts in onderscheiden veldslagen en kreeg den 18den October 1871 met den rang van luitenant-generaal pensioen. Hij overleed den 16den November 1888 te Karlsruhe.

Deger, *Ernst*, een Duitsch historieschilder, werd geboren den 15den April 1809 te Bockenem in Hannover. Nauwelijks had hij de academie te Berlijn bezocht, toen een tentoonstelling aldaar hem door het werk der Dusseldorfsche meesters het besef gaf van zijn roeping, waarna hij spoedig naar Düsseldorf ging, om er het onderwijs van *Schadow* te genieten. Tot aan 1837 schilderde hij in olieverf, en van zijn stukken wordt een „Madonna met het kind" in de St. Andreaskerk te Düsseldorf zeer geroemd. In laatstgemeld jaar echter zond de graaf *von Fürstenburg-Stammheim* hem ten behoeve der fresco's voor de te herstellen Apollinariskerk te Remagen met andere kunstenaars naar Rome. Na zijn terugkeer ging hij er in 1843 aan het werk en had in 1851 zijn taak volbracht. De reeks tafereelen, de hoofdgebeurtenissen uit het leven van *Jezus* en van *Maria* voorstellende, die hij daar schiep, behooren volgens bevoegde beoordeelaars tot de verhevenste, welke de kerkelijke kunst heeft voortgebracht. Daarna versierde hij in opdracht van koning *Friedrich Wilhelm IV*, den burcht van het kasteel Stolzenfels met een reeks van 12 frescoschilderijen, de verlossing van het menschelijk geslacht van den vloek der zonde voorstellend. Intusschen heeft hij het schilderen met olieverf geenszins laten varen, en bij al de gestrengheid van zijn stijl weet hij aan zijn figuren een groote uitdrukking te geven. De koning benoemde hem tot professor, en hij was honorair lid van de Kunstacademiën te Berlijn en te München. Hij overleed den 27sten Januari 1885 te Dusseldorf.

Degerando, *Joseph Marie*, baron, een Fransch wijsgeer, zoowel door zijn geschriften als door zijn philantropische bemoeiingen bekend, werd geboren te Lyon den 29sten Februari 1772, vertrok met zijn vriend *Camille Jordan* in 1797 naar Parijs, na den 18den Fructidor naar Duitschland, waar hij als gemeen soldaat in dienst trad bij het leger van *Masséna*. Gedurende den veldtocht schreef hij een prijsverhandeling, die door de Academie bekroond werd en die hij later tot zijn geschrift: „Des signes et de l'art de penser, considérés dans leurs rapports mutuels" (4 dln., 1800) omwerkte. Zijn verhandeling: „De la génération des connaissances humaines", door de Academie te Berlijn bekroond, was een inleiding tot de: „Histoire comparée des systèmes de philosophie" (4 dln., 2de druk, Parijs, 1822), het beste Fransche boek over de geschiedenis der wijsbegeerte. *Napoleon* benoemde hem tot secretaris-generaal van het departement van Binnenlandsche Zaken en tot onderscheiden andere hooge betrekkingen. Onder de *Bourbons* werd hij pair; hij overleed als vicepresident van den Raad van State den 12den November 1842. Tot zijn philantropische geschriften behooren: „Le visitateur du pauvre" (1820 en later), bekroond met den prix-Monthyon, en zijn „Cours normal des instituteurs primaires" (1832). Voorts vermelden wij zijn boek: „Du perfectionnement moral, ou de l'éducation de soi même"

Digitized by Google

(2 dln. 1824), „Instituts du droit administratif" (5 dln., 2de druk, 1842—1845), „Education des sourds-muets de naissance" (2 dln., 1827), „Des progrès de l'industrie" (1841) en „De la bienfaisance publique" (4 dln., 1839).

Deggendorf, de hoofdplaats van een distrikt in Beieren, hetwelk op 563 v. km. (1900) 37658 inwoners telt, is een stadje van 6811 zielen (1900), gelegen op den linkeroever van den Donau, met een houten brug ter lengte van 322 m. over die rivier, en aan den voet van het Beiersche Woud, aan de lijnen Eisenstein-Plattling en Deggendorf-Metten. Het plaatsje bezit een bedevaartskerk op den naburigen Geiersberg, waarheen zich wel eens 30000 pelgrims begeven. Van de naburige hoogten heeft men fraaie uitzichten in het dal van den Donau.

Degner, *Jan Hartmann*, een Duitsch natuur- en geneeskundige, geboren te Schweinfurt in 1687, studeerde te Halle in de rechtsgeleerdheid en vervolgens aldaar en toen te Utrecht in de geneeskunde, vestigde zich als arts eerst in Elberfeld en later te Nijmegen, en overleed er den 6den November 1756. Hij schreef een „Dissertatio physica de turfis" (1729), die in het Fransch is vertaald, voorts een „Historia medica de dysenteria bilioso-contagiosa etc." (1738) en een „Beknopte beschrijving der minerale wateren van Ubbergen" (1745).

De Goeje, *Michel Johan*. Zie *Goeje, Michel Johan de*.

Degradatie noemt men in het militaire recht het terugbrengen tot een lageren rang, en wordt in ons land alleen toegepast bij onderofficieren en korporaals. De gedegradeerde kan opnieuw voor bevordering in aanmerking komen, evenwel niet dan na geruimen tijd en na afdoende blijken van goed gedrag.

De degradatie is vooreerst een der zwaarste disciplinaire straffen. Zij behoort uitsluitend tot de bevoegdheid van den korpskommandant of van dengene, die hem tijdelijk vervangt.

In de tweede plaats kan de degradatie door den militairen rechter worden uitgesproken bij alle veroordeelingen tot militaire detentie of correctioneele gevangenisstraf, wanneer hij van oordeel is, dat de veroordeelde ter zake van het gepleegde feit ongeschikt is om den graad van onderofficier of korporaal te behouden.

Ook bij de Roomsch Katholieke geestelijkheid bestaat de straf der degradatie.

Degré, *Alajos*, een Hongaarsch schrijver, werd in 1820 geboren, nam deel aan de Hongaarsche revolutie en werd afgevaardigde. Hij overleed in 1896. Van zijn romans zijn de voornaamste: „Gedenkschriften van den duivel", „De dochter van den balling", „Blauw bloed", „Twee jaren uit het leven van een advocaat" en „De held van den dag". In 1883 verschenen zijn gedenkschriften.

Dehaisnes, *Chrétien César Auguste*, een Fransch geschied- en oudheidkundige, werd in 1825 te Estaires geboren. Hij wijdde zich, na de priesterwijding ontvangen te hebben, aan het onderwijs, werd in 1871 archivaris van het departement du Nord en in 1882 conrector van de R. Katholieke faculteit te Rijssel, waar hij in 1897 overleed. Van zijn werken noemen wij: „De l'art chrétien en Flandre" (1860), „Des documents et extraits divers concernant l'histoire de l'art dans la Flandre, l'Artois et le Hainaut", „Histoire de l'art dans la Flandre, l'Artois et le Hainaut avant le XVde siècle" (1886) en „le Nord artistique et monumental" (1897).

Dehèque, *Felix Désiré*, een ijverig beoefenaar der Nieuw-Grieksche letterkunde geboren te Parijs den 9den October 1794, was een leerling van den beroemden Benedictijner *Hase* en leverde een vertaling der „Cassandra" van *Lycophron* (1853), van *Pindarus* (1853), van de „Anthologie" van *Tryphiodorus* en van *Hyperides*. Voorts schreef hij: „Charte constitutionnelle traduite en grec moderne" (1821), „Dictionnaire grec-moderne-Français" (1825), „Poésies de Christopoulos" (1831) en „Poésies cypriques d'Andréadis" (1837). Hij overleed als lid der Académie des Inscriptions in 1870.

Dehérain, *Pierre Paul*, een Fransch landbouwkundige, werd in 1830 te Parijs geboren, werd lid van het Instituut, hoogleeraar aan het „Muséum d'histoire naturelle" en aan de Landbouwschool te Grignon. Hij schreef: „Chimie et physique horticoles" (1854), „Recherches sur l'emploi agricole des phosphates" (1860), „Annuaire scientifique", met medewerking van *Duméri*, *Guillemin* en anderen (1861—1870), „Eléments de chimie", met medewerking van *Tissandier* (1867—1870), „Culture du champ d'expériences de la station agronomique de Grignon: 1875—1878" (1879), „Travaux de la station agronomique de l'Ecole d'agriculture de Grignon" (1889), „les Engrais, les ferments de la terre" (1895) en „les Plantes de grande culture" (1897).

Dehli. Zie *Delhi*.

Dehmel, *Richard*, een Duitsch dichter, werd den 18den November 1863 te Wendisch-Hermsdorf in Brandenburg geboren. Hij studeerde in verschillende vakken aan de universiteit van Berlijn en promoveerde in 1887 op een proefschrift over verzekeringswezen te Leipzig, was later in het verzekeringsvak werkzaam, maar houdt zich thans alleen met letterkundigen arbeid bezig. De volgende dichtbundels zagen van hem het licht: „Erlösungen" (Stuttgart, 1891, 2de druk, Berlijn, 1898), „Aber die Liebe. Ein Ehemanns- und Menschenbuch" (Stuttgart, 1893), „Lebensblätter" (Stuttgart, 1895), „Weib und Welt" (Stuttgart, 1897; 2de druk, 1901); verder het drama „Der Mitmensch" (Stuttgart, 1895) en met medewerking van zijn vrouw: „Fitzebutze. Allerhand Schnick-schnack für Kinder" (Stuttgart, 1900).

Dehn, *Siegfried Wilhelm*, een Duitsch muziekbeoefenaar, werd geboren te Altona den 25sten Februari 1799, studeerde te Leipzig in de rechten en hield zich ijverig bezig met de toonkunst. In 1823 vestigde hij zich te Berlijn en ontving er onderwijs van den componist *Bernhard Klein*, daar hij zich na het verlies van zijn vermogen geheel en al aan de muziek wilde wijden. Vooral legde hij zich toe op de theorie en de geschiedenis der kunst. Tot zijn leerlingen behooren o.a. *Kiel*, *Rubinstein*, *Kullack*, *Glinka* en *Cornelius*. Behalve nieuwe uitgaven van oude muziekwerken leverde hij: „Theoretisch-praktische Harmonielehre" (2de druk, 1860) en „Lehre vom Kontrapunkt, dem Kanon und der Fuge" (2de druk, 1883), belastte zich geruimen tijd met de redactie van het tijdschrift „Cäcilia" en gaf een

Digitized by Google

omwerking in het licht van de „Notice biographique sur Roland de Lattre" (1837) van *Delmotte*. Na een binnen- en buitenlandsche reis werd hij in 1842 custos van de afdeeling „Muziek" der koninklijke Bibliotheek, ontving in 1849 den titel van professor en overleed te Berlijn den 12den April 1858.

Dehna of *Dahna*, ook *Roba el Khali* („leege ruimte") genoemd, is de naam eener zandwoestijn in Zuid-Arabië. Zij is ongeveer 132000 v. km. groot en wordt door Oman, Hadramaut en Jemen begrensd. De heerschende oostenwind hoopt het zand tot lange, van het Noorden naar het Zuiden loopende ruggen op. Het watergebrek is er zeer groot. Onder 20° N.Br. reikt de woestijn tot dicht aan de zee (golf van Mosera). Een hitte van 40° in de schaduw is niet ongewoon; ook 's nachts blijft de temperatuur hoog. In het N. gaat de woestijn Dehna in de woestijn van de kleine Nefoed over, die in het N.W. den overgang tot de tweede groote Arabische woestijn vormt, eveneens Dehna of de groote Nefoed geheeten en 900 m. hoog gelegen.

Dehodencq, *Edmond Alfred Alexis*, een Fransch schilder, werd den 22sten April 1822 te Parijs geboren en was een leerling van *Léon Coguiet*. Hij reisde veel in Spanje (1849—1863), waar hij ijverig het volkstype bestudeerde. Zijn schilderijen zijn dan ook voor het meerendeel voorstellingen uit het Spaansche volksleven, dat hij zeldzaam karakteristiek wist weer te geven. Van zijn werken noemen wij: „Course de taureaux en Espagne" (1851), „Bohémiens et Bohémiennes au retour d'une fête en Andalousie" (1853), „Concert juif chez un caïd marocain" (1855), „Exécution d'une juive au Maroc", „Mariée juive à Tanger" (1861), „Cristophe Colomb" (1861), „Une fête juive au Maroc" (1865), „La justice du pacha" (1866), „Charlotte Corday" (1868), „Banville" (1868), „Boabdil" (1869) en „Le conteur marocain" (1877). Hij overleed te Parijs, den 3den Januari 1882.

Dehra-Doen, een van de zes distrikten der divisie Mirat van het luitenant-gouverneurschap der Noord-West Provincies in Britsch-Indië, telt op 3090 v. km. (1891) 168135 inwoners en ligt in een vruchtbaar dal, in een bergstreek. In het noordwestelijk gedeelte verheffen zich rotsgevaarten ter hoogte van 2000 tot 2500 m. Het klimaat is er veranderlijk, namelijk in den zomer zeer warm en in den winter zeer koud, in den regentijd (Juli—September) zeer ongezond. Men vindt er de gewone Indische fauna, terwijl de bebouwde bodem rijst, maïs, katoen, suiker, opium, hennep, indigo enz. oplevert. De hoofdplaats, *Dehra* geheeten, ligt op een lagen bergkam en is door mangabosschen omgeven. In den aanvang der vorige eeuw stonden er slechts weinige huizen, maar in 1891 telde de stad reeds 25 689 inwoners. Zij is voor den handel zeer gunstig gelegen.

Dei (juister *Dâi*) is de Turksche benaming voor een oom van moederszijde. Verder werd die ook gebruikt door de Janitsjaren als titel voor hun aanvoerder. Het werd ten onrechte tot een titel gemaakt van het hoofd der Janitsjaren, die den roofstaat Algiers van 1600 tot 1830 beheerschten, naast den door de Porte benoemden pasja. Sedert 1710 benoemde de Porte echter geen pasja meer, maar verleende die waardigheid aan den dei, die door haar in zijn ambt bevestigd moest worden. De dei werden gekozen door de Algerijnsche Janitsjaren, waarbij het dikwijls bloedig toeging. De nieuw gekozene werd op den troon geplaatst, met den eerekaftan bekleed, en moest dan den eed afleggen, waarin hij hoofdzakelijk bezwoer voor de regelmatige betaling der Janitsjaren te zullen zorgen, waarop hem alle officieren der Janitsjaren en de verdere ambtenaren de hand kusten. De regeering van een dei was zelden van langen duur, en de meeste hunner stierven een gewelddadigen dood. De titel dei geeft men ook aan commandanten van Turksche schepen en aan de hoofden in de Argonautendorpen.

Deïanira, een dochter van *Oineus*, koning van Calydonië in Aetolië, en van *Althaea*, de zuster van *Meléager*, werd door *Herakles* aan *Achelous*, met wien zij verloofd was, na een geweldige worsteling ontrukt. Toen hij met haar over de hooggezwollen rivier Euenos wilde trekken, deed de centaur *Nessus* het aanbod, om haar op zijn rug naar de overzijde te brengen. *Herakles* nam het aanbod aan, doch toen hij zelf den tegenoverliggenden oever bereikt had en omkeek, bemerkte hij, dat de centaur groote moeite deed, haar tot ontrouw te bewegen. Hierdoor vertoornd, schoot hij een der pijlen op hem af, die met het bloed der slang van Lerna waren vergiftigd. *Nessus*, doodelijk getroffen, gaf aan *Deïanira* zijn bebloed gewaad met de verzekering, dat zij haar gemaal met onverbreekbare banden zou kluisteren, wanneer zij slechts zorgde, dat hij dit kleed aantrok. Zij hechtte geloof aan het woord van den wraakgierigen *Nessus*, en toen zij later naijverig werd op *Jole*, zond zij het kleed aan *Herakles*, die het op haar verlangen aandeed en dientengevolge onder vreeselijke pijnen stierf. *Deïanira*, hierdoor tot wanhoop gebracht, maakte door ophanging een einde aan haar leven.

Deïanira en den centaur *Nessus* (naar *le Guide*).

Deï gratia (bij de gratie Gods) is een formule, die de regeerende vorsten aan hun titels doen voorafgaan. Oorspronkelijk was het niets anders dan een betuiging van eerbied aan God. Zoo voegden dan ook de bisschoppen op het concilie te Ephesus, bij de veroordeeling van *Nestorius* in 431, voor het eerst aan hun titels de uitdrukking „*deï gratia*" toe. Later werd de formule ook gebruikt door abten en abdissen, ja, zelfs monniken en kapelaans, in oorkonden. Bij de pausen treft men ze aan met het voorvoegsel *servus servorum* of met het toevoegsel *Dei et ecclesiae gratia*. In het midden der 13de eeuw noemde de hooge geestelijkheid zich „bij de gratie van God en van den apostolischen stoel" („Dei et apostolicae sedis gratia"). *Pepijn de Korte* nam van de geestelijkheid de formule over, en van hem ging ze

Digitized by Google

weer op de Frankische koningen, de Duitsche keizers en alle overige Christen-vorsten over. Men kent aan de formule ook wel de beteekenis toe „door Gods genade", in tegenstelling met „door den vrijen wil van het volk", aldus den goddelijken oorsprong van het koningschap aanduidende.

Deiker, *Johannes,* een Duitsch schilder, werd den 27sten Mei 1822 te Wetzlar geboren. Hij was eerst een leerling van *Jakob Becker* te Frankfort a.M. en kwam daarna in dienst van den vorst van Solms-Braunfels op wiens goederen hij de bosschen en het dierenleven tot onderwerp zijner studies maakte. Hij behandelde alle wildsoorten van het Duitsche woud met een juiste opvatting der omgeving. Sedert 1863 leefde hij te Düsseldorf, waar hij den 22sten Mei 1895 overleed.

Deiker, Karl Friedrich, een broeder van den vorige, werd den 3den April 1836 te Wetzlar geboren, was eveneens schilder en sedert 1858 een leerling van *Schirmer* te Karlsruhe. In 1864 ging hij naar Düsseldorf, waar hij den 19den Maart 1892 overleed. Zijn onderwerpen zijn eveneens aan het jagersleven en de dierenwereld ontleend.

Deil is een gemeente in Gelderland, 2905 H. A. groot met (1905) 2341 inwoners, begrensd door de gemeenten Beest, Buurmalsen, Geldermalsen, Waardenburg, Haaften en Herwijnen. De bodem bestaat grootendeels uit rivierklei en is daardoor zeer vruchtbaar. Veeteelt en landbouw (graan, suikerbieten, aardappelen) zijn er de middelen van bestaan.

Het dorp Deil telt 800 inwoners en is mooi gelegen aan de Linge. Het bezit een Hervormde kerk en is zeer oud, daar het reeds in een oorkonde van keizer *Otto I* uit het jaar 970 vermeld wordt. Vroeger lagen er vele mooie kasteelen.

Deiman, *Johann Diederich,* een Nederlandsch godgeleerde, werd geboren te Hage in Oost-Friesland den 9den April 1732, studeerde te Halle, was achtereenvolgens Luthersch-predikant te Zierikzee, Zwolle, Utrecht en Amsterdam en overleed den 9den April 1783. Hij onderscheidde zich door zijn vrijzinnigheid en schreef, behalve leerredenen: „Katechetische aanleiding tot de kennis der Chistelijke leere" (4de druk, 1790), terwijl hij vele belangrijke Duitsche werken in het Nederlandsch vertaalde.

Deiman, Johann Rudolph, een broeder van den voorgaande, werd den 28sten Augustus 1743 te Hage geboren. Hij studeerde te Halle in de geneeskunde, vestigde zich te Amsterdam, werd lijfarts van koning *Lodewijk* en overleed den 16den Januari 1808. Hij werkte mede tot de samenstelling der „Pharmacopaea Batava" en schreef o.a.: „Geneeskundige proeven en beschouwingen over de gunstige werking der electriciteit in verschillende ongesteldheden" (1779) en „Over het nut en nadeel der kina", bekroond door de Koninklijke Maatschappij van Geneeskunde te Parijs in 1785.

Deiman, Albertus Joachim, een zoon van den voorgaande, werd geboren ten Amsterdam in 1774, studeerde te Leiden in de rechten en zag reeds in 1793 een door hem geschreven verhandeling door het genootschap Mathesis scientiarum genitrix bekroond. Na zijn promotie vestigde hij zich te Amsterdam, en de bestuurders van het Stolpiaansch legaat wezen hem den gouden eerepenning toe voor zijn verhandeling: „De pugna officiorum". Ook als dichter was hij niet van gaven ontbloot; hij overleed den 18den Januari 1818.

Deimt of *Demath* is een vlaktemaat, vroeger in de provincie Groningen in gebruik en ongeveer overeenkomende met een halve hectare.

Deinarchos *(Dinarchus),* de laatste der tien Attische redenaars, werd geboren te Korinthe omstreeks 361 v. Chr. Hij was te Athene onder het bestuur van *Demetrios Phalereus* beroemd als schrijver van redevoeringen voor anderen. Bij den val van *Demetrios* vluchtte hij in 307 naar Chalkis op Euboea en keerde eerst in 292, half blind en door een vriend van zijn vermogen beroofd, naar Athene terug. Van zijn talrijke redevoeringen zijn er slechts drie, op het *Harpalische* proces betrekking hebbende, behouden gebleven, die van zijn gaven geen hoog denkbeeld geven. Naar het oordeel der Ouden was hij een navolger van *Demosthenes,* dien hij echter op verre na niet kon bereiken. Hij overleed omstreeks 291 v. Chr. te Athene.

Deinhardstein, *Johann Ludwig,* een Duitsch tooneeldichter, werd geboren te Weenen den 21sten Juni 1794. Hij studeerde aanvankelijk in de rechten, maar wijdde zich weldra aan de letteren en werd in 1817 bekleed met het hoogleeraarsambt in de aesthetica aan de Ridderacademie in zijn geboortestad. In 1832 werd hij onderdirecteur van den Hofschouwburg, in 1834 regeeringsraad, in 1841 referent voor zaken van oensuur. Van 1829 tot 1849 gaf hij de „Jahrbücher der Litteratur" uit. Hij overleed te Weenen den 12den Juli 1859. Zijn tooneelstukken, veelal klein van omvang, onderscheiden zich door een frisch gevoel en door beschaafde taal. Van zijn stukken, in zijn „Gesammelte dramatische Werke" verschenen, vonden „Hans Sachs"(1829) en „Garrick in Bristol"(1834) den meesten bijval. Tot zijn beste blijspelen behooren: „Die verschleierte Dame", „Das Bild der Danaë", „Ehestandsqualen" en „Die rothe Schleife".

Deining noemt men een eigenaardige golvende beweging van het zeewater na het woeden van een storm in zulke deelen der zee, welke de kracht van den storm zelf niet ondervonden hebben. Hare golven hebben minder steile helling en veel ronder kam (zuivere golflijn) dan de windgolven. Duurt de deining nog voort, als er reeds nieuwe golven door een luchtstroom uit een anderen hoek van den horizon zijn ontstaan, dan rolt alles in dollen kamp dooreen en moet de schipper zeer op zijn hoede zijn, omdat als dan dikwijls zeer hooge golven ontstaan, die als brekers overkomen, daar het schip volgens de andere golven slingert, en deze slingerenergie het belet, den breker onmiddellijk onder zich te laten passeeren. Het zetten van zeilen helpt ook niet veel, daar de wind vaak zwak is of niet de goede richting heeft. De regelmatigste deining veroorzaken de passaten in den gordel der windstilten aan den equator.

Deinokrates (*Dinokrates*), een bouwmeester uit Macedonië, bouwde den door *Herostratos* verbranden Dianatempel te Ephesus. Aan *Alexander den Groote* legde hij het plan voor, den berg Athos in een menschelijke gestalte te veranderen, met een stad in de linkerhand en in de rechter een groote schaal, waarin zich het water van alle rivieren van den berg zou verzamelen alvorens in

Digitized by Google

zee te stroomen. Het plan kwam echter niet tot uitvoering. *Deinokrates* heeft ook den aanleg van de stad Alexandrië ontworpen en den brandstapel voor *Hephaestion* opgericht.

Deinse of *van Deinzen* is de naam van een oud en aanzienlijk Vlaamsch geslacht, dat aan Nederland onderscheiden predikanten geschonken heeft.

Deinse, Antonius van, werd geboren te Sluis in Zeeuwsch Vlaanderen den 11den Mei 1764. Hij werd in 1787 predikant te Gapingen, voorts te Oost-Kapelle, te Utrecht en te Middelburg, waar hij tevens 10 jaar praeceptor en 27 jaar schoolopziener was. Ook bekleedde hij gedurende 5 jaar de betrekking van voorzitter van de Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk. Hij overleed den 19den Augustus 1829. *Van Deinse* was ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw en schreef onder anderen: „De vervolging der Waldenseren openlijk in de gehoorzaal van Middelburgs Illustre school opgezongen" (1782).

Deinzen doet vooral een scherp schip, als het door den wind draait. Er is dan een zekere tijd, dat de windkracht niet ontbonden wordt door de zeilen en deze het schip eenvoudig naar achteren drukt.

Deiocos. Zie *Dejoces.*

Deïotarus, tetrarch (viervorst) van Galatië, ontving voor diensten, aan de Romeinen bewezen, den titel van koning en het bewind over de Tectosagen, Klein-Armenië en een deel van den Pontus. Gedurende den Burgeroorlog koos hij de partij van *Pompejus*, maar onderwierp zich na den slag bij Pharsalus, waaraan hij met 600 ruiters deel genomen had, aan *Caesar*. Deze schonk hem vergiffenis, maar gaf hem na de zegepraal op *Pharnaces* het door dezen aanvankelijk veroverd Klein-Armenië niet terug, terwijl hij hem ook andere gewesten ontnam. In 45 vóór Chr. werd *Deïotarus* door zijn kleinzoon *Castor* van een aanslag op het leven van *Caesar* beschuldigd, doch door *Cicero* in een thans nog aanwezige pleitrede verdedigd. Na den dood van *Caesar* hernam hij zijn voormalig gebied en werd door *Antonius*, dien hij omgekocht had, in zijn gezag bevestigd. Weldra verbond hij zich met *Brutus*; zijn troepen streden in den slag bij Philippi, maar voegden zich, na den dood van *Cassius*, aan de zijde van *Antonius* en *Octavianus*. Koning *Deïotaris* overleed in het jaar 40.

Deïphobe, de dochter van *Glaucus*, was priesteres van *Apollo* en van *Trivia* in een grot bij Cumae, waar zij *Aeneas* in de onderwereld deed afdalen. Volgens *Servius* was zij dezelfde, die aan *Tarquinius* de Sibyllijnsche boeken verkocht. Zij had voor haar dienst van *Apollo* zooveel levensjaren verkregen, als zij zandkorrels in haar hand hield, maar ongelukkig vergeten daarbij een voortdurende jeugd te vragen. Zij werd nu wel is waar 700 jaar oud, maar verschrompelde ten laatste geheel en al.

Deïphobus, een zoon van *Priamus* en *Hekabe*, was na *Hector* een der dapperste Trojanen. Hij verzette zich tegen de uitlevering van *Helena* en nam haar na den dood van *Paris* tot vrouw. Daarom werd zijn huis bij de verovering van Troje het eerst verwoest, en hij zelf door *Menelaus* op wreedaardige wijze verminkt. In dien toestand trof *Aenaeas* hem in de onderwereld aan.

Deïphontes, volgens de Grieksche mythologie de zoon van den Heraclide *Antimachus* en de echtgenoot van *Hyrnetho*, de dochter van *Temenos*, werd door dezen laatste tot zijn opvolger als beheerscher van Argos benoemd, omdat zijn eigen zoons beproefd hadden hem van het leven te berooven. Volgens eene andere sage daarentegen volgde *Keisos*, de oudste zoon van *Temenos*, dezen in Argos op, terwijl *Deïphontes* met zijn zwagers in vijandschap leefde. Toen twee hunner *Hyrnetho* met geweld ontvoerden, kwam het tot een strijd, waarin *Hyrnetho* door haar broeder *Phalkes* gedood werd. Haar lotgevallen leverden *Euripides* de stof voor zijn tragedie „Temenos".

Deir (*Derr* of *Dêr* beteekent klooster) is de voornaamste plaats in Beneden-Nubië, aan den rechteroever van den Nijl, op ongeveer 200 km. van Assoean gelegen. Het aantal bewoners bedraagt ongeveer 1000 à 1200, die het Kensi of Berber spreken. In den omtrek van Deir liggen talrijke ruïnen uit de 14de eeuw vóór rChristus, uit den tijd van den grooten *Sesostris* en van *Ramses-Meïamoen*. De vruchtbare omgeving brengt veel dadels voort, die naar Egypte uitgevoerd worden.

Deïr el Kamr of *Maanklooster*, de vroegere hoofdplaats der Droesen in Syrië, is thans de hoofdplaats van het vilajet Mutessariflik Dsjebel el Libnan, verheft zich 865 m. boven de oppervlakte der zee aan de helling van den Libanon en maakt met zijn witte, tegen steile rotswanden gebouwde huizen en op terrassen aangelegde tuinen een schilderachtigen indruk. De inwoners (Droesen, Maronieten en Israëlieten), omstreeks 8000 in aantal, houden zich bezig met wijnbouw en zijdeteelt en hebben vooral hun welvaart te danken aan de vervaardiging van met goud en zilver gestikte gewaden, die door de sjeiks der Droesen worden gedragen. In 1860 was deze plaats het tooneel van een gruwelijken Christenmoord. Op de tegenoverliggende helling van het dal ligt het groote kasteel Bteddin, de zetel van den Christelijken pasja van den Libanon.

Deïsme, afkomstig van het Latijnsche woord *Deus* (God), is het wijsgeerig-godsdienstig stelsel, hetwelk een van de wereld niet alleen gescheiden, maar ook daarvan verschillend, uiterlijk tegenover haar staanden God aanneemt als de bron van alle bestaan, en verder leert, dat die God niet in voortdurende betrekking tot het geschapene staat en zich ook niet op buitengewone wijze daaraan heeft geopenbaard. Het deïsme tracht dus alle positieve godsdiensten af te leiden uit een natuurlijken. Het gemeenschappelijke, dat het deïsme in al zijn verschillende vormen en opvattingen kenmerkt, komt hierop neer: Als hoofdfactor voor het persoonlijk godsdienstig gevoel is niet langer het geloof aan afzonderlijke dogma's te beschouwen, maar het aannemen van algemeene, uit het zuiver denken van zelf voortvloeiende grondbeginselen, alsook een zedelijk goed leven. Van de verschillende positieve godsdiensten is dus niet meer het Christendom de eenige ware, maar in alle godsdienstige stelsels zoekt men de één en alleen ware religie, die in alle positieve godsdiensten, al is het dan ook altijd met gebreken, door toevoegingen ontstaan, te vinden is.

De naam deïst komt vermoedelijk het eerst voor bij *Wicklef*, en wel in de beteekenis van menschen, die in God gelooven. Later verbond

Digitized by Google

men met dien naam het denkbeeld van verzet tegen een geopenbaarden godsdienst, zoodat *Dufresne* de Deonarii der 12de eeuw, die elke buitengewone openbaring loochenden, deïsten noemt. *Charles Blount* was een der eersten, die zich zoo noemde, en tot zijn navolgers behoorden *Tindal* en *Morgan*. Die mannen waren heftig gekant tegen het supranaturalisme der Christelijke Kerk en tegen die Kerk zelf, een natuurlijk gevolg van het stilstaan der theologie en het voortschrijden der wetenschap. Tot de grootste leiders der deïsten behooren *Eduard Herbert*, lord *van Cherbury* († 1648), die het eerst het denkbeeld ontwikkelde, dat de natuurlijke godsdienst voldoende is — *Thomas Browne* († 1686), de vervaardiger van de „Religio medici", — en *Charles Blount*, de bestrijder van de Bijbelsche geschiedenis en de verdediger van den zelfmoord. Heviger nog werden de aanvallen der deïsten in het laatst der 17de en in de eerste helft der 18de eeuw. Slechts hier en daar stelde men het Christendom als een godsdienstvorm op prijs, doch door velen werd het als priestermisleiding verworpen. Graaf *Anton Shaftesbury* († 1713) bestreed het Christendom als onzedelijk wegens zijn leer van en de gedachte aan een eeuwigdurende vergelding. — *John Toland* († 1722), niet minder geleerd dan vermetel, stelde in zijn „Christianity not mysterious" (1696) het Israëlietische Christendom voor als het door *Jezus* bedoelde, betwistte de echtheid der Christelijke oorkonden en verklaarde, dat de Mozaïsche eeredienst pantheïsme was, *Anton Collins* († 1729), de scherpzinnigste van alle deïsten, eischte het recht van het vrije denken op als een algemeen menschenrecht — *Thomas Woolston*, de eenige martelaar onder zijn geestverwanten, daar hij in 1733 in den kerker overleed, gaf aan de wonderverhalen een allegorische beteekenis — *Matthias Tindal* ontkende in het deïstische standaardwerk „Christianity so old as the creation" (1730) de mogelijkheid eener openbaring, en noemde den Bijbel een oorkonde van den natuurlijken godsdienst en het Christendom even oud als de schepping, en de Kerk een instelling van den Staat — de geneesheer *Thomas Morgan* († 1743), een volgeling van *Tindal*, was een verklaarde vijand van het Oude Testament en zocht de geschiedenis van het Christendom als priesterbedrog te ontmaskeren — *Thomas Chubb* († 1747) volgde denzelfden weg — en ook lord *Bolingbroke* († 1751) behoorde tot de bestrijders van den Bijbel en van allen godsdienst. Geen wonder alzoo, dat het *Engelsche* of *eigenlijke deïsme* van zeer veel belang is geweest voor de ontwikkeling der wijsbegeerte. Het strekte bovendien niet weinig tot ontwikkeling der Christelijke godgeleerdheid en der verdediging van haar beginselen (zie *Apologetiek*). Meermalen zijn in Engeland pogingen aangewend, om een secte van deïsten te vormen, doch uit den aard van zijn wezen laat het deïsme geen uitwendigen vorm toe.

In Frankrijk ontwikkelde zich in de 18de eeuw de negatieve zijde van het deïsme en het encyclopaedisme van *Lamettrie*, *Helvetius*, *Diderot* en anderen. Zuiverder openbaarde het zich in Duitschland in den loop der 18de eeuw in *Johann Christian Edelmann* († 1767), in de Wolfenbüttelsche Fragmenten (1777), bij *Mauvillon*, *Bahrdt*, *Lessing* enz. in de gedaante van *neologie* en *heterodoxie*, die het Christendom beschouwden als een godsdienst, welke zich langs natuurlijken weg ontwikkeld heeft, doch geen wijsgeerige diepte bezit. Uit de neologie ontstond het *rationalisme* (zie aldaar). Ook in de Roomsch-Katholieke Kerk heeft het zuivere deïsme steeds talrijke aanhangers gehad, zooals door het ontstaan van het Duitsch-Katholicisme duidelijk bleek. Tot de deïsten kan men eindelijk nog rekenen de theophilanthropen in Frankrijk (1796—1802), de Fransch-Katholieke Kerk van den abbé *Chatel* (1831), de St. Simonisten en de philalethen in Kiel, terwijl vooral *Mendelssohn* de Israëlieten op den weg van het deïsme zocht te leiden. Ook in ons land had het deïsme, vooral in het laatst der 17de en het begin der 18de eeuw, veel aanhangers; later lag het als begraven onder het veldwinnend supranaturalisme, doch na het veldwinnen der moderne theologie is een nieuw tijdperk van groei en bloei ingetreden.

Deïsten. Zie *Deïsme*.

Deister is een boschrijke bergketen, die zich tusschen de Wezer en de Leine in de Pruisische provincie Hannover verheft en ten Z. van de stad Hannover hier en daar een hoogte van 400 m. boven den zeespiegel bereikt. Zij is van het Süntelgebergte gescheiden door een dal, waar de Wezer doorheen vloeit. Haar hoogste punt is de Höfelerberg of de Hübler. De Deister heeft rijke steenkool- en zoutmijnen, benevens zandsteen.

Deiters, *Hermann*, een Duitsch philoloog en muziekschrijver, werd den 27sten Juni 1833 te Bonn geboren. Hij studeerde aldaar eerst in de rechtswetenschappen en de klassieke philologie en was daarna bij het onderwijs werkzaam. Hij schreef o. a. „Über die Verehrung der Musen bei den Griechen" (Bonn, 1868), „De Aristidis Quinctiliani doctrinae harmonicae fontibus" (Bonn, 1870), „Über das Verhältnis des Martianus Capella zu Aristides Quinctilianus" (Posen, 1881) en korte biografische schetsen. Hij werd in het bijzonder bekend door zijn Duitsche bewerking van *A. W. Thayer's* biografie van *Beethoven* (tot heden 3 dln. Berlijn, 1866—1879; dl. 1 in 2 afl. 1900), die in het Engelsch nog niet verschenen is.

Deiters, *Heinrich*, een Duitsch landschapschilder, werd geboren den 5den September 1840 te Münster. Hij werd in 1857 leerling der academie te Düsseldorf en vormde zich verder onder leiding van *Michelis* en door studie van de werken van *Arn. Achenbach*. Hij bezocht Nederland, België en Frankrijk, maar koos zijn onderwerpen bij voorkeur uit zijn Westfaalsch geboorteland. Een van zijn belangrijkste werken is het „Westfälisches Dorf" (1864). Verder zijn bekend: „Ansicht von Dordrecht" (1866), „Holländische Kanallandschaft" (1867), „Westfälische Wassermühle" (1876), „Abend im Spätherbst" (1877; Museum te Keulen), „Winterabend" (1878; Museum te Bonn), „Am Waldbach" (1884; Dresdener Galerie), „Oktober im Eichenwalde" (1888), „Auf der Heide" (1890).

Dejazet, *Pauline Virginie*, een Fransche tooneelspeelster, werd geboren te Parijs den 30sten Augustus 1798, speelde reeds op 5-jarigen leeftijd *Fanchon* en had haar eerste succes aan het Gymnase in de rol van Bonaparte als leerling te

Digitized by Google

Brienne. Zij verbond zich in 1831 aan het Palais-Royal, alwaar zij in een reeks van vaudevilles veel bijval oogstte. In 1844 kwam zij aan het Théâtre des Variétés en ondervond ook daar de gunst van het publiek. Vijf jaar later deed zij een kunstreis door verschillende departementen en naar Londen. In 1859 werd zij eigenares van het Théâtre des folies nouvelles, waaraan zij haar naam gaf en waar zij nog in 1865 de eerste rollen in *Sardou's* stukken speelde. In haar besten tijd lieten haar declamatie, mimiek en uitdrukking niets te wenschen over; vooral slaagde zij in de rol van jonge mannen. Op een haar eigen wijze wist zij dubbelzinnigheden voor het voetlicht te brengen, zoodat niemand er aanstoot aan nam.

Dejean, *Jean François Aimé*, een Fransch generaal en staatsman, werd geboren den 6den October 1749 te Castelnaudary, trad vroeg in militairen dienst en sloot zich bij de revolutie aan. Van 1802 tot 1809 was hij minister van Oorlog en ontwikkelde in die betrekking een grooten ijver. Na de eerste Restauratie benoemden de *Bourbons* hem tot pair en tot gouverneur der polytechnische school, doch hij verloor die betrekkingen, omdat hij zich gedurende de Honderd Dagen aan de zijde van *Napoleon* schaarde. In 1819 nam hij weder zitting in de Kamer der Pairs, waar hij zich een voorstander betoonde van het constitutioneele stelsel. Ook heeft hij eenige werken over krijgszaken in het licht gegeven. Hij overleed den 12den Mei 1824 te Parijs.

Dejean, Pierre François Aimé Auguste graaf, zoon van den voorgaande, luitenant-generaal in Franschen dienst en entomoloog, werd geboren te Amiens den 10den Augustus 1780, studeerde eerst in de geneeskunde, trad vervolgens in dienst en vergezelde zijn vader op den veldtocht naar de Nederlanden. Later onderscheidde hij zich in Spanje als commandant van een regiment dragonders en woonde nagenoeg alle veldslagen bij in den oorlog tegen Rusland (1812). Bij Waterloo was hij adjudant van *Napoleon*, en van hem waren de politieke berichten afkomstig, gedrukt in de „Portefeuille de Bonaparte saisi à Waterloo", waarom hij na de Tweede Restauratie verbannen werd. In 1818 naar zijn vaderland teruggekeerd, werd hij in 1824 opvolger van zijn vader als lid van de Kamer der Pairs, maar bleef non-actief tot 1830. Toen nam hij deel aan den tocht naar België. Tevens heeft graaf *Dejean* zich bekend gemaakt als entomoloog, vooral met betrekking tot de kevers. Van jongs af aan legde hij zich daarop toe, en zijn krijgstochten in Spanje en elders dienden tegelijkertijd om zijn verzameling uit te breiden, waartoe hij gedurende zijn ballingschap ook een reis deed naar Illyrië, zoodat er zich ten laatste geen kabinet van Schildvleugeligen op het vasteland van Europa bevond, dat met het zijne kon worden vergeleken. Hij maakte daarvan een catalogus, die van 1833 tot 1837 uitgegeven werd en onmisbaar is voor alle dierkundigen. Voorts wordt zijn onvoltooid gebleven boek: „Spécies générales des coléoptères" (6 dln., 1825—1837), opgehelderd door zijn: „Iconographie des coléoptères d'Europe" (5 dln., 1829—1836), als gezaghebbend beschouwd. Hij overleed den 18den Maart 1845.

Dejeuner, een Fransch woord, hetwelk *ontnuchtering* beteekent, is in Frankrijk het eerste ontbijt, hetwelk uit koffie, chocolade of thee met brood bestaat. Bij het *déjeûner à la fourchette* (ontbijt met de vork), het tweede ontbijt worden vleeschspijzen en brood gebruikt, en het *déjeûner-dinatoire* (middagmaalontbijt) is zoo ruim voorzien, dat het de plaats van een middagmaal kan innemen.

Men geeft den naam van *déjeûner* ook aan een klein ontbijtservies.

Dejoces of *Deioces* (*Dajaoekkoe*) was volgens *Herodotus* de eerste koning der Meden (710—655 v. Chr.). Hij werd om zijn wijsheid en rechtvaardigheid tot rechter gekozen en wist langzamerhand de koninklijke macht aan zich te trekken. Als vaste residentie liet hij Ekbatana bouwen, waar hij gelukkig regeerde. In werkelijkheid was hij echter slechts een Medisch stamvorst en aan de Assyriërs onderworpen. Zijn zoon en opvolger was *Phraortes*.

Dejuinne, *François Louis*, een Fransch genre- en historieschilder, werd geboren te Parijs in 1786, ontving er het onderwijs van *Girodet* en bezocht vervolgens de Fransche kunstacademie te Rome, waar hij o.a. „Priamus, weeklagend over Hectors dood" schilderde, welk stuk zich thans in het Luxembourg bevindt. Tot zijn beroemde doeken behooren: „Girodet, bij lamplicht het beeld van Galathéa schilderend", thans in het bezit van graaf *Sommariva*, „Christus, de blinden en zieken genezend", in de kerk St. Vincent de Paula, „St. Fiacre, de kroon afwijzend", in St. Sulpice, en „De vier jaargetijden", in Trianon.

Dek. Zie *Scheepsbouw*.

Dekabristen of *Decembermannen* noemt men de deelnemers aan den opstand, die den 26sten (14den) December 1825 (de dag, waarop de troepen der garde openlijk hulde zouden bewijzen aan keizer *Nicolaas*) te Petersburg uitbarstte. Die gebeurtenis was voorbereid door drie geheime genootschappen, die vooral onder den militairen adel veel leden telden, namelijk den Bond van het Zuiden, den Bond van het Noorden en den Bond der Vereenigde Slaven. Het doel was, een nieuwen staatsvorm in het leven te roepen. Gebrek aan overleg verijdelde de pogingen van de saâmgezworenen, zoodat zij terstond in hechtenis werden genomen. De vijf aanvoerders van den opstand werden tot den strop veroordeeld, honderd andere samenzweerders naar Siberië verbannen en negen minder schuldigen gedegradeerd. De meesten behoorden tot den hoogen Russischen adel en werden door hun moedige vrouwen naar de mijnen en woestenijen van Siberië vergezeld. Eerst 31 jaren later ontvingen zij, die nog in leven waren, volkomen ontheffing van straf van keizer *Alexander II*, die reeds als grootvorst al het mogelijke gedaan had om hun lot te verzachten.

Dekama is de naam van een oud en aanzienlijk Friesch geslacht. Van de merkwaardigste leden noemen wij:

Dekama, Juw of *Jarich Hettes*, diende in 1303 onder *Jan II*, hertog van Brabant, bewees belangrijke diensten aan *Eduard I*, koning van Engeland, bij het veroveren van Schotland en streed vervolgens met andere Friesche edelen onder de vaan van keizer *Hendrik VII*. Hij sneuvelde met zijn krijgsmakker *Lieuwe Sjoerts Beyma* voor

Digitized by Google

Florence den 12den Mei 1312 en werd te Pisa begraven.

Dekama, Sytse of *Sixtus*, vond, nadat hij onder keizer *Wenceslaus* in Italië en Duitschland gestreden had, in het laatst der 14de eeuw bij zijn terugkeer in Friesland zijn bezittingen door de Vetkoopers verwoest. Met zijn vriend *Hania* viel hij nu in Oostergoo, om den vijand met gelijke munt te betalen, en den 18den Augustus 1397 kwam het op de Menaldumer Mieden tot een gevecht, waarbij *Dekama* zwaar gewond van het slagveld gedragen werd. Nu verzoende hij zich met zijn tegenstanders en werd door de Staten van Friesland tot potestaat benoemd. Hij wees echter die waardigheid van de hand, doch nam kort daarna deel aan den strijd tegen *Willem van Oostervant*. Met zijn vriend *Hania* en zijn voormaligen tegenstander *Botnia* deed hij zijn best, den burgeroorlog in Friesland te dempen, en overleed den 2den Februari 1409 of 1410.

Dekama, Juw, een kleinzoon van *Juw Hettes*, werd geboren op Dekamastins bij Baard in 1450, behoorde tot de partij der Schieringers, werd in 1494 tot potestaat gekozen en door *Otto van Langen*, raadsheer en gezant van keizer *Maximiliaan*, in die waardigheid bevestigd. Hij was een oprecht, onpartijdig en vredelievend man, doch kon wegens de woelingen van dien tijd Friesland onmogelijk besturen, zoodat hij zich rustig naar zijn stins begaf. Toen de hertog van Saksen als beschermheer in Friesland kwam, onderwierp ook *Dekama* zich aan dien vorst en werd in 1500 tot raadsheer in het Hof van Friesland benoemd. Bij de overdracht van Friesland aan *Karel V* werd hij niet herkozen, doch hij leefde nog in 1528.

Dekama, Hette van, een zoon van den voorgaande en grietman van Baarderadeel, had deel aan de overwinning op de Gelderschgezinde Friezen bij Barrahuis en bevond zich in 1517 in het Bourgondische leger voor Sneek. Hij overleed den 20sten September 1522.

Dekama, Jarich van, een broeder van den voorgaande en raadsheer in het Hof van Friesland, nam deel aan de belegering van Bolsward door *Goslick van Jongema*, en werd in 1527 met *Syds Tjaerda* afgevaardigd naar de Gouvernante te Brussel, om uit naam der Staten te klagen over het zenden van overtollig krijgsvolk. In 1539 werd hij lid van Gedeputeerde Staten en in 1550 grietman van Franekeradeel en olderman van Franeker.

Dekama, Sicke of *Sixtus van*, een broeder van den voorgaande, werd in 1538 raadsheer in het Hof van Friesland en in 1545 ridder der orde van het Gulden Vlies. Hij was in 1555 bij de huldiging van *Filips II* met *Agge Albada* afgevaardigde van Friesland naar Brussel. Hij woonde op Mammingastate te Jellum en overleed in 1558.

Dekama, Pieter van, een zoon van *Hette*, werd in 1538 grietman van Baarderadeel en raadsheer in het Hof van Friesland. *Karel V* schonk hem in 1545 de orde van het Gulden Vlies. Hij was zeer Spaanschgezind en overleed in 1568.

Dekama, Rienk van, waarschijnlijk een zoon van den voorgaande, was grietman van Kollumerland en trok in 1577 met een bende Spaanschgezinde soldaten naar Oostmahorn, om deze plaats tegen de aanvallen der Watergeuzen te verdedigen. Toen de Staatsgezinden de overhand kregen, verliet hij het land en werden zijn goederen verbeurd verklaard. Hij bleef den koning getrouw en voerde in 1581 het bevel te Stavoren, waar hij zich aan *Sonoy* moest overgeven. Hij werd krijgsgevangen naar Enkhuizen gebracht en overleed kort daarna.

Dekama, Sicke van, een zoon van den hierboven genoemden *Sicke*, werd geboren in 1548, studeerde te Salamanca en vervolgens te Pavia en werd in 1577 lid der Staten van Friesland. Later omhelsde hij de Hervormde leer en werd lid van Gedeputeerde Staten, volmachtigde ten Landsdage en in 1607 van wege Friesland afgevaardigde ter vergadering van Hunne Hoog-Mogendheden ter gelegenheid van de vredesonderhandelingen met Spanje en in 1608 tot het sluiten eener defensieve alliantie met Engeland. Hij overleed den 29sten Maart 1625.

Dekan of *Dekhan* is de naam van het zuidelijk gedeelte van Voor-Indië en ligt tusschen de Arabische Zee, de Golf van Bengalen en Hindostan. Het vormt een hoogvlakte, 1000 tot 1300 m. boven den zeespiegel gelegen. Zie verder *Voor-Indië*.

Dekapolis of *Decapolitana regio* (Landschap der tien steden) was de naam van het noordelijk gedeelte van Peraea in Palestina en bevatte 10 steden, die na de verovering door *Alexander den Groote* door Syriërs en Grieken werden bevolkt, waarom het vervolgens tot Syrië en ten laatste tot Arabië gerekend werd. De namen dier steden waren hoogst waarschijnlijk Skythopolis, Philadelphia, Pella, Gadara, Abila, Dion, Kapitolias, Hippos, Gerasa en Canatha. Zij vormden te zamen een geheel, want elke stad was wel in het bezit van eigen grondgebied en rechten, maar sedert 62 v. Chr., toen *Pompejus* de Palestijnsche zaken regelde, werd het een soort politieke bond in republikeinschen vorm, in tegenstelling met de tusschen hen verstrooide tetrarchaten met Joodsch-Syrisch-Arabische bevolking. Ook in Syrië en Pisidië — alsmede in de 8ste eeuw onzer jaartelling in de omstreken van Ravenna — had men een Dekapolis.

Deken of *decaan*, afgeleid van *decem* (tien), was bij het Romeinsche leger een aanvoerder van 10 man en in de Middeleeuwsche kloosters een opziener over 10 monniken. Ook in de vrouwenkloosters had men decanissa's, en elk van deze was over 10 nonnen gesteld. In kerkelijke lichamen had men dekens of voorzitters van kanunniken of koorheeren; men had domdekens, en in het college van kardinalen een kardinaal-deken. Voorts had men in ons land dekens van gilden, en thans nog bestaan aan de Engelsche hoogescholen dekens van faculteiten en bij het rechtswezen dekens bij de balie, terwijl het in de R. Katholieke Kerk de naam is voor het hoofd der gezamenlijke geestelijken, die tot een dekenaat (zie aldaar) behooren, alsmede voor den oudste, die bij afwezigheid van den voorzitter als leider der vergadering optreedt.

Deken, *Agatha*, een Nederlandsche dichteres en romanschrijfster (zie de afb.), werd geboren bij Amstelveen den 10den December 1741. Na den dood harer ouders werd zij opgenomen in het Collegiantenweeshuis te Amsterdam. Enkele harer dichterlijke voortbrengselen waren voor het letterkundig genootschap „Diligentiae omnia" aanlei-

Digitized by Google

ding om voor haar verdere opleiding te zorgen. Als gezelschapsdame werd zij geplaatst bij de

Agatha Deken.

dichteres *Maria Bosch*, met wie zij in 1775 een bundel „Stichtelijke gedichten" uitgaf. In 1773 verloor zij haar beschermster door den dood, en toen *Elizabeth Bekker* (zie aldaar) in 1777 haar echtgenoot, *Adrianus Wolf*, verloor, ging zij naar de weduwe, met wie zij bevriend was, en bleef bij haar totdat deze overleed. Eerst woonden zij samen in de Beemster, later in de Rijp, waar hun letterkundige samenwerking een aanvang nam, die zij vervolgens op Lommerlust (zie de afb.) voortzetten. De interventie der Pruisen in 1787 deed hen, evenals zoo vele andere Patriotten, de wijk nemen naar Frankrijk, waar zij zich te Trevoux vestigden, om in 1798 naar ons land terug te keeren, daar zijn hun vermogen verloren hadden. Zij leefden nu grootendeels van vertaalwerk in den Haag, waar de vriendinnen ongeveer gelijktijdig overleden. Den 5^{den} November 1804 overleed *Elizabeth Bekker*, en slechts 9 dagen later, den 14^{den} November 1804, volgde *Agatha* haar in het graf.

Agatha Deken was een begaafde dichteres, zooals vooral blijkt uit de „Oeconomische liedjes", en met haar vriendin *Elisabeth Wolf* schreef zij verder een aantal geestige romans, die met grooten bijval werden ontvangen. Zie *Bekker, Elisabeth.* Voorts dichtte zij nog: „Liederen voor den Boerenstand" (1804) en „Liederen voor ouders en kinderen" (1805). Ook heeft zij bijdragen geleverd in den bundel Christelijke liederen en gezangen, uitgegeven door de Doopsgezinde gemeente te Haarlem. Te Vlissingen, de geboorteplaats van *Elizabeth Bekker*, werd in 1884 een monument onthuld ter eere van de beide vriendinnen.

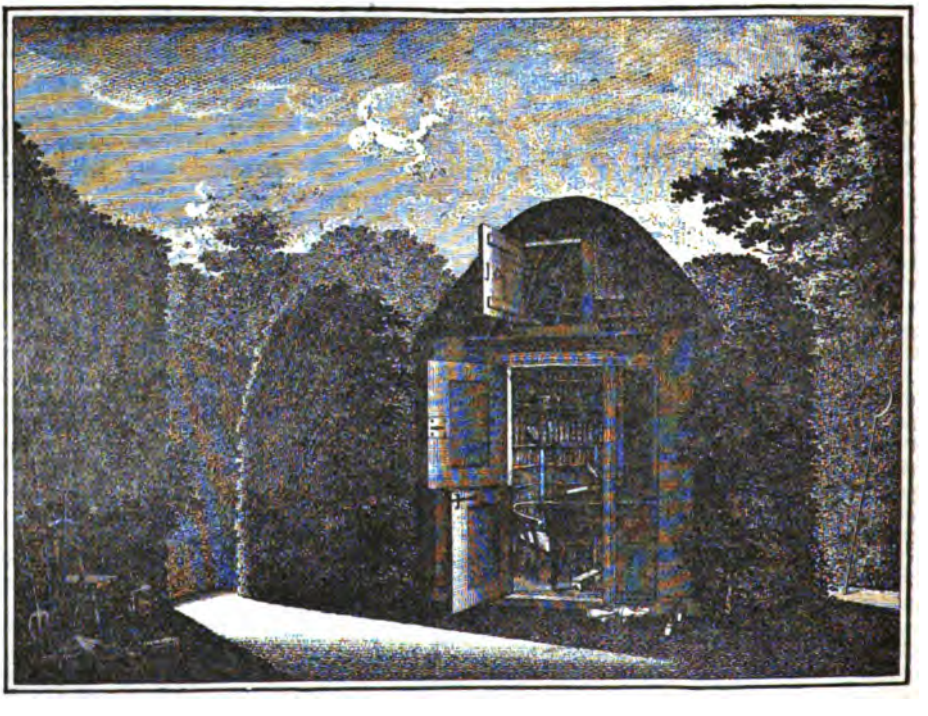

Het rieten kluisje op Lommerlust in de Beverwijk.
(Kopergravure van en naar *C. Philips Jacobsz.*).

Digitized by Google

Dekenaat is in de Roomsch Katholieke Kerk de naam zoowel voor het ambt en de waardigheid, als voor het ambtsgebied van een *deken* (zie aldaar). In ons land telt men in de verschillende bisdommen samen 76 dekenaten. Zie verder *Bisdom*.

Deketh, *Albertus*, een Nederlandsch penningkundige, werd geboren te Harlingen den 4den October 1796, studeerde te Utrecht eerst in de godgeleerdheid en vervolgens in de rechten, werd commissaris van politie te Leeuwarden, bekleedde daarna rechterlijke betrekkingen aldaar en te Sneek en werd in 1838 advocaat bij het Provinciaal Gerechtshof in Friesland en eindelijk bij den Hoogen Raad der Nederlanden. Hij onderscheidde zich door schranderheid en rechtschapenheid, was een der stichters van het Friesch Genootschap voor Geschied-, Oudheid- en Taalkunde en maakte vooral veel werk van de munt- en penningkunde, zooals bleek uit zijn fraaie verzameling, die na zijn dood werd verkocht. In 1842 werd hij ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw. *Deketh* overleed den 3den Juni 1857.

Dekhengst of *springhengst* noemt men een hengst, die gebruikt wordt om merries te bevruchten. Zie *Paard*.

Dekker, *Eduard Douwes*, een Nederlandsch schrijver, (zie de afb.) die onder den naam van *Multatuli* reeds met zijn eerste werk, den „Max Havelaar", een grooten roem verworven heeft, werd geboren te Amsterdam, den 2den Maart 1820. Eerst voor de studie en later voor den handel bestemd, begaf hij zich op 19-jarigen leeftijd naar Java, waar hij tot 1856 in landsbetrekkingen werkzaam was, eerst als 2de commies bij de Algemeene Rekenkamer, daarna als controleur der tweede klasse op Sumatra's Westkust. Na zijn huwelijk met *Everdine Huberte*, baronesse *van Wijnbergen*, was hij als ambtenaar werkzaam te Bagelen op Java en te Menado. In 1848 werd bij koninklijk besluit bepaald, dat *Douwes Dekker* met Indisch ambtenaar gelijk gesteld zou worden. In Augustus 1852 ging hij met verlof naar Nederland, teruggekeerd werd hij den 4den Januari 1856 assistent-resident van Lebak (Java). Verontwaardigd over de vele bestuursmisbruiken in Indië en hartstochtelijk van aard, vroeg hij zijn ontslag, om zonder fortuin en zonder pensioen naar het moederland te vertrekken. Hier schreef hij: „Max Havelaar of de koffie-veilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij" (1860), waarin hij zijn treurige ervaringen in Indië onbewimpeld bloot legde en de handelingen van vele bestuurders aldaar in de scherpste taal afkeurde, zoodat dit boek groote opschudding veroorzaakte in Nederland, wegens de treurige toestanden in Indië voorkomende, door hem zoo aanschouwelijk geschetst. Het spreekt wel van zelf, dat hij heftige bestrijding ondervond, en dat de „Droogstoppels" woedend waren over den schrijver. Deze bekreunde zich daarover niet, maar beijverde zich, om voor zijn denkbeelden propaganda te maken door voorlezingen te houden voor hen, die sympathie gevoelden met zijn beginselen. Ook liet hij zijn scherpe pen geenszins rusten, maar schreef: „Indrukken van den dag" (1860), „Over vrijen arbeid in Ned.-Indië", „Minnebrieven" (1860), „Ideeën" (4 dln., 1862—74), waarvan voorts het 1ste stuk van het 5de deel is verschenen, de tooneelstukken „De bruid daar Boven" en „Vorstenschool", „Bloemlezing" (1865), „Herdrukken" (1865), „Een en ander naar aanleiding van J. Bosscha's Pruisen en Nederland" (1867), „Duizend en eenige hoofdstukken over specialiteiten" (1871), „Nog eens vrije arbeid in Nederlandsch-Indië" (1871) en „Millioenenstudiën" (1872). Sedert 1860 woonde hij te Wiesbaden, en overleed te Niederingelheim den 19den Februari 1887. Zijn gezamenlijke werken zijn verschenen bij de uitgeversmaatschappij „Elsevier". *Multatuli* treft door een krachtigen, levendigen, oorspronkelijken stijl, door zijn scherpe, niet zelden geestige opmerkingen en weet zijn lezers iets mede te deelen van de geestdrift voor waarheid en recht, die in zijn geschriften tintelt.

E. Douwes Dekker.

Over den persoon en de werken van geen enkel ander Nederlandsch schrijver is zooveel en zoo hartstochtelijk gestreden, als bij *Douwes Dekker*, en nog steeds luiden de oordeelvellingen zeer verschillend. Van de zeer omvangrijke literatuur kunnen hier slechts enkele der voornaamste geschriften vermelding vinden: *H. de Veer*, „Multatuli" (Mannen van beteekenis, XIX, 4), *C. Vosmaer*, „Een zaaiër. Studiën over Multatuli's werken" (ook als inleiding tot „Verzamelde werken", Elsevier-uitgave), „Multatuli door G. Joncbloet". *R. C. Priester* (Amsterdam, 1894), *Fr. van Eeden*, „Multatuli" („Studies", bundel I), *Cd. Busken Huet*, „Multatuli" (in *ten Brink*, „Geschiedenis

Digitized by Google

der Noord-Nederlandsche letteren," III, bijlage 1), *J. van Vloten*, „Onkruid onder de tarwe. Letterk. karakterstudie" (Amsterdam 1875), *J. N. van Hall*, „Eduard Douwes Dekker, 1820—1827" (Gids 1887 I.), „Multatuli" door *A. J. (K. J. L. Alberdingh Thijm)* Bussum, 1891 (Overdruk uit het tijdschrift „Nederland"), *Th. Swart Abrahams*, „Eduard Douwes Dekker: een ziektegeschiedenis" (Gids 1888 III), „De Dageraad, Multatuli-nummer", VIII, Afl. 9 Amsterdam 1887, „Multatuliana, verspreide en onuitgegeven stukken, medegedeeld door A. S. Kok met een bibliografisch overzicht der geschriften van Multatuli", door *Louis D. Petit* (Baarn 1903).

Dekking noemt men in de krijgswetenschap, zoowel een op het terrein aanwezige beschutting (natuurlijke dekking), als een kunstmatig aangebrachte. Die dekkingen welke de troepen alleen aan het oog van den vijand onttrekken, noemt men gezichtsbedekkingen (struikgewas, dunne boomen, korenvelden enz). Tegen vijandelijk vuur zoeken de niet aan den strijd deelnemende troepen dekking achter terreinplooien, achter dijken, huizen enz. Dergelijke dekkingen zijn meestal voldoende, tenzij de tegenpartij van werpvuur gebruik maakt. Deze vuurdekkingen moeten in permanente versterkingen weerstand kunnen bieden aan het zwaarste belegeringsgeschut, en bij de tegenwoordige brisante springmiddelen is het ook noodig de troepen van boven te beschutten. Pantserkoepels komen dan ook in de moderne forten meer en meer in gebruik. Heeft een dekking alleen ten doel de uitwerking van het vijandelijk vuur te verminderen, dan noemt men ze passieve of afwachtingsdekking; is zij daarentegen zoodanig ingericht, dat zij verdediging en vuur op den vijand toelaat, dan spreekt men van actieve of gevechtsdekking. Al naar de bestemming onderscheidt men borstwering, flank- of zijwering en rugwering (parapet, paraflanc en parados). Als materiaal komt hoofdzakelijk aarde in aanmerking bij de veldversterkingskunst. De dikte der dekkingen hangt hoofdzakelijk af van het indringingsvermogen der te verwachten projectielen en van den aard der grondsoort. Tegen geweervuur is een dekking van 0,75 m. zand voldoende, klei moet echter een dikte hebben van 2 m. Tegen scherven en granaatkartetsvuur wisselt de dikte af van 0.4 tot 1 m., tegen veldgranaten 3—4 m., tegen belegeringsgeschut 6—8 m. Hout wordt zeer weinig gebruikt, wegens de gevaarlijke splintering, en vereischt een dikte van 1 m. Muurwerk is ook na de invoering der brisante springmiddelen een weinig gebruikte dekking. Regel bij het maken van dekkingen is, dat de eigen vuuruitwerking nooit ter wille van betere dekking mag worden verminderd. In ons polderland beperkt de veldversterkingskunst zich tot het in staat van tegenweer brengen van dijken enz. Ingravingen zijn in dergelijk terrein gewoonlijk niet mogelijk.

Bij de *schermkunst* beteekent gedekt zijn een zoodanige stelling, dat het lichaam geheel door de parade van het wapen beschut is.

Dekkingsgevechten. Hieronder verstaat men in de krijgstactiek alle gevechten van troepenafdeelingen, die de een of andere oorlogshandeling of een gewichtig punt in de nabijheid des vijands tegen onverwachte aanvallen moeten beschermen. Zij worden niet in de onmiddellijke nabijheid van het bedreigde punt, maar op eenigen afstand daarvan gevoerd, welke afstand afhankelijk is van de getalsterkte van den vooruitgeschoven troep. Aan het te dekken punt wordt slechts een zwakke bezetting verleend. Het doel dezer gevechten is in hoofdzaak tijd te winnen, teneinde bij een onverhoedschen aanval minstens nog het materieel en de arbeiders in veiligheid te brengen, en, zoo dit onmogelijk is, het eerste te vernielen of onbruikbaar te maken. Dekkingsgevechten komen voor bij het beschermen van fourageeringen en requisitiën en bij het begeleiden van konvooien. De troepen met deze taak belast worden *dekkingstroepen* genoemd.

Dekkingstroepen. Zie *Dekkingsgevechten.*

Dekkleuren zijn die kleuren, welke een daarmede geverfde oppervlakte op zoodanige wijze bedekken, dat de zich daarop reeds bevindende kleur op die plaatsen, waar de dekkleur wordt aangebracht, geheel en al verdwijnt. Voor de verf is dus onoplosbaar en ondoorzichtig materiaal noodig.

Deklast. Zie *Lading.*

Dekmos (Hypnum *L.*) is de naam van een plantengeslacht uit de klasse der *Bladmossen* (Musci frondosi) en de familie der *Bryaceae.* Het onderscheidt zich door zijdelingsche vruchtstelen, in de bladoksels geplaatst, en een knikkende, doosvormige vrucht, waarin de sporen voorkomen. De vrucht werpt het deksel af, en de daardoor gevormde opening, de zoogenaamde mond der vrucht, draagt 16 tanden. In Europa komen reeds meer dan 100 soorten voor en zij vormen het hoofdbestanddeel der mosbekleeding onzer bosschen. Een der meest bekende is *H. splendens Hedw.* (*Glanzend Dekmos.*)

Deknatel, *Johan*, een Nederlandsch schrijver, werd geboren in 1698 te Norden in Oost-Friesland en overleed in 1759 als Doopsgezind leeraar te Amsterdam. Van zijn geschriften noemen wij: „Klagt- en troostdigten over den staat van Oos-Friesland" (1722), „Aanleiding tot het Christelijk geloove, met de woorden Gods" (1746), „Evangelische liederen, uit het Hoogduitsch vertaald" (1756), „Menno Simons in 't klein enz." (1758) en een groot aantal leerredenen.

Dekofficieren zijn de voornaamste onderofficieren aan boord van een oorlogschip, die bij het manoeuvreeren op het dek blijven.

Dekstrook. Hiermede wordt in de groenteteelt een strook grond verstaan van ± 2 m. breedte, aan den zuidkant van een muur of schutting gelegen. Aan de kanten worden op afstanden van $1^1/_2$ à 2 m. paaltjes in den grond geslagen, deze door latten met elkaar verbonden en over laatstgenoemde 's avonds rietmatten uitgerold. Deze strook wordt beplant of bezaaid met gewassen, die in eenigszins geforceerden toestand meer geld opbrengen, dan wanneer zij van den vollen grond geoogst worden, bijv. aardappelen (Westland), wortels (IJselmonde, sla (Loosduinen en Zwijndrecht), radijs, spinazie, raapstelen in veel moestuinen.

Dekzouten. Zie *Stassfurter dekzouten.*

De la Bèche, *Henry Thomas.* Zie *Bèche.*

Delaborde, *Henri François*, graaf, een Fransch generaal, werd geboren te Dijon den 21sten December 1764 en verwisselde in de dagen

Digitized by Google

der Omwenteling de studie met het zwaard. Nadat hij zich in het republikeinsche leger onderscheiden had, werd hij reeds in 1793 tot brigadegeneraal en vervolgens tot chef van den generalen staf in het leger voor Toulon benoemd. In het volgende jaar streed hij in Spanje en vertrok daarop naar Duitschland, waar hij een gestrenge tucht handhaafde en geen onrecht jegens de bevolking gedoogde. In 1807 ging hij met *Junot* naar Portugal en in het volgende jaar naar Spanje, waar *Napoleon* hem tot graaf verhief. Hij woonde den Russischen veldtocht bij onder *Mortier* en werd na de Restauratie belast met het opperbevel over de troepen te Toulouse. Bij den terugkeer van *Napoleon* schaarde hij zich aanstonds aan diens zijde en deed de ambtenaren der *Bourbons* in hechtenis nemen, zoodat hij gedurende de Honderd dagen tot pair en tot divisiegeneraal benoemd werd. Na de tweede Restauratie werd hij voor het militair gerechtshof geroepen, doch deze verklaarde zich onbevoegd, omdat in de acte van beschuldiging zijn naam *de Laborde* luidde. De zaak bleef rusten en de generaal bracht zijn overige levensdagen in afzondering door. Hij overleed den 3den Februari 1830 te Parijs.

Delaborde, Henri, vicomte, een Fransch schilder en beoefenaar der kunstgeschiedenis, zoon van den voorgaande, werd geboren te Rennes den 2den Mei 1811. Hij oefende zich onder de leiding van *P. Delaroche* en werd in 1855 conservator en later onderdirecteur van het keizerlijk Kabinet van kopergravures. Van zijn schilderstukken vermelden wij: „Hagar in de woestijn" (1836, in het museum te Dijon), „De verovering van Damiate" (1841), „De ridder van St. Jan te Jeruzalem" (1845, in het museum te Versailles) en „Uit de lijdensgeschiedenis" (1848, in de hoofdkerk te Amiens). Meer bekend evenwel zijn zijn geschriften: „Études sur les beaux arts en France et en Italie" (2 dln., 1864), „Mélanges sur l'art contemporain" (1866), „Ingrès, sa vie, ses travaux, sa doctrine" (1870), „Le cabinet des estampes de la Bibliothèque nationale" (1875), „La gravure" (1882), „La gravure en Italie avant Marc-Antoine" (1883), „Gérard Edelinck" (1886), „Marc-Antoine Raimondi" (1887), „Les maîtres florentains du XVe siècle" (1889), „L'Académie des beaux-arts depuis la fondation de l'Institut de France" (1891). *Delaborde* overleed den 18den Mei 1899 te Parijs.

Delacour, *Alfred Charlemagne Lartigue*, gezegd, een Fransch geneesheer en tooneelschrijver, werd in 1815 te Bordeaux geboren. Hij gaf het uitoefenen van zijn dokterschap op, om zich aan het tooneel te wijden, waarvoor hij, meestal met medewerking van *Labiche, Piraudin, Thiboust* of *Hennequin*, tooneelstukken van verschillend genre schreef. Hij overleed in 1883 te Parijs. Van zijn werken noemen wij: „l'Hospitalité d'une grisette" (1847), „une Rivière dans le dos" (1853), „Célimare le bien-aimé" (1853), „la Cagnotte", „le Procès Veauradieux" (1876), „les Dominos roses" (1876), „le Courrier de Lyon", „Jeanne, Jeannette et Jeanneton" (1877), „le Phoque" (1878), en „Fatinitza" (1879).

Delacroix, *Eugène*, een Fransch schilder, werd geboren den 26sten April 1798 te Charenton-St. Maurice bij Parijs, ontving onderwijs van *Pierre Guérin*, wiens academische methode hem weldra tegenstond, zoodat hij zich bij eenige andere leerlingen van dien meester, vooral bij *Géricault*, aansloot om een andere manier van schilderen, nl. de romantische, in te voeren. Zijn eerste stuk: „Dante en Virgilius, over de rivier varende te midden van het gewoel der verdoemden", baarde op de tentoonstelling van 1822 groot opzien. De „Moord op Scios", 2 jaar later door hem op de tentoonstelling gebracht, was een vermetele oorlogsverklaring aan alle klassieke theorieën. Beide stukken bevinden zich thans in het Louvre. Daarop volgden: „De onthoofding van den doge Marino Faliéro" (1826), „Milton met zijn dochters" (1827), „De dood van Sardanapalus" (1827) en „De moord van den bisschop van Luik" (1830), alle met een verloochening van allen stijl, doch tevens met kracht en gloed op het doek gebracht. Na de Julidagen betoonde hij zijn sympathie voor den opstand in zijn beroemde schilderij: „De godin der vrijheid op de barricaden", thans in het Luxembourg. In 1831 begaf hij zich met een gezantschap naar Marokko, en die reis was oorzaak, dat hij menig belangrijk Oostersch tafereel ontwierp en met een meesterlijk coloriet voorstelde, zooals: „Een Israelitische bruiloft", „Muley-Abderrhaman met zijn lijfwacht", „Algiersche vrouwen" enz. Hij bezat echter nog geenszins de gunst van het groote publiek, doch de Julidynastie hield hem aanhoudend bezig door hem de versiering van onderscheiden openbare gebouwen op te dragen, terwijl men hem tevens groote stukken bestelde voor kerken en voor het historisch museum te Versailles. Hier bevinden zich van hem 2 hooggeroemde doeken, namelijk: „De slag tegen de Engelschen bij de brug van Taillebourg aan de Charente" (1838) en „Inneming van Konstantinopel door de Kruisridders" (1841). In 1857 werd hij lid der Academie en overleed te Parijs den 13den Augustus 1863. Van andere werken zijn nog te noemen: „Medea" (1838), „Christus' Kruisiging en Graflegging", „Cleopatra" (1839), „Dood van Marcus Aurelius" (1845). In het geheel maakte hij ongeveer 800 schilderijen en 6500 teekeningen. Hij was een uitstekend colorist, hoewel sommigen beweren, dat hij te veel op het effect werkte en zonder voldoende vorming te zeer den teugel vierde aan zijn hartstochtelijke inspiratie. In 1890 is te Parijs voor hem een standbeeld van *Dalou* opgericht.

De Laet. Zie *Laet*.

Delagoabaai, een ruime baai en haven aan de oostkust van Zuid-Afrika tusschen 25° en 26° 10′ Z. Br., in het distrikt Lorenzo Marquez der Portugeesche kolonie Oost-Afrika gelegen, is 112 km. lang en 25—40 km. breed en wordt gevormd door het naar het N. uitspringende smalle schiereiland en het eiland Injack, waarbij zich vier groote ondiepten aansluiten. De kanalen er tusschen zijn echter voor de grootste schepen te gebruiken, alleen ligt voor de binnenhaven een bank, die bij ebbe last kan veroorzaken. De haven zelf is 11 km. lang en $1^1/_2$ km. breed met een afwisselende diepte van 3—13 vademen en bezit goede aanlegplaatsen; daarentegen ontbreekt een behoorlijke loskade. Van de rivieren, die in de baai uitmonden, zijn de Tembe en de Umbelosi onderscheiden kilometers ver stroomopwaarts bevaar-

Digitized by Google

baar. Aan den mond der Tembe ligt Lorenzo Marquez, en tegenover dit laatste begint de Britsche kust, welke zich uitstrekt tot aan het zuidelijk uiteinde van Natal. Voor de baai liggen eenige kleine eilanden. Haar oevers zijn zeer ongezond, ja zelfs levensgevaarlijk voor Europeanen. De Portugeesche kolonie bestaat uit de havenstad en het fort Lorenzo Marquez, dat echter de bevolking niet voldoende beveiligde tegen de invallen der wilde Amatonga's; men vond er in 1873 slechts 458 Blanken en 2000 Negers. In 1872 maakte Engeland aanspraak op dit gebied, maar *Mac Mahon*, tot scheidsrechter benoemd, besliste ten gunste der Portugeezen. Wel kwam het verdrag van den 28sten Mei 1879 tot stand, volgens hetwelk de Britsche waren onbelemmerd door het land van Delagoa naar en van de Transvaal mochten vervoerd worden, terwijl het aan Engeland voorts vergund werd te Lorenzo Marquez magazijnen te stichten, maar het Portugeesche volk kwam daartegen zoo in verzet, dat men het ontwerp moest laten vallen. De reeds door president *Burgers* begonnen aanleg van een spoorweg, die, zonder op Engelsch gebied te komen, Transvaal een betere verbinding naar zee zou geven, werd onder president *Kruger* voortgezet. De lijn Pretoria-Komati-poort werd den 1sten Januari 1895 geopend. Toen in het begin van 1900 de Zwitsersche bondsregeering bij scheidsrechterlijke uitspraak Portugal tot het betalen van een groote schadevergoeding aan de Engelsch-Amerikaansche spoorwegmaatschapgij veroordeelde, trachtte Engeland wederom de Delagoabaai in zijn bezit te krijgen, welke poging door het dadelijk betalen der gevorderde 15 millioen francs verijdeld werd. Sedert de voltooiing van den spoorweg is de handel, vroeger onbeduidend, sterk toegenomen.

Delagrave, *Ch.*, is de naam van een bekende uitgeverszaak in Parijs, in het bezit van *Charles Marie Eugène Delagrave*, geboren den 12den Mei 1842. In 1874 werd deze eigenaar van den boekhandel van *Dézobry* en *Magdeleine*, dien hij onder zijn eigen naam voortzette, en terwijl deze vroeger voornamelijk werken op klassiek gebied uitgaf, breidde *Delagrave* die uit tot alle takken van het lager en middelbaar onderwijs. Op lager onderwijsgebied verschenen er werken van *Braeunig*, *Caumont*, *Fabre*, *Rucquier*, *Toussaint*, *Wirth* enz; op wijsgeerig gebied uitgaven van *Janet*, *Guyau*, *Fouilleé*; op dat der letterkunde van *Havet*, *Hatzfeld*, *Guérard*, *Fallex*, *Darmesteter*, *Reinach* enz.; op dat der geschiedenis, *Hubault*, *Grégoire*, *Cons*, *Toussenel*; natuurwetenschappen, *Briot*, *Vacquant*, *Bouquet*, *Focillon*; levende talen, *Chasles*, *Adler-Mesnard*, *Chuquet* enz. Bijzonderen opgang hebben de aardrijkskundige uitgaven onder leiding van *E. Levasseur* en *Niox* gemaakt.

De la Kethulle de Ryhove, een Belgisch officier, werd den 6den December 1865 te Leuven geboren, ging in 1890 naar den Kongo, nam onder *Le Marinel* deel aan de Ocelle-expeditie en werd resident bij sultan *Rafai*. Hierover schreef hij „Deux ans de séjour chez le sultan Rafai" (1895). Tijdens zijn verblijf aldaar onderzocht hij den boven-Bomae, den Koto en de Bali en bereisde Dar-Banda. Nadat hij in 1894 naar België teruggekeerd was, trachtte hij in 1895 en 1900 den dienst in den Kongo weer te aanvaarden, doch werd beide malen door ziekte gedwongen naar het vaderland terug te keeren, waar hij den 14den Januari 1904 te Bockrijk overleed.

Delambre, *Jean Joseph*, een Fransch sterrenkundige, werd geboren te Amiens den 29sten September 1749, wijdde zich te Parijs aan de beoefening der geschied- en letterkunde en vervolgens aan die der wis- en natuurkunde. In 1771 werd hij gouverneur bij den pachter-generaal *d'Assy* te Parijs, bepaalde zich op raad van *Lalande* hoofdzakelijk bij de sterrenkunde en deed met goed gevolg waarnemingen op een klein observatorium, door *d'Assy* voor hem opgericht. De ontdekking van Uranus in 1781 gaf hem gelegenheid, zich in de geleerde wereld bekend te maken. Hij leverde voorts uitvoerige sterrenkundige tafels voor de Zon, Júpiter en diens manen, Saturnus en Uranus. Dit alles verschafte hem een zetel in de Fransche Academie. Voorts werd hij in 1795 lid van het Bureau des Longitudes, in 1803 vaste secretaris van het Instituut en in 1807, na den dood van *Lalande*, hoogleeraar in de sterrenkunde aan het College de France. In 1808 werd hij benoemd tot penningmeester van de keizerlijke Universiteit, in 1815 legde hij zijn betrekkingen neer en overleed den 12den Augustus 1822 te Parijs. Zijn belangrijkste werk is de groote graadmeting van Duinkerken naar Barcelona (1792—1799,) waarbij *Méchain* hem ter zijde stond; zij is beschreven in zijn: „Base du système métrique" (3 dln., 1806—1814). Verder schreef hij: „Astronomie théorétique" (3 dln., 2de druk, 1817), „Histoire de l'astronomie ancienne" (2 dln., 1817), „Histoire de l'astronomie du moyen-âge" (1819), „Histoire de l'astronomie moderne" (2 dln., 1821) en „Histoire de l'astronomie au 18de siècle" (1827).

Delametherie, *Jean Claude* of *de la Metherie*, een Fransch geoloog, geboren den 4den September 1743 te Clayette bij Macon, wijdde zich aanvankelijk aan de studie der geneeskunde, maar bepaalde zich weldra bij de natuur- en scheikunde en de natuurlijke historie. In 1785 belastte hij zich met de redactie van het „Journal de Physique", dat in 1774 door den abbé *Rozier* was gesticht. Hij overleed den 1sten Juli 1817. Van zijn geschriften noemen wij: „Théorie de la terre" (1791—1797), „Leçon de minéralogie" (1812), „Leçon de géologie" (1816) en „l'Homme considéré moralement" (1802).

Delane, *John Thaddeus*, een Engelsch journalist, geboren in October 1817, was een zoon van *William Delane*, een advocaat in Berkshire, die geruimen tijd belast was met het beheer der geldelijke zaken van de „Times". Hij studeerde te Oxford in de geneeskunde en practiseerde in de hospitalen te Londen, maar bepaalde zich vervolgens bij de rechtsgeleerdheid en pleitte voor de balie. Daarna was hij werkzaam als reporter bij de zittingen van het Parlement, werd in 1839 onderredacteur van de „Times" en in 1845 hoofdredacteur, welke betrekking hij gedurende 36 jaar bekleedde. Het blad is zijn grootsche inrichting en verbazende uitbreiding hoofdzakelijk aan hem verschuldigd, Hij overleed den 25sten November 1879.

Delangle, *Claude Alphonse*, een Fransch staatsman, geboren den 6den April 1797 te Varzy, studeerde in de rechten, werd advocaat en bekleed-

Digitized by Google

de van 1840—1846 de betrekking van advocaat-generaal bij het Hof van Cassatie. Daarna werd hij procureur-generaal en presideerde bij het procès van den hertog *de Praslin*. In 1846 werd hij lid van de Kamer, maar zeide na de Februari-omwenteling de staatkundige loopbaan vaarwel en wijdde zich weder aan de rechtsgeleerde praktijk. Nadat *Napoleon III* tot president was benoemd, voegde hij zich bij de voorstanders van dezen en werd den 30sten December 1852 procureur-generaal bij het Hof van Cassatie en eerste president van het Keizerlijk Gerechtshof en later senator. Den 14den Juni 1858 belastte hij zich met de portefeuille van Binnenlandsche Zaken en den 5den Mei 1859 met die van Justitie, terwijl hij tevens het ambt van grootzegelbewaarder aanvaarde. In 1863 nam hij zijn ontslag en werd eerst vice-president van den Senaat, in 1865 procureur-generaal van het Hof van Cassatie, en overleed in 1869. Hij schreef: „Traité sur les sociétés commerciales" (2 dln., 1843).

Delaplanche, *Eugène*, een Fransch beeldhouwer, werd in 1836 te Belleville bij Parijs geboren. Hij debuteerde in den Salon van 1861, waar hij den „grand prix de Rome" behaalde. In 1864 vertoefde hij in Italië en schilderde er „l'Enfant monte' sur une tortue" en „Pecoraro". Te Parijs teruggekeerd exposeerde hij zijn „Eve avant la péché". Hij overleed in 1891 te Parijs. Van zijn verdere werken noemen wij: „Sainte Agnès", „Education maternelle", „Harmonie" (1877), „l'Afrique" (in brons), „La musique" (in marmer), „Vierge au lys"(Luxembourg)„L'aurore"(Luxembourg) en „Circé", „Danse" en het standbeeld van *Auber* voor den foyer van de Opera.

Delaporte, *Michel*, een Fransch tooneeldichter, werd te Parijs geboren in September 1806, onderscheidde zich eerst als teekenaar vooral op politiek gebied. Toen een oogziekte hem verhinderde, daarmede voort te gaan, schreef hij beoordeelingen en novellen, alsmede een reeks van tooneelstukken, meest vaudevilles, van welke wij noemen: „Touchatout" (1835), „Un premier ténor" (1841), „Cabrion ou les infortunes d'un pipelet" (1845) en „Toinette et son carabinier" (1856). Met *Varin* schreef hij: „Les trois fils de Cadet Roussel" (1860), „Un Hercule et une jolie femme" (1861), „Ah que l'amour est agréable" (1862), „Une femme qui bat son gendre" (1864) en „Madame Pot-au-feu" (1869). Hij overleed den 30sten September 1872.

De La Rey, *Jacobus Herklaas*, bijgenaamd „*Oom Koos*", een Boerengeneraal, werd geboren den 22sten October 1847 in den lateren Oranje Vrijstaat. Sedert 1893 was hij voor Lichtenburg lid van den eersten Volksraad der Zuid-Afrikaansche republiek en was, zonder zich bij een bepaalde partij aan te sluiten, een vriend van *Joubert*. Hij streefde steeds naar verzoening der belangen van Boeren en Uitlanders en trachtte zijn land zooveel mogelijk buiten de internationale politiek te houden, vond echter ten slotte *Kruger's* toegeefelijkheid toch te vergaande. Bij het uitbreken van den oorlog tot generaal benoemd, en deed hij een inval in het N.O. der Kaapkolonie leverde 12/13 October 1899 het eerste gevecht bij Kraaipan; later vocht hij onder *Cronjé* in het W., waar hij den 28sten November bij het onbesliste gevecht aan de Modderrivier zijn oudsten zoon verloor. *Cronjé's* gevangenneming kon hij met zijn kleine troep niet beletten en evenmin den verderen opmarsch der Engelschen tegenhouden. Den 11den Juli 1900 nam hij bij Nitralsnek 5 compagniën met 2 kanonnen en 1 eskadron van *Baden-Powell* gevangen. Bij de reorganisatie van den tegenstand door *Louis Botha* werd hij tot generaal commandantsassistent en tot lid der regeering benoemd (Augustus). Met den staatsprocureur *J. Smuts* als raad werd hem het W. der Transvaal toevertrouwd, waar hij spoedig 7000 man onder de wapenen bracht. Den 13den December versloeg hij generaal *Clements* bij Nooitgedacht, dwong den 31sten Januari 1901 de posten van Modderfontein bij Krugersdorp tot overgave, behaalde den 20sten Februari een overwinning bij Hartebeestfontein, doch leed een nederlaag tusschen deze plaats en Vetpan tegen den Engelschen generaal *Babington* (24 Maart), maar overwon weer generaal *Dixon* den 29sten Mei bij Vlakfontein. Aan deze overwinningen voegde hij later nog vele nieuwe toe. Zoo maakte hij in September, in de onmiddellijke nabijheid van Pretoria, een batterij buit en versloeg kolonel *Donop* den 24sten October bij Kleifontein. Zijn roemrijkst wapenfeit was echter de overwinning van IJzerspruit op kolonel *Anderson*, den 25sten Februari 1902, gevolgd door de overwinning van Klerksdorp op den Engelschen generaal lord *Methuen*, die daarbij ernstig gewond in zijn handen viel, maar later door hem werd vrij gelaten, welke daad hem de sympathie van het Engelsche volk bezorgde. Na het sluiten van den vrede (31 Mei 1902) bezocht hij in den herfst van het jaar 1902 met de generaals *Louis Botha* en *De Wet* Europa, ten einde hulp te verkrijgen voor zijn totaal verarmde en uitgeputte landgenooten.

Delarive, *August Arthur*, een Fransch natuurkundige, werd geboren te Genève den 9den October 1801, werd aldaar in 1822 hoogleeraar in de natuurkunde en overleed er den 27sten November 1873. Zijn onderzoekingen bepaalden zich hoofdzakelijk tot electriciteit en magnetisme. Door zijn uitvinding om zilver en koper in een alkalisch bad galvanisch te vergulden legde hij de grondslagen voor de verdere ontwikkeling der galvanoplastiek. Hij redigeerde van 1836—1841 de „Bibliothèque universelle de Genève", van 1841—1845 de „Archives de l'électricité" en van 1846—1860 de „Archives des sciences physiques et naturelles". Daarenboven schreef hij: „Traité de l'électricité théorétique et appliquée" (3 dln., Parijs, 1854—1858).

Delaroche, *Paul*, een Fransch schilder, werd geboren te Parijs den 17den Juli 1797, was een leerling van *Gros*, bleef aanvankelijk getrouw aan de academische beginselen van zijn leermeester, doch bewoog zich daarna in de nieuwe romantische richting. Dit bleek reeds op de tentoonstelling van 1824, waar hij: „De kloosteravonturen van Fillippo Lippi", „Het verhoor der maagd van Orleans" en „De prediking van den heiligen Vincentius à Paula" leverde; maar vooral oogstte hij roem op die van 1827 met: „De moord, op den president Duranti gepleegd" en „De dood van Elizabeth van Engeland". Daarop volgden: „Mazarin op het ziekbed", „Richelieu

Digitized by Google

in een boot op de Rhône", „Cromwell bij de doodkist van Karel I" en „De kinderen van Eduard IV in den Tower" (1831). Zijn kunstrichting hield het midden tusschen de klassieke en de romantische school, Hij werd in 1832 tot lid der Académie benoemd. Na dien tijd verschenen: „De Heilige Amalia", „De terechtstelling van Jane Gray", die grooten opgang maakte, „Het vermoorden van den Hertog van Guise" (1835), dat voor zijn meesterstuk wordt gehouden, „De heilige Caecilia", „Karel I, door de soldaten van Cromwell gehoond" en „Lord Strafford, ter strafplaats geleid" (1836). Vier jaar besteedde hij aan het versieren van de zaal der Parijsche Kunstacademie, tot het uitreiken van prijzen bestemd; hij schilderde er in 5 groepen meer dan 80 beelden van de voornaamste meesters van alle tijden en volken, doch dit werk werd in 1855 door een brand sterk beschadigd. Nu leverde hij geen stukken meer op tentoonstellingen. Van zijn latere doeken vermelden wij: „De afstand van Napoleon te Fontainebleau" (in het museum te Leipzig), „Bonaparte, op een muilezel over de Alpen trekkend", „Marie Antoinette voor de omwentelingsrechtbank", „De Girondijnen in de Conciergerie". Op religieus gebied schilderde hij: „Mozes te vondeling gelegd", „Maria bij de heilige vrouwen" en „De Apostelen en de Heilige Maagd na de Kruisiging". De twee laatstgenoemde waren de eerste eener volgreeks, die de schilder niet voltooide, daar hij den 4den November 1856 door den dood werd weggerukt. Hij was een man van zijn tijd, die met ongemeene scherpzinnigheid den juisten middenweg wist te houden. Hij schitterde niet zoo zeer door een stout coloriet, als door een keurige compositie. Meer dan 200 leerlingen bezochten zijn atelier.

De la Rue, *Warren*, een Engelsch natuurkundige, werd geboren op het eiland Guernsey den 18den Januari 1816, bezocht het collège de Ste Barbe te Parijs, werd vervolgens papierfabrikant, maar hield zich tevens bezig met de beoefening der sterrenkunde, waartoe hij te Cranford (Middlesex) een eigen observatorium deed verrijzen. Vooral maakte hij zich bekend door de toepassing der photografie op de sterrenkunde, bepaaldelijk bij het waarnemen der zonsverduistering van den 18den Juli 1860. Voorts bouwde hij in 1874 een physisch laboratorium met een electrische batterij van 11000 cellen, waarmede hij, bijgestaan door *Hugo Müller*, merkwaardige proeven deed. Met *Balfour Stewart* en *Loewy* leverde hij: „Researches on solar physics" (2 dln., Londen, 1869—1870). Hij was lid van de Koninklijke Academie en van andere geleerde genootschappen, ridder van het Legioen van Eer en voorzitter van de astronomische en chemische maatschappij te Londen. *De La Rue*, die den 19den April 1889 te Londen overleed, schreef alleen: „On the phenomena of electric discharge" (1881).

Delatoren waren in den Romeinschen keizertijd de aanklagers, die hun werk er van maakten personen op te sporen en aan te klagen, die verdacht waren of aan de keizers mishaagden. De aanklager kreeg dan gewoonlijk één vierde van de som, die de veroordeelde als straf moest betalen. De meeste aanklachten waren wegens majesteitsschennis. Door de tirannieke keizers werden deze *delatoren* zeer begunstigd; de goede keizers, zooals *Trajanus* en *Nerva*, bestraften hen echter dikwijls streng, en in de latere wetgeving heeft men getracht hen geheel ter zijde te stellen.

Delâtre, *Louis Michel James Lacour*, een Fransch schrijver, werd geboren te Parijs den 9den Mei 1815, ontving zijn opleiding in Italië en keerde in 1831 terug naar Frankrijk. Sedert 1834 ondernam hij verschillende reizen en maakte zich daardoor bekend met de talen en de letterkunde van het buitenland. Hij overleed den 29sten September 1893 te Rouaan. Van zijn geschriften noemen wij: Jacques Ortis par M. Alexandre Dumas précédé d'un essai sur la vie et les écrits d'Ugo Foscolo par Eugène de Montlour et suivi d'une traduction inédite de ses oeuvres choisies" (1842), „Les cinq conjugaisons de la langue française" (1851), „La langue française dans ses rapports avec le sanscrit et les autres langues indo-européennes" (1852—1854), „Les verbes irréguliers de la langue persane" „Yélaguine, moeurs russes" (1853), „Hariri, sa vie et ses écrits", „L'Acropole d'Athénes" (1853), „Marathon", „Promenade à cheval" (1853), „Les inscriptions grecques de la Cilicie" (1855) en „Mots italiens d'origine allemande" (1872).

Delattre, père *Alfred Louis*, een Fransch oudheidkundige, werd in 1850 te Dévilles-lès-Rouen geboren. Als priester van het zendelinggenootschap te Algiers, werd hij kapelaan te Carthago en conservator van het archaeologisch museum, dat hij daar gesticht heeft. Zijn opgravingen in Carthago en omstreken hebben veel belangrijke resultaten opgeleverd. Van zijn werken noemen wij: „Carthage et la Tunisie au point de vue archéologique" (1883), „Inscriptions de Carthage" (1884—1885), „Souvenirs de la croisade de Saint-Louis trouvés à Carthage" (1888), „les Tombeaux puniques de Carthage" (1890), „Souvenirs de l'ancienne église d'Afrique" (1893), „le Mur à amphores de la colline Saint-Louis, à Carthage" (1895) en „Carthage; la Nécropole punique de la colline de Saint-Louis" (1896).

Delaunay, *Charles Eugène*, een Fransch sterrenkundige, werd geboren te Lusigny bij Troyes den 9den April 1816. Hij bezocht de polytechnische school te Parijs, door *Laplace* gesticht, en verwierf er als de beste leerling den prijs. Nu wijdde hij zich aan de studie der „Mécanique céleste" van genoemden sterrenkundige, deed examen als mijningenieur en werd aan de Sorbonne de opvolger van *Biot* als leeraar in de sterrenkunde. In 1855 werd hij benoemd tot lid der académie en in 1862 tot lid van het Bureau des Longitudes. Hij schreef: „Cours élémentaire de mécanique" (10de druk, 1854), „Cours élémentaire d'astronomie" (7de druk, 1834) en zijn uitgebreid werk: „Théorie de la lune" (1ste en 2de dl. 1860—1867, onvoltooid), waarvoor het Astronomisch Genootschap te Londen hem de gouden medaille toewees. Ook plaatste hij belangrijke opstellen in wetenschappelijke tijdschriften. Hij werd in 1870 opvolger van *Leverrier*, als directeur van het observatorium te Parijs, en liet volgens zijn theorie van de maan-tabellen berekenen, die door de Académie werden uitgegeven. *Delaunay* is den 5den Augustus 1872 in de haven van Cherbourg verdronken.

Delaunay, *Louis Arsène*, een Fransch tooneelspeler, werd den 21sten Maart 1826 te Parijs

Digitized by Google

geboren. Hij trad voor het eerst op in 1846 in het „Odéon" en kwam in 1848 aan het „Théâtre français", waar hij het eerst in de rol van *Dorante* optrad. In 1850 werd hij sociétaire van dit theater en was er in de gelegenheid verscheiden rollen uit stukken van *Pailleron, Musset, Augier* e.a. te créeeren. Hij behoort tot de beste Fransche blijspelers, maar ook in treurspelen heeft *Delaunay* groote talenten getoond, o.a. in *Victor Hugo's* „Hernani".

Delaunay, *Elie* een Fransch schilder, werd den 12den Juni 1828 te Nantes geboren. Hij was een leerling van *Lamothe* en *Flandrin* en bezocht de „Ecole des beaux-arts". In 1856 behaalde hij den „prix de Rome". Hij overleed den 5den September 1891 te Parijs. Van zijn talrijke werken zijn vooral bekend: „Le serment de Brutus", „Mort de la nymphe Hespérie", „Vénus", „La peste à Rome", „Le secret de l'amour", „Nessus" „Le Caloaire", „Diane" en „Attila". Verscheidene van zijn schilderijen bevinden zich in het Luxembourg. Verder danken nog verschillende kerken en openbare gebouwen aan hem vele decoratieve schilderstukken,

Delaury, *Ferdinand Hippolyte*, een Fransch letterkundige, werd in 1838 te Fontenay geboren en overleed in 1890 te Parijs. Hij was medewerker aan verschillende dagbladen en schreef o. a.: „Du panthéisme et du spiritualisme dans leurs rapports avec les sciences physiques et naturelles" (1859), „Tempérament physique et moral de la femme" (1862), „Philon d'Alexandrie" (1867), „Sur les origines du Christianisme" (1872), „Moines et sibylles dans l'antiquité judéo-grecque" (1874) en „Antiquités de Sanxay" (1883).

Delavigne, *Casimir*, een Fransch dichter, werd geboren te Hâvre den 4den April 1793, bezocht tegelijk met *Scribe* en *Salvandy* het Lycée Napoléon te Parijs en leverde zijn eerste dichterlijk voortbrengsel in een satire op den directeur dier school. Twee jaar later vervaardigde hij een lofdicht op de geboorte van den *Koning van Rome*, en hij behaalde voorts van 1813—1817 onderscheiden kleine prijzen en in 1820 den grooten prijs bij het Instituut. Zijn „Messéniennes" droegen zoo zeer de goedkeuring weg van *Lodewijk XVIII*, dat deze hem benoemde tot bibliothecaris der kanselarij, en toen hij onder het ministerie *Peyronnet* die betrekking verloor wegens de vrijzinnige gevoelens, die in de volgende „Messéniennes" doorchemerden, benoemde de hertog *van Orléans* hem tot directeur zijner boekerij. Zijn tooneelstukken: „Les vêpres Siciliennes" (1819), „Les comédiens" (1820), „Le paria" (1821), „L'école des vieillards" (1823) en „Marino Faliéri" (1829), verhoogden zijn roem als dichter, en in 1825 werd hij lid der Académie. In 1830 dichtte hij onderscheiden revolutionnaire volksliederen, zooals: „La Parisienne", „La Varsovienne ou la Polonaise", „La Bruxelloise" enz., doch hij bleef voor 't overige op het gebied der letterkunde en schreef: „Louis XI", „Les enfants d'Edouard", „Une famille au temps de Luther", „La fille du Cid", alle treurspelen, en de blijspelen „Don Juan ou la vocation" en „La popularité", welke van 1832 tot 1840 ten tooneele gebracht en goed ontvangen werden. Zijn laatste werk van eenigen omvang, den tekst voor de opera „Charles VI" van *Halévy*, voltooide hij met zijn broeder. Ingespannen arbeid had zijn gezondheid geschokt, en hij overleed te Lyon den 10den December 1844. Hij is na *Béranger* en *Scribe* de meest populaire dichter van Frankrijk. Zoowat het midden houdende tusschen de klassieke en romantische richting, onderscheidt hij zich door vrijzinnige gevoelens, door geestigheid, door sierlijkheid van taal, zuiverheid van stijl en correctheid van versbouw. De beste uitgave zijner „Oeuvres complètes" is die van 1845 in 6 dln. Voor het museum in zijn geboorteplaats prijkt zijn bronzen standbeeld.

Delavigne, Germain, een broeder van den voorgaande, werd geboren den 1sten Februari 1790 te Giverny, heeft vaudevilles geschreven en met *Scribe* operateksten vervaardigd. Hij overleed te Montmorency den 30sten November 1868.

Delaware, op een na de kleinste staat der Noord-Amerikaansche Unie, grenst ten noorden aan Pennsylvanië, ten westen en zuiden aan Maryland en ten oosten aan den Atlantischen Oceaan. De oppervlakte bedraagt slechts 5309 v. km. Het klimaat is er zacht en gezond en men vindt er alle Europeesche land- en tuingewassen. Het aantal perzikenboomen wordt er geschat op $5^1/_2$ millioen, en de oogst levert er meer dan vier millioen manden (elk van ongeveer 35 Engelsche ponden). In 1880 bedroeg er het aantal bouwhoeven (farms) 8749. De spoorwegen hadden er in 1898 een lengte van 565 km. Het Chesapeake-Delawarekanaal in het noorden des lands verbindt de monden van de Susquehanna en van de Delawarerivier en is alzoo de kortste gemeenschapsweg tusschen Baltimore en Philadephia. Men heeft er katoenbouw, katoenweverij, ijzergieterij enz. De openbare scholen werden (1890) bezocht door 31434 leerlingen. Ook heeft men er het Delaware-college te Newwark en een kweekschool voor onderwijzers te Wilmington. Het aantal inwoners bedraagt (1900) 184735.

Het eerste werd in Delaware een kolonie gesticht door de Zweden, en te Newcastle verheft zich nog altijd een Zweedsche kerk. Die volksplanting werd vervolgens aan Nederland en daarna aan Engeland afgestaan, in 1682 met Pennsylvanië door *Karel II* aan *Willem Penn* ten geschenke gegeven, maar in 1701 weder van Pennsylvanië gescheiden. Tijdens de onafhankelijkheidsverklaring verkreeg Delaware een nieuwe staatsregeling (1776), die in 1792 gewijzigd werd. Het bestuur bestaat uit een gouverneur, een senaat van 9 en een Kamer van Volksvertegenwoordigers van 21 personen. In het Congres wordt Delaware door twee senatoren en volgens de wet van Maart 1881, welke met den 3den Maart 1883 in werking is getreden, door één afgevaardigde vertegenwoordigd. De Staat is verdeeld in de graafschappen Kent, Newcastle en Sussex. De hoofdstad is Dover en de aanzienlijkste handelsplaats Wilmington aan de Delaware.

Delaware, een rivier in Noord-Amerika, wordt gevormd door den Coquago (Mohawks), den Oquago en den Popacton, die aan de westzijde van het Catskillgebergte in New-York ontspringen, en heeft een lengte van 490 km. Zij vormt over een aanzienlijken afstand de grens tusschen New-York en Pennsylvanië, voorts die van New-Jersey en Pennsylvanië, mondt uit in de Delawarebaai en

Digitized by Google

is tot aan Philadelphia voor groote schepen bevaarbaar.

Delawaren is de naam van een Indianenstam in Noord-Amerika, wier gebied zich vroeger uitstrekte van de Chesapeakebaai tot aan de Hudsonbaai. Zij waren in drie stammen verdeeld: de Mioesi, Unami en Unacachtigo en behoorden tot een machtig verbond van vijf volkeren. Naarmate de macht der Irokeezen aangroeide, verloren de Delawaren hun onafhankelijkheid. Tegenwoordig zijn zij wellicht niet meer dan 1000 man sterk, die zich met jacht en vischvangst, ook landbouw en veeteelt bezig houden in den staat Kansas. Zij waren steeds beroemd om hun moed en schranderheid.

Delboeuf, *Joseph Remy Léopold,* een Belgisch wijsgeer en wiskundige, werd den 30sten September 1831 te Luik geboren. Hij studeerde te Luik en te Bonn en werd in 1860 leeraar aan de „Ecole normale des humanités" in zijn geboortestad. Van 1863 tot 1866 was hij hoogleeraar in de wijsbegeerte aan de universiteit te Gent en ging in 1866 als zoodanig naar Luik. Sedert 1885 hield hij zich in het bijzonder met de studie van het hypnotisme bezig. Hij overleed den 14den Augustus 1896 te Bonn. Behalve opstellen in de „Revue scientifique", de „Revue philosophique" en de „Revue de l'hypnotisme", schreef hij: „Prolégomènes philosophiques de la géométrie" (1860), „De la moralité en littérature" (1861), „Essai de logique scientifique" (Luik, 1865), „La psychologie comme science naturelle" (1876), „Logique algorithmique" (1877), „Chrestomathie latine" (1882), „Questions de philosophie et de science" (5 dln., Luik, 1883—1890), „Eléments de psychophysique générale et spéciale" (1883), „Le sommeil et les rêves" (1885), „La matière brute et la matière vivante" (Luik, 1887), „L'hypnotisme et la liberté des représentations publiques" (Luik. 1888), „Le magnétisme animal" (Brussel, 1889), „Magnétiseurs et médecins" (Parijs, 1890) en „L'hypnotisme devant les Chambres belges" (Parijs, 1892).

Delbrück, *Johann Friedrich Gottlob,* werd geboren te Maagdenburg den 22sten October 1768, studeerde te Halle, was rector aan het paedagogium aldaar en werd in 1800 belast met de opvoeding der beide oudste zonen van *Wilhelm III.* In die betrekking was hij werkzaam tot 1809, ontving toen pensioen en den titel van geheim regeeringsraad en werd in 1817 superintendent te Zeitz, waar hij den 4den Juli 1830 overleed.

Delbrück, Martin Friedrich Rudolf, een zoon van den voorgaande, staatsminister en voorzitter der Rijkskanselarij in Pruisischen dienst, werd geboren te Berlijn den 16den April 1817, studeerde te Halle, Bonn en Berlijn in de rechten en vestigde zich in eerstgenoemde stad. In 1839 werd hij naar Merseburg verplaatst en kort daarna kreeg hij, wegens zijn groote bekwaamheid, een betrekking aan het ministerie van Financiën. In 1844 geplaatst bij de afdeeling voor handel, kwam hij in 1848 aan het hoofd daarvan. Hij bevorderde met beleid en ijver het sluiten van het Tolverbond in 1853 en van een handelsverdrag met Frankrijk. Hij zag zijn handelspolitiek door *von Bismarck* goedgekeurd en had de voldoening, dat in 1864 al de staten van het Tolverbond toetraden tot het door Pruisen met Frankrijk gesloten verdrag. Hij onderhandelde verder over een verdrag met Oostenrijk en bracht er in 1865 een tot stand met Italië. De gebeurtenissen van 1866 gaven hem daarna aanleiding, in 1867 het Tolverbond te vernieuwen, en in dat jaar werd hij benoemd tot voorzitter der Bondskanselarij, terwijl hij in 1868 lid werd van het Pruisische staatsministerie. In 1870 ging hij als gezant naar de Zuid-Duitsche Hoven, om de staatkundige eenheid van Duitschland tot stand te brengen. In 1871 werd hij voorzitter van de Rijkskanselarij en in 1874 en 1875 was hij lid van het Huis van Afgevaardigden, terwijl de universiteit te Leipzig hem eershalve tot doctor in de rechten benoemde. In 1876 legde hij zijn voorzitterschap neder, zoodat *von Bismarck,* dien hij op den weg der beschermende rechten niet wilde volgen, zelf de leiding der Duitsche handelspolitiek in handen moest nemen. Toen deze zijn beschermende ontwerpen in den Rijksdag ter tafel bracht, trad *Delbrück* nogmaals op om ze te bestrijden, maar wilde na het eindigen der zitting geen nieuw mandaat aannemen. In 1896 kreeg hij de Orde van den Zwarten Adelaar. Hij overleed den 1sten Februari 1903 te Berlijn. Van zijn werken noemen wij: „Der Zollverein und das Tabakmonopol" (1857) en „Der Artikel 40 der Reichsverfassung" (1881).

Delbrück, *Johann Friedrich Ferdinand,* een Duitsch schrijver over wijsbegeerte, werd geboren te Maagdenburg den 12den April 1772, studeerde te Halle in de letteren en begaf zich als huisonderwijzer naar Hamburg, waar hij *Klopstock* leerde kennen. In 1797 werd hij geplaatst als leeraar aan het „Graue Kloster" te Berlijn, en hij vertrok in 1809 als hoogleeraar in de welsprekendheid naar Koningsbergen, in 1816 naar Dusseldorf en in 1818 naar Bonn, waar hij den 25sten Januari 1848 overleed. Zijn geschriften onderscheiden zich door vorm en inhoud. Daartoe behooren: „Xenophon, zur Rettung seiner durch Niebuhr gefährdete Ehre" (1829) „Der verewigte Schleiermacher" (1827), „Reden" (1831) en „Ergebnisse academischer Forschungen" (1843).

Delbrück, Berthold, een Duitsch taalkenner en neef van den voorgaande, werd geboren te Putbus den 26sten Juli 1842, studeerde aan de hoogescholen te Halle en te Berlijn in het Sanskriet, werd leeraar aan een gymnasium, vestigde zich als privaatdocent te Halle en werd in 1869 benoemd tot hoogleeraar in de vergelijkende taalstudie en het Sanskriet te Jena. Van zijn geschriften vermelden wij: „Syntaktische Forschungen" (dl. 1—5, 1871—1874), „Vedische Chrestomathie mit Anmerkungen und Glossar" (1874), „Das altindische Verbum aus den Hymnen der Rigveda seinem Baue nach dargestellt" (1874), „Einleitung in das Sprachstudium" (3de druk, 1893) en Grundfragen der Sprachforschung" (1901).

Delbrück, *Hans,* een Duitsch geschiedkundige, werd geboren den 11den November 1848 te Bergen op Rügen. Hij bezocht het gymnasium te Greifswald en legde zich toè op de geschiedenis te Heidelberg, Greifswald en Bonn. In 1870 nam hij deel aan den oorlog tegen Frankrijk en werd na den slag bij Gravelotte bevorderd tot officier. Later zette hij te Bonn zijn studiën voort.

Digitized by Google

en werd in het voorjaar van 1874 onderwijzer van prins *Waldemar van Pruisen*, derden zoon van den kroonprins. Hij behield deze betrekking tot aan den dood van den prins (27 Maart 1879) en vestigde zich in Januari 1881 als privaat-docent aan de hoogeschool te Berlijn. Van 1882—1885 was hij lid van het Pruisische Huis van Afgevaardigden, van 1884—1890 van den Rijksdag, waar hij tot de vrij-conservatieve partij behoorde. In 1883 kwam hij in de redactie van de „Preuszische Jahrbücher" en werd in 1885 buitengewoon, in 1896 gewoon hoogleeraar aan de universiteit te Berlijn. Hij schreef een dissertatie „Uber die Glaubwürdigheit Lamberts von Hersfeld" (1873) en leverde onderscheiden opstellen in tijdschriften, alsmede „Leben des Feldmarschalls Grafen Neithart von Gneisenau" (1880) en een uittreksel uit dat werk (2 dln., 2de druk, 1894), „Die Perserkriege und die Burgunderkriege" (1887), „Die Strategie des Perikles erläutert durch die Strategie Friedrichs des Groszen" (1890), „Friedrich, Napoleon, Moltke. Aeltere und neuere Strategie" (1892), „Die Polenfrage" (1894), „Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte" (dl. 1 en 2, 1900—1901), „Erinnerungen, Aufsätze und Reden" (1902).

Delbrück, Max Emil Julius, een broeder van den voorgaande en landbouwscheikundige, werd geboren te Bergen op Rügen den 16den Juni 1850. Hij studeerde te Berlijn en te Greifswald, promoveerde in 1872 op een dissertatie: „Ueber Muconsäure und Mucobromsäure", was eerst als assistent en privaatdocent werkzaam en werd in 1887 benoemd tot leeraar, in 1899 tot hoogleeraar aan de landbouwacademie te Berlijn, vestigde vooral zijn aandacht op de spiritusindustrie en redigeerde met *M. Märcker* de: „Zeitschrift für Spiritusindustrie", waarin hij onderscheiden opstellen schreef over de gisting en gistbereiding en met *Hayduck* de „Wochenschrift für Brauerei".

Delbrück, dr. *Klemens*, een Duitsch staatsman, werd geboren te Halle a. S. den 19den Januari 1856, studeerde in de rechten, trad in 1879 in staatsdienst en was van 1882—1885 regeeringsassessor te Marienwerder, van 1885—1892 „Landrat" te Tuchel, werd in 1892 „Regierungsrat" te Danzig, in 1896 eerste burgemeester aldaar, in 1902 opper-president van West-Pruisen en in October 1905 Pruisisch minister van Handel.

Delcassé, *Théophile*, een Fransch staatsman, werd den 1sten Maart 1852 te Pamiers geboren. Hij studeerde in de wijsbegeerte en in de letteren en verwierf den academischen graad van licencié-ès-lettres. Gedurende verscheiden jaren was hij medewerker aan het dagblad „La République française". Als conseiller-général te Ariège werd hij tot afgevaardigde voor Foix gekozen in 1889 en herkozen in 1893 en in 1898. Gedurende zijn Kamerlidmaatschap hield hij verschillende redevoeringen over maritieme, koloniale en diplomatieke vraagstukken. Hij werd onderstaatssecretaris van Koloniën en later, in 1894, minister van dat departement. Reeds in 1895 trad hij af, maar zijn korte leiding van de koloniale zaken van Frankrijk was daarom niet minder belangrijk. Hij breidde de koloniale macht van het rijk vooral in Afrika uit en legde zich vooral op haar economische ontwikkeling toe. Toen *Brisson* in 1898 zijn ministerie samenstelde, nam *Delcassé* de portefeuille van Buitenlandsche Zaken aan, die hij behield in de Kabinetten *Dupuy*, *Waldeck-Rousseau* en *Combes*. Tijdens deze lange ministeriële loopbaan werden talrijke belangrijke vraagstukken door hem opgelost. Met Engeland kwam, naar aanleiding van de bezetting van Fashoda door de expeditie *Marchand*, de oostelijke grensregeling der Fransche koloniën in Afrika tot stand (1899), met de Vereenigde Staten werd gedurende zijn ministerschap een handelsverdrag gesloten. Zijn laatste werk was het tot stand brengen eener overeenstemming met Engeland ten opzichte van Marokko; doch zijn al te duidelijke streven, Duitschland staatkundig te isoleeren, leed schipbreuk door het krachtig optreden van het Duitsche Rijk en den Duitschen keizer (reis naar Tanger) in de Marokkaansche aangelegenheid en dwong *Delcassé* den 6den Juni 1905 tot aftreden.

Delcommune, *Alexandre*, een Belgisch ontdekkingsreiziger, werd den 6den October 1855 te Namen geboren en bereisde voornamelijk het Kongogebied. Hij volgde in 1888 den loop van den Lomani tot 4° Z.Br. en den Mfini-Loekenje, in 1888—1889 den Dsjoema-Koeiloe. In 1890 vertrok hij in opdracht van het Katangagenootschap uit Kamba, ging Zuidwaarts en bereikte de hoofdstad van Katanga en de residentie van *Msidi*; vandaar volgde hij den bovenloop van den Loealaba tot de Nsilo-watervallen (Mei 1892). Naar Losoi teruggekeerd, trok hij in Juli naar het Tanganika meer, waar hij met kapitein *Joubert* en *Jacques* den Arabischen hoofdman *Roemaliza* verdreef. In October keerde hij terug langs den Loekoega, tot diens vereeniging met den Loealaba, sloeg Zuidelijk af, stelde de samenvloeiïng van laatstgenoemde rivier met den Loeapoela bij Ankoro vast en doorkruiste de landstreken ten Z. van Njangwe. Den 3den Februari 1893 bereikte hij Stanley Pool. In opdracht van verschillende genootschappen deed hij later nog inspectie-reizen.

Delcredere. Behalve de *provisie*, die door den committent aan den commissionnair wordt betaald als een honorarium voor zijn moeite, als de zaak in commissie is uitgevoerd, wordt door den commissiegever soms nog iets anders aan den commissionnair vergoed, namelijk het zoogenaamd *delcredere*, in 't Fransch *décroire* of *ducroire*. Dit is geen betaling voor gedaan werk, maar een premie voor op zich genomen gevaar. Het volgt niet uit den aard van het commissiecontract, maar moet afzonderlijk worden bedongen. Tengevolge van dit beding staat de commissionnair in voor de betaling, die gedaan moet worden door den persoon, met wien hij gehandeld heeft. Het beding komt meest voor bij de verkoopcommissie als waarborg voor de betaling van den koopprijs; het is echter ook denkbaar bij de inkoopcommissie, als waarborg voor de levering door den verkooper. De commissionnair verbindt zich tegenover den commissiegever, dat hij de verbintenis van zijn medecontractant zal nakomen ten behoeve des commissiegevers, indien de contractant zulks niet doet. Hij neemt het gevaar van het credietgeven op zich. Voor dit gevaar geniet hij zekere provisie, verschillend naarmate van het gevaar. De overeenkomst voor *delcredere* is dus alleen een ac-

Digitized by Google

cessoir beding, dat geen verandering brengt in het wezen van het commissiecontract zelf. Het delcredere wordt meestal uitdrukkelijk bedongen. Er zijn echter handelsplaatsen, waar het als bestendig gebruik bij sommige soorten van commissiën schijnt voor te komen en dus ook zonder uitdrukkelijke overeenkomst in het contract van commissie is begrepen. Hier te lande bedraagt het gewoonlijk één ten honderd van den koopprijs. Voorbeelden van hooger delcredere, tot vijf percent, zijn evenwel te vinden. In geen geval kan de commissionnair delcredere in rekening brengen, wanneer hij geen gevaar heeft geloopen, dus wanneer geen crediet gegeven is.

Delden, *Ambt*, is een gemeente in de provincie Overijsel, groot 8515 H.A. met (1905) 2906 inwoners gelegen tusschen de gemeenten Borne, Hengeloo, Stad-Delden, Haaksbergen, Diepenheim, Markeloo, Goor en Wierden. De bodem bestaat uit zand, waarop hier en daar een weinig klei ligt, n.l. langs de Regge, de Twickelsche vaart en de Aselerbeek. Zij bevat de buurten Hengevelde, Deldenerbroek, Deldeneresch, Zeldam, Wiene, Benteloo en Azeloo. Landbouw is er de hoofdbezigheid. In deze gemeente ligt het uitgestrekte landgoed Twickel of Twikkeloo, oudtijds een versterkt kasteel, thans een prachtig buitenverblijf.

Delden of *Stad-Delden* is een gemeente in de provincie Overijsel, groot 248 H.A. met (1905) 2031 inwoners ingesloten door de gemeenten Ambt-Delden en Hengeloo. Behalve het stadje Delden omvat het eenige buurten, n.l. Vossebrink, St. Annebrink en Schopenstede. De bodem is zandgrond.

Het stadje Delden, gelegen aan de spoorlijn Zutfen—Hengeloo, telt ongeveer 1500 inwoners en heeft mooie omstreken, vooral naar de oostzijde, waar het kasteel Twickel ligt. Men vindt er een Hervormde en een R. Katholieke kerk, benevens een synagoge. Het plaatsje heeft eenige fabrieken, o. a. een stoomweverij, en handel.

Delden, *Albert van*, een Nederlandsch rechtsgeleerde en staatsman, werd den 20sten Februari 1828 te Deventer geboren, promoveerde na een vijfjarige studie te Utrecht in de rechten en vestigde zich als advocaat in zijn geboorteplaats, die hem in 1856 tot lid der Provinciale Staten van Overijsel en in 1864 van de Tweede Kamer koos. Tot 1897 toe vaardigde het distrikt Deventer hem naar de Staten-Generaal af, in welk jaar hij in stemmenaantal bij den candidaat der volkspartij achterbleef. Hij behoorde tot de vooruitstrevende liberalen. In het kabinet *de Vries* werd hij in 1872 als minister van Financiën opgenomen, maar in 1874 werd zijn begrooting verworpen, omdat hij den gouden muntstandaard wilde invoeren. Hij overleed den 8sten November 1898 te Deventer.

Deldevez, *Edouard Marie Ernest*, een Fransch violist en componist, werd in 1817 te Parijs geboren. Na opgeleid te zijn aan het conservatorium, waar hij twee eerste prijzen kreeg, werd hij in 1872 1ste kapelmeester van de Opéra en van de Société des concerts du Conservatoire. Hij overleed te Parijs in 1897. Van zijn composities vermelden wij vier balletten: „Lady Henry" (1844), „Eucharis" (1845), „Paquita" (1846) en „Vert-Vert" (1851), een requiem, cantates enz. Op muzikaal-letterkundig gebied heeft hij o. a. geschreven: „l'Art du chef d'orchestre" (1878), „La société des concerts du Conservatoire" (1887), „De l'exécution d'ensemble" (1888) en „La notation de la musique classique comparée à la notation de la musique moderne".

Delécluze, *Etienne Jean*, een Fransch schilder, schrijver en criticus, werd in 1781 te Parijs geboren. Hoewel zijn loopbaan als schilder zich goed liet aanzien, verwisselde hij toch reeds in 1816 het penseel met de pen, om zich aan de kritiek te wijden, die hij schreef in „le Journal des Débats". Verbonden met al wat tijdens de Restauratie aan letterkunde deed en ontvangen in een groot aantal salons, heeft hij in zijn „Souvenirs de soixante années" veel belangrijks kunnen mededeelen. Aan zeer veel bladen en tijdschriften heeft *Delécluze*, die in 1863 te Versailles overleed, medegewerkt. Van zijn werken noemen wij: „Précis d'une histoire de la peinture" (1828), „Mademoiselle Justine de Liron" (1832), „Notice sur la vie et les ouvrages de Léopold Robert" (1838), „Dona Olympia" (1842), „Grégoire VII, saint François d'Assise et saint Thomas d'Aquin" (1844), „Louis David, son école et son temps" (1855), en „Les Beaux-arts dans les deux mondes en 1855" (1856).

Deledda, *Grazia*, een Italiaansch schrijfster, werd den 9den October 1873 te Nuoro geboren, schreef op 15 jarigen leeftijd reeds een novelle en liet in 1893 den bundel „Raccondi Sardi" verschijnen. In 1900 huwde zij met *Madesani* en ging met dezen naar Rome. In haar werken, waarvan wij nog noemen „Anime onesti" (1899), „Dopo il divorzio" (1901), „Elias Portolu" (1902) en „Cenere" (1903), schildert zij sociale toestanden en karakteristieke volkstypen van haar geboorteland Sardinië.

Delegaat. Zie *Delegatie*.

Delegatie, in het Italiaansch *Delegazione*, noemde men in het Lombardisch-Venetiaansch koninkrijk en in den Kerkelijken Staat de regeering eener provincie, bestaande uit een *delegaat* of *gevolmachtigde* met zijn ambtenaren. Voorheen had men er 9 in Lombardije en 8 in Venetië. De Kerkelijke Staat werd in 1831 verdeeld in de Comarca van Rome en 19 zulke gewesten, van welke later, na den afval van Romagna, de Marken en Umbrië, slechts 4 overbleven, die vervolgens in het koninkrijk Italië zijn opgelost. De delegaat moest steeds een prelaat zijn, werd door den paus benoemd en was, onder toezicht van de regeering te Rome, belast met het geheele bestuur, met uitzondering van de kerkelijke zaken, de rechtspleging en de geldelijke aangelegenheden. Was hij een kardinaal, dan voerde hij den titel van *legaat*, en zijn gewest droeg den naam van *legatie*. In den laatsten tijd van 's pausen wereldlijk gezag waren er slechts 2 legatiën, een voor Rome met de Comarca, en een voor Campagna en Maritima, terwijl Viterbo, Frosinone, Velletri en Civita-Vecchia door delegaten werden beheerd.

Tegenwoordig verstaat men onder delegaties de commissies van 60 personen uit den Oostenrijkschen Rijksraad en uit den Hongaarschen Rijksdag, die afwisselend te Weenen en Boedapest samen vergaderen tot het bespreken en regelen

Digitized by Google

der gemeenschappelijke belangen van de beide groote helften der Oostenrijk-Hongaarsche monarchie.

Delegatie of overzetting van schuld is in het burgerlijk recht een handeling, waarbij een schuldenaar aan zijn schuldeischer een anderen schuldenaar geeft, die zich ten behoeve van dien schuldeischer tot betaling verbindt. Zij brengt op zich zelf, evenmin als de enkele aanwijzing door den schuldenaar van iemand, die voor hem betalen moet, geen schuldvernieuwing of *novatie* te weeg. Zulks is alleen dan het gevolg, als de schuldeischer den ouden schuldenaar uitdrukkelijk van zijn verplichtingen ontslaat; in dat geval ontstaat er een geheel nieuwe verbintenis en gaat de oude teniet, terwijl bij gewone delegatie de nieuwe schuldenaar naast den ouden komt te staan en beiden verbonden blijven, totdat een van beiden voldaan heeft.

In het publiek recht verstaat men onder delegatie de handeling, waarbij een overheidsorgaan iets wat tot zijn taak behoort, overdraagt aan een ander orgaan. In 't algemeen kan men zeggen, dat delegatie van publiek gezag niet geoorloofd is; hij, die met zoodanig gezag is bekleed, is niet alleen *bevoegd*, maar tevens *verplicht* dat gezag uit te oefenen en kan er niet ten behoeve van een ander afstand van doen. Speciaal geldt dit van de taak van wetgeven; de Rijkswetgever (Koning en Staten-Generaal) mag die taak niet overdragen aan den Koning; de gemeentewetgever (Gemeenteraad) niet aan Burgemeester en Wethouders. Dit wil niet zeggen, dat de wetgever de onderwerpen, die hij ter hand neemt, tot in de kleinste bijzonderheden zelf moet regelen; integendeel in de meeste wetten wordt aan den Koning (de uitvoerende macht) opgedragen de voorschriften, die de wet geeft, in algemeene maatregelen van bestuur nader uit te werken; tevens wordt hem vergund in bijzondere gevallen afwijking van het wettelijk voorschrift toe te staan (dispensatie). Gelijke bevoegdheden worden in veel gemeenteverordeningen gegeven aan het college van Burgemeester en Wethouders of aan den burgemeester. Men beschouwt dit niet als *overdracht* van wetgevende bevoegdheid, maar als *uitvoering* van de wet of verordening. Moeilijk is het evenwel aan te geven, waar de ongeoorloofde delegatie ophoudt en de geoorloofde uitvoering begint. Dikwijls heeft de rechterlijke macht gemeenteverordeningen niet bindend verklaard, omdat daarin aan het Dagelijksch Bestuur werd opgedragen voorschriften te geven, die volgens het oordeel van den rechter behoorden uit te gaan van den Gemeenteraad zelf.

Delémont (*Delsberg*) is een distriktshoofdstad in het Zwitsersche kanton Bern, gelegen in het Delsberger dal. Het is het kruispunt der spoorlijnen Bazel—Belfort en Bazel—Biel—Lausanne en ligt op een hoogte van 434 m. De stad heeft twee Katholieke en een Protestantsche kerk, een slot (eertijds zomerresidentie van de bisschoppen van Bazel), een progymnasium, een Katholiek seminarium en telt (1900) 5151 inwoners. Delémont is vooral bekend als centrum van de ijzerindustrie van den Berner Jura. De in den laatsten tijd sterk verminderende ijzerertslagen bevinden zich in het dal van Delsberg, liggen 40 tot 50 m. diep en hebben een dikte van circa 1 m. Zij leveren het ruw materiaal voor de hoogovens en ijzerwerken van Choindez en Undervelier.

Delen, *Leonard Albrecht Carel*, baron *van*, een Nederlandsch ingenieur, werd geboren te Petersburg den 29sten Juni 1767, ontving onderwijs van den beroemden *Euler*, zijn grootvader van moederszijde, trad eerst in dienst bij de Russische artillerie, daarna in 1784 bij het Nederlandsche leger en werd na den vrede van Amiens leeraar in de wiskunde te Dillenburg, later inspecteur bij den waterstaat in ons land en begaf zich na den val van *Napoleon* in Pruisischen dienst, waarna hij zich in verschilllende gevechten onderscheidde en met Pruisische en Nederlandsche orden versierd werd. Na het sluiten van den vrede werd hij wederom inspecteur van den waterstaat in Nederland, alsmede lid van de eerste klasse van het voormalig Koninklijk Instituut. Hij overleed te Bergen in Henegouwen den 27sten Mei 1821.

Delepierre, *Joseph Octave*, een Belgisch schrijver, werd geboren te Brugge den 12den April 1802, studeerde te Gent in de rechten, was eerst advocaat te Brussel en werd in 1849 benoemd tot Belgisch consul te Londen. Hij nam in 1877 zijn ontslag en overleed te Londen den 18den Augustus 1879. Hij schreef o. a.: „Précis des annales de Bruges" (1835), „La Belgique illustrée" (1841), „Examen de ce que renferme la bibliothèque du Musée brittannique" (1846), „Histoire littéraire des fous" (1860), „Les parodies chez les Grecs, chez les Romains, chez les Modernes" (1871), „Tableau de la littérature du centon" (2 dln., 1875) en „L'enfer. Essai philosophique et historique" (1877). Bovendien gaf hij andere werken opnieuw uit, als: „Aventures de Tiel Ulenspiegel" (2de druk, 1840), „Macaronéana, ou mélanges de la littérature macaronique" (1852) en met *G. Brunet* als *Frères Gébérode* de „Bibliothèque bibliophilo-facétieuse" (1854—1856).

Delescluze, *Louis Charles*, een Fransch journalist en communard, werd geboren te Dreux den 20sten October 1809. Als dagbladschrijver ontwikkelde hij zeer revolutionnaire denkbeelden, werd in 1849 tot deportatie veroordeeld, maar ontsnapte naar Engeland. In 1853 kwam hij terug te Parijs en werd als lid van geheime genootschappen nogmaals tot deportatie naar Cayenne verwezen. In 1859 verscheen hij weder in Frankrijk's hoofdstad, stichtte er in 1868 het dagblad „Le Reveil", werd opnieuw veroordeeld en na den opstand van den 18den Maart 1871 lid der Commune, en tevens van de executieve commissie en van de oorlogscommissie. Hij deed het Comité du salut public vallen en kwam zelf als voorzitter aan het hoofd van een dergelijk, nieuw gekozen lichaam, doch sneuvelde den 28sten Mei op de barricaden in een gevecht tegen de troepen der regeering. Zijn leven als gevangene heeft hij in zijn: „De Paris à Cayenne, journal d'un transporté" (2de druk, 1872) beschreven.

Delessert, *Benjamin*, baron, een Fransch geleerde, werd geboren te Lyon, den 14den Februari 1773, studeerde te Edinburgh, genoot later zijn opleiding aan de militaire school te Meulan in Frankrijk en werd bij den aanvang der Revolutie officier bij de artillerie, doch moest weldra, als een aanhanger van *Lafayette*, het leger verlaten. Daar-

Digitized by Google

na werd hij bankier en deed zijn zaak bloeien door voorzichtigheid, werkzaamheid en goede trouw. Na de stichting van de Groote Bank te Parijs behoorde hij tot haar bestuur, en bij het uitbarsten van den oorlog tegen Engeland maakte hij zich door het bouwen van groote suikerfabrieken zóó verdienstelijk, dat *Napoleon* hem tot ridder van het Legioen van Eer en in 1813 tot commandant eener afdeeling van de nationale garde te Parijs benoemde. Na de Restauratie werd hij lid der commissie tot verbetering der gevangenissen, doch na de tweede restauratie uit die betrekking ontslagen, omdat hij den 6den Juli 1815 met andere aanvoerders der nationale garde tegen de bezetting van Frankrijk geprotesteerd had. In 1817 koos het Seinedepartement hem tot afgevaardigde naar de Kamer van Gedeputeerden en hij bleef die betrekking bekleeden tot in 1842. Hij behoorde er tot de vrijzinnige partij en na de Juli-omwenteling tot de ijverigste leden der oppositie. Hij overleed den 1sten Maart 1847. Als een beschermer der wetenschappen deed hij het prachtwerk: „Icones selectae plantarum" (5 dln., 1820—1839) op zijn kosten uitgeven, was als lid der commissie van toezicht op de armenhuizen en als stichter van spaarkassen velen tot zegen, bezat een rijke verzameling van schilderijen (met een „Madonna" van *Raphaël*) en gravures, alsmede van voorwerpen voor de natuurlijke historie, deed het: „Recueil de coquilles décrites par Lamarck"(1841) in het licht verschijnen en schreef: „Des avantages de la caisse d'épargne et de prévoyance" (1835), „Le guide du bonheur" (1839), „Les bons exemples, nouvelle morale en action" (2 dln., 3de druk, 1867) en „Fondations qu'il serait utile de faire" (1845).

Delff. Bekende Delftsche schildersfamilie, wier leden voornamelijk als portretschilders werkzaam waren. Van dezen noemen wij:

Delff, Jacob Willemszoon, de Oude, geboren te Gouda, begraven te Delft den 7den Mei 1601. Van hem bevinden zich portretten en schutterstukken o.a. in het Rijksmuseum te Amsterdam, op het stadhuis te Delft en in het museum Boijmans te Rotterdam.

Delff, Jacob Willemszoon, de Jonge, kleinzoon en leerling van *Mierevelt*, zoon van *Willem Jacobszoon Delff*. Hij werd geboren te Delft den 24sten Mei 1619 en begraven aldaar den 17den Juni 1661. Ook hij was portretschilder. Van hem vindt men hier te lande o.a. werken in het Rijksmuseum te Amsterdam en op het stadhuis te Delft.

Delff, Willem Jacobszoon, vader van den voorgaande en zoon van *Jacob Willemszoon Delff den Oude*. Uitmuntend teekenaar en graveur, vooral naar portretten van *Mierevelt*, met wiens dochter hij getrouwd was. Hij werd geboren te Delft den 15den of den 19den November 1580 en overleed aldaar den 11den April 1638. Hij was tijdens zijn leven zeer gezien. Zijn portretten der prinsen *van Oranje* zijn het meest bekend.

Delfland was voorheen een baljuwschap van het graafschap en de provincie Holland, tusschen Rijnland, Schieland, de Maas en de Noordzee gelegen. Oorspronkelijk een deel van Noord-Holland, werd het later tot Zuid-Holland gerekend. Het komt ongeveer in uitgestrektheid overeen met het tegenwoordige hoogheemraadschap Delfland (zie aldaar); alleen vormde Rijswijk een afzonderlijk baljuwschap.

Delfland is de administratieve naam van een hoogheemraadschap in de provincie Zuid-Holland, ongeveer 30000 H.A. groot, in het W. door de Noordzee en in het Z. door de Maas begrensd. De zetel van het bestuur is te Delft gevestigd. Het is verdeeld in de West- en de Oost-Ambachten. Het loost zijn water op de Nieuwe Maas, den Hollandschen IJsel en door de stad 's Gravenhage ook op de Noordzee.

Delflandsche hoofden is de naam eener versterking der Zuid-Hollandsche kust tegen het geweld der golven. In het Westland is n.l. de duinenrij op sommige plaatsen, zooals bij 's Gravenzande, zeer smal (14 m.), zoodat bij storm uit het W. groot gevaar voor doorbraak zou bestaan. Daarom heeft men over een lengte van 20 km. deze hoofden aangelegd, bestaande uit palen, brokken steen en rijshout, om den golfslag te breken en de getijdenstroomen van de kust te houden. Het onderhoud beliep van 1846—1896 ruim 4 millioen gulden.

Delfos, *Abraham*, Hollandsch teekenaar, graveur en kunsthandelaar, geboren te Leiden den 8sten Maart 1731, overleden aldaar den 13den Juli 1820. Hij graveerde o.m. de prenten voor *Frans van Mieris'* „Beschrijving der stadt Leyden."

Delfosse, *August*, een Belgisch staatsman, werd geboren te Luik, den 9den Maart 1801, studeerde in de rechten, en vestigde zich als advocaat in zijn geboortestad, werd er lid van Gedeputeerde Staten der provincie en in 1840 lid van de Kamer van Afgevaardigden te Brussel. Hij was er vice-president van 1841 tot 1852, en zijn welsprekendheid hielp den storm bezweren, die België bij het uitbarsten der Fransche Februarirevolutie bedreigde. Gedurig werden hem ministeriële portefeuilles aangeboden, en toen in 1854 en 1855 de koning zelf hem uitnoodigde een Kabinet te vormen, verklaarde hij, dat hij daartoe de noodige bekwaamheid miste. Hij was van 1852 tot 1854 president der Kamer en leidde de vergaderingen tot genoegen van beide partijen. Toen echter het ministerie *Vilain XIV-Dedecker* optrad, legde hij het voorzitterschap neder en hernam zijn plaats aan de linkerzijde. Het tweede Kabinet *Rogier-Frère* verleende hem den eeretitel „minister van Staat". Zijn geschokte gezondheid noodzaakte hem in 1858 voor het mandaat van volksvertegenwoordiger te bedanken; hij verviel vervolgens tot krankzinnigheid en stortte zich den 22sten Februari van laatstgenoemd jaar uit het raam.

Delfshaven, te voren een afzonderlijke gemeente aan de Maas in de Nederlandsche provincie Zuid-Holland, 2 km. ten zuidwesten van Rotterdam, is thans met laatstgenoemde stad saâmgesmolten. Men heeft er een haven, scheepstimmerwerven en een uitgebreide nijverheid. Zij is de geboorteplaats van den beroemden vlootvoogd *Piet Hein*, wiens standbeeld in 1870 werd onthuld.

Delfstoffen (mineralen) noemt men alle anorganische, vaste of vloeibare homogene stoffen, die in de aardkorst voorkomen. Ook eenige door verwering, ontleding en vervorming van orga-

Digitized by Google

nische overblijfselen gevormde stoffen, zooals steenkool en verschillende harsen enz. worden tot de delfstoffen gerekend, daarentegen doorgaans de eigenlijke aarde (bouw- en teelaarde), die door ontleding van gesteenten en van resten van organische stoffen en door werking van den plantengroei ontstaat, niet.

Men kan de delfstoffen uit zeer verschillende oogpunten beschouwen; in de eerste plaats als bepaalde scheikundige verbindingen, die in uitwendig voorkomen van elkander verschillen, namelijk in kristalvorm, hardheid, soortelijk gewicht, glans en kleur. Deze onderscheiding, die ongeveer 1200 soorten oplevert, leeren wij kennen door de *mineralogie* en *oryctognosie*. In de tweede plaats kan men de verspreiding der delfstoffen nagaan, en in de derde plaats kan men onderzoeken, hoe zij zich vereenigen, om de gesteenten der vaste aardkorst te vormen. Aan deze wetenschap geeft men den naam van *petrografie*, en deze is een onderdeel der *geologie* of *geognosie*.

Men kan de delfstoffen, evenals andere voorwerpen der natuur, volgens haar eigenschappen in *klassen* en *soorten* verdeelen. Die eigenschappen zijn van 3-voudigen aard, namelijk *morphologische*, *physische* en *chemische*. De *morphologische* vermelden den uitwendigen vorm en den hiermede in verband staanden inwendigen bouw. Van de eigenlijke kristallen, wier vormen tot de gewichtigste mineralogische kenmerken behooren, onderscheidt men de vervormde kristallen (pseudomorphosen). De niet gekristalliseerde delfstoffen bestaan òf uit een vereeniging van zeer kleine kristalletjes (kristallijn), òf ze zijn dicht. In het laatste geval kunnen zij gedaanteloos (amorf) zijn. Slechts bij uitzondering treden de mineralen als afzonderlijke individuen op, maar vormen meestal aggregaten.

Onder de *natuurkundige eigenschappen* der mineralen is vooral de met de cohaesie samenhangende splijtbaarheid der kristallen en kristallijne massa's van belang. Wordt een mineraal in richtingen gebroken, waarin het geen splijtbaarheid bezit, dan ontstaat een breuk, die schelpachtig, effen of oneffen, glad, splinterig of aardachtig kan zijn. In den nauwsten samenhang met de morphologische vorming der kristallen staat een deel hunner optische eigenschappen, hun enkele of dubbele breking, het aanwezig zijn van een of twee optische assen, het gedrag ten opzichte van gepolariseerd licht, het verschil van kleur bij afwijkende richtingen van belichting (*dichroïsme*) enz. Thans heeft de mineralogie tot hulpmiddelen een groote menigte optische instrumenten, zooals polarisatie-instrumenten, stauroscoop, dichroscoop, instrumenten om den brekingsindex te meten en den hoek der optische assen enz. en bovenal den mikroscoop. Andere optische eigenschappen, die met den kristalvorm niet of niet onmiddellijk samenhangen zijn de glans, de kleur, het kleurenspel, de pelluciditeit of het vermogen licht door te laten. Verder behooren nog tot de natuurkundige eigenschappen der kristallen: het geleidingsvermogen der warmte, verschillende uitzetting naar afwijkende richting bij temperatuursverhooging, de electrische en magnetische eigenschappen en de phosforescentie.

Bij de beschouwing der *chemische eigenschappen* (chemische mineralogie) dient vooral gelet te worden op de scheikundige constitutie en de scheikundige reacties. Wat het chemische wezen der delfstoffen betreft, zijn het elementen (goud, zilver, koper, zwavel), oxyden (kwarts, tinsteen, rutiel, ijzerglans, saffier, magneetijzer, bruinijzersteen), zwavelmetalen (ijzerkies, loodglans, koperkies, zinnober), haloïdzouten (steenzout, vloeispaat, kryolieth), zuurstofzouten (het groote aantal silicaten, carbonaten, phosphaten, sulfaten, arseniaten, boraten, nitraten, wolframiaten, titanaten) en organische verbindingen met haar ontledingsprodukten (de minerale zouten met organische zuren, de verschillende kolen, aardharsen en minerale koolwaterstoffen).

De chemische samenstelling van een mineraal kan slechts door een nauwkeurige quantitatieve analyse bepaald worden, terwijl de chemische reacties slechts meer of minder nauwkeurig de qualitatieve samenstelling aangeven. Deze laatste, doorgaans eenvoudige proeven, hebben langs den drogen of natten weg plaats. Bij onderzoekingen langs den drogen weg maakt men gebruik van de blaaspijp, waarmee de smeltbaarheid, het ontwijken van vluchtige stoffen, de sublimatie van zekere stoffen, het aanwezig zijn van karakteristieke metalen, het kleuren der vlam en ook der stoffen, die ontstaan bij het samensmelten met andere stoffen, bepaald worden. Bij de onderzoeking langs den natten weg maakt men gebruik van de al of niet oplosbaarheid van een mineraal in water of zuren, van de gassen, die daarbij ontstaan, afscheiding van enkele bestanddeelen (zwavel, kiezelzuur). Zij, die niet in water en niet in zuren oplossen, moeten met andere samengesmolten worden, om ze oplosbaar te maken en aan de analyse te kunnen onderwerpen.

De proeven, om de in de natuur voorkomende mineralen kunstmatig na te maken, berusten hierop, dat òf de elementen synthetisch tot een verbinding vereenigd worden, òf dat aan de voorwaarden voldaan wordt, volgens welke een reeds bestaande verbinding een vasten kristalvorm tracht aan te nemen. Door gebruik te maken van sublimatie, wederkeerige ontleding van dampen bij hooge temperatuur, de inwerking van gassen en dampen op sterk verhitte vaste lichamen, vooral echter van smelting en oplossing in vloeistoffen en de daarbij optredende wederkeerige ontledingen, heeft men op dit gebied zeer aardige resultaten verkregen.

Delfstofkunde noemt men die wetenschap, welke zich bezig houdt met een stelselmatige beschrijving der delfstoffen. Zij is betrekkelijk nog nieuw, omdat haar voornaamste hulpwetenschappen, de chemie en de kristallografie, eerst in de vorige eeuw zoodanigen trap van ontwikkeling bereikt hebben, dat zij aan de delfstofkunde een voldoenden bijstand kunnen bieden. Zij omvat twee hoofddeelen: de algemeene en de bijzondere mineralogie. De eerste behandelt de algemeene eigenschappen der mineralen, hun ontstaan en veranderingen (minerogenie), benevens hun wijze van voorkomen en ligging; de laatste behandelt de afzonderlijke mineralen en wel op systematische wijze gerangschikt.

De Ouden, bijv. *Aristoteles* en *Plinius*, ken-

Digitized by Google

den slechts zeer weinig delfstoffen en hebben ze op zeer gebrekkige wijze beschreven. De eerste proeve, om de delfstofkunde wetenschappelijk te behandelen, is afkomstig van *Georg Agricola*, die in de 16de eeuw leefde, doch stelsels, welke dezen naam verdienen, zijn eerst geleverd door *Wallerius* (1772) en *Cronstedt* (1758), beiden Zweden; de eerste verdeelde de delfstoffen hoofdzakelijk volgens haar scheikundige en de tweede tevens volgens haar uitwendige kenmerken. Deze laatste zijn op een hoogst verdienstelijke wijze vastgesteld door *Abraham Gottlob Werner*, aan wien wij de empirische methode van beschrijving van delfstoffen verschuldigd zijn, welke men ook thans nog naast de streng wetenschappelijke gebruikt. *Hauy* was de eerste, die zijn wiskundig onderzoek van de vormen der kristallen tot het opbouwen van een stelsel bezigde en na dien tijd hebben de delfstofkundigen 2 verschillende wegen ingeslagen en zich òf bij de morphologische en physische òf bij de chemische kenmerken bepaald. De eerste methode, gewoonlijk de natuurhistorische genaamd, is vooral door *Mohs* en zijn volgelingen, zooals *Jameson*, *Allan*, *Haidinger* enz. in toepassing gebracht, terwijl ook *Breithaupt* dezelfde richting is gevolgd. Daartegenover staat de zuiver-scheikundige rangschikking, zooals die door *Berzelius*, *Kobell* en *Blum* is gebezigd. Inmiddels hebben belangrijke ontdekkingen omtrent het verband tusschen vorm en samenstelling geleid tot het besluit, dat men in dezen alle eenzijdigheid moet verwerpen en dat een goede rangschikking slechts door een rekening houden met deze beide grondslagen te verkrijgen is. De stelsels van *Leonhard*, *Beudant*, *Weisz*, *Naumann* en de kristallographisch-chemische rangschikking van *Kose* berusten dan ook op dat beginsel.

Literatuur: *Groth* „Tabellarische Uebersicht der Mineralien nach ihren kristallographisch-chemischen Beziehungen" (4de druk, Brunswijk, 1898), verder de werken van *Kobell* (6de druk, Leipzig, 1899), *Klockmann* (3de druk, Stuttgart, 1903), *Bauer* (2de druk, Stuttgart, 1904), *Tschermak*, (6de druk, Weenen, 1905), *Nies* en *Düll* „Lehrbuch der Mineralogie" (Stuttgart, 1905), *Groth* „Physikalische Kristallographie") 4de druk, Leipzig, 1905), *Weisbach* „Synopsis mineralogica" (4de druk, Leipzig, 1906), *Meunier* „Les méthodes de syntèse en minéralogie" (Parijs, 1891), „The mineralogical magazine" (Londen, sedert 1876), *Dana* „System of Mineralogy" (6de druk, New-York, 1892) met een vervolg (New-York, 1899) en diens „Textbook of Mineralogy" (New-York, 1899). Verder wordt de mineralogie bevorderd door een aantal tijdschriften, zooals het „Neues Jahrbuch für Mineralogie und Geologie", het „Bulletin de la Société française de Minéralogie", het „Mineralogical Magazine" en de „Mitteilungen aus dem Mineralog.-Geolog. Institut der Reichsuniversität zu Groningen".

Delft, een Nederlandsche gemeente in de provincie Zuid-Holland, $1^1/_4$ uur gaans van 's Gravenhage en 3 uur gaans van Rotterdam gelegen en door den Hollandschen IJzeren Spoorweg, tram, kanalen en straatwegen met die beide plaatsen verbonden, ligt aan den oever van de Schie. Zij is de hoofdplaats van een kanton, beslaat een oppervlakte van 536 hectaren, telt (1906) 33357 inwoners en wordt door veel grachten doorsneden. Tot de merkwaardige gebouwen behooren er de Hippolytuskerk met een 90 m. hoogen toren, in 1548 gesticht, met de praalgraven van *Marten Harpertsz. Tromp* en van *Piet Hein*, van *Elizabeth van Marnix* (een dochter van *Philips*, heer van *St. Aldegonde*), benevens gedenkteekens van *Leeuwenhoek* en *Poot*, en de Nieuwe of St. Ursulakerk met het heerlijk praalgraf van prins *Willem I*, op het Prinsenhof den 10den Juli 1584 door *Balthasar Gerards* vermoord, een gedenkteeken, door *Hendrik de Keyser* vervaardigd. Op de zwart marmeren tombe bevindt zich in liggende houding het levensgroot beeld van den prins in wit marmer met zijn trouwen hond aan zijn voeten, terwijl de marmeren hemel op 22 kolommen rust en de beelden der Vrijheid, Gerechtigheid, Voorzichtigheid en Godsdienst zijn versierd. Aan het hoofdeinde aanschouwt men een levensgroot metalen beeld van den prins in volle wapenrusting op een kunstig bewerkten zetel. Zijn stoffelijk overschot en dat van later overleden leden van zijn geslacht zijn in den grafkelder bijgezet. Men heeft er een Technische Hoogeschool, den 10den Juni 1905 door de koningin plechtig geopend, ter vervanging van de tot dien tijd aldaar bestaande Polytechnische school, in het gebouw, waar van 1814 tot 1828 de artillerie- en genieschool en van 1842 tot 1864 de academie tot opleiding van burgerlijke ingenieurs gevestigd was, een hoogere burgerschool met 5-jarigen cursus, een gymnasium, een krankzinnigengesticht, 's Rijks artillerie-, stapel- en constructiemagazijnen, een groot aantal fabrieken, waarvan de Nederlandsche Gist- en Spiritus fabriek zeer bekend is (zie *Agneta-park* en *van Marken*), en een standbeeld van *Hugo de Groot* (door *Stracké*), die er geboren werd.

Men vindt deze stad reeds vermeld in de 11de eeuw; in 1072 werd zij van muren voorzien en verkreeg in 1246 en 1268 de rechten eener vrije gemeente. In 1304 leden de Vlamingen, die de stad wilden binnendringen, aldaar een geduchte nederlaag, in 1359 had zij een belegering te verduren van haar landheer hertog *Albrecht*, in 1536 is zij grootendeels afgebrand. Nadat Delft den 26sten Juli 1572 tot de Staatsche zijde was overgegaan, koos de Prins haar tot zijn residentie. In 1654 werd door het springen van een buskruitmagazijn een aanmerkelijk gedeelte van de stad vernield. Weleer had zij over *Delfshaven*, toenmaals een klein stadje, aan de Nieuwe Maas dicht bij Rotterdam gelegen en veel fabrieken, vooral branderijen, en ruim 5000 zielen bezittende, een belangrijke scheepvaart, zelfs op Oost-Indië, en zij verwierf vooral door haar plateel-bakkerijen (zie *Aardewerk*) in de 17de eeuw grooten roem. Thans echter is die tak van nijverheid aldaar bijna geheel vervallen. Zeer bekend is de Delftsche boter, uit de vruchtbare weiden in den omtrek afkomstig.

Delftsch aardewerk. Zie *Aardewerk*.

Delfzijl is een gemeente in de Nederlandsche provincie Groningen, ingesloten door de gemeenten Bierum, Appingedam, Slochteren en Termunten, groot 4626 H.A. met (1906) 8483 inwoners. Tot de gemeente behooren ook een drietal plassen: het Proostmeer, het Meethuizermeer en het Kleine

Digitized by Google

Meer; verder bestaat zij uit vruchtbare kleigronden, behalve in het Z., waar eenig laagveen ligt. De gemeente omvat het stadje Delfzijl, benevens de dorpen Farmsum, Weiwerd, Uitwierda, Heveskes, Oterdum, Meethuizen en een aantal gehuchten.

Het stadje Delfzijl, eenmaal een sterke vesting, ligt bijna 5 uur gaans ten O. van Groningen aan den mond van de Eems en van het Damsterdiep en Eemskanaal. Door deze laatste en door een spoorweg is zij met de stad Groningen verbonden. De haven van het stadje is vrij ruim en voor groote schepen toegankelijk, terwijl de Regeering reeds sedert eenige jaren, hoewel slechts op bescheiden schaal, met verbetering en uitbreiding bezig is. De bevolking, ruim 3000 zielen sterk, leeft grootendeels van de scheepvaart en daarmede samenhangende bedrijven. Verschillende landen, zooals het Duitsche rijk, Denemarken, Zweden, Noorwegen en Rusland hebben er consulaire ambtenaren. Gedurende den winter is zij station der loods-schoeners van Emden, dat veel meer aan ijsgevaar is blootgesteld.

De beteekenis der scheepvaart kan uit de volgende cijfers over het jaar 1905 blijken:

Stoomschepen.		Zeilschepen.	
Aantal.	Inh. in M³.	Aantal.	Inh. in M³.
	Ingeklaard:		
207	260 723	226	61 631
	Uitgeklaard:		
202	261 922	308	72 108

Delfzijl dankt zijn ontstaan aan de waterwerken, die hier werden gebouwd, om het overtollige water van Fivelgo op de Eems te loozen. In de 15de eeuw werd bij deze sluizen een sterkte aangelegd, door *Alva* in een vesting herschapen. Deze werd in 1580 door *Rennenburg* veroverd, in 1591 door prins *Maurits* hernomen en in 1594 door de Spanjaarden onder *Verdugo* vruchteloos aangetast. Van November 1813 tot Mei 1814 werd zij door de Franschen verdedigd, die haar eerst overgaven na den val van *Napoleon*. In den tijd van het continentaalstelsel werd er smokkelhandel op groote schaal gedreven. In 1870 — bij den aanvang van den Fransch-Duitschen Oorlog — werd zij, ter handhaving onzer neutraliteit, in tijdelijken staat van tegenweer gebracht. In 1874 vertrok het garnizoen weer.

Delgada, *Punta*, is de hoofdstad van San Miguël, een der Azorische Eilanden. Er zijn 3 vervallen forten, 12 voormalige kloosters en 13000 inwoners, die een levendigen handel drijven.

Delgado, een kaap, ligt aan de oostkust van Afrika, op de grens van het Portugeesche distrikt Mozambique en Duitsch Oost-Afrika. Het distrikt *Cabo Delgado* der Portugeesche kolonie Mozambique bestaat uit den archipel van Querimba en eenige dorpen en telt 6600 inwoners. De hoofdstad *Ibo* ligt op een der Querimbaeilanden.

Delhi, eigenlijk *Dehli*, de voormalige residentie van den Groot-Mogol van Indië, tot 1857 de hoofdstad eener evenzoo genoemde Britsch-Indische provincie, die op 40221 v. km. (1891) 4587062 inwoners telt, doch later aan Pendsjaab is toegevoegd, ligt niet ver van den westelijken oever der Dsjamna, heeft een omtrek van 11 km., is in een Hindoe- en een Mohammedanenstad verdeeld en telt (1901) 208385 inwoners. De Europeesche wijk met het paleis van den Britschen resident, een Christelijke kerk, het arsenaal, de kazernes en magazijnen, is door een kanaal van de overige wijken gescheiden. Zij is aan de landzijde omgeven door een muur ter hoogte van 10 m., waarin zich 7 poorten bevinden, en de koepels en minarets, welke zich daarboven verheffen, verleenen aan de stad van verre een indrukwekkend voorkomen. De huizen zijn zeer onaanzienlijk en de straten, behalve de hoofdstraat, eng en morsig. Men verhaalt, dat het oude Delhi, waarvan men de bouwvallen nabij de tegenwoordige stad aantreft, 2 millioen inwoners telde. De Hofburcht van den Padisjah aan den waterkant is een sierlijk monument van Moorsch-Indische bouwkunst. Het merkwaardigste gebouw is er echter de Dsjamnamoskee, de schoonste van geheel Indië; zij is door sjach *Dsahân* van 1631 tot 1637 uit rooden zandsteen en wit marmer op een rotshoogte opgetrokken. Op de plaats, waar het oude Delhi verrees, vindt men de puinhoopen van zeer merkwaardige gebouwen, van een paleis, van een sterrenwacht en van een mausoleum, terwijl er zich een oude zuil verheft ter hoogte van 66 m. Handel en nijverheid, die er oudtijds bloeiden, zijn thans in verval, doch er bestaat een merkwaardige hoogeschool, waar onderwijs gegeven wordt in het Engelsch, Arabisch, Perzisch en Oud-Indisch.

Men vermeldt, dat het oude Delhi door een radja van dien naam is gesticht, en in den „Mahabharata" is die stad onder den naam van Indraprastha de zetel van de kinderen der Zon. Volgens de sage waren de straten met goud geplaveid en met geurig vocht besproeid, terwijl de bazars schitterden van kostbaarheden en het paleis der Zonnekinderen van diamanten en andere edelgesteenten. Geruimen tijd heerschten er Indische koningen, doch in 1011 werd zij door sultan *Mahmoed* van Ghasni stormenderhand ingenomen en geplunderd, waarna zij als een afhankelijk gewest onder eigen radja's aan diens gebied toegevoegd werd. De radja's verhieven zich tot zelfstandige vorsten, en wederom werd Delhi in 1193 door sultan *Mohammed Ghori* ingenomen. Zoodra hij echter vertrokken was, maakte zekere *Qutb-oed-din* de stad tot het middelpunt van een machtig rijk en werd de stichter eener dynastie, die haar gebied aanmerkelijk uitbreidde, doch in 1290 uitstierf. Een ander vorstenhuis volgde, en een telg daarvan, *Alla-ud-din* genaamd (1295—1315), verdedigde het rijk met uitstekend gevolg tegen de herhaalde aanvallen der Mongolen. Nadat een derde dynastie, *Tughlak*, den troon bestegen had en ook bezweken was, zoodat er een volslagen regeeringloosheid heerschte, kwam *Timoer* voor de stad (1398), plunderde haar en noemde zich heerscher des lands. Na zijn dood hadden er bloedige worstelingen om Delhi plaats, totdat in 1450 de dynastie *Lody* de kroon verwierf. Zij werd echter reeds in 1526 door sultan *Baboer*, een afstammeling van *Timoer*, van den troon ge-

Digitized by Google

stooten, en de nieuwe heerscher hield bij afwisseling te Delhi en te Agra zijn verblijf. Na de zegepraal van *Nadir-Sjach* op den Groot-Mogol (1729) werd Delhi op een verschrikkelijke wijze geplunderd en verwoest, en een dergelijk lot viel in 1756 (door *Ahmad-Sjach*), en in 1771 (door de Mahratten) aan de stad te beurt. Door al die ellenden verloor zij haar wereldberoemden rijkdom en glans. Toen de Britten in 1803 het land veroverden, maakten zij zich ook meester van Delhi; wèl lieten zij den Groot-Mogol zijn paleis als residentie behouden, doch plaatsten hem onder toezicht van hun eigen bestuur. Intusschen vond men er weinig uitwendige teekenen van het Britsch gezag; zij bleef de hoofdstad der inboorlingen, die aldaar in de herinneringen van voormalige grootheid even zooveel prikkels van verbittering gevoelden tegen de vreemde heerschappij. Delhi bleef het broeinest van Mohammedaansch fanatisme, en toen den 10den Mei 1857 in de naburige garnizoenstad Mirat de opstand der Sepoys tegen de Europeanen zich in plundering en moord openbaarde, vereenigde zich den volgenden dag de muitelingen met de Sepoys van Delhi, dat, van troepen ontbloot, weldra het brandpunt was van het verzet. De inboorlingen, in het bezit der aldaar aanwezige wapenen en munitie, verhieven den 90-jarigen padisjah *Bahadoer* tot koning van Indië. Britsche troepen snelden te hulp, doch zij waren slechts 6000 man sterk, en moesten zich tegenover de 10-voudige overmacht der Sepoys enkel bepalen tot een verdedigende houding. Ook hadden zij van de cholera en van de gedurige uitvallen van den vijand veel te lijden, doch zij lieten zich niet verdrijven uit hun positie. Eindelijk verscheen er zwaar belegeringsgeschut, en generaal *Nicholson* rukte uit Pendsjaab daarheen (20 Augustus), zoodat het belegeringsleger omstreeks 14000 man telde, onder welke zich nog geen 5000 Europeanen bevonden. Den 29sten Augustus begon generaal *Wilson* aanvallenderwijs op te treden, bombardeerde de stad en bestormde haar den 14den September. Elke poort, elke straat, elk gebouw kostte bloed, en eerst den 20sten September was de laatste der Sepoys verdwenen, het Hof op de vlucht geslagen en Delhi weder onderworpen aan het Britsch gezag. *Bahadoer* werd op eenigen afstand vandaar gevangen genomen, voor den krijgsraad gebracht, tot kettingstraf veroordeeld en naar Rangoen verbannen, waar hij weldra overleed. Zijn beide zonen, zijn kleinzoon en andere leden van zijn geslacht werden uit hun schuilhoeken gehaald en — ten getale van 24 — gefusilleerd. In 1877 had te Delhi de schitterende *Durbar* der Indische vorsten plaats onder lord *Lytton* als onder-koning, om koningin *Victoria* uit te roepen tot „keizerin van Indië".

Deli is een afdeeling van de residentie Oostkust van Sumatra met den zetel van den resident, Medan, als hoofdplaats en is verdeeld in de onderafdeelingen Medan en Laboean Deli. De afdeeling grenst aan de afdeeling Serdang, aan Atjeh, aan de straat van Malaka en aan het gebied der Toba- en Karo-Bataks. Het grootste gedeelte der afdeeling is een rijk besproeide alluviale kustvlakte, in het Z. begrensd door een vulkanisch gebergte met de vulkanen Si Baja en Simanaboen. Daar de rivieren voor het vervoer grootendeels ongeschikt zijn, werd in 1883 een spoorweg aangelegd van den mond der Delirivier over Laboean Deli en Medan naar Deli Toewa; van Medan gaan twee zijlijnen, een door het gebied van de Langkat en een door Serdang. Verder zijn ook stoomtramlijnen aangelegd. De afdeeling heeft haar bloei en opkomst te danken aan de vruchtbaarheid van den bodem, die voor de tabakscultuur uitermate geschikt is gebleken. De regentijd begint in Deli in Augustus en eindigt in Januari, maar ook in den drogen tijd valt een aanzienlijke hoeveelheid water. Van een moeson is eigenlijk geen sprake; de winden zijn land- en zeewinden. Hevige stormen komen dikwijls voor. De gemiddelde temperatuur bedraagt 26,7° C. Zie verder *Oostkust van Sumatra*.

Deli, een rijkje in de gelijknamige afdeeling, bevat de onderafdeelingen Medan en Laboean Deli en een gedeelte van Boven-Langkat. Het gebied strekt zich uit langs de straat van Malaka van de monding der Karang-Gadingrivier tot die der Soengei Toean. De grens met Langkat werd in November 1872 vastgesteld, met Serdang in 1882, die met de eerst onlangs onderworpen Karolanden moet nog geregeld worden. Het rijkje bevat het eigenlijke sultansgebied, een strook lands van Medan tot Laboean Deli en Belawan, benevens de landschappen Hamperan Perak, Soenggal, Soekapiring en Delisch Senembah. Het landschap Pertjoet maakt geen deel van eigenlijk Deli uit.

Het direct grondgebied van Deli wordt onmiddellijk onder den sultan door kamponghoofden bestuurd; de overige landschappen staan onder Maleische hoofden, datoes. De bevolking bestaat uit Bataks en Maleiers.

Reeds in 1613 was het rijk een onderhoorigheid van Atjeh. In 1669 maakte het zich vrij, maar in 1780 werd het aan Siak onderworpen. In 1854 gelukte het Atjeh zijn oude aanspraken te doen gelden. In 1862 onderwierp de vorst, sultan *Mahmoed Perkasa Alam*, zich aan de souvereiniteit van Nederland. De vorst toonde zich een getrouw vasal van Nederland en werd in 1865 hersteld in zijn oude rechten. Onder zijn bestuur had de eerste vestiging van Europeesche ondernemers en de ontwikkeling der tabakscultuur plaats. De groote voordeelen, die zulks voor Deli had, waren oorzaak, dat een partij in Soenggal er zich tegen verzette, waarschijnlijk gedreven door naijver. Een expeditie bleek noodzakelijk, en den 23sten October 1872 was alle verzet ten einde en werden de weerspannige hoofden verwijderd. Den 25sten October 1873 overleed de sultan en werd opgevolgd door zijn zoon sultan *Mamoem al Rasjid Perkasa Alam Sjak*, die het voorbeeld van zijn vader volgde, zich een trouw vasal van het Nederlandsche gouvernement toonde en de Europeesche ondernemingen zeer bevorderde.

Delia was een bijnaam van *Artemis*, omdat zij op Delos geboren was. Het was ook de naam der op Delos in het laatst van Mei gevierde Apollofeesten, de jaarlijksche Kleine Deliën, en van de omstreeks 425 v. Chr. door de Atheners ingestelde Groote Deliën, welke iedere vijf jaar gehouden werden.

Delibes, *Leon*, een Fransch componist, werd

Digitized by Google

den 21sten Februari 1836 te St. Germain du Val geboren. In 1848 werd hij leerling van het Parijsche conservatorium, in 1853 kwam hij als accompagnateur aan het Théâtre Lyrique en later als organist aan de kerk St. Jean et St. François. Zijn dramatisch muzikale loopbaan begon hij sedert 1856 als componist van operetten voor de Folies-Nouvelles en de Bouffes-Parisiens. Voor het Théâtre Lyrique componeerde hij twee stukken in één bedrijf, de opéras comiques „Maître Griffard" (1857) en „Le jardinier et son maître" (1863). Meer en meer toonde *Delibes* talent voor fijne, gracieuse, vroolijke muziek; maar hij uitte zich eerst in zijn volle kracht, toen hij in 1865 tot tweeden koorleider der groote opera werd aangesteld en aldaar in 1866 het ballet „La Source" liet opvoeren, waarvoor hij met een Pool (*Minkus*) de muziek had geschreven. Het succes van *Delibes*' werk was groot. In 1870 volgde het ballet „Coppélia", en daarmede was zijn roem gevestigd. In 1876 vervaardigde hij nog het ballet „Sylvie, ou la nymphe de Diane". Intusschen hadden ook de opéra's comiques „Le roi l'a dit" (1873) en „Lakmé" (1883) succes gehad. „Jean de Nivelles" (1880), en de nagelaten, door *Massenet* voltooide opera „Kassya" (1893), zijn nimmer zoo bekend geworden. Sedert 1881 was *Delibes* professor in de compositieleer aan het Parijsche conservatorium. In 1884 werd hij tot lid der Académie gekozen. Hij overleed den 16den Januari 1891 te Parijs.

Deliciae, een Latijnsch woord, dat *aangenaamheden* beteekent, was weleer een geliefkoosde titel voor dichterlijke bloemlezingen. Men heeft: „Deliciae poetarum Italorum, —Gallorum, —Germanorum, —Belgicorum, —Hungaricorum" (16 dln., Frankfort, 1608-1619), „Deliciae quorundam poetarum Danorum" (2 dln., Leiden, 1693) en „Deliciae poetarum Suevorum" (2 dln., Amsterdam, 1637). De Romeinsche keizer *Titus* werd „Deliciae generis humani" of „Lieveling van het menschelijk geslacht" genoemd.

Deliet. Zie *Misdrijf*.

Deligeorgis, *Epameinondas,* een Nieuw-Grieksch staatsman, werd geboren den 10den Februari 1829 te Tripolis in de Peloponnesus, studeerde te Athene in de rechten, vestigde zich daar vervolgens als advocaat en werd in 1859 benoemd tot volksvertegenwoordiger. Zijn gaven als redenaar, waardoor hij wel eens armoede van denkbeelden onder een sierlijken vorm wist te verbergen, plaatsten hem weldra aan het hoofd van de partij der misnoegden, die zich de verwijdering van koning *Otto* ten doel stelde. Na de troonsbestijging van *George I* werd hij bij herhaling tot afgevaardigde gekozen, kreeg meermalen een portefeuille en werd in 1865 hoofd van het Kabinet. Deze waardigheid heeft hij na dien tijd gedurig bekleed. In 1873 maakte hij een einde aan de *Laurion*-aangelegenheid (zie *Griekenland, Geschiedenis*) en verbeterde de verstandhouding tusschen Griekenland en Turkije. Daarom verzette hij zich ook in 1877 met alle kracht tegen elke tusschenkomst van Grieksche zijde in den Turksch-Russischen Oorlog. Na het Congres van Berlijn verliet hij de staatkundige loopbaan. Hij overleed den 27sten Mei 1879. Hij was een bekwaam en ontwikkeld staatsman, die zich zoowel onderscheidde door vastheid van karakter, als door belangeloosheid. Zijn staatkundige redevoeringen zijn in 1880 te Athene in twee deelen in het licht verschenen.

Deligny, *Edouard Jean Etienne,* een Fransch generaal, werd geboren te Balan in het departement Indre, den 12den December 1815, bezocht de militaire school van St. Cyr en werd in 1835 geplaatst bij de infanterie. Hij diende een twintigtal jaren in Algerie, werd in 1844 kapitein, in 1848 bataillonschef, in 1852 kolonel en in 1855 brigade-generaal. Vier jaar later bevond hij zich als divisie-generaal aan het hoofd der provincie Oran en wist de oproerige bewegingen der Arabieren te dempen. Eerst in 1869 riep de keizer hem naar Frankrijk terug en benoemde hem tot bevelhebber van het leger van Châlons. Gedurende den Fransch-Duitschen Oorlog commandeerde hij een divisie en streed hij bij Metz. Na de capitulatie van deze vesting werd hij te Münster geïnterneerd en schreef aldaar: „1870. Armée de Metz" (1871). In 1873 belastte hij zich met het bevel over het vierde Fransche legerkorps in Le Mans en werd in 1879 benoemd tot inspecteur-generaal van het leger. In 1880 echter werd hij om staatkundige redenen uit den actieven dienst verwijderd, waarna hij in ambtelooze rust zijn dagen sleed.

Delila (de Smachtende) is de naam van een Philistijnsche vrouw, de minnares van *Simson* (zie aldaar).

Delille, *Jacques,* of *Delisle,* de meest-gevierde leerdichter der Franschen en de onechte zoon van advocaat *Montanier*, werd geboren den 22sten Juni 1738 te Aigueperse in Auvergne. Nadat hij aan de scholen te Amiens zijn opleiding ontvangen had, leverde hij een vertaling der „Georgica" van *Virgilius*, verkreeg daardoor de betrekking van hoogleeraar aan het Collège de France en vergezelde hertog *Choiseul-Gouffier* op een gezantschapsreis naar Konstantinopel. Zijn eerste oorspronkelijk gedicht, getiteld: „Les Jardins, ou l'art d'embellir les paysages" (1782 en 1801), vond minder grooten bijval, maar is toch een der beste Fransche leerdichten. Bij den aanvang der Revolutie verloor hij nagenoeg zijn geheele vermogen, doch wees niettemin, als aanhanger van het oude regime, een plaats in het Instituut aanvankelijk van de hand. In 1794 verliet hij Parijs, nadat hij op verlangen van *Robespierre* zijn indrukwekkende: „Ode sur l'immortalité de l'âme" geschreven had, voltooide in de Vogezen een vertaling van de „Aeneïs" van *Virgilius* en dichtte in Zwitserland zijn: „L'homme des champs, ou les Géorgiques françaises", door *Bilderdijk* in het Nederlandsch bewerkt. De rampen van zijn vaderland ontlokten hem het gedicht: „La pitié" (1803) met een reeks van roerende tafereelen. Van Bazel ging hij naar Londen, waar hij echter niet onder de uitgewekenen gerekend werd. Hij vertaalde er „Paradise lost" van *Milton* en keerde naar Frankrijk terug, waar hij: „L'imagination" (1806), „Les trois règnes de la nature" (2 dln., 1808) en „La conversation" (1812) in het licht deed verschijnen. Intusschen kunnen zijn fraaie beschrijvingen en beschaafde kunstvormen niet opwegen tegen het gemis van dichterlijken gloed, zoodat de verzen van *Delille* thans weinig

Digitized by Google

meer gelezen worden. Hij overleed den 1sten Mei 1813 te Parijs. Zijn verzamelde werken zijn bij herhaling uitgegeven, het best door *Michaud* (16 dln., Parijs, 1824).

Deli-Maatschappij is de oudste der Indische cultuurmaatschappijen. Zij werd opgericht den 1sten November 1869 en de statuten werden goedgekeurd den 12den Januari 1870. Het was hoofdzakelijk de heer *J. W. Jansen*, die naar aanleiding van het onderzoek van den heer *J. Nienhuys* tot de oprichting der maatschappij krachtig medewerkte en als eerste directeur optrad. Het aanvankelijk kapitaal bedroeg f 300000, maar werd spoedig vermeerderd en achtereenvolgens in 1875 op f 500000, in 1876 op f 800000, in 1878 op 2 millioen, in 1888 op 4 millioen en in 1897 op 8 millioen gulden gebracht, verdeeld in aandeelen van f 1000. In 1903 ging de onderneming Gambir aan de Maatschappij over en in 1905 ontving zij 1.700000 aandeelen A der Rimboean tabakmaatschappij. Zij begon met een grondbezit van 10.000 bouws, dat thans tot het meer dan tienvoudige is geklommen, verdeeld over Deli en sedert 1880 ook over Langkat, met 31 ondernemingen met 21 administrateurs en 4 tot 6 assistenten per onderneming. Aan het hoofd van het personeel staat een hoofdadministrateur te Medan. Een groot aantal vaste werklieden staat in haar dienst. De moeilijkheden goede werkkrachten te krijgen en onder tucht te houden, waren wel is waar oorzaak, dat de vooruitgang der maatschappij werd tegengewerkt, maar des ondanks was de gestadige ontwikkeling en bloei grooter dan van een der andere maatschappijen. De grootsche resultaten zijn uitsluitend aan de tabakscultuur te danken. Het geheele verleden der Deli-Maatschappij is het sterkst sprekend bewijs van de groote ontwikkeling, waarvoor sommige deelen van den Indischen archipel door invoering der particuliere industrie, onder gunstige omstandigheden werkende, vatbaar zijn. De dividenden bedroegen van 1871—1904: 20, 33, 60, 70, 80, 91, 113, 22.5, 37.9, 33.2, 37.3, 65, 101, 77.77, 107.5, 108.5, 109.8, 45.2, 35.2, 79.3, 0, 28.8, 51.4, 106.8, 92.4, 42.7, 29.5, 48.8, 27, 21.3, 34.5, 26, 30 en 27%.

Delirium is een Latijnsch woord, dat wij letterlijk kunnen vertalen door *buitensporigheid*, terwijl het doorgaans gebruikt wordt in de beteekenis van *waanzin* of *ijlhoofdigheid*. Deliria treden op bij geestesziekten, bij sommige lichamelijke en bij bepaalde vergiftigingen. Soms zijn de eerste van neerdrukkenden aard en hebben zwaarmoedige voorstellingen van eigen fouten tot grond (*melancholische deliria*) of sombere waan-ideeën van eigen lichaamstoestand (*hypochondrische deliria*). In andere gevallen zijn zij van opwekkenden of hevig opwindenden aard (*expansieve deliria*), en zijn zij een uiting van grootheidswaanzin. Wat ziekten van het lichaam betreft, komen deliria vooral voor bij aandoeningen van hersenen of hersenvlies, verder bij hooge koortsen, vooral bij typhus, maar ook bij uitputtingstoestanden (*collapsdeliria*) en eindelijk kennen wij *nerveuze* deliria na operaties of zware verwondingen. Van de vergiften leiden vooral alkohol, morphine, opium, nicotine en Haschisch tot delirium.

Delirium tremens of *dronkenmanswaanzin* is een gevolg van het onmatig gebruik van sterken drank; deze vreeselijke ziekte openbaart zich in het beven der ledematen en in een belemmerde werking der geestvermogens. Men kan in het delirium tremens verschillende perioden onderscheiden; in de eerste, die eenige dagen duurt, bestaat er maagcatarrh, onrust en slechte slaap. In de tweede treedt voortdurende slapeloosheid op en zeer vaak de bekende hallucinaties van het gezicht, waarbij de lijder allerlei beesten op zijn bed op zich ziet afkomen, vooral ratten en muizen. Meest verdwijnen of verzwakken die hallucinaties 's morgens, maar treden op, zoodra hij de oogen sluit om te slapen. Het geloof aan het bestaan der waanvoorstellingen blijft echter. De toestand gaat met een langen slaap van soms 30—40 uur over in genezing, veel zeldzamer in de derde periode, waarin de patient, als volslagen krankzinnig, voortdurend in razernij verkeert, de hallucinaties geen oogenblik verdwijnen, elk voedsel geweigerd wordt en hij onder krampen of door uitputting den dood vindt. De behandeling bestaat in het toedienen van groote giften opium of chloral om slaap te verkrijgen èn in onthouding van alkohol. Een drinker echter, die geopereerd is, geeft men juist wijn etc. om delirium tremens te voorkomen.

Deli rivier. Zie *Soengei Laboean*.

Delisle, *Guilaume*, een van de grondleggers der nieuwere aardrijkskunde, werd geboren te Parijs den 26sten Februari 1675, genoot het onderwijs van *Cassini* en koesterde reeds vroeg het denkbeeld, de aardrijkskundige wetenschap te hervormen. In 1700 gaf hij een wereldkaart, kaarten van Europa, Azië en Afrika, benevens een aard- en hemelglobe in het licht. Zonder blindelings de lengtebepalingen van *Ptolemaeus* te volgen, zooals zijn voorgangers gedaan hadden, maakte hij gebruik van sterrenkundige waarnemingen en van berichten van reizigers. Het aantal kaarten, door hem uitgegeven, bedraagt 134. Hij was de leermeester van *Lodewijk XV*, ontving den titel van koninklijk geograaf en overleed den 25sten Januari 1726. Vooral zijn: „Atlas géographique", in 1789 door *Buache* in 2 deelen uitgegeven, wordt zeer geroemd.

Delisle, *Josèphe Nicolas*, een broeder van den voorgaande, geboren te Parijs den 4den April 1688, was een ijverig beoefenaar der sterrenkunde en in 1715 reeds lid der Académie. Czaar *Peter de Groote* riep hem in 1725 naar Rusland, waar hij tot 1747 bleef en een school voor sterrenkundigen stichtte. Daarna keerde hij naar Parijs terug, waar hij tot vrome dweperij verviel en den 11den September 1768 in armoede overleed. Zijn belangrijkst werk is: „Mémoire sur les nouvelles découvertes au nord de la mer du sud" (1753). Zijn „Mémoires pour servir à l'histoire et au progrès de l'astronomie, de la géographie et de la physique" (1738) bleven onvoltooid. Zijn „Avertissement aux astronomes sur l'éclipse annulaire du soleil que l'on attend le 25 juin" (1748) is een volledig overzicht van alle ringvormige zonsverduisteringen.

Ook 2 andere broeders, *Simon Claude* en *Louis*, hebben zich op het gebied der geschiedenis en op dat der ontdekkingsreizen verdienstelijk gemaakt, terwijl de vader van die 4 broeders, *Claude* genaaamd, een reeks van aardrijks-, geschied- en tijdrekenkundige werken geschreven heeft.

Digitized by Google

Delisle, *Léopold Victor*, een Fransch geschieden oudheidkundige, werd geboren den 24sten October 1826 te Valognes in het departement Manche. Hij bezocht de Ecole des chartes te Parijs, verkreeg daarna een betrekking bij de afdeeling handschriften der Nationale Bibliotheek aldaar, werd in 1871 directeur dezer afdeeling en in 1874 als *administrateur général* hoofd daarvan. Van zijn talrijke geschiedkundige en bibliografische geschriften vermelden wij: „Cartulaire normand de Philippe Auguste" (1852), „Catalogue des actes de Philippe Auguste" (1856), „Recueil des jugements de l'échiquier de Normandie au XIIIe siècle" (1860), „Rouleaux des morts du IXe au XVe siècle" (1866), „Histoire du château et des sires de Saint-Sauveur le-Vicomte" (1867), „Chronique de Robert de Torigni, abbé du mont Saint-Michel" (2dln., 1872—1874), „Mandements et actes divers de Charles V" (1874), „Les Bibles de Gutenberg" (1894), een nieuwe uitgave van: „Recueil des historiens de la Gaule et de la France", de voorrede van het „Monasticon Gallicanum" (2dln., 1871), een verhandeling over: „Le cabinet des manuscrits de la Bibliothèque nationale" (3 dln., 1868—1881), een „Inventaire des manuscrits du fonds latin" (5 dln., 1863—1871,) en een „Inventaire général et méthodique des manuscrits français" (dl. 1 en 2 1876—1878.)

Delitsch, *Otto*, een Duitsch aardrijkskundige, werd geboren den 5den Maart 1821 te Bernsdorf in Saksen, studeerde te Leipzig in de theologie en werd in 1850 leeraar aan de normaalschool aldaar. Hij bepaalde zich hoofdzakelijk bij de aardrijkskunde werd in 1866 privaatdocent en in 1874 buitengewoon hoogleeraar aan de universiteit te Leipzig en overleed aldaar den 15den September 1882. Hij redigeerde van 1869 tot 1878 het tijdschrift: „Aus allen Welttheilen" en schreef met *Vogel*: „Zur Geschichte der Sächsischen Landkarten" (1858). Ook bewerkte hij de 26ste en 27ste uitgave der: „Geographie für Schule und Haus" van *Stein* en bewerkte „Westindien" voor het: „Handbuch der Geographie und Statistik" van dien aardrijkskundige. Zijn laatste groote werk was „Deutschlands Oberflächen" (1880).

Delitzsch, *Franz*, een Duitsch godgeleerde, werd geboren te Leipzig den 23sten Februari 1813, studeerde aldaar, vestigde er zich als privaatdocent en ging in 1846 als hoogleeraar naar Rostock, in 1850 naar Erlangen en in 1867 naar Leipzig, waar hij den 4den Maart 1890 overleed. Hij was zeer ervaren in de Hebreeuwsche taal en letterkunde, zooals blijkt uit zijn: „Zur Geschichte der jüdischen Poesie" (1836), zijn uitgave van *Luzatto's* Hebreeuwsche bewerking van den „Pastor fido" van *Guarini* (1837), zijn „Anekdota zur Geschichte der mittelälterlichen Scholastik unter Juden und Moslemen" (1841), en het taalkundig boek „Jesurun" (1838). Hierop volgde een reeks van uitlegkundige geschriften op onderscheiden boeken des Ouden Verbonds (Habakuk, het Hooglied, Genesis, 3de druk, 1860, de Psalmen, Job,) verder „Biblisch-theologische und apologetisch-kritische Studien" (met *Caspari*, 2 dln., 1845—1848), „Vier Bücher von der Kirche" (1847), „Neue Untersuchungen über Entstehung und Anlage der kanonischen Evangelien" (1853), „System der biblischen Psychologie" (2de druk, 1861), „Handschriftliche Funde" (1861—1862, 2 stukken)", „Jesus und Hillel" (3de druk, 1879) „Jüdisch Handwerkerleben zur Zeit Jesu" (3de druk, 1878), „System der christlichen Apologetik' (1869), „Paulus des Apostels Brief an die Römer, aus dem Griechischen ins Hebräische übersetzt und aus Talmud und Midrasch erläutert" (1870), „Studien zur Enstehungsgeschichte der Polyglottenbibel des Ximenes" (3 dln., 1871—1886), „Ein Tag in Kapernaum" (3de druk, 1886,) „Durch Krankheit zur Genesung. Eine Jerusalemsche Geschichte der Herodierzeit" (1873), „Rochlings Talmudjude beleuchtet" (7de druk 1881), „Was A. Rohling beschworen hat und beschwören will" (2de druk, 1883), „Isis, Farbenstudien und Blumenstücke" (1888), „Ernste Fragen an die Gebildeten judäischer Nation" (2de druk, 1890), „Messianische Weissagungen in geschichtlicher Folge" (2de druk, 1898). Na een veertigjarigen arbeid verscheen in 1877 zijn levenswerk „Die Bücher des Neuen Bundes aus dem Griechischen ins Hebräische übersetzt" (11de druk, 1891).

Delitzsch, Johannes, een zoon van den voorgaande, werd in 1846 geboren en overleed in 1876. Hij schreef. „Lehrsystem der römischen Kirche" (1ste dl., 1875) en gaf *Ohler's* „Symbolik" uit.

Delitzsch, Friedrich, een Assyrioloog en broeder van den voorgaande, werd den 3den September 1850 te Erlangen geboren, werd in 1877 buitengewoon hoogleeraar te Leipzig, in 1893 gewoon hoogleeraar te Breslau en in 1899 te Berlijn. Hij schreef: „Assyrische Studien" (1ste dl., 1874), „Assyrische Lesestücke" (4de druk, 1900), „Wo lag das Paradies"? (1881), „Die Sprache der Kossäer" (1884), „Studien über indogermanisch-semitischen Wurzelverwandtschaft" (2de druk, 1884), „Prolegomena eines neuen hebräischen und aramäischen Wörterbuchs zum Alten Testament" (1886), „Assyrisches Wörterbuch zur gesamten bisher veröffentlichten Keilschriftlitteratur" (1887), „Assyrische Grammatik" (1889), „Beiträge zur Assyriologie und vergleichenden semitischen Sprachwissenschaft" (dl. 1—4, 1889—1902), „Beiträge zur Entzifferung und Erklärung der Kappadokischen Keilinschrifttafeln" (1893), „Assyrisches Handwörterbuch" (4 dln., 1894—1896), „Das babylonische Weltschöpfungsepos" (1896), „Die Entstehung des ältesten Schriftsystems oder der Ursprung der Keilschriftzeichen" (1897), „Babylon" (1901), „Das Buch Hiob" (1902) en het geruchtmakende „Babel und Bibel" (1902 en 1903). Sedert 1881 geeft hij met *P. Haupt* de „Assyriologische Bibliothek" uit.

Delius, *Nicolaus*, een Duitsch letterkundige, geboren te Bremen den 19den September 1813, heeft zich voorál verdienstelijk gemaakt door zijn geschriften over *Shakespeare*. Hij studeerde te Bonn en te Berlijn, vertoefde eenigen tijd in Engeland en in Frankrijk, en vestigde zich in 1841 als privaatdocent te Berlijn. In 1845 ging hij naar Bonn, waar hij in 1855 buitengewoon hoogleeraar werd en voorlezingen hield over het Sanskriet, de Engelsche letterkunde enz. Hij heeft een uitmuntende kritische uitgave geleverd van de werken van *Shakespeare* (7 dln., 1854—1861, en 5de druk, 1882 enz.) en reeds vroeger een van

Digitized by Google

„Macbeth" (1850). Verder schreef hij: „Die Tiecksche Shakespeare-Kritik" (1846), „Der Mythus von William Shakespeare" (1851), „Ueber das englische Theater zu Shakespeares Zeit" (1853), „Pseudo-Shakespearesche Dramen" (2 dln., 1856-1874), „Shakespeare-Lexicon" (1852), „Colliers alte handschriftliche Emendationen zum Shakespeare gewürdigt" en „Abhandlungen zu Shakespeare" (2 dln., 1889). *Delius*, die den 18den November 1888 te Bonn overleed, heeft zich ook door uitgaven van Oud-Romaansche werken verdienstelijk gemaakt.

Dellaria *Juss.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Acanthaceën*; het onderscheidt zich door een 4-deeligen kelk, waarvan de onderste en bovenste slip iets grooter en aan den voet gedeeld zijn, door een éénlippige bloemkroon met 3-lobbige lip, een hol, verdikt verhemelte met onverdeelden zoom, door tweemachtige helmdraden met éénhokkige, aan den rand gewimperde en met de helmdraden rechtstandig vergroeide helmknoppen en door een samengedrukte, 2-hokkige doosvrucht met een houtig middenschot en 4 hartvormige zaden. Het omvat heesterachtige klimplanten, die in de warme gewesten van Azië en Afrika aan den waterzoom groeien en in het oog loopen door haar langwerpige, golvend of hoekig ingesneden, gedoornde, glimmende bladeren. *D. ilicifolia Juss.* en nog een paar soorten komen voor in den Indischen Archipel.

Delia Robbia, een Italiaansche kunstenaarsfamilie. Zie *Robbia*.

Delleani, *Lorenzo*, een Italiaansch schilder, werd den 17den Januari 1840 te Pollone geboren. Hij ontving zijn opleiding aan de academie te Turijn. Zijn eerste werk was een episode uit de belegering van Ancona, dat gevolgd werd door „Ezzelino da Romano" (1863) en „Columbus" (1865). Van zijn werken, die meestal historische onderwerpen behandelen, vermelden wij nog: „Konradijn van Zwaben in het huis der Frangipangi", „Cromwell" (1870), „Wandeling aan den Arno", „Venetië in de 16de eeuw" (1873), „Kroning van Dogaressa Catarina Grimani" (1878). „Quies" (1881) wekte vooral veel bewondering, zoodat de schilder het vijf maal moest kopieëren. Verder dienen van zijn laatste werken nog genoemd te worden: „Processie van Fontanamora", „Honderdjarige schaduwen" en „Septembersneeuw".

Dellebarre, *Louis François*, een Fransch werktuigkundige, geboren te Abbeville in 1726, wijdde zich reeds vroeg aan natuurkundige onderzoekingen en vooral aan de verbetering van den microscoop. Hij slaagde hierin en gaf in 1771 te Leiden een geschrift in het licht, waarin hij de voortreffelijkheid van zijn microscopen boven die van al zijn voorgangers aanwees. Hij ging voort op den ingeslagen weg, las in 1777 in een vergadering der Académie te Parijs een uitvoerige verhandeling over dat onderwerp en verwierf daardoor veel roem. Ook gedurende zijn 12-jarig verblijf in ons land (1790—1802) werkte hij aan de verbetering van genoemd instrument, zoodat zijn werk door het Athenée te Parijs op hoogst eervolle wijze werd bekroond. Hij overleed in den onderdom van 80 jaren.

Dellinger, *Rudolf*, een Duitsch componist, werd geboren den 8sten Juli 1857 te Graslitz in Bohemen als de zoon van een vervaardiger van muziekinstrumenten, bepaalde zich aanvankelijk bij het bedrijf van zijn vader en bezocht in 1874—1879 het conservatorium voor muziek te Praag. Daarna werd hij klarinettist in het orkest van den stadsschouwburg te Brünn en in 1880 tweede kapelmeester aan dezen schouwburg. Nadat hij als kapelmeester was werkzaam geweest te Saaz, Eger, Warnsdorf, Praag, Salzburg en Czernowitz, werd hij in Mei 1883 benoemd tot kapelmeester aan den Karl Schultze stadsschouwburg te Hamburg; tegenwoordig is hij als zoodanig werkzaam in het Residenztheater te Dresden. Hij is bekend door het componeeren van verscheiden operettes, waarvan „Don Cesar" (1885), „Die Chansonnette" (1895) en „Jadwiga" (1902) veel succes hadden.

Dellingshausen, *Nicolai*, baron *von*, een Duitsch natuurkundige, werd geboren den 5den (17den) October 1827 te Kattentack in Estland, trad in Russischen krijgsdienst, studeerde vervolgens te Dorpat, Leipzig en Heidelberg en schreef: „Versuch einer speculativen Physik" (1851). Hij bekleedde verder aanzienlijke ambten in Estland en leverde nog: „Grundzüge der Vibrationstheorie der Natur" (1872), Beiträge zur mechanischen Wärmetheorie" (1874), „Die rationnellen Formeln der Chemie auf Grundlage der mechanischen Wärmetheorie" (2 dln., 1874), „Das Räthsel der Gravitation" (1880), „Die Schwere oder das Wirksamwerden der potentiellen Energie" (1884) en „Grundzüge zur kinetischen Naturlehre" (1897). *Dellingshausen* overleed in September 1896 te Riga.

Del Lungo, *Isidoro*, een Italiaansch letterkundige, lid der Accademia della Crusca te Florence en een der vier redacteuren van het Woordenboek, werd geboren den 20sten December 1841 te Montevarchi, ontving zijn opleiding te Cortona en Florence, studeerde in de rechten te Siena en Pisa en werd in 1862 hoogleeraar aan het gymnasium te Faenza, daarna te Casale, Siena en sedert 1868 te Florence. Behalve een reeks opstellen in tijdschriften, schreef hij: „Dino Compagni e la sua Cronaca" (3 dln., 1879—1880), „Versi" (1858), „Leggende del secolo XIV" (1862), „Prose volgari inedite e poesie greche e latine edite ed inedite di Angelo Poliziano" (1867), „Il Parini nella storia del pensiero italiano" (1870), „Scritti storici di Enrico Cangini" (1876), „La critica italiana dinanzi agli stranieri e all' Italia" (1877), „Dante nei tempi di Dante" (1888), „Pagine letterarie e recordi" (1893), „Florentia: uomini e cose del quattrocento" (1897) en „Da Bonifazio VIII ad Arrigo VII" (1899).

Dellys, een stad in het arrondissement Tisi-Usoe van het departement Algerië, ligt aan de kust van de Middellandsche Zee, 77 km. ten Oosten van de stad Algiers, waarmede het door een spoorweg verbonden is, aan den zuidelijken voet van kaap Bengut. Zij is verdeeld in een Moorsche en een modern Fransche wijk, wordt beschouwd als een gewichtig militair station en telt 14070, meest Mohammedaansche inwoners (1901). Men vindt er een moskee, een uitmuntende reede en een vuurtoren op Kaap Bengut. Er wordt een aanzienlijke handel gedreven in graan, wijn en olijven. Dellys was in ouden tijd het Rusuccurru der Romeinen, en van de door dezen gebouwde ves-

Digitized by Google

tingwerken zijn aan de westzijde der stad nog overblijfselen bewaard gebleven.

Delmas, *Jean François*, een Fransch zanger, werd in 1861 te Lyon geboren. Aan het conservatorium te Parijs behaalde hij in 1886 den eersten prijs voor zang en trad in datzelfde jaar voor het eerst op in de Opéra als Saint Bris in „Les Huguenots". Hij heeft o. a. rollen gecreëerd in „la Dame de Monsoreau" (1888), „Zaïre" (1889), „le Mage" (1891), „Lohengrin" (1891), „Salammbô" (1892), „die Walküre" (1893), „Thaïs" (1894), „Hellé" (1896), „die Meistersinger" (1897) en „la Burgonde" (1898). Vooral als *Wagner*-zanger is *Delmas* zeer bekend.

Delmenhorst is de naam van een ambt in het groothertogdom Oldenburg; het telt op ruim 320 v. km. (1900) 34898 inwoners. De hoofdplaats, die denzelfden naam draagt, ligt aan de Delme, een tak van de Wezer, telt (1900) 16579 inwoners en bezit een hoogere burgerschool, aanzienlijke fabrieken van aardewerk, tabakskerverijen enz., benevens 4 belangrijke paardenmarkten.

Delmont, *Déodat*, een Belgisch wis- en sterrenkundige en tevens schilder, werd geboren te St. Truien in 1581, was een leerling van *Rubens*, dien hij naar Italië vergezelde, trad in dienst van den paltsgraaf van Neuburg en later van den koning van Spanje en overleed den 16den November 1634. Tot zijn beste stukken behooren een „Kruisdraging" en een „Aanbidding der drie Koningen" in de Jezuïetenkerk te Antwerpen, en een „Verheerlijking van Christus" in het museum aldaar.

Delmotte, *Henri Florent*, een Belgisch archivaris en geleerde, werd geboren den 8sten Mei 1798 te Bergen (Mons) in Henegouwen, waar hij op 38-jarigen leeftijd, den 7den Maart 1836, overleed. Hij was eerst notaris te lande, volgde nadien zijn vader, *Philibert Delmotte*, als stadsbibliothecaris te Bergen, op; daarbij vervulde hij naderhand de functie van stadsarchivaris. Toen in 1830 de Belgische omwenteling uitbrak, betoonde hij zich een opgewonden voorstander van de scheiding der beide Nederlanden, later verwierf hij daarvoor la croix de fer; ook werd hij tot briefwisselend lid der Belgische academie benoemd. *Delmotte* was een snuffelaar, die met begeerigheid alle locale curiosa naspeurde, verzamelde en in kleine verspreide opstellen beschreef. Medailles, autografen, oudheden, gravures, zeldzame boeken hadden zijn grootste belangstelling; hij is een dier verzamelaars van documenten, zooals er in zijn tijd velen waren. In 1836 gaf hij een levensbeschrijving uit van *Orlando Lassus* (*Roland de Lattre*), den bekenden, van Bergen afkomstigen, musicus. Zijn vroege dood belette hem zijn plan, een „Biographie montoise" te bewerken en uit te voeren.

Delmotte, *Henri Philibert Joseph*, een Belgisch dichter, geboren den 14den Maart 1822 te Baudour in Henegouwen, studeerde in de rechten en was eenigen tijd in staatsdienst te Nivelles. Weldra echter keerde hij tot het ambteloos leven terug en vestigde zich te Brussel. Hij vervaardigde onderscheiden blijspelen, waarvoor hij de stof ontleende aan den middenstand in België. Eenige van deze zijn verschenen onder den titel van: „Comédies" (1873). Later gaf hij nog uit „Encore le théâtre national, par un homme de lettres" (Brussel, 1880), en overleed te Brussel, den 10den Juli 1884.

Deloche, *Jules Edouard Maxime*, een Fransch administrateur, werd in 1817 te Tulle geboren en bekleedde verscheiden administratieve betrekkingen in Algiers. In 1850 naar Parijs teruggeroepen, werd hij geplaatst aan het ministerie van Landbouw en Handel. Verder was hij voorzitter van de Société des antiquaires van Frankrijk en lid van de Académie des Inscriptions. Van zijn geschriften vermelden wij: „Cartulaire de l'abbaye de Beaulieu" (1859), „Description des monnaies mérovingiennes du Limousin" (1863), „Etudes sur la géographie historique de la Gaule et spécialement sur les divisions territoriales du Limousin au moyen âge" (1861—1864), „la Trustis et l'antrustion royale sous les deux premières races" (1873), „Des monnaies d'or au nom du roi Théodebert I" (1886—1888), „La procession dite de la lunade à Tulle" (1890) en „Etudes de numismatique mérovingienne" (1890). *Deloche* overleed den 12den Februari 1900 te Parijs.

Delolme, *Jean Louis*, een Zwitsersch rechtsgeleerde, werd geboren te Genève in 1740, werd advocaat in zijn geboorteplaats, doch wegens de aanvallen op zijn geschrift „Examen des trois points de droits" vertrok hij naar Engeland, waar hij in groote bekrompenheid verkeerde zonder eenigen onderstand te willen aannemen behalve eenig reisgeld, om in 1775 naar Zwitserland terug te keeren, waar hij den 16den Juli 1806 te Seewen overleed. Hij schreef het beroemde werk: „Constitution de l'Angleterre, où état du gouvernement anglais, comparé avec la forme républicaine et avec les autres monarchies d'Europe" (Amsterdam 1771, en later meermalen), dat in onderscheiden Europeesche talen is overgezet. Verder schreef hij „Parallel between the English government and the former government of Sweden" (1772), „History of the flagellants, or memorials of human superstition" (1782) en „An essay containing a few strictures on the union of Scotland with England" (1787).

De Long, *George Washington*, een Amerikaansch Noordpoolreiziger, werd den 22sten Augustus 1844 te New-York geboren. In 1873 deed hij een tocht naar de Noordelijke IJszee ter opsporing der „Polaris", en in 1879 was hij leider der Noordpoolexpeditie van *Bennett*, die zou trachten met het schip de „Jeannette" door de Beringstraat den Noordpool te bereiken. Reeds den 5den September 1879 zat het schip nabij de Herald eilanden in het ijs vast en dreef naar het N. W., waarbij de Jeannette- en Henrietta-eilanden ontdekt werden. Nadat het den 13den Juni 1881 door het ijs verpletterd was, trachtte de bemanning in drie booten de Noordkust van Amerika te bereiken. Daarbij werden den 28sten Juli de Bennetteilanden ontdekt; den 17den September bereikte *De Long* de Lenamonding; op den verderen tocht echter vonden hij en de zijnen, met uitzondering van twee mannen, die vooruit gezonden waren, den hongerdood (30 October 1881). De tweede boot was geheel verongelukt reeds voor de kust bereikt werd, en alleen de bemanning der derde boot bleef behouden. Eerst op 23 Maart 1882 vond *Melville* de overblijfselen van *De Long* en zijn dagboeken, welke laatste door

Digitized by Google

zijn weduwe werden uitgegeven in „The voyage of the Jeannette" (2 dln., Boston 1883).

Delord, *Taxile*, een Fransch publicist en volksvertegenwoordiger, werd geboren te Avignon den 25sten November 1815, bezocht het gymnasium te Marseille en werd daarop redacteur van den „Semaphore". In 1837 begaf hij zich naar Parijs, waar hij medewerker werd aan onderscheiden dagbladen („Vert-Vert", „Messager", „Charivari", „Siècle" en „Avenir national"). Na den Fransch-Duitschen Oorlog werd hij gekozen tot afgevaardigde naar de Nationale Vergadering, waar hij van 1871 tot 1876 optrad als verdediger der republikeinsche beginselen. Hij overleed den 6den Mei 1877. Hij schreef o. a. „La fin de la comédie" (1864), „Physiologie de la Parisienne" (1871), „Matinées littéraires" (1860), en „Histoire du second Empire" (6 dln., 1868—1875).

Delorme, *Philibert*, een Fransch bouwkundige, werd geboren te Lyon omstreeks het jaar 1515. Reeds vroeger begaf hij zich naar Italië, doch in 1542 riep kardinaal *Du Bellay* hem naar Parijs en bracht hem in betrekking met *Hendrik II*, voor wien hij de plannen maakte voor de kasteelen te Anet en te Meudon, terwijl hij vervolgens voor *Catarina de Medici* het paleis der Tuilerieën bouwde, waarvan hij gouverneur werd. Hij had grooten invloed op de ontwikkeling der bouwkunst, overtrof al zijn tijdgenooten in het bouwen van koepels en gewelven, en schreef: „Nouvelles inventions pour bien bâtir" (1561), benevens een „Traité d'architecture (1567)" in 9 boeken. *Delorme* overleed den 8sten Januari 1570 te Parijs.

Delorme, *Marion*, een beruchte courtisane, werd geboren in 1611 in een dorp van het departement Châlons-sur-Marne, onderscheidde zich door haar ongemeene schoonheid en ging naar Parijs, waar zij zich aan een lichtzinnige levenswijze overgaf. Tot haar talrijke minnaars behoorden de hertog *van Buckingham*, de grootstalmeester *Cinq Mars*, de onder-intendant van Financiën *d'Emery*, naar wien zij zich „madame la surintendante" noemde, de president *Chévry*, ridder *de Grammont*, hertog *de Bressac*, en de maarschalken *d'Albret*, *de la Meilleraye* en de *de la Ferté-Senneterre*. De jeugdige *Cinq-Mars* wilde volstrekt met haar huwen, zoodat zijn moeder zich naar *Richelieu* begaf met het dringend verzoek, haar zoon achter de grendels te plaatsen, waartoe de kardinaal aanstonds bereid was, omdat hij zelf tot de aanbidders van *Marion* behoorde. In de dagen der Fronde was haar huis het vereenigingspunt der misnoegden. Nadat *Mazarin* de prinsen *Gondé* en *Conti* in de gevangenis had laten werpen, wilde hij ook *Marion* in hechtenis doen nemen, wat zij echter door zelfmoord ontkwam (1650). — De sage vermeldt, dat *Marion* het gerucht van haar dood verspreid heeft, om naar Engeland te ontsnappen, waar zij achtereenvolgens met een lord, een rooverhoofdman en een ambtenaar van financiën gehuwd en in 1706 — volgens anderen in 1741 — gestorven zou zijn. *Victor Hugo* heeft deze vrouw tot de hoofdpersoon gemaakt van een beroemd drama, *Alfred de Vigny* beschreef haar lotgevallen in zijn roman „Cinq Mars".

Delorme, *Pierre Claude François*, een Fransch historieschilder, werd geboren te Parijs den 28sten Juli 1787, genoot het onderwijs van *Girodet* en bestudeerde te Rome de meesterstukken van *Raffaël* en *Michelangelo*. Hij onderscheidt zich door correctheid van teekening, door een grootsche compositie en een uitmuntend coloriet. Tot zijn beste doeken behooren: „De dood van Abel", „De dood van Leander", „Hero en Leander", „De opwekking van het dochtertje van Jaïrus", „Cephalus en Aurora", „Amor en Psyche" en „Hector, aan Paris zijn verwijfdheid verwijtend". *Delorme* overleed den 8sten November 1859 te Parijs.

Delos, thans *Delopulo* of *Mikra Dilos*, is een klein, uit graniet bestaand eiland in de Aegeïsche Zee met een oppervlakte van ongeveer 3 v. km., en was in de dagen der Oudheid beroemd als het toevluchtsoord van *Leto* en de geboorteplaats van haar kinderen *Apollo* en *Artemis*, waar de dienst van dien god zeer in eere gehouden werd. Men beschouwde het om die redenen als het middelpunt der Cycladen. Ongeveer in het midden van het eiland verheft zich de berg Cynthus, waarnaar *Apollo* wel eens *Cynthius* of *Artemis Cynthia* genoemd werd. Aan de westelijke helling van dien berg vindt men de overblijfselen van een schouwburg, en aan den voet die van den grooten tempel van *Apollo*, welke, in Dorischen stijl opgetrokken en van marmer van Paros gebouwd, talrijke feestvierders in zijn zuilengangen vereenigde. Ten noordoosten van dien tempel lag de stad Delos, en ook hiervan ziet de bezoeker nu nog de fundamenten. Het eiland was tevens geruimen tijd het vereenigingspunt van een Bond der Ionische Staten, zoodat er jaarlijks feestelijke vergaderingen werden gehouden, en er ontstond allengs een bloeiende handel. Toen Athene groot en machtig was, bevond zich het bestuur over den tempel in de handen van zijn ingezetenen, en *Perikles* verordende zelfs, dat op Delos niemand mocht geboren worden of sterven. Het eiland werd in 87 v. Chr. verwoest door *Menophanes*, den veldheer van *Mithridates*, die de mannen doodde en de vrouwen en kinderen als slaven verkocht. Thans wordt het slechts tijdelijk bezocht door visschers en zwervende herders. Het eiland telt (1896) 67 inwoners.

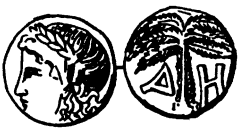

Oude munten van Delos.

Dit eiland is voorts beroemd gebleven door het *Vraagstuk van Delos*. Gedurende een pest werd het orakel van *Apollo* aldaar geraadpleegd. Het antwoord was, dat men het altaar in den tempel verdubbelen moest. Dit geschiedde, maar de ziekte nam niet af, en toen men naar de oorzaak daarvan vroeg, vernam men, dat de bloote verdubbeling niet voldoende werd geacht, maar dat de teerling of kubus, die het altaar vormde, door een kubus van dubbelen inhoud moest worden vervangen. Zoo ontstond het vraagstuk, dat aldus luidt: „Een kubus te vervaardigen, wiens inhoud het dubbele is van dien van een gegeven kubus". Onderscheiden wiskundigen der Oudheid hebben getracht dit vraagstuk op te lossen, dat bij de tegenwoordige ontwikkeling der algebra geenerlei moeilijkheid meer oplevert. Is a de zijde van den gegeven en x die van den ge-

Digitized by Google

zochten kubus, en is de verhouding van de inhouden der beide kuben als $1 : m$, dan heeft men, daar de inhouden van dergelijke lichamen tot elkander staan als de 3de machten der overeenkomstige zijden:

$1 : m = a^3 : x^3$, of $x = \sqrt[3]{ma^3} = a\sqrt[3]{m}$.

Intusschen kan men het vraagstuk, als van den derden graad, niet met rechte lijn en cirkel oplossen. Dat zulks door middel der kegelsneden geschieden moet, verklaarde reeds *Menechmus*, een leerling van *Plato*. *Descartes* gebruikte daartoe den parabool met den cirkel; men kan zich ook van den parabool en den cirkel, van den hyperbool en den cirkel, of van 2 parabolen bedienen. Is de zijde van den gegeven kubus $= a$, dan is die van den kubus met dubbelen inhoud $= 1{,}259921a$.

Delos, Vraagstuk van. Zie *Delos*.

Delphi, in het Grieksch *Delphoi*, een stad in het zuidwestelijk gedeelte van het Oud-Grieksche landschap Phocis, aan den voet van den Parnassus en aan de helling van een diepe kloof, waar de Pleistos (thans Xeropotami) doorheen stroomt, is haar naam verschuldigd aan een smalle spleet, (δελφύς = moederschoot), waaruit geestvervoerende dampen opstegen, die de priesteressen, aanvankelijk van *Gaia*, *Poseidon* en *Themis*, later van *Apollo*, orakeltaal deden spreken. De sage vermeldt, dat *Apollo*, nadat hij er den draak *Python* gedood had, zich in de gedaante van een dolphijn in zee stortte, een schip uit Kreta naar de kust van Phocis loodste, in de gedaante van een jongeling aan wal stapte en aan de Kretensers beval, er een tempel te bouwen, waar de menschen zijn voorspellingen zouden vernemen. Weldra was het heiligdom beroemd, en het Amphiktyonenverbond nam het onder zijn bescherming en koos Delphi (naast den tempel van *Demeter*) tot zijn vergaderplaats. De stichting van den tempel te Delphi wordt toegeschreven aan *Agamedes* en *Trophonios*, en men vindt dien reeds in de gedichten van *Homerus* vermeld. Aanvankelijk was Delphi onderworpen aan de naburige stad Krisa, doch de Amphiktyonen maakten daaraan een einde door den eersten Heiligen Oorlog, die met de verwoesting der overheerschende stad eindigde. Verder werden te Delphi volkspelen (Pythische) gehouden op groote schaal, en men deed de hiervoor noodige gebouwen verrijzen. De tempel van *Apollo* werd in 548 v. Chr. een prooi der vlammen, doch geheel Griekenland leverde bijdragen, om dien weder te doen opbouwen. Hiermede belastte zich de aanzienlijke, uit Athene verdreven familie der *Alkmaeoniden*, en het nieuwe gebouw verrees, naar het plan van den architect *Spintharos* van Korinthe, in Dorischen stijl met een façade van marmer uit Paros. In 478 was de tempel gereed. In den voorhof stonden de spreuken der zeven wijzen γνῶθι σεαυτόν (ken u zelven) μηδὲν ἄγαν (in niets te veel) enz. In het binnenste van den tempel stond een kegelvormig blok marmer, dat voor het middelpunt (ὀμφαλος = navel) der aarde gehouden werd. Na de Perzische oorlogen werd deze tempel door Attische kunstenaars van buiten met beeldhouwwerk versierd (zie de afb.). De overmoedige burgers van Delphi rukten met behulp der Spartanen in 448 zich los van het Phocisch verbond, werden er eerst weder aan onderworpen, maar zagen bij den vrede van Nicias (421 v. Chr.) hun staat door de Atheners als onafhankelijk erkend. Zij behielden hun vrijheid, met een korte tusschenpoos (2de Heilige Oorlog, 355—346), tot aan den laatsten tijd der Romeinsche heerschappij, doch tegelijk met het heidendom verdween ook de aloude godspraak.

Tempel van Delphi: *Latona*, *Artemis* en *Apollo*. (Bas-reliëf in het Louvre).

Heden ten dage verheft zich op de plaats van den voormaligen tempel het dorp Kastri, waardoor het doen van opdelvingen niet weinig werd belemmerd. Ter wille daarvan heeft de Ecole d'Athènes gedaan gekregen, dat het dorp ontruimd werd. Reeds hadden vroegere opgravingen tot het vinden van talrijke inschriften en fundamenten geleid. Zoo heeft men den onderbouw van den in Dorischen stijl opgetrokken tempel, de muren van den peribolos (het heilige der heiligen) en daarbinnen, ten N. van den tempel, de heilige bron Kassolis, de verzamelplaats, die door *Polygnotus* met schitterende muurschilderingen versierd was, het theater, de fundamenten van een stoa (marktplein) en een ommuurde ruimte, waarschijnlijk de pylaia, de verzamelplaats der Amphiktyonen enz. gevonden. Bij de door de Fransche regeering in 1893 opnieuw begonnen opgravingen werd de geheele peribolos met den Apollotempel, schatplaatsen en wijgeschenken blootgelegd. Verrassend waren de vondsten aan overblijfselen van beeldhouwwerken, metopen en friezen, die aan de schatplaatsen der verschillende staten toebehoorden. Zij verschaffen ons proeven van de archaïstische kunst tot den tijd der Perzische oorlogen in lange samenhangende rijen, zooals men die tot dat oogenblik niet kende. Verder vond men nog vele inscripties, en wat vooral zeer belangrijk is, hymnen van *Apollo* met muziek en tekst, in steen gehouwen, die voor het eerst materiaal gaven voor de geschiedenis der antieke muziek.

Het *orakel te Delphi* vervult een belangrijke rol in de geschiedenis van oud-Griekenland; het was een werktuig in de handen der priesters, die de „Pythia", een bejaarde vrouw, die zich door een dronk uit de gewijde bron en door het kauwen van laurierbladeren op haar taak had voorbereid en in een schier ongenaakbaar hol (adyton) achter in den tempel op een drievoet boven gemelde aardspleet gezeten was, in kunstmatige opgewondenheid allerlei wartaal deden spreken, welke zij in verzen brachten en waaraan zij een meer bepaalde beteekenis gaven. Zulke verzen werden

Digitized by Google

als godspraken aan het volk of aan de raadvragenden verkondigd. Aanvankelijk geschiedde dit slechts eenmaal 's jaars, alsmede bij het verschijnen van vorsten of staatsgezanten, die groote geschenken brachten, later elke maand.

Delphi, *Orakel van.* Zie *Delphi* en *Orakel.*

Delphinen noemt men de ooren of handvaten van kanonnen, en in ouden tijd gaf men dien naam aan zware massa's, die men op oorlogschepen aan den mast ophing, om ze vandaar op vijandelijke vaartuigen te werpen en die zwaar te beschadigen of te doen zinken.

Delphinium of *ridderspoor* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Ranunculaceeën*; het onderscheidt zich door onregelmatige bloemen met een 5-bladerigen kelk, waarvan het bovenste blad gespoord is, door 4 bloembladeren, waarvan de 2 bovenste gespoord zijn, door eene niet behaarde vrucht, die een langen stijl op haar top draagt en veelal eenigszins stekelharige zaden bevat. Het omvat 1- of 2-jarige overblijvende planten met handnervige bladeren en is in veel soorten in Oostelijk-Europa, Siberië en Noord-Amerika vertegenwoordigd. Tot de merkwaardigste behooren: *D. Ajacis L.* met een onbehaarden stengel ter hoogte van 3 palm tot 1 m., met sterk gedeelde bladeren en dichtebloemtrossen van verschillende kleuren; *D. Consolida L.*, de *veldridderspoor*, die ook in ons vaderland groeit, met een vertakten stengel ter hoogte van 0.60 m. en met trosvormig gerangschikte bloemen van blauwe kleur; *D. Staphysagria L.*, met een stijven, wolligen stengel, 5- tot 7-deelige bladeren en kortgespoorde bloemen met lange bloemstelen: het zaad bevat het scherpe alkaloid: delphine. Wij geven een afbeelding van

Delphinium Staphysagria.

die plant op $^1/_3$ der natuurlijke grootte. Van de sierplanten vermelden we *D. grandiflorum L.*, *D. sulphureum* Bois et Hauss., *D. nudicaule* en *D. chinensis.*

Door kruising en selectie zijn een aantal zeer fraaie hybriden in den handel gebracht, die onberispelijk gevormde trossen voortbrengen met de teerste en tegelijk meest heldere en zuivere kleuren van wit tot het donkerste indigo en zacht rose tot roodpurper-lila. Voor snijbloemencultuur en voor beplanting tusschen heesters zijn de Delphinia zeer aan te bevelen.

Tot de fraaiste variëteiten behooren: *D. lileacina, D. Duc of Connaught, Mons. Labori, Beatrice Kelway* en *Wodan.*

De bloemisten Kelway in Engeland en W. v. Veen te Leiden kunnen beschouwd worden als de meest verdienstelijke Delphinium-kweekers.

Delphinus de Latijnsche benaming voor *Dauphijn* en *Dolfijn.* Zie aldaar.

Delpino, *Federigo*, een Italiaansch plantkundige, werd geboren den 27sten December 1833 te Chiavari in de provincie Genua, studeerde aan de universiteit te Genua in de wis- en natuurkunde, deed tot herstel zijner gezondheid in 1851 een botanische reis naar Konstantinopel en Odessa, bekleedde daarna een ambtenaarsbetrekking en beoefende tevens de plantkunde. In 1871 werd hij hoogleeraar in de natuurlijke historie aan de academie voor boschcultuur te Vallombrosa, deed in 1873 met het fregat „Garibaldi" een reis om de wereld, maar verliet dit vaartuig te Rio de Janeiro en keerde in 1874 terug naar Italië, waar hij in 1875 hoogleeraar werd in de botanie te Genua en in 1894 te Napels. Van zijn geschriften vermelden wij: „Sugli apparecchi della fecondazione nelle piante antocarpee" (1867), „Ulteriori osservazioni sulla dicogamia nel regno vegetale", „Teoria generale della fillotassi" (1883) en „Funzione mirmecofila nel regno vegetale" (2 dln., 1886—1888).

Delpit, *Edouard*, een Fransch schrijver, werd in 1844 te Nieuw-Orleans geboren, studeerde in Frankrijk, liet zich daar naturaliseeren, werd in 1873 onder-prefect in Nérac, maar wijdde zich spoedig geheel aan de letterkunde en redigeerde de „Union nationale" te Montpellier. Hij schreef den dichtbundel „Les Mosaïques" (1871), de tooneelspelen „La sentinelle" (1871) en „Constantin" (1877) en de romans „Les théories de Tavernelle" (1883), „Les répressailles de la vie" (1883), „Le supplice d'une mère" (1885), „La revanche de l'enfant" (1885), „Cathérine Levallier" (1887), „Paule de Brussange" (1887), „La vengeance de Pierre" (1888), „Chaîne brisée" (1890), „Yvonne" (1890), „Plein cœur" (1891), „Bérangère" (1892), „Marcienne" (1894), „Cœur déçu" (1896), „Sans merci" (1898), „Sang de Corsaire" (1898) en „Le Talion" (1899).

Delpit, Albert, broeder van den voorgaande en Fransch roman- en tooneelschrijver, werd geboren den 30sten Januari 1849 te New Orleans in Amerika en wijdde zich reeds vroeg aan de beoefening der letterkunde. Hij was eerst medewerker aan de door *Alexandre Dumas* gestichte dagbladen: „Le Mousquetaire" en „D'Artagnan". Daarna vervaardigde hij gedichten, die door de Fransche Académie werden bekroond, zooals: „Eloge de Lamartine" (1869), „L'Invasion" (1871) en „Le repentir, ou récit d'un curé de campagne" (1873). Van zijn tooneelstukken vermelden wij: „Robert Pradel" (1873), „Jean-Nu-Pieds" (1875), „Le message de Scapin", „Les chevaliers de la patrie" (1876) en „Le fils de Coralie" (1880) (ook in

Digitized by Google

het Nederlandsch in den Amsterdamschen schouwburg opgevoerd en in 1905 bij het Rotterdamsch Tooneelgezelschap). Tot zijn romans behooren: „Les compagnons du roi" (1873), „La Vengeresse" (1874), „Jean-Nu-Pieds" (1874), „Le mystère du Bas-Meudon" (1876), „Les fils de joie", „Le dernier gentilhomme" (1877), „La famille Cavalié" (1878), „Le mariage d'Odette" (1880), „La Marquise" (1882), „Solange" (1885), „Thérésine" (1888), „Toutes les deux" (1889) en „Belle-Madame" (1892). Zijn vaderlandsche gedichten werden in 1891 door de Académie bekroond. *Delpit* overleed den 4den Januari 1893 te Parijs.

Delprat, *Daniël*, een Nederlandsch staatsambtenaar, werd geboren te Amsterdam den 15den Augustus 1758, studeerde te Leiden en te Amsterdam in de godgeleerdheid en werd achtereenvolgens beroepen tot predikant bij de Waalsche gemeente te Zutfen, te Utrecht en te 's Gravenhage. Wegens zijn bedrevenheid in de Fransche taal werd hij ten tijde van koning *Lodewijk* bekleed met de betrekking van secretaris-generaal bij het departement van Buitenlandsche Zaken en na 1813 benoemd tot geheimschrijver bij gemeld departement, en bleef dit tot aan zijn overlijden, den 27sten Mei 1841. Inmiddels had hij ook de evangelieprediking geenszins laten varen en bemoeide zich vol ijver met de zaken der Hervormde Kerk. Hij was hofkapelaan van prinses *Marianne* der Nederlanden en ontving zijn emeritaat in 1827. Koning *Willem I* benoemde hem in 1817 tot ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw. Wij kennen van hem geen ander geschrift dan een: „Eloge de Mr. de la Saussaye", geplaatst voor de uitgave van diens „Sermons" (1817).

Delprat, Guillaume Henri Marie, een Nederlandsch godgeleerde en geschiedvorscher, en zoon van den voorgaande, werd geboren te 's Gravenhage, den 2den November 1791, ontving zijn opleiding eerst op een school te Berlijn, toen aan het Gymnasium Erasmianum te Rotterdam, vervolgens aan de hoogeschool te Leiden en legde zich, behalve op de theologie, vooral toe op de geschiedenis des vaderlands. In 1812 werd hij proponent en bekleedde achtereenvolgens de betrekkingen van hulpprediker te Rotterdam en van predikant bij de Waalsche gemeente, eerst te Leeuwarden en daarna te Rotterdam, werd in 1850 emeritus en overleed den 4den Januari 1871. Hij was tevens van 1833 tot 1857 schoolopziener. Hij was ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw.

Talrijk zijn de geschriften van dezen onvermoeiden geschiedvorscher, talrijk vooral zijn opstellen, in verschillende tijdschriften geplaatst. In 1819 werd zijn verhandeling: „Over den voortgang en de uitbreiding der boekdrukkunst", 10 jaren later die over: „De broederschap van Geert Groote" door het Utrechtsch Genootschap met goud bekroond. Veel merkwaardigs vindt men verder van zijn hand in de „Konst- en Letterbode", in het „Jaarboek der Koninklijke Academie van Wetenschappen", in „Nijhoff's Bijdragen", in het „Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis", in de „Werken der Nederlandsche Maatschappij van Letterkunde", in de „Vaderlandsche Letteroefeningen", in „De Gids" enz. Bovendien gaf hij met *U. A. Evertsz* de „Mémoires" van *Sicco van Goslinga* in het licht en bezorgde een uitgave van 46 brieven van *Justus Lipsius*. Algemeen wordt erkend, dat deze ijverige geleerde zich jegens zijn kerkgenootschap, jegens het onderwijs en bovenal jegens de vaderlandsche geschiedkunde zeer verdienstelijk heeft gemaakt.

Delprat, Izaäc Paul, een broeder van den voorgaande, wiskundige en militair ingenieur, werd den 25sten November 1793 geboren te 's Gravenhage. In 1810 aangenomen als kadet aan de koninklijke militaire school te 's Gravenhage, werd de jeugdige *Delprat* bij de inlijving van ons vaderland bij Frankrijk als élève op de school van Bruggen en Wegen te Parijs overgeplaatst. Toen het uur der bevrijding sloeg, benoemde hem het Algemeen Bestuur der Nederlanden den 14den December 1813 voorloopig tot 2de luitenant-ingenieur, in welken rang hij den 16den Maart 1814 bevestigd werd. Na in 1813 bij de blokkade van Naarden en in het begin van 1814 in Frankrijk onder den prins *van Oranje* te hebben dienst gedaan, kwam hij in aanmerking voor het militair onderwijs en betrad den 1sten Mei 1814 als adsistent bij de artillerie- en genieschool te Delft een loopbaan, welke hem een grooten naam verzekerd heeft. Allengs opgeklommen tot kapiteiningenieur, werd hij bij de oprichting van de koninklijke Militaire Academie te Breda in 1823 daarbij provisioneel geplaatst als hoogleeraar in de wis- en natuurkunde, en hoewel hij bij de opheffing van die pas ontluikende instelling tengevolge van de afscheuring van België, in 1830 en 1831 in de Citadel van Antwerpen weder als militair-ingenieur optrad, zoo werd hij in 1832 toch opnieuw belast met een betrekking van meer vreedzamen aard, namelijk met die tot opleiding en vorming van de tijdelijk bij het koninklijk instituut voor de Marine te Medemblik geplaatste kadets van het wapen der genie. Hier bleef hij werkzaam tot in 1836, toen hij bij de wederoprichting van de koninklijke Militaire Academie te Breda aldaar als 2de commandant naast zijn boezemvriend, den toenmaligen luitenant-kolonel *H. G. Seelig* (zie aldaar) optrad en met dezen het militair onderwijs hier te lande allengs op een standpunt bracht, waarbij het een hoogst eervolle plaats in vergelijking met elders innam. Met de commandeurskruisen der orde van den Nederlandschen Leeuw en van die der Eikenkroon begiftigd en gaandeweg bevorderd tot kolonel-ingenieur, meende *Delprat* wegens teleurstelling in rechtmatige verwachtingen bij de aftreding van den gouverneur der Academie (*Seelig*) in 1852 ook op ontheffing uit zijn betrekking van kommandant dier instelling te moeten aandringen. Zij werd hem op de meest eervolle wijze bij koninklijk besluit van den 25sten October 1852 verleend, en sedert vestigde hij zich te 's Gravenhage, waar hij, aanvankelijk als adviseur den minister van Oorlog ter zijde staande en tevens als Lid van het Comité van Defensie werkzaam, in 1854 tot lid van de 2de Kamer der Staten-Generaal verkozen werd, terwijl hij zich in 1858 tot den rang van generaal-majoor zag bevorderd. Steeds behoorende tot die leden, welke zich door werkzaamheid in de sectiën onderscheiden, verzocht hij in 1862 niet meer voor een herkiezing in aanmerking te ko-

Digitized by Google

men, en wijdde zich sedert uitsluitend aan de bevordering van wetenschap en kennis door niet alleen voortdurend met grooten ijver en scherpzinnigheid den bloei van de Koninklijke Academie van Wetenschappen en van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs te behartigen, maar tevens door zich steeds te doen kennen als de talentvolle, niet minder welwillende dan belangelooze vraagbaak van rijk en gemeente in de neteligste vraagstukken der wetenschap. Hij overleed te 's Gravenhage den 14den Mei 1880. Mag hij als directeur der studiën aan de Koninklijke Militaire Academie zich door een zeldzaam veelzijdige ontwikkeling en een levendig begrip van de eischen eener maatschappelijke opleiding hebben gekenmerkt, in zijn veelvuldige geschriften wist hij zich als diepzinnig wiskunstenaar algemeene waardeering te verschaffen. Behalve op tal van bijdragen in de werken van verschillende geleerde genootschappen en op zijn doorwrochte verhandelingen over: „De drukking van aarde tegen bekleedingsmuren", „De weerstand van balken en ijzeren staven", en „De gedaante der gewelven en de afmetingen hunner rechtstanden" mag ons land met recht roem dragen op zijn leerboeken over „Statica", „Dynamica" en „Werktuigkunde", van welke alle, alsmede van voornoemde verhandelingen, meer dan één druk in het licht verscheen.

Delprat, Theodore Albert Felix, jongste broeder van den voorgaande, werd geboren te s'Gravenhage, den 12den Mei 1812. Als generaal-majoor der artillerie is hij in 1872 korten tijd bekleed geweest met de portefeuille van Oorlog en heeft het gedwongen kerkgaan der militairen afgeschaft. Hij heeft onderscheiden artikelen geleverd in den „Konst- en Letterbode" en is met *Brutel de la Rivière* de bewerker eener Nederlandsche uitgave van de „Mechanica" van *Delaunay*. Hij ontving verschillende binnen- en buitenlandsche ridderorden.

Del Rio, *Louis*, een Nederlandsch geleerde, werd geboren te Antwerpen den 17den Mei 1550, studeerde te Parijs, Douai en Leuven in de rechten en werd achtereenvolgens lid van den Hoogen Raad van Brabant, vice-kanselier, procureur-generaal en secretaris van den Geheimen Raad te Brussel. In 1580 deed hij afstand van laatstgenoemde betrekking, voegde zich in Spanje bij het genootschap der Jezuïeten en was na zijn terugkeer hoogleeraar in de talen, wijsbegeerte en godgeleerdheid aan onderscheiden hoogescholen. Hij overleed den 29sten October 1608. Behalve eenige geleerde werken, zooals: „Opus Marianum" (1607), „Commentarius rerum in Belgia gestarum a P. Henriques, comite Fontano", enz., schreef hij de beruchte: „Disquisitiones magicae", waarin hij de grootste ongerijmdheden van hen, die aan tooverij gelooven, als onbetwistbare waarheden voorstelt, een werk, dat tot de vreeselijkste terechtstellingen van heksen en toovenaars aanleiding heeft gegeven.

Delta noemt men elk stuk land, dat door aanen opslibbing aan den mond eener rivier gevormd is. Deze naam werd het eerst gegeven aan het driehoekige stuk land tusschen de mondingsarmen van den Nijl, zooals uit den naam *Delta* — de Griekse hoofdletter Δ — blijkt. Ten onrechte werd met het oog op de Nijldelta vroeger veelal beweerd, dat een delta steeds door rivierarmen moet ingesloten zijn en een min of meer driehoekige gedaante hebben. De vorm, zoowel als de riviersplitsing, is een toevallig, geen noodzakelijk kenmerk. Zoo vormt de Ebro een delta, hoewel zij slechts één mond bezit, terwijl omgekeerd de Cooperrivier in Australië) zich wèl vertakt en toch geen delta vormt.

De stroomsnelheid der rivieren wordt naar de monding toe wel steeds geringer, maar toch zetten zij zich in de zee of het meer, waarin zij uitmonden, nog een eind weegs voort, somtijds zelfs tot op aanzienlijken afstand van de kust, doordat het zoete rivierwater zich over het zoute zeewater uitspreidt en slechts langzaam er mede vermengt; zoo bijv. is de Kongo nog 23 km. van de kust een zuivere zoetwaterstroom en 40—50 km. verder nog niet geheel zout. Het gevolg is, dat de vaste stoffen, welke het rivierwater medevoert, in zee worden gedragen en aldaar, evenals in sommige riviermonden, zand- en modderbanken vormen. Deze kunnen zoodanig aangroeien, dat zij boven water uitsteken en met de kust samengroeien, waardoor een delta gevormd is. Het proces wordt zeer in de hand gewerkt als uit de vaste stoffen, die de rivier aanvoert, op eenigen afstand voor haar monding een dam of *schoorwal* ontstaat. In sommige gevallen ontstaan uit deze laatste een of meer langwerpige eilanden, in andere gevallen hecht hij zich aan de kust vast en wordt alsdan *landtong* (nehrung, flêche, lidi, peresip) geheeten. Steeds echter zal daardoor een ondiep en ondieper wordend deel der zee worden afgesloten, dat als haf, (strandmeer, lagune, étang, liman, albufera) wordt aangeduid. Hierin komt het water spoediger tot rust, de vaste stoffen bezinken sneller en blijven derhalve vlak bij de kust liggen, steken dan ook spoediger boven het water uit.

Doordat hoog water op de rivier grover bestanddeelen aanvoert dan laagwater, vertoont een delta somtijds verschillende lagen; in de zee liggen deze bijna of geheel horizontaal, in meren kunnen ze tot 35° hellen. Ook drijfhout benevens dierlijke overblijfselen nemen wel eens deel aan de vorming van een deltabodem. In enkele ontwikkelen deze organische bestanddeelen zooveel gassen, dat ze koude slijk- of gasvulkanen doen ontstaan, zooals de *mudlups* (zie aldaar) der Mississippidelta. De dikte der delta's loopt zeer uiteen: bij den Nijl 15, bij den Rijn 60, bij de Rhône 100, bij de Po 173 m. Menigmaal omsluit een delta streken, welke er niet toe behooren, zoo bijv. die van den Beneden-Rijn de Veluwe, de Utrechtsche heuvels en het Gooi, de duinstreek van Holland, benevens al het laagveen van Holland en Utrecht. Omgekeerd hebben delta's somtijds diep naar binnen gaande inhammen der zee gevuld, bijv. de Mississippi, welker delta tot den Ohiomond reikt, en de Hoang-ho, die de geheele Chineesche laagvlakte heeft geschapen, elders steken zij sterk in zee vooruit, zooals die van Po, Ebro, Lena en Mississippi, na de inhammen, waarin zij oorspronkelijk uitmondden, te hebben doen verdwijnen. Zoo zijn (zie de afb. der Po-delta) de lagune van Venetië en die van Chioggia, waarin slechts kleinere rivieren uitmonden, nog maar ten deele gevuld, terwijl daarentegen de oude Po-Etsch lagune reeds geheel dicht ge-

Digitized by Google

slibd is, en ten O. van de oude lido, die nog zichtbaar is in duinenrijen, welke de lidi van Chioggia en van Venetië met elkander verbinden, is reeds een aanzienlijk deel der delta verder in zee uitgebouwd. Zelfs heeft men de Brenta zuidwaarts moeten afleiden, om het verder dichtslibben der lagune van Venetië te voorkomen.

De aanwas der delta's kan zeer verschillend zijn al naar gelang de rivier meer of minder vaste stoffen in zee brengt en de zee min of meer diep is. Ook positieve en negatieve niveauveranderingen (zie aldaar) kunnen daarop veel invloed hebben. De Nijldelta wast gemiddeld jaarlijks slechts 4 m. aan, de Podelta van 1600 — 1804 daarentegen 70 m., de Terekdelta 500 m.; daarentegen wordt de Narentadelta (door daling van den bodem) kleiner. Als naburige delta's sterk aangroeien, kunnen zij samengroeien, zooals die van Rijn, Maas en Schelde of van Ganges en Brahmapoetra. Kleine rivieren kunnen door dien aanwas in zijrivieren van een grooten stroom veranderd worden, zooals de Proeth van den Donau.

Reeds werd opgemerkt, dat delta's ook in meren kunnen optreden, bijv. van den Rijn in het Bovenmeer, van de Rhône in het Meer van Genève; ook kunnen zij een meer in tweeën splitsen. Zoo werd het meer der Aare door de Lütschine in het Brienzer en Thuner Meer verdeeld. Voortgaande deltavorming kan zelfs meren doen verdwijnen; zoo zijn de tegenwoordige bekkens van Tulln en van Weenen stellig eenmaal meren geweest, doch zij werden langzaam door het Donauslib aangevuld.

Delta der Po.

Waarom de eene kust wel, de andere geen delta's vertoont, valt niet in het algemeen te zeggen. Zoo kan het gebeuren, dat het verval der rivier zóó gering is, dat zij geen noemenswaardige hoeveelheid vaste stoffen in zee brengt, dat omgekeerd een buitengewoon sterk verval en te sterke stroom de zwevende stoffen te ver in zee voeren, dat sterk werkende getijdenstroomen de riviermonding zuiveren, dat een sterke zeestroom de vaste stoffen wegvoert, dat de kust daalt, dat de rivier dicht bij haar monding door een meer stroomt enz. Welke van deze oorzaken in een bepaalde streek den doorslag geven, vereischt bij iedere rivier een afzonderlijk onderzoek.

Deltametaal, een in Engeland zeer gezochte legeering van koper, zink, ijzer en lood, heeft een kleur, welke op die van goud gelijkt. Door persen, smeden en gieten worden daarvan allerlei voorwerpen vervaardigd, zooals keukengereedschap, gedeelten van werktuigen, scheepsbouten enz.

Deltuf, *Paul*, een Fransch dichter, geboren te Parijs in 1825 en overleden in 1871, schreef gedichten, romans, novellen en feuilletons. Daarvan noemen wij: „Idylles antiques" (1851), „Contes romanesques" (1852), „Récits dramatiques" (1854), „les Pigeons de la Bourse" (1857), „Aventures parisiennes" (1859), „Les petits malheurs d'une jeune femme" (1860), „Jacqueline Voisin" (1861), „La femme incomprise" (1863), „La comtesse de Silva" (1864), „Tragédies du foyer" (1867), „Essai sur les œuvres et la doctrine de Machiavel" (1866) en „Théodoric, rois des Ostrogoths et d'Italie" (1869).

Digitized by Google

Deluc, *Jean André*, een Fransch geoloog en meteroloog, werd geboren te Genéve den 8sten Februari 1727. Bij de onrustige beweging in zijn geboortestad stond hij aan de zijde der volkspartij en werd wegens zijn bekwaamheid in 1768 afgevaardigd naar Parijs en in 1770 benoemd tot lid van den Grooten Raad. Tot voortzetting zijner studiën begaf hij zich naar Londen, waar hij voorlezer werd der koningin. In 1798 werd hij hoogleeraar in de wijsbegeerte te Göttingen, doch hij vertoefde veelal te Berlijn, Hannover en Brunswijk, en keerde in 1806 naar Engeland terug, waar hij den 8sten November 1817 te Windsor overleed. Hij maakte zich verdienstelijk door verbetering van den barometer en door een onderzoek omtrent den thermometer. Van zijn geschriften noemen wij: „Recherches sur les modifications de l'atmosphère" (2 dln., 1772), „Lettres physiques et morales sur l'histoire de la terre et de l'homme" (6 dln., 's Gravenhage, 1779—1780), „Nouvelles idées sur la météorologie" (2 dln., 1786), „Introduction à la physique terrestre par les fluides expansibles" (2 dln., 1803), „Elementary treatise on geology" (1809) en „Geological travels in some parts of France, Switzerland and Germany" (5 dln., 1810—1813).

Deluns-Montaud, *Pierre*, een Fransch staatsman, werd in 1845 te Allemans-du-Dropt geboren. Hij was advocaat te Marmande en werd in 1881 en 1885 tot afgevaardigde gekozen. In het kabinet-*Floquet* nam hij de portefeuille van Openbare Werken. In 1889 herkozen, viel hij in 1893 en werd gevolmachtigd minister en directeur van het archief van Buitenlandsche Zaken.

Delvau, *Alfred*, een Fransch schrijver, werd geboren te Parijs in 1825, was in 1848 geheimschrijver van *Ledru-Rollin*, in die dagen minister van Binnenlandsche Zaken, wijdde zich daarna aan de beoefening der letteren en leverde: „Histoire de la révolution de Février" (2 dln., 1850) en „Les murailles révolutionnaires" (2 dln., 1851). Hij was medewerker aan verschillende dagbladen, zooals „Figaro", „Siècle" enz. Van zijn geschriften noemen wij: „Au bord de la Bièvre" (2de druk, 1873), „Françoise" (1865), beide romans, „Histoire anecdotique des cafés et cabarets de Paris" (1862), „Les Cythères parisiennes" (1864), „Gérard de Nerval, sa vie et ses œuvres" (1865), „Histoire anecdotique des barrières de Paris" (1865), „Henry Murger et la Bohême" (1866) en „Dictionnaire de la langue verte" (2de druk, 1867). Hij overleed te Parijs den 3den Mei 1867.

Delvigne, *Henri Gustave*, een Fransch kapitein, werd geboren te Hamburg in 1799, was uitvinder van een naar hem genoemd geweer met getrokken loop, dat hij beschreef in zijn: „Recherches sur le feu de l'infanterie par un officier des voltigeurs de la garde royale" (1826). Bij de expeditie tegen Algiers werd hij belast met het bevel over 100 man, die met een geweer van zijn systeem bewapend waren. Zijn geschriften: „Exposé d'un nouveau système d'armement pour l'infanterie" en „Observations sur un nouveau modèle de carabin rayé et sur le feu des tirailleurs en Afrique" bewerkte dat de hertog *van Orleans* deze vuurwapens bij de jagers invoerde. Verder schreef hij: „Sur l'emploi des balles cylindroconiques évidées" (2de druk, 1849). Na het uitbarsten der Juli-omwenteling nam hij zijn ontslag en vestigde zich te Toulon, waar hij zich bezig hield met andere uitvindingen en vooral ook in den laatsten tijd van zijn leven met die van reddingsraketten ten behoeve van schipbreukelingen, de zoogenaamde *flèches porte-amarres*. Hij overleed den 18den October 1876 te Toulon.

Delwig, *Anton Antonowitsj*, baron *van*, een Russisch dichter, werd geboren te Moskou den 17den Januari 1798, ontving tegelijk met *Poesjkin* zijn opleiding aan het lyceum te Zarskoje-Selo bij Petersburg en wijdde er zich met ijver aan de studie van oude en nieuwe dichtwerken. Hij overleed te Petersburg den 26sten Januari 1831. Men heeft van hem navolgingen der werken van oude dichters en vooral fraaie volksliederen. Zijn „Gedichten" verschenen te Petersburg in 1829; een aantal liederen gaf hij uit in de gedaante van een muzenalmanak (1825—1830), en ook na zijn dood werd door de zorg van *Poesjkin* een dichtbundel van *Delwig* ter perse gelegd.

Delyannis, *Theodorus*, een Grieksch staatsman, werd geboren in 1826 te Kalavryta in den Peloponnesus, studeerde in de rechten en bracht het spoedig in staatsdienst tot hooge ambten. In 1859 was hij secretaris-generaal aan het ministerie van Binnenlandsche Zaken, sedert 1862 afgevaardigde en later gezant van Griekenland te Parijs, terwijl hij in 1878 zijn land op het Congres van Berlijn vertegenwoordigde. Herhaaldelijk was *Delyannis* minister van Buitenlandsche Zaken, van Eeredienst en Onderwijs en van Financiën. In 1877 stemde hij vóór den oorlog. In 1885 stond hij aan het hoofd van een nieuw ministerie, dat zich de onlusten op het Balkanschiereiland ten nutte wilde maken, om veroveringen te maken. De mogendheden dwongen echter Griekenland door een vloot-demonstratie tot rust, waarop *Delyannis* den 9den Mei 1886 zijn ontslag nam. Na den val van *Trikoepis*, in October 1890, werd hij minister-president, maar werd, omdat hij de noodzakelijke herziening der financiën niet wilde, door den koning ontslagen; maar in 1895 kwam hij wederom als minister van Financiën aan het bewind en bracht zijn land weer in buitenlandsche verwikkelingen door den opstand op Kreta te ondersteunen. Geheel tegen den wil des konings werd de oorlog met Turkije uitgelokt, en na de nederlaag van het Grieksche leger in Thessalië, den 29sten April 1897, moest *Delyannis* aftreden. Zijn opvolger *Rallis* werd door hem ten val gebracht, maar de koning droeg hem eerst na den val van *Zaimis* de vorming van een nieuw Kabinet op, waarin hij, behalve het voorzitterschap, ook de portefeuille van Financiën voor zijn rekening nam. Dit geschiedde in December 1902, en reeds in Juni 1903 moest hij plaats maken voor *Theotokis*. Den 28sten December 1904 kwam de oude staatsman voor het laatst aan het bewind. Een half jaar daarna, in Juni 1905, viel hij door moordenaarshand, als slachtoffer van persoonlijke wraakzucht.

Delyannis was in sommige opzichten te groot voor den staat, waarin het lot hem had geplaatst. Zijn hartstochtelijke, dikwijls brutale internationale politiek heeft, evenals die van *Crispi* aan Italië het eigen land meer gekost, dieper wonden

Digitized by Google

gesla gen, dan de erfvijanden over de grenzen. Maar met dat al was de vermoorde een groot man, een vurig vaderlander.

Demades, een zeer begaafd, maar tevens omkoopbaar redenaar te Athene, was aanvankelijk scheepsroeier, maar ontwikkelde zijn talent als spreker met zooveel ijver, dat hij de mededinger werd van *Demosthenes*. Bij den slag bij Chaeronea geraakte hij in krijgsgevangenschap bij de Macedoniërs, kwam echter in de gunst van *Philippus*, verkreeg de vrijheid voor zich zelf en voor zijn Atheensche medegevangenen, maar liet zich tevens door rijke geschenken tot behartiging der Macedonische belangen overhalen. Na den dood van *Philippus* wist hij, door *Phocion* gesteund, de wraak van *Alexander den Groote* af te wenden van Athene. Zijn zelfzucht en ongeoorloofde weelde haalden hem gedurig straffen — zelfs atimie — op den hals. Hij werd van laatstgenoemde ontslagen, toen men hem noodig had voor een gezantschap naar *Antipater*. Deze echter, tegen de verraderlijke bedoelingen van *Demades* gewaarschuwd, deed hem en diens zoon *Demeas* grijpen en ter dood brengen (328 v. Chr.). *Plutarchus* noemt dien redenaar den verwoester van Athene; *Quinctilianus* stelt zijn welsprekendheid met die van *Perikles* op een lijn. Wij bezitten onder zijn naam een gedeelte van een redevoering, waarvan evenwel de echtheid betwijfeld wordt.

Demagoog. Zie *Volksmenner*.

Demak is een afdeeling en regentschap van de residentie Semarang met een oppervlakte van 971 v. km. De gelijknamige hoofdplaats ligt aan de Toentang. Deze plaats is in de geschiedenis van Java bekend, omdat zij de zetel was van vorsten, die in de 15de en 16de eeuw grooten invloed hadden op het lot van Midden- en zelfs van Oost-Java. Zij ligt aan den tramweg Semarang—Djoewana. Van hier loopt een zijlijn over Poerwodadi naar Blora en Goendik. Verder is Demak met Semarang door een in 1808 aangelegd kanaal verbonden.

Van de vroegere grootheid van Demak is weinig meer over. De meeste gebouwen zijn geheel verdwenen. Alleen de graven van de drie bekende vorsten van Demak worden nog aangewezen. In het laatst der 15de eeuw werd het Hindoe-Javaansche rijk van Modjopaït vernietigd door de Mohammedaansche soenans onder raden *Patak* van Demak, die later als wereldlijk hoofd door de overigen erkend werd. In 1602 trof *Jacob van Heemskerck* den pangeran van Demak aan, in een oorlog gewikkeld met Mataram. In 1604 werd de hoofdplaats veroverd en maakt van toen af deel uit van Mataram. In 1746 werd het direct gebied der O.-I. Compagnie en na 1800 van het Nederl.-Indische gouvernement.

Gedurende 1848—1849 heerschten in een groot gedeelte van Midden-Java, met de regentschappen Demak en Grobogan tot centrum, rijstgebrek en hongersnood. Deze ramp, een gevolg van het cultuurstelsel, heeft veel tot het te niet gaan van dit stelsel bijgedragen.

De hoofdplaats Demak telt (1900) 5026 inwoners, waaronder 42 Europeanen, 4444 inlanders en 540 Chineezen.

Demang is op Java een ambtelijke titel en een ambtelijk praedicaat. Als titel wordt het gebezigd in West-Java en in de Lampongs voor distriktshoofd. Het gouvernement kent den titel van demang toe als praedicaat van hoofden beneden den rang van regent. In Soerakarta is demang het praedicaat voor inlandsche ambtenaren beneden den rang van mantri en voor dorpshoofden.

Demange, *Charles Gabriel Edgard*, een Fransch advocaat, werd in 1841 te Versailles geboren. De eerste geruchtmakende zaak, waarin hij pleitte, was die van prins *Pierre Bonaparte*, beschuldigd van moord op *Victor Noir*, voor het gerechtshof te Tours. Daarop werd hij zeer gezocht als pleitbezorger van het Hof van Assises. Van zijn pleidooien noemen wij die voor *Moyaux* (1876), *Gaudry* (1877), *Lebiez* (1878), *Fenayrou* (1882), *Pranzini* (1887), *Ribeaudeau*, proces-*Wilson* en in den jongsten tijd die voor kapitein *Dreyfus* (1894, 1899 en 1906).

Demarcatielijn noemt men de grenslijn, door twee mogendheden bij verdrag tusschen haar bezittingen bepaald, en vooral in oorlog de lijn, die door de strijdvoerende partijen bij een wapenstilstand of na het sluiten van den vrede niet mag worden overschreden.

Demarçay, *Marc Jean*, baron, een Fransch generaal, geboren te Martaise in het departement Vienne den 11den Augustus 1772, nam dienst bij de artillerie, onderscheidde zich in den slag van Quesnoy en werd dientengevolge bataillonscommandant. In den slag van Marengo werd hij bevorderd tot kolonel en bij Austerlitz verwierf hij het commandeurskruis van het Legioen van Eer. In 1806 werd hij commandant van de militaire school te Metz, in 1807 eerste inspecteur der artillerie en genie in het koninkrijk Holland, in 1808 inspecteur-generaal en tevens grootofficier van het koninkrijk en commandeur der orde van de Unie. Weldra vertrok hij als generaal naar Spanje, maar moest in 1810 wegens zijn wonden ontslag vragen, waarna *Napoleon* hem tot baron van het keizerrijk verhief. Later was hij lid van de Kamer van Afgevaardigden, eerst voor Vienne en vervolgens voor Seine. Hij overleed den 22sten Mei 1839.

Demawend. Zie *Elboers*.

Dembea of *Tana* is de naam van een meer in het Abessynische hoogland, 3 dagreizen ten zuiden van Gondar en bijna 2000 m. boven den zeespiegel gelegen. Het is op sommige plaatsen 200 m. diep, door schilderachtige bergen omgeven en de verzamelplaats der wateren van meer dan 30 rivieren, terwijl het water wordt afgevoerd door den Bahr el Asrek of Blauwen Nijl (zie *Nijl*). Hier en daar verheffen zich basalteilanden boven zijn oppervlakte. Ook een landschap van het rijk Amhara, de vruchtbare, mildbesproeide vlakte, waarin Gondar gelegen is, draagt den naam van Dembea.

Dembia, een rivier in Senegambië, ontstaat door de vereeniging der beide rivieren Kokrima en Kokoelo in het Noordwestelijk gedeelte van het landschap Téné, hetwelk tot Foeta Djallon behoort, en mondt uit in den Atlantischen Oceaan en wel in de Sangareahbaai. De delta van deze rivier bevat de Konebomby-eilanden. Door het dal der Dembia loopt een handelsweg, waarvan veel door de inboorlingen gebruik gemaakt wordt.

Digitized by Google

De benedenloop der rivier scheidt de gewesten Koba ten noorden en Kabitaï ten zuiden. Die landen werden den 2den Januari 1885 door den commandant der Duitsche korvet „Ariadne", kapitein *Chüden*, onder de beschermheerschappij van Duitschland gesteld, maar het Duitsche Rijk liet zijn aanspraken op dit gebied varen, toen Frankrijk aantoonde, dat de genoemde twee gewesten, thans tot het distrikt Rivières du Sud gerekend, reeds door het verdrag van den 4den September 1884 onder de beschermheerschappij van Frankrijk waren geplaatst.

Dembinski, *Henrik*, een Poolsch generaal, die ook gedurende den omwentelingsoorlog in 1848 en 1849 in Hongarije een belangrijke rol vervulde, werd geboren in 1791 en ontving een zorgvuldige opvoeding. In 1807 bezocht hij met 2 broeders de genieschool te Weenen, doch keerde naar Warschau terug, om aldaar in dienst te treden. Als gemeen soldaat liet hij zich inlijven in het 5de regiment rijdende jagers, doch gedurende den veldtocht naar Rusland onderscheidde hij zich bij Smolensk op zulk een wijze, dat *Napoleon* hem op het slagveld tot kapitein bevorderde. Hij streed verder bij Leipzig, keerde in 1815 naar Polen terug en leefde daar ambteloos. Bij het uitbarsten der revolutie van 1830 werd hij majoor en eerst belast met het commando over de nationale garde te Krakau en later met dat over een brigade cavalerie. Bij Kuslew hield hij aan het hoofd van 4000 man een veel sterkeren vijand geruimen tijd in bedwang en werd daarna bevorderd tot brigade-generaal. Na een strijd van 14 uur verjoeg hij de Russen van de brug bij Ostrolenka en werd vervolgens geplaatst bij het korps van *Gielgud*. Toen deze zich na den ongelukkigen slag bij Ostrolenka op Pruisisch grondgebied wilde begeven, nam *Dembinski* het vermetel besluit, dwars door de vijanden heen zich een weg te banen naar Warschau. Hij verscheen in het begin van Augustus 1831 met zijn kleine schaar te Warschau, waar hij, met gejuich ontvangen, tot gouverneur der stad en tot opperbevelhebber van het leger benoemd werd. Zijn plan, tot redding van zijn vaderland als dictator op te treden, viel in duigen, en de hartstochtelijkheid van zijn karakter bezorgde hem veel vijanden. Na den val van Warschau bereikte hij met *Rybinki's* korps het grondgebied van Pruisen en begaf zich vervolgens naar Frankrijk, alwaar hij, met uitzondering van een korten diensttijd bij den pasja van Egypte, een rustig leven leidde. Na de Februarirevolutie van 1848 ging hij naar Hongarije, zocht er de Slaven en Magyaren te verzoenen, en nam er een commando op zich. Tegen het einde van 1848 ging hij naar Debreczin, den toenmaligen zetel van het Hongaarsch bewind, en werd tot opperbevelhebber der revolutionnaire krijgsmacht benoemd. Toch beantwoordde hij, vooral wegens zijn gejaagdheid en geringe bezadigdheid, niet aan de hooggespannen verwachtingen, terwijl zijn vrienden beweren, dat de naijver van *Görgei* en de afkeerigheid der troepen, aan den fieren vreemdeling te gehoorzamen, hem veel moeilijkheden bereidden. Na de nederlaag bij Kapolna (26—28 Februari 1849) en den verkeerd bestuurden terugtocht achter de Theisz zag hij zich genoodzaakt als bevelhebber af te treden. Nietteмin werden de krijgsverrichtingen in het voor jaar grootendeels naar zijn plannen uitgevoerd. Gedurende eenige maanden was hij werkzaam aan de operatiekanselarij te Debreczin, en bij de nadering van de Russische troepen (Juni 1849) werd hem het commando toevertrouwd over het Hongaarsche Noorderleger. Daarvan echter deed hij afstand, omdat de Hongaarsche regeering zijn plan, een inval in Galicië te doen, niet goedkeurde, waarna hij als kwartiermeester-generaal aan *Meszaros*, den nieuwen bevelhebber, werd toegevoegd. In die betrekking regelde hij den aftocht van het Theiszleger tot aan Szegedin en den slag bij Szöreg (5 Augustus). Voor Temesvar bracht het Oostenrijksch-Russisch leger hem een volkomen nederlaag toe. Met *Kossuth* en andere aanvoerders der revolutie redde hij zich op Turksch grondgebied, ging eerst naar Widdin, toen naar Sjoemla en deed zich als Fransch burger door de Fransche ambassade opeischen. In Juli 1850 begaf hij zich naar Parijs, waar hij zich met het schrijven van „Mémoires" over den Hongaarschen Oorlog bezig hield en den 13den Juni 1864 overleed. Over de Poolsche Omwenteling heeft hij in 1833 „Mémoires" en het geschrift „Mein Feldzug nach und in Litauen und mein Rückzug von Kurszany nach Warschau" in het licht gegeven.

Démenti beteekent iets logenstraffen, voor onwaar verklaren, iemand een démenti geven, beteekent hem de onwaarheid aantoonen, zich zelf een démenti geven, zich zelf tegenspreken.

Dementia noemt men een na afloop der kinderjaren optredende zwakheid in de geestvermogens. Het geheele psychische leven kan zich beperken tot het voldoen aan de zinnelijke behoeften, terwijl ook het geheugen geheel of ten deele verloren gaat. Men onderscheidt de functioneele dementie, waarbij geen anatomische afwijkingen in de hersenen gevonden worden, van de dementie bij hersenziekten. Tot de eerste behoort de *acute* dementie, die tusschen de 20 en 30 jaren vooral bij ernstige ziekten, ook wel in zwangerschap, optreedt, eenige uren tot eenige maanden kan duren, en meestal geneest; tot de tweede de dementie bij syphilis van de hersenen, bij oude menschen (*seniele* dementie) en de *paralytische* dementie. De laatste komt veel voor, een tiende van de verpleegden in de gestichten behoort er toe. Zij treedt vooral bij het manlijk geslacht op, tusschen het 30ste en 50ste jaar, waarbij in minstens 75% vroeger doorgemaakte syphilis kan geconstateerd worden. Overmatig geestelijke inspanning kan dan vaak de *onmiddellijke* oorzaak zijn. Bij de lijkschouwing vindt men vooral atrophie van de voorste hersenen, waarvan het gewicht tot op $^1/_4$ van het normale kan zinken. De paralytische dementie begint met vermindering van de geestvermogens, de lijder wordt zwak van geheugen, verliest zijn onderscheidingsvermogen en doet allerlei dwaze dingen. Reeds zeer vroeg kan hij moeilijke woorden niet goed uitspreken, de stem wordt zwak en heesch, terwijl ook zijn schrift onregelmatig en slordig wordt. Op den gedrukten gemoedstoestand volgt een periode van opgewondenheid, die hoe langer hoe meer het karakter van grootheidswaanzin aanneemt. De patient voelt zich zeer sterk, meent schatrijk te zijn, houdt zich voor Christus, voor Napoleon enz. Vaak echter zijn de waanvoor-

Digitized by Google

stellingen van neerdrukkenden aard, en dan vooral hypochondrisch: de lijder beweert geen hoofd of geen armen meer te hebben, van glas te zijn, enz. In den maniakalen vorm komt het tot aanvallen van toorn en razernij; maar er zijn ook vormen, waarin alleen toenemende stompzinnigheid optreedt. Ook lichamelijke stoornissen vindt men in de paralytische dementie, hetzij die van ruggemergstering, hetzij als aanvallen van beroerte, gevolgd door verlamming. Meestal duurt de ziekte 2—3 jaar, soms nog veel langer.

Demer is een rivier in de Belgische provinciën Limburg en Brabant. Zij ontspringt in den omtrek van Tongeren, is van Diest af bevaarbaar over een afstand van 93 km. en mondt bij Aerschot in de Dyle uit. De voornaamste zijtakken zijn de Herek, de Geete, de Velpe en de Mangel.

Demerary is de middelste der 3 koloniën van Britsch Guyana (Zuid-Amerika) en ligt tusschen Essequebo en Berbice. Het ontgonnen land strekt zich uit langs de beide oevers der evenzoo genoemde rivier, welke met watervallen en stroomversnellingen uit het bergachtige en boschrijke, nog onbekende binnenland naar den Atlantischen Oceaan stroomt. De bodem draagt er een hoogst weelderigen plantengroei; men schat de bevolking op 85000 zielen, waaronder omstreeks 10000 blanken. Haar hoofdstad, tevens die van geheel Britsch Guyana, is Georgetown (zie aldaar), ten tijde van de heerschappij der Nederlanders ook Stabroek genoemd. Zie verder *Guyana*.

Demerietenhuizen zijn in de Katholieke Kerk die inrichtingen, waar de geestelijken, die wegens vergrijpen tegen de kerkelijke instellingen of de tucht zijn veroordeeld tot boetedoening, hun straf moeten ondergaan.

Demeter. Zie *Ceres*.

Demeter, *Dimitrija*, een Kroatisch dichter, werd geboren den 21sten Juli 1811 te Agram, studeerde te Weenen en Padua in de geneeskunde, trad echter in staatsdienst en werd redacteur van het officiëele dagblad „Narodne Novine". Later redigeerde hij het letterkundig blad: „Danica" en gaf in 1848 de „Sudslawische Zeitung" in het licht. Als tooneeldichter bekleedt hij een hoogen rang. In de jaren 1838—1844 leverde hij het tooneelspel: „Liefde en plicht", het geschiedkundig drama: „De bloedwraak" en het treurspel: „Teuta". In 1846 schreef hij den tekst voor de opera „Liefde en kabaal" van *Lisinski*. Ook schreef hij het lyrisch-episch gedicht „Grobickopolje" (Het slagveld van Grobnik). In 1861 werd hij gepensionneerd en vestigde hij zich te Agram, waar hij den 24sten Juni 1872 overleed. Zijn dramatische voortbrengselen zijn in twee deelen in het licht verschenen.

Demetrius, *Phalereus*, alzoo genoemd naar zijn geboorteplaats Phaleron, een der havenplaatsen van Athene, werd geboren omstreeks het jaar 354 v. Chr., was een leerling van *Theophrastus* en had als redenaar te Athene zoo grooten invloed, dat *Kassander* hem in 317 aan het hoofd stelde van het stadsbestuur. Hij bekleedde die betrekking gedurende 10 jaar op zulk een uitstekende wijze, dat de Atheners te zijner eer zooveel standbeelden deden verrijzen als er dagen zijn in het jaar. Zij werden echter omgeworpen, toen hij bij de nadering van *Demetrius Poliorketes* de stad verlaten moest. Het doodvonnis werd over hem uitgesproken. Hij begaf zich naar *Ptolemaeus Lagi* in Egypte en spoorde dezen aan tot het verzamelen van boeken, waardoor de grondslag gelegd werd voor de Alexandrijnsche boekerij. Bij *Ptolemaeus Philadelphus* viel hij in ongenade, en overleed als balling in Opper-Egypte omstreeks het jaar 283 v. Chr. Hij was een uitstekend redenaar en een peripatetisch wijsgeer en vervaardigde een 50-tal geschriften over zeer verschillende onderwerpen. Het boek: „Over de voordracht van den redenaar", dat zijn naam draagt, is echter blijkbaar van lateren tijd.

Demetrius, *Poliorketes* (de Stedenveroveraar), een zoon van *Antigonus* en voorzeker door zijn talenten en daden de merkwaardigste onder de Macedonische en Syrische koningen van dien naam werd geboren in 337 v. Chr. en onderscheidde zich reeds vroeg door beleid en moed in de oorlogen zijns vaders tegen *Eumenes*, *Seleucus* en *Ptolemaeus*, hoewel laatstgenoemde hem bij Gaza een nederlaag toebracht (312). In 307 zond *Antigonus* hem naar Griekenland, om de Macedonische heerschappij van *Kassander* te vernietigen. Hij veroverde Megara, alsmede Athene, waar de bewoners hem als een verlosser ontvingen en met eerbewijzen overlaadden. Op Cyprus versloeg hij *Menelaus*, den broeder van *Ptolemaeus*, alsook de vloot van dezen laatste. Bij het belegeren en veroveren van laatstgenoemde stad verwierf *Demetrius* zijn bijnaam. *Antigonus* aanvaardde nu den titel van koning en schonk dien ook aan zijn zoon. Rhodus werd vruchteloos belegerd, maar hij ontzette Athene, dat door *Kassander* belegerd werd, en verjoeg diens troepen uit Hellas en de Peloponnesus. Toen *Kassander*, *Lysimachus*, *Seleucus* en *Ptolemaeus* zich tegen hem en *Antigonus* verbonden, snelde hij naar Azië en veroverde Ephesus, doch verloor den slag bij Ipsus (301), waar *Antigonus* sneuvelde. Nu sloot Athene voor hem de poort, doch nadat *Seleucus* met zijn dochter *Stratonice* gehuwd was en zich aan zijn zijde geschaard had, drong hij op nieuw in Griekenland door. De Atheners moesten in 295 zich overgeven en verwierven vergiffenis. In den Peloponnesus versloeg hij *Archidames IV* koning van Sparta, en begaf zich daarna naar Macedonië, waar men hem tot koning kroonde, onderwierp de afvallige Boeotiërs na de inneming van Thebe, verzoende zich met *Pyrrhus* van Epirus, die met de Aetoliërs tegen hem streed, en trachtte zoodoende het rijk zijns vaders en zijn bezittingen in Azië te herwinnen. Nog voordat hij met zijn krijgstoerustingen gereed was, deed *Lysimachus* een inval in Macedonië. Hij trok tegen hem te velde, doch de Macedoniërs, bij wie hij zich gehaat had gemaakt, kozen in 287 *Pyrrhus* tot hun vorst. Hij vluchtte naar Griekenland, waar zijn zoon *Antigonus Gonatas* de heerschappij handhaafde. Alleen Athene had zich vrij verklaard en werd te vergeefs aangevallen door *Demetrius*, die nu naar Azië snelde, om tegen *Lysimachus* te velde te trekken. Aanvankelijk streed hij voorspoedig, doch later werd hij door *Agathokles*, den zoon van *Lysimachus*, zoo in het nauw gebracht, dat hij de wijk moest nemen naar Cilicië op het gebied van *Seleucus*. Aan dezen gaf hij zich over,

Digitized by Google

nadat zijn soldaten hem verlaten hadden, werd hij naar Apamea aan den Orontes gebracht en overleed in 283.

Demetrius is de naam van onderscheiden Russische grootvorsten.

Demetrius I, een zoon van grootvorst *Alexander Newsky*, leefde na den dood zijns vaders in gestadigen strijd met zijn broeder *Andreas*, en overleed in 1294.

Demetrius II, een zoon van grootvorst *Michaël*, verkreeg na den dood zijns vaders (1320) het vorstendom Twer, werd door *George III* aangevallen, nam de wijk naar de Tataren, doorstak *George III*, die zich eveneens daarheen begeven had, en werd den 15den September 1326 terecht gesteld.

Demetrius III, een zoon van *Constantijn van Soesdal*, werd in 1360 door de Tataren tot grootvorst verheven, doch in 1362 onttroond, waarna hij den 5den Juli 1383 overleed.

Demetrius IV, met den bijnaam *Donskoi*, een zoon van *Iwan II*, werd geboren in 1350, huwde met de dochter van zijn voorganger, verplaatste zijn zetel van Wladimir naar Moskou, deed het Kreml van steen optrekken, oorloogde aanvankelijk zeer voorspoedig, maar zag later Moskou door de Tataren geplunderd en verbrand, aan wie de Russen nu weer schatplichtig werden. Hij overleed den 18den Mei 1389.

Demetrius V, een zoon van *Iwan den Wreede*, werd geboren den 19den October 1583, door zijn stiefbroeder czaar *Feodor Iwanowitsj* met zijn moeder verbannen en op bevel van *Boris Godoenow* waarschijnlijk den 15den Mei 1591 vermoord.

Daarenboven zijn in Rusland niet minder dan 4 valsche *Demetrii* opgetreden. De eerste gaf in 1602 zich uit voor een zoon van *Iwan*, en beweerde, dat hij aan de handen der moordenaars ontsnapt was. Dat hij eigenlijk een monnik uit het klooster Tsjoedow, met name *Gregor Otrepjew* was, is door oudere en nieuwere geschiedschrijvers betwijfeld. Hij meldde zich eerst aan bij prins *Wisniowezki* in Lithauen en daarna bij *Mniszek*, woiwode van Sandomir, die hem in betrekking bracht met *Sigismund*, koning van Polen. Aan laatstgenoemde gaf hij een geschikt voorwendsel om Rusland den oorlog aan te doen en aldaar invloed te verkrijgen. Weldra bracht de valsche *Demetrius* aan *Boris*, Ruslands beheerscher, herhaalde nederlagen toe. Deze werd, naar men meent, vergiftigd, en zijn zoon *Feodor* kwam in de gevangenis, zoodat *Demetrius* in 1605 te Moskou den troon beklom en *Feodor* in den kerker deed worgen. Hij regeerde met kracht en beradenheid, doch haalde zich het ongenoegen des volks op den hals, toen zijn Roomsch-Katholieke bruid, een dochter van den woiwode van Sandomir, met 2000 Polen de hoofdstad binnentrok. Er ontstond een oproer; de verwoede menigte, door prins *Wassilji Sjoesikij* aangevoerd, drong in het Kreml, en *Demetrius* werd den 17den Mei 1606 met veel Polen vermoord, terwijl zijn echtgenoote nauwelijks aan den dood ontsnapte. Deze gebeurtenis heeft aan *Schiller* de stof geleverd voor een drama, dat onvoltooid is gebleven.

De tweede valsche *Demetrius* trad op in 1607, nadat prins *Wassilji Sjoesikij* den troon beklommen had. Hij gaf voor, dat hij dezelfde was als de eerste, dien men ten onrechte dood waande. Sommigen noemen hem een Israëliet, anderen een zoon van *Andreï Koerbski*. Vooral kreeg hij aanhang, toen de echtgenoote van den eersten *Demetrius* hem als haar gemaal erkende. Aanvankelijk vond hij steun bij de Polen. De Poolsche hetman *Zolkjewski* nam vervolgens, na den val van *Wassilji*, Ruslands hoofdstad in bezit ten behoeve van *Wladislaw*, een zoon van *Sigismund III*, doch behield haar niet lang. *Demetrius* nam de vlucht naar Kaloega en werd er den 11den December 1610 vermoord.

Een derde valsche *Demetrius* was, naar men meldt, een zoon van *Otrepjew*. Hij vond steun bij *Wladislaw IV* van Polen, doch nam na den dood van dezen eerst de wijk naar Zweden en toen naar Holstein, waar de hertog hem in 1648 uitleverde aan den czaar, die hem door worging deed ombrengen.

Een vierde valsche *Demetrius* was eindelijk de diaken *Sidore*. Hij maakte zich meester van de stad Pskow (Pleskow), maar werd door de inwoners verjaagd, door de Kozakken naar Moskou gevoerd en aldaar in 1613 ter dood gebracht.

Demetz, *Frédéric Auguste*, de hervormer van het gevangeniswezen in Frankrijk, werd geboren den 12den Mei 1796, studeerde te Parijs in de rechten, was eerst advocaat en werd vervolgens geplaatst bij de magistratuur. In 1832 werd hij raadsheer in het Hof van Appèl, maar verliet in 1840 den staatsdienst, nadat hij vier jaar te voren op last der Fransche regeering de Vereenigde Staten van Amerika had bezocht, om de rapporten van *Tocqueville* en *Beaumont* over de gevangenissen aldaar aan te vullen. Door het stichten van een verbeterhuis te Mettray bij Tours had hij zich inmiddels hoogst verdienstelijk gemaakt. Deze inrichting, berustende op een paedagogisch stelsel van landbouwwerkzaamheden en beloooningen, kreeg weldra een Europeesche vermaardheid en werd in nog ruimer kring bekend dan het Rauhe Haus te Hamburg. Hij had bij deze stichting het oog op die klasse van jeugdige misdadigers, die wegens gemis aan kennis des onderscheids werden vrijgesproken en toch behoefte hadden aan opleiding in een strafgesticht. Hij leverde onderscheiden geschriften over gevangenisaangelegenheden, en van deze mogen de: „Rapports à monsieur le comte de Montalivet sur les pénitenciers des Etats-Unis" (1839) niet onvermeld blijven. Hoogst belangrijk waren zijn verslagen over de uitkomsten, te Mettray verkregen, zoodat ook in andere Europeesche staten, waaronder in Nederland, dergelijke inrichtingen zijn verrezen. Hij bleef als raadsman van velen ijveren voor zijn goede zaak en overleed den 15den November 1873.

Demidow is de naam van een aanzienlijk Russisch geslacht. Van zijn leden noemen wij:

Demidow, Nikita, een werkman in de geweerfabriek te Toela, werd omstreeks 1665 geboren, leverde gedurende den oorlog tegen Zweden kanonnen en musketten aan *Peter den Groote* en ontving daarvoor in 1702 uitgestrekte landen in Siberië, waar hij hoogst belangrijke mijnen ontdekte. Hij werd in 1720 in den adelstand opgenomen en liet twee zonen na.

Demidow, Akinfij, oudste zoon van den voor-

Digitized by Google

gaande, was staatsraad des keizers en stichtte in 1725 aan den voet van den Magneetberg de ijzerfabriek Nishnetagilsk, welke thans nog bloeit.

Demidow, Paul Gregorgewitsj, werd in 1738 geboren. Hij liet naast zijn paleis te Moskou een tuin aanleggen met veel vreemde gewassen, verzamelde een groot kabinet van kunstwerken en natuurkundige zeldzaamheden en stichtte het naar hem genoemde lyceum te Jaroslaw. Hij overleed in 1821.

Demidow, Nicolaj Nikititsj, geboren te Petersburg in 1773, trad reeds vroeg in krijgsdienst en werd later geheimraad en kamerheer des keizers. Als een vriend van natuurkunde en schoone kunsten deed hij reizen naar Duitschland, Italië, Frankrijk en Engeland. In 1812 bracht hij op eigen kosten een regiment onder de wapens, en na den vrede begaf hij zich naar Parijs en vervolgens naar Florence, waar hij stoomspinnerijen, een armenschool en een opvoedingsinrichting stichtte. Hij overleed in 1828.

Demidow, Paul Nikolajewitsj, werd geboren te Petersburg den 17den Augustus 1798, ontving zijn opleiding aan het Lycée-Napoléon te Parijs, nam deel aan den veldtocht van 1812, en was van 1831—1834 gouverneur van Koersk, waar zijn menschlievendheid in de dagen der cholera veel leed verzachtte. Zijn mildheid was evenredig aan zijn rijkdom. Hij gaf 625000 roebels voor een inrichting van weduwen en weezen van officieren, die in den oorlog tegen de Turken waren gesneuveld, $^1/_2$ millioen voor instellingen van weldadigheid te Moskou en even zooveel tot verzachting van het lot der bannelingen in Siberië. Ook verleende hij aan de Academie voor Wetenschappen te Petersburg een belangrijk fonds, om jaarlijks een prijs van 500 roebel te kunnen uitloven voor het beste Russische werk. Hij overleed te Mainz den 5den April 1840.

Demidow, Anatol Nikolajewitsj, een broeder van den voorgaande, werd geboren te Moskou in 1812, ontving zijn opleiding te Parijs, waar hij de Polytechnische school bezocht en aan de universiteit de rechtsgeleerde lessen bijwoonde, en kwam na den dood zijns vaders in het bezit van een ontmetelijk vermogen. Hij werd benoemd tot Russisch kamerheer en attaché bij het gezantschap te Weenen, doch liet zijn staatsbetrekkingen varen, om zich aan het hoofd te plaatsen eener expeditie, welke in 1837 en volgende 4 jaren op zijn kosten natuurkundige nasporingen deed in het zuiden van Rusland, waarvan verslag werd gegeven in: „Voyage dans la Russie méridionale et la Crimée" (4 dln., 1839—1842) met een „Album de voyage" (1849). Den 1sten November 1840 huwde hij prinses *Mathilde van Montfort*, de dochter van *Jérôme Bonaparte*. Daar hij, hoewel Grieksch-Katholiek, beloofde, dat alle kinderen uit dat huwelijk Roomsch-Katholiek zouden zijn, werd hij uit den Russischen staatsdienst ontslagen, doch kwam weer spoedig in de gunst des keizers. In 1845 scheidde hij van zijn vrouw. Bij het uitbreken van den oorlog met Turkije stortte hij een millioen roebels in de schatkist, waarop czaar *Nikolaas* hem den titel van werkelijken staatsraad verleende. Dien van vorst *van San Donato* had hij vroeger reeds van den groothertog van Toskane gekregen. In zijn laatste levensjaar woonde *Demidow*, die den 29sten April 1890 kinderloos overleed, meestal te Florence, waar hij een groote kunstverzameling aanlegde.

Demi-monde of *halve-wereld* (half-fatsoenlijk) noemt men vooral te Parijs een groote volksklasse, die zich het uitwendig voorkomen van hoogere standen poogt te geven, zonder de beschaving en den rijkdom van deze te bezitten. Inzonderheid noemt men aldus de vrouwen van minder allooi, die zich als dames voordoen. De naam is te danken aan *Alexandre Dumas fils*' „Demi-monde" (1855).

Demîrî, *Kemâl al-dîn Muchammed ben Isá*, is beroemd als vervaardiger van een dierkundig woordenboek, „*Hajât al-haivân*" of „Leven der dieren" genaamd, dat in het Oosten een groote vermaardheid bezit. Hij vervaardigde dit werk in de jaren 1371—1372 na Chr. en overleed in 1415. Hij was eigenlijk geen natuurkundige, maar een rechtsgeleerde en heeft ook over godgeleerde onderwerpen geschreven. Zijn woordenboek, alphabetisch gerangschikt, mist alle wetenschappelijke waarde, maar bevat een menigte anecdoten en vermakelijke verhalen. Hij leverde daarvan een groote en een kleine uitgave. De groote is in twee deelen onder den titel: „Kitâb hajât al-haivân al-Kubra" in 1867 te Bulak in het licht verschenen.

Demiurg, afkomstig van het Grieksche woord δημιουργός, dat *werkmeester* of *schepper* beteekent, is in de kosmologie der Gnostieken, de schepper der zinnelijke wereld. Het gevoelen, dat de hoogste God, als een reine geest, niet in aanraking kan komen met de stof, leidde tot de onderstelling, dat er een wezen van minderen rang bestaat, dat met de geesten, aan zijn macht onderworpen, de zinnelijke wereld uit den chaos heeft te voorschijn geroepen. Volgens de Valentinianen is hij de zoon van de uit het rijk des lichts afkomstige „Sophia" (wijsheid) en tevens de hoofdleider (archon) van het sterrenheer. Aan de door den demiurg geschapen menschen kon deze alleen zijn eigen zwakke natuur, de *psyche* (ziel) mededeelen, waarom zijn moeder hun een hooger beginsel, het *pneuma* (geest), schonk. Intusschen belette zoowel de macht van het booze in de stof, als de tegenwerking van den psychischen demiurg de ontwikkeling van dat beginsel. Daar hij zichzelf voor den hoogsten God hield, kon hij de menschen niet tot de kennis van dezen opleiden. Hij gaf hun de gebrekkige wet van *Mozes*, die enkel tijdelijk geluk beoogt, en zond tegen de geesten der *hyle* (stof) enkel een psychischen en dus machteloozen bevrijder, namelijk den mensch *Jezus*.

Bij de Kerkvaders draagt de demiurg ook den naam van logos, en wordt gedacht als een werktuig van God bij de schepping der wereld.

In politieken zin heetten in Athene de industrieelen δημιουργός in tegenstelling tot den adel en landbouwers; tot hen rekende men ook de geneesheeren en kunstenaars. In eenige Dorische staten heetten demiurgen de leden der hoogste regeeringslichamen.

Demme, *Hermann Christoph Gottfried*, een Duitsch dichter van geestelijke liederen en romanschrijver, werd geboren te Mühlhausen den 7den September 1760, werd na voleindigden studie-

Digitized by Google

tijd benoemd tot subconrector in zijn geboorteplaats en in 1786 tot superintendent aldaar. In 1801 aanvaardde hij de betrekking van generaal-superintendent en consistoriaalraad in het hertogdom Saksen-Altenburg en overleed er den 26sten December 1822. Onder den naam *Karl Stille* schreef hij: „Pächter Martin und sein Vater" (3 dln., 3de druk, 1802,), „Erzählungen" (2 dln., 2de druk, 1797), „Sechs Jahre aus Karl Burgfelds Leben" (1793), „Abendstunden im Kreise gebildeter und guter Menschen" (1804—1805) en „Gebete" (1818).

Demme, Wilhelm Ludwig, een zoon van den voorgaande, werd geboren den 20sten Maart 1801 te Mühlhausen, studeerde te Jena en te Leipzig in de rechten, werd in 1826 advocaat te Altenburg en schreef een vervolg op de „Annalen für deutsche und ausländische Kriminalrechtspflege" van *Hitzig*, alsmede het: „Buch der Verbreche" (4 dln., Leipzig, 1851, nieuwe reeks, 4 dln., 1852—1853). Hij overleed den 26sten Maart 1878 te Würzburg.

Demme, Hermann, een jongere broeder van den voorgaande, werd geboren te Mühlhausen in 1813, was tot in het najaar van 1864 werkzaam als hoogleeraar in de geneeskunde te Bern en overleed aldaar den 18den Januari 1867.

Demme, Karl Hermann, een zoon van laatstgenoemde, geboren in 1831 en praktisch geneesheer te Bern, schreef: „Ueber die Veränderungen der Gewebe durch Brand" (1857), „Beiträge zur pathologischen Anatomie des Tetanus" (1859) en „Militär-chirurgische Studien" (2dln., 2de druk, 1863—1864). In 1864 werd hij beschuldigd van moord door middel van vergif, doch door de rechtbank vrijgesproken. Kort daarna verliet hij Bern met zijn bruid, en met deze bracht hij zich in November 1865 in een hotel te Nervi bij Genua om het leven.

Demmeni, *Henry*, een Nederlandsch-Indisch generaal, geboren den 5den September 1830 te Mühlhausen, ging in 1848 als soldaat naar Indië, nam deel aan de krijgsbedrijven in het Palembangsche en werd in 1856 officier. Hij woonde de expeditie in Deli bij en onderscheidde zich vooral in Atjeh, waar hij sedert 1883 als militair commandant en sedert 1884 als civiel en militair gouverneur werkzaam was. Hij leidde aldaar de concentratie onzer stelling en overleed als generaal-majoor den 13den December 1886 in Atjeh.

Demmin, *August*, een Duitsch schrijver over kunstaangelegenheden, werd geboren te Berlijn den 1sten April 1817, begaf zich op 17-jarigen leeftijd naar Parijs, studeerde aldaar, bleef er tot 1872 gevestigd en woonde vervolgens te Wiesbaden, waar hij den 16den Juni 1898 overleed. Hij deed jaar op jaar groote reizen in Europa en Azië tot het verzamelen van oudheden en het doen van opdelvingen en is medewerker aan onderscheiden tijdschriften en lid van verschillende kunstvereenigingen geweest. Hij werkte mede aan de: „Histoire des peintres de toutes les écoles" (14 dln., 1849—1875) van *Charles Blanc* en schreef o. a.: „Encyclopédie des beaux arts plastiques" (5 dln., 1872—1880, met 6000 figuren), „Guide de l'amateur de faïences et porcelaines" (3 dln., 4de druk, 1873), „Guide des amateurs d'armes et armures anciennes" (1869), „Keramikstudien" (1881—1883) en „Studien über die stofflich-bildenden Künste und Kunsthandwerke" (1887—1893). Van zijn dichterlijke werken noemen wij de blijspelen: „Unsere Sammler" (1879), „Die Pirkheimer" (1879), „Dichter-Trübsal" (1880), de tooneelspelen „Wieland der Schmied" (1880), „Jugendsünden" (1880), de trilogie „Das Tragi-Komische der Gegenwart" (1885—1886) en den roman „Spanisches Blut" (1889). Hij overleed den 16den Juni 1898 te Wiesbaden.

Demmler, *George Adolf*, een Duitsch architect en sociaal-democraat, werd geboren den 22sten December 1814 te Güstrow (Mecklenburg). Hij legde zich toe op de bouwkunde en deed niet alleen merkwaardige gebouwen verrijzen (o. a. het paleis te Schwerin, het Hoftheater en het tuighuis), maar zorgde ook dat de werklieden behoorlijk werden betaald. Hij streed voorts tegen de Middeleeuwsche toestanden in zijn vaderland en werd in 1877 afgevaardigd naar den Duitschen Rijksdag, waar hij zich bij de sociaal-democraten voegde. Het volgende jaar echter stelde hij zich niet weder herkiesbaar. Hij overleed den 2den Januari 1886 te Schwerin.

Democratie. Zie *Volksregeering*.

Democritus van Abdera, geboren omstreeks het jaar 460 v. Chr., was een Grieksch wijsgeer, die een hoogen ouderdom bereikt heeft. Belangrijke onderzoekingsreizen brachten hem o. a. in het Oosten, ook heeft hij van de Eleaten en Pythagoreërs in zijn stelsel overgenomen. Voor zijn verhouding tot *Leucippus* zie men aldaar. Hij is zeker de meest ontwikkelde van alle wijsgeeren vóór *Aristoteles*; niet alleen is hij natuurkundige, mathematicus en astronoom, maar ook taalgeleerde en zijn stijl doet volgens sommigen voor die van *Plato* niet onder. Van zijn talrijke geschriften zijn maar enkele fragmenten over (in 1843 door *Mullach* uitgegeven). Zijn theorie, die uitging van de Eleaten, verwerpt de waarheid der zintuiglijke waarneming, tegenover welke hij als de „ware" kennis, die van het verstand stelde, daarbij echter als *conditio sine qûa non* stellende, dat het verstand de zintuiglijke waarneming niet opheft, maar begrijpelijk maakt, met andere woorden: hij legde daaraan (d. i. aan de zintuiglijke waarnemingen) een rationeele hypothese ten grondslag.

Zijn hypothese luidt: Er bestaat een oneindige, oneindig deelbare ruimte en daarin qualiteitlooze, onveranderlijke en onzichtbare kleine atomen. De ruimte heet het leege (τὸ κενόν), het onbepaalde of het niets, de atomen het volle (τὸ πλεόν), het bepaalde, het iets; het eerste heeft echter een niet minder waar bestaan dan het tweede. De waarde van deze theorie ligt niet alleen in de kennis van de middelen, noodig tot verklaring der natuur, noch in het juist op waarde schatten van het mathematische eener- en het verschil tusschen het physische en het enkel mathemathische voorwerp anderzijds, maar meer in de aan dit inzicht ten grondslag liggende kennis-theorie en in de erkenning eenerzijds van de verstandelijke wet der éénheid van bestemming, anderzijds van het recht der zintuiglijke waarneming in haar wiskundige zekerheid. Want de Eleaten hadden deze beide grondoorzaken van onze kennis wel onderscheiden, maar waren niet in staat geweest ze weer te veree-

Digitized by Google

nigen, zoodat hun de verklaring der verschijnselen ontging, die *Democritus* mogelijk gemaakt heeft. Een gevolg daarvan was het erkennen der subjectiviteit der zintuiglijke hoedanigheden (kleuren, geluid, reuk, enz); hij trachtte ze te verklaren door de vormverschillen der in onze organen komende atomen. Die vormverschillen beschouwt hij als eeuwig en leidt ze dus niet verder af, maar hij verklaart daarentegen alle veranderingen der lichamen, het schijnbaar ontstaan en vergaan enz., uit het zich vormen en oplossen van talrijke atoomcomplexen. De elementen van *Empedokles* worden bij hem dus bepaalde soorten van atoomcomplexen. Het vuur neemt daaronder een bijzondere plaats in; het is gevormd uit de fijnste, lichtste (en dus meest beweeglijke) en minst vermengde atomen; de andere Empedokleïsche elementen echter uit verschillende atomen. De beweging der atomen is aan strenge wetten gebonden. Zij bevonden zich oorspronkelijk in een wervelkring, waarvan groote complexen zich als werelden afscheidden; wat dicht en vast was, verzamelde zich naar het middelpunt, het lichtere en lossere naar den buitenkant. Zoo is de aarde door het samendringen van die dichtere stoffen eerst tot stilstand en rust gekomen. De ziel, als *principium movens*, is lichaam, want in beweging brengen kan slechts dat, wat beweeglijk is, en beweeglijk is slechts het lichaam. Zij bestaat uit de fijnste, d. i. vuuratomen. Zij is door het geheele lichaam verspreid en wordt door de ademhaling gevoed, daar wij met de lucht de zich daarin bevindende vuuratomen inademen. Waarneming en denken verklaart *Democritus* uit mechanische veranderingen, voornamelijk door den toevloed van beelden, die zich van de lichamen afscheiden en door bepaalde daarvoor bestemde openingen in onze organen binnenkomen. Onsterfelijkheid bestaat niet, het goddelijke is de in het Al verspreide ziel. De goden der volksvoorstelling verdwijnen daarvoor, maar toch gelooft *Democritus* aan het bestaan van goede en kwade geesten (daemonen), die zich in de lucht bevinden en zich door droombeelden en dergelijke verschijningen openbaren. De ethiek van den „lachenden wijsgeer" berust op de zoogenaamde euthymie. Ook in het staatsleven eischt hij strenge, wettelijke orde. *Democritus*' invloed is zeer groot geweest; misschien staat *Plato* er onder, maar zeker *Aristoteles* en andere leerlingen van *Plato*, de sceptici en het meest *Epicurus*, die zijn natuurphilosofie overgenomen heeft. In Abdera bestond een school van aanhangers van *Democritus*, waarvan *Metrodorus* de meest bekende is; latere navolgers zijn *Anaxarchus* en *Nausiphanes*.

Demogeot, *Jacques Claude*, een Fransch schrijver, geboren te Parijs den 5den Juli 1808, was leeraar in de letterkunde te Beauvais, Rennes, Bordeaux, Lyon en Parijs (1843) en eenigen tijd hoogleeraar aan de Sorbonne. Behalve opstellen in tijdschriften leverde hij verhandelingen over *Ausonius* en *Plinius den Jongere*, een „Tableau de la littérature française au XVII siècle" (1859), een bundel novellen onder den schuilnaam *Jacques*, een dichterlijke vertaling der „Pharsalia" van *Lucanus* (1866), twee belangrijke rapporten aan den minister van Openbaar Onderwijs over de opleiding in Engelsche en Schotsche scholen, een „Histoire de la littérature française depuis son origine jusqu'à nos jours" (1852 en later) en „Histoire des littératures etrangères considerée dans leurs rapports avec le développement de la littérature française" (2 dln., 1880).

Demogeronten waren de oudsten des volks, die in de Oudheid en de Middeleeuwen in Griekenland de plaatselijke overheid vormden. Oorspronkelijk werden zij door de burgers gekozen, maar later was het ambt tot enkele familiën beperkt en vormden zij een soort provincialen adel, vooral in de Peloponnesus. Zij heetten ook archonten, ephoren of proestoi (Turksche Kodsja-Basji). In de gedichten van *Homerus* zijn het de demogeronten, waarover koningen, als *Priamus* van Troje en *Alkinoos* van de Phaeaciërs, als eersten onder gelijken regeerden.

Demografie en **Demologie** beteekent de beschrijving en de wetenschap van het volk (demos), waaronder de Grieken het volk verstonden in zijn verhouding tot den Staat, in tegenstelling met „ethnos", waaronder het volk verstaan werd met betrekking tot zijn gemeenschappelijke afstamming. Het woord werd het eerst gebruikt door *Achille Guillard* in zijn „Eléments de statistique humaine ou Démografie comparée" (Parijs, 1855). *Rümelin* verstaat onder demografie de historische richting der statistiek, in tegenstelling met de mathematische. *Engel* noemt demografie de beschrijving der sociale en politieke eigenschappen van een volk. Daarentegen beteekent volgens hem demologie de leer van het ontstaan en de veranderingen in de staatsgemeenschap.

Demolder, *Eugène*, een Belgisch schrijver, werd geboren den 16den December 1862 te Molenbeek St. Jean bij Brussel. Hij was, na voltooiïng zijner rechtsgeleerde studiën, als advocaat werkzaam en werd door den minister van Justitie *Le Jeune* benoemd in de commissie tot herziening van het strafrecht. In 1895 gaf hij echter zijn juridische loopbaan op en vestigde zich in Parijs, om zich geheel aan de letterkunde te wijden. Reeds twee jaar daarvoor had hij onder den titel „Sous la robe, souvenirs de la vie judiciaire" schetsen uit het rechterlijk leven uitgegeven, die groot opzien verwekten (nieuwe uitgave, Parijs 1897). Voor de kinderwereld schreef hij: „Le royaume authenthique du grand Saint-Nicolas" (1896). Echten Vlaamschen humor ontwikkelde hij in „La légende d'Yperdamme" (1897). Zijn hoofdwerk vormt de in de omgeving van *Rembrandt* spelende historische roman „La route d'Emeraude" (1899). Middeleeuwsch fantastisch is de roman „Les patins de la reine de Hollande" (1900). Slechts eenmaal waagde *Demolder* zich aan een tooneelstuk en wel het kleine, symbolische „La mort aux berceaux" (Brussel, 1900). „Le coeur des pauvres" is een bundel lieve kinderverhalen.

Demolins, *Edmond*, een Fransch geschiedschrijver en socioloog, werd geboren in 1852 te Marseille. Hij schreef een conservatieve „Histoire de France" (4 dln., Parijs, 1877—1880), richtte in 1886 het liberale tijdschrift „La science sociale" op en verwekte groot opzien door zijn brochures „A quoi tient la supériorité des Anglo-Saxons" (1897) en „Les Français d'aujourd'hui" (1898). In „L'éducation nouvelle" (1898) be-

Digitized by Google

veelt hij de Engelsche opvoeding aan, die hij zelf ook als leider van een instituut te Les Roches toepaste. Zijn laatste groot werk is „Les grandes routes des peuples" (dl. 1, 1900).

Demologie. Zie *Demografie.*

Demonesi, ook *Prinkipos Nisia* en *Prinsen-* of eigenlijk *Prinsesseneilanden* genaamd, heet een groep eilanden in de Zee van Marmora aan den ingang van den Bosporus. Zij bestaat uit 9 aan Turkije behoorende eilanden, die zich met hun bergen en altijd groene wouden op schilderachtige wijze boven den waterspiegel verheffen. Men noemt ze wegens hun aangenaam klimaat „het Capua van Turkije". Voorheen waren zij uitsluitend door Grieken bewoond. Keizerin *Irene,* de weduwe van *Leo,* werd daarheen verbannen en deed er opvoedingsgestichten voor de keizerlijke prinsessen verrijzen. Hieraan ontleenden die eilanden hun naam. Aldaar had een samenkomst plaats van *Karel den Groote* met *Haroen-al-Raşjid.* Alleen de 4 grootste eilanden zijn bewoond. Op het eiland Chalki is een Grieksch seminarie en een Turksche marineschool.

Demonstratie, afkomstig van het Latijnsche woord *demonstrare* (bewijzen), noemt men op het gebied der ervaringswetenschap een aanschouwelijke voorstelling, zooals bijv. de student in de medicijnen geeft, wanneer hij het samenstel van een of ander lichaamsdeel aanwijst in een lijk. In de wijsbegeerte en wiskunde is de demonstratie een rechtstreeksch, in 't bijzonder *deductief* bewijs, en in het dagelijksch leven geeft men dien naam aan deze of gene openlijke handeling, waardoor men gevoelens en gezindheden op zinnebeeldige wijze te kennen geeft, zooals optochten, serenades, charivari's, het verbranden van gehate zaken enz. Op het gebied der krijgskunde is een demonstratie een bedreiging van deze of gene vijandelijke positie met het doel den tegenstander om den tuin te leiden en tot voor hem nadeelige bewegingen uit te lokken. Op rechtsgeleerd gebied is demonstratie de beschrijving van een persoon of zaak. In rechtszaken, in het bijzonder, wanneer het testamenten betreft, is de regel: „*Falsa demonstratio non nocet*" van kracht. Wanneer dus te bewijzen is, wat de erflater achtergelaten heeft en wien hij heeft willen nalaten, is een onjuiste omschrijving niet van invloed op de geldigheid van den laatsten wil.

Demonteeren is het onbruikbaar maken van vijandelijk geschut door middel van de daarop gerichte schoten. Vandaar, dat men ook wel spreekt van een *gedemonteerde batterij.*

Demophon, in de Attische sage een zoon van *Theseus* en van *Phaedra,* trok mede naar Troje en bevrijdde er zijn grootmoeder *Aethra* uit de slavernij, waarin zij zich bij *Helena* bevond. Op zijn terugtocht huwde hij met *Phyllis,* een dochter van *Sithon,* koning van Thracië. De jonggehuwde vrouw bracht zich om het leven, toen *Demophon* niet ten bepaalden tijde uit Athene terugkwam. Hij had vroeger dan *Mewestheus* die stad bereikt en er zich meester gemaakt van den troon. Toen vervolgens *Diomedes,* op de kust van Attica verzeild, het land afstroopte, snelde *Demophon* de indringers te gemoet en veroverde het Palladium. Daar hij echter bij die gelegenheid een Athener doodde, werd hij in staat van beschuldiging gesteld. Verder vinden wij van zijn lotgevallen weinig merkwaardigs medegedeeld.

In de Homerische hymne op *Demeter* is *Demophon* de zoon van den Eleusinischen koning *Keleos.* Toen *Demeter* om haar dochter *Persephone* te zoeken op aarde vertoefde, verpleegde zij hem in de gestalte van een oude vrouw en zou hem door ambrosia en loutering in het vuur onsterfelijk gemaakt hebben, als zij niet door *Demophon's* moeder *Metaneira* gestoord was. Later werd *Demophon* in de Eleusinische sage door *Triptolemus* verdrongen en vertelde men, dat hij bij de loutering in het vuur verbrand was.

Demos (meervoud *demoi*) is een Grieksch woord, hetwelk *volk* en ook *gemeente* beteekent, vooral in Attica, dat zoodanig was verdeeld, dat elke *phyle* ongeveer een gelijk aantal — oorspronkelijk wellicht 10 — *demoi* telde. De afzonderlijke demoi bezaten een groote mate van zelfstandigheid; elk van hen had zijn godsdienstige plechtigheden, zijn overheden en vergaderingen. Aan het hoofd van elken demos stond de *demarchon,* die voor het algemeen welzijn zorgen moest. Men meent, dat het aantal demoi in den aanvang onzer jaartelling 174 bedroeg.

In het tegenwoordige Griekenland is demos het kleine zelfbestuur, dat aan den door zijn syndemoten (medeburgers) voor vier jaar door algemeen, direct en geheim stemrecht gekozen demarchon en een gemeenteraad is toevertrouwd. Het aantal demoi is 443. Het aantal inwoners is zeer verschillend, de demos van Athene bijv. telt 128735 inwoners, die van Minon (bij Nauplia) slechts 463.

Demosthenes, de meest beroemde redenaar der Grieksche oudheid, werd geboren te Athene in 383 v. Chr. Zijn vader liet den 7-jarigen knaap een aanzienlijk vermogen na, dat echter door de 3 voogden verkwist werd. Deze omstandigheid was beslissend voor zijn leven. Onder de leiding van den uitmuntenden redenaar *Isaeus* legde hij zich met den meesten ijver toe op de welsprekendheid, zoodat hij in 364 zijn gewetenlooze voogden in rechten kon vervolgen en overwinnaar werd in het proces. Zijn lichaam was weinig geschikt voor een redenaar, doch hij wist door volharding de grootste bezwaren te overwinnen. Om volkomen meester te worden over zijn stem, nam hij volgens de overlevering kiezelsteentjes in den mond en bewandelde de moeielijkste wegen onder het gestadig opzeggen van verzen; luide sprak hij aan het strand der zee, om zich aan het gewoel eener volksmenigte te gewennen, en voor een grooten spiegel oefende hij zich in het maken van gebaren. Zoo wist hij indruk te wekken door de voortreffelijke redevoeringen, die wel is waar volgens de verzekering zijner vijanden naar de lamp riekten, maar ook thans nog als meesterstukken van welsprekendheid worden bewon-

Demosthenes (museum van het Vaticaan).

Digitized by Google

derd. Daarin verzette hij zich onbeschroomd tegen de dwaasheden der Atheners, wist hen met moed, eerzucht, vrijheidszin en vaderlandsliefde te vervullen en spoorde hij hen krachtig aan, wêerstand te bieden aan *Philippus*, koning van Macedonië, die de zelfstandigheid der Grieksche staten bedreigde. De eerste Philippica (redevoering tegen *Philippus*) hield hij, toen die vorst zich meester had gemaakt van Thermopylae (351 v. Chr.) Hij drong er op aan, dat men onverwijld een leger en een vloot zou uitrusten, het tooneel van den strijd naar Macedonië verplaatsen en de wapens niet neerleggen, voordat de zegepraal bevochten was. De Atheners hechtten hun goedkeuring aan zijn plannen, maar brachten ze niet ten uitvoer; de beroemde *Phocion*, die de zwakke zijde des volks kende, vermaande tot vrede. Tot tweemaal toe begaf zich *Demosthenes* als gezant naar het Hof van *Philippus*, maar telkens drong hij bij zijn terugkomst aan op den oorlog, ja, hij deed pogingen, om geheel Griekenland onder de wapens te brengen. Eindelijk, toen *Philippus* door den bergpas van Thermopylae in Phocis gedrongen was en Elateia veroverd had, namen de Atheners het besluit, een vloot van 200 schepen in gereedheid te brengen, het leger naar Eleusis te doen oprukken en alle staten van Griekenland tot een verbond tegen *Philippus* op te roepen. *Demosthenes* zelf bevond zich bij de gezanten en overreedde de Thebaners Atheensche krijgslieden in hun vest op te nemen. Door zijn ijver werd een talrijk leger tegen *Philippus* in het veld gebracht; het streed aanvankelijk niet ongelukkig, doch bezweek in den slag bij Chaeronea. Terstond na den slag werd aan *Demosthenes* van staatswege de eervolle taak opgedragen een lijkrede te houden op de gesneuvelde Atheners, en eenigen tijd daarna werd hem, in spijt van de aanvallen der Macedonischgezinde partij, aan wier hoofd zich de redenaar *Aeschines* bevond, op voordracht van *Ktesiphon* (dien *Demosthenes*, toen *Aeschines* hem aanklaagde, in de redevoering „*περὶ στεφάνου*" (om den krans) op schitterende wijze verdedigde) door het Atheensche volk de burgerkroon toegekend. Toen *Philippus* kort daarna overleed, trachtte *Demosthenes* een algemeenen opstand tegen Macedonië te bewerken, doch de vreeselijke wraak van *Alexander* jegens Thebe verspreidde zoo grooten schrik, dat de Atheners om genade smeekten. Nauwelijks was de overwinnaar te bewegen, af te zien van zijn eisch, dat *Demosthenes* en eenige andere redenaars aan hem uitgeleverd zouden worden. Niet lang daarna beschuldigde hem de Macedonische partij, dat hij zich door *Harpalus* had laten omkoopen, zoodat hij veroordeeld werd tot een boete van 50 talenten. Daar hij ze niet betaalde, wierp men hem in den kerker, doch hij ontsnapte en nam de wijk naar Troizen, waar hij bleef tot aan den dood van *Alexander den Groote*. Daarna werd hij op eervolle wijze teruggeroepen en door de Atheensche burgers met gejuich in de haven ontvangen. Nu ondersteunde hij de staatkunde van den veldheer *Leosthenes* en van den redenaar *Hyperides*; namelijk om strijd te voeren tegen *Antipater*. Toen echter die oorlog een noodlottige wending nam en *Antipater* op de uitlevering van *Demosthenes* aandrong, vluchtte deze naar den tempel van *Poseidon* op het eiland Calauria aan de kust van Argolis, en toen de handlangers van *Antipater* hem hier wilden grijpen, bracht hij zich door vergif om het leven (October 322 v. Chr.).

Demosthenes was niet minder groot als staatsman dan als redenaar. De zedelijke vernieuwing der Atheners en de handhaving hunner onafhankelijkheid tegenover *Philippus* was in de eerste plaats het doel zijner pogingen. Daarvoor heeft hij zich de grootste opofferingen getroost; hij is wel is waar bezweken in dien strijd, maar bezweken met eer. De welsprekendheid voerde hij in Griekenland tot haar hoogste ontwikkeling. In klemmende betoogen en overweldigende kracht, in scherpzinnigheid en aanvoering van bewijsgronden overtreft hij zelfs *Cicero*; zijn redevoeringen verheffen zich door de harmonie der deelen onderling, door de keurigheid van wending en door de welluidendheid der taal boven die van al zijn voorgangers. Wij bezitten van hem nog 61 redevoeringen, van welke evenwel onderscheiden als onecht worden beschouwd. Een uitmuntende uitgave daarvan is die van *Dindorf* (7 dln., 1846—1856).

Demoustier, *Charles Albert*, een Fransch blijspeldichter, geboren den 11den Maart 1760 te Villers-Coterets, wijdde zich aan de studie der rechtsgeleerdheid, maar zeide deze vaarwel, om zich te Parijs bij de fraaie letteren te bepalen. Hij hield er voorlezingen en schreef veel in proza en in verzen, inzonderheid voor het tooneel. In den beginne vond hij grooten bijval bij het publiek, maar zag dien weldra verminderen. Hij overleed den 1sten Maart 1801 in zijn geboorteplaats. Sommige van zijn blijspelen zijn in het Duitsch vertaald. Zijn „Lettres à Emilie sur la mythologie" werden algemeen verspreid en met graagte gelezen.

Dempo is de hoogste vulkaan van Zuid-Sumatra, gelegen in de Pasoemah-landen. De hoogte van dezen nog werkzamen vulkaan wordt geschat op 3167 m. In de laatste jaren bepaalt zich de werkzaamheid tot enkele fumarolen op den top. Van Tandjoeng Sakti uit zijn 3 toppen zichtbaar: de Ringis, de Merapi en de het meest zuidelijk gelegen Dempo. Het meest geschikte uitgangspunt voor de beklimming van den vulkaan is de doesoen Goenoeng Agoeng, 1080 m. hoog, op de zuidoostelijke helling gelegen.

Den. Onder *den* of *denneboom* vat men samen eenige geslachten van de familie der Coniferen en wel *Pinus*, *Picea* en *Abies*. Zij komen met elkander overeen in het vormen van jaarringen, waarvan de breedte afhankelijk is van die van het voorjaarshout; zij bevatten alle hars, terwijl eenige soorten tot de meest algemeen voorkomende en nuttigste woudboomen behooren.

Het geslacht *Pinus*, meer speciaal *Den* geheeten, onderscheidt zich door een diepgaanden penwortel en een kroon, die zich op later leeftijd afwelft. De meeste soorten gaan slechts weinig hoog in de bergen en zijn meer boomen van de laagvlakte. De vertegenwoordigers van het geslacht in bergstreken hebben zich geaccomodeerd aan de omstandigheden en vormen kruipende struiken, zooals: *Pinus Pumilio*, *P. Mughus*, *P. Montana uncinata*, de laatste is de meest rechtop groeiende van de drie en wordt ook in de

Digitized by Google

laagvlakte ter opbossching op zeer geexponeerde terreinen gebruikt, groeit echter zeer langzaam.

De meest verspreide en bekende den is de *Grove den, Mastboom, P. Sylvestris* L. Hij behoort thuis in de Noordduitsche laagvlakte en in Schotland, vormt onder gunstige omstandigheden boomen van 30 m. hoogte en 60 cm. middellijn en levert het grenenhout, waarmede echter alleen het hout aangeduid wordt, dat uit de Oostzee-provincies van Pruisen en Rusland of uit Midden-Duitschland stamt, dus uit een vastelandsklimaat. Hij weerstaat felle koude, maar de wind heeft grooten invloed op den lengtegroei, zoodat bosschen aan de zijde van den heerschenden wind het laagst zijn. Ook hooge grondwaterstand heeft een ongunstigen invloed op den groei. In Zuid-Europa komt de *Zeeden, P. Pinaster* Sol. voor, die veel sneller groeit, de weinig strenge winters van ons klimaat doorstaat en een zeer harsrijk hout levert, dat afgetapt wordt tot het winnen van terpentijn. In de laatste jaren werd hij op vrij groote schaal in Holland aangeplant, om het verstuiven der duinen tegen te gaan. Uit Amerika is tot ons gekomen de *Weymouthden, P. Strobus* L., die 5 naalden in de scheede heeft. Hij groeit zeer snel, levert licht, weinig duurzaam hout, geschikt voor pakkisten, en is hier zeer onderhevig aan een ziekte, *Aecidium pini*, zoodat de aanplant groot risico mede brengt, hoewel hij wegens de geringe eischen, die hij aan den grond stelt en de grondverbeterende eigenschappen overigens wel aanbeveling verdient, te meer daarhij schaduw verdraagt. *P. rigida Mill*, bevat 3 naalden in de schede, groeit zeer snel, is zeer bescheiden in zijn eischen aan den grond, maar is behalve voor het snel in cultuur brengen van woesten grond, van weinig waarde. *De Oostenrijksche den, P. Laricio austriaca* Endl., is een langzamer groeiende soort, die een weinig meer schaduw verdraagt dan de *Grove den* en een grooter kalkgehalte van den grond eischt. De Duitsche naam *Schwarzkiefer* dankt hij aan de donkere kleur zijner naalden en zijn dichte naaldmassa. *P. Cembra* L. vormt in de Alpen en Karpaten de bovenste boomgrens; de zaden zijn eetbaar en ongevleugeld; de boom heeft groote beteekenis met het oog op lawinen en draagt 5 naalden in de scheede. Het geslacht *Picea* vertoont een meer slanken boomvorm met centralen, nooit zich in takken oplossenden stam, een kegelvormige kroon en meestal een vlak strijkend wortelnet. *Picea excelsa* Lk. (*Fyne den* of *Spar*) levert het vurenhout, is een boom van het gebergte en stelt hooger eischen aan de vruchtbaarheid van den grond dan de meeste Pinussoorten; hij levert veel hars; door de harsaftapping wordt het hout slechter van qualiteit. Hij verdraagt meer schaduw dan de Pinussoorten. *Picea alba* Lk. behoort thuis in N. Amerika, verdraagt goed wind en wordt daarom, vooral in Jutland, veel gebruikt voor het opbosschen van duinen. *Picea Sitchensis* Frh. en Mey heeft scherp gepunte naalden, behoort in N. Amerika thuis en wordt veel gebruikt voor gemengde aanplantingen, omdat hij geen groote eischen aan de vruchtbaarheid van den grond stelt en snel groeit.

Het geslacht *Abies* heeft een penwortel, een stam, die naar boven toe slechts langzaam in dikte afneemt, levert het dennehout en verdraagt meer schaduw dan de *Picea's*. De *Zilverden, Abies Pectinata*, komt voornamelijk in het Schwarzwald en in de Middel en Z. Duitsche gebergten voor. Hij verlangt een frisschen, vruchtbaren grond en een koel klimaat, is een boom van het voorgebergte, groeit in het begin zeer langzaam en is dan gevoelig voor vorst. *Nordmannsden, Abies Nordmanniana* Spach, behoort thuis in den Krim, heeft geen voordeelen boven den *Zilverden* behalve zijn nog sierlijker vorm en is daarom meer voor park dan voor boschboom van beteekenis. De *Douglasden, Pseudotsuga Douglasii* Carr. heeft in N. Amerika reusachtige afmetingen, de groene variëteit groeit zeer snel, de grauwe langzamer, maar deze verdraagt ook beter voorjaarsvorst. Het is een uiterst sierlijke boom, met welriekende harsbuiltjes op de nog jonge schors.

Denain, een stad in het Fransche departement Nord, 10 km. ten noordoosten van Bouchain, is aan het Scheldekanaal en aan de lijnen Prouvy—Lourches en Denain—St. Amand en de lokaallijnen Somain—Peruwelz en Caudry—Denain gelegen en telt (1901) 21329 en als gemeente 23204 inwoners. Er zijn steenkolenmijnen, ijzer- en machinefabrieken, scheepstimmerwerven enz. Graaf *Ostrevent* stichtte hier in 764 een abdij. Op den weg naar Cambray staat een obelisk tot aandenken aan de overwinning van *Villars* op prins *Eugenius* (27 Juli 1712).

Denarius is de naam van een zilveren munt bij de oude Romeinen. Hij werd ingevoerd in 269 v. Chr. en had de waarde van 10 assen (ongeveer 37½ cent van onze munt). Toen door de Lex Papiria de waarde van het as verminderd werd, gingen er 16 op een denarius, doch *Augustus* herstelde het as in zijn voormalige waarde. De waarde werd op de voorzijde naast den kop van *Roma, Bellona* of *Minerva* aangeduid door X of XVI. Er werden ook gouden denarii geslagen ter waarde van 10 zilveren; deze bleven tot in de Middeleeuwen in omloop. Van de Romeinen ging de denarius over tot de meer noordelijke volken. Althans in Frankrijk en Duitschland vindt men er onder de vorsten van het Karolingische Huis; hij vormde toen het 12de gedeelte van een solidus. Later sloeg men in Frankrijk den koperen *denier* (zie aldaar) als pasmunt, en in de staten van Opper-Italië den *denaro*.

Ook is denarius de naam van een gewicht. In het oude Rome was hij tijdens de republiek $^1/_{84}$ en onder *Nero* $^1/_{96}$ van een Romeinsch pond. In Frankrijk verdeelde men het oude pond in 384 deniers, en in Italië bevat het 288 denari of danari.

Denatureeren beteekent belastbare stoffen zoodanig met andere stoffen vermengen of verontreinigen, dat zij voor een zeker doel onbruikbaar worden. De denatureerende bijmengsels moeten zoodanig gekozen worden, dat zij bijv. den spiritus als genotmiddel onbruikbaar maken, maar niet voor andere doeleinden. Voor spiritus gebruikt men methylalkohol (houtgeest) en pyridinbasen, voor technische doeleinden ook wel azijn, terpentijnolie, enz.

Denbigh, een graafschap in het noordelijk gedeelte van het Engelsche prinsdom Wales, grenst ten noorden aan de Ierssche Zee, ten westen aan Carnarvon, ten zuiden aan Merioneth en Montgomery, in het zuidoosten aan Shrop en Chester

Digitized by Google

en in het noordoosten aan Flint, en telt op 1720 v.km. (1901) 129935 inwoners. Een groot gedeelte des lands wordt ingenomen door naakte heuvels en bergen van de Silurische vorming, die zich ten zuiden van het dal der Dee in de Berwyn-Hills ter hoogte van 800 m. verheffen. De breede dalen zijn vruchtbaar en goed bebouwd. Het schoonste van deze is dat der Clwyd, hetwelk men het paradijs van Noord-Wales noemt. Door natuurschoon onderscheidt zich verder de bovenloop van de Dee, de voornaamste rivier van het land. Het klimaat is er gezond; de bodem bestaat voor 23 % uit graanlanden en 33% uit wei- en hooiland. In het oostelijk gedeelte vindt men steenkolen; ook is er ijzer, lood, zilver en eenig koper. De nijverheid levert er veel flanel, handschoenen, kousen enz. De gelijknamige *hoofdstad* ligt in het dal der Clwyd aan den spoorweg en aan de helling van een steilen heuvel en telt (1901) 6439 zielen.

Dèndèng is de in Nederlandsch-Indië gebruikelijke naam voor gedroogd en gewoonlijk met kruiden toebereid, in dunne plakken gesneden vleesch.

Dèndèng-Hari is een gebergte op Java, op de grens van Buitenzorg, de Preanger en Krawang gelegen. Het bereikt zijn grootste hoogte in den Goenoeng Sanggaboewana (1297 m.), op de zuidgrens van de Tegalwaroelanden. Hier ontspringt de Tjïomas.

Dender is de naam van een rivier in de Belgische provincie Oost-Vlaanderen. Zij ontstaat uit de vereeniging van Oost- en West-Dender bij Ath en vereenigt zich bij het stadje Dendermonde met de Schelde. Bij Aalst wordt de rivier, die 105 km. lang en 10—12 m. breed is, bevaarbaar.

Dendera is een dorp in Opper-Egypte, een dagreis ten N. van Thebe, op den linkeroever van den Nijl. In de nabijheid liggen de bouwvallen der aloude stad Tentyris of Tentyra; hier vindt men een goed bewaard gebleven tempel, gewijd aan de godin *Hathor* (*Aphrodite*). Die tempel is vooral beroemd geworden wegens twee afbeeldingen van den Dierenriem, welke zich aldaar bevonden. Daarover is een menigte strijdschriften ontstaan, die echter door de latere onderzoekingen van *Champollion* al hun waarde hebben verloren. Men meende uit den stand van de teekens van den Dierenriem te kunnen opmaken, dat die tempel verbazend oud moest zijn, doch laatstgenoemde geleerde vond er ook de namen van *Augustus*, *Tiberius Claudius*, *Nero*, *Domitianus* en anderen.

De vraag over den dierenriem is toen meer bevredigend opgelost door *Letronne*, *Biot*, *von Schlegel*, *Ideler* en *Lepsius*. De bouw van den tempel stamt uit zeer ouden tijd en is door *Ptolemaeus XIII* gerestaureerd en later onder de regeering van *Cleopatra* met afbeeldingen voorzien. Een 4 m. hoog beeld van haar en haar zoon *Caesarion* is op den achterwand van den tempel geschilderd, en het is waarschijnlijk, dat de constellatie van den dierenriem, evenals de uitvoering van den geheelen tempel, betrekking heeft op de geboorte van *Caesarion* (36 v. Chr.) De voorhal van den tempel, waar zich de tweede dierenriem bevindt, is volgens de Grieksche inscriptie onder keizer *Tiberius* tusschen 32 en 37 n. Chr. gebouwd. *Strabo* bericht, dat achter den tempel van *Hathor* zich die van *Isis* en de Typhoniërs bevonden. Ook deze zijn vrij goed bewaard gebleven.

Dendermonde, in het Fransch *Termonde*, is een stadje en vesting in de Belgische provincie Oost-Vlaanderen en ligt op den rechter oever der Schelde, aan den mond der Dender en aan den spoorweg, die Gent met Mechelen verbindt. De inwoners, ten getale van (1900) 9719, houden zich vooral bezig met zoutziederij, katoenweverij, touwslaan en linnenbleekerij. Men heeft er een academie van teeken- en bouwkunst, een openbare boekerij, een museum van schilderijen en onderscheiden instellingen van liefdadigheid. De vestingwerken, die *Jozef II* in 1784 had laten slechten, werden hersteld in 1822, de brug over de Schelde in 1826 gebouwd. De stad werd in 1667 door *Lodewijk XIV* vruchteloos belegerd, in 1706 door generaal *Churchill* ingenomen en ook in 1745 door de Franschen veroverd.

Dendrieten (van het Grieksche *δένδρον* = boom) noemt men op boomtakken of op mos gelijkende figuren, die wel eens op sedimentaire gesteenten worden gevonden (zie de afb.). Het zijn echter geen afdrukken van planten, maar metaaloxyden en andere verbindingen, welke bovengenoemden vorm hebben aangenomen. Doorgaans bestaan zij uit mangaan- en ijzeroxydule. Men

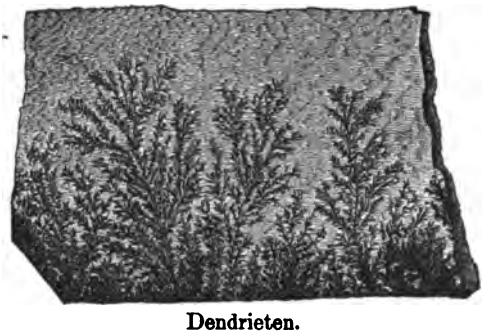

Dendrieten.

vindt ze vooral op porfier, kalksteen en mergel. Wanneer zij niet alleen de lagen bedekken, maar door de geheele massa, bijv. van kalksteen, marmer, kwarts enz., heengedrongen zijn, worden ze kunstmatig geslepen en tot allerlei voorwerpen van weelde verwerkt.

Dendrobium *Swartz* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Orchideeën*; het bevat overblijvende gewassen, die in Oost-Indië — in de „Flora Indiae Batavae" zijn 92 soorten vermeld — en Australië voorkomen en er op de takken der boomen groeien, vanwaar hun voortschietende stengels neêrhangen. Tot de sierplanten, die men in warme kassen aantreft, behooren o.a., *D. Calceolaria Hook.*, met rozenroode, 5-bloemige bloemtrossen met roode kelkbladeren en een pantoffelvormige, geelachtige honiglip, en *D. speciosum R. Br.*, met welriekende, tot trossen vereenigde bloemen met lichtgele, smalle kelkbladeren en een roodgestreepte, lepelvormige honiglip. Zij vereischen een warmte van 8—10° C. — *Dendrochilum Blume* is eveneens een plantengeslacht uit

Digitized by Google

de familie der *Orchideeën*, dat op stammen of takken van boomen groeit.

Dendrochelidon (Grieksch = boomzwaluw) is de naam van een vogelgeslacht met zeer lange vleugels en een langen, diep gaffelvormig uitgesneden staart, benevens een kuif op den kop, welks vertegenwoordigers Indië, Australië en Afrika bewonen. Men onderscheidt vijf soorten, waarvan de voornaamste zijn *Klecho*, *Coronata* en *Mystacea*.

Dendrocitta (Grieksch = boomekster) is de naam van een vogelgeslacht, met korten, zijdelings samengedrukten, sterk gebogen snavel, middelmatig krachtige of korte pooten, korte, sterk afgeronde vleugels en langen, wigvormigen staart, welks beide middelste veeren ver voorbij de overige uitsteken.

Dendrocygna (Grieksch = boomzwaan) is een door lange pooten zich onderscheidende eendensoort. Zij hebben een middelmatig grooten hals, dunnen snavel en korte afgeronde vleugels, waarmede zij slechts langzaam en moeilijk kunnen vliegen, en sterk verlengde voetwortels.

In 10 soorten komen zij over de geheele wereld, Europa uitgezonderd, voor. Sommige soorten klimmen in boomen en maken daarin haar nesten, terwijl andere steeds op den beganen grond blijven. De *Dendrocygna viduata L.* en de *Dendrocygna autumnalis L.* komen veel in dierentuinen voor.

Dendrolagus. Zie *Boomkangeroe.*

Dendrolithen of *versteende boomstammen* vindt men overal in de secundaire vormingen, vooral in het roodliggende en in de steenkolen, als overblijfselen van een voorwereldlijken plantengroei. Zij zijn zeer verschillend van grootte: op de eene plaats vertoonen zich reusachtige stammen met takken en vruchten, waarbij men tevens afdrukken van bladeren aantreft, op andere ontdekt men slechts gedeelten van planten, die van de thans aldaar groeiende aanmerkelijk verschillen, zooals de fraaie varenstammen van Chemnitz in Saksen. Gewoonlijk is het hout in hoornsteen veranderd, en somtijds bezit het zulke schoone kleuren, dat men er allerlei sierlijke voorwerpen van vervaardigt. Intusschen kan men in zeer dunne plaatjes onder den microscoop de houtvezels onderscheiden, zoodat de plantkundigen op deze wijze zelfs het geslacht en de soort hebben bepaald, waartoe die aloude gewassen behoorden. Doorgaans zijn het varens, cycadeën en naaldboomen. Een der eerste onderzoekers op dit gebied was *Sprengel*, die gevolgd werd door *Cotta*, *Corpa*, *Unger*, *Göppert*, enz.

Dendrologie of *boomkunde* is het onderdeel der systematische botanie, dat zich uitsluitend met de natuurlijke historie der houtgewassen (boomen, struiken en halfstruiken) bezig houdt. De dendrologie bepaalt zich gewoonlijk tot geografisch min of meer scherp begrensde streken, evenals de flora's der afzonderlijke landen. Zie verder *Houtteelt.*

Dendrometer (Grieksch = boommeter) is de benaming van ieder instrument, waarmede de meetbare verhoudingen van levende boomen bepaald kunnen worden. Voor het meten der hoogte bedient men zich van den hoogtemeter (hypsometer), der dikte van meetband en boompasser. De houtmassa wordt bepaald door berekening van den kubieken inhoud uit hoogte en doorsnede.

Dendrophthoë *Mart.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Loranthaceeën*; het omvat woekerplanten, die vooral door de vogels, die zich met de vruchten voeden, verspreid worden. Zij doen in Indië niet zelden schade aan de oranje- en broodboomen, aan de mangifera's enz., doordien ze deze uitputten en beletten vruchten te dragen. Volgens *Rumphius* schrijven de inboorlingen van Amboina het ontstaan dier heesters toe aan een geheime kracht van de drekstof der vogels, — en niet ten onrechte, daar de vogels de onverteerde zaden uitwerpen. — Ook de *Dendrotophe Miq.* is een dergelijk gewas.

Dendrosicyos Balf. is de naam van een geslacht der *Cucurbitaceeën* en omvat slechts twee soorten, die op het eiland Socotra (N.O. kust van Afrika) groeien. Het zijn kleine boomen met rechte stammen, een gering aantal aan den top geplaatste takken en vijfdeelige, stekelachtige, ruwe bladeren. Zij dragen mannelijke en vrouwelijke bloemen met een éénhuizige, zaadrijke vruchtdoos. *D. socotrana* Balf. (zie de afb.) bezit een plompen stam, die een zuil van 4 m. hoogte

Dendrosicyos socotrana.

en 1—2 m. doorsnede vormt, een gladden, krijtwitten bast bezit, overrijk is aan sap en zóó week, dat men gemakkelijk met een mes stukken er uit kan snijden; nochtans wordt de boom somtijds 200 jaren oud.

Deneb (Staart) is de naam eener ster van de tweede grootte in den staart van het sterrenbeeld *de Zwaan.*

Denefore, *Jules,* een Belgisch musicus, werd in 1814 te Chimay geboren en overleed in 1877 te Bergen. Hij schreef drie opera's, n.l.: „Kettly ou le Retour en Suisse" (1838), „L'Echevin Brassart" (1845) en „Marie de Brabant" (1850), verder cantates, symfonieën, ouvertures, enz.

Digitized by Google

Digitized by Google

DENEMARKEN E

Digitized by Google

N ZUID-ZWEDEN.

Digitized by Google

Digitized by Google

Denekamp is een gemeente in de provincie Overijsel, groot 8538 H.A. met 4009 inwoners (1905), begrensd door Tubbergen, Losser en het Duitsche landschap Bentheim. Zij omsluit de gemeente Ootmarsum en bestaat geheel uit zandgrond, uitgezonderd de smalle kleistrooken langs den Dinkel, de Gele beek, Rammelbeek, Sombeek en Roetinkbeek. Er behooren toe de dorpen Denekamp, Lattrop en Tillichte, benevens de buurtschappen Denekamp, Noord-Deuringen, Breukelenkamp, Oud-Ootmarsum, Nuter, Groot-Ageloo en Klein-Ageloo. Landbouw is hoofdbedrijf (rogge, haver, boekweit, gerst en aardappelen); daarnaast veeteelt en enkele fabrieken.

Het dorp Denekamp telt 800 inwoners en heeft een Hervormde en een R. Katholieke kerk, benevens een synagoge. Op korten afstand kronkelt de Dinkel aan drie zijden om de oude havezate Singrave.

Denemarken (zie de kaart) is het kleinste der drie Skandinavische koninkrijken en omvat sedert den oorlog van 1864 nog slechts den Deenschen Archipel, bestaande uit de eilanden tusschen de Oostzee en het Kattegat, en het grootere noordelijke deel van het schiereiland Jutland, tusschen het Kattegat en de Noordzee. Het ligt tusschen Duitschland (ten N. van Sleeswijk), Zweden, Noorwegen en de Noordzee en strekt zich uit van 8°4′ tot 15°10′ O.L.v.Gr. en van 54°33′ tot 57°45′ N.Br.

Van de Deensche eilanden zijn de grootste Seeland (Själland) met Arnak (Amager), Möen, Funen (Fijen), Laaland, Falster, Langeland, Aeroe, Taasinge en in de Oostzee Bornholm. Verder behooren tot Denemarken, de Färöer, IJsland en de kust van Groenland, benevens de drie West-Indische eilanden St. Thomas, St. Croix en St. John. De oppervlakte van Denemarken zelf bedraagt 38 340 v. km., die van de Färöer 1 325 v. km., van IJsland 104 785 v. km., en van Groenland 232 536 v. km.

Kustgesteldheid. De westkust van Jutland is laag en wordt door de Noordzee bespoeld, door de Denen Westzee geheeten. Het gedeelte van de Noordzee tusschen Jutland en Noorwegen heet Skagerak en is langs de kust, bekend als de Jammerbocht, zeer gevaarlijk. Dit geldt ook van de geheele W. kust tot Blaavandshuk, vandaar de naam IJzeren Kust. Ook het Kattegat is een zeer gevaarlijk vaarwater. De schepen volgen bij voorkeur de route langs de Jutlandsche kust. Drie zeestraten verbinden het Kattegat met de Oostzee: de Oresont, gewoonlijk de Sont genaamd, 107 km. lang, van Kullen in het N. tot Falsterboriff in het Z., met een afwisselende breedte van 3,75 km. bij Helsingör tot 30 km. tusschen Kopenhagen en Malmö en in de tamelijk smalle vaarwaters Drogden en Flintenrinne, aan beide zijden van het eiland Saltholm, minstens 7 m. diep; de Groote Belt, tusschen Seeland en Fünen, met een zeer afwisselende breedte, die echter op de smalste plaats nog meer dan 15 km. bedraagt, maar wegens de talrijke zandbanken en hevige stroomingen voor de scheepvaart zeer gevaarlijk is; en de Kleine Belt tusschen Jutland en Fünen, op de smalste plaats, bij Middefort, slechts 0,625 km. breed en voor de scheepvaart niet minder gevaarlijk dan de Groote Belt. De vroeger bij Helsingör geheven Sonttol werd door een op den 14den Maart 1857 tusschen Denemarken en 15 andere regeeringen gesloten verdrag voor 60 952 650 kronen afgekocht. Wegens het gevaarlijke vaarwater is het aantal lichttorens bijzonder talrijk. Jutlands W-kust en gedeeltelijk ook de eilanden hebben diepe inhammen, fjorden genaamd, die diep in het land dringen en voor de scheepvaart, maar vooral voor de vischvangst zeer geschikt zijn. De grootste van deze, welke van de W. naar de O. kust doorloopt, is de Limfjord in Jutland. Veel minder belangrijk is de Mariagerfjord (37 km. lang). Hierop volgt de 22 km. lange Randersfjord, een weinig ten Z. van de stad Randers; verder de diepe Aarhusbocht, de Horsensfjord, de Veilefjord en de Koldingfjord; aan de westkust de Nissumfjord en de Ringkjöbingfjord. Op Seeland heeft men in het N. de Isefjord met de Lammefjord, de Holbäksfjord en de Roeskildefjord. Op Fünen is de ondiepe Odensefjord. Al deze fjorden hebben zout water. Het zoutgehalte van de oostelijke is echter geringer dan dat van de westelijke, die naar de Noordzee gekeerd zijn. Zoowel aan de oost-, als aan de westkust vormen de talrijke kleine bochten uitstekende havens.

Bodemgesteldheid en *Geologie.* Het reliëf van het land is tamelijk gelijkmatig, indien men Bornholm en de Ertholmenen niet meerekent. Verheffingen hooger dan 30 meter van den grootendeels golvenden bodem komen zelfs zelden voor. Hier en daar worden heuvels van 90 meter aangetroffen. Van de Limfjord zet zich zuidwaarts tot door Sleeswijk-Holstein en tot aan de Elbe een landrug voort (de Baltische landrug), die Jutland in een westelijke en een oostelijke helft scheidt, van welke de westelijke de grootste is; van dezen landrug gaan zijtakken uit, waartoe de grootste verheffing van Denemarken behoort, n. l. de 172 m. hooge Eiers-Bavnehöj. Vlakten van eenigen omvang worden slechts in westelijk Jutland aangetroffen, de Ahlheiden. Over het algemeen zijn de eilanden lager dan Jutland. De hoogste punten vormen de Gyldenlöves Höj (126 m.) in het ambt Sorö op Seeland, en in het oostelijk deel van het eiland Moën de Kongsbjerg (142 m.) en de Aborrebjerg (141 m.); het eiland Falster is vlak; in het N. is de hoogste verheffing slechts 40 m. Laaland bezit geen hoogten boven de 30 m.

De geologische gesteldheid is in overeenstemming met den vorm van den bodem en de gedaante des lands. Jutland en de eilanden zijn gedeeltelijk op een krijtbank opgebouwd, die vooral aan de oppervlakte treedt in een van het N.W. naar het Z.O. gerichten gordel, bijv. op het eiland Moën, op Seeland, aan de Lim-fjord en elders in Jutland. Daarbij sluiten zich in het O. de bruinkoolformatie, glimmerlei en bruinkool voerende zandsteenlagen aan, die echter slechts op enkele plaatsen aan de oppervlakte treden. Deze laatste bestaat overwegend uit diluvium, en wel op de eilanden en in de oostelijke helft van Jutland uit blokleem (de oude grondmoraine van het Skandinavische landijs), die een golvend, zeer vruchtbaar landschap vormt, met voortreffelijke tarweteelt en mooie beukenbosschen. Verder westelijk volgt op den landrug van Jutland diluviaal zand (een oude eind-moraine), ten deele in den vorm van heuvels, gedeeltelijk met heide bedekt of met overblijfselen van oude eikenbosschen, niet on-

Digitized by Google

vruchtbaar, maar toch alleen geschikt voor de teelt van boekweit, rogge en haver. Naar het W. volgt hierop de vlakke, onvruchtbare Ahlheide, gedeeltelijk door moerassen, plassen en venen ingenomen, gedeeltelijk met denneboomen beplant (vooral sedert 1866). Aan de W.-kust treft men zandstuivingen aan, die duinen van 10—13 m. hoogte vormen en voor een groot gedeelte door vergraving en boschaanplanting vastgelegd zijn geworden. In het Z. der W.-kust begint de vorming van „marschen"; evenwel heeft hier nog nergens indijking plaats gehad.

Rivieren en meren. De natuurlijke gesteldheid en omvang van Denemarken zijn oorzaak, dat de rivieren klein en van weinig belang zijn. In het Kattegat mondt bij Randers de 150 km. lange Guden-Aa, de hoofdrivier van het land, uit; in de Noordzee stroomen de Ribe-Aa, de Konge-Aa, de 68 km. lange Varde-Aa, de 75 km. lange Lönborg-Aa of Skjern-Aa en de 83 km. lange Stor-Aa. De Skive-Aa (60 km.) loopt uit in de Limfjord. Op Seeland is de Sus-Aa of Nesby-Aa (82 km.), op Fünen de Odense-Aa (60 km.)

Het land is bijzonder rijk aan meren, meest allen van zeer geringe diepte. De voornaamste zijn: op Seeland het Arre-, Fure- en Esrommeer; op Laaland het Maribomeer; in Jutland het Mos- en Filmeer.

In Jutland zijn het Silkeborgkanaal en het Frederik VII-Skive-kanaal voor de kanaliseering van de Limfjord de voornaamste; op Seeland is alleen het Frederiksvärk-kanaal van beteekenis; het dient om overstroomingen van het Arremeer te voorkomen en voor de fabrieken van Frederiksvärk; Fünen heeft het Odense-kanaal van Odense naar de Odensefjord.

Klimaat. Het klimaat stemt overeen met dat van Noord-Duitschland en van Zuid-Zweden en is een zuiver zeeklimaat. De ligging van het land is oorzaak, dat beurtelings door het W. en het O. invloed er op wordt uitgeoefend. Opmerkelijk is het, dat in dit kleine, bijna geheel vlakke land de wintertemperaturen in het binnenland aanzienlijk lager kunnen zijn dan aan de kusten. De koude N.W. wind, die in het voorjaar in noordelijk Jutland aan de westkust dikwijls waait, wordt Skai genoemd en is door het verspreiden van het fijne zand over den bodem zeer nadeelig voor den plantengroei. Te Kopenhagen telt men 159 regendagen per jaar; over het geheele land zijn er gemiddeld 150, waarvan 34 sneeuwdagen. De regenval bedraagt jaarlijks ± 600 mm.; de maanden van Juni tot November zijn het regenrijkst. De gemiddelde temperatuur bedraagt voor geheel Denemarken 6,5—8,5° C.; het warmst zijn de zuidelijke eilanden, het koudst het binnenland en noordelijk Jutland; de kusten zijn over het algemeen 0,5—1° warmer dan het binnenland. Te Kopenhagen zijn de gemiddelde jaarlijksche uitersten + 25° en — 10° (absoluut + 32° en — 25° C.). Het klimaat is niet ongezond te noemen, alleen op de lagere eilanden heerschen dikwijls koortsen.

Planten- en Dierenwereld. De plantenwereld is rijk en daarbij valt een woud-, heide- en duin-vegetatie te onderscheiden; de woudgordel, d. w. z. het gedeelte van het land, waar wouden gevonden worden, omvat de eilanden en Oost-Jutland; vroeger was het land veel beschrijker dan tegenwoordig. Zooals uit de overblijfselen in de veengronden blijkt, hadden in oude tijden pijnboomsoorten en later eiken de overhand. Thans vormt de beuk het hoofdbestanddeel der wouden, hoewel ook eiken en berken nog ruimschoots voorhanden zijn. Alle Middel-Europeesche graan- en ooftsoorten werden er aangetroffen. De dierenwereld kunnen wij als een verarmde Noord-Duitsche beschouwen en omvat, behalve eenige insektenvormen, geen enkelen diervorm, die ook niet in Duitschland wordt aangetroffen.

De dieren van het hooge Noorden komen er nog niet voor. De zee heeft vooral in het N. een rijke fauna. De Limfjord is bijzonder rijk aan oesters.

Bevolking. Op 1 Februari 1901 bedroeg de bevolking (met inbegrip der Faröer) 2 449540 zielen. Het totale bevolkingscijfer was in 1890 2172380; zoodat de toeneming in die elf jaar $12^3/_4$% bedroeg. Het zwakst is de westkust van Jutland, het dichtst Aerö bevolkt. Onder de 73 steden kan slechts de hoofdstad Kopenhagen (378235 of met de voorsteden 476806 inwoners) tot de groote steden gerekend worden. Verder heeft Aarhus 51814, Odense 40138, Aalborg 31457, Horsens 22243 en Randers 20057 inwoners. De bevolking is nagenoeg geheel Scandinavisch; in 1901 waren van de geheele bevolking 3.27 procent buiten het land geboren.

Het grootste gedeelte der bevolking van Denemarken behoort tot de Luthersche kerk. Reeds in 1536 werd deze leer ingevoerd. De nationale kerk staat onder het oppertoezicht van 7 bisschoppen. Volledige godsdienstvrijheid is toegestaan. Behalve 2436084 Protestanten vond men er in 1901: 5373 Roomsch Katholieken, 106 Grieksch Katholieken, 3476 Joden en 4501 die een anderen of geen godsdienst beleden.

Reeds sedert 1814 bestaat leerplicht, zoodat de algemeene volksontwikkeling gunstig is te noemen. De openbare scholen zijn vrij. Er zijn (1903) ongeveer 2940 lagere scholen met 326268 leerlingen. Voor hooger onderwijs zijn er: een veeartsenij- en een landbouwschool te Kopenhagen, 12 land- en tuinbouwscholen; 72 folkehöjskoler of volks hoogere scholen, 31 Latijnsche scholen, een pharmaceutische school, een kunstacademie, een polytechnische school, 99 realskolen of technische en handelsscholen. De universiteit van Kopenhagen, gesticht in 1479, heeft vijf faculteiten, waar ook vrouwen worden toegelaten, behalve tot de theologische. Het aantal hoogleeraren en docenten bedraagt 85 en jaarlijks worden ongeveer 400 studenten ingeschreven.

Middelen van bestaan. Denemarken is het land van het gemiddelde en klein grondbezit. Deze toestand wordt door de Wet bevorderd, die de samenvoeging van kleinere boerderijen tot grootere verbiedt, maar juist het kleine grondbezit op velerlei wijze bevoordeelt. Van den bodem zijn 80% produktief (34% bouwland, 41% wei- en hooiland en 5% wouden). Van de bevolking houden zich 948997 met den landbouw bezig; ook in de kleinere steden is landbouw het hoofdmiddel van bestaan. Onderstaande tabel geeft een overzicht van de verdeeling van den akkerbouw en de produktie der laatste jaren.

Digitized by Google

	Oppervlakte in hectaren.	Produktie in hectoliters.		
		1902	1903	1904
Tarwe	23655	1595000	1571000	1515825
Gerst	281365	8206000	8218000	8002236
Haver	432628	14385000	14498000	13455304
Rogge	272512	6617000	6797000	5830672
Div. graansoorten	142685	4723000	4779000	4558359
Aardappelen	54100	9574000	8892000	8532593
Beetwortels enz.	158889	83455272	97434000	86338930

De Deensche veestapel is zeer belangrijk en bedroeg den 15den Juli 1903: 486935 paarden, 1840466 runderen, 876830 schapen, 38984 geiten en 1456699 varkens. In 1881 bedroeg het aantal runderen 1470078 en in 1875 1238898. Van groot belang is de zuivelbereiding, daar de uitvoer van Deensche boter gemiddeld jaarlijks 60 millioen kg. bedraagt. Ook veel melk wordt (vooral naar Londen en Berlijn) verzonden.

In 1904 werden 26137 paarden, 92058 runderen en 936 schapen en geiten uitgevoerd.

De industrie omvat (1904) 41 branderijen (Kopenhagen met een produktie van 7487570 gallons, verder 42 bierbrouwerijen met een produktie van $1^1/_5$ millioen liter bier. De 7 suikerfabrieken produceerden in 1904: 44125 ton beetwortelsuiker, de 17 margarinefabrieken 21885 ton margarine en oleomargarine. Van de bevolking leven 674613 van de industrie. Ruim 1 % der bevolking houdt zich bezig met de vischvangst. De opbrengst bedroeg in 1901: 8683478 kronen, in 1902: 9877459 kronen, in 1903: 9950287 kronen.

Handel en Scheepvaart. De belangrijkste haven en tevens de eerste handelsstad van het land is Kopenhagen. Van de overige talrijke havens zijn veel voor den wereldhandel niet geschikt; zij hebben daartoe te weinig diepte. Aan de westkust van Jutland ontbreken goede havens geheel. Op den 31sten December 1904 bezat Denemarken en zijn koloniën een handelsvloot van 4048 schepen (boven de 4 ton), metende 473409 tonnen, waarvan 592 stoombooten waren, metende 323891 ton. In 1904 bedroeg het scheepvaartverkeer: ingeklaard in de Deensche havens 33204 schepen met 3336759 ton en uitgeklaard 34312 schepen met 1057256 ton; bovendien omvatte de kustvaart nog: 33365 schepen ingeklaard en 33203 uitgeklaard.

De volgende tabel geeft een overzicht van de waarde der in- en uitvoer over zes jaren in kronen.

Jaar.	Invoer.	Uitvoer.
1899	492079000	364521000
1900	526803000	393570000
1901	512787000	407043000
1902	562735000	446918000
1903	583193000	494309000
1904	599244000	497836000

De uitvoer van inlandsche produkten bedroeg in kronen: 1900: 281919000; 1901: 290604000, 1902: 318265000, 1903: 352221000, 1904: 358629000.

In 1904 waren de voornaamste artikelen van in- en uitvoer de volgende:

	Invoer in kronen.	Uitvoer in kronen.
Koloniale waren	45248000	12754000
Dranken	6936000	3374000
Textielgoederen	68215000	21514000
Metaalwaren	54983000	18264000
Houtwaren	24869000	1687000
Steenkool	38735000	3995000
Dieren	3120000	37469000
Eetwaren	75178000	321234000
Granen enz.	84413000	13986000

Uit de volgende tabel blijkt de verdeeling van den buitenlandschen handel van Denemarken in 1904.

Landen.	Invoer in kronen.	Uitvoer in kronen.
Duitschland	214236000	105401000
Groot-Brittannië	90172000	282816000
Zweden en Noorw.	63119000	52335000
Vereen. Staten	74464000	16326000
Rusland	76390000	26592000
Nederland	**12411000**	**519000**
België	10770000	1334000
Frankrijk	16235000	899000
Deensche Koloniën	3519000	4624000

Het geldverkeer geschiedt voornamelijk door bemiddeling van de Deensche Bank te Kopenhagen. Behalve deze bank zijn er ongeveer 100 andere voor handel, landbouw, industrie en andere doeleinden. Er waren 535 depositobanken.

Verkeerswezen. In 1905 had Denemarken een spoorwegnet van 3215 km., waarvan de grootste helft aan den Staat toebehoort. Het brievenverkeer bedroeg in 1904: 122453881 brieven en briefkaarten en 104185179 gedrukte stukken. Er waren 960 postkantoren. Het rijkstelegraafnet had een lengte van 3792 km. Het aantal telegraafkantoren was 170. De lengte van de telefoonlijnen was 10886 km.

De munteenheid is de kroon van 100 öre; de kroon heeft een nominale waarde van $66^2/_3$ cent, maar wordt bij de posterijen op 68 cent berekend. Goudstukken zijn het 20- en 10 kronenstuk. De waarde-standaard is de gouden. Voor maten en gewichten heeft Denemarken het metrieke stelsel.

Bestuur. Sedert de grondwet van 5 Juni 1849 is Denemarken een erfelijke constitutioneele monarchie. Volgens deze grondwet berust de uitvoerende macht bij den koning en zijn verantwoor-

Digitized by Google

delijke ministers en de wetgevende macht bij den koning en den Rigsdag of Diet. De koning is niet verantwoordelijk, zijn persoon is heilig en onschendbaar. De ministers zijn verantwoordelijk; de koning verklaart oorlog en sluit vrede, bondgenootschappen en handelsverdragen en heft deze ook op. Hij kan zonder goedkeuring van den Rijksdag geen landen afstaan of verandering brengen in de staatsrechtelijke verhoudingen. Hij heeft het recht gratie en amnestie te verleenen. Hij heeft verder het recht om door zijn veto een Parlementsbesluit krachteloos te maken en de uitvoering daarvan te verbieden en kan het Parlement of een der Kamers ontbinden en voorloopig wetten uitvaardigen, welke echter niet in strijd met de grondwet mogen zijn. De staatsraad bestaat uit negen ministers (Buitenlandsche Zaken, Oorlog, Marine, Financiën, Justitie, Eeredienst en Onderwijs, Landbouw, Publieke Werken en Binnenlandsche Zaken). De Rigsdag bestaat uit den Landsthing en de Folkething, waarvan de eerste de Senaat of de Eerste Kamer vormt. De Landsthing telt 66 leden, waarvan er 12 voor het leven door de Kroon benoemd worden. De overigen worden gekozen volgens een vorm van census-kiesrecht. De Folkething bestaat uit 114 leden, die voor drie jaren gekozen worden. Ingevolge de grondwet moet er één lid op iedere 16 000 inwoners zijn. Het kiesrecht behoort aan alle mannelijke burgers, die den leeftijd van 30 jaren hebben bereikt, burgerlijk zelfstandig zijn en minstens één jaar in het kiesdistrikt verblijf houden. Verkiesbaar zijn alle mannen, die den leeftijd van 25 jaren bereikt hebben. De Rigsdag moet ieder jaar den eersten Maandag in October bijeenkomen. De Landsthing heeft behalve haar wetgevende macht, de verplichting uit haar midden iedere vier jaar de rechters bijzitters van den Rigsret te benoemen, die met de gewone leden van de Höiesteret, de hoogste rechtbank in het koninkrijk vormen. De ministers hebben toegang tot de beide wetgevende lichamen, maar hebben slechts het recht van stemming, indien zij lid zijn. Na den dood van *Christiaan IX*, die volgens de wet van den 31sten Juli 1853 erfelijk koning van Denemarken was, is de kroon den 29sten Januari 1906 overgegaan op diens zoon *Frederik VIII*, geboren den 3den Juni 1843, den 28sten Juli 1869 gehuwd met prinses *Louise*, een dochter van *Karel XV* van Zweden.

Het koninkrijk is verdeeld in 18 ambten, behalve de hoofdstad, die een ambt op zich zelf vormt.

Ambten.	Oppervlakte in v. km.	Inwoners 1890.	Inwoners 1901.
Stad Kopenhagen	20,1	321418	378280
Kopenhagen	1208,7	144147	195277
Frederiksborg	1353,7	84684	90555
Holbaek	1680,7	94235	98301
Sorö	1472,4	88990	94471
Praestö	1673,0	100649	103257
Bornholm	583,4	38761	40877
Maribo	1668,2	100552	105018
Svendborg	1645,1	120707	128006
Odense	1771,3	136117	151495
Veile	2331,5	111904	125602
Aarhus	2477,4	157191	186481
Randers	2434,0	110444	118679
Aalborg	2896,4	104790	128539
Hjörring	2815,7	110361	119203
Thisted	1693,3	69407	71439
Viborg	3032,6	100777	105826
Ringkjöbing	4528,7	98623	110661
Ribe	3032,6	78623	95474

Aan het hoofd dezer ambten staan ambtmannen, die in de zeven ambten waar een bisschop gevestigd is den titel stiftsambtman voeren. De ambten zijn weder verdeeld in distrikten en deze in kerspelen of gemeenten (1070).

IJsland heeft zijn eigen grondwet van den 1sten Augustus 1874, gewijzigd den 3den October 1903. Volgens deze grondwet berust de wetgevende macht bij den koning en de Alting, die uit twee Kamers bestaat en om de twee jaren samen komt. De Eerste Kamer telt 14 leden, 6 door den koning benoemd en 8 gekozen door de Tweede Kamer, welke op haar beurt 26, door de bevolking gekozen leden telt. Een stadhouder voor IJsland, door den koning benoemd en te Reikjavik gevestigd, is het verantwoordelijk hoofd der regeering. De minister voor IJslandsche aangelegenheden te Kopenhagen neemt een zelfstandige plaats in.

Allen staatsburgers is vrijheid van godsdienst gewaarborgd; er bestaat in Denemarken volledige vrijheid van drukpers en van vereeniging en vergadering, ofschoon vergaderingen in de open lucht verboden kunnen worden. Iedere bevoorrechting van adel, titel of rang is afgeschaft.

De laagste rechterlijke lichamen zijn in Denemarken die van de distriktsrechters (herredsfogder en birkedommere) en van de stadsrechters (byfogder). Hierop volgen de gerechtshoven in tweede instantie, de Overret te Viborg met 9 rechters en te Kopenhagen met 20 rechters. Het opperste gerechtshof (Höjesteret) te Kopenhagen telt 12 gewone en 11 buitengewone rechters. In het jaar 1903 werden 2984 mannen en 867 vrouwen veroordeeld wegens misdrijven en overtredingen, 42083 personen werden wegens kleine overtredingen veroordeeld.

Financiën. Volgens de grondwet van Denemarken moet de jaarlijksche begrooting de „Finaslorforslag" bij den aanvang van iedere jaarlijksche zitting aan de Folkething overgelegd worden.

Het belastingstelsel is in den loop der 19de eeuw zeer vereenvoudigd geworden, vooral door de wet van den 20sten Juni 1850, die een tiental kleinere belastingen ophief en daarvoor één enkele in de plaats stelde.

Voor het jaar 1905/06 werden de inkomsten begroot op 79441467 kronen en de uitgaven op 81334265 kronen. 56499245 kronen waren de inkomsten uit de indirecte belastingen. De uitgaven voor leger en vloot bedragen respectievelijk 11449135 en 7007952 kronen.

Digitized by Google

De totale buitenlandsche schuld steeg in 1905 tot 172927250 kronen.

Leger en vloot. In Denemarken bestaat algemeene dienstplicht voor allen die den leeftijd van 22 jaar bereikt hebben. Zij zijn verplicht 8 jaar in het staande leger en bij de reserve te dienen en de volgende 8 jaar bij de extra-reserve. De oefeningen onder de wapenen zijn in twee tijdperken verdeeld: de eerste duurt zes maanden voor de infanterie, drie maanden voor de veld-artillerie en de genietroepen, acht maanden voor de cavalerie en vier maanden voor de vesting-artillerie en de technische troepen. Het tweede tijdperk wordt slechts door hen meegemaakt, die niet voldoende geoefend werden in het eerste. Verder moet ieder korps elk jaar gedurende 25 dagen onder de wapenen komen. Het koninkrijk is verdeeld in twee divisies of commandementen, het oostelijke en het westelijke.

Het leger bestaat uit 31 bataillons infanterie, en 11 reservebataillons; 5 regimenten cavalerie, elk van 3 eskadrons en een depot, 2 regimenten veld-artillerie, bestaande uit 12 batterijen en 4 reservebatterijen en 1 regiment van 3 bataillons vesting-artillerie met 6 reservecompagnieën. De sterkte van het leger is 824 officieren en 8945 manschappen; de oorlogssterkte is 1448 officieren en 66000 man.

De Deensche vloot dient alleen voor kustverdediging. Zij bestaat uit twee monitors, een kleineren monitor, drie groote en zeven kleinere torpedobooten. Verder zijn er nog een oud slagschip, drie monitors en een kleine kruiser.

Het wapen van Denemarken (zie de afbeelding) bestaat uit een door twee wilden vastgehouden, met de koningskroon gedekt en met de insignes der Olifantsorde omhangen schild, dat door het zilveren, in rood gevatte kruis der Danebrogorde in vier kwartieren is verdeeld.

Wapen van Denemarken.

De vlag is rood met een groot wit kruis en het naamcijfer van den koning. De nationale kleuren zijn rood en wit.

Denemarken heeft twee ridderorden, de Danebrogorde en de Olifantsorde.

Voor Deensche Kunst-, Taal- en Letterkunde zie de afzonderlijke artikelen.

Geschiedenis. De eigenlijke geschiedenis van Denemarken omvat nauwelijks een 10-tal eeuwen. Uit de gevonden oudheden is gebleken, dat het land aanvankelijk bewoond werd door een weinig ontwikkeld volk, dat zich bediende van werktuigen en wapens van vuursteen, beenderen, hoorn enz. Later brachten de Phoeniciërs en andere handeldrijvende volken er het brons, totdat men eindelijk het ijzer leerde kennen en bewerken. Van Jutland, aanvankelijk het *Kimbrische Schiereiland* genaamd, kwamen waarschijnlijk de Kimbren, die met de Teutonen het Romeinsche Rijk bedreigden (113—101 v. Chr.), alsmede de Saksen, Angelen, Friezen en Juten, die zich in de 5de eeuw onzer jaartelling in Engeland vestigden, terwijl toen de Denen uit de Zweedsche provincie Schonen naar het ontruimde land trokken en het veroverden tot aan de Eider. Toen ontstond er een aantal kleine Deensche staten, waarover gouw-koningen heerschappij voerden, die den dienst van *Odin* of *Wodan* handhaafden en als vikingen (zeekoningen) met roof en plundering de kust van Engeland en van het Frankische Rijk bezochten. *Godfried*, koning van een dezer staatjes, vereenigde deze gouwen tot een enkel rijk. Na zijn dood begonnen verschillende pretendenten om de opvolging te strijden. Eindelijk vereenigde *Gorm de Oude* († 936) al de Deensche landen met Sleeswijk onder zijn schepter, doch hij, zoowel als zijn zoon *Harald Blauwtand*, moest zich onderwerpen aan den Duitschen keizer. *Otto II* rukte voorwaarts tot aan de Limfjord en deed *Harald* het Christendom aannemen, dat nu allengs den Odinsdienst verdrong. Het nieuwe rijk, ofschoon aan Duitschland schatplichtig, onderwierp Noorwegen, en *Knoed de Groote* († 1035) veroverde zelfs Engeland. Beide landen verbraken echter weldra het Deensche juk, ja, Denemarken moest zelfs bukken onder het gezag van *Magnus*, koning van Noorwegen. Na den dood van dezen beklom echter een zusterszoon van *Knoed* den troon van zijn roemrijken oom en herwon de onafhankelijkheid des lands. Onder zijn opvolgers werd het rijk door burgeroorlogen geteisterd, totdat *Waldemar I (de Groote)*, die van 1157 tot 1182 regeerde, den vrede herstelde, hoewel hij zich als leenman van *Frederik Barbarossa* beschouwen moest. Doch reeds zijn opvolger *Knoed VI* (1182—1201) verwierp alle afhankelijkheid van Duitschland, en de Deensche koningen vermeerderden weder door verovering hun gebied. Maar ook ditmaal was hun grootheid van korten duur. *Waldemar II* werd door een beleedigden vazal, graaf *Heinrich von Schwerin*, op een klein eiland bij Funen, waar hij op de jacht was, gevangen genomen en naar Mecklenburg gevoerd (1223); de Duitsche gewesten kwamen in opstand, en de Denen verloren den slag bij Mölln. *Waldemar* kon slechts tegen afstand van de Duitsche landen zijn vrijheid koopen, en toen hij deze gewesten in 1227 met de wapens wilde hernemen, leed hij in Holstein een beslissende nederlaag, zoodat de Eider wederom de grens werd van zijn gebied.

Na den dood van *Waldemar* oorloogden zijn zonen onderling en begon daarmede een honderdjarige burgeroorlog. De oudste, *Erik* (1241—1250), werd door den tweeden, *Abel* (1250—1252), vermoord, en de nakomelingen van dezen behielden de heerschappij over Sleeswijk, toen de derde, *Christoffel* (1252—1259), hem opvolgde. Na dezen veroverde graaf *Gerard van Holstein* het land en plaatste er een hertog *van Sleeswijk* op den troon, en na dezen brak een tijdperk aan, waarin de koninklijke zetel onbezet bleef (1332—1340). Eindelijk gelukte het aan *Waldemar IV Atterdag* (1340—1375) de deelen des rijks onder zijn bewind te vereenigen, met uitzondering van Sleeswijk, dat na het uitsterven van het geslacht van *Abel* als leengoed werd toegekend aan den graaf *van Holstein*. Hierdoor werden Sleeswijk en Holstein voor het eerst vereenigd.

Digitized by Google

Margaretha, de dochter van *Waldemar IV*, huwde met *Hakon*, koning van Noorwegen, en haar zoon *Olaf* verkreeg de heerschappij over beide rijken. Na zijn dood (1387) werd zij regentes, veroverde Zweden en deed haar neef *Erik van Pommeren* tot koning kiezen der 3 rijken. Zij deed de 3 Rijksraden te Kalmar bijeenkomen, en hier werd in Juli 1397 de *Unie van Kalmar* gesloten, bepalende, dat de 3 Skandinavische rijken, met behoud hunner zelfstandigheid, voortaan slechts één koning zouden hebben. *Margaretha* regeerde 37 jaren en overleed in 1412. Na haren dood verwekte *Erik* de ontevredenheid des volks en werd in 1439 van de koninklijke waardigheid beroofd. Zijn opvolger *Christoffel van Beieren* († 1448) regeerde slechts weinige jaren, en daarna kozen de Zweden een eigen koning, terwijl de Denen *Christiaan I* op den troon riepen. Deze, een graaf van Oldenburg en Delmenhorst, werd ook in Noorwegen en in Sleeswijk-Holstein tot vorst gekozen en regeerde van 1448 tot 1481. Hij en later zijn zoon *Hans* (1481—1513) deden vruchtelooze pogingen, Zweden wederom aan hun heerschappij te onderwerpen, en onder *Christiaan II* (1513—1523) werd de Unie vernietigd. Zweden kreeg zijn eigen koningen en Noorwegen bleef vooreerst met Denemarken vereenigd.

Na de onttrooning van *Christiaan II* (zie aldaar) kwam zijn oom *Frederik I* aan het bewind (1523—1534). De Luthersche Kerk drong er door en gaf aanleiding tot een bloedigen burgeroorlog. Een partij wilde *Christiaan II* in zijn waardigheid herstellen, een andere wenschte den oudsten zoon van *Frederik*, namelijk hertog *Christiaan van Sleeswijk-Holstein*, op den troon te brengen. Deze laatste verwierf de heerschappij als *Christiaan III* (1536—1559). Intusschen werden door den toenemenden invloed van den adel de landbouwers tot lijfeigenen vernederd, en de macht der steden was gering, zoodat de koningen in een schier onhoudbaren toestand verkeerden. De veerkracht van het land werd gebroken door herhaalde oorlogen tegen Zweden. Noodlottig vooral was de regeering van *Frederik III* (1648—1670), daar *Karel X*, koning van Zweden, in 1657 geheel Denemarken veroverde, met uitzondering van de hoofdstad, en zonder de tusschenkomst van den keurvorst van Brandenburg en van een Nederlandsche vloot ware het rijk verloren geweest. Bij den Vrede van Kopenhagen (27 Mei 1663) moest Denemarken al zijn landen aan de overzijde der Sont aan Zweden afstaan.

Deze nationale ramp had gewichtige gevolgen. De Rijksdag kwam in 1660 te Kopenhagen bijeen, en daar de adel niets van zijn voorrechten wilde laten varen, vereenigden zich de geestelijken en de burgers onder aanvoering van bisschop *Svane* en burgemeester *Nansen* van Kopenhagen en voerden de absolute erfelijke monarchie in. De andere partij was te bevreesd, om zich hiertegen te verzetten, en zoo kwam in 1665 de „Koningswet" tot stand als de sterkste openbaring van het absolutisme. Aan den koning werd de volle souvereiniteit opgedragen. Wel moest hij den Lutherschen godsdienst belijden, in het land blijven en van dit laatste geen gebied vervreemden; maar hij was voor het overige onbeperkt in zijn daden, boven de Wet verheven en alleen aan God rekenschap schuldig. Het verdient intusschen vermelding, dat dit absolutisme steeds op zeer gematigde wijze is toegepast. De rechterlijke macht bleef onafhankelijk, en het bestuur bleef opgedragen aan de gewone staatslichamen. De geestelijkheid en de steden verkregen rechten, evenals de adel, doch de landbouwende stand bleef zuchten onder zijn afhankelijkheid.

Onder de nieuwe grondwet vermeerderde de macht des rijks. *Christiaan V* (1670—1699) verkreeg de graafschappen Oldenburg en Delmenhorst en verbeterde de wetgeving, terwijl zijn opvolger *Frederik IV* (1699—1730) in den oorlog tegen *Karel XII* een gedeelte van Sleeswijk bezette en behield. Op het protest van den hertog *van Gottorp* werd niet gelet, doch de zaak werd hachelijk, toen diens zoon, onder den naam van *Peter III*, den Russischen troon beklom en toebereidselen maakte, het verloren erfland te hernemen. Zijn plan werd echter verijdeld door zijn dood. Later kwam Denemarken door ruilingen van grondgebied en verdragen zoo ver, dat het in 1779 met Noorwegen en Sleeswijk-Holstein aan dezelfde heerschappij onderworpen was.

De regeering van *Christiaan VI* (1730—1746), *Frederik V* (1746—1766) en *Christiaan VII* (1766—1808) leverde weinig belangrijks op. Men huldigde een verlicht despotisme, dat vooral door minister *Struensee* vertegenwoordigd werd. De wetgeving werd verbeterd, de boerenstand van de lijfeigenschap bevrijd, het volksonderwijs uitgebreid, de slavenhandel verboden, het recht van den adel beperkt, en doelmatige hervormingen deden handel en nijverheid bloeien. Niet weinig werd de ontwikkeling van Denemarken bevorderd door de ministers *Bernstorff*, oom en neef. Laatstbedoelde had in den oorlog tusschen Frankrijk en Engeland de onzijdigheid weten te bewaren, doch na zijn dood was *Frederik VI* (regent sedert 1784 en koning van 1808—1839) niet in staat, zich uit de moeielijke tijdsomstandigheden te redden. Er ontstond twist met Engeland over de rechten der neutrale scheepvaart, en de Deensche vloot werd in den slag van 2 April 1801 op de reede van Kopenhagen verslagen. Nu moest Denemarken toegeven en met Engeland een zeer nadeeligen vrede sluiten. Er werd een leger tot handhaving der neutraliteit naar Holstein gezonden. Dit was niet alleen kostbaar en nutteloos, maar nu er een leger was, verderden de strijdvoerende mogendheden ook, dat Denemarken zich bij de een of bij de andere partij zou aansluiten. Na den vrede van Tilsit verscheen een Engelsch eskader voor Kopenhagen, bombardeerde de hoofdstad (2—5 September 1807), dwong haar tot een verdrag en stelde zich hierdoor in het bezit der Deensche vloot. Nu wierp *Frederik VI* zich in de armen van Frankrijk, hielp het continentaalstelsel handhaven, beoorloogde Engeland en Zweden en bleef getrouw aan *Napoleon* totdat deze uit Duitschland verdreven was. Tot straf hiervoor werd op het Congres te Weenen bepaald, dat, nadat reeds in 1813 de kroonprins van Zweden nagenoeg geheel Sleeswijk-Holstein bezet had, Denemarken het eiland Helgoland aan Groot Brittannië moest afstaan en Noorwegen met Zweden vereenigd werd.

Het land bevond zich toen in een treurigen toe-

Digitized by Google

stand. Oorlogslasten, stilstand in den handel en een ordeloos bestuur der financiën hadden er de welvaart geknakt en de schatkist geledigd, terwijl de staatsschuld verbazend was toegenomen. Een gedeeltelijk staatsbankroet ontnam de waarde aan het papieren geld. Er werden zware belastingen gelegd op den grondeigendom, ten einde in den nood te voorzien; doch deze werd eerst behoorlijk gelenigd, toen de natuurlijke bronnen van welvaart eindelijk weder begonnen te vloeien. Onder *Christiaan VII* werd het financieel bestuur aanmerkelijk verbeterd, en onder *Frederik VI* begon het volk te denken aan de uitbreiding van zijn burgerschapsrechten (1823). De koning, in het absolutisme vergrijsd, wilde er echter niets van hooren, totdat de Julirevolutie in Frankrijk (1830) hem bewoog, althans de samenstelling van Provinciale Staten te veroorloven. Wel werd verder het verlangen geuit, om die vergaderingen tot een Rijksdag te vereenigen, doch te vergeefs.

Ten tijde van *Frederik VI* ontwaakte het Deensche volk tot een nieuw nationaal leven. Was te voren de Duitsche taal bij de aanzienlijken, bepaaldelijk aan het Hof, algemeen in gebruik, thans ontstond er een meer zelfstandige Deensche letterkunde (zie aldaar). Dit was intusschen oorzaak, dat men de verspreiding der Deensche taal ook in het voormalige kroonland Sleeswijk wilde uitbreiden, om het vervolgens van Holstein los te maken en met Denemarken te vereenigen. De voorstanders daarvan vormden tevens de Skandinavische partij, welke een nauwe aaneensluiting der drie Skandinavische rijken beoogde. Intusschen veroorzaakte dat alles reactie in de hertogdommen en sterke toenadering tot Duitschland.

Zoo was de stand van zaken bij de troonsbeklimming van *Christiaan VIII*. Hoewel deze vorst belangrijke hervormingen invoerde, was hij er tevens op bedacht, de hertogdommen bij Denemarken in te lijven. Een groote moeielijkheid baarde hem echter de erfopvolging; het vorstenhuis zou met hem in de rechte mannelijke lijn uitsterven, en de bloedverwant, die volgens de wet aanspraak had op de Deensche Kroon, kon die wet niet doen gelden in Sleeswijk-Holstein, waar zij niet bestond. Op voorstel van den afgevaardigde *Algreen-Ussing*, in de vergadering der standen te Roeskilde gedaan (1844), nam *Christiaan VIII* in 1846 het besluit, de Deensche erfopvolging ook in te voeren in de hertogdommen en alle daartegen gerezen bezwaren uit den weg te ruimen. Hiertegen werd protest ingeleverd door de agnaten van het Koninklijk Huis, door de Standen der hertogdommen en door den Duitschen Bond, zoodat de koning de geheele zaak liet rusten. Intusschen maakte hij het ontwerp gereed tot invoering van een Landdag, dat door zijn opvolger *Frederik VII* (1848—1863) den 28sten Januari 1848 afgekondigd, wegens de daarop volgende Europeesche beweging echter niet aanstonds in werking gesteld werd. De nationaalliberale partij hield groote volksvergaderingen in het Casino te Kopenhagen en wist het volk op te winden door de leus „Een vrijzinnige grondwet en de inlijving van Sleeswijk-Holstein!", zoodat de koning een ministerie benoemde in dien geest (12 Maart 1848). Reeds den 24sten Maart werd de inlijving afgekondigd, en dit gaf het sein tot een driejarigen oorlog, die eindigde door de overwinning bij Idstedt (25sten Juli 1850) en de interventie van Pruisen en Oostenrijk (zie *Sleeswijk*: *Geschiedenis*) ten nadeele der hertogdommen. De mogendheden verklaarden zich te Londen (2 Juni 1850) vóór de instandhouding van de integriteit der Deensche monarchie. Daarop werd in het protocol van Warschau van 5 Juni 1851 bepaald, dat *Christiaan van Sleeswijk-Holstein-Sonderburg-Glücksburg* (zie *Christiaan IX*) na het overlijden des konings de kroon van Denemarken zou erven. In Sleeswijk-Holstein werd echter de toestemming der agnaten en der Standen niet gevraagd, en men bekreunde zich evenmin om de goedkeuring van den Duitschen Bond.

Nu gedroegen zich de Denen in de hertogdommen als veroveraars. Deensche ambtenaren moesten de Duitsche vervangen en de Deensche taal werd in scholen en kerken ingevoerd. In het koninkrijk was in 1849 een democratische grondwet afgekondigd, die de burgerlijke vrijheid zoowel als het algemeen kiesrecht waarborgde, hoewel niet met rechtstreeksche keuzen en niet zonder census voor de verkiesbaarheid. Daarentegen werd voor Sleeswijk-Holstein (1854) en Lauenburg (1853) een Standenvergadering bekrachtigd, waarbij het kiesrecht zooveel mogelijk aan banden was gelegd. Verder werd er uitsluitend voor den bloei van het eigenlijke Denemarken gezorgd, terwijl men de hertogdommen enkel bestuurde en grootendeels verwaarloosde.

Tot regeling van de staatseenheid tusschen Denemarken en Sleeswijk-Holstein werd in 1851 een vergadering van Notabelen bijeengeroepen, doch zij kwam tot geen besluit. Daarna werden, in overeenstemming met den Duitschen Bond, in 1852 in een koninklijke proclamatie de volgende beginselen vastgesteld: het leger, de vloot, de financiën, de in- en uitgaande rechten en de buitenlandsche politiek zijn zaken van gemeenschappelijk belang en daarvoor zullen hetzelfde ministerie, dezelfde staatsraad en dezelfde grondwet bestaan, en behalve de 4 gemeenschappelijke ministers, hebben 3 voor het koninkrijk, één voor Sleeswijk en één voor Holstein-Lauenburg, alsmede de kroonprins, zitting en stem in den Staatsraad. Men wilde namelijk tot het absolutisme terugkeeren. De geoctroyeerde grondwet van 1854 verordende een volksvertegenwoordiging met een raadgevende stem, namelijk den Rijksraad, wiens leden voor de helft door den koning zouden benoemd worden. Hiertegen echter ontstond zulk een verzet, dat de koning het ministerie ontsloeg. Daarna verscheen de grondwet van 1855, die den Rijksraad in 2 Kamers (Landsting en Folketing) verdeelde met 80 leden van welke 20 door den koning werden benoemd, 30 als rechthebbenden zitting namen en 30 rechtstreeks gekozen werden. Zoo bleven de hertogdommen aan een Deensche meerderheid onderworpen en werden zij tevens geldelijk benadeeld, doordien men hun rijke domeingoederen ten nutte van den geheelen staat besteedde. Omtrent dit laatste werden het volgend jaar door de Standen van het hertogdom Lauenburg bezwaren ingediend bij den Duitschen Bond, waar Pruisen en Oostenrijk zich met het

Digitized by Google

Holsteinsch-Lauenburgsche vraagstuk begonnen te bemoeien, en de Bondsdag nam in 1858 het besluit, dat de grondwet van 1855 in de hertogdommen niet als rechtsgeldig beschouwd kon worden, omdat daarover de Standen niet gehoord waren, terwijl tevens de belofte van de zelfstandigheid dier landen geenszins vervuld was. De Deensche regeering gaf echter hierop een afwijzend antwoord en ging voort op den ingeslagen weg. Zij liet zich zelfs door de bedreiging eener Bondsexecutie geen vrees aanjagen en zocht steun buiten Duitschland. Later werd men toegevender, en den 6den November 1858 werd bij koninklijk besluit afgekondigd, dat de gemeenschappelijke grondwet in Holstein-Lauenburg door de absolute koningsmacht vervangen werd, terwijl de staat van zaken in Denemarken en Sleeswijk onveranderd bleef. De Holsteinsche Standen leverden een plan van constitutie in, dat te Kopenhagen geen bijval vond, en nu vorderde de Bondsdag, dat, zoolang een gezamenlijke vertegenwoordiging ontbrak, de Holsteinsche Landdag in zaken van wetgeving en financiën dezelfde bevoegdheid zou hebben als de Deensch-Sleeswijksche Rijksraad (1860). Toen de Deensche Regeering niet wilde toegeven, behielp zij zich bij de dreigende executie met een schijnbare concessie, om de zaak op de lange baan te schuiven. Tevens trachtte men Sleeswijk zooveel mogelijk in een Deensch land te herscheppen en men besteedde groote zorg aan de verdedigingswerken, vormde het Dannevirke, terwijl men schansen opwierp bij Dijbböl (Düppel); ook trachtte men zich van den steun van Zweden en Noorwegen te verzekeren.

Nu was de Holsteinsche quaestie aan de beurt. De Deensche regeering verkreeg een uitstel der Bondsexecutie door goede beloften omtrent de geldelijke bijdragen van dat land, welke echter niet werden gehouden. Een Pruisische nota wees vervolgens op den ellendigen toestand van Sleeswijk, doch vond in Kopenhagen geen gehoor. Hierop bemoeide Engeland, gesteund door andere mogendheden, zich met de zaak, doch zijn voorstellen werden met een besliste weigering beantwoord. Een tweede en derde nota van lord *Russell* ondervonden hetzelfde lot (1863). Kort daarna maakte de Deensche Regeering bekend, dat Holstein en Lauenburg slechts een schatplichtig aanhangsel zouden vormen van den eenheidsstaat. Het Bondsbesluit van den 9den Juli 1863 eischte evenwel dat die bekendmaking binnen den tijd van 6 weken zou worden ingetrokken. Denemarken weigerde, en Saksen en Hannover, verder in de reserve Pruisen en Oostenrijk, werden met de executie belast. Daarentegen haastte men zich in Denemarken, een ontwerp van grondwet tot inlijving van Sleeswijk aan te nemen; hieraan ontbrak enkel de bekrachtiging des konings, toen deze onverwachts overleed (15 November 1863) en door *Christiaan IX* werd opgevolgd, die laatstgenoemd ontwerp onderteekende.

Dit leidde tot een uitbarsting. De nieuwe koning had weliswaar de heerschappij aanvaard over geheel Denemarken, doch de naast rechthebbende agnaat van het uitgestorven vorstenhuis, *Frederik van Sleeswyk-Holstein-Sonderburg-Augustenburg*, deed zijn aanspraken gelden op Sleeswijk-Holstein en Lauenburg. Dit gaf aanleiding tot den Duitsch-Deenschen oorlog van 1863, zie *Sleeswijk: Geschiedenis*), die den 30sten October met den vrede van Weenen eindigde, waarbij *Christiaan IX* afstand deed van al zijn rechten en aanspraken op Sleeswijk-Holstein en Lauenburg. Tevens had er een uitwisseling plaats van eilanden en enclaves, zoodat de Deensche monarchie weder tot het aloude koninkrijk was ingekrompen.

Nadat het verdrag van Weenen door de beide Kamers was goedgekeurd, ontruimden de Duitsche troepen Jutland, en commissarissen der verschillende mogendheden regelden te Kopenhagen de financiëele verwikkelingen van Denemarken en Sleeswijk-Holstein. Deze taak was in April 1866 volbracht. In 1866 kreeg Denemarken onder het ministerie *Trijs-Trijsenborg* een nieuwe grondwet. Het 5de artikel van den vrede van Praag tusschen Pruisen en Oostenrijk opende Denemarken het vooruitzicht de noordelijke distrikten van Sleeswijk terug te krijgen, waarover een volksreferendum zou hebben te beslissen. De onderhandelingen met Pruisen over de tenuitvoerlegging van dit artikel, dat Denemarken aan *Napoleon III* dankte, voerden echter tot geen resultaat. Zoolang *Napoleon III* keizer was, bleef Denemarken aan genoemd artikel vasthouden. Bij het uitbreken van den Fransch-Duitschen oorlog was de openbare meening in Denemarken niet afkeerig van een alliantie met Frankrijk. Intusschen was het ongunstige verloop van den oorlog en den val van *Napoleon* oorzaak, dat Denemarken genoodzaakt was zich neutraal te houden. In Januari 1879 hief Duitschland artikel 5 eenvoudig op.

In Juli 1874 kwam het liberale kabinet *Fonnesbeck* aan het bewind, nadat het conservatieve kabinet *Holstein-Holsteinborg* gevallen was. Het werd vervangen door het zuiver bureaucratische kabinet *Estrup*, dat niet op een meerderheid in de Folketing rekenen kon, maar ondanks de verwerping van alle wetsvoorstellen aan het roer bleef en de begrootingen door de Landting liet aannemen. De verhouding tusschen de Folketing en Landting werd steeds meer gespannen. Na de verkiezingen van 1884 beschikte de oppositie in de Folketing over 83 zetels en in de Landting over 12. Herhaaldelijk moest de regeering nu haar toevlucht nemen tot voorloopige wetten, terwijl zelfs enkele leiders der oppositie gevangenisstraf moesten ondergaan. Ook het kabinet *Hörring* (24 Mei 1897—April 1900) en het kabinet *Sehested* konden geen eenheid in de regeering brengen. In April 1901 verkreeg de linkerzijde bij de verkiezingen 87 zetels (73 radicalen en 14 sociaal-democraten). Toen ging de koning er toe over de regeering uit de kamermeerderheid te vormen en zoodoende een goede samenwerking van de geheele wetgevende macht mogelijk te maken. Den 5den October 1901 opende de koning zelf de Kamers, wat sedert 1884 niet was voorgekomen. De troonrede kondigde toen veel goeds aan, dat in de volgende jaren ook tot stand werd gebracht. Den 29sten Januari 1906 overleed koning *Christiaan IX* en werd opgevolgd door zijn zoon *Frederik VIII*, terwijl zijn tweede zoon *Karel* in 1905 als *Hakon VIII* de kroon van Noorwegen verkreeg. De nieuwe

Digitized by Google

Kamer, in Mei 1906 gekozen, is als volgt samengesteld: regeeringspartij 55, waaronder één afgevaardigde van de Faroër; sociaal-democraten 24; rechterzijde 13; gematigde linkerzijde 9; radicale linkerzijde 9; onafhankelijken 3. De regeeringspartij won 4 zetels en verloor er 7; de sociaal-democraten gingen met 9 zetels vooruit en verloren er 1; de rechterzijde heeft 5 stemmen winst en 3 verlies; voor de gematigde linkerzijde waren die cijfers resp. 1 en 4; voor de radicalen 1 en 5. De eenige partij, die werkelijk vooruit is gegaan, is dus de sociaal-democratische.

Denemarkenstraat is de naam der zeeëngte tusschen Groenland en IJsland, door welker westelijkst gedeelte de Oostgroenland stroom zich zuidwaarts beweegt.

Denetjn. Zie *Neijn*.

Denfert-Rochereau, *Pierre Marie Aristide,* een Fransch kolonel, bekend door zijn dappere verdediging van Belfort, werd geboren den 11den Januari 1823 te St. Maixent in het departement Deux-Sévres, bezocht de polytechnische school en de militaire school te Metz en werd in 1847 bevorderd tot luitenant bij de genie. Bij het uitbarsten van den Krimoorlog was hij reeds kapitein, werd voor Sebastopol bij de eerste bestorming van den Malakof door geweerschoten in den schouder en in het been zwaar gewond en keerde terug naar Frankrijk, waar hij als leeraar werkzaam was aan de militaire school te Metz. In 1860 werd hij verplaatst naar Algerië en in 1863 benoemd tot bataillonscommandant. In 1864 werd hij eerst-aanwezend ingenieur der vesting Belfort, klom op tot luitenant kolonel en den 17den October 1870 tot kolonel en toonde bij het verdedigen dier plaats een kloeke volharding. Door gedurige uitvallen bood hij een hardnekkigen tegenstand en sloot eindelijk een eervolle capitulatie. Hij beschreef een en ander in zijn geschrift: „La défense de Belfort" (4de druk, 1874) en nam na het tot stand komen van den vrede zijn ontslag, hoewel hij den gevorderden leeftijd nog niet had bereikt. Den 8sten Februari 1871 werd hij door drie departementen tot afgevaardigde gekozen, en later vertegenwoordigde hij het 6de arrondissement van Parijs en werd bij de Kamerontbinding van October 1877 herkozen. Hij voegde zich bij de partij der republikeinen en overleed te Versailles den 11den Mei 1878. Zijn begrafenis had plaats op kosten van den Staat. *Denfert-Rochereau* schreef nog: „Des droits politiques des militaires" (1874). Aan het fort Bellevue bij Belfort werd den 15den Mei 1878 zijn naam toegekend, en in zijn geboorteplaats verrees den 16den Mei 1880 een standbeeld te zijner eer.

Denham, *John*, een Engelsch dichter, werd geboren te Dublin in 1615, leidde aan de universiteit te Oxford een zeer losbandig leven en liet zich vervolgens te Londen door zijn toomlooze speelzucht van zijn rechtsgeleerde studiën aftrekken. Om zijn misnoegden vader te verzoenen, schreef hij tegen het spel zijn „Essay on gaming". Hij vervaardigde het treurspel „The Sophy" (1641) en het gedicht „Cooper's Hill", was een ijverig koningsgezinde en werd hiervoor met ambten en waardigheden beloond. Een ongelukkig huwelijk maakte hem krankzinnig; na zijn herstel schreef hij de fraaie elegie op den dood van lord *Cooley*. Hij overleed den 19den Maart 1669. Van zijn werken, in 1684 verzameld, is in 1719 een 6de uitgave verschenen.

Denham, *Dixon*, een Engelsch Afrikareiziger, werd den 1sten Januari 1786 te Londen geboren. Hij streed in Spanje en in de Nederlanden tegen *Napoleon I* en sloot zich in 1821 met *Clapperton* bij de expeditie van *Oudney* naar Centraal-Afrika aan. Den 17den Februari bereikte hij Koeka, de residentie van den sultan van Bornoe, waar hij een krijgstocht tegen de Fellata mee maakte. Gewond en gevangen genomen, ontkwam hij en bereikte met het overschot van zijn leger Bornoe. Nauwelijks hersteld, ging hij de Sjaririvier stroomopwaarts; door de inboorlingen werd hem echter een verder doordringen belet. Weer met *Clapperton* vereenigd, bezocht hij Sokoto en keerde met hem in 1825 over Tripolis naar Engeland terug. In 1827 werd hij tot gouverneur van Sierra Leone benoemd, maar stierf kort na zijn aankomst aan koorts (8 Mei 1828) te Freetown. Met *Clapperton* gaf hij uit: „Narrative of travels and discoveries in Northern and Central Africa" (Londen, 1826).

Denhardt, *Clemens* en *Gustaaf*, ontdekkingsreizigers in het Afrikaansche binnenland, werden den 3den Augustus 1852 en den 13den Juni 1856 geboren te Zeitz en ondernamen in 1878-1879 met den arts *G. A. Fischer* een tocht in het stroomgebied der Tanarivier in Oost-Afrika. Zij bevoeren eerst de rivier de Osi en vervolgens de Tana tot aan Massa. Na zijn terugkeer in Europa wendde *Clemens* pogingen aan, om zich de noodige middelen te verschaffen, ten einde het door hem bezochte gebied te openen voòr den Duitschen handel. In 1882 slaagde hij er in, een Tanacomité te stichten, om zijn kolonisatieplan tot stand te brengen. Eindelijk kwam het in 1884 bijeen en verschafte, ondersteund door de Academie van Wetenschappen te Berlijn, de noodige gelden voor een nieuwe expeditie van de gebroeders *Denhardt*. Dezen aanvaardden in October van dat jaar hun tocht en bereikten in Februari 1885 het eiland Lamoe ten N. van Witoe. Daar werd de voorgenomen reis naar de Tana door de tegenwerking van den sultan van Zanzibar belet. Eerst tegen het einde van Maart konden zij naar het vasteland oversteken, waarop zij zich in April naar Witoe begaven. De aldaar heerschende sultan der Soeaheli verlangde een vriendschapsverbond met Duitschland te sluiten, een wensch, dien hij reeds in 1867 aan den koning van Pruisen had te kennen gegeven. Hij verkocht tevens aan *Clemens Denhardt* een gebied ter grootte van ongeveer 50 v. km. met alle souvereiniteitsrechten, nabij Khan aan de Osi, een arm van den mond der Tana, en kort daarna een ander gebied ter grootte van ongeveer 1300 v. km. In Juli kwam *Clemens Denhardt* weder te Berlijn, terwijl zijn broeder, die op Lamoe achterbleef, eerst in Augustus 1896 terugkeerde. Laatstgenoemde ondernam in 1887 een onderzoek der gewesten, die achter het door Duitschland beschermde Soeaheliland gelegen zijn. *Clemens Denhardt* stond al zijn rechten af aan een comité, dat uit de Duitsche Koloniale Vereeniging was gevormd en vervolgens den naam van Duitsche Witoemaatschappij aannam. In het verdrag met Engeland van 1890 stond Duitschland al zijn rech-

Digitized by Google

ten op Witoe af en kreeg daarvoor Helgoland.

Denia is een distriktshoofdstad in de Spaansche provincie Alicante, aan zee en aan den spoorweg naar Carcagente gelegen. De stad, die zeer oud is, vertoont nog overblijfselen uit den Romeinschen tijd, de ruïne van een kasteel en enkele vestingwerken. De haven dient voor de verscheping van rozijnen, druiven en amandelen. De stad telt (1900) 12431 inwoners. Zuidelijk van Denia verheft zich de Mongo (712 m.), die door *Arago* en *Biot* voor hun graadmetingen gebruikt werd. De Romeinen noemden de stad Dianum, naar den tempel van *Diana*. In 80 v. Chr. diende zij als toevluchtsoord voor *Sertorius*, en in 1244 werd de stad door *Jacob I* van Arragon aan de Mooren ontrukt.

Denier is de naam van het naar den Romeinschen denarius genoemde Fransche zilveren muntstuk, aanvankelijk uit fijn zilver, later met koper vermengd, sedert *Philips I* en onder *Hendrik III* geheel uit koper geslagen. De waarde bedroeg $^1/_{12}$ sou. De *liard* of *denier d'or* was als rekenmunt = 3 deniers tournois. In sommige streken van België was deze = $^1/_{12}$ Brabantsche stuiver, de denier de gros = $^1/_2$ stuiver of 2,187 Nederlandsche cent. De denier tournois werd door de Latijnsche vorsten ook in het Oosten ingevoerd.

Als gewicht was de denier = $^1/_3$ van een gros of van een drachme = 1274,75 mg., als zilvergewicht = $^1/_{20}$ gulden = 24 grein.

Als gewicht van zijde, nl. het aantal greinen, dat een echeveau weegt, waren 22 nieuwe deniers = 23 Turijnsche denari; tot omstreeks 1850 bepaalde men in Lyon den titre, d. i. het fijnheidsnummer, naar het gewicht der strengen van 475 m. in greins van Montpellier = 44.9924 mg.

Denifle, *Friedrich Heinrich Suso*, een geleerd Dominicaan, werd geboren den 16den Januari 1844 te Imst in Tirol, ontving zijn opleiding te Brixen, trad in 1861 in de orde der Dominicanen, hield zich vooral bezig met de geschriften van *Aristoteles* en *Thomas van Aquino*, ontving in 1866 de wijding en schreef: „Ueber den Aristotelischen Substanzbegriff in der Scholastik". In 1869 voltooide hij zijn studiën te Rome en was sedert 1870 te Gratz werkzaam als leeraar en kanselredenaar. Hij bepaalde zich toen bij de „Summa" van *Thomas van Aquino* en bij de mystieke schrijvers der Middeleeuwen. Ten behoeve der uitgave van de werken van *Thomas van Aquino*, door paus *Leo XIII* verordend, doorzocht hij de bibliotheken van Europa, en in 1880 werd hij definitor-generaal zijner orde te Rome, waar hij aan het hoofd stond van de commissie voor gemelde uitgave. Hij schreef o. a.: „Die Katholische Kirche und das Ziel der Menschheit" (1872), „Das geistliche Leben. Eine Blumenlese aus den deutschen Mystikern des 14. Jahrhunderts" (4de druk, 1899), „Der Gottesfreund im Oberlande und Nikolaus von Basel" (1875), „Zu Suso's ursprünglichem Briefbuch" (1875), „Das Buch von geistlicher Armut" (1877), „Taulers Bekehrung, kritisch undersucht" (1897), „Die Universitäten des Mittelalters bis 1400" (dl. 1, 1885), „Die päpstlichen Registerbände des 13en Jahrhunderts und das Inventar derselben im Jahre 1339" (1886), „Specimina palaeographica Summorum Pontificum" (1888), „Cartularium universitatis Parisiensis" (dl. 1—4, 1889—1898), „Die Statuten der Juristenuniversität Padua vom Jahre 1331" (1892), „Les universités françaises du moyen âge" (1892) en „La désolation des églises, monastères, hôpitaux en France pendant la guerre de cents ans" (2 dln., 1897—1899). Sedert 1885 gaf hij met *Ehrle* uit „Archiv für Litteratur und Kirchengeschichte des Mittelalters". Hij overleed den 10den Juli 1905 te Rome.

Deniliquin is de hoofdstad van het Riverinadistrikt in den Australischen staat Nieuw-Zuid-Wales. De stad ligt aan de Edward rivier, is door een spoorweg met Melbourne en Sydney verbonden, heeft een belangrijken handel met de rijke weidedistrikten in den omtrek en telt (1901) 2645 inwoners.

Denina, *Carlo Giovanni Maria*, een Italiaansch geschiedschrijver, werd geboren den 28sten Februari 1731 te Revello in Piemont, studeerde in de fraaie letteren te Saluzzo en Turijn, en werd reeds in 1754 hoogleeraar te Pierolo. Wegens ongenoegen met de geestelijkheid verloor hij die betrekking, doch verkreeg weldra een dergelijke aan de universiteit te Turijn. Door zijn geschrift: „Dell' impiego delle persone" (2 dln., 1777) maakte hij alweder de ontevredenheid der geestelijken gaande, zoodat hij eerst naar een seminarium te Vercelli en vervolgens naar huis gezonden werd. Eerst in 1781 ontving hij verlof naar Turijn terug te keeren. In 1782 kwam hij op uitnoodiging van *Frederik den Groote* naar Berlijn, waar hij lid der Academie werd, en na den slag van Marengo benoemde het bestuur van Piémont hem tot bibliothecaris te Turijn. Voordat hij echter zich daarheen kon begeven, ontving hij van *Napoleon* de aanstelling tot bibliothecaris aan de keizerlijke boekerij te Parijs, waar hij den 5den December 1813 overleed. Hij schreef o.a.: „Discorso sopra le vicende della letteratura" (4 dln., 1760), „Delle revoluzioni d'Italia libri ventiquattro" (3 dln., 1769—1770), „Storia politica-letteraria della Grecia libera" (4 dln., 1781—1782), het heldendicht „La Russiade" (1799) ter eere van *Peter den Groote* en „Storia del Italia occidentale (6 dln., 1809—1810).

Denis, *Johann Nepomuk Cosmas*, een Duitsch boekenkenner en dichter, werd geboren den 27sten September 1729 te Schärding aan de Inn, ontving zijn opleiding in het gymnasium der Jezuïeten te Passau, werd in 1747 lid der orde, was eerst te Weenen als repetitor in het Hebreeuwsch en vervolgens als leeraar elders werkzaam, werd in 1756 tot priester gewijd, waarna hij te Preszburg gevestigd was, doch werd 3 jaar later wegens ongesteldheid verplaatst naar het Collegium Theresianum te Weenen. Later werd hij directeur der bibliotheek van *Garelli*, en zoo kwam hij tot de studie der bibliographie. Keizer *Jozef* benoemde hem tot custos der Hofbibliotheek. Hier was hij met ijver werkzaam en overleed den 29sten September 1800. Van hem zagen onder anderen het licht: „Ossian's und Sined's Lieder" (6 dln., 2de druk, 1791—1794), „Carmina quaedam Denisii" (1794), „Grundrisz der Bibliographie und Bücherkunde" (1774), „Grundrisz der Literaturgeschichte" (1776), „Einleitung in die Bücherkunde" (2 dln., 2de druk, 1795—1796), „Merkwürdigkeiten der Garellischen Bibliothek" (2 dln., 1780), „Wiens Buchdruckergeschichte bis 1560" (1782), „Annalium typographicorum Michaelis Maittaire supplementum" (2

Digitized by Google

dln., 1789) en „Lesefrüchte" (2 dln., 1797).

Denis, *Paul Camille*, een Duitsch ingenieur, werd geboren te Mainz den 26sten Juni 1795, bezocht de polytechnische school te Parijs en werd eerst als „Inspectionsingenieur", vervolgens als „Bauinspector" in Beieren geplaatst. In 1833 deed hij een wetenschappelijke reis door België, Frankrijk, Engeland en Noord-Amerika, was in 1834 lid der commissie voor het graven van het Main-Donaukanaal en bouwde in 1835 den eersten spoorweg in Duitschland, namelijk dien van Neurenberg naar Fürth. Onder zijn beheer kwam ook de spoorweg van München naar Augsburg, alsmede de Taunusspoorweg tot stand. In 1840 werd hij „Regierungs- und Kreisbaurath", en hij wijdde verder zijn krachten aan den aanleg van spoorwegen in Beieren. In 1849 werd hij directeur van den Ludwigsspoorweg in de Palts. *Denis* overleed te Dürkheim den 2den September 1872.

Denis, *Hector*, een Belgisch sociaal-democraat, werd den 29sten April 1842 te Braine-le-Comte geboren en studeerde te Brussel in de rechtswetenschappen en natuurkunde. Hij was medewerker van het Fransche tijdschrift „La rive gauche" en het Belgische „La liberté". In 1878 werd hij leeraar in de staathuishoudkunde aan de Polytechnische School te Brussel, in hetzelfde jaar buitengewoon, in 1883 gewoon hoogleeraar aan de universiteit aldaar, welke betrekking hij in 1894 neerlegde, toen het hem niet gelukte het besluit, waarbij aan den anarchist professor *Elisée Reclus* het houden van lezingen verboden werd, ingetrokken te krijgen. *Denis* is sedert 1895 lid van de Belgische Academie van Kunsten en Wetenschappen, den Conseil supérieur de travail en andere lichamen. Sedert 1894 vertegenwoordigt hij Luik in de Belgische Kamer. Van zijn geschriften is de „Atlas statistique de Belgique" het meest belangrijke.

Denk, *Johann*, een Wederdooper der 16de eeuw, omtrent wiens geboortejaar en jeugd niets bekend is, was in 1522 corrector te Bazel, waar hij omging met *Oecolampadius*, en werd in 1523 rector van de St. Sebaldusschool te Neurenberg. Wegens zijn godsdienstige gevoelens uit de stad verbannen, begaf hij zich naar St. Gallen, daarna naar Augsburg en vervolgens naar *Hetzer* te Straatsburg, met wien hij de „Psalmen" (1527) in het Duitsch vertaalde. Ook van hier werd hij verbannen en zwierf geruimen tijd rond in het Zuiden van Duitschland, totdat *Oecolampadius* hem een veilig verblijf bezorgde te Bazel. Hier overleed hij aan de pest in November 1527. De hoofdzaak van zijn leer bestond daarin, dat de mensch zich doordringen moest van den geest van God, omdat hij daardoor in staat werd gesteld tot vervulling van zijn plichten.

Denkbeeld noemt men de voorstelling van eenig voorwerp, zooals men die door middel der zintuigen in den geest opneemt of door verbinding van zintuigelijke waarnemingen vormt. Het eerste is een eenvoudig, het tweede een samengesteld denkbeeld. Het Nederlandsche woord drukt de zaak met juistheid uit, want het is een beeld van de bestaande voorwerpen, gelijk dat door middel onzer zintuigen in den spiegel van ons denkvermogen ontstaat. Men moet denkbeeld niet verwarren met *begrip*, daar dit laatste een doorzien en beseffen veronderstelt van den aard, het wezen, de bestanddeelen en de betrekkingen van het denkbeeld door middel van het oordeel. Een denkbeeld is derhalve alleen het werk der waarneming, terwijl het begrip eerst na de kritiek der waarnemingen ontstaat. Door datgene weg te nemen, wat de verschillende denkbeelden van elkander onderscheidt, komt men tot een algemeen denkbeeld.

Denken is die werkzaamheid van den geest, waarbij de stof, door uit- of inwendige waarneming geleverd, met een bepaald doel door het denkend wezen verwerkt wordt. Bij de waarneming staat de vatbaarheid voor indrukken, de ontvankelijkheid op den voorgrond, maar het denken is een eigenaardige werkzaamheid des geestes, welke aan vaste wetten gebonden is en zonder deze in fantaseeren overgaat. Het denken onderscheidt zich van gewaarworden, gevoelen en voorstellen. Deze laatste zijn werkingen van buiten, waarbij zich het individu in een lijdenden toestand bevindt, doch het denken is een inwendige werkzaamheid. De mensch is aan gewaarwordingen onderworpen, maar hij zelf bepaalt of hij denken wil. Een voorstelling wordt door iets van buiten te voorschijn geroepen, maar de gedachte is het werk en het eigendom van den vrijen geest. Het denken onderwerpt de verkregen voorstellingen aan een opzettelijke, zelfbewuste beschouwing, onderscheidt, ontleedt, rangschikt en verbindt ze, en trekt daaruit besluiten, die tot vermeerdering van kennis dienen. Men heeft natuurwetten en normale wetten van het denken. De eerste regelen den natuurlijken gang van het denken, en dien na te gaan is de taak der *psychologie* of *zielkunde*, (zie aldaar) — de tweede regelen den gang van het denken naar de eischen der waarheid, zoodat het tot degelijke kennis leidt; het vaststellen van de daarop toepasselijke wetten is de taak der *logica* (zie aldaar).

Het denken is steeds het terugbrengen van het veelvoudige tot de eenheid, en dat veelvoudige is in de voorstellingen gelegen, welke alzoo de materie (stof) van het denken vormen. Het denken bestaat in het vormen van begrippen, oordeelvellingen en besluiten. Het denken schept begrippen uit voorstellingen door tot bewustheid te brengen, wat tot elke voorstelling behoort en er van af te scheiden, wat daaraan vreemd is. Dit geschiedt door het oordeel, waarna men uit een oordeelkundige verbinding der begrippen bepaalde besluiten opmaakt, die tot vermeerdering dienen der kennis.

Naast het logisch of theoretisch denken staat het praktische, dat dikwijls juister gevolgtrekkingen afleidt dan het theoretisch denken, omdat dit laatste wel eens bij zijn ontleding te veel aan bijzaken hecht. Men verwarre echter het practisch denken, dat zich door den indruk van het geheel laat leiden, niet met het oppervlakkig denken van hem, die zijn besluiten opmaakt uit vluchtige voorstellingen, daar deze laatste zeer licht tot dwalingen vervalt, Men onderscheidt verder een *zuiver* en een *toegepast* denken. Het eerste is een overpeinzing zonder bepaalde bedoeling, hetwelk plaats grijpt volgens de logische wetten van het denken; het tweede houdt zich bezig met afzonderlijke soorten of klassen

Digitized by Google

van voorstellingen. De vraag, of het toegepaste denken ons tot objectieve of slechts tot subjectieve waarheid voert, met andere woorden of de dingen in hun aard en wezen zoo zijn, als wij ze door middel van het denken leeren kennen, is de levensquaestie der metaphysica, vooral in de wijsbegeerte van den jongeren tijd. *Kant* opperde in zijn „Kritik der reinen Vernunft" de stelling, dat de mensch zich zelf, de wereld en alle voorwerpen slechts zoodanig kent, als zij zich aan hem vertoonen, en niet zooals zij zijn. Reeds vóór hem had *Spinoza* op het voetspoor van *Descartes* het onderscheid tusschen het bestaande en het gedachte niet voorbijgezien. Daarentegen hebben *Fichte* en *Schelling* van verschillend standpunt uit, de werkelijke waarheid in de gedachte gelegd, en alzoo het denken en het zijn als één beschouwd.

Bij de toepassing van het denken op de kennis van het verband der dingen gaat men uit van de veronderstelling, dat de erkende wetten van ons logisch denken niet alleen subjectief, maar ook objectief van kracht zijn, en dat alles, wat wij als het logisch noodzakelijk gevolg van het feit erkennen, ook in de natuur en in onzen geest werkelijk bestaan of geschieden moet. Men heeft de veronderstelling zonder bewijs aangenomen, en zij wordt door de ontdekking van elke nieuwe natuurwet gestaafd. Elke door de ervaring bevestigde uitkomst van ons denken is trouwens een bewijs, dat de wetten van ons denkvermogen algemeen geldend zijn, dat het logisch verband onzer gedachten overeenkomt met het wezenlijk verband der dingen.

Denkèng, een linker zijrivier van de Solorivier op het eiland Java, ontspringt op de zuidelijke hellingen van de Merapi en mondt ten Z. van Soerakarta in de Bengawan of Solo-rivier uit.

Denkoefeningen zijn in het laatst der 18de eeuw door *Rorkow*, *Basedow* en anderen, als tegenwicht tegen het werktuigelijk van buiten leeren, op de lagere scholen ingevoerd. Daaraan werden bepaalde uren gewijd. Bij de groote verbetering echter, welke later de methode van onderwijs ondergaan heeft, werden zij opgegeven, omdat elke leerstof thans gelegenheid aanbiedt, het denkvermogen te ontwikkelen.

Denkwijze noemt men het geheel der zedelijke gevoelens van een persoon over bepaalde onderwerpen, of ook wel de manier om over zedelijke onderwerpen naar vaste beginselen te oordeelen, De denkwijze vormt alzoo een bestanddeel van het karakter van een persoon. De denkwijze is doorgaans de vrucht van opvoeding, omgang, voorbeeld en ervaring. Zij kan ontstaan bij een geheel volk door het onderling verkeer. Zij openbaart zich bij afzonderlijke personen in woorden en daden en bij een volk vooral in spreekwoorden en zegswijzen.

Denne-Baron, *Pierre Jacques René*, een Fransch dichter, geboren te Parijs den 6den September 1780, bezocht het Collège de Navarre en voltooide door eigen studie zijn door de Revolutie onderbroken studiën. In 1806 verscheen van hem een episch gedicht in vier zangen: „Héro et Léandre", in 1813 een vertaling der elegieën van *Propertius*. Verder schreef hij: „Fragments de Virgile, Lucain et Claudien" (1822), „La Nymphe Pyrène aux Français" (1823) en „Les fleurs poétiques" (1825). Hij overleed den 5den Juni 1854.

Denner, *Johann Christoph*, uitvinder der klarinet, werd geboren te Leipzig den 13den Augustus 1655, wijdde aldaar zijn krachten aan het vervaardigen van fluiten en andere houten blaasinstrumenten, en daar hij tegelijk een goed musicus en een uitstekend mechanicus was, verwierf hij door zijn instrumenten grooten roem. Hij verbeterde de fagot en den chalumeau, en door de uitvinding van de klarinet bewees hij aan het orchest een onbetaalbaren dienst. Hij overleed den 20sten April 1707 te Neurenberg.

Denner, *Balthasar*, een Duitsch portretschilder, werd geboren te Hamburg den 15den November 1685, ontving onderwijs in de kunst te Altona en Danzig en ontwikkelde zijn gaven, vooral door eigen oefening, zóó, dat hij zich reeds op zijn 24ste jaar met bestellingen van vorsten en aanzienlijke personen als overladen zag. Hij beijverde zich, de natuur met de grootste getrouwheid na te volgen. Zijn beste werken zijn: „Een oude man en een oude vrouw", die hij voor *Karel VI* schilderde, en de groep der hertogelijke familie op het kasteel Gottorp (1709). Hij overleed te Hamburg den 14den April 1740.

Dennery, *Adolphe Philippe*, of *d'Ennery*, een Fransch tooneeldichter, werd geboren te Parijs den 17den Juni 1811, was eerst klerk bij een notaris, legde zich vervolgens toe op de schilderkunst en journalistiek en bepaalde zich toen bij het schrijven van tooneelstukken. Met *Ch. Desnoyer* leverde hij: „Emile ou le fils d'un pair de France" (1831), verder alleen of met andere tooneelschrijvers: „Le changement d'uniforme" (1836), „Le dernier oncle d'Amérique" (1840), „L'amour en commandite" (1840), „Marjolaine" (1844), „Paris voleur" (1845), „Colin Tampon" (1845), „Le marché de Londres" (1845), „L'Angélus" (1846), „La duchesse de Marsan" (1847), „Le chemin de traverse" (1848), „Les mémoires de Richelieu" (1853), „La case de l'oncle Tom" (1853) en „Les oiseaux de proie" (1854). Met *Anicet-Bourgeois* schreef hij: „Le portefeuille", „Caspard Hauser", „Jeanne Hachette", „L'étoile du berger", Le maréchal Ney" en „Les sept péchés capitaux"; met *Dumanoir*: „Tiburce", „Pierre d'Arezzo" en „Don César de Bazan"; met *Gustave Lemoine*: „La grâce de Dieu" en „Les pupilles de la garde"; met *Grangé*: „Les bohémiens de Paris" en „Le donjon de Vincennes"; met *Cormon*: „La journée d'une jolie femme", „Castibelza ou le fou de Tolède", „Les deux orphelines", zijn meest bekend en nog steeds bij iedere opvoering luid toegejuicht stuk, en „Le premier jour de bonheur"; met *Mallian*: „Marie Jeanne ou la femme du peuple"; met *Dugué*: „Le paradis perdu", „Cartouche", „Le marchand de coco", „Le château de Pontalec" en „Les mystères du vieux Paris"; met *Ch. Desnoyer*: „La bergère des Alpes", met *Foucher*: „La bonne aventure", „Faust", „Les fiancés d'Albano"; met *Jaullais* en *Thiéry*: Le naufrage de la Pérouse", „Le savetier de la rue Quincampoix"; met *Clairville*: „Rothomago"; met *H. Crémieux*: „Aladin ou la lampe merveilleuse"; met *Ch. Edmond*: „L'aïeule", en met *Thiboust*: „Les amours de Paris". Zijn stukken zijn meestal op effect berekend en vallen zeer in den smaak der geringere volksklas-

Digitized by Google

se. *Dennery* overleed den 25sten Januari 1899 te Parijs.

Dennewitz, een klein dorp in het Pruisische district Potsdam, telt (1900) 332 inwoners en is bekend door den veldslag van 6 September 1813. Nadat de Fransche maarschalk *Oudinot* bij Groszbeeren de nederlaag geleden had, werd hij vervangen door *Ney*, die tevens den last ontving Berlijn te veroveren. Hij rukte den 5den September van Wittenberg voorwaarts en wierp de Pruisische voorhoede onder *Tauentzin* terug. *Bülow*, die niet ver van Wittenberg bevel voerde over het derde korps, stelde zich in beweging, om den vijand in de flank en in den rug aan te vallen, terwijl slechts één brigade — die van generaal *Borstell* — op bevel van den kroonprins van Zweden bij Kropstädt achterbleef. De troepen van *Bülow* bivouakeerden op 4 km. afstand van den vijand zonder wachtvuren te ontsteken. Den volgenden ochtend liet *Ney*, die een veldslag verwachtte, zijn korps in 3 colonnes voorwaarts rukken, doch *Tauentzin*, door de groote stofwolken opmerkzaam gemaakt, marcheerde rechts, om zich met *Bülow* te vereenigen. Weldra echter moest hij front maken tegen het Fransche korps van *Bertrand*, dat bij Dennewitz over de Aa was getrokken, en de slag nam een aanvang. Vier uur lang hield *Tauentzin* zich staande tegen de overmacht, en toen hij begon te wijken, viel *Bülow* bij Nedergershof in de linker flank van den vijand. *Ney* gaf aanstonds bevel aan het 7de korps *(Reynier)*, tegen *Bülow* op te trekken, en zoo ontstond er een hevige worsteling, die zich allengs naar Dennewitz en vervolgens naar Gölsdorf uitstrekte. *Tauentzin* had inmiddels door een cavalerie-attaque den vijand achterwaarts geworpen, verder de infanterie weder doen voorwaarts rukken, zoodat *Bertrand* naar de Aa teruggedrongen werd, waar men een hevigen strijd voerde om Rohrbeck en Dennewitz. Ook het 7de Fransche korps begon te wankelen, toen het 12de (*Oudinot*) verscheen, zoodat er nu bij Gölsdorf 47 bataljons Franschen tegenover 15 bataillons Pruisen stonden. Toen snelde generaal *Borstell*, in strijd met de bevelen van den kroonprins, te hulp. De vijandelijke overmacht was nog altijd groot en de nederlaag waarschijnlijk, toen *Ney* in een beslissend oogenblik het 12de korps van den linkervleugel wegnam, om het 4de, dat verslagen was, te vervangen. De verdediging van Gölsdorf werd overgelaten aan de Saksen, die weldra moesten terugtrekken. Kort daarna werd ook het 12de Fransche korps door de vlucht van het 4de medegesleept, en deze werd algemeen, toen een charge der Fransche cavalerie vruchteloos bleef. Alleen de Saksische en een divisie Beiersche troepen bewaarden de orde. Toen de slag beslist was, verscheen ook de kroonprins met zijn Zweden en Russen, maar wilde zijn cavalerie niet leenen ter vervolging, zoodat deze overgelaten werd aan de Pruisen. Op het slagveld vielen 5000 gevangenen, 3 vaandels, 30 kanonnen en meer dan 200 munitiewagens in handen der overwinnaars. Toen de vervolging voor Torgau een einde nam, bedroeg het gezamenlijk verlies der Franschen 10000 dooden en gewonden en even zooveel gevangenen, 80 kanonnen en 400 munitiewagens. De Pruisen hadden aan dooden en gewonden 9000 man verloren. Generaal *Bülow* ontving na deze overwinning den eerenaam *von Dennewitz*, wat hem bijna een tweegevecht met *Tauentzin* op den hals had gehaald. Op het slagveld werd later een ijzeren gedenknaald opgericht.

Denon, *Dominique Vivant*, een Fransch kunstenaar en kunstkenner, werd geboren te Chalons-sur-Saône den 4den Januari 1747, begaf zich naar Parijs om in de rechten te studeeren, doch volgde er zijn neiging tot de schoone kunsten. Hij schreef het blijspel: „Le bon père" (1769), dat vooral bij de dames bijval vond, en *Lodewijk XV* benoemde hem tot „gentilhomme ordinaire du roi" en voegde hem bij het gezantschap te Petersburg; daarna werd hij naar Zwitserland gezonden en vervaardigde er het portret van *Voltaire*, benevens de bekende teekening: „Le déjeuner de Ferney." Vervolgens behoorde hij 7 jaar tot het gezantschap te Napels en gaf met abbé *Saint-Non* een: „Voyage pittoresque de Naples et de Sicile" (1788) in het licht, waarbij hij nog een: „Voyage en Sicile et à Malte" (1788) voegde. Nadat hij de diplomatieke loopbaan verlaten had, vertoefde hij te Venetië, te Florence en in Zwitserland, doch keerde tijdens de Revolutie naar Frankrijk terug, waar hij zich onder de hoede van den schilder *David* aan de kunst kon wijden. Hij vergezelde vervolgens *Bonaparte* naar Italië en Egypte en vervaardigde het werk: „Voyage dans la Basse et la Haute Egypte" (2 dln. en atlas, 1802), Ook nam hij deel aan de bewerking der „Description de l'Egypte", uitgegeven door het Egyptisch Instituut. *Bonaparte* benoemde hem tot inspecteur-generaal der musea, en hij werd belast met de taak, in den vreemde de kunstwerken te kiezen, die naar Parijs gebracht zouden worden. Na de eerste Restauratie behield hij zijn betrekking, maar verloor ze na de tweede, omdat hij zich gedurende de Honderd Dagen aan de zijde des keizers had geschaard. Niettemin bleef hij lid van het Instituut. Verder hield hij zich bezig met de uitgave van: „Monuments des arts du dessin chez les peuples tants anciens que modernes", dat in 1829 door *Amaury Duval* voltooid is en 315 platen in folio bevat. Hij overleed den 27sten April 1825 te Parijs.

Densimeter of *dichtheidsmeter* is een areometer, waarvan de schaal onmiddellijk de dichtheid aanwijst, zonder dat men deze eerst, zooals bij andere areometers, moet berekenen.

Densoesianoe, *Nikolaas*, een Roemeensch geschiedschrijver, werd den 18den April 1846 te Densus in Zevenburgen geboren. Nadat hij te Brachov en te Boekarest als advocaat werkzaam was geweest, wijdde hij zich voornamelijk aan historische studiën. Toen het Oostersche vraagstuk opnieuw aan de orde kwam, schreef hij in het Fransch: „L'élément latin en Orient". Les Roumains du Sud. Macédonie, Thessalie, Epire, Thrace, Albanie" (Boekarest, 1877), waarin hij de rechten der Macedo-Roemeniërs op historische gronden verdedigde. In 1879 werd hij door de Roemeensche academie belast met een geschiedkundig onderzoek in de archieven en bibliotheken van Hongarije en van Transsylvanië. In 1884 verscheen van hem „Révolte de Horia". Men is aan hem de ontdekking verschuldigd van de historische collectie Chinecaï (14 dln.), van het „Chronicon Dacoromanorum", enz. Verder schreef hij nog het belangrijke werk „l'Histoire des Valaques de la

Digitized by Google

Croatie méridionale". Een studiereis naar Italië had ten gevolge, dat hij een werk in zes deelen uitgaf over de Roemeensche geschiedenis van 1199—1575 (Boekarest, 1887). Zijn voornaamste werk is een groote geschiedenis van het Roemeensche volk.

Dent (tand) is in Fransch Zwitserland en Savoye de naam van kegelvormige bergtoppen, die dikwijls in een scherpe spits eindigen en om die reden ook wel dien van *aiguille* (naald) dragen, terwijl men ze in Duitsch Zwitserland „Horn" (hoorn) noemt. Zulke bergtoppen zijn de *Dent de Jaman* (1879 m.), op de grenzen der kantons Waadt en Freiburg, de *Dent de Morcles* (2980 m.), de zuidwestelijke hoekzuil der Berner Alpen, de *Dent du Midi* (3260 m.) en een groot aantal andere. De hoogste is de *Dent Blanche*, die zich 11 km. ten W. van Zermatt in de Penninische Alpen tot 4364 m. verheft en voor de eerste maal beklommen werd den 18den Juli 1862 door *Kennedy* en *Wigram*, 2 Engelschen.

Dentalium is een dierengeslacht uit de orde der Skaphopoden uit de klasse der *Gastropoden* of slakken. Zij vormen een tusschenschakel tusschen de slakken en de Lamellibranchiaten (tweekleppige schaaldieren). De schelp heeft in vorm wel wat weg van een olifantstand en is aan beide einden open. De meestbekende is *D. elephantinum* L. uit de Middellandsche Zee en den Indischen Oceaan.

Dentaria *L.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Kruisbloemigen* (Cruciferae); het onderscheidt zich door een gesloten kelk en door een smalle, lijn-lancetvormige hauw met platte kleppen. Het omvat kruiden, die meerendeels in Middel-Europa groeien en een schubbigen, vleezigen, somtijds uit saâmgegroeide knollen bestaanden wortelstok hebben. *D. bulbifera L.* is een overblijvend gewas uit de Alpen met een opstijgenden stengel ter hoogte van $^1/_3$ m. met kleine donkergroene bolletjes in de oksels van de bladstelen en met witte of paarse bloemtrossen.

Dent Blanche. Zie *Dent.*

Dentella *Forst.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Rubiaceeën*; het onderscheidt zich door een 5-spletige bloemkroon en een vleezige, 2-hokkige, veelzadige vrucht. *D. Repens* Forst., een kruipend gewas, groeit in geheel Indië, op de Soenda-eilanden, op de Molukken, de Philippijnsche eilanden en de eilanden van den Grooten Oceaan.

Dentirostres (Tandsnaveligen). Zie *Vogels.*

D'Entrecasteaux-eilanden is de naam van een eilandengroep in Oceanië ten Z.O. van Nieuw-Guinea, tusschen 9 en 10° Z. Br. en tusschen 150 en 151° 20′ O. L. v. Gr. Zij heeft een oppervlakte van 3145 v. km, en behoort sedert 1885 aan Engeland. Deze groep omvat de groote eilanden Goodenough (880 v. km., door de breede Ward Huntstraat van Kaap Moresby op Nieuw-Guinea gescheiden, Fergusson (1320 v. km.) en Normanby (880 v. km.), door de 15 km. breede Göschenstraat van de Oostkaap van Nieuw-Guinea gescheiden), verder de kleine eilanden Sunday, tusschen Goodenough en Fergusson, Welle, Goulvain en Harris, tusschen Fergusson en Normanby. Al deze eilanden zijn zeer bergachtig. Op Fergusson zijn uitgedoofde vulkanen en heete bronnen; in de beken op Normanby is goud gevonden. Ook vindt men er tin. De eilanden zijn vrij dicht door Papoea's bevolkt.

Denver is de hoofdstad van het Noord-Amerikaansch territorium Colorado. Zij ligt prachtig aan den mond der Cherry-Creek bij de Platterivier, 19 km. van het Rotsgebergte, 1550 m. boven de oppervlakte der zee, en is oorspronkelijk een nederzetting van goudgravers. De stad telde in den aanvang van 1870 omstreeks 5000 en in 1900 133 859 zielen en is een kruispunt van verschillende spoorwegen. Van de Union-Pacific bijv. gaan de lijnen naar de vier windstreken. De stad is regelmatig aangelegd en bezit 7 kerken, 3 seminaria, onderscheiden andere scholen, 2 schouwburgen, een munt en is de zetel van talrijke maatschappijen voor landbouw, veeteelt, nijverheid en mijnbouw. De plaats heeft verder een belangrijke nijverheid en wordt ook veel door toeristen bezocht. In de nabijheid vindt men belangrijke zilvermijnen.

Denzel, *Bernhard Gottlieb*, een Duitsch opvoedkundige, werd geboren te Stuttgart den 29sten December 1763, studeerde in de theologie, werd godsdienstleeraar, in 1811 inspecteur eener normaalschool en diaken te Eszlingen, en ontving in 1817 van de Nassausche regeering last het onderwijs te reorganiseeren. Nadat hij daaraan voldaan had, werd hij directeur en eerste leeraar aan het seminarium te Eszlingen met den titel van professor en „Oberschulrath", verder in 1832 prelaat. Hij overleed den 13den Augustus 1838. Zijn: „Einleitung in die Elementarschulkunde und Schulpraxis" (4 dln., 3de druk, 1825—1839) heeft blijvende waarde en is in den geest van *Pestalozzi* geschreven.

Denzinger, *Frans Joseph*, een Duitsch bouwkundige, werd geboren te Luik den 24sten Februari 1821, waar zijn vader de betrekking bekleedde van hoogleeraar aan de universiteit, studeerde te Würzburg, vervolgens aan de polytechnische school en aan de academie te München en breidde zijn architectonische studiën uit door herhaalde reizen in Oostenrijk, Duitschland, België en Frankrijk. Daarna trad hij in Beierschen staatsdienst en werd in 1854 civiel bouwkundig ingenieur te Regensburg. Toen aldaar onder beschermheerschappij des konings een vereeniging tot stand kwam tot voltooiing van den dom, werd hij tot dombouwmeester benoemd en bestuurde er de werkzaamheden van 1859 tot 1872. Toen in 1869 de torens van den dom te Regensburg gereed gekomen waren, riep men hem naar Frankfort aan de Main, om aldaar den door de vlammen vernielden keizersdom te herstellen. Later keerde hij naar Beieren terug en werd in 1880 regeerings- en bouwraad te Bayreuth. Ook veel andere gebouwen, als de kerken te Kiedrich, Burghausen, Aschaffenburg en Nördlingen, het chemisch laboratorium te Erlangen en de badgebouwen te Kissingen zijn door hem hersteld of gesticht. *Denzinger* overleed den 14den Februari 1894 te Neurenberg.

Deoprag, eigenlijk *Dewapragaja*, een stad in den Britsch-Indischen staat Gharwal, op 30° 8′ N. Br. en 78° 39′ O. L. v. Gr. en aan het vereenigingspunt van de Alaknanda met de Bhagirathi, is vermaard wegens een ouden en groot-

Digitized by Google

schen tempel van *Rama-Tsjandra*. Dat gebouw is, volgens de overleveringen der Brahmanen, reeds voor 10000 jaar opgericht, verheft zich op een terras en is uit zwarte steenen opgetrokken. De ingang is aan de westzijde, en daar tegenover, aan de oostzijde, aanschouwt men het 2 m. hooge standbeeld van *Rama-Tsjandra*. Het gebouw is 24 m. hoog, en telken jare begeven zich veel bedevaartgangers naar die heilige plaats.

Deósia of *Godsvlakte*, een hoogvlakte, welke Kasjmier van Baltistan scheidt, heeft een golvenden bodem, door sneeuwtoppen omgeven. Men vindt er nagenoeg geen plantengroei. De kronkelende beekjes, van de gletschers afdalend, vereenigen er zich tot een rivier, de Sjigar genaamd. Zij is bewoond door een verbazend groot aantal marmotten. Van hier bereikt men Balti langs een bergpas ter hoogte van 4757 m., terwijl een andere, ter hoogte van 4200 m., naar Kasjmier loopt en naar den grooten handelsweg van Skardo naar Srinagar.

Departement is de naam van een der afdeelingen van algemeen bestuur, waarin een ministerie (het geheele Kabinet) is verdeeld. In ons vaderland heeft men een departement van Binnenlandsche Zaken, van Buitenlandsche Zaken, van Financiën, van Justitie, van Oorlog, van Marine, van Koloniën, van Waterstaat en van Landbouw, Nijverheid en Handel. Vroeger had men daarbij een departement van Hervormden en een van R. Katholieken eeredienst. In andere landen heeft men afzonderlijke departementen van Onderwijs enz. *Departementen* noemt men eveneens de 87 gewesten, waarin Frankrijk verdeeld is. Ook de Middel- en Zuid-Amerikaansche republieken bestaan uit departamentos.

Departementen van Algemeen Bestuur in Nederlandsch Indië zijn de departementen, waaronder het administratief beheer in Nederlandsch-Indië is verdeeld. Zie *Insulinde*, *Bestuur*.

Depêches noemt men brieven van het departement van Buitenlandsche Zaken, gericht aan diplomatieke agenten. Zij bevatten aanwijzingen (instructiën) van den weg, dien de agenten moeten volgen. Ook de berichten van zulke agenten aan den minister dragen den naam van depêches. Verder worden telegrammen met den naam van depêches bestempeld.

Depilatoria noemt men middelen, die langs scheikundigen weg den groei van het haar beletten. Zij worden vooral in Turkije gebruikt, en volgens *Bercelius* vermengt men daartoe 1 deel zwavelarsenik met 9 deelen ongebluschte kalk. Deze laatste verandert het haar in een gelei-achtige massa, en het zwavelarsenik verwoest de haarwortels. Zonder de Oostersche gewoonte, om dagelijks baden te gebruiken, zou zulk een middel hoogst gevaarlijk zijn en moet dan ook ten sterkste ontraden worden.

Deplacement is de hoeveelheid water, die door een schip verplaatst wordt, zoodat deze in kub. meters het gewicht van het schip in tonnen aangeeft, waarbij echter voor zeeschepen 1 ton = ± 1020 k.g. gerekend moet worden, daar het soortelijk gewicht van zeewater 1,02 is. Bij handelsschepen omvat het deplacement het gewicht van het schip zelf en dat der lading, bij oorlogsschepen het gewicht van het schip, kanonnen, pantsering, munitie, enz.

Deployeeren noemt men in de tactiek het uitbreiden van een colonne tot een linie. Het geschiedt op een bepaalde afdeeling der colonne. Het begrip *deployeeren* is wel te onderscheiden van *verspreiden*; het eerste heeft betrekking op de afdeelingen in hun geheel, het tweede op de manschappen van een groep (de kleinste gevechtseenheid).

Depok, een station van den spoorweg van Batavia naar Buitenzorg, is een van de drie landen, Depok, Mampang en Karang, gelegen aan de Tji Liwong, welke de Directeur-Generaal van Financiën, later Raad van Indië, *C. Chastelein* in 1705 van de O. I. Compagnie in eigendom kreeg, voor 700 Rds. en bij testamentaire beschikking van den 13den Maart 1714 vermaakte aan zijn daarbij „vrijgegeven lijfeigenen ten eeuwigen dage in gemeen bezit en gebruijck, zonder dat zij te samen, ofte iemand van haer in 't besonder het land zullen mogen verkoopen, vervreemden, verpanden of cedeeren", alles onder voorwaarde, dat zij Christenen moeten worden. Het testament bevat ook de bepaling, dat geen Chinees zich op het land mag vestigen en dat er geen amfioen mag worden verkocht.

Het aantal eigenaren bedroeg destijds 120, thans ruim 500. Bovendien wonen er 3000 inlanders en ± 80 Europeanen. Aan het hoofd van de landen staat een djoeragan, aangesteld door den assistent resident van Buitenzorg, op voordracht van den Raad van Beheer, die uit vijf leden bestaat, gekozen door de meerderjarige eigenaren. Depok heeft een eigen reglement, volgens hetwelk het land bestuurd wordt. Te Depok is een gouvernementsschool, waar in het Nederlandsch onderwijs wordt gegeven, en een seminarium voor opleiding van inlanders tot evangelisten.

Deponens (Latijn, meervoud *deponentia*) noemt men een Latijnsch werkwoord, dat een lijdenden vorm, maar een bedrijvende beteekenis heeft. De naam is afkomstig van *deponere* (afleggen), omdat zulk een werkwoord zijn lijdende beteekenis afgelegd heeft.

Deportatie is een straf, waarbij de veroordeelde, met ontneming van zijn burgerlijke eer en rechten, buiten zijn vaderland verbannen wordt, terwijl hem dan gewoonlijk, met bijzondere beperking van zijn persoonlijke vrijheid, tot voortdurend of tijdelijk verblijf een verwijderd, meestal overzeesch oord wordt aangewezen, dat aan de souvereiniteit van zijn land onderworpen is. De in het oude Romeinsche recht reeds bekende straf van *exilium*, verbanning buiten de grenzen van den staat met ontneming van burger- en burgerschapsrechten, werd door de keizers, vooral *Augustus* en *Tiberius*, in de strengere *deportatio* veranderd. Het verwijderen en onder streng toezichthouden van voor hun politiek gevaarlijke personen en het bemachtigen van hun bezittingen was het voorname doel dezer straf. Om dezelfde redenen en op gelijke wijze leverden tijdens de Fransche revolutie willekeur, partijen roofzucht veel offers aan Cayenne en Port-Marat op Madagascar, zoo deze al niet onderweg in de golven den dood hadden gevonden, waarvoor een gelegenheid was aangebracht in de de-

Digitized by Google

portatieschepen door valdeuren, waaruit de ongelukkigen werden gestooten. De groote verwachtingen, die men van de deportatie als strafmiddel koesterde, zijn door de uitkomst beschaamd geworden. Zij beantwoordt niet aan het doel, dat men zich had voorgesteld. De verbanning, ingevoerd met het doel, veiligheid te verschaffen door verwijdering van gevaarlijke personen, kon op den duur niet in stand gehouden worden. De deportatie zou denzelfden dienst doen en meteen strekken als verzachting van de doodstraf en van levenslang vrijheidsverlies; daarenboven werd later nog het doel een kolonisatie van afgelegen, ongecultiveerde bezittingen.

Het oudste spoor van kolonisatie door getransporteerde misdadigers levert de Statuut 39 cap. IV van koningin *Elizabeth* van Engeland, waarbij de rechter gemachtigd wordt vagebonden en landloopers over zee te verwijzen. Onder *Jacobus I* werd de zevenjarige deportatie een straf, volgende in zwaarte op de doodstraf. Bij de vrije inwoners der koloniën ontmoette het deportatiestelsel ernstigen tegenstand, daar de gedeporteerden, niettegenstaande of wellicht ook tengevolge van de harde behandeling, moeilijk te bewaken waren, niet deugden voor geregelden arbeid en derhalve een zeer gevaarlijk element voor de bevolking vormden. In 1776 werd aan de deportatie naar Noord-Amerika door den Vrijheidsoorlog een einde gemaakt. Zeker is het deportatiestelsel mede een voorname reden voor zijn uitbarsting geweest. Botanybaai in Nieuw-Zuid-Wales, van Diemensland en Norfolk-Island werden later (1787) als plaatsen voor de gedeporteerden aangewezen. Men had hier met dergelijke zwarigheden te kampen, als te voren in N.-Amerika. Het ontdekken van de goudlanden verhief de deportatie tot een begeerlijke straf: het groote aantal der gedeporteerden maakte een zeer lastig en kostbaar toezicht noodzakelijk; de vrije koloniebevolking behield een sterken afkeer tegen het element van misdadigers, en het doel, aan deze bevolking langs geleidelijken weg de vrijheid terug te geven en haar tot geregelden arbeid te gewennen, werd niet bereikt. Allengs, vooral na 1840, heeft men het deportatiestelsel laten varen: het aantal der gedeporteerden werd aanzienlijk verminderd. De wet van 12 Augustus 1853 stelde dwangarbeid in plaats van deportatie van 7—14 jaren; zelfs mag de rechter levenslange deportatie door gelijken dwangarbeid vervangen. Alleen de verplaatsing van een klein getal veroordeelden (convicts) naar Bermuda bleef bestaan.

De Fransche Code Pénal van 1810 noemt de deportatie onder de *peines afflictives et infamantes*, welke bij voorkeur bedreigd wordt tegen *les crimes contre la sûreté de l'état*: zij bestaat in het overbrengen naar en het vast verblijf houden in een oord *hors le territoire continental* van het Rijk. Zelden werd zij uitgevoerd, omdat het eerste keizerrijk geen koloniën had. Bij de herziening in 1832 van dat wetboek bleef de deportatie behouden, doch de openbare meening was en bleef tegen haar toepassing. Bij de herhaalde aanslagen op de monarchie, omstreeks 1835, werd zij meer in praktijk gebracht tegen politieke misdadigers. De revolutie van 1848 schafte de doodstraf af en bracht voor haar de deportatie in de plaats. De wet van 8 Juli 1850 regelde de uitvoering; de gevaarlijkste politieke misdadigers werden getransporteerd naar de Marquesaseilanden, en wel naar het eiland Nukahiva. Na den staatsgreep van den 2den December 1851 maakte *Lodewijk Napoleon* hiervan een ruim gebruik. Het decreet van 8sten December daaraanvolgende bedreigde met deportatie alle leden van geheime genootschappen, en in Januari 1852 werd een aantal burgers, zelfs zonder door een rechterlijk vonnis veroordeeld te zijn, naar Algerië gedeporteerd. Bij decreet van den 27sten Maart 1852 en bij de wet van den 27sten Mei 1854 werd het overbrengen naar de strafkolonie (*colonie pénitentiaire*) Cayenne in plaats van den dwangarbeid in de bagno's gesteld. Het ongezonde klimaat van dit land werkte er zeer toe mede, dat het gouvernement spoedig van een groot aantal der gedeporteerden werd verlost. De terugkeer naar Frankrijk is aan de gedeporteerden voor altijd ontzegd; althans bij veroordeeling tot dwangarbeid voor meer dan acht jaren. Het laatst werd de wet gewijzigd den 27sten Mei 1885 (*loi sur la rélégation des récidivistes*). In 1906 is, naar aanleiding van het tooneelstuk „Biribi", opnieuw een heftig verzet tegen de deportatie ontstaan.

Rusland brengt de gedeporteerden naar het onherbergzame Siberië over, waar zij, naarmate de zwaarte hunner straf, al of niet tot dwangarbeid in de mijnen genoodzaakt worden, doch waar hun in elk geval een vaste verblijfplaats wordt aangewezen.

Spanje deporteert naar de Afrikaansche presidios, Portugal naar de kust van Mozambique. In Nederland bestond de deportatie als straf in de wet, den bovenaangehaalden Franschen Code Pénal van 1810: zij werd evenwel nooit uitgevoerd, doch door middel van het geven van gratie altijd in tuchthuistraf veranderd.

Depositie, een woord uit het Latijn, beteekent letterlijk „nederlegging". Het wordt in rechten gebruikt, om die handeling van partijen aan te duiden, waarbij een bewijs- of een processtuk in bewaring wordt gebracht op een plaats, bijv. op de griffie van een rechtbank, waar het toegankelijk is voor hen, die bij de kennisneming of inzage er van belang hebben. Het deponeeren van zoo'n stuk wordt òf door de wet voorgeschreven, òf geschiedt geheel vrijwillig door de betrokken personen, in het belang van hen zelf of van anderen. Onderhandsche, dat zijn buiten medewerking van een openbaar ambtenaar opgemaakte, stukken moeten dikwijls gedeponeerd worden, om te beletten, dat er later vervalschingen of veranderingen in worden aangebracht, of om te voorkomen, dat zij worden verminkt of verduisterd. Op dien grond is bijv. de depositie voorgeschreven van een onderhandschen inventaris, door een voogd opgemaakt van een boedel, aan minderjarigen toebehoorende.

Depositobank. Zie *Banken.*

Depositum of bewaargeving (de eigenlijk gezegde, in tegenstelling met *sequestratie*, zie aldaar) heeft plaats, wanneer met wederzijdsch goedvinden de één aan den ander een zaak overgeeft of laat behouden, om die voor hem te bewaren en daarna terug te geven. Het is een overeenkomst: toestemming van beide partijen, doch ook de werkelijke overgave en aanneming der zaak is hier

Digitized by Google

volstrekt noodzakelijk. Men onderscheidt twee soorten van de eigenlijk gezegde bewaargeving: 1° de *vrijwillige*, die eenvoudig het gevolg is van het wederzijdsch goedvinden der partijen, en 2° die *uit noodzaak*, wanneer iemand door eenig onvoorzien voorval, als brand, watersnood, enz., gedwongen wordt zijn goed aan de hoede van een ander toe te vertrouwen. Voor beide gelden over het algemeen dezelfde bepalingen; alleen is er eenig verschil in het bewijs, dat voor het bestaan en de opheffing der overeenkomst gebezigd kan worden en in de middelen van executie tot terugbekoming der gedeponeerde zaken. Het doel der bewaargeving is, bewaring der zaak door den bewaarnemer. Zij heeft tot onderwerp alleen roerende zaken. Het is niet noodig, dat de bewaargever eigenaar is der in bewaring gegeven zaak. Bewaren en teruggeven is dubbele plicht van den bewaarnemer. Bij het bewaren moet hij dezelfde zorg aanwenden, die hij in het algemeen aan zijn eigen zaken besteedt; hij is gehouden tot teruggave van dezelfde zaak, die hij ontving, in den staat, waarin zij zich bevond op het oogenblik der teruggave, tenzij zij door zijn schuld minder is geworden, in welk geval hij bovendien schadeloosstelling zal moeten geven. Voor den bewaargever vloeien uit de bewaargeving niet rechtstreeks, maar slechts middellijk verplichtingen voort. Hij moet de kosten, tot *behoud* van het goed aangewend, vergoeden en den bewaarnemer schadeloos stellen voor alle nadeelen, die de bewaring hem veroorzaakt heeft.

Ook zonder werkelijke bewaargeving zijn herbergiers en logementhouders verantwoordelijk voor de goederen, medegebracht door degenen, die bij hen hun intrek nemen. De goederen behoeven hun niet ter hand gesteld of aangewezen te zijn; zelfs kan het aanwezig zijn daarvan hun volkomen onbekend gebleven zijn. Hun verantwoordelijkheid is gelijk aan die van bewaarnemers uit noodzaak. Voor wegneming of beschadiging door bedienden of anderen zijn zij over het geheel aansprakelijk: zij zullen altijd moeten bewijzen, willen zij daarvan bevrijd worden, dat de schade te wijten is aan een oorzaak, waarvoor zij volgens de bestaande wetgeving niet aansprakelijk zijn gesteld. Zie verder *Sequestratie*.

Depôt is een Fransch woord, waarmede men een magazijn van munitie aanduidt. Ook reservetroepen dragen dien naam, alsmede de plaatsen, waar zij voor den krijgsdienst worden gevormd.

Dépôt de la guerre is de door *Louvois* in 1688 opgerichte verzamelplaats voor oorlogsberichten, veldtochtplannen, militaire ontwerpen en krijgswetenschappelijke geschriften. In 1761 werd het van Parijs naar Versailles overgebracht en samengevoegd met het *dépôt des cartes et des plans*. Daarna gaf het onder leiding van generaal *de Vault* een geschiedenis uit van de door Frankrijk van 1677—1763 gevoerde oorlogen. In 1791 werd het weer te Parijs gevestigd. In 1792 kreeg het de opdracht, de beroemde tot dat jaar in het observatorium bewerkte kaart van Frankrijk van *Cassini* te voltooien.

De voornaamste uitgave van het *Dépôt de la guerre* in den laatsten tijd is de *Carte de France* op de schaal van 1 : 80000. De opmetingen begonnen in 1817. Deze in kopergravure uitgevoerde kaart was in 1875 voltooid. Later is er een goedkoope, verbeterde steendruk van verschenen.

Het *dépôt* bezit een rijke verzameling van geschriften op militair en geografisch gebied, waaronder de gedenkschriften over de oorlogen der republiek en het eerste keizerrijk.

Het *dépôt de la guerre*, dat de vijfde afdeeling van den *État-major général* van het ministerie van Oorlog vormt, bestaat uit twee afdeelingen, waarvan de eerste belast is met het uitgeven van kaarten, de tweede de krijgsgeschiedenis en statistiek bewerkt en de bibliotheek bestuurt.

Depotwissel, ook wel dekkings- of cautiewissel genoemd, heet die wissel, welke aan een schuldeischer tot zekerheid van een reeds bestaande of toekomstige vordering „in depot" gegeven wordt, en waarvan de ontvanger gebruik maken kan, wanneer de gever af acceptant zijn verplichtingen niet nakomt.

Depping, *Georg Bernhard*, een Fransch-Duitsch geschiedschrijver, werd geboren te Munster den 11den Mei 1784 en begaf zich in 1803 met een Fransch uitgewekene naar Parijs, waar hij aan onderscheiden opvoedingsgestichten werkzaam was, vervolgens zich uitsluitend aan de beoefening der geschiedenis wijdde, en den 6den September 1853 overleed. Van zijn werken noemen wij: „Merveilles et beautés de la nature en France" (9de druk, 1845), „Les soirees d'hiver" (3de druk, 1833), „Voyages d'un étudiant dans les cinq parties du monde" (2 dln., 1833), „La Suisse" (4 dln., 2de druk 1824), „Histoire des expéditions maritimes des Normands et de leurs établissements en France au 10me siécle" (2 dln., 2de druk, 1844), „Histoire du commerce entre l'Europe et le Levant depuis les croisades jusqu'à la fondation des colonies d'Amérique" (2 dln., 1832), „Les juifs dans le Moyen-âge" (1834), „Histoire de la Normandie sous le règne de Guillaume le Conquérant et de ses successeurs" (2 dln., 1835), „Geschichte des Kriegs der Münsterer und Kölner in Bündnisz mit Frankreich gegen Holland" (1840). Verder heeft hij op kosten van den staat een belangrijke verzameling charters in het licht gegeven en meer dan een werk geschreven over de geschiedenis en letterkunde van Spanje.

Deprecatie, een woord uit het Latijn, beteekent letterlijk *afbidding*. Men bedoelt er mede de handeling van iemand, die de Godheid smeekt, aan een ander een onheil te bezorgen, het zoogenaamde *doodbidden*, bijv. om hem den oogst te bederven. Ook noemt men aldus het terugnemen van laster of hoon door den beleediger, waarbij hij verklaart, dat het hem leed doet den beleedigde dien smaad aangedaan te hebben, hetzij die verklaring vrijwillig of ten gevolge van een rechterlijk vonnis wordt afgelegd.

Depreciatie is *vermindering in waarde*; bijzonder wordt het woord gebruikt om de daling in waarde van *papieren geld* aan te duiden. Zie *Geld*.

Depressie beteekent neerdrukking. In de *astronomie* wordt zij ook wel negatieve hoogte genoemd en duidt den onder den horizon voortgezetten boog van den hoogtecirkel eener ster aan. De zenithafstand van zulk een hemellichaam is 90 + depressie.

Digitized by Google

Van groote beteekenis is de depressie in de *zeevaartkunde*; hier beteekent zij hetzelfde als kimduiking. Zie aldaar.

Depressie in de *aardrijkskunde* duidt een landstreek aan, die lager ligt dan de zeespiegel. De grootste depressie, ongeveer de grootte van Skandinavië bereikend, is die van de Kaspische Zee met omgeving; de spiegel der Kaspische Zee ligt 25,6 m. lager dan die der Zwarte Zee. De diepste depressie is de door den Jordaan doorstroomde landstreek El Ghor; de spiegel der Doode Zee ligt hierin 394 m., de bodem 792,6 m. beneden den spiegel der Middellandsche Zee. In Centraal Azië, ten Z. van Toerfan, bedraagt de depressie van Loektsjin 130 m. In de Libysche woestijn zijn verschillende kleine depressiegebieden, waaronder de oase Siwah (–32 m.), in Nederland kan men bijna de geheele westelijke helft des lands als een depressie beschouwen.

Depressie in de *meteorologie* noemt men een gebied met lagen barometerstand. Omvang en diepte der depressie vindt men door het aanteekenen op een kaart der op gelijke hoogte (gewoonlijk den zeespiegel) en tot dezelfde geografische (meestal 45°) teruggebrachte barometerstanden. Een plaats der kaart vertoont alsdan een minimum van luchtdruk of een barometrisch minimum, vanwaar uit naar alle richtingen hoogere barometerstanden vallen waar te nemen. Deze plaats noemt men het centrum der depressie. Men verbindt de plaatsen met even hoogen barometerstand door lijnen, isobaren geheeten. Afhankelijk van het bedrag der drukking en het aangroeien naar buiten, worden het aantal isobaren en de barometerstanden gekozen. De isobaren liggen als ovalen om het minimum. Stelt men zich de isobaren als lijnen van gelijke hoogte (isohypsen, niveaulijnen) voor, dan zou de kaart een verdieping voorstellen; vandaar de naam depressie.

De depressies hebben zekere voortgaande bewegingen. Bij ons gaan zij bij voorkeur van het W. naar het O. en bewegen zich langs bepaalde banen. De snelheid is gemiddeld 600—700 km., doch soms wel eens 1500 km. per etmaal. In het centrum heeft men bewolkten hemel, zwakke luchtbeweging en neerslag. Zie verder *Klimaat*.

In de *natuurkunde* verstaat men onder depressie den lageren stand van vloeistoffen in haarbuisjes, vergeleken met den spiegel der omringende vloeistof, onder den invloed van de capillariteit. Deze capillariteits-depressie moet bij den barometer (zie aldaar) met behulp van afzonderlijke tabellen in rekening worden gebracht. Depressie van het vriespunt bij kwikzilverthermometers noemt men den lageren stand van het kwikzilver, dien dergelijke instrumenten aanwijzen, als zij na verwarming in smeltend ijs worden gebracht, vergeleken met den stand in smeltend ijs, vóór dat zij verwarmd waren. De depressie ontstaat door een blijvende uitzetting van den bol en moet bij nauwkeurige instrumenten gecorrigeerd worden. Dit geschiedt het best volgens de methode van *Pernet*.

Depretis, *Agostino*, een Italiaansch staatsman, werd geboren den 31sten Januari 1813 te Mezzana-Corte-Bottaroni bij Stradella in Piemont, studeerde te Pavia in de rechten en vestigde zich vervolgens als advocaat in zijn geboorteplaats. Hij nam ijverig deel aan de pogingen, om de eenheid van Italië te bevorderen, leverde tot dat doel opstellen in tijdschriften en werd in 1849 tot gouverneur der provincie Brescia benoemd, nadat hij in het voorafgaande jaar tot volksvertegenwoordiger was gekozen. In het Huis van Afgevaardigden nam hij zitting op de banken der gematigde linkerzijde en trad steeds op als een verdediger voor den vooruitgang. In 1860 benoemde *Garibaldi* hem tot prodictator van Sicilië, waarna hij streed voor de annexatie van Sicilië aan Italië. Den 3den Maart 1862 belastte hij zich in het Kabinet *Rattazzi* met de portefeuille van Openbare Werken. In het ministerie *Ricasoli* (28 Juni 1866) kwam hij aan het hoofd van het departement van Marine en vervolgens aan dat van Financiën. Bij het aftreden van dit bewind (10 April 1867) nam ook hij zijn ontslag, maar wijdde zich niettemin met den grootsten ijver aan de belangen van zijn vaderland en werd na den dood van *Rattazzi* de leider der oppositie. Toen het ministerie *Minghetti* den 18den Maart 1876 de nederlaag leed, werd *Depretis* belast met de vorming van een kabinet uit de linkerzijde, waarin hij als eerste minister en als minister van Financiën optrad. Toen den 16den December 1877 *Nicotera* zijn ontslag nam, werd *Depretis* in het ministerie *Depretis-Crispi* minister van Buitenlandsche Zaken. Van den 24sten Maart tot aan den 19den December 1878, toen *Cairoli* voor de eerste maal aan het hoofd der zaken stond, nam *Depretis* geen deel aan het staatsbestuur, terwijl hij van laatstgenoemden datum tot aan den 3den Juli 1879 zich als eerste minister met de portefeuilles van Buitenlandsche en van Binnenlandsche Zaken belastte. Toen *Cairoli* een tweede ministerie samenstelde, hield *Depretis* zich eenige maanden op een afstand, totdat de parlementaire omstandigheden hem weder op den voorgrond brachten. In November moest *Cairoli* hem aan het hoofd plaatsen van het departement van Binnenlandsche Zaken, en hij behield deze betrekking ook in het naar hem genoemde vierde Kabinet (29 Mei 1881). In 1885 belastte hij zich daarenboven met de portefeuille van Buitenlandsche Zaken. Onder zijn bewind kwamen belangrijke wetten tot stand betreffende de uitbreiding van het spoorwegnet, de verhooging der begrooting van Oorlog, de afschaffing van den gedwongen koers en de kieswet. *Depretis* overleed den 29sten Juli 1887 te Stradella.

Deprez, *Marcel*, een Fransch ingenieur en electricien, werd geboren den 19den December 1843 te Aillant-sur-Milleron (Loiret) en maakte zich bekend door proeven met electrische krachtsoverbrenging, o.a. op de tentoonstelling te München in 1882, waar hij 1½ pk. over een afstand van 57 km. langs een ijzeren telegraafdraad van 4 mm. overbracht. Hij wees er op, dat men, om over groote afstanden voordeelig te werken, stroomen van veel hooger spanning moest nemen. Hoewel zijn machines nog zeer onvolkomen waren, komt hem toch de eer toe, het bewijs voor het overbrengen van arbeid door electriciteit op groote afstanden te hebben geleverd. Ook met de theorie van den dynamo heeft hij zich bezig gehouden. Een groot aantal opstellen daarover schreef hij in „La lumière électrique". Ook heeft men aan hem een goeden galvanometer, die van *Deprez-d'Arsonval*,

Digitized by Google

te danken. Sedert 1886 is hij lid der Académie en sedert 1890 hoogleeraar in de toegepaste electriciteit aan het Conservatoire des arts et des métiers te Parijs.

De profundis of „Uit de diepten" zijn de eerste twee woorden van Psalm 130 volgens de vertaling der Vulgata. Die Psalm wordt in de Roomsch-Katholieke Kerk als treurzang gebruikt.

Deptford, in de Engelsche graafschappen Surrey en Kent gelegen, heette vroeger West-Greenwich, daarna Deep-Fort-Strand en is thans op den rechter oever der Theems en aan den mond der Ravensbourne, alsmede aan den spoorweg, een zuidoostelijke voorstad van Londen met (1901) 110181 inwoners. Deptford is de vleeschmarkt van Londen voor het landen, slachten en verkoopen van buitenlandsch vee (Foreign-Cattlemarkt). Ook wordt daar gezorgd voor de proviandeering der Engelsche marine, waarom er groote bakkerijen, brouwerijen, abattoirs, opslagplaatsen voor zout, kogelgieterijen en laboratoria verrezen zijn. Sedert 1889 is Deptford een hoofdplaats voor de electrische verlichting van Londen, daar de Electric Lighting Company hier voor verscheiden millioenen een groote centrale heeft laten bouwen.

Deputatie noemt men een lichaam van personen, die door anderen zijn afgevaardigd of met een bepaalden last bekleed. Men zendt bijv. uit naam van een of andere vereeniging een deputatie, om een vorst te begroeten. Zulke vereenigingen kunnen staatslichamen zijn, doch ook wetenschappelijke genootschappen, besturen van inrichtingen van liefdadigheid enz. De personen, die tot een deputatie behooren, noemt men *gedeputeerden*. In Frankrijk heette van den val van het eerste keizerrijk tot aan de Februari-omwenteling van 1848 het lichaam van volksvertegenwoordigers „La chambre des députés", en in ons land geeft men den naam van „Gedeputeerde Staten" aan een commissie uit de Provinciale Staten, welke met de uitvoering der besluiten en met de leiding der dagelijksche zaken is belast.

De Quincey. Zie *Quincey*.

Deradsjat was de naam van een zeer vruchtbaar gedeelte van Pendsjaab. Het besloeg 57793,5 v.km., telde (1891) 1643603 inwoners en was samengesteld uit vier distrikten: *Dera-Ismaïl-Chan*, *Dera-Ghasi-Chan*, *Musaffargarh* en *Bannu*. Sedert 1901 behooren het 1ste en 4de distrikt tot de nieuwe Noord-Westelijke grensprovincie.

Dera-Ghasi-Chan, de hoofdstad van het gelijknamige distrikt (zie *Deradsjat*), ligt ongeveer 3 km. ten westen van den Indus en aan de spoorlijn Sind-Sagar. Het telt (1891) 27886 inwoners.

Derailleerbalk. Zie *Brug*.

Dera-Ismaïl-Chan, de hoofdstad van het gelijknamige distrikt (zie *Deradsjat*), ligt ongeveer 5 km. ten westen van den Indus en is een belangrijk doorgangspunt voor den handel met Afghanistan. Het telt (1891) 26884 inwoners.

Deraismes, *Marie*, een Fransch schrijfster, werd in 1828 te Parijs geboren. Eerst schreef zij kleine tooneelstukjes, werkte vervolgens mede aan dagbladen en hield lezingen over philosofie en de emancipatie der vrouw. Na 1870 bestreed zij *Barbey d'Aurevilly*, *Sardou* en *Dumas fils*, werd een voorvechtster van de Republiek en de vrije gedachte, redigeerde „Le Républicain de Seine-et-Oise" en stichtte een vrijmetselaarsloge voor vrouwen. Zij overleed te Parijs in 1894. Van haar geschriften vermelden wij: „Le Théâtre chez soi" (1863), „Nos principes et nos mœurs" (1867), „L'Ancien devant le nouveau" (1868), „France et progrès" (1873), „Les Droits de l'enfant" (1886), „Epidémie naturaliste" (1888) en „Eve dans l'humanité" (1891). Haar gezamenlijke werken zijn van 1895—1896 uitgegeven. In haar vaderstad is voor haar een door professor *Barrias* ontworpen standbeeld opgericht.

Der'at is een groote plaats van het Hauranplateau in Syrië met 1000 inwoners, gelegen tusschen het gebergte Hauran en den Jordaan, in een vruchtbare streek en aan den Hedsjaspoorweg. Het is de zetel van een Turkschen kaimakam. Der'at is het oude Edreï en is merkwaardig omdat zich onder de tegenwoordige stad nog een oude, onderaardsche bevindt, een warnet van stegen met woningen, die van licht- en luchtkokers voorzien zijn.

Deraïje, een stad in Arabië, was tot 1817 de hoofdplaats van de sekte der Wahhâbieten en de zetel van den sultan van Nedsjh, 10 km. ten Noord-Westen van Er-Riâd, de tegenwoordige hoofdplaats van het *Wahhâbietenrijk*, en telde vóór de verwoesting door de Egyptenaren (1817) ongeveer 60000 inwoners.

Derbent is een versterkte havenstad in het Russisch-Kaukasisch landschap Dagestan en ligt aan de Kaspische Zee en de spoorlijn Petrowsk—Bakoe. Weleer was zij de hoofdstad van een evenzoo genoemd khanaat, maar werd in 1806 die van een afzonderlijke Russische provincie, in 1840 die van een distrikt der Russische landen aan de Kaspische Zee, in 1846 die van een gouvernement, en is thans enkel de zetel van een Russischen krijgsbevelhebber. Zij is door muren en talrijke tuinen omgeven en rijst in vierhoekige gedaante omhoog tegen de helling van een boschrijken berg, op wiens top een citadel gebouwd is. Zij telt (1897) 14821 inwoners, die zich bezig houden met het weven van grove katoenen stoffen. In de stad vindt men weinig merkwaardigs, doch daar buiten het beroemde gedenkteeken der 40 helden (Kirk-Lar), die in den strijd tegen de Arabieren bij de verovering van Dagestan sneuvelden, alsmede den beroemden muur van Derbent, ook Sedd-Eskender (Muur van Alexander) genaamd, die met een hoogte van 9 en eene dikte van 3 m. zich oorspronkelijk over bergen en dalen ter lengte van 150 km. uitstrekte en van ijzeren poorten, wachttorens en kasteelen voorzien was, om Perzië tegen de invallen der noordelijke horden te beveiligen. Men weet niet, wie dit gevaarte heeft doen verrijzen; genoemd worden *Alexander de Groote* en de Sassanide *Nuschirvan*, de stichter van het khanaat in de 6de eeuw. In 728 na Chr. werd Derbent door de Arabieren aan de Chasaren ontrukt, in 1220 door de Turken veroverd, welke laatsten haar echter weldra moesten ontruimen. In 1796 werd zij weder door de Russen ingenomen en 10 jaar later door keizer *Alexander I* bij Russisch-Kaukasië ingelijfd.

Derborence, *het meer van*, een klein bergmeer aan de zuidelijke helling der Freiburger Alpen in het Zwitsersche kanton Wallis, ligt 1432 m. boven de oppervlakte der zee en 3 km. ten

Digitized by Google

oosten van de hoogte van den Chevillepas in een diepen rotsketel. Het is 500 m. lang en 350 m. breed en ontstond in 1749 door een ontzettende bergstorting der Diablerets.

Derby, een graafschap in Engeland, telt op 2665 v. km. (1901) 620 196 inwoners. Het noordwestelijk gedeelte, waar met den High Peak de Penninische bergketen een aanvang neemt, is een onvruchtbare, sombere bergstreek met kale rotsen en diepe kloven. Zoowel, dit als het middelste gedeelte, bevat een groote hoeveelheid nuttige delfstoffen (ijzer, steenkolen, lood, zilver, zink, baryt, marmer, gips, enz.). Het oostelijk en zuidelijk gedeelte, naar de Trent afdalend, is golvend, vruchtbaar en goed bebouwd. Hier vindt men eveneens belangrijke steenkolenmijnen. Dit graafschap is vooral merkwaardig wegens zijn onderaardsche rivieren en talrijke grotten. Hiertoe behooren de Poolgrot bij Buxton en de Peaksgrot. De vruchtbare dalen worden besproeid door de Trent met de Dove en de Derwent, en de Rother. Onderscheiden kanalen verbinden deze rivieren. De landbouw is er niet zeer ontwikkeld, maar men maakt er vooral in het noorden veel werk van de veeteelt. Op veel hoogeren trap staat, naast de mijnontginning, de fabrieksnijverheid. Duizenden arbeiders werken in katoen-, zijde- en kousenfabrieken of houden de weefstoelen in beweging, terwijl het verder niet ontbreekt aan ijzergieterijen, naaldenfabrieken, smederijen, papierfabrieken enz. Het graafschap vaardigt 7 en de gelijknamige hoofdstad 2 afgevaardigden naar het Parlement af.

Derby, de hoofdstad van het gelijknamige graafschap, telt (1901) 105785 inwoners is een middelpunt van spoorwegen en ligt in een fraai en vruchtbaar dal op den westelijken oever der Derwent. In het oudere gedeelte der stad zijn de straten eng en krom. Tot de merkwaardigste gebouwen behooren er het stadhuis, het graafschapsgebouw, het krankzinnigengesticht, het hospitaal en de Allerheiligenkerk. Men vindt er een Latijnsche school, een wijsgeerig genootschap met een museum en een boekerij, een Athenaeum, een museum, een schouwburg, enz. De oude porselein-industrie is in den laatsten tijd door de Derby Crown Porcelain Company weer aan het bloeien. Niet ver van de stad ligt het prachtig landgoed Keddlestonehouse met een groot park, nog mooier echter is Chatsworth (The palace of the Peak) bij Bakenwell. Bij Derby worden op den zoogenaamden Derbydag in Mei groote wedrennen gehouden. Zie *Derby-wedrennen.*

Derby, *Edward Geoffrey Smith Stanley,* graaf *van,* een Britsch staatsman en leider der conservatieve partij in het Hoogerhuis, tot aan den dood zijns grootvaders (1834) *Mr. Stanley* en tot aan dien zijns vaders (1851), lord *Stanley* genaamd, werd geboren op Knowsley-Park in Lancashire den 29sten Maart 1799, studeerde te Eton en te Oxford en werd in 1820 lid van het Lagerhuis. In 1824 trok hij de aandacht, toen hij de Engelsche Staatskerk tegen een voorstel van *Hume* met kracht en schranderheid verdedigde. *Canning* benoemde hem in 1827 tot onderstaatssecretaris voor Koloniën, doch na het optreden van het strenge Tory-ministerie-*Wellington* schaarde hij zich aan de zijde der oppositie. Hij werd door zijn welsprekendheid en bekwaamheid een hooggewaardeerde steun van het Whigministerie, waarin hij in 1830 als eerste secretaris voor Ierland zitting nam. Hoewel de Iersche partij hem niet genegen was, omdat hij met dwangmaatregelen optrad, bracht hij er veel verbeteringen in de rechtspleging en het onderwijs en werkte ijverig mede tot afschaffing der tienden. In 1832 werd hij minister van Koloniën en maakte een einde aan de slavernij der Negers in de Engelsche bezittingen. In 1835 legde hij zijn betrekking neder, en vruchteloos trachtte *Peel* hem te bewegen deel uit te maken van het Torykabinet, hoewel hij kort daarna tot de Torypartij overging. Hij bestreed later het ministerie *Melbourne* en werd in 1841 staatssecretaris voor Koloniën in het nieuwe ministerie *Peel.* Als een ijverig verdediger van de belangen der aristocratie verklaarde hij zich tegen de afschaffing der graanwetten, en toen *Peel* het stelsel van den vrijhandel omhelsde, nam hij met dezen in 1846 zijn ontslag. Reeds in 1844 was hij lid van het Hoogerhuis geworden en stond er in de voorste gelederen der protectionisten. Toen het Whig-ministerie in 1851 moest aftreden, ontving *Stanley* van de koningin den last tot het vormen van een nieuw Kabinet; doch hij kon dien aanvankelijk niet volbrengen, daar degelijke staatslieden geen zitting wilden nemen in een protectionistisch ministerie. Eerst in Februari 1852 gelukte het hem een conservatief bewind samen te stellen, maar hoewel hij het beschermend stelsel liet varen, verkreeg hij bij de nieuwe verkiezingen geen meerderheid en moest reeds in December zijn ontslag nemen. Een opdracht, om in 1855 na het aftreden van lord *Aberdeen,* een nieuw ministerie samen te stellen, wees hij van de hand. Hij bestreed vervolgens de politiek van *Palmerston,* kwam in Februari 1858 nogmaals aan het hoofd der regeering, maakte door het verdrag van Tientsin een einde aan den oorlog tegen China, zette de demping van den opstand in Britsch-Indië voort door doelmatige maatregelen en ruimde eenige gerezen moeilijkheden met Amerika uit den weg. Zijn partijdigheid voor Oostenrijk in het Italiaansche vraagstuk wekte intusschen veler ongenoegen, en toen *Disraeli's* reformbill door de liberalen verworpen werd, moest hij reeds in Juni 1859 zijn portefeuille nederleggen. Nu bepaalde hij zich bij een verdediging der conservatieve belangen in het Hoogerhuis; hij bestreed de dubbelzinnige houding der regeering in den Deenschen Oorlog, en toen in 1866 de reformbill van het ministerie *Russell-Gladstone* viel, kwam hij nogmaals aan het hoofd van het bewind. Hij gevoelde echter, dat hij niet kon oproeien tegen den liberalen stroom, zoodat de conservatieve reformbill van 1867 nog radicaler werd dan de voorgaande liberale. Inmiddels werd hij in zoo hevige mate door de jicht aangetast, dat hij in 1868 zijn betrekking als eerste minister en leider der conservatieve partij moest nederleggen. Gedurende de zitting van dat jaar verscheen hij slechts enkele malen in het Parlement, om de lords in hun tegenstand tegen de politiek van *Gladstone* in zake de Iersche Kerk te steunen. Den 17den Juni 1869 kwam hij er, om zich in een uitge-

Digitized by Google

werkte redevoering tegen de tweede lezing der kerkelijke bill te verzetten, en toen deze aangenomen was, teekende hij protest aan tegen dat besluit. Hij overleed op Knowsley den 23sten October daaraanvolgende. Niet alleen als staatsman en welsprekend redenaar heeft hij zich onderscheiden, maar ook als letterkundige. Hij heeft een zeer verdienstelijke vertaling van de „Ilias" uitgegeven (2 dln., 5de druk, 1866). In 1874 is voor hem een bronzen standbeeld van *Noble* opgericht op het Parliament Square te Londen.

Derby, Edward Henry Stanley, graaf *van*, een Britsch staatsman en zoon van den voorgaande, tot aan het overlijden van zijn vader (1869) bekend onder den naam van lord *Stanley*, werd geboren te Knowsley den 21sten Juli 1826, studeerde te Cambridge en trachtte reeds in 1848, doch te vergeefs, een zetel te verwerven in het Parlement. Daarop reisde hij naar Noord-Amerika en West-Indië en vestigde daar zijn aandacht op den maatschappelijken toestand. Nog vóór zijn terugkeer ontving hij de tijding, dat hij door Kings-Lynn tot afgevaardigde was gekozen, en weldra hield hij in het Lagerhuis een merkwaardige redevoering over de West-Indische koloniën. In het volgende jaar deed hij een reis naar den Levant en naar Britsch-Indië, om zich op de hoogte te stellen van Engelands belangen in die gewesten. In Indië vernam hij den val van het Whig-ministerie en zijn benoeming tot onderstaatssecretaris van het departement van Buitenlandsche Zaken. Wederom werd hij te Kings-Lynn gekozen tot lid van het Parlement. Daar echter het Tory-ministerie reeds in December 1852 moest aftreden, had hij geen gelegenheid, bewijzen te leveren van zijn bekwaamheid. Gedurende de zitting van 1853 bepleitte hij met veel kennis van zaken een hervorming van het Indisch bestuur. In de volgende jaren bewoog hij zich in een andere richting; zonder zijn conservatieve gevoelens op den voorgrond te plaatsen, wijdde hij zich aan het begunstigen van werkliedenvereenigingen, openbare boekerijen, volksopvoeding en andere aangelegenheden van algemeen belang. Hij onderscheidde zich zoozeer door zijn vrijzinnige houding, dat men meer en meer zijn goede verstandhouding met de Tories als een gevolg van zijn afkomst beschouwde en zijn aansluiting aan de hervormingspartij met zekerheid verwachtte. Lord *Palmerston* poogde dan ook den jongen staatsman aan zijn ministerie te verbinden en wilde hem in 1855 belasten met de portefeuille van Koloniën, maar *Derby* wees haar van de hand.

Toen in het begin van 1858 de Tories onder de leiding van zijn vader weder aan het bewind kwamen, belastte deze hem met het beheer der Indische Zaken. In die betrekking bracht hij op uitstekende wijze de staatkundige wijzingen tot stand, die men na den opstand in Indië had ontworpen. Na den val der Tories in 1859 plaatste hij zich weder op de banken der oppositie, maar onderscheidde zich tevens door gematigdheid. Gedurende den Amerikaanschen burgeroorlog behoorde hij tot de weinige Engelsche staatslieden, die tegenover een hartstochtelijke geestdrift voor de zaak der Zuidelijken een onbevooroordeelde waardeering der omstandigheden aan den dag legden. Zijn aanzien leed intusschen een gevoeligen knak bij de reformdebatten van 1866, daar hij, naar men vermoedde, tegen zijn overtuiging in het Lagerhuis de Torypartij ondersteunde, welke door behendige manœuvres den voortgang der Parlementshervorming trachtte te beletten. Toen de beraadslagingen over de reformbill in Juli 1866 den val van het ministerie *Russell* veroorzaakten, werd hij in het bewind van zijn vader met de portefeuille van Buitenlandsche Zaken bekleed. Als zoodanig wist hij met standvastigheid en beleid de buitenlandsche politiek van Engeland te leiden, zooals blijkt uit de gewisselde depêches met Amerika over de Alabama-aangelegenheid, uit de onderhandelingen met Spanje over het wegnemen van Engelsche schepen, uit zijn houding in de Luxemburgsche zaak en uit de bereddering der Abessynische kwestie. Hij nam geen deel aan de reformdebatten van 1867. Toen zijn vader in Februari 1868 de staatkundige loopbaan verliet en de kanselier der schatkist *Disraeli* de vorming van een nieuw Kabinet op zich nam, behield *Derby* de portefeuille van Buitenlandsche Zaken. De nieuwe verkiezingen echter deden in December 1868 het ministerie *Disraeli* bezwijken. Na den dood van zijn vader nam *Derby* in 1870 zitting in het Hoogerhuis. Reeds vroeger had men hem aangezocht, als leider van de conservatieve lords op te treden, maar hij antwoordde met een weigering en bleef hierin volharden. Na den val van het ministerie *Gladstone* in 1874 werd hij in het Kabinet *Disraeli* weder minister van Buitenlandsche Zaken. In die betrekking vertegenwoordigde hij de door *Disraeli* gevolgde politiek van Engeland in de Oostersche verwikkelingen, totdat in het voorjaar van 1878 het besluit, om de Engelsche vloot naar Konstantinopel te zenden en door middel van troepen uit Britsch-Indië het eiland Cyprus in bezit te nemen, hem aanleiding gaf zijn portefeuille neder te leggen. Na de verkiezingen van 1880 en den val van het conservatieve bewind sloot hij zich bij de liberale partij aan en werd den 16den December 1882 als staatssecretaris voor Koloniën lid van het ministerie *Gladstone*, met wien hij in 1885 aftrad. In de Home-Rule-quaestie scheidde hij zich van *Gladstone* af en behoorde sinds dien tijd tot de liberale unionisten. Hij overleed den 21sten April 1893 te Knowsley.

Derby, Frederick Arthur Stanley, graaf, een broeder van den voorgaande, eveneens een Engelsch staatsman, werd den 15den Januari 1841 geboren. Hij was eerst bestemd voor de militaire loopbaan en diende als kapitein bij de grenadier-guards, maar ging in 1865 bij de reserve over. Voor Preston nam hij zitting in het Lagerhuis. Van Augustus tot December 1868 was hij jongste lord der Admiraliteit, van 1874 tot 1877 secretaris voor Financiën aan het departement van Oorlog en van 1877 tot 1878 secretaris der Schatkist. Van 1878 tot 1880 was *Stanley* minister van Oorlog en leidde de voltooiing der krijgstoerustingen tegenover Rusland en de occupatie van Cyprus. Onder *Salisbury* was hij van 1885 tot 1886 staatssecretaris van Koloniën en sedert Juli 1886 minister van Handel. Onder den titel lord *Stanley van Preston* in 1886 tot pair verheven, was hij van 1888—1893 gouverneur-generaal van Canada en erfde in 1893, na den dood zijns broeders,

Digitized by Google

den titel en de goederen van de graven *van Derby*.

Derby-wedrennen zijn de belangrijkste en meest beroemde wedrennen op het gebied der paardensport. Zij werden het eerst gehouden op initiatief van den twaalfden graaf *van Derby* in het jaar 1780 bij Epsom, op 22 km. ten Z.W. van Londen. Van dat jaar af hebben zij geregeld ieder jaar plaats gevonden op den Woensdag vóór of na Pinksteren (Derby-day). De Derby is een wedren zonder hindernissen voor driejarige paarden, die vóór dien tijd reeds als éénjarige geloopen moeten hebben. De afstand bedraagt 1.5 Engelsche mijl en de prijs is 6000 à 7000 pond sterling. De eveneens door den graaf *van Derby* in het leven geroepen „Oaks" hebben jaarlijks op Vrijdag vóór of na Pinksteren te Epsom plaats. Het voorbeeld van Engeland, om wedrennen voor volbloed paarden te houden, is door andere landen nagevolgd geworden. In 1836 werd in Frankrijk de Prix du Jockey-Club gesticht. De Oostenrijksche Derby dagteekent van 1868, de Duitsche van 1869.

Deroksen, *Jacobus Marinus Everhardus*, een Nederlandsch dichter en romanschrijver, werd geboren te Leiden den 31sten December 1825. Hij werd opgeleid voor het notarisambt, deed daarvoor het vereischte examen in 1851 en werd in 1860 benoemd tot notaris in zijn geboortestad. Van 1846 af plaatste hij een reeks van dichterlijke bijdragen en opstellen in proza in verschillende jaarboekjes en tijdschriften. Verder leverde hij: „Denis August Affre, aartsbisschop van Parijs" (1850), „Wilhelmus van Nassouwen" (1858), „De legende van den Pilatusberg" (1859) en gaf in 1860 zijn eersten dichtbundel in het licht. Verder schreef hij de tooneelstukken: „Een proces in den dop" (1857), „Leiden in 1574" (1858), „De Nachtwacht" (naar *Körner*) en „Het land is in gevaar" (1859). Hij redigeerde de tijdschriften: „De Rederijker" en „Regt en Wet" en stichtte het „Jaarboekje voor het notarisambt", waarin hij van 1867 tot 1884 een groot aantal belangrijke opstellen leverde. In 1862 verscheen zijn tweede dichtbundel onder den titel: „Elk wat wils" en in 1879 een derde bundel onder dien van „Zwervelingen". Van zijn geschriften in proza vermelden wij nog: „Lijden en vreugde, novellen uit onzen tijd" (1857), „Eene poortersdochter uit de zeventiende eeuw" (2 dln., 3de druk, 1874), „Uit drie eeuwen" (1879), „Een vondeling uit de zeventiende eeuw" (1879) en een paar „Gedenkboeken", namelijk van het derde eeuwfeest van Leidens ontzet en van het driehonderdjarig bestaan der Leidsche hoogeschool. Hij was gedurende een reeks van jaren lid van den gemeenteraad in zijn geboortestad, lid van de Hollandsche Maatschappij van Fraaie Kunsten en Wetenschappen en van de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde en overleed den 29sten Februari 1884.

Dercyllidas, bijgenaamd *Sisyphus*, een Spartaansch veldheer, streed eerst in den Peloponnesischen oorlog en voerde vervolgens bevel in den strijd, dien *Artaxerxes Mnemon* door *Tissaphernes* en *Pharnabazus* voerde tegen de Grieken in Klein-Azië. In 399 v. Chr. deed hij een inval in Aeolis en veroverde in korten tijd een groot aantal steden. Een jaar later trok hij naar den Thracischen Chersonesus, waar hij dwars over de landengte een muur deed optrekken, en vervolgens naar Ionië, dat door *Tissaphernes* bedreigd werd. Het kwam tot onderhandelingen, waarbij *Tissaphernes* den aftocht der Spartanen en *Dercyllidas* de onafhankelijkheid der Ionische steden vorderde. *Agesilaus*, koning van Sparta, kwam hem te hulp, doch toen tengevolge der zegepraal van *Conon* bij Cnidus Sparta nagenoeg alle overzeesche bezittingen verloor, kon *Dercyllidas* door zijn beleid alleen Sestos en Abydos bewaren. Niettemin moest hij zijn betrekking van bevelhebber te Abydos afstaan aan *Anaxibius*, die de gunst der ephoren verworven had.

Derenbourg, *Joseph*, een Duitsch beoefenaar der Oostersche letterkunde, werd geboren te Mainz den 21sten Augustus 1811, bezocht de Talmudschool en het gymnasium te Mainz, de hoogescholen te Gieszen en te Bonn, promoveerde in 1834, werd gouverneur bij een aanzienlijke Israëlietische familie te Amsterdam, ging in 1839 naar Parijs, waar hij zich met ijver toelegde op het Perzisch, Arabisch en Sanskriet, en stichtte vervolgens een school voor Israëlietische jongelingen. In 1864 echter zeide hij deze inrichting vaarwel, om zich geheel aan zijn wetenschappelijke studiën te wijden. Reeds in 1846 had hij de „Fabelen" van *Lokman* in het licht gegeven en later de „Séances de Hariri" (1847—1858), en in 1867 verscheen zijn merkwaardig boek: „Essai sur l' histoire et la géographie de Palestine". Daarop werd hij lid van het Instituut en den 22sten December 1871 aangewezen als opvolger van *Caussin de Perseval* in de Académie des Inscriptions. In 1876 werd hij hoogleeraar in de Talmudische wetenschappen aan de „Ecole des hautes études". Hij overleed den 29sten Juli 1895 te Ems. Van zijn verdere geschriften noemen wij nog: Opuscules et traités d'Abou'l Walid" (1880 met zijn zoon *Hartwig*), „Deux versions hébraïques du livre de Kalîlâh et Dimnâh" (1881), „Joannis de Capua directorium vitae humanae" (1889), „Commentaire de Maimonide von Kalîlâh en Dimnâh" (dl. 1—6, 1886—1891), „Oeuvres complètes de R. Saadia" (1893 enz., met zijn zoon *Hartwig*).

Derenbourg, Hartwig, eveneens een beoefenaar der Oostersche letteren en een zoon van den voorgaande, werd geboren te Parijs den 17den Juni 1844, studeerde in zijn geboortestad, te Leipzig en te Göttingen, waar hij doctor werd in de wijsbegeerte en zijn antwoord op een prijsvraag zag bekroond. Hij bezocht verder de École des langues orientales vivantes te Parijs en werd in 1879 hoogleeraar aan de „Ecole des hautes études". Hij schreef o.a. „Le dîwân de Nâbiga Dhobyâni", „Le livre de Sîbawaihi" (2 dln. 1881—1889), „Chrestomathie élémentaire de l'arabe littéral" (2de druk, 1892), „Ousâma ibn Mounhidh un émir syrien" (2 dln., 1886), „Ousâma ibn Mounhidh, préface du livre du bâton" (1887), „Al Fákhri, nouvelle édition" (1895), „Oumâra du Yémen" (dl. I. 1897).

Deroser, *Anthonie Thaddaeues*, een Duitsch R. Katholiek godgeleerde, werd geboren te Fahr in Württemberg den 11den Maart 1757, voegde zich als jongeling bij de Orde der Carmelieter Observanten en ontving van hen den naam van *Thaddaeues von Stilldamo*. In 1783 vertrok hij als hoogleeraar in de exegese en Oostersche let-

Digitized by Google

teren naar Bonn, waar hij de: „Sendungsgeschichte Jesu" (1789) schreef, en in 1791 werd hij bisschoppelijk vicaris en hoogleeraar in de godgeleerdheid te Straatsburg. De weigering van den eed op de constitutie bracht hem in 1791 in de gevangenis, en eerst in 1796 werd hij op vrije voeten gesteld. Na zijn terugkeer in Duitschland werd hij hoogleeraar te Heidelberg, in 1807 pastoor te Freiburg en in 1810 te Karlsruhe. In 1811 werd hij geplaatst als hoogleeraar in de godgeleerdheid aan het seminarium te Luzern, doch hij legde die betrekking neder in 1814. Nadat hij eenigen tijd als privaatdocent te Heidelberg had gewoond, werd hij hoogleeraar te Breslau en overleed er den 15den Juli 1827. Hij heeft onderscheiden stichtelijke werken uitgegeven, o. a. een: „Groszes biblisches Erbauungsbuch" (4 dln., 1810). Zijn commentaar op „Tu es Petrus" werd op den index gezet.

Derfflinger, *Georg*, rijksvrijheer *von*, eigenlijk *Dörfling*, generaal-veldmaarschalk in Brandenburgschen dienst en een der voornaamste oorlogshelden van den Grooten Keurvorst, werd den 10den Maart 1606 te Neuhofen geboren. Van zijn opleiding is nagenoeg niets bekend. Eerst trad hij in dienst bij *Gustaaf Adolf*, en later werd hij, als overbrenger der tijding van de overwinning bij Leipzig (1642), door koningin *Christina* tot generaal-majoor benoemd. Na den vrede trad hij in dien rang in dienst bij keurvorst *Frederik Willem van Brandenburg* en onderscheidde zich in de veldtochten tegen de Polen, Zweden en Franschen door zijn dapperheid. Hij klom tot telkens hoogeren rang en werd in 1670 generaal-veldmaarschalk en in 1768 stadhouder van Achter-Pommeren en van het prinsdom Kammin. Ook werd hij meermalen met een zending belast, en keizer *Leopold* verhief hem in 1674 tot rijksvrijheer. Tot zijn schitterende wapenfeiten behooren de verrassing der Zweden aan de Havel en de verovering van Rathenow, waardoor hij de overwinning bij Fehrbellin voorbereidde (28 Juni 1675), toen hij het opperbevel voerde onder den Keurvorst; de inneming van Stralsund (1678) en de winterveldtocht tegen Zweden (1678—1679). Hij overleed den 4den Februari 1695 te Gusow.

Derg, *Lough*, een meer in Ierland, tusschen Tipperary aan de eene en Galway en Clare aan de andere zijde, is 38 km. lang en 4 km. breed. Het is een verbreeding van de Shannon, en wordt door prachtige bergen omgeven; in het meer ligt Inis Cealtra of Heilig Eiland, de geboorteplaats van *St. Caminus*. die er in het begin der 7de eeuw een kerk stichtte.

Derivaten zijn in de scheikunde de verbindingen, die uit andere ontstaan door kunstmatig vercorzaakte chemische processen.

Derivatie noemt men in de artillerieweten-schap de zijdelingsche afwijking der projectielen. Behalve de *toevallige* derivatie, welke aan atmosferische invloeden en fouten in het richten moet worden toegeschreven, heeft men bij de getrokken vuurwapenen nog een *constante*, die rechts of links is, al naar dat het wapen van rechtsche of linksche trekken is voorzien. Deze derivatie kan met behulp van den *opzet* worden gecorrigeerd. Zie *Geschut*.

Derivatierekening noemt men dat gedeelte der wiskundige analyse, hetwelk ons leert, de functiën zoodanig in reeksen te ontwikkelen, dat men de wet ontdekt, volgens welke de termen dier reeksen gevormd worden. De eerste proeven van zulk een rekening gaf *Segner* in het midden der 10de eeuw, doch zij is vooral beoefend door *Arbogast* in zijn boek: „Du calcul des dérivations" (1800). De derivatierekening komt eenigszins overeen met de combinatorische analyse, zooals die door *Hindenburg* is ontwikkeld, echter met dit verschil, dat de derivatierekening van de differentiaalrekening gebruik maakt. De derivatierekening is een uitstekend hulpmiddel tot oplossing van zeer moeilijke vraagstukken. Zie ook *Differentiaalrekening*.

Derkinderen, *Antonius Johannes*, een Nederlandsch schilder, werd geboren den 20sten December 1859 te 's Hertogenbosch, waar zijn vader goudsmid was. Als leerling der rijkskweekschool voor onderwijzers aldaar, deed hij in 1875 examen in teekenen en wiskunde. Daarna ontwikkelde hij zijn teekentalent onder leiding van den beeldhouwer *J. Th. Stracké*. In 1880 kwam hij op de Rijksacademie voor Beeldende Kunsten te Amsterdam, in 1882 op de Academie te Brussel, waar hij werkte onder *Portaels*. Hij gevoelde zich sterk aangetrokken tot de monumentaal-decoratieve kerkelijke schilderkunst en debuteerde in 1889 met de in teere kleuren geschilderde groote muurschildering „de Processie van het Mirakel van Amsterdam", die zich thans in het Gemeentemuseum te Amsterdam bevindt. Daarna volgden zijn muurschilderingen in het stadhuis te 's Hertogenbosch (1891). Verder werkte hij o. a. voor Berlage's gebouw der Algemeene Levensverzekering-Maatschappij te Amsterdam, leverde de indertijd veel besproken muurschilderingen in de Beurs aldaar en ontwierp hij glasvensters. *Derkinderen* behoort tot de voornaamste monumentale schilders van ons land. In 1906 werd hij benoemd tot hoogleeraar-directeur der Rijksacademie voor Beeldende Kunsten to Amsterdam.

Dermatologie (*dermologie*, Grieksch) beteekent de leer van de huid en wordt gewoonlijk in dezelfde beteekenis gebruikt als *dermatopathologie*, d. i. de leer der huidziekten.

Dermatopoden (Grieksch) of vliespootigen zijn die vogels, wier teenen verbonden zijn door vliezen.

Dermatoptera. Zie *Oorwormen*.

Dermoplastiek noemt men een methode van opzetten van dieren, waarbij men de huid niet volstopt met losse zelfstandigheden, zooals hooi, stroo, enz., maar eerst van een kneedbare stof een model maakt van het gevilde lichaam van het dier en daarna, wanneer het model droog en vast geworden is, de huid er overheen spant.

Dermout, *Isaäc Johannes*, een Nederlandsch godgeleerde en kanselredenaar, werd geboren te Hoorn den 31sten Januari 1777, genoot zijn opleiding aan het gymnasium te Amsterdam, studeerde aldaar en vervolgens te Utrecht in de godgeleerdheid, werd predikant te Zeist, te Amersfoort, te Zutfen en te 's Gravenhage, waar hij den 17den April 1805 zijn intrede deed, 42 jaar werkzaam was en den 22sten October 1867 overleed. In 1816 werd hij secretaris der Synode;

Digitized by Google

de betrekking van hoogleeraar in de theologie aan het Athenaeum te Amsterdam, hem in 1817 aangeboden, wees hij van de hand, doch werd in datzelfde jaar tot buitengewoon, in 1822 tot gewoon Hofprediker aangesteld, en in die betrekking gaf hij bij verschillende gelegenheden blijken van een treffende welsprekendheid. Hij was lid der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden, van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap en van het Bataviaasch genootschap van Wetenschappen, en werd door *Willem I* tot ridder, en door *Willem II* tot commandeur in de orde van den Nederlandschen Leeuw benoemd, terwijl hem in 1845, na de dertigjarige vervulling van het secretariaat der Synode, door zijn vrienden een gouden eerepenning werd aangeboden. Een zware val in Mei 1847 maakte hem het dienstwerk moeielijk, zoodat hij den 1sten Juli 1848 eervol emeritaat verkreeg. Behalve onderscheiden leerredenen en bundels leerredenen, schreef *Dermout* met *A. Ypeij* „Geschiedenis der Nederlandsch Hervormde Kerk" (4 dln., 1818—1827).

Dernburg, *Heinrich*, een Duitsch rechtsgeleerde, werd geboren te Mainz den 3den Maart 1829, studeerde te Gieszen en Berlijn in de rechten en vestigde zich in 1851 als privaatdocent te Heidelberg. In 1852 werd hij buitengewoon en in 1855 gewoon hoogleeraar te Zürich en vertrok in 1862 als zoodanig naar Halle. In 1866 werd hij lid van het Heerenhuis en voegde hij zich bij de kleine fractie der liberalen, welke de nationale politiek van *von Bismarck* ondersteunde. In 1873 werd hij benoemd tot hoogleeraar in het Romeinsch en Pruisisch recht aan de universiteit te Berlijn en in November van dat jaar werd hij opnieuw lid van het Heerenhuis. Hij schreef: „Geschichte und Theorie der Kompensation nach römischem Recht mit Rücksicht auf die neuere Gesetzbücher" (2de druk, 1868), „Das Pfandrecht nach den Grundsätzen des heutigen römischen Rechts" (2 dln., 1860—1864), „Die Institutionen des Gajus" (1869), „Das Vormundschaftsrecht der preussischen Monarchie" (3de druk, 1886), „Lehrbuch des preussischen Privatrechts und der Privatrechtsnormen des Reichs" (3 dln., 1871—1880), „Das preussische Hypothekenrecht" (2 dln., 1877—1891), „Pandekten" (3 dln., 7de druk, 1902—1903), „Die Phantasie im Rechte" (1894), „Persönliche Rechtsstellung im Bürgerlichen Gesetzbuch" (1896), „Das bürgerliche Recht des Deutschen Reichs und Preussens" (dl. 1—3, 1898—1902) en „Die königliche Friedrich-Wilhelms-Universität Berlin in ihrem Personalbestande seit ihrer Errichtung bis 1885" (1885).

Dernburg, Friedrich, een broeder van den voorgaande en journalist, werd geboren te Mainz den 3den October 1833, studeerde in de rechten en werd advocaat bij het Hof te Darmstadt. Hij bestreed, als afgevaardigde naar den Landdag, de politiek van minister *von Dalwigk* en volgde een Duitsch-nationale richting. Toen in 1871, na de stichting van het Duitsche Rijk, de eerste verkiezingen voor den Rijksdag plaats grepen, werd hij tot lid van dat lichaam benoemd. Hij hield zitting tot 1881 en behoorde tot de partij der nationaalliberalen. In Januari 1875 werd hij hoofdredacteur van de Berlijnsche „Nationalzeitung" en is sedert 1890 verbonden aan het „Berliner Tageblatt". In 1883 nam hij deel aan de reis van den Duitschen kroonprins naar Spanje en Italië en schreef daarover „Des deutschen Kronprinzen Reise nach Spanien und Rom" (1884). Verder schreef hij: „Russische Leute. Ein Sommerfahrt" (1885), „Berliner Geschichten" (1886), „Auf deutscher Bahn in Kleinasien" (1892), „Der Oberstolze" (2 dln., 1889) en „Aus der weiszen Stadt. Spaziergänge in der Chicagoer Weltausstellung" (1893).

Dernburg, Bernhard Jakob Ludwig, een Duitsch staatsman, een zoon van den vorige, werd den 17den Juli 1865 te Darmstadt geboren, bezocht het gymnasium en werd daarna tot koopman opgeleid, waarvoor hij o.a. een tijd lang in de Vereenigde Staten doorbracht. Van 1890—1901 was hij directeur der „Deutsche Treuhandgesellschaft", van 1901—1906 van de Darmstädter Bank. In September 1906 werd hij tot plaatsvervanger van den directeur der koloniale afdeeling aan het ministerie van Buitenlandsche Zaken en tot gevolmachtigde naar den Bondsraad benoemd en trad in December daaraanvolgende, in plaats van *von Hohenlohe*, als directeur van Koloniën op. Zeer spoedig geraakte hij in den Rijksdag in conflict met den centrumsafgevaardigde *Roeren* en daardoor met diens partij, daar hij bij de door hem beoogde grondige hervorming van het koloniaal bestuur niet wilde dulden, dat door zendelingen en andere, daartoe niet gerechtigde personen, nog langer invloed op het beheer der koloniën zou worden uitgeoefend. Het gevolg zijner houding was, dat door de vereenigde partijen van Centrum en Socialisten de koloniale begrooting werd verworpen, waarop de Rijksdag door den rijkskanselier in naam des keizers werd ontbonden (zie ook *Duitsche rijk: Geschiedenis*). Aan den daarop volgenden verkiezingsstrijd nam *Dernburg* rechtstreeks deel door in verschillende plaatsen als spreker op te treden, waarbij hij, evenals reeds vroeger in den Rijksdag, van groote redenaarstalenten blijk gaf.

Derogatie is de gedeeltelijke opheffing eener wet, waarbij enkele harer bepalingen buiten werking worden gesteld, in tegenstelling met *abrogatie*, waardoor de geheele wet wordt afgeschaft. Beide kunnen uitdrukkelijk of stilzwijgend plaats hebben, meestal door een latere wet. De regelen der interpretatie moeten beslissen, of al of niet een wet wordt gederogeerd.

Deroulède, *Paul*, een Fransch dichter en staatsman, werd geboren te Parijs, den 2den September 1846, en is vooral bekend geworden door zijn hartstochtelijken haat jegens de Duitschers. Hij studeerde in de rechten, nam in 1870 als vrijwilliger deel aan den oorlog tegen Duitschland, werd bij Sedan gewond, maar ontsnapte naar België, en streed weer in Frankrijk onder *Chanzy* en *Bourbaki*. Hij is zijn roem als dichter hoofdzakelijk verschuldigd aan zijn: „Chants d'un soldat" (1872), „Nouveaux chants d'un soldat" (1875) en „Refrains militaires" (1888), welke bij herhaling werden uitgegeven. Daarenboven schreef hij onderscheiden tooneelstukken, zooals: „Iwan Streuner" (1869), „L'Hetman" (1877) en het verboden „La Moabite" (1880). Als voorzitter van een vaderlandslievende vereeniging te Parijs ijverde hij met geestdrift voor de revanche je-

Digitized by Google

gens Duitschland en baarde vooral in het najaar van 1882 groot opzien door zijn onheusch gedrag jegens de Duitsche gymnastiekvereeniging te Parijs. In Augustus 1887 vertegenwoordigde hij die liga bij de begrafenis van *Katkow* te Moskou en maakte op die reis reclame voor een Fransch-Russisch verbond. In 1888 sloot hij zich bij *Boulanger* aan, wat de opheffing der liga in het volgend jaar tengevolge had. Als revisionist koos *Angoulême* hem tot zijn vertegenwoordiger in de Kamer, waar hij tot 1893 een chauvinistisch standpunt innam, tot hij ontslag moest nemen, omdat hij zich had laten meesleepen in de valsche aanklachten, door *Norton* tegen *Clémenceau* en *Rochefort* ingediend. Hij wijdde zich weer aan de letterkunde, maar noch zijn drama's „Messire Duguesclin" (1895) en „La mort de Hoche" (1897), noch zijn „Chants du paysan" (1894) vonden veel bijval. Als heftig anti-Dreyfusard en nationalist kwam hij in 1898 weer in de Kamer, waar hij ijverde voor de keuze van den president door een volksstemming. Toen hij na de keuze van *Loubet* tot president bij de begrafenis van *Faure* generaal *Roget* tot een staatsgreep trachtte te verleiden, werd hij van hoogverraad beschuldigd, maar vrijgesproken. Een tweede complot, door hem op touw gezet in Augustus van dat jaar, bracht hem voor den Senaat, die hem voor 10 jaar uit Frankrijk verbande. *Deroulède* vestigde zich te San Sebastian in Spanje. Na een amnestie-besluit keerde hij echter in 1905 naar Frankrijk terug.

Deroy, *Bernhard Erasmus*, een Beiersch generaal, werd geboren te Mannheim, den 11den December 1743, trad vroeg in den krijgsdienst en onderscheidde zich in den Zevenjarigen Oorlog. In 1792 werd hij generaal-majoor, voerde in 1794 bevel te Mannheim, terwijl deze stad door de Franschen belegerd werd, oorloogde in 1800 en 1801 met de Beiersche troepen tegen Frankrijk en geraakte in den slag van Hohenlinden in krijgsgevangenschap. In 1804 tot luitenant-generaal bevorderd, voerde hij na den inval van Oostenrijk het bevel over het Beiersche korps onder *Bernadotte* en stond in 1805 aan het hoofd eener divisie. Na den vrede van Tilsit werd hij tot staatsraad benoemd, en in 1809 in den oorlog tegen Oostenrijk onderscheidde hij zich in den slag bij Abensberg en bij de inneming van Innsbrück. In 1811 werd hij benoemd tot generaal der infanterie, inspecteur-generaal en commandant van Neder-Beieren en de Boven-Palts, geleidde onder *St. Cyr* de Beiersche hulptroepen naar Rusland, werd in den slag bij Polozk doodelijk gewond en overleed tengevolge daarvan den 23sten Augustus 1812.

Deroy, *Isidore Laurent*, een Fransch schilder en lithograaf, werd geboren te Parijs in 1797. Hij was een leerling van *Cassas* en *Félix* en heeft vooral veel steengravures geleverd voor reisbeschrijvingen enz. Hij overleed in 1886.

Derrie. Zie *Darink*.

Derris, *Lour.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Vlinderbloemigen* (Papilionaceeën), behoorende tot de orde der Leguminosae, in Nederlandsch-Oost-Indië welbekend door het vischvergif *Toeba*, hetwelk bereid wordt uit *Derris elliptica*. Uit dit vergif is afgescheiden *derriet*, een harsachtige bitterstof. In zeer verdunde oplossing heeft dit gif nog een bedwelmende werking op visschen. Ook andere Derrissoorten vertoonen bovengenoemde eigenschap.

Dershawin, *Gabriël Romanowitsj*, een Russisch dichter, werd geboren te Kazan den 3den Juli 1743. Hij ontving zijn opleiding aan het gymnasium zijner geboorteplaats, nam in 1760 dienst bij het korps ingenieurs en trok door een beschrijving der ruïnen van Bolgaroe aan de Wolga de opmerkzaamheid van *Sjoewalow*, die hem naar een regiment der garde verplaatste. Na verloop van eenige jaren werd hij officier, doch nam in 1777 zijn ontslag, nadat hij een bundel gedichten zonder zijn naam in het licht had gegeven. Zijne ode „Feliza", ter gelegenheid van de kroning van *Catharina II* vervaardigd, kwam in handen der keizerin, en deze beloonde den dichter door hem achtereenvolgens tot staatsraad, tot gouverneur van Tambow, tot staatssecretaris, tot geheimraad en tot senator te benoemen. In 1802 benoemde *Alexander I* hem tot minister van Justitie, maar hij kreeg een jaar daarna pensioen, om zich onverdeeld aan de dichtkunst te kunnen wijden. Zijn overige levensdagen bracht hij door op zijn buitenverblijf Swanka aan de Wolchow en te Petersburg, waar hij ijverig deel nam aan de werkzaamheden van het Genootschap van vrienden der Russische letterkunde, dat te zijnent vergaderde. Hij overleed op Swanka den 21sten (9den) Juli 1816. Zijn verzamelde gedichten verschenen te Petersburg in 1798 en later bij herhaling. Zijn verzen worden zeer geroemd, inzonderheid de „Ode aan God", die door vertalingen in alle landen bekend geworden is.

Dertien en Negen Kota's is een afdeeling van de residentie Padangsche bovenlanden op het eiland Sumatra. De hoofdplaats is Solok waar, een assistent-resident gevestigd is. Het gebied wordt gedeeltelijk besproeid door de Selajoe en de Batang Hari, die in de Alaham Pandjang ontspringt en de oostelijke distrikten in verbinding brengt met de rivier van Djambi. Administratief is de afdeeling verdeeld in vier onderafdeelingen: Solok, Soepajang, Alahan Pandjang en Moeara Laboek.

Dertien Kota's is een landschap op Sumatra, behoorende tot de afdeeling XIII en IX Kota's van de residentie Padangsche bovenlanden. Het bevat de larassen Pasimpei en Abei.

Dertigjarige Oorlog noemt men den oorlog, die van 1618 tot 1648 in Duitschland woedde. Hij ontstond door den onderlingen haat der verschillende godsdienstige partijen en bleef aanhouden door de herhaalde afwisseling der oorlogvoerende partijen en de inmenging van vreemde mogendheden. Men kan dien oorlog in 5 tijdperken verdeelen, namelijk:

Dat van den *Boheemschen Oorlog* (1618—1621). Keizer *Matthias* schond den door *Rudolf II* aan Bohemen verleenden majesteitsbrief en veroorzaakte daardoor een opstand te Praag (23 Mei 1618) die zich spoedig over het geheele land uitbreidde. De Bohemers onder leiding van graaf *Thurn* werden gesteund door de Protestantsche Unie, waren in den beginne niet onvoorspoedig en bedreigden zelfs Weenen. Toen na *Matthias'* dood *Ferdinand II* opvolgde, wilden de Bohemers niets van dezen vorst, die onder den invloed der Jezuieten stond, weten en kozen *Frederik V van de Palts*

Digitized by Google

tot hun koning. Deze echter, die op den steun der Protestantsche landen in Duitschland en van zijn schoonvader, *Jacobus I* van Engeland, gerekend had, werd in zijn verwachtingen teleurgesteld en vond alleen hulp bij *Bethlen Gabor* van Zevenburgen, terwijl *Ferdinand II* gesteund werd door de Spaansche Habsburgers en de Katholieke Ligue. Haar veldheer *Tilly* onderwierp eerst Oostenrijk en versloeg op den Witten Berg bij Praag (8 November 1620) *Frederik*, die eerst naar Noord-Duitschland, daarna naar Nederland vluchtte (de *Winterkoning*). In Bohemen en de daarmede verbonden rijkjes heerschte nu een tijdlang een waar schrikbewind.

Deze Boheemsche oorlog, waarin *Frederik V* gewikkeld was, had ten gevolge, dat de overwinnaars zich ook tegen de Palts keerden, waardoor het tweede tijdperk, *de Oorlog in de Palts* (1621—1624), ontstond. Reeds waren Spaansche troepen in de Rijnpalts gevallen, toen graaf *Ernst van Mansfeld* en *Christiaan van Brunswijk-Wolfenbuttel* als verdedigers van *Frederik V* optraden. De Unie werd echter op dit beslissende oogenblik ontbonden. Om den over *Frederik* uitgesproken ban te verwezenlijken, trok *Tilly* de Palts binnen, doch vond er den plotseling teruggekeerden keurvorst en leed den 27sten April 1622 de nederlaag bij Wiesbach.

Met *Mansfeld* vereenigde zich *Georg Frederik*, markgraaf *van Baden-Durloch*, doch deze werd bij Wimpfen door *Tilly* verslagen (6 Mei 1622). Zijn plaats werd ingenomen door *Christiaan van Brunswijk*, dien *Tilly* bij Höchst versloeg (20 Juni 1622). Bij de vredesonderhandelingen liet *Frederik V* zich door de mooie beloften der Spaansche diplomaten verleiden zijn troepen weg te zenden en *Mansfeld* en *Christiaan* te ontslaan. Doch nu was de Palts aan de macht der keizerlijke troepen overgeleverd. Zij werd door *Tilly* verwoest en geplunderd. *Maximiliaan van Beieren* kreeg de Opperpalts en den keurvorst van Saksen werd voor zijn hulp de Lausitz in pand gegeven. *Christiaan van Brunswijk* werd door *Tilly* nogmaals verslagen, ditmaal bij Stadtlohn (6 Augustus 1622).

Het derde tijdperk noemt men den *Deensch-Neder-Saksischen Oorlog* (1625—1630). *Christiaan II* van Denemarken was bevreesd geworden door het optreden van *Tilly* in Noord-Duitschland, en ook Engeland, Frankrijk en de Nederlandsche Republiek zagen met leede oogen het wassen der Katholieke macht in Duitschland. Deze verbonden zich alle troepen te leveren, de kansen van de overwinnaars om overwonnen te worden waren dus vrij groot, toen binnenlandsche onlusten Engeland en Frankrijk van verdere medewerking deden afzien. Ook het optreden van *Wallenstein* (zie aldaar) was voor den keizer een onschatbaar voordeel. Met zijn eigen leger sloeg hij *Mansfeld* bij Dessau en trok door Silezië en Moravië naar Hongarije, waar hij veel ontbering leed. *Mansfeld* overleed den 30sten November 1626; met *Gabor* van Zevenburgen sloot *Wallenstein* vrede. Intusschen had *Tilly Christiaan* van Denemarken bij Lutter (27 Augustus) verslagen en was meester geworden van Neder-Saksen. In het volgend jaar trokken *Tilly* en *Wallenstein* naar Holstein, veroverden dit gewest benevens Sleeswijk en Jutland; *Wallenstein* verjoeg de hertogen van Mecklenburg, maakte zich meester van eenige Oostzee-plaatsen, maar stiet eindelijk het hoofd voor Straalsund, dat hij tevergeefs tot den 12den Augustus 1628 belegerde. Spoedig volgde nu, daar de keizer van den eenen kant bevreesd was voor interventie van Zweden, van den anderen kant voor te groote macht van *Wallenstein*, de vrede van Lubeck met Denemarken, dat de veroverde landen terugkreeg, maar van verdere inmenging in Duitsche aangelegenheden moest afzien (12 Mei 1629). De keizer, onder den invloed van fanatieke Katholieken, vaardigde nu het Restitutie-edict uit, volgens hetwelk alle kerkelijke goederen, in strijd met het Geestelijk Voorbehoud door de Protestanten in bezit genomen, aan de Roomsch-Katholieken teruggegeven zouden moeten worden, terwijl eerstgenoemden bleven uitgesloten van den Religievrede. Intusschen bewerkten de bondgenooten des keizers, bevreesd voor het overwicht van *Wallenstein* en verbitterd op dezen wegens zijn overmoed en vreeselijke wijze van oorlogvoeren, op de Keurvorstenvergadering te Regensburg (Juni 1630) het ontslag van *Wallenstein* en een vermindering van het keizerlijk leger. Tot dit ontslag had ook kardinaal *Richelieu*, de leider der Fransche buitenlandsche politiek, medegewerkt. Hij stond toen in verbinding met *Gustaaf Adolf*, koning van Zweden, die, bevreesd door de plannen van *Wallenstein*, om een keizerlijke heerschappij ter zee te stichten, waardoor zijn troon gevaar liep door de katholieke Wasa's in Polen bezet te worden, en gekrenkt door verschillende maatregelen van *Wallenstein*, zich tot een oorlog voorbereidde.

Het vierde tijdperk, *de Zweedsche oorlog* (1630—1635), begon met de landing van *Gustaaf Adolf*, den 4den Juli 1630, met 15000 man op het eiland Usedom. Hij bezette Pommeren en verbond zich met Hessen-Kassel, Saksen-Weimar en Frankrijk. Toch kon hij Maagdenburg niet redden, daar de Protestanten, in plaats van zich aan zijn zijde te scharen, een gewapende neutraliteit hadden gesloten, met het gevolg dat Maagdenburg door *Tilly* stormenderhand werd ingenomen en uitgemoord. Toen *Tilly* daarop de onzijdigheid van Saksen schond, schaarde dit zich aan de zijde van *Gustaaf Adolf*. Met Saksen en Brandenburg verbonden, behaalde hij bij Breitenfeld (17 September 1631) een glansrijke overwinning op *Tilly* en trok door Thuringen en Franken naar Zuid-Duitschland, terwijl de Saksers in Bohemen doordrongen, waarna hij de Lech gewapenderhand overschreed (waarbij *Tilly* doodelijk gewond werd) en zijn intocht deed te München. *Wallenstein*, in den uitersten nood door den keizer weder met onbeperkt gezag aan het hoofd der troepen geplaatst, verjoeg de Saksers uit Bohemen, trok vervolgens naar Neurenberg, waar hij 3 maanden in een verschanste legerplaats bij Fürth *Gustaaf Adolf* bedreigde, en begaf zich toen naar Saksen, waarheen de koning van Zweden hem volgde, doch deze sneuvelde bij Lützen (16 November 1632). Toch bleven de Zweden onder aanvoering van *Bernard van Weimar* meester van het slagveld.

De Zweedsche rijkskanselier *Axel Oxenstierna*, door den Zweedschen Rijksdag tot gezant naar Duitschland benoemd, sloot er het vérbond van Heilbron, waarbij de stenden van den Zwabisch-

Digitized by Google

Frankischen, Opper- en Neder-Rijnschen kreits zich bij Zweden aansloten. *Bernard van Weimar*, *Horn* en *Banér* stonden aan het hoofd der troepen. *Bernard van Weimar* trok door Beieren en nam Regensburg in. Intusschen had *Wallenstein* in Bohemen zijn leger gereorganiseerd. Hij stond in Silezië tegenover de troepen van Zweden, Brandenburg en Saksen en trachtte meer door onderhandelingen dan door veldslagen voordeelen te behalen. Toch zat hij niet geheel stil, versloeg de Zweden den 13den October 1633 bij Steenau, zuiverde Silezië, was op weg naar Brandenburg, toen de overwinningen van *Bernhard* hem naar het Zuiden riepen. Opziende tegen een winterveldtocht, betrok hij zijn winterkwartieren. Hierdoor kwam de reeds lang bestaande oneenigheid tusschen hem en den keizer tot volle uitbarsting. *Wallenstein* wilde zeker zijn van het leger en dan de zijde des keizers, die met ontslag dreigde, verlaten. In zijn voornemens werd hij echter belet door zijn vermoording, den 25sten Februari 1634 te Eger. *Bernard van Weimar* werd bij Nördlingen (6 September 1634) door de keizerlijke troepen onder *Gallas* verslagen, waarna de keurvorst van Saksen te Praag (30 Mei 1635) een afzonderlijken vrede sloot, hierin gevolgd door Brandenburg en de meeste andere Protestantsche Vorsten.

Nu besloot *Richelieu* niet alleen zooals tot dusver diplomatiek en financieel te helpen, maar rechtstreeks Frankrijk aan den oorlog te doen deelnemen, waarmede het laatste tijdperk, *de Zweedsch-Fransche Oorlog*, begon (1635—1648). *Banér*, die eerst uit Saksen had moeten wijken, versloeg de vereenigde keizerlijke en Saksische troepen bij Wittstock (4 October 1636), waarna *Bernard van Weimar*, door het verdrag van St. Germain-en-Laye aan het hoofd gesteld van het Fransche leger, aan de keizerlijke troepen een nederlaag toebracht bij Rheinfelden (3 Maart 1638) en Breisach veroverde, dat echter na zijn onverwachten dood (18 Juli 1639) met zijn leger overging aan Frankrijk. In het voorjaar van 1640 moest *Banér* voor de keizerlijke troepen uit Bohemen wijken en werd tot Hessen en Westfalen teruggedrongen. Toen in 1640—1641 de Rijksdag te Regensburg bijeen was, verscheen hij onverwachts voor de stad, die zeker verrast zou zijn, indien plotseling ingevallen dooi den overtocht over den Donau niet onmogelijk gemaakt had. Door overspanning overleed *Banér* den 20sten Mei 1641. *Banér's* opvolger *Torstenson* versloeg de keizerlijken bij Breitenfeld (2 November 1642), trok daarna op tegen *Christiaan IV* van Denemarken, die zich met den keizer verbonden had, noodzaakte hem, de vlucht te nemen naar de eilanden, versloeg bij Jankow (6 Maart 1645) de keizerlijke troepen onder *Hatzfeld* en *Götz*, bedreigde Weenen en dwong den keurvorst van Saksen (September 1645), den Vrede van Praag niet te erkennen. Na de overwinning op de keizerlijken onder *Mercy* bij Allersheim (5 Augustus 1645) drong het Zweedsch-Fransche leger in den nazomer van 1646 door Zwaben in Beieren door en noodzaakte den keurvorst van Beieren tot den wapenstilstand van Ulm (14 Maart 1647). *Wrangel*, de opvolger van *Torstenson*, trok nu naar Bohemen, terwijl *Turenne*, de Fransche generaal, ook Mainz en Hessen-Darmstadt tot een wapenstilstand dwong. Doch weldra verbrak *Maximiliaan* van Beieren het verdrag van Ulm; *Werth* en *Holzapfel*, de nieuwe keizerlijke bevelhebbers, joegen *Wrangel* uit Bohemen. *Turenne* keerde daarop terug, verbond zich met *Wrangel* en samen versloegen zij *Holzapfel* bij Zumarshausen, niet ver van Augsburg (17 Mei 1648). De Zweedsche generaal *Königsmark* veroverde bij verrassing een gedeelte van Praag, doch moest de verdere verdediging der stad staken, daar hem bericht werd, dat de Munstersche Vrede aan de langdurige vijandelijkheden een einde had gemaakt. De onderhandelingen daarover waren reeds in 1641 te Hamburg begonnen, sedert 1644 te Osnabrück en Munster voortgezet en ten slotte na langdurige beraadslagingen geëindigd met den Westfaalschen vrede, den 24sten October 1648 (zie aldaar).

Dertig tyrannen de dertig mannen genoemd, die de oligarchische regeering vormden van Athene, nadat de stad in 404 v. Chr. door de Spartanen veroverd was, (Zie *Athene*). Verder werden ook de Romeinsche legeraanvoerders, die zich onder keizer *Gallienus* (260 n. Chr.) als tegenkeizers opwierpen, met dien naam aangeduid. In werkelijkheid waren het er echter slechts 18.

Dervent, een stad in het arrondissement Banjakoela in Bosnië, ligt in een vlakte aan de Oekrina, een zijrivier van de Save, ten zuiden van Bosnisch-Brod, aan de spoorlijn Bosnisch-Brod-Serajewo en telt (1895) 5424 inwoners, onder welke zich 3024 Mohammedanen, 1470 R. Katholieken en 109 Israëlieten bevinden.

Derwisj (zie de afbeelding) is een Perzisch woord, dat eigenlijk „iemand, die zich aan de deuren ophoudt" beteekent, en wordt gebruikt als naam voor leden van godsdienstige orden, welke op de monnikorden der R. Katholieke Kerk gelijken. Men heeft verschillende Derwisjorden. De meeste Derwisjen wonen in rijke kloosters (Tekje of Chānkāh) en staan onder het toezicht van een hoofd, dat den titel heeft van sjeik of pir (oudste). Sommige monniken zijn gehuwd en mogen dan buiten het klooster wonen, hoewel zij gehouden zijn, er elke week eenige nachten te vertoeven. Hun eeredienst bestaat in samenkomsten, gebeden, godsdienstige dansen en kastijdingen. Daar het klooster hun geen kleeding verschaft en zij, met uitzondering van de Orde der Bektasji, niet mogen bedelen, zoeken zij door handenarbeid eenig geld te verdienen, Volgens de sage zijn deze orden reeds in de eerste dagen van den Islam, ja, door de khalifen *Aboebeker* en *Ali* gesticht. Bevoegde geschiedkundigen verzekeren echter, dat de orde der Bestami eerst sedert 874, die der Kadri sedert 1165, die der Roefaji sedert 1182, die der Mewlewi sedert 1273, die der Naksjibendi sedert 1319, die der Bektasji sedert 1357, die der Roesjeni sedert 1533, die der Sjemsi sedert 1601 en die der Sjemali sedert 1750 bekend zijn. Bekend zijn de *dansen* der Derwisjen, waarbij zij 5 tot 7 minuten, echter ook wel uren aaneen op dezelfde plek rondraaien. Zij dragen een scapulier (tespi) met 33, 66 of 99 bolletjes, die zij bij wijze van rozenkrans gebruiken, hullen zich in een lange, donkergekleurde pij en in een ruimen, donkergroenen, tot op de enkels afvallenden rok, terwijl zij het hoofd bedekken met een kegelvormige muts. Men heeft ook een orde van *huilende* Derwisjen, die,

Digitized by Google

aanvankelijk in een kring rondom den sjeik gezeten, plotseling oprijzen, zich gestadig voor- en achterwaarts buigen, en daarbij op huilenden toon een gebed opzeggen, terwijl zij den daarin voorkomenden naam „Allah" met zooveel inspanning uitschreeuwen, dat zij eindelijk uitgeput ter aarde zinken. Spoedig echter staan zij wêer op en geraken allengs in zulk een opgewonden toestand, dat zij zich de huid openscheuren. Nog erger maken het de Roefaji, daar deze de buigingen en het geroep doen vergezeld gaan van pauk- en trommelslag en eindelijk gloeiende ijzeren bouten grijpen, om zich, naar het althans schijnt, daarmede te schroeien. Vele Turksche vorsten hebben de kloosters der Derwisjen met groote schatten begiftigd, en deze Oostersche monniken staan hoog aangeschreven in de achting des volks.

Een Perzisch derwisj.

Derwisj-pasja, een Turksch generaal en staatsman, werd geboren in 1817 te Ejub, nam op jeugdigen leeftijd dienst bij het leger en was bij het uitbarsten van den Krimoorlog reeds kolonel. Als divisie-generaal belastte hij zich in 1862 met het commando over een operatiekorps tegen Montenegro en werd na het einde van den veldtocht bevorderd tot maarschalk. Later stond hij meermalen aan het hoofd van het militair en burgerlijk bewind in Albanië en Syrië. In die betrekking dempte hij een opstand der Droesen in Hauran en rukte zegevierend voorwaarts in Bedsja, een bijna ontoegankelijke bergstreek. Onder

Digitized by Google

den seraskier *Hoessein Awni-pasja* werd hij in 1873 lid der commissie tot reorganisatie van het leger en kort daarna gouverneur-generaal en commandant van Bosnië en Herzegowina. Daar hij echter bij het beteugelen van het oproer in 1875 niet voorspoedig was, werd hij teruggeroepen en bleef geruimen tijd in ongenade. Eerst bij het uitbarsten van den Russisch-Turkschen oorlog werd hem het bevel opgedragen over een korps bij Batoem, en hij slaagde er hier in met zwakke hulpmiddelen den overmachtigen vijand in bedwang te houden. In het voorjaar van 1879 keerde *Derwisj-pasja* terug naar Konstantinopel, nadat hij korten tijd de betrekking had bekleed van commandant van het 4de legerkorps te Erzeroem. Hij verwierf weldra het vertrouwen van den sultan en werd in het voorjaar van 1880 commissaris der Porte in Albanië met den last, de aldaar bestaande oppositie te bestrijden en het gezag van het centraal bestuur te herstellen. Door list en geweld slaagde hij er in, den tegenstand te vernietigen en de voornaamste Albaansche hoofden gevangen te nemen en naar Konstantinopel te zenden. Toen er in Juni 1882 verwikkelingen ontstonden in Egypte, riep de sultan *Derwisj-pasja* uit Albanië terug en belastte hem met een belangrijke zending naar Kaïro. Deze had echter niet de gewenschte gevolgen, en hij werd in het midden van Juli teruggeroepen naar Konstantinopel. Daarna zou hij aan het hoofd staan der expeditie, welke de Porte voornemens was naar Egypte te zenden, doch toen men dit plan had laten varen, werd *Derwisj-pasja* wederom beschikbaar gesteld voor den gewonen dienst. Sedert 1888 adjudant-generaal, overleed hij den 21sten Juni 1896 te Konstantinopel.

Des is in de muziek de met een halven toon verlaagde *D* en wordt aangeduid door vóór die noot het teeken ♭ te schrijven.

Dés (*Deés*) is een plaatsje in Zevenburgen, gelegen aan de samenvloeiing van de groote, de kleine en de oude Szamos, aan de spoorlijnen Dés—Beszterecze en Klausenburg—Dés—Zilah, en telt (1890) 7728 inwoners. Het bezit zeer druk bezochte zoutbaden. In de nabijheid ligt het bekende Dés-Akna, dat jaarlijks meer dan 10000 ton zout levert.

Desa is op Java bijna algemeen zoowel de benaming voor een dorp, als voor de gemeentelijke eenheid, en men verstaat er alsdan onder het dorp met alle gronden, die er onder ressorteeren. In bevolkte streken zijn die gebieden klein, in de bergstreken daarentegen dikwijls zeer uitgestrekt. Met uitzondering van de Vorstenlanden telt men ongeveer 30000 desa's op Java met gemiddeld 600 bewoners voor elke desa.

De eigenlijke desa, het dorp, is een verzameling van erven door een heg of staketsel omgeven, waarin openingen, die 's nachts gesloten en bewaakt worden. De meeste desa's bevatten een langgar of bedehuis, tevens de school, slechts enkele grootere desa's hebben een missigit (moskee). De desa is het middelpunt van het Javaansche volksleven. Er heerscht tusschen de bewoners, vooral waar communaal bezit bestaat, een groote mate van solidariteit. Ook tusschen de naastbijgelegen desa's bestaat de verplichting, elkander in sommige gevallen bij te staan, bijv. in geval van rustverstoring. In veel desa's is een vereeniging van ingezetenen (atoeran sinoman of arisan), waaraan de deelgerechtigden in de velden en hun vrouwen moeten deelnemen en die bij buitengewone omstandigheden de middelen moeten verschaffen om feesten of plechtigheden te vieren, welke de adat voorschrijft. De desa's hebben verder eigen regelingen, waarin bepalingen omtrent gemeenteaangelegenheden voorkomen; verscheiden hebben ook een eigen strafstelsel, waarbij boeten, vervulling van extra heerendiensten en eerestraffen een hoofdrol spelen en dat dikwijls meer dan onze wetten het kwaad te keer gaat.

De werkkring van de desa omvat zoowel de zorg voor hare inwendige belangen, als het vervullen van de verplichtingen, haar door den Staat opgedragen, zooals zorg voor de politie, het innen van de belastingen, enz. Talrijk zijn de onderwerpen, die tot de inwendige aangelegenheden behooren en door de desa geregeld worden, zooals de grondverdeeling bij het communaal grondbezit, soms ook het erfrecht, verder het onderwijs in de langar, de eeredienst, enz.

De Regeering betracht tegenover al deze bemoeïingen volgens art. 71 van het Regeerings-Reglement een politiek van onthouding, ofschoon zij in enkele gevallen de macht heeft in te grijpen.

De bevolking is verdeeld in personen, die een eigen huis en erf bezitten en deelgerechtigden zijn in de gemeentevelden, en personen, die door werken voor anderen in hun onderhoud moeten voorzien. Aan het hoofd der desa staat het dorpsbestuur, gekozen door de eerste categorie; de voornaamste persoon hiervan is het dorpshoofd (bekel, djaro, koewoe, loerah of petinggi). Hij wordt ter zijde gestaan door een raad, waarin zitting hebben: de kami toewa, plaatsvervanger van het hoofd, de kabajan, die de dienstplichtigen tot den arbeid oproept, de tjarik of djoeroetoelis, de schrijver, die belast is met het bijhouden der registers en de dorpspriester. Zie voor de desa's in de *Vorstenlanden* aldaar.

Desaguadero is de naam van een belangrijke rivier in den Zuid-Amerikaanschen staat Bolivia. Zij is de hoogst-gelegen rivier der aarde, want zij neemt haar oorsprong in het Titicacameer, 3800 m. boven de oppervlakte der zee, en mondt uit in het meer van Aulagas (Pansameer).

Desaix de Veygoux, *Louis Charles Antoine*, divisie-generaal in Franschen dienst, werd geboren te St. Hilaire d'Ayat in Auvergne den 17den Augustus 1768 en bezocht de militaire school te Effiat. Op zijn 15de jaar werd hij luitenant en bij het uitbarsten der omwenteling adjudant van generaal *Victor de Broglie* bij het Rijnleger. Bij het nemen der versterkte liniën van Weiszenburg betoonde hij zoo groote dapperheid, dat hij reeds in 1793 tot den rang van brigade-generaal bij het Moezelleger en 1794 tot dien van divisie-generaal opklom. In het gevecht van Lauterburg wilde hij, hoewel een kogel zijn beide wangen doorboord had, het veld niet verlaten voordat hij zijn in wanorde geraakte bataljons opnieuw ter overwinning had geleid. Hij diende in 1796 onder *Jourdan* en in 1797 onder *Moreau*. Na den wapenstilstand onderscheidde bij zich in vele gevechten, alsmede bij den overtocht over den Rijn. In September ondersteunde hij als opperbevel-

Digitized by Google

hebber van den linker vleugel den beroemden aftocht van het leger, waarna hij het brughoofd te Kehl geruimen tijd tegen aartshertog *Karel* verdedigde, totdat hij het den 9den Januari 1797 moest overgeven. Bij den 2den overtocht over den Rijn werd *Desaix* gewond. In 1798 vergezelde hij *Napoleon* naar Egypte, streed mede bij Chebrisseh en de Pyramiden en vervolgde *Moerad-Bey* tot in Opper-Egypte. Bij het vertrek van *Napoleon* bleef hij in Egypte achter, doch na de landing der Engelschen en Turken bij Aboekir ontving hij van *Kleber* den last, het verdrag van El-Arisj ten uitvoer te brengen. Aanstonds scheepte hij zich in naar Frankrijk, maar zijn vaartuig werd door een Britsch fregat genomen, en admiraal *Keith* hield hem een maand te Livorno gevangen. Na het herkrijgen zijner vrijheid ging hij naar Italië, waar *Bonaparte* hem het bevel opdroeg over 2 divisiën in het centrum. Nadat *Desaix* op een verkenning naar de zijde van Genua uitgezonden was, werd *Napoleon* bij Marengo aangetast door de Oostenrijksche troepen. *Desaix* spoedde zich naar het strijdperk, vond de Franschen wijkende, bracht hen tot staan en ontrukte door een dapperen aanval de overwinning aan de vijanden. Juist echter toen hij dien wilde vernieuwen, werd hij door een kanonskogel doodelijk getroffen. Zijn adjudant *Savary* herkende het lijk aan het lange haar, en *Bonaparte* deed het stoffelijk overschot van den jeugdigen held in het klooster op den St. Bernard ter aarde bestellen en aldaar te zijner eer een grafteeken verrijzen. Ook vindt men van hem standbeelden te Parijs en op den linker Rijnoever tegenover Kehl.

De Sanctis, *Luigi*, een Italiaansch theoloog, werd geboren in 1808. Hij was een van de aanzienlijkste prelaten te Rome en theoloog der heilige Inquisitie, toen hij in 1847, door de studie van den Bijbel bekeerd, naar Malta vluchtte en van hieruit, in het bijzonder door middel van het blad „Il Cattolico christiano", Italië voor het Protestantisme trachtte te winnen. Sedert 1852 was hij prediker der Waldenzer gemeente te Turijn en in 1854 stond hij aan de spits der radicalen, de Chiesa libera (vrije kerk), maar keerde in 1864 tot de Waldenzers terug. Tot zijn dood, in 1869, werkte hij te Turijn als hoogleeraar in de sedert 1861 bestaande theologische faculteit en als redacteur van het tijdschrift „Eco della verità". Van zijn geschriften is het belangrijkste „Roma papale descritta in una serie di lettere" (Florence, 1865).

De Sanctis, *Francesco*, een Italiaansch staatsman en schrijver, werd geboren den 28sten Maart 1817 te Morra Irpino, op 19-jarigen leeftijd benoemd tot leeraar aan een militaire inrichting te Napels en stichtte twee jaar daarna zelf een school, waarin hij de moderne wetenschap op zoodanige wijze onderwees en zulke vaderlandslievende toespraken hield, dat hij van de zijde der *Bourbons* aan allerlei vervolgingen was blootgesteld. In 1848 werd hij onderstaatssecretaris bij het departement van Onderwijs te Napels. In het voorjaar van 1850 werd hij te Cosenza in hechtenis genomen en drie jaar lang te Castel del Ovo in de gevangenis gehouden. Hij werd vervolgens verbannen naar Amerika, maar ontsnapte te Malta, begaf zich vandaar naar Turijn en werd in 1856 als hoogleeraar in de Italiaansche letterkunde aan de Polytechnische school te Zürich geplaatst. In 1860 benoemde *Garibaldi* hem tot gouverneur der provincie Avellino en later werd hij minister van Onderwijs te Napels. Sedert 1861 behoorde hij tot de Italiaansche volksvertegenwoordigers en bekleedde tot tweemaal toe de betrekking van vice-president der Kamer. Hij behoorde er tot het linker centrum en tot de partij van hen, die in een vereeniging van de liberale elementen der rechter- en der linkerzijde den eenigen grondslag zien voor een krachtig bewind. Tot driemaal toe stond hij aan het hoofd van het departement van Openbaar Onderwijs in het koninkrijk Italië, eerst onder *Cavour* en *Ricasoli* van 22 Maart 1861 tot 3 Maart 1862, toen onder *Cairoli* van 24 Maart tot 11 December 1878 en eindelijk in het ministerie *Cairoli-Depretis* van 25 November 1879 tot aan het einde van 1880. Gedurende zijn laatste ministerie had hij met een lastige oogziekte te kampen. Als redenaar en schrijver bekleedde hij een hoogen rang. Zijn aanvallen in den „Diritto" tegen de baatzuchtige elementen van zijn partij en het feit, dat hij als afgetreden minister tot zijn leerstoel aan de universiteit terugkeerde en zijn geheele leven aan de volksbelangen wijdde, gaven getuigenis van zijn edel karakter. Van zijn talrijke geschriften noemen wij: „Saggi critici" (4de druk, 1881), „Saggio critico sul Petrarca" (1869), „Storia della letteratura italiana" (2 dln., 3de druk, 1879) en „Nuovi saggi critici" (2de druk, 1879). Hij overleed te Napels den 29sten December 1883. Na zijn dood verschenen nog: „Studio su Giac. Leopardi" (1885), „La letteratura italiana nel secolo XIX" (1897), „Scritti varii inediti" (1889) en „Scritti politici" (1889).

Desatir (grondregels, beginselen, leiddraden, het Arabisch meervoud van het Perzische woord *destur*) is de naam van een godgeleerd geschrift uit het laatste tijdperk der Middeleeuwen, tevens een heilig boek der Perzische sekte der Sipasian. Het is opgesteld in een afzonderlijke taal, de Mahababische. Verder meldt men, dat de laatste der 15 profeten, *Sasan V*, daarbij de Nieuw-Perzische vertaling geleverd heeft; maar zij was in den tijd van *Mohammed* en *Omar* nog niet voorhanden. Afkomstig uit verouderden tijd, bevatten, naar men meent, de „Grondregels" van den Mahabadischen godsdienst de wetten der 15 Profeten, waarbij nog komt, als 16de boek, de onderwijzing van *Sekender*, namelijk van *Alexander den Groote*. Gemelde Profeten worden opgenoemd en allen loven het Hoogste Wezen, hetwelk *Mazdan* (Perzisch), *Sjemta* (Semitisch) en *Lareng* (Kleurloos) wordt geheeten. De „Desatir" bevatten een mengelmoes van allerlei wijsgeerige en godsdienstige gevoelens en werden reeds in het midden der 17de eeuw vermeld. Het boek is echter eerst in 1778 teruggevonden door zekeren *Kaus*, die het van Isfahan naar Bombay bracht, waar zijn zoon *Moellah Firoez* het uitgaf in den oorspronkelijken tekst met een Perzische en Engelsche vertaling (deze laatste van *Erskine*), onder den titel: „Desatir, the sacred writings of the ancient Persian prophets, in the original tongue" (2 dln., 1818). *Erskine* en *Silvestre de Sacy* waren terstond overtuigd van de onechtheid van dat boek, welks authenticiteit verdedigd werd door *Moellah Firoez* en door *Joseph von Hammer*, die het

Digitized by Google

toekende aan den fabelachtigen Perzischen profeet, den grondlegger van den Mahabadischen godsdienst. Ook nog later heeft *David Shea*, de uitgever van den „Dabistan", pogingen aangewend, om de echtheid van den „Desatir" te redden.

Desaugiers, *Marc Antoine*, een Fransch componist, werd geboren te Frejus in 1752 en schreef o. a. het beroemde stuk: „Prise de la Bastille", dat in de kerk van Nôtre Dame werd opgevoerd. Hij overleed den 10den September 1793 te Parijs.

Desaugiers, *Marc Antoine Madelaine*, een zoon van den voorgaande, werd geboren te Frejus den 17den November 1772, ontving, als bestemd voor den geestelijken stand, zijn opleiding aan het collège-Mazarin, doch koos op zijn 17de jaar een anderen weg, doordien hij met een blijspel optrad, dat grooten bijval vond. Ook een opera, door hem gedicht, om zijn vader met dat besluit te verzoenen, en door dezen op muziek gebracht, had succes. Om aan de stormen der omwenteling te ontsnappen, begaf hij zich naar St. Domingo, waar hij tegen de oproerige Negers moest vechten. Hij werd door hen gevangen genomen en bracht er nauwelijks het leven af. Berooid bereikte hij de kust, werd door een Engelsch schip naar Baltimore gebracht en vestigde zich daar als muziekonderwijzer. Nadat hij het roodige geld voor de reis verworven had, keerde hij naar Frankrijk terug en vond er als dichter van volksliederen algemeene toejuiching. Gedurende de laatste 10 jaren van zijn leven was hij directeur van het Vaudeville-theater in de Rue de Chartres. Hij overleed den 9den Augustus 1827. Zijn liederen en blijspelen onderscheiden zich door luchtigheid en geestigheid, en van zijn „Chansons et poésies diverses" (4 dln.) verscheen in zijn sterfjaar een 6de uitgave. Van zijn tooneelstukken noemen wij: „La Chatte merveilleuse", „Les deux Boxeurs", „Arlequin musard", „Les Bateliers du Niemen", „Le diner de Madelon", „Le départ pour St. Vals" en „Les trois étages", waarop veel andere volgden. Veel opgang maakte vooral zijn geschiedenis der Honderd Dagen in vaudevilles, getiteld: „Le terme d'un règne et le règne d'un terme etc." (1815). Van zijn liederen noemen wij: „La treille de la sincérité", „Paris à cinq heures du matin", „Le tableau du jour de l'an", „La Halle", „Les plaisirs du Dimanche" en „Le Palais-Royal".

Desault, *Pierre Joseph*, een Fransch heelkundige, werd geboren den 6den Februari 1744 te Magny-Vernais in het voormalig Franche Comté en deed na een genoegzame voorbereiding veel ervaring op in het militair hospitaal te Béfort. In 1774 bezocht hij Parijs, hoorde er de lessen van den beroemden *Petit* en verkreeg 2 jaar daarna den leerstoel der ontleedkunde. Vervolgens werd hij hoogleeraar aan de Ecole pratique, in 1782 eerste heelkundige aan de Charité en in 1788 aan het Hôtel-Dieu, waar hij tot aan zijn dood (1 Juni 1795) werkzaam bleef. Hij is de stichter van een nieuwe heelkundige school, daar hij de studie der heelkunde aanmerkelijk verbeterde, de behandeling van beenbreuken door doelmatiger verbanden wijzigde en stoute kunstbewerkingen met uitstekend gevolg volbracht. Behalve een paar kleine verhandelingen heeft hij niets in het licht gegeven.

Desaveu of ontkentenis van gerechtelijke verrichtingen is een middel, waardoor iemand bij den rechter kan opkomen tegen handelingen, door een procureur in zijn naam verricht. In het algemeen kan, indien in een procedure een procureur verklaart voor een der partijen op te treden en in naam van die partij het een of ander verricht, de tegenpartij of de rechter niet van hem eischen, dat hij door het vertoonen van een volmacht bewijst tot dat optreden of die verrichtingen gemachtigd te zijn; aan het ambt van procureur is verbonden het recht om zonder bewijs als vertegenwoordiger van zijn cliënt te worden erkend. Echter zou de procureur van dat recht misbruik kunnen maken en daarom geeft de wet aan de partij, in wier naam door een procureur eenige aanbieding is gedaan of aangenomen, eenige erkenning heeft plaats gehad, eenige toestemming is gegeven of aangenomen, zonder dat zij daartoe een bijzondere en bepaalde schriftelijke volmacht gegeven heeft, de bevoegdheid, om met inachtneming der daarvoor voorgeschreven vormen, die verrichtingen te ontkennen en de gevolgen daarvan ongedaan te maken.

Desbordes-Valmore, *Marcelline Félicité Josèphe*, een Fransch dichteres, werd geboren te Douai, den 20sten Juni 1786, ontving als kind sterke indrukken van de bloedige gebeurtenissen der Omwenteling en deed eenige romances en idyllen in het licht verschijnen. Op 16-jarigen leeftijd werd zij geplaatst aan het Théâtre-Feydeau, doch later zeide zij het tooneel vaarwel en trad in 1817 in het huwelijk met zekeren *Valmore*. Omstreeks dien tijd (1818) verscheen van haar een kleine dichtbundel onder den titel: „Quelques petites choses", die grooten bijval vond. Later woonde zij bij afwisseling te Lyon en te Parijs, en hier ter plaatse verscheen een verzameling van haar gedichten onder den naam: „Poésies" (1841). Haar verzen onderscheiden zich door een diep gevoel en door bevalligheid van vorm, zoodat de meest beroemde componisten zich beijverden, ze op muziek te brengen. Zij overleed den 23sten Juli 1859. Van haar geschriften noemen wij: „Elégies et poésies nouvelles" (1824), „Les pleurs" (1833), „Pauvres fleurs" (1839) en „Bouquets et prières" (1843); van haar romans „L'atelier d'un peintre" (2 dln., 1833), „Une raillerie de l'amour" (1833), „Le salon de Lady Betty" (2 dln., 1836), „Violette" (2 dln., 1839) enz.

Descabezado, een uitgedoofde vulkaan in de provincie Talca van de Zuid-Amerikaansche republiek Chili, verheft zich voor de Cordilleras ter hoogte van 3888 m.

Descamps, *Jean Baptiste*, een Fransch schilder, werd geboren te Duinkerken in 1711. Hij genoot te Parijs het onderricht van *Largellière*, vestigde zich vervolgens te Rouaan en overleed aldaar in 1791. Hij schilderde bij voorkeur huiselijke en landelijke tafereelen en heeft zich vooral bekend gemaakt door zijn „Vies de peintres flamands, allemands et hollandais" (4 dln., 1753—1763).

Descamps, *Guillaume Désiré Joseph*, een Fransch historie-, landschap- en portretschilder, tevens koper- en steengraveur, werd geboren te Rijssel in 1791, behoorde tot de leerlingen van *Vincent* en verwierf den grooten prijs, zoodat hij in staat werd gesteld, Rome en Napels te bezoe-

Digitized by Google

ken. Tot zijn beste werken behooren: „De apotheose van kardinaal Tomassini" in de S. Martinokerk te Rome, „De bekeering van den heiligen Augustinus" in de St. Eustatiuskerk te Parijs, en „Koning Joachim, aan boord van het fregat Ceres belooningen uitdeelend aan de gewonden" in het museum te Portici.

Descartes, *René*, doorgaans *Renatus Cartesius* genaamd, een van de hervormers der wijsbegeerte, met wien het tijdperk der nieuwere wijsbegeerte een aanvang neemt, en eigenlijk de eenige systematische wijsgeer der Franschen, werd geboren den 31sten Maart 1596 te Lahaye in Touraine en legde reeds op de Jezuïetenschool te Laflêche een groote mate van scherpzinnigheid aan den dag. Nadat hij eenigen tijd gereisd had, nam hij dienst bij het leger en streed in de Nederlanden onder prins *Maurits*. Van hier ging hij naar Beieren, diende er onder *Tilly*, doch nam in 1621 zijn ontslag. Na wederom eenige reizen te hebben gedaan, vestigde hij zich eindelijk in Nederland, waar hij het meerendeel zijner geschriften voltooide, veel leerlingen vormde, maar ook bij herhaling in godgeleerde twisten gewikkeld werd. Hij bleef er 20 jaar lang en woonde achtereenvolgens in Holland, Overijsel en Friesland, en het laatst te Egmond op den Hoef. Hoewel hij zeer gesteld was op zijn onafhankelijkheid, volgde hij toch een uitnoodiging van koningin *Christina* van Zweden en begaf zich naar Stockholm, doch overleed aldaar, weinige maanden na zijn overkomst, den 11den Februari 1650. 16 jaren later werd zijn stoffelijk overschot overgebracht naar Parijs en in de kerk van Sainte Geneviève du Mont bijgezet. Hij is niet gehuwd geweest, maar bleef ontroostbaar over een onechte dochter, die als kind hem door den dood werd ontrukt.

Het doel van zijn streven was een vaste wijsgeerige overtuiging te verkrijgen. De uitkomsten zijner nasporingen heeft hij nedergelegd in zijn „Discours de la méthode pour bien conduire sa raison et chercher la vérité dans les sciences" (1637), „Meditationes de prima philosophia" (Amsterdam, 1641) en „Principia philosophiae" (Amsterdam, 1644). Hij gaat uit van een volslagen twijfel aan alle kennis en houdt niets anders over dan de stelling: „Cogito, ergo sum (Ik denk, derhalve besta ik). Hij gebruikt die om vast te stellen, dat alles, wat helder en duidelijk gedacht kan worden, waar moet zijn. Onder die heldere en duidelijke gedachten beschouwt hij het denkbeeld van God, het meest volkomen wezen, als een aangeboren, waarvan de werkelijkheid grooter is dan dat van het eindige menschelijke *Ik*, zoodat niet dat *ik* de oorzaak van dat denkbeeld kan zijn, daar anders het gevolg grooter zou zijn dan de oorzaak: het moet dus zijn oorzaak hebben buiten het *ik*, in God. Hierop berust zijn bewijs voor het bestaan van een God, zoodat nu het bestaan van een God, die niet misleiden kan, wederom wordt aangewend als een bewijs dat de wereld, die wij ons, als buiten ons staande, helder en duidelijk voorstellen, ook buiten ons bestaan *moet*. Naar zijn gevoelen bestaat er een dualisme van geest en stof, als de denkende en de gedachte substantie, en wel zoodanig, dat beide niet op elkander kunnen werken. Om nu het verband tusschen de verschijnselen van lichaam en geest te verklaren, nam hij zijn toevlucht tot een voortdurende medewerking (concursus) van God. Aan de dieren ontzegde hij ziel en gevoel, en beschouwde ze als levende werktuigen. Het meeste opzien baarde zijn mechanische wijsbegeerte der natuur, namelijk zijn poging, alle verschijnselen om ons heen te verklaren door de beweging van de kleinste bestanddeelen der lichamen. Deze corpusculaire wijsbegeerte was iets nieuws, daar men te voren voor alle verschijnselen afzonderlijke hoedanigheden en krachten aannam.

Nog veel grooter evenwel waren zijn verdiensten op wiskundig gebied, en zijn rekenkundige ontdekkingen hebben nieuwe wegen geopend. Hij werd de schepper der analytische geometrie, doorzag het eerst de ware beteekenis van de negatieve wortels der vergelijkingen, stelde het aantal positieve en negatieve wortels van elke vergelijking vast, gaf een nieuwe en vernuftige oplossing voor vergelijkingen van den vierden graad, voerde het gebruik van exponenten in, en legde hierdoor den grondslag tot het rekenen met tot een macht verheven (één- of meermalen met zich zelf vermenigvuldigde) grootheden. Hij wees verder aan, hoe men aan elk punt eener kromme lijn raak- en normaallijnen kan trekken, en tevens, hoe men de eigenschappen van elke kromme lijn door een vergelijking tusschen 2 veranderlijke coördinaten kan uitdrukken. Zijn „Géométrie" (Leiden, 1637), door *Schooten* met een uitmuntende commentaar voorzien, en zijn „Dioptrique" (1637) zijn onvergankelijke gedenkteekenen van zijn scherpzinnigheid. Minder gelukkig gekozen waren zijn kosmologische stellingen, daar hij de bewegingen der hemellichamen wilde verklaren door wervelingen (tourbillons), namelijk door omdraaiingen van aetherstroomen, die in het heelal aanwezig zijn, een theorie, die aanvankelijk veel voorstanders telde, doch later geheel en al op den achtergrond is geraakt. Zijn wiskundige en wijsgeerige werken, in het Latijn geschreven, zijn te Amsterdam (9 dln., 1692—1701) en later in het Fransch door *Cousin* (11 dln., Parijs 1824—1826) en door *Aimé Martin* in 1 dl,. (Parijs, 1881) in het licht gegeven. Een nieuwe, volledige uitgave deden *Adam* en *Tannery* (Parijs 1897 v. v.) verschijnen. Tot zijn tegenstanders behoorden voornamelijk *Gassendi*, *Daniël*, *Huët* en *Hobbe* en bovenal ook de hoogleeraren in de godgeleerdheid aan de Nederlansche universiteiten.

Decaves, *Lucien*, een Fransch letterkundige en journalist, werd in 1861 te Parijs als zoon van een graveur geboren. Hij begon zijn letterkundige loopbaan met het uiterst naturalistische werk „Le calvaire d'Hélouise Pajadou" (1882) en verwekte groote verontwaardiging met het antimilitairistische „Les Sous-Offs" (1889), waarvoor hij zelf strafrechtelijk werd vervolgd, maar vrijgesproken. Een nauwgezette studie over het leven der blinden blijkt uit zijn roman „Les Emmurés" (1894), terwijl hij met zijn tooneelspel „La Clairière" (een satire op het communisme) in 1899 veel succes had. In den roman „La Colonne" (1901) gaf hij een onpartijdig beeld van de Communne van 1871.

Descendenten, een woord uit het Latijn, beteekent in de genealogie en in de materie van

Digitized by Google

erfopvolging de *neêrgaande* lijn van iemands bloedverwanten, en wel die personen, welke van iemand, als stamvader, afstammen. Zoon, dochter, kleinkind, achterkleinkind enz. zijn iemands descendenten. De *opgaande* lijn van iemands bloedverwanten, vader, grootvader enz., vormt de rij van *ascendenten*. De descendenten vormen de rechtnedergaande lijn; de verwanten in de zijlinie heeten *collateralen*. Vergelijk over de onderscheiding van het Romeinsche recht tusschen *agnaten* en *cognaten* het artikel *ascendenten*, en over den oorsprong, het wezen en de gevolgen der verwantschap het artikel *Bloedverwantschap*.

Descendentie-theorie (*Afstammingsleer*, *Transformatie-* of *Transmutatietheorie*) is de leer, dat de levende wezens niet altijd in de gedaante, die zij heden vertoonen, bestaan hebben, maar van anders gevormde en doorgaans eenvoudiger georganiseerde wezens afstammen, zoodat de hoogere organisatie der afzonderlijke groepen eerst in den loop der tijden verworven werd. Dergelijke theorieën werden reeds in de Oudheid door *Empedokles*, *Anaximander* en andere wijsgeeren verkondigd. In de laatste eeuwen hebben vele natuurvorschers, alsook theologen het vermoeden geuit, dat tenminste alle soorten van één geslacht van denzelfden oervorm afstammen. In de 18de eeuw waren ook *Buffon* en *Goethe* (deze laatste in overeenstemming met zijn metamorfozenleer) dergelijke opvattingen toegedaan, maar eerst *Erasmus Darwin* (zie *Darwinisme*) werkte die leer tot een stelsel uit, door van de grondstelling uit te gaan, dat eenige weinige oervormen uit zich zelf zouden ontstaan zijn en zich vervolgens in den loop der eeuwen zeer geleidelijk tot hooger georganiseerde wezens ontwikkeld hebben. Als factoren, die deze ontwikkeling bevorderd hebben, beschouwde hij reeds den invloed op de verdere ontwikkeling der ledematen door hun gebruik, en dien der teeltkeus. De rudimentaire ledematen zouden dan de overblijfselen zijn van die deelen, welke bij de ontwikkeling langzamerhand buiten werking waren gesteld. *Jean Lamarck*, die gewoonlijk als de grondlegger van de descendentietheorie beschouwd wordt, heeft slechts, al is het dan ook met groote scherpzinnigheid, deze grondgedachten verder uitgewerkt, waarbij hij vooral de aanpassing (zie aldaar) van het levende wezen aan nieuwe levensvoorwaarden (accomodatietheorie) en den invloed van het al of niet gebruiken der ledematen aan zijn stelsel ten grondslag legde, dat hij het eerst in 1809 in de „Philosophie zoologique" uiteenzette en waarbij hij met de grootste consequentie de afstamming van den mensch, evenals *Goethe* en *Darwin*, verder ontwikkelde. Ook de stichters der natuurphilosofische school in Duitschland, vooral *Oken*, *Treviranus*, *Schelling* e.a. waren een dergelijke theorie toegedaan, ofschoon zij daarbij meer dachten aan den in het levende wezen aanwezigen drang naar hoogere ontwikkeling, waarbij zij bijv. de lagere dieren als embryonaalvormen van de hoogere beschouwden met den mensch als einddoel der ontwikkelingsreeks. Deze vorm der descendentieleer wordt ook wel evolutietheorie genoemd. *Etienne Geoffroy de Saint-Hilaire* gaf er nog een anderen vorm aan. Hij meende namelijk, dat de wisselende omgeving („le monde ambiant") en de verandering der uitwendige omstandigheden de hoofdrol speelden bij de voortgaande ontwikkeling der organismen tot hoogere vormen. Geen van deze theorieën had een afdoend resultaat; op die van *Erasmus Darwin* en van *Lamarck* werd door de exacte natuurvorschers nauwelijks acht geslagen, of zij werden met kracht bestreden, evenals die van *Geoffroy de Saint-Hilaire* door *Cuvier*, terwijl die der natuurphilosofische school in Duitschland door *E. v. Baer* weerlegd werd. Ofschoon de waarheid der descendentietheorie door *Rob. Chambers*, „Vestiges of creation" (1844), en door *Louis Büchner* opnieuw verdedigd werd, bleven al deze pogingen vruchteloos, totdat *Charles Darwin* en *Wallace* in de natuurlijke teeltkeus een mechanisch beginsel aantoonden, waardoor de voortgaande ontwikkeling der levende wezens begrijpelijk werd. De Darwinistische theorie (zie *Darwinisme*) is daarom de eenige vorm der descendentietheorie, die levensvatbaatheid heeft getoond, en de theorieën, welke er in den laatsten tijd tegenover werden gesteld, zooals bijv. de heterogenesis of sprongsgewijze ontwikkeling van *Kölliker* en de mutatietheorie (zie aldaar) kunnen haar niet vervangen.

Deschamps, *Emile de Saint Amand*, bekend onder den naam van *Emile*, een Fransch dichter en criticus, werd geboren te Bourges den 20sten Februari 1791. Hij voltooide zijn studie te Parijs en legde hier in 1818 de grondslagen van zijn letterkundigen roem door twee met zijn vriend *H. de Latouche* bewerkte blijspelen in verzen: „Selmours de Florian" en „Tour de faveur", welke grooten bijval vonden. Toen de strijd uitbarstte tusschen de klassieken en romantieken, koos *Deschamps* de zijde van laatstgenoemden. In 1824 stichtte hij met *Victor Hugo* het dagblad: „La Muse française" en schreef daarvoor beoordeelingen, gedichten en novellen, die later onder den titel: „Le jeune moraliste" zijn uitgegeven. Ook leverde hij: „Etudes françaises et étrangères" (1828—1835). Verder was hij medewerker aan onderscheiden tijdschriften en dagbladen en vervaardigde teksten voor opera's. Ook schreef hij vertalingen van den „Romeo and Juliet" en den „Macbeth" van *Shakespere*, van *Schiller's* „Lied von der Glocke" en van *Goethe's* „Erlkönig" en „Braut von Korinth". Sedert 1848 zonderde hij zich af en woonde, in het laatst van zijn leven, bijna geheel blind, te Versailles, waar hij den 22sten April 1871 overleed. Zijn gezamenlijke werken zijn in 1874 in 6 deelen in het licht verschenen.

Deschamps, *Antony de Saint Amand*, bekend onder den naam van *Antony*, een Fransch dichter en criticus en broeder van den voorgaande, werd geboren te Parijs den 12den Maart 1800 en behoorde tot de Romantische school. Zijn belangrijkste geschrift is een dichterlijke vertaling der „Divina Commedia" van *Dante*. Verder leverde hij „Etudes sur l'Italie", „Trois satires politiques" en „Dernières paroles" (1835). In 1841 verzamelden de beide broeders hun verstrooide gedichten in een bundel. Hij overleed te Parijs den 29sten October 1869.

Deschamps, *Gaston*, een Fransch criticus en romanschrijver, werd den 5den Januari 1861

Digitized by Google

te Melle geboren. Van 1885 tot 1888 deed hij archaeologische onderzoekingen in Griekenland en Klein-Azië en was later in Frankrijk bij het onderwijs werkzaam, Hij schreef reisberichten voor het „Journal des Débats" en in 1893 letterkundige kritieken in de „Temps". Zijn meest bekende werken zijn: „La Grèce d'aujourd'hui" (1892), „Sur les routes d'Asie" (1894), „La vie et les livres" (4 seriën, 1894—1897) en de romans: „Le chemin fleuri" (1896), „Marivaux" (1897) en „Le malaise de la démocratie" (1899).

Deschampsia is de naam van een plantengeslacht, tot de familie der *Grassen* (Gramineeën) behoorende. Het onderscheidt zich door een 2- of 3-bloemigen kelk, door een onderste kroonkafje, dat aan den top veeltandig is, met een rechte naald aan den voet, en door een bovenste kroonkafje, dat 2-spletig-getand is, terwijl de honigschubben rond en behaard, de stempels openstaande en vlokkig zijn, en door een samengestelde pluim. In ons land groeien de *zodevormende deschampsia* (D. caespitosa *L.*) met een uitgespreide pluim, met bloempjes, die even lang zijn als de kelk, met rechte, korte naalden en vlakke, van boven gesleufdè bladen, op moerassige weilanden en langs het water — de *gebogene* (D. flexuosa) op zand- en heidegronden — en (zeldzamer) de *veenminnende* (D. uliginosa) op een moerassigen veenbodem.

Deschanel, *Emile Auguste Etienne Martin*, een Fransch staatsman en letterkundige, werd geboren te Parijs den 14den November 1819, bezocht het gymnasium Louis le Grand en de Ecole normale en werd daarna leeraar in de welsprekendheid te Bourges en te Parijs. Reeds in die dagen was hij medewerker aan de „Revue indépendante", de „Revue des Deux Mondes", den „National" en de „Liberté de penser" en plaatste in laatstgenoemd tijdschrift zijn: „Catholicisme et socialisme", waardoor hij uit zijn leeraarsbetrekking werd ontzet. Van dien tijd af was hij werkzaam aan republikeinsche dagbladen, maar werd bij den staatsgreep van 2 December 1851 in hechtenis genomen en verbannen. Daarop woonde hij te Brussel, waar hij letterkundige voorlezingen hield en zich bij *Victor Hugo, Dumas* e. a. aansloot. In 1859 keerde hij terug naar Parijs, waar hij zich opnieuw bepaalde bij de journalistiek. Bij de verkiezingen van 1876 en 1877 werd hij benoemd tot lid der Kamer van Afgevaardigden, in 1881 tot hoogleeraar in de nieuwe letterkunde aan het Collège de France. Daarop legde hij zijn mandaat neer, maar werd in hetzelfde jaar benoemd tot senator voor levenslang. Hij schreef: „Les courtisanes de la Grèce" (1859), „Histoire de la conversation" (1857), „Le bien et le mal qu'on a dit des enfants" (1857), „Le bien et le mal qu'on a dit des femmes" (7de druk, 1867), „Causeries de quinzaine" (1861), „Christophe Colomb" (1861), „Physiologie des écrivains et des artistes ou essai de critique naturelle" (1864), „Etudes sur Aristophane" (1867), „A bâtons rompus" (1868), „Le romantisme des classiques" (5 dln., 1882—1886), „Lamartine" (2 dln., 1893) en „Les déformations de la langue française" (1898), Hij overleed in 1905 te Parijs.

Deschanel, *Paul*, een Fransch schrijver en staatsman, werd geboren den 13den Februari 1856 te Brussel. Hij studeerde in de rechten en in de letteren en begon zijn ambtelijke loopbaan als secretaris van twee ministers, was daarna in 1877 onder-prefekt en werd in 1885 republikeinsch afgevaardigde, eerst voor Eure-et-Loir, vervolgens voor Nogent-le-Rotrou. Zijn groote welsprekendheid en zijn parlementaire kennis waren oorzaak, dat hij herhaalde malen (1897—1901) tot voorzitter der Kamer werd gekozen. In 1902 moest hij echter plaats maken voor den radicalen *Brisson*. Sedert 1899 is *Deschanel* lid van de Académie française, die reeds vroeger veel zijner werken bekroond had. Hij schreef: „La question du Tonkin" (1883), „Les intérêts français dans le Pacifique" (1885), „Orateurs et hommes d'Etat" (1888), „Figures de femmes" (1889), „Figures littéraires" (1889), „La question sociale" (1898) en „Questions actuelles" (1901). Dit laatste werk is een verzameling zijner in de Kamer gehouden redevoeringen.

Des Cloizeaux, *Alfred Louis Olivier*, een Fransch delfstofkundige, geboren den 17den October 1817 te Beauvais (departement Oise), werd eerst repetitor aan verschillende scholen en daarna hoogleeraar aan de Sorbonne en tevens lid van de Académie. Hij heeft zich vooral verdienstelijk gemaakt door een nauwkeurig onderzoek van de kristallografische en optische eigenschappen van onderscheiden delfstoffen en in 1870 door de ontdekking van het microcline of tricline kaliveldspaat. Behalve een groot aantal opstellen in tijdschriften, schreef hij: „Nouvelles recherches sur les propriétés optiques des cristaux" (1867) en een onvoltooid: „Manuel de Minéralogie" (1862, enz.). *Des Cloizeaux* overleed den 17den Juni 1897 te Parijs.

Desseilligny, *Alfred Nicolas Pierrot*, een Fransch staatsman, werd geboren te Parijs den 9den Mei 1828, was directeur van een ijzersmelterij te Creusot, toebehoorend aan zijn oom *Eugène Schneider*, met wiens dochter hij in het huwelijk trad. Door zijn schoonvader kwam hij in aanraking met de Bonapartisten en werd in 1869 als candidaat der Regeering tot lid van het Wetgevend Lichaam benoemd. Sedert 1871 was hij lid van de Nationale Vergadering, behoorde tot het linker centrum en werkte in 1873 mede tot den val van *Thiers*. Daarop werd hij minister van Openbare Werken in het Kabinet *de Broglie*, daarna minister van Koophandel, maar nam den 17den Mei 1874 met het geheele bewind zijn ontslag. Hij overleed te Parijs den 14den April 1875.

Desenzano, een stad in de Italiaansche provincie Brescia, op den zuidelijken oever van het Gardameer, 66 m. boven de oppervlakte der zee prachtig gelegen, is een station van den spoorweg Verona—Brescia en van de stoombootlijn Desenzano–Sale–Gargnano–Riva en telt (1901) 5190 inwoners. Men vindt er een oud kasteel, een gymnasium, een schouwburg en eenige kerken. Haar haven is een der belangrijkste op den zuidelijken oever van het meer, en er wordt een belangrijke graanhandel gedreven met Tirol. Merkwaardig is er de spoorwegviaduct, 400 m. lang, over 15 bogen loopende, van rood marmer van Verona opgetrokken. Omstreeks een uur gaans van Desenzano vindt men het schierei-

Digitized by Google

land Sermione, dat met een breedte van nog geen kilometer zich uitstrekt in het meer en zijn zuidelijk gedeelte splitst in twee bekkens, die van Desenzano en Peschiera; het is het oude Sirmio, bezongen door *Catullus*, van wiens buitenverblijf men, volgens de overlevering, overblijfselen vindt in de Grotte di Catullo. Op den westelijken oever van dat schiereiland verheft zich een groote burcht met veel torens, in de 14de eeuw door de *Scaligers* van Verona gebouwd.

Desericius, *Johannes Innocentius*, een Hongaarsch geschiedschrijver, werd geboren te Neutra in 1702, behoorde tot de orde der Piaristen en was leeraar in de theologie te Raab. Later ging hij als assistent-generaal zijner orde naar Rome, waar hij de toegenegenheid verwierf van paus *Benedictus XIV*, die hem als zijn gevolmachtigde een zending opdroeg naar den woiwode van Walachije. Na zijn terugkeer in het vaderland wijdde hij zich te Waizen aan de wetenschap en aan de letteren en overleed aldaar in 1765. Van zijn geschriften vermelden wij: „De initiis ac majoribus Hungarorum commentaria" (5 dln., 1748—1760) en „Historia episcopatus dioecesis et civitatis Vaciensis" (1770).

Desertie is een misdrijf, waardoor een militair zich aan de vervulling van zijn dienstverplichtingen onttrekt. Over de vraag, in welke gevallen verwijdering het karakter van desertie aanneemt, is veel getwist. Hier te lande heeft langen tijd het Hoog Militair Gerechtshof als desertie beschouwd alle opzettelijke verwijdering van het korps, kantonnement of garnizoen, verder dan één uur afstands, zonder behoorlijk verlof, gepleegd door een militair, aan dat korps, kantonnement of garnizoen verbonden. Aan deze zeer ruime opvatting werd een einde gemaakt door de wet van 14 Febr. 1887 (Stbl. no. 35), welke desertie omschreef als ongeoorloofde verwijdering met het oogmerk 's lands dienst voorgoed te verlaten, maar tevens als deserteur strafbaar stelde elken militair, die in tijd van vrede zonder verlof twee dagen of langer van zijn korps, detachement of garnizoen afwezig is of langer dan 8 dagen na het eindigen van zijn verlof afwezig blijft, ten ware hij de reden van afwezigheid ten genoegen des rechters konde bewijzen. Het nieuwe Wetboek van Militair Strafrecht, vastgesteld bij de wet van 27 April 1903 (Stbl no. 111), maar op dit oogenblik (Februari 1907) nog niet in werking getreden, straft als schuldig aan desertie den militair: 1o. die zich verwijdert met het oogmerk om zich voorgoed aan zijn dienstverplichtingen te onttrekken, het oorlogsgevaar te ontgaan, naar den vijand over te loopen of, zonder daartoe gerechtigd te zijn, bij een andere mogendheid of macht in krijgsdienst te treden; 2o. wiens ongeoorloofde afwezigheid in tijd van vrede langer dan 30, in tijd van oorlog langer dan 4 dagen duurt; 3o. die zich schuldig maakt aan opzettelijke ongeoorloofde afwezigheid en daardoor een bevolen reis niet of niet geheel medemaakt. Desertie in tijd van vrede gepleegd, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste 2 jaren, terwijl in tijd van oorlog de straf veel hooger is, nl. ten hoogste $7\frac{1}{2}$ jaar. In sommige gevallen, bijv. als het misdrijf bij herhaling, door twee of meer personen of door een bevelvoerend militair gepleegd wordt, wordt het strafmaximum verdubbeld, terwijl bij desertie naar den vijand en onder enkele andere verzwarende omstandigheden de doodstraf of levenslange gevangenisstraf kan worden uitgesproken.

Ook ongeoorloofde afwezigheid die niet het karakter van desertie draagt, wordt in verschillende gevallen door het nieuwe wetboek strafbaar gesteld.

Niet alleen in het militaire, maar ook in het burgerlijk strafwetboek komt het misdrijf van desertie voor en wel onder de *scheepvaartmisdrijven*. Bedoeld worden gevallen, waarin iemand, als schepeling op een koopvaardij- of zeevisscherijvaartuig aangemonsterd, zich aan zijn verplichtingen onttrekt. Het strafmaximum wisselt tusschen 2 weken en 1 jaar, al naarmate het misdrijf gepleegd is vóór den aanvang der reis, gedurende de reis of na den afloop der reis en naarmate het geldt een schip of een zeevisscherijvaartuig.

Desèze, *Raymond*, graaf, een Fransch pleitbezorger, werd geboren te Bordeaux den 24sten September 1748 en onderscheidde zich reeds vroeg door zijn buitengewone gaven. Zijn verdediging van markiezin *Anglure* bracht hem in kennis met minister *Vergennes*, die hem bewoog zich naar Parijs te begeven. Daar voldeed hij aan het verzoek van *Malesherbes* en *Trouchet* om met hen als verdedigers van *Lodewijk XVI* op te treden. Voor het vervaardigen zijner pleitrede bleven hem slechts 4 nachten over, daar hij de dagen moest doorbrengen met het nazien der processtukken. Niettemin sprak hij den 26sten December 1792 voor de balie der Nationale Conventie een verdedigingsrede uit, die zich zoowel onderscheidt door een scherpzinnig betoog als door roerende taal. Het gevolg ervan was, dat hij kort daarna in de gevangenis werd geworpen. Na den val van *Robespierre* herkreeg hij de vrijheid, waarna hij onder het Directoire en gedurende het keizerrijk een ambteloos leven leidde. Na de restauratie echter werd hij met eerbewijzen overladen. *Lodewijk XVIII* benoemde hem tot eersten voorzitter van het Hof van Cassatie en tot kanselier der koninklijke orden. Gedurende de Honderd Dagen volgde hij het Hof naar Gent, en na den val van het keizerrijk werd hij graaf, pair van Frankrijk en lid der Académie. Hij overleed te Parijs den 2den Mei 1828.

Desfontaines, *Pierre François Guyot*, een Fransch letterkundige, werd geboren te Rouaan, den 22sten Juni 1685, op zijn 15de jaar opgenomen in de orde der Jezuïeten en later tot hoogleeraar in de welsprekendheid te Bourges benoemd. Op zijn 30ste jaar zei hij echter de orde vaarwel, om zich aan de beoefening der fraaie letteren te wijden. Wegens een onteerend misdrijf gevangen gezet, herkreeg hij door den invloed van *Voltaire* de vrijheid, doch werd uit Parijs verbannen, zoodat hij eerst in 1731 daarheen mocht terugkeeren. Toen hij in zijn: „Observations sur les écrits modernes" (1735) *Voltaire* over den hekel haalde, werd hij door dezen op heftige wijze aangevallen, en vooral die strijd bezorgde hem een bekenden naam als letterkundige. *Voltaire* kreeg de lachers aan zijn zijde, doch het recht bleef aan den kant van *Desfontaines*. Zijn beoordeelingen waren gestreng, doch

Digitized by Google

niet onrechtvaardig. Hij was verder medewerker bij het samenstellen van den „Dictionnaire néologique", die de zuiverheid der Fransche taal trachtte te handhaven. Hij overleed te Parijs den 16den December 1745.

Desfontaines, *Guillaume Francois Desfontaines-Lavalleé*, eigenlijk *Fouques Des hayes*, een Fransch tooneeldichter, werd geboren te Caen in 1733, was vóór 1789 koninklijk censor en daarna bibliothekaris en secretaris van den graaf *van Provence*. Hij vervaardigde een groot aantal liederen, blijspelen, vaudevilles enz., sommige daarvan met *Barré* en *Radet*. Daarvan noemen wij: „La dot" (1785), „Le diner imprévu" (1792), „Arlequin afficheur" (1792), „La chaste Suzanne" (1793), „Le divorce" (1793), „L'union villageoise" (1793), „Les vieux époux" (1794) en „Monsieur Guillaume ou le voyageur inconnu" (1800), van welke onderscheiden grooten bijval oogstten. Hij overleed den 21sten November 1825 te Parijs.

Desfontaines, *René Louiche*, een Fransch plantkundige, werd geboren te Tremblay den 14den Februari 1750, werd in 1785 benoemd tot hoogleeraar te Parijs en overleed aldaar den 16den November 1833. Hij heeft zich, behalve door andere geschriften, inzonderheid door een: „Flora Atlantica" (1798—1800) verdienstelijk gemaakt. Hij was lid van de Académie en van het Instituut en ridder van het Legioen van Eer.

Desfosses, *Romain Joseph*, een Fransch admiraal, werd geboren te Gouesnou den 8sten December 1798, trad in 1807 in zeedienst en werd in 1830 kapitein. Hij bracht in 1844 een handelstractaat met Maskate tot stand en knoopte, op last der Fransche regeering, handelsbetrekkingen aan op de oostkust van Afrika. Na de Februariomwenteling schout-bij-nacht, werd hij van 31 October 1849 tot 10 Januari 1851 belast met de portefeuille van Marine. Daarop werd hij in 1853 vice-admiraal en lid der Admiraliteit, in 1854 voorzitter van den Raad voor den aanbouw van oorlogsschepen en in 1855 senator. Nadat hij in November 1859 als commandant van het eskader in de Middellandsche Zee, wegens een beleediging der Fransche vlag door de Marokkanen, de forten van Tetoean had gebombardeerd, werd hij in 1860 admiraal. Hij overleed te Parijs den 26sten October 1864.

Desgodins, *Abbé*, een Fransch zendeling, werkte sinds 1855 op het station Bonga aan den Lohit, een zijrivier van den Brahmapoetra, in een onbekende streek. Bij zijn veelvuldige reizen bestudeerde hij zoowel land en volk, als dieren- en plantenwereld; de uitkomsten van zijn studies deed hij verschijnen in het „Bulletin de la société de géographie de Paris" en zijn later afzonderlijk uitgegeven door zijn neef, onder den titel: „La mission de Tibet" (1872). Ook zijn reis naar de Chineesche provincie Sze-tsjoean beschrijft hij in bovengenoemd „Bulletin", al welke artikelen later omgewerkt en opnieuw uitgegeven zijn. Het boek heet: „Le Tibet, d'après la correspondance des missionaires" (Parijs, 1885). In 1890 keerde *Desgodins* naar Parijs terug.

Deshayes, *Jean Baptiste* een Fransch historieschilder, geboren te Rouaan in 1729, werkte te Parijs onder de leiding van *Colins de Vermond* en *Testouts*, verwierf in 1751 den eersten prijs der Académie en begaf zich vervolgens naar Rome. Na zijn terugkeer leverde hij aan de Académie het fraaie stuk: „Venus, het lijk van Hector aan het bederf ontrukkend". Hij overleed den 10den Februari 1765. Tot zijn beste doeken behooren verder: „Jozef en Potifars huisvrouw", „Lot en zijn dochters", „Psyché in onmacht", „Cephalus door Aurora geschaakt", „De marteldood van den heiligen Andréas", en „De stervende Benedictus".

Deshayes, *Gérard Paul*, een Fransch conchylioloog, werd geboren te Nancy den 13den Mei 1795 en overleed op zijn buitenverblijf te Boran (departement Oise) den 9den Juni 1875 als hoogleeraar aan den „Jardin des Plantes", welke betrekking hij eerst weinige jaren te voren verkregen had. Hij bepaalde zich vooral tot de schelpen van het tertiaire bekken van Parijs. Met *Lyell* stelde hij de ook nu nog gebruikelijke indeeling vast der tertiaire vorming in eocene, miocene en pliocene lagen. Hij was lid van de eerste wetenschappelijke expeditie naar Algerië en woonde sedert 1819 te Parijs. Zijn voornaamste geschriften zijn: „Description des coquilles fossilles des environs de Paris", (3 dln. 1824—1837), „Traité élémentaire de conchyliologie avec l'application de cette science à la géognosie" (2 dln., (1839) en „Description des animaux sans vertèbres découverts dans le bassin de Paris" (50 afl. 1856—1865).

Deshoulières, *Antoinette*, geboren *De Ligier de la Garde*, een Fransch dichteres, werd geboren te Parijs den 1sten Januari 1634, vereenigde aan een bevallig voorkomen een edel karakter en een dichterlijk talent. Zij oefende zich in de poëzie onder leiding van den dichter *Hesnault*, kende Latijn, Italiaansch en Spaansch en legde zich vervolgens toe op de wijsbegeerte. Geleerde genootschappen benoemden haar tot lid. Reeds in 1651 trad zij in het huwlijk met *Guillaume de la Fon de Boisguèrin Deshoulières*, een hoofdofficier van *Condé*. Toen haar echtgenoot tijdens de woelingen der Fronde Frankrijk verlaten moest, volgde zij hem naar Brussel, geraakte op het kasteel van Vilvoorden in de gevangenis, omdat zij met vermetelen drang de soldij eischte, die de Spaansche regeering aan haar echtgenoot verschuldigd was. Deze laatste echter wist haar na verloop van 8 maanden uit den kerker te verlossen. Zij genoot de vriendschap van *Corneille*, *Flechier*, *Quinault* enz., slaagde vooral in het vervaardigen van herderszangen en verwierf grooten roem door haar idylle: „Les moutons", hoewel deze bijna woordelijk ontleend was aan een vers van den weinig bekenden dichter *Antoine de Coutel*. *Voltaire* noemt haar de beste Fransche dichteres, omdat veel van haar verzen in den mond des volks zijn gebleven, zooals: „On commence par être dupe, — on finit par être fripon", — alsmede „Nul n'est content de sa fortune, — ni mécontent de son esprit", enz. Haar talent komt het best uit in kleine stukjes. Haar verzamelde gedichten met die van haar dochter *Antoinette Therèse* (geboren 1656, overleden 1718) zijn uitgegeven door *Crapelet* (2 dln., 1799). Reeds in 1777 had *Frederik de Groote* de beste stukken van deze dichteres en van abbé *Chaulieu* te Berlijn uitgegeven.

Desiderata, volgens anderen *Sibylla*, een dochter van *Desiderius*, koning der Longobarden, werd in 770 door *Karel den Groote*, op aanra-

Digitized by Google

DESINFECTIETOESTELLEN.

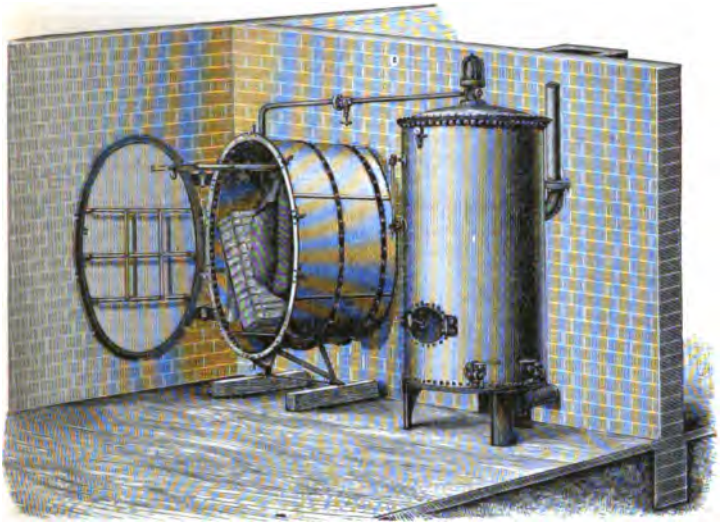

1. Toestel voor afzonderlijken aan- en afvoer.

2. Klein toestel tot snelle verhitting.

3. Vierwielig toestel.

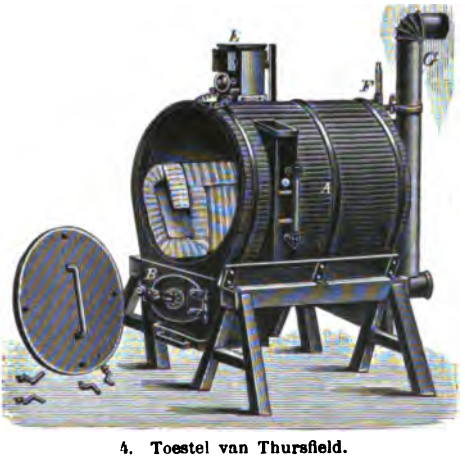

4. Toestel van Thursfield.

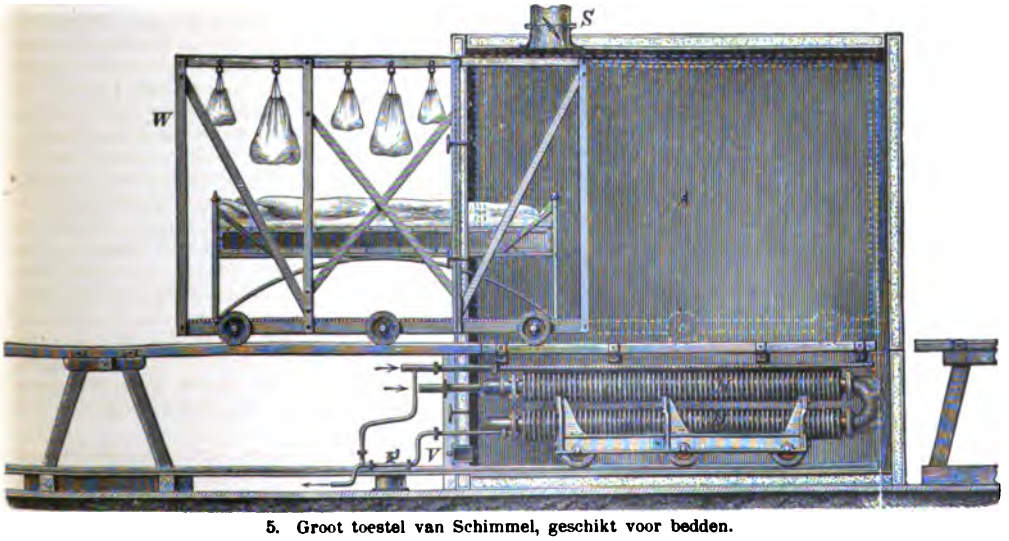

5. Groot toestel van Schimmel, geschikt voor bedden.

Digitized by Google

Digitized by Google

den zijner moeder *Bertha*, ten huwelijk genomen, hoewel in strijd met de wenschen van paus *Stephanus III*. Een jaar later echter heeft hij haar verstooten, vermoedelijk omdat zij meestal bedlegerig was en hem geen opvolger schonk.

Desiderius, de laatste koning der Longobarden, was hertog van Tuscië, toen koning *Aistolf* ten gevolge van een val op de jacht overleed. Hij liet zich hierop tot koning uitroepen, maar had te strijden met een machtige tegenpartij, aan wier hoofd zich *Rachis*, een broeder van den overledene, bevond. Door den bijstand van paus *Stephanus II* handhaafde echter *Desiderius* zijn gezag en wist het zoo ver te brengen, dat *Rachis* naar zijn klooster terugkeerde. Weldra echter kreeg hij ongenoegen met den paus, doch deze overleed, en zijn opvolger *Paulus* was den koning genegen. Onder paus *Stephanus III* bewerkten echter twee aanzienlijken, namelijk *Christophorus* en zijn zoon *Sergius*, dat de Longobarden uit Rome werden verjaagd. Hierover was *Desiderius* zoo verstoord, dat hij met een leger naar Rome trok en de uitlevering verkreeg van die beide mannen. Het huwelijk zijner dochter *Desiderata* met *Karel den Groote* scheen nieuwen steun te zullen geven aan het rijk der Longobarden, doch de hierop volgende scheiding veroorzaakte verbittering tusschen schoonvader en schoonzoon. Paus *Hadrianus II*, de opvolger van *Stephanus III* behandelde den koning met groote onbeschaamdheid, zoodat deze een vijand werd van den Heiligen Stoel. *Karel de Groote*, door den paus te hulp geroepen, trok met een leger naar Italië, omsingelde het leger van *Desiderius* en noodzaakte dezen zich in Pavia te verschansen, terwijl zijn zoon *Adelchis* zich naar Verona begaf. *Karel* belegerde die beide steden. *Adelchis* vluchtte naar Konstantinopel, en Verona gaf zich over. Weldra bezweek ook Pavia; *Desiderius* werd gevankelijk naar Luik en daarna naar het klooster Corbij gebracht, waar hij overleed: Na den val van Pavia had het rijk der Longobarden opgehouden te bestaan.

Designatie is aanwijzing, opgaaf, ook verwijzing, bijv. van proceskosten, van het bedrag, dat een crediteur in een faillieten boedel kan bekomen, of van een stuk vrachtgoed ten behoeve van een kantoor van in- en uitgaande rechten. Als er bij de loting voor de nationale militie twijfel bestaat, of zeker loteling een al of niet dienstplichtig nommer heeft getrokken en de kwestie in zijn nadeel wordt opgelost, dan wordt hij gezegd tot den dienst te zijn *gedesigneerd*. Ook is designatie een voorloopige benoeming.

Desinfectie of *ontsmetting* (zie de plaat) noemt men de behandeling, waaraan zoowel stoffen en voorwerpen van zeer verschillenden aard, zooals drinkwater, beddegoed en kleeren, alsook verblijfplaatsen van menschen, zooals slaap- en woonkamers, fabriekszalen, ook geheele gebouwen en schepen, onderworpen worden, teneinde de ziektekiemen, die zij in den vorm van pathogene bacteriën bevatten en die door infectie voor de gezondheid van den mensch zeer gevaarlijk kunnen worden, te dooden. Zij heeft vooral groote beteekenis verkregen in nieuweren tijd, sedert men in de bacteriën (zie aldaar) de oorzaak heeft leeren kennen van vele, en daaronder juist de gevaarlijkste, ziekten, zooals tuberculose, cholera, pest, diphteritis, typhus, tetanus enz. Daar gebleken was, dat de verbreiding dezer ziekten door overbrenging der betreffende bacteriën van den eenen mensch op den anderen teweeg gebracht wordt, kon thans ook omgekeerd de uitbreiding der ziekte beteugeld worden door de microskopische organismen te dooden. De desinfectie staat dus geheel afgescheiden van het eigenlijke genezingsproces, is alleen als prophylaxis te beschouwen. Vroeger, en ook thans nog wel, werd maar al te vaak de desinfectie beperkt tot het verdrijven van de kwalijk riekende lucht (riolen, kelders, grachten, beerputten), of het verbeteren van den slechten smaak (bijv. bij drinkwater); maar al valt het nut daarvan niet te ontkennen en zijn de daartoe noodige maatregelen: zindelijkheid, goede ventilatie, droge bodem, stellig in het belang der menschelijke gezondheid, de eigenlijke desinfectie moet verder gaan en de oorzaak der nadeelige invloeden trachten op te heffen door de pathogene bacteriën duurzaam te vernietigen, terwijl de opheffing der genoemde kwalen, als bijv. het tegengaan der ontwikkeling van kwalijk riekende gassen, in vele gevallen op andere, eenvoudiger wijze kan plaats hebben.

In het algemeen bezitten de bacteriën een veel grooter weerstandsvermogen, dan vroeger verondersteld werd, vandaar dat het verbranden van een sterken reuk verspreidende stoffen, het berooken met chloor van ziekenkamers, in zulke mate, dat de menschelijke ademhaling daardoor niet belemmerd wordt, het sprenkelen van carbolzuur, waardoor de lucht een sterken carbolreuk aanneemt, op de bacteriën geen noemenswaardigen invloed uitoefenen en in vele gevallen meer kwaad dan goed doen, daar zij den schijn verwekken, dat de mensch tegen zijn belagers beveiligd is, terwijl zulks in waarheid niet het geval is. Ook is het gebleken, dat de uitwerking der verschillende desinfectiemiddelen op verschillende soorten bacteriën zeer ongelijk is. Men kan deze met physische en chemische middelen bestrijden.

Wat de *physische middelen* betreft, worden in Britsch-Indië de hutten van pestlijders eenvoudig verbrand, terwijl bij ons dit middel een onbeduidende rol speelt, daar het slechts op kleinere en niet kostbare voorwerpen wordt toegepast. Daarbij verdient de aandacht er op gevestigd te worden, dat bijv. het verbranden van bedstroo in gewone ovens nooit zoo zorgvuldig geschieden kan, dat niet een menigte infectiekiemen verspreid worden. Een zeer groote rol speelt bij de desinfectie de verwarming. Wanneer voorwerpen in water verhit worden tot het water kookt, worden daardoor de in de voorwerpen aanwezige tuberkel-, cholera-, typhus- en diphteritisbaccillen gedood; laat men het water een half uur koken, dan zullen allen, ook de het taaiste leven bezittende sporen, vernietigd zijn; dit zelfde resultaat wordt bereikt met gewonen stoom van 100 °C. in 15—30 minuten; door stoom van hooge spanning (110—125 °C.) in 5—10 minuten. De uitwerking van stoom onder normalen druk is des te grooter, hoe heeter en meer verzadigd hij is; oververhitte stoom oefent ongeveer bij 120 ° den grootsten invloed uit; wordt de temperatuur hooger opgevoerd, dan wordt zijn uitwerking gerin-

Digitized by Google

ger. Het is bij de toepassing van stoom vooral van belang, dat deze het te desinfecteerende voorwerp zooveel mogelijk doordringen kan. Als zulks niet mogelijk is, moet de verwarming van binnen door geleidende warmte plaats hebben, waarbij het proces veel langer duurt en een veel hoogere temperatuur vereischt wordt, dan bij verzadigden stoom. Droge hitte kan slechts toepassing vinden bij desinfectie der oppervlakte en vereischt een temperatuur van 130—160 °C. — Koude is geen algemeen desinfectiemiddel, maar belemmert slechts de ontwikkeling der bacteriën. Zonlicht is daarentegen een uitstekend middel, vindt echter in de praktijk tot dusver nauwelijks toepassing.

Van de *scheikundige* desinfectiemiddelen moet in de eerste plaats sublimaat genoemd worden; een waterige oplossing van 1 : 1000 doodt alle, ook de taaiste sporen, is echter onbruikbaar in eiwit, pepton of mucine bevattende vloeistoffen, omdat daarin het kwikzilver van het sublimaat (kwikzilverchloried) wordt neergeslagen. Chloorkalk (1 of 2 op 1000) doodt bacteriën, ook vele sporen binnen enkele minuten; ook carbolzuur (3—5 procent) kan in vele gevallen dienen, echter niet bij miltvuurbacteriën. Eveneens vinden lysol, solutol, solveol en andere cresolverbindingen toepassing, terwijl sommige bacteriën, bijv. van cholera, door een 5 procentsoplossing van groene zeep binnen enkele minuten gedood worden. Bij tetanus, miltvuur, koud vuur en eenige andere ziekten is de desinfectie uiterst moeilijk. — Gasvormige desinfectiemiddelen werken doorgaans alleen dan voldoende in, als de voorwerpen vooraf met water bevochtigd zijn. Een zeer krachtig middel is chloor, kan echter in vele gevallen niet gebruikt worden door zijn schadelijken invloed, zoowel op den mensch, als op gebruiksvoorwerpen; dit geldt nog in hoogere mate van bromium. Daarentegen kan zwavelig zuur (verkregen door verbranding van zwavel) gemakkelijk dienst doen, heeft echter op verre na niet zulk een krachtige uitwerking als chloor; het dringt niet diep in de voorwerpen door en geeft geen zekerheid, dat de sporen vernietigd zijn. Het meeste toepassing als gasvormig desinfectiemiddel vindt tegenwoordig formaldehyd; daarbij is vooral noodig een vochtige lucht; de temperatuur moet minstens 16° bedragen. Men rekent daarbij op iederen kubieken meter lucht 2—3 gr. formaldehyd. Het dringt echter niet diep in de voorwerpen door, beperkt dus zijn invloed in hoofdzaak tot de oppervlakte.

Afscheidingsproducten van zieken, welke infectiekiemen bevatten, moeten met een gelijk volume van een 5 procents carbolzuur- of van een sublimaatoplossing (1 : 1000) overgoten en binnen 6—24 uren weggeworpen worden. Sputum wordt het beste op houtkrullen opgevangen en verbrand, uitwerpselen van typhus- en choleralijders met kalkmelk overgoten. Lijf- en bedwasch dient in een natten doek naar de waschinrichting getransporteerd en aldaar een uur gekookt te worden; bevat zij echter bloed, slijm enz. dan moet zij vooraf in een 30 procents carbolzuuroplossing of bij 50 °C. in een 3 procentsoplossing van groene zeep gedompeld worden. Kleedingstukken, dekens, beddegoed enz. worden, indien zij geen bloed of etter bevatten, door waterdamp gesteriliseerd. Bekleede meubels zijn moeilijk te desinfecteeren; het best kan daarbij nog formaldehyd gebruikt worden, terwijl verder lucht en zon kunnen helpen. Vloeren en muren worden gedesinfecteerd met formaldehyd en, waar zij bevuild zijn, met een sublimaatoplossing, vervolgens afgewasschen met een 5 procents carbolzuuroplossing.

Van de verschillende desinfectietoestellen, welke vooral in den loop der laatste jaren uitgevonden zijn, hebben op den duur die met stroomenden stoom van 100 °C. en normale spanning het best voldaan. Wel is waar werken de toestellen met stoom van hooge spanning sneller en geven grootere zekerheid, dat de desinfectie grondig is geschied, maar daartegenover staat, dat zij niet alleen duurder zijn, maar ook de behandeling moeilijker en gevaarlijker is. En ook bij de eerstgenoemde kan men zeker zijn van den goeden uitslag, als er slechts zorgvuldig op gelet wordt, dat de waterdamp werkelijk verzadigd is; toevoeging van lucht heeft een zeer nadeeligen invloed op den gang van het proces. Om dit laatste te voorkomen, laat men den stoom van boven af in de desinfectieruimte stroomen, waardoor men de meeste zekerheid verkrijgt, dat de soortelijk zwaardere lucht naar buiten geperst wordt. Ook verschaft men aan den stoom een geringen overdruk door vernauwing der uitstroomingsopening, waardoor het binnendringen van lucht belet wordt. Bij de moderne desinfectietoestellen, waarvan eenige op bijgaande plaat zijn afgebeeld, vormt een meestal cylindrische ruimte, waarin de te desinfecteeren voorwerpen geplaatst worden en waardoor men vervolgens stoom laat stroomen, het hoofdbestanddeel. Fig. 1 der plaat is een groot toestel, waarbij de liggende cylinder aan iedere zijde een deur heeft, een voor den aanvoer en een voor den afvoer der goederen; om aanraking tusschen beide soorten te voorkomen, zijn de ruimten voor aan-

Fig. 1.

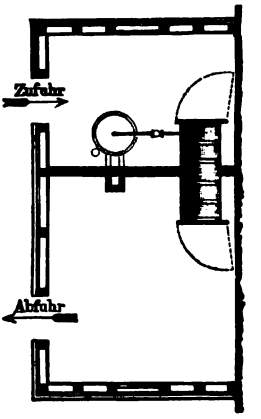

Desinfectie.

Fig. 2.

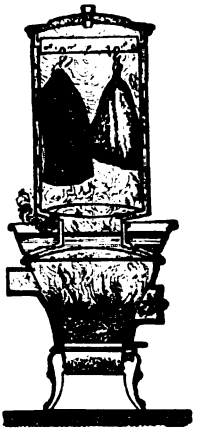

Desinfectie.

en afvoer gescheiden door een wand, zooals de tekstfiguur 1 duidelijk maakt. De stoom wordt bij dezen toestel, evenals bij dien van fig. 3, in een afzonderlijk geplaatsten stoomketel ontwikkeld. Bij de fig. 2 en 4 zijn daarentegen desinfectietoestel en stoomverwekker gecombineerd. De toestel van fig. 2, waarvan de tekstfig. 2 een

Digitized by Google

doorsnede doet zien, is ingericht op snelle verhitting en zeer geschikt voor ziekenhuizen. Fig. 5 geeft een toestel te zien, bestemd voor groote voorwerpen, als matrassen, ledikanten, meubels enz., die alle samen op een wagen (W) in de desinfectieruimte (A) gereden worden. Nadat de deuren gesloten zijn, wordt door den verwarmingstoestel HH op den bodem van den cylinder eerst voorgewarmd en tevens flink geventileerd, door opening van het ventiel V en de klep S. Vervolgens laat men uit de boven HH liggende, van gaten voorziene buis den stoom rechtstreeks in A binnenstroomen, terwijl ten slotte nogmaals met droge heete lucht gewerkt wordt.

Een zaak, waarop bij desinfectie ook gelet behoort te worden, hetgeen echter zeer dikwijls niet geschiedt, is, dat de voorwerpen door de behandeling niet bedorven of zelfs maar beschadigd mogen worden.

Buitengewone beteekenis heeft de desinfectie in de chirurgie en bij de behandeling van wonden. In de lucht, op de huid van den patiënt, op de instrumenten, verbandstoffen en de handen van den operateur, ook al worden de laatste nog zoo grondig gereinigd, bevinden zich talrijke kiemen, die zoodra zij in de wond komen, de zoogenaamde wondinfectieziekten, ontstekingen, ettering enz. veroorzaken, waardoor het leven van den patiënt ernstig bedreigd kan worden. Om deze kiemen onschadelijk te maken, wordt heden ten dage de door *Lister* ingevoerde antiseptische operatiemethode toegepast bij de behandeling van wonden, terwijl bij de wonden, die de chirurg zelf maakt, een aseptische behandeling plaats heeft. Zie verder *Heelkunde*.

Desintegrator of *verbrijzelingsmolen* is de naam van een door *Carr* vervaardigd toestel om allerlei stoffen te verbrijzelen en fijn te maken (zie de afb.). Zulke stoffen worden door centrifugaalkracht door een stelsel van vier, uit kantige ijzeren staven gevormde, ronde, in snelle beweging gebrachte korven geslingerd en daarbij door krach-

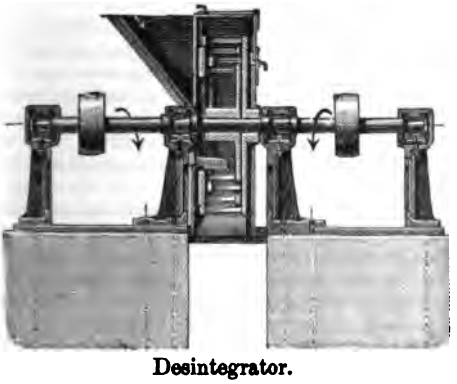

Desintegrator.

tige slagen zoodanig bewerkt, dat zij bij het verlaten van den vierden korf de vereischte fijnheid hebben verkregen. Op den bodem dier korven bevinden zich ijzeren schijven, eveneens met kantige staven bezet, die tot het verbrijzelen medewerken.

Désirade *La*, een Fransch eiland, tot de Kleine Antillen behoorend en bestuurd door den gouverneur van Guadeloupe, ligt 14 km. ten noordoosten van de Pointe des Châteaux, de oostpunt der Grande Terre de Guadeloupe, waarvan het door een zeer woelig kanaal gescheiden is. Het is 27.2 v. km. groot en telt (1889) 1398 inwoners. Het eiland is hoog en van een vuurtoren voorzien, maar heeft geen haven of reede. Het is bedekt met een vulkanisch gebergte met veel grotten, en onderscheiden bronnen leveren er voortreffelijk drinkwater. Het klimaat is gezond. De bodem, slechts gedeeltelijk ontgonnen, is zeer geschikt voor de katoenteelt. Het hoofdbedrijf der inwoners is de visscherij. Ook heeft men er twee zoutgroeven, een geneeskrachtige bron en een hospitaal voor lijders aan huidziekten.

Désirade was het eerste eiland, dat *Columbus* op zijn tweeden tocht, den 3den November 1493, ontdekte. Eerst vestigden er zich de Franschen, in 1762 namen de Engelschen het in bezit, doch gaven het reeds het volgende jaar terug. Sedert 1815 bleef het steeds in handen der Franschen.

Desjardins, *Abel*, een Fransch geschiedschrijver, werd geboren te Parijs den 26sten Juli 1814, was achtereenvolgens hoogleeraar te Angers, Dijon, Caen en Douai, waar hij tevens de waardigheid bekleedde van deken der philosofische faculteit en den 21sten Juli 1886 overleed. Hij schreef: „Empereur Julien" (1844), „Etudes sur Saint Bernard" (1849), „Vie de Jeanne d'Arc" (3de druk, 1855), „L'esclavage dans l'antiquité" (1857), „Charles IX, deux années de règne" (1874), „Une congrégation générale des cardinaux en 1595" (1875) en „La vie et l'œuvre de Jean de Bologne" (1883). Van 1852—1854 was hij in opdracht van het ministerie van Onderwijs in Italië, waar hij documenten verzamelde over de betrekkingen tusschen Frankrijk en Toscane. Daarover schreef hij „Négociations diplomatiques de la France avec la Toscane, documents recueillis par Canestrini et publiés par A. Desjardins" (1859—1885).

Desjardins. Ernest, een Fransch geschied- en oudheidkundige en broeder van den voorgaande, werd geboren den 30sten September 1823 te Noisy-sur-Oise, was leeraar in de geschiedenis te Angers, Dijon, Alençon, Mâcon en Parijs en werd in 1861 professor aan de Ecole normale. Sedert 1875 was hij lid van de Académie des Inscriptions en sedert 1881 verving hij *Léon Renier* aan het Collége de France. Hij overleed den 22sten October 1886 te Parijs. Hij schreef: „La topographie du Latium" (1854), „Voyage d'Horace à Brindes" (1855), „Aperçu historique sur les embouchures du Rhône" (1867), Géographie historique et administrative de la Gaule" (4 dln., 1876—1893), „Les monuments épigraphiques de Bavai et du musée de Douai" (1874) en „Desiderata du Corpus inscriptiorum latinarum de l'Académie de Berlin" (1874—1875). Ook heeft hij een uitgave bezorgd van de „Tabula Peutingeriana".

Deskundige is een persoon, die door den rechter of door de partijen wordt aangewezen om onderzoek te doen naar, en inlichtingen te geven omtrent het een of ander punt van geschil voor welks beoordeeling bijzondere kennis gevischt wordt. Het bericht van deskundigen kan zoowel in het burgerlijk, als in het strafproces voorkomen. Terwijl de *getuigen* in hun getuigenissen alleen mogen weergeven de feiten, die zij door hun zin-

Digitized by Google

tuigen hebben waargenomen, zonder gissingen, redeneeringen of gevolgtrekkingen te openbaren, zijn de *deskundigen* juist geroepen om de feiten, die aan hun oordeel zijn onderworpen, te ontleden, te beoordeelen, en de beteekenis, die zij voor het punt in geschil kunnen hebben, uiteen te zetten. Als er bijv. geschil ontstaat over de levering van zekere koopwaar, doordien de gedaagde beweert, dat de eischer niet heeft geleverd overeenkomstig het afgegeven monster, dan zou het feit der levering, zoo het ontkend werd, door getuigen kunnen worden bewezen; het constateeren evenwel van het feit, dat de geleverde waar al of niet overeenkomt met het afgegeven monster, waarnaar verkocht is, kan niet door getuigen, maar wel door deskundigen geschieden, omdat hier vergelijking van de waar met het monster, beoordeeling en redeneering te pas komt. De rechter kan in burgerlijke zaken, op verzoek van partijen of ambtshalve, zoo hij zulks noodig acht, bij vonnis bevelen, dat een onderzoek of een opneming door deskundigen zal plaats hebben. In dat vonnis omschrijft hij duidelijk het voorwerp van het onderzoek of de opneming en benoemt een of drie deskundigen, voor zooverre partijen onderling omtrent die personen niet kunnen overeenkomen. Zij worden door den rechter beëedigd, en de tijd, binnen welken zij rapport van hun bevinding moeten indienen, wordt vastgesteld. Na onderlinge raadpleging, waarbij zij acht moeten slaan op de voordrachten en de vorderingen van partijen, die bij het onderzoek tegenwoordig zijn, maken zij hun bericht,met redenen omkleed, schriftelijk op, en nemen hun conclusiën met meerderheid van stemmen. Bij verschil van gevoelen mogen zij de onderscheiden oordeelvellingen met de daarvoor aangevoerde gronden wel opnemen, maar zonder er bij te voegen, wat het persoonlijk gevoelen van elk hunner is. Het rapport wordt nu op de wijze, door de wet bepaald, aan den rechter en aan de partijen medegedeeld; deze kunnen den inhoud en de motiveering ervan bestrijden en ontzenuwen. Vindt de rechter in het bericht de vereischte inlichtingen niet, dan kan hij ambtshalve andere deskundigen benoemen, welke aan de vroegere zoodanige opheldering mogen vragen, als zij oorbaar achten. In geen geval is de rechter verplicht het door de deskundigen geuit gevoelen te volgen, indien dit in strijd is met zijn overtuiging. In sommige zaken, bijv. bij onteigeningsprocedures, is een onderzoek door deskundigen gebiedend voorgeschreven. Ook in strafzaken dienen de rapporten van zaakkundigen, van ambtswege benoemd, alleen om den rechter voorlichting te verschaffen.

Deslys, *Charles,* een Fransch romanschrijver, werd geboren te Parijs den 1sten Maart 1821, was eerst acteur en schreef daarna een reeks van romans en novellen, van welke wij noemen: „La millionnaire" (1852), „La dernière grisette" (1853), „Les compagnons de minuit" (1857), „Le canal Saint-Martin" (1862), „Le roi d'Yvetot" (1866), „Les récits de la Grève" (1866, door de Fransche Académie bekroond), „Les compères du roi" (1867) en „Le serment de Madeleine" (1875). Ook schreef hij de dramatische stukken: „Le pont rouge" (1858) en „Le casseur de pierres" (1867). *Deslys* overleed den 13den Maart 1885 te Parijs.

Desmanthus *Benth.* is de naam van een plantengeslacht uit de groep der *Mimoseën.* Het onderscheidt zich door een 5-tandigen kelk, een 5-bladerige of 5-deelige bloemkroon met 10 meeldraden en een 2-kleppige peul, en omvat kruiden en ongedoornde heesters. Van deze groeit *D. virgatus Willd.* in Zuid-Amerika, alsmede in Oost en West-Indië. *D. natans Willd.* van Malabar wordt als een zweetdrijvend middel gebruikt en van *D. cinereus Willd.,* in Oost-Indië groeiend, dienen de jonge spruiten als een verkoelend en zacht samentrekkend middel bij oogziekten.

Desmarees, *George,* een Zweedsch portretschilder, werd geboren te Stockholm in 1697 en ontving er onderricht van *P. Meytens.* In 1724 begaf hij zich naar Amsterdam en vervolgens naar Neurenberg, Innsbrück, Padua en Venetië, en eindelijk naar Rome, om in de school van *Pinzetta* zijn opleiding te voltooien. Later vestigde hij zich te München, werd er Hofschilder van den keurvorst en overleed aldaar in 1776. Behalve altaarstukken enz. heeft hij een groot aantal portretten geschilderd.

Desmarets, *Jean Desmarets de Saint-Sorlin,* een Fransch schrijver, werd geboren te Parijs in 1595, was secretaris-generaal van Marine van den Levant en kanselier der Fransche Académie sedert haar stichting en overleed den 28sten October 1676 te Parijs. Hij schreef twee blijspelen en vijf tragicomediën, van welke het blijspel: „Les Visionnaires" (1737) grooten bijval vond. Verder schreef hij den roman: „Ariane" (2 dln., 1632), het epos „Clovis" (1654) en een aantal verhandelingen.

Desmarets, *Samuël,* of *Maresius,* een Fransch godgeleerde, werd geboren den 9den Augustus 1599 te Oisemont in Picardië, studeerde te Saumur en te Genève en werd predikant te Laon. Later geplaatst als hoogleeraar in de godgeleerdheid te Sedan, ging hij wegens onaangenaamheden met de Roomsch-Katholieken in 1631 als Waalsch predikant naar Maastricht, toen naar 's Hertogenbosch en eindelijk als hoogleeraar naar Groningen. Een beroep naar Leiden wees hij van de hand. Hij overleed den 12den Mei 1637. Hij heeft een menigte geschriften in het licht gegeven, meerendeels van polemischen aard, waarvan wij noemen: „Collegium theologicum sive breve systema universae theologiae" (5de druk, 1673), „Apologia novissima pro S Augustino, Jansenio et jansenistis contra pontificem et jesuitas" (1654) en „La Sainte Bible française" (1669).

Desmodium *Dec.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Vlinderbloemigen* (Papilionaceeën); het omvat kruiden en lage heesters, die veel voorkomen in warme landen. Van Java alleen zijn door *Miquel* 37 soorten beschreven. Deze hebben meestal 3-tallige bladeren met gaafrandige blaadjes en in schermen, trossen of aren geplaatste bloemen. De voornaamste vertegenwoordigster is *D. penduliflorum* met hangende bloemen uit Japan afkomstig en uitmuntend voor gazonplant geschikt. Voortkweeking geschiedt door afleggen en stekken. Eveneens is fraai *D. marylandiacum,* ook *Hedysarum* genoemd met rose bloemen.

Des Moines, een Noord-Amerikaansche rivier, ontspringt in den staat Minnesota, verdeelt Iowa in 2 nagenoeg gelijke deelen en mondt op onge-

Digitized by Google

veer 40° N. Br. uit in den Mississippi. Zij is 40 km. lang, maar slechts over korten afstand bevaarbaar.

Des Moines, hoofdstad van den Noord-Amerikaanschen staat Iowa, in een mooie en vruchtbare omgeving aan de rivier van denzelfden naam en aan de Racoon gelegen, telde in 1850 ruim 510, thans (1900) 62139 inwoners. Zij is ruim en regelmatig aangelegd en heeft onderscheiden fraaie gebouwen o. a. een universiteit en een staatskapitool. Genoemde twee rivieren splitsen haar in verschillende deelen, die door acht bruggen verbonden zijn. Verder kruisen er elkander de Des Moines Valley- en de Chicago-Rock-Island-Pacific-spoorwegen. Men heeft er wolkammerijen, ijzergieterijen, bierbrouwerijen, stoom- en watermolens, een waterleiding en een gasfabriek. Voor het onderwijs is goed gezorgd, en men heeft er sedert 1866 zelfs een universiteit, terwijl de staatsboekerij (1899) 63767 deelen telt. Des Moines werd in 1857 als stad erkend en in datzelfde jaar tot hoofdstad van den staat Iowa verheven.

Desmonous *Mart.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Palmen*. De soorten ervan zijn te vinden in de keerkringslanden van Zuid-Amerika. Zij vormen klimplanten of niet zeer hooge gewassen met opgaanden tronk. De bladeren zijn gevind en voorzien van stekels, de bloemen zijn éénslachtig, terwijl de vrouwelijke en mannelijke zich op dezelfde plant bevinden. De vrucht is een éénzadige, eivormige steenvrucht. De vruchten van sommige soorten worden in Zuid-Amerika gegeten, bijv. die van *D. prunifer Poepp.* uit Peru en van *D. macracanthus Mart.* uit Brazilië. Van laatstgenoemde soort bezigt men de stammen en bladstelen tot het vervaardigen van keukengereedschap.

Desmoulins, *Lucie Simplice Bénoit Camille*, een partijhoofd en tevens slachtoffer der Fransche revolutie, werd geboren in 1760 te Guise in Picardië, studeerde aan het Collège Louis-le-Grand in de rechten en werd advocaat te Parijs. Hij dweepte met de regeeringsvormen der Oudheid en trachtte die bij den aanvang der omwenteling in toepassing te brengen in Frankrijk. In dien geest schreef hij: „La philosophie du peuple français" (1788) en „La France libre" (1789). Na het ontslag van *Necker* wist hij den 12den Juli 1789 in het Palais-Royal door krachtige toespraken het volk in geestdrift te doen ontvlammen, en dit leidde tot de verovering der Bastille. In dien tijd schreef hij in het tijdschrift: „Révolutions de France et de Brabant", dat grooten opgang maakte, en hij noemde zich zelf daarin procureur-général de la lanterne". *Mirabeau* beschermde hem, doch hij werd niettemin aangeklaagd door *Malouet* en ontsnapte alleen door de vlucht aan een gevangenneming. Hij trad in het huwelijk met de schoone en rijke *Lucile Duplessis*, hechtte zich sterk aan *Danton*, doch had geen deel aan de Septembermoorden. Als lid der Conventie stemde hij vóór den dood van *Lodewijk XVI*, er bijvoegende „wellicht te laat voor de eer der Conventie", èn zijn vriendschap jegens *Danton* èn zijn schoolkameraad *Robespierre*, bewogen hem deel te nemen aan den strijd tegen de Girondijnen. In zijn: „Histoire des Girondins" overlaadde hij hen met spot en hoon, doch hij gevoelde hierover een innig berouw, toen die mannen het schavot moesten beklimmen. Tegen het einde van 1793 zond hij de eerste nummers van: „Le vieux Cordelier" in het licht en bewees daardoor een belangrijken dienst aan de omwenteling. Gedurende het Schrikbewind gebruikte hij, in overleg met *Danton* dat blad, om de revolutionnaire uitspattingen te beteugelen en het Comité du Salut public in staat van beschuldiging te stellen. *Hébert*, op wien hij het vooral gemunt had, betichtte hem van de bedoeling het koningschap te willen herstellen, en *Robespierre* drong er op aan, nadat hij in schijn zijn vriend verdedigd had, dat de nummers van gemeld blad zouden verbrand worden. „Verbranden", riep *Desmoulins* uit, „is geen weerleggen!" en weldra kwam het zevende nommer in het licht, waarin het Schrikbewind en de Jacobijnen nog heviger werden aangevallen en waarvan het slotwoord was „De goden hebben dorst!" Terstond (30 Maart 1794) deed *Robespierre* hem en *Danton* in hechtenis nemen. Vooral *Saint-Just* dreef de veroordeeling door, en den 5den April beklom hij met *Danton* en veel anderen het schavot, waar eveneens zijn echtgenoot, die te vergeefs alles beproefd had om hem te redden, 14 dagen later het leven verloor.

Desna of *Deszna* is de naam van een rivier in Europeesch Rusland. Zij ontspringt in de nabijheid der stad Jelnja in het gouvernement Smolensk, stroomt door de gouvernementen Orel en Tsjernigow en vereenigt zich na een loop van 1050 km. tegenover Kiew met de Dnjepr. Tot aan Brjansk is zij bevaarbaar en zij heeft onderscheiden zijrivieren. In het voorjaar treedt zij op veel plaatsen buiten haar oevers.

Desnitzki, *Michaïl*, een Russisch kanselredenaar, werd geboren den 19den November 1761 in het gouvernement Moskou, studeerde in de stad van dien naam en werd in 1785 tot priester gewijd. Wegens zijn welsprekendheid benoemde keizer *Paul* hem in 1796 tot hofprediker te Petersburg. In 1818 werd hij metropolitaan van Nowgorod en Petersburg en overleed den 5den April 1821. Vooral ook maakte hij zich verdienstelijk door het stichten van seminaria voor geestelijken, en zijn „Leerredenen" zijn in 1820 en later bij herhaling in 16 deelen in het licht verschenen.

Desnoiresterres, *Gustave*, een Fransch schrijver, werd geboren den 20sten Juni 1817 te Bayeux in het departement Calvados, schreef de romans: „La chambre noire" (1843), „Jarnowick" (1844), „Un amour en diligence" (1853) en „Les talons rouges" (1854). Hij stichtte verder het tijdschrift: „La province à Paris" (1841—1843) en schreef het blijspel: „Monsieur Prosper" (1861). Vooral heeft hij zich bekend gemaakt door zijn nasporingen op het gebied van de Fransche letterkunde der 18de eeuw. Zijn boek: „Voltaire et la société française au XVIIIe siècle" (8 dln., 1867—1876) werd door de Académie bekroond. Tot dat gebied behooren zijn: „Iconographie voltairienne" (1878), „Glück et Piccinne" (1872), „Grimod de la Reynière et son groupe" (1877), „Epicuriens et lettrés" (1879), „La comédie satirique au XVIIIe siècle" (1884) en „Le chevalier Dorat et les poètes légers au XVIIIe siècle" (1887). *Desnoiresterres* overleed den 11den Januari 1892 te Parijs.

Digitized by Google

Desnoyers, *Auguste Gaspard Louis Boucher,* baron, een Fransch graveur, werd geboren te Parijs den 20sten December 1779, oefende zich reeds vroeg uit liefhebberij in de graveerkunst en maakte hiervan gebruik tot levensonderhoud, toen zijn familie door de staatkundige omstandigheden haar vermogen verloren had en gedwongen werd, het land te verlaten. Een „Venus, Amor van zijn wapens beroovend", bezorgde hem op de tentoonstelling van 1799 de gouden medaille. Daarop studeerde hij 2 jaar onder leiding van *Tardieu*; een gravure naar de „Belle jardinière" van *Rafaël* maakte zijn naam algemeen bekend. Hierop volgde een reeks van gravures naar meesterstukken van dien schilder, verder naar *Leonardo da Vinci*, *Correggio*, *Poussin*, *Guérin*, enz., zoodat hij in 1816 tot lid van het Instituut, in 1825 tot eerste graveur van het Hof en in 1828 tot baron benoemd werd. Hij overleed den 16den Februari 1857.

Desnoyers, *Jules Pierre François Stanislas,* een Fransch geoloog en geschiedschrijver, geboren den 8sten October 1800 te Nogent-le-Rotrou, wijdde zich reeds vroeg aan de studie der geologie en archaeologie en werd secretaris van het geologisch, alsmede van het geschiedkundig Genootschap. Sedert 1834 was hij bibliothecaris van het Museum voor Natuurlijke Historie en sedert 1862 lid van de Académie des Inscriptions. Hij schreef de geologische werken „Mémoire sur la craie et les terrains tertiaires du Cotentin" (1825), „Sur quelques systèmes de la Formation oolithique du Nord-Ouest de la France" (1825), „Sur les cavernes et brèches à ossements des environs de Paris" (1842), „Observations sur les terrains tertiaires du Nord-Ouest et de l'Ouest de la France" (1852—1853). Van zijn geschiedkundige werken noemen wij: „Histoire du décroissement et de la destruction totale du paganisme dans les provinces de l'empire d'Occident" (1832), „Histoire des différentes incursions der Arabes d'Asie et d'Afrique en Italie" (1838), „Bibliographie historique et archéologique de la France" (1854) en „Topographie ecclésiastique de la France jusqu'en 1790" (1854). *Desnoyers* overleed den 1sten September 1887 te Parijs.

Desnoyers, *Louis Claude Joseph Florence,* een Fransch schrijver, werd geboren in 1802 te Replonges in het departement Ain, wijdde zich te Parijs aan de journalistiek en was medewerker aan den „Figaro" en den „National", hoofdredacteur van den „Corsaire", van de „Caricature", van den „Charivari" en van den „Siècle" en stichtte „La société des gens de lettres". Zijn „Aventures de Jean Paul Choppart" en „Robert Robert" hebben onderscheiden uitgaven beleefd. Hij overleed te Parijs den 17den December 1868.

Desolation-land is het westelijkste eiland van den Vuurlandarchipel en vormt de zuidkust van het westelijke gedeelte der *Magelhaenstraat.* Kaap Pilar, het meest naar het N.W. gelegen, ligt op 52° 42′ Z.Br. Van de ankerplaatsen is de Mercyhaven, bij den ingang der straat, de beste. Aan de zijde van de Zuidelijke IJszee is de kust bezaaid met talrijke baaien, kleine eilanden en straten. Krachtens het Chileensch-Argentijnsch grensverdrag van den 23sten Juli 1881 behoort Desolationland tot Chili. Het Z.O. deel is door een smallen zeearm gescheiden en heet Santa Inés-eiland.

Desor, *Eduard,* een Duitsch geoloog, werd geboren in 1811 in de Hugenotenkolonie Friedrichsdorf in Hessen en studeerde te Gieszen en te Heidelberg in de rechten. Wegens zijn deelneming aan democratische woelingen niet veilig, begaf hij zich in 1832 naar Parijs, waar hij *Ritter's* „Erdkunde" in het Fransch vertaalde; hiervan verscheen echter alleen het eerste deel. Zoo kwam hij tot de geologie, welke hij onder leiding van *Elie de Beaumont* en *Prévost* beoefende. Op een vergadering van natuurkundigen te Neuchâtel maakte hij kennis met *Vogt* en *Agassiz* en vestigde aldaar zijn verblijf. Nu nam hij deel aan de nasporingen van laatstgenoemde op het gebied der geologie en palaeontologie en schreef een verhandeling over de zee-egels, benevens „Geologische reizen in de Alpen". Na een tocht in Skandinavië volgde hij *Agassiz* naar Amerika, waar hij zich echter weldra van hem scheidde. Hij hield zich bezig met onderzoekingen van den bodem en keerde in 1852 naar Neuchâtel terug, om er het hoogleeraarsambt in de geologie te aanvaarden. Eenige jaren daarna verleende de gemeente Ponts hem het burgerrecht, waarna de stad zijner inwoning hem afvaardigde naar den Grooten Raad, die hem tot voorzitter benoemde. In den winter van 1863 op 1864 deed hij met zijn vrienden *Escher von der Linth* en *Martins* een reis naar Algerië en doorkruiste de Sahara. Verder onderzocht hij de Zwitsersche paalwoningen en verzamelde een rijken schat van oudheden op dat gebied. Zijn werk: „Ueber den Gebirgsbau der Alpen" (1865) werd zeer geroemd. Ook schreef hij nog: „Synopsis des échinides" (1857—1859), „Die Pfahlbauten des Neuenburger Sees" (1867), „Echinologie helvétique" (met *Loriol,* 1872) en „Le bel âge du bronze lacustre en Suisse" (met *Favre,* 1874). Hij overleed te Nizza den 23sten Februari 1882.

Desorganisatie is de verandering eener bewerktuigde stof, waardoor deze de bijzondere eigenschappen verliest, die zij in den oorspronkelijken toestand bezit. Zulke veranderingen treden in bij de rotting van organische stoffen onder den invloed van lagere organismen. Ook overdrachtelijk wordt dat woord gebruikt om verwarring in een administratieve inrichting, in een leger enz. aan te duiden.

Desoria, is een insektengeslacht uit de orde der Apterygoten en de onderorde der Collembolen. De meest bekende is *Desoria glacialis* Nic. (Gletschervloo). Vleugels ontbreken, evenals bij alle Apterygoten.

Desoxydatie. Zie *Reductie.*

Despoblado is de Spaansche naam voor streken, die nimmer bewoond waren of later ontvolkt werden. Een groot plateau-landschap in Chili en Bolivia, tusschen 23 en 24° Z. Br. gelegen, draagt dien naam. Het plateau, waarop slechts schraal gras en struikgewas groeit en dat in den winter zeer koud is, wordt slechts door weinig menschen bewoond, die zich bezighouden met het verzamelen van zout. Verder is de hoogvlakte met een lama-achtige diersoort, de chichillas bevolkt.

Een deel van de hoogvlakte van Murcia in

Digitized by Google

Spanje wordt eveneens Despoblado genoemd. Het ligt tusschen de Segura en de Sagara en is geheel onbewoond.

Despois, *Eugène André,* een Fransch schrijver, werd geboren te Parijs den 25sten December 1818, bezocht de Ecole normale, werd daarop leeraar in de welsprekendheid te Bourges en te Parijs, nam echter bij den staatsgreep van 2 December 1851 zijn ontslag en wijdde zich aan de beoefening der letteren. Sedert 1870 was hij onderbibliothecaris aan de Sorbonne. Hij overleed te Parijs den 23sten September 1876. Hij schreef o. a.: „La révolution d'Angleterre" (1861), „Les lettres de la liberté" (1865), „Le vandalisme révolutionnaire" (1868) en „Le Théâtre français sous Louis XIV" (1874). Ook bewerkte hij de eerste drie deelen der werken van *Molière* in de „Collection des grands écrivains de la France".

Despoot en **Despotisme** zijn woorden, afkomstig van het Grieksche δεσπότης (gebieder, gezaghebber, onbeperkte meester). Het despotisme is volgens *Aristoteles* die soort van alleenheerschappij (monarchie), welke hoofdzakelijk het voordeel van den gezaghebber beoogt, en veel leeraars in het staatsrecht hebben deze bepaling behouden. *Montesquieu* daarentegen beschouwt het despotisme, niet alleen in de praktijk, maar ook in beginsel, van de monarchie onderscheiden. Deze, zegt hij, heeft men daar, waar één persoon naar vastgestelde wetten heerschappij voert, en despotisme daar, waar de alleenheerscher zonder wetten naar luimen willekeur regeert. Derhalve zou men despotisme een onbeperkte (absolute) monarchie kunnen noemen. In den jongsten tijd nadert men weder tot *Aristoteles*, doordien men de onbeperkte alleenheerschappij met den naam van *absolute monarchie* of *absolutisme* bestempelt, en de woorden *despotisch* en *despotisme* veelal gebruikt voor den geest, waarin de onbeperkte alleenheerschappij wordt toegepast. Men spreekt alzoo van despotisme, wanneer de absolute beheerscher zijn door geenerlei wet gebonden willekeur ook niet beperkt door redenen van zedelijken aard, door eerbied voor de welvaart van het algemeen of voor de rechten van anderen, maar vrij spel geeft aan zijn luimen, ten einde het voordeel of genot van zichzelf en van zijn gunstelingen te bevorderen. De leus van het despotisme is: „L'état c'est moi!". In de constitutioneele monarchie heeft men staatsburgers, in de absolute onderdanen, doch bij het despotisme enkel slaven. Het is duidelijk, dat het absolutisme ieder oogenblik in despotisme kan veranderen. Elke despotieke heerschappij is een absolute, maar een absoluut monarch behoeft geen despoot te wezen. Noemt men de regeeringsmethode van *Frederik II* en *Jozef II* een „verlicht despotisme", dan wil men hiermede zeggen, dat een wijs bestuur in een absolute monarchie niets anders is dan een zeer onzekere gunst van den monarch, die reeds in een volgend oogenblik plaats kan maken voor hoogst willekeurige en onrechtvaardige daden. Het is trouwens bekend, dat genoemde twee vorsten de maatregelen, die zij ten nutte des volks uitvaardigden, op despotieke wijze durfden doorzetten.

Desportes, *Philippe*, een Fransch dichter, werd geboren te Chartres in 1546, was voorlezer van koning *Hendrik III*, dien hij vergezeld had naar Polen, maar hield meestal zijn verblijf in de rijke abdijen, die hem door de gunst van genoemden vorst en van *Karel IX* waren ten deel gevallen. Hij overleed den 5den October 1606 te Bonport. Hij schreef onderscheiden bundels erotische gedichten onder de titels: „Les amours de Diane", „Amours diverses" enz., die zich onderscheiden door een geestigen stijl. Zijn „24 élégies" bezorgden hem den naam van den Franschen *Tibullus*, terwijl zijn navolgingen van gedeelten van den „Orlando furioso" van *Ariosto* en zijn „Oeuvres chrétiennes" hem een plaats verschaften onder de beste dichters van zijn tijd. *A. Michiels* deed in 1858 een nieuwe uitgave van zijn gedichten verschijnen.

Despotisme. Zie *Despoot.*

De Spuches, *Giuseppe*, vorst van Galati, een Spaansch staatsman, geleerde en dichter, geboren in 1819 te Palermo, studeerde aldaar in de wijsbegeerte en in de rechten en werd voorzitter van het koninklijk Genootschap voor Kunst en Oudheidkunde, burgemeester van Palermo en lid van het Italiaansche Parlement. Hij overleed den 13den December 1884. Op 17-jarigen leeftijd maakte hij een aanvang met zijn letterkundige werkzaamheid door bijdragen te leveren in verschillende tijdschriften, terwijl hij als dichter roem verwierf met de vertaling van den „Oedipus Rex" van *Sophocles* (1838). Verder schreef hij: „Discorsi filologici" (1860), „Lettere illustrative di una greca iscrizione trovata in Taormina" (1863), „Epigrafi inedite ed altri oggetti archeologici" (1865), „Di due vasi greco-siculi e d'alcune greche iscrizioni" (1866), „Relazione di alcuni oggetti archeologici" (1871), „Sull' epigrafi greca della chiesa di San Decenzo in Pesaro" (1877), „Alcuni scritti" (1881); de vertalingen: „Medea, Ippolito, la Fenice, Ecuba, Reso e il Ciclope di Euripide" (1871), „Alcune versioni dal greco" (1878); en de gedichten; „Carmina latina et graeca" (1877), „De Adele Burgonienci, aut Berengarii excidio" (1880) en „Poesi" (2de druk, 1880).

Desroches, *Jan*, een Nederlandsch oudheidkundige, geboren te 's Gravenhage in 1740, onderscheidde zich reeds vroeg door zijn leergierigheid, werd te Antwerpen hulponderwijzer bij een Hoogduitsch priester en volgde dezen op als hoofdonderwijzer. Inmiddels legde hij zich toe op de Latijnsche taal, de geschiedenis en de oudheden van België, en zijn hierover opgestelde en aan de Academie van Wetenschappen te Brussel toegezonden verhandelingen waren oorzaak, dat hij in 1769 benoemd werd tot lid der commissie, belast met de keuze van schoolboeken in de Oostenrijksche Nederlanden. Toen deze Academie in 1776 tot een keizerlijk-koninklijke verheven werd, aanvaardde *Desroches* de betrekking van vasten secretaris, welke hij waarnam tot aan zijn overlijden, den 20sten Mei 1787. Hij had alles aan zijn eigen ontwikkeling te danken en schreef, behalve een 3-tal verhandelingen in de werken der Brusselsche Academie, een: „Epitome historiae Belgicae in usum scholarum" (2 dln., 1783) en „Histoire ancienne des Pays-Bas autrichiens" (1784), die echter door zijn overlijden onvoltooid is gebleven.

Dessa. Zie *Desa.*

Dessalines, *Johan Jacob* of *Johan Jacob I*, keizer van Haïti, was een Neger, die op de Afrikaansche Goudkust omstreeks het jaar 1760 geboren werd. Op jeugdigen leeftijd naar St. Domin-

Digitized by Google

go gevoerd, werd hij het eigendom van een vrijen Neger, wiens naam hij gebruikelijkerwijze aannam. Toegerust met schranderheid, moed en volharding, maar verstoken van alle verstandelijke vorming, onderscheidde hij zich bij den aanvang van den bloedigen onafhankelijkheidsoorlog als adjudant van den negergeneraal *Jean François* door dapperheid, doch tevens door wreedheid. Toen *Toussaint l'Ouverture* zich aan de zijde der Franschen schaarde, volgde *Dessalines* en werd door *François* tot divisie-generaal benoemd. In die betrekking streed hij voorspoedig tegen *Rigaud*, het hoofd der Mulatten, en verwierf hierdoor het volkomen vertrouwen van *Toussaint*, die hem altijd tot het volvoeren van gestrenge maatregelen gebruikte. *Dessalines* volbracht zijn taak steeds met onverbiddelijke wreedheid. Alle kleurlingen, die in zijn handen vielen, werden gedood, somtijds bij honderden verdronken of gefusilleerd. Meer dan 10000 Mulatten waren als slachtoffers zijner woede gevallen, toen de eerste consul na den vrede van Amiens generaal *Leclerc* daarheen zond, om het eiland te heroveren. *Toussaint* belastte *Dessalines* met het opperbevel in het westelijk gedeelte van het eiland, en deze voerde tegen de Franschen een kleinen oorlog, waarvan men in de geschiedenis te vergeefs de weerga zoekt. Saint-Marc verdedigde hij tegen generaal *Boudet*, nu eens door een stouten uitval, dan weder door een vlucht, waarbij hij niets dan bloed en verwoesting achterliet. Toen de Franschen op het punt stonden, zich van de stad meester te maken, stak *Dessalines* haar in brand, en toen *Boudet* er binnentrok, vond hij niets dan rookende bouwvallen en verminkte lijken. De Franschen namen trouwens bloedige wraak en maakten weldra zulke groote vorderingen, dat *Dessalines* geneigd werd te onderhandelen en ook *Toussaint* bewoog, den vrede van 1802 te sluiten. *Dessalines* bleef nu generaal in Franschen dienst, verkreeg een commando in het zuiden van het eiland, verzamelde groote schatten en gaf zich over aan de grootste losbandigheid. Toen *Belair*, een neef van *Toussaint*, na de verwijdering van dezen, den opstand tegen de Franschen hervatte, rukte *Dessalines* tegen hem op, noodigde hem uit tot een onderhoud, deed hem verraderlijk gevangen nemen en zond hem geboeid naar de stad Cap Français, terwijl hij de 300 metgezellen van *Belair* liet ombrengen. Intusschen was *Le Clerc* vervangen door *Rochambeau*, die de grootste geweldenarijen pleegde. Hij noodigde onder anderen den geachten negergeneraal *Maurepas* ten zijnent en liet hem met zijn geheele gezin vermoorden. Om wraak te nemen over dat gruwelstuk vereenigde zich *Dessalines* met *Christoffel*, verzamelde zijn zwarte benden, nam na een versnelden marsch een korps Franschen gevangen en deed deze aan 500 galgen ophangen. Daarna belegerde hij de Franschen in Cap Français en bracht het met hulp van een Engelsch eskader zoover, dat *Rochambeau* den 19den November 1803 de stad overgeven en met zijn troepen het eiland verlaten moest. Nu proclameerde hij, aan het hoofd van het leger, de veiligheid van het leven en den eigendom der ingezetenen, alsmede de onafhankelijkheid van het eiland, dat den voormaligen naam Haïti herkreeg. Een door alle officieren geteekende verklaring benoemde hem in Januari 1804 voor levenslang tot gouverneur generaal der republiek en kende hem de bevoegdheid toe, wetten voor te schrijven, oorlog te verklaren en vrede te sluiten en zijn opvolger aan te wijzen. Hierop legde hij den grootsten ijver aan den dag, om de belangen van den onafhankelijken staat te bevorderen; zelfs riep hij de rijke grondbezitters terug, die bij den aanvang van den opstand naar Amerika waren uitgeweken en beloofde hun volkomen veiligheid, ja, hij veroorloofde den invoer van nieuwe slaven. Nauwelijks echter was daaraan gehoor gegeven, toen hij in een geweldige proclamatie het volk en het leger opriep, alle Franschen, die zich op het eiland bevonden, uit te roeien. Daar het volk zich niet gezind betoonde daaraan te voldoen, overviel hij met zijn soldaten de dorpen en vlekken en vermoordde alle Franschen zonder onderscheid van leeftijd of sekse, terwijl hij alleen de priesters en geneesheeren spaarde. Daarna trok hij in April 1804 naar het Spaansche gedeelte van het eiland, om de stad St. Domingo te veroveren. Hij verwachtte echter te vergeefs een opstand der slaven, en daar er bovendien Fransche schepen met troepen op de kust verschenen, werd hij genoodzaakt het beleg op te breken. Vervolgens veranderde hij de republiek in een keizerrijk en liet zich den 8sten December 1804 op het Veld van Mars te Port-au-Prince plechtig kronen als keizer van Haïti. Het valt niet te ontkennen, dat hij uitstekende maatregelen genomen heeft tot opbeuring van den landbouw en tot verbetering van het onderwijs, doch zijn despotisme en zijn teugellooze hartstochten hadden tevens een verderfelijken invloed. Hij was ijdel, verkwistend en aan zingenot verslaafd; behalve zijn echtgenoot, een verstandige Negerin, had hij 20 bijwijven, die van staatswege hooge bezoldigingen genoten. Ongehoord was ook vooral zijn wreedheid. Aanvankelijk leschte hij zijn bloeddorst aan de blanken, later ook aan zijn ongelukkige stamgenooten. Bij den geringsten argwaan deed hij hooggeplaatste ambtenaren en officieren ter dood brengen. Om zulk een monster onschadelijk te maken, ontstond er een samenzwering van hoofdofficieren, die hem den 17den October 1806 overvielen en met sabelhouwen ombrachten.

Dessau, de hoofd- en residentiestad van het hertogdom Anhalt, ligt aan de Mulde, die een half uur gaans vandaar in de Elbe valt, alsmede aan den spoorweg naar Berlijn. Zij heeft een tweetal voorsteden en een paar fraaie straten; tot de merkwaardigste gebouwen behooren het slot van den hertog, het paleis van den erfprins, de schouwburg, het gymnasium en de kazerne. Men vindt er vier Protestantsche kerken, een R. Katholieke kerk en een synagoge, verder een gymnasium, een hoogere burgerschool voor meisjes, het opvoedingsgesticht van *Braune*, een handelsschool, een boekerij en een zangschool. Zij telt (1905) 55134 inwoners. De omstreken der stad zijn zeer mooi, in haar nabijheid bevinden zich de 2 buitenverblijven van den hertog, *Georgium* en *Luisium*, met sierlijke tuinen. Dessau heeft suikerraffinaderijen, wol-, machine-, ijzer- en tapijtfabrieken. Er is levendige handel in graan. Aan de Elbe heeft zij als haven Wallwitzhafen. Waarschijnlijk is Dessau, oorspronkelijk Dissouwe, door *Albrecht den Beer* gesticht en met Vlamingen bevolkt. In den Dertigjarigen Oorlog had deze stad

Digitized by Google

veel te lijden, terwijl tegen het einde der 18de eeuw *Basedow* er zijn beroemd „Philantropinum" stichtte.

Dessewffy is de naam van een adellijk Hongaarsch geslacht, dat in 1666 in den stand der vrijheeren, in 1775 in dien der Oostenrijksche graven opgenomen werd en thans nog in drie takken bestaat. Graaf *Joseph Dessewffy*, geboren te Krevian in het comitaat Saros den 13den Februari 1771, onderscheidde zich als afgevaardigde naar den Landdag en tevens als schrijver en als bevorderaar der Hongaarsche letterkunde. Hij overleed den 2den Mei 1843. Zijn oudste zoon graaf *Aurelius Dessewffy*, geboren den 27sten Juli 1808 en overleden den 9den Februari 1842, was op den Landdag één van de hoofdleiders der conservatieve partij. De jongere broeder van laatstgenoemde, graaf *Emile Dessewffy*, geboren den 17den Augustus 1814, vertegenwoordigde eveneens de belangen der conservatieven en verwijderde zich in 1848 van het staatstooneel, om het eenigen tijd daarna wederom te betreden. In 1856 en later telkens na 3 jaar werd hij gekozen tot voorzitter der Hongaarsche Academie van wetenschappen, en in deze betrekking heeft hij door de vermeerdering van het fonds dier inrichting alsmede door het bouwen van een Academiepaleis (1862—1865) veel goeds tot stand gebracht. Ook deed hij een instelling van grondcrediet verrijzen. Hij overleed te Presburg den 10den Januari 1866. Hij schreef o. a.: „Ueber die schwebenden österreichischen Finanzfragen" (1856).

Een derde broeder, graaf *Marcellus Dessewffy*, geboren den 24sten Maart 1813, heeft zich vooral bekend gemaakt door zijn geschrift: „Der politisch-sociale Radikalismus der Neuzeit" (1851). Hij overleed den 3den Maart 1886.

Dessi, op Engelsche kaarten Valentia genaamd, is een lang en smal eiland in de Roode Zee, tegenover de kust van Abessynië, ten zuidoosten van Massaoea en door een kanaal ter breedte van omstreeks een uur gaans van het schiereiland Boeri gescheiden. Het eiland is bergachtig, mild besproeid, met gras begroeid en bezit een ruime en veilige haven. Het is sedert November 1859 het eigendom van Frankrijk.

Dessoir, *Ludwig*, een Duitsch tooneelspeler, werd geboren in Posen den 15den December 1810, kreeg in 1825 aldaar als bediende aan den schouwburg een plaats en trad weldra ook op in rollen van ondergeschikten aard. Toen zijn eerste begunstiger, de directeur van den schouwburg te Posen, failliet ging, vond *Dessoir* een engagement te Spandau bij den directeur *Krausnick* en vervulde hij reeds rollen van minnaars, helden enz. Met rondreizende tooneelgezelschappen bezocht hij Pommeren, Saksen en Silezië, verbond zich daarna aan den schouwburg te Lübeck, in 1831 aan dien te Wiesbaden en in 1834 aan dien te Leipzig, waar hij met grooten bijval werd begroet. Hij trad in het huwelijk met *Therèse Reimann*, een uitstekende tooneelspeelster, geboren te Berlijn in 1812, en het jonge paar begaf zich naar Breslau, waar het aanstonds de gunst verwierf van het publiek. Na twee jaar echter werd het huwelijk ontbonden, en *Dessoir* begon een zwervend leven te leiden, totdat hij te Pest een voordeelig engagement vond, terwijl hij van 1839 tot 1849 aan den Hofschouwburg te Karlsruhe en na de opheffing van dezen aan dien te Berlijn nieuwe lauweren oogstte. Hij schitterde vooral in de heldenrollen der treurspelen van *Schiller* en *Goethe*, alsmede in de karakterrollen der drama's van *Shakespaere*, van *Halm* (Der Fechter von Ravenna), van *Brachvogel* (Narcisz), enz. Hij overleed den 30sten December 1874.

Dessoir, *Ferdinand*, een zoon van den vorigen, werd den 29sten Januari 1836 te Breslau geboren, ontving zijn opleiding te Mannheim, en was achtereenvolgens verbonden aan de schouwburgen te Mainz, Heidelberg, Stettin, Leipzig, Bremen en Weimar, waarheen hij na afloop van zijn engagement aan den Hofschouwburg te Berlijn, weer terugkeerde. Rust had hij niet, want twee jaar later ging hij weer naar Breslau en Dresden. Na jeugdige rollen gespeeld te hebben, muntte hij later uit in karakterrollen als Falstaff, Vansen, Shylock, enz. Na een verblijf van 9 jaar te Dresden ging hij naar Praag, Petersburg en Weenen, tot krankzinnigheid hem in 1889 het verder spelen belette. Hij overleed den 13den April 1892 te Dresden.

Dessoir, *Therèse*, geboren *Reimann*, echtgenoote van *Ludwig*, werd den 12den Juni 1810 te Hannover geboren, debuteerde aldaar in 1827 en ging in 1832 naar Leipzig over. Daar huwde zij met *Ludwig Dessoir*, wien zij naar Berlijn volgde. Na de scheiding keerde zij naar Leipzig terug, bleef daar tot 1845, toen zij een aanbod naar Mannheim aannam, waar zij, met uitzondering der jaren 1846—1849, gedurende welke zij te Stuttgart verbonden was, tot haar dood (7 April 1866) bleef. Zij muntte uit in heroïsche rollen.

Dessolle, *Jean Joseph Paul Augustin*, markies, een Fransch generaal, pair en staatsminister, geboren te Auch den 3den October 1767, trad in 1792 in dienst en was weldra kapitein, adjudant van generaal *Reynier* en lid van den generalen staf. Van adellijke afkomst zijnde, werd hij voor korten tijd ontslagen, doch reeds in October 1793 was hij weder adjudant-generaal en diende onder *Bonaparte* in Italië. In 1797 bracht hij de oorkonde van het verdrag van Leoben aan het Directoire, werd spoedig brigade-generaal en belast met het commando in Valtellino. Na de overwinning bij Santa Maria (13 April 1798) werd hij divisie-generaal en chef van den generalen staf onder *Scherer* en onderscheidde zich in het gevecht bij Novi, gelijk later bij het korps van *Moreau* in den slag bij Hohenlinden, bij den overtocht van de Inn en bij de verovering van Linz. In 1803 zond de eerste consul hem naar Hannover, om er generaal *Mortier* voorloopig te vervangen, doch *Dessolle* verliet spoedig dien post en begaf zich naar zijn goederen te Auch. Niettemin benoemde *Napoleon* hem in 1804 tot grootofficier van het Legioen van Eer, in 1805 tot gouverneur van Versailles en zond hem in 1808 als divisie-generaal naar Spanje, waar hij door zijn menschlievend beleid zelfs de toegenegenheid der vijandelijke bevolking verwierf. Nadat hij eenigen tijd ambteloos geleefd had, voegde *Napoleon* hem in 1812 als chef van den generalen staf van het korps van den onderkoning van Italië bij het voor Rusland bestemde leger, doch hij verliet het bij Smolensk en keerde naar Parijs terug,

Digitized by Google

omdat zijn denkbeelden over dien veldtocht niet strookten met die des keizers. Als tegenstander van *Napoleon* werd hij in 1814 benoemd tot opperbevelhebber der nationale garde, en men zegt, dat hij in die betrekking niet weinig heeft medegewerkt tot de restauratie der *Bourbons*. Weldra werd hij benoemd tot staatsraad, staatsminister, pair, luitenant-generaal en tot algemeen bevelhebber der nationale garde onder den graaf *van Artois*. Gedurende de honderd dagen bleef hij rustig op zijn goederen, en na de tweede restauratie legde hij zijn bevelhebberschap neder. In de Kamer der pairs behoorde hij tot de oppositie. In December 1818 werd hij voorzitter en minister van Buitenlandsche Zaken in het door *Decazes* gevormde kabinet, doch na verloop van eenige maanden deed hij afstand van de portefeuille. De koning benoemde hem tot markies, en hij overleed te Montluchet den 3den November 1828.

D'Ester, *Karl Ludwig Johann*, een der democratische volksleiders van 1848 in Pruisen, werd geboren in 1811 te Vallendar in het distrikt Koblenz, studeerde in de medicijnen en woonde tot 1848 als praktisch geneesheer te Keulen. Als democraat hielp hij er een arbeidersvereeniging oprichten, werd in 1848 tot lid van den gemeenteraad gekozen en met anderen naar Berlijn, vervolgens naar het voorloopig Parlement en eindelijk naar de Pruisische Nationale Vergadering afgevaardigd. Ook werd hij lid van de Centrale democratische commissie. Met kracht trad hij op gedurende de Novemberwoelingen, en toen de zaken ten nadeele des volks uitliepen, wijdde hij zijn arbeid aan genoemde Centrale commissie tot aan de samenkomst van de Februarivertegenwoordiging, alwaar hij zich door zijn talent onderscheidde. Na de ontbinding der Kamer begaf hij zich eerst naar Frankfort en vervolgens naar de Palts. Hij woonde er de beraadslagingen bij van het Voorloopig Bewind en was chef de bureau eener afdeeling van Binnenlandsche Zaken. Toen de Badensche beweging een einde nam, vertrok *d'Ester* naar Zwitserland, waar hij zich te Châtel St. Denis in Freiburg aan de geneeskundige praktijk wijdde en den 11den Juni 1859 overleed.

Desterro, *Nossa Senhorado* of *Santa Catarina*, de hoofdstad der Braziliaansche provincie *Santa Catarina*, is gelegen op de Westkust van het eiland Santa Catarina en regelmatig aangelegd. Zij heeft een lyceum, een schouwburg, een arsenaal en een ziekenhuis en telt (1890) 30687 inwoners, die een levendigen handel drijven. Uitgevoerd worden kunstmatige bloemen, meel, rijst, groenten, visch, koffie en suiker. Haar haven is voorzien van een lichttoren en wordt door onderscheiden forten verdedigd. Na den laatsten burgeroorlog heet de stad Florianopolis.

Destillatie (*overhaling* of eigenlijk *afdruiping*) is de naam eener kunstbewerking, die vooral in de scheikundige laboratoria en in de nijverheid dikwijls wordt toegepast. Daartoe zet men de vloeistof, die gedestilleerd zal worden, door warmte in den gasvormigen en vervolgens door afkoeling weder in den vloeibaren toestand om. Brengt men vaste lichamen in dampvorm, en verandert men die dampen door afkoeling wederom in vaste lichamen, dan geeft men hieraan den naam van *sublimatie* (zie aldaar).

Tot den destilleertoestel behoort in de eerste plaats een *kolf*, die het vocht bevat, voor destillatie bestemd, een buis of *slang*, door een koelvat loopend, waarin de gevormde dampen verdicht worden, en een *ontvanger*, waarin de tot vloeistof verdichte dampen verzameld worden. Zulk een kolf of retort is in fig. 1*A*. afgebeeld;

Fig. 1*A*.

Destilleerkolf.

sommige zijn geheel gesloten met uitzondering van een opening in haar hals (*A*), andere hebben daarenboven een opening bij de kromming van den hals (1*B*), waardoor men gedurende het bedrijf navullen kan. Men geeft aan die opening den naam van *tubulus*, en aan zulke retorten den

Fig. 1*B*.

Destilleerkolf.

naam van *getubuleerde retorten*. De eenvoudigste afkoelingstoestel is een kolf, in wier hals die van de retort gestoken wordt (fig. 2). Een retort ver-

Fig. 2.

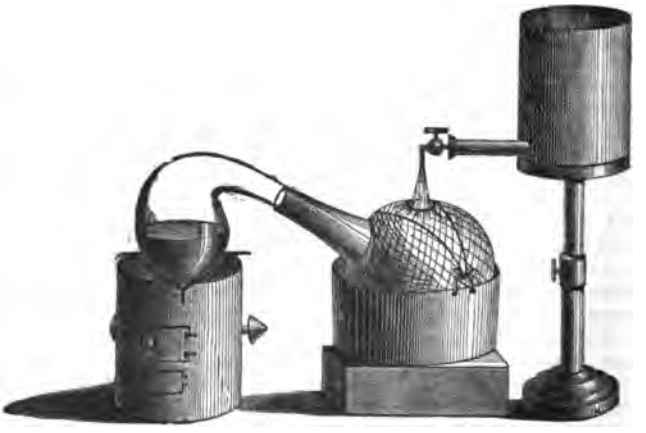

Afkoelingstoestel.

Digitized by Google

warmt men door middel van een spiritus- of gaslamp of van een haard, waarin een kolenvuur brandt. Men legt den *ontvanger* in een bak, bedekt hem met een doek en houdt dezen vochtig met een langzaam daarop stroomenden koudwaterstraal. Van tijd tot tijd moet dan het water uit den bak worden verwijderd. Door verdamping van dit water wordt aan den ontvanger warmte onttrokken en dientengevolge gaan de daarin opgevangen dampen weer in den vloeibaren toestand over. Dit gaat goed bij vloeistoffen, die niet zeer vluchtig zijn. In andere gevallen kan men zich van den koeltoestel van *Liebig* (fig. 3) bedienen. Deze bestaat uit een glazen of metalen buis met een dunnen wand (*AB*), omgeven door een wijde buis (*C*). Deze laatste is aan de beide uiteinden gesloten, doch heeft 2 openingen *a* en *b*. Bij *a* heeft men een nauwe, van boven trechtervormige buis, *ac*, en bij *b* de omgebogen buis *bd*. De buis *c* dient om koud water op te nemen, en men leidt dit aanhoudend door *ca* daarheen, terwijl het na warmte aan *AB* te hebben ontnomen, door *bd* wegvloeit. De damp van de retort komt bij *B* in den koeler, en aan het uiteinde *A* plaatst men den ontvanger.

Daar het kookpunt der vloeistoffen, die men destilleeren wil, zeer verschillend kan zijn, is ook de wijze van verhitting, alsmede van afkoeling, zeer ongelijk. Bij zeer vluchtige vloeistoffen, zooals aether, die reeds bij 35° C. kookt, is het voldoende, de retort door warm water te verhitten, terwijl het koelwater een lage temperatuur dient te hebben, althans veel lager dan bij alkohol, die bij 78° C., en bij water, dat bij 100° C. kookt, en dus beneden dien warmtegraad condenseert. Hoe vluchtiger de vloeistoffen zijn, des te meer moet men zorg dragen, dat er geen dampen ontsnappen, waarom het somtijds noodig is, de verbinding tus-

Fig. 3.

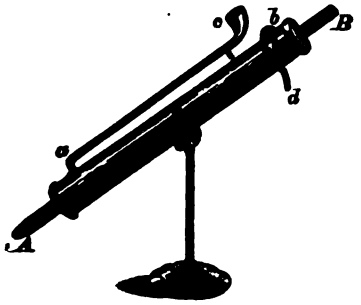

Koeltoestel van *Liebig*.

schen de retort en den ontvanger zooveel mogelijk luchtdicht te sluiten, mits de ontvanger dan van boven een opening bezit, waardoor de gassen of dampen, die niet gecondenseerd worden, kunnen ontsnappen in de buitenlucht. Hiertoe kan men in den hals van den ontvanger een doorboorde kurk aanbrengen, waarin de hals van de retort volkomen past (fig. 4). Is de hals van den ontvanger te nauw om dien van de retort te kunnen omvatten, hetgeen volstrekt noodig is, dan gebruikt men een hulpbuis (*a* fig. 5), die aan de eene zijde wijder is dan de hals van de retort en aan de andere zijde nauwer dan die van den ontvanger. Door middel van doorboorde kurken kunnen dan, zooals in fig. 4, de verschillende deelen met elkaar verbonden worden.

Voor destillatie in het groot bedient men zich van koperen, ijzeren of looden vaten, die voorzien zijn van een opening, welke men met een daarop

Fig. 4.

Ontvanger van den Koeltoestel.

vastgeschroefden helm luchtdicht kan sluiten. Vanhier loopt een buis slangvormig door een koelvat en eindigt weleens in een cylinder, waarin zich een

Fig. 5.

Ontvanger met hulpbuis.

tweede cylinder bevindt, zoodat de dampen tusschen den binnenwand van den buitensten en den buitenwand van den binnensten cylinder moeten heentrekken. Dit is in de figuren 6 en 7 voorgesteld. *A* (fig. 6) is het vat, *B* de helm, *C* de afvoerbuis voor den damp, *D* de slang, *E* het koelvat, *F* de aanvoerbuis voor koud water. Omdat het lastig is, zulk

Fig. 6.

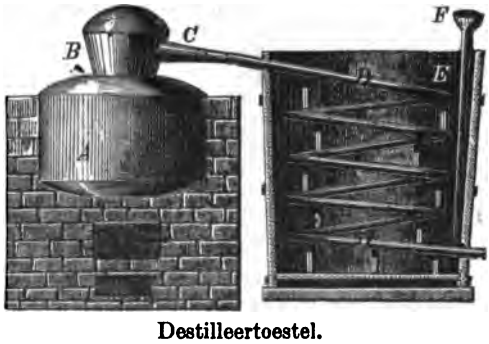

Destilleertoestel.

een slang schoon te maken, geeft men soms de voorkeur aan den koeltoestel in fig. 7. De afvoerbuis van den damp *a* komt binnen den buitensten cylinder en de damp verlaat dien, tot vloeistof verdicht, langs de afvoerbuis *h*. Door *c* en *d* gaat koud water naar den cylinder *e* en naar het koelvat *A*. Het warme water vloeit uit *e* langs *i* in het koelvat en stroomt van hier weg langs *g*. In *b* geschiedt de verdichting van den damp. De toestel is zoo in-

Digitized by Google

gericht, dat de verschillende deelen gemakkelijk uit elkander genomen en schoongemaakt kunnen worden.

Om aetherische vloeistoffen te stoken of welriekende wateren te bereiden, waarin plantengeuren opgelost zijn, gebruikt men een destilleerketel met een dubbelen bodem. De bovenste gelijkt op een zeef, en op deze legt men de planten, waaruit men de aetherische oliën wil trekken. Daaronder bevindt zich de mond van een met water gevulde retort, en men laat op die wijze waterdamp door de plantendeelen stroomen, die vervolgens, met de daarin voorhanden reukstoffen, in den afkoelingstoestel vloeibaar en in den ontvanger verzameld wordt. Op die wijze bereidt men rozenwater, fenkelwater enz. Het grootste gedeelte van de aetherische olie verzamelt zich intusschen na de overhaling aan de oppervlakte van het water in den ontvanger. Wil men de olie van het water scheiden, dan maakt men gebruik van de *Florentijnsche flesch* (fig. 8). Deze is bolvormig en heeft een nauwen hals *a*, nabij den bodem een opening, waarin men met een doorboorde kurk een opwaarts gekromde en aan het uiteinde omgebogen buis *b* bevestigt. Het water kan daaruit eerst wegvloeien langs *b*, wanneer het tot aan *a* geklommen is, en daar de olie hier boven drijft, stroomt alleen water weg, terwijl zich olie in de flesch verzamelt. Ook maakt men tot dat doel gebruik van schei-trechters, namelijk van gewone trechters, waarbij in den steel een kraan is aangebracht. Wordt nu, terwijl de kraan gesloten is, de trechter gevuld en wacht men totdat de vloeistoffen zich weer boven elkander gerangschikt hebben, dan laat men door het openen der kraan het onderstaande water wegvloeien totdat de olie de kraan heeft bereikt. Het destillaat wordt nog eenige malen weder in de retort gegoten, zoodat er slechts een geringe hoeveelheid olie door oplossing in het water verloren gaat. Men bereidt ook welriekende wateren door met aetherische olie gedrenkt papier op de zeef te leggen.

Fig. 7.

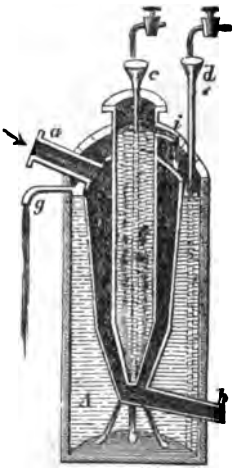

Destilleertoestel.

Fig. 8.

Florentijnsche flesch.

Heeft men bij de destillatie een bepaald doel, dan heeft men daarvoor afzonderlijk ingerichte toestellen. Bij het stoken van brandewijn wil men niet alleen den spiritus scheiden van de vloeistof, waarin hij ontstaan is, maar ook een alkohol bereiden, die zoo sterk mogelijk is (zie *Spiritus*).

Wil men een mengsel van verschillende vloeistoffen scheiden, dan brengt men de *gefractioneerde destillatie* in toepassing. Als voorbeeld daarvan noemen wij het verkrijgen van de bijprodukten uit de steenkolen bij het stoken van gas. De vluchtige oliën, welke bij de droge destillatie van steenkolen overgehaald worden, koken bij temperaturen, die tusschen 70 en 360° C. gelegen zijn. Langs scheikundigen weg zou het moeielijk vallen, ze van elkander af te zonderen, en toch is het van belang, dat gedeelte van het destillaat afzonderlijk te verkrijgen, hetwelk tusschen 70 en 90° overgaat, omdat dit de benzine bevat. Het hooger kokende gedeelte van de teer is wederom een mengsel van verschillende stoffen. Ook deze moet men van elkander scheiden, en men dient alzoo de destillatie te volvoeren in verschillende gedeelten (*fractiën*). Hiertoe brengt men in den hals van de destilleerkolf een thermometer, die niet in aanraking is met de vloeistof, maar waarvan de bol door de uit den destillatietoestel ontsnappende dampen zooveel mogelijk geheel omgeven wordt, en naar aanwijzing van dezen, die bij het destilleeren van een mengsel voortdurend rijst, vervangt men den ontvanger door een anderen, zoodat de tusschen verschillende temperatuurgrenzen overdestilleerende gedeelten of fractiën ook in verschillende ontvangers worden verzameld. De scheiding van de bestanddeelen van het mengsel is niet aanstonds volkomen, zoodat men elk der fractiën herhaaldelijk weer moet destilleeren en het destillaat weer in fractiën opvangen, totdat men ten slotte vloeistoffen met een constant kookpunt en dus zuivere verbindingen verkregen heeft.

Men vermindert het aantal dier bewerkingen, door de dampen niet onmiddellijk in de koelslang te leiden, maar eerst in een rechtstandige, hier en daar bolvormig uitgezette buis, waarin de minst vluchtige vloeistof reeds afkoelt en naar de retort terugvloeit. De condensatie van de moeilijkst kokende stof wordt nog bevorderd door tusschen de bollen platinagaas aan te brengen (destillatietoestel van *Linnemann*). Zulk een toestel is in fig. 9 in het klein voorgesteld. Hij bestaat uit een destilleerkolf, wier hals gesloten is door een doorboorde kurk, waarin men een buis gestoken heeft met 2 bolvormige verwijdingen en van boven eindigend in een cylindervormig deel, dat men door een doorboorde kurk, met een thermometer voorzien, sluiten kan, terwijl ter zijde een geleidingsbuis naar den eigenlijken koeltoestel voert. Doet men bijv. in de kolf een mengsel van alkohol en water, dan begint dit te koken bij een warmtegraad, die tusschen 78 en 100° C. gelegen is, en hierbij stijgt een mengsel van alkohol- en waterdamp omhoog. In de bolvormige ruimten, die door de omringende lucht afgekoeld worden, slaat

Fig. 9.

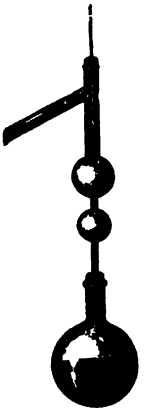

Destilleertoestel van *Linnemann*.

Digitized by Google

Fig. 10.

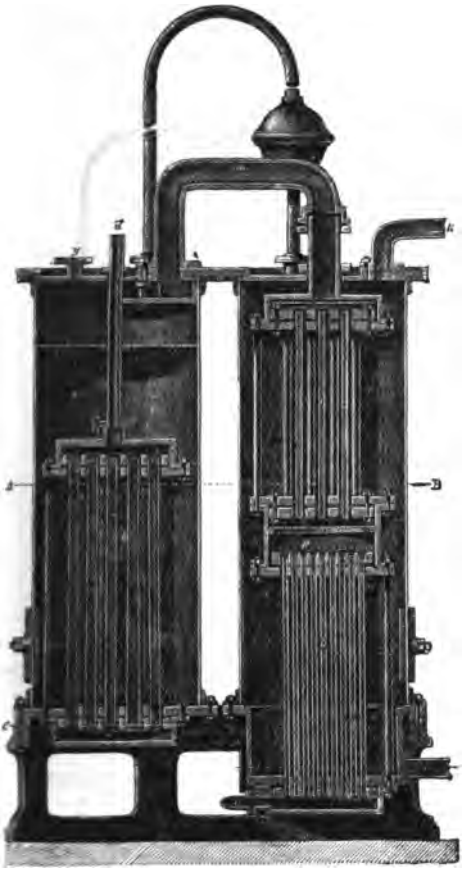

Destilleertoestel der Keizerlijke Duitsche Marine tot het bereiden van drinkwater.

den spiritus een vrij sterken alkohol verkrijgen.

De *droge destillatie* heeft ten doel, organische stoffen door een hooge temperatuur te ontleden, zonder dat haar bestanddeelen, zooals bij een verbranding op den open haard, zich met de zuurstof der lucht verbinden. Men verhit bijv. hout in een toestel, die slechts één opening heeft, waardoor de gevormde gassen en dampen kunnen ontwijken. De dampen kan men in den ontvanger verdichten, en men verkrijgt houtazijn, methyl-alkohol, creosoot en eenige olieachtige verbindingen van koolstof, waterstof en zuurstof, terwijl in de retort koolstof achterblijft, die de eigenschappen bezit van gewone houtskool. De toestellen kunnen zoo ingericht zijn, dat alle vluchtige bestanddeelen zorgvuldig opgevangen worden. Terwijl nu bij de gewone wijze van kolenbranden, in met aarde bedekte houtmijten, alle vluchtige produkten verloren gaan, verkrijgt men deze produkten door droge destillatie, zonder aan houtskool iets te verliezen. Veelal wordt de droge destillatie toegepast op de steenkolen, daar men op die wijze niet alleen lichtgas en een aantal belangrijke produkten verkrijgt, maar ook in de cokes een uitmuntende brandstof overhoudt.

Voor de destillatie gebruikt men vertind koperen destilleerketels, zooals in de brandewijnstokerijen, of glazen retorten tot het verkrijgen van zuren, of ook retorten van gebrand leem tot het bereiden van Nordhäuser zwavelzuur, of van platina, zooals in de groote zwavelzuurfabrieken het geval is, of van gegoten ijzer, als men zink of kwik wil destilleeren. De verwarming dier retorten geschiedt boven brandende stoffen in een water-, zand- of oliebad, naar gelang van de vereischte temperatuur, terwijl destilleerketels boven een vuurhaard zijn vastgemetseld, of ook wel van buiten of van binnen, door buizen, met stoom verhit worden. De ontvanger is een glazen kolf of bestaat uit een rij van flesschen, Woulfsche flesschen, die door een buis recht-

Fig. 11.

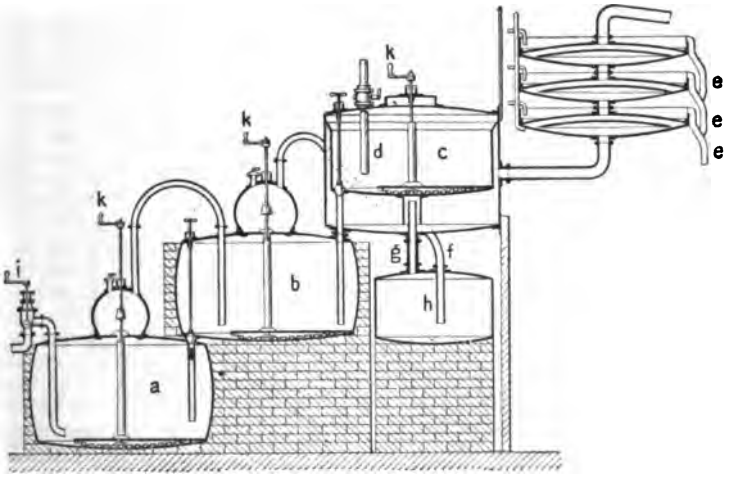

Destilleertoestel van *Pistorius*.

het grootste gedeelte van den waterdamp neer, en de alkoholdamp gaat met veel geringer hoeveelheid waterdamp vermengd, naar den koeltoestel. De thermometer wijst daarbij een lagere temperatuur aan, dan wanneer zij in onmiddellijke aanraking was met de vloeistof, zoodat hij gelegenheid geeft te oordeelen over den aard van het destillaat, hetwelk later den ontvanger bereikt. Op deze wijze kan men na een of twee herhalingen uit verdun-

Digitized by Google

streeks of met tusschenvoeging van een koeltoestel met de retort verbonden zijn. In het eerste geval moet men den ontvanger door een straal koud water, door natte doeken, sneeuw of ijs afkoelen, hetgeen bij het gebruik van een koeltoestel, een slangvormige, door een vat met water loopende buis, onnoodig is. Om het gevaar af te wenden, dat door een groote spanning van den damp of ook door het ontstaan eener luchtledige ruimte kan optreden in gesloten toestellen, maakt men gebruik van veiligheidsbuizen en veiligheidskleppen.

Fig. 10 is een toestel tot destillatie van zeewater, tot het verkrijgen van drinkwater op zeestoombooten.

In fig. 11 zien wij den toestel van *Pistorius* voor spiritusfabrieken. Hij bestaat uit twee blazen *a* en *b*. In *a* komt stoom door de buis *s* en brengt den inhoud aan het koken. Het hier gevormde mengsel van water- en alkoholdamp gaat door een buis naar de tweede ruimte, wier inhoud eveneens tot kookhitte wordt verwarmd en een gedeelte van zijn alkohol afstaat aan het dampmengsel, dat er doorheen gaat. Tegelijkertijd condenseert een zekere hoeveelheid waterdamp, zoodat de damp rijker wordt aan alkohol. De damp uit *b* komt in een bak *h* en brengt de zich hierin bevindende vloeistof aan het koken. De daaruit zich ontwikkelende dampen komen door *g* in het onderste gedeelte van *c* en worden hier door den bodem en de zijwanden van den moutketel afgekoeld. De neergeslagen vloeistof wordt door de nastroomende dampen verhit en verdampt opnieuw. De aldus gevormde dampen komen in de 3 blazen *e*, *e*, *e*, en door deflegmatie (zie *Deflegmator*) ontstaat ten laatste een alkohol van 80 %.

Fig. 12 vertoont den algemeenen moutdestilleertoestel van *Ilges*, vervaardigd door de gebroeders *Sachsenberg* te Roszlau aan de Elbe. Het is zoo ingericht, dat er een onafgebroken, gelijkmatige aanvoer van mout en een evenzoo geregelde afvoer van spoeling plaats grijpen. Hier is *E* het reservoir, door een ruime buis en de dubbele kraan *c* met den spoelingregulator *F* verbon-

Fig. 12.

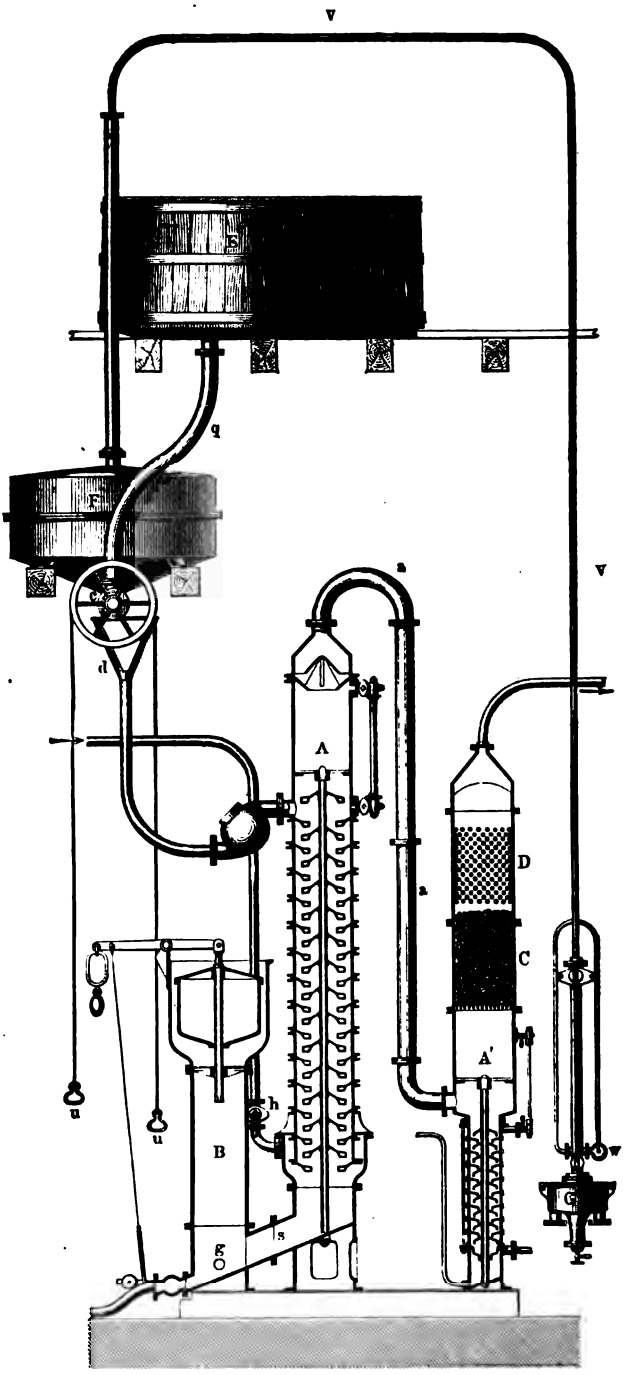

Destilleertoestel van *Ilges*.

Digitized by Google

den. Deze laatste staat door de lange, omgebogen buis V in verband met den waterbak G, door wiens inhoud V is afgesloten. Stelt men nu kraan c zoodanig dat zijn opening in gemeenschap is met den trechter d, dan zal er niets uitvloeien, daar er geen lucht in kan doordringen, maar zoodra men de luchtklep v opent, dringt de lucht er in door, zoodat de mout gelijkmatig door den trechter D naar de destillatiekolom A loopt, die op eigenaardige wijze is ingericht. De stroom komt er in door de kraan h. De mout wordt in de destillatiekolom bij zijn neervloeien van schaal tot schaal door den opstijgenden damp in beweging gehouden, zoodat hij bij zijn aankomst in het onderste gedeelte al zijn spiritus verloren heeft. Van hier gaat de spoeling door het kanaal s in den afvoerregulator B over. Met dezen toestel is een rectificator C, een deflegmator D en een condensator verbonden, die alle op zeer doelmatige wijze zijn ingericht. Men verkrijgt er spiritus mede van ruim 94 %.

Het toestel van *Gebr. Siemens & Co.* (fig. 13) bestaat uit den voorwarmer A, de moutkolom B en den rectificator C, die door lange bouten mm bij elkander worden gehouden. Gedurende het bedrijf staan de ruimten bb van den voorwarmer A, alsmede een deel van het onderstel c vol heete spoeling; de ruimten aa echter en het overige van c vol koud, nog te destilleeren mout, dat door de spoeling voorgewarmd wordt voordat het in de kolom B komt. De mout komt bij d in den voorwarmer (fig. 13 A), passeert in den vorm van een schroefvormig om de middenpijp D gelegen band (B A) de afdeelingen aa, komt in c en vandaar uit naar de middenpijp D, waarin het opstijgt en zich bij f in de moutkolom B uitstort. Deze bestaat uit een aantal boven elkander geplaatste, doorboorde platen om de middenpijp. Het mont moet, zooals uit fig. 13 B blijkt, een zeer langen, schroefvormigen weg afleggen. Door de dampen, die bij o binnenkomen, wordt het van zijn alkoholgehalte beroofd, terwijl men tevens de warmte van een lager gelegen winding gebruikt, om den alkohol aan een hooger gelegen te onttrekken. Uit het onderste gedeelte van

Fig. 13.

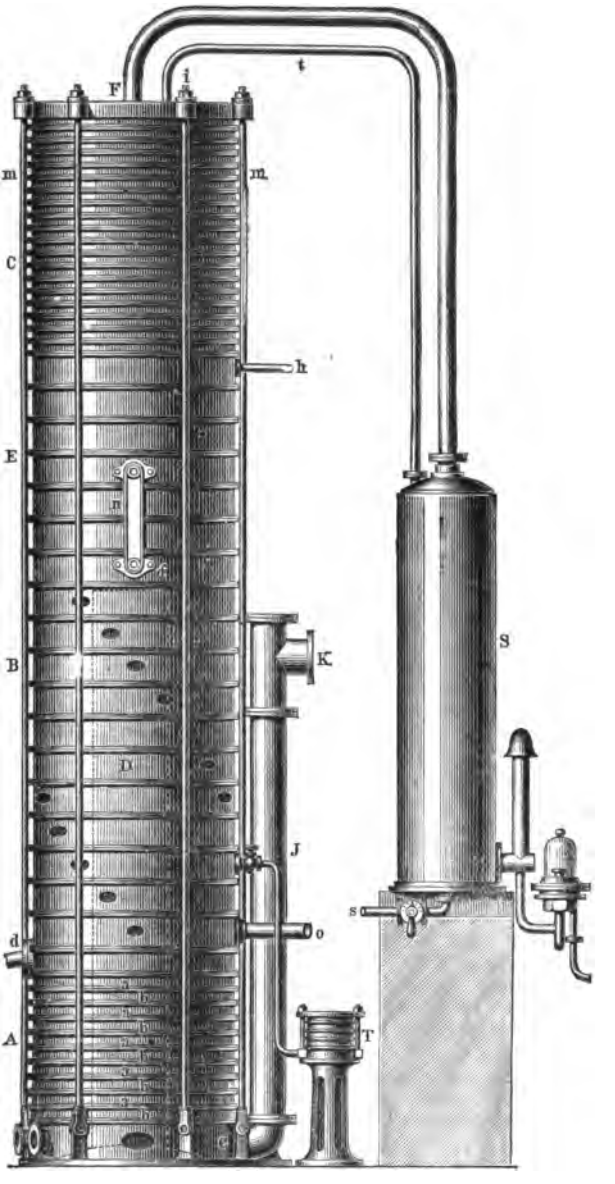

Destilleertoestel van Gebr. *Siemens & Co.*

Fig. 13*C*.

Fig. 13*A*.

Voorwarmer.

Fig. 13*B*.

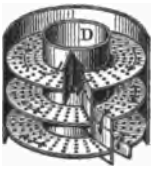

Moutkolom.

Rectificator.

Digitized by Google

B komt het nu in spoeling veranderd mout in den voorwarmer en stroomt bij *K* door *J* weg. De uit het mout opstijgende alkoholhoudende dampen komen in den rectificator *C*, die uit een aantal deelen is samengesteld, zoodat vakken voor koelwater en voor dampen elkander afwisselen (fig. 13 *C*). De gerectificeerde dampen gaan bij *F* in den afkoeler *S*, terwijl het deel van het destillaat, dat niet meer bij de rectificatie verdampt, door een inwendig gelegen buis naar de moutkolom terugloopt. Het koelwater komt bij *i* in den afkoeler *S*, door *t* in den rectificator en stroomt bij *h* warm weg. Het gevoelige proeftoestel *T* dient tot contrôle van het werk.

Destouches, *Philippe Néricault*, een Fransch blijspeldichter, werd geboren te Tours den 22sten Augustus 1680, te Parijs opgevoed en diende eerst bij het leger. Later nam hij zijn ontslag en vergezelde den Franschen gezant, markies *de Puysieux*, naar Zwitserland. Hier schreef hij onderscheiden tooneelspelen, die met grooten bijval werden opgevoerd. Tevens verwierf hij door zijn bekwaamheid als diplomaat de gunst van den hertog *van Orléans*, die hem in 1717 met abbé *Dubois* naar Engeland zond. Toen deze naar Frankrijk terugkeerde, bleef *Destouches* in zijn plaats te Londen en trad er in het geheim in het huwelijk, hetgeen hem de stof opleverde voor zijn blijspel: „Le philosophe marié" (1727). In 1723 was hij lid van de Académie geworden, doch zijn schitterende vooruitzichten werden door den dood van bovengenoemden regent verijdeld. Daar hij echter een aanzienlijk vermogen bezat, vestigde hij zich op zijn landgoed te Melun, hield er zich bezig met de wijsbegeerte en den landbouw, en schreef een aantal tooneelstukken o. a. de blijspelen „Le glorieux" (1732) en „Le dissipateur" (1736). Kardinaal *Fleury* wilde hem vervolgens met een zending naar Petersburg belasten, wat hij van de hand wees. Hij overleed den 4den Juli 1754. Zijn werken zijn, op bevel van *Lodewijk XV*, door zijn zoon (4 dln., 1757) en later door *Salgues* uitgegeven. Zijn stukken onderscheiden zich door een zuiveren stijl, door geestig gevonden toestanden en door een juiste karakterteekening.

Destouches, *Franz Seraph von*, een Duitsch operacomponist, werd geboren te München den 21sten Januari 1772, ontving onderwijs van *Haydn* te Weenen en schreef in 1787 de opera: „Die Thomasnacht" bij een door zijn broeder vervaardigden tekst. Daarna deed hij als klavierspeler een kunstreis door Zwitserland en Oostenrijk en werd te Erlangen geplaatst als muziekdirecteur. In 1799 aanvaardde hij de betrekking van concertmeester te Weimar. Hier vervaardigde hij muziek voor de treurspelen van *Schiller*, benevens de opera's „Das Miszverständnisz" en „Die blühende Aloë"), ouvertures („La Chasse" en „La bataille de York") en het oratorium „Die Anbetung am Grabe Jesu" enz. In 1810 ging hij weder naar München, waar hij den 10den December 1844 overleed.

Destouches, *Paul Emile*, een Fransch historie- en genreschilder, werd geboren te Dampierre den 16den September 1794, genoot het onderwijs van *David*, *Guérin* en *Gros*, en bezocht vervolgens Italië en Engeland. Zijn doeken onderscheiden zich door een juiste opvatting, een uitstekende behandeling en een fraai coloriet. Wij vermelden „Christus op den Olijfberg" (in de kerk te Vannes), „Scheherezade", „Maria Stuart in de onderaardsche gewelven van het slot Lochleven", „Terugkeer van de onteerde in het ouderhuis", „Verbroken verloving" en „De liefde als geneesheer". Hij overleed te Parijs den 11den Juli 1874.

Destrée, *Joannes Josephus*, een Hollandsch schilder, werd geboren te Laeken bij Brussel den 25sten Maart 1827 en overleed te 's Gravenhage den 17den Maart 1888. Hij was een leerling van *Andreas Schelfhout* en schilderde landschappen, waarvan men er o.a. een vindt in het gemeentemuseum te 's Gravenhage.

Destutt de Tracy, *Antoine Louis Claude*, graaf, een Fransch schrijver over wijsgeerige onderwerpen, werd geboren te Parijs den 20sten Juli 1754. Bij het uitbarsten der revolutie was hij kolonel der infanterie en afgevaardigde naar het Parlement als vertegenwoordiger van den adel van Bourbonnais. Als een voorstander van vrijzinnige beginselen stemde hij voor de afschaffing der voorrechten van den adel. Hij vergezelde zijn vriend *Lafayette*, toen deze den 10den Augustus 1792 Frankrijk verliet, doch keerde weldra terug en werd den 2den November 1793 in hechtenis genomen. Eerst na den val van *Robespierre* herkreeg hij zijn vrijheid. Gedurende de heerschappij van *Napoleon* was hij senator, maar behoorde geenszins tot de vleiers van den keizer. Na de restauratie werd hij tot pair benoemd, doch tijdens de Honderd Dagen bleef hij buiten betrekking. Hij was lid van het Instituut en overleed den 10den Maart 1836. Als wijsgeer behoort hij tot de school der sensualisten en volgde bepaaldelijk de richting van *Condillac*. Van zijn werken noemen wij: „Eléments d'Idéologie" (5 dln., 2de druk 1824—1825), waarvan het laatste gedeelte, onder den titel: „Traité de la volonté et de ses effets" een schets der staathuishoudkunde bevat, en zijn „Commentaire sur l'esprit des lois de Montesquieu", eerst in het Engelsch verschenen (1811).

Destutt de Tracy, *Antoine César Victor*, een zoon van den voorgaande, werd geboren in 1781, was officier ten tijde van *Napoleon I*, lid van het Parlement van 1827 tot 1848 en in 1848 en 1849 minister van Marine, heeft eenige landbouwkundige en staathuishoudkundige geschriften uitgegeven en overleed den 13den Maart 1864.

Destutt de Tracy, *Marie*, echtgenoote van den voorgaande, en tot de familie van den beroemden *Newton* behoorend, werd in 1789 geboren en overleed den 27sten October 1850. Zij was een begaafde vrouw, zooals blijkt uit haar: „Essais divers, lettres et pensées" (3 dln., 1855), waarin zich de roman „Martha" bevindt, en uit haar: „Essai sur le mariage".

Desvallières, *Maurice*, een Fransch tooneelschrijver, werd in 1857 te Parijs geboren. Verscheiden van zijn stukken, waarvan de meeste in samenwerking met *G. Feydeau* en *Mars* zijn geschreven, hebben groot lachsucces gehad. Wij noemen: „Prête-moi ta femme" (1883), „Un duel, s'il vous plaît" (1885), „Les Fiancés de Loches" (1888), „L'Affaire Edouard" (1889), „Le mariage de Barillon" (1890), „Les douze femmes de Japhet" (1890), „La demoiselle du téléphone" (1891), „Champignol malgré lui" (1892), „L'ho-

Digitized by Google

tel du libre échange" (1894), „Le truc de Séraphin" (1896) en „Mam'zelle Quat' Sous" (1897).

Desvergers, *Marie Joseph Adolphe Noël*, een Fransch beoefenaar der Oostersche letteren, werd geboren te Parijs den 2den Juni 1805, wijdde zich aan de studie van zijn uitverkoren vak, inzonderheid van het Arabisch en werd lid van het Arabisch genootschap te Parijs en correspondeerend lid van de Académie des Inscriptions. Hij schreef: „Vie de Mohammed d'Aboulfeda" (1837, met Arabischen tekst en Fransche vertaling), „Histoire de l'Afrique sous la dynastie des Aghlabites" (1841, tekst en vertaling), „Etude biographique sur Horace" (1855), „Essai sur Marc Aurèle, d'après les monuments épigraphiques" (1860) en L'Étrurie et les Etrusques ou dix ans de fouilles" (2 dln., 1864). Ook leverde hij in den „Univers pittoresque" het gedeelte, dat handelt over Abessynië en Arabië. Hij overleed te Nizza den 2den Januari 1867

De Swert, *Jules*, een Belgisch violoncellist en componist, werd in 1843 te Leuven geboren en overleed te Ostende in 1891. Hij schreef twee violoncel-concerten, fantasieën en twee opera's: „Les Albigeois" (1878) en „Hammerstein" (1884), beide in Duitschland opgevoerd.

Detachement, van *détacher* (losmaken), noemt men een afgezonderd troepengedeelte, dat een zelfstandige opdracht heeft te vervullen en daarom gewoonlijk uit de verschillende wapens is samengesteld.

Onder een *gedetacheerden post* verstaat men in den velddienst een post op een afgelegen punt buiten de eigenlijke postenketen geplaatst.

Gedetacheerde forten zijn zelfstandige verdedigingswerken en zoover van de stad of vesting verwijderd, dat zij, wanneer zij aangevallen worden, deze niet in het gevecht wikkelen. Als gedetacheerde forten kan men ook de zoogenaamde *sperforten* beschouwen, die geheel afzonderlijk, op grooten afstand voor de verdedigingslinie, dienen om den vijand tegen te houden, ten einde mobilisatie van het leger en het in staat van verdediging brengen der overige verdedigingswerken mogelijk te maken. In ons land is dit bijv. het fort bij Pannerden.

Officieren van verschillende wapens kunnen bij andere troepenafdeelingen of dienstvakken *gedetacheerd* worden, bijv. aan de Hoogere Krijgsschool, het Departement van Oorlog enz.

Detail noemt men de bijzonderheden of de deelen van een geheel. In de behandeling van de details openbaart zich de goede smaak van den kunstenaar. Door overdreven zorg voor de details benadeelt hij het effect van het geheel, en door verwaarloozing der details vervalt hij tot droogheid.

Detailhandel of *kleinhandel* is het tegenovergestelde van *groothandel*. Zie *Middenstandsvraagstuk*.

Detaille, *Jean Baptiste Edouard*, een Fransch schilder, werd den 5den October 1848 te Parijs geboren. Hij was een leerling van *Meissonnier*, en zijn eerste werk was dan ook een herinnering aan zijn meester: „Coin de l'atelier de Meissonnier" (Salon van 1867). *Detaille* heeft zich in het bijzonder toegelegd op het schilderen van tooneelen uit het militaire leven, en reeds spoedig was zijn roem gevestigd. Zijn eerste stukken waren: „Une halte" (1868), „Repos pendant la manoeuvre" (1869) en „Engagement entre les Cosaques et les gardes d'honneur en 1814" (1870). Sedert den oorlog van 1870 heeft hij bijna uitsluitend episoden uit dien strijd tot onderwerpen gekozen: „Les vainqueurs" (1872), „En retraite" (1873), „Charge de cuirassiers" (1874), „Le régiment qui passe" (1875), „En reconnaissance" (1876), „Paris en Décembre 1874" (1876), „Salut aux blessés" (1877), „Bonaparte en Egypte" (1878) en „La défense de Champigny par la division Faron" (1879). In 1884 exposeerde hij zijn reusachtig werk „Le soir de Rezonville", dat hij met *Alph. de Neuville* geschilderd had. De beroemde schilderij „Le rêve" (1888) werd door den Staat voor het Luxembourg aangekocht. Behalve de reeds genoemde werken zijn vooral nog bekend: „La sortie de la garnison de Huningue", „Victimes du devoir", „La brigade Vincendon" en „Bizerte". Een van zijn latere stukken was „Châlons 9 Octobre 1896" (1968), de revue van Châlons waarbij het Russische keizerpaar tegenwoordig was. *Detaille* is sedert 1892 lid van de Académie des Beaux-Arts en voorzitter van de Société des artistes français. In 1885 verscheen van hem het prachtwerk „L'armée française" met tekst van *Richard*.

Detarium *Juss.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Caesalpiniaceën*, behoorende tot de orde der *Leguminosen*; het onderscheidt zich door een rond, 4-spletig bloembekleedsel, door 10 ongelijke meeldraden en een schijfvormige peulvrucht met één zaadkorrel. Het omvat boomen met oneven-gevinde bladeren, waarvan wij noemen: *D. senegalense Gmel.*, die aan de Gambia groeit en okselstandige trossen en peulen met een zoet, eetbaar merg draagt, die onder den naam van *datach* bekend staan — alsmede *D. microcarpum Guill.* et *Perr.* met kleine, welriekende, smakelijke vruchten, *danck* geheeten.

Dedectieve is de naam van een soort geheime politieagenten, die eerst sedert de laatste jaren in de meeste landen in dienst zijn gesteld geworden. Het eerst werden zij in Engeland gebruikt, maar later ook in anderen landen. Eigenlijk is hun oorsprong in Frankrijk te zoeken, waar kardinaal *Richelieu* hen gebruikte, om politieke misdrijven op te sporen en om spionnendiensten te verrichten. Onder particuliere detectives verstaat men personen, die tegen belooning voor particulieren inlichtingen inwinnen, omtrent leefwijze enz. van anderen.

Detentie is in het militaire recht een straf, die het meest met de correctioneele gevangenisstraf in het burgerlijk recht overeenkomt. Zij bestaat in opsluiting in een huis van detentie of bewaring. Evenals ten aanzien van de correctioneele gevangenisstraf in het strafrecht is bepaald, kan de militaire rechter gelasten, dat de detentie in eenzame opsluiting wordt ondergaan.

Alleen onderofficieren en minderen kunnen met detentie worden gestraft. Bij de herziening van het militaire strafrecht is in het ontwerp geen enkel feit met detentie bedreigd; wel kan de rechter gevangenisstraf in detentie veranderen van ten hoogste 2 maanden (art. 11).

Determinanten is een hulpmiddel in de algebra, hetwelk dient om bij de oplossing van een stelsel van n vergelijkingen van den 1sten

Digitized by Google

graad met n onbekenden deze oplossingen zoodanig te formuleeren, dat men daarmee ook verder kan rekenen. Voor de analytische meetkunde en vooral voor de invariantentheorie zijn de determinanten van groot belang.

Determinatie of *bepaling* noemt men in de redeneerkunde een werkzaamheid des geestes, welke tegenover die der *abstractie* staat. Men determineert, wanneer men bij een algemeen begrip kenmerken voegt, waardoor zijn kring beperkter wordt. Men determineert verder op het gebied der plantkunde, wanneer men door het waarnemen der kenmerken eener plant nagaat, tot welke familie, tot welk geslacht en tot welke soort zij behoort. Men spreekt ook van een gedetermineerden wil, wanneer deze onwrikbaar is.

Determinisme noemt men het gevoelen, dat 's menschen wil en dus ook zijn handelingen door onveranderlijke oorzaken zijn bepaald, zoodat onze handelingen, onder den invloed dier oorzaken, niet anders wezen kunnen dan zij werkelijk zijn, terwijl de tegenovergestelde meening, het *indeterminisme* huldigend, ons willen en handelen in zoover als vrij beschouwt, dat wij ons geheel of gedeeltelijk aan den bepalenden invloed der omstandigheden kunnen onttrekken. Het determinisme in zijn ruwsten vorm is niets anders dan fatalisme, dat den wil afhankelijk maakt van een blind noodlot, of een volslagen materialisme, hetwelk 's menschen geestelijk leven als een produkt van zijn stoffelijk lichaam en hem zelf als een werktuig aanmerkt. Daarvan verschilt de theologische voorbeschikkingsleer (praedestinatie), welke de daden der menschen aan den vóór den aanvang der eeuwen door God vastgestelden wil onderwerpt, hoewel hierdoor deze daden alle zedelijke waarde verliezen. Volgens een ander determinisme is het willen niets anders dan de uitdrukking en het gevolg der wetten van 's menschen geestelijk leven, zoodat de oorzaak, welke den wil bepaalt, in 's menschen geest gelegen is. Dit determinisme kan men zeer goed in overeenstemming brengen met de stelling, dat de wil, ofschoon van bepaalde beweegredenen afhankelijk, aan die beweegredenen niet zoo onverbrekelijk verbonden is, dat hij niet aan andere beweegredenen zou kunnen gehoorzamen. In dien zin is het determinisme door *Leibniz* en *Herbart* verdedigd. Daarentegen heeft *Kant* het indeterminisme gehandhaafd in den zin eener betrekkelijke vrijheid, zoodat elke daad, als uiting van den wil, bepaald is door beweegredenen, aan de ervaring ontleend, wier aantal ieder oogenblik uit dezelfde bron kan vermeerderd worden en dan ook als nieuwe beweegkrachten werken, zonder juist onderworpen te wezen aan een wilbepalend gezag van oorzaak en gevolg. Het valt trouwens niet te ontkennen, dat het determinisme, voorzoover het aan den mensch den vrijen wil ontneemt, hem tevens ontheft van de verantwoordelijkheid voor zijn goede en slechte daden en hem van een zedelijk wezen tot een slaaf van invloed, omstandigheid en ervaring vernedert, terwijl tevens de macht van goede beginselen, van een volkomen overtuiging, van de wetten van zedelijkheid en deugd wordt miskend. Of daarentegen de tegenovergestelde richting, het indeterminisme, beter beantwoordt aan de eischen der ethica, blijft nog de vraag. Zie ook *Vrijheid*.

Detmold, de hoofd- en residentiestad van het vorstendom Lippe, ligt aan den oostelijken voet van het Teutoburger Woud aan de Werre en aan de spoorlijn Herford-Altenbeker. Het bestaat uit een oude en een nieuwe stad en telt (1905) 13271 inwoners. Behalve het vorstelijk slot, een drietal kerken en een fraaien schouwburg, heeft men er den Burcht of het vorstelijk paleis met een sierlijk park. Men vindt er een gymnasium (het Leopoldinum), een openbare boekerij, een muntkabinet, ziekenhuis, museum, doofstommen-inrichting en uitmuntende gestichten van liefdadigheid, benevens een beroemde stoeterij. In de nabijheid der stad verrijzen Alexandersburg, het kasteel Friedrichsthal met fraaie tuinen en het reusachtig gedenkteeken voor *Hermann* (*Arminius*). Men vermoedt, dat Detmold het oude Teutoburgium is. In 783 leverden er de Franken onder *Karel den Groote* een bloedigen slag aan de Saksen.

Detmold, *Johann Hermann*, een Duitsch staatsman, werd geboren den 24sten Juli 1807 te Hannover, bezocht aldaar het gymnasium en studeerde te Göttingen en te Heidelberg in de rechten. In 1830 vestigde hij zich in zijn geboortestad en bemoeide er zich vooral met staatkunde en met kunst. De aanslag van koning *Ernst August* tegen de Hannoversche grondwet deed hem in 1836 een groote reis staken, welke hij voornemens was door het westen van Europa te volbrengen. Als afgevaardigde van Minden beijverde hij zich, de grondwet te handhaven. Inmiddels werd hij voor de rechtbank geroepen en tot een aanzienlijke geldboete veroordeeld, en ontevreden over den loop der zaken, verliet hij de staatkundige loopbaan. In 1848 werd hij door het kiesdistrikt Osnabrück afgevaardigd naar de Nationale Vergadering te Frankfort, waar hij aanvankelijk met *Dahlman*, *von Gagern*, *Bassermann* enz. tot het centrum behoorde, doch later met *Radowitz*, *Vincke* en anderen een fractie vormde van de uiterste rechterzijde. Hij was lid der commissie tot het vervaardigen eener grondwet, doch niet zeer ingenomen met het denkbeeld eener reorganisatie van Duitschland door middel der Nationale Vergadering. Toen in Mei 1849, na de aftreding van *von Gagern*, alle pogingen van den Rijksbestuurder tot vorming van een nieuw Kabinet schipbreuk leden, nam *Detmold* die taak op zich en belastte zich met de portefeuille van Justitie, later ook met die van Binnenlandsche Zaken. Vruchteloos trachtte men hem en den Rijksbestuurder tot afstand te bewegen, totdat eindelijk laatstgenoemde den 31sten December 1849 zijn volmacht nederlegde. *Detmold* keerde in Juli 1851 naar Hannover terug en werd door den koning tot gevolmachtigde naar de centrale Bondscommissie, later tot gezant bij den Bondsraad benoemd. Sedert 1851 leefde hij weder in Hannover, waar hij den 17den Maart 1856 overleed. Tot zijn geschriften behooren: „Anleitung zur Kunstkennerschaft" (3de druk, 1879), „Randzeichnungen" (2de druk, 1843) en „Thaten und Meinungen des Herrn Piepmeyer" (1849), welk laatste als satire grooten lof verworven heeft.

Detonatie. Zie *Muziek* en *Ontploffing*.

Digitized by Google

Detonator is een ontstekingsmiddel bij springstoffen. Om bij brisante springmiddelen een volledige ontploffing te verkrijgen, is het meestal niet voldoende ze op de gewone wijze te ontsteken, maar moet men als overgang een zekere hoeveelheid van een gemakkelijker ontplofbare stof gebruiken. Zoo gebruikt men voor nitroglycerine, dynamiet en droog schietkatoen, als detonator knalkwikzilver; voor het ontsteken van nat schietkatoen is droog schietkatoen noodig, en voor springgelatine nitroglycerine.

Detouche, *Laurent Didier*, werd den 29sten Juli 1815 te Rheims geboren, was te Parijs een leerling van *P. Delaroche* en *Rob. Fleury*, en overleed aldaar den 28sten April 1882. Van zijn schilderwerken noemen wij: „St. Paul l'Ermite" (1840), „Terechtstelling van Jeanne d'Arc" (1841), „Opwekking van Lazarus" (1843), „Colbert in Duinkerken" (1844), „Martelaarschap van St. Eulalia", „Christus aan het kruis" (1845), „Katharina de Medici bij Ruggieri" (1848), „Eerste optreden van den componist Lesueur" (1857), „Karel IX door gewetenswroeging gekweld" (1859), „De dood van Coligny" (1865), „Ballingen na de opheffing van het Edict van Nantes" (1868), „Joodsche juweelenhandelaar" (1875) en „Episode uit den tijd der Dragonaden" (1880). Hij schreef: „Notice sur la vie et les ouvrages de Paul Veronèse" (1852).

Detroit, de aanzienlijkste stad van den Noord-Amerikaanschen staat Michigan, aan de rivier van dezen naam gelegen, is een kruispunt van zeven spoorlijnen met drie aan de rivier gelegen stations, en dient tot stapelplaats voor den noordwestelijken handel in pelterijen. Zij telde in 1850 ruim 20 000, in 1870 bijna 80 000 en in 1880 ruim 116 000, in 1900 285 704 inwoners. Er bestaat een belangrijke handel, daar zij aan de straat (Detroit) gelegen is, die het meer van St. Clair met het Eriemeer verbindt. Detroit is gebouwd in den vorm van een rechthoek met mooi aangelegde straten. Men vindt er talrijke kerken, een stadhuis, een bibliotheek (1900: 157 507 deelen), veel scholen, belangrijke ijzer-, koper-, messing-, en tabakindustrie, brouwerijen, wagon- en loodwitfabrieken. Reeds in 1701 werd er door een Franschman, *de la Motte-Cadillac* genaamd, een fort gesticht, de grondslag der tegenwoordige stad.

Dettingen, een dorp in het Beiersche distrikt Unterfranken, op den rechteroever van de Main en aan de spoorlijn Frankfurt a/M—Aschaffenburg gelegen, telt (1900) 892 inwoners. Het is bekend wegens de overwinning, aldaar in 1743 bevochten door koning *Georg II* van Engeland op de Franschen onder den maarschalk *Noailles*. Die overwinning toch was de aanvang van een voor Oostenrijk gelukkige wending van den Oostenrijkschen Successie-Oorlog. Op het kerkhof zijn gedenkteekenen voor de in dien slag gesneuvelde officieren opgericht.

Dettmann, *Ludwig*, een Duitsch schilder, werd den 25sten Juli 1865 te Adelbije bij Flensburg geboren. Hij was van 1884 tot 1891 een leerling van de Berlijnsche academie, waar hij van *Friedrich*, *Bracht* en *Skarbina* onderwijs ontving. Nadat hij een tijdlang als illustrator voor Duitsche tijdschriften werkzaam was geweest, begon hij zich op het landschapschilderen toe te leggen, en een groot aantal zijner aquarellen zijn in de verschillende hoofdsteden van Duitschland in kunstverzamelingen opgenomen. Sedert 1895 is *Dettmann* professor en in 1900 werd hij benoemd tot directeur der kunstacademie te Koningsbergen. Van zijn werken, die alle door frischheid van kleuren uitmunten, vermelden wij: „Heimfahrt vom Kirchdorf" (1896), „Feierabend" (Maagdenburg), „Fischerhochzeit an der Ostsee" (Dresdener Kunstausstellung, 1899), „Abendmahl in einer schleswigschen Dorfkirche" (1900, Museum te Koningsbergen), „Dünenkirchhof" (Berliner Nationalgalerie), „Nach dem Gewittersturm" (1903), „Friesisches Lied" (1903) en „Friesische Frauen aus der Kirche kommend" (1904); verder het tripticon „Der Sündenfall" en het groote werk, „Überführung der Leiche Kaiser Wilhelms I vom Palais zum Dom in Berlin in der Nacht des 12. März 1888" (Berliner Kunstausstellung, 1895). In 1898 werd hem de uitvoering opgedragen van vier geschiedkundige muurschilderingen voor het raadhuis te Altona, welke hij in 1900 voltooide.

Dettweiler, *Peter*, een Duitsch geneeskundige, werd den 4den Augustus 1837 te Wintersheim geboren. Sedert 1856 studeerde hij te Gieszen, Würzburg en Berlijn en maakte als vrijwilliger den Duitsch-Deenschen Oorlog en den oorlog van 1866 mede. Als officier van gezondheid nam hij deel aan den oorlog van 1870, en in 1876 kreeg hij de leiding van het nieuw opgerichte herstellingsoord Falkenstein in den Taunus. De door *Brehmer* (zie aldaar) in het leven geroepen hygiënisch-diätetische methode voor de behandeling van longlijders werd hier door hem toegepast, en in 1891 richtte hij het eerste Duitsche herstellingsoord voor onbemiddelde longlijders op. Sedert 1895 woont *Dettweiler* in Kronberg. Zijn verdiensten op het gebied van de behandeling van longlijders zijn bijzonder groot. Van zijn talrijke werken noemen wij: „Die Behandlung der Lungenschwindsucht in geschlossenen Heilanstalten" (2de druk, 1884), „Die Therapie der Phthisis" (met *Penzoldt*, Wiesbaden, 1887) en „Die hygienisch-diätetische Anstaltsbehandlung der Lungentuberkulose" (Berlijn, 1899).

Deucalion was volgens de fabelleer de vader van *Hellen* en alzoo de stamvader der Hellenen, de zoon van *Prometheus*, de kleinzoon van *Iapetus* en de echtgenoot van *Pyrrha*. Toen *Zeus* het geslacht der menschen door een watervloed wilde verdelgen, vervaardigde hij op raad zijns vaders een houten vaartuig, waarmede hij 9 dagen op de golven dobberde en eindelijk op den Parnassus, volgens anderen te Dodona of Othrys, aanlandde. Hier riep hij met *Pyrrha* op raad van *Themis* of van *Zeus* menschen te voorschijn, zoodat hij de stamvader werd van een nieuw geslacht. Immers op hun vraag, hoe zij de aarde weder bevolken zouden, kregen zij ten antwoord, dat zij het gebeente hunner moeder achterwaarts moesten werpen. Nu bleek het, dat met de moeder „de Aarde" en met de beenderen „de steenen" werden bedoeld. Zij handelden aldus, en de door *Deucalion* achterwaarts geworpen steenen werden mannen, en de door *Pyrrha* in die richting weggeslingerde veranderden in vrouwen; de kinderen van *Deucalion* en *Pyrrha* waren *Hellen*, *Amphyktion* en *Protogeneia*.

Digitized by Google

Deugd is het goede, dat de mensch zich met volle bewustheid toegeëigend en door gestadige toepassing tot een gewoonte gemaakt heeft. Zij is gelegen in onze gezindheden, en zonder zedelijke gezindheid bestaat er geen deugd. Toch vindt men van ouds in de bepaling van deugd niet weinig verschil. De volgelingen van *Pythagoras* noemden haar de harmonie der ziel, volgens *Socrates* was zij gelegen in een erkennen en ten uitvoer brengen van het goede. Bij hem was de deugd afhankelijk van kennis en wijsheid, en aan de afzonderlijke deugden gaf hij den naam van wetenschappen. Hij beschouwde de deugd als één met het geluk en als het hoogste goed van den mensch. *Plato* noemde haar een navolging van God, en verkondigde, dat de mensch door het betrachten der deugd Gode gelijk wordt. Hij nam 4 hoofddeugden aan, namelijk wijsheid (beradenheid), dapperheid (standvastigheid), matigheid (zelfbeheersching) en rechtvaardigheid (rechtschapenheid). *Aristoteles* onderscheidde verstandelijke en zedelijke deugd. Deze laatste is volgens hem gelegen in de volmaaktheid van het begeeren, die zich in het midden tusschen de uitersten beweegt. Tot de zedelijke deugden rekent hij dapperheid, matigheid, mildheid, onbekrompenheid, grootmoedigheid, zachtzinnigheid, waarheidsliefde, hoffelijkheid, vriendschappelijkheid, zedigheid en rechtvaardigheid, welke men de 11 hoofddeugden van *Aristoteles* genoemd heeft. De Stoïci en de Epicuristen dachten over deugd volstrekt niet eenstemmig. Volgens laatstgenoemden is zij gelegen in het streelend genot des levens, en volgens eerstgenoemden in de zelfbeheersching, die men door arbeid en ontbering verkrijgt. De Neoplatonici en Scholastici hielden zich in het algemeen aan de bepalingen van *Plato* en *Aristoteles*, doch laatstgemelden voegden bij de wijsgeerige deugden nog de Christelijke in de gedaante van geloof, hoop en liefde.

Weer andere bepalingen van deugd gaf de nieuwere wijsbegeerte. *Wolf* noemde haar de kunst om gestadig op te klimmen in volkomenheid, *Hutcheson* de vorming der zedelijke gezindheid tot het volbrengen van menschlievende en onbaatzuchtige daden, *Kant* beschouwde haar als de zedelijke kracht van den wil tot het volbrengen van alle plichten en tot het onderwerpen van alle neigingen en begeerlijkheden aan de wet der rede. Deze laatste bepaling is in verschillende vormen ook later door *Fichte*, *Schleiermacher*, *Hegel*, *Fries*, *Krause* enz., aangenomen. Haar voortreffelijkheid ligt in haar algemeenheid, daar zij de afzonderlijke deugden terugbrengt tot één beginsel.

Deugdverbond of *Tugendbund* noemde men een vereeniging, in 1808 te Koningsbergen doorvaderlandslievende mannen gesticht, om de rampen van Duitschland te lenigen, voor het onderwijs, voor een goed leger enz. te zorgen en in het algemeen het welzijn des vaderlands te bevorderen. Daarmede was het heimelijk streven verbonden, het Fransche juk af te schudden. De vereeniging breidde zich uit, en zelfs de koning nam nu en dan met belangstelling inzage van haar werkzaamheden en van haar toestand. Zij bestond uit 5 afdeelingen, namelijk voor opvoeding en volksontwikkeling, voor staathuishoudkunde, voor politiek, voor de krijgsmacht en voor letterkunde. Aan haar hoofd stond een raad van 5 leden, en een van deze zorgde als censor voor de handhaving der wetten. Ieder onberispelijk Pruisisch burger van den Christelijken godsdienst werd als lid aangenomen. Minister *Stein* beschermde deze vereeniging, en ook *Scharnhorst* behoorde tot haar voorstanders. Toen echter een harer leden, namelijk *Schill*, in 1809 over de Elbe trok en minister *Stein* wegens onderschepte brieven zijn ontslag moest nemen, klom de argwaan der Franschen ten top, zoodat koning *Friedrich Wilhelm III* zich genoodzaakt zag, een kabinetsorder uit te vaardigen tot ontbinding van den Tugendbund. Hij bleef niettemin werken en heeft tot de volkswapening van Pruisen in 1812 niet weinig bijgedragen. Later, bij de toenemende reactie in Duitschland, heeft men dat Verbond opgeheven, omdat het beschouwd werd als de kweekplaats van democratische woelingen.

Deurhoff, *Willem*, een Nederlandsch wijsgeer, werd geboren te Amsterdam in Maart 1650, was de kleinzoon van *Arnoldus Senguerd*, hoogleeraar in de wijsbegeerte te Utrecht, en de neef van *Wolpherdus Senguerd*, hoogleeraar in de wijsbegeerte te Leiden. Door den omgang met deze mannen maakte hij reeds vroeg kennis met de wijsbegeerte. Hoewel hij het bedrijf van mandenmaker uitoefende, las hij de werken van *Descartes* en *Spinoza* en hield avondvoorlezingen over wijsgeerige onderwerpen. Zijn denkbeelden werden door velen aangenomen, die zich tot een naar hem genoemde sekte vereenigden, terwijl anderen die afkeurden en verwierpen, waarom *Deurhoff* in 1693 ongenoegen kreeg met den Amsterdamschen kerkeraad en voor een pantheïst werd uitgemaakt. Hij overleed den 10den October 1717. Tot zijn geschriften behooren: „Beginselen van waarheid en deugd" (1684), „Voorlezingen der H. Godgeleerdheid" (1687), „Grondvesten van den Christelijken godsdienst" (1690) en „Stichtelijke gezangen" (1712).

Deurloo of *de Rassen* is een zeegat aan den mond der Hont of Wester-Schelde. Zie *Schelde*.

Deurne of *Doorne* is een dorp in de Noordbrabantsche gemeente Deurne-en-Liesel, dat reeds in 721 onder den naam Durninum in een oorkonde voorkomt. Het ligt aan den spoorweg Venlo-Helmond en aan het kanaal van Deurne naar de Noordervaart. Het telt in de dorpskom ongeveer 1000 en daarbuiten ruim 2300 inwoners en bezit mooie omstreken. Deurne werd in 1511 door de Gelderschen, in 1599 door de Spanjaarden en in 1702 door de Franschen geplunderd.

Deurne-en-Liesel is de naam eener gemeente in de provincie Noord-Brabant, groot 10311 H.A. met 6720 inwoners (1905). Zij wordt in het N. en W. door de Noordbrabantsche gemeenten Bakel, Vlierden en Asten, in het O. en Z. door de Limburgsche gemeenten Venray, Horst, Sevenum, Helden en Meiel begrensd. De bodem bestaat grootendeels uit zand, in het O. ook uit hoogveen (Peel), dat echter ten deele is afgegraven. De gemeente omvat de dorpen Deurne, Liesel en Helenaveen, benevens een aantal buurten. De middelen van bestaan zijn landbouw, veenderij en veeteelt. In 1837 werd op de heide onder Deurne een begraafplaats uit den heidenschen voortijd ontdekt, bevattende zeer sierlijk

Digitized by Google

bewerkte urnen; ook koperen voorwerpen werden daarbij gevonden. In 1906 werden in deze gemeente, en wel bij Helenaveen, op groote diepte verschillende steenkoollagen aangeboord.

Deurwaarders zijn ambtenaren, bij de verschillende rechtscolleges werkzaam. De hier te lande geldende Reglementen onderscheiden hen in eerste deurwaarders en gewone deurwaarders. De eerste deurwaarders zijn meer bepaaldelijk belast met den dienst bij de terechtzittingen, waar zij de verschillende zaken afroepen en volgens de bevelen van den voorzitter de orde handhaven. *Alle* deurwaarders, zoowel de eerste als de gewone, zijn bevoegd tot het doen van gerechtelijke aanzeggingen, bekendmakingen, dagvaardingen, protesten en verdere exploiten, zoowel in burgerlijke als in strafzaken. In burgerlijke zaken kunnen dagvaardingen en andere stukken, die beteekend moeten worden, niet anders dan door tusschenkomst van een deurwaarder ter kennis van de partij worden gebracht; in strafzaken zijn ook andere dienaren der openbare macht daartoe bevoegd en maakt men in den regel gebruik van de diensten van Rijksveldwachters. Wisselprotesten en aanbiedingen van gereede betaling kunnen behalve door deurwaarders, ook door notarissen worden opgemaakt en voor zoover de wisselprotesten betreft, door den griffier van het kantongerecht. Een gewichtige werkzaamheid van de deurwaarders is het ten uitvoer leggen van vonnissen in burgerlijke zaken. Te dien einde geschiedt door hen, na beteekening van het vonnis en het doen van een bevel tot betaling, de inbeslagneming van des schuldenaars goederen, en betreft het roerend goed, dan heeft ook de verkoop te hunnen overstaan plaats.

De deurwaarders bij den Hoogen Raad en de Gerechtshoven worden benoemd bij koninklijk besluit; die bij de Arrondissements-Rechtbanken door het Gerechtshof; die bij de Kantongerechten door de Arrondissements-Rechtbank; in alle gevallen op voordracht van het college waarbij de deurwaarder fungeeren zal.

Onze belastingwetgeving kent ook deurwaarders bij de belastingen; hun taak is het beteekenen van waarschuwingen, aanmaningen en andere stukken aan de belastingschuldigen en het ten uitvoer leggen van dwangbevelen tegen wanbetalers van belasting.

Deus, *João de*, een Portugeesch dichter, werd geboren den 8sten Maart 1830 te San Bartolomeu de Messines (provincie Algarve), studeerde een tiental jaren te Coïmbra in de rechten, bleef na zijn studie nog drie jaar in die stad als lieveling der academische jeugd, welke hem huldigde als een tweeden *Camoens*, als den man, die een nieuw tijdperk opende in de geschiedenis der Portugeesche poëzie. In 1862 vestigde hij zich te Beja, waar hij korten tijd het dagblad „O Bejense" redigeerde, en begaf zich toen naar zijn geboortestad, die hem in 1868 tot volksvertegenwoordiger koos. Hij overleed den 11den Februari 1897. Zijn dichtbundels zijn getiteld: „Flores do campo" (1870) „Ramo de Flores" (1870) en „Folhas soltas" (1870). Zijn gedichten onderscheiden zich door oorspronkelijkheid, naïveteit en eenvoudigheid, alsmede door zuiverheid van taal. Een nieuwe leesmethode, door hem uitgedacht met het oog op zijn talrijke landgenooten, die onervaren zijn in het lezen, is door hem beschreven in zijn: „Cartilha maternal e o apostolado" (1879).

Deus ex machina is een gebruikelijke uitdrukking, om iets aan te duiden, waardoor een verwarring tot orde gebracht of een knoop doorgehakt wordt. Men had namelijk bij de Ouden wel eens de gewoonte, om bij de opvoering van treurspelen ten slotte met een werktuig (machina) een God (Deus) op het tooneel te doen afdalen, ten einde een verrassende ontknooping te bezorgen aan het voorgestelde drama. Zoo komt in het moderne blijspel dikwijls een „rijke oom uit de Oost" of een dergelijk persoon als een Deus ex machina te voorschijn.

Deusing, *Antonius*, een Nederlandsch wis- en natuurkundige, werd geboren te Meurs den 16den October 1612, studeerde te Leiden in de geneeskunde en tevens in de Oostersche talen, vestigde zich te Meurs als geneesheer, werd er weldra leeraar aan het gymnasium en aanvaardde kort daarna de betrekking van hoogleeraar in de wis- en natuurkunde aan de hoogeschool te Harderwijk (1639). In 1646 ging hij als professor in de medicijnen naar Groningen en werd lijfarts van *Willem Frederik*, stadhouder van Friesland. Hij overleed den 30sten Januari 1666. Hij heeft ijverig deelgenomen aan de wijsgeerige en godsdienstige geschillen van zijn tijd, en de lijst zijner geschriften beslaat bij *Foppens* 7 kolommen. Daarvan noemen wij: „De vero systemate mundi disertatio mathematica" (1643) en „De anima humana disertationes philosophicae" (1645).

Deusing, *Hermanus*, zijn jongste zoon, werd geboren te Groningen den 14den Maart 1654, studeerde aldaar in de rechten en heeft als schrijver van eenige mystiek-theologische werken naam gemaakt. Hij overleed te Groningen den 3den Januari 1722.

Deussen, *Paul*, een Duitsch wijsgeer en indoloog, werd den 7den Januari 1845 te Oberdreis geboren. Hij studeerde achtereenvolgens in de theologie, wijsbegeerte, philologie en het Sanskriet te Bonn, Tübingen en Berlijn (1869—1872), was bij het onderwijs werkzaam, kwam in 1881 te Berlijn, werd aldaar buitengewoon hoogleeraar in 1887 en is sedert 1889 gewoon hoogleeraar in de philosofie te Kiel. In zijn wijsgeerige opvattingen komt hij overeen met *Kant* en *Schopenhauer*, maar ook de Indische philosofie heeft invloed op hem uitgeoefend. Van zijn hand verschenen o.o. de volgende werken: „Die Elemente der Metaphysik" (3de druk, Leipzig, 1902), „Das System des Vedânta" (Leipzig, 1883), „Die Sûtras des Vedânta" (Leipzig, 1884), „Allgemeine Geschichte der Philosophie mit besonderer Berücksichtigung der Religionen" (Leipzig, 1884—1899), Sechzig Upanishads des Veda" (Leipzig, 1897) en „Erinnerungen an Friedrich Nietzsche" (Leipzig, 1901).

Deuteronomium of *Tweede Wet* is de naam van het vijfde boek van *Mozes*. Uit de strekking van het boek, om de oude wetsbepalingen naar de omstandigheden van een nieuweren tijd te wijzigen en tevens haar zedelijk gehalte te verhoogen, alsmede uit den inhoud, die op de profeten, de koningen, den tempel enz. wijst, blijkt duidelijk genoeg, dat het lang na den dood van

Digitized by Google

Mozes vervaardigd is; volgens het oordeel van geleerde onderzoekers is het afkomstig uit den tijd van koning *Josia*.

Deutsch, *Immanuël Oskar*, een Duitsch-Engelsch beoefenaar der Oostersche letteren, werd geboren den 28sten October 1829 te Neisse, studeerde te Berlijn in de letteren en wijsbegeerte en begaf zich in 1855 naar Engeland, waar hij een betrekking bekleedde bij de bibliotheek van het Britsch Museum. Hij overleed den 12den Mei 1873 te Alexandrië, waarheen hij zich begeven had tot herstel zijner gezondheid. De uitkomsten zijner nasporingen deelde hij mede in verschillende tijdschriften, vooral in de „Quarterly Review", ook in *Smith's* „Dictionary of the Bible" (3 dln., 1863). Na zijn dood verschenen: „The literary remains of the late Emanuel Deutsch" (1874).

Deutz, sedert 1888 met Keulen verbonden, ligt op den rechter oever van den Rijn. Deze stad heette aanvankelijk Divitia, later Tuitium. Zie verder *Keulen*.

Deutzia is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Saxifragaceae*. Het omvat Japansche en Chineesche heesters, die zich onderscheiden door behaarde takken en bladeren, sierlijke bloemtuilen en bloemen met een klokvormigen, 5-tandigen kelk, 5 witte bloembladeren, 10 meeldraden met bandvormige, witte helmdraden, en een 3- of 4-hokkig vruchtbeginsel met een knodsvormigen stijl. De vrucht is een lederachtige, veelzadige doosvrucht. Wij onderscheiden tegenwoordig de volgende soorten, met haar verschillende variëteiten voor de bloemisterij en versiering van tuinen van zeer veel belang; *D. gracilis*, *D. crenata*, *D. parviflora*, *D. Fortunei*, *D. Lemoinei*. Vooral de groot- en dubbelbloemige verscheidenheden zijn van groote waarde. De Deutzia's worden door stek of afleggers voortgekweekt, in den winter koud, maar vorstvrij bewaard en in het daarop volgende voorjaar Mei in vruchtbaren grond uitgeplant. Gedurende den eersten tijd na de uitplanting wordt de plant voor te sterken zonneschijn beschermd, om ten slotte geheel onbeschermd te groeien. In Augustus worden de planten door z.g. „rondsteken" voorbereid voor de plaatsing in potten en kunnen in den herfst gereed zijn ter verzending.

Deux-Sèvres is de naam van een departement in West-Frankrijk, zoo genoemd naar de rivieren Sèvre Nantaise en Sèvre Niortaise, en bestaat uit deelen van Poitou, Aunis en Saintonge. Het wordt begrensd door Maine et Loire, Vienne, Charente en Vendée, beslaat 5999,88 v.km. en telt (1901) 342474 inwoners. Hoofdstad is Niort. De bewoners leggen zich toe op landbouw en veeteelt. Verder wordt er steenkool gevonden. Het vervaardigen van handschoenen en brandewijn is voor de industrie de hoofdtak van bestaan.

Devai, *Matthias*, eigenlijk *Devai Birs Matyaso*, een Hongaarsch kerkhervormer, werd geboren omstreeks 1500 te Déva in Zevenburgen, studeerde te Krakau, werd pastoor te Boldogkö bij Kaschau, maar vertrok in 1529 naar Wittenberg, waar hij een vriendschappelijke betrekking aanknoopte met *Melanchton*. Hij maakte in 1531 een aanvang met het hervormingswerk, was te Ofen en te Kaschau werkzaam als stadspredikant, maar werd gevankelijk naar Weenen gebracht. Eenige jaren daarna bevond hij zich wederom te Ofen, bezocht onderscheiden plaatsen in Duitschland, keerde in 1537 naar zijn vaderland terug en stichtte met *Johann Sylvester* (Erdösi) een boekdrukkerij te Nieuw-Sziget. Hier deed hij de onderscheiden geschriften ten behoeve der Hervorming verschijnen, kwam in betrekking met de Zwitsersche reformatoren en omhelsde de leer van dezen, zoodat *Luther* zich een tegenstander verklaarde van dien ijverigen verkondiger van het Calvinisme onder de Magyaren. *Dévai* werd predikant en deken te Debreczin en overleed aldaar vóór 1547.

Devalvatie is een waardevermindering van in omloop zijnd gemunt geld van regeeringswege. Dit geschiedde bijv. in ons land, toen de waarde der voormalige zest'halven tot die van vijfstuiverstukken werd gebracht.

Devanagari is de algemeen gebruikelijke, maar onjuiste aanduiding van dien vorm van het Indische alphabet, welke in Europa voor Sanskrietwerken gebruikt wordt, terwijl in Indië nog verscheidene andere schriftvormen bestaan, zoowel in manuscripten als in drukkerijen. De goede naam voor dit alphabet is *Nagari. Devanahari* is slechts de laatste, in de Mahrattendistrikten gebruikelijke, ontwikkeling van het *Nagari*.

Devaux, *Paul Louis Isidor*, een Belgisch staatsman, geboren te Brugge, den 10den April 1801, werd na het voleindigen zijner rechtsgeleerde studiën advocaat te Luik, en vereenigde zich in 1824 met *Lebeau* en *Rogier* tot een partij, na de revolutie van 1830 de doctrinaire genaamd, welke aanvankelijk het bestuur van den jeugdigen staat in handen had. Terwijl laatstgenoemde twee meer praktisch werkzaam waren, belastte zich *Devaux* met de leiding der politieke meening door middel van het Luiksche oppositieblad: „Politique". Hierdoor bracht hij de vereeniging tot stand der liberale en Roomsch-Katholieke partij, door wier invloed België zich losscheurde van de Noordelijke Nederlanden. Gedurende de omwenteling werd hij door zijn geboortestad Brugge afgevaardigd naar het Congres. Hij was werkzaam aan het opstellen eener constitutioneel-monarchale constitutie, en toen de doctrinairen in het Kabinet werden geroepen, zag hij zich benoemd tot minister zonder portefeuille (1831). In Mei van dat jaar knoopte hij onderhandelingen aan met prins *Leopold* en nam deel aan de conferentie te Londen. Na de komst des konings vergenoegde hij zich met het lidmaatschap der Kamer, en ook later konden zijn staatkundige vrienden hem niet bewegen deel te nemen aan het bewind. In 1840 stichtte hij het vrijzinnige blad: „Revue nationale", en hij behield het lidmaatschap der Kamer tot in 1863, toen hij verslagen werd door den candidaat der Roomsch-Katholieken. Na dien tijd heeft hij zich geheel en al van het staatstooneel teruggetrokken. Hij overleed te Brugge den 30sten Januari 1880. Hij schreef „Etudes politiques sur l'histoire ancienne et moderne et sur l'influence de l'état de guerre et de l'état de paix" (Brussel, 1875). Na zijn dood verschenen van zijn hand: „Etudes politiques sur les principaux événements de l'histoire romaine" (2 dln., Parijs, 1880).

Develle, *Jules Paul*, een Fransch staatsman,

Digitized by Google

DEVENTER.

Gezicht op de stad vanaf de stadsweide.

De Groote Kerk.

Digitized by Google

Digitized by Google

werd den 12den April 1845 te Bar-le-Duc geboren. Na onder-prefect van Louviers en prefect van Aube geweest te zijn, werd hij in 1877 en 1881 door het arrondissement Louviers naar de Kamer afgevaardigd. In 1879 en 1882 was hij onderstaatssecretaris van Binnenlandsche Zaken. In 1885 door het departement Meuse naar de Kamer gezonden, kreeg hij de portefeuille van Landbouw in het ministerie-*Freycinet* (Januari 1886) en behield haar in het kabinet-*Goblet* (December 1886—Mei 1887). In Maart 1890 kreeg hij haar weer onder *Freycinet*, behield haar onder *Loubet* (Februari 1892) en *Ribot* (December 1892). Bij de reconstructie van het laatste Kabinet kreeg hij in Januari 1893 de portefeuille van Buitenlandsche Zaken, hield die ook onder *Dupuy*, en trad met dezen in November 1893 af.

Deventer (zie de plaat), een gemeente in Overijsel, ligt aan den IJsel en aan de spoorlijnen Zwolle-Arnhem en Utrecht-Rheine, is 1466 H.A. groot en telt (1906) 27617 inwoners. Tot de belangrijkste gebouwen behooren er de St. Lebuïnuskerk met beschilderde glazen, een prachtig orgel en een zeer oude krypt, de Broerenkerk, het stadhuis met eenige fraaie schilderijen en de Waag. Men heeft er verder een gymnasium, een hoogere burgerschool met 5-jarigen cursus, een hoogere burgerschool voor meisjes, een burgeravondschool, een kweekschool van onderwijzers en andere inrichtingen van onderwijs. Ook het stadsziekenhuis en het krankzinnigengesticht verdienen vermelding. Deventer is garnizoenstad (cavalerie). Tot de belangrijkste fabrieken behooren er vooral de Koninklijke tapijtfabriek en een groote ijzergieterij, een stoomsmederij, sigarenfabrieken, een rijwielenfabriek en koekfabrieken. Er wordt veel handel gedreven in koren, vee, linnen, honig enz. Vooral de Deventer koek is zeer bekend. Over den IJsel ligt een schipbrug, die naar de druk bezochte Worp leidt, benevens een spoorbrug, ook voor het gewone verkeer ingericht.

Deventer is een zeer oude stad, behoorde reeds in de Middeleeuwen tot de Hansesteden en was na Amsterdam en Antwerpen de grootste koopstad der Nederlanden. Zij werd in 760 door de Saksen verwoest, in 882 door de Noormannen veroverd, in 1123 als een keizerlijke vesting door *Lotharius*, hertog van Saksen, en *Dietrich*, bisschop van Munster, belegerd, maar door keizer *Hendrik V* ontzet. In 1528 onderwierp zij zich aan het gezag van *Karel V*, en in 1559 werd er een bisdom gesticht, dat tot in 1591 bleef bestaan, toen prins *Maurits* de stad aan de Spanjaarden ontrukte. Na dien tijd was zij aanvankelijk de hoofdstad van Overijsel, een waardigheid, die zij vervolgens aan Zwolle moest afstaan.

Deventer, *Hendrik van*, een Nederlandsch genees- en verloskundige, werd geboren te 's Gravenhage den 16den Maart 1651, was eerst goudsmid, maar promoveerde vervolgens den 1sten November 1694 te Groningen in de geneeskunde. Aanvankelijk vestigde hij zich in het Friesche dorp Wieuwerd, doch na het volbrengen van eenige reizen koos hij 's Gravenhage tot woonplaats en verwierf er weldra een beroemden naam. Zelfs riep *Christiaan V*, koning van Denemarken, hem meermalen naar Kopenhagen, om zijn raad in te winnen. Vooral was hij ervaren in de verloskunde en in de orthopedie. Hij overleed te Voorburg den 12den December 1724. Tot zijn werken behooren: „Dageraad der Vroedvrouwen" (1696), „Manuale operatiën" (1701, en later bij herhaling) en „Beschrijving van de ziekten der beenderen, inzonderheid van de rhachitis" (1736).

Deventer, *Salomon van*, een Nederlandsch Oost-Indisch ambtenaar, werd den 24sten Februari 1816 te Zwolle geboren, was aanvankelijk hier te lande werkzaam, maar vertrok in 1839 naar Indië, waar hij administratieve betrekkingen bekleedde en in 1842 redacteur van de „Javasche Courant" was. Achtereenvolgens was hij secretaris der residentie Pasoeroean, assistent-resident van Buitenzorg, inspecteur van financiën en sedert 1860 resident van Banjoemas. Na een verblijf in Nederland werd hij in 1866 resident van Pasoeroean, in 1868 resident van Soerabaja en in 1873 lid van den Raad van Indië. In 1876 verkreeg hij zijn eervol ontslag en overleed te 's Gravenhage den 3den Maart 1891. Hij schreef gedichten, novellen en opstellen over Indië. Zijn voornaamste werk is: „Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java" (3 dln., 1864).

Deventer, *Jan Frederik van*, een Hollandsch landschapschilder en etser, werd geboren te Brussel den 27sten November 1822 en overleed te Loosduinen den 24sten November 1866. Hij was een leerling van *H. van de Sande Bakhuyzen*, in wiens trant hij werkte.

Deventer, Willem Antonie van, een Hollandsch schilder, voornamelijk van riviergezichten, werd geboren te 's Gravenhage den 30sten Juni 1824 en overleed aldaar in 1893. Evenals zijn broeder *Jan Frederik* (zie aldaar) was hij een leerling van *H. van de Sande Bakhuyzen*. Hij schilderde bij voorkeur gezichten op het IJ, die tijdens zijn leven zeer gezocht waren. *Van Deventer* ontving gouden medailles op tentoonstellingen te 's Gravenhage en te Rotterdam.

Deventer, *Marinus Lodewijk van*, geboren den 10den Maart 1832 te 's Gravenhage, was eerst ambtenaar aan het departement van Buitenlandsche Zaken te 's Gravenhage, waar hij in 1872 tot hoofdcommies werd aangesteld. Van 1875 tot 1879 was hij consul-generaal in Brazilië. In Nederland teruggekeerd, wijdde hij zich aan de studie van de geschiedenis van Nederlandsch-Indië. Hij overleed den 22sten Januari 1892 te Princenhage bij Breda. Hij bewerkte de laatste deelen (VIII—X) van de „Opkomst van het Nederlandsch gezag over Java" van *J. K. J. de Jonge*, verder de „Geschiedenis der Nederlanders op Java" (2 dln. 1886—1887) en „Het Nederlandsch gezag over Java en Onderhoorigheden sedert 1811" (1891). Ook bezorgde hij een Fransche vertaling van het werk van *van Delden Laërne* „Brazilië en Java" en vatte het plan op een uitvoerige encyclopaedie van Nederlandsch-Indië samen te stellen.

Deventer Szn., dr. *Jacob van*, een Nederlandsch psychiater in 1848 geboren te Zwolle, studeerde te Utrecht en te Amsterdam in de geneeskunde en werd in 1873 benoemd tot officier van gezondheid, in 1879 tot 1ste geneesheer, waarnemend directeur, in 1883 tot geneesheer-directeur van het Buiten-Gasthuis te Amsterdam en in 1892 tot geneesheer-directeur van het gesticht Meeren-

Digitized by Google

berg. In 1905 werd hij benoemd tot inpecteur van het Geneeskundig Staatstoezicht op krankzinnigen en krankzinnigengestichten. Zij voornaamste werken zijn: „Handboek der krankzinnigenverpleging" (1897, met *G. C. van Walsem*) „Gedenkschrift van het 50-jarig bestaan van het gesticht „Meerenberg" (1899) en „Krankzinnigenverpleging in de eerste helft der vorige eeuw" (1901). Voorts leverde hij bijdragen in binnen- en buitenlandsche vaktijdschriften, o. a. in de „Psychiatrische en neurologische Bladen", waarvan hij mederedacteur is.

Devès, *Pierre Paul*, een Fransch staatsman, werd geboren den 3den November 1837 te Aurillac (Cantal), studeerde in de rechten en vestigde zich te Béziers, waar hij tot lid van den departementalen raad werd benoemd. In 1876 werd hij als kandidaat der republikeinen tot volksvertegenwoordiger gekozen en in 1879 tot president der republikeinsche partij. In 1881 belastte hij zich in het ministerie-*Gambetta* met de portefeuille van Landbouw, nam met laatstgenoemde den 27sten Januari 1882 zijn ontslag en aanvaardde den 27sten Augustus van dat jaar in het Kabinet *Duclerc* en in 1883 in dat van *Fallières* de portefeuille van Justitie. In 1886 tot lid van den Senaat gekozen, overleed hij in 1899 te Parijs.

Deviatie is in het zeerecht de willekeurige verandering der reisroute door den kapitein. Zij heeft plaats, wanneer zonder noodzakelijkheid de kapitein naar een andere haven van bestemming gaat of een haven binnenloopt, waarvan de aandoening niet in de reisroute lag of de volgorde van de havens, die aangedaan moeten worden, verandert. Volgens de grondregelen van het zeerecht is de verzekeraar niet aansprakelijk voor die ongevallen, welke plaats hebben na een door den verzekerde toegestane en niet door nood gedwongen *deviatie*. Nood ontstaat door storm, stroomverandering, belang van de bemanning, redding van schipbreukelingen enz.

Deviatie is de afwijking van een lichaam van zijn baan of richting, bijv. bij geschut de zijdelingsche afwijking der kogels. Meer in het bijzonder duidt deviatie echter de afwijking der kompasnaald aan boord van een schip uit den magnetischen meridiaan aan, onder den invloed van het magnetisme in de ijzeren deelen van het schip. Men noemt de deviatie oostelijk, als het N. einde naar het O., en westelijk, als het naar het W. afwijkt. Daar de richting van de kiel met betrekking tot den magnetischen meridiaan alle mogelijke richtingen kan aannemen, daarmee echter ook richting en sterkte van het scheepsmagnetisme verandert, is de deviatie voor alle koersen niet dezelfde. Deze verandering der deviatie geschiedt volgens bepaalde regels, die door *Matthew Flinders* voor het eerst ontdekt werden. Vereenigt men in een deviatie-tabel de deviaties van alle koersen, zooals men ze bij omdraaiing door kompaspeiling met een vast punt, waarvan de magnetische richting bekend is, vindt, dan verkrijgt men een deviatietabel, waarvan de waarden gegeven zijn door de reeks van *Fourrier* $\delta = A + B \sin \alpha + C \cos \alpha + D \sin 2\alpha + E \cos 2\alpha +$ waarin δ de deviatie en α de kompaskoers is.

Een goede opstelling van het kompas kan veel doen om de coefficienten A, B, C, D en E zoo klein mogelijk te maken. Zoo is A en E in den regel nul en behoeven B en C slechts een kleine correctie te ondergaan. Met de waarden van de tabel wordt ook wel een deviatiekromme geconstrueerd, om spoedig den te sturen koers uit den magnetischen te vinden. De richting, waarin het schip op stapel stond, is ook van veel invloed op het magnetisme van het scheepsijzer. Men legt na het afloopen het schip om en voltooit het, waarbij door het hameren nieuw, doch tegengesteld magnetisme wordt opgewekt, welke beide elkander opheffen.

Devies is de naam van een door een zinnebeeld voorgestelde spreuk, waarbij doorgaans ook de spreuk zelf gevoegd werd. Men vindt reeds in het treurspel van *Aeschylus* „De zeven helden voor Thebe" gewag gemaakt van deviezen op hun schilden. Ook op die der ridders in de Middeleeuwen werden ze gevonden. Verder plaatst men ze op eerebogen, vaandels, gebouwen enz. Veel vorstelijke en adellijke geslachten hebben hun diviezen. Dat van *Oranje* is: „Je maintiendrai".

Deville, *Jean Achille*, een Fransch oudheidkundige, werd geboren te Parijs in 1789, trad eerst als schrijver op met een dichterlijke vertaling der „Bucolica" van *Virgilius* en wijdde zich vervolgens uitsluitend aan de studie der oudheidkunde. In 1827 werd hij benoemd tot ambtenaar der belastingen te Rouaan en later tot directeur van het museum van oudheden aldaar, tot lid van verschillende geleerde genootschappen en tot correspondeerend lid van de Académie der Inscriptions. Hij overleed den 10den Januari 1875 te Parijs. Van zijn geschriften noemen wij: „Essai historique et descriptif de l'abbaye de Saint Georges de Bocherville" (1827), „Histoire du château Gaillard" (1829), „Tombeaux de la cathédrale de Rouen" (2de druk, 1839), „Histoire du château et des sires de Tancarville" (1834), „Histoire du château d'Arques" (1839), „Revue des architectes de la cathédrale de Rouen jusqu' à la fin du 16 siècle" (1848), „Chants bucoliques" (1856), „Considérations sur Alésia des commentaires de César" (1859), „Essai sur l'exil d'Ovide" (1859) en een groot aantal „Dissertations" en „Mémoires".

Devillez, *Adolphe Barthélemy*, een Belgisch geleerde, werd in 1816 te Bouillon geboren en overleed in 1891 te Bergen, waar hij hoogleeraar, later directeur van de École des mines werd. Hij schreef o.a.. „Théorie générale des machines à vapeur" (1862), „Mécanique considérée comme science naturelle" (1865), „Eléments de constructions civiles" (1869), „Considérations sur les doctrines et sur l'association internationale des travailleurs" (1872), „Ventilation des mines" (1875) en „Traité élémentaire de la chaleur au point de vue de son emploi comme force motrice" (1881—1882).

Devilly, *Théodore Louis*, een Fransch schilder, werd den 28sten October 1818 te Metz geboren, was te Parijs leerling bij den schilder *Delaroche* en keerde daarna naar zijn geboorteplaats terug, waar hij in het atelier van den glas-schilder *Maréchal* werkzaam was. Daarop vestigde hij zich te Nancy, waar hij conservator van het museum werd en later directeur van de *Ecole des beaux-arts*. Hij overleed er den 26sten December

Digitized by Google

1886. Van zijn schilderijen vermelden wij: „De slag van Ras-Satah in Algerië" (1852), „Bivak in het jaar 1812" (1857), „De Maraboet van Sidi Brahim" (1859), „Einde van den slag bij Solferino" (1861), „Mazeppa" (1870), „Afscheid der Fransche soldaten van hun officieren bij Metz, 29 October 1870" (1874).

Devolutie-oorlog is de naam van den oorlog, die door *Lodewijk XIV*, koning van Frankrijk, in 1667 werd gevoerd om zich meester te maken van de Spaansche Nederlanden. Hij grondde toen zijn aanspraken op het devolutierecht, krachtens hetwelk bij den dood van een der echtgenooten de goederen, gedurende dat huwelijk verworven, uitsluitend aan de kinderen ten deel vallen uit dat huwelijk. Nu waren de Zuidelijke Nederlanden aan Spanje teruggevallen in 1621, toen *Philips IV* en diens echtgenoote (de ouders van *Lodewijks* gemalin, *Maria Theresia*) nog leefden. Daarom begeerde *Lodewyk XIV* na den dood van zijn schoonvader, *Philippus IV* van Spanje, in naam van zijn gemalin, het gezag in de Spaansche Nederlanden, zonder er op te letten, dat het devolutierecht geen kroonrecht, maar privaatrecht was, dat het slechts in enkele gewesten der Zuidelijke Nederlanden gold, en dat hij bij zijn huwelijk van alle aanspraken, daaruit op deelen der Spaansche monarchie voortvloeiende, afstand had gedaan. Hij deed in 1666 een leger de Zuidelijke Nederlanden binnenrukken, dat zich van verscheiden plaatsen meester maakte, en bezette in 1667 het graafschap Bourgondië, maar vergenoegde zich, toen Engeland, Nederland en Zweden de Triple-alliantie (zie aldaar) tegen hem sloten, bij den vrede van Aken (2 Mei 1668) met het veroverde gedeelte van Vlaanderen en de steden Rijssel, Charleroi, Doornik, Douai enz. (Zie *Aken*, *Vrede van*).

Devolutierecht. Devolutie beteekent woordelijk *afwending*, *afwenteling*. In het procesrecht beduidt zulks het gebruik van rechtsmiddelen, tengevolge waarvan de zaak van een lageren naar een hoogeren rechter wordt overgebracht. (Zie *Appèl*, *Prorogatie*).

Er is ook een devolutierecht, krachtens hetwelk de nakomelingen van een persoon aanspraak kunnen maken op het stam- of familiegoed, om dat na zijn dood te bezitten. Bij vererving moet het dus op hen komen; het kan niet worden vervreemd, noch buiten de familie vermaakt. Het schept een wettelijk erfrecht, waarvan ten nadeele der rechthebbenden door testamentaire beschikking niet mag worden afgeweken. Nog bezaten vroeger de kinderen een devolutierecht op de goederen der huwelijksgemeenschap hunner ouders, dat door hen werd uitgeoefend als een der ouders was overleden en de overblijvende de gemeenschap ten zijnen voordeele wilde aanhouden. Deze had dan eigenlijk niet meer dan het vruchtgebruik der goederen, de bloote eigendom behoorde reeds geheel aan de nazaten (Zie *Erfstelling* en *Fideicommis*).

In het kerkelijk recht verstaat men onder devolutierecht de bevoegdheid van den bisschop of van het kapittel, en, bij verzuim van dezen, van den metropolitaan, om een open zijnde geestelijke betrekking te vervullen, wanneer de bezitter van het patronaatrecht verzuimt, binnen een bepaalden tijd in die vacature te voorzien. Met betrekking tot den bisschopszetel oefent de paus dat recht uit, wanneer het Domkapittel over de keus oneenig is.

Devonische vorming of *Devon* noemt men een op sommige plaatsen tot 3000 m. dikke laag sedimentgesteenten, die op de Silurische lagen rusten en deze van het steenkolenstelsel scheiden. In Engeland droeg een gedeelte dezer vorming vroeger den naam van ouden rooden zandsteen (old red sandstone). Daar echter de gelijktijdige vormingen in Devonshire, Cornwallis en andere streken van Engeland voornamelijk uit leisteen bestaan en tot het grauwakke gerekend worden, achtte *Murchison* een wijziging van den naam „rooden zandsteen" onvermijdelijk. Die wijziging werd ook in Duitschland en Frankrijk zonder bezwaar aangenomen, daar het bleek, dat een groot gedeelte van het grauwakke aan den Rijn en elders met het Devonisch stelsel overeenkomt. Behalve uit grauwakke bestaan de Devonische lagen vooral uit kalksteen, leigesteenten en zandsteen. Van planten komen in het Devon slechts geringe overblijfselen voor. Van dieren zijn vooral goed vertegenwoordigd koralen (*Calceola*), crinoïden (zooals *Cupressocrinus*), brachiopoden (vooral *Spirifer*), cephalopoden (goniatieten en clymenieën) en trilobieten. Zie ook *Palaeozoïsche formatie* en de daarbij behoorende platen.

Devonport, een aanzienlijke Engelsche stad in het graafschap Devon, is door Stonehouse van Plymouth gescheiden, maar vormt daarmede toch één geheel. Tot aan 1824 droeg zij den naam van Plymouth Dock. Zij is zeer versterkt door de vesting Mount-Wise en door 2 havenforten, bezit een groot marine-arsenaal, belangrijke scheepstimmerwerven en telt (1901) 69 674 inwoners.

Devonshire of *Devon* is een graafschap in het zuidwestelijk gedeelte van Engeland. Het grenst ten noorden en zuiden aan de zee, ten oosten aan Somerset en Dorset en ten westen aan Cornwallis, beslaat een oppervlakte van 6698 v. km. en telt (1901) 660 444 inwoners. Men heeft er veel bergen, heuvels en nauwe bergkloven met steile wanden. Tusschen Exeter en Plymouth ligt een bergvlakte, die ruim 600 m. hoog en veelal met moerassen en rotsblokken bedekt is en een oppervlakte van 257 v. km. beslaat. Aan de zuidzijde heeft men uitmuntende havens, benevens warme, vruchtbare plekjes met een heerlijken plantengroei. In het bijzonder wordt Torquay, aan de mooie Torbay gelegen, om het zachte klimaat 's winters door longlijders bezocht. In het Noorden en Noord-Oosten vindt men heiden en zandstreken. Het meest bezochte punt is het zeebad Ilfracombe. Tot de rivieren behooren er de Dart, de Teign, de Tamer en de Ex, die naar het Kanaal vloeien, benevens de Taw en de Torridge, die uitmonden in de Baai van Bristol. De bergachtige bodem levert zink, tin, ijzer, mangaan, lood, zilver, koper, steenkolen enz.; verder zijn er onderscheiden geneeskrachtige bronnen. Men verbouwt er graan, peulvruchten, hennep en veel ooft, terwijl de veeteelt en menige tak van fabrieks-nijverheid er bloeien. De hoofdstad is Exeter, en van de overige steden noemen wij Plymouth, Devonport, Tiverton, Barnstaple, Bidefort en Dartmouth.

Devonshire is een Engelsche adellijke titel,

Digitized by Google

welke, bestaande sedert *Hendrik I*, in 1335 van het huis *Redvers* aan het huis *Courtenay* overging. *Thomas Courtenay*, de zesde graaf *van Devonshire*, werd in den slag bij Towton gevangen genomen en in 1461 onthoofd; *Eduard Courtenay* onderscheidde zich onder *Hendrik VII*, zijn zoon *Willem* huwde met prinses *Catherine*, de jongste dochter van *Edward IV* en speelde een rol onder *Hendrik VIII*, evenals zijn zoon *Henry*, die in 1538 in ongenade viel en een jaar later terechtgesteld werd. Zijn zoon *Edward* werd na de troonsbeklimming van *Maria* weder als graaf *van Devonshire* erkend, doch overleed ongehuwd te Padua in 1556. Men beschouwde nu het geslacht als uitgestorven, en de titel werd verleend aan het Huis *Cavendish*. Niettemin leefde het geslacht *Courtenay* nog, en daar bewezen werd, dat de grafelijke titel ook in de zijlijn erfelijk was, zoo werd hij door een besluit van het Hoogerhuis van 15 Maart 1831 wederom aan de familie *Courtenay* toegekend. Thans is hij in het bezit van *Spencer Compton Cavendish*, geboren den 13den Juli 1833, die in 1891 opvolger van zijn vader werd in het pairschap.

De eerste graaf *van Devonshire*, uit de familie *Cavendish*, was *William*, baron *Cavendish van Hardwick*. Hij ontving dien titel in 1618 en overleed in 1625. Zijn achterkleinzoon *William*, lordluitenant van het graafschap Derby, behoorde tot de voorstanders van den prins *van Oranje*, zoodat koning *Willem III* hem in 1694 tot markies *van Hartington* en tot hertog *van Devonshire* verhief. Hij was opperhofmeester van koningin *Anna* en overleed den 8sten Augustus 1707. — Zijn achterkleinzoon *William* was tevens, evenals zijn vader, onderkoning van Ierland, later opperkamerheer en overleed te Spa in 1764. — Zijn zoon en opvolger *William* werd geboren in 1748 en overleed in 1811. Zijn eerste gemalin was *Georgiana*, de dochter van graaf *Spencer*, een vrouw die evenzeer schitterde door schoonheid en bevalligheid als door groote gaven des geestes. Zij was zeer bedreven in de letterkunde en onderscheidde zich tevens als dichteres. Na haar dood (1806) huwde de hertog met *Elisabeth Hervey*, een vriendin van *Georgiana*. Ook deze had door haar ontwikkelden geest en door haar aangename manieren grooten invloed op merkwaardige personen van dien tijd en alzoo op de staatkundige gebeurtenissen. Na Devonshire's dood begaf zij zich naar Rome, waar haar woning de vergaderplaats werd van geleerden en kunstenaars. Daar bezorgde zij een uitgave der „Aeneïs" van *Virgilius* vertaald door *Annibale Caro*, met prachtige platen, verder een dergelijke uitgave van de Vijfde Satyre van *Horatius* en van een gedicht van haar vriendin *Georgiana*. Zij overleed den 30sten Maart 1824. — *William Spencer Cavendish*, de zesde hertog *van Devonshire*, geboren den 21sten Mei 1790, behoorde in het Hoogerhuis tot de partij der Whigs en werd in 1826 als buitengewoon gezant naar Rusland afgevaardigd. Hij was een ijverig voorstander der kunst, en zijn oranjerieën op Chatsworth, onder de leiding van *Paxton* gebouwd, zijn wereldberoemd. — Daar hij in 1858 kinderloos overleed, werd hij opgevolgd door zijn neef *William Cavendish*, graaf *van Burlington*. Deze, geboren den 27sten April 1808, studeerde te Cambridge, werd eerst lid van het Lager-, daarna van het Hoogerhuis, en was van 1836 tot 1856 kanselier van de universiteit te Londen. Hij overleed den 21sten December 1891 op zijn landgoed Holker Hall. — Zijn oudste zoon, *Spencer Compton Cavendish*, markies *Hartington*, geboren den 23sten Juli 1833, werd lid van het Parlement en veroorzaakte in 1859 door het voorstellen van een votum van wantrouwen den val van het ministerie-*Derby*. Nadat hij de betrekking had bekleed van lord der Admiraliteit, werd hij in 1863—1864 onder lord *Palmerston* onderstaatssecretaris bij het departement van Oorlog en onder *Russell-Gladstone* (tot Juli 1866) staatssecretaris van Oorlog. Na den val van het conservatief kabinet in December 1868 werd hij onder *Gladstone* postmeester-generaal, in 1871 eerste secretaris voor Ierland en in 1874 in plaats van *Gladstone* leider der liberale partij. Hij ontwikkelde daarbij zulk een mate van staatsbeleid, dat bij den val van het ministerie *Beaconsfield* in April 1880 de koningin het vormen van een nieuw kabinet het eerst opdroeg aan hem en lord *Granville*, den leider der liberalen in het Hoogerhuis. Hij liet deze taak echter over aan *Gladstone* en werd onder dezen staatssecretaris voor Indië. In 1882 werd hij minister van Oorlog en trad in 1885 met het geheele kabinet af. Toen in 1886 *Gladstone* wederom met het vormen van een ministerie werd belast, weigerde hij daarvan deel uit te maken, en scheidde zich zelfs in de Home-rule-quaestie van zijn vroegeren leider af. Hij zelf werd leider der liberale unionisten, die het regeeren van het conservatieve kabinet-*Salisbury* mogelijk maakten. Ook na zijn intreden in het Hoogerhuis (1891) behield hij de leiding der unionistische partij; zijn bondgenootschap met de conservatieven bleek duidelijk, toen hij in 1895 als voorzitter van den Geheimen Raad in het 3de ministerie-*Salisbury* zitting nam. Dit ambt behield hij ook in het kabinet *Balfour* (1902), maar in October 1903 trad hij af, toen *Chamberlain* met zijn beschermende rechten begon en *Devonshire* aan het hoofd der vrijhandelaars-liga kwam.

Zijn jongere broeder, lord *Frederick Cavendish*, studeerde te Cambridge, was van 1859 tot 1864 secretaris van lord *Granville*, in die dagen voorzitter van den staatsraad, en werd gekozen tot lid van het Parlement. In 1872 benoemde *Gladstone* hem tot zijn secretaris en in 1873 tot lord van de schatkamer, welk ambt hij bij het aftreden van dien minister nederlegde. In het tweede ministerie *Gladstone* (April 1880) werd hij secretaris der schatkamer en onderscheidde zich zoozeer, dat *Gladstone* hem den 4den Mei 1882 tot secretaris-generaal voor Ierland benoemde. Twee dagen later echter werd hij in het Phoenixpark te Dublin vermoord.

Devotie of *toewijding* was bij de Ouden een plechtige handeling, waarbij iemand tot welzijn des vaderlands zijn leven offerde aan de onderaardsche goden. Ook kon een veldheer vijandelijke steden of legers aan de onderaardsche goden devoveeren. Hieraan moest voorafgegaan worden de *evocatio*, dat wil zeggen, de uitnoodiging aan de beschermgoden de stad te verlaten. In de Christelijke Kerk heeft het woord in zoover zijn

Digitized by Google

beteekenis behouden, dat het aldaar een toewijding des harten aan God te kennen geeft. Verder worden zij gewoonlijk devoot genoemd, die met overdreven ijver de uitwendige godsdienstplichten waarnemen.

Devrient, *Ludwig*, een Duitsch tooneelspeler werd geboren te Berlijn den 15den December 1784. Hij werd eerst voor den koophandel opgeleid, doch spaarde geen moeite om zich daaraan te onttrekken. Door het spel van *Ochsenheimer* te Leipzig diep getroffen, verbond hij zich aan een reizend tooneelgezelschap van den directeur *Lange* en betrad in 1804 het eerst te Gera het tooneel, onder den naam van *Herzberg*, als bode in de „Bruid van Messina". Hij bezocht met dien troep onderscheiden steden in Saksen, totdat hij te Dessau een vast engagement verkreeg. Hier oogstte hij grooten bijval, hoewel het overmatig gebruik van sterken drank en een losbandige levenswijze toen reeds zijn gestel ondermijnden. De toezegging van zijn vader, dat hij de schulden van zijn zoon betalen en hem vergiffenis schenken zou, indien hij in het ouderlijk huis terugkeerde, deed hem weifelen; doch op raad van den boekhandelaar *Kunz* te Bamberg hield hij zich aan het tooneel en huwde in 1807 met *Margaretha Neefe*, een dochter van den componist en directeur der Hofkapel te Dessau, die hem echter reeds na verloop van een jaar door den dood ontviel. Door zijn schulden verdreven, begaf hij zich naar Breslau, waar hem bij voortduring groote toejuiching ten deel viel. Daar leerde hij *Iffland* kennen, en deze bezorgde hem een engagement aan het tooneel te Berlijn. Hij betrad het in 1815 in de rol van *Franz Moor* en bleef van dat oogenblik af de lieveling van het publiek. Hij overleed den 20sten December 1832. Het veelvuldig nachtbraken met vrienden bij het misbruik van sterken drank had zijn lichaam verwoest. Toch bewonderde men hem niet alleen als kunstenaar, maar men had hem ook lief om zijn kinderlijk en welwillend gemoed. Als tooneelspeler gaf hij zich onverdeeld over aan zijn dichterlijke inspiratie, en hierdoor vermocht hij meer dan anderen door overpeinzing en studie. Er was iets daemonisch in zijn geest en in zijn geheele voorkomen; hij wist waarheid te geven aan den schijn en de toeschouwers mede te slepen. Veel rollen zijn door hem, door zijn oorspronkelijke en geniale opvatting, gecreëerd, doch zijn navolgers konden zich niet tot zijn hoogte verheffen. Hij schitterde zoowel in komische als in hoogst tragische rollen, en ook gemoedelijk-humoristische karakters wist hij op uitstekende wijze voor te stellen. Vooral echter slaagde hij in de karakters der hoofdpersonen uit de drama's van *Shakspeare*.

Devrient, Karl August, een Duitsch tooneelspeler en een neef van den voorgaande, werd geboren te Berlijn den 5den April 1797 en debuteerde, nadat hij deel genomen had aan den veldtocht van 1815, in 1819 te Brunswijk. In 1821 verbond hij zich aan het tooneel te Dresden, waar hij een jaar later huwde met de beroemde zangeres *Wilhelmine Schröder*, van wie hij in 1828 scheidde. In 1835 ging hij naar Karlsruhe, in 1839 naar den Hofschouwburg te Hannover en vervulde er veelal heldenrollen. Den 17den September 1869 vierde hij er het gouden feest zijner tooneelspelersloopbaan en overleed den 3den Augustus 1872.

Devrient, Friedrich, zoon van den voorgaande, werd den 31sten Januari 1827 te Dresden geboren, betrad in 1845 te Detmold het tooneel en verbond zich in 1848 aan het Burgtheater te Weenen. In 1852 zwierf hij rond en vertoefde op verschillende plaatsen en in 1864 vestigde hij zich te Wiesbaden. Vervolgens verbond hij zich aan den Duitschen schouwburg te Petersburg en overleed den 9den November 1871.

Devrient, Philipp Eduard, een jongere broeder van *Karl August*, werd geboren te Berlijn den 11den Augustus 1801 en onderscheidde zich niet alleen als tooneelspeler, maar ook als dramatisch schrijver. In 1819 werd hij reeds geplaatst aan den Hofschouwburg te Berlijn en in 1844 ging hij als regisseur naar dien te Dresden. Weldra echter legde hij deze betrekking neder en bepaalde zich tot het spelen van karakterrollen. Van 1852—1870 was hij directeur van het Hoftheater te Karlsruhe, waar hij den 4den October 1877 overleed. Hij schreef: „Das graue Männchen", „Die Gunst des Augenblicks", „Die Verirrungen", „Der Fabrikant" en „Treue Liebe". Van zijn opera-teksten is voorzeker die van „Hans Heiling" met muziek van *Marschner* de beste. Van zijn geschriften, die op het tooneel betrekking hebben noemen wij: „Briefe aus Paris" (2de druk, Berlijn, 1846), „Ueber die Gründung einer Theaterschule" (Berlijn, 1840), en „Das Nationaltheater des neuen Deutschlands" (Leipzig, 1848). Omtrent de geschiedenis van het tooneel gaf hij in het licht: „Das Passionsspiel in Oberammergau" (3de druk, 1880), en zijn hoofdwerk: „Geschichte der deutschen Schauspielkunst" (5 dln., Leipzig; 1848—1874). Een verzameling van zijn „Dramatische und dramaturgische Schriften" is in 10 deelen te Leipzig (1846—1872) verschenen.

Devrient, Otto, jongste zoon van den voorgaande, werd den 3den October 1838 te Berlijn geboren, debuteerde in 1856 te Karlsruhe, vertoefde later te Stuttgart, Berlijn en Leipzig, en keerde in 1863 naar Karlsruhe terug. Hier vertoefde hij tot 1873 en werd toen regisseur van den Hofschouwburg te Weimar, in 1876 opperregisseur aan den Hofschouwburg te Mannheim en in 1877 intendant aan den stadsschouwburg te Frankfort. Hier nam hij in 1879 zijn ontslag, vestigde zich te Jena en hield zich bezig met het vervullen van gastrollen en het houden van voorlezingen. In 1884 nam hij de leiding van het Hoftheater te Oldenburg op zich, ging in 1889 als leider van dat te Berlijn naar de hoofdstad, waar hij den 23sten Juni 1894 overleed. Behalve acteur was hij ook auteur. Hij schreef de treurspelen: Zwei Könige" (Karlsruhe, 1867) en „Tiberius Gracchus", (Karlsruhe 1871), alsmede het tooneelspel: „Kaiser Rotbart" (Karlsruhe, (1871). Met zijn vader leverde hij: „Deutscher Bühnen- und Familie-Shakspeare" (4 dln., Leipzig 1872—1875). Zijn ter eere van het *Luther*-jubileum geschreven „Luther" (28ste druk, Leipzig, 1900) werd voor het eerst in 1883 te Jena opgevoerd. Verder schreef hij nog „Gustav Adolf" (22ste druk, Leipzig, 1900), „Zwei Shakspeare-Vorträge (Karlsruhe, 1869) en

Digitized by Google

„Ifflands und Schröders Briefe an den Schauspieler Werdy" (Frankfort a/M., 1881).

Devrient, Gustave Emil, de 3de en jongste broeder van *Karl August*, en eveneens een uitmuntend tooneelspeler, werd geboren te Berlijn den 4den September 1803, begon zijn loopbaan als tooneelspeler te Brunswijk, ging vervolgens naar Bremen en in 1825 naar Leipzig, waar hij zich in 1825 in den echt verbond met de begaafde tooneelspeelster *Dorothea Böhler*. Later speelde hij te Maagdenburg en te Hamburg, verbond zich in 1831 aan den Hofschouwburg te Dresden, doch in 1848 scheidde hij van zijn echtgenoote en verliet, na het geven van afscheidsvoorstellingen te Gotha, Weimar, Leipzig en Dresden het tooneel, waar hij terecht groote toejuiching verwierf door zijn edel spel. De hertog *van Coburg-Gotha* benoemde hem tot geheim Hofraad, en hij overleed te Dresden in den nacht van den 6den op den 7den Augustus 1872.

Dew is de naam der booze geesten (daemonen), die in dienst van *Ahriman* de goede geesten van *Ormuzd* bestrijden. In de „Avesta" worden er onderscheiden genoemd.

Dewa is een Sanskriet woord, dat een bovennatuurlijke macht, een godheid, goddelijk wezen beteekent. Het woord is in Nederlansch-Indië zeer gebruikelijk, ook de vrouwelijke afleiding *Dewi*, zooals bijv. in *Dewi Sri*, de godin der rijst. Ook is het de titel vóór eigennamen van inlandsche vorstinnen. Ook *Dewata* wordt voor goddelijke wezens gebruikt, de Batak gebruikt den vorm *debata* of *dibata*. Op Bali noemen de Ksatria's zich dewa en de titel Dewa agoeng komt aan den vorst van Kloengkoeng toe.

Dewalque, *Charles Joseph Gustave*, een Belgisch geoloog, werd den 2den December 1826 te Stavelot (Luik) geboren, was in 1850 leeraar te Luik en in 1852 praeparator voor physiologie aan de hoogeschool aldaar. Na eenige doctorstitels behaald te hebben, werd hij achtereenvolgens conservator en buitengewoon hoogleeraar in de mineralogie, geologie en palaeontologie te Luik. Sedert 1879 was hij lid van de Belgische Academie. In 1872 stichtte hij de *Société géologique de Belgique*, waarvan hij 25 jaar secretaris was. In zijn geschriften bewerkte hij voornamelijk de bouwstoffen, die hij op zijn reizen door zijn vaderland met geologische onderzoekingen verzameld had. Hij overleed den 3den November 1905 te Luik.

Dewar, *James*, een Engelsch scheikundige, werd den 20sten September 1842 te Kincardine-on-Forth geboren, studeerde te Edinburgh bij *Playfair* en te Gent bij *Kekule*, waarna hij professor werd te Cambridge. Hij schreef over de oxydatieprodukten van pikoline, de verandering van chinoline in aniline, de constanten van waterstof, de specifieke warmte van koolstof bij hooge temperaturen, de physiologische werking van het licht enz., Verder onderzocht hij den invloed van zeer lage temperaturen op lichamen en schreef verhandelingen over vloeibare lucht. Met *Frederick Abel* deed hij onderzoekingen omtrent rookloos kruit; zij zijn de uitvinders van het cordiet (zie aldaar). Met *Moissan* gelukte het hem fluorium vloeibaar te maken; met *Flemming* onderzocht hij de electrische en magnetische eigenschappen van metalen bij lage temperaturen. In 1898 slaagde hij erin waterstof vloeibaar te maken.

De Wet, *Christiaan*, een Boerengeneraal, werd den 7den October 1854 op de hoeve Leeuwkop (distrikt Smithfield, Oranje Vrijstaat) geboren, vanwaar hij later met zijn vader naar Nieuwjaarsfontein bij De Wetsdorp (dat naar hem genoemd is) trok. Van 1880—1885 woonde *De Wet* in de Zuid-Afrikaansche Republiek en streed bij Majuba als veldkornet; daarop kocht hij de hoeve van zijn vader, maar trok in 1896 naar de hoeve Roodepoort (distrikt Heilbron; in den oorlog verwoest). Van 1889 tot 1897 behoorde hij als lid van den Volksraad tot de conservatieve partij en drong steeds sterk op een nauwere aansluiting der beide republieken aan. Na het uitbreken van den oorlog tegen Engeland werd *De Wet* in Natal plaatsvervangend commandant, vervolgens aan de Westgrens generaal (assistent van den hoofdcommandant) onder *Cronjé*, dien hij echter niet in staat was te ontzetten, toen deze door lord *Roberts* en *French* was ingesloten. Sedert Maart 1900 verontrustte hij de verbindingslijnen in den rug van het Engelsche leger, vooral in het O. van den Vrijstaat. Zoo overviel hij den 31sten Maart generaal *Broadwood* bij Sannaspost of bij Koornspruit (ten O. van Bloemfontein), den 4den April de Irish Rifles bij Reddersburg, den 6den Juni een groote proviandcolonne tusschen Heilbron en Kroonstad en maakte zich den 7den Juni meester van het welvoorziene proviandmagazijn te Roodeval. Aan de vele pogingen van veel sterkere Britsche afdeelingen, om hem in te sluiten, wist *De Wet*, die sedert het laatst van Juni opperbevelhebber der Vrijstaatsche troepen was, steeds door stoute marschen en verrassende schijnbewegingen van zijn bereden commando zonder trein, te ontkomen. Aan de divisiën *Hunter*, *Rundle* en *Brabant* ontkwam hij den 21sten Juli over den spoorweg noordwaarts van Kroonstad, waarbij hij (bij Honing-Spruit) een pantsertrein met 100 manschappen van de Royal Welsh Fusileers nam. Nadat hij den 6den November door de overrompeling van kolonel *Le Gallais* (die daarbij sneuvelde) bij Bothaville zes kanonnen verloren had, dwong hij op zijn eersten tocht naar de Kaapkolonie den 23sten November het sterke garnizoen van De Wetsdorp tot overgave, bracht, bij zijn tweeden inval in de Kaapkolonie, nabij de Tabaksheuvels, tusschen Bloemfontein en Smaldeel, den Engelschen een nederlaag toe (29 Januari 1901), overviel den 25sten December bij Tweefontein een Engelsch kamp en wist aan de gevaarlijkste omsingelingen, den 6den Februari 1902 bij Lindley en vooral den 22sten Februari bij Kalkkrans, te ontkomen. Overtuigd van zijn succes en zeker ervan, dat hij den strijd nog lang zou kunnen uithouden, verzette hij zich zoo lang mogelijk tegen het sluiten van den vrede en gaf eerst op het laatste oogenblik, slechts eenige uren voor het onderteekenen van het verdrag, den tegenstand op. Daarna reisde hij met *L. Botha* en *De La Rey* naar Europa, om te trachten aldaar voor zijn volk de zoo noodzakelijke financieele hulp te vinden en bleef na zijn terugkeer een der leiders van het Boerenvolk. Hij schreef: „De strijd tusschen Boer en Brit" (1902).

De Wette, *Wilhelm Martin Leberecht*, een Duitsch godgeleerde, werd geboren te Ulla bij Weimar, den 12den Januari 1780, studeerde te Je-

Digitized by Google

na, vestigde zich aldaar als privaatdocent en ging in 1807 als buitengewoon hoogleeraar in de wijsbegeerte naar Heidelberg, waar hij in 1809 tot gewoon hoogleeraar in de godgeleerdheid benoemd werd. In 1810 werd hij in die betrekking overgeplaatst naar Berlijn, doch ten gevolge van een troostbrief aan de moeder van *Sand*, den moordenaar van *Kotzebue*, ontving hij zijn ontslag. Nadat hij eenigen tijd te Weimar had doorgebracht, koos de gemeente der St. Catharinakerk te Brunswijk hem tot predikant, terwijl de regeering weigerde daaraan haar goedkeuring te verleenen.

Daarna werd hij hoogleeraar in de godgeleerdheid aan de universiteit te Bazel, waar hij zoowel als academisch leeraar als door zijn kanselwelsprekendheid de algemeene achting genoot, tot lid van den raad van onderwijs gekozen en met het burgerrecht begiftigd werd. Hij overleed aldaar den 16den Juni 1849. Grooten roem verwierf hij zoowel door zijn theologisch-critische als door zijn exegetische geschriften, die getuigenis geven van groote geleerdheid, ongemeene scherpzinnigheid, wijsgeerigen zin en onbevooroordeelde denkwijze. Daartoe behooren: „Beiträge zur Einleitung in das Alte Testament" (2 dln., Halle, 1806—1807), „Lehrbuch der hebr.-jud. Archaeologie" (4de druk, Leipzig 1864), „Commentar über die Psalmen" (5de druk, Heidelberg, 1856), „Lehrbuch der historisch-critischen Einleitung in den Bibel: Alten und Neuen Testaments" (2 dln., 6de druk, Berlijn, 1860—1869), „Kurzgefasztes exegetisches Handbuch zum Neuen Testamente" (3 dln. in 11 stukken, Halle, 1886), „Lehrbuch der christlichen Dogmatik" (2 dln., 3de druk, Berlijn, 1831—1840) en „Lehrbuch der christlichen Sittenlehre" (3 dln., Berlijn, 1819—1823). Verder leverde hij eenige bundels leerredenen: „Opuscula theologica" (1830) en de 2 veelgelezen romans „Theodor oder die Weihe des Zweiflers" (2 dln., 2de druk, Berlijn, 1828) en „Heinrich Melchthal, oder Bildung und Gemeingeist" (2 dln., Berlijn, 1829). Zijn werken zijn over geheel Europa verspreid en hebben veel bijgedragen, verlichte denkbeelden omtrent den Bijbel tot algemeen eigendom te maken.

Dewey, *George*, een Amerikaansch admiraal, werd den 26sten December 1837 te Montpelier (Vermont) geboren. Hij ontving zijn opleiding, sedert 1854, aan de Marine-academie te Annapolis, diende in den Burger-oorlog als luitenant ter zee onder *Farragut*, die den ingang van den Mississippi forceerde, en nam als overste deel aan den strijd om Port Fisher. Sedert 1870 tot commodore bevorderd, ontving hij in Januari 1878 het opperbevel over het Aziatische eskader der Unie, vernietigde, na het uitbreken van den oorlog met Spanje, den 1sten Mei bij Cavite voor Manila het uit oude schepen bestaande Spaansche eskader en bezette de hoofdstad der Philippijnen. Voor dit wapenfeit werd hij tot vice-admiraal bevorderd, waarop in 1899 zijn benoeming tot admiraal van de vloot volgde. Bij zijn terugkeer uit de Aziatische wateren werd hij met veel luister te New-York ontvangen, en beide partijen, zoowel republikeinen als democraten, boden hem de candidatuur voor het presidentschap aan, waarvoor *Dewey* echter bedankte.

De Witt, *Jan* en *Cornelis*. Zie *Witt*.

Dewsbury, een stad in het westelijk gedeelte van het Engelsche graafschap York, aan de Calder, telt (1901) 28050 inwoners. Men heeft er onderscheiden kerken, een Latijnsche school, een ambachtsschool, een gerechtshof enz. Voorts is zij de zetel van een belangrijke wolnijverheid en levert daarenboven ijzerwaren en leder.

Dexippus, *Publius Herennius*, een Grieksch geschiedschrijver, leefde in de 3de eeuw na Christus, bekleedde te Athene hooge waardigheden en onderscheidde zich in 267 als veldheer in den oorlog tegen de Goten. Van zijn geschiedkundige werken zijn slechts fragmenten bewaard gebleven.

Dexippus, een leerling van *Iamblichus*, leefde in de 4de eeuw, schreef ophelderingen op de werken van *Aristoteles*, welke wij uit een Latijnsche vertaling van *Felicianus* kennen, en richtte zich tegen *Plotinus*' aanvallen op *Aristoteles*' categorieënleer.

Dextrine, *stijfselgom* of *leiogom* is een stof, die veel overeenkomst heeft met Arabische gom; beide hebben tot eenvoudigste formule $C_6 H_{10} O_5$. Zij ontstaat door een kortstondige werking van verdunde zuren of diastase op zetmeel. In zuiveren toestand is zij amorf, reuk-, smaak- en kleurloos, doch gewoonlijk geelachtig gekleurd. Zij is in water volkomen oplosbaar tot een heldere, dikvloeibare, klevende vloeistof, daarentegen onoplosbaar in absoluten alkohol, en weinig oplosbaar in zwakken wijngeest. Zij ontving van *Biot* en *Persoz* haar naam, omdat zij het polarisatievlak der lichtstralen zeer sterk rechts (*dexter*) doet draaien. Zij wordt door jodium zwakrood gekleurd en gaat onder den invloed van verdunde zuren in druivesuiker over door moutaftreksel in maltose. Een oplossing van baryt in waterhoudenden wijngeest doet haar neerslaan, en de neerslag is onoplosbaar in houtgeest, maar lost op in overmaat van water, vooral bij verwarming.

Wegens haar geschiktheid om Arabische gom te vervangen, is haar fabricage thans een bloeiende tak van nijverheid. De grondstof tot haar bereiding is doorgaans aardappelmeel, en die bereiding geschiedt door dit te verhitten tot 160° of — indien men het vooraf voorzichtig met een weinig salpeterzuur bevochtigd heeft — tot 110°, verder door verwarming met verdund zwavelzuur, of door behandeling met een aftreksel van mout (diastase). Ook verhit men wel gedroogd zetmeel in trommels of pannen met roerwerk door oververhitten stoom of in een oliebad op 217 — 275°C. De aldus verkregen leiogom wordt gemalen en gezeefd, is bruinachtig geel en daarom voor veel doeleinden niet geschikt. Een zuiver witte, in water oplosbare dextrine verkrijgt men door zetmeel met 0,2 % sterk salpeterzuur, dat voldoende verdund moet worden, te bevochtigen, dan bij 80° te drogen, te malen, te zeven en ongeveer 1 — 1½ uur op 100 — 110° te verwarmen. Het praeparaat is uitwendig van zetmeel niet te onderscheiden en volkomen vrij van salpeterzuur (*dextrinegummi*, *gommeline*). Van tarwestijfsel vervaardigt men het *Amidon grillé*. Ook zwavelzuur, zoutzuur, oxaalzuur, kiezelfluorwaterstofzuur, zwavelig zuur en koolzuur (beide laatste onder verhoogden druk) veranderen zetmeel in dextrine.

Zuivere dextrine verkrijgt men het beste door verwarming van aardappelzetmeel met water en

Digitized by Google

oxaalzuur in een waterbad, net zoo lang totdat een joodoplossing het niet meer blauw kleurt. Dan wordt de oplossing door een neerslag van kool-zuren kalk geneutraliseerd, na 2 dagen gefiltreerd en door alkohol neergeslagen. Uit ruwe of door zwavelig zuur gebleekte aardappelstijfsel vervaardigde dextrine heeft een afschuwlijken stank en smaak, wat niet het geval is, als men het zetmeel met water aanroert en bij 45° C. korten tijd met chloor behandelt. De dextrine van den handel bevat ongeveer 60 — 72 % zuivere dextrine, 2 — 9 % suiker, 13 — 20 % onoplosbare stoffen en 6 — 14% water.

Dextrinestroop of *gummisiroop* verkrijgt men door het behandelen van zetmeel met verdund zwavelzuur of moutuittreksel; doch ontstaat daarbij ook veel druivesuiker, die de duurzaamheid der dextrine benadeelt.

Daar dextrine niet oplost in alkohol, bedient men zich van alkohol, om haar uit een waterige oplossing neer te slaan. Dextrine gist niet onmiddellijk, bevat de oplossing echter tevens druivesuiker, dan gaat bij de gisting een groot deel dextrine, evenals suiker, over in alkohol en koolzuur.

Bij de vervaardiging der dextrine ontstaan, afhankelijk van de bereidingswijze, verschillende lichamen, die, weliswaar alle tot de dextrinen gerekend worden, maar verschillen wat hun gedrag ten opzichte van jood betreft, zooals: amylodextrine, erythrodextrine, achroodextrine enz.

Men gebruikt dextrine in de plaats van Arabische gom in de katoendrukkerij, bij het drukken van behangselpapier, tot het appreteeren en stijven van doek en bordpapier, tot glaceeren van carton, tot mondlijm, tot vaste verbanden bij beenbreuken, voor fijn bakwerk, ter bereiding van bier, vruchtenwijn, Engelsche pleister enz. Verder is zij een noodzakelijk bestanddeel van het bier, ontstaat bij het bakken van brood aan de oppervlakte, en vormt gedeeltelijk de korst van gebak. Bij het gebruik in de katoendrukkerij, als verdikkingsmiddel, dient men in het oog te houden, dat zij door zuren vloeibaar wordt en in suiker overgaat. Daar zij door verdund zwavelzuur in druivesuiker wordt omgezet, worden groote hoeveelheden dextrine tot het galliseeren van wijnen gebruikt. Zij bezit dezelfde voedingswaarde als zetmeel, is echter gemakkelijker verteerbaar, en komt zeer verbreid in het plantenrijk voor.

Dextrose. Zie *Druivesuiker.*

Dey was van 1600 tot 1830 de titel van het opperhoofd der Janitsaren in den roofstaat Algerië. Aanvankelijk moest hij met een door de Porte benoemden pasja het land besturen. Sedert 1710 is echter de waardigheid van pasja steeds aan den dey verleend. De dey werd door de Janitsaren, een bende soldaten, gekozen, en hierbij was in den regel geen sprake van een ordentlijke vergadering. De krijgslieden vergaderden voor het paleis, en de namen der candidaten werden door hen zoolang uitgegalmd, totdat er een meerderheid verkregen was. Dikwijls echter werd dan de candidaat der meerderheid aanstonds door de minderheid vermoord, hetgeen wel eens gebeurde tot 7-maal toe. De gekozene werd vervolgens op een troon geplaatst, met een kostbaar gewaad omhangen en moest een eed afleggen, waarbij hij hoofdzakelijk zich verplichtte, om nauwkeurig te zorgen voor de uitbetaling van de soldij zijner Janitsaren, waarna de officieren en ambtenaren tot den handkus werden toegelaten. Dan trachtte de pasgekozene zijn tegenpartij door terechtstellingen te verzwakken. Toch regeerden zij zelden lang, want hoe onbeperkt hun macht ook wezen mocht, zij bleven de slaven der Janitsaren. De naam dey beteekent eigenlijk oom van moederszijde. Zelf noemden de dey's zich *wali* (gouverneur), *beglerbeg* (vorst der vorsten) en *seriasker* (opperbevelhebber).

Deyssel, *Lodewijk van*, schuilnaam voor *Karel Joan Lodewijk Alberdingk Thym.* Zie aldaar. Hij werd ter gelegenheid van de Rembrandtfeesten in Juli 1906 voor zijn Rembrandtstudies benoemd tot officier in de orde van Oranje-Nassau.

Deysselhoff, *Gerrit Willem*, een Nederlandsch kunstenaar, geboren te Zwollerkarspel in 1866, is een der meest bekwame aquarellisten en schilders onder de jongere Hollanders, vooral waar hij vischen, insekten, vogels, enz. afbeeldt. Zijn aquariumstukken behooren tot de beste voortbrengselen onzer moderne kunst. Zijn bij uitstek decoratief talent bracht hem tot het schilderen van tal van werken, waarin vooral het dier- en bloemornament een rol speelt. Ook bereikte hij uitmuntende resultaten in het batikken.

Dexius, *Zacharias*, een Nederlandsch godgeleerde, werd geboren te Colberg in Pommeren in 1707, was Luthersch predikant te Amersfoort, in 1710 te Rotterdam en in 1721 in zijn geboorteplaats. Hij is overleden als hoogleeraar te Greifswald en schreef onder anderen: „Het Concordieboek in het Nederduitsch" (2 dln., 1715) en „Afscheidskus, gegeven aan de bloeiende Evangelische Gemeente binnen de vermaarde koopstad Rotterdam" (1721). Ook andere leerredenen en onderscheiden vertalingen zijn van hem in het licht verschenen.

Dezobry, *Charles Louis*, een Fransch geschied- en oudheidkundige, werd geboren in 1798 te St. Denis, stichtte in 1829 een boekhandel in klassieke Grieksche, Latijnsche en Fransche werken, vooral ten behoeve van studenten aan de universiteit, en schreef het belangrijke boek: „Rome au siècle d'Auguste, ou voyage d'un Gaulois à Rome" (4 dln., 4de druk, 1874). Verder leverde hij: „La mauvaise récolte ou les suites de l'ignorance" (1848), „Histoire romaine en peinture" (1848), „L'usage et l'utilité des éditions classiques" (1856), „Dictionnaire pratique et critique de l'art épistolaire français" (1865) en „Traité élémentaire de versification française" (1866). Ook was hij medewerker aan den „Dictionnaire général de biographie et d'histoire" (2 dln., 12de druk, 1902) en aan den „Dictionnaire général des lettres, des beaux arts et des sciences morales et politiques" (7de druk, 1902). Hij overleed te Parijs den 16den Augustus 1871.

Dhaka. Zie *Dacca.*

Dhar, een Indische staat onder Engelsche beschermheerschappij, in Centraal-Indië gelegen, telt op een oppervlakte van 4506 v. km. (1891) 151877 inwoners. Toen de vorst zich in 1857 tegen het Engelsch gezag verzette, werd hem zijn land afgenomen en gedeeltelijk aan de *begum* (vorstin) van Bhopal, gedeeltelijk aan *Anand-Rao-Puar* gegeven.

Dharma (Sanskriet) beteekent deugd, plicht,

Digitized by Google

recht, wet. Volgens de Indiërs zijn de plicht, het nut en de liefde de drie drijfveeren van het menschelijk handelen. Verpersoonlijkt is *Dharma* „de God van het recht". Bij de Boeddhisten heeft *Dharma* de beteekenis van „ware leer", dat wil zeggen „het Boeddhisme".

Dharwar is de hoofdstad van een evenzoo genoemd distrikt van het Britsch-Indisch presidentschap Bombay. Het distrikt levert inzonderheid een groote hoeveelheid katoen en telt op 11745 v. km. (1891) 1051314 inwoners. De stad verheft zich 737 m. boven de oppervlakte der zee, ligt 110 km. van de kust verwijderd en is daarmede verbonden door een spoorweg, die loopt tot Goa en Bangaloer. Men heeft er een Protestantsche en een Roomsch-Katholieke missie en een bevolking van (1891) 32841 zielen.

Dhawalagiri of *Witte Berg*. Zie *Himalaja*.

Dhiolof of *Djolof*, ook *Wolof* en *Oulof*, is de naam van een volk in Senegambië, dat tusschen den Senegal, de Gambia en de Faleme woont. Voorheen vormde het een machtig rijk, terwijl het thans uit een aantal kleine stammen bestaat. Dit volk spreekt een afzonderlijken tongval van het Arabisch en belijdt den Mohammedaanschen godsdienst. Het onderscheidt zich door een huid, welke zoo zwart is als ebbehout, hoewel het den lichaamsvorm der Negers volstrekt niet bezit. Vermoedelijk is het van Semietischen oorsprong. De Dhiolofs hebben een rijzige gestalte en zeer kleine handen en voeten; zij dragen het haar in kurkentrekkers (rolronde lokken), geven blijken van veel scherpzinnigheid en weten zich op waardige wijze voor te doen. Hun land bestaat hoofdzakelijk uit een vruchtbare zandvlakte, die hier en daar met dichte palm- en mangelbosschen is bedekt. Zij omringen hun dorpen met een drievoudige heining van palissaden ter hoogte van ongeveer 3 m. Hun kleeding gelijkt op die der Arabieren en getuigt evenzeer van hun goeden smaak als van hun kunstvaardigheid. Als de belangrijkste staatjes der Dhiolofs vermeldt men Danaar met de hoofdplaatsen Bowael en Kadio, Saulaen met een evenzoo genoemde hoofdplaats, en Ballagh of Baa aan de Gambia.

Dhoerra. Zie *Negerkoren*.

Dholera of *Dholarra*, een handels- en kustplaats in het Britsch-Indische presidentschap Bombay, heeft een voortreffelijke, tegen stormen beveiligde en ook voor groote schepen toegankelijke haven. Deze plaats heeft zich door een levendigen uitvoerhandel, vooral van katoen en katoenen stoffen, in den laatsten tijd krachtig ontwikkeld en telt (1891) 10088 inwoners. Tijdens den Amerikaanschen burgeroorlog was het de voornaamste katoenhaven.

Dholpore is de naam van een gewest in Hindostan, dat op 2989 v. km. (1891) 279890 inwoners telt en onder de beschermheerschappij staat van Groot-Brittannië. De hoofdstad, evenzoo genoemd en aan de Choembal gelegen, heeft een bevolking van (1891) 9739 zielen.

Diabaas (Grieksch = groensteen) is een gewoonlijk laagsgewijs uitgebreid eruptief gesteente van korrelige of dichte structuur, bestaat oorspronkelijk uit plagioklaas en augiet met magneetijzer, titaanijzer en apatiet. Gewoonlijk is het reeds verweerd en bevat in de plaats van het augiet of het veldspaat groene chlorietische stoffen (viridiet) en kalkspaat. In oliviendiabaas komt bij genoemde bestanddeelen nog olivien, dat dikwijls in serpentijnsteen overgegaan is. Ook vindt men wel kwartsdiabaas. Lichtgekleurd, aan titaanijzer rijk diabaas, noemt men wel leukofyr.

Op grond der structuur onderscheidt men naast het typische, korrelige diabaas het afanitische diabaas met microscopisch kleine bestanddeelen, en het porfyrachtige diabaasporfyriet, dat groote labrador- of augietkristallen bevat en daarnaar labrador- of augietporfyr genoemd wordt. Tot de labradorporfyren behoort het als beeldhouwmateriaal bekend porfido verde antico. Diabaas van spherolithische structuur draagt den naam van varioliet (*paarldiabaas*). Afanieten, die veel secundair gevormd kalkspaat, dikwijls in den vorm van talrijke rondachtige stukken, ter grootte van erwten, ingesloten hebben, worden kalkafanieten genoemd. Diabaas bevat 48% kiezelzuur, 16% leemaarde, 13% ijzeroxyd en ijzeroxydul, 8% kalk, 6% magnesia, 3—5% natron, 1% kali. Diabaas is in de palaeozoische formaties en vooral in de devonische zeer verbreid, soms komt het in gangen voor. Behalve in de Middel-Duitsche gebergten treft men het aan in Schotland, Skandinavië en Noord-Amerika.

Diabetes. Zie *Urine-* of *Pisvloed*.

Diablerets is de naam van een aantal steile, gescheurde kalksteenwanden en scherpe kalksteentoppen in de Wildhorngroep der Berner-Alpen, op de grenzen der Zwitsersche kantons Bern en Waadt. Zij bereiken een hoogte van meer dan 3000 m. en hebben wel eens (1714 en 1749) vreeselijke bergstortingen veroorzaakt.

Diacaustische lijnen ontstaan door de breking der lichtstralen in zeer bolle brandglazen of lenzen. Laat men een bundel zonnestralen door een ronde opening in een donkere kamer dringen en vangt men ze dan op in een lens van geringe kromming, dan vereenigen zich de stralen in het brandpunt achter het glas. Neemt men echter een lens van aanzienlijke kromming, dan loopen de stralen, die dicht bij den rand door het glas vallen, naar een punt, hetwelk iets minder ver dan het brandpunt van het glas verwijderd is, zoodat de bundel lichtstralen de gedaante aanneemt van een binnenwaarts gebogen tentdak. De lijnen, langs deze oppervlakte getrokken, noemt men *diacaustische lijnen*. Bij een weerkaatsing der lichtstralen in sterk gekromde holle spiegels ontstaan dergelijke lijnen, die met den naam van *catacaustische* worden bestempeld. De diacaustische lijn is de meetkundige plaats der punten, ontstaan door de snijding van 2 opvolgende lichtstralen.

Diaconen of *diakenen* is een woord van Grieksche oorsprong, waardoor in den tijd der Apostelen *dienaren* der Christelijke gemeente werden aangeduid, die belast waren met de inzameling en uitdeeling der liefdegaven ten behoeve van armen en zieken. Deze roeping der diaconen werd erkend door het Concilium Trullanum in 692. Volgens de Handelingen der Apostelen werden er in de eerste Christelijke gemeente te Jeruzalem zeven gekozen, van welke sommigen, zooals *Philippus*, tevens het Evangelie verkondigden en doopten, omdat zij te gelijkertijd Evangelisten waren. Het getal zeven bleef later ook elders bij de

Digitized by Google

gemeenten bewaard. Reeds in de 2de eeuw stonden de diaconen als mede-arbeiders der bisschoppen in groot aanzien en in de 3de eeuw breidde zich hun werkkring aanmerkelijk uit, zoodat er toen archidiakenen en subdiakenen werden benoemd. Bij het Avondmaal mochten zij het brood en den wijn uitdeelen, maar niet zegenen. Verder ontvingen zij de geschenken, voor den bisschop bestemd, moesten de gewijde kerksieraden bewaren, het „Oremus" en „Sursum corda" zingen, toezicht houden op het gedrag der gemeenteleden, met verlof van den bisschop prediken en doopen, en boetvaardigen opnemen in de kerkelijke gemeenschap. Archidiaconen en diaconen moesten reeds vroeg, de subdiaconen echter eerst in de 12de eeuw de hoogere wijding (*ordines majores*) ontvangen. Hun gewaad is de dalmatica en de stola.

Diadeem. 1. Hebreeuwsch; 2. Egyptisch; 3. Assyrisch; 4. Skandinavisch (10de eeuw); 5. Grieksch; 6. Indisch; 7. Van keizerin *Maria Louise* van Frankrijk.

In de Nederlandsche Protestantsche Kerk zijn de diakenen alleen armverzorgers en in die betrekking leden van den kerkeraad. Zij gebruiken de daartoe bestemde gelden tot leniging der ellende van hulpbehoevende gemeenteleden en doen, zoo noodig, een beroep op de liefdadigheid van rijkere lidmaten.

Diaconessen, *diakonessen* of *dienaressen* stonden reeds in de eerste Christelijke gemeenten de diakenen ter zijde, om aan de vrouwelijke leerlingen onderwijs te geven, de tafels der liefdemaaltijden aan te richten en de zieken te verplegen. In de derde eeuw behoorde het tot haar verplichtingen, gevangen Christinnen in den kerker te bezoeken. Tot de 4de eeuw moesten zij jonkvrouwen zijn of weduwen, die slechts eenmaal gehuwd waren geweest en 60 jaren telden. Op het concilie van Chalcedon werd die leeftijd op 40 jaren bepaald. Zij werden geholpen door subdiaconessen, doch verdwenen in de 6de eeuw, hoewel haar betrekking in een anderen vorm bleef bestaan. In de kloosters dragen thans de nonnen, die voor het altaar moeten zorgen, den naam van diaconessen, en in ons land worden regentessen van weeshuizen en andere gestichten van liefdadigheid ook wel zoo genoemd. Verder heeft men in Duitschland verscheiden Evangelische diaconessengestichten, namelijk gebouwen, waarin zich Protestantsche liefdezusters bevinden, die zich vooral in de hospitalen in tijden van oorlog door een zelfopofferende ziekenverpleging verdienstelijk maken.

Diadeem, (zie de afbeeldingen), afkomstig van een Grieksch woord, noemt men den haarband of hoofdwrong van zijde, wol of linnen, waarmede de vorsten der Oudheid zich versierden. Hij was smal, met eenige meerdere breedte vóór het voorhoofd. Die der Egyptische koningen was met een slang versierd, en die van *Bacchus*, doorgaans kredemnon genoemd, bestond uit een band met van het achterhoofd nederdalende uiteinden. De Perzen slingerden den blauwen, met wit doorwerkten diadeem om den tulband. De eerste Romeinsche keizers droegen geen diadeem, omdat het volk een afkeer had van alle teekens, die aan de koninklijke waardigheid herinnerden. *Diocletianus* bracht hem in gebruik, en later werd hij met paarlen en edelgesteenten versierd, totdat hij wijken moest voor de vorstelijke kroon en tot op onzen tijd alleen als een bestanddeel van het damestoilet behouden bleef.

Diadelphus is afkomstig van een Grieksch woord, hetweld *tweebroederig* beteekent. Men spreekt in de plantkunde van *stamina diadelphia* of tweebroederige meeldraden, wanneer de meeldraden tot 2 bundels zijn samengegroeid, zooals bij veel *Vlinderbloemigen* het geval is. Al die gewassen zijn door *Linnaeus* in de 17de klasse van zijn stelsel — die der *Diadelphia* — vereenigd.

Diadochen, afkomstig van een Grieksch woord, dat *opvolger* beteekent, noemt men de veldheeren van *Alexander den Groote*, die na zijn dood zich meester maakten van de deelen van zijn uitgebreid gebied en er het Hellenistisch statenstelsel vestigden, dat tot aan de heerschappij der Romeinen bleef bestaan. Tot de diadochen behoorden *Antipater*, die Macedonië en Griekenland, *Lysimachus*, die Thracië en een gedeelte van Klein-Azië, *Ptolemaeus*, die Egypte, *Seleucus*, die Babylon met de oostwaarts gelegen gewesten, en *Antigonus*, die het overig gedeelte van Klein-Azië behield. Onderling voerden zij een hardnekkigen oorlog, die eerst na verloop van 22 jaar met den dood van *Antigonus* in den slag bij Ipsus (301 v. Chr.) een einde nam.

Diaeresis, afkomstig van een Grieksch woord, dat de beteekenis heeft van *scheiding*, is in de spraakkunst de ontbinding van een tweeklank in twee afzonderlijke vocalen. Men duidt ze aan door 2 stippen (trema) op den tweeden klinker.

Diaetetiek, een afdeeling der algemeene gezondheidsleer (hygiene), is de wetenschap, die ons de regeling leert van onze leefwijze, vooral met betrekking tot de voedingsmiddelen; zulk een regeling draagt den naam van *dieet*.

Elke levensverrichting, iedere beweging in het menschelijk lichaam (bijv. van het hart, van de ademhalingswerktuigen enz.) wordt verkregen door een daaraan evenredig verbruik van stof, waardoor er een aanhoudende stofwisseling in

Digitized by Google

Digitized by Google

DIADOCHENRIJKEN TEGEN HET MIDDEN DER 3DE EEUW V. CHR. (247 v. Chr.)

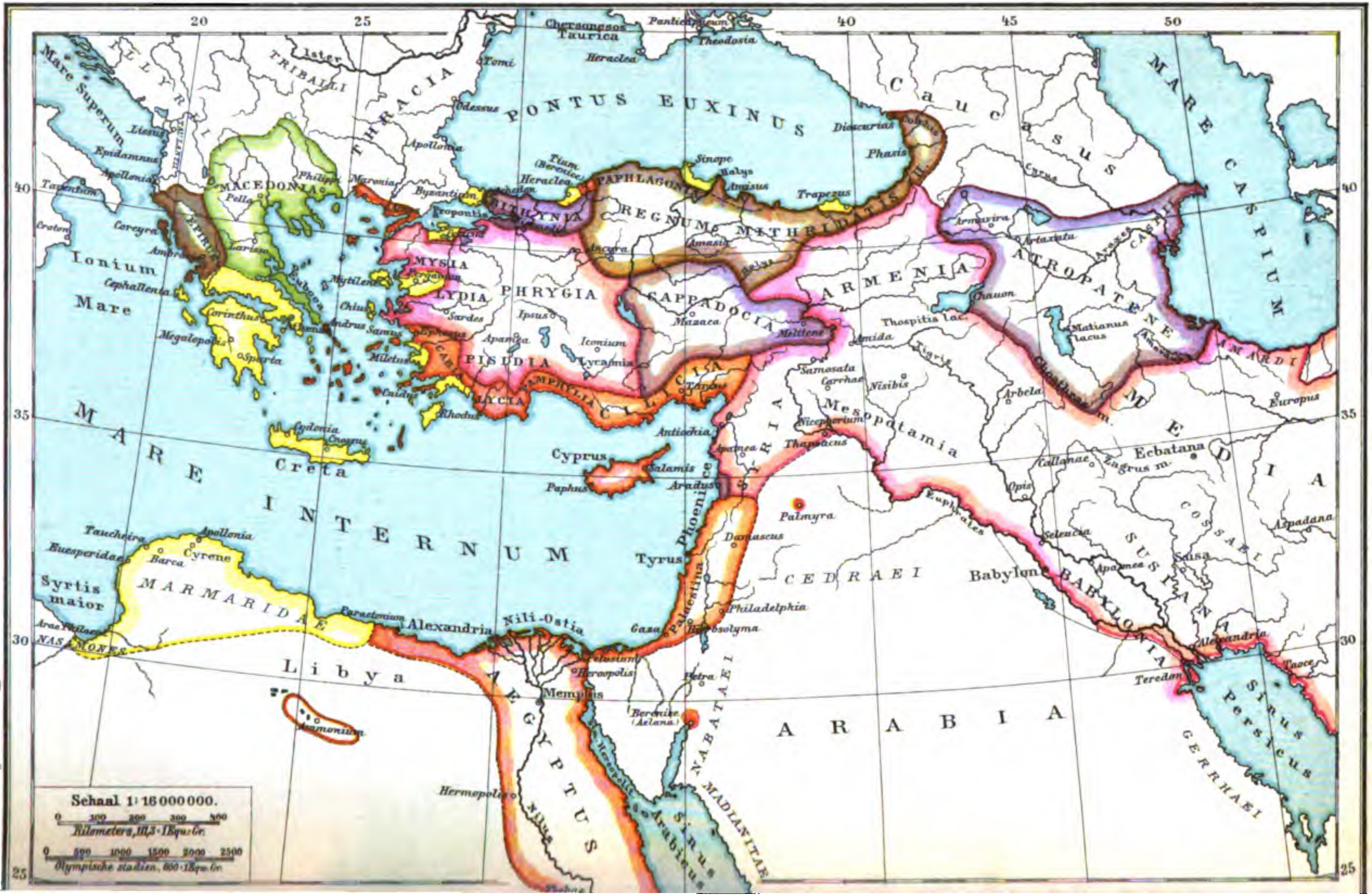

Digitized by Google

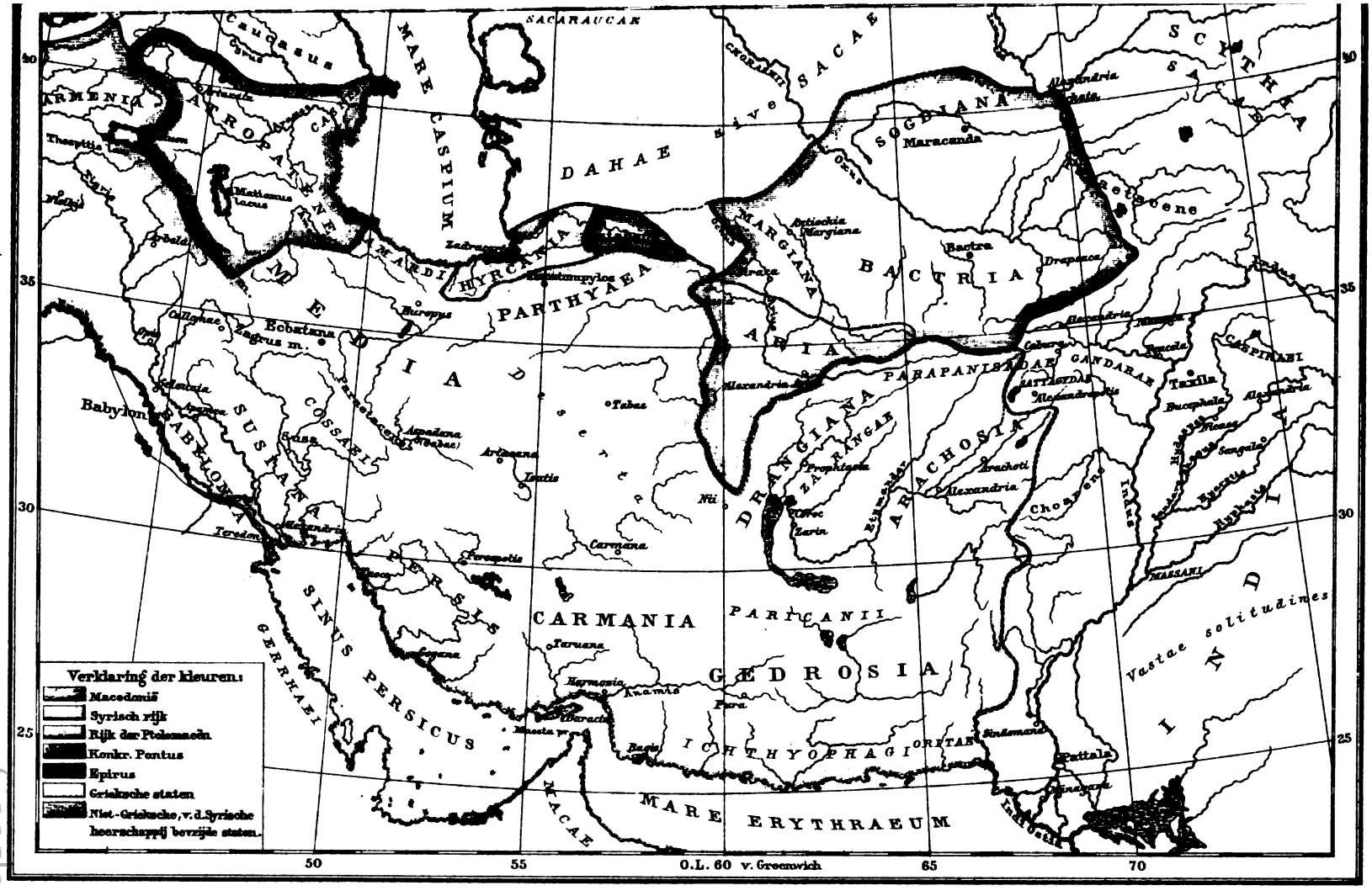
Verklaring der kleuren:
Macedonië
Syrisch rijk
Rijk der Ptolemaeën
Konkr. Pontus
Epirus
Grieksche staten
Niet-Grieksche, v. d. Syrische heerschappij bevrijde staten.
MARE CASPIUM
SACARAUCAE
DAHAE
SCYTHIA
SOGDIANA
Maracanda
ARMENIA
Caucasus
MEDIA
PARTHYAEA
HYRCANIA
MARGIANA
BACTRIA
Bactra
ARIA
PARAPANISADAE
GANDARAE
Taxila
Babylon
SUSIANA
ELYMAEA
PERSIS
CARMANIA
PARICANII
GEDROSIA
ARACHOSIA
DRANGIANA
Choaspes
INDUS
Vastae solitudines
SINUS PERSICUS
MARE ERYTHRAEUM
ICHTHYOPHAGI ORITAE
MASSIANI
50
55
O.L. 60 v. Greenwich
65
70
35
30
25

Digitized by Google

de spieren, zenuwen, sappen enz. plaats grijpt. Het hierdoor veroorzaakte verlies moet door de voeding worden aangevuld. De behoefte aan voedsel openbaart zich in honger en dorst, welke ons aansporen tot het nemen van spijs en drank. Tegelijk met deze gebruiken wij stoffen, welke dienen, om het voedsel smakelijk te maken, of ook om de spijsvertering te bevorderen, terwijl tevens de lucht tot de onontbeerlijke voedingsmiddelen behoort.

Al is ook het aantal enkelvoudige stoffen (elementen), waaruit onze voedingsmiddelen bestaan, zeer gering, toch is het aantal harer verbindingen verbazend groot, en eerst in dien vorm hebben de enkelvoudige stoffen voedingswaarde voor het lichaam. Veel verbindingen komen min of meer overeen met de bestanddeelen des lichaams (bloed, spieren, vet, beenderen enz.) en kunnen, evenals deze, in 3 groepen worden verdeeld, namelijk in *onbewerktuigde stoffen*, zooals water, keukenzout en andere chloorverbindingen, calcium-, kalium-, natrium- en ijzerzouten, phosfaten, sulfaten enz., *bewerktuigde, stikstofvrije stoffen*, waarvan koolstof, waterstof en zuurstof de voornaamste bestanddeelen zijn, zooals zetmeel, dextrine, suiker, plantenvezels, verschillende vetten en oliën, en *bewerktuigde, stikstofhoudende stoffen* (eiwitachtige verbindingen, zooals eiwit in eieren en vleesch, de kleefstof van het graan, de vezelstof in het bloed en de spieren, de legumine der peulvruchten, de kaasstof, de lijmstof der beenderen en kraakbeenderen enz.). Hoe volledíger deze 3 groepen in onze voedingsmiddelen aanwezig zijn, des te grooter is hun voedingswaarde.

Men heeft wel eens gevraagd, of de mensch zijn voedingsmiddelen aan het plantenrijk of aan het dierenrijk ontleenen moet. In elk van die rijken zijn de 3 groepen aanwezig, doch op verre na niet in dezelfde verhouding. De meeste plantaardige spijzen — inzonderheid de meel-, suiker- en sapryke vruchten, wortelen, groenten en knollen — bevatten betrekkelijk slechts weinig stikstofhoudende verbindingen, zoodat zij in groote hoeveelheden moeten genuttigd worden, om het stikstofverlies des lichaams te herstellen, zooals men waarneemt bij hen, voor wie aardappelen de hoofdschotel is. Deze overlading der spijsverteringswerktuigen met schrale voedingsmiddelen vertraagt de snelheid van den bloedsomloop en vermindert de werkkracht. Gebruikt men daarentegen uitsluitend vleeschspijs, dan wordt het lichaam overvoed, en er ontstaat licht congestie van het bloed naar de edele organen, zoodat men alleen bij ongewone inspanning, bijv. bij een dagelijksch en moeielijk jachtbedrijf of bij Poolreizen zooveel voedsel naar eisch verwerken kan. Deze omstandigheden, alsmede de inrichting der spijsverteringswerktuigen van den mensch wijzen er volgens het oordeel van de overgroote meerderheid der deskundigen op, dat de mensch zijn voedsel aan de beide rijken der natuur ontleenen moet, al kan hij ook veelal gezond blijven door zich tot slechts een van beide te bepalen, zooals, wat de vleeschvoeding betreft, de Poolvolken, wat de plantenvoeding betreft, de vegetariërs (zie aldaar) aldoende bewijzen. De hoeveelheid, uit elk van die rijken te gebruiken, is afhankelijk van den leeftijd, het geslacht, het klimaat en het bedrijf, alsmede van het lichaamsgestel. In het algemeen kan men aannemen, dat voor kinderen en bejaarde lieden $^1/_6$ deel vleesch bij $^5/_6$ plantenvoedsel een geschikte verhouding oplevert, terwijl het lichaam van den werkman $^1/_4$ deel eiwitachtige verbindingen vereischt.

Elk organisme heeft een hoeveelheid voedsel noodig, overeenkomende met een bepaald aantal calorieën of warmte-eenheden, die nauwkeurig met het door de stofwisseling verbruikte quantum moeten overeenstemmen, zal het lichaam behoorlijk in stand gehouden worden. Men kan nu voor bepaalde gevallen de gemiddelde waarden der hoeveelheden van het benoodigde verschillende voedsel berekenen op grond der verbrandingswaarde (in calorieën) van de onderscheiden voedingsstoffen (zie *Voedsel*). Deze laatste kunnen elkander tot zekere hoogte vervangen bij de voeding, steeds moet echter aan het lichaam een bepaalde hoeveelheid eiwithoudende verbindingen worden toegevoerd, daar anders het lichaam zijn eigen voorraad daarvan zou aantasten.

Als wij in de eerste plaats letten op het diëet van den *gezonden mensch*, dan komt al dadelijk de *leeftijd* in aanmerking. Voor den zuigeling is tot aan het doorbreken der tanden de moedermelk, desnoods door de melk van huisdieren te vervangen, het eenige natuurlijke voedsel, en eerst na het eerste levensjaar kan hij met meelkost, vleeschnat enz. gespijzigd worden. Bij den sterken groei en de veelvuldige lichaamsbeweging van den jeugdigen leeftijd past een krachtige voeding, hoewel men overmaat van vleesch en eieren, alsmede specerijen en vooral sterke dranken dient te vermijden. Zeer aanbevelenswaardig zijn dan brood, suikerhoudende, sappige groenten, ooft, en water als drank. Suikergebak is af te keuren, daar het licht de maag bederft en geen stikstofhoudend voedsel aanbrengt. Kinderen moeten, behalve de 3 hoofdmaaltijden, nog een paar tusschenmaaltijden hebben. Bij volwassenen kan men minder nauwgezet wezen in de keuze der voedingsmiddelen, zoo men slechts zorgt, dat de 3 hoofdgroepen daarin vertegenwoordigd zijn in de vereischte verhouding. Omtrent de hoeveelheid, die de mensch gebruiken moet, valt geen bepaling te maken. Den maaltijd te eindigen, terwijl de spijs nog goed smaakt, is een regel, die weinig in praktijk wordt gebracht, en wij achten zulks ook onnoodig, wanneer men slechts zorgt, niet zooveel te eten, dat de spijzen walging wekken en een hinderlijke drukking in de maagstreek veroorzaken. Bij ouden van dagen is de kracht der spijsverteringswerktuigen aan het afnemen; men geve hun derhalve voedzame, licht verteerbare spijzen, zooals mager gebraden vleesch, bouillon, zachte eieren, suikerhoudende wortelgewassen enz., en bezware hun maag niet met vetten kost, met zwaar brood, peulvruchten en gasvormende groenten (kool enz.). Eenige specerij, koffie, goed bier en oude wijn, zooals Malaga, bevorderen bij hen de spijsvertering.

Met betrekking tot het *geslacht* of de *sekse* valt het volgende op te merken. Bij de vrouw is de stofwisseling trager dan bij den man, en bij haar wordt minder koolzuur door de longen en minder ureum door de nieren afgescheiden. Voor haar is alzoo een minder krachtige voeding reeds

Digitized by Google

voldoende, en dat blijkt dan ook uit haar afkeer van zeer voedzame (veel stikstof bevattende) spijzen, van krachtige specerijen en prikkelende dranken, hoewel wij hierbij haar neiging tot het gebruik van koffie en thee moeten uitzonderen. De vrouw geeft doorgaans de voorkeur aan plantaardig voedsel, is door geringer hoeveelheid verzadigd, en kan het van den eenen maaltijd tot den andere zonder bezwaar langer uithouden. Gedurende de zwangerschap en het zoogen is echter haar behoefte aan voedsel veel grooter, en dan zijn voedzame, lichtverteerbare spijzen zeer aan te bevelen.

De voeding dient zich ook te regelen naar het *lichaamsgestel* en het *temperament*. Prikkelbare personen, die last hebben van hartklopping en congestie van bloed naar het hoofd, moeten zich wachten voor moeilijk verteerbare en al te voedzame spijzen, voor specerijen en vurigen wijn. Zij daarentegen, bij wie de stofwisseling traag is, moeten prikkelend, krachtig, gekruid voedsel gebruiken. Wie aanleg heeft tot zwaarlijvigheid, vermijde alle zetmeel- en suikerhoudende zelfstandigheden, daar deze de vetvorming bevorderen.

Het voedsel dient vooral gepast te wezen voor de *leefwijze*. Lichaamsbeweging bespoedigt de stofwisseling: wie nu door hun bedrijf of uit liefhebberij de spieren sterk inspannen, hebben behoefte aan een groote hoeveelheid krachtig voedsel, en indien zij zich met weinig maaltijden dienen te vergenoegen, zullen zij zich zeer goed bevinden bij een spijs die „staat in de maag" zooals pekelvleesch, harde eieren, erwten, boonen, kaas enz. Sterke koffie, betel, chocolade enz. hebben een dergelijken invloed en geven kracht, om groote inspanning des lichaams te verdragen. Ook inspanning des geestes bespoedigt de stofwisseling, die intusschen door een zittende leefwijs wederom eenigzins vertraagd wordt. Het is van belang, dat zij, die zich aan de studie wijden, alle zwaar te verteren voedingsmiddelen vermijden en hun lichaam met lichtverteerbare, doch zeer voedzame spijzen in stand houden.

Omtrent de voeding in verband met het *klimaat* en de *jaargetijden* vermelden wij het volgende: bij koude is de stofwisseling minder traag dan bij warmte, zoodat moeilijk verteerbare en zeer voedzame spijzen vooral geschikt zijn voor de bewoners van koude gewesten en voor het kille jaargetijde, terwijl men zich in de keerkringslanden hoofdzakelijk tot plantaardig voedsel kan bepalen. Hier zijn rijst en ooft voldoende, terwijl de Eskimo's behoefte hebben aan veel vleesch, vet en traan.

Ook de *tijden* van den dag, waarop de voeding genoten wordt, zijn geenszins onverschillig. Het aantal maaltijden en de hoeveelheid der alsdan te gebruiken spijs zijn gedeeltelijk afhankelijk van boven vermelde omstandigheden, gedeeltelijk van de gewoonte. Het is ondoelmatig, de tusschenpoozen tusschen de maaltijden groot te nemen, daar de spijsvertering daardoor veelal verzwakt wordt, zoowel door het lange wachten, als door de groote hoeveelheid voedsel, die dan op eens noodig is. Zijn op onze breedte voor volwassenen 3 maaltijden voldoende, het is nog beter, er 4 of 5 van te maken. Van belang is het, te gaan slapen nadat men den avondmaaltijd reeds 2 of 3 uur achter den rug heeft. Het is goed, dat de spijzen in den regel warm, maar niet te heet gebruikt worden, omdat het daarin aanwezige vet enz. in de koude stolt en dan minder licht te verteren is. Een snelle afwisseling van zeer koude en zeer warme spijzen is hoogst nadeelig; ook is het niet goed, bij het eten veel te drinken, omdat hierdoor het maagsap al te zeer verdund wordt en een groote hoeveelheid vloeistof tevens de peristaltische beweging der maag belemmert.

In de tweede plaats vestigen wij de aandacht op het dieet van den *zieken mensch*. Ziekte veroorzaakt een verandering in de stofwisseling, of haar oorzaak is in een veranderde stofwisseling gelegen, en daar de voeding grooten invloed heeft op de stofwisseling, zoo is een bepaald dieet bij de verschillende ongesteldheden een zaak van het hoogste gewicht. Dikwijls heeft het op het herstel grooter invloed dan de krachtigste geneesmiddelen.

Bij *herstel* na elke zware ziekte heeft een toestand van uitputting plaats, en men kan het verloren lichaamsgewicht en de verdwenen krachten alleen herkrijgen door een doelmatige voeding. Wel is dan het gebruik van voedzame spijzen van groot belang, maar dat gebruik vordert een groote mate van voorzichtigheid, omdat een vertraagde afscheiding van maag- en darmsap niet elke soort voedsel en niet elke hoeveelheid verdragen kan. Vooral bij kleine kinderen dient men zoo spoedig mogelijk na het herstel voor een doelmatige voeding te zorgen, daar zij veel eerder door uitputting bezwijken dan volwassenen. Terwijl in veel ziektegevallen een beperking der voeding, dus een dieet in de eigenlijke beteekenis van het woord, volstrekt noodzakelijk is, wordt in andere gevallen, vooral bij ernstige zenuw- en chronische longziekten, een overvoeding (*mestkuur*) toegepast. Ook bij herstellende zieken is zulk een kuur dikwijls noodzakelijk. Welke voedingsstoffen genuttigd en welke vermeden moeten worden door den zieke of herstellenden zieke en welke voedingsmiddelen bij een mestkuur aanbeveling verdienen, hangt af van den aard der ziekte en is een zaak, die door den geneesheer dient geregeld te worden. Van belang is echter bij elk dieet een zeer geregelde leefwijze, langzaam eten, zoo mogelijk in aangenaam gezelschap, zorgvuldig kauwen der spijzen en een zorgvuldige reiniging van den mond.

Ten slotte mogen nog eenige dieetkuren vermeld worden, waarbij de patient grootendeels van een bepaald soort voedsel leeft. Daartoe behooren de melkkuur, ooftkuur, druivenkuur, citroenkuur, vleeschkuur enz. Terwijl sommige daarvan goed kunnen werken, zijn andere niet vrij te pleiten van kwakzalverij. Ook bij het gebruik van veel moderne eiwitpraeparaten, als pepton, tropon, somatose enz. maakt men zich dikwijls aan overdrijving schuldig.

Diaethylamine. Zie *Aminen*.

Diagnosis is een Grieksch woord, dat in het algemeen de *herkenning* of *onderkenning* beteekent van een voorwerp, welke ontstaat door dit van dergelijke voorwerpen te onderscheiden. Zij komt derhalve te pas in de dier-, plant- en delfstofkunde, om het geslacht en de soort te bepalen, waartoe een voorwerp uit een dezer 3 rijken behoort. Vooral is de diagnose van belang op het gebied der geneeskunde. De arts toch kan geen doelmatige middelen voorschrijven, voordat hij uit de waargenomen verschijnselen den aard der ziekte

Digitized by Google

bepaald heeft. Die verschijnselen kunnen *subjectieve* zijn, namelijk zulke, die door den lijder, en *objectieve* of zulke, die door den geneesheer worden geconstateerd. Vroeger werd veel gewicht gehecht aan de eerste, doch in onzen tijd zijn vooral de laatste op den voorgrond gekomen. Zonder eenige mededeeling van den zieke herkent thans de ervaren arts door middel van stethoscoop en en plessimeter (zie *Auscultatie* en *Percussie*) een aandoening van de long, van het hart, van de lever enz. Hij let op de houding, op de ligging van den lijder, onderzoekt de deelen des lichaams, vooral die, waar de bron der ongesteldheid gelegen is, met de meeste nauwkeurigheid, geholpen door velerlei werktuigen, sondes, spiegels, katheters enz., en brengt alle verschijnselen in rekening, om daardoor te komen tot de bepaling van den aard en den omvang der ziekte. Huidtemperatuur, meerdere of mindere snelheid van bloedsomloop, perspiratie enz. worden nagegaan, de uitwerpselen microscopisch en chemisch onderzocht, en bij gezwellen door proefpunctiën over de aanwezigheid van vocht uitspraak gedaan. Een rijke ervaring is voor een juiste diagnose een zaak van het hoogste belang.

Diagonaal noemt men in de vlakke meetkunde een rechte lijn, die 2 niet aan elkander grenzende hoekpunten eener rechtlijnige figuur verbindt. De driehoek heeft geen diagonaal, de vierhoek heeft er 2, de vijfhoek 5, de zeshoek 9. Om het aantal diagonalen van een rechtlijnige figuur te vinden, trekt men 3 af van het cijfer, dat het aantal zijden der figuur aangeeft, vermenigvuldigt het verschil met het cijfer, dat het aantal zijden aangeeft en deelt het produkt door 2. Zoo verkrijgt men voor den zeshoek $\frac{(6-3) \times 6}{2} = 9$, voor een n-hoek dus $\frac{n(n-3)}{2}$. Het aantal diagonalen, dat men in een figuur trekken kan, zonder dat zij elkander snijden, is altijd 3 minder dan het aantal zijden.

In de stereometrie is de diagonaal van een veelvlakkig lichaam een rechte lijn, die 2 hoeken verbindt zonder met een der ribben of met een van de diagonalen der zijvlakken samen te vallen. Om het aantal der diagonalen van zulk een lichaam te vinden, trekt men 1 af van het cijfer, dat het aantal hoekpunten aangeeft, vermenigvuldigt dit verschil met het cijfer, dat het aantal zijden aangeeft, en deelt het product door 2, waarna men van de uitkomst de som der cijfers aftrekt, die het aantal ribben en diagonalen der zijvlakken aanduiden. In een kubus heeft men dus $\frac{(8-1) \times 8}{2} - (12 + 6 \times 2) = 28 - 24 = 4$ diagonalen.

Diagoras, een Grieksch wijsgeer uit de 5de eeuw v. Chr., was volgens sommigen een vrijgelaten slaaf en een leerling van *Democritus*. Aanvankelijk legde hij zich toe op de dichtkunst. Toen hij zag, dat de misdaden der menschen niet aanstonds gestraft werden, verviel hij tot ongeloof, en wegens een gedicht, waarin hij dat verkondigde, stelden de Atheners een prijs op zijn hoofd, zoodat hij zoo spoedig mogelijk de stad verliet. Hij moet in Korinthe overleden zijn. Zijn „Phrugioi logoi" bevatten waarschijnlijk een kritiek op de in den Griekschen eeredienst ingevoerde Phrygische godheden en op de mysteriën.

Diagram is de grafische voorstelling der veranderingen, welke een grootheid ondergaat door de veranderingen eener tweede grootheid. Daar deze veranderingen dikwijls zeer ingewikkeld kunnen zijn, is een goed geteekend diagram somtijds de kortste en duidelijkste wijze om ze voor te stellen, bijv. den jaarlijkschen gang der temperatuur op een aantal plaatsen, het verloop van een of andere ziekte, de ontwikkeling van het verkeer op een spoorweglijn of in een bepaalde streek enz. Zie o. a. het diagram van de geboorte-, sterfte- en huwelijkscijfers in Amsterdam van 1830—1903 bij het artikel *Amsterdam*. Een diagram, dat men door een geschikte inrichting zelf laat opteekenen (indicateur, seismograaf, anemometer, peilschaal, gastellers enz.) kan wel eens een middel vormen om de wet, volgens welke die grootheid verandert, te vinden. Zoo neemt men bij stoommachines indicateurdiagrammen op, om de goede werking van zuiger, schuif en stoommantel te controleeren en tevens den verrichten arbeid (indicateur-paardekrachten) te berekenen. In de afbeelding (fig. 1) geeft de atmosferische lijn de drukking van den dampkring aan en wordt verkregen door de indicateurkraan met de buitenlucht in gemeenschap te brengen. Uit de afbeelding blijkt, dat de stoomdruk in den cylinder spoedig stijgt na de opening der schuif en eindelijk (rechts bovenaan) een bedrag bereikt, waarboven hij niet komt, hoewel de keteldruk hooger is, wegens den arbeid, dien de zich nu bewegende zuiger verricht, het knijpen van den stoom en het afkoelen ervan tegen de wanden. Op 0,2 van den zuigerslag wordt de stoomtoevoer gesloten (men ziet het gevolg van de zich langzaam sluitende schuif in het langzaam vallen der lijn). Theoretisch moest nu de lijn een hyperbool zijn (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8.). Men ziet echter, dat zij er eerst onder daalt en er zich later bo-

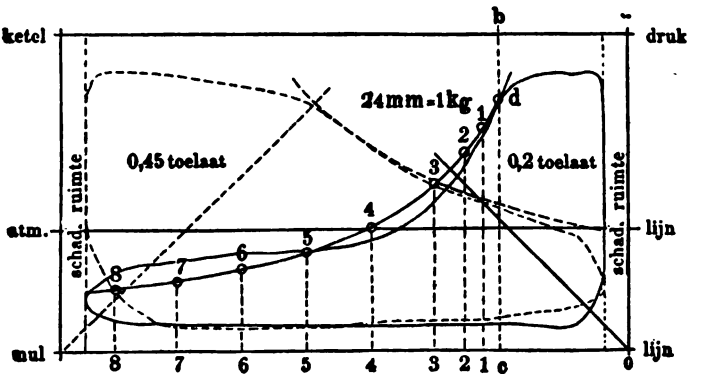

Diagram eener stoommachine.

Digitized by Google

ven verheft. Zulks is het gevolg daarvan, dat eerst stoom tegen de cylinderwanden condenseert en deze neergeslagen druppeltjes later weer verdampen. Het is dus aan te raden met oververhitten stoom te werken. Aan het einde van den slag wordt de uitlaat geopend (links beneden) de zuiger gaat terug en de condensorspanning wordt bereikt. Als de onderste lijn te veel met de aanwijzing van den vacuummeter verschilt en niet spoedig genoeg bij het openen der schuif naar beneden valt, is de buis van den afgewerkten stoom of de middelste stoompoort te nauw geweest. Valt zij wel spoedig, doch niet diep genoeg, dan is de zuiger lek. Rechts onderaan wordt de afvoer gesloten en stijgt de spanning van den afgewerkten stoom weer, daar deze nu opgesloten zit en gecomprimeerd wordt, waardoor het arbeidsvermogen der heen- en weergaande massa's wordt opgenomen. Is tijdens de expansie de lijn boven den hyperbool gebleven, dan is de schuif lek.

Diagram noemt men in de plantkunde een teekening, waarop het aantal en de onderlinge stand van onderscheiden deelen, als bladeren, meeldraden enz, eener bloem of van een geheele plant grafisch worden voorgesteld. Fig 2 stelt een afzonderlijken tak met bladeren voor, fig. 2 een lelieachtige bloem, fig. 3 een primula, fig. 4 een crucifeer.

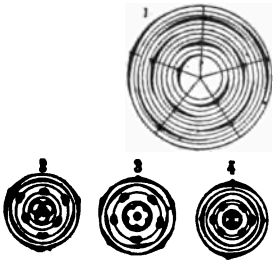

Plantendiagrammen:
1. Van een tak met bladeren;
2. Van een Liliacee;
3. Van een Primulacee;
4. Van een Crucifeer;

Diagram is ook de naam van een figuur, die in de mystiek een rol speelt. Zie *Druidenvoet* en *Pentagram*.

Diahot, de hoofdrivier van het Fransche eiland Nieuw-Caledonië in den Grooten Oceaan, ontspringt in het centraalgebergte Tao, stroomt van het Z.O. naar het N.W. en loopt voor het eiland Pam in de Harcourtbaai. Zij is bevaarbaar over een afstand van 40 km. Haar lengte bedraagt 150 km. en haar breedte bij Bandoe 100 m. en bij haren mond 1500 m. Zij besproeit het goud- en kopermijngebied.

Diaken. Zie *Diaconen.*

Diakones. Zie *Diaconessen.*

Diakovar, in het Slavisch *Djakova* of *Studentoord*, is een aanzienlijke gemeente in het Kroatisch-Slavisch comitaat Virovititz. Zij is gelegen in een bevallig en vruchtbaar oord en telt (1900) 6824 inwoners. Zij is de zetel van een bisschop, die tevens den titel voert van bisschop van Bosnië, en heeft een prachtige hoofdkerk, op last van bisschop *Stroszmayer* door professor *Rösner* in Romaanschen stijl opgetrokken (zie de afbeelding), een groot bisschoppelijk paleis, een gymnasium, een seminarium en een nonnenklooster.

Dialect. Zie *Tongval.*

Dialectica is volgens de beteekenis van het Grieksche woord de kunst van redetwisten, bij de oude wijsgeeren in zwang en door de drogredenaars misbruikt. *Zeno* wendde haar aan om zijn stellingen tegen geopperde bezwaren te verdedigen, en vooral *Socrates* en zijn leerlingen namen hun toevlucht tot dat wapen der sophisten, om hen daarmede te bestrijden. Bij *Plato* is de dialectica de methode van het bespiegelend denken en de leer der bovenzinnelijke zaken (ideeën), waaruit hij de begrippen afleidde, waarop zijn dialectica gegrond was. Hij daalde af van het algemeene tot het bijzondere, terwijl daarentegen *Aristoteles* van het bijzondere tot het algemeene opklom en de grondlegger werd der logica. De dialectica ontving van hem de meer beperkte beteekenis van een onderzoek volgens waarschijnlijkheid. *Kant* onderscheidt een logische, een transcendentale en een natuurlijke dialectica, en *Hegel*, tot de oorspronkelijke beteekenis terugkeerend, noemt haar de ontwikkeling van een begrip door de tegenstellingen, waardoor het redelijk denken tot de hoogere, daarin vervatte eenheid doordringt. Thans noemt men dialectica veelal de kunst om door schijnbaar gegronde redeneeringen het ongegronde eener stelling te verbergen en aan deze den schijn van bewezen waarheid te geven.

Dialium *L.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Caesalpineeën*, behoorende tot de orde der *Leguminosen*. De eenig bekende soort is *D. indum L.*, in Indië en de Afrikaansche keerkringslanden groeiend, met afwisselende, oneven-gevinde bladeren en kleine, tot pluimen samengevoegde bloemen.

Dialoog. Zie *Samenspraak.*

Dialyse. Zie *Diffusie.*

Diamagnetisme. Zie *Magnetisme.*

Diamant (zie de plaat) is de naam van het kostbaarste edelgesteente, dat reeds in overouden tijd wegens zijn hardheid den Griekschen naam van *adamas* (ontembaar) ontvangen heeft. Het komt voor in kristallen, die tot het regelmatige stelsel behooren, gewoonlijk in den vorm van een achtvlak of van een ruiten-twaalfvak (rhombendodecaëder) fig. 1 en 2 De eerste schijnt veelal aan

Kristalvormen van den diamant.

Fig. 1. Fig. 2.

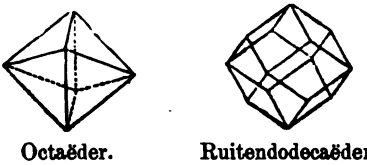

Octaëder. Ruitendodecaëder.

de Kaapsche en Oost-Indische en de tweede aan de Braziliaansche diamanten eigen te zijn. Het onderscheidt zich van andere kristallen doordien zijn zijvlakken (en dus ook de kanten) niet vlak, maar eenigszins rond zijn, waarom een diamantkristal, dat door veel vlakken begrensd is, eenigermate op een bol gelijkt. De vlakken der kristallen zijn meest glad, maar ook wel ruw of gestreept, zoodat zij op matglas gelijken. Slechts zelden is het samenstel van den diamant fijnkorrelig, poreus en bruinachtig zwart van kleur; in dit geval draagt hij in den handel den naam van

Digitized by Google

DIAMANTEN.

1. Grootmogol. 2. Orlow. 3. Regent. 4. Florentijn. 5. Sancy. 6. Poolster. 7. Zuidster.
8. Sjah. 9. Kohinoor. 10. 12. 13. 15. Natuurlijke kristalvormen der diamanten.
11. Groote Indische Tafelsteen. 14. Pacha van Egypte.
(Natuurlijke grootte).

Digitized by Google

Digitized by Google

carbonaat en wordt tot het slijpen en boren van andere harde gesteenten gebruikt.

De diamant is splijtbaar volgens vlakken, welke aan die van het achtvlak evenwijdig loopen, en men maakt daarvan gebruik, om de ruwe zijden weg te nemen, waardoor de moeite van het slijpen bespaard wordt. De diamant onderscheidt zich vooral door zijn hardheid; men kon hem dus weleer slechts een weinig polijsten, totdat *Lodewijk van Bergchem* te Brugge in Vlaanderen in 1456 de kunst uitvond, om hem met zijn eigen poeder te slijpen. De hardheid is zijn beste kenmerk: koolstof, die door robijn en saffier niet gekrast wordt, is diamant. De ambtenaren der Diamantencommissie in Brazilië onderzoeken de echtheid van ruwe diamanten door ze dicht bij het oor tegen elkander te wrijven, waarbij zij een eigenaardig knersend geluid vernemen. Het soortelijk gewicht van den diamant is ongeveer 3,5 en komt alzoo overeen met dat van den topaas, zoodat waterheldere topazen wel eens voor diamanten verkocht worden.

Merkwaardig zijn verder de eigenschappen van den diamant met betrekking tot het licht. Hij behoort tot de lichamen, die de lichtstralen het sterkst breken (brekingscoëfficient = 2,42), en de vergrootende kracht eener diamantlens is dubbel zoo groot als die eener glaslens. Uit dat straalbrekend vermogen kwam *Newton* reeds in 1675 tot het besluit, dat de diamant een brandbare zelfstandigheid moest wezen. Daarenboven verstrooit hij de verschillende gekleurde lichtstralen zeer sterk (hij heeft een groot kleurschiftend vermogen), en dit is de oorzaak van het fraaie kleurenspel van geslepen diamanten. Hun glans is zoo eigenaardig, dat men daaraan den naam van „diamantglans" gegeven heeft. In het algemeen is de diamant in een zuiveren toestand kleurloos en doorzichtig, doch men heeft ook wijn- en okergele, lichtgroene, licht blauwachtig groene, lookgroene, donkergroene, blauw- en roodachtige, bruine en zwarte diamanten. Na de gele diamanten komen de groene het meest voor; zeldzamer zijn de blauwe, en bijna nooit hebben deze een schitterende kleur. Zijn zij bruinachtig of zwart, dan gaat de doorzichtigheid verloren en zijn zij enkel aan de kanten doorschijnend. Van de diamanten, die in de mijnen van Zuid-Afrika, Indië en Brazilië gevonden worden, is omstreeks het vierde gedeelte kleurloos, een ander vierde gedeelte waterhelder met den zweem eener kleurnuance, en de helft gekleurd. Men heeft er ook, die gedeeltelijk gekleurd zijn, andere, wier kern niet zuiver is, en nog andere met mosachtige figuren. Deze laatste soorten worden evenwel zelden tot sieraad gebruikt. De diamant phosforesceert niet alleen door verwar ing tot gloeihitte toe, maar ook na blootge geweest te zijn aan het zonlicht (insolatie in dit laatste geval nog lang nadat hij or n is aan den zonnegloed.

De diama at uit zuivere koolstof. Zooals wij verm ben, hield reeds *Newton* hem voor een brand lichaam, doch *Robert Boyle* deed vergeefsche pogingen, hem in den smeltkroes te verbrande . Op last van groothertog *Cosimo III* onderzochten de leden van de academie Del Cimento te Florence in 1694 den aard van den diamant door hem in het brandpunt te plaatsen van een grooten brandspiegel en bevonden, dat hij ten laatste scheurde, uit elkander spatte en zonder te smelten verdween; keizer *Frans I* deed in 1750 te Weenen een aanzienlijke waarde aan diamanten en robijnen in een smeltkroes aan een hevige hitte blootstellen, waarna bleek, dat de diamanten verdwenen, terwijl de robijnen nog fraaier dan voorheen te voorschijn kwamen. Deze proeven werden in Frankrijk voortgezet, en *Lavoisier* bewees in 1776, dat het verbrandingsprodukt van den diamant in zuivere zuurstof niets anders is dan koolzuur, waarom de diamant uit zuivere koolstof bestaat. *G. Rose* ontdekte het eerst, dat, als diamant onder afsluiting der lucht sterk verhit wordt, hij in een anderen vorm van koolstof overgaat n.l. in grafiet, wat door proeven van *Moissan* met behulp van den electrischen oven bevestigd werd. Tot het verbranden van een diamant wordt een zeer hooge temperatuur vereischt, doch het poeder, door het tegen elkander wrijven van twee diamanten verkregen, kan men zeer goed boven een spiritus lamp op een dun, roodgloeiend platinaschaaltje verbranden. In zuren is de diamant onoplosbaar.

Evenals groote paarlen, komen ook groote diamanten slechts zelden voor, doch kleine in vrij grooten getale. Langen tijd heeft men ze uitsluitend opgedolven uit de secundaire lagen, bepaaldelijk uit het diluvium. In de vorige eeuw echter heeft men ze ten N. van Tejuco in Brazilië ook gevonden in een glimmerhoudenden kwartszandsteen, itacolumiet genaamd, die veel overeenkomst heeft met leisteen, zoodat het oorspronkelijk gesteente de wieg van den diamant schijnt te wezen. De oudste vindplaats is Voor-Indië, vooral Golkonda, doch later kwamen er veel meer uit Brazilië. Hier werden zij het eerst ontdekt in 1727 door een Spanjaard, die in Indië veel ruwe diamanten gezien had. Sedert 1829 heeft men in het Oeralgebergte en sedert 1870 vooral in Zuid-Afrika veel en zeer groote diamanten gevonden. Verder weet men, dat er ook op Sumatra en Borneo, in Noord-Carolina, Georgië en Californië, alsmede in de gonddistrikten van Australië aanwezig zijn. Alleen de vindplaatsen in Z.-Afrika, Voor-Indië, Brazilië en in den jongsten tijd in Nieuw-Zuid-Wales zijn van belang, waarbij eerstgenoemd gebied echter verreweg het belangrijkst is. De voornaamste diamantvelden liggen daar bij Kimberley in West-Griqualand; verder vindt men er bij Jagersfontein en andere plaatsen in de Oranje-rivier Kolonie, terwijl in den jongsten tijd ook diamanten in de Transvaalkolonie gevonden werden. De diamanten in Z.-Afrika zijn gemiddeld veel grooter dan de Braziliaansche en Indische.

In Zuid-Afrika komt de diamant behalve in rivierbeddingen der Karroo-formatie, ook voor in kraterachtige inzinkingen (fig. 3). Zij zijn gedeeltelijk gevuld met een aan de oppervlakte geelbruine, in diepere lagen blauwgrijze aarde. Deze laatste bestaat voornamelijk uit brokstukken van een blauwgrijs, serpentijnachtig eruptiefgesteente, ontstaan door ontleding van een oliviengesteente (kimberliet). Deze blauwe aarde is vermengd met brokken der omliggende, doorbroken lagen. Het is nog niet uitgemaakt, of de diamant een bij de vastwording van dit gesteente ontstaan mengsel is, dan wel afkomstig is uit andere, dieper ge-

Digitized by Google

legen, door het kimberliet doorbroken, diamanthoudende gesteenten, zooals bijv. eklogiet. Misschien ook is het ontstaan door de inwerking van het kimberlietmagma op ingesloten brokstukken van kolenbevattende leigesteenten der Karroo-

Fig. 3.

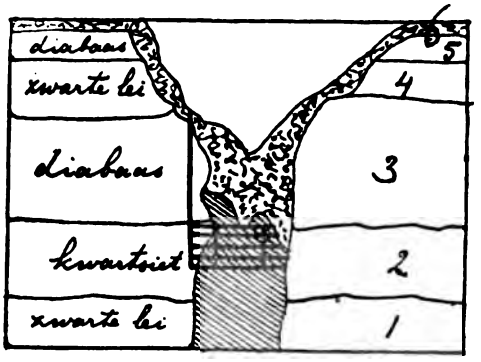

Profiel van een diamantveld in Zuid-Afrika.

formatie. De gewoonlijk horizontale lagen, die door de vulkanische, thans met blauwe aarde gevulde gangen doorbroken worden, bestaan achtereenvolgens van beneden af uit: 1. zwarte, aan steenkool rijke lei (blackshale), 2. kwartsiet, waarin gangen voorkomen van diabaasachtig gesteente, 3. amandelgesteente van diabaas, 4. zwarte lei, 5. diabaas, en 6. alluvium.

In *Insulinde* is Borneo het eenige eiland, waar tot dusver diamanten gevonden werden, en hoewel de hoeveelheid te gering is, om bij den wereldhandel een rol te spelen, vormt de diamant toch een niet onbelangrijk deel der natuurlijke produktie van dit eiland. Oorspronkelijk alleen in de Wester-Afdeeling bekend, werd hij later ook elders op Borneo gevonden, en de eerste nederzetting van Europeanen in het N.W. deel des eilands was het gevolg van het voorkomen van dit edelgesteente. De diamant wordt op Borneo nergens op de oorspronkelijke ligplaatsen, maar steeds in de losse gronden en zonder het moergesteente aangetroffen, in diluviale lagen en, voor zoover zij in het rivierzand voorkomen, ook wel in alluviale gronden. Aanvankelijk hielden zich alleen inlanders met het zoeken naar diamanten bezig, waartoe zij òf het rivierzand wasschen, òf gaten boren tot op de diamantlaag, de aarde in korven omhoog brengen en deze in platte schotels wasschen, waarbij als nevenprodukten magneetijzer en goud, meestal ook een weinig platina verkregen wordt. Later werden door de inlandsche vorsten Chineezen in het land gehaald, die er echter het diamantdelven weldra opgaven, om zich voortaan alleen met het meer winstgevende goudwasschen bezig te houden. In den laatsten tijd zijn eenige Europeesche maatschappijen opgericht, met het doel diamanten te winnen op Borneo. Tot dusver heeft daardoor de produktie echter nog geen belangrijke vermeerdering ondergaan. Betrouwbare statistieke gegevens omtrent de produktie bestaan er niet. Bijzonder groote steenen werden er tot dusver niet gevonden; de grootste schijnt tot op heden de bij Goenoeng Lawak (Zuid-Borneo) gevonden te zijn, met 77 karaat.

Ook in meteoorsteenen komen diamanten voor; deze ontdekking heeft geleid tot de kunstmatige vervaardiging van diamanten. Terwijl de koolstof bij het afkoelen van ijzer, dat bij 2000—3000° C. er mede verzadigd wordt, zich als grafiet afscheidt, gebeurt dit, zooals *Moissan* aangetoond heeft, in den vorm van diamant en wel als kristalletjes tot $^1/_2$ m.m., indien men het ijzer onder zeer hoogen druk zeer spoedig doet afkoelen. Ook kunnen deze kristalletjes, doch in veel kleiner vorm (0,001—0,01 m.m.), uit andere gesmolten stoffen, waarin koolstof was opgelost, afgescheiden worden. Volgens *Franck* bevatten ook veel staalsoorten diamant en wel des te meer, naarmate het bij een hoogere temperatuur bereid werd.

De diamant wordt gebruikt wegens zijn hardheid om andere harde gesteenten te polijsten, om te graveeren en om glas te slijpen, terwijl hij, evenals de robijn, tot steun kan dienen voor assen in fijne uurwerken. Verder boort men met diamant gaten in harde steenen (agaat) en porselein, bezitten de boren, waarmede tunnels en schachten in rotsgesteenten geboord worden, aan de voorzijde een diamant, en dient hij tevens tot het nadraaien der harde staaltappen van instrumenten en slijpschijven. Het gebruik van dit edelgesteente tot technische doeleinden neemt voortdurend toe.

Hoofdzakelijk dient de diamant echter tot sieraad en wel wegens zijn prachtigen glans, zijn schitterend kleurenspel en zijn buitengewone hardheid. Om zich in vollen luister te vertoonen, moet de diamant geslepen worden, waarbij hij een derde tot de helft van zijn oorspronkelijk gewicht verliest (zie *Diamantbewerking*). Bij de Oostersche volken was hij reeds vroeg in den handel en men kende hem allerlei prophylaktische eigenschappen toe. Hij werd in ruwen of slechts weinig gepolijsten toestand gedragen, en men vindt nog zulke ongeslepen steenen aan den haak van den keizerlijken mantel van *Karel den Groote*. Ten tijde van *Karel VII* begonnen de Fransche dames zich met diamanten te tooien, hetgeen, naar men zegt, ingevoerd werd door *Agnes Sorel*, terwijl onder *Frans I* de weelde in diamanten zoo sterk geklommen was, dat men van veel aanzienlijken verzekeren kon, dat zij hun molens, wouden en weiden „op hunne schouders droegen". Vooral nam die weelde toe, nadat *Lodewijk van Berchem* de kunst had uitgevonden aan den diamant door middel van zijn eigen poeder een regelmatigen vorm te geven. Eerst gaf men hem een tafelvormige gedaante (fig. 4) met

Fig. 4.

Geslepen diamant (Tafelvorm).

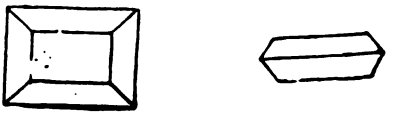

Van boven. Van ter zijde.

een reeks van zijvlakken, later (1520) werd de rosetvorm (fig. 5), en onder *Lodewijk XIII*

Digitized by Google

de brillantvorm (fig. 6 en 7) uitgevonden. *Mazarin* was de eerste, die diamanten in laatstgenoemden vorm liet slijpen (1660). In later tijd heeft men aan de stervormige snede van *Kaïro* (fig. 8) de voorkeur gegeven.

Fig. 5.
Geslepen diamant (Rosetvorm).

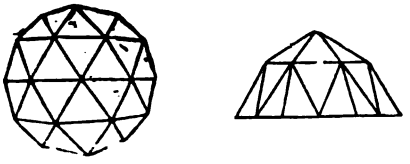

Van boven. Van ter zijde.

Zijn de diamanten geslepen, dan geeft men aan hun glans den naam van *vuur* en aan hun helderheid dien van *water*. Men heeft diamanten van het *eerste water*, die volkomen helder, van het *tweede water*, die eenigszins bewolkt, en van het

Fig. 6.
Geslepen diamant (Brillant).

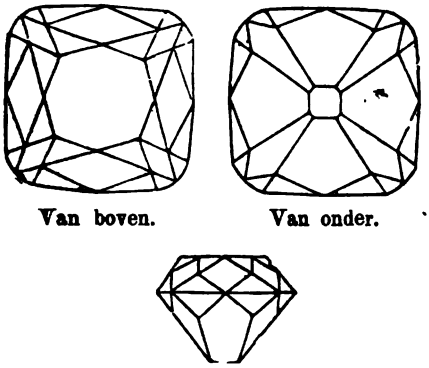

Van boven. Van onder.

Van ter zijde.

derde water, die gekleurd zijn. Behalve van het vuur en het water, hangt de waarde van een diamant af van zijn gewicht in *karaat* (zie onder dit woord). De waarde klimt echter veel sneller dan het gewicht, en wel bepaalde men deze vroe-

Fig. 7.
Geslepen diamant (Ronde brillant).

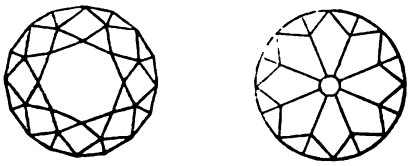

Van boven. Van onder.

ger, althans voor steenen tot 20 karaat, in verhouding van de vierkanten van de cijfers, die het gewicht in karaten uitdrukken. Kostte een geslepen diamant van 1 karaat 88 gulden, dan moest men voor een van 2 karaat 352, voor een van 3 karaat 792, voor een van 4 karaat 1408 gulden enz. betalen. Deze berekening heeft tegenwoordig geen waarde meer. De prijzen zijn in den

Fig. 8.

Geslepen diamant (Stervormige snede van *Kaïro*).

laatsten tijd sterk gedaald. In 1550 werd de karaat op 200 gld., in 1762 op 100 gld., in 1772 op 175, in 1865 op 270 gld. geschat, maar daalde daarna geducht door de ontdekking (1867) der Kaapsche diamanten.

Tot aan den tijd der jongste ontdekking van diamantmijnen in Zuid-Afrika bestonden er in Europa slechts 5 diamanten van meer dan 100 karaat, en de geschiedenis van sommige dier edelgesteenten (afgebeeld op de bijgevoegde plaat) is zeer merkwaardig. Daartoe behoort de „Regent" of „Pitt", een der juweelen van den Franschen staatsschat (fig. 3 der plaat). Hij werd in den aanvang der 18de eeuw aangekocht van een matroos door *Thomas Pitt*, Britsch gouverneur-generaal in Oost-Indië, voor 20000 pond sterling en na het slijpen, dat 4500 pond sterling kostte, weder verkocht aan den hertog *van Orléans*, regent van Frankrijk, voor 125000 pond sterling. Tijdens de Fransche Revolutie was hij aan den Berlijnschen koopman *Treskow* verpand. Daarna versierde hij den degenknop van *Napoleon I*. Deze diamant weegt 136½ karaat, en men schat zijn waarde op ongeveer 6 millioen gulden. Fraai is ook de „Orlow" (fig. 2), een diamant, die den top versiert van den Russischen schepter en door *Catharina II* in 1772 te Amsterdam van den Armeniër *Schafras* gekocht werd voor 12 ton gouds en een lijfrente van 24000 gulden. Hij weegt 193 karaat. De Toskaansche diamant of „Florentijn" (fig. 4), eens het eigendom van *Karel den Stoute*, is citroengeel, weegt 139½ karaat, en wordt geschat op een waarde van 1½ millioen gulden. Hij is thans in het bezit van den keizer van Oostenrijk. De bekende „Kohinoor" (Berg van licht, fig. 9), te Londen door een Amsterdammer geslepen, weegt 106 karaat, en eindelijk „de Ster van het Zuiden", in Brazilië gevonden (fig. 7), 125,5 karaat. Bekend zijn verder de „Sancy" (fig. 5), in het bezit van den Russischen keizer, van 53 karaat; de „Poolster" (fig. 6), een diamant van 40 karaat, behoort eveneens tot den Russische kroonschat; ten slotte fig. 1, de Grootmogol, een steen van 280 karaat, omgeslepen tot den Kohinoor. De in 1884 in Zuid-Afrika gevonden „Victoria" woog ruw 457, geslepen 180 karaat; een grooter steen werd in 1888 gevonden (ruw 428 karaat) en een nog grooter in 1893 bij Jagersfontein, n.l. de „Excelsior", die ruw 971¾ karaat woog, terwijl eindelijk in 1905 in de *Premier-mijn* in Transvaal een van 3032 karaat werd gevonden,

Van de Kaapsche diamanten, vooral in Westgriqualand gevonden, is Port Elisabeth de voor-

Digitized by Google

naamste stapelplaats. De jaarlijksche uitvoer van diamanten had er een gemiddelde waarde van 15 millioen gulden. In 1876 waren te Kimberley 4000 diamantkoopers, 20000 diamantzoekers en veel werklieden uit de inboorlingen. Later is de opbrengst verminderd, daar men dieper moest zoeken, hoewel de talrijkheid en grootte der steenen in die lagen toenam, en tijdens den Boerenoorlog van 1899—1902 lag de bewerking der mijnen geheel stil. Aan de daling der prijzen op de Europeesche markt was reeds voor dien tijd een einde gemaakt, doordat in 1887 de vereeniging tot stand kwam der in 3238 claims aan afzonderlijke diggers gegeven concessies tot 4 maatschappijen te Kimberley, met een kapitaal van 120 millioen gld., 10000 inheemsche arbeiders en 1200 Europeesche opzichters. Later smolten de vier maatschappijen tot een enkele samen, de bekende *de Beers Maatschappij*.

In den handel dient men er op te letten, dat wel eens halve brillanten verkocht worden, of brillanten, waaraan het onderste deel ontbreekt, verder dat men wel eens saffieren, hyacinthen en topazen voor diamanten uitgeeft of waterhelder bergkristal en eindelijk, dat er een met loodoxyde vermengde glassoort bestaat, *strasz* genaamd, die den glans van echte diamanten zoo volkomen bezit, dat zelfs het geoefend oog van den juwelier daarin bij kunstlicht geen verschil ontwaart. Bij nader onderzoek blijkt echter de valschheid aanstonds uit veel mindere hardheid.

De kennis van den diamant is zeer oud, want reeds in den Bijbel wordt er door de Profeten (*Jeremias*, *Ezechiel*, *Zacharias*) gewag van gemaakt, welke laatste hem vergelijkt met de hardnekkigheid der Israëlieten. Bij Grieken en Romeinen heette hij adamas (de onbedwingbare), en volgens *Plinius* was hij het kostbaarste van alle menschelijke goederen. Meer bekend werd het edelgesteente in het Westen. Sedert de invallen der Ghasnavieden in Voor-Indië, en tot 1728 kwamen alle diamanten daarvandaan. Later werd Brazilië de groote leverancier, bijv. van 1850—1870 jaarlijks ongeveer 170000 karaat ter waarde van ruim 4 millioen gulden, terwijl na de ontdekking der Zuid-Afrikaansche velden, Brazilië geen gewicht meer in de schaal legt.

Van het *slijpen* van diamanten vindt men reeds vroeg gewag gemaakt. Het geschiedde bijv. te Neurenberg in het jaar 1385, en de geslepen diamanten droegen den naam van *spitssteenen*. Van *van Bergchem* hebben wij reeds gesproken. Het kloven of splijten van diamanten is eerst in den aanvang der vorige eeuw toegepast door *Delbeek* te Amsterdam. Het slijpen geschiedt in de verschillende, reeds vermelde vormen. Een roset telt 24 driehoekige vakjes of facetten, namelijk 6 sterrenfacetten om den top en 18 tusschen de sterrenfacetten en den rand van den steen. Men maakt zulke facetten zelfs van de kleinste steentjes, van 40 tot 150 in één karaat. De brillant bestaat uit de kroon (het paviljoen) en de culas (broek, benedengedeelte). De kroon heeft van boven een 8-kantig vlak, de tafel genoemd, en de culas is van onderen plat. Langs de tafel heeft men sterren- en langs den rand dwarsfacetten. De 3-voudige brillant heeft 58 geslepen vlakken. Juist de spiegeling der onderste facetten in de bovenste geeft aan de brillanten hun heerlijken glans.

Nadat het slijpen van facetten in 1456 uitgevonden was door *Bergchem* te Brugge in Vlaanderen, vestigden zich zijn leerlingen gedeeltelijk te Florence en gedeeltelijk te Antwerpen, doch toen laatstgenoemde stad in 1576 door de Spanjaarden geplunderd werd, begaven zich de aldaar wonende diamantslijpers, Portugeesche Israëlieten, naar Amsterdam, dat nu weldra op het gebied der diamantnijverheid de eerste plaats innam en deze tot heden behouden heeft (zie *Diamantbewerkeng)*.

Het is uiterst moeilijk uitvoerige en betrouwbare gegevens te verkrijgen omtrent de wereldproduktie van diamant, daar deze nergens gepubliceerd worden. Door den heer *Jac. Romijn* te Londen werden ons de volgende gegevens verstrekt, die de geheele diamantproduktie van Zuid-Afrika omvatten; de hoeveelheid, die tegenwoordig elders op aarde gevonden wordt, is zeer gering en telt bij den wereldhandel in het geheel niet mede.

Wesselton Mijn.

Jaar eindigende	Aantal opgehaalde ladingen blauwe grond.	Aantal gewasschen ladingen blauwe grond.	Produktie karaats diamant.	Waarde van den diamant.	Percentage karaats per lading.	Waarde per lading.	Prijs van produktie per lading.	Kosten produkten per lading.	Aantal ladingen blauwe grond in voorr.
				£. s. d.		s. d.	s. d.	s. d.	
30 Juni 1897	271777	—	—	—	—	—	—	—	271777
„ „ 1898	1146984	691722	189356¼	196659. 18. 8	'27	20. 9'3	5. 8'2	2. 7'1	727039
„ „ 1899	2032771	1662778	496762¼	567360. 11. 7	'30	22. 10'1	6. 9'8	2. 3'3	1097032
„ „ 1900	980210	736929	220762¼	276191. 6. 6	'30	25. 0'2	7. 5'9	2. 7'5	1340313
„ „ 1901	1571631	1517981	447399¾	610831. 4. 10	'295	27. 3'7	8. 0'6	3. 0'9	1393963
„ „ 1902	1932140	1752189	521437¾	873203. 9. 2	'30	33. 5'9	9. 11'6	3. 5'2	1573914
„ „ 1903	1987543	1989598	594890¼	1021276. 17. 10	'30	34. 4	10. 3'2	3. 3'7	1571859
„ „ 1904	1919304	2134903	606241	1055269. 0. 0	'28	34. 10'45	9. 10'6	3. 7'3	1356980
„ „ 1905	2068278	2032582	578152	1067474. 17. 1	'284	36. 11'13	10. 6'04	3. 9'74	1391956
„ „ 1906	2433905	1935903	546754¼	1196624. 6. 11	'28	43. 9'26	12. 4'35	4. 0'55	1889956

Digitized by Google

De Beers en Kimberley Mijnen.

Jaar eindigende	Aantal ladingen blauwe grond opgehaald.	Gewasschen blauwe grond.	Aantal karaats geproduceerd.	Bedrag van geproduceerden diamant.	Aantal karaats per lading.	Waarde per karaat.	Waarde per lading.	Kosten van produktie per lading.	Aantal ladingen blauwe grond in voorr.
				£. s. d.		s. d.	s. d.	s. d.	
31 Maart 1889 Vóórde amalgamatie der verschill. mijnen.	944706	712263	914121	901818. 0. 5	1'283	19. 8'75	25. 3'75	9. 10'5	476403
31 Maart 1890	2192226	1251245	1450605	2330179. 16. 3	1'15	32. 6'75	37. 2'75	8. 10'5	1576821
„ „ 1891	1978153	2029588	2020515	2974670. 9. 0	'99	29. 6	29. 3'75	8. 8	1525386
*30 Juni 1892	3338553	3239134	3035481	3931542. 11. 1	'92	25. 6	23. 5	7. 4'3	1624805
„ „ 1893	3090183	2108626	2229805	3239389. 8. 6	1'05	29. 0'6	30. 6	6. 11'6	2606362
„ „ 1894	2999431	2577460	2308463½	2820172. 3. 9	'89	24. 5'2	21. 10'6	6. 6'8	3028333
„ „ 1895	2525717	2854817	2435541½	3105957. 15. 8	'85	25. 6	21. 8	6. 10'8	2699233
„ „ 1896	2698109	2597026	2363437¾	3165382. 1. 4	'91	26. 9'4	24. 4'5	7. 0'1	2800316
„ „ 1897	2515889	3011288	2769422¾	3722099. 3. 3	'92	26. 10'6	24. 8'6	7. 4'3	2304917
„ „ 1898	3332688	3259692	2603250	3451214. 15. 3	'80	26. 6'2	21. 2'1	6. 7'4	2377913
„ „ 1899	3504899	3311773	2345466	3471060. 12. 1	'71	29. 7'2	20. 11'5	6. 7'7	2927784
„ „ 1900	1673664	1522108	1000964	1794222. 9. 11	'67	35. 10'2	23. 6'9	7. 6'2	2722595
„ „ 1901	2120397	2616873	2000495¾	3959383. 0. 11	'76	39. 7	30. 3'1	8. 5	2226119
„ „ 1902	2062459	1961858	1499299¼	3484247. 11. 7	'76	46. 5'7	35. 6'2	8. 5'6	2326720
„ „ 1903	2370503	2561940	1574189½	3819653. 10. 1	'61	48. 6'3	29. 9'8	7. 3'1	2135283
„ „ 1904	2440895	2401099	1303525½	3192798. 4. 1	'54	48. 11'8	26. 7'1	7. 4'7	2175079
„ „ 1905	2447850	2418158	1108980	2929589. 8. 0	'46	52. 10	24. 2'76	7. 7'93	2204771
„ „ 1906	2253988	2119363	861023¼	2626533. 5. 4	'41	61. 0'11	24. 9'43	8. 2'91	2339396

* Deze cijfers hebben betrekking op een tijdperk van 15 maanden.

Jailings en Debris Mijnen.

Jaar eindigende	Gewasschen ladingen.	Aantal karaats gevonden diamant.	Bedrag van de opbrengst der diamanten.
			£. s. d.
30 Juni 1901	265239	50147¼	58484. 12. 6
„ „ 1902	1151816	202830	251870. 12. 3
„ „ 1903	1347115	227477	281433. 18. 0
„ „ 1904	1881090	390065¼	442770. 13. 5
„ „ 1905	1616030	257059¾	311090. 7. 2
„ „ 1906	2200964	306190¾	428177. 0. 0

Kleine diamanten, verkregen van oude bijeengespaarde aarde.

Jaar eindigende	Gevonden diamant.	Waarde van de diamanten.
		£. s. d.
30 Juni 1902	18728	4682. 0. 0
„ „ 1903	2672	706. 8. 0
„ „ 1904	7800	1560. 0. 0
„ „ 1905	—	— — —
„ „ 1906	2616	457. 16. 0

Bulfontein Mijn.

Jaar eindigende	Opgehaalde blauwe grond.	Gewasschen ladingen blauwe grond aantal.	Karaats diamant.	Waarde van den diamant.	Percentage karaats p. lad.	Bedrag per karaat.	Bedrag per lading.	Kosten van produktie per lading.	Aantal ladingen blauwe grond in voorr.
				£ s. d.		s. d.	s. d.	s. d.	
30 Juni 1901	143068	.....	65	146. 5. 0	....	45. 0	.....	.....	148086
„ „ 1902	353042	20194	4486½	6817. 5. 6	'21	30. 4'7	6. 9	6. 6'4	480934
„ „ 1903	318410	317185	76573¼	118102. 3. 0	'24	30. 10'2	7. 5'4	5. 9	482159
„ „ 1904	429739	514385	148219	219711. 14. 6	'29	29. 7'76	8. 6'5	5. 9	397503
„ „ 1905	605730	611491	249002¾	434902. 15. 3	'41	34. 11'18	14. 2'96	5. 10'47	391742
„ „ 1906	1771372	953296	346072	743317. 10. 5	'36	42. 11'49	15. 7,14	5. 5'26	1209818

Digitized by Google

Dutoitspan Mijn.

Jaar eindigende	Opgehaalde blauwe grond.	Gewasschen blauwe grond.	Karaats.	Waarde van den diamant.	Percentage.	Bedrag per Karaat.	Bedrag per lading.	Kosten van produktie per lading.	Aantal ladingen blauwe aarde in voorr.
				£. s. d.		s. d.	s. d.	s. d.	
30 Juni 1904	39914	24359	3032¼	6457. 6. 5	12	. . .	. . .	. . .	15555
„ „ 1905	311499	65784	17121¼	59846. 18. 8	26	69. 10'93	18. 2'34	12. 3'56	261270
„ „ 1906	1685714	617028	151335¼	612607. 19. 4	25	80. 11'52	19. 10'28	7. 1'49	1329956

Jagersfontein Mijn.

Per 3 maanden eindigende	Blauwe grond opgehaald.	Ladingen alles inbegrepen.	Totale ladingen opgehaald.	Blauwe grond in voorraad.	Gewasschen aarde, aantal ladingen.	Aantal geproduceerde diamanten in karaats.	Percentage.	Opkrengst der diamanten voor het jaar. 1905—1906.	Opbrengst per karaat.
30 Juni 1905	648462	62218	710680	533402	685727	68241¾	10'98	810522.3.7	63/4'33
30 September 1905	673839	100382	774228	557684	769263	70526¾	10'22		
31 December 1905	670978	114312	785290	521359	434089	38593¾	12'06		
31 Maart 1906	704123	64521	768644	549978	820740	78479	10'95		
	2697402	341433	3038835	2162423	2709819	255841¼	10'89	810522.3.7	63/4'33

Premier Diamond Mijn.

	Gewasschen ladingen.	Produktie v. diamant in karaats.	Percent. karaats per lading
1903.			
Juni	10093	14619	1'45
Juli	10761	15864	1'47
Augustus	12951	15189	1'12
September	16039	16516	1'03
October	17549	22549	1'28
November	17680	24991¼	1'41
December	21048	26485	1'25
1904.			
Januari	34618	32056	'92
Februari	47156	41524½	'88
Maart	63715	49349	'77
April	102755	74561	'72
Mei	111210	75891¼	'68
Juni	107848	67007	'62
Juli	98190	83537¾	'85
Augustus	117954	102967¾	'87
September	119800	89655	'74
October	97311	80709	'83
November	133293	81379	'64
December	104426	75185	'72
1905.			
Januari	99933	77627	'85
Februari	109353	76387	'69
Maart	138348	94005	'55
April	145102	78321	'70
Mei	104327	66982	'64
Juni	113268	57584	'50
Juli	118018	55590	'47
Augustus	118250	66735	'56
September	128199	59687	'46
October	105854	56155	'53

Verkoopprijs per karaat 23—25 sh.

Premier Continued Mijn.

	Gewasschen ladingen.	Produktie v. diamant in karaats.	Percent. karaats per lading
1906.			
Januari	147384	39981	'27
Februari	161666	45277½	'28
Maart	214041	71084	'33
April	256420	89600	'35
Mei	306350	91163	'30
*Juni	252379	65154	'26
(From pulsator residues)	—	12171½	—
†Juli	251277	63958	'25
(From pulsator residues)	—	10742	—
**Augustus	406584	104809	'26
***September	338154	106212	'31
October	365454	112478	'30
November	404045	119165	'29

* 53791 Overtollige ladingen, bevattende wel veel valsche steentjes, doch weinig diamant. — ** 68048 Overtollige ladingen en 5223 nog niet gepulveriseerde ladingen. — *** 58210 Overtollige ladingen en 10611 nog niet gepulveriseerde ladingen. — † 39640 Overtollige ladingen.

River Diamonds.

De opbrengst van alle diamanten door de gravers in de drooggelegde streken langs de Vaalrivier gevonden, bedraagt jaarlijks van £ 300000 tot £ 350000.

Koffiefontein mijn.

De jaarlijksche opbrengst is ongeveer £ 36000.

Frank Smith diamond mijn.

De jaarlijksche opbrengst is ongeveer £ 80000—100000. Daarenboven zijn er nog eenige zeer kleine diamantmijnen, waarvan de jaarlijksche produktie zeer onbeduidend is.

Digitized by Google

Diamantbewerkersbond, *Algemeene Nederlandsche*, meestal afgekort tot **A. N. D. B.** Vóór November 1894 bestonden te Amsterdam een aantal kleine vereenigingen van diamantbewerkers, als de vereenigingen van slijpers (1868) en snijders, (1870), de Nederlandsche Diamantbewerkers-Vereeniging, voortgekomen uit den Soc. Dem. Bond, een snijders-vereeniging (Mei 1894) en twee slijpers-vereenigingen, opgericht in den zomer van dat jaar.

In het begin van November 1894 was de toestand der slijpers van de diamantsoort, „chips" zóó slecht, dat eenige tientallen hunner het werk staakten: iets, wat sinds 1868 in de diamantindustrie niet was voorgekomen. Zij stelden den „chips"-juweliers eenige eischen tot verhooging van het tarief; deze werden geweigerd, waarop de stakers de algemeene werkstaking uitriepen. Hun oproep vond gehoor en op 7 November 1894 lag de geheele Amsterdamsche diamant-nijverheid stil.

De besturen van alle bovengenoemde vereenigingen kwamen bijeen, opgeroepen door het comité uit de oorspronkelijke stakers. Zij stelden nieuwe loontarieven vast, eischten afschaffing van allerlei gedwongen winkelnering en onderwierpen een en ander aan het oordeel der werkgevers, die de besluiten goedkeurden, zoodat drie dagen later de arbeid algemeen werd hervat. Toen werden pogingen in het werk gesteld, een vaste, algemeene organisatie te scheppen. Den 18den November kwamen de gedelegeerden der bovengenoemde vereenigingen bijeen en besloten tot een soort van federatieve samenwerking. De leiding van zaken werd gelegd in handen van een college, genaamd, „Hoofdcomité der Gezamenlijke Diamant bewerkers-Vereeniging".

Deze toestand bleef slechts enkele maanden bestaan; want weldra werd ingezien, dat hechtere organisatie noodig was, wilde men het door de staking verkregene behouden en verdere verbeteringen in de arbeidsvoorwaarden tot stand brengen. De diverse vereenigingen werden toen omgezet in afdeelingen van den Alg. Ned. Diamantbewerkersbond, welks statuten eerst in 1896 de koninklijke goedkeuring kregen. De organisatie was aldus: de werklieden in een bepaalde branche van het vak vormden een afdeeling; deze afdeelingen kozen haar eigen besturen, de gecombineerde vergadering dier besturen was het hoogste gezag in den Bond. Zij hieven contributie van de leden, waarvan zij een deel storten in de kas van het Hoofdbestuur, ter bestrijding der huishoudelijke uitgaven. Dat Hoofdbestuur bestond uit de gedelegeerden der afdeelingsbesturen en een dagelijksch bestuur van 5 leden, gekozen uit en door de leden; het D. B. werd bezoldigd; een weerstandskas werd gevormd uit verplichte en vrijwillige bijdragen der leden; de gelden dier kas mochten alleen worden aangewend voor uitkeering bij werkstaking en uitsluiting. Zoo bleef het tot den 1sten Januari 1898. Toen werden de contributies aan de afdeelingen ontnomen; fondsen tot uitkeering bij ziekte, ongeval, bevalling, overlijden en invaliditeit werden ingesteld, naast de bestaande weerstandskas, en één contributie, waaruit alle kosten werden bestreden, ook die der fondsen, werd ingevoerd. Het Hoofdbestuur keerde aan de afdeelingen zekere bedragen uit tot het bekostigen van vergaderingen enz. In September 1902 had een nieuwe verandering plaats. De afdeelingen werden als administratieve eenheden opgeheven; zij bleven slechts als vakgroepen en voor vakdoeleinden bestaan. Het wetgevend gezag werd gesteld in handen van een Bondsraad, bestaande uit gedelegeerden der vakgroepen, het uitvoerend gezag en de opperste leiding in vakaangelegenheden in handen van een Bestuur, bestaande uit een Dag. Bestuur van vijf leden (bezoldigd), drie Loon-commissarissen (bezoldigd) en dertien leden (onbezoldigd).

In de jaarvergadering van November 1905 kwam nogmaals een verandering tot stand; het bestuur bestaat thans uitsluitend uit de 8 bezoldigde leden, terwijl den Bondsraad ook de opperste leiding in vakaangelegenheden is toevertrouwd.

De Bond bezit een weekblad, terwijl verder herhaaldelijk weekbladen werden uitgeven ten behoeve van de propaganda onder bepaalde branches. Ter bevordering van de kennis van vakvereenigingszaken gaf de Bond een vertaling van het standaardwerk „History of Trade Unionism" van *Sidney* en *Beatrice Webb* uit.

Het ledental der organisatie bedraagt tegenwoordig ongeveer 8500, de inkomsten ongeveer f 500000 per jaar, de uitgaven ongeveer f 125000 per jaar. De Bond bezit een kapitaal van f 400000, benevens een gebouw ter waarde van ongeveer f 100000 en een drukkerij ter waarde van ongeveer f 30000, alles onbezwaard. In ronde getallen werd uitgegeven aan uitkeering bij werkstaking en uitsluiting f 1000000, bij ziekte f 167000, bij overlijden f 25000, bij bevalling f 3300, bij invaliditeit f 13350 (dit fonds werd in 1901 afgeschaft). Ten aanzien van de arbeidsvoorwaarden kan worden gezegd, dat de werking van den Bond een zeer gunstigen invloed heeft gehad. De werktijd van slijpers en verstellers is met tenminste 18 uren per week verminderd (de werkdag telt nu negen uur) terwijl een schafttijd van anderhalf à twee uren is ingevoerd, waar voorheen niet geschaft werd. Het avondwerk door snijders en klovers heeft opgehouden; de loonbetaling is netto, zonder eenigen aftrek van welken aard ook; voorheen werd in den vorm van percenten, meidengeld enz., een deel van het loon gekort. De loonen zijn over het algemeen aanmerkelijk, in sommige gevallen zelfs buitengewoon gestegen. De vrij hooge loonen der brillantslijpers en verstellers waren eenigen tijd door middel van een contract met de patroonsvereeniging vastgelegd voor den tijd van een jaar en drie maanden. Dit contract is nu niet meer van kracht. Werd vroeger het voor het slijpen benoodigde boort geleverd door de patroons tegen zeer hooge prijzen, thans is de werkman vrij het boort te koopen waar hij wil; stijgt echter de prijs van het artikel boven f 2.50 per karaat, dan zijn de patroons verplicht het te leveren in de benoodigde hoeveelheden tegen een maximumprijs van f 2,50, krachtens een overeenkomst, den 7den September 1900 met de patroonsvereeniging gesloten. De Bond onderhandelt over alle arbeidsvoorwaarden met de patroonsvereeniging als gelijkgerechtigde partij. Ten aanzien der arbeidsvoorwaarden kunnen patroons, noch werklieden individueel iets doen; alles wordt geregeld door de besturen der patroons-

Digitized by Google

en werkliedenvereenigingen in onderling overleg. Deze gunstige toestand is niet bereikt dan na veel strijd. De voornaamste conflicten waren de volgende:

Jaar.	Omschrijving.	Betrokkenen.	Duur.	Resultaat.
1895	staking chipswerkers	1000	7 weken	volkomen overwinning
1895	staking bondsfabrieken	9000	6 „	invoering 10 urendag
1896	roosjesslijpers	1400	5 „	ged. overwinning loonsverh.
1897	uitsluiting brillantsl. en verst. .	2200	7 „	volkomen overwinning
1900	algemeene werkstaking	3300	6 „	gedeeltelijke overwinning
1902	algemeene uitsl. wegens verplicht lidmaatschap	4000	13 „	volkomen overwinning
1904	algemeene uitsluiting wegens leerlingwering	5000	17 „	toelating 500 leerl., inv. 9-urige arbeidsd., dito algem. loonsverh.

Verder werden tallooze kleine werkstakingen gevoerd, hetgeen echter sedert het einde der uitsluiting van 1904 zoo goed als niet meer voorkomt.

In 1897 werd besloten tot het weren der leerlingen uit het vak, daar de aanvoer van ruw diamant geleidelijk afnemend was, terwijl de aanvoer van nieuwe arbeidskrachten onbeperkt was gebleven; vandaar dat de werkeloosheid zelfs in drukke tijden groot was en in slappe tijden schrikbarende afmetingen aannam. Deze wering werd gehandhaafd tot 1904. In dat jaar ontstond daarover een groot conflict met de patroonsvereeniging, dat eindigde met het verleenen van een aantal belangrijke concessies aan de werklieden, waartegenover dezen 500 leerlingen tot het vak moesten toelaten. De toelating van leerlingen zal voortaan worden vastgesteld en geregeld door een commissie, voor de helft bestaande uit werkgevers en voor de helft uit werklieden.

Voor de ontwikkeling der leden wordt zorg gedragen door de commissie voor het maatschappelijk werk, en wel door middel van systematische en cursorische voordrachten, een uitgebreide bibliotheek, reisclubs, een harmonieorkest enz. Deze commissie heeft ook de geestelijke zorg voor de leerlingen, voor wie een afzonderlijke bibliotheek is ingericht, die herhalings-, voortgezet lager- en vakonderwijs genieten, terwijl zij des zomers in openluchtspel, des winters in gymnastiek en schermen worden geoefend, alles onder deskundige leiding en toezicht.

Voor het verzamelen en verwerken van statistische gegevens over den Bond, zijn werking en de industrie, zorgt een commissie voor de statistiek.

De Bond is aangesloten bij het Nederlandsch Verbond van Vakvereenigingen, en bij het Verbond van Diamantbewerkers, de internationale organisatie, waartoe behooren de bonden te Antwerpen, New-York, Parijs, St. Claude, Genève enz.

Diamantbewerking. De groote massa der te Amsterdam en elders bewerkte diamant komt uit Zuid-Afrika. De groote mijnen: Kimberley, De Beers, Bultfontein, Dutoitspan, Wesselton (alle in den omtrek der stad Kimberley gelegen), Premier (in de Transvaal) en Jagersfontein (in de Oranjerivier-kolonie), benevens tal van kleinere mijnen in dezelfde streken, leveren $^{95}/_{100}$ van de totale diamant-productie. Brazilië levert nog een betrekkelijk kleine hoeveelheid en verder wordt nog op Borneo, in Australië en elders diamant gevonden. Alle groote mijnen, behalve de Premier, bevinden zich in handen van de „De Beers Consolidated Mines Ltd.", die den verkoop heeft opgedragen aan een te Londen gevestigd syndicaat. Daar worden wekelijks de aangevoerde steenen door de fabrikanten gekocht.

De diamantindustrie wordt uitgeoefend te Amsterdam (9000 werklieden), Antwerpen en omstreken (4500), Parijs (150), St. Claude en omstreken (700), Genève (100), Bienne (60), Luzern (12), Hanau (200), Idar (100), Bricken (30), Odenwald (40), Pforzheim (10), Steinbach (30), Londen (25), New-York (350), Martapoera, op Borneo (250), terwijl er verder nog enkele slijpers zijn te Berlijn, Liegnitz, Milaan, Madrid, Rio de Janeiro, Chicago, Cincinnatti en Soerabaja.

Te Amsterdam wordt de diamantnijverheid sinds het einde der 16de eeuw uitgeoefend; zij was daarheen overgebracht door werklieden uit Brugge of Antwerpen, waar zij vóór dien gebloeid had. doch in den loop der 17de eeuw volkomen verdween. Het nieuwe bedrijf ontwikkelde zich te Amsterdam zeer goed. Daar er geen gilde in bestond, legden de Israëlieten er zich in het bijzonder op toe. Tweemaal achtereen beproefden de Christen juweliers de stichting van een gilde te bewerkstelligen, doch de stedelijke overheid weigerde er toe over te gaan. Het bedrijf bleef bloeiend tot den tijd der Fransche overheersching, gedurende welke het bijna geheel verliep. In 1824 waren er nog slechts enkele diamantbewerkers aanwezig, waarop een consortium van kooplieden en juweliers 10 Israëlitische en 10 Christen knapen bij dezen het vak deden aanleeren, waarmede de grondslag voor de huidige Amsterdamsche diamantindustrie was gelegd. In het midden der 19de eeuw was zij dan ook weer tot redelijke ontwikkeling gekomen en verschafte zij eenigen honderdtallen werk en brood. Toen kwam echter een langdurige periode van malaise. Eenerzijds werd de aanvoer van ruwen diamant uit Brazilië hoe langer hoe geringer; anderzijds deden de achtereenvolgende oorlogen (Italië, Krim, Pruisen-Oostenrijk-Denemarken, Amerikaansche Burgeroorlog, Fransch-Duitsche oorlog enz.) de vraag naar geslepen diamant zoo goed als ophouden, zoodat het er uit zag, alsof het einde gekomen was. Het kwam echter anders uit. Na den Fransch-Duitschen oorlog werd de algemeene economische toestand beter en begonnen vooral de Vereenigde Staten hun vlucht te nemen. Groote vraag naar geslepen diamant ontstond, en daar intusschen (1867) ook de diamantvelden van Zuid-Afrika ont-

Digitized by Google

dekt waren, herleefde de industrie volkomen. Er was echter groot gebrek aan arbeiders, waardoor de loonen tot fabelachtige hoogte, vaak tot 5- à 600 gulden per week stegen. Deze „Kaapsche tijd" duurde tot ongeveer 1876; toen was het aantal werklieden zoodanig toegenomen, dat de loonen hoe langer hoe meer daalden; de oude vakvereenigingen gingen te niet of werden machteloos; crisis volgde op crisis, totdat eindelijk in November 1894 een spontane algemeene staking uitbrak, die een verhooging der loonen tot gevolg had. Toen werd de Algemeene Nederlandsche Diamantbewerkersbond opgericht (zie aldaar), die thans 8500 leden telt en met de Amsterdamsche Juweliers-Vereeniging de nijverheid volkomen beheerscht. Sinds 1904 is de toestand der nijverheid weder zeer bloeiend, goede loonen worden verdiend, de arbeidsdag is ten hoogste 9 uren lang en zal vermoedelijk weldra tot 8 uren worden teruggebracht. Van hoeveel beteekenis de industrie is, blijkt wel hieruit, dat in normale omstandigheden per week ongeveer 350000 gulden aan loon wordt uitbetaald. De waarde van den jaarlijkschen uitvoer van geslepen diamant uit Amsterdam mag begroot worden op ten minste 50 à 60 millioen gulden.

Amsterdam heeft thans een zeventigtal diamantslijperijen. Daarbij zijn er eenige met 300 tot 1000 werklieden, doch ook veel kleinere. Veel fabrieken voldoen aan de hoogste technische en hygiënische eischen, terwijl de meeste voldoende mogen worden genoemd. De beweegkracht is in den regel stoom, hoewel de electriciteit ook hier meer en meer wordt ingevoerd. De verlichting is bijna overal electrisch. Verder zijn er honderdtallen klovers- en snijderswerkplaatsen, benevens een twaalftal zagerijen. Ook zijn er nog enkele slijperijen gevestigd te Hilversum en te Bussum, waar echter voor Amsterdamsche rekening gewerkt wordt. De werklieden zijn verdeeld als volgt: brillantslijpers 4500, brillantverstellers 1200, brillantsnijders 1200, roosjesslijpers 800, roosjesverstellers 300, roosjessnijdsters 500, kapbewerkers 150, klovers 300, zagers 50.

Voor de bewerking wordt de diamant onderscheiden in twee hoofdsoorten: 1°. de soort die onmiddellijk gesneden en geslepen kan worden, „heel" of „gesloten" genaamd; 2°. de soort, die vooraf gekloofd of gezaagd moet worden en „kloofsel" heet. De klover splijt den steen in een afwisselend aantal stukken, zorg dragend het splijten steeds te doen plaats hebben dwars door een of meer der zich in den steen bevindende onzuiverheden. Hij doet dit, door met een scherp gekant stukje diamant, bevestigd in een stok met cementen kop, een „kerf" te maken in den nerf van den steen, die op gelijke wijze op een stok bevestigd is; in deze „kerf" brengt hij een stomp geslepen stalen mes, slaat een korten slag met een stalen stang op het mes, hetgeen den steen doet splijten. De aldus verkregen groote stukken heeten „kappen", de overblijvende platte stukjes heeten „enden" en worden later tot „roosjes" geslepen. Steenen, die niet op voordeelige wijze gekloofd kunnen worden, worden gezaagd. Dit geschiedt door met een zeer snel draaiend, met diamantpoeder bestreken, phosfor-bronzen schijfje den steen in tweeën te slijpen. Het zagen is een uitvinding van den laatsten tijd. Het groote voordeel is hierin gelegen, dat men zich bij het zagen om den nerf van den steen niet behoeft te bekommeren. Het snijden bestaat in het verwijderen van alle scherpe randen en punten, die zich aan den steen bevinden, zóó, dat tevens de grondvorm van den brillant of het roosje geschapen wordt. Het geschiedt met de hand voor zoover het kleinere steenen betreft, en wel door middel van stokken, gelijksoortig aan die der klovers, doch zwaarder en dikker. De groote steenen worden door middel eener draaibank van bijzondere constructie gesneden. Het poeder, dat bij deze bewerking verkregen wordt, wordt opgevangen en later bij het slijpen of zagen gebezigd. Bij het slijpen gaat de steen het eerst naar den versteller. Deze heeft bij zich een aantal doppen, zijnde koperen bakjes, gevuld met soldeersel, dat de versteller conisch opmaakt. Deze doppen worden op een Bunsensche gasvlam verhit, totdat het soldeersel kneedbaar wordt. Dan drukt de versteller den steen in den top van den kegel, vrij latend het plekje, waarop een ruit of facet geslepen moet worden. De dop wordt dan afgekoeld en aan den slijper overgegeven. Deze zit voor een werktafel, molen genaamd, waarin een ijzeren schijf met een snelheid van 2500 toeren per minuut draait. Door den schijvenschuurder zijn daarop een groot aantal ondiepe inkervingen zoodanig aangebracht, dat de middelpuntvliedende kracht voldoende geneutraliseerd wordt om te beletten, dat een mengsel van diamantpoeder en olijfolie, door den slijper op de schijf gebracht, er afgeslingerd wordt. De slijper bevestigt nu den dop in een op pootjes staande klemtang, zoo, dat het te slijpen plekje de schijf raakt; zoo noodig bezwaart hij de tang met ijzeren gewichten. Is de plek geslepen, dan geeft hij den dop aan zijn assistent terug, die den steen verstelt, zóó, dat het volgende te slijpen plekje bloot komt. Aldus gaat het voort, tot de steen afgeslepen is, d. w. z. 58 facetten heeft bij den brillant-, of 24 bij den roosvorm. De facetten moeten alle van een bepaalde relatieve grootte zijn en mathematisch juist ten opzichte van elkander zijn aangebracht. Is dit niet het geval, dan is de lichtbreking niet volkomen en schittert de steen niet of niet voldoende.

Voor elk der beide hoofdvormen, brillant en roos, zijn dus snijders, verstellers en slijpers noodig; bovendien zijn er kapbewerkers, die een bijzonder model slijpen, dat vierkant en zonder facetten is. Behalve deze hoofdvormen heeft men nog veel zoogenaamde fantasie-modellen, als pendeloques, marquises, navettes, briollettes enz., die echter slechts in geringe hoeveelheden worden gemaakt.

Amsterdam is specialiteit in fijn fabricaat en in kleine steenen. Men heeft het daar tot zulk een perfectie gebracht, dat brillanten geslepen worden van 100 per karaat (1 karaat = 20.589 centigram), even volmaakt van bewerking als steenen van 100 karaat per stuk. Aan den anderen kant worden ook de allergrootste steenen te Amsterdam bewerkt. Alle beroemde steenen van buitengewone afmetingen zijn te Amsterdam gekloofd en geslepen.

De uitvoer geschiedt hoofdzakelijk naar de Vereenigde Staten, voor het overige naar verschil-

Digitized by Google

lende Europeesche landen, alsmede naar Azië en de Zuid-Amerikaansche republieken. Antwerpen voert minder naar Amerika, doch meer naar de overige landen uit. New-York werkt uitsluitend voor binnenlandsch gebruik, hetgeen ook met Hanau en andere Duitsche plaatsen het geval is. In de Jura, Zwitserland en enkele Duitsche plaatsen wordt zoo goed als uitsluitend gewerkt voor rekening van Amsterdamsche, Antwerpsche en Engelsche juweliers. Londen heeft grootendeels reparatiewerk. Te Martapoera, op Borneo, wordt voor rekening van Arabieren gewerkt. Men bewerkt er zeer inferieure diamantsoorten, waarvoor het afzetgebied voornamelijk gevonden wordt in Straits, Siam, enz.

Diamante, *Juan Bautista*, een Spaansch tooneeldichter, geboren in 1626 te Madrid, was ridder der orde van den heiligen *Johannes* van Jerusalem en overleed in godsdienstige afzondering tegen het einde der 17de eeuw. Een gedeelte zijner werken verscheen in 1670 en 1674 in 2 deelen. Tot zijn merkwaardigste stukken behooren: „El honrador de su padre" en „El cerco de Zamora", beide aan het leven van den *Cid* ontleend. Er zijn gedeelten in den „Cid" van *Corneille*, welke letterlijk met eerstgenoemd drama overeenstemmen, zoodat men nauwelijks naar de bron behoeft te vragen, waaruit Frankrijks beroemde treurspeldichter heeft geput.

Diamantgracht is in de versterkingskunst een smalle gracht voor poorten en schietgaten. Zij dient om het inklimmen te bemoeilijken, wanneer deze niet hoog boven den bodem der hoofdgracht zijn gelegen.

Diamantina, voorheen *Tejuco*, is de naam van een plaats in de Braziliaansche provincie Minas-Geraes. Zij heeft (1890) 14000, als gemeente 42414 inwoners, drijft een belangrijken handel in diamanten ($2^1/_2$ millioen gulden 's jaars) en heeft veel slijperijen en lederfabrieken. Diamantina is in 1730 gesticht.

Diamantpunt is de meest oostelijke kaap van de Noordkust van Atjeh, gelegen op 5°16′32″ N. Br. en 97°30′49″ O.L.

Diamantvink *(Habropyga guttata* Shaw) is een der mooiste exemplaren van de groep der *Amadinen* (zie aldaar), 13 cm. lang, met een bloedrooden, aan den wortel violetten snavel, grauwbruinen hals en kop. De staart is, behalve aan den wortel, zwart, evenals een breede dwarsstreep over kop en borst, die echter wit bespikkeld is. De diamantvink wordt dikwijls bij ons ingevoerd en is als kamervogel goed te houden.

Diameter. Zie *Middellijn*.

Diana, is de oud-Italiaansche Maangodin, die inzonderheid door de Aequi en Latijnen gehuldigd werd. Dit geschiedde vooral in een heilig bosch aan het meer van Nemi en in een tempel, door *Servius Tullius* op den Aventijnschen heuvel te Rome gesticht. Allengs werd zij vereenzelvigd met de Grieksche *Artemis*, welke met haar broeder *Apollo* reeds vroeg te Rome vereerders vond. Ook deze, een dochter van *Zeus* en *Leto*, volgens anderen van *Zeus* of *Poseidon* en *Démeter*, is eveneens de godin van de Maan. In veel gewesten van Griekenland was zij echter een scheppende godin, die haar werkzaamheid in wouden, rivieren en bronnen openbaarde, een gezellin der Nymphen, de wreekster der beleedigde kuischheid, de beschermgodin der jagers en tevens der wildbaan. Evenals *Apollo* ging zij den hoogmoed der menschen te keer, zond met haar pijlen den dood en veroorzaakte besmettelijke ziekten. De beeldende kunst stelt haar voor als een maagd met een slanke, krachtige gestalte en met een echt-Grieksch gelaat, hetwelk op dat van *Apollo* gelijkt. Als jachtgodin vertoont zij zich in een opgeschort gewaad, doch dit is lang, wanneer zij als fakkeldraagster wordt voorgesteld. De Tauri-sche en Ephesische *Artemis*, aanvankelijk van haar verschillend, zijn later met haar samengesmolten.

Diana.

Ook de Perzische godin *Anahita* of *Anaïtis* werd in de Grieksch gewesten van Klein-Azië als de „Perzische Artemis" gehuldigd. *Diana* is ook een der *Asteroïden* (zie onder dezen naam).

Diandria of *tweehelmigen* noemt men in de plantkunde planten, wier bloemen van 2 meeldraden voorzien zijn. Deze vormen de tweede klasse in het stelsel van *Linnaeus*. In de klassen der een- en tweehuizigen wordt er de tweede orde dier klassen door aangeduid.

Diane, *de Poitiers*, de minnares van *Hendrik II*, koning van Frankrijk, werd geboren den 3den September 1499, was de oudste dochter van *Jean de Poitiers*, heer van *St. Vallier*, huwde op 13-jarigen leeftijd met *Louis de Brèze*, grand-sénéchal van Normandie, werd weduwe in 1531 en zocht toen door de macht harer bekoorlijkheden de aanzienlijkste mannen, en onder deze den dauphin, aan zich te verbinden. Na zijn troonsbeklimming behield zij al haar invloed en bracht het beleid der zaken in handen van den connétable *de Montmorency*, maarschalk *St. André* en kardinaal *Charles de Guise*, met wiens broeder zij haar tweede dochter deed huwen. In 1548 werd zij verheven tot hertogin *van Valentinois*. Met verkwistende mildheid begiftigde zij haar vrienden, wist zich van den trouw van de *Guise's* enz. te verzekeren en stelde de diensten op prijs van een staatsman als *Brissac* en van een dichter als *Ronsard*. Met verwonderlijke toovermacht kluisterde zij den koning en onverdeeld bezat zij zijn gunst tot aan zijn dood (1559). Na dien tijd leefde zij, door *Catherine de Médicis* van het Hof verbannen, met vorstelijke pracht op haar kasteel Anet en overleed den 22sten April 1566.

Diane, *de France*, hertogin *van Montmorency* en *Angoulême*, werd geboren in 1538 en was een

Digitized by Google

oechte dochter van *Hendrik II*, koning van Frankrijk en van *Philippine Duc*. Na een zorgvuldige opvoeding gewettigd, huwde zij met *Horazio Farnese*, hertog *van Castro*, den tweeden zoon van *Lodewijk*, hertog *van Parma en Piacenza*, werd een $^1/_2$ jaar later weduwe en trouwde na verloop van 10 jaar weder met *François van Montmorency*, den oudste zoon van den Connétable. Gedurende den burgeroorlog onderscheidde zij zich door vastberadenheid en standvastigheid. Zij hield haar gemaal verre van de gruwelen der Bloedbruiloft en wist een verzoening tot stand te brengen tusschen haar broeder *Hendrik III* en den koning van Navarre. Zij overleed kinderloos den 3den Januari 1619.

Dianella *Lam*, is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Asparagineëen*; het onderscheidt zich door een 6-deelig, afvallend bloemdek, aan den top dikker wordende helmdraden met lijnvormige helmknoppen en een bolvormige, veelzadige bes. Het omvat planten, die op de Dracaenasoorten gelijken, maar een kruidachtigen, vertakten stengel hebben. Daartoe behooren *D. odorata Blume* uit China en Cochinchina — *D. coerulea Sims.*, een fraaie, altijdgroene sierplant met veel afwisselende, zwaardlijnvormige, stengelomvattende bladeren en talrijke, blauwe, tot aren gerangschikte bloemen met goudgele helmknoppen — en *D. revoluta R. Br.* met zeer schoone, in aren geplaatste, neêrhangende blauwe bloemen en uit Nieuw-Zuid-Wales afkomstig.

Diano-marina, een zeestad in de Italiaansche provincie Porto-Maurizio (Ligurië), ligt aan den spoorweg van Genua naar Ventimiglia en telt (1901) 1859 inwoners De stad heeft een haven, wijnbouw en een werkplaats voor vervoerbare spoorwegen. In de nabijheid der stad verheft zich een antiek kasteel (Diano Castello). Deze plaats werd den 23sten Februari 1887 vreeselijk geteisterd door een aardbeving, die zich over een groot deel van Westelijk Opper-Italië uitstrekte en zich vooral in de Riviera deed gevoelen. Te Diano-marina werden veel huizen beschadigd, en onder deze waren er die geheel instortten, zoodat meer dan 200 menschen gedood of zwaar gewond werden.

Dianthus, *Anjelier* of *Anjer*, is een plantengeslacht, dat behoort tot de familie *Caryophyllaceae*, welke bestaat uit kruiden of kleine struiken met eigenaardig vertakte takken, en tot de onderfamilie *Silenoideae*, gekenmerkt door een vierbandig kapsel en groote, fraai gekleurde bloemen. Tot de in den tuin gekweekte behooren: *D. Coryophyllus*, *D. hybridus*, *D. plumarius*, *D. racemosus*, *D. alpestris* en andere. De belangrijkste is wel *D. Caryophyllus*, dan volgen *plumarius* en *hybridus*. De vermeerdering geschiedt door zaad, afleggen en stekken. Het stekken met herfsthout wordt het meest toegepast, vooral ook in die landen, waar de teelt op groote schaal beoefend wordt. De fraaiste verscheidenheden zijn: rood: Alphonse Karr. Portia, Chateaubriand; wit: L. Hermine, Sea Joam; rose: Daybreak, Man, Diaz, Albertine, Greece, Darling; geel: Goldfinch, Bouton d'or; veelkleurig; Dr. Raymond, La Perle. In Amerika zijn zeer veel fraaie verscheidenheden gewonnen, die uitmunten door houding, gevuldheid en bouw van bloem, onberispelijken kelk en langen duur van den bloei.

Diapason (Grieksch) is in de muziek de benaming voor *oktaaf* (zie aldaar). Bij de Franschen is *diapason* de normale stemhoogte en wordt daarom ook voor stemvork gebruikt. Ook wordt met *diapason* een maat bedoeld, die instrumentmakers, voornamelijk makers van klokken, gebruiken.

Diaphaan, *transparant* of *doorschijnend*, noemt men zoodanige figuren of beelden, die zich het krachtigst vertoonen, wanneer men ze tegen een sterk licht houdt en er doorheen ziet. Eigenlijk moet men daartoe ook de glasschilderingen rekenen, doch doorgaans geeft men dien naam aan bonte steendrukplaten, die door een helder vernis (diaphaanlak) doorschijnend gemaakt en daarna tusschen 2 glasplaten gelegd zijn. Ook behooren de transparanten er toe, die van ongeglazuurd porselein vervaardigd zijn en door ongelijke dikte nuances geven, welke landschappen, portretten enz. voorstellen. Eindelijk maakt men ook diaphane radeeringen, welke op kopergravures gelijken, maar het voortbrengsel zijn der photographie; men trekt namelijk op een met een etsgrond bedekte en zwartgemaakte glasplaat omtrekken, die het glas ontblooten en legt daarna dit laatste op photografisch gepraepareerd papier, waarbij alzoo door de werking van het licht die omtrekken worden overgebracht.

Diaphanometer is een door *Saussure* bedacht toestel, om den graad van doorschijnendheid des dampkrings te bepalen. Deze toestel bestaat uit twee schijven van zeer verschillende grootte; op beide is met een zwarte streep een cirkel getrokken, eveneens van zeer verschillende grootte. Zij worden naast elkander geplaatst, en de waarnemer verwijdert zich zoover, dat hij den kleinen cirkel niet meer zien kan. Hij teekent dien afstand aan en gaat daarna zooveel verder, dat ook de groote cirkel uit zijn oog verdwijnt. Bij volkomen doorschijnendheid der lucht zijn die 2 afstanden evenredig aan de middellijnen der cirkels, doch bij onvolkomen helderheid is deze gelijk aan het quotiënt dier beide afstanden. Nauwkeuriger werken de toestellen van *de la Rive* en *Wild*. Om de doorzichtigheid der zee te bepalen laat men in een gesloten glazen kast lichtgevoelige platen zinken en stelt deze op bepaalde diepte aan de inwerking van het zonlicht bloot.

Diaphora is een Grieksch woord, dat *verschil* beteekent en waarmede men een rhetorische figuur aanduidt, daarin bestaande, dat in een volzin hetzelfde woord in verschillende beteekenis herhaald wordt, bijv.: „De geschiedenis kent geen grooter wangedrocht dan dien mensch, zoo men hem nog een mensch noemen mag."

Diaphoretica. Zie *Zweetdrijvende middelen.*

Diaphragma. Zie *Middenrif.*

Diarbekr, in het Arabisch *Amid*, in het Turksch *Kara-Amid*, de van vestingwerken voorziene hoofdstad van een gelijknamig vilajet in Aziatisch Turkije, ligt 45 km. ten noordoosten van Aleppo, op een zeer vruchtbare, door bergen omgeven hoogvlakte, en wel op een steile basaltrots aan den rechter oever van den Tigris; zij telt 34000 inwoners. De huizen verheffen er zich op terrassen achter elkander en zijn omgeven door een hoogen basaltmuur, die door 72 torens ver-

Digitized by Google

dedigd wordt en met een aantal opschriften, alsmede met afbeeldingen van dieren versierd is.

Aan het Noordelijk uiteinde verheft zich de vesting Itsj-Kaleh op een steil basaltgevaarte boven de rivier. De muur is waarschijnlijk van Romeinschen oorsprong. In de stad heeft men, behalve de groote moskee, geen enkel merkwaardig gebouw. Er zijn 6 kerken, 20 moskeeën en talrijke baden en vele, dikwijls oude, bazars. De zomer is er zeer warm en de winter zeer koud. Moeraskoortsen, oogontstekingen en Aleppoblâren behooren er tot de heerschende ziekten. In het midden der voorgaande eeuw was Diarbekr een der voornaamste steden van Turkije en telde 400000 inwoners. De stad is de zetel van eenige Christelijke patriarchen en bisschoppen; ook zijn er Engelsche en Fransche consulaire agenten, daar zij een belangrijken handel drijft en de verzamelplaats is van alle reizigers, die van Konstantinopel naar Mosoel en Bagdad trekken. Men vervaardigt er geel en rood marokijn, katoenen en zijden stoffen, koperen vaten enz. De stad is door haar ligging aangewezen tot een stapelplaats van koopwaren uit Klein-Azië en Mesopotamië, Armenië en Syrië. Zij is gebouwd op de plaats van het oude Amida, waar in 230 na Chr. een Romeinsche kolonie werd gesticht, en men vindt haar reeds in 325 als den zetel van een Christelijken bisschop vermeld. In de 4de eeuw is zij door keizer *Constantinus* uitgebreid en versterkt. Nadat de stad onder verschillend bestuur had gestaan, nu den een, dan den ander toebehoorend, bleef zij, in 1515 door sultan *Selim I* veroverd, daarna onder de heerschappij der Turken.

Het vilajet Diarbekr bevat het westelijk gedeelte van Turksch Koerdistan, bepaaldelijk het land aan den bovenloop van den Tigris, met uitzondering van haar brongebied, benevens distrikten van Armenië en noordelijk Mesopotamië, en wordt hoofdzakelijk door Koerden bewoond. Het telt op 37 500 v. km. 471 500 inwoners.

Diarrhé. Zie *Buikloop*.

Dias, *Antonio Gonçalves*, een Braziliaansche dichter, werd geboren den 10den Augustus 1823 te Caxias in Maranhão, werd op jeugdigen leeftijd naar Portugal gezonden, waar hij een wetenschappelijke opleiding ontving, en studeerde te Coïmbra in de rechten. Toen reeds onderscheidde hij zich door zijn dichterlijke gaven. Na zijn terugkeer in Brazilië bekleedde hij een staatsambt, dat hij echter weldra nederlegde, om zich te Rio de Janeiro aan de beoefening der letteren te wijden. Hij leverde opstellen in tijdschriften en gaf eenige drama's („Boabdil", „Beatrice Cenci", „Pathul" en „Léonor de Mendoça"), in het licht. Grooten roem verwierf hij door zijn „Primeiros cantos" (1846). Hierop werd hij benoemd tot hoogleeraar in de geschiedenis te Rio de Janeiro, terwijl hij zich in 1850 in opdracht der regeering naar Europa begaf, om in Frankrijk en Duitschland de wetenschappelijke instellingen te bezoeken. Nadat hij een reeks van jaren vooral in Duitschland vertoefd en er onderscheiden werken uitgegeven had, keerde hij in 1858 naar Brazilië terug. Alsnu bezocht hij met andere geleerden op 's rijks kosten de oevers van de Amazonenrivier, doch daarbij leed zijn gezondheid zóó, dat hij zich in 1862 tot herstel wederom naar Europa moest begeven. Hier vertoefde hij op verschillende plaatsen, doch werd allengs zwakker. In September 1864 scheepte hij zich in naar zijn vaderland en overleed aan boord, kort voordat het vaartuig in het gezicht der kust van Maranhão schipbreuk leed. Hij wordt voor den besten dichter gehouden, dien Brazilië heeft opgeleverd. Een verzameling zijner gedichten, behalve bovengenoemde nog „Segundos cantos" (1848) en „Ultimos cantos" (1851) bevattende, is door hem zelf onder den titel: „Cantos" (2 dln., 4de druk, 1865), in Duitschland uitgegeven. Verder schreef hij de eerste 4 zangen van een Amerikaansch heldendicht: „Os Limbyras" (1857), een: „Diccionario da lingua Tupy" (1858) en een studie „O Brasil e a Oceania". Na zijn dood verschenen nog „Obras posthumas" (Rio de Janeiro, 1866).

Diaspoor is een in het rhombisch stelsel kristalliseerend, met goethiet isomorf mineraal, dat ook dunwandige aggregaten vormt. Het is kleurloos, geelachtig wit, groenachtigwit of violetblauw en dan trichoïtisch met parelmoerglans op het zeer volkomen splijtbaar lengtevlak, dat hier zeer ontwikkeld is. Chemisch bestaat diaspoor uit aluminiumhydroxyd, $Al_2O_2(OH)_2$ of $AlO(OH)$, en wel 85,02% kleiaarde en 14,98% water, vermengd met een weinig ijzeroxyd. Het smelt niet voor de blaaspijp, wordt door een kobaltoplossing prachtig blauw gekleurd; zuren zijn zonder inwerking er op en eerst na sterk gloeien wordt het in zwavelzuur opgelost. De vindplaatsen zijn: Kossobrodskaja in den Oeral, Chemnitz in Hongarije, Greiner in Tirol (met cyaniet), Naxos en Ephesus (met amaril), Newlin in Pennsylvanie.

Diaspora is een Grieksch woord, dat *verstrooiing* beteekent en waarmede door de Grieksch sprekende Joden en in het Nieuwe Testament de Israëlieten werden aangeduid, die na de Babylonische ballingschap buiten Palestina onder de heidenen leefden. In de eerste eeuw na Chr. bedoelen de Judaeïsche geschriften met dat woord de buiten de gemeenten van het Heilige land levende geloofsgenooten. Diaspora is bij de Hernhutters de verzamelnaam van alle buiten de gemeente wonende leden der broedergemeente.

Diastase noemt men een eigenaardige eiwitachtige stof, door *Persoz* en *Payen* in 1833 in de gekiemde gerst of het mout ontdekt en door en gedurende de kieming daarin ontstaan. Later heeft men de diastase ook in ander graan, benevens in gekiemde aardappelen, in de knollen van de Ailanthus glandulosa enz. gevonden. Zij heeft een hoogst merkwaardige werking op het zetmeel. Zij is namelijk een witte, vaste stof, onoplosbaar in absoluten alkohol, maar oplosbaar in water, en 1 deel heeft het vermogen om bij toevoeging van water ongeveer 2000 deelen zetmeel eerst in dextrine en vervolgens bij 75° C. in druivesuiker om te zetten. In vochtigen toestand ontleedt zij bij een temperatuur van 90° C. Zij is van groot belang voor het leven der planten, daar zij door de omzetting van zetmeel in suiker aan de plantenkiem voedsel verschaft, alsmede voor de nijverheid, daar op haar eigenschappen de bereiding berust van bier, brandewijn enz.

Diastole of *uitzetting* is een Grieksch woord, dat in de leer van den versbouw, evenals *ekstasis*, de uitzetting van een korte lettergreep door een

Digitized by Google

rhythmisch accent (*arsis*) tot een lange aanduidt. Ook is de diastole in de Grieksche spraakkunst een teeken (ˈ), dat de scheiding aanwijst van met elkander verbonden woorden. In de physiologie is zij de uitzetting van de hartkamer, waardoor het aderlijk bloed gelegenheid heeft zich daarin uit te storten, terwijl door de *systole* of samentrekking het bloed in de aorta en in de longslagaderen wordt gestuwd.

Diathermaan, een Grieksch woord, beteekent de warmtestralen doorlatend, evenals *athermaan* het tegenovergestelde aanduidt. Tot de diathermane stoffen behoort bijv. de lucht, die haar warmte voor het grootste deel niet rechtstreeks van de zon ontvangt, maar verwarmd wordt, althans in de onderste lagen, door de warmtestralen, die van de zon uit door de lucht heen naar de aarde gaan en door deze weer worden tereggekaatst. Zie verder *Warmtestraling*.

Diatomeeën (Kristalwieren). Zie *Algen*.

Diatonisch is eigenlijk wat door de tonen of van toon tot toon gaat: aaneengeschakeld doorklinkend als de toonladder. Het is de vereeniging, de opvolging in een rij van alle zeven toonhoogten, zonder er een uit te laten en zonder een toonhoogte in tweeërlei betrekking te gebruiken. Ons diatonisch toongeslacht bevat zeven toonhoogten: c, d, e, f, g, a, b, om 't even met welke van deze men begint. Iedere toonhoogte kan onveranderd, verhoogd of verlaagd gebruikt worden, maar niet in twee dezer vormen tegelijk dienst doen. Bijv. *c* kan niet tegelijk *cis* en *des* zijn.

Diaz, *Bartolommeo*, een Portugeesch edelman aan het Hof van koning *Jodo II*, werd omstreeks 1450 geboren, had door zijn omgang met wetenschappelijke mannen, vooral met den kosmograaf *Behaim*, een grondige kennis verworven, zoodat hij tot de beste zeevaartkundigen van zijn tijd gerekend werd. Op last des konings zette hij de tochten der vroegere Portugeesche zeevaarders langs de Afrikaansche kust voort, zeilde, zonder het te weten, om de Zuidpunt van Afrika, en ging in den mond van een groote rivier, welke hij de Rio do Infante noemde, ten anker. Door een storm voortgedreven, kwam hij aan wal dicht bij Port Elisabeth, alwaar hij zijn tweede vaartuig terugvond, welks bemanning nagenoeg geheel door de Negers was gedood. Nu eerst onderscheidde hij het Zuidelijke voorgebergte, dat hij „Cabo de todos los tormiëntos" (Kaap aller kwellingen) noemde, een naam, welke later door den koning in dien van „Cabo de bon Esperanza" (Kaap de Goede Hoop) veranderd werd. Toen hij in December 1487 te Lissabon terugkeerde, werd hij met eerbewijzen overladen. Kort daarna echter werd *Vasco de Gama* voorgetrokken, zoodat hij zich in 1497 onder het opperbevel van dezen geplaatst zag. Hij ging echter slechts mede tot de Kaap Verdische eilanden, daar zijn schip voor la Mina op de Goudkust bestemd was. In 1500 moest hij onder *Cabral* de vloot naar Indië begeleiden, doch hij vond den 29sten Mei 1500 met vier schepen en al de opvarenden zijn graf in de golven. *Camoens* heeft hem in zijn heldendicht „Lusiade" bezongen.

Diaz, *Porfirio*, president van Mexico, werd den 15den September 1830 te Oaxaca geboren, nam in 1847 deel aan den oorlog tegen de Vereenigde Staten en sloot zich in 1854 aan bij den opstand tegen president *Santa Anna*. In den partijstrijd der volgende jaren was hij een vurig liberaal en trad als zoodanig op als een der grootste vijanden van keizer *Maximiliaan*. Als aanvoerder der republikeinsche troepen sloot hij Puebla in en versloeg den tot ontzet dier stad uitgezonden generaal *Marquez*. Na inneming van Puebla (2 April 1867) rukte hij op tegen de hoofdstad en belegerde die gedurende twee maanden, tot zij zich na den dood van *Maximiliaan* den 20sten Juni overgaf. In 1871 dong hij vergeefs naar het presidentschap; een jaar later kwam hij in opstand tegen president *Lerdo de Tejada*, maar moest zich in October overgeven. In 1873 werd hij gekozen tot president van het Hooggerechtshof, waarmede het ondervoorzitterschap van de Bondsregeering verbonden is. Het congres vernietigde echter de keus, waarop *Diaz* naar de Vereenigde Staten van Noord-Amerika vertrok. Toen er tegen *Tejada* een opstand uitbrak, keerde hij terug, verzamelde zijn aanhangers, versloeg de troepen van den president den 12den November 1876 bij Huamantla, trok elf dagen later de hoofdstad binnen en nam een week daarna de voorloopige leiding der staatszaken op zich. Zijn mededinger *Iglesias* versloeg hij den 3den December bij Guanaxuato. Den 7den Februari werd hij tot president der republiek gekozen. Hij bracht het land weer tot rust en werd door het buitenland erkend. Toen zijn vier jaar om waren, gaf hij het bewind over aan zijn geestverwant *Manuel Gonzalez*, voor wiens verkiezing hij gewerkt had, en leidde tot 1881 het ministerie van Openbare Werken, om den aanleg van verschillende spoorwegen te voltooien. Daarna werd hij gouverneur der provincie Oaxaca, om den 1sten December 1884 wederom tot president gekozen te worden. Nadat dit door een verandering in de grondwet mogelijk gemaakt was, werd hem het presidentschap ook in 1888, 1892, 1896, 1900 en 1904 opgedragen. Onder zijn regeering verheugt Mexico zich in binnenlandschen vrede en grooten bloei.

Diaz de la Pena, *Narcisse*, een Fransch genreschilder, werd geboren te Bordeaux den 20sten Augustus 1807, schilderde in de romantische richting van vroegeren tijd, bij voorkeur pikante tafereelen, door zijne fantasie bedacht of aan de mythologie ontleend, die door een tooverachtig licht en bruin en door eenigszins nevelachtige vormen grooten bijval vonden. Hij overleed te Mentone den 18den November 1876. Van zijn werken noemen wij: „Een Oostersche in het Serail" (1844), „De liefdestuin" (1846), „Venus en Adonis" (1848), „Badende Meisjes" (1849), „Slapende nymph" (1854), „Eind van een mooien dag" (1855), „Jonge meisjes van Smyrna" (1856) en „Nymphen in het bosch" (1858).

Diazoamidobenzol, *benzoldiazoanilid* of *diazobenzolanilid*, $C_{12}H_{11}N_3$, van de structuur C_6H_5. NN. NH. C_6H_5, ontstaat door de inwerking van aniline op een zout van diazobenzol. Daartoe lost men aniline op in verdund salpeterzuur, waarbij men onder voldoende afkoeling salpeterzuur natron voegt en het diazoamidobenzol neerslaat door azijnzuur natron. Het vormt goudgele, glanzende blaadjes, lost op in alkohol en aether, niet in water, smelt bij 98° C., vormt zeer onbestendige zouten, ontploft bij sterke verhitting en

Digitized by Google

verandert in tegenwoordigheid van een weinig anilinezout in isomeer amidoazobenzol.

Diazoamidoverbindingen ontstaan bij de inwerking van primaire aromatische aminen op diazoderivaten. Salpeterzuur diazobenzol vormt met aniline diazoamidobenzol volgens de formule:

$$C_6H_5.NN.NO_3 + C_6H_5.NH_2 = C_6H_5.NN.NH.C_6H_5 + HNO_3.$$

Zij ontstaan ook bij de inwerking van salpeterig zuur op de alkoholische oplossingen van primaire aminen, doordat het daarbij gevormde diazobenzolhydraat door het amine wordt omgezet:

$$C_6H_5N_2.OH + NH_2.C_6H_5 = C_6H_5N.N.NH.C_6H_5 + H_2O.$$

De diazoamidoverbindingen kunnen afgeleid worden van het onbekende amin van het salpeterigzuur $NH.N.NH_2$, waarbij dan de waterstof der imidogroep door een aromatische rest (phenyl, tolyl enz.) en die der amidogroep eveneens daardoor of door een aliphatische rest vervangen wordt. Zij vormen gele of roode kristallen, lossen niet op in water, zijn bij gewone temperatuur bestendiger dan de diazozouten en worden eerst door verhitting vrij plotseling ontleed. Met zuren vormen zij geen zouten. In alkoholische oplossingen veranderen zij, vooral in tegenwoordigheid van primaire aromatische basen, in de isomere amidoazoverbindingen.

Diazobenzol, $C_6H_5.NN.OH$, is in vrijen toestand niet bekend. Diazobenzolchloried of benzoldiazoniumchloried, C_6H_5NClN, ontstaat, als op een zoutzure oplossing van aniline salpeterigzuur natron inwerkt. Het nitraat $C_6H_5.N_2O.NO_2$ verkrijgt men uit salpeterzure aniline en salpeterig zuur; het vormt kleurlooze naalden, lost gemakkelijk op in water, moeilijk in alkohol, niet in aether, ontploft door een slag of verhitting, vormt bij het koken met water phenol, stikstof en salpeterzuur, met aniline diazoamidobenzol. Bij het mengen van verdunde oplossingen van zoutzuur diazobenzol met zoutzuur phenylendiamine ontstaat zoutzuur diamidoazobenzol, $C_6H_5.NNC_6H_3.NH_2.NH_2.HCl$, dat door keukenzout wordt neergeslagen. Diamidoazobenzol vormt fijne gele naalden, lost bijna niet in water, maar gemakkelijk in alkohol op, smelt bij 117° en vormt goed kristalliseerende zouten. Het zoutzure diamidoazobenzol is als chrysoidine in den handel, vormt zwarte glanzende kristallen of een bruinrood poeder, lost op in water en alkohol en geeft aan wol, zijde of katoen een oranje kleur. Het absorbeert de chemisch werkende stralen van het zonnespectrum zoo sterk, dat een vernis ervan met schellak gebruikt kan worden om er de vensters van photografische donkere kamers mee te bestrijken.

Diazoverbindingen zijn scheikundige verbindingen, welke een uit twee, samen verbonden, stikstofatomen bestaande, tweewaardige groep N_2 bevatten, die aan de eene zijde met een koolstofatoom, aan de andere zijde met een zuurrest (zouten der diazoverbindingen) of met de rest van een base (diazo-amido verbindingen) verbonden is. Bij de behandeling van primaire aliphatische aminen met salpeterig zuur wordt de amidogroep tegen hydroxyl uitgewisseld: $C_2H_5.NH_2 + HNO_2 = C_2H_5.OH + N_2 + H_2O$. Bij de inwerking van salpeterig zuur op glykokolesters ontstaat diazo-azijnzuurester: $CO_2C_2H_5.CH_2NH_2 + HNO_2 = CO_2C_2H_5.CHN_2 + 2H_2O$. Van veel grooter belang zijn de aromatische diazoverbindingen, die ontstaan bij de inwerking van salpeterig zuur op zouten van primaire aminen: $C_6H_5.NH_2HCl. + HNO_2 = C_6H_5.NClN + 2H_2O$. Het zout wordt neergeslagen door in een waterige brei van het anilinezout salpeterig zuur te leiden en er alkohol aan toe te voegen. Om de oplossing te vervaardigen voegt men aan de met ijs afgekoelde oplossing van de zouten der primaire aminen salpeterigzuur natron en zoutzuur toe. Deze bewerking noemt men diazoteeren. De aromatische diazoverbindingen onderscheiden zich van de aliphatische daardoor, dat de tweewaardige groep N_2 niet met beide, doch met een affiniteit aan een koolstofatoom verbonden is, terwijl de tweede affiniteit met een eenwaardig radicaal verzadigd is. De diazoverbindingen worden gemakkelijk ontleed, haar zouten vormen in den regel kleurlooze naalden, die aan de lucht een bruine kleur aannemen, zeer gemakkelijk in water, doch moeilijk in alkohol en aether oplossen. In drogen toestand worden zij door verhitting ontleed en ontploffen door een slag. De zure zouten der diazoverbindingen worden met de quaternaire ammoniumzouten vergeleken en diazoniumzouten genoemd. Zure oplossingen der diazozouten geven bij verwarming stikstof af en de plaats van de diazogroep wordt door hydroxyl ingenomen; uit zwavelzuur diazobenzol ontstaat phenol en zwavelzuur. Kookt men de sulfaten met alkohol, dan ontwijkt de stikstof, het zuur van het zout wordt vrij en er ontstaat aldehyd benevens de respectieve koolwaterstof. Door behandeling der diazoverbindingen met joodwaterstof ontstaan halogeenderivaten en nitrilen: $2C_6H_5.NN.NO_3 + HJ = HNO_3 + N_2 + C_6H_5J$.

Dibbits is de geslachtsnaam van een Nederlandsche familie. Van de leden vermelden wij:

Dibbits, Hendrik, bekend onder den naam van „Hendrik in de Kiste". Als ijveraar voor de Hervorming was hij in groot levensgevaar te Roermond, toen deze stad, na in 1572 stormerderhand door *Willem I* te zijn veroverd, weder in de handen der Spanjaarden viel. Op raad zijner echtgenoote verborg hij zich in een kist, die in het voorhuis stond, waarop zij zich neêrzette. Toen de soldaten bij het heengaan zeiden, dat de gezochte wel in die kist kon schuilen, stond zij moedig op en zeide: „Ziedaar, zie nu of heer *Hendrik* daarin is!", waarna men haar ongemoeid liet. *Dibbits* ontsnapte en overleed te Duisburg in 1613. — Twee zijner zonen, *Johannes* (geboren te Duisburg in 1567, overleden den 3den December 1626) en *Henricus* (geboren te Dordrecht, overleden den 22sten Februari 1673), waren predikanten te Dordrecht.

Dibbits, Johannes, een zoon van *Henricus*, werd geboren in 1627, overleed den 20sten October 1709, en was eveneens predikant te Dordrecht. Zijn groote geleerdheid en zijn uitmuntend karakter worden zeer geroemd; hij schreef een: „Korte belijdenis des geloofs" (1707). Zijn zoon *Henricus*, geboren te Tholen den 20sten Augustus 1660 en overleden den 4den Februari 1740, was van 1695 tot 1737 predikant te Leiden.

Dibbits, Johan, een zoon van laatstgenoemden *Henricus*, werd geboren te Philippine den 27sten Juni 1685, was kolonel van een regiment voetvolk

Digitized by Google

en grootmajoor van Sluis in Vlaanderen; hij schreef een „Korte schets van vuurgeving met pelotons en kort alphabetisch extract uit de groote placaatboeken" (3 dln., 1744), en: „Het groot Militair Woordenboek" (1739—1740).

Dibbits, Hendrik Albert, eveneens een afstammeling van laatstgenoemden *Henricus*, werd geboren te Alkmaar den 7den April 1731, deed eerst een reis naar Oost-Indië, trad bij zijn terugkeer als vaandrig in dienst, werd in 1752 benoemd tot hoofdcommies van 's Lands posterijen te Leiden, nam in 1784 zijn ontslag en overleed te Warmond den 21sten November 1805. Hij was een uitstekend penningkundige en werd in 1768 benoemd tot lid der Maatschappij van Nederlandsche letterkunde te Leiden.

Dibbits, Bernardus Johannes Cornelis, baron, een Nederlandsch generaal, werd geboren te Arnhem den 7den September 1782, trad in 1796 als kadet in dienst, werd 4 jaar later tot luitenant en in 1807 tot kapitein bij de garde van koning *Lodewijk* bevorderd, in 1808 tot luitenant-kolonel en commandant van Delfzijl, in 1809 tot majoor van het legioen licht-gewapende soldaten en in 1813 tot commandant van het 7de regiment tirailleurs der keizerlijke garde. In 1814 werd hij inspecteur der infanterie bij het Nederlandsche leger met den rang van kolonel en in 1815 generaal-majoor. Later was hij als luitenant-generaal werkzaam als provinciaal commandant van Limburg, daarna als inspecteur der infanterie en eindelijk als commandant van de 4de divisie infanterie. Bij het uitbarsten der Belgische Revolutie bevond hij zich te Maastricht, waar hij door beleid en moed groote diensten bewees aan het vaderland. Hij bleef er opperbevelhebber tot aan zijn dood den 29sten Maart 1839. Er verrees op zijn graf in een der bolwerken een gedenkteeken. Hij was ridder van de orde der Unie, van die van het Legioen van Eer en van de Militaire Willemsorde 3de klasse en werd in 1830 in den Nederlandschen adelstand opgenomen met den titel van baron. Hij schreef een: „Reglement op de exercitiën van de infanterie, inhoudende de soldaten- en pelotonschool" (1815).

Dibbits, Lambertus, een Nederlandsch godgeleerde, werd geboren te Amersfoort den 20sten April 1796, studeerde te Utrecht, zag zijn antwoord op een academische prijsvraag met goud bekroond en was achtereenvolgens predikant te Voorthuizen (1819), Schiedam en Utrecht, waar hij den 1sten Juni 1855 overleed. Hij was een warm voorstander van het Protestantisme, gaf eenige geschriften in het licht en werd tot lid benoemd van het Provinciaal Utrechtsch en van het Noord-Brabantsch Genootschap.

Dibdin, *Charles*, een Engelsch componist, tooneeldichter en acteur, werd geboren te Southampton den 4den Maart 1745 en schreef bijna 100 operettes, pantomimes en een groot aantal liederen, voornamelijk zeemansliederen, „Sea songs" (nieuwe uitgave, Londen, 1861). Het zangspel: „Quaker" (1777) is ook nu nog op het repertoire. Zijn declamatorisch-muzikalische „Readings and music", gehouden in een zaal, waaraan men den naam van Sanssouci gaf, maakten veel opgang. Hij overleed in behoeftige omstandigheden den 25sten April 1814. Behalve een aantal tooneelspelen en romans schreef hij een: „History of the English stage" (5 dln., 1795), en „The professional life of Mr. Dibdin written bij himself" (4 dln., Londen, 1803). Zijn zoon *Thomas*, geboren in 1771, onderscheidde zich eveneens als tooneel- en gelegenheidsdichter en was verbonden aan den schouwburg van Coventgarden. Sommige zijner stukken, waarvan „The cabinet" het beste is, werden met grooten bijval ontvangen, en men vermeldt, dat hij wel 1000 liederen gedicht heeft. Ook hij overleed in armoede den 16den September 1841. Hij schreef nog: The metrical history of England" (2 dln., Londen, 1813) en zeer belangrijke „Reminiscences" (2 dln., Londen, 1821).

Dibdin, Thomas Frognall, een neef van *Charles* en een uitstekend bibliograaf, werd geboren te Calcutta in 1776 en studeerde te Cambridge in de theologie. Nadat hij reeds in 1797 de „Analysis of the first volume of Blackstone's commentaries", benevens „Poems" uitgegeven had, hield hij in 1805—1808 aan het koninklijk instituut te Londen: „Lectures of the rise and progress of English literature". Als bibliograaf schreef hij: Introduction to the knowledge of rare and valuable editions of the Greek and Latin classics" (2 dln., 4de druk, Londen, 1827), gevolgd door „Specimen bibliothecae Britannicae" (Londen 1808). Zijn gedicht: „Bibliography" (1812) bleef onvoltooid. Grooten opgang maakten verder zijn: „Bibliomania or book-madness" (nieuwste uitgave 1875), „Utopia" (2 dln., 1809), „Typographical antiquities" (4 dln., 1810—1819), „Bibliotheca Spenceriana" (4 dln., 1814—1815), „Aedes Althorpianae" (2 dln., 1821), en „Bibliographical decameron" (3 dln., 1817). In 1818 deed hij een reis door Frankrijk en het zuiden van Duitschland en gaf daarvan verslag in: „A bibliographical, antiquarian and picturesque tour in France and Germany" (3 dln. 1821). Een dergelijke reis door Schotland en het noorden van Engeland gaf aanleiding tot het schrijven van: „A bibliographical, antiquarian and picturesque tour in the northern counties of England and Scotland" (2 dln., 1838). Hij bekleedde de betrekking van kapelaan des konings, doch zijn boekenmanie was zoo groot, dat hij, in weerwil van zijn aanzienlijke inkomsten, den 18den November 1847 in bekrompen omstandigheden overleed. Hij was de stichter van de Roxburgh-club, die handschriften en zeldzame boeken opnieuw laat drukken. Zijn: „Reminiscences of a literary life" (2 dln., 1836), bevatten veel merkwaardigs.

Dicaearchus, van Messana, een Grieksch wijsgeer, leefde omstreeks 3 eeuwen v. Chr. Hij was een volgeling van *Aristoteles* en loochende het bestaan van een afzonderlijk geestelijk beginsel in den mensch, hij nam slechts een algemeene levenskracht aan, die zich in de organismen verschillend individualiseert. Ook schreef hij een aardrijkskundig werk over Griekenland. Van zijn geschriften zijn eenige fragmenten bewaard gebleven.

Dicentra. Zie *Diclytra*.

Dicey, *Edward*, een Engelsch schrijver en journalist, werd geboren in Mei 1832 te Claybrook-Hall in Leicestershire, ontving zijn opleiding aan het Trinity-college te Cambridge en verkreeg er in 1854 den rang van baccalaureus. Hij leverde bijdragen in de „Fortnightly Review", in „St. Pauls" en „Macmillans Magazine" en vooral in den

Digitized by Google

„Daily Telegraph", voor welk blad hij als reporter groote reizen deed. Terwijl hij het Oosten bezocht, werd hem de redactie opgedragen van de „Daily News", welke betrekking hij echter, wegens ongenoegen met de eigenaars, reeds na verloop van drie maanden nederlegde. Terstond daarna belastte hij zich met de redactie van den „Observer." Verder schreef hij: „Cavour, a memoir" (1861), „Rome in 1860" (1861), „Six months in the Federal States" (2 dln., 1863), „The Scheswig-Holstein war" (2 dln., 1864), „The battle-fields of 1866" (1866), „A month in Russia during the mariage of the Czarewitch" (1867), „The morning land, travels in Turkey, the Holy Land and Egypt" (2 dln., 1870) enz.

Dichogamen (Grieksch) is de naam, welken men aan die planten geeft, waarvan de mannelijke en vrouwelijke meeldraden niet gelijktijdig rijp zijn.

Dichorisandra is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Commelineeën*; het onderscheidt zich door een 3-bladerigen kelk, zeer korte, in 2 drietallige groepen geplaatste meeldraden en een 3-hokkige, veelzadige, door de verdikte bloemkroon omringde doosvrucht. Het omvat kruidachtige, overblijvende gewassen, die in Mexico en Brazilië groeien. Tot de sierplanten behooren *D. picta Lodd.* met een korten stengel, eironde, aanvankelijk bonte bladeren en in aren geplaatste bloemen met witte kelk- en blauwe kroonbladeren — en *D. thyrsiflora Mikan.*, die een paar meters hoog wordt en schoone blauwe bloemen draagt, tot eindstandige trossen vereenigd.

Dichroïet. Zie *Cordiëriet.*

Dichroïsme *(trichroïsme* of *pleochroïsme)* is de eigenschap der dubbelbrekende kristallen om in doorvallend licht volgens twee of drie richtingen verschillende, niet met elkander in verband te brengen kleuren of wel verschillende intensiteit van het doorgelaten licht te vertoonen. Het absorptievermogen is in deze kristallen verschillend volgens de richtingen, waarin de aethertrillingen geschieden, waardoor het gepolariseerde licht, dat het kristal doordringt, tot stand komt. Bij kristallen van het kwadratische en hexagonale stelsel heeft men vooral met 2 richtingen te maken, n.l. de kleur in de richting der hoofdas, de basiskleur, en een andere rechthoekig daarop, de prismakleur, ontstaan uit de kleuren in overeenstemming met de kleuren der optische elasticiteitassen. De rhombische, monocline en tricline kristallen vertoonen drie assenkleuren, in overeenstemming met de 3 optische elasticiteitassen. Zeer duidelijk is het kleurverschil aan verschillende mineralen, zooals toermalijn, pennijn, axiniet en cordieriet (laatstgenoemde heette vroeger zelfs dichroiet, wegens het duidelijke verschil).

Dichtheid eener stof geeft aan de hoeveelheid, welke van die stof in de volumeneenheid voorkomt. Voor de vergelijking der dichtheid van verschillende stoffen gebruikt men die van water als eenheid, zoodat de dichtheid eener stof door hetzelfde getal wordt uitgedrukt, als haar soortelijk gewicht. De dichtheid van gasvormige stoffen meet men met die van lucht of waterstofgas. De dichtheid der stoffen verandert door mechanischen druk, temperatuurveranderingen, kristallisatie enz. Zie verder *Soortelijk gewicht.*

Een maximum van dichtheid hebben slechts de weinige stoffen, welke bij zekere temperaturen den algemeenen regel niet volgen, dat warmte de lichamen uitzet. Water heeft dit maximum van dichtheid bij $+ 4^{\circ}$ C. en zet zoowel daaronder, als daarboven uit.

Dichtheid van bevolking. Zie *Bevolkingsstatistiek.*

Dichtkunst of *poëzie*, welk laatste woord afkomstig is van een Grieksch werkwoord, dat *maken* of *scheppen* beteekent, vereenigt in zekeren zin de werkingen der beeldende kunsten en der muziek. Haar uitdrukking vindt zij in de taal. Deze werkt, evenals de muziek niet alleen mechanisch op het gehoor, maar doet tevens voorstellingen ontstaan; zij blijft echter niet, zooals de toon, bij een gevoelsuitdrukking, maar verheft zich tot vaster, streng afgeronde begrippen. De poëzie wordt verdeeld in vier hoofdgroepen: het drama (zie aldaar), het epos (zie aldaar), de *lyriek* (zie aldaar) en het leerdicht (zie aldaar).

Dichtmaat. Zie *Rhythmus.*

Dickens, *Charles*, aanvankelijk schrijvende onder den schuilnaam *Boz*, werd geboren te Portsmouth den 7den Februari 1812, en ontving zijn opvoeding te Chatham en te Londen. Toen hij 10 jaar was, bracht het faillissement en de gevangenneming van zijn vader de familie tot diepe armoede, waarom *Charles*, tot geldverdienen genoodzaakt, naar een schoengespenfabriek gezonden werd. Nadat hij daar tot 1824 geweest was, ging hij, toen de zaken van zijn vader het weer toelieten, voor twee jaar terug naar school en kwam in 1827 in dienst bij een advocaat, waar hij gelegenheid, had zich met het volksleven bekend te maken. Nadat hij zich met ijver op de letteren had toegelegd, werd hij verslaggever voor dagbladen en behoorde vervolgens tot de redactie van den „Morning Chronicle", waarin hij zijn „Sketches of London" leverde, die later verzameld, als „Sketches by Boz" met teekeningen van *Cruikshank* uitgegeven zijn (2 dln., 1836—1837). Kort daarna verschenen zijn: „Pickwickpapers" (1836—1837) in maandelijksche afleveringen, geheel en al uit het dagelijksch leven geput en in humoristischen trant behandeld; zij werden eerst koel opgenomen, maar vonden weldra een verbazenden bijval, zoodat van 1857 tot 1892 700000 exemplaren verkocht werden door de firma *Chapman and Hall* te Londen. Daarop volgden: „Oliver Twist" (1837—1838), „Nicholas Nickleby" (1837—1839), „Master Humphrey's clock" (1840), „Barnaby Rudge" (1836—1841) en „Martin Chuzzlewit" (1843—1844). Een nieuwe richting sloeg hij in met zijn „Christmas Carols", phantastische verhalen met moreelen achtergrond. Daarop volgden: „Chimes" (1844), „Cricket on the hearth" (1845), en „Battle of life" (1846), verder de roman „Dombey and son" (1846—1848), „Notes on America" en „Pictures from Italy" (1846). Deze beide laatsten hadden niet het succes van zijn andere werken. Het scheen, dat het verlaten van Engeland's bodem niet gunstig op Dickens werkte, de humor, die zijn andere werken zoo kenmerkt, treedt hier op den achtergrond. In 1850 stichtte hij het tijdschrift „Household words", dat in 1859 door „All the year round" vervangen werd. Ook gaf hij „A child's history of England" (3 dln., 1852—1853) in het licht.

Digitized by Google

IJverig nam hij deel aan de oprichting van een genootschap tot ondersteuning van oude, behoeftige letterkundigen, de „Literary Guide" en onderscheidde zich op vergaderingen door zijn talent als dramatisch redenaar. Ook schreef hij in dien tijd: „David Copperfield" (1849—1850), die door velen als een beschrijving van zijn eigen lotgevallen en tevens als zijn beste roman wordt beschouwd; verder: „Bleak House" (1852), „Hard Times" en „Little Dorrit" (1855—1857). Daarop volgden: „Tale of two cities" (1859), „Great expectations" (1861), „Our mutual friend" (1864—1865) en de kerstvertellingen „Mrs Lirripers legacy" (1864), „Dr. Marigold's prescriptions" (1865) en „Mugby Junction" (1866).

In dien tijd had hij reeds sedert een 15-tal jaren in Engeland gedurende de wintermaanden voorlezingen gehouden uit zijn werken en daarbij den grootsten bijval ondervonden. In 1867 begaf hij zich op dringende uitnoodiging naar Amerika met hetzelfde doel en was er het voorwerp eener algemeene hulde. Na zijn terugkeer maakte hij in 1868 een aanvang met een reeks van voorlezingen, die hij zijn „Farewell readings" noemde, daar zijn lichaamszwakheid hem voorspelde, dat zij ongetwijfeld de laatste zouden zijn. Hij bevond zich dan ook in de noodzakelijkheid, ze in Mei 1869 af te breken, en eerst in Maart 1870 kon hij de reeks voleindigen. In het begin van April 1870 verscheen de eerste aflevering van zijn roman: „The mystery of Edwin Drood", die al dadelijk groote belangstelling wekte. Den 9den April had hij een samenkomst met de koningin, die bij herhaling den wensch had uitgesproken, aan den verdienstelijken novellist een openlijk blijk te geven van haar waardeering voor zijn talenten, hetgeen moeilijk was, omdat *Dickens* alle titels en waardigheden zeer beslist afwees. Inmiddels verergerde de toestand zijner gezondheid; hij begaf zich tegen het einde van Mei naar zijn buitenverblijf Gads-Hill bij Rochester en overleed er na een aanval van beroerte den 9den Juni 1870. Zijn stoffelijk overschot werd in de Westminsterabdij, naast dat van andere beroemde Engelsche letterkundigen, ter aarde besteld.

De geschriften van *Dickens* zijn ware volksboeken. Zij zijn aan het volksleven ontleend, de personen, die wij er in aantreffen, zijn als 't ware onze kennissen, doch eenigszins geïdealiseerd in geestigheid en gemoedelijkheid, zoodat de schrijver door de voorstelling hunner gevoelens, woorden en daden bij afwisseling een glimlach en een traan bij zijn lezers te voorschijn roept. Hij blijft evenzeer verwijderd van meêdoogenlooze satire, als van ziekelijke sentimentaliteit, en vooral heerscht in zijn geschriften een geest van frischheid, opgeruimdheid en goedhartigheid, die onweerstaanbaar boeit en weldadig werkt. Dat zij in alle beschaafde talen, ook in het Nederlandsch, zijn overgezet, behoeven wij nauwelijks te vermelden. Een „Authentic edition" van zijn gezamenlijke werken (in 21 dln.) verscheen in 1900 te Londen. Van de verschillende biografieën noemen wij slechts *Kitton*, „Charles Dickens" (Londen, 1902). *Pierce* gaf een „Dickens dictionary" (Boston, 1872) ter verklaring van zijn geschriften uit.

Dickinson, *William Howship*, een Engelsch geneesheer en schrijver, werd geboren te Brighton den 9den Juni 1832, ontving zijn opleiding aan het Cajus-college te Cambridge en aan het St. George Hospital te Londen, werd in 1861 curator van het pathologisch museum van dit laatste, assistent en docent aldaar en in hetzelfde jaar assistent aan het hospitaal voor kinderen, alwaar hij in 1869 tot eerste geneesheer bevorderd werd. Reeds vroeger werd hij benoemd tot examinator in de geneeskunde aan de universiteit te Cambridge en tot eeresecretaris der Pathological Society. Van zijn geschriften vermelden wij: „On the action of digitalis upon the uterus" (1855), „On the pathology of the kidney, distinguishing disease of the intertubular structures from that of the tubes" (1859—1861), „On the function of the cerebellum" (1865), „On the nature of the so-called amyloid or lardaceous degenerations" (1867), „On the nature of the enlargement of the viscera, which occurs in rickets" (1869), „On the pathology and treatment of albuminuria" (1869), „Kidney and urinary diseases" (dl. 1, Diabetes, 1876; dl. 2, Albuminuria, 2de druk, 1877), „On the tongue as an indication in disease" (1888) en „Harvey in ancient and modern medicine" (1891).

Dickinson, *Anna Elizabeth*, een bekende Amerikaansche spreekster, werd geboren te Philadelphia den 28sten October 1842. Zij ontwikkelde zeer vroeg een zelfstandig karakter en sprak reeds in 1860 in haar geboorteplaats in het openbaar over de rechten der vrouw, met een welsprekendheid, die de algemeene verbazing wekte. Vervolgens aanvaardde zij de betrekking van onderwijzeres aan een openbare school, trad gedurig als spreekster op en werd na verloop van eenigen tijd geplaatst bij de munt der Vereenigde Staten, maar verloor in September 1861 dit ambt ten gevolge van een scherpe redevoering, door haar na den slag bij Balls Bluff tegen *Mac Clellan* gehouden. Op uitnoodiging van *W. L. Garrison* begaf zij zich naar Boston, waar haar redevoering grooten bijval vond. Haar verhandeling over „the national crisis", gehouden op het tijdstip, waarop het Zuiden de overhand scheen te verkrijgen, bezorgde haar grooten roem. Ook strekte zij haar zorg uit tot de hospitalen. In het jaar 1862 hield zij op aanzoek van het republikeinsche staatscomité toespraken in alle hoofdsteden van New-Hampshire, alsmede in Connecticut, en werkte daardoor mede tot de zegepraal der republikeinsche partij. Ook te New-York en te Washington werd zij met levendig gejuich begroet. Na den oorlog ijverde zij vooral voor de toekenning van het stemrecht aan de Negers en vervolgens weder voor de rechten der vrouw. Als schrijfster viel zij minder in den smaak; althans van haar novelle: „What answer?" (1868) is weinig ophef gemaakt. Verder schreef zij de drama's „Anne de Boleyn" (1878) en „Marie Tudor" (1879).

Dickson, *Oscar*, vrijheer *van*, de Maecenas van het Noordpoolonderzoek, werd geboren te Göteborg den 2den December 1823, was een uitstekend jager, bepaalde zich naar aanleiding hiervan bij de studie der aardrijkskunde en diende vervolgens de regeering van raad bij het vaststellen van een verordening op de wissels. Zijn belangstelling in de Noordpooltochten werd vooral opgewekt door graaf *Ehrensvärd*, toen deze in 1868

Digitized by Google

gelden verzamelde voor zulk een expeditie. Weldra wendde zich *Dickson* tot professor *Nordenskjöld* met het aanbod van krachtige ondersteuning. Hij droeg geheel alleen de kosten van den tocht naar Groenland in 1870 en een groot gedeelte der kosten van dien naar Spitsbergen in 1872—1873. Verder bekostigde hij de expeditie van 1875 en gedeeltelijk die van 1876, en voor de Vega-expeditie in 1878—1880 gaf hij 120000 kronen. Wegens zijn ijver in het bevorderen der wetenschap versierden vier vorsten hem met ridderorden; de philosofische faculteit te Upsala benoemde hem tot doctor en geografische genootschappen schonken hem hun gouden medailles. Daarenboven werd hij in den Zweedschen adelstand opgenomen. Hij overleed den 6den Juni 1897 op zijn landgoed Almnäs bij Hjo.

Dicksonhaven is de naam van een veilige haven aan de noordkust van Siberië en aan de oostkust van de baai, die den mond der Jenisseï vormt. Zij is gekregen in het gouvernement Jenisseïsk, werd in 1875 door *Nordenskjöld* ontdekt en naar *Oscar Dickson* (zie aldaar) genoemd. Zij is de beste haven der geheele noordkust von Azië. In de jaren 1882—1883 was zij een station van het internationaal poolonderzoek. Hier ter plaatse maakte ook de Nederlandsche expeditie een aanvang met haar onderzoekingen en waarnemingen.

Dicksonia is de naam van een plantengeslacht uit de klasse der *Varens* (Filices) en behoort tot de familie der *Cyatheaceeën*, uit de orde der *Leptosporangiaten*. Het is alzoo genoemd naar den Britschen plantkundige *Dickson* en telt onderscheiden soorten, die thuis behooren in de keerkringslanden, waar zij zich dikwijls tot boomen ontwikkelen. Het loof draagt aan de uiterste vinblaadjes openspringende sporenhuisjes, zoodat elk vinblaadje op de achterzijde zich vertoont als bezaaid met kleine knobbeltjes. Prachtig is vooral *D. gigantea Karst*, uit Nieuw-Granada, waar deze plant op een hoogte van 2600 m. boven de oppervlakte der zee zóó welig groeit, dat zij volgens haar ontdekker (*Hermann Karsten*) de grootste varenplant van Zuid-Amerika is. Haar stam wordt 3 m. hoog en verkrijgt een middellijn van 2 dm. Het loof aan den top telt een 40-tal groote bladeren, die bij het verdorren allengs langs den stam omlaag zakken, zoodat zij met de kruin een schilderachtig geheel vormen.

Diclinisch (Grieksch = tweebeddig) is de naam, welken men aan planten geeft, die noch alleen mannelijke, noch alleen vrouwelijke meeldraden bezitten. (Zie verder *Bloem*.)

Diclytra *Borkh.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Fumariaceeën*. Het omvat overblijvende planten met fraaie bloemen, die in Amerika en het noordoosten van Azië groeien. Zij onderscheiden zich door een knolvormigen wortelstok, een sappigen stengel, handvormige bladeren en in trossen gerangschikte bloemen met 2 afvallende kelkbladeren en 4 bloembladeren, van welke 2 van onder een zakvormige spoor vormen. Het aantal meeldraden is 4 of 5, en de vrucht is een veelzadige hauw. Een zeer fraaie soort is *D. spectabilis Dec.*, een fraaie sierplant, die in onze tuinen algemeen wordt aangetroffen en neerhangende purperroode bloemtrossen draagt, met de variëteiten: *D. S. fl. alba* en *D. S. fol. var.* Deze en ook andere Diclytra-soorten groeien bij ons in de open lucht en vereischen alleen een bedekking van loof in den winter. Mooie andere soorten zijn: *D. Canadensis*, *D. cucullaria*, *D. formosa* en *D. uniflora*.

Dicotyledonen, zie *Tweezaadlobbigen*.

Dictamnus *L.*, in ons land ook wel *Eschenkruid* genaamd, is een plantengeslacht uit de familie der *Rutaceeën*; het onderscheidt zich door een 5-deeligen kelk, 5 lang genagelde, onduidelijk 2-lippige, ongelijke bloembladeren, neergebogen meeldraden, door een uit 5 op een korten, dikken steel gezeten, in het midden vergroeid, vervolgens weder uit vrije vruchtbladeren samengesteld vruchtbeginsel, en door veerkrachtig zich verspreidende zaden. Van de soorten noemen wij *D. albus* (fraxinella) *L.* met een stevigen wortelstok, een stengel ter hoogte van $^1/_2$ tot $^1/_4$ meter en onevengevinde bladeren, met ovale, gezaagde blaadjes. De

Dictamnus albus.
a. bloemdragende tak; *b.* wortelstok, beide $^1/_3$ der nat. grootte; *c.* stamper; *d.* vrucht, beide in nat. grootte.

bloemtrossen zijn overal met roode, kleverige kliertjes bezet, die een aangenaam riekende olie bevatten, welke licht ontvlambaar is. Dit gewas groeit in Zuid- en Middel-Europa op rotsachtige gronden en schrale berghellingen; de wortel werd weleer onder den naam van Radix Dictamni als een sterk prikkelend middel in de geneeskunde gebruikt.

Dictator was in den ouden tijd de titel van den hoogsten waardigheidsbekleeder in den Latijnschen Bondsraad, en later in de Romeinsche Republiek die van een oppersten gezagvoerder, die niet jaarlijks, maar alleen bij buitengewone omstandigheden gekozen werd, bijv. als krijgsgevaar den staat bedreigde. Dan werd hij boven alle andere overheden gesteld en met een onbeperkte uitvoerende macht bekleed. De verklaring

Digitized by Google

dat de benoeming van een dictator noodig was, geschiedde door de consuls en zoo noodig door den Senaat, de benoeming zelf gewoonlijk door de consuls. Hierdoor hielden de patriciërs, na de opkomst der plebejers, althans in onrustige tijden het opperbestuur in handen, zooals bleek bij de benoeming van den eersten dictator *Titus Lartius* (501 v. Chr.). Als oppermachtige was de dictator omringd door 24 lictoren (bundelbijldragers), en van zijn bevelen bestond aanvankelijk zelfs geen beroep op het volk. Zijn helper en plaatsvervanger was de bevelhebber der ruiterij (*magister equitum*), die door hemzelf gekozen werd. Met betrekking tot beschikkingen over de schatkist was hij afhankelijk van den Senaat; verder mocht hij Italië niet verlaten en zonder vergunning geen paard bestijgen, omdat zoo iets aan de dwingelandij der voormalige koningen deed denken. Eerst na het nederleggen van zijn ambt kon hij ter verantwoording geroepen worden. Hij werd benoemd voor den tijd van 6 maanden, maar hij deed afstand van zijn waardigheid zoodra hij zijn taak volbracht had. Somtijds werd ook wel ter bevordering van binnenlandsche aangelegenheden of tot het volbrengen eener plechtige handeling een dictator gekozen. In lateren tijd waren ook plebejers benoembaar tot die betrekking, en de eerste uit dezen stand was *Cajus Marcius Rutilus* (356 v. Chr.). De laatste dictator voor het opperbestuur van den geheelen staat was *Marcus Junius Pera*, die in 216 v. Chr. na den slag bij Cannae aan het bewind kwam. Later werd nog in 82 v. Chr. het dictatorsambt opgedragen aan *Cornelius Sulla* tot regeling van het staatsbestuur (*reipublicae constituendae causa*). Doch deze dictatuur, evenals later die van *Caesar*, verschilde aanmerkelijk van vroegere. De dictatuur was voor hen enkel een titel voor het schier onbeperkte gezag, waarmede zij bekleed werden. Daarna is het dictatorschap door *Antonius* voor altijd afgeschaft, en ook *Octavianus* weigerde het te aanvaarden. — Thans geeft men den naam van dictatuur aan een staatsrechtelijk gezag, dat zich hooger stelt dan de wettig benoemde overheden.

Dictatuurparagraaf noemde men in Duitschland § 10 van de Wet van den 30sten December 1871 voor Elzas-Lotharingen, waardoor de opperpresident (later stadhouder) gemachtigd werd „bij gevaar voor de openbare orde en veiligheid onverwijld al die maatregelen te nemen, welke hij tot afwending van dit gevaar noodzakelijk acht." Zoo kon hij bijv. onderdanen verbannen en het verschijnen van couranten verbieden. Door de Wet van den 18den Juni 1902 werd de dictatuurparagraaf opgeheven.

Dictie noemt men in het algemeen de wijze, waarop men zijn gedachten en gewaarwordingen in woorden uitdrukt. Zij staat met den stijl in nauw verband, doch is nog iets anders dan deze, waarbij het vooral aankomt op het logisch verband en den welluidenden toonval der volzinnen.

Dictys van Cnossus op Creta, een strijdmakker van *Idomeneus* in den Trojaanschen Oorlog, was, naar men meldt, vervaardiger van een dagboek (Ephemeris) van dien merkwaardigen strijd, dat door herders in zijn graf gevonden en door hun meester aan den Romeinschen gouverneur van Kreta en door dezen aan *Nero* ter hand gesteld werd. Niet onwaarschijnlijk echter is het, dat men den meester der herders, *Eupraxis* genaamd, of een jongeren *Dictys* van Kreta voor den vervaardiger van dit geschrift moet houden. Wij bezitten daarvan een Latijnsche vertaling uit den tijd van *Diocletianus*. Daarin is veel, dat van de dichterlijke mededeelingen van *Homerus* verschilt, en het was een belangrijke bron voor hen, die in de Middeleeuwen de helden van Troje bezongen. Van dat werk bestaat onder anderen een uitgave van *Smids* (Amsterdam, 1702).

Dicypellium *Nees* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Laurineeën*. Het omvat slechts één soort, namelijk *D. caryophyllatum Nees*, een fraaien Braziliaanschen boom met langwerpige, spitse, onbehaarde bladeren, purperroode bloemstelen met 5 of 6 in schermbloemige trossen geplaatste bloemen en ellipsvormige, van boven van een navel voorziene bessen. De bast van dezen boom wordt onder den naam van Cassia caryophyllata als een soort *kaneel* in den handel gebracht, en het hout noemt men *peperhout* (Lignum capsici.)

Didache (Grieksch = leer) of de Leer der XII Apostelen, is de verkorte titel voor een eerst in 1882 door *Bryennios* ontdekt Christelijk werk, waarvan de volledige titel is: „Leer des Heeren door de twaalf apostelen voor de Heidenen." Volgens de meening der meeste godgeleerden zou het in Joodsch-Christelijke kringen in het begin der 2de eeuw geschreven zijn. De Didache bevat voorschriften voor jonge Christelijke gemeenten onder de heidenen tot het inrichten van de godsdienstoefeningen en het bestuur der gemeente. Het eerste deel, waaruit het anti-Paulinisch karakter van het werk het meest blijkt, bevat een korte verhandeling over „goed en kwaad". Verder is de Didache een der oudste en belangrijkste bronnen voor latere geschriften op het gebied van kerkelijk recht.

Didactiek of wetenschap van het onderwijs. Zie *Opvoedkunde*.

Didactische poëzie. Zie *Leerdicht*.

Didam is een gemeente in de provincie Gelderland, 3427 H. A. groot met 4499 inwoners (1906). Zij wordt begrensd door de gemeenten Angerloo, Weel, Berg en Zevenaar en bestaat in het N., W. en Z.W. uit klei, in het midden en Oosten uit zand. Behalve het dorp Didam omvat de gemeente de buurten Dijk, Looil, Holthuizen en Greffelkamp. De bevolking leeft van landbouw (tarwe, rogge, haver, aardappelen) en eenige veeteelt en nijverheid. Vroeger vond men er veel adellijke huizen.

Het dorp Didam, aan de spoorlijn Zevenaar-Doetichem en den straatweg Zevenaar—s'Heerenberg gelegen, bezit een Hervormde en een R. Katholieke kerk en een synagoge en telt 800 inwoners. Het komt reeds in 824 onder den naam Theodem voor.

Didascalia of *onderwijzingen* noemde men bij de oude Grieken het leeren der rol van een tooneelstuk of koor, alsook het tooneelstuk zelf en vooral het verslag van zoodanig stuk met den naam der vervaardigers, den tijd der opvoering en de gewonnen prijzen. Zulke didascalia zijn later verzameld en met opmerkingen van de verzamelaars voorzien. Men had er van *Aristoteles*, *Di-*

Digitized by Google

caearchus, *Callimachus*, *Eratosthenes* enz., als-ook bij de Romeinen van *Accius*, doch er zijn geen van bewaard gebleven.

Diderot, *Denis*, een der Fransche Encyclopædisten, werd geboren te Langres in Champagne den 5den October 1713, opgevoed op een Jezuietenschool, doch daar hij geen neiging gevoelde tot den geestelijken stand, plaatste zijn vader hem onder de leiding van een advocaat te Parijs, om zich in de rechtsgeleerdheid te oefenen. Intusschen hield de jongeling zich bij voorkeur bezig met de fraaie letteren, benevens met de wis- en natuurkunde en de wijsbegeerte. Hij legde de grondslagen van zijn roem door de uitgave zijner: „Pensées philosophiques" (1746), later gedrukt onder den titel: „Etrennes aux esprits forts", een vlugschrift, dat, als zijnde gekant tegen den Christelijken godsdienst, op last van het Parlement door beulshanden verbrand werd. Wegens zijn: „Lettres sur les aveugles à l'usage de ceux qui voient" (1749) werd hij tot een jaar gevangenisstraf te Vincennes veroordeeld. Tegelijk met eerstgenoemd geschrift had hij, bijgestaan door *Eidous* en *Toussaint*, een „Dictionnaire universel de médecine" (6 dln. 1746) uitgegeven, en de bijval, waarmede dit gebrekkig werk ontvangen werd, moedigde hem aan een algemeene encyclopaedie uit te geven, waartoe hij in 1751 met goed gevolg de hulp inriep van *Daubenton*, *Rousseau*, *Marmontel*, *Leblond*, *Lemonnier* en *d'Alembert* (zie *Encyclopaedie*). Hij zelf bewerkte de artikels, die betrekking hadden op kunst en nijverheid. Twintig jaar arbeidde hij met inspanning van alle krachten, doch het stoffelijk voordeel, dat hij er door verwierf, was zóó gering of wellicht de behoefte zijner huishouding zóó groot, dat hij zich genoodzaakt zag, zijn boekerij te verkoopen. De keizerin van Rusland kocht haar voor 15000 livres en liet haar tevens tot aan zijn dood tot zijn beschikking. Op haar uitnoodiging begaf hij zich naar Petersburg, doch daar hij het klimaat niet verdragen kon, keerde hij naar Frankrijk terug.

Terwijl hij zich met de Encyclopaedie bezig hield en velerlei bezwaren den vooruitgang van dat werk verhinderden, schreef hij den niet zeer kieschen roman: „Les bijoux indiscrets" (2 dln., 1748) en de 2 blijspelen: „Le fils naturel" (1757) en „Le père de famille" (1758) benevens een aantal wijsgeerig-aesthetische werken. Hij overleed den 31sten Juli 1784. Zijn vrienden roemden hem als een oprecht, onbaatzuchtig, welwillend man, doch zijn vijanden noemden hem listig en hebzuchtig. In elk geval was hij zeer prikkelbaar, en hierdoor ontstond zijn ongenoegen met *Rousseau*, ongetwijfeld een zijner beste vrienden. Na zijn dood verschenen nog van hem: „Essai sur la peinture", een dithyrambe, getiteld: „L'abdication d'un roi de la fève" en de romans: „La religieuse", „Jacques le fataliste et son maître", en „Le neveu de Rameau". Een volledige uitgave zijner werken is bezorgd door *Naigeon* (15 dln., 1798 en later bij herhaling) en er verscheen een andere in 1821 in 22 dln., waarop de „Correspondance littéraire, philosophique et critique de Grimm et Diderot" (15 dln. 1829,) en de „Mémoires et correspondance et ouvrages inédits de Diderot" (4 dln., 1830—1836) gevolgd zijn.

Didion, *Isidor*, een Fransch generaal en wiskundige, werd geboren te Diedenhofen den 22sten Maart 1798, bezocht de polytechnische school en de militaire school te Metz, trad in krijgsdienst en werd in 1837 benoemd tot leeraar in de artilleriewetenschappen, in 1846 tot stafofficier, kort daarna tot assistent bij de directie der kruitfabriek en in 1848 tot directeur der slaghoedjesfabriek te Parijs. In 1854 werd hij kolonel en in 1858 brigade-generaal, aanvaardde het commando over de artillerie te Metz, verliet in 1860 den actieven dienst en overleed te Nancy den 3den Juli 1878. Hij was lid van het Instituut en schreef: „Expérience sur la justesse comparée du tir des balles sphériques, plates et longues" (1839), „Mémoire sur la balistique" (1848), „Traité de balistique" (2de druk, 1860), „Cours élémentaire de balistique" (3de druk, 1859), „Lois de la résistance de l'air sur les projectiles" 1857), „Calcul des probabilités appliqué au tir des projectiles" (1850) en „Progrès des sciences et de l'industrie appliqués à l'artillerie" (1875).

Didiscus *Dec.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Schermbloemigen* (Umbelliferae); het onderscheidt zich door een enkelvoudig, veelbloemig, van boven halfbolvormig, in rijpen toestand saâmgetrokken bloemscherm, dat door een veelbladerig omwindsel omgeven is. De meest bekende soort, *D. coeruleus Hook.*, uit Nieuw- Zuidwales afkomstig, is een sierplant, die ruim 1 m. hoog wordt en hemelsblauwe bloemen draagt.

Didius, *Julianus* of liever *Marcus Didius Salvius Julianus* of *Marcus Didius Commodus Severus Julianus*, een Romeinsch keizer in het jaar 193 na Chr., was de zoon van *Petronius Didius Severus* en de achterkleinzoon van den beroemden rechtsgeleerde en staatsman *Salvius Julianus*. Hij werd geboren in 132, opgevoed door *Domitia Lucilla*, de moeder van *Marcus Aurelius* en door den invloed van dezen achtereenvolgens quaestor, aedilis, praetor en consul (179), waarna hem een wingewest in Afrika ten deel viel. Toen *Pertinax* was omgebracht, kocht hij van de praetorianen te Rome de keizerskroon, doch het volk en zelfs de legioenen in de wingewesten kwamen daartegen in verzet. *Clodius Albinus* in Brittannië, *Pescentius Niger* in Syrië en *Septimius Severus* in Pannonië traden als tegenkeizers op, van welke de laatste de overwinning behaalde. Nadat ook de praetorianen hem losgelaten hadden, werd *Didius* op bevel van den Senaat ter dood gebracht na een regeering van 66 dagen.

Dido of *Elissa*, volgens de sage de stichtster van Carthago, was de dochter van een koning van Tyrus, door sommigen *Agenor* of *Belus*, door anderen *Mutgo* of *Matgenus* genaamd. Zijn opvolger *Pygmalion*, een broeder van *Dido*, vermoordde den echtgenoot zijner zuster, een priester van *Herakles*, door sommigen *Acerbas*, doch door *Virgilius Sichaeus* genaamd. Met de schatten van haar gemaal en met een aantal Tyriërs scheepte *Dido* zich volgens de sage in, om een nieuwe woonplaats te zoeken. Zij stapte in Afrika aan land, niet ver van Utica, en stichtte op den grond, dien zij van den Numidischen koning *Hiarbas* gekocht had, een burcht, Byrsa (Vel of Huid) genaamd. Dit gaf aanleiding tot de sage, die men ook in het Noor-

Digitized by Google

den aantreft, dat zij zooveel grond gekocht had, als zij met een koehuid bespannen kon, en dat zij toen die huid in dunne reepen had doen snijden, om daarmede een groote uitgestrektheid te bedekken. Bij dezen burcht ontstond Carthago, waar zij zich op een brandstapel vrijwillig om het leven bracht, hetzij om de aanzoeken van *Hiarbas* te ontgaan, hetzij, zooals *Virgilius* in de „Aeneis" voorstelt, uit verdriet over de trouweloosheid van *Aeneas*. Na haar dood werd haar door de bewoners van Carthago goddelijke hulde bewezen.

Didodecaëder of *dihexagonale pyramide* is de naam van een kristalvorm, die uit 24 gelijke driehoeken bestaat, welke 2 gelijke 12-zijdige pyramiden vormen.

Didon, *Henri*, een Fransch Katholiek priester en theoloog, werd den 17den Maart 1840 te Touvet geboren. Op 18-jarigen leeftijd trad hij in de Dominicanenorde, waarvan hij na den Fransch-Duitschen oorlog prior werd. Wegens zijn in het jaar 1879 gehouden voordrachten over het echtscheidingsvraagstuk („Indissolubilité et divorce" 1880) door den paus veroordeeld, bracht hij in het Corsicaansche klooster Carbara een straftijd van $1^1/_2$ jaar door. In zijn werk „Les Allemands" (Parijs, 1884) gaf hij zijn indrukken, gedurende zijn verblijf in Duitschland opgedaan, weer. Als vrucht eener reis naar Palestina verscheen „La vie de Jésus" (2 dln., 2de uitgave, 1891). In het jaar 1890 werd père *Didon* directeur van het collège Albert-le-Grand te Arcueil en sedert 1891 verscheen hij weder op den kansel. Hij overleed den 13den Maart 1900 te Toulouse. Behalve de reeds genoemde werken schreef *Didon* nog „La foi en la divinité de Jésus-Christ" (1894).

Didot is de geslachtsnaam eener beroemde Fransche boekdrukkersfamilie, wier leden de boekdrukkunst aanmerkelijk bevorderd en een aantal belangrijke werken uitgegeven hebben. Van hen noemen wij:

Didot, François, die in 1713 een boekhandel stichtte te Parijs, waar hij in 1689 geboren werd en den 2den November 1757 overleed. Hij was de stamvader.

Didot, François Ambroise, een zoon van den voorgaande, werd geboren den 7den Januari 1730, legde zich met uitmuntend gevolg toe op het stempelsnijden en lettergieten, zoodat hij fraaier letters leverde, dan men vroeger ooit in Frankrijk vervaardigd had, verbeterde de drukpers en de papiermakerij en was in Frankrijk de eerste, die velijnpapier voor de pers gebruikte. Veel van zijn uitgaven zijn typographische zeldzaamheden geworden. Daartoe behooren een uitgave van *Longus* (2 dln., 1778), *Tasso's* „Gerusalemme liberata" (2 dln., 1784—1786) en de Fransche vertaling van *Homerus* door *Bitaubé* (12 dln., 1787—1788). Hij overleed den 10den Juli 1804.

Didot, Pierre François, een broeder van den voorgaande, werd geboren den 9den Juli 1732, volgde zijn vader in de handelszaak op en kocht later ook een boekdrukkerij. Tevens heeft hij voor de bevordering der drukkunst, voor de lettergieterij en voor de vervaardiging van papier veel gedaan. Hij overleed den 7den December 1795. Bij hem is in 1785 de „Télémaque" van *Fénélon* uitgegeven.

Didot, Pierre, de Oudere, een zoon van *François Ambroise*, werd geboren den 25sten Januari 1761 en kwam in 1789 aan het hoofd van de boekdrukkerij zijns vaders. In 1795 vatte hij het voornemen op een reeks van klassieke werken in folio uit te geven en hij spaarde geen moeite en geen geldelijke opofferingen, om op een schitterende wijze gevolg te geven aan dat plan. Zoo kwamen de prachtuitgaven van *Virgilius* (1798), van *Horatius* (1799) en van *Racine* (3 dln., 1801—1805) in het licht. Verder leverde zijn pers de „Fables" van *Lafontaine*, de „Voyage dans la Basse- et la Haute Egypte" van *Denon* (2 dln., 1802), de „Iconographie grècque" (3 dln.. 1801 en 1811) van *Visconti* en de „Iconographie romaine" van denzelfden. Groote zorg besteedde hij aan de verbetering der letters en met geheel nieuwe lettersoorten drukte hij de „Oeuvres" van *Boileau* (5 dln., 1815) en de „Henriade" van *Voltaire* (1819), terwijl tevens aan de nauwkeurigheid van den tekst niets mocht ontbreken. Ook leverde hij zelf eenige geschriften, van welke de „Epîtres sur les progrès de l'imprimerie" (1784) en „Essai de fables nouvelles" (1786) belangrijk worden genoemd voor de geschiedenis der drukkunst. Hij overleed den 31sten December 1853.

Didot, Jules, een zoon van den voorgaande, werd de opvolger zijns vaders en heeft eveneens een aantal belangrijke werken uitgegeven.

Didot, Firmin, een broeder van *Pierre Didot*, werd geboren den 14den April 1764, werd in 1789 door zijn vader belast met het bestuur over de lettergieterij en stichtte later een boekdrukkerij. Toen hij gereed stond de logarithmentafels van *Callet* uit te geven, peinsde hij op een middel om de bezwaren te voorkomen, die aan het drukken met losse letters verbonden zijn, en werd hij de uitvinder der stereotype drukmethode. Tot de werken, die bij hem verschenen, behoort een uitgave der „Lusiados" van *Camoens* en der „Henriade" van *Voltaire*. Zelf vertaalde hij een en ander uit het Grieksch en Latijn en schreef de treurspelen: „La reine de Portugal" en „La Mort de Hannibal". In 1827 droeg hij zijn zaken over aan zijn zoon, om zich aan de staatkunde te wijden. Als afgevaardigde behoorde hij tot hen, die in 1830 protest aanteekenden tegen de Juli-ordonnantiën. Hij overleed den 24sten April 1836. Te zijner eer namen zijn nakomelingen den naam *Firmin* aan en noemden zich *Firmin Didot*.

Didot Henri, de oudste zoon van *Pierre François*, werd geboren in 1765 en overleed in 1852, onderscheidde zich als stempelsnijder en lettergieter, terwijl zijn broeder *Didot Saint-Leger* het „papier sans fin" uitvond en een jongere broeder, *Didot jeune*, de drukkerij zijns vaders voortzette.

Firmin Didot, Ambroise, een zoon van *Firmin*, werd geboren den 20sten December 1790, wijdde zich aan de studie der klassieke talen, deed een reis door Griekenland, Palestina en Klein-Azië, waarvan hij verslag gaf in zijn: „Notes d'un voyage dans le Levant en 1816 et 1817" (1826) en behoorde geruimen tijd tot het gezantschap te Konstantinopel. Gelijk wij vroeger vermeld hebben, kwam hij in 1827 aan het hoofd der zaak zijns vaders. Hij stichtte met zijn broeder *Hyacinthe Firmin Didot* en met *Paul* en *Alfred Firmin*, zonen van *Ambroise* en *Hyacinthe*, een compagnieschap die onder den naam *Firmin Didot frères fils et Cie* o. a. een: „Bibliothèque fran-

Digitized by Google

çaise", „Collection des classiques français", „Bibliothèque des auteurs grecs", een nieuwe uitgave van den „Thesaurus Graecae linguae" van *Stephanus*, het „Glossarium mediae et infimae latinitatis" van *Dufresne* en de „Nouvelle biographie générale" in het licht deed verschijnen. Hij overleed te Parijs den 22sten Februari 1876. Van zijn werken vermelden wij, behalve vertalingen van *Thucydides* en *Anakreon*: „Essai sur la typographie" (1852), „Essai sur l'histoire de la gravure sur bois" (1863), „Observations sur l'orthographie ou orthographie française" (2de druk, 1868), „Étude sur Jean Cousin"(1872), „Alde Manuce et l'Hellénisme à Venise" (1875), „Les Devret" (1876) en „Les graveurs de portraits en France" (2 dln., 1877).

Firmin Didot, Hyacinthe, broeder van den voorgaande, werd geboren den 11den Maart 1794 en overleed den 7den Augustus 1880, nam aan de zaken deel tot 1876 en leidde voornamelijk de papierfabrieken. In 1855 traden als deelhebbers op *Alfred*, een zoon van *Ambroise*, geboren den 8sten Februari 1828, en een zoon van *Hyacinthe, Paul*, geboren in 1826, die in 1875 uit de firma trad. In deze periode verschenen behalve de reeds genoemde werken nog: „Encyclopédie moderne" (44 dln.), „Dictionnaire de la conversation et de la lecture" (21 dln.), „L'Univers pittoresque" (66 dln.) enz.

In 1875 werd de bovengenoende *Alfred* de eenige firmant. Daarna traden toe zijn broeder *Edmond Maginel* (geboren in 1833), later in zijn plaats twee zonen van *Alfred*, *Maurice* (geboren den 27sten Mei 1859 en *René* benevens *Lucien Hebert*; in plaats van beide laatsten in 1896 *Henri Ramin*. De firma, thans *Firmin-Didot & Cie.* geheeten, legt zich voornamelijk op geïllustreerde werken toe, waarvan wij noemen: „Paris à travers les âges" (2 dln.), „L'ornement polychrome" van *Racinet*, „Le costume historique et ses accessoires" (6 dln.) van denzelfden, „Dictionnaire raisonné d'architecture" (4 dln.) van *Bosc*, „La Renaissance en Italie et en France à l'époque de Charles VIII" van *Muntz*, „L'Art étrusque" van *Martha* enz. De firma bezit een drukkerij te Mesnil met 25 snelpersen en 400 arbeiders, een chromolithografische inrichting te Parijs met 5 snelpersen en papierfabrieken te Sorel-Moussel met 4 à 500 arbeiders.

Didron, *Adolphe Napoléon*, een Fransch oudheidkundige, werd geboren den 13den Maart 1806 te Hautvillers in het departement Marne, hield zich sedert 1830, op aanraden van *Victor Hugo*, ijverig bezig met de opsporing en beschrijving van kerkelijke oudheden der Middeleeuwen. Door reizen in Normandië, in het midden en Z. van Frankrijk, in Griekenland, Duitschland, Engeland, Spanje en Italië verruimde hij zijn denkbeelden omtrent de kunst en hij paste die toe op de Middeleeuwsche oudheidkunde. In 1835 benoemde *Guizot* hem tot secretaris van het „Historisch comité van kunst en gedenkteekenen" en het voortreffelijke „Bulletin archéologique" (1840—1847) werd door hem opgesteld. Van 1836 tot 1843 hield hij openbare voorlezingen over nationale oudheidkunde en in 1844 stichtte hij de „Annales archéologiques", het hoofdorgaan der romantische oudheidkundige school. Vooral heeft hij zich verdienstelijk gemaakt door nasporingen op het gebied der Oud-Christelijke iconographie (beeldenbeschrijving) zooals blijkt uit zijn: „Histoire de Dieu, iconographie des personnes divines" (1843), en zijn: „Manuel d'iconographie chrétienne, grecque et latine" (1845). Verder stichtte hij een afzonderlijke handelsinrichting voor archeologische werken (1845), een fabriek van beschilderde kerkglazen (1849) en een van bronzen en gouden voorwerpen in Middeleeuwschen stijl (1858). Ook schreef hij een „Iconographie des chapiteaux du palais ducal de Vénise" (1857) en een „Manuel des œuvres de bronze et d'orfèvrerie du moyen âge" (1859). Hij overleed den 13den November 1867.

Didymocarpus *Wallich* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Gesneriaceeën*; het onderscheidt zich door een 6-spletigen kelk, een trechtervormige bloemkroon met een 5-lobbigen rand en door een peulvormige, rolronde, dunne, veelal 4-hokkige, gedraaide doosvrucht. Het omvat kruiden en heesters, die in Oost-Indië en in Zuid-Afrika groeien. Daartoe behoort *D. Rhexii Bow.* (Streptocarpus Rhexii *Lind.*), een fraaie sierplant, die op *Gloxinia speciosa* gelijkt. Zij heeft een knolvormigen wortel, waaruit langwerpige, rimpelige, ruwe bladeren voortspruiten, die zich over den grond uitspreiden en aan de onderzijde netvormig en dik geaderd zijn. Tusschen deze verheffen zich onderscheiden bloemstelen met lichtblauwe, in de keel purperroode bloemen.

Didymus, een beroemd taalkundige van Alexandrië, leefde in den tijd van *Julius Caesar* en schreef, naar men verhaalt, omstreeks 4000 boeken, zoodat zijn stalen vlijt hem den bijnaam bezorgde van *Chalkenteres* (koperen inborst). Hij bepaalde zich vooral tot een beoordeeling van andere Grieksche dicht- en prozawerken. Intusschen zijn van die duizenden werken slechts enkele kleine fragmenten bewaard gebleven.

Didymus *de Blinde*, een kerkleeraar en gedurende nagenoeg een halve eeuw het hoofd der catechetenschool te Alexandrië, werd geboren in 309. Hij was een vriend van *Antonius den Groote* en de leermeester van *Hieronymus* en *Rufinus*. Hij overleed in 395. Sedert zijn kindsheid was hij blind, doch hij had een grondige kennis van de godgeleerdheid, van de Grieksche wijsbegeerte en van de wiskunde. In zijn leerstellingen komt hij overeen met *Origenes*, maar is nog rechtzinniger met betrekking tot de Drieëenheid. Niettemin werd hij op de 5de oecumenische synode te Konstantinopel en later bij herhaling wegens zijn leer van het voortbestaan van 's menschen ziel en van haar loutering op aarde als een ketter veroordeeld. Van zijn geschriften zijn: „Contra Arianos" en „De Trinitate libri tres" teruggevonden en door *Mingarelli* in het Grieksch en Latijn uitgegeven (1769). Van zijn boek: „De spiritu sancto" is een Latijnsche vertaling van *Hieronymus* bewaard gebleven. Verder heeft men van hem: „Adversus Manichoeos", en „Expositio VII canonicarum epistolarum". Eindelijk leverde hij commentaren op onderscheiden boeken des Bijbels, doch daarvan zijn slechts fragmenten bewaard gebleven.

Didymus, *Thomas*. Zie *Thomas*.

Didynamia of *Tweemachtigen* noemt men tweeslachtige bloemen met 4 meeldraden, waarvan twee lang en twee kort zijn, gelijk men veelal bij de Lipbloemigen opmerkt. De klasse der *Di-*

Digitized by Google

dynamia is de 14de in het stelsel van *Linnaeus* en omvat 2 orden. De meeste soorten der Labiaten en der Scrophulariaceeën behooren er toe.

Dié, het oude *Dea Vocontiorum*, is een arrondissementshoofdstad in het departement Drôme in Dauphiné. Zij is schilderachtig gelegen in het bekoorlijke en vruchtbare dal der Drôme, waar edele muskaatwijnen en heerlijke meloenen groeien. Er zijn (1901) 3638 inwoners, die zich met de zijdeteelt, den wijnbouw, de papierfabricage, de lakenweverij enz. bezig houden. Er is een hoofdkerk met fraaie zuilen van graniet, afkomstig van een voormaligen tempel van *Kybele*, een Protestantsche kerk, een Romeinsche waterleiding en een triomfboog. Vóór de opheffing van het Edict van Nantes (1685) hadden de Hervormden er een universiteit. In den omtrek vindt men minerale bronnen, merkwaardige grotten en vrij hooge bergen,

Dié, *Saint*, een arrondissement en stad in Frankrijk. Zie *Saint-Dié.*

Diebitsj-Sabalkansky, *Hans Karl Friedrich Anton von Diebitsj en Narden*, graaf, een Russisch veldheer, werd geboren den 13den Mei 1785 op het ridderkasteel Groszleippe in Silezië, bezocht in 1797 de cadettenschool te Berlijn en trad in 1801 in Russischen dienst. Na te hebben deel genomen aan den veldtocht van 1805, werd hij bij Austerlitz aan de rechterhand gewond en na den slag van Friedland tot kapitein bevorderd. Hij gebruikte den wapenstilstand, om zich in de krijgswetenschap te oefenen. Toen werd hij als kwartiermeester-generaal geplaatst bij het korps van *Wittgenstein* en onderscheidde zich bij de verovering van Poloczk, waarna hij tot generaal-majoor benoemd werd. Weldra trok hij binnen de muren van Berlijn. Na den slag bij Lützen werd hij naar Silezië verplaatst bij het korps van *Barclay de Tolly*, en streed bij Dresden, Kulm en Leipzig, waarna de keizer hem tot luitenant-generaal verhief. Den 22sten Maart 1814 was hij in den krijgsraad een ijverig verdediger van het voorstel om op te rukken naar Parijs. Toen *Napoleon* van Elba terugkeerde, zond de keizer hem als chef van den generalen staf naar het eerste legerkorps en riep hem vervolgens als adjudant-generaal weder in zijn nabijheid. In 1822 werd hij chef van den grooten generalen staf, vergezelde den keizer naar Taganrog en stond er bij zijn sterfbed. Ook *Nikolaas* vereerde *Diebitsj* met zijn vertrouwen en nam hem op in den gravenstand. In den oorlog tegen Turkije met het opperbevel belast, sloeg hij den 11den Juni 1829 den Groot-Vizier bij Koelewtsja en trok over den Balkan, waarom hij den eeretitel *Sabalkansky* en den maarschalksstaf ontving. Den 14den September daaraanvolgende sloot hij den vrede van Adrianopel. Na het uitbarsten der Poolsche omwenteling werd hij weder aan het hoofd van het Russische leger geplaatst, trok daarmede den 6den Februari 1831 over de grenzen, maar was ver van voorspoedig. Na den slag bij Ostrolenka verplaatste hij het hoofdkwartier naar Kleczewo bij Poptoelsk, waar hij den 10den Juni 1831 aan een aanval van cholera bezweek.

Diecк, *Karl Friedrich*, een Duitsch rechtsgeleerde, werd geboren te Kalbe aan de Saale den 27sten Juni 1798, studeerde te Halle, Berlijn en Göttingen, vestigde zich als privaat-docent aan eerstgenoemde universiteit en werd er in 1826 buitengewoon en in 1833 gewoon hoogleeraar. Hij hield zich hoofdzakelijk bezig met het Germaansche recht en schreef o. a.: „Das gemeine in Deutschland gültige Lehnrecht im Grundrisz mit beigefügten Quellen" (2de druk, 1837) en „Geschichte, Alterthümer und Institutionen des deutschen Privatrechts in Grundrisz mit beigefügten Quellen" (1826) enz. Hij overleed te Halle in 1847.

Diede, *Charlotte*, geboren in 1769, als de dochter van een geestelijke in Lüdenhausen, huwde in 1788 met Mr. *Diede* in Kassel, welk huwelijk in 1794 ontbonden werd. Daar zij tijdens den vrijheidsoorlog haar fortuin verloren had, trachtte zij door handenarbeid in haar levensonderhoud te voorzien. In 1814 verzocht zij *Wilhelm von Humboldt*, dien zij vroeger had leeren kennen, haar te helpen bij het terugverkrijgen van haar vermogen. Dit was de aanleiding tot de beroemde briefwisseling, die van 1822 tot 1835 tusschen haar en *von Humboldt* werd voortgezet. Later kreeg zij van koning *Friedrich Wilhelm III* een jaarlijksche ondersteuning. Zij overleed in 1846. Haar brieven aan *von Humboldt* zijn niet bewaard. Wel is verschenen „Briefe von Charlotte Diede, der Freundin W. von Humboldt, an Karl Schulz" (een broeder van *von Humboldt's* secretaris).

Diedenhofen. Zie *Thionville.*

Dišet. Zie *Diaetetiek.*

Dišetkuur. Zie *Diaetetiek.*

Diefenbach, *Lorenz*, een Duitsch taalkundige en ethnoloog, werd geboren den 29sten Juni 1806 te Osheim in het groothertogdom Hessen, ontving reeds vroeg van zijn vader onderwijs in de talen en werd door zijn moeder ingeleid in de klassieke oudheid. Op 15-jarigen leeftijd wijdde hij zich te Gieszen aan de studie der godgeleerdheid en letterkunde. Na velerlei omzwervingen en lotsverwisselingen was hij gedurende 12 jaar godsdienstleeraar en bibliothecaris te Solms-Laubach, waar hij zijn krachten wijdde aan de ontwikkeling des volks. Ten behoeve der taalstudie ging hij gedurig op reis en legde eindelijk zijn betrekking neder, woonde op verschillende plaatsen en bezocht ook Zwitserland, België en Frankrijk. In 1845 voegde hij zich te Offenbach bij de mede door hem gestichte Duitsch-Katholieke gemeente. Deze stad schonk hem in 1848 het eereburgerschap en benoemde hem tot afgevaardigde naar het Voor-Parlement te Frankfort, waar hij zich vestigde en in 1865 tot 2den stadsbibliothecaris aangesteld werd. In 1876 ging hij naar Darmstadt, waar hij den 28sten Maart 1883 overleed. Hij schreef „Ueber die romanischen Schriftsprachen" (1837), „Ueber Leben, Geschichte und Sprache" (1835), „Ueber eine mittelhochdeutsche Bearbeitung der Sage von Barlaam und Josaphat" (1836), „Celtica" (3 dln., 1830—1842), „Origines Europeae" (1861), „Vergleichendes Wörterbuch der Gothischen Sprache" (2 dln., 1846—1852), en „Vorschule der Völkerkunde und der Bildungsgeschichte" (1864). Verder heeft men van hem een: „Pragmatische Sprachlehre" (2de druk, 1854), „Glossarium latino-germanicum mediae et infimae aetatis" (1857), een vervolg op het werk van *Ducange* bevattend, „Gedichte" (2 dln., 1840—1841),

Digitized by Google

„Novellen" (1856—1865) en een aantal romans.

Dieffenbach, *Johann Friedrich*, een Duitsch heelkundige, werd geboren te Koningsbergen den 1sten Februari 1794, ontving zijn opleiding te Rostock en later te Greifswald in de godgeleerdheid, trok in 1813 als vrijwilliger te velde en hervatte daarna zijn theologische studie, welke hij echter in 1816 met die der geneeskunde verwisselde. Hierin studeerde hij eerst te Koningsbergen, daarna te Bonn, promoveerde te Würzburg en begaf zich naar Berlijn, waar zijn talent als operateur weldra werd opgemerkt. In 1830 werd hij benoemd tot geneesheer en directeur aan de Charité, in 1832 tot buitengewoon en in 1840 tot gewoon hoogleeraar in de chirurgie. De dood verraste hem in het midden van zijn leerlingen den 11den November 1847. Behalve door groote behendigheid, onderscheidde hij zich door het invoeren van veel nieuwe methoden in de chirurgie, zooals het aanbrengen van neuzen, lippen, oogleden en wangen, het opereeren van scheelzienden, van stotteraars enz. Van zijn geschriften vermelden wij: „Chirurgische Erfahrungen" (4 dln., Berlijn, 1829—1834), een vervolg op het boek van *Scheel*: „Die Transfusion des Blutes und die Infusion der Arzneien in die Blutgefäsze" (Berlijn, 1828), „Ueber die Durchschneiding der Sehnen und Muskeln" (Berlijn, 1841), „Die Heilung des Stotterns" (Berlijn, 1841), „Über das Schielen und die Heilung desselben durch die Operation" (Berlijn, 1842), „Die operative Chirurgie" (2 dln., 1844—1848) en „Der Aether gegen den Schmerz" (Berlijn, 1847).

Dieffenbach, Ernst, een bloedverwant van den voorgaande, werd geboren den 7den Januari 1811 en overleed den 1sten October 1855, was buitengewoon hoogleeraar te Gieszen en heeft zich door zijn: „Travels in New-Sealand" (2 dln., 1842), alsmede door de „Vorschule der Geologie", naar het werk van *De la Bèche*, bekend gemaakt.

Dieffenbach, *Georg Christian*, een Duitsch godgeleerde en dichter, werd geboren den 4den December 1822 te Schlitz in het groothertogdom Hessen, studeerde te Gieszen en Friedberg en werd vervolgens godsdienstleeraar in zijn geboorteplaats, waar hij den 10den Mei 1901 overleed. Nadat hij in 1846 een vertaling geleverd had van gedichten van *Thomas Moore*, schreef hij: „Kinderlieder" (2de druk, Mainz, 1873), „Glückliche Kinderzeit" (2de druk, Bremen, 1885), „Lied und Leben" (2de druk, Wolfenbuttel, 1880), „Aus vier Reichen" (2de druk, Gotha, 1894), „In der deutschen Frühlingszeit" (Hannover, 1871), „Aus dem Kinderleben" (2de druk, 1881), „Fröhliche Jugend" (1886), „Nesthäschens Zeitvertreib" (Bremen, 1888), „Evangelische Hausagenda" (5de druk, Wiesbaden, 1895), „Zum Geburtstag" (2de druk, Gotha, 1877), „Ein Hochzeitsstrausz" (6de druk, Bremen, 1891), „Evangelische Krankenblätter zur Unterstützung der Kranken-Seelsorge und zum Verteilen an Leidende" (4 dln., Mainz, 1868 enz.), „Evangelische Trostblätter" (Mainz, 1877), „Wort und Sakrament für Konfirmanden" (4de druk, Bremen, 1890), „Bibelandachten" (4 dln., Gotha, 1879—1884), „Christliches Gedenkbuch" (3de druk, Wolfenbuttel, 1891), „Evangelische Hausandachten" (2 dln., Bremen en Leipzig, 1883 en 1899), „Die letzten Dinge" (Stuttgart, 1896) en „118 Predigtentwürfe über das Evangelium Johannis" (Halle, 1901—1902).

Dieffenbach, *Anton*, een Duitsch schilder, werd den 4den Februari 1831 te Wiesbaden geboren, kwam in zijn prille jeugd reeds naar Straatsburg en wijdde zich hier en later te Parijs onder *Pradier* aan de beeldhouwkunst. Na drie jaar in zijn geboortestad doorgebracht te hebben, ging hij naar Düsseldorf, waar hij onder leiding van *Jordan* werkte. Sedert 1871 woont *Dieffenbach* te Berlijn. De meest bekende zijner stukken, waarvoor de onderwerpen meestal aan het landleven of aan de kinderwereld ontleend werden, zijn: „Jägerlatein", „Der Tag vor der Hochzeit", „Der Christbaum", „Der verfehlte Fuchs", „Eine Schlittenpartie", „Der erste Ausgang", enz.

Dieffenbachia *Schott.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Aroïdeeën*. Het omvat kruiden met een $2^1/_2$ meter langen, liggenden of opgaanden stengel, langwerpige, eenvoudig groene of wit en geel gevlekte bladeren en een groene of gele bloemscheede. Onderscheiden soorten van dit geslacht, vooral *D. seguina Schott.* en haar verscheidenheid *D. Seguina picta*, worden in onze warme kassen gekweekt. Andere aanbevelenswaardige soorten zijn: *D. Bausei*, *D. Bowmanni*, *D. amoena*, *D. magnifica* en *D. imperialis*. Een temperatuur van 26—30° C. in den zomer en van 12—16° C. in den winter hebben ze voor een volledige ontwikkeling noodig.

Diefstal. Erkenning van den particulieren eigendom door den Staat sluit van zelf in zich bescherming van den eigendom tegen onrechtmatige aanvallen. Diefstal is een aanranding van eens anders eigendom, een misdrijf tegen het vermogen, en wel een der oudste, meest voorkomende en meest bekende. In de wetgevingen van alle oude en jonge natiën ontmoeten wij dit misdrijf en vinden er verschillende straffen op gesteld. Niet elke aantasting van eens anders eigendom is diefstal in streng juridischen zin. De definitie van *diefstal* volgens de tegenwoordige opvatting der rechtswetenschap kan aldus geformuleerd worden, dat diefstal bestaat in het wegnemen van eens anders goed, met of zonder geweld en met het oogmerk zich het goed wederrechtelijk toe te eigenen. Vereischt wordt dus, dat men niet alleen iets heeft willen wegnemen, maar tevens het doel heeft, om zich dat toe te eigenen. Neemt men bij vergissing iets weg, dan is er geen diefstal. Men moet een zaak wegnemen, verplaatsen: wat niet voor verplaatsing vatbaar is, kan dus niet gestolen worden. Koren kan men pas stelen, als het van den grond gescheiden is. De zaak moet geheel of ten deele aan een ander toebehooren: men kan zijn eigen goed niet stelen. Neem ik het pand weg, dat ik in 't bezit van mijn schuldeischer heb gesteld tot waarborg voor de voldoening mijner schuld, dan is wel een strafvervolging mogelijk, maar niet wegens diefstal.

De zaak moet weggenomen worden, zonder dat het iets afdoet, of degene, uit wiens bezit ze weggenomen is, eigenaar was of niet. Het zich toeeigenen van ter leen ontvangen goed wordt derhalve niet als diefstal strafbaar gesteld; evenmin kan men het goed stelen, dat men om de een of andere reden in bewaring heeft gekregen. In deze gevallen pleegt men *verduistering*, geen diefstal.

Digitized by Google

Geweld, gepleegd tegen de zaak, b.v. braak, is zonder meer niet voldoende, om het onder diefstal te brengen. Diefstal in engeren zin is dus wel te onderscheiden van elke onbevoegde beschikking over eens anders goed.

Meestal zal de dader de bedoeling hebben het gestolen goed tot eigen voordeel aan te wenden, doch dit is geen vereischte voor het begrip van diefstal: men kan stelen en het gestolene dadelijk wegschenken. Meermalen is iemand wegens diefstal veroordeeld, die onder de oogen der politie iets had weggenomen, ten einde in de gevangenis een onderdak te vinden. Noodig is echter altijd, dat het oogmerk gericht was op de *toeeigening* der zaak (d. w. z. het als heer en meester daarover beschikken) en dat de toeeigening *wederrechtelijk* is.

Men onderscheidt den diefstal in *eenvoudigen* en *verzwaarden* of *gequalificeerden*, naarmate de omstandigheden, waaronder het misdrijf heeft plaats gehad. De zwaarte van de straf wordt daarnaar geregeld. De soort der straf in verschillende tijden en bij de onderscheiden volken wordt bepaald door den geheelen toestand van beschaving der maatschappij en den aard der natie. De oude Egyptenaren bedreigden diefstal met de doodstraf. *Mozes* stelde in de wetgeving voor Israël in den regel als straf teruggave van het dubbele der gestolen waarde. In Athene werd het misdrijf op gelijke wijze geboet: lijf- en vrijheidstraffen stonden evenwel daarnaast. In het oude Sparta gold het stelen, zonder dat het terstond ontdekt werd, voor een eervolle daad van moed en behendigheid. Het oude Rome kende straffen van vier- of tweevoudige vergoeding van het gestolene, al naarmate de dief betrapt was op heeterdaad, of de diefstal later was ontdekt (*furtum manifestum* en *nec manifestum*). Onder de Keizers werd diefstal van kerkgoederen (*sacrilegium*) met den dood gestraft. De Germaansche volken openbaarden een sterken tegenzin tegen alle misdrijven, die in het geheim geschieden, waarbij sluwheid en list te pas komen en die het kenmerk van lafheid in zich dragen. Terwijl andere misdaden, die in 't openbaar met geweld bedreven worden, zelfs de zwaarste, *gezoend*, met een boete afgekocht konden worden, zoo bleven diefstal, verraad, overloopen tot den vijand lang *onzoenbaar* en zelfs nadat zij zoenbaar geworden waren en de doodstraf dus niet meer werd toegepast, bleef eerloosheid den dief aankleven. De zware lichaamsstraffen tegen diefstal bleven lang bestaan; de meeste land- en stadsrechten in de Middeleeuwen bedreigen dien met de doodstraf; zoo ook nog, ten minste tegen de zwaardere soorten, de *Constitutio Criminalis Carolina* (de C. C. C.), het strafwetboek door *Karel V* in Duitschland ingevoerd in het midden der 16de eeuw.

Zeer grooten invloed op de verzachting der straf op dit gebied, evenals op de juiste leer van misdrijven en straffen in het algemeen, heeft het boek van den beroemden Italiaanschen geleerde *Beccaria* (1764) uitgeoefend. Het Oostenrijksche strafwetboek van *Maria Theresia*, de zoogenaamde *Codex Theresianus* stelde evenwel op veel soorten van diefstal nog barbaarsche lichaamsstraffen. Kerkroof bleef nog lang met de doodstraf bedreigd. In de wetboeken der 19de eeuw werden de straffen op diefstal vrij wat verzacht. Vrijheidstraf en geldboete zijn de meest algemeene, bij veel volken de eenige straffen. De Code Pénal van 1810 bedreigde de doodstraf alleen tegen diefstal met de volgende verzwarende omstandigheden: als de diefstal 's nachts plaats heeft; door twee of meer personen; met zichtbare of verborgen wapenen, door een of meer der daders gedragen; met buitenbraak, inklimming of valsche sleutels in een bewoond huis of daarmede gelijk gestelde perceelen, of als de daders den naam of het uniform van een ambtenaar hebben aangenomen, of een valschen last van het burgerlijk of militair gezag hebben voorgewend; en dat zij geweld gepleegd hebben of met hun wapens gedreigd.

Ons tegenwoordig Strafwetboek bedreigt tegen eenvoudigen diefstal gevangenis-straf van ten hoogste 4 jaren of geldboete van ten hoogste *f* 60. Is de diefstal onder verzwarende omstandigheden gepleegd, dan kan geen geldboete worden opgelegd en stijgt het maximum der gevangenisstraf tot 6, 9, 12, in een enkel geval zelfs tot 15 jaren. Het maximum van 6 jaren geldt bij 1° diefstal van vee uit de weide, 2° diefstal bij gelegenheid van brand en andere rampen; 3° diefstal gedurende den voor de nachtrust bestemden tijd, in een woning of op een besloten erf, waarop een woning staat, door iemand die zich daar buiten weten of tegen den wil van den rechthebbende bevindt; 4° diefstal door twee of meer vereenigde personen; 5° diefstal, waarbij de schuldige zich den toegang tot de plaats des misdrijfs heeft verschaft of het weg te nemen goed onder zijn bereik heeft gebracht door middel van braak, verbreking of inklimming, van valsche sleutels, van een valsche order of een valsch kostuum. Gaat de onder 3° vermelde diefstal vergezeld van een der onder 4° en 5° vermelde omstandigheden, dan is het maximum 9 jaren. Hetzelfde maximum geldt bij diefstal, voorafgegaan, vergezeld of gevolgd van geweld of bedreiging met geweld tegen personen. Wordt zulk een gewelddadige diefstal gepleegd des nachts, door twee of meer vereenigde personen of door middel van braak, inklimming, valsche sleutels, een valsche order of een valsch kostuum of heeft het feit zwaar lichamelijk letsel ten gevolge, dan is het strafmaximum 12 jaren, terwijl het tot 15 jaren stijgt, indien het feit den dood tengevolge heeft.

Een lichtere vorm van diefstal is de zoogenaamde strooperij, waaronder verstaan wordt de wegneming van klei, bagger, ongesneden veen, zand, aarde, grind, puin, mestspeciën, zoden, plaggen en nog eenige andere in de wet (art. 314 Wetboek van Strafrecht) vermelde voorwerpen. Eenvoudige strooperij wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste een maand of geldboete van ten hoogste *f* 60. Wordt strooperij bij herhaling gepleegd, dan moet gevangenisstraf van ten hoogste 2 maanden worden opgelegd, terwijl de straf tot 3 jaren kan stijgen, indien het misdrijf gepleegd is met behulp van vaartuigen, wagens, trek- of lastdieren of onder een of meer der hierboven onder 2°—5° vermelde omstandigheden.

Bij diefstal tusschen echtgenooten, die niet van tafel en bed of van goederen gescheiden zijn, is strafvervolging uitgesloten. Wordt men door zijn kinderen of kleinkinderen of door zijn broeders of zusters bestolen, dan heeft de vervolging alleen plaats op klachte van den benadeelde.

Digitized by Google

Diego-Garcia, het grootste eiland van de groep der Chagoseilanden, gelegen tusschen 4°44′—7°39′ Z.Br. en 70°55′—72°52′ O.L. v. Gr. en uit koraaleilanden bestaande, is 24 km. lang, verheft zich weinig meer dan 3 m. boven den zeespiegel en telt (1901) 526 inwoners. Het levert, behalve kokosnoten en andere vruchten, gevogelte, varkens en katoen. De bewoners leven voornamelijk van vischvangst. Het eiland, dat onder den gouverneur van Mauritius staat, is een kolenstation.

Diego-Rodriguez, door de Engelschen *Rodriguez-Island* genaamd, is het meest oostelijke der ten O. van Madagascar gelegen Mascarenen (zie aldaar).

Diekirch, een des zomers zeer druk door vreemdelingen bezochte plaats in het groothertogdom Luxemburg, ligt aan de Sure (bijrivier van de Moezel) en aan de spoorlijnen Ettelbrück—Diekirch, Diekirch—Wasserbillig—Grevenmacher en Diekirch—Vianden. In het plaatsje, dat (1900) 3850 inwoners telt, is een uit de 9de eeuw stammende kerk.

Diel, *August Friedrich Adrian*, een Duitsch bevorderaar der kweekerij van ooftboomen, werd geboren te Gladenbach in Oberhessen den 3den Februari 1756, wijdde zich te Gieszen en te Straatsburg aan de studie der geneeskunde, was achtereenvolgens geneesheer te Gladenbach, te Dietz en te Ems, werd in Nassau tot geheimraad benoemd en overleed den 22sten April 1839. Van zijn talrijke geschriften noemen wij: „Anleitung zu einer Obstorangerie in Scherben" (2 dln., 3de druk, 1804), „Versuch einer systematischen Beschreibung der in Deutschland gewöhnlichen Kernobstsorten" (21 dln., Stuttgart en Tübingen, 1789—1819), „Systematische Beschreibung der in Deutschland vorhandenen Kernobstsorten" (6 dln., Stuttgart en Tübingen, 1821—1832) en „Systematisches Verzeichnisz der vorzüglichsten in Deutschland vorhandenen Obstsorten" (Leipzig, 1818—1833). De door hem opgestelde classificatie van ooftsoorten is de grondslag van het door *Lucas* verbeterde systeem.

Dielmann, *Jacob Fürchtegott*, een Duitsch landschap- en genreschilder, werd geboren te Sachsenhausen bij Frankfort in 1809, was een leerling van *Prestel* en medewerker aan het „Rheinalbum" van *Vogel*. In staat gesteld om de schilderacademie te Düsseldorf te bezoeken, legde hij zich met zooveel ijver toe op de kunst, dat hij weldra als genreschilder een goeden naam verwierf. Hij bleef er tot 1842 en keerde toen terug naar zijn geboortestad. Hij heeft een reeks van fraaie tafereelen uit het volksleven op het doek gebracht, zooals: „Hessische dorpssmeden", „De grootmoeder en haar kleinkinderen", „De dorpsleeraar en zijn kinderen", „De dorpsbarbier", „De kinderen voor de kerkdeur" enz. Hij overleed den 30sten Mei 1885 te Frankfort a. M.

Dielmann, *Johann*, een Duitsch beeldhouwer, werd geboren te Frankfort aan de Main in 1819, genoot onderwijs van *Schwanthaler* te München en legde zich vooral toe op decoratieve kunst. Inzonderheid heeft hij zijn naam bekend gemaakt door het standbeeld van *Schiller* voor zijn geboortestad, waar hij den 24sten October 1886 overleed.

Diels, *Hermann Alexander*, een Duitsch philoloog, werd den 10den Mei 1848 te Biebrich geboren en studeerde te Berlijn en Bonn in de klassieke philologie en de wijsbegeerte. Na te Flensburg, Hamburg en Berlijn leeraar geweest te zijn, werd hij in 1882 buitengewoon, in 1886 gewoon hoogleeraar aan de hoogeschool te Berlijn. Sedert 1895 is hij secretaris der philosofisch-historische afdeeling der Berlijnsche Academie van Wetenschappen, waarvan hij in 1881 tot lid benoemd was. Van af 1897 is hij lid van het centraal bestuur van het archaeologisch instituut. Hij gaf uit: „De Galleni historia philosopha" (Bonn 1871), „Doxographi graeci" (Berlijn 1879), „Simplicii in Aristotelis Physica commentaria" (Berlijn 1882), „Sybillinische Blätter" (Berlijn, 1890), „Parmenides' Lehrgedicht" (Berlijn 1897) en „Die Fragmente der Vorsokratiker" (Berlijn 1903).

Diemen is een gemeente in de provincie Noord-Holland, 1340 H.A. groot met 1672 inwoners (1905), begrensd door de gemeenten Amsterdam, Nieuwer Amstel, Watergraafsmeer, Oud Amstel, Weesperkarspel en Muiden, en verder door het IJ en de Zuiderzee. Zij bestaat grootendeels uit laagveen en bevat veel plassen, als de Diem, het Nieuwe Diep, het Akkerwade enz. Hoofdmiddelen van bestaan zijn veeteelt en zuivelbereiding, ook wel warmoezerij. De buurt Diemen was een dorp tot in 1802, toen de kerk werd afgebroken, om voor een aan de Diemerbrug plaats te maken.

Diemen, *Anthony van*, gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië, werd geboren te Culemborg in 1593. In 1618 vertrok hij, na als koopman gefailleerd te zijn, onder een valschen naam als soldaat naar Indië. Na in 1609 als klerk in dienst der Compagnie te zijn getreden, werd hij reeds in 1623 tot opperkoopman aangesteld en in 1626 tot Raad van Indië, terwijl hij waarschijnlijk in 1629 als directeur-generaal voor den handel optrad. Na een verblijf in Nederland volgde hij in 1636 den gouverneur-generaal *Brouwer* op. Hij overleed den 19den April 1645 te Batavia. Onder zijn bestuur werd een opstand in de Molukken gedempt. Het wetboek „de Bataviasche Statuten" voerde hij in. Malaka werd op de Portugeezen veroverd en op Ceylon tegen dezen gevochten, waarop in 1644 een wapenstilstand volgde. De handel op Japan werd voor alle volken, behalve Nederland, gesloten en een groot deel van Australië ontdekt. Te Batavia werd door hem een Latijnsche school opgericht en twee kerken, waaronder de Hollandsche of Kruiskerk, gesticht.

Diemerbroeck, *IJsbrand van*, een Nederlandsch geneeskundige, werd geboren te Montfoort den 13den December 1609, ontving zijn eerste opleiding te Utrecht, studeerde te Leiden in de geneeskunde, deed een reis naar Frankrijk, waar hij te Angers den doctoralen graad verwierf, en vestigde zich als geneesheer te Nijmegen, waar hij gedurende een vreeselijke pestziekte werkzaam was. In 1649 werd hij buitengewoon en 2 jaar later gewoon hoogleeraar in de geneeskunde te Utrecht, waar zijn lessen druk bezocht werden. Hij overleed den 17den November 1687. Hij schreef: „De peste libri quatuor" (1644 en later bij herhaling), „Anatome corporis humani etc." (1672 en later bij herhaling), enz. Zijn werken zijn na zijn dood verzameld en uitgegeven onder

Digitized by Google

den titel: „Opera omnia anatomica et medica" (1685—1687).

Diemet is de naam van een katoenen stof, die ten gevolge van een eigenaardige slingering van ketting- en inslagdraad een bepaalde teekening vertoont. Het behoort alzoo tot de *gefatsoeneerde stoffen* (étoffes façonnées).

Diëng is een gebergte van Midden-Java, bekend door zijn vulkanische verschijnselen en Hindoe-oudheden. Het ligt op de grenzen van Semarang, Banjoemas, Kedoe en Pekalongan en strekt zich uit, als een voortzetting van de centrale keten van Java, van den Prahoe tot den Sindoro. De grootste hoogte bereikt het in den Prahoe (2500 m.). Het gebergte heeft zijn bekendheid vooral te danken aan het Diëng-plateau, aan den oostvoet van den Pangonan gelegen, als een kale, boomlooze vlakte, ongeveer 2050 m. boven de oppervlakte der zee; dit plateau moet beschouwd worden als een gedeelte van den kraterbodem van een ingestorten vulkaan, waarvan de Goenoeng Djimat, Prahoe, Sradja, Bisma en Nagasari de overblijfselen zijn van den rand, waarbinnen de Pager Kandang, de Pangonan en de Pakoewadja zich verheffen. Op het plateau ligt het hoogste dorp van Java, Semboengan (2078 m.).

Het plateau is bedekt met kleideeltjes en misschien ook met vulkanische asch. De waterafvoer is gebrekkig, zoodat het middengedeelte moerassig is. Merkwaardig is het plateau door de vele Hindoe oudheden, die er nog worden aangetroffen. De beelden en beschreven steenen zijn meest naar elders overgebracht, de verschillende tempels, waaronder de vijf Ardjoenatempels en de Tjandi Bima behooren tot de schoonste bouwwerken van Java. Drie groote, zeer vervallen trappen uit den Hindoetijd, voeren naar het plateau. Hier moet vroeger een heilige priesterstad gelegen hebben, het „Benares van het Oosten", die door een vulkanische uitbarsting werd vernietigd. Onder de vulkanische verschijnselen zijn vooral bekend de Pakaraman, ook wel Doodenvallei genoemd, een stikvallei of mofette op de zuidelijke helling van de Djimat, verder de Tjandra di moeka, ook als Kawak Dring bekend, een solfatara. Dergelijke solfatara's worden ook aan den voet van den Goenoeng Pangonan aangetroffen. Het terrein schijnt hier geheel door kokende zwavelpoelen ondermijnd te zijn en een bezoek is dan ook niet zonder gevaar. Talrijke meertjes en riviertjes, gedeeltelijk met kokend water gevuld, worden er aangetroffen. Van deze meertjes noemen wij het Telaga leri met witachtig gekleurd water, het Telaga werna, ten westen van de door het moerassig gedeelte van het plateau stroomende Kali toelis, de Soemoer djolo toendo, dicht bij den Kawak Dringa gelegen en het Telaga tjebong bij Semboengan.

Het Diëngplateau is in den Oost-moeson bijzonder gezond; er heerscht dan een droge, versterkende koude, en de temperatuur is er zelden hooger dan 65° F. Als herstellingsoord is het dan ook in dat jaargetijde dikwijls aanbevolen. De toegang tot het plateau is echter thans nog niet gemakkelijk. Men moet van Wonosobo (Bagelen) naar Garoeng en van daar te paard verder. Ook van Bandjar Negara over Karang kobar en Batoer is het plateau te bereiken.

Dienger, *Joseph*, een Duitsch wiskundige, werd geboren den 5den November 1818 te Hausen aan de Möhle, wijdde zich aan het onderwijs en werd in 1838 geplaatst aan de Roomsch-Katholieke school te Disentis in Grauwbunderland. Na verloop van 3 jaar ging hij naar Genève, om er aan de academie zich te oefenen in taal- en wiskunde, bezocht de polytechnische school te Karlsbad en trad in Badenschen staatsdienst. Eerst werd hij leeraar aan de hooge burgerschool te Ladenburg en Sinsheim, daarna directeur van zoodanige school te Ettenheim en in 1850 hoogleeraar in de wiskunde aan de polytechnische school te Karlsruhe. Ten gevolge eener hersensziekte legde hij in 1868 zijn betrekking neder. Van 1879 tot 1888 was hij directeur der „Allgemeine Versorgungsanstalt" te Karlsruhe, waar hij den 27sten November 1894 overleed. Van zijn geschriften noemen wij: „Ausgleichung der Beobachtungsfehler nach der Methode der kleinsten Quadratsummen" (Brunswijk, 1857), „Abbildung krummer Oberflächen aufeinander und Anwendung derselben auf höhere Geodäsie" (Brunswijk, 1858), „Studien zur analytischen Mechanik" (Stuttgart, 1863), „Theorie der elliptischen Integralen und Funktionen" (Stuttgart, 1865), „Theorie und Auflösung der höhern Gleichungen" (Stuttgart, 1866), „Handbuch der ebenen und sphärischen Trigonometrie" (3de druk, Stuttgart, 1867), „Grundrisz der Variationsrechnung" (Brunswijk, 1867) en „Die Differential am Integralrechnung" (3 dln., 3de druk, Stuttgart, 1863—1868).

Diëngplateau. Zie *Diëng*.

Dienstbaarheid. Zie *Belasting*, *Erfdienstbaarheid*, *Heerendiensten*, *Lijfeigenschap*, *Slavernij*, *Vroonen*.

Diensten, *persoonlijke*. Het staathuishoudkundige spraakgebruik heeft van oudsher een onderscheid gemaakt tusschen *arbeid* en *persoonlijke diensten*, beide krachtsuitingen van den mensch, gericht op de bevrediging der menschelijke behoeften, die men in het gewone leven samenvat onder het begrip: *arbeid*. In het gewone leven arbeidt zoowel de timmerman als de politieagent en de keukenmeid, en toch wordt in œconomischen zin tusschen hun arbeid verschil gemaakt. Waar ligt die grens? Op die vraag kan niet een enkel vaststaand antwoord worden gegeven. Sommigen noemen persoonlijke diensten de verrichtingen en handreikingen, die geboden worden in de persoonlijke huishouding der individuen of zich richten op hun persoonlijk welbevinden (de arbeid o. a. van huisknechts, keukenmeiden, kamermeisjes, barbiers, pakdragers, geneesheeren, badknechts enz.).

Anderen beschouwen als zoodanig die diensten, die de directe bevrediging van de persoonlijke behoeften van anderen op het oog hebben en daarom door dezen begeerd en op waarde worden geschat. *Schönberg* rekent daartoe in zijn bekend „Handbuch der politischen Oekonomie" de diensten van de volgende beroepsklassen: 1° de ambtenaren van de rijks-, provinciale- en gemeente-administratie incl. de rechtspleging, 2° het personeel, werkzaam bij het onderwijs, 3° de geestelijkheid, 4° leger en vloot, 5° hen, die hun tusschenkomst aanbieden bij het verkeer met de overheid (advokaten, patentagenten, enz.) en hun bemiddeling voor privédiensten en. zaken (annonce-bureaux, plaatsing-

Digitized by Google

bureaux, enz.), 6° het ziekenverzorgend personeel, 7° artisten, 8° huispersoneel, 9° personen voor tijdelijke huisdiensten. In Duitschland zouden volgens dezen maatstaf ongeveer 14% der personen, die een beroep uitoefenen, daartoe moeten worden gerekend; in Nederland 17% (285 380 van de 1 652 594).

De geheele onderscheiding is niet vrij te pleiten van kunstmatigheid. Een vast criterium is niet aanwezig. Zeker kan men dit niet vinden in het karakter van al of niet dienstig te zijn tot het voortbrengen van nuttige zaken of tot verhooging van de nuttigheid van bestaande. Want dat criterium zou de werkzaamheid van een keukenmeid, van een hondenscheerder, van een rijtuigpoetser tot arbeid stempelen, doch den barbier, den koetsier slechts persoonlijke diensten doen bewijzen.

Dienstplicht is de verplichting om krijgsdienst te verrichten. *Algemeene dienstplicht* noemt men het stelsel, waarbij elk burger van den staat eenigen tijd in leger of vloot zijn militaire plichten moet vervullen; *persoonlijke dienstplicht* is het stelsel, waarbij ieder burger, die daartoe is aangewezen, zelf in dienst moet treden en zich niet kan laten vervangen door een ander. Zie verder *Leger* en de legerinrichting bij de afzonderlijke staten.

Diensttijd noemt men vooral den tijd, welken een militair in het staande leger doorbrengt. Hij vormt een deel der dienstplicht. Bij ontslag uit den actieven dienst van officieren is de duur van den diensttijd een maatstaf voor de berekening van pensioen. Zie verder de legerinrichting der verschillende landen.

Diepenbeeck, *Abraham van*, een Vlaamsch historie- en glasschilder, werd geboren te 's Hertogenbosch in 1596 en overleed te Antwerpen in 1675. Hij was een leerling van zijn vader, den glasschilder *Jan Roelofszoon van Diepenbeeck*, werd in 1623 lid van het glazenmakersgild te Antwerpen en maakte voor verscheiden kerken aldaar vensterschilderingen, waarvan er nog ter plaatse te zien zijn. Tegelijkertijd schilderde hij ook in olieverf, geheel in den trant van *Rubens*, en maakte ook een menigte teekeningen, die, na in koper gegraveerd te zijn, ter illustratie van allerlei boekwerken dienden. Hij reisde veel, o.a. in Italië en Engeland. Zijn schilderijen vindt men in het museum te Antwerpen en in enkele kerken aldaar, verder vooral in Duitsche musea (o.a. te Berlijn). Naar een menigte van zijn teekeningen en schilderijen bestaan prenten. Zijn werkkracht was buitengewoon groot.

Diepenbrock, *Melchior*, vrijheer *von*, vorstbisschop von Breslau, werd geboren den 6den Januari 1798 te Bocholt in Westfalen, bezocht de militaire school te Bonn, nam deel aan den vrijheidsoorlog en begaf zich in 1818 naar de universiteit te Landshut, waar hij zich met ijver toelegde op de godgeleerdheid. Toen *Sailer*, een vriend zijns vaders, domheer werd te Regensburg, vergezelde hij hem daarheen, ontving in 1823 de priesterwijding, en toen eerstgenoemde tot bisschop benoemd was, werd *Diepenbrock* eerst zijn secretaris, daarna domdeken en later onder diens opvolger vicaris-generaal. In 1845 werd hij vorstbisschop te Breslau, in 1849 apostolisch legaat voor het Pruisische leger en in 1850 kardinaal. Hij overleed den 20sten Januari 1853. Behalve een „Hirtenbrief" (1833), schreef hij een „Geisticher Blumenstrausz" (4de druk, 1862), vertaalde onderscheiden werken van *Conscience*, en gaf bundels leerredenen in het licht, alsmede: „Heinrich Suso's, genannt Amandus, Leben und Schriften" (2de druk, 1837).

Diepenbrock, *Alphonsus Joannes Maria*, een Nederlandsch toonkunstenaar, werd den 2den September 1862 te Amsterdam geboren, waar hij van 1880—1888 studeerde in de oude letteren en in 1888 cum laude den doctorsgraad verwierf met een een proefschrift, getiteld „L. Annaei Senecae Cordubensis vita". In datzelfde jaar werd hij benoemd tot leeraar aan het gymnasium te 's Hertogenbosch, waar hij tot 1894 vertoefde. In 1895 vestigde hij zich weder te Amsterdam als privaat leeraar in de oude talen. Te midden van het rijke kunstleven der hoofdstad kon hij zich thans meer aan zijn eigenlijke levensroeping, de muziek, wijden, welke hij sedert zijn 13de jaar als scheppend kunstenaar (componist) beoefende. Slechts een half jaar genoot hij onderricht in de harmonieleer bij *Frans Coenen Sr.* en verwierf overigens alle kundigheden door zelfstudie, wat niet belette, dat bij het Nederlandsch muziekfeest te Amsterdam in 1902 zijn „Te Deum", toen voor de eerste maal ten gehoore gebracht, het hoofdwerk was en algemeene bewondering wekte. In druk verschenen: „Academische Feestmarsch" (1882), „Drie Ballades voor tenor met klavierbegeleiding" (1885), „Zwei Gesänge nach Dichtungen von Goethe für Altstimme und Klavier" (1889) „Missa duobus Choris vocum virorum" (1895), „Reizangen uit Gijsbrecht van Aemstel voor koor en orkest" (1896), „Stabat mater dolorosa" (vierstemmig, 1896), „Stabat mater speciosa" (4-stemmig, 1898), „Horatii Flacci Carmen Saeculare" (4-stemmig, 1901), „Hymne voor viool en orkest" (1905) en „Vier vierstemmige liederen" (1906).

Sommige zijner meestbekende werken bleven nog in manuscript: „Geistliche Lieder von Novalis voor sopraan, orgel en orkest" (1898), „Hymne an die Nacht", voor vrouwestem met orkest (1899), „Te Deum", voor twee koren, soli en orkest (1897), „Les Elfes, ballade de Leconte de Lisle", voor sopraan, vrouwenkoor en orkest (1897), „Vondel's vaart naar Agrippine" voor bariton-solo met orkest (1903), „Im grossen Schweigen", voor bariton-solo met orkest (1904), „Hymne aan Rembrandt", voor sopraansolo, vrouwenkoor met orkest (1906). Ook als schrijver deed hij zich van een gunstige zijde kennen en leverde o. a. eenige artikelen in de eerste jaargangen van „De Nieuwe Gids".

Diepenveen is een gemeente in de provincie Overijsel, 8690 H.A. groot met 4434 inwoners (1905), begrensd door de gemeenten Deventer, Voorst, Olst, Raalte, Holten, Batmen en Gorsel. De bodem bestaat hoofdzakelijk uit zand, langs IJsel, Schipbeek en Zandwetering uit klei. Landbouw is het hoofdmiddel van bestaan. Er behooren toe de 4 kleine dorpen Diepenveen, Kolmschate, Lettele en Rande, benevens een groot aantal buurtschappen.

Het dorpje Diepenveen telt slechts 150 inwoners en ligt aan de spoorlijn Zwolle—Deventer. Eenmaal stond hier een klooster der kannuniken,

Digitized by Google

in 1402 gesticht door *Johan van Brinkerink* en *Zweder van Rechteren*.

Diepgang is bij schepen de afstand van het laagst gelegen punt der kiel tot de waterlijn. De diepgang verandert met de lading, hoeveelheid kolen en met de soort van het water. Daar 1 kub. m. zeewater ongeveer 1020 kg. weegt, zinkt het schip in zeewater niet zoo diep als in zoetwater. Alle schepen, die op Engelsche havens varen, moeten voorzien zijn van het Plimsollmerk, waarop de toegelaten diepgangen voor verschillende omstandigheden aangegeven zijn. Zie de fig.

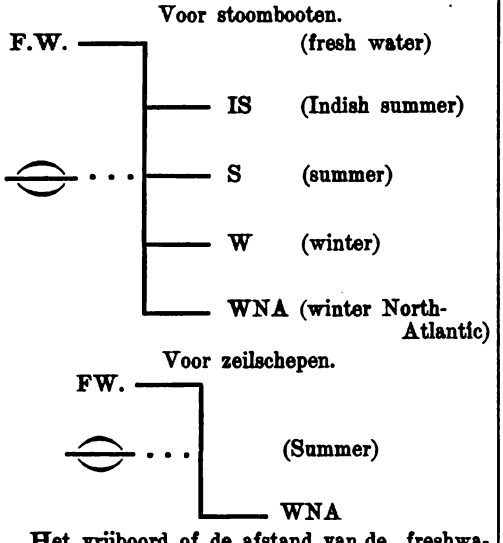

Het vrijboord of de afstand van de „freshwater"lijn tot den bovenkant der waterdichte schotten wordt door den Board of Trade naar het model en den inhoud van het schip vastgesteld. Verschillende buitenlandsche maatschappijen hebben het volgende merk:

Bij ons zijn omtrent een minimum vrijboord nog geen wettelijke bepalingen gemaakt.

De diepgang der Cunardboot „Carmania" bedraagt in vaartconditie 10,07 m. Zie ook *Deplacement*, *Scheepsbouw* en *Schip*.

Diepholz, te voren een graafschap, thans een arrondissement in de Pruisische provincie Hannover, beslaat een oppervlakte aan weêrszijden van de Hunte ter grootte van 630,55 v.km., bestaat hoofdzakelijk uit veen- en heidegronden en telt (1900) 21600 inwoners. Hier en daar vindt men er akkers met vlas, hennep, aardappelen en graan en nabij de Dümmersee weilanden. De behoeftigen trekken veelal des zomers naar elders om werk, inzonderheid naar de veenderijen in het O. van ons land. Verder heeft men er eenige weverijen van linnen en wollen stoffen. Te voren behoorde het graafschap aan het huis Brunswijk-Lüneburg, later aan Hannover, werd in 1859 tot een afzonderlijk ambt verheven met een hoofdplaats van denzelfden naam en is in 1866 door Pruisen geannexeerd. De hoofdplaats is het vlek Diepholz aan de Hunte en aan den spoorweg van Bremen naar Osnabrück. Zij telt (1900) 2970 inwoners en onderscheiden fabrieken.

Diephuis, mr. *Gerhard*, den 6den Februari 1817 te Farmsum geboren, studeerde aan de hoogeschool te Groningen en promoveerde aldaar in 1840 in de rechten en twee jaar later in de letteren. In 1856 werd hij benoemd tot raadsheer in het Provinciaal Gerechtshof van Groningen. Nog geen jaar later werd hij bij de invoering der wet van 13 Augustus 1857 aangesteld tot inspecteur van het lager onderwijs. Hoogst welkom was hem in 1859 de benoeming tot hoogleeraar in de rechtsgeleerdheid aan de Groningsche hoogeschool, omdat hij voortaan al zijn krachten aan zijn lievelingswetenschap kon wijden. Toen hij in 1887 den 70-jarigen leeftijd bereikt had, werd hij emeritus. Zijn voornaamste geschriften zijn: „Het Nederlandsch burgerlijk recht naar de volgorde van het Burgerlijk Wetboek" (1844—1845, 9 dln., 1868—1891, 3de druk in 13 dln.), „Handboek voor het Nederlandsche Burgerlijk Recht" (1862—1864, 3 dln., 3de druk 1884—1885), „Handboek voor het Nederlandsche handelsrecht" (1865—1867, 3 dln., 2de druk 1874—1875). Bovendien richtte hij in 1845 met mr. *A. Oudeman* het tijdschrift op, getiteld: „Opmerkingen en mededeelingen betreffende het Nederlandsche recht". Nadat er 17 deelen verschenen waren, volgden er nog 8 van 1868—1876 onder den titel van „Tijdschrift voor Nederlandsch recht." Daar hij niet op verdere medewerking van den mederedacteur kon rekenen, moest hij de uitgave staken.

Diplood. Zie *Diepzeeonderzoek*.

Diepo Negoro. Zie *Dipa Negara*.

Dieppe, een arrondissementshoofdstad in het Fransche departement Seine Inférieure, ligt op den achtergrond eener baai van het Kanaal, waarin de Arques zich uitstort, aan de spoorlijnen Parijs-Dieppe en Parijs-Eu en telt (1901) 22839 inwoners. Zij bezit een handelsrechtbank, onderscheiden goede scholen benevens een openbare boekerij. Een der pleinen prijkt met het standbeeld van admiraal *Duquesne*. Men vindt er een Protestantsche en 3 R. Katholieke kerken, 2 hospitalen, een beurs en fraaie wandelplaatsen. Bezienswaardig is de kerk van St. Remy met zware zuilen, en de kerk van St. Jacques in spitsboogstijl met een hoogen toren. Ook verheft er zich op een hooge rots een ouderwetsch en sterk kasteel. De haven, door vestingwerken gedekt en door kaden omgeven, kan 200 schepen bevatten en heeft achter de open oude voorhaven twee door sluizen afgesloten bassins en een tweede open haven (*arrière port*). Deze is door een brug van de voorhaven gescheiden; van hier leidt een 18 m. breede sluis naar het nieuwe *bassin de mi-marée*. De bewoners houden zich bezig met scheepsbouw, vischvangst, en de vervaardiging van horloges, kant, ivoren voorwerpen enz. en drijven een levendigen handel met Engeland en Noorwegen. Er bestaat een dagelijksche verbinding met Newhaven en Great-Grimsby. Dieppe is bekend door zijn rijke oesterparken, die jaarlijks 5000 000 kg. oesters opleveren. Als badplaats wordt de stad sedert 1822 voornamelijk door Engelschen bezocht. Rechts van de Arques ligt de visschersvoorstad Le Pollet. De stad bloeide vooral ten tijde van *Frans I*, was in de dagen der Hugenoten een bol-

Digitized by Google

werk der Protestanten en werd den 17den Juli 1694 door een bombardement der Engelsche en Nederlandsche vloten verwoest. Wel werd zij later opgebouwd, doch haar welvaart was tegelijk met de uitgeweken Protestanten grootendeels verdwenen. In den Fransch-Duitschen oorlog werd zij den 8sten December 1870 door Duitsche troepen bezet en na betaling van een gedeelte der oorlogsschatting in Juli 1871 ontruimd.

Diepspitten. Bijna elke cultuurgrond wordt losgemaakt; in den landbouw geschiedt dit werk meestal eens per jaar, in den tuinbouw behoort zulks meermalen per jaar te geschieden. Dit heeft plaats om aan de bouwlaag een meer gelijke samenstelling te geven, het onkruid te bestrijden en om den mest onder de oppervlakte te brengen. Toch blijkt al meer en meer, nu tegenwoordig oneindig meer zorgen aan den bodem worden gewijd dan vroeger, dat bovengenoemde jaarlijksche bewerking onvoldoende is, omdat de grond slechts tot een beperkte diepte loskomt. Daarom is het beslist noodzakelijk, om de 8, 10 of 12 jaren een diepere grondbewerking toe te passen, die den naam van diepspitten draagt en den bodem los maakt tot op een diepte van 1 m. en soms nog dieper. Hoewel dit werk veel kost, worden de uitgaven dezer bewerking ruimschoots vergoed, door de hoogere opbrengsten der gewassen. Men verricht het diepspitten meestal vóór of tijdens den winter, maar laat de verschillende grondlagen zooveel mogelijk terzelfder hoogte, waarop zij zich vóór de bewerking bevonden. De voordeelen aan dezen arbeid verbonden zijn: 1. de grond vriest goed door en dit oefent op zijn structuur een voordeeligen invloed uit; 2. er hebben voor den plantengroei omzettingen in den grond plaats, waardoor de plantenvoedingsstoffen meer opneembaar worden; 3. water af- en aanvoer hebben gemakkelijker plaats.

Diepzeeafzettingen. Zie *Diepzeeonderzoek* en *Zee.*

Diepzeebaars (*Pomatomus telescopius*) is een diepzeevorm van de familie der *Baarzen* (*Percidae*). Zie *Percidae.*

Diepzeeleven (zie de plaat). Omtrent den toestand van den zeebodem op groote diepten en den aard en het leven der aldaar verblijf houdende organismen bestonden tot voor korten tijd slechts hypothesen, naast talrijke fabelachtige verhalen en overdreven voorstellingen. Een juist inzicht in de diepzeefauna was eerst mogelijk, nadat het diepzeeonderzoek (zie aldaar) op wetenschappelijke wijze kon geschieden. Planten kunnen slechts op geringe diepte in de zee leven, zoowel wegens de aldaar heerschende duisternis, als wegens het ontbreken van andere levensvoorwaarden. De dierenwereld vertoont daarentegen in de diepten der zee grooter verscheidenheid, dan voorheen vermoed werd. Het daglicht dringt in zee door tot een diepte van 400 m., doch kan hier nog slechts met zeer gevoelige photografische platen aangetoond worden. In de diepten der zee zou dan ook absolute duisternis heerschen, als niet een groot deel der aldaar levende wezens zelf een zwak phosphoresceerend licht voortbracht, òf met het geheele lichaam, zooals zulks ook bij veel dieren, die aan de oppervlakte leven het geval is, òf met afzonderlijke verlichtingsorganen. Aan deze eigenaardige verlichting hebben zich de dieren op verschillende wijzen aangepast. Terwijl veel wezens geheel blind zijn, bezitten andere enorm groote gezichtsorganen. Bij een aantal koppootigen en vischen zijn de oogen buisvormig verlengd (telescoopoogen) en stellen vermoedelijk het dier in staat ver verwijderde lichtpunten waar te nemen en er heen te zwemmen. De verlichtingsorganen, waarmede veel kreeften, koppootigen en vischen voorzien zijn, dienen zoowel om de beide geslachten ter voortteling samen te brengen, als tot lokmiddel voor kleine dieren, die op het licht afzwemmen en dan gegrepen worden.

Wat de verticale verspreiding der diepzeedieren betreft, bestaat er zoowel een den bodem bewonende, alsook een vrij rondzwemmende (pelagische) diepzeefauna, die de geheele diepte, zij het ook niet gelijkmatig, bevolkt. Door deze laatste wordt de eerst genoemde met voedsel verzorgd. De organische stoffen, die door de aan de oppervlakte levende lagere plantensoorten met behulp van het zonlicht voortgebracht worden, zinken en dienen eerst aan de bovenste lagen der pelagische fauna tot voedsel, om vervolgens als het ware van laag tot laag doorgegeven te worden en ten slotte op den bodem terecht te komen. Daar in de groote diepten van alle oceanen dezelfde levensvoorwaarden aanwezig zijn, nl. dezelfde lage temperatuur (± 1° C.), duisternis en rust, is de horizontale verspreiding der diepzeefauna zeer gelijkmatig.

De plaat vertoont een aantal vertegenwoordigers der diepzeefauna uit verschillende klassen en orden. De afgebeelde sponsen zijn, met uitzondering van een schoone monactinellide (*chondrocladia virgata* Dend., fig. 5, ware grootte 20—40 cm. uit de straat van Gibraltar op 924 m. diepte) alle glassponsen (zie aldaar) of hexactinelliden, en wel: *Pheronema Carpenteri* Leidy (fig. 1, ware grootte 20 cm.), die zeer verspreid is, *Hyalonema Sieboldii* Gray (fig. 2, ware grootte tot 60 cm.), *Semperella Schultzei* Semp. (fig. 3, ware grootte ruim 60 cm.) uit den Indischen Oceaan, en *Sclerothamnus Clausii* Marsh. (fig. 4, ware grootte tot 70 cm.). Ook andere coelenteraten bewonen de diepe zee, (n.l. merkwaardige koralen) zooals *Flabellum* (fig. 8), verder zeeanemonen, zooals *Actinotheca pellucida* Filk. (fig. 6), die in den Atlantischen Oceaan uit 3000 m. diepte is opgehaald, wit gekleurd met rozenroode tentakels, alsmede de langgesteelde vormen van het geslacht *Umbellula* (fig. 7) en kwallen, waarvan *Pectanthis asteroïdes* Agass. (fig. 9) over den bodem kruipt, terwijl *Atolla* (fig. 10) vrij rondzwemt. Zeer merkwaardig zijn de stekelhuidigen; bijna alle crinoïden zijn bathybische dieren (bijv. *Rhizocrinus*, fig. 18). De Fransche expeditie van den „Talisman" heeft zeer merkwaardige vormen van holothuriën gevonden, zooals onbeweeglijke, zwaar gepantserde vormen, bijv. *Ypsiloturia attenuata* Perr. (fig. 11, ware grootte slechts 17 mm. hoog), van een eigenaardige U-vormige gedaante, en de fleschvormige *Rhopalodina Heurteli* Perr. (fig. 12, 4 cm. hoog), waarbij mond en anale opening zich boven aan den hals der flesch bevinden. Tot de kruipende soorten behooren: *Oneirophanta mutabilis* Wyv. Thoms. (fig. 13, uit een diepte van 5000 m.). Deze ziet er uit als een naakte zeeslak; slechts

Digitized by Google

Digitized by Google

1. Pheronema Carpenteri. 2. Hyalonema Sieboldii. 3. Semperella Schultzei. 4. Sclerothamnus Clausii. 5. Cl
11. Ypsilothuria attenuata. 12. Rhopalodina Heurteli. 13. Oneirophanta mutabilis. 14. Euphronides Talisma
Baffini. 20. Nematocarcinus gracilipes. 21. Colossendeis Titan. 22. Nymphon robustum. 23. Inktvisch met t
Johnstoni. 28. Stomias boa. 29. Visch

Digitized by Google

cladia virgata. 6. Actinotheca pellucida. 7. Umbellula. 8. Flabellum. 9. Pectanthis asteroides. 10. Atolla. Psychropotes buglossus. 16. Styracaster spinosus. 17. Hymenaster rex. 18. Rhizocrinus. 19. Arcturus poogen. 24. Boltenia pedunculata. 25. Macrurus globiceps. 26. Eurypharynx pelecanoides. 27. Melanocetus leucopoogen. 30. Barathronus bicolor.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

1. Toestel van Sigsbee voor diepzeelooding.

2. Toestel van Brooke met Bachmannsche slibbuis.

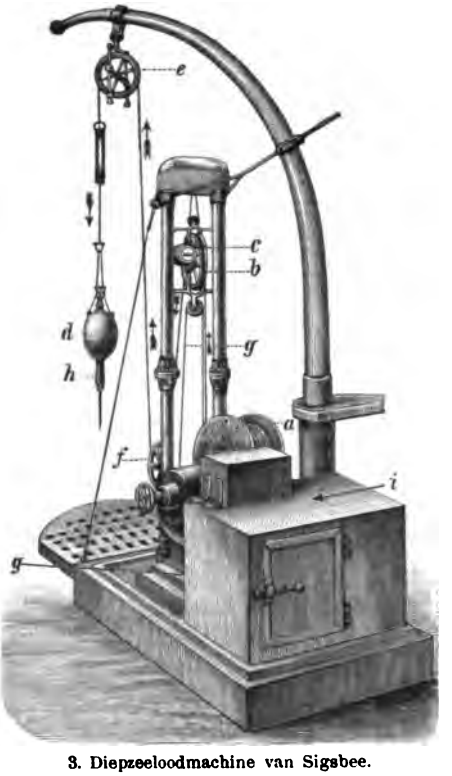

3. Diepzeeloodmachine van Sigsbee.

4. Loodm

9. Waterschepper van Sigsbee.

8. Maximum-minimum thermometer.

10. Gewoon peillood met reservoir voor de grondproef.

11. Diepzeedreg.

12. Groot g

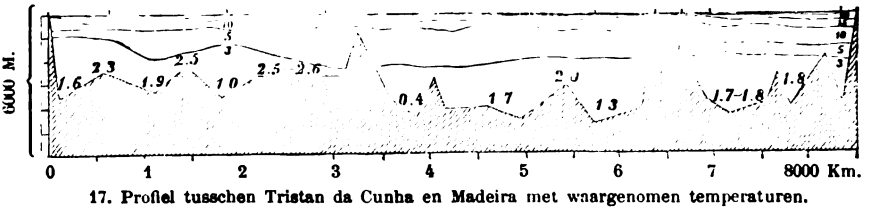

17. Profiel tusschen Tristan da Cunha en Madeira met waargenomen temperaturen.

Digitized by Google

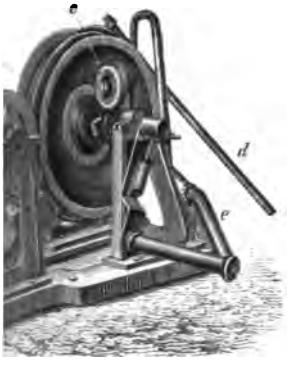

ne van Thomson voor diepten tot 200 M.

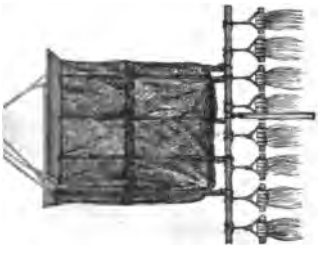

). Klein sleepnet.

6a. Omkeerthermometer van Negretti en Zambra tijdens het dalen.

6b. Dezelfde bij het ophalen.

7. Waterschepper van Meijer met bodemtang.

ktnet (gevuld).

13. Sluitnet.

14. Planktonnet.

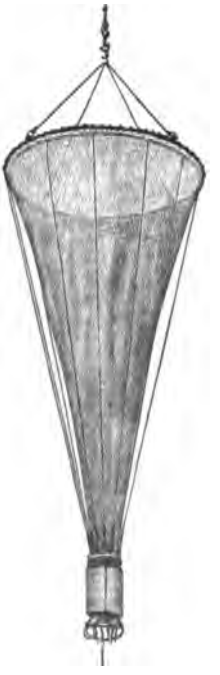

15. Verticaalnet.

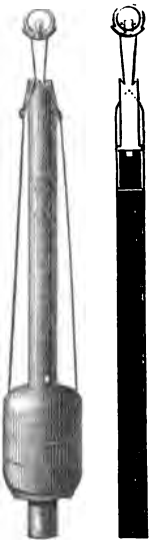

16. Dieplood van Baillie, vroeger in gebruik.

Digitized by Google

Digitized by Google

de voetjes zijn ontwikkeld, het lichaam bezit boven en aan de zijden dunne tapvormige aanhangsels, die misschien als kieuwen dienen. Eenigszins op een muis gelijkt *Euphronides Talismani* Perr. (fig. 14). Den zonderlingsten vorm heeft echter de 28 cm. lang wordende *Psychropotes buglossus* Wyv. Thoms (fig. 15), die 14 paar voetjes bezit, aan het kopeinde een zeilvormig aanhangsel heeft en in veel deelen van den Atlantischen Oceaan op 4000 m. diepte wordt aangetroffen.

Veel zeesterren vertoonen een sierlijken vorm en zachte kleuren; zoo zijn de armen van *Styracaster spinosus* Agass. (fig. 16), als het ware met witte doorschijnende porseleinen plaatjes ingelegd, en *Hymenaster rex* Agass. (fig. 17) bezit een tentvormige rughuid met een opening, die door 5 kleppen geopend en gesloten kan worden en waardoor het water kan binnendringen. Ook de kreeften vertoonen veel merkwaardigs. *Arcturus Baffini* Sabine (fig. 19) is een monsterachtige pantopode van 7 cm. lichaamslengte, die haar jongen meedraagt aan het tweede paar enorm verlengde antennae. Evenals de meeste diepzeekreeften heeft *Nematocarcinus gracilipes* Filh. (fig. 20) een hoogroode kleur; zijn lichaam is slechts 6—7 cm. lang, doch zoowel de pooten, als de voelhoorns hebben enorme afmetingen, en als hij, met deze aanhangels uitgebreid, in het water zweeft, bespeurt hij reeds op grooten afstand de beweging in het water, veroorzaakt door een of ander naderend dier. Een afzonderlijke groep vormen: *Colossendeïs Titan* Perr. (fig. 21) en *Nymphon robustum* Agass. (fig. 22). Beide zijn op de plaat in natuurlijke grootte weergegeven. Eerstgenoemde heeft een barnsteengele kleur en komt op 4000 m. diepte voor. Een inktvisch met telescoopoogen stelt fig. 23 voor. Op groote diepten zijn de manteldieren zeldzaam, slechts de lagere ascidiën, zooals *Boltenia pedunculata* (fig. 24) gaan dieper.

Zeer eigenaardig is de lichaamsbouw van veel diepzee-visschen. Hun kleur is bijna altijd fluweelzwart. De bolkoppige langstaart, *Marcurus globiceps* Günth. (fig. 25) heeft een reusachtigen kop met groote oogen, een kort lijf, een langen platten staart, weinig ontwikkelde ledematen en een eigenaardige beschubbing; hij leeft in den Atlantischen Oceaan tusschen 1400—3000 m. op den bodem. Een der zonderlingste diervormen is zeker wel *Eurypharynx pelecanoides* Perr. (fig. 26). De lengte bedraagt 50 cm., en hoewel zijn bewegingsorganen in hooge mate gedegenereerd zijn, leeft deze visch toch pelagisch, evenals *Melanocetes Johnstoni* Wyv. Thoms. (fig. 27), die een lengte bereikt van 14—16 cm., en behalve een grooten bek een reusachtigen buik heeft, terwijl op den kop een beweeglijke lantaarn is geplaatst, tot het lokken van prooi. Sedert langen tijd was *Stomias boa* Risso bekend, die ook in de Middellandsche Zee op groote diepten voorkomt. Langs keel en buik heeft hij aan iedere zijde een dubbele rij verlichtingsorganen. Een ware draak is de visch, in fig. 29 afgebeeld op natuurlijke grootte. Hij is met telescoop-oogen voorzien en leeft in den Indischen Oceaan. *Barathronus bicolor* G. & B. (fig. 30, $^1/_3$ der ware grootte) leeft op den bodem en heeft in plaats van oogen goudglanzige holle spiegels, die onder de huid gelegen zijn.

Zeer arm is de diepzee aan wormen; alleen de buiswormen verdienen vermelding, die op diepten van 5000—5600 m. in den Atlantischen Oceaan, bij de Vidsji eilanden en tusschen Japan en de Sandwicheilanden, werden aangetroffen. De mollusken nemen met de diepte in aantal af, waarschijnlijk wegens het geringe kalkgehalte van het zeewater op groote diepten, duizendpooten en insekten ontbreken er geheel.

Diepzeeonderzoek (zie de plaat) noemt men het wetenschappelijk onderzoek van de gesteldheid van den zeebodem, van den toestand van het water in de diepere deelen der zee, wat temperatuur, dichtheid, zoutgehalte, stroomingen enz. betreft, en van het organisch leven, dat aldaar wordt aangetroffen.

Hoewel reeds in vroeger tijd schattingen van de diepte der zee plaats hadden (zoo geven bijv. oude schrijvers voor de diepte der Middellandsche Zee 15 stadiën = 3000 m. aan), werden eerst in de Middeleeuwen werkelijke peilingen tot 800 m. diepte verricht. Langen tijd hield men vast aan de meening der Ouden, dat de grootste diepten der zee evenveel beneden den zeespiegel moesten liggen als de hoogste bergen er boven verheven zijn. De eerste, hoewel niet systematisch verrichte diepzeemetingen van wetenschappelijke waarde, werden in het begin der vorige eeuw door sir *John Ross*, gedaan, die o.a. in 1818 met een diepzeetang van 300 kg. gewicht in de Baffinbaai op 1790 m. den bodem bereikte en een menigte ijskoud slib omhoog bracht. In de volgende jaren hadden nog meer peilingen plaats, die echter alle te groote uitkomsten gaven, daar men niet bedacht, dat de loodlijnen dikwijls door zeestroomen werden medegevoerd.

Systematische en geheel juiste peilingen geschiedden het eerst door den Amerikaan *M. F. Maury*. Het was n. l. noodig voor de geprojecteerde telegrafische verbinding tusschen Amerika en Europa de gesteldheid en het profiel van den zeebodem te kennen. Daarom werd door de Amerikaansche marine de brik „Dolfijn" uitgezonden tot het verrichten van peilingen, waarop de Engelschen volgden met de schepen: „Cyclop", „Bulldog" enz. Van meer beteekenis waren de expeditien der „Lightning" en der „Porcupina" in de jaren 1868 en 1869—1870 onder leiding van sir *Wyville Thomson*, die zich vooral bepaalden tot het N. gedeelte van den Atlantischen Oceaan. Beroemd is de expeditie van de „Challenger" (zie aldaar) van 1872—1876, eveneens onder leiding van *Wyville Thomson*. Met het toenemen van het aantal telegraafkabels vermeerderde ook het aantal expeditien, waarvan de voornaamste waren: de „Tuscarosa" (Amerika, 1873—1875), de „Gazelle" (1873—1876, Duitschland), de „Valdivia" (Duitschland, 1898—1899), in den Atlantischen en Indischen Oceaan en de Zuidelijke IJszee, de „Pola" (Oostenrijk, 1890), in de O. helft der Middellandsche Zee, de „Tsjernomoretz" (Rusland, 1890), in de Zwarte Zee, de „Siboga" (Nederland, 1899—1900), in den Oost Indischen Archipel, de „Travailleur" en de „Talisman" (Frankrijk, 1880—1883), in den Noord-Atlantischen Oceaan, de „Romanche" in den Zuid-Atlantischen Oceaan, ver-

Digitized by Google

schillende schepen van den vorst van Monaco, in den Noord-Atlantischen Oceaan, de Middellandsche Zee en bij Spitsbergen, de „Vöringen" (Noorwegen, 1876—1878), tusschen Noorwegen en IJsland, de „Ingolf" (Denemarken, 1879 en 1895—1896), tusschen Groenland en IJsland; Zweden zond bijna ieder jaar schepen naar het Skagerak en de Oostzee, de Vereenigde Staten van N. Amerika de „Blake" naar West-Indië en het gebied van den Golfstroom, den „Albatros" (1899—1900) op genoemde plaatsen en in den Grooten Oceaan, Engeland de „Investigator" (1887—1889) en „Egeria" (1887—1889), in den Indischen Oceaan en de „Pinguin" in den Grooten Oceaan, waarbij ten O. der Tonga-eilanden in 1895 een diepte van 9427 m. werd gelood, de grootste, die tot heden gevonden werd. Met uitzondering van den Noord-Atlantischen Oceaan is onze kennis der zeediepten nog tamelijk gebrekkig, omdat het aantal loodingen in verhouding tot de oppervlakte der oceanen zeer gering is. Nauwkeurige dieptemetingen op groote diepten gaan met veel moeilijkheden gepaard en kunnen slechts door schepen geschieden, die daartoe speciaal zijn uitgerust. Voor diepten tot 300 m. is een gewoon handlood voldoende. Uit deze diepten wordt het lood door de lijn (een ± 25 mm. dik touw) weer opgehaald, terwijl men daarbij tevens een monster van de grondsoort verkrijgt (zie fig. 10 der plaat). De redenen, waarom dit eenvoudige hulpmiddel op grootere diepten niet meer gebruikt kan worden, zijn de sterke wrijving van de lijn tegen het water, de daardoor veroorzaakte groote onzekerheid in de bepaling van het oogenblik, waarop het lood met den bodem in aanraking komt, en de moeite van het opwinden van zulke lange lijnen en zware gewichten. Eerst het dieplood of de bathometer, uitgevonden door den Amerikaanschen adelborst *Brooke* (1854) en de vervanging van de henneplijn door dun staaldraad maakten het mogelijk ook de grootste diepten met zekerheid te meten. Bij dit dieplood (fig. 2) hangt het gewicht *d* aan een aan de lijn bevestigde stang *h*; het gewicht wordt vastgehouden door 2 draden, van boven bevestigd in oogen en vastgehaakt aan den bovenkant van de stang in draaibare haken. Zoodra de bodem bereikt wordt, gaat de lijn slap hangen, daardoor slaan de haken omlaag, zoodat de lissen er af glijden en het gewicht op den bodem valt, en dus alleen de lijn met de lichte stang behoeft opgehaald te worden. Een soortgelijke inrichting vertoont het dieplood van *Sigsbee* (fig. 1); in plaats van de stang heeft men hier een hollen cylinder *a*, waarin een monster van het slib des bodems wordt omhoog gebracht. Bij het vallen op den zeebodem wordt een holle stang *b* met kleppen naar boven geschoven, waardoor de holle cylinder *a* wordt geopend, terwijl het gewicht er af valt. Bij het ophalen wordt de holle cylinder weer gesloten, zoodat het slijk van den bodem, dat er in gedrongen is, meegevoerd wordt. In den laatsten tijd gebruikt men ook de afzonderlijke er aan bevestigde slijkbuizen van *Bachmann* (fig. 2), waardoor een klein profiel uit den bodem wordt uitgestoken. Van alle dieplooden met valinrichting voor het gewicht verdient dat van *Baillie* (fig. 16) de voorkeur; het werd op de „Challenger" en „Gazelle" bijna uitsluitend gebruikt. De ijzeren loodcylinder is ongeveer 1,2 m. lang; in het bovenste gedeelte bevindt zich een vierhoekige stang met 2 nokken, om de oogen van de draden, waaraan het gewicht hangt, vast te haken. Bij het stooten op den bodem schuift die stang in het holle boveneinde van den loodcylinder en worden de oogen van den draad afgestroopt. Thans worden deze dieplooden, omdat zij voor metaaldraad veel te zwaar zijn, niet meer gebruikt. Fig. 3 stelt een dieploodmachine van *Sigsbee* voor. Van den trommel *a*, waarop 8—10000 m. draad is gewikkeld, loopt de draad over het meetrad *b*, waarvan het aantal omwentelingen door het telwerk *c* bepaald wordt, zoodat men door vermenigvuldiging van het aangewezen getal met den omtrek van *b* de lengte der afgeloopen lijn, dus de diepte, leert kennen. Vandaar loopt de lijn over de geleidingsraderen *f* en *e* in de diepte. De snelheid van den trommel moet door een remlijn *g* zoodanig geregeld worden, dat alleen het ijzeren gewicht *d* trekt en niet bovendien het gewicht van den draad; slechts in dit geval blijft de trommel bij het bereiken van den bodem onmiddellijk staan. Bij het opwinden maakt men gebruik van een electromotor of stoommachine, die zich in de kast *i* bevindt. De gewichten neemt men al naar gelang van de vermoedelijke diepte van 20—30 kg; de lijn bestaat uit een voortreffelijk soort zoogenaamde pianosnarendraad van 0,7—0,9 mm. middellijn en 150—180 kg. draagkracht. Gedurende het looden moet het schip onder stoom zoodanig manoeuvreeren, dat de draad steeds een loodrechten stand behoudt. Een dieptemeting van 4000—5000 m. duurt ongeveer $1^1/_2$ uur. Bij de patentlood-machine van *Thomson* (fig. 4) meet men niet de lengte der lijn, doch bepaalt men de diepte door den druk van het water. Deze druk wordt gemeten door het verminderen van het luchtvolume, dat zich bevindt in een slechts naar onderen open glazen buis, waarin het zeewater binnendringt. De binnenzijde ervan is bedekt met chroomzuur zilver, dat gevoelig is voor zeewater, zoodat men aan de kleurverandering kan zien, hoever de lucht was samengedrukt. De glazen buis wordt in een metalen stang bevestigd, die aan een dun staaldraad omlaag gelaten wordt. Met deze inrichting kan men ook gedurende het varen peilen, doch voor diepten van meer dan 200 m. worden de verschillen in drukking te klein en daardoor de opgaven te onnauwkeurig. Fig. 17 geeft een profiel van den zeebodem op grond van twee reeksen loodingen. Daarbij dient erop gelet te worden, dat voor de horizontale en verticale afmetingen zeer verschillende schalen gebruikt werden, omdat anders de laatste niet meer zichtbaar zouden zijn.

Fig. 6a en 6b stellen den diepzeethermometer van *Negretti* en *Zambra* voor, die thans het meest in gebruik is. De hals van dezen thermometer vertoont een eigenaardige buiging; bij *a* is een vernauwing, terwijl daarna de buis weer wijd wordt; daardoor breekt de kwikzilverkolom bij *a* af, zoodra men den thermometer omkeert. De lengte van de afgebroken kolom is evenredig aan de temperatuur, en na het omkeeren leest men evenals bij een gewonen thermometer de temperatuur af. Het omkeeren geschiedt, doordat bij het ophalen de schroef *e* in werking komt, wier as *d* de metalen buis *b*, waarin zich de thermometer bevindt,

Digitized by Google

vrijlaat, zoodat deze, om *c* draaiend, omkipt. Tot bescherming tegen den waterdruk is de thermometer in een dik glazen omhulsel ingesmolten. De thermometer in fig. 8 is een gewone maximum- en minimumthermometer, dien men ook kan gebruiken, daar de temperatuur geleidelijk en niet met sprongen naar beneden toe afneemt.

Tot het verkrijgen van monsters zeewater voor chemische onderzoekingen maakt men gebruik van waterscheppers. De waterschepper van *Sigbee* (fig. 9) is zeer licht en slechts ± 50 cm. lang; de cylinder *a*, die $^1/_2$ tot $^3/_4$ L. water kan bevatten, wordt door 2 kleppen *b* (de onderste is in de fig. niet zichtbaar) gesloten en de kleppen worden door de schroef *c* stevig aangedrukt. Een combinatie van waterschepper, bodemtang en thermometer levert het instrument van *Meyer* (fig. 7). Boven en beneden den nauwen cylinder, waarop de thermometer *b* bevestigd is, bevinden zich platen *p* met conische randen; als water op bepaalde diepte moet geschept worden, valt de cylinder *m* over de platen en drukt door zijn gewicht op de conische randen. Voor het waterscheppen op den bodem geschiedt het loslaten van den cylinder op dezelfde wijze als bij het dieplood van *Brooke*: op tusschengelegen diepten laat men een gewicht *d* langs de loodlijn naar beneden glijden, waardoor de beide wiggen worden weggestooten en de cylinder *m* valt.

Bij het vangen van organismen heeft men afzonderlijke toestellen tot het vangen van dieren, die op den bodem leven en gedeeltelijk daaraan vastgegroeid zijn, en van de vrij (pelagisch) levende dieren op geringere diepten. Voor het visschen op den bodem bedient men zich van groote, sterke en wijdmazige sleepnetten of trawls, die aan 2 ijzeren beugels (fig. 12) zijn bevestigd en daarmee over den bodem gesleept worden. Een groote diepzeetrawl voor wetenschappelijke doeleinden heeft een net van $2^1/_2$ m. wijdte en 10 m. lengte. Fig. 5 stelt een kleiner en eenvoudiger net voor. Als de zeebodem zeer oneffen is, bijv. met steenen bedekt, zouden deze netten scheuren; alsdan maakt men gebruik van zoogenaamde dweilen, in welker kwasten van werk kleine zeedieren blijven zitten. De pelagische, gewoonlijk zeer kleine dieren vangt men met zeer fijne netten uit zijdegaas (fig. 13, 14 en 15). Deze netten vangen slechts bij het ophalen, niet gedurende het zinken; in het onderste gedeelte bevestigt men een glazen cylinder, waarin de teere organismen goed bewaard blijven. Fig. 15 is een net van ruim 2 m. opening en 4 m. lengte, het vischt de geheele erboven staande waterkolom af. Fig. 13 is een sluitnet, waardoor het mogelijk wordt gemaakt slechts bepaalde diepten af te visschen, terwijl het daarvoor en daarna gesloten blijft. Het is het belangrijkste van alle pelagische netten, daar men hiermede de juiste diepte kan bepalen, waarop de dieren leven. Het planktonnet (fig. 14) dient tot het vangen van plankton (zie aldaar) in de bovenste 100 m. Om de netten te doen zinken zijn zij voorzien van zware ijzeren gewichten. Vaak komen de dieren, vooral de visschen, in treurigen toestand boven, tengevolge van de plotselinge drukvermindering bij het ophalen, waardoor zij soms letterlijk barsten. Het visschen op groote diepten, van een paar duizend meters en dieper, is niet alleen zeer tijdroovend, maar ook zeer lastig, daar de kabels, waaraan de netten hangen, dikwijls breken. Men beveiligt daarom de netten tegen plotselinge schokken, zooals door het slingeren van het schip ontstaan, met behulp van veren of caoutchoucaccumulatoren, die men in de kabels inlascht. Een trek met het grondnet op 4000—5000 diepte vereischt 5 tot 7 uren, waarbij slechts $^1/_2$ uur werkelijk gevischt wordt, terwijl de overige tijd voor het zinken en ophalen van het net noodig is.

Dier (Latijn, *animal*). Volgens een aloude indeeling behooren alle voorwerpen hier op aarde tot een van de 3 rijken der natuur, namelijk dat der dieren, der planten of der delfstoffen. De beide eersten omvatten de bewerktuigde, het laatste de onbewerktuigde natuurvoortbrengselen. Terwijl deze laatste uit gelijksoortige deelen bestaan, zijn de dieren en planten samengesteld uit een aantal ongelijksoortige deelen, werktuigen (organen) geheeten, die tot het volbrengen van bepaalde levensverrichtingen dienen. Zij hebben een tijdelijk leven en worden na den dood door een uit hen gesproten nakomelingschap vervangen. Planten en dieren ontstaan uit een cel (zie aldaar), en er zijn éencellige wezens, die men evenzeer tot de planten als tot de dieren kan rekenen. Eerst bij hooger ontwikkelde vormen is verschil tusschen plant en dier merkbaar, en dit is te grooter, naarmate de organismen een hoogeren trap van ontwikkeling bereiken. De kenmerken die, het dier van de plant onderscheiden, zijn: willekeurige beweging en bewustzijn. De stof der laagst bewerktuigde dieren, die uit gelijkvormige cellen bestaan, vervult alle functies, die wij bij de dieren waarnemen. Immers door samentrekking geven zij blijken van hun prikkelbaarheid, veranderen zij van plaats en nemen zij hun voedsel tot zich. Langzamerhand ontwikkelen zich voor elk dezer verrichtingen afzonderlijke organen, zoodat wij bij een toenemende verdeeling van den arbeid een opklimmen in volkomenheid waarnemen. Wij zien die trapsgewijze opklimming zoowel in de reeks der individuën, als in de ontwikkeling van een zeer ontwikkeld individu uit een eitje, dat oorspronkelijk niets anders was dan een cel. Hieruit ontstaan samentrekbare weefsels, spieren en harde deelen, die een uit- of inwendig geraamte vormen, dat door samentrekking der aangehechte spieren in beweging wordt gebracht. Er ontstaan organen voor plaatsbeweging, instulpingen der huid, die zich tot openingen en holten voor de inwendige organen vormen, benevens klierachtige organen, zooals de speekselklieren, de lever en de nieren. De ademhaling geschiedt niet langer door de huid alleen, maar door middel van afzonderlijke werktuigen: kieuwen, luchtbuizen of longen, terwijl de voeding en de stofwisseling plaats grijpen door een meer en meer ontwikkelden omloop van sappen, waartoe het hart, de bloedvaten en watervaten dienen. Het gevoel verkrijgt in de 5 zintuigen afzonderlijke organen, wier ontvangen indrukken door middel der zenuwen naar de centrale deelen van het zenuwstelsel worden geleid, om daar te worden waargenomen. Dáár is tevens de oorsprong van alle psychische verrichtingen te zoeken. De voortplanting, aanvankelijk het vermogen van iedere cel, is eveneens toevertrouwd aan bepaalde deelen, die men in mannelijke en vrouwelijke onderscheidt. Inge-

Digitized by Google

wikkeld, evenals de voortplanting, is verder de ontwikkeling van het individu. Van den toestand van cel doorloopt het een aantal gedaantewisselingen, die het allengs meer doen ontwikkelen en ten slotte aan het volwassen dier doen gelijk worden. Maar evenals in het individu, zoo ontwaren wij ook in het geheele dierenrijk een gestadige vormverandering, een geleidelijke opklimming tot hoogere volkomenheid, vooral wanneer wij op het dierenrijk van vroegere scheppingstijdperken de aandacht vestigen. De lichaamsbouw der dieren, door de vergelijkende ontleedkunde verklaard, de individueele ontwikkeling der soorten, zooals zij door de ontwikkelingsgeschiedenis wordt geleerd, en de geschiedkundige aanwijzingen omtrent de wijze, waarop het bestaande op het vroegere is gevolgd, dienen alzoo samen in rekening te worden gebracht, om een goed inzicht in de verwantschap der verschillende diervormen te verkrijgen.

Dierchs, *Gustav*, een Duitsch geleerde, werd den 13den Januari 1852 te Koningsbergen geboren, studeerde te Berlijn in de Oostersche letterkunde, moest wegens ziekte naar het Zuiden en zette zijn studies te Napels voort, was na zijn terugkeer eerst privaat-docent te Annaberg, ging daarna naar Dresden en begon zijn loopbaan als schrijver. Thans leeft hij als leeraar te Steglitz. Groote studiereizen brachten hem in Spanje, Portugal, Noord-Afrika, Noord- en Middel-Amerika. Zijn hoofdwerken zijn „Die Araber im Mittelalter und ihr Einflusz auf die Kultur Europas" (2de druk, Leipzig, 1882), „Litteraturtafeln" (Dresden, 1878), „Die Entwicklungsgeschichte des Geistes der Menschheit" (2 dln., Berlijn, 1881—1884), „Das moderne Geistesleben Spaniens" (Leipzig 1883), „Nordafrika im Lichte der Kulturgeschichte" (Munchen, 1886), „Ein Jahrhundert nordamerikanischer Kultur" (Berlijn 1893), „Kulturbilder aus den Vereinigten Staaten" (Berlijn 1893), „Marokko" (Berlijn 1894), „Geschichte Spaniens" (2 dln., Berlijn, 1895—1896) en „Spanien. Kulturgeschichtliche und wirtschaftliche Betrachtungen" (Berlijn, 1901).

Dieren is een dorp in de provincie Gelderland, gemeente Rheden, met 1100 inwoners, gelegen aan den IJsel en in het kruispunt der spoorwegen Arnhem-Zutfen en Dieren-Apeldoorn, alsmede aan den stoomtram Velp-Dieren-Doesburg enz. en den straatweg Arnhem-Zutfen. De mooie omstreken, o.a. het uitgestrekte Dierensche Bosch of de Plantage met den Carolinenberg (50 m.) en den Prins Willemsberg (65 m.), en de vele buitenverblijven in den omtrek, maken dit dorp tot een der mooiste van Gelderland, dat 's zomers druk bezocht wordt. Het heeft een Hervormde en een R. Katholieke kerk.

Oudtijds een commandement van de ridders der Duitsche orde, werd het in 1647 door prins *Willem II* aangekocht, die er een jachthuis liet bouwen, dat in 1795 door brand vernield werd. Een fraai kasteel, het tegenwoordige „Huis Dieren", te midden van een vorstelijk aangelegd park met waterpartijen, verrees op die plek.

Dierenasyl. Zie *Dierenbescherming*.

Dierenbescherming noemt men het streven om eenerzijds de mishandeling van dieren tegen te gaan, anderzijds die dieren te beschermen, welke in het bijzonder aan vervolging van menschen blootstaan of op andere wijzen bedreigd worden, hetzij het voor ons nuttige dieren zijn, of om andere reden gaarne in stand gehouden worden door ons. Daaruit valt af te leiden, dat de dierenbescherming voortkomt uit twee bronnen, uit een zedelijk-humane en uit een maatschappelijk-doelmatige. Dierenbescherming in de eerste beteekenis is eerst in de laatste tijden ontstaan en moet opgevat worden als een gevolg van een grootere zedelijkheid, die in haar kring niet alleen den mensch, maar alle levende wezens, dieren en planten, trekt. Vereenigingen tot bescherming van dieren zijn eerst in de 19de eeuw ontstaan, uitgaande van Engeland, waar te Londen in 1824 de eerste gesticht werd. Vandaar kwamen zij naar het vasteland en verspreidden zich verder over de geheele wereld, zoodat men het aantal bij het begin onzer eeuw op 819 schatte met 638 onderafdeelingen. De meeste afzonderlijke vereenigingen in de verschillende landen hebben zich aaneengesloten. Bedoelde vereenigingen zien toe op de behandeling van trekdieren (paarden, ezels, ossen en honden), geven raad omtrent de doelmatigste behandeling van zulke dieren en kennen belooningen en onderscheidingen toe voor goede behandeling. Zij houden toezicht op het vervoer van slachtvee en het minst pijnlijke slachten daarvan, o. a. door aan te dringen op gebruikmaking van het slachtmasker; verhinderen het vangen van vogels met diermishandelende vangmiddelen; letten op het mesten van gevogelte en het dooden van gevogelte, visschen en kikvorschen, richten asyls op voor oude en gebrekkige dieren enz. De dierenkwellers brengen zij voor den strafrechter. Tot de brandende kwesties behooren nog de beperking der vivisectie (zie aldaar), het duivenschieten, afstandsritten en parforce-jachten. Aan het verdooven van slachtvee heeft men in den laatsten tijd bijzondere aandacht gewijd. Sedert kort houdt men zich ook bezig met de zeevisscherij en ondoelmatige ontvolking van de zee.

Wettelijke bepalingen, welke dierenmishandeling tegengaan, dagteekenen uit de 18de eeuw.

Met betrekking tot het instandhouden van zekere diersoorten hebben verschillende vorsten zich verdienstelijk gemaakt, zooals van die van den oeros op de Bjelowjesche heiden, van den eland aan de Kurische Nehrung, van den steenbok in de Alpen enz. In 1906 is hier te lande een vereeniging opgericht tot instandhouding van het Naardermeer. Te wenschen zou het zijn, dat alle landen het eens konden worden over de bescherming van trekvogels. De weg daartoe is in 1875 gebaand door een overeenkomst tusschen Oostenrijk en Italië; doch verder heeft over dit onderwerp slechts te Parijs in 1895 een officiëele conferentie plaats gehad.

In Nederland werd een Vereeniging tot bescherming van dieren in Augustus 1864 opgericht, gevestigd te 's-Gravenhage. Volgens haar jongste jaarverslag (1905) omvat zij buiten 's Gravenhage 11 afdeelingen en eenige correspondentschappen. Haar ledental bedraagt 1080, waarvan 774 in 's Gravenhage, 291 daarbuiten in Nederland en 14 in het buitenland. Haar doel, dieren te beschermen en tegen mishandeling te waken, tracht zij te bereiken door het verspreiden van geschriften; het

Digitized by Google

richten van uitnoodigingen aan leeraars, geestelijken, onderwijzers en anderen om door hun invloed het doel der Vereeniging te bevorderen; het opsporen van werktuigen en toestellen, geschikt om het lijden en de ongemakken van dieren te verzachten of te genezen; het toekennen van geldelijke belooningen, medailles, getuigschriften of andere onderscheidingen aan de uitvinders of vervaardigers van bovengenoemde werktuigen en toestellen, aan eigenaars of gebruikers van dieren, die zich hebben onderscheiden door goede behandeling van dieren, aan personen, die mishandeling van dieren hebben weten te beletten, en in het algemeen aan hen, die op bijzondere wijze de belangen der Vereeniging hebben bevorderd; het toekennen van schadeloosstelling of tegemoetkoming aan behoeftige eigenaren van dieren wegens het afstaan van hun dieren aan de Vereeniging; het richten van verzoekschriften en opmerkingen aan bevoegde machten.

Ook is door haar gesticht een Nederlandsche Kinderbond, die reeds zijn 14de levensjaar is ingetreden en 16 afdeelingen benevens 5 correspondentschappen telt.

Dierengeografie is dat deel der biogeografie, hetwelk zich bezig houdt met de studie van de verspreiding der dieren over de aardoppervlakte zoowel in horizontale, als in verticale richting. Zoowel voor den aardrijkskundige, als voor den dierkundige is deze wetenschap van groot belang. Voor den eerste vormt zij een belangrijk hulpmiddel, om de veranderingen in gedaante en samenhang van de onderscheiden deelen der aarde in den loop der tijden te leeren kennen; den laatste dient zij, om een inzicht te krijgen in de geschiedkundige verhoudingen van de ontwikkeling der dierstammen. Hoe men ook moge denken over het ontstaan der soorten, ontkend zal niet kunnen worden, dat een soort ergens voor het eerst in een klein aantal exemplaren heeft moeten voorkomen, en die plaats kan men dan het scheppingscentrum der soort noemen.

Het ligt voor de hand, dat hoe meer soorten een geslacht en hoe meer geslachten een familie bezit, des te grooter de verspreiding zal zijn, maar steeds blijft de mogelijkheid der verspreiding beperkt, daar er voor alle soorten onoverkomelijke hinderpalen bestaan. Dit kan aan de soorten zelf liggen, omdat zij bijv. weinig aanpassingsvermogen hebben en daardoor spoedig te gronde gaan; zulke soorten noemt men *monotroop*, terwijl men *polytroop* noemt die soorten, welke meer accomodatie-vermogen bezitten. Hoe grooter dit vermogen is, des te grooter is de kans op meerdere uitbreiding. Van werkelijk *kosmopolitische* soorten kan men niet spreken, wezens, die zoowel op het land, als in zout en zoet water, zoowel op de hoogste bergtoppen, als in de diepzee kunnen leven, bestaan niet. Het spreekt vanzelf, dat de diepzee, omdat de verhoudingen daar het meest gelijkmatig zijn, de meest geschikte plaats is voor een groote verspreiding.

De eerste groote stap tot differentiëring en localiseering der dierenwereld was de vorming van het vasteland en de aanpassing aan het landleven. Aangenomen, dat het vasteland op verschillende plaatsen tegelijk en zelfstandig ontstaan zal zijn, en dat de toestand van het klimaat aanvankelijk nog overal dezelfde was, dan zal toch de dierenwereld, die de afzonderlijke eilanden langzamerhand begon te bevolken, weldra organische verschillen vertoond hebben. Weliswaar valt niet te ontkennen, dat een zekere gelijkheid der fauna heerscht in verschillende landen op gelijken breedte-graad of juister onder denzelfden isotherm gelegen, maar die gelijkheid is in het Noorden met zijn grootere landmassa veel sterker ontwikkeld dan in het Zuiden met zijn grootere wateroppervlakte, waardoor de landmassa's verder van elkander verwijderd liggen. De onmiddellijk bij de Noordpool gelegen deelen van Europa, Azië en Amerika bezitten inderdaad een uit dezelfde soorten samengestelde *circumpolaire* fauna; de dierenwereld der gematigde luchtstreken in Oude en Nieuwe Wereld bestaat wel uit andere, maar toch sterk overeenstemmende of elkanders plaats innemende soorten.

Het spreekt wel van zelf, dat de fauna van een land in den loop der tijden moet veranderen; met de plaatselijke verhoudingen wisselen de soorten; sommige sterven uit, andere dringen binnen, zoodat het moeilijk te zeggen valt, welke soorten *autochthoon*, welke later gekomen zijn. Het bevolken van streken door nieuwe soorten zal des te gemakkelijker geschieden, hoe gemakkelijker deze zich weten aan te passen of de streek te bereiken is. Zoo zullen insekten en vogels zich gemakkelijker verspreiden dan landdieren, vergemakkelijken eilandenketenen, dalen van groote rivieren (Donau, Rijn) en hooge meridiaangebergten het binnentrekken. In de hooge gebergten van Mexico en op de landengte van Panama bijv. treden de fauna der Noord- en Zuidpoolstreken naast elkander op. In alle deelen der aarde vindt men dus een oorspronkelijke, *autochthone*, en een secundaire, binnengekomen, om zoo te zeggen, ingevoerde fauna. Er treden echter, zooals reeds gezegd, groote, somtijds onoverkomelijke hinderpalen voor de verspreiding der dieren op, bijv. groote en diepe zeeën, woestijnen, zeer hooge in de richting van de parallellen loopende gebergten, alsmede locale hindernissen, zooals een in een bepaalde streek reeds aanwezige en sterkere, op gelijke wijze levende diersoort, die den strijd om het bestaan aan de indringers onmogelijk maakt. Wij kunnen ons voorstellen, hoe landen onmetelijk langen tijd met elkander verbonden waren, daarna even lang door voor dieren onoverkomelijke hinderpalen gescheiden werden, en ten slotte, maar op andere wijze, zich weer vereenigden. Door deze afwisselende verbinding en scheiding zijn de verschillende fauna's in haar dikwijls zoo merkwaardige samenstelling ontstaan. Naar de tegenwoordige verspreiding der dieren verdeelt men de aarde in een aantal zoögeografische zones. *Wallace* onderscheidt de volgende:

De *Australische zone* bestaat uit al het land gelegen ten O. van een lijn, loopende door de Lombok-, en Makasarstraten, ten O. van de Philippijnen en de Bonijneilanden tot 30° N.Br. Zij omvat ook de Sandwich- en Marquesaseilanden en in het Z.O. Nieuw-Zeeland. Deze zone is zeer rijk aan oude diersoorten en is de eenige, die de cloaque-dieren herbergt. Van de 36 bekende buideldiersoorten hebben er 33, van de 322 hier levende vogelsoorten 204 geen vertegenwoordigers

Digitized by Google

in andere deelen der aarde. Vooral te noemen vallen hier de paradijsvogel, de casuaris, de aardpapegaai, de kiwi en de lierzwaan. De later binnengedrongen diersoorten zijn slechts zeer gering in aantal. Zeer karakteristiek is de rijkdom aan papegaaien en duiven. Behalve buideldieren komen ten Z. en Z.O. van Nieuw-Guinea aan zoogdieren slechts vleermuizen, eenige muissoorten en de dingo (een waarschijnlijk verwilderde herdershond) voor. In het N.O. van de Sandwicheilanden komen eenige insekten en kruipende dieren voor, welke ook in Amerika worden aangetroffen; trouwens er is een niet te miskennen overeenkomst tusschen de fauna hier en in Zuid-Amerika, maar het zou gevaarlijk zijn daaruit te willen afleiden, dat deze wereldeelen eenmaal verbonden zijn geweest (Lemuria, Atlantis), daar dergelijke overeenkomsten meermalen worden aangetroffen, zonder dat er van samenhang sprake is. Allerlei toevallige omstandigheden, als bijv. wind en zeestroomingen, benevens de vroegere verdeeling van het vasteland kunnen daarvan oorzaak zijn.

Minder geïsoleerd dan de *Australische* is de *Neotropische zone*. Zij omvat het vastland van Zuid-Amerika, West-Indië, de Galapagos- en Falklandeilanden Mas a Fuera en Juan Fernandez. Hier komen voor: platneuzige apen, lama's, gordeldieren, bijeneters en luiaards, een aantal merkwaardige knaagdieren en meer dan 700 soorten vogels, waarvan 600 soorten, o. a. de pepervreter en de rhea (een soort struis), alleen hier voorkomen. Sedert de landbrug tusschen N. en Z. Amerika tot stand kwam, had een ruil van dieren plaats. Uit het N. zijn herten, beren, marters, katten enz. naar het Z. doorgedrongen, terwijl omgekeerd N. Amerika weer van het Zuiden vlinders, colibris, papegaaien en pecaris gekregen heeft.

De *Aethiopische zone* omvat geheel Afrika en Arabië ten Z. van den Kreeftskeerkring, benevens Madagascar, de Comoren, Seychellen en Maskarenen. Tropisch Afrika en Madagascar hebben vroeger vermoedelijk een archipel gevormd met bijzondere diersoorten, maar door opheffing van den bodem en als gevolg daarvan uitbreiding van het land kwam een sterke aandrang van dieren uit het N.O., als apen, katten, hyena's, honden, paarden, neushoorndieren, herkauwende en knaagdieren, meezen, neushoornvogels, gieren, struisvogels enz. Geen dezer soorten heeft Madagascar kunnen bereiken, zoodat op dit eiland een oorspronkelijke dierenwereld tot ontwikkeling kon komen.

De *Indische* of *Oostersche zone* strekt zich uit over geheel Azië ten Z. van den Himalaya en de Jang-tse-Kiang, benevens de eilanden ten Z. van Japan en ten W. van de grenslijn der Australische zone. In Celebes heeft zij aanknoopingspunten met de Australische, in Oost-Afrika met de Aethiopische zone, terwijl zij zich met de *Palaeoarktische* zone (Europa, Noord-Afrika, Azie ten N. van den Himalaya en Jang-tse-Kiang en de Japansche archipel) voornamelijk op twee punten vermengd heeft, nl. in het W. in Zuid-Perzië en Afghanistan en in het O. in Japan. Kenmerkend voor deze zone zijn gibbons, dwerg- en vliegende maki's, civetkatten, pauwen, argusfazanten enz.

De *Palaeoarktische zone* bezit bij haar groote uitgestrektheid slechts 100 soorten zoogdieren en 177 soorten landvogels. Bijzonder ontwikkeld zijn de insekteneters, eenige knaagdiersoorten in de steppen en de zangvogels. Van de insekten zijn vooral de loopkevers zeer talrijk. Tropische soorten vindt men het meest in het Z.W. (bijv. de honigzuiger, civetkatten, stekelvarkens enz.) en in het O.

De *Neoarktische zone* is nauw verwant met de Palaeoarktische en omvat geheel Amerika ten N. van den Kreeftskeerkring. Zij is arm aan zoogdieren (74 soorten) en bezit 168 vogelsoorten. Het voornaamste verschil tusschen beide laatstgenoemde zones bestaat in de aanwezigheid in de eerste van vertegenwoordigers der neotropische zone. Kenmerkend voor Noord-Amerika zijn eekhoorntjes, herten, rivierschildpadden, zalmen, glansschubbige visschen, gestaarte amphibiën enz.

Dierenhandel noemt men den handel in wilde en getemde dieren (geen huisdieren). In de Oudheid bestond de uitwisseling van wilde dieren voornamelijk daarin, dat verschillende vorsten ze aan elkander schonken. In het begin van den Romeinschen keizerstijd werden op hoog bevel door de stadhouders der koloniën veel dieren gezonden voor de spelen te Rome. Van een eigenlijken dierenhandel lezen wij het eerst in de 15de eeuw, in welken tijd herhaaldelijk de vogelhandelaar *Anton Baumgartner* vermeld wordt. Vaste vormen nam die handel aan, toen de dierentuinen en menagerieën in zwang kwamen. Als stichters van dezen handel kunnen *Karl Hagenbeck* te Hamburg en *Charles Jamrach* te Londen gelden. De handel geschiedt op drie wijzen: òf de groothandelaars zenden hun eigen jagers op vangst uit, òf de handelaars in vreemde landen zenden hun waren aan hun lastgevers in Europa, òf de toevallig in Europa komende dieren worden aangekocht. *Hagenbeck* heeft zijn jagers in alle wereldeelen; zoo gaat onze landgenoot *J. Menges* jaarlijks voor hem naar Nubië en Abessinië. Ook *Jamrach* werkt op deze wijze, waarbij het er voornamelijk op aankomt, goede exemplaren te verkrijgen, daar anders de kosten niet gedekt worden. De politieke verhoudingen in de landen, waarin gejaagd moet worden, spelen natuurlijk een groote rol; een oorlog of opstand kan den geheelen handel verlammen. Uit Nubië kwam sedert den opstand van den Mahdi geen enkel dier meer, en eerst nadat de Engelschen er rust gebracht hadden, werden de oude jachtterreinen weder opengesteld. In 1880 bijv. kwamen uit Nubië 52 giraffen naar Europa en daalde de prijs tot 700 gulden per stuk. Tot 1899 werd er geen uitgevoerd en de eerste giraffe, die *Menges* in 1900 weer meebracht, kostte 9000 gulden. Sedert dat jaar nam de uitvoer weer toe en daalde de prijs tot 5000 gulden. Hetzelfde was het geval met de Afrikaansche olifanten, die in Europa langzamerhand uitstierven. In de laatste jaren zijn er weder eenige ingevoerd; verbazend groot is daarentegen het aantal Indische olifanten; alleen *Hagenbeck* voerde er van 1902—1904 200 in.

De dierenhandel is thans in staat aan de vraag naar bijna alle diersoorten te voldoen. Zoo bracht *Hagenbeck* uit Azië wilde paarden, schapen uit het hooggebergte en veel hertensoorten, wier

Digitized by Google

geografische verspreiding nu eerst bekend werd.

Kleinere dieren, voornamelijk ontelbare vogels, technisch *exoten* genaamd, worden uit alle werelddeelen ingevoerd, voornamelijk door *Heinrich Fockelmann*, *Christiane Hagenbeck*, *E. Reiche* en den dierentuin te Antwerpen. Andere bekende dierenhandelaars zijn verder: *E. Zweier* te Triest en *W. Crosz* te Liverpool. In het binnenland zorgen dan talrijke tusschenhandelaars voor den afzet.

Het nieuwste snufje op het gebied van den dierhandel is de invoer van zoetwatervisschen uit Indië, China, Japan en Amerika, waardoor een geheel nieuwe liefhebberij is ontstaan.

Dierenplagen of de wreede behandeling van weerlooze dieren is een gevolg van moedwil en onwetendheid of ook van verregaande ruwheid en hardvochtigheid. Reeds geruimen tijd geleden hebben zich in ons land en elders vereenigingen gevormd, om het dierenplagen tegen te gaan. Zie *Dierenbescherming*. Het beste middel om het te voorkomen blijft echter een degelijk onderwijs op de volksschool.

Dierenriem of *zodiak* noemt men een gordel aan het uitspansel ter breedte van ruim 20°, waarin de van ouds bekende planeten zich bewegen. Die gordel is gesplitst in 12 vakken of afdeelingen, elk van 30°, en de namen dier afdeelingen — meest dierennamen — zijn ontleend aan de aldaar of in de nabijheid aanwezige sterrenbeelden. Zij zijn achtereenvolgens de Ram (♈), de Stier (♉), de Tweelingen (♊), de Kreeft (♋), de Leeuw (♌), de Maagd (♍), de Weegschaal (♎), de Schorpioen (♏), de Schutter (♐), de Steenbok (♑), de Waterman (♒) en de Visschen (♓), in het Latijn Aries, Taurus, Gemini, Cancer, Leo, Virgo, Libra, Scorpio, Sagittarius, Capricornus, Aquarius en Pisces.

De zon, die zich in de lente in het teeken van

Dierenriem van Dendera.

den Ram bevindt en er een maand blijft, doorloopt schijnbaar telkens in dien tijd een der volgende teekens, zoodat de eerste 3 lenteteekens, de volgende 3 zomerteekens, de hierop volgende 3 herfstteekens en de laatste 3 winterteekens worden genoemd. Ook bestempelt men de eerste 6 met den naam van noordelijke, de overige met dien van zuidelijke teekens, verder de eerste en laatste 3 met dien van klimmende en de overige met dien van dalende teekens. Intusschen komen wegens het verschuiven van de nachteveningspunten, de snijpunten van den evenaar en de ecliptica, de alzoo genoemde vakken van den dierenriem niet meer overeen met den stand der sterrenbeelden, waaraan zij hun naam hebben ontleend. Omtrent de oudheid van de vaststelling van den dierenriem heeft men veel gewist, vooral na het vinden van een steen, waarin die gordel gegrift stond, in een ouden tempel te Dendera (zie de afb. en het art. *Dendera*).

Dierenrijk (Het) omvat alle levende natuurprodukten, die zich door het bezit van bewustzijn en willekeurige beweging onderscheiden. Om daarvan een geregeld overzicht te verkrijgen, heeft men de dieren in typen, afdeelingen, klassen, orden, familiën, geslachten en soorten verdeeld. De grondslag dezer verdeeling is de soort of de verzameling van zulke individuën, die evenzeer op elkander gelijken als afstammelingen van dezelfde ouders en onderling vruchtbare individuën kunnen voortbrengen, welke op de ouders gelijken. De eerste verdeeling van het dierenrijk is afkomstig van *Aristoteles*. Hij onderscheidde *bloedbevattende dieren* (levendbarende, vogels, eierleggende viervoetige dieren en visschen) en *bloedlooze* dieren. Zij bleef in zwang totdat *Linnaeus* in de eerste helft der 18de eeuw 3 hoofdafdeelingen en 6 klassen aannam, n.l.: A. Dieren met een hart, dat 2 kamers en 2 boezems heeft, en met rood, warm bloed: 1. *Zoogdieren* (Mammalia), die levende jongen voortbrengen en deze zoogen, 2. *Vogels* (Aves), die eieren leggen — B. Dieren met een hart met één kamer en één boezem en met koud bloed: 3. *Amphibiën* (Amphibia), die door longen ademhalen, 4. *Visschen* (Pisces), die door kieuwen ademen, C. Dieren met een hart met één kamer zonder boezem en met wit, koud bloed: 5. *Insekten* (Insecta) met sprieten en een geleed lichaam en 6. *Wormen* (Vermes), de meeste met voeldraden en een ongeleed lichaam.

Aanmerkelijk werd dat stelsel verbeterd door *Cuvier* in de eerste helft der vorige eeuw. Hij voerde de volgende rangschikking in: A. *Gewervelde dieren* met een inwendig beenig geraamte I. *Gewervelde dieren* (Vertebrata): *a.* Levendbarend: 1. *Zoogdieren* (Mammalia) met rood, warm bloed en door longen ademend — *b.* Eierleggend: 2. *Vogels* (Aves), van vleugels voorzien — 3. *Kruipende dieren* (Reptilia) met koud bloed, een dubbelen bloedsomloop en ademhaling door longen of door longen en kieuwen — 4. *Visschen* (Pisces) met koud bloed, een enkelen bloedsomloop en ademhaling door kieuwen. B. *Ongewervelde dieren* zonder inwendig beenig geraamte: *a.* met een duidelijk zichtbaar zenuwstelsel: II. *Weekdieren* (Mollusca) met het zenuwstelsel in dezelfde holte als de ingewanden: 5. *Koppootigen* (Cephalopoda) met zakvormigen romp van voren open, en een kop met 8 tot 10 armen — 6. *Vleugelpootigen* (Pteropoda), geen open romp, een kop zonder armen, een buik zonder voet en 2 vliezige vinnen — 7. *Buikpootigen* (Gasteropoda), geen

Digitized by Google

open romp, een kop zonder armen, 2 of 3 intrekbare voelers en een voet aan de buikzijde — 8. *Koploozen* (Acephala) met een niet ontwikkelden kop, den mond beneden in den mantel en 2 gevederde armen — 9. *Armpootigen* (Brachiopoda) met een niet ontwikkelden kop en den mond beneden in den mantel — 10. *Rankpootigen* (Cirrhipedia) — III *Gelede dieren* (Articulata) met een zenuwstreng, langs den buik loopende, bestaande uit een reeks van zenuwknoopen en zenuwdraden: *aa.* met rood bloed zonder gelede ledematen: 11. *Ringwormen* (Annulata) — *bb.* met wit bloed en gelede ledematen: 12. *Schaaldieren* (Crustacea) met uitwendige kieuwen en meestal 4 sprieten — 13. *Spinachtigen* (Arachnoidea), geen kieuwen, kop en borst niet gescheiden, geen sprieten, veelal 4 paar pooten — 14. *Gekorven dieren* (Insecta), 2 sprieten, kop, borst en achterlijf gescheiden, met 6 pooten, de meeste gevleugeld — *b.* Nauwelijks een spoor van een zenuwstelsel, veelal geen ademhalingswerktuigen. — IV. *Straaldieren* (Radiata): 15. *Stekelhuidigen* (Echinodermata), meestal duidelijk zichtbare ademhalingsorganen en een straalvormig lichaam met een kalk- of lederachtig omkleedsel, — 16. *Ingewandswormen* (Entozoa), geen ademhalingsorganen, een plat of lang lichaam — 17. *Zeenetels* (Acalephae) met een cirkel- of straalvormig lichaam zonder ademhalingsorganen — 18. *Veelvoeten* (Polypi), geleiachtige dieren met vangarmen om den mond, veelal tot een vertakten of straalvormigen stam vereenigd — 19. *Afgietseldiertjes* (Infusoria), meestal met een microskopisch, geleiachtig, naakt of door een kalk- of kiezelzuurpantser bedekt lichaam.

De voornaamste veranderingen in het stelsel van *Cuvier* hebben betrekking op de vermeerdering van het aantal typen. Zoo verdeelde *C. Th. von Siebold* de *Radiaten* in *Protozoa*, *Zoophyta* en *Vermes*, en volgde bij de laatste de *Annelides* enz. Dat *Darwin* (zie *Darwinisme*) ook veel invloed op de indeeling heeft gehad, spreekt van zelf. Ook *Haeckel*, *Lankester* en *Hatschek* hebben in deze veel gedaan.

In Nederlandsche leerboeken vindt men dikwijls de volgende indeeling:

Hoofdafdeeling I. Oerdieren	Klasse	I.	Vormlooze diertjes.
	„	II.	Zweepdiertjes.
	„	III.	Afgietseldiertjes.
Hoofdafdeeling II. Sponsen	„	IV.	Kalksponsen.
	„	V.	Kiezelsponsen.
Hoofdafdeeling III. Neteldieren	„	VI.	Poliepkwallen.
	„	VII.	Bloemdieren.
Hoofdafdeeling IV. Stekelhuidigen	„	VIII.	Zeeleliën en Haarsterren.
	„	IX.	Slangsterren.
	„	X.	Zeesterren.
	„	XI.	Zeeëgels.
	„	XII.	Zeekomkommers.
Hoofdafdeeling V. Wormen	„	XIII.	Platwormen.
	„	XIV.	Spoelwormen.
	„	XV.	Ringwormen.
Hoofdafdeeling VI. Gelede dieren	„	XVI.	Schaaldieren.
	„	XVII.	Spinachtigen.
	„	XVIII.	Millioenpooten.
	„	XIX.	Duizendpooten.
	„	XX.	Insekten.
Hoofdafdeeling VII. Weekdieren	„	XXI.	Keverslakken.
	„	XXII.	Mossels.
	„	XXIII.	Olifantstandjes.
	„	XXIV.	Inktvisschen.
	„	XXV.	Slakken.
Hoofdafdeeling VIII. Gewervelde dieren	„	XXVI.	Lampreien.
	„	XXVII.	Visschen.
	„	XXVIII.	Amphibiën.
	„	XXIX.	Reptielen.
	„	XXX.	Vogels.
	„	XXXI.	Zoogdieren.

Wij geven ten slotte het volgende schema, dat zich aansluit bij dat van *Hatschek* en o.a. voorkomt in de laatste uitgave van *C. Claus'* „Lehrbuch der Zoologie" (Marburg, 1905).

Rijken.	Groepen.	Afdeelingen.	Onderafdeelingen.	Klassen.
Protozoa.	*a) Cytomorpha.*			Flaggellata, Rhizopoda, Sporozoa.
	b) Cytoidea.			Ciliata.
Metazoa.	*a) Coelenterata.*	I Spongiaria.		Spongiae.
		II Cnidaria.		Hydrogoa, Scyphozoa, Planuloidea.
		III Ctenophora.		Ctenophora.

Digitized by Google

b) Coelomata.	IV Zygoneura.	1 Scolecida.	Platyhelminthes, Coelhelminthes, Nemertini.
		2 Annelida.	Archiannelida, Chaetopoda, Echuiroidea, Hirudinei, Sipunculoidea, Chaetognata.
		3 Arthropoda.	Crustacea, Protracheata, Arachnoidea, Eutracheata.
		4 Molluscoidea.	Phoronida, Bryozoa, Brachiopoda.
		5 Mollusca.	Amphineura, Conchifera.
	V Ambulacralia.	1 Echinodermata.	Pelmatozoa, Echinozoa.
		2 Enteropneusta.	Balanocephala, Discocephala.
	VI Chordonia.	1 Tunicata.	Tethyodea, Thaliacea.
		2 Acrania.	Leptocardii.
		3 Vertebrata.	Cyclostomata, Pisces, Amphibia, Reptilia, Aves, Mammalia.

Het is niet mogelijk hier ter plaatse al de orden, waarin de klassen verdeeld worden, op te sommen. Wij bepalen ons derhalve tot die der gewervelde dieren.

Klasse.	Orde.
Lampreien.	Lampreien.
Visschen.	Kraakbeenvisschen.
	Glansschubbigen.
	Longvisschen.
	Beenvisschen.
Amphibiën.	Beschubde amphibiën.
	Gestaarte „
	Staartlooze „
	Wormvormige „
Reptiliën.	Snavelhagedissen.
	Hagedissen.
	Slangen.
	Schildpadden.
	Krokodillen.
	Vischhagedissen.
	Zwaanhagedissen.
	Vleugelhagedissen.
	Reuzenhagedissen.
Vogels.	Hagedisvogels.
	Loopvogels.
	Duikervogels.
	Roeivoetvogels.
	Roofvogels.
	Reigervogels.
	Flamingvogels.
	Gansvogels.

Klasse.	Orde.
Vogels.	Vetgansvogels.
	Stormvogels.
	Meeuwvogels.
	Pleiziervogels.
	Kraanvogels.
	Ralvogels.
	Hoendervogels.
	Duifvogels.
	Papegaaivogels.
	Scharrelaarvogels.
	Koekoeksvogels.
	IJsvogels.
	Zangvogels.
Zoogdieren.	Vogelbekdieren.
	Buideldieren.
	Insekteneters.
	Vleermuizen.
	Tandeloozen.
	Klipdassen.
	Olifanten.
	Sirenen.
	Hoefdieren.
	Knaagdieren.
	Roofdieren.
	Vinpootigen.
	Walvischachtigen.
	Halfapen.
	Primaten.

Dierensage is een dichterlijk voorbrengsel der Middeleeuwen. Zij behandelt het denken en streven der dierenwereld, veelal met het oog op de menschenwereld. Ieder dier heeft een bepaald, vast karakter: de vos is sluw, de haas bang, de beer lomp, de wolf boosaardig enz. Men kan in de dierensage onderscheiden de dierenfabel (zie *Fabel*), die steeds een didaktische strekking heeft, het dierensprookje, voor kinderen bestemd, en het dierenepos. *Jacob Grimm* meende, dat de dierensage een gemeengoed van den Indo-Germaanschen stam was en dat het dierenepos de oudste poetische vorm daarvan geweest is, die alleen bij de Germanen in haar ware gedaante bewaard is gebleven; nieuwere onderzoekingen hebben echter aangetoond, dat het dierenepos der Middeleeuwen in Duitschland haar gegevens aan antieke en Oostersche fabels heeft ontleend. Vandaar dat de leeuw de koning der dieren is, terwijl zijn verhouding tot den vos slechts een navolging is van die tot den Indischen jakhals. Niet ontkend kan echter worden, dat de geschiedenissen van den beer, wolf en vos Noord-Europeesche bestanddeelen bevatten. De dierensage vindt men het eerst bij de Franken. *Fredegar* (omstreeks 640) vertelt de dierenfabel van het opgegeten hart; een dichter van het Hof van *Karel den Groote*, waarschijnlijk *Paulus Diaconus*, schreef in Latijnsche verzen de fabel van den zieken leeuw, dien de vos geneest, terwijl hij zijn doodsvijand den wolf laat villen en den koning der dieren zich in diens huid laat hullen. De vijandschap tusschen vos en wolf werd de kern, waaruit zich het dierenepos langzamerhand ontwikkelde. Dit dierenepos is volstrekt geen

Digitized by Google

volksdichting, maar uit monnikenkringen voortgekomen en heeft een satirieke strekking. Van groot belang voor de ontwikkeling van het dierenepos was het geven van namen aan de voornaamste dieren. De wolf werd Izegrim, de vos Reinhardt, de beer Bruno, enz. Het eerste gedicht, waarin deze eigennamen voorkomen, is „Ysengrimus" van den Vlaamschen dichter *Nivardus* en omstreeks 1146 geschreven. Daarnaast werden op zich zelf staande dierenvertellingen, voornamelijk in Noord-Frankrijk, door geestelijken en rondtrekkende personen in korte rijmgedichten in de landstaal gegeven; uit deze zoogenaamde *branches* ontstond de „Roman de Renart" (zie *Reinaert de Vos*).

Dierentuin is een verzameling van binnen- en buitenlandsche dieren, bijeengebracht om ze tentoon te stellen of tot wetenschappelijke waarnemingen te doen strekken. De Grieken en Romeinen hadden dierentuinen van enormen omvang, waarin voornamelijk groote en verscheurende dieren bewaard werden, die later bij spelen dienst moesten doen. In 1852 ontstond te Schönnbrunn in Oostenrijk de eerste dierentuin in den modernen zin van het woord. Men laat tegenwoordig de dieren zooveel mogelijk in vrijheid en tracht hun levensomstandigheden zooveel mogelijk in overeenstemming te brengen met die in hun geboorteland. Om de dieren het gemis van het tropische klimaat te vergoeden, spaarde men voorheen kosten noch moeiten voor de oprichting van dure gebouwen en voor het maken van ingewikkelde verwarmingssystemen. Het gevolg was, een groote sterfte onder de dieren, voornamelijk ten gevolge van tuberculose. Daarom tracht men thans de dieren uit het tropisch klimaat aan dat, waarin zij in het vervolg zullen moeten leven, langzamerhand te gewennen. De meeste dierentuinen beperken zich tot het verzamelen van zoogdieren, vogels, reptiliën en amphibiën, terwijl de waterfauna meestal veronachtzaamd wordt. Een uitzondering maken die, welke, zooals te Amsterdam, Berlijn enz., een aquarium er op na houden. De insekten zijn goed vertegenwoordigd in Londen.

In ons land vindt men drie dierentuinen, n.l. te Amsterdam (gesticht in 1838), te Rotterdam (gesticht in 1857) en te 's Gravenhage (gesticht in 1862). Van de buitenlandsche dierentuinen zijn de voornaamste die te Keulen, Hamburg, Berlijn, Antwerpen, Parijs en Londen.

Dierenvereering (*Zoölatrie*) is de vereering van dieren, welke men dikwijls bij natuurvolken aantreft, daar sommige dieren in kracht, moed en slimheid den mensch overtreffen. Het daaraan ten grondslag liggende motief is dus vrees. Somtijds is het dier òf de belichaming van een in hem wonende godheid, òf het is daaraan heilig en staat onder diens bescherming. Beide voorstellingen gaan natuurlijk dikwijls in elkander over. Een ineensmelting van dieren- en voorvaderenvereering heeft plaats, wanneer het dier vereerd wordt als de incarnatie van de tot godheid geworden ziel van een voorvader, zooals dit het geval is bij het totemisme (zie *Totem*) der Noord-Amerikaansche Indianen. Ook bij cultuurvolkeren vindt men nog dikwijls sporen van de vroegere dierenvereering, zoo bij de oude Egyptenaren bijv. de vereering van katten en den heiligen stier (*apis*); bij de Hindoe's zijn koeien en apen, bij de Inka's waren slangen heilig.

Diergardt, *Friedrich*, vrijheer *von*, een Duitsch industrieel, werd geboren den 25sten Maart 1795 te Mörs in het graafschap Mark, stichtte in 1813 met zijn zwager *Küntzeler* te St. Tönis bij Krefeld een fluweelfabriek en verplaatste deze in 1816 naar Viersen. Hoewel zijn zwager reeds vroeg overleed, bereikte de zaak onder de leiding van *Diergardt* weldra een hoogen trap van bloei, zoodat zij in 43 steden en dorpen van de districten Düsseldorf en Aken werkplaatsen bezat. Te Viersen bezorgde hij werk aan omstreeks 3000 arbeiders. De wevers volbrengen hun werk te huis, doch de appretuur, de verpakking enz. geschieden in een daartoe ingericht gebouw. In een afzonderlijk lokaal wordt dubbel geweven fluweel lint vervaardigd. De voortbrengselen van deze fabrieken wedijverden weldra met goed gevolg met de Fransche en Engelsche, overtroffen deze in meer dan één opzicht en verdrongen ze van de markt. Ook als koopman wist *Diergardt* gedurig nieuwe gelegenheden voor den verkoop zijner waren te openen, en door zijn bemoeiing ontstond een groote spinnerij en weverij te München-Gladbach. Tevens bevorderde hij den aanleg van spoorwegen, nam deel aan verschillende nijverheidsondernemingen, werd lid van den Provincialen Landdag, van den Pruisischen Landdag en van het Huis van Afgevaardigden tot in 1860, toen hij tot lid werd benoemd van het Heerenhuis voor levenslang. Hij stichtte de handelsrechtbank te Gladbach en was daarvan gedurende 25 jaren voorzitter. Hij overleed den 3den Mei 1869.

Dieringer, *Franz Xaver*, een Duitsch godgeleerde, tot de Roomsch-Katholieke Kerk behoorende, werd geboren den 22sten Augustus 1811 te Rangendingen in Hohenzollern-Heckingen, studeerde te Tübingen, werd in 1835 te Freiburg in de Breisgau tot priester gewijd en ontving tevens aldaar een aanstelling tot leeraar in de kanselwelsprekendheid en tot bibliothecaris. In 1840 werd hij hoogleeraar in de dogmatiek aan het bisschoppelijk seminarium te Spiers en in 1843 te Bonn, waar men hem tevens tot academieprediker en tot directeur van het op zijn aanraden gestichte homiletisch-katechetisch seminarium benoemde. Later werd hij geestelijk raadsheer van den aartsbisschop van Keulen en lid van het Domkapittel. Hoewel aanhanger van de leer van 's pausen onfeilbaarheid, was hij ontevreden over de pauselijke politiek en legde na het Vaticaansch concilie zijn waardigheden neder, waarop hij zich terug trok op de landelijke pastorie in het kleine Veringendorf, en er den 8sten September 1876 overleed. Hij schreef verhandelingen in het „Theologische Quartalschrift", in den „Katholik" en in het door hem gestichte „Katholische Monatschrift für Wissenschaft und Kunst", benevens „System der göttlichen Thaten des Christenthums") 2 dln., Mainz 1857), „Lehrbuch der Katholischen Dogmatik" (5de druk, 1865) en „Laienkatechismus über Religion, Offenbarung und Kirche" (2de druk, Mainz, 1868).

Dierkunde (Zoölogie) is de wetenschap, wier doel is, een zoo volkomen mogelijke kennis te krijgen der dieren in al hunne verhoudingen. De grondslagen, waarop zij het gebouw van haar kennis optrekt, zijn: het onderzoek van den in- en uitwendigen bouw (*morphologie*), de vergelijkende

Digitized by Google

anatomie (*zoötomie*), het volgen van de ontwikkeling van het organisme van de kiem af tot het geheel volwassen is (*embryologie*, *ontogenie*), het nagaan der ontwikkeling van de verschillende soorten in den loop der eeuwen gedurende de verschillende geologische perioden (*palaeontologie*, *palaeozoölogie*), het nagaan van de door de afstamming gegeven betrekkingen der soorten onderling (*phylogenie*), het doorgronden der levensverschijnselen (*physiologie*), het waarnemen der levenswijzen (*biologie*, *ethologie*, *oikologie*), het vaststellen van de aan de groepen zoowel als aan de soorten, eigen kenteekenen, de indeeling (*klassificatie*) en de *dierengeografie*.

Zooals wij in het artikel *Dierenrijk* vermeld hebben, was *Aristoteles* de eerste wetenschappelijke beoefenaar der dierkunde; hij werd gevolgd door *Plinius*, die in den aanvang onzer jaartelling leefde. Langen tijd sluimerde die wetenschap, en eerst in den aanvang der 16de eeuw vond zij weder verdienstelijke beoefenaars in *Belonius*, *Rondelet* en *Gesner* e. a. In den aanvang der 18de eeuw begon *Linnaeus* de ordelooze massa bouwstoffen te rangschikken. Hij vond een tegenstander in *Buffon*, die door zijn schitterenden stijl wel niet veel tot een grondige behandeling der dierkunde, maar zeer veel tot aanbeveling dier wetenschap heeft bijgedragen. Ook *Trembley*, *Swammerdam*, *de Geer*, *Lyonet*, *Lacepède* enz., waren voortreffelijke onderzoekers op dat gebied, doch vooral hebben in den aanvang der vorige eeuw *Cuvier* en *Lamarck* de dierkunde tot hoogere ontwikkeling gebracht. Op de aldus gelegde grondslagen werd door een groot aantal geleerden uit verschillende landen verder gebouwd. Vooral ook het optreden van *Darwin* (zie aldaar) heeft aan de zoölogie een krachtigen stoot gegeven en tot ijverig onderzoek aangespoord. Alle hoogescholen bezitten tegenwoordig zoölogische leerstoelen en laboratoria, en talrijke zoölogische stations en musea bevorderen de studie van het dierenrijk. Ook de dierentuinen (zie aldaar) dragen daartoe bij.

Er bestaat geen werk, dat alle bekende diersoorten (op ongeveer 300 000 geschat) beschrijft, of ook maar opnoemt. Belangrijke nieuwere werken op zoölogisch gebied zijn o. a.: *Bronn*, „Klassen und Ordnungen des Tierreichs" (Leipzig, 1859 v.v.), dat door veel anderen voortgezet en aangevuld werd, *Brehm*, „Tierleben" (3de druk, Leipzig 1890—1893, 10 dln.), *Haacke und Kuhnert*, „Das Tierleben der Erde" (Berlijn, 1901, 3 dln.), *R. Hertwig*, „Lehrbuch der Zoologie" (6de druk, Jena, 1903), „Handwörterbuch der Zoologie, Anthropologie und Ethnologie" door *G. Jäger* e.a., later door *Reickenow* uitgegeven (Breslau, 1879 v.v.), *Gegenbauer*, „Vergleichende Anatomie der Wirbeltiere" (2 dln., Leipzig, 1898—1901), *Delage en Herouard*, „Traité de zoologie concrète" (Parijs, 1896 v.v.), *Perrier*, „Traité de zoologie" (Parijs, 1893) en het reusachtige, internationale verzamelwerk „Das Tierreich", dat sedert 1896, in opdracht der Pruisische academie van wetenschappen, door prof. *Franz Eilhard Schulze* met medewerking van veel beroemde zoologen wordt uitgegeven en monografieën over verschillende diergroepen bevat, terwijl de bedoeling is, het geheele dierenrijk achtereenvolgens aldus te behandelen.

Dierlijke stof. De bestanddeelen van het dierlijk lichaam zijn scheikundige verbindingen van een klein aantal enkelvoudige stoffen. Deze, welke tot de vorming van het dierlijk lichaam dienen, zijn zuurstof, waterstof, koolstof, stikstof, phosforus en zwavel, fluor, chloor, calcium, natrium, kalium, ijzer en mangaan. Van de plantaardige stoffen zijn zij weinig of niet onderscheiden; slechts zijn de stikstofhoudende verbindingen in het dierlichaam talrijker en in grootere hoeveelheid aanwezig, terwijl in planten de stikstofvrije verbindingen de overhand hebben. Onder de bestanddeelen van het dierlijk lichaam moeten de vetten, eiwitstoffen, water en zouten en onder deze vooral het phosforzuur calcium worden genoemd. Van de stoffen, die slechts in het dierlijk lichaam worden aangetroffen, noemen wij alleen het urinezuur (acidum uricum), het ureum, de bloedkleurstof (haematine), die stikstof bevatten; tot de bestanddeelen, die alleen bij dieren voorkomen en vrij van stikstof zijn, behooren het glycogeen in de lever en de melksuiker, die uit de melk wordt afgescheiden, en het galvet of cholesterine. Zie ook *Stofwisseling*.

Dierlijke warmte. De eigene warmte der dieren, ofschoon niet geheel onafhankelijk van de middenstof, waarin zij verkeeren, is afkomstig van hun levensverrichtingen. Zij bedraagt bij den mensch 37—38° C., bij de zoogdieren iets minder, bij de vogels iets meer. Zij ontstaat vooral door de ademhaling en de voeding, in het algemeen door de stofwisseling. Deze is een chemische werking, waarbij zich steeds warmte ontwikkelt, en heeft plaats in alle lichaamsdeelen, waarin het bloed kan doordringen. In de longen scheidt zich het koolzuur af, dat in het lichaam is ontstaan door de werking der ingeademde zuurstof op de lichaamsbestanddeelen; bij de uitademing verlaat dit koolzuur het lichaam, terwijl bij de inademing weer zuurstof uit de lucht in het bloed wordt opgenomen. Door het geheele lichaam heeft verder afscheiding plaats van voedende of plasmavormende bestanddeelen uit het bloed, en de regelmatige gang van deze geeft een vrij groote standvastigheid aan de dierlijke warmte, wanneer tevens de huid als temperatuurregulator optreedt. Marmotten in den winterslaap, wanneer dus bijna geen stofwisseling plaats heeft, hebben een temperatuur van 3—5° C. De warmte wordt voor een gedeelte afgeleid door de huid of door directe geleiding of uitstraling en het warmteverlies bevorderd door zweetvorming, daar het zweet bij zijn verdamping veel warmte aan de huid onttrekt. Een mensch verliest in 24 uur ongeveer 2500 caloriën. Men kan die afkoeling des lichaams voor een groot deel voorkomen door het lichaam te bedekken met een slechten warmtegeleider, zooals wol; de warmte des lichaams, die zich anders door uitstraling mededeelt aan de omringende middenstof, blijft daardoor bewaard. Wil men zich echter afkoelen, dan bekleede men zich met een goed geleidende stof, bijvoorbeeld linnen. Zie ook *Calorimeter*.

Diervilla *Mill.*, een plantengeslacht uit de familie der *Caprifoliaceae*, onderscheidt zich door een 5-spletigen, van schutbladeren voorzienen kelk, een trechtervormige, onregelmatig, 5-spletige bloemkroon en een 4-hokkige, veelzadige doos-

Digitized by Google

vrucht. Het omvat heesters, die in Japan en Noord-Amerika groeien. Van de soorten noemen wij: *D. canadensis Willd.*, die $^1/_2$ m. hoog wordt en gele bloemtrossen draagt, *D. sessilifolia* uit Noord-Carolina en *D. japonica* uit Japan. Vermeerdering heeft plaats door zaad, stek of aflegger. Zie verder Weigelia.

Dierx, *Léon*, een Fransch dichter, werd in het jaar 1838 op het eiland Réunion geboren. Hij sloot zich te Parijs bij de groep der Parnassiens aan en schreef in het werk, dat door deze werd uitgegeven, „Le Parnasse contemporain", vele zijner mooiste gedichten. Afzonderlijk zagen van hem het licht: „Aspirations" (1858), Poèmes et poésies" (1864), „Les lèvres closes" (1867), „Les paroles du vaincu" (1871), „La rencontre" (1875) en „Les amants" (1879). Zijn „Poésies complètes" werden door de Académie bekroond. Na den dood van *Mallarmé*, in 1898, beschouwen de jongere dichters hem als den Franschen dichtervorst.

Dies (Latijn) beteekent dag. Van de vele verbindingen met dit woord vermelden we: *Dies ater*, een ongeluksdag bij de Romeinen (bijv. 2 Augustus, herdenking van den slag bij Cannae); *Dies Dominica*, de dag des Heeren; *Dies fausta*, geluksdag, *Dies sancti*, de dagen tijdens het vasten, in het bijzonder de week vóór Paschen; *Dies supplicationum*, boetedag; *Dies suprema*, de dag des oordeels; *Dies diem docet*, de eene dag leert den andere.

In de rechtspraak beteekent *Dies* termijn en de voor een groot aantal rechtsverhoudingen kleinste tijdseenheid van 24 uren. *Dies a quo*, de aanvangstermijn, *Dies ad quem*, de eindtermijn.

Dies. is achter Latijnsche namen van dieren de afkorting voor *Karl Moritz Diesing*, een Oostenrijksch dierkundige, die van 1800—1867 leefde. Van zijn hand verscheen „Systema Helminthum" (2 dln., Weenen, 1850—1851).

Dieselmotor. Zie *Verbrandingsmotor*.

Diesen, *G. van*, een Nederlandsch ingenieur, werd geboren te 's Gravenhage den 21sten Mei 1826, studeerde van 1844—1848 aan de koninklijke academie te Delft en werd, na het examen voor civiel-ingenieur te hebben afgelegd, geplaatst bij den Rijkswaterstaat. *Van Diesen* is een van de oprichters van het Delftsch Studentencorps, als zoodanig is hij de eenige nog levende oprichter van alle studentencorpsen in ons land. Als ingenieur van den Waterstaat was hij achtereenvolgens werkzaam bij den Algemeenen Dienst en als arrondissementsingenieur te Haarlem, waarna hij in 1860 optrad als eerstaanwezend ingenieur der Staatsspoorwegen ter standplaats Utrecht, belast met den bouw van de lijn Utrecht—Boxtel. Hij leidde daarbij den bouw van de drie groote bruggen over de Lek bij Kuilenburg, over de Waal bij Zalt-Bommel en over de Maas bij Crèvecoeur. In 1862 deed hij een belangrijk onderzoek op last van den minister van Binnenlandsche Zaken inzake Maasaftappingen. In 1863 werd hij benoemd tot ridder van den Nederlandschen Leeuw, ter gelegenheid van zijn 80sten verjaardag tot commandeur in die orde. Van 1874—1881 was hij hoofd-ingenieur van Zeeland en van 1881—1888 hoofd-ingenieur van de groote rivieren. In 1894 werd hem eervol ontslag verleend als hoofd-inspecteur van den Waterstaat. In 1849 werd hij benoemd tot lid van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, in 1866 tot lid van de Academie van Wetenschappen, in 1879 van de Rijkscommissie voor grondmeting en waterpassing en in 1892 tot lid van de Staatscommissie voor de herziening der waterstaatswetgeving, van welke commissie hij sedert 1898 voorzitter is.

Dies irae zijn de beide eerste woorden van een oud-Latijnsch kerkgezang op het Laatste Oordeel, een lied, dat zich zoowel door verheven denkbeelden, als door een warm godsdienstig gevoel en een indrukwekkenden vorm onderscheidt, zoodat het reeds vroeg voor kerkelijk gebruik bestemd werd. Het is afkomstig uit de 13de eeuw. Verschillende personen worden als vervaardigers genoemd, maar de waarschijnlijkheid pleit voor den Franciskaner monnik *Thomas van Celano*, die in Abruzzo Ulteriore het levenslicht aanschouwde, in 1221 custos was der minorietenkloosters te Mainz, Worms en Keulen, in 1230 naar zijn vaderland terugkeerde en vermoedelijk in 1265 overleed. Reeds vóór 1385 was die hymne in de kerk in gebruik; hiertoe echter heeft men er eenige veranderingen in gemaakt, het begin weggelaten en er eenige verzen van *Felix Hämmerlin* aan toegevoegd. In dien staat werd het in het Missale Romanum opgenomen en is ook nu nog in gebruik. De oorspronkelijke tekst schijnt die te wezen welken men in de kerk van St. Franciscus te Mantua op een marmeren plaat kan lezen. *Bilderdijk* heeft er een vertaling van geleverd onder den titel „De dag der wraak".

Diesis is bij de Grieken de verdeeling van den geheelen toon in de helft, in derde en vierde deelen. Het vierde gedeelte van een toon heet de *harmonische*, het derde deel de *chromatische* diesis, de helft de *groote diesis*. Diesis, in het Fransch *dièse*, is ook het teeken, dat den toon een halven toon verhoogt, het kruis : *c dièse* wordt *cis*.

In den nieuweren tijd is diesis het kleine interval, dat slechts bij de mathematische berekeningen in aanmerking genomen kan worden, doch aan het menschelijk gehoor ontsnapt, zooals het onderscheid tusschen den grooten en den kleinen halven toon, bijv. van c—des en van c—cis.

Dieskau, *Karl Willem von*, een Pruisisch luitenant-generaal en inspecteur-generaal der artillerie, werd geboren den 9den Augustus 1701 te Dieskau bij Halle, trad in 1721 in dienst, nam deel aan den Oostenrijkschen Oorlog tegen de Turken en genoot het vertrouwen van *Frederik den Groote*. In 1757 werd hij kolonel en inspecteur der tuighuizen, der artillerieschool en van het artilleriemateriaal. Gedurende den geheelen Zevenjarigen Oorlog was hij in die betrekking werkzaam, onderscheidde zich in tien veldslagen en negen belegeringen, vooral bij die van Schweidnitz (1762), werd in 1768 luitenant-generaal en ridder der orde van den Zwarten Adelaar en overleed te Berlijn den 14den Augustus 1777. Een soort licht geschut is naar hem genoemd.

Diest is een stad en vesting in de Belgische provincie Brabant. Zij ligt in een vruchtbare streek op beide oevers van de Demer en telt (1900) 8134 inwoners. De stad ligt aan de spoorlijnen Tienen—Moll en Aken—Antwerpen. Men vindt er onderscheiden kerken, kloosters, hospitalen en

Digitized by Google

inrichtingen van liefdadigheid, verder scholen en fabrieken. In de hoofdkerk vindt men de tombe van den in 1618 overleden zoon van prins *Willem I, Philips*. In de Middeleeuwen in het bezit van de heeren *van Diest*, kwam de stad na hun uitsterven door huwelijk aan graaf *Johan van Nassau-Saarbrücken* en na diens dood aan *Wilhelm*, hertog *van Gulik*; van dezen ging zij in bezit over aan *Engelbert van Nassau*, den stamvader van het Huis van Oranje, waaraan het bleef tot den dood van *Willem III* (1702), waarna zij kwam aan den Duitschen tak Nassau-Dietz.

Diest, *Henrick van*, een Nederlandsch godgeleerde, geboren te Altena den 19den December 1595, studeerde te Hernborn, Heidelberg en Bazel, vertoefde eenigen tijd als repetitor te Leiden, werd eerst predikant te Emmerik en vervolgens hoogleeraar te Harderwijk en eindelijk te Deventer, waar hij den 17den Juni 1673 overleed. Hij schreef o.a. „De ratione studii theologici necessaria instructio" (1634), „Enchiridium theologicum" „Grammatica Hebraea" (1665).

Diest, Samuël van, een zoon van den voorgaande, studeerde te Leiden en werd achtereenvolgens hoogleeraar in de godgeleerdheid te Duisburg, Harderwijk en Deventer, alwaar hij in 1694 overleed, eenige Latijnsche geschriften nalatende.

Diesterweg, *Friedrich Adolf Wilhelm*, een Duitsch opvoedkundige, werd geboren te Siegen den 29sten October 1790, studeerde te Hernborn en te Tübingen in verschillende vakken, en werd huisonderwijzer te Mannheim. In 1812 werd hij leeraar aan de middelbare school te Worms, in 1813 leeraar aan de normaalschool, in 1818 tweede rector aan de Latijnsche school te Elberfeld, in 1820 directeur der onderwijzerskweekschool te Mörs en in 1832 directeur van de kweekschool te Berlijn. In deze beide laatste plaatsen streefde hij ernaar de theorie van *Pestalozzi* in praktijk om te zetten. Zijn werkzaamheid leed echter sterk onder de vele strijdvragen, waarin hij, dikwijls niet zonder eigen schuld, gewikkeld werd. In Berlijn streed hij voor een meer zelfstandige stelling van de volksschool, voor verbetering der methoden van onderwijs, ook van het hooger op gymnasia en universiteiten en voor algemeen neutraal godsdienstonderwijs. In 1840 brak een strijd uit met de autoriteiten. In dien tijd ontstond op zijn aanraden en door zijn onvermoeid werken de *Pestalozzi*-stichting te Pankau en de *Pestalozzi*-vereeniging tot ondersteuning van onderwijzerswedwen en weezen. In 1847 kreeg hij verlof met behoud van traktement, en werd ten slotte in 1850 met pensioen ontslagen. Hij beijverde zich om degelijke onderwijzers te vormen, zooals voldoende blijkt uit zijn geschriften, bijv.: „Rheinische Blätter für Erziehung und Unterricht" (1827 enz.), „Das pädagogische Deutschland" (Berlijn, 1836), „Pädagogische Reisen nach den dänischen Staaten" (Berlijn, 1837), „Beiträge zu Lösung der Lebensfrage der Zivilisation" (Essen, 1836—1838), „Streitfragen auf dem Gebiete der Gebiete der Pädagogik" (Essen, 1837), „Leitfaden für den Unterricht in der Formenlehre" (4de druk, Leipzig, 1845), „Raumlehre" (2de druk, Bonn, 1843), Schullesebuch" (2 dln., meermalen gedrukt), „Lehrbuch der mathematischen Geographie und populären Himmelskunde" (19de druk, 1898), in het Nederlandsch vertaald door dr. *Gleuns* en bij herhaling uitgegeven, „Unterricht in der Kleinkinderschule" (5de druk, Bielefeld, 1852), „Lehrgang für den Unterricht in der Deutschen Sprache" (3 dln.), „Die drie preuszischen Regulative" (Frankfort, 1855), „Pädagodisches Wollen und Sollen" (2de druk, Frankfort, 1875), „Methodisches Handbuch für den Gesammtunterricht im Rechnen" (meermalen uitgegeven) met *Heuser* bewerkt, en met medewerking van anderen „Wegweiser zur Bildung für Deutsche Lehrer (3 dln., 6de druk, 1873—1900). Zijn „Ausgewählte Schriften" verschenen in 1877—1878 in 4 deelen. In 1858 werd hij benoemd tot lid van de Kamer van Afgevaardigden en ijverde er voor de zelfstandigheid der school, terwijl hij aantoonde, dat de beginselen der moderne paedagogie onvereenigbaar zijn met de leerstellingen der Kerk. Hij overleed den 7den Juli 1866. Gedenkteekenen te zijner eer werden den 7den October 1882 te Mörs onthuld en in 1890 te Siegen.

Dieterici, *Karl Friedrich Wilhelm*, een Duitsch beoefenaar der staathuishoudkunde en der statistiek, werd geboren te Berlijn den 23sten Augustus 1790, studeerde te Koningsbergen en te Berlijn in de rechten en in de geschiedenis, werd onderwijzer bij minister *von Klewitz*, nam eerst als ingenieur-geograaf, daarna als officier deel aan de veldtochten van 1813—1815 en bekleedde verschillende staatsbetrekkingen, totdat hij in 1823 tot geheim regeeringsraad bevorderd, in 1834 tot hoogleeraar in de staatswetenschappen te Berlijn benoemd en in 1844 met de directie van het Bureau voor Statistiek belast werd. Hij overleed den 20sten Juli 1859. Hij was lid van de academie te Berlijn en van veel andere geleerde genootschappen en leverde een aantal uitmuntende statistische „Tabellen" omtrent den Pruisischen staat. Verder schreef hij: „Die Waldenser u. s. w." (1833), „Geschichtliche und statistische Uebersicht der Universitäten im Preuszischen Staate und im Deutschen Zollverbunde" (1838 enz.), „Der Volkswohlstand im Preuszischen Staate" (1846) enz.

Dieterici, Friedrich, een zoon van den voorgaande en orientalist, werd geboren te Berlijn den 6den Juli 1821, studeerde te Halle en te Berlijn in de godgeleerdheid, wijdde zich daarna uitsluitend aan de studie der Oostersche talen, vestigde zich in 1846 als privaatdocent in zijn geboortestad en begaf zich in het begin van 1847 over Londen, Parijs en Marseille naar het Oosten, waar hij te Kaïro gedurende een jaar van een geleerden sjeik onderwijs genoot in het Arabisch. Daarna bezocht hij Opper-Egypte, den Sinaï, Jeruzalem en Damascus en keerde over Konstantinopel, Athene en Triëst naar Duitschland terug. Sedert 1850 hoogleeraar te Berlijn, overleed hij aldaar den 18den Augustus 1903. Hij heeft onderscheiden Arabische werken, waarbij een in het Arabisch opgestelde spraakkunst, uitgegeven en schreef verder: „Reisebilder aus dem Morgenlande" (1853) en een: „Chrestomathie Ottomane" (1845). Bovendien schreef hij: „Die Propädeutik der Araber" (1865), „Die Logik und Psychologie der Araber" (1868), „Die Naturanschauung und Naturphilosophie der Araber im 10 Jahrhundert" (2de druk,

Digitized by Google

1876), „Der Streit zwischen Mensch und Tier" (1858), „Die Anthropologie der Araber im 10ten Jahrhundert" (1871), „Die Lehre von der Weltseele" (1873), „Der Darwinismus im 10en und 19en Jahrhundert" (1878), „Die Philosophie der Araber im 10en Jahrhundert" (2 dln., 1879), „Dier en Mensch" (in het Arabisch, 2de druk, 1881), „Arabisches Handwörterbuch zum Koran und Tier und Mensch" (2de druk, 1894). In 1883 verscheen de zich aan de leer van *Plotinus* aansluitende zoogenaamde „Theologie van Aristoteles", met Duitsche vertaling. Later schreef hij: „Ueber das älteste Bekenntnis der Christenheit" (1895). Verder gaf hij nog tekstuitgaven van Arabische wijsgeeren.

Diether is in de Duitsche heldensage de oudste zoon van koning *Amelung* en een broeder van *Ermrich* en *Ditmar*. Bij het overlijden zijns vaders viel hem Breisach met Beieren ten deel, welke landen hij achterliet aan zijn 3 zonen. Zijn neef *Diether de Jonge* was een zoon van koning *Ditmar* en werd het pleegkind van *Helche*, de gemalin van *Etzel*. Met haar zonen *Erp* en *Ortwin* trok hij ten strijde, om het Amelungenrijk te veroveren, en beloofde aan *Helche*, dat hij haar zonen ongedeerd terugbrengen of hen niet overleven zou. Volgens de „Wilkinasage" sneuvelden de 2 broeders, en *Diether* noodzaakte zijn tegenstander *Wittich* ook hem te dooden.

Dietleib von Steiermark was volgens de Duitsche heldensage een van de 12 recken (strijdmakkers) van *Dietrich von Bern* en volgens de „Wilkinasage" een zoon van den machtigen *Biterolf* van Skane (Schonen) in Denemarken. Hij verliet als jongeling zijn moeder, om zijn vader te zoeken, die reeds voor jaren naar koning *Etzel* was getogen. Op een tocht naar Polen ontmoette hij zijn vader in het strijdperk zonder hem te kennen, doch na een vreeselijke worsteling volgde de ontdekking hunner bloedverwantschap. Nu trokken zij met andere krijgers tegen koning *Gunther* te velde, die de nederlaag leed, waarna *Dietleib* en zijn vader door koning *Etzel* met Stiermarken werden begiftigd.

Dietmar of *Dithmar*, eigenlijk *Thietmar*, bisschop van Merseburg. (Zie *Thietmar*).

Dietrich, *Christian Wilhelm Ernst*, een Duitsch schilder, werd geboren te Weimar den 30sten October 1712 en ontving eerst onderwijs van zijn vader en vervolgens van den landschapschilder *Thiele* te Dresden. Graaf *Brühl* werd zijn beschermer; hij deed in 1742 op rijkskosten een reis naar Italië en bestudeerde te Rome en te Venetië bij voorkeur de stukken van Nederlandsche schilders, inzonderheid van *Rembrandt*, *Ostade* en *Poelenburg*. Vooral in de schilderwijze van *Rembrandt* leverde hij uitmuntende doeken; hij werd bij zijn terugkeer Hofschilder en professor aan de schilderacademie. Zijn landschappen kwamen zeer in trek. Ook heeft hij een aantal gravures geleverd. Hij overleed den 24sten April 1774. Alleen te Dresden bevinden zich 53 schilderijen van zijn hand, waarvan wij noemen: „Aanbidding der koningen" (1736), „Opwekking van Lazarus" (1746), „Kruisiging van Christus" (1754) „Thetis en Achilles" (1766) enz.

Dietrich, *Adam*, bijgenaamd „Botanicus van Ziegenhain", werd aldaar geboren den 1sten November 1711, was een gewoon landbouwer, maar legde zich met zooveel ijver op de plantkunde toe, dat *Linnaeus* briefwisseling met hem hield. Hij overleed den 10den Juni 1782.

Dietrich, Friedrich Gottlieb, een kleinzoon van den voorgaande, werd geboren te Ziegenhain den 9den Maart 1768, was Hoftuinier te Weimar, daarna tuininspecteur te Eisenach en Wilhelmsthal, verwierf den titel van professor in de plantkunde en overleed den 2den Januari 1850. Hij schreef: „Oekonomisch-botanisches Gartenjournal" (6 dln., Eisenach, 1795—1804), „Lexikon der Gärtnerei und Botanik" (met vervolgen 30 dln., Berlijn, 1802—1840) en „Handbuch der botanischen Lustgärtnerei" (2 dln.. 1826—1827).

Dietrich, David, een neef van den voorgaande, werd geboren te Ziegenhain in 1800 en maakte zich als directeur van den botanischen tuin te Jena bekend door een aantal plantkundige plaatwerken, zooals: „Deutschlands Giftpflanzen" (1826), „Handbuch der Botanik" (1828), „Forstflora" (6de druk, 1885—1887), „Flora medica" (1832—1831), „Flora universalis" (1832 enz., met gekleurde afbeeldingen), „Deutschlands Flora" (1833 enz.), „Synopsis plantarum" (5 dln., 1839—1852) en „Encyklopädie der Pflanzen" (2 dln., 1841—1855).

Dietrich, *Anton*, een Duitsch schilder, werd geboren den 27sten Mei 1833 te Meiszen en ontving zijn opleiding bij *Schnorr* en *Bendemann* te Dresden en volgde een realistische richting. Zijn karton „Rudolf van Habsburg bij het lijk van Ottokar" bezorgde hem den prijs der Academie en een reisstipendium. Na langdurige oefening in Italië en te Düsseldorf vestigde hij zich in 1862 te Dresden. Hij vervaardigde een reeks van monumentale decoratiën voor openbare gebouwen, bijv. voor het voorportaal van de Kreuzschule te Dresden en voor het Johanneum te Zittau, voor de kerk van den Albrechtsburg in Meiszen, voor de polytechnische school te Dresden enz. Onder zijn kunstwerken van kerkelijken aard vinden vooral zijn ontwerpen voor glasschilderingen grooten bijval. Verder noemen wij de kartons uit de geschiedenis van keizer *Otto den Groote* en eenige stukken in olieverf, zooals: „Faust en Gretchen in den kerker", „Lady Macbeth" en „De verloochening van Petrus". Sedert 1895 was *Dietrich* hoogleeraar aan de kunstacademie te Leipzig, waar hij den 3den Augustus 1904 overleed.

Dietrichson, *Lorentz Henrik Segelcke*, een Noorsch letterkundige, werd geboren te Bergen den 1sten Januari 1834, studeerde te Christiania en maakte onder den schuilnaam *Jörgen Latiner* zich bekend door geestige studentenliederen en door het gedicht „Olaf Liljekrans" (1857). Hij bezocht verder de boekerijen van Zweden en schreef: „On Läredigtet i Nordens poetiske literatur", waarna hij tot docent te Upsala werd benoemd. Uitgestrekte reizen in Duitschland, Finland, Denemarken, Italië, Hongarije en het Oosten stelden hem in staat, veel merkwaardigs te leveren over de letterkundige geschiedenis en de aesthetiek van Skandinavië. In 1866 werd hij conservator aan het nationaal museum te Stockholm, waar hij voorlezingen hield over aesthetica. In 1868 werd hij hoogleeraar aan de academie voor schoone kunsten te Stockholm en in 1875 professor in de kunstgeschiedenis aan de

Digitized by Google

universiteit te Christiania. Van zijn geschriften vermelden wij: „Indledning i studiet af Sveriges Litteratur i vort Aarhundrede" (1861), „Indledning i Studiet of Danmark's Literatur" (1862), „Omrids af den norske Poesies Historie" (2 dln., 1866—1869), „Christus billedet" (1880), „Michelagniolo" (1880), Antinoos, eine kunstarchäologische Untersuchung" (1884), Fra Kunstens Verden" (1885), „De norske Stavkirker" (1892), „Die Holzbarrkunst Norwegens" (1893); de tooneelspelen „En arbetare" (1872) en „Karl Folkunge" (1874); de gedichten „Olaf Liljekrans" (1857) en „Kivleslåtten" (1897); monografieën over *Runeberg* (1864) en *Tidemand* (1878—1879) en een reisstudie „Från min vandringstid" (3 dln., 1873—1875). Van 1875 tot 1876 redigeerde hij het: „Tidskrift for Konst og Konstindustri".

Dietrichson, Johanna Mathilde, geboren *Bonnier*, een Noorsche schilderes, echtgenoot van den voorgaande, geboren te Christiania den 12den Juli 1837, sleet de jaren harer jeugd in Drontheim en vervolgens in Kongsberg, gaf reeds vroeg blijken van aanleg voor de teekenkunst en reisde in 1857 met *Tidemans* naar Düsseldorf, waar zij het atelier bezocht van *Mengelberg*. In 1860 werd zij de verloofde en in 1862 de echtgenoot van *Dietrichson* en vertoefde met dezen drie jaar in Italië, waar zij een „Italiaansche druivenverkoopster" schilderde, die veel bijval vond. In 1865 keerden zij naar Noorwegen terug en vertrokken in 1866 naar Upsala. Hier zette zij haar studiën voort en behaalde onderscheiden medailles. Onder meer gunstige omstandigheden ontwikkelde zich haar humoristisch talent, zooals in: „De vruchtelooze wensch" en „Het bezoek der jonge moeder". In 1869 volbracht zij een groote reis naar het Oosten, Griekenland, Italië en Frankrijk en illustreerde het boek van haren echtgenoot: „Från min Vandringstid" (1870). In 1875—1877 vertoefde zij te München, waar zij het onderwijs genoot van *Defregger*, en later vestigde zij zich weder te Upsala.

Dietrichstein is de naam van een oud-grafelijk, later vorstelijk geslacht, dat uit Karinthië afkomstig was, maar in Bohemen, Moravië en Oostenrijk uitgestrekte goederen bezat en onderscheiden merkwaardige mannen opleverde. Het verdeelde zich in de 16de eeuw in 2 lijnen, de Weichselstätt-Rabensteinsche, en de Hollenburg-Finkensteinsche.

Dietrichstein, Sigismund von (1484—1540), de stamheer der Hollenburgsche hoofdlijn en een gunsteling van *Maximiliaan I*, streed aan de zijde van *Georg von Frundsberg*, *Rudolf von Anhalt* en *Bayard* tegen de Venetianen, werd in den stand der vrijheeren opgenomen en stichtte de orde van den Heiligen Christoffel. Zijn beide oudste zonen werden protestant; hun geslacht is in 1651 tot den stand der Rijksgraven en in 1684 tot dien der Rijksvorsten verheven, maar stierf uit in 1825. De derde broeder *Adam* bleef R. Katholiek en werd de stamheer van de Nikolsburgsche of vorstelijke lijn. Hij was geboren den 7den October 1527 en bekleedde een eervolle plaats onder de staatslieden van zijn tijd, werkte mede tot het sluiten van het verdrag van Passau (1552) en van den godsdienstvrede van Augsburg (1555) en werd tot tweemaal toe door *Maximiliaan II* naar het Hof van *Philips II* gezonden, zoodat zijn mededeelingen over het ongelukkige uiteinde van den infant don *Carlos* waarschijnlijk wel het meeste geloof verdienen. Zijn vroegere zending naar Rome (1561), waar hij op last van *Maximiliaan II* aan *Pius IV* het voorstel deed het avondmaal in beide gedaanten ook aan leeken toe te dienen en den ongehuwden staat der priesters op te heffen, bleef zonder vrucht. Hij wijdde zich verder op zijn kasteel Nikolsburg aan de beoefening der wetenschap, schreef over de erfelijkheid der Hongaarsche kroon, hield met zijn vriend *Hugo Blotius*, directeur der keizerlijke bibliotheek, een briefwisseling over belangrijke onderwerpen uit de geschiedenis der Oudheid en uit die van den toenmaligen tijd, werd de leermeester van keizer *Rudolf II*, die zijn Huis in 1587 in den gravenstand opnam, waarna hij den 5den Februari 1590 overleed.

Dietrichstein, Franz von, zoon van den voorgaande en kardinaal-bisschop te Olmütz en stadhouder in Moravië, werd geboren te Madrid den 22sten Augustus 1570, was gezant te Rome, gevolmachtigde bij verschillende Hoven en eindelijk voorzitter van den keizerlijken Staatsraad. Hij verzette zich tegen het oefenen eener toegevende verdraagzaamheid in Moravië, wierp den opstandeling *Bocskay* over de grenzen, doch werd later door zijn tegenstanders in Moravië in den ban gedaan. Na de onderwerping van Bohemen aan keizer *Ferdinand II* onderdrukte hij het protestantisme in Moravië, verwierf door schenking en aankoop groote goederen en werd tot Rijksvorst verheven met het recht van overgang dezer waardigheid op een der telgen van zijn stam. Hij overleed te Brünn den 19den September 1636 en werd als Rijksvorst opgevolgd door zijn neef *Maximiliaan*.

Dietrichstein, Franz Joseph von, een achterkleinzoon van den voorgaande, werd geboren den 28sten April 1767, diende in het Oostenrijksche leger, werd vervolgens gezant te Petersburg, te Berlijn en te München en sloot met *Moreau* den wapenstilstand van Parsdorf. Na den vrede van Campo Formio (1797) verliet hij de diplomatieke, na dien van Luneville (1801) ook de militaire loopbaan en werd in 1809 opperhofmeester van aartshertog *Franz*, later hertog *van Modena*. Verder was hij Hofcommissaris in Galicië tot aan den vrede van Weenen, toefde bij afwisseling in die hoofdstad en op zijn prachtig kasteel Nikolsburg, en overleed den 8sten Juli 1854.

Dietrichstein, Moritz von, een jongere broeder van den voorgaande, werd geboren den 19den Februari 1775, was opperhofmeester van den hertog *von Reichstadt*, bekleedde verder nog andere waardigheden aan het Hof en overleed den 27sten Augustus 1864. Hij was de laatste mannelijke afstammeling van de vorstelijke of Nikolsburger lijn.

De tweede hoofdlijn, die der graven *Dietrichstein-Weichselstätt-Rabenstein*, later in 2 takken bloeiende, is in 1859 en 1868 uitgestorven.

Dietrich von Bern is de naam, waaronder *Theoderik de Groote*, koning der Oost-Goten, in de Duitsche sage bekend is; onder Bern dient men de hoofdstad Verona te verstaan; als het

Digitized by Google

land van zijn herkomst neemt men Meran of Italië aan. Want in tegenstelling met de geschiedkundige waarheid, vermeldt de sage, dat *Dietrich* door *Odoacer* of door zijn oom *Ermanrich* uit zijn erfland verdreven werd, met zijn mannen, bepaaldelijk den ouden *Hildebrand*, bij *Etzel* vriendelijk werd ontvangen en met diens hulp na lange jaren weer de heerschappij over zijn rijk terug kreeg. De belegering van Ravenna leeft voort in de „Rabenslacht". In het „Niebelungenlied" komt *Dietrich* als banneling aan *Etzel's* hof; slechts hem gelukt het *Hagen* meester te worden. Reeds in en om het jaar 1000 zongen de Zuid-Duitsche boeren van hem. Langzamerhand is hij het middelpunt van een groote sagenkring geworden. Van de Middelhoogduitsche liederen, waarin *Dietrich* voorkomt, noemen wij: „Dietrich's Flucht", „Die Rabenschlacht", „Virginal," „Ecken's Ausfahrt," „Sigenot", „Laurin," „Rosengärten".

Dietsch (Middelnederlandsch) beteekent hetzelfde als Duitsch, is afgeleid van *diet* (lieden), en is nog over in de uitdrukking Dietsche taal en in den naam van het tijdschrift „Dietsche Warande". Vooral in Vlaanderen heeft het woord zich lang staande gehouden.

Dietsch, *Heinrich Rudolf*, een Duitsch letterkundige, werd geboren te Mylau in Saksen den 16den Maart 1814, studeerde te Leipzig in de letteren en werd in 1836 geplaatst als leeraar aan het paedagogisch seminarium te Halle, en in 1861 als rector aan het gymnasium te Plauen. Hij overleed den 30sten December 1875. Van zijn talrijke werken voor schoolgebruik noemen wij een critische bewerking van *Sallustius* (2 dln., 4de druk, Leipzig, 1874) alsmede van *Nepos*, *Eutropius* en *Herodotus* in de uitgave van *Teubner's* „Lehrbuch der Geschichte" (3 dln., 1847—1851) en „Grundrizs der Geschichte" (3 dln., 5de druk, 1865).

Dietz, een stad in het hertogdom Nassau, is de hoofdplaats van een ambt, telt (1900) 4303 inwoners en ligt aan de spoorlijnen Koblenz-Ems-Gieszen en Wiesbaden-Dietz en aan de bevaarbare Lahn. Niet ver vandaar verheft zich het kasteel Oraniënstein, het eigendom van den hertog van Nassau, met fraaie tuinen. Dietz kwam door aanhuwlijking aan stamhuis van *Nassau*, zoodat een zijner lijnen zich *Nassau-Dietz* noemde. Deze werd later in den vorstenstand opgenomen en kwam in 1747 met *Willem IV* als erfelijk stadhouder in Nederland, waar de manlijke lijn met koning *Willem III* in 1890 uitstierf.

Dietz, *Feodor*, een Duitsch schilder, vooral op het gebied van veldslagen, werd geboren den 29sten Mei 1813 te Neunstetten in Baden, bezocht de polytechnische school te Karlsruhe, daarna de schilderacademie te München en verwierf met zijn stuk: „Der Tod von Max Piccolomini" den eersten prijs. Hij schilderde verder „Het slagveld bij Lützen", „De overwinning van Sobiëski op de Turken voor Weenen", „De bestorming van den Montmartre in 1814", enz. Hij nam deel aan den veldtocht naar Sleeswijk in 1848 en leverde een album met 9 tafereelen uit dien oorlog, benevens een groot stuk, het in de lucht vliegen van het Deensche schip „Christiaan VII" voorstellende. Grooten bijval vond zijn stuk: „De inspectie bij nacht" (1853). Verder leverde hij: „Het slagveld bij Leipzig", „Overtocht van Blücher over den Rijn", „De slag bij Roszbach", „Koningin Eleonore van Zweden bij de lijkkist van Gustaaf Adolf" en „De redding van Weenen in 1668". Hij vergezelde de Pruisische troepen in den Fransch-Duitschen Oorlog en overleed den 18den December 1870 te Gray in het departement Haute Saône.

Dietzel, *Karl August*, een Duitsch staathuishoudkundige, werd geboren den 7den Januari 1829 te Hanau, studeerde te Heidelberg en te Marburg in de letterkunde, geschiedenis, rechtsgeleerdheid en staathuishoudkunde, promoveerde in laatstgenoemde wetenschap, vestigde zich als privaat-docent in 1856 te Heidelberg en in 1859 te Bonn, werd in 1863 buitengewoon hoogleeraar te Heidelberg, was in 1864—1865 werkzaam aan de polytechnische school te Karlsruhe, werd in 1867 gewoon hoogleeraar te Marburg en in 1869 te Berlijn. In 1868 werd hij lid van het Pruisische Huis van Afgevaardigden en was er tot 1873 werkzaam als een ijverig voorstander van de nationale ontwikkeling van Duitschland onder de leiding van Pruisen. Hij overleed den 3den Augustus 1884. Van zijn werken noemen wij: „Das System der Staatsanleihen" (1855), „Die Besteuerung der Aktiengesellschaften in Verbindung mit der Gemeindebesteuerung" (1859), „Die Volkswirtschaft und ihr Verhältnis zu Gesellschaft und Staat" (1864), „Die Volkswirtschaftslehre als Wissenschaft" (1866) en „Straszburg als deutsche Reichsuniversität" (1871).

Dietzel, *Heinrich*, een Duitsch staathuishoudkundige, werd den 19den Januari 1857 in Leipzig geboren, studeerde te Heidelberg en Berlijn in de rechts- en staatswetenschappen en maakte in 1882 en 1883 een reis door Italië voor agrarisch-politieke studies. In 1885 werd hij buitengewoon, in 1886 gewoon hoogleeraar in de staatwetenschappen te Dorpat, in 1890 te Bonn. Van zijn werken noemen wij: „Über das Verhältnis der Volkswirtschaftslehre zur Socialwirtschaftslehre" (Berlijn, 1882), „Karl Rodbertus" (Jena 1886—1888), „Wesen und Bedeutung des Teilbaues in Italien" (Tübingen, 1884 en 1885), „Papierrubel und Silberrubel" (1889), „Theoretische Socialökonomik" (dl. 1, Leipzig, 1895), „Weltwirtschaft und Volkswirtschaft" (Dresden, 1900), „Socialpolitik und Handelspolitik" (Berlijn, 1902), „Das Produzenteninteresse der Arbeiter und die Handelsfreiheit" (Jena, 1903).

Dieu, *Lodewijk de*, een Nederlandsch geleerde, werd geboren te Vlissingen den 7den April 1590, studeerde te Leiden in de godgeleerdheid en legde zich vooral toe op de kennis der Hebreeuwsche taal. Nadat hij predikant was geweest te Vlissingen en te Leiden, overleed hij den 13den December 1652, juist toen men hem een hoogleeraarsambt te Leiden wilde opdragen. Hij schreef o.a. een: „Compendium grammaticae Hebraïcae etc." (1626), „Grammatica linguarum orientalium Hebraearum, Chaldaearum en Syriarum inter se collatarum" (1628) en „Animadversiones in Veteris Testamenti libros omnes" (1648).

Dieulafoy, *Georges*, een Fransch geneeskundige, werd in 1850 te Toulouse geboren. Hij studeerde te Parijs en werd aldaar in 1886 hoogleeraar in de pathologie. In 1869 construeerde hij een

Digitized by Google

aspirator, die later veel gebruikt werd. Hij schreef: „De la mort subite dans la fièvre typhoïde" (Parijs, 1869), „De l'aspiration pneumatique souscutanée" (1870), „Du diagnostic et du traitement des kystes hydatiques et des abcès du foie par aspiration" (1872), „Du diagnostic et du traitement des épanchements aigus et chroniques de la plèvre par aspiration" (1872), „Traité de l'aspiration des liquides morbides" (1873), „Manuel de pathologie interne" (1901) en „Clinique médicale de l'Hôtel-Dieu de Paris" (1896—1902).

Dieulafoy, *Auguste Marcel*, een Fransch archaeoloog en reiziger, werd geboren te Toulouse den 3den Augustus 1847, bezocht in 1863 de polytechnische school te Parijs, waar hij het diploma verwierf van *ingénieur des ponts et chaussées*. Nadat hij wegens zijn moed, in 1875 bij de overstroomingen van de Garonne betoond, door den maarschalk *Mac Mahon* was gedecoreerd, werd hij in 1881 belast met een zending naar Perzië. Wat hij daar zag en ondervond, beschreef hij in een werk van vijf deelen, getiteld: „L'art antique de la Perse" (Parijs, 1883—1889). In 1883 werd hij benoemd tot ingénieur-en-chef, ondernam in 1885 een reis naar Susa, wist er het paleis van *Darius I* en van *Artaxerxes II* op te sporen en bracht vandaar hoogst merkwaardige, vroeger onbekende basreliefs van gekleurden en verglaasden baksteen mede. Het bestaan van deze ingebrande, bonte plastiek was wel is waar door kleine fragmenten uit Ninivé en Babylon bewezen, maar men had daarvan nog geen enkel volkomen beeldwerk in Europa gezien. Daarover schreef hij: „L'Acropole de Suse" (4 dln., 1890—1893).

Dieulafoy, Jeanne Paule Rachel, geboren *Mayer*, echtgenoote van den voorgaande, werd geboren te Toulouse den 29sten Juni 1861, vergezelde haar man op zijn reis naar Perzië en gaf daarvan een beschrijving in het licht in den „Tour du Monde" (1883), alsmede in het prachtwerk „La Perse, la Chaldée et la Susiane" (1886). Wegens den moed, gedurende die reis aan den dag gelegd, en wegens haar verdienstelijke geschriften ontving zij in 1886 het ridderkruis van het Legioen van Eer. Verder schreef zij nog de romans „Parysatis" (1890), „Volontaire 1792—1793" (1892), „Rose d'Hatra" (1893) en Frère Pélage" (1894).

Dievenellanden of *Ladrones* is de naam van een lang gestrekten eilandenarchipel, den 6den Maart 1521 door *Magelhaens* ontdekt. Zij liggen in den Grooten Oceaan ten Noorden der Carolinen tusschen 144° en 146° O.L.v.Gr. en 13° en 21° N.Br., werden in 1668 door de Spanjaarden in bezit genomen en *Marianen* genoemd, naar de weduwe van *Philips IV*. De gezamenlijke oppervlakte bedraagt 1140 v. km., het aantal bewoners ongeveer 10800. De eilanden worden in een N. en een Z. groep gesplitst. Het grootste, tot de Z.-helft behoorende eiland Guam (zie aldaar) behoort aan de Vereenigde Staten, alle overige tegenwoordig aan Duitschland en vormen een deel der regeeringsafdeeling Duitsch-Nieuw-Guinea, 626 v. km. groot met (1901) 2132 inwoners. De eilanden zijn van vulkanischen oorsprong. Bewoond worden: Rota (150 v. km.), Tinian (185 v. km.), Saipan (130 v. km.), Anatahan, Alamagan, Pagan en Agrigan. Het klimaat is tropisch, over het geheel gezond, hoewel huidziekten veel voorkomen. Verschillende graven en ruïnen, voornamelijk op Tinian, getuigen van een voormalige hooge beschaving. De inboorlingen, Chamorro genaamd, belijden den R. Katholieken godsdienst. Het voornaamste landbouwprodukt is de kokospalm. Het Duitsche bestuur is op Saipan gevestigd. Door koop kwamen de eilanden (behalve Guam) met de Carolinen en Palau-eilanden den 30sten Juni 1899 aan Duitschland.

Dievenow is de naam van drie visschersdorpen in het distrikt Stettin, nl. *Klein-Dievenow*, *Berg-Dievenow* en *Oost-Dievenow*, met respectievelijk 128, 335 en 109 inwoners. De beide laatste zijn vrij druk bezochte badplaatsen.

Diever is een gemeente in de provincie Drente, groot 7409 H.A. met 2020 inwoners (1905), ingesloten door de gemeenten Smilde, Dwingelo, Havelte, Vledder en de Friesche gemeente Ooststellingwerf. Er behooren behalve het dorp Diever een aantal buurten en gehuchten toe, als Wapse, Oldendiever en Wittele, Dieverbrug, Wateren, Kalteren en 't Moer. De bodem is zandgrond en voor landbouw in gebruik.

Het dorp Diever, fraai gelegen in het geboomte aan het kruispunt der wegen naar Noordwolde (Friesland), naar Dwingelo, Steenwijk (Overijsel) en Vledder, heeft een Hervormde en een Gereformeerde kerk en telt ongeveer 1000 inwoners.

Diez, *Friedrich*, de grondlegger der Romaansche letterkunde, werd geboren te Gieszen den 15den Maart 1794, studeerde er in de letteren, nam deel aan den Vrijheidsoorlog van 1813 en wijdde zich in 1815 te Göttingen aan de beoefening der nieuwere talen. Volgens den raad van *Goethe* bestudeerde hij met ijver de Oud-Provençaalsche taal- en letterkunde. In 1819 en 1820 was hij huisonderwijzer te Utrecht, vestigde zich daarna als privaat-docent eerst te Gieszen en in 1822 te Bonn en werd hier in 1823 buitengewoon en in 1830 gewoon hoogleeraar in de Germaansche talen. Hij overleed aldaar den 29sten Mei 1876. Van zijn geschriften noemen wij: „Altspanische Romanzen" (1821), „Beiträge zur Kenntniss der romanischen Poesie" (1825), „Die Poesie der Troubadours" (1826), „Grammatik der romanischen Sprachen" (3 dln., nieuwe bewerking, 1850—1860), „Altromanische Sprachdenkmale" (Bonn, 1846), „Zwei altromanische Gedichte" (1852), „Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen" (2 dln., 2de druk 1861—1862, „Ueber die erste portugiesische Kunst- und Hofpoesie" (1863), „Altromanische Glossare, berichtigt und erklärt" (1865), „Romanische Wortschöpfungen" (1875) en „Kleinere Arbeiten und Rezensionen" (München, 1883).

Diez, *Katharina*, een Duitsche dichteres, werd geboren den 2den December 1810 te Netphen aan de Sieg. Zij woonde bij haar zuster *Elisabeth Grube* en ontving van koningin *Elizabeth van Pruisen* een jaargeld en in 1864 de betrekking van „Ehrenstiftsdame" van het adellijk stift Kappeln. Zij overleed den 22sten Januari 1882. Van haar werken noemen wij: „Liederkranz" (1842), „Wiesenblumen von der Sieg und Feldblumen vom Rhein" (2 dln., 1847), „Die heilige Elisabeth, epische Dichtung" (1845), „Frühlingsmärchen" (1851), „Dichtungen nach dem Alten

Digitized by Google

Testament" (1852), „Neue Märchen aus Feld, Wald und Wiese" (1854), „Joseph, Gedicht nach dem Alten Testament" (1855), „Agnes Bernauer. Ein Gedicht" (1857), de verhalen: „Onkel Martin" (2de druk 1879), „Eine Jugendfreundschaft" (1861), „Editha" (2 dln., 1867), „Nach Mexico und zurück in die Heimath" (1868), de gedichten: „Biblische Frauen" (1863), den roman: „Heinrich Heines erste Liebe" (1870) en de treurspelen: „Jephtas Opfer" (1875) en „Frithjof" (1879).

Diez, *Wilhelm*, een Duitsch schilder en illustrator, werd den 17den Januari 1839 te Bayreuth geboren. Hij illustreerde o.a. „Geschichte des Dreizigjährigen Krieges" van *Schiller* en werkte mede aan de „Fliegende Blätter" en de „Germania" van *Scherr*. Als leerling van *Piloty* is hij een van de eerste vertegenwoordigers geworden van de Münchensche school. Van zijn schilderstukken noemen wij: „Die Marodeurs", „Excellenz" auf Reisen", „Der Hinterhalt" „Anbetung der Hirten", „Picknick im Walde" en „Die Strauchritter". Sedert 1871 is *Diez* professor aan de academie voor beeldende kunsten te München.

Diez, *Robert*, een Duitsch beeldhouwer, werd geboren te Pösneck (Saksen-Meiningen) den 20sten Maart 1844. In 1863 bezocht hij de Academie te Dresden en vier jaar daarna kwam hij in het atelier van *Schilling*, alwaar hij door zijn kunstwerk: „Amor door Venus vertroost" den eersten prijs verwierf. In 1873 stichtte hij een eigen atelier en ontwierp de beide groepen: „Muziek" en „Wijn", verder „Oberon en Titania" voor den nieuwen Hofschouwburg te Dresden en het standbeeld van markgraaf *Hendrik den Doorluchtige* voor den Albrechtsburg te Meiszen (1878). De fontein met den ganzendief op het Ferdinandsplein te Dresden bezorgde hem grooten bijval en medailles op tentoonstellingen te Düsseldorf, Weenen, München en Antwerpen. Hij voltooide het door *Breymann* begonnen gedenkteeken voor de gesneuvelden in Brunswijk (1881). Voor de universiteit te Straatsburg leverde hij een aantal standbeelden van beroemde Duitschers, verder de fonteinen op het Albrechtsplein te Dresden, het standbeeld van *Bismarck* aldaar (1903) enz. *Diez* is eerelid van de academies te Dresden en te München en sedert 1891 hoogleeraar aan de Dresdensche Kunstacademie.

Dieze, eenmaal een vrij afstroomende rivier in de provincie Noord-Brabant, wordt gevormd door de Dommel en de Aa. Sedert 1860 is dit water echter door sluizen aan zijn mond bij Crèvecoeur afgesloten en moet thans als het benedenpand der Zuid-Willemsvaart beschouwd worden, terwijl ze tevens als afwateringskanaal dienst doet. Zij is 6117 m. lang en heeft een diepte van 2,10 m. onder kanaalpeil, bij een breedte van 25—30, op sommige plaatsen van 40 m. Aan den rechteroever bevinden zich in den dijk overlaten, bestemd om het water der Beersche Maas (zie aldaar) op de Maas te brengen.

Diezmann, *Johann August*, een Duitsch schrijver, werd geboren in 1805 te Gazen bij Pegau, studeerde te Leipzig in de natuur- en geneeskunde, vervolgens nagenoeg uitsluitend in de letteren en vestigde zich toen in laatstgenoemde stad. Hij stichtte in 1830 het tijdschrift: „Blätter aus der Gegenwart", redigeerde met *Vitale* den „Courrier du beau monde" (1832—1836), belastte zich in 1834 met de redactie der „Allgemeine Modenzeitung", was eenigen tijd redacteur van de „Gartenlaube" en overleed te Schlosz-Chemnitz den 25sten Juli 1869. Hij gaf verder vertalingen van werken van *Marryat, Dickens, Russel, George Sand* enz., alsmede van: „Naturgeschichtliches Kabinet des Tierreichs" van *Jardine* (10 dln., 1836—1842), „Malerische Reise um die Welt" van *Dumont d'Urville* (2 dln., 1834—1837), „Malerische Reise in Nord- und Südamerika" van *d'Orbigny* (1837—1839), enz. Verder schreef hij: „Die berühmtesten Staatsmänner und Diplomaten unserer Zeit" (3 dln., 1833), „Aus Weimars Glanzzeit" (1855), „Goethe und die lustige Zeit in Weimar" (1857), „Goethe-Schiller-Museum" (1858), „Weimar-Album, Blätter der Erinnerung an Karl August und seinen Musenhof" (1860), „Friedrich von Schillers Denkwürdigkeiten" (1862), „Goethe's Liebschaften" (1868)" „Leichtes Blut" (3 dln., 1864), „Frauenschuld" (2 dln., 1866), „Vollständiges Taschenwörterbuch der Hauptsprachen Europa's" (4 dln., 1832—1844), „Nouveau dictionnaire portatif Français-Allemand" (1836) „Dictionnaire supplémentaire contenant les mots nouveaux etc. de la langue française" (1851) en „Englisch-technologisches Lesebuch" (2de druk, 1863).

Differentiaalflyer is een inrichting om een draaiende beweging van een machinedeel grooter of kleiner te maken, zonder verandering te brengen in de oorspronkelijke drijvende kracht. In de spinnerijen spelen zij een groote rol en dienen om de snelheid der spoeltjes te regelen. Uit de fig. is de werking duidelijk te zien. Op de bovenste as bevindt zich, vast er mee verbonden, het conisch rad *a*, dat, door het rad *b*, welk laatste binnen in het groote rad *e* bevestigd is, op de raderen *c* en *d* werkt, welke laatste vast verbonden zijn. Door een draaiing van *f*, op *c* overgebracht, wordt aan dat rad en daardoor ook aan *c* en *d* nog een afzonderlijke beweging medegedeeld.

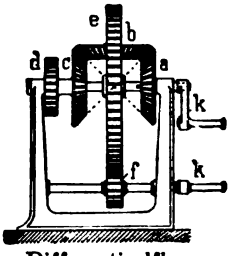

Differentiaalflyer.

Differentiaallamp. Zie *Booglicht*.

Differentiaalquotient. Zie *Differentiaalrekening*.

Differentiaalrekening is een zeer belangrijk gedeelte der wiskundige analyse, waarbij uit de onderlinge betrekking van veranderlijke grootheden, die op de eene of andere wijze van elkander afhangen, de betrekking van haar oneindig kleine veranderingen of verschillen bepaald wordt. Wanneer 2 grootheden, bijv. x en y, die door een vergelijking of onderlinge betrekking verbonden zijn, zoodat de eene (y) als een functie van de andere (x) kan beschouwd worden, met de verschillen $\triangle x$ en $\triangle y$ toenemen, dan is $\triangle y$ eveneens een functie van $\triangle x$, en elke waarde van de eene komt overeen met een bepaalde waarde van de andere. Beschouwt men de eene als oneindig klein, dan zal de andere het ook wezen; beide noemt men *differen-*

Digitized by Google

tialen, en haar quotiënt draagt den naam van differentiaalquotiënt. Dit laatste is tevens die waarde, waartoe men het quotiënt van alle verschillen, namelijk $\frac{\triangle y}{\triangle x}$, als men y steeds als functie van x beschouwt, allengs doet naderen naar gelang men het eene verschil ($\triangle x$) kleiner neemt, terwijl het ermede samenvalt, zoodra men als het oneindig klein beschouwt. Men schrijft dan $\frac{dy}{dx}$. De gedaante van het differentiaalquotiënt is kenmerkend voor de functie, waaruit het ontstaan is, zoodat men daaruit de functie zelf kan vinden — hetgeen de taak is der *integraalrekening* (zie aldaar), het omgekeerde der differentiaalrekening. Stelt men de functie voor door een kromme, dan is het diffierentiaalquotiënt de tangens van den hoek, dien de raaklijn aan zeker punt der kromme maakt met de abscissenas. Voor iedere functie moet het differentiaalquotient afzonderlijk bepaald worden.

Veronderstellen wij, dat in de afbeelding de kromme KK de functie $y = f(x)$ ten opzichte der rechthoekige coördinaten OX en OY voorstelt. Voor het punt P der kromme heeft de functie de waarde $y = PA$, de veranderlijke grootheid de waarde $x = OA$. Laat men de veranderlijke grootheid x het bedrag $\triangle x = PM$ aangroeien, dan wordt de waarde der functie y het bedrag $\triangle y = QM$ grooter; men verkrijgt den bij M rechthoekigen differentialen driehoek PMQ, en het differentiaalquotiënt wordt door de trigonometrische tangente van den hoek QPM voorgesteld. Deze hoek is echter $= \alpha$, gevormd door den door P en Q getrokken secans met de abscissenas OX, derhalve is $\frac{\triangle y}{\triangle x} = \text{tg}.\alpha$.

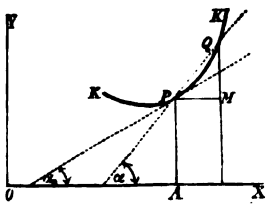

Differentiaalrekening.

Deze waarde is voor elke andere $\triangle x$ een andere, nadert echter tot een bepaalde vaste grenswaarde, als $\triangle x$ tot o nadert. In dit geval verkrijgt het differentiaalquotiënt de vaste waarde van de trigonometrische tangente van den hoek a_o, gevormd door de raaklijn met de abscissenas, zoodat $\frac{dy}{dx} = \text{tg}.a_o$.

De uitvinding der differentiaalrekening is een belangrijk feit in de geschiedenis der wiskunde. Zij geschiedde in het laatst der 17de eeuw tegelijkertijd door *Newton* en door *Leibniz*, die langs verschillende wegen tot die methode waren gekomen. Door die beide mannen werd over de eer der ontdekking een langdurige strijd gevoerd. Het is gebleken, dat de twee geleerden onafhankelijk van elkander gewerkt hebben, dat *Newton* de vroegste uitvinder is, doch dat de methode van *Leibniz* zelfs in Engeland reeds vroeger bekend was dan die van *Newton*.. De differentiaalrekening werd vervolgens aanmerkelijk uitgebreid door de gebroeders *Bernoulli* en met gelukkig gevolg beoefend door *Euler*, *Maclaurin*, *Taylor*, *Duhamel*, *Bierens de Haan* enz.

Differentiaalschroef is een samenstel van 2 schroeven met moeren om de verhouding van last tot macht zeer groot te maken. Zij worden gebruikt om zware voorwerpen op te heffen, of, daar de verhouding der wegen van last en macht evenzoo groot is, tot meting van kleine voorwerpen of bewegingen. De inrichting is als volgt: Op een as zijn twee schroefdraden gesneden van dezelfde richting, doch in ganghoogte verschillend. De eene (*aa* in de afb.) loopt in een vaste moer, zoodat zich dus de heele as voortbeweegt, de andere (*bb*) in een losse (*nn*) moer tusschen de leibanen *c* en *d*. Deze laatste legt een weg in tegenovergestelde richting van dien der as af, wier grootte met betrekking tot een vast punt gelijk is aan het verschil der ganghoogten, zoodat een langzame beweging of groote omzetting wordt verkregen. Het bedrag der beweging wordt door den wijzer *z* op de schaal *s* aangeduid.

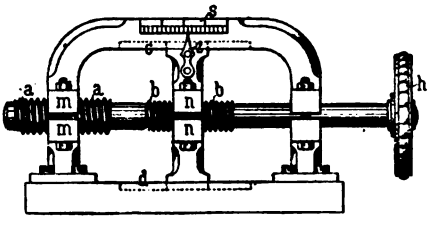

Differentiaalschroef.

Differentiaaltakel. Zie *Takel*.

Differentiaaltoon. Zie *Combinatietoon*.

Differentiëele rechten. Zie *Bescherming* (*Oeconomisch*).

Difflugia is de naam van een geslacht van Zoetwaterwortelpootigen, behoorende tot de orde der *Foraminiferen*. Deze Foraminiferen zijn éénkamerig en bezitten vingervormige pseudopodiën; een kalkschaal zooals men bij de veelkamerige Foraminiferen aantreft, wordt hier niet gevonden, daarentegen wordt de chitineuse schaal door vastgekleefde zandkorrels versterkt. Door sommigen worden de Difflugia ook tot de *Amoeben* gerekend.

Diffractie of buiging der lichtstralen. Zie *Buiging van het licht*.

Diffusie noemt men het verschijnsel, dat met elkander in aanraking gebrachte, ongelijksoortige gasvormige, vloeibare of opgeloste vaste stoffen zich met elkander trachten te mengen, totdat een homogene massa is ontstaan, voor zoover, wat vloeistoffen en oplossingen aangaat, een menging mogelijk is. Vult men twee ruimten met verschillende gassen, bijv. met koolzuur en waterstof, en brengt ze daarna met elkander in verbinding, dan zullen zij zich gelijkmatig met elkander vermengen, hoewel het koolzuur 22-maal zoo zwaar is als de waterstof, zelfs indien men de zwaarste gassoort onder en de lichtste boven plaatst. Dit is van groot belang in de huishouding der natuur, omdat daardoor op plaatsen, waar de lucht een verandering in samenstelling on-

Digitized by Google

dergaat, door de diffusie in de omgevende lucht weer de oorspronkelijke samenstelling optreedt. Ook heeft diffusie van gassen plaats, als deze door een poreuzen wand gescheiden zijn, en wel met een snelheid, die volgens *Graham* omgekeerd evenredig is aan den vierkantswortel uit de getallen, welke hun soortelijke gewichten uitdrukken. Volgens *Bunsen* gaat deze wet niet volkomen door. Men neemt de diffusie eveneens waar bij boven elkander geplaatste vloeistoffen, zooals water en wijngeest, alsmede door poreuze scheidswanden heen, zooals dierlijke vliezen, perkament, enz., in welk laatste geval de diffusie den naam draagt van *osmose* (zie aldaar). Volgens het onderzoek van *Graham* kan men alle vaste stoffen in 2 klassen splitsen, namelijk in zoodanige, wier oplossingen wèl, en in zoodanige, die niet voor osmose vatbaar zijn. Die der eerste klasse noemt men *kristalloïden*, en daartoe behooren alle oplossingen van gekristalliseerde verbindingen; die der tweede klasse *colloïden*, en deze bevat alle niet-kristalliseerende, slijmerige, geleiachtige stoffen, zooals eiwit, gom, lijm, pectine, kiezelzuur enz. *Graham* heeft de diffusie tot grondslag gelegd voor een chemische analyse, welke hij *dialyse* noemt. De hiertoe vereischte toestel (dialysator) is een glazen bak met een bodem van perkament. In den bak doet men het mengsel van een kristalloïde en van een colloïde en laat het op het water drijven, waarna het kristalloïde door diffusie in het omringende water overgaat en het colloïde achterblijft.

Digereeren of *digestie* geschiedt, wanneer de scheikundige deze of gene stof in water of andere vloeistoffen bij een zachte warmte laat trekken, om tincturen, essencen, elixirs enz. te bereiden.

Digestie noemt men ook de *spijsvertering* (zie aldaar), zoodat *digestieve geneesmiddelen* zoodanige zijn, die de afscheiding in de maag en het darmkanaal en alzoo de spijsvertering bevorderen.

Digestor of *Papiniaansche pot* (zie aldaar) is de naam van een kookpot, die met een daarop vastgeschroefd deksel luchtdicht gesloten kan worden, zoodat men bij het koken van spijzen daarin een hooge dampspanning en een hiermede overeenstemmende hooge temperatuur kan doen ontstaan. Zulk een pot is voorzien van een veiligheidsklep en van een kraan tot het afblazen van stoom. Deze toestel is voor huishoudelijk gebruik zeer aan te bevelen tot besparing van tijd en brandstof, alsmede tot het bereiden van smakelijke spijzen. Ook wordt de digestor gebezigd in het scheikundig laboratorium en in de ziekenhuizen ter ontsmetting van linnen enz.

Digitaline, $C_{35}H_{56}O_{14}$, noemt men een uit het zaad en de bladeren van gewoon vingerhoedskruid (*Digitalis purpurea*) verkregen glucocide, dat in de geneeskunde vooral bij hartziekten gebruikt wordt. Door zoutzuur wordt het gesplitst in digitaligenine, $C_{23}H_{32}O_3$, druivesuiker, $C_6H_{12}O_6$, en digitalose $C_7H_{14}O_5$. Een ander glucocide, de digitoxine, $C_{34}H_{54}O_{11}$, smelt bij 145° en wordt door zoutzuur in digitoxose, $C_6H_{12}O_4$ en, digitoxigenine, $C_{23}H_{32}O_4$, gesplitst. Het voornaamste bestanddeel van het uit de plant bereide glucocide is het onwerkzame, kristalliseerbare digitonine, dat door zoutzuur in digitogenine, glucose en galaktose gesplitst wordt. Digitaline is een onzeker, zwak praeparaat, terwijl de kleurlooze, microkristallijne, in alkohol goed oplosbare digitoxine de voorkeur verdient.

Digitalis. Zie *Vingerhoedskruid.*

Digne, de hoofdstad van het Fransche departement Basses Alpes, ligt aan de Bléonne en aan den spoorweg naar Lyon, tusschen hooge, met boschen begroeide bergen, 590 m. boven de zee. Er is een kathedraal (omstreeks 1500), een lyceum, een kweekschool voor onderwijzeressen, een bibliotheek, een museum en een standbeeld voor den wijsgeer *Gassendi.* Het aantal inwoners bedraagt (1901) 5518, als gemeente 7238. Zijdeteelt, het vervaardigen van laken en hoeden en handel in gedroogde en ingemaakte vruchten zijn de voornaamste takken van bedrijf. Er is een prefect en een bisschop gevestigd, terwijl in de nabijheid zwavelbronnen (25°—46° C.) zijn.

Dignitarissen. Zie *Waardigheidsbekleeders.*

Digoel is de naam eener rivier, welke aan de Z.kust van Nederlandsch Nieuw Guinea uitmondt, tegenover kaap Kolff, aan de N.W.kust van het Frederik Hendrik-eiland. Deze rivier werd ontdekt in 1903 en toen door het stoomschip „Doorn" over korten afstand bevaren. Daarentegen gelukte het in 1905 de rivier eerst met het stoomschip „Valk" en vervolgens met sloepen te bevaren over een afstand van ongeveer 200 km. tot 5°49' Z.Br., waar de rivier nog 70 m. breed en 3 à 4 m. diep was, terwijl op eenigen afstand van de monding de breedte 1300—1700 m., de diepte 14—20 m. bedroeg. Het was de eerste tocht, waarop eenige kennis werd opgedaan omtrent het binnenland der Z.helft van Nederlandsch Nieuw-Guinea. Langs deze rivier zal een expeditie, voorbereid door het „Indisch Comité voor wetenschappelijke onderzoekingen" te Batavia en gesteund door de Indische regeering, trachten in 1907 zoo diep mogelijk in het eiland door te dringen, om vervolgens over het Sneeuwgebergte de Humboldtbaai aan de N.kust te bereiken.

Digressie of *elongatie* (zie aldaar) is in de sterrenkunde de naam voor de afwijking van een ster uit den meridiaan. Het is duidelijk, dat door de bepaling van de grootste W. en O. digressie van een vaste ster ten opzichte van een willekeurig vlak de meridiaan bepaald kan worden.

Dikasterion was in het oude Griekenland de benaming voor gerechtshof. In Athene was dat van den *Areopagus* (zie aldaar) het oudste en voornaamste. Sedert *Draco*, den beruchten wetgever, bestonden vier bloedsgerechtshoven, waarin het uit 51 leden bestaande college der *ἐφέται* onder voorzitterschap van den 2den *archon* (*ἄρχων βασιλεύς*) moord, aansporing daartoe, noodweer enz. berechtte.

Toen *Solon* de *heliasten*rechtbanken invoerde, werden in verschillende deelen van Athene 10 *δικαστήρια* opgericht, waarin al naar gelang de zwaarte van het misdrijf, een grooter of kleiner aantal gezworenen, onder voorzitterschap van de 6 onder-*archonten* (*θεσμοθέται*), recht spraken. Ieder gezworene werd door het lot voor een bepaald Hof aangewezen, als bewijs waarvoor hij een met zijn naam en een der letters A-K voorzien bronzen plaatje (*πινάκιον δικαστικόν*) kreeg; bij de inlevering waarvan hij zijn rechtersoldij

Digitized by Google

(*μισθὸς δικαστικός*) ten bedrage van 2 à 3 *obolen* (12 à 18 cents) voor iedere zitting ontving. De overdreven ijver, welke de Atheners voor het rechtersbaantje tentoonspreidden, is door *Aristophanes* in zijn „Acharniërs" en „Wespen" scherp gehekeld.

Dikavet wordt verkregen uit het zaad van *Irvingia gabonensis*, *Fegimaura africana* en *macrophylla*, die aan de Afrikaansche kust van Sierra Leone tot Gaboen groeien. De inboorlingen bereiden uit dat zaad een zelfstandigheid, die op chocolade gelijkt, 80 % vet bevat en door hen genuttigd wordt. Zij komt overeen met cacaoboter, is in den beginne nagenoeg wit met een aangenamen geur, maar wordt na verloop van tijd geel, riekt dan ranzig, blijft echter zacht van smaak, smelt bij 40° C., kan verzeept worden en dient zoowel tot het maken van kaarsen, als tot een surrogaat van cacaoboter.

Dike, de godin der gerechtigheid, is de dochter van *Zeus* en van *Themis*. Zij is het zinnebeeld van de gerechtigheid der gerechtshoven, en *Themis* meer dat van het bestaande recht, door zeden, gewoonten en wetten geheiligd.

Diketonen zijn organische verbindingen, die de carbonylgroep of ketogroep C O tweemaal in het molecuul bevatten. Zij bezitten de algemeene eigenschappen der ketonen (zie aldaar). Al naar gelang van de plaatsing der beide carbonylgroepen ten opzichte van elkander, verdeelt men ze in α —, β — en γ — diketonen. α — diketonen of orthodiketonen zijn die, waarin de carbonylgroepen bij elkander staan, zooals bijv. in diacetyl, CH_3. CO. CO. CH_3. Met phenylhydrazine vormen zij osazonen. Bij de β– diketonen zijn de carbonylgroepen door een koolstofatoom gescheiden, bijv. acetylaceton, CH_3. CO. CH_2. CO. CH_3. Met phenylhydrazine vormen de β– diketonen pyrazolderivaten en met aniline en andere aromatische aminen chinolinederivaten. In de γ— diketonen zijn de beide carbonylgroepen door 9 koolstofatomen gescheiden, zooals bijv. acetonylaceton, CH_3. CO. CH_2. CH_2. CO. CH_3. De γ– diketonen vormen o.a. ammoniale pyrrolderivaten, met phosforsulfied triofeenderivaten. De diketonen worden alle langs kunstmatigen weg verkregen. Zij vormen zeer geschikte uitgangspunten voor veel syntheses en zullen misschien nog in de toekomst van belang worden voor het vervaardigen van kunstmatige alkaloïden.

Dikhuidigen of *Veelhoevigen* (*Pachydermata* of *Multungula*) noemt men een orde van zoogdieren, die zich door een plompen lichaamsbouw, een dikke, ruwe, borstelige, bedekte huid, alsmede door het bezit van meer dan 2 hoeven aan de ledematen onderscheiden. Daartoe behooren de grootste landdieren, zooals de olifant, de neushoorn en het rivierpaard, in Europa alleen het zwijn. De romp is doorgaans zeer zwaar, de buik hangt laag, de pooten zijn kort en dik en gelijken op zuilen. Hun gebit is verschillend. Zij zijn plantenetende dieren (*Herbivora*), behalve het varken, dat zoowel naar den aard van zijn voedsel als naar zijn gebit tot de allesetende dieren (*Omnivora*) gebracht moet worden. Men onderscheidt in deze orde de volgende familiën: *Slurpdieren* (*Proboscidea*) met een tot snuit verlengden neus en 2 groote snijtanden in de bovenkaak, waartoe de olifanten en de voorwereldlijke mastodonten behooren, de *eigenlijke dikhuidigen* (*Genuina*) met een oneffen aantal teenen, korte of ontbrekende hoektanden en veel kiezen, de tapirs, de neushoorndieren (Rhinocerossen) en de klipdassen omvattend, *plompe veelhoevigen* (*Obesa*) met 4 teenen aan de voor- en achterpooten en met hoektanden, waartoe het rivierpaard (*Hippotamus*) behoort, en de *zwijnen* (*Suida*) met 4 teenen, waarvan de twee middelste met groote hoeven den grond aanraken, en met tot slagtanden vervormde hoektanden. Hiertoe behooren het zwijn, het zwijnhert, het muskuszwijn en het wrattenzwijn.

Dikir is een verbastering van het Arabische woord *dsikr*, dat verhaal, vermelding, herinnering beteekent en gewoonlijk gebruikt wordt in den zin van *dsikr Allah*, „vermelding van Allah." De *dsihr* vormt het hoofdbestanddeel van de devoties der geestelijke broederschappen in de Mohammedaansche wereld en bestaande in het voortdurend uitroepen van den naam van *Allah* of van de geloofsbelijdenis, of dergelijke korte uitroepen, waarin steeds de naam van *Allah* voorkomt.

Dikoa is de hoofdstad van het aan Bornoe schatplichtige, kleine Negerrijkje van dien naam, gelegen ten Zuiden van het Tsaadmeer. Volgens *Rohlfs* telt het 15000 inwoners en was de hoofdstad van sultan *Rabeh*.

Diktongigen (*Crassilinguia*) is een soort hagedissen, die zich kenmerkt door een korte, dikke, vleezige, aan de spits afgeronde tong, die niet naar buiten gestoken kan worden. Zij hebben vier pooten, waarvan de teenen naar voren gericht zijn, en komen voor in de warmere streken van de Oude en de Nieuwe Wereld; de eerste zijn *akrodont*, de tweede *pleurodont*. Tot de diktongigen behooren o. a. de in Indië zoo bekende gekko's (zie aldaar).

Dilatatorium of *verwijdingsmiddel* noemt men in de heelkunde elk toestel, waardoor men kanalen, openingen en wonden verwijden kan zonder bloedstorting te veroorzaken. Dit kan geschieden door bougies of door veerende metalen instrumenten en door stoffen, die uitzetten door het opnemen van vochten uit de naburige weefsels, zooals darmsnaren, plukselproppen en de zoogenaamde laminariastiften.

Dilatoir. Zie *Exceptie*.

Dilemma noemt men in de redeneerkunde een tweevoudige stelling, waarvan men een als waar dient te erkennen. Het dilemma wordt op die wijze tot bewijsvoering gebruikt, doordien de tegenpartij door een dier voorgehouden twee stellingen aan te nemen den steller van het dilemma van het verder bewijs dier stelling ontslaat. De tegenpartij dient echter op haar hoede te wezen en nauwgezet te onderzoeken, of wellicht de beide stellingen van het dilemma ook onwaar zijn.

Dilettant of *liefhebber*, afkomstig van het Italiaansche woord *dilettare* (beminnen) noemt men dengene, die de een of andere wetenschap of kunst enkel beoefent uit liefhebberij.

Diligence (Latijn = ijver, zorg, nauwlettendheid) is de naam voor een groot rijtuig voor reisgebruik, op vier wielen en in twee of drie compartimenten verdeeld, dat op vastgestelde en geregelde tijden van de eene plaats naar de andere vertrekt. Dit vervoermiddel is thans door tram

Digitized by Google

en trein op de meeste plaatsen overbodig geworden.

Dilke, *Charles Wentworth,* een Engelsch uitgever en criticus, geboren den 8sten December 1789, was medewerker aan de „Retrospective Review" en andere tijdschriften en schreef verschillende werken over Engelsche litteratuurgeschiedenis; ook gaf hij in 1814 een verzameling oude Engelsche tooneelstukken uit. In 1830 nam hij de redactie op zich van het „Athenaeum", een letterkundig blad. Daarna werd hij redacteur van de „Daily News", welke betrekking hij in 1848 neerlegde. Hij overleed den 10den Augustus 1864. Zijn werken en biografie werden door zijn kleinzoon uitgegeven.

Dilke, Charles Wentworth, een zoon van den voorgaande, werd geboren te Londen den 18den Februari 1810, bezocht de Westminsterschool, deed met zijn vader een reis naar Italië en begaf zich in 1828 naar Cambridge, om er in de rechten te studeeren. Vervolgens stond hij zijn vader ter zijde aan het „Athenaeum", terwijl een groot fortuin hem in de gelegenheid stelde zijn neiging voor kunst en wetenschap te bevredigen. Sterk beijverde hij zich om in Engeland het houden van tentoonstellingen te bevorderen, hetgeen hem na veel tegenstand ten slotte gelukte, zoodat eindelijk in 1851 door zijn medewerking (hij was lid der uitvoerende commissie) een Wereldtentoonstelling tot stand kwam. Ook behoorde hij tot de 5 commissarissen der groote tentoonstelling van 1861. In 1862 werd hij baronet, van 1862—1868 was hij liberaal lid van het Lagerhuis voor Wallingford. Hij overleed te Petersburg den 10den Mei 1869.

Dilke, sir *Charles Wentworth,* zoon van den voorgaande, werd den 4den September 1843 te Chelsea geboren. Na voltooiïng zijner studiën te Cambridge, bezocht hij Canada, de Vereenigde Staten, Australië en Insulinde. Als wetenschappelijk resultaat van deze reis publiceerde hij „Greater Britain, a record of travel in English-speaking countries during 1866—1867" (2dln., 1868), een voortreffelijk werk dat zoowel in Engeland als in Amerika veel opgang maakte (Een nieuwe bewerking verscheen onder den titel „Problems of Greater Britain" in 1890). Dit werk was oorzaak, dat *Dilke* in 1868 voor Chelsea tot lid van het Parlement gekozen werd. In het Lagerhuis sloot hij zich bij de vooruitstrevend radicale partij aan, ofschoon hij feitelijk republikeinsch gezind was. Ondanks dit werd hij toch in 1880 onder *Gladstone* onderstaatssecretaris bij het departement van Buitenlandsche Zaken en in 1882 in het liberale kabinet opgenomen. Door een echtscheidingsproces werd hij gecompromitteerd en kon daarom in 1886 niet in het nieuwe ministerie van *Gladstone* zitting nemen, werd ook als parlementslid niet herkozen, maar kreeg in 1892 weer zitting in het Lagerhuis. In 1874 verscheen van zijn hand een anonyme politieke brochure „The fall of prince Florestan of Monaco". Verder schreef hij nog: „The papers of a critic" (2 dln., 1875, uit de nagelaten papieren van zijn grootvader), „The present position of European politics" (Londen, 1887), „The British army" (Londen, 1888), en met *S. Wilkinson* „Imperial defence" (Londen, 1892). *Dilke* is eigenaar van het „Athenaeum", dat hij van zijn grootvader erfde, en van het tijdschrift „Notes and Queries".

Dill, *Ludwig,* een Duitsch zeeschilder, geboren te Gernsbach in Baden den 2den Februari 1848, wijdde zich in 1862 te Stuttgart aan de studie der architectuur. Na den Fransch-Duitschen Oorlog van 1870 en 1871, waaraan hij als officier deelgenomen had, begaf hij zich in 1872 naar *Piloty* te München, reisde in 1874 door Zwitserland, Italië en het zuiden van Frankrijk en verzamelde daar een schat van studiën en schetsen. Sedert 1875 woont hij te München. Vooral zijn doeken, wier onderwerpen ontleend waren aan Venetië en later aan België en ons land, vonden grooten bijval. In 1899 werd hij professor aan de Kunstacademie te Karlsruhe.

Dillenburg is een arrondissementshoofdstad in het Pruisische distrikt Wiesbaden, aan de Dill gelegen, met (1900) 4458 inwoners. Er zijn ijzererts- en bruinsteengroeven, walswerken, tabak- en sigarenfabrieken, leerlooierijen en molens. Het slot, op een hoogte bij de stad gelegen, in 1255 gesticht door graaf *Hendrik den Rijke* van Nassau, is de geboorteplaats van prins *Willem I van Oranje* en van prins *Maurits.* Ter eere van eerstgenoemde is er een 45 m. hooge toren opgericht. Thans is het slot een ruïne.

Dillenia *L.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Dilleniaceën*; het onderscheidt zich door een 5-bladerigen kelk, een 5-bladerige bloemkroon met talrijke meeldraden en een uitgegroeiden, sappigen vruchtbodem met straalvormig geplaatste stampers. Het omvat groote boomen, die doorgaans enkelvoudige, groote, gele bloemen dragen en eetbare vruchten opleveren. Men vindt ze in Zuid-Azië en Insulinde. Van de soorten vermelden wij *D. elliptica Thunb* op Celebes en de naburige eilanden, met zuurachtig zoetsmakende vruchten, die een slijmerig, geel sap bevatten, en rauw en toebereid gegeten worden, — *D. serata Thunb.*, die soortgelijke vruchten geeft, en *D. speciosa Thunb.*, een boom, die op Java, Ceylon enz. groeit en 15 m. hoog wordt.

Dilleniaceeën is de naam eener plantenfamilie, welke boomen, heesters en halfheesters omvat met de volgende kenmerken: de bladeren zijn meest afwisselend, zelden tegenovergesteld, vinnervig, enkelvoudig, gaafrandig of getand en doorgaans lederachtig. De bloemen zijn één- of tweeslachtig, regelmatig, alleenstaand of tot trosvormige aren vereenigd. Van de 5 overblijvende kelkbladeren staan 2 wat meer naar buiten en 3 naar binnen, de 5 bloembladeren zijn bovenstandig en vormen een krans, terwijl zij in den knop dakpansgewijs over elkander liggen. Het aantal meeldraden is groot en bedraagt somtijds 5 of 10; zij zijn vrij of veelbroederig, aan den top breeder of gekroond met 2-hokkige, overlangs met 2 spleten openspringende helmknoppen. De vruchtbladeren zijn kransvormig geplaatst, vrij of samengegroeid, van veel eitjes voorzien en dragen een stijl met een enkelvoudigen stempel, terwijl zij bij het rijp worden een bes vormen. Men kent ongeveer 180 soorten van deze familie; zij groeien in de keerkringslanden en op den zuidelijken, gematigden gordel en bevatten veelal looistof.

Dillenius, *Johann Jakob,* een Duitsch plantkundige, werd geboren in 1687 te Darmstadt, onderwees de plantkunde eerst aan de academie

Digitized by Google

te Gieszen en in 1721 aan die te Oxford, gaf eenige botanische prachtwerken uit, zooals: „Hortus Elthamensis" (1732, met 324 kopergravures, Londen) en „Historia muscorum" (1741 met 85 kopergravures, Oxford). Hij overleed den 2den April 1747. De onder *Dilleniaceeën* vermelde plantenfamilie is naar hem genoemd.

Dillens, *Juliaan,* een Vlaamsch beeldhouwer, werd geboren te Antwerpen den 8sten Juni 1849, toonde reeds vroeg aanleg voor de kunst en werkte in 1870 mede aan de gevelversiering van het Beursgebouw te Brussel, waaraan ook de Fransche beeldhouwers *Carrier Belleuse* en *Rodin* werkzaam waren. In hetzelfde jaar zond hij werk in naar de Antwerpsche tentoonstelling, een kinderborstbeeld, en verwierf te Brussel een prijs van de Compagnie des bronzes; in 1874 stelde hij te Gent het portret van zijn vader ten toon, in 1875 zijn eerste opzienbarend werk, *het Raadsel* — een naakte, over den grond kruipende vrouw — in het Brusselsche salon. In 1877 dong hij mede naar den Prix de Rome, en behaalde den eersten prijs. Hij vertoefde een paar jaar te Florence, een jaar te Rome, verder te Pompeï, Napels en Venetië. Hij bezat een diepe liefde voor Italië, die hij nooit verloochend heeft. Zijn kunst dankt, behalve aan zijn eigen persoonlijke gaven, alles aan de voorbeelden der Oudheid en der Italiaansche Renaissance. In sommige werken toont hij een ware verwantschap met den edelen en fijn-krachtigen Florentijn *Donatello. Juliaan Dillens* was, als echt Vlaming, van huis uit een gewetensvol realist, maar zijn voorname, geestvolle natuur verlangde de hoogere opvoering tot zinrijke samenvatting, tot verheven houding, tot stijl. Hij is in dit opzicht wellicht de zuiverste en de rijkste tevens van alle moderne Belgische beeldhouwers. Er is een buitengewone liefde in al dit werk voor het onmiddellijk ware, het waarneembare, maar nooit blijft het louter nabootsing van het model. Ieder werk is een nieuw stuk schoonheid. Van zijn werken vermelden wij: de decoratieve vrouwenfiguren op de Brouckèreplaats te Brussel voor het Anspach-monument, het beeld „Silence du Tombeau" op het kerkhof te Elsene, den prachtigen gevleugelden genius voor het graf Moselli te Laken, waarvan in het museum te Antwerpen een kopie geplaatst is; het tafereel van de opvoeding voor het Orphelinaat des Trois-Alices te Ukkel, de werken in het plantsoen te Brussel, in het paleis van schoone kunsten, het weeshuis te Epernay en het standbeeld te Gent voor het Paleis van Justitie van den jurist *Metdepenningen.* In het Paleis van Justitie te Brussel wordt het gipsen afgietsel bewaard van zijn voornaamste werk: de Gerechtigheid. Tot nog toe is men er, jammer genoeg, niet toe overgegaan dit meesterstuk in blijvend materiaal te doen uitvoeren. Als technicus en decorateur stond *Dillens* zeer hoog.

De droom van *Dillens* was, monumentale scheppingen te mogen maken, groote gebouwen en hallen te mogen opluisteren met sierlijk en harmonieus beeldwerk. Hij was de aangewezen man voor zulk werk; te zelden werd het hem toevertouwd, maar wat wij van hem bezitten bewaart zijn naam. Hij overleed te St. Gillis (Brussel) den 24sten December 1904.

Dillingen, een stad in het Beiersche distrikt Zwaben, ligt op den linker oever der Donau en aan den spoorweg van Donauwörth naar Offingen. Men heeft er een koninklijk slot (de voormalige residentie der bisschoppen van Augsburg), een gymnasium, een bisschoppelijk seminarium, een seminarium voor onderwijzers, een hoofdkerk en 6 andere kerken, een monniken- en een nonnenklooster, een doofstommeninstituut voor meisjes, onderscheiden inrichtingen van liefdadigheid en 6078 inwoners (1900). De voormalige universiteit van Dillingen, den 21sten Mei 1549 door *Otto Truchsesz-Waldburg* gesticht, kwam in 1564 in handen der Jezuïeten en werd in 1804 opgeheven. Den 10den November 1805 werd hier de slag bij Wertingen beslist, waarbij de Oostenrijkers door *Murat* in de moerassen werden gedrongen.

Dillis, *Georg von,* een Duitsch landschapschilder, geboren den 26sten December 1759 te Grünsgiebung in Opper-Beieren, studeerde eerst in de theologie en werd priester, terwijl hij daarna de schilderacademie te Munchen bezocht en daar, na een reis door Zwitserland en de Rijnstreken, inspecteur werd van het museum. Later reisde hij met *George Elliot* naar Italië, vergezelde in 1806 kroonprins *Lodewijk* naar Parijs, Zwitserland, het zuiden van Frankrijk en Spanje, begaf zich nog eenige malen naar Italië en werd in 1808 tot ridder benoemd en in den adelstand opgenomen. In 1817 en 1818 vergezelde hij den kroonprins naar Sicilië, werd in 1822 directeur van het Koninklijk Museum, koos de stukken uit voor de Pinakotheek, en overleed den 28sten September 1841. Zij schilderstukken stellen grootendeels landschappen voor uit de omstreken van München.

Dillmann, *Christiaan Friedrich August,* een Duitsch theoloog en orientalist, werd geboren te Illingen in Württemberg den 25sten April 1823, studeerde te Tübingen, was eerst als hulpprediker werkzaam, deed daarna wetenschappelijke reizen naar Parijs, Londen en Oxford, werd in 1848 repetitor aan het seminarium te Tübingen en vestigde zich in 1852 aldaar als privaatdocent voor Bijbelexegese en Oostersche talen. In 1853 werd hij buitengewoon hoogleeraar en in 1854 buitengewoon hoogleeraar te Kiel, waar hij in 1860 gewoon hoogleeraar werd. In 1864 werd hij naar Gieszen en in 1869 naar Berlijn beroepen, waar hij den 4den Juli 1894 overleed. Vooral heeft hij zich toegelegd op de Aethiopische taal. Hij heeft een tekstuitgave geleverd van de Aethiopische vertaling van het Oude Testament, een „Grammatik der aethiopischen Sprache" (1857), een „Lexicon linguae aethiopicae" (1865), en ook andere Aethiopische geschriften vertaald en toegelicht; verder: „Verzeichnisz der abessinischen Handschriften der königl. Bibliothek zu Berlin" (1878) en „Verhandlungen" (3 dln., 1881—1882), terwijl hij belangrijke artikelen leverde in het „Bibellexicon" van *Schenkel.*

Dillon, *John,* een Iersch staatsman, werd geboren in 1851, als zoon van advocaat *John Blake Dillon,* die wegens deelneming aan den Ierschen opstand van 1848 naar Amerika vluchtte en eerst na de amnestie terugkeerde, studeerde in de geneeskunde aan de universiteit te Dublin en vestigde zich aldaar als arts. In 1880 werd hij door het graafschap Tipperary, waarvoor vroeger ook

Digitized by Google

zijn vader zitting had, afgevaardigd naar het Parlement. Hier behoorde hij tot de ijverigste Home-rulers en tot de leiders der Landliga. In 1881 en 1882 werd hij wegens opruiïng tweemaal in in hechtenis genomen. Vrijgelaten, nam hij ijverig deel aan de oppositie tegen de nieuwe Iersche dwangwet, begaf zich in 1883 naar Amerika, keerde terug en werd in 1885 opnieuw in het Parlement gekozen. In 1888 werd hij tot een half jaar gevangenisstraf wegens een overtreding der dwangwetten veroordeeld, doch spoedig weer vrijgelaten. In 1890 in staat van beschuldiging gesteld, daar hij een reis naar Australië ondernomen had, om voor de Iersche partij geld in te zamelen, nam hij de vlucht naar Frankrijk en vandaar naar Amerika, om voor de Iersche zaak te werken. Gedurende zijn afwezigheid ontstond de scheuring in de Iersche partij. Daarop keerde hij terug, onderging zijn gevangenisstraf en sloot zich bij de partij der Antiparnellisten aan. Als opvolger van *Mac Carthy* was hij van 1896-1898 leider der Iersche partij, doch stelde zich in 1899 niet herkiesbaar.

Dillwynia *Smith* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Papilionaceën*; het onderscheidt zich door een 5-spletigen, 2-lippigen kelk, een afvallende, vlindervormige bloemkroon, in het midden der kelkbuis ingeplante meeldraden en een buikige, 2-zadige peul. Het omvat fraaie, lage heesters uit Australië, met gele, kort gesteelde bloemen en enkelvoudige bladeren. De meestbekende soorten zijn *D. acicularis Sieb.*, wier bloemen in trossen geplaatst zijn, — *D. cinerascens Lodd.* met goudgele, in ongesteelde eindtrossen geplaatste bloemen — en *D. parvifolia R. Br.* wier goudgele bloemen met een roode vlag versierd zijn.

Dilolo is de naam van een meer in Middel-Afrika, op de waterscheiding tusschen het Kongo- en Zambezigebied, gelegen op 11° 30′ Z.Br. en 22° 30′ O.L. v. Gr. Het werd in 1854 door *Livingstone* ontdekt en is volgens dezen 8 à 13 km. lang en 45 km. breed. Het is zeer rijk aan visschen en rivierpaarden, overstroomt soms de moerassige omgeving en stuurt zijn water zoowel naar den Zambesi, als naar den Kassai (Kongo).

Dilthey, *Wilhelm*, een Duitsch wijsgeer, werd den 19den November 1834 te Biebrich geboren. Hij bezocht de universiteiten te Heidelberg en Berlijn, waar hij onder *Nitzsch*, *Twesten*, *Trendelenburg* en *Ranke* in de theologie, philosofie en geschiedenis studeerde. Nadat hij te Berlijn leeraar geweest was, werd hij in 1866 tot hoogleeraar in de philosofie te Bazel benoemd en achtereenvolgens te Kiel in 1868, te Breslau in 1871 en te Berlijn in 1882. Hij verwerpt de metaphysica, welks ideaal bestaat in den logischen samenhang der wereld. Voor de geesteswetenschappen zoekt hij bijzondere methoden en principes. Hij schreef o. a.: „De principiis ethicis Schleiermacherii" (Berlijn, 1864), „Leben Schleiermachers" (1870), „Einleitung in die Geisteswissenschaften" (1 dl., Leipzig, 1883), „Das Schaffen des Dichters" en „Beiträge zur Lösung der Frage zum Ursprung des Glaubens an die Realität der Auszenwelt" (Leipzig, 1890).

Diluentia remedia zijn verdunnende, oplossende middelen, die de eigenschap bezitten, dat zij de vochten van het lichaam vloeibaarder maken. Daartoe behoort in de eerste plaats het water zonder of met zouten of zuren.

Diluvium (zie de plaat; Latijn = overstrooming, vloed) is in de geologie de naam voor die aardlagen, welke in den glaciaal- of ijstijd (zie aldaar) ontstaan zijn, welk tijdperk onmiddellijk aan het tegenwoordige voorafging. Beide worden, samengenomen, ook wel het quaternaire, quartaire, pleistocene of postpleistocene tijdperk genoemd. Ten tijde van het diluvium was het grootste gedeelte van het noordelijk halfrond met ijs bedekt. In Europa reikten de gletschers van Skandinavië en Finland tot Engeland, het Thüringerwoud, het Ertsgebergte, Kiew en den Oeral, zoodat het grootste gedeelte van Engeland en geheel Schotland, het noordelijk gedeelte van Nederland, verder Denemarken, Noord-Duitschland, Polen en Noord-Rusland, evenals thans nog Groenland, met een uitgestrekten ijsmantel bedekt waren. De na het wegsmelten van het ijs achtergebleven grondmoraines, eindmoraines, erratische blokken en afzettingen van het smeltwater worden *Noorsch* of *Skandinavisch* diluvium genoemd. Ook werden in dien tijd op de hooge gebergten in het Z., vooral de Alpen, geweldige gletschers gevormd, die ver in het laagland opdrongen. Tot het diluvium behooren echter ook de afzettingen van dien tijd in de meer zuidelijk gelegen, ijsvrij gebleven streken, welke laatstgenoemde afzettingen overgaan in die van het jongste tertiaire tijdperk. De diluviale lagen bestaan hoofdzakelijk uit kiezel, zand, leem en klei en zijn grootendeels uit stroomend water bezonken. Daarnaast spelen de glaciale afzettingen een hoofdrol. De organische overblijfselen uit de diluviale periode dragen grootendeels een Noorsch karakter. Van planten treft men de Noorsche *hypnum*-, wilgen- en berkensoorten aan, van dieren komen het meest voor: beren, hyena's, katten, olifanten, neushoorns, rendieren en elanden (zie de plaat). Ook leefde toen reeds de mensch in Europa, hoewel nog op zeer lagen trap van beschaving staande. De landbouw, het gebruik der metalen en pottebakkerij waren nog onbekend. Zijn werktuigen en wapens waren ruw behouwen vuursteenen, de jacht verschafte hem zijn onderhoud. Deze eerste bekende periode van het verschijnen van den mensch op aarde wordt naar het materiaal der werktuigen het diluviale steentijdperk genoemd.

Dime is de naam van een zilveren muntstuk der Vereenigde Staten van Noord-Amerika ter waarde van $^1/_{10}$ dollar of 25 cent. Sinds 1853 behoort het tot de pasmunt.

Dimensie of *afmeting* noemt men de lijn, volgens welke de uitgebreidheid van een andere lijn, van een vlak of van een lichaam gemeten wordt. Zoo zegt men, dat een lijn 1 afmeting (lengte) heeft, een vlak 2 afmetingen (lengte en breedte) en een lichaam 3 (lengte, breedte en dikte). Zie verder *Dimensie, Vierde.* In elk meetkundig lichaam kan men door ieder punt 3 lijnen trekken, van welke ieder loodrecht staat op de 2 andere, doch in een vlak slechts 2, die op elkander loodrecht staan.

In de algebra en analyse geeft men den naam van dimensie aan het aantal door letters uitgedrukte factoren van een grootheid; *abcd* bijv. heeft

Digitized by Google

FOSSIELEN VAN ZOOGDIEREN UIT HET DILUVIUM.

1. Schedel van den Holenbeer (Ursus Spelaeus.)

2. Kies van Rhinoceros leptorhinus.

3. Kies van Hippopotamus major.

4. Reuzenhert (Megaceros hibernicus).

5. Schedel van Rhinoceros tichorhinus.

6. Kauwvlak van een kies van Elephas antiquus.

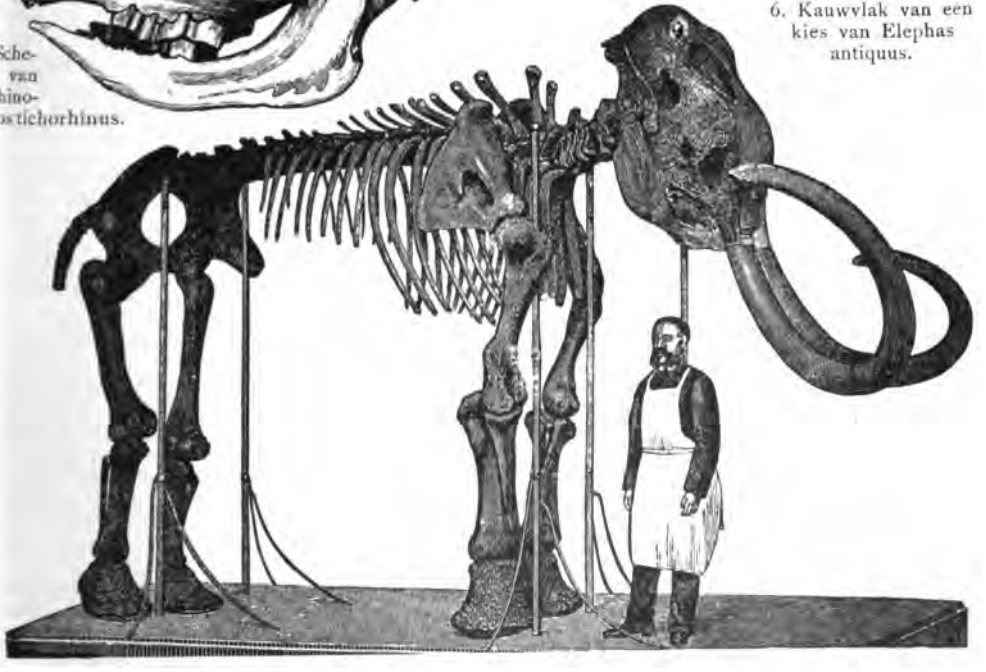

7. Mammoeth (Elephas primigenius).

Digitized by Google

Digitized by Google

4 dimensiën. Bij breuken wordt het aantal letters van den noemer afgetrokken van die van den teller, en de overige bepalen de grootte der dimensie. Is het aantal letters van den noemer grooter dan van den teller, dan wordt de dimensie negatief.

Dimensie, vierde. De ervaring heeft ons geleerd, dat wij in één punt drie en nooit meer dan drie, onderling loodrechte lijnen kunnen oprichten. In de stereometrie (meetkunde der ruimte) wordt dit uitgedrukt door te zeggen: De ruimte, waarvoor de axioma's der stereometrie gelden, heeft drie afmetingen (of is van drie dimensies). Om nu het begrip vierde, vijfde, n^{de} dimensie te verkrijgen, gaan wij eerst eens na, wat er te zeggen valt van een tweedimensionale ruimte.

Wij denken ons een plat vlak (zonder eenige dikte) dat bewoond is door wezens, die zich in alle richtingen in dat vlak kunnen bewegen, zien, voelen enz., maar die niet het vermogen bezitten, boven of onder het vlak iets waar te nemen. Deze wezens kunnen dan weten, dat door een punt in hun vlak twee onderling loodrechte lijnen getrokken kunnen worden en niet meer dan twee. Het vlak kunnen wij derhalve noemen een tweedimensionale ruimte. Van de derde loodrechte lijn, die wij, als drie dimensionale wezens, in hetzelfde punt kunnen oprichten, hebben deze tweedimensionale wezens geen begrip, daar zij buiten hun vlak niets kunnen waarnemen. Wanneer zich in dat platte vlak een gesloten kromme lijn bevindt, bijv. een cirkel, dan sluit deze lijn alles, wat binnen de lijn ligt, volkomen af voor de bewoners der tweedimensionale wereld; wij echter, die boven op het vlak neerzien, kunnen ook alles gewaarworden, wat er binnen den cirkel gebeurt. Denken wij ons een kegel, die het vlak snijdt, dan zien onze vlakbewoners alleen de doorsnede van hun vlak en den kegel; zij zien dus bijv. een cirkel. Als wij dien kegel met den top naar beneden door het vlak drukken, dan ziet de tweedimensionale toeschouwer een cirkel, die voortdurend grooter wordt en plotseling (als de kegel geheel door het vlak heen is) verdwijnt. Er heeft dus voor hem een onverklaarbaar verschijnsel, een wonder, plaats gevonden. (Voor dergelijke uitvoeriger speculaties zie: „Platland, een roman uit vele afmetingen").

Stel nu, dat onder de tweedimensionale geleerden de vlakke meetkunde geheel bekend is, dan zou een dezer wel op het denkbeeld kunnen komen om aan te nemen, dat er door een punt drie, onderling loodrechte lijnen kunnen gaan. Twee dier lijnen kan hij teekenen in zijn eigen wereld; de derde ligt er buiten; hoe of waar weet hij niet, en kan hij zich ook niet voorstellen. Als hij zich iets ervan wil voorstellen, dan moet hij in zijn ruimte (dus in zijn vlak) iets opbouwen zooals fig. 1. Aan de figuur zien wij als driedimensionale wezens direct, wat het voorstelt; b en c liggen n.l. in het vlak en a staat er loodrecht op.

Een punt P in de driedimensionale ruimte kan hij dan voorstellen door uit P loodlijnen neer te laten op de drie vlakken en de snijpunten dier loodlijnen met die vlakken te bepalen. Het punt P is dan ook voor ons volkomen bepaald door zijn drie projecties P_1, P_2 en P_3. Een figuur uit de driedimensionale ruimte kan alsdan voorgesteld worden door de drie projecties te teekenen

Fig. 1.

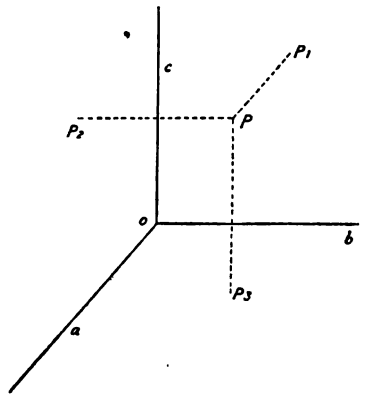

van alle begrenzende punten. Een kubus bijv. wordt voorgesteld zooals in fig. 2 is afgebeeld. Als wij de drie projecties van een kubus bekijken, zien wij, dat wij deze projecties kunnen vormen uit twee parallelogrammen, wier zijden twee aan twee evenwijdig zijn en wier hoekpunten door onderling evenwijdige lijnen verbonden worden. De

Fig. 2.

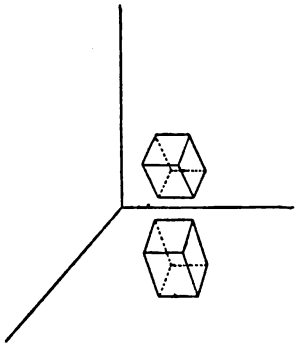

tweedimensionale wiskundige zou dus zeggen: een kubus ontstaat als een vierkant bewogen wordt evenwijdig aan zich zelf in een richting buiten het vlak en als daarna de overeenkomstige hoekpunten door lijnen verbonden worden. Hij kan dus in zijn ruimte een model maken van elk regelmatig lichaam in onze ruimte. Wij weten wat wij bedoelen, als wij zeggen: onze ruimte heeft drie afmetingen. De wiskundigen hebben nu gevraagd: „wat kunnen wij te weten komen van de denkbeeldige ruimte, waarin door een punt vier onderling loodrechte lijnen gaan?

Evenals wij nu boven gezien hebben, dat een tweedimensionale wiskundige van een kubus zeggen kan, dat deze ontstaan is door beweging van een vierkant, evenwijdig aan zich zelf, in een richting niet in zijn ruimte (het platte vlak) vallende, zoo vinden wij, dat een zeker regelmatig vierdimensionaal lichaam ontstaat, als een kubus in een richting, buiten onze ruimte vallende, bewogen wordt, terwijl alle ribben parallel aan zich zelf bewogen worden. De projecties van zoo'n

Digitized by Google

lichaam (de 8 cel) kunnen wij teekenen uit de projecties van twee gelijke kubussen, zooals fig. 3 doet zien. Uit deze figuur blijkt, hoe de 8 cel door beweging van een kubus ontstaan kan.

Wij kunnen evenmin een vierdimensionaal lichaam zien, als een wezen in het platte vlak een driedimensionaal lichaam kan waarnemen. De projecties ervan kunnen wij echter wel teekenen, evengoed als zulk een denkbeeldig wezen een kubus in zijn ruimte kan projecteeren. Stel dat zoo'n 8 cel onze ruimte doordringt, (evenals in het voorbeeld van kegel en vlak) dan zouden wij niets zien, dan een doorsnede van onze ruimte met de 8 cel, die den vorm *kan* hebben van een kubus of parallelopipedum. Evenals een vierkant in het platte vlak alles wat er binnen ligt volkomen afsluit voor den tweedimensionalen toeschouwer en niet voor den driedimensionalen, evenzoo sluit een gesloten kubus alles af, wat er binnen ligt, voor ons. Stellen wij ons echter een vierdimensionaal wezen voor, dan ziet dit evengoed binnen in den kubus, als wij binnen in het vierkant.

Fig. 3.

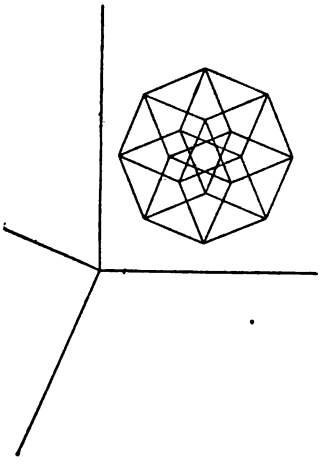

Als wij ons oog boven een open doosje, dat den vorm van een kubus heeft, houden, dan zien wij het benedenvlak als een vierkant en het bovenvlak ook als een vierkant, dat het eerste geheel omgeeft; de opstaande ribben zien we als verbindingslijnen der paren hoekpunten van die vierkanten. Naar analogie kunnen we nu zeggen: Als een vierdimensionaal wezen een 8 cel bekijkt kan het dit lichaam zien als een kubus, waarbinnen zich een andere kubus bevindt. Deze redeneering stelt ons in staat de vierdimensionale lichamen nog op andere wijze voor te stellen dan door hun projecties op platte vlakken (zie fig. 4).

Voor de wiskunde is de theorie van de vierde dimensie van groot belang. Evenals n. l. uit de stereometrie veel belangrijke eigenschappen voor de vlakke meetkunde volgen, worden uit de vierdimensionale meetkunde veel belangrijke stellingen voor de stereometrie gevonden. De kwestie of er werkelijk een vierde dimensie bestaat, is van geen belang; het werkelijk bestaan van drie afmetingen toch kan evenmin door ons aangetoond worden, daar alles, wat buiten ons is, slechts door onze zintuigen in ons voorstellingsvermogen overgebracht wordt, en wij dus geen middel bezitten, om onze indrukken aan de werkelijkheid te toetsen. Als wij zeggen: onze ruimte is driedimensionaal, dan beteekent dit niets anders, dan dat de theorie, berustende op de axioma's der stereometrie en planimetrie voor de toepassingen het gemakkelijkste is.

Fig. 4.

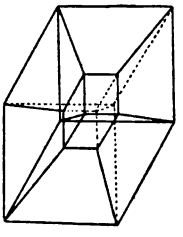

Het spreekt wel vanzelf, dat wij niet behoeven te eindigen met de veronderstelling, dat wij door één punt vier onderling loodrechte lijnen kunnen denken; wij kunnen ook denken, dat er vijf, zes of een willekeurig aantal (n) door één punt gaan. Volgens deze hypothese bouwen wij dan een vijf-, zes-, n dimensionale meetkunde op.

Dimethylaniline, $C_8H_{11}N$ of $C_6H_5.N(CH_3)_2$ ontstaat bij de verhitting van aniline met zoutzuur en methylalkohol op 220°, door ontleding van het gevormde zoutzure dimethylaniline met kalkmelk en destillatie der vrije base met waterdamp. Men verhit ook aniline met natronloog of kalkmelk en laat onder druk methylchloried binnenstroomen. Dimethylaniline is een kleurlooze vloeistof met een soortelijk gewicht van 0,957, kookt bij 192°, bevriest bij 0,5°, vormt met zuren gewoonlijk niet kristalliseerbare zouten, met methyljodied gemakkelijk trimethylphenylammoniumjodied, $C_6H_5.(NH_3)_3J$, met salpeterzuurkristalliseerbaar geel nitrodimethylaniline, $C_6H_4.NO_2.N(CH)_3$. Zacht oxydeerende stoffen veranderen dimethylaniline in methylviolet, door condensatie met benzaldehyd wordt malachietgroen, met phosgeen tetramethyldiamidobenzophenon gevormd. Dimethylaniline dient ter vervaardiging van kleurstoffen (methyleenblauw, indophenol, enz.). In den handel noemt men het kortweg methylaniline, waaronder in de scheikunde het monomethylaniline, $C_6H_5.NH.CH_3$ verstaan wordt.

Diminutivum. Zie *Verkleinwoord.*

Dimissoriales litterae is in het kanoniek recht een verlofbrief van een geestelijke aan een ander, om de functiën van eerstgenoemde waar te nemen.

Dimorphisme of *dimorphie* in de mineralogie, zie *Heteromorphisme;* in de plantkunde zie *Bestuiving;* in de dierkunde zie *Teeltkeus.*

Dimorphotheca *Moench.*, een plantengeslacht uit de familie der *Samengesteldbloemigen* (*Compositae*), onderscheidt zich door gesteelde bloemhoofdjes, door lijnvormige, smalle, spitste omwindselblaadjes, een stoppeligen vruchtbodem en 2-vleugelige vruchtjes. Het omvat heestergewassen uit Zuid-Afrika. Bij *D. pluvialis* krommen tijdens regenachtig weder de straalbloemen zich over de schijfbloemen heen.

Dinadspoer is de naam van een distrikt in het Britsch-Indisch presidentschap Bengalen. Het telt op 10665 v.km. (1891) 1555835 inwoners. Het klimaat is zeer ongezond. De evenzoo genoemde hoofdstad ligt aan de Parnabada en heeft (1891) 12204 inwoners.

Dinan, een arrondissementshoofdstad van het Fransche departement Côtes-du-Nord, is schilderachtig op een hoogte aan den linkeroever der Rance gelegen, waarover een viaduct van 250 m. lengte met 10 bogen voert, aan het kanaal, dat de Ille met de Rance verbindt, en aan een kruispunt van

Digitized by Google

spoorwegen. De stad telt (1901) 10320 inwoners, heeft een kerk met mooi Romaansch portaal, een Gotische kerk, een klokketoren, een standbeeld van *Duguesclin*, die hier in 1359 met den Engelschen ridder *Contorbie* streed, een krankzinnigengesticht, fabrieken van landbouwwerktuigen, leer, zeildoek, geweven stoffen en ververijen.

Dinant is de hoofdstad van een arrondissement in de Belgische provincie Namen, aan den rechter oever der Maas en aan een kruispunt van spoorwegen tusschen steile kalkterrassen gelegen. Op een hoogte boven de Maas ligt de voormalige citadel. De stad heeft een Gotische Mariakerk (13de eeuw), een oud stadhuis, gerechtshof en (1902) 7551 inwoners, die zich bezighouden met het vervaardigen van tapijten en behangsel, leer, zeep, ijzer- en koperwaren. Bekend zijn de aldaar vervaardigde koeken (cougues de Dinant). Reeds in de 11de eeuw was het een beroemde handelsplaats, sedert de 12de eeuw het middelpunt van een belangrijke metaalindustrie. In 1466 werd de plaats door *Karel den Stoute* en in 1554, 1675 en 1794 door de Franschen veroverd en verwoest.

Dinant, *Henry de*, een populair Zuid Nederlandsch volkstribuun, leefde in de 13de eeuw. De Luiksche democratie vond in hem een handig leider, die, gebruik makend van de tusschen geestelijkheid en adel bestaande oneenigheden, daaruit voordeelen voor het volk wist te behalen. Hij bracht tusschen de lagere klassen der bevolking van Dinant, Sint-Truyen, Huy en Thuin een verbond tot stand. Toen adel en geestelijkheid zich weer verzoend hadden, werd *Henri* weggejaagd (1255). In 1257 teruggekeerd, zag hij het nutteloozе van zijn pogingen in. Hij overleed in ballingschap aan het Hof van gravin *Margaretha van Vlaanderen*.

Dinapoer, een stad in het distrikt Patna der evenzoo genoemde divisie van het Britsch-Indisch luitenant-gouverneurschap Lower Provinces, ligt op den rechteroever van den Ganges en aan den spoorweg, is een garnizoenstad met doelmatige militaire gebouwen en telt (1891) 44419 inwoners.

Dinar is een vroegere Oostersche gouden munt, naar den Byzantijnschen denarius voor het eerst in 685 door *Abdalmalek*, maar later ook in Indië geslagen. Verder is het een Perzische rekenmunt $= {}^1/_{50}$ sjahi. In Servië is de dinar de eenheid van het muntstelsel = 100 para, weegt 5 gr. en heeft evenals de franc een gehalte van ${}^{835}/_{1000}$ fijn = 45.09 cent (goud tot zilver = $15{}^1/_2 : 1$). Men heeft ook halve en dubbele dinars.

Dinara is de naam van een bergtop in Dalmatië ter hoogte van 1831 m. in de Dinarische Alpen.

Dinarchos, de laatste der tien Attische redenaars, een bekwaam navolger van *Demosthenes*, werd geboren omstreeks het jaar 361 v. Chr. Hij studeerde te Athene in de welsprekendheid en verdiende veel geld met het maken van redevoeringen voor anderen. Na den val van *Demetrios Phalereus* werd hij verbannen en begaf zich in 307 naar Chalcis op Euboea. Na verloop van 15 jaar keerde hij naar Athene terug en voerde in hoogen ouderdom een proces tegen zekeren *Propenos*, die hem van zijn vermogen beroofd had. Van zijn 60 redevoeringen zijn er 3 bewaard gebleven.

Dinarische Alpen is de naam van een gebergte nabij de Dalmatische kust aan de Bosnische grens, met uitgestrekte hoogvlakten en diepe dalen. De hoogste toppen zijn de Troglav (1913 m.), de Dinara (1813 m.) en de Janski (1790 m.).

Onder Dinarische Alpen of Dinarisch Karstgebergte verstaat men ook wel het geheele, uit talrijke, van het N.W. naar het Z.O. loopende ketens bestaande bergstelsel van het westelijke deel van het Balkanschiereiland, dus ook de Kroatische Karst, de gebergten van Bosnië-Herzogowina en van Montenegro en zelfs de bergketens van Albanië.

Dinastegel, ook wel *Flintshire* of *Kwartstegel* genaamd, is een buitengewoon vuurvaste, uit zuiver kwarts met weinig bindmiddelen uit kalk, ijzeroxyde en leem bestaande tegel, die genoemd wordt naar de gelijknamige rotsen bij Swansea in Zuid-Wales. Wit van kleur bieden zij weerstand aan de hoogste temperatuur en zijn dus zeer geschikt voor het bekleeden van vuurhaarden, smelt-, glas- en porseleinovens. Zij kunnen echter niet in aanraking komen met loodhoudende stoffen en alkaliën.

Dincklage-Campe, *Amalie* of *Emmy von*, een Duitsch schrijfster, geboren den 13den Maart 1825 op het ridderkasteel Campe in de nabijheid van Osnabrück uit een oud-adellijk geslacht, gaf reeds vroeg blijken van aanleg voor de poëzie, maar plaatste eerst in 1857 haar eerste novelle: „Das alte Liebespaar", in het „Morgenblatt" van *Cotta*. Hoewel zij veel reisde, zeven winters in Italië doorbracht, Hongarije, Dalmatië, Nederland en Frankrijk bezocht en van 1880—1881 Noord-Amerika, bewoog zij zich als dichteres bij voorkeur in den engen kring der bewoners van haar vaderland, wier zeden en gewoonten zij met getrouwheid wist voor te stellen. In 1866 werd zij lid van het wereldlijk damesstift te Börstel nabij Osnabrück. Zij overleed den 28sten Juni 1891 te Berlijn. Haar voornaamste geschriften zijn „Hochgeboren" (1869), „Tolle Geschichten" (2 dln., 1870), „Neue Novellen" (2 dln., 1870), „Sara" (1869—1873, 2 dln.), „Durch die Zeitung" (2 dln., 1871), „Geschichten aus dem Emsland" (2 dln., 1872—1873), „Kinder des Südens" (2 dln., 1873), „Heimathgeschichten" (2 dln., 1873), „Die fünfte Frau" (2 dln., 1873), „Emsland-Bilder" (1874), „Die Schule des Herzens", „Im Sirocco" (1877), „Aus zwei Welttеilen" (1882), „Die Amsivarier. Heimatgeschichten" (1883). Na haar dood verschenen „Gedichte" (1892), „Die Dorfnihilistin" en zeven andere novellen (1893).

Dindorf, *Wilhelm*, een Duitsch kritisch beoefenaar der Oude letteren, werd geboren te Leipzig, den 2den Januari 1802, studeerde aldaar en maakte reeds op 18-jarigen leeftijd een aanvang met een uitgave der werken van *Aristophanes* (1820—1828). In 1828 werd hij tot hoogleeraar te Leipzig benoemd en deed weldra met zijn jongeren broeder *Ludwig* (geboren den 3den Januari 1805) kritische uitgaven in het licht verschijnen van *Xenophon*, *Diodorus Siculus*, *Pausanias*, *Dio Cassius*, van den „Thesaurus linguae Graecae" van *Stephanus* enz. Verder leverde hij nieuwe uitgaven van *Demosthenes* (9 dln., 1846—1851), *Aristides*, *Athenaeus*, *Procopius*, *Epiphanius* en *Syncellus*, van de „Poeti scenici Graeci" (1830; 2de druk,

Digitized by Google

1851), gevolgd door uitmuntende commentaren, en eindelijk van *Sophocles*, *Aristophanes*, *Lucianus* en *Josephus* in de „Bibliothèque des classiques grècs" van *Didot*. Al die werken getuigen van zijn groote belezenheid, van zijn scherpzinnigheid en van zijn goeden smaak. Hij overleed te Leipzig den 1sten Augustus 1883.

Dinero (Spaansch = penning) is de naam van een tot in 1848 wettige geldwaarde van verschillende grootte (iets dus als onze schelling en daalder). Het meest belangrijk is de Castiliaansche *dinero* = $^1/_{10}$ *Maravedi de vellon* of $^1/_{340}$ *Real de vellon* of $^1/_{640}$ *Real de plata antiguo* of ongeveer 0.04 cent. Verder was de *dinero* een in Spanje, Portugal en Brazilië geldige waarde van $^1/_{12}$ *Marco* = 24 *Granos*. Ten slotte is de *dinero* een Peruaansche zilveren munt van $^1/_2$ *franc* waarde (zilvercourant).

Ding, *geding*. Zie *Proces*. De vorm *ding* is nog over in *dingtalen*, hetzelfde als de stukken van het proces.

Dingelstedt, *Franz*, een Duitsch dichter, werd geboren den 30sten Juli 1814 te Halsdorf in Opper-Hessen, studeerde te Marburg, was eerst aan onderscheiden scholen werkzaam, nam in 1841 zijn ontslag, schreef te Augsburg opstellen voor de „Allgemeine Zeitung" en reisde naar Parijs, Londen, Nederland en België. Hij stond gereed zich van Weenen naar het Oosten te begeven, toen de koning van Württemburg hem in 1843 tot Hofraad en bibliothecaris te Stuttgart benoemde. In 1851 ging hij als intendant van den Hofschouwburg naar München, waar hij met grooten ijver voor het tooneel werkte, doch in 1857 ontslagen werd, waarna hij als intendant-generaal van de Hofkapel en van den Hofschouwburg naar Weimar trok. Hier voerde hij de historische drama's van *Shakespeare* ten tooneele. In 1867 belastte hij zich met de directie van de keizerlijke opera te Weenen, waar onder zijn leiding het nieuwe gebouw in 1869 geopend werd. In 1872 werd hij benoemd tot keizerlijk Hofraad en tot directeur van den Hofschouwburg. In het jaar 1867 had de koning van Beieren hem wegens zijn verdiensten jegens het tooneel in den erfelijken adelstand opgenomen, en in 1876 verhief de keizer van Oostenrijk hem tot vrijheer. Hij overleed te Weenen den 15den Mei 1881. Zijn „Sämmtliche Werke" zijn in 1877 in 12 deelen te Berlijn in het licht verschenen.

Reeds in 1836 was hij opgetreden als dichter en novellist, doch eerst zijn: „Lieder eines kosmopolitischen Nachtwächters" (1840; 2de druk 1842) maakten opgang. Grooten roem verwierf hij door zijn: „Gedichte" (1845, nieuwe druk, 1858), alsmede door zijn: „Nacht und Morgen" (1851). Minder bekend zijn de novellen van *Dingelstedt*, zooals: „Unter der Erde" (2 dln., 1840), „Heptameron" (2 dln., 1842), „Sieben friedliche Erzählungen" (2 dln., 1844), „Novellenbuch" (1856) en „Die Amazone" (2 dln., 1867). Verder schreef hij: „Wanderbuch" (2 dln., 1837—1843), „Jusqu'à la mer; Erinnerungen an Holland" (1847), „Das Haus des Barneveldt" (1850) enz. Ook heeft hij een aantal tooneelstukken van *Shakespeare* vertaald voor de: „Sämmtliche dramatische Werke" (9 dln., 1867—1868) van dien dichter.

Dingler, *Johann Gottfried*, een Duitsch technoloog, werd geboren den 2den Januari 1778 te Zweibrücken, was van 1793 tot 1795 veldapotheker bij het Pruisische leger, kwam in 1800 aan het hoofd van een apotheek te Augsburg; stichtte aldaar in 1806 een chemische fabriek en maakte zich verdienstelijk door verbetering te brengen in het verven van geweven stoffen. Tevens was hij leeraar in de natuur- en scheikunde. Hij overleed den 9den Mei 1855 te Augsburg. Hij leverde: „Magazin für die Drück-, Färbe- und Bleichkunst" (2 dln., 1818—1820), „Journal für Zitz-, Kattun- und Indiennedrückerei" (2 dln., 1806), „Neues Journal für Drück-, Farbe- und Bleichkunst" (4 dln., 1815—1818), „Neues Englisches Färbebuch" (2 dln., 1817—1818), „Grundrisz der Färberei" (van *Vitalis*, 1824) en in 1820 het „Polytechnisches Journal", dat hij tot 1840 redigeerde.

Dingler, *Emil Maximilian*, een zoon van den voorgaande, geboren den 10den Maart 1806 te Augsburg, studeerde te Landshut, Erfurt, Berlijn en Göttingen in de scheikunde, werd in 1826 geplaatst in de zaak van zijn vader, deed daarop een reis door Frankrijk, België, Engeland en Duitschland en nam sedert 1831 deel aan de redactie van het „Polytechnisches Journal", waarmede hij zich van 1840 tot 1870 alleen belastte. Hij overleed den 9den October 1874.

Dingo (*Canis Dingo*) is de naam van een Australische soort van verwilderde huishonden, die in kleur en gedaante wel wat op vossen gelijken, maar veel grooter zijn dan deze, zoodat zij eenige overeenkomst met den herdershond vertoonen. Zij verbergen zich bij dag en gaan des nachts uit op roof en wel alleen, tenminste nooit in scharen zooals andere honden. Te voren maakten zij jacht op kangoeroe's, doch thans zijn zij zeer gevaarlijk voor de schapen. De kolonisten hebben hun best gedaan, deze dieren uit te roeien, doch daar zij zeer listig zijn, komen zij zelden onder het schot. Zij blaffen niet en worden door de inboorlingen getemd en voor de jacht afgericht.

Dingspel of *Dingspil* (van ding = gerecht) beteekent rechtsgebied of rechtsban en was de naam voor de zes groote deelen, waarin het landschap Drente van ouds verdeeld was. In rang waren het: Zuidenveld, Beylerdingspel, Dieverderdingspel, Rolderdingspel, Noordenveld en Oostermoer. Ieder dingspel bestond uit een aantal kerspelen of parochiën en was door 6 etten of rechters vertegenwoordigd in de hoogste rechtbank of Etstoel. Daar van de 6 slechts 4 tegelijk zitting hadden, telde de etstoel dus 24 leden.

Dingsperloo of *Dinxperloo* is een gemeente in de provincie Gelderland, groot 1304 H.A. met 2855 bewoners (1905), ingesloten door de gemeenten Gendringen en Aalten (Nederland) en Liedern (Duitschland). Tot deze gemeente behooren het dorp Dingsperloo en de buurten Heurne en Beggelder. De bodem bestaat uit zand en is voor landbouw in gebruik (graan, vlas, hennep); verder vindt men er eenige nijverheid, vooral klompenmakerijen.

Het dorp Dingsperloo met 800 inwoners ligt onmiddellijk aan de Duitsche grens en bezit een fraaie Hervormde kerk. Het is een station van den spoorweg Doetinchem—Winterswijk.

Diniz, *da Cruze Silva*, *Antonio*, een Portu-

Digitized by Google

geesch dichter en de schepper van het komisch heldendicht in Portugal, werd geboren te Lissabon, den 4den Juli 1731, studeerde in de rechten te Coimbra, vertoefde vervolgens te Lissabon en te Rio de Janeiro, vervolgens nogmaals van 1787—1791 te Lissabon en ten slotte in Brazilië, waar hij den 5den October 1799 overleed. Hij is een der stichters van de „Arcadia Ulysipponeuse", een letterkundig genootschap, waarin hij den naam droeg van *Elpino Nanacriense*. Hij heeft meer dan 300 sonnetten vervaardigd, waaronder „Metamorphosen van Brazilië", maar zijn hoofdwerk is: „O Hyssope" (de Wijwaterkwast, 1760—1774), een gedicht, dat op den „Lutrin" van *Boileau* gelijkt. Zijn overige „Poesias" zijn te Lissabon in 6 deelen in bet licht verschenen (1807—1817).

Diniz, *Julio*, pseudoniem van den Portugeeschen romandichter *Joaquim Guilherme Gomez Coelho*, geboren te Oporto, den 14den November 1839, bezocht de polytechnische school van zijn geboortestad, was van 1867—1871 hoogleeraar aan de heelkundige school te Oporto en overleed den 12den September 1874. Hij schreef het prachtige dorpsverhaal: „As pupillas do Senhor Reitor", dat bij herhaling is uitgegeven, verder: „Una familia inglesa" (1867), „A morgadinha de Conaviaes" (1869), „Os fidalgos da casa mourisca" (1872) en „Seroes da Provincia" (1870, 2de druk, 1872). Zijn verspreide gedichten werden nog niet tot een bundel vereenigd.

Dinka *(Denka, Dyanka)* is de naam van een Negervolk aan den Bahr el Abiad, tusschen 12 en 6° N. Br., dat zijn gebied van jaar tot jaar door veroveringen vergroot, zich reeds aan den bovenloop van den Sobat gevestigd heeft en tot aan de grenzen van den Bari woont. De Dinka worden verdeeld in verscheiden stammen. Zij zijn groot van gestalte en hebben een krachtigen lichaamsbouw. Het haar wordt in veel kleine vlechten verdeeld of wordt afgeschoren, de huidskleur is zwart met een eenigszins blauwgrijze tint. De mannen en de jonge meisjes loopen meestal geheel naakt, de vrouwen dragen schorten van leer en ijzeren ringen als sieraden. De meer welgestelden leven in polygamie. Hun wapens zijn lansen, knotsen en kleine schilden. Hun leemen hutten zijn zorgvuldig gebouwd; zij verbouwen gierst, boonen, sesam, tabak enz. en houden runderen, kippen en geiten. Hun voedsel is melk, boter en meelpap, zeer zelden vleesch omdat alleen de geiten geslacht worden. Als drank hebben zij een uit gerst gebrouwen bier. De Dinka hebben een zeer vage voorstelling van een schepper der dingen, *Deng-Dhet*; algemeen is de slangenvereering, en wonderdokters en regenmakers (Tiit) spelen een groote rol. Politiek vormen zij geen gemeenschap, zij leven in dorpen onder erfelijke hoofden, die slechts geringe macht hebben. Hun taal is het meest verwant met het naburige Bari en andere Nijltalen, maar heeft ook met de Bantoetalen de praefixvorming gemeen.

Dinkel is een riviertje, dat ten N.W. der stad Koesfeld, in de buurtschap Holtwick, in Pruisen, ontspringt en water ontvangt van veel bronnen, zoodat zij spoedig in staat is watermolens te drijven. Beneden het stadje Gronau komt de Dinkel op Nederlandsch grondgebied, loopt door de gemeenten Losser en Denekamp en verlaat daarna weer ons land, stroomt op Duitschen bodem voorbij Lage en Nevenhaus en valt beneden deze plaats in de Overijselsche Vecht. De rivier heeft een lengte van 81 km., waarvan 36 op Nederlandschen bodem. Op eenige plaatsen wordt haar water opgestuwd tot het drijven van molens.

Dinoceraten of *Schrikhoorns* is de naam, door *Marsh* gegeven aan een orde van reusachtige voorwereldlijke dieren, wier overblijfselen in het midden-eoceen van Wyoming en Colorado in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika worden gevonden. Zij bezaten 3 paar hoornachtige uitsteeksels op den schedel. In de bovenkaak, waar de snijtanden ontbreken, vindt men een paar zeer groote, sabelvormige hoektanden en kleine kiezen met stompe kronen (zie de afb.). De snij- en hoektanden gelijken op die van het rivierpaard. Zijn pooten

Dinoceraten.

zijn plomp en dik, de voorste hebben vijf en de achterste vier teenen. Deze dieren werden minstens zoo groot als olifanten; de orde bevat verschillende geslachten. De hersenen waren zoo klein, dat zij door het achterhoofdsgat zouden kunnen passeeren.

Dino Compagni. Zie *Compagni*.

Dinocrates, een bouwmeester uit Macedonië, maakte zich verdienstelijk door de herstelling van den door *Herostratus* in brand gestoken tempel te Ephesus. Hij deed aan *Alexander den Groote* het voorstel, den berg Athos in een standbeeld van den koning te herscheppen met een stad in de eene hand en in de andere hand een schaal, waarin zich de wateren van dien berg verzamelden, om vervolgens naar zee af te dalen. *Alexander* had geen lust dat plan ten uitvoer te brengen, doch nam *Dinocrates* mede naar Egypte, waar hem de stichting van Alexandrië werd toevertrouwd.

Dinomé, *Silvain Emery Achille*, een Fransch aardrijkskundige, geboren den 5den October 1787 te Orléans, was eerst geestelijke te Blois, maar liet in 1844 zijn ambt varen, om zich in zijn geboortestad geheel en al te wijden aan de geografie. Naar aanleiding der reizen van *H. Barth* leerde hij nog op zijn zeventigste jaar Duitsch en vestigde daarna hoofdzakelijk zijn aandacht op de reizen in Afrika. Hij was een der ijverigste medewerkers aan de „Annales des voyages" en maakte de Franschen bekend met de nieuwste ontdekkingen der Engelschen en Duitschers in

Digitized by Google

Afrika. Hij overleed den 21sten Januari 1871.

Dinornis noemde de Engelsche natuuronderzoeker *Owen* een geslacht van groote vogels, die echter niet konden vliegen. Hun beenderen vindt men in Nieuw-Zeeland, en hoewel zij nog gelijktijdig met de menschen geleefd hebben, zijn zij thans geheel uitgestorven. De grootste soorten waren omstreeks 4 m. hoog en droegen bij de inboorlingen den naam van *moa*. De schedel dier vogels was klein en plat, de snavel krachtig ontwikkeld en geleek op dien van den struisvogel, de hals lang, het borstbeen klein en gewelfd, terwijl de vleugels geheel verdwenen en het borstbeen dan ook geen kam had; de voeten hadden 3 teenen. Behalve 5 eigenlijke Dinornissoorten heeft men eenige daaraan verwante geslachten, zooals *Palopteryx*, *Aptenornis* enz.

Dinosauria is de naam eener orde van kruipende dieren, gedeeltelijk reusachtige landbewoners met een verbazend grooten romp, vier sterke, tot loopen bestemde ledematen met niet meer dan vijf teenen en met in tandkassen geplaatste tanden in beide kaken. Deze zonderlinge, op vogels en zoogdieren gelijkende schepselen, bereikten in Amerika in het triastijdperk een hoogen trap van ontwikkeling, zoowel in groote, als in verscheidenheid van vormen. Men heeft de voetsporen dezer dieren in den triaszandsteen van het Connecticutdal in de Vereenigde Staten van Noord-Amerka geruimen tijd voor voetsporen van vogels gehouden, maar *Marsh* heeft aangetoond, dat zij afkomstig zijn van viervoetige dieren, die doorgaans alleen de achterpooten bezigden, zoodat de kleinere voorpooten slechts zelden in aanraking kwamen met den grond. Ook in het krijt van Noord-Amerika heeft men dinosauriërs aangetroffen, terwijl zij tegen het einde van dit tijdperk geheel en al waren verdwenen. De dinosauriërs uit het krijt waren alle zeer groot; de *Titanosaurus montanus Marsh* van de oostelijke helling van het Rotsgebergte bereikte een lengte van 16 tot 22 en een hoogte van 9,5 m., wanneer hij zich op de achterpooten plaatste. In de zoetwaterlagen, die de jongste lagen van dit tijdperk vormen, zijn overblijfselen van dinosauriërs in overvloed voorhanden. Laatstgemelde lagen worden wegens de daarin aanwezige overblijfselen van planten ook tot het tertiaire tijdperk gerekend, en men heeft de overgebleven beenderen van een Dinosauriër, namelijk van *Agathaumas sylvestris*, gevonden met van overblijfselen van eocene gewassen. ✱

Dinotherium noemde *Kaub* een zeer merkwaardig voorwereldlijk geslacht van *Zoogdieren*, waarvan een schedel, ter lengte van 1 m. gevonden werd in tertiaire lagen bij Eppelsheim, niet ver van Mainz. De slagtanden en kiezen van dat dier komen in de middelste tertiaire lagen van Duitschland veelvuldig voor, doch een volkomen geraamte heeft men nog niet gevonden. De neusbeenderen ontbreken en de voorhoofdsbeenderen zijn zeer kort, waardoor een groote groef in den schedel ontstaat, terwijl ook de groeven in de wangbeenderen groot en de oogholten klein zijn. De bovenkaak heeft geen snij- en hoektanden, terwijl de kiezen op die van den tapir gelijken. De onderkaak daarentegen is voorzien van twee benedenwaarts loopende, achterwaarts gebogen slagtanden. Uit de lengte van den schedel komt men voor dit dier tot een lengte van minstens 5 m. Sommigen houden het voor een land-, anderen voor een waterdier. Het is vrij zeker, dat het zich met planten voedde en verwant was aan de mastodonten en olifanten.

Dinsdag is de derde dag der week. De beteekenis van Dinsdag is de den oorlogsgod gewijde dag, naar het Latijn: *dies Martis*.

Dintel is een gekanaliseerde rivier, die den benedenloop der Mark vormt. Zie aldaar.

Dinteloord-en-Prinsenland is een gemeente in de provincie Noord-Brabant, groot 4679 H. A. met 3108 inwoners (1905), begrensd door de gemeenten Fijnaart, Oud-en-Nieuw-Gastel en Steenbergen en in het N.W. door het Volkerak. Zij omvat een groot aantal polders met zwaren kleibodem, eerst sedert de 17de eeuw drooggelegd. Hoofdmiddel van bestaan is de landbouw, verder eenige industrie.

Het dorp Dinteloord telt 1300 inwoners, is goed gebouwd en bezit een R. Katholieke, een Hervormde en een Gereformeerde kerk. Het wordt ook wel Prinsenland geheeten en ontstond eerst in de 17de eeuw.

Dinter, *Edmond van*, een Nederlandsch geschiedkundige, leefde in de eerste helft der 15de eeuw, werd secretaris van vier hertogen van Brabant, daarna geestelijke en overleed te Brussel, den 17den Februari 1448. Van hem bestaat in handschrift te Brussel een uitmuntend: „Cronicon nobilissimorum ducum Lotharingiae, Brabantiae et regum Francorum" in 5 deelen in folio, waarvan een fragment geplaatst is in de „Rerum Germanicarum scriptores" van *Freherus* en in die van *Struvius*, terwijl baron *de Reiffenberg* daarvan belangrijke uittreksels geleverd heeft in „Nouvelles archives historiques".

Dinter, *Gustav Friedrich*, een Duitsch opvoedkundige, werd geboren te Borna den 29sten Februari 1760, bezocht de universiteit te Leipzig, werd in 1787 godsdienstleeraar te Kitscher bij Borna en in 1787 directeur van de kweekschool voor onderwijzers te Friedrichstadt-Dresden. In 1807 werd hij weder godsdienstleeraar te Görnitz, in 1816 doctor in de theologie, consistoriaal- en schoolraad te Koningsbergen en in 1822 hoogleeraar in de godgeleerdheid aldaar. Hij overleed den 29sten Mei 1831 en onderscheidde zich door een onvermoeiden ijver en door helderheid van voorstelling. Van zijn talrijke geschriften noemen wij „Kleine Reden an künftige Volkschullehrer" (4 dln., 1804—1805), „Die vorzüglichsten Regeln der Pädagogik, Methodik und Schulmeisterklugheit" (1886), „Malvina ein Buch für Mütter" (1819 en later), en „Schullehrerbibel" (9 dln., 1825—1826). Zijn „Sämmtliche Schriften" zijn in 1844 in het licht gegeven.

Dinxperloo. Zie *Dingsperloo*.

Diocarus Segon, de vijfde vorst van Friesland, werd de opvolger van *Asinga Askon* in het jaar 11 onzer tijdrekening. Hij leefde in vriendschap met de Romeinen tot aan het jaar 28, toen de Friezen in verzet kwamen tegen de knevelarijen van den Romeinschen stadhouder *Olennius*. Eerst na langdurigen strijd werd de goede verstandhouding hersteld. *Diocarus* overleed in het jaar 46 en werd opgevolgd door zijn zoon *Dibbaldus Segon*.

Digitized by Google

Dio Cassius. Zie *Chrysostomus.*

Dio Cassius, eigenlijk *Cassius Dio Cocceja-nus*, een Grieksch geschiedschrijver, geboren te Nicaea in Bithynië omstreeks het jaar 150 na Chr., bestudeerde de beste Attische voorbeelden, verwierf het Romeinsch burgerrecht en betrad ten tijde van *Commodus* (186—192) de staatkundige loopbaan te Rome, waar hij onder *Pertinax* en *Caracalla* tot de hoogste eerambten opklom, terwijl hij onder *Macrinus* consul werd, doch onder *Severus* wegens het misnoegen der praetorianen de stad moest verlaten, waarna hij waarschijnlijk zijne overige dagen in Campanië doorbracht. Zijn geschiedboek, waaraan hij 22 jaar besteedde, bevatte in 80 boeken de lotgevallen van Rome van de stichting der stad tot aan het jaar 229 na Chr. Daarvan zijn echter alleen de boeken 37—54 en 56—60 bewaard gebleven met gedeelten van het 36ste en 55ste, terwijl wij tevens een uittreksel bezitten uit de boeken 35—80 van *Xiphelinus*, een Byzantijnschen monnik der 11de eeuw. *Cassius* heeft de gebeurtenissen naar tijdsorde gerangschikt en is de beste bron voor de gebeurtenissen, die gedurende zijn leven voorvielen. Tot de voortreffelijkste uitgaven behoort voorzeker die van *Dindorf* (4 dln., 1864).

Diocees, afkomstig van het Grieksche woord *dioikesis*, waarmede reeds ten tijde van *Cicero* de distrikten in Klein-Azië werden aangeduid, is de naam van elk der groote gewesten, waarin het Romeinsche rijk in de 5de eeuw verdeeld werd. Toen *Constantijn de Groote* den Christelijken godsdienst tot staatsgodsdienst verhief, werd die naam eveneens gegeven aan het gebied, waarover een aartsbisschop gesteld was, terwijl men dat van den bisschop een parochie noemde. Later echter heeft men den naam van diocees ook gegeven aan het gewest, hetwelk in kerkelijke zaken door een bisschop bestuurd werd. Diocesen zijn dus aartsbisdommen en bisdommen, en de naam wordt ook gebruikt in de beteekenis van parochie, kerspel.

Diocles. Zie *Cissoïde.*

Diocletianus, *Gajus Aurelius Valerius*, bijgenaamd *Jovius*, een Romeinsch keizer, geboren in 245 te Dioclea in Dalmatië, klom spoedig op in den Romeinschen krijgsdienst en werd in 284 na Chr. te Chalcedon door het leger uitgeroepen tot keizer. Een opstand in Gallië, alsmede het gevaar van een inval der Germanen, bewoog hem, om den veldheer *Maximianus* (*Herculius*) tot mederegent te benoemen. Tezamen verhieven zij in 293 *Galerius Maximianus* en *Constantius Chlorus* eveneens tot caesars en verdeelden onderling het Rijksgebied. De vier keizers voerden zeer voorspoedige oorlogen, waarna *Diocletianus* den 1sten Mei 305 te Nicomedia het bewind nederlegde, zich naar zijn goederen te Salonae in Dalmatië begaf en in 313 overleed. In 303 had op zijn last te Nicomedia een hevige vervolging der Christenen plaats, en onder zijn bestuur verdwenen de laatste sporen van den republikeinschen regeeringsvorm.

Diocletianus.

Dioctaëder is de naam van een kristalvorm, die uit een dubbele achtzijdige pyramide bestaat.

Diodati, *Johann*, een Hervormd godgeleerde, geboren te Genève den 6den Juli 1576, werd reeds op 21 jarigen leeftijd hoogleeraar in de Hebreeuwsche taal en in 1609 in de godgeleerdheid te Genève. Op de Synode te Dordrecht ijverde hij tegen de Arminianen, legde in 1645 zijn betrekking neder en overleed den 3den October 1649. Hij leverde een vertaling met exegese van den Bijbel in het Italiaansch (1603), een vertaling in het Fransch van de geschiedenis van het Concilie van Trente van *Sargi* (1621), en „Relation de l'état de la religion en occident, traduite de l'anglais d'Edwin Sandys" (1626).

Diodon maculatus (*Egelvisch*) is een tropische zeevisch, behoorende tot de familie der *Kogelvisschen* of *Naakttanden* (*Gymnodontes*), merkwaardig om zijn vermogen zich op te blazen en zijn stekels daarbij op te richten. Zie *Kogelvisschen.*

Diodorus, een Grieksch geschiedschrijver uit den tijd van *Julius Caesar* en *Augustus*, afkomstig van Agyrion op Sicilië, waarom hij den bijnaam *Siculus* kreeg, reisde door een groot gedeelte van Azië en Europa ten behoeve van zijn geschiedwerk, waaraan hij 30 jaar werkte, waarna hij het met den naam van „Historische Bibliotheek" bestempelde. Het bestond uit 40 boeken, de geschiedenis van alle volken omvattend, doch daarvan zijn alleen de boeken 1—5 en 11—20 volledig bewaard gebleven. Het werk bestaat bijna geheel uit uittreksels van verloren gegane schrijvers; vooral is het van belang voor de geschiedenis van Sicilië, alsmede voor den oudsten tijd van Rome. Daarenboven bezitten wij een aantal fragmenten van andere boeken. Tot de beste uitgaven behoort die van *Dindorf* (4 dln., 1826).

Diodotus, een Platonisch wijsgeer uit de 3de eeuw v. Chr., leefde en onderwees te Athene. Men ziet in zijn leerbegrippen reeds het begin der door *Arkesilaus*, den stichter der Middelste Academie, aangebrachte veranderingen in de voorstelling der gevoelens van *Plato.*

Diodotus, een Stoïcijnsch wijsgeer uit de 1ste eeuw v. Chr., was de leermeester van *Cicero*, in wiens woning de hoog bejaarde grijsaard omstreeks het jaar 60 v. Chr. overleed.

Diodotus, uit Sidon in Phoenicië, een Peripatetisch wijsgeer uit de 1ste eeuw na Chr., was een broeder van den beroemden *Boöthos*, die tot de leerlingen behoorde van den Peripatetischen wijsgeer *Andronicus* van Rhodus.

Diogenes *van Apollonia*, ook *van Smyrna* genaamd, leefde in de 5de eeuw v. Chr. te Athene en behoorde tot de school der Ionische wijsgeeren. Hij hield de lucht voor de oorspronkelijke stof en beschouwde alles, tot 's menschen ziel toe, als wijzigingen van de lucht. De fragmenten zijner geschriften werden in 1839 door *Panzerbieter* uitgegeven.

Diogenes *van Sinope*, „de Hond", door *Plato* de „razende Socrates" genoemd, afkomstig uit Sinope, in Paphlagonië aan de Zwarte Zee gelegen, de beroemdste der Cynische wijsgeeren, werd geboren omstreeks 412 v. Chr., genoot te Athene het onderwijs van *Antisthenes*, verachtte de bespiegelingen der wijsgeeren en wist met gevatheid en geestigheid zijn tijdgenooten opmerkzaam

Digitized by Google

te maken op hun dwaasheden. Volgens zijn leer moest de wijze, om gelukkig te kunnen leven, zich onafhankelijk maken van de fortuin, van zijn medemenschen en van al zijn eigen begeerten. Om een voorbeeld te geven van cynische deugd, legde hij zich de grootste ontberingen op: hij liep rond zonder schoenen, met een stok in de hand en een zak op den rug, zonder een woning te hebben, zoodat men weldra verhaalde, dat hij in een ton zijn verblijf hield. Hij bekreunde zich niet om de guurheid van het weder, en verdroeg met de grootste kalmte de spotternij des volks. Openlijk bestreed hij de ondeugden en de gebreken der menschen en gebruikte daarbij het scherpe wapen der satire. Van hem bestaan dan ook veel anecdoten, die ten deele verdicht zijn. Men meldt, dat hij op een reis naar Kreta, door zeeroovers gevangen genomen, als slaaf verkocht werd aan een inwoner van Korinthe, *Xeniades* genaamd, die hem echter in vrijheid stelde en met de opvoeding zijner kinderen belastte. Na dien tijd woonde hij veelal des zomers te Korinthe en des winters te Athene. Op eerstgenoemde plaats vond hem *Alexander de Groote*. De wijsgeer zat in lompen gehuld zich te koesteren in de zon, en toen de koning hem aansprak en hem veroorloofde een gunst te vragen, moet *Diogenes* gezegd hebben: „Ik verlang niets anders dan dat gij de zonnestralen niet verhindert tot mij door te dringen". Hierdoor was *Alexander* zoo getroffen, dat hij uitriep: „Indien ik *Alexander* niet was, zou ik *Diogenes* willen zijn!" Een andermaal, zoo wordt verhaald, wandelde hij bij dag met een brandende lantaarn door Athene en gaf op de vraag, wat hij zocht, ten antwoord. „Ik zoek menschen". *Socrates* zeide tot hem: „Ik zie uw ijdelheid door de gaten van uwen mantel". Hij overleed in 323 of 324 te Korinthe. De onder zijn naam verschenen 51 brieven zijn beslist onecht.

Diogenes Laertius, uit Cilicië afkomstig, leefde waarschijnlijk in de eerste helft der 3de eeuw na Chr. Zijn Grieksch werk: „De vitis, dogmatibus et apophtegmatibus clarorum virorum" in 10 boeken, is wel is waar een compilatie, doch voor de geschiedenis der wijsbegeerte niet van belang ontbloot. Hij verhaalt daarin de lotgevallen van een aantal Grieksche wijsgeeren, het uitvoerigst die van *Epicurus*. Een der beste uitgaven is die van *Cobet* (1850).

Diogo Bernardes. Zie *Bernardes, Diogo.*

Dioïkae (tweehuizigen) noemt men in de plantkunde planten, wier vrouwelijke en mannelijke bloemen op afzonderlijke individuën geplaatst en dus over twee individuën of huizen verdeeld zijn. De gewassen met zulke bloemen vormen in het stelsel van *Linnaeus* de 22ste klasse, welke naar het aantal en de plaatsing der meeldraden in 7 orden verdeeld is.

Diomedes, een zoon van *Ares* en *Cyrene*, was koning der Bistonen in Thracië, die zijn vier paarden met menschenvleesch voedde en om die reden door *Herakles* op bevel van *Eurysthens* gedood werd.

Diomedes, een zoon van *Tydeus* en van *Deipyla*, was de gemaal van *Aegialeia*, de opvolger van *Adrastus* op den troon van Argos en een der dapperste helden van het leger voor de muren van Troje, waar hij met 80 schepen heentrok. Reeds voeger was hij met de *Epigonen* tegen Thebe ten strijde getrokken. Bij de belegering van Troje wondde hij, bijgestaan door *Athene*, zelfs *Ares* en *Aphrodite*. Bij de lijkspelen ter eere van *Patroklus* behaalde hij een der prijzen, en met *Odysseus* haalde hij *Philoktetes*, die de pijlen van *Herakles* bezat, voor de verovering der stad onmisbaar, van het eiland Lemnos. Verder roofde hij de paarden van *Rhesus* en bevond zich in het houten paard, dat binnen de vesten van Troje gebracht werd; ook onderscheidde hij zich in de raadsvergaderingen, waar hij zich met kracht verzette tegen het voorstel, om het beleg op te breken. Na zijn terugkeer bevond hij, dat zijn gemalin zich aan echtbreuk had schuldig gemaakt, waarom hij zich naar Aetolië begaf en vervolgens naar Apulië, waar hij in het huwelijk trad met *Euhippe*, een dochter van koning *Daunus*, die hem 2 zonen schonk, *Diomedes* en *Amphinomus*. Omtrent zijn uiteinde luiden de berichten verschillend. In Italië werd hij voor den stichter van onderscheiden steden gehouden en ontving er goddelijke hulde.

Diomedeseilanden heet een groep van drie eilanden in de Beringstraat, tusschen Kaap Desjnew en den N.W. punt van Amerika, op 65½° N. Br. gelegen. Zij werden in 1728 door *Bering* ontdekt, in 1832 door *Gwosdew* nader onderzocht. Het middelste eiland heet Kusenstern, het westelijke Ratmanow, het oostelijke Fairway.

Diomedon, een bevelhebber der Atheensche vloot gedurende den Peloponnesischen Oorlog, verzette zich in 410 v. Chr. met *Thrasybulus* en *Thrasyllus* tegen de oligarchie, maar werd, na het uitbarsten van een opstand in het leger bij het bericht van het schrikbewind der oligarchie uit zijn betrekking ontslagen. Na de verwijdering van *Alcibiades* werd hij gekozen tot een der 10 veldheeren en deed vruchtelooze moeite om zijn ambtgenoot *Conon* te ontzetten. In 406 v. Chr. werd hij met 5 andere veldheeren ter dood veroordeeld, omdat hij na den slag bij de Arginusische eilanden verzuimd had de lijken der gesneuvelde Atheners te verzamelen.

Dion, afkomstig van Syracuse en uit een aanzienlijk geslacht omstreeks 408 v. Chr. geboren, genoot, als een degelijk staats- en krijgsman, den steun van zijn schoonbroeder *Dionysius den Oudere*. Toen *Dionysius de Jongere* de heerschappij aanvaardde, wilde *Dion*, als doorkneed in de wijsbegeerte van *Pythagoras* en *Plato*, dien vorst ten goede leiden. De vleiers des konings deden dat plan mislukken, en *Dion* moest als balling naar Griekenland vertrekken (366 v. Chr.), waar hij door zijn edel voorkomen en de groote gaven van zijn geest de algemeene achting en liefde verwierf. Een bericht, dat de tiran zijn goederen verbeurd verklaard, zijn gemalin *Arete* tot een huwelijk met een zijner gunstelingen gedwongen had en zijn zoon door slechte makkers ten verderve trachtte te leiden, bewoog *Dion* naar zijn vaderland terug te keeren. Met 800 strijders landde hij in 357 op Sicilië; zijn leger was weldra veel grooter, en Syracuse opende voor hem bereidwillig de poorten. *Dionysius* kwam ijlings uit Italië en nestelde zich in den burcht, waar de bezetting hem getrouw gebleven

Digitized by Google

was, doch na een vruchtelooze poging, om de heerschappij te herkrijgen, vluchtte hij met zijn schatten naar Italië. Intusschen werd ook *Dion* door het onrechtmatig wantrouwen zijner medeburgers weldra genoodzaakt Syracuse te verlaten. Later echter, toen er binnenlandsche verdeeldheden ontstonden en *Apollocrates*, de zoon van *Dionysius*, uit den burcht de stad in het nauw bracht, werd *Dion* uit Leontini te hulp geroepen. In 355 viel de burcht in zijn handen, doch voordat hij in den staat volgens zijn voornemen den aristocratischen regeeringsvorm kon invoeren, werd hij door zijn verraderlijken vriend *Calippus* vermoord (354).

Dionaea *L.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Droseraceeën*. Het onderscheidt zich door een 5-deeligen kelk, door 5 lange, met de kelkslippen afwisselende bloembladeren, door 10 meeldraden met lange helmdraden, door een stamper met een schijfvormigen, gewimperden stempel en door een éénhokkige doosvrucht. Een hoogst merkwaardige soort van dit geslacht is *Dionaea muscipula L.* of *vliegenvangertje*. Haar bladeren hebben breede, van boven omgekeerd hartvormige bladstelen en bestaan uit een 2-lobbige, in het midden gesleufde, aan de randen met stijve borstels bezette bladschijf. In den toestand van rust is deze uitgespreid, doch elke aanraking daarvan heeft een prikkelenden invloed, zoodat de beide

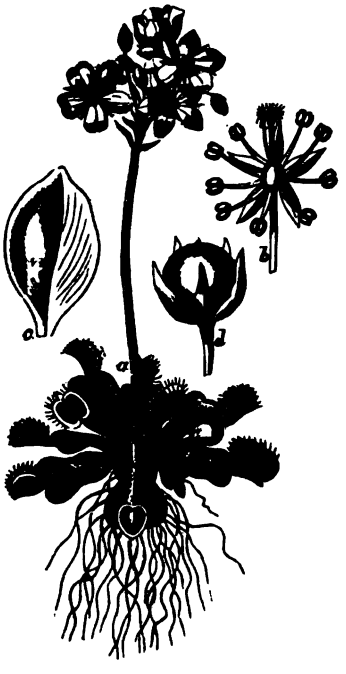

Dionaea muscipula.

bladlobben zich naar elkander toevouwen. Plaatst zich dus een insekt op de bladschijf, dan sluit zich aanstonds het blad, en het diertje is gevangen, terwijl na het verdwijnen van dien prikkel de val weder opengaat. Daarna heeft een rijke vochtafscheiding plaats, waardoor het diertje wordt opgelost; alleen de hardere deelen, zooals chitinehuid, worden niet aangetast. Deze oplossing wordt door het blad opgezogen. Deze plant behoort in Florida tehuis vooral in lage weiden. Wij geven daarvan een afbeelding op $^2/_3$ der natuurlijke grootte in *a*; verder in *b* een bloem zonder bloembladeren, in *c* een bloemblad en in *d* een vrucht, alle 2- of 3-maal vergroot. Deze plant wordt bij ons gekweekt in een vochtigen grond, half uit klei en half uit veen bestaande, en met levend mos gedekt, terwijl tevens mos en steenen tot grondslag dienen.

Dione, een Grieksche godin, werd te Dodona vereerd als de gemalin van *Zeus*. Bij *Homerus* wordt zij de moeder van *Aphrodite* genoemd. Zij is echter door *Hera* verdrongen.

Ook de 106de asteroïde en een der manen van Saturnus dragen dien naam.

Dionysius *de Oudere*, van goede, doch niet voorname afkomst, was in zijn jeugd schrijver bij een overheidspersoon en bemoeide zich veel met de staatkunde. Toen Agrigentum door de Carthagers ingenomen was, beschuldigden de inwoners den verdediger hunner stad van verraad. *Dionysius* ondersteunde die klacht en bewerkte, dat het volk andere legerhoofden koos en onder dezen ook hem. Weldra wist hij zijn medebevelhebbers verdacht te maken, zoodat men hem tot opperbevelhebber benoemde. Als zoodanig verwierf hij in 406 v. Chr. op 25-jarigen leeftijd met hulp van het leger de koningskroon en bevestigde zijn gezag door zijn huwelijk met de dochter van den aanzienlijken *Hermocrates* en na haren dood met *Aristomache*, een zuster van *Dion*. Nadat hij meer dan een opstand met geweld gedempt en onderscheiden andere Grieksche steden op Sicilië veroverd had, maakte hij zich gereed tot den oorlog tegen Carthago. Aanvankelijk streed hij voorspoedig, doch de fortuin keerde hem weldra den rug toe. Reeds werd hij in 395 te Syracuse door *Hamilco* belegerd, toen hij aan de Carthagers, door de pest verzwakt en ontmoedigd, een geweldige nederlaag toebracht. Op een veldtocht in Beneden-Italië veroverde hij in 387 de stad Rhegium, wier inwoners hij wreed mishandelde. Na dien tijd had hij grooten invloed op de Grieksche steden van dat gewest en zijn vloten hadden de opperheerschappij in de aangrenzende wateren. Ook als dichter wilde hij schitteren en zond een gezantschap naar de Olympische spelen, om er zijn gedichten voor te lezen, doch zonder gewenscht gevolg. In 383 voerde hij ten vierden male oorlog tegen de Carthagers, waarbij hij een overwinning behaalde en een nederlaag leed. Hij overleed in 367. Hij onderscheidde zich door ijver en staatsmanswijsheid, doch bezoedelde zijn karakter door zijn onmenschelijke wreedheid.

Dionysius de Jongere, een zoon van den voorgaande, wiens opvoeding met opzet verwaarloosd was, vierde zijn troonsbestijging met slempartijen, die 90 dagen duurden. Vruchteloos trachtte *Dion* (zie aldaar) hem op een beteren weg te brengen; de geschiedschrijvers *Philistus* en *Aristippus* en vooral de geaardheid van den vorst verijdelden alle pogingen ten goede. Door *Dion* in 356 uit Syracuse verjaagd, nam hij de wijk naar Locri in Beneden-Italië, en tot loon voor de gastvrije ontvangst, maakte hij er zich meester van de opperheerschappij. In 346 kwam hij weder in het bezit van Syracuse, doch zijn wreedheid was

Digitized by Google

oorzaak dat de burgers *Hiketas*, tiran van Leontini, en de Korinthiërs te hulp riepen. Laatstgenoemden zonden *Timoleon*; deze versloeg *Hiketas*, die van de gelegenheid gebruik wilde maken, om zich tot heer van Syracuse te verheffen. *Dionysius*, die naar den burcht teruggetrokken was, moest zich overgeven en werd naar Korinthe gebracht. Hier verkwistte hij zijn rijkdommen, waarna hij met het geven van onderwijs in zijn behoeften voorzag en in armoede overleed.

Dionysius *Areopagita*, alzoo genaamd, omdat hij lid was van de rechtbank te Athene, die op den Areopagus vergaderde, werd in het midden der eerste eeuw na Chr. door *Paulus* tot het Christendom bekeerd en onderging, volgens de overlevering, als bisschop te Athene den marteldood. Aan hem wordt een aantal geschriften toegekend, die eerst in de 6de eeuw te voorschijn kwamen en blijkbaar afkomstig zijn van een vervaardiger, die niet vroeger dan de 5de eeuw leefde. Men vindt daarin Neo-Platonische bespiegelingen over het goddelijk wezen, over de ordeningen der engelen en zalige geesten, schitterende beschrijvingen van kerkelijke plechtigheden, een verheerlijking van de hiërachie, aanprijzing van het leven der monniken en talrijke mystieke voorstellingen. Men vermoedt, dat zij geschreven zijn door een Platonisch-wijsgeerigen Christen, die zich verzette tegen het Gnosticismus en de verborgenheden der feesten van *Dionysos* op het Christendom trachtte toe te passen. In Frankrijk, waar een *Dionysius* in de 3de eeuw te Parijs een Christelijke gemeente stichtte, werden zij in de 9de eeuw gretig gelezen, en het vroom bedrog van den abt *Hilduïnus*, die gaarne een onmiddellijken leerling der Apostelen en een martelaar als beschermheilige des rijks wilde gehuldigd zien, schreef ze toe aan *Dionysius Areopagita*, en zoo werd deze de beschermheilige van Frankrijk. Die geschriften zijn, op last van *Karel den Kale*, door *Johannes Erigena* in het Latijn vertaald en hebben het kloosterleven en de mystieke richting in de Westersche Kerk niet weinig bevorderd. Het klooster St. Denis bij Parijs, aanvankelijk aan den stichter der gemeente, later aan *Dionysius Areopagita* gewijd, geraakte in de 11de eeuw in strijd met het klooster St. Emmeran te Regensburg over de echtheid van het stoffelijk overschot van den Athener, dat beiden beweerden te bezitten.

Dionysius *Periegetes*, geboren te Charax aan de Arabische Golf, leefde ten tijde van *Hadrianus* en schreef onder den titel: „Periegesie" een aardrijkskundig leerdicht in hexameters, dat bewaard gebleven en in de verzameling der „Geographi Graeci minores" (1828) opgenomen is.

Dionysius *de Groote* of *van Alexandrië*, na zijn bekeering tot het Christendom een leerling van *Origenes*, werd in 232 bestuurder van de catechetenschool te Alexandrië en in 247 bisschop aldaar. Gedurende de vervolging der Christenen onder *Decius* werd hij meermalen verbannen, en overleed omstreeks het jaar 265. Hij was een ijverig verdediger van de gevoelens van zijn leermeester, en bestreed de Chiliasten, doch van zijn geschriften bleven slechts fragmenten bewaard.

Dionysius, *Exiguus* of *de Kleine*, zooals hij zich uit bescheidenheid noemde, een Scyth van geboorte, kwam omstreeks 500 te Rome en overleed aldaar als abt vóór 540. Hij heeft zich verdienstelijk gemaakt door vaststelling der naar hem genoemde tijdrekening (zie *Aera*) en door de uitgave eener verzameling van *decretalen* (zie aldaar). Hij was, volgens de verzekering van zijn vriend *Cassiodorus*, een goed Latijnsch schrijver, die tevens de Grieksche taal grondig kende.

Dionysius, *de Rechtvaardige*, koning van Portugal, was een zoon van *Alfonsus III* en *Beatrix van Aragon*, werd geboren den 9den October 1261 te Lissabon en kwam aan het bewind den 16den Februari 1279. Hij ontnam aan de geestelijken veel voorrechten en weigerde schatting te betalen aan den paus, doch *Martinus V* deed hem in den ban, waarom hij zich echter niet bekommerde. In een concordaat van 1289 wist hij door te zetten, dat den Portugeezen verboden werd grondstukken aan de doode hand over te leveren. Bij de opheffing der Orde van de Tempeliers, gaf hij de groote bezittingen daarvan aan de nieuw gestichte Christusorde. Bovendien verbeterde hij de rechtspraak, bevorderde land- en mijnbouw, wetenschap kunst en verleende privileges aan den burgerstand. In 1290 stichtte hij de universiteit te Lissabon, die hij in 1308 naar Coimbra overbracht. Evenals *Alfonsus X* in Castilië beschermde hij de dichtkunst en maakte zelf gedichten. Hij overleed den 7den Januari 1325.

Dionysius, *Carthusianus*, een Karthuizer monnik en uitstekend godgeleerde der 15de eeuw, heette ook *a Leuwis* (van Leeuwen) of *Rickelius* naar het dorp Rickel bij St. Truyen, waar hij in 1402 geboren werd. Hij ontving een uitmuntende opvoeding, studeerde te Keulen in de godgeleerdheid en wijsbegeerte en werd er meester in de vrije kunsten met een geschrift: „De ente et essentia". In 1423 trad hij te Roermond in de Karthuizer Orde, sleet in die stad het grootste gedeelte van zijn leven en overleed er den 12den Maart 1471. Hij onderscheidde zich niet alleen door zijn groote geleerdheid en minzaamheid, maar ook door zijn devoot leven, zoodat hij door zijn kastijding en onthouding in een toestand van geestvervoering kwam en allerlei visioenen zag, waarom men hem den naam gaf van „doctor extaticus". Met kracht ijverde hij voor het denkbeeld, om de Kerk te hervormen door verbetering van het leven der geestelijken, zooals blijkt uit zijn geschriften: „De vita et regimine praesulum", „De vita et regimine archidiaconorum" en „De vita canonicorum". Op aandringen van *Johannes Brugman* vervaardigde hij een boek: „De doctrina et regulis vitae christianae" en met kardinaal *Nicolaus de Cusa* deed hij een hervormingsreis door Duitschland en Nederland in 1451, waarna hij het werk: „De munere et regimine legati" schreef. Paus *Eugenius IV* schatte hem hoog en vorsten raadpleegden hem over de aangelegenheden der Kerk. Daartoe behoorden *Philips de Goede* en *Karel de Stoute*. De val van Konstantinopel beschouwde hij als een straf voor het zedebederf der Kerk, en hij wekte allen op tot een nieuwen Kruistocht tegen de Ongeloovigen in zijn: „Epistolae ad pontifices, ad principes catholicos, ad praelatos", welke laatste brief met nog andere te vinden is in den „Chronicon Carthusiane" van *Dorlandus*. Hij kende

Digitized by Google

niet aan den paus, maar aan de algemeene conciliën onfeilbaarheid in geloofszaken toe, zooals blijkt uit zijn boek: „De auctoritate papae et concilii". Kardinaal *Bellarminus* bestreed hem, omdat hij in zijn werk: „De quatuor hominis novissimis et de particulari judicio et obitu singulorum" (1486 enz.) ontkend had, dat de zielen in het vagevuur zekerlijk het eeuwige leven zouden beërven. Zijn hoofdwerk is echter „Enarrationes sive commentarii in V. en N. Testamentum" (1547—1552, 8 dln. in folio). Zijn levensbeschrijver *Theodoricus Loërius a Stratis* vermeld, dat hij in het klooster te Roermond 150 boekdeelen gezien heeft, alle door *Dionysius* eigenhandig geschreven. Onderscheiden daarvan zijn door den druk algemeen gemaakt, terwijl een uitgave van zijn gezamenlijke werken nog altijd ontbreekt.

Dionysius Halicarnassensis, een Grieksch kunstrechter en leeraar in de welsprekendheid, kwam te Rome omstreeks het jaar 31 v. Chr. en schreef voor zijn landgenooten een Romeinsche oudheidkunde in 20 boeken, waarin hij de geschiedenis van den regeeringsvorm te Rome tot aan den Eersten Punischen Oorlog mededeelde. Daarvan bezitten wij de eerste 9 boeken, de volgende 2 bijna geheel, en van de overige eenige fragmenten. Zij zijn o. a. uitgegeven door *Reiske* (6 dln., 1774—1777) en door *Schaller* (4 dln., 1827). Zijn 22-jarig verblijf te Rome, zijn omgang met de geleerdste Romeinen en het gebruiken der beste bronnen geven aan zijn werk een groote belangrijkheid. Van hoog gewicht is ook zijn: „Censura veterum scriptorum", een uittreksel uit zijn *περὶ μιμήσεως*, waarin hij de merkwaardigste Grieksche dichters, geschiedschrijvers, wijsgeeren en redenaars met scherpzinnigheid beoordeelt. De „Ars rhetorica" is misschien gedeeltelijk van hem, doch in haar geheel uit de 3de eeuw onzer jaartelling afkomstig, en zijn geschrift: „De compositione verborum" is o. a. uitgegeven door *Göller* (1815).

Dionysos, oorspronkelijk een Thracisch-Phrygische god (zie de afb.), werd reeds spoedig in Griekenland overgenomen, vooral op het platteland, waar hij als de geest van de groeikracht werd vereerd. Hij woont in bloemen en boomen, doch houdt zich het liefst op in den altijdgroenen klimop, waarmede hij zich bekranst, en in den wijnstok. Daaraan knoopt zich vast een groot deel der feesten, die te zijner eer gevierd werden bij den wijnbouw en wijnbereiding, voornamelijk in Attica; zoo bij het genot van den nieuwen wijn na het wijnlezen en het in den kelder brengen van de landelijke Dionysiën in de Attische demen in de maand Poseidon (ongeveer onze Decembermaand); in Athene het feest der Lenaia (zie aldaar), het kelderfeest; bij den aanvang van het verkoopen van den uitgegisten wijn in Athene het feest der Anthesteria, het bloemenfeest van den 11den tot den 13den der maand Anthesterion (7 Februari—8 Maart); de eerste dag van dit feest heette Pithaiga, de tweede Choes, de derde Chutroi. Ook de sagen van zijn verblijf bij *Oineus* in Thessalië en *Ikarius* in Attica, aan wie hij den wijnstok schonk, de opvatting van den god als verjager van zorgen, zoowel als de sagen van zijn uitgestrekte zwerftochten, waarop hij, omgeven door satyrs, sylenen, maenaden en thycaden, alle landen, waar de wijnstok bloeit, als veroveraar doortrekt, hebben haar oorsprong in het feit, dat

Dionysos (reliëf, Louvre te Parijs).

Dionysos als wijngod beschouwd werd. Zie verder *Bacchus*.

Diophantische vergelijkingen, aldus genoemd naar den Griekschen wiskundige *Diophantus* (zie aldaar), zijn vergelijkingen, die ontstaan, als het aantal der te vervullen vergelijkingen kleiner is dan het aantal onbekenden. Een oneindig aantal oplossingen is alsdan mogelijk, gewoonlijk laat men echter alleen geheele getallen toe.

Een eenvoudig voorbeeld is de *mengingsrekekening* (zie aldaar). Behalve de diophantische vergelijking van den 1sten graad is de zoogenaamde *Pellsche* vergelijking $X^2 - Dy^2 = 1$ van zeer veel belang. Hier moet eerst voor een bepaalde waarde D het kleinste paar waarden voor X en Y gezocht worden, waaruit dan de overige waardeparen gemakkelijk kunnen gevonden worden.

Diophantus, een Grieksch wiskundige, leefde te Alexandrië in de tweede helft der 4de eeuw onzer jaartelling. Hij is de schrijver van een arithmetisch werk, dat eeuwenlang eenig in zijn soort gebleven is. De diophantische vergelijkingen (zie aldaar) in de tegenwoordige beteekenis worden niet door hem behandeld; hij verlangt n.l. geen oplossingen in geheele, doch slechts in rationeele getallen. Van zijn 13 boeken zijn er 6 bewaard gebleven en tevens een werk over polygonaalgetallen.

Dioptaas of *kopersmaragd* is de naam van een waterhoudend, kiezelzuur mineraal met een prachtige, donkere, smaragdgroene kleur, doorzichtig, met een soortelijk gewicht van 3,3 en een hardheid van 5. Het kristalliseert in zeshoekige prisma's, door 3 ruitvormige vlakken toegespitst. Het is onsmeltbaar voor de blaaspijp, geeft aan de vlam

Digitized by Google

een groene kleur en levert, met soda gesmolten, een glasachtige zelfstandigheid. Het bestaat uit 38,76% kiezelzuur, 49,92% koperoxyde en 11,32% water, en wordt in het land der Kirgiezen en bij Mindoeli in den Kongostaat gevonden. Zijn samenstelling wordt uitgedrukt door de formule $CuSiO_3.H_2O$.

Dioptrica is dat gedeelte der optica, hetwelk over de *breking van het licht* (zie aldaar) handelt.

Diorama. De Fransche schilder *Daguerre*, die later door de uitvinding van de *daguerrotypie* (zie aldaar) een beroemden naam verwierf, stelde in 1822 te Parijs schilderijen ten toon, die een groote aantrekkelijkheid hadden voor het publiek. Zij gaven hetzelfde voorwerp in verschillende toestanden weer. Een zeer doorzichtige stof vertoont bijv. het voorwerp in een bepaalden toestand bij opvallend licht, en op de andere zijde heeft men op behoorlijke plaatsen verven aangebracht, welke bij doorvallend licht uitkomen. Hiertoe wordt het stuk in een lijst gevat en in een venster geplaatst, hetwelk men (zie de afb.) met de blinden A, A, A, kan sluiten. Boven dat venster

Diorama van *Daguerre*.

is een tweede D, waarvan het licht evenwel niet op de achterzijde der schilderij kan vallen. Daarentegen kaatst een spiegel in B de lichtstralen die door D dringen, zoodanig terug, dat zij op de voorzijde der schilderij vallen. Wanneer iemand het stuk aan de voorzijde lang genoeg bekeken heeft, laat men ongemerkt een scherm vallen tusschen den spiegel en de schilderij en men schuift de blinden A, A, A open, zoodat het stuk zich nu bij doorvallend licht, en dus met de aan de achterzijde geschilderde schaduwen en kleuren geheel anders vertoont. De uitvinder had dan ook zijn onderwerpen op een zeer verrassende wijze gekozen. Vooral beviel zijn „Mis om middernacht", waarbij men bij opvallend licht een ledige en bij doorvallend licht een met menschen gevulde kerk aanschouwde, alsmede „Goldau", waarbij men een rustig en bekoorlijk dal voor zich zag, terwijl vervolgens bij het schuimen der golven van het meer en bij neerstortende rotsen een tooneel van verwoesting zich vertoonde. Bij zulke voorstellingen wordt de indruk veelal verhoogd door het luiden van klokken, het rommelen van den donder en dergelijke klanken, die in verband staan met het onderwerp. Door het aanbrengen van gekleurde glazen achter de schilderij kan men bij doorvallend licht het effect aanmerkelijk wijzigen. In Duitschland heeft vooral *Gropius* te Berlijn aan het diorama een hoogen trap van volkomenheid gegeven.

Tegenwoordig verstaat men onder diorama meer stukken, die, op een zekeren afstand bekeken, een plastischen indruk terugbrengen.

Dioriet is een vulkanisch gesteente van korreligen, granietachtigen bouw, bestaande uit kalknatronveldspaat (oligoklaas, labrador of anorthiet) en uit een silicaat van magnesia en kleiaarde. Naarmate dit laatste glimmer of augiet is, onderscheidt men *glimmerdioriet* en *augietdioriet*. Behalve genoemde beide bestanddeelen komt er soms nog kwarts in voor en verder, gewoonlijk in kleine kristallen: apatiet, magneetijzer, titaniumijzer en mineralen van secundaire vorming, zooals chloriet en kalkspaat. Is het mengsel dezer verschillende gesteenten zóó fijn, dat het met het bloote oog niet meer te onderscheiden is, dan noemt men het dioriet aphaniet. Bevat het enkele groote kristallen van veldspaat of hoornblende, dan wordt het dioriet porfier genoemd. Het komt voor in lange gangen en wel het meest in de nabijheid van archaeische en palaeozoische formaties, zooals bij den Kyffhäuser (Harts), in het Odenwoud, in Bohemen, Normandië en Bretagne.

Dioscorea *L.*, een plantengeslacht uit de familie der *Diosocreaceeën*, onderscheidt zich door een vleezig-knolligen wortelstok en door afwisselende, gaafrandige, zelden handvormig samengestelde bladeren; verder bevat het twee planten, waarvan de mannelijke bloemen een 6-deelig bloemdek, de vrouwelijke een bloemdek met gelijke of nagenoeg gelijke slippen bezitten. Het wordt daarenboven gekenmerkt door 6 aan het bloemdek gehechte of op den bloembodem ingeplante meeldraden, een onderstandig driehokkig vruchtbeginsel, met korten stijl en een 2- of 3-deeligen stempel, door een perkamentachtige, 3-kleppige doosvrucht met 2 zaden in elk hokje en door geheel of aan den voet gevleugelde zaden. Van de soorten, die ter wille van den eetbaren, vleezig-knolligen wortelstok in keerkringslanden worden aangekweekt, is de meest bekende *D. alata L.*, jamsplant. Deze levert de *oebi* der Maleiers en Javanen of de jams der bewoners van West-Afrika en West-Indië. Ook van andere soorten gebruikt men den wortelstok als voedsel, zooals van *D. sativa L.*, *D. pentaphylla L.*, *D. bulbifera L.*, *D. aculeata L.* enz.

Dioscoreaceeën *R. Brown* is de naam eener plantenfamilie uit de afdeeling der éénzaadlobbigen; zij omvat overblijvende kruiden of heesterachtige slingerplanten met een in den grond verborgen, knolligen wortelstok of met een boven den grond zich verheffenden knolvormigen stam. Zij draagt soms verspreide, gesteelde, enkelvoudige, gave of handvormig ingesneden, handnervige bla-

Digitized by Google

deren met bladstelen, die aan den voet 2 klieren of dorens dragen, voorts kleine, éénslachtige bloemen, over twee planten verspreid; de bloemen zijn in de bladoksels tot aren vereenigd en hebben een kroonachtig bloemdek. Het bloemdek is bij de mannelijke en vrouwelijke bloemen 6 deelig in 2 kransen geplaatst. De mannelijke bloem telt 6 meeldraden, het vrouwelijk bloemdek is bovenstandig, heeft een 6-deeligen zoom, 3 min of meer vereenigde stijlen, elk door een enkelen of dubbelen stempel gekroond, een driekantig en driehokkig vruchtbeginsel met 2 eitjes, aan de binnenhoeken hangend, een vleezige, 3-kantige, 3-hokkige, schotverbrekende doosvrucht of een door mislukking éénhokkige, naar een zijde gevleugelde dopvrucht, of ook wel een 3- of 1-hokkige bes met platte en dikwijls gevleugelde zaden in een dunnen zaadrok, een vleezig-kraakbeenig kiemwit en een met het worteltje naar den navel gekeerde kiem. Tot deze familie behooren 3 geslachten met ongeveer 170 voor het meerendeel in de tropen thuis behoorende soorten.

Dioscorides, *Pedanius* of *Pedacius* bijgenaamd, een Grieksch geneesheer, omstreeks 50 na Chr., werd geboren te Anazarba of Anazarbus (Caesarea Augusta) in Cilicië, trok met het Romeinsche leger door verschillende landen en deed veel plantkundige waarnemingen. In zijn werk „De materia medica" behandelt hij alle toenmaals bekende geneesmiddelen. Dat drie andere werken: „Alexipharmaca", „Theriaca" en „Euporista", het eerste en tweede over de vergiften en tegengiften en het derde over gemakkelijk te verkrijgen geneesmiddelen handelend, van hem afkomstig zijn, is niet geheel zeker. De beste uitgave van zijn werk is die van *Sprengel* (2 dln., 1830).

Dioscuren of *zonen van Zeus* noemde men *Castor* en *Pollux*, de tweelingzonen van *Leda*, ook *Tyndariden* genaamd, omdat bij *Homerus* een zekere *Tyndareos* als hun vader voorkomt. Volgens een latere sage is *Tyndareos* de vader van *Castor* en *Zeus* die van *Pollux*, zoodat de eerste sterfelijk, de tweede onsterfelijk was. Vooral gewaagt de Oudheid van hun tocht tegen *Theseus*, om hun zuster *Helena* uit de handen van dien held te bevrijden; van hun deelneming aan den tocht der Argonauten, waarbij zich gedurende een storm sterren op hun hoofden vertoonden; van de jacht, die zij maakten op het Calydonische zwijn; en van hun strijd tegen *Lynceus* en *Idas* (zonen van *Aphareus*), waarbij *Castor* sneuvelde. *Zeus* wilde nu *Pollux*, nadat hij *Idas* met een bliksemstraal verpletterd had, aan den hemel plaatsen, doch daar hij zonder zijn tweelingbroeder niet kon leven en weigerde, de onsterfelijkheid te aanvaarden, verordende *Zeus*, dat zij bij elkander zouden blijven en wel zoodanig, dat zij bij afwisseling den eenen dag in de onderwereld en den anderen aan den hemel zouden doorbrengen. Zij werden gehuldigd als beschermgoden der scheepvaart en der gastvrijheid, en op verschillende plaatsen in Attica en te Sparta verrezen tempels tot hun eer. Zij worden voorgesteld als schoone jongelingen, herkenbaar aan hun half-eivormige hoofddeksels of aan een rijken haargroei en meestal met hun paarden, *Xanthos* en *Kytharos*. De meestbekende standbeelden van *Castor* en *Pollux* zijn die van Monte-Cavallo op het Quirinaal te Rome. Op munten worden zij voor- gesteld als ruiters met palmtakken in hun handen.

Diosma *L.* is de naam van een plantengeslacht van de familie der *Rutaceeën*, het onderscheidt zich door kleine, eindstandige bloemen met een 5-deeligen kelk, 5 aan den kelk vastgehechte bloembladeren, 5 vruchtbare en even zooveel onvruchtbare, nagenoeg schubvormige meeldraden, 5 tweekleppige, één of twee zaden bevattende doosvruchten en glinsterend zwarte zaden. Het omvat omstreeks 30 sierlijke, altijd groene heesters in Zuid-Afrika, met kleine bladeren en onaanzienlijke bloemen, die echter zeer geurig zijn. De meestbekende zijn *D. alba Thunb.* met lijn-wigvormige, fijn gespitste, stijve, klierachtig-gestippelde bladeren en witte, alleen staande bloemen, die gemakkelijk van stek gekweekt kan worden en voor de koude kas een waar sieraad vormt. *D. hirsuta Thunb.* met lijn-wigvormige, stekelpuntige, ruwbehaarde, verspreide bladeren en witte bloemen, *D. Rubra L.* met verspreide, lijnvormige, 3-zijdige, fijn gespitste, gladde, gewimperde en met 2 rijen stippels bezette bladeren en fraaie, bleekroode, in schermen geplaatste bloemen, en *D. tenuissima Lk.*, een zeer fijne, fraaie heester met kleine, verspreide, 8-zijdige, stompe, onbehaarde bladeren en vele sierlijke, bleekroode bloemen.

Diosmeeën *R. Brown* noemt men een plantengeslacht, behoorende tot de familie der *Rutaceaeën*, dat heesters en boomen en slechts weinige kruiden bevat. Het onderscheidt zich door de volgende kenmerken: de bladeren zijn tegenovergesteld of afwisselend, enkelvoudig of gevind, met klierachtige, vaak doorschijnende stippels bezet. De bloemen zijn oksel- of eindstandig, van dekbladeren voorzien, wit of licht rood, tweeslachtig, regelmatig of onregelmatig. De kelk is 4- of 5-deelig, de 4 of 5 bloembladeren zijn vrij, somtijds aan den voet eenigszins samenhangend, of zij ontbreken geheel. De vruchtbeginsels, ten getale van de bloembladeren of ook in geringer aantal, zijn ongesteeld, worden door een gemeenschappelijken steel gedragen of zijn samengegroeid. De stijlen, ten getale der vruchtbeginsels, zijn geheel of alleen aan den top samengegroeid, en elk van deze draagt een enkelvoudigen stempel. De doosvruchten zijn zelden samengegroeid. Dit geslacht behoort vooral te huis in de keerkringsgewesten.

Diospyrinen is de naam van een orde uit de groep der *Dikotyledonen* een afdeeling der *Sympetalen*, en kenmerken zich door regelmatige, tweeslachtige, vijfbladerige bloesems, waarin de meeldraden tegenover de bloembladen staan; verder door een bovenstandig vruchtbeginsel, dat uit verschillende vruchtbladeren vergroeid en waaiervormig is. De orde omvat de families der *Sapotaceeën*, *Ebenaceeën* en *Styraceeën*. Zie verder de afb. op de volgende pagina.

Diospyros is de naam van een plantengeslacht, behoorende tot de tropische familie der *Ebenaceae* uit de orde der *Primulinae*. Zij bevatten geen melksap, zooals de *Sapotaceeën*, waarmede zij nauw verwant zijn, bezitten éénslachtige bloemen en helmknoppen, die naar binnen openspringen. Tot dit geslacht behooren o.a. *D. Lotus*, met smakelijke vruchten, en *D. Ebenum*, die het ebbenhout levert.

Dipa Negara, minder juist ook wel *Diepo*

Digitized by Google

Negoro geheeten, een Javaansch kroonpretendent, die aanleiding gaf tot den Java-oorlog, heette aanvankelijk pangeran *Anta Wiria*. Hij werd waarschijnlijk omstreeks 1785 geboren en was de zoon van sultan *Amangkoe Boewana III* van Djokjokarta. Hij hielp zijn vader tegen diens vader sultan *Sepoeh* en destijds schijnt hem, ondanks zijn afkomst van een vrouw van minderen rang, het uitzicht geopend te zijn op den troon van Djokja. Na den dood van zijn vader en van diens zoon *Djarot* werd echter niet hij, maar de minderjarige zoon van sultan *Djarot* als sultan erkend en *Dipa Negara* tot voogd benoemd. Reeds in zijn jeugd had hij zich aan godsdienstige beschouwingen overgegeven en langzamerhand was zulks tot fanatisme overgeslagen. De inlanders vereerden hem als hun leidsman, en het slechte bestuur en de zorgeloosheid van het Europeesche gouvernement waren oorzaak, dat het gemakkelijk viel de bevolking in opstand te brengen. Een poging van den resident zich van hem meester te maken, mislukte en hiermede was een begin gemaakt aan den oorlog die Java van 1825 tot 1830 teisterde. Geholpen door *Ali bassa Prawiza (Sentot)* en *Kjai Madja* streed, *Dipa Negara* met afwisselend geluk. Ofschoon nog geenszins van strijdmiddelen verstoken, vertrouwde hij op de Nederlanders en knoopte onderhandelingen aan. In Maart 1830 verscheen hij te Magelang ten einde met luitenant-generaal *de Kock* te onderhandelen. Deze deed hem toen gevangen nemen en maakte hierdoor een einde aan den opstand. *Dipa Negara* werd eerst naar Menado en vervolgens naar Makasar verbannen, waar hij in 1855 overleed.

Diospyrinen: 1. Styrax benzoïn (Benzoe); *a.* Doorsnede der bloem, *b.* der vrucht, *c.* idem. 2. Diospyros lotus (Dadelpruim); *a.* Doorsnede van vrouwelijke bloemen, *b.* idem, *c.* doorsnede van een mannelijke bloem. 3. Isonandra gutta (Getah pertjahboom); *a.* bloem, *b.* idem vergroot, *c.* vrucht.

Di Pauli, *Jozef*, vrijheer *van*, een Oostenrijksch staatsman, werd geboren den 9den Maart 1844 te Innsbrück geboren. Na zijn rechtskundige studies voltooid te hebben, trad hij in de rechterlijke macht. In 1866 diende hij als vrijwilliger tegen Italië, nam in 1868 dienst bij het pauselijk leger en woonde de inneming van Rome bij. In 1877 werd hij afgevaardigde naar de Kamer, waar hij zich aansloot bij de conservatieven. Hij kwam herhaaldelijk in conflict met de meer gematigde leden van het Centrum, waarom hij in 1896 de Katholieke volkspartij stichtte, waarvan hij de leider werd. Toen het het ministerie-*Thun* een nau-

Digitized by Google

were aansluiting rechts zocht, werd hij, na het aftreden van *Bärnreither* in October 1898, minister van Handel, wat hij tot September 1899 bleef. Als minister bevorderde hij den export en zond jonge, goed geschoolde kooplieden op rijkskosten naar het buitenland. Bij de verkiezingen van 1901 viel hij, werd wel gekozen bij naverkiezingen, maar nam deze benoeming niet aan. Sedert 1902 is hij lid van het Heerenhuis.

Diphenyl of *phenylbenzol*, $C_{12}H_{10}$ of $C_6H_5.C_6H_5$, komt voor in steenkoolteer en ontstaat uit C_6H_6 in een gloeiende buis, bij de behandeling van broombenzol met natrium, van diazobenzolchloried met benzol en aluminiumchloried, enz. Het vormt kleurlooze blaadjes, lost gemakkelijk op in alkohol en aether, niet in water, smelt bij 71°, kookt bij 254° en levert talrijke derivaten, waarvan benzidine en diphynilamine het belangrijkst zijn.

Diphenylamine, $C_{12}H_{11}N$ of $NH(C_6H_5)_2$ ontstaat bij de verhitting van zoutzure aniline met aniline op 140° C°, volgens de formule $C_6H_5.NH_2.HCl+C_6H_5.HN_2=NH(C_6H_5)_2+NH_4Cl$. Het vormt kleurlooze blaadjes, riekt naar bloemen, lost op in alkoholen aether, bijna niet in water, smelt bij 54°, kookt bij 310° en vormt met zuren zouten, die door water ontleed worden. Zoutzuur diphenylamine neemt aan de lucht een blauwe kleur aan. De oplossing in zoutzuur of geconcentreerd zwavelzuur wordt door salpeterzuur intensief indigoblauw gekleurd. Deze reactie is zeer gevoelig en dient om de geringste sporen van salpeterzuur aan te toonen. Bij verwarming van dipheny amine met chloroform en aluminiumchloried ontstaat acridine, $C_{13}H_9N$. Verder dient diphenylamine tot vervaardiging van diphenylamineblauw, diphenylamineoranje en aurantia. Ook de indaminen en de indophenolen (diphenylamine-verfstoffen) worden er van afgeleid.

Diphtheritis noemt men een ontsteking van de slijmvliezen, waarbij de afscheiding op en in het weefsel plaats vindt, en dit doet afsterven. Daarbij stolt het afscheidingsprodukt en vormt vliezen, die niet als de croupeuze gemakkelijk zijn af te wisschen, maar slechts af te scheuren zijn en dan defecten in het weefsel achterlaten. Een dergelijke ontsteking zetelt vooral in het slijmvlies van het slokdarmhoofd (pharynx) en van het strottenhoofd (larynx), zeldzamer in dat van neus, luchtpijp, mond en in het oogbindvlies en treft voornamelijk kinderen tusschen het 1ste en 5de levensjaar. De bacil der diphtheritis, in 1883 door *Klebs* gevonden, in 1884 door *Löffler* gekweekt, wordt naar den laatste genoemd en als oorzaak der ontsteking beschouwd, terwijl *Roux* het giftige afscheidingsprodukt dier bacillen afzonderde en *Behring* in 1893 er dieren mee inspoot, om die onvatbaar voor diphtherie te maken. Uit het bloed van die dieren bereidde hij zijn *serum antidiphtericum*. De besmetting geschiedt door de lucht of door het betasten van voorwerpen, waarmee de patient in aanraking is geweest, maar er moet, als bij de meeste infectieziekten, bovendien een persoonlijke vatbaarheid voor het gif aanwezig zijn. Slechte hygienische omstandigheden bevorderen de uitbreiding eener epidemie.

In den lichtsten vorm vindt men roodheid en zwelling van een deel van het slijmvlies der verhemelte-bogen, huig en amandels, met kleine, witgrijze of witgele vlekken, die spoedig fijne vliesjes worden, welke door samenvloeiing den geheelen amandel of deelen van het slokdarmhoofd kunnen bedekken. Na 3—4 dagen laten die vliezen los en ziet men het roode, oppervlakkig verzweerde slijmvlies.

In dien tijd heeft de patient erge halspijnen en last van braken, terwijl de halsklieren sterk gezwollen zijn. Bij den zwaarderen vorm, waarin de vorige kan overgaan, heeft de ontsteking direct een grooter oppervlakte, vormt een dik, vuilgrijs vlies, en heeft groote neiging tot uitbreiding over andere slijmvliezen, waarop vaak algemeene infectie volgt. Ook zijn de algemeene verschijnsels zwaarder: huivering, voortdurende koortsen, sufheid of deliria. Ook hier herhaald braken en slikbezwaren. Vaak is deze diphtheritis doodelijk door uitbreiding over het strottenhoofd, nierziekte of algemeene infectie. De zwaarste vorm is de septische, waarbij de onaangename reuk uit den mond van de vorige tot bepaald stinken wordt en het weefsel onder het vuil grijsbruine beslag spoedig afsterft. Komt het hier, wat zelden is, nog tot genezing, dan blijken de huig, tonsil of week gehemelte soms geheel vernietigd. Meestal is de septische vorm het einde van de lichtere, maar sommige epidemiën *beginnen* direct zoo hevig en veroorzaken dan zulk een snel algemeen verval, dat men het kind na eenige uren niet meer herkent. Onder hooge koorts, snellen pols en ademhaling, enorm opgezwollen amandels, sterke klierzwellingen aan den hals treedt meestal reeds den 3—4den dag de dood in, of eerst later onder de complicaties. Onder deze moet in de eerste plaats de uitbreiding over het strottenhoofd genoemd worden, de *laryngitis diphtheritica*, die meestal den 3den—6den dag na het begin der ziekte optreedt, des te eerder, hoe uitgebreider de ontsteking en hoe jonger het kind is. Ze is gevaarlijker dan de croup (zie aldaar). Tengevolge van de afscheiding van de giftige stofwisselingsprodukten der bacterien door de *nieren* worden deze vaak ontstoken, en dezelfde stoffen veroorzaken ook *verlammingen*. De laatsten treden ook wel bij een schijnbaar zachtaardige diphtheritis op, hetzij tijdens de ontsteking, hetzij in de reconvalescentie, vaak eerst eenige weken na de genezing van de plaatselijke aandoening. Zij beginnen meestal aan het weeke gehemelte, treffen ook sommige oogspieren, waardoor de accomodatie verlamd wordt en kunnen dan op beenen, armen en zelfs op romp- en ademhalingsspieren overgaan; die uitgebreide verlammingen zijn zelden tegenover de goedaardige verlamming van het weeke gehemelte, die spoedig geneest. De laatste veroorzaakt een neusklank in de stem en moeilijkheden bij het slikken, vooral van vloeistoffen, die door den neus weer uitkomen. De ergste verlamming is echter die van het *hart*, waaraan de plotselinge dood van vele diphtheritis-patienten, soms midden in de reconvalescentie, te wijten is.

De *behandeling* moet in de eerste plaats in het afzonderen van de patienten bestaan, die eerst 24 dagen na geheel herstel en na desinfectie weer onder andere kinderen mogen komen. IJscompressen op den hals, ijspillen of ijswater verzachten de halspijnen. Men reinigt den mond met lauw

Digitized by Google

water door middel van een mondspuit en laat gorgelen met chloorkali. Een groote verandering is er echter gekomen en tallooze levens zijn gered door *Behring's* antidiphtheritisch serum. Wel geeft de inspuiting ermee geen zekerheid tegen het optreden van de snelle septische vormen of tegen de complicaties, maar zelfs bij zware algemeene verschijnsels geneest nog de helft der patienten, van de gemiddelde gevallen met dikke beslagen $^3/_4$ en absoluut gunstig verloopen de lichtere. Ook de koorts vermindert, vaak zeer snel, en karakteristiek is het gevoel van beterschap na de inspuiting. Het locale proces staat volgens *Roux* in 24 uur stil, en was het strottenhoofd vrij, dan *blijft* het vrij! Is reeds vernauwing ervan opgetreden, dan kan die nog teruggaan; en moet men toch nog de luchtpijp openen, dan verloopt die operatie veel gunstiger. *Behring* gebruikt zijn serum ook om anderen onvatbaar te maken, met eenige zekerheid duurt die onvatbaarheid 4—6 weken, dus lang genoeg om den patient ondertusschen te laten herstellen. Vooral op het platte land, waar het afzonderen van de kinderen vaak onmogelijk is, wordt het serum veel en met succes toegepast om de omgeving immuun te maken.

Diphtong (Grieksch) beteekent tweeklank. Een diphtong bestaat uit de verbinding van twee ongelijksoortige klanken (a-u, a-i, e-u, o-u, enz.), die in de uitspraak samenhangen en slechts één lettergreep samen vormen.

Dipleidoskoop is een door den Engelschen chronometerfabrikant *Dent* in 1844 uitgevonden instrument ter bepaling van den tijd. Het bestaat uit 3, tot een gelijkzijdig prisma vereenigde, glasplaten, waarvan nevenstaande fig. de doorsnede is. De plaat A B, die naar het Z. gekeerd is, is doorzichtig, de beide andere zijn aan de achterzijde

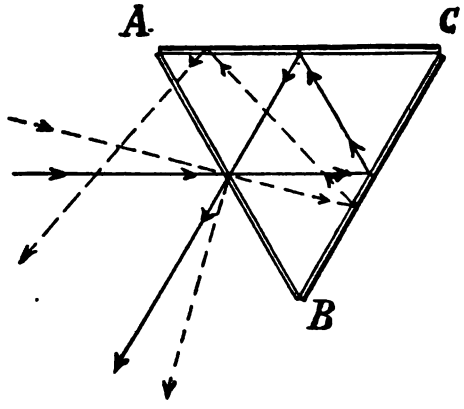

Dipleidoskoop.

verzilverd. Het instrument is zoodanig geplaatst, dat het vlak van A C in den meridiaan valt en A, B en C evenwijdig zijn aan de aardas. Als een zonnestraal op de voorste doorzichtige plaat A B valt, ontstaat er een beeld door terugkaatsing van het voorvlak dier plaat, maar ook een tweede beeld door terugkaatsing tegen de spiegelende wanden A C en B C. Bij de beweging der zon aan den hemel bewegen zich beide beelden tegen elkander in en vallen samen, als de zon in den meridiaan staat. Wegens de tegengestelde beweging is deze dekking zeer scherp waar te nemen, en men kan den tijd tot op 1 sec. na nauwkeurig er mede bepalen. In de fig. is de weg der zonnestralen op het oogenblik der dekking door voluit getrokken lijnen, op een oogenblik vóór de culminatie door stippellijnen aangeduid.

Diplocinium *Lindl.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Begoniaceeën*. De soorten groeien in Zuid-Amerika, West- en Oost-Indië.

Diploma is eigenlijk een uit twee bladen bestaand stuk. Bij de Romeinen was het in het algemeen een ambtelijk bevel, namelijk een door zegel en onderteekening bekrachtigde oorkonde. In deze beteekenis kwam het woord in de Middeleeuwen niet meer voor, want alle staatsstukken werden toen met de namen *Charta Pagina, Litterae*, enz. aangeduid. In de 17de eeuw kwam het woord weer in gebruik, maar het had van nu af aan meer de beteekenis van een stuk, dat dient tot bewijs van een academische waardigheid of van het lidmaatschap eener vereeniging voor kunst of wetenschap. De kunst om zulke oude geschriften te ontcijferen, ontving den naam van *diplomatiek* (ziealdaar).

Diplomaat. Zie *Diplomatie*.

Diplomatie is de kennis van de rechtskundige en politieke grondregelen, beginselen en gebruiken, die ten grondslag liggen aan en in toepassing gebracht worden bij de onderhandelingen tusschen beschaafde staten. Het woord duidt zoowel de theoretische uiteenzetting, als de praktische toepassing dier regels aan. Men dient haar wel te onderscheiden van de *diplomatiek* (zie aldaar). De staten hebben een onderling verkeer, even goed als de individuën: als vereenigde corporatiën treden zij naast en tegenover elkander op, en in dat verkeer worden banden tusschen hen gelegd en onderlinge rechten en plichten geboren. Ieder heeft voor zijn eigen belang te zorgen; het eerste en hoogste belang is het *bestaan*, de *handhaving der zelfstandigheid* tegenover de anderen. Niettegenstaande het doel van den staat overal hetzelfde is, komen de belangen der onderscheiden staten toch vaak met elkander in botsing. De taak der diplomatie bestaat nu hierin, dat zij de belangen van iederen staat behartigt en zorgt, dat geschillen zoo mogelijk op vreedzame wijze worden beslecht. Om die taak naar behooren te kunnen vervullen, onderhouden de staten door middel van diplomaten betrekkingen met elkander. Zij regelen onderling hun verhouding; zij stellen wederkeerig hun rechten en plichten vast. Dat onderling verkeer, die regeling van betrekkingen geschiedt grootendeels *schriftelijk*: in verdragen, acten, nota's, protocollen en andere oorkonden worden rechten en plichten beschreven, de vereeniging van al deze stukken vormt het *positieve* volkenrecht. De kennis van den inhoud dezer stukken is voor de diplomatie onmisbaar: in zoo verre is de *diplomatiek* een voorbereidende en een hulpwetenschap voor de *diplomatie*.

Tegenstrijdige belangen en onzekerheid in het recht zouden niet anders dan door den oorlog uit den weg geruimd kunnen worden, zoo de diplomatie niet bestond en tusschen beide trad, om langs vreedzamen weg de partijen tot elkander te brengen. Dit is het edelste deel van haar werkkring.

Digitized by Google

Maar ook wanneer de diplomatieke betrekkingen worden afgebroken en de oorlog uitbreekt, dan is het haar roeping, op het juiste oogenblik tusschen beide te treden, de vredesonderhandelingen in te leiden en te voeren, den overwinnaar tot matiging, den overwonnene tot verstandige toegevendheid te stemmen, en het daarheen te leiden, dat er zoodanige vredesverdragen worden gesloten, waarbij de belangen van de strijdende partijen, zoowel als van derden, worden behartigd en ontzien. De diplomatie onderhoudt, herstelt en bevestigt dus den vrede onder de volken. Maar ook op andere, meer positieve wijze werkt zij mede tot de bevordering van voorspoed, verlichting en beschaving. De belangen van elke natie afzonderlijk tracht zij tot één doel te doen samenwerken, waar de krachten van ieder op zich zelf te kort schieten; zij beproeft tegenzin bij de eene te onderdrukken, om de andere tot meerdere medewerking aan te sporen: zij wil de bewustheid doen ontwaken, dat aller belang één is in het wezen der zaak: namelijk, dat het groote doel van het bestaan der staten is volksontwikkeling en volkswelvaart. Daarom treedt zij met haar bemiddeling tusschen beide, om door voorspraak, aanzoek of met klem uitgesproken eischen in de bres te springen voor de vrijheid van geweten, voor de veiligheid van personen en goederen, voor het onbelemmerd verkeer van den handel en het tegengaan van geloofsvervolging. Zij tracht te verwijderen al wat in strijd is met de ware humaniteit, op te bouwen al wat het zedelijk en stoffelijk welzijn der menschen bevordert.

De geschiedenis der diplomatie neemt eigenlijk pas een aanvang met de 15de eeuw, toen de beschaafde staten van Europa onderling betrekkingen begonnen aan te knoopen. Wel komen in de vroegere eeuwen dikwijls onderhandelingen tusschen staten voor, die somtijds gevoerd werden door uitstekende diplomaten, en werden met bepaalde opdracht en gezanten en gezantschappen afgevaardigd; maar een diplomatie, als zoodanig, gevoerd door een vast diplomatiek corps, ontbrak nog. De verspreiding der boekdrukkunst, het invoeren van staande legers en het vestigen van vaste gezantschappen aan de Hoven van de natiën, waarmede men betrekkingen onderhield, sinds *Richelieu* in gebruik, legden den grondslag voor het ontstaan der eigenlijke diplomatie. Hoe talrijker, gewichtiger en ingewikkelder de vraagstukken worden, waarbij de diplomatie moet optreden, des te meer wordt er voor de vorming van den diplomaat geëischt. Geschiedenis, land- en volkenkunde en over 't algemeen de sociale en politieke wetenschappen zijn voor hem onmisbaar; in zijn persoon moet hij, behalve de vertrouwdheid met bovengenoemde wetenschappen, vereenigen menschenkennis, vastheid van karakter, scherpzinnigheid in het oordeelen, snelheid in 't besluiten en handelen en bovenal eerlijkheid en rondheid van karakter. Weinigen zijn er, die al deze eigenschappen van een ideaal van een diplomaat werkelijk bezitten; de geschiedenis toont ons slechts enkele voorbeelden van mannen, die aan al die voorwaarden konden voldoen. Men heeft der diplomatie verweten, dat zij tot heden haar werk zeer verkeerd heeft opgevat en volbracht; dat zij, tegen één oorlog, dien zij heeft weten te voorkomen, er wel tien heeft doen uitbarsten; dat zij de werken van vooruitgang en beschaving heeft belemmerd, in plaats van bevorderd; de belangen der vorsten heeft getrokken boven die der volken; de edelste volksbehoeften heeft miskend, de warmste wenschen der natiën heeft onderdrukt. Er zijn, helaas! te veel feiten in de geschiedenis, die de treurige waarheid dezer verwijten staven. De diplomatie is in de beschaafde wereld een geweldige macht; zij kan dat zijn en worden ten kwade of ten goede. Zij heeft een edele taak te vervullen, die dagelijks in omvang toeneemt. Zij moet optreden als beschermvrouw van recht, billijkheid, eerlijkheid en humaniteit. Zij moet de eer- en heerschzucht der sterken breidelen, de zelfstandigheid en zelfwerkzaamheid der zwakken steunen en bevorderen. Zij moet de behoeften en wenschen der volken tegenover de vorsten en tegenover elkander leeren kennen en trachten te bevredigen, al wat strijdt tegen menschelijkheid en zedelijkheid uit den weg ruimen en den vrijen loop verzekeren aan al wat strekt tot bevordering van het zedelijk en stoffelijk welzijn der menschheid. De regeeringen en de volken moeten van die bestemming der diplomatie doordrongen worden. De constitutiën en de volksvertegenwoordigingen moeten overeenkomstig die beginselen worden ingericht. Openbaarheid en verantwoordelijkheid zijn de beide krachtige elementen, die ook tot de diplomatie en haar handelingen moeten doordringen, die verbetering kunnen en zullen aanbrengen en afwijkingen in opvatting en volvoering der taak van de diplomatie zullen voorkomen. Geen diplomaat moge zich kunnen beroepen op den onbeperkten wil van zijn vorst, hem in geheime instructiën medegedeeld, tot dekking of verontschuldiging van handelingen, die door het recht en geweten gewraakt worden. Hij moet verantwoording schuldig zijn voor al zijn daden aan een minister, die op zijn beurt de volle verantwoordelijkheid op zich moet nemen tegenover een krachtige, eerlijke, nationale volksvertegenwoordiging. De diplomatie wordt dan eerst goed en zal dan pas op den duur heilzaam werken, als echt constitutioneele zin haar wezen en haar vormen beheerscht. Ook hier is vooruitgang in de wereld op te merken. Het is in de vorige eeuw een gewoonte geworden bij de beschaafde natiën, dat jaarlijks aan de vertegenwoordiging des volks een boek wordt overgelegd, onder verschillende namen bekend, als *geel-*, *blauw-*, *oranje*-boek, dat een verzameling behelst zoo niet van alle diplomatieke nota's, stukken en bescheiden, dan toch van de voornaamste, die met de andere mogendheden zijn gewisseld, en waaruit de vertegenwoordiging de noodige inlichtingen kan putten ter beoordeeling van de buitenlandsche politiek der ministers en der diplomatieke ambtenaren. Vooral bij onderhandelingen, met het buitenland gevoerd over zaken van belang, bijv. bij geschillen, die aanleiding gegeven hebben of hadden kunnen geven tot een casus belli, bij het sluiten van handels- of andere tractaten, is de beoordeeling van de handelingen der diplomatie van het hoogste gewicht, al is het, dat die critiek pas geleverd kan worden, als de feiten reeds lang hun beslag hebben gekregen, daar de ministers dikwijls weigeren aan de vertegenwoordiging inlichtingen te verstrekken over den stand

Digitized by Google

der onderhandelingen met buitenlandsche mogendheden, op grond, dat die openbaring in strijd zou zijn met het belang van het land — een weigering, waartoe de grondwetten hun de vrijheid laten. Toch is door de overlegging dier boeken een groote stap gedaan op het gebied der ontwikkeling van het echt constitutioneel beginsel; ook bij weigering van oogenblikkelijke opheldering omtrent zijn buitenlandsche politiek, blijft de minister toch leven in afwachting van een latere beoordeeling, die nu te strenger zal zijn, omdat ook de reden der weigering moet geopenbaard worden.

De kritiek leidt tot waarheid en dringt tot publiciteit; zij schept het bewustzijn van politieke en zedelijke verantwoordelijkheid en vormt een sterken prikkel voor eerlijkheid, gematigdheid en voorzichtigheid. Wanneer de laatst ontvouwde beginselen en meer in de praktijk worden toegepast, dan zal de diplomatie hoe langer hoe beter haar bestemming bereiken. Aan haar zijn gewichtige staatszorgen toevertrouwd. Zij handhaaft de onafhankelijkheid van den staat tegenover het buitenland. Zij waakt over de onschendbaarheid van het grondgebied en bevordert de stoffelijke belangen van den staat in andere rijken. Zij strekt haar zorgen uit tot het behartigen van het welzijn der burgers van den staat op vreemd grondgebied. Zij zorgt, dat iedere staat op zich zelf naar eisch zijn plichten vervult als deel van de groote wereldmaatschappij. Daarvoor onderhoudt elke staat zijn gezanten, gezantschappen, consuls en andere diplomatieke agenten, daarvoor sluit hij tractaten, die het internationaal grondgebied regelen, het internationaal zee-, rivier-, straf-, handels- en burgerlijk recht scheppen. Hoe drukker het verkeer is tusschen de natiën, hoe meer en hoe ingewikkelder de betrekkingen zijn, hoe nauwer de banden tusschen haar aangeknoopt, des te dringerder doet zich de behoefte gevoelen aan de vorming en ontwikkeling van het internationaal recht. In dezelfde mate neemt de taak van de diplomatie in omvang en gewicht toe.

De diplomatieke dienst van Nederland bij vreemde mogendheden is geregeld bij Koninklijk Besluit van den 28sten Augustus 1881, gewijzigd bij dat van den 13den April 1882 en aangevuld bij dat van den 11den Mei 1903. Ons land bezit tegenwoordig vertegenwoordigers in de Vereenigde Staten van N. Amerika, Beieren (Duitsche rijk), België, China, Denemarken (Zweden), het Duitsche Rijk, Frankrijk, Groot-Brittannië en Ierland, Italië, Japan, Luxemburg (België), Mexico (Vereen. St. v. N. Amerika), Noorwegen (Zweden), Oostenrijk-Hongarije, Perzië, Portugal, Pruisen (Duitsche Rijk), Roemenië, Rusland, Saksen (Duitsche Rijk), Saksen-Weimar-Eisenach (Duitsche Rijk), Zweden en Zwitserland. Omgekeerd hebben al deze landen diplomatieke vertegenwoordigers in Nederland, en dit geldt ook van de Argentijnsche republiek, Brazilië, Chili, Griekenland, den Heiligen Stoel en Siam.

De gewone naam van dergelijke vertegenwoordigers is *gezant* (zie aldaar); somtijds dragen zij ook wel den naam van *ambassadeur* (zie aldaar), of *minister-resident* (zie aldaar).

Diplomatiek noemt men een hulpwetenschap der geschiedenis, namelijk die, welke ons in staat stelt de diplomata of oorkonden van vroegeren tijd te lezen, te begrijpen en ten behoeve der historie te gebruiken. Reeds sedert de 16de eeuw heeft men zoodanige oorkonden als bijlagen bij de geschiedwerken gevoegd of daarin opgenomen, en men heeft daaraan vooral in Duitschland groote waarde gehecht wegens de menigvuldige twisten, die er gedurende de 17de eeuw wegens de erfopvolging van vorsten in verschillende landen zijn ontstaan. Nadat *Leuber*, *Conring* en anderen de beginselen der diplomatiek hadden vastgesteld, leverde de Belgische Jezuïet *Papebroch* de eerste proeven eener wetenschappelijke behandeling der oorkonden in een verhandeling, welke opgenomen is in het 2de deel der: „Acta Sanctorum Aprilis" (1675). Daar hierin de echtheid van veel oude en gewichtige oorkonden der Benedictijnen in twijfel getrokken werd, schreef de geleerde Benedictijn *Mabillon* zijn beroemd werk: „De re diplomatica" (1681) met supplementen (1704), en deze titel gaf aan de hulpwetenschap haar naam. Deze werd door *Madox* vermeerderd met een beschouwing der gebruikelijke formulieren en door *Heinneccius* met de zegelkunde (sphragistiek), terwijl *von Bessel*, abt van het klooster Göttweih, een diplomatiek leverde der Duitsche koningen en keizers van *Koenraad I* tot aan *Frederik II*. Zijn beroemd: „Chronicon Gotwicense" (1732) werd vervolgd en aangevuld door de geschriften van *Heumann* (1745—1753). *Montfaucon*, *Baring* en *Walther* waren ijverige bevorderaars van de studie der diplomatiek, die in Duitschland aan de universiteiten werd onderwezen. Twee Benedictijnen, *Tassin* en *Toustain*, behandelden haar in het voortreffelijke werk: „Nouveau traité de diplomatique" (6 dln., 1750—1765), terwijl 3 andere Benedictijnen, *Datine*, *Durand* en *Clomencet*, in het boek: „L'art de vérifier les dates" (1750) een belangrijke bijdrage tot het tijdrekenkundig gedeelte dier wetenschap leverden. Stelselmatig werd zij behandeld door *Gatterer* (1765), door *Gruber* (1788) en vooral door *Schönemann* in het wegens zijn overlijden onvoltooid gebleven: „Versuch eines vollständigen Systems der Diplomatik" (2 dln., 1800—1801). Verder werden uit boekerijen en archieven belangrijke oorkondenverzamelingen in het licht gegeven, die onder verschillende titels veel hebben bijgedragen tot een grondige beoefening der geschiedenis. Daartoe behooren in ons vaderland de verschillende „Charterboeken", de „Codex diplomaticus", uitgegeven door het Historisch Genootschap te Utrecht enz. Sommige schrijvers hebben zich bepaald bij enkele afdeelingen der diplomatiek, zooals *Kopp* bij het schrift, *Kornick* bij de tijdrekenkunde, *Melly*, *Bernd* enz. bij de zegelen wapenkunde, terwijl onderscheiden tijdschriften, zooals het „Archiv für ältere deutsche Geschichtskunde" van *Pertz*, de „Zeitschrift für Archivkunde, Diplomatik und Geschichte" van *Höfer*, *Erhard* en *von Medem*, en de „Zeitschrift für die Archive Deutschlands" van *Friedemann*, benevens vooral de „Archivalische Zeitschrift" en de „Kaiserurkunden in Abbildungen" van *Sybel* en *Sickel* (Berlijn, 1880—1891), niet weinig tot bevordering dier wetenschap hebben

Digitized by Google

bijgedragen. Zie verder *Archief* en *Oorkonde*.

In ons land wordt onderwijs in de diplomatiek gegeven aan de hooge scholen te Utrecht en te Groningen.

Diplomatieke vertegenwoordigers. Zie *Diplomatie*.

Diplopappus *Cass.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Samengesteldbloemigen* (Compositae); het onderscheidt zich door gestraalde bloemhoofdjes, een platten, eenigszins gegroefden vruchtbodem, een omwindsel van dakpansgewijs geplaatste schubben en door langwerpige, samengedrukte zaden met een dubbele haarkroon (*pappus*), waaraan het geslacht zijn naam ontleent. Het omvat overblijvende kruiden en heesters van Noord-Amerika en van Zuid-Afrika met veel sierplanten, die ook bij ons in de tuinen worden gekweekt, zooals *D. caucasicus Dec.*, die in den Kaukasus groeit en eindstandige, purperroode bloemen draagt, *D. fruticulosus Dec.*, in Zuid-Afrika te huis behoorende, met fraaie bloemen met blauwe, lancetvormige straalbloempjes, die de dubbele lengte hebben van de omwindselblaadjes, en *D. incanus Lindl.* uit Californië, die grijs van kleur en met paarse bloemen versierd is. Zij moeten vorstvrij door den winter gebracht worden.

Diplopie. Zie *Dubbelzien*.

Diplotaxis. Zie *Mosterdzaad*.

Dipnoi (*Dubbelademers* of *Longvisschen*). De *Dipnoi* vormen een afzonderlijke orde in de groote afdeeling der *Echte visschen* (*Euichthyes*); hoewel weinig omvangrijk, is deze op zich zelf staande groep zeer merkwaardig, omdat zij geacht moet worden een tusschenvorm uit te maken tusschen de *Visschen* en de laagste der luchtademende gewervelde dieren, de *Amphibiën*. Hoewel door hun eersten ontdekker als vischachtige reptiliën beschouwd, behooren zij toch bepaaldelijk tot de *Visschen*. Zij hebben een breeden, vlakkenkop met kleine zijwaarts geplaatste oogen en een tamelijk wijden bek; vóór den mond liggen de beide neusopeningen, die, zooals bij alle andere luchtademers, in verbinding staat met de mondholte. Onmiddellijk achter den kop zijn twee borstvinnen aanwezig, die geheel gelijk zijn aan de ver naar achter geplaatste buikvinnen en overeenstemming toonen met de vinnen der *Ganoiden*. Vóór het voorste paar vinnen bevindt zich aan beide zijden een kieuwspleet, waarboven in sommige gevallen tot op lateren leeftijd, uitwendige kieuwtakken aanwezig zijn; overigens toonen de kieuwen in het algemeen geen opmerkelijke afwijkingen, vergeleken bij die van andere visschen. Het merkwaardige van deze dieren is echter, dat zij bovendien twee, soms ook een, boven de nieren gelegen zakken bezitten, morphologisch met een zwemblaas overeenkomende, door middel van een korten gang in den slokdarm uitmondende en die als longen fungeeren; zij krijgen veneus bloed toegevoerd en zenden arteriëel bloed naar het hart terug. Hierin toonen zij overeenkomst met de amphibiën, welke overeenkomst zich ook verder ten aanzien van den bloedsomloop en het vaatstelsel uitstrekt. Het skelet toont daarentegen overeenkomst met dat van de *Ganoiden*, waarmede zij, ook in andere opzichten, nauw verwant zijn te achten. Bij sommige soorten is een samenhangende, kraakbeenige ruggestreng met ribben (graten) aanwezig; de chorda dorsalis loopt tot in de schedelbasis door; de schedel bereikt echter geen hoogere ontwikkelingstrap dan van een primordiaal kraakbeenig kapsel, dat soms reeds met eenige beenstukken bedekt is, maar volstrekt nog geen beenigen schedel vormt.

Hoewel in voorhistorische tijden de Dipnoi vrij talrijk voorkwamen, blijkens de gevonden fossiele overblijfselen, zijn zij thans meest uitgestorven; slechts één familie is thans nog bekend, n.l. die der *Serenidae*. Ook zij is echter weinig talrijk en telt slechts drie geslachten, met enkele soorten.

Het eerste geslacht *Lepidosiren* heeft een aalvormig lichaam, met een doorloopende, oneven vin; de ledematen (vinnen) zijn gedegenereerd tot ronde draden, zonder huidzoom. Er zijn vijf kieuwbogen aanwezig, uitwendige kieuwaanhangsels ontbreken. Slechts één levende soort is van dit geslacht bekend, nl. *Lepidosiren paradoxa* (Karamoera) uit de Amazone, waarvan maar een enkel exemplaar naar Europa is overgebracht, zoodat zij een leemte in de zoölogische musea vormt, die zeer gevoeld wordt. Alle pogingen, in latere jaren gedaan om meerdere exemplaren te bemachtigen, zijn steeds mislukt. Het grootste exemplaar, dat gevonden is, was ongeveer 1,20 m. lang; de inboorlingen beweren, dat hij een geluid, gelijkende op dat van een kat geeft, en van wortelen en andere plantaardig voedsel leeft; het gebit wijst daar echter niet op en zou eerder doen besluiten, dat hij vleescheter is.

Het tweede geslacht, *Protopterus*, gelijkt, wat den algemeenen lichaamsvorm en gebit betreft, veel op het vorige geslacht. De borst- en buikvinnen hebben echter een van stralen voorzienen huidzoom; zij bezit zes, inplaats van vijf, kieuwbogen, terwijl boven de kleine kieuwopening drie kleine, uitwendige kieuwaanhangsels zijn. Van dit geslacht is bekend *Protopterus annectens* (*Moddervisch*, zie de afbeelding) die echter in zoölogische collecties meestal als *Lepidosiren* staat aangegeven. Gewoonlijk wordt hij van de Westkust van Afrika aangebracht, waar hij op sommige plaatsen in groot aantal voorkomt; hij is overigens over geheel tropisch Afrika verspreid en is in sommige distrikten van het centrale gedeelte een

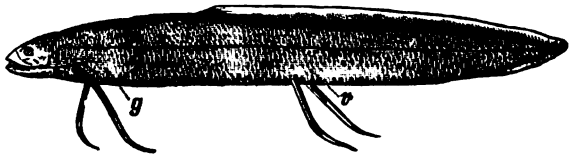

Protopterus annectens.

gewoon voedingsmiddel. Hij heeft de merkwaardige gewoonte, in het droge jaargetijde, in de ondiepe wateren, waarin hij leeft en die periodiek uitdrogen, in de modder te kruipen en een groote hoeveelheid slijm af te scheiden, die met de modder een hard omhulsel vormt; hij blijft daarin leven tot de regen de plassen weder met water vult. Terwijl deze visschen daarin in een toestand van verstijving zijn, kunnen zij, wan-

Digitized by Google

neer zulks voorzichtig en zonder beschadiging van het beschermende omhulsel geschiedt, uitgegraven en zonder nadeel naar Europa verzonden worden, waar zij na onderdompeling in eenigszins verwarmd water, weder tot het leven terugkeeren. Deze visch is uitsluitend vleeschcheter, en leeft van insekten, kikvorschen, vischer, enz.; hij bereikt een lengte van 1,80 m. en bezit, evenals *Lepidosiren*, twee longen.

Het derde geslacht, *Ceratodus*, heeft een langgestrekt, zijdelings samengedrukt lichaam, met een doorloopende, oneven vin; de borst- en buikvinnen zijn veel breeder dan bij de vorige geslachten en hebben aan een zijde een breeden, van stralen voorzienen huidzoom. In tegenstelling met de beide vorige geslachten, heeft hij slechts één long. Van dit geslacht zijn twee soorten bekend, *Ceratodus Forsteri* en *C. miolepis*; de onderstaande figuur stelt dezen laatsten visch voor. Beide soorten leven in de zoete wateren van Queensland; ook worden zij daar wel in brak water aangetroffen. Zij bereiken een lengte van ongeveer 1,80 m. De inboorlingen geven hun den naam van *Barramunda*, welke naam overigens door hen ook aan enkele andere zoetwatervisschen wordt gegeven. Het vleesch is zalmkleurig en als voedsel zeer gezocht. Het voedsel schijnt in den regel uit half vergane bladeren te bestaan. Naar door sommigen beweerd wordt, zou de *Barramunda* op het land komen of tenminste op modderachtige gronden, wat door zijn bezit van een long, mogelijk zou wezen. Het schijnt echter waarschijnlijker, dat hij alleen van zijn long gebruik maakt, wanneer het water door uitdroging en rotting zoo weinig zuurstof bevat, dat de kieuwen niet meer werken; in werkelijkheid kan hij zoowel uitsluitend zijn kieuwen of zijn long, als wel beide tegelijk gebruiken. Voor verplaatsing over land schijnen zijn vinnen te zwak en te buigzaam voor het onbeholpen, zware lichaam. Van de voortplanting is, evenals bij de vorige geslachten, niets bekend. Deze soorten werden eerst in 1870 ontdekt, en was dit, behalve om hun verwantschap met de andere levende Dipnoi en Ganoiden, daarom zeer belangrijk, omdat verschillende eigenaardige fossiele tanden uit de Jura- en triasformatie, in verschillende deelen van Europa, Indië en Amerika gevonden, maar die men niet goed had kunnen bestemmen, toen herkend zijn kunnen worden, als tot uitgestorven Ceratodussoorten te hebben behoort. Zie verder *Vischen*.

Ceratodus miolepis.

Dipodidae (Grieksch) is een zoogdierfamilie van de orde der knaagdieren, die door de zelfde wanverhouding tusschen het voorste en achterste deel van den romp doet denken aan de kangeroes. De achterpooten zijn driemaal zoo lang als de voorpooten, terwijl ook de staart zeer lang is. De kop is zeer dik, de daaraan groeiende snorren zijn de langste, die men bij eenig zoogdier aantreft; dikwijls zijn zij even lang als het lichaam. Oog en oor zijn door de nachtelijke leefwijze zeer ontwikkeld. De hals is zeer dik en onbeweeglijk, de romp slank. Aan de voorpooten komen gewoonlijk 5 teenen voor, aan de achterpooten 3. De vacht is dik en zacht, de kleur geel. De spring-knaagdieren wonen in holen in Afrika en Azië. Het voedsel bestaat uit wortels, bollen, allerlei graansoorten en zaden, soms uit insekten en kleine vogels.

Dipodie (Grieksch = dubbelvoet) of *syzygie* noemt men een verbinding van 2 voeten in een vers, bijv. den dubbelen jambus (⏑ — ⏑ —) of de trochaeische dipodie (— ⏑ — ⏑). Ook noemt men *dipodie* het lezen van verzen volgens 2 voeten.

Dipodomys (Grieksch = springmuis) is de typische vertegenwoordiger van de familie der *Dipodidae* (zie aldaar). *Haselquist* beschrijft ze als volgt: „Het diertje heeft den kop van een haas, den snorrebaard van een eekhoorn, den snuit van een zwijn, den romp en de voorpooten van een muis, de achterpooten van een vogel, en den staart van een leeuw." De springmuizen zijn woestijnbewoners.

Dippel, *Johann Konrad*, een alchimist en scheikundige, geboren op het slot Frankenstein bij Darmstadt den 10den Augustus 1673, studeerde te Gieszen eerst in de godgeleerdheid en sedert 1688 in de medicijnen. Vóór dien tijd had hij reeds geschreven: „Orthodoxia orthodoxorum", waarin hij zijn overgang tot de Piëtisten te kennen gaf, gevolgd door „Papismus protestantium vapulans", vol spot tegen de orthodoxe kerk. Daarna dwaalde hij rond in verschillende gewesten van Duitschland en de Nederlanden, hield te Straatsburg voorlezingen, legde zich te Berlijn gedurende 3 jaar met ijver toe op de pharmaceutische chemie, verwierf als arts te Amsterdam grooten roem, schreef aldaar „Alea belli muselmanici etc." en begaf zich vervolgens naar Denemarken, waar hij zoozeer aan zijn haat jegens de geestelijkheid den teugel vierde, dat hij op Bornholm gevangen gezet werd tot 1726. Na het herkrijgen zijner vrijheid ging hij naar Zweden en was er zoo gelukkig in de geneeskundige praktijk, dat de koning hem bij een ernstige ziekte naar Stockholm riep; doch op aandringen van de geestelijkheid moest hij ook dit land verlaten, begaf zich naar Berleburg en overleed plotseling op het kasteel Wittgenstein den 25sten April 1734. Hij was een der geleerdste mannen van zijn tijd, die den godsdienst beschouwde als in liefde en zelfverloochening gelegen, zoodat hij veel kerkelijke leerstellingen als onverschillige zaken verwierp. Hij legde door zijn ontdekkingen den grondslag voor de bereiding van het Berlijnsch blauw. De door hem gevonden en naar hem genoemde *Dippelolie* of *Oleum cornu cervi rectificatum* was lang als een algemeen geneesmiddel in de geneeskunde in gebruik.

Dippel, *Leopold*, een Duitsch plantkundige, werd den 4den Augustus 1827 te Santerecken geboren, en studeerde o.a. te Jena onder leiding van *Schleiden* in de plantkunde. Na eerst

Digitized by Google

leeraar geweest te zijn, werd hij in 1869 hoogleeraar en directeur van den botanischen tuin te Darmstadt. Zijn voornaamste werken zijn: „Beiträge zur vegetabilischen Zellenbildung" (Leipzig 1851), „Die Entstehung der Milchsaftgefässe" (Rotterdam 1865), „Die Intercellularsubstanz und deren Entstehung" (Rotterdam 1867), „Das Mikroskop und seine Anwendung" (2de druk, 1ste dl. 1882—1888, 2de dl. 1899, enz., Brunswijk), „Grundztige der allgemeinen Mikroskopie" (Brunswijk 1885), „Die feinere Struktur der Zellwand" (Frankfort a/d. Main 1878), „Handbuch der Laubholzkunde" (3 dln., Berlijn 1889—1893).

Dipsaceën is de naam van een plantenfamilie uit de afdeeling der *Tweezaadlobbigen*. Evenals bij de Compositen staan hier de bloemen in hoofdjes, waardoor zij bij oppervlakkige beschouwing op deze familie gelijken. De voornaamste verschillen bestaan hierin, dat elke bloem behalve den kelk, nog een afzonderlijk omwindseltje bezit, dat onderstandig (d.i. onder den kelk staande) is, dat de kroon in den regel tetrameer (4 deelig) is en eveneens het aantal meeldraden 4 bedraagt.

Tot deze familie behooren 10 geslachten met 126 soorten; in ons land zijn de meeste bekende geslachten *Dipsacus, Knautia, Succisa* en *Scabiosa*.

Dipsacus. Zie *Kaardebol*.

Diptera of *Tweevleugeligen*. Zie *Insekten*.

Dipterocarpeeën *Blume*, een woord, dat *tweevleugelige vruchten* beteekent, is de naam van een plantenfamilie uit de afdeeling der *Tweezaadlobbigen*; zij omvat kamfer en aetherische olie bevattende boomen, met afwisselende of aan den voet der takjes tegenovergestelde, in de bladplooiing opgerolde bladeren met gedraaide steunblaadjes, met tweeslachtige, tot pluimen of trossen vereenigde bloemen met bloemstelen zonder schutblaadjes, met 5 vrije, over elkander liggende of aan den voet tot een het vruchtbeginsel omsluitende buis vereenigde kelkbladeren, die klepvormig geplooid, somtijds gelijk, somtijds ongelijk van lengte en aan de vrucht als vleugels toegevoegd zijn, met 5 vrije of aan den voet vereenigde, in den knop gedraaide bloembladeren, met in 1 of 2 rijen geplaatste, zeer korte, soms paarsgewijs aan den voet vereenigde of met de bloembladeren vergroeide meeldraden en opgerichte helmknoppen met een stekelig gepunt helmbindsel, met een 3-hokkig vruchtbeginsel met eindelingsche stijl met spitsen, stompen of flauw-3-tandigen stempel en bij paren in de hokjes hangende eitjes en met een door den kelk omsloten, door den stijlvoet gesnavelde, éenhokkige, éénzadige, soms niet openbarstende, soms 3-kleppige vrucht. Zeer bekende geslachten uit deze groote familie zijn o.a. *Dryobalanops* uit Sumatra, die de Borneokamfer leveren, *Vateria*, die de dammarhars verschaft en verder *Dipterocarpus*.

Dipterocarpus *Gaertn.*, een plantengeslacht uit de familie der *Dipterocarpeeën*, omvat groote, harsbevattende boomen van Oost-Azië met gaafrandige, gekartelde of gezaagde, geribde bladeren, veelal met groote steunblaadjes, en okselstandige, roodachtig witte, zeer welriekende bloemtrossen. Verder onderscheidt het zich door een vrije, later met de vrucht grooter wordende kelkbuis met een 5-deeligen zoom en 3 korte benevens 2 zeer verlengde, in de bloemplooiing klepvormig gelegen slippen, die de vrucht als met een vleugelpaar kronen, 5 ongelijke, uitstaande bloembladeren, veeltallige, in 2 rijen geplaatste helmdraden, die aan den voet vrij of vereenigd zijn, pijlvormige helmknoppen met stekelig-gepunt helmbindsel, een 3-hokkig vruchtbeginsel met een draadvormigen stijl en een onverdeelden of flauw-drietandigen stempel, een houtige, in de kelkbuis besloten en door de slippen gekroonde, éénzadige, zelden 2-zadige doosvrucht. Tot de soorten behooren *D. trinervis Bl.*, een boom, die op de Soenda-eilanden onder den naam *minjak palaglar* een groote hoeveelheid harsachtigen balsem oplevert, voorts *D. marginatus Karth.* uit Borneo, en *D. laevis Ham.*, een hooge, dikke boom, die een verbazende hoeveelheid balsem oplevert, bekend onder den naam van wood-oil.

Dipteryx. Zie *Tonkaboom*.

Diptychon noemden de Grieken een schrijftafel, die uit 2 samengevouwen bladen bestond; een van 3 bladen droeg den naam van *triptychon* enz. Zulk een schrijftafel diende oorspronkelijk tot huiselijk gebruik en was daartoe met was bedekt. Later vervaardigde men ze van ivoor, zilver en goud, en ze werden met kostbaar beeldwerk versierd. Te Rome bedienden zich de hooge magistraatspersonen daarvan, om daarop openlijk schenkingen te griffelen, en ze werden vervolgens ook ingevoerd in de Christelijke Kerk, waar zij de namen droegen der gedoopten, der keizers, der bisschoppen, der martelaars en der weldoeners der gemeente. Die namen werden vroeger door de priesters voor den aanvang van het gebed voorgelezen, een gebruik, dat in de Grieksche en Armenische Kerk nog bestaat.

Direa *L.* is de naam van een plantengeslacht, bij ons onder dien van *lederstruik* bekend, uit de familie der *Thymelaeaceae (Daphnaceae)*; het onderscheidt zich door een buisvormig, onregelmatig, kroonachtig bloemdek, door de hierboven uitstekende helmdraden, den draadvormigen stijl en de éénzadige steenvrucht. De eenige soort is *D. palustris L.*, een heester ter hoogte van 1 tot $1^1/_2$ m. met talrijke, zeer buigzame, gelede takken, geelachtig-groene, van onderen eenigszins behaarde bladeren en geelachtige of nagenoeg witte bloemen, die ten getale van 2 of 3 op eindstandige bloemstelen vereenigd zijn. Hij groeit in Canada en Virginia in moerassen en op schaduwrijke oevers.

Dirckinck-Holmfeld, *Konstantin* vrijheer *von*, een Deensch staatsman, werd geboren den 24sten Februari 1799 te Bochold, was van 1829 tot 1840 ambtenaar in het hertogdom Lauenburg, maar maakte zich sedert 1827 bekend door Duitsche en Deensche geschriften. Als grondlegger der Deensche eenheidstheorie op staatkundig gebied, verdedigde hij haar tegen het Sleeswijk-Holsteinsche separatisme, bepaaldelijk als redacteur van het „Hamburger Politischer Journal" (1838—1840). Koning *Christiaan VIII* onthief hem van alle ambtsbezigheden, om hem in de gelegenheid te stellen tot het krachtig handhaven dier theorie, waarna hij met ijver het separatisme bestreed van de Deensch-nationale en van de Skandinavische partij. Na den eersten Deenschen Oorlog

Digitized by Google

van 1848 werd zijn theorie in het Londensche tractaat door de Groote Mogendheden als deugdelijk erkend, en zijn verzet tegen het Deensche nationaliteitbeginsel werd heviger en dit laatste meer en meer voorgesteld als in strijd met het staatsrecht na de kabinetsverandering van 1854, welke de zoogenaamde Eider-Denen aan het roer bracht, een verzet dat, door hem krachtig werd uitgesproken in de „Kopenhager Zeitung". Vooral trachtte hij na het executiebesluit van 1861 den oorlogzuchtigen overmoed der partij door een reeks van Deensche en Duitsche vlugschriften te dempen. Een aanval op zijn woning te Roeskilde noodzaakte hem tot de vlucht, zoodat hij sedert Mei 1861 zijn verblijf hield in de hertogdommen. De toelichting der staatkundige omstandigheden heeft hij toen in een aantal brochures en artikelen in de „Zeit" en in de „Norddeutsche Allgemeine Zeitung" voortgezet. Verder trachtte hij door Engelsche en Fransche vlugschriften ook in het buitenland aanhangers te winnen. Vooral ook verwekte zijn geschrift: „Geheime Note von 1896" (1874) groot opzien. Eindelijk leverde hij verdienstelijke opstellen over taalkunde en wijsbegeerte. Hij overleed den 3den Juni 1880 te Pinneberg.

Dirckinck-Holmfeld, *Ulysses*, baron, geboren te Osnabrück in 1801, een broeder van den voorgaande, was eerst in dienst als zee-officier en werd in 1848 Deensch gezant in den Haag, later in Noord-Duitschland, daarna in België, in 1856 te Parijs en in 1863 te Frankfort. Hij overleed den 22sten Juli 1877 te Kiel.

Dirckinck-Holmfeld, *Edwin*, jongste broeder der voorgaanden, geboren te Osnabrück in 1802, werd directeur der Pruisische zeevaartschool en vergezelde de „Amazone" op haar eersten tocht, terwijl hij later tot het ambteloos leven terugkeerde en den 10den Januari 1896 te Kopenhagen overleed.

Dircks, *Henry*, een Engelsch ingenieur en wetenschappelijk schrijver, werd geboren den 26sten Augustus 1806 te Liverpool, legde zich eerst toe op den koophandel, maar bepaalde zich vervolgens bij de schei- en werktuigkunde. Nog voordat hij den 21-jarigen leeftijd bereikt had, hield hij voorlezingen over chemie en electriciteit, schreef essays, recensies en verhalen en werd een ijverig medewerker aan het „Mechanics Magazine". In 1837 werd hij lid der British Association, in 1840 eeresecretaris van een letterkundig genootschap en mede-oprichter van een instituut voor werktuigkunde. In 1842 trad hij op als praktisch ingenieur bij den aanleg van spoorwegen en kanalen en bij den mijnbouw, en ontwikkelde daarbij een groote werkzaamheid, maar liet in 1858 de praktijk varen, om alleen theoretisch als consulting engineer dienst te bewijzen. Hij deed wetenschappelijke reizen door Frankrijk en België. Van zijn geschriften noemen wij: „Perpetuum mobile, or search for self-motive power during te 17th, 18th and 19th centuries" (2de druk, 1870), „Contributions to a history of electro-metallurgy" (1863), „The ghost, as produced in the spectre drama, popularly illustrating marvellous optical illusions" (1863), „The life, times and scientific labours of Edward Somerset, marquis of Worcester" (1865), „Worcesteriana" (1866), „Memoir of Samuel Hartlib, Milton's familiar friend" (1866), „Inventors and inventions, a treatise on the law of patents" (1867), „Patent monopoly; letter to lord Stanley" (1869), The policy of a patent law" (1869), „Scientific studies or practical, in contrast with chimerical pursuits" (1869), „Joseph Anstey" (1863), „Nature study as applicable to the purposes of poetry and eloquence" (2de druk 1870) en „Naturalistic poetry" (1872). Hij overleed te Brighton in 1573.

Diroksen, *Ernst*, een Duitsch ingenieur, werd den 31sten Mei 1831 te Danzig geboren, studeerde te Berlijn en was tijdens die studie werkzaam bij den bouw van de brug over de Weichsel bij Dirschau, van het station te Frankfort a/d Oder en van de brug over den Rijn bij Keulen. Na afgelegd examen maakte hij een studie-reis naar Frankrijk, waarna hij in verschillende plaatsen van Duitschland met het toezicht op het bouwen van spoorwegen belast werd. Zijn hoofdwerk is de Berlijnsche *Stadtbahn*. Gedurende den oorlog van 1870—1871 was hij bevelhebber van de 1ste spoorwegafdeeling. Hij overleed den 11den Mei 1899 te Erfurt.

Directe belastingen. Zie *Belastingen*.

Directoire of *directorium* (directie, bewind) is de naam van het opperbestuur van de een of andere vereeniging, en meer bepaald in de eerste Fransche Republiek die van den regeeringsvorm, vastgesteld bij de constitutie van het jaar III (1795). Bij den val van het Schrikbewind (zie aldaar) hadden in de Nationale Conventie de gematigde republikeinen met de constitutioneelen van het jaar 1791 de overhand behouden; zij waren van oordeel, dat een duurzame organisatie van het bestuur des lands een einde moest maken aan de revolutie. Een commissie uit de Conventie werd in den zomer van het jaar III belast met het ontwerpen van een nieuwe constitutie. Volgens deze werd de uitvoerende macht opgedragen aan een directoire van vijf personen, gesteund door een verantwoordelijk ministerie. De wetgevende macht was daarentegen in handen van 2 beraadslagende lichamen, namelijk van den Raad van Vijfhonderd, die de wetten voordroeg en wiens leden minstens 30 jaar oud moesten zijn, en den Senaat, die de wetten bekrachtigde en uit 150 leden bestond, hoofden van huisgezinnen, minstens 40 jaar oud. Van die beide lichamen moest jaarlijks $^1/_3$, van het Directoire jaarlijks $^1/_5$ deel aftreden. Op den 1sten Prairial (20 Mei) vereenigden zich de meerderjarige burgers, die althans het loon van 3 werkdagen in de belasting betaalden, in grondvergaderingen, om kiezers te benoemen, en dezen kwamen den 20sten Prairial (8 Juni) bijeen, om de raadsleden te kiezen, die vervolgens de leden van het Directoire benoemden. De groote volksmassa bekreunde zich weinig om deze organisatie; de vurige democraten waren gevallen, en in hun plaats stelden zich de koningsgezinden meer en meer op den voorgrond. Om deze partij niet te veel macht te bezorgen, besloot de Conventie, dat de eerste maal $^2/_3$ der raadsleden uit haar midden moesten gekozen worden, zoodat slechts $^1/_3$ aan de volkskeuze werd over gelaten. Deze maatregel was oorzaak van den opstand der koningsgezinden den 13den Vendémiaire (4 October), die echter mislukte. Nadat de Conventie daags te voren de dicta-

Digitized by Google

tuur had neergelegd, aanvaardde den 5den Brumaire van het jaar IV (26 October 1795) het Directoire het bewind. Niet zonder moeite waren *Barras*, *Rewbell*, *Lareveillère*, *Letourneur* en *Carnot* tot leden van het Directoire benoemd. Zij aanvaardden met moed hun betrekking in het Luxembourg, want de toestand van Frankrijk was hachelijk, zoowel uit een geldelijk, als uit een krijgskundig oogpunt. Het land aan den Rijn lag open, in de Vendée woedde de burgeroorlog, de kusten van Frankrijk en Nederland werden door de Engelschen bedreigd, en de gesteldheid van het leger in Italië was hoogst treurig; *Carnot* ontwierp een grootsch oorlogsplan, dat het gereorganiseerde leger in het hart der Oostenrijksche monarchie zou brengen. *Bonaparte* werd belast met het opperbevel in Italië, *Jourdan* bleef bij het Maas- en Sambreleger, *Moreau* werd geplaatst aan het hoofd van het korps aan den Rijn en *Hoche* dempte de onlusten in de Vendée. De werkzaamheden van het Directoire met betrekking tot de buitenlandsche aangelegenheden werden belemmerd door den strijd der partijen in het binnenland. De vorige republikeinen, socialisten en anarchisten hadden zich onder de leiding van *Babeuf* weder vereenigd en wilden opnieuw de staatsregeling van 1793 invoeren. Nadat het Directoire den 21sten Floréal van het jaar IV (10 Mei 1796) de hoofden der saamgezworenen in hechtenis had doen nemen, deed die partij den 23sten Fructidor (9 September) een aanval op de troepen te Grenelle. Terwijl echter het Dictoire een dergelijke poging der koningsgezinden met gevangenis bestrafte, werden de democraten ter dood veroordeeld of verbannen. Deze gematigdheid versterkte de koningsgezinden in hun stoutmoedigheid; zij maakten zich meester van de verkiezingen op het platte land en ondermijnden zoozeer het vertrouwen in de regeering, dat deze steun moest zoeken bij het leger. De beraadslagende lichamen, die den 1sten Prairial van het jaar V (20 Mei 1797) waren aangevuld, kregen een koningsgezinde kleur en benoemden *Pichegru* en *Barbé Marbois* tot voorzitters, kozen den koningsgezinden *François Barthélemy* in plaats van *Letourneur* in het Directoire en verlangden het eindigen van den oorlog en de ontwapening van het leger. Bij dezen dreigenden staat van zaken voegde zich de constitutioneele partij van 1798 bij het Directoire. De club *Salm* kwam tot stand tegenover de club *Clichy*, welke laatste het brandpunt was der koningsgezinden. Daarenboven liet het Directoire eenige regimenten van het Maas- en Sambreleger oprukken naar Parijs. De streng constitutioneele *Carnot* en de koningsgezinde *Barthélemy* waren ontevreden over deze maatregelen van hun ambtgenooten en traden op als bemiddelaars tusschen de leden van den Raad der Vijfhonderd en de meerderheid van het Directoire, ofschoon zij bij deze laatste nagenoeg geen gehoor vonden. Het leger moest op hun voorslag adressen zenden aan den Raad, en de opgeroepen troepen legerden zich te Versailles, Meudon en Vincennes. De Raad daarentegen sloot de constitutioneele clubs, plaatste zijn wacht onder koningsgezinde bevelhebbers en nam, op raad van *Pichegru*, het besluit de Nationale garde te herstellen. In de zitting van den 17den Fructidor (3 September 1797) deed generaal *Willot* zelfs het voorstel, den volgenden dag de constitutie en de regeering door een opstand omver te werpen. Dit denkbeeld vond bijval, doch was voor 3 leden van het Directoire het teeken tot den aanval.

Deze deden in den nacht van den 17den op den 18den Fructidor de troepen onder bevel van *Augereau* Parijs binnenrukken en namen tegen den ochtend de Tuilerieën, benevens de vergaderzalen der beraadslagende lichamen in bezit, terwijl zij de daar aanwezige generaals *Pichegru*, *Willot* en den commandant der garde *Ramel*, alsmede de erkende koningsgezinden onder de ter hulp komende leden van den Raad in den kerker deden werpen. Des namiddags verantwoordden zich die leden van het Directoire in de vergadering van den Raad en verkregen aanstonds een besluit, waardoor 53 afgevaardigden in ballingschap werden, gezonden, alsmede *Carnot* en *Barthélemy*, leden van het Directoire, zoodat gemelde partij een volkomen nederlaag leed. De Vrede van Campo Formio bevestigde vervolgens de Republiek in het bezit der veroverde gewesten, en al haar vijanden, met uitzondering van Engeland, legden de wapens neder. Daar echter het Directoire tegen een ontwapening van het leger opzag, zond het den eerzuchtigen en beleidvollen generaal *Bonaparte* naar Egypte, welks verovering tot voorbereiding zou strekken voor een inval in Britsch Indië. Het maakte verder in Zwitserland een einde aan de samenzweringen der koningsgezinden en dwong dit land de Fransche constitutie aan te nemen, terwijl ook de Kerkelijke Staat in een republiek herschapen werd. De macht van het Directoire scheen geen grenzen te kennen: de Helvetische, Ligurische, Bataafsche, Cis-Alpijnsche en Romeinsche republieken waren afspiegelingen van de Fransche, en toch had het tegelijk met de schennis der constitutie zijn zedelijken invloed verloren. De volksmenigte die te voren onverschillig was gebleven, zag zich met weerzin onderworpen aan een nieuwe dictatuur, en de versterkte partij der strenge republikeinen wilde niets weten van de staatkunde van het Directoire. De verkiezingen van Floreal van het jaar VI (Mei 1798) bevestigden de macht van laatstgemelde republikeinen, en toen het Directoire, aan geweld gewoon, het waagde de meeste keuzen te vernietigen, bereidde het zijn eigen val. Daarenboven waren de leden van het Directoire *Merlin de Douai* en *Treilhard* geen staatsmannen; *Rewbell* was, in weerwil van zijn ijver, geen geniaal bestuurder, *Lareveillère* was een deïstisch dweper, en *Barras* peinsde enkel op levensgenot.

Reeds gedurende het Congres te Rastadt had Engeland zich met Rusland en Oostenrijk verbonden tot een nieuwen oorlog tegen Frankrijk, en hierbij kwam de zwakheid van het Directoire aan het licht. Hoewel dit laatste grooten ijver betoonde en 200 000 man onder de wapens riep, werd het land van 3 zijden met een inval bedreigd. *Moreau* en *Macdonald* leden de nederlaag in Italië, *Jourdan* werd in de engte gedreven aan den Boven-Rijn, de hertog *van York* landde met een leger in Holland, en in de Vendée kwamen de koningsgezinden in opstand. Verder werden bij de verkiezingen van het jaar VII (1799) hoofdzakelijk repu-

Digitized by Google

blikeinen gekozen. De Raad van Vijfhonderd benoemde *Sieyès* in plaats van *Rewbell* tot lid van het Directoire, verklaarde zich permanent en vorderde rekenschap van den toestand der republiek. Ook *Treilhard* moest zijn betrekking nederleggen en werd door *Gobier* vervangen, evenals *Merlin* en *Lareveillière*. *Barras* beschouwde de republiek als reddeloos en trad in onderhandeling met de *Bourbons*. De radicalen maakten gebruik van hun overwinning en brachten generaal *Moulins* en den gematigden *Roger Ducos* in het Directoire. Dat alles geschiedde den 30sten Prairial (18 Juni). Elk der groote staatslichamen had de constitutie geschonden en tot haar vernietiging medegewerkt. Daarna poogde *Sieyès* haar geheel en al uit den weg te ruimen en droeg een zeer kunstmatige constitutie voor, door welke hij de republiek hoopte te bevestigen. Hij vertraagde den staatsgreep alleen, omdat hij geen kloek generaal ter beschikking had. Onverwacht landde den 17den Vendémiaire van het jaar VIII (8 October 1799) generaal *Bonaparte* te Frejus. Deze won *Sieyès* en zijn aanhang voor zich en bracht het Directoire ten val door den staatsgreep van den 18den Brumaire (9 November). Onder voorzitterschap van *Lucien Bonaparte* werd in den nacht van den 10den November een voorloopige regeering ingesteld, bestaande uit de 3 consula: *Bonaparte*, *Sieyès* en *Roger Ducos*, terwijl het Wetgevend Lichaam tot den 20sten Februari 1800 verdaagd werd. Zie verder *Consulaat*.

Dirichlet, *Pieter Gustaaf Lejeune*, een Duitsch wiskundige, werd geboren te Düren den 13den Februari 1805, begaf zich in 1822 naar Parijs, waar hij ten huize van generaal *Foy* in aanraking kwam met de beroemdste Fransche wiskundigen. Op aanbeveling van *Alexander von Humboldt* was hij in 1827 werkzaam als leeraar te Breslau, werd in 1828 geplaatst te Berlijn als onderwijzer aan de militaire school en werd er in 1831 buitengewoon en in 1839 gewoon hoogleeraar in de wiskunde aan de universiteit. Na den dood van *Gauss* vertrok hij in die betrekking in 1855 naar Göttingen en overleed aldaar den 5den Mei 1859. Vooral heeft hij zich bezig gehouden met de partieele differentiaalvergelijkingen der periodieke reeksen en bepaalde integralen, alsmede met de theorie der getallen. Hij heeft voor het eerst het strenge bewijs geleverd voor de convergentie der reeksen van *Fourier*. De uitkomsten zijner studie heeft hij hoofdzakelijk in verhandelingen medegedeeld, die in het „Journal für Mathematik" van *Crelle* en in de „Abhandlungen" der Berlijnsche Academie zijn medegedeeld.

Dirk is een toppenant, die den gaffel of bazaansboom in den juisten stand houdt; het brengen in dien stand bij het zeilree maken noemt men *opdirken*.

Dirk is de naam van een zevental Graven uit het *Hollandsche Huis*. Zie aldaar.

Dirk, *de Snijder*, was de voornaamste van de naaktloopers of Adamieten, die in 1535 Amsterdam in rep en roer brachten. Met anderen was hij in de Zoutsteeg ten huize van *Johan Sibert* vergaderd en kwam op het denkbeeld, dat, gelijk de waarheid naakt was, ook de menschen zich van alle logenachtige bekleedselen moesten ontdoen. Op het denkbeeld volgde de daad; de aanwezigen offerden hun kleeding aan de vlammen en liepen hun aanvoerder na op straat, uitroepende: „Wee, wee, wee, de wrake Gods!" De schutterij kwam onder de wapenen, en de dweepzieke woelgeesten werden onthoofd en in linnen kleederen op het rad gelegd.

Dirke is in de Grieksche fabelleer de vrouw van *Lykos*, koning van Thebe, die *Antiope* pijnigt en tot straf daarvoor door *Amphion* en *Zethos*, *Antiope's* zonen, op de hoorns van een stier gebonden wordt. Deze sleurt haar mede door het gebergte, totdat zij door *Dionysos* in een bron wordt veranderd. De bestraffing is het onderwerp van het beroemde marmerbeeld: „de Farnesische stier", thans te Napels.

Dirks, *Jacob*, een Nederlandsch penning-, geschied- en oudheidkundige, werd geboren te Leeuwarden, den 19den Juni 1811, bezocht de Latijnsche school aldaar en studeerde te Franeker en te Leiden in de rechten. Nadat hij gepromoveerd was op een dissertatie „De judiciis vemicis" (1835), vestigde hij zich als advocaat te Leeuwarden en werd na de grondwetsherziening van 1848 door het kiesdistrikt Franeker, en in 1850 door het kiesdistrikt Leeuwarden afgevaardigd naar de Tweede Kamer der Staten-Generaal, waar hij zitting had tot in 1866 en zich steeds verwijderd hield van de uiterste partijen. Na dien tijd leefde hij een ambteloos leven, zich wijdende aan de beoefening der wetenschap.

Zijn talrijke geschriften getuigen van zijn onvermoeide werkzaamheid. Zijn „Geschiedkundig onderzoek van den Koophandel der Friezen van de vroegste tijden tot aan den dood van Karel den Groote" (1846) en „Geschiedkundige onderzoekingen aangaande het verblijf der Heidens of Egyptiërs in de Noordelijke Nederlanden" (1850) werden door het Provinciaal Utrechtsch Genootschap met goud en zilver bekroond. Zijn hoofdwerk is echter: „Beschrijving van Nederlandsche historiepenningen, ten vervolge op het werk van *van Loon* (uitgegeven door de Koninklijke Academie van wetenschappen, 1860—1869, 5 stukken in folio, 560 bladzijden met 52 platen). Verder plaatste hij niet minder dan 23 stukken in het tijdschrift „De vrije Fries", waaronder zeer belangrijke, zooals: „Noord-Nederland en de Kruistochten", „Bijdragen tot de Penningkunde van Friesland" (met eenige vervolgen), „De tochten der Friezen onder Karel den Groote tegen de Wilten en Avaren", „De Friesen voor Aken", „Severinus Feyta, of Leuven in 1542 door Maarten van Rossum berend", „Brokstukken uit mijn dagboek", „Het Bieroproer te Leeuwarden", „De Angelsaksers en hun oudste munten (sceattas)", enz. Nog grooter is het aantal artikelen van zijn hand in de „Revue de la Numismatique Belge", waaronder voorkomen: Monnaies anciennes trouvées en Frise (I—III)", „Trésor de Wieuerd", „Trouvaille de Pingjum", en vooral „Les Anglo-Saxons et leurs petits deniers, dits sceattas. Essai historique et numismatique" (1870, met 7 platen) enz. In de „Vaderlandsche Letteroefeningen" leverde hij: De uitgewekenen uit Nederland naar Frankrijk (1787—1796)" en „Reis naar Italië", en schreef verder nog: „De Noord-Nederlandsche gildepenningen wetenschappelijk en historisch beschreven en afgebeeld" (1878/70, 2 dln. met atlas

Digitized by Google

van platen, uitgegeven door Teyler's Tweede Genootschap. N. R. II.), „Beschrijving der Nederlandsche of op Nederland en de Nederlanders betrekking hebbende penningen, geslagen tusschen November 1803 en November 1863" (1880, 2 dln., uitgegeven door Teyler's Tweede Genootschap, N. R., dl. III), „Penningkundig Repertorium. Mededeelingen ter aanvulling van de penninggeschiedenis der Nederlanden" (dl. III, IV; I en II komen voor in verscheidene jaargangen van „de Navorscher") en „Atlas behoorende bij de beschrijving der Nederlandsche of op Nederland en Nederlanders betrekking hebbende penningen, geslagen tusschen November 1813 en November 1863" (uitgegeven door Teylers Tweede Genootschap, St. I), alsmede opstellen in de „Kunst- en Letterbode", in de „Handelingen der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden", in jaarboekjes enz. Hij overleed den 25sten November 1892.

Gedurende zijn verblijf te 's Gravenhage was *Dirks* lid van de staatscommissie voor de zaken der Maatschappij van Weldadigheid, en in 1869 werd hij benoemd tot lid van den gemeenteraad te Leeuwarden. Hij was ridder van de Orde van den Nederlandschen Leeuw en lid van een groot aantal binnen- en buitenlandsche genootschappen, zooals van het Friesch genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde, waarin hij sedert 1853 het voorzitterschap bekleedde, van het Utrechtsch en Zeeuwsch genootschap van Kunsten en Wetenschappen, van de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden, van de Koninklijke Academie van Wetenschappen, van de Société Royale de la Numismatique Belge, van de Numismatische Gesellschaft te Berlijn, alsmede correspondeerend lid van de Société impériale des Antiquaires de France, welke hem tot medewerker benoemde in den „Dictionnaire archéologique de la Gaule" enz.

Dirksen, *Heinrich Eduard*, een Duitsch rechtsgeleerde, werd geboren den 13den September 1790 te Koningsbergen, studeerde te Heidelberg, Koningsbergen en Berlijn, werd in 1817 leeraar in het Romeinsch recht te Koningsbergen en in 1829 te Berlijn, en overleed als geheim Justitieraad den 10den Februari 1868. Van zijn geschriften vermelden wij: „Beiträge zur Kunde des römischen Rechts" (1825), Versuch zur Kritik oder Auslegung der Quellen des römischen Rechts" (1825), „System der juristischen Lexikographie" (1834), „Manuale latinitatis fontium juris civilis romani" (1837—1839), „Die römisch-rechtlichen Quellen des Magister Dositheus" (1857) en „Die römisch-rechtlichen Mitteilungen in des Tacitus Geschichtsbüchern" (1860). Eindelijk vermelden wij nog zijn: „Hinterlassene Schriften zur Kritik und Auslegung der Quellen römischer Rechtsgeschichte und Altertumskunde" (1871, 2 dln.).

Dirksland is een gemeente in de provincie Zuid-Holland op het eiland Overflakkee, groot 1447 H.A. met 2267 inwoners (1905). Zij wordt geheel ingesloten door de gemeente Melissant en bestaat uit den polder Dirksland en een gedeelte van den Diederikpolder. De bodem bestaat uit zeeklei en levert graan, vlas, aardappelen enz.

Het dorp Dirksland is een vrij aanzienlijke plaats met een fraaie Hervormde kerk, een Ambachtshuis en een Waag en ligt aan de Dirkslandsche haven, een vaart van ongeveer 5 km. lengte naar het Haringvliet. Het telt omstreeks 1500 inwoners.

Dirkszoon, *Quiryn*, bijgenaamd *Talesius*, geboren te Haarlem, den 19den December 1505, oefende zich te Keulen en te Haarlem in de wetenschappen, genoot de vriendschap van *Erasmus*, en werd achtereenvolgens schepen, pensionaris en burgemeester van Haarlem. Hij ijverde hevig voor den R. Katholieken godsdienst, zoodat hij den Hervormden rederijker *Adriaan Heinszoon* deed ophangen en pogingen aanwendde den verdienstelijken *Dirk Hasselaar* om het leven te brengen. Toen de Geuzen in 1572 in Holland de overhand behielden, achtte hij zich te Haarlem niet veilig en begaf zich op weg naar Keulen. Te Nijmegen dwong hem een ongesteldheid terug te keeren, en te Utrecht overreedde hem graaf *van Bossu* zich weder naar zijn geboortestad te begeven. Gedurende het beleg van Haarlem werd hij echter wegens zijn Spaanschgezinde gevoelens in den kerker geworpen, en toen de Spanjaarden eenige Haarlemmers dicht bij den wal hadden opgehangen, onderging *Quirin Dirkszoon* tegelijk met den oud-burgemeester *Lambrecht Jacobszoon* op den stadsmuur een dergelijk lot.

Dirkszoon, *Cornelis*, in 1572 burgemeester van Monnikendam en tevens admiraal van Noord-Holland, onderscheidde zich door moed en beradenheid, want gedurende de belegering van Alkmaar door de Spanjaarden rustte de graaf *van Bossu* 12 schepen en 6 jachten uit, om Noord-Holland te bestoken. Hij zelf voerde bevel op het admiraalschip „De Inquisitie", terwijl *van Boschhuizen* tot vice-admiraal was aangesteld. Intusschen had *Dirkszoon* op de Zuiderzee een vloot onder zijn bevel van 23 groote en onderscheiden kleine schepen. Den 11den October 1573 waren de beide vloten op een kwartier uur gaans afstand van elkander verwijderd, en hoewel *Dirkszoon* reeds op een der vorige dagen een schot in den arm ontvangen had, deed hij bij gunstigen wind aanstonds een aanval. *Bossu* werd gevangen genomen door *Dirkszoon* en na een gevangenschap van 3 jaar door hem naar Middelburg gebracht, waar hij van den Prins *van Oranje* de vrijheid ontving.

De dappere *Dirkszoon* bleef in 's lands dienst als krijgsman en bekleedde tevens bij voortduring het burgemeestersambt. In 1575 bemachtigden de vijanden voor Hoorn een schip met graan, doch *Dirkszoon* verscheen tot ontzet en joeg de Spanjaarden op de vlucht. Hij stond in groot aanzien bij den Prins *van Oranje* en ontving tot belooning voor zijn overwinning op *Bossu* de som van 11.000 gulden. Zijn sterfjaar is ons niet bekend, maar wel, dat hij begraven werd in de kerk te Durgerdam.

Dirschau is een distriktsstad in het gelijknamige Pruisische distrikt en ligt op den rechteroever der Weichsel aan een kruispunt van spoorwegen. De stad telt (1905) 14190 inwoners, heeft 2 kerken en een synagoge, een hoogere burgerschool, een progymnasium, een rechtbank, 2 suikerfabrieken, metaalfabrieken en bakkerijen. Over de rivier liggen 2 groote bruggen. De eene, met 14 torens, werd van 1850—1857 gebouwd en

Digitized by Google

heeft een lengte van 837 m.; de bovenbouw is 12 m. hoog en 7 m. breed. Tusschen de 7 pijlers zijn spanningen van 125 m. De tweede, uitsluitend voor het spoorwegverkeer, ligt 50 m. beneden de eerste en werd van 1888—1891 gebouwd. Dirschau (*Trsow, Dersowe*, weverstad) wordt het eerst in 1198 genoemd. Bij de 1ste verdeeling van Polen in 1772 kwam de stad aan Pruisen.

Dis (*Dispater*) is in de oud-Romeinsche fabelleer de naam van *Pluto* en tevens die der onderwereld. Op het Marsveld had hij een onderaardsch altaar, waarbij elke 100 jaren spelen werden gevierd.

Disa *L.*, een plantengeslacht uit de familie der *Orchideeën*, onderscheidt zich door een 5-bladerig, bijkans keelvormig bloemdek, welks bovenste slip in een spoor uitloopt, terwijl de 2 zijslippen met den stijl zijn samengegroeid; door een ongespoorde, platte lip, en door samengegroeide helmknoppen. Het groeit in Zuid-Afrika op de hoogere, vochtige gedeelten van den Tafelberg en omvat onderscheiden sierplanten, van welke wij noemen *D. grandiflora L.* met zeer groote bloemen.

Disandra *L. fil.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Gentianeeën*; het onderscheidt zich door een nagenoeg 7-deeligen kelk, een radvormige, 7-deelige bloemkroon en een 2-hokkige, veelzadige doosvrucht. De eenige soort is *D. prostrata L.*, een kruidachtige plant met gele bloemen, die in het Noorden van Afrika en op Madeira groeit.

Disazoverbindingen of *tetrazoverbindingen* zijn organische verbindingen, die tweemaal de azogroep — N : N — bevatten. Als men bijv. het amidoazobenzol (zie *Azoverfstoffen*) $C_6H_5.N : N.C_6H_4.NH_2$ diazoteert en door combinatie met aromatische amines of phenols de diazogroep in de azogroep doet overgaan, verkrijgt men de disazogroep $C_6H_5.N : N.C_6H_4.N : N.C_6H_4.OH$. Vele azoverfstoffen zijn derivaten der disazoverbindingen.

Discant. Zie *Sopraan*.

Disciplinaire macht en **straf.** Disciplinair, van het Latijnsche woord *disciplina*, eigenlijk *onderwijs, onderricht, leering*, wordt in de begrippen, door de beide aan 't hoofd geplaatste woorden uitgedrukt, opgevat als *tucht*, zoodat *disciplinaire macht* beteekent *macht om te tuchtigen* en *disciplinaire straf* een straf, die tot doel heeft, *orde* en *tucht* te handhaven. In 't algemeen komt disciplinaire macht en het recht om disciplinair te straffen toe aan ieder, die met de opvoeding van anderen is belast, of die krachtens zijn ambt boven anderen is gesteld. Door de verhouding, die tusschen strafoplegger en gestrafte bestaat, onderscheiden deze straffen zich van die, door den rechter opgelegd. Tot opvoeding van de jeugd in huis en school is een zekere discipline noodig, en zijn dikwijls zekere disciplinaire straffen onmisbaar, zooals het benemen van vrijheid van beweging, het ontzeggen van genoegens en soms zelfs lichamelijke kastijding; de wetgevingen der meest beschaafde volken erkennen dat recht van ouders en meesters in meerdere of mindere mate. Vroegere wetgevingen gaven het recht om dergelijke disciplinaire macht en disciplinaire straffen uit te oefenen, ook aan den man over zijn vrouw en aan den werkbaas over zijn leerjongens. De disciplinaire macht moet zich bewegen binnen de grenzen, door het doel aangewezen; overschrijdt zij die, dan ontaardt zij in misbruik van macht, en hij, die zich daaraan schuldig maakt, kan allicht vallen in de termen der strafwet en veroordeeld worden ter zake van mishandeling, onwettige gevangenhouding of wegens eenig ander misdrijf. De wet geeft dan ook in verschillende gevallen nadere regelen voor de uitoefening der disciplinaire macht. Wanneer bijv. de vader gewichtige redenen van misnoegen heeft over het gedrag van zijn minderjarig kind, dan kan op zijn verzoek het kind op last van de rechtbank in *verzekerde bewaring* gesteld worden in een Rijksinrichting, de tuchtschool; ook dit is een middel van tucht en van opvoeding, geen eigenlijke straf. De jongeleeftijd van een misdadiger kan een reden zijn, om hem, al heeft hij een strafbaar feit gepleegd, niet strafbaar te verklaren en, in plaats van een werkelijke, slechts een disciplinaire straf op hem toe te passen. Zoo bepalen de sinds 1905 in ons land geldende Kinderwetten, dat bij strafbare feiten, gepleegd door personen beneden 16 jaren, de beklaagde zonder toepassing van eenige straf kan worden teruggegeven aan de ouders of voogd, opdat dezen de noodige maatregelen zullen kunnen treffen. Ook kan de rechter een schuldige beneden 18 jaren ter beschikking stellen van de regeering, die dan zal overgaan tot dwangopvoeding, hetzij in een Rijksopvoedingsgesticht, hetzij in een partikulier gesticht, hetzij in gezinsverpleging.

Zeer verschillend worden in onderscheiden wetten en reglementen de disciplinaire macht en straffen geregeld bij het leger, in de gevangenissen, in gestichten van allerlei aard en strekking, en onder de burgerlijke ambtenaren. Handhaving van tucht en orde is altijd het doel. Het meest uitgebreid is die macht uit den aard der zaak bij de militairen; de dienstreglementen kennen onderscheiden soorten en graden van zoodanige straffen, die door de superieuren aan de inferieuren kunnen worden opgelegd. Bij een, den 27sten April 1903 tot stand gekomen wet, welke op dit oogenblik (1906) nog niet is ingevoerd, is de krijgstucht opnieuw geregeld.

In gevangenissen, werkhuizen en andere gestichten oefenen de beambten of commissiën, met het toezicht en beheer belast, in zekere mate die macht uit. Een gunstig teeken van maatschappelijken vooruitgang is het, dat de kastijdingen aan het lichaam langzamerhand als disciplinaire straffen beginnen te verdwijnen. Ook de burgerlijke ambtenaren, zelfs de onafzetbare, voor het leven aangestelde, zooals de rechterlijke, zijn aan een disciplinaire macht onderworpen en kunnen door hun superieuren of door een vergadering van huns gelijken disciplinair gestraft worden. Die straffen bestaan meestal in waarschuwingen, berispingen, schorsing met of zonder behoud van tractement, en bij zwaardere overtredingen of herhaling van het zelfde feit zelfs in ontzetting uit het ambt.

Discipline, afkomstig van het Latijnsche woord *disciplina*, dat onderwijs in een of ander vak van wetenschap beteekent, wordt in de opvoedkunde gebezigd van dat gedeelte, hetwelk handelt over het handhaven der orde, in de kloostervereenigingen van de *kerkelijke tucht* en vooral

Digitized by Google

op militair gebied van de *krijgstucht* (zie aldaar).

Discipline, *Algemeen Depôt van*, is de naam van het in Vlissingen gevestigde strafkorps, gevormd door niet-gegradueerden, welke om hun herhaaldelijke ernstige overtredingen of onbeheerlijk gedrag niet in hun garnizoenen kunnen blijven. Op voorstel van de compagniescommandanten worden zij op bevel van dien van het corps naar het depôt, waar een veel strengere tucht heerscht, verplaatst.

Discoboli (*Zuigschijfbuiken*), is een familie behoorende tot de orde der *Beenvisschen* (*Teleostei*), onderorde der *Stekelvinnigen* (*Acanthopterygii*). Haar leden kenmerken zich in het bijzonder door het bezit van een schijf onderaan den buik, ontstaan door vergroeiing van de buikvinnen; zij zijn in staat, zich daarmede aan den bodem of aan vaste voorwerpen vast te zuigen. Zij zijn vleeschеters en leven op den bodem langs de kusten en in zeegaten van de Noordelijke zeeën. Deze familie is weinig omvangrijk, zij telt slechts enkele geslachten; het meest bekende daaronder is het geslacht *Cyclopterus* met *C. lumpus*, de *Snotolf* — in het Engelsch *Lumpsucker*, en in

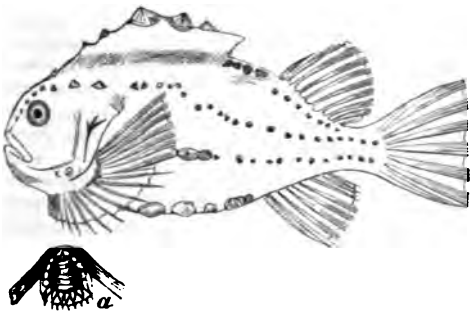

Cyclopterus lumpus.

het Duitsch *Sechase* (zie de afbeelding), — die op onze kust en in de Zuiderzee en de Zeeuwsche stroomen voorkomt. Deze merkwaardige visch bereikt een lengte van ongeveer 60 cm., zijn hoog en dik lichaam is oogenschijnlijk eivormig, maar blijkt aan de onderzijde toch vlak, waardoor hij zich met zijn zuigschijf gemakkelijk kan vastzuigen; eenmaal aan een voorwerp vastgezogen, kan hij slechts met groote moeite daarvan losgescheurd worden. De kaken zijn met een rij kleine tanden gewapend; de slijmerige huid is niet beschubt, maar tamelijk regelmatig met harde, ruwe korreltjes bezaaid; buitendien zijn nog zeven rijen grootere knobbels, drie terzijde en een van onderen (op de afbeelding duidelijk zichtbaar) aanwezig. Deze knobbels ontwikkelen zich echter eerst op lateren leeftijd, de jongen zijn geheel naakt. Het geraamte is nagenoeg geheel kraakbeenig. Behalve de tot een zuigschijf vergroeide buikvinnen, is ook de rugvin rudimentair; zij schijnt vertegenwoordigd te zijn door een met knobbeltjes gewapenden rugkiel, die beenen stukjes, als vinstralen op te vatten, bevat. In den paartijd, die in het voorjaar valt, is deze visch zeer fraai gekleurd; het ondergedeelte en de vinnen zijn dan roodgeel, het overige gedeelte bruingeel met oranje, purperrood en blauw in verschillende schakeeringen; de oogen zijn hoogrood. De verspreiding van deze visch is zeer groot, niet alleen komt hij op de kusten van gematigd Noord-Europa voor, maar ook bij IJsland, Groenland en Canada. Een meer uitsluitend arktische soort van het geslacht Cyclopterus, is tot voorbij den 81° N.Br. gevonden. Door de IJslanders, die zijn vleesch lekker vinden, wordt de snotolf gegeten, ook in Denemarken is dat het geval, waar jaarlijks 150.000 tot 300.000 K.G. ter waarde van f 15.000 à f 20.000 wordt aangebracht; in andere landen echter komt hij, hoewel niet zeldzaam, toch niet algemeen voor, en is hij economisch van geen beteekenis.

Een tweede geslacht valt nog te vermelden, nl. het geslacht *Liparis* met *L. lineatus*, de *Slakdolf*, evenals de *Snotolf* tot onze fauna behoorende, en op ongeveer dezelfde plaatsen als deze visch levende. De *Slakdolf* heeft echter een meer langwerpig, rond lichaam en bereikt slechts een lengte van 15 cm., de kop is breed en stomp, terwijl de kaken met fluweelachtige tanden bezet zijn. Het lichaam is met een meer of minder losse, naakte slijmerige huid, die aan een zak doet denken, bedekt; de rugkiel, waarin de rugvin bij de snotdolven is vergroeid, ontbreekt, evenals de daar aanwezige huidknobbels. De kleur is lichtbruin, naar onder lichter wordend, en van boven afgebroken door overlangsche, bruine strepen; de vinnen zijn bruin, voorzien van veelal in dwarsrijen geplaatste stippen. De verspreiding van den *Slakdolf* is nog noordelijker dan van den *Snotolf*, daar hij voorbij den poolcirkel wordt aangetroffen. Noch minder dan deze laatste vischsoort is hij, wat hoedanigheid, of veelvuldig voorkomen betreft, economisch van eenige beteekenis. Eenige andere soorten van het geslacht *Liparis* zijn bepaalde diepzeevormen.

Disconteeren. Zie *Disconto*.

Disconto, in het Fransch *escompte*, in het Engelsch *discount*. Wie een wissel koopt, welke eerst over eenigen tijd vervalt, bijv. over 2 of 3 maanden, betaalt daarvoor niet de volle wisselsom, maar trekt hiervan een zeker bedrag af, overeenkomende met het bedrag, dat voor die som als interest vergoed zou worden gedurende den tijd, die er verloopt tusschen den dag van verkoop en den dag van betaling, den vervaldag van den wissel, en somtijds ook een bedrag als provisie (als hij van dergelijke operatiën zijn beroep maakt). Wie op 1 Maart een wissel koopt, vervallende op 1 Juni, groot f 100, trekt interest voor drie maanden van de wisselsom af; bedraagt de discontovoet 4%, dan wordt de wissel betaald met f 99. Rekenkundig juist is dit niet, want eerst van f 101 mag f 1 afgetrokken worden, zoodat hier het disconto f 0,99 behoorde te bedragen en niet f 1. Dien interest noemt men *disconto*, den interestvoet *discontovoet*; het aankoopen van den wissel met de discontorekening heet *disconteeren*. De uitdrukking *disconteeren* in plaats van *koopen* past men in den regel slechts toe op die wissels, welke op de plaats zelf der handeling betaalbaar zijn, of wier som althans gesteld is in binnenlandsch geld. In den wisselhandel aan de beurs worden de prijzen voor *kort* en voor *lang zicht* genoteerd: het verschil tusschen de beide noteeringen geeft het bedrag der

Digitized by Google

interestvergoeding. De discontovoet zelf wordt eensdeels bepaald naar de algemeene wet van de verhouding tusschen aanbod en vraag, anderdeels echter ook door de innerlijke gesteldheid van den wissel. Deze is lager voor de wissels, waarop handteekeningen staan van personen, die volkomen vertrouwen bezitten omtrent hun soliditeit; hij is hooger door een grootere assurantiepremie bij zulke wissels, welke voorzien zijn van handteekeningen, waarin dat onbepaalde vertrouwen niet wordt gesteld. De banken stellen den discontovoet vast en verhoogen of verlagen dien naarmate van de verhouding tusschen vraag en aanbod; bankiers en particulieren volgen den door haar vastgestelden vorm.

Het wezen, de werking, het doel en het nut van het disconteeren zijn dezelfde, welke bij het crediet en de banken in het algemeen omschreven zijn. Kapitaal, dat anders als het ware vast zou liggen in vorderingen op derden, wordt aldus losgemaakt en kan alzoo wederom in handel en bedrijf zijn gewonen dienst doen. Hij, die kapitaal behoeft, *verdisconteert* wissels; hij, die kapitaal overheeft, neemt, koopt, disconteert ze, door voor het credietpapier, in zich zelf zonder waarde, kapitaal voor te schieten in den vorm van contant geld. Hij verleent crediet aan allen, wier handteekeningen op het papier voorkomen.

Het disconteeren is een hoofdtak van het bank- en bankiersbedrijf: toch zijn er bijzondere inrichitngen en vereenigingen voor het disconteeren ontstaan, en wèl, ten eerste, omdat er behoefte gevoeld werd, zij het dan ook tijdelijk, aan buitengewone hulpmiddelen ter verkrijging van crediet in tijd van nood; en ten tweede, omdat in de groote middelpunten van nijverheid en handel ook voor de minder bemiddelde ondernemers de hulpmiddelen van het crediet toegankelijk behooren gemaakt te worden, als zij daaraan behoefte toonden en verdienden. In tijden van *crisis*, vooral als deze veroorzaakt werden door politieke oorzaken, zijn de regeeringen van landen en steden er op bedacht geweest, om zoodanige inrichtingen in het leven te roepen, waar de handel gemakkelijk crediet kan verkrijgen. Zij steunden dan met eigen kapitaal en trachtten zoo het alom geschokte vertrouwen staande te houden en op te beuren, om verdere nadeelige gevolgen af te weren. Daarin ligt de oorsprong van menige *discontocassa* of *discontovereeniging*.

In den effectenhandel komt een disconto voor van papieren, die op zeker tijdstip worden terugbetaald, alsmede van coupons, die eerst na eenigen tijd vervallen. Gewoonlijk bedraagt de looptijd dezer papieren niet meer dan 6 maanden.

Discontobank. Zie *Bank.*

Discontorekening. Zie *Disconto.*

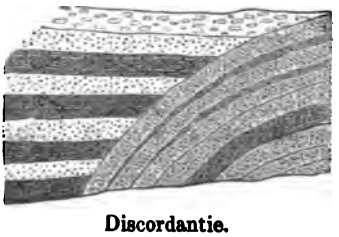

Discordantie.

Discordant noemt men in de geologie een wijze van ligging der aardlagen, waarbij de lagen van jongeren datum schuin op oudere lagen zijn gelegen (zie de afb.). Natuurlijk moeten de oudere lagen vóór de afzetting der jongere overeind gericht zijn geworden.

Discretionnair beteekent datgene, wat met gematigdheid, met verschooning, met bescheidenheid behandeld of gebruikt moet worden. Men laat iets aan de *discretie* van iemand over, wanneer men er in toestemt, dat hij naar eigen welgevallen een zaak kan behandelen. Alle gezaghebbenden in den staat hebben in meerdere of mindere mate een *discretionnaire* macht; de grenzen van hun gezag kunnen nooit zoo sterk afgebakend worden, dat er niet eenige speelruimte in de toepassing overblijft voor willekeur. Het staat soms aan hun eigen beoordeeling, of zij met de hun verleende macht al of niet tusschenbeide zullen treden, en nog in meerdere gevallen, op welke wijze zij het hun opgedragen gezag zullen doen gelden.

In zooverre is hun macht *discretionnair*. Het spreekt van zelf, dat in een welgeordenden staat aan de discretionnaire macht geen groote uitbreiding kan en mag worden gegeven, dan volstrekt noodzakelijk is, om de ambtenaren in staat te stellen, hun functiën op een behoorlijke en loyale wijze waar te nemen, omdat anders de deur voor despotisme en willekeur wordt opengezet.

Discus is de naam van een ronde werpschijf, aanvankelijk van steen, later van metaal. De discus werd geworpen in de oude kampen worstelspelen. Het werpen van den discus eischte veel oefening en vaardigheid. De discuswerper (*διαχόβολος*), op een kleine hoogte staande, bracht het bovenlijf een weinig voorwaarts en boog zich tevens een weinig naar de achterzijde. Den rechterarm met de hand, die den discus vastklemde, boog hij achterwaarts tot op de hoogte van den schouder en slingerde hem daarna met een voorwaartsche beweging weg. Wie de schijf op den versten afstand wierp, behaalde de overwinning. Hierbij gold de plek, waar de schijf, na het verlaten der hand, het eerst de aarde aanraakte; het verder springen of rollen werd niet in rekening gebracht. De antieke kunst heeft onderscheiden afbeeldingen van discuswerpers geleverd (zie de afb.). In den laatsten tijd is het discuswerpen weer meer in zwang gekomen, en het maakte altijd deel uit van het programma der Olympische spelen.

Discuswerper (van *Myron*).

Discus is in de plantkunde de naam van het onderste (stengel-) gedeelte van een bol, alsmede dat deel van den algemeenen bloembodem van een bloemhoofdje, waar de middelste bloemen voorkomen. Nu eens is de discus ringvormig, dan weer

Digitized by Google

een bolle schijf, gewoonlijk bedekt met nectar.

Disentis of *Dissentis*, een klein Romaansch dorp in het Zwitsersche kanton Graauwbunderland, is merkwaardig wegens het voormalig Benedictijner klooster, hetwelk er in 614 door den Schotschen monnik *Siegbert*, een leerling van den heiligen *Columbanus*, gesticht werd. Dit gebouw werd in 1799 door de Franschen in brand gestoken, waarbij een verzameling van merkwaardige handschriften een prooi der vlammen werd. Het dorp ligt 1156 m. boven de oppervlakte der zee op den linker oever van den Voor-Rijn, welke zich hier met den Midden-Rijn vereenigt. Het telt (1900) 1355 inwoners.

Disfûl of *Dizful*, een stad in de Perzische provincie Chusistan, 300 km. ten W. van Ispahan, ligt aan de *Disful Rud*, door een brug met 20 bogen overspannen, heeft 34 moskeeën en telt omstreeks 30 000 inwoners. Zij is de hoofdmarkt der provincie. Men verbouwt er veel indigo; rieten schrijfpennen vormen een belangrijk handelsartikel. 22 km. ten Z.W. liggen de ruïnen van het oude Susa.

Disjunctie, scheiding, tegenstelling, is in de logica de verhouding van tegenstellingen tot elkander.

Disjunctieve begrippen zijn zulke, die elkander uitsluiten, doch in het stelsel van een hooger begrip naast elkander staan, zooals bijv. de soorten van een geslacht.

Disjunctieve oordeelen zijn zulke, wier subjecten of praedicaten disjunctieve begrippen bevatten, die den omvang van een hooger begrip geheel bepalen, bijv. een kegelsnede is cirkel, ellips, parabool of hyperbool.

Een disjunctieve gevolgtrekking is een, die op grond van een volledige disjunctie het al of niet gebeuren van zeker mogelijk geval afleidt uit het niet of al gebeuren der overige gevallen. Zoodra slechts 2 gevallen beschouwd worden, ontstaat het dilemma (zie aldaar).

Disjunctoren zijn de onderbrekers van den electrischen stroom, die òf de openingsontlading, òf de sluitingsontlading van een inductieklos door een ingeschakeld lichaam leiden. De disjunctoren zijn door *Dove*, *Masson* en *Buff* verschillend ingericht. In hoofdzaak zijn het twee stroomverbrekers, die zóó met elkaar verbonden zijn, dat, terwijl de eerste den hoofdstroom verbreekt, de tweede den inductiestroom sluit of opent, al naarmate de openingsontlading moet ontstaan of niet. Evenzoo is de inrichting bij de sluitingsonlading.

Disko, een eiland bij de Deensche westkust van Groenland, heeft een oppervlakte van 7786 v. km. Zijn zuidpunt ligt op 69° 11′ N.Br. Het is over het geheel zeer hoog, tot 975 m., bevat uitgestrekte steenkoolbeddingen en daalt met prachtige basaltzuilen in zee. Aan de zuidkust vormt een granietrug de baai Godhavn, aan wier noordzijde de evenzoo genoemde plaats zich verheft.

Dislocatie noemt men de storing in de ligging der aardlagen, te weeg gebracht door krachten, die in het binnenste der aarde zetelen. De dislocatie kan in horizontale of verticale richting geschieden. In het eerste geval heeft langs een breuk in den bodem zijwaartsche verschuiving plaats, in het tweede geval verschuiving op- of nederwaarts (Duitsch = Verwerfung, Fransch = faille, Engelsch = failure). Komen zulke verschuivingen veel in een streek voor, dan worden de aardlagen in schollen opgelost en ontstaat een *schollenland*; loopen de verzakkingen als stralen uit één punt in verschillende richtingen, dan spreekt men van een *breuknet*; dalen de afzonderlijke schollen trapsgewijze, dan wordt een *terrasland* gevormd, steekt de middelste boven de andere uit, dan spreekt men van een *horst*. Ligt een verzakt gedeelte tusschen aan weerszijden hoog uitstekende schollen, dan spreekt men van een *inzinking* (Duitsch = Graben). Verzakkingen van min of meer ronden vorm doen *keteldalen* ontstaan, of, wanneer zij een grooten omvang hebben, *dalingsvelden*. Is de breuk onvolkomen, dan spreekt men van een *flexuur* (buiging).

Dislocatie noemt men in de krijgswetenschap de legering van troepen in kantonnementen, kampen of bivaks. Zij wordt geregeld door de intendance en vormt een harer gewichtigste en moeilijkste bezigheden.

Dismal Swamp is de naam van een groot moeras in Noord-Amerika; het ligt tusschen Norfolk in Virginia en Weldon in Noord-Carolina. Het is 64 km. lang en 40 km. breed en begroeid met juniperus- en cederboomen, verder met kreupelhout, riet en varens. In het middelste en hoogste gedeelte bevindt zich het 10 km. lange en 5 km. breede *Drummondmeer* met bruinachtig water en dicht begroeide oevers. Thans is er een gedeelte van drooggelegd en is er het 53 km. lange Dismal Swamp kanaal doorheengegraven, dat de Chesapeake met de Albemarlesund verbindt.

Dis moll is de naam voor een zelden gebruikt wordenden molltoonaard, waarbij de f, c, g, d, a en e met een halven toon verhoogd worden.

Dison, een gemeente in de Belgische provincie Luik, ligt ten Noorden van Verviers aan den spoorweg van Chenée naar Verviers en aan een zijriviertje der Vesdre. De stad telt (1902) 12214 inwoners, heeft groote wolspinnerijen, lakenfabrieken en steengroeven.

Dispache. Zie *Averij*.

Dispacheur. Zie *Averij*.

Dispact. Zie *Averij*.

Dispensatie beteekent *ontheffing*. Het recht van dispensatie is het recht om in een bepaald aangewezen geval iemand vrij te stellen van de naleving van een wettelijk voorschrift, hem het verrichten of nalaten eener daad toe te staan tegen de algemeene bepalingen der wet in. De werking der wet wordt dus voor een bepaald geval opgeheven; vandaar dat het recht van dispensatie ook alleen aan den wetgever toekomt, of aan hem, die daarmede door de wet belast is. Het recht van dispensatie is noodig en nuttig in elke welgeordende wetgeving, omdat, hoe doelmatig en billijk zeker onderwerp in de wet geregeld is, het hard, onbillijk en in strijd met het algemeen belang kan zijn in zeker voorkomend geval de bepaling der wet in haar volle gestrengheid toe te passen. De wetgever kan wel in 't algemeen de meest voorkomende omstandigheden voorzien en daarnaar de rechtsregelen stellen; er kunnen zich evenwel nieuwe, onvoorziene voordoen, die een andere toepassing van het recht eischen; juist, omdat de wetgever

Digitized by Google

dit vermoedt, moet hij in 't algemeen belang in de wetgeving ruimte laten voor het verkrijgen van dispensatie.

In navolging van het Romeinsche recht erkennen alle wetgevingen van ontwikkelde volken dit recht. Het moet uitgeoefend worden in het belang van het algemeen, niet in het bijzonder belang van enkelen tegen het algemeen belang in; het mag evenals het recht van gratie niet worden gebruikt om gunsten te verleenen, maar alleen om de strengheid der wet te temperen daar, waar haar naleving tot onrecht zou leiden.

Het recht om dispensatie te verleenen wordt meestal toegekend aan de macht, die is belast met de uitvoering der wet. Volgens de tegenwoordige Grondwet in ons land (art. 69) wordt dispensatie van wetsbepalingen door den Koning verleend, doch alleen met machtiging van de wet. De wet welke deze machtiging verleent, moet tevens de bepalingen noemen, waarover de bevoegdheid tot dispensatie zich uitstrekt. De Koning mag dus alleen dispensatie verleenen, indien de wet dit uitdrukkelijk verklaart. Gevallen, waarin dispensatie kan verleend worden, komen zoowel voor in het burgerlijk recht, als in het staats- en administratief recht. Zoo verleent de Koning in enkele gevallen vrijstelling van het verbod der wet om een huwelijk aan te gaan beneden den vereischten leeftijd of onder bloedverwanten in den verboden graad, bv. oom en nicht of schoonbroeder en schoonzuster. Zoo kan bijv. de Koning een burgemeester vergunning verleenen buiten de gemeente te wonen of enkele ambten te bekleeden, die in 't algemeen met het burgemeesterschap onvereenigbaar zijn verklaard.

Buiten de uitdrukkelijk in de wet opgenoemde gevallen kan slechts de wetgevende macht dispensatie verleenen bij een speciale wet. Men heeft wel eens de meening verkondigd, dat alleen de wetgevende macht (d. i. Koning *en* Staten-Generaal) dispensatie moest kunnen verleenen en dat de Koning, dispensatie verleenende, eigenlijk daden van wetgeving uitoefent. Dit zou juist zijn, indien den Koning de bevoegdheid werd toegekend om *in 't algemeen* dispensatie van wetten te geven; nu hij het alleen kan, wanneer de wet dit uitdrukkelijk veroorlooft, kan het verleenen van dispensatie worden beschouwd als *uitvoering* der wet. De algemeene opvatting is dan ook, dat de opdracht aan den Koning om dispensatie te verleenen niet is ongeoorloofde delegatie van wetgevende macht (zie *Delegatie*).

Van provinciale en plaatselijke verordeningen wordt dispensatie gegeven door de provinciale en plaatselijke wetgevende macht, of door de in de verordeningen in bepaalde gevallen daarmede belaste macht. In 't algemeen kan dit ook hier geen andere macht zijn dan die, welke is belast met de *uitvoering* der verordening (in de provincie Gedeputeerde Staten, in de gemeente Burgemeester en Wethouders).

De Grondwet bepaalt nog, dat dispensatie van algemeene maatregelen van bestuur toegelaten is, voor zoover de Koning zich de bevoegdheid daartoe bij den maatregel uitdrukkelijk heeft voorbehouden.

De wetgevingen der kerkgenootschappen huldigen omtrent het recht van dispensatie gelijke principes, doch laten in de uitoefening van het recht gewoonlijk ruime macht aan de kerkelijke autoriteiten.

Dispersie of *kleurschifting* is de splitsing van het licht in de grondkleuren door breking. Als door een spleet (zie fig. 1) een dunne lichtbundel op een driezijdig glasprisma valt, wordt hij uit zijn richting gebracht, doch alle gedeelten niet even sterk; er ontstaat een soort waaier, die men op een scherm kan projecteeren. De stralen, die het minst gebroken zijn, hebben een roode kleur, dan volgen in voortdurend sterkere breking: oranje, geel, groen, blauw, indigo en violet. Zulk een geprojecteerd kleurenbeeld wordt spectrum (zie aldaar) genoemd, de kleuren ervan noemt men naar de wijze van voortbrengen ook wel prismatische. Zij zijn niet scherp van elkaar gescheiden, doch gaan zacht in elkander over. *Newton* heeft voor het eerst aangetoond, dat het witte licht uit een groot aantal lichtsoorten van verschillende brekingsexponenten bestaat, waarvan het roode licht den kleinsten en het violette den grootsten heeft. Laat men in een donker vertrek

Fig. 1.

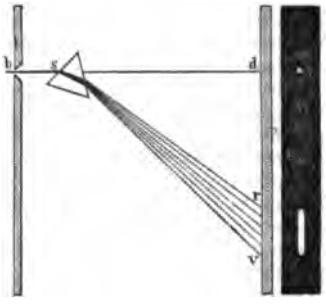

Dispersie.

door de opening b in fig. 1 bijv. rood licht vallen, door er een rood glas voor te houden, dan ziet men een helder roode vlek op een wit scherm bij d; wordt het roode licht daarentegen door het prisma s opgevangen en gebroken, dan ontstaat de roode vlek op het scherm op de hoogte van r; neemt men blauw licht, dan komt dat beeld meer naar v toe te liggen. Als men een niet lichtgevende vlam neemt en daarin een weinig van een natriumverbinding, bijv. keukenzout, brengt, ontstaat een weinig onder r een geel beeld van de opening; had men een lithiumverbinding genomen, dan was een rood beeld bij r ontstaan. De afzonderlijke stralen van het spectrum kunnen niet verder ontleed worden, want als men het spectrum op een scherm (AB in fig. 2) opvangt, dat een kleine opening bezit, zoodat slechts de stralen van één kleur er doorheen kunnen gaan, dan zal een tweede prisma p deze stralen wel van richting doen veranderen, maar geen nieuw spectrum doen ontstaan.

Evenals men het witte licht doormiddel van een prisma in de lichtsoorten van het spectrum ontleden kan, zoo kan men omgekeerd de gekleurde stralen, die (fig. 3) van een prisma s uitgaan,

Digitized by Google

door middel eener verzamellens *l* weer samenvoegen en als een witte vlek op het scherm *f* opvangen. Deze vlek verliest echter haar witte kleur, zoodra een der kleuren van het spectrum uitvalt.

Fig. 2.

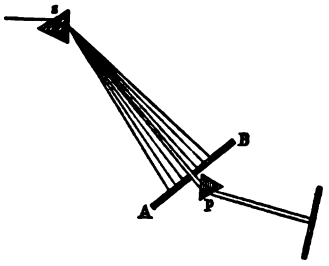

Dispersie.

Het verschil tusschen de brekingsexponenten der violette en der roode stralen bij een bepaalde stof noemt men zijn *totale dispersie*. Het verschil

Fig. 3.

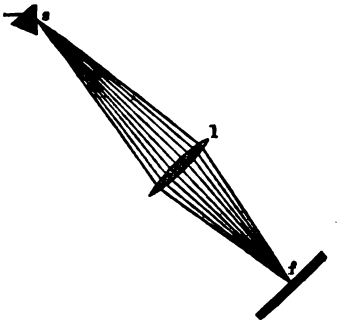

Dispersie.

tusschen die van een paar andere stralen heet *partiëele dispersie*. Beide zijn afhankelijk van de stof van het prisma en den invalshoek van het licht.

Disponeeren is in de handelsterminologie de uitdrukking voor: een wissel op iemand trekken of afgeven, over te vorderen geld beschikken.

Dispositie, afkomstig van het Latijnsche woord *dispositio* (gesteldheid), wordt in verschillende beteekenissen gebruikt. Men stelt iets *ter dispositie* van een ander in den zin van *ter beschikking*. Men gewaagt van *dispositie*, om den oogenblikkelijken toestand van het lichaam of den geest aan te duiden, die beide al of niet gedisponeerd kunnen wezen om het een en ander te doen. Ook noemt men een ontwerp voor een redevoering enz. een dispositie. Militairen spreken van een dispositie tot een of andere onderneming, waarin haar doel, de getalsterkte der daarvoor benoodigde troepen en de handelwijze onder verschillende omstandigheden omschreven is. Op het gebied van den handel disponeert men gewoonlijk door wissels over verschuldigde gelden. In de geneeskunde gewaagt men van dispositie in den zin van *vatbaarheid* voor verschillende ziekten. Men onderscheidt een algemeene dispositie, die in het bepaalde organisme van iemand gelegen is, en een bijzondere, welke eigen is aan den leeftijd. Verder kan zulk een dispositie het gevolg zijn der afstamming, en zij wordt dan een *erfelijke* genoemd.

Disputa is de naam van het eerste groote frescostuk, door *Raffaël* in het Vaticaan geschilderd, toen hij zich in 1508, op uitnoodiging van paus *Julius* naar Rome had begeven. Het versiert den wand der Camera della Segnatura en wordt door *Vasari* aldus beschreven: *Raffaël* schilderde den hemel met *Christus* en de *Heilige Maagd*, *Johannes den Dooper*, de Apostelen, de Evangelisten en de Martelaars op een gewelf, met God den Vader, die op allen den Heiligen Geest doet nederdalen, vooral op een drom van heiligen, die de mis schrijven en over een op het altaar geplaatste hostie redetwisten (disputeeren). De schilder stelt het oogenblik voor, waarop de wolken zich verdeelen en de hemelsche gestalten zichtbaar worden voor de twistenden, zoodat deze buigende voor het hoogste gezag, den strijd staken.

Disputatie of *redestrijd* noemt men gewoonlijk een openbare handeling, waarbij de verdediger (respondent of defendent) zijn stellingen tegen den aanvaller (opponent) daarvan tracht te handhaven. Zij wordt veelal gehouden tot het verkrijgen van den doctoralen graad.

Disraeli, *Isaac*, een Engelsch letterkundige, eenige zoon van een Venetiaansch koopman, werd geboren in Mei 1766, studeerde te Amsterdam en te Leiden, begaf zich in 1786 naar Frankrijk, om zich aldaar met de taal- en letterkunde bekend te maken, schreef na zijn terugkeer in Engeland eenige verzen in het „Gentleman's Magazine" en gaf in 1791 een „Defence of poetry" in het licht. Als bezitter van een groot vermogen wijdde hij zich geheel en al aan de letterkunde, vooral aan haar geschiedenis. Hij schreef: „Curiosities of literature" (1791 en later), „Literary miscellanies", „Quarrels of authors", „Calamities of authors", „Commentaries of the life and reign of Charles I" (5 dln., 1828—1831) en „Amenities of literature" (3 dln., 1831). De universiteit te Oxford benoemde hem eershalve tot doctor in de rechten. In 1839 werd hij blind, en hij overleed op zijn landgoed Bradenhamhouse in Buckinghamshire, den 19den Januari 1848. Een verzameling zijner werken is door zijn zoon uitgegeven.

Disraeli, Benjamin, een zoon van den voorgaande, een Engelsch schrijver en staatsman, werd geboren te Londen den 21sten December 1804 en bestemd voor de rechtsgeleerde loopbaan. Doch ook hij beoefende reeds vroeg de letterkunde en trad weldra op met den schitterenden roman: „Vivian Grey" (5 dln., 1826—1826), waarop hij: „Young Duke" (3 dln., 1830) en „Contarini Fleming, a psychological autobiography" (4 dln., 1832) liet volgen. Omstreeks dien tijd bracht de Reformbill geheel Engeland in opschudding en *Disraeli*, pas van een reis uit het Oosten teruggekeerd, nam met ijver deel aan den staatkundigen strijd. Onder de leiding van *Hume* koos hij de zijde der vrijzinnigen, trad in 1833 op als candidaat voor Marylebone en zond onder den titel van: „What

Digitized by Google

is he" een democratische geloofsbelijdenis in het licht, terwijl hij tevens zijn: „Revolutionary epic" (1834 en 1864) uitgaf. Hij leed echter de nederlaag, en deze bewerkte tevens een omkeer in zijn staatkundige denkwijze: toen hij in 1837 voor Maidstone tot Parlementslid gekozen werd, had hij zich reeds aangesloten bij de conservatieven. Bij zijn eerste optreden in het Lagerhuis werd hij dan ook ontvangen op een wijze, die menigeen voor altijd zou ontmoedigd hebben. In 1841 werd hij afgevaardigde voor Shrewsbury en vormde nu met lord *John Manners*, *George Smythe* en anderen de zoogenaamde partij van het „Jonge Engeland", wier beginselen hij ontwikkelde in een reeks van geschriften, die de algemeene aandacht trokken. Hij verheerlijkte daarin zoowel Middeleeuwsche toestanden, als het Israëlietische volk, dat hij reeds in zijn roman: „The wondrous tale of Alroy" tot onderwerp gekozen had. Het belangrijkste van die geschriften is: „Coningsby or the new generation" (3 dln, 1844), terwijl: „Sibyl or the two nations" (3 dln., 1845) en „Tancred or the new crusade" (3 dln, 1847) in een anderen vorm dezelfde denkbeelden bevatten. Inmiddels had de loop der omstandigheden aan *Disraeli* een belangrijke staatkundige rol toegedacht. Toen *Peel* de vaan van het vrijhandelstelsel verhief, verklaarde zich *Disraeli* met lord *Bentinck* tot aanvoerders der partij, die voor het beschermend stelsel bleef strijden, en trachtte *Peel*, die in 1846 de opheffing der graanwetten voordroeg, door zijn scherpzinnige en spotzieke redevoeringen in het nauw te brengen. Hij kon evenwel de aanneming van het voorstel niet verhinderen, maar bewaarde niettemin zijn partij voor een volkomen vernietiging. Vervolgens tot vertegenwoordiger voor het graafschap Buckingham gekozen, hernieuwde hij den strijd, en na den dood van lord *Bentinck*, wiens levensgeschiedenis hij in het licht gaf, werd *Disraeli* de erkende leider der protectionnistische partij. Als zoodanig moest hij strijd voeren tegen de Whigs, de hervormingsgezinden en de aanhangers van *Peel*, en de misslagen, door het ministerie *Russell* begaan, kwamen hem daarbij uitmuntend te stade. Toen in Februari 1852 het Whigministerie viel, werd hij kanselier der schatkist in het nieuwe Torykabinet. Om zijn gezag te handhaven, liet hij weldra zijn beschermende beginselen varen, doch uit de begrooting bleek, dat hij de noodige bekwaamheid miste voor minister van Financiën. Zij werd verworpen, en de aftreding van het ministerie was daarvan het gevolg. Eerst in 1858, na de nederlaag van *Palmerston*, kwam de Torypartij en met deze *Disraeli* als kanselier der schatkist weder aan het bewind. Zijn financiële maatregelen werden ditmaal beter ontvangen, en het wederzijdsche wantrouwen der radicalen en der Whigs bezorgde hem de meerderheid in het Parlement, totdat beider vereeniging hem in 1859 noodzaakte wederom af te treden. Gedurende het bewind van lord *Palmerston* (1860—1865) liet hij zich geen oogenblik wegslepen door de geestdrift der conservatieven voor de zaak der Amerikaansche slavenhouders, en na den dood van laatstgenoemden staatsman bestreed hij met groote bekwaamheid de Reformbill van het ministerie *Russell-Gladstone*, welks nederlaag hem weder de teugels van het regeeringsbeleid in handen gaf. Het besef, dat de reform-agitatie zich meer en meer uitbreidde, bracht hem er toe, in 1867 een Reformbill voor te dragen, die den naam van radicaal verdiende. De verwonderlijke bekwaamheid, waarmede hij dien maatregel, in strijd met de overleveringen van zijn eigene partij, wist te verdedigen en door te zetten, bereidde hem den weg tot den hoogsten trap van gezag op staatkundig gebied. Toen namelijk graaf *Derby* in 1868 zijn betrekking als eerste minister nederlegde, werd *Disraeli* zijn opvolger. Bij het aanvaarden van het bewind verkondigde hij een waarlijk vrijzinnige staatkunde en men was geneigd daaraan geloof te slaan. Het bleek echter spoedig, dat men van hem geen vooruitgang op den weg der hervorming te wachten had. Hardnekkig bestreed hij in de zitting van 1868 de voorstellen tot verbetering van den toestand in Ierland, vooral tot wijziging van de positie der Staatskerk aldaar. Zonder zich om de meerderheid in het Parlement te bekreunen, verklaarde hij, dat hij alleen wijken zou voor het oordeel der natie, blijkende uit de nieuwe verkiezingen, en toen deze tegen hem beslisten, legde hij nog vóór de samenkomst van het nieuwe Parlement zijn betrekking neder (December 1868). De koningin wilde hem bij die gelegenheid tot pair benoemen, doch hij nam die waardigheid enkel aan voor zijn gemalin (na dien tijd viscountess *Beaconsfield*), maar keerde zelf tot zijn voorgaande positie terug. Als een machtig leider der oppositie in het Lagerhuis, trad hij na den dood van graaf *Derby* (1869) op als het hoofd der geheele conservatieve partij, die hem, in weerwil van zijn zonderlinge luimen, volstrekt niet kon missen. Toen in het begin van 1873 de voordracht van *Gladstone* omtrent de hervorming der Iersche universiteit verworpen werd, werd *Disraeli* bij de koningin ontboden, om een nieuw Kabinet samen te stellen. Hij was echter verstandig genoeg, dat aanbod van de hand te wijzen.

Inmiddels deden de voortdurende hervormingsplannen der liberalen een reactie ontstaan bij het Engelsche volk, en na de verkiezingen van 1874 bevond hij zich aan het hoofd van een even zoo groote meerderheid als die, waarover *Gladstone* zes jaar te voren beschikken kon. Het programma van het door hem gevormde conservatieve ministerie bevatte hoofdzakelijk de sociale hervorming, de verbetering van de openbare gezondheidsmaatregelen en van den toestand der arbeidende klasse, terwijl tevens werd verklaard, dat met betrekking tot de buitenlandsche politiek Engeland zich krachtiger zou doen gelden. Hij werkte aan de sociale hervorming van 1874 tot 1876 door onderscheiden wetsontwerpen, bijv. dat tot verbetering der arbeiderswoningen, een nieuwe scheepvaartacte enz., terwijl hij de veroveringspolitiek van Rusland in Azië trachtte te beperken door de reis van den prins *van Wales* naar Indië (1875), door den aankoop van aandeelen in het Suezkanaal (1875) en door de verheffing van koningin *Victoria* tot keizerin van Indië (1876). Bij den aanvang van den Russisch-Turkschen oorlog werd hij alleen door de krachtige oppositie van *Gladstone* verhinderd in het uitvoeren van zijn voornemen als bondgenoot van den sultan op te treden. Niettemin droeg

Digitized by Google

hij door zijn dreigende houding tegen Rusland niet weinig bij tot het mislukken van de Europeesche conferentie te Konstantinopel en tot het uitbarsten van den Turksch-Russischen Oorlog in 1877. Na het eindigen der zitting van 1876 was hij inmiddels als viscount *Hughender* en graaf *Beaconsfield* tot pair benoemd. Gedurende laatstgenoemden oorlog bewaarde hij de onzijdigheid zonder zijn sympathie voor de Turken te verloochenen. Toen Rusland de overwinning behaalde en Turkije de tusschenkomst van Engeland begeerde, nam hij een uitdagende houding aan, doordien hij in Januari 1878 de Engelsche vloot naar de Dardanellen en na den vrede van San Stefano 7000 man Indische troepen naar Malta zond. Rusland gaf onder deze omstandigheden zijn toestemming tot het houden van een Europeesch congres te Berlijn, terwijl *Beaconsfield* inmiddels geheime schikkingen maakte met Rusland en Turkije en hiervoor het bezit van het eiland Cyprus voor Engeland bedong. Verhoogde het bekend worden dier schikkingen geenszins den luister van zijn optreden op dat congres, toch werd hij in zijn vaderland bij zijn terugkeer (16 Juli 1878) als de bewerker van een eervollen vrede ontvangen en door de koningin tot ridder in de Orde van den Kouseband en door de stad Londen tot eereburger benoemd.

Thans stond hij op het toppunt van zijn roem, die weldra begon te tanen door de oorlogen tegen de Zoeloe's en in Afghanistan, die groote verliezen aan manschappen en aan geld veroorzaakten. De ontevredenheid des volks openbaarde zich in de verkiezingen van April 1880, die den val van het ministerie-*Beaconsfield* veroorzaakten. Na dien tijd nam hij slechts zelden deel aan de beraadslagingen in het Parlement. Na zijn laatste redevoering, in Maart 1881 gehouden over de Engelsche politiek in Afghanistan, werd hij ziek en overleed den 19den April 1881. Hoewel zijn stoffelijk overschot op zijn landgoed Hughenden in Buckinghamshire werd ter aarde besteld, besloot het Parlement, op voorstel van *Gladstone*, een gedenkteeken te zijner eer te doen verrijzen in de Westminsterabdij, waarna ook nog den 27sten Februari 1882 door de koningin een monument van Siciliaansch marmer, vervaardigd door den beeldhouwer *Belt*, in de kerk te Hughenden werd geplaatst. Eindelijk vermelden wij nog, dat hij in 1870 den merkwaardigen roman: „Lothair" (3 dln.) in het licht gaf, in 1881 gevolgd door „Endymion" (3 dln.); dat een verzameling zijner werken bij herhaling verschenen is; en dat zijn parlementaire redevoeringen zijn vereenigd tot bundels, die de titels dragen: „Constitutional reform, five speeches 1859—1865" (1866), „Parliamentary reform, series of speeches 1848—1866" (1867) en „Speeches on conservative policy in the last 30 years" (1870). Zie over hem o. a. *Froude*, „The earl of Beaconsfield" (Londen, 3de druk, 1890), sir *W. Fraser*, „Disraeli and his day" (Londen, 1891) en *Gorst* „The earl of Beaconsfield" (Londen, 1900).

Dissel is de naam van een werktuig, bij timmerlieden, wagenmakers en kuipers in gebruik. Het onderscheidt zich van de bijl, doordien het vlak van het ijzeren blad niet gelegen is in het vlak van den steel, maar hierop loodrecht staat. Naar den vorm van het blad onderscheidt men *rechte*, *komme* en *holle* dissels.

De dissel heeft voorbij het huis veelal een verlengstuk, dat de gedaante bezit van een hamer en hiertoe gebruikt wordt.

Dissen, *Ludolf*, een Duitsch letterkundige, werd geboren den 17den December 1784 te Groszen-Schneen bij Göttingen, studeerde in laatstgenoemde stad, vestigde er zich in 1808 als privaatdocent met het geschrift: „De temporibus et modis verbi graeci" en werd in 1812 te Marburg en in 1813 te Göttingen buitengewoon en in 1817 te Göttingen gewoon hoogleeraar. Hij overleed den 21sten September 1837. Hij leverde uitgaven van de gedichten van *Pindarus* en *Tibullus* en van de redevoering „De corona" van *Demosthenes*, benevens opstellen in tijdschriften en een bundel „Kleine lateinische und deutsche Schriften" (1839).

Dissenters of *Non-Conformisten* noemt men in Groot-Brittannië alle personen, die niet tot de Staatskerk behooren, derhalve ook de Roomsch-Katholieken, doch in meer beperkte beteekenis de Protestanten, die in leer en eeredienst van gemelde kerk afwijken, zooals de Presbyterianen, de Independenten, de Methodisten, de Baptisten, de Kwakers, de Irvingianen, de Unitariërs enz. Met betrekking tot de burgerlijke rechten zijn zij met de aanhangers der Staatskerk gelijk gesteld, en behoeven sedert 1868 niet meer in de belastingen tot onderhoud der Staatskerk te betalen.

Dissertatie is de gebruikelijke naam van een wetenschappelijke verhandeling, welke door hen, die aan onze universiteiten den graad van doctor verwerven, verdedigd moet worden. Van de vergunning om op theses (stellingen) te promoveeren, wordt door rechtsgeleerden veel gebruik gemaakt.

Dissidenten noemde men vroeger in Polen allen, die geen belijders waren van de leer der heerschende kerk, namelijk van de Roomsch-Katholieke, en toch vrijheid van godsdienstoefening bezaten, zooals de Lutherschen, Hervormden, Grieken en Armeniërs, terwijl de Wederdoopers, Socinianen en Kwakers van die vrijheid verstoken bleven. De uitdrukking „dissidentes in religione" komt het eerst voor in acten der Confoederatie van Warschau en beteekent aldaar de beide godsdienstige partijen, de Roomsch-Katholieken en de Protestanten, die elkander wederzijds verdraagzaamheid toezegden. Eerst na de Convocatie van 1632 bezigde men het woord dissidenten uitsluitend voor niet-Roomsch-Katholieken. Reeds bij het leven van *Luther* had de Hervorming in Polen veel aanhangers gevonden en hun aantal vermeerderde onder de regeering van *Sigismund Augustus* (1548—1572) zóó sterk, dat de helft van den Senaat, ja, van den geheelen adel tot de Protestanten behoorde. De overeenkomst van Sandomir (Consensus Sandomiriensis) van den 14den April 1570 vereenigde alle Protestanten tot één Kerk wier leden volgens den Religievrede (Pax dissidentium), door den koning bezworen, als burgers gelijke rechten verkregen. Tijdens de regeering van *Sigismund III* (1586—1632) veroorzaakten echter de Jezuïeten en de onderlinge twisten der Dissidenten een belangrijke reactie. Veel gezinnen, inzonderheid van den aanzienlijken stand, keerden

Digitized by Google

terug tot de R. Katholieke Kerk, zoodat de Dissenters het meerendeel hunner bedehuizen verloren. Allengs werden hun de voorheen vergunde rechten ontnomen, vooral in 1717 en 1718, toen zij van het stemrecht op den Rijksdag moesten afzien. Nog erger was het in 1733 onder *Augustus III*, en op den Rijksdag van 1736 werd een oude wet opgerakeld, volgens welke de koning gehouden was den Roomsch-Katholieken godsdienst te belijden. Na de troonbeklimming van *Stanislaus Augustus*, den laatsten koning, kwamen de Dissidenten op den Rijksdag van 1766 met hun bezwaren te voorschijn en werden ondersteund door Rusland, Pruisen, Denemarken en Engeland. Vooral Rusland zag daarin een gunstige gelegenheid, om meer invloed in Polen te verkrijgen, en wist in 1767 een overeenkomst tot stand te brengen, volgens welke de Dissidenten met de Roomsch-Katholieken werden gelijkgesteld, waarna in 1768 de Rijksdag alle besluiten, ten hunne nadeele uitgevaardigd, ophief. Daar echter de oorlog uitbarstte en het rijk verdeeld werd, bleven de zaken vooreerst op den ouden voet totdat in 1775 de Dissidenten hun voormalige rechten herkregen, met uitzondering van de bevoegdheid, om de bekleeding van senator of van minister te bekleeden. Ook bij de latere verdeelingen van Polen behielden zij dezelfde rechten als de Roomsch-Katholieken.

In Duitschland geeft men den naam van dissidenten aan hen, die zich van een der drie groote Christelijke belijdenissen aldaar, — het Roomsch-Katholieke, Luthersche en Gereformeerde — hebben afgescheiden.

Dissociatie is de scheikundige ontleding door warmte van verbindingen (*thermolyse*), die zich bij afkoeling weer tot de oorspronkelijke stof vereenigen. De dissociatie oefent dus een tegengestelde werking uit als de affiniteit (zie aldaar). Als men in een luchtledige buis koolzure kalk verhit, ontwikkelt zich daaruit bij 450°C. koolzuur; bij 860° bedraagt de spanning van dit gas 85 mm. en bij 1040° 520 mm. kwik. Bij temperatuursverlaging wordt weer koolzuur geabsorbeerd, totdat de oorspronkelijke toestand weer ontstaan is. Het is duidelijk, dat men de dissociatie niet waarneemt, indien men de ontstane stoffen niet gescheiden heeft. Bij oplossingen noemt men dissociatie het uiteenvallen der electrolyten in ionen. Van de dissociatie heeft men gebruik gemaakt bij de constructie van pyrometers en thermometers. Daartoe wordt een luchtledige geglazuurde porseleinen buis, koolzure kalk bevattende, in de ruimte gebracht, waarvan de temperatuur moet gemeten worden. Deze buis is met een manometer verbonden en uit de drukking van het ontwikkelde koolzuur kan de temperatuur worden afgeleid.

Dissolving views. Zie *Nevelbeelden*.

Dissonant, *wanklank*, een *onwelluidende* toon, die het oor beledigt, is in de muziek de vereeniging van twee of meer tonen, die geen harmonisch accoord vormen; ook noemt men aldus den interval, die zulk een geluid voortbrengt, bijv. de verminderde quint of de overmatige sext, de secunden, septimen en nonen.

Distantiemeter. Zie *Afstandsmeter*.

Distel behoort tot de familie der *Samengesteldbloemigen* (*Compositae*) en wel bepaaldelijk de geslachten *Onopordon* (wegdistel), *Carduus* (distel) en *Cirsium* (vederdistel). Alle 3 stemmen daarin overeen, dat hun bloemhoofdjes besloten zijn in een dakpansgewijs omwindsel, welks schubben veelal met dorens zijn gewapend; dat zij alleen buisvormige, tweeslachtige, zelden éénslachtige bloempjes bevatten, die op een borsteligen vruchtbodem staan, en dat de vruchtjes een harig, eindelijk afvallend zaadpluis dragen, welks haren aan den voet tot één ring zijn samengegroeid. Doorgaans zijn de bloemen purperrood, zelden wit of geelachtig, en zij hebben veelal een muskusachtigen geur. Bij de geslachten *Carduus* en *Cirsium* zijn de vruchten in doorsnede rond of samengedrukt en bij Carduus met een enkelvoudig, bij Cirsium met een vederachtig pluis voorzien. De soorten, die in ons vaderland voorkomen, zijn:

Van het geslacht *Onopordon*: de *witte wegdistel* (O. Acanthium *L.*) met een omwindsel van puntig-stekelige, dakpansgewijs geplaatste, wijd openstaande schubben. Een mooie variëteit hiervan is de *Onopordon braeteatum*, die als tweejarige plant elk gazon tot sieraad strekt. Des winters vereischt ze een geringe bedekking. Ook kan bij ons de *Illyrische wegdistel* (O Illyricum *L.*) groeien, van wiens omwindsel de onderste schubben omgeslagen zijn en de bovenste wijd openstaan.

Van het geslacht *Carduus* noemen wij, de *knikkende distel* (C. nutans *L.*) en van *Cirsium*, *C. ciliatum*.

Disteli, *Martin*, een Zwitsersch caricatuurteekenaar, werd geboren den 1sten Mei 1802 in het kanton Solothurn. Hij studeerde te Luzern en te Jena. Twee groote tafereelen, die hij er met inkt op den wand van den carcer (academische gevangenis) ontwierp, namelijk een comische voorstelling van den „Roof der Sabijnsche maagden", en „Marius als oud-student op de puinhoopen van Carthago", baarden zooveel opzien, dat de carcer, op bevel van den groothertog, tot behoud dier stukken gesloten werd. Later heeft hij op het gebied der kunst veel voortreffelijks geleverd, zooals teekeningen bij de „Fabelen" van *Frölich*, terwijl hij zich vervolgens hoofdzakelijk tot staatkundige caricaturen bepaalt, vooral in den door hem uitgegeven: „Schweizerischer Bilderkalender" (1839, enz). Ook teekende hij 16 bladen voor de: „Avonturen van den vrijheer von Münchhausen". Hij overleed den 18den Maart 1844.

Distelmeyer, *Lampert*, een Duitsch staatsman, werd geboren te Leipzig, den 22sten Februari 1522, studeerde aldaar in de rechten, onderwees er vervolgens het Romeinsch recht en werd in 1551 raadsheer in dienst van keurvorst *Joachim II* van Brandenburg. Later werd hij tot kanselier benoemd en in 1568 in den ridderstand opgenomen. Weldra was hij de ziel van het regeeringsbeleid van het Brandenburgsche Huis. Hij hielp het verdrag van Passau tot stand brengen, zorgde voor het binnenlandsch bestuur, voor de financiën, voor de nijverheid, begunstigde de immigratie der Nederlanders en stichtte de universiteit te Frankfort. Hij overleed den 12den October 1588.

Distelorde. Zie *Andreasorde*.

Distelvink (*Fringilla carduelis L.*) of *putter*. Zie *Vink*.

Digitized by Google

Distelvlinder (*Vanessa cardui*) is de naam van een dagvlinder met een vlucht van 55 tot 65 mm. Zij heeft een licht roodbruine kleur met zwarte, aan de uiteinden der voorvleugels ook witte vlekjes. De buikzijde van het insekt kan verschillend van kleur zijn. Deze vlinder is vooral merkwaardig door de groote verspreiding, daar hij nagenoeg in alle deelen der aarde, zelfs op de eilanden der Zuidzee en in Nieuw-Zeeland voorkomt, alsmede doordat hij, somtijds tot groote troepen vereenigd, raadselachtige tochten in een bepaalde richting onderneemt. Zijn grijsachtig zwarte, met gele stippen geteekende rups leeft op brandnetels en distels.

Disthen, Al_2SiO_5, ook *cyaniet*, *rhaetiziet* en *blauwe schoerl* genaamd, is een delfstof uit de klasse der watervrije silicaten. Het kristalliseert in lange, breede, eenigszins verschoven zuilen van 106° uit het trikline stelsel met een zeer volkomen, bladerige breuk. Het vertoont zich dikwijls in tweelingskristallen. Verder vindt men deze delfstof ook in ongekristalliseerden, stengeligen of straligen toestand. Zij is bros, oneffen op de breuk en bezit een hardheid van 5—7. Volgens *Hauy* worden tegelijk gewreven vlakken bij het eene kristal positief-, bij het andere negatief electrisch, waarom het den naam *disthen* of *dubbelkrachtig* ontvangen heeft. Zijn soortelijk gewicht is 3,6. Het is kleurloos, somtijds wit gekleurd, ook wel blauw (cyaniet), geel, rood of grijs, en bestaat uit 64 % aluinaarde en 36 % kiezelzuur. Het verandert niet voor de blaaspijp, en als men het met een kobaltoplossing bevochtigt, neemt het bij sterke verhitting een schoone blauwe kleur aan. Zout- en zwavelzuur laten het onveranderd. Men vindt het in het Oeralgebergte, op den St. Gothard, den Simplon, in de rivieren van Brazilië enz.

Distichon noemt men in het algemeen een 2-regelig gedicht, bij de Ouden bepaald een zoodanig, dat uit een hexameter en een pentameter bestaat. Bekend zijn de zedespreuken, die onder den naam van „Disticha" aan zekeren *Cato* worden toegeschreven.

Distinguished Service Order is een Engelsche militaire orde, in 1886 door koningin *Victoria* gesticht. Het ordeteeken is een aan de vier uiteinden naar buiten, aan de acht zijden naar binnen gebogen kruis van wit email met gouden rand, met de gouden keizerlijke Indische kroon binnen een groenen lauwerkrans, op de keerzijde met de initialen V. R. I. Het kruis wordt op de linkerborst gedragen aan een rood lint met blauwen rand.

Distomum is de naam van een onderorde uit den stam der *Wormen*, behoorende tot de orde der *Trematoden* (Zuigwormen) uit de klasse der *Plathelminthen* (Platwormen) en deze uit den onderstam der *Scoleciden*, (d. w. z. wormen zonder lichaamsholte).

Tot de *Distomeeën* behooren een groot aantal soorten, van welke sommige bij den mensch en bij gewervelde dieren voorkomen. In den regel zijn zij tweeslachtig.

Het zijn alle endoparasieten (inwendige parasieten) en zij missen daarom de oogvlekken (soms in het larventijdperk nog wel eens aanwezig); zij zijn in den regel in het bezit van twee zuignappen, waarvan de eerste de mondzuignap, de laatste (bij *Amphistomum* ontbrekend) buikzuignap heet. Het merkwaardigst is hier de ontwikkeling. Wanneer de eieren, die met de faecaliën van den gastheer te voorschijn komen, in het water geraken, wordt het deksel van de eischaal afgestooten en komt een larve (*Miracidium*, zie fig. 1 I), die òf geheel, òf slechts aan het voorstuk met wimperharen is voorzien, in vrijheid. Deze larven geraken in een nieuw „woondier" uit den stam der Weekdieren (slak of mossel), verliezen de wimperharen en groeien uit tot een *sporocyst* (zie fig. 1 II soms

Fig. 1.

Ontwikkeling van *Distomum hepaticum*.

I Larve; II Sporocyst; III Redia, die cercariën voortbrengt; IV Cercarie; V ingekapselde distomum.

ook tot een *redia* (zie fig. 1 III). De *redia* is hooger ontwikkeld en bezit een darm en een „geboorte opening" (zie fig. 1 III G), welke inrichtingen bij de *sporocyst* ontbreken. In beide vormen vindt men een watervaatstelsel en een groep kiemcellen. Deze kiemcellen deelen zich en worden *Cercariën* genoemd (zie fig. 1 IV), die eenigszins gelijken op het bekende stadium der kikkerlarve. De *cercarie* heeft al veel van de gedaante van een *distomum*, steeds is een voorste zuignap aanwezig met *pharynx*, die uitloopt in een gaffeldarm; de geslachtsorganen alleen zijn nog onontwikkeld en bestaan slechts uit een hoopje eenvoudige cellen. De *Cercariën* moeten opnieuw het woondier verlaten en een nieuwen gast-

Digitized by Google

Fig. 2.

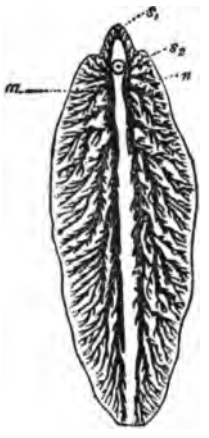

Distomum hepaticum. (s_1) voorste, (s_2) achterste zuignap (*n*) darm met vertakte blindzakken (*m*).

Fig. 3.

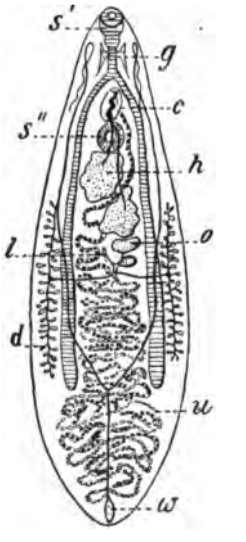

Distomum lanceolatum. (*s'*) voorste, (*s''*) achterste zuignap; aan (*s'*) sluit zich de pharynx met den gaffeldarm aan; (*h*) de beide testes met vasa deferentia, die in de cirrees (*c*) samenkomen; daarnaast mondt de sterk geslingerde uterus (*u*) uit; (*o*) ovarium, daarachter de schaalklier met Laurersche gang (*l*), (*d*) gepaarde dooierstokken met uitvoergangen naar de schaalklier, (*w*) watervaten, (*g*) gangliën.

heer opzoeken (bijv. een reptiel, een amphibie, visch of wederom een weekdier). Dan dringen zij het lichaam van hun gastheer binnen en groeien onder het verlies van hun staart uit tot een „ingekapselde distomum" (zie fig. 1 V). Langs passieven weg geraakt dit dier in een nieuwen gastheer en wordt hier geslachtsrijp.

Bij sommige *distomeën* is de ontwikkeling eenvoudiger, doordat bijv. het *cercariënstadium* niet wordt doorloopen en dus uit het ei van de *sporocyst* een geslachtsonrijpe distomum ontstaat; daarentegen is bij *Distomum hepaticum* (Leverbot) het aantal generaties grooter, doordat de sporocyst *meerdere* generaties van rediën voortbrengt en de laatste eerst cercariën geeft (zie fig. 2). Het diertje heeft de gedaante van een pompoenzaad en wordt ongeveer 2 tot 3 cm. groot. Het leeft in de galgangen van schapen, varkens, geiten en runderen en komt een enkele maal ook bij den mensch voor; de galgangen worden verstopt en na een hevige ziekte volgt de dood. De eerste gastheer is een slak (*Limnaeus truncatus*) en de *cercariën* kapselen zich op waterplanten in. Hieruit volgt, dat de schapen er vooral van te lijden zullen hebben op vochtige weiden. Vaak wordt zij aangetroffen met *D. lanceolatum*, slechts 1 cm. lang en maar enkele mm. breed; door deze grootte ook minder gevaarlijk. (Zie fig. 3).

Een andere menschelijke parasiet is *D. haematobium* (zie fig. 4), vooral in Egypte bij de Fellah's voorkomende. De geslachten zijn hier gescheiden; het ongeveer 1 cm. lange mannetje vormt door zich overlangs te vouwen een plooi, waarin het slanke wijfje zich bergt; aldus vindt men de dieren steeds twee aan twee.

Fig. 4.

Distomum (*Bilharzia*) *haematobium.* Het slanke wijfje ligt in de canalis gynaecophorus (*c*) van het mannetje, (*s'*) voorste, (*s''*) achterste zuignap.

Distributie beteekent verdeeling en duidt in de boekdrukkunst het materiaal van afgedrukte vormen aan; men distribueert die, door den vorm uit te slaan en den inhoud op de juiste plaats in de letterkasten te bergen. Op sommige boekdrukkerijen geschiedt dit, evenals het zetten, machinaal. Zie *Boekdrukkunst.*

Distrikt. Zie *Kieswet* en *Onderwijs.*

Distrikts-schoolopziener. Zie *Onderwijs.*

Ditfurth, *Franz Wilhelm,* vrijheer *von*, een Duitsch schrijver, geboren den 7den October 1801 op het landgoed Dankersee bij Rinteln, studeerde te Marburg in de rechten, legde zich te Leipzig toe op de muziek en werd een onvermoeid verzamelaar van historische volksliederen, welke hij in een reeks van bundels in het licht zond. Daartoe behooren: „Fränkische Volkslieder mit ihren zweistimmigen Weisen" (1855), „100 historische Volkslieder des Preuszischen Heers von 1675 bis 1866" (1869), „des Bayrischen Heers von 1620—1870" (1871), „des Oesterreichischen Heers von 1638—1849" (1874), „Die historischen Volkslieder vom Ende des Dreiszigjährigen Kriegs bis zum Beginn des Siebenjährigen" (1877), „Die historischen Volkslieder des Siebenjährigen Kriegs" (1871), „vom Ende des Siebenjährigen Kriegs bis zum Brand von Moskau, 1763—1812" (1871), „der Freiheitskriege von 1812 bis 1815" (1871), „von der Verbannung Napoleons nach St. Helena 1815 bis zur Gründung des Nordbunds 1866" (1872), „Historische Volks- und volkstümliche Lieder des Kriegs von 1870—1871" (1871—1872, 2 dln.), „Deutsche Volks- und Gesellschaftslieder des 17 und 18 Jahrhunderts" (1872), „110 Volks- und Gesellschaftslieder des 16, 17 und 18 Jahrhunderts" (1874), „52 ungedrückte Balladen des 16, 17 und 18 Jahrhunderts mit ihrer zweistimmigen Sangweisen" (1876), „50 ungedrückte Balladen und Liebeslieder des 16 Jahrhunderts" (1877) en „Alte Schwänke und Märlein" (1877).

Digitized by Google

Tot zijn eigen gedichten behooren: „Ein Pilgerstrausz" (1870) en „Kreuz und Schwert, Zeitklänge" (1871). Hij overleed te Neurenberg den 25sten Mei 1880.

Dithionigzuur, *thiozwavelzuur* of *onderzwaveligzuur*, $SO_2(SH)(OH)$, is slechts in zouten, doch niet in vrijen toestand bekend. Men verkrijgt het natriumzout door zwaveligzuur in een oplossing van zwavelnatrium te leiden, of bij het koken van natriumsulfiet met zwavel: $Na_2SO_3 + S = Na_2S_2O_3$. Het kalkzout benevens calciumsulfhydraat en calciumpolysulfureet verkrijgt men als vochtig zwavelcalcium, dat in groote hoeveelheid als bijprodukt der sodabereiding volgens de methode *Leblanc* ontstaat, aan de inwerking der lucht wordt bloot gesteld. Van de dithionigzure verbindingen is vooral het natriumzout van groote technische beteekenis; het wordt gebruikt in de photografie, in verschillende bedrijven als antichloor, alsmede bij de chemische analyse. Voor de bereiding ervan worden uit de geoxydeerde bijprodukten der sodabereiding de oplosbare calciumverbindingen met behulp van water uitgeloogd, waarna zij door koolzuur natrium ontleed wordt. Uit de dampen kristalliseert het onderzwaveligzure natrium (natriumhyposulfiet of natriumthiosulfaat), $Na_2S_2O_3 + 5H_2O$ in groote, in water gemakkelijk oplosbare prisma's, die door herhaald omkristalliseeren van vrije zwavelverbindingen gereinigd worden.

Dithmarschen of *Ditmarsen* (Deutsche marschen), het westelijk gedeelte van het hertogdom Holstein, behoorde in ouden tijd tot Noord-Albingië of Saksen aan de overzijde van de Elbe en is merkwaardig, omdat er de oude Saksische volksstam tot heden is bewaard gebleven. Het ligt tusschen de Elbe, de Gieselau de Eider en de Noordzee, wordt door dijken tegen overstrooming beveiligd, heeft een oppervlakte van 1354 v.km. en telt (1900) 86041 inwoners. Het bestaat uit vruchtbare marschen, die van afwateringskanalen doorsneden en meer voor de veeteelt dan voor den landbouw geschikt zijn. Men verdeelt het in Noorder-Ditmarschen met Heide als hoofdplaats van het geheele gewest, en Zuider-Ditmarschen, waar Meldorf, Hemmingstadt en Brunsbüttel de voornaamste plaatsen zijn. Ten tijde van *Karel den Groote* voerde *Abbio* of *Albion*, een strijdgenoot van *Wittekind*, er de heerschappij. In 804 vormden zij een gau van het groote rijk der Franken en, volgens *Dahlmann*, een deel van het graafschap Stade. Van de graven, die er heerschten, werd meer dan een door de inwoners gedood. *Hendrik de Leeuw*, hertog van Saksen, maakte zich in 1150 van het land meester en bekleedde er een graaf *Reinhold* met het gezag; doch na zijn dood schonk keizer *Frederik I* het land aan het aartsstift Bremen. De inwoners van Ditmarschen verdreven nu den adel, en toen de bisschop hen hierover lastig viel, stelden zij zich in 1202 onder bescherming van den bisschop van Sleeswijk en van den koning van Denemarken. In den slag van Bornhövede (1227) verlieten zij echter de zijde der Denen en voegden zich weder bij Bremen, een soort van vrijstaat vormende, die door gedurige rooftochten de naburen teisterde. In een langdurige worsteling tegen den graaf *van Holstein* verdedigden zij hun vrijheid op krachtige wijze. In 1474 verhief keizer *Frederik III* de landen Holstein, Stormarn en Ditmarschen tot een hertogdom en beleende daarmede *Christiaan I*, koning van Denemarken; doch vruchteloos trachtte deze er vasten voet te verkrijgen. Om het land aan het Deensch gezag te onderwerpen, trok zijn zoon, koning *Johann*, in 1500 met een leger van 20000 man daarheen, veroverde Meldorf en liet alle inwoners, die vijandelijke gezindheid aan den dag legden, om het leven brengen. De inwoners van Ditmarschen, hierdoor verbitterd, weken, wierpen een schans op, kozen een hunner, *Wolf Isebrand*, tot aanvoerder, vertrouwden hun vaan toe aan een reine maagd, *Else* uit het dorp Oldenwörden, en legden de gelofte af aldaar te overwinnen of te sterven. Toen daags daarna de 20000 soldaten des konings naderden, om de schans aan te vallen, stieten zij op een hevigen tegenstand. De boeren stroomden van alle kanten bijeen, dreven den vijand in de moerassen en openden daarna de sluizen, zoodat het koninklijk leger grootendeels in het water omkwam en de koning zich alleen door een snelle vlucht kon redden. Zelfs de Deensche Rijksstandaard viel in hun handen en werd, ter eere van *Else*, in de kerk van haar geboorteplaats opgehangen. Na dien tijd bleven de inwoners van Ditmarschen, waar in 1552 de Hervorming aangenomen werd, in het bezit hunner vrijheid. Toen echter *Frederik II* den Deenschen troon beklom, begon de veroveringsoorlog opnieuw (1559). Met een groot leger trok hij daarheen en wist met veel krijgsbeleid de schansen te vermijden. Daar zijn tegenstanders onderling verdeeld waren, versloeg hij hen ten slotte beslissend bij Heide, waar de bewoners van Ditmarschen onder de leiding van den landbouwer *Rhode* te vergeefs met groote dapperheid streden, zoodat zij zich eindelijk aan de vreemde heerschappij moesten onderwerpen (1559). Door de gebeurtenissen van 1864—1866 kwam het land aan Pruisen. Ditmarschen bezat een eigen recht, in zijn landboek vervat, dat in 1321 door 84 rechters ontworpen, in 1447 gewijzigd, in 1497 gedrukt, in 1567 verbeterd en in 1711 te Glückstadt opnieuw ter perse gelegd is.

Dithyrambe is de naam van een verheven lofdicht, in den beginne ter eere van *Bacchus*, later ook van andere goden, onder begeleiding van fluitspel, gezongen. Als de uitvinder van deze dichtsoort wordt *Arion* vermeld. Zij werd ontwikkeld door *Lasos*, *Simonides* en vooral *Pindarus*, doch is spoedig ontaard. De geestdrift van den ouden dithyrambe werd door gezwollenheid, het eenvoudige fluitspel door verfijnde melodieën, vermenging van verschillende toonsoorten vervangen en bedorven. Reeds tegen het einde der 5de eeuw v. Chr. met *Melanippides* begon deze richting, die ook door *Philoxenus*, *Timotheus* en *Kinesias* gevolgd werd. Door deze dichters verloor de dithyrambe zijn godsdienstigen inhoud en zijn strengen kunstvorm (strophen en tegenstrophen), en in plaats van de voordracht door koren kwam die door virtuozen.

Dito und Idem. Onder dezen gezamenlijken schuilnaam hebben koningin *Elisabeth* van Rumenië (*Carmen Sylva*) en *Mite Kremnitz* de volgende werken het licht doen zien: „Uit twee werelden", „Astra", „Anna Boleijn", „Bij vergis-

Digitized by Google

sing", „Wraak" en „Roemeensche gedichten".

Ditrema argenteum is de naam van een typischen zeevisch van het noordelijk gedeelte van den Grooten Oceaan, behoorende tot de familie *Embiotocidae*, en merkwaardig als levendbarende visch. Zie verder bij *Embiotocidae*.

Ditters von Dittersdorf, *Karl*, een Duitsch componist, geboren te Weenen den 2den November 1739, gaf reeds vroeg blijken van vaardigheid in het vioolspel, zoodat de generaal-veldtuigmeester prins *Joseph von Hildburghausen* hem in zijn woning opnam en door *Trani* en *Bono* deed onderwijzen. Na in Italië opgetreden te zijn, kwam hij in 1764 als directeur der kapel in dienst bij den bisschop van Groszwardein. Hij bleef er 5 jaar en componeerde er zijn eerste opera's en oratoria. In 1770 begaf hij zich naar het Hof van den vorst-bisschop van Breslau, graaf *Schafgotsch*, die te Johannisberg in Silezië zijn verblijf hield. Deze bezorgde hem de pauselijke orde van de Gouden Spoor (1770), bekleedde hem tevens met de betrekking van houtvester in het hertogdom Neisze en deed hem in 1773 in den adelstand opnemen. IJverig werkte nu *Ditters von Dittersdorf* voor de kapel en den schouwburg van zijn beschermheer en deed verder eenige reizen naar Weenen en Berlijn. Uit dien tijd zijn de comische opera's: „Doctor und Apotheker", „Hieronymus Knicker", „Das rothe Käppchen", alsmede de oratoria „Esther" en „Hiob". Na den dood van den vorst-bisschop (1796) kwam hij in groote ongelegenheid, doch de vrijheer *von Stillfried* plaatste hem en zijn gezin op zijn heerlijkheid Rothlhotta in Bohemen, waar de componist den 24sten October 1799 overleed, weinige dagen na de voltooiing van zijn eigen levensbeschrijving (1801). Hij heeft meer dan 30 opera's, ongeveer 60 symphonieën en vele andere muziekstukken nagelaten

Dittes, *Friedrich*, een Duitsch opvoedkundige, geboren den 23sten September 1829 te Irfersgrün in Saksen, bezocht het seminarium te Plauen, studeerde te Leipzig, was werkzaam aan verschillende scholen en verkreeg in 1860 de betrekking van subrector aan de reaalschool en het pro-gymnasium te Chemnitz. Op een onderwijzersvergadering in 1864 ontwikkelde hij zijn plannen tot reorganisatie van het onderwijs in Saksen en werd in 1865 benoemd tot lid der schoolcommissie en tot directeur van het seminarium te Gotha, in 1868 tot directeur van de stedelijke kweekschool voor onderwijzers te Weenen, in 1873 tot lid van den schoolraad van Neder-Oostenrijk en in 1875 tot lid van den Oostenrijkschen Rijksraad. Steeds ijverde hij voor de verbetering van het onderwijs. Op wijsgeerig gebied volgde hij de richting van *Herbart* en *Benecke*, als opvoedkundige die van *Pestalozzi* en *Diesterweg*. In 1881 legde hij, wegens aanvallen zijner clericale tegenstanders, zijn ambt neder en overleed den 16den Mei 1896 te Weenen. Van zijn geschriften vermelden wij: „Das Aesthetische nach seinem Grundwesen und seiner pädagogischen Bedeutung" (1854) en „Schule der Pädagogik" (1876). Dit laatste boek is bij herhaling uitgegeven en bevat in vier deelen veel merkwaardigs over opvoeding en onderwijs.

Dittmar, *Heinrich*, een Duitsch opvoedkundige en schrijver voor de jeugd, werd geboren te Ansbach, den 15den December 1797, studeerde te Erlangen en te Würzburg eerst in de rechten, daarna in de wijsbegeerte en stichtte, na *Pestalozzi* te Yverdun te hebben bezocht, met eenige vrienden een opvoedingsgesticht naar de beginselen van laatstgenoemde, eerst te Würzburg en in 1817 te Neurenberg, waar van 1822 tot 1826 *Karl von Raumer* hem ter zijde stond. In 1827 belastte hij zich met het subrectoraat der school te Grünstadt in de Palts, waar hij in Christelijk-vaderlandslievenden geest werkzaam was, zich ernstig liet gelegen liggen aan de verbetering van het onderwijs, maar tevens allengs verder voortschreed op den weg der Christelijk-historische richting. In 1855 begaf hij zich als directeur van het gymnasium naar Zweibrücken en bracht deze inrichting tot een hoogen trap van bloei. Hij overleed den 24sten Juli 1866. Behalve talrijke boeken voor de jeugd schreef hij: „Das Minnebüchlein" (1824), „Biblische Christenlehre" (2de druk, 1846), „Einfacher Wegweiser durch die Heilige Schrift" (4de druk, 1868), „Die Weltgeschichte in einem leicht überschaulichen Umrisz" (2 dln., 11de druk, 1874), „Leitfaden der Weltgeschichte" (2 dln., 1872), „Deutsche Geschichte in ihrer wesentlichen Grundzügen" (8ste druk, 1880), „Abrisz der bayrischen Geschichte" (3de druk, 1872), „Abrisz der Geschichte des preuszischen Staats" (2de druk, 1873) en „Die Geschichte der Welt vor und nach Christus, mit Rücksicht auf die Entwicklung des Lebens in Religion und Politik, Kunst, Wissenschaft, Handel und Industrie der welthistorischen Völker für das allgemeine Bedürfniss dargestellt" (6 dln., 4de druk, 1866,)

Diu, in het Sanskriet *Dwipa* (eiland), een Portugeesche bezitting met een oppervlakte van 4,8 v. km. en (1894) 13206 inwoners, ligt aan de kust van Goedsjrat in Britsch Voor-Indië en was weleer beroemd wegens den rijken tempel van *Mahâdewa*, die in 1024 door *Mahmoed* van Ghasna geplunderd en verwoest werd. Nadat de Portugeezen den waterweg naar Indië ontdekt hadden, beseften zij het groote gewicht van dat eiland. Nadat zij in 1509 onder *Almeida* op de hoogte van Diu een Egyptisch-Arabische vloot onder den mameluk *Mir Hoesein* vernield hadden, bezetten zij de stad in 1515 en sloegen roemrijk 2 belegeringen door de Mohammedanen af (1539 en 1545). In 1670 werd het eiland door de Arabieren van Maskate ingenomen. Sedert den Sikhoorlog (1849) verloor Portugal zijn groote inkomsten uit den opiumhandel, die nu onder Engelsche controle staat. De bezitting is tegenwoordig zeer vervallen en heeft weinig meer te beteekenen.

Diuretische middelen zijn middelen, welke de urine afdrijven.

Diurni (Latijn) is de naam van een vogelgroep onder de roofvogels, met zijdelings geplaatste oogen en naakte washuid. Zij hebben hun naam te danken aan het feit, dat zij slechts overdag of tegen den avond op buit uitgaan.

Div. (Latijn) is op recepten de afkorting voor *divide* = verdeel. Ook is het een afkorting voor *Divus* = de goddelijke.

Diva (Latijn) beteekent „de goddelijke" en

Digitized by Google

werd vroeger gezegd van de Romeinsche keizerinnen, thans in het bijzonder van een zeer geliefde zangeres.

Divaeus, *Petrus*, of *Pieter van Dieven*, geboren te Leuven in 1536, werd eerst griffier van den magistraat aldaar en vervolgens pensionaris van Mechelen. In die betrekking reisde hij met *Elbertus Leoninus* en *Sebastiaan van Loozen* op last van den Prins *van Oranje* door het land, en overleed te Mechelen in 1581. Hij was een zeer geleerd man en schreef o. a.: „De Galliae Belgicae antiquitatibus" (1566 en later), „Rerum Brabanticarum libri XIX" (1610) en „Opera varia".

Divan is een Perzisch woord, dat verschillende beteekenissen heeft: in de eerste plaats die van financieële bepalingen omtrent openbare aangelegenheden (kadaster, belasting enz.) — vervolgens die van een verzameling van gedichten van denzelfden dichter — daarna die van een administratief bestuur en in het bijzonder die van den Geheimen Raad van den sultan van Turkije, waarvan de groot-vizier voorzitter is — en eindelijk die van een rustbed, bestaande uit een ± 30 cm. hoog houten geraamte, bedekt met een matras, en uit kussens, die, tegen den wand der kamer geplaatst, de leuning vormen.

Divergeeren of *uiteenloopen* staat tegenover *convergeeren* of *tot elkander naderen*. In de analyse spreekt men van een *divergeerende reeks*, wanneer haar termen telkens grooter worden en de som van een oneindig aantal termen niet tot een bepaalde limiet nadert. Zie ook *Reeksen*.

Ook een lens (zie aldaar) kan divergeerend of convergeerend zijn.

Diversie of *afleiding* noemt men in de krijgskunde een verandering, die men door een schijnaanval te weeg brengt in de troepenstelling van den vijand. Zij geschiedt, om hem op een bepaald punt te verzwakken, of in het algemeen om hem in zoodanigen gewijzigden toestand te brengen, welke het goed gevolg van den wezenlijken aanval beter verzekert.

Divertimento (Italiaansch) is de benaming voor de in suitenvorm gehouden instrumentale muziek. In den tijd van *Mozart* duidde men er serenades voor blaasinstrumenten mede aan. Ook verstaat men er onder verscheiden, alleen voor tijdverdrijf gecomponeerde stukken van lichten aard, dansen, enz.

Divide et impera, (Latijn) beteekent „Verdeel en heersch!"

Dividend (Latijn) is letterlijk datgene, wat verdeeld moet worden. Doorgaans wordt er mee aangeduid het aandeel in de winst, dat aan ieder der deelgenooten in een gemeenschappelijke zaak, bijv. een vennootschap, wordt uitgekeerd. Actiën of aandeelen in een maatschappij kunnen vaste rente geven, die uitgedrukt staat op den coupon, betaalbaar op den vervaldag; hangt het bedrag van het dividend uitsluitend af van de winst, die de zaak gemaakt heeft, dan wordt dat bedrag op het *dividendbewijs* pas ingevuld, als de verlies- en winstrekening vastgesteld is.

Extra-dividend is het bedrag, dat uitgekeerd wordt aan de aandeelhouders boven het hun vooraf beloofd bedrag.

Dividivi is de naam van een platte, bruinachtig roode, S-vormige vrucht met gladde, glinsterende, olijfgroene zaden ter lengte van 8 cm. en ter breedte van 2—3 cm. Zij is afkomstig van *Caesalpinia coriaria*, een boom, die in Curaçao en elders op de Antillen, alsook in het N. van Zuid-Amerika groeit. De vrucht bezit 30—50% looistof en is dus zeer geschikt voor de lederbereiding, waartoe zij vooral naar de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, en naar Europa wordt ingevoerd. Men gebruikt de dividivi ook tot het zwart verven van zijde.

Divinatie, afkomstig van het Latijnsche woord *divinatio* (ingeving), is in het algemeen een voorgevoel van toekomstige gebeurtenissen, dat in den toestand van het gemoed, in bepaalde omstandigheden of in de combinatie der verschijnselen zijn oorsprong heeft. In de dagen der Oudheid waren de vlucht der vogels, de toestand van de ingewanden der offerdieren enz. evenzooveel teekenen, waaruit de wichelaars de toekomst voorspelden, terwijl men die later uit den stand der sterren of uit een toevallige ligging van speelkaarten trachtte aan te wijzen. Minder onzeker is de divinatie van den staatsman, die een aantal schijnbaar nietsbeteekenende feiten in verband brengt, hieruit de gezindheid der machthebbenden opmaakt en daaruit hun toeleg en alzoo de toekomstige gebeurtenissen afleidt.

Men spreekt ook van een kritiek bij divinatie, wanneer iemand zoozeer in den geest van den schrijver is ingedrongen, dat hij als bij ingeving beseft, wat deze op een bedorven plaats bedoeld heeft.

In het oude Romeinsche recht is divinatie het rechterlijke onderzoek, wie van de aanklagers het meest geschikt is om bij een proces als hoofdaanklager (*suo nomine accusator*) op te treden, terwijl de overigen als subscriptores hem ondersteunen.

Divisch, *Procopius*, een Duitsch natuuronderzoeker, geboren den 1sten Augustus 1696 te Senftenberg in Moravië, trad in 1720 in de orde der Praemonstratensers, ontving in 1726 de priesterwijding en werd hoogleeraar in de godgeleerdheid en wijsbegeerte aan het stift aldaar. In 1733 verwierf hij in Salzburg den titel van doctor, werd daarop priester te Prenditz bij Znaim, verder prior te Bruck en keerde vervolgens naar Prenditz terug. Hier wijdde hij zich aan de beoefening der natuurkunde, vooral der electriciteit, en ontdekte, dat de bliksem niets anders is dan een electrische vonk. Weldra verbreidde zich het gerucht van zijn nasporingen en keizer *Franz I* moedigde hem bij herhaling aan ze openbaar te maken. In 1754 plaatste hij een bliksemafleider met eigenaardige toestellen in het open veld, niet ver van zijn woning, om daarvan de uitwerking waar te nemen. Zijn voorstel, om zulke bliksemafleiders op te richten, werd door de geleerden te Weenen van de hand gewezen, terwijl het bijgeloovige landvolk, dat aan zijn bemoeiingen den drogen zomer van 1756 toeschreef, zijn toestellen vernielde. Hij was ook de uitvinder van een muziekinstrument, denis d'or geheeten. Hij schreef: „Längst verlangte Theorie von der meteorologischen Elektricität" (1768) en overleed te Prenditz den 21sten December 1765.

Divisie is in bijna alle legers de gebruikelijke benaming voor de eerste groote gevechtseenheid, die uit alle wapens bestaat en dus geheel op zich zelf kan ageeren. Maarschalk *de Broglie* voer-

Digitized by Google

de in 1770 een verdeeling van het leger in divisies in, teneinde de taak van den opperbevelhebber te vergemakkelijken. *Napoleon I* vereenigde met hetzelfde doel eenige divisies tot een legercorps.

Men onderscheidt: infanteriedivisies, waarbij de hoofdmacht is samengesteld uit infanterie met de noodige artillerie, terwijl de cavalerie slechts als hulpwapen, voor opheldering sdienst enz. gebruikt wordt, en cavaleriedivisies, uitsluitend uit cavalerie bestaande, meestal onder toevoeging van rijdende artillerie.

In de meeste legers bestaat een divisie uit twee of drie brigades elk van twee regimenten, waarvan dan meestal één brigade cavalerie; soms is echter ook de cavaleriesterkte geringer.

Alleen in Frankrijk is de cavalerie reeds in tijd van vrede in afzonderlijke divisies van 3 brigades, elk van 2 regimenten, ingedeeld en wel 2 regimenten kurassiers, 2 regimenten dragonders en 2 regimenten huzaren of lansiers. In Duitschland is alleen de gardecavalerie in divisieverband, de overige cavalerie is als afzonderlijke brigade bij de infanteriedivisies gevoegd.

Het Nederlandsche veldleger is verdeeld in vier divisies, elk van 3 regimenten infanterie. In oorlogstijd bestaan de vier divisies uit 3 regimenten infanterie van 4 bataljons (per regiment ruim 4300 man), één regiment huzaren van 4 escadrons (650 man), één regiment veldartillerie van 2 afdeelingen, elk van 3 batterijen en 1 lichte munitiecolonne (1020 man, 36 stukken, 72 caissons) en 1 veldcompagnie genietroepen; verder uit trein, telegraaf-, verplegings-, geneeskundige- en pontonafdeeling. De totale sterkte van een Nederlandsche divisie bedraagt ongeveer 16000 man.

Diwara is de naam van een waardemeter, bestaande uit schelpjes, die dus ons geld vervangen, in gebruik in den Bismarck-Archipel.

Dixmuyden, een stad in het distrikt Furnes van de Belgische provincie West-Vlaanderen, ligt aan de IJser en aan de spoorwegen Lichtervelde—Veurne en Dixmuyden—Nieuwpoort. Zij telt (1900) 3829 inwoners, die een aanzienlijken handel drijven in boter en vee en zich verder vooral bezig houden met de linnenweverij. In de St. Nikolaaskerk vindt men een „Aanbidding der drie Koningen" van *Jordaens*.

Dixon, *William Hepworth*, een Engelsch geschiedschrijver, werd geboren te Newton-Heath in Yorkshire, den 30sten Juni 1821. Voor den koophandel opgeleid, bepaalde hij zich weldra tot de studie der rechten en letteren. Zijn eerste opstellen verschenen in het „Prize Magazine", en weldra was hij hoofdredacteur van het „Athenaeum" (1853). Voor de „Daily News" schreef hij in 1848 een reeks van opstellen over sociale vraagstukken, waarvan die over de gevangenissen te Londen groot opzien baarden. Verder schreef hij: „John Howard, a memoir" (1849), dat 5 uitgaven beleefde, alsmede: „William Penn, a biography" (1850), welk laatste werk, waarin hij enkele min juiste opgaven van *Macaulay* verbeterde, hem grooten roem bezorgde. Hij werd hulpcommissaris bij de groote nijverheidstentoonstelling, gaf: „The French in England" (1852) in het licht, waarin hij het dwaze van de vrees voor een inval van Frankrijk aanwees, en deed daarna een reis op het vasteland, waar hij in de bibliotheken te Parijs, Venetië en Rome bouwstoffen verzamelde voor een geschiedenis der Engelsche Republiek. Een gedeelte daarvan is: „Robert Blake, admiral and general at sea" (1852). Uitmuntend is zijn „Personal history of lord Bacon" (1861), alsmede zijn: „Court and society of England from Elisabeth to Anne" (1864, 2 dln.). Vervolgens reisde hij in Europeesch Turkijë, Klein-Azië en Palestina, en gaf: „The Holy Land" (2 dln., 1865) in het licht, in 1866 in de Vereenigde Staten, van New York tot aan het gebied der Mormonen, waardoor hij aanleiding kreeg tot het schrijven van: „New America" (8ste druk, 1879), en van zijn „Spiritual wives" (2 dln., 1868). Van zijn latere werken noemen wij: „Her Majesty's Tower" (4 dln., 1869—1871), „Free Russia" (2 dln., 1870), na een reis door Rusland opgesteld, „The Switzers" (1872), „History of two Queens: Catharine of Arragon and Anne Boleyn" (4 dln., 1873—1874), „Royal Windsor" (4 dln., 1878—1879), „White conquest" (1876), „British Cyprus" (1879), „Diana, Lady Lyle" (3 dln., 1877) en „Ruby Grey" (3 dln., 1875). In het jaar 1871 werd hij benoemd tot lid der schoolcommissie te Londen en heeft na dien tijd met dan meesten ijver aan de onderwijsquaestie deelgenomen. Hij overleed te Londen den 27sten December 1879.

Dixon, *Richard Watson*, een Engelsch dichter en geschiedschrijver, geboren in 1833 te Islington, een voorstad van Londen, was als godsdienstleeraar werkzaam te Workworth bij Newcastle upon Tyne. Hij bezocht de universiteit te Oxford, stichtte met anderen: „The Oxford and Cambridge Magazine" en schreef bovendien „Christ's company and other poems" (1861) en „Historical Odes" (1863), „History of the church of England from the abolition of the Roman jurisdiction", (dl. 1—6, 1880—1902), Tevens deed hij het fraaie epos: „Mano" (1883) in het licht verschijnen, dat algemeen bewonderd wordt. Hij overleed den 23sten Januari 1900.

Dixier, *Saint-*, een stad in het Fransche departement Haute Marne. Zie *Saint-Dizier*.

Djagaraga, een plaats in Djembrana op het eiland Bali, niet ver van de kust, bekend als hoofdpunt van actie tijdens de expeditiën in 1848 en 1849.

Djagoeng. Zie *Maïs*.

Djajang sekar waren de door den gouverneur-generaal *Daendels* op Java opgerichte detachementen cavalerie, waarvan de manschappen geworven werden uit de zonen van inlandsche hoofden. Het doel van deze oprichting was dergelijke jongelieden aan een carrière te helpen en tevens een corps marechaussée te vormen, dat onder de bevelen van de hoofden van gewestelijk bestuur werd geplaatst om tot handhaving van de openbare rust en orde behulpzaam te zijn. Veel nut heeft deze instelling echter niet afgeworpen en in 1874 werd zij dan ook opgeheven.

Djakatra. Zie *Jakatra*.

Djaksa is de naam van de inlandsche ambtenaren op Java en Madoera, belast met de functiën van het openbaar ministerie. Zij zijn echter niet belast met de vervolging van misdrijven en overtredingen en met de tenuitvoerlegging van vonnissen.

Digitized by Google

Djambi, *Rivier van.* Zie *Balang Hari.*

Djambi is de naam eener residentie op de Oostkust van het eiland Sumatra, gelegen tusschen de residentie Palembang in het Z. en de residentie Oostkust van Sumatra in het N. Zij werd ingesteld bij besluit van den 1sten Februari 1906, volgens hetwelk de tijdelijke afdeeling Djambi der residentie Palembang en het landschap Korintji vereenigd werden tot een afzonderlijk gewest. Djambi geheeten. Zie verder de landschappen *Djambi* en *Korintji.*

Djambi (zie de kaart van Sumatra) is de naam van een landschap aan de O. kust van Midden-Sumatra gelegen, in het N. begrensd door de landschappen Rantau di Baroeh (Batang-Hari distrikten), de afdeeling Indragiri der residentie Riou en de Berhalastraat, die de N. kust scheidt van het eiland Berhala, in het O. door de Straat van Karimata en de residentie Palembang, in het Z. door Palembang, in het W. door de landschappen Soengei Tenang, Serampei en Korintji. Verder behooren er de eilandjes Berba en Berhala toe. Daar de grenzen aan de landzijde niet overal nauwkeurig aangewezen kunnen worden, valt ook de oppervlakte niet nauwkeurig vast te stellen. Zij wordt geschat op ± 50000 v. km., het bevolkingscijfer op 76000 zielen.

De kustlijn is weinig ontwikkeld en bezit geen andere inhammen van belang, dan de mondingen van de Soengei Tongkal en de Djambi-rivier. De bodem vertoont weinig afwisseling, loopt van de lage kust zeer langzaam op, is tot diep in het land moerassig en vormt verder landwaarts hier en daar heuvels, die zich echter niet hooger dan 20 à 30 m. verheffen. Verder oostwaarts verrijst nabij de grenzen een zoo goed als onbekend bergland. Het geheele landschap wordt ingenomen door het stroomgebied van de Batang Hari. Van W. naar O. vallen de volgende rivieren te vermelden: de Soengei Tongkal, de S. Batara, de S. Mandahara en verder de vele mondingen der rivier van Djambi of Batang Hari (zie aldaar), waarvan de Soengei Nioer en de S. Berba de voornaamste zijn.

De bevolking bestaat uit inboorlingen, n. l. Koeboestammen, en kolonisten. De eerste, wier gering aantal nog steeds afneemt, kunnen verdeeld worden in wilde en meer beschaafde. Van de eerste is weinig bekend, daar zij een zwervend leven leiden, zeer schuw zijn en vooral de aanraking met Europeanen vermijden; de andere hebben vaste woonplaatsen gekozen en nemen langzamerhand de taal, zeden en gewoonten en ook den godsdienst (Islam) van de omliggende dorpen over. De kolonisten zijn in de benedenlanden van min of meer zuivere Javaansche afkomst, in de bovenlanden wonen Menangkabausche Maleiers. De bodem is zeer vruchtbaar en levert vooral rijst op, die grootendeels op ladangs (droge velden) wordt geteeld, verder in de bovenlanden gambir en in de omstreken van Djambi en elders goede tabak. Kokos- en arenpalmen worden alleen geplant om in eigen behoefte te voorzien. Veeteelt is weinig belangrijk, al komen hier en daar vrij groote kudden vee voor, n. l. karbouwen en runderen; paarden zijn er gering in aantal. De vischvangst is in het waterrijke land van meer beteekenis, zoowel langs de kust, als op de rivieren. Verder wordt door vrouwen het goudwasschen beoefend, en vormt het inzamelen van boschprodukten als harsen, was, honig, rotan, getah pertjah enz. voor velen een middel van bestaan. De handel is niet onbelangrijk; het transport geschiedt zoo goed als uitsluitend te water, daar behoorlijke landwegen niet bestaan, hoogstens op enkele plaatsen in de allerlaatste jaren werden aangelegd.

De voornaamste plaatsen in Djambi zijn: Djambi (zie aldaar), de hoofdplaats, eenmaal zetel van een sultan, thans van den resident; Moewara Kompeh aan de Soengei Kompeh, waar deze in de Djambi valt, de voornaamste handelsplaats en standplaats van een ontvanger der in- en uitvoerrechten; er bevindt zich ook een gouvernementskolenstation; verder Moewara Saba aan de Soengei Nioer, waar een opziener van de in- en uitvoerrechten is gevestigd, Moewara Simpang of Berba aan de Soengei Berba en Moewara Tongkal, waar ook een opziener van de in- en uitvoerrechten gevestigd is.

Geschiedenis. Reeds kort na haar optreden in den Oost-Indischen Archipel vestigde de O. I. Compagnie, in het belang van den handel in peper en boschprodukten, een kantoor te Djambi (1615—1696). Zij steunde, in 1687, den sultan tegen zijn vijanden (Djohove en Palembang), doch oogstte slechts ondank: in 1690 werd het hoofd van de factorij vermoord, en zes jaren later zag men zich verplicht de plaats te verlaten.

Op aanzoek van den sultan, die een gezantschap naar Batavia zond, werd in 1707 het handelskantoor weder opgericht en te Moewara Kompeh een sterkte gebouwd, doch reeds in 1724 werden opnieuw alle betrekkingen met Djambi afgebroken. Zeer weinig is ons bekend van hetgeen daarna, tot 1833, in dat land plaats vond.

Toen vroeg de sultan de hulp van het Indische Bestuur tegen zeeroovers, die den mond van de Djambi-rivier hadden bezet; de hulp werd verleend en de zeeroovers werden verdreven, maar kort daarop deed de sultan, met eenige uitgeweken Palembangsche grooten, een inval in het noordelijk deel der residentie Palembang.

De Gouverneur-Generaal *Van den Bosch*, van meening, dat wij, naarmate de omstandigheden daartoe gelegenheid boden, ons dienden meester te maken van de voornaamste handelswegen op Sumatra's Oostkust, n. l. van de bevaarbare rivieren, en dat wij haar mondingen moesten bezetten, vond in die houding van den sultan een welkome aanleiding om zijn stelsel op diens rijk toe te passen. Overste *Michiels* (de latere generaal) ontving derhalve de opdracht, den vijand van het gouvernementsgebied te verdrijven, een geschikt punt aan de rivier in bezit te nemen en den sultan te dwingen tot het erkennen van onze opperhoogheid.

Aan de opdracht werd geheel voldaan: Moeara Kompeh werd weder bezet en met den Sultan werden contracten gesloten.

De herhaalde klachten der Engelschen, dat door onze vestigingen langs de kust van Oost-Sumatra en de daarmede gepaard gaande invoering van differentiëele rechten hun handel werd benadeeld, gaven in 1841 het opperbestuur aanleiding, de ontruiming der daar gestichte nederzettingen te bevelen. Maar toen de sultan (1843) verklaarde dat hij

Digitized by Google

alleen door onzen steun zich staande kon houden en het duidelijk was dat, na het verlaten van Djambi, Palembang wederom met invallen zou worden bedreigd, werd tot de handhaving van den post te Moewara Kompeh besloten, met de bepaling, dat daar geen differentiëele rechten zouden worden geheven.

Met het overlijden van dien vorst (1855) begonnen de moeilijkheden, waaraan eerst in den allerlaatsten tijd door krachtig optreden een einde is gemaakt. De nieuw optredende sultan, *Taha*, weigerde het sluiten van een nieuw contract, en na langdurige onderhandelingen zag de Indische Regeering zich (1858) verplicht tot het zenden eener expeditie van land- en zeemacht, die *schijnbaar* volkomen slaagde: de kraton van den vorst werd veroverd, de sultan vervallen verklaard, zijn oom tot sultan aangesteld en met dezen een nieuw contract gesloten. Te Djambi, waar de Kraton had gestaan, werd een versterking gebouwd en een garnizoen gelegd; de commandant van dit garnizoen werd als „politiek agent" den Sultan ter zijde gesteld.

Doch in werkelijkheid was *Taha*, die zich ongemoeid in de binnenlanden ophield, tegenover het volk *de* sultan gebleven; hij bleef in het bezit der voornaamste rijkssieraden. De „gouvernementssultan" had weinig te zeggen, en werd soms van „dubbelhartigheid", soms van „gebrek aan invloed" verdacht. Maar slechts langzamerhand begrepen onze bestuurders den feitelijken toestand.

Langen tijd vernam men daarvan weinig; in 1868 meende men de bezetting van Moewara Kompeh te kunnen intrekken en die te Djambi verminderen; in 1875 werd een burgerambtenaar tot „politiek agent" benoemd. Doch kort daarna, door de Sumatra-expeditie van het Aardrijkskundig Genootschap, kwam reeds aan het licht, dat in de binnenlanden, trots alle sultansbevelen, de bevolking bepaald vijandig was en dat *Taha* haar daartoe aanspoorde.

Van dat oogenblik af werden, jarenlang, door onze bestuurders pogingen aangewend om met *Taha* op goeden voet te komen, — meermalen aangemoedigd door dien vorst, als deze den schijn aannam, zich te willen onderwerpen. Men keurt goed, dat een broeder van *Taha* als kroonprins optreedt (1881); berust er in, als deze (1885) bezwaar maakt den opengevallen „troon" te bestijgen, en is dadelijk bereid hem als sultan te erkennen (1886), als hij zich daarvoor aanmeldt. Men keurt goed, dat nu een zoontje van *Taha* kroonprins wordt, ofschoon de vader zich in 1885 aan verschillende vijandelijkheden schuldig maakte. Men ziet er toenadering in, wanneer *Taha's* invloed vermeerdert door huwelijken van diens dochters met verschillende landsgrooten, maar telkens en telkens wordt men ook herinnerd aan het bestaan van *Taha* door de verschijning van gewapende benden binnen onze grenzen (1887, 1889, 1891, 1896, 1897); en eindelijk, in 1899, wordt geconstateerd dat er in Djambi een toestand heerscht welke de anarchie zeer nabij komt.

De afgeleefde sultan werd nu overreed, zijn ontslag te vragen, dat hem met een hoogen titel en een pensioen werd verleend, en de Indische Regeering stelde den eisch, dat, vóór de verheffing van den kroonprins tot sultan, *Taha* en zijn broeder in onderwerping zouden komen; zij kon niet het optreden dulden van een sultan, die geheel onder den invloed zou staan van een machtige, haar vijandige partij, of slechts, als zijn voorgangers, een schijngezag zou uitoefenen.

De kroonprins (Pangeran Ratoe) weigerde; een daarop door de landsgrooten aangewezen candidaat-sultan (zoon van den in 1885 overleden sultan) weigerde eveneens, en toen het bestuur de landsgrooten opriep voor eene nieuwe keuze, verscheen niemand.

Er schoot alzoo nu wel niets anders over dan het land voorloopig in eigen beheer te nemen en onze vijanden tot onderwerping te dwingen.

In 1901 werd daartoe Moeara Tambesi bezet en de Djambiërs, die invallen deden in noordelijk Palembang, werden teruggedreven. Daarna en in de eerstvolgende jaren is met betrekkelijk weinig troepen het geheel gebied doorkruist, zijn verschillende versterkingen veroverd, tal van bendehoofden onschadelijk gemaakt (*Taha* sneuvelde in April 1904, zijn broeder *Dipo Negoro* overleed kort daarna). De bevolking bleek ons over 't algemeen, waar zij van den druk der vorstentelgen ontslagen was, weldra goedgezind, en thans is het Nederlandsch gezag in geheel Djambi reeds voldoende erkend om (Februari 1906) het voormalige „Rijk van Djambi" te hervormen tot een „residentie Djambi", bestuurd door een Europeesch hoofdambtenaar. Slechts in enkele grensstreken zwerven nog voortvluchtige Djambische grooten rond, die, wanneer zij de kans schoon zien, in de naburige dorpen levensmiddelen rooven en baldadigheden plegen; overigens komen geen ernstige rustverstoringen meer voor. Veel heeft tot dezen gunstigen toestand bijgedragen de verovering van Korintji in 1903 (dit vroeger onafhankelijk gebied behoort thans tot de residentie Djambi) en de gedeeltelijk vrijwillige, gedeeltelijk gedwongen onderwerping van de (tot Sumatra's Westkust behoorende) tot dusver onafhankelijke Batang Hari-distrikten en de Kwantanstreken, waardoor den voortvluchtigen Djambischen grooten de gelegenheid benomen werd, daar veilige schuilplaatsen te vinden.

Djambi gaat thans een tijdperk van toenemende rust en welvaart te gemoet.

Djambi, hoofdplaats der residentie en van het landschap van dien naam (zie aldaar), is gelegen aan de beide oevers der Djambi-rivier even voor de vereeniging met de Soengei Kompeh, en is de zetel van een resident. Aan den rechteroever ligt de Europeesche nederzetting, uit een tiental woningen bestaande, op een eenigszins hooger gelegen terrein opgetrokken, in de buurt der benteng en van de vroegere societeit, die in 1835, na den moordaanslag op de Europeanen, in een versterkt huis veranderd werd. De plaats heeft een bezetting en telt (1900) een bevolking van 1123 zielen, n.l. 8 Europeanen, 759 inlanders, 306 Chineezen en 50 Arabieren. Een tweetal inlandsche kampongs liggen op denzelfden oever; bij een der laatste, Soloh geheeten, vindt men Hindoe-oudheden. Aan de overzijde der hier ongeveer 300 m. breede rivier strekt zich een groote inlandsche kampong uit. De huizen der inlanders zijn òf op palen gebouwd, òf op vlotten. De strook grond, waarop de hoofdplaats ligt, heet Tanah Pileh. In het er tegenover gelegen Pet-

Digitized by Google

jinan, eigenlijk een bank, die bij lagen waterstand droog valt, wonen de Chineezen onder een luitenant.

Djapara. Zie *Japara.*

Djati (*Tectona grandis Lf.*), is de naam van een vooral in Britsch-Indië en op Java veel voorkomenden boom, die het bekende *djati-* of *teakhout* oplevert. Vooral het genoemde Engelsche rijk voert zeer veel teakhout uit naar Europa, speciaal naar het moederland, waar het voor allerlei doeleinden gebezigd wordt; de uitvoer uit Nederlandsch-Indië is nog gering, en werd in 1904 op 1250000 gld. geraamd, terwijl de waarde op de plaats van bestemming op 1870000 gld. geschat werd. In Insulinde zelf wordt het in groote hoeveelheid tot allerlei doeleinden gebruikt, scheeps- en huisbouw, waterstaats- en spoorwegwerken bedienen er zich van. In vastheid, sterkte en duurzaamheid wordt het door weinig andere houtsoorten geëvenaard, waarbij als verdere voordeelen nog komen, dat het zich gemakkelijk laat bewerken door zijn betrekkelijk gering specifiek gewicht (ongeveer 0,680), gemakkelijk te water vervoerd kan worden, in draagvermogen alle Europeesche houtsoorten overtreft en, goed uitgedroogd, bijna niet krimpt of scheurt.

Het djatihout, dat in onze koloniën vooral op Java en Madoera, hoewel ook op de Kangeaneilanden, Bali en Soembawa voorkomt, is donkerbruin van kleur, op de dwarse doorsnede overhellend naar kastanjebruin, op de lengtesnede naar koffiebruin. De inlanders onderscheiden verschillende soorten naar gelang de dichtheid, zwaarte, kleur enz., het gevolg waarschijnlijk van de verschillende geaardheid van den bodem; maar die kenmerken gaan zoo onmerkbaar in elkander over, dat het bijna niet mogelijk is een vaste grens te trekken. De voornaamste soorten zijn *Djati soengoe* (hoornachtige djati), *Djati minjak* (olieachtige) en *Djati kapoer* (kalkachtige).

De lengte van den djatiboom (gemeten tot de uiterste spits) wisselt tusschen 30 en 40 meter, de dikte is vrij aanzienlijk. De djati-bosschen vormen uitgestrekte wouden en maken, doordat er ongeveer geen andere boomsoorten in voorkomen, een eentonigen indruk. Op Java vindt men die bosschen voornamelijk in het midden en Oosten, waar het droge en heete klimaat hun groei meer bevordert dan het vochtige van het vulkanisch westelijk gedeelte. De djatiboom groeit het liefst op heuvelachtige, lage neptunische formaties, zooals het lage kalkgebergte, dat zich uitstrekt van het Oengarangebergte tot in de residentie Soerabaja. Overal is zichtbaar hoe het voormalige verband dier bosschen is verbroken, vooral langs de rivieren en in de nabijheid der Noordkust. In verticale richting kan op Java een hoogte van 650 m. boven den zeespiegel als de hoogste grens worden aangenomen.

Volgens de laatste opmetingen, voorkomende in het Koloniaal Verslag van 1905, besloegen de djatibosschen op Java bij het einde van 1904 643830 H.A. (met uitzondering van de niet op te geven uitgestrektheid in een deel van Soerakarta en in de residentiën Bantam, Djokjokarta en Madoera). De gezamenlijke produktie aan djatihout bedroeg in genoemd jaar 179744 kub. m. timmerhout en 513176 stapelmeter brandhout.

Djebel. Zie *Djebel.*

Djedda. Zie *Djidda.*

Djember is een afdeeling van de residentie Besoeki op het eiland Java. De particuliere industrie is er zeer ontwikkeld; veel koffie- en tabaksondernemingen en ondernemingen voor den aanplant van suikerriet. De oppervlakte bedraagt 3284 v. km. De hoofdplaats is Djember met (1900) 5591 inwoners, waaronder 201 Europeanen, 5125 inlanders en 265 Chineezen.

Djembrana is een der acht vorstendommen op het eiland Bali, evenals Boelèlèng reeds geruimen tijd onder rechtstreeksch gezag van het Indisch Gouvernement geplaatst. Het ligt in den zuidoostelijken hoek van het eiland, is schaars bevolkt, maar de welvaart neemt langzamerhand toe. De voornaamste plaatsen zijn Negara, de hoofdplaats en zetel van den controleur, op vier palen van de kust aan de Djogading; verder Loloan en Djembrana.

Djengala was volgens de legende vroeger een machtig rijk op Java. Het moet gelegen hebben in de nabijheid van Sidoardjo.

Djilolo. Zie *Halmaheira.*

Djimat (Maleisch) is een talisman, bestaande uit een stukje met koranspreuken beschreven papier, dat opgevouwen en met hars of ander beschermend materiaal omkleed, door de Atjehers aan een touwtje om den hals wordt gedragen.

Djinriksha is de naam, dien men in Japan en in het verre Oosten geeft aan een klein licht wagentje, dat plaats biedt aan een of twee personen en door een *djinrikshi* of koelie getrokken wordt (zie de afb.).

Djinriksha.

Djoeragan is een in Nederlandsch Indië gebruikelijke benaming voor gezagvoerders van grootere en kleinere inlandsche vaartuigen.

Djoeroe koentji beteekent sleutelbewaarder en wordt op Java gebruikt voor de bewakers van een vorstelijke begraafplaats of heilige plaats, van een warme bron, badplaats, enz.

Djoeroe toelis is de titel van een inlandschen schrijver op Java en beteekent eigenlijk secretaris.

Djokjokarta is een residentie of gewest aan de zuidkust van Midden Java en vormt met de residentie Soerakarta de Vorstenlanden. Het telt op een oppervlakte van 3109 v. km. (1900) een bevolking van 1084327 zielen, waarvan 2145 Europeanen, 4974 Chineezen, 215 Arabieren en andere vreemde Oosterlingen en 1076993 inlanders. Het grenst ten W. aan Kedoe, ten N. aan Kedoe en Soerakarta, ten O. aan Soerakarta en ten Z. aan de Indische zee. Volgens den regeeringsalmanak van 1906 is het gewest verdeeld in drie afdeelingen:

1°. Mataram (hoofdplaats Djokjokarta), bestaande uit die hoofdplaats en de regentschappen Sleman, Kalasan, waartoe tevens moeten worden gerekend de daarin geënclaveerde Soesoehoenanslandschappen Pasar Gedé en Imogiri, en Bantoll,

2°. Koelon-Progo (hoofdplaats Pengasih), be-

Digitized by Google

staande uit de regentschappen Nanggoelan, Kalibawang, Sentolo en Pengasih, en het regentschap Adikarto, uitmakende het gebied van het hoofd van het Pakoe-Alamsche Huis.

3°. Goenoeng-Kidoel (hoofdplaats Wonosari), bestaande uit het regentschap Goenoeng-Kidoel, waartoe tevens moet worden gerekend het daarin geënclaveerde Mangkoe Negorosche landschap Ngawen.

Het land is zeer bergachtig, alleen het zuidelijk gedeelte tusschen de Kali Progo en de Kali Opak is vlak. Het noordelijk en westelijk deel wordt hoofdzakelijk gevormd door de zuidelijke helling en uitloopers van den Merapi (2866 m.). Het oostelijk deel bestaat uit heuvelland en hoogvlakten van den Goenoeng Kidoel en den Goenoeng Sewoe, het meest uitgestrekte kalkgebergte van Java. De voornaamste rivieren zijn de Kali Progo, die op den Goenoeng Sindoro ontspringt, en de Kali Opak, die haar oorsprong heeft op den Merapi. Met haar talrijke zijrivieren, waarvan de Kali Krasak en de Kali Ojo de voornaamste zijn, maken zij dit gewest, vooral in het midden, zeer vruchtbaar. Veel suiker- en indigo-ondernemingen en een uitgebreide rijstcultuur leveren hiervan het bewijs. Het westelijk deel der residentie is minder vruchtbaar, het oostelijk is geheel zonder besproeiing, dor en schaars bevolkt. Steenkolenlagen vindt men bij Nangoelan en Goenoeng Kidoel, ook veel marmer in het Zuidergebergte en goud bij Kalasan en Sorogedoeg. Ondanks den rijkdom van het land laat de welvaart der bevolking veel te wenschen over: een gevolg van het slechte bestuur, de drukkende heerendiensten, woeker en opiumschuiven. Hoofdmiddel van bestaan is de landbouw. Aan de Zuidkust heeft zoutwinning plaats. Een spoorlijn verbindt de hoofdplaats met Poerworedjo, Bandoeng, Buitenzorg en Batavia, verder met Solo en Samarang; een net van goed onderhouden wegen zorgt voor de communicatie van de hoofdplaats met de overige deelen der residentie. De rivieren worden niet als verkeerswegen gebruikt; zij zijn, met uitzondering van de Kali Opak aan haar monding, onbevaarbaar.

De voornaamste plaatsen zijn Djokjokarta (zie aldaar) en de hoofdplaatsen der verschillende regentschappen, n.l. Sleman, Kalasan, Nanggoelan, Kalibawang, Sentolo, Pengasih, Bendoengan en Wonosari; verder: Tempel aan den weg naar Magelang; Imogiri, de gemeenschappelijke begraafplaats der vorsten van Soerakarta en Djokjokarta. Ook te Pasar gedé liggen vorsten begraven, hier was de eerste regeeringszetel van het rijk van Mataram; Selarong, bekend door *Dipa Negara*, die hier verblijf hield en zich aan godsdienstige overpeinzingen overgaf. Aan de Zuidkust liggen de grotten Njahi Loro Kidoel, waar geofferd werd aan de godin *Lorikidoel* en *Rongkob*, waar eetbare vogelnestjes worden ingezameld. Veel overblijfselen van Hindoetempels worden in de residentie aangetroffen. Bij Prambanan zijn de overblijfselen van het paleis van den Hindoevorst radja *Baka*. Zie verder *Vorstenlanden*.

Djokjokarta, hoofdplaats van het gelijknamige gewest, aan den Z.Z.W. voet van den Merapi en op den rechteroever van de Kali Opak, is de zetel van den sultan, den resident en van prins *Pakoe Alam*. De stad telt (1900) 72235 inwoners, waaronder 1424 Europeanen, 4208 Chineezen, 215 Arabieren en andere vreemde Oosterlingen en 66388 inlanders. De stad bestaat uit een oud en een nieuw gedeelte; in het oude vindt men een reeks van kampongs (waaronder de Chineesche wijk); het bevat het fort Rustenburg en daaromheen breede wegen, waaraan het residentiehuis, het societeitsgebouw, de Protestantsche kerk, het hotel Centrum en tal van Europeesche woningen. Een weg voert naar den kraton en een andere naar het nieuwe gedeelte van de stad, Toegoe genaamd. Daar is het nieuwe spoorwegstation en liggen vele Europeesche woningen. De inlandsche onderdanen van den sultan zijn verdeeld in twee klassen: *a.* de adel, de ambtenaren en de geestelijkheid; *b.* de burgerij. De eerste klasse is weer verdeeld in: 1°. de kadipatèn of echte prinsen, onder den pangéran Adipati Anom of kroonprins, 2°. de kamisepoehan of onechte leden van de vorstelijke familie onder den pangéran Kamisepoeh, 3°. de kepatian of ambtenaren, 4°. de pradjoeritan of krijgslieden, 5°. de pangghoeloe of geestelijken en 6°. de kapoetren, de vrouwen enz. van den vorst. De vreemde Oosterlingen staan ongeveer in dezelfde verhouding tot het Nederlandsch gouvernement als in de overige gewesten van Java. Het merkwaardigste van Djokja is de kraton, een stad op zichzelf met veel kampongs, in welker midden het eigenlijk verblijf van den sultan gelegen is, en een bevolking van ± 5000 zielen bevat. De kraton dagteekent uit het jaar 1760, kort na het ontstaan van het Djokjosche rijk (1755). Tegelijkertijd werd toen het fort Rustenburg, dat de Javaansche vesting bestrijkt, gebouwd. Het geheel is omringd door muren met bastions en wachttorens. De Probojoso of Dalem, de eigenlijke woning van den sultan, is een prachtig paleis met een rijk versierden pendopo of receptiehal voor 300 personen. De Sittinggil is een verhevenheid, waarop de sultan bij feestelijkheden zich aan den volke vertoont en waarvoor zich de Aloen Aloen, een groote vlakte, uitstrekt. In den kraton wonen de pradjoerits, de lijfwacht, en verder de werklieden, die uitsluitend in dienst van den vorst zijn. Het waterkasteel, een voormalig vorstelijk lustoord, werd in 1758 gebouwd en is thans niet veel meer dan een ruïne.

Djolok Besar is een staatje aan de oostkust van Atjeh op Noord-Sumatra, met het landschap Boeging en Bagoh als onderhoorigheden, deel uitmakende van het gewest Atjeh en Onderhoorigheden.

Djolok Ketjil is een staatje aan de oostkust van Atjeh op Noord-Sumatra en maakt deel uit van het gewest Atjeh en Onderhoorigheden.

Djombang is een afdeeling van de residentie Soerabaja met gelijknamige hoofdplaats. De oppervlakte bedraagt 922 v. km. Door de Brantas wordt de afdeeling van Kediri en van Lamongan gescheiden. In het vlakke noordelijk gedeelte, dat door de spoorlijn van Soerabaja naar Soerakarta wordt doorsneden, is de suikerrietcultuur belangrijk. In het Z. is gouvernementskoffiecultuur. De hoofdplaats telt (1900) 11460 inwoners, waaronder 114 Europeanen, 9905 inlanders en 1441 Chineezen.

Digitized by Google

Djongkong is een Maleisch staatje aan de oevers der Boven Kapoeas in de afdeeling Sintang, residentie Wester-Afdeeling van Borneo. Het is zeer slecht bevolkt, ± 300 inwoners, en staat onder een radja, met den titel van pangerang. In 1858 werd het eerste contract met den vorst gesloten, en de grenzen van het rijkje werden in het contract van den 23sten Maart 1882 voorloopig vastgesteld.

Dlugosz, *Johannes*, in het Latijn *Longius*, een Poolsch geschiedschrijver, werd geboren te Brzeznica in 1415 en studeerde te Krakau, waarna hij in 1436 werd benoemd tot domheer der hoofdkerk. In die betrekking legde hij zooveel bekwaamheid aan den dag, dat koning *Kasimir IV* hem met belangrijke staatkundige zendingen belastte. Nadat hij kort te voren tot aartsbisschop van Lemberg verheven was, overleed hij den 19den Mei 1480. Op aandringen van zijn beschermer, bisschop *Zbigniew*, vervaardigde hij een geschiedenis van Polen. De eerste boeken hebben weinig waarde, doch de laatste 3, welke van 1386—1480 loopen, des te meer. Eerst in 1863—1864 is zijn: „Beneficiaalboek van Krakau" in 3 deelen in het licht verschenen.

Dmitrewski, *Iwan Affanassjewitsj*, een Russisch tooneelspeler, werd geboren in het gouvernement Jaroslaw den 23sten Februari (ouden stijl) 1736, ontving zijn opleiding aan het seminarium te Jaroslaw en trad op 12-jarigen leeftijd reeds in vrouwenrollen op in den schouwburg van *Fedor Wolkow*. Toen deze naar Petersburg verplaatst was, verwierf *Dmitrewski* de gunst van keizerin *Elizabeth*, werd in 1763 directeur van den Russischen schouwburg, genoot in het buitenland onderricht van *Garrick* en *Lekain*, en bleef na zijn terugkeer gedurende 20 jaar de lieveling van het publiek te Petersburg. In 1787 legde hij zijn betrekking neder en kreeg een groot pensioen, hoewel hij nu en dan nog optrad, het laatst in 1812. Hij schitterde zoowel in het treur- als in het blijspel, schreef of vertaalde onderscheiden tooneelspelen, zoodat hij tot lid der Russische Academie gekozen werd, en overleed den 28sten (16den) Augustus 1821.

Dmitriew, *Iwan Iwanowitsj*, een Russisch dichter en staatsman, werd geboren in het gouvernement Simbirsk den 20sten (9) September 1760, ontving zijn opleiding aan een militaire school te Petersburg, trad in dienst, doch nam als kolonel zijn ontslag, toen *Paul* de regeering aanvaardde. Daarna werd hij opperprocurator in den Senaat, doch nam in 1802 met den titel van geheimraad ontslag. Ten tijde van keizer *Alexander* belastte hij zich met de portefeuille van Justitie, doch keerde na 4 jaar terug tot het ambteloos leven. Hij overleed te Moskou den 15den (3) October 1837; een groote boekenverzameling en veel voorwerpen van kunst behoorden tot zijn nalatenschap. Vele zijner liederen zijn het eigendom geworden des volks, en merkwaardig is vooral zijn lyrisch-episch gedicht „Jermak". Verder leverde hij fabels in den trant van *Lafontaine* en hekeldichten. Zijn gezamenlijke werken zijn sedert 1795 verscheiden maal uitgegeven.

Dmitrow, een distriktshoofdstad in het Russische gouvernement Moskou, aan beide oevers van de rivier Jachroma en aan de Neteka, heeft een prachtige domkerk, een monnikenklooster der martelaren *Boris* en *Iljeb*, veel kerken en kapellen, een fraai gerechtshof, een keizerlijk zoutmagazijn, onderscheiden scholen en veel fabrieken, vooral ter vervaardiging van leder, laken en zeep. Verder is er een groote bazar, doch de voornaamste handel wordt er gedreven op de veertiendaagsche jaarmarkt in September. Zij telt (1897) 4550 inwoners. De stad is in 1154 door grootvorst *Joeri Dolgoroeki* gesticht en in 1781 tot distriktstad verheven.

Dmitrowsk, een distriktshoofdstad in het Russische gouvernement Orel, verheft zich aan de Neroessa, heeft drie kerken, eenige scholen en (1897) 5259 inwoners, die zich vooral bezig houden met looierij, zeepziederij en een uitgebreiden handel in graan, leder, handschoenen enz. Behalve Russen vindt men er Grieken, Moldaviërs en Walachen, nakomelingen van landverhuizers.

Dmochowski, *Franciszek Ksawery*, een Poolsch schrijver, werd in 1762 geboren in de provincie Podlachië, trad reeds vroeg in de Orde der Piaristen en werd leeraar te Radom, Lomzia en Warschau. In 1792 vergezelde hij den prins *Prozor* naar Dresden, om *Kosciusko* aan het hoofd der zaken te roepen, en werd door dezen belast met de leiding der beraadslagingen in den Nationalen Raad. In die betrekking had hij grooten invloed op den loop der gebeurtenissen. Na den val van Polen nam hij de wijk naar Venetië en vervolgens naar Parijs, waar hij werkzaam was als lid van het Nationaal Comité tot herstelling van Polen. In 1800 keerde hij naar zijn vaderland terug en stichtte met *Niecmewicz* te Warschau het genootschap van vrienden der wetenschap, dat tot in 1831 in Polen grooten invloed behield. Hij overleed den 20sten Juni 1808, onderscheiden werken nalatende, van welke wij noemen: „De l'établissement et du renversement de la constitution du 3 Mai 1791 en Pologne" (2 dln., 1793).

D-moll, de moll-toonsoort, waarbij de toon *h* met een halven toon verlaagd wordt.

Dne is achter de namen van planten de afkorting voor *Joseph Decaisne*.

Dnjepr is de naam van een Russische rivier, bij de Ouden onder dien van *Borysthenes* bekend, terwijl zij in het Turksch *Oesoe* of *Ohoe* en in het Tataarsch *Exi* genoemd wordt en in de 10de eeuw als *Danapros* en in de 16de als *Lussem* voorkomt. Haar bronnen liggen, evenals die der Wolga en der Duna, in het Wolchonskiwoud, een lage hoogvlakte van Midden-Rusland in het gouvernement Smolensk. Eerst loopt zij zuidwest-, dan zuidoost- en vervolgens weder zuidwestwaarts, besproeit de gouvernementen Smolensk, waar zij reeds bij de stad Dorogoboesh bevaarbaar wordt, Mohilew, Minsk, Tsjernigow, Kiew, Poeltawa, Cherson, Jekaterinoslaw en Taurië en valt beneden de stad Cherson in een liman of strandmeer, door dat haar gevormd en naar haar genoemd is en bij Otsjakow en Kinburn in verbinding staat met de Zwarte Zee. Zij heeft een lengte van 2146,4 km., terwijl haar stroomgebied een oppervlakte heeft van 526956 v. km. Haar oevers, vooral aan de linker zijde, zijn met krijt-, leem- en mergerheuvels bedekt. Van Smolensk tot Kiew kan zij zonder hinder bevaren worden, daarna ma-

Digitized by Google

ken granietrotsen, die dwars door de bedding loopen, de vaart onveilig, en nog verder benedenwaarts, tusschen Kaidak en Chortizkaja, heeft men de beruchte Porogen of watervallen, die alle scheepvaart beletten, welke eerst weder mogelijk wordt bij Alexandrowsk. Tevergeefs heeft men getracht ze te laten springen, om de rivier tot aan Dorogoboesh bevaarbaar te maken. Zij is voor het overige dieper dan de Wolga en de Don, heeft een steen- of mergelachtige bedding en kalkhoudend water, dat echter zeer goed bruikbaar is. Het oeverland is vruchtbaar, en er zijn talrijke eilanden in den stroom; ook vindt men er veel schipbruggen; de gemeenschap tusschen de beide oevers wordt verder door veeren onderhouden. Bij Smolensk is de rivier van November tot April met ijs bedekt, bij Kiew van Januari tot Maart, bij Jekaterinoslaw 1 of 2 maanden, en bij Cherson blijft het water het geheele jaar open. De voornaamste oeversteden zijn er Dorogoboesh, Smolensk, Kraszoeyi, Orsja, Kopys, Mohilew, Staryi, Bysjow, Rogatsjew, Rjetsjiza, Kiew, Tsjerkassy, Krylow, Krementsjoeg, Krjoekow, Werchnednjeprowsk, Jekaterinoslaw, Alexandrowsk, Nikopol, Berislaw, Cherson Alesjki, Otsjakow en Kinburn. Tot haar belangrijkste zijrivieren behooren de Wiaesma, de Droesja, de Beresina, de Ssosj de Pripek, de Deszna, de Troebesh, de Ssoela, de Psol, de Worskla, de Orel, de Samara, de Moskowka en de Ingoelek. Eigenlijk zou men daartoe ook de Boeg kunnen rekenen, omdat de liman van deze zich met die van den Dnjepr vereenigt. Deze laatste heeft een overvloed van groote en zeer smakelijke visschen, waaronder de steur, de zalm en de karper de voornaamste plaats bekleeden. Door middel van den Dnjepr en van verschillende kanalen is de Zwarte Zee met de Oostzee verbonden.

Dnjepr-Boegkanaal of *Koningskanaal* is de naam van een kanaal in het Russische gouvernement Grodno, welke de Moechawez (een zijrivier van de Boeg, die in de Weichsel uitmondt) met de Pina (een zijrivier van de Pribet, welke zich met den Dnjepr vereenigt) in verbinding brengt. Het is 80 km. lang, 10,63 m. breed en 1,5 m. diep. Reeds onder *Stanislaus Augustus*, koning van Polen, werd met den aanleg van dezen waterweg begonnen, maar eerst in 1841 is hij voltooid geworden. Hij dient vooral voor het vervoer van graan en timmerhout naar Warschau, Danzig en Pillau. Met gebruikmaking van dit kanaal bedraagt de afstand tusschen de Zwarte- en de Oostzee 2614 km.

Dnjestr, een Russische rivier, droeg bij de Ouden den naam van *Tyras* of *Danaster* en ontspringt op de Karpaten. Zij is reeds bevaarbaar wanneer zij Galicië verlaat en bij Chotim de grenzen van Rusland overschrijdt. Zij kronkelt door de gouvernementen Podolië, Cherson en Bessarabië, en wel als grensrivier tusschen de eerste en de beide laatste, langs de steden Kamjeckz, Podolsk, Mogilew, Jampol, Jahorlik, Dubossary, Bender, Tiraspol, Akjerman en Owidiopol, en mondt tusschen beide laatstgenoemde door middel van zeer diepen liman in de Zwarte Zee uit. Zij heeft een sterken stroom en geel, schuimend, modderig water; een menigte rotsblokken bij Jampol vormen een waterval en maken er de scheepvaart onmogelijk. Tot 1812 vormde zij de grens tusschen Rusland en Turkije, doch deze werden door den vrede van Boekarest tot aan de Proeth en de Donau verlegd. Zij heeft een lengte van 1372 km. en bezit een stroomgebied van 76862 v. km. Zij neemt in Rusland slechts kleine rivieren op, heeft een breedte van 150—225 m. en is op veel plaatsen zéer diep en rijk aan visch.

Doab of *Doeab* is de in Noord-Indië gebruikelijke Perzische naam voor een landtong, die gelegen is tusschen twee zich vereenigende rivieren. Gewoonlijk noemt men aldus het land tusschen Ganges en Djamna.

Dobber. Zie *Vischtuig.*

Dobberan. Zie *Doberan.*

Dobbert, *Eduard*, een Russisch kunsthistoricus, werd geboren te Petersburg den 25sten Maart 1839, studeerde aan de universiteiten te Dorpat, Jena, Berlijn en Heidelberg, promoveerde aan laatstgenoemde en was vervolgens geruimen tijd te Petersburg als onderwijzer werkzaam, waar hij in 1866 het „St. Peterburgsche Weekblad" uitgaf. Sedert 1869 bepaalde hij zich uitsluitend bij de kunstgeschiedenis, deed wetenschappelijke reizen in Rusland en Italië, schreef „Darstellung des Abendmahls durch die byzantinische Kunst" (1872) en vestigde zich in 1873 met het geschrift „Ueber den Stil Nicolo Pisano's und dessen Ursprung" (1873) als privaatdocent aan de universiteit te München. Kort daarna werd hij benoemd tot hoogleeraar in de kunstgeschiedenis aan de Koninklijke Academie van Schoone Kunsten te Berlijn. In Mei 1878 werd hij door den staat aangesteld tot leeraar aan de Academie voor schoone bouwkunst aldaar. Hij leverde opstellen over *Giotto* en *Pisano*, over *Chr. D. Rauch* en over „Das Wiederaufleben des griechischen Schöngeistes" (1877).

Dobell, *Sydney Thompson*, een Engelsch dichter, werd in 1824 te Cranbrook geboren en opende in 1850 zijn schrijversloopbaan met het dramatische gedicht „The Roman". Na een verblijf in Zwitserland en Edinburgh, vestigde hij zich op Cotswold Hills bij Gloucester, waar hij in 1874 overleed. Van zijn werken zijn te noemen: „Balder. Part the first" (Londen 1854), „Sonnets on the War" (Londen, 1855) met *A. Smith*; „England in time of war" (Londen, 1856), „England's day" (1871), „Love. To a little girl" (1863). Verder schreef hij: „Of parliamentary reform; a letter to a politician" (Londen 1865). Na zijn dood verschenen: „The poetical works of Sydney Dobell, with introductory notice and memoir by J. Nickol (2 dln., Londen, 1875), „Thoughts on art, philosophy and religion" (Londen, 1876) en „The life and letters of Sydney Dobell, edited by miss E. Jolly" (Londen, 1878).

Döbeln, een stad in het distrikt Leipzig van het koninkrijk Saksen en ligt in een bekoorlijk en vruchtbaar dal. De binnenstad verheft zich op een eiland, door de Freiberger Mulde gevormd, en aan het kruispunt van den spoorweg van Chemnitz naar Riesa en van dien van Leipzig naar Meiszen. De stad telt (1905) 18913 inwoners en is het middelpunt van een belangrijken graanhandel. Ook zijn er onderscheiden fabrieken van landbouwmachines, zilver- en metaal-

Digitized by Google

waren, sigaren, meubels, chemische praeparaten en electrotechnische artikelen, benevens ijzergieterijen en pannebakkerijen. Het onderwijs wordt er bevorderd door een hoogere burgerschool, op den Schloszberg gesticht, en door een reaalschool, verbonden met een landbouwschool. Verder heeft men er een weeshuis, een schouwburg, badinrichtingen enz. Oorspronkelijk heette het Dobelin en werd in 981 door *Otto II* aan het klooster Meinleben geschonken.

Doberan of *Dobberan* is een stad en zeebadplaats in het groothertogdom Mecklenburg-Schwerin, 6 km. van de Oostzee verwijderd. Van tijd tot tijd is het de zomerresidentie van den groothertog. Het ligt aan het kruispunt der spoorwegen Wismar—Rostock en Doberan—Heiligendamm. De stad is mooi aangelegd met veel villa's en parken. Onder de gebouwen zijn belangrijk: het groothertogelijk slot, de in 1232 gebouwde, thans gerestaureerde Gotische kerk met grafmonumenten van hier begraven vorsten, en het prinsenpaleis. Het aantal inwoners bedraagt (1900) 4954. Sedert 1822 hebben er ieder jaar wedrennen plaats. Wegens haar gezonde ligging en mooie omstreken wordt de stad veel bezocht. Op 6 km. afstand en door een stoomtram met de stad verbonden ligt het badhuis op den Heiligen Dam, een natuurlijken dam in de Oostzee. Doberan heeft zijn ontstaan te danken aan een Cisterciensenklooster, dat in 1192 gesticht werd. Den 15den September 1675 werd in deze stad het verbond tusschen Denemarken en Brandenburg tegen Zweden gesloten. In 1798 werd het zeebad gesticht.

Döbereiner, *Johann Wolfgang*, een Duitsch scheikundige, werd geboren te Bug bij Hof, den 15den December 1780, studeerde te Münchberg voor apotheker en bepaalde zich in 1790 te Karlsruhe bij de pharmacologie, terwijl hij zich tevens toelegde op natuurlijke historie en scheikunde. In 1803 stichtte hij in zijn geboorteplaats een chemisch-technische fabriek, doch liet deze weldra varen en wijdde zich uitsluitend aan de scheikunde, zoodat hij in 1810 als hoogleeraar in dat en aanverwante vakken te Jena benoemd werd. Hier bleef hij werkzaam tot zijn overlijden, den 24sten Maart 1849. Vooral de ontdekking van de ontvlambaarheid van een gas bij het stroomen door platinaspons en den op dien grondslag vervaardigden en naar hem genoemden toestel baarden groot opzien. Zijn vroegere ontdekkingen zijn meestal in de natuur- en scheikundige tijdschriften van die dagen opgenomen. Verder schreef hij o.a.: „Zur pneumatischen Chemie" 5 dln., (1821—1825) en „Zur Gährungschemie" (1822 en 1844), „Ueber neu entdeckte, höchst merkwürdige Eigenschaften des Platins" (1824) en „Beiträge zur physikalischen Chemie", benevens eenige scheikundige leerboeken. Met zijn zoon *Franz* heeft hij een „Deutsches Apothekerbuch", 3 dln. (1840—1852) uitgegeven.

Dobloff-Dier, *Anton*, vrijheer *von*, een Oostenrijksch staatsman, geboren den 10den November 1800, onderscheidde zich op den Landdag door vrijzinnige gevoelens en in 1848 door zijn ijver om hervormingen te verkrijgen in het staatsbestuur. In dat jaar werd hij benoemd tot minister van Koophandel en naar keizer *Ferdinand* gezonden, die naar Innsbruck de wijk genomen had, en bewerkte den terugkeer van dien vorst. In Juli 1848 werd hij minister van Binnenlandsche Zaken in het Kabinet-*Wessenberg*, maar legde in October daaraanvolgende de portefeuille neder en werd den 6den Maart 1849 gezant te 's Gravenhage, als hoedanig hij tot 1858 werkzaam was. Daarna keerde hij tot het ambteloos leven en tot het beheer van zijn uitgestrekte goederen terug, werd lid van den Oostenrijkschen Landdag (1861—1865) en van den Rijksraad, leverde eenige geschriften over den landbouw en overleed den 16den April 1872.

Dobner, *Felix Jacob*, een Boheemsch geschiedschrijver, geboren den 30sten Mei 1719 te Praag, trad reeds vroeg in de Orde der Piaristen en onderwees sedert 1736 in de kloosterscholen dier orde de letterkunde. In 1727 werd hij onderwijzer van den jeugdigen graaf *von Mansfel* den in 1762 rector der Orde, welke betrekking hij tot 1778 bekleedde. Hij overleed te Praag den 24sten Mei 1790. Door zijn uitgebreid werk over de „Kroniek van Hajek van Liboczan" (6 dln., 1761—1783) en door zijn: „Monumenta historica Bohemiae" (6 dln., 1764—1786), werd hij de grondlegger der Boheemsche historiographie. Ook stichtte hij in 1769 een wetenschappelijke vereeniging, waaruit in 1784 de Boheemsche Academie van Wetenschappen ontstond.

Dobo, de hoofdplaats van de onderafdeeling Aroe-eilanden der tot de residentie Amboina behoorende afdeeling Aroe-, Kei-, Tenimber- en Zuidwestereilanden, is een belangrijke handelsplaats aan de Noordoostelijke punt van het eiland Wamar. Het is een dorp van slechts een paar honderd inwoners, maar gedurende den westmoeson vormt het een vereenigingspunt van tal van inlandsche handelaren uit het O. van den Archipel, alsook Chineezen en Boegineezen, zoodat het aantal bewoners alsdan wel eens over de 1000 stijgt. Hier worden de voortbrengselen van Nieuw-Guinea en omliggende eilanden door Chineezen, Boegineezen en Makasaren opgekocht en hoofdzakelijk naar Makasar vervoerd. Te Dobo is een posthouder gevestigd. Het gouvernement heeft hier een steenkolenloods. In December 1905 werd Dobo voor den algemeenen handel opengesteld. De jaarlijksche handelsomzet wordt op ongeveer 700000 gld. geschat, alleen aan parelmoer wordt jaarlijks wel voor 100000 gld. uitgevoerd.

Doboka, een comitaat in het Oostenrijksche grootvorstendom Zevenburgen, werd in 1876 bij het comitaat Szolnok-Doboka (zie aldaar) ingelijfd. De hoofdstad was Szek.

Döbrentey, *Gabriël*, een Hongaarsch schrijver en dichter, werd geboren den 1sten December 1786 te Nagyszöllös in het comitaat Vesprim, studeerde te Wittenberg en te Leipzig in de letteren en in de geschiedenis, ging vervolgens als huisonderwijzer naar Zevenburgen en stichtte er in 1810 het „Zevenburgsche Museum", dat, in het Hongaarsch geschreven, een belangrijken invloed had op de ontwikkeling van de taal- en letterkunde der Magyaren, en werd in 1817 tot lid van het gerechtshof in een der comitaten benoemd. In 1820 vertrok hij naar Pest, waar hij als tweede commissaris van het distrikt Ofen en in andere betrekkingen werkzaam was. Hij behoorde in 1826 tot de Hongaarsche geleerden, die uitgenoodigd werden om het plan voor een academie te ont-

Digitized by Google

werpen. In 1831 werd hij lid en secretaris der Academie, doch legde in 1834 laatstgemeld ambt neder wegens zijn benoeming tot eersten rijkscommissaris in vroeger genoemd distrikt. Niettemin nam hij de redactie op zich van de: „Alte Ungarische Sprachdenkmäler" (3 dln.. 1838—1842), alsmede met *Fay* het bestuur van den Hongaarschen schouwburg. Hij werd in 1841 tot oppercommissaris, alsmede tot Koninklijk raadsheer verheven, en overleed den 28sten Maart 1851. Hij heeft vooral in tijdschriften veel belangrijke opstellen over geschiedenis geleverd. Van zijn gedichten noemen wij: „A havas violaja" (Alpenviooltjes, 1822), en „Huszardalok" (Huzarenliederen, 1826). Ook heeft hij onderscheiden tooneelstukken, waaronder vele van Shakespeare, in het Hongaarsch overgebracht.

Dobroedsja of *Dobrudscha* (Roemeensch = *Dobrogu*) is een Roemeensch landschap tusschen de Donau en de Zwarte Zee, omvat de Donaudelta en de ten Z.W. ervan gelegen hoogvlakte tot de lijn Silistria—Mangalia (zie de kaart van het Balkanschiereiland). Het beslaat een oppervlakte van 15600 v. km., zonder de Donaudelta van 11000 v. km. Aan beide zijden der Karasulaagvlakte strekt zich een met löss bedekte boomlooze hoogvlakte (100—200 m.) uit. In het N.W. bevindt zich een gneis-gebergte tusschen Macin aan de Donau en Tulcea, dat in den Tutujat een hoogte van 456 m. bereikt. Ten Z. daarvan ligt het voornamelijk uit leigesteente bestaand woudgebergte van Babadagh met den Sultan Bair (392 m.).

Aan de O. kust, aan de Zwarte Zee; bevinden zich een menigte strandlagunen, waaruit zout verkregen wordt. De vlakte had vroeger een steppenkarakter en werd slechts als weideland gebruikt, in den laatsten tijd is de landbouw toegenomen. Van meer beteekenis is echter nog steeds de veeteelt, men vindt er groote kudden paarden, runderen, buffels, maar vooral schapen. Het water verkrijgt men in de dorpen uit diepe putten met paternosterwerk. Het klimaat is wegens de koortslucht ongezond en de bevolking (1899 : 258242 inwoners), die behalve uit Roemenen, uit Bulgaren, Tataren en Tsjerkessen bestaat, zeer dun. Het land wordt doorsneden door den spoorweg Boekarest—Tsjernawoda—Constanza; een kanaal langs dezelfde route is ontworpen. De voornaamste haven is Constanza. De Dobroedsja is in 2 distrikten, Tulcea en Constanza, verdeeld.

Den 23sten Maart 1854 overschreden de Russen bij Braila, Galatz en Toeltsja de Donau, veroverden Macin, overschreden den 2den April den Trajanuswal en maakten daardoor de sterke stelling van het Turksche leger onder *Omar Pasja* nutteloos. In den nazomer van 1854 leed hier een Fransche divisie onder generaal *Espinasse* op een tocht door de Dobroedsja belangrijke verliezen. Bij den vrede van San Stefano, den 3den Maart 1878, werd de Dobrudza door de Porte aan Rusland en door laatstgenoemde tegen teruggaaf van Bessarabië aan Roemenië afgestaan,

Dobroljubow, *Nikolaj Alexandrowitsj*, een Russisch schrijver en criticus, geboren in 1836, ontving zijn opleiding aan het seminarium voor geestelijken en vervolgens aan het paedagogisch instituut te Petersburg. Het tijdperk van zijn letterkundige werkzaamheid was zeer kort; het duurde van 1856 tot aan zijn dood den 17den (29sten) November 1861. Hij bepaalde zich hoofdzakelijk tot de medewerking aan het tijdschrift „Sovremennik", maar deze reeds bezorgde hem, als vrijzinnig publicist, grooten roem. Merkwaardig zijn van hem de: „Bouwstoffen tot de levensbeschrijving van Tsjernysjewskij" (1862). Na zijn dood werden zijn opstellen en verhandelingen tot een bundel vereenigd (4 dln., 1862; laatste druk, 1901).

Dobrowsky, *Joseph*, de grondlegger der Slavische letterkunde, werd geboren den 17den Augustus 1753 te Gyermet niet ver van Raab in Hongarije, ontving een Duitsche opvoeding en leerde de Boheemsche taal eerst in 1763 op het gymnasium te Deutschbrod. Verder bezocht hij het college der Jezuïeten te Klattau, studeerde te Praag en werd in 1772 te Brünn in de Orde opgenomen. Na haar opheffing keerde hij naar Praag terug. Hij schreef: „Fragmentum Pragense evangelii S. Marci, vulgo autographi" (1778), waarin hij de onechtheid van dat stuk aanwees. Ook gaf hij een tijdschrift uit voor Boheemsche en Moravische letterkunde, waardoor hij in een strijd gewikkeld werd, die bekendheid schonk aan zijn naam. In 1787 werd hij conrector, en in 1789 rector van het seminarium te Hradrisj bij Olmütz, doch kreeg in 1790 bij de opheffing dier inrichting zijn ontslag. Tot het nasporen en vergelijken van handschriften, die betrekking hebben op de geschiedenis van Bohemen, deed hij in 1792 een reis naar Stockholm, Abo, Petersburg en Moskou, in 1794 door Duitschland, Italië en Zwitserland, doch werd na zijn terugkeer in 1795 aangetast door krankzinnigheid, zoodat men hem in een gesticht moest plaatsen. In 1803 was hij hersteld en woonde na dien tijd bij afwisseling te Praag en op de landgoederen van zijn aanzienlijke begunstigers. Hij overleed te Brünn den 6den Januari 1829. Van zijn talrijke geschriften noemen wij: „Geschichte der Böhmischen Sprache und ältern Literatur" (1792 en 1818), „Die Bildsamkeit der slawischen Sprache" (1791), een inleiding tot zijn Duitsch-Boheemsch woordenboek, „Lehrgebäude der Böhmischen Sprache" (1809, enz.), „Glagolitica" (1807), „Institutiones linguae slavicae veteris" (1822), en „Scriptores rerum Bohemicarum" (2 dln. 1783—1784,). Ook leverde hij veel opstellen in tijdschriften.

Dobschau, een plaatsje in het Hongaarsche distrikt Gömör, aan de spoorlijn Banreve—Dobschau der Hongaarsche staatsspoorwegen, telt (1900) 5115 inwoners. Het werd in 1326 aan den voet van een berg door Duitschers gesticht. In de nabijheid liggen de bekende kloof Straczena en de in den laatsten tijd beroemde Dobschauer Eishöhle, die uit twee verdiepingen van ijs bestaat en 848 m. diep is. In de eerste verdieping (het ijssalon) is een 4644 v.m. groote ijsoppervlakte, de hal is 11 m. hoog, 120. m. lang en 35—60 m. breed. Van boven naar beneden bevinden zich zuilen en pijlers van ijs. 145 treden leiden naar de tweede verdieping, de groote ijszaal. Hier bevinden zich drie groote ijszuilen van 2—3 m. doorsnede, de zoogenaamde *Brunnen* en de 10 m. breede en 6 m. hooge ijswand. Midden in den zomer smelt de bovenste ijslaag

Digitized by Google

in de eerste verdieping, waardoor deze met 3—5 cm. water bedekt wordt. De ijsmassa wordt op 125000 kub. m. geschat. De Dobschauer Höhle wordt naar dengeen, die er het eerst doordrong, ook wel Russinyihöhle genoemd.

Dobson, *William Charles Thomas*, een Engelsch schilder, geboren te Hamburg in 1817, vertrok reeds vroeg met zijn ouders naar Londen en werd er in 1836 een leerling der academie. In de jaren 1843—1845 was hij directeur van de teekenschool te Birmingham, deed daarna reizen in Italië en Duitschland en werd in 1872 lid van de academie te Londen. Hij overleed den 30sten Januari 1898 te Ventnor. Van zijn stukken noemen wij: „Tobias en de Engel" (1853), „De gelukkige dagen van Job" (1856), „Jezus met zijn ouders op weg naar Nazareth" (1857), „De terugkeer" (1860), „Bloemenmeisjes" (1861), „Jezus in den Tempel" (1866), „Vaders terugkomst", „Venetiaansche meisjes" (1879) en „Bianca Capella" (1883).

Dobson, *Henry Austin*, een Engelsch dichter, werd den 18den Januari 1840 te Plymouth geboren. Hij werd in Straatsburg opgevoed, maar ging later naar zijn vaderland terug. Zijn bundels gedichten zijn „Vigneties in rhyme, and vers de société" (1873), „Proverbs in porcelain" (1877), „Oldworld idylls" (1883) en „Eighteenth century vignettes" (1892—1896). Verder schreef hij eenige biografiën van *Hogarth*, *Fielding*, *Steele*, *Goldsmith* e.a.

Doce, een river in Brazilië, ontspringt onder den naam van Chopoto 28 km. ten noordoosten van Barbacena in de provincie Minas Geraes. Na een kronkelenden loop naar het noord-noordoosten ontvangt zij onderscheiden zijrivieren, loopt door de provincie Espirito Santo en valt op 19° 35′ in zee. Zij is 750 km. lang en heeft een stroomgebied van 100000 v. km. Zij vormt veel stroomversnellingen, draaikolken en watervallen en voor haar 620 m. breeden mond ligt een zandbank.

Docetен. Met dezen naam worden in de oude Christelijke Kerk de aanhangers bestempeld van die leer, welke in een of ander opzicht de menschheid van *Christus* ontkent. Men verklaarde de verschijning van goden en engelen in ouden tijd door de meening, dat de hemelsche geesten tijdelijk of schijnbaar een menschelijke gedaante konden aannemen, en men paste dit vooral toe op *Jezus*. Sommigen beschouwden zijn lichaam weliswaar als stoffelijk, maar als niet behoorende tot zijn eigenlijk wezen, anderen als geweven uit een hemelsche zelfstandigheid, en weer anderen als enkel schijnbaar. Alle gnostici, behalve zij, die *Christus* alleen een wijzen leeraar noemden, waren doceten. Behalve bij de gnostici vindt men het docetisme bij anderen, die in *Christus* de aardsche openbaring zagen van een goddelijk wezen. Ook de rechtzinnige kerkleer van de twee naturen in *Christus* kan men niet geheel vrijpleiten van docetisme.

Dochmius duodenalis of *Anchylostomum duodenale* is de naam van een woekerdier uit de familie der *Strongyliden* (uit de orde der Nematoden of Draadwormen), die vooral in Italië, Zwitserland, Egypte en Brazilië in den twaalfvingerigen darm van den mensch leeft en een ongesteldheid veroorzaakt, welke met den naam van Mijnwormziekte (*Ankylostomiasis*), Egyptische chlorose of Gotthardziekte bestempeld wordt. Het mannetje is 6—10 en het wijfje 10—18 m.m. lang; beider lichaam is rolrond en de kop eenigszins rugwaarts gebogen. Zij bezitten een wijden mond met hoornig mondkapsel, waarin krachtige tandjes, welke dienen om zich aan de darmslijmhuid vast te houden. Dieper in den mond staan twee ventrale en twee dorsale tanden benevens een dorsaal, schuin naar voren gericht stilet; deze inrichtingen stellen het dier in staat, de darmhuid te verwonden en zoo uit de bloedvaten bloed op te zuigen. De eieren ontwikkelen zich in vochtige aarde en de larven kunnen zelfs een indrogen weerstaan. Zie verder *Ankylostomiasis*.

Dochnahl, *Friedrich Jacob*, een Duitsch pomoloog, werd den 4den Maart 1820 te Neustadt geboren. Zijn bekendheid als pomoloog en wijnbouwkundige heeft hij voornamelijk te danken aan de invoering van een bijzonder pomologisch stelsel en zijn bemoeiingen voor wijnverbetering in den geest van *Chaptal*, *Gall* en *Petiot* en voor kunstmatige wijnbereiding zonder druiven uit ooft met en zonder gisting. De wijnbereiding uit draf langs kouden weg door uitloogen met wijngeest en water wordt naar hem *dochnahliseeren* genoemd. Zijn voornaamste werken zijn: „Pomona. Zeitschrift für Obst- und Weinbau" (16 jaargangen, Neurenberg, 1851—1866), „Die Lebensdauer der Kulturpflanzen" (Berlijn, 1854), „Katechismus des Weinbaues" (3de druk, Leipzig, 1896), „Sicherer Führer in der Obstkunde" (4 dln., Neurenberg, 1855—1860), „Bibliotheca Hortensis von 1750 bis 1860" (Neurenberg, 1861), „Taxation der Obstbäume bei Bahnbauten" (Worms, 1870), „Chronik von Neustadt an der Hardt" (Neustadt, 1867), „Anleitung, die Holzpflanzen Deutschlands an ihren Blättern und Zweigen zu erkennen" (Neurenberg, 1860), „Künstliche Weinbereitung" (4de druk, Bazel, 1895), „Die neue Weinbereitung mit und ohne Kelter" (Bazel, 1873), „Der Weinkeller: Mitteilungen über Weinbau, Obst- und Traubenweinbereitung" (8 afleveringen, Bazel, 1870—1876), „Adreszbuch der Weinhändler in Deutschland, Oestterreich und der Schweiz" (2de druk, Kreuznach, 1880) en „Die Band und Flechtweiden und ihre Kultur als der höchste Ertrag des Bodens" (2de druk, Bazel, 1887).

Doctor, een Latijnsch woord, dat *leeraar* beteekent, is een eeretitel, die reeds in de 12de eeuw aan uitstekende geleerden gegeven werd. Zoo noemde men *Thomas Aquinas* „doctor angelicus", *Bonaventura* „doctor seraphicus", *Alexander van Hales* „doctor irrefragabilis", *Duns Scotus* „doctor subtilis", *Roger Baco* „doctor mirabilis", enz. Allengs ontving dat woord aan de academiën de beteekenis eener waardigheid, waartoe iemand door de leeraren van zoodanige inrichting bevorderd werd. Dit geschiedde het eerst in de 12de eeuw te Bologna, en vervolgens verleenden de Duitsche keizers aan de universiteiten het recht, om op hun gezag en in hun naam „doctores legum" te benoemen. De pausen volgden dat voorbeeld en schonken aan die inrichtingen van onderwijs de bevoegdheid, om hen, die deze onderscheiding verdienden, te bevorderen tot „doctores canonum et decretalium". Men meent,

Digitized by Google

dat de universiteit te Parijs in 1231 de eerste was, die den rang toekende van „doctor in de godgeleerdheid", waarop het benoemen van „doctoren in de geneeskunde, in de natuurkunde en in de letteren" weldra volgde. Ook aan de Nederlandsche hoogescholen wordt de doctorsrang in verschillende vakken na het afleggen van het doctoraal examen en na het verdedigen van stellingen met of zonder dissertatiën toegekend. De godgeleerden zijn echter nog aan een proponentsexamen en de geneeskundigen aan een staatsexamen als arts onderworpen, voordat zij in de door hen gewenschte betrekkingen mogen werkzaam zijn. Het doctorsdiploma wordt aan verdienstelijke personen, ook wel eershalve toegekend. Vroeger kon het aan de meeste Duitsche hoogescholen zonder examen (*in absentia*) verworven worden, tegen betaling eener bepaalde som en inzending eener dissertatie.

Doctrinairen, afkomstig van het Latijnsche woord *doctrina* (wetenschap), noemde gedurende de Restauratie in Frankrijk de reactionnaire Hofpartij een fractie van het Parlement, die tegenover de willekeur een wetenschappelijke staatsleer wilde doen gelden. Toen in 1830 *Guizot, de Broglie* en anderen het bewind in handen kregen en hun voormalige politiek van vooruitgang met die van reactie verwisselden, gaf men hun een dergelijken naam. Geruimen tijd was *Guizot*, die als zijn meening verkondigde, dat de meest mogelijke vrijheid gepaard kan gaan met het monarchale stelsel, het hoofd der Fransche doctrinairen. In 1838 verbonden zij zich met de andere gematigde partijen; in October 1840 stonden zij aan het hoofd der regeering, totdat in Februari 1848 de omwenteling hun stellingen geheel omverwierp.

Tegenwoordig duidt men met „doctrinair" personen aan, die hardnekkig vasthouden aan bepaalde leerstellingen op het gebied van wetenschap, kunst, staatkunde en sociologie en daardoor blijk geven van bekrompenheid of (en) pedanterie, daar zij niet onderzoeken, of de theorieën, waarnaar zij de werkelijkheid willen hervormen, in overeenstemming zijn met de eischen van het praktische leven.

Document. Zie *Oorkonde.*

Doczi, *Ludwig von*, een Hongaarsch dichter en schrijver, geboren in 1845 te Deutsch-Kreuz in het comitaat Oedenburg, studeerde te Oedenburg en te Weenen, vertrok in 1866 als correspondent der „Neue Freie Presse" naar Boedapest en werd een der beste leden van den kring van jeugdige schrijvers der Deakpartij. Niet lang na de samenstelling van een Hongaarsch ministerie onder *Andrassy* werd hij regeeringsambtenaar en verdiende o. a. door een reeks van artikelen tegen de oppositie van *Koloman Tisza* zijn sporen als journalist en het vertrouwen van *Andrassy*. Als dichter vertaalde hij het blijspel van *Schauffert*: „Schach dem König", alsmede het eerste gedeelte van den „Faust" van *Goethe* (2de druk, 1878) en verwierf den prijs der Hongaarsche Academie met het blijspel: „Csok" (De kus), dat op het tooneel grooten bijval vond. Toen *Andrassy* in 1871 zich belastte met de portefeuille van Buitenlandsche Zaken te Weenen, begaf ook *Doczy* zich daarheen, werd weldra tot Hofraad benoemd en kort voor het Congres te Berlijn opgenomen in den Hongaarschen adelstand. Van zijn overige letterkundige voortbrengselen moeten vooral genoemd worden de tragedie: „Utolsó próféta" (de laatste profeet), de tooneelspelen „Laatste liefde" en „Maria Szechi", de blijspelen „Gemengde huwelijken" en „Emminor, de koningsdochter" en talrijke novellen.

Dodd, *William*, een Engelsch schrijver, geboren in 1729 te Bourn in het graafschap Lincoln, wijdde zich te Cambridge aan de studie der godgeleerdheid. Hij bezat groote talenten maar tevens een groote mate van lichtzinnigheid. Reeds op zijn 18de jaar trad hij op als schrijver en dichter. Hij begaf zich vervolgens naar Londen en trad er voor 1000 pond sterling in het huwelijk met de minnares van een lord, waarna zijn vader hem een predikantsplaats te Westham bij Londen bezorgde. Alsnu maakte hij door zijn kanselwelsprekendheid zoo grooten opgang, dat hij in 1753 als predikant te Londen benoemd werd; hier gaf hij zich over aan groote verkwisting en aan een zedeloozen wandel. Om zijn schulden te dekken, plaatste hij zich aan het hoofd van een opvoedingsgesticht, en dit zou hem schatten opgeleverd hebben, indien zijn behoeften niet waren toegenomen met zijn voorspoed. In 1762 nam graaf *Chesterfield* hem tot gouverneur van zijn aangenomen zoon *Philips Stanhope*, en zijn vrienden bezorgden hem in 1763 de betrekking van Hofprediker. Nu vestigde hij zich te Londen en gaf zich over aan de grootste losbandigheid. Met een uit een loterij getrokken geldsom bouwde hij afzonderlijke kerken, waar de huur der zitplaatsen hem groote voordeelen opleverde. Hij kocht nu een praebende in Buckinghamshire, en zijn voormalige leerling benoemde hem tot huiskapelaan. Dat alles was echter voor zijn uitgaven nog geenszins voldoende. In het nauw gebracht door zijn schuldeischers, zond hij aan de vrouw van den Lord Kanselier een naamloozen brief, waarin hij haar 1000 pond sterling beloofde, indien zij bewerkte, dat haar gemaal hem een aangewezen voordeelige praebende bezorgde. De ontdekking van deze list kostte hem het ambt van huiskapelaan en zijn goeden naam. Lord *Chesterfield* schonk hem een aanzienlijke som gelds, om de schuldeischers te bevredigen, maar *Dodd* besteedde ze aan een reis naar Frankrijk. Na zijn terugkeer klom dus de nood en hij kwam eindelijk op het noodlottig denkbeeld, zich te redden door het afgeven van een valschen wissel van 4000 pond sterling op laatstgenoemden lord. Zijn vergrijp werd ontdekt, en daar hij geen poging deed om te vluchten, werd hij gevangen genomen. De jury verklaarde hem schuldig, en de rechtbank veroordeelde hem ter dood. Aanstonds beijverden zich zijn talrijke vrienden om 's konings genade voor hem in te roepen, zelfs werd tot dat einde een smeekschrift met 23000 onderteekeningen opgezonden, doch de Geheime Raad bevestigde het vonnis, en *Dodd* werd den 27sten Juni 1777 te Tyburn opgehangen. Hij wordt geroemd als een onbaatzuchtig menschenvriend. Van zijn geschriften noemen wij, behalve de „Overdenkingen in den kerker", de „Commentaries on the Old and New Testament" (3 dln., 1801—1803).

Digitized by Google

Doddegras (Phleum *L.*) is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Grassen* (Gramineae). Het onderscheidt zich door twee nagenoeg gelijke kelkkafjes, die gekield, samengedrukt, dubbel zoo lang als de kroonkafjes, aan den top afgeknot en al of niet gedoornd zijn, door twee ongedoornde, ingesloten kafjes met een afgeknot, veeltandig onderste en een 2-tandig uitgerand bovenste kafje, door lancetvormige spitse, gave, onbehaarde honigschubben, door kwastvormige stempels, door een vrije, ongesleufde vrucht met een 2-deeligen snavel, en door een aarvormende, enkelvoudige pluim. Het *beemddoddegras* (Phleum pratense *L.*) of *Timothygras* vindt men in ons land algemeen als een goed voedsel voor het vee. Ook vindt men op zand- en heidegrond het *zanddoddegras* (Phl. arenarium).

Dodds, *Alfred Amédee*, een Fransch generaal, werd den 6den Februari 1842 te St. Louis in Senegambië geboren. In 1864 verliet hij St. Cyr en kwam bij de marine-infanterie. Bij Sedan werd hij gevangen genomen, maar wist te ontvluchten en nam weer deel aan den oorlog in het leger van de Loire en bij het beleg van Belfort. Na deel genomen te hebben aan de expeditie tegen Cochinchina (1878) en Tonkin(1889), diende hij in Senegambië en kwam eerst in 1892, na verscheiden expeditie aldaar meegemaakt te hebben, in Europa terug. Sedert 1887 kolonel, werd hem, reeds kort na zijn terugkomst in Europa, opgedragen *Behanzin*, koning van Dahomey, te beoorlogen. Hij joeg hem op de vlucht, na de hoofdstad genomen te hebben, kwam in Frankrijk terug en werd in 1893 opnieuw belast met het bevel over een expeditie tegen *Dahomey*. Hij maakte zich toen meester van Atcherité, ontving de onderwerping der hoofden en verklaarde *Behanzin*, die gevlucht was en, verlaten van allen zich in 1894 moest overgeven, vervallen van den troon. In 1894 kreeg *Dodds*, die inmiddels brigadegeneraal geworden was, het bevel over de 4de marine-infanteriebrigade te Toulon, maar moest in 1896 naar Tonkin vertrekken. In 1897 tot divisiegeneraal benoemd, werd hem in 1900 het bevel over de troepen in Indo-China opgedragen.

Dodeca (Grieksch) beteekent twaalf en wordt vooral in de wiskunde in samenstellingen gebruikt. Zie ook *Dodecaëder*.

Dodecaëder (Grieksch = *twaalfvlak*) is de naam van een regelmatig lichaam, dat door 12 regelmatige vijfhoeken begrensd wordt, 20 hoeken, 30 kanten en 100 diagonalen bezit. Als kristalvorm is de dodecaëder niet bestaanbaar. De *pentagondodecaëder* wordt begrensd door vijfhoeken, waarvan slechts 4 zijden gelijk zijn en de vijfde grooter of kleiner is. In de kristallografie onderscheidt men daarnaast nog den *rhombendodecaëder*, den *trigondodecaëder* en den *deltoïddodecaëder*; vroeger werd ook de hexogenale pyramide als dodecaëder aangeduid.

Dodecarchie (Grieksch) beteekent heerschappij der twaalven. Het wordt vooral gebruikt in de Grieksche overlevering van de geschiedenis van het oude Egypte, welk land, na de verdrijving der Aethiopische koningen, onder twaalf heerschers verdeeld geweest zou zijn, totdat *Psammeticus*, met behulp van Grieksche huurtroepen, de alleenheerschappij verkreeg. In werkelijkheid was Egypte echter in dien tijd (671 tot 660 v. Chr.) onder 20 vorsten verdeeld, die onder Assyrische opperheerschappij stonden.

Dodecatheon *L.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Primulaceeën*. Het omvat Noord-Amerikaansche kruiden met een overblijvenden wortelstok, rozetvormig geplaatste bladeren en een bladloozen stengel met een enkelvoudig bloemscherm. De bloemen bezitten een 5-deeligen, achterwaarts gebogen kelk en een schotelvormige bloemkroon met 5 lobben, en de vrucht is een veelzadige, 5-hokkige doosvrucht. Van de soorten noemen wij *D. Meadia L.* uit Virginia met hangende, verschillend gekleurde bloemen, en *D. integrifolia Mich.* uit Californië met paarsche, opgerichte bloemen en gaafrandige bladeren.

Dode de la Brunerie, *Guillaume*, vicomte, maarschalk van Frankrijk, geboren den 30sten April 1775 te Geoire in het Fransche departement Isère, bezocht de school voor ingenieurs te Metz, diende eerst onder *Kléber* in Duitschland, daarna in het Rijnleger, maakte den veldtocht naar Egypte mede, keerde naar Frankrijk terug en leidde den bouw der kustverdedigingen van kaap Grinez tot de monding der Canche. In 1808 begaf hij zich naar het Spaansche leger, waar hij de belegeringswerken voor Saragossa en Bajadoz leidde. In September 1811 werd hem de versterking der kust van Brest tot de Loire opgedragen en na den Russischen veldtocht was hij commandant der vesting Glogau, die hij tot den val van *Napoleon* wist te behouden. Den Spaanschen veldtocht van 1823 maakte hij als commandant der genie mede. Na zijn terugkeer werd hij tot pair en vicomte benoemd en was in 1840 voorzitter van het fortificatiecomité, waarbij hij de leiding had van de versterking van Parijs, die hij in 5 jaren voltooide. In 1847 werk hij maarschalk van Frankrijk. Hij overleed den 28sten Februari 1851.

Döderlein, *Johann Christoph*, een Duitsch godgeleerde, werd geboren den 20sten Januari 1745 te Windsheim in Franken, studeerde te Altorf en werd in 1768 diaconus in zijn geboorteplaats. Hij behaalde grooten roem door zijn: „Curae criticae et exegeticae in quaedam Veteris Testamenti oracula" (1770), werd eerst hoogleeraar te Altorf en in 1782 te Jena en overleed aldaar den 2den December 1792. Hij schreef verschillende uitlegkundige geschriften en „Institutio theologiae christianae" (1780).

Döderlein, Ludwig, geboren te Jena den 19den December 1791, een letter- en opvoedkundige en een zoon van den voorgaande, studeerde te München, Heidelberg, Erlangen en Berlijn, en werd in 1815 hoogleeraar in de letteren te Bern. In 1819 werd hij benoemd tot rector van het gymnasium en tweeden hoogleeraar in de letteren te Erlangen, alwaar hij in 1827 tot eersten hoogleeraar bevorderd werd. Nadat hij in 1862 zijn emeritaat ontvangen had, overleed hij den 9den November 1863. Zijn letterkundige studiën bepaalden zich hoofdzakelijk tot *Homerus*, *Tacitus* en *Horatius*. Men heeft van hem uitgaven der „Opera" en der „Germania" van *Tacitus*, alsmede van de „Brieven" en „Satyren" van *Horatius*. Verder schreef hij: „Lateinische Synonymen und Etymologien" (6 dln., 1825—1838), een „Homerisches Glossarium" (3 dln., 1850—

Digitized by Google

1858), alsmede andere werken voor de school en een aantal redevoeringen.

Dodge, Mrs. *Mary*, geboren *Mapes*, een Amerikaansch schrijfster voor de jeugd, werd in 1828 te New-York geboren en was met *Donald G. Mitchell* en *Harriet Beecher Stowe* werkzaam aan de uitgave van „Hearth and Home". Na „The Irvington Stories" (1864) verscheen in 1865 „Hans Brinker, or the silver skates", een in ons land spelend kinderboek, dat in veel talen vertaald is. Nog schreef zij: „A few friends and how they amused themselves" (1869), „Miss Malony on the Chinese question" (1870), „Rhymes and jingles" (1874), „Theophilus and others" (1876), „Along the way" (1879), „Donald and Dorothy" (1883), „When life was young" (1894) en „A new baby world" (1899).

Dodge, *Mary Abigail*, bekend onder den schuilnaam *Gail Hamilton*, een Amerikaansch schrijfster, geboren in 1838 te Hamilton in Massachusetts, werd in 1851 leerares in de natuurkunde aan een hoogere burgerschool te Hartfort in Connecticut en was vervolgens medewerkster aan verschillende tijdschriften. Zij overleed den 18den Augustus 1896 te Hartford. Van haar voortreffelijke verhalen en essays verschenen onderscheiden bundels, getiteld: „Country living and country thinking", „Stumbling blocks", „Gala days", „Woman's wrongs, „A new atmosphere", „Woman's worth" (1871), „Twelve miles from a lemon" (1873) „Sermons to the clergy" (1875), „First love is best" (1875), „Memorial of Allen W. Dodge" (1881) en „The insuppressible book" (1885).

Dodo (*Didus ineptus*), *dodaers*, *dronte* of *walgvogel* is de naam van een vogel, die thans niet meer levend wordt aangetroffen (zie de afb.). Hij behoorde tot het geslacht der duiven. In oude reisbeschrijvingen ziet men hem in ruwe houtgravures afgebeeld. Men vindt verder in het Mauritshuis te

Dodo (Didus ineptus).

's Gravenhage een schilderij in olieverf, het dier voorstellende, alsmede afbeeldingen er van te Weenen en te Oxford. In het Britsch Museum heeft men een poot van dit dier; te Oxford en te Kopenhagen een kop en te Praag een snavel. Het bewoonde het eiland Mauritius en werd in 1598 ontdekt door de Nederlanders onder aanvoering van *van Neck* op hun tweeden tocht naar Oost-Indië. In 1658 werd er een levend exemplaar vertoond in Nederland en in Engeland, hetgeen aanleiding heeft gegeven tot het vervaardigen van vermelde afbeeldingen. De nauwkeurigste berichten omtrent dien vogel zijn afkomstig van *Bontius*, die van 1627— 1658 te Batavia als geneesheer werkzaam was. Men vermeldt, dat reeds *Vasco de Gama* in 1497 den dodo aangetroffen heeft op de Mascarenen, en dat *Leguat* er het laatst een gezien heeft op Rodriguez in 1691. Hij was grooter dan een zwaan en leverde genoeg vleesch voor een maaltijd van 25 personen. Daar het vleesch niet aangenaam smaakte, werden zij walgvogels genoemd. In de tweede helft der vorige eeuw werden veel beenderen van dit dier in de bovenste aardlagen van Mauritius gevonden. De snavel van dit-dier was lang, aan de basis van een washuid voorzien, tot onder de oogen gespleten en aan de punt haakvormig en omgebogen. Het had korte, sterke pooten met vier teenen, een krop en was voorzien van een huidplooi om den kop, waarin het dezen verbergen kon. Hals en kop waren met een zacht dons bedekt, de vleugels zeer klein en ongeschikt om te vliegen en de vederen grijs van kleur.

Dodona was de oudste zetel der Pelasgische vereering van *Zeus*. Aldaar bevond zich een beroemd orakel, uitgaande van een eikenboom, in wiens ruischen men de stem der godheid meende te hooren. Het oudste Dodona lag volgens de Ilias in het binnenland van Thessalië, doch heeft waarschijnlijk nooit bestaan. Een ander Dodona bevond zich in het binnenland van Epirus; hier verklaarden bejaarde vrouwen (*Peleiades*) uit het ruischen der eikenbladeren en uit het gemurmel eener bron den wil der godheid. Daarbij kwam nog het geluid van koperdraad tegen metalen bekkens, die door den wind werden bewogen. *Alexander de Groote* wilde er een prachtigen tempel doen verrijzen, doch de dood verijdelde dat voornemen. In 219 v. Chr. werd de gewijde plaats door den Aetolischen veldheer *Dorimachus* geplunderd en verwoest; het orakel verdween geheel en al, toen in den aanvang der 4de eeuw na Chr. de heilige eik door een Illyrischen roover geveld werd.

In de jaren 1875 en 1876 zijn er opdelvingen gedaan door *Konstantinos Karapanos*, waarbij de overblijfselen werden ontdekt van het heiligdom van *Zeus Naios* en van *Dione*, alsmede talrijke voorwerpen der Oudheid, meerendeels van brons. Sommige daarvan zijn ruw, terwijl andere als kunstwerken een hooge waarde bezitten. Ook vond men er veel stukjes leisteen en 84 looden tafeltjes met antwoorden van het orakel.

Dodonaea *L.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Sapindaceën*; het onderscheidt zich door een veelal 4-deeligen, afvallenden kelk zonder bloemkroon, door 8 zeer korte meeldraden en door een vezelige, zijdelings openspringende doosvrucht met lensvormige zaden. Het omvat heesters in Zuid-Afrika, West en Oost-Indië en Australië, die enkelvoudige, gaafrandige, veelal kleverige bladeren dragen. Het hout van *D. dioica Roxb.*, die ruim 1 m. hoog wordt, gebruikt men op de Molukken tegen koliek, en *D. Thunbergiana Ecklon et Zeyh.*, die in Zuid-

Digitized by Google

Afrika 5 m. hoog wordt, als een zacht purgeermiddel, terwijl *D. viscosa L.*, een heester ter hoogte van 3 m., wiens welriekende bladeren dienen om het badwater geurig te maken, in West-Indië en Zuid-Amerika groeit.

Dodonaeus, *Rembertus*, of *Dodoens*, een Nederlandsch plantkundige, tot het Friesche geslacht der *Joenckema's* behoorende, werd geboren te Mechelen den 29sten Juni 1517. Hij studeerde te Leuven, deed een reis door Frankrijk, Italië en Duitschland en werd in 1548 benoemd tot stadsgeneesheer te Mechelen. Het ambt van hoogleeraar te Leuven wees hij van de hand; ook werd hij vruchteloos uitgenoodigd, zich als arts aan het Spaansche Hof te verbinden. Eindelijk aanvaardde hij in 1574 de betrekking van lijfarts en Hofraad van keizer *Maximiliaan II* en later van diens zoon *Rudolf II*. In 1589 nam hij echter zijn ontslag en vestigde zich te Keulen, waar hij door een gelukkige praktijk grooten roem behaalde. Daarna ging hij naar Antwerpen en werd in 1582 naar Leiden geroepen als hoogleeraar in de geneeskunde. Hij gaf daaraan gehoor, doch overleed reeds den 10den Maart 1585. Hij is te Leiden in de St. Pieterskerk begraven, waar zijn zoon een eenvoudig gedenkteeken voor zijn verdienstelijken vader gesticht heeft. Van zijn talrijke geschriften noemen wij: „Cosmographica in astronomiam et geographiam isagoge" (1548), het algemeen bekende „Cruydtboek, in denwelken die geheele historie, dat es 't geslacht, 't fatsoen, naem, natuerre, cracht ende werckinge van den cruyden enz." (1554 en 1563 folio) en „Stirpium historiae pemptades sex, sive libri XXX" (1583 en 1616), ook vertaald onder den titel: „Cruydtboek van Rembertus Dodonaeus volgens sijne laetste verbeteringe enz" (1608, 1618 en 1644). Het stadsbestuur van Mechelen heeft zijn marmeren borstbeeld, door *Tuerlinckx* vervaardigd, aldaar in den Hortus doen plaatsen.

Dodsley, *Robert*, een Engelsch schrijver, geboren in 1703 te Mansfield in Nottinghamshire, was aanvankelijk een eenvoudig bediende, doch bracht het door de uitgave van den dichtbundel: „The muse in livery" en het tooneelspel: „Toy-shop" zoo ver, dat hij een aanzienlijk boekhandelaar werd. Zijn tooneelspelen: „The king and the miller of Marsfield" (1737), en „Sir John Cockle at Court" (1738) maakten veel opgang, en een verzameling van zijn dramatische werken verscheen in 1745 onder den titel van: „Trifles". Ook maakte hij zich verdienstelijk door de uitgave eener „Collection of plays by old authors" (12 dln., 1745) en eener Collection of poems bij eminent hands" (6 dln., 1742—1756), voortgezet door *Pearch* en later door *Nichols*. Verder leverde hij goede schoolboeken en schreef: „The economy of human life etc." (1750), dat geruimen tijd aan lord *Chesterfield* werd toegekend. Vooral zijn gedicht: „Melpomene or the regions of terror and pity" wordt zeer geroemd. Hij overleed den 25sten September 1764 te Durham.

Dodson, *John George*, een Engelsch staatsman, geboren in 1825, verwierf te Eton den prijs voor nieuwe talen, studeerde vervolgens te Oxford, werd in 1857 door East-Sussex gekozen tot lid van het Parlement en hield er zitting tot 1874. In 1868 werd hij ondervoorzitter van dat lichaam, in 1872 lid van den Staatsraad en in 1873 secretaris van Financiën in de Schatkamer. Hij verloor die betrekking bij den val van het ministerie in Februari 1874 en van dat jaar tot 1880 vertegenwoordigde hij Chester en na 1880 Scarborough in het Parlement. In het tweede ministerie-*Gladstone* (1880) werd hij voorzitter van den Local Government Board en in December 1882 kanselier van het hertogdom Lancaster, wat hij tot 1884 bleef, toen hij in het Hoogerhuis werd gekozen en verheven tot lord *Mank Bretton*.

Dodt, *Johannes Jacobus*, een Nederlandsch geleerde, werd in het begin der vorige eeuw te Flensburg in het hertogdom Sleeswijk geboren, begaf zich als onderwijzer naar Nederland en werd er vervolgens benoemd tot lector in de Hoogduitsche taal aan de Utrechtsche hoogeschool. In 1828 werd hij aldaar belast met het vervaardigen van den catalogus der academische boekerij en tot amanuensis bij deze benoemd. In die betrekking heeft hij zich jegens de geschiedenis en letterkunde van ons vaderland verdienstelijk gemaakt. Behalve een aantal opstellen in onderscheiden tijdschriften, schreef hij een: „Beknopte Hoogduitsche spraakkunst" (1835), „Bericht omtrent handschriften van werken over de geschiedenis van Nederland, samengesteld uit het Archiv für ältere deutsche Geschichte" (1834), „Pogingen om een meer grondige beoefening der geschiedenis van Nederland voor te bereiden" (1837), „Archief voor kerkelijke geschiedenissen, inzonderheid van Utrecht" (1831—1848) enz. Hij was lid van de meeste letterkundige genootschappen in ons vaderland. Hij overleed den 25sten Augustus 1847.

Dodwell, *Harris*, een Engelsch letterkundige, werd geboren te Dublin in 1641 en overleed den 7den Juni 1711. Hij werd in 1688 hoogleeraar in de geschiedenis te Oxford, doch moest van die betrekking afstand doen, omdat hij weigerde den eed van trouw aan koning *Willem III* af te leggen, zoolang *Jacobus II* of een rechtmatig erfgenaam van dezen in leven was. Later kwam hij echter daarop terug, hoewel hij steeds een ijverig verdediger bleef der aanhangers van den voormaligen koning. Hij heeft werken geschreven over *Cyprianus*, over de nagelaten geschriften van *Pearson*, bisschop van Munster en *Irenaeus* benevens een beschouwing over priesterlijk en leekenrecht. In 1672 had hij reeds verkondigd, dat de ziel sterfelijk was, maar door verbinding met God onsterfelijk kan worden. Hij herhaalde die stelling in een geschrift over het huwelijk (1704) en in zijn „Epistolary Discours" (1706).

Dodwell, *Edward*, een Engelsch oudheidkundige, werd geboren in 1767, reisde van 1801 tot 1806 in Griekenland en hield vervolgens in Italië zijn verblijf, waar hij den 14den Mei 1832 overleed. Zijn: „Classical and topographical tour through Greece" (2 dln., 1819) en zijn „Cyclopian and pelasgic remains in Greece and Italy" (1834) bezitten voor den archaeoloog een hooge waarde.

Doeala is de naam van een Negerstam in Kameroen en sedert 1901 tevens de naam voor de hoofdstad van de Duitsche kolonie Kameroen.

Doear, een Arabisch woord, noemt men een

Digitized by Google

kring van minstens een tiental tenten rondom die van een Arabisch veldheer. Verscheiden honderden doears, de tent van den bevelhebber kringsgewijs omgevende, vormen een *smalah*.

Doedelzak is de naam van een niet zeer welluidend blaasinstrument, dat vermoedelijk reeds bekend was aan de Israëlieten en Grieken, tot aan de 18de eeuw in geheel Europa bespeeld werd, doch thans slechts hier en daar, zooals in Polen, Schotland, Sicilië en het Zuiden van Frankrijk, in zwang is. Het bestaat uit een lederen zak, als verzamelplaats van den wind, dien de speler er door een pijp inblaast. Aan de andere zijde bevindt zich een instrument met zes gaten, dat op een hobo gelijkt, waar de wind, door de drukking van den arm uit den zak geperst, doorheen stroomt. Verder zijn aan den zak nog eenige pijpen bevestigd, die bij drukking aanhoudend in den bastoon blijven ruischen. In den aanvang der 17de eeuw had men vier verschillende soorten van doedelzakken met afzonderlijke namen, doch het onderscheid was hoofdzakelijk in de grootte gelegen. Nog in de vorige eeuw lieten in ons land de berenleiders deze dieren dansen bij het geluid van den doedelzak, thans echter ontmoet men in ons land dat instrument niet meer.

Doedes, *Jacobus Izaak,* een Nederlandsch godgeleerde, werd geboren den 20sten November 1817, te Langerak bezuiden de Lek. Van 1834 tot 1841 was hij student aan de hoogeschool te Utrecht, waar hij in laatstgenoemd jaar tot doctor in de godgeleerdheid werd bevorderd na verdediging der dissertatie „De Jesu in vitam reditu". Den 9den Juli 1843 werd hij als predikant te Hall bevestigd en den 5den September 1847 te Rotterdam, waar hij werkzaam bleef totdat hij den 22sten Juni 1859 het hoogleeraarsambt te Utrecht aanvaardde met een „Oratio de critica studiose a theologis exercenda". In 1844 zag zijn door Teylers Godgeleerd Genootschap met goud bekroonde prijsverhandeling het licht over „De tekstkritiek van de schriften des Nieuwen Verbonds". Later nam hij deel aan den strijd tegen de zoogenaamde Groninger School en vooral tegen de moderne theologie. Zijn theologisch standpunt wordt het best gekend uit zijn: „Inleiding tot de leer van God" (2de druk, Utrecht, 1880) en uit zijn: „Leer van God" (Utrecht, 1871), waarin hij zich als warm voorstander van het supranaturalistisch theïsme doet kennen. In verband met zijn academische lessen over de exegese van het Nieuwe Testament gaf hij zijn: „Hermeneutiek voor de schriften des Nieuwen Verbonds" (3de druk, Utrecht, 1878) in het licht, en in verband met zijn college over de encyclopaedie der Christelijke theologie een methodologische handleiding onder den titel „De theologische studiëngang geschetst" (herziene uitgave, Utrecht, 1882) en een „Encyclopaedie der Christelijke theologie" (2de vermeerderde druk, Utrecht, 1883). Ook gaf hij een kritiek van de Belijdenisschriften der Nederlandsche Hervormde Kerk in „De Nederl. Geloofsbelijdenis en de Heidelbergsche Catechismus, getoetst en beoordeeld" (2 dln, Utrecht, 1880, 1881). Behalve onderscheiden andere verhandelingen en opstellen over verschillende onderwerpen, tot het gebied der theologie behoorend, zagen van hem ook een drietal geschriften het licht, die resultaten van zijn historisch-bibliografische onderzoekingen bevatten, namelijk: „De Heidelbergsche Catechismus, in zijn eerste levensjaren geschetst" (Utrecht, 1867), „De Geschiedenis van de eerste uitgaven der schriften des Nieuwen Verbonds in de Nederlandsche taal, volgens onlangs gevonden exemplaren thans voor het eerst beschreven" (Utrecht 1872), en „Nieuwe bibliographisch-historische ontdekkingen" (Utrecht, 1876), „Collectie van Rariata. Inzonderheid godsdienst en theologie" (1887, 2de uitg. 1892). „Das Büchlein vom Brotbrechen" (Heidelberg 1563) Neue Ausgabe (1891), „Biografische herinneringen" (1894). Met dr. *J. J. van Oosterzee* redigeerde hij van 1845 tot 1856 de „Jaarboeken voor wetenschappelijke theologie". Hij ontving in Juni 1884 bij de gedachtenisviering van zijn vijf-en-twintigjarig professoraat talrijke blijken van hartelijke belangstelling. In 1888 moest hij wegens het bereiken van den 70-jarigen leeftijd zijn ambt neerleggen en overleed te Utrecht den 14den December 1897.

Doek-Doek is bij de Melanesiërs de naam voor een geheimzinnig persoon, de incarnatie van een geest, begiftigd met bovennatuurlijke gaven en wiens zending het is, alle schuldigen te straffen. In werkelijkheid is het iemand (zie de afb.), die, bedekt met een monsterachtig masker en bekleed met palmbladeren, al schreeuwende de dorpen afloopt. Het genootschap van denzelfden naam, dat slechts bestaat uit personen, die tot de heerschende klasse behooren, maakt van de vrees, die de *doek-doek* inboezemt, gebruik om zijn wil door te zetten en zich zelf te bevoordeelen.

Doek-Doek.

Doekoen is op Java de naam van een inlandsche geneeskundige. Meestal wordt dit beroep door vrouwen uitgeoefend, ofschoon somtijds ook door mannen. Zij genieten gewoonlijk des te meer vertrouwen naar mate zij ouder zijn. Vooral wordt hun hulp bij bevallingen ingeroepen, en zij hebben als vroedvrouw ook onder Europeanen een goede reputatie. Meestal gaat het uitoefenen der geneeskunde gepaard met bijgeloovige handelingen. De kennis der geneesmiddelen hebben de doekoens zich zelf toegekend of zij hebben die verkregen door overlevering. Met heelkunde houden zij zich weinig of niet bezig, maar hun geneesmiddelen voor inwendige ziekten hebben soms een verrassende uitwerking. In de uitoefening van hun beroep zijn zij geheel vrij. Zij zijn wel te onderscheiden van den *doktor djawa* (zie aldaar).

Doelballon is een luchtballon, die in het leger gebruikt wordt voor de oefening der artillerie in het beschieten van ballons. Zij hebben een inhoud van 60—100 kub. m. en worden in verschillende landen, zooals Duitschland, Oostenrijk en Frankrijk gebruikt. Er bestaan verschillende soorten. Ook in ons leger werden bij wijze

Digitized by Google

van proef in 1905 een tweetal aangeschaft en wel van het type „Drachen" ballon.

Doelen was tevens in ons land de naam van gebouwen, welke toebehoorden aan een gild of vereeniging van boogschutters. Deze kwamen zich aldaar oefenen, zooals in de bekende Kloveniersdoelen te Amsterdam. Onderscheiden hotels in ons land hebben dien naam behouden.

Doelenstukken zijn die Hollandsche schilderijen uit de 16de en 17de eeuw, welke de leden van een schuttersgilde voorstellen, vandaar ook de naam schuttersstuk. Werd alleen het bestuur afgebeeld, dan noemde men ze ook regentenstukken. „Doelen" was de plaats, waar de schuttersgilden bijeenkwamen. De meest beroemde doelenstukken zijn van *Rembrandt* „de Nachtwacht" (waarvoor den 16den Juli 1906 een nieuwe zaal werd geopend in het Rijksmuseum te Amsterdam), van *Frans Hals* „de St. Jorisschutters" (Museum te Haarlem), „de Kloveniersschutters" (Mauritshuis te 's Gravenhage) en „de Hadrianusschutters" (Museum te Haarlem), van *B. van der Helst* „het Sebastiaanschuttersgilde" en „de Schuttersmaaltijd" (beide Rijksmuseum te Amsterdam).

Doema, een Russisch woord, beteekent raad, zoowel in de beteekenis van beraadslaging, raadgeving als de gezamenlijke personen, die beraadslagen. Bij de oudste Russische vorsten vormden de voornaamste personen uit hun gevolg, de Bojaren (zie aldaar), de Doema. In het grootvorstendom Moskou heette zij *Bojarskaja Doema*, later ook *Carskaja Doema*. Alle uit het centraal bestuur (zie *Prikaz*) komende zaken, die door den czaar beslist moesten worden, kwamen bij de Doema. Onder czaar *Alexej* verloor de Doema langzamerhand haar beteekenis, daar hij naar eigen goeddunken zaken besliste, zonder het oordeel van de Doema in te winnen of de zaken aan haar voor te leggen. Zij bestond tot in den tijd van *Peter den Groote*, die het karakter ervan wijzigde. Sedert 1707 wordt zij niet meer vermeld. In haar plaats kwam later de Senaat.

Doema duidde voortaan de lichamen aan, die overeenkomen met onze gemeenteraden. Zij worden door de ingezetenen gekozen voor den tijd van vier jaar en besturen de plaatselijke aangelegenheden te zamen met een permanent college, *oeprawa* genaamd, aan het hoofd waarvan de burgemeester staat.

De doema's bestaan alleen in de steden, aan het hoofd van een dorp staat een oudste (*starosta*), en verschillende dorpen zijn gewoonlijk tot onderdeelen van een distrikt (*volost*) vereenigd, de vertegenwoordigers daarvan wijzen de leden van het distrikts-Zemstwo aan.

Daar doema een woord is van algemeene beteekenis (ons Raad), heeft de Regeering de adviseerende volksvertegenwoordiging van het ontwerp *Boeligin* met dien naam aangeduid: dit is de *Gorstoe darstwennaja Doema*. De Januarirevolutie van 1905, het gevolg van den Russisch-Japanschen oorlog en de verdere gebeurtenissen in dit jaar, brachten n. l. het absolutisme en de bureaucratie zulke slagen toe, dat zij eenigermate aan de wenschen van het volk moest tegemoet komen (Zie *Rusland, Geschiedenis*). Zoo werd dan o. a. een volksvertegenwoordiging ingesteld, bij oekaze van den 30sten October 1905, die als „de Doema" algemeen bekend werd. Bepaald werd, dat het aantal leden zou zijn voor Rusland (behalve Polen, Siberië en den Kaukasus): 230 vertegenwoordigers van het grootere grondbezit, 78 vertegenwoordigers van handel en nijverheid, 101 van het kleine grondbezit, 3 vertegenwoordigers der Kozakken, te zamen dus 412, zoodat met inbegrip der zooeven buiten beschouwing gelaten landen het aantal Doemaleden ongeveer 500 bedroeg.

Den 10den Mei 1906 werd de Doema plechtig door den czaar geopend en koos tot voorzitter *Moeromtseff*. De voornaamste partijen waren er:

a. de gematigd liberalen (graaf *Heyden, Stakhovitsj* c. s.),

b. de zoogenaamde „kadetten", de constitutioneele democraten (*Moeromtseff*, prins *Dolgoroekoff*, *Nabokoff*, *Peter Struve*, prins *Obolenski* enz.),

c. de radicale sociaal-revolutionnairen (*Roditjeff*),

d. de partij van den arbeid (*Aladiin*) en

e. de sociaal-democraten.

Hoeveel leden iedere partij telde, valt moeilijk te zeggen, daar de partijen geen gelegenheid gekregen hebben zich zuiver af te scheiden en er steeds een evolutie van rechts naar links en omgekeerd plaats had, toen bij keizerlijke oekase van den 21sten Juli 1906 de ontbinding van de Doema bevolen werd, „omdat deze, de in haar gestelde verwachtingen teleurgesteld, haar bevoegdheden overschreden, en door haar beroep op het volk een werkelijk onwettige handeling ondernomen heeft" (De Doema had n.l. bij weigering der regeering om den boeren land te verschaffen door het ten gebruike aanwijzen van kroondomeinen, kerkelijke goederen en de gedwongen onteigening van particuliere landerijen, een beroep op het volk gedaan). In diezelfde oekase verklaarde de czaar, dat hij verbetering in het lot der boeren wil brengen en dat hij onveranderlijk het doel heeft om de instelling van de Doema te handhaven, die dan ook in nieuwen vorm tegen den 5den Maart 1907 bijeengeroepen zou worden. Tegelijkertijd werd de minister-president *Goryemkin* door *Stolypin*, minister van Binnenlandsche Zaken, vervangen. Een algemeene staking, die als antwoord op deze daad verwacht werd, bleef uit. De Doemaleden vertrokken naar Wiborg in Finland, waar zij een vergadering hielden onder leiding van *Moeromsteff*, die door alle leden, behalve de rechterzijde en de bij rechts aangesloten Polen, bijgewoond werd. Een manifest, dat echter niet door *Heyden, Stakhovitsj* en de hunnen werd onderteekend, constateerde, dat Rusland voor geruimen tijd van zijn volksvertegenwoordiging beroofd was. Verder werd daarin verklaard, dat het, als logisch gevolg van de schending der grondwet door de regeering, de plicht der burgers schijnt, geen belastingen te betalen en geen recruten onder de wapenen te laten komen. In het manifest werd het volk opgeroepen zich tegen elke daad van geweld der regeering met kracht te verzetten en opgewekt door dwang de onverwijlde wederbijeenroeping der Doema te verkrijgen. „Geen macht kan de kracht van den onbuigzamen volkswil weerstaan."

Er volgde op de ontbinding een tijd van ter-

Digitized by Google

roristische gewelddaden eenerzijds, van streng reactionnaire maatregelen en drakonische straffen anderzijds, en toen den 22sten December 1906 de verkiezingen voor de nieuwe Doema een aanvang namen, liet de regeering geen middel onbeproefd, om een regeeringsgezinde meerderheid te verkrijgen, hetgeen haar nochtans niet gelukte. Bij de zeer ingewikkelde wijze van verkiezing met onderscheiden trappen, waren in het begin van Maart 33 afgevaardigden nog niet gekozen. Daarop had den 5den Maart 1907 in het Taurische paleis te St. Petersburg de opening der nieuwe Doema plaats, zonder andere plechtigheden dan een Te Deum en een toespraak van den metropoliet.

De vergadering telt 485 afgevaardigden. Volgens de laatste officieele statistiek zijn die aldus verdeeld: Rechterzijde 89 afgevaardigden (31 monarchisten, 37 conservatieven, 21 onafhankelijken); het rechtsche centrum telt 91 afgevaardigden (22 Octobristen, 21 gematigden, 48 Poolsche en andere nationalisten). Het linkercentrum wordt gevormd door 33 verschillende progressisten en 76 kadetten, samen 109 leden. De linkerzijde bestaat uit 195 man, verdeeld in 31 arbeidersafgevaardigden, 52 sociaal-democraten, 18 sociaal-revolutionnairen, 37 van de linkerpartij en de rest bijloopers van allerlei radicale schakeeringen.

Uit het feit dat tot president gekozen is *Golowin*, de leider der kadetten, die de stemmen van de heele linkerzijde kreeg, blijkt dat die groep een zeker overwicht heeft.

Doerga is de naam van een Indische godin, de gemalin van *Çiwa*. In haar zijn verschillende eigenschappen vereenigd, maar evenals in *Çiwa* vormen deze een niet harmonisch geheel. De verschillende mythologische figuren blijken uit de vele namen zooals *Dewî*, de godin; verder *Oemâ* of *Pârvatî*, de dochter van den Himalaya en de gemalin van *Çiwa*. Als trouwe gade van *Çiwa* voert zij ook den bijnaam *Satî*, de brave vrouw. Als de strijdbare godin, die den Buffeldemon, *Mahiesjâ-soera*, overwint, is zij *Doergâ*, de ongenaakbare; als *Kâlî* de zwarte, *Tjandâ*, de wreede, *Bhairawî*, de verschikkelijke, *Karâlâ*, de gruwelijke, is zij de vrouwelijke tegenhanger van *Çiwa* als *Kâla* of *Bhairawa* in zijn rol van vernieler. Behalve deze namen heeft zij er nog veel andere. Van naturalistisch standpunt beschouwd, is zij zoowel het licht, dat bij zijn opkomst de wereld openbaart, als de wereld der verschijnselen, de zichtbare natuur zelf, die wederom met de aarde en wat deze voortbrengt vereenzelvigd wordt. Doch hetzelfde licht, dat bij zijn opkomst de wereld te voorschijn toovert, hult ze bij zijn verdwijnen ook in het nachtelijk donker en in de schaduwen des doods, en dezelfde natuur, die zoo vriendelijk kan wezen, is op haar tijd ook wreed. Het groote feest van de godin is de *Doergâ-Poedjâ*, dat in September vooral in Bengalen met grooten luister gevierd wordt. Bij de oude Javanen werd *Doergâ* naast *Çiwa* zeer vereerd, zooals uit de vele beelden blijkt. Deze beelden worden thans door de Javanen *Lara Djonggrang* genaamd. In Nederlandsch-Indië bestaat op het eiland Bali nog Doergâ vereering.

Doerian-straat is een zeestraat ten O. van Sumatra tusschen de eilanden Moro en Salar en ook tusschen Moro en Sumatra. Het noordelijkste deel tusschen Moro en Salar is het breedste en wordt het meest bevaren.

Does, *Van der*, is de naam van een aanzienlijk Nederlandsch geslacht, dat reeds in den aanvang der 14de eeuw bloeide. Daartoe behooren de heeren *van Noordwijk*. Van dat geslacht vermelden wij:

Does, Johan van der, gewoonlijk *Janus Douza* genaamd, heer van Noordwijk en Kattendijke, werd geboren te Noordwijk-Binnen den 5den of 6den December 1545. Hij oefende zich in de oude talen te Lier in Brabant, alsmede te Delft onder leiding van *Henricus Junius*, studeerde te Leuven, te Douai en te Parijs, keerde in 1564 in de Nederlanden terug, trad er op het huis ter Haer bij Utrecht in het huwelijk met *Elizabeth van Zuylen* en voegde zich bij het Verbond der Edelen, hoewel hij den 15den Februari 1567 den eed als leenman aan den koning van Spanje had afgelegd. In 1572 stond hij aan het hoofd van het gezantschap, door de Staten afgevaardigd naar koningin *Elizabeth van Engeland*, om ondersteuning te vragen in geld en krijgsvolk. Gedurende de belegering van Leiden in 1574 was hij belast met het bevel over de gewapende burgerij en toonde daarbij veel moed en een onwrikbare volharding. Na den dood van prins *Willem I* begaf hij zich heimelijk naar Engeland, om de koningin met den treurigen toestand der Nederlanden bekend te maken en op latere aanvragen voor te bereiden. In het volgende jaar ging hij aan het hoofd van een gezantschap daarheen, en ofschoon het doel niet bereikt werd, was de komst van *Leicester* toch een gevolg der aangewende pogingen. Later verzette hij zich tegen de handelwijze van dezen en veroorzaakte mede diens terugroeping.

Na de oprichting der Leidsche hoogeschool werd hij tot eersten curator en in 1585 tot bibliothecaris benoemd, doch vertrok in 1591 als raadsheer in den Hoogen Raad naar 's Gravenhage. Het verlies van zijn beide zonen bracht een gevoeligen schok aan zijn gezondheid toe, en toen hij zich tot bereddering van eenige zaken in Friesland bevond, werd hij ziek. Men bracht hem naar Noordwijk, en hij overleed aldaar den 8sten of den 12den October 1604. Hij werd te s'Gravenhage ter aarde besteld, doch een zijner nazaten deed te zijner eer in de Hervormde kerk te Noordwijk een prachtig marmeren gedenkteeken verrijzen.

Algemeen wordt hij geroemd als een schrander staatsman, een moedig krijgsheld, een smaakvol letterkundige, een waarheidlievend geschiedschrijver en een uitstekend dichter. Tot tweemaal toe wist hij *Elizabeth* van Engeland te bewegen, hulp te verleenen aan de Staten en naast den naam van den edelen *van der Werf* wordt ook die van *van der Does* met eerbied genoemd; zijn geschriften strekken ten bewijze van wat hij op het gebied der letteren geleverd heeft. Toen hij in 1585 door de Staten van Holland met het schrijven van de geschiedenis des lands belast werd, kweet hij zich op zoo uitmuntende wijze van die taak, dat zij hem een gouden keten en penning schonken ter waarde van 600 gulden. Behalve zijn „Annales", gaf hij ook de kroniek van *Melis Stoke* in het licht, en de Latijnsche

Digitized by Google

dichtkunst vond in hem een uitmuntend beoefenaar. Van zijn werken noemen wij: „Epigrammatum libri duo: Elegiarum liber unus: Satyrarum libri duo" (1569), „Nova poemata" (1575) „In novam Cl. Horatii Flacci editionem commentarius" (1580) met vervolg, „Odarum Britannicarum liber, ad divam Elisabetham" (1586), „Annales rerum a priscis Hollandiae comitibus per CCCXLVI annos gestarum etc." (1599, 1601 en 1617) en „Poemata pleraque selecta" (1609). Zijn uitgave van de „Hollandsche Rijmkronyk" van *Melis Stoke* is zeer zeldzaam, daar de meeste exemplaren door een ongelukkig toeval verbrand zijn.

Does, Pieter van der, een dapper Nederlandsch vlootvoogd, geboren te Leiden in 1562, werd in 1587 benoemd tot baljuw en dijkgraaf van Rijnland en in het volgende jaar tot hoofdschout te Leiden. Van jongs af had hij ter zee gevaren, klom op tot den rang van vice-admiraal en nam als zoodanig in 1588 deel aan de vernieling der Onoverwinlijke Vloot. De wimpel van het galjoen, waarop don *Diégo de Pimentel* het bevel voerde, werd door hem in de Pieterskerk te Leiden opgehangen. In 1594 in Groningerland bij het bestormen van Aduarderzijl door een kogel in het been gewond, werd hij een jaar later benoemd tot grootmeester der artillerie. In 1599 stak hij in zee als opperbevelhebber eener vloot van 70 schepen met 8000 man, om de Spanjaarden in hun eigen bezittingen te bestoken. Vruchteloos daagde hij de Spaansche zeemacht bij Coruña uit. Vervolgens stevende hij naar de Kanarische Eilanden, waar hij bij het bestormen der stad Palmas driemaal gewond werd. Vanhier zond hij de helft der vloot met de veroverde schatten naar het vaderland terug en zette koers naar Brazilië. Toen hij zich echter op het eiland St. Thomas van verversching wilde voorzien, werd hij er den 24sten October 1599 met velen der zijnen een slachtoffer van het klimaat.

Does, Johan van der, de Jonge, een zoon van den eerste, werd geboren te Leiden den 16den Januari 1571, beoefende reeds vroeg de Latijnsche dichtkunst, genoot een uitmuntende opleiding en werd naar *Louise de Coligny* geroepen als leermeester van haar zoon *Frederik Hendrik*. Hij bekleedde die betrekking gedurende 2 jaar, werd in 1591 opvolger van zijn vader als bibliothecaris der Leidsche hoogeschool, stond in 1594 die betrekking af aan *Petrus Bertius* en deed toen met zijn twee broeders *George* en *Steven* een reis naar Duitschland. Met *Philippe du Plessis Mornay* begaf hij zich verder naar Polen, doch door groote vermoeienissen op het ziekbed geworpen, overleed hij den 21sten December 1596 of den 12den Januari 1597, en werd te 's Gravenhage ter aarde besteld. De geheele geleerde wereld en inzonderheid zijn vader betreurden het verlies van dien veelbelovenden man. Hij schreef: „Britannicorum carminum silva" (1586), „Rerum Coelestium; in laudem Umbrae declamatio et Carmen; una cum aliquot poematibus" (1591), „Specilegium in Petronii Arbitri Satyricon" (1594 en meermalen), „Animadversiones in Plauti comoedias" (1596) en „Poemata, olim a Patre collecta, nunc ab amicis edita" (1607).

Does, George van der, een broeder van den voorgaande, werd geboren omstreeks het jaar 1574, wijdde zich onder de leiding zijns vaders met ijver aan de studie der Oude talen, doch legde tevens een groote neiging tot reizen aan den dag. In 1592 trok hij naar Polen en bleef er 2 jaar, en niet lang daarna begaf hij zich met zijn beide broeders naar Duitschland met het voornemen, dien tocht voort te zetten naar Griekenland. Tot zijn voorbereiding vertoefde hij 3 maanden te Heidelberg, waar hij bekend werd met het geschrift van *George Codinus* over de oudheden van Konstantinopel, dat hij aanstonds uit het Grieksch in het Latijn vertaalde. Bij het bericht, dat een Poolsch gezantschap naar Konstantinopel zou vertrekken, begaf hij zich naar Krakau, en toen hij vernam, dat de zending niet doorging, aanvaardde hij alleen de reis naar Turkije. Te Leopolis ontmoette hij eenige Turksche en Armenische reisgenooten, en met dezen bereikte hij Konstantinopel, waar hij 7 maanden ten huize van den Engelschen ambassadeur vertoefde. Daarna ontving hij de tijding van den dood zijns broeders en het verzoek zijns vaders, om zich huiswaarts te begeven. Hij trok door Moldavië, Polen, Pommeren, Holstein en Westfalen en kwam in Mei 1598 weder in zijn vaderland. In het volgende jaar beving hem de lust Indië te bezoeken; daartoe scheepte hij zich in met zijn oom *Pieter van der Does* en overleed tegelijk met dezen op het eiland St. Thomas in 1599. Van hem hebben wij: „Georgii Codini Selecta de originibus Constantinopolitanis, graece et latine per Georgium Dousam" (1586), „Liber de signis, statuis et aliis spectatu dignis Constantinopoli" en „Georgii Dousae de itinere suo Constantinopolitano epistola etc." (1596, 1599 en 1600).

Does, Steven van der, een broeder van den voorgaande, werd geboren den 2den Januari 1576. Na den dood zijns vaders werd hij heer van Noordwijk en raadsheer in het Hof van Holland. Vermoedelijk overleed hij in 1622.

Does, Frans van der, een broeder van den voorgaande, werd geboren te Leiden, den 5den Mei 1577, studeerde aldaar in de letteren, bezocht Engeland en Frankrijk en werd in 1601 kanunnik van de St. Maartenskerk te Utrecht. Hij leefde nog in 1606, doch het jaar van zijn overlijden is ons onbekend. Door hem zijn uitgegeven: „C. Lucilii, Suessani Auruncani, Satyrographorum principis, Equitis Romani, satyrarum quae supersunt reliquiae" (1597), en „Julii Caesaris Scaligeri epistolae et orationes" (1600). Ook was hij een uitstekend Latijnsch dichter.

Does, Dirk van der, of *Theodorus Douza*, een broeder van den voorgaande, werd geboren te Leiden den 25sten Februari 1580, deed een reis door Duitschland en Polen en begaf zich daarna eenigen tijd in den krijgsdienst. Hij was in 1614 en 1615 schepen van Utrecht en werd in 1642 benoemd tot lid der Ridderschap van dat gewest, alsmede tot buitengewoon Raadsheer in het Provinciaal Gerechtshof. Hij overleed den 7den Juni 1663. Hij schreef: „Georgii Lagothetae Acropolitae Chronicum Constantinopolitanum, graece et latine, notisque illustratum" (1614), „Allocutio super Beca etc." (1643) en „Lusus imaginis iocosae etc." (1638).

Digitized by Google

Ook later levende leden van dit geslacht tevens heeren *van Noordwijk*, zijn in ons vaderland in aanzienlijke betrekkingen werkzaam geweest.

Does, *Jacob van der, de oude*, genaamd *Tamboer*, een Hollandsch schilder en etser van landschappen met vee, geboren den 4den Maart 1623 te Amsterdam en overleden te Sloten den 17den November 1673, was een leerling van *Nicolaes Moeyaert*. Op 21-jarigen leeftijd ging hij naar Italië; vandaar teruggekeerd, vestigde hij zich in den Haag, waar hij in het huwelijk trad. Na den dood van zijn vrouw (1661) begaf hem de lust tot schilderen en werd hij secretaris van Sloten (1663), waar hij 10 jaar later overleed. In zijn laatste levensjaren begon hij echter weer te schilderen. Zijn werken vindt men in verscheiden musea, o.a. te Brunswijk, Brussel, München en Weenen.

Does, Simon van der, een Hollandsch schilder en etser van landschappen met vee en van enkele portretten, zoon van den voorgaande, werd geboren, waarschijnlijk te Amsterdam, in 1653 en overleed te Antwerpen of Parijs in 1717. Hij was een leerling van zijn vader, dien hij navolgde, en werkte ook bij *Karel Dujardin*, *Gaspar Netscher* en *Gerard de Lairesse*. Vooral de kunst van eerstgenoemde oefende invloed op zijn manier van schilderen. Hij werkte langen tijd te 's Gravenhage, waar men hem van 1683—1698 vermeld vindt. Zijn schilderijen vindt men hier te lande o.a. in het Rijksmuseum te Amsterdam en in het Mauritshuis te 's Gravenhage.

Does, *Johannes van der*, een Nederlandsch rechtsgeleerde, geboren te Delft, werd in 1668 te Harderwijk tot doctor in de wijsbegeerte bevorderd, in het volgende jaar benoemd tot lector in de rechten aan de hoogeschool te Leiden en in 1679 tot hoogleeraar in de rechten aan de hoogeschool te Harderwijk. In 1681 werd hij pensionaris te Gouda en overleed aldaar den 3den April 1704.

Doesburg, een gemeente in de provincie Gelderland, beslaat een oppervlakte van 312 H.A. en telt (1905) 4384 inwoners. Zij bevat het stadje Doesburg en het omliggend land en strekt zich grootendeels aan den rechteroever van den IJsel uit. Er is een halte van den stoomtram Velp—Dieren—Doetinchem—Gendringen, een klein garnizoen, een teekenschool voor aankomende werklieden, een R. Katholiek ziekenhuis (St. Elizabethsgesticht) en een kantongerecht. Onder de gebouwen verdient alleen bijzonder vermelding de St. Maartenskerk, een Hervormde kerk, waarop in Nederland de eerste bliksemafleider werd geplaatst; verder vindt men er de Hervormde Gasthuiskerk en de R. Katholieke Martinuskerk. Het stadhuis heeft een fraaie raadkamer.

Vroeger, vóór de verzanding van den IJsel, deelde Doesburg in den handel op Duitschland, thans is het een stil plaatsje met binnenlandschen handel, runmolens, leerlooierijen, klompenmakerijen en veel veeteelt. De plaats is van oude dagteekening, wellicht ontstaan uit een der kasteelen door *Drusus* langs den IJsel gebouwd. Ten tijde van den Tachtigjarigen Oorlog was het een sterke vesting, doch werd in de 19de eeuw ontmanteld.

Doetichem (*Ambt-*) is een gemeente in de provincie Gelderland, groot 4558 H.A. met 5197 inwoners (1905), ingesloten door de gemeenten Hummeloo, Zelhem, Wisch, Gendringen, Berg, Stad-Doetinchem en Weel. De bodem bestaat voornamelijk uit zand, langs den Ouden IJsel, de Slingerbeek, de Bielheimerbeek en de Lovinksche beek uit rivierklei. De landbouw is er hoofdmiddel van bestaan en levert rogge, haver, boekweit en andere veldvruchten, ook is er eenige industrie en wordt op sommige plaatsen oer gedolven, waarmede in 1689 door *Olmias* een begin werd gemaakt. Ongeveer 1600 H.A. zijn met bosch bedekt. Tot de gemeente behooren het dorp Gaanderen en de buurtschappen IJzevoorde, Ooseld, Langerak en Dichteren.

Doetichem (*Stad-*) is een gemeente in de provincie Gelderland, groot 341 H.A. met 4105 inwoners (1905), in het W., N. en O. door Ambt-Doetichem, in het Z. door Berg begrensd. De bodem bestaat grootendeels uit klei, met hier en daar plekken zand. De gemeente omvat de gelijknamige stad en het zoogenaamde Schependom, bestaande uit een aantal verspreid liggende woningen. De Oude IJsel stroomt er doorheen en neemt er de Slingebeek op.

Het stadje Doetichem ligt op den rechter oever van den Ouden IJsel aan de spoorlijnen Doetichem-Zevenaar, D- Winterswijk en D- Ruurloo en aan de tramlijn Gendringen-Doetichem-Dieren-Velp. De bevolking leeft van klein-industrie, handel en in den omtrek landbouw. Men vindt er een Hervormde, een Evangelisch-Luthersche en een R. Katholieke kerk, benevens een synagoge, een gymnasium en de bekende stichting *van Dijk*, alsmede een teekenschool der maatschappij Tot Nut van 't Algemeen, een industrieschool, gymnastiek- en zangschool. In de nabijheid ligt de Kruisberg, een rijksopvoedingsgesticht voor jongens.

Doetinchem is een oud stadje, reeds in een giftbrief van het jaar 838 als *Duetinghom* vermeld, terwijl zij in 1236 of 1237 van graaf *Otto II* stadsrechten ontving. Van de brug, die hier over den IJsel ligt, wordt reeds in de 14de eeuw gewag gemaakt. In den Tachtigjarigen Oorlog en later had de plaats veel te lijden, daar zij herhaaldelijk door den vijand genomen en weder hernomen werd. Ook werd zij meer dan eens door zware branden en overstroomingen geteisterd, het laatst in 1861.

Doeveren, *Wolther* of *Gualtherus van*, een Nederlandsch geneeskundige, werd geboren te Philippine in Staats-Vlaanderen den 16den November 1730, studeerde te Leiden, bezocht Parijs, vestigde zich in 1753 als geneesheer te Leiden en werd reeds in 1754 benoemd tot hoogleeraar in de genees-, ontleed-, heel-, schei- en verloskunde te Groningen, vanwaar hij in 1771 in die betrekking naar Leiden beroepen werd, nadat hij een leerstoel te Göttingen had van de hand gewezen. Hij was te Leiden 12 jaar werkzaam en overleed den 31sten December 1782. Van zijn geschriften noemen wij: „Sermo academicus de erroribus medicorum etc." (1762), „Sermo academicus de sanitatis Groninganorum praesidiis ex urbis naturali historia derivandis" (1778) en „Primae lineae de cognoscendis mulierum morbis etc." (1777 en 1786).

Doft is de naam van een roeibank in een boot, alsook van de balk in een zeilboot, welke dient

Digitized by Google

om den mast te steunen. Hij rust aan iedere zijde op een doftweger.

Dog, een Engelsch woord, hetwelk *hond* beteekent, is in het bijzonder de naam van een groote soort van honden, die zich door een krachtigen lichaamsbouw, een breeden, stompen snuit, kleine slappe ooren, een dikken, opgeheven staart en borstelig haar onderscheiden. Daartoe behooren de sterkste en moedigste honden, die volharden in den strijd tegen dieren en menschen en hun meesters zelfs ten koste van hun leven verdedigen, doch wegens hun plomp lichaam en het gemis van fijnen reuk onbruikbaar zijn voor de jacht. Van ouds heeft men hen laten vechten tegen wilde dieren, en de kleinere variëteiten worden afgericht, om ratten te vangen. De meest bekende zijn de eigenlijke bullebijters (*canis molossus*, in het Engelsch *bull-dog*) met een breed lichaam, een breede borst, een dikken kop, een korten snuit, die bij velen zoo sterk gespleten is, dat de voorste tanden zichtbaar worden, en korte, zeer sterke pooten. Zij zien er woest en verraderlijk uit, maar zijn trouwe wakers, onvermoeide strijders en van een onverzadelijken moordlust doordrongen. Een flinke dog kent geen vrees, maar waagt den strijd tegen een woedenden stier, een wolf of een leeuw. De bloedhonden, waarmede de Spanjaarden vroeger jacht maakten op Indianen en Negers, waren doggen. De schedel van den echten dog gelijkt op dien van den wolf, beider gebit komt geheel en al overeen, maar de snuit van eerstgenoemde is doorgaans korter. Men meent dat deze hondensoort afkomstig is van een Tibetaanschen dog, die echter langhariger is en in Opper-Azië als herdershond dienst doet. Met de doggen hebben de honden van den St. Bernard veel overeenkomst; van deze is het echte ras uitgestorven, en die, welke men er thans voor houdt, zijn door kruising afkomstig van doggen en langharige herdershonden. De meestberoemde hond van den St. Bernard, *Barry* genaamd, is opgezet en bevindt zich in het museum te Bern. Hij heeft een vrij langen snuit, een dik, plomp lichaam, korte pooten, half-lang hoofdhaar en een zeer harigen staart, zoodat hij het midden houdt tusschen een grooten herdershond en een dog. De mops is de dwerg onder de doggen.

Doge, afkomstig van het Latijnsche woord *dux* (hertog), was de titel van den hoogsten overheidspersoon in de voormalige republieken Venetië en Genua.

Die waardigheid is vooral in *Venetië* zeer oud; men vond daar reeds doges in de 8ste eeuw, toen zij weliswaar door de burgers gekozen werden, doch nagenoeg de rechten van onbeperkte heerschers bezaten. Tegen het einde der 12de eeuw werden, bij een herziening der staatsregeling, de rechten van den doge beperkt. De wetgevende macht kwam in handen van een Grooten Raad van 470 leden, uit de verschillende klassen der burgers gekozen. Deze benoemde een Kleinen Raad van 6 leden, en zonder toestemming van dezen kon de doge geen enkele regeeringsdaad verrichten. De Pregadi of adellijken, voorheen door den doge eigenmachtig aan zijn zijde geroepen, werden toen eveneens tot een bepaald lichaam vereenigd. Volgens deze nieuwe grondwet verloor ook het volk het recht den doge te kiezen, daar nu 24 uit den Grooten Raad gekozene leden wederom uit hun aantal een 12-tal personen aanwezen, aan wie het benoemen van een doge opgedragen werd. *Sebastiano Ziani* was in 1177 de eerste doge, die op deze wijze gekozen werd. De symbolische huwelijksplechtigheid, door dezen met de Adriatische Zee voltrokken, diende tot voorbeeld voor al zijn opvolgers. Paus *Alexander III*, dien hij in den oorlog tegen keizer *Frederik I* ondersteund had, verleende hem als teeken van heerschappij over de zee een ring, alsmede de vergunning, om een brandende kaars, een zonnescherm, een zwaard enz. door voor hem uitloopende bedienden te laten dragen. Nog meer werd echter zijn macht besnoeid in 1179 door de instelling van de Rechtbank van Veertig, alsmede door hem 3 advagadori toe te voegen, die over financiëele zaken en over het begeven van ambten konden beslissen. Gedurende de regeering van *Jacopo Tiepolo* (1229—1249) verminderde men zijn gezag door de instelling eener zelfstandige politie. Ook stichtte men de Rechtbank der Dooden, die na het overlijden van den doge onderzoek moest doen naar zijn bewind en naar zijn burgerlijk leven, terwijl zij voor den Grooten Raad de rechters, 5 correctoren en 3 inquisiteurs benoemde. Om een einde te maken aan den invloed van bepaalde familiën, werd in 1261 door den Grooten Raad met betrekking tot den doge een zonderlinge wijze van verkiezing ingevoerd, die met eenige wijziging tot aan het einde der Republiek bleef bestaan. In weerwil van al die beperkingen, bezaten de dogen steeds grooten invloed, wanneer zij op een behendige wijze van den haat van het volk jegens den adel, van de bedorvenheid der ambtenaren en van hun gezag als opperbevelhebbers der krijgsmacht gebruik wisten te maken. Eerst tegen het einde der 13de

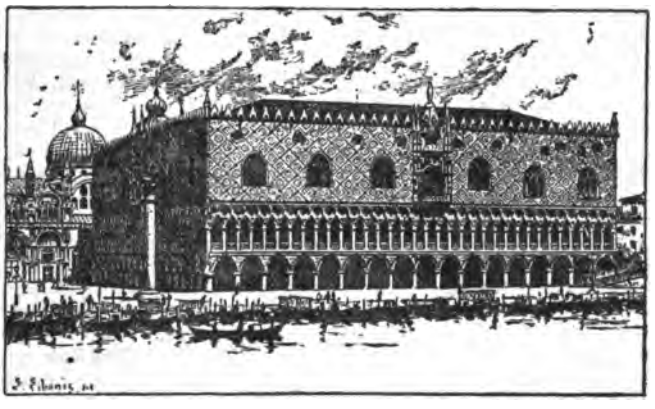

Dogepaleis te Venetië.

Digitized by Google

eeuw, toen de regeering geheel en al in handen kwam van den adel, werd door dezen, uit vrees voor het overwicht van sommige geslachten, de macht van den doge zeer sterk besnoeid en hij zelf als een vertegenwoordiger der Staatseenheid beschouwd. Men benoemde bijv. in 1268 naast den doge een groot-kanselier, uit den burgerstand gekozen. Nadat *Grandenigo* (1289—1311) uit haat tegen het machtige Huis *Tiepolo* de beruchte wet had ingevoerd, die de wetgevende en rechterlijke macht van den Grooten Raad in de handen gaf van bepaalde geslachten, bevorderde hij in 1310 de instelling van den Raad van Tien, die als een verantwoordelijk lichaam zich boven alle machten verhief en zelfs over den doge een veroordeelend vonnis kon uitspreken. Daarenboven had de Groote Raad den doge in zijn openbaar en huiselijk leven allengs op allerlei wijzen beperkt. Hij mocht alleen aan Italiaansche vorsten bericht geven van zijn benoeming, brieven van andere Mogendheden niet openen, de stad niet verlaten, buiten 's lands geen bezittingen hebben en geen huwelijk van zijn kinderen met buitenlanders toestaan. Verder moest hij het voortdurend toezicht dulden van 2 advogadori, voor elk vergrijp boete betalen, op een bepaalden voet leven, enz. De leden van zijn Huis waren uitgesloten van alle openbare bedieningen; zijn kleeding, zijn Hofhouding, zijn gevolg waren nauwkeurig omschreven. Als teeken zijner hertogelijke waardigheid droeg hij een soort Phrygische muts van goudbrocaat met een gouden, als kroon uitgewerkten rand. Na den dood van *Andréa Dandolo* (1354) werd op voorstel van de correctoren het toezicht op de doges nog gestrenger, daar men bij zijn 6 geheime raadsheeren de 3 voorzitters van den Raad van Veertig en later de 6 ministers voegde; deze vormden met den doge de Doorluchtige Signoria. In 1339 moest men een wet uitvaardigen, die den doge het nederleggen zijner waardigheid verbood, en in 1367 dwong men *Andrea Contarini*, onder bedreiging, dat men hem anders van hoogverraad zou beschuldigen, haar aan te nemen. In weerwil van al die kleingeestige bepalingen, hebben vele Venetiaansche dogen met waardigheid hun betrekking bekleed. Het ambt verdween in 1797 met de zelfstandigheid van den Staat; *Luigi Manini* was de laatste doge.

De eerste doge van *Genua* was *Simone Boccanera*, in 1339 door de zegepraal der volkspartij tot die waardigheid geroepen. Hij was voor levenslang gekozen en deelde vrijwillig zijn onbeperkt gezag met 12 leden van den Staatsraad (*Anziani*), van welke 6 tot den adel en 6 tot den burgerstand behoorden. De lotgevallen van den Staat met betrekking tot het buitenland, de onderlinge verdeeldheid der aanzienlijke geslachten en de haat tusschen het volk en den adel veroorzaakten gedurig wijzigingen in de bevoegdheid van den doge. Eerst nadat *Andrea Doria* in 1528 Genua verlost had van de Fransche heerschappij, werd het gezag van den doge bij de grondwet bepaald en met geringe wijzigingen tot aan den val der Republiek gehandhaafd. De wijze van verkiezing was nauwkeurig omschreven; zijn bewind duurde 2 jaar; hij moest tot den adelstand behooren en 50 jaar oud zijn. In den Grooten Raad van 300 en in den Kleinen van 100 leden was hij voorzitter en had hij het recht van *veto*. De uitvoerende macht was toevertrouwd aan hem met 12 governadori en 8 procuratori, onder welke zich de voormalige doges bevonden. Gedurende zijn bewind bewoonde hij het staatspaleis. Later werd zijn gezag op dergelijke wijze beperkt als te Venetië. Nadat de Franschen in 1797 Genua veroverd en de Ligurische Republiek ingesteld hadden, werd de doge door een directoire van 5 leden vervangen. Het ambt van doge werd echter in 1802 weder ingevoerd, doch verdween voor goed in 1806 bij de inlijving van Genua in het Fransche Keizerrijk. De laatste doge was *Girolamo Durazzo*.

Dogger is een benaming voor de middelste afdeeling der Juraformatie (zie aldaar). Zij werd het eerst in 1858 door *Appel* gebruikt.

Doggersbank is de naam van een groote zandbank, in de Noordzee, tusschen Engeland en Denemarken, 515 km. lang en 64 km. breed, tusschen 54°15′ en 55°40′ N.Br. gelegen. De diepte wisselt af van 25—90 m. en is nauwkeurig bepaald, zoodat men bij mistig weer, door aanlooden van de bank, zich van de juiste plaats van het schip kan overtuigen. Ontelbare loggers, trawlers en botters bevinden er zich altijd, vooral aan de N. zijde, waar in den winter veel kabeljauw wordt gevangen. In onze geschiedenis is zij bekend door den zeeslag, die aldaar den 5den Augustus 1781 tusschen de Engelsche vloot onder admiraal *Parker* en de Nederlandsche vloot onder schout-bij-nacht *Zoutman* plaats had en door *Lefrancq van Berkhey* bezongen is. In den Russisch-Japanschen oorlog werd hier de Engelsche visschersvloot beschoten door Russische schepen op weg naar het verre Oosten, onder bewering, dat er zich onder de Engelsche schepen vermomde Japansche torpedobooten zouden bevonden hebben (*Doggersbank-incident*).

Dogiel, *Mattheus*, een Poolsch geschiedschrijver, geboren den 6den Augustus 1715, lid van de Orde der Piaristen, stichtte te Wilna een drukkerij voor Latijnsche werken en vergezelde den jeugdigen graaf *Campo* op zijn reizen in Duitschland en Frankrijk. Hij leverde de merkwaardige boeken: „Codex diplomaticus regni Poloniae et magni ducatus Lithuaniae" (1758), van welks 8 deelen slechts 3 gedrukt zijn, en „Limites regni polonici et magni ducatus Lithuaniae, ex originalibus et authenticis exemplis descripti" (1758). Hij overleed den 24sten Februari 1760.

Dogkar is de naam voor een hoog tweewielig rijtuig, voorzien van een toestel, waarin men jachthonden kan bergen, vandaar de naam (zie de afb.).

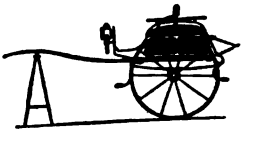

Dogkar.

Dogma is een Grieksch woord, dat iedere leerstelling aanduidt, welke als een volkomen waarheid wordt uitgesproken, hetzij ze door voldoende bewijzen is gesteund, hetzij ze als een uitspraak der goddelijke openbaring door het geloof is erkend.

Dogmatiek noemt men in het algemeen de wetenschappelijke beschrijving en vaststelling der

Digitized by Google

kerkelijke geloofsleer. Het woord is afkomstig van dogma (leerstelling), waaraan men in de Christelijke Kerk reeds vroeg de beteekenis gaf van geloofsleer, in tegenstelling tot zedeleer. Reeds vroeg kwam men er toe verschillende stellingen in de Kerk tot een Christelijk dogma te vereenigen. Zoo ontstonden bepaalde geloofsregels, en onder deze de Apostolische Geloofsbelijdenis. Die regels met de Gewijde Schrift te staven, hun waarheid tegenover de ketters te handhaven en hun onderling verband aan te wijzen, ziedaar de taak der dogmatiek. In dien geest gaf *Origenes* in de 3de eeuw zijn werk uit: „De principiis", *Augustinus* in de 4de eeuw zijn geschriften: „De doctrina Christiana", „De fide ac symbolo" en „Enchiridion ad Laurentium". Daarin ontbreekt echter een strengwetenschappelijke orde. Dit is ook van toepassing op de werken van *Gennadius* van Marseille („De dogmatibus ecclesiasticis"), den Afrikaanschen bisschop *Junilius*. („De partibus divinae legis") en *Isidorus van Sevilla* („Sententiae de summo bono"), die in de 5de—7de eeuw leefden. In de Grieksche Kerk schreef eerst in de 8ste eeuw *Johannes Damascenus* een stelselmatig geordende dogmatiek („De orthodoxa fide"); daartoe kwam men in het Westen eerst tegen de 11de eeuw. Het gezag der Kerk gold hierbij als een onomstootelijk beginsel, zoodat het resultaat van den wetenschappelijken arbeid vooraf was bepaald; doch de verdediging der leerstellingen beschouwde men niettemin als een verplichting, die op de godgeleerdheid rustte. Uit deze pogingen, om het geloof tot een wetenschap te verheffen, ontwikkelde zich de Middeleeuwsche scholastiek (zie aldaar), die aanvankelijk in een fellen strijd recht van bestaan moest verwerven. Doch terwijl de bemoeiingen van *Abailard* hem den banvloek der Kerk op den hals haalden, vonden de „Sententiae" van *Petrus Lombardus* († 1068) reeds zoo algemeenen bijval, dat weldra veel godgeleerden (de *Sententiariërs*) in zijn voetstappen traden. Zij handhaafden daarbij de kerkleer, maar behielden tevens nog speelruimte genoeg voor hun theologische scherpzinnigheid. De meest beroemde dogmatici, zooals *Albertus Magnus*, *Alexander Halesius*, *Thomas Aquinas* en *Duns Scotus*, leefden in de 12de eeuw. De laatstgenoemde 2 werden tevens de stichters van de voornaamste godgeleerde scholen van dien tijd.

Met het begin der 13de eeuw begon de scholastiek te kwijnen, daar men meer en meer inzag, dat de zelfstandige wetenschap zich onmogelijk kon voegen naar het Kerkelijk gezag, zoodat sommigen aan de waarheid der wetenschap, anderen aan de onfeilbaarheid der Kerk begonnen te twijfelen.

De Hervorming opende een nieuw tijdperk voor de wetenschappelijke godgeleerdheid. Terwijl het R. Katholicisme de leer van *Thomas Aquinas* als de zijne aannam en in *Bellarminus* († 1621) een verdediger vond, verwierp de Protestantsche theologie het gezag der Kerkvaderen en Concilië en erkende geen ander dan dat des Bijbels. In dezen geest schreef *Melanchthon* zijn: „Loci communes" en *Calvijn* zijn: „Institutiones". Niettemin bleef het erkende schriftgezag een beletsel voor elke streng-wetenschappelijke ontwikkeling der dogmata, en daar men van den beginne af niet alleen de oude kerkelijke geloofsbelijdenissen, maar ook de nieuwe belijdenisschriften der Hervorming onvoorwaardelijk aannam, keerden zoowel de Lutherschen, als de Hervormden tot de scholastiek terug. *Samuël Maresius* (1648), een Hervormd godgeleerde, was de eerste, die den naam „Theologia dogmatica" gebruikte, welke na *Buddeus* ook bij de Lutherschen de voormalige benaming „Loci theologici" enz. verving. Het rechtzinnige leerstelsel werd er door *Chemnitz*, *Gerhard*, *Hutter*, *König*, *Calovius*, *Quenstedt*, *Baier* en *Hollaz*, in de Hervormde Kerk door *Alstedt*, *Wendelin*, *Maccovius*, *Maresius* en *Voetius* ontwikkeld en verdedigd. Vruchteloos trachtte *Calixtus* in den bloeitijd der Luthersche scholastiek een vrijgeviger vorm te verschaffen aan de dogmatiek, terwijl eindelijk met het einde der 17de eeuw daartoe de weg werd gebaand door de Piëtisten, die meer gewicht toekenden aan de poëtische strekking der leer, dan aan haar dogmatische en symbolische nauwkeurigheid. In de Hervormde Kerk legde de verbondstheologie van *Coccejus* (zie aldaar) den grondslag voor een meer Bijbelsche godgeleerdheid. In de 18de eeuw begon de oude dogmatiek te vervallen door den vooruitgang der exegese en der historische kritiek, in verband met de opkomst van het Engelsche deïsme en van de wijsbegeerte van *Wolf*. Niet alleen de rationalisten, maar ook de supranaturalisten lieten veel oude leerstellingen varen, terwijl zij alleen gezag toekenden aan hetgeen zij als de leer des Bijbels beschouwden. *Seiler*, *Storr*, *Reinhard*, *Knapp* en *Hahn* trachtten zooveel mogelijk de leer der oude geloofsbelijdenissen te handhaven, *Michaelis*, *Döderlein*, *Morus* en *Cramer* hielden zich aan de uitspraken des Bijbels, en *Hencke*, *Eckermann*, *Wegscheider* en *Bretschneider* onderwierpen die uitspraken aan een nauwkeurig onderzoek en aan het oordeel der rede. Nog anderen bewandelden den middenweg tusschen de laatstgenoemde 2 partijen, terwijl weer anderen de grondbeginselen der wijsbegeerte van *Kant* toepasten op de Protestantsche kerkleer.

Grooter invloed nog dan de leer van *Kant* verkregen de wijsgeerige stelsels van *Schelling* en *Hegel* op de dogmatiek. *Daub* en *Marheineke* poogden de Kerkelijke leer in overeenstemming te brengen met de philosofie. Hoewel dit niet gelukte, zien wij toch vooruitgang in het feit, dat zij de dogmatiek vrijmaakten van de kluisters van het gezag. Daar men intusschen nog altijd geen onderscheid maakte tusschen godsdienst en godsdienstleer, verwierp men weldra met het onvoldoende van deze laatste ook den eerste, zoodat men niets overhield dan eenige wijsgeerige begrippen. Ziedaar het tijdperk van *Strauss*. Intusschen had *Schleiermacher* in zijn „Christlicher Glaube" zich met nadruk verzet tegen de verwarring van godsdienst en godsdienstleer en de dogmata enkel voorgesteld als uitspraken van het godsdienstig zelfbewustzijn, zoodat volgens hem de zaak der geloofsleer geen andere was, dan het beschrijven van den inhoud der Christelijke ervaring des geloofs, terwijl alles wat tot de leer behoorde, onderworpen moest worden aan een gestreng-wetenschappelijke kritiek. Van dit standpunt kwam derhalve zoomin het Nieuwe Testament als eenig belijdenisgeschrift in aan-

Digitized by Google

merking als gezaghebbend voor de leer, maar alleen als uiting van het Christelijk zelfbewustzijn. Het dogmatisch werk van *Schleiermacher* vormt den overgang tot een nieuwe behandeling der geloofsleer; wel valt op zijn transactie tusschen de leer der Kerk en het wetenschappelijk bewustzijn van onzen tijd veel af te dingen, doch de grondslag zijner geloofsleer bleek juist te wezen.

Het optreden van *Strauss* had aanleiding gegeven tot een algemeene reactie op kerkelijk gebied, en men beschouwde de theologie van *Schleiermacher* als de brug, waarover men den aftocht volbrengen kon. Terwijl *de Wette*, *Hase* en *Rückert* het onde rationalisme aanhingen, keerden *Nitsch* en *Beck* terug tot de bijbelsche theologie, terwijl *Schleiermacher* en *Hegel* de zoogenaamde bemiddelingstheologie in overeenstemming trachten te brengen met den Bijbel en de geloofsbelijdenissen, waardoor men tot halfslachtigheid verviel. De voornaamste dogmatici van deze richting waren *Twesten*, *Lange Martensen* en *Liebner*. *Hoffmann* en *Thomasius* hielden zich meer aan de zijde van het Luthersche kerkgeloof, terwijl *Rahnis* zich door meer vrijzinnige denkbeelden kenmerkte en de Hervormde dogmatiek zich wel door autoriteitsgeloof onderscheidde, doch geen Calvinistische kleur toonde. In de kerkelijke geloofsleer van *Philippi* bereikte de Luthersche reactie weder den bodem der scholastiek, althans zooveel iets dergelijks mogelijk is voor een mensch der 19de eeuw. Daarentegen hebben *Weisze*, *Schenkel*, *Rothe* en *Schweizer* in den geest van *Schleiermacher* gewerkt en de kerkelijke leer, gevestigd in de godsdienstige ervaring, in overeenstemming trachten te brengen met de moderne wetenschap. Ook de mannen der nieuwere school van *Hegel*, door *Biedermann* en *Lang* vertegenwoordigd, betraden een dergelijken weg; waarin zij ook verschillen, zij vereenigen zich in den strijd tegen het supranaturalisme en trachten geloof en wetenschap zooveel mogelijk met elkander te verzoenen. Of men voor deze echt-Protestantsche theologie bij voortduring den naam van dogmatiek zal blijven gebruiken, of dien alleen behouden voor de geschiedkundige ontwikkeling der kerkleer, doet niets ter zake. Ook de vraag, of de geloofsleer beschouwd moet worden als de objectieve wetenschap van de waarheden des Christendoms, dan wel als een uiting van het godsdienstig zelfbewustzijn der Christelijke Kerk op haar tegenwoordigen trap van ontwikkeling, is van weinig belang, daar men het godsdienstig gevoel niet kan wegredeneeren en zich evenmin onttrekken aan den invloed der wijsbegeerte bij elke wetenschappelijke vervorming der geloofsleer.

In ons vaderland, waar het gezag des Bijbels geruimen tijd nagenoeg onschendbaar bleef in de Protestantsche kerk, is in de laatste helft der vorige eeuw een groote verandering ontstaan. De historische kritiek heeft er bij veel wetenschappelijke godgeleerden en dientengevolge bij een groot aantal gemeenteleden dat gezag langzamerhand ondermijnd, zoodat in den strijd tusschen het op dat gezag steunende supranaturalisme en het wijsbegeerig-godsdienstig rationalisme dit laatste overhand behouden heeft. Zie verder onder *Theologie*.

De R. Katholieke Kerk, het autoriteitsbeginsel handhavende, is grootendeels buiten den stroom gebleven dier verschillende meeningen op het gebied der dogmatiek. In den aanvang der vorige eeuw heeft de strijd tusschen supranaturalisme en rationalisme ook eenige beweging gebracht in de gemoederen der beoefenaars van de R. Katholieke dogmatiek, doch na de Restauratie kwam er weder stilstand. Elke poging, om aan de R. Katholieke dogmatiek een nieuwe richting te geven, eindigde met een mislukking. De voornaamste R. Katholieke dogmatici van den nieuweren tijd zijn *Möhler*, *Klee* en *Perrone*.

Bij de dogmatiek behandelen wij ook de *geschiedenis der dogmata*, namelijk de wetenschappelijke voorstelling van de geschiedkundige ontwikkeling der Christelijke geloofsleer. Daarin ziet men, hoe het dogma of de leer van het Christendom in de Kerk ontstaan en na langen strijd vastgesteld is. De afzonderlijke hoofdbegrippen der Christelijke leer, in bepaalde stellingen gekleed, zijn de dogmata, die zich onder zeer verschillende omstandigheden hebben gevormd. Tot het ontstaan der dogmata hebben steeds twee oorzaken medegewerkt, namelijk het godsdienstig bewustzijn in den mensch en een van den stand der wetenschap eenigszins afhankelijke overpeinzing van hetgeen op het gebied van den godsdienst de ervaring hem leerde. De ontwikkeling en wijziging der dogmata staan dus in het nauwste verband met de inwendige ontwikkeling van het godsdienstig gevoel en met de beschaving en wijsbegeerte van een bepaald tijdperk. Intusschen vindt men in denzelfden tijd verschillende dogmata en onderscheiden richtingen des geestes naast elkander, en zulks mag de geschiedschrijver der dogmata geenszins uit het oog verliezen, daar hij dit alles in den vorm van kerkgenootschappen en sekten voor zich ziet.

De geschiedenis der dogmata, te voren slechts ter loops beoefend, is in den nieuweren tijd een zelfstandige wetenschap geworden. Zij is hoofdzakelijk door Protestanten nagespoord, daar de R. Katholiek, als een voorstander van eenheid des geloofs, een natuurlijken afkeer van haar heeft. Nadat reeds *Ernesti*, *Semler* en *Beck* haar behandeld hadden, gaf *Münscher* zijn: „Handbuch der christlichen Dogmengeschichte" (4 dln., 1797—1809). Daarna volgde *Baumgarten-Crusius* met zijn: „Lehrbuch der Dogmengeschichte" (2 dln., 1831—1832) en zijn: „Compendium der christlichen Dogmengeschichte" (1840). Belangrijk is de „Einleitung in die Dogmengeschichte" (1839) van *Kliefoth*. Volgens dezen schrijver ontwikkelt zich het dogma, waarvan God, de mensch en het behoud door *Christus* de onderwerpen zijn, zoodanig, dat de eene zijde der Christelijke waarheid na de andere in het wetenschappelijk bewustzijn treedt en hierdoor haar sanctie krijgt als dogma. De geest van het Christendom is de werkende kracht, en de menschen zijn de werktuigen, waarin die kracht zich openbaart. Dientengevolge verdeelt *Kliefoth* de geschiedenis der dogmata in 3 tijdperken, dat der Grieksche, der R. Katholieke en der Protestantsche Kerk, die na elkander de theologie, de anthropologie en de soteriologie ontwikkelden, terwijl een 4de tijdperk, dat der toekomst, wellicht de leer der

Digitized by Google

Kerk tot middelpunt zal hebben. Elk tijdperk is weder verdeeld in drie kleinere, namelijk dat der vorming van het dogma, der symbolische eenheid en der voltooiing en oplossing. Het eerste ontwikkelt, om het dogma te vormen, zijn afzonderlijke deelen op analytische wijze, het tweede voegt ze synthetisch bijeen, het derde zoekt het stelselmatig te verwerken. Van andere schrijvers over de geschiedenis der dogmata vermelden wij *Engelhardt*, *Meier*, *Hagenbach*, *Baur*, *Gieseler*, *Neander*, *Scholten*, *A. Harnack*, „Lehrbuch der Dogmengeschichte (3 dln., 3de druk Freiburg, 1894—1898), *Seeberg's* leerboek (Leipzig, 1895—1898) en dat van *Loofs* (3de druk, Halle, 1893).

Dogmatisme, *dogmaticisme* of *dogmatische methode* noemt men een richting in de wetenschap, die een onderzoek der grondslagen verwerpt, omdat zij geen twijfel mogelijk acht omtrent de juistheid der verkregen resultaten. In zoover staat zij tegenover het *criticisme* en *scepticisme*. Zoo wordt door *Kant* het aannemen van aangeboren ideeën dogmatisme genoemd en het criticisme er tegenover gesteld, hetwelk de aangeboren of ingeschapen begrippen verwerpt en geen andere bronnen van kennis toelaat dan zulke, van wier oorsprong wij door onderzoek van den aard van ons kenvermogen voldoende zekerheid hebben verkregen.

Bij het onderwijs noemt men de *dogmatische methode* de zoodanige, die de kennis van het een of ander mededeelt in een reeks van stellingen; zij staat alzoo tegenover de catechetische, welke deze kennis vragenderwijs aan de leerlingen ontlokt. Zie verder *Dogmatiek*.

Döhler, *Theodor*, een pianospeler, den 20sten April 1814 uit Duitsche ouders te Napels geboren, ontving het eerste muziekonderwijs van zijn vader en liet zich reeds op 13-jarigen leeftijd in het Teatro del Fonde te Napels met goed gevolg hooren. Na een kort verblijf te Lucca kwam hij in 1830 te Weenen, waar hij zich onder leiding van bekwame meesters verder oefende. Op 17-jarigen leeftijd werd hij kamervirtuoos van den hertog *van Lucca*, dien hij op zijn reizen vergezelde. Eerst na 1836 deed hij eigenlijke kunstreizen, bezocht Duitschland, Engeland, Frankrijk, Nederland en Rusland en oogstte overal grooten bijval door zijn voortreffelijk en smaakvol spel en door zijn fraaie composities. In 1846 trad hij in het huwelijk met de Russische vorstin *Tejerametjef*, ging met haar in 1848 naar Italië en overleed te Florence den 21sten Februari 1856. Hij liet de opera „Tancreda" na.

Dohm, *Christian Wilhelm von*, een Duitsch staatsman en geschiedvorscher, werd geboren te Lemgo, den 11den December 1751, ontving zijn opleiding aan het gymnasium aldaar en studeerde verder te Leipzig in rechten en in de geschiedenis. Later was hij eenigen tijd onder *Basedow* te Altona werkzaam en werd in 1773 Hofmeester der zonen van prins *Ferdinand*, een broeder van *Frederik II*. Na verloop van een half jaar begaf hij zich echter naar Göttingen, waar hij met *Boie* het „Deutsches Museum" stichtte, waarin hij veel uitstekende bijdragen leverde. In 1776 werd hij benoemd tot hoogleeraar aan het Carolinum te Brunswijk en in 1777 tot gouverneur van den tweeden zoon van den kroonprins *van Pruisen*. Wel begaf hij zich naar Berlijn, maar zonder zijn betrekking te aanvaarden. Op aanbeveling van minister *von Herzberg* werd hij in 1779 geheim archivaris en lid van het oorlogscomité bij het departement van Buitenlandsche Zaken. Hij betoonde daarbij zoo grooten ijver, dat *Frederik II* hem in 1783 tot geheimraad en in 1786 tot gezant in Westfalen en gevolmachtigd minister aan het Hof van den keurvorst van Keulen benoemde. In die betrekking werd hij bevestigd door *Wilhelm II*, die hem tevens in den adelstand opnam. Zijn bemoeiingen tot bevrediging der onlusten te Aken waren weliswaar vruchteloos, doch bewezen, evenals zijn geschrift: „Die Lütticher Revolution im Jahre 1789", hoe groot zijn belangstelling was in de welvaart dier landen. Bij de komst der Franschen moest hij de wijk nemen uit Keulen (1792), en toen Pruisen na den vrede van Bazel een leger te velde bracht, om zijn neutraliteit te handhaven, werd aan hem de leiding der ziekenverpleging opgedragen. Na den dood van *Friedrich Wilhelm II* zond zijn opvolger hem in 1797 als gezant naar het Vredescongres te Rastadt, terwijl hij zich daarna weder tot de verpleging bepaalde. Na het bekleeden van andere eervolle bedieningen, werd hij na den vrede van Tilsit (1807) als ambtenaar geplaatst in het koninkrijk Westfalen, begaf zich naar Parijs om er den nieuwen koning van Westfalen te begroeten en werd na zijn terugkeer eerst staatsraad en toen gezant aan het Hof te Dresden. In 1810 nam hij zijn ontslag, begaf zich naar zijn goederen en overleed den 29sten Mei 1820. Van zijn geschriften vermelden wij: „Geschichte des Bayrischen Erbfolgestreits" (1779), „Ueber den deutschen Fürstenbund" (1789), en vooral „Denkwürdigkeiten meiner Zeit" (5 dln., 1814—1819).

Dohm, *Ernst von*, de humoristische redacteur van het Berlijnsche blad „Kladderadatsch", werd geboren te Breslau den 24sten Mei 1819, studeerde te Berlijn en te Halle in de theologie en philosofie en werd huisonderwijzer in de nabijheid van Berlijn. Later vestigde hij zich in deze stad en bepaalde zich bij de studie der letteren. Geruimen tijd was hij medewerker aan het: „Magazin für die Litteratur des Auslandes", aan den „Gesellschafter" van *Gubitz* en andere tijdschriften en aanvaardde in het begin van 1849 de redactie van den „Kladderadatsch", welke in die dagen van reactie gedurig aan vervolgingen was blootgesteld. Door zijn uitgebreide letterkundige kennis, zijn schrander oordeel en zijn meesterschap over den vorm, alsmede door zijn uitstekende redactie en zijn eigen dichterlijke bijdragen, die als „Stimmungslieder der Zeit" grootendeels een duurzame waarde bezitten, heeft hij aan gemeld blad een ongemeenen opgang bezorgd. Hij schreef verder: „Der Trojanische Krieg" (1864), „Ihr Retter" (1862), „Komm her!" (1864), een vertaling der fabelen van *Lafontaine* (1876—1877), enz. Hij overleed te Berlijn den 5den Februari 1883. Zijn echtgenoote *Hedwig* maakte zich bekend als ijveraarster voor de emancipatie der vrouw en door de geschriften: „Der Jesuitismus im Hausstand" (1873), „Die wissenschaftliche Emancipation der Frau" (1874), „Der Frauen Natur und Recht" (1876), „Geschichte der spa-

Digitized by Google

nischen Nationalliteratur" (1867), en de blijspelen: „Der Seelenretter" (1876), „Vom Stamm der Afra" (1876), en „Ein Schusz ins Schwarze" (1878).

Dohme, *Robert*, een Duitsch beoefenaar der kunstgeschiedenis, werd geboren te Berlijn den 17den Juni 1845. Hij volgde 3 jaren de lessen over bouwkunst te Berlijn en promoveerde in 1868 met het geschrift: „Die Kirchen des Cistercienser Ordens in Deutschland". In 1871 werd hij bibliothecaris van keizer *Wilhelm* en in 1874 assistent-directeur aan het nationaal museum. Hij redigeerde in die betrekking het: „Jahrbuch der Preuszischen Kunstsammlung" en schreef: „Das königliche Schlosz zu Berlin" (1875—1876, met 40 platen) en met andere kunstenaars: „Kunst und Künstler des Mittelalters und der Neuzeit" (1876, enz., dl. 1—6) en „Kunst und Künstler des 19 Jahrhunderts" (1882). Hij overleed den 8sten November 1893 te Constanz.

Döhn, *Rudolph*, een Duitsch schrijver, geboren den 2den Februari 1821 te Hinrichshagen (Mecklenburg-Schwerin), studeerde in de letteren te Halle en te Greifswald, later in de rechten te Berlijn en te Rostock en begaf zich in 1854 naar Amerika, waar hij werkzaam was als notaris. In 1865 keerde hij terug naar Dresden en belastte zich met de redactie van de „Dresdener Presse". Hij schreef „Die politischen Parteien in den Vereinigten Staaten von Nordamerika" (1868), „Der Bonapartismus und der deutsch-französische Konflict" (1870), „Aus dem amerikanischen Dichterwald" (1880) en „Beiträge zur Geschichte der nordamerikanischen Union" (1881).

Dohna is de naam van een aanzienlijk Duitsch geslacht, dat reeds in de laatste helft der 12de eeuw met het burchtgraafschap Dohna bij Pirna in Saksen beleend was en in de 13de eeuw uitgestrekte goederen bezat. Markgraaf *Wilhelm von Meiszen* verwoestte in 1402 de stad en den burcht Dohna, zoodat de leden van dit geslacht zich naar de Lausitz en Silezië begaven. De twee hoofdlijnen van den tegenwoordigen tijd werden door de beide zonen ven *Heinrich von Dohna* uit Silezië, namelijk door *Christoph* en *Stanislaus*, gesticht.

Tot de *Silezische lijn* behooren graaf *Abraham II von Dohna*, een achterkleinzoon van *Christoph* en een der meest ervaren staatslieden van zijn tijd. Hij deed met vorst *Radziwill* een reis naar het Heilige Land, kocht de heerlijkheid Wartenberg, die hij tot een familiefideicommis naar eerstgeboorterecht verhief, en overleed in 1613. Ook behoorden daartoe *Karel Hannibal von Dohna*, overleden in 1633, en zijn evenzoo genoemde kleinzoon, met wien in 1711 de Silezische lijn uitstierf.

De stichter der *Pruisische lijn* was bovengenoemde *Stanislaus*, in 1454 een bondgenoot der Duitsche Orde. Zijn nakomelingen werden in het midden der 16de eeuw aanhangers der Hervorming. *Fabian von Dohna*, geboren in 1550, nam deel aan den veldtocht van *Stephanus*, koning van Polen, vergezelde den paltsgraaf *Johann Casimir* in de Nederlanden en was tot 2-maal toe aanvoerder der hulptroepen, door de Protestantsche vorsten afgezonden ten behoeve van *Hendrik van Navarre* (later *Hendrik IV*). Hij werd opperburchtgraaf van Pruisen en overleed ongehuwd in 1621. Van de zonen zijn broeders, graaf *Achatius*, geboren 1581, overleden in 1647, zijn de thans nog bloeiende lijnen afkomstig, en wel van *Fabian*, die van *Lauck* en van *Reichertswalde*, en van *Christoph* die van *Schlobitten*, *Schlodien* en *Carwinden*. Tot deze laatste, in 1829 in de mannelijke lijn uitgestorven, behoorde ook de *Zweedsche lijn*, gesticht door den Zweedschen veldmaarschalk *Christoph Delphicus von Dohna* († 1668), wiens zoon en kleinzoon lauweren behaalden op het oorlogsveld. De oudere hoofdlijn (die van *Fabian*) wordt vertegenwoordigd door graaf *Friedrich von Dohna* (geboren den 11den Juni 1844), majoraatsheer op Lauck en oppermaarschalk in het koninkrijk Pruisen met den titel „excellentie", terwijl *Otto von Dohna* (geboren 26 April 1802, overleden in 1878), majoraatsheer op Reichertswalde, de laatste vertegenwoordiger der Reichertswaldische lijn was. De jongere hoofdlijn werd gesticht door *Christoph von Dohna* (geboren in 1583, overleden in 1637), stadhouder, kapitein-generaal van het prinsdom Oranje, en achtereenvolgens ambassadeur te Parijs, Londen, 's Gravenhage, Dresden, Berlijn, Venetië, Piemont en Hongarije. Door zijn nakomelingen ontstonden de lijnen *Dohna-Schlodien* en *Dohna-Schlobitten*, welke thans nog bloeien.

De stamvader der lijn *Dohna-Schlodien* was graaf *Christoph* (geboren in 1665, overleden in 1733), generaal in Pruisischen dienst en schrijver der: „Mémoires originaux sur le règne et la cour de Frédéric 1er, roi de Prusse" (uitgegeven te Berlijn in 1833). Zijn 3 zonen waren de stichters van het Huis *Schlodien en Carwinden*, vertegenwoordigd door *Karl von Dohna* (geboren den 29sten September 1814), lid van het Pruisische Heerenhuis, van het Huis *Kotzena*, vertegenwoordigd door graaf *Hermann von Dohna* (geboren den 11den November 1809), en van het Huis *Dohna-Kondehnen*, uitgestorven in 1833.

De stamvader der lijn *Dohna-Schlobitten* was graaf *Alexander von Dohna* (geboren in 1661), die in 1728 als veldmaarschalk overleed. Zijn zoon *Alexander Aemilius von Dohna* sneuvelde als generaal-majoor den 30sten September 1745 in den slag bij Soro. De kleinzoon van dezen, graaf *Friedrich Ferdinand Alexander von Dohna-Schlobitten* (geboren den 29sten Maart 1771), studeerde te Frankfort aan de Oder en te Göttingen, werd in 1808 minister van Binnenlandsche Zaken in Pruisen, nam in 1810 zijn ontslag, was in 1812 weder met ijver voor zijn vaderland werkzaam, werd burgerlijk gouverneur der provincie Pruisen, begaf zich in 1814 naar zijn goederen en overleed den 21sten Maart 1831. Graaf *Karl Friedrich Emil von Dohna*, een broeder van den voorgaande, werd geboren den 4den Maart 1784, streed in den bevrijdingsoorlog in het Russische leger tegen *Napoleon* en overleed als generaal-veldmaarschalk den 21sten Februari 1859. Zijn zoon *Adelbert von Dohna*, geboren den 7den Juli 1811, bekleedde een aanzienlijke betrekking aan het Pruisische Hof.

Dohrn, *Karl August*, een Duitsch entomoloog, werd geboren den 27sten Januari 1806 te Stettin, studeerde te Berlijn in de rechten, maar bepaalde zich vervolgens bij den handel. Sedert 1831 deed hij uitgestrekte reizen door Europa, Noord-Afrika

Digitized by Google

Digitized by Google

DRIJVEND DROOGDOK.

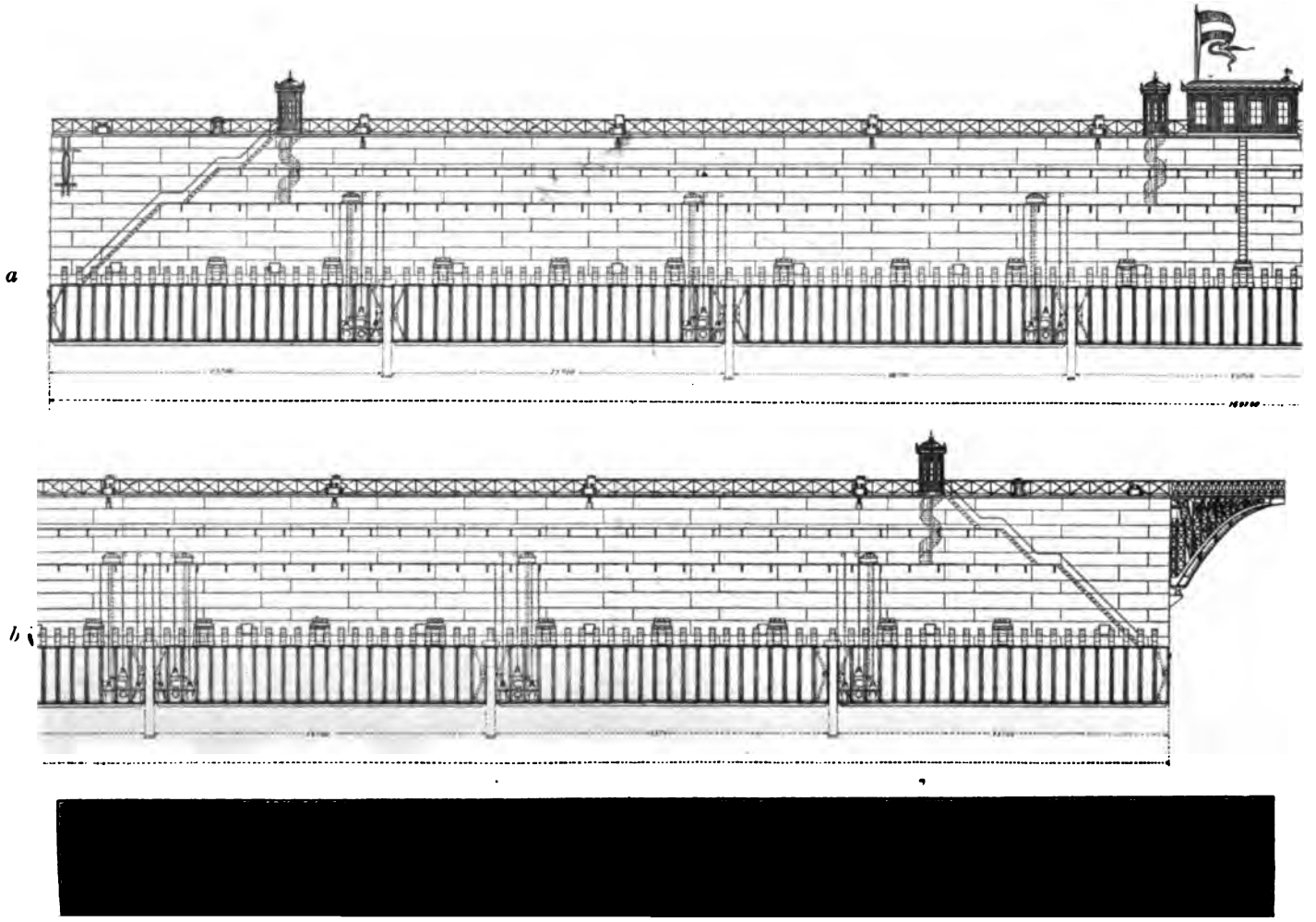

Digitized by Google

c

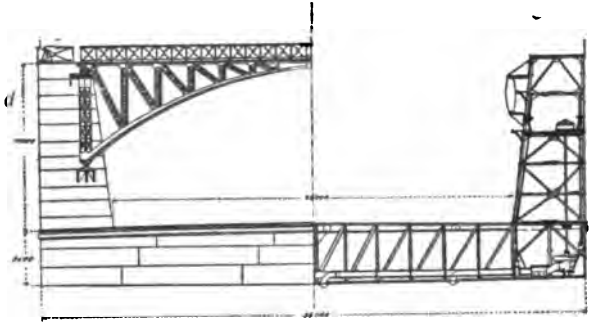

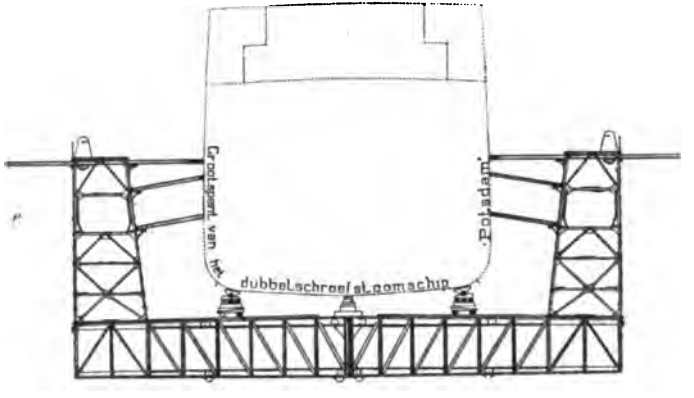

a en *b* Lengtedoorsnede, in twee stukken afgebeeld; *c* de „Nieuw-Amsterdam" in het dok; *d* eindaanzicht. — Pompenruimte; *e* dwarsdoorsnede.

Digitized by Google

Digitized by Google

en Zuid-Amerika, keerde in 1836 terug naar Europa en in 1838 naar Stettin en werd directeur van een door aandeelhouders gestichte suikerraffinaderij. Hoofdzakelijk echter vestigde hij zijn aandacht op de Spaansche letterkunde en leverde vier deelen vertalingen van Spaansche drama's en drie stukken met Zweedsche liederen. In 1840 werd hij lid van de entomologische vereeniging te Stettin en bepaalde zich vooral bij de kevers. In 1843 werd hij president der vereeniging en redacteur van haar tijdschrift, terwijl hij sedert 1846 ook de „Linnaea entomologica" uitgaf. Zijn verzameling van kevers bevatte ongeveer 40000 soorten. De universiteit te Koningsbergen benoemde hem eershalve tot doctor en in 1852 werd hij tot volksvertegenwoordiger gekozen. Hij overleed den 4den Mei 1892 te Settin.

Dohrn, *Anton*, een zoon van den voorgaande en zoöloog, werd geboren te Stettin den 29sten December 1840, gaf reeds vroeg verhandelingen uit over de stelselmatige verdeeling der Halfvleugeligen, promoveerde in 1865, vestigde zich in 1868 als privaatdocent in de dierkunde te Jena, maar liet weldra deze betrekking varen en stichtte het zoölogisch station te Napels. Sedert 1870 woont hij aldaar en geeft aan zijn inrichting gedurig meer uitbreiding. Als embryoloog heeft hij zich vooral bezig gehouden met insekten en kreeften en de geleidelijke ontwikkeling van deze in den geest van *Darwin* toegelicht. Zijn denkbeelden heeft hij inzonderheid medegedeeld in zijn geschrift over den „Ursprung der Wirbeltiere und das Princip des Funktionswechsels," (1875), waarin hij het ontstaan van de hooger bewerktuigde dieren niet zoekt bij de manteldieren (*Tunicata*), maar bij de gelede dieren (*Articulata*), terwijl hij de vermeende nieuwe organen afleidt van de bestaande.

Dok (zie de plaat) is de naam van een afgesloten ruimte, bestemd om een schip, dat herstellingen moet ondergaan, droog te laten staan. Zij worden verdeeld in *vaste* of *droogdokken* en in *drijvende dokken*.

De vaste dokken zijn bassins in de nabijheid van het vaarwater uitgegraven, de wanden zijn met gemetselden steen of beton bekleed, trapvormig en met inrichtingen voorzien om het schip zijdelings te schooren, terwijl de bodem ook uit beton bestaat en op de plaatsen, waar de stapelingen liggen, behoorlijk versterkt is. De bodem ligt zóó laag beneden hoogwater, als vereischt wordt voor den diepgang der te dokken schepen. De zijde naar het vaarwater toe, het dokhoofd genaamd, wordt met sluisdeuren of met pontons gesloten. Met vloed wordt het schip in het dok gebracht, zoodat dan bij eb een gedeelte van het water wegloopt, de rest wordt door pompen verwijderd. Zie *Dokken*.

De drijvende dokken, waarin het schip zijn reparatie geheel ondergaat, bestaan uit een bodemponton, waarvan de onder- en bovenwand goed verstijfd moeten zijn, en uit een aantal waterdichte afdeelingen aan de beide lengtezijden. In die zijafdeelingen, in welker onderste gedeelten men water kan laten loopen, bevinden zich tevens de stoomketels, machines voor windwerk en pompen enz., alsmede logies voor de arbeiders. Men laat den bodemponton geheel en de zijpontons zoover volloopen als noodig is, brengt dan het schip in het dok, en nadat men het voldoende gevit en geschoord heeft (zie *dokken*) pompt men het water weg.

Ook heeft men drijvende dokken, die slechts aan een lengtezijde met pontons voorzien zijn. Deze worden gebruikt om de schepen uit het water te lichten en ze op stapelingen te zetten, die op den wal zijn aangebracht. De bodemponton bestaat daar uit verschillende deelen, op ieder waarvan de stapelklossen zijn aangebracht. Op den wal bevinden zich pijlers van paalwerk op zulke afstanden van elkaar, dat de afzonderlijke bodempontons er tusschen schuiven, waarna men het dok een weinig laat zinken, zoodat nu het schip op de pijlers rust en het dok opnieuw gebruikt kan worden. Eenigermate doen deze dokken dus aan de oude scheepskameelen (zie aldaar) denken. Bovendien heeft men dokken met pontons, bestaande uit een buizenstelsel, waaruit door druklucht het water verdreven wordt. Ook worden de schepen wel door rijen van zuigers, 2 aan 2 verbonden, langs hydraulischen weg opgeheven, waarna er een ponton onder vaart, die het schip op de boven beschreven wijze op den wal zet.

Dokimasie, afkomstig van een Grieksch woord, dat *onderzoek* beteekent, noemde men bij de Atheners een onderzoek naar de aanspraken, die men als geldig wenschte erkend te zien. Daaraan onderwierp zich de jongeling, die onder de mannen wilde opgenomen worden, daar eerst blijken moest, of hij het burgerrecht waardig was; degene, die bij de ruiterij wilde dienen en de geschiktheid van zichzelf en van zijn paard moest bewijzen; de jonge invaliede, die moest aantoonen, dat hij in dienst des vaderlands verminkt was en alzoo recht had op een jaargeld, eindelijk ook de staatsambtenaar, die zijn bevoegdheid moest doen blijken, om de door hem begeerde betrekking te bekleeden. De dokimasie van dezen kwam dus eenigszins overeen met het hedendaagsch onderzoek der geloofsbrieven.

Dokitsj, *Lazarus*, een Servisch geleerde en staatsman, werd in 1843 te Belgrado geboren. Hij studeerde te Weenen en werd kort daarna hoogleeraar te Belgrado. Koning *Milan* benoemde hem tot gouverneur van kroonprins *Alexander*. Den 6den Maart 1889 werd *Dokitsj* tot president van den Staatsraad benoemd, maar toen in 1892 het regentschap over den jongen koning het radicale ministerie door een liberaal verving en in 1893 in de nieuwe Kamer een flinke meerderheid bezat, wist de radicaal gezinde *Dokitsj* zijn pupil te bewegen zich den 13den April 1893 voor meerderjarig te verklaren, het regentschap af te zetten en zelf de regeering in handen te nemen. *Dokitsj* kwam als voorzitter van een radicaal ministerie aan het bewind, moest echter reeds in December zijn ambt wegens ziekte neerleggen en overleed den 13den April 1893 te Abbazia.

Dokken noemt men een schip in het dok brengen. Men zorgt, dat het schip geen slagzijde heeft, zoodat het zuiver verticaal op de stapeling en slagbedden kan komen te staan. Daar veel schepen een kromme kiel (katterug, stapelbocht) hebben, was het vroeger noodig, zich eerst van

Digitized by Google

het verloop van dien bocht te vergewissen door het vitten, d. w.z. een plank, breeder dan het grootspant en aan de zijden van 2 latten met peilschaal voorzien, onder het schip door te halen. Daarna werden dan de hoogten der verschillende stapelingen bepaald. Tegenwoordig geschiedt dit bijna niet meer en worden de stapelingen op de juiste hoogte gebracht door duikers. Zoodra er zooveel water is weggeloopen, dat het schip flink op de blokken staat, bocit, zooals men het noemt, plaatst men keggen tusschen den romp en de slagbedden en brengt de schooren aan tusschen het schip en de trappen van het dok, waarna al het water wordt weggepompt. Het repareeren in een dok heeft dit voor boven dat op een helling, dat het langsverband nu niet belast wordt.

Dokkum, een gemeente in de provincie Friesland, heeft een oppervlakte van 28 H. A. en telt (1905) 4090 inwoners, ligt aan het Dokkumer Diep en de Wijde Ee, die haar met Leeuwarden en met Nieuwe Zijlen verbinden, alsmede aan de spoorlijn Leeuwarden-Metslawier en is door een paardentram met het station Veenwouden verbonden. De gemeente, tusschen Oostdongeradeel en Damtumadeel gelegen, omvat niets dan het oude stadje Dokkum en is zeer oud, want in 755 werd *Bonifacius,* de ijverige Evangelieverkondiger in Duitschland, in haar nabijheid vermoord, vermoedelijk te Murmerwoude (Moordenaarswoude). Men vindt er een fraai stadhuis, onderscheiden kerken en een oud Waaggebouw. Hoofdmiddelen van bestaan zijn scheepvaart en handel, terwijl er ook eenige klein-industrie is, zonder dat een dezer veel te beteeken heeft. Vooral door vermindering van den vlashandel is Dokkum een stil stadje geworden.

Dokkumerdiep, een kanaal van Dokkum naar de Dokkumer Nieuwe Zijlen, was voor 1729 beneden Dokkum een open water, waar de vloed van de Lauwerzee binnenliep tot Dokkum. Reeds in 1584 werd het plan geopperd, dit water aan den mond af te sluiten, maar eerst in 1729 kwam het werk tot stand. Het kanaal is 15 km. lang.

Dokkumer-trekvaart is een kanaal naar Gerkesklooster, nabij de grens der provincies Friesland en Groningen, waar het met het Kolonelsdiep in verbinding staat. Het werd gegraven in de jaren 1654—1658.

Doktors djawa zijn inlandsche geneeskundigen in Nederlandsch Oost-Indië, die, na opgeleid te zijn aan de school voor geneeskundigen te Batavia, van gouvernementswege het recht hebben verkregen met den titel van *doctor djawa* de geneeskundige praktijk uit te oefenen. De *doktors djawa* zijn nuttige leden der inlandsche maatschappij. De ondervinding heeft reeds geleerd, dat uit hen praktisch zeer bruikbare geneesheeren zijn te vormen. Ook voor de gewone praktijk zijn zij zeer geschikt, hoewel het meerendeel der inlandsche bevolking bij ziekte aan de hulp van *doekoens* (zie aldaar) de voorkeur geeft.

Dolabella *Publius Cornelius,* een Romeinsch consul, was gehuwd met *Tullia,* een dochter van *Cicero.* Zij liet zich echter wegens zijn uitspattingen van hem scheiden. In den burger-oorlog schaarde hij zich aan de zijde van *Caesar* en, zelf met schulden beladen, droeg hij in 47 als volkstribuun een wet voor tot algemeene kwijtschelding der schulden, waardoor groote onlusten ontstonden. Hij vergezelde *Caesar* in Afrika en in Spanje, voegde zich na het vermoorden van dien veldheer eenigen tijd bij de partij van *Brutus* en werd vervolgens consul in *Caesar's* plaats. *Marcus Antonius,* zijn ambtgenoot, wist hem weldra uit Rome te verwijderen. *Dolabella* overviel te Smyrna verraderlijk den door den Senaat daarheen gezonden proconsul *Tribonius Gallus* en liet hem ter dood brengen. Om die reden werd hij een vijand des vaderlands verklaard. Geruimen tijd verdedigde hij zich tegen *Cassius* in Laodicaea, leverde dezen eerst op een voorspoedige, daarna op een ongelukkige wijze 3 veldslagen en deed zich, toen de stad in handen der overwinnaars gevallen was, in 43 v. Chr. door een soldaat om het leven brengen.

Dolboord noemt men de eikenhouten dubbeling, tegen de bovenzijde van het boord eener boot aangebracht, opdat dit beter den druk der riemen kan verduren. Het bezit groote dikte met het oog op een stevige bevestiging der dollen.

Dolce (Italiaansch) ook *con dolcezza,* beteekent in de muziek, dat men iets „zacht", „lieflijk" moet voordragen.

Dolce, *Lodovico,* een Italiaansch dichter, werd geboren te Venetië omstreeks het jaar 1506 en overleed ongeveer in 1568. Zijn beste stuk, „Le prime impresse de Orlando", in 25 zangen, verscheen eerst na zijn dood. Uit den sagenkring van „Amadis" gaf hij: „Palmerino d'Oliva" in 32 zangen (1561) en „Primaleone figliulo del re Palmerino" in 39 zangen (1562). Zelfs de meesterstukken der oudheid verwerkte hij op zijn eigen manier, zooals in: „Il primo libro d'Enea in ottave rime" (1566), dat hij later tot een „Enea" in 12 boeken uitbreidde, waarop een „Achille" volgde, alsmede een „Ulise tradotto del Odyssea d'Oméro" (1573). Van zijn treurspelen vond „Marianna" grooten bijval, en zijn 5 tooneelspelen zijn in 1560 te Venetië gedrukt. Ook heeft hij uitgaven geleverd van beroemde Italiaansche dichters en prozaschrijvers.

Dolce, *Carlo,* ook *Dolci* genaamd, een schilder der Florentijnsche school, werd geboren in 1616 en overleed in 1686. Zijn doeken onderscheiden zich door zachte tinten, bevallige teekening en kleurenharmonie. Daartoe behooren in het museum te Dresden: „Herodias met het hoofd van Johannes", „Christus, brood en wijn zegenend" en „Caecilia, het orgel bespelend". Verder vindt men van hem schilderijen te Parijs, te München, te Petersburg, te Weenen, te Brussel enz. Ook zijn dochter *Maria* was een uitstekende kunstenares en overleed in 1686.

Dolce far niente (Italiaansch) beteekent „het zalig nietsdoen."

Doldrums, *Gordel der,* is een andere benaming voor den *kalmten-gordel* der equatoriale streek. Zie *Wind.*

Dôle is een stad in het Fransche departement Jura op den rechter oever van den Doubs en aan het Rhône-Rijn-Kanaal. Zij is het vereenigingspunt van onderscheiden spoorwegen en ligt in een vruchtbare streek aan den voet van met wijngaarden bedekte heuvels, 205 m. boven zee. Men vindt er een groote Gotische domkerk, onderscheiden inrichtingen van onderwijs, een openbare

Digitized by Google

boekerij met 35300 deelen en 600 handschriften, een krankzinnigengesticht, veel fabrieken en (1901) 12733 inwoners. Zij is het oude Dola Sequanorum en bezit nog veel overblijfselen der Romeinsche oudheid. Vroeger was zij de hoofdstad van Franche-Comté en een sterke vesting, doch werd door *Lodewijk XIV* ontmanteld. In den Fransch-Duitschen oorlog was zij eenigen tijd het hoofdkwartier van *Garibaldi* en werd den 21sten Januari 1871 door de Duitschers bezet.

Doleantie. Zie *Gereformeerde Kerk.*

Dolendo, *Bartolomeus,* een Nederlandsch teekenaar en graveur, werd geboren te Leiden omstreeks het jaar 1566 en was vermoedelijk een leerling van *Goltzius.* Men heeft van hem, alsmede van *Zacharias Dolendo,* ongetwijfeld zijn bloedverwant en omstreeks een jaar later geboren, onderscheiden fraaie gravures.

Doleriet is de naam van een gesteente, dat veel overeenkomst heeft met diabaas en tot de basalten behoort. Het bestaat uit een kristallijnkorrelig mengsel van veldspaat, vooral labrador, of van nephelien met augiet en magneetijzer, en is doorgaans zwart of grijs van kleur. Vaak is het vermengd met olivien, leuciet, glimmer, ijzerkies enz. en vormt puntige of kegelvormige, meestal alleenstaande bergen met steile wanden en diepe kloven. Men vindt het in het noorden van Bohemen, in het Odenwald, in de Breisgau, in Schotland enz. Het doleriet wordt tot de vulkanische gesteenten gerekend en vormt in ontbonden toestand een vruchtbaren grond. Men heeft ook doleriet-amandelsteen met blaasvormige ruimten, waarin kalkspaat, chalcedon, opaal enz. gevonden worden. Heeft nephelien de overhand, dan noemt men dit gesteente *nepheliendoleriet* of *nephelienrots.* Ook wordt er *dolerietlava* bij veel vuurspuwende bergen gevonden.

Dolet, *Etienne,* een Fransch humanist en boekdrukker, werd in 1509 te Orleans geboren, studeerde te Padua en werd in 1529 secretaris van het Fransche gezantschap te Venetië. Hij keerde echter spoedig weer naar Frankrijk terug, waar hij zich eerst te Parijs, later te Toulouse vestigde. Opnieuw wijdde hij zich in laatstgenoemde plaats aan de studie, maar zijn scherpe pen bracht hem in 1533 in de gevangenis. In 1535 werd Lyon zijn woonplaats en daar verschenen bij *Sebastianus Gryphius* zijn aan koning *Frans I* opgedragen „Commentariorum linguae latinae tomi duo" (1536—1538). Ter belooning voor dit uitmuntende werk kreeg hij een tienjarig drukprivilegie voor alle werken, die hij zou uitgeven of zelf schrijven. In 1538 opende hij zijn drukkerij, die tot 1544 talrijke werken van *Dolet* zelf en anderen deed verschijnen. Beschuldigd van ketterij, werd hij in 1542 weer gevangen gezet, doch liep vrij met een verbod tegen 13 door hem uitgegeven werken. Zijn „Le second Enfer" dat in 1544 verscheen, bracht hem weer in de gevangenis, die hij nu echter slechts verliet voor den brandstapel, waarop hij als ketter den 3den Augustus 1546 verbrand werd. In 1890 is voor hem te Parijs op de Place Maubert een door *Guilbert* vervaardigd standbeeld opgericht.

Dolfijn is de naam van een sterrenbeeld aan den Noordelijken hemel, kenbaar aan vier sterren van de 3de en 4de grootte, die een ruit vormen. Het bestaat (volgens *Heis*) uit 31 voor het bloote oog zichtbare sterren, waarvan echter 26 zwakker dan van de 4de grootte. Drie van de vier ruit-sterren hebben bijsterren.

Dolfijnen *(Delphinidae)* is de naam voor een zeer groote groep zoogdieren uit de orde der Walvischachtigen of Cetaceeën, die zich door kegelvormige, in beide kaken staande tanden onderscheidt en door de systematici al naar gelang het voorhanden zijn of ontbreken van rugvinnen, den vorm van den kop, het aantal tanden en de lengte der kaken in verschillende familiën en soorten onderverdeeld wordt. De dolfijnen hebben een cylindervormig, dikwijls zeer groot lichaam, zij leven in bijna alle zeeën, zijn voor menschen ongevaarlijke roofdieren, leven meestal in scholen en zwemmen met groote snelheid. Hun vleesch is slecht. Traan geven zij in vrij groote hoeveelheid.

Het meest bekend is de gewone dolfijn (*Delphinus Delphis L.*), die in alle zeeën van het Noordelijk halfrond veel voorkomt; hij wordt 2—2.3 m. lang en heeft een ongeveer 46 cm. hooge rugvin. De snuit is door een spleet van het voorhoofd gescheiden. Het is de dolfijn der Ouden, die zelfs eenigszins te temmen is. Nauw daarmede verwant is de veel grootere tuimelaar (*Delphinus tursio*), die in groot aantal in den Atlantischen Oceaan voorkomt. Het zeevarken of de bruinvisch (*Phocoena communis*) komt in de Middellandsche Zee weinig voor, maar in groote scholen in alle andere Europeesche zeeën, is 1—1.5 m. lang en heeft een 9 cm. hooge rugvin. De rug is zwartachtig, de buik wit. Het zwartachtige vleesch is tranig en heeft een onuitstaanbare vischlucht, doch gold vroeger bij de Engelschen voor een lekkernij. De witte dolfijn (*Delphinapterus leucas*) onderscheidt zich door zijn witgele kleur en mist een rugvin. Hij leeft in kleine groepjes en komt in de Noordelijke streken, liefst in vischrijke riviermonden voor. De grinde (*Globiocephalus*), zwart van kleur, met korten, afgestompten kop en wijd uiteenstaande tanden, wordt 6 m. lang en bewoont de Noordelijke zeeën. De deugling (*Hyperoodon*) is een groote dolfijn, die tot 6 m. lang wordt en de tanden verliest van den snavelachtigen bek; daarentegen hebben de nog grootere zwaardvisschen (*Orca*) een zoo goed bewapenden muil, dat zij den strijd met haaien en walvisschen dikwijls met succes aanbinden. Een bijzondere groep vormen de snaveldolfijnen der groote rivieren, waarvan een soort (*Platanista*) den Ganges, een andere de Amazonenrivier en den Orinoco bewoont.

Dolgoroeky of *Dolgoroekow* is de naam van een der oudste vorstelijke familiën in Rusland; zij beschouwt *Rurik* als haar stamvader.

Dolgoroeky, Jakow, geboren in 1639, werd in 1687 gezant te Parijs, daarna president der rechtbank der keizerlijke decreten en generaal, nadat hij zich in Azow onderscheiden had. In 1700 werd hij bij Narwa gevangen genomen, doch vluchtte na den slag van Poltawa (1710). De czaar, waarop hij grooten invloed bezat, benoemde hem tot senator. Hij overleed den 24sten Juni 1720.

Dolgoroeky, Wasily Wladimirowitsj, geboren in 1667, werd sedert 1715 door *Peter den Groote*

Digitized by Google

met verschillende staatkundige zendingen belast, maar in 1718, op aanstoken van *Mensjikow*, als aanhanger van den czarewitsj *Alexei*, verbannen. In 1726 door *Katharina* teruggeroepen, werd hij in 1728 door *Peter II* tot veldmaarschalk verheven. Na den val zijner familie (1730) werd hij op de vesting Iwanowgorod gevangen gehouden, door *Elizabeth* in 1741 weer in zijn waardigheden hersteld en tot president van den Krijgsraad benoemd. Hij overleed den 11den Februari 1746.

Dolgoroeky, *Iwan*, geboren in 1710, een zoon van een *Alexei Dolgoroeky*, was een gunsteling van den jongen czaar *Peter II*. Deze verloofde zich in 1729 met zijn zuster *Katharina*, doch overleed spoedig, waarna *Anna* den troon besteeg. Zij bevrijdde zich van de beperkingen, haar opgelegd door den Staatsraad, aan het hoofd waarvan *Iwan* en zijn neef *Wasily Loekitsj Dolgoroeky* stonden en verbande de geheele familie naar Siberië. *Iwan* werd in 1735 teruggeroepen, doch den 6den November 1739, beschuldigd van besteling der schatkist en samenzwering tegen de keizerin, tegelijk met *Wasily Loekitsj* te Nowgorod ter dood gebracht.

Dolgoroeky, Wasily Krimsky, geboren in 1722 veroverde onder *Katharina II* in 1771 in 15 dagen den Krim, waarom hij den naam *Krimsky* ontving. Hij overleed in 1782.

Dolgoroeky, Georg, streed in 1794 in Lithauen tegen de Polen en nam Wilna in, had daarna het bevel in Korfoe, was in 1806 gezant te Weenen en in 1807 in ons land en overleed in Frankrijk den 27sten Juni 1829.

Dolgoroeky, *Iwan Michailowtsj*, geboren den 18den April 1764, behoorde tot de klassieke Russische dichters der *Dershawinsche* school. Zijn gedichten, die bij herhaling uitgegeven werden, munten uit door vaderlandsliefde. Hij overleed den 16den December 1823 te St. Petersburg.

Dolgoroeky, *Wasily*, was van 1849—1856 minister van Oorlog, werd daarna hoofd der derde afdeeling der particuliere kanselarij des keizers tot 1866 en overleed den 18den Januari 1863 te Petersburg.

Dolgoroeky, *Peter Wladimirowitsj*, geboren in 1807 te Moskou, maakte zich als schrijver bekend door een geschiedenis van zijn familie en door een aantal Russische genealogieën, waarop hij een: „Notice sur les principales familles de la Russie" (1843 en 1857) liet volgen, die hem het ongenoegen des keizers berokkende. Hij werd naar Wjatka verbannen, doch ontving later verlof, naar Petersburg terug te keeren, waar hij zich met de bewerking van een groot woordenboek van den Russischen adel bezig hield. Daarna begaf hij zich naar Frankrijk, waar hij zijn geschrift: „La vérité sur la Russie" 1860) in het licht deed verschijnen. Dit werk baarde groot opzien. De goederen van den schrijver werden verbeurd verklaard en hij zelf voor altijd uit Rusland verbannen. Tevens werd hij door vorst *Woronzow* wegens laster aangeklaagd, en *Dolgoroeky* verloor het proces. Tengevolge eener brochure over die zaak werd hij ook uit Frankrijk verbannen. Na dien tijd woonde hij bij afwisseling te Brussel en in Engeland, waar hij o.a.: „La France sous le régime bonapartiste" (1864) in het licht deed verschijnen. Hij overleed te Bern den 18den Augustus 1868.

Dolichocephalie (Grieksch) beteekent langhoofdigheid. Men spreekt van *dolichocephalie* bij den menschelijken schedel, als de grootste doorsnede in de breedte aanmerkelijk korter is dan de grootste doorsnede in de lengte, hoogstens echter 75% daarvan bedraagt.

Dolichomitus is de naam van een insektengeslacht uit de familie der *Ichneumonidae* (Sluipwespen). Het achterlijf is zeer langgesteeld. De meeste soorten van deze zwartgele insekten komen voor in het tropisch gedeelte van Amerika.

Dolichonyx (Grieksch) is de naam voor een ondergeslacht der troepiaalvogels. Het onderscheidt zich door een middelmatig langen, dikken, kegelvormigen snavel, de romp is gedrongen, de kop groot, de vleugels zijn middelmatig lang. De hoofdkleuren zijn zwart en geel. De voornaamste vertegenwoordiger is de paperling, die in Noord-Amerika voorkomt.

Dolichos *L*, is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Vlinderbloemigen* (Papilionaceae) en omvat meestal windende, zoowel éenjarige als overblijvende planten der warme landen. Sommige soorten worden wegens de peulen en boonen als voedergewassen verbouwd, zooals *D. biflorus L.*, die in Insulinde tot voedsel dient voor het vee, *D. sinensis L.*, die in Insulinde groente en in het Zuiden van Noord-Amerika in haar zaden een soort van meel oplevert, geschikt tot sagobereiding, Laatstgenoemde plant is echter onder den naam van *Vigna sinensis Savi* later bij het geslacht *Vigna* gevoegd.

Dolichotis is de naam voor een knaagdiergeslacht, dat thans slechts door de mara vertegenwoordigd wordt. In veel opzichten doet hij aan een haas denken, maar heeft langere pooten en kortere, stompe ooren. De lengte is 50 cm. De mara bewoont de woestijnen van Patagonië, en komt voor tot 33° Z.Br. Het is niet makkelijk een mara te bemachtigen, omdat het dier zeer schuw en vreesachtig is en òf in zijn hol ligt, òf plat tegen den grond aangedrukt, zoodat het door zijn aardkleurige vacht niet opgemerkt wordt. Het voedsel bestaat uit planten, misschien vooral uit wortels en schors, in alle gevallen uit stoffen, die door andere zoogdieren versmaad worden. In sommige dorre streken van Patagonië is de mara het eenige dier, dat de aandacht trekt. De Indianen jagen veel op de mara's, hoofdzakelijk om het vel, dat voor het vervaardigen van vloerkleeden en dekens dient.

Dolinen is de naam van de trechtervormige dalen, voorkomende in karstgebieden. Zie *Karst*.

Dolk is een kort stootwapen met greep met 1, 2 of 3 sneden, dat reeds in het steentijdperk voorkwam. In Opper-Guinea, Soedan, Noord-Oost-Afrika en Zuid-Afrika wordt de dolk dikwijls met een lederen riem aan den arm gedragen. De dolk is ontstaan uit een breeden, bladvormigen steensplinter en uit een houten doorn of priemvormig stuk been of hoorn. In den Romeinschen keizerstijd droegen de keizer en hooggeplaatste officieren een dolk als teeken van recht over leven en dood. Hij behoorde bij de Middeleeuwsche wapenrusting; bij den Franschen adel droeg hij den naam van *miséricorde*, omdat de ontwa-

Digitized by Google

pende vijand er mee afgemaakt werd, zoo hij niet om genade vroeg. Hij werd toen in de linkerhand gevoerd om de kling van den tegenstander op te vangen; om de uitwerking te vermeerderen, was hij zoo ingericht, dat de kling door een druk op een veer zich in 3 stukken splitste. Later verdween de dolk geheel uit de legerbewapening, slechts in enkele marines, zooals bij de onze, wordt hij nog gedragen. Welke verschillende vormen dit wapen hebben kan, blijkt uit de bijgaande afbeeldingen. Zie ook *Dagge*.

Fig. 1.

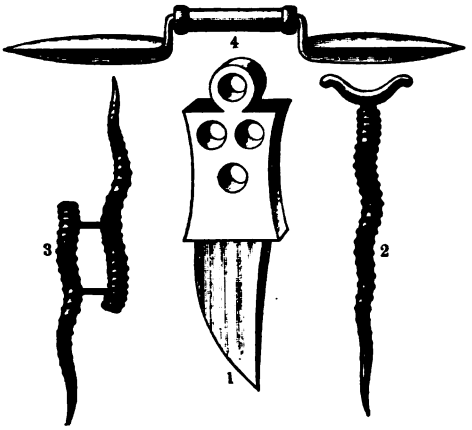

1. Dolk van Bihé. 2 en 3. Indische dolk en dubbele dolk. 4. Oud-Indische dubbele dolk.

Fig. 2.

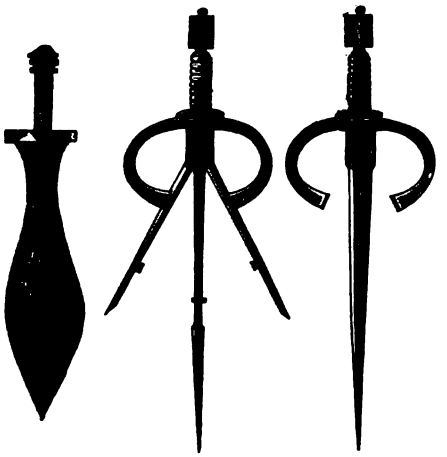

Parazonium.
Dolk voor de linkerhand (geopend en gesloten).

Doll, *Friedrich Wilhelm Eugen*, een Duitsch beeldhouwer, geboren te Hildburghausen in 1750, studeerde met ondersteuning van hertog *Ernst van Gotha* te Parijs onder *Houdon*, en vertoefde daarna 8 jaar in Italië, vooral te Rome. Zijn eerste werk van belang was het gedenkteeken van *Winckelmann* in het Pantheon te Rome. Na zijn terugkeer werd hij belast met het toezicht op de kunstverzamelingen te Gotha en werd er de stichter eener school, die veel voortreffelijks heeft opgeleverd. Van hem zijn de basreliefs in de manege te Nassau, de groep „Geloof, Hoop en Liefde" in de hoofdkerk te Lüneburg, het gedenkteeken van *Leibniz* te Hannover en dat van *Kepler* te Regensburg. Hij overleed als professor in de beeldhouwkunst te Gotha den 30sten Maart 1816.

Dollar, in verkortingen geschreven $ of D is sedert 1786 de munteenheid in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika en telt 100 cents. Als zilvermunt zou hij den zoogenaamden zuilenpiaster vervangen en een gehalte hebben van $^{11}/_{12}$ bij een gewicht van 26,5515 gram. Bij de wet van den 2den April 1792 werd het ruwgewicht op 416 troygreins gebracht en het fijngewicht op $371^1/_4$ greins. Toen in 1837 het ruwgewicht op $412^1/_2$ greins = 26,72957 gram (Standard silver dollar) werd gebracht, werd het gehalte op 0,9 gesteld. De gouden dollar voldeed niet wegens de kleinheid, ook niet de 2 en 3 dollarstukken, die geslagen worden. In Californië heeft men ook papieren dollars (*greenbacks*), die in 1861 in omloop kwamen, tijdelijk zeer laag stonden, maar tegen 1878 weer de volle goudwaarde bereikten. Het Noord-Amerikaansche muntstelsel geldt ook voor de republiek Liberia.

Dollars worden ook de oude Spaansche realen en de gelijkwaardige zilverstukken der Middel- en Zuid-Amerikaansche staten genoemd. De Britsche regeering bepaalde in 1838 de waarde van den dollar voor alle koloniën, waar deze veel in omloop was, op 50 pence.

Dollart is een inham aan de N.O. kust der provincie Groningen, gevormd door een min of meer cirkelvormige verbreeding van de rivier de Eems naar het Z., vlak op de grens van ons land en het Duitsche Rijk. Het grootste gedeelte van dezen inham vormt een uitgestrekte zand- en slibvlakte, doorsneden van eenige geulen, die bij vloed overstroomd wordt, doch bij ebbe droog ligt. Deze kwelder- en slibgronden vormen een effen, bruinachtige vlakte zonder afwisseling, op eenigen afstand niet te onderscheiden van het slijkerige, troebele vloedwater. Op den Dollart loost in het Z.O. de Westerwoldsche Aa door de Nieuwe Statenzijl. De bodemgesteldheid is zeer ongelijk, want men vindt er vette kleigronden, zavelgronden (klei en zand gemengd) en zandgronden. De eerste liggen hoofdzakelijk langs de dijken en nemen in omvang en dikte, hier en daar 3 à 4 m. bedragende, nog steeds toe, de laatste vindt men vooral op de noordelijke gedeelten der platen. Onder de klei- en zavelgronden vindt men op veel plaatsen nog darg of veen, dat somtijds door de golven wordt losgewoeld. De hoogere deelen dezer gronden zijn begroeid en vormen kwelders (zie aldaar). De aanslibbing wordt op kunstmatige wijze bevorderd, en waar de bodem eindelijk hoog genoeg komt te liggen, wordt hij ingepolderd. Op deze wijze werd in den loop der laatste eeuwen het grootste gedeelte der landen teruggewonnen, die in voorafgaande eeuwen, mede door schuld van den mensch, verloren zijn gegaan.

Digitized by Google

Waar zich thans de Dollart uitstrekt, lagen n.l. eenmaal bloeiende, welvarende landstreken, doorsneden door de Ee of Reider Ee, de voortzetting der Westerwoldsche Aa, en haar zijriviertje de Tjamme, terwijl de Eems ten N. ervan tusschen scherper aangeduide oevers stroomde. De bodem bestond grootendeels uit laagveen, dat gemakkelijk bij overstroomingen door het water kon weggeslagen worden, des te gemakkelijker, wijl bij de voortdurende burgertwisten de dijken verwaarloosd werden. Terwijl *Acker Stratingh* en *Venema* het begin van het landverlies in 1277 stellen, nemen anderen daarvoor het jaar 1377 aan. In elk geval had gedurende een paar eeuwen voortdurend landverlies plaats, nu eens sneller dan langzamer, waarbij de stad Torum en ongeveer 40 kerspels een prooi der golven werden. Zijn grootsten omvang bereikte de Dollart omstreeks 1525. Toen vormde hij twee inhammen in het Z., die de hoogere gronden van Westerlee, Scheemda, Mitwolde, Finsterwolde, Beerta en Scheemda omsloten, terwijl deze een schiereiland vormden in den Dollart. Veel dorpen moesten zelfs voor het steeds verder opdringende water verder landwaarts in verplaatst worden, n.l. Noordbroek, Zuidbroek, Meeden, Scheemda, Midwolde, Finsterwolde, Vriescheloo en Bellingwolde. In het midden der 16de eeuw werd de uitbreiding tot staan gebracht, en spoedig begon men land te herwinnen, zoodat bijv. van Zuidbroek uit sedert 1545 niet minder dan 8 dijken achter elkander werden gelegd. De geheele bedijking wordt op ruim 11500 H.A. geschat en bestaat uit vruchtbare kleigronden.

Dolle kervel. Zie *Cicuta*.

Dollfus, *Johann,* een Duitsch industriëel en staathuishoudkundige, werd te Mülhausen in den Elzas geboren, den 25sten September 1800. Hoewel niet de oudste zoon, kwam hij in het bezit der fabriek zijns vaders, die hij voortdurend verbeterde en uitbreidde. Als maire van zijn geboortestad, welke betrekking hij tot aan het einde van den Fransch-Duitschen Oorlog bekleedde, heeft hij onderscheiden instellingen van liefdadigheid gesticht. Inzonderheid wordt hij geroemd als stichter van een vereeniging te Mülhausen, die meer dan 300 arbeiderswoningen deed verrijzen, wier jaarlijksche huur, berekend naar 8% van de bouwkosten, slechts 97 mark bedraagt. Van 1877—1887 was hij lid van den Rijksdag, waar hij voor den vrijhandel ijverde. Van zijn geschriften noemen wij: „Plus de prohibition" (1853), „Congrès de Francfort 15 Sept. 1857. Note sur les cités ouvrières" (1857) en „De la levée des prohibitions douanières" (2de druk, 1860). Hij overleed te Mülhausan den 21sten Mei 1887:

Dollfus, Daniel, een broeder van den voorgaande, overleden in 1870, maakte zich bekend door zijn studiën over de gletschers en schreef: „Matériaux pour l'étude des glaciers" (5 dln., 1865—1866) en „Matériaux pour la coloration des étoffes" (2 dln., 1865).

Dollfus, Charles, een Fransch schrijver en publicist en zoon van den voorlaatste, werd geboren te Mülhausen den 27sten Juli 1827, studeerde te Parijs en in Zwitserland in de rechten en was eenigen tijd te Parijs en te Kolmar als advocaat werkzaam. Daarna wijdde hij zich aan de letteren en stichtte in 1857 te Parijs met *Nefftzer* de „Revue Germanique", die later onder zijn leiding den titel ontving van „Revue moderne", werd medewerker aan den „Temps" en schreef een reeks van wijsgeerige werken, van welke wij noemen: „Lettres philosophiques" (3de druk, 1869), „Le Calvaire" (1855), „Essai sur la philosophie sociale" (1856), „Révélation et révélateurs" (1858), „Liberté et centralisation" (1859), „La confession de Madeleine", „Le Saule", „Le docteur Fabricius" (1863), „Etudes sur l'Allemagne" (1864), „Méditations philosophiques" (1865), „De la nature humaine" (1868), „Considérations sur l'histoire: Le monde antique" (1872), „L'âme dans les phénomènes de conscience" (1876), „Le roman de Darwin" (1876), „La plainte humaine" (1891) en „Les problèmes" (1893).

Dollfus, *Auguste,* een Fransch reiziger, werd geboren te Hâvre den 31sten Maart 1840. Reeds in zijn jeugd deed hij met zijn vader, een bemiddeld reeder, tochten naar nagenoeg alle landen van Europa en naar het Oosten, oefende zich aan de Ecole des Mines te Parijs in de geologie en nam in 1864 deel aan de wetenschappelijke expeditie naar Mexico. Nadat hij dit land doorreisd en den Popocateptetl beklommen had, begaf hij zich van Manzanillo over Panama naar de Fonsecabaai en bezocht gedurende acht maanden San Salvador en Guatemala. Zijn rapporten over deze reizen zijn opgenomen in de: „Archives de la commission scientifique du Mexique" en in het werk: „Voyage géologique dans les républiques de Guatemala et de Salvador" (1868). In het begin van 1867 keerde hij over de Vereenigde Staten naar Frankrijk terug en overleed den 3den Juli 1869.

Döllinger, *Ignaz,* een Duitsch ontleedkundige, werd geboren te Bamberg den 24sten Mei 1770 en studeerde eerst in zijn geboortestad, daarna te Würzburg, te Weenen en te Pavia in de geneeskunde. Na zijn terugkeer promoveerde hij te Bamberg en werd er terstond tot hoogleeraar benoemd. (1794). Na de opheffing der universiteit aldaar ging hij naar Würzburg, waar hij de grondslagen legde eener wijsgeerig-ontleedkundige school, in 1823 naar Landshut en in 1826 met de universiteit vandaar naar München, waar hij den 14den Januari 1841 overleed. Van zijn geschriften noemen wij: „Grundrisz der Naturlehre des menschlichen Organismus" (1805), „Grundzüge der Physiologie" (1835), „Ueber den Werth und die Bedeutung der vergleichenden Anatomie" (1814), „Breitäge zur Entwicklungsgeschichte des Gehirns" (1814) en „Grundzüge der Entwicklung des Zell-, Knochen- und Blutsystems" (1842). Ook heeft hij verbeteringen aangebracht aan de mikroskoop.

Döllinger, Johann Joseph Ignaz, oudste zoon van den voorgaande, R. Katholiek historicus, werd geboren te Bamberg den 28sten Februari 1799, studeerde te Würzburg en te Bamberg in de theologie, ontving in 1822 de priesterwijding en werd eerst tot kapelaan te Oberscheinfeld, in 1823 tot leeraar aan het lyceum te Aschaffenburg en in 1827 tot hoogleeraar aan de universiteit te München benoemd waar hij in 1847 proost werd van het Hofstift van St. Cajetanus en en directeur van de Hofkapel. Zijn voorlezingen aan de universiteit bepaalden zich vooral tot de kerkgeschiedenis, maar strekten zich ook uit tot kerkrecht, dogmatiek en wijsbegeerte. Door zijn geschriften bleek, dat hij levendig deelnam

Digitized by Google

aan de kerkelijke vraagstukken van zijn tijd, zooals de gemengde huwelijken, het knielen der bij het Beiersche leger geplaatste Protestanten enz. In 1845 werd hij door de universiteit afgevaardigd naar het Vertegenwoordigend Lichaam en onderscheidde zich aldaar door zijn redenaarstalent. Weldra echter verloor hij die betrekking tegelijk met het hoogleeraarsambt. Het jaar 1848 bracht hem echter in het Parlement te Frankfort en het volgende jaar in de Kamer van Afgevaardigden in Beieren. In Frankfort was hij een der invloedrijkste leden der R. Katholieke fractie en ijverde er voor de vrijheid en zelfstandigheid der kerkgenootschappen. Daar ontwierp hij de bepalingen omtrent de verhouding van Kerk en Staat, welke te Frankfort gedeeltelijk aangenomen, als 15de paragraaf in haar geheel in de Pruisische grondwet geplaatst, doch later gewijzigd zijn. Reeds toen verklaarden de mannen der R. Katholieke fractie, zooals *Döllinger* en generaal *Radowitz*, ja, zelfs de bisschoppen, zooals *Diepenbrock* van Breslau en *Geritz* van Ermeland, dat zulk een onbeperkte vrijheid slechts daar gewettigd kon worden, waar de Orde der Jezuïeten, welke geen recht van den Staat boven dat der Kerk erkent, niet bestond of buitengesloten werd, waarom *Radowitz* in naam van de leden zijner fractie in de St. Pauluskerk betuigde, dat zij in geval van aanneming dier bepalingen hun toestemming gaven tot een verbanning der Jezuïeten uit Duitschland.

Koning *Maximiliaan* herstelde in 1849 *Döllinger* in het hoogleeraarsambt en belastte hem met het onderwijs in de kerkgeschiedenis. Aanvankelijk nam hij deel aan de Piusvereenigingen en woonde een paar vergaderingen van bisschoppen bij. Toen zich in 1850 het gerucht verspreidde, dat hij tot aartsbisschop van Salzburg zou worden verheven, vond zulks algemeene goedkeuring. Zijn voorlezingen, in 1861 voor een gemengd publiek gehouden, waarin hij de mogelijkheid en zelfs de waarschijnlijkheid besprak van de opheffing van 's pausen wereldlijk gezag en op de gevolgen hiervan wees, vonden grooten tegenstand, waarop hij antwoordde in zijn geschrift: „Kirche und Kirchen, Papststum und Kirchenstaat." Zijn hevigste vijanden waren de Duitsche geestelijken, die te Rome hun opleiding hadden ontvangen. Hun aantal werd grooter, toen hij in 1863 als voorzitter eener vergadering van R. Katholieke geleerden, vooral godgeleerden, te München, een redevoering hield over de: „Vergangenheit und Gegenwart der Katholischen Theologie." Zijn denkbeelden werden vooral in de „Civilta Cattolica" met kracht bestreden. Zijn tegenstanders bestempelden hem en zijn geestverwanten met den naam van „Neumünchener Schule", doch die benaming is onjuist, daar zeer veel wetenschappelijk ontwikkelde godgeleerden in Duitschland aan zijn zijde stonden.

In 1868 werd *Döllinger* benoemd tot Rijksraad voor levenslang en stemde met de bisschoppen tegen de vrijzinnige wet op het onderwijs, wat hem door velen kwalijk genomen werd. Daarna echter bevond hij zich aan het hoofd der Duitsche godgeleerden, die in verzet kwamen tegen de bevoegdheid van het Vaticaansch Concilie van 1869—1870 en tegen de leer van 's pausen persoonlijke onfeilbaarheid. Hij was de schrijver van „Janus" en van de „Concilsbriefe" in de „Allgemeine Zeitung". Hij had dan ook daarvoor menigen aanval te verduren, hoewel hij bij anderen groote instemming vond. Koning *Lodewijk II* gaf door een eigenhandig schrijven bij herhaling getuigenis van instemming met zijn gevoelens, en de stad München benoemde hem tot eereburger, hetgeen evenwel door *Döllinger* van de hand gewezen werd, omdat hij godsdienst en staatkunde niet wilde vermengen. Uit onderscheiden steden van Duitschland ontving hij adressen van adhaesie. Tegen het einde van Augustus 1870 leidde hij te Neurenberg een bijeenkomst van R. Katholieken, wier protest tegen de besluiten van het Vaticaansch Concilie den stoot gaf tot de beweging der Oud-Katholieken in Duitschland. Toen de aartsbisschop van München-Freising hem tot onderwerping aanmaande, gaf *Döllinger* een weigerend antwoord, waarop hij den 17den April 1871 in den ban werd gedaan.

Döllinger was in 1835 tot buitengewoon, in 1843 gewoon lid en in 1873 voorzitter van de Académie van Wetenschappen te München benoemd geworden; hij was secretaris van haar afdeeling voor geschiedenis, lid van de historische Commissie en ridder in de Beiersche Maximiliaansorde voor wetenschap en kunst. In 1865 benoemde de universiteit te Weenen hem *honoris causa* tot doctor in de wijsbegeerte, en in 1870 werd hij lid van de Academie van Wetenschappen aldaar. Nadat hij reeds vroeger de betrekking van rector magnificus aan de universiteit te München had bekleed, werd hij in weerwil van heftigen tegenstand den 29sten Juli 1871 met 54 van de 63 stemmen opnieuw als zoodanig gekozen, en hij aanvaardde dit ambt in de maand December van dat jaar. Tevens werd hij door de hoogescholen van Marburg, Oxford, Edinburgh en Weenen tot doctor honoris causa benoemd. Hij nam deel aan de eerste bijeenkomsten tot stichting eener gemeenschap van Oud-Katholieken, doch trok zich terug, daar hij tegen afscheiding van de Oude Kerk was. Groot opzien baarden zijn „Vorträge über die Wiedervereinigung der Christlichen Kirchen" in 1872 te München gehouden. Zijn pogingen, om een samensmelting der Oud-Katholieke met de Anglikaansche en Grieksche Kerk te bewerkstelligen hadden geen gevolg. *Döllinger* overleed den 10den Januari 1890 te München.

Van zijn gestreng wetenschappelijke werken moeten o. a. genoemd worden: „Hippolytus und Kallixtus, oder die römische Kirche in der ersten Hälfte des 3. Jahrhunderts" (Regensburg, 1853), „Heidentum und Judentum" (Regensburg, 1857), „Christentum und Kirche in der Zeit der Grundlegung" (2de druk, 1868), „Sammlung von Urkunden zur Geschichte des Konzils von Trient" (2 dln., 1876), „Beiträge zur politischen, kirchlichen und Kulturgeschichte der letzten 6 Jahrhunderte" (3 dln., 1862—1882), „Akademische Vorträge" (3 dln., 1888—1891), „Geschichte der Moralstreitigkeiten in der römisch-katholischen Kirche seit dem 16. Jahrhundert" (samen met *Reusch*, 2 dln., Nördlingen, 1889), „Beiträge zur Sektengeschichte des Mittelalters" (2 dln., München, 1890). Na zijn dood verschenen nog zijn „Kleinere Schriften" (Stuttgart, 1890) en „Das Papsttum, Neubearbeitung von Janus" (München,

Digitized by Google

1892). Zie over *Döllinger* o. a. *E. Michael*, „Ignaz von Döllinger" (3de druk, Innsbrück, 1893) en *Friedrich*, „Ignaz von Döllinger" (3 dln., München, 1898—1901).

Dollond, *John*, een Engelsch natuurkundige en de uitvinder der achromatische kijkers, was van Fransche afkomst, doch werd geboren te Londen den 10den Juni 1706. Nadat hij reeds vroeg zijn vader verloren had, werd hij zijdewever, maar legde zich toe op de wiskunde en maakte zich bekend met de wetten der optica en sterrenkunde. Zijn oudste zoon *Peter Dollond* stichtte een optisch instituut om de verworven kennis op dat gebied in praktijk te brengen. In 1752 verbond zijn vader zich met hem en besteedde al zijn tijd aan de verbetering der verrekijkers, waartoe hij door de voortreffelijkste wis- en natuurkundigen van zijn tijd werd aangespoord. Na een reeks van vernuftig uitgedachte proeven, waaraan het onderzoek van *Klingenstiërna* ten grondslag lag, ontdekte hij de ongelijke breking der gekleurde lichtstralen in verschillende middenstoffen en kwam alzoo tot het besef van de mogelijkheid, om dioptrische kijkers te vervaardigen, waardoor men de beelden aanschouwde zonder de hinderlijke gekleurde randen. Die ontdekking werd door het Koninklijk Genootschap te Londen met goud bekroond. Daarna gelukte het hem, van *flint-* en *crownglass* objectiefglazen te vervaardigen, die de ongelijke breking der lichtstralen verbeterden, waarom zij met den naam van *achromatische* lenzen werden bestempeld. *John Dollond* overleed den 30sten November 1761.

Dollond, *Peter*, een zoon van den vorige, geboren den 24sten Februari 1731, bleef met zijn jongeren broeder *John* († 6 November 1804) aan het hoofd van het instituut, schreef een: „Account of the discovery of refracting telescopes" (1789) en overleed te Kensington, den 2den Juli 1820.

Dollond, *George*, een neef van den voorgaande, geboren den 25sten Januari 1774 en overleden den 13den Mei 1852, maakte zich eveneens bekend als opticus en als vervaardiger van uitmuntende chronometers, terwijl hij tevens onderscheiden bijdragen leverde in de „Philosophical Transactions" en in de „Gedenkschriften" van het Astronomisch Genootschap te Londen.

Dolma (Turksch=vulsel) is een uit rijst en gehakt schapenvleesch bestaande spijs, die, sterk gekruid, als vulsel in kippen, in jonge wijnbladeren, vijge- of koolbladeren in het Oosten van Europa en in Klein-Azië met voorliefde gegeten wordt.

Dolma-Bagdsche (Turksch=gevulde tuin) is een kleine voorstad van Konstantinopel, aan den Europeeschen oever van den Bosporus, tusschen Kabatasch en Beschik-Tasch. Vlak aan den oever ligt een keizerlijk paleis, onder *Abd-oel-Meschid* (1850—1855) gebouwd. Het is in Renaissance-stijl uit marmer opgetrokken en levert vooral door zijn rijke versiering een prachtigen aanblik van den Bosporus af; naar de landzijde wordt het omringd door een grooten tuin, maar door een hoogen muur afgesloten. Beroemd is de groote troonzaal in het middendeel van het paleis.

Dolman is de naam van een kleedingstuk, dat tot het nationale gewaad der Hongaren behoort. Het is een opperkleed met mouwen, snoeren en knoopen, dat in veel legers als uniform der huzaren werd gebruikt, doch thans door de attila vervangen is.

Dolmen (Keltisch, *Daul* of *Dol* = tafel, *men* = steen) zijn groote, uit reusachtige onbehouwen steenblokken opgetrokken monumenten uit het voorhistorische tijdperk. Gewoonlijk bestaan zij uit 6, 8, 10, 20 of meer groote blokken, zoodanig naast elkander geplaatst, dat deze een rechthoek vormen. Dit zijn dan de dragers, waarop de nog grootere deksteenen rusten. Uit de overblijfselen van sieraden en huisraad en ook van menschelijke geraamten, heeft men opgemaakt, dat het waarschijnlijk graven zijn van vorsten en van hun familiën. Gewoonlijk treft men in de dolmen veel geraamten aan, meestal in hurkende of krom liggende houding. De wapens, die in deze graven gevonden worden, zijn bijlen, dolken, messen enz., allen van vuursteen, de sieraden paarlen, barnsteen, enz. De meesten waren voortdurend toegankelijk door een opening in een steenblok of tusschen twee blokken in. Wegens hun tafelvorm werden dolmen vaak ten onrechte voor altaarsteenen of offerblokken gehouden. Men noemt ze wegens de reusachtige afmetingen van het materiaal ook wel reuzenkamers of kelders. In den loop der tijden zijn echter de dolmen zoodanig in elkaar gezakt, dat men ze in allerlei vormen aantreft. Behalve in de door Kelten bewoonde landen worden dergelijke voorhistorische monumenten ook in Syrië, Algerië, Indië en Japan aangetroffen. Alleen in de latere dolmen treft men overblijfselen uit het bronzen en ijzeren tijdperk aan. In Noord-Europa dagteekenen zij meest allen uit het bronzen tijdperk. De groote verbreiding dezer overblijfselen der Oudheid is oorzaak geweest, dat men met de vroegere meening, als zouden zij van één volk afkomstig zijn, geheel heeft moeten breken.

Dolna Tuzla is de hoofdstad van het gelijknamige distrikt in Bosnië, gelegen aan de Zala en de lijn Siminhan-Doboj der Bosnisch-Herzegowineesche staatspoorwegen, en telt (1895) 11034 inwoners. Het stadje heeft een belangrijken vee- en graanhandel, terwijl zich in de nabijheid groote zoutziederijen bevinden.

Gedurende de bezetting van Bosnië door de Oostenrijkers kwam het in Dolna Tuzla den 9den Augustus 1878 tot een hardnekkig gevecht, dat voor de Oostenrijkers gunstig afliep; doch hun tegenstanders werden den volgenden dag zoo versterkt, dat de Oostenrijkers tot den aftocht gedwongen werden.

Dolomiet, aldus genoemd naar den Franschen mineraloog *Dolomieu*, is de naam zoowel voor een gesteente, als voor het mineraal, waaruit het bestaat. Het mineraal kristalliseert tetartoëdrisch-hexagonaal en splitst zich in rhomboëders met een poolkantenhoek van 106°5'. Het is een dubbelcarbonaat van kalk en magnesia van de samenstelling $CaMgC_2O_6$, het soortelijk gewicht bedraagt 2,872. Op het eerste gezicht is dolomiet dikwijls moeilijk van kalksteen te onderscheiden, het is een weinig harder en zwaarder en bruist ook op in zoutzuur, doch veel zwakker. Het dolomiet, dat uit 54,35% calcium- en

Digitized by Google

45,65% magnesiumcarbonaat bestaat, komt voor in verschillende variëteiten, nu eens gelijkend op het mooiste marmer en duidelijk kristallijn, dan weer van oölithischen of caverneusen bouw. Het komt reeds voor met oude kristallijne leigesteenten en met bijna alle sedimentgesteenten, het meest met die uit de devonische, bovenste dyas-, trias- en juraformatie. Het vormt dikwijls reusachtige rotsen met holen en andere uitwasschingen van het water. Waarschijnlijk zijn vele dezer rotsen voormalige koraalriffen. Andere waren vroeger gewone kalkgesteenten, die door toevoer eener oplossing van dubbelkoolzure magnesia veranderd zijn. Een tusschenvorm tusschen dolomiet en kalk vormen de dolomitische kalkgesteenten, die minder magnesia en meer kalk bezitten dan het normale dolomiet en veel voorkomen. Bruinspaat is een dolomiet met een gehalte aan koolzuur ijzeroxyduul, dat daarom door verwering bruin wordt en in ertsgangen veel voorkomt.

Dolomiet-alpen noemt men een groep der Oost-Alpen in Zuid-Tirol. Zie *Alpen*.

Dolomieu, *Déodat Guy Silvain Tancrède Gratet de*, een Fransch aard- en delfstofkundige, werd geboren den 24sten Juni 1750 te Dolomieu in Dauphiné, trad reeds vroeg in de Maltezer orde, maar keerde naar Frankrijk terug en wijdde zich aan de wetenschap. Daarna begaf hij zich weder naar Malta, vergezelde *Rohan* naar Portugal en volbracht een reis naar Spanje, Beneden-Italië en de Pyreneeën. Nadat hij in 1789 en 1790 de gebergten van Italië, Tirol en Grauwbunderland bezocht had, keerde hij in 1791 in Frankrijk terug, waar hij door binnenlandsche reizen zijn geologische kennis uitbreidde. In 1796 werd hij benoemd tot ingenieur en hoogleeraar, en bij de stichting van het Instituut tot lid van dit lichaam. De expeditie naar Egypte gaf hem gelegenheid, zich daarheen te begeven, doch reeds in Maart 1799 keerde hij naar zijn vaderland terug; het lek geworden schip veroorloofde hem echter ter nauwernood Tarente te bereiken. Hier bleef hij 2 jaar krijgsgevangen, waarbij hij velerlei mishandelingen en ontberingen dulden moest. In 1801 herkreeg hij zijn vrijheid en werd hoogleeraar in de delfstofkunde te Parijs. In hetzelfde jaar bezocht hij de gebergten van Zwitserland, Savoye en Dauphiné, en overleed te Châteauneuf den 26sten November 1801. Hij heeft een groot aantal werken in het licht gegeven, waarvan wij noemen „Voyage aux îles de Liparie" (Parijs, 1793), „Mémoire sur le tremblement de terre de la Calabre" (Rome, 1783), „Mémoire sur les îles Ponces" (Parijs, 1588) en „Philosophie minéralogique" (1801). Het dolomiet is naar hem genoemd.

Dolon-Noor of *De Zeven Meren*, ook wel *Lama Miao* of *Lamaklooster* geheeten, een Chineesche stad in het zuidoosten van Mongolië, ligt op een zandige hoogvlakte ongeveer 244 km. ten noorden van Peking op 42° 16′ 6″ N.Br. en 116° 19′ O.L. v. Gr., telt omstreeks 30000 inwoners en is een belangrijke stapelplaats van den handel in Oost-Mongolië. Een groote weg verbindt haar met Chaïlar, omstreeks 900 km. verder noordnoordoostwaarts gelegen. De Chineezen ruilen hier hun graan, tabak, zadels, tenten, paardentuig, sieraden en wapens tegen Mongoolsche ossen, paarden en schapen. De stad is vermaard wegens haar metaalgieterij: fraaie standbeelden van koper, ijzer en brons levert zij aan geheel Mongolië, zelfs aan Tibet, en bijne alle Boeddhistische landen verkrijgen uit deze groote fabrieken hun afgodsbeelden, klokken, vazen enz. Het Mongoolsch gedeelte der stad bestaat uit twee groote kloosters met 2000 lamas of priesters.

Dolus. Zie *Schuld*.

Dom (Portugeesche titel). Zie *Don*.

Dom of *Domkerk*, in het Middel-Hoogduitsch *tuom*, later *thum*, *tum* of *thumb*, noemde men sedert het midden der Middeleeuwen vooral zulke hoofdkerken, waar een bisschop dienst deed, doch vervolgens ook zulke kerken, die een kapittel (domkapittel), hadden. In lateren tijd heeft men in het algemeen dien naam gegeven aan de hoofdkerken der groote steden, welke men in het zuiden van Duitschland „Münster" (van monasterium of kloosster) noemt. Tegenwoordig gebruikt men dien naam ook wel in de beteekenis van *koepelkerk*. De oorsprong van het woord *dom* is onzeker. Sommigen leiden het af van *domus* (huis), anderen van de letters d. o. m. (Deo optimo maximo), welke men boven den ingang van zulke gebouwen plaatste. In ons land is vooral de hoofdkerk te Utrecht onder den naam van dom bekend.

Dom is de hoogste top van de Mischabelhörner in het Zwitsersche kanton Wallis, verheft zich als een scherphoekige sneeuwpyramide 18 km. ten noorden van de Dufourspits van den Monte Rosa, tusschen het Nicolaï- en het Saasdal ter hoogte van 4554 m. boven de oppervlakte der zee. Aan de oostzijde rijst hij met steile wanden van glimmerlei omhoog en aan de westzijde is hij met gletschers bedekt. Met de naburige hooge toppen, den Tischhorn (4498 m.) en den Nadelhorn (4334 m.) is hij verbonden door met gletschers bedekte kammen, zooals het Domjoch (4268 m.) en het Nadeljoch 4167 m.).

Doma (Grieksch=huis) is in de kristallografie een vorm, ontstaan door vlakken, die twee kristallografische assen op zekere afstanden snijden, evenwijdig loopen met de derde en geen verticalen stand bezitten; door dit laatste onderscheiden zij zich van de prisma's.

Domaszewski, *Alfred von*, een Oostenrijksch philoloog, werd den 30sten October 1856 te Temesvar geboren, studeerde van 1875—1879 te Weenen en werd in 1880 aldaar leeraar. Achtereenvolgens werd hij in 1884, 1887 en 1890 tot privaat-docent, buitengewoon en gewoon hoogleeraar in de oude geschiedenis te Heidelberg benoemd. Zijn voornaamste werken zijn: een nieuwe bewerking van *Marquardt's* „Römische Staatsverwaltung" (Leipzig, 1884), „Die Fahnen im römischen Heere" (Weenen, 1885), de uitgave van „Liber de munitionibus castrorum" (Leipzig, 1887), „Die Religion des römischen Heeres" (Trier, 1895), „Die Markussäule" (München, 1895) en het supplement op het „Corpus inscriptionum latinarum III" (met *Mommsen* en *Hirschfeld* bewerkt).

Domat, *Jean*, een Fransch rechtsgeleerde, geboren te Clermont den 30sten November 1625, studeerde te Bourges en vestigde zich als advocaat in zijn geboorteplaats. Hier werd hij in 1655 advocaat des konings, doch begaf zich in 1681 naar Parijs, waar hij den 14den Maart 1695 overleed.

Digitized by Google

Zijn belangrijkste geschriften zijn „Traité des lois civiles" en „Livre du droit public". Hij was een vriend van *Pascal* en een aanhanger van *Jansenius*. Zijn verzamelde werken zijn bij herhaling uitgegeven.

Dombasle, *Christophe Joseph Alexandre Mathieu de*, de grondlegger eener wetenschappelijke beoefening van den landbouw in Frankrijk, werd geboren te Nancy den 26sten Februari 1777 en overleed aldaar den 27sten December 1843. In den tijd van het Continentaalstelsel had hij een mangelwortelsuikerfabriek, die echter in 1812 moest gesloten worden. Hij verloor daarbij nagenoeg zijn geheele vermogen. Daarna hield hij zich bezig met proeven omtrent de meestvoordeelige bereiding van suiker en vond die in het stelsel van uittrekking (macération). In 1822 stichtte hij op het landgoed Rôville, door hem voor 20 jaar gepacht, een modelboerderij en een inrichting voor landbouwonderwijs, waartoe een vereeniging van vaderlandslievende mannen hem met het noodige kapitaal te hulp kwam. Hoewel hij door een noodlottige blindheid bezocht werd, slaagde hij bij uitstek in zijn onderneming. De lust tot het landbouwbedrijf werd er ook bij aanzienlijken door opgewekt, en aan zijn school hebben zich veel voortreffelijke landbouwkundigen gevormd. Tot zijn belangrijkste geschriften behooren: „Faits et observations sur la fabrication d'un sucre de betteraves et sur la destillation des melasses" (bij herhaling gedrukt), „Instruction théorique et pratique sur la fabrication des eaux-de-vie de grains et des pommes de terre", „Annales agricoles de Rôville", en „Calendrier du bon cultivateur". Als mensch genoot hij de algemeene achting, en in 1850 verrees te Nancy te zijner eer een standbeeld op het plein, dat na dien tijd den naam draagt van „Place Dombasle".

Dombey, *Joseph*, een Fransch natuurkenner, werd geboren te Mâcon den 22sten Februari 1742, studeerde te Montpellier, in de geneeskunde, doch legde zich vooral toe op de botanie en werd in 1777 door den minister *Turgot* tegelijk met *Ruiz* en *Pavon* naar Peru gezonden, om planten te verzamelen, die met voordeel in Europa ingevoerd konden worden. Het schip, waarmede hij de vruchten zijner nasporingen overzond, werd door de Engelschen genomen, doch de zaden, gedroogde planten enz., door aankoop herkregen, kwamen in Frankrijk aan. Daarna onderzocht *Dombey*, op last der Spaansche regeering, de kwikzilvermijnen van Chili, vond er een nieuwe bij Xarilla, alsmede een goudmijn, en gaf daarvan een uitvoerig verslag aan den koning. Het vaartuig echter, dat gemeld rapport en aantal belangrijke voorwerpen zou overbrengen, leed schipbreuk en verging. Toen men dus in 1785, bij zijn terugkeer in Spanje, aldaar de helft eischte van zijn eigen verzameling en van die, voor den koning van Frankrijk bestemd, nam hij de wijk naar zijn vaderland. Bij het uitbarsten der Omwenteling belastte hij zich met de taak de vastgestelde maat (den meter) over te brengen aan de Republiek der Vereenigde Staten, aldaar koren te koopen en inlichtingen te geven omtrent de gesteldheid van den handel en van de wetenschap aldaar. In de haven van Guadeloupe werd hij als een agent der Fransche Republiek in de gevangenis geworpen, doch door een bende republikeinen in vrijheid gesteld. Daarna viel hij echter in handen van 2 kapers, werd als Franschman herkend en overleed in de gevangenis op de Antillen in 1794. Zijn herbarium, in het Natuurkundig Kabinet te Parijs aanwezig, bevat ongeveer 1500 plantensoorten met de beschrijving.

Dombeya *Cav.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Sterculiaceeën*; het onderscheidt zich door een vroeg afvallenden kelk, een 5-bladerige bloemkroon, 20 meeldraden (waarbij 5 zonder helmknoppen), een 5-spletigen stempel en een lederachtige, 5-hokkige doosvrucht met één zaadje in ieder hokje. Het omvat heesters, die in Zuid-Azië en op het eiland Bourbon te huis behooren.

Dombrowski, *Jan Henrik*, of *Dobrowski*, een Poolsch generaal, geboren den 29sten Augustus 1755 te Pierszowice in het woiwoodschap Krakau, werd te Kamenz opgevoed en trad, evenals voorheen zijn vader, in Saksischen dienst, doch begaf zich in 1792 naar Warschau bij de samenkomst der Nationale Vergadering aldaar. Hij woonde den veldtocht bij tegen Rusland en werd in 1793 vice-brigadier onder generaal *Byszewski*. Gedurende den opstand onder *Kosciusko* (1794) ondersteunde hij dien in Posen. Nadat *Kosciusko* gevangen genomen was, trok hij terug naar Warschau, doch moest zich vervolgens overgeven. Te vergeefs trachtte men hem over te halen, in Rusland of in Pruisen dienst te nemen; hij begaf zich naar Parijs en bracht in 1796 te Milaan een Poolsch legioen bijeen, dat deel nam aan de bewegingen van het Fransche leger in Italië, waarna hij den 3den Mei 1798 zijn intocht deed in Rome. Hij gaf in den veldtocht van 1799—1800 schitterende bewijzen van dapperheid, totdat een wond hem eenigen tijd tot werkeloosheid veroordeelde. Op last van *Bonaparte* organiseerde hij na den slag bij Marengo 2 Poolsche legioenen, en na den vrede van Amiens trad hij als divisiegeneraal in dienst der Cis-Alpijnsche Republiek. Na den slag van Jena spoorde *Napoleon* hem aan zijn landgenooten tot een algemeenen opstand op te roepen. Dit werkte krachtig, en zijn intocht in Warschau (1806) geleek op een triumftocht. Hij nam verder deel aan de belegering van Danzig; bevond zich na het gevecht bij Graudenz op den linker oever van de Weichsel en werd bij Dirschau en Friedland gewond. In 1809 streed hij tegen Oostenrijk en in 1812 droeg hij niet weinig bij tot bevordering van den overtocht over de Berezina. Ook in 1813 onderscheidde hij zich door zijn dapperheid en in den volkerenslag bij Leipzig vocht hij onder maarschalk *Marmont*. Na den val van *Napoleon* keerde hij naar Polen terug, waar *Alexander* hem tot generaal der cavalerie en tot senatorwoiwode benoemd; in 1816 nam hij echter zijn ontslag en overleed den 6den Juni 1818, een: „Histoire des légions polonaises en Italie" achterlatende.

Dombrowski, *Jaroslaw*, bekend door het aandeel, dat hij had in de Fransche socialistische beweging van 1871, was de telg van een aanzienlijke familie te Warschau, ontving aldaar een goede opvoeding, trad in dienst bij het Russische leger en klom op tot den rang van 1sten luitenant. Toen *Garibaldi* het plan vormde naar Na-

Digitized by Google

pels te trekken, deserteerde *Dombrowski* daarheen en werd geplaatst bij den staf van den opperbevelhebber. Ook bevorderde hij in 1863 den Poolschen opstand, doch nam bij het mislukken daarvan de vlucht naar Parijs. Hier voegde hij zich bij *Mieroslawski*, doch hield zich buiten den strijd der partijen. Bij het uitbarsten van den Fransch-Duitschen Oorlog stelde hij zijn degen ter beschikking van Frankrijk, en op last van het ministerie *Palikao* volbracht hij de taak te Lyon een Poolsch legioen te organiseeren. Dit gelukte, en hij maakte er kennis met *Cluseret*, die een socialistische beweging trachtte uit te lokken. *Dombrowski*, die na de capitulatie van Sédan naar Parijs was gegaan, weldra aldaar ingesloten, zoodat hij geen deel kon nemen aan de gevechten van zijn legioen. Gedurende de belegering van Parijs werd hij zelfs als een Pruisisch spion in hechtenis genomen, maar door den invloed van *Gambetta* in vrijheid gesteld. Hij schaarde zich terstond aan de zijde der socialistische Revolutie, die den 18den Maart 1871 uitbarstte, en *Cluseret* belastte hem met het opperbevel over de troepen op den rechter oever der Seine. Den 10den April bezette hij Asnières en deed vandaar gedurig uitvallen. Hij behield die positie tot den 20sten April en moest toen terugtrekken. Den 6den Mei werd hij belast met de verdediging der westzijde van Parijs. Toen nu generaal *Douay* het bosch van Boulogne bezette, vatte hij post nabij het spoorwegstation van Passy. Den 6den Mei benoemde de Commune hem tot opperbevelhebber van het geheele leger, en hij bleef met groote hardnekkigheid den strijd volhouden tot den 22sten, toen *Douay*, die door de poort van St. Cloud in de stad gedrongen was, hem deed aftrekken tot aan de barricaden van den boulevard d'Ornano. Daar werd hij den volgenden dag doodelijk gewond.

Dombrowski, *Raoul*, ritter *von*, geboren den 3den Juni 1833 te Praag, was eerst officier in het Oostenrijksch leger, doch ging later te Hohenheim in de land- en boschbouwkunde studeeren. Na eenige jaren gereisd te hebben, vestigde hij zich op zijn bezittingen in Bohemen, die hij later tegen andere ruilde. Na een kort verblijf te Linz, ging hij naar Weenen, om in den hofjachtdienst te treden. Hij overleed er in 1896. Van zijn werken noemen wij: „Harmvolle Lieder und harmlose Gedanken" (Praag, 1862), „Die Urproduktion und Industrie gegenüber den Forderungen unserer Zeit"(2de druk, Praag, 1871), „Das Reh. Ein monographischer Beitrag zur Jagdzoologie" (Weenen, 1876), „Das Edelwild" (Weenen, 1877), „Der Fuchs" (Weenen, 1883), „Splitter" (Weenen, 1884), „Lehr- und Handbuch des Weidwerks" (3de druk, Weenen, 1896), „Chronik der Jagdbeute", „Waldbrevier" (Leipzig, 1885), „Der Wildpark"(Weenen, 1885), „Die Geweihbildung der europäischen Hirscharten" (Weenen, 1885), „Zwölf Gebote für den Weidmann" (Berlijn, 1886), „Das Wildern" (Cöthen, 1894), „Kulturschutz und Wildhege" (Weenen, 1896). *Dombrowski* bewerkte met andere deskundigen van 1886—1894 de „Allgemeine Encyclopädie der gesamten Forst- und Jagdwissenschaften" (8 dln., Weenen).

Domburg, een gemeente op het eiland Walcheren in de provincie Zeeland, is bekend als badplaats en merkwaardig wegens de vele oudheden, die er aan het strand gevonden, in de kerk geborgen, doch in den oudejaarsnacht van 1849 op 1850 met dat gebouw door de vlammen vernield zijn. In het laatst van 1646 en in het begin van 1647 ontdekte men er altaar- en votiefsteenen, verder penningen enz., en in 1705 en 1706 heeft men er overblijfselen van een tempel met stukken van standbeelden, verder in 1749 en 1817 begraafplaatsen ontdekt. De meeste overblijfselen waren gewijd aan de onbekende godin *Nehalennia*, vele echter ook aan bekende Romeinsche godheden. Ze zijn in verschillende oudheidkundige werken afgebeeld, doch verreweg het schoonst door het Zeeuwsch Genootschap op XIX gesteendrukte platen met een beschrijving van dr. *Janssen* (1845). Laatstgenoemde beschouwt die overblijfselen, alsmede het dorp zelf (Domini burgum) als van Romeinschen oorsprong, terwijl *Ab Utrecht Dresselhuis* daarin ook Germaansche bestanddeelen meent op te merken.

De gemeente beslaat een oppervlakte van 711 H.A. en telt (1905) 1174 inwoners. Langs de N.W. zijde door de zee bespoeld, wordt zij naar de landzijde door de gemeenten Oostkapelle, Aachtekerke, Melis- en Mariakerke, Zoutelande en Westkapelle begrensd. De bodem bestaat grootendeels uit zeeklei, uitgezonderd de duinstrook. Landbouw is hoofdmiddel van bestaan. De gemeente omvat het dorp Domburg en den omtrek, bekend als Domburg-Buiten. Het dorp ligt aan den voet van het duin, in een bekoorlijke omgeving en telt ongeveer 900 inwoners. Des zomers wordt het als badplaats nogal druk bezocht, ook van België uit en zeer dikwijls heeft koningin *Elizabeth* van Roemenië er verblijf gehouden, die er ook een villa bezit. In 1888 werd er een nieuw badpaviljoen gebouwd. Echter ontbreekt er een breed strand.

Domburg is van hoogen ouderdom, want reeds in 1223 wordt het een poorte en de inwoners poorters genoemd. De badinrichting dagteekent van 1834.

Domeinen. Dit woord staat in verband met het Latijnsche *dominus*, heer, en beteekent in ruimeren zin goederen, die aan een bepaalden heer toebehooren. Meer in het bijzonder verstaat men er onder goederen, die toebehooren aan den Staat. Men onderscheidt wel eens *publiek domein*, de goederen, welke tot algemeen gebruik bestemd zijn, zooals wegen, kanalen, openbare gebouwen, en *privaat domein*, de goederen, die de Staat bezit als particulier en die veelal verhuurd of verpacht worden. Men onderscheidt verder *Kroondomein*, waarvan de inkomsten, ofschoon de goederen zelf aan den Staat behooren, den Koning ten deel vallen (zie aldaar) en *Staatsdomein*, waarvan de inkomsten in de staatskas vloeien. Voor 1907 zijn de staatsinkomsten uit Domeinen voor Nederland aldus geraamd:

a.	Inkomsten uit gewone domeinen, tienden, enz.	ƒ 1.437.000,00
b.	Ink. van het domein van oorlog . .	64.000,00
c.	Ink. van de groote wegen	37.000,00
d.	Ink. van vaarten, veren en havens	99.000,00
		ƒ 1.637.000,00

Digitized by Google

Onder gewone domeinen (*a*) worden verstaan bouwhoeven, losse landerijen, heide, duinen, voormalige vestinggronden, grond verhuurd tot opslag enz., schorren, buitendijksche griend-, riet- en biesvelden, oppervlakten tusschen en achter rivieren, Zuiderzee, meren, Schelde en Zeeuwsche stroomen, rivieren en andere wateren, retributiën van stranden en oevers, dominiale steenkolenmijnen, gronden met bijbehoorende gebouwen bestemd voor den publieken dienst, gebouwen, jachtrechten, tienden, grondrenten, eeuwigdurende erfpachten enz.; vicariën. Tot het domein van oorlog behooren de vestingwerken en andere militaire gronden en gebouwen.

Het beheer der domeinen is gedeeltelijk bij het Departement van Financiën, gedeeltelijk bij dat van Landbouw, Nijverheid en Handel. Een afzonderlijken tak van dienst onder laatstgenoemd departement vormt het Staatsboschbeheer.

Domela Nieuwenhuis, mr. *Jacob*, geboren den 19den Februari 1836 te Monnikendam, studeerde te Amsterdam en te Utrecht en promoveerde in 1859 op een proefstuk getiteld: „De straf der afzonderlijke opsluiting, historisch en kritisch beschouwd vooral in hare betrekking tot ons vaderland." Daarop vestigde hij zich als advocaat te Amsterdam werd er leeraar bij het middelbaar onderwijs en van 1877—1884 arrondissementsschoolopziener. In laatstgenoemd jaar werd hij te Groningen benoemd tot hoogleeraar in de rechten en hield zijn intreerede over: „De gevangenisstraf, overeenkomstig de eischen van het recht en het maatschappelijk belang ingericht, de beste der straffen." Zijn rectorale rede handelde over: „Het wezen der straf". Met anderen gaf hij in 1893 uit: „Het wetboek van strafrecht. Rechtspraak en Nederlandsche litteratuur (tot 15 Mei 1892) systematisch geordend", en in 1900 het Supplement bijgewerkt tot October 1899. Verder is hij medewerker van het „Tijdschrift voor strafrecht". Wegens het bereiken van den 70-jarigen leeftijd trad hij in 1906 af als hoogleeraar.

Domela Nieuwenhuis, Ferdinand, een broeder van den voorgaande en leider der Nederlandsche vrije socialisten, werd den 31sten December 1846 te Amsterdam geboren, legde in 1870 aan het Luthersch Seminarie aldaar het proponentsexamen af, werd in dat jaar Luthersch predikant te Harlingen, in 1871 te Beverwijk en in 1875 te 's Gravenhage. Van dien tijd af begon hij zich met het openbare leven te bemoeien, trad op in den Amsterdamschen Werkmansbond en deed zich als socialist kennen. Zijn inzichten deden hem in 1879 het predikambt neerleggen en zich scharen bij den uitersten linkervleugel der arbeidersbeweging. Met den uitgever *W. C. de Graaff* stichtte hij het propaganda blad „Recht voor Allen", waarin hij onvermoeid zijn meeningen verkondigde. Een in het nummer van 24 April 1886 verschenen artikel „De koning komt", van *Boelens* deed hem met den rechter kennis maken, die hem wegens majesteitschennis tot een jaar gevangenisstraf veroordeelde. Na den 19den Januari 1887 van zijn vrijheid beroofd, kwam hij den 31sten Augustus wederom vrij, nadat een verzoek om gratie, door verscheiden ook niet-geestverwanten geteekend, was ingediend. In 1888 vaardigde het distrikt Schoterland hem af naar de Tweede Kamer, waar hij een wetsontwerp indiende tot verbod van gedwongen winkelnering. Bij de periodieke verkiezingen van 1891 viel hij tegen den radicaal *Treub*. Deze bedankte echter om *Domela Nieuwenhuis* nog een kans te geven, maar in overleg met zijn partijgenooten weigerde het oud-Kamerlid van deze gratie van zijn tegenstanders gebruik te maken. Daarna wendde hij zich hoe langer hoe meer van de parlementaire taktiek af, brak zelfs geheel met die richting en sloot zich aan bij de revolutionnaire, waardoor een scheuring in de socialistische beweging ontstond. Sinds 1897 redigeert hij „De Vrije Socialist". Behalve artikelen in binnen- en buitenlandsche bladen, verschenen van zijn hand: „Mijn afscheid van de kerk" (I Uiteenzetting van beginselen, II Afscheidsrede, 1879), „Grond en bodem in gemeenschappelijk bezit" (1879), „Algemeen stemrecht in beginsel en toepassing" (1880), „De Pilatus-type of de Twijfelaar; de Petrus-type of de Zwakke; de Nicodemus-type of de Vreesachtige; de Simons-type of de IJveraar", „Hoe ons land geregeerd wordt op papier en in werkelijkheid", „Kapitaal en Arbeid naar Marx", „Het Kommunisme en de officieele wetenschap", „Toekomstige inrichting der maatschappij of hoe men uit de oude maatschappij kan komen in de nieuwe" (1885), „Schetsen en tafereelen uit de Fransche revolutie", „Met Jezus voor of tegen het Socialisme" (1886), „De normale arbeidsdag" (1887), „Het boek der koningen" (1893), „De Fransche burgeroorlog van het jaar 1871", „Vrijheid, Blijheid", „De Bijbel, zijn ontstaan en zijn geschiedenis", „Een historisch-kritische verhandeling ter ontwikkeling van het arbeidende volk" (1893), „Het tweede boek der koningen" (1893), „Autoritair of libertair socialisme" (1897), „De Jezus-type of de man van overtuiging" (1897), „De Samuel-type of de Republikein" (1897), „Geheelonthouding en socialisme" (1897), „Het eigendom en zijn oorspronkelijke vormen" (1898), „Vredes-stemmen" (1899) en „De Geschiedenis van het Socialisme" (1902).

Domenichino of eigenlijk *Domenico Zampieri,* een beroemd schilder der school van Bologna, werd aldaar geboren in 1581 en ontving eerst onderwijs van *Calvaert*, die hij om zijn wreedheid ontvluchtte, en vervolgens van de gebroeders *Carracci*. Ook legde hij zich met zoo goed gevolg op de schoone bouwkunst toe, dat paus *Gregorius XV* hem tot opzichter der pauselijke paleizen benoemde. Het paleis en de tuinen der Villa Aldobrandini te Frascati zijn gebouwd naar zijn ontwerpen. Te Napels, waarheen hij zich in 1629 begeven had, vervolgde de nijd hem zoo hevig, dat men er eerst de muren bedierf, waarop hij schilderen zou en later (1641) hem zelf met vergif om het leven bracht, voordat zijn fresco's in de kapel del Tesoro in den Dom voltooid waren. Zijn stukken geven getuigenis van een rijke fantasie, doch zijn wel wat op effect berekend. Niettemin schitteren zij hier en daar door een ongekunstelde schoonheid, die men na *Raffaël* slechts zelden bij een Italiaanschen kunstenaar aantreft. Zijn meest beroemde werken zijn: „De communie van den heiligen Hiëronymus" in het Vaticaan, en „De marteling van St. Sebastiaan" in de kerk van Sta. Maria deg-

Digitized by Google

li Angeli te Rome. Inzonderheid wist hij de bijkomende personen, zooals het vergaderde volk enz., op bevallige wijze schilderen. Zeer schoon zijn vooral zijn tafereelen uit het leven der Heilige Maagd in den Dom te Fano. In verschillende musea vindt men landschappen enz. van zijn hand.

Domesdaybook of *Doomsdaybook* is de naam van een boek in 2 deelen, dat de oudste gedenkstukken van het Engelsche recht bevat. Het is afkomstig uit den tijd van *Willem den Veroveraar* (1086) en bevat een opsomming van den naam, de uitgestrektheid en de waarde der verschillende landerijen en goederen in bijna alle graafschappen van Engeland. Het is uitgegeven in 1783 en in 1816 door twee supplementen, in 1861 door een photografische afbeelding van een gedeelte van het oude handschrift gevolgd. Sommigen meenen, dat de naam afkomstig is van „Domus Dei" (Huis Gods), omdat dit werk vroeger in de hoofdkerk te Winchester bewaard werd. Meer waarschijnlijk echter is de afleiding van het Saksische woord *doom* of *doem*, hetwelk vonnis beteekent, omdat elk geding over eigendom beslecht werd door de uitspraak van dit boek.

Domesnäs of *Domsness* is de naam van een kaap in de Oostzee bij de Golf van Riga, waar zij met een steilen wand het noordoostelijke punt van Koerland vormt. Zij ligt achter een breed en gevaarlijk rif, dat ongeveer 7,5 km. in zee opdringt, waarom zich op de kust een licht bevindt.

Domheer. Zie *Domkapittel.*

Domicilie. Zie *Woonplaats.*

Dominante of *heerschende toon*, door de oudere muziekleeraars ook *quintatoni* genaamd, is de vijfde toon in de schaal eener toonsoort, voorzoover deze als grondtoon, grondbas van een accoord beschouwd wordt. *Dominant*-accoorden zijn die accoorden, welke op de *dominante* gebaseerd zijn. De drieklank der dominante is zoowel in het dur-, als in het moltoongeslacht groot. Het dominantseptiemaccoord, dat in beide toongeslachten gelijk is, bestaat behalve uit den grondtoon, uit den grooten *terts*, grooten *quint* en kleine *septime*, en speelt bij het moduleeren, bij cadansen en bij toonsluitingen een groote rol.

Gewoonlijk volgt op het dominantaccoord de tonicadrieklank als oplossing. De toonsoort van den quint is met dien van de tonica na verwant: daarom is ook de eerste en naaste overgang in een andere toonsoort die naar den quint. Op den eersten en vijfden toon in een schaal volgt in beteekenis de vierde met zijn drieklank; vandaar dat deze ook wel *onderdominant* genoemd wordt; de vijfde heet dan *bovendominant.*

Domingo. Zie *San Domingo.*

Dominguez, *J. Lopez*, een Spaansch generaal en unionistisch partijganger onder *Serrano* en *Prim*, werd geboren omstreeks 1825 en bracht in 1868 met anderen koningin *Isabella* ten val. Bij den opstand der federalisten en communisten aanvaardde hij den 11den December 1873 het bevel over de troepen te Cartagena. Weldra veroverde hij het fort Atalaya, waarna de vesting zich den 12den Januari 1874 overgaf. Hij werd dientengevolge bevorderd tot luitenant-generaal, trok met het grootste gedeelte zijner troepen naar de Baskische provinciën, om er onder *Serrano* en *Concha* de Carlisten te bevechten, en werd vervolgens benoemd tot chef van een legerkorps. In October 1883 werd hij minister van Oorlog, doch trad reeds in Januari 1884 af. Van 1893—1895 was hij opnieuw minister. In 1896 werd hij maarschalk en was steeds de aanvoerder der liberalen. Hij overleed in 1901.

Dominica (Latijn = de dag des Heeren), beteekent Zondag. *Dominica in rosa* is rozenzondag, *Dominica olivarum sive palmarum* is palmzondag, *Dominica sancta* is Paaschzondag, *Dominica Laetare*, de dag waarop de gouden roos der deugd door den paus in tegenwoordigheid der kardinalen in een kapel van de St. Pieterskerk wordt gewijd, om later geschonken te worden aan een regeerende vorstin.

Dominica of *Dominique* is het grootste en het hoogste eiland der Kleine Antillen. Het behoort tot het Britsche gouvernement Antigua en tot de Leeward-eilanden, ligt tusschen Guadeloupe en Martinique, van ieder ongeveer 35 k.m. verwijderd. Het is 754 v. km. groot, met vulkanische gebergten bedekt, waarop riviertjes ontspringen, en bezit geen eigenlijke havens, maar aan de westzijde zeer goede ankerplaatsen, vooral de Prins Rupertsbaai, waar tevens drinkwater en brandhout te verkrijgen zijn. De baai van Roseau heeft een zeer slechten ankergrond en is in den tijd der orkanen niet zonder gevaar. Op het eiland bevindt zich een lange bergketen, die in den Morne Diablotin een hoogte van 1600 m. bereikt. Ten Z. ervan ligt de krater La Souffrière, die zwaveldampen uitstoot. Het klimaat is vochtig en ongezond, maar de grond vruchtbaar. In de valleien groeien allerlei keerkringsgewassen, vooral koffie, suikerriet en cacao, verder indigo, katoen, bananen, bataten, groenten en ooft. De bergen zijn grootendeels met bosschen van rozenhout en andere fraaie houtsoorten bedekt. Wild gevogelte, wilde zwijnen en bijen zijn er in overvloed voorhanden, en ook aan visch is geen gebrek. Uit de talrijke solfatara's wint men veel zwavel. De bevolking, die (1898) 29886 zielen bedraagt, bestaat hoofdzakelijk uit voormalige slaven, die de Engelsche taal en beschaving hebben aangenomen. Onder de weinige blanken bevinden zich eenige nakomelingen der oude Spaansche volkplanters, doch de inboorlingen of Caraïben zijn geheel en al verdwenen.

Het eiland wordt bestuurd door een luitenant-generaal, bijgestaan door een Uitvoerend Lichaam van 7 en door een Wetgevende Vergadering van 17 leden. Deze laatsten worden voor de helft door de Kroon en voor de andere helft door de ingezetenen benoemd. De belangrijkste uitvoerartikelen zijn rum, cacao, koffie, katoen, kopererts, meubelhout en suiker. In 1898 bedroeg er de waarde van den invoer 60260 en die van den uitvoer 63912 pond sterling.

Het eiland werd den 3den November 1493 op een zondag (dominica dies) door *Columbus* ontdekt. Later wenschten Frankrijk en Engeland beiden zich van zijn bezit te verzekeren, doch bij den vrede van Fontainebleau (1763) werd het aan Engeland toegewezen. Gedurende den Noord-Amerikaanschen Vrijheidsoorlog werd het door de Franschen onder *Bouillé* (1778) veroverd, doch zij moesten het in 1783 weder afstaan. Nogmaals viel het in 1809 aan Frankrijk ten deel, doch

Digitized by Google

Groot-Brittannië herkreeg het in 1814. De belangrijkste plaatsen zijn: de hoofdstad Roseau (Charlottetown), aan de zuidwestkust met een versterkte haven en 4700 inwoners, en het stadje Portsmouth, op den achtergrond der Prins Rupertsbaai gelegen.

Dominicanen of *Predikheeren* (*Fratres praedicatores*) noemen zich de leden eener in 1215 te Toulouse door *Dominicus* (*Domingo*) *de Guzman* gestichte monnikorde, die door *Innocentius III* (22 December 1216) en *Honorius III* bevestigd werd. De Orde hield zich aan den eenigszins gewijzigden regel van *Augustinus* en aanvaardde in 1218 een ordegewaad, hetwelk op dat der Karthuizers gelijkt, namelijk wit met een zwarten mantel en een puntige zwarte kap, terwijl zij zich op de eerste algemeene vergadering te Bologna (1220) tot armoede verplichtte. *Dominicus* overleed te Bologna in 1221 en werd door *Gregorius IX* in 1234 heilig verklaard. Ook verrees door zijn invloed in 1206 de Orde der Dominicaner nonnen, die een wit gewaad met zwarten mantel en sluier dragen en denzelfden regel volgen. Daarbij kwam omstreeks 1220 (bekrachtigd in 1279) nog een derde stichting, die der Ridderschap van Christus, een vereeniging van edelen en ridders, om de ketters gewapenderhand te bestrijden. Deze laatste stichting echter werd na den oorlog tegen de Albigenzen gewijzigd. Gewoonlijk legden de leden geen geloften af; zij behoefden slechts te vasten en te bidden en verwierven daardoor belangrijke voorrechten, terwijl zij in hun burgerlijke en huiselijke betrekking bleven. Slechts weinige congregatiën van de Dominicaner nonnen der derde stichting vereenigden zich in kloosters, en van deze was die der heilige *Catharina van Siena* de meest vermaarde. Het oefenen der apostolische armoede, de voorrechten, die zij genoten (overal te mogen prediken en biecht te hooren), en de omstandigheid, dat zij reeds in 1230 een theologischen leerstoel aan de universiteit te Parijs verkregen hadden, de geleerde en heilige mannen, die er van het begin intraden, dat alles bevorderde de snelle uitbreiding der Orde. Deze werd naar Engeland overgebracht door broeder *Gilbert du Fresney* (1221), en te Oxford bezaten zij hun eerste klooster. Hier droegen zij den naam van „Zwarte broeders". In Frankrijk werden zij naar de straat St. Jacques te Parijs, waar zij zich het eerst gevestigd hadden, met den naam van „Jacobijnen" bestempeld. Niet alleen in geheel Europa, maar ook aan de kusten van Azië en Afrika en later van Amerika verrezen hun kloosters. Hun monarchale grondwet bevorderde de onderlinge eenheid, en door prediking en zendingswerk maakten zij zich zeer verdienstelijk. Vele geleerde mannen, zooals *Albertus Magnus*, *Thomas van Aquino*, *Raimund de Pennaforte*, *Jacobus de Voragine*, *Tauler*, *Torquemada*, *Cajetanus*, enz., behoorden tot de leden dezer Orde. Vooral waren de Dominicanen bekend als handhavers der Inquisitie, en deze werd hun door *Gregorius IX* in Spanje, Portugal en Italië bij uitsluiting toevertrouwd. In 1425 kregen eenige huizen van paus *Martinus V* verlof om roerende goederen te aanvaarden, en dit voorrecht werd door *Sixtus IV* in 1475 en 1477 aan de geheele Orde toegekend. De personen echter mochten niets bezitten, en de leefwijze bleef even streng als vroeger. Grooten invloed verwierven zij verder door het recht der boekencensuur, hetwelk in 1620 aan den magister sacri palatii van 's pausen paleis, steeds een Dominicaan, werd opgedragen; en het nadeel, dat zij in Europa door de Hervorming leden, wisten zij door hun werkzaamheid in Amerika en Oost-Indië te vergoeden. In de 18de eeuw telde de Orde meer dan 150 000 leden, die in 45 provinciën en 12 congregatiën verdeeld waren. Tot deze laatste behoorden de nonnen van de aanbidding van het Heilige Sacrament te Marseille. Thans bloeit de Orde vooral in Oostenrijk, Frankrijk, Italië, België, Zwitserland en Amerika. De nonnen bezitten hier en daar in Europa en Amerika eenige kloosters en houden zich bezig met het onderwijs van kleine meisjes.

Door *Lacordaire* en hun generaal *Jandel* (overleden in 1872) werden de voorschriften herzien en meer met den tijd in overeenstemming gebracht (1872), zoodat de orde een tijdperk van nieuwen bloei beleefde.

Dominicus, gewoonlijk, hoewel ten onrechte, *de Guzman* bijgenaamd, werd in 1170 te Calaroga in Oud-Castilië geboren, studeerde aan de hoogeschool te Palencia, was omstreeks 1190 koorheer te Osma, leerde op een reis met zijn bisschop *Diego* door Frankrijk de Albigenzen kennen en liet zich bewegen aan hun bekeering te werken, die hij na *Diego's* dood alleen voortzette. In 1215 vereenigde hij zich met zijn helpers op den grondslag der orderegels van de Augustijnen en met de instellingen der Praemonstratenzen en werd aldus de stichter der orde van de Dominicanen (zie aldaar). Sedert 1219 leefde hij meestal te Rome en Bologna, waar hij den 6den Augustus 1221 overleed. In 1234 werd hij heilig verklaard. Zijn naamdag valt op den 4den Augustus.

Dominion of Canada. Zie *Canada*.

Dominium. Zie *Eigendom*.

Domino, een Italiaansch woord, dat *heer*, inzonderheid *geestelijk heer* beteekent, noemde men voorheen in het zuiden van Europa een met een kap voorzienen wintermantel, die vooral door de geestelijken gedragen werd. Later gaf men dien naam aan een oppergewaad, dat men in plaats van een karaktercostuum op maskeraden gebruikte. Ook thans nog dient daarvoor de domino, die gewoonlijk uit een wijden mantel bestaat van een zwarte en ook wel van een andere kleur.

Dominospel is de naam van een gezelschapsspel, dat met platte, rechthoekige steenen (van ivoor, been of hout) gespeeld wordt. Die steenen zijn aan de eene zijde alle gelijk (zwart gekleurd), en elke steen is aan de keerzijde in 2 gelijke afdeelingen verdeeld. Op die afdeeling vindt men òf niets òf dergelijke oogen als op dobbelsteenen. De eerste dominosteen heeft twee blanke afdeelingen, de tweede een blanke afdeeling en een afdeeling met één oog, de derde een blanke afdeeling en een afdeeling met twee oogen; verder heeft men steenen, wier eene afdeeling één en wier andere ook een oog draagt, enz. Zoo zijn alle cijfers van 0 tot 6 gecombineerd met elk van deze cijfers, zoodat eindelijk de hoogste steen op iedere afdeeling 6 oogen telt (de dubbele zes).

Digitized by Google

Om te spelen, legt men alle steenen met de gelijke zijden naar boven, zoodat men ze niet kan onderscheiden. Elk der spelers neemt, nadat de steenen door elkaar geschoven zijn, een zeker aantal. Wie den hoogsten dubbelen steen heeft, zet het eerst uit. Zijn buurman ter linkerhand zet er een steen bij aan, namelijk een, die op een der 2 afdeelingen hetzelfde aantal oogen draagt, als men op elk der afdeelingen van den uitgezetten steen aanschouwt. Heeft hij zulk een steen niet, dan haalt hij van de overige steenen telkens een naar zich toe (vischt), totdat hij er een heeft, en zoo gaat het rond. Wie het eerst al zijn steenen kwijt is, heeft het spel gewonnen: hij is domino (heer). Wij merken nog op, dat degene, die niet kan bijzetten, zijn beurt laat voorbijgaan, zoodra er geen overgebleven steenen meer zijn. Kan op het laatst soms niemand meer bijzetten, dan is hij de winner, die de minste oogen op al zijn niet-geplaatste steenen overhoudt. Dit spel heeft zich in de eerste helft der 18de eeuw uit Italië in Frankrijk en verder noord- en oostwaarts verspreid. Het behoort vooral te Venetië, Milaan en Parijs, ook op veel plaatsen in België tot de geliefkoosde spelen, hoewel tegenwoordig in mindere mate dan voorheen. Dominowhist wordt door 4 personen gespeeld, en wij merken eindelijk nog op, dat er dominosteenen bestaan met veel meer oogen, alsmede, dat men ook andere soorten van dominospelen heeft bedacht.

Dominus ac Redemptor noster (Onze Heer en Verlosser) is de naam van de pauselijke bul van den 21sten Juli 1773, waarbij door *Clemens XIV* de Orde der Jezuïeten werd opgeheven.

Domitianus, *Titus Flavius*, een der Romeinsche keizers, was de tweede zoon van *Titus Flavius Vespasianus* en van *Flavia Domitilla*. Hij werd geboren te Rome, den 24sten October 51 na Chr. Van zijn jeugd is weinig bekend. Toen zijn vader, uitgeroepen tot keizer, naar Rome oprukte, werd hij met zijn oom *Flavius Sabinus* op last van *Vitellius* streng bewaakt, en toen *Sabinus* zich op het Capitool verschanst had, ontsnapte *Domitianus* ternauwernood aan de woede der aanhangers van *Vitellius*. (19 December 69). Daags daarna, toen de troepen van *Vespasianus* onder bevel van *Antonius Primus* de stad veroverd en *Vitellius* omgebracht hadden, kwam hij uit zijn schuilhoek te voorschijn en werd door de soldaten als *Caesar* begroet en naar het paleis gebracht. Met *Mucianus*, den vriend van *Vespasianus* bestuurde hij daarna de aangelegenheden van den Staat tot de komst van zijn vader en gaf daarbij veel blijken van onmatige eerzucht en zinnelijkheid. *Vespasianus* echter verwijderde hem van alle staatszaken, zoodat *Domitianus*, hetzij uit verveling, hetzij om den argwaan zijns vaders in sluimering te sussen, zich met ijver op de letterkunde toelegde en zelfs verzen schreef, hoewel hij later als keizer zich weinig gezind betoonde iets voor de wetenschap te doen. Na den dood van *Vespasianus* deed hij vergeefsche pogingen, zijn broeder *Titus* te verdringen. Deze was edelmoedig genoeg om hem vergiffenis te schenken en hem tot zijn opvolger te benoemen, zoodat *Domitianus* na het plotseling overlijden van *Titus* (81) keizer werd. De eerste jaren van zijn bewind gingen rustig voorbij. Hij gaf geen blijken van hebzucht of wreedheid, maar besteedde aanzienlijke sommen voor de herstelling van openbare gebouwen, vaardigde een algemeene schuldvergiffenis (amnestie) uit, nam krachtige maatregelen tegen echtbreuk enz. en hield een gestreng toezicht op de ambtenaren des rijks. Later echter liet hij zich vervoeren door wantrouwen jegens uitstekende mannen, leende het oor aan lasteraars en verklikkers en begon, toen de schatkist geledigd was, op gruwelijke wijze te woeden tegen de aanzienlijkste en rijkste ingezetenen. Allereerst werd zijn nijver gewekt door den krijgsroem, dien zijn stadhouder *C. Julius Agricola* in Brittannië behaalde, vooral na zijn eigen ongelukkigen veldtocht tegen de Katten, zoodat hij dezen bevelhebber terugriep. Zijn misnoegen klom door den rampspoedigen afloop van den oorlog tegen *Decebalus*, koning der Daciërs (86—91), van wien hij voor een aanmerkelijke geldsom en een jaarlijksche schatting den vrede moest koopen, alsmede door den opstand, verwekt door *C. Antonius Saturninus* in Opper-Germanië, maar kort daarna gedempt (93). Vooral van dezen tijd af was de regeering van *Domitianus* een reeks van wreedheden en geweldenarijen, waarvan uitstekende burgers, zooals *Agricola*, *Herennius Senecio*, *Axulenus Rusticus*, *Helvidius Priscus* enz., de slachtoffers werden. Ook zijn eigen bloedverwanten deed hij, naar de wijze der Oostersche dwingelanden, ter dood brengen. Toen hij echter zijn woede wilde koelen aan zijn vrijgelatenen en huisbedienden, ontstond onder dezen een samenzwering met *Parthenius* en *Stephanus* aan het hoofd. Laatstgenoemde doorstak na een hevige worsteling den keizer in zijn slaapvertrek den 18den September 96. De moordenaar werd door de lijfwacht neergesabeld, doch het lijk des keizers, volgens een besluit van den Senaat, door den lijkbezorger der armen op een gemeene lijkbaar uit de stad gedragen. Daar werd het door *Phyllis*, de bejaarde voedster van *Domitianus*, verbrand.

Domitianus.

Domitius is de naam van een oud-Romeinsch Plebejisch geslacht, waarvan de eene lijn den naam van *Calvinus* en de andere dien van *Ahenobarbus* voerde. Daartoe behoorden:

Domitius, Gnaejus Calvinus, die in 62 v. Chr. legaat was van *L. Valerius Flaccus* in Azië, in 59 volkstribuun, in 56 praetor en in 53 consul met *M. Valerius Messala*. Na het uitbarsten van den burgeroorlog voerde hij eerst bevel onder *Curio* in Afrika en daarna in Macedonië en Thessalië, bepaaldelijk in den slag bij Pharsalus tegen *Metellus Scipio*. Daarna belastte *Caesar* hem met het bewind in Azië en hij voerde er oorlog tegen *Pharnaces*, tegen wien hij eerst bij Nicopolis ongelukkig, maar bij Zela des te

Digitized by Google

voorspoediger streed. Vervolgens trok hij in Afrika te velde tegen *Confidius* en kwam na den dood van *Caesar* in dienst van *Octavianus* en *Antonius*. Toen hij van Brundisium troepen over de Ionische Zee wilde brengen, werd hij door *L. Statius Marcus* en *Gn. Domitius Ahenobarbus* verslagen, doch niettemin in 40 wederom tot consul gekozen en een jaar later met het beheer in Spanje belast. Het geld, dat hij in 36 van de Spaansche steden ontving, om zijn triomf te vieren, besteedde hij grootendeels aan de herstelling der Regia aan de Via Sacra.

Domitius, Gnaejus Ahenobarbus, streed in den slag bij Pharsalus, keerde in 46 v. Chr. naar Rome terug en werd, als betrokken in de samenzwering tegen *Caesar*, in 43 verbannen. *Brutus* en *Cassius* zonden hem ten strijde tegen het Driemanschap, en hij hielp *Domitius Calvinus* de nederlaag toebrengen in de Ionische Zee. Na den dood van *Brutus* en *Cassius* zette hij den oorlog voort, kruiste met 70 schepen in de Ionische Zee en teisterde de kustgewesten, totdat *Asinius Pollio* in 40 een verzoening tusschen hem en *Antonius* tot stand bracht. Daarna bekleedde hij geruimen tijd het stadhoudersambt in Bithynië, nam in 36 deel aan den rampspoedigen veldtocht met *Antonius* tegen de Parthen, werd in 32 met *Sosius* consul, trachtte zooveel mogelijk den vrede te bewaren en overleed kort na den slag bij Actium in September 31.

Domitius, Lucius Ahenobarbus, een zoon van den voorgaande was de echtgenoot van *Antonia*, een dochter van den drieman *Marcus Antonius*, werd in 16 voor Chr. consul en in 10 stadhouder van Afrika en trok later, als opvolger van *Tiberius* in Germanië, met een leger over de Elbe. In 1 v. Chr. werd hij met een leger naar den Rijn gezonden, waar hij zeer voorzichtig optrad. Hij overleed in 25 na Chr.

Domitius Gnaejus Ahenobarbus, een zoon van den voorgaande, was de echtgenoot van *Agrippina*, een dochter van *Germanicus* en de vader van keizer *Nero*. Hij bekleedde in 32 v. Chr. de betrekking van consul, later die van proconsul in Sicilië en overleed te Pyrgi in 39 na Ch.

Domkapittel noemt men het college van kanunniken, kapittelheeren, stifts- of domheeren aan een bisschoppelijke of aartsbisschoppelijke kerk. Het bestaat gewoonlijk uit een proost, deken, scholasticus, cantor, custos en een aantal domheeren, die in belangrijke kerkelijke zaken geraadpleegd worden, bij afwezigheid of bij overlijden van den bisschop het bewind voeren en met dezen het hoog- of domstift vormen. Aanvankelijk behoorden tot het domkapittel geestelijken uit de bisschoppelijke stad, die in gemeenschappelijke woningen hun verblijf hielden. Toen echter die inrichtingen groote rijkdommen verwierven, werden de domheersplaatsen vooral door den adel gezocht en als sinecuren beschouwd. Zelfs werden er domheersplaatsen bij aankoop door Protestanten verkregen. Daaraan is echter door de Roomsch-Katholieke Kerk een einde gemaakt.

Domleschg (Val Tomiliasca, Vallis Domestica) is de naam van het benedengedeelte van het dal van den Achter-Rijn, een van de fraaiste dalen van Grauwbunderland. Zie *Rijn*.

Dommekracht noemt men een werktuig, bestemd om zware lasten tot een geringe hoogte op te heffen. Het bestaat uit een loodrecht geplaatste, getande staaf, in wier tanden die van een rad grijpen, dat met een zwengel wordt omgedraaid, terwijl men ook nog wel een tweede tandrad heeft tusschen genoemd rad en de staaf. Het geheel is ingesloten in een sterken, houten, met ijzer beslagen kast.

Dommel is een rivier, die in België ontspringt op de hooge gronden van Exel, Neêrspelt en Neer en gevoed wordt door verschillende takken, die op de hooge streken nabij de Nederlandsche grens ontstaan. Bij Schaft betreedt zij den Nederlandschen bodem, neemt bij Waalre de Keerschop, bij Eindhoven de Tongelreep, verder de Gender, de Kleine Dommel, bij Bokstel de Lei en bij Herlaar de Run op en loost haar water door een sluis te 's Hertogenbosch op de Dieze. Op verschillende plaatsen wordt het water opgestuwd tot het drijven van molens. Haar lengte bedraagt 146 km., waarvan 120 km. op Nederlandsch grondgebied.

Dommer, *Arrey von,* een Duitsch schrijver over de geschiedenis der muziek, werd geboren te Danzig den 9den Februari 1828, was eerst lithograaf en bezocht daarna de universiteit en het conservatorium te Leipzig. In 1863 begaf hij zich naar Hamburg, waar hij muziekcriticus was, en van 1873—1889 secretaris der stadsbibliotheek. Hij schreef: „Musikalisches Lexikon" (1865), „Elemente der Musik" (1862) en „Handbuch der Musikgeschichte" (1868; 2de druk, 1877).

Domo d'Ossola is een districtshoofdstad in de Italiaansche provincie Novara, 305 m. boven den zeespiegel in den Val d'Ossola gelegen aan de Tore, den Simplonstraatweg en de spoorwegen Novara—Domo d'Ossola en een zijlijn naar den Simplontunnel. De stad heeft een mooien dom, lyceum, gymnasium en prachtige gebouwen met bogengangen. De (1901) 3750 (als gemeente 5016) inwoners houden zich bezig met wijn- en ooftbouw, zijdeteelt en leerlooierij. Reeds in de Oudheid was de plaats als Oscella (Oxella) bekend, als stad der Lepontiërs behoorde zij tot het gebied van Novara. De Zwitsers veroverden haar in 1417 op de Milaneezen, die haar in 1425 dapper verdedigden. Later kwam zij aan Milaan, in 1735 aan Piemont. In de buurt is de Calvariënberg gelegen, een druk bezochte bedevaartplaats.

Domokos, in de dagen der Oudheid *Thaumakia*, is een versterkt stadje van het koninkrijk Griekenland, in Thessalië, aan den noordelijken voet van den berg Othrys op een rots gelegen. Het telt (1889) 1580 inwoners, die bijna allen den Christelijken godsdienst belijden, en is zetel van een bisschop. Hier behaalden den 18den Mei 1897 de Turken een overwinning op de Grieken.

Domostroj of *Huishouding* heet een boek, dat tot de oudste Russische geschriften behoort. Het bevat zedekundige lessen voor de Russische bevolking en is als zoodanig zeer belangrijk voor de geschiedenis der beschaving. De tekst is vermoedelijk een bloemlezing uit dergelijke lessen van vroegeren tijd, en als vervaardiger wordt een monnik genoemd, de raadgever van czaar *Iwan IV*, die onder den naam van *Sylvester* omtreeks het jaar 1560 leefde. Waarschijnlijk heeft hij zelf ook eenige hoofdstukken van dit werk geschreven; dit althans wordt beweerd van

Digitized by Google

het 64ste en laatste hoofdstuk, dat een kort overzicht bevat van het geheel en om die reden ook wel „De kleine Domostroj" genoemd wordt. De 15 eerste hoofdstukken handelen over vroomheid en deugd; dan volgen (hoofdstuk 16—25) voorschriften, die betrekking hebben op het huiselijk leven, op de wederzijdsche plichten van echtgenooten en op die van kinderen, waarbij de zweep een voorname rol speelt. Ten slotte vindt men regels over eigenlijke oeconomie, huishouding en huisbestuur. De „Domostroj" was in vroegeren tijd in Rusland zeer veel verspreid. De handschriften van dit werk zijn niet ouder dan de 17de eeuw. Het is opgespoord en voor het eerst uitgegeven door *Golochwastow* te Moskou in 1849. *J. S. Nekrasow* schreef daarover in 1872 een geschied- en letterkundige verhandeling.

Domowoj (Russisch) is de huisgeest van het Russische volksgeloof. Naar mate de verschillende streken wordt hij verschillend beschreven, bijv. een klein dik mannetje, over het geheele lichaam fijn behaard, gekleed in een aschgrauw boerenpak, maar steeds blootshoofds en blootsvoets; in huizen, waar het hoofd van het gezin gestorven is, verschijnt hij gaarne in diens gedaante. Zijn geliefkoosde verblijfplaats is achter de kachel of in den stal. De Domowoj is niet kwaad van karakter en houdt het meest van paarden, die hij echter dikwijls 's nachts afrijdt.

Dompbed is een inrichting, die men soms aan een scheepshelling (zie aldaar) geeft om het schip met meer snelheid te water te laten. Daartoe worden de smeerstukken, die het dichtst bij het water gelegen zijn, zoodanig aangebracht, dat zij vrij blijven van den onderkant der looze kiel. Voor het afloopen worden dan de droge blokken, waar het schip op staat, weggeslagen, zoodat het schip nu over de smeerblokken afloopt. Maakt men de helling van het dòmpbed te sterk, dan heeft het langsverband veel te lijden.

Dompelaar. Zie *Duikereend.*

Dompierre de Chaufepié, dr. *Henri Jean de,* geboren in 1861 te Amsterdam, studeerde aan de hoogeschool te Leiden en promoveerde in 1889 tot doctor in de klassieke letteren, op een proefschrift, getiteld: „De titulo I. R. N. 4312 ad Juvenalem poetam perperam relato". Sedert 1893 is hij directeur van het Koninklijk Kabinet van munten en penningen. Zijn voornaamste geschriften zijn: „Les médailles et les plaquettes modernes" (Texte français et hollandais, 1899—1905, afl. 1—16) en „Grieksche munten in historische orde gerangschikt" (1901).

Dompierre d'Hornoy, *Charles Marie Albert,* een Fransch officier der marine en minister, geboren den 24sten Februari 1816 een achterneef van *Voltaire,* trad in 1828 in dienst bij de marine, werd in 1854 scheepskapitein, 1864 schout bij nacht in 1869 generaaldirecteur van het ministerie van Marine. Na de omwenteling van 4 September 1870 was hij ad interim minister van Marine, totdat de vice-admiraal *Fourichon,* tot die betrekking benoemd, was aangekomen. Ook na het vertrek van dezen naar Tours, bestuurde hij wederom de zaken der marine te Parijs. Bij de verkiezingen van 8 Februari 1871 werd hij tot afgevaardigde voor het departement Somme gekozen en nam plaats aan de rechterzijde. Na den val van *Thiers* belastte hij zich den 25sten Mei 1873 in het Kabinet van den hertog *de Broglie* met de portefeuille van Marine, maar trad af den 23sten Mei 1874 bij de nederlaag van dit bewind. Van 1885—1893 behoorde hij tot de Kamer van Afgevaardigden.

Dompo is een rijkje op het Nederlandsch Indische eiland Soembawa. Het grenst ten N. aan Sanggar en de Javazee, ten O. aan Bima, ten W. aan het rijk Soembawa en de baai van Saleh en ten Z. aan den Indischen Oceaan. Het staat onder een sultan. De bevolking heeft veel overeenkomst met die van Bima (zie aldaar).

Evenals de andere rijkjes op Soembawa werd Dompo in het begin der 17de eeuw door Gowa onderworpen; het Bongaaisch contract maakte aan die verhouding een einde, daar Dompo toen onder de bondgenootschappelijke landen werd opgenomen. In 1765, 1858 en 1886 werden contracten met Dompo gesloten. Het aantal inwoners wordt thans op 3000 tot 6000 zielen geschat. Zie verder *Soembawa.*

Domproost is de proost (zie aldaar) van een domkapittel.

Domrémy-la-Pucelle, de geboorteplaats der Maagd van Orléans, is een klein dorp, in het Fransche departement des Vosges, op den linker oever van de Maas, in een bevallig dal en op de grenzen van Lotharingen gelegen met (1901) 297 inwoners. Een inscriptie in den gevel wijst er het

Domrémy (Woning van *Jeanne d'Arc*).

huis aan, waar *Jeanne d'Arc* geboren werd (zie de afb.). Ook bevinden er zich 2 standbeelden dier heldin en een kerk te harer eere voor enkele jaren gebouwd.

Domscholen of kathedraalscholen waren in de Middeleeuwen geestelijke scholen. Sedert *Augustinus* (430) was het gebruikelijk geworden, dat de geestelijkheid der kathedralen volgens kloosterregels bij elkander woonde. Bisschop *Chrodegang* van Metz (742—766) gaf zijn domkapittel een organisatie, waarbij de schoolsche vorming van toekomstige geestelijken was voorgeschreven. Dit voorbeeld werd door anderen gevolgd, en de domscholen werden in 802 algemeen door de synode te Aken voorgeschreven, ontwikkelden zich, evenals de kloosterscholen der Benedictijnen, en werden,

Digitized by Google

evenals deze, ook door leeken bezocht. In den aanvang bloeiend, kwamen zij in de 13de eeuw langzamerhand in verval. Na de Hervorming bleef de naam bestaan, maar eigenlijke domscholen bestaan zelfs in katholieke landen niet meer. In haar plaats kwamen de door de kerkvergadering te Trente voorgeschreven priesterseminaria en de sedert 1552 ontstane jezuïetencolleges.

Don, in het Portugeesch *Dom*, afkomstig van het Latijnsche woord *Dominus* (heer), is in Spanje de titel van alle adellijke personen, ook zelfs van de koningen en van de koninklijke prinsen. In Portugal wordt hij slechts door den vorst en de leden van het koninklijk huis gevoerd, in Italië daarentegen door alle geestelijken. Aanzienlijke vrouwen voeren er dien van *donna*, *doña* (Spaansch) en *dona* (Port.).

Don, door de Ouden *Tanaïs* genoemd, is na de Wolga en den Dnjepr de grootste rivier van Europeesch Rusland. Zij heeft een stroomgebied van 430259 v.km., ontspringt in het gouvernement Toela bij de stad van dien naam als een kleine beek, die zich in het Iwanmeer uitstort, en doorstroomt over een lengte van 1855 km. de gouvernementen Rjasan, Tambow, Woronesj en het land der Donsche Kozakken. Haar bovenloop strekt zich uit tot Woronesj tusschen wouden en korenvelden, terwijl men er tevens uitgebreide ijzerertslagen aantreft. Beneden Woronesj komt zij in de lage steppen van Zuid-Rusland en stroomt door kalksteen- en krijtbeddingen, zoover zuidoostwaarts vloeiend, dat zij bij Staniza Katsjalinskaja slechts 60 k.m. van de Wolga verwijderd en van deze door een heuvelreeks gescheiden is. In haar benedenloop stroomt zij door een lage vlakte, die telkenjare regelmatig overstroomd wordt. Beneden Rostow verdeelt zij zich: de noordelijke arm of *Doode Don* (Mertwoi Donez), aan de oevers waarvan men de overblijfselen der oude stad Tanaïs ontdekt heeft, is de minst belangrijke, de zuidelijke splitst zich bij Azow in 3 takken, namelijk den eigenlijken Don, de Kalansja en de Koetoerma. Deze vertakken zich weder in een aantal stroompjes, die een delta doorstroomen, voordat zij in de Golf van Taganrog uitmonden. De Don ontvangt 37 zijrivieren, van welke de Mesjta, de Woronesj, de Choper, de Medwjediza, de Ilowla en de Manytsj op den linker en de Sosna en de Donetz op den rechter oever de belangrijkste zijn. De Don is in het algemeen waterarm en begint eerst behoorlijk bevaarbaar te worden bij Woronesj, terwijl op haar benedenloop de vaart door veel ondiepten en zandbanken belemmerd wordt. 1285 k.m. van de rivier zijn bevaarbaar. Ook is zij zeer vischrijk.

Donaat. Zie *Donatus, Aelius.*

Dona Francisca, een Duitsche kolonie in de Braziliaansche provincie Santa Catarina, 25 k.m. ten Z.W. van de havenstad São Francisco, ligt aan de rivieren Cubatao, Caxoeira en Pirahy, van welke de beide eerste na een korten loop in de Lagoa de Sagoeassoe uitmonden, terwijl de derde zich oostwaarts naar Itapocu wendt. Zij omvat een mild besproeid, heuvelachtig landschap, met een oppervlakte van 1444 v. km., dat in het zuidelijk gedeelte moerassig is. Het klimaat is warm-gematigd (gemiddelde temperatuur 20,6° C.). De vochtige zomer is niet al te warm, en in den winter doet zich nu en dan de vorst gevoelen. Suikerriet groeit in de rivierdalen en de koffiestruik op de heuvels. De voornaamste cultuurplant is de maniok, en ook de aanbouw van arrowroot breidt zich allengs uit. De veelvuldige regens benadeelen den katoenheester, maar het land is voor den tabaksbouw zeer geschikt. Ook rijst, bataten, yams, ananassen enz. willen er zeer goed groeien. Hoofdplaats is Joinville.

Deze kolonie werd in 1849 door een maatschappij, den „Kolonisationsverein", te Hamburg, gesticht, die een uitgestrektheid gronds verkreeg van *Dona Francisca* bij haar huwelijk met den prins *van Joinville* en daarbij de verplichting op zich nam binnen vijf jaren een bepaald aantal kolonisten daarheen te zenden. Zij kon daaraan voldoen, geholpen door haar aanzienlijk kapitaal en door den steun der Braziliaansche regeering.

Donajec of *Dunajec* is de naam van een rivier in Galicië. Zij ontspringt aan de noordelijke helling van het hooge Tatragebergte met 2 armen, de *Czarny* (Zwarte) *Dojanec* en de *Bialy* (Witte) *Dojanec*. Nadat deze zich bij Neumark vereenigd hebben, vormt de rivier de grens tusschen Galicië en Hongarije, stroomt noordwaarts en neemt bij Altsandec de Poprad op, welke van de zuidelijke helling van den Tatra komt. De oevers der Dojanec blijven hoog en steil en haar stroom is snel tot aan de plek, waar zij de Biala opneemt, die van de Karpaten komt. Na een loop van 208 km. mondt zij uit in de Weichsel tegenover de stad Opatowec. De rivier is zeer vischrijk.

Donald is de naam van eenige koningen van Schotland. Van hen noemen wij:

Donald I, die in 178 na Chr. den troon beklom en het Christendom in Schotland invoerde. Hij streed dapper tegen de Romeinen onder keizer *Severus*, doch moest een groot gedeelte van zijn rijk afstaan. Hij overleed in 216 niet lang na het sluiten van den vrede.

Donald V, *Mac Alpin*, die in 860 de opvolger werd van zijn broeder *Kenneth*. De sage zegt, dat door zijn uitspattingen een opstand ontstond, onder de Picten, die zich met *Osfred* en *Ella*, de machtigste vorsten van Engeland, verbonden. Toen hij na het herstel van den vrede in zijn rijk terugkeerde, werd hij door de aanzienlijken in den kerker geworpen en overleed in 864.

Donald VII of *Duncan I*, die eerst gouverneur was van Cumberland en in 1034 tot koning gekozen werd, hield met kracht de teugels des rijks en beschermde het volk tegen de verdrukking der aanzienlijken. Overwonnen door *Sueno*, koning der Denen, nam hij de vlucht naar Perth, doch werd door zijn bloedverwant *Macbeth* bijgestaan. Laatstgenoemde vermoordde hem in 1044 en maakte zich meester van den troon. *Shakespeare* ontleende aan die gebeurtenis de stof voor zijn treurspel: „Macbeth".

Donald VIII, bijgenaamd *Bane* of *de Witte*, was een zoon van den voorgaande. Na den dood van zijn broeder *Malcolm III* (1093), plaatste hij zich met behulp van *Magnus*, koning van Noorwegen, op den troon, maar wegens zijn gestrengheid voegde de adel zich aan de zijde van een anderen pretendent, *Duncan* genaamd. Nadat hij dezen door sluipmoord had uit den weg geruimd, kwam hij weder aan het bewind, doch daar hij

Digitized by Google

het land niet kon beschermen tegen de aanvallen van Engeland en Noorwegen, droegen de Schotten het bestuur op aan prins *Edgar*, een zoon van *Malcolm III*. Deze vorst stiet hem van den troon (1097), beroofde hem van het licht der oogen en wierp hem in den kerker, waar hij in 1098 overleed.

Donaldson, *Thomas Leverton*, een Engelsch architect en schrijver van onderscheiden werken over schoone bouwkunst, werd geboren den 17den October 1795, reisde gedurende vijf jaren in Frankrijk, Italië en Griekenland en werd vervolgens professor in de architectuur aan het University College te Londen. Toen hij in 1864 die betrekking nederlegde, deden zijn ambtgenooten en leerlingen tot zijn gedachtenis een medaille vervaardigen, van welke jaarlijks twee exemplaren in zilver aan de beste kweekelingen van dat college worden uitgereikt. Hij zelf heeft onderscheiden medailles behaald, werd lid van buitenlandsche bouwkundige vereenigingen en voorzitter van het Koninklijk Instituut van Britsche Bouwkunde. Hij overleed den 1sten Augustus 1885 te Londen. Tot de door hem gestichte gebouwen behooren: Trinity Church, University College Hall, Garden Square, Flaxman Hall, University College en Brompton Church te Londen, benevens een aantal huizen, kerken en scholen elders. Van zijn geschriften vermelden wij: „Pompeji illustrated" (2 dln., 1827), „Examples of ancient doorways in Greece and Italy" (1833), „Examples of modern doorways in Italy and Sicily" (1836), „A review of the professional life of sir John Soane" (1837), „The temple of Apollo Epicurius at Bassa" (1838), „Architectural maxims and theorems" (1847), „Architectura numismatica" (1859) en „Handbook of specifications, or practical guide to the architect" (2 dln.; nieuwe druk, 1871).

Donar, in het oud-Saksisch *Thunar*, is een der namen van *Thor*. Zie aldaar.

Donatello, eigenlijk *Donato di Niccolo di Betto Bardi*, een van de hervormers der beeldhouwkunst in Italië, werd geboren te Florence in 1383, behoorde tot de familie *Donato*, die aan de Venetiaansche Republiek onderscheiden dogen schonk, en werd in zijn jeugd *Donatello* genoemd. Zijn eerste kunstwerken in marmer waren de standbeelden van *Petrus* en *Marcus* in de St. Michaëlskerk te Florence, en zelf was hij zeer ingenomen met het standbeeld van een grijsaard in het gewaad van een senator en onder den naam van „Zuccone" (Kaalkop) bekend; het bevindt zich aan den toren van laatstgenoemde kerk. Voor de Johanneskerk vervaardigde hij een „Boetvaardige Magdalena" in hout, hoewel hij in deze kunst moest onderdoen voor zijn leerling en vriend *Brunelleschi*. Met dezen begaf hij zich naar Rome, en na zijn terugkeer voltooide hij voor *Cosimo* en *Lorenzo de' Medici* een prachtig gedenkteeken ter eere van hun vader. Verder is zijn marmeren standbeeld van den heiligen *George* een sieraad van de St. Michaëlskerk. Van 1443 tot 1458 werkte hij in Padua, waar hij beelden en reliefs voor het hoogaltaar van den dom en het beroemde ruiterstandbeeld van *Gattamelata* vervaardigde. Ook in Venetië, Modena, Ferrara, en later in Rome heeft hij gewerkt. Tot zijn meest-beroemde leerlingen behoorden *Desiderio da Settignano*, *Benedetto di Majano* en de *Rossellini's*, van wie *Nanni d' Antonio* den meesten roem behaald heeft. Hij overleed te Florence den 13den December 1466.

Donati, *Cesare*, een Italiaansch novellenschrijver, werd geboren den 28sten September 1826 te Lugo di Romagna. In 1848 nam hij deel aan de staatkundige bewegingen, schreef de brochure: „Una parola agli Italiani" (1848), moest daarop de vlucht nemen en begaf zich naar Florence, waar hij het besluit nam in de rechten te studeeren. Op het bureau van een advocaat vond hij de hulpmiddelen voor zijn onderhoud en leverde met eenige vrienden den: „Dizionario della giurisprudenza toscana del 1800—1850" (3 dln., 1851—1853). Na het overlijden van zijn vader nam hij ook zijn moeder met haar vier nog onverzorgde kinderen bij zich en trachtte door het geven van onderwijs en door journalistieken arbeid zijn inkomsten te vermeerderen. In 1854 stichtte hij te Florence het weekblad: „L'Eco d'Europa" en vervolgens redigeerde hij met *Celestino Bianchi* den „Indicatore". Grooten bijval vonden zijn verhalen: „Per un gomitolo", „Arte e natura" en „Diritto e rovescio" (1858), alsmede: „Tra le spine" (1870), „Povera vita!" (1874), „Foglie secche" (1874), „Buon anno! Novelle e fantasie" (1875), „Flora Marzia. Storia di mezzo secolo" (1876) en „Rivoluzione in miniatura 1847—1849" (1876). Daarenboven plaatste hij onderscheiden verhalen in tijdschriften. Zijn omstandigheden hadden intusschen in 1859 een gunstigen keer genomen. Hij werd geplaatst bij het ministerie van Onderwijs, bekleedde er aanzienlijke waardigheden en werd met ridderorden versierd. Sedert 1874 is hij te Rome gevestigd.

Donati, *Giambattista*, een Italiaansch sterrenkundige en meteoroloog, werd geboren te Pisa den 16den December 1826, studeerde eerst in laatstgenoemde stad en begaf zich vervolgens naar Florence, waar *Amici* hem belangstelling inboezemde voor de sterrenkunde. In 1852 werd hij er assistent aan de sterrenwacht en bepaalde zich vooral tot het zoeken van kometen. Hij ontdekte dan ook de komeet II van 1855, de komeet VI van 1857 en de schitterende komeet V van 1858, welke laatste naar hem is genoemd. In 1858 werd hij benoemd tot adjunct-observator aan de sterrenwacht te Florence, vestigde zijn aandacht op de spectra der vaste sterren en deelde de uitkomsten daarvan mede in de „Annalen van het Koninklijk Museum" te Florence. In 1864, na den dood van *Amici*, werd hij directeur der sterrenwacht en deed de nieuwe sterrenwacht op den berg te Arcetri bij Florence verrijzen. Vooral maakte hij zich verdienstelijk door een ijverige toepassing der spectraalanalyse. Hij stichtte in 1871 een vereeniging van Italiaansche spectroskopisten en vervaardigde een spectroskoop met 25 prisma's, die op de tentoonstelling te Weenen in 1873 door alle deskundigen bewonderd werd. Ook bevorderde hij zeer den vooruitgang der meteorologie. Hij werd voorzitter der Italiaansche Meteorologische Commissie. Op een reis naar het Congres van meteorologen te Weenen werd hij aangetast door de cholera; wel keerde hij zoo spoedig mogelijk terug naar

Digitized by Google

Florence, maar overleed aldaar den 19den September 1873. Een groot aantal verhandelingen over natuur- en sterrenkundige onderwerpen heeft hij geleverd aan verschillende Italiaansche tijdschriften.

Donatie. Zie *Schenking*.

Donatisten noemt men de aanhangers van *Donatus Magnus*, bisschop van Numidië, die in 311 bij verdeeldheid over de keuze van een bisschop te Carthago de R. Katholieke Kerk verliet en een sekte stichtte, die omstreeks het jaar 330 in Noord-Afrika reeds 172 bisschoppen telde. Zie verder *Agonistieken*.

Donatus, *Aelius*, was een Romeinsch taalkundige, die omstreeks het midden der 4de eeuw te Rome onderwijs gaf en een drietal werken schreef, namelijk: „De litteris, syllabis, pedibus, tonis", „De octo partibus orationis", en „De barbarismo, solœcismo, schematibus, tropis", welke in het „Corpus grammaticorum" van *Lindemann* zijn opgenomen, te zamen een behoorlijk leerboek der taal vormen en in de Middeleeuwen algemeen gebruikt werden, zoodat men doorgaans een Latijnsche spraakkunst een „Donatus" noemde. Zulk een boek is het eerste geweest, dat men door middel van houtdruk heeft trachten te vermenigvuldigen, waarom „Donatus" een belangrijke rol vervult in de geschiedenis der boekdrukkunst (zie aldaar). *Donatus* heeft ook een „Commentarius in Terentii comoedias" geschreven, en van een gedeelte van dit boek bestaat nog een uittreksel.

Donatus, *Tiberius Claudius*, een Romeinsch taalkundige, leefde omstreeks 400 na Chr. en was de schrijver van een historisch-aesthetischen commentaar op de „Aeneïs", waarvan echter slechts fragmenten over zijn.

Donau, door de Ouden *Danubius* genaamd, terwijl haar benedenloop, dien men het eerst leerde kennen, *Ister* genoemd werd, is na de Wolga de langste en aanzienlijkste rivier in Europa, de voornaamste van het stroomgebied der Zwarte Zee en de groote waterweg tusschen het midden en het oosten van ons werelddeel, langs wier oevers verschillende volkeren leven. Zij ontspringt in het groothertogdom Baden, nabij Donaueschingen, op de Z.O. helling van het Zwarte Woud, waar zij gevormd wordt door de vereeniging van twee beken, de Brege en de Brigach, welke laatste nog een beekje, Donau geheeten, uit den slottuin van Donaueschingen opneemt.

De Donau is de eenige rivier van Midden-Europa, welke over het geheel oostwaarts stroomt, terwijl zij haar weg kiest langs hoogvlakten en door voormalige meren. Bij Donaueschingen ligt de waterspiegel van de Donau 690 m. boven de oppervlakte der zee. Van Geisingen tot Scheer baant zij zich met snellen stroom een weg getusschen de steile rotswanden der juravorming van den „Rauhe Alp" en stroomt daarna noordoostwaarts door de Donaurieden, een moerassige en grazige vlakte van Opper-Zwaben, tot aan Ulm. Hier neemt zij den Iller op, krijgt een breedte van 78 m., wordt bevaarbaar en stroomt over de Beiersche hoogvlakte door moerassige streken in een oost-noordelijke richting, langs Lauingen, Dillingen, Höchstadt, Donauwörth, Neuburg, Ingolstadt, Vohburg, Kelheim en Regensburg, en bereikt bij Donastauf, haar noordelijkste punt, het Beiersche Woud, gaat vanhier over Straubing en Deggendorf naar Passau, waar zij 287 m. boven den zeespiegel ligt, en eindigt hier haar bovenloop.

Bij Passau, waar haar watermassa door die van den Inn meer dan verdubbeld wordt, begint de middelloop en stroomt zij op Oostenrijksch gebied over Linz, Grein, Ips, Mölk, Krems, Toeln, Korneuburg en Klosterneuburg tusschen het Bohemer-, Greiner- en Manhartswoud aan de eene en de helling der Norische Alpen aan de andere zijde, als een bergstroom door rotskloven en schilderachtige dalen, somtijds met meer dan een arm. Beneden Grein (218 m.) wordt de bedding tot 146 m. vernauwd en bevinden zich stroomversnellingen. De vroegere draaikolk is verdwenen, doordat men het rotseilandje Haustein heeft laten springen. Van 1893—1894 werden ook de rotsen ten deele verwijderd, zoodat thans 2 schepen elkander behoorlijk passeeren kunnen. Boven Weenen zou in de Beneden-Oostenrijksche vlakte haar benedenloop beginnen, indien zij zich niet door het Leithagebergte en door uitloopers der Kleine Karpathen een weg moest banen. Nadat zij in genoemde vlakte eilanden omsloten en door de engte tusschen Theben en Preszburg gedrongen is, verlaat zij Oostenrijk en bereikt de Boven-Hongaarsche vlakte; hier omvat zij de Groote en Kleine Schütt, twee eilanden, van welke het eerste 87 km. en het tweede 48 km. lang is. Nadat verder de twee armen zich bij Komorn weder vereenigd hebben, stroomt de Donau oostwaarts naar Gran. Tusschen deze stad en Waitzen baant zij zich een weg door de heuvels van het Bakonywoud en door de uiterste takken der noordwaarts gelegen Karpaten. Bij Waitzen wendt zij zich zuidwaarts langs Boedapest naar de groote Neder-Hongaarsche vlakte, waar zij, met een breedte van 1000 m. en een gemiddelde diepte van 8 m., veel eilanden, moerassen en rietpoelen vormend, tusschen lage, zandige oevers voorwaarts kronkelt. Eerst beneden den mond der Drave bij Voekovar, waar zij zich oost-zuidoostwaarts keert, vervolgt zij (behalve tusschen Peterwardein en Semlin-Belgrado) door bevallige streken haar weg, tot aan de plek, waar zich tusschen de granietgevaarten van het Banaat ten noorden en de kalkgesteenten van Servië ten zuiden de merkwaardige poort bevindt, die zich onder den naam Clissura, meer bekend als IJzeren Poort, van het spoorwegstation Basiasch tot aan Sibb (een plaats in Servië) over een afstand van 128,6 km. in de gedaante van een sterk kronkelende rotskloof vertoont, met een afwisselende breedte van 100 tot 1900 m. (op een plaats zelfs 60 m.) met een diepte, die hier en daar 75 m. bedraagt, met een sterk en ongelijk verdeeld verval van water, hier en daar doorsneden van riffen en rotsklompen, en met stroomversnellingen en ondiepten, die de scheepvaart vroeger bemoeilijkten, doch in de jaren 1890—1896 aanzienlijk verbeterd zijn. In de IJzeren Poort bedraagt het verval zelfs 0,54 m. per km. en op een afstand van 750 m. zelfs 13 m.

Hier verlaat de rivier Hongarije en betreedt het Balkan schiereiland, waarmede tevens de benedenloop van de Donau een aanvang neemt. Nu stroomt zij met tallooze kronkelingen over

Digitized by Google

Toernoe-Severin, Kladova en Widdin naar het zuiden, dan over Nikopoli, Sistova (waar zij het verst zuidwaarts dringt), Roestsjoek, Silistria en Rassova oostwaarts met een breedte van 700 tot 1000 m. en met een gering verval door de groote vlakte van Walachije met uitgebreide, moerassige, veelal met riet begroeide streken, die van doode Donautakken doorsneden zijn. Bij Tsjernawoda (beneden Rassova) verandert de Donau, door de hoogvlakte der Dobroedsja daartoe gedwongen, plotseling haar oostelijke richting in een noordelijke over Hirsova en Braila, vormt ook daar een doolhof van armen en takken en herneemt eerst na haar vereeniging met den Sereth bij Galacz haar oostwaartsche richting, terwijl zij langs Reni en Isaktsja stroomt, den Proeth opneemt en met een aantal meren in verband staat. Boven Toeltsja eindelijk begint haar delta, waarin zij zich in 3 armen verdeelt, onder de namen Kilia, Soelina en St. Georgkanaal bekend, die haar water in de Zwarte Zee voeren. Van deze was tot 1900 alleen de Soelina-arm goed bevaarbaar, vooral na de verbetering die in Mei 1894 voltooid werd. In strijd met de bestaande tractaten werd omstreeks 1900 ook de Kilia-arm door Rusland bevaarbaar gemaakt. De delta is woest en slechts bewoond door buffels, wolven en watervogels. Voor de kust verheft zich op het Slangeneiland een lichttoren.

De afstand van de bronnen van de Donau tot aan haar mond bedraagt 1684 km. en de stroomlengte 2860 km., terwijl het stroomgebied een oppervlakte heeft van 805572 v.km., van welke 443610 v.km. tot de Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie behooren. Als men de stroompjes van gering belang niet in rekening brengt, telt zij 120 zijrivieren, waarbij zich 60 groote bevinden, van welke 34 bevaarbaar zijn. Tot de belangrijkste behooren aan de rechterzijde de Iller, de Lech, de Isar, de Inn, de Traun, de Enns, de Ybbs, de Leitha, de Raab, de Sarviz, de Drave, de Save en de Morawa; aan de linkerzijde de Wernitz, de Altmühl, de Nab, de Regen, de Ilz, de March, de Waag, de Neutra, de Gran, de Eipel, de Theisz, de Bega, de Temes, de Aloeta, de Schyl, de Ardsjis, de Jalomiza, de Sereth en de Proeth. Verder heeft men op haar gebied onderscheiden kanalen, zooals het Karolinakanaal tusschen Dillingen en Lauingen, het Lodewijkskanaal, het Weener-Neustädter, het Bacser- en het Begakanaal. De Donau is zeer vischrijk, voornamelijk vangt men er zalmen, steuren en karpers. De bevaarbaarheid neemt reeds een aanvang bij Ulm, doch het gedeelte vandaar naar Donauwörth is nog altijd ongeschikt voor groote schepen en stoombooten. Slechts platboomde schepen en vlotten kunnen er gebruik van maken. Deze gaan enkel naar beneden en worden te Weenen na het lossen der lading verkocht. Wel heeft men zoowel in Beieren als in Oostenrijk millioenen guldens besteed aan het verbeteren van havens en jaagpaden, aan het wegruimen van draaikolken en riffen en aan het verwijderen der poorten, zoodat haar beteekenis als scheepvaartweg zeer is toegenomen.

In vroeger tijd was de vaart op de Donau nog meer dan op den Rijn met tollen belast, zoodat men in Beneden-Oostenrijk alleen 77 plaatsen had, waar betaald moest worden. Die tollen waren grootendeels het eigendom van adellijke geslachten. Eerst de vrede van Teschen (1779) vergunde aan Oostenrijk en Beieren het vrije verkeer op de Donau, den Inn en de Salzach, en die bepaling werd in 1816 vernieuwd. Een ander verdrag, in 1851 tusschen die twee staten gesloten, bevorderde het verkeer te water, maar het privilegie der Oostenrijksche Donaustoomvaart-Maatschappij bleef bestaan. Verder verleende Turkije in 1854 aan schepen van niet-Oostenrijksche natiën bij het afvaren der rivier dezelfde rechten als aan die van Oostenrijk. Toch gaven velerlei belemmeringen en vooral ook de staat van zaken aan den benedenloop aanleiding tot rechtmatige klachten. Rusland voerde heerschappij over de Donaumonden en deed niets tot hun verbetering, en zelfs een conventie, daaromtrent in 1840 tusschen Oostenrijk en Rusland gesloten, bracht geenerlei verandering, zoodat men berekenen kon, dat de mond der hoofdrivier van Middel-Europa weldra door verzanding gesloten zou worden. Het was dus volstrekt noodig, dat de Donau aan het gezag van Rusland ontrukt werd, en dit had grooten invloed op de houding van Oostenrijk in den Krim-Oorlog, die met den vrede van Parijs (30 Maart 1856) een einde nam. Daarbij werd de Donau onder de hoede gesteld van het Europeesche volkenrecht, aan de bepalingen der Weener Congresacte (Art. 108—116) onderworpen en voor alle natiën geopend. De rivier zou verbeterd en hiertoe alleen tolgeld gevraagd worden. Om een en ander ten uitvoer te leggen, werden twee commissiën benoemd, de Europeesche Donauscheepvaartcommissie, bestaande uit afgevaardigden van Frankrijk, Groot-Brittannië, Oostenrijk, Beieren, Württemberg en Turkije en belast met het bevorderen der bevaarbaarheid van de rivier en van haar monden, en de Permanente commissie der Donauoeverstaten, bestaande uit afgevaardigden van Oostenrijk, Beieren, Württemberg en Turkije, alsmede uit commissarissen voor Moldavië, Walachije en Servië, tot vaststelling der scheepvaartbepalingen. Deze laatste bracht de Donauscheepvaartacte tot stand, die den 7den November 1857 onderteekend en den 9den Januari 1858 te Weenen bekrachtigd werd.

Van grooter beteekenis was de scheepvaartsacte van den 2den November 1865, door de Europeesche Donaucommissie uitgewerkt, die uitgebreide bepalingen bevat omtrent scheepvaart, waterpolitie, loodswezen enz. Thans nog is deze acte, waaraan den 28sten Mei 1881 nog een aan toegevoegd werd, de algemeen erkende grondslag der rechten op den benedenloop van de Donau. Door de Berlijnsche-congresacte van den 13den Juli 1878 (art. 52—57) werd aan Roemenië een zetel en stem in de Europeesche Donaucommissie gegeven en haar machtsgebied tot Galatz uitgebreid. Verder werd besloten ook het stuk van de IJzeren Poort tot Galatz onder een internationale commissie te stellen van rivier- en scheepvaartpolitie, die zooveel mogelijk diende samen te werken met die van Galatz af. Het hiervoor vereischte reglement moest door de Europeesche Donaucommissie met behulp van afgevaardigden uit de oeverstaten, uitgewerkt worden. Terwijl de onderhandelingen met Bulgarije en Servië tot een overeen-

Digitized by Google

komst leidden, ontstond met Roemenië een thans nog niet opgelost conflict. Op een conferentie te Londen den 8sten Februari 1883 samengekomen, om een reglement vast te stellen, verlangde Roemenië een stem, hoewel het niet tot de onderteekenaars van het Berlijnsche Congres behoorde, terwijl de onderteekenaars, de zaak als een Europeesch geschil, d.i. als een zaak der groote staten beschouwend, aan Roemenië en Servië slechts een adviseerende stem toekenden en deze staten wilden opnemen in het verbond, door de groote mogendheden gesloten. Hiertegen protesteerde Roemenië en noemde het een schennis van de rechten der respectieve oeverstaten, dat aan de gemengde commissie, met het toezicht belast, doch waarin ook Roemenië, Servie en Bulgarije vertegenwoordigd zouden zijn, dezelfde onafhankelijkheid van de territoriale mogendheden zou toegekend worden als aan de Europeesche Donaucommissie. Eveneens wilde Roemenië aan Oostenrijk-Hongarije slechts het voorzitterschap in de commissie toekennen, als het daartoe gekozen zou worden. Op deze wijze zou verhinderd zijn, dat het natuurlijk overwicht van Oostenrijk op genoemd stuk van de Donau duidelijk was uitgesproken. In weerwil van den tegenstand van Roemenië onderteekenden de groote mogendheden den 10den Maart 1883 een verdrag, waarbij de volmacht der Europeesche Donaucommissie tot den 24sten April 1904 verlengd en haar machtsgebied tot Braïla uitgestrekt zou worden. Met het toezicht over de afdeeling Braïla-IJzeren Poort werd een gemengde commissie belast voor denzelfden tijd als de Europeesche. Vertegenwoordigers zouden zijn, behalve Servië, Bulgarije en Roemenië, Oostenrijk als voorzitter en een volgens de alfabetische volgorde der staten ieder half jaar aftredend lid der Europeesche commissie, met uitzondering echter der in de gemengde commissie reeds zitting hebbende leden. Daar Roemenië in zijn houding bleef volharden en de groote mogendheden het niet dwingen wilden toe te treden, te meer daar groote rechtsgeleerden opkwamen voor zijn oeverrechten, kon het verdrag niet in werking treden. De in 1896 voltooide regueleeringswerken van de IJzeren Poort maken echter volledige scheepvaartvrijheid over de geheele Donau noodzakelijk en hiertegen verzet zich juist Roemenië nog steeds. Volgens het Londensche verdrag van den 13den Maart 1871 mogen alleen die staten tollen heffen, welke medegewerkt hebben aan verbeteringen van den rivierloop, van schepen, die daarvan nut trekken en slechts zoolang, totdat de uitgaven gedekt zijn.

De Donau is ook uit een krijgskundig oogpunt van groot belang, zooals blijkt uit de talrijke vestingen: Ulm, Ingolstadt, Passau, Linz, Komorn, Ofen, Peterwardein, Nieuw-Orsova, Widdin, Nicopolis, Roetsjoek, Silistria, Braïla en Ismaïla, die zich op haar oevers verheffen. In alle belangrijke Europeesche oorlogen, van *Darius* en *Alexander* af tot aan *Kossuth* en den laatsten Russisch-Turkschen Oorlog toe, vervult die rivier een belangrijke rol in de krijgsgeschiedenis.

Donaueschingen, een bevallig stadje in Baden, is gelegen aan den O. voet van het Zwarte Woud, aan de spoorlijn Singen-Offenburg en op het punt, waar zich de Brege en de Brigach met een beekje uit den slottuin vereenigen en den naam van Donau aannemen. Het stadje telt (1900) 3764 inwoners en is de residentie van den vorst van Fürstenberg, die er een mooi kasteel bezit met een aanzienlijke boekerij, een schilderijenverzameling, groote paardenstallen, een reusachtige brouwerij enz. Verder vindt men er een gymnasium, een operagebouw, een archief, 3 R. Katholieke en een Hervormde kerk en een minerale bron. Het plaatsje heeft cement-, stoelen- en borstelfabrieken. Naast het vorstelijk slot ligt de Donaubron, versierd met een prachtige marmergroep.

Donaukreis is de naam van een der 4 distrikten van het koninkrijk Württemberg. Het is betrekkelijk het minst bevolkte en telt op 6266 v. km. (1900) 514427 inwoners. Het omvat het zuidelijk gedeelte des rijks, grenst aan Beieren en het Bodenmeer, wordt door de Donau en haar zijrivieren besproeid en levert veel graan, vlas, ooft en wijn. De hoofdstad is Ulm.

Donauprovincie of het *Tuna-vilajet* was tot 1878 een vilajet van Europeesch Turkije en omvatte het tegenwoordige vorstendom Bulgarije (zonder Oost-Roemelië) en de Dobroedsja.

Donauried is de naam van een moerassige streek, die zich, voornamelijk in Beieren en ook in Württemberg, van Gundelsingnen tot aan den Lech uitstrekt. Deze strook lands heeft een lengte van 65 km. en een breedte van 8 km. De Donau stroomt er in het midden van Z. naar N. doorheen. Men geeft den naam Donauried ook wel aan de eveneens moerassige dalen van de Donau boven Ulm in Württemberg.

Donauscheepvaartcommissie. Zie *Donau.*

Donauvorstendommen is een naam waarmede de landschappen Moldavië en Walachije worden aangeduid, die thans het koninkrijk Roemenië vormen; soms ook wel geeft men hem aan Servië en Bulgarije.

Donauwörth is een stad in het Beiersche regeerings-distrikt Zwaben, gelegen aan de uitmonding van den Wörnitz in de Donau, aan den voet van den Calvariënberg en den Schellenberg, aan een kruispunt van spoorwegen, 416 m. hoog. Men vindt er 1 Evangelische en 6 Katholieke kerken, waaronder de prachtige kloosterkerk met den sarcophaag van de ongelukkige *Maria van Brabant*, gemalin van hertog *Lodewijk van Beieren*, die in 1256 op zijn bevel onthoofd werd op den burcht Wörth (Veridi), waaraan de plaats haar naam ontleent.

Don Benito, een stad in de Spaansche provincie Badajoz, aan de helling van een heuvel op den linker oever van de Guadiana en aan den spoorweg van Madrid naar Lissabon, ter hoogte van 250 m. boven de oppervlakte der zee gelegen, telt (1900) 16565 inwoners. In den omtrek verbouwt men wijn, voortreffelijke groenten, ooft en meloenen.

Don Carlos. Zie *Carlos.*

Doncaster, een stad in het Engelsche graafschap York, verheft zich aan den Don (een zijrivier van de Ouse), is het vereenigingspunt van zeven spoorwegen en telt (1901) 28932 inwoners. De stad heeft een prachtige Gotische kerk, een Latijnsche school, een kunstschool, schouwburg,

Digitized by Google

en werkplaatsen van den Noorderspoorweg (1500 arbeiders). Beroemd is de stad wegens haar groote graan-, wol- en paardenmarkten. In de nabijheid der stad worden jaarlijks beroemde harddraverijen gehouden. 8 km. ten Z. W. ligt de Normandische ruïne Conisborough Castle.

Don Cesar de Bazan is een der personen uit „Ruy Blas" en een der best geslaagde karakters van *Victor Hugo*. Verder is het de hoofdpersoon van het gelijknamige stuk van *Dumanoir* en *d'Ennery* en van *Massenet's* gelijknamige opera.

Donchéry is een plaatsje in het Fransche arrondissement Sedan, 5 km. van de plaats van dien naam, aan de spoorlijn Mézières-Montmédy, en telt (1901) 1548 inwoners. In een der huizen van dit dorp had *Napoleon III* na den slag bij Sedan in den morgen van den 2den September 1870 een onderhoud met *von Bismarck*. In het dorpje Frénois, 2 km. van Donchery, ontving koning *Wilhelm* nog denzelfden dag *Napoleon* en wees hem Wilhelmshöhe bij Kassel tot verblijf aan.

Donda, *Dondo*, is een kaap aan de noordwestkust van Celebes, gevormd door den 2900 m. hoogen berg Donda. Het plaatsje Donda, tot Tontoli behoorende, is voor den handel niet onbelangrijk. Veel paarden en Tinombotabak worden van Tomini naar Dondo gebracht en daar tegen lijnwaad en opium ingeruild.

Donder. Zie *Onweder*.

Donderbeitels noemt men wigvormige of kegelvormige steenen, welke aan de onbeschaafde ruwe volksstammen, die vroeger ons werelddeel bewoonden, tot wapens hebben gediend en nog in den grond gevonden worden. Ook geeft men dien naam wel aan versteende voorwereldlijke dieren (echinieten en belemnieten).

Donderbus is het eerste geschut, waarbij buskruit gebruikt werd en dat men zoo noemde in tegenstelling tot andere, geluidlooze schietwerktuigen. De inlandsche volken van Insulinde bedienen zich in den oorlog nog wel van donderbussen.

Donderdag (in het Duitsch *Donnerstag*, in het Engelsch *Thursday*, in het Zweedsch *Thorsdag* en in het Latijn *Dies Jovis* genaamd) is de vijfde dag der week en alzoo genoemd naar den Noorschen Dondergod *Thor*, die in sommige opzichten met *Zeus* overeenkomt. *Witte Donderdag* noemt men den Donderdag vóór Paschen, wellicht naar den doek, waarmede de voetwassching plaats had of naar de voetwassching of reiniging zelf. (*Johannes* XIII : 1—5).

Donderkruid (*Inula L.* of *Conyza D. C.*) is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Samengesteldbloemigen* (Compositae). Het onderscheidt zich door een roodachtig, overliggend omwindsel, een naakten vruchtbodem en buisvormige bloempjes, van welke de schijfbloemen 2-slachtig en 5-tandig, de straalbloemen vrouwelijk, onvruchtbaar, slank en 3-tandig zijn, en door een harige zaadpluis. Twee soorten, *I. vulgaris* en *I. brittannica*, komen in ons land voor, terwijl *I. Helenium* in tuinen wordt gekweekt. Zie verder *Inula*.

Donderpad, *Zee- en Rivier-* (Cottus scorpius en C. gobio) is de naam van visschen, behoorende tot de familie der *Schorpioenvisschen* (*Cottidae*).

Donderpadde is de naam voor jonge kikkervischjes, die na een donderbui uit de slooten op het droge kruipen en daardoor aanleiding geven tot het volksgeloof, dat ze met een donderbui uit de lucht vallen.

Donders, *Franciscus Cornelius*, een uitstekend Nederlandsch physioloog, oogheelkundige en hoogleeraar in de geneeskunde te Utrecht, werd geboren te Tilburg den 27sten Mei 1818, begon zijn studiën aan de academie te Utrecht en tevens aan het Militair Hospitaal aldaar in 1835, werd in 1840 benoemd tot officier van gezondheid en geplaatst te Vlissingen, vervolgens te 's Gravenhage en werd in 1842 aangesteld tot leeraar in de anatomie en physiologie aan bovengemeld Militair Hospitaal. Nadat hij in 1840 te Leiden den doctorsrang in de geneeskunde verworven had, werd hij in 1847 geroepen tot het hoogleeraarsambt aan de universiteit te Utrecht. Behalve physiologie en weefselleer onderwees hij ook oogheelkunde en werd de stichter van een physiologisch laboratorium. In 1851 begaf hij zich naar Londen, waar hij den beroemden oogarts *Albrecht von Graefe* ontmoette, met wien hij vervolgens door den dubbelen band van vriendschap en wetenschap verbonden bleef. Na zijn terugkeer in Utrecht deed hij, gesteund door het vertrouwen zijner landgenooten, het „Nederlandsch gasthuis voor ooglijders" verrijzen, waaraan hij een wetenschappelijken cursus verbond, die ook door talrijke buitenlanders bezocht werd. In 1863 werd hij gewoon hoogleeraar in de physiologie te Utrecht, en in 1866 verschaften het rijk en de gemeente hem de middelen, een uitmuntend physiologisch laboratorium te bouwen, dat in het volgende jaar voltooid werd.

Donders is met grooten ijver en uitstekend gevolg voor de wetenschap en voor de lijdende menschheid werkzaam geweest. Menigeen heeft aan zijn handige kunstbewerking en aan zijn raad herstel of het behoud van het gezichtszintuig te danken gehad. Door zijn belangrijke ontdekkingen verwierf hij een Europeesche vermaardheid. Hij was de eerste, die het chemisme der ademhaling als een dissociatieproces opvatte en tevens een der eersten, die de wet van het behoud van het arbeidsvermogen op het organisme toepaste. Met behulp van den noemotachograaf bepaalde hij den duur van zuiver psychische processen en bewees, dat met elken klank een bepaalde grondtoon van de mondholte overeenstemt. Ook de ontdekking der oorzaak van het accomodatievermogen door *Cramers* was voor een groot deel zijn werk, maar baanbrekend waren vooral zijn onderzoekingen op het gebied der physiologische optiek, meer in het bijzonder omtrent de anomalieën der accomodatie en refractie, alsmede de leer van het scheelzien. Hij voerde ook de cylindrische en prismatische brillenglazen in. Tot zijn meest beroemde leerlingen behooren professor *Molenschott* te Rome (zie aldaar) en professor *Snellen* te Utrecht (zie aldaar). Van zijn geschriften noemen wij: „Natuurkunde van den mensch" (Utrecht, 2 dln.), ook in het Russisch en Duitsch vertaald, „Anomalies of accommodation and refraction", uitgegeven in het Engelsch door de Sydenham-Society en in het Fransch, Duitsch, Russisch, Italiaansch en Spaansch, doch niet in

Digitized by Google

het Nederlandsch vertaald, „De leer der stofwisseling als bron der eigenwarmte" (Utrecht 1845), „Micro-chemische onderzoekingen van dierlijke weefsels" (met den hoogleeraar *Mulder*, Utrecht, 1846), „De leer der oogenbewegingen", (1864 in de „Holländische Beiträge"), waarin de naar hem genoemde wet beschreven wordt, „De harmonie van het dierlijk leven, openbaring van wetten" (Utrecht, 1847) en „Over den aard der vocalen" (Utrecht 1858). Verder heeft hij bijna onafgebroken de onderzoekingen openbaar gemaakt, gedaan in het Physiologisch laboratorium, alsmede de wetenschappelijke bladen uitgegeven bij de „Verslagen van het Gasthuis voor ooglijders", bovendien de 2de en 3de serie van het „Nederlandsch Lancet", tevens de „Holländische Beiträge zu den anatomischen und physiologischen Wissenschaften" in het „Archiv für Natur- und Heilkunde", met *von Graefe* en *Arlt* het „Archiv für Ophthalmologie", hetwelk hij na het overlijden van *von Graefe* met *Arlt* en *Leber* voortzette — en eindelijk een aantal belangrijke opstellen in binnen- en buitenlandsche tijdschriften.

Donders was commandeur der orde van den Nederlandschen Leeuw, commandeur der orde van de Eikenkroon, ridder van de orde van de Poolster, officier van de orde van Guadeloupe, commandeur van de Leopoldsorde en van de Kroon van Italië en officier van het Legioen van Eer. Hij was lid van de Royal Society te Londen en te Edinburgh, van de academiën van Wetenschappen te Berlijn, Stockholm, Boston en Kopenhagen, van de Accadémia dei Lincei te Rome, van de Académie de Médecine de France, associé der Académie des sciences, belles lettres des arts in België, lid van de Académie de médécine in België en van de Kaiserliche Academie von Wissenschaften te Weenen, honorair lid van de Medicinische Facultät te Weenen, enz. Verder was hij lid van de Koninklijke Academie van Wetenschappen, van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, enz. In 1883 werd aan hem, als den verdienstelijksten physioloog van onzen tijd, door de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen de groote Boerhavemedaille toegekend.

In 1888 ontving hij op zijn 70ste jaar blijken van hulde uit alle deelen der wereld en werd hem een fonds aangeboden voor de oprichting van een „Dondersstichting". Hij overleed den 24sten Maart 1889 te Utrecht.

Dondukow-Korsakow, *Alexander Michaelawitsj*, vorst, een Russisch staatsman en van moederszijde een afstammeling van een khan der Kalmukken, die zich onderwierp aan *Peter den Groote*, en een zoon van den vice-president der Academie van Wetenschappen te Petersburg, geboren in 1822, werd officier bij een regiment dragonders, onderscheidde zich gedurende een veldtocht in den Kaukasus, alsmede in den Krimoorlog, en klom snel op, zoodat hij werd bevorderd tot luitenant-generaal en gouverneur van Kiew. Hij behoorde tot de ijverigste leden der Panslavistische partij. Na den vrede van San Stefano (1878) werd hij gouverneur-generaal van het vorstendom Bulgarije en kwam zelfs in aanmerking voor den troon. Toen bij den vrede van Berlijn Groot-Bulgarije weder in Bulgarije en Oost-Roemelië werd verdeeld, trachtte hij de uitvoering van dien maatregel zooveel mogelijk te beletten en gaf openlijk zijn verwachting te kennen, dat de eenheid van het Bulgaarsche volk bewaard zou blijven. Bij herhaling moest hij, op verlangen der mogendheden, gelogenstraft en door den keizer tot zijn plicht gebracht worden. Den 23sten Februari 1879 opende hij, op last van den czaar, de eerste Nationale Vergadering van het vorstendom Bulgarije te Tirnowa en leidde de beraadslagingen. Zijn verkiezing tot vorst werd door den keizer, met het oog op de Europeesche mogendheden, niet goedgekeurd, zoodat hij genoodzaakt was die van prins *Alexander von Battenberg* te bevorderen. Bij de komst van dezen nam zijn gezag in Bulgarije een einde, in 1880 werd hij gouverneur-generaal van Charkow, in 1881 bevelhebber der troepen van Odessa en tijdelijk gouverneur-generaal aldaar en in 1882 hoofd van het militair bestuur in den Kaukasus. In 1890 werd hij lid van den Rijksraad en overleed den 28sten April 1893.

Donegal is de naam van een der noordwestelijke graafschappen der Iersche provincie Ulster. Het grenst ten O. aan de graafschappen Londonderry en Tyrone, ten Z. aan Fermanagh en de Donegalbaai en ten W. en N. aan den Atlantischen Oceaan. Het telt op 4844 v.km. 173625 inwoners (1901), van welke 77,7% den R. Katholieken godsdienst belijden. De bodem is bergachtig en op veel plaatsen woest, maar bevat ook vruchtbare dalen en uitgestrekte weilanden. Verder zijn er veel veengronden en meren. De Foyle, de Erne, de Fen, de Glen, de Esk en de Salt zijn de voornaamste rivieren, veeteelt en visscherij de belangrijkste bronnen van bestaan. De hoofdplaats is Liffrod aan de Foyle met (1891) 576 inwoners.

Donegal, de voormalige hoofdstad van het gelijknamige Iersche graafschap, gelegen bij de uitmonding der Esk aan de Donegalbaai heeft een Franciscaner klooster en telt 1500 inwoners.

Donellus, *Hugo*, een rechtsgeleerde, heette eigenlijk *Hugues Doneau* en werd geboren te Châlons sur Saône den 23sten December 1527. Hij studeerde te Toulouse en te Bourges en werd hier ter plaatse benoemd tot hoogleeraar in de rechten. Daar hij zich bij de Protestanten had aangesloten, werd hij in 1572 bijna het slachtoffer van den St. Bartholomaeusnacht. Eenige studenten brachten hem in vermomming buiten de stad, waarna hij zich naar Genève begaf en in 1573 door *Frederik III*, keurvorst van den Palts, tot hoogleeraar te Heidelberg werd aangesteld. In 1579 vertrok hij in die betrekking naar Leiden, doch daar hij in 1587 ter gelegenheid der geschillen over het bewind van *Leicester* zich sterk had uitgelaten over de Staten en den Prins, ontving hij zijn ontslag, keerde naar Duitschland terug en werd in 1588 geplaatst als hoogleeraar in de rechten te Altdorf, waar hij den 4den Mei 1591 overleed. Hij was een der vermaardste rechtsgeleerden zijner eeuw en onderscheidde zich door een sterk geheugen. Zijn voornaamste werk is de „Commentarii de jure civili"; de „Opera omnia, cum notis Pellegrini" zijn in 1762 to 1770 in 12 foliodeelen in het licht verschenen.

Donez is een distrikt in het Westelijk gedeelte van het land der Donsche Kozakken in het Z. van Rusland, geheel in het stroomgebied van de Donez gelegen, hoofdzakelijk op den linkeroever

Digitized by Google

van dezen, terwijl een klein gedeelte zich ook op den rechteroever uitstrekt. Op 20216.59 v. km. bevinden zich 460997 inwoners, die zich voornamelijk bezig houden met landbouw. De bodem is bedekt met de bekende, vruchtbare zwarte aarde, vermengd met leem. De hoofdplaats is Kamenskaja Staniza.

Donez is de belangrijkste zijrivier van den Don. Zij ontspringt in het gouvernement Koersk op 280 m. hoogte, stroomt door dit laatste en de gouvernementen Charkow, Jekaterinoslaw en het land der Donsche Kozakken en valt bij Rasdora in den Don. De lengte bedraagt 1096 km., het stroomgebied omvat 98129 v.km. De breedte wisselt af van 20 tot 170 m., eveneens is de diepte zeer verschillend. De scheepvaart is van weinig beteekenis wegens zandbanken en veranderingen van vaarwater; de waterkracht wordt echter gebruikt tot het drijven van molens. De voornaamste zijrivieren zijn: de Woltsjamka, de Charkow, de Isjoem, de Toren de Bachmoet.

Donezsche hoogvlakte of *Bergketen van de Donez* noemt men het gedeelte van de Donsche steppe in Zuid-Rusland, dat op den rechter oever van de rivier de Donez gelegen is, beneden de stad Smijew een aanvang neemt en zich over een lengte van 400 km. uitstrekt tot de plaats, waar de Donez in den Don valt. Zij omvat het westelijk gedeelte van het land der Donsche Kozakken, het noordoostelijk gedeelte van het gouvernement Jekaterinoslaw, strekt zich uit tot in het gouvernement Charkow en heeft een oppervlakte van 45923 v. km. Haar hoogte stijgt tot 100 m. boven de nabijgelegen vlakte of tot 244 m. boven den zeespiegel. De oppervlakte van dit plateau is gedeeltelijk effen, gedeeltelijk golvend. Zij wordt in alle richtingen door talrijke beken doorsneden, die evenwel in den zomer meestal uitdrogen. Alleen in de rivierdalen heeft men bosch. Drie vierde dezer hoogvlakte is opgebouwd uit gesteenten, behoorende tot de steenkolenvorming. Daarnaast bevindt zich in het zuiden graniet en porfier en in het noordwesten mergel, aan den benedenloop van de Donez krijt en kalk en eindelijk aan de randen der hoogvlakte de steppenkalk der mioceenvorming. Het gedeelte der steenkolenvorming wordt ook wel het Donezsche kolenbassin genoemd. Reeds *Peter de Groote* maakte op deze steenkoolvlotten opmerkzaam, doch eerst onder *Catharina II* (Juli 1790) begon men met de ontginning. De opbrengst bedroeg in 1897 412,5 millioen pud. De steenkoollagen zijn slechts door betrekkelijk dunne nieuwe vormingen bedekt en staan soms overeind. Ook vindt men er veel ijzererts en zinnober, uit welke laatste kwikzilver wordt gewonnen en wel in 1897 37600 pud, meer dan Rusland noodig heeft.

Dong is de naam van de meest voorkomende munt in Annam en Kambodsja, $^1/_{600}$ der geldeenheid *Kwam*, en heeft ongeveer de waarde van 0,025 cent. Vroeger werd de munt geslagen uit messing en koper; daarna werd het koper door lood vervangen; tegenwoordig gebruikt men het in het land zeer veel voorkomende zink. De *Dong* heeft in het midden een vierhoekig gat, zoodat de munten bij elkander geregen kunnen worden.

Dongo is een riviertje, gevormd door verschillende beekjes, die op de heide bij Baarle samenkomen. Het stroomt langs Riel, Dongen en 's Gravenmoer en loost het water bij Geertruidenberg op den Amer. Zij is 50 km. lang, waarvan 12 bevaarbaar zijn.

Dongen is een gemeente in de provincie Noord-Brabant, groot 2374 H.A, met 6350 inwoners (1905), begrensd door de gemeenten Oosterhout, 's Gravenmoer, Waspik, Kapelle, Loon-op-Zand, Tilburg en Gilze-Rijen. De bodem is zandgrond en voor landbouw en veeteelt in gebruik. Tot de gemeente behooren de dorpen Dongen en Hoogenham, de buurten Dongensche Vaart, Klein Dongen, Lagenham, Bergen, Breestraat, Eind- of Moerstraat, Heuvel, Laagstraat en Groenstraat, benevens de gehuchten Haanderhoef en Biezen.

Het dorp Dongen telt ruim 800 inwoners, ligt aan het gelijknamige riviertje, bezit een R. Katholieke kerk en onderscheiden R. Katholieke gestichten.

Donggala is een landschap aan de westkust van Celebes in de landstreek Kaïli (Kajeli), behoorende tot het gouvernement van Celebes en Onderhoorigheden. Het grenst ten N. aan Tontoli, Towaeli en de zee, ten O. aan Parigi (residentie Menado) en de zee, ten Z. aan Towaeli en Palos en ten W. aan de zee. De bevolking wordt op 3000 zielen geschat en bestaat in de kuststreken hoofdzakelijk uit Boegineezen, in de binnenlanden uit Alfoeren. De gelijknamige hoofdplaats ligt aan de westzijde der baai van Palos; de handel is hier niet onbelangrijk. Zie verder *Kaïli*.

Dongola is het ten Z. van Wadi Halfa gelegen deel van Nubië. Vroeger een zelfstandig rijk, was het later een Egyptische provincie. Het is een rivierdal aan beide zijden van den Nijl gelegen, ter lengte van 260 km., tusschen 19° 42' en 18° N.Br. Het land is geheel vlak, vruchtbaar en wordt op sommige plaatsen goed bebouwd, vooral de eilanden, door de rivier gevormd, munten uit door vruchtbaarheid. In de niet bebouwde landstreken vindt men hyena's, leeuwen en gazellen, in den Nijl krokodillen en rivierpaarden. Paarden en schapen zijn de voornaamste huisdieren. In December en Januari is het er bij een Z.O. wind koel, in April waaien er stormen uit het N.W. en is de lucht vol zand. De bewoners, voor het meerendeel Dongolawi (ongeveer 250000) hebben een bronzen huidkleur, een sprekenden gezichtsvorm, mooien lichaamsbouw en weelderigen haargroei. Zij zijn vermengd met Barabra, Arabieren en later geïmmigreerde Mamelukken en Turken, houden zich behalve met veeteelt ook met landbouw bezig en verkrijgen ieder jaar 2 oogsten. Dadels en tarwe worden in menigte uitgevoerd. De Dongolawi belijden den Islam en leven, onderdrukt door de inheemsche Meliks of Kasjefs, in weerwil van den rijkdom des bodems, in groote armoede, zoodat jaarlijks velen naar Zuidelijker streken verhuizen.

De hoofdstad is Nieuw-Dongola, het Dongola el-Djedideh der Arabieren, het El-Ordeh der Turken, gewoonlijk Kasr-Dongola genaamd. Onder de Egyptische regeering was het een bloeiende plaats op den linker Nijloever met 10000 inwoners, een kasteel en drukbezochte bazars. De plaats werd door Mamelukken gesticht, afkomstig uit het 120

Digitized by Google

km. stroomopwaarts gelegen Oud-Dongola. Laatstgenoemde plaats was ten tijde der oude Egyptenaren, bij wie het Dongal heette, een voorname handelstad, thans is het een bijna verlaten dorp, onder het zand begraven. In de Middeleeuwen was Dongola het centrum van de macht en beschaving van Nubië, in lateren tijd is de uitgestrektheid, vruchtbaarheid en dichtheid van bevolking sterk verminderd. In de 18de eeuw werden de bewoners door de ten Z. ervan wonende Sjaikiek-Arabieren gedeeltelijk onderworpen, gedeeltelijk tot landverhuizing gedwongen. In 1812 vestigden zich hier de uit Egypte verdreven Mamelukken en stichtten een eigen staat, maar reeds in 1821 werden zij door *Ibrahim pasja* verdreven en gingen W.waarts de woestijn in, waar zij spoorloos zijn verdwenen. Sedert was het land Egyptisch en vormde met Berber een der mudirieh, waarin de Egyptische Soedan verdeeld werd, totdat in September 1885 de Mahdisten in Dongola binnendrongen en het in Maart 1886 met Nubië in bezit namen, maar in September 1896 door de Engelsch-Egyptische expeditie onder lord *Kitchener* verdreven werden. Thans is Dongola weder een provincie van den Egyptischen Soedan.

Doni, *Antonio Francesco*, een Italiaansch schrijver, werd geboren te Florence in 1513, was eerst monnik, vluchtte in 1540 en werd wereldlijk priester. Ten slotte ging hij naar Venetië, leidde een zwervend leven en vestigde zich in 1553 te Monselice bij Arqua, waar hij in 1574 overleed. Van zijn talrijke geschriften vermelden wij: „Dialoghi della Musica" (1544), „La Libraria" (1550—1551), „La Zucca" (1551), „Filosofia" morale" (1552; 2de druk, 1600), „I Marini" (1552), „I Mondi" (1551—1555) en „Pitture" (1564). Een verzameling zijner „Novelle" is door *Gamba* in 1815 (2de druk, 1863) en een „Novella inedita" (1870) door *Pietro Aretino* in het licht gegeven.

Donia is de naam van een der oudste geslachten in Friesland. De geschiedenis vermeldt reeds in 1182 een *Tjalling Donia* als den stichter van het klooster Oudendaale bij Lidlum, en in 1349 een *Tjaard Donia*, die als aanvoerder der Friezen graaf *Willem II*, later Roomsch-Koning, Aken hielp veroveren. De latere *Donia's* behoorden echter niet tot hun afstammelingen, maar tot die van *Tjerk Harinxma*, die zich *Donia* noemde, toen hij de stins van dezen naam te Oosterend door zijn huwelijk met *Auck Donia* in bezit kreeg. Van zijn 7 zonen hebben 6 deelgenomen aan den Frieschen burgeroorlog in de 2de helft der 15de eeuw, zoodat men dien den „Doniaoorlog" noemde. Zij waren:

Donia, Agge, de oudste, was zeer opvliegend en kon niet dulden, dat zijn neef *Watse Harinxma* te Sloten meer gezag had dan hij, zoodat *Agge* de partij der Schieringers verliet en zich bij die der Vetkoopers voegde. Door hem en de zijnen, onder aanvoering van *Jancke Donia*, werd in 1458 Sloten in brand gestoken en *Harinxma* op zijn stins belegerd. Doch de Schieringers rukten op tot ontzet, en *Donia* moest de wijk nemen, terwijl zijn huis te Sloten hem voor altijd ontrukt werd. In 1459 veroverde hij de stins van *Jouke Galama* te Aekmarijp en beroofde het omliggende land. Aan zijn wreedheid kwam echter een einde, daar twee vermomde gezellen in 1491 op last van *Jarich* en *Hero Hottinga* hem op zijn stins te Oosterend overvielen en gewond naar Hottingahuis te Wommels brachten, waarna zijn stins gesloopt werd. Het schijnt, dat hij zijn overige levensjaren in armoede en ellende heeft doorgebracht.

Donia, Haring, de tweede zoon, werd in 1455 grietman van Wymbritseradeel en woonde te Nieuwland op Doniastate. Nadat hij in 1459 vruchteloos Hottingahuis bestormd had, werd in 1466 zijn state door de Schieringers geplunderd, zoodat hij een schuilplaats zocht op de stins van *Hepke* te Smallebrug. Hij veroverde en versterkte verder Hiddemastins op Nieuwland, verzoende zich verder met zijn vijand *Epo a Kee Hottinga*, voerde oorlog tegen de *Galama's*, veroverde het slot van *Janke Douwema* te Irnsum, doch sneuvelde in den slag, dien hij dezen leverde bij het klooster Aalsum (1472).

Donia, Hotse, de derde zoon, werd grietman van Hennaarderadeel in 1453, en nam deel aan de strooptochten der twee voorgaanden.

Donia, Benedict, de vierde zoon, nam eveneens deel aan den burgeroorlog, en zijn stins te Heeg werd door *Douwe Sjaardema* verwoest (1495).

Donia, Kempo, de vijfde zoon, bewoonde een stins te Hemelum en werd in 1462 in een gevecht tegen *Ige Galama* gedood.

Donia, Tjerk, de zesde zoon, was gevestigd op Doniastate te Oosterend, ging met zijn broeder tot de partij der Vetkoopers over en werd in 1462 door *Gale Galama* van Koudum gevangen genomen.

Donia, Bindert, behoorde tot hetzelfde geslacht, woonde te Engwierum in Oostdongeradeel en werd in 1473 aldaar belegerd. Na het sluiten eener overeenkomst trokken de belegeraars af, doch eenigen van hen, die het vertrek tot den volgenden dag uitstelden, werden door *Donia* overvallen en vermoord. Terstond werd de stins opnieuw belegerd en nu stormenderhand ingenomen. De bevelhebber, *Botte Donia*, werd met 18 krijgsknechten in de gracht verdronken. *Binnert* was afwezig, doch werd te Kollum gevangen genomen en, daar hij zich gedurig van het paard liet vallen, om zoodoende te ontsnappen, door zijn vijanden omgebracht.

Donia, Kempo of *Keimpe*, werd geboren in de 2de helft der 16de eeuw. In 1594 werd hij grietman van Leeuwarderadeel, vervolgens lid van Gedeputeerde Staten, curator van de hoogeschool te Franeker, in 1607 gecommitteerde in de Staten-Generaal tot het sluiten van een bestand met Spanje, in 1619 lid van den Raad van State en overleed in November 1622 te 's Gravenhage als lid van de Staten-Generaal.

Donia, Frans, een zoon van den voorgaande werd lid van den Landsdag en door deze afgevaardigd naar de Staten-Generaal, terwijl hij vervolgens door Friesland benoemd werd tot gevolmachtigde bij de vredesonderhandelingen te Munster (1648). Hij overleed in 1651. Zijn dochter *Frouk* had tot 2den echtgenoot den beroemden *Balthazar Bekker*.

Doniawerstal is een gemeente in de provincie Friesland, groot 12562 H. A. met 4819 inwoners (1905), ingesloten door de gemeenten Rauwerderhem, Uitingeradeel, Haskerland, Schoterland, Lemsterland, Sloten en Wymbritseradeel. Zij is

Digitized by Google

een der minst vruchtbare gemeenten der provincie, daar een groot gedeelte wordt ingenomen door meren en poelen. In het midden en Z. bestaat de bodem uit zand, overigens uit laagveen. Op den zandgrond wisselen weiden, akkers en bosch met elkander af, op den veengrond vindt men alleen weiden. De 14 zoogenaamde dorpen zijn ten deele niet meer dan kleine buurten. De acht werkelijke dorpen zijn: Langeweer (hoofdplaats), Broek, Goingarijp, Idskenhuizen, St. Nikolaasga, Nijega, Oosterhaule en Tjerkgaast. Verder behooren er een 14tal gehuchten toe.

Doniol, *Jean Henri Antoine*, een Fransch schrijver en administrateur, werd in 1818 te Riom geboren. Als advocaat vestigde hij zich eerst in zijn geboortestad, daarna te Clermont-Ferrand. Na de revolutie van 1848 werd hij bij de departementale administratie geplaatst, welke betrekking hij in 1879 met die van directeur der Imprimerie nationale verwisselde. Van zijn werken noemen wij: „Voyage pittoresque dans la basse Auvergne" (1847), „Histoire des classes rurales en France et de leurs progrès dans l'égalité civile et la propriété" (1857), „Cartulaire de Briaude" (1862), „Cartulaire de Sauxilanges" (1864), „Lettres à M. M. les rédacteurs du „Journal des Débats", du „Siècle" etc." (1871), „La Révolution française et la Féodalité" (1874), „Les patois de la basse Auvergne, leur grammaire, leur littérature" (1877) en „L'histoire de la participation de la France à l'établissement des Etats-Unis" (1886—1890).

Donizetti, *Gaetano*, een Italiaansch operacomponist, werd geboren te Bergamo den 25sten September 1798, was eerst leerling van *Sim. Mayr* en begaf zich in 1815 naar Bologna, waar hij onder leiding van *Pilotti* en pater *Mattei* de beginselen der muziek bestudeerde. Na zijn terugkeer nam hij, wegens ongenoegen met zijn vader, dienst bij het Oostenrijksche leger en kwam met zijn regiment te Venetië, waar het hem gelukte in 1818 en 1819 zijn eerstelingen: „Enrico di Borgogna" en „Il Falegname di Livonia" ten tooneele te brengen. Hierdoor verwierf hij begunstigers, die hem vrijmaakten van den krijgsdienst, waarna hij zich met zooveel ijver aan de muziek wijdde, dat hij tot 1831, behalve de genoemde 2, nog 28 opera's schreef, waaronder zich „Olivo e Pasquale", „Le convenzie teatrale", „Il borgomestro di Saardam" (alle van 1827), „Gianni di Calais" en „L'esule di Roma" (beide van 1828), „Il Castello di Kenilworth" (1829), en „Imelda dei Lambertazzi" (1831) bevinden. Nog grooter roem behaalde hij na dien tijd door: „Anna Bolena" (1831), „L'elisire d'amore" (1832), „Il furioso", „Parisina", „Torquato Tasso", en „Lucrezia Borgia" (alle van 1833) en „Gemma di Vergi" (1834). Daarna begaf hij zich naar Parijs, om bij de uitvoering van zijn: „Marino Faliéri" (1835) tegenwoordig te zijn. Viel deze opera niet bijzonder in den smaak, des te meer opgang maakte in dat jaar zijn: „Lucia di Lammermoor" te Napels, zoodat hij daar hoogleeraar werd aan de Koninklijke Muziekschool. Daarna schiep hij: „Belisario" (1836), „Betly" (1836), „Roberto Devereux" (1837), „Maria di Rudenz" (1838), en „Giani di Parigi" (1839). In 1840 ging hij wederom naar Parijs, om er „La fille du régiment", „La favorite", en „Les Martyrs" te doen opvoeren, terwijl zijn: „Maria Padilla" in 1841 te Milaan zeer gunstig ontvangen werd. In 1842 bevond hij zich te Weenen, waar zijn „Linda di Chamounix" hem den titel van keizerlijk Hofkapelmeester bezorgde. Ook in 1843 reisde hij weder daarheen, om er „Maria di Rohan" ten tooneele te brengen. In hetzelfde jaar deed hij: „Don Sébastien" te Parijs opvoeren, en eindigde zijn loopbaan als componist met: „Catarina Cornaro", die in 1844 te Napels gegeven werd. Door een hersenziekte verviel hij tot stompzinnigheid en overleed te Bergamo den 8sten April 1848. Het aantal zijner opera's bedraagt 64, terwijl hij daarenboven een groot aantal kleinere muziekstukken componeerde. Moge men hem ook een vluchtigheid ten laste leggen, waarover bij de hoeveelheid van het door hem geleverde niemand zich verwonderen zal, het staat daarentegen vast, dat zijn beste stukken zich door heerlijke melodieën en dramatische levendigheid onderscheiden.

Donizetti, *Giuseppe*, een broeder van den vorige, geboren in 1797, eerst kapelmeester bij een Oostenrijksch regiment, ging later naar Konstantinopel, waar hij de militaire muziek op Europeesche wijze schoeide, bekleedde er aanzienlijke betrekkingen en overleed in 1856, eveenens composities, vooral marschen, achterlatende.

Donjon (Fransch) is een in oude vestingen hier en daar voorkomend, meestal met talrijke kasematten voorzien bouwwerk. Op een domineerend punt gelegen, kan de *donjon* het binnengedeelte der vesting beheerschen; hij dient als laatste toevluchtsplaats.

Don Juan is, evenals doctor *Faust*, *Ahasverus*, *Tannhäuser* enz. een persoon uit het gebied der mythe en vertegenwoordigt hetzelfde beginsel, n.l. dat des ongeloofs en der goddeloosheid, zoodat zij zich zelf vergoden, aan het zinnelijke hechten, alzoo tot het vreeselijkst egoïsme vervallen, en daaraan ten gronde gaan. *Faust* en *Don Juan* vertegenwoordigen weliswaar tegenover gestelde richtingen, de eerste n.l. het spiritualisme, de laatste het sensualisme. In *Faust* zien wij het subjectieve idealisme, de bespiegeling, die vruchteloos naar iets anders streeft; het rationalisme, dat zich tegen het geloof verzet, zooals zulks eigen is aan het Germaansche volk; in *Don Juan* het praktische realisme, het streven naar het genot van het oogenblik, de verfijnde zinnelijkheid en het onvoorwaardelijke geloof van het R. Katholicisme in ongeloof herschapen, zooals men dit alles vooral aantreft bij den Romaanschen stam. Aldus staan die twee tegenover elkander, zoodat de een een geschikte stof oplevert voor den dichter en de ander voor den toonkunstenaar. *Don Juan* is het toonbeeld van den wellusteling, die niets heilig acht, om zijn zucht naar zingenot te bevredigen. De sage is deze: *Don Juan*, de telg van het adellijk geslacht *Tenorio* te Sevilla, leefde in den tijd van *Peter den Wreede* of van *Karel den Groote* en deed pogingen de dochter van den commandant der stad te schaken en aan zijn vele rampzalige slachtoffers toe te voegen. Hij doorstak haar vader, die de uitvoering van dat plan trachtte te beletten, en was vervolgens roekeloos genoeg, om tot het familiegraf van den verslagene door te

Digitized by Google

dringen en in de vermetelheid van zijn tergend ongeloof het steenen standbeeld van den commandant als gast te noodigen. De steenen gast verschijnt en noodigt op zijn beurt *don Juan* uit. Deze geeft daaraan gehoor en sterft door den handdruk van den doode. Het eerst is deze sage voor het tooneel bewerkt door *Gabriële Tellez* (Tirso de Molina) in: „El burlador de Sevilla y convidado de piédra" (vóór 1630), verder door *Villiers* in: „Le festin de pierre ou le fils criminel" (1659), door *Molière* in zijn beroemd stuk: „Don Juan ou le festin de pierre" (1665), later omgewerkt door *Thomas Corneille*, door *Dumesnil* in: „Le festin de pierre ou l'athée foudroyé" (1669), voor het Engelsche tooneel door *Shadwell* in zijn: „Libertine" (1676), en in den aanvang der 18de eeuw door *Goldoni* in: „Giovanni Tenorio, ossia il dissoluto punito". De bekende tooneelspeler *Mounet Sully* heeft in zijn „La vieillesse de don Juan" (1906) *don Juan's* ouderdom en bekeering beschreven. Vooral *Mozart* heeft door zijn opera „Don Juan" met een tekst van *Lorenzo Daponte* grooten roem verworven, en onderscheiden Duitschers, zooals *Braun von Braunthall*, *Wieze*, *Hauch*, *Nicolaus Lenau* en *Holtei* hebben die sage behandeld. *Byron* heeft in zijn „Don Juan" aan de sage niets anders ontleend dan den naam van zijn held.

Don Juan d'Austria. Zie *Juan van Oostenrijk.*

Donkersloot, *Nicolaas Bernhard*, een Nederlandsch geneeskundige, werd den 21sten Februari 1813 te Deventer geboren, werd bij het uitbarsten der Belgische revolutie officier van gezondheid bij een der jagerbataillons, zette na den oorlog zijn studiën te Amsterdam voort en beëindigde die in 1835 met zijn promotie tot doctor in de heel- en verloskunde. Na 20 jaar lang aan het hoofd van het gesticht te Dordrecht gestaan te hebben, dat hij tot grooten bloei bracht, vestigde hij zich te 's Gravenhage, waar hij den 24sten Februari 1890 overleed. Behalve in verschillende tijdschriften (hij was redacteur van de „Geneeskundige Courant" en de „Psychiatrische Bladen") schreef hij: „Dokter Rovius in en buiten de praktijk" (1848), „Een blik op de vrouw en haar hoedanigheden" (1849), „Over gevoel en wil als de factoren van het schoone en goede" (1852), „De engel van Headeloo" (1860), „Polyinthea" (1862), „Psychologische beschouwing van de doodstraf" en „De krankzinnige tegenover de wet en de maatschappij".

Donna (titel). Zie *Don.*

Donna Francisca. Zie *Dona Francisca.*

Donnay, *Charles Maurice*, een Fransch dramatisch schrijver, werd in 1862 te Parijs geboren. In 1885 verliet hij als ingenieur de École centrale, maar wijdde zich weldra aan de letteren. Zijn eerste succes behaalde hij in de *Chat-Noir* met „Phryné" (1891). Zijn voornaamste werken zijn voor het tooneel geschreven en hebben meestal veel pennen in beweging gebracht èn door de gewaagdheid van het onderwerp èn door zijn bitteren spot. Behalve tooneelstukken schreef hij nog „Éducation de prince" (1894, later ook voor het tooneel omgewerkt) en „Chère Madame" (1895). Van zijn dramatische werken noemen wij: „Lysistrata" (1893), „Folle entreprise" (1894), „Pension de famille" (1894), „Complices" (1895), „Amants" (1896), „La Douloureuse" (1897), „L'Affranchie" (1898), „Georgette Lemeunier" (1898), „Le Torrent" (1899), „L'Autre Danger" (1903), „Oiseaux de passage" (1904), „L'Escalade" (1905) en „Paraître" (1906).

Donndorf, *Adolf*, een Duitsch beeldhouwer, geboren te Weimar in 1835, bezocht er de kweekschool van onderwijzers en vervolgens van 1853 tot 1861 het atelier van *Rietschel* te Dresden. Na den dood van laatstgenoemde werd aan hem en aan *Kietz* de eervolle taak opgedragen het Luthermonument te Worms naar het ontwerp van hun beroemden meester te voltooien. De karakteristieke portretstandbeelden van *Frederik den Wijze*, *Reuchlin*, *Savonarola* en *Petrus Waldus* bezorgden hem grooten roem, zoodat de Académie van Schoone Kunsten te Dresden hem tot honorair lid benoemde. Tot zijn eerste kunstwerken behooren twee standbeelden voor den Wartburg (*Margaretha* en *Jutta*), waarmede hij op de tentoonstelling te Keulen in 1861 de kleine gouden medaille verwierf. Verder leverde hij een ruiterstandbeeld ter eere van groothertog *Karl August van Weimar*, veel borstbeelden en statuëtten, het Corneliusmonument te Düsseldorf en praalgraven voor *Robert Schumann* en *Hoffmann von Fallersleben.* Sedert 1877 leeft hij als hoogleeraar aan de kunstschool te Stuttgart.

Donner, *Johann Jakob Christian*, bekend als vertaler van oud klassieke dichters, werd geboren te Krefeld den 10den October 1799, studeerde te Tübingen in de wijsbegeerte en in de letteren, werd er in 1823 repetitor en in 1827 professor aan het gymnasium te Ellwangen. In 1843 werd hij in een dergelijke betrekking naar Stuttgart verplaatst, doch nam in 1852 zijn ontslag. Hij gaf vertalingen van de satyren van *Juvenalis* (1821) en van *Persius* (1822), van de „Lusiados" van *Camoens* (1822), van de treurspelen van *Sophocles* (1839; 5de druk, 1864), van die van *Euripides* (1841—1853; 2de druk, 1858—1859), van die van *Aeschylus* (1854), van de „Ilias" en van de „Odyssee", van de blijspelen van *Aristophanes* (3 dln., 1861), en van de triomfzangen van *Pindarus* (1860). Ook heeft hij de blijspelen van *Terentius* en *Plautus* vertaald. Hij overleed den 29sten Maart 1875 in Stuttgart.

Donnersberg (*Mons Jovis*) is de naam van de hoogste berggroep in de Palts. Zij bereikt een hoogte van 687 m., bestaat uit porfier, is 11 km. lang en 4 km. breed en draagt zoowel vruchtbare weide- en graanvelden, als eiken- en beukenbosschen. Tot de merkwaardigste punten behooren de „Königsstuhl", een rotsblok, waar de Frankische koningen bij sommige gelegenheden vonnis spraken, en de „Hirtenfelsen", vanwaar men een prachtig uitzicht heeft.

Den naam *Donnersberg* draagt ook de Mileschauerberg, het hoogste punt van het Boheemsche Middelgebergte, een phonolietkegel ter hoogte van 800 m. van wiens top men een heerlijk uitzicht geniet over een groot gedeelte van Bohemen.

Dönniges, *Franz Alexander Friedrich Wilhelm*, ritter *von*, koninklijk legatieraad in Beieren, werd geboren den 13den Januari 1814 te Colbatz nabij Stettin, studeerde te Bonn en te Berlijn in de staatswetenschappen en geschiedenis, hield aan

Digitized by Google

de universiteit in laatstgenoemde plaats voorlezingen over staatswetenschappen en deed een reis naar Italië, waar hij een handschrift ontdekte van keizer *Hendrik VII*, dat hij vervolgens onder den titel: „Acta Henrici VII" (2 dln., 1839) uitgaf. Ook schreef hij een: „Geschichte des deutschen Kaiserthums im 14. Jahrhundert" (2 dln., 1841—1842) en vervolgde de: „Jahrbücher des deutschen Reichs" van *Ranke*. In 1841 werd hij hoogleeraar te Berlijn, in 1842 te München, doch moest hier wegens zijn verzet tegen de beginselen van koning *Lodewijk* in 1845 zijn ontslag nemen. Nu verscheen van hem: „System des freien Handels und der Schutzzölle" (1847) en „Die deutsche Schiffahrtsakte und die Differentialzölle" (1858), terwijl de kroonprins van Beieren hem te München tot zijn bibliothecaris benoemde en als koning hem den titel van Hofraad verleende. In 1851 werd hij ridder van de Michaëlsorde, alsook legatieraad en begaf zich als tweede gevolmachtigde van Beieren naar de Conferentie te Dresden. Daarna nam hij zijn ontslag en gaf zijn: „Altschottische und altenglische Volksballaden" (1852) in het licht. In Augustus 1852 werd hij benoemd tot adviseerend ambtenaar bij het ministerie van Buitenlandsche Zaken en in 1853 behoorde hij tot de eerste leden der pas gestichte Maximiliaansorde voor wetenschap en kunst. In 1855 ontving hij op zijn verzoek wederom ontslag, doch werd tevens toegevoegd aan het Beiersche gezantschap te Turijn. Toen dat gezantschap in 1859 opgeheven werd, werd hij met de zorg voor het archief belast. Daarna vestigde hij zich in Zwitserland, werd in 1860 in den Beierschen ridderstand opgenomen en bekleedde in 1862 de betrekking van vertegenwoordiger van Beieren bij de Zwitsersche regeering. Na den dood van koning *Maximiliaan* verliet hij den staatsdienst, doch bleef te Genève gevestigd. Later begaf hij zich naar München en werd in 1867 buitengewoon gezant en gevolmachtigd minister te Bern. In het begin van 1869 aanvaardde hij een buitengewone zending naar Madrid en werd in Februari 1870 benoemd tot gezant aan het Hof van Italië. Hij overleed te Rome den 4den Januari 1872.

Donoso Cortès, *Juan Francisco Maria*, markies *van Valdegamas*, een Spaansch schrijver en rechtsgeleerde, werd geboren te El Valle in Estremadura den 6den Mei 1809, studeerde te Salamanca en Caceres in de wijsbegeerte, te Sevilla in de rechten en werd in 1829 hoogleeraar in de fraaie letteren te Caceres. Toen koning *Ferdinand VII* in 1832 gevaarlijk ziek was en men vermoeden kon, dat aan zijn dochter het recht van troonopvolging zou worden betwist, ging hij naar La Granja, om der koningin-regentes zijn diensten aan te bieden, en hij zond haar kort daarna een memorie, waarin dat recht verdedigd werd. Weldra verkreeg hij een betrekking bij het ministerie en werd in 1834 secretaris der koningin. In 1835 ontving hij den last met generaal *Rodil* een opstand in Estremadura te dempen, wat hem spoedig gelukte; in 1836 werd hij chef eener afdeeling bij het ministerie van Justitie en daarna secretaris van den ministerraad, welk ambt hij echter na korten tijd nederlegde. Nadat ten gevolge van een opstand de partij der exaltados aan het roer was gekomen, verliet hij den staatsdienst. Weldra was hij echter afgevaardigde naar de Cortes en met *Alcala Galiano* redacteur van „El Piloto" en daarna van de „Revista" te Madrid. Nadat hij van 1840—1848 als uitgewekene in den vreemde vertoefd had, keerde hij naar Spanje terug, doch overleed te Parijs den 3den Mei 1853. Zijn verzamelde geschriften zijn in 1854—1856 in 5 deelen uitgegeven. Daarvan noemen wij: „Consideraciones sobre la diplomacia y su influencia en estado politico y social de Europa" (1834), „La ley electoral etc." (1835) en „Lecciones de derecho politico" (1837). Zij geven blijken van groote geleerdheid en onderscheiden zich door een fraaien stijl.

Donov. is achter diernamen een afkorting voor *Edward Donovan*, een Engelsch natuurvorscher en schilder uit het begin van de 19de eeuw. Hij schreef veel zoölogische werken, zooals: „The natural history of British insects" (16 dln., Londen 1792—1813), „Epitome of the natural history of the insects of China, of India, of New Holland, New Zealand etc." (1805) en „Natural history of British birds, of British fishes, of British shells, of British quadrupeds" (1794—1820).

Donovan, *Edward*. Zie *Donov.*

Don Quyote. Zie *Cervantes.*

Dons noemt men de zachtste, kortste en fijnste vederen, die zich vooral aan den hals en den buik van zwanen, ganzen, eenden, inzonderheid van de eidereend (*Anas mollissima*), en andere vogels bevinden en tot het vervaardigen van bedden, vooral van dekbedden, gebruikt worden. Ook worden de huiden dier vogels met het dons tot bont verwerkt. Zie verder *Eidereend.* De donsvederen hebben, in tegenstelling met de contourvederen (dekvederen, slag- en stuurpennen), een buigzame as, en haar vlag vormdt door het gemis aan haakjes geen samenhangend geheel.

Donsche wijnen. De wijnsoorten, aan den oever van den Don verbouwd, vonden vroeger aftrek in geheel Rusland, maar worden thans meestal op de plaats van hun oorsprong gebruikt. De wijnbergen liggen in het zuiden van Europeesch Rusland, bijna alle op den vrij hoogen rechteroever van den Don, en strekken zich van Nowotsjerkassk uit tot aan de zee. Men schat de hoeveelheid wijn, die jaarlijks verkregen wordt, op 140000 H. L. Het middelpunt van den wijnbouw is Zimljansk, waar goede, zoowel witte als roode champagnewijnen, worden bereid.

Donsch Kozakkengebied. Zie *Donsch steppengebied.*

Donsch steppengebied (*Donsch Kozakkengebied*) is een gouvernement in Zuid-Rusland, dat in het O. door de gouvernementen Astrakan en Saratow, in het N. door Saratow en Woronesj, in het W. door Woronesj, Charkow, Jekaterineslaw en de Zee van Azow en in het Z. door het Koebangebied en het gouvernement Stawropol begrensd wordt. Het heeft een oppervlakte van 164607 v. km. In het W. en het N. wordt het land door de uitloopers van de Donsche heuvelrijen bedekt, die hier een hoogte van 362 m. bereiken. Op den linkeroever van den Don strekken zich de steppen uit, die in het Z.O. het onvruchtbare karakter dragen van de Aralo-Kaspische zoutsteppen en zich slechts voor veeteelt leenen. Het ge-

Digitized by Google

bied wordt door den Don en zijn talrijke zijrivieren overvloedig van water voorzien. Van de andere rivieren moeten de Mioes met de Krynka in het W. en de Jeja in het Z. genoemd worden, die alle in de Zee van Azow uitmonden. Langs de rivieren vindt men talrijke ondiepe meren; van meer belang zijn de zoutmeren langs den Manytsj in het Z.O. Het klimaat komt in het N. en N.W. met dat van Z.-Rusland overeen, maar is droger. In het Z.O. heerscht een steppenklimaat met groot verschil tusschen zomer- en wintertemperatuur. De bevolking bedraagt (1897) 2575818 zielen, dus 15 per v. km., waarvan 40 % eigenlijke Kozakken, die hier tot de Grootrussen behooren. In het Z.O. leven ongeveer 30000 Kalmukken als nomaden. De overige bevolking is eveneens grootendeels Grootrussisch, behalve 16000 Joden en 3000 Mohammedanen, verder in de zeeplaatsen veel Grieken en in Nasjitsjewan Armeniërs. Ongeveer 45 procent van de oppervlakte is bouwland, 42,2 procent weide, 2,4 procent bosch en 10,4 procent woeste gronden. Landbouw en veeteelt zijn de voornaamste middelen van bestaan. Ook wijn- en tuinbouw zijn nog al van belang. De veestapel omvatte in 1890: 532688 paarden, 1889599 stuks hoornvee, 3093641 schapen en geiten, 384832 zwijnen en 1126 kameelen. In het mondingsgebied van den Don en aan de oevers van de Zee van Azow wordt veel visch gevangen. Ook de mijnbouw is aanzienlijk. De voornaamste handelssteden zijn Rostow, Taganrog en Nasjitsjewan, waar ook een belangrijke industrie zetelt. Administratief staat het gebied onder het ministerie van Oorlog.

De spoorlijnen hebben een gezamenlijke lengte van 1161 km. en komen vooral in het Z.W. voor. Het bestuur staat onder den Nakasnoi-ataman der Kozakken. In 1897 waren er 1677 lagere scholen met 63535 mannelijke en 26912 vrouwelijke leerlingen, verder 4 jongens- en 3 meisjesscholen, 1 progymnasium, 3 hoogere burgerscholen enz. Het gouvernement wordt verdeeld in de volgende 9 distrikten: het Tsjerkasskische, Donesche, 1e Donsche, 2e Donsche, Rostowsche, Salsche, Taganrogsche, Ust-Medwjedizsche en Kopersche distrikt. De hoofdstad is Nowotsjerkassk. In 1887 werden de vroeger tot het gouvernement Jekaterinoslaw behoorende stadsdistrikten Taganrog en Rostow (tot de Jeja) met het Donsche gebied verbonden.

Dood. De levensduur van den mensch reikt gewoonlijk niet hooger dan 70 of 80 jaren, en dan volgt veelal zonder voorafgaande ziekte, zonder blijkbare oorzaak, langzamerhand of plotseling, bij volle bewustheid of in een zachte sluimering, door verval van krachten de dood, namelijk de staking der stofwisseling en alzoo der werkzaamheid van de verschillende lichaamsdeelen. Zulk een dood is de natuurlijke; elke andere vernietiging van het leven des lichaams is onnatuurlijk en ontstaat door ziekte (een afwijking in de stofwisseling) of op een verkeerde, gewelddadige, van buiten af werkende wijze.

Doorgaans ziet men bij het sterven — dat is bij het staken der stofwisseling — een van de voornaamste levensverrichtingen vroeger ophouden dan de overige, bijv. die van het hart, van de longen of van de hersenen. De dood vertoont zich in die gevallen door flauwte (syncope, opheffing der werkzaamheid van het hart), door verstikking (asphyxie, opheffing der werkzaamheid van de longen), of door beroerte (apoplexie, verlamming der hersenen). De verschijnselen, die den dood vergezellen en aankondigen, zijn zeer verschillend, en daarop berust het verschil in de wijze van sterven. Deze toch kan een langzame uitputting zijn, zij kan een doodstrijd wezen, — zij kan een aanmerkelijken tijd vereischen of zich ook als een plotselinge dood voordoen.

Tot de verschijnselen van den naderenden dood behoort de verlamming van het zenuw- en spierstelsel. Het verdwijnen van de spanning der spieren is oorzaak van het Hippocratisch gelaat, dat wil zeggen van het dof, ingezonken, halfgesloten oog, van den spitsen, smallen neus met ingezonken neusvleugels, van de slappe, gerimpelde wangen en van de puntige kin, verder van bevingen des lichaams, zooals een flauwe, bevende spraak, van een langzame en moeielijke ademhaling, eindelijk in gereutel overgaande, en van een verlamming van den slokdarm, zoodat vloeibare stoffen met een borrelend geruisch in de maag vallen en vaste spijzen blijven steken. De samentrekkingen van het hart worden allengs flauwer, de polsslag verdwijnt, het gevoel van koude verspreidt zich, soms vergezeld van een kil, kleverig zweet, van de ledematen naar den romp, het gezichts- en het gehoorzintuig weigeren den dienst, het bewustzijn, de ademhaling en de bloedsomloop nemen een einde, en het leven houdt op. Na den dood, of na het ophouden der stofwisseling, is het menschelijk lichaam een lijk, en dit is onderworpen aan de bekende natuur- en scheikundige wetten der stof. Na den dood ontstaat dientengevolge ontbinding, waarbij de organische bestanddeelen van het lichaam zich hoofdzakelijk in water, koolzuur en ammoniak omzetten.

Tot de gewone kenmerken van een lijk behooren bleekheid, koude, een eigenaardige lijklucht, verstijving en doodsvlekken. Toch is het zelfs bij deze wel eens moeilijk, enkel op het gezicht te bepalen, dat de dood werkelijk ingetreden is. De meeste zekerheid geeft het beluisteren der hartbeweging; als de hartgeluiden geheel hebben opgehouden, houdt men het leven voor geweken. De waarschijnlijkheid van den dood blijkt verder uit het gebroken oog, de ondoorschijnendheid der tegen het licht gehouden vingers, de verwijde en voor het licht ongevoelige pupil, het wegblijven van bloed bij het openen van aders en slagaders en het perkamentachtig indrogen der van opperhuid beroofde huid na het inwrijven met bijtenden geest van salmiak, doch onbetwistbare, beslist afdoende kenteekenen, om den dood van den schijndood te onderscheiden, zijn ontbinding na de verstijving, gepaard gaande met een blauwachtig groene kleur, van een blaarvormige opzwelling der huid en van een walgingwekkenden reuk, alsmede het wegvloeien van kwalijkriekende stoffen uit mond en neus.

De dood maakt steeds een diepen indruk op het gemoed der levenden, doch die indruk is zeer verschillend naar gelang van den trap hunner ontwikkeling en van hun denkbeelden over de natuur en den godsdienst. Volgens *Homerus* is de dood een tweelingbroeder van den slaap, volgens *Hesiodus* zijn beiden kinderen van den nacht. Ten gevolge der niet-schrikwekkende voorstellingen, welke de

Digitized by Google

Ouden zich vormden van dood en graf, ontwaart men in hun kunstwerken geen onderscheid tusschen den slaap en den dood; beide vertoonen zich aldaar in de gedaante van een bevalligen genius of van een gevleugeld en slapend kind, beiden met een omgekeerden fakkel. Volgens een gevoelen, uit het Oosten afkomstig, worden de dooden voorgesteld als weggenomen van de aarde door de goden. Wie door den bliksem getroffen was, werd beschouwd als door *Zeus*, wie in het water omkwam, als door de Nymphen weggevoerd; wie des ochtens overleed, was door *Eos*, wie des nachts het leven verloor, door *Selene*, en wie als jongeling stierf, door *Apollo* aan de ondermaansche woonplaats ontrukt. Op oud-Romeinsche lijkkisten vindt men de schaking van *Proserpina* voorgesteld en hierdoor symbolisch den dood. Zulke voorstellingen waren trouwens beter geschikt om de achterblijvenden te vertroosten, dan de bespiegelingen der wijsgeeren en de schrikbeelden der latere dichters en kunstenaars. *Euripides* voerde in den „Alcestes" den dood ten tooneele als een somberen, in het zwart gekleeden offerpriester met een mes in de hand, waarmede hij den stervenden het haar afsneed en hen alzoo wijdde aan de onderaardsche goden. Op Etruskische kunstwerken vertoont hij zich als een monster met zwarte vleugels en gewapend met een knods en een weegschaal. Latere Romeinsche dichters ontwerpen van den dood een schrikwekkend beeld: hij is de hongerige, die met de tanden klappert en met bloedige nagels zijn slachtoffers aanwijst. Door de Italiaansche Renaissance werd de voorstelling van den dood uitgedacht, als een schrikverwekkende, spookachtige Megara, die een zeis zwaait. In dien tijd ontstond ook de allegorie van de onafwendbaarheid van den dood en de vergankelijkheid van al het aardsche in den vorm van den zoogenaamden *Doodendans* (zie aldaar).

Een overzicht van de voornaamste doodsoorzaken in eenige landen geeft het volgende staatje:

Van iedere 1000 overledenen stierven

in	Jaar.	Een natuurlijken dood.				Een gewelddadigen dood.
		Verval van krachten.	Tuberculose	Longontsteking.	Diphtheritis en croup.	
Oostenrijk . .	1900	34	134	96	28	20
Hongarije . .	1901	145	144	88	19	24
Duitsche Rijk	1900	52	101	63	17	27
Pruisen. . . .	„	109	95	73	21	28
Frankrijk. . .	„	28	147	90	6	29
België	1901	26	79	159	15	28
Italië.	1897	—	80	97	13	20
Nederland	1900	18	203	157	8	22
Denemarken.	„	43	117	76	14	37

Dood in juridische beteekenis. Zie *Afwezigheid* en *Burgerlijke dood.*

Doode getijden. Zie *Getijden.*

Doode hand, *Goederen in de*, zijn die bezittingen, waarvan de eigendom niet aan bijzondere personen, maar aan instellingen toekomt, zoodat zij in dien zin buiten den handel zijn, dat zij niet krachtens erfrecht overgaan. De Staat behoort zooveel mogelijk te zorgen voor het vrij en onbelemmerd verkeer van allen eigendom, zoowel van roerende als van onroerende goederen. Het is in het belang van de geheele maatschappij, dat ieder oogenblik de goederen kunnen overgaan in de handen van hen, die er op dat tijdstip het beste gebruik van kunnen maken. Daarom wordt de overmatige opeenhooping van den eigendom van den grond en van andere zakelijke rechten in handen van enkelen sedert lang afgekeurd, als zijnde nadeelig voor de maatschappij, te meer daar die opeenhooping gewoonlijk gepaard gaat met onvervreemdbaarheid en onsplitsbaarheid van den grond: een groot gedeelte der bevolking kan dan onmogelijk deel aan den grondeigendom verkrijgen, en de bebouwing van den grond en dus de produktie in het algemeen lijdt er schade bij, doordat de grond niet komt in handen van hen, die er stellig het meeste voordeel uit zouden trekken. Het stelsel van grondbebouwing door pachten kan die nadeelen nooit geheel wegnemen, omdat, hoe goed het ook zij ingericht, bij stijging der grondrente een telkens grooter deel der opbrengst terecht komt in de handen van de weinige grondeigenaren, en er aldus een voor het algemeen welzijn schadelijk verschil in de vermogens in het leven geroepen en kunstmatig onderhouden wordt.

Het sterkst laten de nadeelige gevolgen zich gevoelen, als de grond de eigendom wordt van corporaties, die als het ware onsterfelijk zijn en die hem derhalve aan het individueel bezit en verkeer zoo goed als geheel onttrekken. Al spoedig na de invoering van het Christendom begonnen vrome lieden of personen, die daardoor bedreven onrecht of misdaden hoopten goed te kunnen maken, vaste goederen door erfmaking enz. aan kerken, kloosters en vrome stichtingen af te staan. Toen dit gebruik te groote afmetingen dreigde aan te nemen (in de 7de eeuw zou de kerk in Frankrijk $^1/_3$ van den geheelen bodem in bezit hebben gehad), trachtte men de kwaal te bestrijden door verbodsbepalingen in het Romeinsch recht op te zoeken en toe te passen, doch het opkomend canoniek recht was sterker dan de tegenstanders en begunstigde krachtig de vermeerdering in rijkdom van kloosters en kerken. De opkomst der steden in de 13de eeuw stelde aan die vermeerdering paal en perk. Door de landsheeren werden aan de steden privilegiën verleend, waarbij verboden werd, dat de geestelijke corporaties meer dan zekere hoeveelheid vast goed in eigendom verkregen. In ons land werden zulke privilegiën reeds door het Bourgondisch gravenhuis verleend. Nog iets later vaardigden de landsheeren zoogenaamde „*amortisatiewetten*" uit, zooals de landgraaf van Hessen, *Willem III* in 1491, waarbij de verkoop van wereldlijke goederen aan kloosters en geestelijke personen geheel werd verboden. De *saecularisatie* (zie aldaar) ontnam aan kerken en kloosters goederen en bracht ze wederom onder het bereik van particulieren.

Bepalingen en beperkingen omtrent bezittingen in de doode hand ontbreken bij ons tegenwoordig bijna geheel. In de meeste landen van Europa bestaan bepalingen van dezen aard: dat geen instelling het recht zal hebben eigendom te bezitten, tenzij rechtspersoonlijkheid aan haar verleend zij; dat de bezittingen van zedelijke lichamen

Digitized by Google

onder eenig beschermend toezicht van het staatsgezag zullen staan, en dat zedelijke lichamen geen legaten of giften van eenig belang zullen aannemen zonder toestemming van het staatsgezag. Ook ons Burgerlijk Wetboek houdt een bepaling van laatst vermelde strekking in, doch alleen voor openbare instellingen, godsdienstige gestichten, Kerken en andere inrichtingen. De goederen in de doode hand zijn aan de periodieke overgangen van erflater op erfgenaam onttrokken, en zij vallen dus niet onder de algemeene belastingheffing in den vorm van *successierecht*. Wel worden die goederen in sommige landen door een bijzondere belasting en ook door de gewone inkomstenbelastingen getroffen. Men heeft er wel bezwaren tegen geopperd en het hard en onbillijk gevonden, dat van de *piae causae*, van kerken, gestichten, gasthuizen, belasting geheven werd. Er is echter geen afdoende reden, waarom men haar *vrijdom* van belasting, ook van *successierecht*, zou verleenen. Haar vermogen behoort tot het volksvermogen, waaruit de Staat zijn middelen moet putten, als rechtspersonen genieten zij de bescherming van den Staat, evenals ieder burger — waarom zou de Staat van een weeshuis geen belasting vorderen en wel van het particulier vermogen van weezen? Herhaaldelijk zijn er dan ook in ons land stemmen opgegaan, om die goederen, wat belastingheffing betreft, met andere gelijk te stellen, alsmede om aan de steeds voortgaande ophooping van goederen in de doode hand, zooals die uit onderstaande tabel blijken kan, een einde te maken.

Opgave van het bedrag, van den prijs of de waarde der binnen het Rijk gelegen onroerende goederen, welke zijn vervreemd en verkregen door instellingen van de doode hand, andere dan den Staat en het Kroondomein, gedurende het jaar 1903.

Provinciën, waarin de onroerende goederen gelegen zijn.	Vervreemd bij:		Totaal in guldens	Verkregen bij:			Totaal in guldens
	verkoop in guldens	schenking in guld.		koop in guldens	schenking in guldens	overlijden in guldens	
Noord-Brabant	243629 90	—	243629 90	478310 79[5]	2800 —	37111 60	518222 39[5]
Gelderland	761875 —	—	761875 —	701980 —	4400 —	29100 —	735480 —
Zuid-Holland	898738 19	—	898738 19	1630435 97[5]	15280 —	124527 —	1770242 97
Noord-Holland	634016 36[5]	—	634016 36[5]	1266630 —	1878 —	8350 —	1276858 —
Zeeland	86899 —	—	86899 —	113295 —	520 —	95530 —	209345 —
Utrecht	129821 50	3000 —	132821 50	459301 24[5]	8500 —	16735 —	484536 24[5]
Friesland	242987 37	450 —	243437 37	237881 65	211230 —	28945 —	473056 —
Overijsel	182804 —	—	182804 —	222217 —	5 —	5450 —	227672 63
Groningen	122881 60	—	122881 60	214180 50	350 —	5700 —	220230 50
Drente	45576 98[5]	—	45576 98[5]	71288 —	—	100 —	71328 —
Limburg	170217 32	—	170217 32	207930 63	—	16267 —	224197 63
Totaal 1903	3519447 23	3450 —	3522897 23	5603390 79	244963 —	367815 60	6216169 39
„ 1902	3819503 —	50 —	3819553 —	5456869 —	24275 —	986775 —	6467919 —
„ 1901	4263141 —	15 —	4263156 —	6615152 —	58092 —	455614 —	7128858 —
„ 1900	3001345 —	1388 —	3002733 —	9023492 —	15648 —	524706 —	9563846 —
„ 1899	4086138 —	722 —	4086860 —	7830296 —	74730 —	570988 —	8475914 —
„ 1898	3754835 —	300 —	3755135 —	6009592 —	49011 —	251756 —	6310529 —

Doodekop. Zie *IJzeroxyde*.

Doodendal is de naam van een zeer bekend en vroeger berucht en gevreesd dal in Midden-Java, bestaande uit een trechtervormige verzakking aan de helling van het Diënggebergte. Het is van boven 35, op den bodem 15 m. breed en dankt zijn algemeene bekendheid aan de schromelijk overdreven verhalen, welke er vroeger over in omloop waren, als zou het overal bedekt zijn met geraamten van menschen en dieren, die er door verstikking den dood hadden gevonden. De geheele zaak komt hierop neer, dat zich in het midden van den bodem een kale plek van ongeveer 5 m. doorsnede bevindt, waar van tijd tot tijd uit scheuren koolzuur opstijgt. Lang niet altijd is dit er aanwezig en alsdan blijft het nog laag bij den grond hangen, zoodat het alleen voor kleine dieren levensgevaarlijk kan worden. De tamelijk steile wanden en zelfs de bodem, met uitzondering der genoemde kale plek, zijn dan ook dicht begroeid met struiken en zelfs met boomen.

Doodendans (Fransch = danse macabre) is de naam van een allegorische voorstelling, waarbij menschen van allen stand en leeftijd, van keizer en paus tot den geringsten bedelaar, deelnemen aan een fantastischen dans, waarvan de Dood de leider of coryphée was. Deze zinnebeeldige voorstellingen, die

Doodendans.
(De Dood en het Bruidspaar).

Digitized by Google

van de 14de tot de 18de eeuw zeer geliefd waren, werden meestal in kerken of op kerkhoven gegeven. Later is de doodendans ook het onderwerp geweest voor beeldhouwers, schilders en graveurs (zie de afb.). Beroemd is vooral *Holbein's* Doodendans.

Doodendans.
(De Dood en de Boer).

Doodengericht. In de papyrusrollen, die men bij de Egyptische mummiën aantreft, worden de ontmoetingen van den overledene na zijn afsterven beschreven en in vignetten afgebeeld. Zelden ontbreekt daarbij het tooneel, waarin de doode aan de hand van *Ma*, de godin der waarheid en gerechtigheid, in de gerechtszaal der onderwereld voor *Osiris* verschijnt. Deze is gezeten tegenover den ingang, en in het midden der zaal bevindt zich een weegschaal. In de weegschaal ligt een struisveder, het zinnebeeld der waarheid, en in de andere een hartvormig vat, het zinnebeeld van 's menschen gemoed. Een vrouwelijk nijlpaard doet de aanklacht, en op een verhevenheid zijn 42 goden gezeten, die uitspraak moeten doen over de 42 hoofdzonden, waarvan de overledene zich moet vrijpleiten. De godinnen *Horus* en *Anubis* houden zich bezig met de weegschaal, en de ibishoofdige *Thoth-Hermes* teekent de uitkomst op, die natuurlijk gunstig wordt voorgesteld. Volgens *Diodorus* werd reeds vóór de begrafenis de vierschaar over den doode gespannen. Voordat men de lijkkist op het Heilige Meer inscheepte, vergaderden de vrienden en bloedverwanten benevens de 42 rechters aan den oever. Ieder had vrijheid aanklachten te doen tegen den overledene, en wist hij die te bewijzen, dan verviel de eervolle begravenis. De lasteraar werd echter gestreng gestraft. Men vermeldt, dat zelfs koningen op die wijze hun aanspraak op een plechtige ter aardebestelling verbeurd hebben.

Doodenmasker. Zie *Masker*.

Doodewaard is een gemeente in de provincie Gelderland, groot 1871 H. A. met 1982 inwoners (1905), ingesloten door de gemeenten Echteld, Kesteren, Heteren, Hemmen, Valburg, Ewijk en Druten. De bodem bestaat uit rivierklei en de bevolking leeft van land- en ooftbouw. Tot de gemeente behooren de dorpen Doodewaard en Hien.

Het dorp Doodewaard telt 1000 inwoners, bezit eenige industrie en heeft een oude Hervormde Kerk, waarvan de toren misschien nog uit den Romeinschen tijd dagteekent.

Doode Zee, in den Bijbel gewoonlijk het *Zoute Meer*, door de Grieken en Romeinen het *Asfaltmeer* en door de Arabieren zelfs nu nog het *Meer van Lot* genoemd, is een merkwaardig meer in het zuidoosten van Palestina, welks oppervlakte 394 m. lager ligt dan de spiegel der Middellandsche Zee, terwijl de bodem 793 m. beneden den spiegel der Middellandsche Zee is gelegen. Het meer is 73 km. lang en in het midden 17,8 km. breed. De Jordaan en andere rivieren brengen er een aanzienlijke hoeveelheid water in, dat niet weder wordt afgevoerd, maar door verdamping verloren gaat. De waterspiegel ondergaat zoowel jaarlijksche veranderingen (tot 2 m.), als over langere perioden; in de laatste jaren stijgt hij langzaam. Zijn lage, tusschen berggevaarten besloten ligging veroorzaakt een hooge temperatuur, waardoor de verdamping sterk bevorderd wordt. Aan het zuidwestelijk uiteinde van het meer verheft zich een berg van klipzout; aan de oostzijde vindt men eveneens zoutblokken, alsmede warme bronnen en veel zwavel. Het water is zeer helder, doch bevat veel keukenzout en bromium, naast andere zouten (totaal 21,7%) en maakt alle organisch leven in het water onmogelijk, hoewel men in den laatsten tijd ook het tegendeel meent te hebben waargenomen. Ook de oevers dragen geen of slechts een zeer schralen plantengroei; in den omtrek van het meer schijnt alles dood te wezen, vandaar de naam. Volgens de Bijbelsche berichten zijn de goddelooze steden Sodom en Gomorrha (zie aldaar) weggezonken ter plaatse, waar zich thans de Doode Zee bevindt. De bergen van den W. oever behooren tot de krijtformatie en vertoonen niet de geringste sporen van vulkanische werking, wel echter veel bitumen, dat door de verrotting van organische stoffen, vooral van talrijke visschen, ontstaan is. Dit vloeibare bitumen verzamelde zich in spleten, ging in hars over en wordt nu door de golven los- en aan de oevers gespoeld, waar dit asfalt zich alsdan ophoopt.

Het eerst wordt de naam *Doode Zee* bij *Pausanias* (150 na Chr.) aangetroffen.

Doodgraver is de naam van eenige insektensoorten uit de orde der *Kevers* of *Schildvleugeligen* (*Coleoptera*) en van het geslacht *Necrophorus*. De meest bekende is *N. vespillo*. Zij ontleenen hun naam aan het feit, dat zij de krengen van veldmuizen, mollen, kikkers, kleine vogels enz. in den grond graven, door de aarde er onder weg te delven. In zulke krengen leggen de wijfjes eieren, waaruit larven voortkomen, die 6 hoornachtige pooten hebben, een roodbruinen kop, een gelijk gekleurd halsschild en oranjekleurige versierselen op de geledingen van het bleekgele lichaam.

Doodkruid. Zie *Belladonna*.

Doodshoofdpijlstaart. Zie *Doodshoofdvlinder*.

Doodshoofdvlinder (*Acherontia atropos L.*) of *Doodshoofdpijlstaart* is de naam van een avondvlinder, die tot de groep der *Sphingida* behoort. Hij onderscheidt zich door zeer korte, gekamde sprieten, een korte, breede roltong, een gedrongen lichaamsbouw, donker-blauwachtig-bruine voorvleugels en donker-gele achtervleugels, alsmede door een gele vlek op het borststuk, die op een doodshoofd gelijkt. De rups is groenachtig en ook wel lichtgeel met paarse dwarsbanden en een krommen hoorn op de laatste geleding. Men vindt haar in het noorden van Afrika en in Europa, waar zij op jasmijn, hennep, nachtschadesoorten, vooral op de aardappelplant, haar verblijf houdt.

Digitized by Google

In Augustus is zij volwassen, en in den grond verandert zij in een bruin-roode pop, waaruit in September de vlinder te voorschijn komt. Merkwaardig is verder, dat deze vlinder een piepend geluid laat hooren, wanneer men hem aanraakt, daar dan de in de maag voorhanden lucht door de roltong wordt uitgeperst.

Doodskloppertje is de naam voor kleine insekten, die gaatjes in onze meubels boren en daar een tikkend geluid maken. Het bijgeloof wilde, dat daardoor de dood werd aangekondigd. Het zijn òf kleine kevers òf houtluizen.

De kevers behooren tot het geslacht *Anobium*, en de meest voorkomende zijn *A. striatum* en *A. pertinax*. De larven boren gaatjes in het hout en de kevers brengen het tikkend geluid te weeg door zich op de achterste twee pootenparen op te richten en dan het lichaam met rukken op en neer te bewegen, waardoor de onderkaken op het voorwerp slaan, waarop zij rusten. De kevers zijn ongeveer 3 à 4 mm. groot.

De luizen behooren tot het geslacht *Troctes*, met de meest voorkomende soort *Tr. divinatorius (stofluis)* ter grootte van 1 mm., uit de orde der *Archipteren*. Zij zijn verwant met de bekende *Termieten*, maar vleugelloos.

Doodslag. Zie *Moord*.

Doodsoorzaak. Zie *Dood*.

Doodstraf. Zie *Straf*.

Doodwater (in het Noorsch dödvand) is de naam, dien men geeft aan een verschijnsel, dat zich op zee en naar het schijnt vooral aan de Skandinavische kusten voordoet, voornamelijk daar, waar groote rivieren in zee uitstroomen. Zeilschepen en soms ook stoomschepen worden, wanneer zij in dood water komen, bijna geheel hulpeloos, de vaart vermindert, het roer geeft geen richting meer aan, het is alsof het schip door een inerte massa tegengehouden wordt. Het oppervlak van het water vertoont dikwijls merkwaardige veranderingen. Toen dr. *Nansen* met zijn „Fram" langs de Siberische kust driemaal de onaangename gevolgen van het in doodwater komen ondervonden had, werd in 1901 besloten tot het instellen van een wetenschappelijk onderzoek, waaraan alle zeevarende mogendheden werden uitgenoodigd deel te nemen. Met de leiding van dit onderzoek werd *W. Ekman* van de hoogeschool te Stockholm belast. Hoewel het verschijnsel door verschillende oorzaken ontstaan kan, schijnt toch de hoofdoorzaak daarin zijn te zoeken, dat het schip in zulk een geval vaart in water, dat uit lagen van verschillend soortelijk gewicht bestaat, bijv. zoet water op zout (zee-) water. Wanneer nu beide lagen ten opzichte van elkander verschillende snelheden hebben en het schip in beide lagen vaart, kan hieruit het verschijnsel verklaard worden. Ook is het mogelijk, dat in het grensvlak van beide lagen golven ontstaan, die een vertragende werking op het schip hebben.

Doodzonden (in het Latijn *peccata mortalia*) zijn in de *theologia moralis* die zonden, welke den geestelijken dood, dat is: het verlies der Goddelijke genade ten gevolge hebben. De Katholieke Kerk onderscheidt ze van de geringere zonden (*peccata venialia* = zonden, waarvoor vergeving mogelijk is). Volgens de nog geldende regelen van *Petrus Lombardus* zijn er zeven hoofdzonden: hoogmoed, gierigheid, wellust, toorn, onmatigheid, nijd en traagheid des harten.

Doofheid noemt men een gebrekkigen toestand van het zintuig des gehoors. Men onderscheidt haar in *volkomen doofheid* (stokdoof) en in *hardhoorigheid*. Doofheid kan voortkomen uit een ziekelijke gesteldheid van de gehoorzenuwen of van die gedeelten der hersenen, waar zij ontspringen — van de fijne, in het rotsachtig been geplaatste gehoortoestellen (doolhof, slakkenhuis enz. — van de inwendige trommelholte, alsmede van de Eustachiaansche buizen, de gehoorbeentjes en het trommelvlies of van den uitwendigen gehoorgang. Die ziekelijke toestand kan gelegen zijn in ontsteking, verettering, verstopping, verweeking, verharding, verlamming, bloeding enz. Is de doofheid aangeboren, dan volgt altijd doofstomheid, ook als zij op jeugdigen leeftijd optreedt, vóór het spreken goed geleerd is. Bij volwassenen verliest de stem door doofheid veel van haar klanken en wordt meer mechanisch. *Volledige* doofheid kan haar oorzaak alleen achter de trommelholte hebben, dus in labyrinth, gehoorzenuw of hersenen.

Doofstomme blinden zijn personen, die in hun vroege jeugd doofstom en blind geworden zijn. Daar zij van de vijf zintuigen er dus twee missen, worden zij ook wel *driezintuiglijken* genoemd. Op een millioen menschen komen ongeveer 6 doofstomme blinden voor. In den laatsten tijd is het gelukt ook aan deze ongelukkigen het lezen, schrijven en spreken te leeren: het lezen door het laten betasten van algemeen gebruikte voorwerpen, waarop de benaming in blindenschrift is gebracht, het spreken door de vingertaal, waarbij zij de handen van dengeen, die met hen spreekt, vatten. Ook is het gelukt hun handenarbeid te leeren. Een bekende doofstomme blinde was de Amerikaansche *Laura Bridgman* (1829—1889), terwijl in den laatsten tijd haar landgenoote *Helen Keller* veel van zich deed spreken.

Doofstommen. Wanneer een kind bij zijn geboorte doof is, of wanneer het doof wordt, voordat het heeft leeren spreken, blijft het stom. Een dergelijk kind noemt men *doofstom*. Ook wanneer bij de geboorte of op jeugdigen leeftijd het gehoor niet scherp genoeg is, bootst het kind de spraakklanken niet op voldoende wijze na, daar het ze niet duidelijk genoeg kan waarnemen. Het ondervindt derhalve het groote nut van het spreken niet, daar het anderen niet verstaat en zelf niet verstaan wordt, en blijft stom. Ook zulke kinderen behooren tot de doofstommen. Zelfs wanneer kinderen reeds hebben leeren spreken en ze door ziekte of door een ongelukkig toeval doof worden, laten ze weldra het spreken na. Zij hooren niet meer, wat tegen hen gezegd wordt, kunnen het zelf gesprokene niet meer door het gehoor controleeren, beginnen, omdat hun spraak nog niet voldoende bevestigd is, onduidelijk te spreken, kunnen zich minder goed verstaanbaar maken, worden daarom somtijds uitgelachen en houden dan met spreken op. Van verschillende oorzaken (ontwikkeling, gevoeligheid, omgeving enz.) hangt het af, op welken leeftijd een doof geworden kind zijn spraak nog verliest. Men mag evenwel aannemen, dat, als de puberteitsjaren reeds bereikt zijn, het verlies van het gehoor het

Digitized by Google

verlies der spraak niet meer met zich sleept.

Het is zeer moeilijk uit te maken, welke de verhouding is tusschen de *aangeboren* en de *verkregen* doofstomheid. De meeste ouders weten niet en kunnen niet weten, of hun kind reeds bij de geboorte doof was, daar de doofheid even goed kan zijn ontstaan in het eerste levensjaar, voordat het kind kon leeren spreken. De meest vertrouwbare onderzoekingen wijzen er op, dat verkregen doofstomheid vaker voorkomt dan aangeboren.

Het is een eigenaardig verschijnsel, dat er meer mannelijke doofstommen zijn dan vrouwelijke. Het doet zich in alle landen voor, zoodat het de aandacht der geleerden, die het op verschillende wijzen hebben trachten te verklaren, wel moest trekken.

Als oorzaken der doofstomheid komen vooral in aanmerking: 1. erfelijkheid (vooral wanneer niet alleen de vader of moeder van het kind, maar ook ooms of tantes of andere nabestaanden degeneratieteekenen vertoonen); 2. bloedverwantschap der ouders (vooral wanneer er onder de familieleden doofstommen of hardhoorigen, blinden, idioten, zwakzinnigen of op andere wijze hereditair belasten zijn, zoodat de erfelijkheid mee in het spel komt); 3. slechte leefwijze en drankzucht der ouders; 4. ongunstige oeconomische en hygiënische verhoudingen; 5. verschillende ziekten, vooral hersenziekte (meningitis), roodvonk, aangeboren syphilis, mazelen en diphtheritis; 6. verwondingen of kneuzingen aan het hoofd door een slag, een val, overrijding enz.

Aangezien de doofstommen van een der voornaamste zintuigen, zoo niet van het voornaamste zintuig, verstoken zijn, zijn zij in ontwikkeling ver ten achter bij hoorende kinderen. Voordat zij onderwijs genoten hebben, is een zeer gebrekkige gebarentaal het eenige middel, dat zij bezitten, om hun gedachten te uiten. Het verklarend woord bij alles, wat zij waarnemen, ontgaat hun. Het belangrijkste instrument voor de ontwikkeling van den geest missen zij. Eeuwen lang was dan ook hun lot allerdroevigst. Zij werden beschouwd als idioten, als van den duivel bezetenen, en nog zeer lang na de geboorte van *Christus* werden zij gesloten buiten de gemeenschap der kerk. Toch waren er voor en na mannen, die inzagen, dat de stomheid eenvoudig een gevolg was van de doofheid, mannen, die den geest van den doofstomme wel voor ontwikkeling vatbaar achtten. Het bleef evenwel bij enkele proefnemingen, en eerst in het begin der 17de eeuw, in 1620, gaf de Spanjaard *Bonet* een boek uit, waarin hij sprak over den aard der klanken en de kunst om doofstommen spreken te leeren. In Engeland bemoeide zich in de laatste helft der 17de eeuw Dr. *John Wallis* met het doofstommenonderricht. Hij schreef een werkje getiteld „The method of teaching deaf and dumb persons to read, write, and understand a language". Meer bekend en beroemd nog dan deze twee is de Zwitser *Johann Konrad Amman*, die zich na zijn promotie tot doctor in de medicijnen naar Holland begaf en zich te Amsterdam als geneesheer vestigde. Na gedurende een tiental jaren onderricht te hebben gegeven aan enkele doofstommen, gaf hij in 1692 zijn beroemd werkje uit, getiteld *Surdus loquens* of *de doove sprekende*, dat van groote scherpzinnigheid getuigt en zelfs nu nog als phonetisch geschrift in hoofdzaak betrouwbaar is. Het werd door hemzelf in 1700 in het Latijn uitgegeven en is later in verschillende talen vertaald. *Amman* ruimt bij zijn onderwijs aan het gesproken woord de eerste plaats in en is zoodoende de grondlegger geworden van wat men later heeft genoemd *de zuivere spreekmethode*.

Hoe groot ook de verdiensten van deze drie mannen zijn, toch beteekenden zij voor de groote massa der doofstommen van hun tijd slechts zeer weinig, daar hun onderwijs alleen aan enkelen ten goede kwam. Zij vormden geen leerlingen, en aan het oprichten van scholen voor doofstommen werd nog niet gedacht. Deze ongelukkigen ontbeerden nog steeds het speciaal voor hen ingerichte onderwijs, dat hen had kunnen redden uit hun onwetendheid. Het is de groote verdienste van den Franschen abt *Charles Michel de l'Epée*, dat hij de zegeningen van het onderwijs aan alle doofstommen deelachtig wilde doen worden. Zijn inrichting, omstreeks 1760 begonnen, breidde zich meer en meer uit. Zijn geheele vermogen offerde hij daaraan op; al zijn tijd gaf hij aan zijn doofstomme leerlingen. Iedereen was welkom, die iets gevoelde voor de zaak der doofstommen. Van alle landen kwamen hooggeplaatsten, geleerden en belangstellenden naar Parijs, om het werk van *De l'Epée* te leeren kennen. Hij onderwees zijn methode aan den Oostenrijkschen abt *Stork*, den stichter van het keizerlijk instituut voor doofstommen te Weenen, aan *De Cisé, Silvestri, Guyot, Ulrich, Pfingsten*, die instituten oprichtten te Bordeaux, Rome, Groningen, Genève en Sleeswijk, en aan veel anderen nog. Bij zijn onderwijs bediende hij zich van de vingertaal (het handalphabet), het schrift en van natuurlijke en kunstmatige gebaren. De gebarentaal werd door hem tot een tamelijk volledige taal ontwikkeld. Hij kende de werken van *Bonet* en *Amman*, maar hechtte weinig waarde aan het spreken voor het doofstommenonderwijs. Het spreken beschouwde hij meer als een toegift, als iets, dat de doofstommen na hun ontslag gemakkelijk konden leeren. *De l'Epée*, die met zooveel warmte voor de zaak der doofstommen niet alleen van Frankrijk, maar van de geheele wereld pleitte, heeft het niet mogen beleven, dat zijn instelling een staatsinstelling werd. Dit gebeurde 2 jaar na zijn dood in 1791.

Als grondvester van het doofstommenonderwijs (zie aldaar) in Duitschland moet genoemd worden *Samuel Heinicke*, die zich in 1777 geheel aan dit onderwijs wijdde en in 1778 met 9 doofstomme leerlingen naar Leipzig ging. Uit zijn school ontwikkelde zich het Leipziger instituut. In tegenstelling met *De l'Epée* beschouwde hij het spreken en het afzien van de lippen als het voornaamste, hoewel hij ook gebruik maakte van het vingeralphabet en de natuurlijke gebaren.

De Nederlandsche doofstommen zijn in de eerste plaats dank verschuldigd aan *Henri Daniel Guyot*, die, aangevuurd door het schoone voorbeeld van *De l'Epée*, in 1785 aan twee doofstommen onderwijs begon te geven. In 1790 werd het Instituut voor Doofstommen te Groningen opgericht, dat langzamerhand het aantal zijner leer-

Digitized by Google

lingen zag toenemen. Thans zijn er 4 inrichtingen in ons land, waar doofstommen kunnen worden ontwikkeld: 1. het Instituut voor Doofstommen te Groningen, opgericht in 1790, in hoofdzaak een internaat, met ongeveer 170 leerlingen; 2. het Instituut voor Doofstommen te St. Michiels-Gestel, een internaat, opgericht in 1840, met ongeveer 140 leerlingen; 3. de Inrichting voor Doofstommenonderwijs te Rotterdam, een internaat, opgericht in 1853, met ongeveer 150 leerlingen; 4. „Effatha" te Dordrecht, in hoofdzaak een internaat, waar ongeveer 25 kinderen worden onderwezen. In Groningen en Rotterdam worden doofstommen van alle godsdienstige gezindten opgenomen, te St. Michiels-Gestel alleen Roomschkatholieken en te Dordrecht alleen zij, die de beginselen van de Gereformeerde Kerk A en B zijn toegedaan. Te Groningen, Rotterdam en Dordrecht wordt onderwijs gegeven volgens de zuivere spreekmethode, te St. Michiels-Gestel worden de gebaren nog gedeeltelijk bij het onderwijs gebruikt, hoewel men zich ook daar meer en meer van het gesproken woord bedient.

Zijn er een groot aantal doofstommen in de wereld? Het eene land verschilt in dit opzicht veel van het andere. In Nederland is de verhouding betrekkelijk zeer gunstig, 1 op ongeveer 2700 inwoners. Rekent men op iedere 1600 inwoners van onze aarde 1 doofstomme, dan neemt men het aantal zeker niet te groot en komt tot ongeveer 1 millioen.

In Europa bestaan thans 419 scholen voor doofstommen. In Denemarken, waar reeds sedert 1807 leerplicht voor doofstommen bestaat, worden al deze ongelukkigen onderwezen, in Griekenland en Turkije bestaat nog geen enkele school voor hen. In Rusland, waar het aantal der doofstommen op 150.000 wordt geschat, wordt slechts 5% der doofstomme kinderen onderricht. In de Vereenigde Staten van Noord-Amerika wordt over het algemeen veel voor de doofstommen gedaan, terwijl Afrika en Azië zeer achterlijk zijn op dit gebied. In China met zijn millioenen inwoners is korten tijd geleden de eerste school voor doofstommen geopend. Er blijft dus op dit gebied nog zeer veel te doen over.

Doofstommenonderwijs. Bij het doofstommenonderwijs kan men op den voorgrond plaatsen: 1. het gesproken woord, 2. het schrift, 3. de gebaren, 4. het vingeralphabet.

1. Gaat men uit van het gesproken woord, zoo spoedig mogelijk het schrift daarmee verbindende, terwijl men de gebaren (de kunstmatige) en het vingeralphabet buitensluit, dan volgt men de *zuivere spreekmethode*. Wij willen aannemen, dat de doofstomme leerling in het geheel niet hooren kan. Klanken bestaan voor hem dus niet. Bij het uitspreken van een woord maken evenwel de spraakorganen bewegingen, die waarneembaar zijn, zichtbaar of voelbaar. De onderwijzer moet weten, welken stand de spraakorganen innemen bij het voortbrengen van een klank en wat hij de leerlingen moet laten voelen, om den eenen klank van den andere te onderscheiden. De onderwijzer is het model voor den leerling en tevens zijn controleur; de leerlingen moeten nabootsen, wat de onderwijzer hun voordoet. Bij het uitspreken der *p* bijv. wordt de vrij uit de longen stroomende lucht een oogenblik tegengehouden door de lippen op elkaar te drukken, niet al te stijf, maar toch zoo, dat de adem niet kan ontsnappen. Door bij de ontploffing een veertje weg te blazen of den adem op de hand van het kind te doen uitstroomen, begrijpt de leerling, wat er gebeuren moet. Het beeld der op elkaar gedrukte lippen, die bij het uitstroomen der lucht van elkander gaan, is hetgeen zichtbaar wordt bij het uitspreken der *p*. De *b* verschilt van de *p* hierin, dat bij het uitspreken er van de stemspleet wordt vernauwd en de stembanden in trilling worden gebracht. Dit laat de onderwijzer aan het strottenhoofd voelen; het kan niet worden gezien. Het lipbeeld der *b* is bij normale en goede uitspraak dus volkomen gelijk aan dat der *p*. Bij het uitspreken der *m* worden de lippen, evenals bij de *p* en *b* op elkaar gedrukt, zoodat de adem niet door den mond kan ontsnappen. Hij stroomt door den neus uit, wat de onderwijzer aan den neus en aan de lippen kan laten voelen. Evenals bij de *b* worden de stembanden ook in trilling gebracht. Het lipbeeld der *m* is dus, vooral aan het begin van een woord, gelijk aan dat der *p* en *b*; aan het einde van het woord kunnen de lippen op elkaar blijven en behoeven niet van elkaar te gaan, als men niet verder spreekt.

Om een klinker, bijv. de *a*, te doen nabootsen, moet men het kind de trillingen der stembanden doen voelen en tevens de spraakorganen den juisten stand doen innemen. De onderwijzer moet met een vouwbeentje of met een ander hulpmiddel de organen dikwijls in den juisten stand brengen. Dan moet hij er voor zorgen, dat de klank zuiver klinkt en niet te hoog is of te laag. Is hij over den voortgebrachten klank tevreden, dan klopt hij het kind goedkeurend op het hoofd.

Zoodra een klank geleerd is, wordt het letterteeken, dat hem voorstelt, op het bord geschreven, zoodat de kinderen zoo spoedig mogelijk leeren lezen. Men doet dit, om een blijvend teeken te hebben, dat dienen kan ter bevestiging van de vluchtige, elkander snel opvolgende lipbeelden en bewegingsvoorstellingen bij het voortbrengen der spraakklanken.

Zijn enkele klanken geleerd, bijv. *p t k a*, dan vormt men verschillende verbindingen, liefst die, welke een woord vormen. Zoo geeft de verbinding van *a* en *p aap*. Bij het uitspreken van deze combinatie van klanken wijst de leeraar op een opgezetten aap, bij het neerschrijven van het woord doet hij hetzelfde, ook wanneer de leerling het woord uitspreekt, zoodat het lipbeeld, het schriftbeeld en de bewegingsvoorstellingen met het voorwerp worden verbonden. Eerst wanneer dit is geschied, kan het kind werkelijk iets afzien, iets lezen en iets zeggen. Het spreekt vanzelf, dat het ook zoo spoedig mogelijk leert schrijven.

Bij het lezen en schrijven kan met vrucht gebruik worden gemaakt van een eenvoudig klankschrift, zoodat een zelfde letterteeken slechts één klank kan voorstellen, wat bij het gewone schrift het geval niet is. De *e* van *meter*, *met* en *de* stelt toch geheel verschillende klanken voor. (Zie jaarverslag 1905 van het Groningsche Instituut voor Doofstommen).

Kent het kind een aantal woorden, dan gaat de onderwijzer tot woordgroepen en zinnetjes over.

Digitized by Google

Hij plaatst het lidwoord vóór het zelfstandig naamwoord en zorgt er voor, dat de verbindingen goed geleerd worden, zoodat de goede overgangen en de goede klemtoon van het begin af worden ingeoefend. De *muur*, *de muur is wit*, *ik zit*, *ik sta*, *ik ben ziek*, *ik heb twee oogen*, enz. moeten het eigendom van het kind worden.

Daar, zooals reeds met de *p*, *b* en *m* is aangetoond, de lipbeelden van veel klanken gelijk of gelijkvormig zijn, is het aflezen van de lippen een zeer moeilijk werk. Uit wat men ziet en herkent, moet men afleiden, wat onduidelijk of onzichtbaar is, gelijk dit gebeurt bij het lezen van slecht geschreven schrift. Het aflezen van de lippen komt overeen met het lezen van zeer slecht geschreven schrift. Geen wonder, dat de onderwijzer er toe komt, overdreven te artikuleeren en kunstmatige verschillen te maken tusschen het lipbeeld van den eenen en den anderen klank. Hij mag dit evenwel niet doen, aangezien hij daardoor het aflezen van het op natuurlijke wijze uitgesprokene moeilijk of onmogelijk maakt.

Wanneer de kinderen normaal ontwikkeld zijn en nog aanzienlijke gehoorrestes bezitten, kan men het onderwijs zoo inrichten, dat hun gehoor geoefend wordt en het daardoor psychisch wordt verbeterd. Tot dit doel maakt men gebruik van gehoorbuizen en wendt zeer dikwijls een spiegel aan, waarin de kinderen het lipbeeld kunnen zien, terwijl het woord in de nabijheid van het oor gesproken wordt. Zulke kinderen lezen van de lippen af, terwijl ze verschillende klanken en woorden opvatten. Hun spraak wordt daardoor veel natuurlijker en hun omgang met de menschen veel gemakkelijker. (Zie jaarverslag 1900 en 1901 van het Instituut voor Doofstommen te Groningen).

2. De onderwijzer kan ook van het schrift uitgaan en daarmee het gesproken woord verbinden, of hij kan, na het eerste jaar hoofdzakelijk volgens de zuivere spreekmethode te hebben onderwezen, aan het geschreven woord de eerste plaats afstaan. De voorstanders van deze *schriftmethode* hopen de kinderen in het bezit te stellen van een grooteren spraakschat en zoo het aflezen te vergemakkelijken. Bij deze methode worden ook de gebaren en het vingeralphabet bij het onderwijs uitgesloten, de gebaren, dat wil zeggen de kunstmatige gebaren. De doofstomme, nog meer dan de hoorende, die hieraan ook behoefte heeft, moet op het gelaat van den onderwijzer kunnen lezen, wat er in zijn hart omgaat. Aanwijzingen, natuurlijke gebaren en gesticulaties mogen niet alleen, maar *moeten* het gesprokene vergezellen. Men mag het aflezen voor den doove waarlijk wel zoo gemakkelijk mogelijk maken; het blijft toch altijd een moeilijke kunst.

3. Gebaren, die, al waren ze oorspronkelijk natuurlijk, geheel conventioneel zijn geworden en dus alleen voor ingewijden te verstaan, zijn kunstmatige gebaren. Door middel van de gebarentaal kunnen de doofstommen tot een behoorlijke mate van ontwikkeling worden gebracht. Het gebruik ervan veroorzaakt evenwel, dat de doofstommen een wereldje apart vormen, daar de hoorenden, die slechts bij uitzondering de gebarentaal begrijpen, zich zelden van dit gemeenschapsmiddel kunnen bedienen. Is het onderwijs op gebaren gebaseerd, dan wordt het vingeralphabet gebruikt voor het spellen der meeste eigennamen, daar men voor iederen eigennaam geen gebaar kan hebben. De geschreven taal wordt ook zoo spoedig mogelijk te hulp genomen.

De volgorde der gebaren is dikwijls een geheel andere dan die van de woorden in den volzin, die hetzelfde te kennen geeft. Vandaar dat het gebruik van gebaren de ontwikkeling van het taalgevoel belemmert.

Bij het onderwijs volgens de gebarenmethode wordt ook dikwijls spreekles gegeven, vooral of uitsluitend aan de leerlingen, die daarvoor veel aanleg hebben. Men spreekt dan van de *gecombineerde methode*.

4. Het vingeralphabet is niets anders dan een alphabet met de vingers in de lucht gevormd in plaats van met de pen op het papier. Op sommige scholen (bijv. op de school te Rochester in Amerika) wordt alleen spreken, verbonden met schrijven en lezen, toegelaten, benevens het vingeralphabet. De gebaren worden geweerd. Wordt het gesprokene niet goed afgezien, dan moet het vingeralphabet te hulp komen, ook wanneer men op een afstand staat of in een vergadering tot een groot aantal doofstommen moet spreken.

Bij het doofstommenonderwijs is het natuurlijk van zeer veel belang, dat leerlingen van gelijken aanleg en van gelijke ontwikkeling tot afzonderlijke klassen worden vereenigd. Een indeeling naar de bekwaamheid, zooals in Denemarken (zie jaarverslag 1904 van het Inst. v. Doofst. te Groningen) biedt daarom zeer veel voordeelen aan.

Dooierzak is dat gedeelte van den dooier, dat bij de embryo's van veel gewervelde dieren niet in den tijdens de ontwikkeling aan de buikzijde zich sluitenden darm opgenomen wordt. Het hangt als een gesteeld blaasje, bijv. aan den buik van jonge visschen, nog tamelijk lang, nadat zij het ei verlaten hebben, en de inhoud ervan wordt langzamerhand geabsorbeerd.

Doolhof, door de Romeinen *labyrinthus* genoemd, was in ouden tijd een uitgebreid plein met talrijke gebouwen en zooveel en zoo zonderling dooreenloopende straten, dat de onkundige, die zich daarin waagde, nagenoeg geen kans had den uitweg terug te vinden. Tot de meest beroemde doolhoven behoorde die van Egypte, volgens *Diodorus* gesticht door koning *Menes* of *Maros* bij het meer Moeris. Het onderaardsche gedeelte was tot een begraafplaats voor de Egyptische koningen bestemd, en *Herodotus*, die de bovenste verdieping doorwandeld heeft en daarvan een beschrijving levert, getuigt, dat die doolhof uit 12 koninklijke paleizen bestond en elke verdieping uit 1500 afdeelingen, namelijk galerijen, zalen en kamers, terwijl de gangen op de zonderlingste wijze door elkander liepen. Verder vinden wij den doolhof vermeld, door *Daedalus* tot verblijfplaats van den *Minotaurus* gebouwd, daarna dien van *Lemnos*, welke met fraaie zuilen was versierd, eindelijk dien van *Porsenna*, koning van Etrurië. In lateren tijd heeft men tuinen tot doolhoven aangelegd, en onder deze verdient vooral die te Versailles vermelding, welke er naar het plan van *Lenôtre* verrees.

Doolhof is ook de naam van een deel van het inwendig gehoororgaan (zie *Gehoor*).

Doolin van Mainz, een held der Duitsche

Digitized by Google

sage, was een zoon van *Guido* en van *Kunigunde van Mainz*. Op 8-jarigen leeftijd werd hij tot ridder geslagen door *Karel den Groote*, omdat hij, toen de keizer hem veroorloofde een geschenk uit te kiezen, naar een zwaard greep, dat veel te groot voor hem was. Na het overlijden van zijn vader werd hij opgevoed door zijn tante *Gloriande* en hij redde vervolgens de schoone *Flandriane*, de dochter van *Langibald*, koning der Saksers, uit de macht van een reus, die haar wilde wegvoeren naar *Danemohnd*, koning der Denen, en doodde daarbij zoowel den draak, die haar bewaakte, als dien reus. Op de vlucht met *Flandriane* achtervolgden hem echter de metgezellen van den reus, en terwijl *Doolin* voor de schoone een verkwikking haalde, werd zij door hen gewond en geschaakt. Inmiddels had een zekere *Archimbald* de moeder van *Doolin* beschuldigd van echtbreuk, ten einde zich meester te maken van haar goederen. *Doolin* spoedde zich naar Mainz, doodde den beschuldiger en werd te Parijs door *Karel den Groote* met de vaderlijke bezittingen beleend, waarna hij met *Roboaster* op een luchtwagen naar Ehrenburg, de verblijfplaats van *Flandriane*, snelde en tegen de Groenlanders te velde trok. Hier werd hij door *Danemohnd* gewond, doch door *Bertrand*, den minnaar van *Gloriande*, genezen. Toen *Danemohnd* met *Flandriane* bruiloft wilde houden, verscheen *Doolin* en zong een lied, waarna hij den koning voorstelde, een partij schaak te spelen. Hij geeft als inzet een ring, dien hij van *Flandriane* verworven had, tegen het zwaard des konings, wint het spel, doodt den koning en veel Denen, steekt de vijandelijke legerplaats in brand en trouwt met *Flandriane*. — Dit verhaal, van *Alxinger* afkomstig, werd gedeeltelijk ontleend aan den Franschen ridderroman: „La fleur des batailles d'Oolin de Mayence, chevalier preux et hardi etc." (Parijs 1501).

Doomansduim *(Alcyonium digitatum)* behoort tot de orde der achtstralige polypen. Men vindt ze in de Noordzee, ook bij onze kust, op diepte van 5 tot 30 m. Het is een meestal witachtige of bleek rooskleurige stok, die van onderen even breed is als van boven, hier in lobben verdeeld, welker eenigszins rimpelige huid met stervormige, achtstralige sporen is overdekt, die met de oppervlakte gelijk zijn (zie de afb.).

Doomansduim.

Doop. Zie *Doopsel*.

Doop noemt men de feestelijke inwijding van sommige voorwerpen, op het oogenblik, dat zij voltooid zijn en dus geschikt om in gebruik te worden genomen; vooral spreekt men van het doopen van klokken en van schepen.

Doopsel. Deze naam, ontleend aan de uiterlijke ceremonie der wassching, wordt gegeven aan het eerste Christelijk sacrament. Men vindt het reeds in de allereerste dagen der Christelijke kerk, en zeker en vast werd het ingesteld door haar Stichter zelf. Als men de teksten van de Evangeliën van *Johannes* en van *Mattheus* nog daarlaat, waarin *Christus* de natuur en de noodzakelijkheid van een nieuw doopsel aan *Nicodemus* voorhoudt en aan de apostelen plechtig verkondigt, bewijzen de „Handelingen der Apostelen", de brieven van *Paulus* en de oudste kerkelijke geschriften genoeg, dat de gedachte van een echt Christelijk doopsel, — verschillend van dat der Joden en van *Joannes Baptista*, volstrekt vereischt om lidmaat te worden van Christus' kerk en deel te hebben in de verlossing en wedergeboorte, zoo oud is als Christus' kerk zelf. Als de apostelen nog droomden van een Joodsch-Christelijke kerk, toen reeds vereischten zij het ontvangen van het „doopsel van *Christus*", gemoedsgesteldheid, welke men geschiedkundig niet kan uitleggen, tenzij door de leer en de instelling van hun Meester kort te voren.

Altijd en overal als er sprake is van het doopsel, moet het geschieden door wassching met natuurlijk water: die afwassching geschiedde oudtijds doorgaans, en nu nog algemeen in het Oosten, door het geheele lichaam drie maal in het water te dompelen. Nochtans was het gebruik, te doopen door enkel besproeien of begieten, ook in voege, gelijk bewezen wordt door de *Didache* (omstreeks 80), de oude voorstellingen der catacomben en het doopsel der stervenden: dit gebruik is sinds de 15de eeuw in het Westen algemeen geworden. Ook schijnt het geschiedkundig bewezen, dat die wassching altijd, van het begin af, geschiedde onder de aanroeping der drie personen der H. Drievuldigheid, en niet alleen in den naam van *Jezus; Augustinus, Cyrillus van Jeruzalem, Origenes, Tertullianus, Justinus*, de aloude *Didache* getuigen het klaar; zoodat men gemakkelijk, door alle landen en tijden terug kan gaan, tot aan het plechtig bevel van *Christus*, in het Evangelie van *Mattheus* vermeld, volgens hetwelk de apostelen alle volkeren moesten doopen „in den naam des Vaders en des Zoons en des H. Geestes."

Niets wordt uitdrukkelijker voorgehouden in de boeken van het Nieuwe Testament en in alle oude kerkelijke geschriften dan de noodzakelijkheid van het doopsel voor ieder mensch om wedergeboren te worden en het rijk Gods binnen te treden. Zoo doopte men zelfs, ten tijde van *Paulus* te Korinthe, de levenden om de overleden bloedverwanten te verlossen. Wegens die noodzakelijkheid was het, in tijd van nood, aan ieder veroorloofd het doopsel toe te dienen, alhoewel dit heilig ambt in de gewone omstandigheden aan de gewijde dienaars werd voorbehouden. Wegens diezelfde noodzakelijkheid vinden we, van de vroegste tijden af, het doopsel dikwijls toegediend aan kleine kinderen, en dit gebruik is sinds eeuwen in de Katholieke Kerk algemeen voorgeschreven. Daarbij mocht het doopsel, al werd het zelfs door ketters of zondaars gegeven, nooit vernieuwd worden. Paus *Stephanus* van Rome, die dit standpunt, tegen de helft der 3de eeuw, tegen *Cyprianus* van Carthago verdedigde, beriep zich, zonder daarin tegengesproken te worden, op „hetgeen altijd gepleegd was geweest".

Digitized by Google

Augustinus had later de traditioneele leer van *Stephanus* te verdedigen tegen de Donatisten. Uit die leer vloeide van zelf de Katholieke leering over het „karakter," dat het doopsel in de ziel prent, dat wil zeggen iets onuitwischbaars, hetgeen een tweede doopsel onnuttig en ongeldig zou maken.

In nagenoeg alle Christelijke kerkgenootschappen verleent de doop vergiffenis van zonden en vooral de afwassching der erfzonde met de hiermede verbonden verdoemenis. Volgens de Lutherschen bewerkt de doop niet alleen vergiffenis van zonden, maar ook wedergeboorte of herkrijging der vrijheid tot het volbrengen van het goede en rechtvaardiging voor God, terwijl de Hervormden daarin een teeken en onderpand zien van de gezindheid van God, om die voorrechten aan het kind toe te kennen, zoodra het tot geloof gekomen is. De rationalisten beschouwen den doop als een plechtige opneming van het kind in de Christelijke gemeenschap, en de Doopsgezinden als een zinnebeeld der inwendige reiniging, welke plaats heeft door het geloof.

In de Katholieke Kerk — en dat gebruik vindt men reeds ten tijde van *Cyprianus* — wordt het water, voor den doop bestemd, opzettelijk gewijd; in de Luthersche is die wijding een gevolg van het uitspreken van het doopformulier, waardoor gewoon water in een wonderdadig vocht veranderd wordt; bij de Doopsgezinden, bij wie enkel van een zinnebeeld en niet van een werking sprake is, wordt aan geen wijding gedacht. Alle Christelijke kerkgenootschappen stemmen daarin overeen, dat zij den doop als een sacrament of gewijde instelling van *Jezus* beschouwen.

In de laatste helft der vorige eeuw zijn in de Protestantsche Kerk stemmen opgegaan tot afschaffing van den doop.

Doopsgezinden is de naam van een godsdienstige sekte, die vooral in ons land, verder in Duitschland, bepaaldelijk aan den Rijn, in Oost-Pruisen, Oost-Friesland, Elzas en Lotharingen, verder in Zwitserland en Rusland, alsmede in Frankrijk aanhangers telt. Het talrijkst echter zijn zij in Noord-Amerika. Men noemt hen ook *Mennonieten*, omdat door velen, ofschoon ten onrechte, de stichting dier sekte wordt toegeschreven aan *Menno Simons*, die, geboren in 1492, priester was te Witmarsum, maar in 1536 de Roomsch Katholieke Kerk verliet, om zich bij de toen reeds bestaande Doopsgezinden of liever *Bejaarddoopers* aan te sluiten. Die sekte heeft zich wegens toepassing van de kerkelijke tucht en daarna wegens verschil over eenige leerstukken, in een groot aantal afdeelingen gesplitst, waarvan ongeveer een veertigtal namen bekend zijn. Later hebben die afdeelingen zich langzamerhand weder vereenigd.

De vraag naar den oorsprong der Nederlandsche Doopsgezinden is meermalen behandeld. Sommigen hebben dien meenen te vinden in de Waldenzen, Albigenzen en andere bejaarddoopende sekten; anderen beschouwen hen als afkomstig van de Wederdoopers, die in 1535 te Amsterdam en vooral te Münster door hun dweepzieke buitensporigheid alles in rep en roer brachten; weer anderen zijn van oordeel, dat zij door het bestudeeren der Heilige Schrift en door afkeer van den toenmaligen toestand der Roomsch-Katholieke kerk tot de gevoelens zijn gekomen, die hen zoowel van de Roomsch-Katholieken, als van de Lutherschen en Calvinisten onderscheiden; nog anderen zoeken hun oorsprong in de gemeente van *Zwingli*, waar de eerste voorstanders van deze gevoelens in 1524 optraden en zich kort daarna tot een afzonderlijke gemeente vereenigden. Zij verbreidden hun leer door Zwitserland en Zuid-Duitschland en, overal verjaagd en streng vervolgd, kwamen zij langs den Rijn ook in noordelijker gewesten en in ons land, waar zij een welbereiden akker vonden.

Het meest waarschijnlijke is, dat de opkomst der Doopsgezinden aan een samenwerking van verschillende oorzaken moet worden toegeschreven. De slechte toestand der Roomsch-Katholieke kerk in de dagen van weelde en heerschzucht bij de geestelijkheid, van armoede en onwetendheid bij het volk, eischte hervorming, en deze ontstond, doch openbaarde zich op verschillende wijzen. Zij was een transigeerende bij *Luther* en *Calvijn*, een radicale bij de Munstersche wederdoopers. Deze laatsten worden door *Blaupot ten Cate* met de Nederlandsche Doopsgezinden twee boomen genoemd, „die, in denzelfden hof naast elkander geplaatst, hun takken dooreenstrengelden, doch zeer verschillende vruchten opleverden". Zijn de Nederlandsche Doopsgezinden al niet van de Waldenzen afkomstig, toch is het waarschijnlijk, dat de bekendheid met de gevoelens van dezen tot de opkomst der Doopsgezinden heeft medegewerkt. Verschilden de Oud-Nederlandsche Doopsgezinden en de Munstersche Wederdoopers aanmerkelijk en bestonden eerstgenoemden in Friesland en te Amsterdam reeds vóór den aanvang der Munstersche buitensporigheden, zooals blijkt uit den marteldood van *Sicke Snyder* te Leeuwarden in 1532, toch is het niet te ontkennen, dat beiden streefden naar hetzelfde doel, de stichting van een reine gemeente, en de geschiedenis leert, dat *Obbe* en *Dirk Philips*, twee broeders en ijveraars voor de leer der Doopsgezinden, in 1534 gedoopt zijn door apostelen van *Jan Matthijsz.* van Haarlem, dezelfde die *Jan van Leiden* en *Gerrit Boeckbinder* naar Munster afvaardigde, waarna zij, benevens *Menno Simons*, door die Apostelen (*Bartholomaeus Boeckbinder* en *Dirk Kuyper*) tot leeraren zijn aangesteld.

Bedenkt men verder, dat de boekdrukkunst het hare gedaan had, om den Bijbel meer algemeen toegankelijk te maken, en dat de leeken daarin vonden, wat zij nooit door de geestelijken hadden hooren verkondigen, dan zien wij in de samenwerking van dat alles een voldoende oorzaak voor de opkomst der Doopsgezinden in Nederland. Mogen dezen nu ook veel punten van overeenkomst hebben met de Munstersche Wederdoopers, het is tevens onloochenbaar, dat de eerste leiders der Nederlandsche Doopsgezinden, namelijk *Obbe* en *Dirk Philips*, alsmede *Menno Simons*, zich met kracht tegen de Munstersche dwalingen hebben verzet, zoodra de Munstersche buitensporigheden wereldkundig werden, zoodat er althans van dien tijd af geenerlei verbinding tusschen hen en de Munsterschen heeft bestaan.

De woelzieke en door dweepzucht vervoerde Bejaarddoopers, die te Amsterdam, te Munster, bij Bolsward (Oldeklooster) enz. door hun uitspattingen zooveel onrust gesticht hebben, zijn eigenlijk ten onrechte door hun tegenstanders *Wederdoopers*

Digitized by Google

genoemd, daar zij den kinderdoop niet als doop konden beschouwen. Immers op denzelfden grond zou men dien naam kunnen geven aan de tegenwoordige Doopsgezinden, daar zij op belijdenis des geloofs ook thans nog allen doopen, die in hun kindsheid onbewust onderworpen werden aan een kerkelijke plechtigheid, door andere Christelijke kerkgenootschappen doop geheeten.

Alle Bejaarddoopers in de dagen der Hervorming streefden naar hetzelfde doel, namelijk het stichten van een reine, heilige gemeente van geloovige kinderen Gods te midden eener zondige wereld, doch de wegen, die zij daarbij volgden, waren zeer verschillend. Die der Munsterschen leidde tot losmaking van alle maatschappelijke banden, tot ontteugeling van alle hartstochten, die der Bejaarddoopers, door *Obbe* en *Dirk Philips* en *Menno Simons* geleid, tot verwerping van de ijdelheden der wereld, zich openbarende in eenvoudigheid van gewaad en levenswijze, tot een rustigen, praktisch deugdzamen wandel naar de uitspraken en het voorbeeld van Christus, en vooral tot een streng handhaven der kerkelijke tucht door ban en mijding.

Dezen nu, die wij met den gebruikelijken naam van Doopsgezinden zullen bestempelen, namen, vooral in Friesland en Noord-Holland sterk toe, doch waren zoowel van de zijde der Roomsch-Katholieken, als van die der Lutherschen en Calvinisten aan de vreeselijkste vervolgingen blootgesteld, zoodat velen van hen hun geloofsovertuiging met hun leven hebben betaald. Die geloofsovertuiging omvatte menige leerstelling, die thans op het kerkelijk gebied der Doopsgezinden niet meer gevonden wordt. Dit blijkt uit de geschriften van *Menno Simons* en uit de talrijke belijdenisschriften, die echter nooit algemeen gezag erlangden, van Doopsgezinden afkomstig. Meeningen, zooals die van *Menno* omtrent het hemelsche lichaam van *Christus*, omtrent de rechtvaardigmaking, omtrent de Driëenheid enz., zijn allengs verdwenen; doch reeds van den beginne af stelden de Doopsgezinden het praktisch leven op den voorgrond, zoodat zij ook aan die leerstellingen een praktische richting en een deugdbevorderenden invloed trachtten te geven. Gold bij de Calvinisten de rechtvaardigmaking door het geloof, de Doopsgezinden hielden vast aan de uitspraak: „Aan de vruchten kent men den boom", en stelden goede werken op hoogen prijs. Visioenen, profetieën en droomen, waarop de dwepers van Munster zich beriepen, noemden zij ijdelheid, en zij hielden zich met de meeste nauwgezetheid aan het voorschrift: „Eén is uw meester, namelijk *Jezus Christus*, en gij zijt allen broeders". Op grond der uitspraken van dien meester verwierpen zij alle menschelijk gezag in zaken van geloof, den kinderdoop, den eed, den krijgsdienst en het bekleeden van eenig overheidsambt. Met betrekking tot de eerste drie punten vinden zij nog instemming bij de hedendaagsche Doopsgezinden, die evenwel in den krijgsdienst en in het bekleeden van ambten geen bezwaar zien.

Gunstiger tijden braken aan voor de Doopsgezinden in Holland en Zeeland, toen in 1572 de Prins *van Oranje*, uit overtuiging en tevens uit erkentelijkheid voor eenige door hen opgebrachte gelden, het voorschrift uitvaardigde, dat zij niet in hun geloof bemoeilijkt mochten worden, alsmede voor die in Friesland juist een eeuw later, toen zij aldaar bij staatsbesluit, onder voorwaarde, dat zij een som van 4 ton zouden voorschieten, vrijheid van godsdienst en tevens vrijstelling van den krijgsdienst verkregen. Niettemin hadden zij ook na dien tijd zoowel door inwendige verdeeldheid, als door de aanvallen van ijveraars voor de heerschende kerk nog altijd veel te lijden, zoodat zelfs hun aantal aanmerkelijk verminderde. Eindelijk bracht het jaar 1795 met de republiek de afschaffing der heerschende kerk en een volkomen vrijheid van godsdienst, waarna zich de kerkgemeenschap der Doopsgezinden aanmerkelijk ontwikkeld heeft. Tot het bewaren hunner onderlinge gemeenschap diende de stichting der Friesche Doopsgezinde Sociëteit te Leeuwarden in 1695, der Friesche en der Waterlandsche of Rijper Sociëteit in Noord-Holland en der Vlaminger Sociëteit te Groningen (omstreeks 1630), der Zonsche Sociëteit (1674), die in 1753 een hoogleeraar in de godgeleerdheid benoemde, der Groninger Doopsgezinde Sociëteit (1829) en inzonderheid die der Algemeene Doopsgezinde Sociëteit in 1811, welke door de oprichting van een seminarium voor de opleiding van wetenschappelijke Doopsgezinde leeraren zorgde en tevens stoffelijken steun verleende aan hulpbehoevende gemeenten, echter op zoodanigen voet, dat deze haar volkomen zelfstandigheid en onafhankelijkheid blijven bewaren. De gemeente staat onder bestuur van den kerkeraad, door de manlijke leden, op enkele plaatsen ook door de vrouwelijke gekozen. De opzieners maken in de meeste gevallen met de leeraren den kerkeraad uit en dragen tevens zorg voor de armen, als hoedanig zij diakenen genoemd worden. In ons land waren in 1900 57 789 Doopsgezinden, verdeeld over 131 gemeenten met 124 dienstdoende leeraren.

Doopvont is in de wapenkunde een op een voetstuk staande komvormige bak met deksel.

Door, *Anton*, een Oostenrijksch musicus, geboren te Weenen den 20sten Juni 1833, trad op als klavierspeler en wijdde zich, na het doorloopen van den cursus op het gymnasium, aan de beoefening der kunst. Hij deed reeds vroeg kunstreizen in het buitenland en was eenigen tijd als opvolger van *Nikolaus Rubinstein* professor aan de keizerlijke scholen te Moskou. Van 1869—1901 was hij hoogleeraar aan het conservatorium te Weenen. Op zijn kunstreizen spaarde hij geen moeite om de voornaamste componisten van onzen tijd te leeren kennen en hun werken te doen waardeeren. Ook heeft hij onderscheiden uitstekende leerlingen opgeleid.

Doorbraakdal. Zie *Dal*.

Doordringbaarheid (penetrabiliteit of permeabiliteit) is de eigenschap der lichamen om van andere stoffen doordrongen te kunnen worden. Zij is een gevolg van de poreusheid.

Dooregeest, *Engel Arendz van*, een Nederlandsch godgeleerde, geboren te Dooregeest (een polder bij Uitgeest) den 26sten December 1645, werd op 20-jarigen leeftijd Doopsgezind predikant in de Rijp, was er 40 jaar werkzaam en overleed den 16den Augustus 1706. Hij behoorde tot de vrijzinnige mannen van zijn tijd, verwierp het leerstuk der erfzonde en nam ruimschoots deel aan de verdediging zijner geloofsgenooten,

Digitized by Google

zooals blijkt uit zijn talrijke geschriften, waarvan wij noemen: „Onderwijzinge in de Christelijke leere na de belijdenissen der Doopsgezinden enz." (1692), „Verdediging van de leere der Doopsgezinden enz." (1705), „De Rijper Zeepostil enz." (1699) en „Verantwoordinge van de leere der Doopsgezinden enz." (1704).

Doorenbos, dr. *Willem*, geboren den 28sten Mei 1820 te Deersum, bezocht de Latijnsche school te Groningen, studeerde achtereenvolgens te Groningen, Franeker en Leiden, en promoveerde in 1844 in eerstgenoemde plaats op een proefschrift getiteld: „Commentatio de moribus Creontis, qualem descripsit Sophocles". Kort daarna werd hij rector aan de Latijnsche school te Zaandam en vervolgens van die te Winschoten. Uit laatstgenoemde betrekking nam hij in 1861 zijn ontslag en vestigde zich toen in den Haag. Weldra werd hij hier vast medewerker van „De Nederlandsche Spectator"; de meeste zijner bijdragen onderteekende hij met den schuilnaam „Keerom". Na een verblijf van eenige jaren in de residentie werd hij benoemd tot leeraar in de geschiedenis aan de hoogere burgerschool met 5-jarigen cursus te Amsterdam; hier hield hij voor de vrouwen en dochters der leden van „Felix Meritis" een reeks voordrachten over geschiedenis, die druk bezocht werden. In 1881 nam hij zijn ontslag als leeraar en ging toen te Brussel wonen in het belang van het onderwijs van zijn beide zonen. Toen de opvoeding van deze voltooid was, verlangde hij naar Nederland terug en koos weder den Haag tot woonplaats. Van nu af verschenen weer bijdragen van hem in „De Nederlandsche Spectator". Hij overleed den 18den Februari 1906. Zijn hoofdwerk is de: „Handleiding tot de geschiedenis der letterkunde" (2 dln., 2de druk 1883—1885). Zijn groote verdienste is, dat hij een belangrijken invloed oefende op den letterkundigen smaak, die zich openbaarde in de dichtschool van 1880. *F. van der Goes*, *Kloos*, *Verwey* en *Perk* waren zijn leerlingen.

Doorgang noemt men den schijnbaren voorbijgang voor de zonneschijf van de binnenplaneten Mercurius en Venus, wanneer zij zich tusschen de zon en het oog van den op de aarde geplaatsten waarnemer bevinden. Indien de loopbanen der planeten samenvielen met den zonneweg (ecliptica), zou zulk een doorgang telkens bij de onderste conjunctie plaats grijpen, doch nu kan zulks alleen geschieden nabij de knoopen of snijpunten van de loopbanen der planeten met de ecliptica. De waarneming der Venusdoorgangen op verschillende punten der aarde zijn van groot belang voor de bepaling der parallaxis van de zon (Zie *Parallaxis*). Omtrent den doorgang van hemellichamen door den meridiaan zie *Culminatie*.

Doorkwelling noemt men het dringen van water door rivier- en zeedijken. Zij kan ontstaan door ondichtheid der grondslagen, waarop de dijk rust, door ondichtheid van den dijk zelf, alsmede door verborgen wellen, die al of niet met het buitenwater in verband staan. Doorkwellingen wegens ondichtheid van den dijk openbaren zich het duidelijkst doordien alsdan het doorgekwelde water langs de binnenbermen wegloopt; doch zij zijn veelal de oorzaak van gevaarlijke verzakkingen in den dijk. Doorkwellingen uit diepgelegen wellen werken het krachtigst bij hoogen waterstand en bij de hierdoor verhoogde drukking. De ingenieur *Conrad* heeft over dit onderwerp een belangrijke verhandeling geschreven, die in 1828 door de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen bekroond is.

Doorlaatbrug. Zie *Brug*.

Doorliggen (*Decubitus*). Voortdurende druk op de huid door verbanden of apparaten kan de huid ziek maken en doen zweren, maar bij langdurige ziekten met verlies van bewustzijn, zooals typhus, kan reeds de druk van plooien in de lakens of het voortdurend liggen de huid aantasten, n.l. daar, waar zij over de beenderen gespannen is. Het doorliggen treedt dan ook vooral op onder op den rug over het kruisbeen, op de billen over den trochanter major, op de hakken, de uitsteeksels van de ruggewervels enz. Bij hersen- en ruggemergsziekten en vooral bij verwondingen van het ruggemerg komt er nog een andere oorzaak bij, n.l. de ongevoeligheid van de huid en de voedingsstoornissen erin, en vindt men de zwaarste vormen. Eerst ontstaan er puisten of blauwe plekken, de opperhuid laat in lappen los en de roode vlakte, die dan open ligt, gaat er spoedig vuil uitzien. Soms worden de zieke deelen onder ettering afgestooten, maar meestal is bij hersen- en ruggemergsziekten, de uitbreiding niet tegen te houden en niet zelden liggen de beenderen bloot in de groote wonden. De dood volgt onder algemeene infectie of door ontsteking van het ruggemerg als de decubitus zoover doordringt.

De behandeling van bewustelooze patiënten of van ruggemergslijders moet ten opzichte van den decubitus voornamelijk prophylaktisch zijn. Geen week ondergbed, maar een vaste matras, waarover de lakens zonder plooien worden gespannen. Zooveel mogelijk moet de ligging telkens veranderd worden, om de gevaarlijke plaatsen van de huid te ontlasten; verdachte plekken wascht men dagelijks met azijn, wonde plekken worden zorgvuldig behandeld en de patiënt wordt op een luchtbed of nog beter een waterkussen gelegd. Groote zindelijkheid, vooral ten opzichte van de ontlasting en de urineloozing is een eerste eisch om de huid tegen doorweeking te beschermen.

Doorluchtigheid, aan het Latijnsche *serenissimus* en *illustris* ontleend, is een eeretitel, die reeds aan de Romeinsche keizers *Honorius* en *Arcadius* en later aan de Frankische en Gotische koningen werd toegekend. Hij werd later in Duitschland het eerst in 1375 door keizer *Karel IV* aan de keurvorsten, later ook aan andere vorstelijke personen gegeven. Eindelijk noemden zich vroeger sommige republieken, zooals Venetië, Genua enz. alsmede de voormalige Duitsche Bond *doorluchtig* of *allerdoorluchtigst*. Zijne *Doorluchtige Hoogwaardigheid* is de titel van een bisschop of aartsbisschop.

Doorme, *Aristide*, een Belgisch officier, werd den 10den October 1863 te Antwerpen geboren en ging in 1890 als sergeant naar Afrika. In 1892 tot onderluitenant benoemd, nam hij van Mei tot Augustus van dat jaar deel aan een expeditie naar den bovenloop van den Sankoeroe. In 1893—1894 streed hij tegen de Arabieren van Kasongo, Kabambare, Ribakiba en Nyangwe en werd voor

Digitized by Google

zijn diensten na zijn terugkeer in Europa tot kapitein benoemd. Nog tweemaal, in 1894 en 1897—1898 nam hij deel aan de onderdrukking van opstanden in Afrika. Hij overleed den 13den September 1905 te Ostende.

Doorn is een gemeente in de provincie Utrecht, groot 2217 H.A. met 2591 inwoners (1905), begrensd door de gemeenten Driebergen, Maarn, Leersum en Langbroek. De bodem bestaat uit zand, is in het Z.W. vlak, maar overigens, vooral in het N.O., heuvelachtig. Door de vele buitenverblijven is bijna de geheele gemeente in een park herschapen met zeer mooi geboomte.

Het dorp Doorn telt 600 inwoners en behoort tot de fraaiste der provincie. Het is gelegen aan de tramlijn Arnhem—Zeist—Utrecht en aan het kruispunt der groote wegen Utrecht—Arnhem en Amersfoort—Wijk-bij-Duurstede, bezit een zeer oude Hervormde kerk en een sanatorium voor longlijders. Doorn wordt, als Thorhem en Thoerne, reeds zeer vroeg vermeld, het eerst in 838.

Doornappel (*Datura L.*) is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Solaneën*. Het omvat een aantal heesterachtige kruiden, die een narcotisch vergif, daturine, dat volgens *Ladenburg* met atropine (zie aldaar) identisch is, bevatten en in de warme en gematigde gewesten verspreid zijn. Zij onderscheiden zich door een buisvormigen, meestal hoekigen, 5-deeligen, op den overblijvenden, schildvormigen bloembodem geplaatsten, afvallenden kelk, door een trechtervormige bloemkroon met een 5- of 10-tandigen, geplooiden zoom, door 5 aan de bloemkroon vastgehechte meeldraden met overlangs openbarstende helmknoppen, door een 2-hokkig vruchtbeginsel, dat door een zich ontwikkelend valsch tusschenschot 4 hokkig wordt, door een enkelvoudigen stijl met een uit 2 plaatjes bestaanden stempel en door een 4-kleppige doosvrucht met niervormige of driehoekige zaden. De *gewone doornappel* (*D. Stramonium L.*) komt ook in Nederland niet zelden voor; hij draagt golvendgetande bladeren, witte bloemen en met stekels gewapende doosvruchten. Dit vergiftig gewas heeft een bedwelmenden reuk. *D. alba Nees* heeft eirondgespitste, aan den voet ongelijke, golvendgetande, onbehaarde bladeren, kort-gesteelde, opstaande, uitwendig zacht-behaarde bloemen en hangende, stekelige doosvruchten. Men vindt dit gewas in geheel Indië, op de Soenda-eilanden en de Molukken, waar de bladeren en de vruchten als geneeskrachtige, doch ook als misdadige middelen (tot bedwelming) worden gebruikt.

Doornen noemt men in de plantkunde de scherppuntige, houtige deelen, die de plaats van takken innemen. Het zijn puntig uitloopende, kleine takjes, als deze gebouwd, en dragen soms bladeren en bloemen. *Stekels* daarentegen zijn scherppuntige aanhangsels der opperhuid. Wordt een stekel van de plant afgescheurd, dan neemt men slechts een weinig van de opperhuid mede, maar met een doorn verwijdert men tevens een deel der dieper gelegen lagen. De rozen hebben eigenlijk stekels en geen doornen; deze laatste vindt men o.a. aan de sleedoorn, meidoorn enz.

Doornhaaien (*Spinacidae*), is de naam van een familie van meestal kleine en weinig gevaarlijke haaien. Zie verder *Haaivisschen*.

Doornik of *Tournay*, een stad in de Belgische provincie Henegouwen, ligt aan de beide oevers der Schelde en aan de spoorlijnen Doornik—Kortrijk, Doornik—Ronsse, Doornik—Rumes, Ath—Doornik—Rijssel en Doornik—Blaton—Bergen. De stad telt 7 voorsteden en een aantal fraaie straten en kaden, benevens (1900) 35004 inwoners. De voormalige vestingwerken zijn in wandelplaatsen herschapen. Men vindt er een athenaeum, een schilderacademie, een genootschap voor geschiedenis en letterkunde, een hooggerechtshof, een bisschoppelijk seminarium, een belangrijke boekerij enz. Het merkwaardigste gebouw is de hoofdkerk met 5 torens en met schilderijen van *Jordaens*, *Rubens*, *Gallait* enz. Doornik is zetel van een bisschop en bezit nog veel Middeleeuwsche gebouwen benevens standbeelden voor de prinses *d'Epinoy* en den natuuronderzoeker *Dumortier*. De voornaamste bron van bestaan is de vervaardiging van kousen, wollen stoffen, tapijten, linnen, goederen, lint enz.

Doornik is het oude *Thornacum* of *Turris Nerviorum* der Romeinen. In de 5de en 6de eeuw behoorde het tot Frankrijk, was zelfs de zetel der koningen uit het Merovingische Huis, doch werd in 1525 (vrede van Madrid) met de Spaansche Nederlanden vereenigd. In 1581 werd de stad door prinses *d'Epinoy* (*Maria van Lalaing*) moedig verdedigd tegen den hertog *van Parma*. *Lodewijk XIV* veroverde haar in 1667 na een langdurige belegering, en bij den vrede van Aken verviel zij aan Frankrijk. *Vauban* versterkte haar in 1670, doch in 1709 werd zij door prins *Eugenius* en *Marlborough* ingenomen, bij den vrede van Utrecht (1713) aan Oostenrijk teruggegeven en als een der 8 barrièresteden door de Nederlanders bezet. Onder *Lodewijk XV* werd zij wederom door de Franschen veroverd en door hen behouden tot in 1748. Na den vrede van Parijs kwam zij onder het bestuur van den koning der Nederlanden en na 1830 onder dat van den koning van België.

Doorninck, *Martinus van*, een Nederlandsch staatsman en oudheidkundige, werd geboren in 1775, studeerde in de rechten en werd burgemeester van Deventer, lid van de Provinciale Staten van Overijsel en afgevaardigde naar de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Hij was tevens een ijverig beoefenaar der geschied- en letterkunde, schreef belangrijke bijdragen voor den „Overijselschen almanak voor Oudheid en Letteren", alsmede „Gedenkpenningen en munten uit de penningkas van een liefhebber van de hedendaagsche penningkunde te Deventer" (1833—1838, 3 stukken met platen). Hij overleed den 7den Juni 1837.

Doornroosje is de koningsdochter in het sprookje van denzelfden naam, die, na zich gewond te hebben aan het spinnewiel, met de geheele hofhouding in een honderdjarigen slaap valt, waaruit zij ten slotte gewekt wordt door den prins, die door de rozenhaag, welke het kasteel omringd had, heendrong en haar als zijn bruid medevoerde. Het sprookje is te vinden bij *Grimm*. De Fransche („La belle au bois dormant") en Napolitaansche bewerking („Pentamerone") verhalen nog van een poging van 's prinsen moeder om *Doornroosje* te dooden, die echter mislukte.

Doornspijk is een gemeente in de provincie Gelderland, groot 7856 H. A. met 3513 inwoners,

Digitized by Google

(1905), begrensd door de gemeenten Ermeloo, Epe, Oldebroek, Kamperveen en Kampen en verder door de Zuiderzee. De bodem bestaat in het midden en zuiden uit zand, in het N. ten deele uit laagveen, langs de Zuiderzee gedeeltelijk uit klei. Landbouw en veeteelt zijn hoofdmiddelen van bestaan. De gemeente omvat de dorpen Doornspijk of Werfhorst en Oosterwolde-Hoogerot of Zandweg, benevens een aantal buurten en veel landgoederen.

Doornstruik (*Ulex L.*) is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Vlinderbloemigen* (*Papilionaceae*). De belangrijkste soort is de *gemeene doornstruik* (*U. europaea L.*) of *gaspeldoorn*, die zich onderscheidt door een diep-tweedeeligen, licht-behaarden kelk, een geel gekleurde bloemkroon en een uit twee bloemblaadjes gevormde kiel, terwijl de takken, takjes en bladeren alle in stevige stekels uitloopen. Men vindt dezen heester ook in ons land op hooge zandgronden.

Doorn van Westcapelle, *Hendrik Jacob*, baron *van*, een Nederlandsch staatsman, werd geboren te Vlissingen den 28sten Augustus 1786, studeerde te Leiden in de rechten, promoveerde in 1807, werd door koning *Lodewijk* benoemd tot auditeur bij den Staatsraad en vervolgens tot adjunct-ceremoniemeester aan het Hof, intendant van het paleis te Middelburg, enz. Na de omwenteling van 1813 bekleedde hij achtereenvolgens de betrekkingen van secretaris-generaal, van lid der Gedeputeerde Staten van Zeeland, van gouverneur van Zeeland (1818) en van gouverneur van Oost-Vlaanderen (1826). Na de Belgische Omwenteling werd hij in Nederland minister van Binnenlandsche Zaken, daarna secretaris van Staat, voorts minister van Staat en onder *Willem II* vice-president van den Raad van State, totdat hij den 26sten Maart 1848 een eervol ontslag ontving. Bij laatstgenoemden koning was hij grootmeester en bij *Willem III* opper-hofmaarschalk. Hij overleed den 18den Januari 1853. Hij was curator der Leidsche academie, lid of eerelid van onderscheiden wetenschappelijke genootschappen, verder ridder der orde van de Unie, grootkruis der orde van den Nederlandschen Leeuw, van de Eikenkroon, van den Witten Valk en van de Poolster van Zweden, en ridder van de Pruisische orde van den Witten Adelaar.

Doorsnede. Zie *Middellijn*.

Doorvoerhandel. Zie *Handel*.

Doorvoerrecht. Zie *In-, door-* en *uitvoerrechten*.

Doorzetten noemt men bij schepen een vormverandering, waarbij de kiel geen rechte lijn meer vormt, doch aan de einden is doorgebogen. Daar de voor- en achtersteven zwaarder zijn dan de middenste spanten, doordat zij minder water verplaatsen, vormt het schip als het ware een in het midden ondersteunde holle balk. De hierdoor ontstane vormverandering heet katterug. De tegenovergestelde vormverandering is de stapelbocht. Deze ontstaat door het verkeerd plaatsen der stapelblokken bij bouw of reparatie.

Doorzichtigheid noemt men de eigenschap van sommige lichamen, om lichtstralen, al is het niet zonder eenige absorptie, door te laten. Tot die lichamen behooren water, diamant, bergkristal, glas enz. Bij een geringen graad van doorzichtigheid noemt men de lichamen *halfdoorzichtig* en *doorschijnend* en, als zij geen lichtstralen doorlaten, *ondoorzichtig*.

Doosvrucht is bij bloemen een droge, openspringende vrucht, welke de vorm heeft van een in vakjes verdeelde doos, waarin de zaden zitten.

Doovenetel (*Lamium L.*) is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Lipbloemigen* (*Labiatea*). De onderlip der bloemkroon bestaat uit een groot middenslip en twee tandvormige zijslippen. Tot de inlandsche soorten behooren de *gevlekte doovenetel* (*L. maculatum L.*) met hartvormige, gesplitste, gezaagde en gedeelde bladeren en groote paarse bloemen, de *witte doovenetel* (*L. album L.*) met witte bloemen, de *paarse doovenetel* (*L. purpureum L.*) met hartvormige, stompe, gelijk- en stomp-getande en gesteelde bladeren en met 8 tot 10-bloemige kransen; voorts met paarse bloemkronen, welke veel kleiner zijn dan die van de gevlekte en witte doovenetel, de *ingesneden doovenetel* (*L. incisum L.*) met hartvormige, spitse, ingesneden-getande en gesteelde bladeren en met een paarse bloemkroon, die niet grooter is dan de kelk, en de *Hoenderbeet* (*L. amplexicaule*) met purperkleurige bloemen, die ver uit den kelk steken.

Het geslacht *Galeobdolon* heet ook wel *gele doovenetel*. Zie onder *Galeobdolon*.

Döpler, *Karl Emil*, een Duitsch schilder, werd geboren te Warschau den 8sten Maart 1824, vertrok in 1832 naar Duitschland, was vier jaar bij den boekhandel werkzaam en wijdde zich vervolgens te Dresden en München aan de beoefening der kunst. Ook leverde hij bijdragen in de „Fliegende Blätter". In 1849 begaf hij zich naar Noord-Amerika, hield zich daar bezig met het illustreeren van verschillende werken en keerde in 1855 naar München terug. Bij het 7de eeuwfeest dezer stad werd hem de uitvoering opgedragen van een gedeelte der ontwerpen voor een feestelijken optocht en in 1864 schilderde hij een fresco in het nationaal museum. Reeds in 1860 was hij benoemd tot costuumteekenaar bij den Hofschouwburg en tot professor aan de school voor Schoone Kunsten. Verder bracht hij alles in gereedheid voor de opvoering der koningsdrama's van *Shakespeare*, voor het Wartburgfeest in 1867 en voor onderscheiden andere feesten. Nadat hij in 1868 een beroep naar den Hofschouwburg te Weenen afgewezen had, begaf hij zich in 1870 naar Berlijn, waar hij reeds in 1868 zijn schilderijen: „Een hinderlaag uit den tijd van Hendrik II van Frankrijk" en „De weduwe van Sadowa" tentoongesteld had. Hij schilderde wanddecoratiën en maakte in 1876 500 teekeningen voor de opvoering van den Nibelungencyclus van *Wagner*. Ook heeft hij een aantal Duitsche spreekwoorden geïllustreerd. Hij schreef: „75 Jahre Leben, Schaffen und Streben" (Berlijn, 1900). Hij overleed den 22sten Augustus 1905 te Berlijn.

Doppler, *Christian*, een Duitsch wis- en natuurkundige, werd geboren te Salzburg den 30sten November 1803, studeerde aldaar aan het polytechnisch instituut en vervolgens te Weenen, en werd daarna hoogleeraar te Praag, vervolgens te Schemnitz en eindelijk te Weenen. Hij overleed te Venetië den 17den Maart 1853. Hij schreef o.a. „Versuch einer analytischen Behandlung be-

Digitized by Google

liebig begrenzter und zusammengesetzter Linien u. s. w." (1839), Zwei Abhandlungen aus dem Gebiete der Optik" (1845), „Arithmetik und Algebra" (2de druk, 1851), en „Das farbige Licht der Doppelsterne" (1842), waarin hij een voorstelling en verklaring geeft van het naar hem genoemde beginsel, namelijk, dat er een verandering in de hoogte van toon moet ontstaan, wanneer de bron van den toon zich met snelheid naar de zijde van den waarnemer beweegt of zich van dezen verwijdert. De juistheid van het beginsel van *Doppler* werd het eerst (1845) proefondervindelijk door *Buijs Ballot* en later door *Scott Russell* bewezen. Dat beginsel is verder gebezigd om de kleurverandering bij vaste sterren te verklaren. *Doppler* schreef bovendien „Ueber eine wesentliche Verbesserung der katoptrischen Mikroskope" (1845) „Beiträge zur Fixsternkunde" (1846), „Methode, die Geschwindigkeit, mit der die Luftmolekule beim Schalle schwingen, zu bestimmen" (1846), „Optisches Diastemometer" (1845) en „Arithmetik und Algebra" (2de druk, 1851).

Dopvrucht is een droge, niet openspringende, éénzadige vrucht, welker wand de zaadhuid meer of minder gemakkelijk loslaat, doch waarvan de zaadhuid nooit met de kern ineensmelt.

Dora Baltea is een zijrivier van den Po in Piémont. Zij ontspringt tusschen den Mont-Blanc en den Kleinen St. Bernard, stroomt door het Aostadal langs de stad Aosta en het stadje Chatillon en bereikt niet ver van Ivrea de vlakte. Na een loop van 148 km. stort zij zich bij Crescentino in den Po. Door een bevaarbaar kanaal is zij met de Sesia verbonden, en zelf is zij bevaarbaar van Ivrea af.

Dora d'Istria, een Roemeensch schrijfster, is de aangenomen naam van vorstin *Helene Kolzow-Massalsky*, de dochter van vorst *Michaël Ghika*, geboren te Boekarest den 22sten Januari 1828. Zij ontving onder leiding van den geleerden *Gregor Papadopoulos* een uitstekende opvoeding, die later te Dresden, te Weenen, te Venetië en te Berlijn voltooid werd. In 1849 trad zij in het huwelijk met vorst *Alexander Kolzow-Massalsky*, den telg van een aanzienlijk Russisch geslacht. Nadat zij met haar gemaal geruimen tijd in Rusland gewoond had, keerde zij in 1865 naar het westen van ons werelddeel terug en vestigde zich eerst in Zwitserland en daarna in Italië, waar zij meestal te Florence tot haar dood (17 November 1888) haar verblijf hield. Zij onderscheidde zich niet alleen door een uitgebreide kennis van talen en volkeren, maar ook door een verlichte denkwijze. In haar eerste geschrift: „La vie monastique dans l'église orientale" (2de druk, 1859) verklaart zij, dat het kloosterleven in het oosten en zuiden van Europa het grootste struikelblok voor de beschaving is, en in haar tweede: „La Suisse allemande" (4 dln., 1856) bespreekt zij de oorzaken van den invloed der Duitsche denkbeelden op de verlichting van onzen tijd. In de jaren 1855 en 1856 schreef zij artikelen over Italiaansche dagbladen, inzonderheid voor „Il Diritto" te Turijn. Eenige jaren later schreef zij: „Les femmes en Orient" (2 dln. 1860) en „Des femmes par une femme" (2 dln., 2de druk, 1869). In haar „Excursions en Roumélie et en Morée" (2 dln., 1863) trachtte zij aan te toonen dat het oude Griekenland in zijn tijd dezelfde rol heeft vervuld als het tegenwoordige Duitschland in onze dagen, en in haar boek: „Au bord des lacs helvétiques" (1864) vereenigde zij een aantal novellen, tevoren door haar in de „Revue des Deux Mondes" geplaatst. In 1865 werd zij door het stedelijk bestuur van Ravenna uitgenoodigd deel te nemen aan het Dantefeest en dit gaf aanleiding tot haar werk „Pélerinage au tombeau de Dante". Verder schreef zij in de „Revue des Deux Mondes" artikelen over de dichtkunst der Oost-Europeesche volkeren en begaf zich in 1867 naar Venetië, dat zij beschreef in haar: „Venise en 1867". Haar geschiedkundige nasporingen brachten haar tot het schrijven van doorwerkte verhandelingen, van welke „Les Albanais musulmans" in de „Nuova Antologia" te Florence, en „Les Albanais en Roumanie ou les princes de Ghika" in de „Revista Europea" verscheen. In 1868 werd zij door de Grieksche vertegenwoordiging tot groot-burgeres van Griekenland en verder door een aantal geleerde genootschappen tot eerelid benoemd; de dichters van Albanië brachten haar hulde, en het geografisch genootschap te Parijs schonk haar een plaats onder zijn leden. Voor het archaeologisch genootschap te Athene schreef zij: „Souvenirs de la Spezia", „Le Mahâbhârata", en „Les épopées", voor de „Società di Minerva" te Triëst „Mémoire sur Marco Polo", voor het genootschap Syllogos te Konstatinopel „Mémoire sur le Râmâyana". Ook plaatste zij een groot aantal opstellen in verschillende andere tijdschriften en dagbladen. Verder schreef zij nog: „Gli Albanese in Rumenia. Storia dei principi Ghika nei secoli XVII, XVIII, XIX" (1873) en „La poésie des Ottomans" (1877).

Doran, *John*, een Engelsch schrijver, werd geboren den 11den Maart 1807 te Drogheda in het Iersche graafschap Louth, vertoefde geruimen tijd in Frankrijk en Duitschland en schreef reeds op zijn 17de jaar een melodrama „Justice, or the venetian jew", dat in den Surreyschouwburg werd opgevoerd. Later was hij aan de „Literary Chronicle" verbonden, bleef 11 jaar werkzaam aan „Church and State Gazette" en behoorde in verschillende tijdperken tot de hoofdredacteuren van het „Athenaeum". Hij schreef: „History and antiquities of the town and borough of Reading in Berkshire" (1835), „Filia dolorosa: memoirs of the duchess of Angoulême" (1852), „Life of dr. Edw. Young" (1854), „Table traits with something on them" (1854), „Habits and men" (4de druk, 1868), „Lives of the queens of England of the house of Hanover" (2 dln., 4de druk, 1875), „Knights and their days" (1856), „Monarchs retired from business" (2 dln., 1857), „History of Court-Fools" (1858), „New pictures and old panels" (1859), „Book of the princes of Wales" (1860), „Memoir of queen Adelaide" (3de druk, 1861), „Their Majesty's servants" (2de druk, 1888), „Saints and sinners" (2 dln., 1868), „A lady of the last century (Mrs. Elizabeth Montagu) illustrated by her unpublished letters" (1873), „London in Jacobite times" (2 dln., 1877—1879), „Memoirs of our great towns" (1878) en „In and about Drury Lane" (1881). Ook heeft hij de uitgave bezorgd van: „The last journals of H. Walpole" (1859) en van „Bentley Ballads" (1860), ter-

Digitized by Google

DORDRECHT.

Gezicht op Leuvebrug en Grootekerkstoren.

Gezicht op de brug over de Oude Maas.

Digitized by Google

Digitized by Google

wijl hij tot die der „Kimbolton Papers" heeft medegewerkt. Van 1873—1878 leidde hij het veel gelezen weekblad „Notes and Queries". Hij overleed den 25sten Januari 1878.

Dora Riparia of *Ripuaria*, een zijrivier van den Po, ontspringt onder den naam van Ripa aan den Col de Rodoret in het Noorden der Cottische Alpen, wendt zich bij Cesanne langs den voet van den Mont-Genèvre noord-oostwaarts, ontvangt bij Oulx de Bordonnèche, stroomt bij Susa naar het oosten en loopt langs Bussoleno, Condove en Avigliano naar Alpignano, waar zij de vlakte van Piemont bereikt. Na een loop van 110 km. loopt zij bij Turijn in den Po. De Mont-Cenis-baan loopt van Turijn tot Oulx door het dal van de Dora Riparia.

Doras marmoratus is de naam van een zoetwatervisch uit tropisch Amerika, behoorende tot de familie der *Meervallen* (*Siluridae*), merkwaardig om zijn gewoonte zich over land te verplaatsen, wanneer de plassen waarin hij leeft, uitgedroogd zijn. Zie verder *Meervallen*.

Dorat, *Claude Joseph*, een Fransch dichter, werd geboren te Parijs den 31sten December 1734, studeerde aanvankelijk in de rechten, doch begaf zich vervolgens in krijgsdienst, terwijl hij eindelijk zich onverdeeld wijdde aan de dichtkunst. Hij schreef treurspelen, die weinig bijval vonden, doch „Heldenbrieven", waaronder „Réponse d'Abélard à Héloise", die veel opgang maakten. Nog beter slaagde hij in zijn vertellingen, liederen en dichterlijke brieven, die zich door geestigheid en warmte onderscheiden. Verder leverde hij een leerdicht „La déclamation théâtrale" (1771) en de blijspelen „La feinte par amour" (1773) en „Le célibataire" (1776). De lezing van Duitsche dichtwerken gaf aanleiding tot zijn geschrift „L'idée de la poésie allemande". Uit ijdelheid besteedde hij een groot deel van zijn vermogen aan prachtuitgaven van zijn werken. Deze zijn gezamenlijk in 20 deelen in het licht verschenen (1764—1780). Hij overleed den 29sten April 1780 te Parijs.

Dorcester, vroeger een stad in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, en wel in Massachusetts, werd in 1869 bij Boston ingelijfd. Zij telde toen 1500 ingezetenen en bloeide vooral door kabeljauwvisscherij.

Dorchain, *Auguste*, een Fransch dichter en dramaturg, werd in 1857 te Cambrai geboren. Hoewel in de rechten opgeleid, koos hij de letterkunde als zijn levensdoel. Van zijn dichtwerken vermelden wij: „La Jeunesse pensive" (1881), „Sans lendemain" (1890), „Vers la lumière" (1896) en „Poésies" (1896); van zijn tooneelstukken: „Le Conte d'avril" (1885), „Maître Ambros" (1896) en met medewerking van *François Coppée* „Rose d'automne" (1895).

Dorchester, het Romeinsche *Durnovaria*, is de ouderwetsche, maar welgebouwde hoofdstad van het Engelsche graafschap Dorset en ligt aan de Frome en aan den spoorweg. Haar (1901) 9458 inwoners drijven een levendigen handel; daarenboven bloeit er de bierbrouwerij. Men vindt in de nabijheid veel Romeinsche oudheden en onder deze een merkwaardig amphitheater, dat 12- of 13000 toeschouwers bevatten kan; het is waarschijnlijk door *Agricola* gebouwd.

Dordogne is een departement in Zuid-Frankrijk, dat uit het landschap Périgord en gedeelten van Agenois, Limousin en Angoumois bestaat en op 9223 v.km. (1901) 452951 inwoners telt. De bodem bestaat grootendeels uit kalk- en krijtgesteenten en dor zand, slechts hier en daar afwisselend met vruchtbare dalen, terwijl de hoogvlakten met heide en brem begroeid zijn. Bij het dorp Miremont vindt men een der grootste druipsteengrotten van Europa, Cluseau genaamd. Het klimaat is zeer onbestendig, doch over het geheel gematigd en gezond. Er zijn veel wijn- en ooftgaarden, eenige kastanjewouden en ooftvelden. Beroemd zijn de truffels van Périgord. Landbouw en veeteelt zijn, evenals de nijverheid, onbelangrijk. De bodem bevat ijzer, marmer en steenkool. De hoofdstad is Périgueux. Naar de stad Bergerac is een zeer bekende wijnsoort genoemd.

Dordogne (Duranius) is de naam van een zijrivier der Garonne in het zuidwestelijk gedeelte van Frankrijk. Zij ontspringt in het departement Puy de Dôme aan den voet van den Mont-Dore, uit de vereeniging van de Dore en de Dogne. Aanvankelijk vormt zij de grenzen tusschen de departementen Puy de Dôme en Cantal aan de eene en Corrèze aan de andere zijde, stroomt daarna westwaarts als bevaarbare rivier door de departementen Lot, Dordogne et Gironde en vereenigt zich na een loop van 490 km. beneden Bourg met de Garonne, die van dat punt af den naam van Gironde ontvangt. Zelf neemt zij rechts op de Vezère met de Corrèze en de Isle met de Dronne, en links de Cère.

Dordrecht, *Eiland van*, is een der Zuid-Hollandsche deltaeilanden, in het N. begrensd door de Beneden-Merwede, in het W. door de Oude Maas, het Mallegat en de Dordsche Kil, in het Z. door het Hollandsch Diep, in het W. door het Zeehondengat, het Zuid-Maartensgat, het Noorderdiep, het Springersgat en de Groote Hel. Het eiland heeft een driehoekigen vorm, bestaat geheel uit vetten kleigrond en is verdeeld in polders, die gezamenlijk door een hoogen bandijk omringd zijn. Tal van dijken en kaden tusschen de verschillende polders doorsnijden het eiland. Hoofdmiddelen van bestaan, buiten de gelijknamige stad, zijn landbouw en veeteelt. Het kleinste noordwestelijk deel behoort tot de gemeente Dordrecht, al het overige land tot de gemeente Dubbeldam. Spoorbruggen verbinden het eiland met IJselmonde, met den Alblasserwaard en met Noord-Brabant. Op de zuidpunt des eilands ligt Willemsdorp, waar de beroemde brug over het Hollandsdiep begint.

Oorspronkelijk was dit eiland een deel van de Groote Hollandsche Waard, doch door den St. Elizabethsvloed van 1421 werd deze, uitgezonderd Dordrecht en een streek gronds buiten de Rietdijksche poort der stad in zee veranderd. Slechts bij kleine gedeelten werd de grond allengs teruggewonnen, te beginnen met den Dubbeldamschen polder in 1589; vooral na 1849 werd het aanwinnen van land met kracht voortgezet.

Dordrecht, (zie de plaat) een door haar ouderdom schilderachtige plaats in de provincie Zuid-Holland, gelegen aan de Maas, aan de spoorlijnen Rotterdam-Antwerpen en Rotterdam-Arnhem, telt op 1573 H.A. (1906) 44022 inwoners. Bezienswaardig is de hoofdkerk, die een lengte

Digitized by Google

heeft van meer dan 100 m. bij een breedte van 40; het middenschip rust op 56 zuilen, de predikstoel is van wit marmer en het avondmaalgereedschap van goud. Dit laatste dateert van 1738 en is bekostigd uit een legaat van een vroegeren ingezetene *Diodati*. Beroemd zijn de gebeeldhouwde koorbanken. Het orgel dateert uit het jaar 1671. Als verdere bezienswaardige gebouwen zijn, behalve tallooze oude gevels, te noemen het stadhuis, het museum van schilderijen, de gevangenis (vroeger de Kloveniersdoelen, waar in 1618 en 1619 de Synode bijeen gekomen is), de Groothoofdspoort, de Munt, een poortje van het Arend-Maartenshof, het ziekenhuis, het gebouw der vereeniging „Kunstmin" enz. Op het Beursplein verrijst het standbeeld van *Ary Scheffer*, in 1862 aldaar geplaatst. Men heeft er een gymnasium, een hoogere burgerschool met 5-jarigen cursus, een hoogere burgerschool voor meisjes en verscheiden inrichtingen voor lager onderwijs. Het genootschap Pictura bevordert de schilderkunst. Dordrecht heeft een rechtbank en een kantongerecht. De inwoners leven meestal van handel, scheepvaart en nijverheid. Het aantal houtzaag- en oliemolens is zeer groot; verder heeft men scheepstimmerwerven, een groote biscuitfabriek, bierbrouwerijen, machinefabrieken, een metaalwarenfabriek en likeur-stokerijen. De ligging der stad aan de Noord, Merwede en Dordsche Kil en het bezit van een ruime haven bevordert een levendigen handel, vooral in Rijnwijn, timmerhout, graan en koloniale waren. De omstreken bevatten verschillende mooie buitenplaatsen. Een weinig ten N. van Dordrecht heeft men een groote spoorwegbrug.

Dordrecht werd in 964 gesticht en wordt voor een der oudste steden van ons land gehouden. De graven van Holland hielden er hun verblijf. In de Middeleeuwen was zij de rijkste koopstad der Nederlanden. In 1572 werd er de eerste vergadering der vrije Staten van Holland gehouden en in 1672 aldaar het eerst *Willem III* tot stadhouder en tot kapitein-generaal en admiraal van Holland voor levenslang benoemd. In den reeds vermelden Kloveniersdoelen vergaderde van den 13den November 1618 tot het einde van 1619 de Synode van Dordrecht (zie *Arminianen* en *Hervormde Kerk*), wier besluiten ook thans nog van kracht zijn in de Nederlandsche Hervormde Kerk. Daar werden de gevoelens der Arminianen of Remonstranten als kettersch verworpen en de leerstellingen van den Heidelbergschen Catechismus aangenomen. Dordrecht is eindelijk de geboorteplaats van veel beroemde mannen, van welke wij alleen *Paulus Merula*, de gebroeders *de Witt* en den schilder *Ary Scheffer* vermelden.

Dordsche Kil is het water tusschen de eilanden Dordrecht en Hoekschen Waard. Oorspronkelijk was het een gegraven geul door de aangeslibde gronden van den Zuid-Hollandschen Waard; de sterke stroom, die er voortaan door ging, werkte door erosie krachtig tot verdieping van dit water mede, en allengs verkreeg het zijn tegenwoordige gedaante en het karakter van een arm van de Maas. Doordat de Dortsche Kil aan beide zijden door hooge dijken op korten afstand wordt ingesloten en over het geheel door geen buitendijksche landen begrenst wordt, vertoont zij min of meer het karakter van een kanaal. In het N. ligt er een eilandje in, waar zij zich vroeger splitste in twee armen: de Krabbe en het Mallegat; de eerste werd afgedamd, het laatste, volgens *Velsen* in 1648 gegraven, is blijven bestaan. De Dordsche Kil heeft in het N. een breedte van ongeveer 140 m., in het Z. van 450 m.; de gemiddelde diepte bedraagt 5,4 m. ÷ A.P.

Dordtsche Synode. Zie *Arminianen* en *Hervormde Kerk*.

Dordt tot Holdthuizen, *Johanna Magdalena Catharina Judith van*, een adellijke jonkvrouw, werd geboren in 1747, bewoonde het kasteel Harreveld onder Lichtenvoorde, en werd volgens het vonnis van den krijgsraad in 1799 nabij Winterswijk doodgeschoten wegens het betoonen van gehechtheid aan het Huis *van Oranje* en wegens haar vijandige gezindheid jegens de Patriottische partij. Zij had de Oranjevlag uitgestoken aan den slottoren, had, met oranje versierd, de emigranten ingehaald, was met hen naar Groenlo getrokken en had oproerige woorden geuit.

Doré is de naam van een kuststreek in het N. van Nederlandsch Nieuw-Guinea aan den westelijken ingang van de Geelvinkbaai. Hier wordt een goede ankerplaats gevormd. De bevolking behoort tot den stam der Noemforen. De baai is de gewone aanlegplaats der inlandsche handelaren en wordt sedert 1890 door de booten der Paketvaartmaatschappij geregeld aangedaan. Er is een steenkolendepôt gevestigd. Sedert veel jaren werken in deze streken reeds zendelingen van het Utrechtsch zendingsgenootschap.

Doré, *Paul Gustave*, een Fransch teekenaar en schilder, werd geboren te Straatsburg den 6den Januari 1833, begaf zich in 1847 naar Parijs, waar hij teekeningen vervaardigde voor geïllustreerde werken. Weldra verwierf hij daardoor grooten roem terwijl tijdschriften, albums en prachtwerken van zijn onuitputtelijke verbeeldingskracht en van zijn onvermoeide werkzaamheid getuigden. „Gargantua et Pantagruel" van *Rabelais*, de „Contes drôlatiques" van *Balzac*, de sage van den „Juif errant", alsmede „Le chevalier Jauffre et la belle Brunissende", de „Contes" van *Perrault*, de „Essais" van *Montaigne*, de „Inferno" van *Dante*, en de „Don Quyote" volgden op elkander in den tijd van 10 jaren (1854—1864), afgewisseld door steendrukken voor het „Musée Anglo-Français", talrijke kleine zaken voor boekhandelaars, benevens schilderijen in olieverf en cartons. Kan bij een zoo overladen arbeid een zekere vluchtigheid niet vermeden worden, toch herkent men in ieder werk van zijn hand den talentvollen meester. Er is in zijn voortbrengselen in het algemeen iets bovennatuurlijks, iets verrassends, — hij deed zijn beelden op een tooverachtige wijze uit den chaos van licht en schaduw verrijzen, terwijl hij ze bezielde met het leven zijner reusachtige fantasie. Reeds in 1865 schatte men het aantal der door hem geleverde teekeningen op omstreeks 100 000. Op de „Hel" van *Dante* volgden het „Vagevuur" en het „Paradijs", daarna teekeningen voor de „Fables" van *Lafontaine* (1867), en toen illustraties van „Reisherinneringen" uit Valencia in Spanje. Tot algemeene verbazing gaf hij in 1864 niet minder dan 700 teekeningen in het licht van Bijbelsche gebeurtenissen, welk aantal hij vervolgens

Digitized by Google

vermeerderde, zoodat dit geheel zijn hoofdwerk genoemd mag worden, vooral ook omdat het door een eigenaardige opvatting en indrukwekkende voorstelling een heerlijk getuigenis aflegt van zijn genie. In 1868 wekten zijn teekeningen: „Het leven in Baden-Baden" op de tentoonstelling te Londen algemeene bewondering, en in 1870 sloot hij met een huis aldaar een overeenkomst, die hem verplichtte om voor $1^1/_4$ millioen francs gedurende 5 jaar ieder jaar 2 of 3 maanden te Londen te komen en 250 teekeningen te leveren. Bij den aanvang van den Fransch-Duitschen Oorlog gaf hij een profetische plaat in het licht, den zegevierenden overtocht der Franschen over den Rijn voorstellende. Bij *E. Olivier* te Londen verscheen in 1871 een „Dorégalerij", die een bloemlezing bevat zijner beste stukken ten getale van 250. Ook als beeldhouwer heeft hij eenige groepen geleverd (1878 en 1879). Hij overleed te Parijs in den nacht van den 22sten op den 23sten Januari 1883. Van zijn schilderijen moeten genoemd worden „Francesca de Rimini" (1861), „Dood van Orpheus" (1869), „Christelijke martelaars in den Circus" (1874) en „Mozes voor Pharao" (1878).

Dorema *Don.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Schermbloemigen* (*Umbelliferae*). Het omvat kruiden, die in Perzië te huis behooren. Daarvan vindt men *D. ammoniacum Don.*, een sierlijke plant, in Perzië, inzonderheid in de woestijnen ten westen van het Aralmeer. De wortelbladeren zijn vinspletig en aan de benedenzijde dicht bezet met witte haren. De behaarde stengel, slechts van bladschubben voorzien, draagt kleine, enkelvoudige, wit behaarde bloemschermen. Uit den grijzen of zwarten wortel wordt de ammoniakgom verkregen.

Dorer, *Eugen Robert,* een Zwitsersch beeldhouwer, werd geboren den 13den Februari 1830 te Baden in het kanton Aargau en bezocht in 1846 het atelier van *Schwanthaler* te München, in 1849 dat van *Rietschel* te Dresden, waar hij na den dood van laatstgenoemde onder leiding van *Hähnel* werkte en de lessen aan de academie bijwoonde. Aan deze behaalde hij eerst de zilveren en vervolgens de gouden medaille. Tot zijn eerste werken behoort een basrelief op een grafsteen, twee engelen voorstellend, die den overledene naar den hemel geleiden; het model voor een gedenkteeken ter eere van *Winkelried* te Stanz (Unterwalden), alsmede voor een gedenkteeken voor *Oecolampadius* te Bazel. In 1859 bezocht hij Italië en bleef bijna een jaar te Rome, waarna hij zich te Dresden vestigde. Hier vervaardigde hij in 1863 het ontwerp voor een nationaal gedenkteeken te Genève, waarmede hij den uitgeloofden eereprijs behaalde. De uitvoering werd aan hem toevertrouwd, en de onthulling geschiedde in 1869. Het vertoont zich in de gedaante van 2 vrouwenfiguren, *Geneva* en *Helvetia*, die op ongedwongen wijze elkander omstrengelen. Voorts maakte hij voor het Casino te Bern 8 standbeelden van beroemde burgers der stad in zandsteen. Op de gevelspits van het raadhuis te Winterthür plaatste hij een stedemaagd, en in 1868 verwierf zijn ontwerp voor een gedenkteeken ter eere van *Uhland* te Tübingen den uitgeloofden prijs. In 1871 werkte hij aan het model van een nationale Zwitsersche fontein, gekroond door de standbeelden der 3 eedgenooten en omgeven door 3 zittende figuren, Germania, Gallia en Italia voorstellende, een prachtig werk, dat hem opgedragen werd door een patriottisch Comité in Zwitserland. Hij overleed den 13den April 1893 te Baden.

Doria, eigenlijk *d'Oria* of kinderen van *Oria*, de gemalin van *Ardouin van Narbonne*, die in de eerste helft der 12de eeuw leefde, is de naam van een oud-adellijk geslacht in Genua, hetwelk een aantal beroemde mannen heeft opgeleverd. Vermeld vinden wij: *Antonio Doria*, die in 1154 met 3 andere patriciërs tot consul gekozen werd en den bloei van handel en scheepvaart te Genua krachtig bevorderde. Tot zijn tijdgenooten behoorden *Andrea Doria*, die een gedeelte van Sicilië ten erfdeel ontving, en *Nicola Doria*, een getrouw aanhanger van keizer *Hendrik V*, verder *Perceval Doria*, in 1260 stadhouder van de mark Ancona, van het hertogdom Spoleto en Romagna. Aan den strijd der aanzienlijke geslachten over de heerschappij te Genua namen de *Doria's* een groot aandeel. Met *Spinola* behielden zij de overhand over de *Grimaldi* en *Fieschi*, en *Oberto Doria* had er met een *Spinola* een onbeperkt gezag; met zijn zoon *Corrado* vernietigde hij den 2den April 1284 de vloot van Pisa, en onder *Corrado Doria* versloeg *Lamba Doria* in 1297 de Venetiaansche zeemacht, aangevoerd door *Dandolo*. Toen er in 1309 verdeeldheid ontstond tusschen de *Doria's* en de *Spinola's*, behielden eerstgenoemden de volksgunst. Toch werden in 1335 *Raffaël Doria* en *Galeotto Spinola* weder tot aanvoerders benoemd, doch *Odoardo Doria* verkreeg het opperbevel over de vloot en streed voorspoedig tegen de Aragoniërs. Na dien tijd schitterden in de 14de, 15de en 16de eeuw steeds *Doria's* als zeehelden aan het hoofd der vloot. Terwijl *Filippo Doria* in 1350 een verwoestenden strooptocht ondernam naar de kust van Venetië, moest *Grimaldi* in een zeegevecht tegen de Venetianen en Aragoniërs het onderspit delven, zoodat Genua genoodzaakt was zich aan de beschermheerschappij van Milaan te onderwerpen. De groote *Paganini Doria* verbrijzelde dit juk en overwon in 1354 de Venetiaansche vloot. *Filippo Doria* versterkte de Genueesche zeemacht en veroverde een gedeelte van Sicilië benevens Tripolis. *Luciano Doria* bemachtigde de haven van Zara en streed zegevierend tegen den Venetiaanschen admiraal *Pisani* (1379). Die strijd werd voortgezet door *Ambrocio* en *Pietro Doria*, en *Ilario Doria* gaf zijn dochter ten huwelijk aan den Griekschen keizer *Emanuël* (1397). In de oorlogen, die in de 14de eeuw Genua onder de heerschappij van Frankrijk brachten, vervulden de *Doria's* met de *Fieschi* de hoofdrollen, en toen in 1409 de Franschen verjaagd en de Milaneezen als gezaghebbers erkend werden, stonden die beide geslachten op ter bevrijding van het vaderland. Tot de tijdgenooten van *Andrea Doria* (zie onder) behoorden zijn neef, de dappere *Gianettino Doria*, die aanleiding gaf tot de samenzwering van *Fiesco*, en *Jeronimo Doria*, een schrander staatsman en kardinaal. Vooral ook onderscheidde zich *Giovanni Andrea Doria*, een zoon van *Gianettino*, als een dapper vlootvoogd, die roemrijk streed tegen de Turksche vloot, den slag van Lepanto (1571) bij-

Digitized by Google

woonde, van zijn oudoom *Andrea* aanzienlijke bezittingen erfde en in 1606 overleed. Het geslacht is thans in onderscheiden lijnen verdeeld: die van *Andrea* wordt vertegenwoordigd door *Doria Pamfili-Landi* te Rome, vorst *van Melfi en Valmontone* en eigenaar van het paleis van *Andrea Doria* te Genua. Een andere lijn is die der vorsten van *Angri* te Napels, terwijl onderscheiden lijnen te Genua afstammen van *Lamba Doria*. Meer in bijzonderheden maken wij melding van:

Doria, *Andrea* een der grootste helden en staatslieden zijner eeuw. Hij werd geboren den 30sten November 1468 te Oneglia, het grondgebied van Genua, ontving zijn opleiding aan het Hof van hertog *Frederik van Urbino* en ging vervolgens naar *Ferdinand*, koning van Napels, om zich in den wapenhandel te oefenen. Toen hij van een bedevaart naar Jeruzalem te Genua terugkeerde, vond hij die stad door inwendige verdeeldheid verscheurd, en hij beijverde zich om het volk met den adel te verzoenen. In 1513, na het verdrijven der Franschen, verkreeg hij het opperbevel over de galeien, zuiverde de Golf van Genua van zeeroovers en verwierf weldra grooten roem. Toen *Janus Fregoso* de grondwet veranderde en Genua onder de beschermheerschappij van Frankrijk bracht, vond hij steun bij *Doria*, zoodat deze spoedig, en niet voor de laatste maal, van partij veranderd was. Met zijn vloot trad hij in Franschen dienst, werd door *Frans I* in 1524 tot bevelhebber der vereenigde vloten benoemd en bracht aan de Spanjaarden belangrijke verliezen toe. Niettemin behandelden de Franschen *Doria* op weinig eervolle wijze, en deze kwam in dienst van den paus. Met 6 galeien verscheen hij voor Genua, dat door de Spanjaarden veroverd was, versloeg den keizerlijken onderkoning van Napels, die tot ontzet aanrukte, en verdedigde met zijn geringe macht de belangrijke haven van Civita Vecchia tegen de keizerlijke troepen. Toen echter *Clemens VII* na de plundering van Rome niet meer in staat was een vloot te onderhouden (1527), nam *Frans I* den dapperen vlootvoogd met 8 galeien wederom in dienst, terwijl hem tevens het uitzicht op het stadhouderschap te Genua geopend werd. *Doria* werd evenwel in zijn verwachtingen teleurgesteld. Hij had in 1528 zijn neef *Filips* met 10 galeien naar Napels gezonden, om de Franschen bij te staan; deze overwon den onderkoning *Moncada* en nam veel aanzienlijken gevangen, daarbij belovende, dat zij niet aan Frankrijk uitgeleverd zouden worden. Toen echter *Frans I* daarop aandrong, koos *Doria* plotseling de zijde van keizer *Karel V* onder voorwaarde, dat de zelfstandigheid van Genua onaangetast zou blijven. Nu verjoeg *Doria* de Franschen eerst uit Napels en vervolgens uit Genua en herstelde op onbaatzuchtige wijze de republiek door met de aanzienlijkste burgers een grondwet in te voeren, die van kracht bleef, zoolang de staat bestond. De keizer benoemde hem tot opperbevelhebber der zeemacht, tot grootkanselier van het koninkrijk Napels en beleende hem met Melfi en Tursi. Daarna bestreed *Doria* de zeerooverij der Turken en behaalde in 1532 op dezen een glansrijke overwinning. In 1535 bestuurde hij de verovering van Tunis, en toen keizer *Karel V* in 1542, tegen zijn raad, een aanslag ondernam tegen Algiers, redde hij de keizerlijke zeemacht voor volslagen ondergang. *Doria* verloor daarbij een aantal galeien, maar was in 1543 reeds weder zoo sterk, dat hij den vermetelen *Cheir eddin Barbarossa* den weg kon afsnijden naar de Fransche vloot voor Nizza. Op gevorderden leeftijd benoemde hij zijn neef *Gianettino* tot bevelhebber ter zee, doch toen deze in 1547 vermoord was, ondernam hij nog verschillende zeetochten, verjoeg de Franschen in 1554 uit Corsica, en overleed den 15den November 1568.

Dorian, *Pierre Frédéric*, minister van Openbare Werken in het ministerie van Nationale Verdediging in Frankrijk (1870), werd geboren te Montbéliard den 24sten Januari 1814 en was een der voornaamste nijverheidsmannen in het Loiredepartement. Hij ontving zijn opleiding aan de mijnschool te St. Etienne en in onderscheiden metaalfabrieken. Vervolgens stichtte hij met zijn zwager *Julius Hötzer* een dergelijke fabriek te Unieux, waarmede hoogovens in de Oost-Pyrenaeën en in Haute-Loire benevens het vellen van hout op Sardinië in verband werden gebracht. De voortbrengselen zijner inrichting werden op onderscheiden tentoonstellingen bekroond. Als candidaat der liberale oppositie werd hij in 1863 naar het Wetgevend Lichaam afgevaardigd, en in 1869 werd zijn mandaat vernieuwd. Na den val van het tweede keizerrijk werd hij minister en onderscheidde zich door grooten ijver, doch na de capitulatie van Parijs keerde hij tot het ambteloos leven terug. Hij overleed den 13den April 1873.

Dorian, *Tola*, een Fransch schrijfster, werd in 1850 als dochter van prins *Mestchersky* in Rusland geboren. In Frankrijk huwde zij met den zoon van den oud-minister *Dorian*. Na eerst vertalingen uit het Engelsch het licht te hebben doen zien, kwam zij later met oorspronkelijke gedichten: „Poèmes lyriques" (1888), „Vespérales" (1894) en „Roses remontantes" (1899), novellen: „Ames slaves" (1890) en „L'invincible race" (1899) en de tooneelstukken: „Tamara" (1891) en „La belle madame Hesselin" (1899).

Dorie is de naam van een klein platboomd bootje voor 2 man, waarmee de vischlijnen worden ingehaald voor de vangst van heilbot en kabeljauw. De vischsloepen hebben gewoonlijk een half dozijn van deze bootjes aan boord.

Doriërs is de naam van een Grieksch volksstam, die zich van andere Grieksche stammen (de Ioniërs enz.) door een eigenaardigen (Dorischen) tongval, bouwstijl, dichtkunst enz. onderscheidde en oorspronkelijk gezeteld was in Hellas, aan den Olympus en de Ossa in het Thessalische landschap Hestiaeotis en in het landschap Doris aan den Oeta, doch zich later ontwikkelde in de Peloponnesus. De Peloponnesus bezetten de Doriërs bij de zoogenaamde Dorische volksverhuizing (1104 v. Chr.) onder aanvoering der Herakliden; bepaaldelijk vestigden zij zich in Argolis, Laconië en Messenië en zelfs in Klein-Azië en op veel eilanden der Aegeesche Zee, alsmede in Beneden-Italië en op Sicilië. Het krachtigst openbaarde zich het Dorische volkskarakter in Sparta, dat door de wetten van *Lycurgus* het model aanbood van een krijgsstaat,

Digitized by Google

waarin het individu ondergeschikt was aan het algemeen belang. In zijn „Einleitung in die attische Tragödie" (1889) heeft *van Wilamowitz-Möllendorff* de zeer onwaarschijnlijke stelling opgeworpen, dat de Doriërs oorspronkelijk geen Grieken, maar barbaren (Illyriërs) geweest zouden zijn, die eerst na Grieksche landschappen onderworpen te hebben, de Grieksche taal hebben aangenomen.

Dorigny, *Michel*, een Fransch schilder en graveur, werd geboren te Saint-Quentin in 1617, overleed in 1666 als hoogleeraar aan de Kunst-Académie te Parijs en onderscheidde zich door een stoute penseelbehandeling en een krachtig lichteffekt. Bekend is zijn caricatuur „la Mansarde" gemaakt tegen den architect *Mansard*, die een belasting op kunstvoorwerpen voorgesteld had.

Dorigny, Louis, een zoon van den voorgaande, schilder en graveur, werd in 1654 te Parijs geboren, en ging, hoewel hij den prijs van Rome niet kon behalen, toch naar Italië, waar hij tot 1677 studeerde. In de kerken te Verona heeft hij groote decoratieve stukken gemaakt. In 1711 werd hij naar Weenen geroepen om voor prins Eugenius belangrijke werken uit te voeren. Zijn hoofdwerk is de koepel van de Sainte-Marie-Majeure te Trier. Hij overleed in 1742 te Verona.

Dorigny, Nicolas, broeder van den voorgaande en graveur, werd in 1657 te Parijs geboren, studeerde onder leiding van zijn vader en ging daarna naar Italië om de meesterstukken der Italiaansche school te graveeren. In 1711 werd hij door *Karel II* naar Engeland ontboden, die hem opdroeg alle cartons van *Raffaël* in plaat te brengen, welk werk hem niet minder dan 15 jaar arbeid kostte. Hij werd tot ridder benoemd en na zijn terugkeer in Frankrijk tot lid der Academie. *Dorigny* overleed in 1746 te Parijs.

Döring, *Theodor*, eigenlijk Häring, een Duitsch tooneelspeler, werd geboren te Warschau den 9den Januari 1803, was bestemd voor de studie der godgeleerdheid, bezocht een gymnasium te Berlijn en wijdde zich vervolgens aan den handel. Hij kwam daar in kennis met den directeur van het liefhebberijtooneel „Urania" en bezocht gedurig den Hofschouwburg. Nadat hij eerst onder de tooneellisten van „Urania" was opgetreden, verbond hij zich aan het tooneelgezelschap van *Hurray* en debuteerde te Bromberg als *Julius* in den „Armer Poet". In 1826 vertrok hij in behoeftige omstandigheden te voet van Bromberg naar Breslau en werd hier geplaatst bij het gezelschap van *Bierey*. Hier ontwikkelde zich zijn talent voor komische rollen, en hij vervulde zoowel deze als hoog-ernstige karakterrollen van 1829 tot 1837 in verschillende groote steden tot genoegen van het publiek. Daarna was hij achtereenvolgens werkzaam te Stuttgart en Hannover, en na den dood van *Seydelmann* (1845) werd hij diens opvolger aan den Hofschouwburg te Berlijn. Zijn groote talenten als tooneelkunstenaar, vooral in de rollen van *Nathan, Falstaff, Franz Moor, Mephistopheles, Lear* enz., worden zeer geroemd. Hij overleed den 17den Augustus 1878.

Doris, in ouden tijd de kleinste zelfstandige staat van Griekenland, tusschen Malis, Oetaea, Locris en Phocis gelegen, besloeg de zuidelijke hellingen van den Oeta, de noordwestelijke van den Parnassus en het dal der rivier Pindus. Oorspronkelijk woonden er de Dryopers, zoodat het landschap met den naam van Dryopis bestempeld werd, doch later kwamen er de Doriërs, en men beschouwde vervolgens dit gewest als het moederland van dien stam. Daar het staatje zeer onvruchtbaar was en van de verbinding met de zee afgesloten, noemde men de inwoners *Limodorieis*, dat wil zeggen: honger lijdende Doriërs. Er waren 4 steden: Erineus, Cytinium, Boion en Pindus, die echter door de naburige volkeren verwoest werden, zoodat er ten tijde van de Romeinen slechts bouwvallen van overgebleven waren. Thans is Doris een eparchie van den nomos (provincie) Phocis.

Doris is de naam van een landschap in Klein-Azië, n. l. een deel van de kust van Karië en de eilanden Kos, Rhodus, Nisyrus, Kalymna enz., waar de Doriërs volksplantingen hadden gesticht. De zes hoofdsteden waren eerst tot een hexapolis, later toen Halicarnassus zich afscheidde, tot een pentapolis vereenigd. Een belangrijke rol heeft later Rhodus gespeeld. Op het voorgebergte Triopion bij Crydus vierden de Doriërs hun gemeenschappelijke bondsfeesten.

Doris. Zie *Asteroïden.*

Doris is een geslacht van de Naaktkieuwige slakken, waarvan de veder- of bladvormige kieuwen een fraaie ster of rozet om de aarsopening vormen, die zich midden of op het achterste deel van den rug bevindt. Veel soorten kunnen de kieuwen in een gemeenschappelijke holte terugtrekken. Tot dit geslacht behooren de sterslakken en de wrattige sterslakken, die ook bij onze kust worden aangetroffen.

Dorisch dialekt. Zie *Grieksche taal.*

Dorische stijl. Zie *Bouwkunst.*

Dorische volksverhuizing. Hieronder verstaat men die volksverhuizing, waarbij de Doriërs (zie aldaar), onder aanvoering der *Herakliden* in het bezit kwamen van het grootste deel van de Peloponnesus. De landschappen Argolis, Laconië en Messenië werden geheel en al Dorisch. Ook een deel der kusten van zuidelijk Klein-Azië en de daarvoor gelegen eilanden kwamen in hun bezit. Naar beweerd wordt, moet deze volksverhuizing in 1104 v. Chr. hebben plaats gehad.

Dorische zuil. Zie *Bouwkunst.*

Dorkas is de naam van een bijbelsche liefdadige vrouw (zie Handelingen IX, 36). Aldus noemt men thans vrouwenvereenigingen, die zich ten doel stellen kleederen te vervaardigen of te doen vervaardigen voor behoeftige lieden.

Dorking, een stad in het Engelsche graafschap Surrey, gelegen aan de Mole, een zijrivier van de Theems, telt (1902) 11000 inwoners. Het is een kruispunt van spoorwegen en beroemd door zijn hoenderparken.

Dormant is de naam voor een met kristalwerk versierd tafelmiddelstuk.

Dorn, *Heinrich Ludwig Edmund*, een Duitsch componist en kapelmeester, werd geboren te Koningsbergen, den 14den November 1804, studeerde aldaar in de rechten en wijdde zich vervolgens te Berlijn onder leiding van *Berger* en *Klein* aan de toonkunst. Reeds in 1826 werd zijn eerste ope-

Digitized by Google

ra: „Rolands Knappen" te Berlijn met grooten bijval begroet; in 1827 leverde hij een melodrama „Der Zauberer und das Ungethüm", waarna hij geplaatst werd als leeraar aan een muziekschool te Frankfort. Vervolgens ging hij als directeur van den schouwburg naar Koningsbergen, waar hij zijn opera: „Die Bettlerin" met woorden van *Holtei* ten gehoore bracht. Achtereenvolgens werd hij muziekdirecteur te Leipzig, waar hij o.a. *Robert Schumann* en *Klara Wieck* onderwijs gaf, te Hamburg en te Riga, en in 1836 vereenigde hij de muziekliefhebbers der Oostzeeprovinciën tot een groot muziekfeest. Nadat hij vroeger zijn derde opera: „Abu Kara" (1831) uitgegeven had, schreef hij in 1838 de vierde: „Der Schöffe von Paris", en 3 jaren later een vijfde: „Das Banner von England". In 1843 werd hij stadskapelmeester te Keulen, stichtte in 1845 de „Rheinische Musikschule" en bestuurde de muziekfeesten te Keulen. In 1849 werd hij benoemd tot kapelmeester aan den Hofschouwburg te Berlijn en bracht in 1854 de groote opera: „Die Nibelungen" en in 1856 de comique opera: „Ein Tag in Rusland" ten tooneele, in 1865 en 1866 door „Der Botenläufer von Pirnau" en „Gewitter bei Sonnenschein" gevolgd. In 1869 kreeg hij pensioen, maar bleef als muziekonderwijzer te Berlijn gevestigd. Hij was een grondig kenner der muziek en heeft veel uitstekende leerlingen gevormd. Van zijn geschriften vermelden wij nog: „Aus meinem Leben" (3 dln., 1870—1872), „Ostracismus. Ein Gericht Scherben" (1875), „Ergebnisse aus Erlebnissen" (1877), „Streifzüge im Gebiet der Tonkunst" (1879) en „Quodlibet" (1886). Hij overleed den 10den Januari 1892 te Berlijn.

Dorn, *Johannes Albrecht Bernhard*, een Duitsch orientalist, werd geboren den 11den Mei 1805 te Scheuerfeld in het hertogdom Koburg, studeerde te Halle en te Leipzig in de godgeleerdheid, daarna in de Oostersche talen. In 1825 vestigde hij zich als privaatdocent te Leipzig en in 1826 werd hij hoogleeraar in de Oostersche talen aan de universiteit te Charkow, welke betrekking hij, na een wetenschappelijke reis in Engeland en Frankrijk, in 1829 aanvaardde. In 1835 werd hij hoogleeraar in de geschiedenis en aardrijkskunde aan het Oostersch instituut bij het departement van Buitenlandsche Zaken te Petersburg en in 1843 opperbestuurder der keizerlijke boekerij. Ook werd hij benoemd tot directeur van het Aziatisch Museum en tot lid der Academie van Wetenschappen. In 1860 en 1861 deed hij een reis in den Kaukasus en aangrenzende landen en verzamelde er belangrijke bouwstoffen voor vergelijkende taalstudie. Hij schreef: „Catalogne des manuscrits et xylographes orientaux" (1852), „Das asiatische Museum der kaiserlichen Académie der Wissenschaften" (1846), „Grammatische Bemerkungen über die Sprache der Afghanen" (1840), „Chrestomathy of the Pushtu or Afghan language" (1847), „History of the Afghans, translated from the Persian of Neamet-Ullah" (2 dln., 1849), „Geschichte von Tabaristan, Rajan und Masenderan von Sjir-Eddin" (1850), „Caspia. Ueber die Einfälle der Alten Russen in Tabaristan" (1875). Hij overleed te Petersburg den 31sten Mei 1881.

Dorn, *Alexander von*, een Oostenrijksch staathuishoudkundige en voorstander van den vrijhandel, werd geboren te Wiener-Neustadt den 9den Februari 1838, trad na het eindigen zijner studiën in Oostenrijkschen staatsdienst en vertrok in 1863 op last van den minister van Koophandel als verslaggever naar de Turksche tentoonstelling te Konstantinopel. In zijn verslag (1864) besprak hij tevens de staathuishoudkunde van Turkije. In 1867 vertoefde hij met een lastgeving zijner regeering in Württemberg en schreef: „Pflege und Förderung des gewerblichen Fortschritts durch die Regierung in Württemberg" (1868). Vervolgens werd hij redacteur van den „Pester Lloyd" en daarna van de „Triester Zeitung", vestigde zijn aandacht op de uitbreiding van den handel en schreef: „Aufgaben der Eisenbahnpolitik" (1874). Op verschillende staathuishoudkundige congressen trad hij op als rapporteur, bewoog zich steeds in de richting van den vrijhandel en werd benoemd tot honorair lid der Cobdenclub. Den 2den Augustus 1882 werd hij te Triëst, bij den aanslag op het leven van keizer *Frans Jozef*, zwaar gewond, zoodat hij maanden lang aan het ziekbed gekluisterd bleef. In 1883 ging hij naar Weenen, stichtte daar de „Volkswirtschaftliche Wochenschrift" (1884) en den „Exportkompasz" (1888) en richtte in 1889 de uitgeversfirma „Volkswirtschaftlicher Verlag Alexander Dorn" op. Van zijn geschriften noemen wij nog „Kriegsmarine und Volkswirtschaft in Oesterreich-Ungarn" (1885), „Amerikanisches" (1900) en de door *Lehnert*, *Zehn* en anderen uitgegeven „Die Seehafen des Weltverkehrs" (2 dln., 1889 en 1892).

Dörnberg, *Ferdinand Wilhelm Kasper*, vrijheer *von*, bekend door zijn aanslag op *Jerôme Napoleon* in 1809, werd geboren te Hausen bij Hersfeld den 14den April 1768. Hij was kolonel van de jagers der garde in Westfalen, beraamde plannen om het Fransche juk af te werpen en kwam op de vermetele gedachte, dat zijn soldaten hem wel zouden gehoorzamen, als hij hen tegen koning *Jerôme* aanvoerde. Zij weigerden echter hem te volgen, en *Dörnberg* nam de vlucht naar Bohemen, terwijl hij in Kassel ter dood veroordeeld werd. Daarna trad hij in Russischen dienst, streed in 1813 tegen Frankrijk, werd na den vrede generaal-majoor in Hannoveraanschen dienst en later als luitenant-generaal verbonden aan het gezantschap te Petersburg, waar hij vervolgens zelf als gezant werkzaam was. Hij overleed te Munster den 19den Maart 1850.

Dorner, *Izaäk August*, een Duitsch godgeleerde, werd geboren te Neuhausen ob Eck in Württemberg, den 20sten Juni 1809, studeerde te Tübingen, werd in 1832 vicaris van zijn vader en in 1834 repetitor te Tübingen. Nadat hij in 1836 de doctorale waardigheid verkregen had, deed hij een reis door Nederland en Groot-Brittannië, werd in 1838 buitengewoon hoogleeraar te Tübingen en in 1839 gewoon hoogleeraar te Kiel, vervolgens te Koningsbergen en daarna te Göttingen. Van daar vertrok hij in 1853 als hoogleeraar naar Berlijn. Hij overleed den 9den Juli 1884 te Wiesbaden. Zijn voornaamste geschriften zijn: „Entwicklungsgeschichte der Lehre von der Person Christi" (1839, opnieuw bewerkt in 1845 en 1856, 4 dln.), „Geschichte der pro-

Digitized by Google

testantischen Theologie" (1867), „System der christlichen Glaubenslehre" (2 dln., 2de druk, Berlijn, 1886—1888) en „System der christlichen Sittenlehre" (Berlijn, 1885). Verder zijn te vermelden: „Der Pietismus, insbesondere in Württemberg" (Hamburg, 1840), „Ueber Jesu sündlose Vollkommenheit" (Gotha, 1862) en „Gesammelte Schriften aus dem Gebiete der systematischen Theologie, der Exegese und Geschichte" (Berlijn, 1883). Ook schreef *Dorner* nog een reeks werken op kerkelijk-politiek gebied, waarvan wij noemen: „Das Princip unserer Kirche" (Kiel, 1841), „Sendschreiben über Reform der evangelischen Kirche an C. Z. Nitsch und Julius Müller" (Bonn, 1848), Ueber die gegenwärtige Krisis des kirchlichen Lebens" (Göttingen, 1854), Gutachten der theologischen Fakultät zu Göttingen über die gegen die Theologie des dr. Baumgarten erhobene Beschuldigung fundamentaler Abweichung von der kirchlichen Lehre" (Gotha, 1859).

Dorobanzen is de naam van de infanterieregimenten van het Roemeensche leger. De dienstplicht duurt 9 jaar (men dient 5 jaar actief en 4 jaar in de reserve) en begint met het 21ste. Ieder regiment bestaat uit 3 bataillons of 12 compagnieën.

Dorohoi, een stad in Roemenië in het noordwestelijk gedeelte van Moravië, niet ver van de Oostenrijksche grenzen, ligt aan de spoorlijn Leorda-Dorohoi en telt (1899) 12701 inwoners. Zij is de zetel van de praefectuur en heeft een rechtbank van eersten aanleg. In de nabijheid heeft men het opvoedingsgesticht Pomiria.

Doronicum *L.* of *Duizelkruid* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Samengesteldbloemigen* (*Compositae*); het onderscheidt zich door een halfbolvormig of iets platter omwindsel met lijnvormige, spitse blaadjes in 2 of 3 rijen, door buisvormige, 2-slachtige schijfbloemen met een 5-tandigen zoom en kopvormigen stempel en vrouwelijke, lintvormige straalbloemen, en door ongesnavelde, ongevleugelde, bij de straalbloemen onbehaarde en bij de schijfbloemen met een borstelige haarkroon voorziene vruchtjes. Het omvat overblijvende, kruidachtige gewassen in Europa en Zuid-Azië. Tot de soorten behoort *D. Pardalianches L.* met een vertakten, kortbehaarden stengel ter hoogte van bijna 1 m, ruige, langgesteelde, hartvormige wortelbladeren en vele gesteelde bloemen; zij groeit in de bergwouden van Middel-Europa en komt ook bij ons voor in Zuid-Limburg. *D. austriacum Jacq.* blijft veel lager dan de vorige soort; *D. caucasicum Bieb.* is een fraaie sierplant.

Dorothéa, de beschermheilige van Pruisen, werd geboren in 1336, leefde tot haar 44ste jaar in den echt met een werkman te Danzig, aan wien zij 9 kinderen schonk, en zonderde zich af in 1384 in een cel in den dom te Marienwerder, waar zij volgens de overlevering een aantal wonderen deed en in datzelfde jaar overleed. Veel bedevaartgangers begeven zich naar haar rustplaats.

Dorothea, keurvorstin *van Brandenburg* en tweede gemalin van den Grooten Keurvorst, werd geboren den 28sten September 1636, was een dochter van *Philips,* hertog *van Holstein-Glücksburg* en huwde op 17-jarigen leeftijd met *Christian Ludwig,* hertog *van Lüneburg,* die in 1665 kinderloos overleed. Drie jaar daarna sloot zij een nieuwen echt met keurvorst *Friedrich Wilhelm,* die in haar een schrandere en trouwe gade vond. In acht jaar schonk zij dien vorst vier zonen en drie dochters. In een haar geschonken gedeelte van Berlijn liet zij de Dorotheenstadt bouwen en de Linden aanleggen. Intusschen verkeerde zij in onmin met de voorkinderen van haar gemaal, zoodat vuige laster haar zelfs beschuldigde van den plotselingen dood van den keurprins (1687). Slechts een jaar overleefde zij haar gemaal en stierf te Karlsbad den 6den Augustus 1689.

Dorothea Maria, de stammoeder van alle vorstelijke personen van het Saksisch-Ernestinische Huis, was de dochter van vorst *Joachim Ernst von Anhalt-Zerbst,* werd geboren den 2den Juli 1574, en trad in 1593 in het huwelijk met hertog *Johann III van Saksen-Weimar.* Na zijn dood zorgde zij, dat haar zonen niet afhankelijk werden van de Albertinische lijn, deed veel voor het onderwijs, verbeterde den toestand der hoogleeraren te Jena door een legaat van 20000 gulden, leefde zeer eenvoudig en vroom en overleed den 18den Juli 1617.

Dorothea Sibylla, een dochter van den keurvorst *Johann Georg von Brandenburg,* werd geboren den 19den October 1590, huwde in 1610 met hertog *Johann Christian von Brieg,* maakte zich algemeen bemind, en overleed te Brieg den 18den Maart 1625.

Dorow, *Wilhelm,* een Duitsch oudheidkundige, werd geboren te Koningsbergen den 22sten Maart 1790, legde zich eerst toe op de bouwkunst en wijdde zich vervolgens aan den handel. Met het doel een anderen werkkring te zoeken, verliet hij in 1811 Koningsbergen en vertrok naar Parijs, waar hij in 1812 bij de Pruisische ambassade geplaatst werd. In 1813 nam hij te Breslau dienst als vrijwillig jager en woonde verschillende veldslagen bij. De staatskanselier *Hardenberg* had hem reeds meermalen met diplomatieke zendingen belast, en na de inneming van Parijs werd *Dorow* naar het centraal bestuur te Frankfort afgevaardigd. In 1815 nam hij zijn ontslag en ging in 1816 als Pruisisch gezantschapssecretaris naar Dresden en in 1817 naar Kopenhagen, doch hij moest wegens ongesteldheid die betrekking neerleggen. Nu vestigde hij zich te Bonn en stichtte er het museum van vaderlandsche oudheden. In 1822 werd hij tot Hofraad benoemd en bij het ministerie van Buitenlandsche Zaken geplaatst. Na den dood van *Hardenberg* werd hij non-actief en deed met ondersteuning der regeering een reis naar Italië, waar hij in het oude Etrurië belangrijke opnemingen deed en het museum te Berlijn met merkwaardige voorwerpen verrijkte. Later woonde hij te Halle en overleed aldaar den 16den December 1846. Van hetgeen hij uitgaf noemen wij: „Opferstätten und Grabhügel der Germanen und Römer am Rhein" (2 dln., 1819—1821), „Morgenländische Altertümer" (2 dln., 1819—1821), „Denkmäler nordischer Sprache und Kunst" (2 dln., 1823—1824), „Denkmäler germanischer und römischer Zeit in den rheinisch-westfälischen Provinzen" (2 dln., 1824—1826), „Voyage archéologique dans l'ancienne Etrurie" (1829), „Collection d'antiquités égyptien-

Digitized by Google

nes" (1829), „Spinoza's Randglossen zu seinem Tractatus theologico-politicus" (1835), „Denkschriften und Briefe" (5 dln., 1836—1841), „Reminiszenzen von Goethes Mutter" (1842), „Erlebtes aus den Jahren 1790—1827" (4 dln., 1843—1845), „Briefe des preuszischen Legationsrat H. E. Oelsner an F. A. Stägemann" (1843), „Über Literatur, Kunst und Theater" (1845) en „Faksimile von Handschriften berühmter Männer und Frauen" (4 dln., 1836—1838).

Dorowati is de hoogste top van het Wilisgebergte op het eiland Java (2581 m.)

Dorp is de naam van een bebouwde kom op het platteland, welks huizen min of meer een gesloten geheel vormen. Vroeger onderscheidde men in ons land, evenals heden ten dage nog in veel andere landen, dorpen en steden, tegenwoordig kent men bij ons volgens de Wet slechts gemeenten, zoodat er tusschen het bestuur van dorp en stad geen verschil van beteekenis meer bestaat, het eerstgenoemde alleen doorgaans eenvoudiger is. In sommige deelen van Nederland, vooral in Friesland, omvat een gemeente soms een groot aantal dorpen.

Dorp, *Arend van*, een Nederlandsch staatsman, werd geboren in 1528, was curator in den boedel van *Maximiliaan van Bourgondië* en legde daarvan verantwoording af in 1569. Hij was een ijverig voorstander der vrijheid, zoodat hij in 1568 den Prins *van Oranje* 40000 gulden voorschoot, waarvoor hij later van de Staten van Holland 44 morgen lands ontving. In 1572 maakte hij zich meester van Mechelen, verder van Dendermonde en in 1573 van Tholen, hoewel die plaatsen spoedig weder in de macht des vijands kwamen. In laatstgenoemd jaar werd hij bevelhebber van Zierikzee en teekende als zoodanig de voorwaarde der overgave van Middelburg. Ook Zierikzee moest hij na een belegering van 9 maanden in 1576 overgeven. In 1575 was hij met anderen gemachtigd tot het ontwerpen van een nieuwe regeling der regeering van Holland, alsmede afgevaardigd tot de vredesonderhandelingen te Breda en later tot die te Gent. Hij bekleedde in 1578 en 1579 de plaats van eersten edele van Zeeland, werd daar in 1582 — doch te vergeefs — door den prins voorgedragen tot lid van den Raad van State, maar werd in 1584 door de Staten van Holland met anderen afgevaardigd naar den koning van Frankrijk, om hulp te vragen. In 1594 werd hij op beschuldiging van onderhandelingen met den vijand en van het openbaren van staatsgeheimen in hechtenis genomen, doch weldra ontslagen. Hij was heer van Teemsche, Maasdam en Middelharnis en overleed te 's Gravenhage den 2den Augustus 1600. In de Kloosterkerk aldaar is een gedenkteeken te zijner eer opgericht.

Dorp, Frederik van, een neef van den voorgaande, werd geboren in 1557, nam deel aan den slag bij Heiligerlee en ontsnapte na de nederlaag bij Jemmingen. Zich bij de Watergeuzen voegende, was hij zoowel tegenwoordig bij de inneming van den Briel, als bij den slag van Roemerswaal en hielp zijn neef *Lodewijk Boisot* bij het ontzet van Leiden. In 1575 diende hij onder zijn oom *Arend van Dorp* tijdens de belegering van Zierikzee, werd in 1577 door den Prins tot kapitein bevorderd en hielp in 1579 Maastricht verdedigen, waar hij in gevangenschap geraakte, doch spoedig vrij kwam. Hij was in 1582 bij de verovering van Aalst, in 1585 bij de verdediging van Brussel en kort daarna bij het overvallen van het fort Liefkenshoek. In 1586 diende hij als luitenant-kolonel onder *Maurits* en behoorde tot de troepen, die Breda bezetten na de verrassing dier stad. In 1593 werd hij sergeant-majoor-generaal van Zeeland, en in 1596 vertrok hij als kolonel met 10 vendels naar Frankrijk, om koning *Hendrik IV* bij te staan. Hier bleef hij 9 maanden en onderscheidde zich bij de verovering der stad La Fère zoozeer, dat de koning hem tot ridder sloeg en hem een gouden keten vereerde. Na zijn terugkeer werd hij belast met het bevelhebberschap te Hulst, doch moest deze stad aan den vijand overgeven; daarna werd hij gouverneur van Ostende en verdedigde de vesting gedurende $1^1/_2$ jaar roemrijk tegen den vijand, zoodat hij van de Staten van Zeeland een eervol geschenk ontving. In 1606 diende hij als generaal der artillerie bij de belegering van Brunswijk, was daarna gouverneur van Tholen en overleed in 1612.

Dorp, Philips van, een zoon van den voorgaande, werd geboren in 1587, bepaalde zich tot den zeedienst, werd luitenant-admiraal en voerde in 1621 bevel over het 2de smaldeel der vloot onder admiraal *Swartenhondt*. Intusschen weet men aan zijn nalatigheid de toenemende vermetelheid der Duinkerksche kapers, zoodat de Staten van Zeeland hem vervallen verklaarden van zijn waardigheid, waarin hij echter weldra door den prins hersteld werd. Toen hij in 1624 de koopvaardijvloot naar het vaderland geleidde, verdedigde hij haar dapper tegen de Spaansche overmacht en bracht haar in behouden haven, zoodat de Staten hem met een gouden keten beloonden. In 1625 nam hij deel aan de verovering van La Rochelle en werd benoemd tot ridder der orde van St. Michiel. In 1627 werd hij luitenant-admiraal van Zeeland, van Holland en West-Friesland. In 1636 beschermde hij met 27 schepen de haringvloot, en een jaar later werd hij uitgezonden tot beteugeling der Duinkerkers. Toen hij echter wegens gebrek aan vruchteloos gevraagde mondbehoeften volgens besluit van een door hem belegden krijgsraad terugkeerde, werd hem zulks zoo kwalijk genomen, dat hij zijn ontslag vroeg, dat men hem eervol verleende. De prins benoemde hem tot raad ter Admiraliteit van de Maas. Hij overleed in 1652.

Dorp, Frederik van, heer *van Maasdam*, een halfbroeder van den voorgaande, werd geboren in 1612, studeerde in de rechten, werd in 1642 tijdelijk en in 1649 definitief tot raad van Holland benoemd, en in 1656 met *P. de Huybert* en *J. Ysbrands* afgevaardigd als buitengewoon ambassadeur naar Zweden en 2 jaar later lid van de ridderschap van Holland. In 1666 was hij voorzitter van den Raad van Holland en in 1670 werd hij baljuw en dijkgraaf van Rijnland. Ook was hij curator der hoogeschool te Leiden, gaf een paar dichtbundels uit: „Stigtelijke gedichten" (1669) en „Geestelijke overleggingen" (1675), en overleed den 29sten Augustus 1679.

Dorp, Karel Philips van, heer *van Maasdam*, een zoon van den voorgaande, geboren te 's Gravenhage den 14den Augustus 1659, werd in 1682 benoemd tot raad in het Hof van Hol-

Digitized by Google

land, en in 1723 afgevaardigd naar de Staten-Generaal. Verder was hij bewindhebber der Oost-Indische Compagnie, rentmeester-generaal van de abdij van Leeuwenhorst en daarna van die van Rijnsburg, en overleed te 's Gravenhage den 14den Juli 1727. Zijn dochter *Anna Maria* bracht door haar huwelijk met *Adam Adriaan van der Duyn* de heerlijkheid Maasdam enz. aan laatstgenoemd geslacht.

Dorpat of *Dörpt*, in het Russisch *Jurjew* en in het Esthlandsch *Tartolin*, een stad in het Russische gouvernement Lijfland, ligt aan de Embach en aan de spoorlijn Taps-Riga en telt (1897) 42421 inwoners. De stad is op heuvels gelegen en heeft fraaie straten en aanzienlijke huizen van den landadel, die er de wintermaanden doorbrengt. Op den rechteroever van de rivier ligt de Domberg, waarop vroeger de citadel, de domkerk en het bisschoppelijk paleis stonden, waarvan nu nog slechts de ruïnen over zijn. Dorpat heeft 8 kerken. Aan den zuidelijken voet van den Domberg ligt de nieuwe universiteit, de oude vindt men op de markt. De inwoners, meest Duitschers, houden zich bezig met nijverheid (bierbrouwerijen en drukkerijen). De handel is onbeduidend. De in 1632 door *Gustaaf Adolf* gestichte universiteit, werd, nadat zij 24 jaar had bestaan, naar elders verlegd, doch in 1802 door *Alexander I* wederom opgericht. Het universiteitsgebouw is ruim en grootsch; men heeft er een bibliotheek met 250000 boekdeelen, een beroemde sterrenwacht met een grooten, door *Fraunhofer* zelf vervaardigden refractor, waarmede vooral *Mädler* belangrijke waarnemingen gedaan heeft, een botanischen tuin enz. Het aantal gewone hoogleeraren is 58, het geheel aantal docenten 80, en er waren in het winter-semester 1899—1900 niet minder dan 1265 studenten. De stad werd in 1030 door de Russen gesticht. De ridders der Duitsche Orde veroverden haar in 1224, waarna zij de zetel bleef van een bisschop. De stad sloot zich bij de Hanse aan en wedijverde in rijkdom en macht met Riga en Reval. *Iwan IV* maakte zich in 1558 van haar meester, in 1582 werd zij aan Polen en in 1625 aan Zweden toegevoegd, totdat zij in 1704 door *Peter den Groote* ingenomen werd, die de bewoners naar de binnenlanden van Rusland verplaatste, zoodat zij 13 jaar ledig stond. In 1775 werd zij door een vreeselijken brand bijna geheel verwoest, waarna de inwoners zich alleen door een aanzienlijken geldelijken steun van *Catharina II* lieten bewegen haar weder op te bouwen.

Dörpfeld, *Friedrich Wilhelm*, een Duitsch opvoedkundige, werd geboren den 8sten Maart 1824 te Selscheid in de gemeente Wermelskirchen (arrondissement Lennep). Hij bezocht het instituut te Fild bij Mörs en het seminarium in laatstgemelde stad, was in 1844—1848 leeraar aan genoemd instituut, in 1848—1849 aan de school te Heidt bij Ronsdorf, in 1849—1879 hoofdonderwijzer te Wupperfeld bij Barmen, ontving toen pensioen en vestigde zich te Gerresheim bij Düsseldorf. Sedert 1857 streed hij in het door hem geredigeerde „Evangelisches Schulblatt", alsmede in zijn paedagogische geschriften voor de positief Christelijke richting, maar tegelijkertijd tegen de afhankelijkheid der school van kerkelijken en staatkundigen invloed. Hij overleed den 26sten October 1893 te Ronsdorf. In 1903 werd voor hem een gedenkteeken opgericht. Van zijn geschriften noemen wij: „Die freie Schulgemeinde auf dem Boden der freien Kirche im freien Staate" (Gütersloh, 1863), „Drei Grundgebrechen der hergebrachten Schulverfassungen" (Gütersloh, 1868), „Beitrag zur Leidensgeschichte der Volksschule nebst Vorschlägen zur Reform der Schulverwaltung" (3de druk, 1892) en „Das Fundamentalstück einer gerechten, gesunden, freien und friedlichen Schulverfassung" (Hildenbach, 1892).

Dörpfeld, Wilhelm, een zoon van den voorgaande, Duitsch oudheidkundige, werd geboren den 26sten December 1853, bezocht het gymnasium in zijn geboorteplaats en studeerde zoowel aan de stedelijke school voor bouwkunde aldaar als later aan de Academie voor bouwkunst te Berlijn in de architectuur en in de ingenieurwetenschappen. In 1877 werd hij geplaatst op het bureau van den opperbouwraad *Adler*, was van 1877 tot 1878 assistent van den architect *Bohn* bij de opdelvingen van Olympia en werd van 1878 tot 1881 met de technische leiding dier werkzaamheden belast. In Januari 1882 werd hij benoemd tot architect bij het Duitsch Archaeologisch Instituut te Athene en werd in 1887 secretaris dier inrichting, na een jaar vroeger door de universiteit te Würzburg tot doctor *honoris causa* te zijn benoemd. *Dörpfeld* nam deel aan de laatste opgravingen van *Schliemann* te Tiryns en Troje-Hissarlyk en heeft in de daarover verschenen werken belangrijke bijdragen geleverd. Na *Schliemann's* dood deed hij in opdracht der weduwe in 1893 nieuwe opgravingen te Hissarlyk, die veel tot verduidelijking der vroegere bijdroegen. De resultaten van de opgravingen bij Troje heeft hij openbaar gemaakt in „Troja und Ilion. Ergebnisse der Ausgrabungen 1870—1894" (2 dln., Athene, 1903). Over zijn opgravingen te Athene schreef hij in de „Mitteilungen des archäologischen Instituts in Athen". Sedert 1900 leidt hij ook de opgravingen te Pergamum. In Maart 1907 deed hij belangrijke opgravingen op Ithaka, waarbij o. a. het paleis van Odysseus werd terug gevonden. Met *Reisch* schreef hij „Das griechische Theater" (Athene. 1896).

Dorpius, *Martinus* of *Maerten Bartholomeusz. van Dorp*, een Nederlandsch geleerde, werd geboren te Naaldwijk in 1480, studeerde te Leuven en was eerst pastoor te Overschie en later hoogleeraar in de welsprekendheid en wijsbegeerte te Rijssel. In 1515 tot doctor in de godgeleerdheid bevorderd, werd hij hoogleeraar in die wetenschap te Leuven, was een vriend van *Erasmus* en geen tegenstander van *Luther* en overleed aan vergif den 31sten Mei 1525. Hij schreef onder andere: „Dialogus Veneris et Cupidinis", „Supplementum Aululariae Plautinae", „Epistola de Hollandorum moribus", en een aantal „Orationes".

Dorpsgevechten noemt men in de krijgstaktiek die gevechten, welke ten doel hebben den vijand uit een dorp, waarin hij zich heeft opgesteld, te verdrijven. Zij worden vooral aan den rand der plaats gevoerd en hebben bijv. in den

Digitized by Google

Fransch-Duitschen Oorlog een voorname rol gespeeld. Voor de infanterie is in een dergelijken strijd een moeilijke taak weggelegd, en ook de artillerie kan in geen geval worden ontbeerd. Dorpsgevechten zijn in den regel uitermate bloedig; vooral de aanvaller lijdt doorgaans zware verliezen. De opstelling in een dorp levert den verdediger het voordeel op van meerdere dekking, terwijl het defensief vermogen door het aanbrengen van hindernissen enz. voor den rand aanmerkelijk stijgt. Daarentegen is de leiding van het gevecht zeer moeielijk, samenwerking der wapens is eveneens bezwaarlijk, en ook heeft het artillerievuur van den vijand vooral in onzen tijd groote uitwerking.

Dorregaray, *Antonio*, markies *de Eraul*, een Carlistisch generaal, geboren omstreeks het jaar 1820, diende reeds in 1836—1839 in het leger der Carlisten, onderscheidde zich vervolgens in den oorlog tegen Marokko, maar verliet in 1868 het Spaansche leger en streed sedert 1872 voor don *Carlos*. Hij was een der beste bevelhebbers, drong in Mei 1873 door in Navarre en bracht aan de regeeringstroepen een nederlaag toe bij Estella. Na dien tijd nam hij deel aan alle gevechten in de jaren 1873 en 1874 op het noordelijk oorlogstooneel, poogde te vergeefs in officieele stukken het leger der Carlisten te zuiveren van den terecht daarop geworpen blaam van barbaarsche wreedheid en aanvaardde in Mei 1874 de betrekking van kapitein-generaal van het Carlistische leger. In October van dat jaar diende hij echter zijn ontslag in en nam de wijk naar Frankrijk. Later vertrok hij naar Engeland en overleed aldaar den 31sten Maart 1881.

Dorschen is de arbeid, waardoor het zaad der cultuurgewassen van stengels, aren of vruchten wordt losgemaakt. Het geschiedde en geschiedt nog heden ten dage bij de verschillende volken en en in verschillende streken op zeer verschillende wijzen. De oudste methode is het uitslaan der korrels op planken en steenen, wat thans nog in Japan en in Tirol gewoonte is. Een vooruitgang was het gebruiken van stokken, in Middel- en Oost-Afrika en ook in enkele streken van Nederland nog in zwang. Uit den stok heeft zich een dorschvlegel ontwikkeld, tot heden in het kleinbedrijf voor het dorschen nog vrij algemeen in gebruik. Reeds vroeg werd begonnen met het dorschen door middel van dieren en wel zoo, dat de korrels uit het stroo werden getrapt. De Joden gebruikten daarvoor ossen, de Romeinen paarden, waarmee ook heden nog in vele streken van Europa en Zuid-Amerika gedorscht wordt. Uit het onmiddellijke gebruik van dieren voor het dorschen ontwikkelde zich bij de Egyptenaren, Galliërs, Carthagers en Romeinen dat van de dorschrol, den dorschwagen en de dorschslede: gereedschappen, die door de dieren over het te dorschen materiaal heen en weer getrokken werden. In Nederland en West-Duitschland is het gebruik van het afgeknot-kegelvormige dorschblok inheemsch geweest en nog hier en daar in zwang. Bijna overal wordt echter de dorschmachine (zie aldaar) meer algemeen in gebruik genomen.

Dorschmachine (zie de plaat). Reeds in het begin der 18de eeuw werden in Europa, in het bijzonder in Engeland, talrijke vergeefsche pogingen aangewend, om het dorschen door middel van machines uit te voeren. Eerst in 1785 construeerde *A. Meikle* in Tyrringham (Schotland) een dergelijke machine, die praktisch bruikbaar bleek en waarvan het beginsel in het wezen der zaak bij de tegenwoordige dorschmachines met slaglijsten is toegepast. Daarnaast heeft zich een ander, het in 1831 door den Amerikaan *S. Turner* in Aurelius (New-York) uitgevonden systeem der hekeldorschmachines ontwikkeld, dat tegen 1868 door *Moffit* naar Europa werd gebracht en hier dan ook ten deele onder dien naam bekend is. Naar de beweegkracht worden onderscheiden: hand-, paarden- en stoomdorschmachines; naar den bouw en de wijze van werken: eenvoudige en samengestelde (zelfreinigende); naar de op de trommel bevestigde deelen, waardoor het dorschen feitelijk wordt verricht: hekel- en slaglijstendorschmachines.

Een handdorschmachine vereischt 2 arbeiders tot het draaien van de trommel en 3—5 voor den aan- en afvoer van het materiaal. Daarmee kunnen slechts 2500—3000 kg. schooven gedorscht worden per dag. Gewoonlijk zijn zij zoodanig ingericht, dat zij ook door paarden gedreven kunnen worden. Het arbeidsresultaat der paardendorschmachines (zie fig. 1 der plaat) is veel grooter; het hangt af van de bekwaamheid der arbeiders en van het arbeidsvermogen der machine, waarop o. a. van invloed is de doorsnede van de trommel; het bedraagt 25—60 hl. graan per dag met 6—12 arbeiders. De wijze van overbrenging der beweging van de paarden op de drijfas is uit de fig. duidelijk te zien.

Met stoomdorschmachines (fig. 2 der plaat) kan 4000—5000 kg. schooven per uur worden gedorscht. Het stroo kan op het veld in hoopen worden gezet door stroo-elevators, of in bossen worden gebonden door een bindmachine of ook wel, in het bijzonder bij de nieuwe machines, door een afzonderlijke, van uit de dorschmachine gedreven stroopers in blokken of pakken worden geperst. Moet het stroo tot veevoeder dienen, dan kan het tusschen twee walsen gebroken worden. Sommige Amerikaansche machines hebben meswalsen, die het tot haksel snijden. Bij de hekeldorschmachine bevinden zich op een snel rondraaiende trommel in een schroef geplaatste tanden, die tusschen dergelijke, zich op den mantel bevindende, doordraaien. Gewoonlijk bevindt zich de mantel boven, somtijds onder de trommel. Het graan gaat bij het insteken tusschen de tanden van den mantel door, wordt door die van de trommel gegrepen en zoo uitgedorscht. De mantel kan op verschillende afstanden van de trommel gesteld worden; bij sommige machines wordt hij door veeren op zijn plaats gehouden, zoodat hij terug wijkt als een vreemd lichaam, bijv. een steen, er tusschen passeert, waardoor gevaar voor breuken vermindert.

Bij de dorschmachine met slaglijsten bevinden zich op de trommel een aantal stalen schenen of lijsten, terwijl de mantel eveneens daaruit is samengesteld en doorvlochten met draad. Bij de hekeldorschmachine wordt het stroo meer gekwetst dan bij de dorschmachine met slaglijsten. De afbeelding op blz. 325 geeft de werking te zien van een dorschmachine naar het systeem *Clayton en Shutt-*

Digitized by Google

DORSCHMACHINES.

1. Eenvoudige hekel-dorschmachine met molen.

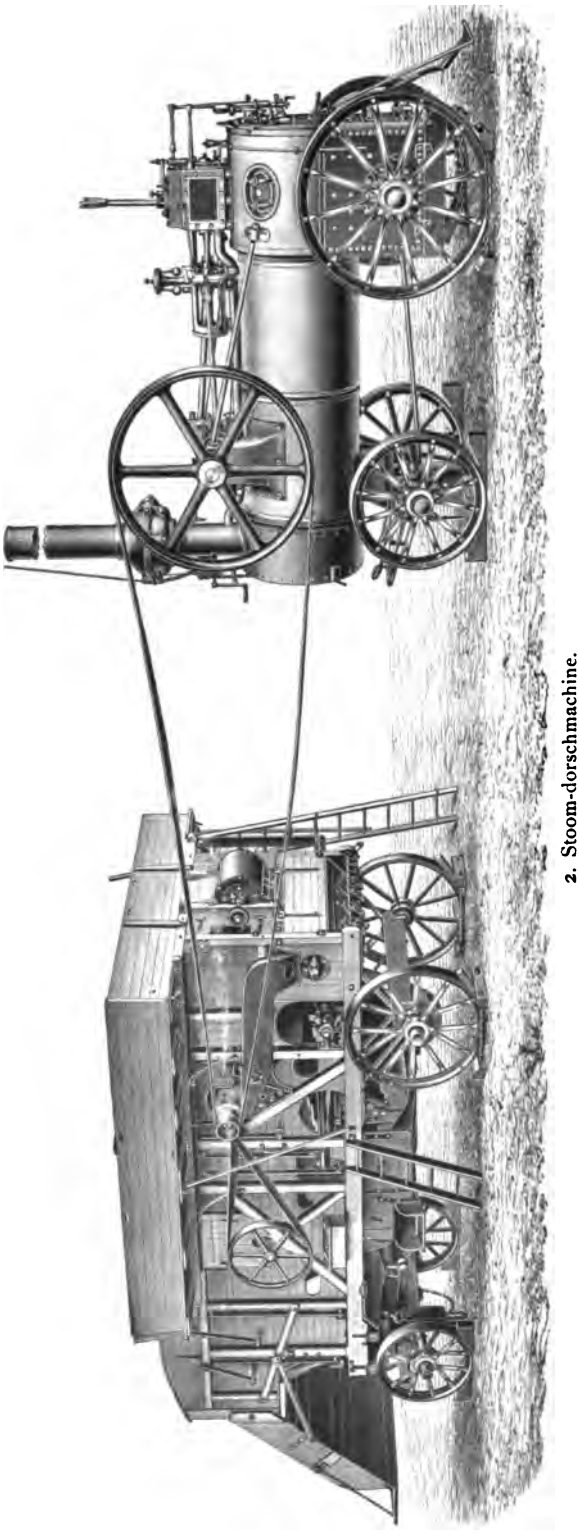

2. Stoom-dorschmachine.

Digitized by Google

Digitized by Google

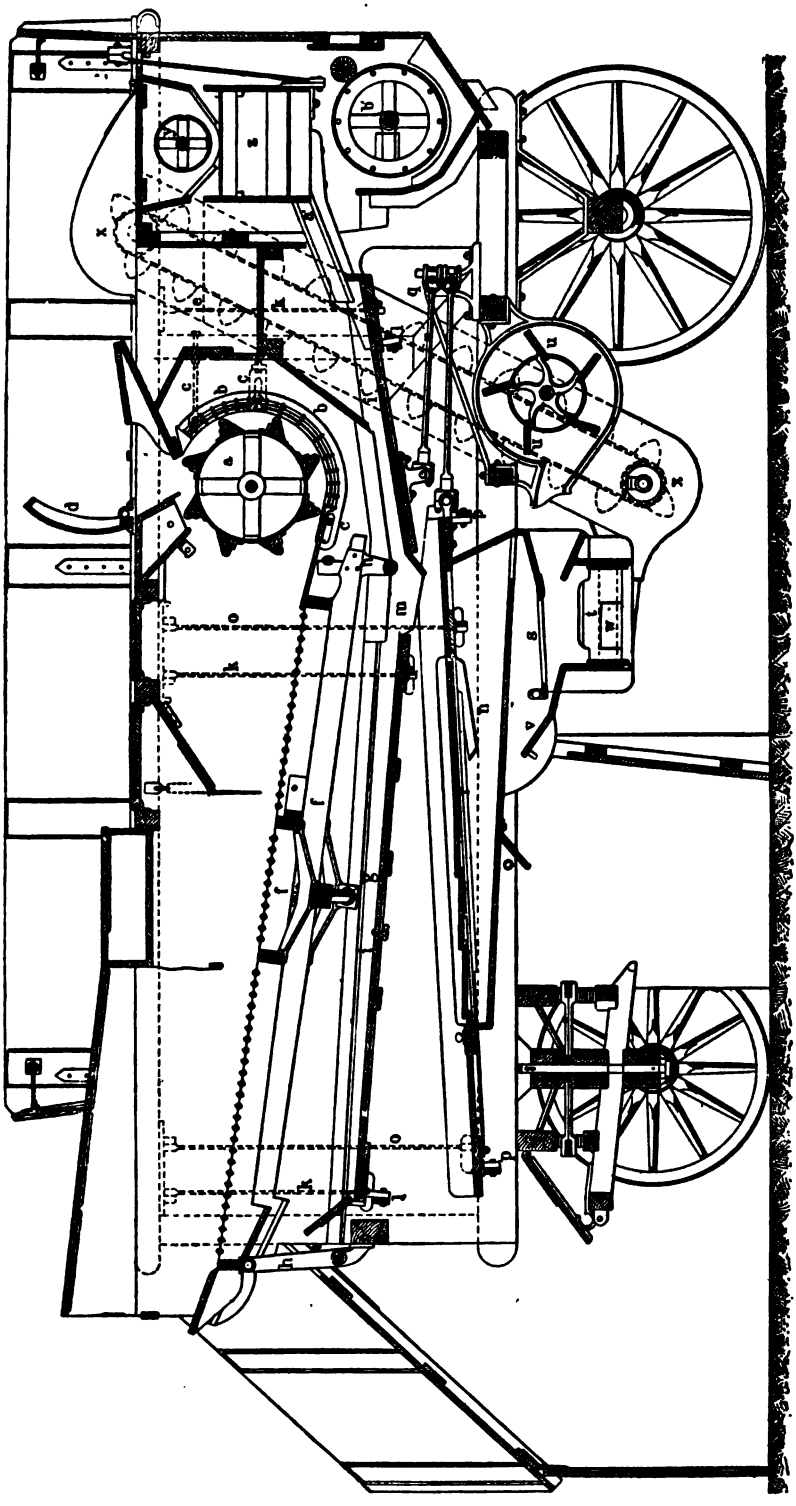

Lengtedoorsnede eener gecombineerde dorschmachine.

Digitized by Google

leworth te Lincoln. De trommel *a* is van 8 geribde lijsten voorzien, die op esschenhouten schenen rusten, *b* is de mantel en *c* de stelinrichting daarvan. Boven de invoeropening bevindt zich een veiligheidsbord *d*, ter voorkoming van ongelukken. De klep sluit deze opening af, zoodra op het insteekbord of op de klep zelf een buitengewoon sterke druk, bijv. door een vallenden arbeider, uitgeoefend wordt. Het stroo met korrels komt, na tusschen trommel en mantel gepasseerd te zijn, op de schudders *f*, die door de krukas *g* in een golvende beweging worden gebracht. De kleine verontreinigingen en korrels vallen door de roosters op het schudbord *i*, dat aan de veerende lijsten *k* is opgehangen, en glijden vandaar af op het houten rooster *r*, dat aan de veerende lijsten *o* hangt; *i* en *r* worden door de krukas *q* bewogen. De korrels met verontreinigingen vallen op de zeven *s* en *t*; de ventilator *u* blaast er een luchtstroom door, die de lichte deelen meevoert, terwijl de verstelbare klep *v* de korrels terughoudt. Een fijne zeef *w* laat de kleine zaadjes onkruid, zandkorrels enz. door, terwijl de korrels door de jacobsladder *x* in den korter *y* komen. Uit *y* vallen zij op de zeef *z*, die eveneens geschud wordt, en waarover een luchtstroom wordt geblazen; de verontreinigingen komen door *a'* weer op *i* terug; de korrels worden door den sorteercylinder *b'* gesorteerd en de verschillende soorten in aangehangen zakken opgevangen.

Dorset, een graafschap in het zuiden van Engeland, grenst ten Zuiden aan het Engelsche Kanaal, dat er de schiereilanden Purbeck en Portland vormt, ten Westen aan Devon en Somerset, ten Noorden aan Somerset en Wilt en ten Oosten aan Hampshire. Het telt op 2538 v. km. (1901) 202 962 inwoners. De bodem bestaat hoofdzakelijk uit krijt en is grootendeels vlak of met lage heuvelreeksen (downs) bedekt. Tot de rivieren behooren er de Stour, de Frome, de Piddle, de Wey en de Brit. Sommige streken zijn zeer vruchtbaar, zoodat men ze den „tuin van Engeland" noemt. Landbouw is het voornaamste bedrijf. Dorchester is de hoofdstad.

Dorset was vroeger de titel der geslachten *Beaufort* en *Grey* en later die van het geslacht *Sackville*. De eerste graaf *van Dorset* uit het laatste huis was *Thomas Sackville*, geboren in 1536, die als lord *Buckhurst* lid van het Hoogerhuis was en een bloedig aandeel nam in het proces van den hertog *van Norfolk* en van *Maria Stuart*. Later verhief *Elizabeth* hem tot kanselier der universiteit van Oxford en in 1598 tot groot-schatbewaarder. Koning *Jacobus I* benoemde hem tot graaf *van Dorset*. Hij overleed in 1608, den „Mirrour of Magistrates" (1559) en het treurspel: „Ferrex and Porrex" (1565) nalatende.

Dorset, Charles Sackville, graaf *van*, werd geboren in 1637, maakte zich bekend als dichter en staatsman en genoot een hoog aanzien aan het Hof van *Karel II* zonder eenig ambt te bekleeden. In 1665 vergezelde hij den hertog *van York* in den oorlog tegen Nederland en dichtte het geliefkoosde matrozenlied: „To all your ladies now at land". Onder *Jacobus II* verzette hij zich tegen de willekeur der regeering en werd daarom ontheven van zijn post als lord-luitenant van Sussex. *Willem III* benoemde hem tot lord-kamerheer. Hij overleed te Bath den 29sten Januari 1706. Zijn gedichten zijn bij herhaling gedrukt. Zijn zoon werd door *George I* tot hertog *van Dorset* verheven.

Van *John George Frederick*, hertog *van Dorset*, een vriend van *Byron*, ging in 1815 de titel over op zijn neef *Charles Germain*, viscount *Sackville* en baron *Bolebroocke*, geboren in 1767, doch bij zijn kinderloos overlijden den 29sten Juli 1843 ging de hertogstitel verloren.

Dorst (Latijn *sitis*; Grieksch *dipsè*) is het gevoel, waardoor het gebrek van het organisme aan water tot bewustzijn wordt gebracht. De dorst openbaart zich als een onaangenaam gevoel in de slijmhuid van het keelgat en de mondholte, voornamelijk van het gehemelte. De mondholte is droog, de afzondering van speeksel vermindert en het spreken wordt moeilijk. Wordt de dorst niet gelescht, dan wordt de slijmhuid ontstoken; de spraak wordt heesch, het slikken moeilijk, de afscheiding vermindert, de oogen worden droog, rood en brandend. Hierbij komt nog een algemeene lichamelijke zwakte, een verhoogde prikkelbaarheid van het zenuwstelsel met voorstellingen van water of ander vocht. Kan de dorst dan nog niet gelescht worden, zoo wordt de polslag sneller, de ademhaling snel, een hevige koorts treedt op met wartaal, bewusteloosheid, en eindelijk volgt de dood, die naar alles, wat men ervan weet, veel verschrikkelijker dan de hongerdood moet zijn.

Het gevoel van dorst wordt veroorzaakt door het droog zijn van de slijmhuid der mond- en keelholte, hetgeen prikkelend werkt op de gevoelige zenuwen. De dorst kan dus uit plaatselijke oorzaken ontstaan, zooals bijv. het droog worden van de mondholte door het ademen met open mond, bij lang spreken, zingen en blazen op instrumenten. De droogheid van den mond is echter zeer dikwijls het gevolg van speekselafzondering. Daarom ontstaat er dorst na veel transpireeren, bij zwaren lichaamsarbeid, wanneer met de koolzuren ook veel waterdamp afgescheiden wordt, bij groote tochten, bij hooge temperatuur en droge lucht, na het gebruik van sterk gezouten spijzen, daar het in het darmkanaal aanwezige zout dan veel water aan het bloed onttrekt.

De dorst is een geregeld symptoon bij talrijke ziekten. De met koortsen gepaard gaande dorst heeft zijn oorzaak in het groote verlies aan vocht door huid en longen en het ademen met open mond. De met cholera gepaard gaande buikloop veroorzaakt door de snelle vermindering van het water een hevigen dorst. Ook de kwellende dorst *(polydepsis)* bij suikerziekte berust op het groote, door het menigvuldig urineeren ontstaande waterverlies. Bij ziekten met verminderde hersenwerking wordt dikwijls een gebrek aan dorst waargenomen; bij zulke zieken komt het gevoel van dorst niet meer tot bewustzijn, ofschoon de omstandigheden, waaronder anders dorst optreedt, voorhanden zijn.

Om den dorst te stillen is water drinken voldoende, toevoeging van zuren of bruismiddelen verhoogen echter de dorstlesschende werking. Is de dorst het gevolg van plaatselijke oorzaken, dan is het bevochtigen van de slijmhuid voldoende. Is

Digitized by Google

echter een aanzienlijke vermindering van watergehalte in het organisme de oorzaak, dan moet dit verlies door drinken of door een klisteer worden aangevuld, waarbij het water door middel van de darmen in het bloed komt. Een zelfde uitwerking hebben onderhuidsche waterinjecties; het bad heeft geen dorstlesschende werking, want door de huid wordt geen water opgenomen.

Dorstenia *L.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Moraceeën*; het onderscheidt zich door op een vleezigen bloembodem geplaatste mannelijke en vrouwelijke bloemen zonder kelk, door 2 tot 4 meeldraden in elke mannelijke bloem, zijdelings geplaatste stampers met gespleten stempels en door eironde nootjes. Het omvat stengellooze kruiden in tropisch Amerika met specerijachtige wortels en een platten, hoekigen bloembodem (bloemkoek), Van de soorten noemen wij: *D. brasiliensis Lam.* met kortgesteelde, hartvormig-eironde, stompe, van boven ruwe en van onderen zachtbehaarde wortelbladeren en nagenoeg cirkelvormige, gaafrandige, ruwbehaarde bloemkoeken, in Brazilië groeiende, en *D. Contrayerva C.*, in West-Indië en Zuid-Amerika te vinden.

Dortmund, een stad in de Pruisische provincie Westfalen, ligt aan de Emscher en aan de spoorlijnen Duisburg—Hamm, Ruhrort—Dortmund, Duisburg—Welver, Langendreer—Dortmund en Dortmund—Gronau—Enschede en. telt (1905) 175575 inwoners. De vroegere grachten zijn sedert 1863 in singels herschapen en met gedenkteekenen voorzien. Onder de 14 kerken vallen op: de Reinoldkerk met gerestaureerde glasschilderingen in het Gotische koor, de Mariakerk met een schip uit de 11de eeuw, en de Petruskerk met een mooi altaar. Van de wereldlijke gebouwen zijn te vermelden: het raadhuis uit een overgangstijd van den Romaanschen tot den Gotischen stijl, het postkantoor, de havengebouwen en de electrische centrale. De nijverheid dankt haar vlucht aan de ligging in het Westfaalsche kolenbekken. De kolenmijnen, in het gebied van Dortmund gelegen, leverden in 1901 947509 ton kolen en verschaften aan 4504 arbeiders werk. Ook heeft zich in den laatsten tijd de ijzer-industrie zeer ontwikkeld. Ten Westen van de stad vindt men de „Dortmunder Union", een groote fabriek van spoorwegmaterieel, spoorwegbruggen enz. met ijzergieterijen, hoogovens en pletwerken, die werk verschaffen aan (1901/1902) 9829 arbeiders. Dortmund heeft groote bierbrouwerijen, die in 1901—1902 1221512 H.L. bier leverden, benevens stearine- en zeepfabrieken. De handel is zeer belangrijk en wordt gesteund door een Kamer van Koophandel, een beurs, een „Reichs-bankhauptstelle" enz.

In 800 werd Dortmund tot een stad verheven. *Hendrik II* hield er in 1005 een kerkvergadering en in 1016 een rijksdag. Eeuwen lang zetelde het keizerlijk Hof binnen haar muren. *Frederik I* riep er in 1180 een Rijksdag bijeen, en keizer *Karel IV* vertoefde er in 1327 geruimen tijd. In 1386 en 1388 werd zij gedurende 21 maanden vruchteloos belegerd, doch na den Dertigjarigen Oorlog telde zij slechts 3000 zielen. In 1803 werd zij aan den prins *van Oranje* toegewezen, doch de koning der Nederlanden stond haar in 1815 af aan Pruisen. Haar archief bevat nog belangrijke bescheiden uit de dagen van het Veemgericht. Den 10den Juni 1609 werd er het „Recès van Dortmund" gesloten tusschen keurvorst *Johan Sigismund van Brandenburg* en den paltsgraaf *Philips Ludwig van Neuberg*, waardoor een einde kwam aan den Gulik-Kleefschen successietwist.

Dortmund-Ems-kanaal is de waterweg, die in de jaren 1892—1899 van Dortmund over Henrichenburg, Munster en Bevergern naar het oude Ems- of Hanekenkanaal gegraven werd, welk laatste op hetzelfde niveau als het Dortmund-Eemskanaal werd gebracht. Dit laatste volgende, komt het bij Meppen in de gekanaliseerde, bij Herbrum in de vrije Ems, vanwaar een zijkanaal naar Emden leidt. De lengte van het kanaal bedraagt (met inbegrip van het Eemspand) 271,6 km., het aantal sluizen (met een inrichting voor hydraulische opheffing van schepen bij Henrichenburg, en de zeesluis bij Emden) 21. De bodembreedte van het kanaal is 14—18 m., de diepte 2,5—3 m. De gezamenlijke kosten van aanleg met alle bijwerken bedroegen 47 658000 gld. De hierboven vermelde inrichting voor hydraulische opheffing van schepen ligt 16 km. van Dortmund en brengt de schepen, zonder dat zij het water verlaten, van een diepte van ongeveer 70 m. in een van ongeveer 56 m. Het kanaal werd den 11den Augustus 1899 door keizer *Wilhelm II* geopend. In dat jaar gingen door de sluis bij Meppen 859 schepen, metende 125000 ton. Het Dortmund-Eems-kanaal is de eerste groote kunstmatige waterweg in het binnenland van Duitschland en voornamelijk voor het vervoer van kolen naar de Emshavens en Wilhelmshaven van groot belang. Ook als onderdeel van het Rhijn-Wezer-Elbe-kanaal (tusschen Henrichenburg en Bevergern) is het van veel belang.

Van een door sommigen gevreesde concurrentie van Emden met Rotterdam, na voltooiing van dezen nieuwen afvoerweg der produkten van het Rijnsch-Westfaalsche industriegebied, is tot heden niets gebleken. Daarentegen heeft het aan de Eems, met name te Emden, een industrieele bedrijvigheid doen ontstaan, die alle verwachtingen overtreft. Er heerscht een bouwlust als men in de beide laatste eeuwen niet gekend heeft; vele nieuwe nijverheidsondernemingen hebben zich gevestigd of worden voorbereid; het toegenomen verkeer in de haven geeft loonenden arbeid; de welvaart neemt in één woord toe.

Het verkeer op het Dortmund-Emskanaal bedroeg, uitgedrukt in goederen-tonnen-kilometers, de volgende hoeveelheden:

Jaren	Kanaal-afwaarts	Kanaal-opwaarts	te zamen
1901	33,177,515	48,043,654	81,721,169
1902	48,109,350	83,563,405	131,872,555
1903	87,379,385	120,712,145	208,091,530
1904	79,349,789	118,226,567	197,476,356

De achteruitgang in 1904 is te wijten aan de breuk in den kop van de sluis bij Meppen, die juist gedurende den druksten tijd een versperring van het kanaal van ongeveer zes weken veroorzaakte.

In welke mate het te graven Mittellandkanaal, met name het gedeelte van Dortmund naar den

Digitized by Google

Rijn, nadeelige gevolgen voor het verkeer op het Dortmund-Emskanaal zal hebben, laat zich voorhands moeilijk bepalen.

Dorylaeum was een oude stad in het Klein-Aziatisch *Phrygia Epiktetos*, aan den Tymbres. Het was het kruispunt van de wegen, die naar Pessinus, Proesa, Ancyra en Apamea leidden, en ook door warme baden bekend. In 1097 baanden de kruisvaarders onder *Bohemund* zich door de overwinning in den slag bij Dorylaeum een doortocht door het Seldsjukkenrijk Iconium. Op de plaats van het vroegere Dorylaeum ligt thans Eskischehr.

Dosa, *Georg*, een aanvoerder in den Hongaarschen Boerenoorlog (1514), werd geboren in het Dalnok in Szeklerland, waarom men hem veelal *Georg Szekely* noemt. Hij onderscheidde zich als aanvoerder der ruiters bij de belegering van Belgrado en verzamelde op last van zijn koning een leger van 40 000 man, doch kwam toen op het denkbeeld, aan het hoofd van dezen als bevrijder en wreker des volks op te treden. Een van zijn 5 afdeelingen werd door *Johann Boreniszka* geslagen, doch zelf versloeg hij bij Csanad bisschop *Csaky* en *Stephanus Bathori*, die de stad wilden ontzetten, en nam een vreeselijke wraak voor de gesneuvelde broeders. De republiek en de souvereiniteit des volks werden door hem afgekondigd. Terwijl zijn andere afdeelingen vernietigd werden, versterkte hij zijn leger. De vesting Szegedin was haar val nabij, toen *Johann von Zapolya*, woiwode van Zevenburgen, hem overviel en versloeg. *Dosa* zelf werd gevangen genomen en wreedaardig om het leven gebracht en alle gevangenen op een onmenschelijke wijze gedood. Die opstand kostte aan 70 000 menschen het leven.

Dosabhai-Sorabdsji, een Parsisch geleerde, werd in 1786 te Braach geboren. Hij behoorde tot een Parsische priesterfamilie en stamde door zijn moeder af van den groot-priester *Kamdin*. In 1817 werd hij *munshi* (leeraar) van de burgerlijke en militaire employés der Indische Compagnie. Hij was een uitstekend linguist, die goede vertalingen van Perzische werken heeft gegeven en een woordenboek, getiteld: „Idiomatic sentences in English, Hindustani, Gujarati and Persian." *Dosabhai-Sorabdsji*, die in 1870 te Bombay overleed, is in Europa bekend geworden door zijn twistgeschrijf met dr. *Wilson* en de uitgave van „Talim-i-Zarthust" („De leerstellingen van Zarathustra", 1839), waarin hij de beginselen van het moderne Parsisme uiteenzet.

Dos à Dos (uitgesproken als *Sado*) is de naam van een licht, tweewielig karretje met een of meer paarden bespannen, dat op Java het meest gebruikelijke rijtuig vormt.

Dosimetrie is een geneeswijze, waarbij de patient kleine pillen, die de quintessens der geneesmiddelen bevatten, met kleine tusschenpoozen na elkander inneemt, tot hij er de werking van gevoelt en het lichaam dus zelf aangeeft, welke dosis noodig is om te herstellen.

Dosis. Zie *Gift*.

Dosso Dossi, eigenlijk *Giovanni di Nicolo Lutero*, een Italiaansch schilder, werd in 1479 nabij Ferrara geboren, genoot de gunst van hertog *Alfonso* en is door *Ariosto* in zijn „Orlando furioso" vereeuwigd. Hij overleed te Ferrara in 1560. Hij ontwikkelde het eigenaardige der schilderschool van Ferrara door het voortreffelijke van zijn tijdgenooten na te volgen. Veel van zijn stukken herinneren aan de manier van *Titiaan* en van *Raffaël*. Van zijn schilderijen noemen wij: „Circe" (Galerie Borghese, Rome), „Madonna" (Ferrara), „St. Sebastiaan" (Brera, Milaan), „Heilige Familie" (Hampton Court). In Dresden bevinden zich „De aartsengel Michael op den satan losstormende" en „De vier kerkvaders."

Dost Mohammed Khan, beheerscher van Kaboel, werd geboren in 1798 als zoon van *Feth Ali*, minister van *Timoer*, sjah van Afghanistan. Toen na den dood van laatstgenoemden vorst diens zonen strijd voerden om den troon, maakte *Assim Khan*, de oudere broeder van *Dost Mohammed Khan*, zich meester van de heerschappij en liet bij zijn overlijden deze na aan zijn drie jongere broeders. *Dost* verkreeg in 1826 Kaboel en nam in 1835 den titel van koning (Padisjah) aan. Als een vriend van Rusland en een vijand der Engelschen, bedreigde hij met Perzië onophoudelijk het Britsch-Indische rijk. Daarom werd hij in 1839 door de Engelschen beoorloogd, leed de nederlaag en nam de vlucht naar Perzië. Na zijn terugkeer werd hij in 1840 nogmaals door de Engelschen verslagen en moest zich aan hen overgeven. In 1842 kwam hij weder in zijn vaderland, aanvaardde met kracht de regeering van Afghanistan, noemde zich emir, verbond zich met de Sikhs en bezorgde hun hulptroepen tegen de Engelschen. Ook ditmaal behielden dezen de overhand en *Dost* moest een gedeelte van zijn grondgebied afstaan. Niettemin deed hij geen afstand van zijn jegens de Engelschen zeer vijandige politiek, maar trachtte zich door bondgenooten te versterken, Herat aan zijn gezag te onderwerpen en zijn invloed in Perzië en Bokhara te vermeerderen. Hierdoor werd hij echter de mededinger van Rusland. Zijn eigenbelang deed hem echter tot de Engelschen overhellen en terwijl hij bij het uitbarsten van den Krim-Oorlog (1854) eerst scheen te weifelen, sloot hij later een verdrag met de Engelschen. Toch wees hij het aanzoek der Engelschen, om een blijvend gezantschap aan zijn Hof te plaatsen, van de hand. In 1862 voerde hij oorlog tegen zijn neef, den gouverneur *Ahmed* van Herat; de strijd duurde lang en eindigde in 1863 met de verovering van Herat door *Dost Mohammed*, die door de Engelschen werd ondersteund. Hij overleed echter reeds den twaalfden dag na den val van Herat, namelijk den 9den Juni 1863.

Dostojewski, *Fedor Michajlowitsj*, een Russisch schrijver, werd geboren te Moskou den 11den November (30 October) 1821 als zoon van een geneesheer, bezocht in 1837 het instituut voor ingenieurs te Petersburg, kwam na 5 jaar als onderofficier in dienst, doch verliet dezen in 1844, om zich aan de letterkunde te wijden. Hij volgde de richting van *Bjelinski* en schreef: „Arme lieden" (1846), waarin hij de ellende der Russische ambtenaren en kleine burgers met levendige kleuren schetste. Dit boek maakte grooten opgang en werd door eenige novellen en kleine vertellingen gevolgd, die echter minder in den smaak vielen. In 1849 van socialistische woelingen beschul-

Digitized by Google

digd, werd hij ter dood veroordeeld, doch op het schavot werd zijn vonnis in een 10-jarige ballingschap naar Siberië veranderd. In 1854 ontving hij vergunning om als gemeen soldaat in dienst te treden, waarna hij in den Kaukasus streed tot aan de troonsbeklimming van *Alexander II*, die hem in 1856 begenadigde, ja, op aandringen van generaal *Todleben*, een schoolmakker van *Dostojewski*, hem verlof schonk, eerst naar Moskou, daarna naar Petersburg terug te keeren. Hier vatte hij de pen weder op en schilderde zijn bevindingen als balling op roerende wijze, deed er in 1860 een tweede uitgave van zijn geschriften in het licht verschijnen en leverde in 1861 een grooten roman, waarin hij een dergelijk onderwerp behandelde als *Victor Hugo* in de „Misérables". Ook stichtte hij met zijn broeder *Michail* het tijdschrift „Vremja"(1861), dat reeds in 1863 verboden werd, terwijl het daarna opgerichte „Epocha" slechts één jaargang beleefde. Verder schreef hij den roman: „Prestuplenije i nakazanaye (Misdaad en Straf, 1867)", „Idioot" (1868), „Besy (De Duivels", 1871—1872) en „Podrostok" (De meerderjarige, 1875). Zijn laatste roman was: „Bratja Karamazovy" (De gebroeders Karamazow, 1881). Ook leverde hij nog: „Dnevnik Pisatelja" (Dagboek van een schrijver). In 1873 nam hij de redactie van het tijdschrift „Grazdanin" op zich en leverde nog menig opstel en eenige romans, waarvan echter geen enkele met „Misdaad en Straf", zijn hoofdwerk, is gelijk te stellen. Meer en meer geraakte *Dostojewski* onder den invloed van een verward en onverdraagzaam mysticisme en overleed den 9den Februari (28 Januari) 1881.

Dostojewski, Michail, een broeder van den voorgaande, maakte zich eveneens verdienstelijk jegens de Russische letterkunde door een vertaling van *Schiller's* „Don Carlos" en „Reineke Fuchs" van *Goethe*. Hij overleed den 22sten Juli 1864.

Dotatie. Zie *Schenking*.

Dotterbloem (*Caltha palustris L.*). Zie *Boterbloem*.

Dou, *Gerrit*, doorgaans *Gerard* geheeten, een Hollandsch schilder van genre-stukken en portretten, geboren te Leiden den 7den April 1613, begraven aldaar den 9den Februari 1675, was een leerling van zijn vader, den glazenmaker en glasschilder *Douwe Janszoon*, die hem eveneens tot glazenmaker en glasschilder wilde opleiden. Intusschen leerde hij teekenen bij den graveur *Bartholomeus Dolendo* en den teekenaar *Pieter Couwenhorn*. *Dou* verkoos echter schilder te worden en ging in 1628 in de leer bij den toen nog te Leiden woonachtigen *Rembrandt*. Daar bleef hij tot 1631, toen hij zich als zelfstandig meester te Leiden vestigde. Alras maakte hij er grooten naam, vooral door de groote fijnheid van uitvoering zijner schilderstukken. Hij schilderde enkele portretten, maar vooral tafereelen uit het huiselijk leven der gegoede burgerij: deftige binnenkamers, keukens, dokters met patiënten, kruideniers winkels, scholen, enz. Ook schilderde hij veel stukken met kaars- en lamplichteffecten. Deze waren reeds toen zeer gezocht. *Dou* was reeds tijdens zijn leven zeer gezien en werkte zelfs voor het buitenland. Hij verdiende veel geld en maakte bij zijn dood verscheiden legaten. Van zijn werken zijn er veel in het buitenland, maar onder de weinige hier te lande zijn er, die tot zijn beste scheppingen behooren. Wij noemen slechts de „Avondschool", in het Rijksmuseum te Amsterdam, en de „Jonge Moeder", in het Mauritshuis te 's Gravenhage. *Dou* woonde aldoor in Leiden en werd er het hoofd van de groep van fijnschilders, wier naam onafscheidelijk aan Leiden verbonden is, en waarvan zijn leerling *Frans van Mieris* en diens zoon en kleinzoon de voornaamste vertegenwoordigers werden. Verder behoorden tot zijn leerlingen o.a. *Abraham de Pape, Gabriel Metsu, Ary de Voys, Godfried Schalcken, Pieter van Slingelandt* en vele anderen.

Douai of *Douay*, een vesting en arrondissementshoofdstad in het Fransche departement du Nord, aan de bevaarbare Scarpe en het kanaal de la Sensée (de Douai) en de spoorlijnen Cambrai–Douai, Parijs–Rijssel–Douai–Quiévrain en Douai-Orchies gelegen, telt (1901) 33 649 inwoners. Zij is de zetel van onderscheiden rechtbanken. Tot de merkwaardigste gebouwen behooren eenige kerken, het paleis van Justitie, het stadhuis en het tuighuis. Men vindt er een universiteit, een lyceum, een rechtsgeleerde en een artillerieschool, normaalscholen enz., benevens een openbare boekerij, wetenschappelijke verzamelingen, inrichtingen en genootschappen. Voor het garnizoen, dat hoofdzakelijk uit artillerie bestaat, heeft men er een magazijn, een groote geschutgieterij, een bomvrije kazerne enz. Verder zijn er vele kant- en tullefabrieken, benevens een groot aantal andere, terwijl ook de handel er zeer levendig is.

Douai behoorde in de Middeleeuwen aan de graven van Vlaanderen, later aan de hertogen van Bourgondië, nog later tot de Spaansche Nederlanden, doch werd in 1667 door de Franschen veroverd. In 1710 werd het door den hertog *van Marlborough* hernomen, maar moest zich 2 jaar later aan de Franschen overgeven, aan wie het door den vrede van Utrecht (1713) voor goed werd toegekend.

Douairière (van het Latijnsche dotarium, gift) noemt men een adellijke weduwe, die het vruchtgebruik geniet van familiegoederen.

Douane, een Fransch woord, in het Italiaansch *dogana* en in het Portugeesch *aduane*, is afkomstig van het Perzisch-Arabische *divan* (zie aldaar) en beteekent sedert den tijd der Kruistochten een *tol*, gesteld op den in- of uitvoer van goederen. De Franschen bestempelen met dien naam ook het gebouw, waar zulk een in- of uitvoerrecht geheven wordt, met al de maatregelen, aan die heffing verbonden, en het hiertoe gebezigde personeel.

Douay, *Charles Abel*, een Fransch generaal, werd in 1809 te Besançon geboren en onderscheidde zich het eerst in den Italiaanschen veldtocht in 1859. Aan het hoofd van 2 bataillons veroverde hij den toren en het klooster van Solferino en hield er zich geruimen tijd staande tegen de overmacht, totdat de keizer hem door een divisie van de garde deed ontzetten. Weinige dagen daarna ontving hij het commandeurskruis van het Legioen van Eer en na zijn terugkeer in Frankrijk werd hij bevorderd tot brigadegeneraal. Bij het uitbarsten van den Fransch-Duitschen Oorlog was hij divisie-generaal en had zijn hoofdkwartier te Alençon. Daarna behoorde hij

Digitized by Google

aan het hoofd der 2de divisie tot het legerkorps van *Mac-Mahon*, verschanste zich op de hoogten van Weiszenburg en leed er den 4den Augustus 1870 door overrompeling een vreeselijke nederlaag. Hij zelf snenvelde.

Douay, Felix Charles, een broeder van den voorgaande, werd den 24sten Augustus 1816 te Parijs geboren en stond in den slag van Magenta aan het hoofd eener brigade in de voorhoede van het 4de korps onder generaal *Lenoble*. Hij rukte voorwaarts naar Robecco en verscheen voor die stad tegelijk met *Vinoy*. Terwijl laatstgenoemde vruchteloos pogingen deed, om Casa Nuova te veroveren, maakte *Douay* zich meester van Robecco. Uitgeput door de herhaalde aanvallen van den vijand, had hij echter die plaats misschien prijs moeten geven, zoo *Vinoy* hem niet te hulp was gekomen. Bij het afslaan van den laatsten aanval der Oostenrijkers zwaar gewond, werd hij na zijn herstel tot divisiegeneraal bevorderd en voerde bevel over de voorhoede van het Mexicaansch expeditieleger onder *Forey* (1861). Hij was de eerste, die te VeraCruz aan land stapte en generaal *Lorencez* redding bracht, terwijl hij vervolgens den aanval op Puebla bestuurde. Na den intocht der Franschen in Mexico ontving hij bevel van generaal *Bazaine*, met zijn divisie naar San Luis Potosi op te rukken. Op weg daarheen vernam hij, dat de Mexicaansche generaal *Uraga* gereed stond met 15000 Indianen, Mexico bij verrassing in te nemen. IJlings trok *Douay* hem tegemoet en redde daardoor de hoofdstad (1863). Later voerde hij er bevel in het noorden des lands en bij den terugtocht stond hij aan het hoofd der achterhoede. Na zijn terugkeer in Frankrijk werd hij adjudant des keizers en commandant van Parijs, en bij het uitbarsten van den Fransch-Duitschen Oorlog werd hij belast met het commando over het 7de legerkorps, dat zich bij Belfort bevond. Na de nederlagen van *Mac-Mahon* werd hij ter versterking opgeroepen naar Châlons, nam deel aan de gevechten bij Sedan en geraakte door de capitulatie van den 1sten September 1870 in krijgsgevangenschap. Na zijn terugkeer verkreeg hij het opperbevel over de troepen, die bij Auxerre gevormd werden, met welke zich den 26sten April 1871 de krijgsmacht van *Ducrot* vereenigde. Met deze troepen, die het centrum vormden van het leger, waarmede *Mac-Mahon* tegen het communalistische Parijs optrok, bezette hij den 6den Mei Boulogne. Na een reeks van gevechten was hij de eerste, die den 22sten Mei door de poort van St. Cloud de stad binnendrong. Aan zijn moed en voortvarendheid is men zoowel het behoud van het Louvre als de verovering van Belleville verschuldigd. Kort daarna werd hij met zijn korps naar Lyon gezonden en aldaar met het commando belast. Na de reorganisatie van het Fransche leger werd hij commandant van het 6de legerkorps te Châlons-sur-Marne. Hij overleed te Parijs den 4den Mei 1879.

Doubl. is bij diernamen de afkorting voor *Edward Doubleday*, een Engelsch entomoloog geboren 1811, overleden 1849), die „The genera of butterflies, or diurnal lepidoptera etc" (met *Westwood*, 2 dln., Londen, 1852) schreef.

Double is de naam van een oud Fransch zilverstuk, later kopermunt, ter waarde van 2 deniers (zie aldaar). Tegen het einde van de 17de eeuw geraakte de double in onbruik.

Doublé. Zie *Biljart.*

Doublé is een metaal, meestal geelkoper, bedekt met een dunne laag edel metaal. Het procédé werd uitgevonden door den Franschen goudsmid *Legrand* in 1396.

Doublette (Fransch) is een tweemaal voorhanden zijnd voorwerp in een boek- of kunstverzameling; ook is het de naam voor een courantenbericht, dat bij vergissing tweemaal in hetzelfde blad afgedrukt is. Verder noemt men aldus voorwerpen, die bij paren verkocht worden; een soort imitatie van edelgesteenten; een bloem, die behalve haar grondkleur nog een kleur in bandvormige strepen vertoont; het neerleggen van twee stukken wild achtereen uit een tweeloopsgeweer. Ten slotte is doublette nog een orgelregister, dat een octaaf hooger staat dan het principaal.

Doubs (Latijn *Dubis*) is de naam van de grootste zijrivier van de Saône. Zij ontspringt in het gelijknamige departement, aan de helling van den Mont-Noir in het Juragebergte. Noord-oostwaarts stroomend, ontvangt zij weldra op den linker oever de Taverne, verbreedt zich tot het Lac de St. Point, loopt langs Pontarlier en Morteau en vormt eerst het kleine Lac des Brenets en daarna een waterval ter hoogte van bijna 30 m. Daarna loopt zij langs de grenzen van Zwitserland, dringt in dit laatste door, wendt zich bij St. Ursanne plotseling westwaarts, komt weder in Frankrijk, gaat na het opnemen van den Dessoubre (op den linker oever) naar Audincourt, waar zij de Allaine ontvangt (op den rechter oever), stroomt daarna zuidwestwaarts voorbij Baume-les-Dames, Besançon en Dôle, waar zij zich met de Loue vereenigt, en mondt na een sterk kronkelenden loop van 430 km. bij het dorp Verdun (Saône-Loire) uit in Saône. Het dal van haar bovenloop is nauw en rotsachtig, doch wordt vervolgens breeder en boschrijk. De sterk stroomende rivier is nagenoeg niet bevaarbaar; toch verbindt zij door middel van een kanaal de Rhône met den Rijn.

Doubs, een Fransch departement, uit het grootste gedeelte van het graafschap Franche-Comté en het geheele graafschap Montbéliard samengesteld, telt op 5315 v. km. (1901) 298864 inwoners. Behalve de Doubs en haar zijrivieren, stroomt aan de noordelijke grenzen de Ognon. Meer dan $^4/_5$ van de oppervlakte behoort tot het Juragebergte, doch men onderscheidt er een hoogste, middelste en laagste gewest. Het eerste wordt door kalkrotsen doorsneden, die een hoogte bereiken van 700 tot 1500 m., een half jaar en langer met sneeuw bedekt zijn en alleen aan de zuidelijke helling weiden en wouden dragen. Men verbouwt er een weinig gerst en haver, en slechts hier en daar vindt men enkele woningen. In het middelgewest groeien rogge en wat tarwe; ook vindt men er reeds wijngaarden, en de hoogten zijn met eike-, beuke- en denneboomen bedekt. Het laagste gewest eindelijk is een zeer vruchtbare en volkrijke vlakte, die een groote hoeveelheid graan oplevert. De meeste hoogvlakten zijn bedekt met moerassen, en aan den voet der bergen bevinden zich vele poelen, meren, venen, holen en grotten. Het kli-

Digitized by Google

maat is veranderlijk, vochtig en betrekkelijk guur. Landbouw en veeteelt zijn nog voor ontwikkeling vatbaar, alleen de kaasbereiding is belangrijk. Behalve turf, delft men er marmer, steenkolen, ijzererts en zout. Men heeft er ijzer-, staal- en koperfabrieken enz.; het vervaardigen van zakuurwerken is een belangrijke tak van nijverheid; jaarlijks worden er ongeveer 400000 horloges vervaardigd. De hoofdstad van het departement is Besançon.

Doucet, *Charles Camille*, een Fransch tooneeldichter, werd geboren te Parijs den 16den Mei 1812, studeerde in de rechten en bepaalde zich vervolgens bij de dramatische letterkunde, wat hem zulk een goeden naam verschafte, dat hij tot administreerend directeur van alle Fransche schouwburgen (1853) en in 1863 tot schouwburgdirecteur in het ministerie van het keizerlijk Huis benoemd werd. Twee jaar later werd hij gekozen tot lid der Académie. Zijn meest bekende blijspelen zijn: „Un jeune homme" (1841), „L'avocat de sa cause" (1842) „Le baron Lafleur" (1842), „La chasse aux fripons" (1846), „Le dernier banquet" (1847) en „Le fruit défendu" (1857). Zijn laatste stuk is het drama „La considération" (1860). Verder leverde hij een aantal gelegenheidsgedichten, zooals: „Versaille" (1840), „Le 16 mars 1856" „Le chant du cygne" „Velasquez" (1847) en „La barque d'Antonio" (1849). Geruimen tijd schreef hij de tooneelkritiek in den „Moniteur Parisien". Achtereenvolgens werd hij benoemd tot ridder, officier en commandeur van het Legioen van Eer. Zijn „Oeuvres complètes" zijn in 1875 in 2 deelen in het licht verschenen. Hij overleed den 1sten April 1895 te Parijs.

Doucha, *Franz*, een Czechisch schrijver en dichter, werd geboren te Praag den 31sten Augustus 1810, studeerde aldaar in de wijsbegeerte en godgeleerdheid, was eerst repetitor aan de universiteit in zijn geboortestad, ontving er in 1834 de priesterwijding en werd kapelaan in het dorp Petrovic-Obenic. Wegens zwakheid van longen moest hij het predikambt laten varen, bepaalde zich bij de studie der letteren en nam zijn intrek in een Minorietenklooster te Praag. Hij trad op als journalist, behandelde de geschiedenis der letterkunde, biblio- en lexicographie, verzamelde volksliederen en leverde ernstige en humoristische gedichten, alsmede een lange reeks van vertalingen uit het Engelsch, Duitsch en Italiaansch. Verder schreef hij omstreeks honderd werken voor de jeugd, een vertaling van „De imitatione Christi" van *Thomas a Kempis*, een „Manuale ritus Pragensis" (1848) en een Geschiedenis der Roomsch-Katholieke kerk voor de gymnasia", terwijl hij medewerkte aan de uitgave aan den Bijbel in het Czechisch. Hij overleed in 1884.

Douche. Zie *Stortbad*.

Doucin of *Malus pusilla* is de naam van een dwerg-onderstam, waarop verschillende vroegdragende appelvariëteiten worden geënt. Vooral tegenwoordig, nu allerwege vruchtentuinen worden aangelegd, om den bodem tot het geven van hoogere opbrengsten te dwingen, wordt op de hoogere gronden van de doucin gebruik gemaakt, terwijl op de lagere gronden de paradijs meer gewenscht is.

Doughty, *Charles Montagu*, een Engelsch ontdekkingsreisiger, werd den 19den Augustus 1843 in Theberton Hall geboren. Tijdens zijn studies op een marine-instituut en later te Cambridge, legde hij zich voornamelijk op de natuurwetenschappen toe. Gedurende zijn tweejarig verblijf in Middel- en Noord-Arabië, dat belangrijke wetenschappelijke gevolgen had, ontdekte hij voor de geschiedenis van het oude Arabië zeer belangwekkende opschriften en gedenkteekenen. Zijn reis heeft hij beschreven in „Travels in Arabia deserta" (2 dln., Cambridge, 1888).

Dougl. is bij plantennamen de afkorting van *David Douglas*. Zie aldaar.

Douglas, de hoofdstad van het eiland Man in de Ierssche Zee, ligt aan den mond van de Douglas en telt (1891) 19525 inwoners, die zich met kustvaart, vischvangst, looierij, ijzergieterij enz. bezig houden. Een molo ter lengte van 475 m., met een lichttoren voorzien, beveiligt de haven. Villa's, tuinen en terrassen omgeven de stad, die druk bezochte zeebaden heeft. In de nabijheid verheft zich het kasteel Mona, de voormalige residentie der hertogen *van Athol*.

Douglas is de naam van een aanzienlijk Schotsch geslacht. Volgens de overlevering was de stamvader een dapper krijgsheld, die in 770 *Solvathius*, koning der Schotten, bijstond in den oorlog, een veldslag besliste en wegens zijn donkere gelaatskleur *Dhu glas* (Zwarte man) genoemd werd. Hij verkreeg toen uitgestrekte bezittingen in het graafschap Lanark. Volgens anderen echter is dit geslacht uit Vlaanderen afkomstig en eerst in de 12de eeuw naar Schotland gekomen. De voornaamste leden volgen hier.

William Douglas, een krijgsmakker van den dapperen *Wallace*, kwam in 1296 bij de belegering van Berwick in Engelsche krijgsgevangenschap en streed in 1297 in den slag bij Stirling. — *James Douglas*, *de Goede Lord*, een zoon van den voorgaande en bevorderaar der grootheid van zijn geslacht, verbond zich in 1306 met *Robert Bruce* tot bevrijding van Schotland en was in 1329 op weg om het hart van dezen naar Palestina te brengen, toen hij te Sevilla landde, waar koning *Alfonso* gereed stond, om slag te leveren aan de Mooren. *Douglas* nam hieraan deel en sneuvelde in den strijd. Wegens zijn dappere daden had het Parlement aan zijn geslacht aanspraak verleend op het regentschap van Schotland. Hij liet twee onwettige zonen na; de goederen en waardigheden van zijn geslacht gingen over op zijn broeder *Archibald*, die gedurende de minderjarigheid van *David Bruce* het bewind voerde in Schotland, maar in den slag bij Halidonhill sneuvelde (1333). — *William IV*, de eerste graaf *Douglas*, streed tegen *Eduard III* van Engeland en vermeerderde zijn invloed door aanzienlijke huwelijken. *James II*, tweede graaf *Douglas*, een zoon van den voorgaande, deed na den dood van *David II* zijn rechten gelden op den troon, doch zag er van af ten gunste van *Robert Stuart*, die hem zijn dochter *Euphemia* tot echtgenoot schonk. Hij werd in 1388 in den slag van Otterburne gedood. — *Archibald II*, *de Grimmige*, derde graaf *Douglas*, een woest krijgsman, overleed in 1400. — *Archibald III*, vierde graaf *Douglas*, een zoon van den voorgaande, nam deel aan een samenzwering tegen den op-

Digitized by Google

volger op den troon en was in zijn ondernemingen zeer ongelukkig. Hij kwam bij herhaling in gevangenschap. Later bezorgde hij aan *Karel VII* van Frankrijk een hulptroep van 10000 Schotten en ontving daarvoor het hertogdom Touraine. In 1424 werd hij in een gevecht tegen de Engelschen gedood. — *Archibald IV*, vijfde graaf *Douglas*, die gedurende de minderjarigheid van *Jacobus II* met koninklijk gezag was bekleed, overleed in 1439. — *William*, zesde graaf *Douglas*, zoon van den voorgaande, werd in 1440 door den kanselier *Crichton* naar Edinburgh gelokt en met zijn broeder *David* aldaar omgebracht. — *James III de Dikke*, zevende graaf *Douglas*, een oom van den voorgaande, erfde den titel. — *William*, achtste graaf *Douglas*, vermeerderde door zijn huwelijk met de zuster van den voorlaatsten graaf zijn bezittingen aanmerkelijk en werd door *Jacobus II* tot stadhouder des koninkrijks benoemd. Hij maakte echter misbruik van zijn macht, zoodat de koning hem in 1452 naar Stirling-Castle noodigde en op een feest eigenhandig doorstak. — *James*, negende graaf *Douglas* een, broeder van den voorgaande, greep naar de wapenen, werd overwonnen, moest de wijk nemen naar Engeland, zag zijn uitgestrekte bezittingen verbeurd verklaard, werd bij een inval in Schotland gevangen genomen en in een klooster opgesloten en overleed aldaar als monnik in 1488. Zoo verdween de grootheid van dit roemrijk geslacht.

Bovenvermelde *William*, de eerste graaf *Douglas*, had uit zijn tweede huwelijk met *Margeretha Stewart*, een zuster van graaf *Angus*, een zoon *George*, die in 1389 het graafschap Angus verkreeg en met *Maria*, een dochter van koning *Robert III*, in het huwelijk trad. Zijn nakomelingen bleven trouw aan het koninklijk Huis en werden beleend met een groot gedeelte der verbeurd verklaarde familiegoederen van de oudere lijn. *Archibald Douglas*, graaf *Angus*, bijgenaamd *Bell-the-cat*, *George's* oudste zoon, kwam echter in opstand tegen *Jacobus III*, deed diens gunsteling *Cochrane* ophangen (1480) en werkte niet weinig mede tot het omverwerpen van den troon. Twee van zijn zonen sneuvelden in 1513 in den slag bij Flodden. Zijn derde zoon was *Gavin Douglas*, bisschop van Dunkeld, een der oudste Schotsche dichters. Deze, geboren in 1474 en overleden in 1522, schreef: „Palace of Honour", „King Hart" en een vertaling der „Aeneis" van *Virgilius*. Zijn neef *Archibald*, zesde graaf *Angus*, trad in 1514 in het huwelijk met *Margaretha*, de weduwe van *Jacobus IV*, doch werd in 1528 verbannen, zoodat hij de wijk moest nemen naar Engeland; na het overlijden van zijn stiefzoon *Jacobus V* keerde hij terug en werd in al zijn waardigheden hersteld. Zijn dochter *Margaretha Douglas*, de gemalin van graaf *Lennox*, was de moeder van *Darnley*, den echtgenoot van *Maria Stuart*. De graventitel viel nu ten deel aan *James*, een neef van *Archibald*. De broeder van dezen, *James Douglas*, huwde met *Elizabeth*, erfgename van graaf *Morton*, werd kanselier van koningin *Maria*, in 1572 regent van Schotland, regeerde gedurende 8 jaar met onbeperkt gezag, werd beschuldigd van medeplichtigheid aan den moord op *Darnley* en verloor in 1581 het leven op het schavot. — Zijn neef *Archibald*, achtste graaf *Angus*, overleed kinderloos in 1588, waarna het graafschap Angus in het bezit kwam van zijn neef *William Douglas van Glenbervie*. *William*, graaf *Angus*, een zoon van laatstgenoemde, werd in 1638 tot markies *Douglas* verheven en behoorde tot de getrouwe aanhangers van *Karel I*. — Zijn achterkleinzoon *Archibald* ontving den hertogtitel, maar overleed ongehuwd, zoodat die titel verloren ging, terwijl het markiezaat ten deel viel aan den hertog *van Hamilton*, een afstammeling van den eersten markies. — *Archibald Stuart*, geboren in 1748 en een zusterzoon van den hertog, erfde na een lang proces de familiegoederen en werd in 1790 als *Douglas van Douglas-Castle* tot pair benoemd. Hij werd opgevolgd door zijn drie zonen, die allen kinderloos stierven, de laatste den 6den April 1857.

Douglas, *David*, een Engelsch natuuronderzoeker, werd geboren in 1798 te Scone in het Schotsche graafschap Perth, deed reeds in zijn jeugd veel tochten door zijn vaderland, om zijn plantenkennis te vermeerderen, en trad in 1823 in dienst bij het Genootschap ter bevordering van den tuinbouw te Londen. Reeds in het eerste jaar deed hij een reis naar Canada en naar het noorden der Vereenigde Staten. In 1824 keerde hij terug en bezocht vervolgens Columbia, Madeira, Rio de Janeiro, Juan Fernandez en het noorden van Kalifornië en keerde over het Rotsgebergte naar Europa terug. Van deze reis, welke 3 jaar duurde, bracht hij een menigte nieuwe planten mede naar ons werelddeel. In 1829 trok hij weder naar de Columbiarivier en Kalifornië, zond 200 soorten van nieuwe sierplanten naar Europa en begaf zich naar de Sandwich-eilanden, waar hij den 12den Juli 1834 op het eiland Hawaï op noodlottige wijze om het leven kwam door in een kuil te storten, tot het vangen van wilde dieren bestemd, alwaar een stier hem verpletterde. In 1851 is in zijn geboortestad een gedenkzuil te zijner eer verrezen. Hij heeft onder anderen *Mahonia aequifolium*, *Ribes sanguineum*, *Clarkia pucella*, *Lupinus polyphyllus*. *Gilia tricolor* en *Nemophila insignis* naar de Oude Wereld gebracht.

Douglas, *Stephan Arnold*, een Noord-Amerikaansch staatsman, werd geboren te Brandon in den staat Vermont den 23sten April 1813, studeerde in zijn geboortestad en te Canandaigna (in den staat New York), en vestigde zich als advocaat te Jacksonville. In 1834 werd hij attorney bij het hooggerechtshof te Illinois en verwierf zulk een goeden naam, dat hij weldra tot aanzienlijke betrekkingen benoemd werd. In 1844 werd hij lid van het Vertegenwoordigend Lichaam te Washington en daarna (1847) van den Senaat; hij werd tot dezen post telkens herkozen tot aan zijn dood. Hij had er als een man van vast karakter en als welsprekend redenaar grooten invloed, zette de annexatie van Texas en den Mexicaanschen Oorlog door en deed de rechten van zijn vaderland op het Oregongebied tegenover Engeland krachtig gelden. Met betrekking tot de slavenquaestie schaarde hij zich aan de zijde der Zuidelijke Staten. In 1852 was hij candidaat voor het presidentschap, dat hem echter ontging. In 1854 bracht hij in het Congres de bill ter tafel tot organisatie van het Kansas-Ne-

Digitized by Google

braskagebied, die de gewichtigste gevolgen had, daar de slavernij hierdoor een belangrijke, op den duur onhoudbare uitbreiding onderging. Daar *Douglas* streed voor het beginsel, dat men volkomen vrijheid aan de inwoners der verschillende territoriën vergunnen moest met betrekking tot het al of niet invoeren der slavernij, en president *Buchanan* aan Kansas een constitutie wilde opdringen, waardoor tegen den wensch der meerderheid de slavernij gewettigd werd, ging hij, in weerwil van zijn sympathie voor het Zuiden, aanstonds over tot de oppositie en protesteerde tegen die schennis van de souvereiniteit des volks. Hierdoor verloor hij de gunst van het Zuiden, en toen hij in 1860 voor de derde maal als candidaat voor het presidentschap optrad, kon hij niet zooveel stemmen verwerven als *Lincoln*. Met warme vaderlandsliefde ondersteunde hij echter zijn meer gelukkigen mededinger en verklaarde, dat de Unie tot elken prijs moest gehandhaafd worden. Hij stond op het punt zich als generaal-majoor naar het leger te begeven, toen hij den 3den Juni 1861 te Chicago overleed.

Douglass, *Frederick*, een Amerikaansch redenaar en journalist, werd als zoon eener Negerin in 1817 als slaaf geboren op een plantage bij Easton in Maryland. Later werd hij te Baltimore geplaatst, maar ontvluchtte in 1838 eerst naar New York en vervolgens naar New Bedford. In 1841 hield hij op een vergadering een indrukwekkende redevoering tegen de slavernij en werd hij benoemd tot agent van het anti-slavernijgenootschap in Massachusetts. In die betrekking reisde hij vier jaren rond, gaf in 1844 een levensbeschrijving van zichzelf in het licht en begaf zich naar Engeland, alwaar hij eveneens redevoeringen hield. Na zijn terugkeer in Amerika redigeerde hij in 1847 te Rochester „The Northern Star", later „Frederick Douglass Paper" geheeten. Wegens gevaar van gevangenschap nam hij korten tijd de wijk naar Engeland, en toen in 1861 de burgeroorlog uitbarstte, drong hij bij *Lincoln* aan op het bijeenroepen van negerregimenten en op de emancipatie der slaven. Na het sluiten van den vrede hield hij zich hoofdzakelijk bezig met het houden van voorlezingen. Hij overleed den 21sten Februari 1895 te Anacostia.

Douma of *Douwama* is de naam van een oud en aanzienlijk geslacht. Het was verdeeld in twee takken, van welke de een zich *Douma tot Irnsum en Langweer* en de andere *Douma van Oldeboorn* noemde.

Douma, Janke, de Oude van Langweer, een dapper voorvechter der Vetkoopers, veroverde in 1451 de sterkte van *Douwe Sjaerdema* en *Epo Aylva* te Allingawier, vervulde in den Donia-oorlog (zie onder *Donia*) een belangrijke rol en overleed te Irnsum in 1476.

Douma, Jancko of *Douwama* van Oldeboorn, een achterneef van den voorgaande, werd geboren in 1482 en na den dood zijns vaders toevertrouwd aan zijn ooms van vaderszijde *Ulcke* en *Tjepke Oenema*. Vermoedelijk heeft hij onderwijs ontvangen van de broeders van het Gemeene Leven, daar hij met de geestelijkheid zeer weinig was ingenomen. Toen *Hendrik*, de zoon van hertog *Albrecht van Saksen*, in 1500 door de Friezen in Franeker belegerd werd, bevond *Jancko Douwama* zich onder de belegeraars. Dientengevolge moest hij de vlucht nemen en keerde eerst in 1502 in Friesland terug, waar hij den hertog huldigde. In 1506 huwde hij met *Teth Luursma*, op wier goederen te Feerwerd in Groningerland hij zich vestigde. Zoolang de hertog *van Saksen* aan zijn verplichtingen voldeed, was *Douwama* een voorstander van zijn bewind, doch toen eerstgenoemde zich onwettige handelingen veroorloofde, trachtte *Jancko* met behulp van den hertog *van Gelder* zijn vaderland te bevrijden van het Saksische juk. De aanhang van den vreemdeling was echter in Friesland nog te groot, om het doel te bereiken. *Douwama* gaf evenwel den moed niet op. Wel moest hij in 1515 de wijk nemen, doch in 1517 bevond hij zich bij de bestorming van Dokkum. Toen echter de Gelderschen meester waren van Friesland en hertog *Karel van Gelder* als erfheer des lands wilde erkend worden, kwamen *Douwama* met twee andere begunstigers der Geldersche partij daartegen in verzet en vielen bij den hertog in ongenade. Nu zocht hij hulp bij keizer *Karel V*, riep op diens last den 22sten Juli 1522 te Harlingen een Landdag bijeen en bracht er 's keizers voorstel tot verzoening ter tafel. Zijn bedoelingen werden echter miskend en leden schipbreuk op afgunst en eigenbelang. Daarna ging hij met *Juw Juwsma* naar het Hof te Brussel en gaf er verslag van den staat van zaken in Friesland, maar bij de Landvoogdes vond hij weinig gehoor. Nu keerde hij naar Friesland terug, doch werd vandaar wederom naar Brussel afgevaardigd, waar een overeenkomst tot stand kwam en *Karel V* tot erfheer en erflandvoogd van Friesland benoemd werd. Op een Landdag te Leeuwarden werden verder de gebreken van het bestaande bestuur opgesomd en vooral bezwaren ingebracht tegen dat van den stadhouder *George Schenk van Toutenburg*. Deze verdedigde zich te Brussel en werd vrijgesproken en in zijn gezag bevestigd, waarna *Douwama*, zijn aanklager, het slachtoffer werd van zijn wraakzucht. De Friesche edelman werd te Mechelen gevangen genomen en naar het kasteel te Vilvoorden gebracht, waar hij zeven jaren later, in 1530, overleed. De Friesche geschiedschrijvers noemen hem een uitstekend man, die zich zoowel onderscheidde door een helder oordeel als door groote vaderlandsliefde en door onwrikbaren moed. Zijn geschriften in den kerker geschreven, zijn door het Friesch Genootschap in het licht gegeven; zij bevatten: „Boeck der partijen", „Articulen van Foerantwoerding", „Instructie an syn wyff", „Tractaet fan syner Rekenscop", „Handel sedert 1520" en „In IV quartieren".

Douma, Epo, of *Douwama*, een kleinzoon van den voorgaande en zoon van *Goffe Douwama* van Oenemastins bij Terkaple, werd geboren in 1542 en behoorde tot het Verbond der Edelen, zoodat hij door *Alva* verbannen werd. Later keerde hij in zijn vaderland terug, ijverde voor de Unie van Utrecht, en overleed op Hottingastate den 24sten Juni 1602.

Douma, Erasmus, Foppe en Idzard, zijn drie zonen van *Jancko Douma* van Langweer. De eerste was kapitein, later grietman van Doniawerstal en daarna lid van het College van Gedeputeerde Staten van Friesland. Hij werd in 1580 in hechtenis genomen en overleed in 1581. *Foppe*

Digitized by Google

overleed in 1592 en *Idzard* in 1577. Alle drie behoorden tot het Verbond der Edelen. — *Epo Douma* (overleden 1650) en zijn zoon *Barthold Douma* (overleden 1678) woonden op Gerbadastate te Hallum en bekleedden na elkander de betrekking van grietman van Ferwerderadeel, en *Johan Edzard Douma* (overleden 1676), een broeder van den voorgaande, was grietman van Aengwirden en lid van Gedeputeerde Staten van Friesland.

Doumer, *Paul*, een Fransch staatsman, werd den 22sten Maart 1857 te Aurillac geboren, studeerde in de rechten, werd advocaat en later journalist en begon in 1885 zijn ambtelijke loopbaan als chef van het kabinet van den voorzitter der Kamer *Floquet*. Als candidaat der radicalen werd hij in 1888 tot afgevaardigde gekozen. In het Kabinet *Bourgeois* was hij van November 1895 tot April 1896 minister van Financiën en ontwierp als zoodanig een wet op de progressieve inkomstenbelasting, welke door de Kamer verworpen werd. Van 1896 tot 1902 was hij gouverneur-generaal van Indo-China, waarna hij zich weer tot afgevaardigde liet kiezen. Als voorzitter der begrootingscommissie en later, van 1905 af, als president van de Kamer, neemt hij in de radicale partij een eerste plaats in. Bij de presidentsverkiezingen van 1906 was hij de candidaat der radicalen tegenover *Fallières*, doch bleef in de minderheid.

Doumergue, *Emile*, een Fransch geestelijke en schrijver, werd in 1844 te Nîmes geboren. Hij is hoofdredacteur van „le Cristianisme" en sinds 1880 hoogleeraar in de kerkgeschiedenis te Montauban. Van zijn werken zijn te vermelden: „Le positivisme et la morale indépendante"(1869), „Un nouveau Chapître d'apologétique chrétienne au XIXe siècle" (1872), „La crise de l'Ecole réformée de France" (1874), „La création et l'Evolution", „L'homme préhistorique" (1883) en „Calvin, son temps, sa vie, son œuvre" (1899).

Doumic, *René*, een Fransch letterkundige en criticus, werd in 1860 te Parijs geboren en ontving zijn opleiding aan de Ecole normale. Hij onderwees aan het collège *Stanislaus* de welsprekendheid en heeft een groot aantal artikelen geschreven in den „Moniteur", „Journal des Débats", „Revue des deux Mondes" en „Revue bleue". Van zijn werken vermelden wij: „Eléments d'histoire littéraire" (1888), „Portraits d'écrivains" (1892), „Notice sur les écrivains maritimes et militaires." (1892), „De Scribe à Ibsen" (1893), „Ecrivains d'aujourd'hui" (1894), „La vie et les mœurs au jour le jour" (1895), „Etudes sur la littérature française" (1896—1898), „Le rôle social de l'écrivain" (1896), „Les jeunes" (1896), „Essai sur le théâtre contemporain" (1897), „Ecrivains d'aujourd'hui" (1898) en „Notes sur les prédicateurs" (1899).

Do, ut des en **Do, ut facias** beteekent: „ik geef, opdat gij (mij iets) geeft", en „ik geef, opdat gij (voor mij) iets doet". In het Romeinsche recht waren het twee zoogenaamde Innominaat contracten. In nieuweren tijd werd *Do, ut des* tot een politiek beginsel gemaakt en *Bismarck* heeft herhaaldelijk van een Do-ut-des politiek gesproken, een politiek, die berust op het bewijzen van dienst en wederdienst.

Douville, *Jean Baptiste*, een Fransch ontdekkingsreiziger, werd geboren in 1794 te Hambye, bezocht Azië en Amerika, maar slaagde niet in zijn pogingen om in het binnenland van China door te dringen. Vervolgens begaf hij zich naar Afrika, waar hij door Angola en Benguela en de nabijgelegen negergewesten trok. Zijn reisbeschrijving bezorgde hem in 1830 de eeremedaille en het lidmaatschap van het Geographisch Genootschap te Londen. Dat werk is getiteld: „Voyage au Congo et dans l'intérieur de l'Afrique équinoxiale, fait dans les années 1828, 1829 et 1830" (3 dln., 1832). In 1835 vestigde hij zich als geneesheer te Formigas in Brazilië, en werd kort daarna vermoord. Later is men er in geslaagd, aan te toonen, dat *Douville* onuitgegeven reisbeschrijvingen van anderen gebruikt heeft voor zijn werk, zoodat men thans zijn reizen niet ernstig meer opneemt.

Douwes, *Cornelis*, een Nederlandsch wis- en sterrenkundige, was in het midden der 18de eeuw examinator van 's lands zeeofficieren en stuurlieden en stond aan het hoofd der zeevaartschool te Amsterdam. Hij was zeer in aanzien bij vice-admiraal *Schrijver*, in wiens „Verbaal" een memorie van *Douwes* gevonden wordt, getiteld: „Aanmerkingen over diverse verbeteringen, aan de dagelijksche practijk der zeevaart toe te brengen". Hij is de uitvinder der „Streektafelen", waardoor hij aan de zeevaart een onberekenbaren dienst bewees, en schreef: „Zeemanstafelen en voorbeelden tot het vinden der breedte buiten den middag" (1789, 1802; op nieuw uitgegeven door *Jacob Swart* in 1827). Dit werk, geplaatst in het eerste deel van de werken der Hollandsche Maatschappij, is geruimen tijd bij de Nederlandsche marine gebezigd en werd zoo beroemd, dat het in verschillende talen is overgebracht. Thans zijn die tafelen door andere vervangen, maar de hierin voorkomende berekeningen berusten nog altijd op die van *Douwes*. Hij schreef verder: „Beschrijving van het Octant" (1749), en „Houtkoopers-, timmermans- en kuipershandboekje" (1752). Hij overleed in 1773.

Douwes, Bernardus, een zoon van den voorgaande, mathematicus aan 't Amsterdamsch College, vervaardigde in 1780, op last van den stadhouder 2 kaarten van het Nieuwe Diep en schreef een: „Memorie ter volkomen aanwijzing van de watermolens met hellende schepraderen enz." (1808).

Douza. Zie *Does, Van der.*

Douzette, *Louis*, een Duitsch schilder, werd den 25sten September 1834 te Triebsees geboren, kwam als decoratieschilder in 1856 naar Berlijn en was aldaar in 1864 op het atelier van *Eschke* werkzaam. Hij maakte verschillende studiereizen en schilderde een reeks van landschappen, vooral winter- en maangezichten, die door hun poetische stemming veel succes hadden. „Een gezicht op Alt Prerow" bezit de Berlijnsche National-galerie, terwijl zich in de Dresdener Galerie een „Mondnacht am Fjord" bevindt.

Dove, *Heinrich Wilhelm*, een Duitsch natuurkundige, werd geboren te Liegnitz den 6den October 1803, ontving zijn opleiding aan de ridderacademie aldaar en studeerde vervolgens te Breslau en te Berlijn in de wis- en natuurkunde.

Digitized by Google

Na zijn promotie (1826) vestigde hij zich als privaatdocent te Koningsbergen en werd in 1828 aldaar en in 1829 te Berlijn buitengewoon hoogleeraar. In laatstgenoemde plaats werd hij in 1837 lid der Academie van Wetenschappen en in 1845 gewoon hoogleeraar. Hij was vice-kanselier van de Pruisische orde „Pour le mérite" en overleed te Berlijn den 4den April 1879. Bovenal heeft hij zich verdienstelijk gemaakt door de studie van den dampkring op een wetenschappelijken grondslag te vestigen. De door hem verkondigde „Draaiingswet der winden" (zie *Wind*) heeft zijn naam wereldberoemd gemaakt. Veel onderzoekingen en ontdekkingen heeft hij medegedeeld in de „Abhandlungen" der Berlijnsche Academie, in de „Annalen" van *Poggendorff* en in het „Zeitschrift für Erdkunde". Verder schreef hij: „Meteorologische Untersuchungen" (1837), „Ueber die nichtperiodischen Aenderungen der Temperaturverteilung auf der Oberfläche der Erde" (6 dln., 1840—1859), „Ueber den Zusammenhang der Wärmeveränderungen der Athmosphäre mit der Entwickelung der Pflanzen" (1846), „Temperaturtafeln" (1848), „Monatsisothermen" (1850), „Verbreitung der Wärme auf der Oberfläche der Erde, erläutert durch Isothermen und Isanomalen" (1852), „Darstellung der Wärmeerscheinungen durch fünftägige Mittel" (3 dln., 1856—1870), „Die Witterungserscheinungen des nördlichen Deutschlands 1858—1863"(1864), „Das Gesetz der Stürme" (4de druk, 1873), „Die Stürme der gemäszigten Zone" (1863), „Klimatologische Beiträge" (2 dln., 1857—1869), „Klimatologie van Norddeutschland" (2 dln., 1868—1871), „Eiszeit, Föhn und Sirocco"(1867) en „Der Schweizerische Föhn" (1868). Op ander gebied schreef hij: Ueber Masz und Messen" (2de druk, 1835), „Untersuchungen im Gebiete der Induktions electricität"(1843), „Ueber Wirkungen aus der Ferne" (1845), Ueber Electricität" (1848), „Darstellung der Farbenlehre"(1853), „Optische Studien"(1859) en „Der Kreislauf des Wassers auf der Oberfläche der Erde" (1866). Op *Dove's* aanraden werd te Berlijn een meteorologisch instituut opgericht.

Dove, Richard Wilhelm, een zoon van den voorgaande en een Duitsch rechtsgeleerde, werd geboren te Berlijn den 27sten Februari 1833 en studeerde aldaar en te Heidelberg in de rechten. Met het proefschrift „De jurisdictionis ecclesiasticae apud Germanos Gallosque progressu" (1855) verwierf hij den doctorstitel, en nadat hij zich 4 jaar op de praktijk voorbereid en een jaar bij het Pruisische leger gediend had, vestigde hij zich in 1859 als privaatdocent te Berlijn. Hij schreef bij die gelegenheid: „Untersuchungen über die Sendgerichte" en opende weldra zijn voorlezingen, die door velen werden bijgewoond. Inzonderheid legde hij zich toe op het kerkelijk recht en stichtte in 1860 het „Zeitschrift für Kirchenrecht", dat hij eerst alleen en later met *Friedberg* uitgaf. In 1862 werd hij buitengewoon hoogleeraar in het kerkrecht te Tübingen, alwaar hij ook college gaf in handels- en wisselrecht enz. Reeds het volgende jaar werd hij tot gewoon hoogleeraar benoemd. In 1865 ging hij in die betrekking naar Kiel en betoonde zich tegenover de hertogdommen en in 1866 tegenover Oostenrijk een ijverig voorstander der Pruisische staatkunde. In 1868 werd hij hoogleeraar te Göttingen en was er als lid van het Evangelisch Landsconsistorie een geducht bestrijder der orthodox-luthersche partij. In 1870 werd hij tot prorector der Universiteit en in 1871 tot afgevaardigde naar den eersten Duitschen Rijksdag benoemd. Verder werd hij in 1873 lid van het pas opgericht koninklijk Gerechtshof en nam den 9den Juli 1875 als vertegenwoordiger van de universiteit te Göttingen zitting in het Heerenhuis. Zijn geschriften zijn grootendeels geplaatst in bovengenoemd tijdschrift. Daarvan noemen wij: „Aemilius Ludwig Richter und seine Zeit". Ook gaf hij een bewerking uit van *Richter's* „Lehrbuch des Evangelischen und Katholischen Kirchenrechts" (8ste druk, 1877).

Dove, Alfred, een broeder van den voorgaande en geschiedkundige, werd den 4den April 1844 te Berlijn geboren, studeerde in Heidelberg in de geneeskunde en later in de geschiedenis en nam in 1870 de redactie op zich van den „Grenzboten" en vervolgens die van „Im neuen Reich", werd in 1874 buitengewoon en in 1879 gewoon hoogleeraar in de geschiedenis te Breslau en in 1884 te Bonn, zegde het hoogleeraarsambt in 1891 vaarwel, om de leiding van de wetenschappelijke bijlage van de „Allgemeine Zeitung" te München op zich te nemen, waarvan hij in 1892 hoofdredacteur werd. In hetzelfde jaar nog bedankte hij, nam in 1895 weer de leiding van het wetenschappelijk bijblad, om in 1897 weer een leerstoel te Freiburg aan te nemen. Hij leverde verschillende geschriften, die gedeeltelijk betrekking hebben op de oude geschiedenis van Italië, gedeeltelijk op de nieuwere Duitsche letterkunde. Van zijn „Deutsche Geschichte im Zeitalter Friedrichs des Groszen und Joseph II" verscheen het eerste deel in 1883. Hij schreef nog den historischen roman „Caraeosa" (2 dln., Stuttgart, 1894), „Ausgewählte Schriften." (Leipzig, 1898) en „Groszherzog Friedrich von Baden als Landesherr und deutscher Fürst" (Heidelberg, 1902).

Dove Karl, een Duitsch aardrijkskundige en Afrikareiziger, zoon van *R. W. Dove*, werd den 12den November 1863 te Tübingen geboren. In 1890 was hij privaatdocent te Berlijn, later in 1899 hoogleeraar te Jena, waar hij de „Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft" uitgaf. Van 1892 tot 1894 reisde hij, hoofdzakelijk voor meteorologische studiën, in Zuidwest-Afrika. Zijn voornaamste werken zijn „Das Klima des auszertropischen Südafrika" (Göttingen, 1888), „Kulturzonen von Nord-Abessinien"(Gotha,1890), „Deutsch-Südwestafrika" (Gotha, 1896), „Südwestafrika, Kriegs-und Friedensbilder aus der ersten deutschen Kolonie"(Berlijn, 1896), „Vom Kap zum Nil" (Berlijn, 1898), „Wirtschaftliche Landeskunde der deutschen Schutzgebiete" (Leipzig, 1902), „Deutsch-Südwest-Afrika" (Berlijn, 1903) en „Aus zwei Weltteilen" (Heidelberg, 1901). Sedert 1903 geeft hij ter verspreiding van geografische kennis het tijdschrift „Angewandte Geographie" uit.

Dover, een Engelsche havenstad, ligt in het graafschap Kent aan het smalste gedeelte van het Engelsche Kanaal, tegenover Calais. Zij behoort tot de Cinque Ports (zie aldaar), is behoorlijk versterkt en ligt in den mond van een fraai

Digitized by Google

dal. Het aantal inwoners bedraagt (1901) 41782. Tot de voornaamste gebouwen rekent men het stadhuis, het hospitaal, een tuighuis, zeemanshuis, de ruïnes van een oud Benedictijnerklooster en de St. Mary en St. Jameskerken. De versterkingen beheerschen de haven en het Kanaal. De haven is slechts bij vloed voor alle schepen toegankelijk, de passagiersbooten liggen aan den Admiralty-pier, die ongeveer 1300 m. lang is. In aanbouw zijn drie nieuwe pieren voor handels- en oorlogshavens. Men heeft er stoombootverkeer met Calais en Ostende, eenige keeren per dag, en een spoorweg loopt van Dover over Folkstone en Ashford naar Londen. In 1900 werd in Dover uitgevoerd voor een waarde van 2660304 pond sterling, ingevoerd voor een waarde van 8451400 pond. Ingevoerd werden voornamelijk kant, zijde, wol, horloges en wijn. Te Dover behooren 63 schepen te huis.

Dover, de hoofdstad van het graafschap Strafford in den staat New Hampshire, is het vereenigingspunt van verschillende spoorwegen en telt (1900) 13207 inwoners. Men heeft er onderscheiden katoendrukkerijen, laken- en katoenfabrieken enz.

Doveri (*Pulvis*) is de naam van een poeder, dat uit opium en ipecacuanha bestaat en gebruikt wordt als buikloopstoppend, slaapwekkend en zweetdrijvend middel.

Dove, Wet van. Zie *Wind.*

D'Ovidio, *Francisco*, een Italiaansch letterkundige, werd geboren te Campobasso, in de provincie Molise den 5den December 1849, studeerde te Napels en te Pisa, werd leeraar aan het lyceum te Bologna, vervolgens te Milaan en is sedert 1876 hoogleeraar in de Romaansche letterkunde aan de universiteit te Napels. Van zijn talrijke geschriften vermelden wij: „Saggi critici" (1869), „Del origine dell' unica forma flessionale del nome italiano" (1872), „Delle voci italiani che radoppiano una consonante prima della vocale accentata" (1877), „Il vocalismo tonico italiano" (1878), „Storia della letteratura latina" (1879), „Grammatica spagnuola" (1879), „Grammatica portoghese" (1881), „D'un recente libro del Delbrück etc." (1882) en „Il Tasso e la Lucrezia Bendidio-Machiavelli" (1882).

Dovrefjeld is de naam van een berggroep in Skandinavië, gelegen in het midden van Noorwegen tusschen de Driva en de Rauma en Gabrand (63°—62° 40′ N.Br.). Het heeft een gemiddelde hoogte van 800—1100 m., draagt afgeronde toppen en is aan de eene zijde glooiend en aan de andere steil. Tot de hoogste toppen behooren de Snehätta en de Skreahö, die zich ter hoogte van ongeveer 2400 m. verheffen. Door dit gebergte loopt de groote weg van Christiania naar Drontheim, die een lengte heeft van ongeveer 60 uren gaans. Op de onbewoonde hoogte vindt men 4 alpenherbergen; tusschen de 2de en 3de bereikt de weg een hoogte van 1100 m. De spoorweg van Christiania naar Drontheim, geopend in 1880, loopt ter hoogte van 670 m. over de hoogvlakte, niet ver van de kopermijn Röraas.

Dowden, *Edward*, een Engelsch dichter en criticus, werd geboren den 3den Mei 1843 te Cork, studeerde aan het Trinity College te Dublin en werd daar vervolgens hoogleeraar in de Engelsche letterkunde. Van zijn „Poems" verscheen in 1876 een tweede druk. Verder schreef hij: „Shakespeare, his mind and art" (5de druk, 1880), „Studies in literature" (3de druk, 1887), „Southey" (1879), „Life of Percy Bysshe Shelley" (1886), „Transcripts and Studies" (2de druk, 1896), „Introduction to Shakespeare" (1895), „New studies in literature" (2de druk, 1902), „The French revolution and English literature" (1897), „A history of French literature" (1897) en „Puritan and Anglican" (1900). Verder leverde hij uitgaven van „Shakespeare's sonnets" (1881), „The correspondence of Southey and Caroline Bowles" (1881), „Hamlet" (1899), „Romeo and Juliet" (1900) en werken van *Skelley*, *Wordsworth* en *Southey*.

Dowie, *John Alexander*, zich noemende *Elia II*, werd geboren in 1857 in Schotland, vestigde zich in Australië, waar hij van een ernstige ziekte, zoodat de geneesheeren hem reeds hadden opgegeven, door zijn vast geloof aan herstel genas. Later studeerde hij in de theologie. Reeds in die dagen gaf hij blijken van een vurig en strijdlustig temperament; zoo voerde hij hardnekkige campagnes tegen het katholicisme en het spiritisme. Op een gegeven oogenblik werd hem door sir *Henry Parkes* de portefeuille van Onderwijs aangeboden, maar *Dowie* bedankte.

Bij een epidemie, die omstreeks dien tijd uitbrak, werd hij zich plotseling bewust van de gave der genezing van zieken door het gebed, en sinds dien tijd predikte hij het „Volledige Evangelie": het heil van lichaam, ziel en geest door het geloof.

Zestien jaar later ging *Dowie* naar Amerika, waar hij spoedig vele volgelingen wist te winnen. Overal, waar hij kwam, werden „tabernakels" gesticht, gewijd aan de prediking van zijn leer. Tegenwoordig tellen *Dowie's* volgelingen vele duizenden, verspreid in alle werelddeelen. In 1896 stichtte hij te Chicago de „Christelijke Katholieke Kerk", waarvan hij het hoofd was met den titel „Opperste bewaker". Door de studie van de boeken der Profeten was *Dowie* tot de ontdekking gekomen, dat het begin van het Duizendjarige Rijk aanstaande is, en dat de terugkeer op aarde van *Jezus Christus* moet worden voorafgegaan door dien van den profeet *Elia*, den voorlooper, die de komst van den zoon Gods moet voorbereiden. *Dowie* werd er van overtuigd, dat hijzelf die profeet moest zijn, en dit werd door al zijn volgelingen ook zeer logisch geacht. Een der eigenaardigste kerkelijke voorschriften, die voor de Dowie-isten gelden, is de bijna absolute verplichting om in het huwelijk te treden.

Als oud-zakenman heeft hij gepoogd, zijn godsdienst op gezonde *business*-grondslagen te vestigen; en daarin is hij in den beginne met verrassend succes geslaagd. Hij stichtte aan het Michigan-meer *Zion City*, waarvan de eerste perceelen den 15den Juli 1901 werden uitgegeven. De stichting bleek een groot succes, de stad telde in 1904 reeds 10000 inwoners. Het eerste gebouw, dat gereed kwam, was het voorloopige Tabernakel, dat, in het centrum der te verrijzen stad geplaatst, 6000 zitplaatsen bevat. Het definitieve Tabernakel zou 30000 zetels tellen. In 1904 bezocht *Dowie* Europa, waar hij in verschillende plaatsen optrad. In de laatste jaren verminderde zijn

Digitized by Google

succes zeer en maakte de Amerikaansche profeet zelfs met de gevangenis kennis. De bevolking van Zion City werd in twee partijen verdeeld, het kwam tot een omwenteling en *Dowie* werd ontroond. Te vergeefs slingerde hij banvloek op banvloek over de stad en hare afvallige burgers; door de hevige gemoedsaandoeningen werden zijn geestvermogens gekrenkt en hij overleed den 8sten Maart 1907.

Down is het oostelijkste graafschap der Iersche provincie Ulster en ligt tusschen de graafschappen Louth, Armagh, Antrim en de Ierssche Zee, welke met een baai diep in het land dringt. Down telt op een oppervlakte van 2478 v. km. (1901) 289335 inwoners. Tot de rivieren behooren de Newry en de Ban, die onderling door een kanaal verbonden zijn. De kusten zijn meestal vlak, het grootste gedeelte des bodems is heuvelachtig, maar vruchtbaar land, terwijl zich in het zuidwesten een granietketen verheft, die in den Slieve-Donord een hoogte bereikt van 727 m. Het klimaat is gematigd en gezond. Men verbouwt er weinig rogge, maar veel gerst en aardappelen en vooral vlas, waarvan de bearbeiding de hoofdbezigheid der bevolking vormt. Ook behooren de veeteelt, de mijnontginning en de linnenweverij tot de middelen van bestaan.

Downing Street is een straat in Londen, waarin de meeste departementen hun gebouwen hebben. In de couranten spreekt men dikwijls van Downing street, daarmede het departement van Buitenlandsche Zaken bedoelende.

Downpatrick is de hoofdstad van het Ierssche graafschap Down aan de Quoile, die ten N. van Downpatrick in de Strangford Lough uitmondt en een goede haven vormt. De stad telt (1891) 3132 inwoners. Eertijds was Downpatrick als hoofdstad van het koninkrijk Ulster van groote beteekenis.

Downs (Duinen) noemt men in het zuiden van Engeland twee ketenen van krijtheuvels, namelijk de *North* en de *South Downs*, die een vruchtbaar dal begrenzen. De beide ketens zijn aan het westelijk uiteinde vereenigd. Tot de Downs behooren de Inkpen Beacon (295 m. hoog) en de Highclerc Beacon (263 m. hoog). Verder naar het oosten verdeelt zich deze keten in twee takken: de noordelijke is aan de noordzijde zeer steil en eindigt bij de klippen van Dover en Folkestone. De veel kortere South Downs, eveneens steil aan de noordzijde, loopen van Eastbourne, waar zij steil uit zee oprijzen, door het zuiden van Sussex tot aan de grenzen van Hampshire, waar zij door de Petersfield Downs met de heuvels van Dorset verbonden zijn. Zij bereiken een hoogte van 35 tot 270 m. en zijn bedekt met prachtige weiden, waar de gezochte South Downsschapen hun voedsel vinden.

Doxologie noemt men op het gebied der liturgie een biddende lofprijzing van het Opperwezen, dat wil zeggen van de drie personen of van een der personen der H. Drievuldigheid, zooals wij vinden in den „Engelenzang", in de brieven van *Paulus* enz. Meer in het bijzonder bestempelt men het R. Katholieke kerklied: „Gloria in excelsis Deo" met den naam van *groote doxologie*.

Doyen, *Gabriel François*, een Fransch schilder, werd geboren te Parijs in 1726, was een leerling van *Van Loo*, zette in de jaren 1748—1755 zijn studiën voort in Italië, werd in 1777 Hofschilder van den graaf *van Artois* en leeraar aan de Academie te Parijs, in 1791 directeur der Academie te Petersburg en overleed aldaar den 5den Juni 1806. Van zijn kunstwerken vindt men te Parijs: „De dood van Virginia", „Venus, door Diomedes gewond", „Odysseus den jongen Astyanax opzoekend", „De triomf van Amphitrite", „De heilige Genoveva" en „De dood van Lodewijk den Heilige te Tunis". Zijn voortreffelijke plafondschilderijen in het Winterpaleis te Petersburg zijn in 1838 door de vlammen verwoest. Men vindt er echter nog eenige voortbrengselen van zijn penseel in de keizerlijke Hermitage en in de Academie van schoone Kunsten.

Doyer, *Assuerus*, een Nederlandsch godgeleerde, werd geboren te Zwolle den 13den December 1758, studeerde aan het seminarium der Doopsgezinden te Amsterdam, daarna aan de universiteit te Halle, waar hij doctor werd in de letteren en wijsbegeerte, werd in 1787 proponent en was achtereenvolgens leeraar te Kleef en te Crefeld. In 1793 legde hij zijn betrekking neder en vestigde zich bij zijn schoonvader op een klein landgoed bij Zwolle. In laatstgenoemde stad werd hij in 1795 tot leeraar bij de Doopsgezinde gemeente benoemd. Hij nam zijn betrekking waar tot 1836, en overleed den 21sten Maart 1838. Hij schreef onder andere „Brieven over de aanbidding van Jezus Christus" (1813), „Hulde aan Chrysostomus" (3 dln., 1825), „Vertaling en uitlegging van den eersten brief van Petrus" (1827) en „Vertaling van den eersten brief van Johannes, met aanmerkingen" (1829).

Doyer, *Anthonie*, een Nederlandsch letterkundige, werd geboren te Amsterdam den 6den Februari 1787, studeerde aldaar aan het Athenaeum der Doopsgezinden, werd in 1810 tot proponent bevorderd en was eerst predikant te Nijmegen en daarna te Leiden, waar hij den 9den October 1853 overleed. Wij hebben van hem „Proeve over den Willem Tell van Friedrich von Schiller", „Proeve eener dichterlijke vertaling in hexameters van het eerste boek der Temora van Ossian", „Redevoering over de Iphigenia in Tauris van Euripides en die van Goethe", benevens een bewerking van de „Algemeene geschiedenis van Becker", namelijk van de laatste 19 deelen, daar de vertaling der beide eerste van den hoogleeraar *S. Muller* afkomstig is. Verder had hij deel aan de uitgave der „Dichterlijke nalatenschap" van *Borger*. Hij was lid van de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden en van andere geleerde genootschappen.

Doyle, sir *Francis H. C.*, een Engelsch dichter, werd den 2den Augustus 1810 te Nunappleton (Yorkshire) geboren. Hij werd te Eton en Oxford opgevoed en was van 1867 tot 1877 hoogleeraar in de dichtkunst te Oxford. Hij overleed den 8sten Juni 1888 te Oxford. Zijn eerste boek: „Miscellaneous verses", verscheen in 1840; daarop volgden: „The two Destinies" (1844), een vertaling van *Sophokles'* „Oedipus, King of Thebes" (1849), een elegie op *Wellington's* dood, „The Duke's funeral" (1852) en „The return of the Guards" (1866). In 1869 zagen zijn „Lectures on poetry" het licht en

Digitized by Google

in 1886 verscheen zijn laatste werk „Reminiscences and opinions, 1813—1835". *Doyle* streefde als classicus naar een eenvoudigen, duidelijken vorm.

Doyle, sir *Arthur Conan*, een Engelsch schrijver en geneesheer, werd den 22sten Mei 1859 te Edinburgh geboren. Van 1880 tot 1882 deed hij groote reizen in de Poolstreken en aan de Westkust van Afrika. Van 1882 tot 1890 was hij als geneesheer te Southsea gevestigd. Thans woont *Doyle* te Hindhead (Surrey). Zijn eerste werk was „A study in scarlet" (1887); grooter opzien baarde echter „Micah Clarke" (1888), maar hij werd pas beroemd door zijn detectieven-verhalen „The adventures of Sherlock Holmes" (1891). Van zijn overige, meestal zeer avontuurlijke werken, noemen wij: „The sign of the four" (1889), „The white company" (1890), „The refugees" (1891), „The great shadow" (1892), „Round the lamp" (1894), „The stark Munro letters" (1895), „The exploits of brigadier Gerard" (1896), „Rodney Stowe" (1896), „Uncle Bernac" (1897), „The tragedy of Korosko" (1898) en „A Duet" (1899). Bij het uitbreken van den Boerenoorlog stelde hij zich ter beschikking van de Regeering en ging als arts naar Afrika. Naar Engeland teruggekeerd, schreef hij, om den Britschen aanval op de onafhankelijkheid der Boeren te verdedigen, een brochure „Cause and conduct of the war", die hij in alle beschaafde talen liet vertalen. Daarop schreef hij een geschiedenis van den oorlog „The Great Boer-War" (1900), gevolgd door „The Green flag". In 1902 werd hem de titel van knight verleend.

Dozy, *François*, een Nederlandsch plantkundige, werd geboren te Leiden den 27sten December 1807, werd aanvankelijk tot apotheker opgeleid, maar in 1825 als student ingeschreven en legde zich toe op de natuur- en geneeskunde. In 1827 werd zijn antwoord op de chemische prijsvraag te Leiden met goud bekroond, doch hij wijdde zich verder aan de plantkunde. In 1830 trok hij als jager ten strijde, en na zijn terugkeer in 1831 besteedde hij al zijn zorg eerst te Rotterdam en daarna te Leiden aan de choleralijders. Dientengevolge werd hij in 1832 honoris causa tot doctor in de geneeskunde bevorderd, terwijl hij verder een: „Geschiedverhaal van de cholera-epidemie te Leiden" uitgaf en den 29sten Juni 1833 den titel verkreeg van doctor in de wis- en natuurkunde. Daarna vestigde hij zich te Leiden, waar hij door zijn geneeskundige praktijk de algemeene achting verwierf en zich tevens met de plantkunde bezig hield. Hij was een ijverig lid der Vereeniging voor de Flora van Nederland en zijn Oost-Indische bezittingen en had een belangrijk aandeel in de redactie van het „Nederlandsch plantkundig Archief". Met dr. *Molkenboer* schreef hij: „Novae fungorum species in Belgia septentrionali nuper detectae" (1846), — „Musci frondosi Archipelagi Indici et Japoniae inediti" (1846) en „Bryologia Javanica seu descriptio muscorum frondosorum Archipelagi Indici, iconibus illustrata" (1845). Van *Dozy* alleen is de: „Bijdrage tot de anatomie en phytographie der Sphagna", uitgegeven door de koninklijke Academie van Wetenschappen te Amsterdam (1854). *Dozy* was correspondent van het koninklijk Nederlandsch Instituut en later lid van de koninklijke Academie van Wetenschappen te Amsterdam. Hij overleed te Neuwied den 7den October 1856.

Dozy, *Reinhard Pieter Anne*, een Nederlandsch geleerde, werd geboren te Leiden den 21sten Februari 1820, studeerde in zijn geboortestad in de letteren en werd na zijn promotie (1844) benoemd tot custos van het Warneriaansch legaat der bibliotheek aldaar. In 1850 ontving hij zijn aanstelling tot buitengewoon en in 1857 tot gewoon hoogleeraar in de geschiedenis. Zijn geschrift: „Dictionnaire détaillé des noms des vêtements chez les Arabes" werd in 1845 door het Nederlandsch Instituut met goud bekroond. Daarna gaf hij een reeks van geschriften uit, die een nieuw licht verspreidden over de geschiedenis der Arabieren in het noordwesten van Afrika en in Spanje, zooals: „Scriptorum Arabum loci de Abbadidis" (3 dln., 1846—1863), *Abdoel-Wahid al-Maroekoshi's* „History of the Almohades" (2de druk, 1881), *Ibn-Badroen's* „Commentaire historique sur le poême d'In-Abdoen" (1848) met een inleiding, noten en woordenlijst en *Ibn-Adhari's* „Geschiedenis van Afrika en Spanje" (3 dln., 1848—1852). Verder schreef hij: „Recherches sur l'histoire et la littérature d'Espagne pendant le moyen-âge" (2 dln., 3de druk, 1881), „Al-Makkari, Analectes sur l'histoire et la littérature des Arabes d'Espagne" (2 dln., 1855—1861) en vooral „Histoire des Musulmans d'Espagne jusqu'à la conquête d'Andalousie par les Almoravides" (4 dln., 1861). Van zijn overige werken noemen wij nog: „Catalogus codicum orientalium bibliothecae Lugduno-Batavae" (5 dln., 1851—1875), „Het Islamisme" (1863), „De Israëlieten te Mekka" (1864); met *de Goeje*: „Edrîsî, description de l'Afrique et de l'Espagne, texte arabe, traduction, notes et glossaire" (1866); met *Engelmann* „Glossaire des mots espagnols et portugais, dérivés de l'arabe" (2de druk, 1869), „Lettre à M. Fleischer, contenant des remarques critiques et explicatives sur le texte de l'Al-Makkari" (1871), „Le calendrier de Cordoue de l'année 961. Texte arabe et ancienne traduction latine" (1874) en „Supplément aux dictionnaires arabes" (2 dln., 1877—1881), een der voortreffelijkste werken op het gebied der Arabische lexicographie. Eindelijk vermelden wij de belangrijke opstellen van geschied- en letterkundigen aard, door *Dozy* in „De Gids" en in buitenlandsche tijdschriften geplaatst. Hij onderscheidde zich niet alleen door een grondige en uitgebreide kennis, maar ook door een fraaien stijl, en bekleedde een eereplaats onder de oriëntalisten van zijn tijd. Hij was commandeur, officier en ridder van binnen- en buitenlandsche orden en overleed den 29sten April 1883.

Draa is een rivier in de Marokkaansche Sahara. Zij ontspringt op de zuidoostelijke helling van den Centralen Atlas, loopt naar het Zuiden en vervolgens westwaarts naar den Atlantischen Oceaan. Hierin mondt zij uit op 28°19' N.Br., terwijl zij de zuidelijke grens van Marokko vormt. De benedenloop is slechts enkele tijden van water voorzien. Het landschap Tekna, door haar benedenloop besproeid, is zeer vruchtbaar en levert koren, wijn, vijgen, dadels en granaatappelen. Verder naar boven is het dal eng en bedekt met dorpen, die den naam dragen van El Draa, maar de hoofdplaats heet Tamagroet. Het hooger ge-

Digitized by Google

Digitized by Google

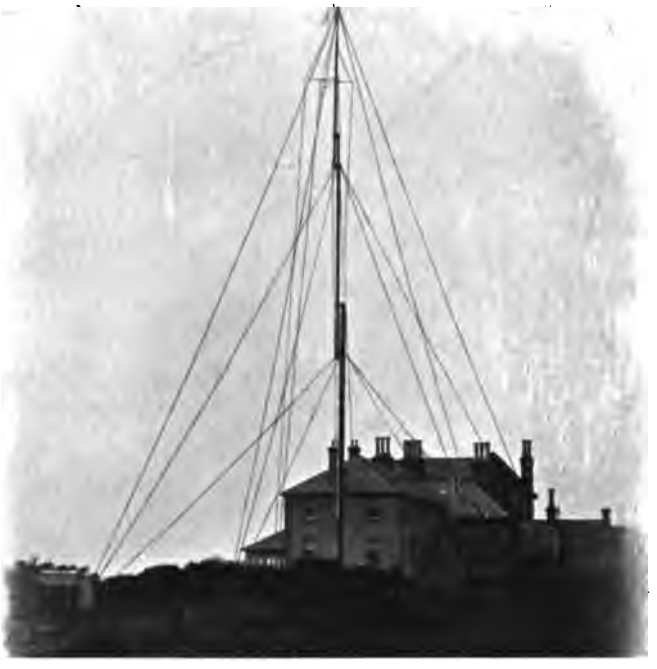

Marconi-Station Poole.

Marconi-Station Poldhu (Cornwallis).

Digitized by Google

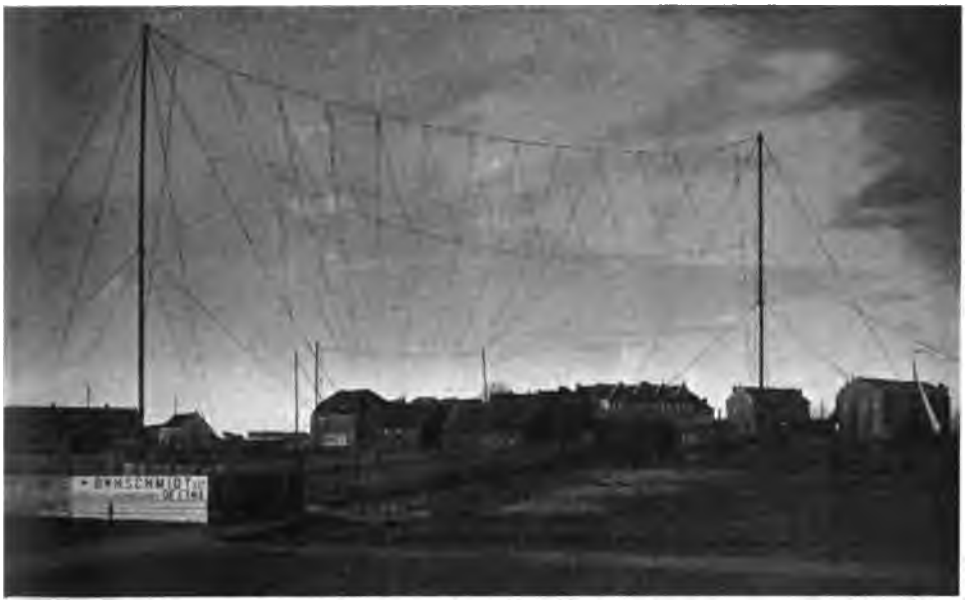

Voormalig Marconi-Station van het „Algemeen Handelsblad" (Overtoom, Amsterdam).

Militaire Krachtkar (systeem „Telefunken").

Digitized by Google

Digitized by Google

deelte van het dal wordt door Arabieren en het lagere door Berbers bewoond tot een gezamenlijk getal van omstreeks 250000 zielen.

Draad vervaardigt men behalve van plantenvezels (zie *Garen*), van alle rekbare metalen, bepaaldelijk van ijzer, staal, koper, messing, aluminium, tombak, argentaan, zilver, platina en goud. Zie verder *Metaaldraad*.

Draadglas ook *filigrein-* of *petinetglas* geheeten, is de naam, dien men geeft aan ongekleurd glas, waarin metaaldraden zijn ingesloten. Het dient voor glaswerk, dat aan plotselingen druk of temperatuurwisselingen is blootgesteld, daar het door het draadweefsel aanzienlijk versterkt wordt, terwijl de doorzichtigheid niet veel vermindering ondergaat. Van draadglas worden o.a. vervaardigd: lichtglazen in vloeren, dakpannen, lampenglazen, glazen om peilglazen voor stoomketels enz. Het wordt op de volgende wijze vervaardigd: Nadat de glasplaat op de heete giettafel op de juiste dikte is uitgewalst, wordt het ijzergaas erop gelegd en door een wals in de weeke massa gedrukt, terwijl ten slotte er nog een wals overheen gaat, om de oneffenheden, door het indrukken ontstaan, weer weg te nemen, vóór de plaat in den koeloven komt. De walsen worden inwendig verhit. Ook laat men wel het vlechtwerk en het glas gelijktijdig tusschen een paar walsen doorloopen. Voorwerpen van kegel- of bolvormige gedaante worden in heete vormen geperst, waarin het draad bevestigd is, dat door een electrischen stroom verhit wordt.

Draadlooze telefonie noemt men het telefoneeren zonder hulp van de gewone geleidingsdraden. Hoewel pogingen daartoe reeds voor jaren plaats hadden, vooral na het succes der draadlooze telegrafie (zie aldaar), waren de daarmede verkregen resultaten gering en kon men hoogstens tot op een afstand van 1—2 km. draadloos telefoneeren. In Juli 1905 werden echter door het Amerikaansch patent-bureau te Washington aan den bekenden uitvinder *Reginald A. Fessenden* een aantal patenten verleend, waaruit blijken kan, dat het vraagstuk een oplossing heeft gevonden, welke min of meer voor de praktijk geschikt is. Bij een uitstralings-energie van $^1/_2$ H. P., bij 20000 ontladingen per seconde en een potentiaal verschil van 50000 volts en minder kan n. l. een telefoneerafstand van ruim 40 km. bereikt worden, terwijl volgens *Fessenden* deze afstand zelfs tot honderden kilometers vergroot zou kunnen worden bij meer energie en hooger voltage.

Een der stelsels van *Fessenden* komt hierop neer, dat door een motor een of meer gelijkstroomdynamo's gedreven worden, die eenerzijds met de aarde, anderzijds met de antenne (zie *Draadlooze telegrafie*) verbonden zijn, terwijl met de antenne tevens een microfoonmembraan verbonden is, voorzien van een geleidende stift. Tegenover deze stift bevindt zich een geleidende schijf, op de as van een motor bevestigd, terwijl de schijf door middel van een borstel met de aarde in verbinding staat. De schijf verkrijgt door den motor een snelheid aan den omtrek van ruim $11^1/_4$ km. per seconde. Schijf en stift, excentrisch tegenover elkander geplaatst, vormen de electroden der vonkenbaan, die den dynamostroomketen sluit. Bij een bepaalden afstand der vonkenbaanelectroden en een bepaalden weerstand zal er tusschen de electroden een bepaald potentiaalverschil ontstaan, dat zich tracht te vereffenen door de overspringende vonken, welker aantal per seconde volkomen bepaald is. Daar de stift, waarop zich de microfoonmembraan bevindt, met deze laatste meetrilt, als de membraan door geluidsgolven wordt getroffen, zal daardoor de lengte der vonkenbaan gewijzigd worden en zullen er potentiaalvereffeningen plaats hebben in overeenstemming met de drukking op het diaphragma. Bij het vibreeren van het diaphragma, dat op de geluidgolven reageert, zal de uitstraling van de antenne dien overeenkomstig varieeren, en de uitgestraalde electromagnetische golven zullen die vibratie in een geschikt ontvangtoestel weergeven.

Den 14den December 1906 werd er langs draadloozen weg getelefoneerd over een afstand van 40 km. tusschen het kantoor van de Maatschappij voor draadlooze telegrafie te Berlijn en het station Nauen.

Draadlooze telegrafie (zie de plaat) of juister *Vonkentelegrafie*, officiëel tegenwoordig *Radiotelegrafie* geheeten, noemt men het seinen zonder hulp van de gewone metalen geleidingsdraden als voertuig van den electrischen stroom. *Maxwell*, de beroemde Engelsche natuuronderzoeker, was reeds voor vele jaren op theoretische gronden tot de overtuiging gekomen, dat de zoogenaamde aetherthoorie, volgens welke het heelal doordrongen is van een uiterst ijle en onzichtbare stof — de aether — en het licht bestaat uit een golfbeweging van dien aether, dat deze aetherthoorie ook op de electriciteit van toepassing is. Ook was hij de meening toegedaan, dat van een electrischen vonk krachten uitgaan, die zich als golfbeweging met een snelheid van het licht in alle richtingen verspreiden. Het empirisch bewijs van deze theorie ontbrak echter en liet geruimen tijd op zich wachten. Wel was het reeds lang bekend, dat om golven voort te brengen, die zich in de een of andere middenstof voortplanten, in de eerste plaats trillingen moeten worden opgewekt, en dat dergelijke trillingen, bijv. door een een wisselstroomdynamo of een telefoonmembraan verkregen konden worden, doch dergelijke trillingen zijn veel te langzaam (bij een telefoonmembraan 1000 per seconde). Hoe grooter namelijk haar snelheid, des te korter is de golflengte en des te beter zijn de golven voor waarneming vatbaar (zie *Electrische golven* en *Electrische trillingen*). Als toestel tot het opwekken van zeer snelle electrische golvingen viel bij de proefneming in de laboratoria de aandacht op de Leidsche flesch (zie aldaar). Terwijl bij een ontlading der Leidsche flesch de electrische vonk zich van het eene naar het andere einde van den ontladingsdraad beweegt, ontstaan in haar onmiddellijke omgeving electrische golvingen, die echter slechts op zeer korten afstand en met behulp der gevoeligste toestellen kunnen aangetoond worden. Dit is een gevolg van de omstandigheid, dat haar stroomketen een gesloten baan vormt. Stroomt dus op een gegeven oogenblik door eenig punt dier keten een zekere hoeveelheid electriciteit in een bepaalde richting, dan is er altijd een symmetrisch gelegen punt aan te wijzen, waardoor op hetzelfde oogenblik een even groote hoeveelheid electriciteit in tegenovergestelde richting stroomt. Deze houden elkander zoodanig in evenwicht, dat

Digitized by Google

haar werking zich op eenigszins aanzienlijken afstand niet meer doet gevoelen. Anders is het als de electrische stroom door een open keten wordt geleid, want terwijl de gesloten baan zoo goed als geen energie (zie *Energie*) naar buiten afstaat, is de open keten juist bijzonder geschikt tot het uitzenden van electrische golven. Professor *Hertz* nu is erin geslaagd het bezwaar, dat bij een Leidsche flesch werd waargenomen, te overwinnen met behulp van een toestel, door hem „oscillator" geheeten (fig. 1). Tot practisch gebruik was het echter noodig electrische golven van zulk een vorm en kracht voort te brengen, dat zij op een verwijderde plaats met een daartoe geschikt toestel konden worden waargenomen, en de proeven van *Hertz* waren slechts op het gebruik in het laboratorium berekend. Naast hem waren echter vele andere geleerden op dit gebied met succes werkzaam. Zoo ontdekte in het jaar 1879 *Hughes* bij onderzoekingen omtrent den microfoon, dat de electrische ontladingen van een inductieklos op tamelijk verren afstand in een microfoon merkbaar waren. In het jaar 1890 vond *Branly* te Parijs, dat een kolom metaalvijlsel in gewone omstandigheden aan den electrischen stroom een buitengewoon hoogen weerstand biedt; zoodra echter de door overspringende vonken opgewekte ontladingen de buis, waarin zich het vijlsel bevindt, in zwang. Fig. 2 stelt schematisch den ontvanger voor volgens het systeem *Popoff*. Zooals men ziet, is in de bovenste stroomketen in plaats van een galvanometer een relais opgenomen, dat door een contact een tweede keten sluit, waarin een batterij en het Morse-schrijftoestel zijn opgenomen. Tegelijkertijd sluit het relais een derde keten, waarin dezelfde batterij, maar bovendien een inrichting is opgenomen, die men wel met een electrische schel kan vergelijken. De klepel slaat hier echter niet tegen een klok, maar tegen de cohererbuis. Deze inrichting, klopper genoemd, is noodig, om den coherer telkens weer in zijn gewonen toestand terug te brengen. Want na even bestraald te zijn, blijven de metaalspaantjes aan elkander kleven als het ware, waardoor de stroom blijft doorgaan en dus een tweede electrische golf zich niet zou kenbaar kunnen maken. Om de gevoeligheid te verhoogen was bij A een hoog in de lucht geleide draad aangebracht, terwijl bij B de inrichting met de aarde in verbinding stond. Met deze inrichting slaagde hij erin tot op 5 km. afstand te werken. Deze luchtdraad heeft den naam gekregen van antenne naar de voelhoorns van insekten enz., daar hij hier een dergelijke rol speelt.

Fig. 1.

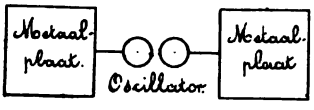

Oscillator van *Hertz*.

Voor het uitzenden der electrische golven gebruikte *Hertz* twee metalen platen (fig. 1), die ieder voorzien waren van een metalen bol. Deze platen werden met de einden der secundaire winding van een klos van Ruhmkorff verbonden, en zoodra de platen een voldoend hooge lading hadden, sprong er een vonk tusschen de rollen over. Om de aanwezigheid der golven in de ruimte aan te toonen, construeerde *Hertz* een *resonator*, in zijn eenvoudigsten vorm (fig. 3) uit een cirkelvormig gebogen metaaldraad bestaande, die op een plaats

Fig. 2.

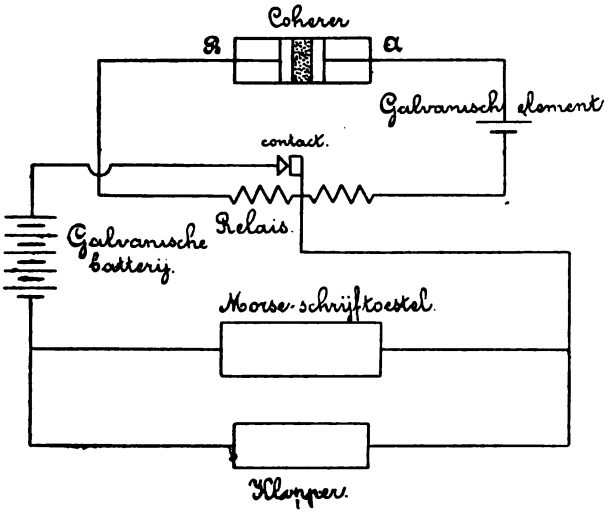

Ontvanger van *Popoff*.

Fig. 3.

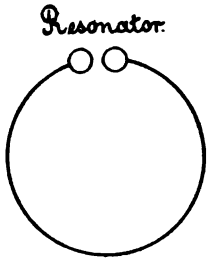

Resonator van *Hertz*.

treffen, vertoont een galvanometer, die met een batterij en het vijlsel in den eenen keten is opgenomen, afwijkingen. Laatstgenoemde inrichting noemde hij radioconductor, later kwamen de thans gebruikelijke namen coherer en fritter was open gesneden en aldaar aan ieder einde een bol droeg. Een micrometerschroef stelt in staat den onderlingen afstand der bollen te regelen. De oscillator werd aanmerkelijk door *Righi* verbeterd (fig. 4). Hier laadt de inductieklos 2 kleine bollen, die op hun beurt weer 2 groote laden, waartusschen de vonk overspringt. Een der bollen staat met de aarde in verbinding, de andere met een luchtdraad of antenne. Deze luchtdraad werkt mede tot het vormen van golven, maar wegens zijn niet zeer groote capulaciteit, kan hij niet veel energie opnemen. Voor het uitstralen is hij echter zeer geschikt. *Braun* gaf

Digitized by Google

hem meer capaciteit door er een batterij Leidsche flesschen aan toe te voegen. Bij laboratoriumproeven had hij den vorm van fig. 5. In de praktijk wordt

Fig. 4.

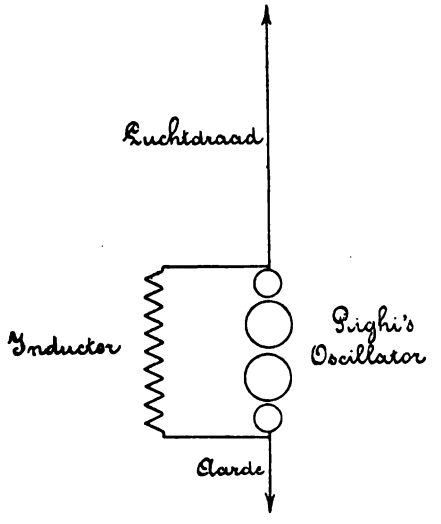

Oscillator van *Righi*.

het electrisch evenwicht niet onderhouden door twee even lange draden, maar door den luchtdraad en een aardverbinding, uit een metalen plaat bestaande. Om de spanningen nog te verhoogen, werden niet onmiddellijk de bekleedsels der flesschen met luchtdraad en grond in gemeenschap gebracht, maar een transformator ingeschakeld, welks secundaire winding naar luchtdraad en bodem voerde. De wijze van schakelen blijkt uit fig. 6. Ook de ontvanger onderging een wijziging (fig. 7). De door den luchtdraad opgevan-

slechts gevoelig zijn voor golflengten, zooals die door den afzender worden voortgebracht; de stations zijn dus gestemd ten opzichte van elkander, een inrichting, die noodig is wegens het toenemend gebruik dezer telegrafie ter voorkoming van verwarring en onderschepping van berichten.

De pogingen, zonder verbindingsdraad te telegrafeeren, reiken reeds tot het midden der vo-

Fig. 6.

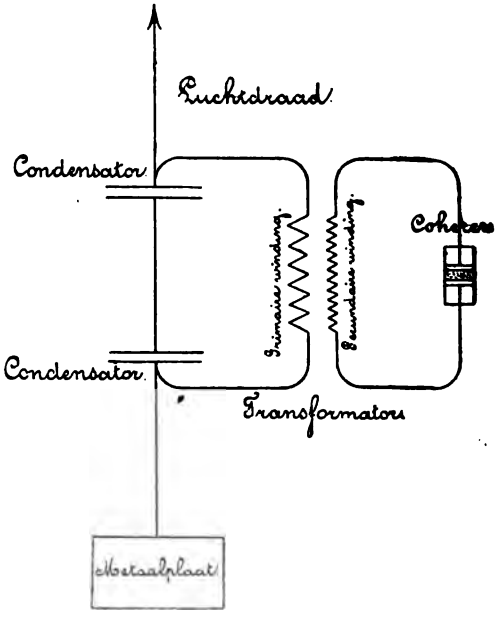

Afzender volgens *Braun* (systeem Telefunken).

gen golven gaan door den primairen draad van een transformator, waarvan de secundaire draad naar de einden van den coherer leidt. Ook wordt hier de capaciteit van den luchtdraad door Leidsche flesschen vergroot. Voor het overige is de inrichting dezelfde als in fig. 2. Door de capaciteit en zelfinductie, of liever hun produkt bij den afzender en ontvanger even groot te maken, zal de ontvanger

Fig. 5.

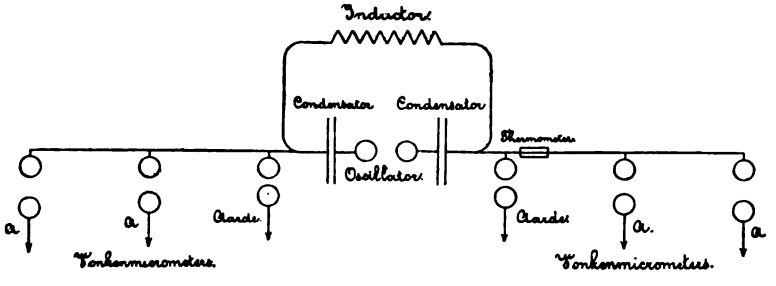

Oscillator van *Braun* bij laboratoriumproeven.

rige eeuw terug. Een in 1849 door *Wilkings* bedachte inrichting had ten doel tusschen Engeland en Frankrijk teekens te geven door middel van electrische inductie, doch eerst in 1893 gelukte het *Preece* op deze wijze over een afstand van 8 km. door de lucht te telegrafeeren. *Rathenau*, die in 1894 het water als medium gebruikte, seinde over een afstand van 4,5 km. en *Strecker* in 1896 door de aarde over 8 km. De raad van *Edison* (1892), om door middel van electrisch geladen platen, op hooge antennen aangebracht, te seinen, alsmede die van *Zickler* (1898) om zulks te doen met ultraviolette stralen, hadden evenmin gevolg, als de hydrotelegrafische pogingen van *Braun* in 1898. Aan *Marconi* komt dan ook de verdienste toe, door juiste keuze, combinatie en

Digitized by Google

verbetering der reeds bestaande wetenschappelijke toestellen een praktisch bruikbare telegrafie door middel van electrische golven te hebben uitgevonden.

Sir *William Thomson* bewees reeds in 1855 langs wiskundigen weg, van welke eigenschappen de oscillatorische ontlading eener Leidsche flesch afhangt, die *Helmholtz* reeds in 1847 voor mogelijk had gehouden. *Feddersen* photografeerde in 1858 die oscillaties (5×10^5 per secunde) en *Hertz* leverde in 1887 het wereldberoemde bewijs, dat de electrische golven (wier aantal trillingen hij in 1888 op 5×10^8 bracht, terwijl bij de praktische toepassing der draadlooze telegrafie dit aantal 300 000 000 in de secunde bedraagt),

Fig. 7.

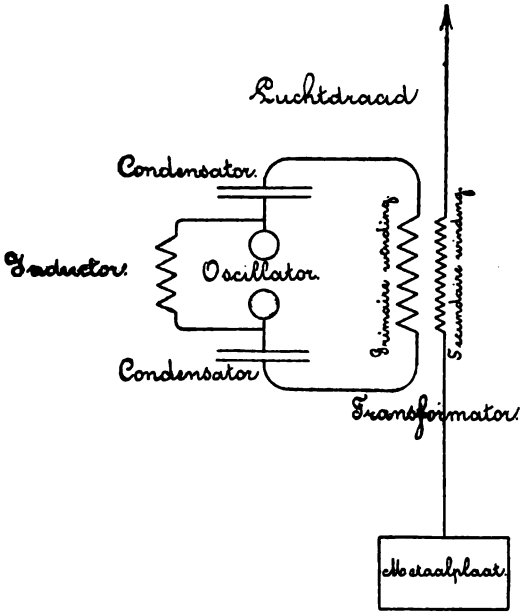

Ontvanger volgens *Braun* (systeem Telefunken).

dezelfde wetten als het licht volgen. *Lodge* voorzag in 1893 den door *Branly* in 1890 uitgevonden cohaerer van een klopper, ook slaagde hij erin daarmee over 180 km. draadloos te seinen, terwijl *Popoff* in Kroonstad deze inrichting, verbonden met een antenne gebruikte om wolkenelectriciteit aan te toonen. Intusschen had *Righi* te Bologna de proeven van *Hertz* voortgezet (Righi-oscillator) en telde onder zijn hoorders *Marconi*, die op het landgoed zijns vaders de eerste proeven deed met draadlooze telegrafie, waarbij hij antennen en aarde samen gebruikte. Zijn eerste Duitsche patent dateert van den 3den December 1896. Na verdere pogingen in Engeland, in Juli 1896, wisselde *Marconi*, in 1897, in de golf van Spezia, de eerste telegrammen tusschen den vasten wal en een schip op 12 km. afstand van de kust verwijderd. Hij bouwde de correspondeerende stations symmetrisch en voegde tot betere afstemming aan zijn inrichtingen den transformator toe. In 1898 vond *Braun* in Straatsburg den gesloten cirkel voor trillingen uit en *Aschkinass*, *Neugeschwender* en *M. Béla-Schaefer* den anti-cohaerer en in 1900 *Tommasina* den zelf-ontfrittenden koolpoedercohaerer. Bij den zelf-ontfrittenden cohaerer van *Castelli*, sedert 1900 in gebruik op het semaphoorstation te Livorno, bevinden zich tusschen de buitenste koolelectroden en de middelste ijzerelectroden druppeltjes kwikzilver, bedekt met een dunne laag koolpoeder. Deze heeft overeenkomst met den responder van *De Forest*. De na 1903 bekend geworden schijfcohaerer van *Lodge-Muirhead* bestaat uit een scherprandig, klein metalen radje, dat een laag olie aanraakt, die op kwikzilver rust, met welke laatste het in contact komt, zoodra het door electrische golven getroffen wordt. *Slaby* en *Arco* hielden zich sedert 1898 bezig met de volmaking van hun systeem; hun patenten en die van *Braun* zijn door de „Gesellschaft für drahtlose Telegraphie" gekocht en sedert Juni 1903 tot een nieuw systeem vereenigd. *Braun* heeft een inrichting bedacht, waarbij om de uitzendende antennen metalen schermen zijn geplaatst, die het geven van teekens in zekere richtingen verhinderen en waarbij tevens met korte antennen toch lange golven (tot 3000 m.) voortgebracht worden. *Nicola Tesla* gebruikt aan het uitzendende, zoowel als aan het ontvangende station, twee op verschillende golflengte afgestemde antennen, de ontvangende antennen werken samen op één relais, dat slechts stroom doorlaat als beide antennen gelijktijdig door de golven der twee uitzendende antennen getroffen worden. Volgens een mededeeling in het nummer van den 30sten September 1906 van „Ons Tijdschrift", Orgaan van de Broederschap van Commiezen der Telegrafie, zou de commies der telegrafie *A. Bech* te 's Gravenhage een stelsel van draadlooze telegrafie hebben bedacht, waarbij de antennen geheel achterwege kunnen blijven. Kort daarna zou een soortgelijk stelsel door den Deen *Arnold Christenson* zijn uitgevonden. De genomen proeven, zoowel voor het seinen, als voor het ontvangen, heeten welgeslaagd te zijn. In het begin van 1907 kwam de tijding, dat de Deen *Poulsen* een uitvinding heeft gedaan, die een geheele omwenteling in de draadlooze telegrafie zou te weeg brengen. Hij zou er namelijk in geslaagd zijn de fout te vermijden, die het telegrafisch verkeer door de lucht thans bij lange na niet van zoo groote waarde doet zijn als was gehoopt. Door zijn uitvinding wordt het mogelijk den verzender en den ontvanger geheel gelijk stemmen, zoodat geen berichten, door andere toestellen afgezonden, door den ontvanger worden opgenomen. Proeven zijn eerst op 15 k.m. genomen, welke afstand geleidelijk werd uitgebreid tot 300 k.m. Ook tegen atmosferische invloeden beschermt *Poulsens* uitvinding het verkeer. Op de internationale conferentie te Berlijn aangekondigd, werd *Poulsens* stelsel daarna in Engeland opnieuw aan proeven onderworpen.

Het eigenlijke gebied der draadlooze telegrafie is de verbinding der schepen onderling en met de kust, waarbij men onafhankelijk is van weer en tijd van den dag. Ook in het leger, en wel

Digitized by Google

bij mobiele militaire colonnes, kan zij voortreffelijke diensten bewijzen. Het eerst werd zij op dit gebied toegepast bij de Duitsche keizermanoeuvres in 1902, en reeds het volgend jaar kon men gemeenschap verkrijgen tusschen mobiele stations, op 100 km. afstand van elkander verwijderd. Voor het opvoeren van den luchtdraad maakt men in het leger gebruik van vliegers of luchtballons. Over land en van land tot land heeft de draadlooze telegrafie de gewone electro-magnetische slechts in enkele streken concurrentie aangedaan, zooals bijv.: in Alaska, in den Kongostaat, tusschen eilanden in den Grooten Oceaan, ter verbinding van metereologische stations op bergen (Zugspitze—Eibsee), ook ter overbrenging van den juisten tijd ter bepaling der geografische lengte tusschen plaatsen waar geen andere telegraafverbinding bestaat. Een Kopenhaagsch syndicaat is van plan een verbinding te maken tusschen Schotland en IJsland, en door oprichting van een station op Spitsbergen kunnen Noordpoolexpeditics steeds met de bewoonde wereld in gemeenschap blijven. Toch zijn de telegraaf kabelmaatschappijen niet bang voor ernstige concurrentie, aangenomen zelfs, dat men dezelfde snelheid in het overseinen zou bereiken als thans met de draadtelegrafie; zij zien er integendeel een gewenscht hulpmiddel in en voorzien o. a. de schepen voor het kabelleggen met inrichtingen voor draadlooze telegrafie.

Nederland was het eerste land der wereld, dat in 1904 een station voor draadlooze telegrafie *voor den openbaren dienst* heeft ingericht, om telegrammen van of naar schepen op zee, van welk systeem deze ook voorzien waren, over te brengen c.q. verder te seinen, ook in het internationale verkeer, en wel te Scheveningen. Hier bevindt zich op een vrij hoog duin aan den N.W. oever der Visschershaven een onaanzienlijk gebouwtje (de vroegere opzichterskeet bij den aanleg der havenwerken), in welks nabijheid 3 hooge masten (43 en 54 m.) oprijzen, zoodat de hoogste der drie zich tot 65 m. boven den zeespiegel verheft. Deze laatste wordt op 8 plaatsen met kabels of tuien opgehouden, en deze tuien zijn aan een in den zandbodem begraven complex van 13 palen bevestigd. De aanleg der inrichting is voor een deel geschied in eigen beheer, voor een deel door de „Gesellschaft für drahtlose Telegraphie"; de geheele inrichting kostte ongeveer 36000 gld., waarvan 16000 voor de toestellen. Een bepaald systeem werd niet gevolgd, doch de inrichting is van dien aard, dat met alle stelsels kan worden gecorrespondeerd. De telegrafist werkt gewoon op een soort Morse-toestel; de kracht van den stroom kan gewijzigd worden door meer weerstand in te schakelen. Langs de antenne, die zich buiten het gebouwtje splitst in een 20tal gelijke draden, wordt de electrische stroom uitgezonden, die hier een golflengte heeft van $\pm$ 450 m. Daar deze antenne tevens dienst doet als ontvanger, kan op het oogenblik van het afzenden geen telegram worden ontvangen. Dit ontvangen of opnemen van telegrammen geschiedt door middel van het gehoor, vandaar dat — althans over dag — twee ambtenaren met een soort hoofdstel voortdurend zitten te luisteren. Wat zij waarnemen, is niets anders dan een met korter of langer pauzes onderbroken sissend of krassend geluid, dat echter voor hen een volledig alfabet vormt. Terwijl er vijf telegrammen door middel der antenne tegelijkertijd kunnen worden opgenomen, kan er slechts één tegelijk worden afgegeven. In alle mogelijke talen worden berichten opgenomen, ook in zulke, die de ambtenaar niet verstaat. Het personeel bestaat uit een hoofdambtenaar en 6 telegrafisten; in ongeveer zes weken kan uit een ervaren telegrafist een radio-telegrafist worden gevormd. Voor de ontvangst van berichten beschikt men hier over drie toestellen: 1°. een algemeen en snel verstelbaar, voor golflengten van 200 tot 1200, ja wel tot 2000; 2°. een toestel, dat afgestemd is overeenkomstig de toestellen op de booten der Maatschappij „Zeeland", waarmede men dagelijks telegrafeert; 3°. met een willekeurige golflengte, dat kan worden afgestemd naar het toestel van elken oproeper.

Het station werkt zeer zuinig, hoofdzakelijk door de goede manier van afstemmen en geven. Men kan met absolute zekerheid te allen tijde werken tot 350 km. afstand, hoewel onder gunstige omstandigheden ook wel reeds berichten ontvangen werden van schepen op 1000 km. van de kust verwijderd. Zelf kan het station tot op een afstand van 700 km. seinen. Het aantal woorden bedraagt 25 of 30 per minuut. Een ervaren seiner brengt het zelfs wel tot 35. Geen dag gaat er voorbij, of er komen eenige dépêches in, gemiddeld ongeveer 12. Na ons land heeft ook Engeland onlangs (Marconi)-stations voor den publieken dienst geopend. De Engelsche prijs, $3^1/_2$ d. per woord, met een minimum van drie en een halve shilling plus de landtaxe, is echter nogal hoog. Aan het Scheveningsche station is de prijs 10 cts. per woord, met een minimumprijs van f 1, waarbij dan nog komt de landtaxe. Per gewone telegraaf worden nl. de berichten doorgezonden. Ook is het station telefonisch aangesloten. Het aantal vreemde telegrammen is nog slechts 20 à 30 in de maand, alleen bij mist veel meer. Rendeeren doet de inrichting wel is waar nog niet, doch dit is bij een tak van openbaren dienst geen eerste vereischte.

Behalve te Scheveningen vindt men in ons land een hulpstation voor radiotelegrafie aan den Hoek van Holland, dat evenwel niet voor het openbaar verkeer is bestemd, en bezat het „Algemeen Handelsblad" een tijdlang een station voor eigen gebruik aan den Overtoom te Amsterdam. De Maatschappij „Zeeland" voorzag er eerst haar dagbooten, later ook de nachtbooten van. Ook de Nederlandsch-Amerikaansche Stoomvaartmaatschappij heeft in Januari 1907 verlof ontvangen een vijftal harer booten er van te voorzien. De Nederlandsche marine bezit eigen stations te Amsterdam en den Helder. In Nederlandsch Oost-Indië bevinden zich stations te Batavia en Cheribon en zijn eenige schepen van toestellen voorzien, terwijl bij de expeditie in September 1906 naar Bali door middel der draadlooze telegrafie de verbinding met Java onderhouden werd. De genoemde stations op Java, Batavia en Cheribon, ongeveer 190 km. van elkander verwijderd, hebben het dubbele doel, vooreerst het onderlinge verkeer te onderhouden, een voorbeeld dus van het gebruik der radiotelegrafie te land, en vervolgens de verbinding met langs de kust varende stoomschepen te bevorderen. Het is reeds

Digitized by Google

mogelijk gebleken zich in verbinding te stellen met schepen op 250 èn meer km. afstand, ja zelfs met zulke ten Z. van Java, ondanks dat de weg ten deele of bijna geheel over land voerde en hier hooge bergen tusschen station en schip zich bevonden.

In Mei 1900 werd op den vuurtoren te Borkum het eerste draadlooze telegrafiestation in gebruik genomen. Daarop volgden kuststations te Cuxhaven, Helgoland, Hörnum op Sylt enz. In de laatste jaren zijn of worden meer en meer in alle landen kustwacht-, reddingbootstations, vuurtorens en vuurschepen voor draadlooze telegrafie ingericht. De Italiaansche kust is op afstanden van 300 km. voor militaire en handelsdoeleinden met deze stations voorzien. De Engelsche maatschappij Lloyd, die zich met alle soorten scheepvaartaangelegenheden bemoeit en vooral scheepstijdingen verspreidt, heeft zich verplicht al haar stations over de geheele aarde met inrichtingen volgens het systeem *Marconi* uit te rusten. Op de mooie nieuwe booten der Cunardlijn wordt iederen dag een courant, het „Cunard Bulletin" uitgegeven, die door draadlooze telegrafie, hetzij uit Europa, hetzij uit Amerika is overgeseind. Talrijke oorlogsschepen van alle naties hebben eveneens toestellen voor draadlooze telegrafie aan boord; zoo geeft Engeland jaarlijks daarvoor 20000 pond sterling uit. Ook tijdens de Marokko-conferentie te Algeciras in het begin van 1906 werd van de draadlooze telegrafie vlijtig gebruik gemaakt, evenals door beide partijen in den Russisch-Japanschen oorlog. Behalve in Engeland, bestaan ook in Duitschland, in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika en in Canada maatschappijen met flink kapitaal voor draadlooze telegrafie. Reeds tegen het einde van September 1902 had de „Marconi wireless telegraph Cy" 25 stations, 32 schepen der Engelsche regeering en 30 andere schepen met deze toestellen uitgerust. Thans werkt men reeds met groote zekerheid door middel van kleine krachtstations over afstanden van 200—300 km.; de passagiersbooten Dover—Calais staan steeds met het vasteland in verbinding. In Schönweide bij Berlijn is volgens het stelsel *Slaby-Arco* een station voor groote afstanden opgericht door de „Allgemeine Elektrizitätsgesellschaft", waarbij men met spanningen van 40000 volt werkt. Ook heeft deze maatschappij, alsmede *Siemens en Halske*, krachtkarren met draadlooze telegrafie voor militaire doeleinden gebouwd, waarbij de antennen door luchtballonnetjes of vliegers worden omhoog gebracht. Nadat reeds in October 1902 tusschen Toronto en Montreal met treinen Marconitelegrammen waren gewisseld, werd in het begin van 1903 op den militairen spoorweg Berlijn—Zossen het systeem *Braun* met goed gevolg op den verkeersveiligheidsdienst toegepast. Zelfs ter overseining van beursberichten (in Parijs en New-York), alsmede voor brandsignalen (in Londen) maakt men gebruik van draadlooze telegrafie. In Italië, waar gedurende de eerste 11 jaren slechts het stelsel *Marconi* mag worden ingevoerd, heeft het Parlement een groote som toegestaan voor een verbinding met Argentinië. De „De Forest" maatschappij heeft bij kaap Flattery, de N.W.-punt der Vereenigde Staten, een groot station opgericht, om over den Grooten Oceaan met Japan en Kamsjatka te correspondeeren.

De staten met telegraafmonopolie, zooals ons land, Duitschland, Frankrijk, Engeland enz. hebben de oprichting van stations van hun goedkeuring afhankelijk gemaakt, zoodat het wereldmonopolie, waarnaar door de Marconimaatschappij gestreefd wordt, wel niet tot stand zal komen. Voor een goede regeling van het draadlooze telegrafieverkeer zullen mettertijd wel wetten en voorschriften noodig worden, omtrent het aannemen en doorseinen van telegrammen, de golflengten, ter voorkoming van wederkeerige storingen enz. Zoo heeft een Belgisch station veel last van het Scheveningsche, als het met sterken stroom werkt, terwijl het omgekeerde niet het geval is. Op initiatief van Duitschland had in Augustus 1903 reeds een conferentie van afgevaardigden der verschillende landen daarover te Berlijn plaats, gevolgd door een tweede, die den 3den October 1906 geopend werd en waarop ook Nederland vertegenwoordigd was, evenals vele buiten Europeesche mogendheden, zooals China, Siam, Peru en Uruguay. Zie verder *Draadlooze telegrafie-conventie.*

Tot regeling van den dienst der draadlooze in Nederland, werd den 22sten December 1905 een Koninklijk Besluit uitgevaardigd, bepalende dat van den 1sten Januari 1906 af rijkskantoren met radio-telegrafischen dienst gevestigd zijn te Scheveningen-Haven, in het bijtelegraafkantoor aldaar en op de stoomschepen „Duitschland", „Engeland" en „Nederland" van de stoomvaartmaatschappij „Zeeland" te Vlissingen. Het station Scheveningen-Haven is dag en nacht onafgebroken voor de wisseling van radio-telegrammen geopend; de genoemde schepen zijn gedurende de vaart voor de wisseling van telegrammen geopend, zoolang zij zich niet in de Engelsche territoriale wateren bevinden. Het tarief voor het overbrengen van radiotelegrammen tusschen rijkskantoren met radio-telegrafischen dienst onderling of in het verkeer met schepen in zee bedraagt, boven het gewone telegramtarief, 10 cents per woord met een minimum van een gulden per telegram.

Draadlooze telegrafieconventie. Het toenemend gebruik van de draadlooze telegrafie (zie aldaar), vooral door schepen, gaf weldra aanleiding tot moeilijkheden, daar, met uitzondering van Nederland, alle landen, waar dit nieuwste hulpmiddel voor het internationaal verkeer werd toegepast, het beginsel huldigden, slechts telegrammen te ontvangen en te verzenden, welke met toestellen van een bepaald stelsel werden opgegeven, terwijl alle andere eenvoudig geweigerd of niet doorgezonden werden. Hierin verandering te brengen, was het hoofddoel, waarmede het tweede internationaal congres voor draadlooze telegrafie in 1906 te Berlijn werd samengeroepen. De beraadslagingen, die in het Rijksdaggebouw werden gehouden en strikt geheim waren, duurden verscheiden weken en leidden eindelijk tot een internationale overeenkomst, welke den 3den November 1906 onderteekend werd door de vertegenwoordigers van alle ter conferentie aanwezige staten, n.l. Duitschland, de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, Argentinië, Oostenrijk-Hongarije, België, Brazilië, Bulgarije, Chili, Denemarken, Spanje, Frankrijk, Groot-Brittannië,

Digitized by Google

Griekenland, Italië, Japan, Mexico, Monaco, Noorwegen, Nederland, Perzië, Portugal, Roemenië, Rusland, Zweden, Turkije en Uruguay.

Daarna werd de bijeenkomst gesloten, wier resultaten tot heden niet officiëel werden bekend gemaakt, zoodat de betrouwbaarheid der mededeelingen omtrent die resultaten door sommigen in twijfel wordt getrokken. Naar het heet, berust de gesloten conventie op het beginsel van vrij wederkeerig verkeer van alle systemen onder elkander. Alleen Engeland en Italië hebben onder voorbehoud onderteekend, teneinde hun met *Marconi* afgesloten verdragen te beschermen.

In het begin der beraadslagingen verklaarden de gedelegeerden der Vereenigde Staten al dadelijk voorstanders te zijn van een internationale overeenkomst voor onbegrensden telegrammenruil van schip tot schip en van schip tot kust, onverschillig welk systeem der radiotelegrafie gebruikt wordt. Duitschland steunde dit voorstel. Daarentegen stond Engeland aan het hoofd der oppositie tegen beide voorstellen, doch werd ten slotte nog alleen door Italië gesteund. Alle maritieme staten schaarden zich te langen leste aan de zijde der Vereenigde Staten en stemden evenals deze bij de definitieve stemming. De Italiaansche gedelegeerden gaven van het begin af aan te kennen, dat zij met het oog op hun contract met *Marconi* aan een internationaliseering der radiotelegrafie hun goedkeuring niet konden geven. De Britsche gedelegeerden wenschten, dat de conferentie in het algemeen het beginsel van wederkeerigen telegrammenruil zou aannemen, met dien verstande, dat de verschillende maatschappijen zich hiermede vereenigen.

Ten slotte gaf Groot-Brittannië in zake het voorstel om telegrammen van schip tot land tegen elkander te ruilen zich gewonnen, ofschoon onder het voorbehoud, dat, ingeval de aan een particuliere maatschappij behoorende kuststations weigeren, telegrammen van een ander systeem door te geven of te bezorgen, de regeering het recht heeft in het betrokken gebied òf zelf bijzondere stations tot het doorzenden der telegrammen op te richten, òf deze te laten oprichten. Marine- en militaire stations staan natuurlijk buiten de bepalingen der conventie; eveneens heeft elke regeering het recht het een of andere station aan het openbaar verkeer te onttrekken. Van dit uitzonderingsrecht hebben afgezien Duitschland, de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, Argentinië, Oostenrijk-Hongarije, België, Brazilië, Bulgarije, Chili, Griekenland, Mexico, Monaco, Nederland, Noorwegen, Roemenië, Rusland, Zweden en Uruguay.

Op voorstel van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika werd nog een aanvullende overeenkomst getroffen, welke den intercommunicatieplicht ook voorschrijft voor berichten-uitwisseling tusschen schip en schip, en onderteekend door de volgende Staten: Duitschland, de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, Argentinië, Oostenrijk-Hongarije, België, Brazilië, Bulgarije, Chili, Denemarken, Spanje, Frankrijk, Griekenland, Monaco, Noorwegen, Nederland, Roemenië, Rusland, Zweden, Turkije en Uruguay.

Overeenkomst en aanvulling moeten op 1 Juli 1908 in werking treden. De ratificatie-oorkonden moeten zoo spoedig mogelijk te Berlijn worden gedeponeerd. De volgende conferentie moet in 1911 te Londen plaats hebben.

In den trant van het internationaal bureau ter afrekening enz. voor post en telegrafie te Bern, zal voor de radio-telegrafie een internationaal bureau worden opgericht.

Uit bovenstaande mededeelingen kan dus de conclusie worden getrokken, dat met uitzondering van Italië alle overige staten het voorbeeld zullen volgen van Nederland, dat reeds twee jaar geleden het radiotelegrafisch station te Scheveningen niet alleen openstelde voor alle systemen, onverschillig van welken aard, maar dat zich (tot dusver in tegenstelling met alle andere buitenlandsche stations), eveneens belastte met het doorgeven van telegrammen *uit zee* voor het internationale achterland, respectievelijk van overlandtelegrammen uit het internationale achterland bestemd voor opvarenden van schepen.

Draadnagels zijn ronde of ook wel vierkante ijzeren nagels van verschillende lengte en dikte, maar zonder hulp van vuur door middel van draadnagelmachines vervaardigd. Wegens hun scherpe punt en betrekkelijk geringe en gelijkmatige dikte kunnen zij gebruikt worden zonder een boor te bezigen en zonder dat zij het hout doen barsten. De machinale vervaardiging geschiedt in 5 tempo's en wel: naarbinnen trekken van den draad met gelijke stukken, vasthouden van den draad door een tang, persen van den kop, afsnijden en toespitsen van den draad, waarbij de kop voor den volgende vlak wordt gemaakt, en eindelijk verwijdering van den draadnagel.

Draadtouw, uitgevonden door den opperbergraad *Albert* te Klausthal, werd aanvankelijk alleen in de mijnen gebruikt, doch wegens zijn sterkte later ook elders tot velerlei doeleinden aangewend. Men vervaardigt het door een schroefvormige verbinding van een aantal ijzerdraden, welke om een zachte kern van hennep worden gewonden. Van zulke dunne touwen maakt men dikkere, en hiervoor komen in de touwslagerijen daartoe bestemde werktuigen te pas. Het ijzerdraad moet bestaan uit het taaiste ijzer, bijv. uit Zweedsch ijzer, opdat het de meest mogelijke buigzaamheid bezitte. Men beveiligt zulk touw tegen roest door het te bestrijken met een mengsel van teer en pik of teer en talk. Draadtouw wordt o. a. gebruikt om op rivieren vaartuigen aan sleepbooten vast te maken. Vroeger waren hiertoe kettingen in zwang, doch deze zijn wel 4-maal zoo duur. Zie verder *Kabel*.

Draadversperring noemt men versperringen, gevormd door palen, die door middel van ijzeren prikkeldraad met elkander verbonden zijn. In den oorlog, men herinnere zich het gebruik ervan in den jongsten Zuid-Afrikaanschen en bij het beleg van Port-Arthur in den Russisch-Japanschen oorlog, bewijzen zij somtijds groote diensten.

Draadwieren *(Confervoïdeeën)*. Zie *Algen*.

Draadwormen (*Nematoden*) is de naam van een orde uit de klasse der *Nemathelminthen (Rondwormen)*. Zie *Nemathelminthen*.

Draadzwammen *(Hyphomyceten)* vormen een groote klasse uit de *Thallophyten*. Het weefsel dezer planten bestaat uit lange, buisvormige, op verschillende wijzen aaneengeschakelde cellen,

Digitized by Google

die dikwijls sierlijke, regelmatige en vertakte draadfiguren vormen. De sporen ontstaan in de tusschenleden der draden of aan hun uiteinde; zij maken zich in rijpen toestand los. Zie verder *Zwammen*.

Draagbaar spoor. Zie *Decauvillespoorweg*.

Draagbare wapenen is de officieele benaming in ons leger voor die wapenen, welke door één man meegevoerd en behandeld kunnen worden. Zij worden weer verdeeld in blanke wapens en vuurwapens. Tot de eerste behooren de houw- en stootwapens, tot de tweede geweren, revolvers en pistolen, welke laatste ook *handvuurwapens* genoemd worden. Zie de artikelen, die hierop betrekking hebben.

Draaghouten of sluitbeugels noemt men een deel van de bespanning der artillerie, bestaande uit naar boven gekromde ijzeren armen, die met het eene uiteinde zoodanig aan den disselboom bevestigd zijn, dat zij in een verticaal vlak om hun bevestigingspunt kunnen draaien, terwijl het andere uiteinde aan een draagbeugel aan het onderste gedeelte van het haam der achterpaarden bevestigd wordt.

Draaibank is een toestel tot het vervaardigen van omwentelingslichamen, door het te bewerken lichaam om een wiskundige as te laten draaien en daarbij een draaibeitel er tegen aan te houden, zoodat de overtollige deelen in den vorm van spaanders verwijderd worden. De draaibank (fig. 1) punt y bevindt, die door het handrad Z en een inwendige schroefbeweging uit- en inbewogen kan worden. Voor het vastzetten van den beitel dient het support A, dat zich eveneens over de slede bewegen kan, terwijl de beitel bovendien eveneens door schroefbeweging voorwaarts kan bewogen worden. Bij groote en middelgroote draaibanken geschiedt de beweging van het support langs de slede door een schroefspil, die op zijde langs de geheele draaibank loopt, en van uit den kop bewogen wordt, door tusschenkomst van een aantal tandraderen, wisselraderen geheeten, waar-

Fig. 2.

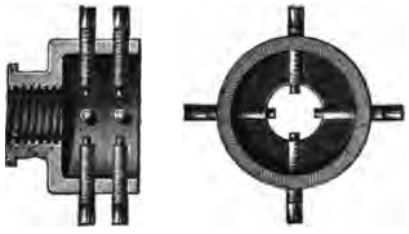

Kattekop.

van bij iedere draaibank een aantal behooren en waarvan het aantal tanden zoo genomen is, dat

Fig. 1.

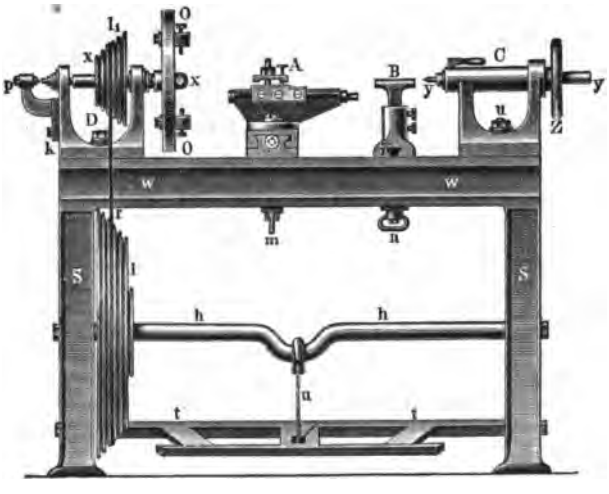

IJzeren draaibank.

Fig. 3.

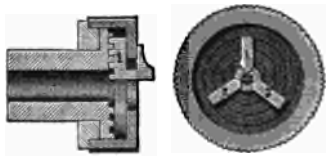

Centreerder.

Fig. 4.

Bril.

bestaat uit een schraag S, waarop de liggers w, die samen de slede vormen en aan de binnen- en bovenvlakken zuiver vlak moeten afgewerkt zijn, en de kop D met de zich daarin bewegende as x, die hier van snaarschijven, doch gewoonlijk van getande raderen voorzien is, ten einde haar in beweging te brengen, voor welke beweging hier een trapinrichting, doch bij grootere draaibanken riemschijven dienen. Langs de slede kan zich de rijkop C bewegen, die op een willekeurige plaats kan worden vastgezet en waaraan zich de kegelmen een groot aantal variaties in de overbrengingen kan aanbrengen, hetgeen natuurlijk voor het schroefsnijden van belang is. Het voorwerp wordt tusschen x en y ingespannen, waarbij op de spil x de zoogen. kattekop (fig. 2) of de centreerder (fig. 3) wordt bevestigd, die op hun beurt het voorwerp stevig vasthouden. Kleine banken hebben in plaats daarvan op de as x een punt; het voorwerp wordt dan rondgedraaid met behulp van den bril (fig. 4).

Een groote horizontale draaibank, door elec-

Digitized by Google

triciteit bewogen, stelt fig. 5 voor, en een met fraisinrichting fig. 6 Een eigenaardige inrichting vertoonen de copiëerdraaibanken (zie ook *Copiëermachine*). In fig. 7 wordt zulk een inrichting schematisch voorgesteld. Het te bewerken voorwerp A krijgt door C zijn beweging. Op een support, beweegbaar op een slede, is een vaststaande beitel of in de fig. de draaiende frais F aangebracht, die tegen het voorwerp A wordt aangedrukt door het gewicht D. Ditzelfde gewicht drukt ook een tweede support, voorzien van een losse rol E, tegen het model B aan, dat eveneens door C bewogen wordt. De verschuiving op de slede van E wordt door F gevolgd, terwijl de hoeksnelheden van model en voorwerp bovendien dezelfde zijn, zoodat A langzamerhand de gedaante van het model B zal krijgen.

FIG. 5.

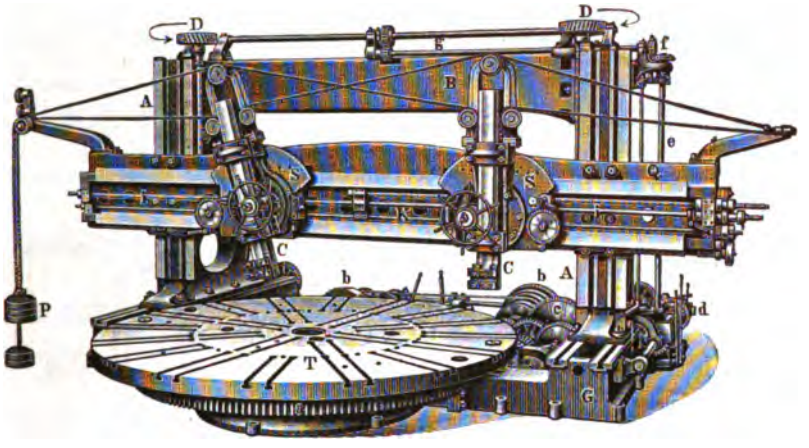

Horizontale draaibank.

FIG. 6.

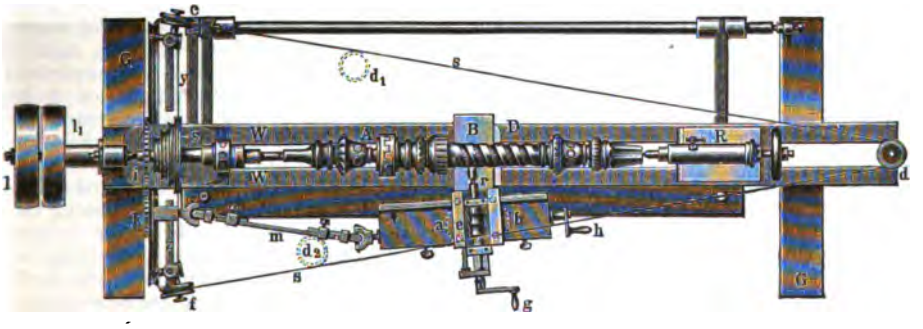

Draaibank met fraisinrichting.

FIG. 7.

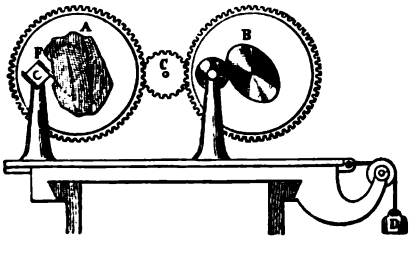

Copiëerdraaibank.

Draaibas is de naam van een licht geschut, waarvan men zich vroeger aan boord van oorlogsschepen bediende. De draaibas was draaibaar om een zwaren tap of pin, ten einde in alle richtingen te kunnen vuren. Men plaatste ze bij de verschansingen of op de campagne en men laadde ze met een kogel, schroot of kartetsen. Thans vindt men ze nog op koopvaardijschepen voor het geven van signalen.

Draaibeitels, worden gebruikt bij het draaien van metaal en worden uit een goed soort staal gesmeed. Het zijn gewoonlijk prismatische sta-

Digitized by Google

ven, vierkant, half- of kwartrond in doorsnede. De vormen verschillen dus naar die doorsneden en daarenboven naar de wijze, waarop de punt eraan geslepen is. Zie ook *Draaibank*.

Draaibrug. Zie *Brug*.

Draaien noemt men het vervaardigen van ronde voorwerpen op de draaibank. Zie aldaar.

Draaien van garen. Zie *Garen*.

Draaihals (*Jynx torquilla*) is de naam van een vogel, die tot de orde der *Klimvogels* (*Scansores*) en tot de familie der *Spechten (Picidae)* behoort. Hij onderscheidt zich door een vrij korten, ronden snavel met smalle neusgaten en door een zachten staart. Hij is zoo groot als een lijster, bruin van kleur met vele lichtbruine en zwarte strepen, lichter aan den buik en zwart gestreept op den nek. Hij ontleent zijn naam aan de gewoonte, om den kop vaak plotseling en sterk naar achteren te draaien. Hij leeft in Europa en Azië in bosschen en tuinen en voedt zich vooral met mieren en haar poppen. De draaihals behoort tot de trekvogels, terwijl hij in April doch in ons land zelden, verschijnt. Het wijfje legt in Juni in een hollen boom 7—10 witte eieren. In kooien kan men dezen vogel met mierenpoppen en meelwormen in het leven houden. Bij gebrek aan insekten eet hij ook vlierbessen.

Draaiingsveld, *electrisch*, ontstaat door 4 in een kring geplaatste geïsoleerde conductors, die door middel van een roteerenden dubbelen commutator afwisselend en met korte tusschenpoozen van tegengestelde ladingen voorzien worden. Een isolator, die zich in dit veld bevindt, draait in dezelfde richting. Voor *magnetisch draaiingsveld* zie *Wisselstroom*.

Draaiing van het polarisatievak. Zie *Polarisatie*.

Draaikevers (*Gyrini*) is een familie uit de orde der *Schildvleugelige kevers* of *torren*; hiertoe behooren kleine kevers, die bij aanraking een stinkende witte vloeistof afscheiden en uitstekend zwemmen en duiken. Hun voorpooten zijn lang, hun achterpooten kort en vinachtig. Bij mooi weer ziet men deze diertjes in talrijke groepen sierlijk op het water zich in kringen voortbewegen. De meest algemeene is *Gyrinus natator*. De sprieten zijn kort en hebben een oorvormig grondstuk, waardoor elk oog in twee helften wordt verdeeld.

Draaiorgel is de naam van een muziekinstrument, dat door een werktuigelijk draaien eenige melodieën doet hooren. Het bevat een windlade, een kleinen blaasbalg en eenige reeksen metalen pijpen of registers. Verder is in dat instrument een rol geplaatst, waarop pinnen zijn aangebracht, welke bij het ronddraaien de kleppen der windlade openen naar die pijpen, welke de gevraagde tonen moeten voortbrengen. Het is duidelijk, dat men door een kleine horizontale verschuiving van die rol een nieuwe melodie kan doen hooren. Zie verder *Orgel*.

Draaireep is een touwbeslag, waarmede een te bewegen voorwerp met het takelblok wordt verbonden. Zie ook *Marseval* en *Tuig*.

Draaischijf noemt men een toestel voor het draaien van aarden voorwerpen, bestaande uit een te lood staande ijzeren as, een daarop bevestigde waterpas staande houten schijf en een van onderen aangebracht voorwiel of een schijf, die met den voet wordt voortbewogen.

Draaischijf is een kleine koperen schijf, o.a. bij horlogemakers in gebruik, waarop de te draaien voorwerpen bevestigd worden.

Draaischijf is bij spoorwegen een ijzeren of stalen schijf, die op een koning draait en gewoonlijk nog op raderen aan den omtrek. Zij dienen om locomotieven en ook wel wagons om te draaien of op een ander spoor te brengen. Die voor locomotieven hebben een middellijn van 12—16 m. De constructie kan nog verschillend zijn. De bijgaande afbeelding stelt een kleine draaischijf in cirkelvorm voor met twee paar elkander rechthoekig snijdende rails. Bij andere snijden drie paar rails elkander onder hoeken van 60°.

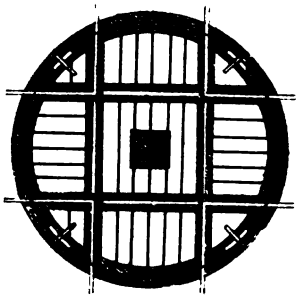

Draaischijf.

Draaischijven van eenigen omvang, worden niet als een geheele schijf, doch slechts als een strook vervaardigd, die ietsbreeder is dan de spoorbreedte. De draaiwissel wordt gebruikt, als 2 sporen onder een scherpen hoek samenkomen.

Draaispanten zijn spanten in het voor- en achterschip, waarvan iedere helft niet loodrecht op het langscheepsch vlak staat. Zij loopen dan ook nooit door over het slemphout, maar zijn er met stekers aan verbonden. Iedere spanhelft ligt echter wel in een vlak verticaal op de lastlijn en maakt met de huid vrijwel een rechten hoek.

Draaispiegel is een spiegel, dien men met groote snelheid om een as kan laten draaien. Een lichtend punt wordt in dezen spiegel tot een lijn uitgerekt tengevolge van de nawerking van den luchtindruk op ons oog. Is echter de lichtbron intermitteerend en wel met kleine tusschenpoozen, zoodat, direct gezien, het licht bestendig schijnt, dan bemerkt men in den roteerenden spiegel de onderbrekingen, en daar de omdraaiingssnelheid bekend is, kan men binnen nauwe grenzen den duur der onderbrekingen bepalen. Zulks heeft o.a. plaats bij het bepalen van het aantal golvingen van een zekeren toon met manometrische vlammen (zie aldaar).

Draaistoel is een toestel om kleine voorwerpen te draaien en te boren. Zij vervangt een draaibank en wordt als zoodanig veel door horloge- en instrumentmakers gebruikt. De draaistoel bestaat uit een prismatischen staaf, die in de bankschroef of aan de werkbank kan worden bevestigd. Van de beide houders is de een verstelbaar, de andere vast met den prismatischen staaf verbonden. Evenwijdig met dezen laatste zijn stiften verschuifbaar en kunnen in de houders door schroeven worden vastgesteld. Een support dient tot steun voor den beitel. Het voorwerp wordt tusschen de stiften gespannen en door een draaiboog in beweging gebracht.

Digitized by Google

Draaistroom noemt men een willekeurig aantal wisselstroomen, die gelijkelijk verschoven zijn, wat de phase betreft. In den regel verstaat men er een driephasenstroom onder, terwijl men dan onder wisselstroom den éénphasigen stroom verstaat. Zie *Dynamo*.

Draaiziekte is een ziekte, die men bepaaldelijk bij schapen, vooral bij lammeren van 5—8 maanden opmerkt, en die veroorzaakt wordt door een lintworm, *Coenurus cerebralis* genaamd, die zich in den toestand van blaasworm in de schedelholte der schapen bevindt, terwijl hij als volwassen lintworm in de darmen van honden en wolven voorkomt. De eieren van dezen lintworm, in de uitwerpselen der honden aanwezig, komen met het gras in de maag der schapen, waar zij zich ontwikkelen, in het bloed der jonge dieren doordringen en hiermede in de hersenen komen. Hier blijven ze als blaasworm en bereiken wel eens de grootte eener vuist, zoodat zij op de hersenen drukken en de duizeling doen ontstaan, die zich in het ronddraaien van het schaap of lam vertoont. Men haast zich gewoonlijk, om zulke dieren te slachten, daar een vernietiging van den blaasworm zelden gelukt.

Draak. Zie *Draak, vliegende.*

Draak is de naam van een sterrenbeeld aan den Noordelijken hemel. Hiertoe behooren omstreeks 80 sterren, waaronder zich echter slechts een paar van de tweede grootte bevinden. Het staat tusschen den Grooten en Kleinen Beer, Hercules, de Lier en de Zwaan en bevindt zich in een pool van den zonneweg (ecliptica).

Draak. Zie *Vlieger.*

Draak is in de wapenkunde een denkbeeldig, vaak vuurspuwend wezen met den kop van een wild zwijn, groote oogen en kromme, scherpe slagtanden in den muil; aan den rug bevinden zich twee vleugels als die van een vleermuis, waarvan de vleugelbeenderen dikwijls scherp en omgebogen zijn; het in bochten gekronkelde lichaam is voorzien van hoornachtige, scherpe punten, terwijl de staart eindigt in een punt met weerhaken of een slangenkop.

Draak, vliegende (*Draco Volans L.*) is een tot de boom-agamen behoorend reptiel, waarvan de vijf of zes eerste paren, zoogenaamde valsche ribben uit het lichaam uitsteken. Daartusschen is een valscherm uitgespreid. Met behulp van dit scherm en van hun krachtige pooten bewegen zich deze, hoogstens 30 cm. lang wordende diertjes met groote behendigheid, klimmend of springend, maar niet vliegend. Door hun rijke kleurenpracht, gewoonlijk bruin of groen met gele of roode strepen, vallen zij zeer in het oog. Men vindt ze voornamelijk op Sumatra en Java, hoewel ook elders in den Indischen Archipel, in verschillende soorten.

Draba. Zie *Voorjaarsvroegeling.*

Drac is een riviertje in de Fransche Alpen, dat als *Drac noir* in het departement Hautes-Alpes ontspringt. Het buigt zich, na de vereeniging met de *Drac blanc* in het dal van Champsaur, naar het N. W. om en bereikt daarna het departement Isère. Na rechts de Romanche met de Vénéon, links de Ebron en Gresse opgenomen te hebben, stort het zich bij Grenoble in de Isère.

Dracaena Vand. (*Drakenboom, Drakenbloedboom* of *Drakenpalm*) is een geslacht der Liliaceeën, waartoe boomen en struiken zonder uitloopers behooren, met een geringden stam, lederachtige, zwaardvormige of omgekeerd lancetvormige bladeren, samengestelde bloemaren en een- tot driezadige bessen. De stam neemt onafgebroken in dikte toe. In de tropische luchtstreek der Oude wereld kent men 36 soorten, waarvan vele een roodachtig sap bevatten, dat uit den stam druppelt en bekend is onder den naam *drakenbloed* (zie aldaar), zooals *D. Draco* L. (zie de afb.), op de Canarische eilanden thuis

Dracaena Draco (Drakenboom).
a. Bloem, *b.* Vrucht.

behoorend. Deze boom heeft 60 cm. lange, smalle en spitse, blauwgroene bladeren en witte bloemen. Het meest beroemde exemplaar ervan stond tot 1868 in een tuin te Orotava op Teneriffe, was 23,5 m. hoog en bezat verscheiden voet boven den wortel nog 14 m. omvang; zijn ouderdom werd op eenige duizenden jaren gesteld en reeds door de Guanchen werd hij als heilig vereerd.

Drachenfels, de aan de Rijnbezoekers zoo welbekende rots bij Königswinter in het Zevengebergte, is 325 m. hoog (277 m. boven den spiegel van den Rijn). De *Drachenburg*, waarvan nu nog slechts de 21 m. hooge middelste wachttoren over is, moet door aartsbisschop *Frederik I* van Keulen gebouwd zijn. In 1632 bezetten de Zweden, in 1633 de Spanjaarden de vesting, die spoedig daarop door keurvorst *Ferdinand* gesloopt werd. Op de halve hoogte van den berg bevindt zich de *Drachenhöhle*, waarin volgens de sage *Siegfried* den draak gedood zou hebben. Sedert 1883 brengt een tandradspoorweg de bezoekers op den berg, die nog den bekenden wijn, *Drachenblut* levert.

Digitized by Google

Drachenfels is een top in de Hardt in de Beiersche *Rheinpfalts*, 10 km. ten Zuid-Westen van Dürkheim, 571 m. hoog. Ook deze wordt wel de plaats van *Siegfried's* heldendaad genoemd.

Drachmann, *Holger*, een Deensch dichter en schilder, werd geboren den 9den October 1846 te Kopenhagen, bezocht de universiteit en vervolgens de Academie voor Schoone Kunsten en ontwikkelde zich onder leiding van *Sörensen* tot een degelijk zeeschilder. Hij bezocht de meeste Europeesche hoofdsteden, kwam na zijn terugkeer in Denemarken in aanraking met *Brandes* en wijdde zich daarna geheel aan de letterkunde. Sedert 1885 leeft hij te Kopenhagen en krijgt van de regeering een jaarlijksche toelage. Van zijn werken noemen wij de lyrische bundels: „Digte" (1872), „Dœmpede Melodier" (1875), „Sange ved Havet" (1877), „Ranker og Roser" (1879), „Gamle Guder og nye" (1881), „Unge Viser" (1892); de verhalende gedichten „Prinsessen og det halve kongerige" (1878), „Osten for sol og vesten for maane" (1880), „Somandsfortœllingere" (1894) en „Volund Smed" (1894). Van zijn novellen noemen wij: „Ungt blod" (1876), „En verokomplet" (1876), „Tannhäuser" (1877) „Derovre fra grœnsen" (1877), „Paa Somands tro og love" (1879), „Lars Kruse" (1879), „Rejsebilleder" (1882), „Troldtoj Folkesage i Nutidsliv" (1889—1890), „Tarvis" (1891); van zijns romans „Vandenes Datter" (1881), „Med den brede pensel" (1887), „Forskrevet" (1890), „Den hellige ild" (1899), „Grevinde Cosel og Frederik August den staerke" (1900) en „Dœdalus" (1900). Op dramatisch gebied leverde hij: „Puppe og Sommersugl" (1882), „Strandby Folk" (1883), „Bonifacius Skœret" (1893), „Brav-Karl" (1897), „Gurre" (1899), „Hallfred Vandraadeskjald" (1900), en „Broget Lov" (1901).

Drachme is de naam van een oud-Grieksche zilveren munt, die tevens een bepaald gewicht vertegenwoordigde. De waarde van de drachme was in verschillende Grieksche gewesten zeer verschillend. Een Attisch talent bevatte 6000 drachmen, een mina 100 drachmen, en een drachme verdeelde men in 6 obolen. Men had dubbele, drie- en viervoudige drachmen (didrachme, tridrachme, tetradrachme). Ook nu nog is — sedert 1833 — de drachme de eenheid van munt in Griekenland, waar zij 100 lepta telt, en zij heeft er een waarde van omstreeks 44 cents Nederlandsch.—

Drachme was vroeger in ons land, gelijk elders, een medicinaal gewicht en telde 3 scrupel, elk van 20 grein. Men had 8 drachmen in een ons. Thans echter is dat gewicht door het Nederlandsche vervangen.

Dracht. Zie *Geschut*.

Drachten, de hoofdstad der Friesche gemeente Smallingerland, is een aanzienlijk dorp, met het dorp Drachtster Compagnie ongeveer 6000 inwoners tellend, gelegen aan de Drachtstervaart en aan de tramlijnen Drachten—Dokkum en Drachten—Joure—Sneek. De plaats bezit een fraai gemeentehuis, een Hervormde, een Gereformeerde en een Doopsgezinde kerk. De bevolking houdt zich bezig met landbouw, veenderij, handel en kleinindustrie, o. a. is er een groote leerlooierij.

In de Middeleeuwen vond men in deze streek slechts enkele gehuchten. Een daarvan, onder Zuider-Drachten, bezat reeds in de 8ste of 9de eeuw een kerkje, dat in 1148 door een ander vervangen werd. Noorder-Drachten kreeg een kerk in 1541. Beide kerkbuurten namen sterk in bloei toe, nadat in 1641 de Drachtstervaart was gegraven en de daardoor tot dusver ontoegankelijke venen aan de snede werden gebracht. De beide kerken werden later afgebroken en in 1743 een nieuwe (Hervormde) kerk ingewijd.

Drachtster-Compagnonsvaart. Zie *Compagnonsvaarten*.

Draco, een Atheensch wetgever, behoorde tot de Eupatriden, werd omstreeks het jaar 621 v. Chr. tot archon benoemd en bracht in die betrekking een wetgeving tot stand, die zich door zoo groote gestrengheid onderscheidde, dat men ze „met bloed geschreven" noemde. *Suidas* verhaalt, dat hij zich vervolgens naar Aegina begaf en daar in den schouwburg den dood der verstikking onderging onder de talrijke kleederen, die hem onder luid gejuich als bewijzen van hulde werden toegeworpen. Zijn instellingen werden echter reeds na verloop van 30 jaar door *Solon* opgeheven of verzacht.

De wetten van *Draco* dragen niet den naam van *νόμοι* (meeningen), maar van *θεσμοί* (stellingen), waaruit men opmaakt, dat zij niet door het volk bekrachtigd, maar door hem als het hoofd van een invloedrijke partij ingevoerd zijn. Zijn voorschriften waren zeer gestreng met betrekking tot het huwelijksleven en de opvoeding der kinderen. Ledigheid, als de bron van alle kwaad, werd met den dood gestraft, en voor de onschendbaarheid der heiligdommen was gezorgd. Het meest bekend zijn *Draco's* bepalingen omtrent de veiligheid van het leven der burgers, omdat *Solon* die bleef handhaven. Bij een aanslag op het leven of bij een moord werd de moordenaar prijs gegeven aan de wraak der bloedverwanten tot in den 6den graad, en bij afwezigheid van dezen aan hen, die door bepaalde banden met den vermoorde verbonden waren. De aanklacht werd gedaan bij den tweeden archon, die ze aan een rechtbank van 51 epheten voorlegde. Was het vonnis ongunstig, dan werd de doodstraf aan den moordenaar voltrokken en zijn vermogen verbeurd verklaard. Alleen dit laatste geschiedde, zoo er slechts poging tot moord bestond. Levenlooze voorwerpen, die den dood van een burger hadden berokkend, werden over de grenzen gebracht. Bij onwillekeurigen moord moest de moordenaar althans een jaar het vaderland verlaten; hij mocht geen heilige plaatsen betreden en dan eerst terugkeeren, wanneer hij vergiffenis der bloedverwanten verworven had. Werd een overspeler, een balling of een roover op heeterdaad betrapt en vermoord of iemand in een wedstrijd gedood, dan vereischte de moord geen straf. Diefstaf werd met geldboete, met gedwongen arbeid of ook met den dood gestraft.

Dracocephalum *L* (*Drakenkop*) is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Lipbloemigen* (*Labiatae*); het onderscheidt zich door een 2-lippigen, 5-tandigen kelk, een bloemkroon met een opgeblazen keel en door een holle bovenlip. Het omvat overblijvende kruiden of heesterachtige gewassen, die meestal in Siberië en Tauriš groeien. Tot de soorten behooren *D. canariense*

Digitized by Google

L., *citroenkruid*, hetwelk op de Canarische Eilanden groeit en 3-tallige bladeren, benevens blauwe, roode of witte, aarvormende bloemen draagt, — *D. moldavicum L.* of Turksche melisse, in Moldavië enz. te vinden en met witte of blauwe bloemen versierd, — *D. Ruyschianum L.*, een fraaie sierplant in Siberië, Zweden, Denemarken en Zwitserland, — *D. speciosum Sweets.*, de fraaiste soort, die in Noord-Amerika groeit en paarse of rozenroode bloemen draagt enz.

Draconarius noemde men in de Middeleeuwen soldaten, die het drakenbeeld, het zinnebeeld des duivels, bij processiën op een lans ronddroegen.

Draeontium *L.*, een plantengeslacht uit de familie der *Araceeën*, onderscheidt zich door 3-hokkige, éénzadige besvruchten, een rolronde bloemkolf en een kielvormige bloemscheede. Het heeft geen bovenaardschen stengel, bezit gesteelde, enkelvoudige bladeren en groeit in de keerkringsgewesten van Amerika. De belangrijkste soort is *D. polyphyllum L.* met een zeer dikken, knolvormigen wortel, bladeren, die 1 m. lang worden, en naar bedorven vleesch riekende bloemen. Zij groeit in Zuid-Amerika en Japan. De wortel is eetbaar.

Dracophyllum *Dec.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Epacridaceeën*, het onderscheidt zich door een 5-deeligen kelk, door een buisvormige, 5-spletige bloemkroon, door de met deze samengegroeide helmknoppen, een 3-lobbigen stempel, 5 honigpapjes aan den voet van het vruchtbeginsel en een doosvrucht. Het omvat heesters in Australië en Nieuw-Zeeland, waaronder zich onderscheiden sierplanten bevinden, zooals *D. capitatum R. Br.* met lancetvormige, spitse, onbehaarde bladeren en fraaie, witte, tot bloemhoofdjes vereenigde bloemen.

Dracopis *Cass.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Samengesteldbloemigen* (*Compositae*); het onderscheidt zich door een tweerijig omwindsel, een kegelvormigen, stoppeligen bloembodem, nagenoeg rolronde schijfbloemen met 5 achterwaarts gebogen tanden en door rolronde, gekroonde vruchtjes. De eenige soort, *D. amplexicaulis Cass.*, is een zomergewas, dat in Louisiana en Mexico groeit. De stengel is ongeveer 1 m. hoog, getakt en gestreept; de bladeren zijn langwerpig, lancetvormig, gaafrandig, onbehaard, de onderste gezaagd en de bloemen langgesteeld, met fraai-goudgele, bloedrood gevlekte straal- en donkkerroode schijfbloemen.

Draco volans. Zie *Draak, vliegende.*

Draga, koningin van Servië, werd den 23sten September 1867 te Gornji Milanovac geboren. Zij was de dochter van den distriktspresident *Panta Lunjevitsj* en van *Andja Koljevitsj*. Na haar eerste huwelijk met den ingenieur *Masjin*, verloofde zij zich den 21sten Juli 1900 met den jongen koning *Alexander I* van Servië; het huwelijk had den 5den Augustus van hetzelfde jaar te Belgrado plaats. De reeds in 1901 in de troonrede aangekondigde hoop op een troonsopvolger bleek op dwaling te berusten. Omdat men nu argwaan koesterde, dat zij door haar invloed op den koning een van haar beide broeders, *Nicolaas* of *Nicodem Lunjevitsj*, tot erfgenaam voor den troon zou doen aanwijzen, smeedden de officieren van het Servische leger een samenzwering, waarbij zij, haar gemaal, haar beide broeders en eenige getrouwen in den nacht van den 10den op den 11den Juni 1903 in hun paleis vermoord werden.

Dragoet of *Torghoed*, een Turksch zeeroover, werd geboren in een dorp aan de kust van Klein-Azië, diende onder *Chaireddin Barbarossa* en vervulde de Middellandsche Zee met den schrik van zijn naam, zoodat keizer *Karel V* *Andreas Dorea* uitzond, om hem te vervolgen. *Dragoet* werd weldra gevangen genomen, doch herkreeg na vier jaar tegen een aanzienlijk losgeld zijn vrijheid. Hij bemande na den dood van *Barbarossa* een vloot van 24 brigantijnen, stevende naar Napels, plunderde de kusten van Calabrië, overviel in 1550 de stad Elmadia in Tunis en maakte zich van haar meester. Weldra echter werd die stad door *Andaeas Dorea* belegerd. Wel kwam *Dragoet* uit Corsica daarheen tot ontzet, doch hij leed de nederlaag, werd door zijn bondgenooten verlaten en moest naar Zerbi terugtrekken, waarna de stad door de Christenen veroverd werd. Om *Dragoet* te vervolgen, ging *Doria* in 1551 nogmaals naar Afrika, blokkeerde hem in de haven van Cantava, maar kon niet verhinderen, dat hij door een in 10 dagen gegraven kanaal naar een naburig eiland ontsnapte. Om de uitrusting te bespoedigen der Turksche vloot, die wraak zou nemen over de verrassing van Elmadia, begaf hij zich naar Konstantinopel, en weldra staken 112 galeien met 12000 Janitsaren onder admiraal *Sinan Pasja* in zee. Spoedig werd Tripolis ingenomen, en *Dragoet* verkreeg er de heerschappij met den titel van *Sandsjak-Bey*. In 1552 plaatste *Soliman* hem aan het hoofd der Turksche vloot, tot een expeditie naar Italië bestemd. Na eenige voorspoedige gevechten ging hij in de golf van Napels ten anker, doch begaf zich kort daarop naar Konstantinopel, waar hij den winter doorbracht. Het volgend jaar plunderde hij Calabrië en Alicata op Sicilië, tastte Elba aan en belegerde Bonifacio op Corsica, doch deze stad gaf zich aan de Franschen over, waardoor *Dragoet*, na vruchtelooze pogingen om Piombino en Porto-Ferrajo te veroveren, genoodzaakt werd weder naar Konstantinopel te vertrekken. In 1554 verscheen hij nogmaals aan de kust van Calabrië, maar trachtte weldra de haven van Durazzo te bereiken zonder verder iets te ondernemen. Zijn dwingelandij had hem inmiddels gehaat gemaakt bij al de vorsten van Afrika, zoodat deze zich verbonden met *Cerda*, onderkoning van Sicilië, die van *Philips II* van Spanje den last had ontvangen, Tripolis te heroveren. *Cerda* leverde den zeeroover een bloedigen slag, doch deze laatste behaalde de overwinning en maakte zich wederom meester van het eiland Zerbi. Toen sultan *Soliman* in 1565 Malta wilde veroveren, ontving *Dragoet* bevel, zich bij de Turksche vloot te voegen. Hij deed dat met 16000 man op 17 galeien en 2 galjoten, doch sneuvelde voor St. Elmo, door een musketkogel getroffen, den 23sten Juli 1565.

Dragoman, afkomstig van een Arabisch woord hetwelk *vertalen* beteekent, is de gewone titel van den tolk aan het Hof van Turkije. Te voren werd die betrekking gewoonlijk bekleed door Griekse Christenen, na den Griekschen opstand echter door Muzelmannen, doch bij de vermeerderde kennis der Europeesche talen is hun post minder belangrijk dan weleer. Ook de vreemde gezantschappen en consulaten in Turkije hebben een dra-

Digitized by Google

goman in dienst, vroeger meest Levantijnen, thans Europeanen.

Dragomanow, *Michaël*, een Russisch schrijver en volksmenner, werd geboren den 18den September 1841 te Hadjatsj in het gouvernement Poeltawa in Oekraine, studeerde te Kiew, nam toen deel aan den opstand in Oekraine, welke in 1862 door de regeering werd onderdrukt, vestigde zich in 1865 als privaatdocent aan de universiteit te Kiew en werd in 1870 tot hoogleeraar benoemd, welke benoeming echter eerst in 1873 door de regeering bekrachtigd werd. Wegens kritische artikelen over den toenmaligen minister van onderwijs, graaf *Tolstoi* werd hij afgezet en begaf zich naar Genève. Vandaar werd hij in 1888 als hoogleeraar naar Sofia beroepen, waar hij in Juni 1895 overleed. Hij schreef populaire werken in het Russiscch en redigeerde het tijdschrift „Hromada" (De Gemeente). Hij streefde in vrijzinnige richting naar een reorganisatie van het foederatieve stelsel in Rusland, streed tegen het doctrinaire socialisme en tegen het absolutisme, vond bij het bestaande regeeringsstelsel in Rusland den politieken moord onvermijdelijk, maar wekte hiertoe geenszins op en eischte van de meer ontwikkelden, dat zij een einde zouden maken aan het schrikbewind van het nihilisme en absolutisme. Hij schreef: „Les Turcs extérieurs" (1875), „Le tyrannicide en Russie" (1881), „Der kleinrussische Internationalismus" (1882), „De Oost-Europeesche volken en de propaganda van het socialisme in de volkstaal" (1880) en „La Pologne historique et la démocratie moscovite" (1881). Verder leverde hij met *Antonowitsj* in 1874 een bundel Klein-Russische volksliederen, later door andere bundels gevolgd, en „Bakunins Briefwechsel mit A Herzen und Ogarjav".

Dragomirow, *Michael Iwanowitsj*, een Russisch generaal, werd geboren in 1830. In 1847 werd hij officier in het Semenowsche lijfgarderegiment, bezocht daarna de Hoogere Krijgsschool en werd spoedig daarop leeraar in de taktiek aan die school. Als kolonel maakte hij den veldtocht van 1866 in het Pruisische hoofdkwartier mede, maar werd door dit feit geen aanhanger van het Pruisische legerstelsel, dat hij zelfs zeer gering schatte. In 1876 tot generaal-majoor benoemd, droeg men hem het bevel op over de voorhoede van het Donauleger; maar bij den Sjipkapas werd hij aan den enkel zwaar gewond. Later werd hij tot directeur der Hoogere Krijgsschool benoemd, waarna in 1889 zijn benoeming tot opperbevelhebber in het militaire distrikt Kiew volgde. In 1898 kreeg hij zijn benoeming tot gouverneur-generaal van Kiew, Podolië en Wolhynië. Hij overleed den 28sten October 1905 te Kronotop. *Dragomirow* was een beroemd strateeg, die zich door zijn vele geschriften als zoodanig heeft doen kennen; daarbij was hij een vurig panslavist. Zijn voornaamste werken zijn: „Leitfaden für die Volbereitung der russischen Truppen zum Kampf" en „Skizze über den österreichisch-preuszischen Krieg", in het Duitsch vertaald door *von Tettau* (Hannover, 1889 en 1891).

Dragon (*Artemisia Dracunculus L.*) is de naam van een plant, die tot de familie der *Samengesteldbloemigen* (*Compositae*) behoort en waarvan de bladeren als toekruid gebruikt worden bij sla, ingemaakte augurken, uien enz. De plant is overblijvende. Zij wordt door verdeeling van den wortelstok vermeerderd.

Dragonades. Toen *Lodewijk XIV* schier alle hulpmiddelen had uitgeput, om het Protestantisme in Frankrijk te onderdrukken, kwam minister *Louvois* in 1681 op het denkbeeld, om door een militaire inkwartiering de weerspannigen in den schoot der Kerk terug te voeren. Hij zond een regiment dragonders naar Poitou en gaf bevel, dat men bij de Protestanten steeds een dubbel aantal manschappen zou inkwartieren. Langzamerhand strekte die maatregel zich uit over het geheele land, en de soldaten hadden tevens verlof de ketters te mishandelen en te plunderen. Deze wijze van handelen noemde men *dragonades*, *la mission bottée* of *les conversions par logements*.

Dragonders noemt men lichte ruiterij, met sabel en karabijn gewapend. De naam is waarschijnlijk ontleend aan het veldteeken, dat een draak voorstelde. De Fransche arcquebusiers der 16de eeuw noemde men reeds *dragons*, en waar voetvolk te kort kwam, stegen zij af en streden te voet. Daarentegen voorzag men in Nederland en elders de musketiers van paarden, om hen snel op de belangrijkste punten te brengen, en op deze wijze ontstonden de dragonderregimenten. Ook onze voormalige kurassiers werden in dragonders herschapen, doch thans zijn bij ons leger niet anders dan huzaren. Het Duitsche, het Fransche en het Engelsche leger bezitten daarentegen nog dragonderregimenten.

Draguignan, de hoofdstad van het Fransche departement Var, aan den voet van den boschrijken Malmont, de rivier Narturbie en de spoorlijn Les Arcs—Draguignan, telt (1901) 9671 inwoners. Zij is ouderwetsch in haar voorkomen, doch bezit goede inrichtingen van onderwijs en is de zetel van verschillende rechtbanken en geleerde genootschappen, terwijl men er een mooie Gotische kerk, het hotel van de prefectuur, het paleis van justitie, den schouwburg, een bibliotheek (15000 dln.), een botanischen tuin met veel exotische gewassen enz. tot de aanzienlijkste gebouwen kan rekenen. De inwoners houden zich bezig met wijn- en tuinbouw, zijde-, zeep- en lederfabricage en handel in wijn en olijven.

Drainage of *draineering* (Engelsch: *to drain* = afvoeren) noemt men het droogleggen van een met water overzadigden of moerassigen bodem door middel van ondergrondsche afvoerkanalen. De drainage, hoewel reeds in de Oudheid niet onbekend, geldt als een uitvinding der Engelschen en geschiedde reeds in het midden der 18de eeuw door middel van den zoogenaamden molploeg. Daar de hierdoor gevormde onderaardsche kanalen slechts één zomer in stand bleven, ging men weldra over tot het graven van greppels, die tot zekere hoogte met steenen of rijshout en verder met aarde werden gevuld. Deze methode was echter nogal kostbaar en bovendien niet duurzaam, daar de kanalen na vrij korten tijd verstopt geraakten. Daarom kwam men weldra tot een andere methode, n.l. door den bodem van de greppel met platte steenen te beleggen en daarop gewelfde steenen te plaatsen, waardoor een kanaal werd gevormd, of ook wel werd, vooral op natte, veenachtige graslanden, eerst een betrekkelijk breede

Digitized by Google

greppel gegraven en op den bodem daarvan een smallere, het eigenlijke kanaal. Dit laatste werd bedekt met zoden, en eerstgenoemde greppel verder met de uitgegraven aarde aangevuld. De beste en duurzaamste, tevens goedkoopste methode is echter de drainage door middel van gebakken buizen, draineerbuizen geheeten. Deze worden meestal vervaardigd ter lengte van 30 cm. met een doorsnede van 4—10 cm. De greppels worden, ter diepte van meestal 1—1.25, soms echter ook van 3 m., met bijzondere, naar onderen versmald toeloopende lange spaden uitgestoken; de bodem wordt glad gemaakt, en nadat de buizen gelegd zijn, de greppel weer dichtgeworpen. De buizen worden niet met elkander verbonden, maar moeten goed aan elkander passen. De mond der buizen wordt dikwijls zoodanig afgesloten, dat kleine dieren er niet in kunnen kruipen, maar van den anderen kant de buis niet door aarde verstopt kan geraken. Bij de uitvoering der drainage komt het zeer aan op een juiste diepte, afstand en richting der drainstrengen en op een zorgvuldig graven der greppels en leggen der buizen. De verschillende kanalen worden, al naar gelang van de diepte, op den 10 tot 25 voudigen afstand der diepte van elkander aangebracht.

Er bestaan meerdere stelsels van drainage; bij sommige wordt alleen gebruik gemaakt van zuigdrains, bij andere van hoofd- of verzameldrains en zuigdrains beide. De voornaamste voordeelen der drainage zijn: betere inwerking van de lucht op den bodem, verhooging en meer gelijkmatige verdeeling der bodemtemperatuur, daardoor grootere werkzaamheid van de bodembacteriën en de meststoffen, gemakkelijker en vroegere bewerking van den bodem, vooral in het voorjaar, bescherming der planten tegen bevriezen enz., en tengevolge van dat alles verhooging van het produktievermogen van den bodem.

Op graslanden kan met het draineeren een bevloeiing verbonden worden, door in de uitmonding van het alsdan onmisbare hoofdkanaal een klep aan te brengen; door deze te sluiten, wordt een verhooging van het grondwater teweeg gebracht en kan de bodem worden bevloeid; door haar te openen, stroomt het water weg en heeft drainage plaats.

Onder drainage wordt ook verstaan de riooleering van bouwterreinen en de afvoer van stedelijken afval door middel van kanalen.

Draineerbuis. Zie *Drainage.*

Draisine is de naam van een in 1817 door *Karl Drais von Sauerbronn* (geboren in 1784, overleden in 1851) te Mannheim uitgevonden en door *Knight* in Engeland verbeterd voertuig. Twee achter elkander geplaatste raderen waren verbonden door een zitplaats voor den rijder, die zijn levenloos ros in beweging bracht door zijn voeten bij afwisseling tegen den grond te stuwen. Op die wijze kon hij in een uur 7 à 8 km. afleggen; doch de vermoeienis was veel grooter dan bij het doorloopen van dezen afstand, zoodat de uitvinding weldra in vergetelheid geraakte.

Ook wordt een voertuig met vier raderen, dat men op spoorwegen gebruikt, waar het op de rails loopt en met de hand in beweging gebracht wordt, met den naam van *draisine* bestempeld. Later vervaardigden de Engelschen *pedomotieven*, voorzien van 4 raderen en 2 treden, die de rijder met de voeten naar beneden moest drukken. Meer opgang echter maakte later het op hetzelfde beginsel als de draisine berustende rijwiel (zie aldaar).

Drake, *Francis*, een Engelsch zeevaarder, werd geboren te Tavistock in Devonshire in 1540 en voer aanvankelijk aan boord van een kustvaarder. Een zijner bloedverwanten, sir *John Hawkins*, liet hem onderwijs geven. Nadat hij een reis naar Guinea gedaan had, ontving hij in 1567 bij een tocht naar West-Indië het bevel op het schip „Judith", onderscheidde zich bij een rampspoedig gevecht in de haven van Vera Cruz door zijn dapperheid en ontsnapte met zijn vaartuig aan de Spanjaarden. De wreedheid van dezen jegens de Engelsche gevangenen vervulde hem met wraakzucht. Hij slaagde zoo goed in zijn ondernemingen, dat men hem in 1572 twee schepen toevertrouwde, om daarmede een aanval te doen op de Spaansch-Amerikaansche koopsteden. De stad Nombre de Dios nam hij stormenderhand in, verwierf een grooten buit, doch kon er zich niet staande houden, zoodat hij naar Cartagena stevende. Nadat hij hier veel schepen opgebracht en een groot goederenmagazijn der Spanjaarden te Vera Cruz verbrand had, keerde hij terug en liet den 9den Augustus 1573 voor Plymouth het anker vallen. Daarna bracht hij op eigen kosten 3 fregatten in gereedheid en diende daarmede als vrijwilliger onder graaf *Essex*. Na den dood van dezen legde hij in 1576 aan koningin *Elizabeth* het plan voor, om door de straat van Magelhaens naar den Grooten Oceaan te zeilen en aldaar de Spanjaarden aan te tasten, en zij stond hem de middelen toe, om daarvoor een vloot van 5 schepen uit te rusten. Daarmede verliet hij Plymouth den 13den December 1577, bereikte den 20sten Augustus 1578 genoemde straat en kwam na veel tegenspoed den 20sten November bij het eiland Mocha, ten zuiden van Chili, waar hij zijn schepen wenschte te verzamelen. Daar er echter geen kwamen opdagen, zeilde hij noordwaarts, terwijl hij gedurig Spaansche schepen veroverde en aan land stapte om te plunderen, zoodat zijn manschappen weldra overvloedig voorzien waren van buit. Nu volgde hij de kust tot 43° N.Br., hopende een doorvaart te vinden naar den Atlantischen Oceaan. Daarin teleurgesteld, keerde hij terug naar 38° N.Br., waar hij zijn herzamelde vaartuigen herstelde, en noemde het land Nieuw-Albion. Den 29sten September 1579 zette hij koers naar de Molukken en bereikte Ternate den 4den November. Aan de kust van Celebes leed hij den 9den Januari 1580 bijna schipbreuk, en nadat hij op Java en aan de Kaap de Goede Hoop aan wal was geweest, verscheen hij den 5den November weer voor Plymouth. Den 4den April 1581 kwam *Elizabeth* zelf bij hem aan boord, gebruikte er het middagmaal, sloeg hem tot ridder en schonk haar goedkeuring aan zijn gedrag. Verder verkreeg hij van haar het bevel over 25 schepen, waarmede hij den 15den September 1585, uitzeilde en zoo onverwachts voor St. Jago op de Kaapverdische eilanden verscheen, dat die stad zich aanstonds overgaf. Vandaar zeilde hij naar West-Indië, veroverde St. Domingo en Cartagena, verwoestte de forten der

Digitized by Google

Spanjaarden in Oost-Florida en kwam den 28sten Juli 1586 weder te Plymouth binnen met een buit ter waarde van 600000 pond sterling. In 1587 voerde hij bevel over een vloot van 30 schepen, waarmede hij in de haven van Cadix een gedeelte der Armada verbrandde, en in 1588 werd hij vice-admiraal onder lord *Howard of Effingham* en droeg het zijne bij tot vernietiging der beroemde Spaansche vloot. Daarna werd hij belast met het commando over het smaldeel, bestemd om dom *Antonio* op den troon van Portugal te plaatsen, doch deze onderneming mislukte wegens een misverstand tusschen *Drake* en den bevelhebber der troepen te land. In het voorjaar van 1594 stelde *Drake* en *Hawkins* een nieuwe expeditie voor tegen de Spanjaarden in West-Indië; zij waren bereid een gedeelte der kosten te dragen, mits de koningin de schepen leverde. Dit geschiedde, doch het beoogde doel werd slechts ten deele bereikt. Rio de la Hancha en Nombre de Dios werden verbrand, doch de onderneming tegen Portorico mislukte, en toen ook Panama vruchteloos werd aangetast, verviel *Drake* tot diepe neerslachtigheid; een koorts maakte den 28sten Januari 1596 een einde aan zijn leven. Volgens de vroegere meening zou *Drake* het eerst den aardappel naar Europa gebracht hebben, waarvoor hem te Offenburg in Baden een standbeeld is opgericht; doch latere onderzoekingen hebben aangetoond, dat dit een sage is.

Drake, *Samuel Gardner*, een Amerikaansch schrijver, werd geboren te Pittsburg den 10den October 1798, werd hoofd van een districtsschool, vestigde zich vervolgens te Boston, waar hij in 1828 een antiquarischen boekhandel oprichtte en de New-England Historic-Genealogical Society stichtte, en overleed in Maart 1876. Hij schreef: „Biography and history of the Indians of North America" (11de druk, 1852), „Indian captivities or life in the wigwam" (1839) en „History of Boston" (1856).

Drake, *Friedrich*, een Duitsch beeldhouwer, werd geboren te Pyrmont den 23sten Juni 1805. Zijn vader was een werktuigkundige, en de zoon werd opgeleid in hetzelfde bedrijf, doch hield zich tevens bezig met het vervaardigen van allerlei snijwerk in hout en ivoor. Op 17-jarigen leeftijd ging hij naar Kassel, waar hij in dienst kwam bij *Breithaupt*, en nadat hij hier 4 jaar gewerkt en voor een gesneden Christuskop een aanzienlijken prijs had ontvangen, bepaalde hij zich tot de beeldende kunst. Aanbevolen aan *Rauch*, begaf hij zich naar Berlijn, waar hij aanvankelijk in hoogst bekrompen omstandigheden verkeerde, maar spoedig de gunst verwierf van zijn genialen leermeester. Weldra vervaardigde hij in marmer een „Madonna met het Kind", die het eigendom werd der keizerin van Rusland. Daarop volgde de groep van den „Stervende krijgsman, aan wien een genius de lauwerkrans toont", dan een „Wijngaardenierster" in marmer, en onderscheiden portretstatuëtten, van welke inzonderheid die van *Rauch*, *Schinkel*, *Schiller*, *Goethe* en de beide *von Humboldt's* zeer geroemd worden. In 1836 modelleerde hij het standbeeld van *Justus Möser* op het Domplein te Osnabrück en in 1844 voltooide hij de 8 zittende figuren in de Witte Zaal van het slot te Berlijn; zij stellen de 8 Pruisische provinciën van dien tijd voor. Daarna vervaardigde hij 2 reusachtige standbeelden van koning *Friedrich Wilhelm III* in marmer, en hierna volgde de kolossale groep, voorstellende een „Krijgsman, aan wien Victoria den krans reikt", een der 8 groepen op de Slotbrug te Berlijn. Voor Jena vervaardigde hij, behalve het borstbeeld van *Oken*, het standbeeld van keurvorst *Johann Friedrich* (1858), voor Rügen het marmeren standbeeld van vorst *Malte-Putbus* (1859) en voor Keulen het ruiterstandbeeld van koning *Friedrich Wilhelm III* (1864). Ook plaatste hij een prachtig marmeren standbeeld van zijn leermeester *Rauch* in het voorportaal van het museum te Berlijn, en aan Wittenberg bezorgde hij een groot standbeeld van *Melanchthon*. Verder vervaardigde hij een ruiterstandbeeld van koning *Wilhelm I* voor de brug over den Rijn te Keulen, borstbeelden van *von Bismarck* en *von Moltke*, een Victoria op de triomfzuil te Berlijn, in 1873 onthuld, een gedenkteeken te Aken ter eere van de gesneuvelden in den Fransch-Duitschen Oorlog (1870—1871), het Humboldtmonument in Philadelphia en vijf figuren voor het praalgraf van hertogin *Elizabeth Michailowna van Nassau* op den Neroberg bij Wiesbaden. *Drake* was een uitstekend kunstenaar, die een fijn schoonheidsgevoel en een dichterlijken zin aan ongemeene vaardigheid en een grooten ijver paarde. Hij bekleedde gedurende een reeks van jaren de betrekking van kanselier der orde „pour le mérite", was lid der academiën te Berlijn, Petersburg, Antwerpen, Rome en Parijs en overleed te Berlijn den 6den April 1882.

Drakenbergen noemen de Nederlandsche kolonisten het Kathlambagebergte, tusschen 28 en 31° Z. Br. in Zuid-Afrika gelegen. Het bestaat in zijn zuidelijk gedeelte uit drie achter elkander oprijzende bergketens, die zich op 29° Z.Br. tot een enkele keten vereenigen. De hoogste toppen vormen de Mont-aux-Sources, 3651, en de Champagne Castle, 3160 m. hoog, terwijl vele andere een hoogte bereiken van 1800 tot 2500 m. De Drakenbergen bestaan uit tafelbergen met terrassen en steile wanden. De hoogere gedeelten dezer bergketens zijn woest en kaal, en zelfs in den zomer woeden er somtijds hevige stormen. De westelijke keten vormt de grenzen tusschen den vroegeren Oranje Vrijstaat aan de eene en Basoetoland en de Britsche kolonie Natal aan de andere zijde. Over dit gebergte loopt een spoorweg van Harrysmith naar Natal, en wel over den van Reenenpas, die 1600 m. hoog is. Over den Langs Nek loopt een spoorweg van Ladysmith naar Transvaal.

Drakenbloed *(Sanguis Draconis)*, in het Maleisch *dârâhnang*, is een donker-roodbruin, ondoorzichtig, bros hars zonder reuk of smaak, dat uit den stam van den *Drakenbloedboom* (zie aldaar) als een rood sap druppelt. Het lost op in alkohol, aether, vluchtige en vette oliën, alsmede in alkaliën en geeft daaraan een roode kleur. Zijn bestanddeelen zijn vette olie, zuringzuur, phosforzuur calcium en benzoë zuur. Niet zelden komt het drakenbloed vervalscht in den handel, doch men erkent de echte soort aan een fraaie roode streep op papier of biscuitporselein, alsook aan zijn oplosbaarheid in bovengenoemde vloei-

Digitized by Google

stoffen. Men gebruikt het drakenbloed, om aan wijngeest- en terpentijnolievernis een roode kleur te geven, verder tot het bereiden van goudlakvernis enz. Het in den handel komende drakenbloed is voornamelijk afkomstig van een vooral op Sumatra groeienden palm, *Calamus Draco*. Men verzamelt de tusschen de schubben der vruchten afgescheiden harskorrels, waarna deze samengesmolten worden tot koeken of stangen. Het Amerikaansche of West-Indische drakenbloed vloeit uit de verwonde bast van *Pterocarpus Draco* L. in West-Indië of van *Croton salutaris* Casar. en andere Braziliaansche soorten. Het drakenbloed der Canarische eilanden is afkomstig van *Dracaena Draco* L.

Drakenbloedboom. Zie *Dracaena* V a n d.

Drakenboom. Zie *Dracaena* V a n d.

Drakenborch is de naam van een aanzienlijk Utrechtsch geslacht.

Drakenborch, Nicolaas van Zuylen van, onderteekenaar van de Unie van Utrecht, was in 1586 schout in laatstgenoemde stad. Hij werd door de partij van *Leicester* verbannen, maar in 1588 in zijn ambt hersteld.

Drakenborch, Arnoldus, een Nederlandsch letterkundige, werd geboren te Utrecht den 1sten Januari 1684, studeerde aldaar en te Leiden in de rechten en hield zich na zijn promotie bezig met een uitgave van *Silicus Italicus* (Utrecht, 1717). Verder deed hij met zijn vriend, den hoogleeraar *Burman*, een reis naar Frankrijk en werd na diens overlijden tot zijn opvolger als professor in de welsprekendheid en geschiedenis benoemd. Hij heeft in 1736 het eerste eeuwfeest der Utrechtsche Academie met een plechtige redevoering gevierd. Hij overleed den 16den Januari 1748. Van zijn geschriften noemen wij: „De praefectis urbis" (1704 en 1752), „C. Silicus Italicus cum notis variorum" (1717), „Breves positiones, quibus historia Foederati Belgii illustratur" (1736), „Titi Livii Historiarum libri cum notis integris doctorum virorum" (7 dln., Amsterdam, 1738—1746), dat van 1820—1828 opnieuw door *Klaiber* is uitgegeven, en „Aanhangsel op de Kerkelijke Oudheden van Nederland", benevens eenige redevoeringen, terwijl zijn „Origines Trajectinae" in handschrift berusten in de bibliotheek der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden.

Drakenkop. Zie *Dracocephalum*.

Drakenorde (*Schung-lung-pao-sing*) is een militaire Chineesche orde, in 1863 gesticht ter belooning van Europeesche officieren, die China tijdens den *Tai-ping*-opstand hadden geholpen. Zij wordt nu niet meer verleend.

De *Orde van den Dubbelen Draak*, werd in China gesticht in 1882, bestaat uit 5 klassen. De ordeteekenen der eerste klasse zijn rechthoekig, de overige rond en hebben alle twee draken op een naar gelang der klassen verschillend veld.

Drama (Grieksch = handeling) noemt men het onderdeel der dichtkunst, waarin de dichter de gestalten van zijn phantasie sprekend en handelend invoert en door werking en tegenwerking een bepaald doel bereiken laat. Evenals in andere onderdeelen der dichtkunst ook andere deelen voorkomen — hoe dikwijls ziet men niet *epos* (zie *heldendicht*) en lyriek samengaan, of het lyrische element met het didactische — zoo vinden wij ook in een drama andere dan dramatische elementen, maar het dramatische moet de overhand behouden. Zoo zijn de bekende bodenverhalen uit de Grieksche tragedie of het bodenverhaal in *Vondel's* „Gijsbrecht van Aemstel" zeer geschikt om de dramatische handeling een oogenblik te onderbreken; een lyrisch invoegsel, als bijv. *Johanna's* monoloog:

„Lebt wohl, ihr Berge, ihr geliebten Triften
Ihr traulich stillen Thäler, lebet wohl!
Johanna wird nun nicht mehr auf euch wandeln,
Johanna sagt euch ewig Lebewohl".

uit *Schiller's* „Jungfrau von Orleans", geeft dikwijls een hooge poëtische wijding aan het drama; ook het beredeneerend element — men denke aan de Fransche raisonneurs — kan een rol spelen. De dramatische handeling geeft ons een voorstelling van de tot daden komende hartstochten en de daaruit noodwendig ontstaande botsingen. Het geheel, het complex van die wils- of hartstochtsuitingen en de daaruit voortvloeiende reactie, vormt de handeling van het drama. Daar in die handeling een afgesloten geheel tot uitdrukking komt, wordt zij gekenmerkt door de *éénheid*, terwijl bijv. in het epos een reeks van handelingen, omdat zij op denzelfden persoon betrekking hebben, tot één geheel kunnen worden samengevat. Nevenhandelingen of episoden zijn dan slechts op haar plaats, wanneer zij de hoofdhandeling daardoor duidelijker maken en scherper belichten, zooals bijv. het optreden der tooneelspelers in *Shakespeare's* „Hamlet"; maar zij mogen niet een handeling op zichzelf vormen, zooals het derde bedrijf van *Heyermans'* „Schakels". De éénheid van het drama kan men in verschillende onderdeelen verdeelen, waarvan reeds *Aristoteles* als de voornaamste noemde: de expositie, de ontwikkeling en de ontknooping. *Gustav Freytag*, de moderne *theoreticus*, neemt 5 onderdeelen aan, n.l. expositie, climax, hoogtepunt, omkeer en katastrophe, en drie zoogenaamde „momenten", n.l. het „erregende" (tegen het einde der expositie), het tragische (vóór den omkeer) en dat van de laatste spanning (vóór het intreden der catastrophe). Maar met *Goethe* is het misschien het beste ook hier te zeggen: „Alle Theorie ist grau". Juist krachtens zijn oorsprong, krachtens zijn karakter laat zich het drama, dat zich immers als een botsing van hartstochten aan ons voordoet, niet binden aan vaste formules, niet dringen in een keurslijf van knellende vormen. De hartstochten zijn geen automaten, die alles op bevel volgens bepaalde regels doen. Het lang vasthouden aan *Aristoteles'* drieëenheid heeft genoeg kwaad berokkend.

Van grooten invloed op den bouw van het drama is de omvang van de vóórgeschiedenis; is die groot en samengesteld, dan zal ook de expositie uitgebreid dienen te zijn, zooals bij sommige drama's van *Ibsen*; is zij klein, dan kan ook de expositie zulks zijn, zooals in de meeste drama's van *Shakespeare*. Het is echter niet beslist noodzakelijk, dat die vóórgeschiedenis reeds dadelijk in de eerste acte komt, in *Heyermans'* „Schakels", komt zij bijv. eerst in het derde bedrijf, in *Ibsen's* „Rosmersholm" leidt zij dadelijk tot de katastrophe.

Een bijzonderen vorm neemt het drama aan, wanneer de handeling niet op de toekomst gericht is, maar in het opsporen van een aan het

Digitized by Google

verleden toebehoorend feit bestaat; hier toch krijgen wij een analyse van de toedracht eener zaak, die aan den handelenden persoon zelf, zoo niet geheel, dan toch in haar groote beteekenis, onbekend is geweest. In tegenstelling met het gewone of *synthetische* drama, wordt dit soort het *analytische* genoemd. Het meest bekende analytische drama is ongetwijfeld *Sophokles'* „Koning Oedipos". Nog een derde soort is het zoogenaamde *novellistische* drama, waarop wij hierboven reeds zinspeelden, n.l. dat drama, waarin de vóórgeschiedenis niet alleen zeer groot is, maar eerst laat, dikwijls tegen het einde van de handeling bekend wordt. Wij noemden reeds „Rosmersholm", een ander voorbeeld is „Spoken", van denzelfden dichter, die het novellistische drama tot volmaaktheid heeft gebracht.

Behalve eenheid van handeling, eischt de Fransche, zoogenaamde Aristotelische theorie, nog eenheid van plaats en tijd, welke theorie zoo zeer met het karakter van het drama in strijd is, dat een ernstige weerlegging bijna onnoodig is. Om een afgesloten complex van wils- en hartstochtuitingen altijd te laten afspelen binnen een tijdsruimte van 24 uren, is een eisch geweest, dien men na *Corneille* gelukkig weldra losgelaten heeft.

In de laatste jaren is een nieuw soort drama in den vorm van *milieuschildering* ontstaan. Daarin worden de toestanden binnen een zekeren kring voorgesteld, deels door daden van meer episodisch handelende personen, deels door redeneeren en vertellen. Een hoofdpersoon, een held kent dit drama niet; de held is als het ware het gezamenlijk bewustzijn, dat zich in dien kring uitspreekt. Het milieudrama is ongetwijfeld een aanwinst voor de dramatische kunst, wanneer het, zooals bijv. *Hauptmann's* „Wevers", op handeling berust; maar het schaadt, wanneer het vertellende, beschrijvende en redeneerende element de overhand heeft, zooals in *Heyermans'* „Pantser". Dit is natuurlijk slechts van toepassing op het ernstige drama; in het komische kan de milieubeschrijving een grootere plaats innemen; immers hier is het de bedoeling blijvende eigenschappen en toestanden in hun komische nietswaardigheid voor te stellen, en de handeling dient slechts tot illustratie van die toestanden en eigenschappen. Zij behoeft daarom geen afgesloten geheel te zijn, niet zelden bestaat zij als het ware uit concentrische cirkels, of zij wordt als begraven onder nevenhandelingen, zonder dat het stuk er onder lijdt.

In ieder drama staan karakters en gebeurtenissen in wisselwerking en slechts *in abstracto* zijn die van elkander te scheiden. Wel kan in het eene geval het zwaartepunt meer liggen in een kunstige en bijzondere samenknooping der gebeurtenissen, in een ander in de eigenaardige uiting van den wil en de hartstochten der personen. De eerste soort, waarin de handeling domineert, noemen wij het *situatiedrama*, de laatste, waarin de karakterontwikkeling hoofdzaak is, *karakterdrama*.

Het drama kan, evenals andere dichtsoorten, of in de werkelijkheid of in een wereld der verbeelding spelen. In die wereld der verbeelding speelt in het bijzonder het zoogenaamde *sprookjesdrama* de hoofdrol; dit kan slechts als symbolisch probleemgedicht bestaan, maar is als zoodanig zeer geschikt om een beeld te geven van de ingewikkelde moderne maatschappelijke verhoudingen. Ook de phantastische komedie, zooals *Shakespeare* die ons gegeven heeft, is daartoe zeer geschikt.

Het *volksdrama*, dat in de 16de eeuw, voordat er beroepstooneelspelers waren, heerschte, heeft zich op sommige plaatsen, zooals in de Oberammergauer Passiespelen, staande gehouden en beloofde enkele jaren geleden weer op te bloeien, hoewel men er in den laatsten tijd weer veel minder van hoort.

Geschiedenis. Het drama is bij alle volkeren voortgekomen uit de nabootsing van een werkelijke of werkelijk geloofde handeling. De daarbij komende redeneeringen en samenspraken werden dan òf door de spelers bij het oogenblik der voorstelling bedacht en uitgesproken (zie *Commedia dell'arte*), òf zij werden hun tegelijk met de voor te stellen handeling door den dichter in den mond gelegd. In China trekken de tooneelspelers rond en geven meestal liefdes- en crimineele stukken in dialoogvorm. Als stichter van het Chineesche drama wordt keizer *Hioeëntsong* (702—756) genoemd; hij zou uit dialoog en wisselzang het eerste drama gemaakt hebben. Bij de Indiërs vinden wij een verschil tusschen een hooger, uit ernst en scherts bestaand tooneelspel en een lager staande blijspel, waarin ruwe grappen, wonderen en tooverijen het volk moesten vermaken. De verschillende deelen, expositie enz. worden duidelijk uiteengehouden, ook de bijzonderheden der klassen, ambachten enz. werden aangegeven door een verschillend dialekt. Als meesterwerken munten uit het aan koning *Sudraka* toegeschreven „Het leemen wagentje" en de drama's van *Kalidâsa* „Sakoentala", dat de liefdesgeschiedenis van *Sakoentala* en koning *Doesjmanta* en „Bikramorvasi", hetwelk die van *Poerûrava* en de nymph *Oervasie* behandelt.

In ons werelddeel ontstond het drama het eerst in Griekenland uit de *Dionysos*-vereering. De tragedie wortelt in den *dithyrambe* (zie aldaar), zooals die zich in sommige streken van de Peloponnesus ontwikkeld had, waar de leden van het koor in het kostuum van op bokken gelijkende saters en daarom bokken (τράγοι tragoi) genoemd, op de feesten van dien god hun liederen zongen; dit lied heette τραγῳδία (tragoidia) = gezang der bokken, en dien naam bleef het behouden, toen het naar Athene overgebrachte saterspel zich ontwikkelde tot een dramatische handeling en in plaats van het bokkenkostuum een met de handeling overeenstemmende kleeding van het koor kwam. Den grond van het eigenlijke drama legde omstreeks 534 v. Chr. *Thespis* (zie aldaar), die tegenover het koor een tooneelspeler plaatste, welke tusschen de liederen optrad, de handeling aanvulde en ook wel met den leider van het koor een dialoog hield. Het gebruik van maskers liet toe, dat één persoon verschillende rollen vervulde. Deze toestand duurde tot *Aeschylus*, die aan den eersten (*protagonist*) een tweeden tooneelspeler (*deuteragonist*) toevoegde, den eigenlijken dialoog en het werkelijk drama schiep en het koorgezang ondergeschikt maakte aan de

Digitized by Google

samenspraak. *Sophokles* voegde er nog een derden tooneelspeler (tritagonist) bij; slechts zelden traden in Griekenland vier tooneelspelers op. Ook de tooneeltoestellen werden door *Aeschylus* geschapen of tot grootere volmaaktheid gebracht. De heldensage was het onderwerp van iedere tragedie. Een tragisch slot in onzen zin behoefde het Grieksche treurspel niet te hebben, ja tragisch behoefde het zelfs niet te zijn, was het dat wel, dan was dit een gevolg van de gekozen stof, die de dichters echter dikwijls naar eigen believen omwerkten. De eenige eisch, die gesteld werd, was ernstige behandeling van een ernstig onderwerp. Reeds vóór *Aeschylus* schijnt een bepaalde omvang voor de stukken te zijn bepaald, evenals de regeling, dat op elk der drie tooneeldagen van de groote Dionysiën vier nieuwe stukken, een zoogenaamde tetralogie, door één dichter geschreven, opgevoerd werd. Het laatste der vier, het satyr-drama, eveneens aan de heldensagen ontleend, hield, doordat het koor uit saters bestond, de herinnering aan den oorsprong levendig. Als oorsponkelijk element werd het koor niettegenstaande alle inkrimpingen, door de ontwikkeling der handeling zelf noodzakelijk, behouden, zoodat de tragedie uit twee deelen bestond, het eigenlijke dramatische met den iambischen trimeter als hoofdmetrum, en het melische met verschillend metrum. Het Grieksche drama speelt altijd in de open lucht, zoodat de decoratie van den achtergrond nooit het binnenste van een huis of paleis voorstelt. Daar ook door de aanwezigheid van het koor de plaats der handeling zelden wisselde, moest veel, wat in het moderne drama voor ons afgespeeld wordt, door bodenverhalen ter kennis van het publiek gebracht worden.

De *komedie* (lied van den *komos*) ontstond uit de bij den *komos*, den Dionysischen feeststoet, gezongen liederen en dansen, en heeft zich het eerst in Megara ontwikkeld. Naar Attica overgebracht, was zij weldra een even integreerend deel der Dionysiën als de tragedie, waarvan zij de indeeling, het koor, het aantal tooneelspelers, de maskers enz. overnam. De komedie is speciaal voor het Atheensche publiek en ontleent haar stof aan het Atheensche leven, dit niet naar waarheid weergevend, maar een phantastische caricatuur ervan makende. Weliswaar is haar doel op de lachspieren te werken, maar in den grond der zaak heeft zij de vaderlandslievende bedoeling misbruiken aan het licht te brengen en die belachelijk te maken. Later heeft zich uit deze komedie door het niet meer laten optreden van het koor en het streven naar levensware uitbeelding van karakters, de zoogenaamde *nieuwe* komedie, die met ons blijspel te vergelijken is, ontwikkeld.

Het *Romeinsche* drama berust voornamelijk op het Grieksche. De tragedies zijn min of meer vrije bewerkingen van Grieksche origineelen, terwijl een enkele poging werd gedaan, om Romeinsche heldensagen te dramatiseeren, waarbij dan toch de Grieksche vorm gehandhaafd bleef. Ook de komedie is in den beginne een navolging van de nieuwe Grieksche komedie. Eerst in den laatsten tijd der Republiek werden de oude volksspelen, de *atellana*, binnen den kring van het tooneel getrokken evenals het gebarenspel, dat zich tot lang in den keizerstijd gehandhaafd heeft. Evenals de naar Grieksche voorbeelden bewerkte blijspelen van *Plautus* en *Terentius* invloed oefenden op de ontwikkeling van het moderne blijspel, zoo deden zulks de tragedies van *Seneca* op de ontwikkeling van het moderne drama.

Het *Middeleeuwsche* drama heeft zich uit het zoogenaamde *officium* ontwikkeld, waarbij als een deel van de godsdienstoefening, op hooge feestdagen de geboorte of graflegging van *Christus*, het verschijnen en aanbidden der Drie Koningen enz. symbolisch voorgesteld werden, waarbij eerst gezongen, later gesproken werd. In de tiende eeuw (tot zoover reiken de handschriften) vertoonden deze *officia* in verschillende landen een verrassende overeenstemming. Uit hen ontstonden de zoogenaamde *mysteriën* (zie aldaar) en *passiespelen* (zie aldaar), die eerst in het Latijn door geestelijken, sedert de 13de eeuw ook in de volkstaal door leeken, vroeger in de kerken, later op een tooneel vertoond werden. Door de invoering van allegorische figuren, verpersoonlijking van deugden en ondeugden ontstonden de zoogenaamde *zedespelen*, die langzamerhand in handen van broederschappen *(confrèrie)* kwamen en zoodoende aanleiding gaven tot het stichten van vaste schouwburgen. Frankrijk ging hierin voor, gevolgd door Duitschland (waar de Oberammergauer-passiespelen tot heden zijn blijven bestaan), Engeland en Nederland. In het komische genre gaf Italië zijn *commedia dell' arte* (zie aldaar). Met de Renaissance kwam in Italië het drama weer op, na de Hervorming bij de Romaansche en Germaansche volkeren een nationaal drama. De tragedie was een uiterlijke navolging van klassieke vormen, de comedie bewoog zich voornamelijk op een vrij zedeloos gebied, waaraan zich zelfs een *Machiavelli* en *Bruno* niet konden onttrekken.

Terwijl in het klassieke drama het noodlot het *principium movens* van de dramatische handeling is, houdt het nieuwere drama zich meer bezig met een held, die zijn eigen lot in handen heeft, zoodat het eerste een situatie-, het tweede een karakterdrama (zie boven) wordt. In dit laatste heeft *Shakespeare* het beste geleverd wat bestaat, *Schiller* en vooral *Goethe* hebben beide soorten vereenigd. De handeling in het moderne drama wordt breeder, de uitbeelding der karakters menigvuldiger en individueeler, het weergeven van het leven realistischer. Het oude koor valt weg en daarmede eenheid van plaats en tijd. Het tooneel bleef nog langen tijd dat der Middeleeuwen, planken met weinig decoratief. De grootste zorg werd echter besteed aan het uitbeelden van karakters, de beweegredenen der handelende personen, aan een poetische dictie enz.

Terwijl wij voor de geschiedenis van ons nationaal drama naar *Nederland, Letterkunde* verwijzen, zij in dit algemeen overzicht aangestipt, dat ons volk nooit veel voor het tooneel heeft gevoeld en de dramatische schrijvers meestal onder invloed van anderen stonden. Dat in den laatsten tijd daarin verandering gekomen is, mag als een verblijdend verschijnsel begroet worden.

In Spanje staan aan het hoofd der dramatische auteurs *Lopez de Vega* en *Calderon*, in Engeland *Shakespeare*. Deze is de eerste, die de in menschelijke opvatting van het drama tot volmaaktheid heeft gebracht. Na hem heeft de antieke en Fransche

Digitized by Google

school veel invloed op het Engelsche tooneel gehad. In Frankrijk kreeg door de Académie de klassiek-antieke tragedie na langen strijd met de Spaansche de overhand; de Fransche tragedie werd volgens de voorschriften van den door hem niet begrepen *Aristoteles* door *Corneille* gesticht. Den bloeitijd van het Fransche drama vormen *Corneille*, *Racine* en *Voltaire* voor de tragedie, *Molière* voor de komedie, die, in overeenstemming met den Franschen geest, voornamelijk karakter-komedie is. De wijsbegeerte der 18de eeuw en de terugkeer tot de natuur bracht een omwenteling in het drama teweeg, die zich in de tragedie openbaarde door het burgerlijk treurspel van *Diderot*, die de tragiek van het alledaagsche leven in proza behandelde, en in de komedie door de stukken van *Beaumarchais*, die aan de nieuwe Grieksche komedie deden denken en de zeden en gewoonten van het moderne leven bespotten. *Lessing*, een geestverwant van *Diderot*, hervormde het Duitsche drama door in zijn tragedies en komedies de theorieën van *Diderot* na te volgen. Terwijl hij gelijktijdig op *Shakespeare* en de antieken als voorbeelden wees, gaf hij voor het Duitsche drama den weg aan, dien *Goethe* en *Schiller* hebben ingeslagen. Na hen kwamen *von Kleist*, *Grabbe*, *Hebbel* en anderen, die voornamelijk *Shakespeare* als voorbeeld namen. In Frankrijk had intusschen deze laatste ook op het tooneel invloed uitgeoefend, evenals het Spaansche drama. Wij behoeven slechts de namen van de tragici *Victor Hugo*, *A. Dumas* en *A. de Vigny* te noemen. Voor het salonstuk heeft *Scribe* modellen voor de geheele wereld gegeven. *E. Augier*, *A. Dumas fils*, *V. Sardou* en *E. Pailleron* volgden *Beaumarchais*; hun stukken zijn spiegelbeelden van de moderne maatschappij.

De nieuwe strooming in de letterkunde met haar naturalistische en symbolistische richtingen, heeft ook op het drama grooten invloed uitgeoefend. Aan de spits staat *Ibsen*, die de techniek nieuwe vormen heeft gegeven. Verder moeten wij noemen zijn landgenoot *Björnson*, de Russen *Tolstoi* en *Gorki*, den Duitscher *Hauptmann*, den Deen *Strindberg*, de Italianen *d'Annunzio* en *Giacosa*, den Spanjaard *Echegaray*, de Franschen *Donnay* en *de Curel* (*Rostand* staat afzonderlijk), den Belg *Maeterlinck* en ten slotte onzen landgenoot *Heyermans*.

Dramaturgie noemt men de theorie der dramatische kunst, zoowel wat het drama zelf betreft, als met de betrekking tot de aanschouwelijke voorstelling daarvan. De oudste dramaturg is *Aristoteles*. In Duitschland heeft vooral *Lessing* met zijn „Hamburgische Dramaturgie" op dat gebied grooten roem verworven, waarna een nieuw tijdperk voor de dramaturgie aanbrak met de uitgave der „Dramaturgische Blätter" van *Börne* en *Tieck*, terwijl *Gutzkow*, *Stahr*, *Rötscher*, *Bulthaupt*, *Freytag*, *von Bergen* en *Zabel* haar door hun geschriften zeer hebben bevorderd. Voor de geschiedenis der dramaturgie als kunst der aanschouwelijke voorstelling heeft vooral het werk van *E. Devrient*: „Geschichte der deutschen Schauspielkunst" (4 dln., 1846—1861) hooge waarde.

Drammen, een havenstad in het Noorweegsch ambt Buskerud, ligt aan het noordelijk uiteinde van de Dramsfjord, den westelijken arm der Christianafjord, aan den mond der korte, waterrijke Dramself en aan de spoorlijnen Drammen—Randsfjord en Christiania—Drammen. De stad telt (1900) 23091 inwoners. Zij bestaat uit 3 door rivierarmen gescheiden, maar door bruggen vereenigde steden, namelijk Bragernäs, Strömsö en Tangen. Men vindt er bierbrouwerijen, tabaksfabrieken, leerlooierijen enz., in den houthandel is zij de voornaamste koopstad van Noorwegen; o. a. drijft zij een belangrijken handel met Nederland. Haar vloot telde in 1901 100 zeilschepen, metende 35380 ton en 31 stoomschepen, metende 14322 ton. De waarde van den invoer bedroeg in dat jaar 8486300 kronen, die van den uitvoer 15906700 kronen.

Dranoe of *Dranse* is een in het departement Haute-Savoie ontspingende rivier, die door een eng, diep dal stroomt en tusschen Evian en Thonon in het meer van Genève uitmondt.

Dranoe. Zie *Bagnes, Val de.*

Drangiane (Land der zee) is de naam van een vroegere Perzische provincie, overeenkomende met het tegenwoordig zuidwestelijk Afghanistan. De bewoners heeten Zarangae of Drangiani. *Herodotus* schildert ons hen als moerasbewoners met hooge waterlaarzen en lange bamboelansen. Omstreeks 130 v. Chr. werd Drangiane door de Saken veroverd en heette sinds dien tijd Sakastene of land der Saken (vandaar het tegenwoordige Seïstan).

Drank en Drankbestrijding. Onder het woord *drank* worden hier alleen verstaan alkoholische en alkoholhoudende dranken.

Niettegenstaande de merkbare vermindering van het drankmisbruik, vordert de drank toch nog een zeer aanmerkelijk deel van het volksinkomen. *W. Bode* berekent de jaarlijksche uitgave voor drank in Duitschland op 3 milliard mark, op bijna 60 mark per hoofd der bevolking of op 150 mark per mannelijken volwassen inwoner. De chirurg *Strümpell* zegt, dat een niet-onmatig Beiersche werkman ongeveer één achtste van zijn verdiensten aan drank besteedt. *Delbrück* betoogt, dat de werkman te Bremen daartoe ongeveer een vijfde van zijn inkomen noodig heeft. In onze hoofdsteden zal de drank vermoedelijk wel niet minder dan een zesde van het arbeiders-inkomen vorderen.

Omtrent den nadeeligen invloed van het drankmisbruik op het menschelijk organisme, zie *Alkoholisme*. De strijd tegen het drankmisbruik is aangebonden door den Staat en door de matigheidsvereenigingen. Zie voor de laatste *Afschaffingsgenootschappen*.

De houding van den Staat en de wetgeving betreffende het alkohol-vraagstuk is in de onderscheiden landen zeer verschillend geweest. In het algemeen kan men zeggen, dat geen enkele staat thans in deze materie het *laissez-faire-stelsel* in praktijk brengt. De economische wet van vraag en aanbod vrij spel te laten, is onjuist gebleken, omdat de neiging tot misbruik aangroeit, naarmate de gelegenheid tot bevrediging van den dranklust gemakkelijker en goedkooper wordt. In alle staten is daarom het drankdebiet aan beperkende bepalingen onderworpen.

1° In *Engeland* is een vergunning (*license*) noodig, welke verleend wordt door een permanent comité uit de vrederechters van elk graaf-

Digitized by Google

schap of van de stad, welke vergunning elk jaar vernieuwd moet worden. De concessie wordt slechts voor een bepaald lokaal gegeven. In den laatsten tijd wordt er naar gestreefd het aantal vergunningen te verminderen en de vraag wordt druk besproken, of de houders der ingetrokken vergunningen schadeloos moeten worden gesteld, hetzij uit de schatkist, hetzij door de houders der overgebleven vergunningen. De in 1905 voorgestelde *Licensing Act* bepaalt een zekere compensatie voor de ingetrokken vergunningen, die door de andere vergunninghouders moet worden opgebracht. Herhaaldelijk is in Engeland de quaestie van *local option* besproken, ook in het Parlement. De belasting-betalers zouden hebben uit te maken of er binnen de gemeente, stad of dorp, vergunning zou worden verleend en in welke mate. Hoewel deze quaestie reeds in 1879 en daarna o.a. in 1890, 1893, 1895 voor het Lagerhuis werd gebracht, is zij tot heden niet opgelost.

2° In *Frankrijk* was vroeger eveneens een concessie noodig (sedert 1851), die door den prefect werd verleend na onderzoek naar de behoefte, die daaraan bestaat, en naar de persoonlijke eigenschappen van den aanvrager. De prefect kon bij de minste politie-overtreding van den vergunninghouder de concessie intrekken. Sedert de wet van 17 Juli 1880 is het debiet vrij. Uitgesloten zijn alleen personen, die wegens misdrijf gestraft zijn.

3° In *Duitschland* had de *Gewerbeordnung* van 1869 het bedrijf van caféhouder en den kleinhandel in sterken drank afhankelijk gemaakt van een vergunning van wege de politie. Deze kon geweigerd of ingetrokken worden, wanneer bewijzen aanwezig waren, dat hetzij de inrichting hazardspel, onzedelijkheid of heling bevorderde, hetzij dat het lokaal aan zekere eischen niet voldeed. Deze zeer vrijgevige wet had de toeneming van het aantal verkoopplaatsen van sterken drank ten gevolge. Daarom gaf de wet van den 23sten Juli 1879 aan de regeeringen der Duitsche staten de bevoegdheid de concessie afhankelijk te maken van de behoefte.

4° In *Noord-Amerika* nam men nog krachtiger maatregelen. Verschillende staten verboden het gewone debiet geheel. Zulk een algeheel verbod werd ingevoerd in 16 staten, en bestaat thans nog in Maine, New-Hampshire, Vermont, Kansas en North-Dakota. In enkele andere staten is het verbod vervangen door het systeem van *local option*, zooals in Massachusetts, Connecticut, Rhode Island, Michigan, Indiana, Illinois, Iowa en South Dakota. Deze wijziging van houding laat zich gemakkelijk verklaren, wanneer men weet, dat het verbod aan de staatsagenten en de apothekers, die tot den verkoop van alkohol voor medische of technische doeleinden bevoegd zijn, de gelegenheid geeft ongehoord groote winsten te maken door dagelijks de wet te overtreden. In alle verbodstaten wordt volgens de bewering van geloofwaardige Amerikaansche schrijvers als *Rowntree*, *Sherwell*, *John Koren* en *Osborn* zeer veel gedronken. De invoer in elken staat kan overeenkomstig de Grondwet niet verboden worden, zoodat elk particulier, die zich niet wil voorzien bij staatsagent of apotheker, bij de leveranciers over de grens zijn voorraad kan aanvullen. Waar dat te veel kosten medebrengt, heeft men zich aaneengesloten tot drink-clubs. De strijd in de verbondstaten ging hoofdzakelijk tegen de *saloons*, die evenwel niet daaronder hebben geleden, doch zich integendeel in voortdurenden bloei mogen verheugen. De verbodswetgeving heeft overal de huichelarij en omkooperij in de hand gewerkt.

Eenigszins betere toestanden zijn te vinden in de Amerikaansche staten, die een hoog vergunningsrecht eischen.

5° Een zeer eigenaardig stelsel wordt in *Zweden* en *Noorwegen* gevolgd. In Zweden werd bij de wetten van 1855 en 1869 bepaald, dat in elke gemeente het aantal verkoopplaatsen van sterken drank zou worden vastgesteld en deze op bepaalde tijden aan den meestbiedende zouden worden verpacht. In 1865 vormde zich in Gothenburg een vennootschap (*bolag*), die de drankgelegenheden in de stad pachtte met het doel om de dronkenschap te bestrijden. Van de winst kwam, na aftrek van 6 procent rente van het kapitaal, $^3/_5$ aan de stad, $^1/_5$ aan den kreits, en het overschietende $^1/_5$ aan de landbouwvereeniging. Dit voorbeeld werd door tal van steden in Zweden gevolgd, en de door die steden verkregen winsten werden ten behoeve van het ambachtsonderwijs besteed. Aan deze wetgeving dankt Zweden voor een deel zijn uitmuntent ambachtsonderwijs. De bolag in Gothenburg gebruikte een deel der winst tot opening van volksrestaurants en van leeszalen. Een nieuwe wet van den 24sten Mei 1895 bepaalt de maximale winst der bolag op 5%, het stedelijk aandeel der overwinst op $^7/_{10}$, dat van den staat op $^2/_{10}$ en van de landbouwvereeniging op $^1/_{10}$. Verder worden door deze wet nog verscheiden beperkingen gemaakt en eischen gesteld met betrekking tot den verkoop.

In Noorwegen opende de wet van 1871 de mogelijkheid tot oprichting van gelijksoortige vennootschappen (*samlag*.)

Tezamen in Zweden en Noorwegen bezitten thans ongeveer 100 gemeenten een alkohol-vennootschap. Er wordt dikwijls in twijfel getrokken of de zeer smakelijke wijze, waarop de koffiehuizen der vereenigingen zijn ingericht, het drankgebruik kan verminderen. De cijfers van het brandewijngebruik geven tot twijfel aanleiding (1879: 8,1 liter per hoofd; 1885: 8,4 liter; 1890: 7 liter; 1895: 6,9 liter; 1899: 8,0 liter). Toch is dit goede gevolg niet weg te redeneeren, dat n.l. de winsten uit het alkoholgebruik niet in de zakken der particulieren zijn terechtgekomen, maar gebruikt voor allerhande nuttige instellingen.

De *Nederlandsche* wetgeving (wet van den 28sten Juni 1881, St. 97, laatstelijk gewijzigd bij de wet van den 12den October 1904, St. 230.) werkt zoowel in preventieve als in repressieve richting. Preventief door beperkingen van het aantal gelegenheden, waar sterke drank te verkrijgen is. Op drie verschillende wijzen is naar dit doel gestreefd. In de eerste plaats door den verkoop afhankelijk te maken van een vergunning van burgemeester en wethouders en deze slechts te doen strekken voor de daarbij uitdrukkelijk aangegeven lokaliteiten. Vervolgens door de vaststelling van een wettelijk maximum, dat naar het bevolkingscijfer afwisselt (in gemeenten met meer dan 50000 zielen, 1 op 500 inwoners; in gemeenten met 20000—50000 inwoners, 1 op 400 in-

Digitized by Google

woners; in gemeenten met 10000—20000 inwoners, 1 op 300 inwoners; in alle overige gemeenten 1 op 250 inwoners). Eindelijk door voor de vergunning een gemeentelijk vergunningsrecht te doen betalen.

Daarenboven sluit de wet enkele personen (art. 8 sub 9°, 10°, 11°, 12°, 13°, 14°, 16°, 17°, 18°.) uit, omdat zij hen onwaardig keurt het tappersbedrijf uit te oefenen of uit hoofde hunner ambten en bedieningen. Eveneens komen niet alle lokalen voor een vergunning in aanmerking (art 8. sub 2°, 3°, 4°, 5°, 6°, 8°, 15°.) Voor lokalen tot publieke doeleinden bestemd, of behoorende aan den staat, een provincie, een gemeente of waterschap, of niet voldoende aan een aantal eischen van ruimte, licht en luchtverversching, kan geen vergunning worden verleend.

Het repressieve karakter der wet spreekt uit de mogelijkheid tot intrekking der vergunning, en uit de talrijke strafbepalingen.

Een middel, in de hand van den staat, dat de strekking heeft het drankverbruik te doen verminderen, is de verbruiks- of de productiebelasting op den sterken drank. Zoowel de eene als de andere belasting maken den drank duur, maar vermeerderen tevens de kans op fraude en op het gebruik van den minder belasten of geheel vrijen methyl-alcohol, welke voor de gezondheid nog nadeeliger is. Te groote ethische waarde moet men aan deze belastingen niet hechten; als opzettelijk strijdmiddel tegen drankmisbruik zijn ze niet ingevoerd. Steeds is in oude tijden de sterke drank een zeer geliefd voorwerp van belasting geweest en deze nam als zoodanig dezelfde plaats in als zoovele andere verbruiksartikelen. Eerst in de laatste halve eeuw heeft men aan deze belasting, die aan sommige staten betrekkelijk belangrijke inkomsten verschaft, ook een ethischen grond willen geven. Moge deze grond al niet aanwezig zijn, dan kan toch niet het ethisch gevolg, de vermindering van het drankgebruik, worden ontkend.

Het is moeilijk aan te geven aan welk middel de vermindering van het drankgebruik het meest te danken heeft. Is het de groote werkzaamheid der matigheidsgenootschappen, of de invloed van sommige politieke partijen, die drankbestrijding in haar vaandel schreven? Is het de werking der wet, of de verhooging van het economische, moreele en intellectueele peil der natie?

Drankmisbruik. Zie *Alkoholisme* benevens *Drank en Drankbestrijding*.

Dranse. Zie *Bagnes*.

Drap. is achter diernamen een afkorting voor *Jacques Phil. Draparnaud*, een Fransch hoogleeraar in de natuurlijke historie, die den 3den Juni 1772 te Montpellier geboren werd en den 1sten Februari 1805 aldaar overleed. Hij schreef „Histoire naturelle des mollusques de la France" (Parijs, 1805).

Draparnaud. Zie *Drap*.

Draper, *John William*, een Amerikaansch physioloog, scheikundige en geschiedschrijver, werd geboren den 5den Mei 1811 te St. Helens bij Liverpool, studeerde eerst aan de universiteit te Londen en vervolgens in Noord-Amerika aan de Pennsylvanian University te Philadelphia, alwaar hij in 1836 promoveerde. Kort daarna werd hij hoogleeraar in de scheikunde, natuurlijke historie en physiologie aan het Hampden Sydney College in Virginia en drie jaar daarna professor in de physiologie aan de universiteit te New York, waar hij met andere hoogleeraren het universal medical college stichtte, dat vervolgens als geneeskundige school een groote vermaardheid verwierf. In 1868 legde hij het hoogleeraarsambt neder. Hij was de eerste, die er in slaagde lichtbeelden van 's menschen gelaat te verkrijgen, en hij gaf hiervan verslag in een geschrift: „On the process of daguerreotype and its application to taking portraits from life". In 1843 verschenen zijn: „Memoirs on the chemical action of light", waarin hij een instrument tot het meten dier scheikundige werking beschreef, dat later door *Bunsen* en *Roscoe* gebezigd werd. Verder maakte zijn theorie over de oorzaken van den bloedsomloop grooten opgang. Van zijn overige geschriften vermelden wij: „Treatise on the forces, which produce the organisation of plants" (1844), „Textbook of chemistry" (1846), „Textbook of natural philosophy" (3de druk, 1853), „Treatise on human physiology" (2de druk, 1860), „History of the intellectual development of Europe" (2 dln., 3de druk, 1886), „Thoughts on the future civil policy of America" (1865), „History of the American civil war" 3 (dln,, 1869—1871), „History of the conflict between religion and science" (16de druk, 1882) en „Scientific memoirs; experimental contributions to a knowledge of radiant energy" (1878). *Draper* overleed den 4den Januari 1882 te Hastings.

Draper, *Henry*, een Amerikaansch natuurkundige en zoon van den voorgaande, werd geboren in Virginia den 7den Maart 1837, studeerde in de geneeskunde en wekte reeds door zijn dissertatie over de functiën der milt groote verwachtingen. In 1858 vervaardigde hij een verzilverden glasteleskoop met een middellijn van 40 cm. en van dat werktuig, bestemd voor astronomische photografie, gaf hij een beschrijving in: „Smithsonian contributions to science" (1864). Verder leverde hij den toen ter tijd grootsten teleskoop van Noord-Amerika en verkreeg daarmede photografieën van de maan met een middellijn van 1,30 m. In 1870 plaatste hij een nog grooteren teleskoop te Hastings aan de Hudson en in 1877 ontdekte hij oxygeen in de zon. Sedert 1861 bekleedde hij een hoogleeraarsambt in de natuurkundige wetenschappen te New-York, waar hij den 20sten November 1882 overleed.

Draperie, afkomstig van het Fransche woord *drap* (laken), beteekent in de schilder- en beeldhouwkunst de bekleeding eener figuur met een gewaad. Het is duidelijk, dat dit laatste door zijn vorm en vooral door zijn plooien grooten invloed kan hebben op den indruk van het geheel. Tegenwoordig gebruikt men het woord voor de versiering van kamers met kunstig gelegde en gesneden stoffen.

Drapeyron, *Ludovic*, een Fransch aardrijkskundige, werd geboren den 26sten Februari 1839 te Limoges, bezocht de Ecole normale te Parijs, was daarna leeraar in de geschiedenis te Besançon, aan het Lycée Charlemagne te Parijs en nam in 1870—1871, gedurende de belegering van Parijs en den opstand der commune, levendig deel aan de staatkundige aangelegenheden door het schrijven van

Digitized by Google

brochures en door het redigeeren van den „Electeur libre" In 1876 stichtte hij de „Société de Topographie" en de „Revue de Géographie". Hij overleed den 9den Januari 1901 te Parijs. Van zijn geschriften vermelden wij: „L'empereur Heraclius et l'empire byzantin" (1869), „Les origines de la France et de l'Allemagne" (1868—1869), „L'aristocratie romaine et le Concile" (1870), „Organisation de l'Austrasie et la création de l'Allemagne" (1869), „Séparation de la France et de l'Allemagne au IX et X siècles" (1870), „Caractère de la lutte de l'Aquitanie et de l'Austrasie sous les Mérovingiens et de l'Austrasie sous les Mérovingiens et Carolingiens" (1878) en „Jeanne d'Arc. Application de la géographie physique à l'étude de l'histoire et de la politique" (1ste dl., 1892).

Drascovics of *Drascovich* is de naam van een aanzienlijk Hongaarsch geslacht.

Drascovics, George, werd den 5den Februari 1515 te Bilina geboren, studeerde te Krakau, Weenen, Bologna en Rome en ontving in laatstgenoemde stad de priesterwijding. Na zijn terugkeer in het vaderland werd hij tot aanzienlijke geestelijke waardigheden, tot raadsheer en biechtvader van *Ferdinand I* en in 1557 tot bisschop van Fünfkirchen benoemd. Later verhief de keizer hem tot bisschop van Agram, en *Maximiliaan II* bevorderde hem tot geheimraad in werkelijken dienst en tot onderkoning van Kroatië, Dalmatië en Slavonië, terwijl hij in 1571 tevens de waardigheid ontving van aartsbisschop van Kolocsa. In die betrekking dempte hij den opstand der boeren te Szomszedwar en weerde de Turken van de grenzen van zijn gebied, waarom *Rudolf II* hem tot Hofkanselier van Hongarije en tot bisschop van Raab benoemde. Paus *Sixtus V* verhief hem in 1585 tot kardinaal, en de keizer bekleedde hem met de waardigheid van stadhouder des rijks in de plaats van *Radetzki*. Hij overleed den 31sten Januari 1587 te Weenen.

Drascovics, Johann, banus van Kroatië, kamerheer van *Rudolf II*, geheim- en Hofkrijgsraad en generaal der ruiterij, streed in 1589 dapper tegen *Scanderbeg-pasja* bij Possega, behaalde in 1591 een overwinning op *Hassan-pasja* bij Kopreinitz en deed den eersten aanval bij het ontzet van Sissek (1592). Als banus van Kroatië ontzette hij in 1597 de vesting Petrinia, die door de Turken belegerd werd, versloeg dezen bij Czernek en nam deel aan den meesterlijken terugtocht van Kanizsa. Verder dempte hij een opstand in Hongarije en hielp den vrede van 1606 tot stand brengen. Eindelijk verkreeg hij het militair commandement in Hongarije. Hij overleed te Preszburg in 1613.

Drascovics, Joseph Kasimir, werd geboren den 4den Maart 1714. Reeds in 1747 was hij generaalmajoor, waarna hij zich verdienstelijk maakte door het organiseeren der grensmilitie in Kroatië en er in 1755 een oproer beteugelde. Hij nam deel aan onderscheiden veldslagen, werd benoemd tot luitenant-veldmaarschalk en veroverde in 1760 de vestig Glatz, doch werd in 1762 bij Heidersdorf verslagen en gevangen genomen. Later werd hij bevorderd tot veldtuigmeester-generaal en tot commandant-generaal van Zevenburgen. Hij overleed den 9den November 1765.

Dräseke, *Johann Heinrich Bernhard*, een Duitsch kanselredenaar, werd geboren te Brunswijk den 18den Januari 1774, studeerde aldaar aan het Carolinum en wijdde zich vervolgens te Helmstädt aan de godgeleerdheid. Nadat hij te Mölln, Ratzeburg en Bremen als godsdienstleeraar was werkzaam geweest, werd hij in 1832 beroepen tot eersten predikant in den Dom te Maagdenburg, alsmede tot superintendent-generaal der provincie Saksen en tot Evangelisch bisschop. Wegens ondervonden tegenstand vroeg en verkreeg hij in 1843 zijn ontslag en vestigde zich te Potsdam, waar hij nu en dan voor de koninklijke familie predikte en den 8sten December 1849 overleed. Van de door hem uitgegeven werken noemen wij: „Predigten für denkende Verehrer Jesu (5 dln., 1804—1812 enz.), „Glaube, Liebe und Hoffnung" (6de druk, 1834), „Deutschlands Wiedergeburt, eine Reihe evangelische Reden" (2 dln., 2de druk, 1818), „Predigten über freigewählte Abschnitte der Heiligen Schrift" (4 dln., 1817—1818), „Christus an das Geschlecht dieser Zeit" (3de druk, 1820), „Gemälde aus der Heiligen Schrift" (4 dln., 1821—1828) en „Vom Reich Gottes. Betrachtungen nach der Schrift" (3 dln., 1830). Zijn leerredenen onderscheiden zich door een grooten rijkdom van denkbeelden, door wegslepende geestigheid en door sierlijkheid van taal.

Draeseke, *Felix*, een Duitsch componist, werd den 7den October 1835 te Koburg geboren. Na aan het conservatorium te Leipzig gestudeerd te hebben, ging hij naar *Liszt* te Weimar. Van 1864 tot 1868 was hij leeraar aan het conservatorium te Lausanne, daarna tot 1869 aan de koninklijke muziekschool te München en ging vandaar weer naar Zwitserland. In 1876 was hij te Dresden, waarna hij in 1884 tot eersten compositieleeraar aan het koninklijk conservatorium werd benoemd. In 1892 kreeg hij den titel van professor, in 1898 dien van Hofraad. Als componist is *Draeseke* langzamerhand meer en meer aan de idealen der Jong Duitschers ontrouw geworden. Van zijn grootere composities noemen wij: drie symfonieën, een orkest-serenade, drie concert-ouvertures, de operas: „Gudrun" (Hannover, 1884) en „Herrat" (Dresden, 1892), een requiem enz. Voor de theorie der muziek leverde hij: „Die Beseitigung des Tritonus" (Leipzig, 1878), een harmonieleer en „Der gebundene Stil" (Hannover, 1902).

Drastische middelen noemt men in de geneeskunde zoodanige, die krachtig werken, vooral sterke purgeermiddelen, zooals aloë, vele metaalzouten enz.

De aesthetiek noemt *drastische voorstellingen*, diegene, welke een overweldigenden indruk maken. Overdrijving is hierbij niet uitgesloten.

Drau of *Drave* is de naam van een der belangrijkste zijrivieren van de Donau. Zij ontspringt op de heide van Toblach in Tirol uit twee bronnen, doch blijft tot aan haar komst in het hertogdom Karinthië van geringe beteekenis. Hier wordt zij echter bij Villach bevaarbaar en bereikt een lage bergstreek, stroomt langs Marburg en Friedau door Stiermarken en vormt bij Warasdin en verder de grenzen tusschen Hongarije (ten Noorden) en Kroatië en Moravië (ten Zuiden). Zoo kronkelt zij door moerassige vlakten en valt bij Almas beneden Esseg in de Donau. Zij heeft een lengte van 749 km. en wordt be-

Digitized by Google

neden Villach druk bevaren. Haar belangrijkste zijrivier is de Mur, de hoofdrivier van Stiermarken, welke bij Judenburg bevaarbaar wordt, langs Gratz loopt en bij Warasdin de Drau bereikt.

Draupnir is in de Noorsche mythologie de naam van den kostbaren ring, eens door dwergen voor *Odin* gesmeed. Hij is het symbool van de zon, waaruit deze iederen nacht nieuwe krachten verzamelt. Als zoodanig is *Draupnir* ook in het bezit van *Frey*. In het verhaal van *Balder's* dood geeft *Odin* zijn geliefden zoon den ring mede op den brandstapel (het symbool van het sterven der zon in den winter). *Draupnir* beteekent: „die doet druppelen", omdat iederen nacht uit den ouden een nieuwe ring druppelt.

Drave. Zie *Drau*.

Dravidavolken is de naam van een in Beloetsjistan, Noord- en Zuid- Voor-Indië en op Ceylon woonachtig ras, dat ethnologisch in drie stammen te verdeelen is, n. l. den Munda of Vindhyastam, den Dravidastam, in den engeren zin van het woord, en de Singhaleezen. De eigenlijke Dravidastam splitst zich taalkundig weer in tien familiën. De oorspronkelijke bevolking van Ceylon, waarvan de zich vrijwel onvermengd gehouden hebbende Vedda's de afstammelingen zijn, behoort ongetwijfeld tot de Dravidas. Het type is het best bewaard gebleven bij den herderstam van de Toda in Nilgiri, groote, gespierde mannen met Romeinsche neuzen, mooie oogen en zwart kroeshaar. Andere stammen zijn minder goed gevormd, de Vedda's klein, de Gonds en Kohls diklippig; allen hebben een donkere, dikwijls bijna zwarte huidkleur. Een trek, dien allen gemeen hebben, is de vrije en onafhankelijke positie, waarin zich de vrouw bevindt. De zeden zijn alleen bij de onbeschaafde stammen (Munda en Nilgiri) bewaard gebleven. De talen der drie hoofdstammen toonen geen genealogische verwantschap. De Dravida's hebben wel is waar veel woorden aan den taalschat van het Sanskriet ontleend, maar de grammatische zinsbouw is geheel verschillend. Vijf van de tien zijn schrijftalen met een aan het Sanskriet ontleend alphabet en met een min of meer oude letterkunde, die weliswaar meest uit vertalingen uit het Sanskriet bestaat. De voornaamste is het Tamil. In het geheel spreken 43 500 000 menschen deze talen.

Dravik (*Bromus L.*) is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Grassen* (*Gramineae*); het onderscheidt zich door uit talrijke bloemen gevormde bloempakjes en door de kafnaald, waarmede een der kroonkafjes van elke afzonderlijke bloem gewapend is. Elk pakje is 3 tot 20-bloemig, en de buitenste kafblaadjes zijn korter dan de tweerijig over elkander liggende bloempjes, de honig-schubben zijn eirond, gaaf en onbehaard, de stempels gevederd. De vrucht is gedekt en gesleufd, de pluim samengesteld. Van de inlandsche soorten, die een goed veevoeder opleveren, noemen wij; *roggedravik* of *dreps* (B. *secalinus L.*) met een vruchtdragende pluim en langwerpig-eironde, samengedrukte bloempakjes, bochtige naalden, eenigszins behaarde bladeren en spitse kafblaadjes met een vliezigen rand, — *zachte dravik* (*B. mollis L.*) met een rechtstandige, samengetrokken pluim, rechte naalden en zachtharige bladeren, — *trosdragende dravik* (*B. racemosus L.*), eveneens met een rechtstandige pluim, doch met bijkans enkelvoudige pluimtakken, — *grove dravik* (*B. grossus L.*) met een aan den top knikkende, éénzijdige pluim, lancetvormig samengedrukte bloempakjes en witte, bochtige naalden, — *akker dravik* (*B. arvensis L.*), eveneens met een knikkende pluim, maar met rechte naalden, — *schrale dravik* (*B. sterilis L.*) met een openstaande, aan den top knikkende pluim met zeer ruwe takken en zachtharige bladeren, — *daken dravik* (*B. tectorum L.*) met een pluim, die eerst rechtstandig en samengetrokken en aan den top knikkend en eenzijdig is. De 5 overige soorten zijn *verwisselende dravik* (*B. commutatus*), — *gerst dravik* (*B. hordeaceus*), — *rechte dravik* (*B. erectus*), — *ongewapende dravik* (*B. inermis*), — en *ruwe dravik* (*B. asper*).

Drawback is de naam, dien men geeft aan de vergoeding voor reeds betaalde belasting op goederen, die wederom uitgevoerd worden. In meer uitgebreiden zin verstaat men er iedere uitvoervergoeding onder, die gegeven wordt van goederen, waarvoor reeds belasting betaald is, of waarvan de grondstoffen belast waren. Deze vergoeding kan gemakkelijk het karakter van een uitvoerpremie aannemen. In Frankrijk onderscheidt men dan ook premie en drawback in dien zin, dat men onder premie de vergoeding verstaat, die bij den uitvoer is toegestaan, ook zonder dat een bewijs gevorderd wordt, dat deze goederen eerst zijn ingevoerd, onder drawback echter alleen die vergoeding, die uitgekeerd wordt, als het bewijs, dat de invoerbelasting betaald is, moet overgelegd worden.

Drawingroom, eigenlijk *withdrawing room*, van de Engelsche woorden *withdraw* (zich terugtrekken) en *room* (kamer), noemt men in Engeland het vertrek, waar het gezin na den maaltijd zich vereenigt en waar men bezoek ontvangt. *Drawingroom des konings* of der *koningin* noemt men het vertrek, waar personen verschijnen, die het recht hebben, om aan het Hof te worden voorgesteld. Het verlof, om zich daar te vertoonen, wordt door den Lord-Kamerheer gegeven.

Dräxler-Manfred, *Karl Ferdinand*, een Duitsch dichter, werd geboren te Lemberg in Galicië den 17den Juni 1806, studeerde te Praag, Weenen en Leipzig in de rechten en wijdde zich in 1832 geheel en al aan de letterkunde. Achtereenvolgens woonde hij te Weenen, Mannheim, Frankfort, Meiningen, Keulen en Wiesbaden en vestigde zich in 1845 te Darmstadt, waar hij zich met de uitgave van het „Rheinisches Taschenbuch" en met de redactie van de „Darmstädter Zeitung" bezig hield. In 1846 werd hij Hofraad in Meiningen, in 1853 dramaturg van den Hofschouwburg te Darmstadt en overleed aldaar den 31sten December 1879. Als schrijver leverde hij een berijmde Latijnsche vertaling van *Schiller's* hymne: „Triumph der Liebe" (1826). Hierop volgden: „Romanzen, Lieder und Sonnette" (2 dln., 1826—1829), „Glockenblumen" (2 dln., 1827—1828), „Das Kloster vom St. Bernhard" (1827), „Gedichte" (4de druk, 1861), „Herz und Ehre" (2 dln., 1839), „Dichtungen" (1845), „Freude und Leid" (1858), „Momente" (1866), „Sonnenberg. Kunden und Sagen" (1845) en onderscheiden andere romans en gedichten.

Digitized by Google

Drayton, *Michael,* een Engelsch dichter, werd geboren in 1563 te Hartshill in Warwickshire, betrad in 1591 de dichterlijke loopbaan met den bundel: „The harmony of the Church" (later gedrukt in 1855). Verder leverde hij: „The shepherds garland" (1593), „The baron's wars"(1596), „Heroical epistles" (1598), „The bataille of Agincourt" (1627), „Nymphidia" (1627) en „Polyalbion" (in 18 zangen, 1613; in 30 zangen, 1622). Hij maakte zich vooral beroemd door laatstgenoemd gedicht. *Drayton* overleed in 1631. Een verzameling zijner werken is meermalen uitgegeven, het laatst door *Hozer* in 1876 in 3 deelen.

Drebbel, *Cornelis Jacobsz.*, een Nederlandsch wis- en natuurkundige, werd geboren te Alkmaar in 1572, oefende zich onder leiding van *Hubert Goltzius* in het plaatsnijden en legde zich toe op de wiskunde. Hij vestigde zich aanvankelijk in zijn geboortestad en vertrok later naar het Hof van *Jacobus I*, koning van Engeland, die hem met een jaargeld begiftigde. De roem van zijn wis- en natuurkundige kennis kwam ter oore van keizer *Rudolf II*. Deze noodigde hem uit naar Praag, doch *Drebbel* viel er weldra, volgens sommigen wegens ketterij, volgens anderen, omdat hij niet beantwoordde aan de gekoesterde verwachtingen, in ongenade, zoodat hij zelfs in de gevangenis geraakte. Na zijn bevrijding begaf hij zich weder naar Engeland, waar hij in 1619 omgang hield met *Willem Boreel* en *Constantijn Huyghens*. Het volgend jaar bevond hij zich weder te Praag, toen deze stad door *Frederik V*, keurvorst van de Palts en koning van Bohemen, werd ingenomen. Ook toen werd hij weder in den kerker geworpen en van al zijn bezittingen beroofd. Door tusschenkomst van de Staten van Holland en van den koning van Engeland herkreeg hij zijn vrijheid en begaf zich vervolgens weder naar Londen, waar hij in 1634 overleed.

Tot zijn uitvindingen behoort in de eerste plaats een perpetuum mobile of een werktuig voor zoogenaamde eeuwigdurende beweging. Hij geeft daarvan een beschrijving in zijn boek: „Een kort tractaat van de natuere der elementen ende hoe sy veroorzaeken den wind, regen, blixem, donder, ende waeromme dienstig zijn" (4de druk, 1732), dat in verschillende talen is overgebracht. Een andere uitvinding van *Drebbel* is die van een schip, waarmede men onder water door van Westminster naar Greenwich kon varen. Hiermede heeft hij grooten roem verworven. Wel hebben Engelsche schrijvers die uitvinding toegekend aan zekeren *Mersennus*, doch ten onrechte, daar deze zijn boek: „Hydraulica pneumatica sive ars navigandi" eerst 10 jaar na het overlijden van *Drebbel* heeft uitgegeven. Heeft deze ook den mikroskoop niet uitgevonden, zeker is het, dat hij dien aanmerkelijk heeft verbeterd. Ook meende hij eenige aanspraak te hebben op de uitvinding van den thermometer, maar die zijn niet te rechtvaardigen; wel vervaardigde hij zulke instrumenten en kwam daardoor tot de uitvinding van een scharlakenverf, doordien hij toevallig cochenilletinctuur vermengde met een oplossing van tin in salpeterzuur. Die verf is lang in gebruik geweest onder den naam van *Kleur van Kufler*. Onder zijn verdere uitvindingen vinden wij vermeld een muziekinstrument, brillen, waardoor men bij nacht kon zien, een methode om in den zomer een vertrek ijskoud te maken, een om des winters hoenderen eendeneieren uit te broeden, een uurwerk, dat men in 150 uur niet behoefde op te winden enz. Hij behoorde tot de beroemdste mannen van zijn tijd en stond vooral bij *Huyghens* hoog aangeschreven. Ook beoefende *Drebbel* de graveerkunst. De platen, die thans nog van hem bestaan, zijn: „De zeven vrije kunsten" naar *Goltzius*, „Salomon's eerste recht" naar *Karel van Mander*, „Esther bij Ahasverus" en een „Platte grond der stad Alkmaar" in het boek: „Alkmaar en zijn geschiedenissen" van *Eikelenberg*.

Drechsler, *Gustav*, een Duitsch landbouwkundige, werd geboren den 18den Juni 1833 te Clausthal in den Harz, bestudeerde den landbouw te Jena en te München, was daarop praktisch werkzaam en kwam in 1859 in het bezit van het landgoed Crimderode. In 1866 echter vestigde hij zich als privaatdocent in de landbouwwetenschap te Halle en in 1867 te Göttingen. Hier beijverde hij zich, om een landbouwkundig instituut te doen verrijzen en werd in 1871 tot gewoon hoogleeraar en directeur van die inrichting benoemd, welke onder zijn leiding in 1876 is voltooid. In 1887 werd hij lid van den Rijksdag, waarna hij den 14den October 1890 te Greifswald overleed. Hij schreef: „Die Statistik der Landbaus" (1869), „Der landwirtschaftliche Pachtvertrag" (2 dln.. 1871), „Die Entschädigungsberechnung expropriierter Grundstücke" (1873), „Das landwirtschaftliche Studium an der Universität Göttingen" (1875), „Steigerung des Reinertrags durch den Getreidebau" (1882) en „Theorie der Düngung" (1881).

Drecht is de naam eener gekanaliseerde rivier in de provincies Zuid-Holland, Utrecht en Noord-Holland. Zij ontstaat uit de veenplassen in het Z.O. deel van den Haarlemmermeerpolder bij het dorp Oude Wetering, loopt langs Leimuiden, Bilderdam en Vrouwenakker, vereenigt zich bij het Huis te Drecht met de Aar en bij Uithoorn met de Kromme Mijdrecht tot den Amstel.

Drechterland is de naam van het oostelijk deel van West-Friesland in de provincie Noord-Holland, tusschen Medemblik en Hoorn, als een schiereiland in de Zuiderzee vooruitstekend. Het heeft een oppervlakte van 16000 H.A. en vormt een der Noord-Hollandsche heemraadschappen. De *Drechter Friezen* waren de aloude bewoners van den zuidoostelijken hoek van West-Friesland, het tegenwoordige Noord-Holland. Zij deden in 1155 een inval in Kennemerland, doch werden door burgers van Haarlem en Osdorp verdreven, nadat zij 900 dooden hadden verloren. In 1161 sloot graaf *Floris III* met hen een verdrag, waarna zij hem huldigden. In 1272 trok *Floris V* met een groot leger daarheen, om den dood van zijn vader, *Willem II*, te wreken. De Hollanders werden echter bij Vroonen verslagen en lieten 500 dooden achter, doch zij herhaalden den slag bij Heilo, waar de Drechter Friezen het onderspit moesten delven. *Floris V* bouwde er nu een sterk kasteel bij Widernisse en behaalde in 1289 zoowel bij Schellingwoude als bij Hoogwoud op hen de overwinning. Een der gevangenen wees, ter verkrijging van lijfsbehoud, de plaats aan, waar koning *Willem* begraven was, waarna het stoffelijk overschot van dien vorst naar Middelburg werd

Digitized by Google

overgebracht. Toen de Drechter Friezen in 1285 onrustig werden, zond *Floris* zijn neef *Dirk van Brederode* met een sterke vloot uit, en deze bracht hen tot volkomen onderwerping.

Dreg, afkomstig van het Engelsche woord *drag* (slepen), is de naam van een toestel, bestaande uit een ijzeren stang met vier of meer haken en dienende om menschen, die in het water gevallen zijn, daaruit op te visschen. Ook is dreg de naam van een licht anker, dat gebruikt wordt bij kleine schepen, alsmede om netten vast te leggen.

Enterdreggen of overpakkers werden vroeger in den strijd ter zee veel gebruikt. Men wierp ze aan boord van een vijandelijk vaartuig, om dit naar zich toe te halen en het aan boord klampen mogelijk te maken.

Dreher, *Anton*, een Oostenrijksch industriëel, werd geboren te Weenen den 7den Juni 1810. Hij was de zoon van een bierbrouwer en legde zich in Beieren en Engeland toe op het vaderlijk bedrijf. Na zijn terugkeer (1836) kwam hij aan het hoofd van de brouwerij te Klein-Schwechat, een der oudste in het aartshertogdom Oostenrijk. Aanstonds bracht hij de zaak op een grooten voet, maakte zich de verworven kennis ten nutte, en zijn bier vond gedurig meer aftrek. De gewelfde kelders, de mouterij enz. beslaan een verbazende ruimte, en in den druksten tijd worden er dagelijks 4800 H.L. bier gebrouwen. Van 1 October 1899 tot 1 October 1900 werd 750000 H.L. gebrouwen. De arbeid wordt hoofdzakelijk verricht door stoomwerktuigen. Daarenboven heeft men ruim 1000 werklieden. De inrichting wordt van spoorwegen doorsneden en is met het algemeene spoorwegnet verbonden. *Dreher*, die in 1861 tot lid van den Rijksdag gekozen was, overleed den 26sten December 1863, doch het bier zijner brouwerij wordt nog steeds verzonden naar Frankrijk, Engeland, Noord-Amerika, Turkije en Egypte. Het heeft vooral grooten roem verworven op de wereldtentoonstelling te Parijs in 1867 en later (1873) op die te Weenen. Behalve vermelde brouwerij stichtte hij er een in Hongarije bij Pest, een te Micholup bij Saaz in Bohemen en een in Triest.

Dreigen. Hij, die een ander bedreigt met eenig kwaad, maakt een inbreuk op diens vrijheid, waardoor hij zich in bepaalde gevallen blootstelt aan een strafvervolging. Men kent in onze wet onderscheiden gevallen, waarin de wetgever bedreiging op zichzelf strafbaar stelt, afgescheiden van het daarmee beoogde doel, en gevallen, waarin de bedreiging, dienst doet als middel om op iemand een ongeoorloofden dwang uit te oefenen. De eerste soort bedreiging wordt behandeld in art. 285 Wetb. v. Strafrecht, bepalende dat bedreiging met openlijk geweld met vereende krachten tegen personen of goederen, met eenig misdrijf waardoor de algemeene veiligheid van personen of goederen in gevaar wordt gebracht, met verkrachting, met feitelijke aanranding van de eerbaarheid, met eenig misdrijf tegen het leven gericht, met zware mishandeling of met brandstichting, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste 2 jaren. Geschiedt deze bedreiging schriftelijk en onder een bepaalde voorwaarde, dan wordt zij gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste 4 jaren. De tweede soort bedreiging komt voor in art. 284, welk artikel met gevangenisstraf van ten hoogste 9 maanden of geldboete van ten hoogste *f* 300 bedreigt: 1° hem die een ander door geweld *of eenige andere feitelijkheid* of door bedreiging met geweld *of eenige andere feitelijkheid, gericht hetzij tegen dien ander, hetzij tegen derden*, wederrechtelijk dwingt iets te doen, niet te doen of te dulden; 2° hem, die een ander door bedreiging met smaad of smaadschrift wederrechtelijk dwingt iets te doen, niet te doen of te dulden. De cursief gedrukte woorden kwamen oorspronkelijk in het artikel niet voor, maar zijn in 1903 ingelascht naar aanleiding van gebeurtenissen die zich bij werkstakingen hadden voorgedaan.

Als afzonderlijk misdrijf noemt art. 318 Wetb. v. Strafrecht nog de zoogenaamde *afdreiging* of *chantage*. Hij, die — zegt het artikel — met het oogmerk zich of een ander wederrechtelijk te bevoordeelen, door bedreiging met smaad, smaadschrift of openbaring van een geheim, iemand dwingt hetzij tot de afgifte van eenig goed, dat geheel of ten deele aan dezen of aan een derde toebehoort, hetzij tot het aangaan van een schuld of het te niet doen van een inschuld, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste 3 jaren.

Het misdrijf van art. 318 wordt evenals dat van art. 284, 2°, niet vervolgd dan op klachte van hem, tegen wien het gepleegd is.

Dreiherrenspitze is een 3505 m. hooge top van de groep der Hohe Tauern aan de zuidwestgrens van Salzburg gelegen. Door den Umbaltörl is hij van de Rötspitze (3496 m.) gescheiden. De berg is door gletschers omgeven en wordt bereikt van het boven Iseldal uit over de Klarahütte (2053 m.). De naam vindt zijn oorsprong daarin, dat hier in de Middeleeuwen de gebieden van den graaf van Tirol, den aartsbisschop van Salzburg en den bisschop van Brixen aan elkander grensden.

Dreisam (*Treisam*) is een rivier in Baden, die in het Zartener dal ten O. van Freiburg uit eenige beken ontstaat. Na een loop van 60 km. mondt de rivier bij Riegel in de Elz (een zijstroom van den Rijn) uit. Ten einde overstroomingen tegen te gaan, is de Dreisam gedeeltelijk gekanaliseerd.

Drelincourt, *Charles*, hoogleeraar te Leiden, werd geboren te Parijs den 1sten Februari 1633, studeerde te Saumur en te Montpellier in de geneeskunde en werd opperarts in het leger van maarschalk *de Turenne* in Vlaanderen. Later vestigde hij zich in zijn geboortestad en werd in 1665 benoemd tot professor te Leiden, waar hij veel bijdroeg tot de vorming van *Boerhaave*. Hij stond in hoog aanzien bij *Willem III*, genoot als een geleerd en godsdienstig man de algemeene achting en overleed den 31sten Mei 1697. Zijn „Opuscula medica" zijn in 1727 in het licht verschenen.

Drenkeling noemt men hem, die in het water is geraakt en gevaar loopt; vooral gebruikt men dat woord voor hen, die in bewusteloozen toestand uit het water zijn gehaald. Daar in dit geval spoedige hulp een levenskwestie is, kan men niet genoeg de noodlottige dwaling of liever het volksvooroordeel bestrijden, dat men een drenkeling niet geheel op den wal mag brengen, voordat er een ambtenaar der politie aanwezig is. Dat vooroordeel heeft reeds aan velen den dood berokkend.

Digitized by Google

Digitized by Google

DRENTE.

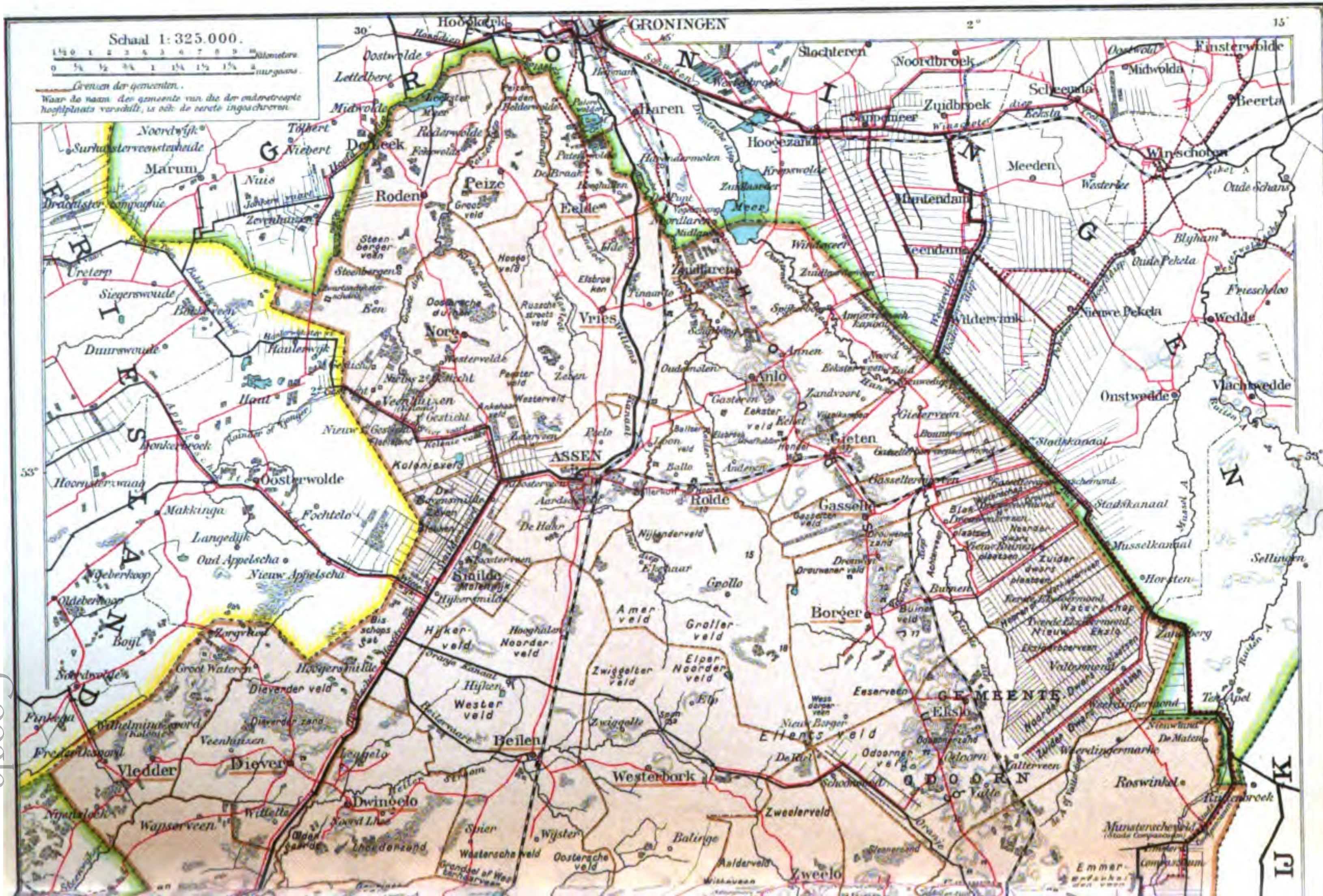

Schaal 1:325.000.
Kilometers
Uurgaans
Grenzen der gemeenten.
Waar de naam der gemeente van die der onderstreepte hoofdplaats verschilt, is ook de eerste ingeschreven.
GRONINGEN
FRIESLAND
GEMEENTE ODOORN
Hoogkerk
Slochteren
Noordbroek
Zuidbroek
Scheemda
Midwolda
Finsterwolde
Beerta
Winschoten
Meeden
Westerlee
Oude Schans
Blyham
Oude Pekela
Nieuwe Pekela
Wildervank
Veendam
Muntendam
Hoogezand
Kropswolde
Zuidlaarder Meer
Haren
Onstwedde
Vlagtwedde
Wedde
Friescheloo
Sellingen
Stadskanaal
Musselkanaal
Ter Apel
Oostwolde
Lettelbert
Midwolde
Leekster Meer
Roderwolde
Foxwolde
Peize
Roden
Eelde
De Punt
Zuidlaren
Annen
Anlo
Eext
Gasteren
Zandvoort
Gieten
Gasselte
Borger
Rolde
Grollo
Assen
Vries
Norg
Zeijen
Westervelde
Veenhuizen
Smilde
Hijken
Beilen
Westerbork
Zweeloo
Zweelerveld
Balinge
Wijster
Spier
Dwingelo
Diever
Vledder
Wapserveen
Havelte
Emmen
Roswinkel
Weerdinge
Odoorn
Valthe
Exloo
Nieuw Buinen
Drouwen
Eesen
Elp
Marum
Nuis
Niebert
Tolbert
Doezum
Noordwijk
Surhuisterveen
Drachtster Compagnie
Ureterp
Siegerswoude
Duurswoude
Haulerwijk
Oosterwolde
Fochteloo
Makkinga
Langedijk
Oud Appelscha
Nieuw Appelscha
Hoornsterzwaag
Donkerbroek
Oldeberkoop
Boyl
Noordwolde
Finkega
Wilhelminaoord
Frederiksoord
Noord Willemskanaal
Drentsche diep
Oranje Kanaal
Ruiten A
Musel A
53°
30'
2°
15'

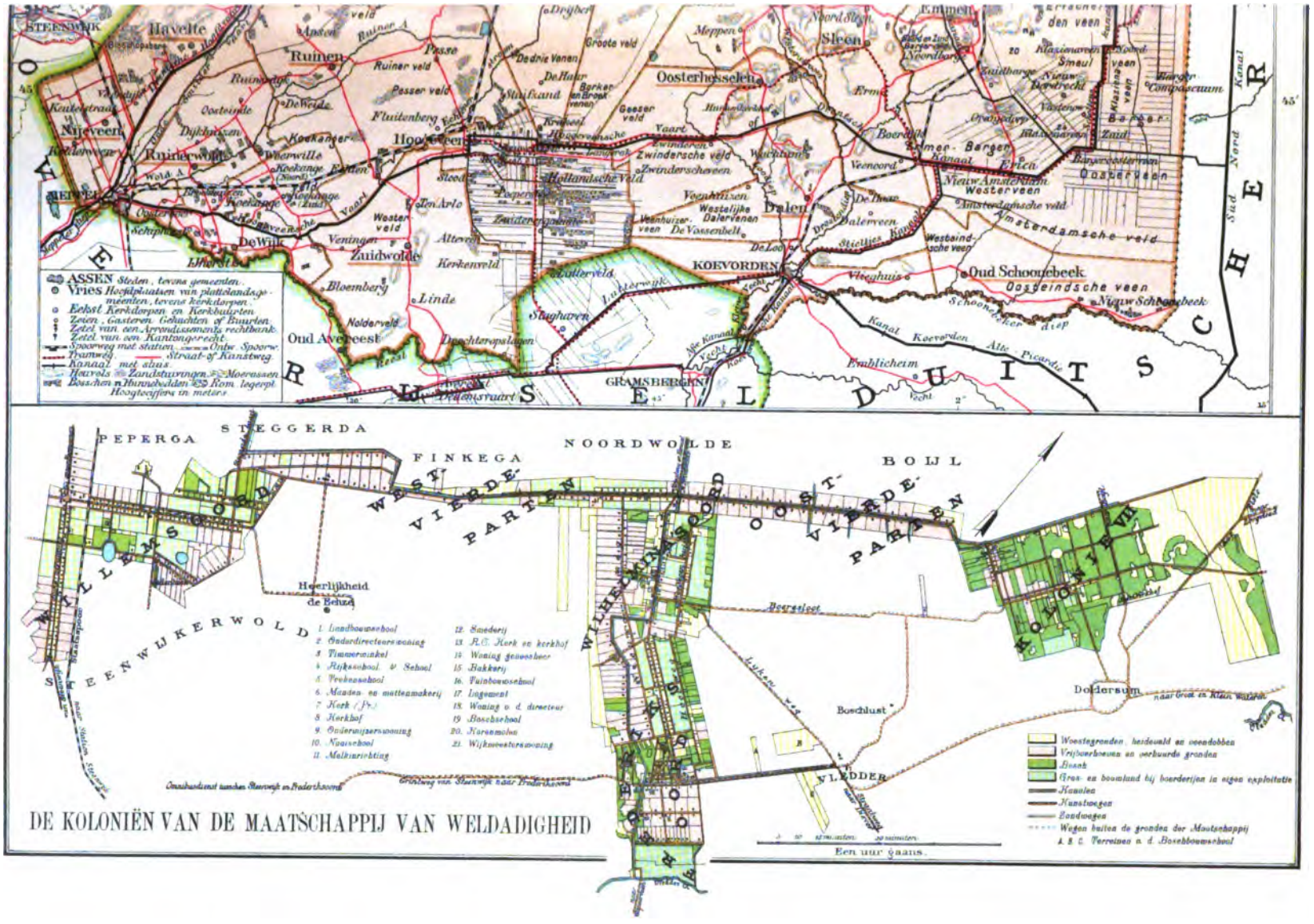

DE KOLONIËN VAN DE MAATSCHAPPIJ VAN WELDADIGHEID

Digitized by Google

Digitized by Google

Zoodra een drenkeling op het droge is gebracht, moet men zijn mond, keel, neus en gelaat reinigen van alle slijk, om aan de lucht toegang te verschaffen tot de longen. Daarna passe men de kunstmatige ademhaling toe (zie aldaar).

Drente (zie de kaart), 2650 v.km. groot, is naar het absolute bevolkingscijfer, zoowel als naar de de dichtheid van de bevolking de 11de provincie van Nederland.

Ligging en Grenzen. Drente is een der weinige provincies van Nederland, die niet aan zee grenzen. Zij behoort tot de noordelijke provincies des lands en ligt buiten de groote verkeerswegen, die ons land in O.—W. richting doorsnijden. In het N. en N.O. grenst de provincie aan Groningen, in het O. en Z.O. aan het Duitsche Rijk (Pruisische provincie Hannover), in het Z. en Z.W. aan de provincie Overijsel en in het W. aan Friesland. Een afgescheiden distrikt (Dingstede), tot de gemeente Meppel behoorende, ligt aan het Meppelerdiep in Overijsel.

Bodemgesteldheid. De kern der provincie wordt gevormd door het Drentsche plateau, een zacht golvend terrein van diluviale zand- en grintgronden, dat in het O. oploopt tot een hoogeren rand, den Hondsrug (zie aldaar), die aan de N.O.zijde vrij scherp is afgesneden door het diluviale erosiedal van de rivier de Hunze. Naar het Z. en het W. gaat het terrein met zachte hellingen over in een vrij vlakken, flauw naar het W. hellenden bodem, die zich met enkele ruggen nog voortzet tusschen de rivierdalen, welke naar het Z.W. afloopen over Overijselsch en Friesch gebied. Drentsch plateau en Hondsrug vormden in overoude tijden een eiland met vasten bodem, dat schier aan alle zijden ingesloten was door een kring van bijna onbegaanbare veenmoerassen, die zich mede uitstrekten over gedeelten van de aangrenzende provinciën en het naburige Duitschland. De bodem is het hoogst in het Z.O., waar hij zich tusschen Klasinaveen en Vastenow tot 24 m. + A. P. verheft. Van hier strekt zich ter weerszijden van het Oranjekanaal het Ellertsveld uit in den vorm van een laag plateau, dat noordwaarts helt (Assen + 12 A. P.) en in het O. door den Hondsrug wordt afgesloten, die in dezelfde richting afhelt; zijn hoogste top, tevens de hoogste verheffing der provincie en van het geheele Skandinavische diluvium, ligt bij Emmen en is 27 m. + A. P., bij Odoorn ligt nog een top van 24 m., bij Drouwen een van 23 m. en ten N. van Eext een van 17 m.; ten Z. van de stad Groningen verheft hij zich nog slechts 5,5 m. en verdwijnt ten N. der stad onder de zeeklei. Ten Z. van Emmen verdeelt hij zich in twee uitloopers: de eene gaat over Nieuw-Dordrecht naar Nieuw-Schoonebeek, waar de hoogte nog 20 m. bedraagt, doch waar hij zich verder onder het hoogveen verliest, de andere loopt naar Dalen en Koevorden. Doordat hij weinig boven het omliggende terrein uitsteekt, valt de Hondsrug in het Z. van Drente als heuvelreeks weinig in het oog, veel minder dan in Noordelijk Drente. Hij is te beschouwen als het produkt eener eindmoraine, met leem-, zand- en grintbodem. Door den meer steilen rand naar het Hunzedal, biedt hij hier op eenige punten schilderachtige vergezichten. Van de heuvels valt alleen nog de geisoleerd oprijzende Bisschopsberg (20 m. + A. P.) bij Havelte te vermelden. Terwijl de riviertjes in het N.W. kronkelende dalen in de Drentsche hoogvlakte hebben uitgeschuurd, zijn in het Z. door daling van den bodem een paar kommen gevormd (bij Meppel en Koevorden), waarin eenige riviertjes samenstroomen.

Grondsoorten. Oudere gronden zoekt men in Drente tevergeefs, want in het tertiaire tijdvak lag de streek nog geheel onder den zeespiegel bedolven. De bodem is dan ook overwegend uit diluviale zand- en grintgronden opgebouwd, in den IJstijd door gletschers en smeltwater hier neergelegd, (zie verder *Nederland*: Ontstaan van den bodem). Zij bevatten de kolossale zwerfblokken, waaruit de oudste bewoners de Hunebedden hebben samengesteld. Voor het grootste deel liggen deze gronden nog woest en vormen eindelooze heiden, soms afgewisseld door zandverstuivingen. Daarnaast treft men hoogveen aan, eveneens voor een aanzienlijk deel met heide bedekt, afgegraven hoogveen of dalgronden, laagveen en moerasveen, de beide laatste meest langs de stroompjes. De woeste gronden beslaan 135000 H.A., het hoogveen 30000 H.A., waarvan in de gemeente Emmen 15000, in Odoorn 5500, Schoonebeek 2300, Dalen 2000 en Smilde 1200 H.A. Emmen alleen reeds levert jaarlijks 450 millioen lange turven, Odoorn 260 millioen, Borger 46 millioen enz.; daarenboven levert Zuidwolde jaarlijks 24 millioen stuks baggerturf, Borger 18 millioen en Sleen 11 millioen. Waar het hoogveen nog woest ligt, werd de bovenkorst wel losgehakt en in brand gestoken, om in de asch veenboekweit te zaaien. Deze verderfelijke gewoonte van het veenbranden heeft thans alleen nog in Emmen plaats.

Wateren. Groote *rivieren* komen in de provincie niet voor; de talrijke kleine ontspringen bijna alle op het Ellertsveld, hebben een snellen, kronkelenden loop, doch zijn aan haar monding door sluizen afgesloten of in den benedenloop gekanaliseerd en hebben dus feitelijk opgehouden rivieren te zijn. Naar het N. stroomen de Hunze of Oostermoersche vaart, in Groningen Drentsche diep geheeten, de Drentsche Aa of het Hoornsche Diep, in 1861 grootendeels gekanaliseerd ten behoeve van het Noord Willemskanaal, het Eelder- en Peizerdiep, welke op de grens van Groningen samen het Koningsdiep vormen; naar het W. gaan de Vledder Aa en de Wapserveensche Aa, die samen de Steenwijker Aa vormen; naar het Z.W. de Ruiner Aa, in den benedenloop Wold Aa geheeten, die de Koekanger Aa opneemt en zelf in de Oude Smilder Vaart of Dwingelerstroom valt, die als Beilerstroom bij Beilen ontstaat. Deze vormt in de Kom van Meppel met den Echtingstroom of het Oude Diep, in den benedenloop gekanaliseerd ten behoeve der Hoogeveensche Vaart, en de Reest bij Meppel het Meppeler Diep. Op dezelfde wijze komen in de Kom van Koevorden eenige stroompjes samen, n.l. het Loodiep, het Drostendiep, dat weer het Hoolsterdiep opneemt, en het Schoonebekerdiep. Hun water wordt door de Kleine Vecht op het Koevordensch kanaal geloosd en zoo noodig door een afzonderlijk afwateringskanaal op de Vecht. In het O. vallen nog te noemen de Runde of het Rundiep, die zich

Digitized by Google

in Groningen vereenigt met de Mussel Aa, aanvankelijk Valterdiep geheeten, tot Westerwoldsche Aa.

Meren van beteekenis bezit Drente niet, want de grootste, het Zuidlaarder Meer en die van Paterswolde, liggen slechts voor een gering gedeelte in de provincie; ook het Leekster meer ligt op de grens, terwijl de overige, als het Zwartemeer, het Mekeler Meer, het Hoedmeer, Lokmeer enz. slechts een geringe oppervlakte beslaan en zeer ondiep zijn.

Kanalen komen in groot aantal voor en zijn belangrijk, zoowel met het oog op de vervening, als voor het verkeer. Hoewel met het graven van kanalen reeds in het begin der 17de eeuw een aanvang werd gemaakt, kwamen de meeste eerst in de 2de helft der vorige eeuw tot stand en zijn van het grootste belang geweest voor de ontwikkeling der provincie. De voornaamste zijn: de Hoogeveensche Vaart of Drentsch Kanaal met haar Verlengde, van Meppel over Hoogeveen tot het op Duitschen bodem gelegen Zuid—Noordkanaal; het staat in verbinding met het Oranjekanaal, het Stieltjeskanaal en het Scholtenskanaal. Verder de Drentsche Hoofdvaart of Smildervaart van Assen tot Meppel, die in verbinding staat met het Oranjekanaal, de Beilervaart, de Noord-Willemsvaart, van Assen tot Groningen, de Witte Wijk en de Norger- of Kolonievaart. Bij Koevorden beginnen het Stieltjeskanaal, het Kanaal van Alte Picardië, dat naar het reeds genoemde Zuid—Noorderkanaal voert, de Lutterwijk (naar de Dedemsvaart) en het Koevordensch Kanaal (naar de Vecht). Langs de O. grens loopt het Stadskanaal, waarvan vele monden naar de Drentsche venen voeren, terwijl het in het Z. in verbinding staat met het Compascuümkanaal, dat weer met het Scholtenskanaal verbonden is.

Bevolking. Drente is een der vroegst bewoonde gedeelten van ons land geweest, ja volgens dr. *Pleyte* zouden Odoorn en Emmen de vroegst bewoonde plekjes van geheel Nederland vormen. De gesteldheid van den bodem, n.l. een plateau met hoogen oostrand (Hondsrug), aan alle zijden door veenmoerassen omringd, maakte de streek langs dien oostrand in ouden tijd tot de natuurlijke brug, die de noordelijke kuststreken van Nederland met de landstreken van het Bentheimsche en Overijsel verbond. Vandaar dat zich in die streek de oudste bewoners vestigden, omtrent wier namen niets met zekerheid te zeggen valt, maar die hun sporen hebben achter gelaten in tal van gereedschappen en wapens, van steen vervaardigd, welke van de ruwe, weinig bewerkte splinters van vuursteen uit den palaeolithischen steentijd opklimmen tot de goed bewerkte, regelmatig gefatsoeneerde van den neolithischen tijd, en in het bronstijdperk overgegaan zijn. Vooral in 1898 en 1899 werden in de gemeenten Borger en Odoorn zoo vele oudheden door de keiendelvers opgegraven, dat een oogenblik aan hun echtheid getwijfeld werd. Ook de hunebedden en steenen grafkelders met hun urnen zijn van voorhistorische bewoners dezer streken afkomstig. Vroeger was het aantal grooter, maar er zijn toch nog een 50 tal hunebedden in Drente bewaard gebleven, welke meest langs den Hondsrug liggen. Zij zijn scheppingen van een gezeten en — zooals hun groot aantal bewijst — vrij talrijke bevolking, die zich ook reeds over het Drentsche plateau naar het W. uitbreidde, waar zij zich op de hoogere zandruggen tusschen de rivierdalen vestigde, zooals uit de hunebedden bij Havelte en op de heide bij Steenwijk (thans verdwenen), alsmede uit den grafkelder bij Diever valt af te leiden. Vermoedelijk waren het Kelten, terwijl er later Germaansche stammen uit het O. kwamen opdagen. Langs dien weg drongen de Romeinen tot Drente door en trokken later Saksen en Friezen. Na de stormen der Groote Volksverhuizing waren de Kelten verdwenen (verdrongen of in de nieuwe kolonisten opgegaan) en hadden er zich Germanen duurzaam gevestigd, n. l. Saksen, min of meer met Frankische elementen vermengd. Deze hebben zich over het geheele Drentsche plateau uitgebreid, er hun eigenaardige nederzettingen gevestigd, een karakteristieke landverdeeling ingevoerd, welke tot heden bewaard is gebleven, evenals er nog thans, bepaaldelijk in het O., Saksisch wordt gesproken.

Naast deze oudste bewoners, welke nog heden ten dage de kern en het talrijkste element vormen, en zich in zoogenaamde komdorpen vestigden, wier woningen een bijzonder type vormen (zie *Boerenerven)* en ordeloos verstrooid liggen rondom een open plein, de Brink, wordt een tweede, jonger element aangetroffen, in regelmatige en zeer eentonige rij- of streekdorpen gevestigd. Dit bevolkingselement werd gevormd door de kolonisten, die uit onderscheiden oorden, hoewel voornamelijk uit andere deelen van Drente, uit Overijsel en Friesland, Oost-Friesland en Munsterland, hierheen kwamen, om de rondom het Drentsch plateau gelegen, uitgestrekte venen te ontginnen, waarmede in de 12de eeuw reeds een begin werd gemaakt in de venen bij Giethoorn (in Overijsel), welke ontginning in de 13de eeuw door Friesche monniken oostwaarts werd uitgebreid en in vele streken van Drente heden ten dage nog niet is afgeloopen. Deze jongere nederzettingen kan men in eenige groepen verdeelen, n.l. die in het Z.W. van Drente en de naburige deelen van Overijsel, die in het W. van de Smilde en het aangrenzende gebied in Friesland, die in het N.O. en het naburige Groningen en die in het Z. O. en O. van Drente. De bevolking dezer oorden is een heterogene, van alle streken samengevloeide massa, wier versmelting tot één geheel slechts langzaam geschiedt en zelden volkomen plaats heeft.

Ondanks de sterke immigratie is de bevolkingsdichtheid nog steeds gering te noemen, n. l. 59 per v. km. Het totale bevolkingscijfer bedroeg in:

1796	39472
1808	41154
1811	44821
1815	47217
1822	49715
1830	63580
1850	83939
1870	105729
1890	130704
1900	148500
1905	162141

In laatstgenoemd jaar bestond zij uit 85268 mannen en 76873 vrouwen. Het aantal geboorten

Digitized by Google

bedroeg 5521, dat der sterfgevallen 2517; er vestigden zich 11609 personen, terwijl 11594 vertrokken. Naar den godsdienst verdeeld, had men er ruim 93 % Protestanten, 5% Katholieken en 1½ % Joden. De grootste bevolkingsdichtheid bezit de gemeente Hoogeveen (188 per v. km.), de geringste (minder dan 25 per v. km.) de streek ten O. der spoorlijn Hoogeveen-Assen.

Voortbrengselen en Middelen van bestaan. Van den bodem ligt nog steeds 50 % woest, dus de helft, ondanks dat in de laatste halve eeuw, vooral sedert de verdeeling der voorheen gemeenschappelijke markgronden, zeer veel voor heideontginning is gedaan; wel is waar besloegen de woeste gronden in 1808 nog ongeveer 80 % der geheele oppervlakte. In 1904 werd de vruchtbare oppervlakte der provincie vermeerderd met 1050 H.A., en wel door vergraven van hoogveen 369, door ontginning van dalgrond tot bouwland 341 en door ontginning van heide 340 H.A. Deze streken leveren veel keien voor wegen en dijken, en tal van „steenroders" verdienen 's winters met keiendelven hun brood; aan anderen verschaft het bezembinden een schamele verdienste, terwijl het plaggen steken, evenals het veenbranden, gelukkig meer en meer verdwijnt. De meeste waarde bezitten de woeste gronden nog voor de schapenteelt en imkerij. Het aantal schapen bedraagt meer dan 100000; behalve om de wol worden zij om de mest gehouden, vandaar dat de meesten elken avond naar hun kooi gedreven worden. Een deel der oude heideschapen wordt jaarlijks naar Friesland verkocht, om ze aldaar vet te weiden, een ander, kleiner deel tot dit doel naar de Drentsche groengronden gebracht. Het aantal bijenkorven bedraagt ruim 17000, doch de bijenteelt is in de laatste jaren achteruitgegaan. Groote imkers treft men er weinig meer aan, daarentegen is de teelt in het klein, de zoogenaamde tuin-imkerij, toegenomen.

De runderteelt is gebonden aan de groengronden op de strooken laag- en moerasveen, die zich langs de riviertjes uitstrekken. Hier treft men ook paardenteelt aan en weiden schapen. Middelpunten van de veeteelt zijn de kommen van Meppel en Koevorden. Het rundvee, vroeger zeer schraal, is een beter tijdperk ingetreden, daar de kunstbemesting in staat stelde het weiland te verbeteren en de fabriekmatige boterbereiding tot een meer krachtige voeding in de wintermaanden noopte. Ook de paardenfokkerij is om die reden vooruitgaande. De varkensteelt is zeer aanzienlijk en wordt gesteund door de voedering met karnemelk en de vermeerderde aardappelproduktie. Met de runderteelt hangt de boterbereiding samen, vooral in de kom van Meppel, op welke plaats jaarlijks ruim 500000 kg. boter („Meppeler kluiten") wordt aangevoerd. De veestapel bestond in 1904 uit:

Paarden	14057	stuks.
Rundvee	78474	„
Schapen	74529	„
Bokken en geiten	15037	„
Varkens	65166	„
Bijenkorven	17749	„

In 1902 werd op de boerderijen 580000 kg. boter bereid, in fabrieken 2950000 kg. Het aantal boterfabrieken bedroeg 102.

Landbouw is ondanks de schraalheid van den boden een der hoofdbronnen van bestaan en heeft in de laatste jaren een aanmerkelijke uitbreiding ondergaan. Tot voor korten tijd waren de bouwlanden of esschen afhankelijk van de groengronden, omdat daar het vee gehouden werd. dat de onmisbare meststoffen moest leveren. De dorpen komen dan ook alleen aan de oevers der riviertjes voor en liggen aan of nabij de groengronden. Deze esschen zijn de vroegst bebouwde streken in deze provincie; zij rijzen als kleine heuvels boven de heidegronden op en hadden daardoor een betere afwatering dan de omtrek, die meestal tamelijk drassig is. Ook bevond zich in die heuveltjes meer leem, waardoor zij vruchtbaarder waren dan de heidegronden, terwijl boomgroei, die hier alleen mogelijk was, de vruchtbaarheid nog verhoogde. Zij leveren vooral aardappelen, een weinig boekweit, benevens herfstspurrie (als veevoeder) op; tarwe kan nergens in Drente verbouwd worden. In de laatste jaren is men meer en meer er toe overgegaan de groengronden om te ploegen en met kunstmest vruchtbaar te maken, waarna zij goede aardappel- en haveroogsten geven. Dit is oorzaak, dat er vele kleine boerderijen ontstaan, die nieuwe buurten vormen. De oppervlakte, ingenomen door de voornaamste landbouwgewassen, bedroeg in 1904 in H. A.:

Granen	22739
Peulvruchten	212
Handelsgewassen	31
Knol-, Wortel- en Bolgewassen	15073
Groenvoedergewassen	1470
Braakland	7
Zandboekweit	1619
Veenboekweit	1928

Ooftteelt is van weinig belang, want de boomgaarden beslaan slechts 0,6% der geheele oppervlakte. Ook bosch bezit Drente weinig, slechts 11000 H. A. of 4,1% der oppervlakte. De eenige noemenswaardige bosschen zijn die bij Assen, Eelde, Paterswolde, Roden en Hoogeveen. Bij de dorpen vindt men wat opgaand houtgewas en akkermaalshout; dit laatste trekt in den zomer veel eekschillers uit de Over-Veluwe.

Van de geheele oppervlakte der provincie besloeg in 1904

woeste grond	129540 H.A.	of 50	procent
weiland	68015 „	„ 25,6	„
bouwland	44150 „	„ 17	„
bosch	11466 „	„ 4,1	„
tuingrond	1079 „	„ 3,4	„

Hoewel in menige streek de uitgestrekte hooge venen reeds geheel verdwenen zijn, beslaan zij in andere deelen nog een aanzienlijke oppervlakte en vormt de veenderij het hoofdbedrijf. De produktie aan turf is dan ook nog steeds, zooals vroeger reeds werd mede gedeeld, zeer aanzienlijk in Drente. Men bereikte in de eerste helft der 19de eeuw de venen ten O. der Hunze door de zijkanalen („monden") van het Stadskanaal, waar o. a. de belangrijke veenkolonie Nieuw-Buinen ontstond. De venen in het Z. O. werden genaderd zoowel door het Mussel-, Ter Apel- en Compascuumkanaal, als van het W. uit door de Verlengde Hoogeveensche vaart, het Oranjekanaal en het Stieltjeskanaal. Hier ontstonden plaatsen als Nieuw-Amsterdam, Nieuw Dordrecht enz. De grootste

Digitized by Google

en oudste veenkolonie is Hoogeveen. Met het afgraven van het hoogveen ten W. van Assen werd voor ruim een eeuw begonnen, nadat de Drentsche Hoofdvaart gegraven was; hier vormt Smilde de voornaamste kolonie.

De nijverheid is, afgezien van het veenbedrijf, in deze provincie van weinig belang en bepaalt zich tot enkele fabrieken in de veenkoloniën, zooals een glasblazerij te Nieuw Buinen, en te Meppel. De handel concentreert zich vooral op de weekmarkten in verschillende plaatsen. Vooral Meppel heeft door zijn ligging een betrekkelijk aanzienlijken handel, in de eerste plaats in boter en vee; ook Koevorden's veemarkten zijn van belang. De scheepvaart op de kanalen is druk. Als verkeerswegen moeten naast de kanalen in de eerste plaats de spoorwegen genoemd worden. Bestond er tot voor korten tijd slechts een spoorweg van Meppel naar Groningen, die in 1871 tot stand kwam, door den Noord-Ooster-lokaalspoorweg, die van Koevorden naar Stadskanaal loopt met een zijtak naar Assen, is eindelijk ook het O. der provincie uit zijn langdurig isolement bevrijd geworden. Daarnaast bezit Drente verschillende tramwegen (zie de kaart) en een groot aantal straatwegen.

Gebrek aan verkeerswegen was oorzaak, dat Drente langen tijd als van de wereld afgezonderd lag, en daardoor zijn er tot heden vele oudvaderlijke gebruiken blijven bestaan. Overigens is de oeconomische toestand er niet slecht te noemen. Wel is het de minst dicht bevolkte van de provincies, heeft zij het grootste procent aan woeste gronden en het laagste gemiddelde bedrag van belastbare opbrengst (7 gld. per H.A.) en heeft men er de groote welvaart nooit gekend, die in den bloeitijd van den boerenstand van 1870—1880 algemeen was op de kleigronden; maar men is er ook behoed gebleven voor den grooten terugslag (zie *Agrarische crisis*), en al is er de rijkdom niet zoo groot, evenmin nijpt er de armoede, vooral ten gevolge der bewaard gebleven eenvoudige leefwijze van den boer. Vele boeren (610 van de 1000) zijn daarenboven eigenaars van den grond, dien zij bebouwen.

Plaatsen. De geringe vruchtbaarheid van den bodem had ten gevolge, dat er geen aanzienlijke centra noodig waren om het overschot van producten ter markt te brengen, en deze zijn dan ook nergens in de provincie ontstaan. Alleen in het Z.W. vormt de kom van Meppel een vruchtbaar gebied, waarvan alle belangrijke wegen te Meppel, op den Z.W. uithoek van Drente, samenkomen. In dit gedeelte heeft zich daardoor dan ook deze stad ontwikkeld, het oeconomische en commercieele middelpunt van Z.W. Drente. Het noordelijk deel der provincie gaat in Groningen ter markt, meer dan in de hoofdstad Assen. Toch vormt zij als hoofdstad een centrum der bewoners. Koevorden in het Z.O. der provincie gelegen, kon niet de beteekenis van Meppel verkrijgen; wel vormde het in vroeger eeuwen een belangrijke vesting, als gevolg zijner ligging, maar voor het verkeer was de plaats niet voldoende gunstig gelegen. Hierin zal de spoorwegverbinding wel eenige verbetering brengen, evenals deze van belang is voor de landbouwdorpen langs den Hondsrug gelegen, van welke Emmen (zie aldaar) de uitgestrektste en tevens volksrijkste is. De overige plaatsen zijn op de zandruggen tusschen de riviertjes ontstaan. Van deze heeft Norg bekende paardenmarkten, Rolde fraaie omstreken en is Ballo bekend door den Ballerkuil (zie aldaar). In het W. ligt bij Vledder Frederiksoord, een der *Koloniën van Weldadigheid* (zie aldaar en de kaart van Drente). Het aantal gemeenten bedraagt 34, waarvan slechts 4 met meer dan 10 000 inwoners, n.l. Emmen, Hoogeveen, Assen en Meppel.

Bestuur. Evenals in de andere provincies staat aan het hoofd van het bestuur de Commissaris des Konings, ter zijde gestaan door de Gedeputeerde Staten, wier getal in Drente 4 (in alle andere provincies 6) bedraagt. De wetgevende macht voor het gewest berust bij de Provinciale Staten, die hier 35 leden tellen. Naar de Eerste Kamer zendt Drente 2, naar de Tweede Kamer 3 leden.

Voor de rechtsspraak ressorteert de provincie onder het Hof te Leeuwarden, zij bezit een arrondissements-rechtbank te Assen en kantongerechten te Assen, Hoogeveen, Meppel en Emmen.

Wapen van Drente.

Het Hervormd kerkgenootschap heeft in Drente 53 gemeenten, de Doopsgezinde gemeente 2, de Remonstrantsche broederschap 2, de R. Katholieke Kerk 9, het Nederlandsch-Israëlietisch kerkgenootschap 10 gemeenten.

Drente bezit een gymnasium te Assen, een vijfjarige hoogere burgerschool aldaar en een driejarige te Meppel. Voor het lager onderwijs behoort het tot de derde inspectie en omvat 1 distrikt (Assen), verdeeld in 7 arrondissementen, n.l. Assen, Borger, Emmen, Dalen, Hoogeveen, Meppel en Vries.

Geschiedenis. Hoewel Drente reeds in voorhistorische tijden bewoond was, zooals uit de Hunebedden en grafkelders en de vele oude voorwerpen, die uit den bodem werden opgedolven, blijkt, en de Romeinen niet alleen bij het tegenwoordige Koevorden een sterkte hadden aangelegd, maar ook, zooals de in 1818 ontdekte Valterbrug leert, in of door dit gewest krijgstochten ondernomen hadden, begint de geschiedenis dezer provincie eerst in de 16de eeuw eenigszins beter bekend te worden. Als *Thrianta* wordt zij voor het eerst vermeld door *Ancarius* in een beschrijving van het leven van den geloofsprediker *Willehadus*; in een brief van 820 heet zij *Threant*, in oorkonden van 944 en 1006 *Thrente*. Het maakte onder de eerste Duitsche keizers soms één, soms meer graafschappen uit en kwam in de 11de eeuw door schenking aan het bisdom Utrecht, vormde sedert dien tijd een deel van het Oversticht en

Digitized by Google

had Groningen tot hoofdplaats. Als plaatsvervangers van den bisschop zetelden een kastelein te Koevorden en een schulte (schout) van Drente te Eelde. Weldra begon de kastelein te Koevorden er naar te streven zich feitelijk van den bisschop onafhankelijk te maken, en daar hij hierin doorgaans de bewoners van Drente op zijn zijde had, kwam het tot menigen bloedigen strijd met de bisschoppen, in een waarvan bisschop *Otto II* te Ane, op de Z.O. grens des lands, in 1227 het leven verloor.

De bisschoppen moesten bij hun inhuldiging op den Bisschopsberg bij Havelte of aan de kapel te Huisvoorde bij Koevorden het handhaven van 's Lands rechten bezweren. Het landschap bezat n.l. eigen wetgeving en rechtspraak, waartoe de volmachten en etten (staten en rechters) in het Grollerholt, de Ballerkuil en elders onder den blooten hemel bijeenkwamen. Door de oorlogen tusschen den bisschop van Utrecht en den hertog van Gelderland, *Karel van Egmond*, kwam Drente in 1522 aan den laatste, hetgeen bevestigd werd bij den vrede van Gorinchem in 1528. Reeds in 1536 werd Koevorden op last van keizer *Karel V* veroverd, en *Karel van Egmond* moest nog in hetzelfde jaar dit gewest, gelijktijdig met Groningen, aan *Karel V* afstaan. Het behield echter zijn zelfstandigheid, evenals later, toen de Republiek der Vereenigde Nederlandsche gewesten tot stand kwam. Het was verdeeld in 6 dingspillen: Zuidenveld, Beilerdingspil, Dieverdingspil, Rolderdingspil, Noordenveld en Oostermoer, waarnaast Koevorden en Ruinen afzonderlijke heerlijkheden vormden. Het gewest bezat zijn eigen statenvergadering, samengesteld uit 18 ridders of minder en 37 volmachten, afgevaardigd door de eigenerfden. Achttien was het getal der havezaten of ridderhofsteden, waaraan het recht van stemming verbonden was, mits in het bezit van een bewoner van adellijke afkomst. De ridderschap had 1 stem, de volmachten 2. Voorzitter was de landdrost, tevens voorzitter van den etstoel, het hoogste rechterlijke college, want eerst in 1791 kreeg Drente een provinciaal Hof. Hoewel lid der Unie, bezat dit gewest geen stem in de Staten-Generaal. Kort nadat het de Unie van Utrecht had onderteekend, was het door het verraad van *Rennenberg* onder Spanje gekomen, en na de herovering door de Staatschen had het geen zitting in de Staten-Generaal gekregen, omdat het zoo weinig in de algemeene lasten bijdroeg (1 procent) en Holland de stemmen der landprovinciën niet wilde vergrooten. Tevergeefs beproefde Drente bij verschillende gelegenheden, zooals op de Groote Vergadering van 1651, hierin verandering te brengen; dit gelukte eerst nadat de omwenteling, die aan de oude Nederlandsche Republiek een einde maakte, zich in Februari 1795 ook tot dit gewest had uitgestrekt. Bij de staatsregeling van 1798 werd Drente voor het grootste deel bij het departement van den Ouden-IJsel en voor den noorder uithoek bij het departement van de Eems ingedeeld, in 1801 aan het departement Overijsel toegevoegd, doch in 1805 in zijn oude zelfstandigheid hersteld. Onder het bewind van koning *Lodewijk* ontstond (1807) het departement Drente, verdeeld in de kwartieren Assen en Meppel, tijdens de Fransche overheersching werd het (1811) tot een arrondissement (Assen) van het departement Wester-Eems herschapen en bij het herstel van Nederlands onafhankelijkheid in 1813 tot een provincie van het Koninkrijk der Nederlanden verheven. Die zelfstandigheid werd bij de opvolgende grondwetten van 1814 af gewaarborgd.

Drenteln, *Alexander Romanowitsj*, een Russisch staatsman, werd geboren in 1820 te Kiew, trad in 1838 in krijgsdienst en werd reeds in 1850 kolonel, in 1859 generaal-majoor, in 1865 luitenant-generaal en in 1867 adjudant-generaal en assistent van den voorzitter van het comité tot reorganisatie der troepen. Na een lang verblijf te Berlijn, waar hij als militair-attaché aan het gezantschap was toegevoegd, werd hij in 1872 kommandant van het militair distrikt Kiew en bij het uitbarsten van den Russisch-Turkschen Oorlog in 1877 commandant van de reserve in Roemenië en belast met het oppertoezicht over de militaire verbindingen van het operatieleger. In September 1878 werd hij naar Rusland teruggeroepen, om in plaats van den vermoorden generaal *Mesenzow* de leiding op zich te nemen van de „derde afdeeling" in de geheime kanselarij des keizers, namelijk de leiding der politie, terwijl hij tevens tot chef der gendarmerie werd benoemd. Hij stond den 25sten Maart 1879 bloot aan den aanslag van een nihilist, *Mirski* genaamd, die zijn poging zag mislukken en eerst in Juli te Taganrog in hechtenis genomen werd. Ten gevolge van een nieuwen aanslag op het leven des keizers, den 17den Februari 1880, ontving *Drenteln* den 12den Maart daaraanvolgende zijn ontslag en werd tot lid van den Rijksraad en in Mei tot gouverneur-generaal van Odessa benoemd. Hij overleed den 27sten Juli 1888 te Kiew.

Drentsche Hoofdvaart of *Smildervaart* is een kanaal, dat bijna in rechte lijn van Assen naar Meppel loopt en wel van de havenkom te Assen tot aan de Galgekampsbrug te Meppel. Het kanaal heeft een lengte van 43,84 km. en een breedte van 11,50—16,20 m. op het kanaalpeil, terwijl de diepte 1,8 m. bedraagt. Het is door 6 sluizen in 7 panden verdeeld en heeft door de kanalen en wijken, die er op uitmonden, beteekenis voor de afwatering der provincie; het werd echter gegraven ter wille der vervening en als verkeersweg. Het kanaal kwam in de jaren 1767—1780 tot stand en heeft veel invloed gehad op de ontwikkeling en den bloei van Drente.

Drepanocarpus *Meijer* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Vlinderbloemigen* (*Papilionaceae*); het onderscheidt zich door een buis-klokvormigen, 5-tandigen kelk, een korte kiel en een nagenoeg cirkelronde, gesloten blijvende peul. Het omvat boomen uit de keerkringslanden met oneven gevinde bladeren. De belangrijkste soort is *D. senegalensis Nees* met gevinde bladeren, ei- of cirkelronde blaadjes en slakkenhuisvormig gedraaide, zachtharige, ongevleugelde peulen. Deze boom groeit in Afrika aan den Senegal; uit insnijdingen in den bast vloeit een lichtrood vocht, dat allengs donkerder wordt en na indamping als *kino gambiense* of *kino africanum* in den handel komt.

Drepanum is een stad aan de westkust van

Digitized by Google

Sicilië, in 261 v. Chr. door *Hamilcar* gesticht. Het is bekend door de nederlaag, die de Karthagers in 249 v. Chr. hier aan de Romeinsche vloot toebrachten. Thans heet de stad Trapani.

Dresden, de hoofd- en residentie-stad van het koninkrijk Saksen, ligt in een bekoorlijke dalvlakte op beide oevers van de Elbe, op 51°3′ N. Br. en 13°44′ O. L. v. Gr. Zij bestaat uit de Oudstad (de eigenlijke residentie) met 4 voorsteden op den linker oever der rivier, uit de Friedrichstadt, van eerstgemeld gedeelte door de Weiseritz gescheiden, uit de Nieuwstad op den rechter oever, en uit de Antonstad. Sedert de slooping der vestingwerken (1817—1826) is Dresden een open stad geworden en ondergaat nog jaarlijks door weidschen aanbouw groote uitbreiding. De stad telt op 62 v.km. (1905) 514283 inwoners en ligt aan de spoorlijnen Leipzig–Riesa —Dresden, Leipzig—Döbeln—Dresden, Dresden —Görlitz, Dresden—Bodenbach, Dresden–Chemnitz en Dresden—Elsterwerda. De beide stadsdeelen zijn door vijf bruggen verbonden, van welke men een mooi uitzicht heeft, en waarvan een een in 1901 gebouwde ijzeren spoorbrug is. In de Oudstad zijn de Augustus-, Schosz-, See-, Willsdruffer, Köning Johann en Annenstraat de voornaamste; in de Nieuwstad de Neustädter- en König Albertstraat. Het Brühlsche terras geeft een prachtig uitzicht op de Elbe. Vroeger was het de tuin van het Brühlsche paleis. Men bereikt het door een met 4 groepen van *Schilling* versierde breede trap. In het Oosten van de Seevorstadt vindt men de koninklijke „Groszer Garten", een park van 155 H. A. met prachtige groepen en het in 1680 in Renaissance-stijl opgetrokken koninklijk paleis.

Wapen v. Dresden.

De stad bezit vele fraaie gebouwen en een schat van kunstwerken, zoodat *Herder* haar het Duitsche Florence noemde. Onder de kerken dienen genoemd te worden de Lieve Vrouwekerk met een hoogen koepeltoren, de R. Katholieke kerk, naar het ontwerp van *Gaetano Chiaveri* gebouwd, met een beroemd orgel van *Silbermann*, 59 standbeelden van heiligen (van *Mattielli*), een altaarstuk van *Raffaël* en schilderijen van andere groote meesters, de Russische kerk, in 1872—1874 naar het ontwerp van den Russischen architect *von Bosse* gebouwd, en de Protestantsche Johanneskerk in 1875—1878 naar het plan van den architect *Möckel* verrezen en de in Renaissancestijl opgetrokken St. Lucaskerk. Tot de overige merkwaardige gebouwen behooren het koninklijk slot, een onregelmatig gebouw met een hoogen toren en schilderijen van *Reni*, *Carracci*, *Poussin* en *Rembrandt*, dat van 1892—1902 geheel verbouwd is in Renaissance stijl; in de nabijheid daarvan ligt de koninklijke Opera; het paleis van den kroonprins met kunstwerken van *Torelli* en met een belangrijke bibliotheek, het mooie en zeer uitgebreide museum, eveneens met fraaie standbeelden voorzien, de hoofdwacht, met een fronton, dat door 6 Ionische zuilen gedragen wordt, met de standbeelden van *Saxonia* en van *Mars*, het tuighuis en de dicht daarbij gelegen academie voor genees- en heelkunde, het huis der Standen (volksvertegenwoordigers), het postkantoor, de polytechnische school, het stadhuis, benevens eenige vorstelijke paleizen, gestichten van liefdadigheid en woningen van particulieren.

Tot de belangrijkste openbare kunstwerken behooren het Moritzmonument, door keurvorst *Augustus* aan zijn broeder *Maurits* gewijd, een bronzen ruiterstandbeeld van *Augustus den Sterke*, de Cholerafontein met fraaie standbeelden van zandsteen, het bronzen standbeeld van *Karl Maria von Weber*, door *Rietschel* gemodelleerd, de standbeelden van koning *Friedrich August* en van *Theodor Körner*, beiden van *Hähnel*, een Luther-standbeeld en de Wettinobelisk.

Men vindt te Dresden wereldberoemde verzamelingen voor kunst en wetenschap en uitmuntende inrichtingen van onderwijs, alsmede een groot aantal geleerde genootschappen en vereenigingen. Een en ander werd vooral door de keurvorsten *Friedrich August I* en *II* zeer bevorderd. Wij vermelden de koninklijke openbare boekerij in het Japansche paleis met 4 à 500 000 deelen, 3000 handschriften, 2000 incunabelen en 20 000 kaarten, alsook de boekerij van het museum voor natuurlijke historie en die van de academie voor geneeskunde, het munt- en penningkabinet, eveneens in het Japansche paleis, de verzameling van oudheden in 12 zalen van datzelfde gebouw, de verzameling van porseleinen voorwerpen en de gewerengalerij, een der meest volledige verzamelingen van Europa, eveneens aldaar, het museum van schilderijen met ongeveer 3000 kunstwerken, vooral van de Italiaansche, Hollandsche en Vlaamsche school (*Raffaël*, *Correggio*, *Titiaan*, *Andrea del Sarto*, *Paolo Veronese*, *Giulio Romano*, *Leonardo da Vinci*, *Annibale Carracci*, *Guido Reni*, *Carlo Dolci*, *Rubens*, *van Dijk*, *Rembrandt*, *Snijders*, *Breughel*, *Ruijsdael*, *Wouwerman*, *Berghem*, *Dou*, *Teniers*, *Ostade*, *Potter*, *Hondekoeter* enz.), alsook met een rijke en kostbare verzameling van gravures, de verzameling van gipsafgietsels, de verzameling van kostbaarheden in het „Grüne Gewölbe" (binnnen het koninklijk slot), het historisch museum, het museum voor natuurlijke historie, dat voor mineralogie, dat voor wis- en natuurkunde, enz.

Inrichtingen van onderwijs zijn er in grooten getale aanwezig en daaraan is in den laatsten tijd veel te koste gelegd. Behalve de lagere scholen vindt men er 2 gymnasia, een progymnasium, 6 hoogere burgerscholen, 2 meisjesscholen, 2 onderwijzerskweekscholen, een polytechnische school, een conservatorium, een handelschool en een veeartsenijschool. Tot de instellingen tot bevordering der kunst behooren de koninklijke academie van kunst, die *Schnorr von Carolsfeld*, *Hübner*, *Bähr*, *Scholz*, *Gonne*, *Ludwig Richter*, *Kummer*, *Hähnel*, *Schilling*, *Kietz*, *Dondorf*, *Händel*, *Nicolaï*, *Arnold*, *Giese*, *Elberhard*, *Grüner*, *Planer* en *Bürkner* onder hare leden telt of telde; de koninklijke kapel, door keurvorst *Friedrich August I* gesticht, waaraan vele beroemde componisten verbonden zijn, en de hofschouwburg, die, door de vlammen vernield, opnieuw opgebouwd is, terwijl in 1817 een tweede schouwburg

Digitized by Google

in de Nieuwstad werd opgericht; in den laatsten tijd is het Residenztheater gebouwd. Men heeft er verder een oudheidkundig genootschap, een academie voor natuurkunde, het genootschap Isis, de vereeniging voor aardrijkskunde, het paedagogisch genootschap, dat voor tuinbouw, de vereeniging voor nijverheid enz.

Handel en nijverheid hebben er vooral in de laatste 40 jaar, zoowel door de vermeerderde scheepvaart op de Elbe, als door de spoorwegverbindingen een hooge vlucht genomen. Men heeft er een groot aantal fabrieken van naaimachines, rijwielen, chocolade, sigaretten enz. en aan de beurs worden groote zaken gedaan. De journalistiek wordt vertegenwoordigd door 12 bladen, waaronder „Dresdener Journal", „Konstitutionelle Zeitung", „Dresdener Anzeiger", „Sächsische Dorfszeitung" enz.

In den omtrek van Dresden vindt men een aantal druk bezochte ontspanningsgelegenheden, zooals den „Grosser Garten" in de nabijheid der stad, den „Zoölogischer Garten", het dorp Strehlen met de villa van den kroonprins, het dorp Räcknitz met het gedenkteeken van *Moreau*, den „Planenscher Grund", enz.

De geschiedenis gewaagt van Dresden, een Slavische nederzetting (het Slavische drezga beteekent woud) in 1206, en in 1216 komt het reeds voor als stad. In 1523 werd deze van vestingwerken voorzien. De Hervorming werd ingevoerd in 1539. Een hoogen trap van bloei bereikte Dresden onder de twee *Augustussen*, die tevens koningen van Polen waren. Onder hun bewind verrezen in de Oudstad telkens nieuwe paleizen. De Nieuwstad, in 1685 door de vlammen verwoest, werd in 1724 door *Augustus I* weder opgebouwd en Friedrichstadt aangelegd in 1730. De Zevenjarige Oorlog bracht vreeselijke rampen over de stad, o.a. het bombardement in 1760. Groote ellenden moest Dresden verder ondervinden in het jaar 1813, toen *Napoleon* deze stad tot middelpunt koos zijner operatiën. Zij moest in de behoeften van het Fransche leger voorzien, en na den slag van Bautzen werden 20000 gewonden daarheen gebracht. Tevens bejverden zich de Franschen om de stad in staat van verdediging te brengen. Na den wapenstilstand rukte het leger der verbonden mogendheden tegen haar op, terwijl *Napoleon* zich met een groot gedeelte zijner krijgsmacht in Silezië bevond. Den 25sten Augustus stonden de geallieerden voor de wallen; doch de aanval, die toen zeker zou gelukt zijn, werd door den invloed van den keizer van Rusland uitgesteld. Hierdoor had *Napoleon* tijd zich naar Dresden te begeven, en hij was er omstreeks den middag, toen den 26sten Augustus besloten was, des namiddags de stad aan te tasten. Dit geschiedde met 4 colonnes, doch hoewel de Pruisen en Oostenrijkers bij de bestorming hier en daar vorderingen maakten, werden zij door de aanzienlijke krijgsmacht van *Napoleon* weldra genoodzaakt terug te trekken. Den 27sten begonnen de geallieerden, onder een geweldigen regen, opnieuw den strijd, doch *Napoleon* drong met zijn geheele legermacht op hen in. Op den rechter vleugel moesten de Russen en Pruisen wijken, in het centrum bleef de overwinning onbeslist, doch op den linker vleugel werden de Oostenrijkers door *Murat* omsingeld, zoodat generaal *Mezko* zich met 10000 man moest overgeven. Omstreeks den middag werd *Moreau* aan de zijde van keizer *Alexander* door een kanonskogel doodelijk getroffen, kort daarna kwam het bericht, dat *Vandamme* bij Königstein over de Elbe was getrokken, en toen verder bleek, dat de linker vleugel de nederlaag geleden had, moesten de Verbonden Mogendheden tot den terugtocht besluiten. Hierdoor echter werd Dresden niet verschoond van de ellenden van den oorlog. Toen *Napoleon* den 7den October de stad verliet, bleef *Gouvion Saint-Cyr* achter met 30000 man. Nu belemmerden de Russen den aanvoer van levensmiddelen, en weldra heerschten er hongersnood en besmettelijke ziekte, totdat eindelijk een capitulatie tot stand kwam (11 November 1813). Na het sluiten van den vrede kwam koning *Friedrich August* terug, waarna het voorkomen der stad aanmerkelijk verbeterde. De Meirevolutie van 1849 bracht aan Dresden gevoelige slagen toe, doch deze werden opgevolgd door jaren van welvaart. De Pruisisch-Oostenrijksche Oorlog van 1866 deed wederom donkere dagen voor de stad aanbreken. Koning *Johann* verliet haar, en zij werd het hoofdkwartier van generaal *Herwarth von Bittenfeld*. De spoedige afloop van den oorlog deed den koning echter weldra terugkeeren. Tengevolge van den Fransch-Duitschen Oorlog (1870—1871) kwamen er veel Fransche krijgsgevangenen.

Dressoir is een soort van aanrechttafel, buffet, dat vooral in de 16de en 17de eeuw veel gebruikt werd. Het kwam in verschillende vormen voor, zelfs bij vorstelijke ceremoniën in zulke kleine afmetingen, dat het op tafel geplaatst kon worden en beweegbaar was.

Dressuur is een technische term, die dezelfde beteekenis heeft als het Nederlandsche *africhting*. Men gebruikt het vooral, om de opleiding of vorming van dieren aan te duiden tot bepaalde doeleinden van honden, vooral voor de jacht, en van paarden voor de rijkunst, zoowel in het leger en voor den particulier, als in den circus. Voor de dressuur van paarden volgt men verschillende methoden, en over deze zijn uitgebreide en belangrijke werken geschreven.

Men gebruikt het woord dressuur ook wel voor een methode van onderwijs, die volstrekt geen grondige kennis van het onderwezen vak bedoelt, maar alleen een zekere handigheid, om de vragen te beantwoorden, die daarover op een examen worden gedaan.

Dreumel is een gemeente in de provincie Gelderland, groot 1859 H.A. met 2277 inwoners (1905), gelegen ten Z. der Waal en ten N. der Maas en begrensd door de gemeenten Appeltern, Wamel, Tiel, Wadenooien, Ophemert, Varik, Heerewaarden en Lith. De bodem bestaat uit rivierklei, vandaar dat landbouw het hoofdmiddel van bestaan vormt; daarnaast steenbakkerij en klompenmakerij. Behalve het dorp Dreumel behoort tot de gemeente het gehucht de-Kop-van-de-Voorn.

Het dorp Dreumel is deels langs den Zuider Waaldijk, deels langs de Rooischestraat en den Hoogenweg gebouwd; een kom is er niet. De R. Katholieke kerk is een flink gebouw, in 1838 vernieuwd; als Hervormde kerk dient het koor

Digitized by Google

der oude parochiekerk. Dreumel wordt reeds in een register van de abdij Prüm uit het jaar 893 vermeld, onder den naam van Treumele.

Dreux, een stadje in het Fransche departement Eure-et-Loire, in een bevallige en vruchtbare streek aan de Blaise, ter plaatse, waar deze uitmondt in de Eure, ligt aan de spoorlijnen Parijs-Granville, Chartres-Rouaan, Dreux-Evreux en Dreux-Auneau en telt (1901) 9697 inwoners. Men vindt er de overblijfselen eener kapel van het jaar 1147 en men heeft er veel handel en nijverheid. Dreux is de begraafplaats der familie *Orleans*. Gedurende den Fransch-Duitschen Oorlog werd dit stadje den 17den November 1870 door de Duitschers ingenomen.

Drevel is een werktuig, dat indrukken of gaten maakt in metaal, of waarmede de spijkers dieper in het hout worden gedreven.

Drevel is een houten stift of pen, waarmede twee nauwkeurig aan elkander sluitende stukken hout aan elkander worden bevestigd, zooals de velgen van een wagenrad of de bodemstukken van een vat.

Dreves, *Lebrecht*, een Duitsch dichter, werd geboren te Hamburg den 12den September 1816, studeerde te Jena en Heidelberg in de rechten, vestigde zich vervolgens als advocaat in zijn geboortestad en redigeerde aldaar de „Neue Hamburgische Blätter". Nadat hij in 1846 was overgegaan tot de R. Katholieke Kerk, verliet hij de stad en koos Feldkirch in Vorarlberg tot woonplaats, waar hij den 10den December 1870 overleed. Hij schreef: „Lyrische Anklänge" (1837), „Vigilien, nächtliche Lieder" (1839), „Der Lebensretter" (blijspel, 2de druk, 1868), „Schlechte Lieder" (1843), „Lieder eines Hanseaten" (1843), „Gedichten" (3de druk, 1870), „Geschichte der katholischen Gemeinden zu Hamburg und Altona" (2de druk, 1866), „Annuae missionis Hamburgensis a 1589 ad 1781" (1867) en „Lieder der Kirche, deutsche Nachbildungen altlateinischer Originalien" (2de druk, 1868).

Dreyer, *Otto*, een Duitsch godgeleerde, geboren den 4den December 1837 te Hamburg, studeerde in 1857—1861 te Halle, Heidelberg en Göttingen. In 1863 werd hij hulpprediker te Gotha, vervolgens predikant aan de Augustijner kerk aldaar en superintendent en in 1891 „Oberkirchenrat" te Meiningen, waar hij den 3den Mei 1900 overleed. Bij het Lutherfeest in 1883 verleende de theologische faculteit te Jena hem de doctorale waardigheid. Van zijn geschriften noemen wij: „Fester Glaube und freie Wissenschaft" (1869), „Glaube, Liebe, Hoffnung. Predigten" (1873), „Das einzige Erkennungszeichen religiöser Wahrheiten" (1874), „Das Christentum und der Wunderglaube" (1880) en „Undogmatisches Christentum. Betrachtungen eines deutschen Idealisten" (4de druk, 1892). Ook was hij medewerker in het vroeger door *Pünjer* later, door *Lipsius* geredigeerde „Theologischer Jahresbericht."

Dreyer, *Max*, een Duitsch schrijver, werd den 25sten September 1862 te Rostock geboren, waar hij ook zijn opleiding genoot. Na in de wijsbegeerte, geschiedenis en philologie gestudeerd te hebben, was hij als leeraar en later als journalist te Berlijn aan de „Tägliche Rundschau" werkzaam tot 1898. Behalve novellen en schetsen schreef *Dreyer* ook vooral dramatische werken. De voornaamste dezer zijn: „Drei" (Berlijn, 1892), „Winterschlaf" (Berlijn, 1895), „Hans" (Berlijn, 1898), „Der Probekandidat" (Berlijn, 1899; 6de druk, 1901), „Der Sieger" (Berlijn, 1901), „Das Tal des Lebens" (Berlijn, 1903), „Die Siebzehnjährigen", „Eine" (Berlijn, 1896), „In Behandlung" (Berlijn, 1897) en „Grossmama" (Berlijn, 1897).

Dreyfus, *Abraham*, een Fransch tooneelschrijver, werd den 20sten Juni 1874 te Parijs geboren. Zoowel zijn bijdragen in bladen en tijdschriften, als zijn tooneelwerken, geven blijk van veel humoristisch talent. Zijn blijspelen verschenen onder den titel „Jouons la comédie". Het zijn: „Un monsieur en habit noir" (1872), „Petites annonces" (1878), „La victime", „La gifle" (1880), „Le Klephte" (1881), „Une rupture" (1885), „Les amis" (1898) enz.

Dreyfus, *Camille Ferdinand*, een Fransch schrijver en staatsman, werd den 19den Augustus 1851 te Parijs geboren. Hij ging in de journalistiek en was van 1879 tot 1881 kabinetschef van den beruchten *Wilson*, hierna onderstaatssecretaris aan het ministerie van Financiën en vervolgens redacteur van de „Lanterne". In 1884 stichtte hij het blad „Nation". Sedert 1885 was hij afgevaardigde, en behoorde tot de uiterste linkerzijde, maar werd later niet herkozen. Van zijn werken vermelden wij: „Les budgets de l'Europe et des Etats-Unis" (1882), „L'évolution des mondes et des sociétés" (1888), „L'arbitrage international" (1892) en „À la côte d'Ivoire". Six mois dans l'Attié" (1900). Hij is lid van de redactie en algemeen secretaris voor de uitgave der „Grande Encyclopédie".

Dreyfus, *Alfred*, een Fransch majoor der artillerie, geboren den 9den October 1859 te Mülhausen in den staat Elzas, uit een Joodsche familie, was werkzaam bij den generalen staf van het Fransche leger, toen hij verdacht werd de schrijver te zijn van een ongeteekenden en niet gedagteekenden brief, die in September 1894 in handen kwam van het departement van Oorlog en waarin aan een buitenlandsch agent de afzending bericht werd van vier nota's en het ontwerp van een reglement op het vuren met veldgeschut van den 14den Maart 1894. Gevangen genomen, stond hij den 19den—22sten December 1894 voor den krijgsraad terecht, welke zaak met gesloten deuren behandeld werd. De krijgsraad veroordeelde hem met algemeene stemmen tot degradatie en deportatie naar een versterkte plaats. Nadat een verzoek om revisie verworpen was, werd hij gedegradeerd en naar het Duivelseiland op de kust van Cayenne overgebracht, waar hij niet ophield tegen zijn veroordeeling te protesteeren en revisie van zijn vonnis te vragen. De tusschenkomst van den senator *Scheurer-Kestner*, die door den luitenant-kolonel *Picquart* (destijds chef van den Inlichtingsdienst) had vernomen, dat volgens de overtuiging van dezen luitenant-kolonel, de ware verrader de majoor der infanterie *Walsin-Esterhazy* was, en de ontmaskering van dezen door *Matthieu Dreyfus*, broeder van den veroordeelde, dienden als uitgangspunt voor een heftige campagne om revisie van het vonnis te verkrijgen. Niet alleen hield van nu af aan de Dreyfuszaak Frankrijk onafgebroken in hevige

Digitized by Google

opschudding, maar zij werd in geheel Europa met de grootste belangstelling gevolgd. Majoor *Esterhazy* werd voor den krijgsraad gebracht en met algemeene stemmen vrijgesproken. *Emile Zola*, die in zijn „J'accuse" den krijgsraad beschuldigd had den majoor „op bevel" te hebben vrijgesproken, werd veroordeeld tot één jaar gevangenisstraf en 3000 francs boete, welk vonnis echter den 2den April 1898 vernietigd werd. Een belangrijke getuige à charge uit het proces van 1894, luitenant-kolonel *Henry*, bekende zelf een stuk van November 1896 vervaardigd te hebben, een stuk, dat minister *Cavaignac* als authentiek aan de Kamer had overgelegd en waarmee men trachtte te bewijzen, dat *Dreyfus* een verrader was. Gevangen genomen en naar Mont-Valérien gebracht, benam kolonel *Henry* zich het leven. Het Kabinet *Brisson* bracht toen in September 1898 de zaak voor het Hof van Cassatie, dat het vonnis van 1894 vernietigde; de rapporteur, raadsheer *Bard*, en de procureur-generaal hadden het „bordereau" (het geïncrimineerde) geacht te zijn van *Esterhazy*. *Dreyfus* verscheen nu voor den krijgsraad te Rennes (7 Augustus—9 September 1899), die hem met vijf tegen twee stemmen schuldig verklaarde, onder aanneming van verzachtende omstandigheden en hem veroordeelde, wederom met vijf tegen twee stemmen, tot tien jaar gevangenisstraf. Dit schandelijke vonnis leidde er toe, dat de president der republiek, *Emile Loubet*, den veroordeelde gratie verleende (21 September 1899), waarna deze zich metterwoon in Zwitserland (Genève) vestigde. Deze zaak, die gedurende geruimen tijd grooten invloed heeft uitgeoefend op de binnenlandsche politiek van Frankrijk, werd door de anti-semieten als een wapen gebruikt om propaganda te maken voor hun ideeën, terwijl ook de andere partijen de „affaire" voor hun politieke doeleinden trachtten te benutten. Al hield deze thans op het vraagstuk van den dag te zijn, toch was de Dreyfus-zaak niet voor goed van de baan. Degenen, die zich van zijn onschuld overtuigd hielden, bleven op een nieuwe cassatie aandringen, en den 5den Maart 1904 besloot de Strafkamer van het Hof van Cassatie nogmaals op het verzoek daartoe in te gaan.

Deze instructie duurde tot Juni 1906. Den 15den van die maand werd door het Hof van Cassatie, de zaak in het openbaar behandeld, en den 12den Juli 1906 viel de uitspraak, waardoor na een onrecht van bijna 12 jaar het recht zijn loop kreeg: immers zonder verwijzing naar een anderen krijgsraad werd het vonnis van Rennes vernietigd. Daarmede was dus voorgoed uitgemaakt, waarvan eigenlijk iedereen reeds overtuigd was, dat de onschuld van *Dreyfus* vaststond. Doch dit was niet voldoende. Denzelfden avond nog vergaderde de ministerraad, met het gevolg, dat reeds den volgenden dag de minister van Oorlog *Etienne*, onder levendige toejuichingen der Kamer, wetsontwerpen indiende om *Dreyfus* en *Picquart* in actieven dienst te herstellen, den eerste als escadronschef, den tweede als brigade-generaal, met toekenning aan beiden van het Legioen van Eer. De Memorie van toelichting betreurde de onmogelijkheid de ontzaglijke stoffelijke en zedelijke schade te herstellen, geleden door het slachtoffer van een zoo betreurenswaardige rechterlijke dwaling. De Kamer besloot het ontwerp urgent te verklaren, dat na korte beraadslaging met 473 tegen 42 stemmen aangenomen en door den Senaat bekrachtigd werd.

Wat *Zola* in zijn „*J'accuse*" schreef „*La vérité est en marche*" is bewaarheid geworden.

Dreyfus-proces. Zie *Dreyfus*.

Dreyschock, *Alexander*, een Oostenrijksch pianospeler, werd geboren te Zack in Bohemen den 15den October 1818, oefende zich reeds vroeg in de muziek en was spoedig zoover gevorderd, dat hij zich op 8 jarigen leeftijd reeds in het openbaar kon doen hooren. Hij deed vervolgens kunstreizen door nagenoeg geheel Europa, woonde geruimen tijd te Praag, vertrok in 1862 naar Petersburg als hoogleeraar in de muziek en directeur van een schouwburgmuziekschool en overleed te Venetië den 3den April 1869, een groot aantal composities nalatende.

Dreyschock, *Raimund*, een broeder van den voorgaande, werd geboren te Zack den 30sten Augustus 1824 en was een uitstekend violspeler. Hij nam deel aan de kunstreizen van zijn broeder, gaf hier en daar concerten, werd leeraar aan het Conservatorium te Leipzig, en overleed aldaar den 6den Februari 1869.

Dreyse, *Johann Nicolas von*, een Duitsch werktuigkundige, de uitvinder van het „Zündnadelgewehr", werd geboren te Sömmerda den 20sten November 1787 en werkte te Altenburg en te Dresden en van 1809—1814 in de voornaamste gewerenfabrieken te Parijs. De pogingen, die men aanwendde, om de vuursteengeweren in percussiegeweren te veranderen, trokken in hooge mate zijn aandacht, en hij stichtte in 1824 een fabriek van slaghoedjes. In 1827 kwam hij tot de uitvinding van het „Zündnadelgewehr", dat echter van voren geladen werd. Met ondersteuning van de Pruisische Regeering bracht hij het echter weldra zoo ver, dat hij in 1836 een „Zündnadel-Infanteriegewehr" vervaardigde, dat van achteren geladen werd. Dit geweer is in 1840 bij de Pruisische fuselierbataillons ingevoerd, terwijl *Dreyse* vervolgens in staat werd gesteld, een groote geweer- en munitiefabriek op te richten. In 1868 had hij reeds 300 000 stuks van die geweren met de daarbij behoorende patronen ten behoeve van het Pruisische leger afgeleverd. Zijn fabriek telde 1500 werklieden. Bij voortduring hield hij zich bezig met de verbetering der vuurwapens, en ook zijn proeven met getrokken geschut leidden tot een goede uitkomst. Zijn groote verdiensten bezorgden hem in 1864 de Pruisische Kroonorde en kort daarna werd hij met zijn geslacht in den Pruisischen adelstand opgenomen, terwijl hem reeds vroeger eeretitels en de orde van den Rooden Adelaar van de 3de klasse waren toegekend. Hij overleed den 9den December 1867. Na zijn overlijden kwam zijn fabriek aan zijn eenigen zoon *Franz von Dreyse*, geboren den 2den Maart 1822. Deze heeft zich eveneens door verbetering der constructie van wapens verdienstelijk gemaakt en in 1870 ook nog een machinenfabriek gesticht, verbonden met een ijzergieterij, waar vooral voorwerpen ten behoeve van spoorwegen vervaardigd worden. De door hem geconstrueerde jachtgeweren munten uit door lichtheid en scherpte van het schot. Na 1889 werd geen gebruik meer gemaakt

Digitized by Google

van Zündnadelgeweren. *Dreyse* overleed den 17den Augustus 1894 te Sömmerda.

Driburg is een plaatsje op 19 km. van Paderborn in het distrikt Minden gelegen, in een door 13 bergen ingesloten keteldal, aan de rivier de Aa en de spoorlijn Soest—Holzminden. Het telt (1900) 2650 inwoners. In de onmiddellijke nabijheid ligt het bad Driburg, door boschrijke bergen ingesloten met staalbronnen, terwijl zich in de nabijheid ook nog zwavel- en andere bronnen bevinden.

Drie is een getal, dat een vereeniging van drie gelijksoortige eenheden aanduidt. Het is onder de getallen het eerste, dat een werkelijke hoeveelheid aanduidt, daar het een begin, midden en einde heeft of van een aanvangspunt door een overgangslid tot een eindpunt voortschrijdt, zoodat het sedert de oudste tijden als een bijzonder heilig getal gold, waaraan men zoowel in de stoffelijke als in de geestelijke wereld een bijzondere beteekenis toekende en een geheimzinnige toovermacht toeschreef. Reeds bij de Israëlieten had het tot drie malen toe herhaald hand opleggen een bijzondere beteekenis; *Noach* bezat drie zoons, die de stamvaders werden der volken. Bij de Grieken werden aan *Hellen*, bij de Germanen aan *Thuiskon* drie zoons toegekend. Er bestonden drie Parcen, drie Koren en aanvankelijk drie, later drie maal drie Muzen. In de wijsgeerige getalsbeschouwing der Pythagoreërs werd het opgevat als een zinnebeeld van het volkomene. Ook in andere wijsgeerige stelsels van ouden en nieuweren tijd vervult het getal drie een gewichtige rol, als bevattende in *thesis* (stelling), *antithesis* (tegenstelling) en *synthesis* (samenstelling) de wetten van het denken. Men vindt zulks bij *Fichte*, *Hegel* en ook eenigszins bij *Kant*, echter ook reeds bij de Nieuw-Platonische wijsgeeren, inzonderheid bij *Proclus*. De oudste wijsgeer der Chineezen, *Laotse* genaamd, beweerde, dat uit de een de twee, uit deze de drie, en uit laatstgenoemde alle dingen waren voortgesproten. De Indiërs stelden in hun Trimoerti (de goddelijke Drieëenheid) het begin, midden en einde der dingen voor, doordien zij *Brahma* als de schepper, *Wischnoe* als den onderhouder en *Siwa* als den verwoester van alles beschouwden. De Perzen huldigden *Ormuzd*, *Ahriman* en *Mithras*, de Grieken *Uranos*, *Kronos* en *Zeus*. De Nieuw-Platonische wijsgeeren, die het ware, het schoone en het goede als de verhevenste denkbeelden der rede beschouwden, hebben daardoor niet weinig bijgedragen om ingang te verschaffen aan de leer der drievuldigheid. Ook worden heden ten dagen klassen, ambten, orden en titels bij voorkeur in drie rangen onderscheiden, (bijv. leerling, gezel en meester) of symbolen in drie groepen verdeeld (geloof, hoop en liefde). Eveneens heeft het getal drie ten allen tijde in de vrijmetselarij een groote rol gespeeld, en komt er nog veelvuldig in de symbolieke taal en de gebruiken voor.

Drieberge, *Joannes*, een Nederlandsch godgeleerde, werd geboren te Leiden den 11den December 1686, bezocht de kweekschool der Remonstranten te Amsterdam, was als proponent werkzaam bij de Doopsgezinde gemeenten te Monnikendam, Nijmegen en Harlingen, daarna achtereenvolgens predikant te Noordwijk, te Utrecht en te Amsterdam, en werd in 1737 hoogleeraar aan het Remonstrantsch Seminarium te Amsterdam, waar hij den 1sten Mei 1746 overleed. Hij heeft eenige godgeleerde werken uit het Engelsch in het Nederlandsch overgebracht, onderscheiden leerredenen uitgegeven en zich onderscheiden als schrijver van: „De praedestinatione et gratia" (1744), en „Libri duo, unus de bonis Novi Foederis et futuro hominum statu, alter de baptismo et sacra coena" (1746).

Driebergen is een gemeente in de provincie Utrecht, groot 2415 H. A. met 3669 inwoners (1905), in 1857 ontstaan door samenvoeging der gemeenten Driebergen en Sterkenburg en begrensd door de gemeenten Zeist, Maarn, Doorn, Langbroek, Koten, Werkhoven en Rijzenburg. De bodem bestaat in het N. en W. uit zand, in het Z. uit rivierklei en is grootendeels voor landbouw in gebruik. De gemeente omvat het dorp Driebergen, de buurt Sterkenburg, het gehucht Gooier-Wetering en vele verspreid liggende landhoeven, buitenverblijven en villa's.

Het dorp Driebergen telt 1200 inwoners in de kom en ligt aan den straatweg Utrecht—Arnhem den stoomtram Zeist—Arnhem en de spoorlijn Utrecht—Arnhem. Het is mooi gelegen aan den voet van de Stichtsche heuvelrij en bezit vele buitens, waaronder het kolossale Heidepark, een gebouw in Renaissancestijl met afzonderlijke waterleiding en electrische verlichting en prachtige eike- en beukeboomen.

Driedekker noemde men vroeger een oorlogschip, voorzien van 3 boven elkander geplaatste rijen kanonnen. Het behoorde tot de linieschepen en telde 100—120 stukken en 1000—1200 man. In plaats van driedekkers bouwt men in onzen tijd gepantserde vaartuigen.

Een grof en brutaal vrouwspersoon wordt ook wel in de volkstaal driedekker genoemd.

Driedistel (*Carlina L.*). Zie *Carlina*.

Drieëenheid, *Drievuldigheid* of *Triniteit* (van het Latijnsch *Trinitas*) is, volgens de leer der Roomsch-Katholieke Kerk, het zelfstandig zijn van drie goddelijke personen, den Vader, den Zoon, en den H. Geest, in de eenheid van het goddelijk wezen. Alhoewel deze *naam* in de gewijde Boeken niet te vinden is en alzoo a g r a p h o n mag heeten, is deze toch zeer vroeg ontstaan en algemeen in gebruik gekomen: *Theophilus van Antiochië*, in het Oosten, en *Tertullianus*, in het Westen, kennen hem, en weldra zelfs worden er gansche werken geschreven onder den titel „de Trinitate", n.l. door *Didymus den Blinde*, *Cyrillus van Alexandrië*, *Hilarius*, *Ambrosius* en *Augustinus*. Wat de leer zelf betreft, deze werd in de Katholieke Kerk, zoo Westersche als Oostersche, algemeen als tot het geloof behoorend aangenomen sedert het einde der 4de eeuw, nadat op het concilie van Nicea (325), tegen de Arianen, de godheid van *Christus* plechtig was verklaard, en op dat van Konstantinopel (381), tegen de Macedonianen, de gelijkstelling van den H. Geest met den Vader en den Zoon. Sedert dien tijd, hebben de Kerkvaders, bijzonder *Augustinus*, en later de groote scholastieke denkers der Middeleeuwen, o.a. *Thomas van Aquino*, dat leerstuk verdedigd tegen alle aanvallen, en volgehouden dat het wel een ont-

Digitized by Google

zagwekkend geheimenis bevat, enkel te gelooven op de getuigenis van Gods openbaring, doch geenszins een stootende tegenspraak. Het goddelijk wezen of de goddelijk natuur is volgens hen volstrekt één, zonder onderscheid en zonder verdeeling in haar zelve; doch die natuur bestaat zelfstandig in drie personen of hypostasen, welke alle drie een en hetzelfde zijn met de goddelijke natuur, en toch van elkander in hun zelfstandig wezen verschillen. Er ligt daar geen tegenspraak in, maar een onbegrijpelijk geheimenis, omdat ons begrip van *natuur of wezen* dat van *persoon of zelfstandig zijn* niet gansch en volkomen dekt.

Alle hoedanigheden of attributen van het goddelijk wezen hooren dus toe, met dat wezen zelf, aan elk der drie goddelijke personen, zoodat ze alle drie eeuwig, even wijs en machtig moeten genoemd worden. Daarbij, alle goddelijke werken *ad extra*, gelijk de godgeleerden zeggen, te weten, die; welke een uitwerksel teweeg brengen buiten God, zooals de schepping, de verlossing, de zaligmaking, hangen eigenlijk af van de natuur, en hooren aldus toe aan elk der drie personen. Doch omdat ze in verband kunnen gebracht worden met de zelfstandige hoedanigheid van ieder der hypostasen, worden die werken doorgaans toegeschreven als eigen aan een of ander dier personen: zoo wordt God de Vader aangezien als de Schepper der wereld of als de bezitter der macht, God de Zoon als de Verlosser of als de bezitter der wijsheid, God de H. Geest als de Heiligmaker der zielen of als de bezitter der liefde en der heiligheid.

Het heeft, in den loop der drie, vier eerste eeuwen van het Christendom veel strijd gekost, eer dit leerstuk uitdrukkelijk door de Kerk kon verklaard worden. Er waren immers twee kanten te beschouwen, n.l. de eenheid in de drievuldigheid, en de drievuldigheid in de eenheid. Met de eenheid in God te willen verdedigen, legde men gemakkelijk al het gewicht langs dien kant, en zoo ging de persoonlijke drievuldigheid te niet. Integendeel, kwam het wel eens voor, dat men de drievuldigheid zoo ver doordreef, dat er van geen drieëenheid meer sprake kon zijn: men wilde een onderscheid vinden niet alleen in het persoonlijk bestaan, maar tot in het goddelijk wezen zelf, en men kwam zoo tot een driegodendom. De Antitrinitaren, welke Gods eenheid wilden staande houden met de persoonlijke drievuldigheid eigenlijk weg te ruimen, komen in de 2de en 3de eeuw talrijk op, met dezelfde ketterij onder verschillende vormen voorgebracht: onder de Antitrinitaren zijn te melden de Monarchianen, de Sabellianen, de Subordinatianen, de Adoptianisten. Hunne leer kwam hierin overeen, dat zij den Vader alleen als wezenlijk God aanzagen, doch den Zoon in Christus wonend en den Geest als ondergeschikte geschapene wezens hielden; eenigen echter beweerden dat de drie namen een en hetzelfde wezen beduidden, doch op verschillende tijdstippen beschouwd of onder andere vormen: zoo hielden, bijv., *Noëtus*, door *Hippolytus* bestreden, en *Praxias*, door *Irenaeus* weerlegd, het *Patripassianismus* of de leer dat dezelfde goddelijke persoon volgens zijn eeuwig wezen de Vader wordt geheeten, en na zijn menschwording de Zoon, dat het aldus wezenlijk de Vader is welke voor het menschdom heeft geleden. Deze dwaalleeren sproten meestal uit het oud oostersch gnosticisme of waren er ten minste mede verbonden. Ze werden drie eeuwen lang bestreden door alle kerkelijke schrijvers, welke op den bodem der christelijke openbaring stonden.

Toch is er bij te voegen — hetgeen niet te verwonderen is — dat deze laatsten niet van den eersten dag af het gansche mysterie der Drieëenheid hebben kunnen doorgronden: het licht is met den loop der eeuwen gekomen, in het branden van den strijd. Voor Christus geboorte, in het Oude Testament, is het denkbeeld van een drievuldige Godheid verre van duidelijk: in het Boek der *Spreuken*, der *Wijsheid*, bij den *Prediker* is er wel is waar sprake van het goddelijk Woord (Logos) of van Gods Wijsheid, welke verpersoonlijkt wordt; doch de aanduiding van den H. Geest is in het Oude Testament meer duister. In de Boeken van het nieuwe Testament, komt de goddelijke Drieëenheid duidelijker voor. Door *Paulus* en *Johannes* wordt de Zoon gehouden als één met den Vader. Bij *Johannes*, komt de H. Geest voor als de levende trooster, welke uitgaande van den Vader hem verheerlijkt, alle waarheid leert aan de Kerk en alzoo het werk, door den Zoon begonnen, voleindigt. (Joh. XIV —XVI). *Petrus* en *Paulus* stellen hem voor als God (Handelingen der Apostelen V, 3, 4; I Cor., III, 16, 17); dikwijls ook, onder verscheiden vormen, spreken dezen van den Vader, den Zoon, den H. Geest, zonder nauwkeurig hunne onderlinge betrekkingen te bepalen. Daarbij nog, van ouds af, werd het doopsel toegediend onder de gelijke aanroeping van den Vader, den Zoon en den H. Geest (zie *Doopsel*). Als men dus de geopenbaarde elementen van het Nieuwe Testament te zamen voegt, als men daarbij de apostolische en apologetische geschriften doorbladert tot aan het einde der 2de eeuw, dan komt men tot de overtuiging dat de Christelijke Kerk toen geloofde aan één God, en tevens, met en in die eenheid, aan God den Vader, God den Zoon en God den H. Geest. Bij het opkomen van het gnosticisme, hebben de kerkelijke schrijvers over die grondwaarheid dieper moeten nadenken, en ze beter moeten uitleggen; en zoo zijn zeer toe gekomen, met behulp der Grieksche wijsbegeerte, een theologisch stelsel te ontwikkelen, steunend op het verschil tusschen natuur en persoon, stelsel dat door het Christelijk geloof werd aanvaard. Als dan in het begin der 4de eeuw, *Arius*, de priester van Alexandrië, de wezenlijke godheid van *Christus* kwam loochenen, en later *Macedonius*, bisschop van Konstantinopel, de godheid van den H. Geest, dan was het niet te verwonderen dat de Kerk, door het orgaan harer beroemdste doctoren van het Westen en van het Oosten, die dwalingen verwierp, en deze weldra als ketterijen, in algemeene vergaderingen, verdoemde. Tot geloofspunt plechtig verklaard, werd de H. Drievuldigheid geloofd en aangebeden in het Oosten en het Westen, door alle eeuwen heen: geloof en aanbidding waar de Katholieke Kerk immer getrouw aan is gebleven.

De Hervorming der 16de eeuw aanvaardde de Drievuldigheidsleer als den grondslag van het Christelijk geloof, nam haar op in de belijdenisge-

Digitized by Google

schriften en vervolgde haar tegenstanders als afschuwelijke ketters (zie *Servetus*). De Luthersche kerk wraakte zelfs iedere poging, om deze verborgenheid begrijpelijk te maken, als een strafbare vermetelheid der menschelijke rede. Zelfs nog in de 18de eeuw werd een toelichting der Drieëenheid door *Darjes*, een aanhanger der wijsbegeerte van *Wolf* te Jena, door de godgeleerde faculteit aldaar veroordeeld als een roekelooze onderneming om den sluier voor het heiligdom weg te nemen. Intusschen verhief in de dagen der Hervorming ook de twijfel het hoofd; velen verwierpen de leer der Drieëenheid en vormden een kerkgemeenschap, waarin de eenheid van God de grondslag was des geloofs. De unitarische (eenheidhandhavende) gevoelens verkregen meer en meer de overhand door den invloed der Socinianen en Arminianen, alsmede door dien der Anglikaansche Kerk. Het ratienalisme verwierp de Drieëenheid, als in strijd met de uitspraken des Bijbels en der rede, en zelfs het supranaturalisme begon te wankelen in de zuiverheid van zijn drievuldigheidsgeloof. De wijsbegeerte van *Kant* zag in de Drieëenheid enkel een zinnebeeld van Gods almacht, wijsheid en liefde, of van zijn scheppende, onderhoudende en besturende werkzaamheid. Ook *Schleiermacher* spreekt alleen van drie verschillende verschijningsvormen van het goddelijk wezen, doch *Schelling* en *Hegel* beschouwden de Drievuldigheid als de hoogste wijsbegeerte van het Christelijk geloof en noemden het „Ansichsein des Absoluten" den Vader, zijn „Andersein in der Welt" den Zoon, en zijn terugkeer tot zichzelf in 's menschen zelfbewustzijn den Geest. Sedert dien tijd spraken de Protestantsche godgeleerden weder van de Drieëenheid als drie trappen in het ontwikkelingsverloop van het goddelijk wezen enz. Later namen sommigen hun toevlucht tot het aloude kerkgezag en tot de onDrieëenheid, terwijl anderen zich in het unitarisme vereenigden en de leer der Drievuldigheid verwierpen.

Feest der H. Drievuldigheid, waarschijnlijk in de Oostersche Kerk ontstaan, werd in 1260 door een synode te Arles ingesteerd en in 1334 door paus *Johannes XXII* algemeen voorgeschreven, waarna het steeds den 1sten Zondag na Pinksteren gevierd wordt.

Driehoek is streng genomen de naam voor elke figuur, door 3 zijden ingesloten. Doorgaans onderscheidt men echter slechts 2 soorten, al naar gelang de zijden door rechte lijnen of door gebogen gevormd worden. Van de laatste zijn vooral die belangrijk, waarvan de zijden door deelen van groote cirkels op den bol gevormd worden, vandaar dat zij met den naam *boldriehoek* worden aangeduid. Terwijl wij daarvoor naar het artikel *Trigonometrie* verwijzen, zullen hier alleen de rechtlijnige driehoeken besproken worden, die dus in een plat vlak gelegen zijn.

Deze verdeelt men in *rechthoekige* driehoeken (fig. 1), waarvan één hoek (*A*) recht is of 90° telt, in *stomphoekige* (fig. 2), waarvan één hoek (*C*) stomp is of meer dan 90° heeft, in *scherphoekige* (fig. 3), waarvan alle hoeken scherp zijn, in *ongelijkzijdige* (fig. 2), waarvan al de zijden ongelijk zijn, in *gelijkbeenige* (fig. 4), waarvan 2 zijden gelijk zijn, en in *gelijkzijdige* (fig. 5), waarvan al de zijden gelijk zijn. Bij de rechthoekige driehoeken

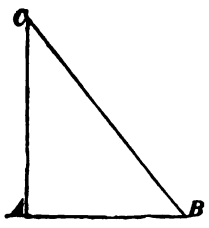

Fig. 1.

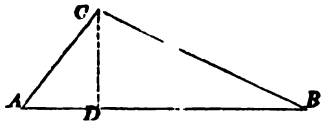

Fig. 2.

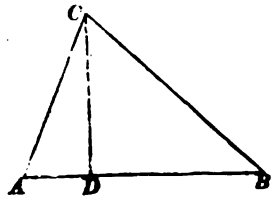

Fig. 3.

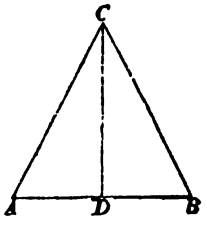

Fig. 4.

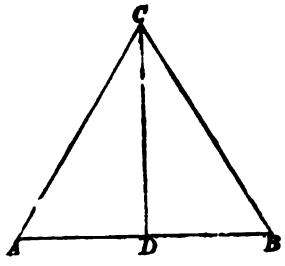

Fig. 5.

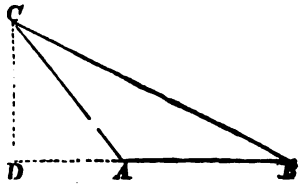

Fig. 6.

noemt men de zijden, die den rechten hoek vormen, *rechthoekszijden*, en de 3de zijde, tegenover den rechten hoek gelegen, *hypothenusa*. Bij elken driehoek noemt men de onderste lijn de *basis* en den daartegenover gelegen hoek den *tophoek*. Bij gelijkbeenige driehoeken geeft men aan de twee gelijke zijden den naam van *beenen* en aan de 3de zijde dien van *basis* (*AB*, fig. 4). Een loodlijn, uit den tophoek op de basis neergelaten,

Digitized by Google

noemt men de *hoogte* van den driehoek (*C D* fig. 2, 3, 4, 5). Wanneer men in een rechthoekigen driehoek de eene rechthoekszijde tot basis kiest (*AB* fig. 1), dan is de andere de hoogte (*AC*). Is in een stomphoekigen driehoek een der zijden, die den stompen hoek vormen, de basis (*AB* fig. 6), dan valt die loodlijn (*CD*, fig. 6) niet op deze basis, maar op haar verlengde (*AD*); niettemin blijft zij de hoogte.

Als de belangrijkste eigenschappen der driehoeken noemen wij de volgende: de som der hoeken van een driehoek is gelijk aan 2 rechte hoeken of aan 180°, de beide scherpe hoeken in een rechthoekigen driehoek zijn te zamen gelijk aan 90°,

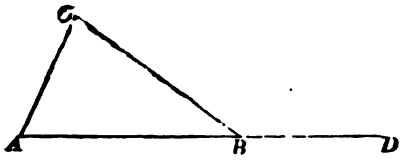

FIG. 7.

in denzelfden driehoek staan tegenover gelijke zijden gelijke hoeken, dus is in een gelijkzijdigen driehoek elke hoek gelijk aan 60°, dus zijn in een gelijkbeenigen driehoek de 2 hoeken aan de basis gelijk, dus is in een rechthoekigen gelijkbeenigen driehoek elk der scherpe hoeken gelijk aan 45°. De som van twee zijden van een driehoek is grooter dan de derde zijde. Als men een zijde van den driehoek verlengt (fig. 7), dan is de daardoor gevormde buitenhoek (*CBD*) met den aanliggenden hoek gelijk aan 180°, zoodat de buitenhoek gelijk is aan de som der twee niet aanliggende hoeken. Wanneer men in een halven cirkel driehoeken beschrijft met de middellijn als basis terwijl de tophoek steeds in den omtrek ligt, dan zijn al deze driehoeken rechthoekig en hunne rechte hoeken liggen in den top (fig. 8, *ADB*, *ACB*).

Driehoeken noemt men *gelijkvormig*, wanneer zij bij ongelijke grootte een gelijke gedaante hebben, men noemt hen *gelijk*, wanneer zij denzelfden inhoud hebben, en *gelijk* en *gelijkvormig*, wanneer zij, op elkander gelegd, elkander volkomen

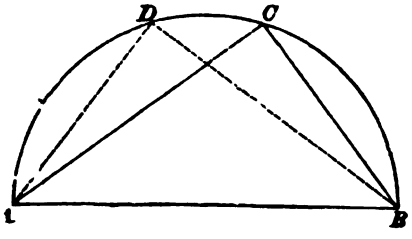

FIG. 8.

bedekken. In *gelijkvormige driehoeken* zijn de hoeken gelijk en de zijden evenredig. Driehoeken zijn *gelijk* en *gelijkvormig*, wanneer bij hen alle 3 zijden, 2 zijden en de ingesloten hoek, of een zijde en 2 aangelegen hoeken gelijk zijn.

Men berekent het oppervlak van een driehoek door de getallen, die de lengte van basis en hoogte aangeven, met elkander te vermenigvuldigen en dit product door twee te deelen. Hieruit volgt, dat driehoeken met gelijke basis en hoogte aan elkander gelijk zijn.

Beroemd in de leer der driehoeken is de stelling van *Pythagoras* (zie aldaar). Zij luidt aldus: als men op elk der zijden van een rechthoekigen driehoek een quadraat beschrijft, dan is dat der hypothenusa gelijk aan de som van die der rechthoekszijden.

Hieruit volgt, dat men de lengte van een zijde van den rechthoekigen driehoek berekenen kan, wanneer de lengten van 2 der zijden bekend zijn. Noemt men de hypothenusa a en de rechthoekszijden b en c, dan is volgens de stelling van *Pythagoras:* $a^2=b^2+c^2$, alzoo $a = \sqrt{(b^2+c^2)}$, en $b^2=a^2-c^2$, alzoo $b = \sqrt{(a^2-c^2)}$.

Tot de belangrijkste eigenschappen van rechthoekige driehoeken behooren de volgende: laat men uit den rechten hoek een loodlijn op de hypothenusa neer, dan is die loodlijn middelevenredig tusschen de beide aanliggende stukken (segmenten) der hypothenusa. Alzoo is in fig 9 *BD* middelevenredig tusschen *AD* en *CD*, zoodat men schrijven kan *AD* : *BD*=*BD* : *CD*. Verder is in zulk een driehoek elke rechthoekszijde middenevenredig tusschen de geheele hypothenusa en het aanliggend stuk (segment) der hypothenusa, of *AC* : *BC*=*BC* : *CD*, en *AC* : *AB*=*AB* : *AD*.

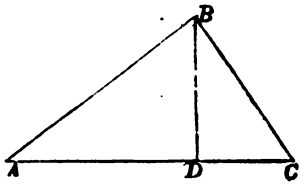

FIG. 9.

Alleen in rechthoekige driehoeken kan men uit de lengte van 2 zijden die der derde op zulk een eenvoudige wijze vinden; bij de scherp- en stomphoekige driehoeken moet men daartoe gebruik maken van trigonometrische functiën (zie *Trigonometrie*).

Driehoek was bij de oude Egyptenaren het zinnebeeld van het oneindige en heeft ook bij de vrijmetselaars deze beteekenis. Het heelal wordt voorgesteld door een dubbelen in elkaar gelegden gelijkzijdigen driehoek.

Driehoeksmeting. Zie *Trigonometrie.*

Driekeizersbond. Na den Fransch-Duitschen oorlog van 1870 en 1871 was het behoud van den vrede het voornaamste doel der staatkunde van *von Bismarck*. Dat doel kon hij het best bereiken door verbonden met de machtigste mogendheden van het vasteland van Europa. Eerst opende hij daartoe onderhandelingen met Oostenrijk-Hongarije, met welk rijk hij hoogst vriendschappelijke betrekkingen aanknoopte, vooral nadat graaf *Andrassy* zich den 14den November 1871 aldaar met de portefeuille van Buitenlandsche Zaken had belast. Daarna was het van belang, Rusland, dat sedert den Krimoorlog ten sterkste op Oostenrijk gebeten was, met laatstgenoemde

Digitized by Google

mogendheid te verzoenen en alzoo een hecht verbond tusschen de drie oostelijke mogendheden tot stand te brengen, hetwelk bij elke opkomende politieke verwikkeling een onderlinge gedachtenwisseling veroorloofde, die aanleiding kon geven tot een schikking. Na langdurige onderhandelingen had van den 5den tot den 11den September 1872 te Berlijn de samenkomst plaats van de drie keizers, *Wilhelm, Franz Joseph* en *Alexander*, met hun ministers van Buitenlandsche Zaken *von Bismarck, Andrassy* en *Gortschakow*, die gezamenlijk over alle politieke vraagstukken van den dag beraadslaagden. Al werden er geen formeele verdragen gesloten, toch was daardoor de Driekeizersbond een feit geworden. De bond beheerschte de geheele Europeesche politiek. Italië trachtte in 1873 met dien bond in aanraking te komen en daarin steun te vinden tegen de clericale bemoeiingen van Frankrijk in die dagen. Zelfs trotseerde deze bond het uitbarsten van den Turksch-Russischen Oorlog in 1877. Maar toen Rusland door het verdrag van San Stefano, volgens hetwelk een vorstendom Bulgarije in het leven zou worden geroepen, dat met een bevolking van 5 millioen zielen zich van de Donau tot aan de Aegeesche Zee zou uitstrekken, zich tot beheerscher van het Balkanschiereiland scheen te willen opwerpen, ondervond de Driekeizersbond een geweldigen schok. Immers in dat Groot-Bulgaarsche rijk met zijn prachtige havens aan de Donau en aan de Zwarte en de Aegeesche Zee zag men niets anders dan een aan Rusland onderworpen staat, en door de opkomst hiervan werden de Oostenrijksche handelsbelangen niet weinig bedreigd. Om de Oostersche aangelegenheden te regelen, deed toen graaf *Andrassy* het voorstel tot het bijeenroepen van een Europeesch congres. Dit vergaderde te Berlijn van den 13den Juni tot den 13den Juli 1878 (zie *Berlijnsch Congres*).

De uitkomsten van dit congres, waardoor de voor Rusland gunstige voorwaarden van het verdrag van San Stefano aanmerkelijk werden besnoeid, veroorzaakte een ernstige verbittering van Rusland op Duitschland en Oostenrijk, zoodat de Driekeizersbond eigenlijk vernietigd werd. De Russische ministers, de krijgsoversten en de pers betuigden met onverholen wrevel, dat *von Bismarck* als voorzitter van het congres verzuimd had, de belangrijkste punten van het verdrag van San Stefano in het Berlijnsche vredesverdrag op te nemen, terwijl tevens aan Oostenrijk, dat aan den Oosterschen Oorlog geen deel genomen had, verlof was toegekend, om Bosnië en Herzegowina te bezetten. Duitschland werd van ondankbaarheid beschuldigd, omdat het zich, niet gedachtig aan de diensten, in 1866 en 1870 door Rusland bewezen, niet met volle kracht aan de zijde dezer laatste mogendheid had geschaard, alsof ook niet Pruisen gedurende den Krimoorlog, bij den Poolschen opstand van 1863 en bij de Pontusconferentie in 1871 hoogst belangrijke diensten bewezen had aan Rusland. Prins *Gortsjakow* en de minister van Oorlog *Miljutin* maakten geen geheim van hun haat tegen Duitschland en van hun streven om een Russisch-Fransche alliantie tot stand te brengen. De Duitsche regeering moest derhalve rekening houden met de mogelijkheid, dat zij zich zoowel aan de oostelijke als aan de westelijke grenzen zou moeten verdedigen. Om aan zulk een gevaar het hoofd te kunnen bieden, sloot *von Bismarck* den 7den October 1879 te Gastein en te Weenen met Oostenrijk-Hongarije een defensief verbond voor den tijd van zeven jaren. Keizer *Wilhelm*, wiens onderhoud met den keizer van Rusland te Alexandrowo geenszins het gewenschte gevolg had, onderteekende dat verbond. Daardoor was de Driekeizersbond in een Tweekeizersbond veranderd. Duitschland en Oostenrijk-Hongarije bewogen zich van dien tijd af met betrekking tot de Oostersche zaken in dezelfde lijn. De tijding van het sluiten van deze alliantie had zoowel te Petersburg, als te Parijs een belangrijken invloed, en de verhouding tusschen Duitschland en Rusland werd beter.

De noodlottige dood van czaar *Alexander II* op den 13den (1sten) Maart 1881 deed een nieuwen staat van zaken ontstaan. Zijn zoon en opvolger *Alexander III* stond bekend als niet tot de vrienden van Duitschland te behooren. Maar de staatkundige en maatschappelijke toestanden bleken machtiger te zijn dan de persoonlijke neigingen. *Alexander III* kwam weldra tot de overtuiging, dat de veiligheid van zijn keizerlijk Huis en van het rijk hoofdzakelijk berustte op een goede verstandhouding met Duitschland en dat hij geen trouwer en belangeloozer bondgenoot zou kunnen vinden dan keizer *Wilhelm*. Volgens zijn verlangen had den 9den September 1881 een bijeenkomst van de keizers *Wilhelm* en *Alexander* te Danzig plaats, welke door vorst *von Bismarck* en den staatssecretaris *von Giers*, den plaatsvervanger van *Gortsjakow*, werd bijgewoond. Toen in 1882 laatstgenoemde gepensionneerd, de Panslavistische minister van Binnenlandsche Zaken *Ignatiew* ontslagen en *von Giers* tot minister van Buitenlandsche Zaken benoemd werd, was de overwinning door de partij van den vrede in Rusland behaald. Deze vierde een schitterenden triomf, toen den 15den September 1884 de keizers *Wilhelm* en *Franz Joseph* een bijeenkomst hielden met czaar *Alexander III* in diens kasteel Skierniewice, aan den spoorweg van Warschau naar Weenen gelegen, terwijl hun ministers *von Bismarck*, *Kalnoky* en *von Giers*, met elkander beraadslaagden, waarna op den 25sten Augustus 1885 *Alexander III* aan keizer *Franz Joseph* in het Moravische stadje Kremsier een bezoek bracht. De Driekeizersbond was daardoor opnieuw een feit geworden en de gezindheden der drie keizerlijke mogendheden waren vriendschappelijker dan ooit te voren. Maar wederom veroorzaakte de Oostersche kwestie daarin een ernstige stoornis. Zooals in 1879 Bulgarije de naaste aanleiding had gegeven tot de breuk, zoo gaf het in 1885—1887 aanleiding tot diplomatieke onderhandelingen, welke te minder slaagden, naar mate de Fransche oorlogspartij onder den toenmaligen minister van Oorlog *Boulanger* zich krachtiger beijverde om een strijd tegen Duitschland door te drijven. De band van den Driekeizersbond werd daardoor veel losser, en *von Bismarck* hernieuwde in Juli en Augustus 1886 in zijn onderhandelingen met *Kalnoky* te Kissingen en te Gastein de Duitsch-Oostenrijksche Alliantie. Zoo ontstond de Tweekeizersbond, waarbij zich later het koninkrijk Italië voegde, zoodat daarmede het Drievoudig Verbond tot stand kwam (zie aldaar).

Digitized by Google

Digitized by Google

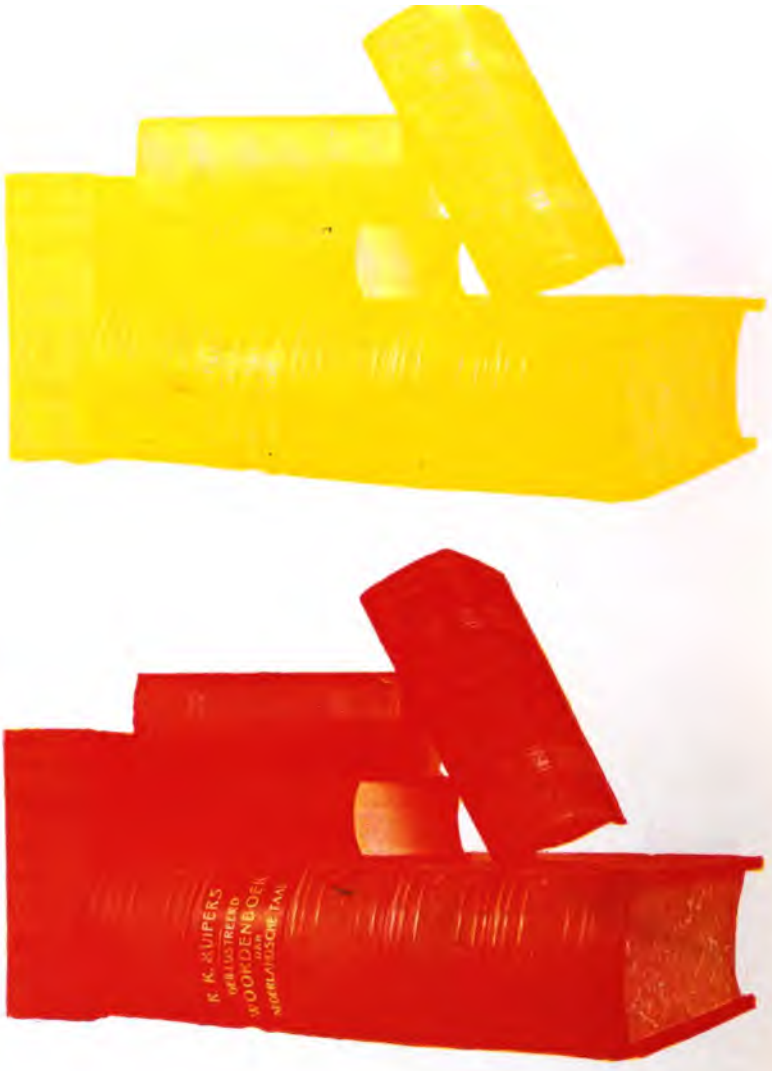

Digitized by Google

RENDRUK.

Digitized by Google

overzicht over Nederlands Zeevaart en Handel" (1829). Ook bezat hij een voortreffelijk kabinet van horens en schelpen, hetwelk hij aan het rijk verkocht. *Drieling* was lid van het Provinciaal Utrechtsch genootschap, van de Leidsche Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde en ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw.

Driemanschap, in het Latijn *triumviri* of *tresviri*, waren colleges in Rome, bestaande uit drie personen, wier taak nader omschreven werd door een toevoegsel als: *capitales* of *nocturni* (helpers van den *praetor urbanus*, eerst door dezen, later door het volk gekozen), *aere argento auro flando feriundo* (muntmeesters), *coloniae deducendae* (die belast werden met het stichten en inrichten van een kolonie).

Ook verstaat men onder driemanschap een regeeringsvorm, waarbij drie personen het staatsgezag in handen hebben, zooals het *Eerste* en *Tweede Driemanschap* in de Romeinsche geschiedenis (zie *Antonius* en *Caesar*).

Driemaster (zie de afbeelding) is de naam van een schip met drie masten. De driemasters worden naar de takelage verdeeld in: volschepen, barken, schoenerbarken en schoeners. Bij een volschip heeft iedere mast mars- en bramstengen en razeilen, gaffelzeilen, stagzeilen en kluivers. Bij een bark heeft de bazaanmast geen ra's, slechts een steng, bazaanzeil en gaffeltopzeil, de andere masten zijn evenals die van een volschip getakeld. Bij een schoenerbark heeft de fokkemast alleen het volle tuig, groote mast en bazaanmast hebben ieder een steng, gaffel- en gaffeltopzeil. De driemastschoeners worden nog verdeeld in topzeilschoeners en gaffelschoeners. De topzeilschoener nadert tot de schoenerbark, alleen heeft de fokkemast een gaffelzeil. Bij de gaffelschoeners ontbreken de ra's geheel en iedere mast voert slechts gaffelzeilen. Kluivers kunnen al of niet voorkomen.

Driemaster.

Drieslagstelsel is een landbouwstelsel, waarbij al het bouwland in drie slagen was verdeeld, waarvan één braak lag, de tweede met winter en de derde met zomergraan was bebouwd. In dezelfde orde wisselden deze cultures elkander elke drie jaar af. Het braakland werd in den voor- en het stoppelveld van winter- en zomergraan in den nazomer beweid. Daarnaast werden ook gewone weiden gehouden en gemeenschappelijk gebruikt. Het stelsel was reeds bij de Romeinen bekend en is door hen in de Germaansche landen ingevoerd, terwijl *Karel de Groote* veel tot verspreiding daarvan heeft bijgedragen. Het is vrijwel onveranderd in gebruik gebleven tot het einde der 18de en het begin der 19de eeuw. Met de toeneming der bevolking en de daarmede gepaard gaande hoogere aan de cultuur te stellen eischen traden de aan het stelsel verbonden gebreken: opoffering van één oogst om de drie jaar, te sterk gedreven korenbouw, daarmede gepaard gaande eenzijdige uitputting van den bodem, onregelmatige verdeeling van den arbeid en onoeconomisch gebruik van de arbeidskrachten, schaarschte aan veevoeder en daarmede in verband staand gebrek aan mest tengevolge van het steeds meer omleggen van wei- in bouwland, te veel op den voorgrond, en moest het stelsel plaats maken voor andere. Verbouw van boekweit of aardappelen in het braakjaar is één der eerste veranderingen geweest, die tot verbetering en tot overgang naar het vruchtwisselstelsel hebben geleid.

Driespleet (zie de afbeelding) is een ornament in de Dorische fries, bestaande uit twee

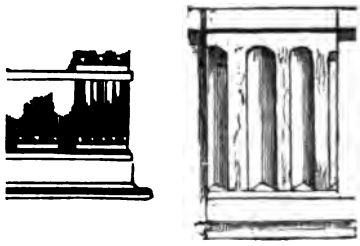

Driespleet.

groeven in het midden en twee halve groeven aan de zijden.

Driessen is de naam van een geleerd Nederlandsch geslacht.

Driessen, Anthonius een godgeleerde, werd geboren te Sittard in 1684, studeerde te 's Hertogenbosch, Franeker en Leiden en werd, nadat hij te Eysden, Maastricht en Utrecht als predikant was werkzaam geweest, in 1717 benoemd tot hoogleeraar in de godgeleerdheid te Groningen. Hij was er tevens academieprediker en overleed den 11den November 1748. Hij heeft deelgenomen aan de godgeleerde twisten van zijn tijd en was een groot ijveraar voor de kerkelijke rechtzinnigheid. Wij kennen van hem een lange reeks van geschriften, van welke wij noemen: „Evangelische zedekunde of verhandeling van de Christelijke deugden" (1716), „Over de wonderwerken van Jezus Christus" (1717), „Over de openbaringen van Johannes" (1718) en „Over de algemeene genade" (1728).

Driessen, Petrus, een kleinzoon van den voorgaande, werd geboren te Groningen den 30sten Augustus 1753, studeerde aldaar in de geneeskunde, bezocht Weenen, Parijs en Londen en werd vervolgens lector in de geneeskunde, in zijn geboortestad. In 1787 werd hij buitengewoon hoogleeraar, later gewoon hoogleeraar te Harderwijk en daarna te Leiden, waarvoor hij echter bedankte, doch werd dientengevolge tot gewoon hoogleeraar te Groningen bevorderd, alwaar men hem in 1806 ook het onderwijs opdroeg in de plantkunde. In 1823 ontving hij een eervol emeritaat en hij overleed den 11den Januari 1828. Hij was lid van het Koninklijk Nederlandsch Instituut en van vele geleerde genootschappen, alsmede ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw. Hij schreef o.a. „Scheikundige verhandeling over de Magnesia alba" (1787) en „Natuur- en scheikundige waarnemingen over onderwerpen der geneeskunde en oeconomie in ons Vaderland" (1791).

Driessen, Robertus Keuchenius, een broeder

Digitized by Google

van den voorgaande, werd geboren te Groningen den 7den Mei 1759, studeerde in de rechten en werd in 1824 archivaris der provincie Groningen. Verder was hij sedert 1795 secretaris van de Ommelanden en van 1812 tot 1831 plaatsvervangend rechter in de rechtbank te Groningen. Hij overleed den 25sten October van laatstgenoemd jaar. Hij was correspondeerend lid van het Koninklijk Nederlandsch Instituut, lid van de Maatschappij van letterkunde en van het genootschap tot bevordering der Natuurlijke historie te Groningen. Wij hebben van zijn hand: „Monumenta Groningana veteris aevi inedita" (4 stukken, 1822—1830).

Driessen, Jan Constantijn, een kleinzoon van *Anthonius*, werd geboren te Deventer den 30sten Juni 1790. Hij studeerde te Groningen en promoveerde er zoowel in de wis- en natuurkunde als in de wijsbegeerte. Na het schrijven van onderscheiden scheikundige verhandelingen overleed deze veelbelovende geleerde reeds den 31sten Januari 1824.

Driestemmig of *triphonisch* heet een toonstuk, dat voor drie verschillende stemmen, 't zij voor zangers (*terzet*), 't zij voor drie instrumenten (*trio*), gezet is, zoodat elke stem haar eigenaardige opvatting van tonen heeft. De driestemmige compositie kan door drie, ook door meerdere, ook door twee en zelfs door één instrument worden uitgevoerd. De middenstem van de driestemmige compositie van meer gewicht is dan bij de vierstemmige, en over 't geheel vereischt de driestemmige compositie een bijzonder zorgvuldige behandeling, als het geheel niet onvolledig en de middenstem niet erg houterig klinken zal.

Drietand is het attribuut van *Poseidon* of *Neptunus*, als het symbool van de heerschappij over de zee.

Drievoet (Grieksch *tripos*) is de naam, waarmede men een in de Oudheid veelvuldig gebruikt ijzeren toestel aanduidt. Oorspronkelijk was het een driepootig toestel om een ketel op te plaatsen, maar later kwam het ook in andere vormen voor, bijv. als tafel voor huishoudelijk en godsdienstig gebruik. Zoo voorspelde *Pythia*, de priesteres van *Apollo*, op den beroemden drievoet in den tempel van Delphi gezeten, de toekomst. Bij *Homerus* komen dikwijls drievoeten voor als prijzen bij wedstrijden. Ook later werden zij, kunstig bewerkt, als zoodanig toegekend. De straat te Athene, ten O. van den Akropolis, heette Tripodenstraat wegens de drievoeten, welke door de Choregen gewonnen waren en aldaar op een van een inscriptie voorzien voetstuk geplaatst werden.

Drievoudig Verbond noemt men het verbond, dat tot behoud van den vrede in Europa tusschen Duitschland, Oostenrijk-Hongarije en Italië gesloten is. Tusschen Duitschland en Oostenrijk kwam den 7den October 1879 eenverdedigend verbond tot stand (zie *Driekeizersbond*). Italië trad in 1883 toe en hernieuwde het verdrag, dat daarbij scherper geformuleerd werd, den 13den Maart 1887. Het Drievoudig Verbond berust eigenlijk op drie verdragen: 1) tusschen Duitschland en Oostenrijk-Hongarije, 2) tusschen Duitschland en Italië, 3) tusschen Oostenrijk-Hongarije en Italië. In het eerste verdrag verplichten Duitschland en Oostenrijk-Hongarije zich, bij een aanval van Rusland elkander bij te staan; geldt het een andere macht, dan verplichten zij zich tot het handhaven eener welwillende neutraliteit; Duitschland en Italië verplichten zich tot hetzelfde tegenover Frankrijk en Italië en Oostenrijk tot het handhaven eener welwillende neutraliteit ingeval Oostenrijk door Rusland of Italië door Frankrijk wordt aangevallen. In 1891 werd het verbond tusschen de drie mogendheden voor 12 jaren verlengd en den 28sten Juni 1902 nogmaals zonder wijzigingen hernieuwd.

Drievuldigheid, *Broederschap der heilige.* Dit maçonnieke genootschap werd waarschijnlijk in 1379 te Lübeck gesticht door eenige personen, die zich met de bestaande toestanden op kerkelijk gebied niet konden vereenigen. Het kwam weldra zeer in aanzien, maar raakte in het begin der vorige eeuw op den achtergrond. De broederschap was verdeeld in heeren, broeders en gezellen; de leden droegen ordeteekens, bestaande in een cirkel, waarin een geopende passer, waarom ze ook wel passerbroeders genoemd werden.

Drievuldigheid, *Feest der Heilige.* Zie *Drieëenheid.*

Driftstroomen (in het Engelsch *drift-currents*), ook wel *primaire stroomen* geheeten, noemt men zulke zeestroomen, waarvan de hoofdoorzaak daarin te zoeken is, dat de wind steeds of overwegend uit denzelfden hoek waait en dientengevolge het zeewater in een bepaalde richting voortdrijft. Zie verder *Zeestroomen.*

Dril is een soort van weefsel. Het is een drieknoopige, éénzijdige keper, waarbij op de rechter zijde $^2/_3$ van den ketting zichtbaar is; de ketting heeft aanmerkelijk meer draden dan de inslag. De benaming dril is zeer rekbaar en omvat in het algemeen een menigte stoffen met kleine patronen, welke in groote hoeveelheden vervaardigd en tot overtrekken van bedden, tot broeken, tafellakens, servetten, handdoeken enz. gebezigd worden.

Drilboor is een boor, die in den drilklos wordt gestoken, door den drilboog in beweging wordt gebracht, en waarmede men gaten in steen en ijzer boort.

Drillen heeft vooral de beteekenis van *dresseeren*, en men gebruikt dat woord doorgaans van recruten, die in den wapenhandel en de exercitie worden onderwezen.

Het werken met de drilboor wordt ook drillen genoemd.

Drin is een rivier in Turksch-Albanië, die ontstaat uit de samenvloeiing van de Zwarte en de Witte Drin. De eerste komt uit het 300 v.km. groote, 690 m. hoog gelegen Ochridameer en vereenigt zich bij Koekus, na een loop van 120 km., met de Witte Drin, die van de 2000 m. hooge Noord-Albaneesche Alpen komt. In haar benedenloop stroomt de Drin door de vlakte van Scoetari en bij Alessio mondt zij in de Adriatische Zee uit. De Drin, die een lengte heeft van meer dan 300 km., is nergens bevaarbaar. Sedert 1858 wordt door middel van een bifurcatie (zie aldaar) het grootste gedeelte van het water naar de bevaarbare Bojana afgeleid. Het mondingsgebied is berucht door de vele overstroomingen en den slechten gezondheidstoestand.

Drina is een rivier op het Balkanschiereiland,

Digitized by Google

ontstaan uit de samenvloeiing van de in Montenegro ontspringende rivieren Tara en Piwa. Bij Fotsja neemt zij den Lim op, stroomt dan noordwaarts, de grens vormende tusschen Bosnië en Servië, en mondt na een loop van 350 km. bij Ratsja in de Save uit. In haar benedenloop is de Drina bevaarbaar.

Drinkwater. Het onder dezen naam bekende water wordt niet alleen gedronken, doch dient tevens tot spijsbereiding, schoonmaken van groenten, spoelen van vaatwerk, wasschen van het lichaam en meermalen ook van lijfgoed. Het gemiddeld verbruik per dag en per hoofd is in verschillende landen en gemeenten zeer ongelijk en afhankelijk van velerlei omstandigheden. 17,5 liter zal voor matige eischen voldoende zijn; ongeveer 1,5 liter volgt de door het woord aangeduide bestemming.

Reeds in de Oudheid werd goed drinkwater op prijs gesteld. *Hippocrates* (460—377 v. Chr.) beschouwde het water der op de bergen ontspringende bronnen en dat der diepe putten als het beste; aan het gebruik van moeraswater schreef deze vader der geneeskunde een vergrooting der milt toe. Eerst door de onderzoekingen van den nieuweren tijd echter is de invloed, welke de bestanddeelen van het water op den gezondheidstoestand van den mensch uitoefenen, eenigermate bekend geworden.

Vooral in de laatste 25 jaren der 19de eeuw werd onder de beoefenaars der geneeskunde en der hygiëne hevig getwist over de vraag, of cholera, typhus en andere epidemische ziekten door het gebruik van verontreinigd water kunnen verspreid worden. De artsen der „British Rivers Pollution Commission", 1868, beantwoordden haar bevestigend; hun beschouwingen zijn de volgende: 1°. Water, dat door de uitwerpselen van cholera- en typhuslijders vervuild is, plant deze ziekten voort. 2°. Zelfs water, dat slechts zeer weinig geïnfecteerd is, verspreidt deze epidemieën. 3°. De beste kunstmatige filtratie verhindert de besmetting niet. 4°. Andere ziekten, als buikloop en diarrhee, worden waarschijnlijk ook door drinkwater overgebracht, doch met zekerheid is dit nog niet vastgesteld. *Von Pettenkofer* was van meening, dat het drinkwater niet onmiddellijk bijdraagt tot het ontstaan en de verspreiding van epidemieën; hij gaf slechts toe, dat pathogene organismen uit het voor wasschen en schrobben gebezigde water op een gunstigen voedingsbodem in of bij onze woningen kunnen geraken, om zich daar te vermeerderen en vervolgens in het menschelijk organisme over te gaan. De besmetting zou dus indirect geschieden. Volgens *R. Koch* daarentegen worden tenminste sommige ziekten, als cholera en typhus wel degelijk door het drinkwater overgebracht. Sedert het gelukte komma- en typhus-bacillen aan te toonen in water, na welks gebruik menschen door cholera en typhus werden aangetast, heeft de *Koch'sche* theorie meer aanhangers gekregen; vooral de cholera-epidemie, welke in 1892 binnen Hamburg woedde, heeft daartoe bijgedragen. Het doet trouwens weinig terzake of *Koch*, dan wel *von Pettenkofer* gelijk heeft, m. a. w. of de infectie door besmet water direct, dan wel indirect geschiedt. De theorie van *von Pettenkofer* maant ons aan om ook aan het voor andere doeleinden bestemde water hoogere eischen te stellen.

Intusschen trachtten scheikundigen van naam, als *Schulze*, *Almén*, *E. Reichardt* (1872) *F. Fischer* (1873 voor Hannover), *Tiemann* (1874), de leden van het Brusselsche Congres (1885), de Zwitsersche scheikundigen (1888), *Tiemann* en *Gärtner* (1889), *Vaughan* (1890) e.a. de chemische eischen voor drinkwater vast te stellen. De voorschriften van bovengenoemde geleerden zijn echter verre van eensluidend en, gelijk onderstaande tabel aantoont, bestaat er dan ook weinig eenstemmigheid omtrent het gewenschte gehalte aan vreemde stoffen. 1 liter water mag hoogstens bevatten volgens de opgaven van:

M. gr. per liter.	Reichardt 1872.	F. Fischer 1873 (voor Hannover).	Tiemann 1874.	Brusselsche Congres 1885.	Zwitsersche Scheikundigen 1888.	Tiemann en Gärtner 1889.
Verdampingsresidu	100—500	—	500	500	500	500
Organische stoffen (verbruikt K Mn O_4).	2—10	8—16	6—10	10	10	6—10
Ammoniak	—	0	0	0,5	0,02	0
Salpeterigzuur	—	0	0	—	0	0
Salpeterzuur	4	27	5—15	2	20	5—15
Chloor	2—8	36	20—30	8	20	20—30
Zwavelzuur	2—63	80	80—100	60	—	80—100
Hardheid (Duitsche graden) ..	18	17—20	18—20	20	—	18—20

Aangezien vele watersoorten, welker samenstelling in verschillende opzichten geenszins aan de gestelde eischen beantwoordt, niet alleen een onschadelijk, doch zelfs een zeer goed en gezond drinkwater verschaffen, moet aangenomen worden dat de chemische analyse alléén, niet voldoende is om de hoedanigheid te beoordeelen. Zij geeft wel een algemeen beeld van de hygiënische waarde van het water, doch is niet in staat op alle vragen een afdoend antwoord te geven; de bacteriologie moet hier te hulp komen. De scheikunde leert ons bijv. het gehalte aan organische stoffen, doch niet haar oorsprong kennen; zij kunnen evengoed uit het veen als van faecaliën afkomstig

Digitized by Google

zijn. Het chemisch onderzoek bepaalt zich verder hoofdzakelijk tot het verdampingsoverschot, de hardheid, het gehalte aan chloor, salpeterzuur, salpeterigzuur en ammoniak. De aanwezigheid dier bestanddeelen oefent geen invloed uit op de bruikbaarheid van het water, wanneer zij overeenkomen met den aard der waterhoudende lagen en zich niet door reuk, kleur of smaak verraden. Komen eenige dezer stoffen in grootere hoeveelheden voor, dan kunnen zij gedeeltelijk beschouwd worden als ontledingsprodukten van menschelijke of dierlijke excrementen, tenminste als plaatselijke toestanden dit vermoeden wettigen. Dan wekken zij walging op en verminderen de smakelijkheid van het water, en zulks te meer, naarmate het oxydatie-proces minder ver is gevorderd; bovendien duiden zij op een mogelijke besmetting door pathogene bacteriën. In vele gevallen is de scheikunde echter niet in staat dienaangaande zekerheid te verschaffen; water, dat door haar slecht bevonden wordt, kan bacteriologisch goed zijn en omgekeerd. Tegenwoordig mag dan ook geen genoegen meer genomen worden met een chemische analyse, steeds moet deze aangevuld worden door een bacteriologisch onderzoek. Tevens lette men op de natuur en den oorsprong van het water, alsmede op de geologische gesteldheid van den bodem en plaatselijke toestanden.

Door de bacteriologie zijn de eischen, welke aan goed drinkwater gesteld worden, belangrijk gewijzigd; thans moet dit aan de volgende voorwaarden voldoen: 1°. Het mag geen pathogene bacteriën bevatten, eveneens moet de mogelijkheid zijn uitgesloten dat zij te eeniger tijd daarin kunnen geraken. 2°. Het zij vrij van giftstoffen. 3°. Het moet koel, van gelijkmatige temperatuur, helder, kleurloos en reukloos zijn en tevens een aangenamen, frisschen smaak bezitten. Zelfstandigheden, welker aard of oorsprong walging opwekken, mogen daarin niet voorkomen. Het opsporen van pathogene bacteriën, bijv. van typhusbacillen, is verre van eenvoudig. Hoewel men haar meermalen in het water heeft aangetroffen, moet het vinden van deze bacteriën toch steeds als een gelukkig toeval beschouwd worden. De bacteriologische analyse toont evenwel aan, of het water typhus-bacillen bevatten kan, m. a. w. of het in aanraking komt met menschelijke excrementen, want met deze verlaten de bedoelde microben en ook de cholera-bacillen het zieke lichaam. Eigen aan verzamelplaatsen van faecale stoffen zijn een aantal andere soorten van bacteriën, welke zich voornamelijk onderscheiden door de ontleding van eiwitstoffen. Bij elke gelegenheid vinden zij haar weg naar een prise d'eau, terwijl de typhus-bacil slechts bij uitzondering in de faecaliën aanwezig is en derhalve ook zelden in het drinkwater zal voorkomen. Meermalen is het echter onmogelijk deze, zoogenaamde rottingsbacteriën van andere, geheel onschadelijke soorten te onderscheiden. Men heeft getracht dit bezwaar op te heffen door het aantal koloniën te tellen en ging daarbij uit van de veronderstelling dat het water vuiler is, naarmate het meer bacteriën bevat. Ook thans wordt nog dikwijls onder de voorwaarden, waaraan drinkwater moet voldoen, opgenomen dat het niet meer dan 100 voor ontwikkeling vatbare kiemen per cub. cm. mag bevatten.

Door dr. *Migula* werd op de geringe waarde van dit stelsel gewezen. De meeste soorten vermeerderen zich n.l. zeer snel en dikwijls kan de analyse niet onmiddellijk na het scheppen van een monster water verricht worden. Daarenboven kan het aantal kiemen in een zelfde watersoort sterk variëeren, zonder dat de samenstelling van het water een wijziging ondergaat. Dr. *Migula* kwam door verschillende onderzoekingen tot de overtuiging, dat het water meer soorten van bacteriën bevat, naarmate dit erger door menschelijke afvalprodukten verontreinigd is. Grondwater is gewoonlijk arm aan soorten, rivierwater telt er daarentegen vele. Dit laatste is n.l., vooral bij een langen loop, in de gelegenheid de meest verschillende onreinheden op te nemen en moet dientengevolge een groote verscheidenheid van vormen bevatten. Organische ontledingsprodukten uit mestvaalten, beerputten enz. vormen een uitstekende voedingsbodem voor bacteriën, terwijl die uit veenlagen als zoodanig veel minder geschikt zijn. In water, dat van uit eerstgenoemde plaatsen verontreinigd wordt, zullen zich dus meer bacteriesoorten ontwikkelen; uit haar getal kan meestal worden afgeleid van welken oorsprong de organische verbindingen zijn. Met het aantal soorten en niet met dat der koloniën moet de bacteriologische analyse zich derhalve bezighouden. Volgens dr. *Migula* is water, dat meer dan 10 soorten bevat, verontreinigd; hij wil dit cijfer minder als grens aannemen, dan wel als uitgangspunt voor de beoordeeling van water.

Giftstoffen zullen zelden in het water voorkomen; dit is slechts mogelijk nabij fabrieken, welke vergiften vervaardigen of afscheiden. Lood wordt echter, vooral door weinig kalkhoudend water, aangetast; wanneer het drinkwater zacht is, mag dit metaal derhalve niet gebezigd worden voor zuigbuizen, binnenleidingen enz. IJzerhoudend water wordt, wanneer het aan de lucht is blootgesteld, troebel en na eenigen tijd vormt zich daarin een roodbruine neerslag van ijzeroxyde. Werd het voorkomen van ijzerverbindingen in het water om die reden vroeger een onoverkomelijk bezwaar geacht, tegenwoordig kan dit gemakkelijk door ontijzering worden opgeheven.

In het artikel *Watervoorziening* zal worden nagegaan welke watersoorten het beste drinkwater leveren en welke prises d'eau op afdoende wijze tegen vervuiling en besmetting kunnen beschermd worden.

Drinkwaterleiding. Zie *Waterleiding*.

Drobisch, *Moritz Wilhelm*, een Duitsch wiskundige en wijsgeer, werd geboren te Leipzig den 16den Augustus 1802. Hij bezocht na een zorgvuldige voorbereiding de universiteit zijner geboortestad en wijdde zich aldaar aan de beoefening der wijsbegeerte. In 1824 vestigde hij er zich als privaatdocent en werd er in 1826 buitengewoon en in 1842 gewoon hoogleeraar in de philosophie. Van 1826 tot 1868 was hij tevens hoogleeraar in de wiskunde. In 1846, op het 2de eeuwfeest der geboorte van *Leibniz*, legde hij mede den grondslag voor het koninklijk Saksisch Genootschap van Wetenschappen. Als ijverig beoefenaar der wijsbegeerte bestudeerde hij de werken van *Kant* en *Herbart* en trachtte de gestrengheid der wiskunde toe te passen op de philoso-

Digitized by Google

phie. Hij overleed den 30sten September 1896 te Leipzig. De uitkomsten van zijn onderzoek deelde hij mede in „Neue Darstellung der Logik nach ihren einfachsten Verhältnissen" (5de druk, 1887), „Beiträge zur Orientirung über Herbart's System der Philosophie" (1834), „Grundlehren der Religionsphilosophie" (1840). „Empyrische Psychologie" (2de druk, 1898) en „Erste Grundlehren der mathematischen Psychologie" (1850). Verder schreef hij: „Ueber die Stellung Schillers zur Kantschen Ethik" (1859), „De philosophia scientiae naturali insita" (1861), „Die moralische Statistik und die menschliche Willensfreiheit" (1867), „Ueber die Fortbildung der Philosophie durch Herbart" (1876), „Philologie und Mathematik als Gegenstände des Gymnasialunterrichts" (1832) en „Grundzüge der Lehre von den höhern numerischen Gleichungen" (1834).

Drobisch, *Gustav Theodor*, een Duitsch dichter en schrijver, werd geboren te Dresden den 26sten December 1811. Hij werd in 1847 redacteur van de: „Zeitung für die elegante Welt" te Leipzig, vertrok in 1860 naar Dresden, waar hij tot 1872 lid werd van de redactie der „Dresdener Nachrichten" en daarna redacteur der „Dresdener Presse". Hij overleed den 15den Maart 1882. Van zijn geschriften noemen we: „Humoresken und Satyren" (1845), „Amaryllen und Bartnelken" (2 dln., 1857), „Kunterbunt" (1862), „Humoristische Liedertafel" (1863), „Bunte Glasuren" (1865) en „Komische Vorträge" (5de druk, 1892). Ook leverde hij operateksten en kinderboekjes en met *Markgraff* den: „Hausschatz deutscher Humoristik" (2 dln., 1858—1860).

Droes. Hiervan onderscheidt men *goedaardige* en *kwade droes*, welke beide ziekten voorkomen bij de eenhoevige dieren en beide besmettelijk zijn, doch overigens geen verwantschap met elkander hebben. Goedaardige droes is in hoofdzaak een besmettelijke neus-keelcatarrh met klierzwellingen, ja dikwijls klierveretteringen in den keelgang en in de oorklierstreek. Het begin der ziekte kenmerkt zich veelal door moeilijk slikken en het terugvloeien van drinkwater en voedseldeelen door den neus. Goedaardige droes komt in hoofdzaak bij jonge eenhoevigen voor en heeft bij goede verzorging een laag sterftecijfer. Vroeger meende men, dat deze vorm zou kunnen overgaan tot „verdachte droes" en daarna in „kwade droes". Tegenwoordig wordt niet meer van verdachte droes gesproken. — Kwade droes behoort tot de gevaarlijke besmettelijke ziekten, is vrijwel ongeneeslijk en openbaart zich door kratervormige zweren op het neusslijmvlies en haarden in de longen. De keelgangsklieren zijn meestal, soms slechts aan één zijde, hard en vast tegen de onderkaak aangelegen. De ziekte komt in Nederland weinig voor, in Insulinde en in Engeland vrij veel.

Droese, *Frederik Jan Haver*, een Nederlandsch geneeskundige, werd geboren te Dordrecht den 5den Juni 1779. Hij oefende zich onder leiding van *A. Pesant* te Strijen en van de hoogleeraren *Sandifort*, *Dupui* en *Oosterdijk* te Leiden in de heelkunde en werd in 1799 tot heelmeester bevorderd. Later studeerde hij te Parijs onder *Dupuytren*, vestigde zich eerst te Leiden en werd in 1802 lector in de ontleed- en heelkunde in zijn geboorteplaats. Hij werd er lid van de commissie van geneeskundig onderzoek, chirurgijn-majoor der schutterij en heelmeester in het Ceciliagasthuis. Een hem aangeboden professoraat te Franeker en aan het Athenaeum Illustre te Amsterdam wees hij van de hand. Van zijn geschriften zijn een „Verhandeling over de breuksnijding en daartoe uitgedachte werktuigen" (1802), alsmede een „Verhandeling over den kanker" (1822) met goud bekroond. Ook schreef hij: „Waarneming eener verrichte steensnijding naar de manier van Langenbeck" (1813). Hij was lid of correspondent van onderscheiden geleerde genootschappen en overleed den 16den Mei 1850.

Droezen is de naam van een volksstam in het zuidelijke gedeelte van den Libanon. De grenslijn, die hun gebied van dat der meer noordelijke Maronieten scheidt, is de weg van Beiroet naar Damascus. Het gebied overschrijdt zuid- en oostwaarts den Leontes en strekt zich uit over de hooggelegen dalen van den Anti-Libanon en van den Grooten Hermon. Een andere stam der Droezen woont in Haoeran, waarheen in de vorige eeuw 600 huisgezinnen vertrokken zijn. Het geheele aantal zielen schat men op ongeveer 83 000, en zij zijn hier en daar sterk vermengd met Maronieten, Grieken of Melchieten. Men heeft in den Libanon 37 en in den Anti-Libanon 69 vlekken en dorpen met een onvermengde bevolking van Droezen, terwijl er alleen in den Libanon 211 zijn met een gemengde bevolking.

De Droezen zijn dapper, gastvrij, matig, zindelijk en werkzaam, maar tevens wraakzuchtig en, waar hun nationale belangen op het spel staan, onmenschelijk wreed. Veelwijverij is bij hun een zeldzaamheid. Hun landen behooren hier en daar tot de best bebouwde van den Libanon. Tot de voortbrengselen behooren cocons, olijvenolie, wijn, tabak en granen.

Men beschouwt dezen stam als van Syrischen oorsprong, doch vermoedt, dat hij onder den invloed van den Islam en van Arbaische landverhuizers zijn taal tegen een Arabischen tongval verwisseld heeft. Zulke landverhuizingen hebben er bij herhaling plaats gevonden, bepaaldelijk een uit het noordelijk gelegen Hamâd, waaraan de meeste adellijke geslachten des volks hun oorsprong ontleenen, een andere in de 12de eeuw ten tijde van *Noereddin*. Als regeeringsvorm hebben zij een aristocratische republiek met een hoofd, die de eerste is onder zijns gelijken. De adellijke geslachten verdeelt men in sjeiks en emirs, waarbij laatstgenoemden de aanzienlijksten zijn, hoewel zij onderling huwelijksverbintenissen sluiten. In lateren tijd is er ook de Turksche titel *beg* verleend, doch slechts aan enkele personen. De voorrechten van den adel zijn evenwel van weinig beteekenis en bepalen zich hoofdzakelijk tot het ontvangen van vrijwillige giften. In tijd van oorlog scharen zich de strijdbare mannen rondom hun erfelijke opperhoofden en dezen vormen een goed geregeld kader, zoodat zij doorgaans de overhand behouden over hun naburen.

De godsdienst der Droezen is van geheimzinnigen aard en hun leer een mengsel van gnostisch-Mohammedaansche en Christelijke bestanddeelen, wellicht met overblijfselen der Syrische natuuraanbidding. Met betrekking tot den godsdienst is

Digitized by Google

het volk verdeeld in *Oekkal* (ingewijden) en *Dejohal* (onwetenden). Tot deze laatsten behoort de groote, weinig ontwikkelde menigte, de eersten zijn in verschillende rangen of graden verdeeld, waartoe zoowel de eenvoudige landbouwer als de aanzienlijke emir kan opklimmen. De Droezen hebben geen eigenlijke priesters, maar wel gewijde gebouwen, *chalweh* (kluizen) genaamd, waarin hun heilige schriften worden bewaard. Zij noemen zich zelven *Moewahhieden* (Belijders der eenheid Gods), en hechten aan dat leerstuk der eenheid zoo groot gewicht, dat zij zelfs de eigenschappen des Allerhoogsten, bijvoorbeeld zijn macht, wijsheid, rechtvaardigheid enz., als afzonderlijke schepselen beschouwen. Volgens hen kan men God niet met het verstand begrijpen en niet met de zintuigen waarnemen, doch Hij heeft zich bij herhaling, en de laatste maal in den persoon van den Fatimiden-khalif *Hakim Biamr-Allah*, in menschelijke gedaante, maar zonder eenige menschelijke zwakheid aan de stervelingen geopenbaard. Omstreeks het jaar 1021 onzer jaartelling is hij als *Hakim* van de aarde verdwenen, om zijn volgelingen te beproeven, maar Hij zal terugkeeren in glans en heerlijkheid, om aan zijn getrouwen de heerschappij der wereld te bezorgen. Elke menschwording van God ging vergezeld van een persoonlijke openbaring van zijn oudste schepsel, van de alwijsheid, die de laatste maal in de gedaante van *Hamsa*, den zoon van *Ali*, optrad, om als zoodanig de goddelijke waarheden te verkondigen aan het menschelijk geslacht. *Hamsa* is alzoo de apostel van de *tewhid* of eenheidsleer. De alwijsheid schiep de menschen tot een bepaald getal, hetwelk voor geen vermeerdering of vermindering vatbaar is, daar de zielen der stervenden in een ander lichaam overgaan. De zielen kunnen bij die verhuizing, naar gelang van haar liefde tot de waarheid, tot de hoogste volkomenheid opklimmen en ook tot den laagsten trap van vernedering afdalen.

Uit een staatkundig oogpunt zijn de Droezen van den Libanon verdeeld in twee partijen of aanhangers van het geslacht *Dejoemblât* en van het geslacht *Aboe-Nakod*. Zij voeren onderling oorlog, doch vereenigen zich steeds tegen een buitenlandschen vijand.

De geschiedenis levert omtrent de Droezen slechts weinig berichten. Zij vormden zich eerst tot een volk, toen zij zich door het aannemen der leer van *Hakim* vereenigden. Het schijnt echter, dat dit ten tijde der Kruistochten nog weinig beteekende. Volgens hun overleveringen hadden zij toen erfelijke opperhoofden, eerst uit het Huis der *Tanoech* en vervolgens uit dat der *Maan*. Deze laatsten, afstammend van den khalif *Aboe-Bekr*, werden door de Turken als schatplichtige vorsten van het gebergte erkend; zij kwamen in den aanvang der 17de eeuw door *Fachr ed-Din* tot groot aanzien en regeerden tot in de 18de eeuw, toen zij uitstierven. Hun waardigheid ging over op leden uit het met hen vermaagschapte Huis der *Sjehâb*, en deze behielden haar gedurende 130 jaar, totdat emir *Besjir* zich als partijganger bij Egypte aansluitend bij de verovering van Syrië door de Porte haar verloor. Doordien *Besjir* tot het Maronietisch Christendom overging, verkreeg deze sekte zooveel gezag, dat zij zich niet langer onder de heerschappij der Droezen wilde buigen, waarom de Porte besloot aan elk van beiden een afzonderlijk bestuur te geven. Toch bleven zij onderling oorlog voeren, en na de bloedtooneelen van 1860 zag de Porte zich genoodzaakt, het bewind in het gebergte aan een Christelijk hoofd met den titel van pasja toe te vertrouwen. Tevens werden er maatregelen genomen, om de bondgenootschappelijke banden der Droezen los te maken en hun adel van allen invloed te berooven.

Het slechte Turksche bestuur veroorzaakte in 1895 en 1896 opnieuw opstanden onder de Droezen.

Droge batterij. Zie *Element*.

Droge destillatie. Zie *Destillatie*.

Drogen. Zie *Appreteeren*.

Drogen van vruchten. Zie *Ooftteelt*.

Drogerijen zijn zelfstandigheden, die òf in de medicamenten, òf in de techniek, òf in beide gebruikt worden, meestal kruiden, wortelen, schillen, harsen, gommen en verschillende andere stoffen.

Droge voedering. Zie *Veevoeder*.

Drogheda is de naam van een zeestad in de Iersche provincie Leinster. Zij ligt aan den spoorweg naar Dublin en aan de bevaarbare Boyne, die een uur gaans vandaar zich in de Droghedabaai uitstort, alsmede aan het Droghedakanaal en telt (1901) 12765 inwoners. De stad heeft 6 kerken, 7 kloosters, een schouwburg enz. Handel, scheepvaart en fabrieksnijverheid zijn de voornaamste bronnen van bestaan. In de nabijheid verheft zich aan de Boyne een obelisk ter hoogte van 46 m. ter herinnering aan de overwinning, die *Willem III* op de troepen van *Jacobus II* behaalde.

Drohobycz, een stad in het oostelijk gedeelte van Galicië aan den weg van Sambor naar Stry en aan de Chyrow-Stry en Drohobycz-Boryslaw spoorlijnen, telt (1900) 19432 inwoners, meerendeels Polen, onder welke zich vele Israëlieten bevinden. Men heeft er een fraaie R. Katholieke kerk, een gymnasium, een synagoge en een kasteel. In de nabijheid wint men zout en naphta en er wordt handel gedreven in vee, graan, aardewerk en leder.

Drôme, een Fransch departement, ligt aan de Rhône en aan den voet der Cottische Alpen tusschen de departementen Isère, Hautes en Basses Alpes, Vaucluse en Ardèche, en telt op 6522 v. km. (1901) 297321 inwoners. Ongeveer $^1/_3$ gedeelte behoort tot de Rhône-vlakte en is zandig en steenachtig. Ten oosten verheffen zich bergen, die tot de groepen van den Vercors, Ventoux en Volvent behooren, amphitheatersgewijs tot een hoogte van 1600 tot 2400 m. en vormen een bergstreek met 21 dalen, die door de Isère, de Drôme, de Roubion met de Jabron enz. worden besproeid. Aan de Rhône heerscht een zacht klimaat; men vindt er oranje-, amandel-, olijf-, note- en moerbezieboomen. De wijnbouw is na de verwoestingen door de druifluis sterk achteruitgegaan, men verkreeg in 1898 slechts 149115 H.L., waar men vroeger 333000 H.L. won. De donkere Hermitagewijn uit die streken is beroemd. Van Romans aan de Isère komen voortreffelijke meloenen en truffels. De bergen zijn met loof- en naaldboomen of met weiden bedekt; ook le-

Digitized by Google

vert de bodem er metalen, vooral ijzer. Een groot aantal weverijen en spinnerijen bevordert de welvaart. De hoofdstad van het departement is Valence.

Drôme is de naam van een bevaarbare rivier in Dauphiné, in het zuiden van Frankrijk. Zij ontspringt bij het dorp La Batie des Fonts bij den aanvang van het Drômedal, stroomt langs Die en Crest en mondt tusschen Valence en Montélimart, na een loop van ongeveer 118 km., uit in de Rhône.

Dromedaris. Zie *Kameel.*

Dronkenschap is een toestand van acuut alkoholisme (zie aldaar).

Dronte. Zie *Dodo.*

Drontheim, in het Noorsch *Throndhjem* en vroeger *Nidaros* (Mond van de Nid) genaamd, is de hoofdstad van een evenzoo genoemd stift of gewest in Noorwegen en volgens haar grootte de derde stad des rijks. Zij ligt aan de Drontheimsfjord, een diep in het land dringende baai, aan den mond der Nid, aan de spoorwegen Christiania-Drontheim en Drontheim-Storlien-Sundsvall en telt (1900) 38180 inwoners. Zij heeft een vriendelijk voorkomen, gedeeltelijk nog houten huizen, doch regelmatige, breede straten en bestaat uit de stad zelf en de voorsteden Baklandet en Ilen. Tot de merkwaardigste gebouwen behooren de Kongsgaard (het koninklijk paleis) en de domkerk, een gedenkteeken van Middeleeuwsche bouwkunst, die in 1530 op het koor na geheel uitbrandde. In 1869 is men met de restauratie begonnen. Zij is de zetel van den stiftsambtman, van een aartsbisschop enz., en men vindt er een beurs, eenige banken en wetenschappelijke inrichtingen, benevens een genootschap voor kunst en wetenschap en onderscheiden inrichtingen van liefdadigheid. De bevolking houdt zich vooral bezig met scheepvaart en handel, terwijl ook de fabriekenijverheid bloeit. Er behooren 66 schepen te huis met een laadruimte van 23710 ton. Er wordt veel hout, visch, traan en koper uitgevoerd. De waarde van den invoer bedraagt (1901) 22947900 kronen, die van den uitvoer 13313700. In datzelfde jaar bezochten 402 vreemde schepen, metende 231619 ton, Drontheim. Als haven diende vroeger de riviermond, in den laatsten tijd heeft men een haven met groote bassins aangelegd. Zij wordt verdedigd door de op een rots uit het water oprijzende vesting Munkholm, aanvankelijk een klooster, later een staatsgevangenis. De omstreken der stad zijn zeer fraai.

Drontheim werd in 997 door *Olaf I Tryggvessön* aangelegd, door *Iarl Svein* verwoest en door *Olaf II* herbouwd en tot koninklijke residentie verheven en is sedert 1152 de zetel van den aartsbisschop des rijks. Sedert *Magnus V* (1164) worden de koningen er in de domkerk gezalfd en gekroond. Na den vrede van Roeskilde (1658) kwam Drontheim in het bezit der Zweden, die het echter weer spoedig moesten afstaan. Daar de huizen meestal van hout zijn, is de stad meermalen door brand geteisterd, en in de laatste 500 jaren 15 maal geheel verbrand.

Het *stift Drontheim* telt op 51070 v. km. (1901) 296266 inwoners en is in 12 voogdijen verdeeld.

Droochsloot, *Joost Corneliszoon*, een Hollandsch schilder en etser van landschappen, werd geboren te Utrecht in 1586 en overleed aldaar den 14den Mei 1666. Hij schilderde vooral dorpen met talrijke figuren. Sommige van zijn landschappen zijn schilderachtig, andere echter zwak en oppervlakkig. Zijn werken zijn zeer talrijk. Tijdens zijn leven was hij zeer gezien en bekleedde hij herhaaldelijk het ambt van deken van het schildersgild zijner vaderstad. Het best kan men *Droochsloot's* werk leeren kennen in het Museum Kunstliefde te Utrecht. De meeste Nederlandsche en buitenlandsche musea bevatten verder werken van zijn hand.

Zijn zoon *Cornelis Droochsloot* schilderde geheel in den trant van zijn vader, met wiens werken de zijne vaak worden verward.

Droogenbroeck, *Jan van*, een Vlaamsch dichter, die onder den schuilnaam *Jan Ferguut* schreef, werd den 18den Januari 1835 te St. Amands aan de Schelde geboren, studeerde te Lier onder *Jan van Beers* en was achtereenvolgens onderwijzer, leeraar aan de muziekschool te Schaarbeek en beambte aan het ministerie van Binnenlandsche Zaken (afdeeling: Kunst en Wetenschappen). Hij overleed in Juni 1902. Zijn gedichten waren veelal in voor Vlaanderen en ons land onbekende, voornamelijk Oostersche versvormen, zoo o.a. zijn „Makamen en Ghaselen" (Gent, 1866, 2de druk, 1887). Van zijn werken vermelden wij verder: „Rhythmus en Rijm" (Mechelen, 1883), „Algemeen overzicht der in het Nederlandsch mogelijke versmaten" (Antwerpen, 1874), „De Toepassing van het Grieksche en Latijnsche metrum op de Nederlandsche Poëzie" (Brussel, 1886) en „Dit zijn Zonnestralen" (Brussel. 1873, 6de druk 1884).

Droogkamer. Zie *Appreteeren.*

Drooglegging. Zie *Draineeren.*

Droogmachine is een naam voor een centrifuge (zie aldaar), bestemd om voorwerpen te drogen. Zie *Appreteeren.*

Droogmakerij noemt men een polder (zie aldaar), die ontstaan is door het leegmalen van een meer of plas. Dit is geschied in ons land, met Beemster, Purmer en Schermermeer, den Zuidplas en de Haarlemmermeer en vele andere stilstaande wateren in de lage westhelft, doorgaans aangeduid als het Nederlandsche polderland. Vele dezer wateren waren ontstaan door het uitbaggeren van het laagveen, waarna men den gevormden plas aan zijn lot overliet. Tegenwoordig mag zulks niet meer geschieden, maar moet degene, die het veen wegbaggert, ook zorgen, dat de daardoor gevormde plas drooggelegd wordt (slikgelden). Op andere plaatsen, zooals in de voormalige Haarlemmermeer, den Zuidplas en de menigte meren in Noord-Holland ten N. van het IJ, was het veen in den loop der tijden door de werking van het water bij storm, ijsgang enz. geheel of gedeeltelijk weggeslagen. Hebben deze meren een goeden ondergrond (bijv. klei), en dit is in de provincies Holland doorgaans het geval, dan worden zij meestal drooggemaakt, zoowel ter wille van het vruchtbare bouwland, dat daardoor verkregen wordt, alsook bij de grootere, omdat zulke plassen tengevolge van het opwaaien (zie aldaar) bij hevige winden veel gevaar voor de omgeving mede brengen. Zoo liep de Haarlemmermeer in November 1836 door opwaaiing zoover buiten haar oevers, dat zij Amsterdam ernstig met

Digitized by Google

overstrooming bedreigde en in het laatst van December van dit zelfde jaar zette zij aan de andere zijde 8000 H.A. en een gedeelte der stad Leiden onder water. Daar de bodem der droogmakerijen steeds diep ligt, van −3,75 tot −5,5 A.P. en na het drooglegggen nog inklinkt, woont de bevolking in deze streken dus aanmerkelijk beneden den zeespiegel en zijn stevige dijken noodig tot bescherming tegen het buitenwater (zie aldaar) en molens, bij voorkeur stoomgemalen, om den bodem behoorlijk droog te houden door loozing van het overtollige binnenwater. De laagst gelegen droogmakerijen zijn de Prins Alexander polder bij Rotterdam en de Zuidplaspolder bij Gouda 5 tot 5,75 — A.P. en de Mijdrechtsche droogmakerij in Utrecht 5 tot 5,5 — A.P. De oudste droogmakerijen liggen in N. Holland en dagteekenen uit het midden der 16de eeuw, de meeste groote kwamen echter in de 17de en 18de, enkele in de 19de eeuw (Haarlemmermeer) tot stand.

Wil men een plas in een droogmakerij veranderen, dan moet hij in de eerste plaats worden afgescheiden van het omringende land en water. Dit geschiedt òf door het leggen van een *ringdijk* om den geheelen plas, òf door het gebruik maken van bestaande hooge wegen en kaden, na verbetering en ophooging, òf wel gedeeltelijk door het eene middel en gedeeltelijk door het andere. De grond voor den ringdijk moet soms voor een deel van elders worden aangebracht, doch wordt meestal grootendeels verkregen bij het graven van een *ringvaart*, aan de buitenzijde langs den dijk loopende en dienende als communicatiemiddel in plaats van de afgebroken gemeenschap over den plas en om bij het droogmaken en verder drooghouden het omhoog gebrachte water te ontvangen. Soms wordt dit in eens op andere bestaande wateren gebracht en langs en uit deze in de open rivier of in de zee. Bij de droogmaking zijn bovendien dikwijls nog vele zwarigheden te overwinnen, die echter meestal van technischen aard zijn. Wij wijzen hier o.a. op de omstandigheid, dat gebouwen, op gronden in de onmiddellijke nabijheid van den plas of op eilanden daarin gelegen, gevaar loopen in te storten, als de bodem waarop zij drukken den tegendruk van het water mist na de droogmaking; voorafgaande voorzieningen daartegen of schadevergoedingen zijn daarom noodig; verder op de noodzakelijkheid om, indien de plas mede tot waterberging van de polderlanden enz. dient, op een andere wijze tegemoet te komen in de vermindering van gelegenheid tot waterloozing enz. Ook moet soms rekening gehouden worden met het kwelwater, dat, bij zandachtige geaardheid der gronden onder den ringdijk, onder dezen doorkwelt, en in den drooggemaakten polder komt, alsmede met nog velerlei andere omstandigheden.

Het droogmaken geschiedde vroeger met watermolens door wind gedreven, tegenwoordig echter vrij wat spoediger door uitmalen met stoomwerktuigen. Die werktuigen dienen meestal tevens om later den polder droog te houden.

Zoodra de grond boven begint te komen, wordt een begin gemaakt met het *verkavelen* van den polder, d. w. z. het graven of baggeren der noodige tochten en slooten, die den polder in deelen (kavels) splitsen. Die tochten enz. dienen om het water, dat in den polder valt, gemakkelijk naar de bemalingswerktuigen te leiden, welke in den omtrek staan en het polderwater op een bepaald peil beneden het maaiveld moeten houden. Op de molens loopen meestal 8 à 12 m. breede *molentochten* aan; hierin komt het water door 6 à 8 m. breede, onderling evenwijdige *tochtslooten*; dwars hierop loopen de 3,5 à 5 m. breede *kavelslooten*, op afstanden van een 100 à 200 m., die met de tochtslooten de kavels bepalen, daartusschen en evenwijdig eraan de 3 à 4 m. breede *scheislooten* of *heinslooten*, die de kavels in 3 à 4 perceelen verdeelen en eindelijk daartusschen en er aan evenwijdig de 1 m. breede *gruppen* ter bevordering van het uitzakken van het water; zij deelen de perceelen in akkers. De oppervlakte der gezamenlijke slooten moet $^1/_{10}$ à $^1/_{12}$ van den geheelen polder beslaan. De eerste, meestal zeer overvloedige oogst (gewoonlijk van koolzaad) wordt verkregen, door het welig opgeschoten onkruid plat te knikken, dit te overdekken met de specie uit de slooten en deze dan te bezaaien. Deze handelwijze om den eersten bouwgrond te verkrijgen noemt men zwart maken.

Droogolie is een soort van vernis, die door koken wordt bereid uit lijnolie, notenolie of papaverolie, soms met bijvoeging van loodoxyde.

Droogstoof is de naam van een vertrek eener buskruitfabriek, waarin de buskruitkorrels van vocht worden bevrijd. Dit drogen geschiedt door middel van verwarmde lucht en moet zeer langzaam plaats hebben, om de korrels niet poreus te doen worden.

Droogstoof is de naam van een oven, welke tot het drogen van voorwerpen van verschillenden aard gebruikt wordt.

Droogstoppel, is de naam, dien *Multatuli* in zijn „Max Havelaar" geeft aan den in dat werk geteekenden alledaagschen persoon, een type van een koopman, die slechts geldelijk voordeel beoogt en hoogere ontwikkeling en een geniale opvatting van kunst minacht.

Droom (Latijn *somnium*) is het gevolg van de werkzaamheid des geestes tijdens den slaap. Niet gemakkelijk zal het vallen iemand te ontmoeten, die zich niet herinnert eens gedroomd te hebben. Niet uit te maken is het echter of iedere slaap met een droom vergezeld gaat, want meestal herinneren wij ons zulks niet. Slechts zeer levendige of in een toestand van dommelen plaats gehad hebbende droomen staan ons na het ontwaken min of meer duidelijk voor den geest. Vóór het inslapen, nog vóór de werkelijke droom beginnen kan, vertoonen zich dikwijls de zoogenaamde sluimerbeelden, eenige punten, omtrekken van figuren en menschen, die in elkander vervloeien, maar zonder samenhang zich aan onzen gezichtszin voordoen. De eigenlijke droom daarentegen bestaat uit de voorstelling van samenhangende rijen gebeurtenissen en verschijningen, bij de waarneming waarvan men meent, dat alle zintuigen werkelijk hun functies verrichten, daar men dikwijls na het verdwijnen van een droombeeld de gevolgen van zintuigelijke indrukken waarneemt, als een klank in het oor, een buitengewonen smaak enz. Toch mag niet als vaststaande worden aangenomen, dat deze gewaarwordingen door middel der zintuigen tot voorstellingen overgaan, want

Digitized by Google

het ontstaan ervan moet, evenals bij hallucinaties, in de hersenen gezocht worden. Tijdens den slaap verricht het bewust ordenende verstand geen werkzaamheden, de phantasie bewerkt de zielsindrukken naar vrijen willekeur. De phantasie neemt de stof voor haar voorstellingen altijd uit het geheugen, daar zij geheele tooneelen uit het verleden met min of meer groote wijzigingen herhaalt of uit verschillende voorstellingen een nieuw beeld samenstelt. Dit valt af te leiden uit het waargenomen feit, dat een blindgeborene nooit van iets zichtbaars, een doofgeborene nooit van iets hoorbaars droomt.

Hoe minder vast de slaap is, des te meer nadert het droomleven tot den wakenden toestand. De samenhang van den droom wordt logischer, de geest werkt tijdens den slaap voort. Zelfs kunnen in den droom philosofische, physiologische problemen enz. opgelost worden, doch dit moet men waarschijnlijk beschouwen als teekenen van een ziekelijke zenuwoverspanning, en de meening wordt dan ook uitgesproken, dat een droomlooze of met zeer phantastische droomen gepaard gaande slaap de gezondste is. Een bijzonderen vorm heeft het verkeer van den droomende met de buitenwereld. De zintuigen, wier werkzaamheid in den slaap niet geheel en al ophouden, worden door invloeden van buiten geprikkeld. Is deze prikkeling sterk genoeg om tot een gewaarwording over te gaan, zonder dat zij tot ontwaken aanleiding geeft, dan verwerkt de phantasie die prikkels op haar wijze, verbindt hen met den droom, en wekt aldus nieuwe droombeelden op. Op deze wijze verwekt het gehoor dikwijls droomen. Gemeenschappelijke indrukken, die in het lichaam zelf hun oorsprong hebben, vormen zich tot als van buiten komende en aangename of onaangename gewaarwordingen opwekkende indrukken. Zoo worden ook de droomen door ziekelijke toestanden op verschillende wijzen gevormd. Hiermede in verband staat de vraag, of alle droomen hun ontstaan te danken hebben aan zintuigelijke indrukken, of dat er ook zoogenaamde associatie-droomen bestaan, die door inwendige werkzaamheid der phantasie ontstaan. De moderne physiologie helt over tot de eerste opvatting en beschouwt dus den droom als een illusie, niet als een hallucinatie. Spierbeweging in den droom wordt meestal door de zwakheid der macht van den wil belemmerd, maar kan toch in verschillende graden geschieden, van de geringste spiertrekking tot het slaapwandelen toe.

Karakteristiek voor den droom is, dat de ziel in staat is personen, wier bestaan of liever verschijning zij schept, tot uitingen of handelingen te brengen, die zij zelf ondervindt, en zoo haar eigen subjectieve werkzaamheden te objectiveeren. Niet zelden komt het voor, dat de werkzaamheid van de phantasie zich in den droom met die van het verstand vereenigt tot een gedachtenvlucht, zooals die in wakenden toestand niet voorkomt. Wanneer de invloeden der buitenwereld in wakenden toestand onze voorstellingen regelen, dan beperken zij die tevens door de grenzen van ruimte en tijd; in den droom echter vallen die beperkingen weg. Op deze wijze ontstaat tijdens den droom het visioen, de inspiratie enz. Ons denken tijdens den droom berust, evenals het denken in wakenden toestand, op de wetten van de associatie van denkbeelden, maar de droombeelden worden niet logisch beheerscht, en in den droom wordt dikwijls het meest zinlooze en ongewone met elkander verbonden. Als ziekelijke droomtoestanden zijn te beschouwen het opschrikken en samentrekken in den slaap, de nachtmerrie en hallucinaties. Dat ook dieren, tenminste hooger georganiseerde, droomen, mag men uit bewegingen tijdens den slaap opmaken.

Drop noemt men in de artsenijkunde een door koking verkregen extract van zoethout-wortels (*Glycyrrhizza glabra* en *echinata*). Het wordt gezuiverd door oplossing in water en indampen der oplossing, waarna verschillende stoffen, zooals salmiak, cachou, anijs enz. worden toegevoegd. Het wordt vooral bereid in Calabrië, Sicilië, Frankrijk, Spanje en Griekenland en komt gewoonlijk in den handel in pijpen of stangen, die in laûrierbladeren gewikkeld zijn. Het heeft een zwarte of donker-bruine kleur, is in kouden toestand bros en glinsterend op de breuk. Het smaakt zoet, doch laat veelal een onaangenamen nasmaak achter. Zijn bestanddeelen zijn de ammoniumverbindingen van het glycyrrhizine, een glucoside van de samenstelling $C_{24}H_{36}O_9$, asparagine, zouten, zetmeel en eenige bijmengsels. Men gebruikt drop hoofdzakelijk tot verzachting van het hoesten.

Drosera. Zie *Zonnedauw.*

Droseraceeën is de naam van een plantenfamilie uit de orde der *Cistifloren.* De kelk is 5-deelig, de bloemkroon 5-bladerig en regelmatig; zij heeft 5 meeldraden, een bovenstandig, 1-hokkig vruchtbeginsel met wandstandigezaadlijsten. In ons land is deze familie vertegenwoordigd door 3 soorten, *D. intermedia*, *D. rotundifolia* en *D longifolia.* De *Droseraceeën* zijn overblijvende kruiden, wier bladeren met prikkelbare voelsprieten bezet zijn; deze zijn klierharen bij *Drosera*, borstels bij *Dionaea* (zie aldaar) en haren bij *Aldrovanda* en bezitten het vermogen kleine insekten te vangen, welke daarna door het blad worden verteerd. Men kent van deze familie 6 geslachten met 110 soorten. Zie verder *Zonnedauw.*

Drosinis, *Georgios*, een Nieuw-Grieksch dichter, werd den 9den (21sten) December 1859 te Athene geboren. Hij studeerde in de rechten, maar wijdde zich geheel aan de letterkunde en is sedert 1888 leider van een dagblad. Zijn voornaamste werken zijn de dichtbundels: „Drupsteenen" (1881), „Idyllen" (1885), „Amarante" (1890), „Liefdelicht" (1894) en de prozawerken: „Landelijke brieven" (1882), „Drie dagen op Tinos" (1883), „Vertellingen en herinneringen" (1886) en „Sprookjes" (1889).

Drosofoor of *dauwbrenger* noemt men een werktuig, bestemd om reukwerken of karboloplossingen in ziekenkamers te verspreiden, alsook om bladeren van kamerplanten met een fijnen stofregen te besproeien en alzoo den gieter te vervangen.

Drossaert. Zie *Drost.*

Drosselmachine. Zie *Spinmachine.*

Drost, afgeleid van *drossaete*, *truhsaeze* (dapifer), beteekende vroeger een Hofbeambte, belast om den trog of schotel te houden en rond te dienen of meer in het algemeen den beambte, belast met de zorg voor de tafel.

Bij de opkomst der gemeenten veranderde de

Digitized by Google

aard dezer betrekking. In de Middeleeuwen vinden wij het lage recht (burgerlijke zaken) uitgeoefend door schout, schepenen, *drosten* en officieren.

Onder de Republiek waren de drosten de op het platteland met de rechtspraak belastte personen. In de algemeene beschrijving van Oud- en Nieuw-Friesland van *Foeke Sjoerds* vinden wij er melding van gemaakt, dat in Friesland in de vestingen een slotvoogd onder den naam van drossaert werd aangesteld, wiens ambt aanmerkelijk verschilde van dat der stadsregeering en zich alleen bepaalde tot het bewaren, versterken en beveiligen der steden en vestingen. Bekend is de drost van Muiden *P. C. Hooft*. De constitutie van 1806 bepaalde, dat het bestuur der gemeente geheel gebracht zou worden in handen van den drost. Landdrosten stonden aan het hoofd der departementen tijdens het Fransche bestuur, drosten aan het hoofd der kwartieren. Bij onze nieuwe staatsregeling in 1813 zijn de drosten verdwenen.

Hevig was de strijd over de drostendiensten, in Overijsel gevoerd tusschen *Johan Derk*, baron *van der Capellen van der Pol* en de ridderschap dier provincie gedurende het tijdperk 1774—1784. De zeer oppermachtige Overijselsche drosten, onder welke de drost van Salland zeker de voornaamste was, vorderden, niettegenstaande de rechten der drosten in 1717 geregeld waren bij publicatie van Heeren Staten, nog steeds van de boeren en ingezetenen diensten, bestaande o. a. in het leveren van karrevrachten bij het binnenhalen van hooi en andere transporten, in het verleenen van hand- en spandiensten enz. Het was nog een overblijfsel van de vroegere hoorigheid. De literatuur over dezen strijd is bijzonder groot en uitgebreid, vooral om het feit, dat juist een ridder van ouden adel daartegen in verzet kwam (zie *van der Capelle tot den Pol*).

Drost, *Aarnout*, een Nederlandsch letterkundige en dichter, werd geboren te Amsterdam in 1814, studeerde in de godgeleerdheid, werd tot candidaat bevorderd, doch overleed reeds den 5den November 1834. Van hem hebben wij, behalve het dichtstuk „Gelderland" in den „Vriend des Vaderlands" en andere bijdragen in vaderlandsche tijdschriften: „Hermingard van de Eikenterpen. Een oorspronkelijk verhaal" (2de druk 1842), „Wenken en meeningen" (1834) en „Schetsen en verhalen" (1836).

Droste, *Coenraad*, baron, een Nederlandsch geleerde en dichter, werd geboren omstreeks het jaar 1642, wijdde zich aanvankelijk aan den krijgsdienst, studeerde vervolgens te Leiden in de rechten en was in 1664 tegenwoordig bij de belegering en verovering van Lochem. In 1667 woonde hij als hopman de overwinning bij Chattam bij en werd bevorderd tot kapitein. Na den vrede van Breda bezocht hij Engeland en Frankrijk, nam daarna weder deel aan den oorlog, verkreeg in 1676 zijn ontslag en ging 2 jaar later met een gezantschap naar Engeland. Vervolgens deed hij nogmaals een reis naar Frankrijk en vestigde zich toen 's Gravenhage, waar hij in 1733 of 1734 overleed. Hij heeft een uitmuntend kabinet van schilderijen nagelaten. Van zijn geschriften noemen wij: „De Haagsche Schouwburg" (2 dln., 1710—1714) met 6 tooneelstukken, „Het leven van den profeet en koning David" (1716), „Harderskouten en andere dichten" (1717), „De Odyssea van Homerus berijmd" (2

Aarnout Drost.

dln. 1719 enz.), „De Ilias van Homerus berijmd" 2 dln. (1721) en „Overblijfselen van geheugchenis der bijzonderste levensgevallen van C. Droste in veld- en zeeslagen" (1723 en 1728). In 1879 werd vanwege de Maatschappij van Nederlandsche letterkunde door dr. *R. Fruin* een derde druk, verrijkt met belangrijke aanteekeningen, uitgegeven, naar de kopie voor *Droste* zelf gereed gemaakt.

Droste-Hülshoff, *Clemens August*, een beoefenaar van het Duitsch kerkrecht, werd geboren te Coesfeld den 2den Februari 1793, studeerde te Munster, werd er leeraar aan het gymnasium, doch studeerde daarna nog eenigen tijd te Göttingen, waarna hij zich naar Weenen begaf ten einde zich met den toestand van de Kerk en van het onderwijs aldaar bekend te maken. Na zijn terugkeer werd hij privaatdocent te Bonn en werd er in 1823 tot buitengewoon en in 1825 tot gewoon hoogleeraar benoemd. Hij schreef een „Lehrbuch des Naturrechts und der Philosophie" (2de druk, 1831), dat veel opzien baarde, verder: „Ueber das Naturrecht als eine Quelle des Kirchenrechts" (1822), „Rechtsphilosophische Abhandlungen" (1824), „Einleitung in das gemeine deutsche Criminalrecht" en vooral „Grundsätze des gemeinen Kirchenrechts der Katholischen und Evangelischen in Deutschland" (1828—1833). Hij overleed te Wiesbaden den 13den Augustus 1832.

Droste Hülshoff, *Annette Elisabeth*, vrijvrouw *von*, een Duitsch dichteres, werd geboren den 10den Januari 1797 op het landgoed Hülshoff bij Munster en genoot een uitmuntende opvoeding. In 1826 leerde zij te Keulen en te Bonn

Digitized by Google

een groot aantal uitstekende mannen en vrouwen kennen, doch zij keerde weldra terug naar het moederlijk buitenverblijf Rischhaus bij Munster. Daar zij veelal in een ziekelijken toestand verkeerde, begaf zij zich in 1842 naar haar schoonbroeder *Laszberg* op het kasteel Meersberg aan den Bodensee, kocht later zelf aldaar een landgoed, doch overleed, voordat zij het betrokken had, den 24sten Mei 1848. Haar „Gedichte" zijn in 1844 uitgegeven (4de druk, 1895). Verder verscheen uit haar nagelaten papieren: „Das geistliche Jahr nebst einem Anhang religiöser Gedichte" (2de druk, 1883) en „Letzte Gaben" (1860). Haar gedichten onderscheiden zich door een sierlijken vorm en door een rijken inhoud. Uit haar nalatenschap verschenen nog: „Briefe" (1877) en „Lieder mit Pianofortebegleitung" (1877). In 1896 is voor haar een gedenkteeken te Munster, in 1898 te Meersberg opgericht.

Drostendiensten. Zie *Drost*.

Droste zu Vischering, *Clemens August*, vrijheer *von*, aartsbisschop van Keulen, werd geboren te Vorhelm bij Munster den 22sten Januari 1773. Na het voleindigen zijner godgeleerde studiën werd hij domcapitularis te Munster en in 1798 ontving hij de wijding. In 1805 vicarisgeneraal te Munster geworden, werd hij gedurende de Fransche heerschappij door bisschop *von Spiegel* vervangen, doch herkreeg in 1815 zijn betrekking, waarna hij zich gedurig in moeilijkheden gewikkeld zag met de Pruisische regeering. Daardoor was hij genoodzaakt het vicariaat in 1820 neder te leggen, doch toen zijn oudere broeder in 1827 het bisdom Munster verkreeg, werd hij er tot wijbisschop benoemd. Hij was er werkzaam als kanselredenaar en als uitgever van ascetische geschriften, totdat hij in 1835 op den aartsbisschoppelijken zetel te Keulen geplaatst werd. In die betrekking belette hij de uitgave van het „Zeitschrift für Philosophie und Katholische Theologie" van *Hermes* en verbood in 1837 aan de kweekelingen en repetitoren te Bonn het gebruik van de geschriften van *Hermes* en het bijwonen van diens voorlezingen. Hij schorste de hoogleeraren *Achterfeldt* en *Braun* en eischte van allen, die de wijding of een ambt ontvingen, een onderteekening van 18 artikelen, van welke het laatste elk beroep op de regeering uitsloot. Hij bekreunde zich niet om verzoenende voorstellen van den curator der universiteit te Bonn en ontzette allen, die hij voor aanhangers van *Hermes* hield, uit hun bedieningen. Verder verklaarde hij in 1837, dat een huwelijk zonder de belofte, dat de kinderen in den Katholieken godsdienst zouden opgevoed worden, in strijd was met de Breve van 1830. Vruchteloos was de aanschrijving van de regeering om die zaak te laten rusten, totdat daarover te Rome beslist was. Hij werd dan ook naar Minden overgebracht. Na eenige onderhandelingen werd bisschop *Geissel* van Spiers tot zijn coadjutor benoemd, en hij ontving in 1841 verlof om naar zijn aartsbisdom terug te keeren. Hij vestigde zich echter te Munster, waar hij den 19den October overleed. Hij schreef: „Ueber die Religionsfreiheit der Katholischen" (2de druk, 1838), „Ueber den Frieden unter der Kirche und den Staaten" (3de druk, 1848), „Versuch zur Erleichterung des inneren Gebets" (1833) en „Ueber die Genossenschaften der Barmherzigen Schwestern", en gaf ook kanselredenen in het licht.

Drottningholm (Koninginne-eiland) is de naam van een groot koninklijk kasteel op het Zweedsche eiland Lofö, in het Mälarmeer, ten N.W. van Stockholm. Het is gebouwd door koningin *Catharina Jagellonica*, de gemalin van *Johannes III*. Na den brand van 1661 deed graaf *Tessin de Oudere* op kosten van koningin *Hedwig Eleonore*, gemalin van *Karel X Gustaaf*, het thans bestaande gebouw verrijzen. Het is een prachtig slot, door een Engelsch park omgeven, ook vindt men er een museum van schilderijen, een munt- en penningkabinet, een operagebouw enz. benevens veel villa's van inwoners van Stockholm, zoodat men er een bevolking telt van 5000 zielen.

Drouais, *Jean Germain*, een Fransch schilder, werd geboren te Parijs den 25sten November 1763, studeerde onder leiding van *David* en vergezelde dezen in 1784 naar Rome. In genoemd jaar had hij reeds een prijs verworven door zijn „Cananeesche vrouw aan de voeten van Christus", verder schilderde hij een „Stervende gladiator", „Marius te Minturnae", „Het oordeel Gods over de eerste menschen", „Philoktetes" enz. Hij overleed den 13den Februari 1788 te Rome.

Drouet, *Jean Baptiste*, een Fransch politicus, werd geboren den 3den Januari 1763 te Ste Menehould, diende eerst bij een regiment dragonders en werd vervolgens postmeester in zijn geboorteplaats. Hier herkende hij *Lodewijk XVI* op zijn vlucht en snelde naar Varennes, om hem aldaar in hechtenis te doen nemen, waarvoor de Nationale Vergadering hem een gratificatie toekende van 30000 francs. Vervolgens werd hij door het Departement Marne afgevaardigd naar het Wetgevend Lichaam en tot commandant der Nationale garde te Ste Menehould gekozen. Hij stemde voor den dood des konings en nam deel aan de revolutie van 31 Mei. De Conventie zond hem als commissaris naar het Noorderleger (1793), doch hij viel in handen der Oostenrijkers en bleef 2 jaar op den Spielberg in hechtenis. Daarna werd hij uitgewisseld tegen de hertogin *van Angoulême* en benoemd tot lid van den Raad van Vijfhonderd te Parijs. Als betrokken in de samenzwering van *Baboeuf* tegen het Directoire werd hij in 1796 in den kerker geworpen; hij ontsnapte echter naar Zwitserland, keerde na zijn vrijspraak terug en werd commissaris van het nieuwe Directoire in het departement Marne, verder sous-prefect van Ste Menehould en lid van de Kamer van Gedeputeerden. Na den terugkeer der *Bourbons* werd hij als koningsmoorder uit Frankrijk verbannen. Eenigen tijd vertoefde hij in Duitschland, doch vestigde zich later onder den naam *Merger* te Mâcon. Eerst na zijn overlijden (11 April 1824) bleek het, dat deze niemand anders was dan *Drouet*.

Drouet, *Jean Baptiste*, graaf *d'Erlon*, een Fransch generaal, werd geboren te Reims den 29sten Juli 1765, trad in dienst, klom weldra op en werd in 1799 brigade- en in 1803 divisiegeneraal. Hij streed bij Jena en Friedland en stond in 1812 aan het hoofd van het 5de Fransche legerkorps in Spanje. Na de eerste restan-

Digitized by Google

ratie werd hij bevelhebber van de 16de militaire divisie, stelde na den terugkeer van *Napoleon* Rijssel in diens bezit en ontving het bevel over het eerste legerkorps, waarmede hij na het innemen van Parijs achter de Loire terugtrok. In 1834 werd hij generaal en commandant van Algiers, in 1843 pair van Frankrijk en overleed den 25sten Januari 1844.

Drouet, Louis François Philippe, een Fransch fluitspeler, werd geboren te Amsterdam in 1792, liet zich reeds op 7-jarigen leeftijd hooren in het Conservatoire te Parijs, deed met zijn vader onderscheiden kunstreizen en werd in 1801 aangesteld als eerste fluitist aan het Hof van *Napoleon*. Daarna deed hij wederom kunstreizen door Europa en werd achtereenvolgens directeur-generaal van den St. Carlo-schouwburg te Napels, eerste kamerfluitist van den koning der Nederlanden en kapelmeester van den schouwburg te s' Gravenhage, en hertogelijk kapelmeester te Coburg. Hij overleed den 30sten September 1873 te Bern en heeft ongeveer 150 composities voor fluit nagelaten.

Drouyn de l'Huys, *Edouard*, een Fransch staatsman, werd geboren te Melun den 19den November 1805, bezocht het Collège Louis-le-Grand te Parijs en daarna de rechtsgeleerde school, koos de diplomatieke loopbaan en vergezelde in 1830 den hertog *d' Harcourt* als gezantschapsattaché naar Madrid. In 1833—1836 was hij gezantschapssecretaris te 's Gravenhage en daarna gezant aan het Hof van Spanje. In 1840 werd hij directeur voor handelsaangelegenheden in het ministerie van Buitenlandsche Zaken en in 1842 lid der Kamer van Vertegenwoordigers. Hij trad op als een tegenstander der politiek van *Guizot*, zoodat hij zijn ambt moest nederleggen. Na dien tijd behoorde hij steeds tot de oppositie tot aan de gebeurtenissen van 1848, onderteekende mede de aanklacht tegen *Guizot*, doch nam geen deel aan de beruchte banketten. Na de revolutie werd hij tot lid van het Constitueerend en daarna van het Wetgevend Lichaam gekozen. Toen *Lodewijk Napoleon* den 20sten December 1848 tot voorzitter der republiek verheven was, werd *Drouyn de l' Huys* benoemd tot minister van Buitenlandsche Zaken. Hij ondersteunde de staatkunde van *Napoleon*, stond in 1849 zijn portefeuille af aan *Tocqueville*, ging als gezant naar Londen en kwam in het begin van 1851 wederom aan het hoofd van Buitenlandsche Zaken. Hij bevorderde den staatsgreep en werd daarna senator. In den zomer van 1852 aanvaarde hij als opvolger van *Turgot* wederom de portefeuille van Buitenlandsche Zaken en hij beijverde zich een alliantie tusschen Frankrijk en Engeland tot stand te brengen. Ook verscheen hij met baron *de Bourqueney* in 1855 als gezant op de Conferentie te Weenen, doch zijn gezindheid, om met lord *Russell* gehoor te geven aan de vredelievende voorstellen van Oostenrijk, viel niet in den smaak van *Napoleon*, zoodat hij na zijn terugkeer zijn portefeuille moest afstaan aan graaf *Walewski*. Hij begaf zich naar zijn buitenverblijf en nam in 1856 zelfs zijn ontslag als senator. Niettemin heeft hij in 1862 het beleid der Buitenlandsche Zaken weder in handen genomen. Gedurende den oorlog van 1866 streefde hij naar een Fransch protectoraat over West-Zuid-Duitschland. Door den Franschen gezant te Berlijn *Benedetti* eischte hij van von *Bismarck* Rijn-Beieren en Rijn-Hessen, het verbreken van de verhoudingen tusschen den Duitschen Bond en Luxemburg, opheffing van het recht van Pruisen om in Luxemburg garnizoen te leggen en ontruiming van Mainz en stelde bij niet inwilliging van den eisch een oorlogsverklaring in uitzicht. Toen *Bismarck* de eischen afwees en *Napoleon* niet toegerust genoeg was om den oorlog te beginnen, werd *Drouyn de l' Huys* ontslagen. Hij overleed te Parijs den 1sten Maart 1881. Om zijn houding met betrekking tot het Oostersche vraagstuk te rechtvaardigen, schreef hij zijn: „Histoire diplomatique de la crise orientale etc." (1858).

Droysen, *Johann Gustav*, een Duitsch geschiedschrijver, werd geboren te Treptow in Pommeren den 6den Juli 1808, studeerde te Berlijn in de letteren, werd in 1829 leeraar aan een gymnasium aldaar, vestigde zich er in 1833 als privaatdocent, werd er in 1835 buitengewoon hoogleeraar, was van 1840—1851 hoogleeraar te Kiel, waar hij het zoogenaamde Kieler adres opstelde, daarna te Jena en bevond zich sedert 1859 als gewoon hoogleeraar in de geschiedenis te Berlijn, waar hij den 19den Juni 1884 overleed. Hij schreef een vertaling der werken van *Aeschylus* en *Aristophanes*, „Geschichte Alexanders des Groszen" (5de druk, 1898), „Geschichte des Hellenismus" (3 dln., 2de druk, 1877—1878), „Vorlesungen über die Geschichte der Freiheitskriege" (2 dln., 2de druk, 1886), „Leben des Feldmarschalls Grafen York von Wartemburg" (2 dln., 10de druk, 1898), „Grundrisz der Historik", (3de druk 1882), „Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte des Groszen Kurfürsten" (13 dln., 1864—1890) en zijn hoofdwerk: „Geschichte der preuszischen Politik", dat bij zijn dood tot aan het dertiende deel was voortgezet. Van zijn historisch-kritische studiën zijn te noemen: „Die Schlacht von Warschau 1656" „Das Testament des Groszen Kurfürsten", „Zur Kritik Pusendorfs", „Kriegsberichte Friedrichs des Groszen aus den beiden schlesischen Kriegen" en „Zur Geschichte der preuszischen Politik in den Jahren 1830—1832".

Droysen, Gustav, een zoon van den vorige, evenals zijn vader een Duitsch geschiedschrijver, werd den 10den April 1838 te Berlijn geboren. Hij studeerde te Jena, Berlijn en Göttingen, werd in 1869 buitengewoon hoogleeraar te Göttingen en in 1872 hoogleeraar te Halle. Behalve vele verhandelingen in tijdschriften, vooral over de geschiedenis der 16de en 17de eeuw, gaf *Droysen* ook „Schriftstücke von Gustaf Adolf" (Stockholm, 1877) uit en schreef: „Gustaf Adolf" (2 dln., Leipzig, 1869—1870), „Bernhard von Weimar" (2 dln., Leipzig, 1885) en „Geschichte der Gegenreformation" (1893). Een Historische atlas verscheen van hem in 1885 (Bielefeld).

Droz, *Pierre Jacquet*, een Zwitsersch werktuigkundige, werd geboren den 28sten Juli 1721 te Lachaux-de-Fonds in Neuchâtel, was bestemd voor den geestelijken stand, doch vond meer behagen in het vervaardigen van uurwerken. Hij wist deze aanmerkelijk te verbeteren, en zijn ijdele pogingen om een werktuig van altijd-

Digitized by Google

durende beweging uit te vinden brachten hem tot een aantal belangrijke ontdekkingen. Grooten roem verwierf hij door een automaat-schrijver; zijn laatste kunstwerk was een sterrenkundig uurwerk. Hij overleed te Biel den 28sten November 1790.

Droz, *Henri Louis Jacquet*, een zoon van den voorgaande en eveneens een uitstekend werktuigkundige, werd geboren te Lachaux-de-Fonds den 13den October 1752, bezocht Parijs en vervaardigde een automaat-klavierspeelster, die verschillende stukken voordroeg en daarna opstond om het gezelschap te groeten. Hij overleed te Napels den 18den November 1791.

Droz, *Pierre Jean*, een bloedverwant van den voorgaande, werd geboren te Lachaux-de-Fonds in 1746 en maakte zich vooral bekend door zijn uitvindingen met betrekking tot de munt. Omstreeks het jaar 1783 vereenigde hij zich met *Boulton* te Birmingham tot het munten van al het Engelsche kopergeld. Voor de munt te Parijs vervaardigde hij een voortreffelijke stempelpers, zooals er met eenige wijziging ook nu nog in gebruik zijn. Na zijn terugkeer uit Engeland werd hij benoemd tot opzichter van de munt. Hij overleed te Parijs den 2den Maart 1823.

Droz, *François Xavier Joseph*, een Fransch wijsgeer, werd geboren te Besançon den 31sten October 1773, was aanvankelijk soldaat, studeerde daarna te Besançon, waarop hij eerst benoemd werd tot leeraar aan de centraalschool van het departement Doubs en zich in 1803 te Parijs vestigde. Hier schreef hij: „Essai sur l'art d'être heureux" (8ste druk, 1857), „Eloge de Montaigne" (3de druk, 1815), „Essai sur le beau dans les arts" (2de druk, 1826), „De la philosophie morale ou des différents systèmes sur la science de la vie" (5de druk, 1843), met den prix Monthyon bekroond, waarna hij lid werd der Académie, „Application de la morale à la philosophie et à la politique" (1825), „Economie politique ou principes de la science des richesses" (1829), ook in het Nederlandsch vertaald, zijn belangrijk boek: „Histoire du règne de Louis Louis XVI" (3 dln. 2de druk 1858), „Pensées sur le Christianisme" (9de druk 1860) en „Aveux d'un philosophe chrétien". — Hij overleed den 5den November 1850.

Droz, *Gustave*, een Fransch schrijver, werd den 9den Juni 1832 te Parijs geboren. Oorspronkelijk was hij schilder, maar in 1864 schreef hij met zooveel succes bijdragen in „La vie parisienne", dat het penseel voor de pen moest wijken. Hij overleed te Parijs den 22sten October 1895. Van zijn schalksche werken is zeker het meest bekend het vele malen herdrukte „Monsieur, Madame et Bébé (1866). Verder noemen wij: „Entre nous" (1867), „Le cahier bleu de Mlle. Cibot" (1868), „Autour d'une source" (1869), „Babolein" (1872), „Les Etangs" (1874), „Une femme gênante (1875), „Tristesses et Sourires" (1883) en „l'Enfant" (1885).

Droz, *Numa*, een Zwitsersch staatsman en publicist, geboren te Lachaux-de-Fonds den 27sten Januari 1844, oefende zich in de oude talen en werd leeraar aan het gymnasium te Neuenburg, belastte zich in 1864 met de redactie van den: „National Suisse" en werd in 1869 lid van den Grooten Raad in Neuenburg en in 1871 lid van het bestuur van het kanton. In 1872 werd hij afgevaardigde naar den Standenraad, waar hij zich in 1875 tot voorzitter zag benoemd. In hetzelfde jaar werd hij Bondsraad en kwam aan het hoofd van het departement van Binnenlandsche Zaken, hetwelk hij in 1879 met dat van Handel en Landbouw en in 1880 als Bondspresident met dat van Buitenlandsche Zaken verwisselde. In 1886 was hij onder-, in 1887 Bondspresident. In 1893 nam hij ontslag als lid van den Bondsraad, om de leiding van het nieuwe bureau voor internationaal spoorwegtransportrecht op zich te nemen. Hij overleed den 15den December 1899 te Bern. Hij heeft niet alleen de invoering van onderscheiden wetten, maar ook het sluiten van een handelsverdrag met Frankrijk in 1882 met kracht bevorderd. Behalve artikelen in dagbladen en tijdschriften schreef hij: „L'instruction civique" (2de druk 1886) en „Essais économiques" (1895).

Drucker, *Wilhelmina Elizabeth*, geboren den 30sten September 1847, is een der hoofdpersonen op het gebied der vrouwen-beweging. Van 1887 tot 1889 was zij medewerkster aan het „Radicaal Weekblad", orgaan van de volkspartij in Nederland. Dit blad bekroonde in 1888 een door haar geschreven feuilleton: „Mammon, een kerstvertelling". In October 1889 werd door haar in overleg en met medewerking van vijf andere dames opgericht de Vrije Vrouwenvereeniging; met deze vereeniging deed het feminisme zijn intrede in Nederland. Op haar initiatief werd in 1893 de vereeniging voor vrouwenkiesrecht geconstitueerd. Sedert hetzelfde jaar redigeert zij met mevrouw *Th. P. B. Schook Haver* „Evolutie", veertiendaagsch blad voor de vrouw.

Drucker, mr. *Hendrik Lodewijk*, geboren den 11den Augustus 1857 te Amsterdam, bezocht de hoogere burgerschool te Leiden, studeerde aldaar en promoveerde den 28sten October 1879 op een tevoren als beantwoording eener prijsvraag bekroond proefschrift, getiteld: „Bezitsverkrijging en bezitsverlies door derden". Hij studeerde daarna nog twee semesters te Leipzig en was vervolgens tot zijn benoeming als hoogleeraar te Groningen in 1882, advocaat te Amsterdam. Hij aanvaardde het hoogleeraarsambt met een redevoering, getiteld: „Rechtswetenschap en wetgeving". In 1889 benoemd tot hoogleeraar te Leiden, aanvaardde hij dit ambt met een rede, getiteld: „Begrip en dogma in de rechtswetenschap". In 1897 kreeg hij op zijn verzoek als zoodanig eervol ontslag. Van 1899 tot 1905 was hij privaatdocent aan dezelfde hoogeschool. Sedert 1894 is hij afgevaardigde der Tweede Kamer voor de stad Groningen. Hij is mederedacteur van het „Rechtsgeleerd Magazijn", en verschillende opstellen van zijn hand verschenen in „Weekblad van het recht", „Nieuwe Bijdragen voor rechtsgeleerdheid" en „Zeitschrift für die gesammte Strafrechtswissenschaft". Verder voltooide hij het „Handboek voor het Romeinsche recht" van W. Modderman (3de druk 1895—1900, 3 dln., omgewerkt door *P. A. Tichelaar*) en schreef nog (met anderen): „Het vraagstuk der volkshuisvesting" (1895), „Ontwerp van wet tot regeling van de arbeidsovereenkomst" (1898), (met anderen) „Rapport over het leerlingwezen in Oostenrijk, Zwitserland en Duitschland" (1900), terwijl in 1903 door hem in vereeniging met andere le-

Digitized by Google

den der Tweede Kamer bij dat lichaam werd ingediend een „Voorstel van wet tot het in overweging nemen van veranderingen in het 3de en 4de hoofdstuk der grondwet met de daarbij behoorende memorie van toelichting".

Drude, *Oscar*, een Duitsch botanicus, werd den 5den Juni 1852 te Brunswijk geboren. Hij studeerde van 1870 tot 1874 aldaar, werd custos aan het universiteitsherbarium te Göttingen en in 1879 hoogleeraar in de plantkunde en directeur van den plantentuin te Dresden. Hij schreef: „Palmae brasilienses" (1881), „Die Florenreiche der Erde" (Gotha, 1884), „Atlas der Pflanzenverbreitung", „Handbuch der Pflanzengeographie" (Stuttgart, 1890), „Deutschlands Pflanzengeographie" (Stutgart, 1895). Met *A. Engler* geeft hij sedert 1896 „Die Vegetation der Erde" uit, waarin van hemzelf verscheen „Der hercynische Florenbezirk" (Leipzig, 1902).

Druden is in de Duitsche sagen en het oude volksgeloof de naam voor vrouwelijke geesten, die het den menschen in den slaap benauwd maakten en hen kwelden. Om zich tegen die geesten te vrijwaren, gebruikte men den Drudenvoet (*Pentagram*, vergelijk *Goethe's* „Faust", 1ste deel), een uit twee in elkander loopende gelijkzijdige driehoeken gevormde vijfhoekige figuur; den Drudensteen, een kalksteen met een natuurlijk gat; of ook wel een hoefijzer, een bezem of het teeken des kruises.

Een enkele maal komt de Drude voor als een goede geest, die tot het gevolg van de godin *Holda* behoort.

Drudenvoet. Zie *Druden.*

Druffel, *August von*, een Duitsch geschiedkundige, werd geboren den 21sten Augustus 1841 te Koblenz uit een Westfaalsch adellijk geslacht, studeerde te Innsbrück, Berlijn en Göttingen en promoveerde in 1862 op een dissertatie over: „Kaiser Heinrich IV und seine Söhne". Daarna werd hij lid van de historische commissie te München, nam deel aan de oorlogen van 1866 en 1870—1871 en vestigde zich daarna aan de universiteit te München als privaatdocent in de geschiedenis. In 1875 werd hij buitengewoon lid van de koninklijke Maatschappij van Wetenschappen in Beieren. Hij overleed als hoogleeraar den 23sten October 1891. Hij schreef: „Breitäge zur Reichsgeschichte 1546—1552" (3 dln., 1873—1880), „Des Viglius von Zwichem Tagebuch des Schmalkaldischen Donaukriegs" (1877), „Kaiser Karl V und die römische Kurie" (4 dln., 1877—1890), „Der Augustiner Mönch Johannes Hoffmeister" (1879), „Ignatius von Loyola an der römischen Kurie" (1879), „Beiträge zur militärischen Würdigung des Schmalkaldischen Kriegs" (1882), „Die bayrische Politik im Beginne der Reformationszeit 1519—1524" (1885), „Monumenta Tridentina. Breiträge zur Geschichte des Konzils van Trient" (3 dln., 1884—1887). Na zijn dood verscheen: „Breiträge zur Reichsgeschichte 1553—1555" (1896).

Druïden is de naam der priesters bij de Keltische volkeren van het oude Gallië en Brittannië. In Gallië vormden zij ten tijde van *Caesar* een afzonderlijken stand, die met de ridders en den adel heerschappij voerde over het volk en verschoond was van den krijgsdienst en van alle belastingen. Vermoedelijk waren zij in klassen verdeeld en stond een opperste druïde aan hun hoofd. Als priesters handhaafden zij den dienst der goden en brachten offeranden op gewijde plaatsen, terwijl zij tevens in het bezit waren van de verborgenheden van den godsdienst. Ook deden zij voorspellingen en namen zij zitting als rechters. Bij hen alleen waren de heelkunde, de kennis der sterren, de schrijfkunst en in het algemeen de toenmalige wetenschap te vinden. Tot hun leerstukken behoorde dat der eenheid van het Opperwezen en dat der zielsverhuizing, alzoo van 's menschens onsterfelijkheid; dat zij zelf, bijgeloovig waren, valt nauwelijks te betwisten, maar zeker is het, dat zij van de bijgeloovigheid des volks gebruik maakten, om hun staatkundige oogmerken te bereiken. Hun invloed verdween, toen Gallië zich aan de heerschappij der Romeinen onderwierp, al bleef ook hun leer nog lang door overlevering bewaard. De afgodendienst der Druïden werd door keizer *Claudius* opgeheven, maar bestond nog eenigen tijd in 't verborgen. In Gallië beschouwde men Brittannië als het eigenlijk vaderland der Druïden.

Druïde.

De naam wordt door *Plinius* afgeleid van het Grieksche woord ὀρύς, dat eik beteekent, omdat de Druïden dien boom als heilig beschouwden en veelal eikenwouden als heilige plaatsten uitkozen, waar zij hun verblijf hielden of hun godsdienstige plechtigheden volbrachten. Het zonderlinge, dat zij hun naam zouden ontvangen hebben van een Grieksch woord, vervalt bij de bewering van sommigen, dat het in het Keltisch was overgegaan, en *dru* ook in die taal eikeboom beteekende. Anderen meenen, dat men den oorsprong van dien naam moet zoeken in een ander Keltisch woord, waarvan het Duitsche *treue* en het Nederlandsche *trouw* afkomstig is.

Druïdenorde (V.A.O.D. = Vereenigde Druïdenorden) is een bond, die zich ten doel stelt de geestelijke en zedelijke belangen der leden, evenals de algemeene menschenliefde en de weldadigheid te bevorderen. De Druïdenorde werd in 1782 te Londen gesticht en heeft zich van daar naar Amerika (in het bijzonder in de Vereenigde Staten en Canada), Australië, Afrika en in 1872 ook naar Duitschland verbreid. Het aantal harer leden bedraagt honderdduizenden. De orde is in loges verdeeld, in Amerika „groves" geheeten. De officieele organen zijn: „Quarterly Report and Journal" in Engeland, „The Druid" in Amerika, „The Review" in Australië en de „Druidenzeitung" in Duitschland.

Druïdensteen is de naam, dien men in het Zuiden van Engeland geeft aan verweerde pilaren van grijs zandsteen.

Druïdentempel (*Druidic circles*) is een Engelsche volksnaam voor de groote megalithische gedenkteekenen, die eenige overeenkomst vertoonen

Digitized by Google

met ruïnes van gebouwen. Het grootste van dergelijke bouwerken bevindt zich te Avebury in Wiltshire.

Druif is de bes van den *Wijnstok* (*Vitis*), een plantengeslacht uit de familie der *Ampelidaceae*, waartoe een groot aantal soorten behooren. Zie verder *Druiventeelt* en *Wijnstok*.

Druif noemt men het achtereinde van vuurmonden, dat bestemd is om het stuk handelbaar te maken. Doorgaans is het bolvormig van gedaante en door een *druifhals* aan het stuk verbonden. Ook is zij wel eens een sterk oog, waardoor men handspaken en touwen kan steken, om de broeking op haar plaats te houden, zooals bij kanonnades. Vroeger gaf men aan dit gedeelte van het kanon een sierlijken vorm, vooral dien van druiven, en dit heeft aanleiding gegeven tot den naam.

Druifhyacinth, *Druifjes* (*Muscari*), is een plantengeslacht uit de éénzaadlobbige familie der Liliaceeën. Van dit geslacht is het meest bekend *M. botryoides Mill.*, hoewel in ons land slechts zelden in het wild voorkomend, maar des te meer gekweekt. Het plantje bezit ineengedrongen trossen met knikkende, blauwe, langgerekt bolvormige bloemen met witten zoom. Het bloeit op vruchtbare plaatsen in de maanden April en Mei en is overblijvend. Verder wordt nog gekweekt *M. comosum* met een meer losse verlengde tros met geelgroene bloemen aan de onderzijde, bruine in het midden en blauwe aan het boveneinde der tros.

Druifluis (*Phylloxera vastatrix Pl.*) is een op den wijnstok levende bladluis, door *Asa Fitch* in 1854 in Noord-Amerika ontdekt en *Pemphigus vitifoliae* genaamd. In 1868 werd zij voor het eerst in Europa gevonden en wel bij St. Mery in het Fransche departement Hérault. Van dit oogenblik af heeft zij zich buitengewoon verspreid en millioenen hectaren wijnbergen verwoest of beschadigd. De druifluis is van 0,5 tot 1,2 mm. lang en dus met het bloote oog moeilijk waar te nemen; onder het vergrootglas toont zij een ovaal, van achteren afgestompt lichaam (het achterlijf bestaat uit 7 ringen), zes dunne pooten, een steeds ingetrokken kop met een tegen het onderste deel der borst gedrukte scheede, waaruit drie stijve holle haren te voorschijn komen. De kleur is meestal intensief geel, soms rood- of groenachtig. De voortplanting van de druifluis is zeer ingewikkeld, daar een geheele reeks gedeeltelijk verschillend gevormde generaties elkander opvolgen. De meeste daarvan bestaan slechts uit parthenogetisch (dus zonder bevrucht te worden) zich voortplantende wijfjes. Men onderscheidt de volgende soorten: 1° de eigenlijke *wortelluizen*. De zich door parthenogenesis voortplantende wijfjes leven gedurende het warme jaargetijde aan den wortel van den wijnstok en leggen 30—40 eieren, waaruit weder luizen te voorschijn komen, die na 20 dagen eveneens vruchtbaar zijn, zoodat in een jaar 6—8 generaties geboren kunnen worden. 2°. Van Juni af treden onder de wortelluizen diertjes met vleugels op, de zoogenaamde *nymphen*, die de wortels verlaten en zich over den bodem als gevleugelde druifluizen verspreiden. Deze verbreiden de soort, daar zij andere wijnstokken opzoeken of door den wind worden meegevoerd en onder de bladeren 2 à 3 eieren leggen, waaruit 3° kleine ongevleugelde *mannetjes* en *wijfjes* met rudimentaire zuigsnuiten voortkomen. Zij leven op de schors der boomen, bevruchten elkander, en ieder wijfje legt één ei, dat overwintert en in het voorjaar 4° de *galappelsvormende* druifluis voortbrengt, een vleugelloos wijfje, dat aan de bladeren blaasvormige opzwellingen veroorzaakt en onbevruchte eieren legt, waaruit de eerste generatie weer te voorschijn komt. De galappelsvormende soort blijft in Europa, in tegenstelling met Amerika, meestal achterwege. De voortplanting is echter niet beperkt tot het overwinterende ei, maar heeft voornamelijk plaats door 5° den *wintervorm* der wortelluis, jonge, bruinachtig gekleurde diertjes, die in den herfst in hun ontwikkeling blijven steken, onder de schors van de wortels schuilplaatsen tegen de koude zoeken en in een winterslaap vallen, zoodra de temperatuur van den grond beneden 10° C. daalt; zoodra deze in het voorjaar weer stijgt, ontwikkelen zij zich verder, nemen voedsel tot zich, vervellen en leggen na de derde vervelling eieren.

De aanwezigheid van druifluizen op een wijnstok bespeurt men pas in het tweede of derde jaar; de plant krijgt dan een ziekelijk voorkomen, de bladeren worden spoedig geel, de druiven verdrogen. Bij het graven vertoonen de bovenste zuigwortels blaasvormige opzwellingen. In warme streken en onder voor de druifluis gunstige ontwikkelingsvoorwaarden gaat de wijnstok in het derde of vierde jaar dood. De op de wortels levende luizen begeven zich onder of op de aarde naar de naburige wijnstokken, zoodat in betrekkelijk korten tijd groote wijnbergen vernield worden.

Het groot maatschappelijk nadeel, dat de druifluis reeds te weeg gebracht heeft en nog brengen kan, heeft de aandacht van verschillende regeeringen getrokken, die (ons land is niet aangesloten) op de internationale conferentie te Bern bepalingen hebben vastgesteld, om de verspreiding van het euvel tegen te gaan.

Wetenschap en ervaring hebben alles in het werk gesteld, om een goed verdelgingsmiddel te vinden; de Fransche regeering heeft o.a. daarvoor een prijs van 300 000 francs uitgeloofd. Een student in de scheikunde aan de hoogeschool te Karlsruhe, *Eduard Mies*, meent (in 1906) zulk een middel gevonden te hebben. Proefnemingen moeten goede resultaten hebben opgeleverd. Volgens zijn methode wordt de phylloxera gedood door electrische stroomen, en niet alleen zou daarbij bewezen zijn geworden, dat deze stroomen het ongedierte radicaal verdelgen, maar zelfs zouden zij de levenskracht van den wijngaard verhoogen. De toepassing der electriciteit kan daarbij op drie manieren geschieden: 1° door een ononderbroken stroom van 15 000 volts, werkend in den grond, zoodat hij rechtstreeks het sap der planten bereikt; 2° door stroomen, waarvan de electrische vonken een lengte bereiken van 30 centimeters, en 3°. door afwisselende stroomen van hooge volteering.

Andere middelen, die gedeeltelijk succes hebben, zijn 1° het onder water zetten der wijngaarden; 2° insektendoodende stoffen, speciaal zwavelkoolstof en zwavelkoolstofkalium; 3° het krachtig maken der aanplantingen door geconcentreerde bemestingsmiddelen. Het beste is het éénmalig

Digitized by Google

ITALIAANSCHE DRUIF „ROSSA DI BITONTO"

Digitized by Google

Digitized by Google

DRUIVENTEELT.

Het laden der stoombooten te Savannah (Georgië), de grootste druivenmarkt ter wereld.

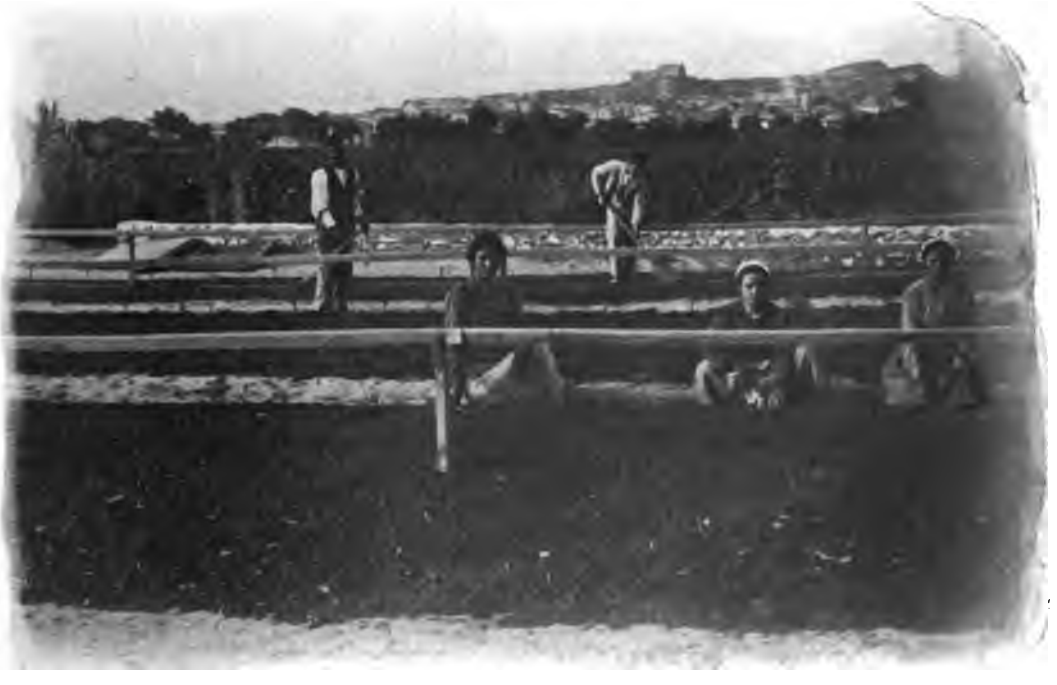

Het indrogen der druiven tot krenten of rozijnen in de open lucht.

Digitized by Google

Digitized by Google

gebruik in den herfst van 20 tot 24 gram zwavelkoolstof per vierk. meter en het herhaalde gebruik daarvan in de lente benevens sterke bemesting. Over het algemeen kunnen Amerikaansche planten beter weerstand bieden dan de Europeesche, waarom de eerste dan ook in ons werelddeel in de laatste jaren in toenemend aantal worden aangeplant. Het minst aangetast worden de *Vitis riparia*, *Vitis rupestris*, *Vitis amurensis* en *Vitis Solonis*.

Druiper. Zie *Gonorrhoe*.

Druipsteenen zijn merkwaardige kalksteenvormingen, welke men in vele grotten aantreft. Men onderscheidt ze in *stalactieten*, die van het gewelf naar beneden hangen, en in *stalagmieten*, welke van den bodem oprijzen. Beide ontstaan door het afdruipen en verdampen van doorsijpelend water, hetwelk op zijn weg door de boven de grot gelegen aardlagen koolzure kalk opgelost heeft, die zich vervolgens bij verdamping van het water aan de wanden der grot afzet. Blijven de druppels aan het gewelf hangen, dan ontstaan aldaar stalactieten, vallen de druppels op den bodem en verdampen er, dan worden stalagmieten gevormd. Veelal gelijken zij op de ijskegels, die des winters aan onze daken hangen, maar zij vormen somtijds ook gordijnen en sierlijke draperieën, terwijl ook wel stalactieten en stalagmieten samengroeien tot zuilen. Is de kalk zuiver, dan zijn de druipsteenvormingen wit als marmer, bevat de kalk geringe hoeveelheden van metalen, vooral ijzerverbindingen, dan vertoonen zij alle mogelijke kleuren. Beroemd zijn in Europa door hun druipsteenvormingen de grot van Adelsberg, de Baumannshöhle in het Hartzgebergte, de grot van Han in België, die van Demanova in Hongarije, de Dechenhöhle in Westfalen, enz., benevens die bij Constantine in Algerië en die bij Luray in N. Amerika.

Druivenkuur is een kuur, waarbij men eenige weken achtereen met vermijding van voedzame, vette spijzen en met voldoende lichaamsbeweging, dagelijks 3—4 kg. druiven gebruikt. Bij storingen in het onderlijf, aambeien, jicht en soms ook bij borstkatarrh en longtuberculose bewijst deze kuur goede diensten, die men hoofdzakelijk te danken heeft aan de afvoerende en oplossende werking van de in de druiven aanwezig zijnde suiker en zouten.

Druivensuiker. Zie *Suiker*.

Druiventeelt (zie de platen). Het Hoofddoel, waarmede de druif (zie aldaar) gekweekt wordt, is de bereiding van *wijn* (zie aldaar); evenwel werpt zij ook nog andere voordeelen af, ja in sommige landen, zooals bij ons, heeft in het geheel geen bereiding van wijn uit druiven plaats. Als tafeldruif wordt zij gegeten en zelfs als geneesmiddel (*Druivenkuur*, zie aldaar) gebruikt; van vele soorten dienen de bessen tot bereiding van rozijnen (zie aldaar) en krenten (zie aldaar); den ingekookten most verwerkt men tot druivensuiker, welke ten deele voor huiselijk gebruik, ten deele bij de wijnbereiding dienst doet; uit de tot jam ingekookte bessen wordt likeur gestookt. Uit de pitten der druif wordt een voortreffelijke olie (10—11%) gewonnen en uit den draf brandewijn, groenspaan, potasch en azijn; ook dient de draf wel tot veevoeder, als brandstof en als looimiddel en bereidt men uit de pitten en steeltjes wijndruivenzwart.

Terwijl wij voor de druiventeelt in het algemeen naar *Wijn* en *Wijnstok* verwijzen, zal hier alleen die cultuur in ons land nader besproken worden.

Druiventeelt in Nederland. De druif is niet in ons land inheemsch, slechts in meer gunstig liggende landen van Europa komt de plant in het wild voor. De cultuur dateert van omstreeks het jaar 1650, toen zij werd ingevoerd door *Franciscus Verburch*, pastoor te Poeldijk. Toch beteekende de teelt voor 1830 niet veel; na dien tijd heeft zij zich belangrijk uitgebreid, vooral toen de druiventeelers er toe overgingen hun druiven niet meer in de open lucht of voor muren alleen, maar ook in kassen met glas beschermd te kweeken. De uitvoer uit het Westland en omgeving, waar de teelt steeds een der belangrijkste bleef, bedraagt tegenwoordig ongeveer 600000 kg.

De druif verlangt een waterhoudenden, licht verwarmbaren en aan plantenvoedingsstoffen rijken grond. De jonge planten worden uit stekken, afleggers of zaad voortgekweekt. Voor het stekken maakt men gebruik van oog- of takstekken. De eerste vereischen een bijzondere behandeling, maar leveren dan ook krachtige en vooral vruchtbare planten. Voor het gemakkelijk aangroeien is het gewenscht de jonge druiven in manden, potten of kisten te kweeken, waardoor, bij overplanting, geen wortels behoeven beschadigd te worden. Daar de druiven òf voor muren òf in kassen worden gekweekt en dus niet te veel ruimte in beslag mogen nemen, daar ze alleen produceerende deelen mogen voortbrengen, worden ze in bepaalde cultuurvormen opgeleid. Men onderscheidt: 1e de Vlieger, een ouderwetschen vorm, welke men alleen op buitenplaatsen aantreft en die hoe langer hoe meer door andere vormen wordt vervangen. De draagtakken zijn lang, ontspringen bijna alle op dezelfde hoogte en dragen veel zijhout. 2e het Westlandsche snoer. Deze vorm heeft het belangrijk voordeel, dat alle hout dicht bij den grond wordt voortgebracht en het zijhout in een tijdsomloop van 3—5 jaren, nadat het is afgedragen, vervangen wordt. Hierdoor wordt veel van het voortbrengingsvermogen van de plant gevorderd, maar alle vruchten komen op jonge deelen te zitten, waardoor de kwaliteit der trossen toeneemt. Uit één hoofdtak komt onmiddellijk het zoogenaamde vruchthout. Deze vorm leent zich bijzonder goed voor het bekleeden van lage muren. 3e De Snoeren. Hieronder onderscheiden we het enkel en dubbel snoer, beide zeer geschikt om groote glasvlakten te bekleeden. Sedert de kassenbouw voor de druiventeelt in ons land toenam, moesten de kweekers van de genoemde vormen meer gebruik maken. Het vruchthout wordt gedragen in horizontalen stand.

Zoowel in den winter als in den zomer eischt de druif een deskundige behandeling. Zij bestaat in den wintersnoei, waarbij het vruchthout zóó lang gelaten wordt, dat voldoend zware trossen kunnen worden geleverd, zonder dat de waarde van dit vruchthout voor de toekomst vermindert. De lengte nu, waarop men snoeit, hangt van verschillende omstandigheden af, als: dikte van het vruchthout, lengtegroei, gezondheidstoestand

Digitized by Google

van den boom, soort, vervangsysteem. De zomersnoei bepaalt zich meer tot het in de hand te werken van rijp hout, het wegnemen der onnoodige deelen en het bevorderen der volledige voeding van de vruchten.

De voornaamste soorten zijn: Frankenthaler, met mooie, ronde, zwart gekleurde bessen, voorzien van uitmuntend vruchtvleesch, tros piramidaal. Black Alicante, met ovaal, zwartblauwe vrucht met dikken schil, tros zeer breed geschouderd. Gros Colman, vrucht rond, paars van kleur, groot van stuk, tros iets zuilvormig. Forster's White Seedling, bes ovaal, doorschijnend geelwit, schil dun, kwaliteit zeer goed met lange, breed geschouderde trossen. Daar de druif een zeer gezochte vrucht is, tracht men haar gedurende een langen tijd in voorraad te hebben. Dit kan geschieden door een afwijkende wijze van kweeken en door de rijpe vruchten te bewaren. Van beide methoden maken de druivenkweekers in ons land gebruik.

Sedert het bouwen van druivenkassen in ons land zoo verbazend is toegenomen, is van het forceeren der druiven veel werk gemaakt. Sterk gegroeide planten worden door een temperatuur van 60—80% F. gedwongen vroeg de vruchten voort te brengen, zelfs in Mei. Deze temperatuur verkrijgt men door middel van warm-water geleiding in kassen.

Maar de kweeker stelt zich niet alleen tevreden met de vruchten vroeger te kunnen aanbieden, hij wenscht ze ook gedurende de eerste maanden des jaars te kunnen verhandelen. Daartoe past hij het verlaten toe. Ook hiervoor gebruikt hij sterke planten, waarvan hij de vrucht-voortbrenging zooveel mogelijk verlaat, door doelmatige middelen als: het onthouden van licht, aanvoer van versche, koele lucht, het voorkomen van rotting. Deze laatste methode begint pas toepassing in ons land te vinden; zij wordt in het buitenland speciaal op hooge gronden reeds langen tijd toegepast. Het bewaren der rijpe vruchten geschiedt op een eenvoudige, maar ook op zeer vernuftige wijze. De eenvoudigste manier is wel deze, dat men de rijpe vruchten op droge plaatsen op papier in een dunne laag uitspreidt, ze nu en dan naziet, sorteert in goede en slechte vruchten. De eerste worden dan weer langer bewaard. Een betere bewaringsmethode bestaat in het plaatsen der druiventrossen, voorzien van een sterk stengelstuk in flesschen met water, zooals dit in Thomery gebruikelijk is. Een derde manier bestaat in het bewaren in koelkamers, waaromtrent in het buitenland reeds veel ervaring is opgedaan. Zie verder *Wijnstok*.

Druivenziekte is een ziekte van den wijnstok, die door een zwam, *Oïdium Tuckeri Berk*, veroorzaakt wordt. Zij werd voor het eerst opgemerkt in 1845 in de wijnbergen van den Engelschman *Tucker*, in 1848 nam men haar ook waar op sommige plaatsen in Frankrijk en daarna heeft zij zich met groote snelheid uitgebreid tot alle landen, waar druiven gekweekt worden. De symptomen der druivenziekte bestaan hierin, dat kort na het bloeien op de jonge blaadjes, twijgen en vruchten grauwe, spinwebachtige weefsels verschijnen, die snel in omvang toenemen en ten slotte, vooral bij ongunstige weersgesteldheid, het verdrogen der bladeren en indrogen der vruchten veroorzaken. Die grauwe weefsels bestaan uit het epiphytisch levend mycelium van de zwam, die zijn vertakkingen naar de cellen van de opperhuid zendt. Op dit mycelium verheffen zich de vruchtdragers als kleine, knotsvormige takjes, die gewoonlijk ieder een conidie afwerpen. De vruchtbodem van de zwam heeft men tot nog toe niet waargenomen en daarom is nog niet beslist kunnen worden, hoe de zwam overwintert. Vermoedelijk geschiedt dit door enkele stukjes mycelium aan de takken. De eene druivensoort is meer vatbaar voor de ziekte dan de andere. Er zijn verscheiden middelen tegen de druivenziekte aanbevolen, waarvan een besproeiïng met een mengsel van kalk- en zwavelpoeder of met een op Sicilië voorkomende aarde, die 40 % zwavel bevat, de beste resultaten gegeven heeft.

Druivenzuur. Zie *Wijnzuur*.

Drukinkt. Zie *Boekdrukkunst*.

Drukkerij. Zie *Boekdrukkunst*.

Drukking noemt men de werking van een lichaam in rust, hetwelk door de een of andere kracht in beweging gebracht wordt, op een ander lichaam, dat deze beweging tracht te belemmeren. Tengevolge der cohaesie (zie aldaar) moet van het lichaam, dat de beweging tegengaat, eveneens een kracht uitgaan. Het bedrag der drukking, die onder den invloed der zwaartekracht wordt uitgeoefend, noemt men gewicht. De intensiteit der drukking bepaalt men in het algemeen door ze te vergelijken met een gewicht, hetwelk een even groote drukking veroorzaakt. Zoo spreekt men van het bedrag der dampkringsdrukking op een vierkanten centimeter, welk bedrag ongeveer 1 kg. bedraagt, d.w.z. de drukking door de dampkringslucht op iederen v. cm. der aardoppervlakte uitgeoefend is even groot, alsof daarop een gewicht van 1 kg. ware geplaatst (zie *Barometer*). De drukking plant zich bij vaste lichamen voort in de richting, waarin zij werkt, en bij vloeistoffen en gassen gelijkmatig naar alle richtingen. Ook een lichtbundel oefent een druk uit, zoo bijv. de zonnestralen op 1 v. cm. 4×10^{-5} mg.

Drukkunst. Zie *Boekdrukkunst*.

Drukmolen. Hieronder verstaat men in de buskruitfabricage de molens, welke tot het fijnmaken van het salpeter of wel tot het vervaardigen van den buskruitkoek dienen. Zij bestaan uit een cirkelvormigen ligger van stinksteen of Namensch marmer, waarover de cylindervormige loopers van hetzelfde materiaal zich bewegen. De loopers, ieder ruim 4000 kg. zwaar, zijn door een horizontale as aan een verticale as verbonden en op ongelijke afstanden hiervan geplaatst, zoodat zij slechts gedeeltelijk dezelfde baan over de liggers doorloopen, wanneer de verticale as wordt rondgedraaid. Dit laatste heeft plaats door middel van een stoommachine of andere beweegkracht.

Drukpers. Zie *Boekdrukkunst* en *Courant*.

Drukpers in Nederlandsch-Indië. Het Indisch Regeeringsreglement bepaalt in art 110, dat het toezicht op de drukpers in Nederlandsch-Indië zoodanig moet geregeld zijn, dat in Nederland gedrukte stukken onbelemmerd moeten worden toegelaten, behoudens ieders verantwoordelijkheid, terwijl het openbaren van gedachten of gevoelens

Digitized by Google

door de drukpers en het toelaten van elders dan in Nederland gedrukte stukken geen andere belemmering mogen ondervinden dan tot verzekering der openbare orde noodig is. Ondanks deze vrijgevige beginselen is in Nederlandsch-Indië de drukpersvrijheid geenszins onbeperkt en zijn in het K. B. van 8 April 1856 eenige preventieve en repressieve maatregelen genomen, teneinde de „uitspattingen der pers" zooveel mogelijk te voorkomen. Zoo moet bijv. van alles wat in Nederlandsch-Indië gedrukt of uitgegeven wordt, vóór de uitgifte een door den drukker of uitgever onderteekend exemplaar worden ingezonden aan het hoofd van het plaatselijk bestuur, den officier van Justitie en den algemeenen secretaris. Tijdschriften en dagbladen moeten 2 uur vóór de uitgifte eveneens worden ingezonden. Verscheiden bepalingen zijn verder gemaakt omtrent de strafbaarheid van misdrijven en overtredingen door middel van de drukpers. De groote strengheid der bepalingen is echter wellicht oorzaak geweest, dat zij slechts zelden werden toegepast. Enkele malen heeft echter de regeering van haar groote macht gebruikt gemaakt.

Eerst in de 19de eeuw en wel in de laatste helft heeft zich de drukpers in Indië ontwikkeld. De Landsdrukkerij dagteekent van 1812, terwijl in 1835 de eerste officieele boekhandel werd opgericht. Wat de nieuwsbladen betreft, zoo is het oudste de „Bataviasche Nouvelles" (1744—1746). Van 1776 tot 1809 verscheen het „Vendunieuws". *Daendels* liet in 1810 en 1811 het officieele blad de „Bataviasche Courant" uitgeven. Sedert 1828 verschijnt het officieele nieuwsblad onder den naam van „Javasche Courant". Thans (1906) verschijnen in Nederlandsch Indië: 16 dagbladen, 12 nieuwsbladen (1, 2 of 3 maal 's weeks) en 18 couranten in de Javaansche of Maleische taal.

Drukpersvrijheid is een der belangrijkste rechten in den constitutioneelen staat. Door middel der drukpers bewegen zich de woorden der menschen in tijd en ruimte; doch evenzeer als het gesproken woord, zoo is ook het geschreven en gedrukte ter verantwoording van hem, van wien het uitgaat. Immers, terwijl de gedachten geheel vrij zijn, omdat zij tot het inwendig leven des geestes behooren, komen de woorden in aanraking met onze medemenschen en kunnen dezen belemmeren in hun streven of hun nadeelen van verschillenden aard berokkenen. Er moeten dus twee beginselen gehandhaafd worden, namelijk de vrije uiting der gedachten, omdat hierdoor alleen die wrijving ontstaat, welke de vonk der waarheid ontspringen doet en alzoo kennis en beschaving op krachtige wijze bevordert, en het verstrekken van een waarborg tegen hen, die van deze uiting misbruik maken door op een kwaadwillige wijze anderen te lasteren, te hoonen of tot verzet tegen een wettige orde van zaken op te ruien. De Nederlandsche Grondwet heeft in die maatschappelijke behoeften voorzien door in art. 7 te bepalen: „Niemand heeft voorafgaand verlof noodig, om door de drukpers gedachten of gevoelens te openbaren, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet". Hierdoor wordt het recht van elken burger in overeenstemming gebracht met dat van zijn medeburgers. Zie verder onder *Censuur* en *Drukpers in Nederlandsch-Indië*.

Drukproef. Zie *Boekdrukkunst* en *Correctie*.

Drumann, *Karl Wilhelm*, een Duitsch geschied- en oudheidkundige, werd geboren te Dannstedt den 11den Juni 1786. Hij studeerde te Halle en te Helmstedt in de godgeleerdheid, werd geplaatst als leeraar aan het Paedagogium te Halle, vestigde er zich als privaatdocent en werd in 1817 hoogleeraar in de wijsbegeerte en in 1821 in de geschiedenis te Koningsbergen, waar hij den 29sten Juli 1861 overleed. Hij schreef „Ideen zur Geschichte des Verfalls der griechischen Staaten" (2de druk, 1820), „Historisch-antiquarische Untersuchungen über Aegypten und die Inschrift von Rosette" (1823), „Geschichte Roms in seinem Uebergang von der republikanischen zu der monarchischen Verfassung" (6 dln., 2de druk. 1900), „Grundrisz der Kulturgeschichte" (1847), „Bonifacius VIII" (2 dln., 1852) en „Die Arbeiter und Kommunisten in Griechenland und Rom" (1860).

Drumlins zijn lange platte heuvels, die men moet beschouwen als onder het ijs gevormde ophoogingen van stoffen van grondmorainen. In typische vormen treft men ze aan in het diluvium der Britsche eilanden, verder in Finland, Lijfland en Noord-Duitschland. Uit hun ligging kan men de richting nagaan, waarin het ijs zich vroeger bewogen heeft.

Drummond is de naam van een aanzienlijk Schotsch geslacht, afkomstig van zekeren *Maurits*, die bevelhebber was van het schip, waarop *Edgar Atheling* en zijn zuster, prinses *Margaretha*, omstreeks het jaar 1060 uit Hongarije naar Engeland terugkeerden. Toen laatstgenoemde in het huwelijk trad met *Malcolm III*, vergezelde *Maurits* haar naar Schotland en vestigde zich aldaar. Van dezen stamde in het elfde lid sir *John Drummond van Stobhall* af, wiens dochter *Annabella* de gemalin werd van *Robert III* (1390—1406) en alzoo de stamvader van het geslacht der *Stuarts* en van de meeste Europeesche vorstenhuizen. Zijn oudste zoon *John Drummond* was de stamvader der lords *Drummond* en der graven *van Perth*; zijn jongere broeder *William* had tot nazaat den dichter *William Drummond van Hawthornden* (geboren den 13den December 1585, overleden den 4den December 1649), een vriend van *Ben Jonson* en wegens de zoetvloeiendheid zijner verzen wel eens met *Spencer* vergeleken. Hij schreef o. a. „Tears on the death of Meliades" en „Forth feasting, a panegyric to the king's most excellent majestie". — *James Drummond*, eerste graaf *van Perth* († 1611), was de overgrootvader van den evenzoo genoemden 4den graaf, een gunsteling en minister van *Jacobus II* en in 1684 kanselier van Schotland; na de omwenteling van 1688 wilde hij vluchten, doch werd in hechtenis genomen; in 1693 echter vrijgelaten, begaf hij zich naar Frankrijk, waar *Jacobus* hem tot ridder van den Kouseband en tot gouverneur van den prins *van Wales* benoemde. Hij overleed te St. Germain den 11den Maart 1716, „Letters" aan zijn zuster achterlatende, die eerst in 1845 zijn uitgegeven. — Zijn kleinzoon *James Drummond*, hertog *van Perth*, was een ijverig aanhanger van prins *Karel Eduard*, streed dapper bij Prestons-pans en Culloden (1745 en 1746) en ontsnapte ter nauwernood naar Frankrijk, waar hij kort daarna overleed. — *William*

Digitized by Google

Drummond, de broeder van den hertog *van Perth*, werd door *Jacobus II* eerst tot graaf en daarna tot hertog *van Melfort* verheven. — *James Drummond*, de derde hertog *van Melfort*, was de vader van *Charles Eduard Drummond*, hertog *van Melfort*, (geboren in 1572), die den 9den April 1810 te Bonn als prelaat en apostolisch protonotarius overleed. — Van *James*, den 2den lord *Drummond*, is *James* lord *Maderty* (1609) afkomstig, wiens kleinzoon *William Drummond* in 1686 tot viscount *Strathallan* verheven werd. Hij was een getrouw dienaar van *Karel I*, streed in Ierland en bij Worcester en nam daarna de wijk naar Rusland, waar de czaar hem tot luitenant-generaal benoemde. Na de restauratie keerde hij naar zijn vaderland terug, werd opperbevelhebber der troepen in Schotland en overleed in 1688. — Daar zijn kleinzoon in 1711 kinderloos overleed, kwam de titel aan *William*, den nakomeling van een jongeren zoon van den eersten lord *Maderty*, doch deze sneuvelde bij Culloden. — Zijn kleinzoon *James Andrew John Lawrence Charles Drummond*, geboren in 1767, werd bij Parlementsacte in 1824 weder als viscount *Strathallan* erkend en in 1851 opgevolgd door zijn oudsten zoon *William Henry*, geboren den 5den Mei 1810. — De jongere broeder van den bij Culloden gesneuvelden viscount *Andrew Drummond* werd de stichter van het bekende bankiershuis *Drummond* te Londen. Tot de deelhebbers aan die zaak behoorde *Henry Drummond*, geboren den 5den December 1786. Hij was lid van het Parlement en het hoofd der Irvingianen; ten behoeve van dezen stichtte hij 2 kerken, schreef een werk getiteld. „Revealed religion" (1845) en overleed den 20sten Februari 1860. Tot een oudere lijn behoorde de oudheidkundige, sir *William Drummond*, gezant bij de Porte (1803) en te Palermo (1808); hij overleed den 29sten Maart 1828 te Rome. Hij vertaalde de satiren van *Persius*. Zijn hoofdwerk is „Origines, or remarks in the origin of several empires, states and cities" (4 dln., 1824—1829).

Drummond, *Henry*, een Engelsch geoloog en theoloog, werd den 17den Augustus 1851 te Stirling (Schotland) geboren, studeerde te Edinburgh eerst in de godgeleerdheid, daarna in de natuurwetenschappen en werd in 1877 buitenwoon, in 1884 gewoon hoogleeraar in laatstgenoemd vak aan Free Church College te Glasgow. In 1883—1884 deed hij een reis door Centraal-Afrika, om de geologische en botanische verhoudingen van de landen aan den Njassa en Tanganika te onderzoeken, waarover hij schreef „Tropical Africa" (1888). In 1890 deed hij een reis naar Australië, Japan en de nieuwe Hebriden. Hij overleed den 11den Maart 1897 te Turnbridge Wells. Groot opzien verwekte zijn „The natural law in the spiritual world" (29ste druk, 1892), waarin hij tracht aan te toonen, dat de natuurwetten ook een richtsnoer zijn voor het geestelijk en religieus-zedelijk leven. Ofschoon *Drummond* daarin op streng godsdienstig standpunt stond en de leer der kerk op wetenschappelijke grondslagen wilde vestigen, vond het werk heftige bestrijding van orthodox-theologische zijde. Verder schreef hij: „The greatest thing in the world" (1890), „Pax vobiscum" (1892), „A changed life" (1892), „The program of Christianity" (1892), „Herod, and other poems" (1893), „On the ascent of man" (1894), „For the religion" (1897) en „The ideal life" (1898).

Drummond's kalklicht. Zie *Knalgas*.

Drumont, *Edouard Adolphe*, een Fransch dagbladschrijver, werd den 3den Mei 1844 te Parijs geboren. Na eerst aan de prefectuur der Seine als ambtenaar gewerkt te hebben, ging hij in de journalistiek en was behalve aan den „Gaulois" en het „Journal officiel" ook aan de „Liberté" (eigendom van den Joodschen bankier *Pereire*) werkzaam als chroniqueur en tooneelverslaggever. Na de tentoonstelling van 1878 zag een prachtuitgave van „Les fêtes nationales à Paris" van hem het licht. In 1879 volgden „Mon vieux Paris", dat door de Fransche Academie bekroond werd, en de roman „Le dernier des Trémolin". Verder verscheen nog van hem: „La mort de Louis XIV, journal des Anthoine" en „Papiers inédits du duc de Saint-Simon. Lettres et dépêches sur l'ambassade d'Espagne". Eerst door den anti-semitischen veldtocht, waartoe *Drumont* in 1886 met „La France juive" den stoot gaf, werd hij een algemeen bekende persoonlijkheid. Nadat het werk in eerste instantie veroordeeld werd tot in beslagneming, werd door het Hof van Appel de uitgave toegestaan en vond het boek een reusachtige verspreiding. Zijn volgende werken „La fin d'un monde" (1888), „La dernière bataille" (1890), „Le testament d'un antisémite" en „Le secret de Fourmies" (1892), bezorgden hem vele duels, o.a. met den redacteur van den „Gaulois" en den vroegeren onderprefect *Isaac*; maar onverpoosd zette *Drumont* zijn campagne voort in het antisemitische schendblad „La Libre Parole", dat door hem in 1886 werd opgericht en in de *Dreyfus*zaak een groote rol speelde. Na de anarchistenwet van 1893 nam hij de wijk naar Brussel, doch keerde weldra naar Parijs terug. Van 1898 tot 1902 was hij afgevaardigde voor Algiers in de Kamer. Hij schreef later nog „De l'or, de la boue, du sang" (1896), „Les Juifs et l'affaire Dreyfus" (1899) en „Statues de bronze et bonshommes de neige" (1901).

Drunen is een gemeente in de provincie Noord-Brabant, groot 2766 H.A. met 2876 inwoners (1905), begrensd door Oud-Heusden, Herpt en Bern, Nieuwkuik, Helvoort, Udenhout, Loon-op-Zand en Baardwijk. De bodem bestaat uit zand met hier en daar plekken moerasveen en in het N.-O. klei. Landbouw is hoofdmiddel van bestaan. Behalve het gelijknamige dorp omvat de gemeente een aantal gehuchten en buurten.

Het dorp Drunen telt ruim 2200 inwoners en is gelegen aan den spoorweg 's Hertogenbosch—Lage Zwaluwe en de tramlijnen 's Hertogenbosch—Heusden en Drunen—Waalwijk. Landbouw is er hoofdmiddel van bestaan. Men vindt er een R. Katholieke en een Hervormde kerk, van welke de laatste in 1861 werd vernieuwd en de oude parochiekerk vervangt, welke in 1421 bij den St. Elizabethsvloed bleef gespaard.

Druppels noemt men de kleine ronde, door de zwaartekracht eenigszins verlengde massa's, die gevormd worden door alle vloeistoffen, zoodra men haar uitsluitend aan de werking der cohaesie overlaat. De druppels zijn het grootst, als de cohaesie

Digitized by Google

het grootst en het soortelijk gewicht der vloeistof het kleinst is. Door stof wordt de neiging tot het vormen van druppels verhoogd. Van de druppelvorming maakt men gebruik bij het vervaardigen van hagel (zie aldaar).

Druppelvorming is in de sterrenkunde een door *irradiatie* (zie aldaar) veroorzaakt verschijnsel bij een Venusdoorgang, op het oogenblik, dat de donkere Venusschijf den rand der zonneschijf aan den binnenkant raakt. De aanraking geschiedt niet, zooals men verwachten zou, volgens *a* (zie de fig.), doch volgens *b*, *c* en *d*. Eerst ontstaat een

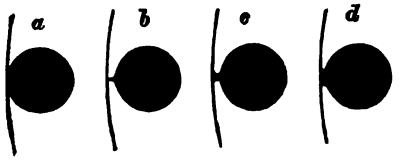

Druppelvorming.

dunne zwarte band, die zich verbreedt tot den zoogenaamden druppel van *Baily*, waardoor het onmogelijk wordt, het juiste oogenblik der aanraking nauwkeurig waar te nemen. Gewijzigd wordt het verschijnsel nog door de Venusatmosfeer, die dikwijls als een fijne lichtzoom om de zwarte Venusschijf is waargenomen.

Drusius, *Joannes*, een Nederlandsch godgeleerde, werd geboren te Oudenaarden in Vlaanderen den 28sten Juni 1550. Hij was bestemd voor den geestelijken stand en bezocht de hoogeschool te Leuven. Zijn vader omhelsde echter de Protestantsche leer en vluchtte voor de vervolgingen van *Alva* naar Londen. De zoon volgde dat voorbeeld en zette zijn studiën in Engelands hoofdstad en later te Cambridge voort. Hij legde zich inzonderheid toe op de Oostersche talen en wel met zoo gelukkig gevolg, dat hij in 1572 zoowel te Cambridge als te Oxford als hoogleeraar beroepen werd. Hij onderwees aan de universiteit te Oxford gedurende 4 jaar het Hebreeuwsch, doch keerde na de Pacificatie van Gent naar zijn vaderland terug en werd in 1577 benoemd tot hoogleeraar in de Oostersche talen aan de hoogeschool te Leiden. Vandaar ging hij in 1585 in die betrekking naar Franeker, waar hij den 12den Februari 1616 overleed. Als beoefenaar der Oostersche taal- en letterkunde had hij een Europeeschen naam, zoodat de Noord-Hollandsche Synode hem tot revisor der aan *Marnix* opgedragen Bijbelvertaling benoemde, terwijl hij na den dood van laatstgenoemde op last der Algemeene Staten tegen een jaargeld van 400 gulden een commentaar vervaardigde op het Oude Testament, waarvan echter de Bijbelvertalers, door de Dordtsche Synode benoemd, geen gebruik gemaakt hebben, omdat *Drusius* naar hun meening niet rechtzinnig genoeg was. Wij hebben van hem 36 Latijnsche geschriften, die van 1581 tot 1636 uitgegeven en in: „Johannis Drusii opera theogica, exegetica etc." (10 dln., 1622—1636) vereenigd zijn.

Drusius, Joannes, een zoon van den voorgaande, werd geboren te Franeker den 26sten Juni 1588, leerde reeds op zijn vijfde jaar van zijn vader Latijn en Hebreeuwsch en daarna Grieksch, Chaldeeuwsch en Syrisch. Op zijn 7de jaar kon hij de Psalmen vertalen en op zijn 12de jaar vervaardigde hij Hebreeuwsche gedichten. Hij schijnt reeds vroeg naar Engeland vertrokken te zijn, daar hij op 17-jarigen leeftijd een Latijnsche redevoering hield voor koning *Jacobus I.* Hij overleed aldaar 4 jaar later, namelijk in 1609, eenige handschriften nalatende, van welke de „Nomenclator Eliae Levitae" in 1652 is uitgegeven.

Drusus is de bijnaam van een tak van het Romeinsch geslacht der *Livii* en van eenige *Claudii*.

Drusus, Marcus Livius, door zijn dochter de grootvader van *Cato van Utica*, was in 122 v. Chr. de ambtgenoot van *Gajus Gracchus*, toen deze ten 2den male het tribunaat bekleedde, in 112 consul en werd later belast met het bewind in Macedonië.

Drusus, Marcus Livius, een zoon van den voorgaande, wiens kleindochter *Livia* de gemalin was van *Augustus*, was in 91 v. Chr. volkstribuun, doch zijn voorstellen, om een verzoening tusschen het volk en de aanzienlijken tot stand te brengen, vonden zóó weinig bijval, dat hij op last van *Quintus Varius* in zijn eigen huis werd omgebracht.

Drusus, Nero Claudius, een zoon van *Tiberius Claudius Nero* en van *Livia*, werd geboren in 38 v. Chr., toen zij reeds weder met *Octavianus* gehuwd was, onderwierp in 15 v. Chr. Rhaetië aan de heerschappij van zijn ouderen broeder, keizer *Tiberius*, werd vervolgens met het bewind over Gallië bekleed, opende een veldtocht tegen de Germanen, streed tegen de Usipeten en Sicambriërs, sloot een verbond met de Bataviëren en Friezen en voer door de Drususgracht, (zie aldaar), uit den Rijn naar de Noordzee, om de Bructeren aan de Eems en de Chaucen aan de Wezer aan te tasten, terwijl hij in het jaar 11 v. Chr. door het gebied der Usipeten en der Sicambriërs tot aan de Wezer doordrong en aldaar aan de Lippe, alsmede in het land der Katten, kasteelen deed verrijzen; toen echter laatstgenoemden in 10 v. Chr. afvallig werden, maakte *Drusus*, die te Rome een triomf had gevierd en tot proconsul benoemd was, zich meester van hun land en drong in het jaar 9 v. Chr. dieper in Germanië door dan een zijner voorgangers. Van de grenzen der Sueven trok hij noordwaarts door het land der Cherusken en bereikte de Elbe; vruchteloos poogde hij deze te overschrijden, en hij gaf last tot den terugtocht, hiertoe bewogen door een reusachtige vrouw, die in de Latijnsche taal zijn naderend einde voorspelde; nog voordat hij den Rijn weder bereikt had, overleed hij ten gevolge van een val van zijn paard, betreurd door zijn gemalin *Antonia* en zijn 3 kinderen *Germanicus*, *Claudius* en *Livilla*. Laatstgenoemde huwde, nadat haar eerste echtgenoot, *Gajus Caesar*, een kleinzoon van *Augustus*, overleden was (4 na Chr.), met *Drusus Caesar*, den eenigen zoon van keizer *Tiberius*, die in 14 na Chr. den opstand der legioenen in Pannonië dempte en in 19 *Marbodus* noodzaakte afstand te doen van zijn gebied en de wijk te nemen naar Rome. Zij liet zich echter door *Sejanus*, die *Drusus* als opvolger van *Tiberius* vreesde, verleiden en beiden vergiftigden *Drusus* in 23, waarop *Livilla* met *Sejanus* zou huwen. *Tiberius* stond dit ech-

Digitized by Google

ter niet toe en verloofde *Sejanus* met *Julia*, de dochter van *Livilla*. Voor dit huwelijk echter tot stand kwam, viel *Sejanus* in ongenade, en daar ook de misdaad, op *Drusus* gepleegd, aan het licht kwam, werd *Livilla* door *Tiberius* ter dood veroordeeld.

Drususgracht is de naam van een kanaal, door den Romeinschen veldheer *Drusus* hier te lande gegraven, doch waarvan de ligging niet bekend is. Vroeger werd die naam wel gegeven aan den IJsel tusschen Westervoort en Doesburg, hoewel dit water stellig niet door *Drusus* gegraven, misschien wel vergraven (verbeterd) werd.

Druten is de naam eener gemeente in de provincie Gelderland op den zuidelijken oever der Waal gelegen, groot 2843 H.A. met 4775 inwoners (1905), begrensd door de gemeenten Wamel, Appeltern, Horsen, Bergharen, Ewijk, Doodewaard, Echteld en IJzendoorn. De bodem bestaat uit rivierklei, vandaar dat land- en ooftbouw hoofdmiddelen van bestaan vormen. De gemeente omvat de vier dorpen Druten, Afferden, Deest en Puiflijk.

Het dorp Druten, langs den zuidelijken Waaldijk gebouwd, ligt aan de tramlijn Nijmegen—Wamel en telt ruim 2000 inwoners. Men vindt er een kantongerecht, een Roomsch-Katholieke en een Hervormde kerk en een synagoge, benevens het Huis te Druten. Als Truhtene komt het dorp in een oorkonde der 2de helft van de 12de eeuw voor.

Druzbacka, *Elizabeth*, geboren *Kowalska*, een Poolsche dichteres, werd geboren in 1687 en begaf zich na het verlies van haar echtgenoot in een klooster te Tarnow, waar zij in 1760 overleed. Zij vervaardigde lyrische en epische gedichten. Van deze noemen wij: „Het leven van David", „De lof der wouden", „De vier jaargetijden" en „Klaagliederen der vrouwen". Zij zijn verzameld en uitgegeven door *Zaluski* in 1752 en in Leipzig herdrukt in 1837.

Druzen. Zie *Droesen*.

Dry (Engelsch = droog) wordt van wijn gezegd, die een sterken en wrangen smaak bezit (zie *Madera*).

Dryaden of *Hamadryaden* zijn in de fabelleer der Grieken de beschermgodinnen der boomen, vooral der eikeboomen, en aan deze is haar naam ontleend. Zij leefden en stierven met de boomen, zoodat de verzorgers van deze in haar bijzondere gunst stonden. Volgens sommigen zijn de Dryaden in het algemeen *bosch-* en de Hamadryaden *boomnymphen*.

Dryand. is achter botanische namen de afkorting voor *Jonas Dryander*, geboren in 1748 en overleden te Londen in 1810. Zijn hoofdwerk is: Catalogus bibliothecae historico-naturalis Josephi Banks" (5 dln., Londen, 1796—1800).

Dryander, *Ernst*, een Duitsch godgeleerde, werd den 18den April 1843 te Halle geboren, studeerde aldaar en te Tubingen en werd na verschillende andere kerkelijke betrekkingen bekleed te hebben, in 1882 predikant bij de Drievuldigheidskerk te Berlijn, waar hij als een der beste kanselredenaars bekend staat. In 1890 werd hij door den keizer tot plaatsvervangend, in 1898 tot werkelijk Hofpredikant benoemd. In 1901 werd *Dryander* benoemd tot lid voor het leven in het Pruisische Heerenhuis. Van zijn werken op godgeleerd gebied noemen wij: „Evangelische Predigten" (1ste en 2de dl., 5de en 4de druk, Halle, 1896 en 1894), „Predigten über das christliche Leben" (3de druk, Bonn, 1890), „Das Evangelium Marci, in Predigten und Homilien ausgelegt" (3de druk, Bremen, 1896) en „Der erste Brief Johannis in Predigten ausgelegt" (2de druk, Bremen, 1903).

Dryandra *R. Brown* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Proteaceeën*; het onderscheidt zich door een omwindsel, bestaande uit dakpansgewijs geplaatste schubben, een stoppeligen vruchtbodem, een 4-deeligen kelk en een houtige, 2-zadige doosvrucht. Het omvat heesters, die in Australië groeien en als sierplanten in onze broeikassen worden gekweekt, zooals *D. floribunda R. Br.*, die gedurende de geheele lente bloeit en talrijke gele bloemen draagt, en *D. nivea R. Br.* met witte bloemen.

Dryas *L.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Dryadeeën* of Potentilleeën, een onderfamilie der Rosaceeën. Het onderscheidt zich door een 8- tot 9-deeligen kelk, 8 of 9 bloembladeren en door gevederde zaden. Het omvat kleine heesters, die vooralin het noorden van Europa en Amerika groeien, en enkelvoudige, van onderen viltige bladeren en vrij groote bloemen dragen. De meest bekende soort *D. octopetala L.*, op de bergen in Lapland, Zwitserland en Oostenrijk te vinden, werd vroeger onder den naam van *Herba Chamaedryos alpinae* tot de geneeskrachtige kruiden gerekend, welke tegen buikloop werden voorgeschreven.

Dryden, *John*, een Engelsch dichter, werd geboren den 9den Augustus 1631 te Aldwinkle all Saints, bezocht de school te Westminster en de universiteit te Cambridge en plaatste zich na het overlijden van zijn vader onder de bescherming van *Cromwell*, dien hij in zijn: „Heroic stanzas" (1658) verheerlijkte. Na den terugkeer der *Stuarts* koos hij echter de zijde van het Hof en begroette *Karel II* in zijn: „Astraea redux". Tegen zijn zin werd hij tooneeldichter, omdat de schouwburg hem het meeste voordeel beloofde, en toen zijn drama's bijval vonden, trachtte hij met *Davenant* en anderen het Engelsche tooneel naar vaste beginselen te hervormen. Intusschen ontmoette hij een geweldigen tegenstand, en hij werd vooral gevoelig getroffen door de spotternij van den geestigen hertog *van Buckingham*, die in zijn „Rehearsal" het rijm belachelijk maakte, dat *Dryden* wilde invoeren in het treurspel. Zijn blijspelen zijn een spiegel van zijn zedenloozen tijd. In andere gedichten onderscheidt hij zich meer door een groote kunstvaardigheid dan door een rijke verbeelding. Wij noemen van hem zijn historisch gedicht: „Annus mirabilis" (1666). Na den dood van *Davenant* werd hij Hofdichter; hij vleide zijn begunstigers door zijn scherpe hekeldichten: „Absalom and Achitophel" (1681) en The medal", beide tegen de Whigs gericht. In zijn „Religio laici" (1664) verdedigde hij den geopenbaarden godsdienst, en onder *Jacobus II* ging hij over tot de Roomsch-Katholieke Kerk, waarna hij het allegorisch gedicht „The hind and the panther" (1687) in het licht deed verschijnen. Na den val

Digitized by Google

van dien koning verloor hij zijn ambt, en nu vervaardigde hij eenige verzen, die hem den meesten roem hebben bezorgd, zooals de dichterlijke vertalingen der werken van *Virgilius* en *Juvenalis*, en vooral zijn: „Alexander's feast", door *Da Costa* in het Nederlandsch vertaald, zijn „Fables" (1699) en zijn dichterlijke vertalingen naar *Chaucer*, *Boccaccio*, enz. Ook schreef hij nog een „Essay on dramatic poetry". Hij overleed den 1sten Mei 1700 en is in de Westminster-Abdij begraven. Zijn werken zijn verzameld door *W. Scott* (18 dln. 3de druk, 1883 enz.).

Drijfanker. Zie *Anker*.

Drijfhout noemt men het hout, dat door een rivier of de zee wordt meegevoerd. Bekend om zijn drijfhout is de Mississippi. Tot bij IJsland, Spitsbergen enz. wordt het hout gevonden, dat door deze rivier in zee wordt gebracht.

Drijfjacht is die manier van jagen, waarbij een menigte drijvers het door honden of lawaai opgeschrikte wild naar de jagers drijven.

Drijfnet. Zie *Vischtuigen*.

Drijfstang. Zie *Stoommachine*.

Drijftillen ontstaan, doordat tijdens de vorming van laagveen (zie aldaar) somtijds de planten-modderlaag op den bodem, waarin zich de wortels van water- en moerasplanten hebben vastgehecht, en die deze modder tot een vasten taaien koek hebben verbonden, losraakt en begint te drijven. In Friesland noemt men zulke drijvende massa's drijftillen, in Groningen heeten zij ladden, in Overijsel kraggen, in Holland rietzoden of drijfland. Zij komen zoowel in ons land als elders veelvuldig voor in laagveenstreken, bovenal bij Giethoorn en Aalsmeer. Ten onrechte werd het ontstaan van drijftillen vroeger o. a. door *Staring* beschouwd als een middel om veen in diep water te vormen; in werkelijkheid zijn zij eerder nadeelig dan bevorderlijk aan de veenvorming, die zij onderbreken.

Drijfwerk. Zie *Zilver*.

Drijfijs is de naam voor de ijsvelden, die in de Poolzeeën ontstaan door bevriezen van het zeewater en dus wel te onderscheiden zijn van de ijsbergen, afkomstig van het landijs (gletschers) en van het rivierijs, dat bijv. aan de mondingen der Siberische rivieren wordt aangetroffen. Terwijl het aan de randen der Poolzeeën als *drijfijs* wordt aangeduid, wordt het in de centrale deelen dier zeeën *pakijs* genoemd. Het wisselt op verschillende plaatsen met kleinere en grootere wakken af en is onder den invloed van getijden, zeestroomingen en golven nooit volkomen rustig. De maximum-dikte der ijslaag van één winter bedraagt in de Poolzeeën niet meer dan 1 tot $1\frac{1}{2}$ m. De gladde oppervlakte wordt door den wind, door sneeuwstormen en door beweging spoedig oneffen, zoodat groote sledetochten over het Poolijs slechts bij uitzondering mogelijk zijn. De afzonderlijke stukken worden, doordat zij in beweging zijn, vaak sterk samengedrukt en door regelatie hecht verbonden. Ook zal het overblijvende ijs in den winter aan dikte sterk toenemen, en zoo kan het, als het eenige jaren oud is, tot 10 m. dikte bereiken. Grootere dikte schijnt alleen te ontstaan, als de ijsmassa's onder of over elkander schuiven. De grens van het drijfijs ligt op het zuidelijk halfrond grootendeels tusschen 40 en 50° Z. Br. en reikt zelfs bij Kaap de Goede Hoop tot 35°. Op het noordelijk halfrond ligt zij veel verder noordelijk, komt in den Atlantischen Oceaan, door den Golfstroom, alleen in het NW. voor. Uit de Poolreizen is gebleken, dat de grenzen van jaar tot jaar aan groote veranderingen onderhevig zijn, vooral onder den invloed van lucht- en zeestroomen.

Drygalski, *Albert von*, een Duitsch militair schrijver, werd den 7den November 1836 te Koningsbergen geboren. Hij werd officier, maar moest reeds in 1867 den dienst wegens ziekte verlaten. Hij maakte vooral studie over het Russische leger en het Russische volk en schreef: „Die Russen in Turkistan", „Bilder aus dem russischen Soldatenleben in Asien", „Schattenbilder aus Ruszland", „Die neurussische Taktik" (Berlijn, 1880), „Die russische Armee in Krieg und Frieden" (Berlijn, 1882), „Die Entwicklung der russischen Armee seit dem Jahre 1882" (Berlijn, 1884), „Die russische Armee" (dl. 4 van „Heere und Flotten der Gegenwart"), „Militärische Reise-erinnerungen" (Berlijn, 1900) en „Die Organisation der russischen Armee" (Leipzig, 1902). Ook vertaalde hij eenige Russische werken.

Drygalski, *Erich von*, een Duitsch Poolreiziger, werd den 9den Februari 1865 te Koningsbergen geboren. Hij studeerde van 1882 tot 1887 te Koningsbergen, Bonn, Leipzig en Berlijn en was van 1888 tot 1891 assistent aan het bureau der internationale graadmeting te Berlijn. In 1891 en 1892 was hij leider van een wetenschappelijke expeditie naar de westkust van Groenland. Later werd hij hoogleeraar te Berlijn en in 1901—1903 stond de Duitsche Zuidpool-expeditie met de „Gausz" onder zijn leiding. Behalve talrijke opstellen in wetenschappelijke tijdschriften schreef *Drygalski* een uitvoerig werk over de Groenland-expeditie (Berlijn, 1897) en een tweetal werken over de Zuidpool-expeditie, „Die Deutsche Südpolarexpedition" (Berlijn, 1902—1903) en „Allgemeiner Bericht über den Verlauf der deutschen Südpolarexpedition" (Berlijn, 1903).

Dryobalanops *Gaertn. fil.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Dipterocarpeeën*. Het onderscheidt zich door een vrije, met de vrucht zich vergrootende kelkbuis met een 5-deeligen zoom en gelijke, klepvormig geplooide slippen, 5 aan den voet en met de meeldraden samengegroeide, lancetvormige bloembladeren van gelijke breedte, veeltallige, zeer korte, aan den voet zijdelings vastgegroeide helmdraden met smalle, pijlvormige, gelijkkleppige helmknoppen en een in een vliezig topje verlengd helmbindsel, een 3-hokkig vruchtbeginsel met 2 eitjes in elk hokje, een draadvormigen stijl met een stompen stempel, een houtige, half in de kelkbuis besloten en door de kelkslippen omringde, eenhokkige, een-, zelden tweezadige, driekleppige doosvrucht, omgekeerd zaad, zeer vleezige, kortgesteelde zaadlobben en een dik, bovenstandig worteltje. De eenige bekende soort van dit geslacht is de *Dryobalanops aromatica* Gaertn., een zuilvormige, aan den voet met loodrechte, straalvormige lijsten versierde boom met een middellijn van 2 en een hoogte van 45 m., met elliptische, stompgespitste, onbehaarde, gaafrandige, parallelnervige, gesteelde, afwisselende bladeren, lijnvormige

Digitized by Google

steunblaadjes, okselstandige pluimen en stompe, langwerpig ronde kelkslippen van de lengte der bloembladeren. Hij groeit op Sumatra en Borneo en levert de Borneo-kamfer. Niet alle boomen bevatten kamfer, en hoe minder zij daarvan bevatten (in holten van den stam), des te beter is de kwaliteit van het hout. Dit laatste is zeer geschikt voor huisbouw en meubelen en vooral ter vervaardiging van kisten, de bekende kamferhouten kisten en koffers. Het hout is zwaar, fijn en duurzaam. Door het vellen ter winning van kamfer is de boom echter op vele plaatsen reeds geheel verdwenen.

Dryopithecus Fontani Lart. is de naam van een voorwereldlijke apensoort, die wat verschillende lichaamsdeelen betreft, meer op den mensch geleek, dan alle levende apensoorten. De onderkaak en het gebit (zie de afb.) vertoonen

Kaken van Dryopithecus Fontani.

zulk een groote overeenstemming met die van den mensch, dat men er langen tijd aan getwijfeld heeft, of zij niet inderdaad van menschelijke skeletten afkomstig waren.

Drijvend dok. Zie *Dok.*

Dschebel. Zie *Djebel.*

Djabalpoer, in het Engelsch Jabalpoer of Jubbelpore, een divisie der Centraalprovinciën van het Britsch-Indische rijk, telt op 49312 v. km. (1901) 2060960 inwoners en is verdeeld in de gewesten Djabalpoer (met 749362 inwoners), Sagar, Damo, Seoni en Mandla. Het door de spoorlijn Bombay—Allahabad doorsneden land bestaat uit een vruchtbare vlakte, besproeid door de Narboda, de Paret en de Hiran. Ten zuiden verheffen zich de Gondwanabergen en ten noorden de Bhaurer- en Kamoerheuvels. Het klimaat is voortreffelijk en de regenhoeveelheid bedraagt meer dan 1000 mm. De temperatuur bedraagt jaarlijks gemiddeld 24,6° C., maar er bestaat ook een koel jaargetijde met een temperatuur van 17° C. en daar beneden. Het distrikt heeft goede verkeerswegen. De rechten op het grondbezit zijn goed geregeld; een vijfde van den bodem behoort aan particuliere eigenaars, twee vijfde is in erfpacht en het overige in tijdelijke huur in gebruik afgestaan. De inwoners zijn nagenoeg uitsluitend landbouwers en bestaan uit oud-Arische ingezetenen van Indië. Djabalpoer had slechts korten tijd in de 11de en 12de eeuw zijn eigen vorsten en was gewoonlijk een gedeelte van Indische of Mohammedaansche staten. In 1781 verviel het aan Segar, in 1798 aan Nagpoer en den 19den December 1817 met dit laatste aan de Britsch-Indische Compagnie.

Djafar-el-Szadik (de Rechtvaardige), een zoon van *Mohammed-el-Bakyr*, was de 6de der 12 rechtstreeksche afstammelingen van den Profeet. Hij werd geboren in 702 te Medina en hield zich ijverig bezig met alchemie en met de Kabbala. Over laatstgenoemde schreef hij een boek, dat de bron mag heeten der latere Kabbalistische geschriften van het Oosten. Hij overleed in zijn geboorteplaats in 765.

Djafar Tajelebi, een zoon van *Tadsji*, was een Turksch dichter, leefde in het midden der 16de eeuw, was eerst leeraar aan een school, daarna secretaris van den sultan, doch werd op vermoeden van deelneming aan een Janitsarenoproer ter dood gebracht. Hij vervaardigde gedichten in de Turksche en Perzische taal en liet tevens een aantal geschriften na van staatkundigen aard, van welke zich een exemplaar bevindt in de Hof-bibliotheek te Weenen.

Djafna, is een stad, gelegen op de Z.W. kust van het gelijknamige eiland ten N. van Ceylon, waarvan het door de Palkstraat gescheiden is. De stad, die een door de Portugeezen gebouwd, nu vervallen, fort heeft, telt (1891) 43092 inwoners, welke voornamelijk van vischvangst en handel met de kustplaatsen van Voor-Indië leven.

Djagatai is de naam van den tweeden zoon van *Djengis-Khan* (zie aldaar). Na den dood zijns vaders kwam hij in het bezit van de landen der Oeigoeren van Groot- en Klein-Boecharije, van de landen aan den Ili en tusschen de Amoedarja en Syr-darja (Oxus en Jaxartes). De landen werden te zamen *Djagatai* genoemd, en de volkeren namen er de Oost-Turksche taal aan, waarin belangrijke geschiedkundige boeken zijn opgesteld. Hij overleed in 1240 en zijn nakomelingen handhaafden hun gezag tot aan den tijd van *Timoer.*

Djagga, *Djagga* of *Jagga*, is de naam van een schilderachtige bergstreek in Duitsch-Oost-Afrika. Men vindt er een aantal rivieren, n.l. de Weri-weri, Moeé, Mosche, Kilema, Mambo en Lumbi. Verder verheffen er zich de hoogste sneeuwtoppen van Afrika, n.l. de Groote en Kleine Kilimandsjaro, de eerste 6000, de tweede 5300 m. hoog. De sneeuwgrens ligt er ter hoogte van 5000 m. Het gebergte bestaat hoofdzakelijk uit trachiet en basalt en is alzoo van vulkanischen oorsprong, terwijl de nabijgelegen hoogvlakten uit glimmerlei zijn opgebouwd.

Van die reuzentoppen dalen onderscheiden stroomen naar de vlakten en bezorgen daaraan vruchtbaarheid. Het klimaat is in de hooggelegen dalen kil en guur, doch zeer gezond; in Moschi wisselt de temperatuur van 12,2° tot 33,5° C. De bewoners van Djagga of Wa-Djagga, door hun buren Wa-Kilima (bergbewoners) genoemd, leven op de zuid- en zuid-westelijke hellingen verstrooid en houden zich hoofdzakelijk bezig met landbouw en veeteelt. Zij zijn krachtig van lichaamsbouw, zindelijk en kunstvaardig en beter ontwikkeld dan andere volken uit den omtrek.

Digitized by Google

Zij vormen eenige despotisch geregeerde staten en hun taal is een tongval van de algemeene taal, die zich van de landen der Galla's tot aan die der Kaffers uitstrekt. Het land en bepaaldelijk de Kilimandsjaro werd in 1848 ontdekt door den zendeling *Rebmann*, en zijn berichten werden bevestigd door *von der Decken* (zie aldaar), *Thomson*, *Johnson*, *Hans Meyer*, *Lent* en *Volkens*. In 1885 stelde het opperhoofd *Mandara* van Moschi zich onder Duitsch protectoraat, in welke plaats de *Deutsch-Ostafrikanische Gesellschaft* een station stichtte, in 1891 door *Peters* naar Marangoe verlegd. De oorlogszuchtige inboorlingen verzetten zich echter spoedig tegen de Duitschers, waarop *Wissmann* in Februari 1891 *Sinna van Kibosho* en *Peter de Warambo* versloeg. *Von Bülow* en *Wolfrum* sneuvelden op een expeditie tegen *Meli*, den zoon en opvolger van *Mandara*.

Dsjaggarnath, volgens de Engelsche schrijfwijze *Juggurnaut* en in het Indisch *Dsjagannatha* (Wereldbeheerscher) of *Poeri* (in het Engelsch *Pooree*), is de hoofdstad van het distrikt Khoerdah of Poeri, dat tot de divisie Orissa van het presidentschap Calcutta behoort en 74 km. ten zuiden van Kattack ligt, aan het zuidelijk uiteinde der Mahanadidelta. Zij is het Mekka der Brahmanen wegens het aldaar aanwezige heiligdom van *Krishna*, telt (1891) 28 794 inwoners en wordt wegens den heerschenden zuidwestmoeson voor een der aangenaamste plaatsen van Indië gehouden. De voornaamste straat bestaat er nagenoeg uitsluitend uit heiligdommen met daartusschen gelegen tuinen, parken en vijvers. Aan het zuidelijk uiteinde der stad verrijst de indrukwekkende Dsjaggarnaththempel, waar telken jare in Maart honderduizenden bedevaartgangers zich vereenigen. Hij beslaat een vierkant, omgeven door een hoogen muur, wiens zijde een lengte heeft van 200 m. Door een hooge poort gaat men binnen en bereikt op een terras ter hoogte van 6 m. een tweeden muur, wiens zijde 130 m. lang is. Daarbinnen verrijst op een vierkant met zijden van 10 m. een pagode, die in 1198 gebouwd en 50 m. hoog schijnt te wezen. Tusschen die muren vindt men de tempels van alle Indische goden, en tegenover den oostelijken hoofdingang, Singhdwar (Leeuwenpoort), verheft zich op een bazaltzuil het beeld van den god der apen, *Hanoeman*. De hoofdtempel is gewijd aan *Krishna*, maar tevens ook aan *Balarama* of *Siwa* en zijn zuster en gemalin *Soebadhra*. Intusschen wordt hoofdzakelijk *Krishna* als *Dsjaggarnath* gehuldigd. Drie houten, gebeeldhouwde blokken ter hoogte van 2 m. stellen de goden voor met afschuwwekkende gelaatstrekken en op een wagen gezeten. De grootste wagen, die van *Dsjaggarnath*, is 14 m. hoog en staat op 10 raderen. Bij het groote wagenfeest (Rath-Dsjatra) in Maart worden die beelden met de wagens, waarop de Brahmanen hun liederen aanheffen, door de bedevaartgangers naar buiten getrokken. In het gedrang zijn wel eens roekelooze feestvierders onder de raderen geraakt en verpletterd, en dit heeft aanleiding gegeven tot het verhaal, dat de Indiërs zich uit godsdienstige dweepzucht met opzet onder die reusachtige voertuigen wierpen. Ten behoeve van het onderhoud des tempels wordt van de pelgrims een belasting geheven.

Dsjaina is de naam van een godsdienstige sekte in Voor-Indië, die tegelijk met het Boeddhisme tegen het Brahmanisme ontstond. De stichter was *Dsjnâtripoetra*, bekend onder den naam *Mahavira*, d. i. groote held. De heilige boeken der Boeddhisten erkennen hem als een tijdgenoot en mededinger van *Boeddha*. De aanhangers van het Dsjainaïsme of Dsjanaïsme vindt men thans voornamelijk onder den koopmansstand in alle groote steden van Voor-Indië. Vooral in het W. en in de Dravidische distrikten zijn zij zeer talrijk. Zij zijn weder in twee, scherp van elkander gescheiden sekten verdeeld: de Digambara, die volkomen naaktheid als het symbool van de grootste heiligheid beschouwen, ofschoon zij in het dagelijksch leven gedwongen zijn van die leer af te wijken, en de Çoetâmbara, die deze stelling niet verkondigen. Evenals het Boeddhisme maakt het Dsjainaïsme er aanspraak op een universeele godsdienst te zijn en staat derhalve niet alleen open voor de Ariërs, maar ook voor alle andere menschen. Ook onderscheiden zij monniken en leeken. Het hoogste doel is het Nirvâna, d. i. de bevrijding van de Sansâra, den kringloop van de geboorte en van den dood. Om tot dit Nirvâna te geraken zijn de drie kleinodiën noodig: de ware kennis, het ware geloof en de ware levenswandel. De ware kennis bestaat in de juiste opvatting van het wijsgeerige stelsel, dat de wereld ongeschapen en eeuwig is. De zielen hebben een reëel bestaan en zijn in de wereld steeds aan lichamen verbonden. De daad (Karma), die de ziel aan het lichaam bindt, wordt afgesneden door kastijding (in onderscheiding met het Boeddhisme dus zelfkastijding). De ziel duurt daarna eeuwig voort. Het ware geloof is dat aan de heilige boeken en aan den Meester. En ten slotte wortelt de ware levenswandel in de vijf geboden: niets te beschadigen, nooit onwaarheid te spreken, zich niets eigenmachtig toe te eigenen, kuisch te leven en zich aan niets met hart en ziel te hechten. Een eigenaardigheid der Dsjaina vormen de hospitalen voor dieren. Aan het Dsjainaïsme heeft Voor-Indië vele schoone tempels te danken, zooals de tempels van Aboe, Girnar en Catroendsjaja te Goedsjarat. Ook op ander gebied van kunst en wetenschap hebben de Dsjaina uitgeblonken.

Dsjainaïsme. Zie *Dsjaina*.

Dsjaipoer, in het Engelsch *Jyepour* of *Jeypore* en in het Sanskriet *Jajapoera*, is een vorstendom en een schatplichtige staat van het Britsch-Indische Rijk. Het telt op 39752 v. km. (1891) 2832276 inwoners. De bodem is grootendeels effen en bestaat uit zand met mildbesproeide, vruchtbare oasen. De zomer is drukkend heet en de winter wel eens guur. De bevolking bezit veel vee en verbouwt graan, peulvruchten, katoen en tabak, en in het zand groeien in het droge seizoen verbazend groote watermeloenen. De gemengde bevolking bestaat uit Mina, die men voor de oorspronkelijke bewoners houdt, Dsjats, die zich vooral met den landbouw bezig houden, en de heerschende stam der Radsjpoeten. Deze telt 30 000 weerbare mannen en wordt beschouwd als afkomstig van *Rama*, den tweeden zoon van den koning van Oudh. Het land heeft tot hoofdplaats de stad van denzelfden naam (zie aldaar) en staat onder het ge-

Digitized by Google

zag van nagenoeg onafhankelijke leenmannen.

Djaipoer, de hoofdstad van het gelijknamige vorstendom, is de fraaiste en regelmatigste van alle steden der Hindoes en telt (1891) 158905 inwoners. Zij is omgeven door een wal en een muur met hooge torens en bezit 7 poorten. Er zijn vele steenen huizen en schoone tempels en moskeeën, een sterrenwacht, een citadel en een tuighuis. In het midden der stad verheft zich het vorstelijk paleis, door sierlijk aangelegde tuinen omgeven. De stichter der stad is *Djai-Singh II*, een beroemd sterrenkundige en minister van *Mohammed*, keizer van Delhi (1718—1748). — De voormalige hoofdstad van het vorstendom Djaipoer, Amber, vroeger beroemd als een zetel van Indische geleerdheid, ligt thans in puin.

Djaisalmir is een staat in Radsjpoetana in Britsch-Indië. Het 41539 v. km. groote gebied behoort bijna geheel tot de groote Indische woestijn. Stroomende wateren ontbreken geheel en langs de karavaanwegen wordt met groote moeite het noodige water aangevoerd. Toch is het klimaat gezond. De landbouw ontbreekt bijna geheel, belangrijker is de veeteelt: wol, boter, kameelen, runderen en schapen worden naar Goedsjarat en Sindh uitgevoerd. De niet-schatplichtige vorst, maharawal genoemd, heeft een inkomen van 11000 pond sterling en onderhoudt een korps van 400 man infanterie en 500 man cavalerie met 12 kanonnen. De gelijknamige hoofdstad heeft een fort met een paleis en mooie tempels. De stad telt (1891) 10509 inwoners. De geheele bevolking van het land bedraagt (1901) 73436 zielen (Hindoes en Mohammedanen),

Djajadeva is de naam van verscheiden Indische dichters. De meest bekende is de schrijver van „Gitagovinda". Hij was afkomstig uit het dorp Kindubilva in Bengalen en leefde onder koning *Lakshanasena* in het begin der 12de eeuw na Chr. De „Gitagovinda" bezingt in twaalf zangen de liefde van *Krishna* en *Radha*, hun twist en verzoening. Het is een soort lyrisch drama, waarin *Krishna*, *Radha* en haar vriendinnen in wisselzang optreden. Ook worden de melodieën opgegeven, welke men bij den zang gebruiken moet. Vrij zeker is het gedicht naar een origineel in het *Prakrit* gemaakt, waarop ook de naam „govinda" duidt. Door sommigen wordt de „Gitagovinda", evenals het „Hooglied", als een allegorie opgevat, en wil men in de verhouding van *Krishna* tot *Radha* die van God tot de ziel zien. Behalve in Indië zelf (bijv. Bombay, 1883) is de „Gitagovinda" door *Lassen* uitgegeven met Latijnsche vertaling (Bonn, 1836), in het Engelsch vertaald door *William Jones* („Works", dl. IV, 1799) en daaruit weer in het Duitsch door *Majer* (Weimar, 1802) en *Dalberg* (Erfurt, 1802). Op het ter eere van *Krishna* gevierde feest *Rasa* wordt de „Gitagovinda" nog altijd voorgedragen.

Djalandhar, een divisie van het Britsch-Indisch luitenant-gouverneurschap Pendsjaab, telt op 49 224 v.km. (1901) 4307094 inwoners en ligt tusschen 30° 57′ en 32° 59′ N.Br. en tusschen 75° 7′ en 76° 49′ O.L. v. Gr. In dit vruchtbare gewest heerscht een gezond klimaat. *Djalandhar*, de hoofdstad van de gelijknamige divisie en vroeger de residentie van het vorstenhuis der *Lodi-Afghanen*, telt (1901) 67735 inwoners. De stad heeft vele prachtige graven in haar nabijheid, die getuigenis afleggen van den voormaligen luister dezer stad.

Djalao is een oase in de Libysche woestijn in Noord-Afrika, niet ver verwijderd van de oase Audsjila (zie aldaar). Zij ligt 32,3 m. beneden den zeespiegel, is 200 v. km. groot en telt 600 inwoners, Arabisch sprekende Berbers, die in de geheele Libysche woestijn handelsrelaties hebben. Daar de bodem zouthoudend is, is er in de oase geen drinkwater. Graan en dadels strekken den bewoners tot voedsel. Verder bezitten zij eenige kudden schapen en geiten. De hoofdstad is Lebba. Djalao is de zetel van een *moedir*, die in naam van den gouverneur van Bengasi regeert, hetgeen zich bepaalt tot het innen van belastingen, daar de sekte van Snoessi de macht in handen heeft.

Djâmi, *Mewlânâ*, eigenlijk *Abd-oer Rahman-ebn-Ahmed*, de meest-beroemde Perzische dichter van zijn tijd, werd geboren in 1414 en verkreeg dien bijnaam van zijn geboorteplaats Djâm in Khorassan. De Perzische sultan *Aboe-Saïd* riep hem aan het Hof te Herat, maar de dichter, een aanhanger van de leer der *Soefi*, gaf de voorkeur aan een bespiegelend leven. Hij stond in hoog aanzien bij sultan *Hosseïn-Behâdoer-Khan* en den geleerden vizier *Mir-Ali-Sjîr*. Toen hij in 1492 overleed, was de geheele stad in rouw en de sultan deed hem op luisterrijke wijze ter aarde bestellen. Hij was een der vruchtbaarste Perzische schrijvers en heeft meer dan 40 godgeleerde en dichterlijke werken nagelaten. Uit zijn „Divan" of dichtverzameling heeft *Rückert* onder den titel: „De zeven sterren van den Grooten Beer" een zevental epische en didaktische gedichten vertaald en te zamen uitgegeven, namelijk: „Joesoef en Zoeleicha", een diepzinnig verhaal, „Medsjnoen en Leila", „De rozenkrans des rechtvaardigen", Het geschenk des edelen", „Salaman en Absal", „Chosroe en Sjirin" en „Het boek van de daden van Alexander". Van zijn prozaschriften is zijn „Geschiedenis van het mysticisme" het meest beroemd. Vele van zijn liederen zijn door *Wickerhauser* in het Duitsch vertaald.

Djamna of *Djoemna*, in het Engelsch *Jumna* en in het Sanskriet *Jamoena*, is de belangrijkste zijrivier van den Ganges in Hindostan. Zij loopt op den linker oever van dezen en vergezelt hem van zijn bron af. Ook haar wateren worden, evenals die van den Ganges, door de Indiërs voor heilig gehouden. De Djamna ontspringt in het Alpenlandschap Garwal in het Himalayagebergte ter hoogte van 3307 m. nabij de 7 warme Djamnotribronnen, ten noordwesten van die van den Ganges. Door talrijke zijrivieren versterkt, loopt hij door een kloof van het Sewalikgebergte en bereikt na een woesten loop van 163 km. bij Radsjamahall de vlakte, stroomt langs Delhi, Mathoera, Agra, Itawi en Kalpi en valt, na een loop van 1399 km., bij Allahabad in den Ganges. Aan den mond is hij niet minder breed dan de hoofdrivier, maar sterker van stroom en volkomen helder; de Ganges is dieper en het water is wel geel van kleur, maar beter van smaak. De Djamna heeft hooge, steile oevers en is boven Delhi onbevaarbaar. In de vlakte verdeelt

Digitized by Google

hij zich in onderscheiden armen en verschaft tevens water aan vele besproeiingskanalen. Tot de belangrijkste zijrivieren behooren aan de linkerzijde de Hindan, de Sengoer en de Rind, aan de rechterzijde de Tsjambal (Chumbul), de Sindeh Betowa en de Ken (Engelsch Cane).

Djamoe, *Jammoe* of *Djamboe*, een stad in Kasjmier, niet ver van de grenzen van Pendsjaab, op 32° 44′ N.Br. en 74° 54′ O.L. v. Gr., in het zuidelijk voorgebergte der Himalayaketen aan een kleine rivier gelegen, is regelmatig gebouwd, telt (1891) 34542 inwoners en bezit een paleis van den radja, een fort en een ruime bazar. Niet ver vandaar vindt men uitgestrekte bouwvallen.

Djanaïsme. Zie *Djaina*.

Djansji, de hoofdstad van het evenzoo genoemde distrikt en van de gelijknamige divisie in het Britsch-Indische luitenant-gouverneurschap der Noordwestprovinciën, ligt op 25° 28′ N.Br. en 78° 37′ O.L. v. Gr. en telt (1901) 55 724 inwoners. Er is veel handel en nijverheid en een groote mate van welvaart. Er zijn rechte, zindelijke straten en ruime bazars, en op een rots verheft zich een fort, de woning van den voormaligen radja, door de Mahratten gebouwd.

Djassaoer, een distrikt in Bengalen, is 3046 v.km. groot en telt (1891) 1 888 837 inwoners. Het is een vlak, laag land, waardoor vele mondingsarmen van den Ganges loopen, tengevolge waarvan het in den regentijd aan veelvuldige overstroomingen blootstaat. De bodem is zeer vruchtbaar, maar het klimaat erg ongezond; vooral wordt aan koorts geleden. De planten- en dierenwereld is zeer belangrijk. Onder de voortbrengselen nemen rijst, suiker en indigo de eerste plaats in. De wouden worden door tijgers, panters, beren, jakhalzen, wilde zwijnen en herten bevolkt. De hoofdstad van denzelfden naam (ook wel Kaszba geheeten) telt (1891) 8302 inwoners en is door een spoorweg met Calcutta en Chulna verbonden.

Djats, in het Engelsch *Jats* of *Jauts*, is de naam van een krachtigen Arischen volksstam in Hindostan. Vermoedelijk zijn zij afkomstig van de Indo-Skythen of Geten (de Saka der Indiërs en Perzen), die omstreeks het jaar 126 v. Chr. het Nieuw-Bactrische rijk overstroomden en aan den Indus een Indo-Skythisch rijk vestigden. Intusschen werden zij reeds in 56 v. Chr. door den Indischen koning *Wikramaditya* uit Pendsjaab verdreven. Later woonden zij onder den naam *Djats* in de bergstreek ten westen van den Indus, waar er zich in oostelijk Beloedsjistan thans nog bevinden, doch zij werden in 1026 na Chr. door sultan *Mahmoed* van Ghasna onderworpen en in 1397 door *Timoer* in Penesjaab vervolgd en grootendeels uitgeroeid. Na dien tijd geraakten zij in vergetelheid, totdat zij omstreeks het jaar 1700 uit het oosten van Pendsjaab over den Sedledsj oostwaarts voortrukten tot aan den Djamna. De Groot-Mogols van Delhi stonden hun toe, het land tusschen den Djamna en den Ganges tot woonplaats te kiezen; hier ontwikkelden zij zich sterk, en vooral na den dood van *Aureng-Zeb* namen zij zelfs toe in welvaart en macht. In den slag bij Panipat (1761) droegen zij door verraad niet weinig bij tot de nederlaag der Mahratten en verkregen van sjah *Alam* tot belooning de stad Agra en verzekerden zich van haar bezit door het bouwen der vesting Bharatpoer. Genoemde stad werd nu het toevluchtsoord van alle verdreven Djats, en de heerschappij was er in handen van onafhankelijke hoofden, radjas genaamd. Hoewel zij afkomstig waren van een geringe kaste der Soedra's, noemden zij zich afstammelingen van de kaste der Ksjetri of krijgslieden, en zelfs de Britten vonden in hen een dapperen vijand. Generaal *Lake* sloot met hen in 1803 een verbond, doch de oorlog barstte weldra uit. Hoewel *Lake* in 1805 vergeefs trachtte Bharatpoer stormenderhand te nemen, onderwierp de radja zich en werd schatplichtig. Het land begon te bloeien, doch in 1825 ontstond er wederom oorlog wegens het afzetten van den minderjarigen radja en het ombrengen van het regentschap. Generaal *Cambermere* veroverde Bharatpoer den 17den Januari 1826 en sloopte de vesting, waarna de jonge radja onder Britsche bescherming in zijn waardigheid hersteld werd.

Het land der Djats telt 6688733 inwoners, en de vorst is verplicht om hulptroepen te leveren aan het Britsche leger. De hoofdstad Bharatpoer heeft een bevolking van omstreeks 100000 zielen. De bodem is zeer vruchtbaar en goed bebouwd. De landlieden zijn steeds gewapend en onderscheiden zich door een slanke gestalte en door groote spierkracht; zij zijn niet zeer voorkomend en gastvrij jegens vreemdelingen. Tot de staten der Djats, die zich onder Britsche beschermheerschappij bevinden, behoort, behalve Bharatpoer, ook *Dholpoer*, dat op 2989 v. km. 279890 inwoners telt, met een evenzoo genoemde hoofdstad aan den Tsjambal. Ook in andere gewesten van Radsjpoetana vormen de Djats een aanzienlijk deel der bevolking, zooals in Djsjaipoer, Bahawalpoer enz.

Djaudpoer, in het Engelsch *Joudpore*, is de grootste der Voor-Indische staten, welke zich onder de beschermheerschappij van Groot-Brittannië bevinden. Dit land grenst ten noorden aan Bikanir en Sjekawatti, ten oosten aan Djsjaipoer, Kisjenghar, Adsjmir en Mewar, ten zuiden aan Oedaepoer, Serohi en Baroda, en ten westen aan Ran, Sinde en Djessalmir. Het heeft op 96979 v. km. (1901) 1935665 inwoners. De zuidwestwaarts stroomende Loeni vormt een grens tusschen een ruw gedeelte des lands ten noordwesten en een vruchtbaar gedeelte ten zuidoosten. Het westelijk gedeelte ligt in de Indische woestijn (Tharr), waar lange rotsketens de Groote Woestijn van de Kleine scheiden. Ten oosten verheft zich het land in de Aravallibergen tot een hoogte van ruim 1300 m. Het klimaat is zeer warm, doch in den winter heerscht er een felle koude. Uit de talrijke meren, die des zomers droog worden, verzamelt men veel zout. Ook vindt men er fraai marmer, tin, lood, aluin en ijzer. De landbouw levert vooral katoen en graan, en de veeteelt een menigte kameelen, paarden en schapen. Onder de wilde dieren heeft men er leeuwen, tijgers, wolven, slangen, antilopen en wilde ezels. De bevolking behoort grootendeels tot den stam der Djats; zij drijft een belangrijken handel, vooral in zout, en is zeer verslaafd aan het misbruik van opium.

De maharadjah is een nakomeling van *Rahtor*

Digitized by Google

Radsjpoet, koning van Kanaudsj, die in 1459 de stad Dsjaudpoer stichtte. *Man Singh* hielp in 1804 den Mahrattenvorst *Holkar;* doch in 1818 kwam tusschen hem en de Engelsche regeering een verdrag tot stand, waarbij hij zich onder haar bescherming stelde en jaarlijks 108000 roepieën zou ontvangen, later tot 98000 verminderd. Het door hem onder den naam Dsjaudpoerlegioen ter beschikking der Engelschen gestelde contingent nam in 1857 aan den Sipahi-opstand deel, werd ontbonden en vervangen door de *Erinpura Irregular Force.*

Dsjaudpoer, de hoofdstad van den gelijknamigen staat, ligt aan den zoom van een bebouwde, boschrijke vlakte en heeft een hooggelegen citadel en een vorstelijk paleis. Aan de noordoostzijde vindt men de voorstad Mahamandir met gewijde tempels en onderscheiden paleizen, en een paar uur gaans vandaar de schilderachtige bouwvallen van Mandor, de oude hoofdstad. De tegenwoordige heeft een bevolking van (1901) 60437 zielen.

Dsjebel is de Arabische naam voor gebergte en komt in vele geografische namen voor.

Dsjebel Sjammar is een landschap, in het binnenland van het schiereiland Arabië, tusschen 26 en 28° N.Br. gelegen. Ook de oasen El Dsjoef en Teima behooren er toe, en de in het N. verblijf houdende stammen, tot aan de Turksche grens, zijn aan den in Hail resideerenden emir, *Abdoel Azis*, den neef van den grooten *Ibn Rasjid*, schatplichtig. Het aantal onderdanen van den emir wordt op 150000 geschat. Ieder jaar trekt de Perzische pelgrimkaravaan door het land, hetgeen ongeveer 250000 gld. opbrengt.

Dsjedda. Zie *Dsjidda.*

Dsjelalabad, een stad in het noorden van Afghanistan en aan de Kaboelrivier gelegen, telt 2 à 4000 inwoners en is beroemd geworden doordien er zich in 1841—1842 een kleine schaar Engelschen onder aanvoering van sir *R. Sale* moedig verdedigde tegen het overmachtig leger der woeste Afghanen. Later zijn de vestingwerken gesloopt. De nabijgelegen *Vlakte van Dsjelalabad* is mild besproeid en zeer vruchtbaar; er groeit veel suikerriet.

Dsjelâl-ed-dîn-rûmi, een Perzisch dichter, werd geboren te Balch in 1207. Zijn vader, een beoefenaar der wijsbegeerte, nam de wijk naar Konia in Klein-Azië, en zijn zoon volgde hem daarheen. Laatstgenoemde was hier tot zijn dood (16 December 1273) als leeraar werkzaam en werd er de stichter der Mewlewi, de voornaamste orde der Derwisjen. Vooral behaalde hij grooten roem door zijn „Divan" of verzameling van lyrische gedichten. Een bloemlezing daaruit is in het licht gegeven door *Rosenzweig* te Weenen (1838). Nog hooger wordt zijn „Mesnewi" (tweeregelig rijm) geprezen. Het bestaat uit meer dan 40000 tweeregelige coupletten en is in 6 boeken verdeeld, waarin zedespreuken, beschouwingen, legenden en verhalen elkander afwisselen. De ontwikkelde Mohammedaan beschouwt dit werk als het meest volmaakte van zijn stichtelijke boeken, als een werk, waardoor hij de hoogste zaligheid kan deelachtig worden, zoodat het inderdaad een belangrijke plaats bekleedt in de Mohammedaansche letterkunde. Een volledige uitgave van den „Mesnewi" met een Turksche vertaling en met toelichtende aanmerkingen is in 1836 te Boelak in 6 deelen in het licht verschenen. Gedeelten er van zijn in het Duitsch overgebracht door *Rosen* (1849).

Djem of *Zizimus*, een broeder van sultan *Bajazet II*, werd geboren in 1459. Op 16-jarigen leeftijd werd hij stadhouder van Kastemoeni en 6 jaar later van Karaman. Na den dood zijns vaders maakte hij zich meester van Broessa, was aanvankelijk voorspoedig in den strijd tegen zijn broeder, doch leed in 1481 bij Jenisjer en in 1482 bij Angora de nederlaag. Daarna nam hij de vlucht naar Rhodus, waar hij met den grootmeester der Johannieters *d'Aubusson* een verdrag sloot, en begaf zich vervolgens naar Frankrijk, waar hij de bescherming genoot van de Malteezer orde, van den koning van Frankrijk en van den paus. *Alexander Borgia*, de opvolger van *Innocentius VIII*, liet hem in 1495, op aandrang van *Bajazet*, door middel van vergif uit den weg ruimen. Zijn dochter werd de gemalin van *Nassir-Mohammed*, sultan van Egypte. Hij vervaardigde gedichten, die tot een „Divan" vereenigd zijn.

Djemsjid, een mythische koning der Iraniërs, stichtte volgens de overlevering de stad Hamadan, voltooide de stad Isthakar (Persépolis) met duizend zuilen en prachtige paleizen, maakte zijn volk bekend met den zonnedienst, gaf het wijze wetten, bevorderde kunst en wetenschap, den wijnbouw, de mijnontginning en de parelvisscherij. Zulk een welvaart heerschte in zijn rijk, dat men zijn regeering den Paradijstijd noemt. De oorspronkelijke gestalte der sage vindt men in den Zendavesta, waar hij *Jimi Ehschaeta* heet.

Djengis-Khan, *Dsingis-Khan*, *Gengis-Khan* of eigenlijk *Temoedsjin*, een Mongoolsch veroveraar, geboren waarschijnlijk in 1162 aan den Onon, een zijrivier van de Schilka in Trans Baikalië, onderscheidde zich al vroeg door groote talenten als krijgsman, zoodat hij reeds op 13-jarigen leeftijd, na den dood van zijn vader, den Mongoolschen vorst *Jisoegei Baghatoer*, de teugels van het bewind in handen kon nemen. De opperhoofden der aan hem onderworpen stammen poogden zich weliswaar aan zijn gezag te onttrekken, doch zijn moeder, die het regentschap voerde, behaalde de overwinning en deed 70 van hen ter dood brengen. Om zich beter staande te kunnen houden, stelde hij zich onder de beschermheerschappij van den Groot-Khan der Karaïtische Mongolen. Deze gaf hem zijn dochter ten huwelijk, doch de ophitsingen zijner vijanden deden weldra een oorlog tusschen hem en zijn schoonvader ontstaan, waarin deze laatste 40 000 man en het leven verloor. Ook een anderen vijand, *Tayan*, khan der Naimansche Tataren, versloeg en doodde hij aan den Amoer in 1203, waarna hij de opperheerschappij verkreeg in een groot gedeelte van Mongolië, alsmede het bezit der hoofdstad Karakoroem. In het begin van 1206 hield hij een soort van rijksdag, waarop afgevaardigden verschenen van alle aan hem onderworpen horden. Deze verhieven hem tot khakhan of Vorst der Vorsten, en een voorspelling van een sjamaansch heilige verkondigde hem, dat hij de heerschappij over de geheele wereld zou ontvangen, hem tevens gelastende zich niet meer *Temoedsjin*, maar *Djengis* te noemen. *Djengis-*

Digitized by Google

Khan voerde nu een burgerlijke en militaire wetgeving in. Hij gaf getuigenis van zijn geloof aan één God, maar omhelsde geen bepaalde kerkleer, getrouw blijvende aan den natuurdienst der Tataren. Alle godsdienstige sekten hadden bij hem volkomen vrijheid en alle verdienstelijke mannen zonder onderscheid van geloof waren welkom aan zijn Hof. Wegens de reeds vermelde voorspelling waren zijn soldaten zeer oorlogszuchtig. Hij ververoverde het land der Oeigoeren en zwaaide nu den schepter over het grootste gedeelte van Tatarije. Nadat zich nog meer stammen onderworpen hadden, trok hij op tegen China en overschreed den grooten muur. Na een zesjarigen oorlog werd de hoofdstad Yen-King (later Peking) stormenderhand ingenomen, geplunderd en verbrand (1215), waarna hij meester was van het noordelijk gedeelte van China. Daar zijn gezanten, afgevaardigd naar den sultan van Khowaresm (het hedendaagsche Khiwa), door dezen waren omgebracht, trok hij in 1216 met een leger van 700 000 man naar Turkestan. De eerste slag, hoe bloedig ook, bleef onbeslist. In 1219 rukten de Mongolen verder; de steden Boekhara, Samarkand en Khowaresm boden een hardnekkigen tegenstand, doch zij werden ten slotte ingenomen en door de vlammen verwoest, en meer dan 200 000 menschen kwamen daarbij om het leven. Daarbij ging de kostbare boekerij van Boekhara verloren. Gedurende 7 jaren ging *Djengis-Khan* voort met veroveren, plunderen en moorden, zoodat hij, nadat de Russen den 31sten Mei 1223 bij de rivier Kalka (Kaleza) in het stadhouderschap Jekaterinoslaw een vreeselijke nederlaag geleden hadden, zijn heerschappij tot aan den Dnjepr uitstrekte. In China beval hij het vermoorden van alle landlieden, welke niet geschikt waren voor den oorlog, om op die wijze levensmiddelen te besparen, en wilde vervolgens het bouwland in weiden veranderen, doch op aandringen van een zijner raadslieden werd die maatregel niet ten uitvoer gebracht. Reeds was hij meer dan 60 jaren oud, toen hij in 1225 in persoon aan het hoofd van zijn leger tegen den koning van Sihia of Tangoet (bij de Arabieren Sjidaskoe) ten strijde trok, omdat deze een schuilplaats had verleend aan 2 vijanden der Mongolen en hen niet wilde uitleveren. De Mongolen trokken gedurende den winter door de woestijn Gobi, drongen door tot in het hart der vijandelijke staten en vernietigden in een slag op de ijsvlakte van het meer Koekoenor het leger der tegenstanders, dat volgens de berichten $^1/_2$ millioen soldaten telde. Weldra werd Ninghia, de hoofdstad van Tangoet, veroverd. Bij den oorlog tegen Tangoet voelde hij den dood naderen; hij verdeelde zijn gebied onder zijn 4 zonen, vermaande hen tot eendracht en overleed den 18den Augustus 1227. Deze veroveraar heeft minstens 5 of 6 millioen menschen doen ombrengen en merkwaardige voortbrengselen van kunst en wetenschap doen verloren gaan. Hij werd met groote praal te Tangoet onder een boom begraven. Van hem is geen ander gedenkteeken overgebleven dan een steen van graniet, te Nertsjink gevonden en vroeger aldaar geplaatst en met een geschrift voorzien ter nagedachtenis aan zijn verovering van het koninkrijk Sartagol (Karakitai).

Djerba, of *Jerbah*, een Afrikaansch eiland in de kleine Syrte (Golf van Gabes) en aan Tunis toebehoorend, telt op een oppervlakte van 1100 v. km. een Arabische bevolking van 40 000 zielen. De bodem is grootendeels op een schilderachtige wijze met dadelboomen beplant en om die reden — in ouden tijd reeds als het Lotophageneiland — beroemd. Dadelbrandewijn, olie, fijne wol en geweven bournou's behooren tot de uitvoerartikelen. Bij de beste landingsplaats (Adsjim) verheft zich een stompe, met kalk bedekte zuil ter hoogte van ruim 10 m. Die zuil is op een laag doodsbeenderen uit menschenschedels opgetrokken, afkomstig van de soldaten van *Lacerda*, hertog van *Medina-Sidonia*, die in 1516 hier ten getale van 14 000 sneuvelden.

Djesairi-Bari-Sefid (eilanden der Witte Zee), is de naam van een vilajet in Europeesch Turkije, hetwelk uit alle bewoonde Turksche eilanden in de Egeesche Zee bestaat (behalve Kreta, Samos, Thasos en Samothrace). Het beslaat een oppervlakte van 6900 v.km. met 322 300 inwoners en is verdeeld in 4 sandsjaks. Te voren behoorde ook daartoe het eiland Cyprus, dat den 4den Juni 1878 aan Engeland is afgestaan. Sedert 1881 is de zetel van den gouverneur (Wali) op Chios gevestigd.

Djesire is een Arabisch woord, dat eiland beteekent. Men noemt aldus het land tusschen den Tigris en den Eufraat (Mesopotamië), en *Djesire el Djesireh* of *Eiland der Eilanden* is de naam, dien men geeft aan het deel van Nubië tusschen den Witten en den Blauwen Nijl gelegen.

Djessalmir, in het Engelsch *Jeysulmere* of *Jesalmér*, is een staat der Radsjpoeten, onder de Britsch-Indische beschermheerschappij staande. Hij ligt tusschen Dsjaudpoer, Bahawalpoer, Bikanir en Sindh en heeft op 41 539 v. km. (1901) 73 436 inwoners. Het westelijk gedeelte is een woestijn en het zuidelijk gedeelte wordt doorsneden door een reeks van ruwe heuvels, afgewisseld met weilanden. Men heeft er geen stroomend water doch in den regentijd ontstaan er eenige zoutwatermeren, van welke het grootste Kanod-Sar heet. Na het verdampen van het water vindt men den bodem dier meren met een zoutkorst bedekt. Het noodige drinkwater wordt in kunstmatig aangelegde vijvers bewaard. Men heeft er veel wilde dieren, zooals wolven, jakhalzen en slangen, en tot de tamme behooren er dromedarissen, paarden, runderen en schapen. Men verbouwt er hoofdzakelijk gierst; de gemengde bevolking is zeer verslaafd aan het misbruik van opium.

De gelijknamige *hoofdstad*, door een cyclopenmuur omringd, bezit een groote vesting, waarin zich het paleis van den vorst en 6 Hindoetempels verheffen. Zij telt (1891) 10 509 inwoners.

Djessoer, in het Engelsch *Jessore*, is een Britsch-Indisch distrikt in Bengalen, dat op 3046 v.km. (1891) 1 888 827 inwoners telt en met Calcutta en Khoelna door een spoorweg verbonden is. Het land is in het algemeen laag en vlak en wordt door armen van den Gangesmond doorsneden. De alluviale bodem bezit groote vruchtbaarheid, maar het klimaat is hoogst ongezond. Men verbouwt vooral suiker, rijst en indigo; de boschen wemelen van wilde dieren. — In de *hoofdstad* van dien naam, die 8302 inwoners telt, be-

Digitized by Google

staat een school, waar Engelsch, Perzisch en Bengale onderwezen wordt.

Djewad pasja, *Achmed*, een Turksch generaal en staatsman, werd in 1850 te Konstantinopel geboren. Hij werd kolonel bij den generalen staf en adjudant van den sultan, vervolgens gezant in Montenegro. Na eerst op Kreta als chef van den generalen staf gediend te hebben werd hij in 1890 tot moesjir en gouverneur-generaal van het eiland benoemd. Van September 1891 tot 1895 was hij groot-vizier en in 1897 ging hij weer naar Kreta als opperbevelhebber. In 1898 kreeg hij zijn aanstelling tot veldmaarschalk en commandant van het 5de legerkorps te Damaskus en tevens tot vali van het vilajet. Hij overleed den 10den Augustus 1900 te Konstantinopel. *Djewad pasja* schreef een werk over het Turksche legerstelsel.

Djhansi is de hoofdstad van het gelijknamig Britsch-Indisch distrikt in het luitenant-gouverneurschap der Noordwestprovincieën en ligt op 25° 28′ N.Br. en 78°37′ O.Lv.Gr., midden in een rotsachtige wilde streek, is een kruispunt van spoorwegen en telt (1901) 55724 inwoners.

Djiboeti is de voornaamste haven en sedert 1896 de hoofdplaats van de nu Fransch Somali-land geheeten Fransche bezitting Obok, aan den zuidelijken oever van de Tedsjoera-baai. Het is het eindpunt van het hoofdverkeer met Schoa en telt ongeveer 10000 inwoners. In aanleg is een spoorweg over Harrar naar Adis Abeba, die reeds gedeeltelijk in gebruik genomen is. Sedert den 1sten Januari 1901 is Djiboeti een vrijhaven. De invoer bedroeg in dat jaar 8, de uitvoer 2.7 millioen francs.

Djidda, *Djedda* of *Djedda*, een stad aan de westkust van Arabië, is de haven van het 95 km. verder in het binnenland gelegen Mekka. Zij ligt aan de Roode Zee in een onvruchtbare vlakte, doch is goed gebouwd, door een nieuwen muur omringd en door een kasteel met vuurmonden gedekt. Tot de voornaamste gebouwen behooren het kasteel van den Turkschen gouverneur, het tolhuis en eenige moskeeën. Haar open en bedekte bazaars behooren tot de beste van het Oosten. De haven is met koraalbanken bezet en het binnenloopen niet zonder gevaar. Men vindt er geen tuinen of bouwgronden en als drinkwater alleen regenwater, dat in bakken bewaard wordt. Voor den muur ligt het zoogenaamde „Graf van Eva". De bevolking, 30000 zielen groot, is een zeer gemengde. Hier vereenigen zich de bedevaartgangers, jaarlijks meer dan 50000, op hun tocht naar de heilige stad en bevorderen er daardoor den handel. Ook wemelt het in de stad van gidsen van allerlei nationaliteit, om de pelgrims naar en in Mekka te begeleiden. Zij was eenmaal een stapelplaats van van den handel tusschen Arabië en de tegenovergelegen Afrikaansche kust en jaarlijks kwamen er tal van schepen uit Bombay, Soerate, Calcutta enz. aan. Belangrijke handelsartikelen voor den uitvoer zijn parelmoer, Arabische gom, koraal, koffie, dadels, Mekka-balsem, katoen, leder enz., terwijl graan, rijst en boter, olie, tabak, muskus, specerijen, teakhout, kokosnoten, moesseline, sjaals, kleederen en slaven worden ingevoerd. In 1897 bedroeg de invoer 7500000 gld., de uitvoer 300000, in haar bloeitijd werd jaarlijks wel voor 20 millioen gld. aan goederen omgezet. In 1897 werd de haven bezocht door 240 stoomschepen (inhoud 300000 ton) en 586 zeilschepen (inhoud 13728 ton). Naast Groot-Brittannië en Egypte drijft vooral Nederland er veel handel. Ons land heeft er, evenals onderscheiden andere landen, een consul, tot wiens taak het o.a. behoort de passen te controleeren der talrijke bedevaartgangers uit Insulinde naar Mekka. (Zie verder *Hadji*). Sedert 1840 is de stad onderworpen aan de Turksche heerschappij. Den 15den Juni 1858 werden er vele Christenen door de Mohammedanen vermoord, en ook de Engelsche viceconsul *Page* en de Fransche consul *Eveillard* deelden in dat lot. Dientengevolge werd de stad bij herhaling door het Britsche oorlogschip „Cyclop" gebombardeerd, waarna de Turksche landvoogd elf der schuldigen deed ter dood brengen.

Djiggetai (*Equus Hemionus*) behoort tot het geslacht en de familie der *Paarden*, die tot de orde der *Eenhoevigen* (*Solidungula*) en tot de klasse der *Zoogdieren* (*Mammalia*) behooren. Men vindt deze soort in het oostelijk gedeelte van Middel-Azië, vooral op de hoogvlakte van Mongolië. De kop van dit dier gelijkt op dien van den ezel; het heeft kleiner ooren dan deze, maar ze zijn grooter dan die van het paard, een fraaien welgevormden hals, dunne pooten, een korten staart en een korte, opstaande maan. De isabellakleurige huid is op den rug donkerbruin en onder den buik wit. Zij zwerven doorgaans rond in troepen van 20 stuks, gewoonlijk merriën met veulens, door één hengst vergezeld; zij zijn zeer schuw en nemen bij het geringste onraad de vlucht naar het gebergte. De Toengoezen vinden het vleesch van dit dier zeer smakelijk; de huid wordt duur verkocht en de kwast van den staart als amulet gedragen. Men heeft dit fraaie dier naar de zoölogische tuinen in Europa overgebracht, doch alle pogingen om het te temmen, zijn tot nu toe vruchteloos gebleven. Zie de afbeelding van den *Djiggetai* op de plaat bij het artikel *Eenhoevigen*.

Djihâd is het Arabische woord voor den heiligen oorlog bij de Mohammedanen. De djihâd is voor een godsdienstige plicht, die de bekeering der ongeloovigen of ten minste hun onderwerping ten doel heeft. De zending in Christelijken zin heeft de Islam nimmer gekend. Elk jaar moet minstens één inval in het ongeloovige gebied gedaan worden, tenzij een wapenstilstand van hoogstens 10 jaar gesloten is. De strijd moet door den souverein worden goedgekeurd en kan dus nimmer individueel gevoerd worden. Ieder is verplicht er aan deel te nemen. De krijgsgevangen ongeloovigen worden in den regel slaaf, maar kunnen ook worden omgebracht, uitgewisseld of vrijgelaten. De veroverde goederen zijn buit en komen voor $^4/_5$ aan de veroveraars, voor $^1/_5$ aan de schatkist. Ongeloovigen kunnen zich ook onderwerpen en krijgen dan vrijheid van godsdienst en zelfs eenige autonomie. Zij moeten een hoofdgeld (Arabisch *djizja*) betalen. Ook kunnen ongeloovigen in het gebied van den Islam, met uitzondering van het heilige land Hedsjas, worden toegelaten. De onderworpen volken heeten dsimmi (in den Levant raja), de personen,

Digitized by Google

die op het gebied van den Islam zijn toegelaten mostamin. Praktische beteekenis heeft de heilige oorlog thans niet meer. In Insulinde hebben vroeger inlandsche vorsten hem wel eens gebruikt en ook de Padri-opstanden moeten als zoodanig beschouwd worden. Gewoonlijk noemt men den dsjihâd aldaar prang sabil.

Djin is de Arabische naam voor de genieën in de Mohammedaansche geloofsleer. Zij oefenen vooral op het gemoedsleven van de lager ontwikkelde Muzelmannen veel invloed uit. De djins zijn volgens den Islam wezens uit vuur en staan dus tusschen engelen en menschen in. Zij zijn onzichtbaar, maar wonen op aarde. Somtijds vertoonen zij zich als monsters of als schoone maagden. Zij zijn sterfelijke wezens en kunnen zich voortplanten, ook wel in verbinding met menschen. In onzichtbaren vorm nemen zij wel eens het gemoed van een bepaald persoon in bezit en veroorzaken dan krankzinnigheid. Madsjnoen beteekent door een djin bezeten. De djins worden verdeeld in goeden en slechten, overal worden zij aangetroffen, en de groote bijgeloovigheid der Muzelmannen in Insulinde is vooral een gevolg hiervan. Van de slechte djins, de sjaitans of duivelen is *Iblis* de voornaamste. In Insulinde heeft men nationale djins, en wel de hantoes, de pontianaks en de sawangs, die overal in den Archipel zeer gevreesd zijn.

Djinni, *Djinne* of *Sinni*, een stad in het rijk Massina, in het westen van Soedan en ten oosten van Segoe, telt ongeveer 10000 inwoners en was voorheen stapelplaats van den handel in Soedan. De markt aldaar werd zelfs uit verre oorden bezocht en was ruim voorzien van Europeesche waren. Vooral de handel in zout en in gouden voorwerpen was er levendig; deze laatste werden door de nijvere en zeer goed ontwikkelde bevolking vervaardigd. De handel heeft zich grootendeels van hier naar Doeënse, in hetzelfde rijk gelegen, verplaatst.

Djisak is de hoofdstad van het gelijknamig distrikt (29375 v. km. met 219884 inwoners) in de provincie Samarkand van het Russisch centraal Aziatisch gouvernement Turkestan. Het ligt aan den spoorweg Samarkand—Tasjkent en telt (1897) 16041 inwoners. Vroeger was het een vesting van Boekhara, maar in 1866 werd de stad door de Russen genomen.

Djodpoer (*Johdpur*) of *Marwar* is een schatplichtige staat in de Britsch-Indische provincie Radsjpoetana. Het 96979 v. km. groote gebied wordt in het O. begrensd door de Arawalibergen, waarop talrijke rivieren ontspringen; de voornaamste rivier is de Loeni, die Djodpoer in zijn geheele lengte doorstroomt. In het W. ligt de Indische woestijn. Het klimaat is zeer verschillend. Van de 1935909 inwoners zijn $^5/_8$ Djats (meest landbouwers), $^2/_8$ Radsjpoeten (de heerschende klasse), de overigen Djaina. Hun taal is het Marwari. Het land levert veel tarwe en katoen, verder kameelen, uitstekende runderen, paarden en schapen. De uitvoer-artikelen zijn: zout, paarden, runderen en katoen; ingevoerd worden: suiker, rijst en katoenen stoffen. De spoorweg van Sindh naar Agra doorsnijdt den staat van het W. naar het O. De maharadja beschikt over leven en dood zijner onderdanen; zijn inkomsten bedragen 250000 en de schatting aan de Britsche regeering 21300 pond sterling. Het leger bestaat uit 6000 man infanterie, 3500 man cavalerie en 180 kanonnen.

Djodpoer is de hoofdstad van den gelijknamigen staat (zie aldaar). De stad is amphitheatersgewijze gebouwd aan de oevers van den Loeni en door sterke muren omgeven. Op de hooge rotsen ligt het fort met het paleis van den maharadja. Het aantal inwoners bedraagt 60437 (1901). Van de stad gescheiden ligt de heilige voorstad Mahamandil, die door den opperpriester van het rijk bestuurd wordt. Op 8 km. ten N. vindt men de prachtige overblijfselen van de in 1459 verlaten hoofdstad Mandore.

Djoeb of *Joeb* is een rivier aan de oostkust van Afrika in het land der Somali. Zij ontspringt in het Foekesgebergte op 7°30′ N.Br. en tusschen 39 en 40° O.L., vereenigt zich met de Welmal, neemt onder den naam Ganana de Web links en de Dau recht op, ontvangt dan den naam Djoeb en mondt bij Kismajoe uit in den Indischen Oceaan. De rivier werd in 1865 door *v. d. Decken*, in 1875 door een Egyptische expeditie onder *Chaillé-Long*, in 1892 door een Engelsche onder *Dundas* en in het bijzonder door *Vittoro Bottego* onderzocht (1892—1897). Sedert 1891 vormt de rivier de grens tusschen het Engelsche en Italiaansche Somaliland.

Djoef, El is de naam van een gedeelte van de westelijke Sahara; het is de laagst gelegen streek van dit gedeelte der woestijn, echter nog steeds ± 100 m. boven den zeespiegel gelegen. De karavaanweg van Marokko naar Timboektoe leidt er door heen.

Djoengarije is de naam van een in het W. van Centraal-Azië gelegen gedeelte van het Chineesche rijk, aldus genoemd naar den stam der *Djoengaren*. Deze ontleenen hun naam aan de woorden *djoen* (linker) en *gar* (hand), omdat zij den linkervleugel vormden van het Mongoolsche leger. Bij de Chineezen heeten zij *Eleut* of *Oeloet*, een verbastering van het Mongoolsche woord *Oirat* (Verbondenen), en onder dien naam hebben de zendelingen der Jezuïeten hen in Europa bekend gemaakt. *Galdan* of *Boschotkoe Khan* wilde in de 2de helft der 17de eenw. op het voetspoor van *Djengis-Khan*, zich van geheel Mongolië en Middel-Azië meester maken en zelfs tot China doordringen. Hier echter vond hij in de Mandsjoe een dapperen vijand. *Kaldan* en zijn opvolgers leden bij herhaling de nederlaag, en de Chineezen drongen door tot in Middel-Azië, waar zij niet alleen Djoengarije, maar ook Klein-Boekharije en Oost-Turkestan met de hoofdsteden Jarkand en Kasjgar in bezit namen. Die landen vormden te voren het rijk der Djoengaren, dat zich van den Kwen-lun tot aan het Altaï- en Tannoegebergte en van het meer Balkash tot aan de bronnen van de Selenga uitstrekte. Men vermeldt, dat de Chineezen gedurende den laatsten oorlog tegen de Djoengaren (1756—1759) meer dan een millioen menschen hebben omgebracht. Een overschot van 20000 man vluchtte in 1758 naar Siberië en voegde er zich bij de Kalmukken der Wolgaoevers; doch reeds in 1770 keerden zij grootendeels terug, daar zij liever in hun vaderland de verdrukking der Chineezen, dan elders het Russische juk

Digitized by Google

wilden dragen. Zij werden als slaven tot den landbouw gedwongen, zoodat het zelfstandig volksbestaan der Dsjoengaren verdween. De Chineezen noemden hun nieuwe verovering Sin-kiang of Westland en verdeelden het in de gewesten Thian-Sjan-Peloe en Thian-Sjan-Nanloe, of de noordelijke en zuidelijke provincie van het Hemelsgebergte. Deze laatste is Turkestan en de eerste het eigenlijk Dsjoengarije, dat echter, naar zijn voornaamste rivier, Ili wordt genoemd, een naam, die ook wel aan de beide provinciën gegeven wordt. Dsjoengarije vormt een inzinking tusschen het hooge Tian-Sjangebergte in het Z. en den eveneens hoogen Altai in het N. en bestaat uit een van het O. naar het W. hellend plateau, waarover tal van ketenen in dezelfde richting loopen. Dientengevolge vormen de daartusschen gelegen dalen een zeer geschikten, maar tevens den eenigen weg, waarlangs de Mongoolsche horden uit Centraal-Azië naar West-Azië en Europa konden doordringen, alsmede den natuurlijken handelsweg tusschen het Chineesche en het Russische rijk. De reeks der Russische steden aan de Irtysj is een voortzetting der reeks, welke zich uitstrekt langs den voet van den Thian-Sjan; die reeksen wijzen sedert eeuwen den aravaanweg aan.

Sedert 1759 hebben de Chineezen het uitgeplunderde land door middel van militaire kolonies van Mandsjoe enz. en vooral van Chineesche ballingen bevolkt, de zijstroomen van den Ili tot besproeiing gebruikt en de wouden zorgvuldig hernieuwd. Men verbouwt er rijst, wijn, tarwe, maïs, meloenen, perziken, abrikozen, peren, pruimen en zelfs granaatappelen. Het land staat onder voogdij van den opperbevelhebber van het Westland, die zijn zetel heeft in de hoofdstad Koeldsja of Ili. Onderbevelhebbers besturen de distrikten Ili, Tarbagatai en Koerkaraoessoe. In het noordelijk gedeelte, aan de grenzen van Siberië, bevinden zich 10 militaire posten en 30 verschansingen, die door Kalmukken onder aanvoering van Chineesche officieren verdedigd worden. Behalve genoemde hoofdstad, in 1750 gesticht, vindt men er de koopsteden Tarbagatai (Tsjoegoetsjak) aan den voet van den Tarbagatai, en Gobdo (Chobdo) aan de oostelijke grenzen.

Dsjoengel. Zie *Dsjungel.*

Dsjoenkowsky, *Stepan Semenowitsj*, een Russisch staatsman en geleerde, werd geboren te Lebedin den 5den Januari 1763 en bezocht de school te Charkow, waar hij zulke vorderingen maakte in de wiskunde en oude talen, dat *Catharina II* hem naar Engeland zond ter voltooiing zijner studiën. Hier bleef hij 7 jaar en keerde in 1792 over Frankrijk en Duitschland naar Petersburg terug. Hij werd daar benoemd tot Hofraad en leermeester der dochters van keizer *Paul*. Bij de hervorming van het Russische ministerie in 1802 werd hij directeur in het departement van Staathuishoudkunde en Openbare werken. Bijna alle veranderingen in den toestand van landbouw en nijverheid is men aan dezen staatsman verschuldigd. Hij was een bepaald voorstander van vrijheid van godsdienst en wist *Alexander I* te bewegen, de kwakers uit Engeland te roepen tot droogmaking der moerassen in den omtrek van Petersburg, waardoor de gezondheidstoestand aldaar aanmerkelijk verbeterd werd. Zijn pogingen om de lijfeigenschap af te schaffen, leden echter schipbreuk op den tegenstand van den adel en van de ambtenaren. In 1803 werd hij benoemd tot secretaris van het Staathuishoudkundig Genootschap en ontwikkelde in die betrekking een groote werkzaamheid. Nadat hij in 1828 met den titel van geheimraad een eervol ontslag had verkregen, overleed hij te Petersburg den 15den April 1839. Van zijn geschriften noemen wij een leerdicht over den tuinbouw in den trant van *Delille*, alsmede een: „Nieuw en volledig stelsel van landbouw" (15 dln., 1817).

Dsjofra is een oase in de Tripolitaansche Sahara, ten N. van Fezzan. Van 2000 v. km. oppervlakte zijn slechts 100 v. km. geschikt voor landbouw. De 6000 bewoners, hoofdzakelijk Berbers en Arabieren, leven van land- en tuinbouw en van handel. De hoofdplaats is Sokna, een door 2000 Berbers bewoond stadje.

Dsjohor of *Johore* is de naam van een Maleisch koninkrijk in Achter-Indië. Het beslaat het zuidoostelijk gedeelte van het schiereiland Malaka en is door een bergketen van Pahang, ten noordoosten gelegen, gescheiden. Het telt op 18000 v. km. (1899) 200000 inwoners. Het droeg vroeger den naam van Malaka, maar toen de stad Malaka in 1511 in de handen der Portugeezen gevallen was, werd het koninkrijk, evenals de nieuwe hoofdstad van den vorst, met den naam van Dsjohor bestempeld. De kusten zijn gedeeltelijk hoog en steil, de binnenlanden boschrijk, maar weinig bezocht. De hoofdstad Dsjohor, residentie van den sultan, ligt aan de zuidkust en heeft gasverlichting, een waterleiding, goede havens en een prachtig paleis.

Dsjokjokarta. Zie *Djokjokarta.*

Dsjolan is een ten O. van het meer van Tiberias en den Jordaan gelegen, door den Jarmoek, Nahr-el-Allan en Hermon ingesloten landschap. In het Oude Testament is Dsjolan het gebied der Aramreischen stammen Gesoer en Maëcha. De grootste bloeitijd valt van de 2de tot de 7de eeuw na Chr. onder de heerschappij van de *Ghassaniden*, die de Arabische stadhouders der Romeinsche keizers waren. Het N. van het landschap wordt thans door kuddenvan Bedoeïnen beweid; in het Z. zijn boeren gevestigd.

Dsjoliba is de naam voor dat gedeelte van den Niger (zie aldaar), hetwelk in de Mandingostaten en Bambara is gelegen.

Dsjoloffen is de naam van een Negervolk, gevestigd aan den Boven-Senegal in W. Afrika.

Dsjonk. Zie *Jonk.*

Dsjungel of *Dsjoengel*, in het Engelsch *Jungle*, is de naam van een schier ondoordringbaren plantengroei van laag hout, doornstruiken, slingerplanten, riet, bamboe enz., die men in de moerassige vlakten van Voor-Indië aantreft, vooral aan den voet van het Himalajagebergte en in het mondingsgebied van Ganges en Brahmapoetra. Zulke moerassen, op sommige tijden wegens ongezonde uitwasemingen onbewoonbaar, strekken zich ter breedte van 30 tot 45 km. langs de Tarai uit van Assam westwaarts tot aan den Dsjamna. Zij zijn dicht begroeid en een geliefkoosde verblijfplaats van hyena's, lynxen, tijgers, luipaar-

Digitized by Google

den, olifanten, wilde zwijnen, antilopen, apen, herten en reusachtige slangen. In het droge seizoen wordt het gras in brand gestoken, om de wilde dieren te verdrijven en den grond geschikt te maken voor weiland.

D treinen zijn groote doorgaande treinen, in den volksmond ook wel harmonica-treinen genoemd. Zij zijn een navolging van de Amerikaansche *Vestibule trains*. De wagens van deze treinen staan met elkander in verbinding, zoodat het mogelijk is, door den geheelen trein te loopen, waartoe de wagens zij- of middelgangen hebben. In de treinen bevinden zich, zoo er al geen afzonderlijke eetwagens ingekoppeld zijn, inrichtingen voor de bereiding van eet- en drinkwaren. Voor de zitplaatsen, die genummerd zijn, moet afzonderlijk betaald worden, in ons land f 1.20 voor de 1ste en 2de, f 0.60 voor de 3de klasse bij afstanden van meer dan 150 km.; reist men minder dan 150 km., dan betaalt men de helft. De meeste D treinen rijden in ons land echter zonder 3de klasse.

Dualine. Zie *Nitroglycerine.*

Dualis, afkomstig van het Latijnsche *duo* (twee), noemt men in de spraakkunst dien vorm van een nomen, pronomen of verbum, welke aanwijst, dat van twee personen of zaken gesproken wordt. Die vorm gaat echter langzamerhand verloren in den pluralis of het meervoud, hetwelk een onbepaalde hoeveelheid van personen of zaken aanduidt. Alleen in die talen, welke zich nog steeds door een grooten rijkdom van vormen onderscheiden, zooals het Sanskriet, het oud-Grieksch en het Oud-Arabisch, vindt men den volkomen dualis, zoowel bij het naamwoord, als bij het werkwoord; in het Hebreeuwsch vindt men haar alleen bij het naamwoord en wel bepaaldelijk bij die, welke door de natuur verordende paren aanwijzen, zooals oogen, handen, enz. Onder de Germaansche talen onderscheidt zich het Gotisch door een dualis, doch slechts bij het persoonlijk voornaamwoord van den 1sten en 2den persoon van het werkwoord. In het Latijn heeft men den dualis alleen bij de woorden *duo* en *ambo*.

Dualisme noemt men in tegenstelling tot het *monisme* (zie aldaar), die wijze van verklaring van een deel van het bestaande of van de wereld in haar geheel, welke uitgaat van de veronderstelling van twee, met elkander in tegenspraak zijnde, principes. Zoo wordt in sommige religieus-zedelijke wereldbeschouwingen, bijv. in de leer van *Zoroaster*, een goed wezen als een beginsel van al het goede, een slecht wezen als het beginsel van al het slechte aangenomen, een vorm van dualisme, dien men in de zedeleer van *Plato*, van het Christendom en van *Kant* terugvindt. Even oud als dit ethische is ook het *anthropologische* dualisme, dat den mensch uit lichaam en ziel laat bestaan, en dat *Descartes* (zie aldaar) heeft uitgewerkt tot het *metaphysische* dualisme.

In de scheikunde is dualisme de leer, dat iedere stof in een electrisch-positief en een electrisch-negatief gedeelte ontbonden kan worden. In de electriciteitsleer noemt men dualisme de hypothese van *Symmer*, volgens welke de verschijnselen veroorzaakt zouden worden door twee tegengesteld werkende fluïda.

Dualiteit is een methode in de meetkunde om uit zekere stellingen nieuwe af te leiden. De punten van een vlak staan tot de rechte lijnen in dit vlak in zulk een verhouding, dat elke twee punten een rechte lijn (hun verbindingslijn) bepalen, terwijl twee rechte lijnen in het vlak een punt (haar snijpunt) bepalen. De constructies om twee punten door een rechte lijn te verbinden en het snijpunt van twee rechte lijnen te construeeren, noemt men ten opzichte van elkander dualistisch. Heeft men een figuur F, die uit m punten $P_1 \ldots$ Pm en uit hun verbindingslijnen bestaat, dan is in het algemeen het aantal dezer laatste $^1/_2$ m (m—1), doch soms kleiner, als toevallig meer dan 2 punten op dezelfde rechte lijn liggen, in welk geval deze verbindingslijnen samenvallen. Bij iedere dergelijke figuur F behoort een andere F_1, die ten opzichte van F dualistisch is en bestaat uit m rechte lijnen $r_1 \ldots r_m$ met haar snijpunten. De punten $P_1 \ldots P_m$ van F correspondeeren achtereenvolgens zoodanig met de rechte lijnen $r_1 \ldots r_m$ van F_1, dat steeds, wanneer drie punten P in een rechte lijn liggen, de drie correspondeerende lijnen r door een punt gaan. Sommige figuren zijn ten opzichte van zichzelf dualistisch, o. a. de driehoek. Daarentegen is de figuur, bestaande uit 4 willekeurige rechte lijnen met haar 6 snijpunten dualistisch ten opzichte van de uit 4 punten met hun 6 verbindingslijnen bestaande figuur. Een stelling, die ten opzichte van een der figuren geldt, is ook waar voor de dualistische figuur, mits men de woorden punt door lijn, en lijn door punt vervangt, alsmede de verbindingslijn van 2 punten, door het snijpunt van 2 rechte lijnen en omgekeerd. *Poncelet* is de eerste geweest, die op de beteekenis van het dualisme heeft gewezen, als belangrijk hulpmiddel bij wiskundige onderzoekingen.

Duban, *Jacques Félix*, een Fransch architect, geboren te Parijs den 14den October 1797, werd een leerling van *Debret* en bezocht toen de bouwkundige school, waar hij in 1823 den grooten prijs voor architectuur behaalde. Van 1824—1829 hield hij verblijf in Italië, en in 1834 werd hij te Parijs belast met het ontwerpen en voltooien eener bouwkundige school. In 1845 nam hij de restauratie op zich van het oude kasteel te Blois en daarna van dat te Dampierre. In een en ander slaagde hij zoo goed, dat hij in 1848 tot architect van het Louvre benoemd werd. In 1853 werd hij lid van het Instituut, en hij overleed te Bordeaux den 20sten December 1870.

Dubarry, *Marie Jeanne*, gravin, een maîtresse van *Lodewijk XV*, koning van Frankrijk, was de dochter van *Gomard de Vaubernier*, ambtenaar der belastingen, en werd geboren te Vaucouleurs den 19den Augustus 1743. Na den dood haars vaders was zij reeds vroeg een prooi van Parijsche losbollen. Eerst was zij werkzaam in een modewinkel en kwam vervolgens in het huis van de beruchte *Gourdon*, waar zij wegens haar schoonheid en opgeruimdheid den bijnaam *l'ange* droeg. Graaf *Dubarry*, te wiens huize zich veel aanzienlijke liefhebbers van het hazardspel vereenigden, nam haar bij zich, en hier kwam zij in kennis met *Lebel*, den kamerdienaar van *Lodewijk XV*, die haar vervolgens in aanraking bracht met den omstreeks 60-jarigen koning. Deze had weldra

Digitized by Google

zoo groot behagen in haar, dat hij haar deed huwen met een broeder van bovenvermelden graaf, een volslagen dronkaard, en haar ten spijt van den tegenstand der prinsessen enz. aan het Hof plaatste. Minister *Choiseul*, die door de reeds in 1765 overleden madame *de Pompadour* groot geworden was, wilde haar doen vallen, maar struikelde daardoor zelf. Weliswaar bemoeide zij zich weinig met regeeringszaken, omdat zij enkel het genot najaagde, maar de tegenpartij van den minister maakte van haar invloed gebruik, om den hertog *d'Aiguillon* aan het bewind te brengen. Zij ondersteunde hem tegenover het Parlement en berokkende zich hierdoor den haat van het volk. Toch poogde zij steeds eendracht te stichten, en haar milddadigheid evenaarde haar zucht tot geldverspilling. Zelf was zij niet zeer nauwgezet in haar trouw, doch zij hield angstvallig de wacht over alle uitspattingen van den koning. Zij wist dezen steeds in een goede luim te brengen en behoefde niet te vreezen, dat zij verstooten zou worden. Toen *Lodewijk XV* zijn einde voelde naderen, deed hij haar, uit zorg voor haar veiligheid, naar elders reizen. Na zijn overlijden werd zij naar een klooster bij Meaux gebracht, doch weldra kreeg zij verlof, naar haar kasteel bij Marly terug te keeren. In den eersten tijd der revolutie liet men haar ongemoeid, doch toen zij de uitgewekenen ondersteunde en met de aanhangers van *Brissot* samenspande, daagde *Robespierre* haar voor de rechtbank en deed haar den 6den December 1793 guillotineeren. Zij was onder die omstandigheden zeer kleinmoedig, stortte een stroom van tranen, riep het volk te hulp en zeide een oogenblik, voordat zij het hoofd onder de valbijl zou leggen: „Monsieur le bourreau, encore un moment!" De „Mémoires" (6 dln., 1829—1830), onder haar naam uitgegeven zijn onecht, maar zeer belangrijk.

Dubbelademers of **Longvisschen** (*Dipnoi*) is de naam van een orde der *Echte Visschen* (*Euichtyes*). Zie verder *Dipnoi*.

Dubbel bewustzijn. Behalve de in ons bewustzijn plaats grijpende psychische processen, die met het geheel van symptonen, dat het *Ik*-begrip samenstelt, in onafgebroken associatiebetrekking staan, kunnen ook nog andere psychische verrichtingen zich in ons afspelen, waarvan ons bewust *Ik* niets weet, en die, los van de bewuste ideeën-associatie, niet willekeurig kunnen worden teruggeroepen in de herinnering, noch onderworpen aan de kritiek van ons denken. Men spreekt in zulke gevallen van een splitsing der ziel, van een tweeden toestand, van een *dubbel-Ik*.

Een gewoon voorbeeld van die eigenaardige bewustzijnstoestanden vindt men in die droomen, welke na het ontwaken òf geen òf slechts een oppervlakkige herinnering achterlaten, maar na het weder inslapen voortgezet kunnen worden. Terwijl wij in wakenden toestand den droom vergeten hebben, komt het in den slaap weder te voorschijn tredende droombeeld ons bekend voor. Toestanden die met den droom veel overeenkomst hebben, kunnen onder bepaalde pathologische verhoudingen teweeggebracht worden door sterke geestelijke en ziels-aandoeningen (schrik, gemoedsbewegingen, verwondingen enz.). De in deze zoogenaamde hypnoïde toestanden plaats gehad hebbende feiten laten geen herinneringen achter voor het bewustzijn, wel echter voor den volgenden hypnoïde. Voornamelijk *hysterische aanvallen* brengen dikwijls ziekelijke bewustzijnstoestanden teweeg, waarvan de lijder zich in normale omstandigheden niets herinnert. Komen deze aanvallen dikwijls terug, dan kan men waarnemen, dat de patient zich de gebeurtenissen uit vroegere aanvallen herinnert niet alleen, maar daarvan gebruik maakt. Het bewustzijn bij zulk een aanval is volkomen gescheiden en autonoom en staat met het gewone bewustzijn niet in verband. Voornamelijk het door een hevigen hysterischen aanval veroorzaakte of ook wel als hysterisch symptoom afzonderlijk optredend *somnambulisme* toont ons het karakter van het dubbel bewustzijn. In somnambuultoestand doen de zieken gecompliceerde en schijnbaar doelmatige willekeurige handelingen, waarvoor elke herinnering in den normalen toestand ontbreekt. Het geheele wezen en doen en laten van zieken is in de afzonderlijke somnambuultoestanden opvallend gelijk en het ziekelijke is duidelijk merkbaar. Het komt minder dikwijls voor, dat een zieke in den „tweeden toestand" niet verandert. Karakter en stemming ondergaan een raadselachtige verandering, die weken en maanden kan voortduren. Tegenover het normale *Ik* staat dan een ziekelijk veranderd *Ik* in het somnabulisme, waarvan het eerste *Ik* niets weet (het *dubbel Ik*). Dergelijke abnormale toestanden vindt men ook bij *epilepsie*, alkoholvergiftiging en kunstmatig bij hypnose.

Dubbeldam is een gemeente in de provincie Zuid-Holland, groot 6476 H.A. met 3407 inwoners (1905). Zij omvat het middel- en zuidelijk deel van het Dordsche eiland benevens eenige eilanden in den Biesbosch en wordt begrensd door de gemeenten 's Gravendeel, Groote-Lint, Zwijndrecht, Dordrecht en Sliedrecht in Z. Holland, Werkendam, Dussen, Made-en-Drimmelen en Hooge en Lage Zwaluwe in Noord-Brabant. De bodem bestaat geheel uit vruchtbare kleipolders. Behalve het dorp Dubbeldam behooren tot de gemeenten de buurten De Mijl en Wieldrecht en de gehuchten Willemsdorp en Kop-van-het-Land.

Het dorp Dubbeldam is ontstaan op de plaats van het oude Dubbeldam, dat bij den St. Elizabethsvloed verzwolgen werd en had later herhaaldelijk van overstroomingen te lijden. Het telt ruim 1500 inwoners, heeft een fraaie Hervormde kerk en vele mooie buitens.

Dubbele breking noemt men de verdeeling van een lichtstraal ab (zie fig. 1) in twee stralen (bc en bd), wanneer hij door een anisotroop lichaam gaat (zie *Isotroop*). Doorzichtige amorfe lichamen, zooals glas, hebben slechts enkele breking, doch kunnen deze lichamen ook dubbele breking verkrijgen door éénzijdigen druk, sterke verhitting en spoedige afkoeling. De kristallen van het kwadratische en hexagonale stelsel, zooals bloed-

Fig. 1.

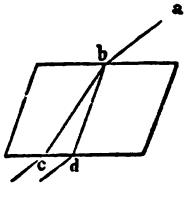

Dubbele breking.

Digitized by Google

loogzout en kalkspaat, zijn optisch uniaxiaal, d. w. z. er is slecht één richting, waarin geen dubbele breking plaats heeft, en die richting, optische as geheeten, valt met de kristallografische hoofdas samen (*ab* in fig. 2). Volgens alle andere richtingen wordt de lichtstraal in tweeën gesplitst, waarvan de eene naar alle richtingen van het kristal denzelfden brekingsexponent heeft, terwijl de brekingsexponent der andere helft van den lichtstraal verandert met de richting, waarin de lichtstraal door het kristal gaat.

Fig. 2.

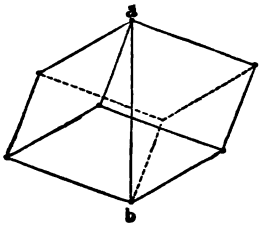

Dubbele breking.

De dubbele breking staat met de polarisatie van het licht in het nauwste verband, want beide stralen zijn met betrekking tot elkander rechthoekig gepolariseerd, het golfvlak van de eene staat steeds rechthoekig op de hoofdas, de polarisatie van de andere heeft plaats in het vlak,

Fig. 3.

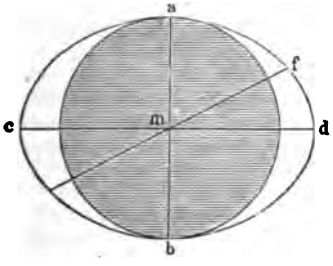

Dubbele breking.

dat men door den lichtstraal *fm* en de hoofdas *ab* (fig. 3) kan leggen. Fig. 4 doet zien hoe men de golfvlakken daarbij kan voorstellen. De kris-

Fig. 4.

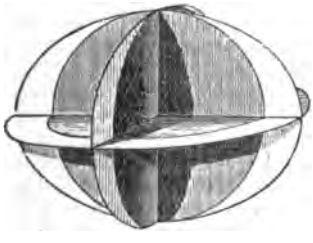

Dubbele breking.

tallen der 3 laatste stelsels hebben 2 optische assen en geven daardoor (fig. 5) andere golfvlakken. In gepolariseerd licht vertoonen dubbel brekende kristalplaten mooie kleuren (zie *Polarisatie*), en daar de dubbele breking elken natuurlijken lichtbundel in twee loodrecht tot elkander gepolariseerde bundels splitst, levert zij een voortreffelijk hulpmiddel om gepolariseerd licht te verkrijgen, als men slechts zorgt een dier bundels te neutraliseeren. Dit geschiedt door middel van een Nicolsch prisma (fig. 6), waardoor van den gesplitsten lichtstraal *ab*, de eene helft *bc* verloren gaat, de andere *bd* gepolariseerd, als *def* het prisma verlaat. De dubbele breking van het licht werd door *Bartholin* bij dubbelspaat ontdekt in 1669, de wetten ervan zijn opgesteld door *Huyghens* (1678), *Young* (1800—1814), *Malus* (1808—1811), *Arago* (1811), *Fresnel* (1815—1822), *Cauchy* (1836), *Neumann* (1843) e. a.

Fig. 5.

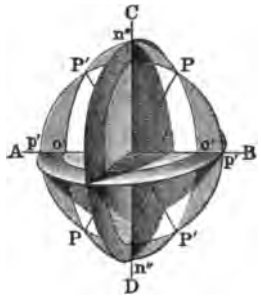

Dubbele breking.

Ook weeke plastische lichamen en zelfs vloeistoffen kunnen, zooals *Mach* (1873), *Maxwell* en *Kundt* aangetoond hebben, dubbele breking vertoonen. De sterkte dezer dubbele breking hangt van de snelheid der vormverandering af en bestaat uitsluitend gedurende die verandering. Zoo zijn Canadabalsem, stroopdik, phosforzuur en gesmolten glas bij snelle verandering van vorm dubbelbrekend. Als een massive cylinder in een hollen vaststaanden snel rondraait, terwijl de tusschenruimte met verschillende vloeistoffen gevuld is, vertoonen deze laatste dubbele breking. Glycerine wordt echter niet dubbelbrekend.

Fig. 6.

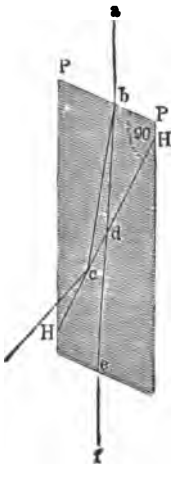

Dubbele breking.

Dubbele Standaard. Zie *Bimetallisme.*

Dubbelkelk (*Helminthia Juss.*) is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Samengesteldbloemigen* (*Compositae*). Het onderscheidt zich door een dubbel omwindsel, van hetwelk het binnenste 8- en het buitenste 5-bladerig is, voorts door een naakten vruchtbodem, dwarsgestreepte vruchten en gevederd en gesteeld zaadpluis. In Frankrijk, Italië en ook in ons land groeit de *ruwe dubbelkelk* (*H. echioïdes Gaertn.*) met eenigszins gegolfde of getande onderste bladeren, terwijl de overige gaafrandig en lancetvormig zijn, en in de Pyreneeën *H. spinosa Dec.*

Dubbel koolzuur kalium. Zie *Kaliumbicarbonaat.*

Digitized by Google

Dubbel koolzuur natrium. Zie *Natriumbicarbonaat.*

Dubbels, *Hendrick,* een Hollandsch zeeschilder, geboren te Amsterdam in 1620 of 1621, werd begraven aldaar den 9den Juni 1676. Zijn zeestukken en riviergezichten munten uit door een fijnen toon en geven doorgaans de eigenaardige aantrekkelijkheid van een kalm watervlak bij windstilte op meesterlijke wijze weer. Zijn werken vindt men hier te lande o.a. in het Rijksmuseum te Amsterdam.

Dubbelschaduwen of *Tweeschaduwigen.* Zie *Ascii.*

Dubbelspaat. Zie *Kalkspaat.*

Dubbelsterren. Zie *Vaste sterren.*

Dubbelzien (diplopie) is een gebrek, dat bij een onjuiste richting der oogassen van een of van beide oogen optreedt, omdat dan de beelden van het zelfde voorwerp niet op symmetrisch gelegen plaatsen der netvliezen vallen, zoodat twee afzonderlijke indrukken in de hersenen worden opgewekt. Gewoonlijk is de oorzaak gelegen in verlamming der oogspieren door rheumatiek, syphilis of verwondingen. Ook bij hysterie, hypochondrie en bij hevige gemoedsaandoeningen komt het dubbelzien voor. Gezwellen in de oogholte doen dubbelzien ontstaan door het op zij drukken van den oogappel. De behandeling moet de oorzaak doen verdwijnen.

Dubbelzouten noemt men de zouten van meer basische zuren, wier waterstof door verschillende metalen is vervangen, of verbindingen van twee zouten van hetzelfde zuur. Als voorbeeld noemen wij den gewonen aluin, $Al_2K_2(SO_4) + 24H_2O$, hetwelk uit kalium- en aluminiumsulfaat bestaat, of het seignettezout, $C_4O_4H_4{<}^{OK}_{ONa}$, dat uit kalium- en natriumtartraat is samengesteld. Ook bestaan er dubbelzouten van éénbasische zuren, n.l. haloïdzouten, zooals $HgKCl_3$ en HgK_2Cl_4.

Dublin is de naam van het volkrijkste graafschap in Ierland, in het landschap Leinster gelegen. Het telt op 918 v. km. (1901) 447266 inwoners, van welke 75% tot de Roomsch-Katholieke Kerk behooren. Het land is in het zuiden bergachtig en bestaat voor het overige uit een golvende, vruchtbare vlakte met vele baaien en eilanden aan de kust. Het wordt besproeid door de Liffey, de Dodder en vele kleine beken; het Konings- en het Groote Kanaal bevorderen de binnenlandsche scheepvaart. De belangrijkste bronnen van bestaan zijn land- en tuinbouw, visscherij, oestervangst, veeteelt en weverij. De bodem levert koper, lood en eenig graniet. Het graafschap en de universiteit zenden ieder 2, de hoofdstad 4 afgevaardigden naar het Parlement.

Dublin, de hoofdstad van Ierland en van het gelijknamige graafschap, is de zetel van den onderkoning van Ierland, van het Hooggerechtshof en van veel regeeringsbeambten, alsmede van den Protestantschen primaat en van den R. Katholieken aartsbisschop. Zij is een der fraaiste steden van Europa en ligt op den achtergrond van de ruime Dubliner of Liffeybaai. De stad, vanwaaruit spoorlijnen gaan in de richtingen Belfast, Sligo, Galway, Cork, Limmerik en Wexford, telt (1901) 289106 inwoners, met de voorsteden Rathminis en Rathgar, Pembroke, Blackrok en Kingstown 373179 inwoners. Dublin is gebouwd in den vorm van een ellips, door den 14 km. langen *Circular Road* omgeven en wordt door het Groote- en het Koningskanaal van de voorsteden gescheiden. De Liffey, tusschen kaden van granietblokken voortstroomende en door 7 steenen en 4 ijzeren bruggen overspannen, splitst de stad in een noordelijk gedeelte met 6 en een zuidelijk met 14 wijken. Het zuidelijk gedeelte der stad is het nieuwste en bevat de fraaiste gebouwen. In het algemeen is in het Z.O. en N.O. de rijkdom, in het N.W. de middenstand en in het Z.W. de behoeftige volksklasse gevestigd. Men heeft er grootendeels regelmatige, breede, goedgeplaveide straten, fraaie huizen, een aantal prachtige gebouwen, veel gedenkteekenen, benevens groote, schaduwrijke pleinen. De fraaiste straat is Sackvillestreet met veel hotels, winkels en een hooge zuil ter eere van *Nelson.* Het grootste plein is er St. Stevensgreen met het ruiterstandbeeld van *George II* en een standbeeld van graaf *Eglinton,* onderkoning van Ierland, het sierlijkste plein is Merrionsquare. Het Phoenixpark aan de westzijde der stad vindt in uitgestrektheid en in schoonheid van aanleg moeilijk zijns gelijke; daar bevindt zich het kasteel van den onderkoning, alsmede het verblijf der secretarissen, een exercitie- en paradeplein, een militair hospitaal, een constabelskazerne, een trigonometrisch bureau, een opvoedingsgesticht voor soldatenkinderen, een zoölogische tuin, het Wellingtonmonument enz. Daarentegen leveren de hutten in het oudste gedeelte der stad een beeld van armoede en ellende op. De merkwaardigste gebouwen van Dublin zijn het kasteel, oorspronkelijk een vesting, doch thans de zetel van de hoogste staatslichamen, met een vergaderzaal van den geheimen raad, een staatsarchief, de schatkamer, het tuighuis, een slotkapel enz.; verder de universiteit, het stadhuis, waarvoor het standbeeld van *George I* zich verheft, de voormalige beurs met het standbeeld van *George III,* de korenbeurs, het gebouw der bank van Ierland, dat van het tolkantoor, dat der vier hooge gerechtshoven enz. Er zijn 10 Protestantsche kerken en kapellen, 85 R. Katholieke kerken en 19 kloosters. Van de kerken zijn eenige zeer bezienswaardig, zooals de hoofdkerk, aan *St. Patrick,* den beschermheilige van Ierland gewijd, die in 1865 is gerestaureerd, waartoe *Guinness,* een rijk brouwer uit Dublin, 40000 pond sterling heeft bijgedragen. Een nieuwe kerk der Augustijnen werd in 1865 door *Pugin* gebouwd. In 1868 werd een prachtige Vrijmetselaarsloge voltooid. Bij de reeds vermelde gedenkteekenen komen nog een standbeeld van *Oliver Goldsmith* door *Poly,* van *Smith O'Brien* en van den dichter *Moore.*

Het aantal inrichtingen van onderwijs is zeer groot. Sedert 1220 bestond er een universiteit, die echter ten tijde van *Hendrik VIII* gesloten werd. De bestaande Protestantsche universiteit of Trinity-college bevindt zich in een voormalige abdij met 2 binnenpleinen. Zij werd in 1592 door *Elizabeth* gesticht en bezit een aanzienlijke bibliotheek (231538 deelen en veel handschriften), een kapel, een museum van oudheden, een snijkamer, een botanischen tuin, een sterrenwacht, een drukkerij en een fraai park. Queen's university,

Digitized by Google

in 1850 gesticht, maar thans in de Royal university (1880) opgelost, stond open voor de belijders van alle kerkgenootschappen. De Roman-Catholic-University is in 1854 verrezen. Sedert 1866 bestaat er een academie voor vrouwen, Alexandra College; verder heeft men er een college voor genees- en heelkunde, benevens een landbouwschool, 11 geneeskundige scholen, een kweekschool van onderwijzers, een R. Katholiek zendelingen-instituut en omstreeks 200 openbare scholen. Een groot museum voor natuurwetenschappen en een groote bibliotheek werden in 1890 gesticht. Van de geleerde genootschappen zijn de Royal Dublin Society, de Royal Irish Academy en het Royal College of Science de voornaamste. Verder heeft men er een genootschap voor natuurkunde en schoone kunsten, in 1749 gesticht, met belangrijke verzamelingen. In het Iersche nijverheidsmuseum worden voorlezingen gehouden over natuurkunde; de Koninklijke Iersche Academie is een kunstenaarsvereeniging, die jaarlijks tentoonstellingen houdt. Ook zijn er 5 geneeskundige genootschappen en vele andere. Tot de inrichtingen van liefdadigheid behooren 19 hospitalen met meer dan 2000 bedden; daaronder bevinden zich het St. Stevenshospitaal, het Swifthospitaal, het hospitaal voor kraamvrouwen, het koninklijk hospitaal, het invaliedenhuis, een krankzinnigengesticht, twee inrichtingen voor doofstommen, een vondelingenhuis, een toevluchtsoord voor bejaarde lieden en onderscheiden weeshuizen. Dublin bezit 4 schouwburgen.

Als haven der stad dient de Liffey, bevaarbaar voor schepen van 1400 ton, de buitenhavens zijn het bassin van Kingstown, sedert 1824 met de stad door een spoorweg verbonden, en het bassin van Howth-hill. Het Groote Kanaal en het Koningskanaal vereenigen de haven met de Shannon in het binnenland van Ierland. De toegang van de reede tot den mond der Liffey wordt door twee dammen, de *South-Wall*en de *Bull-Wall*, open gehouden. De toenemende verzanding van de haven (groote schepen moeten op een afstand van 7 k.m. van de dokken ankeren) heeft den bloei van Kingstown zeer bevorderd, maar in de laatste jaren zijn door uitbaggering der rivier en verdieping der haven verbeteringen tot stand gekomen. In de haven kwamen in 1899 257 zeeschepen met 249160 ton; 108 schepen met 77792 ton verlieten haar. Voor de kustscheepvaart waren de cijfers 8353 schepen met 2230000 ton en 8182 met 2310000 ton. De handelsvloot telt (1899) 317 schepen (103 stoomschepen) met 61667 (38245) ton. De invoer (graan, hout, suiker, wijn, petroleum enz.) bedroeg in 1899 2570000 pond sterling; de uitvoer (meststoffen, bier, wol enz.) slechts 73562 pond. Er zijn reusachtige bierbrouwerijen, vooral die van *Guiness* en *Manders*, voor 't overige is de nijverheid, behalve de whisky-fabricage, van niet veel belang. De stad is verdeeld in 15 wijken, en het stadsbestuur bestaat er uit even zooveel aldermen, van welke een lord-mayor is, benevens uit 45 raadsleden. De lord-mayor is civiel- en militair gouverneur van de stad, admiraal der havens en vrede-rechter.

Dublin, in het Iersch *Ballyath-Cliath*, is een zeer oude stad, die wellicht reeds aan *Ptolemaeus* bekend was, werd in 448 door *St. Patrick* tot het Christendom bekeerd, in 851 door de Noormannen verwoest en *Dubhlin*, *Dyvelin* of *Diflin* (Zwarte poel) genoemd. Zij was in de 10de eeuw de zetel van een Deensch vorstenhuis, dat in 948 het Christelijk geloof omhelsde. Deze vorsten werden door de Ieren herhaaldelijk verdreven, doch wisten zich, in weerwil van geduchte nederlagen (in 978, 999 en 1014), langen tijd staande te houden. Koning *Sitric* stichtte in 1038 het bisdom Dublin, dat in 1214 tot een aartsbisdom verheven werd. Tot aan het einde der 12de eeuw was Dublin bij afwisseling onderworpen aan *Godred Cowan*, koning van Man, aan de Denen en aan *Mac Murrough*, koning van Leinster. In 1169 werd de stad veroverd door *RichardClare*, graaf *van Pembroke*, bijgenaamd *Strongbow*, en bleef na dien tijd in het bezit der Engelschen. Den 12den November 1172 huldigde zij koning *Hendrik II*, en tot aan de 15de eeuw vormde zij een afzonderlijk graafschap. In 1487 vond *Lambert Sinnel* er hulp tegen *Hendrik VII*, en in 1659 veroverde de partij der *Stuarts* het kasteel en vestigde er het gezag van *Karel II*. Tot in onze dagen was Dublin steeds het brandpunt van het staatkundig en kerkelijk verzet van Ierland tegen de Britsche regeering.

Wapen v. Dublin.

Dubloen (dubbel) is de naam van een in Spanje en het voormalige Spaansch Amerika gebruikelijke gouden munt van 2 pistolen. De waarde der vóór 1848 gestempelde dubloenen is 15 gulden 87 cent Nederlandsch en die der later gestempelde (dublon de Isabel) slechts 11 gulden 19½ cent Nederlandsch.

Dübner, *Friedrich*, een Duitsch letterkundige, werd geboren te Hörselgau den 21den December 1802, studeerde geruimen tijd te Göttingen, was daarna als professor werkzaam aan het gymnasium te Gotha en leverde een kritische uitgave van *Justinus* (1831) en *Persius* (1832). Daar hij zich met de Latijnsche blijspeldichters bezig hield, legde hij zijn betrekking neder, om de belangrijkste handschriften in Italië in oogenschouw te nemen. Nog voor het aanvaarden der reis ontving hij echter van *Firmin Didot* te Parijs de uitnoodiging, om aldaar met *Fix* en *Sinner* een nieuwe uitgave van den „Thesaurus linguae graecae" van *Stephanus* in gereedheid te brengen. Hij nam dit voorstel aan en toen *Dindorf* met de hoofdredactie van den „Thesaurus" belast was, vestigde hij zijn aandacht op de „Bibliotheca Graeca" van *Didot*. Hiervoor leverde hij kritische uitgaven van de „Moralia" van *Plutarchus* en van een aantal andere geschriften, benevens een Grieksche anthologie (2 dln., 1864—1872). In de „Bibliothèque Elsevirienne", die sedert 1855 bij *Didot* in het licht verschijnt, bezorgde hij de kantteekeningen voor *Horatius* en *Virgilius*. Ook heeft hij medegewerkt tot een belangrijke uitgave der werken van *Chrysostomus* en *Augustinus* te Parijs. Verder heeft hij het onderwijs in de oude talen in Frankrijk aanmerkelijk verbeterd door het leveren van uitmuntende schooluitgaven van klassieke schrijvers. Hij overleed den 12den October 1867.

Digitized by Google

Duboc, *Charles Eduard*, een Duitsch dichter, schrijvende onder den naam van *Robert Waldmüller*, geboren te Hamburg den 17den September 1822, wijdde zich aanvankelijk aan den handel, beoefende echter tevens de dichtkunst en vertoefde van 1853 tot 1856 in Italië en Griekenland. Sedert 1857 wijdde hij zich onverdeeld aan de fraaie letteren en vestigde zich in 1859 te Dresden. Hij schreef: „Unterm Schindeldach" (1851), „Dichters Nachtquartier" (1853), „Merlins Feiertage" (1853), „Irrfahrten" (1853), „Lascia passare, Gedichte" (1857), „Gedichte" (1857), „Unterm Krummstab" (1858), „Novellen" (1860), „Dorfidyllen" (1860), „Wanderstudien" (1861), „Gehrt Hansen" (4 dln., 1862), „Mirandola u. s. w." (1866), „Fra Tedesco" (1866), „Baronisirt u. s. w." (1868), „Die kleine Gipsgieszerin" (1869), „Das Vermächtniss der Millionärin" (3 dln., 1870), „Eusebius Hutzler's Selbstbekenntnisse" (1871), „Leid und Lust" (3 dln., 1874), „Schlosz Roncanet" (4 dln., 1874), „Walpra" (1874), „Der Secundant; aus dem Tagebuch eines Genealogisten" (1878), „Die Verlobte" (1879), „Die Somosierra" (1881), „Don Adone" (2 dln., 1883), „Maddalena" (1883), „Darja" (2 dln., 1884), „Auf der Leiter des Glücks. Blond oder Braun?" (1884), „Um eine Perle" (2 dln., 1885), „Das Geheimnisz" (1887), „Felicitass" (1893), „Klänge aus der Fremde" (1893), „Liebesstürme" (1896) en „Das Amulett" (1896). *Duboc* schreef ook nog de tooneelstukken „Brunhild" (1873) en „Die Tochter des Präsidenten" (1880). Ook gaf hij de dramatische werken van prinses *Amalia van Saksen* uit, alsmede een vertaling van „Enoch Arden" (7de druk, 1874) en andere vertalingen.

Duboc, Julius, een Duitsch schrijver, broeder van den voorgaande, werd den 10den October 1829 te Hamburg geboren. Hij studeerde in de philosofie en in de geschiedenis en deed groote reizen in het buitenland. Hij was een aanhanger van *Feuerbach* en heeft zich door vele geschriften over philosofie, letterkunde en sociale oeconomie bekend gemaakt. *Duboc* overleed den 13den Juni 1903 te Hamburg. Van zijn werken noemen wij: „Soziale Briefe" (3de druk, Hamburg, 1873), „Geschichte der englischen Presse" (Hannover, 1873), „Die Psychologie der Liebe" (Hannover, 1880), „Das Leben ohne Gott" (Hannover, 1875), „Der Optimismus als Weltanschauung" (Bonn, 1881), „Die Tragik vom Standpunkt des Optimismus" (Hamburg, 1886), „Hundert Jahre Zeitgeist in Deutschland" (Leipzig, 1899), „Grundrisz einer Trieblehre" (Leipzig, 1892), „Jenseits vom Wirklichen" (Dresden, 1896), „Fünfzig Jahre Frauenfrage in Deutschland" (Leipzig, 1896), „Die Lust als sozialethisches Entwicklungsprinzip" (Leipzig, 1900), verder de novellenbundel „Herzensgeschichten" (Dresden, 1888) en den dichtbundel „Früh-und Abendrot" (Dresden, 1899).

Duboccage, *Marie Anne*, geboren *Le Page*, een Fransche dichteres, werd geboren te Rouaan den 22sten October 1710, ontving haar opvoeding in een klooster te Parijs en trad vervolgens in het huwelijk met *Pierre Joseph Duboccage*. Behalve vertalingen leverde zij de tragedie „Les Amazones" (1749), het epos: „La Colombiade" (1756), „Voyage en Angletterre, Hollande et Italie" (1776), Oeuvres poétiques" (2 dln., 1762) en „Oeuvres politiques" (2 dln., 1788). Zij overleed den 8sten Augustus 1802.

Dubois, *Guilliam*, een Hollandsch schilder, begraven te Haarlem den 7den Juli 1680, schijnt daar steeds gewoond te hebben en was er reeds in 1646 lid van het schildersgild. Zijn geboortejaar is onbekend. Van 1652—1653 maakte hij met enkele andere Haarlemsche schilders een reis in Duitschland. *Dubois'* schilderijen, die zeldzaam zijn, vertoonen zeer veel overeenkomst met vroegere werken van *Jacob Ruisdael*, die ongeveer gelijktijdig met hem lid werd van het Haarlemsch schildersgild. Het Mauritshuis te 's Gravenhage bezit een zeer mooi werk van zijn hand.

Dubois, *Guillaume*, kardinaal en Fransch minister onder het regentschap van den hertog *van Orleans*, werd geboren den 6den September 1656 te Brive la Gaillarde in Limousin, bezocht het college St. Michel te Parijs en werd gouverneur bij den hertog *van Orleans*, wiens huwelijk met een dochter van *Lodewijk XIV* en madame *de Montespan* hij bevorderde. De koning verhief hem daarna tot abt van St. Just. Toen de hertog *van Orleans* benoemd was tot prins-regent, kwam vooral door zijn invloed een verbond tot stand tusschen Frankrijk en Engeland, alsmede de Quadruple-alliantie van 2 Augustus 1718. Als minister van Buitenlandsche Zaken bewees hij groote diensten aan de geestelijkheid en aan den paus, en deze benoemde hem in 1720 tot aartsbisschop van Cambray en een jaar later tot kardinaal. Kort daarna werd hij eerste minister, doch hij overleed reeds den 10den Augustus 1723. Deze staatsman onderscheidde zich zoowel door zijn verregaande zedeloosheid als door zijn onbeperkte eerzucht en berekenende sluwheid, zoowel door zijn verbazende bedrijvigheid als door zijn grenzenloozen goedhartigheid.

Dubois, *Félice Henry*, meer bekend onder den schuilnaam *Bodz-Reymond*, werd geboren den 20sten Augustus 1782 te St. Sulpice in Val de Travers, hield zich te Genève en te Lyon bezig met letterkundige werkzaamheden, studeerde te Berlijn in de wijsbegeerte en in de geneeskunde, nam als kapitein deel aan de veldtochten van 1813—1814, werd geheim regeeringsraad voor het departement van Buitenlansche Zaken voor Neuchâtel en overleed aldaar den 7den Mei 1850. Zijn boek: „Staatswesen und Menschenbildung" (4 dln. 1837—1839), baarde veel opzien.

Dubois, *Paul François*, een Fransch schrijver, werd geboren te Rennes den 2den Juni 1795, was een leerling van *Cousin* en werd achtereenvolgens benoemd tot hoogleeraar aan de colleges te Falaise, Limoges, en Besançon, wijdde zich daarna aan de journalistiek, gaf met *Mignet, Thiers* en *Rémusat* de „Tablettes universelles" in het licht en stichtte in 1824 met *Léroux* den „Globe", waarin hij ijverde voor godsdienstvrijheid. Dientengevolge werd hij in 1830 in hechtenis genomen, doch door de Julirevolutie herkreeg hij de vrijheid en werd benoemd tot inspecteur-generaal van het openbaar onderwijs. In 1834 beroofde *Guizot* hem van zijn ambt, doch hij werd daarin hersteld na de aftreding van dien minister en tevens geplaatst aan de Polytechnische school als hoogleeraar in de Fransche letterkunde. In den zomer van 1838 deed hij een reis door Duitschland,

Digitized by Google

om er het onderwijs te bestudeeren; in 1839 werd hij lid van den raad van openbaar onderwijs en in 1840 opvolger van *Cousin* als directeur der normaalschool. In 1852 legde hij echter zijn betrekking neder, werd in 1870 lid van het Instituut en overleed te Parijs, den 12den Juni 1874. Zijn: „Fragments littéraires" (1870, 2 dln.) zijn door *Vacherot* verzameld en in het licht gegeven.

Dubois, *Frédéric*, een Zwitsersch oudheid- en aardkundige, werd geboren te Motiers-Travers den 28sten Mei 1798, studeerde te Neuchâtel in de wijsbegeerte en godgeleerdheid, werd in 1817 onderwijzer te St. Gallen, in 1819 in Lithauen en in 1829 de geleider van een jongen Pool naar de universiteit te Berlijn en op onderscheiden reizen. Hij schreef een: „Conchyologie fossile" (1831), deed in 1831—1834 een wetenschappelijke reis door den Kaukasus en deelde daarvan een en ander mede in zijn „Voyage autour du Caucase, chez les Tcherkesses et les Abchases en Colchide, en Géorgie, en Arménie et en Crimée" (1843). In 1836 vestigde hij zich aan het Meer van Neuchâtel, waar hij zich bezig hield met de beoefening der geschiedenis van Zwitserland, en in 1843 verkreeg hij een professoraat in de oudheidkunde te Neuchâtel, dat echter in 1848 opgeheven werd. Toen keerde hij terug naar zijn buitenverblijf aan het Meer van Neuchâtel, schreef er belangrijke verhandelingen in den „Annuaire de géographie" en overleed den 7denMei 1850.

Dubois, *Charles Frédéric*, een Belgisch natuurkundige, werd in 1804 in Pruisen geboren en overleed in 1867 te Brussel. Van zijn werken noemen wij: „Planches coloriées des oiseaux de l'Europe et de leurs oeufs" (1859—1862), „Planches coloriées des oiseaux de la Belgique et de leurs oeufs" (1864), „Les lépidoptères de l'Europe, leurs chenilles et leurs chrysalides" (1860—1866), „Catalogue systématique des oiseaux de l'Europe" (1865), „Les oiseaux de l'Europe et leurs oeufs" (1859—1872) en „Les lépidoptères de la Belgique" (1860—1875).

Dubois, *Edmond Paulin*, een Fransch waterbouwkundige, werd geboren te Brest den 12den Juli 1822, trad eerst in dienst bij de marine en werd in 1851 professor aan de zeevaartschool in zijn geboortestad. Hij is de uitvinder van het kompas met dubbele naald, om de afwijking te bepalen, door het ijzerwerk van het schip veroorzaakt, en van een nautischen gyroskoop. Hij schreef: „Cours d'astronomie" (1858), „Cours de navigation et d'hydrographie" (1859), een vertaling van *Gauss*' „Theoria motus corporum" (1865), „De la déviation des compas à bord des navires et du moyen de l'obtenir à l'aide du compas de déviation" (1876), „Résumé analytique de la théorie des marées, telle qu'elle est établie dans la mécanique céleste de Laplace" (1885) en „Ephémérides astronomiques et Annuaire des marées". Hij overleed den 11den November 1891 te Brest.

Dubois, *Eugène*, een Belgisch dichter, werd geboren te Antwerpen den 5den Maart 1827, ontving te Hâvre een opleiding voor den handel, woonde daarna eenigen tijd te Parijs en vestigde zich later weder te Antwerpen. Na het overlijden van zijn vader aanvaardde hij diens handelszaak en stond een zestal jaren aan het hoofd daarvan. Wegens een ongeneeslijke kwaal verdronk hij zich in een vijver van het park te Antwerpen in den nacht volgende op den 5den Mei 1870. Hij zelf gaf enkel in het licht: „Penser et oublier" (1854). Na zijn dood verzamelden zijn vrienden de geschriften, die zijn nalatenschap uitmaakten, en legden ze ter perse onder den titel: „Oeuvres complètes" (2 dln., 1873). Zijn „Chants Ardennais" werden zeer geprezen.

Dubois, *Paul*, een Fransch beeldhouwer, werd geboren te Nogent-sur-Seine den 18den Juli 1829, studeerde aanvankelijk in de rechten, wijdde zich later aan de kunst en kwam in 1856 in het atelier van *Toussaint*, die hem den raad gaf, zijn talenten in Italië te ontwikkelen. Te Florence ontwierp hij een standbeeld van *Johannes den Dooper* als knaap, voltooide het te Rome en bracht het op de tentoonstelling van 1863. Grooten roem verwierf hij op de tentoonstelling van 1865 door zijn standbeeld: „Een Florentijnsch zanger der 15de eeuw", een figuur vol leven en waarheid. Zij werd aangekocht door prinses *Mathilda*, en de kunstenaar verwierf daarmede de groote gouden medaille. Op de wereldtentoonstelling van 1867 was van zijn hand een: „Narcissus in het bad" en een „Madonna met het kind". Verder leverde hij prachtige figuren voor het praalgraf van generaal *Lamoricière* te Nantes en fraaie gipsmodellen van Liefde en Dapperheid op de tentoonstelling voor 1876 te Parijs. De hertog *van Aumale* droeg hem de uitvoering op van een ruiterstandbeeld van den connétable *van Montmorency*. Verder maakte hij het in 1896 onthulde ruiterstandbeeld van *Jeanne d'Arc* te Reims. Hij overleed den 23sten Mei 1905 te Parijs.

Dubois, *Louis*, een Belgisch schilder, werd in het jaar 1830 te Brussel geboren. Hij is een vertegenwoordiger der realistische school. Zijn portretten, landschappen, zeegezichten en stillevens, sluiten zich, wat het koloriet betreft, geheel bij *Jordaens* aan. De teekening en de compositie laten echter dikwijls te wenschen over. Van zijn werken noemen wij: „De oolevaars" „De koorknaap", „De eenzaamheid", „De Schelde", „De Maas bij Dordrecht", enz.

Dubois, *François Clément Théodore*, een Fransch componist, werd geboren te Rosnay den 23sten Augustus 1837, ontving zijn opleiding aan het conservatoire te Parijs en was aldaar sedert 1871 werkzaam als professor in de harmonieleer en tevens aan de Madelainekerk als organist. Later werd hij hoogleeraar in de compositieleer en na den dood van *Ambroise Thomas* (1896) directeur van het conservatoire. Hij heeft opera's, oratoria, orkest- en kamermuziek geschreven en behaalde in 1878 met zijn oratorium „Le paradis perdu" den door de stad Parijs uitgeloofden prijs. Van zijn werken noemen wij de opera's: „La guzla de l'Emir" (1873), „Le pain bis" (1879), „Aben Hamet" (1884), „Xavière" (1895), het ballet „Farandole" en het symphonische gedicht „Notre Dame de la mer" (1897).

Du Bois, *Léon*, een Belgisch componist, werd in 1849 te Brussel geboren. Hij ontving zijn opleiding aan het conservatorium in zijn vaderstad, waar hij den grand prix de Rome verwierf. Als tweede kapelmeester van het Théâtre de la Monnaie heeft hij eenige opera's voor het voetlicht gebracht: „Son Excellence ma femme" (1884),

Digitized by Google

„La revanche de Sganarelle" (1886) en „Smylis" (1891). Verder componeerde hij een symphonisch gedicht „Atala" en muziek voor het mimodrama „la Mort".

Duboisia *R. Br.*, een plantengeslacht uit de familie der *Solaneeën*, heeft een merkwaardige soort, welke in Australië groeit, namelijk een heester (*D. myoporoides R. Br.*), die door *Miers* zelfs wordt beschouwd als de type van een afzonderlijke kleine familie, die der *Duboisieeën*. Zijn afwisselende, lancetvormige, gaafrandige bladeren bevatten hyoscyamine of het alkaloïde van het bilsenkruid en daarenboven een eigen alkaloïde, het duboisine, waarvan het sulfaat (Duboisinum sulphuretum), evenals de hyoscyamine, atropine en daturine, verwijding veroorzaakt van de pupil van het oog en om zijn snelle werking door oogartsen wordt gebruikt.

Du Bois-Reymond, *Emil*, een der meest beroemde physiologen, werd geboren te Berlijn den 7den November 1818, studeerde aldaar aanvankelijk in de godgeleerdheid, maar verwisselde die weldra met de natuurkundige wetenschappen. Nadat hij zich te Bonn hoofdzakelijk op de geologie had toegelegd, bepaalde hij zich te Berlijn, onder leiding van *Johannes Müller*, tot de anatomie en physiologie, en reeds in 1841 maakte hij een aanvang met zijn onderzoek omtrent de dierlijke electriciteit. Weldra verscheen zijn verhandeling: „Ueber den sogenannten Froschstrom und die elektromotorischen Fische" in *Poggendorff's* „Annalen" (1843) en zijn dissertatie: „Quae apud veteres de piscibus electricis exstant argumenta" (1843). De uitkomsten zijner nasporingen deelde hij echter eerst mede in zijn hoofdwerk: „Untersuchungen über thierische Electricität" (2 dln., 1848—1884), waarin hij over de sinds jaren vermoede, maar nooit bewezen electrische verhouding van spieren en zenuwen in rust en beweging een niet verwacht licht verspreidde. In 1851 werd hij lid van de Akademie von Wissenschaften te Berlijn en in 1858 gewoon hoogleeraar in de physiologie aan de universiteit aldaar in plaats van *Johannes Müller*. Hij overleed den 26sten December 1895 te Berlijn. Hij is een der voornaamste vertegenwoordigers van de physikalische school der physiologie, en volgens zijn verzekering is de physiologie de natuur- en scheikunde der levensverrichtingen. Als secretaris en rector van de academie moest hij dikwijls in het openbaar spreken. Zijn redevoeringen zijn in twee deelen verschenen (1885—1887). Zijn voornaamste werken zijn: „Voltaire als Naturforscher", „Der Deutsche Krieg", „Ueber die Grenzen des Naturerkenners", (in dit werk komt zijn beroemd *Ignorabimus* voor), „Ueber eine Akademie der deutschen Sprache", „La Mettrie", „Darwin versus Galiani", „Kulturgeschichte und Naturwissenschaft", „Friedrich II und J. J. Rousseau", „Die sieben Welträtsel", „Goethe und kein Ende", „Gedächtnisrede auf Johannes Müller", „Ueber die Uebung", „Chamisso als Naturforscher", „Maupertius" enz. Zijn „Gedächtnisrede auf Herman von Helmholtz" verscheen in 1897. Ook zijn wetenschappelijke werken zijn in twee deelen verzameld. Zijn „Vorlesungen über die Physik des organischen Stoffwechsels" gaf *R. Du Bois Reymond* uit. Ook redigeerde hij sedert 1877 het „Archiv für Physiologie".

Du Bois-Reymond Paul, een Duitsch wiskundige, broeder van den vorige, werd den 2den December 1831 te Berlijn geboren. Hij studeerde te Zürich in de geneeskunde en vervolgens onder *Franz Neumann* en *Richelot* in de wiskunde. Later werd hij (in 1870) hoogleeraar te Freiburg, in 1874 te Berlijn. Hij overleed den 7den April 1889. Zijn voornaamste werk is „Die allgemeine Funktionentheorie" (Tübingen, 1882).

Dubos, *Jean Baptiste*, een Fransch beoefenaar der aesthetica, werd geboren te Beauvais in 1670, studeerde aldaar en te Parijs en verkreeg in 1695 een betrekking bij het departement van Buitenlandsche Zaken onder minister *Torey*. Deze belastte hem met onderscheiden belangrijke aangelegenheden in Duitschland, Italië en Nederland en vooral ook in Engeland. Op zijn reizen verzamelde hij zijn opmerkingen over kunst en gaf ze in het licht onder den titel: „Réflexions critiques sur la poësie, la peinture et la musique" (3 dln., 6de druk, 1755). Ook als geschiedkundige heeft hij zich bekend gemaakt door „Histoire de la ligue de Cambrai" (2 dln. 1721) en „Histoire critique de l'établissement de la monarchie française dans les Gaules" (2 dln., Amsterdam, 1743. In 1723 verkreeg hij een geestelijke betrekking; in 1720 was hij reeds vaste secretaris der Fransche Académie geworden, en hij overleed te Parijs den 23sten Maart 1742.

Dubost, *Henri Antoine*, een Fransch staatsman, werd in 1844 te l'Arbresle geboren. Tijdens het beleg van Parijs was hij eenigen tijd secretaris-generaal van de prefectuur van politie, daarna verliet hij per luchtballon Parijs met een zending voor de Delegatie te Tours, die hem tot prefect van Orne benoemde. Van 1880—1897 Kamerlid voor La Tour-du-Pin, was hij minister van Justitie in het kabinet-*Casimir-Périer* (December 1893—Mei 1894). Sinds 1897 is hij lid van den Senaat. Hij schreef: „Les suspects en 1858" (1869) en met medewerking van *Tenot:* „Des conditions du gouvernement en France" (1875), „Danton et la politique contemporaine" (1880) en „Danton et les massacres de Septembre" (1885).

Dubowka is de naam van een handelskolonie in het arrondissement Zarizyn van het Russische gouvernement Saratow. Zij ligt op den rechter oever van de Wolga, aan den mond der Dubowka en aan den postweg naar Astrakan. Er zijn groote leerlooierijen en er bestaat een levendige handel in graan, visch, talk, brandewijn, ijzerwaren enz., die echter na de exploitatie der spoorlijn Zarizyn—Kalatsj achteruit gegaan is.

Dubray, *Vital*, een Fransch beeldhouwer, werd den 27sten Februari 1818 te Parijs geboren, waar hij onder leiding van *Ramey* werkte en den 2den October 1892 overleed. Zijn voornaamste werken zijn „De predikende Johannes de Dooper" (1842), „Spontini met den genius der muziek" (1846), het bronzen standbeeld van *Jeanne Hachette* te Beauvais (1851), „De overwinnende Amor" (1853), het marmeren standbeeld van generaal *Ch. Abbatucci* te Ajaccio (1854), de zestien bronzen reliefs aan het gedenkteeken van *Jeanne d'Arc* te Orleans (1855), de standbeelden

Digitized by Google

van *Napoleon I* en keizerin *Josephine* te Versailles en van kardinaal *Fesch* te Ajaccio (1857), het bronzen beeld van *Rob. Pothier* te Orleans (1859), de beelden voor de fronte-spice van het *Théâtre de la Gaîté* te Parijs (1864), het ruiterstandbeeld van *Napoleon I* te Rouaan (1865), „Oedipus en de Sphinx" (1868), het standbeeld van *Joseph Bonaparte* te Corte (1869) en dat van *Sampiero Corso* te Ajaccio (1887).

Dubs, *Jacob,* een Zwitsersch staatsman en rechtsgeleerde, werd geboren den 26sten Juli 1822 te Affoltern in het kanton Zürich, studeerde te Bern, Heidelberg en Zürich in de rechten, werd auditeur bij de rechtbank te Zürich en in 1846 plaatsvervangend kantonrechter, terwijl hij vervolgens de betrekking bekleedde van directeur der politie en daarna die van lid en voorzitter van het Bondsgerecht. Als staatsman was hij een aanhanger der liberale partij. In 1847 werd hij gekozen tot lid van den Grooten Raad in zijn kanton en meermalen met het voorzitterschap belast. Met zijn staatkundige vrienden streed hij zoowel tegen de conservatieven als tegen de sociaal-democraten. In den Grooten Raad werd hij in 1855, als opvolger van *Escher*, regeeringspresident, directeur van onderwijs en lid van den kerkeraad. Hij bevorderde den aanleg van den spoorweg van Zürich naar Luzern. In 1849 door het distrikt Zürich naar den Nationalen Raad afgevaardigd, werd hij in 1854 tot voorzitter gekozen. Vervolgens werd hij lid van den Raad der Standen, alwaar men hem desgelijks het voorzitterschap opdroeg en bijna altijd tot lid der belangrijkste commissiën benoemde. In 1861 werd hij lid en in 1864 voorzitter van den Bondsraad. Als zoodanig was hij een voorstander van het Zwitsersch-Fransch handelsverdrag en van de emancipatie der Israëlieten. Ook had hij zich te voren reeds verdienstelijk gemaakt door de bewerking van een wetboek voor handels- en wisselrecht. Tevens blijkt zijn bekwaamheid als rechtsgeleerde uit het werk: „Entwurf eines Strafgesetzbuchs für den Kanton Zürich mit einer erläuternden Einleitung" (1855). In 1875 werd hij door het kanton Zürich benoemd tot lid van het Hooge Bondsgerechtshof te Lausanne. Nog schreef hij: „Das öffentliche Recht der Schweizerischen Eidgenossenschaft dargestellt für das Volk" (1877). Hij overleed te Lausanne den 13den Januari 1879 en het volgende jaar verrees op den Uetliberg een gedenkteeken te zijner eer.

Dubufe, *Edouard*, een Fransch schilder, werd geboren te Parijs den 30sten Maart 1820, ontving eerst onderwijs van zijn vader, bezocht daarna het atelier van *Delaroche* en bracht zijn eerste stukken op de tentoonstelling van 1839, namelijk een „Maria boodschap" en een „Jageres". Aanvankelijk bewoog hij zich bijna uitsluitend op Bijbelsch gebied, doch in 1845 wijdde hij zich aan het portretschilderen. Van deze vermelden wij dat van keizerin *Eugenie*, van *Rosa Bonheur* van prinses *Mathilde*, van vorstin *Ghika* in nationale kleederdracht en dat van *Gounod*. Van zijn schilderijen noemen wij nog „Tobias, de doden begravend", „De gevangene van Chillon", „De verloren zoon", „Christus' komst te Jeruzalem" en „De wonderbare spijziging". Hij overleed te Versailles den 10den Augustus 1883.

Dubuque is een stad in den Noord-Amerikaanschen staat Jowa. Zij ligt aan den Missisippi op een hoogvlakte, en wel op de plek, waar de Franschen uit Canada in 1788 het eerste handelsstation in Jowa gesticht hebben. Zij telt (1900) 36297 inwoners en is het middelpunt van de Dubuque-Sioux-City-, de Dubuque-Southwestern-, de Chicago-Clinson-Dubuque-, de Minhesota- en Centraal-Illinoisspoorwegen. In de nabijheid waren vroeger rijke loodmijnen, zoodat er jaarlijks 10 tot 20 millioen Engelsche ponden lood te waarde van ½ tot 1 millioen dollars werden verscheept. De stad bezit een belangrijken graanhandel, een aantal groote fabrieken en onderscheiden kerken.

Dubut de Laforest, *Jean Louis*, een Fransch schrijver, werd in 1853 te Saint-Pardoux geboren. Oorspronkelijk voor den staatsdienst bestemd, wijdde hij zich aan de letteren, en deed hij een groot aantal romans het licht zien, waarvan wij noemen: „Les dames de Lamète" (1880), „Le rêve d'un viveur" (1883), „Mademoiselle Tantale" (1884), „Le Gaga" (1885), „La bonne à tout faire" (1886), „Le cornac" (1887), „L'Homme de joie" (1889), „La haute Bande" (1893), „Les petites Rastas" (1894), „Angela Bouchaud, demoiselle de magasin" (1896) en „Les derniers scandales de Paris (1897). Aan den „Figaro" werkte hij mede onder den schuilnaam *Jean Tolbiac.*

Ducamp, *Maxime*, een Fransch schrijver, kunstenaar en reiziger, werd geboren te Parijs den 8sten Februari 1822, deed reeds als jongeling met *Gustave Flaubert* een reis naar het Oosten, welke hij in zijn: „Souvenirs et paysages de l'Orient" (1848) beschreef, bestreed in de Junidagen van 1848 den opstand, zoodat *Cavaignac* zelf hem met het eerekruis versierde, reisde in 1849—1851 op last der regeering in Egypte, Nubië, Klein-Azië en Palaestina, om aldaar photografische afbeeldingen te verzamelen, en gaf daarvan verslag in zijn werk: „Egypte, Nubie, Palestine et Syrie" (1852, met 125 platen). In 1851 stichtte hij met *Laurent-Pichat* en *Louis Ulbach* de „Revue de Paris", waarvan de uitgave in 1858 gestaakt moest worden. Zijn voornaamste werk is „Paris, ses organes, ses fonctions, sa vie dans la seconde moitié du XIXe siècle" (6 dln., 7de druk, 1884). Van zijn verdere werken zijn te noemen: „Souvenirs de l'an 1848" (1876), „Les ancêtres de la Commune, l'attentat Fieschi" (1877), „Les convulsions de Paris" (4 dln., 1878—1879), „Souvenirs littéraires" (2 dln., 1882—1883), „La Croix Rouge en France" (1889) en „Théophile Gautier" (1890). Ook schreef hij gedichten en romans. Tot de eerste behooren: „Chants modernes", (2de druk, 1868), „Mes convictions" (1858) en „Chants de la matière"; en tot de laatste: „Mémoires d'un suicide" (1853), „Les six aventures" (1857), „L'homme au bracelet d'or" (1862), „Les buveurs de cendre" (1866) en „Une histoire d'amour" (1889). Sedert 1880 lid der Académie, overleed hij den 8sten Februari 1894 te Baden-Baden.

Ducange, *Victor Henri Joseph Brahain*, een Fransch schrijver, werd geboren te 's Gravenhage den 24sten November 1783, studeerde te Parijs, deed eenige reizen in het buitenland en vond in 1805 een plaats in Frankrijk bij de administratie van het kadaster en bij het ministerie van Koop-

Digitized by Google

handel. Later legde hij zich toe op de beoefening der letteren, doch zijn roman: „Valentine ou le Pasteur d'Uzès" (3 dln., 1821), waarin hij op een verbloemde wijze de moorden van 1815 schetste, bezorgde hem een gevangenisstraf van 6 maanden en een boete van 500 francs. In 1822 was hij redacteur van het heftig oppositie-blaadje „Le diable rose", en hij werd wegens beleediging der Académie al weder tot een gevangenisstraf van 40 dagen veroordeeld. Toen hij echter in 1823 wegens zijn roman: „Thélène ou l'amour et la guerre" aangeklaagd werd, nam hij de wijk naar België. In 1825 keerde hij evenwel naar Frankrijk terug, waar hij den 15den October 1833 overleed. Behalve genoemde romans schreef hij een groot aantal andere, waarvan wij noemen: „Léonide ou la vieille de Surène" (5 dln., 1823), „Le médecin confesseur" (6 dln., 1825), „La Luthérienne, ou la famille Morave" (6 dln. 1825), „Les trois filles de la veuve" (6 dln., 1826), „L'artiste et le soldat" (5 dln., 1827), „Ludovica, ou le testament de Waterloo" (6 dln., 1831) en „Les Moeurs" (1834), benevens een dertigtal tooneelstukken, van welke vele met bijval werden ontvangen. Van deze noemen wij: „Il y a seize ans" (1831), „Trente ans ou la vie d'un joueur" (1827), ook in het Nederlandsch vertaald en opgevoerd onder den titel: „Dertig jaren of het leven van een dobbelaar", „Calas" (1819), „Le colonel et le soldat" (1820), „Le jésuite" (1830), „Les deux Raymond", „Sept heures", „Macbeth", „Clito", en „Plus de jeudi". De stijl zijner werken is frisch en levendig, maar de inhoud, evenals die der geschriften van *Paul de Kock* en *Pigault-le-Brun*, niet van triviale voorstellingen vrij te pleiten.

Ducange, *Charles Dufresne*, heer *van*. Zie *Dufresne*.

Ducasse, *Pierre Emanuel Albert*, baron, een Fransch militair schrijver, werd in 1813 te Bourges geboren, ontving zijn militaire opleiding te St. Cyr en nam deel aan de veldtochten tegen de Kabylen. In 1854 werd hij bevorderd tot stafofficier en tot adjudant van prins *Jérôme Bonaparte* benoemd; later bij de administratie geplaatst, nam hij in 1880 zijn ontslag en overleed den 14den Maart 1893 te Parijs. Hij schreef: „Rambures, épisodes des guerres du temps de Charles VII" (Limoges, 1845), „Précis historique des opérations de l'armée de Lyon en 1814" (Parijs, 1849), „Opérations du 9de corps de la grande armée en Silésie, 1806 et 1807" (2 dln., Parijs, 1851), „Mémoires pour servir à l'histoire de la campagne de Russie" (1852), „Histoire des négociations diplomatiques relatives aux traités de Morfontaine, de Lunéville et d'Amiens" (3 dln., 1855), „Précis historique des opérations militaires en Orient, 1854 et 1855" (1857), „Les trois maréchaux d'Ornano" (1862), „Histoire anecdotique de l'ancien théâtre en France" (2 dln., 1864) „Le général Arrighi de Casanova duc de Padoue" (2 dln., 1866), „Le général Vandamme et sa correspondance" (2 dln., 1870), „Journal authentique du siège de Strasbourg" (1871), „La guerre au jour le jour, 1870—1871" (1875), „Les trois frères de Napoléon" (1883) en „La Crimée et Sébastopol de 1853 à 1856" (1892). Verder gaf *Ducasse* nog uit: „Mémoires et correspondance inédite du roi Joseph" (2de druk, 10 dln., 1856—1858), „Mémoires et correspondance politique et militaire du prince Eugène Beauharnais (10 dln., Parijs, 1858—1860), „Supplément à la correspondance de Napoléon I" (1887) en „Correspondance inédite de Catherine de Westphalie" (1893).

Ducaten zijn zoowel fictieve geldswaarden, als gouden munten. In het voormalig koninkrijk Napels en de beide Siciliën waren zij de standaardmunten ter waarde van 10 carlini.

De voornaamste gouden ducaten zijn de Nederlandsche, de Oostenrijksche en de Venetiaansche, welke laatste den naam van *zecchinen* (sequinen) dragen. In ons land had de ducaat een waarde van 5¼ gulden. De eerste ducaat werd gemunt in 568 na Chr. door *Longinus*, exarch van Ravenna, en de naam van die munt werd ontleend aan het Italiaansche woord *duca* (hertog).

Ducaton was een zilveren muntstuk in ons land ter waarde van 3 gulden en 3 stuiver. Ook in Parma en Venetië was de ducaton in omloop.

Duccio di Buoninsegna, een schilder van Siena, die het voetspoor volgde van *Cimabue*, werd de stichter van een nieuwe schilderschool. Waarschijnlijk in 1260 geboren, was hij in 1282 als meester te Siena werkzaam; in 1308 werd hem de vervaardiging toevertrouwd van een groot altaarstuk in den Dom. Het werd uitbundig toegejuicht door het volk en in plechtstatigen optocht onder het gelui der klokken naar den Dom gebracht. Daar bevindt het zich thans nog aan den muur van het koor. De voorzijde stelt voor een Madonna met het kind, door engelen, heiligen en de 4 beschermheiligen der stad omringd; de achterzijde in 26 kleine vakken de lijdensgeschiedenis van *Jezus*. De schoonheid van deze stukken is verrassend; zij zijn in 1850 door *Emil Braun* naar teekeningen van *Franz von Rhoden* op de halve grootte gegraveerd en in het licht gegeven.

Duch. is achter plantennamen de afkorting voor *Antoine Nicolas Duchesne*, een Fransch hoogleeraar in de natuurlijke historie, geboren den 7den October 1747 te Versailles, overleden den 18den Februari 1827 te Parijs. Hij schreef o. a. „Manuel de botanique, contenant les propriétés des plantes utiles, etc." (1764).

Duchaillu, *Paul Belloni*, een Fransch ontdekkingsreiziger, geboren te Parijs den 31sten Juli 1835, was de zoon van een Fransch koopman, die zich in het westen van Afrika, aan den oever van den Gaboen gevestigd had. Hier was voor den knaap weinig gelegenheid tot wetenschappelijke vorming, maar des te meer, om zich bekend te maken met de taal, de zeden en gewoonten van het aldaar wonende volk. In 1851 deed hij onderscheiden tochten in de nabijheid van den Gaboen, inzonderheid langs de rivieren de Moenda en de Moeni, en begaf zich vervolgens met zijn verzamelde voorwerpen voor natuurlijke historie in 1855 naar Noord-Amerika, waar hij zich in betrekking stelde met de Academy of Natural Sciences te Philadelphia. Deze droeg hem op, in het binnenland van Afrika door te dringen, de bronnen van den Congo op te sporen en tevens plant- en dierkundige navorschingen te doen. Vooral koesterde *Duchaillu* daarbij het voornemen den gorilla, waarvan de Negers hem tallooze wonderen verhaald hadden, te leeren ken-

Digitized by Google

nen en zich van zulk een dier meester te maken. Gedurende een tocht van 4 jaar gelukte het hem dan ook, onderscheiden gorilla's te schieten. Zijn „Explorations and adventures in Equatorial Africa" (1861) baarden vooral in Engeland groot opzien, doch werden er tevens door onderscheiden geleerden in twijfel getrokken. Men vermoedde, dat zijn levendige verbeelding de bron was van vele zijner mededeelingen, doch hij is op een schitterende wijze gerechtvaardigd door de nasporingen van andere reizigers en door zijn tweeden tocht. Zelfs *Barth* loochende, dat hij een reis van den mond der Ogowai (Fernando Vaz) naar het binnenland gedaan had, doch uit een onderzoek van *Serval* bleek reeds in 1862 de waarheid zijner berichten. Ook de juistheid van zijn mededeelingen over het dierenrijk en de volksstammen werden aanvankelijk door velen verworpen, doch later als volkomen juist erkend. Om zelf aan die onbillijke vermoedens een einde te maken, ondernam hij in 1863 een tweeden tocht, waarbij hij zich van de noodige instrumenten ter plaatsbepaling voorzag. Deze echter gingen aan den mond der Fernando Vaz door het omslaan eener boot verloren, en hij wachtte een jaar op andere, die eindelijk uit Engeland aankwamen. In October 1864 begaf hij zich op reis, vertrok van Asjira, bezocht de watervallen van de Ngoenie, drong door uitgestrekte wouden tot op 12° O. L. v. Gr. door, doch werd in 1865 door een epidemie en door de vijandelijke gezindheid der Negers tot den terugtocht genoodzaakt. Hij had inmiddels een groote menigte plaats- en hoogtebepalingen verzameld en gaf een verslag van zijn reis in: „A journey te Ashango-land and further penetration into equatorial Africa" (1867). Verder leverde hij: „My Apingi kingdom, with life in the great Sahara" (1870), „The country of the Dwarfs" (1872) en „World of the great forest" (1902). Van 1871 tot 1878 reisde hij in Zweden, Lapland en Noord-Finland en schreef daarover „The land of the midnight sun" (2 dln., 1881) en „Land of the long night" (1900). Hij overleed den 30sten April 1903 te St. Petersburg.

Duchâtel, *Charles Marie Tannegui*, graaf, een Fransch staatsman, gesproten uit een adellijk geslacht in Normandië, werd geboren te Parijs den 19den Februari 1803. Zijn vader werd door *Bonaparte* met hooge ambten bekleed, want diens echtgenoote, een dochter van den senator en graaf *Papin* en tevens een schitterende schoonheid, was achtereenvolgens hofdame bij de keizerinnen *Joséphine* en *Marie Louise*, terwijl zij tegelijkertijd de gunst genoot van den keizer. De jonge *Duchâtel* studeerde in de rechten en werd in 1823 medewerker aan den „Globe" en aan de „Revue Française". Als staathuishoudkundige huldigde hij de theorie van *Malthus*. Zijn: „Traité de la charité dans ses rapports avec l'état moral et le bien-être matériel des classes inférieures de la société" (2de druk, 1835) werd met groote belangstelling ontvangen. Toen de Julirevolutie de doctrinairen aan het bewind bracht, werd *Duchâtel* als Staatsraad bij het ministerie van Financiën geplaatst. In 1832 verloor hij die betrekking, doch werd door het departement Charente-Inférieure naar het Vertegenwoordigend Lichaam afgevaardigd. In 1834 werd hij minister van Koophandel, doch moest in 1836 met zijn ambtgenooten aftreden. Later werd hij minister van Financiën, doch na zijn verwijdering in 1837 een der hevigste tegenstanders van het ministerie *Molé*. Na de crisis van 1839 werd hij in het ministerie van maarschalk *Soult* belast met de portefeuille van Binnenlandsche Zaken. In 1840, bij de dotatiekwestie van den hertog *van Nemours*, nam hij zijn ontslag, doch in hetzelfde jaar kreeg hij weder zitting in het Kabinet *Guizot* als minister van Binnenlandsche Zaken, een kabinet, dat in 1848 bezweek. Daarna verwijderde *Duchâtel* zich van het staatkundig tooneel en overleed den 5den November 1867. Hij schreef de zeer belangrijke: „Documents statistiques sur la France" (1833).

Du Châtelet, *Gabrielle Emilie*, markiezin, een geleerde Fransche vrouw en de minnares van *Voltaire*, was de dochter van baron *Letonnelier de Breteuil* en werd geboren den 17den December 1706. Zij leerde reeds vroeg Latijn, Italiaansch en Engelsch, om later in de wiskunde en natuurkunde te studeeren. Zij schreef: „Institutions de physique" (1740) en leverde een vertaling van *Newton's* „Principia" (2 dln., 1715). Nadat zij in 1748 ontrouw was geworden aan *Voltaire* en een betrekking had aangeknoopt met *Saint Lambert*, overleed zij te Lunéville den 10den December 1749.

Duchattel, *Fredericus Jacobus van Rossum*, een Hollandsch landschapschilder, werd geboren den 10den Februari 1856 te Leiden, bezocht eerst de teekenschool van Mathesis Scientiarum Genitrix te Leiden, en verwierf daarna in 1873 een koninklijk subsidie, om verder te kunnen studeeren. Hij vestigde zich toen in den Haag, waar hij zich onder leiding van *Willem Maris* verder vormde. In 1875 stelde hij het eerst een schilderij ten toon. Hij bleef te 's Gravenhage wonen en is daar nog werkzaam. Van 1883—1886 woonde hij te Vreeland aan de Vecht. *Duchattel* is een onzer meest populaire landschapschilders. Vooral zijn schilderijen en aquarellen met boomgroepen, die zich spiegelen in een stil watervlak, zijn zeer gezocht. Hij schildert meest gezichten aan de Vecht en vaarten en slootjes met schilderachtige kijkjes op boerderijen en bruggetjes, onder hoogopgeschoten boomen. Men vindt o.a. schilderijen van hem in de Gemeentemusea te Amsterdam en 's Gravenhage. *Duchattel* ontving verscheiden medailles en koninklijke onderscheidingen in binnen- en buitenland.

Duché de Vancy, *Joseph François*, een Fransch tooneeldichter, werd geboren te Parijs den 29sten October 1668, verwierf door den stichtelijken inhoud zijner gedichten de gunst van madame *de Maintenon*, zoodat zijn stukken in St. Cyr mochten opgevoerd worden. Hij verkreeg verder een voordeelige betrekking, een jaargeld en het lidmaatschap van de Académie des Inscriptions. Hij leverde de treurspelen: „Absalon" (1712), „Debora" (1712), „Jonathan" (1714), „Céphale et Procris", „Scylla", teksten voor opera's en oden, alsmede een bundel „Histoires édifiantes et poésies sacrées" en overleed in 1704.

Duchemin, *Emile Marin*, een Fransch geleerde, werd in 1838 te Parijs geboren. Hij heeft zich door zijn werken op electro-technisch gebied veel naam gemaakt en ontmaskerde in 1865 de

Digitized by Google

trucs der gebroeders *Davenport*. Van zijn geschriften vermelden wij: „Sur la phosphorescence de la mer" (1865), „Sur une des causes de la maladie des abeilles" (1866), „Sur un ver phosphorescent de l'huître" (1866), „Sur l'acarus du miel loqueux" (1866), „Sur une cause singulière de la mortalité des carpes dans un vivier" (1878), „Essai sur la construction des paratonneres" (1872) en „Sur l'application du produit de la moelle d'un arbre dans l'électroscope et la photographie" (1872).

Duchenne, *Guillaume Benjamin*, naar zijn geboorteplaats gewoonlijk *Duchenne de Boulogne* geheeten, de grondlegger der moderne electrotherapie, werd geboren te Boulogne sur Mer den 17den September 1806, studeerde te Parijs en vestigde zich als geneesheer in zijn geboorteplaats. Reeds vroeg hield hij zich bezig met de geneeskrachtige werking der electriciteit. Om over meer hulpmiddelen bij zijn studie over dit onderwerp te kunnen beschikken, vertrok hij in 1842 naar Parijs en wijdde er zich uitsluitend aan electrodiagnostische en electrotherapeutische proeven. Zijn voornaamste verdienste is gelegen in de door hem het eerst aangewezen methode tot het localiseeren van den electrischen stroom, daar hij aantoonde, dat men door een daartoe strekkende handelwijze den stroom van *Faraday* op een bepaalde plaats tot een vereischte diepte onder de huid kan laten werken. Verder maakte hij zich zeer verdienstelijk op het gebied van de physiologie der spieren, daar hij bovengemelde methode aanwendde om de werking der afzonderlijke spieren te onderzoeken. Ook de pathologie van het zenuwstelsel is aan hem belangrijke ontdekkingen verschuldigd, inzonderheid met betrekking tot verlammingen. Hij overleed te Parijs den 15den September 1875. Van zijn talrijke geschriften vermelden wij: „De la valeur de l'électricité dans le traitement des maladies" (1850), „De l'électrisation localisée et de son application à la pathalogie et à la thérapeutique" (3de druk, 1872), „Mécanisme de la physionomie humaine ou analyse electro-physiologique de l'expression des passions" (1862) en „Physiologie des mouvements, démontrée à l'aide de l'expérimentation électrique et de l'observation clinique" (1867).

Duchesne, *Antoine Nicolas*. Zie *Duch*.

Duchesne, *André*, in het Latijn *Andreas Chesnius, Duchenius* en *Quercetanus*, de vader der Fransche geschiedenis, zooals men hem genoemd heeft, werd geboren te Isle-Bouchard in Touraine in Mei 1584. Hij studeerde te Londen en te Parijs en legde zich met ijver toe op geschiedenis en aardrijkskunde. Onder *Richelieu* werd hij benoemd tot historiograaf des konings. Hij overleed den 30sten Mei 1640, in een steeg door een kar overreden en tegen den muur gedrukt. Belangrijk zijn vooral zijn: „Historiae Francorum scriptores coaetanei ab ipsius gentis origine ad Philippi IV tempora" (5 dln. 1606—1649), waarvan echter de laatste 3 deelen bijeengebracht zijn door zijn zoon *François* (geboren in 1616, overleden in 1693), eveneens historiograaf des konings. Van zijn overige geschriften vermelden wij: „Historiae Normannorum scriptores antiqui" (1619), „Histoire d'Angleterre, d'Ecosse et d'Irlande" (1614), „Histoire des Popes jusqu'à Paul V" (2 dln., 2de druk, 1645), „Histoire généalogique de la maison de Montmorency et de Laval" (1624) en „Histoire généalogique de la maison de Vergi" (1625).

Duchesne, *Jacques Charles René Achille*, een Fransch generaal, werd den 3den Maart 1837 te Sens geboren. Hij begon zijn loopbaan in 1855 te St. Cyr en kreeg in 1857 zijn aanstelling tot officier. In 1859 verwierf hij in den oorlog in Italië het Legioen van Eer en nam als kapitein aan den oorlog van 1870—1871 deel. Vervolgens streed hij bij het vreemdenlegioen in Tonkin en landde op Formosa tijdens den oorlog met China. In 1893 tot luitenant-generaal bevorderd, werd hem in 1894 het bevel opgedragen over de expeditie naar Madagaskar. Onder de grootste moeilijkheden drong hij tot Antananarivo door, veroverde deze hoofdstad en dwong de Hovas tot onderwerping. In Frankrijk terug gekeerd, werd hij in 1896 belast met het bevel over het 5de en later over het 7de legerkorps. In 1900 werd hij lid van den oppersten krijgsraad.

Duchesne, *Louis*, een Fransch theoloog, den 13den September 1843 te St. Servan geboren, werd in 1877 hoogleeraar in de kerkelijke geschiedenis aan het Katholieke instituut te Parijs en in 1895 directeur van het Fransche historische instituut te Rome. Van zijn talrijke geschriften vermelden wij: „Origines du culte chrétien" (Parijs, 1903), „Mémoire sur l'origine des diocèses épiscopaux dans l'ancienne Gaule" (1890), „Le Liber pontificalis" (1886—1892), „Fastes épiscopaux de l'ancienne Gaule" (1893—1899).

Duchesnois, *Cathérine Josephine*, geboren *Rafin*, een beroemde Fransche treurspelkunstenares, werd geboren te St. Saulves bij Valenciennes den 5den Juni 1777. Reeds vroeg betrad zij het tooneel, kwam in 1802 aan het Théâtre Français, waar zij in 1804 een vaste aanstelling ontving, doch bleef wegens ongesteldheid van 1808 tot 1822 van het tooneel verwijderd, dat zij daarna weder betrad en in 1833 voor goed vaarwel zeide. Zij overleed den 8sten Februari 1835. Haar zuivere taal, haar welluidende stem en de waarheid en het wegslepende van haar spel vonden vele bewonderaars. Haar beste rollen waren Semiramis, Roxane en Hermione.

Duchoborzen of *Strijders des Lichts* is de naam van een piëtistischen tak der Roskolniken in de Grieksch-Katholieke Kerk in Rusland. Zij komen sterk overeen met de Kwakers, daar zij zich op het inwendig licht des geestes beroepen, dit laatste in overeenstemming trachten te brengen met den Bijbel, geen waarde hechten aan uitwendige plechtigheden, alleen onderlingen en verder geen kerkelijke gezagvoerders erkennen, afkeerig zijn van den eed en van den krijgsdienst, alle onderscheid van stand uit den weg trachten te ruimen en zich door een eenvoudig, onberispelijk en werkzaam leven onderscheiden. Zij verwerpen het leerstuk der Drieëenheid en dat der goddelijkheid van Christus. Deze sekte is meermalen vervolgd, doch *Alexander I* gaf haar in 1804 verlof zich in een distrikt van Taurië te vestigen. De publieke opinie beschuldigde hen, dat zij in hun geheime vergaderingen veel gruwelen en gewelddaden pleegden. Een onderzoek werd ingesteld, dat eindigde met de bestraffing van het hoofd der gemeente, apostel en engel genaamd.

Digitized by Google

In 1841 zijn zij overgebracht naar het distrikt Achalkalaki in Trans-Kaukasië, waar zij ten getale van 11000 een achttiental dorpen bevolken, zich vooral met de veeteelt bezig houden en zeer welvarend zijn. In 1887 kwam er een scheuring, en in 1900 is een groot deel naar Canada en Oost-Siberië getrokken.

Ducis, *Jean François*, een Fransch tooneeldichter, werd geboren te Versailles den 22sten Augustus 1733, gaf gedichten uit, doch vond eerst bijval, toen hij den „Hamlet" van *Shakespeare* in Frankrijk ten tooneele bracht, hoewel hij het oorspronkelijk stuk geweldig had misvormd en verwaterd. Zijn stijl is wel eens stroef, doch tevens deftig. Ofschoon hij geen Engelsch kende, volgden later nog: „Roméo et Juliette" (1772), „Macbeth" (1784), „Jean sans terre" (1791), „Othello" (1792) en „Le roi Lear" (1793). Uit *Sophokles* en *Euripides* stelde hij „Oedipe chez Admète" (1780) samen. Oorspronkelijk is „Abufar ou la famille arabe" (1795). In 1778 werd hij lid der Académie en vervolgens secretaris bij den graaf *van Provence*, later koning *Lodewijk XVIII*. Als een getrouw dienaar der *Bourbons* legde hij onder *Napoleon* de betrekking van senator neder, hoewel het daaraan verbonden jaargeld van 40000 francs zijn eenige hulpbron was. Gedurende het eerste keizerrijk leefde hij onopgemerkt te Versailles. Hij overleed den 31sten Maart 1816. Op zijn: „Oeuvres" (5 dln. 1824) zijn de „Oeuvres posthumes" (2 dln. 1826), gevolgd.

Duck, *Jacob*, een Hollandsch genreschilder en etser, geboren te Utrecht omstreeks 1600, overleden te 's Gravenhage na 1660, werd in 1621 lid van het schildersgild te Utrecht en vestigde zich in 1646 te 's Gravenhage. Zijn schilderijen stellen meestal vroolijke gezelschappen van dames en heeren voor, of tafereelen uit het soldaten- en officierenleven van zijn tijd. In dit opzicht sluit *Duck* zich aan bij *Dirck Hals* en diens school. Hier te lande vindt men zijn schilderijen o.a. in het Rijksmuseum te Amsterdam.

Ducker, *Eugen*, een Russich schilder werd den 10den Februari 1841 te Arensburg op Oesel geboren, bezocht de academie te Petersburg en ging in 1863 naar het buitenland. Hij vestigde zich te Düsseldorf en werd er in 1874 leeraar aan de academie. *Dücker* kiest voor zijn werken steeds eenvoudige realistische motieven. Zijn voornaamste schilderijen zijn strandgezichten aan de Noord- en Oostzee. De meeste werken bevinden zich in Rusland; de Berlijnsche Nationalgalerie heeft van hem een „Landschap op Rügen", de Dresdener Galerie een „Oostzeestrandgezicht".

Duckwitz, *Arnold*, een Duitsch rijksminister, werd geboren den 27sten Januari 1802. Nadat hij eenige jaren in Engeland en Nederland had doorgebracht, vestigde hij zich in 1829 als koopman in zijn geboortestad en bevorderde er de scheepvaart op de Wezer en den aanbouw van stoombooten. In 1841 werd hij lid van den Senaat te Bremen en door zijn invloed werd een overeenkomst met Hannover gesloten over den aanleg van een spoorweg van Hannover naar Bremen, alsmede tot bevaarbaarmaking van de Weser, enz. In 1847 schreef hij: „Der Deutsche Handels- und Schiffahrtsbund", en op zijn aandringen werd in laatstgenoemd jaar een Duitsch-Amerikaansche stoombootvaart geopend. In Maart 1848 werd hij naar het Vóór-Parlement afgevaardigd, waar men hem in de Commissie van Vijftig koos, doch het lidmaatschap van de Nationale Vergadering wees hij van de hand. In Juni 1848 werd hij door den Senaat te Bremen afgevaardigd naar de vergadering, die te Frankfort aan de Main over de Duitsche handelsbelangen zou beraadslagen, en hij schreef een „Memorandum, die Zoll- und Handelsverfassung Deutschlands betreffend" (1848). Toen hij op het punt stond naar Frankfort te reizen, ontving hij zijn benoeming tot Rijksminister voor zaken van Koophandel. Hij aanvaardde die betrekking, doch de omstandigheden waren weinig geschikt tot de volvoering zijner plannen. Toch opende hij den weg tot het bouwen eener Duitsche oorlogsvloot, en schreef daarover de brochure: „Ueber die Gründung der deutschen Kriegsmarine" (1849). In Mei 1849 keerde hij naar Bremen terug, werd er weder lid van den Senaat, bevorderde de regeling van de betrekking van Bremen tot het Tolverbond en werd in 1857 tot burgemeester gekozen. Hij behield dat ambt tot in 1863 en belastte zich toen weder als senator met het bestuur van de Buitenlandsche Zaken der vrije stad. In 1866 werd hij wederom tot burgemeester gekozen en bleef die betrekking bekleeden tot 1873. Hij was vervolgens werkzaam als lid van den Senaat en overleed den 19den Maart 1881. Hij schreef: „Denkwürdigkeiten aus meinem öffentlichen Leben 1841—1866" (1877).

Duclaux, *Emile*, een Fransch geleerde, werd in 1840 te Aurillac geboren. Eerst hoogleeraar te Lyon, kreeg hij in 1879 den leerstoel van natuurkunde en meteorologie van het Institut national agronomiqne, welken hij in 1885 verliet voor die in de biologische chemie aan de Sorbonne. Na den dood van *Pasteur* in 1895 werd hij met de leiding van het Instituut belast. Hij was een der eerste, die zijn geloof aan de onschuld van *Dreyfus* openlijk verkondigde en heeft aan den Dreyfus-strijd levendig deelgenomen. Van zijn werken noemen wij: „Etudes relatives à l'absorption de l'ammoniaque et à la production d'acides gras volatils pendant la fermentation alcoolique" (1865), „Sur la respiration et l'asphyxie des graines de vers à soie" (1868), „Sur la formation des gouttes liquides" (1870), „Sur le dosage de très petites quantités de cuivre et la présence de ce métal dans les cacaos et les chocalats" (1871), „Sur les lois des mouvements des liquides dans les espèces capillaires" (1872), „Sur l'iodure d'amidon" (1872), „Etudes sur la nouvelle maladie de la vigne dans le sud-est de la France" (1873—1875), „De l'influence de la tension superficielle des liquides sur les mesures aérométriques" (1881), „Ferments et maladies" (1882), „le Lait" (1889), „Cours de physique et de météorologie" (1891), „Pasteur, histoire d'un esprit" (1896) en vooral zijn „Chimie biologique" en zijn „Traité de microbiologie" (1898). Hij overleed plotseling te Parijs den 3den Mei 1904.

Duclerc, *Charles Théodore Eugène*, een Fransch staatsman en journalist, werd geboren den 9den November 1813 te Bagnéres de Bigorre, studeerde aan het collège-Beniton te Parijs, redigeerde van 1836 tot 1838 den „Bon Sens", was vervolgens medewerker aan de „Revue du pro-

Digitized by Google

grès" en aan den „National", werd in 1848 geplaatst bij het departement van Marine, werd in Maart onderstaatssecretaris van Financiën en lid van de Nationale Vergadering en stond, als plaatsvervanger van *Garnier-Pagès*, van den 10den Mei tot den 28sten Juni aan het hoofd van het departement van Financiën. Daarop keerde hij terug tot het ambteloos leven en bepaalde zich meer en meer bij de nijverheid. Hij werd benoemd tot bestuurder van de Ebrokanalisatie in Spanje en werd chef van het Spaansche crédit mobilier. Later vestigde hij zich in de nabijheid van Bayonne en hervatte den afgebroken draad zijner studiën. In Februari 1871 werd hij benoemd tot lid der Nationale Vergadering, waar hij plaats nam aan de linkerzijde. Hij werd er in 1875 tot vicepresident benoemd en ontving tegen het einde van dat jaar zitting in den Senaat voor levenslang. Tevens behoorde hij tot den raad van toezicht van onderscheiden maatschappijen. In den Senaat was hij de leider van de gematigde linkerzijde. Na het aftreden van *Freycinet* (den 29sten Juli 1882) belastte *Grèvy* hem met de samenstelling van een nieuw kabinet, dat den 7den Augustus tot stand kwam en waarin *Duclerc* optrad als minister van Buitenlandsche Zaken. Ten gevolge van de crisis, welke na den dood van *Gambetta* door het manifest van prins *Napoleon* veroorzaakt werd, nam hij den 28sten Januari 1883 zijn ontslag. Hij overleed te Parijs den 21sten Juli 1888.

Duclos, *Charles Pinot,* een Fransch schrijver, geboren den 12den Februari 1704 te Dinan in Bretagne, ontving zijn letterkundige opvoeding te Parijs en schreef aanvankelijk romans. Van deze vonden de „Confessions du Comte de ***" (1741) grooten bijval. Op zijn eerste geschiedwerk: „Histoire de Louis XI" (4 dln., 1745) volgde zijn „Considérations sur les moeurs de ce siècle" (1749), alsmede zijn Mémoires pour servir à l'histoire du 18me siècle" (1751). Nadat hij in de plaats van *Voltaire* tot historiograaf benoemd was, kwamen zijn „Mémoires secrets des règnes de Louis XIV et Louis XV" (2 dln., 2de druk 1864) in het licht. In 1747 werd hij lid der Académie en bezorgde als secretaris van dit lichaam de redactie van den „Dictionnaire de l'Académie" (1762). Na een reis in het zuiden van Europa schreef hij „Considérations sur l'Italie" (1791). Hij overleed den 26sten Maart 1772, en zijn „Oeuvres complètes" zijn in den aanvang der vorige eeuw bij herhaling uitgegeven.

Ducommun, *Elie,* een Zwitsersch schrijver, werd den 19den Februari 1833 te Genève geboren, was na beëindiging zijner studiën achtereenvolgens huisonderwijzer te Auerbach en Genève, en werd redacteur van verscheiden tijdschriften. Van 1856—1864 was hij lid van den Grooten Raad van Genève, van 1862—1865 staatskanselier en in 1868 lid van den Grooten Raad van Bern. In 1873 werd hij secretaris-generaal van de Jura-Berner, later Jura-Simplonspoorweg. Reeds sedert 1867 was hij als lid van het centraal comité der internationale vredesliga in den geest van de „Gesellschaft der Friedensfreunde" werkzaam geweest en werd in 1901 tot leider van het internationaal vredesbureau benoemd. Met *Gobat* deelhij in 1902 den Nobelprijs. Behalve talrijke brochures schreef hij een bundel gedichten „Souvenirs" (1881).

Ducos, *Roger,* graaf, een Fransch staatsman, werd geboren nabij Bordeaux den 23sten Juli 1754. Bij de uitbarsting der Revolutie was hij advocaat, in 1792 werd hij lid der Nationale Conventie, stemde voor de veroordeeling des konings en werd in 1794 gekozen tot voorzitter van de club der Jacobijnen. Hij was een ijverig democraat, doch nam weinig deel aan de daden der mannen van het Schrikbewind, terwijl hij evenmin medewerkte tot den val van dit laatste. Tijdens het Directoire verdedigde hij de republiek tegen de aanvallen der koningsgezinden. Na den 18den Fructidor werd hij door een distrikt te Parijs afgevaardigd naar het Wetgevend Lichaam, doch zijn verkiezing werd onwettig verklaard. Eerst in 1799 kwam hij door den invloed van *Barras* met *Merlin de Douai* in het Directoire. Later onderwierp hij zich aan de plannen van *Sieyès* en na den 18den Brumaire werd hij lid van het voorloopig consulaat. Toen hij die betrekking aan *Lebrun* moest afstaan, werd hij vice-president van den Senaat, bij de stichting van het keizerrijk in den gravenstand opgenomen en na *Napoleons* terugkeer in 1815 tot pair benoemd. Na de tweede restauratie moest hij, als een der koningsmoorders, Frankrijk verlaten en kwam den 16den Maart 1816 in de nabijheid van Ulm door het omvallen van zijn wagen om het leven.

Ducos, *Jean François,* een Fransch staatsman, werd in 1763 te Bordeaux geboren, was in 1791 lid der *Législative*, daarna van de Nationale Conventie, waar hij zich bij de Girondijnen aansloot en met hun leiders gevangen genomen en terechtgesteld werd (31 October 1793). Bekend is zijn redevoering bij het laatste banket der veroordeelden.

Du Couret of *Ducouret.* Zie *Abdoel Hamid Bey.*

Ducpétiaux, *Edouard,* een Belgisch schrijver en lid der Belgische Academie, werd geboren te Brussel den 29sten Juni 1804, studeerde in de rechten en werd vervolgens medewerker aan het oppositieblad: „Le courrier des Pays-Bas." Een staatkundig drukpersproces bracht hem in 1828 voor den tijd van een jaar in de gevangenis, doch verhief hem tevens tot een martelaar der zoogenaamde Hollandsche onderdrukking. Na de Belgische Omwenteling, waaraan hij ijverig deel nam, werd hij benoemd tot inspecteur-generaal der gevangenissen en der inrichtingen van liefdadigheid, een betrekking, die hij in 1861 nederlegde. Met groote belangstelling nam hij deel aan de staathuishoudkundige en statistieke congressen. Hij overleed na een langdurige ongesteldheid den 21sten Juli 1868. Van zijn talrijke geschriften noemen wij: „De la condition physique et morale des jeunes ouvriers" (2 dln., 1843), „Enquête sur la condition des classes ouvrières et sur le travail des enfants dans les manufactures" (3 dln., 1846), „Mémoire sur le paupérisme des Flandres" (1850), „Rapport sur les colonies agricoles, écoles de réforme etc." (1851), „Budgets économiques des classes ouvrières en Belgique" (1855) en „La question de la charité et des associations religieuses en Belgique" (1858), waarin hij optrad als tegenstander

Digitized by Google

van het liefdadigheidsstelsel der liberalen. Te Ruysselede heeft hij een strafinrichting, de *Ecole de réforme*, gesticht.

Ducq, *Jan le*, een Hollandsch landschap- en dierenschilder, ook etser, geboren te 's Gravenhage in 1629 of 1630, overleden aldaar in 1676, heeft slechts korten tijd geschilderd en is toen in het leger gegaan. Desniettemin was hij een talentvol schilder. Hij werkte geheel in den trant van *Karel du Jardin*, zoodat zijn werk vaak voor dat van dien schilder wordt uitgegeven. Vroeger verwarde men hem ook met *Jacob Duck* (zie aldaar). Een schilderij van *le Ducq* bevindt zich o.a. in het gemeentemuseum te 's Gravenhage.

Ducrot, *Auguste Alexandre*, een Fransch generaal, werd geboren te Nevers den 24sten Februari 1817, bezocht in zijn jeugd de militaire school te St. Cyr en bleef tot aan den oorlog tusschen Frankrijk en Oostenrijk in 1859 geheel en al onbekend. In dien oorlog voerde hij bevel over een brigade der divisie van *Bourbaki*, tot het korps van *Canrobert* behoorende. Gedurende den slag van Magenta kwam zijn divisie nagenoeg niet in het vuur en gedurende dien van Solferino ontving hij het bevel met zijn brigade in reserve te blijven. Toen hij den ouderdom van ongeveer 65 jaren bereikt had, werd hij tot divisie-generaal bevorderd, en hij commandeerde bij het uitbarsten van den Fransch-Duitschen Oorlog een divisie te Straatsburg van het 3de legerkorps onder *Bazaine*. Bij de vorming van het operatieleger kwam hij aan het hoofd van de 1ste divisie van het 1ste korps onder *Mac-Mahon*, nam deel aan den slag bij Wörth en werd te Sedan krijgsgevangen. Hij ontving hier verlof om in zijn eigen wagen zonder opzicht een gedeelte van den weg af te leggen en gaf zijn woord van eer, dat hij zich naar Pont-à-Mousson zou begeven. Hij voldeed aan die belofte, doch nam na zijn aankomst de vlucht, bewerende, dat hij zijn woord gehouden had met Pont-à-Mousson te bereiken. Met een zijner adjudanten passeerde hij in vermomming de Duitsche schildwachten en ging naar Parijs, waar generaal *Trochu* hem met een belangrijk commando belastte. Reeds den 19den September, den eersten dag der volkomen insluiting van Parijs, deed hij uit Villejuif eene offensieve verkenning in de richting van Villeneuve-St.-George, waar hij op het derde Duitsche legerkorps stiet. Hij werd met zijn rechter vleugel naar Châtillon teruggeworpen, en ook zijn linker vleugel werd dien dag genoodzaakt ijlings achterwaarts te rukken naar het fort Vanvres en naar de stad. Onder leiding van *Trochu* bestuurde hij de uitvallen naar het zuiden en zuidoosten. Nadat hij had aangekondigd, dat hij niet levend in Parijs zou terugkeeren, zoo het hem niet gelukte, door den vijand heen te breken en zich met generaal *Aurelles de Paladines* te vereenigen, bracht hij 100000, volgens anderen 150000 man en 400 stukken geschut in het bosch van Vincennes bijeen. Met een gedeelte van dit korps rukte hij den 29sten November des ochtends voorwaarts en wierp zich op de stellingen van het 7de (Silezische) korps, terwijl hij zijn aanvallen hoofdzakelijk richtte op de dorpen Thiais, Chevilly en La Hay. De strijd duurde 6 uur, maar bracht den aanvaller geen voordeel. Den volgenden morgen werd opnieuw een poging aangewend met al de troepen, om in zuidoostelijke richting door de belegeraars heen te dringen. *Ducrot* trok door middel van 6 bij Brie gelegde pontonbruggen over de Marne en maakte zich meester van Bonneuil en Champigny. De voornaamste gevechten hadden aldaar plaats, alsmede in den omtrek van Villiers en Conilly. De aldaar gelegerde Wurttembergsche troepen hielden zich met groote dapperheid staande, totdat gedeelten van verschillende andere korpsen tot bijstand oprukten. De Franschen bleven dien dag en ook den volgenden (1 December) door hun overmacht meester van het slagveld. Hoewel *Ducrot* nu 24 uur tijd had, om zich te versterken, kon hij aan de Duitschers geen voldoenden weerstand bieden, en al de door hem veroverde dorpen werden hem weder ontrukt. Den 4den December moest hij de bruggen bij Brie weder afbreken, nadat hij achter de Marne was teruggetrokken. Later — den 21sten December — leidde hij eveneens den uitval tegen het 12de Pruisische korps. Bij den laatsten grooten uitval van den 19den Januari 1871 (slag bij Mont St.-Valérien) commandeerde hij den linkervleugel, kwam echter twee uur te laat op het slagveld en droeg op die wijze niet weinig bij tot het mislukken van dien uitval. Toen Parijs zich tegen het einde van Januari 1871 overgaf, nam *Ducrot* zijn ontslag en werd daarna afgevaardigd naar de Nationale Vergadering. Onder het bewind van *Thiers* werd hij belast met het commando over de reservetroepen te Versailles, doch hij legde den 26sten April dat commando neder. Na dien tijd schreef hij: „La vérité sur l'Algérie" (1871), een verslag van de capitulatie van Sedan en „La défense de Paris" (4 dln., 1875—1878). In 1876 deed *Ducrot* zijn divisiën tijdens een wapenschouwing bij La Motte Beuvron zegenen door den paus en trad op als een ijverig voorstander van de uiterste rechterzijde. Hij nam dan ook deel aan de plannen tot den staatsgreep van 13 December 1877, door het ministerie *Rochebouët* beraamd en nam in zijn commandement daartoe de vereischte maatregelen, welke echter door een majoor werden aan het licht gebracht. Op verlangen der republikeinen werd hij den 10den Januari 1878 van zijn commando ontheven, maar bleef niettemin lid van het comité de défense tot Maart 1879, toen hij den actieven dienst verliet. Hij vestigde zich vervolgens te Versailles en overleed aldaar den 16den Augustus 1882.

Ducrotay de Blainville. Zie *Blainville*.

Duc van Tholl is een tot de familie *Tulipa suaveolens* Roth behoorende tulp. Deze soort bloeit zeer vroeg en is geel met rood, scharlakenrood of wit gekleurd.

D'Ud. is achter Latijnsche namen van dieren de afkorting voor *Jules d'Udekem*, een Belgisch zoöloog.

Duden, *Konrad*, een Duitsch taal- en opvoedkundige, werd geboren den 3den Januari 1829 te Lakhausen bij Wezel, studeerde te Bonn, reisde als gouverneur in Frankrijk, Engeland en Italië en werd in 1859 geplaatst aan het gymnasium te Soest, waar hij tien jaar als prorector werkzaam was. In 1869 werd hij rector te Schleiz en in 1876 te Herzfeld. Hij schreef o. a. „Anleitung

Digitized by Google

zur Rechtschreibung" (2de druk, 1878), „Die deutsche Rechtschreibung" (1872), „Die Zukunftsorthographie" (1876), Orthographisches Wörterbuch der deutschen Sprache" (7de druk, 1902), „Orthographischer Wegweiser für das praktische Leben" (2de druk, 1884), „Grundzüge der neuhochdeutschen Grammatik für höhere Bildungsanstalten und zur Selbstbelehrung für Gebildete" (23ste druk, 1901), „Die Verschiedenheiten der amtlichen Regelbücher über Orthographie" (1886) en „Etymologie der neuhochdeutschen Sprache" (1893).

Dudevant, *Amantine Lucile Aurore.* Zie *Georges Sand.*

Dudik, *Beda Franciscus,* een Moravisch geschiedkundige, geboren den 29sten Januari 1815 te Kojetein in Moravië, trad in de Orde der Benedictijnen, was van 1840 tot 1854 werkzaam als leeraar in de oude talen, vervolgens in de geschiedenis te Brünn, deed op last der Standen van Moravië een reis tot onderzoek der archieven naar Zweden en naar Rome, hield zich van 1853 tot 1859 bezig met het aanleggen van een centraal archief der Duitsche Orde in Weenen en was tevens leeraar in de geschiedkundige bronnenstudie te Brünn. In 1859 werd hij benoemd tot landsgeschiedschrijver van Moravië, maakte zich verdienstelijk door de rangschikking en schifting van het te voren verwaarloosde Oostenrijksche staatsarchief, voornamelijk van dat van Galicië, en was met uitstekend gevolg werkzaam op het gebied der geschiedenis van Moravië. In 1866 bevond hij zich als reporter in het hoofdkwartier van aartshertog *Albrecht* in Italië en bracht na den slag bij Lissa de archieven uit het Venetiaansche centraalarchief naar Graz. In 1869 vergezelde hij den keizer van Oostenrijk op zijn reis naar het Oosten als kapelaan en historiograaf. Hij was lid der Academie van Wetenschappen te Weenen en van verschillende geleerde genootschappen. Hij overleed den 18den Januari 1890 te Brünn. Behalve onderscheiden verhandelingen in de werken van genoemde Academie schreef hij: „Mährens gegenwärtige Zustände vom Standpunkte der Statistik" (1844, 4 stukken), „Forschungen in Schweden für Mährens Geschichte" (1852), „Iter Romanum" (1855), „Des Herzogtums Troppau ehemalige Stellung zur Markgrafschaft Mähren" (1857), „Waldstein, von seiner Enthebung bis zur abermaligen Uebernahme des Armee Oberkommandos" (1858), „Münzen des Deutschen Ritterordens" (1858), „Archive im Königreich Galizien und Lodomerien" (1866), „Kleinodien des hohen Deutschen Ritterordens" (1866), „Erinnerungen aus dem Feldzug in Italien 1866" (1867), „Kaiserreise nach dem Orient" (1870), „Mährens allgemeine Geschichte" (dl. 1—10, 1860—1882), „Geschichtliche Entwicklung der Buchdruckerkunst in Mähren 1486" (1879) in Schweden, in Böhmen und Mähren 1640—1650" (1879).

Dudley is een stad in het Engelsche graafschap Worcester, aan den spoorweg, 13 km. ten westen van Birmingham en telt (1901) 48809 inwoners. Zij bezit eenige fraaie kerken, waarbij een met beziens waardige gedenkteekenen en glasschilderingen. Van de hoogte, waar de bouwvallen van Dudleycastle zich verheffen, heeft men een ruim gezicht over zeven graafschappen. De inwoners vinden een bestaan in ijzerfabrieken en glasblazerijen. In de nabijheid vindt men ijzer- en steenkolenmijnen, van welke sommige sedert vele jaren in brand staan. De handel wordt voorts door het Dudleykanaal aanmerkelijk bevorderd.

Dudley is de familienaam van een aanzienlijk Engelsch geslacht, dat zijn naam ontleent aan een kasteel en lordschap *Dudley* in Staffordshire, beide sinds *Hendrik II* in het bezit van het huis *Somery.* In 1321 ging het bezit en de titel van lord *Dudley* over op *John Sutton,* door zijn huwelijk met de erfgename van *John Somery.* Zijn zoon *John Sutton* werd in 1342 als baron *Dudley* lid van het Hoogerhuis. *Sutton John,* zesde lord *Dudley,* was een der dapperste legerhoofden van *Hendrik V* in de oorlogen van de Roode en de Witte Roos, verwierf daardoor de orde van den Kouseband, doch onderwierp zich later aan *Eduard IV* en overleed in 1487. Hij had twee zonen, *Eduard* en *John.* Laatstgenoemde maakte *Dudley* tot zijn familienaam en werd de stamvader van een beroemd geslacht. *Dudley, Eduard,* een beroemd rechtsgeleerde en minister van *Hendrik VII,* wist door allerlei middelen de schatkist te vullen, zoodat hij zich den haat des volks op den hals haalde en na het overlijden des konings ter dood werd gebracht.

Dudley, John, een zoon van den vorige, geboren in 1502, erfde van zijn moeder het recht op den titel van viscount *Lisle* en werd in 1543 door *Hendrik VIII* tot dien rang bevorderd. Hij werd bovendien benoemd tot groot-admiraal en bewees in de oorlogen tegen Schotland en Frankrijk groote diensten. Bij de troonsbeklimming van *Eduard VI* (1547) werd hij graaf *van Warwick,* en nadat hij den protector *Somerset* den voet gelicht had, verwierf hij het vertrouwen van den jeugdigen koning, die hem den titel schonk van hertog *van Northumberland* en, met voorbijgaan van de prinsessen *Maria* en *Elizabeth,* zijn nicht *Jane Gray* tot erfgename van den troon benoemde. De hertog deed haar nu huwen met zijn jongsten zoon, lord *Guilfort,* waarna zij na het overlijden van *Eduard* tot koningin werd uitgeroepen. Doch zijn toeleg mislukte; gevangen genomen door de troepen van *Maria,* werd hij vervallen verklaard van zijn rang en waardigheid en stierf met *Jane Gray* (zie aldaar) op het schavot den 12den Februari 1554. Van zijn 5 zonen sneuvelden 2 in de oorlogen tegen Frankrijk. De derde, *Ambrosius Dudley,* werd in 1561 door *Elizabeth* weder met den titel van graaf *van Warwick* begiftigd en in het bezit gesteld van een gedeelte der voorvaderlijke goederen. De vierde, *Robert,* was de bekende graaf van *Leicester* (zie aldaar), het lot van den vijfden, *Guilford,* is reeds vermeld.

Dudley, sir *Robert,* een zoon van *Leicester* en van lady *Sheffield,* met wie hij in 't geheim gehuwd was, werd geboren in 1573. Hij erfde na den dood zijns vaders Kenilworthcastle en andere bezittingen, doch daar hij de wettigheid zijner geboorte niet bewijzen kon, verliet hij Engeland en bracht zijn overige levensjaren in Italië door, terwijl zijn goederen door *Jacobus I* werden verbeurd verklaard. Hij hield zich bezig met de stuurmanskunst, de bouwkunst en de natuurkunde

Digitized by Google

en schreef onder andere het werk: „Arcano del mare". Keizer *Ferdinand II* verleende hem den hertogstitel. De stad Livorno is aan hem haar bloei verschuldigd, daar hij den hertog *van Toskane* bewoog, haar tot een vrijhaven te verklaren en er een molo te bouwen, terwijl hij tevens onderscheiden Engelsche kooplieden daarheen lokte. Hij was in Engeland gehuwd met *Alice*, een dochter van sir *Thomas Leigh*, en *Karel I* verhief haar in 1644 tot hertogin *van Dudley*, om het onrecht te herstellen, dat haar echtgenoot was aangedaan. Zij overleed in 1670 zonder mannelijke erfgenamen na te laten, doch *Robert* had onderscheiden onechte zonen, en de oudste van deze, *Charles Dudley*, werd hertog *van Northumberland*.

Dudley, *John*, de zevende lord, was zwak van geestvermogens en werd door zijn bloedverwant, *John Dudley*, hertog *van Northumberland*, overgehaald hem het familiekasteel Dudley-castle af te staan, zoodat men hem spottenderwijze den naam gaf van lord *Quondam* († 1553). — Zijn zoon, sir *Eduard Sutton*, kreeg echter van koningin *Maria* in 1544 dat familiegoed terug, benevens den titel van lord *Dudley*, onderscheidde zich in de oorlogen tegen Schotland en overleed in 1586. — Zijn zoon *Eduard*, negende lord *Dudley*, overleed in 1633 zonder mannelijke erfgenamen na te laten, waarna zijn titel en goederen ten deel vielen aan zijn kleindochter *Frances*, een dochter van zijn vóór hem overleden zoon *Ferdinand*. Zij huwde met *Humble Ward*, den zoon van een rijken goudsmid te Londen, en deze *Humble* werd in 1644 door *Karel I* benoemd tot baron *Ward*. — Haar zoon *Edward* volgde in 1670 zijn vader op als lord *Ward* en in 1697 zijn moeder als lord *Dudley* — en zijn achterneef werd in 1763 viscount *Dudley*. *Ward* overleed in 1774.

Dudley, *John William Ward*, graaf, kleinzoon van den vorige, geboren den 9den Augustus 1781, onderscheidde zich als staatsman en geleerde. Na het ontvangen eener uitmuntende opvoeding werd hij reeds in 1802 voor Downton lid van het Lagerhuis, waar hij door zijn groote welsprekendheid de leider werd der liberaal-conservatieve partij. Den 25sten April 1823 werd hij, als opvolger van zijn vader, viscount *Dudley* en in het ministerie *Canning* (1827) benoemd tot staatssecretaris voor Buitenlandsche Zaken, waarna hij in den gravenstand werd opgenomen. Toen *Wellington* aan het bewind kwam, legde hij zijn betrekking neder en verwijderde zich van het staatstooneel. Hij bezat vele talenten, een groote geleerdheid en een edel karakter, maar hij werd later krankzinnig. *Bulwer* heeft hem in zijn „Pelham" onder den naam van lord *Vincent* voorgesteld. Hij overleed te Norwood den 6den Maart 1833. Behalve bijdragen in de „Quarterly Review" heeft hij slechts weinig in het licht gegeven. Met hem is de naam *Dudley* uitgestorven; doch de baronie *Ward* met de familiegoederen viel ten deel aan een verren bloedverwant, den geestelijke *William Humble Ward*, overleden den 6den December 1835. — Als erfgenaam is zijn zoon *William* (geboren den 27sten Maart 1817) opgetreden, die zich door zijn rijkdom en door zijn smaak voor de kunst onderscheidde, zoodat hij in 1860 tot graaf *Dudley* verheven werd.

Dudok de Wit, *Leonard Corneille*, bijgenaamd *Kees de Tippelaar*, geboren te Amsterdam in 1843, vestigde zich als landeigenaar te Breukelen op het buiten „Slangenvecht". Hij is bekend als wandelaar en zwemmer. Wat hij belangrijks van zijn reizen heeft medegebracht, heeft hij verzameld in zijn „Museum van land- en volkenkunde".

Duël. Zie *Tweegevecht*.

Duero, in het Portugeesch *Douro*, is de naam van een rivier van het Pyreneesche schiereiland. Zij ontspringt nabij de Laguna de Urbion op de Montes de Urbion, het Oud-Castiliaansche Scheidingsgebergte, stroomt eerst naar het Oosten en Zuid-Oosten langs Soria, wendt zich bij Almazan plotseling naar het Westen en loopt in deze richting langs Arabda, Tordesillas, Toro en Zamora. Van Miranda af vormt de rivier met een zuidwestelijken loop over 105 km. de grenzen tusschen Spanje en Portugal. Daarna neemt in het gebied van Portugal haar benedenloop van Torre de Moncorvo af een aanvang. Zich thans weder westwaarts wendend, stroomt zij door Hoog- en Laag-Douro en mondt bij São João da Foz, 4 km. beneden Oporto, in den Atlantischen Oceaan uit. In Spanje stroomt zij bijna overal tusschen steile oevers als een smalle, maar diepe stroom, die gemakkelijk bevaarbaar zou te maken zijn. Tot nu toe wordt zij alleen in Portugal bevaren. Bij de haven van Oporto is zij 300 m. breed en vormt een kom ter breedte van 850 m. Haar mond is door rotsen omgeven en wegens een zandbank gevaarlijk. Er vóór ligt een bank, die bij vloed 6.5 m. onder water staat en waarop bij Westenwinden een hevige branding staat, zoodat schepen dikwijls in weken niet kunnen binnenloopen. De Duero is 786 km. lang en haar stroomgebied heeft een oppervlakte van 97770 v. km. Tot haar belangrijkste zijrivieren behooren in Spanje op den rechter oever de Pisuerga, de Valderaduey en de Esla en in Portugal de Sabor, de Tua en de Tamega; op den linker oever in Spanje de Adaja, de Tormes, de Agueda en in Portugal de Coa.

Duët. Zie *Duo*.

Duf. is achter diernamen de afkorting voor *Léon Dufour*, een Fransch zoöloog, geboren in 1782 te St. Sever, overleden aldaar den 18den April 1865.

Dufau, *Pierre Armand*, een Fransch schrijver, geboren te Bordeaux den 15den Februari 1795, werd in 1815 leeraar aan het blindeninstituut te Parijs en in 1840 directeur van die inrichting. In 1855 werd hij met den titel van honorair directeur gepensionneerd en overleed te Parijs den 25sten October 1877. Hij behoorde in 1851 tot de stichters van het Fransch Genootschap tot ondersteuning van blinden. Hij schreef: „Plan de l'organisation de l'institution des jeunes aveugles" (1833), „Traité de statistique" (1840), „Lettres sur la charité" (1847), „Statistique comparée des aveugles" (1854) en „De la réforme du mont de pitié" (1855). Ook gaf hij met *Guadet* een „Dictionnaire de la géographie ancienne et moderne" (2 dln., 1820) uit.

Dufaure, *Jules Armand Stanislas*, een Fransch staatsman en advocaat, werd geboren den 4den

Digitized by Google

December 1798 te Saujon in het departement Charente Inférieure, studeerde te Parijs in de rechten en vestigde zich als advocaat te Bordeaux. In 1834 werd hij lid der Kamer van Afgevaardigden, waar hij zich voegde bij de liberaal-constitutioneele partij, terwijl hij zich door uitgebreide kennis en door onafhankelijkheid van karakter onderscheidde. In 1836 werd hij tot staatsraad benoemd, doch nam bij de aftreding van het ministerie-*Thiers* zijn ontslag, waarna hij onder het ministerie *Molé* tot de oppositie behoorde. In 1839 werd hij minister van Openbare Werken, maar hij legde de portefeuille neder, toen het voorstel tot dotatie van den hertog *van Nemours* verworpen werd. Na dien tijd wankelde hij tusschen het linker centrum en de ministerieele partij, doch stemde in de hoofdkwestiën steeds met de oppositie en werd in 1844 de leider van een middenpartij. Intusschen was hij niet ingenomen met de hervormingsbeweging van 1847 en nam geen deel aan het banket van het Chateau-Rouge. Na de Februarirevolutie van 1848 werd hij weder afgevaardigd naar de Nationale Vergadering; hij werd lid van de commissie tot het ontwerpen der Grondwet, handhaafde de gematigde republiek en was korten tijd minister van Binnenlandsche Zaken. Als een ijverig aanhanger van generaal *Cavaignac* verzette hij zich tegen de candidatuur van *Lodewijk Napoleon* en nam zijn ontslag, toen deze de overhand behield. Toch belastte hij zich weder met dezelfde portefeuille in het kabinet van Juni 1849, waar hij de gevoelens vertegenwoordigde van den door hem gestichten „Cercle constitutionnel". Bij de aftreding van dit ministerie, hetwelk de teugels van het bewind geen half jaar in handen hield, keerde hij terug naar de Nationale Vergadering en was een heftig tegenstander der Napoleontische staatkunde. Na den staatsgreep van 2 December verliet hij het staatkundig tooneel en bepaalde zich te Parijs tot de rechtspraktijk. Intusschen heeft hij zich na de gebeurtenissen van 1870 weder op het tooneel der politiek begeven. In 1871 werd hij door vier departementen afgevaardigd naar de Nationale Vergadering, belastte zich onder *Thiers* met de portefeuille van Justitie, legde haar neder bij diens val den 24sten Mei 1873, maar aanvaardde haar nogmaals in het ministerie *Buffet* (11 Maart 1875) onder het presidentschap van *Mac Mahon*. Bij de verkiezingen voor den Senaat den 30sten Januari 1876 verkreeg hij geen mandaat, maar werd den 12den Augustus van dat jaar door den Senaat zelf tot lid voor levenslang benoemd. In het Kabinet van 9 Maart 1876 trad hij op als voorzitter en als minister van Justitie en Eeredienst en bestreed de algemeene amnestie. De Kamer vond hem intusschen te clericaal, zoodat hij den 2den December zijn betrekking nederlegde. Na den val der ministeriën *de Broglie* en *Rochebouët* aanvaardde hij opnieuw het presidentschap en de portefeuille van Justitie (14 December 1877). Hij legde aan de Kamer de ontwerpen voor tot een beperkte amnestie en aan *Mac Mahon* twee besluiten tot begenadiging van een groot aantal communards. Daar laatstgenoemde geen toestemming wilde geven tot het ontslag van eenige Bonapartistische generaals, wilde *Dufaure* zijn ontslag nemen, maar *Mac Mahon* gaf zijn besluit te kennen om zelf af te treden. Op de benoeming van *Grévy* tot president en van *Gambetta* tot voorzitter der Kamer volgde de aftreding van het ministerie den 1sten Februari 1879. Als clericaal bestreed *Dufaure* in Maart 1880 in den Senaat de onderwijswetten van *Ferry*. Hij overleed te Parijs den 28sten Juni 1881.

Dufay, *Guillaume*, een Zuid-Nederlandsch musicus, werd omstreeks 1400 te Chimay in Henegouwen geboren. Op de domschool in zijn vaderstad kreeg hij zijn opleiding van *Gilles Binchois* en in 1428 werd hij zanger in de pauselijke kapel te Rome. In 1437 kwam hij aan het Hof van *Philips van Bourgondië* en van 1442 tot 1449 was hij waarschijnlijk weder te Rome. Sedert 1450 leefde hij te Cambray, waar hij den 27sten November overleed. *Dufay* is naast *Dunstaple* en *Binchois* de grootste der oudere meesters op het gebied van het contrapunt, van deze drie weliswaar de jongste. Hij is een der eerste componisten, in wiens werken de kunst volledig ontwikkeld is, de vader van onze veelstemmige muziek. Zijn composities zijn in den laatsten tijd in druk verschenen.

Duff, sir *Mountstuart Grant*, een Engelsch staatsman en biograaf, werd geboren te Banff in Schotland, in Februari 1829, studeerde te Oxford, werd advocaat te Londen, nam deel aan de politiek en werd in 1857 lid van het Lagerhuis. *Gladstone* gaf hem in 1868 het ambt van vice-minister voor Indië, dat hij bleef bekleeden tot 1874. Bovendien was hij van 1866 tot 1872 rector van de Universiteit van Aberdeen. In 1880 werd hij in het ministerie *Gladstone* opgenomen als onderstaatssecretaris van Koloniën. Daarop werd hij van 1881—1886 gouverneur van Madras. In latere jaren werd hij gekozen tot president van het Koninklijk Geografisch Genootschap en van het Engelsch Geschiedkundig Genootschap. Hij overleed den 10den Januari 1906. Vooral heeft hij zich bekend gemaakt door zijn biografische aanteekeningen, die van groote waarde zijn voor de kennis van het leven der groote wereld en der politieke en wetenschappelijke kringen van zijn tijd. Tal van anecdoten zijn bewaard in zijn „Notes from a diary". Buiten deze merkwaardige serie, schreef *Grant Duff* nog tal van andere werken o.a.: „Studies", „European politics", „A political Survey", „Notes of an Indian Journey", „Eastern Question", „Miscellanies", „Foreign Policy" enz. Ook was hij de schrijver van een werk in drie deelen „History of the Mahrattas".

Duffek, *Nicolaas*, een Oostenrijksch dramaturg, werd den 8sten October 1833 te Praag geboren en was aan verschillende schouwburgen te Weenen en Berlijn als regisseur of directeur verbonden. Onder den schuilnaam *Julius Rosen* schreef *Duffek*, die den 4den Januari 1892 te Görz overleed, o.a.: „Nullen", „O, diese Männer", „Das Schwert des Damokles", „Schwere Zeiten", „Gröszenwahn", „Zitronen", „Kanonenfutter", „Ein Knopf" en „Falbsche Tage".

Duffel noemt men een lakenachtige wollen stof, een soort van fries, welke zich door een dik spinsel en een vast volsel onderscheidt. Het is van dergelijken aard als kalmuk en bever en wordt vooral door den burger- en boerenstand, alsmede door zeelieden voor winterkleeding gebruikt.

Digitized by Google

Dufferin, *Frederik Temple Hamilton Blackwood*, earl *of*, een Engelsch staatsman, werd geboren den 21sten Juni 1826 te Florence, ontving zijn opleiding te Eton, studeerde te Oxford, werd kamerheer der koningin, bezocht in 1846—1847 Ierland tijdens den hongersnood, waarover hij het werk: „Narrative of a journey from Oxford to Skibbereen during the Irish famine" (1847) in het licht gaf, vergezelde in 1855 lord *Russell* naar Weenen en deed in 1859 een tocht naar IJsland, dien hij beschreef in zijn: „Letters from high latitudes" (8ste druk, 1887). *Palmerston* zond hem in 1860 als Engelsch commissaris naar Syrië om een onderzoek in te stellen naar den Christenmoord aldaar. In 1864 werd hij onderstaatssecretaris van Koloniën, in 1866—1867 van Oorlog. Nadat hij door zijn geschriften: „Contributions to an inquiry into the state of Ireland" (1866), „Irish imigration and the tenure of land in Ireland" (1868) en „Mr. Mill's plan for the pacification of Ireland examined" (1868) van zijn belangstelling in de Iersche quaestie had doen blijken, werd hij in 1868 onder *Gladstone* kanselier van het hertogdom Lancaster en lid van het Kabinet en eindelijk, in 1871, tot earl verheven, in 1872 tot gouverneur van Canada benoemd, welke betrekking hij in 1878 nederlegde. In 1879 vertrok hij als gezant naar Petersburg, in Juni 1881 als zoodanig naar Konstantinopel en in November 1882 in die betrekking naar Kaïro, om den khedive bij de nieuwe regeling van zaken ter zijde te staan. In 1884 ging hij als onder-koning naar Indië, waar hij de Afghaaansche grensquaestie met Rusland moest regelen en een expeditie tegen Birma ondernam. In 1888 werd hij gezant te Rome en in 1891 te Parijs. In eerstgenoemd jaar was hij tot graaf *Awa* en markies *van Dufferin en Awa* bevorderd. Hij overleed den 12den Februari 1902 te Londen. Zijn „Speeches and Adresses" verschenen in 1882, zijn „Speeches delivered in Londen 1884—1888" in 1890 te Londen.

Duffy, *Charles Gavan*, een Iersch journalist en staatsman, werd in 1816 geboren. In 1842 stichtte hij te Dublin „the Nation", dat opkwam voor de rechten en eischen van Ierland. Eerst was hij met *O'Connell* voorstander van gematigdheid, maar weldra sloot hij zich bij de revolutiepartij aan. Met *Smith O'Brien* werd hij aangeklaagd, doch vrijgesproken. Na een korte schorsing mocht ook „the Nation" weer verschijnen. In 1882 werd hij lid van het Parlement, maar de scheuringen in de Iersche partij moede, ging hij naar Australië, waar hij een nieuwe politieke loopbaan begon. Hij werd in 1871 eerste minister van Victoria en 1877 *speaker* van de wetgevende macht van dien staat.

Dufour, *Wilhelm Heinrich*, een Zwitsersch generaal, werd geboren te Constanz den 15den September 1787, legde zich in het bijzonder toe op de wiskunde, bezocht na de vereeniging van Genève met het Fransche keizerrijk de Polytechnische school te Parijs, werd in 1809 genie-officier en maakte de laatste veldtochten van *Napoleon* mede. In 1815 werd hij kapitein en onderscheidde zich door de versterking en verdediging van Grenoble. Toen Genève weder deel uitmaakte van Zwitserland, werd hij in 1827 bevorderd tot kolonel bij den Zwitserschen generalen staf, in 1831 tot chef en kort daarna tot kolonel-kwartiermeester. Vooral maakte hij zich verdienstelijk als directeur van de militaire school te Thun en door zijn topografische opmeting van Zwitserland, waaraan de voortreffelijke: „Topographische Karte der Schweiz" (1834—1864, 25 bladen) haar ontstaan te danken heeft. In 1847 werd hij als generaal aan het hoofd van het Zwitsersche leger geplaatst, om den Sonderbund (zie *Zwitserland*) te vernietigen; hij toonde zich bij uitnemendheid geschikt voor die gewichtige betrekking, zoodat de regeering hem een eeresabel en 40000 francs schonk. Zijn geboorteplaats gaf hem een stuk grond, terwijl de stad Bern en het kanton Tessino hem het eereburgerschap aanboden. Hij zorgde ijverig voor de deugdelijkheid van het leger zonder zich veel met de staatkundige partijschappen te bemoeien. Intusschen behoorde hij steeds tot de gematigd-conservatieve partij en verloor daardoor in 1848 bij de radicalen te Genève veel van zijn populariteit. De Bondsraad belastte hem meermalen met belangrijke zendingen naar *Napoleon III*, en toen in 1856 door het Neuenburgsche conflict een oorlog tegen Pruisen dreigde, was *Dufour* weder bestemd tot opperbevelhebber van het Zwitsersche leger. Hij overleed te Genève den 14den Juli 1875. Te Genève werd in 1884 een ruiterstandbeeld onthuld. Hij schreef onder andere „Mémoire sur l'artillerie des anciens et sur celle du moyen âge" (1840), „Mémorial pour les travaux de guerre" (1820), „De la fortification permanente" (2de druk, 1854) en „Cours de tactique" (2de druk, 1851). Van zijn wiskundige werken noemen wij „Instruction sur le dessin des reconnaissances militaires" (1827), „Géométrie perspective avec les applications à la recherche des ombres" (1857). Uit zijn nalatenschap is nog uitgegeven „La campagne du Sonderbund et les événements de 1856" (1875).

Dufour, abbé *Valentin Charles*, een Fransch oudheidkundige, werd in 1826 te Parijs geboren en ontving zijn opleiding aan de Ecole des chartres. Hij was aalmoezenier van de Mazas-gevangenis en van 1866 tot 1870 bibliothecaris van het stadhuis te Parijs. Behalve artikelen in tijdschriften, herdrukken en vertalingen deed *Dufour* o. a. verschijnen „Le calendrier des confréries de Paris", „Les charniers des églises de Paris" (1866), „Une question historique, l'hippophagie" (1868), „Recherches sur la danse macabre peinte en 1425 au cimetierè des Innocents" (1873), „La danse macabre des S. S. Innocents de Paris, d'après l'édition de 1484" (1874), „Une famille de peintres parisiens aux XIVe et XVe siècles, documents et pièces originales" (1877), „Le vieux Paris, ses derniers vestiges" (1878), „Collection des anciennes descriptions de Paris" (1878—1883) en „Bibliographie artistique, historique et littéraire de Paris avant 1789" (1882).

Dufrenoy, *Pierre Armand*, een Fransch aardenen delfstofkundige, werd geboren den 5den September 1792 te Sevran in het departement Seine-et-Oise en overleed als inspecteur-generaal der mijnen, als directeur van de keizerlijke mijnschool en als lid van het Instituut den 20sten Maart 1858. Hij schreef met *Elie de Beaumont*, *Coste* en *Perdonnet* „Voyage métallurgique en Angleterre" (2 dln., 2de druk, 1837—1839), met *Élie de Beaumont*: „Mémoires pour servir à une descrip-

Digitized by Google

tion géologique de la France" (4 dln., 1837—1839), „Explication de la carte géologique de la France" (2 dln., 1841—1848) en „Traité complet de minéralogie" (3 dln., 2de druk, 1856—1859).

Dufresne, *Charles*, sieur *Du Cange*, gewoonlijk *Ducange* genaamd, een Fransch geleerde, werd geboren te Amiens den 18den December 1610 uit een oud en aanzienlijk geslacht, studeerde te Orleans in de rechten en werd in 1631 advocaat van het Parlement te Parijs, doch hij verliet weldra deze loopbaan, om zich in zijn geboorteplaats aan de beoefening der wetenschap te wijden. Hij kocht er in 1645 het ambt van koninklijk schatmeester, doch toen aldaar in 1668 de pest begon te woeden, verhuisde hij naar Parijs, waar hij den 23sten October 1688 overleed. Te Amiens werd in 1849 een gedenkteeken voor hem opgericht. Zijn beide hoofdwerken zijn: „Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis" (3 dln., Parijs, 1678, later ook te Venetië en te Bazel uitgegeven) en „Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis" (2 dln., Lyon, 1688). Supplementen op eerstgenoemd werk bezorgde *Carpentier* (4 dln., 1766); een uittreksel daaruit onder den titel: „Glossarium manuale ad scriptores etc." (1772—1784) is van de hand van *Adelung*. Een nieuwe uitgave daarvan is geleverd door *Henschel* (7 dln., 1840—1850) en een „Supplementum" (1857) daarop gaf *Diefenbach*. Een nieuwe uitgave van het geheele werk met de supplementen is door *L. Favre* (1882—1888) bewerkt. Door die beide werken, welke van groote geleerdheid en stalen vlijt getuigen, heeft *Ducange* zich zeer verdienstelijk gemaakt jegens allen, die zich aan de beoefening van de geschiedenis der Middeleeuwen willen wijden. Verder schreef hij „Histoire de l'empire de Constantinople sous les empereurs français" (1657) en „Historia Byzantina" (1680). Eindelijk worden zijn uitgaven van *Joannes Cinnamus* (1670), van *Zonaras* (2 dln., 1686) en van het „Chronicon Paschale" (1689) zeer geroemd. In 1869 gaf *Rey Dufresne's* nog niet gepubliceerd „Des principautés d'outre-mer" onder den titel „Les familles d'outre-mer" uit.

Dufresny, *Charles de la Rivière*, een Fransch blijspeldichter, werd geboren te Parijs in 1654 en was de achterkleinzoon van *Anet*, die onder den naam van „La belle jardinière" bekend is als de geliefde van *Hendrik IV*. Het liefst hield hij zich bezig met de teeken- en bouwkunst, met den tuinbouw en de dichtkunst, en hij verwierf door zijn bekwaamheid de betrekking van kamerdienaar van *Lodewijk XIV* en vervolgens die van opzichter der koninklijke tuinen. Hij was de eerste, die in Frankrijk den Engelschen aanleg in zwang bracht. Daar hij even lichtzinnig als verkwistend was, verkocht hij zijn betrekkingen voor een kleine som, en vervolgens ook een lijfrente van 3000 livres, hem door *Lodewijk* toegekend. Daarna werkte hij met *Regnard* voor het tooneel, en zijn blijspelen „Le double veuvage", „Le mariage fait et rompu", en „L'esprit de contradiction" zijn geen onverdienstelijke stukken. In 1710 bezorgde de gunst des konings hem het privilegie der uitgave van den „Mercure galant", doch hij verkocht het in 1713. Hoewel hij ook van den hertog *van Orléans* een geschenk ontving van 200000 livres, verviel hij ten laatste tot armoede en overleed te Parijs den 6den October 1724. Zijn verzamelde werken zijn meermalen uitgegeven, onder andere in 1731 in 6 deelen en in 1747 in 4 deelen. Vermeld dienen nog te worden zijn „Poésies diverses", „Nouvelles historiques" (1692) en „Les amusements sérieux et comiques" (1707), welk laatste werk als voorbeeld diende voor *Montesquieu's* „Lettres persanes".

Dugat, *Gustave*, een Fransch beoefenaar der Oostersche letteren, vooral der Arabische taal, werd geboren in 1824 te Orange (departement Vaucluse), bezocht de Ecole des langues orientales vivantes te Parijs, reisde in 1855 op last der regeering in Algerië, werd na zijn terugkeer tot ridder der Turksche orde Medjidié en tot lid van de Société Orientale de France benoemd, leverde voortreffelijke opstellen in tijdschriften en schreef „Précis historique et statistique des colonies agricoles établies en France et en Algérie" (1850), „Grammaire arabe-française" (1853), een vertaling van de: „Lettres des Maronites du Mont-Liban" (1847), „Poème arabe en l'honneur du Bey de Tunis" (1851), „Le livre d'Abd-el-Kader" (1858), „Histoire politique et littéraire des Arabes en Espagne" (met *Dozy* en anderen uit het Arabisch vertaald, 2 dln., 1855—1861), „Histoire des Orientalistes en Europe" (2 dln., 1868—1870), „Cours complémentaire de géographie, histoire et législation des états musulmans" (1872) en „Histoire des philosophes et des théologiens musulmans" (1878). Ook bewerkte hij een groot aantal artikelen voor den „Dictionnaire général des lettres, des beaux arts etc." van *Dézobry* en *Bachelet*. Hij overleed den 26sten Mei 1894 te Barjols.

Dughet, *Gaspard*, een Italiaansch landschapschilder, veelal *Poussin* genoemd naar zijn leermeester en zwager *Nicolas Poussin*, werd geboren te Rome in Mei 1613 en volgde bij het landschapschilderen de historische richting van laatstgenoemde. Zijn kracht openbaart zich vooral door merkwaardige lijnen in het landschap, prachtige boomen en antieke bouwvallen, vaak verbonden met storm en onweder. Geen wonder alzoo, dat zijn voortbrengselen grooten bijval vonden en veel kunstenaars uit Frankrijk, Italië, de Nederlanden en Duitschland zich naar hem vormden. In de kerk van San Martino ai Monti te Rome vindt men van hem tafereelen uit de geschiedenis van *Elias* en *Eliza* als fresco. Voortreffelijke stukken van dien kunstenaar vindt men in de verzamelingen *Doria* en *Colonna* en in de Accademia di San Luca, alle te Rome, in het Palazzo Pitti te Florence, in het museum te Turijn, in het Louvre te Parijs, in de Hermitage te Petersburg en elders. Hij overleed te Rome den 25sten Mei 1675.

Dugong (*Halicore cetacea* Ill.) is de naam van een dierengeslacht uit de klasse der *Zoogdieren* (*Mammalia*), de orde der *Walvisschen* (*Cetacea*) en de familie der *Zeekoeien* of plantetende Walvischen (*Sirenia*). De dieren van dit geslacht worden ongeveer 3—5 m. lang en onderscheiden zich door een dun behaard lichaam, een stompen kop met gezwollen lippen, een halvemaansgewijs uitgesneden staartvin en door hun voorste ledematen (de achterste zijn als bij de andere walvischachtige dieren afwezig), die bij het elleboogsgewricht bewogen kunnen worden. Hun kiezen hebben platte

Digitized by Google

kauwvlakken. Zij zijn blauwgrijs op den rug en wit onder den buik, doen niemand kwaad, zwemmen in troepen nabij de kust, snorken luid bij het ademhalen, voeden zich met zeeplanten en zijn zeer aan elkander gehecht. Zij bewonen de zeeën van den Indischen Archipel, de Perzische Golf en de Roode Zee. De meest bekende soort is *H. cetacea Ill.*, die dan ook meer bepaald met den Maleischen naam van *dugong* bestempeld wordt. De Maleiërs maken er jacht op om de huid, het vleesch, het vet en de tanden, die zij als geneeskrachtig beschouwen bij sommige ziekten.

Duguay-Trouin, *René*, een Fransch zeeheld, geboren te St. Malo den 10den Juni 1673, werd in 1689 weggejaagd van de school te Caen, waar hij zich zou voorbereiden voor den geestelijken stand, en deed daarna een zeereis op een fregat, door zijn familie uitgerust. In het volgend jaar diende hij als kadet op een schip van 28 stukken. Hij wist den kapitein over te halen een Engelsche handelsvloot van 15 schepen aan te vallen, en bij die gelegenheid werden 3 vaartuigen veroverd. Daarna ontving hij het bevel over een fregat van 14 stukken en vernielde daarmede in 1691 aan de Ierssche kust 2 vaartuigen. Nu werd hij door de regeering geplaatst op een schip van 11 vuurmonden; hiermede veroverde hij gedurende den slag bij Kaap La Hogue 2 fregatten en 6 koopvaardijschepen en in 1693 in het Kanaal 2 linieschepen. In 1694 kruiste hij met een linieschip van 40 stukken, doch in een gevecht met een Engelsch eskader, werd hij gewond en gevangen genomen. De toegenegenheid eener Engelsche dame hergaf hem de vrijheid; hij keerde naar Frankrijk terug, ontving aanstonds het bevel over een oorlogschip en maakte zich meester van 6 Engelsche koopvaardijschepen en 2 fregatten. In 1695 deed hij met *Beaubriant* een tocht naar de Ierssche kust, en zij veroverden er 3 rijkbeladen schepen der Oost-Indische Compagnie, welke te zamen 145 stukken aan boord hadden. *Lodewijk* ontving daarna den 22 jarigen held aan zijn Hof. Deze ging vervolgens naar de Spaansche Zee, waar hij 2 Hollandsche schepen buit maakte. Hiermede zeilde hij, zonder herkend te worden, langs de Engelsche vloot, doch toen een fregat te dicht in zijn nabijheid kwam, veroverde hij het en begaf zich daarmede naar de haven van St. Louis. In 1696, overrompelde hij met 3 schepen de handelsvloot van Bilbao en verwierf een kostbaren buit, dien hij echter den volgenden nacht door storm verloor. Een jaar later werd hij fregatkapitein op de koninklijke vloot en in 1703 geraakte hij bij mistig weer met 2 linieschepen en 3 fregatten midden in een Nederlandsche oorlogsvloot van 15 groote schepen. Hij begon aanstonds het gevecht, om aan zijn overige vaartuigen gelegenheid te geven tot vluchten, en snelde daarna met volle zeilen buiten het bereik der vijanden, een feit, dat hij steeds zijn meesterstuk noemde. Van dien tijd af was hij de schrik der Nederlanders en Engelschen in alle Europeesche zeeën. Nu eens vernielde hij diep in het noorden de vloot der walvischvaarders, dan weder bedreigde hij de Engelsche kust, en somtijds belaagde hij de terugkeerende handelsvloten. In 1707 ontvingen hij en graaf *Forbin* het bevel, met een klein eskader de Engelsche vloot aan te tasten, die wapens en levensmiddelen overbracht naar den aartshertog *van Oostenrijk*, en het gelukte hem de 60 transportschepen en het konvooi van 4 groote oorlogschepen te veroveren of in den grond te boren. De vestingwerken van Rio de Janeiro hield men in die dagen voor onneembaar, en een aanval der Franschen onder *Duclerc* was in 1720 afgeslagen. Nu ontstond bij *Duguay-Trouin* het plan, dien smaad uit te wisschen. Geholpen door eenige kooplieden, bracht hij een kleine vloot bijeen, verscheen daarmede in September 1711 in de baai van Rio de Janeiro en volvoerde in 11 dagen zijn voornemen. Zestig koopvaardijschepen en 6 oorlogsbodems vielen in zijn handen, en behalve den buit verkreeg hij een oorlogsschatting van 610000 crusados. Toch duurde het lang voordat hij een belangrijke openbare betrekking kreeg. Wel nam *Lodewijk XV* hem op in den adelstand, doch eerst de hertog *van Orleans* benoemde hem tot lid van den Staatsraad en de koning zond hem vervolgens met een vloot naar den Levant. Hij overleed in het midden der zijnen den 27sten September 1736. Zijn „Mémoires" (4 dln., 1740), werden uitgegeven door *Beauchamps*.

Duguesclin, *Bertrand*, graaf *van Longueville*, connétable van Frankrijk, een uitstekend veldheer, werd geboren bij Dinan in 1314 uit een adellijk geslacht. Strijdzuchtig van aard, ontving hij geen ander onderwijs dan in den wapenhandel en verwierf als 17 jarig jongeling den prijs op een tournooi te Rennes, waaraan hij buiten weten van zijn vader deelnam. Hij streed vervolgens tegen de Engelschen, bewees den dauphijn, later *Karel V* van Frankrijk, gewichtige diensten, veroverde Melun en werd in 1364 door koning *Karel* tot gouverneur van Pontorson benoemd. In dat jaar behaalde hij de overwinning in den slag bij Cocherel, waarna hem de waardigheid werd toegekend van graaf *Longueville* en maarschalk *van Normandië*. Den 29sten September werd hij in den slag bij Auray door de Engelschen gevangen genomen, doch tegen een losgeld van 100000 livres weder in vrijheid gesteld. Daarna ondersteunde hij *Hendrik*, graaf *van Trastamare*, tegen den koning van Castilië, *Peter den Wreede*, doch werd door den Zwarten Prins verslagen en opnieuw gevangen genomen. Nadat hij tegen een aanzienlijk losgeld zijn vrijheid had herkregen, zette hij den strijd voort en bezorgde den graaf *van Trastamare* in 1369 de overwinning bij Montiel, zoodat deze de kroon van Castilië verkreeg. *Karel V*, door de Engelschen in het nauw gebracht, riep hem weldra tot zich en benoemde hem tot connétable van Frankrijk. In 1370 opende hij den veldtocht tegen de Engelschen en ontrukte hun in den loop van 10 jaar alle veroveringen in Frankrijk met uitzondering van eenige vestingen. Toen hij in 1380 Châteauneuf de Randon belegerde, werd hij ziek en overleed den 3den Juli van dat jaar, waarna zijn stoffelijk overschot, op last van *Karel V*, in het koninklijk grafgewelf te St. Denis werd bijgezet. In 1902 is te Dinan een standbeeld voor hem opgericht. Zijn grootste verdienste was de organisatie van de ongedisciplineerde soldatenbenden tot goed geoefende troepen.

Digitized by Google

Duhamel, *Jacques*, een Fransch treurspeldichter uit het laatst der 16de en het begin der 17de eeuw, schreef onder andere „Acoubar ou la loyauté trahie" (1586).

Duhamel, *Jean Baptiste*, een Fransch astronoom en wijsgeer, werd geboren te Vire in 1624 en overleed te Parijs in 1706. Hij was lid der Academie, aalmoezenier des konings, kanselier der kerk van Bayeux en bestendig secretaris der *Académie des Sciences*. Hij schreef onder andere „Astronomia physica" (1660), „De contensu veteris et novae philosophiae libri IV" (2de druk, 1669) en „Theologia speculativa et practica" (7 dln., 1691).

Duhamel, *Robert Joseph*, een Fransch godgeleerde, werd geboren te Rijssel in 1700, overleed in 1769 en schreef: „Lettre d'un docteur à un philosophe sur les explications de M. de Buffon" (1751), „La vérité catholique sur le mystère du Dieu incarné" (1756) en „Dissertations sur l'autorité du Saint-Siège" (1779).

Duhamel, *Jean Marie Constant*, een Fransch wiskundige, werd geboren te St. Malo den 5den Februari 1797, bezocht de Polytechnische school te Parijs, werd vervolgens „directeur des études", in 1851 tot professor in de hoogere wiskunde aan de universiteit te Parijs en overleed aldaar den 29sten April 1872. Hij schreef o. a. „Cours d'analyse" (2 dln., 1840—1841), „Cours de mécanique" (2 dln., 3de druk, 1863), „Eléments du calcul infinitésimal" (2 dln., 3de druk, 1874) en „Des méthodes dans les sciences de raisonnement" (5 dln., 1866—1872).

Duhamel du Monceau, *Henri Louis*, een Fransch plantkundige, werd geboren te Parijs in 1700, was lid van de Académie en bezorgde aan dit lichaam meer dan 60 verhandelingen over landbouw, scheepvaart en handel. Hij overleed den 12den Augustus 1781 te Parijs. Van zijn werken noemen wij: „Traité des arbres et arbustes qui se cultivent en France en pleine terre" (2 dln., 1755), „La physique des arbres" (2 dln., 1758) en „Traité des arbres fruitiers" (2 dln., 1768).

Duhesme, *Guillaume Philibert*, graaf, een Fransch generaal, werd geboren den 7den Juli 1760 te Bourgneuf in Bourgondië, studeerde in de rechten, maar werd door *Dumouriez* tot kolonel van een door hem zelf aangeworven vrijkorps benoemd. Als commandant van Roermond behield hij den belangrijken post bij Herestal, verbrandde na de nederlaag bij Neerwinden de brug over de Loo, trok daarna over de Schelde en deed de infanterie, welke reeds voor de Oostenrijkers op de vlucht ging, stand houden, waarom hij tot brigade-generaal bevorderd werd. Hij verijdelde nu den aanslag der Oostenrijkers op La Chapelle, maakte zich meester van de positie bij Priche, voerde in 1794 bevel aan de grenzen van Vlaanderen, behaalde de overwinning bij Fleurus en belegerde Maastricht, waarna hij opklom tot den rang van divisie-generaal. In die betrekking bevond hij zich in 1795 aan de kust van Brest, werd daarna naar de Vendée gezonden en nam deel aan de veldtochten van het Rijnleger in 1796 en 1797. In 1788 werd hij belast met het commando over den rechter vleugel van het leger in Italië onder *Championnet*, hielp in 1799 Napels veroveren en herstelde de rust in Calabrië en Apulië. Nadat hij wegens onaangenaamheden uit zijn betrekking ontslagen was, ontving hij kort daarna weder een commando in het Alpenleger en in het voorjaar van 1800 in het Fransch-Bataafsche leger onder *Augereau*. Met dezen streed hij bij Berg-Eberach, Bamberg en Lauff. Hij werd benoemd tot graaf en tot ridder van het Legioen van Eer, stond in 1802 aan het hoofd van de 4de divisie van het Italiaansche leger en trok wederom binnen Napels. In Februari 1808 onderscheidde hij zich in Spanje door de verdediging van Barcelona. Wegens een beschuldiging van *Augereau*, dat hij aan zijn troepen velerlei ongeregeldheden veroorloofd had, bleef hij van 1810—1813 buiten dienst, verkreeg daarna een divisie onder maarschalk *Victor* en streed dapper bij La Rothière, Montereau en Arcis. Na den afstand van *Napoleon* werd hij inspecteur-generaal der infanterie, doch koos na den terugkeer van dezen de zijde des keizers en sneuvelde bij Waterloo den 18den Juni 1815. Hij schreef „Précis historique de l'infanterie légère et de son influence dans la tactique des différents siècles" (3de druk, 1864).

Dühring, *Eugen*, een Duitsch schrijver over wijsgeerige en staathuishoudkundige onderwerpen, werd geboren te Berlijn den 12den Januari 1833, studeerde aldaar in de rechten en bepaalde zich bij de rechtsgeleerde praktijk, die hij echter opgaf wegens een oogziekte, die hem later geheel en al van het gezicht beroofde. Nadat hij in de wijsbegeerte de doctorale waardigheid had verkregen op een dissertatie: „De tempore, spatio, causalitate atque de analysis infinitesemalis logica", vestigde hij zich in 1864 als privaatdocent aan de universiteit te Berlijn. Conflicten met ambtgenooten dwongen hem in 1877 zijn betrekking neer te leggen. Hij schreef: „Carey's Umwälzung der Volkswirtschaftslehre und Socialwissenschaft" (1865), „Natürliche Dialektik" (1865), „Kapital und Arbeit" (1865), „Der Wert des Lebens, eine philosophische Betrachtung" (6de druk, 1902), „Kritische Grundlegung der Volkswirtschaftslehre" (1866), „Die Verkleinerer Carey's und die Krisis der Nationalökonomie" (1867), „Kritische Geschichte der Philosophie von ihren Anfängen bis zur Gegenwart" (4de druk, 1894), „Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Sozialismus" (4de druk, 1900), „Kritische Geschichte der allgemeinen Prinzipien der Mechanik" (3de druk, 1887), bekroond door de philosophische faculteit der hoogeschool te Göttingen, „Kursus der National- und Socialökonomie einschliesslich der Hauptpunkte der Finanzpolitik" (2de druk, 1876), „Kursus der Philosophie als streng wissenschaftlicher Weltanschauung und Lebensgestaltung" (1875), „Der Weg zur höhern Berufsbildung der Frauen und die Lehrweise der Universitäten" (2de druk, 1885), „Logik und Wissenschaftstheorie" (1878), „Neue Grundzüge zur rationellen Physik und Chemie" (1878), „Die Judenfrage als Rassen-, Sitten- und Kulturfragen" (4de druk, 1892), „Die Ueberschätzung Lessings und dessen Anwaltschaft für die Juden" (1881), „Sachen, Leben und Feinde" (2de druk, 1903), „Der Ersatz der Religion durch Vollkommeres und die Ausscheidung alles Judentums durch den modernen Völkergeist" (2de druk, 1897), „Die Groszen der modernen

Digitized by Google

Litteratur, populär und kritisch nach neuen Gesichtspunkten dargestellt" (2 dln., 1892—1893) en „Gesamtkursus der Philosophie" (2 dln., 1894—1896).

Duif is een klein sterrenbeeld, door den Franschen sterrenkundige *Royer* in de 17de eeuw op de sterrenkaarten gebracht. Het heeft een ster van de 2de grootte en ligt in het verlengde der lijnen, die uit Procyon over Sirius en uit de noordpool over Orion getrokken worden. Het wordt voorgesteld als een vliegende duif met een olijftak in den bek.

Duifhuis, *Huibert*, een Nederlandsch godgeleerde, werd geboren te Rotterdam den 27sten October 1531. Na het voleindigen zijner studiën werd hij aldaar pastoor der Groote of St. Laurenskerk en onderscheidde zich door groote verdraagzaamheid. Van ketterij beschuldigd, nam hij, geholpen door zijn broeder *Leendert Duifhuis*, destijds burgemeester van Rotterdam, de wijk naar Keulen, waar een edelmoedig koopman zich over hem ontfermde. Later verzoende hij zich met de Kerk en werd in 1576 pastoor te Utrecht. In het daarop volgende jaar bleek in zijn kanselredenen, dat hij meer en meer overhelde tot de gevoelens der Hervormers. Met bescheidenheid wees hij op de misbruiken der Roomsch-Katholieke Kerk en trachtte deze tevens af te schaffen, en daar veel aanzienlijke burgers van Utrecht hem ondersteunden, verklaarde hij in 1578 aan de regeering, dat hij zich niet langer vereenigen kon met de leer der Kerk, waarom hij verzocht openlijk zijn gevoelens te mogen verkondigen. Hiertoe ontving hij de vergunning door een raadsbesluit van 7 Februari 1578. Hij omhelsde echter de stellingen van *Luther* of *Calvijn* niet, maar wenschte op het voetspoor van *Erasmus* de kerk in de Kerk te hervormen. De dekens der 5 kapittels te Utrecht brachten echter de zaak in hooger beroep, zoodat de regeering aan *Duifhuis* verlof schonk om, met behoud zijner betrekking, eenigen tijd de stad te verlaten. Hij begaf zich dientengevolge den 25sten Juni 1578 naar Rotterdam. Dit verwekte groot misnoegen bij zijn gemeente, en daar men er aan de Minderbroeders de schuld van gaf, werden dezen uit de stad verbannen. Hiermede was echter de rust niet hersteld en de regeering zond den burgemeester *Aert Dirkz van Leiden* en den secretaris *Gysbert Tin* naar Rotterdam, om *Duifhuis* te halen. Deze was dan alleen bereid om over te komen, wanneer de regeering hem tegen alle vervolging in bescherming nam, en hoewel de kapittelen met de Staten, met den Prins, den aartshertog *Matthias* en de Staten-Generaal handelden, verleende de regeering met de belofte van veiligheid aan *Duifhuis* de vergunning naar eigen overtuiging te prediken, terwijl de door hem wegens vertrek geleden schade zou worden vergoed.

Duifhuis hervatte nu in Augustus 1578 zijn taak, doch werd weldra door nieuwe vijanden aangevallen, namelijk door de Hervormde predikanten, die bij monde van *Wernerus Helmichius*, *Nicolaus Sopingius* en *Arnoldus Cornelius* vruchtelooze pogingen aanwendden, om den vrijheidlievenden man tot de Calvinistische leerstellingen over te halen. De scheuring, die hierdoor ontstond, berokkende hem zooveel moeilijkheden, dat hij in Januari 1580 zijn ontslag verzocht. De regeering was weinig gezind dat verzoek toe te staan en zijn vrienden smeekten hem in zijn zegenrijken arbeid te volharden. De vrome *Duifhuis*, door sommigen een papist, door anderen een vrijgeest en door velen een wolf in schaapskleederen genoemd, gaf niettemin aan die wenschen gehoor. Hij trachtte vooral de jeudige geestelijken met goede gezindheden, met ijver, maar tevens met verdraagzaamheid te bezielen. Hij overleed den 5den April 1581.

Duifvogels (*Peliornithes*) is een orde der vogels, die slechts één gelijknamige onderorde bevat (*Columbiformes*) en twee familiën, n. l. de *Duiven* (zie aldaar) en de *Zandhoenderen* (zie aldaar).

Duikelaar (*Typha*) is de naam van een plantengeslacht uit de éénzaadlobbige familie der *Typhaceeën*. Deze plant is onder verscheiden namen bekend, als Bulpezerik, Lischdodde, Duivelsknop enz. Het zijn moerasplanten met een wortelstok en 2-rijig bebladerden stengel. De bloemen zijn éénslachtig en staan in aren, de mannelijke aar boven de vrouwelijke. De mannelijke bloem bestaat uit 3-bladachtige meeldraden en haarvormige bloembekleedselen; de vrouwelijke heeft een bladvormigen stempel. De mannelijke bloemen bloeien het eerst en daarop valt de mannelijke kolf af, terwijl de vrouwelijke bloeikolf veel gaat gelijken op het toestel, dat we gebruiken tot het schoonmaken van lampeglazen. In sommige poelen kan men in groot aantal vinden een smalbladerige soort (*T. angustifolia*) en een breedbladerige (*T. latifolia*).

Duikereend. Zie *Eend*.

Duikerklok (zie de afbeelding) is een toestel, bestaande uit een van onderen open klok, die men in het water laat zinken, waarbij een zekere hoeveelheid lucht wordt opgesloten en daardoor aan menschen het verblijf erin onder water mogelijk wordt gemaakt. Een uitmuntend uitgeruste duikerklok, door *Hugh Morton* vervaardigd en van een afzonderlijk daartoe uitgerust schip af bediend, werd in 1845 te Hamburg gebruikt voor de verbetering der Elbe. Met behulp van zulke klokken worden gezonken voorwerpen naar boven gebracht, rotsen op den bodem van rivieren of havens opgeruimd en koralen, paarlen, sponsen, barnsteen enz. gevischt. Een gewijzigde vorm van duikerklokken zijn de caissons (zie aldaar), gebruikt bij de fundeering van brugpijlers en lichttorens.

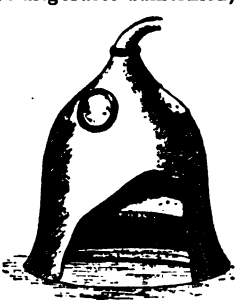

Duikerklok.

Duikertoestellen zijn toestellen, die het mogelijk maken op zekere diepte onder den waterspiegel bepaalde werkzaamheden te verrichten. Duikerkasten kwamen reeds in 1580 voor, en als de uitvinders van verschillende soorten worden genoemd onze landgenoot *Drebbel* (1620), *Witsen* (1671) en *Sturm* (1678). *Sinclair* geeft een nauwkeurige beschrijving van het werk, dat in 1665 aan de Engelsche kust met duikerkasten

Digitized by Google

werd uitgevoerd, om de schatten uit de aldaar gezonken schepen der Spaansche Armada te halen. *Halley* verbeterde in 1716 de duikertoestellen, door de lucht te ververschen uit de luchthouders, ter zijde van de kast aangebracht; *Smeaton* gebruikte een perspomp voor luchtverversching, een beginsel waaraan men sedert trouw gebleven is. Later kwamen in plaats der houten kasten de metalen duikerklokken. Bij het dokken en ook voor kleine reparaties aan den bodem van schepen heeft men duikertoestellen noodig, waarmee de arbeider eenigen tijd onder water kan blijven, vrij in zijn beweging is en geen gevaar loopt. Tot 1865 gebruikte men den in Engeland uitgevonden *scaphander* van de volgende constructie. De duiker bevindt zich in een luchtdicht pak van caoutchouc met een daaraan bevestigden helm, waarin zich kijkglazen bevinden. Als belasting dienen looden schoenzolen en andere stukken lood. Het pak wordt door een perspomp met lucht gevuld, waarvan men de spanning tracht te regelen in verband met de diepte, waarop gedoken wordt. Daar 10,33 m. water een drukking van 1 atmosfeer uitoefenen, moet bijv. op 30 m. diepte de manometer op de perspomp 3 atm. overdruk aanwijzen. De duiker ontvangt de lucht door een slang, die achter het hoofd van den duiker in den helm uitmondt. De duiker krijgt de voor het ademen noodige lucht uit het pak en ademt de verbruikte lucht ook weer daarin uit, terwijl hij door een kraan de luchtafvoer kan regelen. De groote gebreken van dezen scaphander zijn, dat de duiker nooit versche lucht inademt, dat zijn longen door de zuigerslagen der pomp lijden en zijn leven geheel van de sterkte van het caoutchouc afhangt. Op de wereldtentoonstelling te Parijs van 1867 bevonden zich twee nieuwe systemen en wel de verbeterde scaphander van *Labiut* en de in 1865 door den Franschen ingenieur *Rouquayrol* en den zeeofficier *Denayrouze* geconstrueerde en naar beiden genoemde inrichting, die thans vrij algemeen in gebruik is. De afbeelding toont een met deze inrichting voorzienen duiker in volle uitrusting. Het voornaamste verschil met den scaphander is, dat de duiker een luchthouder (*aerophoor*) in den vorm van een ijzeren ransel op den rug draagt, die door een ijzeren tusschenschot in 2 deelen is gescheiden. Het eene gedeelte dient als luchthouder en neemt de gecomprimeerde lucht op, het andere staat door een caoutchoucbuis met den mond van den duiker in verbinding en is aan de bovenzijde voorzien van een met metalen platen versterkte caoutchoucplaat. Tusschen beide gedeelten bevindt zich een luchtklep, het voornaamste gedeelte van het toestel waardoor de luchttoevoer naar behoefte en met denzelfden druk als het omringende water geregeld wordt. Bij iedere inademing wordt de lucht in de tweede afdeeling verdund, waardoor tengevolge van den nu grooteren druk van het water de caoutchoucplaat naar binnen buigt en deze door een stift de luchtklep opent, waarna uit de eerste afdeeling zoolang gecomprimeerde lucht toestroomt, totdat de drukking in de tweede kamer gelijk aan die van het omringende water is geworden, zoodat de caoutchoucplaat haar vorigen stand weer inneemt en de klep gesloten wordt. Er is dus precies zooveel lucht toegestroomd, en wel van de juiste drukking, als de duiker ingeademd heeft. De luchtslang voor de ademhaling eindigt in den helm in een mondstuk, dat met de tanden vastgehouden wordt; de neus wordt door een knijper gesloten gehouden, omdat anders de ademhaling misselijkheid veroorzaakt. De in den helm uitgeademde lucht ontsnapt door een klep, die tegen indringen van zeewater met een gummiplaatje is afgesloten; in geval van nood kan deze klep gesloten worden, waardoor het pak met lucht wordt gevuld en de duiker snel zonder vreemde hulp aan de oppervlakte komt. In gewone gevallen echter behoort de duiker zeer langzaam, 2 m. per minuut te stijgen of te dalen, daar het organisme slechts langzaam aan de veranderde drukking gewent. Beneden 60 m. kan niet meer gedoken worden; reeds het duiken op 30 m. vereischt een geoefend en sterk man, terwijl de arbeidsduur hier niet meer dan 2 uur mag bedragen. Het duiken tot 15 m. is gemakkelijk en tamelijk lang vol te houden. Behalve door een signaallijn, die om den eenen pols is bevestig den waarmee door rukken wordt gesignaleerd (1 ruk: haal mij op, 2 rukken: meer lucht enz.), wordt ook wel een spreekbuis aangewend, terwijl electrische gloeilampen ter verlichting dienen.

Duiker.

Duilius is de naam van een oud-Romeinsch plebejisch geslacht. Hiertoe behoorde *Cajus Duilius*, die in het jaar 240 v. Chr. als consul zich beroemd heeft gemaakt door in den Eersten Punischen Oorlog voor het eerst met een Romeinsche vloot bij Mylae, aan de noordkust van Sicilië, een belangrijke overwinning te behalen op de Carthagers, waartoe de door hem uitgevonden enterhaken niet weinig bijdroegen. Nadat *Duilius* in triomf binnen Rome was getrokken, werd de gedachtenis dier overwinning vereeuwigd door het oprichten der *Columna rostrata*, een zuil, met scheepsvoorstevens versierd.

Duim noemt men den eersten en diksten vinger van 's menschen hand.

Tevens is de duim van ouds een lengtemaat. De voorheen gebruikelijke Rijnlandsche voet telde 12 en de Amsterdamsche voet 11 duim. Onze Nederlandsche duim (centimeter) is het honderdste gedeelte van den meter.

Duim, *Frederik*, een Nederlandsch tooneeldichter, werd geboren te Amsterdam in 1675. Zijn sterfjaar is niet bekend, maar er bestaat een afbeelding, die hem voorstelt op 77-jarigen leeftijd. Van zijn talrijke gedichten vermelden wij: „De gemartelde Deugd binnen Thorn" (treur-

Digitized by Google

spel, 1728), „De vlucht van Hugo de Groot uit het slot Loevestein" (blijspel, 1742 en 1760), „Menalippe of de bevechter van zich zelve" (treurspel, 1743), „De broedermoordt van Kornelis en Jan de Witt" (treurspel, 1744), „De doodt van Achilles" (treurspel, 1745), „Zaïre, bekeerde Turkinne" (treurspel), „Honderd-jarig Jubilé wegens het stichten van den Amsterdamschen schouwburg" (1738), en „De ontwaakte leeuw" (1747).

Duim, Izaak, een Nederlandsch tooneelspeler, misschien een zoon van den voorgaande, leefde in het begin der 18de eeuw en vervulde voor den tijd van *Punt* de voornaamste rollen in het blij- en treurspel in den schouwburg te Amsterdam. Hij was tevens een beoefenaar der dichtkunst en zijn huis was een vergaderplaats van de voornaamste dichters van zijn tijd. In 1727 betrad hij, 31 jaar oud, het eerst het tooneel in de rol van *Juba* in het treurspel „Cato", naar het Engelsch van *Addison;* hij verliet het tooneel in diezelfde rol in 1776 en overleed te Amsterdam in 1782.

Duindoorn (*Hippophaë L.*) is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Elaeagneën;* het omvat lage heesters of struiken met uitgespreide, gedoornde takken, bijna ongesteelde, lijn-lancetvormige, stompe, gaafrandige bladeren, die van boven grijsgroen en van onderen zilverwit of roestbruin van kleur zijn, door 2-huizige bloemen, welke door bruingeschubde, afvallende schutblaadjes omgeven zijn, door mannelijke tot korte aren vereenigde bloemen met een 2-deelig bloemdek en 4 meeldraden, en alleenstaande vrouwelijke bloemen met een 2-lobbig bloemdek, één enkel vruchtbeginsel met een korten stijl en een dikken stempel, en door een dopvrucht, die het voorkomen heeft eener bes. Aan deze beschrijving beantwoordt de *gemeene duindoorn* (*H. rhamnoïdes L.*), die op zandgronden langs de kusten van Europa en in ons land in de duinen groeit, waar deze plant zeer geschikt is, om den lossen bodem samenhangend te maken.

Duinen zijn zandheuvels, gevormd onder invloed van den wind. In hoofdzaak vallen twee soorten te onderscheiden: *zeeduinen* en *landduinen*. De eerste worden langs vlakke, zandige kusten aangetroffen en zijn opgebouwd uit het zand der voor de kust gelegen zandbanken. De wind, vaak gesteund door de getijden, voert het zand naar het strand, dat de grond- en brandingsgolven losgewoeld hebben. Als het zand gedroogd is, dus het eerst in den zomer, neemt de wind het op en voert het landwaarts. Daar wordt iedere kleinigheid — struikgewas, een hoop zeeschelpen, een leege ton, een schutting — gemakkelijk een hinderpaal, waarvoor en waarachter het zand zich ophoopt. En ook als zulke hinderpalen ontbreken, zullen bij het luwen van den wind de meegevoerde zandkorrels door hun eigen zwaarte neervallen en zich volgens hun natuurlijken hellingshoek ophoopen. Bij typische ontwikkeling kan men drie reeksen duinen achter elkander onderscheiden: het voorduin of de zeelooper, dat het eerst uit het door den wind aangevoerde materiaal gevormd wordt; het daarachter gelegen hooge duin, dat het stuifzand later opvangt en daardoor geleidelijk hooger wordt, eindelijk de binnenduinen, bestaande uit lagere zandheuvels, gevormd door het zand, dat bij hevigen wind over het hooge duin gedreven wordt. Waar de kust achter het strand sterk oploopt of met bosch bedekt is, zal de duinvorming krachtiger zijn, omdat aldaar de wind verzwakt wordt en het zand dus spoediger neervalt.

De hoogte der duinen is zeer ongelijk; bij den Haag bedraagt zij bijv. nauwelijks 4 m., de Blinkert bij Haarlem is daarentegen meer dan 60 m. hoog; de gemiddelde hoogte kan men aan onze kust op 10 m. stellen, aan de Kurische Nehrung (Duitsche Oostzeekust) daarentegen op 37—47 m. De naar den wind gekeerde zijde is convex en tamelijk vlak (hellingshoek 5—15°), aan de landzijde veel steiler (hellingshoek aan den voet wel 30°). Ook de breedte is zeer ongelijk, n.l. bij 's Gravenzande in het Westland slechts 14 m., bij Schoorl 4000 m. De dalen tusschen de duinen heeten duinvalleien, de aan hun voet of helling uitgewaaide kommen duinpannen.

Zoolang de wind versch zeezand aanvoert, groeit niet alleen het duin aan, maar wordt door de zoutdeeltjes, waarmede het zand bezwangerd is, ook de plantengroei bevorderd, die het zand vasthoudt. Wordt daarentegen geen versch zand meer aangevoerd, dan gaat de plantengroei sterk achteruit, en de storm voert het losse, door den regen afgespoelde zand mee, legt de plantenwortels bloot, en spoedig is de helling kaal en kan geen weerstand meer bieden. Wind en regen voeren het zand weg; door afbrokkeling der kust en stormvloeden, alsook door positieve niveauverandering, wordt de duinvoet ondermijnd en worden geheele stukken weggeslagen. Voorbeelden daarvan treft men op alle duinkusten aan. Zoo heeft bijv. het dorp Ter Heide in de 18de eeuw binnen een tijdsverloop van 100 jaren voor de derde maal een nieuwe kerk moeten bouwen. Gemiddeld is gedurende de laatste halve eeuw de duinvoet in Zuid-Holland 9, in Noord-Holland 16 m. afgenomen. Het is dus zaak, die afneming met alle kracht tegen te gaan en nieuwe duinvorming te bevorderen. Dit laatste geschiedt bijv. door rietschermen, waartegen het zand aanwaait en dan zoogenoemde stuifdijken vormt. Evenwel heeft niet overal afneming plaats; op Texel bijv. is in de laatste halve eeuw de duinvoet 100 m. zeewaarts verplaatst.

Een ander verschijnsel is het *overwaaien* of overstuiven der duinen, hoewel dit niet overal voorkomt. Indien het zand niet door plantengroei beschermd wordt, neemt de wind het somtijds aan de zeezijde op, rolt het over den kop van het duin heen en laat het aan de landzijde weer vallen; ook kan het zand bij hevigen wind ver landwaarts in gevoerd worden. In beide gevallen kan het verschijnsel veel last veroorzaken, daar bijv. goede akkers er somtijds onder worden bedolven. Om zulks te beletten, worden de duinen met helm of andere gewassen beplant of met boomen bepoot, zooals in ons land door de zorg der Heide-maatschappij op geschikte plaatsen in Holland, op groote schaal in Frankrijk in de Landes is geschied. Het duin kan wel eens aan de zeezijde door afslag verminderen en aan de landzijde door overwaaiing weer toenemen. Dit is bijv. het geval met het duin, waaruit het eiland Rottum bestaat, welk eiland aan de N.W. zijde herhaaldelijk is afgenomen, aan

Digitized by Google

de Z.O. zijde daarentegen aangroeit; zoo werden in 1799, bij den inval der Engelschen en Russen in Noord-Holland, de gesneuvelden bij Schoorl aan de oostzijde van een duin begraven en hun geraamten in 1864 aan de westzijde terug gevonden. De snelheid der verplaatsing is zeer ongelijk. Zeer sterk was het voorheen in de Landes, zooals bij Teste en Lége 20—25 m. per jaar, en bij St. Paul de Léon in Bretagne, waar zij gemiddeld sedert 1666 9 m. per jaar bedroeg en de geheele kuststreek in een zandwoestijn is veranderd, waarboven slechts eenige overblijfselen van kerktorens uitsteken. Op de Kurische Nehrung verplaatsen de duinen zich naar het Haf toe en hebben reeds $^2/_3$—$^3/_4$ van dien weg afgelegd, waarbij 6 kerkdorpen geheel begraven werden. De snelheid bedraagt hier gemiddeld 5,5 m. jaarlijks, zoodat na verloop van een paar eeuwen het geheele Haf zal verdwenen zijn.

Oeconomische waarde bezitten de duinen vooreerst, doordat de dalen en nog meer de pannen vrij goede akkers opleveren, maar vooral omdat zij groote watermassa's opzamelen en daardoor de waterleidingen van vele steden voeden, zooals in ons land die van Amsterdam, Alkmaar, Leiden, den Haag en Vlissingen.

De *landduinen* ontstaan op dezelfde wijze als de zeeduinen, alleen heeft het materiaal een anderen oorsprong. In landen met droge, warme zomers, zooals in Z. Rusland, treft men wel in zandige, vlakke dalen *rivierduinen* aan. Maar het eigenlijke gebied der landduinen is de woestijn. Hier is zand in overvloed voorhanden en onderscheiden zich de duinen van die langs de kust door grootere hoogten, tot 180 m. (Sahara), en steilere hellingen. Ook schijnen zij vaster te liggen dan de zeeduinen, anders zouden vele geen eigen namen dragen en zouden de overoude karavaanwegen, bronnen en uitgestrekte oasen niet behouden blijven. De gewone vorm der landduinen is die van langgestrekte hoogteruggen met convexe helling aan de windzijde en scherpen kam, die aan de luwzijde eerst steil afhelt en vervolgens met een concave helling geleidelijk afloopt. Daarnaast treedt echter ook een andere vorm op, n.l. de halvemaanvormig gebogen *Barchanen* (zie aldaar).

Duinen, *Tonnis van,* een Nederlandsch godgeleerde en letterkundige, werd geboren te Groningen den 21sten Februari 1817, studeerde aldaar, ontving in 1837 een loffelijke vermelding wegens zijn antwoord op een academische prijsvraag en was achtereenvolgens predikant te Surhuisterveen, Wijnjeterp, Duurswoude en Bakkaveen, Oudeschoot, Vledder, Mantgum en Schillaard, waar hij den 9den Mei 1875 overleed. Hij schreef onder andere „De Bijbelgids, uitlegkundig handboek voor Christenen" (1847—1849), „Ons dorp, schetsen en teekeningen" (2de druk, 1848), „Reunie- en Academiefeest, schetsen en mededeelingen" (1851), „De kiezer en nog drie andere verhalen" (1857, onder den schuilnaam *Thineus*). Hij was lid der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden.

Duinkerken (*Dunkerque*) is een vesting en havenstad en tevens de hoofdstad van het Fransche departement du Nord. Zij ligt aan het Kanaal, aan de spoorlijnen Hazebrouck—Duinkerken—Ghyvelde en Calais—Gravelines—Duinkerken en aan eenige kanalen, is een der voornaamste koop- en fabriekssteden van Frankrijk en telt (1901) 36918, als gemeente 58084 inwoners. Door een regelmatig stoombootverkeer staat zij in verbinding met Hâvre, Rotterdam, Londen, Hull en Petersburg. De stad, aan de zeezijde door een oostelijke en westelijke duinbatterij versterkt, aan de landzijde door een verbeterde omwalling, vindt haar voornaamste sterkte in het samengaan met Bergues, Gravelines en Calais. De stad is de zetel van een rechtbank, een handelsrechtbank, twee vredegerechten, een Kamer van Koophandel, alsmede een van landbouw en vele consulaten. Men heeft er een school voor hydrografie, een wiskundige school, een teekenschool, een openbare boekerij, een verzameling van schilderijen en van voorwerpen voor natuurlijke historie, onderscheiden geleerde genootschappen, een schouwburg, een beurs, een bank, enz.

Duinkerken is een fraaie stad met breede, rechte, goed geplaveide straten. Op een der pleinen, het Champ de Mars, prijkt het standbeeld van *Jean Bart.* Tot de merkwaardigste gebouwen behooren het van 1896—1901 nieuw gebouwde stadhuis, de kerk van St. Eloy met beroemd klokkenspel, de kapel *Notre Dame des Dunes* en de kazernen. Door de nieuwe zeesluis, *Ecluse du Nord,* die 240 m. lang en 25 m. breed is en een minste diepte van 9,9 m. heeft, kunnen alle zeeschepen steeds de haven binnenloopen. De toegang is in 1893 door het bouwen van een nieuwen pier 150 m. breed geworden. Als binnenhavens dienen vier groote bassins, 42 H.A. groot en met 7,2 km. lange kaden. Het voornaamste is het bassin-*Freycinet* aan de westzijde van de voorhaven, met vier zijbassins en aan de oostzijde vier droogdokken. De Westersluis verbindt de voorhaven met het bassin-*Freycinet.* Aan de zuidzijde der voorhaven leiden twee sluizen naar het *bassin du commerce;* daarachter ligt het *bassin de la marine.* Het *bassin d'arrière-porte,* dat daarnaast ligt, staat in verbinding met de kanalen, die landinwaarts voeren. Duinkerken heeft scheepswerven, een groot entrepot en levendige visch- en oestervangst. Behalve fabrieken tot vervaardiging van alles, wat op het zeewezen betrekking heeft, vindt men er olieslagerijen, suikerraffinaderijen, brouwerijen, spinnerijen, gieterijen enz. De invoer bedroeg (1895) 402, de uitvoer 56 millioen francs; de gezamenlijke handelswaarde in 1899 741 millioen francs. Binnen kwamen in 1899 1799 schepen, metende 1303922 registerton. De handelsvloot telde (1900) 289 schepen met 98803 registerton. Ten oosten ligt de badplaats Malo les Bains. De stad werd in 960 door *Boudewijn,* graaf van Vlaanderen, gesticht, in 1388 door de Engelschen verbrand, in 1400 van vestingwerken voorzien en was langen tijd een twistappel tusschen Frankrijk, Spanje en Engeland. In 1540 werd zij door de Engelschen aan de Spanjaarden ontrukt en in 1558 door de Franschen veroverd, doch na den vrede aan Spanje teruggegeven. De prins *van Condé* veroverde haar in 1646, doch zij viel spoedig weder in handen der Spanjaarden. In 1658 werd zij opnieuw door *Turenne* bemachtigd, maar kwam in het bezit van Engeland. *Lodewijk XIV* kocht haar in 1662 van *Karel II* voor 4 millioen livres en deed al het mogelijke

Digitized by Google

om haar als vesting onneembaar te maken en haar haven in een uitmuntenden toestand te brengen. Gedurende de oorlogen tusschen Engeland en Frankrijk berokkenden de vrijbuiters van Duinkerken groote schade aan de Engelsche en Nederlandsche koopvaardij. Daarom stelde Engeland bij den vrede van Utrecht (1713) de voorwaarde, dat Frankrijk op eigen kosten de vesting dier stad moest sloopen, en die voorwaarde werd nogmaals voorgeschreven bij den vrede van Parijs (1763). Dat artikel verviel echter bij een lateren vrede van Parijs in 1783, en na dien tijd werd ijverig gewerkt aan het herstel der wallen van Duinkerken. In Augustus 1793 maakte de hertog *van York* zich gereed om de stad te veroveren, doch de komst van generaal *Houchard* en een goed geleide uitval der belegerden noodzaakten hem onverrichter zake af te deinzen.

Duinpan. Zie *Duinen*.

Duinvallei. Zie *Duinen*.

Duinzand. Zie *Duinen*.

Duisburg, een arrondissementshoofdstad in het distrikt Düsseldorf der Pruisische Rijnprovincie, ligt niet ver van den Rijn en den Ruhr, die beneden de stad door een kanaal verbonden zijn. De stad ligt aan de spoorlijnen Keulen—Oberhausen en Krefeld--Styrum--Mülheim en telt (1905) 192227 inwoners. De Salvatorkerk is een der mooiste Gotische kerken uit de 14de eeuw met prachtige muurschilderingen en het graf van *Mercator*. Op den Kaiserberg heeft men gedenkteekenen voor dezen en voor keizer *Wilhelm I*. Verder vindt men er een nieuw stadhuis. Voor het onderwijs is uitstekend gezorgd. Zij is een bloeiende fabrieks- en handelsplaats. De fabrieksnijverheid bepaalt zich vooral tot tabak, ijzer-, staal- en koperwaren. Verder bereidt men er ultramarijn, soda, zwavelzuur, chloorkalk, aluin, blauwzuur kali, Berlijnsch blauw, stearine, zeep, dakpapier en stijfsel. Ook vindt men er een suikerraffinaderij, een spinnerij, 4 weverijen, een inrichting voor den bouw van vaste bruggen, machinefabrieken, 12 hoogovens en een kopersmelterij, terwijl een bloeiende handel hoofdzakelijk koloniale waren, hout en kolen omvat. De haven is na die van Ruhrort de grootste rivierhaven van Duitschland.

Duisburg is een zeer oude stad; men vindt haar reeds vermeld ten tijde der Frankische koningen. Eerst was zij een vrije rijksstad, doch in 1290 kwam zij aan Kleef en in 1666 aan Brandenburg. In 1655 werd er een universiteit gesticht, doch deze is in 1818 opgeheven.

Duit is de naam van een in ons land van de 17de eeuw tot 1816 geldige koperen pasmunt. 8 duiten hadden de waarde van een stuiver. De duiten werden niet alleen voor het geheele land, maar ook voor afzonderlijke provinciën, zelfs voor Oost-Indië en de Kaapkolonie geslagen.

Duitblad. Zie *Kikkerkruid*.

Duitsch-Deensche oorlogen van 1848 en 1864. Zie *Denemarken*; *Geschiedenis*.

Duitsche Bond is de naam van den voormaligen Middel-Europeeschen Statenbond, die, berustende op de Slotacte van 9 Juni 1815, ten gevolge van den Duitschen Oorlog van 1866 werd opgeheven. Zijn doel was handhaving der veiligheid in het binnenland en tegenover het buitenland, alsmede der onafhankelijkheid en onschendbaarheid van de afzonderlijke staten van Duitschland. Hij telde bij zijn oprichting 34 monarchale staten en 4 vrije steden. De Permanente Bondsdag, uit de gevolmachtigden der 38 staten bestaande, werd den 5den November 1816 te Frankfort aan de Main geopend en het voorzitterschap bekleed door Oostenrijk. De Bondsvergadering bestond 1. als *Algemeene Vergadering* of *Plenum*, waarin Oostenrijk en de 5 koninkrijken (Pruisen, Saksen, Hannover, Württemberg en Beieren) elk 4 — te zamen 24 — Baden, Keur-Hessen, Hessen-Darmstadt, Holstein en Luxemburg, elk 3 — te zamen 15 — Brunswijk, Mecklenburg-Schwerin en Nassau, elk 2 — te zamen 6, en de overige staten of steden, ten getale van 25, elk één stem uitbrachten — alle te zamen 70. — 2. als *Bondsbestuur*, waarin Oostenrijk, Pruisen, Beieren, Saksen, Hannover, Württemberg, Baden, Keur-Hessen, Hessen-Darmstadt met Hessen-Homburg, Holstein en Luxemburg ieder één — te zamen 11, en de overige staten gezamenlijke stemmen uitbrachten, namelijk de Saksische hertogdommen één, Brunswijk en Nassau één, de beide Mecklenburgen één, Oldenburg met Anhalt en Schwarzburg één, de vorstendommen Hohenzollern, Reusz, Liechtenstein, Lippe en Waldeck één, en de 4 vrije steden één, alle te zamen 17. Ten gevolge van wijzigingen van grondgebied was in 1865 het aantal stemmen in het *Plenum* tot 65 verminderd. Dit laatste vergaderde, wanneer bondswetten of de organische bondsinrichting verandering eischten, wanneer gemeenschappelijke belangen en maatregelen, vooral omtrent oorlog en vrede, moesten besproken worden, of wanneer een nieuw lid in den Bond wenschte opgenomen te worden. Men beraadslaagde niet, en een wettig besluit werd genomen met een meerderheid van $^2/_3$ der stemmen. Bij het *Bondsbestuur* gold volstrekte meerderheid. De zittingen der Bondsvergadering waren gedeeltelijk van vertrouwelijken aard, gedeeltelijk officiëel. De verslagen van laatstgenoemde werden tot in 1824 openbaar gemaakt; daarna verschenen zij spaarzamer en later bleven zij geheel weg, om eindelijk weder in beteren vorm in het licht te treden. Tot aanvulling van de Bondsacte dienden de vroeger vermelde Slotacte, verder de besluiten van Karlsbad van 20 September 1819 en de artikelen van 28 Juni 1832, welke echter den 2den April 1848 werden opgeheven. Het Bondsscheidsgerecht van 30 October 1834 moest bij verwikkelingen tusschen de regeering en de standen van een bondsstaat uitspraak doen, voordat partijen de bemiddeling van den Bondsdag inriepen. Het bondsleger bestond uit 10 korpsen, namelijk 3 van Oostenrijk, 3 van Pruisen, één van Beieren, één van Württemberg, Baden en Hessen-Darmstadt, één van Saksen, Keur-Hessen, Luxemburg en Nassau en één van de overige staten. Het geheele leger telde bijna 700 000 man met 1296 veldstukken en 247 belegeringskanonnen, terwijl Mainz, Luxemburg, Landau, Rastadt en Ulm bondsvestingen waren. Den 12den Juli 1848 moest de Bondsdag plaats maken voor een Voorloopig Centraalbestuur, doch hij werd in 1850 en 1851 hersteld. Ten gevolge der gebeurtenissen van 1866 (zie *Duitschland*) besloot

Digitized by Google

de Bond zijn vergadering naar Augsburg te verleggen, verhuisde den 14den Juli van dat jaar daarheen en hield er den 24sten Augustus daaraanvolgende zijn laatste zitting.

Duitsche Evangelische Gemeenten in Nederland behooren tot de Evangelische Kerk in Pruisen. Zij zijn gevestigd te 's Gravenhage en Rotterdam en werden respectievelijk gesticht in 1857 en 1861.

Duitsche koloniale vereeniging is in 1887 opgericht door samensmelting van den *Kolonialverein* en het Genootschap van Duitsche kolonisatie. Het doel dezer vereeniging is het stichten van nationaal-Duitsche koloniën te bevorderen, Duitsche kolonisatie-ondernemingen, vooral in Oost-Afrika, te ondersteunen, de landverhuizing uit Duitschland in het goede spoor te leiden en de Duitsche belangen te bevorderen. De vereeniging is gevestigd te Berlijn en telt (1904) 354 afdeelingen in Duitschland en 32000 leden in overzeesche landen. Haar organen zijn „Deutsche Kolonialzeitung", „Mitteilungen der Deutschen Kolonialgeselschaft", „Zeitschrift für Kolonialpolitik, Kolonialrecht und Kolonialwirtschaft". De vereeniging heeft te Berlijn een informatiebureau voor landverhuizers.

Duitsche koloniën. Eerst laat is het Duitsche Rijk als koloniale mogendheid opgetreden, daar zijn oudste koloniën uit het jaar 1884 dagteekenen. De oppervlakte van het koloniale gebied in Afrika en Oceanië is wel zeer uitgestrekt, zoodat het zelfs in dit opzicht de derde plaats inneemt (na Groot-Brittannië en Frankrijk), maar de oeconomische waarde van de meeste der bezette streken is gering, zoodat — ook afgezien van de kostbare oorlogen der laatste jaren — de inkomsten op verre na niet in staat zijn de uitgaven te dekken en het rijk dientengevolge zich groote geldelijke offers voor zijn overzeesche gewesten moet getroosten. Terwijl wij verder naar de afzonderlijke artikelen verwijzen, volgt hier een overzicht van oppervlakte en bevolking der verschillende bezittingen.

	vierk.km.	bewoners	bew. per v. km.
In Afrika.			
Togo	87200	2000000	23
Kameroen	493600	3500000	7
Duitsch-Zuidwest-Afrika	830960	200000	0,2
Duitsch-Oost-Afrika	941100	6164000	6
In Oceanië.			
Keizer-Wilhelmsland	181650	110000	0,6
Bismarckarchipel en Salomonseilanden	57100	250000	4
Karolinen	1450	39000	27
Marianen	626	1938	3
Marshalleilanden	405	15000	3
Samoa	2588	32815	12
In Azië.			
Pachtgebied van Kiautschou	501	84000	168
Totaal	2597180	12396753	4

Duitsche kunst. *Bouwkunst.* De Duitsche bouwkunst heeft zich uit de oud-Christelijke kunst (zie *Christelijke kunst*) ontwikkeld in de werken uit den tijd van *Karel den Groote*. De beroemde domkerk van Aken toont den overgang van vroeg-Christelijke kunst op Duitschen bodem. Uit dit begin heeft zich zelfstandig de Romaansche stijl ontwikkeld; te beginnen met de 10de eeuw vinden wij reeds kloosters in dien stijl. De vormen zijn streng, zwaar en zeer massief. Vrijere en lossere vormen vertoont de door bisschop *Bernhard* gebouwde Michaëliskerk te Hildesheim (1033), een basilika met plat dak, niet lang daarna gevolgd door de domkerk te Hildesheim (1061) en den keizerdom (1050, afgebroken 1820), alle baseliekbouw. Aan den Rijn trachtte men den centraalbouw met de basilika te vereenigen, zooals bij de in 1049 gewijde St. Mariakerk op het Kapitool te Keulen; maar de groote kerken aan den Rijn toonen alle den basilikavorm met een krachtig dwarsschip, zooals de kerken te Mainz, Worms enz. In de 12de eeuw bereikte onder de geestdrift der Kruistochten de Romaansche stijl zijn hoogsten bloei. Het is niet doenlijk al de kerken, in dien tijd gesticht, op te sommen. Wij moeten ons bepalen tot de vermelding, dat de Romaansche stijl in de verschillende deelen van Duitschland provinciale bijzonderheden vertoont en zich zoodoende nationaal ontwikkelde. Behalve kerken werden ook wereldlijke bouwwerken, burchten en paleizen, in Romaanschen stijl opgetrokken (Kaiserhaus te Goslar, Wartburg).

In het midden van de 12de eeuw bracht het veldwinnen van den Gotischen stijl een volslagen omwenteling in de bouwkunst. In den beginne werd deze slechts ten deele aangenomen. Reeds aan den koepelbouw van St. Gereon te Keulen en elders treedt de spitsboog afzonderlijk op; maar geheel en al doorgevoerd wordt deze stijl eerst aan den Maagdenburgschen dom (1201), die zich veel slanker verheft en onder Bourgondischen invloed staat. De Gotiek komt het eerst zuiver uit in de Lievevrouwenkerk te Trier. De reeds gedurende den Romaanschen tijd naar het Westen neigende Bovenrijnstreek nam al vroeg de Gotiek aan, zooals de dom te Freiburg en die te Straatsburg bewijzen. Laatstgenoemde plaats werd zelfs de voornaamste zetel der Gotische bouwschool. Ook Keulen heeft door zijn dom veel invloed behouden. In Saksen vertoont de dom te Halberstadt overgangsvormen van den Romaanschen tot den Gotischen stijl. In dat deel van Duitschland komt de spitsboog eerst in de tweede helft van de 13de eeuw tot volkomen ontwikkeling. Als een der voornaamste werken der Gotiek is de dom te Regensburg (1275) te noemen, die naar Fransch voorbeeld werd gebouwd, hoewel de aanleg zuiver Duitsch is. De ornamentiek verjongde zich steeds door inlandsche plantenvormen aan te wenden, totdat in het laatst der 13de eeuw een strengere stijl merkbaar wordt.

Met de Gotiek der 13de eeuw eindigde een tijdperk van groote werkzaamheid op architectonisch gebied. De woelingen der 14de eeuw en de maatschappelijke verandering brachten een verval der bouwkunst mede, die nu uit de handen van geestelijke bouwlieden in die van wereldlijke kwam. Ook verdrong de stadsbouw de kerken en kloosters. In de kerken openbaarde zich een zin naar meer

Digitized by Google

ruimte; daardoor ontstond de halkerk: de schepen werden breeder, de aanleg over het algemeen eenvoudiger, meer nuchter en in overeenstemming met het doel. De leiding ging van het Westen op het Oosten over, waar zich vooral in Bohemen een groote werkkracht openbaarde, zooals in den dom te Praag met zijn breeden, uit den polygoon ontstanen, van een kapellenkrans voorzienen aanleg. Een dergelijken bouwtrant vindt men ook te München, Ingolstadt en Landshut. Daarnaast ontstonden kerken zonder dwarsschip met verschillenden aanleg van het koor. Ook centraalbouw wordt in dezen tijd (Stiftskerk te Ettal) gevonden.

De hoogste waarde wordt in dezen tijd op den torenvorm gelegd. Tegelijkertijd treedt ook de persoonlijkheid van den bouwmeester meer op den voorgrond, zooals bij *Erwins* uit Straatsburg, wiens navolgers zich later de *Erwingers* noemden. Als verdere bouwmeesterfamilies noemen wij de *Böblinger* te Eszlingen en de *Roritzer* te Neurenberg. Al deze kunstenaars geven blijken van een neiging tot mathematische spitsvondigheden, die zich openbaren in de laat-Gotiek, welke zich echter minder in nieuwe bouwwerken dan in veranderingen en omwerkingen van de reeds bestaande uitte. De nieuwe bouwwerken uit dien tijd zijn meestal van wereldlijken aard, bijv. de Albrechtsburcht te Meiszen en het stadhuis te Breslau. De detailleering werd naturalistisch, de constructie doelmatiger. Voornamelijk openbaart zich dat nieuwe streven in Saksen en in het Ertsgebergte. Hier zoowel, als in het overige Duitschland vond sedert het begin der 15de eeuw de Renaissance ingang, die eerst (als vroeg-Renaissance) tot een willekeurige omwerking der Gotiek gebruikt werd, maar spoedig, vooral in wereldlijke gebouwen, tot volle ontwikkeling kwam. Over het algemeen begint deze kunst met overwegend ornamenteele neigingen, klimt op tot een hoog ontwikkelden decoratiefstijl (het slot te Heilberg) en eindigt met deels overladen, deels harde vormen (hoog-Renaissance), als voorbeeld waarvan wij het slot Aschaffenburg noemen. Hoewel het scheppingsvermogen in geheel Duitschland op vrij hoogen trap stond, kwam men toch niet tot een concentratie der kunst, noch tot hoog monumentaal werk. Het hoogst staan de Jezuietenbouwwerken (Michaëliskerk te München). De inwendige decoratie bereikte echter een hoogen trap van volmaaktheid.

Tegen het einde der 16de eeuw kwam de barokstijl in Duitschland in zwang, waarvan de ontwikkeling echter door den Dertigjarigen Oorlog gestuit werd. Toen later weer met bouwen begonnen werd, openbaarden zich twee richtingen, een onder Nederlandschen, later Franschen invloed staande, de Protestantsche richting in het Noorden en Noord Oosten, een onder Italiaanschen invloed in het Zuiden. Eerst in de laatste decenniën dier eeuw traden weer Duitsche kunstenaars op den voorgrond, zooals de familie *Dietzenhofer*, *Tum*, *Bähr* enz. in het Zuiden. Nauw daarmede verwant zijn, hoewel dikwijls onder Belgischen invloed staande, de Protestantsche barokbouwmeesters in het Noorden.

In het begin der 18de eeuw stond Duitschland weer onder invloed der Franschen, die den rococostijl invoerden, welke echter spoedig door het classicisme, dat zijn hoofdzetel te Berlijn had, verdrongen werd. Door de nieuwe opgravingen en opmetingen van de antieke bouwoverblijfselen ontstond een beter begrip van den Griekschen stijl en van de zich daaruit ontwikkelende tectonische wetten, wat aanleiding gaf tot pogingen in Gotische richting. De opbloei van het maatschappelijk leven na de vrijheidsoorlogen gaf aan de werken uit dien tijd een hoogere, meer innerlijke beteekenis. Te Berlijn had de Hellenistische school langen tijd grooten invloed.

De moderne Duitsche bouwkunst wordt vertegenwoordigd door twee richtingen, n.l. de romantische en de Renaissance. Wij verwijzen daarvoor naar de afzonderlijke biografieën der Duitsche bouwmeesters.

Beeldhouwkunst. Met het begin van den Romaanschen bouwstijl begint de Duitsche beeldhouwkunst van beteekenis te worden. Wat vroeger vervaardigd werd, bepaalde zich tot de kleinsculptuur en bronswerk (Hildesheim) en was zwaar en plomp. En de ontwikkeling ging vrij snel ook, want reeds in het begin der 12de eeuw heeft men in de rotsen der Externsteine de beroemde afneming van het Kruis gehouwen. Zij bleef echter in dienst der bouwkunst. In de 13de eeuw komt er frisch leven, zooals de Gouden Poort aan den dom te Freiberg duidelijk aantoont, evenals het altaar met crucifix (zie de plaat bij het artikel *Crucifix*) en de preekstoel te Wechselburg en de grafteekenen van *Hendrik den Leeuw* en zijne echtgenoote in Brunswijk, die een volkomen beheersching der techniek, nauwkeurige waarneming der figuur en een gevoelvolle uitdrukking toonen. Uit deze periode stamt ook de leeuw bij den dom te Brunswijk. Ook uitte zich deze kunst in de prachtig versierde doopbekkens, reliquieën, altaarkelken, luchters enz. De Gotiek gaf opnieuw gelegenheid de kerken met beelden te versieren, ook nu weer in cyklische naast elkander plaatsing van op elkander gelijkende figuren. Wederom waren de beelden in veel te sterke beweging genomen en bovendien van sentimenteele opvatting. In het midden der 14de eeuw kwam daarin verbetering. Rijk is bijv. de versiering van de kerken te Neurenberg. Het duidelijkst is dit, behalve in kerken waar te nemen, aan de grafmonumenten, die allerwege in steen of brons werden gemaakt. Tegen het midden der 15de eeuw wordt de beeldhouwkunst persoonlijker, vooral de houtsnijkunst. Verschillende scholen ontstonden, o.a. de Zwabische met de gebroeders *Syrlin*, de Frankische met als voornaamste vertegenwoordigers *Veit Stosz*, de onbekende maker der „treurende Maria", *Adam Krafft*, *Dill Riemenschneider* en de familie *Vischer*. In Beieren en Saksen openbaart zich de nieuwe kunstopvatting voornamelijk in gedenkteekenen en altaren, waarin beter doordachte composities in de plaats komen van de hierboven vermelde cyclische naast elkander plaatsing. Toch leed de beeldhouwkunst onder den invloed der steenhouwers, die aan den geometrischen vorm der latere Gotiek vasthielden. In het aan steen zoo arme Noord-Duitschland ontwikkelde de houtsnijkunst zich dan ook buitengewoon, zooals het altaar in den dom te Sleeswijk en de Mariakerk te Lübeck ons nu nog doen zien. Met de Hervorming en de verandering

Digitized by Google

van den socialen toestand wist ook de beeldhouwkunst zich van haar dwang te bevrijden en trad zij als zelfstandige kunst op naast de schilderkunst, terwijl zij de vormen der Renaissance zoowel uit Italië als Nederland overnam. De groote grafmonumenten, zooals dat van keurvorst *Maurits* in Freiberg, kwamen toen tot stand. De Duitsche kunstenaars werden echter achtergezet bij de Nederlandsche en Italiaansche, die naar de vorstelijke Hoven ontboden werden (*Adriaan de Vries*, *Hubert Gerhard*, *Pieter de Witte*, gebroeders *Abel*, *Nosseni* e.a.), totdat de Dertigjarige Oorlog aan de beeldhouwkunst een einde maakte. In het midden der 17de eeuw begon zij weer wat op te leven, in het N. onder Nederlandschen, in het Z. onder Italiaanschen invloed. Een hoogere ontwikkeling kreeg zij weer onder hen, die de Zuid-Duitsche kerken en kloosters van beelden voorzagen. In het N. muntte boven allen uit *Andreas Schlüter*, die o.a. het standbeeld van den Grooten Keurvorst te Berlijn vervaardigde, terwijl verder *Grupello* genoemd moet worden. Onder Franschen invloed wendden de Duitschers zich in de vorige eeuw tot het classicisme, hoewel het realisme daar toch in vrij sterke mate in gemengd was (*Trippel*, *Dannecker*, *Schadow*, *Tassaert*, *Rauch*, *Tieck*, *Drake*, *Schievelbein*, *Bläser*, *Kisz*, *Wolff*). De groote beeldzuilen, die na de vrijheidsoorlogen werden opgericht en de dierenfiguren zijn de best gelukte werken uit deze school. Naast deze Berlijnsche school kwam de Dresdensche onder *Rietschel* en *Hähnel* tot grooten bloei. In hen en vooral in de jongere generatie *Wittig*, *Donndorf*, *Kietz*, *Henze* enz. is een beslist streven naar het realisme waar te nemen. *Schilling's* werken staan echter geheel onder klassieken invloed. Ook een romantische school ontstond onder leiding van *Schwanthaler*. Een afzonderlijke plaats namen *Hildebrand* en *Tuaillon* in, die zich door onmiddellijke natuurbeschouwing lieten inspireeren. Tegen het einde der 19de eeuw komt een naturalistische richting in de beeldhouwkunst, waarvan *Begas* aan het hoofd stond en naast hem *Siemering*, *Hundrieser*, *Brütt*, *Schaper*, *Magnüssen* en de Zuid-Duitschers *Wegmüller*, *Rümann*, *Knoll*, *Dietz* en *Volz*.

Nog krachtiger toont zich het realisme in *Franz Stuck* en *Max Klinger*. Naast deze realistische is de oude richting, die meer in den zin der Ouden het beschaafde, fijne schoonheidsgevoel huldigt, blijven bestaan. Haar vertegenwoordigen o.a. *Eberlein*, *Schweinitz*, *Schott*, *Baumbach* en de nog meer dramatische krachtontwikkeling in hun groep gevende *Breuer*, *Cauer* en *Roth*. Na den dood van *Willem I*, *von Moltke* en *von Bismarck* is ten deele onder den persoonlijken invloed van keizer *Willem II*, een onafzienbare rij gedenkteekenen te hunner eer tot stand gekomen, waarin om allerlei redenen dikwijls eenvormig- en eentonigheid niet te miskennen valt, maar die toch aan *Anders*, *Begas*, *Böse*, *Calandrelli*, *Eberlein*, *Herter*, *Hundrieser*, *Maison*, *Manthe*, *Manzel*, *Pfuhl*, *Reusch*, *Rümann*, *Unger*, *Uphues* en andere gelegenheid verschaft heeft, bewijzen van hun individualiteit te geven

Schilderkunst. Zondert men de miniaturen uit, dan bestaan er van de Duitsche schilderkunst vóór de 11de eeuw weinig of geen overblijfselen. Dan komt een vrij groot aantal Romaansche schilderijen, die in verschillende Duitsche musea te vinden zijn. In dit tot de 12de eeuw loopende tijdperk openbaart zich een richting gelijk aan die van de beeldhouwkunst, een grootheid van opvatting met mooie lijnen, die echter tegen het einde van dit tijdperk weer overdreven wordt. In de 13de eeuw verschijnen de eerste teekenen van het schilderen op den ezel, de zoogenaamde „Tafelmalerei", die parallel loopt met de glasschildering. In de 13de eeuw is een achteruitgang in de muurschildering merkbaar, daar de Gotische stijl de ontwikkeling daarvan zeer belemmerde. Toch vindt men in die eeuw de voorstelling van den Doodendans, het Tristanlied en andere meer wereldlijke onderwerpen dikwijls in een cyclus van beelden. Met het bloeitijdperk te Praag (midden 14de eeuw) treden de afzonderlijke schilders (*Nicolaas Wurmser*, *Theoderich van Praag*, *Thomas van Mutina*) meer persoonlijk op den voorgrond en begint tegelijk de Gotische „Tafelmalerei" die haar voltooiing vond in het meesterwerk van *Stephan Lochner* in den Keulschen dom.

Een nieuwe richting openbaart zich onder den invloed der Vlaamsche schilderkunst der gebroeders *van Eyck*. Vooral was deze merkbaar in de scholen te Calcar, Keulen en in Westfalen, terwijl de scholen van het overige Duitschland zich meer vrij hielden, zooals die te Ulm, te Colmar, te Augsburg en de Frankische met *Albrecht Dürer* aan het hoofd. Met dezen is *Hans Holbein den jongere* de grootste Duitsche schilder te noemen. Hun voornaamste tijdgenooten zijn *Hans Burgkmair*, *Hans van Kulmbach*, *Hans Scheufelein*, de beide *Beham's*, *Glockenton*, *Altdorfer*, *Grünewald*, *Baldung en Aldegrever*.

De Oud-Duitsche kunst heeft haar grootste triomfen gevierd op het gebied der kerkelijke, christelijke bouwkunst, maar, hoeveel voortreffelijks zij ook in de andere takken der beeldende kunst heeft voortgebracht, de verwezenlijking van het ideaal der christelijke beeldbouw- en schilderkunst heeft zij aan Italië moeten overlaten. De Duitsche Renaissance toont òf steeds meer zich openbarende gekunsteldheid, òf navolging van vreemde kunst, òf het werk van de zoogenaamde kleinmeesters. In de 17de eeuw was de invloed der Hollandsche school overwegend; *Elsheimer*, *Sandrat*, *Merian*, *Rugenda en Screta* werkten allen onder den invloed van hun tijdgenooten zonder eenige nationale eigenaardigheid. Krachtiger trad die zelfstandigheid op bij de Zuid-Duitsche meesters, die met groote virtuositeit tot in de 19de eeuw de fresco-schildering beoefenden, zooals *Rottmayr*, *Froger*, *Gran*, *de Asam's*, *Pozzo*, *Altomonte*, *Knoller en Zick*. Het classicisme van het Noorden bleek niet geschikt voor monumentale schildering, maar verdiepte zich naar het voorbeeld der Hollanders in het dagelijksch leven (*Denner*, *Seekatz*, *Chodowiecki*), of richtte zich naar het antieke (*Oefer*, *Tischbein*). Het portretschilderen stond in Duitschland op hoogen trap (*Kupetzky*, *Graff*, *Angelica Kaufmann*, *Vogel*), terwijl op historisch gebied *Raphael Meng* uitmuntte. Het volkomen doordringen van een sterke persoonlijkheid met antiek gevoel, zooals dat zich in *Carstens* tegen het einde der 18de eeuw openbaarde, bleef in Duitschland in den beginne zon-

Digitized by Google

der invloed tot het optreden der leerlingen van *L. David*, n. l. *Wächter*, *Schick*, *Reinhardt*, *Koch*, enz. Zij waren de voorloopers van de school der Nazareners, die in een klooster te Rome woonden en wier leider *Overbeck* was. Hun ideaal was de praeraffaëlitische kunst, waarvan later ook *Steinle* en *Schnorr van Carolsfeld* vertegenwoordigers waren. *P. von Cornelius* bevrijdde zich echter van dien invloed, maar den philosofischen geest van zijn tijd volgend, meende hij al te ver van de waarheid der natuur te mogen afwijken. De kunstenaars, die min of meer zijn voorbeeld volgden, spoedig zich echter tot die soort historieschildering wendden, welke als illustratie tot geschiedenis of gedicht beschouwd kan worden (*Schnorr*, *Neher*, *Kupelwieser*, *Schraudolph* en *Hesz*), kregen op den Duitschen smaak grooten invloed.

De kartonteekening stond op haar hoogtepunt, terwijl de eigenlijke schilderkunst niet beoefend werd. Tot haar wendde zich de Dusseldorfsche school onder leiding van *W. van Schadow*, die ook weldra te Dresden invloed kreeg. *Bendemann*, *Hübner*, *Hildebrandt* enz. behoorden tot de in haar beteekenis dikwijls overschatte Dusseldorfsche school. Een hervorming der historie-schildering tot een ook innerlijk gevoelde wist in Dusseldorf *Alfred Rethel* door te voeren, wiens invloed op de jongere school niet te miskennen is. Bovendien leidde de romantiek tot een dieper doordringen in het landschapschilderen. Tegen de romantiek hield het classicisme zich echter steeds staande, dat zijn vertegenwoordigers heeft in *Genelli* en *von Kaulbach*, welke laatste langen tijd voor den grootsten schilder van Duitschland gehouden is. Tot in de jaren 1870—1880 was er dus een verscheidenheid op het gebied der schilderkunst, die de tijdgenooten zeer bevredigde. Bepaaldelijk meende men, wat de monumentale kunst betrof, dicht bij de beste tijden te zijn.

De buitenlandsche kunst moest de Duitsche weer te hulp komen, en wel wederom de Hollandsche en de Fransche school, thans die der realisten. Onder heftigen strijd wist deze nieuwe realistische richting invloed te krijgen onder het volk, zoodat de school van *Cornelius* hoe langer hoe minder aanhangers kreeg. De leiding van deze nieuwe richting ging uit van *Karl van Piloty*, daarin bijgestaan door *Kreling*, *Hagen*, *Müller*, *Ramberg*, *Lindenschmidt* e. a. Uit zijn school kwam een reeks van schilders, die deels door kleurenschoonheid (vooral bruine tinten) zich onderscheidden, deels aan de teekening nieuwe bekoring gaven door de realistische wijze van behandeling. *Hans Makart* staat aan het hoofd van de eerste, *Lenbach* aan die der tweede richting. Aan het genrebeeld gaven *Defregger*, *Kurzbauer*, *Kaufmann*, *Gysis*, e. a. nieuwe bekoring door een diepere en meer onbevangen opvatting der figuren.

De tweede Münchener coloristenschool is die van *Diez* en *Löffiz*. De eerste koos voor zijn schilderijen meest oorlogstooneelen, de laatste godsdienstige onderwerpen en wel in een zilvertoon, die spoedig in de „helschilderkunst" overging, waartoe *Zimmermann*, *Piglhein*, *Räuber* en *F. A. von Kaulbach* den overgang vormen.

De Berlijnsche school heeft niet zooveel groote talenten. Aan het hoofd der historische school staat *Karl Begas*; *Henneberg* was de grootste colorist. Eerst *A. van Werner* treedt krachtiger op den voorgrond, terwijl de Nederlandsche school aanhangers vond in *Thumann*, *Gussow* enz. Van de verdere coloristen noemen wij nog *Gebhardt*, *Pohle*, *Keller*, *Passini* en *Fitger*.

De natuurbeschouwing trad in de landschapschildering sterk op den voorgrond; vooral de Dusseldorfsche school en speciaal de gebroeders *Achenbach* stonden onder den invloed der Noorsche kunstenaars. Genoemde broeders vormden een groote school, waaruit wij noemen *Schleich*, *Lier*, *Wenglein*, *Schönleber*, *Dill*, *Willroider*, *Stäbli*, *Hildebrandt*, *Riefstahl*, *Hoguet*, *Gentz*, *Bracht*, *Eschke*, *Douzette*, *Scherres*, *Ludwig*, *Kalckreuth*, *Leu*, *Normann*, *Kallmorgen* en *Hagen*. Op de dierenschilders heeft voornamelijk de Fransche school veel invloed gehad; van hen moeten vermeld worden: *Voltz*, *Braith*, *Zügel*, *Massei*, *Gebler*, *Meyerheim*, *Steffeck*, *Friese* en *Kröner*. De schilders van veldslagen zijn het meest oorspronkelijk gebleven, n. l. *Bleibtreu*, *Braun*, *Camphausen*, *Faber*, *du Faur* en *Hünten*. De kerkelijke kunst heeft zich niet kunnen losmaken van de school van *Cornelius* en der Nazarenen, en kon ook door een krachtiger aanbrenging der kleuren niet tot nieuw leven gewekt worden.

Dieper nog in het realisme drong *A. Menzel* door, de grootmeester der nieuwe Duitsche schilderkunst. Eerst vond hij aanhang bij *Skarbina* en *Werner* te Weenen, terwijl zijn richting later gevolgd werd door *Fritz van Uhde*, die onder invloed der Fransche impressionisten de helschilderkunst invoerde, die van de realistische voorstelling van het lichamelijk aanschouwde overging tot weergeving van het innerlijk gevoelde. Tot die school behooren o. a. *Firle*, *Kühl*, *Zimmermann*, *Höckel*, *Bartels*, *Liebermann* en *Hermann*. Daarnaast is een tweede school ontstaan, die geheel van het innerlijk gevoelde uitgaande, in haar beelden het resultaat van een algemeene natuuraanschouwing tracht weer te geven; aan het hoofd dier school staat *Böcklin*, verder *Thoma*, *Stuck*, *Trübner* en *Klinger* (zie verder *Secessie*).

Muziek. Reeds in het begin der Middeleeuwen stond de muziek in Duitschland op hoogen trap van ontwikkeling, vooral op het gebied der compositie en theorie. Als zoodanig zijn in de eerste plaats te noemen *Nother Balbulus* en *Franco van Keulen*, de laatste vooral als de grondlegger der muzikale harmonie of veelstemmig gezang. Een beroemd componist in de 15de eeuw was *Heinrich Isaac*. Toch stonden de Duitschers tot de zestiende eeuw beneden de Nederlanders en Italianen. Onze groote landgenoot *Orlandus Lassus* beheerschte van uit München geheel Duitschland en de Nederlandsche invloed was dan ook veel grooter dan die van *Palestrina* en andere Italianen. De Nederlandsche school heeft in Duitschland bij haar zin voor de harmonisch-contrapunt-kunst den grondslag gelegd voor het geheele verdere muziekleven. Het min of meer onvrije en gebondene in die school paste juist voor Duitschland, dat door de Hervorming lang aangewezen bleef tot het kerkelijk-religieuse. Datgene wat schilder- en beeldhouwkunst verlamde, was juist een krachtige levensbron voor de muziek, die

Digitized by Google

in koralen en orgelspel de grootste triomfen behaalde. Dat was dan ook de oorzaak, dat in het Luthersche Noord-Duitschland de muziek het eerst zelfstandig werd. *Johannes Eccard* op het einde der 16de en *Heinrich Schütz* in het midden der 17de eeuw zijn de voornaamste toonzetters, die echter allen in de schaduw gesteld werden door *Johann Sebastian Bach*. Dat deze weg der koraal- en orgelmuziek de juiste was om tot de hoogste vrijheid te komen, toont op andere wijze *Georg Friedrich Händel*, die aan de vormen der Italiaansche kunst Duitschen inhoud gaf. Intusschen bleven de opera en de instrumentale- of orkestmuziek het uitsluitend bezit der Italianen en Franschen. Op beiderlei gebied zou het Katholieke Zuid-Duitschland uitmunten. Het begon in Weenen, waar de Italianen hun invloed uitoefenden. De opera was in 1600 in Italië ontstaan, en ongeveer 30 jaren later deed zij haar intrede in Duitschland, waar zij omstreeks 1700 op muzikaal gebied de heerschappij kreeg en alle muzikale vormen van den grond af herschiep. Toch gelukte het niet op dit terrein een zoodanige beteekenis te krijgen als de Fransche opera, die reeds in 1680 volkomen zelfstandig naast de Italiaansche stond. Integendeel, sedert 1720 kwam de muziek weer zóó onder Italiaanschen invloed, dat zelfs in Noord-Duitschland slechts in Italiaanschen stijl gecomponeerd werk (*Karl Heinrich Graun* en *Johann Adolf Hasse*). Voor *Joseph Haydn* was het weggelegd daarin plotseling verandering te brengen door zijn sonaten, quartetten en symphonieën. Tegelijkertijd hervormde *Gluck* de opera. *Mozart's* genie was op deze beide gebieden werkzaam, vooral op dat der opera. Zijn opera's zijn in muzikaal opzicht de meest volmaakte voortbrengselen der tooneelmuziek. *Ludwig von Beethoven* volmaakte de instrumentale kunst; in zijn composities van elk genre bereikte de muziek haar nauwlijks nog te overschrijden hoogtepunt. *Schubert* bracht het Duitsche lied, dat in de tweede helft der 18de eeuw gemeen goed van het Duitsche volk geworden was, tot een groote hoogte. Met hem begon de bloeitijd van het Duitsche lied, die nu nog voortduurt. Al deze mannen, te Weenen woonachtig, waren bijna tijdgenooten en werden door zoovele componisten van den tweeden rang omgeven, dat de glans van dit tijdvak sterker was dan die van *Bach's* school. Door deze beide scholen te zamen hebben de Duitschers alle andere volkeren op het gebied der toonkunst overtroffen, en sedert dien tijd draagt de muziek van beschaafde volkeren een Duitsch stempel.

De derde periode heeft haar zwaartepunt niet meer op een bepaalde plaats en vereenigt de meest verschillende soorten muziek; men denke aan de romantiek van *Robert Schumann*, aan het eclecticisme van *Felix Mendelssohn-Bartholdy*. Haar voornaamste kenmerk is de verandering, die in de dramatische muziek gebracht werd. Daarom staat *Karl Maria von Weber*, de componist van den „Freischütz", aan het hoofd van dit tijdvak, en alles wat van hem en later van anderen, in 't bijzonder van *Giacomo Meyerbeer* en *Richard Wagner*, uitging tot verandering van het muziekdrama, heeft veel meer de aandacht getrokken dan hetgeen op eenig ander gebied der muziek werd gepresteerd. Behalve dat deze soort muziek altijd bevoorrecht is, kan de voorliefde ook verklaard worden uit den toestand van het Duitsche tooneel. Groote Duitsche componisten en dichters hebben mooie werken geschapen, maar geen afgesloten, van het buitenland onafhankelijk repertoire. Daarom ondervond *Richard Wagner*, toen hij poogde het Duitsche tooneel te hervormen, van alle zijden zooveel deelneming. Hierbij kwam nog de tijdgeest, die veeleischend was op het gebied van decoratief, en de voorliefde voor de oud-Duitsche sagen.

In den tijd na *Wagner* hebben zich geen verschijnselen voorgedaan, die de Duitsche muziek een andere richting gaven; het is veel meer een voortzetting van datgene, wat op verschillend gebied toonaangevend geworden was. Van de kerkelijke muziek valt niet meer te zeggen dan dat zij bij grootere compositie's de kerkelijke teksten bijna uitsluitend voor concertdoeleinden gebruikt, waarom zij bij voorkeur datgene kiest, wat menigvuldige schildering en een breede uitvoering toelaat, zooals requiem's en missen. Als componisten op dit gebied moeten genoemd worden *Friedrich Kiel*, *Johannes Brahms* en *Franz Liszt*. Verwant met deze kerkmuziek zijn de geestelijke oratoria. Een „Christus" componeerde *Kiel* in lyrischen, *Liszt* in half lithurgischen, half dramatischen stijl, *Rubinstein* in een geestelijke opera. Groot succes had *Klughardt's* „Zerstörung Jerusalems". Over het algemeen echter neemt men geen Bijbelsche teksten meer, maar gebruikt een wereldsche geschiedenis of een gedicht, zooals *Bruch*, *Brahms*, *Krug* enz. gedaan hebben.

Van de opera-componisten, die *Wagner* navolgden (*Goldmark*, *Lux*, *Humperdinck*, *Kretschmer*, *Curti*, *d'Albert*. *Kienzl* enz.) hadden slechts weinigen een duurzaam succes. Daarentegen verkregen opera's als *Nessler's* „Trompeter von Säckingen" groote populariteit. Een bijzondere plaats neemt de in de Duitsche school gevormde Rus *Anton Rubinstein* in, wien het met tien opera's niet gelukken mocht vasten voet op het tooneel te krijgen. De componisten van komische opera's nemen *Albert Lortzing* tot voorbeeld, maar zijn tot nog toe niet gelukkig geweest met hun navolgingen, uitgezonderd *Nicolai* („Lustige Weiber") en *Götz* („Die wiederspenstige Zähmung"). Een even groote als succesvolle werkzaamheid valt waar te nemen op het gebied der operette. *Suppé* en *Strausz* stichtten een „Wiener-operetten" school, waarbij de Duitschers zich weldra aansloten.

De instrumentale muziek komt van de navolging van vocale, voornamelijk operavormen, meer en meer terug en bewandelt weer oude paden. Als symphonie-componisten hebben *Brahms*, *Schulz-Beuthen*, *Rubinstein*, *Bruckner* en *Mahler* het meest naam gemaakt. Op het gebied van kamermuziek staat *Brahms*, die veel nagevolgd wordt, boven aan.

De nieuwste tijd toont meer en meer een verandering in de internationale positie der Duitsche muziek. Waren voor 60 jaar mannen als *Berlioz*, *Chopin* en *Gade* verschijningen op zich zelf, nu is het buitenland met Duitschland op muzikaal gebied in het strijdperk getreden. Hier en daar zijn reeds nieuwe scholen gevormd, maar

Digitized by Google

oorspronkelijke, frissche talenten vindt men overal. Russen (*Tschaikowski*) en Slaven (*Smetana, Dvorak, Fibich, Paderewski*) staan aan het hoofd van die beweging, gevolgd door Belgen, Nederlanders, Italianen, Franschen, Engelschen en Finnen.

Op opera-gebied vonden in Duitschland de Italiaansche veristen korten tijd ijverige navolgers, tegen welke navolging *Humperdinck* met zijn „Hänsel en Gretel" opkwam, wiens voorganger op het gebied der sprookjes-opera's *Schulz-Beuthen* („Aschenbrödel") ook genoemd moet worden. Van de nieuwe opera-componisten vermelden wij: *E. d'Albert, S. Wagner, F. Curti* († 1898), *H. Zoellner, R. Strausz, L. Thulle, Schulz-Beuthen;* van instrumentaal-componisten *R. Strausz, G. Mahler, Schulz-Beuthen* en *F. Dräseke*; van koorcomponisten *E. Kretschmer, F. Hegar* en *F. Curti* en van liedercomponisten *H. Wolf* en *F. Dräseke.*

Duitsche oorlog van 1866. Zie *Pruisisch-Oostenrijksche oorlog.*

Duitsche Orde. Deze werd, in navolging der Johannieter Orde en der Orde van de Tempeliers, gedurende den derden Kruistocht opgericht op raad van *Frederik van Zwaben* met het doel, Duitsche pelgrims naar het Heilige Land te steunen en te helpen. De eerste meester dier orde was graaf *Waldbott von Bassenheim.* In het begin der dertiende eeuw trok onder leiding van den hertog *van Masowien* een deel der ridders naar de Weichselstreken, om de aldaar wonende Christenen tegen de heidenen te beschermen. Deze, n.l. de Lithauers, Esthen, Pruisen enz., hadden lang tegenstand geboden aan het Christendom, en eerst onder *Innocentius III* kreeg het Christendom eenigszins vasten voet. *Albert van Apeldern*, bisschop van Lijfland, wist met behulp van de Orde der Zwaardbroeders het landvolk te onderdrukken en te bekeeren. Riga en Reval werden de zetels van Christelijke beschaving, een bisschop werd benoemd in eerstgenoemde stad en een van Pruisen. Maar de Lettische bevolking wilde van het Christendom niets weten en doodde de belijders en verkondigers van dien godsdienst. Daarom werd bovengenoemde hertog *van Masowien* te hulp geroepen. De paus verleende aan hen, die aan deze roepstem gehoor gaven, dezelfde geestelijke voordeelen als aan de Kruisvaarders, zoodat het aantal ridders, die ook wereldlijke goederen in uitzicht kregen, ieder jaar toenam. Hoe dapper de inboorlingen hun vrijheid, hun godsdienst en bezittingen ook verdedigden, ongeorganiseerd en ongeoefend als zij waren, moesten zij eindelijk voor het zwaard en de beschaving het onderspit delven. Langzamerhand drongen de Middeleeuwsche beschaving en kunst in het binnenland door; moerassen werden drooggelegd, steden gebouwd, kloosters gesticht, bisdommen opgericht. Taal, zeden, vrijheid en nationaliteit der inwoners moesten zelfs dáár verdwijnen, waar ze niet vervolgd werden. Na een zware nederlaag der Zwaardridders bij Rhaden, sloten dezen zich bij de Duitsche Orde aan, waardoor meer eenheid verkregen werd. In 1238 trok *Hermann Balk* als de eerste meester der vereenigde orden Lijfland binnen. De afnemende geestdrift voor de Kruistochten was oorzaak, dat hoe langer hoe meer ridders zich aan Weichsel en Njemen vestigden, aldus minder gevaar loopende en grooter kans hebbende op een rijken buit. Ook handwerkslieden trokken naar de Oostzee. Omliggende staten als Brandenburg, Bohemen en andere verleenden hun hulp, om de heidensche volkeren uit te roeien. Dit gelukte ten slotte en overal ontstonden Duitsche steden en burchten; Thorn, Kulm, Mariënwerder, Koningsbergen, Elbing en Memel ontwikkelden zich weldra. Het lot der overwonnenen was hard. De ridders voerden een drukkende heerschappij; al degenen, die met wapengeweld onderworpen waren, alsmede de boerenstand werden lijfeigenen. Daarmede was echter aan den strijd geen einde gekomen. Een nederlaag der ridders op het bevroren Peipusmeer tegen *Alexander Newski* maakte in het Noord-Oosten een einde aan hun veroveringen; in 1261 brachten de Lithauers hun een zware nederlaag toe bij Durben, en een algemeene opstand der Pruisen deed vreezen, dat al wat tot stand gekomen was weer vernietigd zou worden; maar de kracht en volharding der door nieuwen toevoer steeds sterker wordende ridders behaalden ten slotte de overwinning. In het begin der veertiende eeuw was de Duitsche Orde dan ook reeds in het bezit van den linker Weichseloever met de bloeiende handelstad Danzig, en toen *Siegfried von Feuchtwangen* zijn residentie in Mariënburg vestigde, begon een nieuwe periode van ontwikkeling. Toen na lange en bloedige oorlogen ook Esthland in de macht der Orde kwam, vormden haar bezittingen van de Oder tot de Finsche Golf een uitgestrekt gebied met bloeiende steden en welvarende Duitsche koloniën. De lange regeering van *Winrich van Kniprode* geldt als de „gouden tijd" der Orde. Door op te treden tegen de verregaande ruwheid, waarmede ridders en minderen de onderworpen volken behandelden, door een verstandige wetgeving en bestuursinrichting wist hij zich algemeene achting te verwerven. Nadat echter sedert de bekeering der inwoners tot het Christendom de toevloed van ridders verminderde verzwakten de onophoudelijke oorlogen met Polen en Lithauen en de door de toenemende macht van enkele families ontstane kastengeest de kracht der Orde, zoodat, toen de grootmeester met de bloem der ridders in den slag bij Tannenberg gevallen was, een opstand der inwoners haar noodzaakte zich onder bescherming van Polen te stellen (1410). Innerlijke tweedracht der ridders en steden en hun lafheid, die hen zelfs hun grootmeester *Heinrich van Plauen* deed afzetten, omdat hij zich tegen Polen wilde verzetten, waren oorzaak, dat de Orde bij den vrede van Thorn (19 October 1466) haar voornaamste bezittingen (Pommeren, Kulm, Elbing, Mariënburg) aan Polen moest afstaan en de grootmeester zijn residentie in Koningsbergen moest vestigen en van Polen afhankelijk werd.

De Hervorming drong in het land der Orde spoedig door. De grootmeester Albrecht van Brandenburg moest, in het nauw gebracht door Polen, Danzig en Elbing afstaan en door den keizer verlaten, in 1525 tot de Luthersche kerk overgaan, zijn geestelijke bezitting in een wereldlijk hertogdom veranderen en de Duitsche afhankelijkheid verwisselen met die van Polen. Datzelfde geschiedde een halve eeuw later in Koer- en

Digitized by Google

Lijfland met den grootmeester der Zwaardridders. De beide orden werden zoo goed als opgelost, haar goederen werden geseculariseerd, de ordebroeders aan de wereld teruggegeven. De definitieve ontbinding der Orde had plaats bij den vrede van Weenen (19 October 1809).

Duitsche Orde Balije van Utrecht. Zie *Balije*.

Duitsche Rijk of *Duitschland* (zie de kaarten) ligt tusschen de Slavische landen van het O. en de Romaansche landen van het W. en Z. van Europa, in het Z.O. grenzende aan Duitsch Oostenrijk en in het N. aan het stamverwante Scandinavische Denemarken.

Ligging, Grenzen en Grootte. Het Duitsche Rijk is ontstaan door de verdragen tusschen den voormaligen Noord-Duitschen Bond en de Zuid-Duitsche staten van November en December 1870, waaraan door den vrede van Frankfort (10 Mei 1871) Elzas en Lotharingen werden toegevoegd. Het omvat alle landen van den voormaligen Duitschen Bond, uitgezonderd Oostenrijk, Luxemburg en Liechtenstein, maar met toevoeging van Oost- en West-Pruisen, Posen, Sleeswijk en Elzas-Lotharingen. Het strekt zich uit van 5°52′ tot 22°53′ O.L.v.Gr. en van 47°16′ tot 55°54′ N.Br. De afstand van Tilsit tot Metz bedraagt 1305 km. In het N. grenst het rijk aan de Noordzee, Denemarken en de Oostzee; in het O. aan Rusland en Oostenrijk; in het Z. aan Oostenrijk van de Weichsel tot aan het Bodenmeer en aan Zwitserland; in het W. aan Frankrijk, Luxemburg, België en Nederland. De geheele grens van Duitschland is 7675 km. lang, waarvan 5205 km. landgrenzen zijn. Het rijk beslaat volgens de laatste berekeningen een oppervlakte van 540742 v. km.

Kustgesteldheid. Duitschland grenst aan twee zeeën: de Noordzee en de Oostzee. Aan de Noordzee, die het land over een lengte van 300 km. bespoelt, valt een eigenlijke kust en een buitenste kustzoom te onderscheiden, welke laatste gevormd wordt door een rij van eilanden, die de grens aanwijzen van de 8 tot 16 km. breede, ondiepe Waddenzee. Van deze eilanden, onderscheiden in Oost-Friesche en Noord-Friesche, behooren Borkum, Juist, Norderney, Baltrum, Langeoog en Spiekeroog tot de provincie Hannover, Wangeoog tot Oldenburg, Neuwerk tot Hamburg, Amrum, Sylt en Röm tot Sleeswijk-Holstein. Van de inhammen der Noordzee zijn de Dollart, de Jahdeinham en de boezemvormige mondingen van Wezer, Elbe en Eider de voornaamste. Deze kust stemt geheel met de naburige Nederlandsche waddenkust overeen en is behalve de riviermondingen weinig geschikt voor havenaanleg; Wilhelmshaven is een oorlogshaven. Van de eilanden zijn vele als badplaatsen (Norderney, Borkum) bekend.

De kust van de Oostzee is 1365 km. lang en bestaat uit twee in voorkomen sterk verschillende gedeelten, n.l. het deel ten W. en het deel ten O. der Odermonding. De Pommersche bocht vormt aan de Odermonding door de Swine een diepe insnijding, waarvoor de eilanden Usedom en Wollin zijn gelegen. Ten W. hiervan ligt het mooie eiland Rügen, waarvan de kust sterk verbrokkeld is. Meer westelijk wordt de kust nog meer geleed, terwijl aan de kust van Mecklenburg de vlakke Golf van Warnemunde en de dieper landwaarts gaande Bocht van Wismar vallen op te merken. Tusschen de eilanden Fehmarn en Rügen dringt de Lubecker Bocht diep in het land door. De kust van Sleeswijk-Holstein is steil en rijk aan natuurschoon. Diepe, smalle inhammen (Föhrden) komen hier in groot aantal voor, duinen ontbreken, daarentegen treden op vele plaatsen bosschen op. Aan goede havens is geen gebrek, zooals die van Eckernförde, Flensburg en Apenrade. Van de eilanden zijn hier Alsen en Fehmarn de grootste. Van de monding van de Oder oostwaarts tot aan Kaap Rixhöft is de Oostzeekust daarentegen zeer eentonig. Tusschen deze kaap en die van Brüsterort wordt de Danzigerbocht gevormd. De haffen, die verder oostwaarts volgen, zijn groote ondiepe zoetwaterzeeën, die slechts door smalle landtongen van de zee gescheiden zijn. De voornaamste zijn het Friesche Haf en het Kurische Haf.

Bodemgesteldheid. De bodem van het geheele Duitsche Rijk kan volgens de op geologische onderzoekingen berustende opgaven van prof. *Penck* in zes hoofdlandschappen verdeeld worden:

I. De *Duitsche Kalk-Alpen*, zich uitstrekkende van den Rijn tot aan de Salsach en door de lengtedalen van de Ill, de Inn en de Salsah, van de Centraal-Alpen gescheiden; zij vormen een zelfstandig geheel. De dwarsdalen van Lech en Inn verdeelen deze groep weer in onderafdeelingen. Haar hoogste punt is de Zugspitse (2968 m). Zie verder *Alpen*.

II. *Het Alpenvoorland*, ook wel Zwabisch-Beiersche hoogvlakte genoemd, tusschen Bodensee en Alpen aan de eene en den Zwabisch-Frankischen Jura en het Bohemer Woud aan de andere zijde gelegen. Dit gebied heeft den vorm van een vijfhoek, een gemiddelde hoogte van 530 m. en omvat weer verschillende onderdeelen, zooals het meren- en veengebied in het Z., het Donaudal in het N. en de vruchtbare vlakte van Straubing in het O.

III. Het Zuid-West-Duitsche bekken, in het N. door de leisteengebergten van den Rijn, het Hessische bergland en het Thüringer Woud begrensd, in het Z. zich tot aan den Zwitserschen Jura uitstrekkend, in het O. tot aan den Duitschen Jura, terwijl in het W. zijn uitloopers tot diep in Frankrijk doordringen. Tot dit gebied behooren de Boven-Rijnsche vlakte met de randgebergten, het Frankisch-Zwabische en het Lotharingsche terrasland. De Boven-Rijnsche laagvlakte heeft bij een gemiddelde breedte van 32 km. een lengte van bijna 300 km. en wordt aan beide zijden door langgestrekte bergketens ingesloten; in het W. de Vogezen en de Hardt; de verbinding van het laatste met de leisteen-gebergten van den Rijn wordt door het Pfalzer bergland gevormd. In het O. verheffen zich het Zwarte Woud, dat in den Kraichgau overgaat, en daarbij aansluitend het Oden Woud, dat zich door den Spessart in het Hessische bergland voortzet. De overeenkomst tusschen beide grenswallen der Boven-Rijnsche laagvlakte is zeer groot; beide worden aan hun voet door den Rijn bespoeld en zijn aan dien kant met dichte wouden bezet; aan den anderen kant gaan zij geleidelijk in de vlakte over. In de Boven-Rijnsche laagvlakte zelf ver-

Digitized by Google

Digitized by Google

DUITSC
(Staatkund

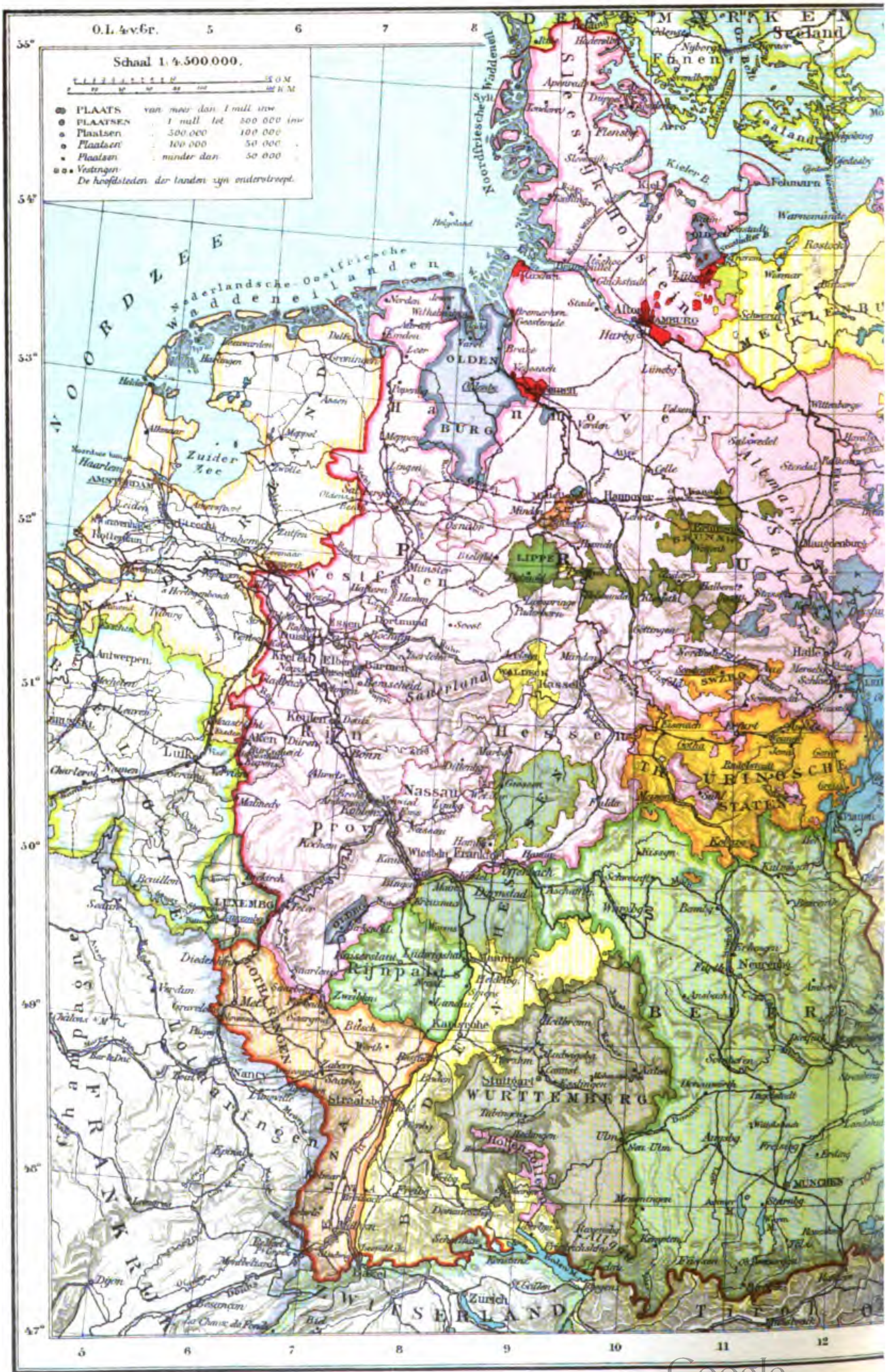

Digitized by Google

HE RIJK
overzicht).

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

DUITSCH

(Natuurk. ov

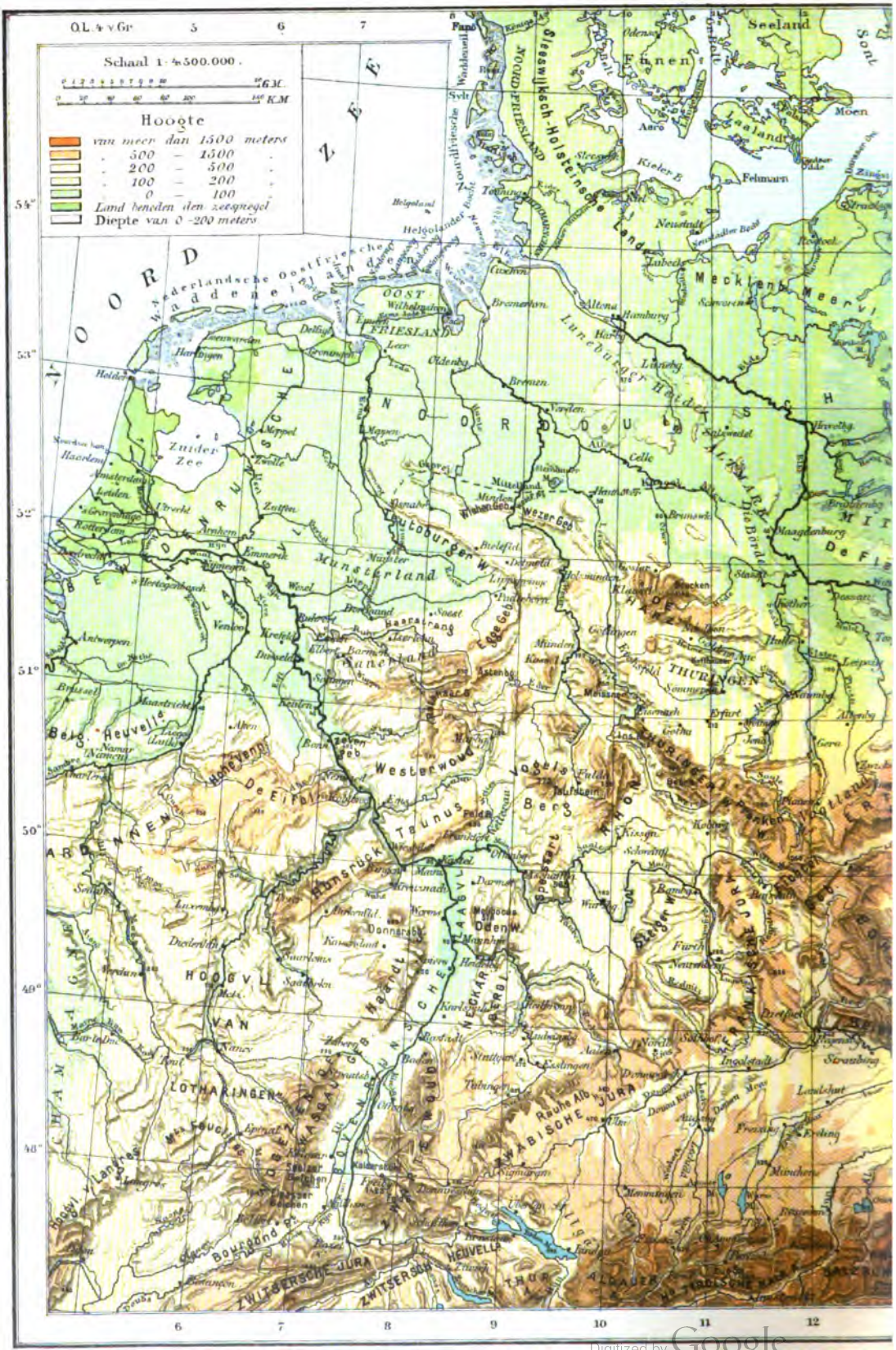

TE RIJK
erzicht).

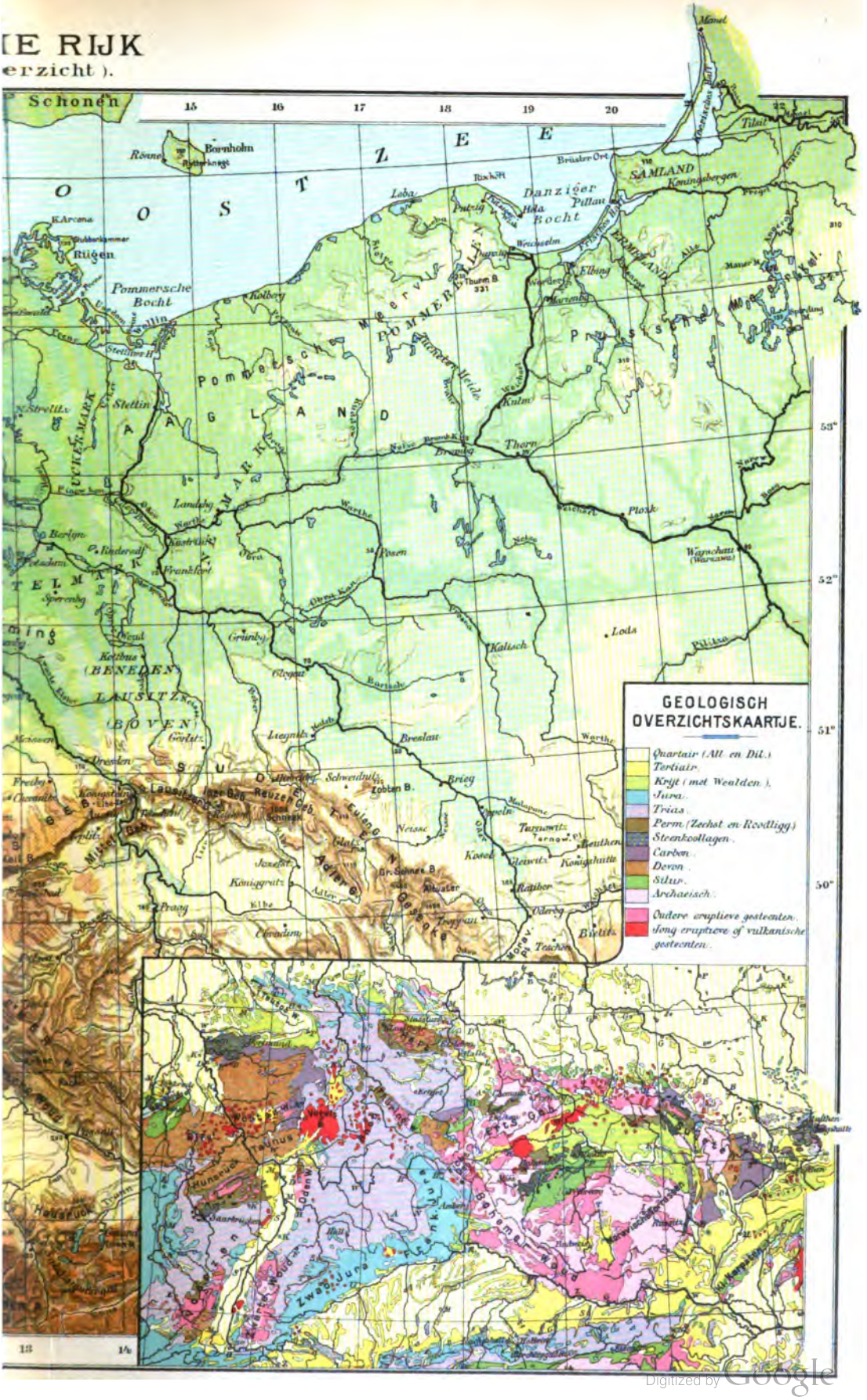

Digitized by Google

Digitized by Google

heft zich bij Freiburg de 557 m. hooge Kaiserstuhl. Door de opening in den Kraichgau staat de Boven-Rijnsche laagvlakte in verbinding met het Frankisch-Zwabische terrasland, dat zich in het O. tot aan den Duitschen Jura, in het N. tot aan de waterscheiding tusschen Main en Werra uitstrekt. Op een strook vlak land, die zich van Neder-Franken (Grabfeld) tot in westelijk Württemberg uitstrekt en in het midden ongeveer 200—300 m. hoog is, volgt een reeks van hoogten, aan de Main: de Haszbergen, Steigerwald en Frankenhoogte; in Württemberg: de Ellwanger Forst, Limburger bergen, Schurrwond enz. Tegen het Donaudal wordt deze verheffing door den Zwabisch-Frankischen Jura, met den 1014 m. hoogen Lemberg afgesloten, in het Z. daarentegen slechts door het dal van den Wutach van het Zwarte Woud gescheiden; het draagt grootendeels den naam Rauhe Alb en aan de grens van Württemberg en Beieren dien van Härtfeld. Aan de andere zijde van den Nördlinger Riess in Beieren zet de Frankische Jura zich in noordoostelijke richting tot in de nabijheid van Regensburg voort, wendt zich daarop naar Neurenberg en gaat dan naar de waterscheiding tusschen Main en Werra (Groszer Gleichen 678 m.). Een soortgelijk terrasland, doch lager, strekt zich ten W. van de Boven-Rijnsche laagvlakte uit, namelijk het Lotharingsche gebergte. Het begint aan den anderen kant van de Zaberner Steige met het Lotharingsche merenplateau, een hoogvlakte van 200 tot 300 m., waarop vele meren gevonden worden, en wordt naar het W. toe gevolgd door onderscheiden andere terrassen, van welke de westelijkste, de Lotharingsche Jura, door de Maas worden doorsneden.

IV. *Het Middel-Duitsche bergland* strekt zich uit van de Maas tot aan de Elbe en begint in het W. met het Rijnsche leisteengebergte. Dit gebied heeft den vorm van een trapezium met een breedte van 150 km. Het wordt door den Rijn en diens zijrivieren, de Lahn en de Moezel in vier deelen verdeeld. De beide zuidelijke deelen, de Taunus in het O. en de Hundsrück in het W., waarvan de hoogste toppen de Feldberg (880 m.) en de Erbeskopf (816 m.) zijn, zijn minder terrasvormig dan de beide noordelijke helften aan de overzijde van de Lahn en de Moezel. Daar verheffen zich op den linker Rijnoever de Eifel met zijn Maare (760 m.) en de Schneifel. Het Hohe Venn voert onmerkbaar in de buiten de grenzen van Duitschland gelegen Ardennen. Tusschen den Sieg en de Lahn breidt zich het Westerwoud (657 m.) uit, dat met de hoogten van het Zevengebergte tot op korten afstand den Rijn nadert. Ten Z. van de Eder ligt het Kellerwoud, noordwaarts van den Sieg in het Westfaalsche Sauerland de Ebbe, waarop de Wupper ontspringt, en ten O. ervan het Rothaargebergte, terwijl ten N. van de Roer zich de Haarstrang verheft. Aan het Leisteen-gebergte sluit zich Oostwaarts het Hessische berg- en heuvelland aan, dat zich tot Thüringen over een breedte van 100 km. uitstrekt. De voornaamste deelen daarvan zijn Vogelsberg (772 m.), Rhön (950 m.) en Spessart. Ten O. sluit zich aan het Hessische bergland Thüringen met zijn randgebergten aan en in het Z. ligt de bergknoop, het Fichtelgebergte, waarin Ertsgebergte, Bohemerwoud, Frankische Jura en Frankische Woud samenkomen, en dat als middelpunt van het Duitsche bergstelsel wordt beschouwd. De hoogste top is de Sneeuwberg (1055 m.). Naar het N.-W. zet zich het Fichtelgebergte als Frankische Woud (Wetzstein 820 m.) voort. Steil gaat dit gebergte over in het Thüringerwoud. Nog verder noordwaarts daalt dit gebergte terrasvormig tot de Germaansche laagvlakte af. Aan den N.-O. rand verheft zich nog de Harz op een plateau dat 100 km. lang en 30 km. breed is. Het westelijk gedeelte, de Oberharz, is 600 m., het oostelijk, de Unterharz, 400 m. hoog. De hoogste top is de Brocken (1142 m.). Het noordelijk van den Harz gelegen bergland wordt het subhercynische heuvelland genoemd. Dit bestaat uit het noordelijke Harzvoorland, dat bij Blankenburg in den Regenstein een aanzienlijke hoogte bereikt, verder uit het Oostfaalsche heuvelland, waarvan de Hils, de Ith en de Deister de hoogste toppen zijn, en het Wezerbergland, dat twee evenwijdig loopende bergreeksen bevat, in het N. het Weser- en het Wiehengebergte, door de Wezer in de Westfaalsche Poort doorsneden en van elkander gescheiden, en in het W. het in noordwestelijke richting loopende Teutoburgerwoud (464 m.).

V. *De Noordelijke randgebergten van Bohemen.* Terwijl Bohemen aan de Z.W.zijde door het Bohemerwoud gescheiden wordt van het Duitsche Alpenvoorland, strekt zich in het N.W. het Saksische Ertsgebergte, ten N.O. van dit laatste, door het lagere Lausitzer bergland gescheiden, de lange keten der Sudeten uit. Het Ertsgebergte (Keilberg in Bohemen 1238 m., Fichtelberg in Saksen 1204 m.) helt naar het Egerdal steil af. Hiervoor liggen het Ertsbergland in het W. en het Saksische Middelgebergte in het N., dat zich tot aan de Elbe uitstrekt. Tusschen het Ertsgebergte en het Lausitzerbergland ligt het Elbezandsteengebergte of Saksisch Zwitserland. Het westelijk deel der Sudeten omvat het Isergebergte, den Iserkamm en het Reuzengebergte. Het middelste gedeelte der Sudeten, dat zich van de Poort van Landeshut tot aan den pas van Mittelwalde uitstrekt, bestaat uit het Eulengebergte (Hohe Eule 1014 m.) en het daarmede evenwijdig loopende Adlergebergte, waartusschen zich het plateau van Heuscheuer verheft, dat zich aan de overzijde van den pas van Reinerz als Habelschwerdtergebergte voortzet. Het oostelijk deel der Sudeten vertoont niet meer het karakter van een bergrug en strekt zich ver voorbij de grenzen van Bohemen uit. Ten O. van het Neiszedal verheft zich het Glatzer Sneeuwgebergte, ten N.O. daarvan de Reichensteiner Kam, die zich op Oostenrijksch grondgebied voortzetten in de Altvatersketen.

VI. *Het Noord-Duitsche laagland* strekt zich tusschen het Duitsche middelgebergte en de kusten der Noord- en Oostzee uit, is in het O. aanzienlijk breeder, en vormt een eentonige, slechts zelden door heuvelreeksen afgebroken en weinig vruchtbare vlakte. In het oostelijk gedeelte zijn nochtans eindelooze vlakten als bouwland in gebruik, terwijl de zandige ruggen meestal met bosschen bedekt zijn; in het W. worden vele moerassen, venen en uitgestrekte heidegronden aangetroffen.

Digitized by Google

De oosthelft der vlakte kan in onderscheiden, in N.-Z. richting op elkander volgende gordels verdeeld worden. Van de kust der Oostzee verheft zich langzaam de bodem tot een hoogen rug van meer dan 100 m., die zich van Jutland tot Oost-Pruisen uitstrekt en de Baltische landrug, of wegens den rijkdom aan meren ook wel het Baltische merenplateau genoemd wordt. In Holstein, waar hij als een smalle hoogvlakte optreedt, liggen de grootste verheffingen. Een diepe inzinking, die in het N. in de Lubecker bocht overgaat, scheidt ze van het Mecklenburgsche plateau. In het O. wordt het plateau door het Oderdal doorbroken, wordt echter in Pommeren en West-Pruisen breeder en hooger en neemt vervolgens een noordoostelijke richting aan. Door de breede Weichseldelta wordt dit plateau van het Pruisische merenplateau gescheiden, dat zich langzamerhand van de Oostzee verwijdert en zich tot de Njemen in Rusland voortzet. Ten Z. van het merenplateau treft men verscheiden lengtedalen aan. Het noordelijkste van deze begint aan de Weichsel bij Thorn en volgt den loop der Netze en beneden-Warthe tot aan het Oderdal, om zich daarna naar de Elbe te wenden; het middelste volgt den loop der Weichsel en Bzura, wendt zich naar de Oder en de beneden-Spree en vereenigt zich met het noordelijke in het Elbedal; het zuidelijke begint in Rusland, volgt de Piliza, trekt door Silezië langs het Opper-Silezisch-Poolsch plateau, gaat over de Oder bij Glogau en loopt verder in westelijke richting naar de Elbe. Deze zone wordt in het Z. afgesloten door een aantal hoogten, waarvan vooral de Fläming (201 m.) in het Spreegebied bekend is. Tusschen Elbe en Aller strekt zich over een breedte van 70 km. en een lengte van 270 km. de Luneburger Heide uit, waarvan de grootste verheffing 171 m. bedraagt. Verder naar het W., tusschen de Noordzee en de uitloopers van het subhercynische heuvelland, komt het karakter der vlakte nog meer tot zijn recht. Geen verheffingen worden in deze zandige vlakten aangetroffen, wouden komen slechts zelden voor en de Wezer en de Eems zijn de eenige rivieren, die deze uitgestrekte, onvruchtbare vlakte met hare vele venen en heidevelden doorsnijden.

Geologie (zie het nevenkaartje op de Natuurkundige Overzichtskaart). De samenstelling van den bodem vertoont nog grooter afwisseling dan zijn reliëf, daar zeer vele formaties daaraan deel nemen. Gesteenten der oudste, der archaeïsche formatie (gneis, glimmerlei enz.), komen in Silezië (Iser-Reuzenglatzergebergte), in Saksen, Thüringen in het Fichtelgebergte en het Oost-Beiersche grensgebergte, in den Spessart, het Oden Woud, Zwarte Woud en in de Vogezen voor. Van de palaeozoïsche formatiën treden hoofdzakelijk de cambrische en de silurische, in het Thüringerwoud, Fichtelgebergte, Vogtland, Ertsgebergte en in den Lausitz op. De devonische lagen worden zeer uitgestrekt aan den Rijn, in Westfalen en Nassau, aan den Harz, verder in Thüringen en de aangrenzende streken, in de Sudeten en de Vogezen gevonden. De onderste afdeeling der steenkoolformatie, die der kolenkalk enz., treedt in het rijke steenkoolgebergte aan de Saar, in de nabijheid van Aken, in Westfalen, Thüringen, Saksen (bij Zwickau) en in Silezië (bij Waldenburg en Gleiwitz) op. De dyas is ook zeer sterk vertegenwoordigd. Van de mesozoïsche vormingen bedekt de trias groote oppervlakten in westelijk en centraal Duitschland en verder in de Alpen en Opper-Silezië. De jura (lias, dogger, malm) is goed in Lotharingen, Zwaben, Franken en in het Noord-Duitsche heuvelland, in de Alpen en in Opper-Silezië vertegenwoordigd. De wealdenvorming, met voortreffelijke steenkool, ligt in het N.W. van Duitschland, de krijtformatie treedt vooral op ten N. en N.O. van den Harz, in Westfalen, bij Dresden in het Elbezandsteengebergte, in het Lausitzergebergte, in Silezië en in verschillende graden van ontwikkeling in de Alpen. De tertiaire vormingen zijn over geheel Noord-Duitschland verbreid, vooral over de omgeving van Maagdenburg, aan den beneden-Rijn, in het bekken van de Main, aan het Habichtwoud, en treden verspreid op in Zuid-Duitschland. Diluvium en alluvium komen overal voor. Van eruptieve gesteenten uit den archaeischen en palaeozoïschen tijd worden graniet, dioriet, gabbro, serpentijn enz., in de Vogezen, het Zwarte Woud, het Odenwoud, het Thüringerwoud, in Bohemen en in den Harz aangetroffen; verder diabaas in Nassau, Oost-Thüringen en in den Harz, porfier en porfiriet in Silezië en Thüringen, melafier in Silezië en Saksen. De tot het tertiaire tijdperk behoorende bazaltsoorten zijn over geheel Middel-Duitschland verdeeld, in het bijzonder in den Eifel en aan den Rijn, in het Westerwoud, den Kaiserstuhl, enz.

De geologische bouw van Duitschland is zeer gecompliceerd. Tusschen de Noord-Duitsche laagvlakten, waar diluviale en alluviale vormingen de oudere sedimenten aan rechtstreeksche waarneming onttrekken, aan de eene en de Alpen en Karpaten, beide plooiingsgebergten uit het tertiaire tijdperk, aan de andere zijde, ligt een in zijn verschillende deelen zeer verschillend opgebouwd land. Het Duitsche gedeelte der Alpen behoort tot het gebied der Kalk-Alpen, de oudste formatie is hier trias. Noordelijk van de tertiaire vormingen strekt zich de hoogvlakte van de Donau uit; deze bestaat uit horizontale, jongere tertiaire lagen, waarop diluviale en alluviale vormingen rusten. Ten N. van de Donau verheffen zich uit oudere gesteenten en mezozoïsche sedimenten opgebouwde landschappen. De afzetting van de sedimenten der achtereenvolgende formaties is minder regelmatig geweest in Zuid- dan in Noord-Duitschland, dat nog langen tijd door het water der zee bedekt werd, toen reeds groote gedeelten van Zuid-Duitschland droog lagen. Daarentegen hadden sedert het einde van den tertiairen tijd in het bergachtige zuidelijke gedeelte van Duitschland, afgezien van vulkanische werking in den Eifel, geen belangrijke veranderingen meer plaats, terwijl de laagvlakte bedekt werd door een op sommige plaatsen tot 200 m. dikke laag gletscherpuin na het eindigen van den ijstijd.

Wateren. Onder de 150 *rivieren* van Duitschland zijn de 7 voornaamste: de Memel, Weichsel en Oder, die in de Oostzee uitmonden, en de Elbe, Wezer en Rijn, die naar de Noordzee stroomen, benevens de Donau, die haar water naar de Zwarte Zee voert. De Wezer is van deze groote

Digitized by Google

rivieren de eenige, die geheel over Duitschen bodem stroomt, de Memel, Weichsel, Oder en Elbe hebben haar bronnen, de Donau haar monding en de Rijn, zoowel zijn bronnen als zijn monding buiten de grenzen van het rijk. Van de kustrivieren zijn de voornaamste: de Pregel, de Warnow en de Trave, die in de Oostzee uitmonden, en de Eider en de Eems, die naar de Noordzee stroomen. In het Kurische Haff mondt de 790 km. lange (112 km. bevaarbare) Memel, alsook de Minge en de Dange uit. De Pregel is 1050 km. lang en over 133 km. bevaarbaar. De Weichsel is over een afstand van 246 km. bevaarbaar en mondt in de Danziger Bocht en in het Frische Haffuit. Tusschen Weichsel en Oder monden de volgende kustrivieren uit: Rheda, Leba, Lupow, Stolpe, Wipper, Persante en Rega. De Oder is over een afstand van 796 km. bevaarbaar en mondt met drie armen in het Pommersche Haff uit. Van haar zijrivieren zijn de belangrijkste de over 358 km. bevaarbare Warthe met de over 230 km. bevaarbare Netze en de 112 km. lange Ihna, alsmede links de Neisse, de Bober en de Peene. Ten W. van de Oder stroomen de Warnow en de Trave. In de Noordzee vallen de Eider (140 km. bevaarbaar), verder de Elbe (1165 km. lang) met de zijrivieren: rechts de Zwarte Elster, de Havel met de Spree, de Dosse en de Rhin, de 200 km. lange bevaarbare Elde, de Delvenau en de Stör, en links: de Mulde (345 km.), de Saale (over 160 km. bevaarbaar), de Jeetze en de Oste. De Wezer ontstaat uit de samenvloeiing van Werra en Fulda. Deze rivier (436 km.) heeft tot rechterzijrivier de Aller (162 km. en over 113 km. bevaarbaar) en tot linkerzijrivier de Leine (over 100 km. bevaarbaar). De 335 km. lange en over 224 km. bevaarbare Eems mondt in den Dollart uit en heeft tot zijrivieren de Haase en Leda. De voornaamste rivier van Duitschland is de Rijn. Hij is 1225 km. lang en in het geheel over 886 km. en in Duitschland over 721 km. bevaarbaar. De zijrivieren zijn: rechts de Kinzig, de Murg, de Neckar, de Main, de Lahn, de Sieg, de Wupper, de Ruhr en de Lippe; links de Ill, de Nahe en de Moezel. Een groot gedeelte van het stroomgebied van de Maas behoort tot Duitschland, en ook de Roer en de Niers zijn Duitsche rivieren. De Donau, die op Duitsch grondgebied een loop heeft van 570 km., ontvangt van links de Wörnitz, de Altmühl, de Naab en de Regen, van rechts de Iller, de Lech, de Isar en de Inn met de Salzach.

Meren. De meren van Duitschland kunnen in een zuidelijke en een noordelijke hoofdgroep worden onderscheiden. De zuidelijke liggen bij de Alpen en op de Zwabisch-Beiersche hoogvlakte. Men telt in Zuid Beieren ongeveer 70 meren. Het grootste van alle Duitsche meren is de Bodensee, het mooiste de Königssee bij Berchtesgaden. Tot de grootere behooren ook nog het Walchen-, Kochel-, Ammer-, Staffel-, Würm-, Tegern-, Schlier-, en Chiemsee. De noordelijke groep van meren ligt langs de Oostzeekust van Oost-Pruisen tot Sleeswijk-Holstein en bevat een buitengewoon groot aantal meren, alleen in Mecklenburg 223. De voornaamste zijn: ten W. van de Oder het Plöner- en Selentermeer in Sleeswijk-Holstein, de Müritz- en de Schwerinersee in Mecklenburg, de Ukersee in Brandenburg; tusschen Oder en Weichsel de Drazig-, de Madüe- en de Lebasee, alle in Pommeren, de Wazydzesee in West-Pruisen en de Goplosee in Posen. Verder nog de Arendsee, de Dümmersee, de Steinhudersee en het zoute en zoete meer in Saksen en het Laacher meer in de Rijnprovincie.

Kanalen. De voornaamste kanalen zijn: de verbinding tusschen Memel en Pregel (Gilge, Seckenbergerkanaal, Grosze Friedrichsgraben en Deime); het Elbing-Oberländische kanaal, tot verbinding van de meren op de grenzen van Oost- en West-Pruisen; het Brombergerkanaal tusschen Brahe en Netze en dus tusschen het Weichsel- en Odergebied; het Müllroser of Friedrich-Wilhelmskanaal (24 km., het Oder-Spreekanaal en het Finowkanaal, welke een verbinding tusschen het Elbe- en Odergebied vormen; het Plauensche kanaal; het Eiderkanaal en het Kaiser-Wilhelmkanaal, dat de Noordzee met de Oostzee verbindt. Verder nog het Dortmund-Eemskanaal, het Ludwigskanaal tusschen Donau en Main, het Rijn-Rhônekanaal en het Rijn-Marnekanaal. Door het Mittellandkanaal zal een doorloopende scheepvaartweg tusschen Weichsel en Rijn in het leven worden geroepen.

Minerale bronnen. Onder de talrijke minerale bronnen behooren vele tot de geneeskrachtigste van Europa. Het rijkst aan bronnen zijn het Zwarte Woud, het Neder-Rijnsche Leisteengebergte, het Wezergebergte, de Sudeten en het Reuzengebergte. De meest bekende zijn die van Selters, Geilnau en Tönnisstein in het Neder-Rijnsche gebergte, verder de staalbronnen in Driburg, Pyrmont, Rehburg, de bronnen van Nauheim, Kreuznach en Rehme (Oeynhausen). Tot de meest bezochte badplaatsen behooren Wiesbaden, Schlangenbad, Ems, Bertrich, de bronnen in het Ahrdal, de zwavelbronnen van Aken en Burtscheid. In het Zwarte Woud zijn Baden-Baden, Wildbad en Badenweiler de meest bekende. Over geheel Duitschland zijn ijzer-, zwavel en andere bronnen verspreid. Van de zeebaden zijn de belangrijkste aan de Noordzee: Helgoland, Borkum, Norderney, Wangeroog, Wyck op Föhr en Westerland op Sylt; aan de Oostzee: Borby, Kiel, Travemünde, Warnemünde, Sasznitz, Binz, Putbus, Heringsdorf, Swinemünde, Misdroy, Kolberg, Zoppot, Kahlberg, Pillau, Kranz, Neukuhren en Schwarzort.

Klimaat. Door zijn ligging heeft Duitschland een gematigd klimaat zonder al te groote tegenstellingen. In het algemeen vertoont het het karakter van een overgang van het zee- tot het vastlandklimaat; terwijl het eerste nog zuiver optreedt langs de Noordzeekust en de onmiddellijk daarachter gelegen streken, waar de verschillen in uitersten gering zijn, doet het laatste zijn invloed gelden in het O. en Z., waar deze verschillen zeer aanzienlijk kunnen zijn. Het duidelijkst blijkt dit uit de temperatuur. Het gemiddeld verschil tusschen de warmste en koudste maand bedraagt bijv. in

Helgoland	15,1° C.	Helgoland	15,1° C.
Kiel	16,1°	Emden	16,1°
Danzig	19,1°	Karlsruhe	20,0°
Tilsit	21,4°	Bazel	20,6°

De gemiddelde jaarlijksche temperatuur be-

Digitized by Google

draagt in het uiterste N.O. 6,5° C., in het Z. 11.5° C.

De gemiddelde bewolking is het grootst in het W. (wegens de nabijheid der zee) en het Z. (wegens de verdichting van den waterdamp bij het opstijgen der lucht langs de berghellingen). Wegens de hoofdwindrichting (Z.W.—W.) hebben vooral de plaatsen ten O. der gebergten een geringe bewolking; bijv. Göttingen heeft slechts 160, Bernburg slechts 110 bewolkte dagen.

De jaarlijksche hoeveelheid neerslag bedraagt voor een groot gedeelte van Duitschland gemiddeld minder dan 700, voor Noord-Duitschland zelfs minder dan 600 mm., terwijl elders nog minder valt, bijv. aan de beneden Saale nauwelijks 400 mm. De regenrijkste streken met 800—1000 mm. moet men in het bergland zoeken. Opvallend regenrijk is het Sauerland (maximum 1400 mm.). In de Alpen, de Vogezen en den Harz bedraagt het jaarlijksch gemiddelde ruim 1500 mm., op den Brocken zelfs 1800 mm. Hoewel de neerslag over het geheele jaar verdeeld is, vallen toch drie typen te onderscheiden, wat het optreden van het maximum betreft: in den herfst (Noordzeekust), in den winter (het bergland) en in den zomer (overal elders). Hagelbuien (vooral in April en Mei) zijn in Z. Duitschland veelvuldiger en heviger dan in het N. De meeste onweders treden in Juli op; het aantal dagen met onweders bedraagt gemiddeld 15—25 (in Oost-Pruisen slechts 10).

De windrichting, en daarmede het geheele klimaat, wordt vooral beheerscht door de ligging des lands ten opzichte der hoofdbanen van de barometrische minima en ten opzichte der Alpen. Doorgaans ligt Duitschland in de zuidhelft der zich W.—O. of Z.W.—N.O. verplaatsende depressie, vandaar dat de winden er overwegend uit den kwadrant tusschen Z. en W. en vooral uit het Z.W. waaien. Dit zijn zeewinden, die dus veel vocht medevoeren, vandaar veel bewolkte, regenachtige dagen; van den anderen kant geven zij, daar zij des zomers koel, des winters warm zijn, aanleiding tot verzachting der tegenstellingen in de temperatuur van zomer en winter.

Planten- en Dierenwereld. De flora van Duitschland kan men onderscheiden in een Alpenflora en een Baltische flora. De laatste beheerscht hoofdzakelijk het Noord-Duitsche laagland, zuidwaarts tot aan een lijn, die over Silezië en Saksen en om den Harz loopt en aan den noordrand van het Rijnsche Leisteengebergte eindigt; zij valt ongeveer met de noordelijke verbreidingsgrens van den zilverspar samen. De Alpenflora vormt in Duitschland geen aaneengesloten gebied, maar treedt eilandsgewijs op. Boven het woudgebied van de Middel-Europeesche gebergten zet zij zich van uit Zwitserland, Tirol en Salzburg over de Duitsche Kalk-Alpen voort, om van hier langs de Alpenrivieren uit te stralen, tot diep in de Donauhoogvlakte; een tweede gebied of eiland dezer flora, gekenmerkt door eenige arctische, in de Alpen ontbrekende plantentypen, vormen de Sudeten. Ook op de Duitsche Middelgebergten worden op de hoogste punten Alpenplanten aangetroffen.

Het gebied tusschen de zilverspargrens en het Alpengebied van Zuid-Beieren bezit een overwegende heuvel- en bergwoudflora (Hercynische flora), wier karakter in de onderste lagen meer Baltisch, in de bovenste sub-Alpinisch of Alpinisch is. Een juiste grens is hier niet te trekken. Voor Middel-Duitschland worden door *Drude* de volgende grenzen der plantengebieden aangegeven: tot ± 150 m. de laagvlakte-vegetatie, van 150—500 m. de heuvel-zone en tusschen 500 en 1100 m. het bergwoudgebied, daarboven tot op 1300 m. een gordel van struikgewassen en vervolgens tot op 1600 m. de Alpenflora. In de Duitsche Alpen begint dit gebied eerst op 1700 m. Het aantal der uit Zwitserland en Oostenrijk op de Beiersche Alpen overgegane hooggebergtesoorten bedraagt ongeveer een derde der in de hoofd-Alpen inheemsche; edelweisz, ijsranunkels enz. ontbreken. De pijnboom vormt het hoofdbestanddeel der hoogst gelegen bergwouden en komt aan de hellingen tot op een hoogte van 1820 m. voor, terwijl vooral veel in de Salzburger Alpen optredende lorkeboom nog iets hooger, tot 1900 m. reikt. Beneden de 800 m. begint de beuk de overhand te verkrijgen. De wouden van het laagland en van het heuvelgebied bestaan deels uit beuken, deels uit eiken, esschen, olmen, enz. De Duitsche flora stamt bijna geheel uit andere streken, omdat het land gedurende den ijstijd zoowel in het noordelijk laagland, als in de omgeving der Alpen met ijs bedekt was. Na het smelten van het ijsdek schijnt later een periode van droogte en warmte te zijn ingetreden, gedurende welke een reeks van steppenplanten uit het Z.O. overkwam. Van jongeren datum is ook de flora, die langs de rivierdalen in het land doorgedrongen is. Overigens heeft ook de mensch veel tot verspreiding bijgedragen.

De dierenwereld van Duitschland behoort tot de fauna van het binnenste palaearktische gebied. In het land zelf kan men wederom drie gebieden onderscheiden: een Alpen-, een Opper- en een Neder-Duitsch gebied. Deze kunnen op hun beurt in een oostelijk en een westelijk gedeelte onderscheiden worden. Het rijkst is de fauna in het Alpengebied. Behalve de echte Alpendieren (gems, sneeuwhaas, marmeldier, steenarend, lammergier, alpenkraai enz.) komen hier ook talrijke insekten enz., benevens een aantal diervormen der overige deelen voor. Het westelijk gedeelte van het Opper-Duitsche gebied bevat eenige uit zuidelijker streken afkomstige dieren (dwerg-ooruil, steenmerel, blauwe merel, orpheuszanger, baardmees, hagedis-, slang- en vischsoorten), die in het overige Duitschland niet voorkomen. Hetzelfde is het geval met het oostelijk gedeelte van het Opper-Duitsche gebied, en tevens heeft dit vele vogelsoorten met de Alpen gemeen. Het oostelijk gedeelte van het Neder-Duitsche gebied heeft zeer vele karakteristieke diervormen. Zoo treft men in Oost-Pruisen nog wolven, wezels, bevers, elanden en wilde katten aan. De sneeuwhaas en de losch heeft dit gebied met de Alpen gemeen. Hier leeft ook de eenige Duitsche schildpad, en talrijke insekten behooren uitsluitend in deze streken thuis. Het noordwestelijk gedeelte van het land is verreweg het armste. Van de groote wilde dieren, die vroeger in de bosschen leefden, zijn de meeste geheel of bijna geheel door de cultuur verdrongen. De eland

Digitized by Google

komt alleen nog in de meest afgelegen streken voor, evenals de bevers, beren en losschen. De beer wordt nog in de Alpen aangetroffen. De menschen hebben er intusschen voor gezorgd, dat ter wille van de jacht reeën, hazen, konijnen en wilde zwijnen niet geheel en al zijn uitgestorven. Tot het verdere jachtwild behooren patrijzen, snippen en lijsters. Ooievaars, wilde ganzen en eenden leven in de noordelijke vlakten in groot aantal. De vos is een van de weinige roofdieren, die men te vergeefs poogt uit te roeien. De overige wilde dieren verminderen steeds, behalve hazen en patrijzen, die juist door het vruchtbaarder worden van den grond in aantal toenemen.

Bevolking. De volgende tafel geeft een overzicht van de oppervlakte van de 25 staten van Duitschland en van het rijksland Elzas-Lotharingen volgens de volkstelling van den 1sten December 1905.

In 1816 bedroeg het totaal aantal inwoners 24 833 000, in 1867: 40 093 154, in 1871: 41 058 792, in 1880: 45 234 061, in 1890: 49 428 470, in 1900: 56 367 178 en in 1905: 60 605 183. Van dit laatste getal behoorden 29 868 096 tot het mannelijk en 30 737 087 tot het vrouwelijk geslacht. In 1900 was de verhouding van het mannelijk tot het vrouwelijk geslacht als 1000 tot 1032; terwijl deze verhouding in Silezië als 1000 : 1098 was, bedroeg zij in Elzas-Lotharingen 1000 : 953, in Sleeswijk-Holstein 1000 : 978.

STATEN.	Oppervlakte in v. km.	Bevolking op 1 Dec. 1905.	Bevolking per v. km.
Pruisen	348657,9	37278820	106,9
Beieren	75869,9	6512824	85,8
Saksen	14992,9	4502350	300,3
Württemberg	19513,6	2300330	117,9
Baden	15081,0	2009320	133,2
Hessen	7680,8	1210104	157,5
Mecklenburg-Schwerin	13126,9	624881	47,6
Saksen-Weimar	3617,1	387892	107,2
Mecklenburg-Strelitz	2929,5	103251	35,2
Oldenburg	6427,4	438195	68,2
Brunswijk	3672,2	485655	132,3
Saksen-Meiningen	2468,3	268859	108,9
Saksen-Altenburg	1323,5	206500	156,0
Saksen-Coburg-Gotha	1977,4	242292	122,5
Anhalt	2299,4	328007	142,6
Schwarzburg-Sondershausen	862,1	85177	98,8
Schwarzburg-Rudolstadt	940,4	96830	103,0
Waldeck	1121,0	59135	52,8
Reusz oudere Linie	316,7	70590	222,9
Reusz jongere Linie	826,7	144570	174,9
Schaumburg-Lippe	340,2	44992	132,3
Lippe	1215,2	145610	119,8
Lubeck	297,7	105857	355,6
Bremen	256,4	263426	1027,4
Hamburg	415,3	875090	2107,1
Elzas-Lotharingen	14513,1	1814626	125,0
Duitsche rijk	540742,6	60605183	112,1

De bevolkingsdichtheid bedroeg dus in 1905 voor het geheele rijk 112,1 inwoners op iedere v. km. tegen 75,9 in het jaar 1871. De toeneming der bevolking was het grootst in Lubeck, Bremen, Hamburg, Saksen, Brunswijk en Pruisen en het geringst in Mecklenburg-Strelitz en Waldeck.

In 1900 was de bevolking naar de talen als volgt verdeeld: Duitsch sprekenden 51883131; Duitsch en een vreemde taal 252918 (waarvan 169634 Poolsch, 23779 Wendisch, 9356 Fransch, 9214 Lithauwsch, 8506 Czechisch, 1861 Moravisch); alleen een vreemde taal sprekende 4231129, waarvan 3086489 Poolsch, 211679 Fransch, 141061 Deensch, 106305 Lithauwsch, 93032 Wendisch, 80361 Nederlandsch, 65961 Italiaansch, 64382 Moravisch, 43016 Czechisch, 20677 Friesch, 20217 Engelsch en 11841 Waalsch.

Terwijl 778737 vreemdelingen in het Duitsche Rijk woonden, waaronder 314463 vrouwen, vertrokken 32098 Duitschers in genoemd jaar naar elders, een laag cijfer in vergelijking met vroeger, toen dit cijfer veel hooger was, bijv. in de periode 1880—1892 gemiddeld jaarlijks 130000. Onder de vreemdelingen in het rijk volgden in aantal op de Oostenrijkers (371005) onmiddellijk de Nederlanders (88085). Naar den godsdienst onderscheidde men in 1900: Protestanten 35231104, R. Katholieken 20327913, Joden 586833.

In het Duitsche Rijk vond men in 1900 ongeveer 800000 plaatsen of gemeenten; 3397 daarvan telden 2000 of meer inwoners. Volgens het voorloopig resultaat der volkstelling van den 1sten December 1905 („Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich", 1906) hadden 525 gemeenten meer dan 10000 inwoners. Het aantal steden met meer dan 100000 inwoners klom van 33 in 1900 tot 41 in 1905, grootendeels als gevolg van den trek naar de groote steden. Het rijk bezit 1 stad

Digitized by Google

(Berlijn) met meer dan 2 millioen inwoners, 1 van 800000, 3 van 500000—600000, 2 van 400000—500000, 1 van 300000, 11 van 200000—300000 en 22 van 100000—200000. De volgende plaatsen tellen thans meer dan 100000 inwoners.

	in 1905
Berlijn	2033900
Hamburg	800582
München	538393
Dresden	514283
Leipzig	502602
Breslau	470018
Keulen	425944
Frankfort aM.	336985
Neurenberg	293868
Dusseldorf	252630
Hannover	249619
Stuttgart	246988
Chemnitz	243964
Maagdenburg	240709
Charlottenburg	237231
Stettin	230578
Essen	229270
Koningsbergen	220212
Bremen	214953
Duisburg	191551
Dortmund	175292
Halle	169640
Elberfeld	167710
Altona	167590
Straatsburg	167342
Kiel	163289
Mannheim	162607
Danzig	159088
Barmen	155974
Rixdorf	152858
Gelsenkirchen	146742
Aken	144110
Schöneberg	140932
Brunswijk	136423
Posen	135743
Krefeld	152000
Kassel	150272
Bochem	117995
Karlsruhe	111337
Plauen	105182
Wiesbaden	100944

Land-, Tuin-, Wijn- en Boschbouw. Hoewel, vooral in den laatsten tijd, handel en industrie zulk een hooge vlucht genomen hebben dat Duitschland thans in de eerste plaats als industriestaat is te beschouwen, spelen landbouw en veeteelt toch nog een groote rol. Bijna twee derden der oppervlakte van het rijk (in 1900 35 055 397 H.A.) worden door akkers en weiden ingenomen. Slechts het bergland kan niet in eigen behoefte aan landbouwvoortbrengselen voorzien, ofschoon ook daar slechts in de hoogste gedeelten geen aardappelen, zomerkoren of haver verbouwd kunnen worden. De grootste landerijen vindt men in de Pruisische provincies Posen en Saksen, benevens Anhalt, Mecklenburg-Schwerin, Saksen-Altenburg, Lubeck, Schwarzburg-Sondershausen en Sleeswijk-Holstein. Het meest worden verbouwd rogge, haver, tarwe, gerst en spelt, doch niet voldoende om in de behoeften der bevolking te voorzien.

De gemiddelde jaarlijksche productie in de periode 1893—1902 bedroeg:

Tarwe	3 429 187 ton.
Rogge	8 562 983 „
Gerst	2 853 086 „
Haver	6 393 928 „
Winterspelt	479 749 „

De statistiek geeft als gemiddeld in- en uitvoercijfer per jaar aan:

	Invoer.	Uitvoer.
Tarwe	1 599 638 ton.	195 305 ton.
Rogge	772 763 „	97 204 „
Gerst	928 386 „	27 296 „
Haver	378 011 „	106 851 „
Maïs	1 401 357 „	46 „

Het hoogland heeft natuurlijk weinig landbouw; wel wordt daar, waar zulks mogelijk is, de bodem afwisselend als bouw- en weiland gebruikt. De bewoners der veenstreken van Noord-Duitschland trachten door veenbranden den grond te bemesten. Hier, zoowel als in de zandstreken, wordt het meest boekweit verbouwd. Met de aardappelteelt (van 1893—1902 gemiddeld jaarlijks 38,6 millioen ton) gaat, vooral in Pruisen, als nevenbedrijf de spiritus-industrie gepaard. Het aantal branderijen bedroeg in 1902 in het geheele rijk 89 795, de productie 4 238 908 H.L., die 153,9 millioen mark in de schatkist brachten. De vlas- en hennepbouw is in de laatste jaren sterk achteruitgegaan, evenals die van gewassen waaruit olie bereid wordt. De teelt van planten waaruit verfstoffen bereid worden, is uit den aard der zaak zeer onbeduidend. De tabaksbouw daarentegen levert een bestaan aan veel bewoners van de Rijnpalts, den Elzas, het Neckardal, rondom Neurenberg en Erlangen. Hoofdzetel voor de tabaksindustrie is Bremen. Suikerbieten worden veel verbouwd in de streek tusschen Maagdenburg (de hoofdsuikermarkt van Duitschland), Brunswijk en Merseburg, verder in Anhalt, Silezië en Brandenburg. De opbrengst bedroeg in 1901 2 017 673 800 kg., de belasting bracht 133 907 764 mark op. Chichorei wordt in Saksen, Brunswijk en in het Neckardal verbouwd.

Het middelpunt van den *tuinbouw* is Thüringen met Erfurt. Daar wordt een levendige handel gedreven in groenten, bloemzaden en levende planten. Op het gebied der bloemkweekerijen speelt Berlijn een groote rol. Ooftteelt is door het geheele land verbreid. Den 1sten December 1900 telde men in Duitschland 168 388 853 vruchtboomen (appelen, peren, pruimen en kersen). Toch is de opbrengst niet voldoende voor het rijk, en in 1901 bedroeg de invoer van versch ooft nog 166 867 400, aan gedroogd ooft 49 368 200 kg., terwijl de uitvoer zich tot respectievelijk 9 483200 en 115 200 kg. bepaalde. Hop wordt vooral in Beieren verbouwd, van de 36 731 hectaren in het geheele rijk alleen in dat koninkrijk 23 441. Een steeds meer bloeiende tak van industrie is de bierbereiding. In 1902 leverden 19 088 brouwerijen 70 903 035 H.L. bier. De invoer bedroeg in 1901 706 284, de uitvoer 1 109 022 dubbele centenaars.

De *wijnbouw* is voor vele streken van Duitschland van groot belang, vooral voor het Zuidwesten, in het dal van den Rijn, van Bazel tot Mainz, en in die der zijrivieren Neckar, Main, Moezel, Ahr enz. Ook in Middel-Duitschland van het

Digitized by Google

Thüringer Woud tot aan gene zijde der Oder wordt de wijnstok, hoewel niet in zoo grooten getale als aan den Rijn, aangetroffen. In 1902 bedroeg het aantal hectaren, waarop de wijnstok geplant is, 119 922, met een gemiddelde opbrengst van 20.6 H.L. wijn per hectare of 2 475 699 H.L. in het geheel, ter waarde van 80,2 millioen mark. Aan wijn werd (1902) ingevoerd 798297, uitgevoerd 228979 dubbele centenaars.

De *boschbouw* is in Duitschland zeer belangrijk en staat er zeer hoog, zoowel uit een wetenschappelijk als uit een technisch oogpunt. 13 955 868 H.A. worden door bosschen ingenomen, en wel 35,5 % loofhout en 66,5 % naaldhout. Onder de loofboomen staan beuken en eiken op den voorgrond. De meeste bosschen vindt men in Hessen, Nassau, Thüringen en Zuid-Duitschland. Houtzaagmolens vindt men voornamelijk aan het Finowkanaal en de Oder in Brandenburg. Memel en Danzig zijn de voornaamste uitvoerhavens van hout. De houtopbrengst was in 1901—1902 20 millioen kub. m. timmerhout, 17,8 millioen brandhout, 10,5 millioen rijshout en 135000 eikenschors.

Veeteelt. Deze is in Duitschland door de groote uitgestrektheid der weiden en de goede hoedanigheid van een gedeelte ervan zeer belangrijk, voornamelijk wat het rundvee betreft. Vooral de landstreken aan Noord- en Oostzee leenen zich bijzonder er toe en voorzien niet alleen het binnenland, maar ten deele ook Groot-Brittannië en Frankrijk van slachtvee. De Noordzeelanden, Sleeswijk-Holstein en Mecklenburg voeren boter uit naar Engeland en Amerika. De geit is overal, vooral in de berglanden, het melkvee voor de arme bevolking. Westfalen en Pommeren zijn om hun varkens beroemd. De paardenfokkerij is over geheel Duitschland verbreid. Van de stoeterijen zijn die bij Trakhenen (Oost-Pruisen) en Graditz (Saksen) wereldberoemd. Volgens de telling van 1900 waren er in het rijk aanwezig:

Paarden	4 195 061
Runderen	18 939 592
Schapen	9 692 501
Varkens	16 807 014

Op 1 v. km. komen in Duitschland voor: 7,7 paarden, 35,02 stuks rundvee, 31,1 varkens en 6,04 geiten. De schapenteelt is zeer achteruitgegaan; telde men in 1860 nog ruim 26 millioen stuks, in 1900 bedroeg het aantal nog geen 10 millioen. De voornaamste wolmarkten zijn Berlijn, Bremen en Hamburg. De waarde van het ingevoerde vee bedroeg (1901) 188 millioen mark, van het uitgevoerde 19,1 millioen.

De telling van *pluimvee* in 1900 gaf een aantal van 64 573 942 stuks, waarvan 55,4 millioen kippen, ongeveer 6,2 millioen ganzen en 2,5 millioen eenden.

De *zijderupsenteelt* is van geen belang; *bijenteelt* vindt men in Noord-Duitschland, vooral in Hannover (218 727 korven), Silezië, Oost-Pruisen en de Rijnprovincie.

De *visscherij* is het belangrijkst voor de plaatsen langs de Noord- en Oostzee. In München is een beroemde inrichting voor kunstmatige vischteelt, evenals bij Hüningen in den Elzas. Vooral de forellenteelt is zeer loonend. De invoer van verschen zeevisch bedroeg in 1901 54 720 700, de uitvoer 3 509 500 kg.

Mijnbouw. De bodem bevat niet alleen een groote verscheidenheid van delfstoffen, maar vele daarvan komen ook in aanzienlijke hoeveelheid voor. Vooral Silezië, de streken aan den Beneden-Rijn, Saksen en de Harz hebben een hoogst belangrijken mijnbouw.

Als voornaamste *vindplaatsen* moeten, wat steenkool — betreft, waarin het Duitsche rijk alle andere landen van het vasteland overtreft — genoemd worden: het Nederrijnsch-Westfaalsche gebied, en wel de bekkens van Witten, Bochum, Essen en Duisburg; dat van Aken, en wel het bekken van de Worm (Kohlscheidt), dat zich in onze provincie Limburg voortzet, en dat van Inde (Eschweiler); het Saargebied, waar, in tegenstelling met de beide vorige, de mijnen staatseigendom zijn; het gebied van Zwickau en Lugau in Saksen; het Neder-Silezische-of Waldenburger gebied; het Opper-Silezische gebied, het grootste van allen, dat zich over de grenzen van Rusland en Oostenrijk uitstrekt; eindelijk eenige kleinere terreinen, zooals die van Ibbenbüren en Osnabrück, van Berghaupten in het Zwarte Woud enz. Bruinkool wordt ontgonnen te Buchsweiler in den Elzas en vooral in de provincie Saksen en haar omstreken, benevens op eenige andere plaatsen. Veen wordt vooral in N.W. Duitschland tusschen de Wezer en de Nederlandsche grens aangetroffen, grafiet alleen bij Passau, terwijl petroleum en asphalt op tal van plaatsen uit den bodem worden gehaald, zooals bij Lobsann, Pechelbronn enz. in den Elzass, in Holstein, Hannover en Brunswijk. Groot is de rijkdom aan zout. Van Stassfurt uit, waar de lagen een dikte van meer dan 200 m. bezitten, strekken deze zich door een groot gedeelte der provincie Saksen, door Anhalt, Brunswijk, Hannover, Holstein en aan de andere zijde tot in Posen uit. Met den verbazenden rijkdom aan zout hangt het voorkomen van de talrijke salinen of zoutbronnen samen. De produktie van ertsen staat tegenwoordig bij die van steenkool en zout achter. Bovenaan staan de ijzerertsen, waarmede de ontwikkeling van Duitschland als industriestaat samenhangt. Zij worden overal in den bodem aangetroffen en vooral ontgonnen te Brillon in Westfalen, te Wetzlar, Weilburg, Dillenburg en in den Harz, in het Roerbekken (13 lagen bekend), in Thüringen, in den Spessart, bij Tarnowitz in Opper-Silezië, in het Teutoburger Woud, Württemberg, Lotharingen, Hannover, het Zwarte Woud, den Zwabischen en Frankischen Jura enz. Mangaanertsen worden vooral in het Lahngebied, het Odenwoud, den Spessart en Thüringen uit den bodem gehaald. Zilver-, lood-, koper- en zinkertsen vindt men in Silezië, den Harz en Thüringen, verder in het Lahndal, in den Altenberg bij Aken en bij Kommern en Mechernich in den Eifel. Arsenik wordt als nevenprodukt van zilver in den Harz, het Saksische Ertsgebergte en in de Vogezen, zelfstandig in Silezië en elders gewonnen. De produktie van goud is gering en beperkt tot Goldkronach in het Fichtelgebergte, Tilkerode in den Harz, Reichenstein in Silezië en den Rammelsberg bij Goslar in den

Digitized by Google

Harz; ook de opbrengst aan tinertsen en als nevenprodukt wolframium (Saksisch Ertsgebergte) is gering, evenals die van bismut, kobalt, nikkel en antimonium, terwijl kwikzilver nog op enkele plaatsen voorkomt, maar niet ontgonnen wordt.

De beteekenis van den mijnbouw in 1904 kan uit het volgende overzicht blijken:

	Hoeveelheid in 1000 ton.	Waarde in 1000 Mark.
Steenkool	120 815,5	1 033 861
Bruinkool	48 635,1	112 101
Steenzout	1 079,9	5 013
Kalizouten	4 085,4	48 859
IJzererts	22 047,4	76 668
Zinkerts	715,7	39 479
Looderts	164,4	14 706
Kopererts	798,2	21 731
Zilver- en gouderts . .	10,4	1 206

Met inbegrip van grafiet, asphalt, petroleum, nikkelerts, mangaanerts, arsenik enz. bedroeg de totale produktie 198 784900 ton, vertegenwoordigende een waarde van 1363 789000 mark.

Nijverheid. Met den rijkdom aan delfstoffen gaat een hooge bloei der nijverheid gepaard. Gold Duitschland tot 1870 nog in de eerste plaats als een landbouw- en veeteeltstaat, thans leeft nog slechts $^1/_3$ der bevolking van het rijk van landbouw en veeteelt, daarentegen $^2/_5$ van industrie en mijnbouw. Het smelten van ertsen houdt vele duizenden menschen bezig, vooral in Silezië, aan den Neder-Rijn, Saksen en den Harz. De aanwezigheid van edele metalen (vooral zilver) in den bodem heeft aanleiding gegeven tot den bloei van goud- en zilversmederijen (Neurenberg en Fürth), de fabricage van goud- en zilverdraad, het vervaardigen van zilverdrijfwerk en andere voorwerpen van edel metaal (Berlijn, Pforzheim, Hanau, Offenbach, Augsburg). Tinnen voorwerpen worden vooral vervaardigd te Neurenberg (speelgoed) en Lüdenscheid in Westfalen. Berlijn heeft beroemde zinkgieterijen en fabrieken voor nieuw-zilver en galvanoplastiek; hetzelfde geldt van Neurenberg, waar ook veel messing verwerkt wordt. De ijzerindustrie wedijvert vol succes met die van Engeland en België en zetelt, wat ruwijzer betreft, vooral in Opper-Silezië, in het distrikt Beuthen, in het distrikt Arnsberg, in de omstreken van Hörde en Hamm, van Bochum, in het Siegland, het gebied van Dortmund, Düsseldorf, Essen, Duisburg, Ruhrort, Mülheim a. d. R., Trier, Saarbrücken, Diedenhofen en Metz. De staalfabricage overtreft tegenwoordig die van alle andere landen en is vooral van groote beteekenis te Essen (firma *Krupp*), Bochum en Witten. Voorwerpen van allerlei aard uit gietstaal leveren o. a. Berlijn, München en Neurenberg, messen, zeisen, scharen enz. Solingen en Remscheid; ijzerdraad vervaardigt Altona, naalden, spelden enz. Aken, Düren, Iserlohn enz.; groote geweerfabrieken bezitten Spandau, Berlijn, Sömmerda (prov. Saksen), Suhl enz. Er bestaan meer dan 1250 ijzergieterijen met bijna 100.000 arbeiders. De machine-industrie is reusachtig en breidt zich nog steeds uit, zoodat ongeveer 600.000 menschen daarin een bestaan vinden. Zij is over het geheele rijk verbreid en leverde o. a. in 1900 voor een waarde van 29 millioen gulden aan locomotieven en 6 millioen gulden aan locomobielen. De scheepsbouw staat zeer hoog te Danzig, Elbing, Stettin, Rostock, Kiel, Hamburg, Bremen, Bremerhaven en Wilhelmshafen. Ook de fabricage van landbouwgereedschappen, naaimachines en rijwielen is zeer ontwikkeld, terwijl Duitschland de eerste plaats inneemt voor muziekinstrumenten.

Welk een omvang de zoutontginning verkregen heeft, kan hieruit blijken, dat aan kalizouten in 1864: 116840 ton, in 1901: 3534894 ton gewonnen werd; daarvan komen op kainiet, als meststof van groote waarde, 1498569 ton. Ook de rijkdom van den bodem aan leemsoorten, van de fijnste porseleinaarde tot de gewone baksteenleem, heeft de nijverheid niet weinig bevorderd. Voor baksteenen staat de provincie Brandenburg boven aan. In het geheele rijk telde men in 1895: 15653 steenbakkerijen met 219860 arbeiders. Het aantal porseleinfabrieken bedraagt 190; bovenaan staat die te Meiszen; vooral talrijk zijn zij in Thüringen. De vervaardiging van pijpen en allerlei aarden voorwerpen verschaft op tal van plaatsen aan de bevolking een middel van bestaan, doch staat ver achter bij de glasindustrie; 371 glassmelterijen houden 41000 arbeiders bezig; vooral in Thüringen vindt men beroemde glasfabrieken, terwijl het Oberpfälzer Wald het middelpunt der glasslijperij vormt. Spiegelglas leveren Neurenberg, Fürth, Stolberg (Rijnprovincie) en Mannheim, de glasschilderkunst heeft haar middelpunten in Berlijn, München en Neurenberg. Het aantal kalkbranderijen bedraagt 2100; hierbij sluiten zich gipsmolens en cementfabrieken aan. Bouw-, zand- en andere steenen verschaft het bergland, daaronder de wereldberoemde lithografische steenen van Solnhofen in Beieren; ook de leien en molensteenen van Duitschland zijn voortreffelijk.

Edelgesteenten spelen een ondergeschikte rol; daarentegen levert het Oostzeegebied veel barnsteen (zie aldaar), die o.a. te Danzig, Memel en Stolp verwerkt wordt. De houtindustrie verschaft aan duizenden werk; afzonderlijk moeten daarbij genoemd worden het vervaardigen van kunstenijwerk, speelgoed, pijpen en klokken (Zwarte Woud). Berlijn is beroemd om zijn meubelfabrieken. De chemische industrie omvat ruim 4000 werkplaatsen en 100000 menschen; Stassfurt, Leopoldshall en Berlijn staan bovenaan, maar ook de verffabrieken van Thüringen en Beieren (Neurenberg, Schweinfurt, Amberg), parfumeriefabrieken van Berlijn en Frankfort a.M. en die van eau de cologne te Keulen moeten genoemd worden. Lucifers worden in Hessen, Württemberg, de Rijnpalts enz. vervaardigd, potlooden (*Faber*) te Neurenberg.

De papierfabricage bloeit in de Rijnprovincie (Aken, Düren, Jülich) en in het koninkrijk Saksen; het aantal fabrieken voor papier en bordpapier bedroeg in 1895: 1020 met ongeveer 50000 werklieden, zonder die voor bont-, luxe- en

Digitized by Google

behangselpapier. Gummi- en getahpertjahartikelen leveren Hamburg, Berlijn, Hannover, Keulen enz. De jaarlijksche lederproduktie wordt op meer dan 200 millioen geschat, waarvan 130 mill. voor schoenen; de Rijnprovincie, Westfalen en Hessen-Nassau staan hierin bovenaan.

Voor de *textielnijverheid* moeten nog groote hoeveelheden grondstoffen ingevoerd worden. In 1895 vonden in deze nijverheid ongeveer 1 mill. menschen (bijna de helft vrouwen) een bestaan in 205092 werkplaatsen. Alleen de wolindustrie hield minstens 200000 menschen bezig. In 1897 werd de produktie van kamgaren op 56 mill. kg., ter waarde van 165 mill. gld. geschat, die van strijkgaren op 106 mill. kg., ter waarde van bijna 100 mill. gld., van laken, buckskin en flanel op een waarde van 240 mill. gld., van andere wollen goederen op 160 mill. gld. Middelpunten zijn de Rijnprovincie (Aken, Düren, Eupen, Lennep), Brandenburg, Saksen, Silezië en de Nederlausitz. Berlijn staat bovenaan voor gemaakte kleederen (1901 uitvoer 80 mill. gld.). Linnenweverijen moet men vooral in Silezië, Westfalen, Saksen, Beieren en Württemberg zoeken. Waschgoed wordt vooral in Berlijn en Bielefeld vervaardigd, terwijl de juteindustrie in Brunswijk, Vechelde, Meizsen, Bonn, Hamburg enz. bloeit. De katoenindustrie staat bovenaan in Elzas-Lotharingen, het koninkrijk Saksen, Württemberg en Baden. In 1901 telde men in het geheele rijk voor katoen 211818 weefstoelen en 926 fabrieken (met meer dan 5 arbeiders) met 108000 arbeiders. Groote beteekenis hebben de katoendrukkerijen, hoewel ook de bleekerijen, ververijen en apprêteerfabrieken vermelding verdienen. Kanten en borduurwerk worden vooral in de Saksische steden Annaberg, Schneeberg, Plauen en Eibenstock vervaardigd, terwijl Barmen nummer één is voor passementeriewerk. De zijdeindustrie heeft haar middelpunt in de Rijnprovincie, meer in het bijzonder in de steden Krefeld, Elberfeld, Barmen, Viersen, München-Gladbach en Mülheim a. d. Rijn.

Terwijl wij voor voedings- en genotmiddelen in de eerste plaats verwijzen naar hetgeen onder landbouw vermeld werd, willen wij hier er nog aan toevoegen, dat het aantal korenmolens 45000 bedraagt, waaronder 2400 stoommolens. De beetwortelsuiker heeft niet alleen de rietsuiker verdrongen, maar wordt zelfs in aanzienlijke hoeveelheid uitgevoerd. Het aantal suikerfabrieken bedraagt 400, de produktie (1900) 1691258 ton suiker en 411780 ton melasse, verkregen uit 12439301 ton bieten. Voor bier is Beieren nog altijd het hoofdland, hoewel ook Berlijn, Dresden, Dortmund en andere plaatsen groote brouwerijen bezitten (zie het hoofdstuk *Landbouw* en het artikel *Bier*). Branderijen zijn vooral talrijk in de provincies Brandenburg, Posen, Pommeren, O. en W. Pruisen, het N. van Silezië en het koninkrijk Saksen, gedeeltelijk ook in Hannover, benevens in Berlijn, Breslau, Stettin, Posen enz. De wijnbereiding zetelt in de streken van den wijnbouw, sigarenfabricage is vooral in het koninkrijk Saksen zeer algemeen, voornamelijk echter in Dresden, Freiburg, Oederan en Leipzig; andere middelpunten zijn Berlijn, Elbing, Braunsberg en bovenal Bremen en Hamburg.

In 1904 waren in het geheele Duitsche rijk in de nijverheid 5361245 menschen werkzaam, als volgt over de verschillende bedrijven verdeeld:

Mijnbouw, Smelterijen, Zoutziederijen en Veenderij	894 724
Steen- en aardewerk-industrie	615 128
Metaal-industrie	458 296
Machine-industrie	738 025
Chemische-industrie	121 052
Verwerking van nevenprodukten van den boschbouw (vetten, oliën, vernissen enz.)	65 331
Textiel-industrie	810 708
Papier-industrie	149 905
Leder-industrie	81 735
Hout-industrie	319 339
Vervaardiging van voedings- en genotmiddelen	532 267
Kleedingstoffen	293 580
Bouwbedrijven	122 319
Polygrafische industrie	147 334
Overige takken van nijverheid	11 502
Totaal	5361 245

Handel en Verkeer. Een grooten invloed op de oeconomische ontwikkeling van het Duitsche Rijk heeft het Tolverbond gehad, dat in 1834 in werking trad en met uitzondering van enkele plaatsjes, thans geheel het Duitsche Rijk en Luxemburg omvat. Dat de Duitsche handel tegenwoordig veel beteekent, bewijst het volgend overzicht der waarde van in- en uitvoer (in millioenen mark):

Invoer.

	Koopwaren.	Edele metalen.	Totaal.
1900	5765614	277378	6042992
1901	5421235	289103	5710338
1902	5631000	174776	5805776
1903	6002688	318458	6321146
1904	6364120	500145	6864265

Uitvoer.

	Koopwaren.	Edele metalen.	Totaal.
1900	4611381	141220	4752601
1901	4431448	81198	4512646
1902	4677785	135048	4812833
1903	5014634	115637	5130271
1904	5222636	92801	5316437

De voornaamste uitgevoerde artikelen vertegenwoordigden in 1904 een waarde van (in millioenen mark):

Chemische produkten	416,4
IJzerwaren	341
Katoenen stoffen	336,9
Steenkolen	283
Machines	274,3
Linnen stoffen	249,6
IJzer	189,2
Suiker	179,9
Huiden en leder	166,7
Zijden stoffen	146
Kramerijen	142,9
Granen	119,2
Koper	113,3
Kleedingstukken	110,5
Papier	108,9

Digitized by Google

Aardewerk	98,7
Koperen voorwerpen	95,3
Boeken, kaartwerken enz.	92
Gravures en schilderijen	77,9
Katoen	71,7
Lederwaren	70,1
Instrumenten	67,1
Geweven goederen	65,7
Speelgoed	64,1
Houtwaren	60,8
Linnen	56,8
Glas	55,6
Caoutchouc artikelen	53,8

De voornaamste ingevoerde artikelen hadden in 1904 een waarde van (in millioenen mark):

Granen	600,7
Katoen	508,9
Huiden en leder	369,9
Linnen	357,5
Hout	231
Vee	212,2
Zaden	175,8
Steenkolen	165
Koffie	163,8
Zijde	148,1
Koper	143,3
Vruchten	129,1
IJzer	119,3
Chemische produkten	118,1
Eieren	114,7
Caoutchouc	109,4
Chili-salpeter	98,7
Tabaksbladen	93,6
Geweven linnen stoffen	89,7
Zemelen	79,8
Linnen en hennep	74,3
Visch	72,8
Petroleum	72,3
Machines	72,2
Vet	67,4
Geweven katoenen goederen	66,8
Koek- en banketbakkersartikelen	64,6
Boter	63,8
Copra enz.	55,1

De volgende tabel geeft een overzicht van de voornaamste landen, waarmede het Duitsche Rijk in 1904 in handelsbetrekking stond; de cijfers van in- en uitvoer zijn aangegeven in millioenen mark.

	Invoer uit:	Uitvoer naar:
Engeland	961,5	995,1
Nederland	**220,9**	**420,1**
NederlandschOost-Indië	**99,3**	**27,3**
België	233,5	277,4
Frankrijk	423,7	274,3
Zwitserland	180,5	327,9
Oostenrijk-Hongarije	731,7	584,4
Zweden	99,9	151
Rusland	836,9	352,4
Italië	191,4	146
Engelsch-Indië	294,9	83,1
Ver. St. v. N.-Amerika	943,8	495
Brazilië	156,7	56,6
Argentinië	336,5	192,7
Chili	112,8	44,7
Australië	155,7	57,7

De beteekenis van den handel met ons land kan uit het volgende overzicht blijken:

Invoer uit Nederland (in millioenen mark).

	1905	1904	1903	1902	1901	1900
Boter	27,7	20,7	14,6	9,7	8,8	9,3
Versch vleesch	18,1	9,6	9,1	14,7	12,4	11,0
Kaas	14,8	12,9	11,8	11,3	10,4	9,9
Ruwe tabak	13,3	10,6	9,7	9,6	16,7	16,7
Versche groenten	12,4	13,5	5,7	8,9	12,2	11,0
Gezouten haring	11,5	11,2	12,2	14,4	10,7	10,2
Paarden	10,6	10,4	10,5	8,9	6,1	4,7
Levende planten, bloembollen enz.	7,7	5,5	4,5	4,3	4,9	5,7
Gepelde rijst	7,4	7,8	6,7	7,2	6,5	5,8
Gemunt goud	7,0	6,4	4,8	9,3	10,3	4,5
Ruw tin	6,4	7,4	6,6	5,6	5,8	6,8
Geslepen edelgesteenten, koraal enz.	4,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Visch, gezouten (behalve haring), gerookt enz.	3,9	3,1	2,3	5,7	4,1	3,8
Versch ooft	3,9	3,4	1,6	1,9	2,2	1,7
Katoenafval	3,8	4,1	3,6	2,8	2,7	3,5
Steenkolen	3,7	2,8	2,9	2,4	1,9	3,2
Huiden	3,4	4,1	3,8	2,8	2,2	2,5
Overige artikelen	31,0	30,3	26,6	25,9	24,8	32,6
Totaal	256,8	220,9	194,3	206,1	208,8	215,4

Digitized by Google

Uitvoer naar Nederland (in millioenen mark).

	1905	1904	1903	1902	1901	1900
Brandstoffen (steenkool, briquettes, cokes enz.)....	60,0	67,8	69,0	60,9	57,4	56,3
Kleêren, modeartikelen en lijfwasch.....	33,9	29,4	25,8	25,5	27,6	26,4
IJzerwaren.....	28,7	29,6	35,1	29,2	25,7	21,1
Wollen stoffen.....	16,0	12,8	12,3	12,7	12,2	13,8
Gemunt goud.....	13,1	9,1	0,5	0,5	5,5	30,3
Onbehouwen steen	11,3	10,2	14,0	14,3	14,0	17,6
Machines en machinedeelen.....	10,1	10,1	11,1	8,1	10,0	9,0
Katoenen stoffen.....	7,4	6,4	6,7	6.4	5,3	5,6
Smeedijzeren platen.....	7,3	6,8	6,8	7,5	9,4	6,4
Lijnkoek en lijnzaadmeel.....	6,1	5,1	3,9	3,7	4,3	4,3
Suiker.....	5,9	2,7	5,6	4,4	2,9	0,9
Meel	5,9	5,3	4,2	3,3	3,7	3,0
Rogge.....	4,9	5,0	3,1	2,1	1,5	0,9
Boeken, landkaarten, muziekstukken enz.	4,9	4,1	3,9	4,0	3,4	3,6
Smeedijzer in staven enz.....	4,7	4,7	4,6	4,9	4,3	3.9
Aarde, mergel, kiezel enz.....	4,6	3,1	2,4	2,1	2,5	2,5
Katoenafval.....	4,5	4,6	4,3	3,0	2,9	3,1
Electrische kabel.....	4,4	2,3	2,9	1,7	1,8	?
Profielijzer.....	4,0	4,3	4,7	4,2	4,1	3,7
Papieren- en bordpapieren artikelen.....	3,9	4,0	3,7	3,2	3,1	2,9
Voorwerpen uit edel metaal.....	3,7	3,5	2,8	2.7	1,9	2,0
Spoorwegrails.....	3,6	2,8	3,3	3,7	3,9	2,7
Wollen garens.....	3,4	3,3	2,8	2,8	2,8	3,3
Chromolithografieën, kopergravures enz.....	3,2	3,0	2,5	4,1	3,5	2,9
Meubels.....	3,0	2,6	2,4	2,6	2,7	2,2
Cement enz.....	2,9	2,9	2,1	2,0	1,8	2,3
Totaal.....	448,8	420,1	418,4	393,6	379,0	395,8

Totale handelsomzet tusschen Duitschland en Nederland:

(In- en uitvoer samen in millioenen mark)

1905	1904	1903	1902	1901	1900
705,6	641,0	612,7	599,7	582,8	611,2

De Duitsche handelsvloot is, wat het aantal schepen betreft, de vierde der wereld, na Groot-Brittannië, de Ver. Staten van N.-Amerika en Noorwegen; wat het aantal tonnen betreft staat zij alleen bij beide eerstgenoemde landen ten achter. Den eersten Januari 1904 bedroeg het aantal schepen 4156, metende 2 322045 ton, tegen 3759 met 1 737798 op gelijken datum van 1900, alzoo een vermeerdering van 397 schepen met 585247 ton. Daarvan behooren tot het Noordzee-gebied 3309 schepen met 2 075146 ton, tot het Oostzee-gebied 847 schepen met 246899 ton. De belangrijkste havens zijn Hamburg, Bremen, Lubeck, Kiel Danzig en eenige andere in Pruisen, Mecklenburg en Oldenburg. In den loop van 1903 zijn in Duitsche havens binnengekomen 90829 schepen, metende 20 886048 ton, in 1900 87379 schepen met 18 585757 ton, een vermeerdering dus van 2450 schepen met 2 301291 ton. Uit de Duitsche havens vertrokken in 1903 91510 schepen met 20 978515 ton, tegen in 1900 87698 schepen met 18 669061 ton, alzoo een vermeerdering van 3812 schepen met 2 309454 ton.

Over de verschillende havens verdeeld was de scheepvaartbeweging in 1903 als volgt:

Ingeklaard.

	Schepen.	Tonnen.
Hamburg	11574	9033766
Pruisische havens.....	68034	8047528
Bremen	3848	2675703
Lubeck.....	2672	559825
Mecklenburgsche havens..	3208	538638
Oldenburgsche havens	3547	500515

Uitgeklaard.

	Schepen.	Tonnen.
Hamburg	13091	9212405
Pruisische havens.....	66507	7809682
Bremen	4035	2691978
Lubeck.....	2694	571972
Mecklenburgsche havens..	3238	558955
Oldenburgsche havens	3666	420595

De Duitsche binnenwateren, voor de scheepvaart in gebruik, hebben een lengte van 14181 km., waarvan 9292 km. rivieren, 2346 km. gekanaliseerde rivieren, 2444 km. kanalen en het Keizer Wilhelm-kanaal 98 km.

De spoorwegen vormen in Duitschland een deel van het nationaal vermogen. Met uitzondering van enkele lijnen voor industrieel en locaal vervoer hebben alle Duitsche spoorwegen hun mid-

Digitized by Google

delpunt in den in 1846 gestichten *Verein deutscher Eisenbahnverwaltungen*, waarbij ook zijn aangesloten de Oostenrijk-Hongaarsche, Nederlandsche, Luxemburgsche en Roemeensche spoorwegen en enkele Belgische, Russisch-Poolsche en Bosnische lijnen. In September 1905 had die vereeniging 97251 km. in exploitatie. In Duitschland waren den 1sten Mei 1905 56267 km. in exploitatie.

De post- en telegraaf-administratie omvat alle Duitsche staten, behalve Beieren enWürttemberg, die hun eigen administratie hebben. In geheel Duitschland vond men den 1sten Januari 1905 38658 postkantoren, waaraan 261985 beambten werkzaam waren. Verzonden werden in 1904 6753837316 brieven, briefkaarten enz., aan geldswaarde 31058954772 mark. Het aantal telegraafkantoren was den 1sten Januari 1905 29978; de lengte der lijnen bedroeg 524650 km. Verzonden werden 47676608 telegrammen. De lengte der telefoonlijnen bedroeg den 1sten Januari 1905 2234381 km., het aantal gesprekken in 1904 1069070462. De inkomsten van post, telegraaf en telefoon bedroegen in 1904 552846533 mark, de uitgaven 488340281, een voordeelig saldo dus van 64506252 mark.

Duitschland bezit het metrieke stelsel voor maten en gewichten. Geslagen worden gouden munten van 20 en 10 mark, zilveren van 5, 2, 1 en $^1/_2$ mark, nikkel- en kopermunten van 20, 10, 5, 2 en 1 pfennig. Op het einde van 1902 waren in omloop 3855430190 mark aan gouden, 608184859 aan zilveren, 70053357 aan nikkelen en 15885270 aan koperen munten.

Bevorderd worden handel en verkeer door krediet-instellingen, beurzen, Kamers van Koophandel en banken. (Zie de artikelen *Banken* en *Duitsche Rijksbank*.)

Beschavingstoestand. Wat den toestand der volksontwikkeling betreft, neemt Duitschland een hooge plaats in. Dit is vooral te wijten aan de strenge toepassing der leerplicht en het stelsel van één-jarige vrijwilligers in het leger (zie aldaar), terwijl ook de hooge vlucht der nijverheid na 1870 niet weinig tot den bloei der wetenschappen, vooral op natuurwetenschappelijk gebied, heeft bijgedragen.

Het aantal *analphabeten* (zie aldaar) is zeer gering en nog steeds dalende. Het aantal recruten, dat lezen noch schrijven kon, toen zij dienstplichtig werden, bedroeg n. l.

1880	1,59	procent.
1885	1,08	„
1890	0,54	„
1895	0,15	„
1898	0,07	„
1901	0,05	„

In de onderscheiden deelen des rijks loopen de cijfers nog sterk uiteen. Het gunstigst is de toestand in Beieren en Westfalen met 0,01 %, het ongunstigst in de provincies Posen met 0,41 en Oost-Pruisen met 0,36 %.

De *lagere scholen* zijn grootendeels naar den godsdienst gescheiden; haar aantal bedroeg in 1900: 59300 met 137500 onderwijzers en onderwijzeressen en 8660000 leerlingen. Voor de vorming der onderwijzers had men in genoemd jaar 113 voorbereidingscholen (Präparandenanstalten), 275 seminaria en 40 seminaria voor onderwijzeressen. De kosten van het Lager Onderwijs bedroegen 341,7 millioen mark, waarvan de Staat 98,4 millioen betaalde. Een voortzetting op het lager onderwijs vormen de *middelbare* (Mittel-) *scholen* en die voor voortgezet onderwijs (Fortbildungsschulen). Inrichtingen voor *middelbaar- en gymnasiaal onderwijs* zijn de gymnasia, Realgymnasia en Oberrealschulen, elk met 9 leerjaren, en progymnasia, Realprogymnasia en hoogere burgerscholen, waar geen Latijn geleerd wordt). In 1902 telde men in het Rijk 1250 inrichtingen, wier einddiploma recht gaf tot den één-jarig vrijwilligen dienstplicht, en wel

Gymnasia	460
Progymnasia	97
Realgymnasia	122
Oberrealschulen	62
Realschulen	294
Realprogymnasia	47
Seminaria voor onderwijzers	183
Andere openbare onderwijsinstellingen	33
Bijzondere scholen	54
Scholen in het buitenland	2

Het aantal reformscholen naar het Altonaërstelsel bedroeg 11, naar het Frankforter 45.

De *hoogescholen* tellen doorgaans 4 faculteiten: theologie, rechtsgeleerdheid, geneeskunde en philosofie. De theologische faculteiten zijn aan de meeste universiteiten Protestantsch. De oudste hoogeschool is die te Heidelberg (1386), de jongste die te Straatsburg (1872). Van de 21 hoogescholen heeft Pruisen er 10. In den winter van 1902—1903 bedroeg het aantal studenten 36605, dat der toehoorders 7862, der toehoorderessen 1271. Verder bezit het Rijk een physikalisch technische Reichsanstalt (te Charlottenburg), 9 technische hoogescholen en een menigte vakscholen voor bouwkunde, kunstnijverheid, mijnbouw, boschbouw, handel, landbouw, tuinbouw, veeartsenijkunde, zeevaart, enz., alsmede eenige militaire academies, scholen voor beeldende kunsten, conservatoria voor muziek en gezang, doofstommen- en blindeninstituten enz. Tot bevordering der wetenschappen dienen verder de academies van wetenschappen te Berlijn, Göttingen, München en Leipzig, tal van geleerde genootschappen, bibliotheken, musea, planten- en dierentuinen enz.

Het aantal *schouwburgen*, die zich de bevordering der kunst ten doel stellen, bedraagt ongeveer 400, waaronder 20 hofschouwburgen, die aanzienlijke subsidies genieten. Daarnaast bestaan nog een menigte particuliere tooneelvereenigingen („nicht- konzessionierte"), zooals alleen te Berlijn 3—400, te Hamburg ruim 50 enz., die eveneens voorstellingen geven. Afgezien van orkest, bureau- en technisch personeel en bedienden, zijn aan de gezamenlijke schouwburgen een 12000 tooneelspelers, zangers enz. verbonden

Ook *dagbladen* en tijdschriften hebben niet weinig tot de algemeene volksontwikkeling bijgedragen. Duitschland maakt aanspraak op de eer, de eerste courant in de wereld te hebben gezonden en wel de „Copia der Newen Zeitung aus Bresilg Land" (Brazilië), in 1505 te Augsburg verschenen, terwijl reeds vroeger, sedert de uitvinding der boekdrukkunst, „Anzeigen, Berichte, Historien, Relationen", alsook „Fliegende Blätter", de laatste sedert

Digitized by Google

1488, verspreid werden (zie het artikel *Courant*). De periodieke pers daarentegen dagteekent sedert de tweede helft der 16de eeuw (1566). De oudste Duitsche couranten volgens moderne opvattingen zijn het nog bestaande „Frankfurter Journal" en de nog oudere „Magdeburgische Zeitung" (sedert 1647), terwijl volgens sommigen de „Oberpostamtszeitung" (sedert 1616) of het weekblad de „Relationen aller fürnemen und gedenkwürdigen Historien" (1609) als oudste Duitsche courant is te beschouwen. Snel nam het aantal toe, doch vooral door en na de gebeurtenissen van 1813 en nog sterker door die van 1848 groeide het aantal politieke bladen sterk aan, bedroeg in 1824: 96, in 1847: 118, in 1850: 184, in 1871: 948. Een vaste organisatie verkreeg de Duitsche journalistiek door de stichting van den „Deutscher Journalistentag" (1863), welke taak werd overgenomen door den „Deutscher Schriftstellerverband" (1887), waarnaast echter sedert 1892 weer een „Allgemeiner Deutscher Journalisten-und Schriftstelletag" en sedert 1898 een „Internationaler Journalisten und Schrifstellertag" bestaat. In 1887 werden in het geheele Duitsche Rijk 5748 couranten en tijdschriften gelezen, waarvan 125 in vreemde talen, in 1894 reeds 10600, en wel 7655 in het Duitsch, 1119 in het Engelsch, 822 in het Fransch, 175 in het Deensch, 134 in het Zweedsch, 113 in het Poolsch, 118 in het Italiaansch, 93 in het Nederlandsch, 72 in het Russisch, 2 in het Hebreeuwsch, 2 in het IJslandsch, 2 in het Latijn, 1 in het Arabisch, 1 in het Armenisch, 1 in het Bulgaarsch enz. Duitschland volgt dan ook onmiddellijk op de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Volgens de lijst der „Postzeitung" waren op 1 Januari 1901 door tusschenkomst der post 8438 couranten en tijdschriften verkrijgbaar; daarvan verschenen in het rijk zelf 7748 (4336 dagbladen en 3412 week- en maandbladen), benevens 136 in vreemde talen.

Voor *Duitsche Kunst* en *Duitsche Taal- en Letterkunde*, zie de afzonderlijke artikelen.

Bestuur. Het Duitsche Rijk is een bondsstaat, omvattende 25 leden benevens het rijksland Elzas-Lotharingen, en wel 4 koninkrijken, 6 groothertogdommen, 5 hertogdommen, 7 vorstendommen en 3 vrije rijkssteden (zie de lijst der staten blz. 449). De politieke organisatie berust op de grondwet van den 16den April 1871. De koning van Pruisen, van rechtswege voorzitter van den Bondsraad, draagt den titel van Duitsch keizer (niet keizer van Duitschland). Hij laat wetten voorbereiden en uitvaardigen en draagt voor de juiste en goede uitvoering zorg uit naam van het Rijk. Alle stukken moeten gecontrasigneerd worden door den Rijkskanselier, die door zijn handteekening de verantwoordelijkheid op zich neemt. De keizer benoemt ambtenaren en ontslaat ze. In zijn handen wordt de eed afgelegd. Hij vertegenwoordigt het Rijk, verklaart in naam daarvan oorlog en sluit vrede, verbonden en verdragen met andere staten. Ook is hij opperbevelhebber van leger en vloot van het Rijk. Oorlog mag alleen met toestemming van den Bondsraad verklaard worden. Verdragen met andere mogendheden betreffende zaken, die tot de rijkswetgeving behooren, behoeven de toestemming van den Bondsraad en de goedkeuring van den Rijksdag.

De wetgevende macht van het rijk berust bij den Bondsraad en den Rijksdag; iedere wet, ook de begrooting, moet bij meerderheid van stemmen door beide vergaderingen goedgekeurd worden. De artikelen van de grondwet, die over de bijzondere rechten handelen, toegestaan aan de verschillende staten, kunnen niet veranderd worden dan met toestemming van den betreffenden staat. De Bondsraad is samengesteld uit de afgevaardigden der verschillende staten en steden. De stemmen zijn verdeeld als volgt: Pruisen 17, Beieren 6, Saksen en Württemberg ieder 4, Baden en Hessen 3, Mecklenburg-Schwerin en Brunswijk 2, de overige ieder 1 stem. Niemand kan tegelijkertijd lid van den Bondsraad en van den Rijksdag zijn, maar ieder lid van eerstgenoemd college heeft het recht in den Rijksdag te verschijnen en aldaar de meening van den door hem vertegenwoordigd wordenden staat te verdedigen. De keizer is verplicht den leden van den Bondsraad dezelfde bescherming te verleenen als den leden van het corps diplomatique. Het voorzitterschap van den Bondsraad en de leiding der zaken berust bij den door den keizer benoemden Rijkskanselier; hij kan zich door ieder ander lid laten vervangen. De door den Bondsraad goedgekeurde voorstellen worden uit naam van den keizer aan den Rijksdag voorgelegd. De Rijksdag wordt bij algemeen, geheim en rechtstreeksch kiesrecht voor vijf jaar gekozen en telt 397 leden, waarvan Pruisen er 236 afvaardigt. De zittingen zijn openbaar. Om gedurende de wetgevende periode den Rijksdag te kunnen ontbinden, is een besluit van den Bondsraad, in overleg met den keizer genomen, noodig.

Volgens de begrooting van 1905—1906 bedroegen de rijksinkomsten 2 215 232 361 mark, de uitgaven, waaronder een deficit van 6 344 826 mark, evenveel. De voornaamste bronnen van inkomsten zijn: invoerrechten: 881 284 350 mark; zegelrechten: 86 424 000, post en telegrafie: 517 077 525, spoorwegen: 104 314 700, Duitsche Rijksbank: 15 767 500, bijdragen der Bondsstaten: 267 375 573, buitengewone ontvangsten: 228 484 246. De voornaamste uitgaven zijn: Buitenlandsche Zaken: 39 536 962 mark, Binnenlandsche Zaken: 85 119 437, Posterijen en telegrafie: 472 025 552, Oorlog: 705 191 786, Marine: 248 183 941, Justitie: 2800008, Financiën: 210 959 605, Openbare Schuld: 113 609 950 Spoorwegen: 101 032 475, Pensioenen: 81 394 557, Overzeesche expedities: 94 000 515. De openbare schuld bedroeg op het einde van 1903: 3 653 500 000 mark; het invalidenfonds was 264 260 347, het oorlogsfonds 120 000 000 mark groot.

Rechtspraak. Tot de groote voordeelen, door de vestiging der Duitsche eenheid in de jaren 1870—1871 verkregen, behoort ongetwijfeld ook de eenheid op het gebied der rechtspraak, krachtens de wetten van 1877-1878. Het leekenelement speelt bij de rechspraak in Duitschland een groote rol, vooral bij de handelsrechtbanken, de schepenrechtbanken en die van gezworenen. Door de invoering van het burgerlijk wetboek op den 1sten Januari 1900 is aan de vóór dien tijd bestaande verschillen op het gebied van het burgelijk recht in de onderscheiden staten een einde gekomen. Een nieuw wetboek van strafrecht kwam nog niet tot stand, wegens het verschil van meening

Digitized by Google

op dit punt tusschen Regeering en Rijksdag. Daarentegen werd dit wèl bereikt voor het leger door de invoering, den 1sten December 1898, van een militair strafwetboek voor het Duitsche rijk.

Men kan de rechtbanken in *gewone* en *buitengewone* verdeelen. Tot de eerste categorie behooren de „Ambtsgerichte", „Landsgerichte", „Oberlandsgerichte" en het „Reichsgericht", benevens het Beiersche hoogste „Landesgericht". Tot de buitengewone behooren de krijgsraden in strafzaken, de consulaire rechtbanken, de prijsgerechten, de rechtbanken in de Duitsche koloniën, de scheidsgerechten, de Kamers van Arbeid en eenige andere in sommige Duitsche staten. Het hoogste rechterlijke college vormt het Reichsgericht te Leipzig, dat o. a. te waken heeft voor de eenheid in de rechtspraak en overeenstemming in de uitlegging der rijkswetten in de onderscheiden deelen des lands.

Leger. Volgens § 2 van de Grondwet is ieder Duitscher weerplichtig en kan hij zich in de uitoefening van dien plicht niet laten vervangen. De gezamenlijke landmacht vormt één gemeenschappelijk leger in tijd van oorlog en ook (behalve Beieren) in tijd van vrede, onder bevel van den keizer. Hij is verplicht voor de voltalligheid en de krijgstucht van alle contingenten te zorgen en heeft het recht tot inspectie. Hij benoemt de generaals van een contingent en de vestingcommandanten. Daarentegen benoemen de koningen van Beieren, Württemberg en Saksen hun eigen officieren. De diensttijd voor de infanterie, de artillerie en den trein is vastgesteld op twee jaar, met de bepaling, dat zij, die zich vrijwillig voor een derde jaar verbinden, in plaats van 5 slechts 3 jaar ingedeeld zullen zijn bij den 1sten ban der landweer; de diensttijd der cavalerie en rijdende artillerie is 3 jaar. Het naar huis zenden der recruten heeft in de laatste dagen van September plaats, terwijl in den loop van October de nieuwe in dienst treden. De diensttijd begint doorgaans nadat het 20ste levensjaar voltooid is. Op den actieven diensttijd van 2 of 3 jaren volgt de inlijving bij de reserve, daarna bij den eersten ban der landweer en vervolgens bij den tweeden ban tot den 31sten Maart van het kalenderjaar, waarin het 39sten jaar afgeloopen is. Daarna volgt de indeeling bij den landstorm, waartoe ook alle weerbare manschappen van hun 17de tot volein digde 45ste jaar behooren, die niet bij het leger of de vloot zijn ingelijfd. Zij, die bepaalde examens hebben afgelegd, behoeven als eenjarige vrijwilligers slechts 1 jaar actief te dienen, en hetzelfde geldt van de onderwijzers der lagere scholen. In vredestijd telt het leger (1905) 497576 man, verdeeld over 216 regimenten infanterie, 93 cavalerie, 94 veld-, 18 vestingartillerie, 26 bataillons pioniers, 3 regimenten genie en 23 bataillons trein. Het Duitsche leger is verdeeld in 23 legercorpsen met 48 divisie's en 106 brigades infanterie, 46 brigades artillerie en cavalerie. Het juiste cijfer in oorlogstijd wordt geheim gehouden, men schat het op 4½ millioen man. De infanterie is gewapend met het geweer model 98 van 7,89 mm., de cavalerie met karabijnen model 98, de jagers te paard met de lans. De veldartillerie is met snelvuurkanonnen van 7,5 cm. en houwitsers van 10 cm., de vestingartillerie met zwaar geschut gewapend. Volgens het in December 1904 bij den Rijksdag ingediende wetsontwerp zal de legersterkte in vredestijd successievelijk tot 1910 gebracht worden op 505839 soldaten, benevens ongeveer 82000 onderofficieren, officieren enz.

De vestingen zijn in 4 ingenieurs- en 8 vestinginspecties verdeeld, n.l. Berlijn (Koningsbergen en Kiel), Berlijn (Posen en Thorn), Straatsburg (Straatsburg en Freiburg) en Metz (Metz en Keulen).

Marine. De marine staat als een eenheid onder het opperbevel van den keizer, die voor de organisatie en samenstelling zorgt. Het uitvoerend orgaan is het marinekabinet. Volgens de vlootwet van 1900 vormen het eerste en tweede eskader de slagvloot, het 3de en 4de de reservevloot. Het eerste eskader is de kern der vloot en bestaat uit 8 slagschepen en 5 of meer kruisers. In het buitenland vertoeft het kruiserseskader, uit 3 groote en 4 kleine eskaders bestaande. De voornaamste oorlogshavens zijn Kiel en Wilhelmshaven. In 1905—1906 telde de vloot 23 linieschepen (242500 ton en 263900 paardekrachten), 8 gepantserde kustbeschermers, 12 gepantserde kanonneerbooten, 12 groote, 32 kleine kruisers, 7 kanonneerbooten, 3 rivierkanonneerbooten, 13 opleidingsschepen en 18 voor verschillende diensten, benevens 126 torpedobooten. De geheele vloot telde dus 127 schepen met een inhoud van 543502 ton en 764020 paardekrachten, zonder de 126 torpedobooten. In aanbouw waren 6 linieschepen, 2 groote en 6 kleine kruisers, 2 kanonneerbooten en 6 torpedobooten. Het personeel bestond uit 4 admiraals, 6 vice-admiraals, 13 schouten-bij-nacht, 2007 officieren en 38632 minderen.

De kleuren van het rijk zijn zwart-wit-rood. Het rijkswapen (zie de afb.) bestaat uit een zwarten adelaar met rooden snavel, klauwen en tong; op zijn borst draagt hij het zilveren koninklijk Pruisische wapenschild, waarin een zwarte

Wapen van het Duitsche Rijk.

adelaar met gouden snavel en klauwen en roode tong, getooid met de koningskroon. In zijn rechter klauw houdt hij den gouden koningsscepter, in den linker een blauwen met goud versierden

Digitized by Google

rijksappel met een gouden kruis. Zijn vleugels zijn met gouden klaverranken belegd. Op de borst draagt hij het door zilver en zwart gevierendeelde stamschild der Hohenzollerns. Om het Pruisische wapenschild is de keten der orde van den Zwarten Adelaar geslingerd, indien niet de rijksadelaar zelf in een schild is gevat. Boven het hoofd van den laatste zweeft de rijkskroon met twee gouden bandeliers, waarop arabesken.

Geschiedenis. Omtrent de oude Duitsche volkeren raadplege men het artikel *Germanen*. Het Duitsche rijk is ontstaan ten gevolge van de verdeeling van het rijk van *Karel den Groote* door het verdrag van Verdun (843). *Lodewijk de Duitscher* werd heerscher over een gebied, hetwelk toenmaals den naam droeg van Oost-Frankenland (843—870). Zijn zonen verdeelden het rijk, zoodat *Lodewijk* Franken, Saksen en Thüringen, *Karloman* Beieren en *Karel* (*de Dikke*) Alemannië verkreeg. Laatstgemelde was na het overlijden van zijn broeders heerscher over het geheele gebied en ook over West-Franken, doch werd in 887 wegens zijn onbekwaamheid en lafhartigheid afgezet en in Duitschland opgevolgd door *Arnulf*, hertog van Karinthië, een onechten zoon van *Karloman*. Met zijn zoon *Lodewijk het Kind* stierf het geslacht der *Karolingers* in Duitschland uit. *Koenraad I* van Franken was de eerste gekozen koning (911—918). Beieren en Zwaben erkenden echter *Koenraad* niet, terwijl Lotharingen aan de West-Franken (Frankrijk) kwam. Toen *Koenraad* overleed, dreigde het geheele rijk ineen te storten. Maar dit gevaar ontging niet aan *Koenraad*'s broeder *Eberhard*, en op zijn aansporing was het, dat de Franken en Saksen tot koning kozen *Hendrik I.* een Saksisch hertog uit het Ludolfingische huis. Met hem besteeg dus het *Saksische* Huis den troon. Hiertoe behoorden *Hendrik I* (919—936), *Otto I* (936—973), *Otto II* (973—983), *Otto III* (983—1002) en *Hendrik II de Heilige* (1002—1024). Onder hun bestuur is de eenheid van Duitschland ontstaan; de grenzen werden naar verschillende zijden afgebakend. Weliswaar hadden de koningen meermalen met leenmannen of vazallen te strijden, maar de opperheerschappij bleef ongeschonden. De 31ste Januari 962 was een voor Duitschland beteekenisvolle dag, immers op dien datum werd *Otto I*, na verscheiden veldtochten tot Roomsch Koning gekroond door paus *Johannes XII.* Vooral onder *Otto II* en *III* was het rijk dikwijls zijn ondergang nabij, en slechts met veel moeite gelukte het *Hendrik II* weer eenige orde in den chaos te brengen.

Daarna volgde het *Frankische* of *Salische* Huis (1024—1125). *Koenraad II* (1024—1039) poogde de vorstelijke macht uit te breiden, vereenigde Bourgondië met het Duitsche Rijk en bevorderde de erfelijkheid der leenen. *Hendrik III* wist zelfs Hongarije tot erkenning van de Duitsche heerschappij te dwingen. Hij heeft zich verder veel met de pauselijke zaken bemoeid en van 1046—1054 niet minder dan 7 personen op den stoel van Petrus geplaatst. *Hendrik IV* had een moeilijken strijd te voeren tegen de geestelijke en wereldlijke aristocratie en tegen de pauselijke hiërarchie. Onder zijn regeering trad in 1072 *Gregorius VII* als paus op, die de macht der geestelijke opperheerschappij sterk wilde uitbreiden en den Staat aan de Kerk wilde onderwerpen. Daartoe voerde hij drie nieuwe kerkwetten in: het coelibaat, het verbod om geestelijke betrekkingen te verkoopen (simonie) en het verbod der leekeninvestituur. Vooral tegen het laatste verzette zich *Hendrik IV* en op de synode te Worms verklaarde hij *Gregorius* afgezet, die op zijn beurt den koning in den ban deed, waarop een groot deel zijner onderdanen hem afviel. Dit noodzaakte hem tot den tocht naar Canossa (1077), waar hij, na drie dagen voor de poort te hebben moeten wachten, toegelaten en van den ban ontslagen werd. Inmiddels had men in zijn rijk een tegenkoning gekozen, *Rudolf van Zwaben*, die door den paus erkend werd. *Hendrik* wist hem echter te verslaan, trok naar Rome, joeg *Gregorius* op de vlucht en werd door *Clemens III* gekroond. Door zijn zonen bestreden, stierf hij in ballingschap. *Hendrik V* (1106—1125) maakte een einde aan den strijd over de investituur door het Concordaat van Worms, waarbij een dubbele investituur tot stand kwam: zwaard en scepter (Staat), ring en staf (Kerk). Na zijn dood ontstond er een strijd tusschen de *Hohenstaufen* en *Lotharius van Saksen*, die in het voordeel van den laatste beslist werd. Hij regeerde tot 1137.

Na zijn dood kwam het Huis *Hohenstaufen* (1138—1254) aan het bewind met *Koenraad III* (1138—1152), die het koninklijk gezag in zijn landen trachtte te vestigen.

Frederik I (1152—1190) maakte zich van Italië meester, (doch moest dit later weer afstaan. *Hendrik VI* 1190—1197) beraamde het plan, om de kroon van Sicilië en van Duitschland erfelijk te maken in zijn Huis en de Kerk terug te brengen tot haar voormalige afhankelijkheid van het wereldlijk gezag, doch werd door zijn overlijden daarin verhinderd. Toen geschiedde er een dubbele keuze, namelijk van *Philips van Zwaben* (1197—1208), een broeder van den voorgaande, en van *Otto IV van Brunswijk* (1197—1215). Beiden beoorloogden elkander, en paus *Innocentius III* benoemde *Frederik van Sicilië*, den zoon van *Hendrik VI.* Deze werd als *Frederik II* (1215—1250) door zijn zucht om in Italië heerschappij te voeren, gedrongen tot een strijd tegen de hiërarchie. Inmiddels trachtten de Duitsche vorsten zich onafhankelijk te maken en oorloogden onderling. *Koenraad IV* (1250—1254) was niet bij machte zijn gezag te handhaven, en ook *Heinrich Raspe* van Thüringen en graaf *Willem van Holland* tot tegenkoningen benoemd, oefenden geen invloed uit. Zoo kwam het keizerrijk in staat van ontbinding. Dit *interregnum* (tusschenregeering) duurde van 1254—1273 toen de kroon aan *Rudolf van Habsburg* kwam.

Een nieuw tijdperk werd uit dezen toestand geboren, namelijk dat der aristocratische rijksregeling. Koning *Rudolf van Habsburg* (1273—1291) bemoeide zich niet met de Italiaansche en kerkelijke aangelegenheden, maar deed wet en orde heerschen in het binnenland en breidde zijn gezag uit over Oostenrijk, Stiermarken, Karinthië en Kraïn. Die landen gingen echter voor zijn opvolger *Adolf van Nassau* (1292—1298) verloren. *Albrecht I* (1298—1308) was alleen bedacht op vergrooting van zijn gebied. *Hendrik VII van Luxemburg* (1308—1313) verwierf Bohemen en

Digitized by Google

trachtte het keizerlijk gezag in Italië te herstellen, wat hem gedeeltelijk gelukte. Daarop volgde wederom een dubbele keuze, namelijk van *Lodewijk IV van Beieren* (1314—1346) en van *Frederik van Habsburg*. Paus *Johannes XXII* wilde daarover beslissen, doch de keurvorsten kwamen in verzet, waarna *Karel van Luxemburg* gekozen werd (1346). De aanhangers van *Lodewijk* kozen na zijn dood graaf *Gunther van Schwarzburg*, die echter bij verdrag afstand deed van zijn waardigheid. *Karel IV* (1349—1378) zorgde meer voor zijn erfland Bohemen dan voor het rijk, en kende door de „Gouden bul" (1356) uitsluitend aan de 7 keurvorsten van Mainz, Trier, Keulen, Bohemen, de Palts, Saksen en Brandenburg de bevoegdheid toe een koning te kiezen. De traagheid van *Wenzel* (1378—1400) gaf aanleiding tot stedenverbonden n.l. de Hanze, dat aan den Rijn en in Zwaben, doch zij moesten zich onderwerpen aan het vorstelijk gezag. *Ruprecht van de Palts* (1400—1410) deed vruchtelooze pogingen, om den vrede in zijn rijk te herstellen, en *Sigismund van Luxemburg* (1410—1437), ofschoon den kerkelijken twist door het Concilie van Constanz ten einde brengend, werd in den Hussietenoorlog (zie aldaar) gewikkeld.

Na den dood van *Sigismund* kwam het Huis *Habsburg* aan het bewind (1438—1740). *Albrecht II* (1438—1439) regeerde slechts kort en de plannen tot kerkhervorming leden schipbreuk op de onverschilligheid van *Frederik IV* (1440—1493). Het Weener Concordaat (1446) beroofde inmiddels de Duitsche Kerk van haar rechten en bevestigde het gezag van den paus. *Maximiliaan I* (1493—1519) verkondigde op den Rijksdag te Worms den eeuwigen landvrede en verordende tot handhaving daarvan het Rijkskamergericht. Op den Rijksdag te Augsburg (1500) werd een permanent rijksbestuur benoemd, doch 2 jaar later ontbonden, omdat het een beperking was van de keizerlijke macht. De Beiersch-Paltsische Successietwist (1503 en 1504) werd met geweld van wapenen beslecht. Verder werd het rijk op den Rijksdag te Keulen (1512) tot handhaving van den vrede in 10 Kreitsen verdeeld, waarna echter weldra de Hervorming (zie aldaar) een aanvang nam (31 October 1517) en nieuwe onrust verwekte.

Karel V (1519—1556), de erfgenaam van de Duitsch-Habsburgsche, Bourgondische en Spaansch-Italiaansche gewesten, die zich meer voor zijn idiaal „een wereldheerschappij" dan voor Duitschland inspande, verbond zich, de Rijksgrondwet te hervormen, doch werd door veelvuldige oorlogen daarin verhinderd en vertrouwde het bewind toe aan zijn broeder *Ferdinand*, die in 1531 tot Roomsch koning gekozen was. Hij zegepraalde op het Schmalkaldisch Verbond (1547), doch werd door *Maurits van Saksen* genoodzaakt, het Verdrag van Passau te sluiten; verder moest hij de bisdommen Metz, Toul en Verdun aan Frankrijk afstaan. *Karel* legde daarop de keizerlijke waardigheid neder en de Augsburgsche Religievrede (1555) vergunde vrijheid van godsdienst aan de aanhangers der Augsburgsche Confessie. *Ferdinand I* (1556—1564) wist in weerwil van allen godsdiensthaat den vrede te bewaren, alsook *Maximiliaan II* (1564—1576), onder wiens bestuur het Protestantisme zich uitbreidde in Oostenrijk en Bohemen. *Rudolf II* (1576—1612) bevorderde de oogmerken der Jezuïeten, en de Protestantsche vorsten vereenigden zich tot een Unie (1608), terwijl de Roomsch-Katholieken zich tot een Liga verbonden (1609). *Rudolf* echter vergunde door een majesteitsbrief aan de Bohemers vrijheid van godsdienst. De brief werd door *Matthias* (1612—1619) geschonden, waardoor de Dertigjarige Oorlog (zie aldaar) ontstond. *Ferdinand II* (1619—1637) deed in Bohemen en Duitschland het Restitutie-edict afkondigen, doch voerde een rampspoedigen strijd tegen *Gustaaf Adolf* van Zweden (1630—1632). Ook de pogingen van *Ferdinand III* (1637—1657) om den vrede te herstellen waren aanvankelijk vruchteloos.

Door den Munsterschen Vrede (1648) werd het gezag des keizers een ijdele vorm, en sedert 1663 bestond er een *Permanente Rijksdag* te Regensburg, waar de vorsten door afgevaardigden vertegenwoordigd waren, terwijl het keizerlijk bestuur zich meer en meer tot de Oostenrijksche erflanden bepaalde. *Leopold I* (1658—1705) volhardde in zijn werkeloosheid gedurende den veroveringsoorlog van Frankrijk tegen Spanje en de Nederlanden. *Frederik Willem van Brandenburg*, de Groote Keurvorst, versloeg de verbonden Franschen en Zweden bij Fehrbellin (1675), maar de naijver der Duitsche vorsten verhinderde hem eenige vruchten te plukken van die zegepraal. *Lodewijk XIV* eigende zich Straatsburg toe (1681), en eerst de inval der Franschen in de Palts bewoog de Duitsche vorsten tot een samenwerking tegen Frankrijk, welke door *Willem III* van Engeland begunstigd werd, maar tegengewerkt door den inval der Turken in Oostenrijk. Bij den vrede van Rijswijk (1697) verloor *Lodewijk* de veroverde landen met uitzondering van Straatsburg, doch de clausule, dat er niettemin de Roomsch-Katholieke godsdienst gehandhaafd moest worden, gaf aanleiding tot treurige geloofsvervolgingen. De macht van *Lodewijk XIV* werd door den Spaanschen Successie-oorlog (zie aldaar) geknakt, doch de dood van *Jozef I* (1705—1711) was oorzaak, dat het rijk bij den vrede van Baden (1714) geen schadeloosstelling verkreeg voor geleden verliezen, terwijl zijn voortdurende zwakheid bleek in de oorlogen tegen de Turken en tegen Frankrijk. Allengs begonnen maîtressen en gunstelingen misbruik te maken van de absolute macht aan de Duitsche Hoven.

Door het uitsterven van den mannelijken stam van Habsburg ontstond de Oostenrijksche Successie-oorlog (1740—1748), terwijl de pogingen van Frankrijk tot ondermijning van Oostenrijks gezag door Saksen en Beieren werden ondersteund. Keurvorst *Karel Albert van Beieren* werd door den invloed van Frankrijk als *Karel VII* (1742—1745) tot keizer gekozen. Bij den vrede van Aken moest Oostenrijk Silezië aan Pruisen afstaan (1748), en *Maria Theresia*, de gemalin van keizer *Frans I* (1745—1765), poogde op grond der Pragmatieke Sanctie de Oostenrijksche landen tot eenheid te brengen en de toenemende macht van Pruisen te beperken, hetgeen aanleiding gaf tot een Zevenjarigen Oorlog (1756—1763), waarin Pruisen, alleen door Engeland en eenige kleine Duitsche staten ondersteund, voorspoedig streed tegen Oostenrijk, Frankrijk, Rus-

Digitized by Google

land en het Duitsche Rijk, zoodat Oostenrijks invloed gaandeweg verminderde, terwijl die van Pruisen onder het krachtig beleid van *Frederik II* daarentegen aanmerkelijk klom. *Jozef II* (1765—1790) trachtte te vergeefs het keizerlijk gezag in Duitschland te herstellen, hierin vooral belemmerd door den Duitschen „Fürstenbund", in 1785 door *Frederik II* tot stand gebracht.

De groote Fransche Omwenteling was oorzaak van een oorlog der groote Duitsche mogendheden tegen Frankrijk. Na den dood van keizer *Leopold II* (1790—1792) verbond zich *Frans II* (1792—1806) met *Friedrich Wilhelm II* (1786—1796) van Pruisen, om de omwenteling te onderdrukken. Pruisen sloot echter den afzonderlijken vrede van Bazel (1795) met de Fransche Republiek, welk voorbeeld door de kleinere Duitsche Staten en door Oostenrijk, in den Vrede van Campo Formio, nagevolgd werd (1797). Op het Vredescongres van Rastadt bleek de inwendige verdeeldheid van Duitschland, en na een tweeden vruchteloozen oorlog tegen Frankrijk zag het zich beroofd van de landen op den linker oever van den Rijn. Eindelijk werd door *Napoleon* in 1803 het Duitsche keizerschap afgeschaft en Zuid- en West-Duitschland aan Frankrijk onderworpen. Ook een derde oorlog tegen Frankrijk had een ongunstigen afloop, en bij den vrede van Presburg (1805) werd het grondgebied van Beieren, Baden en Württemberg vergroot ten koste van dat van Oostenrijk. De „Rheinbund", in 1806 opgericht, vernederde de Zuid- en West-Duitsche vorsten tot vazallen van Frankrijk, terwijl de opstand van Pruisen tegen de heerschappij van *Napoleon* aan dat rijk bij den vrede van Tilsit op de helft van zijn grondgebied te staan kwam, en de vierde oorlog van Oostenrijk bij den Vrede van Weenen (1809) een uitbreiding van den „Rheinbund" en een verzwakking van Oostenrijk ten gevolge had. In 1810 werd de geheele Duitsche Noordzeekust bij Frankrijk ingelijfd, en eerst de Russisch-Duitsche oorlog van 1811—1815 vernietigde de macht van Frankrijk, dat bij den Eersten en Tweeden Vrede van Pa- (1814 en 1815) de veroverde landen moest teruggeven.

Nu vormde zich Duitschland tot een *Statenbond*. De oprichting van den *Duitschen Bond* (8 Juni 1815) bevredigde geenszins de verwachtingen van het Duitsche volk, daar met de restauratie van het oude gezag ook de oude misbruiken terugkeerden. De beloften vrijzinniger instellingen in het leven te zullen roepen, werden schaars vervuld. Toch werd hier en daar een constitutie ingevoerd, zooals in Nassau (1815), Saksen-Weimar (1869), Beieren (1818), Baden en Württemberg (1819), terwijl Pruisen en Oostenrijk achterbleven. De *Besluiten van Karlsbad* van den 20sten September 1819, het gevolg van democratische woelingen en van den moord op *Kotzebue* door den student *Sand*, verklaarden den oorlog aan den constitutioneelen geest, en de *Centrale Commissie van onderzoek* te Mainz bijverde zich elke uiting van den volkswensch te onderdrukken. Vele personen (*Arndt*, *Welcker*, *Jahn* e. a.) werden langen tijd gevangen gehouden en uit hunne ambten ontzet. De Bondsacte werd aangevuld door de *Weener Slotacte* van 8 Juli 1820, en de Bondsdag was na dien tijd de onwillekeurige vertegenwoordiger van de reactionnaire gezindheden der Oostenrijksche regeering, waarachter Rusland stond. De Zuid-Duitsche staten, waarin zich een constitutioneel leven ontwikkeld had, trachtten zich tegen de *Karlsbader Besluiten* te verzetten en vrijzinnig te blijven tegenover de pers, hoogeschool, vereeniging en vergadering, maar konden aan den druk, door anderen uitgeoefend, geen weerstand bieden. De macht van den Bond was echter niet voldoende afzonderlijke staten, wanneer ze zulks niet wilden, geheel aan de politie-willekeur van den Bondsdag te onderwerpen. De Bond genoot dan ook geen groote populariteit, trouwens de bevolking moest eerst de wonden, door den oorlog geslagen, heelen, voor zij zich aan het politieke leven konden wijden. Aan staatkunde deed alleen de geleerde wereld, die zich vooral liet beïnvloeden door de Fransche liberalen. De Fransche Julirevolutie (1830) gaf in Duitschland aanleiding tot liberale en unitaristische bewegingen, en dientengevolge verkregen Keur-Hessen, Brunswijk, Hannover en Saksen een volksvertegenwoordiging, terwijl in andere staten de drukperscensuur opgeheven en de wetgeving in vrijzinnigen geest herzien werd. Na 1832 (Hamburgsch feest en Frankforter aanslag tegen den Bondsdag) werden de verleende concessiën door Bondsbesluiten wederom opgeheven, terwijl conferentiën te Weenen (1834) geen ander doel hadden dan de onderdrukking van het vertegenwoordigend bestuur, het aan banden leggen der pers en het instellen van een nieuwe *centrale commissie van onderzoek*. Wederom hadden arrestaties plaats, werden professoren afgezet, kortom vierde de reactie hoogtij. De Bondsdag werd wel ingeroepen ter bescherming van de door *Ernst August* van Hannover in 1837 willekeurig opgeheven grondwet, doch verklaarde zich onbevoegd. Ook tegenover het buitenland wist de Bondsdag de Duitsche belangen niet te behartigen. Een gevoel van smart greep allen aan, dat Duitschers in het buitenland geen bescherming genoten en dat de bouw van een oorlogsvloot tot bescherming van den Duitschen handel en de versterking van de kusten in den Bondsdag niet overwogen werden. Een militaire reorganisatie, waarop Pruisen sterk aandrong, kwam niet tot stand; het herstellen van vestingen aan den Rijn had niet plaats, hoewel het geld in den vorm van de Fransche oorlogsschatting van 1815 voorhanden was. Aan de moeilijkheden met Nederland naar aanleiding van de Rijnvaart wist de Bondsdag, evenmin als aan de Rijntollen, een einde te maken. Ook in de Belgische omwenteling en in de kwestie van Sleeswijk-Holstein, tegen *Christiaan VIII* van Denemarken, kon Duitschland zijn belangen geen kracht bijzetten. Den vrede, dien Duitschland van 1815—1848 genoot, dankte het slechts aan de verregaande nalatigheid van den Bondsdag. Ook aan de instelling van het Duitsche Tolverbond nam de Bondsdag als zoodanig geen deel. Toen in 1817 na een mislukten oogst een verhooging van de prijzen der levensmiddelen ontstond, groeide deze door de tollen tusschen de staten, ja zelfs provincies onderling, tot een vreeselijken hongersnood aan. Pruisen begon met de opheffing van de rivier- en binnentollen, verklaarde zich in 1818 voor vrijheid van handel en

Digitized by Google

opende met de conventie over het opheffen van de tollen op de Elbe de rij van verdragen, welke ten slotte het tot stand komen bewerkte van het Duitsche Tolverbond, waartoe alle Duitsche staten, behalve Oostenrijk, toetraden. De goede resultaten van dit verbond lieten zich niet lang wachten.

In 1840 beklom *Friedrich Wilhelm IV* den Pruisischen troon, en de verzoenende richting van zijn regeering deed verwachtingen ontstaan, welke echter niet vervuld werden. De constitutie van 3 Februari 1847 en de opening van den Vereenigden Landdag (21 April) verijdelden den langgekoesterden wensch een volksvertegenwoordiging te bezitten, en eerst de Fransche Februari-omwenteling van 1848 noodzaakte de kleinere staten tot beloften van drukpersvrijheid, rechtspraak door gezworenen, volkswapening en volksvertegenwoordiging, deed in Pruisen en Oostenrijk een crisis ontstaan en baande den weg tot een vurig verlangde hervorming der Bondswet. Van 30 Maart tot 3 April vereenigde zich een *Voorparlement* te Frankfort, waar Sleeswijk, benevens Oost- en West-Pruisen in den Bond werden opgenomen en de vroeger vermelde latere Bondsbesluiten vernietigd. Een *Commissie van Vijftig* werd benoemd, om de verkiezingen voor het parlement regelmatig te doen plaats grijpen, en een *Ontwerp-Bondswet*, den 26sten April door de *Commissie van Zeventien* aan de Bondsvergadering ingediend, bevatte het voorstel het opperbestuur op te dragen aan een erfelijken keizer, verder om een Hoogerhuis te vormen van de vorsten en vertegenwoordigers der verschillende staten en een Lagerhuis van volksafgevaardigden, alsmede een hoogste Rijksgerecht. De eerste Duitsche *Nationale Vergadering*, den 18den Mei geopend, koos den 29sten Juni hertog *Johan van Oostenrijk* tot Rijksbestuurder, vernietigde den Bondsdag door de wet van 29 Juni en koos het eerste *Rijksministerie* onder voorzitterschap van den vorst *van Leiningen*. Een voorstel van Pruisen, om naast dat centrale lichaam een raad samen te stellen uit de afgevaardigden der afzonderlijke staten, die de organische verbinding der rijksregeering met die der staten zou vormen, werd verworpen. Te midden der langdurige beraadslagingen over de grondrechten ontbrandde in den boezem der Nationale Vergadering de strijd tusschen de constitutioneele en republikeinsche partijen, terwijl de revolutionnaire gisting in Oostenrijk en Pruisen toenam. Toch wilde het Parlement, alvorens voor een constitutie zorg te dragen, regeeringsfuncties uitoefenen en tegenover het buitenland Duitschland als één staat vertegenwoordigen. In de zaak Sleeswijk-Holstein, waar in Maart 1848 een opstand tegen Denemarken was uitgebroken, eischte het Parlement krachtige maatregelen, om aan dien oorlog een einde te maken en de eer van Duitschland te verdedigen. De Rijksbestuurder liet daarom een leger naar het terrein van den oorlog trekken, om de Pruisische en Sleeswijk-Holsteinsche troepen te versterken. Pruisen leed zwaar onder den oorlog, daar Denemarken de Oostzee-havens blokkeerde en Engeland en Rusland met interventie dreigden. De wapenstilstand van Malmö, den 26sten Augustus door Pruisen met Denemarken gesloten, bracht de hartstochten in beweging, en het besluit, dat die wapenstilstand erkend zou worden, ging vergezeld van den eisch, dat het Centraal bestuur zich zou beijveren een wijziging van dat verdrag te verkrijgen. Daardoor ontstond den 18den een oproer te Frankfort, hetwelk echter spoedig gedempt werd, terwijl in Baden de republikeinsche partij *Struve* aan het hoofd plaatste.

De zegepraal der contrarevolutie in Oostenrijk (31 October) en Pruisen (November) gaf getuigenis van de machteloosheid van het Parlement, waar men nu na schorsing der discussie over de grondrechten, over een constitutie beraadslaagde. Tengevolge van de kwestie, of men de Bondsgrondwet moest wijzigen, of Oostenrijk uitsluiten, verlieten *Schmerling* en *Würth* het Rijksministerie, en *von Gagern* verving eerstgenoemde. Zijn programma: uitsluiting van Oostenrijk uit den nieuwen Bondsstaat, maar een vereeniging met dat keizerrijk door middel eener afzonderlijke acte, eenheid van Duitschland als Bondsstaat met een erfelijk opperbestuurder, werd den 13den Januari 1849 met vrij groote meerderheid, en het voorstel, om het opperbestuur met den titel van keizer aan één der regeerende vorsten van Duitschland op te dragen, den 25sten Januari met 214 tegen 205 stemmen aangenomen. Toen barstte de strijd los tusschen de Klein-Duitsche partij en de verschillende tegen het Pruisische oppergezag gekante fractiën of de Groot-Duitsche partij met de zich hierbij voegende linkerzijde. De kleinere Duitsche staten verklaarden zich allengs voor het Pruisische erfkeizerschap, doch de koninkrijken, met uitzondering van Pruisen, kwamen daartegen in verzet. Oostenrijk protesteerde in een nota van den 4den Februari op beslissenden toon tegen de vorming van een afzonderlijken Bondsstaat en tegen elke ondergeschiktheid, hoe ook genaamd, van den Oostenrijkschen keizer aan een centraal bestuur door Duitsche vorsten ge handhaafd. Oostenrijk werd met Hongarije en Lombardije tot één ondeelbare constitutioneele monarchie verklaard. Ook Beieren sprak in dien geest, doch Pruisen erkende met een aantal kleine staten de Rijkswet. Het voorstel van *Welcker*, om de rijkswet geldig te verklaren en de keizerskroon op te dragen aan den koning van Pruisen, werd den 21sten Maart met 288 tegen 252 stemmen verworpen, waarna het rijksministerie aftrad; doch den 27sten Maart werd bij de 2de lezing der in democratischen zin gewijzigde Rijkswet de erfelijkheid van het keizerschap met 267 tegen 263 aangenomen en daags daarna *Friedrich Wilhelm IV* met 290 van de 530 stemmen tot Duitsch keizer gekozen. Deze wees den 3den April de kroon voorwaardelijk van de hand, waarna de Nationale Vergadering verklaarde de Rijkswet te zullen handhaven, terwijl Oostenrijk zijn afgevaardigden terugriep en de Rijksbestuurder zijn betrekking nederlegde. In Dresden, in de Palts, aan den Beneden-Rijn en in Baden voerde ijver voor de Rijkswet tot republikeinsche woelingen, en den 10den Mei verliet *von Gagern* het Rijksministerie, waarin tengevolge van Oostenrijksche intriges *Grävell*, *Detmold*, *Merck*, *Jochmus* en vorst *Wittgenstein* zitting namen. Den 14den Mei riep Pruisen eveneens zijn afgevaardigden terug, waarna

Digitized by Google

de achtergeblevenen der gematigde richting meerendeels huiswaarts keerden. De overigen, leden der linkerzijde, kwamen den 30sten Mei tot het besluit, zich naar Stuttgart te begeven, waar zij, onder den naam van *Rompparlement*, den 6den Juni een Rijksregentschap kozen, bestaande uit *Raveaux*, *Vogt*, *Schuler*, *H. Simon* en *Becher*, doch weldra door geweld van wapenen uiteen gejaagd werden.

Dat was het einde der *Nationale Vergadering*, van welke men aanvankelijk een zegenrijke herschepping van Duitschland had verwacht. Nu was weldra de opstand in de Palts en in Baden onderdrukt. Conferentiën, den 17den Mei gehouden, hadden reeds geleid tot den *Driekoningsbond* (Pruisen, Hannover en Saksen) en tot het ontwerp eener Rijkswet, welke alle Bondslanden zou omvatten, met uitzondering van Oostenrijk, waarmede men een afzonderlijk verbond zou aangaan. Alle Duitsche vorsten werden daartoe door Pruisen (28 Mei 1849) uitgenoodigd, doch Beieren, Württemberg, Hessen-Homburg, Luxemburg, Holstein, Lichtenstein en Frankfort gaven een weigerend antwoord, daarbij steunende op Oostenrijk, dat na demping van den opstand in Hongarije het weder bijeenroepen van den ouden Bondsdag eischte. De Erfkeizerlijke partij (*Gagern*, *Dahlmann*, *Mathy* enz.) aanvaardde op een vergadering te Gotha het Pruisisch programma, en Pruisen sloot den 30sten September met Oostenrijk een verdrag, om een gemeenschappelijke commissie, het *Interim* genaamd, te benoemen tot besturing der aangelegenheden van den Bond tot aan den 1sten Mei 1850, waarna de Rijksbestuurder Frankfort verliet. Tegen het voorstel van Pruisen, om een Rijksdag samen te roepen, kwamen Saksen en Hannover in verzet, evenals Oostenrijk en Beieren. Hannover en Saksen maakten zich los van den Driekoningsbond en stichtten met de Zuid-Duitsche koninkrijken den *Vierkoningenbond*. Beieren, Saksen en Württemberg leverden nu den 27sten Februari te München een nieuw ontwerp van Rijkswet, vaststellende een Directorium uit Oostenrijk, Pruisen, de 4 koninkrijken en de beide Hessen, en een volksvertegenwoordiging, uit de Landsstanden van alle Duitsche staten bestaande; doch het werd door Pruisen verworpen. Den 20sten Maart werd te Erfurt het Vereenigingsparlement (Unionsparlement) geopend, waar men den 13den en 17den April de Rijkswet aannam, terwijl het den 29sten daaraanvolgende verdaagd werd. Een Congres van vorsten van 9—16 Mei te Berlijn vergaderd, verklaarde de vereeniging als wettig, doch voerde verder niets uit. Oostenrijk nam een vijandige houding aan tegenover de vereeniging en verlangde haar opheffing. De Bondsvergadering, den 9den Mei door den Oostenrijkschen gevolmachtigde te Frankfort geopend, verklaarde zich een Volle Vergadering (Plenum), bekrachtigde den vrede met Denemarken en beslechtte de oneenigheid in Keur-Hessen, en de vorsten van Oostenrijk, Beieren en Württemberg besloten op een Conferentie te Bregenz (12 October) de Bondsbesluiten omtrent Keur-Hessen door een gewapende tusschenkomst ten uitvoer te leggen, waarom de Oostenrijksche en Beiersche executietroepen in Keur-Hessen binnentrokken, terwijl de Pruisische Kassel in bezit namen. Weldra werd de vereeniging (Unie) ontbonden, en de Oostenrijksche politiek behaalde de overwinning op de conferentie te Olmütz (29 en 30 November) door het besluit, dat de zaken van Keur-Hessen en Sleeswijk-Holstein door een gemeenschappelijke beslissing der Duitsche regeeringen tot een goed einde zouden worden gebracht. Op de conferentie van ministers te Dresden (23 December 1850—15 Mei 1851) deed Oostenrijk vruchtelooze moeite, om de geheele Oostenrijksche monarchie in den Bond te doen opnemen, zoodat eindelijk in den terugkeer tot den voormaligen Bond de reactie een volkomen zegepraal behaalde. De Bondsdag verklaarde in Maart 1852 de Keur-Hessische constitutie van 1831 buiten kracht en gaf Sleeswijk-Holstein prijs aan de willekeur van Denemarken, terwijl de Duitsche vloot verwaarloosd werd.

Intusschen kwam er toenadering tusschen Oostenrijk en Pruisen, zoowel door een handels- en scheepvaartverdrag, als door een wederzijdschen waarborg tegen elken aanval en tot beveiliging der algemeene Duitsche belangen. De Bond vereenigde zich den 24sten Juli met laatstgemelde overeenkomst, terwijl Pruisen zich onttrok aan een verbond, door Oostenrijk met de Westersche mogendheden gesloten. Het voorstel van Oostenrijk aan den Bondsdag, om het Bondsleger mobiel te maken en een opperveldheer te benoemen, werd door Pruisen afgekeurd, doch de Bondsdag besloot het leger op voet van oorlog te brengen (Kriegsbereitschaft), een demonstratie, die volgens Oostenrijk uitsluitend tegen Rusland, volgens Pruisen ook tegen de Westersche mogendheden gericht was, waarom er een levendige wisseling van diplomatieke nota's tusschen Oostenrijk en Pruisen plaats greep, waaraan de Vrede van Parijs (30 Maart 1856) een einde maakte. De reactionnaire richting van den Bondsdag bleek uit de wet op de drukpers van 6 Juli 1854 en uit zijn toegevendheid tegenover den Württembergschen en Hannoverschen adel. Wegens een conflict van Oostenrijk met Piemont en Frankrijk mobiliseerde de Bond (23 April 1859) het leger, terwijl Oostenrijk een meer beslissenden stap vorderde, maar door Pruisen werd tegengewerkt. Vandaar de verdeeldheid dier beide mogendheden na den vrede van Villa-Franca. Den 16den September werd de Nationale Vereeniging gesticht, welke de samenstelling van een Duitschen Bondsstaat onder de leiding van Pruisen benevens een parlementaire constitutie tot pogramma had. Pruisen trachtte vruchteloos van den Bondsdag de herstelling der constitutie van 1831 in Keur-Hessen te verkrijgen. Terwijl den 20sten October 1860 een grondwet werd afgekondigd voor de geheele Oostenrijksche monarchie, beklom den 2den Januari 1861 de prins-regent als *Wilhelm I* den Pruisischen troon en poogde zich te vergeefs met Oostenrijk te verstaan over eene hervorming van het Bondsleger. Graaf *Bernstorff*, minister van Buitenlandsche Zaken in Pruisen, verklaarde zich voor een meer beperkten Bondsstaat, doch vond bij de kleinere staten, die bevreesd waren voor hun souvereiniteit, geen bijval. Deze laatste zonden met Oostenrijk afgevaardigden uit de Kamers naar Frankfort, om over ontwerpen van rechtsbedeeling te beraadslagen. Afgevaardigden

Digitized by Google

van de liberale fractiën, te Weimar vergaderd, kwamen daartegen in verzet, terwijl een te Frankfort samengeroepen vereeniging van leden der Groot-Duitsche partij er haar goedkeuring aan hechtte. Toen werd door de laatstgenoemde de „Hervormingsvereeniging" gesticht als een tegenwicht tegen de „Nationale Vereeniging". Het handelsverdrag, door Pruisen in naam van het Tolverbond met Frankrijk gesloten, werd in 1862, in weerwil van de tegenstribbeling van Oostenrijk, door den tweeden Duitschen Handelsdag te München goedgekeurd. Van 17 Augustus tot 1 September 1863 werd onder voorzitterschap van den keizer van Oostenrijk te Frankfort een vorstencongres gehouden, waaraan de koning van Pruisen geen deel nam. Aldaar kwam het Oostenrijksche hervormingsplan ter tafel, namelijk de instelling van een Directorium (uit Oostenrijk, Pruisen, Beieren en 2 kleinere staten), van een Bondsraad onder voorzitterschap van Oostenrijk met een uitgebreide volmacht voor de buitenlandsche politiek, van een wetboek en van waarborgen voor binnenlandsche rust en van een door de Kamers gekozen vergadering van 300 Bondsafgevaardigden met een beslissende medewerking bij zaken van wetgeving en met een beperkte bevoegdheid bij aangelegenheden van financieelen aard, een voorstel, hetwelk door de liberale leden bestreden werd, terwijl het wegens de afwezigheid van Pruisen geen bekrachtiging verwerven kon.

De inlijving van Sleeswijk in den Deenschen staat, den 18den November 1863 door *Christiaan IX* afgekondigd, veroorzaakte een groote agitatie ten gunste der hertogdommen, en de Bondsdag besloot den 7den December tot de executie tegen Denemarken. Den 23sten December rukten de Bondstroepen (uit Saksen en Hannover) in Holstein, en toen de voorstellen van Pruisen en Oostenrijk door Denemarken werden afgewezen, verklaarden deze beide mogendheden, dat zij voornemens waren zelf die zaak te beslechten (zie *Denemarken*). Daarna ontstond er spanning tusschen Oostenrijk en Pruisen, daar dit laatste de hertogdommen wenschte te annexeeren. Door de Conventie van Gastein (14 Augustus 1865) werd het voormalig gezamenlijk bestuur (condominium) verdeeld, zoodat Holstein aan de beschermheerschappij van Oostenrijk en Sleeswijk aan die van Pruisen overgelaten en Lauenburg tegen betaling van $2^1/_2$ millioen Deensche rijksdaalders aan Pruisen afgestaan werd. Meer en meer kwamen de Nationale Vereeniging en de Hervormingsvereeniging in verval. In den aanvang van 1866 ontstond er een nieuw conflict tusschen Oostenrijk en Pruisen over de Augustenburgsche kwestie in Holstein. Pruisen verbond zich met Italië, en zoowel daar als in Oostenrijk werden de legers op voet van oorlog gebracht, waartoe Saksen, Beieren, Württemberg, Baden, Hessen-Darmstadt en Nassau eveneens overgingen. Den 10den April deed Pruisen het voorstel bij den Bondsdag, om een Parlement van rechtstreeks gekozen volksafgevaardigden op te roepen; de uitnoodiging tot een door Frankrijk ingestelde vredesconferentie (24 Mei) werd door Pruisen, den Duitschen Bond en Italië aangenomen, maar door Oostenrijk van de hand gewezen, en toen Oostenrijk (1 Juni) de beslissing der Sleeswijk-Holsteinsche zaak aan den Bond wilde overlaten, verklaarde *von Bismarck*, in een dépêche van 3 Juni, zulks als een schennis van het tractaat van Gastein. Pruisen nam het burgerlijk bestuur in Holstein op zich, waarna de Oostenrijksche troepen onder protest het land verlieten en Oostenrijk den 11den Juni een klacht bij den Bond indiende tegen Pruisen, terwijl het tevens de mobielverklaring vroeg van het Bondsleger binnen 14 dagen en de benoeming van een Bondsveldheer. Dit voorstel werd met 9 tegen 6 stemmen aangenomen, waarna Pruisen verklaarde, dat het Bondsverdrag verbroken was. Het bracht nu de hoofdbeginselen van een nieuw verdrag ter tafel, stelde aan Hannover, Keur-Hessen en Saksen den eisch hun leger op voet van vrede te brengen en onder waarborg van hun gebied en van hun souvereiniteit op den grondslag dier hoofdbeginselen een nieuwen Bond met Pruisen te sluiten, terwijl het, ingeval van weigerachtigheid, met geweld van wapenen dreigde. Genoemde rijken verwierpen het voorstel, de Saksische troepen vereenigden zich in Bohemen met de Oostenrijksche, en de Pruisen namen Saksen, Keur-Hessen en Hannover in bezit. Kort, maar glansrijk was de veldtocht, dien Pruisen in Bohemen en Moravië tegen Oostenrijk en Saksen en in Thüringen en de Mainstreek tegen de Bondstroepen voerde. Den 25sten Juli werden de vredesonderhandelingen te Nikolsburg geopend. Pruisen sloot een of- en defensief verbond met Württemberg, Baden en Beieren, voorts vrede met Oostenrijk (te Praag den 23sten Augustus) en met Saksen (den 21sten October 1866). (Zie *Pruisisch-Oostenrijksche oorlog*).

Nu werd den 18den Augustus 1866 de *Noord-Duitsche Bond* gesticht. Hiertoe behoorden Pruisen, Saksen-Weimar, Oldenburg, Brunswijk, Saksen-Altenburg, Saksen-Coburg-Gotha, Anhalt, de beide Schwarzburgen, Reusz jongere lijn, Waldeck, Schaumburg-Lippe, Lippe en de Hanzesteden, terwijl ook de beide Mecklenburgen, het grootHertogdom Hessen voor Opper-Hessen, Reusz oudere lijn, Saksen-Meiningen en het koningrijk Saksen toetraden. Den 24sten Augustus werd de laatste vergadering van den ouden Bondsdag te Augsburg gehouden, en den 20sten September werden Hannover, Keur-Hessen, Nassau en Frankfort aan de Main, verder den 24sten December Sleeswijk-Holstein door de wet vereenigd met de Pruisische monarchie. Het voorzitterschap in het Noord-Duitsche Parlement werd opgedragen aan de kroon van Pruisen, en den 24sten Februari 1867 werd de eerste (constitueerende) rijksdag van den Noord-Duitschen Bond geopend. Zijn grondwet, den 16den April met 230 tegen 53 stemmen vastgesteld, trad den 7den Juni in werking.

Pruisen, als voorzitter van den Bond, bezat het recht oorlog te verklaren, vrede, verdragen en bondgenootschappen te sluiten, den Bond naar buiten te vertegenwoordigen, den Bondskanselier te benoemen, den Bondsraad en Rijksdag bijeen te roepen. De Bondsraad bestond uit de gevolmachtigden der 22 staten, uitbrengende 43 stemmen (Pruisen 17) en had het recht alle wetsontwerpen vooraf te onderzoeken en goed te keuren. De Rijksdag kwam voort uit algemeen direct stemrecht (1 afgevaardigde op 100000 zielen) en had

Digitized by Google

de rechten der volksvertegenwoordiging van een constitutioneelen staat. De Bondswetgeving strekte zich uit tot het gezamenlijk verkeers-, handels-, munt- en tolwezen en liet daarentegen het inwendig bestuur der afzonderlijke staten aan deze over.

Door de reorganisatie was het verbond tusschen Duitschland en het groothertogdom Luxemburg geëindigd. Toen de koning der Nederlanden Luxemburg aan Frankrijk wilde verkoopen, weigerde Pruisen zijn toestemming en beantwoordde de Fransche oorlogsdreigementen met de mededeeling van het geheim bondgenootschap met de Zuid-Duitsche staten. De oorlog werd vermeden en in het Londensch protocol (11 Mei 1867) besloten tot de ontruiming van Luxemburg door de Pruisische troepen en tot de onafhankelijkheid van het groothertogdom.

In het begin van Juli 1870 werd de candidatuur van *Leopold von Hohenzollern* voor den Spaanschen troon door het Fransche kabinet tot een aanleiding gemaakt van geschillen met Pruisen, en toen de koning van Pruisen den eisch, om die candidatuur in het vervolg te verhinderen, van de hand wees, werd hem den 19den Juli door Frankrijk de oorlog verklaard (Zie *Fransch-Duitsche oorlog*). Reeds dadelijk na het eerste succes werd gesproken over de teruggave van Elzas-Lotharingen en over de stichting van een nieuw Duitsch Rijk, waartoe ook de zuidelijke staten zouden toetreden. In den beginne stelde Beieren echter zulke eischen, dat een overeenstemming onmogelijk scheen. In Versailles gelukte het echter beter, en nadat Baden en Hessen zich hadden aangesloten, volgden Beieren en Württemberg weldra. Aan deze beide koninkrijken werden bijzondere rechten toegekend: eigen vertegenwoordiging in het buitenland, eigen leger, post, telegraaf en belasting op bier en gedestilleerd. Doch beide sloten niet lang daarna met Pruisen een militaire conventie. Hoewel in den beginne in den Noord-Duitschen Rijksdag de overeenkomsten met de koninkrijken tegenstand ontmoetten, werden deze toch aangenomen, toen Beieren erin toestemde aan het praesidium van het toekomstig rijk den titel van „Duitsch keizer" te verbinden. Een deputatie uit den Rijksdag begaf zich naar Versailles tot koning *Wilhelm* en verzocht hem door het aannemen van de keizerskroon de éénheid van het Duitsche rijk te bezegelen. *Wilhelm* nam de kroon aan in een proclamatie van den 17den Januari 1871 aan het Duitsche volk. Een dag later had te Versailles in tegenwoordigheid van vele vorsten, prinsen en generaals de plechtige afkondiging van het Duitsche keizerrijk plaats. Op deze proclamatie volgde onmiddellijk de capitulatie van Parijs en daarmede het einde van den oorlog. De voorloopige vrede te Versailles (26 Februari) schonk het jonge rijk Elzas-Lotharingen en een oorlogsschatting van 5 milliard. De definitieve vrede werd den 10den Mei te Frankfort gesloten.

De verkiezingen gaven den 3den Maart een groote nationale meerderheid, en de eerste Duitsche Rijksdag werd den 21sten Maart 1871 te Berlijn geopend. De nieuwe, 58 leden sterke Centrumspartij trachtte dadelijk den invloed van het nieuwe rijk te verkrijgen voor het herstel der wereldlijke macht van den paus, wat echter niet gelukte. De „Reichsverfassung", den 14den April 1871 met op vier na algemeene stemmen aangenomen, was een herziening van die van den Noord-Duitschen Bond; zij verhoogde het aantal leden en stemmen van den Bondsraad, die nu uit gevolmachtigden van 25 staten bestond, van 43 tot 58 en beperkte de rechten van het Bondspraesidium in eenige punten ten gunste van den Bondsraad.

De Rijkskanselier en de Rijksdag hielden zich nu ijverig bezig met de wetgeving voor het rijk, de oorlogsbegrooting werd voor drie jaar tot een bedrag van 270 millioen mark jaarlijks goedgekeurd. De Cultuurstrijd (zie aldaar) in Pruisen deed zich ook in het rijk gevoelen: de „Kanzelparagraph" en de „Jezuietenwet" van den 4den Juli 1872 deden den haat der clericalen tegen *von Bismarck* nog toenemen. Het volk werd opgeruid en een verbond met de sociaaldemocraten en particularisten aangegaan. Een gevolg daarvan was de aanslag van den kuipersgezel *Kullmann* op het leven van *von Bismarck* te Kissingen, den 13den Juli 1874. Tevens greep de beweging der Oud-Katholieken allengs verder om zich heen, zoodat paus *Pius IX* in zijn toespraak zich vrij heftig tegen de regeering van het Duitsche Rijk uitliet, terwijl hij kardinaal *von Hohenlohe* niet wilde erkennen als Duitsch gezant bij den Heiligen Stoel, den keizer trachtte over te halen tot afkeuring van de kerkelijke politiek van *von Bismarck* en ten laatste de encykliek van 5 Februari 1875 uitvaardigde, waarin hij de nieuwe kerkelijke wetten als niet-geldend verklaarde, verbood daaraan te gehoorzamen en de geheele Oud-Katholieke geestelijkheid excommuniceerde. Het antwoord daarop was de „broodkorfwet", waardoor aan wederspannige bisschoppen en geestelijken staatssubsidie werd ontzegd, en de wet tot opheffing van alle geestelijke orden enz. in Pruisen.

De nieuwe verkiezingen voor den tweeden Duitschen Rijksdag van 1874 tot 1876 versterkten de gelederen der clericale afgevaardigden, maar de nationaal-liberalen behielden niettemin de meerderheid. De gelden, door Frankrijk als schadevergoeding voor den oorlog opgebracht, kwamen gedeeltelijk ten goede aan de verschillende Duitsche staten, terwijl het overige besteed werd voor de verbetering van vestingen, aan het stichten van militaire scholen en aan een fonds voor invaliden, alsmede voor dotatiën aan verdienstelijke bevelhebbers en staatslieden. De rijkslegerwet met een sterkte van 401659 man op voet van vrede werd in 1874 voor den tijd van zeven jaar aangenomen. De muntwet en de wet op de banken brachten eenheid op financiëel gebied en hadden hierdoor een weldadigen invloed. Ook de wetten op de rechtsbedeeling werden voor geheel Duitschland aangenomen en kwamen den 1sten October 1879 in werking; de Rijksrechtbank werd op dien dag te Leipzig geopend. Verder werden maatregelen beraamd en langzamerhand ten uitvoer gebracht, om de spoorwegen van staatswege te exploiteeren. Vooral in Pruisen zijn in 1879, 1880 en 1882 onderscheiden spoorwegen van maatschappijen door den Staat aangekocht.

De eenheid der nationaal-liberalen was door de gebeurtenissen in de jaren 1874—1876 verbroken, en hun strijd met de vooruitstrevende partij had ten gevolge, dat zij beide bij de verkie-

Digitized by Google

zingen van 1877 39 zetels en daarmede de meerderheid in den Rijksdag verloren. Ook *Bismarck* wendde zich meer en meer van hen af. Hij meende dat men, verblind door den zeer grooten vooruitgang van handel en nijverheid na den oorlog, die echter na 1879 in een malaise oversloeg en eindigde met het faillissement van talrijke ondernemingen, te ver was gegaan in het begunstigen van den vrijhandel: De Duitsche industrie en landbouw stonden weerloos tegenover het buitenland; de financiën van het rijk en de afzonderlijke staten waren daardoor benadeeld. Daarom stelde hij belastinghervormingen voor, die met het vrijhandelsstelsel braken. De liberalen wilden hun principe niet loslaten en weigerden iedere belastingverhooging, indien niet uitdrukkelijk werd aangegeven, waartoe de hoogere inkomsten bestemd waren; zij verzetten zich dan ook heftig tegen het in 1878 door *Bismarck* voorgestelde tabaksmonopolie. De aanslag van *Hödel* op *Wilhelm I* was voor *Bismarck* aanleiding tot het indienen der socialistenwet, waarbij gedurende drie jaren de sociaal-democraten aan uitzonderingsmaatregelen onderworpen werden. De liberale en clericale meerderheid verwierp dit wetsontwerp echter als onnoodig, maar den 2den Juni verwondde een schot van *Nobiling* den keizer zoo zwaar, dat hij ruim een half jaar de regeering aan den kroonprins moest overlaten. *Bismarck* zette toen de ontbinding van den Rijksdag door en bestreed bij de verkiezingen (30 Juli) vooral de liberalen, zoodat hun getal in den nieuwen Rijksdag aanmerkelijk slonk. Den 19den October werd daarop de socialistenwet voor $2^1/_2$ jaar aangenomen. Een meerderheid, waarop hij vast rekenen kon, had de ijzeren kanselier echter ook in dezen Rijksdag niet.

In zijn buitenlandsche staatkunde zocht *Bismarck* toenadering tot Oostenrijk en trachtte een overeenkomst tusschen dat rijk en Rusland tot stand te brengen. Dit geschiedde op de bijeenkomst der drie keizers te Berlijn (5—12 September 1872), waar *Alexander II* en *Frans Joseph* met hun ministers *Gortsjakow* en *Andrassy* verschenen (zie *Driekeizerbond*). Ten gevolge van de afspraak aldaar, berustende op gemeenschappelijke politiek en behoud van den vrede, was het in 1877 mogelijk den oorlog tusschen Rusland en Turkije tot het Balkanschiereiland te beperken. Toen Rusland echter bij den vrede van San Stefano inbreuk maakte op de Oostenrijksche en Engelsche belangen in het Oosten en de Britsche regeering een krachtig protest deed hooren, trad *Bismarck* als bemiddelaar op en kwam onder zijn voorzitterschap het Berlijnsche congres samen, waarop de ministers van Buitenlandsche Zaken van alle betrokken mogendheden tegenwoordig waren. Het resultaat was, dat bij den vrede van Berlijn (13 Juli) een overeenkomst tot stand kwam en Rusland in eenige wijzigingen in het verdrag van San Stefano toestemde. De publieke opinie in Rusland kon dit niet verkroppen en de verhouding tusschen Duitschland en het Czarenrijk werd steeds meer gespannen, hetgeen ook de persoonlijke ontmoeting der beide vorsten te Alexandrowo niet kon wegnemen, zoodat *Bismarck* den 7den October 1879 met Oostenrijk-Hongarije een of-en defensief verbond sloot, waarbij zich aansloot in 1884 Italië (zie *Drievoudig Verbond*). De Panslaven en de Franschen zagen dit met leede oogen aan, maar de Czaar bleef vredelievend gezind, en de samenkomst der drie keizers te Skierniwice waarborgde den Europeeschen vrede voor langen tijd.

Intusschen had een ontwerp tot hervorming der financiën, die het rijk onafhankelijk zou maken, het Parlement bereikt. 204 leden van den Rijksdag, die beschermende rechten voorstonden, waren van den beginne af voorstanders van dit ontwerp, en een commissie uit den Bondsraad werkte een nieuw toltarief uit, waarbij inkomende rechten op graan, hout en ijzer geheven werden en de accijns op wijn, tabak, koffie, thee, petroleum enz verhoogd werd. Het voorstel werd door den Rijksdag aangenomen met een amendement van Franckenscheidt, bepalende, dat al wat de nieuwe belastingen meer dan 130 millioen mark zouden opbrengen, den afzonderlijken staten ten goede zouden komen. De verlenging van het septennaat en de socialistenwet kon slechts door de samenwerking van consevartief-clericalen en nationaal-liberalen tot stand komen. In 1880 werd het staande leger tot 427000 man opgevoerd. De nieuwe Rijksdagverkiezingen in 1881 en 1884 maakten de partijverhoudingen der partijen voor de regeering nog slechter, daar zij nu niet meer op een conservatieve-nationaal-liberale meerderheid kon rekenen en in alle kwesties, die de versterking van het Rijksbestuur betroffen, een uit respectievelijk 202 en 232 leden bestaande oppositie van ultramontanen, Welfen, Polen, Elzassers, sociaal-democraten en Duitsch-vrijzinnigen tegenover zich had. Het tabaksmonopolie werd dan ook afgestemd, de wetsontwerpen voor sociale hervorming slechts zeer langzaam behandeld, zoodat eerst in 1883 de wet op de ziekenkassen, in 1884 de ongevallenwet tot stand kwam. Voorstellen tot subsidiëering van overzeesche stoomvaartlijnen, tot vermeerdering van het aantal ambtenaren in buitenlandschen dienst en tot bescherming der nieuw-verkregen koloniën (zie *Duitsche Koloniën*) werden slechts aarzelend en met tegenzin aangenomen. Toen bij de vernieuwing van het septennaat in 1887 een vermeerdering van het staande leger met 41000 man gevraagd werd, werd deze slechts voor drie jaar toegestaan, waarop de Rijksdag ontbonden werd. De verkiezingen van den 21sten Februari brachten een conservatief-nationaal-liberale meerderheid, die het septennaat, een brandewijn- en suikeraccijns aannam. Deze belastingen brachten zooveel op, dat aan de afzonderlijke staten van rijkswege veel meer uitbetaald werd dan zij als jaarlijksche bijdragen stortten. De militaire toerustingen van Rusland en Frankrijk noodzaakten ook Duitschland tot versterking zijner verdedigingsmiddelen en de daarvoor noodige 280 millioen mark werden toegestaan. Door een nieuwe landweerwet werd de sterkte van het leger op 468000 man in vredestijd gebracht. Ten slotte werd de wetgevende periode van 3 tot 5 jaar verlengd.

Den 9den Maart 1888 overleed keizer *Wilhelm I*, na 99 dagen gevolgd door zijn zoon en opvolger, keizer *Frederik III*, wiens zoon *Wilhelm II* den 15den Juni den troon beklom. Nog in dezelfde maand opende deze een buitengewone zitting van den Rijksdag met de belofte, in de

Digitized by Google

door zijn grootvader gevolgde politiek te zullen volharden. Door bezoeken aan Petersburg, Zuid-Duitsche hoven, Weenen en Rome, vervolgens in 1889 aan Engeland, Athene en Konstantinopel trachtte *Wilhelm* de buitenlandsche betrekkingen zoo gunstig mogelijk te maken. De sociale wetgeving werd door de aanneming, zij het ook met kleine meerderheid, der invaliditeits- en ouderdomsverzekering voortgezet. In den winter van 1889—1890 kwam de verlenging der socialistenwet ter sprake, de regeering wilde haar tot een blijvende maken, maar de nationaal-liberalen waren daarvoor niet te vinden en de geheele wet werd in Januari verworpen. Onmiddellijke sluiting van den Rijksdag en nieuwe verkiezingen waren het gevolg.

Bij deze onverwachte gebeurtenis kwam tevens het meeningverschil tusschen den keizer en *Bismarck* over de te volgen politiek. De laatste wilde tegenover de sociaal-democratie repressieve maatregelen toepassen en aan den nieuwen Rijksdag daartoe strekkende wetsontwerpen voorleggen, de keizer daarentegen wilde door vervulling van de gerechtvaardigde eischen der arbeiders de socialisten bestrijden, en hij kondigde den 4den Februari in twee keizerlijke boodschappen een regeling van de arbeidsverhoudingen in Pruisen en een internationale conferentie over dat vraagstuk aan. Maar niettegenstaande dat alles verkregen de sociaal-democraten bij de nieuwe verkiezingen 1427298 stemmen en 35 afgevaardigden. Het conservatief-nationaal-liberaal kartel, heftig door de vrijzinnigen en ultramontanen bestreden, leed de nederlaag en het centrum, 106 man sterk, beheerschte den Rijksdag. De keizer wilde toen de socialistenwet laten vallen en door arbeidswetgeving den socialen vrede bewaren, maar dit viel niet in den smaak van *Bismarck*, evenmin als *Wilhelm's* tweede bezoek aan Petersburg en diens toenadering tot Engeland, waarna hij, wijl het hem tevens duidelijk was geworden, dat de jonge monarch zelf de teugels van het bewind in handen wilde houden, zijn ontslag vroeg en den 20sten Maart 1890 verkreeg (zie ook *Bismarck*). Zijn opvolger was generaal *von Caprivi*, terwijl *Herbert von Bismarck* als staatssecretaris van Buitenlandsche Zaken door *von Bieberstein* vervangen werd.

De Rijksdag, den 6den Mei 1890 bijeengekomen, werd na een verhooging van het staande leger goedgekeurd te hebben, den 2den Juli verdaagd. In die maand kreeg Duitschland door een overeenkomst Helgoland, waarvoor het aan Engeland Zanzibar, Oeganda en Witoe afstond. De winterzitting van den Rijksdag werd voornamelijk aan arbeidswetgeving besteed, terwijl in zake de buitenlandsche politiek het Drievoudig Verbond hernieuwd en handelsverdragen met Oostenrijk, Italië, België en Zwitserland gesloten werden. In 1892 kwam bij den Rijksdag een nieuwe legerwet in, waarbij de persoonlijke dienstplicht streng doorgevoerd werd, en die voor de onbereden wapens een diensttijd van twee jaar instelde, echter met verhooging van uitgaven en vermeerdering van het staande leger met bijna 19000 man. Tot dekking der kosten van 66 milioen mark éénmaal en 64 millioen jaarlijks stelde de regeering voor een verhooging der belastingen op beurszaken, brandewijn en bier. De beide laatste werden echter ingetrokken. De Rijksdag was echter ook daarna voor dit ontwerp niet te vinden, voornamelijk, omdat de regeering niet te gemoet kwam aan den wensch tot herziening van het militair strafrecht. Hoewel een deel van het Centrum nog met de regeering medeging, werd den 6den Mei 1893 het ontwerp met 210 tegen 162 stemmen verworpen. Het van ouds beproefde middel: ontbinding van den Rijksdag, werd weer toegepast. De stemming en herstemming op den 14den en 24sten Juni brachten de nationaal-liberalen en sociaal-democraten in versterkten getale in den Rijksdag. De Duitsch-vrijzinnige partij had zich gesplitst in de vrijzinnige volkspartij (*Richter*), die tegen en de vrijzinnige vereeniging (*Rickert*), die vóór de legerwet was. De nieuwe Rijksdag nam daarop het eenigszins gewijzigde ontwerp aan met 201 tegen 185 stemmen. Hoe de kosten gevonden moesten worden, zou de winterzitting uitmaken.

In den herfst kwam een ministerie-wisseling tot stand. Als minister van oorlog trad op generaal *Bronsart von Schellersdorff*, als secretaris van de schatkist graaf *von Posadowsky-Wehner*, terwijl de Pruisische minister van Financiën *Miquel* zich belastte met de reorganisatie van 's rijks geldmiddelen. Met zijn ambtgenooten in de andere staten wist hij tot overeenstemming te komen, niet alleen wat betreft de middelen voor de nieuwe legerwet, maar ook wat een geheele hervorming betrof, waardoor de bijdragen der staten kleiner zouden worden. De opbrengst van een tabaks-, wijn-, beurs- en zegelbelasting schatte men op 100 millioen mark (60 millioen voor het leger, 40 voor de afzonderlijke staten). Ontwerpen van deze belastingen werden naar commissies verwezen en moesten worden ingetrokken, zoodat, behalve de beursbelasting, van een reorganisatie niets kwam, wat noodlottig zou blijken voor de afzonderlijke staten, wier huishouding in de war gebracht werd door de schommelingen in de bijdragen in 's rijks schatkist. In den winter van 1893 beraadslaagde de Rijksdag over handelsverdragen met Spanje, Roemenië en Servië, die hoewel krachtig bestreden door den „Bund der Landwirte", met groote meerderheid werden aangenomen. De in dezen bond en andere vereenigingen politiek vereenigde *agrariërs* werden, daar zij voor de bescherming van landbouw enz. graanrechten eischten, een factor, waarmede de regeering rekening moest houden. Reeds sedert 1891 bestond er een tegenstelling tusschen agrariërs en industrieelen op financieel gebied, die zeer scherp uitkwam bij de behandeling van het handelsverdrag met Rusland, dat echter den 16den Maart 1894 aangenomen werd. Hoewel de regeering in sommige opzichten aan de wenschen der agrariërs tegemoet kwam, door het oprichten van Kamers van Landbouw enz., zagen deze hierin slechts kleine middelen, en lieten in hun vergadering van 17 Februari een krachtig protest hooren tegen de regeeringspolitiek. Als uitvloeisel van die oppositie dienden de conservatieven den 7den April het zoogenaamd ontwerp-*Kanitz* in, volgens hetwelk de in- en verkoop van het voor gebruik binnen het tolgebied bestemde graan tegen een vastgesteld minimumbedrag voor rekening van het rijk zou geschieden, maar Rijksdag en Bondsraad verwierpen het

Digitized by Google

voorstel. Hierdoor werd de ontevredenheid der agrariërs steeds grooter en men sprak reeds over een bestrijding der regeering in vereeniging met de linker partijen. Op een audientie bij den keizer ontkende de bond dit echter ten sterkste. Deze audiëntie viel niet in den smaak van den rijkskanselier, die reeds verschil had met den Pruisischen minister-president *Eulenburg* over de *Umsturz*-wet. Hoewel de Bondsraad met *Caprivi* meeging, vroeg deze laatste ontslag, dat hij den 26sten October ontving; maar ook *Eulenburg* moest heengaan. Hun beider ambten werden nu weer in één persoon vereenigd, n.l. vorst *Chlodwig zu Hohenlohe Schillingsfürst*, tot dat oogenblik stadhouder van Elzas-Lotharingen. Ook door andere betrekkingen in één persoon te vereenigen, kwam er een nauwere band tusschen de hoogste rijks- en Pruisische staatsambten. Nog minder dan *Caprivi* is *Hohenlohe* in de politiek persoonlijk op den voorgrond getreden, trouwens na *Bismarck's* heengaan is de keizer zijn eigen kanselier.

In de binnenlandsche staatkunde kwam in het jaar 1894/1895 de *Umsturzvorlage* ter sprake, waarbij met strenge straffen bedreigd werden zij, „die het staatsbestuur in de vervulling van zijn plicht trachten te storen". Bij de beraadslaging bleek, dat de conservatieven en een deel der nationaal-liberalen het ontwerp gunstig gezind waren en dat de partijen der linkerzijde het overbodig oordeelden. Bij de sectie-behandeling trachtte het Centrum door amendementen uit een wet tegen de sociaal-democratie een ten gunste der Kerk te maken, waartegen zulk een storm van protesten opstak, dat het Centrum zijn pogingen moest opgeven, maar tevens het ontwerp deed vallen. In het volgend jaar kwam na een arbeid van 20 jaar het Burgerlijk Wetboek tot stand. Hoewel het Centrum in den beginne zijn stem afhankelijk maakte van de afschaffing van het burgerlijk huwelijk, stelde het zich ten slotte met eenige vorm-wijzigingen tevreden en werd het ontwerp met 222 tegen 48 stemmen aangenomen. Tijdens dezelfde wetgevende periode kreeg ook een ontwerp tot beteugeling van oneerlijke concurrentie, evenals een tot verbod van termijnhandel in graan zijn beslag. In 1897/1898 kwam de zoo hoog noodige nieuwe militaire strafwetgeving met 177 tegen 83 stemmen tot stand. De vraag over de reorganisatie van het Hoog militair Gerechtshof werd ter beslissing overgelaten aan de koningen van Pruisen en Beieren, met het gevolg, dat bij dat Gerechtshof een bijzondere Beiersche senaat ingesteld werd, wiens leden door den koning van Beieren benoemd zouden worden.

Toen na de nieuwe verkiezingen van den 6den December 1898 de Rijksdag weer bijeenkwam, toonde hij in zijn samenstelling weinig veranderingen. Het eerste belangrijke ontwerp, dat in behandeling kwam, was dat ter bescherming van de arbeidsverhoudingen, hetwelk naar een uitlating des keizers, omdat het de leiders van stakingen met gevangenisstraf bedreigde, meer bekend is onder den naam „tuchthuiswet". Het ontwerp verzwaarde de straffen voor hen, die degenen, welke werken wilden, daarin door dwang of dreiging hinderen. Het voorstel kwam zelfs niet eens bij een commissie, maar werd bij de tweede lezing reeds verworpen. Na dit succes trachtten de sociaal-democraten, maar vergeefs, voorstellen hunnerzijds tot regeling der arbeidsverhoudingen tot wet te doen verheffen. Tegen het einde van de zitting in het voorjaar van 1900 ontbrandde een heftige strijd over de wet tot onderdrukking der onzedelijkheid, de beruchte *lex-Heinze*, waarbij het Centrum trachtte voortbrengselen van litteratuur en kunst, die „zonder onzedelijk te zijn, het schaamtegevoel kwetsen", strafbaar te stellen. Evenwel viel het ontwerp. In het volgend jaar kwam het Centrum met het zoogenaamde *Toleranz*-ontwerp, dat alle staatstoezicht op de geloofsbelijdenissen wilde doen ophouden. Hoewel de Rijkskanselier verklaarde, dat door een dergelijke wet inbreuk gemaakt werd op het recht der afzonderlijke staten, die ieder voor zich deze kwestie regelen, werd toch de beraadslaging geopend. In hetzelfde jaar kwamen nog eenige wetten tot stand, als tot ondersteuning van invaliden en hun betrekkingen, tot staatstoezicht op particuliere verzekeringsmaatschappijen en tot goedkeuring der internationale overeenkomsten tot bescherming van den industrieelen eigendom. In 1901 kwam het toltarief, dat in 1904 van kracht moest worden, in behandeling. Nog vóór de Bondsraad zijn toestemming gegeven had, werd het ontwerp reeds openbaar gemaakt. Den 2den December begon de Rijksdag de eerste lezing, die met verzending naar een commissie van 28 leden eindigde. Deze had het voornaamste werk te doen, maar de obstructie der sociaal-democraten maakte dadelijk een vruchtbare werkzaamheid onmogelijk. Reeds spoedig bleek, dat onder zulke omstandigheden de commissie ook na de sluiting der zitting in den zomer haar arbeid zou moeten voortzetten, wat ook werkelijk het geval was. Een poging der regeering, om den leden een schadeloosstelling te geven, stuitte af op de weigering van den Bondsraad. Dadelijk na de opening van den Rijksdag begon de beraadslaging en tevens de obstructie der sociaal-democraten, bij wie zich de vrijzinnige volkspartij aansloot, totdat eindelijk *von Kardorff* voorstelde het ontwerp, zooals het de commissie verlaten had, met uitzondering van enkele tolheffingen, en bloc aan te nemen. Na stormachtige debatten werd dit voorstel den 1sten December met 183 tegen 136 stemmen aangenomen, en het wetsontwerp na een nachtzitting van 18 uur den 14den met 202 tegen 100 stemmen. In dezelfde zitting kwam nog tot stand een wet tot goedkeuring der Brusselsche suikerconferentie, waarbij het bereiden en invoeren van saccharine verboden werd. Den 23sten Maart 1903 werd de wet tot regeling van den kinderarbeid in industrieele ondernemingen aangenomen en gelijktijdig een tot verzekering van het geheim bij stemmingen.

Voor Elzas-Lotharingen was de 9de Mei 1902 een vreugde-dag, daar de keizer toen de dictatuur-paragraaf (zie aldaar) ophief, en daarmede de voor het Rijksland geldende zoo sterk bestreden uitzonderingswet. Een jaar later werd de wensch uitgesproken, dat het Rijksland als een Bondsstaat zou worden bestuurd, terwijl het opzienbarende proces te Wreschen aantoonde, hoe het Poolsche volk voornamelijk door de geestelijkheid tegen het Duitsche bestuur werd opgehitst en terwijl de Pruisische regeering door aankoop van goederen, oprichting van domeinen en kolonisatie

Digitized by Google

Polen trachtte te germaniseeren, werd de eenheid van het rijk bevorderd door de invoering van nieuwe postzegels voor het geheele rijk, met uitzondering van Beieren.

Voor de weerbaarheid van het rijk werd ook na het heengaan van *Caprivi* gezorgd. In Januari 1899 kwam een voorstel tot verhooging van het staande leger in vredestijd aan de orde. Aan den wensch der regeering: vermeerdering van hooge bevelhebbersposten en reorganisatie der artillerie werd voldaaan. Bij de infanterie en cavalerie werden eenige vermeerderingen geschrapt, zoodat in plaats van de gevraagde 502506 man, de sterkte van het staande leger werd gebracht op 495000 man. Van zeer groot belang was echter de reorganisatie van de vloot, waarvoor de keizer persoonlijk op de bres stond, en die noodzakelijk heette te zijn voor de koloniale politiek, voor de bescherming der Duitsche belangen over zee en de positie van het rijk als wereldmacht. In 1896 bereikte een voorstel den Rijksdag, waarbij de regeering een crediet vroeg van 76 millioen mark voor den aanbouw van nieuwe kruisers; einde Maart 1897 werden 58 millioen toegestaan. In zijn troonrede van 1897 kwam de keizer met een nieuwe aanvrage: versterking der slagvloot en vermeerdering van het aantal schepen, bestemd voor den buitenlandschen dienst in vredestijd: in zeven jaar moest de vloot gebracht worden op 17 linie-, 8 kustpantserschepen, 9 groote en 26 kleine kruisers, de reserve op 2 linieschepen, 3 groote en 4 kleine kruisers. Daartoe moesten in die 7 jaren 7 linieschepen, 2 groote en 7 kleine kruisers van stapel loopen, wat een verhooging van het budget met 413 millioen mark ten gevolge zou hebben. Terwijl de linkerzijde dit ontwerp krachtig bestreed, begon onder de bevolking een groote agitatie ten gunste der vloot, en door de welwillende houding van het Centrum werd den 28sten Maart het ontwerp niet alleen met groote meerderheid aangenomen, maar de duur van den bouw van 7 op 6 jaar gebracht. Toen de keizer in 1899 de bekende woorden sprak: „Wij hebben een sterke vloot dringend noodig", doken spoedig nieuwe vlootplannen op, die de Rijkskanselier in December tot werkelijkheid maakte: verdubbeling der slagvloot, vermeerdering van groote schepen in buitenlandschen dienst en opheffing van het kusteskader. Na goedgekeurd te zijn door den Bondsraad, kwam het plan bij den Rijksdag, die het naar een commissie verwees en den 6den Juni zelf in behandeling nam. Na zes dagen debat werd het ontwerp goedgekeurd, waarbij bepaald werd, dat de slagvloot bestaat uit twee vlaggeschepen en 4 eskaders van ieder 8 linieschepen, 8 groote en 24 kleine kruisers; de buitenlandsche vloot uit 13 kruisers en de reserve uit 4 linieschepen, 3 groote en 4 kleine kruisers. 1 Januari 1906 waren er 29 linieschepen (waarvan 6 in aanbouw), 14 groote kruisers (waarvan 2 in aanbouw) en 38 kleine kruisers (waarvan 6 in aanbouw).

In April 1903 eindigde deze Rijksdag zijn werkzaamheden, daar het mandaat zijner leden was afgeloopen. De nieuwe verkiezingen hadden den 16den Juni 1903 plaats, de herstemmingen (183) 9 dagen later. Weer behaalden de sociaaldemocraten een schitterend succes, daar het aantal hunner zetels van 58 in den ouden tot 81 in den nieuwen Rijksdag steeg. Het Centrum verloor 5 zetels, maar bleef toch (met 100 stemmen) den doorslag geven.

Ook in de hooge staatsambten hadden gedurende de laatste jaren gewichtige veranderingen plaats gevondeu. De voornaamste daarvan zijn, dat admiraal *Tirpitz* in 1897 staatssecretaris van Marine werd, *von Bülow*, tot dusverre gezant te Rome, in 1897 staatssecretaris van Buitenlandsche Zaken, graaf *Posadowsky* staatssecretaris van Binnenlandsche Zaken werd, terwijl hem in zijn ambt van staatssecretaris van de schatkist *Thielmann*, gezant te Washington, opvolgde. De rijkskanselier *Hohenlohe* kreeg eindelijk den 17den October 1900 zijn dikwijls gevraagd ontslag en werd opgevolgd door graaf *von Bülow*, bovengenoemd. De onderstaatssecretaris *von Richthofen* klom daarbij op tot staatssecretaris. In 1901 trad *von Miquel* als minister van Financiën af, zijn portefeuille kwam in handen van *von Rheinbaben*, tot dat oogenblik minister van Binnenlandsche Zaken.

Onder *Hohenlohe*'s kanselierschap was de buitenlandsche politiek van de Duitsch en nationaal denkende en gevoelende kringen niet zoo beschamend als onder *Caprivi*. De belangen der Duitschers werden in alle deelen der wereld beter beschermd en gaven eenige malen aanleiding tot krachtig optreden. Toen in het einde van 1895 de Jameson-raid bekend werd, zond de keizer den 3den Januari 1896 aan president *Kruger* een telegram van gelukwensch, wat in Engeland een storm van verontwaardiging deed opgaan, en verklaarde staatssecretaris *von Marshall* in den Rijksdag, dat de Duitsche belangen in Zuid-Afrika ten nauwste samenhingen met den bestaanden toestand en de onafhankelijkheid der beide republieken en door de vereeniging van geheel Zuid-Afrika tot een geheel ten zeerste zouden worden geschaad. Over verdere diplomatieke onderhandelingen in deze zaak is nooit het volle licht opgegaan. Het gevolg er van is echter geweest, dat, toen in 1899 de toestand hoe langer hoe meer gespannen werd en eindelijk de oorlog onvermijdelijk was, Duitschland niet meer aan een bescherming zijner belangen kon denken. De verhouding tot Rusland, waarmee *Bismarck* altijd getracht had op goeden voet te staan, werd door eenige omstandigheden, toen de keizer tijdens de wapenschouwing te Dresden den 5den en 6den September 1896 den czaar ontmoette, een weinig gespannen, die nog vermeerderde, toen het verdrag bekend werd, dat *Bismarck* van 1887—1890 gesloten had, maar dat door *Caprivi* niet vernieuwd was. In de door den opstand van Kreta en den aan dat eiland door Griekenland verleenden steun in 1897 ontstane Oostersche verwikkelingen nam Duitschland met slechts weinig troepen deel. De blokkade van Griekenland door de rijksregeering voorgesteld om Griekenland van den oorlog af te houden, werd op aandringen van Engeland opgegeven; daarentegen wist zij bij den vrede door te zetten, dat de Grieksche financiën ter bescherming van de vreemde schuldeischers onder controle der groote mogendheden kwamen. In China, waar twee Duitsche zendelingen vermoord waren, wist het Duitsche Rijk genoegdoening en een vast standpunt voor de vloot te krijgen:

Digitized by Google

Kiautsjou werd den 14den November 1897 bezet, een tweede expeditie in de volgende maand uitgezonden en den 6den Maart 1898 de afstand van Kiautsjou en de rechten van Duitschland op het schiereiland Sjangtoeng in den vorm van een pacht bij contract voor 99 jaren vastgesteld. Tot versterking der Duitsche belangen in het Oosten, ondernam het keizerlijk echtpaar in October 1898 een reis naar Palestina, en den laatsten dier maand werd te Jeruzalem de Verlosserskerk ingewijd; aan de Roomsch-Katholieken stond de keizer een stuk grond af om een kerk te bouwen, nadat de Duitsche Katholieken de aanspraken van Frankrijk op bescherming van alle Latijnsche Christenen hadden afgewezen. De paus had kort te voren dat recht van Frankrijk nog erkend, maar na de terugroeping van den Pruisischen gezant bond het Vaticaan in. Van Engelsche zijde werden steeds pogingen in het werk gesteld, om Duitschand in moeilijkheden te brengen, waartoe de afbakening der invloedsgebieden in de koloniën gemakkelijk aanleiding had kunnen geven. In 1897 werd met Frankrijk een verdrag over Togo gesloten, welke zaak in 1901 te Parijs opnieuw behandeld werd. In Samoa werd eerst een gemeenschappelijk bestuur van Duitschland, Engeland en de Vereenigde Staten ingesteld, maar later werd dit eiland, daar Engeland elders gewichtigere belangen te verdedigen had, in 1898 onder de hoede van Duitschland geplaatst. Voor bijna 17 millioen mark werden van Spanje de Carolinen- met de Palau- en Marianeneilanden gekocht. In het einde van 1899 en het begin van 1900 waren dringende vertoogen noodig bij de Engelsche regeering, daar Duitsche mailbooten onder onwettige verdenking van oorlogscontrabande aan boord te hebben, door de Engelschen aangehouden werden. Tegen den 19den Januari was in den Rijksdag een interpellatie aangekondigd, toen de Engelschen den 17den de schepen vrijlieten, nadat zij de gansche lading hadden moeten lossen. Behalve deze onmiddellijk de Duitsche belangen rakende kwestie schijnt geen voorval gedurende den Boerenoorlog aan de Duitsche regeering aanleiding te hebben kunnen geven tot diplomatiek ingrijpen, hoewel er onder de bevolking een sterke pro-Boer strooming heerschte. Ja, de keizer was niet genegen president *Kruger*, toen hij als balling door Europa trok, te ontvangen, liet hem zelfs een wenk geven, om het Duitsche Rijk spoedig te verlaten.

De moeilijkste buitenlandsche verwikkelingen, die Duitschland in den laatsten tijd door te maken had, was de Bokser-opstand in China, waarbij de Duitsche gezant, vrijheer *von Ketteler*, den 16den Juni 1900 vermoord werd (zie *Boksers* en *China*). Nadat een gedeelte van het Duitsche eskader in Takoe geland was, werd van den 3den Juli af een expeditiecorps uitgezonden onder generaal *von Lessel*, ongeveer 19 000 man sterk. Den 30sten September bood China als zoenoffer voor den moord drinkoffers aan; maar de keizer weigerde en stelde in overeenstemming met de overige mogendheden zijn eischen. Van Chineesche zijde werden prins *Tsjing* en *Li-Hoeng-Tsjang* met het voeren der vredesonderhandelingen belast; in Januari 1901 werd bekend, dat prins *Tsjoen* aan het hoofd van een boetegezantschap naar Duitschland zou gaan. Den 20sten Juli vertrok hij per „Bayern" uit Shanghai, kwam den 26sten Augustus te Bazel en werd den 4den September plechtig door den keizer ontvangen. Drie dagen later werd te Peking de vrede gesloten. In September en October keerden de troepen naar hun haardsteden terug. Van de totale schadevergoeding, die China te betalen heeft in 39 jaar, 450 millioen tael met 4% rente, krijgt Duitschland 240 millioen mark. De kosten der expeditie bedroegen 276 millioen.

De in 1902 uitgebroken revolutie in Venezuela noodzaakte weer tot diplomatiek en militair optreden, om de aldaar levende Duitsche onderdanen en het in spoorwegen gestoken kapitaal te beschermen. Den 17den Augustus vertrok de „Gazelle" naar La Guyaira ter bescherming der Duitsche belangen en den 24sten November, twee dagen na 's keizers terugkeer uit Engeland, werd het plan van een gemeenschappelijk optreden van Engeland en Duitschland bekend. Een door beide staten aan president *Castro* gericht ultimatum werd door dezen geweigerd, waarna het gewelddadig optreden begon met het nemen van 4 schepen der republiek. Den 16den December sloot Italië zich bij Duitschland en Engeland aan, nadat 5 dagen te voren het gepeupel het Duitsche gezantschap te Caracas geplunderd had. Niettegenstaande het protest der Vereenigde Staten was de blokkade met beperking ten gunste der Noord-Amerikaansche schepen den 21sten voltooid. Een verzoek van Duitschland en Engeland aan president *Rooseveld* om als scheidsrechter op te treden, weigerde deze met het verzoek de zaak aan het Haagsche Hof van Arbitrage te onderwerpen, waarbij *Bowen*, de Amerikaansche gezant te Caracas, als gevolmachtigde van Venezuela zou optreden. President *Castro* en de drie betrokken mogendheden stemden daarin toe, toch bleef de blokkade bestaan en werd nog het fort San Carlo door de Duitsche schepen „Veneta", „Panter" en „Gazelle" platgeschoten. Het Duitsch-Venezuelaansch vredesverdrag, dat een directe betaling van 1 780 000 bolivares voor preferente Duitsche vorderingen vaststelde, werd den 15den Februari aangenomen. De verdere zaak kwam in September 1903 voor het Haagsche Hof (Zie *Venezuela*).

Den 11den September 1901 ontmoette de keizer bij de vlootmanoeuvres te Danzig den czaar, welke ontmoeting door de aanwezigheid van *Bülow* en *Lamsdorff* een politieke beteekenis kreeg, terwijl de samenkomst te Reval in 1902 van meer persoonlijken aard was. Politiek belangrijker was het tegenbezoek van den keizer aan Rome in Mei 1903, waarbij hij vergezeld werd door den kroonprins, prins *Eitel Fritz*, *von Bülow* en graaf *Waldersee*. Bij deze gelegenheid bracht de keizer ook een bezoek aan paus *Leo XIII*.

Terwijl de 20ste eeuw begon met een depressie op oeconomisch gebied, die zich in lagere inen uitvoercijfers en vele faillissementen openbaarde, trad weldra verbetering in en kon het jaar 1906 zelfs als oeconomisch zeer gunstig beschouwd worden. Toch deed zich meer en meer de behoefte naar belastinghervorming gevoelen, daar vooral de onafgebroken stijgende uitgaven voor leger en vloot verhooging der Rijksinkomsten absoluut noodzakelijk maakten. Verhooging

Digitized by Google

der invoerrechten op tal van verbruiksartikelen, scheepvaarttollen op de groote rivieren en meer andere heffingen werden daartoe noodzakelijk geacht, doch gaven tot hevige polemieken aanleiding, te meer daar de regeering, ten einde het oppermachtig Centrum voor zijn plannen gunstig te stemmen, in Maart 1904 § 2 der Jezuïetenwet ophief. Wetgevende maatregelen van groote draagkracht werden overigens in dit jaar niet tot stand gebracht; wel was 1904 weer rijk aan militaire processen wegens majesteitschennis, alsook aan financiëele knoeierijen, zooals de geschiedenis van de Pommerenbank en het daarmee samenhangende *Mirbach*-schandaal. Een strijd tusschen de beide vorstendommen Lippe, waarin zich ook de keizer te ongelegener ure mengde, werd ter beslissing opgedragen aan het Rijksgerechtshof te Leipzig. De keizer bezocht koning *Alfonsus* en *Victor Emanuel* en ontving te Kiel een tegenbezoek van koning *Eduard*, waardoor echter geen einde kwam aan de gespannen verhouding tusschen Duitschland en Engeland. Nieuwe handelsverdragen met verhoogde tarieven werden met Rusland en eenige andere staten gesloten en in Februari 1905 door den Rijksdag aangenomen, waarop zij den 1sten Maart in werking traden, tegelijk met het, vooral door de socialisten zoo fel bestreden en indertijd niet op geheel wettige wijze in den Rijksdag doorgedreven nieuw algemeen tarief, tot groote vreugde der agrariërs, maar tot nadeel van het volk wegens stijging van den prijs der levensmiddelen, vooral van vleesch. De agrariërs wisten ook de instelling van een staatssleepmonopolie op de nieuw te bouwen en ten deele ook op de oude waterwegen te bewerken en zijn de groote voorstanders der scheepvaarttollen, hoewel de heffing daarvan op Rijn en Elbe door internationale overeenkomsten belet wordt. De keizer gaf blijk van zijn tevredenheid over *von Bülow's* beleid door hem tot generaal te benoemen en tot prins te verheffen. Hevig werd deze en de regeering in het algemeen daarentegen aangevallen door de socialisten, o. a. ook wegens haar houding in de groote arbeidersconflicten, zooals bij de staking in de steenkolenmijnen van het Roerbekken in het begin van 1905, den zoogenaamden electrischen oorlog te Berlijn en de staking en uitsluiting in de Thüringsche textielindustrie. In het keizerlijke Huis kwam het huwelijk van den kroonprins met prinses *Cecilie van Mecklenburg* en de verloving van den tweeden zoon des keizers, *Eitel Frederik* tot stand.

Weinig rooskleurig was de toestand der Afrikaansche koloniën (zie Duitsch Z. W. en Duitsch O. Afrika), want terwijl in Z. W. Afrika de opstand voortwoedde, brak in O. Afrika een opstand uit en werd het ook in Kameroen woelig. De belangrijkste buitenlandsche gebeurtenis in 1905 was ongetwijfeld de strijd over Marokko, ontstaan doordat Frankrijk, ten gevolge van zijn overeenkomst met Engeland, een nieuwe staatkunde ten aanzien van Marokko wilde voeren, waardoor Duitschland zijn belangen aldaar bedreigd achtte. De strijd, die een oogenblik tot een Europeeschen oorlog dreigde te zullen voeren, werd ingeleid door de reis (Maart 1905) van keizer *Wilhelm* naar Tanger. Frankrijk deinsde terug voor de gevolgen van *Delcassé's* beleid, zoodat deze werd ontslagen en Frankrijk toestemde in het houden der conferentie te Algeciras (zie *Marokkoconferentie*). Hoewel in de dagen dezer conferentie (16 Januari — 31 Maart 1906) de spanning zoowel met Frankrijk, als met Engeland zeer bedenkelijk was, gelukte het toch, dank zij de gematigdheid der verantwoordelijke regeeringspersonen der betrokken landen, den toestand allengs te doen verbeteren, zoodat zelfs den 15den Juli 1906 door koning *Eduard* aan den Duitschen keizer een bezoek werd gebracht te Cronberg op het slot Friedrichshof. Met Italië dreigde een oogenblik, wegens diens houding te Algeciras, een ernstige verkoeling te ontstaan en het Drievoudig Verbond had veel kritiek te verduren, maar werd toch in 1907 hernieuwd. De keizerlijke familie maakte in 1906 een buitengewoon gelukkig jaar door. Niet alleen ontving de keizer, behalve van koning *Eduard*, bezoeken van *Oskar* van Zweden, *Frederik* van Denemarken en *Hakon* van Noorwegen en bezocht hij keizer *Frans Joseph* en de drie genoemde Scandinavische eilanden, maar bij vierde den 27sten Februari 1906, onder zeer groote belangstelling van alle zijden, zijn zilveren bruiloft, terwijl zijn zoon *Eitel Frederik* dienzelfden dag in het huwelijk trad met prinses *Sophie van Oldenburg*, den 4den Juli den kroonprins een zoon geboren werd, en omstreeks Kerstmis de verloving had plaats van des keizers vierden zoon *August Willem* met prinses *Alexandra van Sleeswijk-Holstein*.

Minder rooskleurig dan in den keizerlijken familiekring waren de binnenlandsche toestanden in het Duitsche rijk in 1906. Naast werkstakingen deed zich de invloed van nieuwe drukkende belastingen, zooals op spoorwegkaartjes, vrachtgelden, sigaretten enz. gevoelen. Ten opzichte der scheepvaarttollen naderde de Pruisische regeering meer haar doel, de Poolsche kwestie kwam door de schoolstaking in een zeer acuut stadium, de nieuwe Pruisische schoolwet zal de neutrale school allengs geheel doen verdwijnen, het overlijden van prins *Albrecht van Pruisen* bracht de Brunswijksche kwestie weer op het tapijt. Het schelmstuk van *Wilhelm Voigt*, den kapitein van Cöpenick (zie aldaar), bracht het geheele land in rep en roer, niet zoozeer wegens de geniale boevenstreek zelf, als omdat deze een scherp licht deed vallen op de militaristische toestanden en de ongehoorde politiemaatregelen, welke in Duitschland heerschen. Vooral echter wekten de koloniale vraagstukken de hartstochten op. Terwijl de koloniën, in de eerste plaats het nog niet tot rust gebrachte Z.W. Afrika, vele millioenen bleven verslinden, kwamen in het koloniale beheer, zoowel ter plaatse zelf, als in Berlijn ergerlijke schandalen aan het licht, deels van ouderen datum, deels uit den jongsten tijd, zooals het optreden van den gouverneur *von Puttkammer* in Kameroen, de behandeling der Akwahoofden, de wreedheden in Togoland en elders gepleegd, en vooral de monopolies van firma's als *Woermann*, *Tippelskirch* e. a., bij wier afzetterijen zelfs de Pruisische minister van Landbouw, *von Podbielski*, betrokken was, hoewel het toch nog lang duurde, voordat deze minister tot heengaan genoopt werd. Onder den invloed van den

Digitized by Google

wrevel, door dit alles opgewekt, werd door den Rijksdag (26 Mei) het voorstel tot verheffing der afdeeling Koloniën tot een afzonderlijk Rijksdepartement verworpen. Als directeur der afdeeling Koloniën trad eenige maanden later de bankdirecteur *Bernhard Dernburg* op, bekend om zijn ijzeren wil en groot doorzettingsvermogen. Deze begon met krachtige hand aan de opruiming van misbruiken, geraakte echter daarbij in den Rijksdag in conflict met het Centrum, waarop dit in vereeniging met de socialisten de aanvullingsbegrooting voor de koloniën door den Rijksdag deed verwerpen. Staande de zitting werd deze (13 December) door den Rijkskanselier ontbonden. Slechts weinige dagen later bracht de telegraaf het bericht, dat de Bondelzwarts zich onderworpen hebben, waarmede de opstand in Z.W. Afrika als geëindigd kon worden beschouwd en de houding van het Centrum schijnbaar gerechtvaardigd werd. De verkiezingen voor den nieuwen Rijksdag hadden den 27sten Januari 1907 plaats. De regeering nam ditmaal krachtdadig rechtstreeks aan den verkiezingsstrijd deel, door zooveel mogelijk de kiezers tot deelneming aan den strijd tegen Centrum en sociaaldemocratie op te wekken. Toch beantwoordde de uitslag slechts gedeeltelijk aan haar verwachtingen, want zoowel bij de eerste verkiezingen, als bij de herstemmingen, leden de sociaaldemocraten wel geduchte verliezen, daarentegen kwam het Centrum onverzwakt uit den strijd. De samenstelling van den nieuwen Rijksdag bij de opening in Februari 1907, in vergelijking met den vorigen, kan uit het volgend overzicht blijken:

Partijen.	Aantal zetels in den Rijksdag.	
	Thans.	Vroeger.
Nationaal liberalen	56	50
Vrijzinnige Volkspartij	28	21
Vrijzinnige Vereeniging	14	9
Zuidduitsche Volkspartij	7	6
Conservatieven	56	52
Rijkspartij	23	20
Duitsche Reformpartij (Antisemieten)	0	9
Bund der Landwirte	7	3
Wirtschaftl. Vereeniging [1]	21	0
Beiersche Boerenbond	1	3
Middenstand	2	0
Centrum (zonder hospitanten)	105	100
Elzassers [2]	7	9
Welfen	1	6
Polen	20	16
Sociaal-democraten	43	81
Denen	1	1
Lotharingers	3	4
Wilden	3	11

[1]) De Wirtschaftliche Vereeniging omvat de Reformpartij, de Duitsch-sociale en de Christelijk sociale partij.

[2]) Een deel der Elzassers is reeds vóór de nieuwe verkiezingen tot het Centrum overgegaan.

Duitsche Rijksbank is krachtens de bankwet van den 14den Maart 1875 den 21sten Mei van dat jaar in werking getreden. Zij is voortgekomen uit de Pruisische Bank, wier kapitaal, bestaande uit 20000 aandeelen van 1000 thaler, bij de instelling van de Rijksbank daarbij overging, die daarvoor 20000 Rijksbankaandeelen van 3000 mark uitbetaalde. Den 4den en 5den Juni werden nog 20 000 van zulke aandeelen uitgegeven tegen een koers van 130 %, zoodat het grondkapitaal 120 millioen mark bedroeg, uitgegeven in 40 000 volgefourneerde aandeelen van 3000 mark. Krachtens de wet van den 7den Juni 1899 bedraagt het kapitaal thans 180 millioen mark, namelijk de zoo even reeds genoemde 40 000 aandeelen en 60 000 nieuwe van 1000 mark, die den 31sten December 1905 alle volgestort waren. De eerste uitgifte van 30 millioen mark had plaats den 18den October 1900 tegen den koers van 135 %, de tweede, eveneens van 30 millioen mark, in 1904. De aandeelen zijn op naam en ondeelbaar; zij worden met vermelding der eigenaars naar naam, beroep en woonplaats in de registers ingeschreven. De Rijksbank is opgericht met particulier kapitaal zonder hulp van den Staat. Zij is geen naamlooze vennootschap, maar een Rijksinrichting met rechtspersoonlijkheid. Zij is dan ook, hoewel verder als koopman optredend, niet aan de voor naamlooze vennootschappen geldende voorschriften onderworpen.

De Rijksbank heeft haar hoofdzetel te Berlijn en staat onder toezicht en leiding van het Rijk. De leiding berust bij den Rijkskanselier en onder diens toezicht bij de Rijksbankdirectie, die de uitvoerende macht heeft en de Bank naar buiten vertegenwoordigt. Zij is samengesteld uit 8 leden, waaronder een voorzitter en onder-voorzitter. Het toezicht berust bij het *Bankkuratorium*, dat uit den Rijkskanselier en 4 leden bestaat. De aandeelhouders oefenen hun rechten uit deels door de algemeene vergadering, deels door een centrale commissie van vijftien uit hun midden gekozen leden. Deze commissie benoemt uit haar leden weer drie en even zooveel plaatsvervangers, die den Raad van Toezicht vormen.

De bank heeft tot taak de geldcirculatie in het geheele Rijk te regelen, betalingen te vergemakkelijken en voor het produktief maken van het beschikbaar kapitaal te zorgen. Zij heeft het recht bijbanken op te richten in plaatsen binnen het Rijk; de Bondsraad kan zelfs bevelen zulks te doen. Dit is bijv. het geval in iedere provincie van Pruisen en in de hoofdsteden van de meeste bondsstaten. Deze zoogenaamde *Hauptstellen* staan onder toezicht van een bijzonderen bankcommissaris en worden geleid door een bestuur van minstens 2 leden. De aandeelhouders kunnen voor zulk een *Hauptstelle* weer bijzonderen commissies benoemen. In het geheel zijn er 18 Hauptstellen. Verder zijn er *Reichsbankstellen* (in 1902, 61), die door den Rijkskanselier opgericht worden en bestuurd worden door de Rijksbankdirectie, die op haar beurt weer *Reichsbankunteranstalten* kan oprichten, onder toezicht staande van een *Hauptstelle* of *Stelle*. De *Unteranstalten* zijn gesplitst in *Reichsbanknebenstellen* (in 1902, 265) en *Reichsbankwaarendepots* (in 1902, 14).

De bank heeft geen bijzondere voorrechten bij andere banken en kan dus dezelfde zaken uitoe-

Digitized by Google

fenen; alleen voor haar *Waarendepots*, die zich uitsluitend met leen- en beleeningszaken bezig houden, heeft zij een klein voorrecht.

De Rijksbank heeft het recht banknoten van 100, 500 en 1000 mark in omloop te brengen, maar moet voor haar in circulatie zijnde banknoten minstens één derde in geldig Duitsch geld, rijkskasbilletten of in baar goud of gouden buitenlandsche munten en de rest aan gedisconteerde wissels tot dekking hebben. Zij moet op haar kantoren de banknoten, die ter verzilvering aangeboden worden, steeds inwisselen. Overtreft het bedrag der niet met baar geld gedekte banknoten de som van 540 millioen mark, dan moet van het daarboven uitgegevene jaarlijks 5% in de Rijkskas gestort worden. De bank is vrij van inkomsten- en bedrijfsbelasting.

Van de netto winst krijgen sedert 1904 de aandeelhouders een dividend van $3^1/_2$ % van het grondkapitaal. Van de overige winst komen 20% aan het reservefonds, zoolang dit geen 60 millioen mark bedraagt, en van het overblijvende $^1/_4$ aan de aandeelhouders en $^3/_4$ aan de Rijkskas. Bedraagt de winst geen $3^1/_2$ %, dan wordt het ontbrekende uit het reservefonds aangevuld. Het dividend van $3^1/_2$ % wordt in twee termijnen uitbetaald.

Dooreengerekend heeft het dividend bedragen 6,79%, en wel in 1900, 1901, 1902, 1903, 1904 en 1905 resp. 10,48, 10,96, 6,25, 5,47, 6,18, en 7,4%. In 1901 bedroeg de gezamenlijke omzet 193148 millioen mark tegen 36685 in 1876.

Duitsche pijp. Zie *Aristolochia*.

Duitsche taal en letterkunde.

Duitsche taal. *Begrip en naam.* Wat de *geographische uitgebreidheid* betreft, omvat de Duitsche taal het taalgebied van Duitschland en de Duitschsprekende gedeelten van Zwitserland en Oostenrijk. Het is niet wenschelijk, aan het woord Duitsch een ruimere beteekenis te hechten, door bijv. het Nederlandsch als een tak van Duitschen taalstam te beschouwen; de nauwe verwantschap, die tusschen Nederlandsch en Duitsch bestaat, wordt het best uitgedrukt door de gemeenschappelijke benaming *Westgermaansch*, waarbij de splitsing in Duitsch en Nederlandsch in hoofdzaak op eeuwenlange politieke scheiding berust. Vroeger heeft men het woord Duitsch in nog uitgebreider beteekenis genomen en ook het Scandinavisch en Engelsch als „Duitsche talen" bestempeld; voor deze taaleenheid heeft echter alleen het woord *Germaansch* recht van bestaan. — De *historische uitgebreidheid* van de Duitsche taal heeft betrekking op een tijdperk van ongeveer twaalf eeuwen; voor den eersten tijd van deze periode zijn de overblijfselen beperkt tot losse woorden, hoofdzakelijk eigennamen uit oorkonden, later ook „Glossen" (vertalingen van Latijnsche woorden). — De *naam Duitsch* komt het eerst tegen het eind van de achtste eeuw voor en is het op *-sch* of *-isch* gevormde bijvoeglijk naamwoord van *diot* (volk); de Duitsche taal was derhalve de „Volkstaal", in tegenstelling met de taal der geleerden, het Latijn.

Verwantschap. Het Duitsch behoort tot de *Germaansche* talen (zie aldaar). Reeds in den tijd van de Volksverhuizing splitste het Germaansch zich in *Oostgermaansch* en *Westgermaansch*. Het Oostgermaansch splitste zich in *Noordgermaansch*, de taal, waaruit zich de *Noordsche talen* ontwikkelden, en in *Oostgermaansch in engeren zin*, de taal van de *Oost- en Westgoten*. — Van de Westgermaansche dialecten volgden twee reeds spoedig een eigen ontwikkeling: het dialect van de Angelen en Saksen, die naar Groot-Brittannië overstaken, werd een van de elementen van de *Engelsche taal*; het dialect van de bewoners van de Noordzee-eilanden en de tegenoverliggende kuststreken is de oorsprong van het *Friesch*. — De andere Westgermaansche dialecten, de talen van de Beieren, Alemannen, Hessen, Thüringers, Saksen en Franken, vormen den grondslag voor het *Duitsch en Nederlandsch*. Deze dialecten splitsten, vervormden en groepeerden zich tot drie dialectgroepen: het *Nederduitsch*, het Middenduitsch en Opperduitsch, welke twee laatste men gewoonlijk onder den naam *Hoogduitsch* samenvat. De grens tusschen Nederduitsch en Hoogduitsch wordt gevormd door een lijn, die ongeveer van Aken over Düsseldorf naar Kassel, vandaar iets ten Z. van Maagdenburg en Frankfurt a.d.O. naar Posen loopt. — Het hoofdbestanddeel van het *Nederduitsch* is het Nedersaksische dialect, waarnaast, uit vermenging van het Nederfrankisch met Nedersaksische elementen, langs een weg van zelfstandige ontwikkeling de *Nederlandsche taal* is ontstaan. Als samenvatting van verschillende Duitsche dialecten wordt het Nederduitsch dikwijls *Platduitsch* genoemd.

Geografische indeeling. De geografische indeeling van het Duitsch berust in hoofdzaak op de gevolgen van een verandering van sommige medeklinkers binnen het Duitsche taalgebied, waardoor verschillende dialecten op verschillende wijze getroffen werden, terwijl andere dialecten zoo goed als ongewijzigd bleven. Men noemt de verandering dezer medeklinkers *Klankverschuiving*, en wel, in tegenstelling met de Germaansche klankverschuiving (zie artikel Germaansch), de *Hoogduitsche* of *Tweede klankverschuiving*. De werking van deze klankverschuiving is in het Zuiden het sterkst; naar het Noorden neemt ze in kracht af. Haar belangrijkste verschijnselen hebben betrekking op de medeklinkers *p*, *t* en *k*. Door vergelijking van Nederlandsche, Engelsche of Platduitsche woorden met overeenkomende vormen in de Zuidduitsche dialecten, kan men de hoofdverschijnselen van de Hoogduitsche klankverschuiving gemakkelijk aanschouwelijk maken. — De Germaansche *p* is, naar gelang van verschillende omstandigheden, in *pf* of *f* veranderd; voor de Nederlandsche woorden *paard*, *appel*, *stomp* zegt de Duitscher *Pferd*, *Apfel*, *stumpf*, en voor de Nederlandsche woorden *loopen*, *schip* zegt de Duitscher *laufen*, *Schiff*. — De Germaansche *t* is, naar gelang van verschillende omstandigheden, tot *ts* of *s* geworden; aan de Nederlandsche woorden *tien*, *zitten*, *smart* beantwoorden de Duitsche woorden *zehn*, *sitzen*, *Schmerz*, en aan de Nederlandsche woorden *haten* en *dat* de Duitsche woorden: *hassen* en *das* of *dasz*. — De Germaansche *k* is, naar gelang van verschillende omstandigheden, *k* gebleven of *ch* geworden; met de Nederlandsche woorden *kennen*, *akker*, *bemerken* zijn nagenoeg gelijkluidend de Duitsche: *kennen*, *Acker*, *bemerken*, terwijl de Nederlandsche woorden: *teeken*, *ook* in het Duitsch *Zeichen*, *auch* luiden. — De dialecten, waarin

Digitized by Google

deze klankveranderingen min of meer regelmatig hebben plaats gehad, vat men samen onder den naam *Hoogduitsch*, waarbij de onregelmatigheden in deze verschuivingsverschijnselen, hoofdzakelijk met betrekking tot de *p*, gelegenheid geven, binnen het gebied van het Hoogduitsch verschillende dialecten van elkaar te onderscheiden, en wel in het Noordelijk gedeelte het *Middenduitsch*, in het Zuiden het *Opperduitsch*. Het Middenduitsch omvat het *Westmiddenduitsch*, namelijk de Frankische dialecten in de streken van den middelloop van den Rijn, en het *Oostmiddenduitsch*, namelijk de Thüringsche, Saksische en Silezische dialecten in de streken van den middelloop van Elbe en Oder. Het Opperduitsch omvat in het Westen het *Alemannisch* en *Zwabisch*, dus de dialecten van den Elsasz, Baden, Württemberg en Noord-Zwitserland; in het Oosten het *Beiersch* en *Oostenrijksch*.

Historische indeeling. De historische indeeling van het Duitsch berust in hoofdzaak op klinkerveranderingen. Men onderscheidt drie perioden, een oudere taalperiode, een tusschentijd en een nieuwere periode, zoodat men voor het Hoogduitsch de drie perioden als *Oudhoogduitsch* (*ohd.*), *Middelhoogduitsch* (*mhd.*) en *Nieuwhoogduitsch* (*nhd.*) onderscheidt, terwijl men voor het Nederduitsch kan spreken van *Oudnederduitsch, Middelnederduitsch* en *Nieuwnederduitsch*. De tijdgrenzen bepaalt men hoofdzakelijk naar de ontwikkeling van het Hoogduitsch. — Het hoofdverschil tusschen ohd. en mhd. bestaat daarin, dat in het ohd. de buigingsuitgangen nog volle klinkers als *a, i, o, u* bevatten, terwijl in het mhd. deze uitgangen toonloos geworden zijn; bijv. beantwoorden aan ohd. vormen als *taga, tagum, neman, nimit*, mhd. vormen als *tage, tagen, nemen, nimet*, die in het nhd. zijn overgegaan als *Tage, Tagen, nehmen, nimmt*. Als grensscheiding tusschen het ohd. en mhd. neemt men gewoonlijk ongeveer het jaar 1100 aan.— Van het mhd. onderscheidt zich het nhd. hoofdzakelijk in drie opzichten: 1° werden vele mhd. *tweeklanken* tot *klinkers*, bijv. mhd. *buoch, büecher* werden nhd. *Buch, Bücher;* 2° werden vele mhd. *lange klinkers* tot *tweeklanken*, bijv. mhd. *sûr, viur, wîp* werden nhd. *sauer, Feuer, Weib;* 3° werden vele mhd. *korte klinkers* in het nhd. *lang*, zoo sprak men woorden als *tragen, pflegen, loben*, waar de klinker nhd. lang uitgesproken wordt, vroeger met korten klinker. — Zeer gewichtig is nog voor den overgang van mhd. tot nhd. de invloed, dien Luther door zijn bijbelvertaling op de ontwikkeling van de Duitsche schrijftaal uitoefende. Als grens tusschen mhd. en nhd. neemt men gewoonlijk ongeveer het jaar 1500 aan. — Volgens deze historische indeeling onderscheidt men dus voor het Hoogduitsch drie perioden, die elk ongeveer vier eeuwen omvatten, *ohd.* (± 700 tot ± 1100), *mhd.* (± 1100 tot ± 1500) en *nhd.* (± 1500 tot heden).

Ontwikkeling van een Duitsche taaleenheid. In ohd. en mhd. tijd kan men van *Duitsche taal* niet spreken, er bestonden slechts Duitsche dialecten, niet alleen in het mondeling verkeer, maar ook in de geschreven stukken. Langzamerhand is er naast die dialecten een Duitsche taaleenheid ontstaan, die, als schrijftaal algemeen aangenomen, als theoretische eenheidstaal van het onderwijs ook op de spreektaal in de verschillende streken, waar Duitsch gesproken wordt, haar invloed uitoefent. — Deze concentratie op taalgebied ging uit van het regeeringsmiddelpunt van het Duitsche rijk; de schrijftaal van de Keizerlijke kanselarij van de Duitsche keizers uit het Luxemburgsche Huis in de 14de en 15de eeuw werd langzamerhand de officieele kanselarijtaal, ook voor de latere keizers en voor vele kanselarijen van Duitsche vorsten. De uitvinding van de boekdrukkunst schiep zoowel een sterker gevoelde behoefte aan een schrijftaaleenheid als een gemakkelijker vervulling van deze behoefte. Luther's bijbelvertaling legde voor deze schrijftaal een vasten grondslag. — Luther koos voor zijn vertaling, opdat zoowel Zuidduitschers als Noordduitschers hem zouden kunnen verstaan, het Middenduitsche dialect, in aansluiting aan de kanselarijtaal van zijn land (Saksen), welke zich gericht had naar de taal van de Keizerlijke kanselarij. De 16de eeuw heeft voor de verdere vorming van deze schrijftaal veel gedaan; de politieke verdeeldheid van de 17de eeuw was haar daarentegen minder gunstig; de 18de eeuw werkte verder aan de volmaking van de eenheidstaal, die in den tijd van de klassieke dichters de algemeen erkende schrijftaal geworden is. — Deze eenheidstaal wordt nergens volkomen zuiver gesproken, zelfs bezit geen Duitsche streek zulk een uitspraak, dat zij voor de overige streken en voor het buitenland tot voorbeeld zou kunnen strekken, ook Hannover, dikwijls beschouwd als „de stad met het beste Duitsch", niet. Het meest zuiver wordt het Duitsch op het tooneel gesproken („Bühnendeutsch"), maar ook hier is men — zelfs in theorie — nog niet tot volmaakte eenheid gekomen.

Enkele belangrijke werken over de Duitsche taal: Paul: „Grundrisz der germanischen Philologie" (2de druk 1901 vlgg.), vooral het gedeelte I bldz. 650—790, *Behaghel*: „Geschichte der deutschen Sprache" (2de druk 1905). — *Behaghel*: „Die deutsche Sprache" (3de druk 1904). — *J. Grimm*: „Deutsche Grammatik" (nieuwe uitgave 1870 vlgg.). — *Wilmanns*: Deutsche Grammatik" (verschenen I, II, III 1ste helft; 1ste druk 1893 vlgg.; 2de druk 1897 vlgg.). — *Sütterlin*: „Die deutsche Sprache der Gegenwart" (1900). — *Braune*: „Althochdeutsche Grammatik" (2de druk 1891). — *Paul*: „Mittelhochdeutsche Grammatik" (6de druk 1904). — *Matthias* e.a.: „Handbuch des deutschen Unterrichts" (1905 vlgg.). — *Grimm*: „Deutsches Wörterbuch" (verschenen ongeveer tot *S*; 1852 vlgg.). — *Sanders*: „Wörterbuch der Deutschen Sprache" (1860—1865). — *Heyne*: „Deutsches Wörterbuch" (2de druk 1905—1906). — *Paul*: „Deutsches Wörterbuch" (1897). — *Kluge*: „Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache" (6de druk 1905).

Duitsche letterkunde. *Indeeling.* De tijdperken, die men voor de Hoogduitsche *taal* pleegt aan te nemen, wijzen er op, dat men in de Duitsche letterkunde drie hoofdtijdperken dient te onderscheiden, die men naar de tijdperken van de Hoogduitsche taalontwikkeling noemt: *Oudhoogduitsche periode* (tot ± 1100), *Middelhoogduitsche periode* (± 1100 tot ± 1500) en *Nieuwhoogduitsche periode* (± 1500 tot heden). —

Digitized by Google

Belangrijke jaartallen voor verdere indeeling zijn 1180, 1624, 1748, 1832, 1848 (zie beneden); omdat echter elke indeeling naar deze afscheidingen min of meer willekeurig is, worden in het volgend overzicht de eeuwafscheidingen als literatuurgrenzen beschouwd, waarbij echter de forsche lijnen, die zich in het verloop der Duitsche literatuurgeschiedenis afteekenen, er toe geleid hebben, in oud- en middelhoogduitschen tijd telkens twee eeuwen samen te vatten.

Voorletterkundige periode. Als begin van de Duitsche letterkunde kan men den tijd van Karel den Groote beschouwen; berichten over oudere poëzie berusten op latere overlevering of op mededeelingen in andere talen. De oudste berichten dateeren uit het einde van de 1ste eeuw na Chr. *Tacitus* spreekt van godsdienstige liederen (Germania : 2), oorlogshymnen (Germania : 3) en heldenliederen (Annalen : 88), die de Germanen zongen. — In en na den tijd van de Volksverhuizing werden Theoderik de Groote, Attila en andere helden in liederen bezongen; hun lotgevallen zijn samengesmolten met mythische verhalen; met de historische figuren van Gunther en Kriemhild, Dietrich von Bern en Etzel verbinden zich de mythische gestalten van Siegfried, Brunhild en Hagen. Deze *heldensagen* zijn niet bewaard gebleven; van sommige bestaat een opteekening van lateren datum, andere hebben als bouwstoffen gediend voor de groote mhd. heldengedichten, andere zijn te loor gegaan. — Zonder twijfel hebben de oude bewoners van Duitschland nog *andere liederen* gekend: koorzangen bij bruiloften en begrafenissen, bij het brengen van offers en het uitoefenen der rechtspleging, misschien spot- en raadselliederen, in elk geval wensch- en bezweringsformules in dichtvorm. — Naast deze niet in gelijktijdige opteekening overgeleverde dichterlijke produkten staat in een verwant dialect een prozawerk van groote beteekenis, de bijbelvertaling, die de Westgotische bisschop *Wulfila* (*Ulfilas*) in de vierde eeuw tot stand bracht; als taalmonument van onschatbare waarde, omdat men er een der Germaansche dialecten in vroegen, vrij oorspronkelijken vorm uit kan leeren kennen.

8ste en 9de eeuw. Van de dichterlijke taalmonumenten in het Oudhoogduitsch zijn slechts twee los van den invloed van het Christendom overgeleverd, namelijk de „Merseburger Zaubersprüche" en het „Hildebrandslied". Van deze „Merseburger bezweringsformules" diende de eene, om den verstuikten poot van een paard te genezen, de andere, om krijgsgevangenen te bevrijden. Het „Hildebrandslied" vertelt van een vijandelijke ontmoeting van Hildebrand en een jongeren held, die blijkt zijn zoon Hadubrand te zijn. — Nadat het Christendom door Britsche zendelingen in Duitschland verbreid was en Karel de Groote met sterke hand de Saksen aan zijn macht en godsdienst onderworpen had, brak er een tijd aan, die voor het bewaren van letterkundige voortbrengselen gunstiger was. De schrijfkunst breidde zich uit en in de kloosters bleven de beschreven perkamenten beter dan elders bewaard. Ook bevorderde Karel het gebruik van de Duitsche taal. — Twee der oudste christelijke gedichten houden zich bezig met het begin en het einde der schepping: het „Wessobrunner Gebet" (± 800) vertelt van een tijd, dat de aarde niet was, noch de zon, slechts God en zijn geesten; het andere gedicht, „Muspilli" (uit den tijd van Lodewijk den Duitscher), schildert den alles vernietigenden brand, den ondergang der wereld. — Het belangrijkste gedicht uit de 9de eeuw is de „Heliand" (± 830 in het Nedersaksisch geschreven), een schitterend heldengedicht, waarin de Heiland als machtig Vorst met luisterrijk gevolg geschilderd wordt. Voor de beschavingsgeschiedenis is het gedicht zeer merkwaardig; Lodewijk de Vrome had stellig geen begaafder verteller kunnen uitkiezen, om zijn stamgenooten belang te doen stellen in het leven van Christus. — Uit dezelfde eeuw, ongeveer veertig jaren later, dateert een godsdienstig gedicht van geheel anderen aard, een Evangeliënharmonie in Hoogduitsch dialect van lyrisch-didactisch karakter. De dichter, *Otfrid*, Benedictijnermonnik te Weiszenburg, leerling van den beroemden *Hrabanus Maurus* van Fulda, beschikt over groote geleerdheid en dichterlijk talent. Maar terwijl de anonieme Helianddichter vóór alles volksdichter is, treedt Otfrid op als doceerend kloostergeleerde, wat aan zijn werk veel van zijn bekoring ontneemt. Otfrid is de eerste, die de alliteratie — het bindend dichtmiddel in alle bovengenoemde gedichten — door eindrijm vervangt. — Naast deze godsdienstige gedichten is uit dien tijd één heldenlied overgeleverd, het „Ludwigslied", dat de overwinning van Lodewijk III op de Noormannen bij Saucourt (881) verhaalt. Het lied maakt den indruk van hovelingspoëzie, waarin de Franken als uitverkoren volk voorgesteld worden, welks koning met God in persoonlijke betrekking staat.

10de en 11de eeuw. Onder de regeering van de keizers uit het Saksische huis trad het Latijn weer zeer sterk op den voorgrond. Van deze Latijnsche geschriften zijn echter sommige door hun inhoud voor de ontwikkelingsgeschiedenis van de Duitsche letteren van groot gewicht. Dat is het geval met het Latijnsche heldengedicht „Waltharius manu fortis", dat ± 920 in Sankt Gallen door den monnik Ekkehard (in de 19de eeuw door Scheffel tot hoofdpersoon van een bekenden cultuurhistorischen roman gemaakt) gedicht werd. Het schildert de gevechten, die Walther van Aquitanië levert tegen de verschillende helden, door koning Gunther tegen hem afgezonden. Het gedicht munt uit door levendigheid en afwisseling; de echte geest der heldensage is in de Latijnsche hexameters van monnikenhand niet verloren gegaan. — Ongeveer uit denzelfden tijd dateert het oudste voortbrengsel van het Germaansche dierenepos, „Ecbasis Captivi", waarin een monnik de avonturen van een kalf, een wolf en een vos vertelt. — In het laatste gedeelte van de 10e eeuw schreef de oudste Duitsche dichteres, *Hrosvith von Gandersheim* Latijnsche drama's, waarin zij, stukken van Terentius naar den vorm nabootsende, stichtelijke lectuur voor nonnenkloosters wilde geven. — Een eigenaardig tweeslachtig product van Latijnsche en Duitsche dichtoefening is het gedicht „De Henrico", waarin Latijnsche en Duitsche versregels regelmatig afwisselen. Het verheerlijkt Hendrik van Beieren, den broer van keizer Otto den Groote. — Van hoogere waarde is de „Ruodlieb", fragment van een verhalend gedicht in het Latijn, waarin motieven van de hel-

Digitized by Google

densage met motieven uit buitenlandsche vertellingen versmolten zijn. — Uit den regeeringstijd van Hendrik II is een belangrijk werk in Duitsche taal bewaard; *Notker de Duitscher*, monnik in het klooster te St. Gallen, vertaalde op meesterlijke wijze Latijnsche geschriften in het Duitsch. Zijn vertalingen, waarvan de waarde door nauwkeurige aanduiding van uitspraak, klemtoon en versmaat verhoogd wordt, hebben voor de kennis van de Oudhoogduitsche taal onschatbare diensten bewezen. — In de tweede helft van de 11de eeuw, onder de keizers uit het Frankische huis, kwam in de poëzie de Duitsche taal weer meer tot aanzien. Uit dezen tijd dateeren twee belangrijke godsdienstige gedichten: het „Ezzolied" (± 1040) en het „Annolied" (± 1080). Het eerste, een lied van Christus en de Verlossing, draagt zijn naam naar zijn dichter Ezzo, bisschop van Bamberg. Het laatste, door onbekend gebleven hand in een klooster aan den Beneden-Rijn neergeschreven, bevat een uitvoerig verhaal van de rol, die Anno, aartsbisschop van Keulen, in den strijd tusschen Keizer en Paus speelde, en als inleiding tot dit verhaal een overzicht van de wereldgeschiedenis tot dien tijd.

12de en 13de eeuw. Door de Kruistochten ontstaat ook in de Duitsche letterkunde nieuw leven: de ontwikkeling, tot dusver bijna uitsluitend eigendom van de geestelijkheid, verbreidt zich onder de vorsten en edelen, de nationale beschaving neemt toe, het volksbewustzijn stijgt; daarnaast openbaart zich, in geestelijke en vooral in de voorname wereldlijke kringen, een groote belangstelling in de dichtkunst, die deze twee eeuwen stempelt tot den *bloeitijd der mhd. letterkunde*, waarvan de eerste 80 jaren als tijd van voorbereiding, de periode van 1180 tot 1250 als tijd van hoogsten bloei, en de laatste 50 jaren als nabloei zijn te beschouwen.

De *geestelijke poëzie* ging voort, door talrijke *heiligenlegenden* belangstelling in het leven van oud- en nieuwtestamentische heiligen te toonen; de dichterlijke waarde houdt met de liefde voor het onderwerp niet altijd gelijken tred. Een merkwaardige plaats nemen in deze rij van berijmde bijbelverhalen *Wernhers* „Maria-lieder" (1172) in. Zij verheerlijken de maagd Maria als ideaal van kuischheid, zachtmoedigheid en deemoed, maar ook als ideaal van vrouwelijke lieftalligheid, en verbinden met de vroomheid van de geestelijke poëzie, de geestdrift voor de vrouw, die de ridderpoëzie kenmerkte; men kan ze als overgang tot de Mariavereering in zuiver lyrischen vorm beschouwen. — De geestelijkheid interesseerde zich ondertusschen ook voor *wereldsche onderwerpen*; twee heldenliederen uit de eerste helft van de 12de eeuw (± 1130) zijn door priesters geschreven, het „Alexanderlied" door *Lamprecht* in een klooster aan den Midden-Rijn, het „Rolandslied" door *Konrad* te Regensburg Het „Alexanderlied", dat in boeienden vorm de veroveringstochten van Alexander den Groote vertelt, is het eerste Duitsche epos naar Fransch voorbeeld (Alberich de Besançon). Het „Rolandslied" behandelt een onderwerp van de Fransche „Chansons de geste"; bij de bewerking verloor het echter veel van zijn karakter: de dichtvorm werd gewijzigd, de inhoud werd op Christelijk-Duitsche leest geschoeid.

Naast deze poëzie der geestelijken, die in de 12de eeuw sporen van verbastering en verval vertoont, staat de opkomende wereldlijke poëzie, in de 12de eeuw nog hoofdzakelijk in de handen van „Spielleute". Deze zwervende volkszangers zijn voor de verspreiding van de middeleeuwsche poëzie van groote beteekenis geweest; van hun gedichten, die gewoonlijk slechts door mondelinge overlevering bleven bestaan, is weinig bewaard. Tot deze *Speelmanspoëzie* behooren „König Rother" (een ontvoeringsgeschiedenis uit het midden der 11de eeuw) en „Herzog Ernst" (een kruistochtsverhaal uit de tweede helft der 11de eeuw).

De stijgende belangstelling voor poëzie, door de „Spielleute" in ridderlijke kringen gewekt en onderhouden, had tegen het einde der 12de eeuw ten gevolge, dat het tot den goeden toon ging behooren, zich voor de dichtkunst te interesseeren, en ze te beoefenen. De meest eigenaardige richting van deze ridderpoëzie is het *Hoofsche epos*, dat, in tegenstelling met de nationale verhalende volkspoëzie, een Fransch karakter droeg. Als voorlooper van deze richting kan men *Eilhart van Oberge* (± 1180 „Tristan und Isolde") beschouwen, wiens invloed echter zeer gering bleef; haar stichter is *Heinrich von Veldeke* (± 1180, eerst in Limburg, waar hij zijn „Legende van St. Servaes" dichtte en aan den Beneden-Rijn, later in Thüringen), die door het invoeren van de ridderlijke galanterie („Minnedienst") en de hoofsche taal in zijn „Eneïde" (naar een Fransche bewerking van Virgilius' „Aeneis") voorganger van tal van anderen werd. — Door den Zwabischen dichter *Hartman von Aue*, wiens „Erec" en „Iwein" (heldengedichten uit de Artus-sage) zoowel als zijn heiligenlegende „Gregorius" en zijn kleine poëtische vertelling van den „Armen Heinrich" door fijnen dichterlijken vorm en heldere gedachte hooge waarde hebben, werd het hoofsche epos naar Zuid-Duitschland overgebracht. — Hier woonde de grootste dichter van het hoofsche epos, *Wolfram von Eschenbach*, die later, evenals Veldeke en Walter von der Vogelweide in betrekking tot den Landgraaf Hermann von Thüringen stond („Wartburgkrieg"). Wolframs meesterwerk is de „Parzival", waarin hij, verschillende Fransche bronnen verwerkende, ridderlijke en geestelijke, mystieke en wereldlijke motieven tot een dichterlijk en diepzinnig geheel vereenigde. Een ander onderwerp uit de sage van den Heiligen Graal, gewoonlijk „Titurel" genaamd, is fragment gebleven, evenals Wolframs laatste werk, de „Willehalm". — Wolframs tegenstander, *Gottfried von Straszburg*, geniaal vooral als taalbeheerscher, beschrijft in zijn „Tristan-fragment" (naar een Fransch dichter Thomas van Bretagne) de ongeoorloofde liefde, die Tristan en Isolde aan elkander ketent. — Met Hartmann, Wolfram en Gottfried heeft het Hoofsche epos ± 1210 zijn hoogtepunt bereikt. Onder hun talrijke volgelingen zijn de besten: *Rudolf von Ems* († 1254, Oostersche legende van „Barlaam und Josaphat") en *Konrad von Würzburg* († 1287, liefdesverhaal van „Engelhart und Engeltrut"). Tegenover deze epigonen neemt een eervolle plaats in de Beiersche geestelijke *Wernher der Gartenaere*, die ± 1250 in den „Meier Helmbrecht" een aanschouwelijk tafereel ophangt van een boerenzoon, die,

Digitized by Google

door zucht naar hoogheid verblind, zich zelf en zijn familie in 't ongeluk stort.

Gelijktijdig met de Hoofsche epiek kwam in Zuid-Duitschland de *epische Volkspoëzie* van zuiver Germaansch karakter tot bloei. De oude liederen van de helden der Volksverhuizing, versmolten met verhalen van mythischen oorsprong, werden, in grootere of geringere mate gewijzigd, tot verhalende gedichten in strofenvorm vereenigd. Als het meesterwerk van middeleeuwsche volkspoëzie mag men het „Nibelungenlied", het lied van Kriemhild's liefde en leed, haar trouw en wraak, beschouwen, dat uitmunt door boeienden inhoud, meesterlijke karakterschildering, diepgevoelde stemmingen en krachtige, bekoorlijke taal. Van geringer waarde is de „Klage", een soort aanhangsel, waarin de gevallen helden betreurd worden. — Evenals in de bloedige schilderingen van het „Nibelungenlied", is ook in de bekoorlijke tafereelen van de „Gudrun" het hoofdthema trouwe liefde, hier van Hagen en Hilde, van hun dochter Hilde en Horant, van Gudrun en Herwig. Naar oorsprong en inkleeding is de „Gudrun" een sage van het Noordzeestrand, die, na verschillende wijzigingen en toevoegingen te hebben ondergaan, in Zuid-Duitschland den vorm kreeg, waarin zij, door het op last van Keizer Maximiliaan I vervaardigd handschrift, bewaard bleef. — Naast deze twee meesterstukken staan tal van interessante heldengedichten, gedeeltelijk van geringere dichterlijke waarde: „Alpharts Tod", een episode uit den strijd tusschen Dietrich von Bern en Ermanrich, en „Laurin", de strijd tusschen Dietrich en den koning der dwergen; uit iets lateren tijd het „Eckenlied", de strijd tusschen Dietrich von Bern en den jongen reus Ecke, en de „Rabenschlacht", de slag bij Ravenna tusschen Dietrich en Ermanrich; verder het humoristisch getinte gedicht „Der Rosengarten", waarin 13de eeuwsche speelmansphantasie Dietrich, ter eere van Kriemhild, over verschillende helden laat zegevieren. Andere „Spielleute" behandelen in den „Ortnît", den „Hugdietrich" en den „Wolfdietrich", Oostfrankische sagen, die ook met Dietrich von Bern in verbinding gebracht worden.

De bloei van Kunstepos en Volksepos valt samen met den bloeitijd der *lyrische poëzie*, gedeeltelijk minnepoëzie, gedeeltelijk „Spruchdichtung". Op de *minnepoëzie* zijn naast de minnelyriek van inheemschen oorsprong (waarvan men behalve een overblijfsel in den „Ruodlieb", resten vindt in de „Carmina burana") Fransche voorbeelden van invloed geweest, misschien zoowel op de Oostenrijksche poëzie uit den lentetijd van den minnezang (± 1150, *Kürenberger*, *Dietmar von Eist*), als op de lyriek in de Rijnstreken (± 1175, *Friedrich von Hausen*, *Heinrich von Veldeke*), van waar de „Frauendienst" zich ook in de lyrische poëzie verbreidde. In de „Heidelberger Liederhandschriften" zijn juweelen van minnepoëzie bewaard, gedeeltelijk anoniem, meest onder den naam van, naar rang en stand gerangschikte, vorsten en edellieden. Naast de genoemde zijn „Minnesinger" van beteekenis: *Hartmann von Aue*, *Heinrich von Morungen*, *Reinmar von Hagenau*. — Voor de „Spruchdichtung" is vreemde invloed onwaarschijnlijk, men beschouwt ze als een uitvloeisel van de Speelmanspoëzie. Als oudste „Spruchdichter" is een zekere *Herger* („der ältere Spervogel") bekend, wiens „Sprüche" door kernachtigen vorm en ernstige gedachte belangstelling inboezemen. — In beide dichtsoorten muntte *Walther von der Vogelweide* uit, Duitschlands grootste lyrische dichter vóór Goethe. In zijn minnepoëzie staat Walther in vele gedichten onder den invloed van Reinmar von Hagenau en den „Frauendienst" („hôhe minne"); hoogere waarde heeft echter Walthers niet-conventioneele liefdespoëzie („nidere minne"). In zijn „Sprüche" valt naast den meesterlijken vorm de schalksche humor en kernachtige manier van zeggen, die zich gaarne uit in een geestige pointe, te bewonderen.

Door zijn nu eens terechtwijzend, dan satirisch karakter nadert de „Spruchpoëzie" het didaktisch genre. Zuiver *didaktische poëzie* zijn „Der Welsche Gast", waarin *Thomasin von Zirclaria* ethisch-religieuze voorschriften geeft, en „Der Windsbeke", waarin een onbekend dichter een ouden ridder raadgevingen aan zijn zoon laat verstrekken. Hoogere waarde heeft „Die Bescheidenheit" van *Vrîdanc*, een verzameling kernachtige wijsheidsspreuken. — Omstreeks 1300 heeft een Bamberger volksopvoeder *Hugo von Trimberg*, gebruik makende van bovengenoemde en andere didaktische werken, zijn „Renner" geschreven, een uitvoerig leerboek van wijsheid en deugd in dichtvorm.

Het *dierenepos*, dat in de „Ecbasis captivi" zijn eerste bewerking vond, bleef ook in de 12de en 13de eeuw een geliefkoosde vorm voor satiren, die in verschillende streken verschillende bewerkingen vonden: in Noord-Frankrijk ontstond uit verschillende fabelen ± 1100 de „Roman de Renart"; in den Elzas dichtte *Heinrich der Glîchesaere* ± 1150 op grond van andere overleveringen zijn „Reinhart Fuchs". De verdienstelijkste bewerking is het Middelnederlandsche gedicht „Van den Vos Reynaerde", dat ongeveer een eeuw later door een Vlaamsch dichter Willem vervaardigd werd.

Tegen het einde van de 13de eeuw begon men sporadisch het Latijn van rechtsboek en kroniek door *Duitsch proza* te vervangen. In Noord-Duitschland beschreef Eike von Repkowe het Saksisch recht in den „Sachsenspiegel"; als navolging verscheen in Zuid-Duitschland de „Schwabenspiegel". In Saksen ontstond ook het eerste Duitsche geschiedboek „die Sächsische Weltchronik". — In Zuid-Duitschland won in denzelfden tijd het Duitsche proza aan terrein door de Duitsche preeken van *David von Augsburg* en *Berthold von Regensburg*.

14de en 15de eeuw. Langzamerhand ziet men in de Duitsche letterkunde een verschuiving van literaire bezigheid plaatsgrijpen van den eenen stand naar den anderen; in de 9de en 10de eeuw was de literatuur bijna uitsluitend in handen der geestelijkheid; in den daaropvolgenden bloeitijd is het hoofdzakelijk de adel, die de dichtkunst beoefent; met het verval van den ridderstand en de opkomst van de steden komt de poëzie meer en meer in handen van de welvarende burgers. Deze laatste verschuiving werkte op de epische en lyrische poëzie niet gunstig; daarentegen

Digitized by Google

ontwikkelden zich nieuwe dichtsoorten (het Duitsche drama, het volkslied), andere reeds bestaande werden met talent en succes beoefend (de didaktische poëzie, het dierenepos en de fabel), het proza ontwikkelde zich meer en meer.

Het *hoofsche epos* verloor zijn glans; de gedichten, die nog in dit genre ontstonden, vervelen door breedvoerige schilderingen en lang uitgesponnen allegorieën. Als laatsten hoofschen dichter pleegt men *Maximiliaan I* te beschouwen, die een verhaal in ridderlijke inkleeding („Teuerdank") liet te boek stellen, waarin verteld wordt, hoe „Teuerdank" (Maximiliaan) de hand verkrijgt van „Prinses Ehrenreich" (Maria van Bourgondië).

De minnepoëzie, die van de edellieden op de burgers overging, ontaardde in schoolsche dichtproeven van de „*Meistersinger*". De „Meister" (handwerksbazen) vormden „scholen", waarin de dichtkunst naar een ingewikkeld systeem van voorschriften beoefend werd, en men tot verschillende rangen in de kunst, als „leerling", „dichtvriend", „zanger", „dichter", „meester" kon opklimmen. Als dichter der oudste Zangerschool (te Mainz) pleegt men *Heinrich von Meiszen*, genoemd *Frauenlob* († 1318) te beschouwen; andere scholen bestonden te Augsburg, Straatsburg, Worms, Neurenberg. De laatste school heeft haar roem aan den grootsten „Meistersinger", *Hans Sachs* (zie beneden) te danken.

Tegenover het gerijmel van de „Meistersinger" doet het *volkslied* weldadig aan. Deze liederen, waarvan de dichters niet bekend zijn, werden door mondelinge overlevering, ook door afschriften bewaard; sinds 1512 in verzamelingen gedrukt. — Ook de oude *heldenliederen* bleven onder het volk leven, dikwijls onbeteekenend door platheid en ruwe scherts, soms merkwaardig als bijdrage tot de kennis van de heldensage („Das Lied vom hürnenen Seyfrit" en „Das jüngere Hildebrandslied").

Het *dierenepos* bleef eveneens belangstelling inboezemen; tegen het einde van de 15de eeuw werd naar het beroemde Hollandsche voorbeeld door een platduitsch dichter „*Reinke de vos*" geschreven en in 1498 te Lübeck gedrukt. (Deze bewerking is later herhaaldelijk in het nhd. overgebracht, bijv. Goethe: „Reineke Fuchs"). — Daarnaast ontwikkelde zich de *fabel*; als eersten belangrijken fabeldichter kan men *Ulrich Boner* beschouwen („der Edelstein" ± 1350). — De *didaktische poëzie* vond tegen het einde der 15de eeuw een waardig vertegenwoordiger in *Sebastian Brant*, die in zijn veelgelezen „Narrenschiff" (1494) de fouten van zijn tijd hekelt.

Reeds in ohd. tijd werden in de kerken Latijnsche verhalen van de Opstanding van Christus zingend verhaald, waarbij het gesprek tusschen de vrouwen en den Engel aan Christus' graf aanleiding gaf tot verdeeling van rollen. Uit de samenzangen, later samenspraken, ontwikkelde zich het *geestelijk drama* (mysteriespel). De stof werd met Lijdens- en Geboorteverhalen vermeerderd, het tooneel werd naar het kerkplein, later naar de markt verplaatst, het Latijn maakte plaats voor de volkstaal, in plaats van de geestelijken namen meer en meer leeken de rollen op zich. Van deze nog zeer primitieve *Paasch-*, *Passie-* en *Kerstmisspelen* zijn uit de 14de en 15de eeuw verscheidene bewaard. In gewijzigden vorm bestaan dergelijke opvoeringen nog (Oberammergau). — Naast het Geestelijk drama ontwikkelde zich in de 15de eeuw het *Wereldlijk drama*. Als kern hiervan kan men de gemaskerde optochten van den Carnavalstijd beschouwen; de vermomming gaf welkome aanleiding andere personen sprekend in te voeren, men vermaakte zich en elkander door komische tooneelen uit het dagelijksch leven, als woordentwisten, dronkemansscènes, terechtzittingen. Gewoonlijk bleef de humor laag bij den grond. De verdienstelijkste „Fastnachtsspiele" zijn van *Hans Sachs* (zie beneden).

Bijzondere beteekenis kreeg in de 14de en 15de eeuw het *proza*. De *rechtsboeken* werden steeds meer in het Duitsch geschreven; de geschiedboeken, die men in de 14de eeuw gedurende korten tijd gaarne in den vorm van *rijmkronieken* schreef („Deutschordens-chronik". ± 1340), werden als *prozakronieken* belangrijke bijdragen voor de kennis van taal en geschiedenis („Straatsburger kroniek", — 1362; „Limburger kroniek", — 1398; „Thüringer kroniek", — 1421). — De aanhangers der *mystieke richting* schreven hun philosophisch-religieuze gedachten soms in Duitsch proza (*Meister Eckart*, † 1327; *Heinrich Suso*, † 1366; *Johannes Tauler*, † 1361; *Rulman Merswin*, † 1382; eenigszins met hen verwant *Joh. Geiler von Kaisersberg*, † 1510). — Naast dit meer wetenschappelijk Duitsche proza ontwikkelde zich ook belletristisch proza in de „Volksbücher", die de stof van de Ridderpoëzie, als „Herzog Ernst", „Tristan und Isolde", van de Volkspoëzie, als „Der Hörnerne Siegfried", of vreemde onderwerpen als „Die schöne Melusine" of inheemsche vertellingen als „Till Eulenspiegel" in verhalenden vorm meedeelden.

16de eeuw. Deze eeuw, het begin der nhd. letterkunde, is, door toenemende ontwikkeling en beschaving eenerzijds, door vorming van een eenheid van taal anderzijds, als een periode van opkomst te beschouwen, die, meer dan de volgende eeuw, den literairen bloeitijd van de 18de eeuw voorbereidde. — Deze toenemende ontwikkeling is in de eerste plaats het gevolg van de grootsche beweging, die, van Italië zich over West-Europa verbreidende, de klassieke kunst tot een nieuw leven wilde opwekken. De *Renaissance* oefende ook op de wetenschap een invloed ten goede uit: een vrijere opvatting kwam in de plaats van de kerkelijke scholastiek der Middeleeuwen; de *Humanisten* hoopten door studie der klassieken en opvoeding in klassieken geest hun nieuw ideaal, de humaniteit, te verwezenlijken. De humanistische beweging, die in Duitschland, meer dan in andere landen, zich hoofdzakelijk tot de Latijn schrijvende en sprekende geleerden beperkte, had toch indirect ook op andere lagen van het volk een invloed ten goede: het peil van het onderwijs steeg door de bemoeiingen van *Jacobus Wimpheling* en *Johannes Reuchlin*; ook *Desiderius Erasmus*, de bekende Rotterdamsche humanist, die langen tijd in Duitschland vertoefde, oefende door zijn strijd tegen scholastiek en monnikenwezen een invloed uit, die niet tot de geleerde wereld beperkt bleef. — Daarnaast bevorderden andere omstandigheden de ontwikkeling: de stichting van *universiteiten*

Digitized by Google

(Praag, Weenen, Heidelberg, Keulen, Erfurt, Leipzig, Rostock, Greifswald, Freiburg, Bazel, Tübingen, Wittenberg, e. a.), de uitvinding der *boekdrukkunst* (± 1450), de groote *ontdekkingen* aan het eind van de vijftiende eeuw, en vooral de *Hervorming*, die meer dan een der genoemde invloeden op de groote massa werkte. — De Hervorming gaf ook door *Luther*'s Bijbelvertaling den beslissenden stoot aan *de vorming van een eenheid van taal* (zie boven: Duitsche taal).

Niet alleen als godsdiensthervormer en grondlegger van de Duitsche schrijftaal bekleedt *Martin Luther* (1483—1546) in de geschiedenis een belangrijke plaats, zijn werken zijn ook van hooge letterkundige waarde: aan zijn Bijbelvertaling schoolden zich tot in onze eeuw dichters en schrijvers; zijn Kerkelijke Liederen, weldra het geestelijk eigendom van alle Protestanten, vonden bij velen navolging; zijn fabelen verhoogden de belangstelling in deze soort poëzie; zijn talrijke prozageschriften (preeken, catechismen, bijbeluitleggingen en strijdschriften), zijn brieven en redevoeringen munten uit door groote zeggingskracht, spontaan gevoel en scherp verstand. — *Luther's* belangrijkste tegenstander was *Thomas Murner*, (± 1475—1537), die door satirieke preeken naar het voorbeeld van *Geiler von Kaisersberg* en berijmde satiren naar het voorbeeld van *Sebastian Brant* de nieuwe godsdienstige beweging bestreed („Narrenbeschwörung", „Schelmenzunft", „Von dem groszen lutherischen Narren"). — *Luther* vond bijval en steun vooral bij de humanisten: *Philipp Melanchton* (1497—1560) werkte met hem samen; *Ulrich von Hutten* (1488—1523), wiens lijfspreuk „Ich hab's gewagt" voor zijn mannelijk karakter kenschetsend is, ondersteunde hem met scherpe strijdschriften. — Ook *Hans Sachs* (1494—1576), de grootste der „Meistersinger", streed voor de Hervorming door „Meisterlieder", „Sprüche" en „Dialogen", en zijn allegorisch gedicht: „Die Wittenbergische Nachtigall". Van zijn vereering voor *Luther* getuigt zijn „Epitaphium oder Klagred ob der Leich D. Martini Luthers" (1546). *Hans Sachs*' letterkundige verdiensten zijn echter veel omvangrijker. Zijn „Fastnachtsspiele" en drama's nemen in de ontwikkeling van het Duitsche tooneel een belangrijke plaats in; zijn „Lieder" verraden, zelfs in den stijven vorm der „Meisterlieder", een groot dichterlijk talent; zijn „Reimsprüche" vormen door ongedwongen toon en humoristische inkleeding onderhoudende lectuur. — Ook *Johann Fischart* (± 1550—1590) stond op protestantsche zijde, van waar hij zijn satire tegen de Jezuïeten richtte (Vertaling van *Marnix*' „Bijenkorf der H. Roomsche Kercke" 1579 en de satire: „Jesuïterhütlein" 1580). Fischart vereenigt met groote taalbeheersching, zoowel in zijn poëzie als in zijn proza, een kritisch-humoristischen geest („Geschichtklitterung von Thaten und Raten der Helden Gargantua und Pantagruel", naar *Rabelais*, 1575, „Aller Praktik Groszmutter", „Ehezuchtbüchlein", „Flöhhatz", „Das Glückhafte Schiff von Zürich").

Naast *Luther*, *Hans Sachs* en *Fischart* heeft de Duitsche letterkunde der 16de eeuw geen namen van overwegenden invloed te vermelden; toch werden ook andere dichtsoorten met succes beoefend: naast het *Volkslied*, vooral de *Fabel* (Luther, Hans Sachs; *Burkhardt Waldis*: „Esopus", 1548), het *Dierenepos* (*Georg Rollenhagen*: „Froschmeuseler", 1595). Het *Drama*, dat door *Hans Sachs* en vóór dezen reeds door *Nikolaus Manuel* († 1536) verbeterd was, ondervond tegen het einde der 16de eeuw den invloed van de „Engelsche Komedianten", die, eerst in 't Engelsch, later in gebrekkig Duitsch, meest voor de vuist gesproken tooneelstukken opvoerden. Uit dit komediantentooneel ontstond het 17de eeuwsche volksdrama, dat door *Jacob Ayrer* († 1605) tot aanzienlijke hoogte werd gebracht. — In de laatste helft van de 16de eeuw kwam ook de *prozaroman* tot ontwikkeling; de hoogere standen genoten van de ridderromans in den trant van den Spaanschen „Amadis de Gaule" (1465) van Montalvo; het volk las met graagte de bovengenoemde *Volksboeken*, die snel in aantal toenamen („Fortunatus", „Keizer Octavianus", „Magelone", „De Vier Heemskinderen", „Die Schildbürger", „Dr. Faust"). — Ook in *wetenschappelijk Duitsch proza* verschenen belangrijke werken: *Sebastian Frank* († 1545, „Chronica, Zeitbuch und Geschichtbibel", „Sprichwörtersammlung"); *Sebastian Münster* („Cosmographie"); *Aegidius Tschudi* († 1572, „Helvetische Chronik").

17de eeuw. Kan men de 16de eeuw met het oog op de ontwikkeling van taal en letterkunde in Duitschland de „Eeuw van de Hervorming" noemen, de 17de eeuw ondervond in sterke mate de nadeelen, die uit godsdienstige en politieke verdeeldheid voortvloeien; zij is de „Eeuw van den Dertigjarigen Oorlog", op politiek, godsdienstig, wetenschappelijk en letterkundig gebied een weinig eervolle tijd. De Renaissance, die in omliggende landen op kunst en wetenschap een toenemend gunstigen invloed uitoefende, bewerkte in Duitschland slechts zwakke stroomingen.

Onder den indirecten invloed der Renaissance staat *Martin Opitz* (1597—1639), die van de Fransche Renaissancepoëzie der „Pléiade", vooral van Pierre de Ronsard, daarnaast ook van den Hollander Nicolaas Heinsius geleerd had. Ofschoon als dichter weinig begaafd, heeft hij op de letterkundige ontwikkeling van zijn land sterken invloed uitgeoefend, vooral door zijn „Buch von der deutschen Poeterey" (1624), een leerboekje der poëzie. Opitz wil de taal van vreemde woorden zuiveren; den versbouw hervormen door het versaccent van het woordaccent afhankelijk te maken, speciaal door invoering van de zesvoetige jambe (Alexandrijn); hij recommandeert het gelegenheidsgedicht, vooral in sonnetvorm, het beschrijvende gedicht, de opera en de herderspoëzie; hij maakt een scheiding tusschen het tragisch-voorname treurspel en het plebejisch-boertige blijspel. Naast schoolsche bekrompenheid, verraadt het boekje een practischen blik voor de gebreken van de poëzie van dien tijd. Opitz' gedichten, waarvan vooral het herdersspel: „Schäferei von der Nymphe Hercynie", de opera: „Daphne", het beschrijvende gedicht: „Vesuv" en het lyrische „Trostgedicht in Widerwärtigkeit des Krieges" beroemd waren, zijn handige nabootsingen, zonder innerlijke dichterlijke waarde. — Opitz vond in de eerste plaats bijval en navolging bij zijn

Digitized by Google

gewestgenooten, die men onder den naam *Eerste Silezische School* samenvat. Sommige van hen overtreffen hun meester, wat dichterlijk talent betreft, bijv. *Friedrich von Logau* (1604—1655) in zijn geestige epigrammen, *Paul Fleming* (1609—1640) in zijn lyrische gedichten, en vooral *Andreas Gryphius* (1616—1664) in zijn lyrische en dramatische poëzie. Gryphius schreef behalve zwaarmoedige tijdzangen, zeer goede blijspelen („Horribilicribrifax" en „Peter Squenz") en een interessant tweelingstuk, bestaande uit blijspel en zangspel: „Das Verliebte Gespenst" en „Die Geliebte Dornrose", waarvan het eerste een bewerking van Quinault's „Le fantôme amoureux", het laatste een navolging van Vondels „Leeuwendalers" is. Ook zijn treurspelen („Leo Armenius", „Katharina von Georgien", „Carolus Stuardus", „Cardenio und Celinde") staan onder den invloed van Vondel.

Een geheel anderen invloed der Renaissance vertegenwoordigen latere Silezische dichters als *Hofmann von Hofmannswaldau* (1617—1679) en *Casper von Lohenstein* (1635—1683); het is de richting, die de phantasie op den voorgrond stelt, en die in Italië Marino en Guarini, in Frankrijk Balzac, d'Urfé en Mlle de Scudéry als vertegenwoordigers heeft. Hofmannswaldau schreef lyrische gedichten, vol pathos en zinnelijkheid, Lohenstein schreef bloedige treurspelen en een bombastischen roman: „Arminius und Thusnelda". Ook deze *Tweede Silezische School* vond veel bijval en navolging, vooral bij de hoogere standen.

Naar het voorbeeld van de Italiaansche taalgezelschappen (Academia della crusca), vereenigden zich ook in Duitschland dichters en geleerden tot „Sprachgesellschaften"; zoo ontstonden „Die Fruchtbringende Gesellschaft oder der Palmenorden" (Weimar, 1617), „Die Deutschgesinnte Genossenschaft" (Hamburg, 1643), en te Neurenberg „Die Gesellschaft der Hirten an der Pegnitz" (1644), van welker medeoprichter *Harsdörffer* (1607—1658) een boekje „Nürnberger Trichter" afkomstig is, waarmee het, volgens hem, mogelijk was een iegelijk de Duitsche vers- en rijmkunst in zes uren „in te gieten". Deze „Sprachgesellschaften", die met de Nederlandsche „Dichtlievende Genootschappen" te vergelijken zijn, zochten de ruwheid en onzuiverheid der taal, mede een gevolg van de verwilderde politieke toestanden, tegen te gaan; daarnaast hadden zij de beoefening der poëzie ten doel, vooral het gelegenheidsgedicht. Dat sommigen het hierin zeer ver wisten te brengen, bewees *Simon Dach* (1605—1659), de beste dichter van den „Königsberger Dichterkreis", wiens gelegenheidsgedicht „Anke von Tharaw" een volkslied in den besten zin des woords geworden is.

Op het gebied der *lyrische poëzie* ontwikkelde zich in de 17de eeuw vooral het *geestelijke lied*, in het bijzonder bij de Protestanten. (Naast *Fleming* en *Dach*, vooral: *Joh. Heermann*, † 1647; *Martin Rinkart*, † 1649; *Johann Rist*, † 1667). De grootste en bekendste onder hen is *Paul Gerhardt* (1607—1676), die weer talrijke navolgers had (*Joachim Neander*, † 1680 en *Georg Neumark*, † 1681). — Als lyrische dichters der Katholieken verdienen genoemd te worden *Friedrich Spee* († 1635 „Trutznachtigall"), moedig strijder tegen de heksenprocessen, en *Johann Scheffler* († 1677), genoemd *Angelus Silesius* (geestelijke liederen).

Voor de ontwikkeling van het *drama* maakte zich verdienstelijk *Christian Weise* (1642—1708), directeur van een school te Zittau, die, niet tevreden met het Volksdrama van de Engelsche Komedianten, noch met het Renaissance-drama van Gryphius en het bombastische treurspel van Lohenstein, trachtte Terentius en Plautus in geschikte bewerkingen door zijn leerlingen te doen opvoeren.

Op het gebied van de 17^de^eeuwsche *satire* waren beroemd: *Moscherosch* († 1669), *Johann Lauremberg* († 1658), *Joachim Rachel* († 1669), *Balthasar Schuppius* († 1661) en vooral de Weener hofprediker *Ulrich Megerle* (1642—1679), genoemd *Abraham a Santa Clara*, wiens humoristisch-satirische preeken Schiller in Wallensteins Lager (Kapuzinerpredigt) navolgde. — Evenals in Nederland, heerschte er in de Duitsche letterkunde van de 17de eeuw een groote verscheidenheid in de *romanliteratuur*, die in alle vormen onder vreemden invloed stond. De hoogere standen interesseerden zich, behalve voor de *Amadisromans* (zie boven), voor *Herdersromans* (Opitz: „Arcadia", vertaling) en *Galante Heldenromans* (Zesen † 1689, Herzog Anton zu Braunschweig † 1710, Anselm v. Ziegler † 1679, Lohenstein, zie boven); de burgerij genoot van de *Schelmen-* of *Bedelaarsromans*. Later kwamen er als nieuwe variëteiten nog *Reisromans* (geparodieerd in Chr. Reuter's „Schelmuffsky", 1696) en *Robinsonaden* (Schnabel's „Insel Felsenburg", 1731). — De beste roman van de 17de eeuw is „Der Abenteuerliche Simplicissimus" (1669) van *Johann Jacob Christoffel von Grimmelshausen* (1625—1676), een werk van groote cultuurhistorische, zoowel als van hooge literaire waarde. In frisschen vorm geeft het een trouw beeld van den tijd van den Dertigjarigen Oorlog: het verbindt met de bekoring van den Schelmenroman de voordeelen van de andere heerschende soorten, terwijl het slot als een voorlooper van de Robinsonaden kan worden beschouwd.

Op het gebied van het *wetenschappelijk proza* (gedeeltelijk Duitsch) zijn te vermelden: de piëtisten *Philipp Jakob Spener* († 1705) en *August Hermann Francke* († 1727) en anderen; de juristen *Samuel Pufendorf* († 1694) en *Christian Thomasius* (1655—1728) en de alzijdig geleerde *Gottfried Wilhelm Leibniz* (1646—1716).

18de eeuw. In de eerste helft der 18de eeuw heeft de Duitsche letterkunde een ander karakter dan in de tweede helft; de eerste helft sluit zich meer bij de vorige eeuw aan, de tweede helft, gewoonlijk gerekend van af 1748, het jaar waarin de drie eerste zangen van Klopstocks Messias verschenen, is de bloeitijd.

De Hamburger dichter *Barthold Heinrich Brockes* (1680—1747) dichtte in navolging van Thomson een beschrijvend gedicht „Irdisches Vergnügen in Gott" (1721). — De Sileziër *Christian Günther* (1695—1723), een dichter van grooten aanleg, die echter door zwakheid van karakter het offer van zijn hartstochten werd, schreef diepgevoelde lyriek. — Hooger dan Brockes staat de Zwitsersche dichter-geleerde *Albrecht von Hal-*

Digitized by Google

ler (1708—1777), wiens beschrijvend gedicht „Die Alpen" hoofdzakelijk de gebreken van zijn genre heeft; daarnaast schreef hij belangrijke didaktische en lyrische gedichten. — Zijn tijdgenoot, de Hamburger dichter-patriciër *Friedrich von Hagedorn* (1708—1754) schreef onder Franschen invloed vroolijke gezelschapsliederen, humoristische berijmde vertellingen en fabelen. — Veel invloed hebben genoemde vier dichters niet gehad.

De eerste van wien groote literaire invloed uitging, was *Johann Christoph Gottsched* (1700—1766, Leipzig). Evenals Opitz vertegenwoordigt hij een strooming, die van de Renaissance uitgaande, door Frankrijk haar weg neemt; deze laatste strooming is echter veel belangrijker: zij had in Frankrijk een literairen bloeitijd ten gevolge (Corneille, Racine, Boileau). Tot zulken bloei wilde Gottsched ook de Duitsche letterkunde opheffen. Daarvoor schreef hij zijn „Redekunst" (1728), „Kritische Dichtkunst" (1730), „Weltweisheit" (1734), „Sprachkunst" (1748) e.a.; daarvoor trachtte hij met de hulp van zijn vrouw, Luise Kulmus, het tooneel te hervormen, door drama's uit het Fransch te vertalen en drama's in Franschen geest te schrijven („Der sterbende Cato"), door de opvoeringen ernstiger en regelmatiger te doen zijn, door bijv. de rol van den hansworst af te schaffen. — Gottsched heeft een invloed ten goede uitgeoefend, maar hij heeft zijn roem overleefd. — Zijn eerste tegenstanders waren *Johann Jakob Bodmer* (1698—1783, Zürich) en *Johann Jakob Breitinger* (1701—1776, Zürich), gewoonlijk „die Schweizer" genoemd. De strijd tusschen „Leipziger" en „Schweizer" ontbrandde ± 1740, toen Bodmer „Die Kritische Abhandlung von dem Wunderbaren" (1740) en „Kritische Betrachtungen" (1741) en Breitinger „Die Kritische Abhandlung von den Gleichnissen" (1740) en „Kritische Dichtkunst" (1741) schreef. Tegenover Gottsched's „Kritische Dichtkunst", waarin de dichtkunst als „eine lehr- und lernbare Kunst" beschouwd wordt, legden Bodmer en Breitinger den nadruk op de phantasie („das Wunderbare") als noodzakelijk element der poëzie; tegenover Gottsched's bewondering voor de Fransche klassieken drukken zij hun vereering voor Milton, Ariosto en Tasso uit, en trachten zij het Nibelungenlied en de liederen der „Minnesinger" opnieuw ingang te doen vinden. — De strijd, waarin zich aanhangers van beide partijen mengden, eindigde met Gottsched's nederlaag, vooral doordat de „Bremer Beiträger" van hem afvielen en Klopstock door zijn „Messias" de theorieën van Bodmer en Breitinger in practijk bracht, totdat eindelijk Lessing in zijn „Literaturbriefe" over Gottsched's verdiensten het vernietigend eindoordeel uitsprak.

De *Bremer Beiträger* noemt men de letterkundigen, die meewerkten aan de te Bremen uitgegeven „Neue Beiträge zum Vergnügen des Verstandes und des Witzes", een letterkundig tijdschrift, dat in 1744 opgericht werd in concurrentie met de „Belustigungen des Verstandes und des Witzes", in Gottsched's geest geschreven. De „Bremer Beiträge", die sterk onder Engelschen invloed stonden, wekten vooral bij den burgerstand belangstelling voor letterkunde. — Onder deze „Bremer Beiträger", waren de voornaamste: *Gärtner*, *Giseke*, *Ebert*, *Cramer*, *Johann Adolf Schlegel* († 1788), *Johann Elias Schlegel* (1719—1749, begaafd kunsttheoreticus), *Gottlieb Wilhelm Rabener* (1714–1771, satirisch dichter), *Friedr. Wilh. Zachariä* (1726—1777, komisch heldengedicht: „Der Renommist"), *Gellert* en *Klopstock*. — *Christian Fürchtegott Gellert* (1715—1769), meer populair dan geniaal, schreef over moraal en stijlleer, dichtte „Oden" en „Geistliche Lieder", lang uitgesponnen „Fabeln und Erzählungen", blijspelen naar Fransch voorbeeld („Die zärtlichen Schwestern", „Das Los in der Lotterie") en een roman naar het voorbeeld van den Engelschen dichter Richardson („Das Leben der Schwedischen Gräfin G.").

Friedrich Gottlieb Klopstock (1724—1803) is de eerste uit de rij van Duitschland's grootste dichters. Door Milton's voorbeeld bezield, werkte Klopstock gestadig aan zijn levensideaal, het Duitsche volk een godsdienstig epos, den „Messias", te schenken. De drie eerste zangen verschenen in het jaar 1748 in de „Neue Beiträge" en hadden groot succes. Zoowel van den vorm („hexameter") als van den inhoud ging een geweldige invloed uit; de hexameter verdrong in de epische poëzie den door Opitz ingevoerden Alexandrijn; de inhoud versterkte het orthodox-christelijk geloof en wekte het gevoel voor het sentimenteele in de poëzie. De andere zangen (verschenen in 1751, 1755, 1761 en 1773) vermochten de belangstelling niet op dezelfde hoogte te houden, men miste de aanschouwelijkheid van schildering, die levensvoorwaarde voor epische poëzie genoemd mag worden. Reeds toen bepaalde men er zich toe het werk „meer te prijzen dan te lezen". — Belangrijk zijn ook Klopstock's „Oden", die zijn religieuze en nationale gevoelens vertolken („Der Erlöser", „Dem Allgegenwärtigen", „Die Frühlingsfeier", „Die Barden", „Mein Vaterland", „Der Hügel und der Hain"), de vriendschap bezingen („Wingolf", „An Ebert", „An Giseke"), de liefde verheerlijken („An Fanny", „An Cidly", „Das Rosenband"), de natuurschoonheid roemen („Der Zürchersee"), zelfs de sport prijzen („Der Eislauf"). — Behalve proza („Die deutsche Gelehrtenrepublik", 1774), schreef Klopstock nog drama's, zoowel godsdienstige („Der Tod Adams", „Salomo", „David"), als vaderlandsche („Hermannsschlacht", „Hermann und die Fürsten", „Hermanns Tod"). — Klopstock's vaderlandsche poëzie is een uiting van de richting der Duitsche *bardenpoëzie*, die onder den invloed van de Noordsche mythologie (Edda) en de Schotsche volkspoëzie (Ossian-Macpherson) ontstond en in *Gerstenberg* († 1823, „Gedichte eines Skalden"), *Denis* († 1800, „Sined der Barde"), *Kretschmann* († 1809, „Klage Rhingulphs") en anderen geestdriftige beoefenaars vond. — De sterkste invloed ging van Klopstock's lyrische poëzie uit, een invloed, die door waar gevoel en eerlijke geestdrift idealiseerend werkte, die weliswaar soms leidde tot gezochtheid en sentimentaliteit, maar die ook den weg baande voor Goethe's meesterlijke lyrische scheppingen.

Klopstock's lyriek toont hier en daar verwantschap met de poëzie der dichters van den „Haller Dichterkreis", die Horatius navolgden (zooals *Immanuel Jakob Pyra*, 1715—1744 en *Samuel Gotthold Lange*, 1711—1781), en Anakreon tot voor-

Digitized by Google

beeld namen (*Joh. Ludwig Gleim*, 1719—1803, *Joh. Peter Uz*, 1720—1796, *Joh. Nikolaus Götz*, 1721—1781). — Het hoofd van dezen kring was de beminnelijke *Gleim*, die in zijn „Gedichte in Anakreons Manier" het voorbeeld van Hagedorn volgde, in zijn „Fabeln und Erzählungen" Gellert tot voorbeeld nam, en, door Klopstock bezield, in de vaderlandsche poëzie („Preuszische Kriegslieder von einem Grenadier") groote populariteit verwierf. — Ook *Christian Ewald von Kleist* (1715—1759) begon als „Anakreontiker" („Imitation d'Anacréon"), maar vond weldra in elegische poëzie een richting, die meer met zijn gemoed overeenkwam. Hij schreef, naar het voorbeeld van Thomson's Seasons en Haller's Alpen, een beschrijvend gedicht: „Der Frühling" (1749), een verhalend gedicht „Cissides und Paches", verder idyllen („Irin"), fabelen en oden. Het elegische van deze dichterfiguur wordt versterkt door zijn tragischen dood in den veldslag bij Kunersdorf, waarover Lessing in zijn brieven aan Gleim zoo treffend schrijft.

Zooals Klopstock voorganger is voor Goethe's lyriek, is *Gotthold Ephraim Lessing* (1729—1781) baanbreker op het gebied van het drama; daarnaast is hij een uitnemend geleerde (oudheidkunde en philologie, aesthetica en literatuur, philosophie en theologie); zijn geleerdheid en scherpzinnigheid, zijn waarheidsliefde en zedelijke moed vormden hem tot den grootsten criticus van de Duitsche literatuur. — Lessings eerste groote daad op het gebied van het drama was, dat hij, met „Misz Sara Sampson" (1755), naar het voorbeeld van George Lillo („The merchant of London"), in afwijking van de voorschriften van Opitz (zie boven) de „burgerlijke tragedie" invoerde. — Daarna schreef hij zijn uitstekende „Prosafabeln" en zijn interessante „Abhandlungen über die Fabel" (1759). — Die „Briefe, die neueste Literatur betreffend" (1759 vlgg. met Nicolai en Mendelssohn, zie beneden) toonden dan voor het eerst den meester der kritiek; beroemd is vooral de 19de brief, waarin hij over Gottsched een vernietigend oordeel uitspreekt, en in zijn Faustfragment een gewichtige bijdrage tot de ontwikkeling van de Faustsage levert. — Als geleerde op het gebied van kunst, oudheidkunde en philologie, waardig medestander van *Johann Joachim Winckelmann* (1717—1768), deed Lessing zich kennen in: „Laokoon oder über die Grenzen der Malerei und Poesie" (1766), waarin hij de grenzen trekt tusschen plastische kunst en woordkunst en voor de beschrijving in de poëzie onschatbare wenken geeft, de „Antiquarische Briefe" (1768), waarin hij door scherpe kritiek zijn tegenstander *Klotz* vernietigt, en de poëtisch-geleerde verhandeling „Wie die Alten den Tod gebildet" (1769). — Zijn blijspel „Minna von Barnhelm oder das Soldatenglück" (1767) is het oudste en nog steeds een der beste van de blijspelen, die thans nog opgevoerd worden. — Door zijn „Hamburgische Dramaturgie" (1767—1769), heeft Lessing de Duitsche tooneelkunst hervormd; in plaats van Voltaire en Corneille stelt hij zijn landgenooten Shakespeare tot voorbeeld; op voortreffelijke wijze bespreekt hij den bouw van verschillende drama's en soms ook de opvoering er van. — De uitvoerbaarheid van zijn theorieën bewijst hij door zijn treurspel „Emilia Galotti" (1772). — In den theologischen strijd met *Goeze*, naar aanleiding van de door Lessing uitgegeven „Fragmente eines Ungenannten" (*Reimarus*, † 1768), bracht Lessing door zijn „Anti-Goeze" (1778) en „Die Erziehung des Menschengeschlechts" (1780) aan de orthodoxie felle slagen toe; als hoogtepunt van dezen strijd kan men het tendenzdrama „Nathan der Weise" (1779) beschouwen, waarin Lessing aan het Duitsche volk in meesterlijken vorm de idee der verdraagzaamheid voorhoudt.

Naast Klopstock en Lessing staat *Christoph Martin Wieland* (1733—1813), die door zijn talent als verteller, door zijn gevoel voor romantische stof, zijn humoristische opvatting, grooten invloed op den gang der letterkunde uitoefende en daarnaast door zijn „Shakespeare-vertaling" den grooten Engelschen meester in Duitschland bekend deed worden. — Behalve onderhoudend romanschrijver („Don Sylvio von Rosalva", „Agathon", „Die Geschichte der Abderiten", „Der goldene Spiegel", „Peregrinus Proteus", „Aristipp"), is hij vooral kunstenaar op het gebied van de poëtische vertelling („Musarion", „Idris und Zenide", „Geron der Adlige"). Tot dit genre behoort ook zijn onvergankelijk meesterwerk „Oberon", een samensmelting van phantastische elfenmotieven (Oberon en Titania) met elementen uit de Romaansche heldensage (Huon de Bordeaux) en uit de Oostersche legendenwereld (Kalif van Bagdad). — Wieland's poëzie heeft veel navolging gevonden (*Heinse*, † 1803: „Ardinghello"; *Von Thümmel*, † 1817: „Wilhelmine"; *Musäus*, † 1787: sprookjes; *Sophie v. Laroche*, † 1807: „Geschichte des Fräuleins von Sternheim"; *Blumauer*, † 1798: travestie der „Aeneïde"; *Kortum*, † 1824: „Die Jobsiade").

De jongste van de vier voorbereidende dichters is *Johann Gottfried Herder* (1744—1803), die vooral als theoreticus de Duitsche literatuur bevorderd heeft. Herder, een leerling van den grooten philosoof *Immanuel Kant*, verbindt met een philosofisch geschoolden geest een dichterlijke opvatting en een groote virtuositeit op 't gebied van taal en stijl. In zijn prozawerken („Fragmente zur deutschen Literatur" 1767, „Kritische Wälder" 1769, „Blätter deutscher Art und Kunst" 1773, „Älteste Urkunde des Menschengeschlechts" 1774, „Vom Geiste der hebräischen Poesie" 1782, „Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit" 1784 vlgg., „Briefe zur Beförderung der Humanität" 1773 vlgg.) spreekt hij over het wezen van taal en dichtkunst; ontwikkelt hij nieuwe denkbeelden over de geschiedenis; strijdt hij voor zijn ideaal, de humaniteit, en wijst hij de Duitsche dichters op leerrijke voorbeelden als het Volkslied, Ossian, Shakespeare. — Hij is de eerste, die voor letterkundig-wetenschappelijke doeleinden volksliederen van verschillende landen verzamelt („Stimmen der Völker in Liedern" 1778) en daardoor aan de lyrische poëzie onschatbare diensten bewijst. — Herder's eigen gedichten bepalen zich hoofdzakelijk tot „Legenden" en „Parabeln" („Der geretette Jüngling"). — Gebruik makende van Spaansche volksliederen dichtte hij zijn meesterlijken romancencyclus „Der Cid" (1805), het leven van den Spaanschen volksheld Rodrigo Dias.

In vereering voor Klopstock, liefde voor de deugd en het vaderland, vereenigden zich in 1772 te Göt-

Digitized by Google

tingen jonge dichters, onder leiding van *Heinrich Christian Boie* (1744—1806), die sinds 1770 den „Göttinger Musenalmanach" uitgaf, tot den „Göttinger Hainbund". Het waren: *Christian Graf zu Stolberg* (1748—1821), zijn broer *Friedrich Graf zu Stolberg* (1750—1819), de begaafde *Ludwig Hölty* (1748—1776), *Friedrich Matthisson* (1761—1831), *Martin Müller* (1750—1814; sentimenteele roman: „Siegwart"), de begaafde *Johann Heinrich Voss* (1751—1802, verdienstelijke Homerusvertalingen, dialectische volkspoëzie, en de idyllen „Luise", en „Der Siebzigste Geburtstag") en *Anton Leisewitz* (1752—1806, treurspel: „Julius van Tarent"). — In nauwe betrekking tot den Göttinger Hainbund stonden *Matthias Claudius* (1740—1815; redacteur van het populaire tijdschrift „Der Wandsbecker Bote", verder frissche volksliederen en verhalende gedichten) en *Gottfried August Bürger* (1747—1794), die, naast diepgevoelde lyrische gedichten en onderhoudende vertellingen, onder den invloed van Percy's „Relics of Ancient Poetry", zijn treffende ballade „Lenore" (1773) schreef, en daarmee de grondlegger werd van de Duitsche balladenpoëzie.

Door de geschriften van Herder en Rousseau, en de voorbeelden van Klopstock en Lessing, van de Volkspoëzie en den Bijbel, van Ossian en Shakespeare ontstond in Zuid-Duitschland ± 1770 een literaire revolutie, waarin onder de leuze „Genialiteit en Oorspronkelijkheid" de strijd aangebonden werd tegen traditie en conventie, regelmatigheid en uiterlijkheid. De hoofdpersonen van deze „Sturm-und-Drang-periode" zijn de jonge *Goethe* (in „Götz", „Werther", „Egmont", „Faust"), *Christian Daniel Schubart* (1739—1791, ook op politiek gebied revolutionnair: „Fürstengruft", „Kaplied"), *Maler Müller* (1749—1825, realistische novellen, dramatisch fragment: „Faust", romantisch drama: „Genoveva"), *Maximilian Friedrich Klinger* (1752—1831, drama's: „Sturm und Drang", „Die Zwillinge", romans: „Fausts Leben", „Weltmann und Dichter"), *Jacob Reinhold Lenz* (1751—1792, merkwaardige naturalistische drama's: „Der Hofmeister", „Die Soldaten"). Ook *Schiller's* eerste drama's zijn echte Sturm-und-Drang-werken. („Räuber", „Fiesco", „Kabale und Liebe").

De grootste van alle Duitsche dichters, *Johann Wolfgang Goethe* (1749—1832), belangrijk als staatsman, geniaal als geleerde, onovertroffen als lyrisch, episch en dramatisch dichter, groot bovenal als mensch, heeft zich onder den invloed van Herder en Klopstock, Wieland en Lessing gevormd, heeft hun voorbeeld en leer met zijn genialiteit tot een harmonische eenheid versmolten. — Als aanhanger van de „Sturm-und-Drang-beweging" dramatizeerde hij de geschiedenis van den wakkeren Gottfried von Berlichingen („Götz von Berlichingen", 1771 en 1773), schreef hij tooneelen van den „Faust" (1775 „Urfaust"), ontwierp hij zijn treurspel „Egmont", waarin hij de geschiedenis van den Nederlandschen vrijheidsheld met zijn eigen gemoedsleven in samenhang brengt. In zijn roman uit deze periode: „Die Leiden des Jungen Werther" (1774) wist hij den smaak van zijn tijd, sentimentaliteit, uitstekend te treffen; zijn boek werd veel gelezen, vertaald, nagevolgd (in Duitschland: *Martin Miller's* „Siegwart"; in Holland: Rhynvis Feith's „Julia" en „Ferdinand en Constancia"; ook in Frankrijk is de invloed merkbaar). — Zijn latere werken verraden gelouterde klassieke kunst, bijv. de tooneelstukken „Iphigenie auf Tauris" (1787), en „Torquato Tasso" (1788), beide in vijfvoetige jamben geschreven, sinds Lessing's Nathan het gewone metrum voor Duitsche klassieke drama's, ook bij Schiller. Zijn latere romans („Wilhelm Meisters Lehrjahre" 1796, „Die Wahlverwandtschaften" 1809, „Wilhelm Meisters Wanderjahre" 1821) zijn diep van gedachte, treffend van schildering, maar vermoeiend door breedvoerigheid. — Zeer interessant is zijn autobiografie: „Aus meinem Leben, Dichtung und Wahrheit" (1809, 1811, 1814, 1833), waarin hij zijn eerste 26 levensjaren beschrijft. — Hooger dan deze prozawerken staat zijn idyllisch epos: „Hermann und Dorothea" (1796), even meesterlijk van vorm als eenvoudig-waar van inhoud. — Goethe's levenswerk is de *Faust* („Faustfragment" 1790; „Faust, Erster Theil" 1808; „Faust I en II" 1832) waarin hij de bekende Faustsage tot een drama uitwerkt, dat zijn eigen gevoel en gedachte in verschillende levensperioden afspiegelt. — De sterkste letterkundige invloed gaat van Goethe's lyriek uit; zijn gedichten, ontstaan door individueele schilderingen van zijn gevoelsleven, drukken de heiligste en menschelijkste gevoelsaandoeningen in het algemeen uit.

Het grootsche, dat Goethe's persoon en werk van nature kenmerkt, is bij *Friedrich Schiller* (1759—1805) resultaat van ijzeren wil; door zedelijke kracht en ideale geestdrift bereikt Schiller een hoogte, waarop hij, de groote volksdichter, onmiddellijk naast den door het volk minder gewaardeerden Goethe staat. — Schiller is voor alles dramatisch dichter; zijn rhetorische zeggingskracht, gevoegd bij zijn vindingrijke en zekere tooneeltechniek hebben hem in staat gesteld, dramatische meesterwerken te scheppen, die in hun soort onovertroffen zijn. — Schiller's eerste drama's („Die Räuber", 1781, ondanks jeugdige overdrijving een geniaal vrijheidsdrama; „Die Verschwörung des Fiesco zu Genua", 1783, de eerste vrij zwakke poging op het gebied van het historisch treurspel; „Kabale und Liebe", 1784, de beste „bürgerliche Tragödie" van de 18de eeuw) behooren tot de richting van „Sturm und Drang". — Hij overwint deze richting in het treurspel „Don Carlos, Infant von Spanien" (1783—1787). Daarop volgen zijn dramatische meesterwerken: de grootsche schepping „Wallenstein" (1796—1799), het intrigue-treurspel „Maria Stuart" (1800), het romantisch drama „Jungfrau von Orleans" (1801), „Die Braut von Messina oder die feindlichen Brüder" (1803), boeiend en aangrijpend, interessant bovendien als bewuste navolging van het Grieksche treurspel met koorzangen en fatalistischen bouw, en ten slotte het vrijheidsdrama „Wilhelm Tell" (1804.) — Als gevoelsdichter staat Schiller beneden Goethe; in gedachtenlyriek („Der Spaziergang", „Die Künstler", „Das Eleusische Fest", „Das Ideal und das Leben", „Das Lied von der Glocke") en ballade („Kraniche des Ibycus", „Bürgschaft", „Kampf mit dem Drachen", „Handschuh", „Taucher", „Graf von Habsburg") overtreft hij alle vroegere Duitsche dichters. — Ook als prozaschrijver heeft Schiller groote verdiensten, zoowel op historisch

Digitized by Google

gebied („Geschichte des Abfalls der Niederlande", „Geschichte des Dreissigjährigen Krieges"), waar Schiller met genialen blik toestanden en personen juist beoordeelt, als op philosofisch-aesthetisch terrein („Über Anmut und Würde", „Über naive und sentimentalische Dichtung", „Über das Erhabene", „Über die tragische Kunst"), waar Schiller, onder den invloed van Kant, zijn ideeën over denken en dichten, ideaal en werkelijkheid, leven en kunst meedeelt.

Enkele minder belangrijke *tijdgenooten* van de Duitsche groote dichters dienen nog te worden vermeld: *Aug. Wilh. Iffland* (1759—1814, middelmatige drama's als „Die Jäger", „Die Spieler", „Dienstpflicht"); *Aug. von Kotzebue* (1761—1819, blijspelen als „Die deutschen Kleinstädter", „Die beiden Klingsberger" en een treurspel „Menschenhasz und Reue"); *Friedrich Hölderlin* (1770—1843, „Hyperion", een weinig bekend geworden roman, en schoone lyrische gedichten), *Theodor Gottlieb Hippel* (1741—1796, belangrijke roman: „Lebensläufe nach aufsteigender Linie"; „Über die Ehe"); *Jean Paul Friedrich Richter* (1763—1823), onder den naam *Jean Paul* als romanschrijver langen tijd beroemd (veelgelezen romans: „Quintus Fixlein", „Siebenkäs", „Flegeljahre", „Titan"; kleinere vertellingen: „Der Jubelsenior" e. a., en een bekend werk over opvoeding: „Levana"); *Johann Peter Hebel* (1760—1826, frissche gedichten in dialect: „Alemannische Gedichte" en veelgelezen volksverhalen in zijn „Schatzkästlein des rheinischen Hausfreundes").

Ook op het gebied van het *wetenschappelijk proza* was de 18de eeuw voor Duitschland een tijd van bloei. Het philosofisch systeem van *Leibniz* (zie boven) werd door *Christian Wolff* (1679—1754) uitgewerkt en bekend gemaakt, die daarmee de *rationalistische ideeën* in Duitschland invoerde, welke later door *Chr. Garve* († 1798), *J. G. Sulzer* († 1779), *Thomas Abbt* († 1766), *Nicolai* (1733—1811), *Johann Jacob Engel* en anderen verbreid werden. — De strijd tegen het kerkelijk dogma kreeg in de 19de eeuw een geheel anderen vorm (*David Friedrich Strausz* 1808—1874, „Das Leben Jesu"). — Belangrijke *philosophen* waren *Moses Mendelssohn* (1729—1786, „Phaedon"), *Joh. Georg Hamann* (1750—1786, „Sokratische Denkwürdigkeiten"), *Immanuel Kant* (1724—1804, „Kritik der reinen Vernunft", 1781; „Kritik der praktischen Vernunft", 1788; „Kritik der Urteilskraft", 1790), en op de grens van de 18de en 19de eeuw *Fichte*, *Schelling*, *Schleiermacher* (zie beneden). — Op het gebied der *geschiedenis* schreef *Joh. Jakob Mascow* 1726 zijn onvolledig gebleven „Geschichte der Teutschen", *Justus Möser* 1765 vlgg. zijn „Osnabrückische Geschichte", *Schiller* 1788 zijn „Abfall" en 1790 zijn „Dreiszigjähriger Krieg", *Johannes Müller* 1786 vlgg. zijn „Geschichten schweizerischer Eidgenossenschaft". — Ook de natuur- en aardbeschrijving begon beoefenaren te vinden: *Georg Forster* is met zijn „Ansichten vom Niederrhein" (1790) de voorlooper van den natuurvorscher *Alexander von Humboldt* (1769—1859, „Ansichten der Natur", „Kosmos", „Reisen nach den Äquinoktialgegenden") en van den geograaf *Karl Ritter* (1779—1859, „Die Erdkunde im Verhältnis zur Natur und Geschichte des Menschen"). — Op het gebied van de *Philologie* schreef *Friedr. Aug. Wolf* (1759—1824) zijn „Prolegomena ad Homerum" en legde daarmee den grondslag voor kritisch literair-philologisch onderzoek.

19de eeuw. De scheiding tusschen 18de en 19de eeuw is voor de Duitsche letterkunde weinig kenschetsend; toch kan men ook hier een grens opmerken, wanneer men Schiller's dood (1805) als afsluiting van de 18de eeuw beschouwt en het begin van de Romantische strooming met de 19de eeuw samenvoegt. — Deze strooming en de reactie daartegen kenmerken de literatuur in de eerste helft van de 19de eeuw (tot ± 1848); in het tweede tijdperk (± 1848 tot ± 1880), waarvan het karakter weinig geprononceerd is, is haar werking naast andere invloeden nog merkbaar; het laatste tijdperk (einde van de 19de en begin van de 20ste eeuw) vertoont, vooral in den aanvang, een realistisch karakter.

Eerste tijdperk (tot ± 1848). De Romantische richting is in hoofdzaak een reactie tegen het platte rationalisme en het starre dogma, tegen middelmatigheid en regel; haar aanhangers vereeren Herder's volkspoëzie en Goethe en Schiller in hun „Sturm-und-Drang-periode", maar verwerpen hun klassieke kunstwerken als afdwalingen van den goeden weg. Het Middeleeuwsche, Germaansche, natuurlijke, godsdienstige, symbolische en mystieke, het phantastische trekt hen aan. Zij willen geen scherpe afscheidingen, maar ineenvloeiing van verschillende kunstvormen, ook ineenvloeiing van poëzie en godsdienst en philosophie. Als hoogste wijsheid beschouwen zij een behaaglijk skeptische levensironie. Als philosofen staan *Fichte* („Wissenschaftslehre", „Reden an die deutsche Nation") en *Schelling* („Naturphilosophie") tot de Romantiek in enge betrekking. — De Romantische strooming heeft in vele opzichten zeer gunstig gewerkt: de letterkunde werd rijker door toevoer van vreemde stoffen en vormen, dieper door waardeering van het geniale; de wetenschap, vooral oudheidkunde, philologie en literatuur, werd door haar voortgestuwd. Ook in de schilderkunst (Peter Cornelius, Overbeck, Schnorr von Carolsfeld, Moritz von Schwind) en in de muziek (Carl Maria von Weber, Schubert, Mendelssohn-Bartholdy, Schumann) is de romantische strooming merkbaar. — Als *Romantische School* pleegt men met een kring van oudere dichters, wier centrum eerst in Berlijn, dan in Jena was (Tieck, A. W. Schlegel, Fr. Schlegel, Novalis) een groep van jongeren samen te vatten, die zich in Heidelberg om Brentano, Arnim en Görres schaarden. — *Ludwig Tieck* (1773—1853) schreef romantische drama's („Genoveva", „Kaiser Oktavianus") en polemische komediën („Blaubart,", „Der Gestiefelte Kater", „Prinz Zerbino"), kunstsprookjes („Fantasus"), romans („Abdallah", „William Lovell", „Franz Sternbalds Wanderungen"), novellen („Dichterleben", „Der Tod des Dichters", „Der Aufruhr in den Cevennen") en kritieken („Dramaturgische Blätter"). — *August Wilhelm von Schlegel* (1767—1845, als dichter minder begaafd dan Tieck, was een voortreffelijk vertaler (meesterlijke „Shakespeare-vertaling" van hem, Do-

Digitized by Google

rothea Tieck en Wolf Baudissin) en een uitstekend theoreticus („Vorlesungen über dramatische Kunst und Literatur"). — Zijn broer *Friedrich von Schlegel* (1772—1829) gaf een machtigen stoot aan de vergelijkende taalwetenschap („Über Sprache und Weisheit der Inder", 1808) en bevorderde de kennis van oude en nieuwe literatuur („Vorlesungen"), schreef een roman („Lucinde") en enkele gedichten. — *Friedrich von Hardenberg* (1772—1801), als dichter *Novalis* genoemd, dichtte diepgevoelde mystiek-godsdienstige liederen en een romanfragment „Heinrich von Ofterdingen". Hij is als dichter de begaafdste onder de oudere „Romantiker".

De twee voornaamsten der „jüngern Romantiker", *Clemens Brentano* (1778—1842) en *Achim von Arnim* (1781—1831) verzamelden gemeenschappelijk een schat van Duitsche volksliederen („Des Knaben Wunderhorn", 1806—1808). *Brentano* schreef gedichten, sprookjes, een drama en de treffende „Geschichte vom braven Kasperl und dem schönen Annerl"; *Arnim* schreef romans en novellen („Gräfin Dolores", „Die Kronenwächter", „Der tolle Invalide", „Fürst Ganzgott und Sänger Halbgott"); Arnim's vrouw, *Bettina*, de zuster van Brentano, trad later als schrijfster op („Goethes Briefwechsel mit einem Kinde", 1835; „Die Günderode", 1840). — *Joseph Görres* (1776—1848) maakte de Volksboeken meer bekend („Die teutschen Volksbücher", 1807). — *Jacob Grimm* (1785—1863), de geleerde taalkenner, en zijn broer *Wilhelm Grimm* (1786—1859), de dichterlijke onderzoeker der Duitsche heldensage, die de Romantische beweging door de uitgave van hun „Kinder- und Hausmärchen" (1812—1814) dienden, stonden met den Heidelberger kring in vriendschappelijk verkeer, evenals *Joseph von Eichendorff* (1788—1857), wiens lyrische gedichten en vertellingen („Aus dem Leben eines Taugenichts") tot de populairste scheppingen van romantische stemmingen behooren. — Romantische stemming spreekt ook uit het liefelijk prozasprookje „Undine" van *Friedrich de la Motte Fouqué* (1777—1843) en het dichterlijk feeënsprookje „Die bezauberte Rose" van *Ernst Schulze* (1789—1817). — Een afzonderlijke plaats neemt *Heinrich von Kleist* (1777—1811) in, wiens drama's het poëtische waas van de Romantiek met de dramatische kracht van de Duitsche klassieken zich vereenigen („Die Familie Schroffenstein", 1803; „die Hermannsschlacht", 1808; „Prinz Friedrich von Homburg", 1810). De vaderlandsliefde, die Kleist bij het schrijven van zijn beste drama's bezielde, vindt ook uiting in zijn diepgevoelde vaderlandsche gedichten. Terwijl de veelgeprezen vertelling „Michael Kohlhaas" aan langdradigheid lijdt, treft het kernachtig blijspel „Der Zerbrochene Krug" (dat in „een Hollandsch dorp bij Utrecht" speelt) door zijn gezonden, satirieken humor. — Naast Eichendorff als groot lyrisch dichter en Kleist als geniaal dramatisch dichter, heeft de Romantische beweging ook op een begaafd episch talent invloed uitgeoefend: *Ernst Theodor Wilhelm (Amadeus) Hoffmann* (1776—1822) heeft door zijn fantastische vertellingen („Die Elixire des Teufels", „Die Serapionsbrüder", „Kater Murr", „Meister Martin", „Der goldene Topf", „Klein Zaches") groote populariteit in Duitschland en belangrijken invloed in 't buitenland (Frankrijk) verworven.

Onder den invloed van de Romantische School staan ook een groep van dichters, die men als „Dichter der Schicksalstragödie" pleegt te bestempelen. De idee, het noodlot als dramatisch motief te gebruiken, beheerschte het Griekse drama en is in lateren tijd (Schiller's „Braut von Messina") dikwijls in toepassing gebracht; bij de „Schicksalsdichter" wordt de geheele dramatische techniek in fatalistischen geest hervormd; de tragische werking van het noodlot, waarmee reeds *Sophocles* bloedschande en verwantenmoord verbond, wordt versterkt door een noodlottigen datum en een noodlottig moordwerktuig. In dezen geest dichtte *Zacharias Werner* (1768—1823) „Der vierundzwanzigste Februar" (1809), *Adolf Müllner* (1774—1829) „Der neunundzwanzigste Februar" (1812) en „Die Schuld" (1816), en *Ernst von Houwald* (1778—1845) „Der Leuchtturm" (1818). Ook *Grillparzer*'s eerste drama (zie beneden) „Die Ahnfrau" (1817) behoort tot deze richting. — De idee van een onverbiddelijk noodlot, beschouwd als uiting van goddelijken wil of als natuurwet van vererving, is zonder twijfel een uiterst poëtisch motief, maar in de overdrijving van Werner en vooral van Müllner en Houwald wordt het fatum een belachelijk toeval, dat met recht door *Platen* (zie beneden) in „Die Verhängnisvolle Gabel" (1826) onmogelijk gemaakt is.

De politieke toestand van Duitschland vóór en na 1813 gaf aan vele dichters stemming en stof tot nationale ontboezemingen. Behalve de reeds genoemde Fr. Schlegel, Eichendorff, Fouqué, Heinrich von Kleist, zijn de bekendste van deze „*Befreiungslyriker*": *Theodor Körner* (1791—1813), wiens blijspelen („Der grüne Domino", „Der Vetter aus Bremen") en treurspelen („Rosamunde", „Zriny") minder bekend geworden zijn dan zijn liederen („Lützows wilde Jagd", „Schwertlied", „Gebet während der Schlacht"), *Ernst Moritz Arndt* (1769—1860, „Was ist des Deutschen Vaterland", „Der Gott, der Eisen wachsen liesz") en *Max von Schenkendorf* (1783—1817, „Freiheit, die ich meine").

De Romantische richting werkte ook op den Zuidduitschen vriendenkring Uhland, Schwab en Kerner („*Schwäbischer Dichterkreis*"), die uit de Duitsche geschiedenis en sagen de onderwerpen voor hun verhalende gedichten kozen. De eerste onder hen is *Ludwig Uhland* (1787—1862), dichter van melodische veelgezongen liederen en kernachtige balladen („Des Sängers Fluch", „Bertran de Born", „Der blinde König", „Klein Roland", „Roland Schildträger", „Graf Eberhard") en met geestdrift geschreven drama's („Ernst, Herzog von Schwaben" en „Ludwig der Bayer"), verdienstelijk geleerde en staatsman. *Gustav Schwab* (1792—1850) heeft zich door zijn bewerking van Duitsche Volksboeken en klassieke sagen zoowel als door zijn lyrische en epische gedichten verdienstelijk gemaakt. *Justinus Kerner* (1786—1862) dichtte poëtische vertellingen en liederen. — Zuidduitsche dichters zijn ook: *Wilhelm Hauff* (1802—1827), wiens roman „Lichtenstein", novellen en vertellingen („Die Bettlerin vom Pont des Arts", „Phantasien im Bremer Ratskeller"), sprookjes en liederen („Morgenrot") zeer populair

Digitized by Google

geworden zijn, en *Eduard Mörike* (1804—1875), wiens roman „Maler Nolten" en novelle „Mozart auf der Reise nach Prag", evenzeer als zijn poëtische verzen, verdienden meer bekend te zijn.

Evenals de Zuidduitsche dichters vormen ook de *Oostenrijksche dichters*, zooals Grillparzer, Lenau, Anastasius Grün en anderen, een — trouwens minder aaneengesloten — groep. *Franz Grillparzer* (1791—1872) is Oostenrijk's klassieke tooneeldichter, wiens werken eerst langzamerhand de verdiende waardeering gevonden hebben. Na het fatalistische drama „Die Ahnfrau" (1817), behandelde hij klassieke onderwerpen (de kunstenaarstragedie „Sappho", 1818; de treffende trilogie „Das Goldene Vliesz", 1820; zoo ook later het poëtische liefdesdrama „Des Meeres und der Liebe Wellen", 1831), dan ook historische stof („König Ottokars Glück und Ende", 1825; „Ein treuer Diener seines Herrn", 1830). Zijn groot talent blijkt ook uit de dichterlijke blijspelen „Der Traum ein Leben" (1834) en „Weh dem, der lügt!" (1838), uit zijn novellen „Der arme Spielmann", „Das Kloster bei Sendomir", zijn gedichten, en zijn dramatische nalatenschap: „Ein Bruderzwist im Hause Habsburg", „Libussa" en „Die Jüdin von Toledo." — Meer populariteit dan Grillparzer, zonder grootere verdienste, verwierven de tooneeldichters *Ferdinand Raimund* (1790—1836, „Der Verschwender", „Alpenkönig und Menschenfeind") en *Eligius von Münch-Bellinghausen* (1806—1871), genoemd *Friedrich Halm* („Griseldis", „Der Sohn der Wildnis", „Der Fechter von Ravenna"). — Naast den grootsten Oostenrijkschen dramatischen dichter Grillparzer staat als Oostenrijk's eerste lyrisch dichter *Nikolaus Niembsch, Edler von Strehlenau* (1802—1850), genoemd *Nikolaus Lenau*. Zijn zwaarmoedige lyrische gedichten („Schilflieder", „Heidebilder", „Reiseblätter"), zijn kleinere lyrisch-epische tafereelen („Die Werbung", „Die Heideschenke", „Die drei Indianer", „Der Postillon"), zijn grootere lyrisch-epische cyclussen („Savonarola", „Die Albigenser"), zijn lyrisch-dramatisch dichtwerk „Faust" zijn alle meesterwerken van stemming en welluidendheid. — Zijn vriend *Graf Anton von Auersperg* (1806—1876), genoemd *Anastasius Grün*, dichtte een romancencyclus „Der letzte Ritter" en politieke gedichten („Spaziergänge eines Wiener Poeten"). — *Jos. Chr. Freiherr von Zedlitz* (1790—1862), *Egon Ebert* (1801—1882), *Nepomuk Vogl* (1802—1866), *Gabriel Seidl* (1804—1875), *Ernst Freiherr von Feuchtersleben* (1806—1849) hebben hoofdzakelijk lyrische en epische gedichten geschreven; *Adalbert Stifter* (1805—1868) schreef novellen („Studien").

De Romantiek, waarvan de invloed bij de Zuidduitsche en sommige der Oostenrijksche dichters merkbaar is, heeft nog op andere dichters geïnfluenceerd, die men niet tot een bepaalde groep kan vereenigen, bijv. Chamisso, Wilhelm Müller, Rückert en Immermann. — *Adalbert von Chamisso* (1781—1837) is bekend door zijn lyrische en epische gedichten („Frauenliebe und-leben", „Salas y Gomez", „Die Sonne bringt es an den Tag") en zijn romantisch sprookje „Peter Schlemihl". — *Wilhelm Müller* (1794—1827) schreef lyrische en epische gedichten („Müllerlieder", „Griechenlieder", „Der Glockengusz zu Breslau"). — *Friedrich Rückert* (1788—1866) is onovertroffen in het beheerschen der poëtische taal, zoowel in zijn eigen lyrische, epische en didaktische gedichten („Geharnischte Sonnette"; „Weisheit des Brahmanen") als in zijn vertalingen en bewerkingen van Oostersche poëzie („Firdusi", „Schi-King", „Nal und Damajanti", „Makamen des Hariri"). — *Karl Lebrecht Immermann* (1796—1840) staat alleen in zijn eerste werken („Alexis", „Merlin") onder den invloed der Romantiek; zijn hoofdwerk is de satirische roman „Münchhausen", waarmee hij een poëtische „Dorfgeschichte" („Der Oberhof") heeft samengevlochten. — Een eigenaardig zelfstandig talent toonen de lyrische gedichten van *Annette von Droste-Hülshoff* (1797 — 1848), „Duitschlands grootste dichteres".

Een bewuste reactie tegen de Romantische School kwam hoofdzakelijk van twee kanten, van de dichters van het „Junge Deutschland" en van *August Graf von Platen-Hallermünde* (1796—1835). Platen, vereerder van klassieke poëzie, bestrijdt de Romantische richting in polemisch-satirische blijspelen: „Die Verhängnisvolle Gabel" (tegen het fatalistisch drama gericht) en „Der romantische Oedipus" (tegen Immermann). Zijn balladen („Das Grab im Busento", „Der Pilgrim vor St. Just") en lyrische gedichten (oden, sonnetten, ritornellen, ghaselen), zijn drama's („Der gläserne Pantoffel", „Der Schatz des Rhampsinit") en zijn epos („Die Abbassiden"), waarvan de stof dikwijls op romantischen invloed wijst, onderscheiden zich van de gedichten in romantischen geest door strenge regelmatigheid van vorm. — Hetzelfde verschijnsel toont de poëzie van *Graf Moritz von Strachwitz* (1822—1847), in wien Platen een vereerder en volgeling vond.

„*Das Junge Deutschland*" pleegt men een beweging te noemen, die tusschen 1830 en 1840 op literair en politiek gebied oppositie voerde; op politiek gebied vertegenwoordigt het de radicaal-liberale principes, die tusschen 1830 en 1848 steeds meer doordrongen; op literair-philosophisch gebied stelt „Jung-Deutschland" zich vijandig tegenover het mystiek-geloovige en het chauvinistisch-oudduitsche van de Romantiek; het wil de politiek en de realiteit daarvoor in de plaats stellen; in literatuur en leven geldt het recht van het individu („Emanzipation des Fleisches"). De beweging, die onder Franschen invloed stond, heeft in Duitschland weinig aanhang gevonden, hoofdzakelijk doordat de leiders over te weinig talent beschikten om anderen met hun ideeën te doordringen. — *Heinrich Heine* (1797—1856) beroemt er zich op, dat hij door zijn satirische geschriften de „jungdeutsche" beweging heeft doen ontstaan. En in het regeeringsbesluit, waarin „de geschriften van de onder den naam Junges Deutschland bekende literaire school" verboden werden, wordt daarbij uitdrukkelijk Heine genoemd. Toch is Heine geen „Jungdeutscher"; als dichter staat hij integendeel onder den invloed van de romantische en klassieke richting, zoowel in zijn lyrische poëzie („Buch der Lieder", „Nordseebilder", „Romanzero") als in zijn balladen („Wallfahrt nach Kevlaar", „Die Grenadiere", „Belsazer"). Heine is een dichter van groote beteekenis: zijn lyriek, waarvan de indruk door een eigenaardige cynische ironie soms versterkt, soms vernietigd

Digitized by Google

wordt, is veel nagevolgd, maar niet geëvenaard; zijn proza („Reisebilder"), dat door de helderheid en geestigheid van den Franschen feuilletonstijl uitmunt, heeft op den moeilijken, dikwijls eenigszins loggen Duitschen stijl een heilzamen invloed uitgeoefend. — De „jungdeutsche" beweging heeft van Heine's gaven echter weinig geprofiteerd; eerder zou men *Ludwig Börne* (1786—1837), die in zijn „Briefe aus Paris" tegen de censuur en tyrannie van de regeering ijverde, als voorman van de „jungdeutsche" beweging kunnen beschouwen. — De voornaamste vertegenwoordigers waren *Karl Gutzkow* (1811—1878), wiens beste werken „Uriel Acosta" (treurspel), „Zopf und Schwert" (blijspel) en „Die Ritter vom Geist" (tendenz-roman) zijn, en *Heinrich Laube* (1806—1884), die vooral als tooneelkenner en tooneelschrijver („Graf Essex") verdiensten heeft. Ook minder bekende letterkundigen behoorden er toe: *Ludolf Wienbarg, Theodor Mundt, Gustav Kühne.*

Vele dichters stonden op hetzelfde politieke standpunt als „Jung-Deutschland", zonder dat men altijd van „jungdeutschen" invloed kan spreken. In Oostenrijk schreven Anastasius Grün, Lenau en de blijspeldichter Eduard von Bauernfeld (1802—1890) tegen de reactionnaire regeering. — In Duitschland waren aanhangers van de democratische ideeën: *Heinrich Hoffmann (von Fallersleben)* (1798—1874, „Unpolitische Lieder"; later: „Deutschland, Deutschland über alles"), *Ferdinand Freiligrath* (1810—1876, „Ein Glaubensbekenntnis", later: „Löwenritt", „Der Mohrenfürst", en in 1870: „Die Trompete von Gravelotte"), *Georg Herwegh* (1817—1875, „Gedichte eines Lebendigen"), *Franz Dingelstedt* (1814—1881, „Lieder eines kosmopolitischen Nachtwächters"), *Robert Prutz* (1816—1872, „Der Rhein"; satirisch blijspel: „Die politische Wochenstube"), *Gottfried Kinkel* (1815—1882; „Gedichte", ook een epos: „Otto der Schütz"), *Karl Simrock* (1802—1876, tevens verdienstelijk germanist en vertaler van Middelhoogduitsche poëzie). — Sommige van deze „politische Lyriker" hebben later hun politieke meening gewijzigd.

Tweede tijdperk (± 1848 — ± 1880). Vooral op het gebied van de *lyrische poëzie* valtin deze tusschenperiode bij velen een *gematigd romantische richting* op te merken. Lyrische en epische dichters uit het midden der 19de eeuw zijn: *Oskar von Redwitz* (1823—1891; katholiek epos: „Amaranth"); *Otto Roquette* (1824—1896; poëtische vertelling: „Waldmeisters Brautfahrt"); *Emanuel Geibel* (1815—1884, populair als lyrisch dichter); *Philipp Spitta* (1805—1859); *Julius Hammer* (1810—1862); *Karl Gerok* (1815—1890); *Julius Sturm* (1816—1896); *Adolf Friedrich Graf von Schack* (1815—1894); *Friedrich Bodenstedt* (1819—1877, bekend door zijn „Lieder des Mirza Schaffy", levenswijsheid in Oostersch kleed, naar het voorbeeld van Goethe's „Westöstlicher Divan" en Rückert's „Weisheit des Brahmanen"); *Hermann Lingg* (1820—1905); *Wilhelm Jordan* (1819—1904; „Nibelungen"); *Robert Hamerling* (1832—1899; „Ahasver in Rom", „Der König von Sion"); *Emil Rittershaus* (1834—1897); *Friedrich Wilhelm Weber* (1813—1878; katholiek epos: „Dreizehnlinden"); *Julius Wolff* (geb. 1834); *Heinrich Leuthold* (1827—1879); *Eduard Grisebach* (1845—1906; „Der neue Tannhäuser"); *Wilhelm Hertz* (1835—1902; uitstekende bewerkingen van Middelhoogduitsche gedichten: „Tristan und Isolde", „Parzival"); *Hermann Frey* (geb. 1839), genoemd *Martin Greif* (eenvoudig-schoone lyrische gedichten; treffende drama's: „Prinz Eugen", „Konradin", „Ludwig der Bayer", „Agnes Bernauer"); *Rudolf Baumbach* (1841—1905; vloeiende lyriek, aardige poëtische vertellingen: „Frau Holde", „Zlatorog").

Ook op het gebied van den *roman* vindt men deze gematigd-romantische richting. Zoo bij *Paul Heyse* (geb. 1830; beroemd novellendichter; goede romans; „L'Arrabiata", 1855; „Kinder der Welt", 1873; „Im Paradiese", 1876; „Der Roman der Stiftsdame", 1887; „Der neue Merlin", 1892; „Über allen Gipfeln", 1895). — Zonder een bepaalde richting te vertegenwoordigen, hebben andere romanschrijvers met meer of minder succes getracht den smaak van het publiek te treffen: *Felix Dahn* (geb. 1834; bekende historische romans: „Ein Kampf um Rom", „Odhins Trost", „Sind Götter?"); *Georg Ebers* (1837—1898; populaire Egyptische romans: „Eine ägyptische Königstochter", „Uarda", „Homo Sum"); *Hans Hopfen* (1835—1904); *Adolf Stern* (1835—1907); *Wilhelm Jensen* (geb. 1837); *Adolf Wilbrandt* (geb. 1837); *Julius Stinde* (1841—1905; „Die Familie Buchholz"); *Hans Hoffmann* (geb. 1848); *Karl Emil Franzos* (1848—1904); *Richard Vosz* (geb. 1851); *Ludwig Ganghofer* (geb. 1855; „Die Martinsklause" en andere vertellingen uit het Beiersche hoogland).

Andere dichters uit het tweede tijdperk van de 19de eeuw heeft men als *gematigd-realistische richting* samengebracht, waarvan bij de meesten inderdaad het dieper doordringen in de problemen van leven en natuur karakteristiek is; in de opvatting van deze problemen blijken sommigen over het echt romantische dichtertalent te beschikken. — Als voorloopers en aanhangers van deze gematigd-realistische richting op het gebied van den *roman* kan men beschouwen: *Albert Bitzius* (1797—1854), genoemd *Jeremias Gotthelf* (volksvertellingen: „Uli der Knecht", „Uli der Pächter"); *Wilhelm Hering* (1798—1871), genoemd *Willibald Alexis* („Der falsche Waldemar", „Der Roland von Berlin", „Die Hosen des Herrn von Bredow", „Cabanis"); *Berthold Auerbach* (1812—1882, „Schwarzwälder Dorfgeschichten", „Barfüszle", „Auf der Höhe", „Das Landhaus am Rhein"); *Fritz Reuter* (1810—1874; diepgevoelde humoristische schilderingen van het Mecklenburgsche volk in het dialect van dit land: „Ut mine Stromtid", „Dorchläuchting", „Ut mine Festungstid", „Ut de Franzosentid", „De Reis' nah Belligen", „De Reis' nah Konstantinopel", „Hanne Nüte", „Kein Hüsung", „Läuschen un Rimels"); *Gustav Freytag* (1816—1895, voortreffelijke romans: „Soll und Haben", 1855; „Die verlorene Handschrift, 1864; „Die Ahnen", 1872—1880; cultuurhistorische werken: „Bilder aus der deutschen Vergangenheit"; goed blijspel: „Die Journalisten"); *Friedrich Wilhelm Hackländer* (1816—1887; humoristische schilderingen: „Europäisches Sklavenleben"); *Theodor Storm* (1817—1880; poëtische novellen: „Immensee", „Viola tricolor", „Aquis submersus", „Zur Chronik von Grieshuus",

Digitized by Google

„Der Schimmelreiter", „Pole Poppenspäler"; diepgevoelde lyrische gedichten); *Karl von Holtei* (1797—1880; „Schlesische Gedichte"); *Klaus Groth* (1819--1899; platduitsche gedichten: „Quickborn"); *Karl Stieler* (1842—1885; gedichten in Beiersch dialect); *Gottfried Keller* (1819—1890; Zwitsersche romans en novellen van hooge dichterlijke waarde: „Der grüne Heinrich", 1854; „Die Leute von Seldwyla", 1872; „Züricher Novellen", 1876; „Martin Salander", 1886); *Wilhelm Heinrich Riehl* (1823—1897; cultuurhistorische novellen); *Joseph Victor von Scheffel* (1826—1886; voortreffelijke geschiedkundige roman: „Ekkehard", 1855; populaire poëtische vertelling: „Der Trompeter von Säkkingen", 1853, die veel nagevolgd is; frissche studentenlyriek: „Gaudeamus"); *Theodor Fontane* (1819—1898; romans en novellen van moderne realiteit: „Grete Minde", „Irrungen und Wirrungen", „Stine", „Die Poggenpuhls", „L'Adultera", „Effie Briest"; ook treffende balladen, bijv. „Archibald Douglas"); *Theodor Vischer* (1807—1887; humoristische roman: „Auch Einer"; ook aesthetische werken); *Konrad Ferdinand Meyer* (1825—1898; goede cultuurhistorische romans: „Jürg Jenatsch", „Angela Borgia"; interessante lyrische gedichten); *Friedrich Spielhagen* (geb. 1829; veelgelezen romans: „Problematische Naturen", 1861; „Hammer und Ambosz", 1869; „Sturmflut", 1876; „Was will das werden?" 1886); *Marie von Ebner—Eschenbach* (geb. 1830; veelgelezen romans); *Ferdinand von Saar* (1833-1906; goede novellen; ook drama's en lyriek); *Wilhelm Raabe* (geb. 1831; philosophisch-humoristische romans: „Die Chronik der Sperlingsgasse", 1857; „Der Hungerpastor", 1864; „Abu Telfan", 1867; „Der Schüdderump", 1870; die nog door te weinigen bewonderd worden); *Petri Kettenfeir Rosegger* (geb. 1843; veelgelezen romans: „Geschichten aus den Alpen", 1873; „Die Schriften des Waldschulmeisters", 1876; „Der Gottsucher", 1883; „Jakob der Letzte", 1888; „Das ewige Licht", 1897; „Erdsegen", 1900; „Weltgift", 1903; „I. N. R. I.", 1905; „Wildlinge", 1906); *Heinrich Seidel* (1842—1906; schildert met succes het leven in den kleinen burgerstand: „Vorstadtgeschichten"; „Leberecht Hühnchen"); *Wilhelm Busch* (geb. 1832; humoristisch teekenaar en dichter: „Max und Moritz", „Hans Huckebein", „Die fromme Helene").

Op het gebied van het *drama* is de voornaamste dichter van het *gematigd-realisme*: *Friedrich Hebbel* (1813—1863; drama's van groote psychologische kracht: „Judith", 1840; „Genoveva", 1843; „Maria Magdalena", 1844; „Herodes und Marianne", 1850; „Agnes Bernauer", 1855; „Gyges und sein Ring", 1856; „Die Nibelungen", 1862); ook diepgevoelde lyrische gedichten. — De veel oudere drama's van *Christian Grabbe* (1801—1836, „Don Juan und Faust", „Napoleon") kunnen door hun realistische elementen als voorboden van deze richting beschouwd worden. — Een dichter van groote beteekenis is *Otto Ludwig* (1813—1865; behalve treffende drama's: „Der Erbförster", 1849; „Die Makkabäer", 1852, ook meesterlijke novellen: „Zwischen Himmel und Erde" en „Die Heiterethei"). — Als dichter van volksstukken was met recht beroemd de Oostenrijker *Ludwig Anzengruber* (1839—1889; „Der Pfarrer von Kirchfeld", 1870; „Der Meineidbauer", 1871; „Die Kreuzelschreiber", 1872; „Das vierte Gebot", 1878). — Een eigenaardige plaats neemt in de literatuur van het tweede tijdperk in: *Richard Wagner* (1813—1883), de schepper van het muzikale drama („Tannhäuser", „Lohengrin", „Ring des Nibelungen", „Tristan und Isolde", „Die Meistersinger von Nürnberg", „Parsifal").

Nieuwste tijd. De laatste periode der Duitsche letterkunde, die, vooral in den aanvang een internationaal karakter vertoont, staat onder den invloed van de veranderde sociale toestanden en de daarmee verbonden democratische beweging, van de gewijzigde inzichten op natuurhistorisch, philosofisch en ethisch gebied (Darwin, Haeckel; Nietzsche; Taine, Lombroso) en van moderne kunstuitingen in het buitenland (Zola, Ibsen, Tolstoi, Dostojewski). De literaire omwenteling werd aangekondigd door *Heinrich Hart* en *Julius Hart*, in hun „Kritische Waffengänge", *Wilhelm Arent* in zijn „Neue Dichtercharaktere" en *Carl Bleibtreu* in zijn: „Revolution der Literatur"; zij vond haar orgaan in het door *Georg Conrad* uitgegeven maandschrift voor „modern leven in literatuur, kunst en wetenschap": „Die Gesellschaft"; haar leuze was: Waarheid! Als „poëzie van natuurwaarheid" heeft dan het *Realisme* (in overdreven vorm ook *Naturalisme* genoemd) vele jaren geheerscht; veel onbeduidends, plats en leelijks voortgebracht, maar daarnaast op de letterkunde een krachtigen invloed ten goede uitgeoefend, waarvan de uitwerking tot in de 20ste eeuw merkbaar is. Vooral het prozadrama kwam onder realistischen invloed tot bloei (Holz, Schlaf, Halbe, Hauptmann, Sudermann, Dreyer, Schnitzler); ook op het gebied van roman en novelle (Kretzer, Tovote, Helene Böhlau, Bertha von Suttner) en van de lyrische poëzie (Liliencron, Henckell, Busse) werd een nieuwe geest merkbaar; het poëtisch drama en het epos, beide met het Realisme onvereenigbaar, werden verwaarloosd. Als uitvloeisel van het Realisme is de „Heimatkunst" te beschouwen, die haar kracht zoekt in het nauwkeurig en interessant weergeven van de geboortestreek met haar natuur, menschen en gewoonten (Clara Viebig, Lauff, Frenssen, daarnaast ook Hansjakob, Lienhard, Paul Keller). — Een nieuwe invloed, die het Realisme gedeeltelijk verdrong, gedeeltelijk zich er mede vereenigde, kwam van de Fransche Decadenten en Symbolisten (Maurice Barrès, Huysmans, Maeterlinck); hij schiep in Duitschland het *Symbolisme* (Dehmel, Bahr, Stefan George, Hugo von Hofmannsthal). — Op dit oogenblik wordt de Duitsche letterkunde niet beheerscht door een strooming, maar door personen, waarbij naast dichterlijk talent, een handige speculatie op den smaak van het publiek en ook moderne reclame soms een groote rol speelt.

Enkele namen op het gebied van het *drama* van het jongste tijdperk zijn: *Gerhart Hauptmann* (geb. 1862, „Vor Sonnenaufgang", „Das Friedensfest", „Einsame Menschen", „Die Weber", „Kollege Crampton", „Der Biberpelz", „Hannele's Himmelfahrt", „Florian Geyer", „Elga", „Die versunkene Glocke", „Fuhrmann Henschel", „Schluck und Jau", „Michael Kramer", „Der

Digitized by Google

rote Hahn", „Der arme Heinrich", „Rose Bernd", „Und Pippa tanzt", „Die Jungfern von Bischofsberg"); *Hermann Sudermann* (geb. 1857, „Die Ehre", „Sodoms Ende", „Heimat", „Morituri", „Das Glück im Winkel", „Johannes", „Johannisfeuer", „Es lebe das Leben", „Stein unter Steinen", „Das Blumenboot"; daarnaast bekende romans: „Frau Sorge", „Der Katzensteg", „Es war"); *Max Halbe* (geb. 1865, „Freie Liebe", „Jugend", „Mutter Erde"); *Max Dreyer* (geb. 1862, „Drei", „Winterschlaf", „Der Probekandidat", „Das Tal des Lebens", „Die Siebzehnjährigen"); *Otto Erich Hartleben* (1864—1905, „Hanna Jagert", „Die Erziehung zur Ehe", „Rosenmontag"; ook satirische vertellingen); *Ernst Rosmer* (pseudoniem voor *Frau Elsa Bernstein*, geb. 1866; „Königskinder"); *Ludwig Fulda* (geb. 1862, „Jugendfreunde", „Der Talisman", „Die Zwillingsschwester", ook meesterlijke vertalingen van Molière, Rostand); *Arthur Schnitzler* (geb. 1862, „Liebelei", „Das Vermächtnis", „Reigen", „Der Schleier der Beatrice", „Lebendige Stunden", „Zwischenspiel", „Der Ruf des Lebens", ook novellen); *Felix Philippi* (geb. 1851, „Das grosze Licht"); *Phil. Langmann* (geb. 1862, „Bartel Turaser"); *Georg Engel* (geb. 1866, „Über den Wassern"); *Georg Hirschfeld* (geb. 1873, „Die Mütter", „Pauline"); *Arno Holz* (geb. 1863, „Sozialaristokraten"; met *Johannes Schlaf* (geb. 1862): „Die Familie Selicke"); *Hermann Bahr* (geb. 1863, „Tschaperl", „Der Star", „Die Andere"); *Hugo von Hofmannsthal* (geb. 1874, „Elektra"); *Ernst von Wildenbruch* (geb. 1845, „Harold", „Der Mennonit", „Väter und Söhne", „Die Quitzows", „Die Lieder des Euripides", ook goede novellen en romans: „Das Edle Blut"; „Schwesterseele"); *Otto Ernst* (pseudoniem voor *Otto Ernst Schmidt*, geb. 1862; „Jugend von Heute", „Flachsmann als Erzieher"). — Zonder letterkundige waarde zijn de veelgespeelde tooneelstukken van Wilhelm Meijer-Förster („Alt-Heidelberg"), Gustav von Moser, Franz von Schönthan, Kadelburg en Blumenthal, Walter, Stein en dergelijke.

De belangrijkste *lyrische dichters* van het laatste tijdperk zijn: *Detlev von Liliencron* (geb. 1853; „Adjutantenritte"; talrijke frissche, sterk subjectieve gedichten, ook goede novellen); *Richard Dehmel* (geb. 1863, „Aber die Liebe", „Erlösungen"; ook kinderliederen); *Gustav Falke* (geb. 1853, „Mijnheer der Tod", „Hohe Sommertage"); *Otto Julius Bierbaum* (geb. 1865, „Erlebte Gedichte"; ook humoristische vertellingen: „Stilpe"); *Karl Busse* (geb. 1872); *John Henry Mackay* (geb. 1864); *Richard Schaukal* (geb. 1874); *Stephan George* (geb. 1868); *Ferdinand Avenarius* (geb. 1856); *Franz Evers* (geb. 1871); *Hugo Salus* (geb. 1866); *Fritz Lienhard* (geb. 1865; „Lieder eines Elsässers"; bevorderde ook in zijn drama's de „Heimatkunst"). Over groot talent beschikt *Marie Madeleine* (pseudoniem voor *Baronin Alberta von Puttkamer*, geb. 1881, „Auf Kypros", „An der Liebe Narrenseil", „In Seligkeit und Sünden").

Buitengewoon talrijk is in het laatste tijdperk het aantal schrijvers en schrijfsters van *romans* en *novellen*. Eenige bekende namen zijn: *Max Kretzer* (geb. 1854; „Meister Timpe", „Das Gesicht Christi", „Die Madonna vom Grunewald"); *Hermann Heiberg* (geb. 1840; „Apotheker Heinrich"); *Bertha von Suttner* (geb. 1843; „Die Waffen nieder!" met sterken invloed op de vredesbeweging); *Helene Böhlan* (geb. 1859; „Rathsmädelgeschichten", „Halbtier", „Der Rangierbahnhof", „Das Recht der Mutter"); *Gabriele Reuter* (geb. 1859; „Aus guter Familie", „Ellen von der Weiden"); *Ernst von Wolzogen* (geb. 1855; „Die Entgleisten", „Der Kraftmayr"); *Georg von Ompteda* (geb. 1863; „Sylvester von Geyer", „Drohnen"), *Ludwig Jacobowski* (1868—1900; „Werther der Jude"); *Felix Hollaender* (geb. 1868; „Der Weg des Thomas Truck"); — *Heinrich Hansjakob* (geb. 1837; „Haslacher Geschichten"); *Josef Lauff* (geb. 1855; „Kärrekiek", „Pittje Pittjewitt", „Frau Aleit"); *Clara Viebig* (geb. 1860; „Kinder der Eifel", „Rheinlandstöchter", „Das Weiberdorf", „Das tägliche Brot", „Die Wacht am Rhein", „Vom Müller-Hannes", „Das schlafende Heer", „Einer Mutter Sohn"); *Gustav Frenssen* (geb. 1863; „Die Sandgräfin", „Die drei Getreuen", „Jörn Uhl", „Hilligenlei", „Peter Moors Fahrt nach Südwest"); *Paul Keller* (geb. 1873, „Das letzte Märchen"); — *Ricarda Huch* (geb. 1867; „Aus der Triumphgasse", „Vita somnium breve"); *Heinz Tovote* (geb. 1864; „Im Liebesrausch", „Der Erbe", „Ich"); *Wilhelm von Polenz* (1861—1903; „Der Büttnerbauer"); *Max Haushofer* (1840—1907; „Planetenfeuer"); *Wilhelm Hegeler* (geb. 1870; „Pastor Klinghammer"); *Jakob Wassermann* (geb. 1873; „Schläfst du Mutter?"; „Geschichte der jungen Renate Fuchs"); *Thomas Mann* (geb. 1875; „Die Buddenbrooks"); *Franz Adam Beyerlein* (geb. 1871; „Jena oder Sedan?"); *Elisabeth von Heyking* (geb. 1861; „Briefe, die ihn nicht erreichten"); *Margarethe Böhme* (geb. 1869; „Tagebuch einer Verlorenen"); *Edward Stilgebauer* (geb. 1868; „Götz Krafft"); *Georg Hermann* (pseudoniem voor *Georg Hermann Borchardt*, geb. 1871; „Jettchen Gebert"); — *Fritz Mauthner* (geb. 1849); *Prinz Schoenaich-Carolath* (geb. 1852); *Anton von Perfall* (geb. 1853); *Karl von Perfall* (geb. 1851); *Jakob Christoph Heer* (geb. 1859); *Hans Land* (pseudoniem voor *Hugo Landsberger*, geb. 1861); *Rudolf Stratz* (geb. 1864); *Stanislaus Prybyszewski* (geb. 1868); *Wilhelm Holzamer* (geb. 1870); — *Ilse Frapan* (geb. 1852); *Isolde Kurz* (geb. 1853); *Maria Janitschek* (geb. 1859); *Hans von Kahlenberg* (pseudoniem voor *Helene von Monbart*, geb. 1870). — Van sommigen van deze schrijvers naderen de romans bedenkelijk het genre der „Gartenlaube-romane" (E. Marlitt, E. Werner, W. Heimburg, Nataly von Eschstruth, en vele anderen). —

Het *wetenschappelijk proza* nam in de 19de eeuw zulk een geweldige vlucht, dat hier alleen enkele der belangrijkste schrijvers en werken op wijsgeerig en historisch gebied vermeld kunnen worden. *Philosophie: Joh. Gottlieb Fichte* (1762—1814): „Grundlagen der gesamten Wissenschaftslehre". — *Friedrich Schelling* (1775—1854): „Ideen zu einer Philosophie der Natur"; „System des transcendentalen Idealismus". — *Wilhelm Hegel* (1770—1831): „Wissenschaft der Logik"; „Encyclopaedie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisz", „Phaenomenologie des Geistes". — *Friedrich Schleiermacher* (1768—1834; philosoof en vooral theoloog): „Reden über

Digitized by Google

die Religion an die Gebildeten unter ihren Verächtern"; „Monologen". — *Joh. Friedr. Herbart* (1776—1841): „Psychologie als Wissenschaft"; „Allgemeine Metaphysik". — *Arthur Schopenhauer* (1788—1860): „Die Welt als Wille und Vorstellung"; „ Parerga und Paralipomena". — *Ludwig Feuerbach* (1804—1872): „Das Wesen des Christentums"; „Das Wesen der Religion". — *Gustav Theodor Fechner* (1801-1887): „Elemente der Psychophysik". — *Rudolf Hermann Lotze* (1817—1881): „Mikrokosmos"; „Medicinische Psychologie". — *Eduard von Hartmann* (1842—1906): „Philosophie des Unbewuszten". — *Friedrich Nietzsche* (1844—1900): „Jenseits von Gut und Böse"; „Zur Genealogie der Moral"; „Der Wille zur Macht"; „Menschliches, Allzumenschliches"; „Die fröhliche Wissenschaft"; „Also sprach Zarathustra". — *Wilhelm Wundt* (geb. 1832): „System der Philosophie"; „Grundzüge der Psychologie"; „Völkerpsychologie". — *Kuno Fischer* (geb. 1824): „Geschichte der neuern Philosophie". — *Geschiedenis: Friedrich von Raumer* (1781—1873): „Geschichte der Hohenstaufen". — *Friedrich Christoph Schlosser* (1775-1861): „Weltgeschichte". — *Barthold Georg Niebuhr* (1776—1831): „Römische Geschichte". — *Joh. Gust. Droysen* (1808—1884): „Geschichte des Hellenismus". — *Max Duncker* (1811—1886): „Geschichte des Altertums". — *Ernst Curtius* (1814—1896): „Griechische Geschichte". — *Theodor Mommsen* (1817—1903): „Römische Geschichte". — *Friedr. Christ. Dahlmann* (1785—1860): „Quellenkunde der deutschen Geschichte". — *Georg Gottfried Gervinus* (1805—1871; schrijver op het gebied van geschiedenis en literatuurgeschiedenis): „Geschichte des 19. Jahrhunderts". — *Ludwig Häusser* (1818—1867): „Deutsche Geschichte vom Tode Friedrichs des Groszen bis zur Gründung des Deutschen Bundes". — *Leopold von Ranke* (1795—1886): „Die römischen Päpste, ihre Kirche und ihr Staat im 16. und 17. Jahrhundert"; „Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation"; „Weltgeschichte". — *Georg Weber* (1808—1888): „Allgemeine Weltgeschichte". — *Heinrich von Treitschke* (1834—1896): „Deutsche Geschichte im 19. Jahrhundert". — *Ottokar Lorenz* (1832—1904): „Kaiser Wilhelm und die Begründung des Reiches". — *Theodor Lindner* (geb. 1843): „Die deutsche Hansa". — *Houston Stewart Chamberlain* (geb. 1855): „Die Grundlagen des 19. Jahrhunderts". — *Karl Lamprecht* (geb. 1856): „Deutsche Geschichte".

Enkele belangrijke werken over Duitsche letterkunde: *Koberstein*: „Grundrisz zur Geschichte der deutschen Nationalliteratur" (1827, 5de druk 1872—1874). — *Goedeke*: „Grundrisz zur Geschichte der deutschen Dichtung" (2de druk 1884 vlgg.). — *Paul*: „Grundrisz der germanischen Philologie" (2de druk 1901 vlgg., Abschnitt VI, XI en XIV). — *Gervinus*: „Geschichte der deutschen Dichtung" (1835—1842; 5de druk 1872—1874). — *Scherer*: „Geschichte der deutschen Literatur" (10de druk 1905). — *Vogt und Koch*: „Geschichte der deutschen Literatur" (2de druk 1904). — *Bartels*: „Geschichte der deutschen Literatur" (4de druk 1906). — *Hettner*: „Geschichte der deutschen Literatur im 18. Jahrhundert" (4de druk 1879—1898). — *Schmidt*: „Geschichte der deutschen Literatur von Leibniz bis auf unsere Zeit" (— 1814; 6de druk 1896). — *Gottschall*: „Deutsche Nationalliteratur des 19. Jahrhunderts" (7de druk 1902). — *R. M. Meyer*: „Die deutsche Literatur im 19. Jahrhundert" (3de druk 1905). — *Stern*: „Studien zur Literatur der Gegenwart" (1905 en 1904). — *Bartels*: „Die deutsche Dichtung der Gegenwart" (6de druk 1904). — *Bulthaupt*: „Dramaturgie des Schauspiels" (9de druk 1902). — *Litzmann*: „Das deutsche Drama und die literarischen Bewegungen der Gegenwart" (4de druk 1898). — *Steiger*: „Das Werden des neuern Drama's (1899). — *Mielke*: „Der deutsche Roman des 19. Jahrhunderts" (3de druk 1898). — *Biese*: „Lyrische Dichtung und neuere deutsche Lyriker" (1896). — Eenige kleine leerboeken over de geschiedenis der Duitsche letterkunde van *Kluge*, *Egelhaaf*, *Koch*, *Lyon*, vooral *Bötticher und Kinzel*, *Klee*. — Andere belangrijke uitgaven op het gebied van de Duitsche letterkunde: „Neudrucke deutscher Literaturwerke des 16. und 17. Jahrhunderts" (1876 vlgg.). — „Deutsche Literaturdenkmale des 18. und 19. Jahrhunderts" (1881 vlgg., 1894 vlgg., 1902 vlgg.). — *Sauer*: „Euphorion, Zeitschrift für Literaturgeschichte" (1894 vlgg.). — *Kürschner*: „Deutscher Literatur-Kalender" (sinds 1878 jaarlijks). — *Könnecke*: „Bilderatlas zur Geschichte der deutschen Nationalliteratur" (2de druk 1895). —

Duitsche vrijheidsoorlog. Zie *Napoleon.*

Duitsch-Katholieken noemt men zoodanige Roomsch-Katholieken, die zich in 1844 hebben aangesloten aan de kerkelijke beweging in Duitschland. In dat jaar werden de geloovigen uitgelokt tot een bedevaart naar Trier, waar men den „heiligen rok" van *Jezus Christus* aan het volk vertoonde. Daartegen kwam *Johannes Ronge*, een R. Katholiek priester uit Silezië, in een open brief aan den bisschop van Trier krachtig in verzet. Aan zijn zijde schaarde zich *Johannes Czerskij*, priester te Schneidemühl, en weldra had zich een 20-tal zelfstandige gemeenten gevormd, die op een vergadering van afgevaardigden, in Maart 1845 te Breslau gehouden, zich vereenigden tot het kerkgenootschap der *Duitsch-Katholieken.* Volgens haar verklaring moest de Bijbel gehandhaafd worden als kenbron en toetssteen des geloofs, terwijl de uitlegging der gewijde gewijde schriften aan de rede en de wetenschap diende te worden toevertrouwd. Ook bleef men vasthouden aan de apostolische geloofsbelijdenis en nam men het beginsel aan, dat de eeredienst zich regelen moest naar de behoeften van den tijd, terwijl in het kerkbestuur het presbyteriaansche stelsel werd gevolgd. Hoewel de nieuwe sekte zich vooral in Silezië spoedig uitbreidde, beantwoordde zij niet aan de hooggespannen verwachtingen. Vooral in en na 1848 werden de „Vrije gemeenten" zooals zij zich noemden, vereenigingen van democratisch- en socialistischgezinde lieden, voor wie staatkunde hoofdzaak, doch godsdienst slechts bijzaak was. Het aantal gemeenten bedroeg in 1856 nog slechts 104, en het is na dien tijd aanmerkelijk verminderd, doordien vele tot de Protestantsche Kerk zijn overgegaan. In 1895 telden de „Vrije Gemeenten" nog slechts 6164 aanhangers.

Duitschland. Zie *Duitsche Rijk.*

Digitized by Google

Duitsch Nieuw Guinea. Zie *Kaiser Wilhelmsland.*

Duitsch-Oost-Afrika, de grootste Duitsche kolonie, ligt tusschen 1° en 11°44′ Z. Br. en 29°30′ en 40°30′ O. L. v. Gr. Zij wordt in het O. begrensd door den Indischen Oceaan, in het N.O. en N. door Britsch-Oost-Afrika, in het W. door den Kongostaat, in het Z.W. door Rhodesia en Britsch Centraal-Afrika en in het Z. door Mozambique. Haar oppervlakte bedraagt 941100 v. km.

Natuurlijke gesteldheid. Door ketenen van het Oost-Afrikaansche Randgebergte wordt de kolonie in twee ongelijke helften verdeeld, n.l. in het lage, naar het Z. breeder wordende kustgebied en het hoogere, uitgestrekte binnenland, dat in het N. en W. aan drie groote meren grenst. Het hoogst verheft er zich de Kilimandsjaro (6010 m.), vanwaar uit verschillende ketenen zich in alle richtingen uitstrekken. Het binnenland is een deels zacht golvende, deels met lage heuvelgroepen bedekte hoogvlakte (1200—1400 m.), die door een aantal N.-Z. loopende ketens in eenige afdeelingen verdeeld wordt.

De bodem bestaat grootendeels uit gneis, graniet en kristallijnen leisteen, die eens een samenhangende, groote vlakte hebben bedekt, welke later door plooiingen en vulkanische uitbarstingen in meestal meridionale richting verscheurd werd. Uit de spleten drongen eruptieve gesteenten omhoog. De smalle kuststreek bestaat uit sedimentaire Jurakalk en zandsteen. Slechts in de bergen aan het Tanganjikameer en in Karagwe komen roode zandsteen en leemleien voor, terwijl aan de zuidzijde van den Kilimandsjaro veel eruptiefgesteenten worden aangetroffen.

Het kustgebied is waterrijk; slechts in de warmste maanden drogen de kleinere beken op. Vijf hoofdrivieren loopen van het Randgebergte naar zee, n. l. de Pangani of Roevoe, de Wami, de Kingani of Roefoe, de Roefiji en de Rovoema, alle door stroomversnellingen zoo goed als onbevaarbaar; alleen de Roefiji kan somtijds tot Koengoelio bevaren worden. In het binnenland heeft men weinig rivieren: de grootste is de Malagarasi, die in het Tanganjikameer uitmondt, de belangrijkste de Alexandra-Nijl of Kagera, de bronrivier van den Nijl. De voornaamste meren zijn het Victoria-Njansa, het Tanganjika en het Njassameer.

Het klimaat is tropisch. Aan de kusten heeft men twee regentijden (midden Maart tot einde Mei en midden October tot midden December), in het binnenland één, van November tot einde April. Hier duurt het droge seizoen 6 volle maanden, terwijl in de kuststreken in de droge maanden nog van tijd tot tijd een weinig regen valt. De gemiddelde temperatuur bedraagt aan de kust 25°5′; in het binnenland wisselt zij tusschen 8 en 45°C. Februari is de warmste maand, Juli de koelste. De vochtigheid der lucht (meer dan 80%) werkt verslappend op de zenuwen en werkt mede tot de in de geheele kolonie heerschende koortsen. Door doelmatigen woningbouw valt in sommige kustplaatsen, als Tanga, Dar-es-Salaam, Kilwa en Lindi, daarin verbetering waar te nemen. Om het Victoria-Njansameer heerscht een eigen klimaat, regen in alle maanden, het meest in Maart en Mei; de temperatuur wisselt tusschen 13 en 31° C. af met een gemiddelde van 20°C.

Voortbrengselen. Aan de kusten vindt men altijd groene bosschen van *Phoenix Spinosa*, *Pandanus*, *Kigelia aetheopica* en myrtaceeën; in de dalen van het binnenland groeien veel varens, epiphytischeorchideeën en lianen. Tot 1780 m. en hooger reikt de gordel der oerwouden. Behalve genoemde bosschen nemen altijd groene wouden, steppenwouden en savannen in de dalen, mossteppen op de hoogten, doornbosschen en ook woestijnsteppen het grootste gedeelte van het land in; aan de kust vindt men nog mangrovebosschen. Uitgebreide landbouwstreken vindt men nergens, wel vele van kleinen omvang, zooals in het bergland Irakse, waar de Negers zich op intensieve cultuur toeleggen. Daar groeien kokos- en delebpalmen, oranje- en mangoboomen, bananen, maïs, rijst, suikerriet en ook wel katoen en tabak. De bosschen leveren de nuttige *Lanseveria*, de voor caoutchoucbereiding belangrijke *Landolphia* en planten, die vetten en olieën bevatten, zooals sesam enz. In het binnenland vindt men koffieplantages, aan de kust kokos- en caoutchoucplanten. Suikerriet, vanille en vezelplanten schijnen een goede toekomst te hebben. Tot bevordering van den landbouw heeft de regeering proefvelden en proefplantages aangelegd. Als arbeiders laten zich in den laatsten tijd inboorlingen aanwerven; een proef met Indische koelies is mislukt.

In de vlakten om den Kilimandsjaro, in de dalen van Oesagara en in Oenjamwesi vindt men leeuwen, luipaarden, hyena's, giraffen, buffels, antilopen, zebra's, neushoorndieren, nijlpaarden en krokodillen. De olifanten hebben zich naar de streken ten W. van het Albert Eduard, Njansa en Tanganjikameer teruggetrokken. In de bosschen ten O. van het Randgebergte komt de tsetsevlieg veel voor. Als huisdieren houdt men hoenderen, geiten, schapen en honden. In sommige streken vindt men groote kudden runderen.

Bevolking. De kolonie telt ongeveer 6000000 inwoners, waarvan (1900) 1139 Europeanen. Aan de kusten leven Arabieren en Indiërs als kooplieden, karavaanleiders en plantagebezitters, de Soeaheli en de arbeidersklasse de Wamrima. In het binnenland wonen Bantoenegers, die meestal landbouw uitoefenen; bij het Victoria-Njansameer de herdersvolken der Wahoema. De Massai, Jao en Magwangwara zijn roofzuchtige nomaden. Groote negerkoninkrijken vindt men er niet. Het Duitsche bestuur wordt door alle inboorlingen erkend. De hoofdsteden liggen aan de kust: Dar-es-Salaam (21000 inwoners), de zetel van den gouverneur; Tanga (8000), een havenstad; Pangani (9000), Bagamojo (18000), de grootste handelsplaats, en Kilwa-Kivindje (10 à 15000). Op de karavaanwegen naar het binnenland vindt men overal stations met bezettingstroepen. Het voornaamste is Tabora. In de kolonie hebben 10 zendingsgenootschappen 89 stations.

Het burgerlijk en militair bestuur is in handen van een door den keizer benoemden gouverneur. Het gebied is in 10 distrikten (Dar-es-Salaam, Tanga, Pangani, Bagamojo, Kilwa, Lindi, Wilhelmsthal of Westoesambara, Langenburg, Kilossa en Roessiji) en 13 stations verdeeld. Voor de Europeanen bestaan twee rechtbanken, te Tanga en Dar-es-Salaam, en een gerechtshof. De beschermingstroepen bestaan uit 44 officieren en

Digitized by Google

1570 kleurlingen met 67 stukken geschut. Regeeringsscholen vindt men te Dar-es-Salaam, Tanga en Bagamojo. De slavernij als beperkte huisslavernij wordt geduld; slavenhandel en -roof zijn ten strengste verboden. Van de inboorlingen wordt een kleine hutbelasting geheven.

Van den Oesambara-spoorweg zijn sedert 1901 70 km. in exploitatie. Met Europa heeft de kolonie verbinding door de Duitsche Oost-Afrikalijn en andere lijnen, eveneens met Zanzibar en Bombay. Op de groote meren varen stoombooten. Een post gaat regelmatig van Dar-es-Salaam naar het binnenland. Telegrafische verbinding bestaat onderzeesch tusschen Dar-es-Salaam—Zanzibar en Dar-es-Salaam—Bagamojo; bovenaardsch tusschen Dar-es-Salaam—Mikindani. In 1899 werd voor 6.5 millioen in-, voor 2.3 millioen gld. uitgevoerd. Ingevoerd werden vooral katoen, rijst, metaalwaren, petroleum, groenten, ooft, tabak, boter, melk, wijn, bier, vleesch en suiker; uitgevoerd: ivoor, caoutchouc, sesam, kopal en kokosnoten.

Geschiedenis. De kust van Oost-Afrika was in de oudste tijden reeds aan de Arabieren bekend, die er zich in de 10de eeuw begonnen te vestigen en bloeiende steden stichtten. *Vasco da Gama* vond er in 1498 een vorst, die hem krachtdadig hielp. De Portugeezen namen de kusten en de goudmijnen van Sofala in bezit, maar hun wanbeheer bracht de bevolking in opstand, en in 1698 werden zij verdreven. Patha en Mombas waren echter van 1728—1729 opnieuw in hun bezit. Verschillende onafhankelijke staatjes ontstonden langzamerhand, daar geen centraal-oppergezag werd erkend. Zoo kon dan ook in 1884 de *Deutsch Ostafrikanische Gesellschaft* met de hoofden verdragen afsluiten, waarbij zij hun land aan die maatschappij afstonden, en werden in Somaliland stations opgericht. De sultan van Zanzibar weigerde echter zich onder bescherming te stellen en begon vijandelijkheden tegen de Duitsche stations, waarop een Duitsch eskader in 1885 den sultan dwong de gesloten overeenkomsten te erkennen en de havens Dar-es-Salaam en Pangani aan Duitschland af te staan. In de daarop volgende jaren kwamen tusschen Duitschland éénerzijds, Engeland en Portugal anderzijds verdragen tot stand, waarbij de grenzen geregeld werden. Toen met den sultan een overeenkomst gesloten zou worden, stonden in 1888 de Arabieren en de van hen afhankelijke inboorlingen op. De soldaten van den sultan sloten zich bij hen aan, en weldra waren alle stations, behalve Bagamoja en Dar-es-Salaam, verloren. De maatschappij riep de hulp der Duitsche regeering in, die *Wissmann* met de onderdrukking van den opstand belastte. Deze slaagde daarin spoedig. Den 1sten Juli 1890 kwam het verdrag met Engeland tot stand, waarbij Duitschland Witoe en alle meer noordwaarts gelegen stations tegen Helgoland ruilde en de heerschappij verkreeg van de kuststreek tot aan de drie groote meren. De aan den sultan van Zanzibar nog toebehoorende kust, werd voor 4 mill. mark gekocht. Ook de Oost-Afrikaansche maatschappij stond haar bezittingen aan het rijk af. Dar-es-Salaam werd de zetel der regeering, die tot 1893 kleine opstanden te dempen had. Een ernstiger opstand brak in den zomer van 1905 uit, die evenwel in het begin van 1906 onderdrukt werd met hulp van uit het moederland gezonden troepen.

Duitsch-Zuid-West-Afrika, een Duitsche kolonie, ligt tusschen 17°20′ en 29° Z.Br. en 11 en 21° O.L. v. Gr., wordt begrensd door den Atlantischen Oceaan in het W., het Portugeesche Angola in het N., Beetsjoeanenland in het O. en de Kaapkolonie in het Z. en beslaat een oppervlakte van 830 960 v. km.

Natuurlijke gesteldheid. Terrasvormig stijgt van de kust een 200 km. breede vlakte omhoog tot het plateau Namib en vandaar naar het Randgebergte, dat bestaat uit graniet, gneis, kristallijne kalk, porfier en basalt en een hoogte van 2680 m. bereikt (de Omatakoberg in Damaraland). Verder oostwaarts gaat het Randgebergte langzaam in de Kalahariwoestijn over. In het N. gaat het kustplateau over in een heuvelachtig landschap. Er zijn slechts twee eenigszins gunstig gelegen havens, de Walvischbaai (Engelsch) en de mond van den Swakop; de laatste heeft boven de eerste voor dat er drinkwater en veevoeder voorhanden zijn. Een spoorweg loopt van hier naar Windhoek in het binnenland. De verbinding van Sandwichhaven en Hottentotbaai met het achterland is veel moeilijker. De haven van Angra Pequena biedt voor de grootste schepen een ankerplaats, maar het land daarachter is een zandwoestijn. Toch is men in 1900 met den aanleg van een haven begonnen, daar de *South African Territories Company* van plan is een spoorlijn naar Aus te bouwen. Alle van het gebergte komende rivieren drogen in den drogen tijd uit, behalve de Groote Vischrivier of Aub, een zijrivier van de Oranjerivier. De Swakop is de langste (400 km.), terwijl de Eisib het waterrijkst is. De droge beddingen, deels kaal en bedekt met zand en rolsteenen, deels met slingerplanten begroeid, dienen gedeeltelijk als straatwegen.

De temperatuur is lager dan men voor deze breedte zou verwachten. Terwijl aan de kust de verschillen zeer gering zijn (4° C.), worden zij naar het O. steeds grooter; toch heerscht er tengevolge der hoogte (1000 m.) geen tropisch klimaat. De neerslag, die in de maanden December —Juni valt, neemt van het Z. naar het N. en van het W. naar het O. toe, zoodat deze in 1899 bij Swakopmund 13, in 1898—1899 bij Windhoek 516 mm. bedroeg. De regenval gaat meestal met onweders gepaard.

Voortbrengselen. De flora vertoont een groote afwisseling. De kustvlakte en de Namibhoogvlakte zijn woestijn, meestal uit een naakten bodem bestaande met hier en daar woestijnplanten, zooals de zonderling gevormde *Welwitschia.* 50 km. van de kust af beginnen steppen met weinig gras. Hier treedt de hannastruik, die voor zeepbereiding gebruikt wordt, veel op, alsmede de als brandstof nutige ahorn. Op het hoogere deel treft men den hoogstammigen aloë en een op edelweisz gelijkende plant aan. De rivierdalen vormen oasen met meters dikke acacias en boomvormige kameeldoorns. Het grootste deel van het land wordt ingenomen door grassteppen met giraffenacacias en aloës. Tusschen de struiken groeien knolgewassen, wilde meloenen en vethoudende planten. Het gras heeft een gele kleur. Voor veeteelt is de Namib niet, het binnenland uitstekend geschikt.

Digitized by Google

Aan de rivieren van het hoogland oefent men tuinbouw uit; druivencultuur en aanplanting van zuidvruchten in streken zonder vorst; plantages vindt men in het Noorden.

Aan wilde dieren is geen gebrek: overal vindt men den jakhals, de hyena en den luipaard, den leeuw het meest in het N. De olifant is, behalve in het N., bijna overal verdwenen. Veelvuldig komen antilopen, zebra's en steenbokken voor. Uit het vogelrijk treft men den aasgier en secretarisvogel aan, evenals parelhoenders, struisvogels, flamingo's, pelikanen en pinguins. Talrijk zijn de salamanders en slangen, waaronder de python. Van de insekten is de sprinkhaan het meest gevreesd. Als huisdieren houdt men er runderen, geiten en schapen.

De kolonie is rijk aan kopererts. De guanolagen zijn reeds vrijwel uitgeput.

Bevolking. De kolonie telt (1901) 200000 inwoners, waaronder 3639 blanken. De inlandsche bevolking wordt gevormd door Ovambo, Herero, Hottentotten, Bergdamara, Bastaards, Beetsjoeanen en Boschjesmannen. Groote steden vindt men er niet. Behalve het reeds genoemde Windhoek (den zetel der regeering), Omaroeroe, Otjimbingue, Okahandja, Gobabis, Rehoboth, Gibeon, Hoachanas, Bethanië, Keetmanshoop en Warmbad. De zendelingen hebben 30 stations.

De handel neemt toe. Uitgevoerd worden guano, runderen en struisveeren tot een bedrag van (1899) bijna 1 millioen gld. De invoer bedroeg 5.1 millioen. Door de geheele kolonie loopt een straatweg, waaraan ook Windhoek ligt. Daar vindt men het hoofdpostkantoor. De spoorweg van Swakopmund naar Windhoek ter lengte van 382 km. werd in 1902 voor het verkeer geopend. Swakopmund staat telegrafisch met Windhoek in verbinding en is aan het wereldnet aangesloten. Stoomvaartverbindingen bestaan met Europa en de Kaapkolonie.

De kolonie staat onder een gouverneur en wordt in zes distrikten (Windhoek, Omaroeroe, Keetmanshoop, Swakopmund, Outjo en Gibeon) verdeeld, waarbij nog komen de distriktscommando's Gobabis, Grootfontein en Karibib. De bezettingstroepen bestaan uit 33 officieren en 710 minderen. Voor de rechtspraak is de kolonie in drie distrikten verdeeld: Windhoek, Keetmanshoop en Swakopmund.

Geschiedenis. De kust werd in 1486 door den Portugees *Diaz* ontdekt op zijn reis naar Oost-Indië. Sedert 1805 zijn er Duitsche zendelingen werkzaam. In 1884 werd door de firma *Lüderitz* de door haar in 1883 gekochte kuststrook bij Angra Pequena onder de bescherming der Duitsche regeering gesteld. Den 7den Augustus werd er de Duitsche vlag geheschen en de bescherming uitgebreid van den 26sten breedtegraad tot kaap Fris, behalve de Walvischbaai en de daarvoor liggende eilanden, die aan Engeland kwamen. Met dit land en Portugal kwamen in 1886 en 1890 grensregelingen tot stand. Doch hierdoor was het land nog niet in het bezit van Duitschland. Wel was er een regeeringscommissaris in Otjimbingue, maar deze had geen troepen tot zijn beschikking, zoodat het *Kamaherero* in 1888 gemakkelijk viel de aan de *Deutsche Kolonialgesellschaft für Sudwest-Afrika* gegeven concessies in te trekken en de Duitschers uit Otjimbingue te verdrijven. Daarin werd hij door den Engelschman *Lewis* bijgestaan. Een expeditie onder *François* dwong *Lewis* de kolonie te verlaten. De rooftochten van *Witbooi* bleven echter voortduren, totdat er hulptroepen kwamen, waardoor *François* in staat werd gesteld krachtdadiger tegen hem op te treden. Eerst majoor *Leutwein* mocht het in 1894 gelukken *Witbooi* tot onderwerping te brengen. Hereroland was nu tot rust gebracht. Een grooten omvang nam in 1897 de opstand der Zwartbooi-Hottentotten, bij wie zich een groot aantal Herero aansloot. Anderen echter, als *Hendrik Witbooi*, kwamen den Duitschers te hulp. De veldtocht bleef nochtans zonder gevolg, totdat steun kwam van de troepen uit Windhoek. Na het gevecht bij Grootberg onderwierpen zich de meeste leiders der opstandelingen, slechts enkele hoofden ontkwamen. Hun land werd door de regeering geannexeerd. De rust duurde evenwel slecht enkele jaren, want in den herfst van 1903 braken onder den in het Z. der kolonie, in het distrikt Keetmanshoop, gevestigden stam der Bondelzwarts onlusten uit, die wel spoedig onderdrukt werden door majoor *Leutwein* en den 27sten Januari tot een vredesverdrag leidden; maar om dit resultaat te bereiken, had men de noordelijke distrikten grootendeels van troepen moeten ontblooten, en hiervan maakten de Herero gebruik, om een opstand te beginnen (Januari 1904), waarbij tal van Duitsche kolonisten vermoord, vele hoeven geplunderd en verwoest en de bezetting der meeste plaatsen ingesloten werd. Herhaaldelijk moest Duitschland versterkingen naar Z.W. Afrika zenden, en ten koste van zware offers aan menschenlevens en geld gelukte het eindelijk het verzet der Herero te breken en hun vereeniging met de Ovamba te beletten; maar geheel onderdrukt is de opstand (April 1907) nog steeds niet, hoewel na de onderwerping der Bondelzwarts te gen het einde van December 1906 het verzet zoo goed als niets meer te beteekenen heeft.

Duivel, een naam afkomstig van het Grieksche woord *Διάβολος* (lasteraar) en gelijkbeteekenend met het aan het Hebreeuwsch ontleende woord *Satan* (vijand), wordt in het Oude en Nieuwe Testament, alsmede in de Christelijke godgeleerdheid gebruikt, om een boozen geest aan te duiden, die, aan het hoofd van een aantal andere booze geesten, zich onvermoeid inspant, om zich tegen God en het koninkrijk Gods te verzetten. Oorspronkelijk is de leer van den Duivel vreemd aan den Mozaïschen godsdienst, welke *Jahve* (Jehova) huldigde als de bron en oorsprong van alles, die het goede gaf uit den rijkdom zijner barmhartigheid en het kwade uit den schat van zijn toorn. Intusschen werden de afgoden der heidenen door de Israëlieten als booze geesten beschouwd, terwijl in het Oude Testament *Satan* het eerst voorkomt in de inleiding tot het dichterlijke boek *Job*, hoewel hij hier voorgesteld wordt als een dienaar der godheid, die er vermaak in schept, de vroomheid der menschen op de proef te stellen. Verder vindt men in het Oude Testament hier en daar melding gemaakt van booze geesten, die de stervelingen aanspoorden tot booze daden. Opmerkelijk is het, dat men in de apocriefe boeken des Ouden Verbonds nagenoeg geen gewag vindt gemaakt van

Digitized by Google

een *Duivel*; bij *Philo* en *Josephus* evenmin, zoodat het algemeen verspreid gevoelen, dat de latere *Satan* der Israëlieten ontleend werd aan den *Ahriman* der Perzen, niet op een degelijken grondslag schijnt te rusten. Dikwijls echter wordt in die geschriften melding gemaakt van booze geesten van ondergeschikten rang, die woeste plaatsen bewonen en somtijds in de menschen varen. Eerst in de dagen van *Jezus* werd het denkbeeld van een opperste der booze geesten door den invloed der Farizeeërs ontwikkeld. Zij plaatsten hem tegenover den Messias en beschouwden hem als de oorzaak van alle kwaad. Vooral echter breidde het geloof aan een *Duivel* zich uit onder de volgelingen van *Christus*, die het overwinnen van den *Duivel* als de grootste taak van hun Meester beschouwden. Juist de tegenstelling tusschen *Christus* en den *Satan*, tusschen het rijk des lichts en dat der duisternis, leidde tot een dualisme, dat wij vooral in het Evangelie van *Johannes* opmerken. Ook heeft *Jezus* zich in zijn Evangelieverkondiging geenszins verzet tegen het algemeene volksgeloof, dat het bestaan van een *Duivel* erkende, al geschiedde zulks in symbolischen vorm. In de Openbaring van *Johannes* wordt de *Satan* voorgesteld als de beheerscher van het goddelooze Romeinsche rijk, — als de *Antichrist*, die één schijnt te zijn met den wreeden *Nero*. Ja, *Satan* is de groote draak, de oude slang, welke reeds *Eva* verleid heeft, de overste der duisternis, die, in den hemel door den aartsengel *Michaël* overwonnen, de geloovigen op aarde vervolgt en teistert, maar door *Christus* overweldigd en gedurende duizend jaren gekluisterd zal worden, waarna hij nogmaals zijn vrijheid herkrijgt, maar eindelijk voor goed in den zwavelpoel geworpen wordt.

In dezen vorm vertoonde zich het geloof aan een *Duivel* in de eerste 6 eeuwen der Christelijke kerk; inzonderheid werd al het heidensche (heidensche eeredienst, wetenschap, kunst, vermaken enz.) aan den *Duivel* toegeschreven. De *Duivel* openbaarde zijn vijandige gezindheid jegens de kerk van *Christus* door vervolgingen, ketterijen, aansporing tot afvalligheid, ziekte, hongersnood enz. Het denkbeeld van een rijk der duisternis was oorzaak, dat men den *Duivel* een zwarte kleur gaf, terwijl men allengs de onderwereld der Ouden herschiep in een hel, door den *Duivel* en zijn booze geesten bevolkt, die de goddeloozen op de vreeselijkste wijze martelden. Daarvan onderscheidde men sedert de 6de eeuw het vagevuur en de verblijfplaats der ongedoopte kinderen.

Reeds vroeg koesterde men het gevoelen, in de latere geschriften van het Nieuwe Testament te vinden, dat de *Duivel* en zijn ondergeschikte booze geesten oorspronkelijk goede engelen waren, die later door nijd, hoogmoed en verkeerde begeerlijkheden afvallig werden van God. De Gnostici en de Manichaeërs beschouwden den *Duivel* als het oorspronkelijk booze, uit de eeuwige stof gesproten en met nagenoeg gelijke macht tegenover de Godheid gesteld. Die voorstelling werd echter door de Christelijke Kerk, die de oppermacht van God handhaafde, onvoorwaardelijk verworpen, evenals de meening van *Origenes*, dat ook de *Duivel* ten laatste tot bekeering zou komen. *Augustinus* ontwikkelde de leer, dat de menschen geschapen waren, om de plaatsen in te nemen, die de *Duivel* en zijn booze geesten zich hadden onwaardig gemaakt. Vooral echter hield die kerkvader zich gaarne bezig met den strijd tusschen *Christus* en den *Duivel*. De verlossing der menschen werd aanvankelijk een zegepraal van *Christus* over den *Duivel*, zijn kruisdood een aan den *Duivel* betaald losgeld genoemd. Verder vermelden die oude Christelijke schrijvers, hoe de *Duivel* door de menschelijke gedaante van *Christus* bedrogen werd, zoodat hij de godheid in hem niet herkende en geenszins twijfelde, dat hij den Heiland aan zijn macht zou onderwerpen, terwijl hij niettemin gedwongen werd, hiervan af te zien. Men oordeelde, dat niet alleen de heidenen, maar ook ongedoopte kinderen aan de macht des *Duivels* onderworpen waren en men streed daartegen door uitdrijving des *Duivels* (zie *Exorcisme*).

Nog grooter uitbreiding ontving het geloof aan een *Duivel* en aan booze geesten bij de Germanen. Daarin toch herschiepen zij hun voormalige heidensche goden en godinnen. De naam van den *Duivel* luidde in het Gotisch *diabulus* en *diabaulus*, — in het Oud-Saksisch *diubhul*, *diubhal* en *diobol* en in het oud-Hoogduitsch *tiuval*, *tieval* en *tiubul*, terwijl de naam *Satan* in den tijd van *Luther* weder in zwang kwam. De woonplaats van den *Duivel* was de hel, doch hij verkeerde in allerlei gedaanten onder de menschen. In menschelijken vorm was hij gewoonlijk kreupel en onderscheidde zich door een grijs, groen of vooral rood gewaad, door paardenhoeven of bokspooten, door een staart en door horens. Veelal vertoonde hij zich in den vorm van dieren, en de oud-Germaansche Christenen spraken niet alleen van een *Duivel*, maar ook van zijn *Moeder* (*Moer*), en meer en meer begon de meening te heerschen, dat men zijn ziel door middel van een met bloed onderteekend handschrift aan den *Duivel* verkoopen kon en dat toovenaars en vooral tooverkollen den *Duivel* als hun meester huldigden en met hem allerlei verfoeilijke daden bedreven. Niettemin bleef de Kerk beweren, dat de *Duivel* geen Christen tot het kwaad kon noodzaken, daar hij zelf tot een eeuwige verdoemenis veroordeeld was, en dat men zich, vooral door den zegenrijken invloed der maagd *Maria*, aan de macht van den *Duivel* kon onttrekken.

Te midden van dat volksgeloof en van die kerkelijke voorstellingen was *Luther* opgegroeid. Vreeselijk was de strijd, dien hij voeren moest in zijn eigen hart. Hij verwierp het vagevuur, de genademiddelen der Kerk, de voorbidding van de Heiligen en van *Maria* en alles wat hij in strijd achtte met de uitspraken des Bijbels. Toch zag hij overal en op velerlei wijze tegenstand tegen het koninkrijk Gods, en al die tegenstand vereenigde zich in zijn vurige verbeelding tot een reusachtig monster, den *Duivel*, zoodat door hem het dualisme in de Christelijke Kerk zich sterker openbaarde dan ooit. Wel werd, naar zijn gevoelen, de *Duivel* met Gods hulp overwonnen, evenals *Christus* hem overwonnen had, maar hij bezat niettemin een groote en hoogst gevaarlijke macht. Volgens *Luther* regeert buiten *Christus* de *Duivel* en bederft het werk van God

Digitized by Google

DUIVEN.

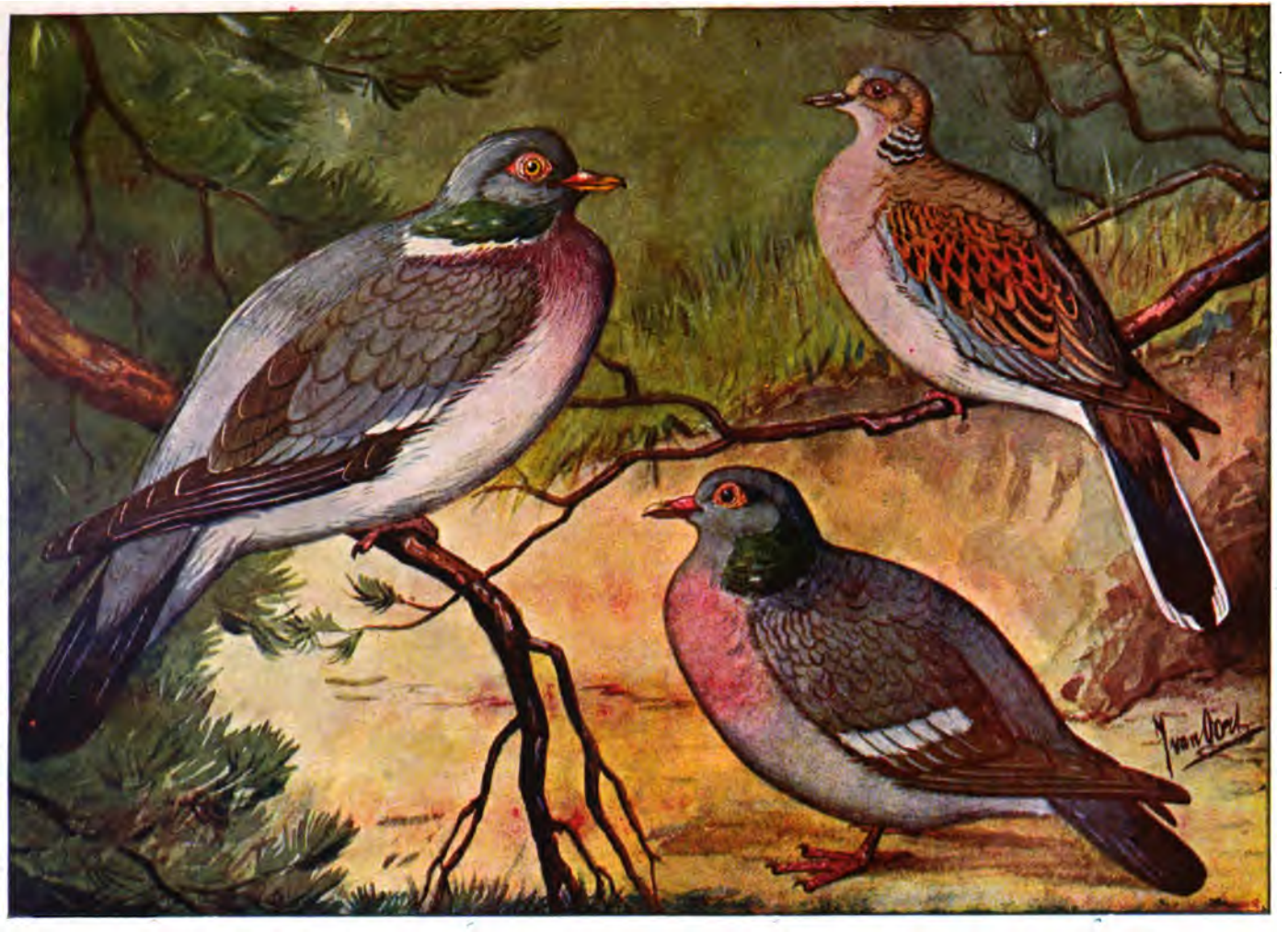

Woudduif (Columba palumbus).

Kleine boschduif (Columba oenas).

Tortelduif (Turtur communis).

Digitized by Google

Digitized by Google

in den mensch. Was voor *Johannes* keizer *Nero* de antichrist, voor *Luther* was zulks de Paus.

Het geloof aan een *Duivel*, van ouds diep in het volk doorgedrongen, bleef alzoo door de Hervormers gehandhaafd. De eerste, die hem in ons land bestreed, was de groote wijsgeer *Spinoza*, en deze werd uit zijn gemeente gebannen. Een tweeden aanval op den vorst der duisternis waagde *Balthazar Dekker*, vooral om het ongerijmde van de heksenprocessen aan te wijzen, doch hij verloor zijn betrekking als predikant. Later kwamen *Christiaan Thomasius* (1702) en *Semler* (1760), beiden te Halle, tegen den *Duivel* in verzet, terwijl tevens de natuurkunde en wijsbegeerte der 18de eeuw zijn ouden troon ondermijnden. *Schleiermacher* toonde aan, dat geloof aan een *Duivel* elken redelijken grondslag miste en beschouwde hem als een dichterlijke voorstelling van zedelijke denkbeelden, als een verpersoonlijking van de noodlottige macht der verdorvenheid en zonde. Inmiddels heeft de kerkelijk-rechtzinnige leer van onzen tijd het geloof aan een persoonlijken *Duivel* wederom op den voorgrond geschoven. Literatuur over den *Duivel* geven o.a. *Gustav Roskoff*: „Geschichte des Teufels" (2 dln., 1869), vertaald in het Nederlandsch door *Carpentier Alting*, en *Albers* „Die Lehre vom Teufel" (1890).

Duiveland vormt met Schouwen het meest noordelijke der eilanden, die tot de Nederlandsche provincie Zeeland behooren. Het is door het smalle Dijkwater en de haven van Zierikzee gedeeltelijk van Schouwen gescheiden, terwijl verder binnenwaarts de grens tusschen beide alleen door binnendijken wordt aangewezen; verder wordt het door de Oosterschelde van Noord-Beveland, door de Keeten, het Mastgat en de Zijpe van Tholen en St. Philipsland en door de Krammer van Overflakkee gescheiden, telt op 7824 H.A. omstreeks 15000 zielen, en bevat 4 gemeenten. De belangrijkste plaats is Bruinisse. Het is, sedert in 1610 de Gouwe, die reeds verzand was, in het Z. door dammen werd afgesloten, met Schouwen verbonden. Onderscheiden malen had dit eiland van overstroomingen te lijden, vooral in de 14de en 15de eeuw. In de geschiedenis is het bekend door een scheepsstrijd, die in 1303 in zijn nabijheid plaats had tusschen *Willem* (later Graaf *Willem III* van Henegouwen) en de Vlamingen, alsmede door een vermetelen tocht der Spanjaarden, die in 1575 door het water daarheen waadden, om de bezetting van Zierikzee te versterken.

Duivel- of **Arendroggen** (*Myliobatidae*), is een familie van soms reusachtige roggen uit tropische en gematigde zeeën. Zie verder *Rogvisschen*.

Duivelsbrug is de naam van een brug van graniet op de St. Gotthardbaan. Zij is door naakte, steile bergwanden omgeven; iets hooger loopt de weg door een tunnel, over een afstand van ruim 60 m. in den Duivelsburg uitgehouwen. Na het doorschrijden van dien tunnel, het Urner Loch genaamd, komt men in het bevallige Urserendal met zijn groene weiden. De Duivelsbrug werd gedurende de Revolutie-oorlogen door de Franschen gedeeltelijk verwoest, doch door de Oostenrijkers hersteld, en in 1830 heeft men er in de nabijheid der oude (in 1888 ingestorte) een nieuwe, zeer fraaie brug gebouwd. Ook een brug over de Sihl in het kanton Schwyz, alsmede een over de Bode in den Harz draagt den naam van Duivelsbrug.

Duivelsdrek (*Asa foetida*), stamt grootendeels van de tot de familie der Umbellifeeren behoorende *Scorodosma foetidum* Bunge (*Ferula Asa foetida L.*). Deze plant vindt men tusschen het Aralmeer en de Perzische Golf. Het meest komt zij voor bij Chiwa, Chorassan en Herat, waar de ongeveer 2 m. hooge planten bosschen vormen. Ook *Narthex Asa foetida Falconer* levert duivelsdrek. Ofschoon het hars in geheele stukken aan de wortels der stamplanten vastkleeft, wordt de plant toch voor grootere hoeveelheden afgetapt. Er komt dan een wit melksap te voorschijn, dat aan de lucht blootgesteld, bruin wordt. De beste soort voor den handel bestaat uit vrijwel gelijkvormige stukken (*Asa foetida in lacrymis*); een andere soort (*Asa foetida in massis amygdaloides*) vormt klompen van een donkere en vuile grondmassa, waarin zich witte of roodachtig violet gekleurde massa's bevinden. De reuk van Duivelsdrek is onaangenaam en knoflookachtig, de smaak bitter. Duivelsdrek bevat 50% hars, 36% gummi en aetherische, zwavelhoudende olie. Het wordt in Rusland gebruikt tot het kruiden van spijzen en is bij ons een geneesmiddel.

Duivelseilanden (Fransch *Iles du Salut*) is de naam van 3 kleine, onbewoonde eilanden, behoorende tot Fransch Guyana, op ongeveer 7 km. van de kust gelegen, tegenover de monding der Kourourivier. Het zijn het Koningseiland, het Eiland van den heiligen Jozef en het Duivelseiland, elk ongeveer 3 v. km. groot, van elkander gescheiden door nauwe kanalen en dicht begroeid. Zij werden gebruikt als voorloopige verblijfplaats van personen, die tot straf naar Cayenne gedeporteerd werden, en vooral het Duivelseiland is berucht geworden als de jarenlange verblijfplaats van *A. Dreyfus* (zie aldaar). Sedert April 1907 mogen zij, volgens besluit der Fransche regeering, niet meer als deportatieoord dienst doen.

Duivelsklauw is de naam voor een dubbelen ijzeren haak met scherpe punten, waarmede balken, palen en groote steenen worden voortgesleept of opgeheschen.

Duivelsnaaigaren. Deze naam wordt aan verschillende zich om andere gewassen slingerende planten gegeven; inzonderheid echter aan de *ruige Wikke* (*Vicia hirsuta Koch*), aan het lastig onkruid *Campanula ranunculoïdes* of het *akkerklokje* en aan *Cuscuta* (Zie *Warkruid*.)

Duiven (zie de plaat), *Columbiformes*, een familie der Duifvogels (zie aldaar), hebben een kleinen kop, korten hals en een uit groote veeren samengesteld kleed. De snavel is kort en meestal zwak, aan den rand ingetrokken en soms uitwijkend, aan de spits hoornachtig, aan den wortel zacht en flauw haakvormig gebogen. Enkele soorten maken daarop een uitzondering. De neusgaten liggen naar voren, zijn spleetvormig en met een schub bekleed. De korte voet is vierteenig, de loop zelden hooger dan de middelste voorteen lang is, bij uitzondering niet lager dan even onder het springgewricht bevederd; de teenen, waarvan er 3 naar voren staan, zijn tot aan de gewrichtsverbinding met den loop gescheiden of hoogstens door een zeer kort spanvlies gedeeltelijk verbon-

Digitized by Google

den, de klauwen kort, dik en een weinig gebogen De vleugel bestaat uit harde slagpennen. De staart is meestal kort en zwak afgerond, soms echter lang en dan naar de zijden trapsgewijs afgekort. De stijve en harde veeren liggen glad tegen het lichaam; iedere veer is betrekkelijk groot, breed en bij den wortel donzig. Hoewel meestal zacht van kleur, zijn duiven met sterk sprekende kleuren niet zeldzaam; vooral de hals en de vleugeldekveeren iriseeren dikwijls met de prachtigste metaalkleuren. Tusschen mannetje en wijfje is zoo goed als geen verschil. Wat de grootte betreft, wordt de grootste duif zoo groot als een kalkoen, de kleinste als een leeuwerik. Hun inwendige organen gelijken veel op die der hoenders, maar de slokdarm verwijdt zich tot een echten krop, welks wand in den broeitijd dikker wordt en plooien en mazen vertoont, die in dien tijd een melkachtige stof afscheiden, welke de jongen voedt.

De gang is niet snel, maar kan lang volgehouden worden. Enkele soorten loopen snel op boomtwijgen. De beste loopers vliegen het slechtst; verreweg de meeste duiven hebben echter een snelle en krachtige vlucht. Het geluid der duiven noemt men „roekoeken", wanneer zij kort afgebroken, hol klinkende, zware geluiden doen hooren, „kirren", indien zij zachte, trillende tonen voortbrengen, welker klank aan den wortel van het genoemde werkwoord herinnert. Het gezicht is zeer scherp, zooals het betrekkelijk groote, goed gebouwde en zeer fraai gekleurde oog doet vermoeden; ook het gehoor, en waarschijnlijk smaak en reuk, zijn zeer fijn. Meestal zijn duiven schuw en voorzichtig, zoodat zij niet gemakkelijk te temmen zijn, vooral ook omdat het geheugen slecht is.

De duiven zijn kosmopolieten, bewonen alle werelddeelen op iedere breedte, maar verkiezen als verblijfplaats bosschen en de buurt van water. Haar grootste ontwikkeling vertoont deze orde op de eilanden van den Grooten Oceaan. De in het Noorden levende soorten zijn trekvogels, de andere zwerf- of standvogels. Deze leven hoogstens in kleine troepjes, meestal paarsgewijze, de overigen vormen in den trektijd groote zwermen; sommige soorten vereenigen zich tot ontzaglijke scharen, die talrijker zijn dan van eenige andere vogelsoort.

Hun voedsel is over het algemeen plantaardig, slechts zelden eten zij kleine slakken, wormen en rupsen. Duiven, die harde zaden verteren, slikken tot bevordering der spijsvertering stukjes kwarts in; de wijfjes, die eieren zullen leggen, gebruiken ook kalk. Zij hebben, ook tot het week maken van het voedsel, veel water noodig. De duiven broeden meer dan eens in het jaar. Het nest, dat overal behalve op den vlakken grond gebouwd wordt, is slordig samengesteld uit eenige dorre twijgen en bevat twee eieren, die zoowel door het mannetje, als het wijfje bebroed worden. Na 14 à 20 dagen worden kleine, hulpbehoevende, blinde en schaars bekleede jongen geboren. Zij ontwikkelen zich snel en zijn reeds na het eerste jaar tot voortplanting geschikt.

Reichenow verdeelt de duiven in vier onderfamiliën, waarvan de eerste die der vruchtdruiven (*Carpophaginae*) is. Zij hebben een gedrongen lichaamsbouw met gladrandigen snavel, korte, krachtige pooten met bevederden loop en vleezige teenen, middelmatig lange vleugels, een korten, recht afgesneden staart en een prachtig gekleurd vederenkleed. Zij komen voor in het Zuiden der Oude Wereld en in Australië, leven op boomen en voeden zich met vruchten. De voornaamste vertegenwoordiger is de groote groene muskaatduif (*Carpophaga concinna*).

Voor ons is de onderfamilie der edelduiven (*Columbinae*) de belangrijkste, daar alle inheemsche duiven en die, welke bij ons huisdieren zijn geworden, daartoe behooren. Deze groep komt overal voor en onderscheidt zich door een iets grooteren loop en den smallen teenzool, waardoor de pooten beter voor loopen geschikt zijn. De staart is meestal recht afgesneden of afgerond, zelden zeer lang en trapvormig; de snavel is middelmatig lang, alleen aan de spits hoornachtig, aan den wortel zacht en met een washuid bedekt. De veeren zijn niet zoo mooi als bij de vorige groep. Tot deze familië behoort de trekduif (*Ectopistes migratorius*).

Het geslacht der houtduiven (*Columba*) omvat onze woudduif (*Columba palumbus*). De kop, de nek en de keel zijn donker blauwachtig grijs (ook wel duivenblauw of papaverblauw genaamd), de bovenrug en het bovenste gedeelte van den vleugel donker grijsblauw, de onderrug en de staartwortel lichtblauw, de kop en de borst roodachtig grijs, de onderdeelen overigens licht grijsblauw, behalve de witte onderbuik; het onderste deel van den hals is aan weerszijden met een glanzig witte vlek versierd en iriseert met metaalachtige kleuren; de slagpennen zijn leikleurig grijs, de staartveeren leikleurig-zwart, met een lichteren dwarsband geteekend; een breede streep aan de vleugelbocht en een groote vlek op de staartpennen zijn wit. Het oog is licht zwavelgeel, de snavel lichtgeel, aan den wortel rond, de poot blauwachtig rood. Totale lengte 43, vleugellengte 23, staartlengte 27 cm. In Nederland komt zij zeer algemeen voor; zij broedt niet alleen in onze bosschen, maar zelfs in onze dorpen en steden op de boomen der tuinen en grachten. Na den broeitijd leeft zij gezellig, verhuist in September naar het Zuiden (overwintert echter ook wel) en komt in April terug.

Als stammoeder van de tamme- of huisduiven is de rotsduif (*Columba livia*) voor ons de belangrijkste soort. De bovendeelen zijn licht aschkleurig blauw, de onderdeelen „duivenblauw"; de kop is licht leikleurig blauw, de hals tot aan de borst donker leikleurig, van boven licht blauwgroen, van onderen purperkleurig iriseerend; de benedenrug is wit, de vleugel met twee zwarte dwarsbanden geteekend; de slagpennen zijn aschgrauw, de stuurpennen donker papaverblauw, aan de spits zwart, de buitenste op de buitenvlag wit. Het oog is zwavelgeel, de snavel zwart, aan den wortel lichtblauw, de poot donker blauwrood. Het mannetje en het wijfje verschillen nagenoeg niet van kleur; de jongen zijn donkerder dan de ouden. De lengte is iets kleiner dan die der woudduif. In wilden staat komt ze bij ons niet voor.

Tot deze onderfamilie behoort de Tortelduif (*Turtur*). Deze is slank gebouwd, heeft een kleinen kop, lange vleugels en een langen staart, de pooten

Digitized by Google

zijn betrekkelijk lang, althans geschikt tot loopen. Over het algemeen is de kleur roodachtig; de nekband, die bij de meeste soorten voorkomt, is zwart of bestaat uit parelvormige, zwarte en witte vlekken. Tot deze groep behooren onze tortel- en de lachduif.

De vierde onderfamilie is die der getande duiven (*Didunculinae*), die slechts op twee der Samoaeilanden voorkomt.

Duiven is een gemeente in de provincie Gelderland, groot 3473 H.A. met 3146 inwoners (1905), begrensd door de gemeenten Westervoort, Angerloo, Didam, Zevenaar, Pannerden, Bemmel en Huizen. De bodem bestaat geheel uit klei en is voor veeteelt en landbouw in gebruik. Tot de gemeente behooren de dorpen Duiven, Groesen en Loo, de buurt Nijegraaf en vele verstrooid liggende boerderijen.

Het dorp Duiven met 700 inwoners ligt aan de spoorlijn Arnhem—Zevenaar en bezit een R. Katholieke kerk. Reeds in 970 wordt het, als Thumna, vermeld.

Duivenbode is de familienaam, die in 1578 door de regeering der stad Leiden werd toegekend aan *Willem Cornelisz.* en zijn nakomelingen, omdat hij met zijn broeders *Jan* en *Ulrich* gedurende het beleg dier stad in 1574 de gemeenschap met de Staatschen door middel van postduiven had weten te onderhouden. Hij ontving daarbij tot wapen een zilveren schild met 2 roode, kruisgewijs geplaatste sleutels en 4 blauwe duiven, alles door een eikenkrans omgeven.

Duivenkervel (*Fumaria L.*) is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Fumariaceeën*; het onderscheidt zich door een 2-bladerigen, afvallenden kelk en door een aan den voet gespoorde bloemkroon met 2 helmdraden, welke ieder 3 helmknoppen bezitten. De vrucht is een éénhokkige doosvrucht zonder kleppen en met één zaadje, dat aan den wand der doosvrucht is vastgehecht. Een inlandsche soort is de *geneeskrachtige duivenkervel* (*F. officinalis L.*) met een vertakten stengel, bolronde, ingedrukte vruchten, dubbelgevinde, zeegroene, onbehaarde bladeren, wier blaadjes 3-deelig zijn met 2- of 3-spletige slippen en met donkerroode, door schutblaadjes ondersteunde bloemtrossen. Zij bloeit den geheelen zomer door en groeit liefst in moeshoven en op bebouwden grond.

Duivenpost. Reeds in den ouden tijd heeft men in het Oosten gebruik gemaakt van duiven tot het overbrengen van geschreven berichten, en ook in Europa hield men daartoe vroeger een bepaalde soort duiven, welke men „briefdragers" noemde. In tijd van vrede is de dienst van zulke duiven tegenwoordig door de telegrafie overtollig geworden, doch in oorlogstijd kan deze nog steeds belangrijke diensten bewijzen. Toen dan ook in 1870 en 1871 Parijs door de Duitschers was ingesloten, kwamen daar zoodanige duiven zeer te pas. Een zekere *Dragron* nam op zich een groot vel gedrukte depêches verkleind op een zeer dun en licht vlies over te brengen. Hij vertrok den 12den November 1871 met een luchtballon uit Parijs, vanwaar tevens postduiven werden medegenomen en begaf zich naar Tours, waar hij zijn taak naar eisch volbracht. Elk vliesje bestond uit 12 vakken en elk vak uit 3 verticale kolommen, elk van 105 regels, en ieder van deze telde gemiddeld 35 letters, zoodat een geheel vliesje ongeveer 147 gewone bladzijden druks vertegenwoordigde. Zoo werden door photografische verkleining ongeveer 3000 korte berichten op een vliesje overgebracht en na overkomst bij electrisch licht door middel eener sterke vergrooting gelezen. Met 18 dergelijke in een penneschacht geborgen vliesjes werd een postduif belast, die daarmede 150 km. in een uur kan afleggen.

Tegenwoordig bestaat in ieder beschaafd land een postduivendienst voor oorlogsdoeleinden, waartoe in vestingen en andere belangrijke plaatsen duiven gehouden en afgericht worden. In Nederland ressorteert de militaire postduivendienst onder den generalen staf. Bij wijze van proef is een regeling van den rijkspostduivendienst vastgesteld, bevattende o. a. de volgende bepalingen: In het belang van de berichtoverbrenging in tijd van oorlog, bestaat reeds in vredestijd een rijkspostduivendienst. Ten behoeve van dezen dienst zijn rijkspostduivenstations gevestigd tot het aantal en op de plaatsen vast te stellen door den minister van Oorlog. De rijkspostduivendienst staat rechtstreeks onder de bevelen van den chef van den generalen staf. Aan het hoofd van den rijkspostduivendienst staat een directeur wiens standplaats is 's-Gravenhage. Hij kan zijn een officier van een der korpsen van de landmacht, dan wel een gepensionneerd officier van de landmacht, en is belast met de opleiding van het personeel, werkzaam bij den dienst, met de leiding van de oefeningen van de rijkspostduiven, met het beheer en de administratie van de rijkspostduivenstations, alsmede met hetgeen verder tot den dienst bij die stations behoort. De directeur van den rijkspostduivendienst wordt in de uitoefening van zijn dienst bijgestaan door hoofdopzichters, opzichters, oppassers en verzorgers. De verzorgers worden genomen uit de ingelijfden bij de militie te land. In afwachting, dat omtrent de samenstelling van het vaste personeel van den rijkspostduivendienst nadere bepalingen zullen worden gegeven, worden bij dien dienst gedetacheerd: een officier, ten hoogste 9 onderofficieren, ten hoogste 11 soldaten (oppassers). Het aantal der bij de militie te land ingelijfden, die tot verzorgers bij den rijkspostduivendienst kunnen worden aangesteld, wordt voorloopig bepaald op 12 per jaar.

De opleiding tot verzorger bij den rijkspostduivendienst geschiedt bij een of meer, daartoe door den chef van den generalen staf aan te wijzen postduivenstations, onder leiding van den directeur van voornoemden dienst. Gedurende die opleiding zullen in elk der garnizoenen, waar zij wordt gegeven, een of meer onderofficieren van het wapen der infanterie ter beschikking van den directeur van den rijkspostduivendienst worden gesteld tot het geven van het noodige algemeen militair onderricht aan de adspirant-verzorgers.

Duivenschieten is een sport, die voornamelijk in Engeland, Frankrijk en België uitgeoefend wordt. Het bestaat hierin, dat voor de gezamenlijke schutters een groot aantal duiven in de hoogte geworpen wordt, die bij het wegvliegen als mikpunt dienen. In Duitschland is het gebruik van levende duiven verboden, zoodat men

Digitized by Google

zich daar van leemen of glazen doelwitten bedient.

Duivenvalk. Zie *Havik.*

Duizendblad. Zie *Achillea*

Duizend-eilanden is de naam van een eilandengroep in de Javazee ten N.N.W. van Batavia. Van de talrijke kleine, lage eilandjes, waarvan sommige niet meer dan begroeide koraalrotsen of zandbanken zijn, worden er 5 duurzaam bewoond (zielental in 1905: 1278), ongeveer 20 tijdelijk door visschers. Administratief behooren zij tot de residentie Batavia. De voortbrengselen zijn hoofdzakelijk zeeprodukten, zooals agaragar, sipoet, tripang, koraalsteen, visch enz. Ook doet de bevolking aan scheepsbouw.

Tot den 1sten April 1905 werden die eilanden „verpacht". Bestuur voerden wij er nagenoeg niet. De (Chineesche) pachter had recht op alles, wat de eilanden opleverde; slechts moest hij den arbeid der bevolking betalen volgens een door den resident goedgekeurd tarief, en mochten de menschen het voor eigen gebruik noodige hout kappen. Met de afschaffing van de pacht is een eenvoudige en doelmatige bestuursorganisatie in het leven geroepen. Vroeger kocht de pachter de produkten tegen lage prijzen, en had hij, door het geven van aanzienlijke voorschotten, de lieden in zijn macht, wat hun energie doodde, zorgeloosheid en vadsigheid in de hand werkte. De welwillende Chinees bedong, natuurlijk met bijberekening van hooge rente, afbetaling der voorschotten door verschillende leveringen — van enkelen was de schuld tot f 1000 en meer opgeloopen. Thans is de handel geheel vrij en worden betere prijzen gemaakt, ontstaan er langzamerhand kleine neringen, heeft men op een der eilanden „een soort coöperatieve winkelvereeniging" opgericht, die aan een werkelijke behoefte blijkt te voldoen.

De controleur van Batavia begeeft zich minstens eenmaal per maand naar de eilanden, om de bevolking in de gelegenheid te stellen haar nooden en wenschen kenbaar te maken, en verder voor het houden van een algemeene inspectie. De komst van den stoomer is voor de eilanders een heele gebeurtenis en wordt door hen blijkbaar met veel genoegen tegemoet gezien.

Duizend-en-één-nacht (Arabisch *Alif laila walaila*) is de titel eener in het Oosten sedert eeuwen bekende verzameling van sprookjes en wonderverhalen, die uit verschillende landen en tijden stammen, maar tot één geheel vereenigd zijn. Zij werden door *Galland* in Europa bekend gemaakt en aldaar met grooten bijval ontvangen. Vooral wekte daarin de levendige schildering van Oostersche zeden en gebruiken, van de ridderlijke dapperheid der Arabieren, van hun zucht naar avonturen en wraakzucht, van de list der vrouwen, van de huichelarij der priesters, van de morsigheid der Derwisjen, van de brutaliteit der bedelaars en van de omkoopbaarheid der rechters, een algemeene belangstelling. Met goud overladen paleizen, bekoorlijke vrouwen, betooverende tuinen en kostbare gastmalen boeien den lezer en verplaatsen hem in een gebied van wonderen en verrassingen. Wat den oorsprong betreft, schijnen de bovennatuurlijke sproken uit Indië, de sentimenteele uit Perzië en de geestige uit Arabië afkomstig te zijn. De tijd, waarop die verhalen verzameld zijn, is moeielijk te bepalen. Wellicht is dat oorspronkelijk in Perzië geschied in de „Hesâr efsâne" (Duizend sproken) van *Rosti.* De verzameling, welke wij bezitten, is in de 15de eeuw uit Egypte tot ons gekomen. *Galland* heeft ze onder den titel: „Les mille et une nuits" in 1704—1717 in 12 deelen het eerst in het Fransch vertaald. Later zijn zij bij herhaling uitgegeven en ook in andere talen van Europa (in de onze door *Frijlink*) overgebracht. Onder den titel: „Les mille et un jours" is vervolgens een andere verzameling van Perzische en Arabische sproken in het licht verschenen, welke in het oorspronkelijke den naam draagt van „El-Faradsj ba'd el-schiddah" of „Verblijden na lijden".

Duizend-gebergte is de naam van het meest uitgestrekte kalkgebergte van Java. gelegen in het Z. van de residentie Djokjokarta.

Duizendguldenkruid (*Erythraea Rich.*) is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Gentianeeën*; het onderscheidt zich door een 5-spletigen kelk, een trechtervormige bloemkroon met 5-lobbigen zoom, vijf meeldraden, in de buis der bloemkroon ingeplant, en een 2-hokkige doosvrucht. In ons land groeit *gewoon duizendguldenkruid* (*E. Centaurium Pers.*) met langwerpige, aan den voet rozetvormig vereenigde bladeren, een uitgerekten stengel en veelal witte, tros- of pluimvormig vereenigde bloemen. Dit kruid, dat op boschrijke zandgronden en op de duinen groeit, bezit een eigenaardige bittere extractiefstof, *centaurine* genaamd.

Duizendknoop (*Polygonum*) is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Polygoneeën.* Het onderscheidt zich door een 4- of 5-spletig of 4—5-deelig, van boven gekleurd bloemdek, 5—9 in 2 rijen geplaatste meeldraden, 2 of 3 vruchtbeginsels met even zoovele stijlen en stempels en een door het overblijvend bloemdek omgeven driekantige noot. Het omvat éénjarige en overblijvende kruiden en halfheesters, die over alle landen van den aardbodem zijn verspreid. Van de soorten noemen wij *Alpenduizendknoop P. alpinum All.*), in de hoogste dalen van Zwitserland groeiende en aldaar als geneesmiddel tegen buikloop in gebruik, — *roode veenwortel* (*P. amphibium L.*), in geheel Europa, het noorden van Azië en Noord-Amerika te vinden, — *varkensgras* (*P. aviculare L.*), in bijna geheel Europa groeiende, — *beemdduizendknoop* adderwortel (*P. Bistorta L.*) met een zeer eenvoudigen, een-arigen stengel, eironde, golvende bladeren, stengelomvattende stengelbladeren en roode bloemen, ook in ons land voorkomend en vroeger als samentrekkend middel in gebruik, — *windeduizendknoop* (*P. Convolvulus L.*), als onkruid in geheel Europa voorkomende, — en *perzikbladerige duizendknoop* (*P. Persicaria L.*) met 6-helmige bloemen en eirond-lancetvormige, dikwijls gevlekte bladeren, ook in ons land aan de wegen, in de hoven enz. te vinden. Omtrent *P. fagopyrum L.* en *P. tataricum L.* raadplege men het artikel *Boekweit.*

Duizendpooten vormen een klasse uit de hoofdafdeeling der gelede dieren. Zij zijn ongevleugeld en hebben een lang, uit gelijkvormige ringen samengesteld lichaam en meer dan 24 paar pooten, verder sprieten van verschillende lengte,

Digitized by Google

enkelvoudige oogen, terwijl de monddeelen bij de Millioenpooten klein en bij de Duizendpooten de kaakpooten de verdedigingswapenen zijn. Zij leven op donkere plaatsen, onder steenen of bladeren; sommige voeden zich met plantenstoffen, andere met insekten. Eenige zijn vergiftig. Deze orde omvat 2 familiën, die der *Millioenpooten* (*Myriapoda*) met het geslacht millioenpoot (*Julus L.*), waartoe de *gewone millioenpoot* (*J. terrestris L.*) behoort, en die der *Duizendpooten* (*Scolopendra*), roofzuchtige, lichtschuwe, snelloopende diertjes met een plat lichaam en lichaamsringen, elk met één paar pooten. Zij leven van insekten, die zij door een vergiftigen beet dooden. Daartoe behoort de *schaarduizendpoot* (*Sc. forficata L.*) terwijl uit de tropen berucht zijn *Sc. giganta* en *Sc. morsitans*.

Duizendschoon. Zie *Dianthus*.

Dujardin, *Felix*, een Fransch natuurkundige, werd geboren te Tours den 5den April 1801, werd in 1827 hoogleeraar in de wis- en delfstofkunde te Toulouse en in 1839 in de dier- en plantkunde te Rennes, waar hij den 8sten April 1860 overleed. Hij was de eerste, die de gevoelens van *Ehrenberg* omtrent de infusiediertjes grondig bestreed en aanwees, dat de Rhizopoden en Sponsen uit een levende zelfstandigheid bestaan, die hij met den naam van sarcode bestempelde. Daardoor legde hij den grondslag voor de hedendaagsche theorie van de celvorming en van het protoplasma. Niet minder belangrijk zijn de onderzoekingen van dien geleerde over de ingewandswormen. Verder was hij de eerste, die aantoonde, dat de zeekwallen uit knoppen van polypen voortkomen. Hij schreef: „Histoire naturelle des zoöphytes infusoires" (1841), „Histoire naturelle des helminthes" (1844) en „Histoire naturelle des échinodermes" (1861).

Dujardin. Zie *Jardin*.

Dujardin-Beaumetz, *Georges*, een Fransch geneeskundige, werd den 27sten November 1833 te Barcelona geboren. Hij studeerde te Parijs en was aldaar van 1870 af aan verschillende hospitalen werkzaam. Hij overleed den 16den Februari 1895 te Beaulieu bij Nizza. *Dujardin-Beaumetz* schreef de volgende werken: „Recherches expérimentales sur la puissance toxique des alcools" (1879), „Les nouvelles médications" (1891), „L'hygiène thérapeutique. Gymnastique, massage, etc." (1890), „L'hygiène prophylactique. Microbes, ptomaïnes, désinfection, isolement, vaccination et législation" (1889) en „Leçons de clinique thérapeutique" (1886). Ook gaf hij den „Dictionnaire de thérapeuthique, de matière médicale, etc." (1883—1889) uit en richtte in 1888 het „Annuaire de Thérapeutique" op.

Dukaten is de naam voor een zeer veel gebruikte gouden munt. Waarschijnlijk is de oorsprong in Griekenland te zoeken; de Byzantijnsche keizers *Constantinus X* (1057—1067 na Chr.) en *Michael VII* (1071—1078) lieten op hun munten ook hun familienaam *Dukas* (Δουκας) graveeren en deze werd nu aan de munt zelf gegeven. Van het Oosten werd met de munt de naam naar het Westen overgebracht, wij hooren tenminste omstreeks 1100 in Napels al van „dukaten" spreken. Van daaruit verbreidde de munt zich over geheel Italië en werd, vooral te Venetië, waar zij *zecchini* heette, veel gebruikt. Langzamerhand namen de meeste Europeesche landen den dukaat als hun munt aan. Oostenrijk-Hongarije, Duitschland, Zwitserland, Denemarken, Rusland en ons eigen land. Over Nederlandsche of Hollandsche dukaten valt te melden, dat deze, die tot 1875 geslagen werden, niet voor den binnenlandschen omloop bestemd waren, maar slechts als handelsmunten dienden en dus alleen op bestelling geslagen werden. Krachtens de wet van 1847 moest het gewicht, bij 983 deelen zuiver goud, 3,494 gram bedragen. De waarde was 5,25 gld. Het slaan van dukaten werd bij de wet van den 6den Juni 1875 opgeheven. Ook hadden wij nog een zilveren dukaat, overeenkomende met den tegenwoordigen rijksdaalder, eveneens ter waarde van 2.50 gld. Bij 868 deelen zuiver zilver was het gewicht 28,078 gram.

Dukdalf, een naam, aan dien van den hertog (duc) *van Alva* ontleend, noemt men een zwaren paal (de koning), in den bodem van een haven of rivier geheid en geschraagd door (gewoonlijk vijf) andere, waarmede hij door bouten verbonden is. De middelste is hooger en dient tot vastmaken der touwen bij het verhalen van schepen (zie de afb.). Ook drijvende droge dokken bewegen zich langs dukdalven. Dienen zij om schepen te meeren, dan legt men de trossen of kettingen om den geheelen dukdalf, achter de kiezen (klampen aan de buitenzijde der palen), om het afslippen er van te beletten.

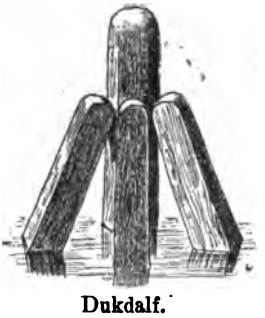

Dukdalf.

Duker, *Carolus Andreas*, een Nederlandsch geleerde, werd geboren in 1670 te Unna in het graafschap Mark, studeerde te Harderwijk en te Franeker in de rechten en letteren, werd in 1700 benoemd tot leeraar in de geschiedenis en welsprekendheid te Herborn in Nassau, in 1704 tot conrector te 's Gravenhage en in 1716 tot hoogleeraar in de geschiedenis en welsprekendheid te Utrecht. Nadat hij na het nederleggen van zijn betrekking geruimen tijd te IJselstein en te Vianen gewoond had, overleed hij te Mijdrecht in 1752. Hij heeft voortreffelijke uitgaven van *Florus* (1722) en van *Thucydides* (1731) geleverd, verder schreef hij: „Opuscula varia de latinitate jurisconsultorum veterum" (1711 en 1761) en „Oratio de difficultatibus quibusdam interpretationis grammaticae veterum scriptorum graecorum en latinorum" (1716).

Dukes, *Leopold*, een Joodsch schrijver, werd geboren den 19den Januari 1810 te Preszburg, en heeft zich bekend gemaakt door zijn belangrijke geschriften over Israëlietische letterkunde. Behalve opstellen in tijdschriften schreef hij: „Raschi zum Pentateuch" (5 dln., 1833—1838), „Ehrensäulen und Denksteine zu einem künftigen Pantheon hebr. Dichter und Dichtungen" (1837), „Mozes ben Esra aus Granada" (1839), „Zur Kenntniss der neuhebräischreligiösen Poesie" (1842), „Litte-

Digitized by Google

raturhistorische Mitteilungen über die ältesten hebr. Exegeten, Grammatiker und Lexikographen" (met *Ewald*, 1844), „Beiträge zur Geschichte der ältesten Auslegung und Spracherklärung des Alten Testaments" (1844), „Die Sprache der Mischna" (1846), „Hebräische Gedichte van Salomo Gabirol aus Malaga" (1858), „Zur rabbinischer Sprechkunde" (1858) en „Philosophisches aus dem 10 Jahrhundert" (1864). Hij overleed den 3den Augustus 1891 te Weenen.

Duklapas is de naam van een bergpas in het Karpatisch Woudgebergte tusschen Hongarije en Galicië, van Bartfeld noordoostwaarts naar Tarnow. De nabijgelegen *stad* Dukla telt ruim 3000 inwoners, die een levendigen handel drijven in Hongaarsche wijnen.

Dulaure, *Jacques Antoine*, een Fransch geschiedschrijver, werd geboren te Clermont in Auvergne den 3den December 1755, legde zich aanvankelijk toe op de architectuur en vervolgens op de aardrijkskunde. Hij was een ijverig voorstander der Revolutie en werd door het departement Puy-de-Dôme in 1792 afgevaardigd naar de Nationale Conventie, waar hij tot de Girondijnen behoorde. Na hun val nam hij de vlucht naar Zwitserland, waar hij door het geven van teekenlessen in zijn onderhoud voorzag. Na den 9den Thermidor in Frankrijk teruggekeerd, werd hij lid van den Raad van Vijfhonderd en bemoeide zich voornamelijk met zaken van onderwijs. Na de oprichting van het consulaat verliet hij de staatkundige loopbaan en overleed te Parijs den 19den Augustus 1835. Van zijn geschriften noemen wij: „Description des principaux lieux de France" (6 dln. (1788—1790), „Etrennes à la noblesse" (1790), „Histoire abrégée des différents cultes" (2 dln., 2de druk, 1825), „Histoire civile, physique et morale de Paris" (7 dln., 1821), „Esquisses historiques des principaux événements de la revolution française, depuis la convocation des Etats-Généraux jusqu'au rétablissement de la maison des Bourbons" (6 dln., 1823—1825), „Histoire de la révolution française depuis 1814—1830" (8 dln., (1834—1841) en „Les religieuses de Poitiers, épisode historique" (1826).

Dulaurier, *Edouard*, een Fransch orientalist, geboren in 1807, legde zich aanvankelijk op het Koptisch en Oud-Egyptisch toe, maar beoefende later het Maleisch en Javaansch. In 1838 tot 1840 maakte hij te Londen kennis met de daar aanwezige handschriften en in 1841 opende hij een cursus in die talen aan de „Ecole des langues orientales" te Parijs. In 1862 werd hij opgevolgd door den abt *Favre* en gaf toen college in het Armenisch. Hij overleed den 21sten December 1881. Van zijn op het Maleisch en Javaansch betrekking hebbende werken noemen wij: „Lettres et précis diplomatiques écrites en malai" (1845), „Collection des principales chroniques malaies" (1848), „Catalogue des manuscrits malais et javanais à Londres" (1840), „Liste des pays qui relevaient de l'empire de Madjapahit" (1846), „Ibn Batouta" (1847), „Législation malaie" (1849) en „Voyage d'Abd Allah Abd el Kader à Kalantan" (1850).

Dulcamara. Zie *Bitterzoet.*

Dulce, markies *van Castell-Florit*, een Spaansch generaal, geboren in 1806, onderscheidde zich in 1841 door de dappere verdediging van het paleis der koningin tegen de opstandelingen te Madrid en voegde zich later bij de oproerige generaals, zooals in 1854 bij *O'Donnell.* Hij werd gouverneur-generaal van Catalonië en gouverneur van Havana. In laatstgenoemde betrekking bepleitte hij bij de regeering de hervormingsplannen der inwoners van Cuba, maar vond geen gehoor, omdat een partij in het moederland geen afstand wilde doen van de voordeelen, door de exploitatie der koloniën opgeleverd, zoodat hij zijn ontslag moest indienen. Toen *Gonzales Bravo* in April 1868 eerste minister werd, nam men hem en andere generaals, bij wie men neiging tot verzet vermoedde, in hechtenis en bracht hen naar de Canarische Eilanden. Twee maanden daarna ontsnapte hij, begaf zich met *Serrano* en de overige ballingen naar Cadix en nam deel aan den door *Prim*, *Serrano* en *Topete* bestuurden opstand, die den val van koningin *Isabella* veroorzaakte. Het Voorloopig Bewind benoemde hem in October van dat jaar weder tot gouverneur van Cuba, nadat de opstand er reeds was uitgebarsten. Nu meende *Dulce*, van wien men een vrijzinnig bestuur verwachtte, gestrenge maatregelen te moeten nemen. Hij hief de drukpersvrijheid en het recht van vereeniging op, schafte de gehate militaire commissiën niet af en stelde ten laatste het geheele eiland in staat van beleg. Dat was olie in het vuur; de opstand werd heviger, en tegelijkertijd was *Dulce* niet gestreng genoeg jegens de toegesnelde vrijwilligers uit Spanje. Deze gaven hem zijn ontslag en zonden hem in Juni 1869 naar Spanje terug. Hij overleed den 23sten November 1869.

Dulciet, $C_6H_{14}O_6$ of $CH_2OH(CHOH)_4CH_2OH$, is isomeer met manniet, komt voor in verschillende melampyrumsoorten en andere planten en ontstaat uit galaktose en melksuiker door reductie met natriumamalgama. Het vormt kleurlooze kristallen, smaakt zoetachtig, lost moeilijker in water op dan manniet, moeilijk in alkohol, niet in aether, is optisch inactief, smelt bij 188°, vormt bij 200° dulcitaan, $C_6H_{12}O_5$, met salpeterzuur slijmzuur, met joodwaterstof hetzelfde hexyljodied als manniet. Dulciet is een zesatomige alkohol.

Dulcigno, het Olcinium der Ouden, een havenstad in Montenegro, behoorde tot 1880 tot het Turksche vilajet Skoetari en telt (1896) 5005 inwoners, die handel drijven in olie en timmerhout. De stad heeft twee havens en een vloot van 80 schepen. Vroeger behoorde zij aan Turkije, maar werd in 1878 door de Montenegrijnen stormenderhand ingenomen, doch ingevolge het verdrag van Berlijn weder aan de Turken teruggegeven, die haar in 1880 bij minnelijke schikking in ruil voor het gebied van Gusinje afstonden aan Montenegro.

Dulcine, *paraphenetolcarbamied*, *paraaethoxyphenylpisstof* of *sucrol*, $C_9H_{12}N_2O_2$, van de structuur, $NH_2CO.NH.C_6H_4.OC_2H_5$, ontstaat, op analoge wijze als bij de pisstofvorming, uit cyaanzuren ammoniak, bij het verdampen der oplossing van cyaanzuur- paraamidophenetol, C.OH. $NH_2.C_6H_4.OC_2H_5.N$, en wordt vervaardigd door het behandelen van zoutzuur paraphenetidine met pisstof onder druk bij 150—160°. Het vormt kleurlooze, glanzende naalden, smaakt zeer zoet,

Digitized by Google

doch niet zoo scherp als saccharine, vervangt 200 deelen suiker, is geheel onschadelijk, lost bij 15° op in 800 deelen water, doch gemakkelijk in kokend water en in alkohol, smelt bij 173—174° en valt bij 190° uiteen in diparaphenetolcarbamied en koolzuren ammoniak. Bij verhitting met water onder hoogen druk splitst het zich in phenetidine en koolzuren ammoniak.

Dulcinea *van Toboso* was de geliefde van *Cervantes'* held *don Quichotte*. Schertsenderwijs beteekent dulcinea zooveel als geliefde.

Dulcinus, *Stephanus*, een ketter der 13de eeuw, werd geboren te Novara, predikte de komst van het rijk van den Heiligen Geest, verwierp het pausdom, dreef den spot met de kerkelijke gebruiken, voerde goederengemeenschap in, en verwierf een aantal aanhangers, die naar hem *Dulcinisten* werden genoemd. Op last van paus *Clemens V* werd hij den 1sten Juni 1307 verbrand.

Dulk, *Friedrich Philipp*, een Duitsch scheikundige, werd geboren den 22sten November 1788 te Schirwindt in Oost-Pruisen, studeerde eerst in de rechten, doch wijdde zich vervolgens aan de pharmacie. In 1825 werd hij privaatdocent, later hoogleeraar te Koningsbergen, begaf zich in 1847 als afgevaardigde naar den Landdag en overleed den 14den December 1854. Zijn belangrijkste geschriften zijn: „Die preuszische Pharmakopoë, übersetzt und erklärt" (2 dln., 1827—1829, „Handbuch der Chemie" (2 dln., 1833—1834) en „Handwörterbuch der praktischen Arzneimittellehre" (3 dln., 1805—1838).

Dulk, Albert Friedrich Bruno, een dramatisch dichter en schrijver, zoon van den voorgaande, werd geboren te Koningsbergen den 17den Juni 1819, studeerde er in de natuur- en geneeskunde, werd in 1842 provisor in een apotheek, maar vestigde zich een paar jaar later in het Oost-Pruisisch stadje Gumbinnen, waar hij het drama „Orla" schreef. Daarop zette hij te Berlijn en te Leipzig zijn studiën voort, maar werd uit laatstgenoemde stad verbannen, toen hij er als redenaar was opgetreden bij het graf van hen, die den 12den Augustus 1848 waren gesneuveld. Een jaar daarna promoveerde hij te Breslau, maar kon geen verlof bekomen tot het houden van voorlezingen. Aan de volksbewegingen van 1848 nam hij zoo ijverig deel, dat hij het in 1849, bij het opkomen der reactie, geraden oordeelde, Pruisen te verlaten. Hij begaf zich over Weenen naar Italië en verder van Napels naar Alexandrië, waar hij *Bogumil Goltz* aantrof. Nadat hij zich bekend had gemaakt met het Arabisch, bezocht hij in het gewaad van een Egyptischen landman den Nijl tot de eerste katarakten, keerde naar Kaïro terug en vertrok vandaar naar Arabië, waar hij in de nabijheid van den berg Sinaï in een grot meer dan drie maanden in afzondering doorbracht, totdat in het laatst van Juli 1850 de pest hem bewoog naar Europa terug te keeren. Na een kort verblijf te Koningsbergen ging hij naar Zwitserland en vestigde er zich met zijn gezin — hij was inmiddels gehuwd — hoog boven den noordelijken oever van het Meer van Geneve, waar hij zich acht jaar wijdde aan wijsgeerige, geschiedkundige en kerkgeschiedkundige studiën, alsmede aan het schrijven van drama's. In 1858 vertrok hij naar Stuttgart en in 1872 naar de badplaats Undertürkheim. In den zomer van 1865 zwom hij over de Bodensee van Romanshorn naar Friedrichshafen in 6½ uur zonder de hulp te behoeven van een hem volgende boot. In 1872 reisde hij in Zweedsch Lapland tot aan het meer Viri jaux (67° N.Br.), waarvan hij berichten mededeelde in: „Das Ausland" en in *Westermann's* „Monatshefte". Hij overleed den 30sten October 1884 te Stuttgart. Niet alleen in zijn levensloop, maar ook in zijn geschriften openbaart zich de eigenaardige kracht en de zelfstandigheid van zijn geest. Zij schitteren vooral in zijn tweede drama: „Simson" (1859). Het merkwaardigste boek van dezen schrijver is voorzeker: „Jesus der Christ" (1865) in negen bedrijven met een naspel, een in Italië begonnen en in 1855 voltooid gedicht, een poëtische en tevens grootsche aanvulling der werken van *Renan* en *Strausz*. Verder schreef hij: „Konrad II" (1867), verdeeld in: „König Konrad" en „Kaiser Konrad", ieder in drie bedrijven. Minder bijval viel ten deel aan zijn blijspelen: „Das Mädchenkleeblatt" en „Die Gemsjagd". Verder schreef hij de dramatische stukken: „Die Wände" (met *O. Seemann*, 1848) en „Leo", den tekst der opera „Enzio", en de karakterschets „Willa" (1875). Ook bracht hij een bewerking van de „Familie Schroffenstein" van *Kleist* te Stuttgart op het tooneel. Als prozaschrijver gaf hij: „ Der Tod des Bewustseins" (1863), „Patriotismus und Frommigkeit" (1871), „Tier oder Mensch" (1872), „Was ist von der christlichen Kirche zu halten?" (1877), „Die Moral der Freidenker" (1882) en „Der Irrgang des Lebens Jesu" (2 dln., 1884—1885). Zijn gezamenlijke drama's gaf *Ziel* uit (3 dln., 1893—1894).

Duller, *Eduard*, een Duitsch dichter en geschiedschrijver, werd geboren te Weenen den 8sten November 1809, studeerde aldaar in de wijsbegeerte en in de rechten en schreef reeds op 17-jarigen leeftijd het drama: „Meister Pilgram", dat met bijval ontvangen werd. Daarop volgde het treurspel: „Der Rache Schwanenlied" (1830). Zijn vrijzinnige gevoelens noopten hem Oostenrijk te verlaten en hij begaf zich naar München, waar hij onder den titel: „Die Wittelsbacher" (1831) een reeks van balladen uitgaf. Nadat hij vervolgens eenigen tijd te Trier in vriendschappelijken omgang met *Sallet* vertoefd had en daar zijn dramatisch gedicht „Frans von Sickingen" geschreven had, ging hij in 1834 naar Frankfort en in 1836 naar Darmstadt, waar hij tot 1849 bleef en ijverig deel nam aan de Duitsch-Katholieke beweging. In laatstgenoemd jaar ging hij naar Mainz, waar hij in 1851 leeraar werd der Duitsch-Katholieke gemeente, en overleed te Wiesbaden den 23sten Juli 1843. Hij is als journalist, dichter en geschiedschrijver krachtig werkzaam geweest om kennis en beschaving te bevorderen. Zijn gedichten getuigen van rijke verbeelding, van gewijde geestdrift en meesterschap over de taal. Daartoe behooren: „Der Fürst der Liebe" (2de druk, 1854), en „Gesammelte Gedichte" (1845). Van zijn novellen noemen wij „Kronen und Ketten" (3 dln., 1835), „Loyola" (3 dln., 1836—1837) en „Kaiser und Pabst" (4 dln., 1838). Zijn hoofdwerk is echter de

Digitized by Google

„Vaterländische Geschichte" (5 dln., 1852—1857). Verder schreef hij „Geschichte des deutschen Volks" (2 dln., 3de druk 1845, in 1861 omgewerkt door *Pierson*; 7de druk 1891), „Geschichte der Jesuiten" (3de druk 1861), een vervolg op *Schiller*'s „Geschichte des Abfalls der Vereinigten Niederlande" (3 dln., 1861), „Maria Theresia" (2 dln., 2de druk 1846—1847) en „Erzherzog Karl von Oesterreich" (1844—1847).

Dülmen, een heerlijkheid van den hertog *van Croy* in het arrondissement Koesfeld van het Pruisische distrikt Munster in Westfalen, is 3060 v.km. groot. De hoofdplaats is het evenzoo genoemde stadje aan de lijnen Wanne-Munster en Dortmund-Gronau-Enschede en telt (1900) 6048 inwoners. Het heeft een hertogelijk slot, 3 kerken, een klooster der Redemptoristen en een der Barmhartige Zusters. Bekend is de „Non van Dülmen", namelijk *Anna Katharina Emmerich*, een boerenmeisje, dat van haar jeugd af visioenen zag, later in het klooster ging, betrekking onderhield met *Clemens Brentano* en den 9den Februari 1824 overleed.

Duion, *Rudolf*, een Duitsch theoloog, werd geboren te Stendal den 30sten April 1807, studeerde te Halle in de godgeleerdheid en werd eerst rector te Werben en in 1836 predikant te Flossau bij Osterburg. In deze betrekking ging hij vervolgens naar Maagdenburg, waar hij in vlugschriften in verzet kwam tegen het ministerie-*Eichhorn*, zoodat reeds tot zijn schorsing besloten was, toen de opstand van Maart de uitvoering daarvan verhinderde. Met geestdrift nam hij deel aan de volksbeweging, en gaf: „Wider Junker und Pfaffen" en „Halte fest, deutscher Sinn!" in het licht. In 1848 ging hij als predikant naar Bremen, schreef er zijn boek: „Vom Kampf um Völkerfreiheit" en stichtte er in 1850 de socialistisch-democratische „Tageschronik" en later „Der Wecker". In 1851 werd hij op aandringen van het Hannoversch bewind in hechtenis genomen, schreef in de gevangenis: „Der Tag ist angebrochen", en kwam weldra op vrije voeten, daar hij van geenerlei overtreding kon beticht worden. Daar men hem echter wegens laatstgenoemd werk te Bremen in staat van beschuldiging stelde, nam hij de wijk naar Amerika, stichtte te New-York een school en overleed aldaar den 13den April 1870.

Duiong, *Pierre Louis*, een Fransch natuur- en scheikundige, werd geboren den 12den Februari 1785 te Rouaan, was hoogleeraar in de scheikunde aan de Faculté des sciences, aan de normaalschool en aan de veeartsenijschool te Alfort en later (1820—1830) hoogleeraar in de natuurkunde aan de polytechnische school te Parijs, waarvan hij later directeur werd. In 1823 werd hij lid van de Academie van Wetenschappen te Parijs en overleed aldaar den 19den Juli 1838. Zijn geschriften zijn opgenomen in de: „Annales de chimie et de physique" en in de „Comptes rendus" van de Académie. Onderscheiden daarvan zijn vervaardigd met *A. Th. Petit*. Van deze noemen wij: „Recherches sur quelques points importants de la théorie de la chaleur" (1819), waarin de Wet van Dulong en Petit (zie aldaar) is ontwikkeld. Andere geschriften van die beide natuurkundigen handelen over de meting der lineaire uitzettingscoëfficienten, vooral van kwik, over de specifieke warmte van dit laatste en van andere metalen, over de warmtegeleiding der gassen en over de snelheid van afkoeling. Met *Arago* heeft hij door proeven bewezen, dat de wet van *Mariotte* ook nog bij een 27voudige verdichting van kracht blijft. Verder heeft *Dulong* alleen een en ander geleverd over het brekingsvermogen der gassen, over de verhouding van de warmtecapaciteiten van eenige gassen en over de verbrandingswarmte en dierlijke warmte.

Duiong-Petit, *Wet van*, behelst een merkwaardige betrekking tusschen de soortelijke warmte en het atoomgewicht der enkelvoudige stoffen, namelijk deze: de soortelijke warmte der verschillende stoffen in vasten toestand, vermenigvuldigd met haar atoomgewicht, geeft nagenoeg een gelijk produkt. Men heeft dit laatste met den naam van *atoomwarmte* bestempeld en het bedrag er van is gemiddeld 6,38. Evenwel bedraagt de atoomwarmte van zwavel en phosforus 5,4, die van fluorium 5, die van silicium 3,8, die van borium 2,7 en die van koolstof 1,8. Volgens onderzoekingen van *Weber* is de soortelijke warmte van koolstof, borium en silicium zeer veranderlijk met de temperatuur en neemt ze met deze zoodanig toe, dat bij hooge temperatuur ook deze elementen bij benadering aan de wet van *Dulong* en *Petit* gehoorzamen. Deze wet is later door *Neumann* en *Regnault* tot de verbindingen uitgebreid en luidt dan aldus: de moleculairwarmte eener verbinding is gelijk aan de som der atoomwarmten van haar atomen.

Duiuth, de hoofdstad van het graafschap St. Louis in den Noord-Amerikaanschen staat Minnesota, ligt aan het zuidwestelijk uiteinde van het Bovenmeer en aan den Mississippispoorweg en telt bij snel toenemenden bloei (1900) 52969 inwoners (tegen 3483 in 1880). Zij heeft een uitmuntende haven, onderhoudt door stoombootlijnen een geregelde gemeenschap met de havens der groote meren en is een belangrijke stapelplaats van graan, steenkool en visch. De industrie is minder belangrijk.

Dumanoir, *Philippe François Pinel*, een Fransch tooneelschrijver, werd geboren den 31sten Juli 1806 op Guadeloupe, vertrok op tienjarigen leeftijd naar Frankrijk, studeerde te Parijs aan het collège-Bourbon in de rechten, maar wijdde zich weldra uitsluitend aan het tooneel. Het aantal door hem, deels met anderen, geschreven stukken bedraagt omstreeks 200. Vele van deze zijn bepaaldelijk geschreven voor madame *Dejazet*. Hij was directeur der Variétés. Zijn beste stuk: „L'ecole des agneaux" (1855) werd met een gouden medaille door de Académie bekroond. Van zijn overige stukken noemen wij, als de meest bekende: „Les vieux péchés" (1833), „La marquise de Prétintaille" (1835), „La maîtresse des langues" (1838), „Les premières armes de Richelieu" (1839), „La nuit aux soufflets" (1842), „Gentil-Bernard" (1846), „Le code des femmes" (1846), „Le camp des bourgeoises" (1855), „Les fanfarons du vice" (1856), „Les femmes terribles" (1858), „Jeanne qui pleure, et Jeanne qui rit" (1860), „Les invalides du mariage" (1862) en „La maison sans enfants" (1863). Hij overleed te Pau den 16den November 1865.

Digitized by Google

Dumas, *Matthieu*, graaf, een Fransch generaal, werd geboren te Montpellier den 23sten December 1753, trad reeds vroeg in dienst bij de cavalerie en nam als adjudant van *Rochambeau* deel aan den Noord-Amerikaanschen vrijheidsoorlog. Na zijn terugkeer werd hij als majoor met militaire zendingen belast naar den Levant en naar Nederland en in 1788 ontving hij zijn benoeming als adviseur bij het ministerie van Oorlog. Bij het uitbarsten der omwenteling organiseerde hij met *Lafayette* de Nationale Garde te Parijs en vormde, in 1792 tot veldmaarschalk bevorderd, de eerste compagnie rijdende artillerie in Frankrijk. Als lid der Nationale Vergadering verklaarde hij zich tegen een oorlog met Oostenrijk, en de groote diensten, die hij aan het ministerie van Oorlog bewees, bewaarden hem geruimen tijd voor vervolging. Na de ontbinding der Wetgevende Vergadering verliet hij Frankrijk en zocht een schuilplaats in Zwitserland, doch keerde na de instelling van het Directoire terug, waarna men hem in den Raad der Ouden benoemde. Wegens zijn gematigdheid was hij weldra blootgesteld aan levensgevaar, zoodat hij zich eerst naar Hamburg en vervolgens naar Holstein begaf. *Bonaparte* riep hem in 1800 terug en belastte hem met de organisatie van het reserveleger, waarmede deze later de Alpen overtrok. *Dumas* werd in 1802 staatsraad, bracht in die betrekking het ontwerp in gereedheid tot stichting van het Legioen van Eer, en werd in 1805 benoemd tot divisie-generaal. Na den vrede ging hij met *Jozef Napoleon* naar Napels, waar hij als minister van Oorlog en als groot-maarschalk van het koninklijk Huis werkzaam was. Hij vergezelde den koning naar Spanje en werd adjudant-generaal van het keizerlijk leger. *Napoleon* riep hem echter weldra terug, waarna *Dumas* den veldtocht tegen Oostenrijk meemaakte en den 12den Juli 1809 den wapenstilstand te Znaim sloot. In 1812 was hij luitenant-generaal van het leger en werd in 1813 met de bezetting van Dresden gevangen genomen. In 1814 werd hij door *Lodewijk XVIII* tot staatsraad benoemd. Zelfs was de portefeuille van Oorlog voor hem bestemd, doch de terugkeer van *Napoleon*, hoewel hij daarin geen heil voor Frankrijk zag, drong hem zich te belasten met de organisatie der mobiele Nationale Garde. Na de Tweede Restauratie werd hij eerst in 1818 weder met een betrekking bij het ministerie van Oorlog bekleed en tot staatsraad benoemd. *Decazes* plaatste hem tot tweemaal toe op de lijst der Pairs, doch zijn naam werd telkens door den koning doorgehaald. In 1822 ontving hij ontslag, doch werd in 1827 tot volksvertegenwoordiger gekozen en behoorde in 1830 tot de 221 afgevaardigden, die door hun adres aanleiding gaven tot de Juli-revolutie. Na den val van *Karel X* organiseerde hij wederom met *Lafayette* de Nationale Garde te Parijs en werd tot bevelhebber van deze en in 1831 tot pair benoemd. Hij overleed den 16den October 1837. Hij schreef o. a. „Précis des événements militaires, ou essai historique sur les campagnes de 1799 à 1814" (9 dln., 1816—1826), terwijl zijn „Mémoires" door zijn zoon uitgegeven zijn.

Dumas, *Alexandre Davy*, een Fransch divisiegeneraal, werd geboren op San Domingo den 25sten Maart 1762 en was de onechte zoon van den markies *de la Pailleterie* en van een negerin. Reeds in 1793 was hij door zijn dapperheid tot den rang van divisie-generaal opgeklommen en hij aanvaardde in dat jaar het opperbevel over het leger in de Vendée, waar hij zich door zijn gematigdheid het ongenoegen der regeering op den hals haalde. Na 1795 streed hij in Italië, ging daarna onder *Joubert* naar Tirol en nam na den Vrede van Campo-Formio deel aan de expeditie naar Egypte. Bij den terugkeer werd hij ongelukkigerwijze op de kust van Napels verslagen, waarop de regeering van Napels hem in een vochtigen kerker wierp, zoodat hij niet langer in dienst kon blijven. Hij overleed den 26sten Februari 1806 te Villers-Cotteret.

Dumas, *Jean Baptiste*, een Fransch scheikundige, werd geboren den 15den Juli 1800 te Alais, vestigde zich eerst aldaar als apotheker en legde zich na 1821 te Parijs met ijver toe op de chemie. In 1823 werd hij benoemd tot repetitor aan de Polytechnische school, daarna tot hoogleeraar, eerst aan het Athénée en vervolgens aan de Sorbonne, en in 1832 tot lid van de *Académie des Sciences*. Zijn geschriften over organische chemie, zijn substitutietheorie, alsmede zijn verhandelingen over atoomgewicht en zwavelaether bezorgden hem een Europeeschen naam. *Dumas* was niet alleen een uitstekend scheikundige, maar ook een schrander wijsgeer en een voortreffelijk leermeester. Onder de regeering van *Lodewijk Philips* werd hij lid van den Raad van Openbaar onderwijs. Na de omwenteling van 1848 zond het Departement du Nord hem als afgevaardigde naar het Wetgevend Lichaam, en in 1849 aanvaardde hij de portefeuille van Landbouw en Handel, welke hij in 1851 nederlegde. Na den staatsgreep van 2 December 1851 werd hij lid van de Commission consultative, daarna senator en lid van den *Conseil supérieur de l'instruction publique*, waarin hij van 1861 tot 1863 de waardigheid van vicepresident bekleedde, en den 17den December 1875 lid der *Académie française*. Hij overleed den 11den April 1884 te Cannes. Zijn lessen aan de Sorbonne zijn door *Bineau* onder den titel: „Leçons sur la philosophie chimique" (1837) in het licht gegeven. *Dumas* gaf een aantal belangrijke verhandelingen in wetenschappelijke Fransche tijdschriften en schreef „Traité de chimie appliquée aux arts" (8 dln., 1828—1848), zijn hoofdwerk en „Essai sur la statique chimique des êtres organisés" (3de druk, 1844).

Dumas, Alexander, père, een Fransch tooneeldichter en romanschrijver en zoon van den voorlaatste, werd geboren te Villers-Cotteret in Picardië den 24sten Juli 1802, genoot een zeer gebrekkige opvoeding, werd eerst klerk bij een notaris en begaf zich in 1823 naar Parijs. Generaal *Foy*, een krijgsmakker van zijn vader, bezorgde hem den post van afschrijver op het secretariaat van *Louis Philippe, hertog van Orleans*. Hier besteedde hij zijn vrijen tijd aan dicht- en letterkundige oefeningen. In 1826 gaf hij een deel novellen in het licht en schreef met anderen een vaudeville. Den 11den Februari 1829 werd in het *Théâtre français* zijn „Henri III et sa cour" opgevoerd en baarde groot opzien, zoodat de hertog *van Orleans* reeds den volgenden dag *Dumas* tot zijn bibliothecaris benoemde. Na de Julirevolutie

Digitized by Google

klom zijn roem door de drama's: „Charles VII chez ses grands vassaux" (1831), „Napoléon Bonaparte" (1831), „Richard Darlington" (1831), „Antony" (1831), „Térésa" (1832) en „Angèle" (1833). Deze stukken waren de eerste en schitterende proeven van romantische dramatiek, maar ook zeer vatbaar voor overdrijving, zoodat de daarop volgende drama's: „Catharina Howard" (1834), „Don Juan de Maraña" (1836) en „Paul Jones" (1838) niet meer zoo uitbundig werden toegejuicht. Meer roem behaalde hij door zijn blijspelen: „Mademoiselle de Belle-Isle" (1839), „Un mariage sous Louis XV" (1841) en „Les demoiselles de St. Cyr" (1843). Verder schreef hij romans, novellen, mémoires, reisherinneringen, zedeschetsen enz., en daar deze met graagte gelezen werden, liet hij aan zijn werkzaamheid den vrijen loop. Meestal verschenen zijn voortbrengselen in dagbladen en tijdschriften, en hij ontving daarvoor booge honoraria. Tot die stukken behooren: „Les trois mousquetaires" (8 dln., 1844), die het eerst in den „Siècle" verschenen, alwaar zij later onder den titel „Vingt ans après" en „Le vicomte de Bragelone" tot nog 36 deelen uitdijden, „Le comte de Monte Christo" (12 dln., 1844—1845), die in „Le Journal des Débats" en „La reine Margot" (6 dln., 1845), die in „La Presse" werd opgenomen. Deze drie werken bezorgden hem een jaarlijksch inkomen van 200000 francs. Te vermelden zijn uit deze periode nog „Le chevalier de Maison-Rouge" (6 dln., 1846), „La dame de Montsoreau" (8 dln., 1846) en „La Régence" (2 dln., 1849).

Door het Hof begunstigd, vergezelde hij in 1846 als historiograaf den hertog *van Montpensier* op diens huwelijksreis naar Spanje en bezocht bij die gelegenheid de Noordkust van Afrika. Na zijn terugkeer te Parijs stichtte hij het Théâtre historique, een eigen schouwburg, waar zijn stukken werden opgevoerd. Nu bewerkte hij zijn beste romans tot tooneelstukken en vond zooveel bijval, dat zijn stoffelijke omstandigheden, door een weelderige levenswijze wel wat in wanorde gebracht, een aanmerkelijke verbetering zouden ondervonden hebben, zoo de Februari-omwenteling niet tusschen beiden gekomen was. Ook een paar dagbladondernemingen mislukten, en hij moest in 1852 de vlucht nemen naar België. Na zijn terugkeer te Parijs (1853) deed hij de dagbladen „Le Mousquetaire" en „Monte Christo" in het licht verschijnen, doch zij beantwoordden niet aan zijn verwachtingen, zoodat hij later deel nam aan de veldtochten van *Garibaldi* op Sicilië en in Napels (die hij in „Les Garibaldiens" beschreef) en hier zelfs in 1860 eenigen tijd directeur der musea was. Weldra echter bevond hij zich weder te Parijs en plaatste er zich aan het hoofd van een groote schouwburgonderneming, *Grand théâtre parisien*, in de voorstad St. Antoine. Zijn nieuwere stukken hadden echter niet zooveel aantrekkingskracht op het publiek als zijn vroegere. Volgens zijn eigen verklaringen heeft hij een groot deel van de onder zijn naam uitgegeven werken, in 't geheel niet gemaakt, maar slechts geconcipiëerd en in hoofdtrekken bewerkt. Toen zijn stukken niet meer trokken, hield hij „Conférences" in het „Théâtre St. Germain" en begaf zich in 1865 naar het buitenland, om die voort te zetten. Hij bezocht Weenen, Boedapest en Venetië, doch zijn pogingen leden schipbreuk op de onverschilligheid van het publiek. Ontmoedigd keerde hij naar Frankrijk terug en schreef: „Histoire de mes bêtes" (1867) en „Nanon ou la guerre de femmes" (1867), die weinig bijval vonden. Ten slotte stichtte hij een fabriek van sausextracten. Na het leveren van een aantal artikelen in het „Petit Journal" gedurende de tentoonstelling te Hâvre verliet hij het letterkundig tooneel. Hij werd ziek, verviel tot een toestand van onnoozelheid en overleed den 9den December 1870 in het dorpje Puys bij Dieppe, zonder iets te weten van de vreeselijke slagen, die zijn vaderland hadden getroffen. Zijn verzamelde werken zijn bij herhaling uitgegeven. Een gedenkteeken, door *Gustave Doré* gemaakt, is voor hem opgericht op de *Place Malesherbes* te Parijs (1884), een ander te Villers Cotteret (1885).

Dumas, Alexander, fils, een zoon van den voorgaande en eveneens een romanschrijver en tooneeldichter, werd geboren te Parijs den 28sten Juli 1824 en gaf op 17-jarigen leeftijd, bij het verlaten van het gymnasium, reeds een bundel gedichten, „Les péchés de jeunesse", uit. Nadat hij zijn vader op een reis naar Spanje en Afrika vergezeld had, schreef hij: „Les aventures de quatre femmes et d'un perroquet" (6 dln., 1840—1847), een roman, die zich door dichterlijke vinding onderscheidde. Nu volgde een reeks van romans, zooals: „La Dame aux camélias" (2 dln., 1848), „Le roman d'une femme" (4 dln., 1849), „Diane de Lys" (3 dln., 1851), „La dame aux perles" (4 dln., 1849), „La vie à vingt ans" (1854), „La boîte d'argent" (1855) enz. Deze romans bevielen ongemeen door hun pikante beschrijving van een zeer dubbelzinnig gedeelte van Parijs, hetwelk zich uitstrekt van de Rue Bréda tot aan de Porte Maillot. Ook hij herschiep zijn romans in tooneelstukken, en zijn: „Dame aux camélias" (1852), waarin hij in de een weinig geïdealiseerde geschiedenis van een aan tering stervende demi-mondaine het probleem van de redding van een gevallen vrouw door de macht der ware liefde behandelde, verwierf algemeene toejuiching. Dergelijke onderwerpen behandelde hij in: „Diane de Lys" (1853) en „Le demi-monde" (1855), terwijl hij in „La question d'argent" (1857) den vinger legde op een andere wonde plek der maatschappij, en in „Le fils naturel" (1858) een belangrijk vraagstuk der zedeleer ter sprake bracht. Ieder van deze 5 stukken werd meer dan 1000-maal achtereen opgevoerd. „Le père prodigue" (1859) en „L'ami des femmes" (1864) maakten minder opgang. Daarop volgden „Le supplice d'une femme" (met *de Girardin*, 1865), „Les idées de madame Aubray" (1867), „Le filleul de Pompignac" (1869), „La visite de noces" (1871), „La princesse Georges" (1872), „La femme de Claude" (1873), „Monsieur Alphonse" (1873), „Les Danicheff" (met *Corvin*, 1876), „La comtesse Romani" (1876), „L'étrangère" (1877), „Joseph Balsamo" (1878), „Entr'actes" (1878) en „La Princesse de Bagdad" (1881). Van zijn laatste stukken werd „Denise" (1885) met weinig, „Francillon" (1887) met grooten bijval ontvangen, terwijl hij bij het maken van „La route de Thèbes", waarin hij tegen *Ibsen* wilde optreden, door den dood verrast werd.

Digitized by Google

Als dramatischdichter heeft *Dumas* een bijzonderen ontwikkelingsgang doorgemaakt. De stukken uit zijn eerste periode (1852—1859) veroorzaakten een snellen en beslissenden omkeer van het Fransche tooneel en brachten het realisme op den voorgrond. „Le demi-monde" is het beste stuk, waarin de tendenz niet al te veel naar voren dringt en dat naar het leven geschreven is. Ook in zijn latere stukken, als „La visite de noces" en „La princesse Georges", waarin echter de tendenz reeds meer uitkomt, vindt men nog een streven naar werkelijkheid en scherpe waarneming, die de werken uit zijn eerste periode kenmerkten, waarin weliswaar ook het recht van gevallen vrouwen op achting en sympathie der mannen, het wenschelijke van echtscheiding en andere lievelingsdenkbeelden van den schrijver ter sprake komen, maar op een wijze, die ze door de levendige en natuurlijke behandeling, genietbaar maken. Met de stukken uit zijn derde periode is het anders: deze missen alle werkelijkheid; toestanden, karakters, taal, alles is valsch en onecht. *Dumas* voelde zich geroepen de maatschappij te verbeteren en te hervormen en zijn tooneelstukken werden voor hem het middel aan zijn ideeën lucht te geven. Om deze bekend te maken leverde hij ook een reeks van brochures, zooals: „Lettres sur les choses du jour", „L'homme-femme", „Tue la!", „Les femmes qui tuent et les femmes qui votent" en „Le divorce" en den roman „L'affaire Clémenceau" (1866, in 1890 voor het tooneel bewerkt). Zijn „Théâtre complet" is in 1868—1898 in 8 deelen uitgegeven. Den 12den Februari 1875 werd hij lid van de Fransche Académie. Hij overleed den 27sten November 1895 te Marly bij Parijs. Den 12den Juni 1906 werd voor hem op het plein des Trois-Dumas een monument onthuld.

Dumas, *Ernest Charles Jean Baptiste*, zoon van *Jean Baptiste Dumas* en een Fransch schrijver, werd geboren te Parijs den 26sten Februari 1827, bezocht de colleges Henri en Charlemagne en werd in 1850 secretaris van het ministerie van Koophandel. Tevens was hij secretaris van de commissie van verbetering der paardenfokkerij te St. Cloud en sedert 1851 secretaris der „Annales agronomiques". In 1852 werd hij directeur van de munt te Rouaan, in 1860 te Bordeaux en in 1869 essaieur in het garantiebureau te Parijs. Hij schreef: „Lois et réglements relatifs au drainage en Angleterre" (1854), „Es sai sur la fabrication des monnaies" (1856) en „Note sur l'émission en France des monnaies decimales de bronze" (1868).

Du Maurier, *George Louis Palmella Busson*, een Engelsch teekenaar en romanschrijver, werd den 6den Maart 1834 te Parijs geboren. Te Londen bezocht hij het atelier van *Charles Gleyres* en in 1860 begon hij voor de „Punch" te teekenen en ook voor het tijdschrift „Once a week". Hij illustreerde ook romans van *Thackeray* en *Douglas Jerrold* en had als teekenaar zeer veel succes. Een oogziekte belette hem met zijn werk voort te gaan, en hij begon toen romans te schrijven „Peter Ibbetson" (1890) en „Trilby" (1894). Vooral door het laatste werk, dat het Parijsche kunstenaarsleven in het quartier latin en hypnotisme behandelt, werd zijn naam ook in de letterkundige wereld bekend. Na zijn dood, den 8sten October 1896, verscheen nog zijn laatste roman „The Martian", dien hij ook zelf geïllustreerd heeft.

Dumbar is de naam van een Schotsch geslacht, waarvan een tak in de dagen van koningin *Elizabeth* in de Nederlanden kwam. Daartoe behooren:

Dumbar, Gerhard, een Nederlandsch geschied- en oudheidkundige. Hij werd geboren te Deventer in 1681, studeerde in de rechten, was geruimen tijd secretaris van zijn geboorteplaats en overleed aldaar den 6den April 1744. Hij had een uitmuntende boekerij met zeldzame handschriften, welke na zijn dood verkocht werd, en gaf 2 belangrijke werken in het licht, namelijk: „Analecta seu vetera aliquot scripta inedita" (3 dln., 1719—1722), waarin o.a. de uitvoerige: „Memoriën van Reinico Fresinga" zijn opgenomen en „Het kerkelijk en wereldlijk Deventer" (1732, 1ste deel), waarvan het 2de deel in 1788 is uitgegeven door zijn kleinzoon.

Dumbar, Gerhard, een kleinzoon van den voorgaande, werd geboren te Deventer den 2den September 1748, studeerde aan het Athenaeum aldaar en vervolgens te Utrecht in de rechten, en werd secretaris van zijn geboortestad. Hij ijverde voor de rechten van de Overijselsche steden in zijn „Verhandeling over het recht van overeenstemming ter staatsvergadering van Overijsel enz." (1783), en werd in 1785 met 5 anderen naar Utrecht afgevaardigd, om de burgerij met de regeering te verzoenen. In 1786 werd hij kolonel van een troep krijgsvolk, ter beveiliging van Deventer bijeenbracht, doch daar hij tot de partij der Patriotten behoorde, ontving hij in 1787 zijn ontslag als secretaris. Het jaar 1795 riep hem weder tot staatkundige betrekkingen. Nadat hij tot oudsten secretaris was aangesteld, werd hij eerst tot waarnemend griffier en daarna tot griffier der provincie benoemd. In 1796 werd hij lid der Nationale Conventie, waarvoor hij echter bedankte, en in 1798 legde hij ook zijn griffiersbetrekking neder, omdat hij bezwaar had tegen den van hem gevorderden eed. Weldra werd hij in hechtenis genomen en met anderen naar Hondsholredijk gebracht, doch spoedig weer vrijgelaten. Hij werd in 1801 lid van de Wetgevende Vergadering en overleed te 's Gravenhage den 6den Augustus 1807. Hij schreef, behalve het reeds genoemde: „Tegenwoordige staat van Overijsel" (4 dln., 1781—1803), „Historie van het jachtrecht in de provincie Overijsel" (1783), „Vertoog over de algemeene grondregels, welke bij het invoeren van 's Lands schattingen zijn in acht te nemen" (1785), het tweede deel van „Kerkelijk en wereldlijk Deventer" (1788), „De oude en nieuwe constitutie der Vereenigde Staten van Amerika, uit de beste geschriften ontvouwd" (3 dln., 1796), „Verslag van onuitgegeven stukken betrekkelijk tot de historie van Overijsel" (in de Verhandelingen der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1818) enz. Hij was lid van laatstgenoemde Maatschappij, alsmede van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap en van het genootschap „Pro excolendo jure patrio" te Groningen.

Dumbarton, vroeger *Lennox* geheeten, is een graafschap in het zuiden van Schotland. Het ligt tusschen Perth, Stirling, Lanark, Renfrew en de

Digitized by Google

Iersche Zee, en telt op 699 v.km. (1901) 113870 inwoners. In het graafschap loopen takken van het Grampiangebergte, die zich in den Ben-Vorlich tot 1000 m. verheffen. Het kleinste gedeelte des lands is effen; de heuvels zijn tot aan de toppen bebouwd. In Dumbarton ligt Loch Lhomond, het schoonste meer van Schotland, dat door de Leven op de Clyde afwatert. Langs de rivier- en meeroevers is dit graafschap zeer vruchtbaar, en de veeteelt bloeit er zoowel als de visscherij, terwijl de mijnontginning ijzer en steenkolen oplevert.

De evenzoo genoemde *hoofdstad* ligt 20 km. ten noordwesten van Glasgow aan den spoorweg en aan de Leven, telt (1901) 15167 inwoners en bezit veel handel en nijverheid. Zij is door stoombootlijnen met Port Glasgow, Greenock en Glasgow verbonden. Op een rots verheft zich een kasteel, dat in 1551 door de troepen van *Maria Stuart* stormenderhand veroverd werd.

Dum-dum is de naam van een militair kamp in Engelsch-Indië, 8 km. van Calutta verwijderd waar zich een groote fabriek van draagbare wapenen bevindt. In dat kamp heeft men een nieuw soort patroon uitgevonden, dat geen doodelijke, maar pijnlijke en ongeneeslijke wonden toebrengt. In onzen beschaafden tijd het gebruik van dergelijke projectielen ongeoorloofd achtende, heeft de Haagsche Vredesconferentie van 1899 de dum-dum kogels gebrandmerkt en het gebruik daarvan verboden.

Dum-dumkogel. Zie *Dum-dum* en *Kogel.*

Duméril, *André Marie Constant*, een Fransch dierkundige, werd geboren te Amiens den 1sten Januari 1774, studeerde te Parijs in de geneeskunde, werd eerst benoemd tot prosector en in 1801 tot hoogleeraar in de anatomie en physiologie aan de Ecole de médecine te Parijs, nam in 1818 de lessen in de pathologie op zich en werd na den dood van *Lacépède* de plaatsvervanger van dezen aan het museum voor Natuurlijke Historie. In 1816 werd hij lid van de Academie van Wetenschappen en overleed te Parijs den 2den Augustus 1860. Tot zijn voortreffelijkste geschriften behooren: „Zoölogie analytique" (1806), „Traité élémentaire d'histoire naturelle" (4de druk, 1830), „Erpétologie générale" (met *Bibron* 9 dln., 1834—1854), „Ichthyologie analytique" (1856) en „Entomologie analytique" (2 dln., 1860).

Duméril, Auguste Henri André, een zoon van den voorgaande, werd geboren te Parijs den 30sten November 1812, studeerde in de medicijnen, werd in 1847 hoogleeraar in de geologie aan het *College Chaptal* en in 1857 directeur van het Museum voor natuurlijke historie. Hij overleed te Parijs den 12den November 1870. Hij schreef „Histoire naturelle des poissons" (2 dln., 1865—1870), en „Des modifications de la température animale sous l'influence des médicaments" (1853).

Duméril, *Edélestand*, een Fransch geleerde, werd geboren in 1801 te Valognes in Normandië, bracht het grootste deel van zijn leven door te Parijs en overleed te Passy den 24sten Mei 1871. Met „La mort de Garin" (1846) voltooide hij het epos „Garin le Loherain", door *P. Paris* uitgegeven. Ook leverde hij een uitgave van „Flore et Blancheflor" (1856), alsmede: „Poésies populaires latines antérieures au XIIe siècle" (1843) en „Poésies latines du moyen âge" (1847). Verder vermelden wij „Essai sur l'origine des runes" (1844). „Des formes du mariage pendant le moyen âge" (1861), „Etudes sur quelques points d'archéologie et d'histoire littéraire" (1862), „Origines latines du théâtre moderne" (1849), „Histoire de la comédie" (2 dln., 1864—1869) en „Essai philosophique sur la formation de la langue française" (1852).

Dumersan, *Théophile Marion*, een Fransch schrijver, werd geboren den 4den Januari 1780 op het kasteel Castelnau in Berry en ontving in 1795 een betrekking bij het munt- en penningkabinet te Parijs. Hij besteedde zijn vrijen tijd aan het schrijven van tooneelstukken. Reeds op 18-jarigen leeftijd werd zijn: „Arlequin perruquier ou les fêtes à la Titus" opgevoerd. Van 1798 tot 1799 schreef hij niet minder dan 18 stukken, waaronder „Sans prétention" en „L'ange et le diable". Terwijl hij zorgde voor de rangschikking van het aan hem toevertrouwde kabinet en oudheidkundige verhandelingen in het licht gaf, vervaardigde hij een groot aantal romans, drama's, vaudevilles, enz., die een gunstige getuigenis geven van zijn gave van opmerking. Hij overleed den 13den April 1849. Van zijn wetenschappelijke werken noemen wij: „Notice des monuments exposés dans le cabinet des médailles antiques et pierres gravées de la bibliothèque du roi" (13de druk, 1840), en van zijn letterkundige eene verzameling „Chansons nationales et populaires de France" (2de druk, 1866), „Histoire de la chanson" (1845) en de tooneelspelen „M. Botte" (1803), „Les Anglaises pour rire" (1814), „Madama Gibou et Madame Pochet" (1832) en „Les saltimbanques (1838).

Dumfries is een der westelijke graafschappen van Zuid-Schotland en telt op 2856 v. km. (1901) 72569 inwoners. De bodem, waarop zich uitloopers van de Cheviothills verheffen, is meerendeels bergachtig, vooral in het noorden. Nog geen derde deel der oppervlakte is bebouwd. Het wordt besproeid door de Annan, de Nith en de Esk, en bezit, bij een vochtig klimaat, langs de oevers der rivieren uitmuntende bouw- en weilanden. Aan den voet van den Hartfell (804 m. hoog) vindt men steenkolenmijnen en elders koper, aluin, lood, kalk, gips enz. Het graafschap is rijk aan oudheden uit Keltischen en Romeinschen tijd. De industrie is onbelangrijk. De havens aan den Solway-Firth drijven kusthandel.

Dumfries, de hoofdstad van het gelijknamig graafschap, 148 km. ten zuidzuidoosten van Glasgow aan onderscheiden spoorwegen en aan de bevaarbare Nith gelegen, is een levendige handelsplaats, waar ook de nijverheid bloeit, met (1901) 18680 inwoners Men vindt er een mooi stadhuis (*Mid Temple*), een standbeeld van *Robert Burns*, wiens mausoleum op het St. Michaelis kerkhof staat. Bij het altaar van de kerk der Minorieten vermoordde *Robert Bruce* den 12den Februari 1306 zijn mededinger *Comijn den Roode.* In 1448 en 1570 werd de stad door de Engelschen in brand gestoken. In dit graafschap ligt het beruchte dorp *Gretna-Green* (zie aldaar).

Dümichen, *Johannes*, een Duitsch oudheidkundige, werd geboren den 15den October 1833 te Weiszholz bij Groszglogau in Silezië, waar

Digitized by Google

zijn vader predikant was, en studeerde te Berlijn en te Breslau in de godgeleerdheid en letterkunde. Daarna was hij 3 jaar als huisonderwijzer werkzaam en begaf zich toen wederom naar Berlijn, waar hij zich wijdde aan de studie der Egyptische Oudheden. In 1863 reisde hij naar Egypte, om er gedurende eenige jaren niet alleen dat land maar geheel Nubië en een gedeelte van den Soedan te bezoeken. Met een rijken buit van voorwerpen der oudheid keerde hij in 1865 terug doch in 1868 vertrok hij op last van den koning van Pruisen wederom daarheen met de photographische afdeeling der expeditie, bestemd tot de waarneming van een zonsverduistering in Azië. De resultaten van dien tocht heeft *Dümichen* in een archaeologisch-photographisch prachtwerk (2 dln. 1869—70) openbaar gemaakt. Bij de inwijding van het Suezkanaal ging hij, op uitnoodiging van den onderkoning van Egypte, nogmaals naar het Nijldal en vergezelde den kroonprins van Pruisen op een tocht op die rivier.

Bij de stichting der keizerlijke Universiteit te Straatsburg werd hij benoemd tot hoogleeraar in de Egyptiologie aldaar. In de jaren 1875 en 1876 was hij wederom in Egypte, waar hij zich met opgravingen bezig hield en een grooten schat van hieroglyphische opschriften verzamelde. Hij overleed den 7den Februari 1894 te Straatsburg. Hij schreef: „Bauurkunde der Tempelanlagen von Dendera" (1855), „Geographische Inschriften altägyptischer Denkmäler" (3 dln. 1865—1866), „Altägyptische Kalenderinschriften" (120 platen, 1867), „Altägyptische Tempelinschriften" (2 dln. 1867), „Die Flotte einer ägyptischen Königin aus dem 17 Jahrhundert vor unserer Zeitrechtung" (1868, 33 platen en tekst), „Historische Inschriften altägyptischer Denkmäler" (1868), „Eine altägyptische Getreiderechnung" (1870), „Resultaten einer auf Befehl Sr. Majestät des Königs Wilhelm von Preuszen 1868 nach Aegypten gesendeten archäologisch-photographischen Expedition" (2 dln., 1871), Baugeschichte und Beschreibung des Denderatempels" (1877), „Die Oasen der Libyschen Wüste" (1878), „Die monatlichen Opferfestlisten des groszen thebanischen Festkalenders im Tempel vom Medinet-Habu" (1881), „Geschichte des alten Aegyptens" (1879), „Der Grabpalast des Patuamenap in der thebanischen Nekropolis" (1884—1894) en „Zur Geographie des alten Aegyptens" (1894).

Dummler, *Ernst Ludwig*, een Duitsch geschiedkundige, werd geboren te Berlijn den 2den Januari 1830, studeerde te Bonn en te Berlijn in de geschiedenis, promoveerde in laatstgenoemde stad op een dissertatie: „De Arnulfo, Francorum rege", wijdde zich nog eenigen tijd te Weenen aan de wetenschap en vestigde zich in 1855 met het geschrift: „De Bohemiae conditione Carolis imperantibus" als privaatdocent te Halle, waar hij in 1866 gewoon hoogleeraar in de geschiedenis werd. Hij was correspondeerend lid van de Zuid-Slavische Academie te Agram, van de Maatschappij van Wetenschappen te Göttingen, van de Academie te München en sedert 1871 gewoon lid van de Historische Commissie te München. In Mei 1888 werd hij voorzitter der centrale directie van de *Monumenta Germaniae* en verhuisde naar Berlijn, waar hij weldra lid van de Academie van Wetenschappen werd. Hij overleed den 11den September 1902 te Friedrichroda. Behalve onderscheiden geleerde verhandelingen en merkwaardige uitgaven in tijdschriften leverde hij: „Piligrim von Passau und das Erzbistum Lorch" (1854), „Ueber die ältere Geschichte der Slawen n Dalmatien" (1856), „Sankt Gallische Denkmäler aus der Karolingischen Zeit" (1856), „Das Formelbuch des Bischofs Salomo III von Konstanz" (1857), „Geschichte des ostfränkischen Reichs" (3 dln., 2de druk, 1887—1888), met den koninklijken prijs te Berlijn bekroond, „Auxilius und Vulgarius" (1866), „Gesta Berengarii imperatoris" (1871), „Anselm der Peripatetiker" (1872), „Ermenrici epistola ad Grimaldum archicapellanum ex codice Sancti Galli membranaceo" (1873) en voltooide met *Wattenbach* de door *Jaffé* begonnene „Monumenta Alcuiniana (1873).

Dumonceau, *Leone Baptiste*, graaf *van Bergendaal*, maarschalk van Holland, werd geboren te Brussel den 7den November 1760, legde zich te Rome toe op de schoone bouwkunst, doch voegde zich tijdens den opstand der Nederlanden tegen Oostenrijk in 1787 bij zijn ontevreden landgenooten en plaatste zich aan het hoofd der jagers van Namen (1790). Toen deze beweging na korten tijd beteugeld was, begaf hij zich naar Frankrijk, waar hij in 1792, bij het uitbarsten van den oorlog tegen Oostenrijk, een korps van Belgische vluchtelingen vormde, waarover hij als kolonel bevel voerde. Wegens zijn dapperheid bij Jemappes en in den veldtocht van 1793 werd hij weldra tot brigade-generaal bevorderd, en na den slag van Fleurus trok hij met *Pichegru* naar Holland en werd er commandant van Amsterdam. De Bataafsche republiek verleende hem in 1795 den rang van luitenant-generaal. In 1797 stond hij aan het hoofd eener Bataafsche divisie, welke een landing in Ierland zou beproeven, en in 1799 hielp hij bij Bergen in Noord-Holland de Russen en Engelschen bestrijden, die aldaar onder den hertog *van York* waren geland. In 1800 trok hij met Bataafsche troepen naar Beieren en nam na den slag van Hohenlinden de citadel Mariënburg bij Würzburg in bezit. In 1805 ontving hij bevel een leger te organiseeren, en na de stichting van het koninkrijk Holland ging hij als ambassadeur naar Parijs. Bij het uitbarsten van den oorlog tegen Pruisen kwam hij weder bij het Nederlandsche leger, veroverde Hamelen, trok naar Bremen en werd in 1807 bevorderd tot maarschalk van Holland. Na den veldtocht in Pommeren werd hij lid van den Staatsraad, en na het verdrijven der Engelschen van Walcheren in 1809 ontving hij den titel van graaf *van Bergendaal*. Hoewel hij zich verzette tegen de inlijving van Nederland in Frankrijk, benoemde *Napoleon* hem tot graaf van het keizerrijk en belastte hem met het commando over de 2de militaire divisie. In 1813 streed hij dapper bij Dresden, werd gevangen genomen, doch keerde in 1814 naar Frankrijk terug, waar *Lodewijk XVIII* hem in zijn waardigheid bevestigde. Ook *Napoleon* handhaafde hem in zijn rang na zijn terugkeer uit Elba. Na de tweede restauratie keerde echter *Dumonceau* naar zijn vaderland terug, waar hij tot lid der Tweede Kamer gekozen werd en den 29sten December 1821 overleed.

Digitized by Google

Du Moncel, *Théodore Achille Louis*, comte, een Fransch geleerde, werd in 1821 te Parijs geboren. Voor zijn archaeologische studies maakte hij in 1845 een reis naar Konstantinopel, waarvan hij een beschrijving uitgaf onder den titel „De Venise à Constantinople à travers la Grèce". Maar de studie der electriciteit trok hem meer aan. Op dat gebied heeft hij verscheiden uitvindingen gedaan en verbeteringen aangebracht (een electrisch-automatische temperatuur-regulateur, een electrisch waarschuwingstoestel voor treinen, een electrische afstandsmeter enz.). Hij overleed te Parijs in 1884. Van zijn werken vermelden wij: „Des observations météorologiques" (1851), „Exposé des applications de l'électricité" (1856—1863), „Etude du magnétisme et de l'électromagnétisme au point de vue des applications électriques" (1860), „Mémoire sur les courants induits des machines magnéto-électriques" (1860), „Recherches sur les constantes des piles voltaïques" (1861), „Traité théorique et pratique de télégraphie électrique" (1864), „Notice sur le cable transatlantique" (1869), „Effets produits dans les piles à bichromate de potasse en général et avec les sels excitateurs de Voisin et Dronier" (1872), „Origine de l'induction" (1873), „Détermination des éléments de construction des électro-aimants" (1874), „Du rôle de la terre dans les transmissions télégraphiques" (1876), „Les pierres conductrices" (1876), „Le téléphone" (1878), „Le microphone, le radiaphone et le phonographe" (1882) en „L'électricité comme force motrice" (1883).

Dumont is de naam van een familie van boekhandelaars en boekdrukkers te Keulen, algemeen bekend als uitgevers van de „Kölnische Zeitung". Zij kwam in 1802 in het bezit van *Maria Johann Nicolaus Dumont*, in 1794 regeerenden burgemeester van Keulen en afgevaardigd naar Parijs, om de opheffing van drukkende belastingen te bewerken. Hij overleed in 1816. Reeds in 1805 echter had hij zijn aandeel in de „Kölnische Zeitung" overgedaan aan *Marcus Dumont*, geboren den 10den Januari 1784, en aan diens echtgenoote *Katharina Schauberg*, die de thans bestaande firma *Dumont-Schauberg* in 1818 grondvestte. Het dagblad, door *Napoleon I* opgeheven, verscheen in 1814 opnieuw. Na het overlijden van *Marcus*, den 24sten November 1831, werd de zaak bestuurd door *Katharina* met haar zoon *Joseph* (geboren den 21sten Juli 1811). De moeder overleed in 1846, en terwijl haar zoon *Michaël* den boekhandel overnam, bleef *Joseph* zorgen voor de uitgave van de „Kölnische Zeitung" en verhief haar, als orgaan der liberale partij, tot een wereldblad. *Joseph Dumont* overleed den 3den Maart 1861. (Zie verder *Kölnische Zeitung*).

Dumont, *Pierre Etienne Louis*, een ijverig aanhanger der wijsbegeerte van *Bentham*, werd geboren te Genève den 18den Juli 1759 en aanvaardde in 1783 de betrekking van predikant te Petersburg. Twee jaar later begaf hij zich naar Londen, waar hij zich belastte met de opvoeding der kinderen van lord *Shelburne*, later markies *Lansdowne*. Wegens zijn gaven van verstand en hart werd hij een vriend van den minister, die hem een voordeelige betrekking bezorgde. In de eerste jaren der Fransche revolutie vertoefde hij te Parijs en schreef later zijn belangrijke „Souvenirs sur Mirabeau et sur les deux premières assemblées législatives" (1832). Hij werkte veel met *Mirabeau*, doch begaf zich na een kort verblijf te Genève in 1792 weder naar Engeland, waar hij de wijsbegeerte van *Bentham* bestudeerde. Als vrucht hiervan verschenen: „Traité de législation civile et pénale" (3 dln., 2de druk, 1820), „Théorie des peines et des récompenses" (2 dln., 3de druk, 1825), „Tactique des assemblées législatives" (2de druk, 1822), „Traité des preuves judiciaires" (2 dln., 1823) en „De l'organisation judiciaire et de la codification" (1828). Na de restauratie keerde hij terug naar Genève, waar hij lid werd van den Grooten Raad. Hij overleed op een ontspanningsreis te Milaan den 30sten December 1829.

Dumont, *Augustin Alexandre*, een Fransch beeldhouwer, werd geboren te Parijs den 14den Augustus 1801, ontving het eerste onderwijs in de kunst van zijn vader en bezocht daarna de werkplaats van *Cartellier*. Nadat hij in 1818 den tweeden en in 1823 met het standbeeld van *Evander* den eersten prijs behaald had, begaf hij zich naar Rome, waar hij 7 jaar bleef. Hier vervaardigde hij onderscheiden kunstwerken, die zeer werden geroemd, zooals „Een jonge Faun, op de fluit spelende", een „Alexander", een groep „Amor, het gemoed verontrustend" enz. In 1830 keerde hij terug naar Parijs en voltooide er: „De gerechtigheid" voor de Kamer van Afgevaardigden, een standbeeld van *Poussin* voor de vergaderzaal der Académie, de standbeelden van *Frans I* en *Lodewijk Philips* voor het museum te Versailles, een Madonna in marmer voor de kerk Notre Dame de Lorette, een heilige *Caecilia* in zandsteen voor de Madelainekerk, en een standbeeld van maarschalk *Bugeaud*. Grootsch is zijn verguld bronzen standbeeld van den Genius der Vrijheid op de Julikolom,; in 1863 bevond zich op de tentoonstelling zijn model van een standbeeld van *Napoleon I*, hetwelk, door *Thiebauld* gegoten, vervolgens op de Vendômezuil werd geplaatst, maar den 16den Mei 1871 tegelijk met die zuil is omvergehaald en beschadigd, maar later gerestaureerd en den 26sten December 1875 weder op de kolom geplaatst. Ook het standbeeld van prins *Eugène Napoléon* op het Eugèneplein is door hem gemodelleerd. In 1838 was *Dumont* benoemd tot lid van het Instituut en in 1852 tot hoogleeraar aan de Académie van Schoone Kunsten te Parijs. Hij overleed aldaar den 29sten Januari 1884.

Dumont, *André Hubert*, een Belgisch geoloog, den 15den Februari 1809 te Luik geboren, werd in 1835 hoogleeraar in de mineralogie aldaar en overleed er den 20sten Februari 1857. Zijn „Carte géologique de la Belgique" (Brussel, 1836—1849) werd op de wereldtentoonstelling te Parijs in 1855 met de groote eeremedaille bekroond. Verder stelde hij een „Carte géologique de l'Europe" (Parijs en Luik, 1850) samen. Zijn voornaamste werken behandelen de steenkool- en devonische formatie van België.

Dumont, *Léon*, een Fransch schrijver, werd geboren te Valenciennes in 1837, studeerde in de rechten, reisde in Middel-Europa, Italië, Algiers en Spanje en wijdde zich na zijn terugkeer op zijn landgoed St. Saulve bij Valenciennes aan de beoefening der wetenschap. Hij over-

Digitized by Google

leed den 7den Januari 1876. Hij was een ijverig aanhanger van het Darwinisme en schreef: „Les causes du rire" (1862), „Jean Paul et sa poétique" (1862), „Le sentiment du gracieux" (1863), „La morale de Montaigne" (1866), „Antoine Watteau" (1867), „Haeckel et la théorie de l'évolution en Allemagne" (1873) en „Théorie scientifique de la sensibilité" (1875).

Dumont, *Albert*, een Fransch oudheidkundige, werd geboren den 21sten Januari 1842 te Sceysur-Saône in het departement Haute-Saône, bezocht de Ecole normale te Parijs, werd in 1864 naar Athene gezonden en in 1874 benoemd tot directeur der pas gestichte Fransche school te Rome, hield er voorlezingen over oudheidkunde en kunstgeschiedenis, begaf zich in 1875 als directeur der Fransche school weder naar Athene en werd in 1878 na zijn terugkeer in Frankrijk rector der academie te Grenoble, daarna te Montpellier en in 1879 hoofddirecteur der zaken van Hooger Onderwijs. Sedert 1882 was hij lid van de Académie des Inscriptions. Hij overleed den 12den Augustus 1884 te Parijs. Hij schreef: „De plumbeis apud Graecos tesseris" (1870), „Essai sur la chronologie des archontes athéniens postérieurs à la CXXIIe olympiade" (1870), „Inscriptions céramiques de la Grèce propre" (1871), „La population de l'Attique" (1873), „Vases peints de la Grèce propre" (1873), „Fastes éponimiques d'Athènes" (1872), „Essai sur l'éphébie attique" (2 dln., 1875), „Les céramiques de la Grèce propre, vases peints et terres cuites" (dl. 1—8, 1882—1890), „L'administration et la propagande prussienne en Alsace" (1871), „Le Balkan et l'Adriatique" (1873) en „Notes et discours 1873—1884" (1885).

Dumont d'Urville, *Jules Sébastien César*, een Fransch schout-bij-nacht en ontdekkingsreiziger, werd den 23sten Mei 1790 te Condé-sur-Noireau geboren. Als adelborst nam hij in de jaren 1819 en 1820 deel aan de expeditie naar den Griekschen Archipel en de Zwarte Zee. In 1822 maakte hij met kapitein *Duperrey* op de korvet „La Coquille" zijn eerste reis om de wereld. Met de „Astrolabe" in de jaren 1826—1829, en de „Astrolabe" en de „Zelée" in de jaren 1837—1840 deed hij de tweede en derde reis. In 1840 werd hij tot schout-bij-nacht bevorderd. Bij het spoorwegongeluk op de lijn Parijs-Versailles (den 8sten Mei 1842) kwam hij met zijn vrouw en zijn zoon om het leven. Zijn vaderstad eerde zijn nagedachtenis door in 1844 een standbeeld voor hem op te richten. Met het zoeken naar het spoor van *Lapérouse* op Wanikoro heeft hij zich zeer verdienstelijk gemaakt. Van zijn verdere werkzaamheden op zijn drie reizen zijn te vermelden: de opmeting van groote kuststreken van Nieuw-Guinea, de ontdekking van Zuid-Poollanden, het onderzoek der Torres- en Cookstraten. Ook op taal- en natuurkundig gebied heeft hij veel wetenswaardig medegedeeld, waarom hij tot voorzitter van het Aardrijkskundig Genootschap te Parijs benoemd werd. De resultaten van zijn reizen heeft hij openbaar gemaakt in: „Voyage de la corvette l'Astrolabe" (12 dln., Parijs, 1830—1839) en „Voyage au pôle du sud et dans l'Océanie" (23 dln., Parijs, 1841—1854).

Dumontpallier, *Victor Alphonse Amédée*, een Fransch geneesheer, werd in 1826 te Honfleur geboren. Zijn proefschrift, „L'infection purulente et L'infection puride à la suite de l'accouchement" (1857) verwierf den prix-*Montyon* der Académie. Behalve op de gynaecologie legde hij zich toe op het hypnotisme en de physiologische werking van den magneet. Van de werken van *Dumontpallier*, die in 1899 te Parijs overleed, noemen wij: „Conférences cliniques de la Piété" (1876—1886), „Etude expérimentale sur la métalloscopie et la métallothérapie du Dr. Burcq" (1879), „Etude expérimentale de l'action des divers agents physiques sur l'hystérie, l'hypnotisme et la suggestion" (1882—1885), „Premier congrès international de l'hypnotisme" (1889) en „Traitement local de l'endométrite chronique" (1890).

Dumortier, *Charles Barthélemy*, een Belgisch natuuronderzoeker en staatsman, werd geboren te Doornik den 3den April 1797, wijdde zich aan de studie der natuurkunde, reisde in Duitschland, Engeland en Frankrijk, werd in 1829 tot lid der Provinciale Staten gekozen en schreef kort voor het uitbarsten der omwenteling onder den naam van *Belgicus* een reeks brieven over den toestand des lands, waarin hij zich krachtig uitliet tegen de Nederlandsche regeering en den koning der Nederlanden. In September 1830 plaatste hij zich aan het hoofd der gewapende burgergarde te Doornik en in de geheele provincie Henegouwen en onderscheidde zich door moed en beradenheid. Weldra werd hij lid der Vertegenwoordiging en bestreed krachtig de 24 artikelen der Londensche Conferentie. Vooral ook drong hij aan op de zelfstandigheid der provinciën en gemeenten, doch de wrevel, dien hij bij de verwerping zijner democratische voorstellen betoonde, deed weldra zijn staatkundigen invloed afnemen. In 1836 verwierf hij echter opnieuw een groote populariteit door heftig te strijden tegen de 24 artikelen. Zijn hartstochtelijkheid was oorzaak, dat hij in 1847 te Doornik niet herkozen werd, doch Roulers zond hem het volgende jaar wederom naar de Kamer van Afgevaardigden, waar hij zich gedurig met heftigheid verzette tegen de liberale meerderheid. Op het gebied der plantkunde leverde hij: „Commentationes botanicae" (1822), „Florula Belgica" (1827), „Sylloge Jungermannidearum Europae indigenarum" (2de druk, 1874) en „Monographie des roses de la flore belge" (1867). Hij werd in 1829 lid van de Academie van Wetenschappen en in 1838 lid der koninklijke Commissie voor geschiedkunde te Brussel. Ter gelegenheid van zijn jubileum als plantkundige is hem in 1872 door alle Belgische botanici, voorgegaan door den hoogleeraar *E. Morren* (van Luik), een schitterende hulde gebracht. Den 5den Mei 1878 had in zijn tegenwoordigheid de plechtige inwijding plaats van een borstbeeld, te zijner eer geplaatst in den Jardin Botanique te Brussel. Hij overleed den 9den Juli daaraanvolgende.

Dumoulin, *Pierre*, of *Molinaeus*, een verdediger der Hervormde Kerk in Frankrijk, werd geboren den 18den October 1568 op het kasteel Buhy in Normandië, studeerde te Sedan en te Leiden en werd in laatstgenoemde stad hoogleeraar in de wijsbegeerte en in 1599 kapelaan bij *Catharina*, de zuster van *Hendrik IV* en gemalin van *Hendrik*, hertog *van Bar*. Zij was het,

Digitized by Google

die hem aanspoorde tot verdediging van het Evangelisch geloof, zoodat hij daarvoor strijd voerde tegen den Roomsch-Katholieken godgeleerde *de Beaulieu*, tegen den Jezuïet *Cotton*, tegen *Gontier* en anderen. *Jacobus I* riep hem naar Engeland, om een ontwerp in gereedheid te brengen tot vereeniging van alle Protestantsche kerkgenootschappen; ook voor de Dordtsche synode schreef hij zulk een ontwerp. Hij vervaardigde tevens verweerschriften tegen *Bellarminus* en tegen den paus. Tegen de aanvallen van den Jezuïet *Arnoux* schreef hij zijn: „Bouclier de la foi" (1624), terwijl hij eveneens ijverde tegen de Remonstranten. In 1620 werd hij hoogleeraar in de godgeleerdheid te Sedan en hij bleef zijn aanvallen tegen de R. Katholieke Kerk met heftigheid voortzetten. Hij schreef o. a. „Défense de l'Église réformée en France", „Anatomie de la messe" (1636 en 1551) en „Dix décades de sermons" (1643). Hij overleed den 10den Maart 1658.

Dumouriez, *Charles François*, een Fransch generaal, geboren te Cambrai den 25sten Januari 1739, trad in 1757 in dienst bij het leger van maarschalk *d'Estrées* werd bij Klosterkamp krijgsgevangen gemaakt en eerst in 1761 uitgewisseld. Na den vrede van 1763 uit den dienst ontslagen, deed hij een reis door Corsica, Spanje en Portugal en werd in 1768 door minister *Choiseul* als adjudant-generaal naar Corsica gezonden. Als kolonel terugkeerend, werd hij belast met een zending naar de Poolsche Confederatie te Bar. Later organiseerde hij zelf een korps, doch werd door de Russen verslagen, en daar hij zijn volmacht overschreden had, werd hij ontslagen. Buiten weten van minister *Aguillon* droeg *Lodewijk XV* hem een geheime zending op naar Zweden, maar beschermde hem niet, toen *Aiguillon* hem te Hamburg in hechtenis deed nemen en naar de Bastille brengen. Eerst *Lodewijk XVI* stelde hem in 1775 in vrijheid en benoemde hem in 1778 tot commandant van Cherbourg, waar een nieuwe haven werd gebouwd. Bij het uitbarsten der Revolutie was hij veldmaarschalk, doch hij verklaarde zich openlijk een aanhanger van haar beginselen, knoopte te Parijs betrekkingen aan met *Mirabeau* en de Jacobijnen en werd met een revolutionnaire opdracht afgevaardigd naar België. Nadat hij in 1791 het opperbevel gevoerd had te Nantes, verbond hij zich in 1792 met de Girondijnen en werd luitenant-generaal en in 1792 gedurende korten tijd minister van Buitenlandsche Zaken. Hij haalde *Lodewijk XVI* over den oorlog te verklaren aan Oostenrijk; *Dumouriez* begaf zich toen als divisie-generaal naar het Noorderleger en nam, na het vluchten van *Lafayette*, het opperbevel op zich over het centrum. Bij het voorwaarts rukken der Verbonden Mogendheden nam hij een vaste stelling aan bij Grandpré, maar werd door het verlies van den pas van Lacroix-auxbois genoodzaakt om terug te trekken. Intusschen had hij de Verbonden Mogendheden verhinderd hun tocht naar Parijs voort te zetten, en toen bij Valmy de Pruisen, tengevolge van het kanonvuur van den Franschen generaal *Kellermann*, een achterwaartsche beweging maakten, trok *Dumouriez* naar de Nederlanden, versloeg de Oostenrijkers bij Jemappes en veroverde België. Inmiddels was de nationale Conventie achterdochtig jegens hem geworden, en niet zonder reden. *Dumouriez* peinsde op middelen om den gevangen koning te redden; hij reisde daarom naar Parijs, maar zag ook, dat zijn pogingen vruchteloos zouden zijn.

In 1793 rukte hij op, om zich van ons land meester te maken. Hiertoe bombardeerde hij Maastricht, doch leed den 18den Maart bij Neerwinden een geduchte nederlaag, die hem door den hertog *van Saksen-Coburg* werd toegebracht. Zelfs verstrooide zich een gedeelte van zijn leger, en daar hij nu het oogenblik van zijn val zag naderen, nam hij het besluit zijn troepen tegen de Nationale Conventie in het veld te brengen en de heerschappij der *Bourbons* te herstellen. Daarover onderhandelde hij met Oostenrijk en zond den minister van Oorlog, *Beurnonville*, die met 4 volksvertegenwoordigers verschenen was, om hem tot verantwoording te roepen, als gevangene naar het Oostenrijksche hoofdkwartier. Daar echter zijn troepen nagenoeg alle afvallig van hem werden, nam hij den 4den April 1793 met zijn staf de vlucht naar het Oostenrijksche leger, en de Conventie stelde een som van 300000 livres op zijn hoofd. Uit het gebied van den keurvorst van Keulen, later ook uit Engeland verbannen, zwierf hij rond in Zwitserland, Duitschland en Italië, totdat hij eerst nabij Hamburg op Deensch grondgebied en vervolgens in Engeland een wijkplaats vond. Hier schreef hij: „Mémoires du général Dumouriez" (1794) en „La vie du général Dumouriez" (1794). Hij kwam niet in Frankrijk terug, maar overleed nabij Londen den 14den Maart 1823.

Dumreicher, *Armand*, een Oostenrijksch staatsman, werd den 12den Juni 1845 te Weenen geboren, studeerde aldaar en te Göttingen in de rechts- en staatswetenschappen en trad na een reis door Europa en het Oosten in staatsdienst. Bij den val van het Kabinet-*Hohenwart* werd hij in 1871 minister van Onderwijs. Sedert 1874 adviseur voor het vakonderwijs, heeft *Dumreicher* zich zeer verdienstelijk gemaakt voor de hervorming van dien tak van onderwijs. Daar hij zich hoe langer hoe minder met de politiek van het ministerie-*Taaffe-Dunajewsky* kon vereenigen, verliet hij in 1886 den staatsdienst en liet zich naar den Rijksraad afvaardigen. In Augustus 1895 legde hij zijn mandaat neer. Van zijn werken noemen wij: „Die Verwaltung der Universitäten seit dem letzten politischen Systemwechsel in Oesterreich" (Weenen, 1873), „Centralblatt für das gewerbliche Unterrichtswesen in Oesterreich" (Weenen, 1883 enz.), „Ueber den französischen Nationalwohlstand als Werk der Erziehung" (Weenen, 1879), „Ueber die Aufgaben der Unterrichtspolitik im Industriestaate Oesterreich" (Weenen, 1881) en „Südostdeutsche Betrachtungen" (Leipzig, 1893).

Dumreicher von Oesterreicher, *Johann Friedrich*, vrijheer, een Duitsch chirurg, geboren te Triëst den 15den Januari 1815, studeerde te Weenen en legde zich toe op de operatieve chirurgie. In 1839 werd hij kweekeling aan het instituut voor operateurs te Weenen en in 1841 assistent der kliniek aldaar. Nadat hij eenige wetenschappelijke reizen door Duitschland, Engeland en Frankrijk volbracht had, werd hij aan

Digitized by Google

de universiteit te Weenen meer dan eens tijdelijk belast met het onderwijs in de heelkunde. Toen hij er zich in 1846 als privaatdocent gevestigd had, werd hij adjunct-directeur van het ziekenhuis en consulteerend chirurg van onderscheiden hospitalen, en eindelijk in 1849 gewoon hoogleeraar in de heelkunde en directeur van de chirurgische kliniek en van het operateursinstituut te Weenen. In 1866 stelde hij zich met 20 operateurs van zijn school ter beschikking van het hoofdkwartier, en na den wapenstilstand werd hem in het algemeen de zorg voor de gewonden opgedragen. Hij onderscheidde zich daarbij door zelfopofferenden ijver, en in 1869 bracht hij, onder veel tegenstribbeling, een hervorming tot stand van den geneeskundigen dienst bij het Oostenrijksche leger. Van zijn geschriften vermelden wij, behalve een aantal verhandelingen in tijdschriften: „Zeitfragen betreffend die Universität" (1865), „Zur Lazarethfrage" (1867), „Ueber Wundenbehandlung" (Weenen, 1877) en „Ueber die Nothwendigkeit von Reformen des Unterrichts an den medizinischen Fakultäten Oesterreichs" (1878). Hij overleed den 16den November 1880 op zijn landgoed Janusjowetz in Kroatië.

Düna, in het Lettisch *Daugawa* en in het Russisch *de Westelijke Dwina* genaamd, is een der belangrijkste rivieren in het westen van Rusland en heeft bij een lengte van 1024 km. een stroomgebied van 85401 v.km. Zij ontspringt in het distrikt Ostasjkow van het gouvernement Twer aan de westzijde van het Wolchonskiwoud, niet ver van de bronnen der Wolga, uit het meertje Dwinetz, vloeit als een kleine beek in het dubbele meer Ochwat-Shadenje, verlaat het als een aanzienlijke stroom en wordt reeds beneden Toropez voor vaartuigen van 1000 scheepspond lading of 164 ton inhoud, bevaarbaar. Zij mondt, na aan Riga te zijn voorbijgestroomd, bij Dünamünde in de Golf van Riga uit. Zij ontvangt direct water van de gouvernementen Twer, Pskow, Smolensk, Witebsk, Koerland en Lijfland en door middel van zijrivieren (rechts: Uswjät, Drissa, Ewst en Oger, links: Mesha, Dissna, Ülla. Bolderaa enz.) van de gouvernementen Nowgorod, Mohilew, Wilna en Kowno. Bij Riga bedraagt de breedte ± 600 m. en de diepte van 4—8 m.; de scheepvaart ondervindt echter veel last van zandbanken en stroomversnellingen. In het voorjaar hebben er groote overstroomingen plaats. Door het Lepel- of Beresinakanaal staat de Oostzee en de Zwarte Zee met de Düna in verbinding. Door doelmatige verbeteringen der rivierbedding heeft de scheepvaart in den laatsten tijd groote uitbreiding ondergaan.

Dünaburg (sedert 1893 officiëel Dwinsk geheeten), is een distriktsstad in het Russische gouvernement Witebsk, aan het meer Tsjoen en aan den rechteroever der Düna, en een kruispunt van spoorwegen. De stad heeft 4 kerken en een synagoge, verschillende fabrieken en handelsmagazijnen en telt 72231 inwoners (1897), die zich bezighouden met handel in vlas, hennep en hout en met scheepsbouw. De vesting is thans een der sterkste van Rusland. Dünaburg werd in 1274 door den grootmeester der Lijflandsche Orde *Ernst* gesticht en was in Poolsche tijden een starostei van Lijfland. In 1577 werd het door Rusland veroverd, doch kwam later weer aan Polen. In 1656 kwam het opnieuw aan Rusland en daarna nogmaals weer aan Polen. In 1772 werd de stad voor goed Russisch.

Dunajec, een rechter zijrivier van de Weichsel in Galicië, ontspringt op den Tatra. Bij Alt-Sandec neemt zij de Poprad en bij Tarnow de Biala op en mondt na een loop van 250 km. tegenover Opatowiec in de Weichsel uit.

Dunajewski, *Julian,* een Oostenrijksch staatsman, werd geboren te Neu-Sandec in Galicië den 4den Juni 1822, studeerde te Weenen, Lemberg en Krakau in de rechten en staatswetenschappen, werd leeraar aan de universiteit te Krakau, vervolgens aan die te Preszburg en in 1860 gewoon hoogleeraar te Lemberg, vanwaar hij in 1861 in dezelfde betrekking terugkeerde naar Krakau. In 1864 werd hij lid van den Landdag in Galicië en in 1873 van den Rijksraad, waar hij in onderscheiden commissiën werkzaam was en bij de beraadslagingen over de begrooting merkwaardige redevoeringen hield. Toen in 1880 graaf *Taaffe* meer en meer steun moest zoeken bij de fractiën der rechterzijde van het Huis van Afgevaardigden, belastte hij *Dunajewski* met de portefeuille van Financiën. Den 4den Februari 1891 nam hij wegens veranderingen in de binnenlandsche politiek zijn ontslag en werd tot lid voor levenslang van het Heerenhuis gekozen.

Dünamunde, sedert 1893 ambtelijk Ustj-Dwinsk, een vesting en eigenlijk de haven van Riga, ligt in het Russische gouvernement Lijfland op den linkeroever van den Dünamond, achter de Bolderaa en aan de spoorlijn Riga—Bolderaa. Zij strekt tot verdediging van den mond der Düna; de steenen dam, door *Catharina II* aldaar in zee gebouwd, draagt op het uiteinde een vuurtoren. Achter dien dam bevindt zich sedert 1852 een ruime winterhaven. De plaats, hoofdzakelijk bevolkt door krijgslieden en gevangenen, is haar oorsprong verschuldigd aan de stichting van een klooster der Cisterciënsers in 1201. Zij kwam bij afwisseling in handen van de Zweden, Saksen en Russen.

Dunant, *Henri,* een Zwitsersch schrijver en philantroop, werd geboren te Genève den 8sten Mei 1828, bevorderde zooveel mogelijk de verpleging van hen, die in den oorlog waren gewond en behoort als grondlegger der internationale vereeniging het „Roode Kruis" tot de weldoeners der menschheid. Zijn boek: „Un souvenir de Solferino" (1862) verkondigde dat doel en vond grooten bijval. Verder schreef hij „Fraternité et charité internationales en temps de guerre" (1—7de druk, 1864), „L'empire romain réconstitué" (1859), „La régence de Tunis" (1858), „La rénovation de l'Orient" (1865) en „L'esclavage chez les Muzelmans et aux Etats-Unis de l'Amérique" (1863). In 1901 kreeg hij met *Passy* den vredes-Nobelprijs.

Dunbar, een oude havenstad, is thans een druk bezochte badplaats en visschershaven aan de Noordzee, 42 km. ten O. van Edinburgh gelegen en telt (1901) 5031 inwoners. Den 28sten April 1296 veroverde *Eduard I* van Engeland de stad na een overwinning op de Schotten onder *Baliol.* In het slot bij Dunbar vluchtte *Maria Stuart* na den moord op *Rizzio* (Maart 1566) en later ontvoerde haar daarheen graaf *Bothwell*

Digitized by Google

na den gewelddadigen dood van haar echtgenoot *Darnley*. Den 3den September 1650 versloeg *Cromwell* de Schotten onder *Leslie* 3 km. ten zuiden van Dunbar.

Dunbar, *William*, de oudste en na *Burns* de beste dichter van Schotland, werd geboren omstreeks het jaar 1460 in East-Lothian, studeerde te St. Andrews, werd Franciscaner monnik, begaf zich in 1490 als lid van een gezantschap naar Frankrijk, was vervolgens werkzaam in dienst van den Schotschen koning *Jacobus IV* en zag zijn moeite beloond met een pensioen van 10 pond sterling. Hij overleed omstreeks 1520. Van zijne gedichten noemen wij: „The golden terge" (1508), „The Thistle and the Rose" (1503), „Dance of the seven deadly sins through hell", „The merle and nightingale", The feigned prior of Jungland", „The juste between the taylor and the souter" en „On James Doig". Een uitgave van zijn gezamenlijke werken werd in 1834 bewerkt door *David Laing* en een van zijn gedichten in 1860 door *Paterson*.

Duncan, *Adam*, viscount. Zie *Camperdown*.

Duncan, *Isabella Theodora* (zie de plaat), met de twee eerste lettergrepen van haar eersten en de twee laatste van haar tweeden voornaam meer als *Isadora* bekend, werd te San Francisco geboren, als de jongste dochter van een archaeoloog, kunstkenner en dichter en een zeer muzikale moeder, die verschillende instrumenten bespeelde. De kunst zat haar dus in het bloed en openbaarde zich bij den jongsten telg uit het kunstlievend gezin, dat in San Francisco zeer gezien was, reeds in haar vroegste jeugd. Nog zeer jong sloot zij zich dikwijls in haar kamer op om in rhythmische bewegingen uiting te geven aan de in haar opgewekte gevoelens en aandoeningen, alles natuurlijk nog onbewust. Haar vrees voor straf, wanneer zij ontdekt zou worden, was ijdel, want toen eens haar moeder haar ongezien gadesloeg, begreep deze vrouw, dat zij hier met een nieuwe soort kunst te doen had. Zoowel zij, als haar echtgenoot, lieten het kind dan ook begaan en duldden dat zij geheel anders, namelijk losser, gekleed ging dan de andere meisjes van haar leeftijd. Uit haar jeugd is de bekende danseres nog de herinnering bijgebleven, dat zij, gedurende een ziekte zelf niet kunnende dansen, dit haar vingers liet doen, die zij, nadat er danskleertjes voor gemaakt waren, allerlei rhythmische bewegingen op een lezenaar deed uitvoeren. Door zich voor twee jaren ouder uit te geven, dan zij werkelijk was, kon zij eerder naar school gaan dan haar vriendinnen. Tijdens haar schooljaren stichtte zij reeds een dansschool, en de leerlingen moesten om haar lessen te volgen, iets van haar zakgeld afstaan. Op haar elfde jaar kwam zij als assistente aan een dansacademie voor meisjes, en toen de hoofdleeraar wegens ziekte wegging, kwam zij aan het hoofd der inrichting te staan. Het daardoor binnenkomende geld was voor de familie *Duncan*, waarvan de vader gestorven was, een niet te versmaden bron van inkomsten, maar toch niet voldoende, om in het geheele onderhoud te voorzien. De beide broeders en haar oudere zuster, en ook de moeder, traden nu in een gehuurden schouwburg op, de familie speelde tooneelstukjes, musiceerde en *Isadora* danste. De stukjes schreef zij zelf en hadden veel bijval. Ook maakte zij dansen, de eerste was getiteld „The Butterfly". Maar na drie jaar werd San Francisco haar te klein, het „gezelschap" werd ontbonden, de broeders bleven aan het tooneel, moeder en beide zusters gingen naar Chicago. *Isadora*, vol zelfvertrouwen, zocht aldaar een impresario, vertelde hem dat ze den dans wilde hervormen, maar daarvoor natuurlijk de gelegenheid moest hebben in het publiek bewijzen van haar kunst af te leggen. De impresario waagde het met haar, en in de salons der „upper ten" van Chicago was *Isadora*'s succes buitengewoon. Hetzelfde was later het geval in de New-Yorksche salons, waardoor zij een vrij goed inkomen had, dat echter bij een brand in het Windsor hotel geheel verloren ging. Zij trok daarom naar Londen, waar zij ook nog steeds in salons optrad, en vandaar naar Parijs, waar zij haar studies, die zij nooit had opgegeven, in het Louvre voortzette. Hoe meer zij de tegennatuurlijke bewegingen van den modernen dans leerde kennen, des te meer werd zij overtuigd van de juistheid harer inzichten en van haar taak, om het zoo diep gezonken ballet geheel te hervormen. Van Parijs ging zij naar Weenen en Boedapest en in laatstgenoemde stad trad zij voor het eerst in het openbaar op. Het succes was overweldigend en bleef haar gedurende haar triomftocht door Europa trouw, ook in Nederland, waar zij reeds meermalen voor stampvolle zalen optrad. Zie verder *Danskunst* en *Duncanschool*.

Duncanschool is de naam van de voor eenige jaren in Grünewald bij Berlijn door miss *Duncan* (zie over den geest van het onderwijs het artikel *Danskunst*) gestichte school, waar zij jonge kinderen tot danseressen, die haar ideaal zullen bereiken, hoopt op te leiden. De kinderen worden op haar vierde jaar aangenomen, waarna miss *Duncan*, bijgestaan door haar moeder en haar zuster *Elizabeth*, voor de verdere opleiding en opvoeding zorgt. De kinderen, die in een ruime villa, uitziende op een prachtig bosch en grooten tuin, ondergebracht worden, worden physiek zeer voorzichtig gehard door douches en gymnastiek in de open lucht. Zij worden sterk gevoed en krijgen vooral veel melk, vruchten en meelspijzen. De villa bevat zeer hygiënisch en vroolijk ingerichte eet-, leer- en slaapkamers voor twintig leerlingen. (Dit getal hoopt miss *Duncan* later tot vijftig te kunnen uitbreiden). De hoofdleiding van het onderwijs berust bij *Elizabeth*, die, hoewel even hartstochtelijke danseres als haar zuster, niet in het openbaar optreedt, minder bevoorrecht als zij naar het uiterlijk is dan deze. *Elizabeth* wordt door een Duitsche onderwijzeres en enkele hulponderwijzeressen bijgestaan, die volgens de strengste eischen aan de openbare Pruisische school gesteld, in alle vereischte vakken, benevens in handwerken, muziek, teekenen en gymnastiek les geven. De dagverdeeling is: opstaan $7^1/_2$ uur, eerste ontbijt 8 uur, lager onderwijs 9—12, middagmaal $12^1/_2$—$1^1/_4$, wandelen en spelen $1^1/_4$—3, $3^1/_2$ *afternoon-tea* en daarna dansles, 6 uur avondeten, daarna muziek, spel, lezen enz., 8 uur naar bed.

De meisjes die opgenomen worden, moeten lichamelijk en geestelijk gezond zijn. Op nationaliteit en stand wordt niet gelet, ook vondelingen zijn welkom. Na drie maanden proeftijd wordt

Digitized by Google

ISADORA DUNCAN

NAAR DE SCHILDERIJ VAN F. VON KAULBACH.

Digitized by Google

Digitized by Google

bij goedvinden van directie en voogden gecontracteerd voor den tijd, die er moet verstrijken, totdat het meisje zeventien jaar oud is. De meisjes staan dan gedurende dien tijd geheel onder leiding van miss *Duncan*. Na afloop daarvan krijgen zij, die op haar verzoek willen blijven, honorarium; zij, die niet willen blijven, krijgen een diploma. Een enkel maal zijn de leerlingen reeds in het openbaar opgetreden, o. a. te Berlijn, en wel met succes.

Tot ondersteuning van miss *Duncan* is opgericht een vereeniging: „Zur Unterstützung und Erhaltung der Tanzschule von Isadora Duncan". In het bestuur hebben o.a professor *de Hoffa* en professor *Humperdinck* zitting.

Duncanus, *Martinus*, of *Dunck*, een bestrijder der Hervorming, werd geboren in het Keulsche stadje Kempen, den 11den November 1505, studeerde te Nijmegen en te Leuven, kreeg aldaar een betrekking, ontving de priesterwijding, legde zich met veel ijver toe op de godgeleerdheid en werd in 1541 pastoor en rector te Wormer, waar hij gedurende 17 jaar de talrijke Doopsgezinden bestreed. In 1551 ging hij als pastoor naar Delft, waakte hier zorgvuldig tegen de uitgave van kettersche geschriften, waardoor hij zich zoo gehaat maakte, dat zelfs een aanslag op zijn leven werd beproefd. Toen in 1572 zijn vriend *Wilhelmus Lindanus* tot bisschop van Roermond benoemd werd, volgde *Ducanus* hem op als deken van het paleis te 's Gravenhage en als lid van het Hof van Holland. Slechts 7 weken bekleedde hij die betrekking, daar de veldwinnende Hervorming hem noodzaakte, eerst naar Rotterdam en vervolgens naar Utrecht te vluchten, terwijl hij daarna beroepen werd tot pastoor in de Nieuwe Kerk te Amsterdam. Hier streed hij met *Jacobus Buyck*, pastoor van de Oude Kerk, voor het Roomsch-Katholieke geloof, maar gaf toch aan de regeering den raad, met den prins *van Oranje* in 1578 de bekende satisfactie te sluiten. Hierover was *Buyck* zoo verstoord, dat hij te *Duncanus* de beschuldiging uitbracht, dat deze door zijn huishoudster *Margaretha* tot zulk een wangedrag werd aangespoord. Wederom moest hij voor de Hervorming de wijk nemen. Hij begaf zich naar Amersfoort, waar hij in 1579 gevangen genomen, doch onder borgtocht vrijgelaten werd. Hij overleed in het Agnietenklooster den 16den April 1590. Van zijn talrijke geschriften noemen wij: „Anabaptisticae haereseos confutatio et vere Chistiani baptismatis assertio contra Mennonis Simonis Frisii anabaptisticas blasphemias" (1540), „Corte confutatie ende wederlegginghe van een fenynigh boek des Byenkorf der H. Roomsche Kercken" (1578) en „Catholyke Catechismus met wederlegginghe van den Heydelbergsche of ghereformeerde catechismus" (1594).

Duncker, *Karl*, een Duitsch boekhandelaar, werd geboren te Berlijn den 25sten Maart 1781. Hij werd met *Humblot* eigenaar van den boekhandel van *Frölich* te Leipzig en zette die zaak na den dood van *Humblot* (1828) alleen met goed gevolg voort. In 1824 werd hij benoemd tot voorzitter der beurs van de vereeniging van Duitsche boekhandelaren te Leipzig en ontwierp daarvoor met *Perthes* een nieuw reglement. Leipzig schonk hem het eereburgerschap en in 1838 werd hij door de Pruisische regeering benoemd tot lid eener commissie van deskundigen in zake den boekhandel te Berlijn. Hij overleed den 15den Juli 1869.

Duncker, *Maximilian Wolfgang*, een Duitsch geschiedschrijver en zoon van den voorgaande, werd geboren te Berlijn in 1811, studeerde te Bonn en te Berlijn, doch werd in de zaak der „Burschenschaften" gewikkeld en tot 6 jaar vestingstraf veroordeeld. Intusschen kwam hij na 6 maanden op vrije voeten en kreeg verlof zich te Halle als privaatdocent in de geschiedenis te vestigen. In 1842 werd hij benoemd tot buitengewoon hoogleeraar en was vervolgens werkzaam als lid van de redactie der „Allgemeine Litteraturzeitung". Als lid der Duitsche Nationale Vergadering van 1848 behoorde hij tot het rechter centrum en in het Volkshuis te Erfurt en in de Kamer te Berlijn tot de oud-liberalen. Daar het ministerie hem niet wilde toestaan aan een beroep naar Kiel gehoor te geven, en evenzeer weigerde hem tot gewoon hoogleeraar te Halle te benoemen, begaf hij zich in 1857 als hoogleeraar naar Tübingen. Spoedig echter verliet hij deze stad, om een ambtenaarsbetrekking bij het Pruisische ministerie-*Hohenzollern* te aanvaarden. In 1861 werd hij benoemd tot adviseerend raadsheer van den kroonprins en in 1867 tot directeur van het Pruisische staatsarchief. Hij slaagde er in staatsarchieven te vestigen te Posen, Sleeswijk en Aurich en de Nassausche archieven te Idstein, de Hessische te Marburg te verzamelen en het archief van Hildesheim en Stade met dat van Hannover te vereenigen. Daarvoor werden, met uitzondering van het staatsarchief te Koblenz, òf nieuwe gebouwen gesticht, òf bestaande verruimd en verbeterd. Den 1sten Januari 1875 werd hij op zijn verzoek gepensionneerd. Hij was lid van de Academie van Wetenschappen te Berlijn en buitenlandsch lid van die te München en van het Genootschap van Wetenschappen te Göttingen. Hij overleed den 27sten Juli 1886. Zijn hoofdwerk is: „Geschichte des Altertums", van welke in 1852—1857 de eerste en in 1878—1883 de vijfde druk (7 dln.) in het licht verscheen (vervolg, 2 dln., 1884—1886). Van zijn overige geschriften noemen wij: „Origines Germanicae" (1840), „Die Krisis der Reformation" (1846), „Zur Geschichte der Deutschen Reichsversammlung" (1849), „Heinrich von Gagern" (1850), „Vier Monate auswärtiger Politik" (1851), „Feudalität und Aristokratie" (1858), „Aus der Zeit Friedrichs des Groszen und Friedrich Wilhelms III. Abhandlungen zur preuszischen Geschichte" (1876), „Abhandlungen aus der griechischen Geschichte" (1881) en „Abhandlungen aus der neuern Geschichte" (1881).

Duncker, *Franz Gustav*, een broeder van den voorgaande, werd den 4den Juni 1822 te Berlijn geboren, studeerde aldaar in de wijsbegeerte en geschiedenis en bepaalde zich vervolgens bij den boekhandel. In 1848 nam hij deel aan de volksbeweging en was kapitein eener schutterscompagnie. In 1853 kocht hij de: „Urwählerzeitung", gaf die onder den titel „Volkszeitung" in een nieuwe gedaante in het licht en wist haar tegen de aanvallen der reactie te beschermen. In 1859 bevorderde hij de „Bepalingen van Eisenach", was

Digitized by Google

te Frankfort werkzaam bij het stichten der Nationale Duitsche Vereeniging en werd lid van haar bestuur. In 1861 werd hij de grondlegger van de Duitsche „Fortschrittspartij" en hij behoorde in den Pruisischen Landdag en in den Duitschen Rijksdag tot de invloedrijkste leden. Sedert 1861 had hij als volksvertegenwoordiger zitting in verschillende lichamen, waar hij steeds strijd voerde voor de rechten en vrijheden des volks. Tevens trachtte hij den arbeidenden stand op te beuren: sedert 1865 bestuurde hij de werklieden vereeniging te Berlijn en in 1869 stichtte hij met *Schulze-Delitzsch* en *Max Hirsch* de Duitsche nijverheidsvereenigingen, om het meer en meer zich uitbreidend socialisme te beteugelen. Hij overleed den 18den Juni 1888.

D'Uncker, *Karl Henning Lutzow*, een Zweedsch schilder, geboren te Stockholm den 3den Februari 1828, trad eerst in krijgsdienst, streed als vrijwilliger in den Deenschen Oorlog van 1849 en 1850, werd daarna geplaatst bij de Svea-Lifgarde, maar bepaalde zich weldra bij de kunst. Nadat hij zijn talent ontwikkeld had onder leiding van *Sohn* te Düsseldorf en later te Parijs, vonden zijn doeken grooten bijval. Daarvan noemen wij: „Het kantoor der bank van leening", „De speelzaal te Wiesbaden" en „De wachtkamer der tweede en derde klasse". Hij overleed te Düsseldorf den 23sten Maart 1866.

Duncker & Humblot is de naam van een sedert den 1sten Januari 1866 te Leipzig bestaande uitgeversfirma, die aan de familie *Geibel* behoort. De firma werd den 1sten Januari 1809 te Berlijn gesticht door *Karl Duncker* (zie aldaar) en *Peter Humblot*, door aankoop van den boekhandel van *Heinrich Frölich*. De tegenwoordige firma geeft voornamelijk werken uit op rechts-, natuur-, wis-, en letterkundig gebied.

Duncombe, *Thomas Slingsby*, een radicaal Engelsch Parlementslid, werd geboren in 1796, diende korten tijd bij de dragonders en werd in 1826 door Hertfort afgevaardigd naar het Lagerhuis, waar hij met kracht de reformbill ondersteunde. In 1834 werd hij gekozen voor Finsbury, een Londensche wijk, en hiervoor hield hij zitting tot aan zijn dood. Hij stond steeds in de voorste rij der vrijzinnigen en streed voor uitbreiding van het kiesrecht tot den werkenden stand, voor geheime stemming, voor scheiding van Kerk en Staat, voor afschaffing van de kerkelijke belasting enz., en maakte zich vooral populair, toen hij met ijver te velde trok tegen den minister *Graham* wegens het openen der brieven van *Mazzini* (1844). Hij betoonde veel sympathie voor de zaak der Magyaren in Hongarije en was een bewonderaar van *Lodewijk Napoleon*, toen deze in Engeland vertoefde. In weerwil van zijn democratische gevoelens leefde hij als een aristocraat, en zijn neiging tot het spel, de harddraverij en dergelijke kostbare uitspattingen brachten zijn vermogen niet weinig in de war. Hij overleed te Brighton den 13den November 1861.

Dundalk is de hoofdstad van het Ierlsche graafschap Louth, aan den mond van de Castletown gelegen, waar deze in de Dundalk-Baai uitmondt. De stad, die (1901) 13067 inwoners telt, heeft een levendigen handel en veel industrie. Te Dundalk werd *Eduard Bruce* tot koning van Ierland gekroond, en in 1318 verloor hij in de nabijheid ervan zijn kroon en zijn leven.

Dundas, *James Whitley Deans*, een Britsch admiraal, werd geboren den 4den December 1785, nam dienst bij de marine, onderscheidde zich bij de belegering van Alexandrië, bij de blokkade van Rochefort, bij de verdediging van Stralsund, bij de expeditie tegen Kopenhagen enz., veroverde als commandant van het fregat „Pyramus" in 1813 den Franschen kaper „Zebra" en in 1814 de korvet „Ville de l'Orient" en bevond zich van 1815—1819 bij de vloot in de Middellandsche Zee. Met het schip „Prins-Regent" van 120 stukken zeilde hij in 1830 naar de Taag, om bij de oproerigheden in Portugal voor de belangen van Engeland te waken. Van 1836—1838 was hij te Portsmouth werkzaam, klom in 1841 op tot schoutbij-nacht en werd in 1846 door het ministerie *Russell* tot lord der Admiraliteit benoemd, terwijl hij tevens voor Greenwich zitting nam in het Parlement. In 1848 werd hij belast met het opperbevel over de vloot in de Middellandsche Zee, werd in 1852 vice-admiraal en ging naar Konstantinopel om die stad tegen de Russen te beveiligen. Nadat aan laatstgenoemden de oorlog was verklaard, bombardeerde hij in 1854 Odessa, doch nam tegen zijn zin aan den Krimoorloog deel, zoodat hij weldra het commando nederlegde en, met het grootkruis der Bathorde versierd, over Konstantinopel naar Engeland terugkeerde. Hij werd in 1857 admiraal der Blauwe en vervolgens der Witte Vlag. Hij overleed den 3den October 1862.

Dundas, *Richard Saunders*, een zoon van viscount *Melville*, eerste lord der Admiraliteit, werd geboren den 11den April 1802, nam dienst bij de marine, was reeds in 1824 kapitein en voerde in 1827—1828 bevel over het linieschip „Warspite" van 76 stukken, waarmede hij een reis rondom de wereld maakte. In 1840 nam hij deel aan den oorlog tegen China en in 1853 werd hij schoutbij-nacht. Als opvolger van *Napier* werd hij in 1855 opperbeveller der Oostzeevloot, bombardeerde Sweaborg en bracht aan de Russen belangrijke schade toe. In 1856—1857 voerde hij het bevel over een eskader in het Kanaal en aan de kust van Portugal, werd ten tweeden male lord der Admiraliteit en in 1865 vice-admiraal van de Blauwe Vlag. Hij overleed te Londen den 3den Juni 1861.

Dundee, een stad in het Schotsche graafschap Forfar, na Edinburgh en Glasgow de volkrijkste des lands en na Leith en Aberdeen de belangrijkste haven aan de oostkust van Schotland, ligt aan den Dundee-Law, een heuvel ter hoogte van 125 m., aan een baai, de Tay genaamd en aan 4 spoorwegen en telt (1901) 160871 inwoners. Er is een uitstekende haven met 2 dokken. Het oude gedeelte der stad heeft nauwe, kromme, het nieuwe rechte en breede straten, terwijl de voorsteden met fraaie villa's prijken. Op de kade verheft zich een triomfboog ter gedachtenis aan het bezoek van koningin *Victoria* in 1844. Verder heeft men er een prachtig stadhuis, een beurs in Griekschen stijl, meer dan 30 kerken en kapellen, een klooster, een Latijnsche school, een seminarium, vele andere scholen en een aantal inrichtingen van liefdadigheid. Dundee is de hoofdzetel van de linnenweverij en van den linnen-

Digitized by Google

handel in het Vereenigd Koninkrijk. Daarmede houden zich 25 000 werklieden bezig. De invoer bedroeg in 1899 3 726 885 pond sterling. De handelsvloot bestaat (1899) uit 141 schepen (91 stoomschepen) metende 103 805 (63 950) ton. Voorheen was deze stad een vesting en de tweede in Schotland, zoodat er onderscheiden conciliën en Parmenten gehouden zijn. Onder *Eduard III* werd zij tot tweemaal toe door de Engelschen, alsmede door *Wallace* en *Bruce* ingenomen. Ook onder *Richard II* en *Eduard VI* werd zij veroverd en verbrand. Dundee was de eerste Schotsche stad, waar de Hervorming ingang vond. In 1645 werd zij door *Montrose* belegerd en ingenomen en in 1651 door *Monk* bestormd en gedurende 3 dagen aan plundering prijs gegeven, waarbij $^1/_6$ der inwoners omkwam.

Dunedin, een stad op het zuidelijk eiland van Nieuw-Zeeland, de hoofdstad van de vroegere provincie Otago, is de grootste en merkwaardigste stad van geheel Nieuw-Zeeland. Zij is van Port Chalmers, haar haven, 14 km. verwijderd, maar met haar, alsmede met Christchurch en Invercargill, door spoorwegen verbonden en telt met de voorsteden (1901) 52 390 inwoners. Zij werd in 1848 gesticht en nam snel toe na 1861, toen op eenigen afstand van daar rijke goudvelden werden ontdekt. Thans vindt men er een levendigen handel, veel nijverheid, een ziekenhuis, een openbare boekerij, een plantentuin, twee schouwburgen en een universiteit.

Dunfermline, een oude en beroemde stad in het Schotsche graafschap Fife, verheft zich op een hoogte met haar 16 kerken, stadhuis, overdekte markt, arbeidersinstituut, bouwvallen van een paleis en van een abdij der Benedictijnen. De stad telt (1901) 25250 inwoners en is een van de voornaamste zetels der linnenweverij.

Dunganen of *Doenganen* is de naam van de Turksch-Tataarsche bewoners van noord-westelijk China en Dsjoengarije. Hun aantal wordt door *Palladius* geschat op 3 tot 4 millioen. Sommigen zijn van meening, dat zij afstammen van de nog altijd raadselachtige Oeigoeren. Zij zijn belijders van den Mohammedaanschen godsdienst en verschillen aanmerkelijk van de Chineezen. De druk der belastingen bracht hen in 1861 tot opstand. In het vruchtbare stroomgebied der Wei, waar Singan, de hoofdstad van Sjensi ligt, openbaarde zich hun verbittering in plundering en moord, en weldra herschiepen zij de Chineesche koloniën en het nabijgelegen gewest der Ordo-Mongolen in een woestenij. Alleen achter hechte muren waren de ingezetenen er veilig. Uit Sjensi breidde de opstand zich spoedig uit over het oostelijk gedeelte der provincie Kansoe en over Dsjoengarije. De stroopende benden werden allengs grooter en namen ook het schuim der Chineesche bevolking in zich op. Hoewel zij door de Europeanen beschreven werden als een lafhartig, met pieken gewapend rooversgebroed, waren zij een schrik voor de ingezetenen en voor de overheid. Deze laatste spande uit eigenbelang wel eens met hen samen en liet zich overhalen tot het geven van officieele berichten, dat een of ander oord niet door de Dunganen werd bedreigd. In 1862 werd Oeroemtsji in Dsjoengarije door de Dunganen ingenomen en de heerschappij van dezen gevestigd aan beide zijden van den Thian-Sjan. In het dal der Ili werd in Januari 1863 de opstand gedempt, maar den 12den October 1864 volgde de verovering der Tataarsche stad Koeldsja, waarna de Tarantsji zich bij de Dunganen voegden. Tegen het einde van Januari 1866 werd door middel van een kruitmijn een bres gemaakt in de Chineesche vesting Koeldsja, waarna de bevelhebber haar in de lucht deed vliegen. Intusschen hadden de oproerige Dunganen geen gemeenschappelijk doel. Wel trachtten die van het Ilidal een verbond te sluiten met die in Oeroemtsji, maar zij slaagden niet in hun pogingen. Het oproer was overal ontstaan uit plaatselijke oorzaken en zoo gebrekkig georganiseerd, dat zich in 1861 een karavaan van Chobdo in West-Mongolië in zuidoostelijke richting bewoog en ongedeerd den Koekoenoor bereikte. Eerst in 1870 namen de Chineezen doortastende maatregelen; in 1871 was Sjensi van Dunganen gezuiverd, en een aanzienlijke legermacht werd onder generaal *Tsotsoengtang* naar Kansoe gezonden. Deze bevelhebber verkwistte een geheel jaar met het onderricht, dat hij aan de soldaten liet geven in de behandeling van het geweer. Eerst in de tweede helft van 1872 ging hij aanvallenderwijs te werk, maar leed in September zulk een geduchte nederlaag, dat men algemeen vreesde, dat geheel noordelijk China weder door de Dunganen zou worden overstroomd. Eerst besloot de regeering 30000 goed geoefende soldaten onder generaal *Li* naar Kansoe te zenden, maar het bevel werd ingetrokken, omdat die tocht omstreeks 200 dagen tijd zou kosten. Het dempen van den opstand werd daarop toevertrouwd aan de bezettingstroepen der binnenlandsche provinciën. Uit Peking kwam dan ook de tijding van 15 December 1873, dat het laatste vaste punt binnen den Chineeschen muur aan de Dunganen was ontrukt. Daarop wist generaal *Tsotsoengtang* door krachtige maatregelen een einde te maken aan den opstand, zoodat in 1878 de wederspannige gewesten weder onderworpen waren aan China, met uitzondering van Koeldsja, inmiddels door de Russen in bezit genomen. In 1895 stonden de Dunganen der provincie Kansoe op, maar deze opstand werd spoedig onderdrukt.

Dungeness, *Kaap*, noemt men het verst naar het zuidoosten gelegen punt van Engeland aan het Nauw van Calais. Deze kaap, gelegen op 50° 54′ 47″ N.Br. en 3° 42′ O. L. v. Gr., is van een vuurtoren voorzien en vooral voor de zeevaart belangrijk als loodsstation. Men vindt er loodsvaartuigen voor Londen, Duinkerken, Antwerpen, Rotterdam en Amsterdam.

Dungeness, *Kaap*, is de naam van de zuidoostpunt van Patagonië bij den ingang van de Straat van Magelhaens.

Dunin, *Martin von*, aartsbisschop van Gnesen en Posen, werd geboren te Wat in Polen den 11den November 1774 en ontving zijn opleiding achtereenvolgens aan de Jezuïetenschool te Rawa, aan het gymnasium te Bromberg en aan het Collegium Germanicum te Rome. Hij keerde in 1797 als priester terug en werd in 1808 canonicus in Gnesen en in 1824 in Posen. In 1831 tot aartsbisschop benoemd, vervoegde hij zich bij de regeering, om een bepaalde regeling te ver-

Digitized by Google

krijgen van de zaak der gemengde huwelijken, en toen hij hierop een afwijzende beschikking ontving, verbood hij in een „Herderlijken brief" aan de priesters van zijn aartsbisdom de onvoorwaardelijke inzegening van zulke echtverbintenissen. Vruchteloos drong de regeering er op aan, dat hij dien brief zou intrekken, zoodat zij zelf dien eindelijk van nul en geener waarde verklaarde en den aartsbisschop voor de rechtbank riep. In 1839 ontbood de koning hem naar Berlijn, om een minnelijke schikking te beproeven, doch toen ook dit niet baatte, werd hij tot een vestingstraf van 6 maanden veroordeeld en onbevoegd verklaard eenig ambt in het koninkrijk Pruisen te bekleeden. Wel werd hem de vestingstraf kwijtgescholden, doch hij bracht zich opnieuw in ongelegenheid door zonder verlof uit Berlijn naar Posen terug te keeren. *Dunin* werd nu naar Kolberg gebracht en bleef er tot in 1840, toen de koning hem onder zekere voorwaarden vergunde zich naar zijn aartsbisdom te begeven. Hij gaf nu in een „Herderlijken brief" te kennen, dat men van den eisch van beloften bij gemengde huwelijken mocht afzien, maar dat men zich onthouden moest van alles, wat zulke huwelijken scheen te vergoelijken. In een lateren „Herderlijken brief" (1842) deelde hij mede, dat men bij gemengde huwelijken met den gemoedstoestand van den R. Katholieken echtgenoot of van de echtgenoote moest te rade gaan, om te beoordeelen, of men aan hen de sacramenten al of niet zou weigeren. Hij overleed den 26sten December 1842.

Dunin-Borkowsky, *Stanislaus,* graaf, een Poolsch geleerde, in Mei 1782 te Koda in Galicië geboren, studeerde te Lemberg en aan de mijnacademie te Freiburg, begaf zich naar Parijs, deed in 1815 een wetenschappelijke reis naar Italië, waar hij op den Vesuvius het sodaliet ontdekte, en werd in 1818 wegens zijn analysen van delfstoffen tot correspondeerend lid benoemd van de Academie te München. Daar zijn gezondheidstoestand hem niet veroorloofde, met de geognosie en chemie voort te gaan, schreef hij: „Ueber die Pflichten eines Bibliothekars" (1829), en gaf het handschrift van een Poolschen „Psalter" uit met het geschrift: „Zur Geschichte des ältesten polnischen Psalters" (1835), en verder „Observations générales sur les rapports des différentes structures de la terre" (1809). Hij overleed in 1850.

Dunkelberg, *Friedrich Wilhelm,* een Duitsch schrijver over landbouwaangelegenheden, werd geboren den 4den Mei 1819 te Schaumburg aan de Lahn, studeerde te Geisberg en Wiesbaden en werd in 1855 algemeen secretaris van de vereeniging der „Nassauische Land- und Forstwirte". Door de Nassausche regeering werd hij belast met de verbetering van het Hooge Westerwoud. In 1861 tot hoogleeraar benoemd, opende hij twee theoretisch-praktische cursussen voor landbouw en drainage. In 1870 had hij de leiding bij den aanleg van een proefveld voor stedelijk afvalwater bij den Kruisberg te Berlijn. Van 1871—1895 stond hij aan het hoofd van de landbouwacademie te Poppelsdorf, waar hij in 1876 een bijzonderen cursus voor kultuurtechniek oprichtte. Van 1887—1898 was hij nationaal-liberaal lid van het Huis van Afgevaardigden. Tot zijn belangrijkste geschriften behooren: „Der Wiesenbau in seinen landwirtschaftlichen und technischen Grundzügen" (3de druk, 1894), „Encyklopädie und Methodologie der Kulturtechnik" (2 dln., 1883), „Landwirtschaftliche Betriebslehre" (3 dln., 1889—1898), „Allgemeine und gewandte Viehzucht" (1892) en „Die Technik der Reinigung städtischer und industrieller Abwässer durch Berieselung und Filtration" (1900).

Dunker, *Wilhelm,* een Duitsch geoloog en palaeontoloog, werd geboren den 21sten Februari 1809 te Eschwege in Keur-Hessen, studeerde te Göttingen en deed wetenschappelijke reizen in den Harz, Saksen en Silezië. Daarop werd hij geplaatst bij den mijnbouw te Obernkirchen, daarna als leeraar aan de polytechnische school te Kassel, vervolgens als hoogleeraar aan de universiteit te Marburg. Behalve onderscheiden verhandelingen leverde hij: „Beiträge zur Kenntnis des norddeutschen Oolithgebildes und dessen Versteinerungen" (met *Koch,* 1837), „Monographie der norddeutschen Wealdenbildung" (1846), „Index molluscorum guineensium" (1853), „Mollusca japonica" (1861) en „Index molluscorum maris japonici" (1882). In 1846 stichtte hij met *Hermann von Meyer* het tijdschrift: „Palaeontographica". Hij overleed den 13den Maart 1885.

Dunne darm. Zie *Darm.*

Dünnschliffe (zie de plaat) is een Duitsch woord, waarmede zeer dunne plaatjes van mineralen worden aangeduid, waarvan dikkere stukken ondoorzichtig of hoogstens doorschijnend zijn, terwijl de dunne plaatjes in doorvallend gewoon of gepolariseerd licht onder den mikroskoop onderzocht kunnen worden, teneinde de samenstelling, fijnere structuur en optische eigenschappen van het betreffende mineraal te leeren kennen.

Om Dünnschliffe te vervaardigen wordt van het mineraal of gesteente een dun, vlak scherfachtig stukje afgeslagen, of een plaatje er afgezaagd en met amarilpoeder op een ijzeren of glazen schijf aan één zijde zoolang geslepen, tot deze zoo glad mogelijk is. Daarna wordt het met deze zijde door Canadabalsem op een dikker glasplaatje vastgelijmd en begint de vervaardiging van den eigenlijken dünnschliff. Terwijl men het glasplaatje in de hand houdt, wordt de vrijgebleven zijde van het mineraalplaatje achtereenvolgens met amarilpoeder van steeds kleineren korrel zoolang afgeslepen, tot het de gewenschte dikte verkregen heeft, zoodat men bijv. gedrukte letters, die er op gelegd worden, er doorheen lezen kan. Gemiddeld bedraagt de dikte van dergelijke dünnschliffe 0,025 tot 0,05 mm. Vervolgens moet door verwarming van den Canadabalsem het praeparaat losgeweekt, op een zuiver objektglaasje overgebracht, met Canadabalsem bestreken en van een dekglaasje voorzien worden.

De oudste dünnschliffe werden (1831) door *Nicol* en *Witham* tot het bestudeeren van verkiezeld fossiel hout vervaardigd, de eerste dünnschliffe van werkelijke mineralen leverde *Sorby* te Sheffield (1850); tegenwoordig worden zij ook van fossielen vervaardigd tot het zorgvuldig bestudeeren van den inwendigen bouw. In de petrografie hebben zij, door invoering van het mikroskoop, een geheele omwenteling te weeg gebracht.

Digitized by Google

„DÜNNSCHLIFFE", MIKROSKOPISCH VERGROOT.

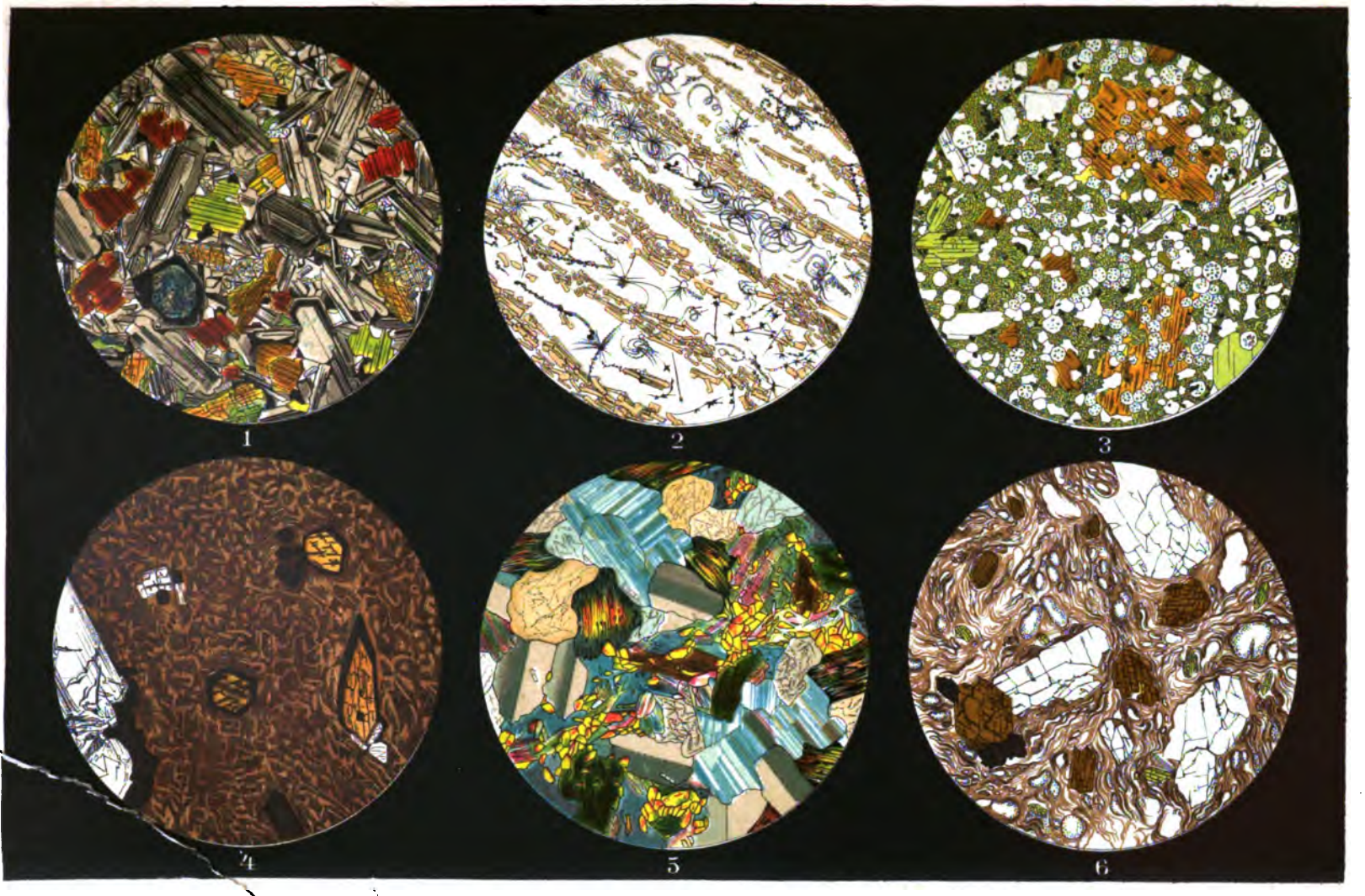

Digitized by Google

Digitized by Google

Op de plaat zijn eenige dünnschliffe van eruptiefgesteenten (30—100 malige vergrooting) afgebeeld. Fig. 1 stelt *kersantiet* van Cierva in Asturië voor, bekeken tusschen gekruiste nikols in gepolariseerd licht; fig. 2 *obsidiaan* van het eiland Melos (Griekenland) in gewoon licht; fig. 3 *leucitofier* uit den lavastroom aan den Capo di Bove bij Rome in gewoon licht; fig. 4 *trachietpeksteen* van de Euganeesche heuvels (Povlakte) in gewoon licht; fig. 5 *graniet* uit Morvan (Frankrijk) tusschen gekruiste nikols in gepolariseerd licht; fig. 6 *amphiboolandesiet* van het eiland Santorino in gewoon licht.

Dunnwald, *Johann Heinrich*, graaf *von*, een Oostenrijksch generaal-veldmaarschalk, werd geboren in 1620, onderscheidde zich in 1664 in Hongarije door zijn dapperheid, zoodat hij de gunst verwierf van *Montecuculi* en reeds in 1670 aan het hoofd stond van een regiment kurassiers. In 1674 vocht hij met grooten moed bij Enzheim; het volgende jaar werd hij bij Mühlheim gevangen genomen, doch weldra tegen een Fransch generaal uitgewisseld. Na een voorspoedigen slag bij Salzbach werd hij in den gravenstand opgenomen, en als luitenant-veldmaarschalk hielp hij het Turksche leger vernietigen voor Weenen. Ook later versloeg hij de Turken bij herhaling en verdreef hen uit geheel Slavonië. In den veldtocht van 1688 was hij aanvoerder der ruiterij in het leger van den hertog *van Lotharingen* en dekte de belegering van Belgrado. In het volgend jaar streed hij aan den Rijn tegen de Franschen en in 1690 in Hongarije weder tegen de Turken. Men vermoedde, dat hij in den slag bij Salankemen aanvankelijk niet behoorlijk zijn plicht had gedaan, uit ergernis, omdat hij onder een jongeren veldheer was gesteld. Daarom voor den krijgsraad geroepen, overleed hij op zijn reis daarheen te Essek den 31sten Augustus 1691.

Dunois en Longueville, *Jean*, bastaard *van Orleans*, graaf *van*, werd geboren den 23sten November 1402, was de onechte zoon van hertog *Lodewijk van Orleans* (tweeden zoon van koning *Karel V*) en van *Mariette d'Enghien*, echtgenoote van ridder *Albert de Cany*. Hij was bestemd voor den geestelijken stand, doch trad in dienst bij den dauphijn, die hem met aanzienlijke goederen begiftigde. Eveneens verwierf hij de gunst des konings en betoonde die zich waardig door in 1427 Montargis, dat door de Engelschen belegerd werd, met een kleine bende te ontzetten. Toen laatstgenoemden Orleans omsingelden, begaf hij zich in die stad en hielp haar verdedigen totdat de *Maagd van Orleans* te hulp snelde. Na den slag van Patay (1429) veroverde hij een aantal vestingen, gaf aan zijn halven broeder, den hertog *van Orleans*, op edelmoedige wijze veel familiegoederen terug en ontving het graafschap *Dunois*, waaraan hij zijn naam ontleende. In 1442 verdreef hij *Talbot* uit Dieppe en verkreeg het graafschap Longueville tot belooning. Verder zuiverde hij een groot gedeelte van Frankrijk van de Engelschen, en *Lodewijk XI* zond hem als gouverneur naar Genua, doch beroofde hem kort daarna uit ijverzucht van al zijn waardigheden. Daarom stelde *Dunois* zich aan het hoofd van de „Ligue du bien public" en kreeg bij een later verdrag (1465) zijn verbeurd verklaarde bezittingen terug. Hij overleed den 24sten November 1468.

Zijn nakomelingen namen toe in aanzien en rijkdom. Reeds zijn kleinzoon *François II* werd door *Lodewijk XII* tot *hertog van Longueville* verheven, en *Karel IX* en *Lodewijk XIV* verklaarden de leden van het geslacht *Dunois* tot prinsen van den bloede. Later werden zij ook souvereine vorsten van *Neuchâtel* en graven van *Valengin*.

Dunois en Longueville, *Henri II*, hertog *van Longueville* enz., geboren den 27sten April 1595, was een vijand van *Richelieu* en een dapper krijgsman. *Mazarin* zond hem naar Münster (1648), om over den vrede te onderhandelen, doch hij keerde weldra terug en nam deel aan de eerzuchtige plannen van zijn schoonbroeders *Condé* en *Conti*. Bij de oproerige bewegingen der Fronde bleef hij intusschen verwijderd van het tooneel van den opstand en na den vrede van 1648 keerde hij naar het Hof terug. Wel werd hij in 1650 in hechtenis genomen, doch spoedig weder in vrijheid gesteld. Hij overleed den 11den Mei 1663. Zijn tweede gemalin was de schoone en geestige *Anne Geneviève de Bourbon-Condé*. Deze stelde zich in 1649 aan het hoofd der ontevredenen en wist aanzienlijke personen voor haar partij te winnen. Gedurende de blokkade van Parijs zetelde zij op het stadhuis en aldaar beviel zij van prins *Charles Paris*. De voorwaarden van het verdrag, den 11den Maart 1649 gesloten, waren bij haar ontworpen. Toen in 1650 de hoofdaanleggers der samenzwering, haar naaste bloedverwanten, in hechtenis werden genomen, vluchtte zij naar Normandië en vervolgens over Rotterdam naar het hoofdkwartier van *Turenne*. Zij vaardigde een manifest uit tegen het Hof en onderhandelde met Spanje over hulptroepen, doch zoodra de gevangenen in vrijheid gesteld werden, keerde zij terug naar Parijs. Toen tusschen haar broeder, prins *Condé*, en de koningin opnieuw ongenoegen ontstond, vluchtte zij met hem naar het oproerige Bordeaux, doch kwam spoedig tot onderwerping. Door de trouweloosheid van haar begunstigden minnaar *Larochefoucauld* kwam zij tot inkeer, zeide de wereld vaarwel, deed boete en overleed den 15den April 1679.

Dunois en Longueville, Charles Paris, hertog *van Longueville*, haar jongste zoon, aanvankelijk bekend onder den naam van graaf *St. Paul*, verkreeg na den dood van zijn ouderen broeder de goederen en waardigheden van zijn geslacht. Hij onderscheidde zich in 1667 gedurende den veldtocht in de Nederlanden, in 1668 in Franche-Comté en snelde later Candia te hulp. Hij was op het punt de kroon van Polen te verkrijgen, toen hij den 12den Juni 1672 in de Nederlanden bij den overtocht over den Rijn den heldendood vond. Met hem nam de wettige lijn van *Dunois* een einde.

Dunoyer, *Barthelemy Charles*, een Fransch staathuishoudkundige, werd geboren te Carennac (departement Lot) den 20sten Mei 1786 en stichtte in 1814 met *Fr. Charles Comte* het blad „Le Censeur", dat de beginselen van 1789 vertegenwoordigde. Het werd wegens zijn vrijzinnige richting vervolgd en verscheen het volgende jaar, tot in 1819, onder den titel: „La collection". In zijn geschriften verdedigde hij het denkbeeld, dat de ware bron van maatschappelijke welvaart gelegen is in

Digitized by Google

de opbeuring, ontwikkeling en onafhankelijkheid der afzonderlijke staatsburgers. Na de Juli-omwenteling werd hij prefect van het departement Somme en lid van het Instituut, in 1838 staatsraad en in 1839 directeur der Koninklijke Bibliotheek, maar keerde na den staatsgreep van 2 December 1851 tot het ambteloos leven terug en overleed den 4den December 1862. Van zijn geschriften vermelden wij „L'industrie et la morale considérées dans leurs rapports avec la liberté" (2de druk, 1830), „Esprit et méthode comparés de l'Angleterre et de la France dans les entreprises des travaux publics" (1840), „De la liberté du travail" (3 dln., 1845), „La révolution du 24 Février 1848" (1849), en de nagelaten werken: „Le second empire et une nouvelle restauration" (2 dln., 1865) en „Notices d'économie sociale" (1870).

Dunsel is een variëteit van de gewone latuw of salade (*Lactuca sativa L.*), welke vroeg in het voorjaar gezaaid wordt en waarvan men de pasontwikkelde blaadjes op de wijze van kropsalade nuttigt.

Duns Scotus, *Johannes*, een scholastiek wijsgeer der 14de eeuw, werd volgens sommigen te Dunston in Northumberland, volgens anderen te Dunse in Zuid-Schotland, volgens derden te Dun in Noord-Ierland in 1265 of 1274 geboren. Hij trad vroegtijdig toe tot de orde der Franciscanen en gaf te Oxford onderwijs in de godgeleerdheid en wijsbegeerte. In 1301 of 1304 begaf hij zich naar Parijs, werd er doctor in de theologie en verdedigde met zooveel ijver de onbevlekte ontvangenis van de maagd *Maria* tegen *Thomas Aquinas*, dat deze leer een geloofsartikel werd der Roomsch-Katholieke Kerk. In 1308 werd hij naar Keulen geroepen, om er de Begharden te bestrijden; hij overleed aldaar in den ouderdom van 34, volgens anderen van 43 jaar. Hij ontwikkelde zijn stellingen met zooveel scherpzinnigheid, dat hij den eernaam van „doctor subtilis" verwierf. Hij schreef commentaren op den Bijbel en op de werken van *Aristoteles*, en vooral het „Opus Oxoniense", een commentaar op de spreuken van *Petrus Lombardus*. Zijn voornaamste geschriften zijn door *Waddinx* (12 dln., 1639) in het licht gegeven. De strijd tusschen de Scotisten en Thomisten is nog lang voortgezet, doch had eigenlijk geen andere bron dan naijver tusschen de Franciscanen en Dominicanen.

Dunstan, *de heilige*, aartsbisschop van Canterbury, werd geboren in 924 te Glastonbury. Als jongeling verkeerde hij aan het Hof van koning *Ethelstan*, doch had wegens zijn groote gaven talrijke benijders, waarom hij zich in de monnikspij hulde en zijn dagen doorbracht in een uiterst bekrompen cel. Koning *Eduard* riep den vromen man aan zijn Hof, en *Dunstan* verkreeg grooten invloed in geestelijke en wereldlijke zaken. Zulks nam nog toe onder *Eadred*, doch *Eadwig* verbande den gestrengen zedemeester en deed zijn klooster verwoesten. Hij nam de vlucht naar Gent, waar hij veel opzien baarde, doch toen in 957 *Edgar*, 's konings broeder, zich van een gedeelte des lands had meester gemaakt, keerde *Dunstan* terug en werd benoemd tot bisschop van Worcester, later tot bisschop van Londen en vervolgens tot aartsbisschop van Canterbury. In 960 deed hij een reis naar Rome, waar hij door paus *Johannes XII* zeer welwillend ontvangen werd. Hij stichtte in Engeland 48 kloosters, zette in 975 na den dood van *Edgar* de koningskroon, tegen den wil des volks, op het hoofd van den jeugdigen *Eduard* en verhief ook, toen deze door zijn stiefmoeder was omgebracht, haar zoon *Erhelstan* tot die waardigheid. Hij overleed den 19den Mei 988.

Düntzer, *Johann Heinrich Joseph*, een Duitsch letterkundige, werd geboren te Keulen den 12den Juli 1813, studeerde te Bonn, Keulen en Berlijn in de oude letteren en oefende zich vooral in het Sanskriet. In 1837 vestigde hij zich als privaatdocent te Bonn, werd in 1846 bibliothecaris te Keulen en overleed aldaar den 16den December 1901. Hij schreef: „Die Lehre von der lateinischen Wortbildung" (1836) „Die Deklination der indogermanischen Sprachen" (1839), met *Lersch* „De versu quem vocant Saturnio" (1838), „Homer und der epische Cyclus" (1839), „Kritik und Erkläring der Horazischen Gedichte" (5 dln., 1840—1846), „Die Fragmenten der epischen Poesie" (2 dln., 1840—1842), „Rettung der aristotelischen Poetik" (1840), „Die römischen Satiriker übertragen und erläutert" (1846), „Die Homerischen Beiwörter des Götter-und Menschengeschlechts" (1859), „Aristarch" (1862), „Kirchhoff, Köchly und die Odyssee" (1872), „Homerische Abhandlungen" (1872), „Die Homerischen Fragen" (1874), en verschillende schooluitgaven van klassieke schrijvers. Meer bekend is *Düntzer* door zijn Goethe-studiën, waarvan wij noemen: „Goethes Prometheus und Pandora" (1850), „Goethes Faust" (2 dln., 2de druk, 1857), „Goethes Tasso" (1854), „Goethes Götz und Egmont" (1854), „Die drei ältesten Bearbeitungen von Goethes Iphigenia" (1854), „Frauenbilder aus Goethes Jugendzeit" (1852), „Freundesbilder aus Goethes Leben" (1853), „Neue Goethe-Studien" (1861), „Goethe und Karl August" (2 dln., 2de druk, 1888), „Aus Goethes Freundeskreise" (1868), „Charlotte von Stein. Ein Lebensbild" (2 dln., 1874), „Charlotte von Stein und Corona Schröter. Eine Verteidigung" (1876), „Goethes Eintritt in Weimar" (1883), „Abhandlungen zu Goethes Leben und Werken" (2 dln., 1885), „Goethes Verehrung der Kaiserin van Oesterreich, Maria Ludovica von Este" (1885), „Friederike von Sesenheim im Lichte der Wahrheit" (1893), „Goethes Stammbäume" (1894), „Goethe, Karl August und Ottokar Lorenz" (1895), het strijdschrift „Zur Goetheforschung" (1891), de uitgaven van „Briefwechsel zwischen Goethe und Staatsrath Schulz" (1853) van *Frau von Stein's* „Dido" (1867) van „Goethes Liebesbriefe an Frau von Stein" (1886), van „Goethes Tagebücher der sechs ersten weimarschen Jahre" (1889), „Goethes Leben" (2de druk, 1883). Ook over *Herder* en andere klassieken heeft hij geschreven. Anoniem verscheen „Adeline, Liebeslieder vom Rhein" (1860).

Duo of *duet*, in het Italiaansch *duetto*, afkomstig van het Latijnsche woord *duo*, hetwelk *twee* beteekent, is de naam eener muzikale compositie voor 2 stemmen of twee instrumenten, zoodanig gezet, dat de eene stem (of instrument) niet enkel de andere harmonisch ondersteunt (secondeert), maar dat beide zelfstandig blijven en niet aan elkander ondergeschikt worden. Bij het zingen van een duo heeft men dus 2 verschillende stemmen,

Digitized by Google

en de 2 personen, die het uitvoeren, worden door hetzelfde onderwerp op dezelfde of op verschillende wijzen aangedaan, hetgeen zich in den zang openbaart. Deze laatste wordt in den regel door instrumentale muziek begeleid.

De woorden *duo* en *duet* worden door elkaâr gebruikt, ofschoon sommigen het eerste uitsluitend aanwenden, waar van instrumentale muziek sprake is. Men vermeldt, dat het vocale duet het eerst is ingevoerd in 1600 door *Paolo Quagliati* te Rome, en dat het zich ontwikkeld heeft tegelijk met het oratorium en de opera. In het midden der 17de eeuw kwamen de *kamerduetten* in zwang.

Duodecimaalmaat is een zoodanige, waarvan de eenheden in 12 gelijke deelen verdeeld zijn. Als voorbeeld noemen wij de Rijnlandsche maat met een roede van 12 voet en een voet van 12 duim. Deze maat bezit het voordeel, dat het getal 12 wederom in 2, 3, 4 en 6 gelijke deelen kan gesplitst worden. Op het duodecimaalsysteem berust onze, van de Babyloniërs afkomstige, tijdindeeling (12 maanden, 24 uren, 60 minuten, 60 seconden), en waarschijnlijk ook de oudste muntsystemen, zooals bijv. op te maken valt uit de boeten in de Oudripudrische volksrechten.

Duodez (Latijn = twaalf) is de naam voor een boekformaat, waarbij het vel in 12 gevouwen wordt en dus 24 bladzijden heeft. Dit formaat is vrijwel verouderd.

Duo si faciunt idem non est idem, of *als twee hetzelfde doen, is zulks niet hetzelfde*, is een Latijnsch spreekwoord, dat ontleend is aan de stelling, dat het gewicht eener daad verschillend is naar gelang van de personen die haar, vol brengen. Het oorspronkelijke citaat is te vinden in *Terentius*, „Adelphi" (V, 3) en luidt: *Duo quum idem faciunt, hoc licet impune facere huic, illi non licet.*

Dup. is achter diernamen de afkorting voor *Philipp Duponchel* (geboren 1774, overleden 1846), die een „Histoire naturelle des lépidoptères de la France" (met *Godart*, Parijs, 1821—1840, 13 dln.) schreef.

Dupanloup, *Félix Antoine Philibert*, een Fransch prelaat, werd geboren te St. Félix in Savoye den 3den Januari 1802, studeerde te Parijs, ontving in 1825 de priesterwijding, werd in 1827 biechtvader van den hertog *van Bordeaux*, in 1828 katechiseermeester der jonge prinsen *van Orleans*, in 1835 eerste vicaris aan de kerk St. Roche te Parijs en in 1837 directeur van een seminarium. Als vicaris-generaal van den aartsbisschop van Parijs te Rome zijnde, werd hij door *Gregorius XVI* tot Romeinsch prelaat, apostolisch protonotarius en doctor in de godgeleerdheid benoemd. In 1841 werd hij aan de Sorbonne geplaatst als leeraar in de kanselwelsprekendheid, schreef de brochures: „Pacification réligieuse", „La souveraineté temporelle du Pape" en „Défense de la souveraineté du Pape" in ultramontaanschen geest, en werd in 1849 benoemd tot bisschop van Orleans. In 1850 werd het wetsontwerp over de vrijheid van onderwijs in het Wetgevend Lichaam behandeld, en door den bijstand van *Thiers*, *Cousin*, *Montalembert* en *Parieu* behaalden de ultramontanen de overwinning, zoodat de kleine seminaria nagenoeg met de universiteiten werden gelijk gesteld. Als bisschop ontwikkelde *Dupanloup* een onvermoeiden ijver. Toen pater *Gaume*, vicaris-generaal te Rheims, het lezen der Heidensch-klassieke geschriften veroordeelde, sprong *Dupanloup* hiervoor in de bres, waarom hij door den „Univers" werd aangevallen, terwijl de Fransche Académie hem daarentegen in 1854 tot lid benoemde. Met kracht verzette hij zich tegen de geschriften van *About* over Rome, en in zijn „Lettre à un Catholique" (1859) tegen het vlugschrift „Le Pape et le Congrès", dat aan *Napoleon III* werd toegeschreven. *Dupanloup* stemde volkomen in met de beginselen, door den paus verkondigd, en hij was de eerste Fransche bisschop, die het verwerpingsoordeel uitsprak over père *Hyacinthe*. Tevens was hij een ijverig voorstander van het Oecumenisch Concillie. Des te grooter was de algemeene verbazing, toen hij zich aansloot bij den aartsbisschop van Parijs, in zijn „Herderlijke brieven" van 10, 11 en 12 November 1869, als een openlijk tegenstander der onfeilbaarheidsleer optrad en zelfs de samenroeping van het Vaticaansch concilie afkeurde, hetgeen hem een heftigen aanval van den vicaris-generaal van den bisschop van Rheims en een onvriendelijke ontvangst van de zijde van den Paus bij de opening van het concilie op den hals haalde. Verder behoorde hij tot de 93 geestelijken, die den 3den Juni een protest teekenden tegen den staatsgreep der Curie. Gedurende den Fransch-Duitschen Oorlog was hij met een krijgszuchtigen geest bezield, vooral na den aftocht van generaal *von der Tann* uit Orleans, waarom hij na den terugkeer van dezen eenigen tijd in hechtenis gehouden werd. Na den vrede werd hij gekozen tot lid der Nationale Vergadering, waar hij zich beijverde door een fusie van legitimisten en Orleanisten de candidatuur van den graaf *van Chambord* te bevorderen. Toen *Littré* den 30sten December 1871 tot lid der Fransche Académie werd benoemd, nam *Dupanloup* zijn ontslag uit dat lichaam. In December 1875 werd hij door de monarchale meerderheid der Nationale Vergadering tot senator gekozen voor levenslang. Hij overleed den 11den October 1878 op het kasteel La Combe in het departement Isère. Zijn geschriften over het onderwijs zijn onder den titel: „De l'éducation" (1855—1857) verzameld. Verder vermelden wij van hem „Manuel des catéchismes" (1832), „La convention du 15 Septembre et l'Encyclique du 8 Décembre" (1—34ste druk 1865), „La souveraineté pontificale selon le droit catholique et le droit européen" (3de druk, 1868), „Histoire de N. S. Jésus Christ" (1869), „Le mariage chrétien" (7de druk, 1885), „Oeuvres choisies" (4 dln., 1861) en „Nouvelles œuvres choisies" (7 dln., 1873—1875), over godsdienstige en staatkundige vraagstukken van den dag.

Dupaty, *Charles Marguérite Jean Baptiste Mercier*, een Fransch rechtsgeleerde, geboren te La Rochelle den 9den Mei 1746, werd later advocaat te Bordeaux en voorzitter van het Parlement aldaar. Zijn gestrenge rechtvaardigheid bezorgde hem de vijandschap van het Hof, zoodat hij in 1770 in de gevangenis geworpen en later verbannen werd. *Lodewyk XVI* riep hem echter terug en benoemde hem tot voorzitter van het Parlement te Bordeaux, doch zijn beginselen

Digitized by Google

strookten zoo weinig met de verdorvenheid van zijn ambtgenooten, dat hij zich naar Parijs begaf, om zich aan de wetenschap te wijden. Door een „Mémoire" redde hij in 1786 drie onschuldige burgers van Chaumont van een vreeselijken dood. Hij overleed den 17den September 1788. Van zijn geschriften noemen wij: „Réflexions historiques sur les lois criminelles" (1788) en „Lettres sur l'Italie en 1785" (2 dln., 1788).

Dupaty, Louis Charles Henri Mercier, zoon van den voorgaande, werd geboren te Bordeaux den 29sten September 1771, studeerde in de rechten, doch wijdde zich vervolgens aan de beeldhouwkunst, waarom hij zich naar Rome begaf. In 1816 werd hij lid van het Instituut en in 1823 hoogleeraar aan de Ecole des beaux arts. Tot zijn merkwaardigste voortbrengselen behooren: „De gewonde Philoktetes" voor het kasteel van Compiègne (1810), „Ajax, de goden trotseerend" (1812), „Orestes, door de Furiën vervolgd" (1814) en „Venus voor Paris" in het Luxembourg (1822). Ook vervaardigde hij het model van een ruiterstandbeeld van *Lodewijk XIII*, hetwelk, door *Cortot* in marmer gehouwen, op de Place Royale te Parijs is geplaatst. Hij overleed den 12den November 1825.

Dupaty, Louis Emanuël Felicité Charles Mercier, een broeder van den voorgaande, werd te Blanquefort geboren den 30sten Juli 1775, diende eerst bij de marine en verwierf vervolgens als blijspeldichter grooten bijval. Wegens zijn opera: „Les valets dans l'antichambre" (1802), waarin de regeering een satyre meende te zien, werd hij voor korten tijd verbannen. Vermelding verdienen nog zijn hekeldicht: „Les délateurs" en „L'art poétique des demoiselles et des jeunes filles" (1823—1824). In 1836 werd hij lid der Académie en overleed den 30sten Juli 1851.

Duperré, *Victor Guy*, een Fransch admiraal en minister, werd geboren te La Rochelle den 20sten Februari 1775, diende eerst op de handelsvloot, later bij de marine, en werd in 1796 door de Engelschen gevangen genomen, doch in 1800 uitgewisseld. In 1803 nam hij deel aan een expeditie naar Afrika en Amerika, werd in 1806 benoemd tot commandant der „Sirène" en bracht daarmede troepen naar Martinique. Bij zijn terugkeer sneden Engelsche oorlogsschepen hem den weg af, doch het gelukte hem na een hevigen strijd, de haven van Lorient te bereiken. *Napoleon* benoemde hem tot kapitein, waarna hij bevelhebber werd der „Bellone", naar Isle de France stevende en zich in de Indische Zee meester maakte van de Engelsche korvet „Victor", van eenige koopvaardijschepen en van het Portugeesche fregat „Minerva". In 1810 verliet hij Isle de France met 3 schepen en maakte zich meester van 2 groote vaartuigen der Oost-Indische Compagnie, doch vond bij zijn terugkeer het eiland door de Engelschen geblokkeerd. Hoewel hij de blokkade forceerde, moest de kolonie met den overmachtigen vijand weldra een capitulatie sluiten. Bij zijn terugkeer in Frankrijk werd *Duperré* bevorderd tot baron en in 1810 tot schout-bij-nacht. In het begin van 1812 voerde hij het opperbevel over de Fransche en Italiaansche vloten in de Adriatische Zee. Hij was te Venetië werkzaam, om een eskader te vormen, toen de gebeurtenissen van 1814 de ontruiming van Italië ten gevolge hadden. Gedurende de Honderd Dagen beveiligde hij Toulon tegen de Engelsch-Siciliaansche krijgsmacht. In 1818 voerde hij bevel over de vloot in de West-Indische wateren, in 1823 voor Cadix en in 1830 voor Algiers. Na de Juli-revolutie werd hij pair en van 1834 tot 1836 minister van Marine en Koloniën. Hij nam die betrekking in 1840 wederom op zich, doch legde ze weldra wegens ongesteldheid neder en overleed te Parijs den 2den November 1846.

Dupetit-Thouars, *Aristide Aubert*, een Fransch zee-officier, werd geboren te Boumois bij Saumur den 31sten Augustus 1760, was eerst officier bij het leger te lande, doch nam in 1778 dienst bij de marine. Hij onderscheidde zich zoozeer door zijn dapperheid, dat hij na den vrede van 1783 tot commandant van het oorlogsschip „Tarleton" benoemd werd. Door een inschrijving geholpen, rustte hij een schip uit, om *Lapeyrouse* op te sporen, maar was op dien tocht niet zeer gelukkig. Hij werd door de Portugeezen gevangen genomen, was geruimen tijd te Lissabon in den kerker en ging vervolgens naar Noord-Amerika. Eerst nadat de storm der omwenteling in Frankrijk bedaard was, keerde hij terug. Bij de expeditie naar Egypte voerde hij bevel over een schip van 80 stukken. Hij voorspelde wat gebeuren zou, als men *Nelson*'s komst op de reede van Aboekir afwachtte, en gaf den raad terstond onder zeil te gaan. Men sloeg zijn raad in den wind, en met moed strijdende, sneuvelde hij aldaar den 1sten Augustus 1798.

Dupetit-Thouars, Abel, zoon van den voorgaande en schout-bij-nacht in Franschen dienst, werd geboren den 3den Augustus 1793, deed in 1837—1839 een reis om de wereld en bracht Haïti onder de beschermheerschappij van Frankrijk. Toen echter koningin *Pomare* zich tegen Frankrijk verklaarde, nam hij het eiland in bezit, waarna de Engelsche consul *Pritchard* in hechtenis genomen en verwijderd werd. Dit veroorzaakte echter de terugroeping van den vlootvoogd, die vervolgens zijn reis beschreef in het werk: „Voyage autour du monde sur la frégate La Vénus, exécuté pendant les années 1837—1839" (10 dln. en atlas, 1840—1849). Hij overleed den 17den Maart 1864.

Dupin, *André Marie Jean Jacques*, bijgenaamd *de Oudere*, een Fransch staatsman en rechtsgeleerde, werd geboren te Varzy in het departement Nièvre den 1sten Februari 1783, studeerde te Parijs en schreef na zijn promotie rechtsgeleerde handboeken. Na den val van *Napoleon* was hij lid eener Commissie, geroepen om de wetten van het keizerrijk in orde te brengen. In 1815 werd hij lid van het Vertegenwoordigend Lichaam en schreef: „Sur la libre défense des accusés", een geschrift, dat nogal opzien baarde. Dientengevolge werd de verdediging van maarschalk *Ney* aan hem en de beide *Berryer*'s opgedragen. In het algemeen was hij bij voortduring de pleitbezorger van beschuldigden der liberale partij, en aan geen van dezen weigerde hij den gevraagden bijstand. Het aanbod van de betrekking van onderstaatssecretaris en van den titel van staatsraad wees hij van de hand. In 1827 werd hij opnieuw gekozen tot lid der Kamer van Afgevaardigden en in 1830

Digitized by Google

was hij rapporteur van de adressen der 221 Kamerleden. Toen na de Junirevolutie het volk de overwinning behaald had, begaf hij zich naar Neuilly, om den hertog *van Orleans* tot het aanvaarden van het bewind te bewegen. Verder trachtte hij de nationale opgewondenheid zooveel mogelijk te onderdrukken, zoodat in het begin van 1832 een oproerige volkshoop zelfs zijn woning bedreigde. In zijn geschrift: „La révolution de 1830" (1832), poogde hij de nuttigheid der omwenteling te bewijzen, en hij verklaarde, dat de hertog *van Orleans* tot den troon was geroepen, niet *omdat*, maar *ofschoon* hij een *Bourbon* was. De regeering benoemde hem tot lid van den ministerraad, tot voorzitter van het Kabinet des konings en tot procureur-generaal bij het Hof van Cassatie; ook ontving hij het grootkruis van het Legioen van Eer en werd hij lid van de Fransche Académie en van de Académie des sciences morales et politiques. Daarna schaarde *Dupin* zich aan de zijde der oppositie, zonder den weg tot verzoening af te snijden, en de Kamer van afgevaardigden benoemde hem tot achtmaal toe tot voorzitter. Hij bekleedde die betrekking ook den 24sten Februari 1848. In de daarna benoemde Constituante was hij lid van de commissie tot het ontwerpen der Grondwet en verklaarde zich tegen het stelsel van twee Kamers. Door het Wetgevend Lichaam werd hij steeds tot voorzitter gekozen en hij beleefde in die waardigheid den 2den December 1851 nogmaals een gewelddadige ontbinding van het Parlement. Toen het besluit tot verbeurdverklaring der goederen van de familie *Orleans* werd afgekondigd, verliet hij het staatkundig tooneel. Als een ijverig aanhanger van de rechten der Gallicaansche vrijheden, werd hij in een hevigen strijd gewikkeld met *Montalembert*. Groot was de algemeene verbazing, toen *Dupin* in 1857 goed vond, dat *Napoleon III* hem weder benoemde tot procureur-generaal van het Hof van Cassatie. Hij verdedigde zich met de betuiging, dat hij steeds aan Frankrijk had toebehoord, maar nooit aan eenige partij. Weldra werd hij lid van den Senaat, ondersteunde de keizerlijke politiek en overleed den 10den November 1865. Hij was een uitstekend pleitbezorger voor de balie, doch zijn talrijke geschriften hebben, volgens het algemeen gevoelen, weinig wetenschappelijke waarde. Wij noemen van hem „Précis historique des droits romains" (1809), „Mémoires, plaidoyers et consultations" (18 dln., 1823—1873). „Les libertés de l'église Gallicane" (1824) en „Notions élémentaires sur la justice, le droit et les lois" (1827).

Dupin, *Philippe*, broeder van den voorgaande, geboren den 7den October 1795, werd in 1816 advocaat en had dadelijk veel succes met politieke processen. Na de revolutie van 1830 werd hij tot lid der Kamer gekozen, maar nam spoedig zijn ontslag, om zich weer geheel aan de praktijk te wijden. Verder onderwees hij den hertog *van Nemours* rechtsgeleerdheid. In 1842 werd hij weer Kamerlid, doch stierf reeds den 14den Februari 1846 te Pisa.

Dupin, *Pierre Charles François*, baron, en oom van den voorgaande, werd geboren te Varzy den 6den October 1784. Na het verlaten der Polytechnische school was hij in 1803 te Boulogne als marine-ingenieur werkzaam en hielp later de academie te Corfu stichten, waar hij les gaf in de natuur- en werktuigkunde. Nadat hij in 1811 een reis had gedaan in Italië, zond hij onderscheiden „Mémoires" aan de Académie van Wetenschappen en was medewerker aan het „Journal de l'école polytechnique". Hij verzette zich tegen het regeeringsbeleid der restauratie, reisde in 1816 in Groot-Britannië en werd in 1818 lid der Académie van Wetenschappen en in 1819 hoogleeraar aan het Conservatoire voor kunsten en handwerken te Parijs. Na een tweede reis naar Engeland werd hij benoemd tot baron en in 1828 werd hij afgevaardigd naar de Kamer van Gedeputeerden, waar hij in 1830 de adressen der 221 onderteekende. In 1834 was hij eenige dagen minister van Marine, werd in 1837 pair van Frankrijk en voegde zich na 1848 in de Constituante bij de rechterzijde, terwijl hij zich in het Wetgevend Lichaam aan de zijde schaarde der koningsgezinde meerderheid. Maakte ook de staatsgreep van den 2den December een einde aan zijn politieke loopbaan, toch werd hij in 1852 weder tot senator benoemd en overleed te Parijs den 18den Januari 1873. Hij heeft een menigte verhandelingen en opstellen geleverd over zaken van wetenschap en nijverheid, over meetkunde, scheepvaart, volkszedeleer, koophandel enz. Als zijn hoofdwerk vermelden wij: „Voyage dans la Grande-Bretagne en 1816—1820" (6 dln. met atlas 1820—1824). Verder schreef hij: „Géométrie et mécanique des arts et métiers et des beaux arts" (3 dln., 1825—1827), „Le petit producteur français" (7 dln., 1827), „Forces productives et commerciales de la France" (2 dln., 1827) en „Force productive des nations depuis 1800 jusqu'a 1851" (4 dln. 1851).

Dupleix, *Joseph François*, gouverneur-generaal van de Fransche factorijen in Voor-Indië, werd den 1sten Januari 1697 te Landrecies geboren. In 1720 werd hij, dank zij de hulp van zijn vader, die directeur van de Fransch Oost-Indische Compagnie was, naar Pondicherry gezonden en in 1730 kreeg hij het bestuur over de nederzetting te Chandernagore. Deze vervallen kolonie wist hij geheel op te heffen en tot bloei te brengen, waarbij hij zelf een vermogen van vele millioenen verwierf. In 1742 tot gouverneur-generaal van de Fransche bezittingen in Voor-Indië, benoemd, vatte hij het plan op aldaar een groot Fransch koloniaal rijk te stichten. Na Madras op de Engelschen veroverd te hebben en Pondicherry glansrijk tegen de veel grootere strijdkrachten van den Engelschen admiraal *Boscawen* te hebben verdedigd, zou hij ertoe over gegaan zijn, zijn tegenstanders geheel uit oostelijk Dekhan te verdrijven, indien de vrede van Aken (1748) hem niet genoodzaakt had, de vijandelijkheden te staken. Zijn doel trachtte hij hierna te bereiken door zijn politiek met de inlandsche vorsten, en zeker zou hij zijn ideaal althans gedeeltelijk verwezenlijkt hebben, indien de Fransche Compagnie hem niet had opgeofferd aan zijn tegenstanders, teneinde den vrede te bewaren. *Dupleix* werd teruggeroepen en overleed den 10den November 1763 in armoede te Parijs, nadat hij er getuige van geweest was, hoe alle vruchten van zijn arbeid door zijn tegenstanders geplukt werden, juist

Digitized by Google

doordat zij zijn systeem volgden. Met hem verdween de laatste kans tot vestiging eener Fransche heerschappij in Voor-Indië.

Duplessis, *Georges Victor Antoine Gratet*, een Fransch schrijver over kunstaangelegenheden, geboren te Chartres den 19den Maart 1834, werd in 1853 geplaatst bij het kabinet van kopergravures der Bibliothèque Nationale te Parijs en kreeg er vervolgens de betrekking van conservator. Hij overleed den 26sten Maart 1899 te Parijs. Hij schreef: „Notice sur la vie et les travaux de Gérard Audran" (1858), „Histoire de la gravure en France" (1861), „Essai de bibliographie des ouvrages relatifs à l'histoire de la gravure et des graveurs" (1862), „Costumes historiques des XVIe, XVIIe, XVIIIe siècles" (2 dln., 1864—1873), „Essai d'une bibliographie générale des beaux-arts" (1866), „Merveilles de la gravure" (1869), „Histoire de la gravure de portrait en France" (1875), „Histoire de la gravure" (1880), „Icones veteris testamenti de H. Holbein" (1884), „Estampes de l'école de M. Schongauer" (1885), „Dictionnaire des marques et des monogrammes de graveurs" (3 dln., 1886—1887), „Les Audran" (1893), „Notices sur la vie et les oeuvres de Henriquel-Dupont" (1893), „Les portraits dessinés par J. A. D. Ingres" (1895) en „Catalogue de la collection des portraits français et étrangers conservés au département des estampes de la Bibliothèque nationale" (1ste dl., 1896). Ook redigeerde hij deel 9—11 van den „Peintre-graveur" van *Robert Dumesnil* en leverde een uitgave van het: „Livre des peintres et graveurs" (2de druk 1872) van abbé *de Marolles* en van de „Mémoires" van *J. G. Will.*

Duplexbrander. Zie *Petroleumlamp.*

Duplicator is een Latijnsch woord, dat *verdubbelaar* beteekent. De *duplicator van Bennett* diende weleer om een geringe hoeveelheid electriciteit aanmerkelijk te vermeerderen. Hij bestaat uit 3 gepolijste platen of schijven van messing, aan de eene zijde gevernist en geïsoleerd opgesteld, en zijn werking berust, evenals bij den condensator, op de verdeeling der electriciteit, welke men tot stand brengt door deze schijven tot elkander te doen naderen waarbij de eene, waaraan een geringe hoeveelheid electriciteit medegedeeld wordt, een electriseering van de andere veroorzaakt. Tegenwoordig is dit toestel niet meer in gebruik, maar vervangen door de influentie-electriseermachine, die op hetzelfde beginsel berust.

Dupliek is het tweede antwoord, dat de gedaagde in een pleidooi geeft op de beweringen van den eischer, in zijn termijn van eisch en repliek voorgedragen. Het mondeling debat heeft deze volgorde: hij, die als eischer optreedt, pleit zijn termijn van eisch; de gedaagde pleit daarop voor antwoord, en daarna volgen re- en dupliek. Tri- en quadrupliek worden gewoonlijk door den rechter niet toegelaten. Ook spreekt men in gelijke beteekenis van dupliek in vergaderingen.

Duployé, *Emile*, de uitvinder van een Fransch stelsel van stenografie, werd geboren den 10den September 1833 te Nôtre Dame de Liesse (departement Aisne), was acht jaar als godsdienstleeraar werkzaam en vertrok toen met den titel van abbé naar Parijs, waar hij in 1860 met zijn broeder *Gustave* het boek: „Sténographie-Duployé ou l'art de suivre, avec l'écriture, la parole" (4de druk, 1867) schreef. Het hierin voorgesteld stenografisch schrift is gemakkelijk te leeren en vereischt slechts het vierde van den tijd van gewoon schrift. Hij wenscht dit gebruikt te zien door het algemeen en stichtte hiertoe een Institut sténographique des Deux Mondes, alsmede het wekelijks uitkomend tijdschrift „Le Sténographe" en een „Almanac sténographique".

Duponchel, *Adolphe*, een Fransch ingenieur, werd in 1821 te Florac geboren. Als hoofdingenieur heeft hij het initiatief genomen voor het plan van den Trans-Sahara-spoorweg. Van zijn werken noemen wij: „Avant-projet pour la création d'un sol fertile à la surface des landes de Gascogne" (1864), „Traité d'hydraulique et de géologie agricoles" (1868), „Le Phylloxera, guérison problable" (1874), „Le chemin de fer de l'Afrique centrale" (1876), „Le chemin de fer transsaharien, jonction coloniale entre l'Algérie et le Soudan" (1878), „Les taches solaires régies par l'excentricité des mouvements planétaires" (1882), „Théorie des alluvions artificielles" (1882), „La colonisation africaine" (1890), „Le Canal de Panama et les torrents artificiels" (1891), „La circulation des vents et de la pluie dans l'atmosphère" (1893) en „Les barrages de retenue et l'amérragement des eaux courantes" (1896).

Du Pont, *Pierre Samuel*, bijgenaamd *de Nemours*, een Fransch staathuishoudkundige, werd geboren te Parijs den 14den December 1739, studeerde in de letteren en werd een aanhanger der oeconomisch-philanthropische school van *Quesnay*. In de meening, dat alleen de landbouwers de voortbrengende klasse vormen, redigeerde hij in dien geest het blad: „Les éphémérides du citoyen" en zette zijn gevoelens stelselmatig uiteen in zijn „Physiocratie ou constitution naturelle du gouvernement le plus avantageux au genre humain" (2 dln. 1768). Door de regeering vervolgd, verliet hij zijn vaderland, doch keerde daarheen terug, toen *Turgot* minister van Financiën werd. Deze schonk hem een onderschikte betrekking, welke hij na den val van dien staatsambtenaar verloor. Nu wijdde hij zich aan de beoefening der wetenschappen, totdat *Vergennes* hem opdroeg met den Engelschen commissaris *Hutton* te onderhandelen over de onafhankelijkheidsverklaring der Vereenigde Staten en over een handelsverdrag. Onder *Calonne* werd hij lid van den staatsraad, later secretaris der Staten-Generaal, en vervolgens gekozen tot afgevaardigde naar de Nationale Vergadering. Hij voerde een hevigen strijd tegen de uitgifte van de assignaten, omdat deze geen innerlijke waarde hadden, en kocht zelf een drukkerij, om een blad uit te geven tot het stuiten van den stroom der revolutie. Om die reden werd hij als een reactionnair beschouwd, zoodat hij in 1792 veiligheid moest zoeken op het land, waar hij zijn „Philosophie de l'univers" (3de druk, 1799) opstelde. Zijn schuilplaats werd ontdekt, doch de val van *Robespierre* redde hem van de guillotine. Een jaar daarna was hij lid van den Raad der Ouden; hier verzette hij zich zóó krachtig tegen de democratische partij, dat hij zich na den 18den Fructidor 1797 naar Noord-Amerika moest begeven. De 18de Brumaire 1799 bracht hem weder naar zijn vaderland,

Digitized by Google

waar hij het bestuur op zich nam der Bank van de Kamer van Koophandel en de uitbreiding der wetenschap bevorderde. In 1814 werd hij secretaris van het voorloopig bewind en *Lodewijk XVIII* benoemde hem tot staatsraad. Na den terugkeer van *Napoleon* nam hij wederom de wijk naar Amerika, waar hij met zijn zonen belangrijke nijverheidsondernemingen aan de Delaware deed verrijzen. Hij overleed den 6den Augustus 1817. Zijn kleine geschriften zijn verzameld en uitgegeven onder den titel: „Opuscules morales et philosophiques retirées de différents journaux" (1805).

Dupont, *Pierre*, graaf, bijgenaamd *de l'Etang*, een Fransch generaal, werd geboren den 14den Juli 1765 te Chabanais. Opgeleid voor de artillerie, werd hij eerst geplaatst bij het Fransche legioen van Holland en in 1791 bij het Fransche leger, waar hij als adjudant van generaal *Dillon* een aanstelling ontving bij het Noorderleger. Toen *Dillon* in April 1792 op den door *Dumouriez* bevolen terugtocht van Doornik vermoord werd, verdedigde *Dupont* zijn generaal en werd zwaar gewond. Later redde hij als stafofficier door zijn kloeke maatregelen Duinkerken, toen deze stad door *York* overrompeld werd, en ontving den rang van brigade-generaal. In 1793 nam hij zijn ontslag, om zich aan de omwenteling te onttrekken, en werd onder het Directoire bestuurder van het topografisch bureau. Na den 18den Fructidor verloor hij zijn betrekking. Hij onderscheidde zich in den slag bij Marengo. Als gouverneur van Piemont drong hij in 1800 in Toskane, waar hij een voorloopig bewind oprichtte, en versloeg de Oostenrijkers bij Pozzolo. Nadat hij in 1804 door den keizer in den gravenstand opgenomen was, nam hij deel aan den veldtocht in Duitschland en droeg in 1807 niet weinig bij tot de overwinning bij Friedland. In 1808 voerde hij bevel over een divisie in Spanje, waar hij bij Baylen capituleerde. *Napoleon*, die hierover zeer verstoord was, deed hem in hechtenis nemen en hield hem gevangen tot in 1813. Eerst na den terugkeer der *Bourbons* trad hij weder in werkelijken dienst en aanvaardde in 1814 de portefeuille van Oorlog. Daarna kwam hij aan het hoofd eener divisie, ook na den tweeden val van *Napoleon*. In 1815 zond het departement Charente hem naar de Kamer van Afgevaardigden, en hij hield er bijna onafgebroken zitting tot aan Juli-omwenteling. In 1835 kwam hij op pensioen, en overleed te Parijs den 7den Maart 1840.

Dupont, *Jacques Charles*, bijgenaamd *de l'Eure*, een Fransch staatsman, werd geboren den 27sten Februari 1767 te Neubourg in Normandië. Hij werd in 1789 advocaat bij het Parlement in deze provincie, bekleedde gedurende de revolutie en het keizerrijk verschillende betrekkingen, werd ook lid van den Raad van Vijfhonderd en was in 1811 voorzitter van het gerechtshof te Rouaan. In 1813 werd hij lid van het Wetgevend Lichaam en werd tot vice-president benoemd, toen *Lodewijk XVIII* na den val van *Napoleon* de leden bijeen riep. Gedurende de Honderd Dagen werd *Dupont* door het departement *Eure* naar de Kamer van Vertegenwoordigers gezonden. Als tweede vice-president ontwierp hij na den slag van Waterloo het protocol, waarin de Vergadering protesteerde tegen alle maatregelen der verbonden mogendheden, die de onafhankelijkheid van Frankrijk bedreigden, waarna hij tot zijn ambt te Rouaan terugkeerde. Weldra zonden zijn medeburgers hem weder naar de Kamer, waarna hij in 1817 wegens zijn oppositie zijn rechterlijke betrekking verloor. In 1824 werd hij afgevaardigd voor Parijs en behoorde steeds tot de liberale minderheid. Na de omwenteling van 1830 werd hij belast met de portefeuille van Justitie, doch na verloop van 6 maanden nam hij zijn ontslag, evenals *Lafayette*, en plaatste zich weder op de banken der oppositie. De dood van zijn neef *Dulong*, die in 1834 door generaal *Bugeaud* in een tweegevecht werd doorschoten, trof hem zoo diep, dat hij zijn mandaat als volksvertegenwoordiger nederlegde. Later werd hij herkozen; hij was lid der Kamer bij het uitbarsten der Februari-omwenteling in 1848. Gedurende de zitting van 24 Februari, toen de voorstanders van het regentschap de vlucht hadden genomen, plaatste *Dupont* zich op den voorzitterszetel en wist door zijn gezag de woede des volks tot bedaren te brengen, zoodat het mogelijk werd, een voorloopige regeering te benoemen, waarvan hij voorzitter werd. Door Evreux en Parijs werd hij tot lid der Constituante gekozen; hij nam deel aan den arbeid dezer vergadering, maar verliet daarna, onder den last der jaren gebogen, het staatkundig tooneel. Hij overleed den 3den Maart 1855 op zijn buitenverblijf Rougepierre in Normandië. Zijn staatkundige vrienden noemden hem den *Aristides* van het Fransche liberalisme. In 1881 verrees te Neuborg een gedenkteeken te zijner eer.

Dupont, *Pierre*, een Fransch lierdichter, werd geboren te Lyon den 23sten April 1821, was aanvankelijk bestemd voor den geestelijken stand, doch werd achtereenvolgens leerling bij een zijdewever, klerk bij een notaris en bediende bij een bankier. In 1839 ging hij naar Parijs en plaatste legitimistische oden in de „Gazette de France" en in de „Quotidienne". Zijn gedicht „Les deux anges" (1842) werd door de Académie bekroond en hij kreeg een betrekking bij den „Dictionnaire de l'Académie", waaraan hij tot in 1847 medewerkte. Toen verwierf hij door zijn lied „Les boeufs" (1846) en door 5 andere onder den titel: „Les paysans et les paysannes" groote populariteit. Later brachten eenige liederen met socialistische droomerijen „Le chant des nations" en „Le chant des ouvriers", hem in een moeielijken toestand, zoodat hij zich een half jaar verborgen hield. Men ontdekte echter zijn schuilplaats, en hij werd voor den tijd van 7 jaar naar Lambessa verbannen. Men kreeg intusschen genade voor den dichter, die zich daarna van staatkundige bemoeiingen onthield. Hij was dichter en componist te gelijk door zijn natuurlijken aanleg, en zelf zong hij zijn liederen in 1848 in de clubs, waarna zij meermalen verzameld en uitgegeven zijn onder de titels „Cahier de chansons", „La muse populaire" en „Chants et chansons". Hij overleed te St. Etienne den 25sten Juli 1870.

Dupont, *Pieter*, een Hollandsch schilder, etser en graveur, werd geboren uit Nederlandsche ouders te Amsterdam; in 1870. Van 1884—1887 was hij klerk op een der kantoren der Hollandsche Spoorweg-Maatschappij te Amsterdam en kwam daarna

Digitized by Google

op de Rijksnormaalschool voor teekenonderwijzers te Amsterdam, waar hij tot 1890 de lessen volgde. In dat jaar ging hij over naar de schilderklasse der Rijksacademie voor Beeldende Kunsten te Amsterdam, waar hij onder *B. Wijnveld* en *N. van der Waay* zijn verdere opleiding ontving. Hij bleef er tot 1894. Intusschen gaf hij, sinds 1890, les aan de teekenschool voor Kunstambachten te Amsterdam. In 1895 gaf hij die betrekking op en trok het volgend jaar naar Parijs, waar hij tot 1900 bleef. Van 1900—1903 vertoefde hij te Nogent-sur-Marne en te Anvers sur-Oise. Toen volgde den 1sten Januari 1903 zijn benoeming tot hoogleeraar in de graveerkunst aan de Rijksacademie voor Beeldende Kunsten te Amsterdam, in welke betrekking *Dupont* nog werkzaam is.

Dupont's voornaamste werkzaamheid als kunstenaar begon omstreeks 1895. Hij maakte toen o.a. fraaie etsen van Amsterdamsche stadsgezichten. Daarna maakte hij te Parijs en omstreken een reeks van aquarellen, pastels en etsen, stadsgezichten, landschappen, arbeiders, werkpaarden, ploegende ossen enz. In 1899 begon hij dezelfde onderwerpen in kopergravure te behandelen en trachtte hij, met goed gevolg, deze moeilijke en mooie techniek weer in eere te herstellen. Zijn voornaamste kopergravures zijn portret van *Steinlen* (1901), portret van prof. *H. Treub* (1903), ruiterportret van *Dirck Tulp*, naar de schilderij van *Paulus Potter*, in de collectie *Six* te Amsterdam (1905—1906), ploegende ossen (1902), ploegende paarden (1904).

Dupont-White, *Charles Brook*, een Fransch staathuishoudkundige, werd geboren te Rouaan den 17den December 1807, studeerde te Parijs, werd advocaat bij het Hof van Cassatie en in 1848 secretaris-generaal van het Ministerie van Justitie. Hij leverde vertalingen uit het Engelsch en schreef: „Essai sur les relations du travail avec le capital" (1846), „L'individu et l'Etat" (1856), „La centralisation" (3de druk, 1876), „La liberté politique considérée dans ses rapports avec l'administration locale" (1864), „De l'équilibre en Europe" (1867), „Le progrès politique" (1868), „Etude sur le suffrage universel" (1870) en Mélanges philosophiques" (1878). Hij overleed te Parijs den 10den December 1878.

Düppel, een dorp in het Sleeswijksch distrikt Sundewit (tegenover Sonderburg), is bekend door de krijgsgebeurtenissen in de jaren 1848, 1849 en 1864. In 1848 werden de Duitsche Bondstroepen daar door de Denen teruggeworpen. De aldaar gebouwde *Düppeler Schansen* werden den 13den April 1849 door de Saksische en Beiersche troepen stormenderhand veroverd en versterkt, doch na hun aftocht door de Denen gesloopt. In 1864 hadden de Denen er een geduchte sterkte gesticht, met een frontlijn van slechts 3000 m. en gedekt door 10 schansen, vanwaar men het geheele terrein kon bestrijken. De beide vleugels, grenzende aan de zee, werden door de Deensche vloot en de rechter vleugel bovendien door de forten op Alsen beveiligd. De Pruisen verschenen den 11den Februari 1864 voor deze versterkingen en veroverden ze, na een belegering, stormenderhand op den 18den April. Daarna werden de verschansingen wederom geslecht (zie verder *Denemarken, Geschiedenis.*

Duprat, *Pascal Pierre*, een Fransch schrijver, geboren den 24sten Maart 1815 te Hagetmau, werd in 1839 leeraar in de geschiedenis aan het gymnasium te Algiers, begaf zich in 1844 naar Parijs en schreef in onderscheiden dagbladen. Na de Februari-revolutie stichtte hij met *Lamennais* het blad „Le peuple constituant" en later het weekblad „La politique du peuple", die beide slechts kort bestonden. Het departement Landes zond hem naar de Constituante, waar hij zich bij de gematigde republikeinen voegde. Op zijn voorstel werd Parijs den 24sten Juni 1848 in staat van beleg verklaard en *Cavaignac* tot dictator benoemd. In de vertegenwoordigende lichamen behoorde hij tot de uiterste linkerzijde, zoodat hij den 2den December 1851 in hechtenis genomen en uit Frankrijk verbannen werd. Hij vestigde zich eerst te Brussel en later te Lausanne en schreef een „Essai sur les races anciennes et modernes de l'Afrique septentrionale" (1845), als inleiding tot een door hem ontworpen werk, getiteld: „Histoire générale des peuples de l'Afrique du Nord". In 1871 werd hij lid van de Nationale Vergadering en voegde zich bij de uiterste linkerzijde. Tevens redigeerde hij de beide dagbladen: „Le Peuple Souverain" en „Le nouveau Journal". In 1876 en 1877 vertegenwoordigde hij in de Kamer van Afgevaardigden het 17de arrondissement van Parijs, maar werd in 1881 niet herkozen. In 1883 ging hij als gezant naar Chili en overleed op de terugreis naar Frankrijk den 17den Augustus 1885. Van zijn werken noemen wij nog: „Timon et sa logique" (1845), „Les tables de proscription de Louis Bonaparte et ses complices" (3 dln., 1853), „Les encyclopédistes, leurs travaux, leurs doctrines et leur influence" (1865), „La conjuration des petits états en Europe" (1867), „Les révolutions" (1870), „Frédéric Bastiat" (2de druk, 1878) en „L'esprit des révolutions" (2 dln., 1879).

Dupray, *Henri Louis*, een Fransch schilder, den 3den November 1841 te Sedan geboren, was een leerling van *Cogniet* en van *Pils* en wijdde zich geheel aan het schilderen van militaire onderwerpen. Van zijn werken noemen wij: „Brigadier, vous avez raison" (1863), „Bataille de Waterloo" (1870), „Une Grand'garde" (1872), „Visite aux avantpostes par le général Ducrot et l'amiral La Roncière La Noury" (1874), „L'arrivée à l'étape" (1878) en „Départ incognito de l'impératrice Eugénie" (1884).

Dupré, *Giovanni*, een Italiaansch beeldhouwer, werd den 1sten Maart 1817 te Siena geboren. Door zelfonderricht bracht hij het zóóver, dat de academie te Florence hem een prijs gaf, zonder dat hij tot haar leerlingen behoorde. *Dupré*, die een overgang vormt tusschen de oudere en nieuwere Italiaansche plastiek, overleed den 10den Januari 1882 te Florence. Zijn voornaamste werk is het in 1873 onthulde standbeeld van *Cavour* te Turijn. Acht allegorische gestalten omgeven het voetstuk, waarop *Cavour*, Italië opheffend, staat. Van zijn overige werken noemen wij: „De doode Abel" (1842), „Kaïn" (1845), „De op een rots zittende Sapphe", standbeelden van *Sant' Antonino* en *Giotto*, dat van gravin *Ferrari-Corbelli* te Florence (1859), een groot relief, voorstellende den „Triomf van het Kruis" in het

Digitized by Google

hoofdportaal der St.-Eroce-kerk te Florence, een „Pieta" (1865) te Siena, een groot Christusbeeld te Buti (1866) en een standbeeld van *St. Franciscus* in den dom te Assisi (1881).

Du Prel, *Karl, von*, een wijsgeerig Duitsch schrijver, werd geboren te Landshut den 3den April 1839, was kapitein in Beierschen dienst, nam in 1872 zijn ontslag, om zich geheel aan de studie te wijden, en overleed den 5den Augustus 1899 te Heiligerkreuz. Hij schreef „Oneirokritikon. Der Traum vom Standpunkte des transcendentalen Idealismus" (1896), „Der gesunde Menschenverstand vor den Problemen der Wissenschaft" (1872), „Unter Tannen nnd Prinien" (1876), „Die Planetenbewohner und die Nebularhypothese" (1880), „Entwicklungsgeschichte des Weltalls" (3de druk, 1882), „Die Philosophie der Mystik" (1885), „Monistische Seelenlehre" (1887), „Die Mystik der alten Griechen" (1888), „Studien aus dem Gebiete der Geheimwissenschaften" (2 dln., 1890—1891,) „Die Entdeckung der Seele durch die Geheimwissenschaften" (2 dln., 1894—1895), „Das Kreuz am Ferner" (2de druk 1897), „Die Magie als Naturwissenschaft" (2 dln. 1899), „Die vorgeburtliche Erziehung als Mittel zur Menschenzüchtung" (1899), „Der Tod, das Jenseits, das Leben im Jenseits" (2de druk, 1901).

Duprez, *Gilbert Louis*, een Fransch tenorzanger, werd geboren te Parijs den 6den December 1806, bezocht eerst het Conservatoire, daarna de muziekschool van *Choron*, ging in 1825 naar Milaan, waar hij vruchteloos een engagement zocht, en werd kort daarna aan den schouwburg „L' Odéon" te Parijs geplaatst. Toen die schouwburg wegens geldelijke moeilijkheden gesloten werd, begaf hij zich met zijn echtgenoote, de zangeres *Duperron*, naar Italië, waar hij eerst te Venetië, vervolgens te Milaan en eindelijk te Turijn optrad. Eerst in laatstgenoemde stad viel hem een uitbundige toejuiching ten deel, zoodat zijn tocht als zanger naar de voornaamste schouwburgen van Italië tot in 1837 een zegetocht mocht heeten. In dat jaar verbond hij zich aan de Groote Opera te Parijs en bleef daar tot 1849, terwijl hij tevens van 1842 tot 1850 de betrekking vervulde van hoogleeraar in de zangkunst aan het Conservatoire. Hij stichtte vervolgens een afzonderlijke zangschool en verplaatste die in 1870 naar Brussel. Hij overleed den 24sten September 1896 te Neuilly. In zijn besten tijd was hij een heldentenor met een krachtige stem en een uitstekende voordracht. Ook heeft hij zich bekend gemaakt als componist door de opera's „Joanita" „Jeanne d'Arc" en „La lettre au bon Dieu", door het oratorium: „Le jugement dernier", terwijl hij in 1845 een groote „Zangschool" heeft uitgegeven. In 1880 verschenen zijn „Souvenirs d'un chanteur".

Duprez, Caroline, dochter van den voorgaande, werd geboren te Florence in 1832 en was een uitmuntende zangeres. Zij verbond zich in 1850 aan de Italiaansche opera te Parijs, zong vervolgens te Brussel en te Londen en werd eindelijk geplaatst aan de Groote Opera te Parijs. Zij overleed te Pau den 17den April 1875.

Duprez, *Jules*, een Fransch schilder, werd geboren te Nantes, legde zich met ijver toe op de teekenkunst en daarna op het schilderen, zoodat hij in 1831 vijf landschappen op de tentoonstelling bracht. Op die van 1867 leverde hij er twaalf, meestal landschappen uit de Pyreneeën, Picardië enz. Hij overleed den 8sten October 1889 te Parijs.

Dupuis, *Charles François*, een Fransch geleerde, werd geboren te Trie-Château bij Chaumont den 16den October 1742, bezocht het Collège d'Harcourt, waar hij zulke snelle vorderingen maakte, dat hij op 24-jarigen leeftijd tot leeraar in de welsprekendheid werd benoemd aan het Collége te Lisieux. Tevens had hij zich op de rechten toegelegd, zoodat hij als advocaat op de rol werd gebracht. *Lalande* was oorzaak, dat hij zich vervolgens aan de wis- en sterrenkunde wijdde, waarna hij de mythen der oudheid door laatstgenoemde wetenschap wilde verklaren. Na onderscheiden opstellen in het „Journal des savants" schreef hij: „Mémoire sur l'origine des constellations et sur l'explication de la fable par l'astronomie" (1781). Daarna werd hij hoogleeraar in de welsprekendheid aan het Collège de France, in 1788 lid van de Académie des Inscriptions en kort daarna lid der Commissie van Onderwijs. Hoewel hij den storm der revolutie trachtte te ontwijken, moest hij toch zitting nemen in de Nationale Conventie, in den Raad van Vijfhonderd en in het Wetgevend Lichaam. Groot opzien baarde hij door zijn algemeen bekend werk „Origine de tous les cultes ou religion universelle" (13 dln., met atlas, 2de druk, 1835—1837). Verder schreef hij: „Mémoire explicatif du zodiaque chronologique et mythologique" (1806). Men vermeldt, dat men hem voor den eigenlijken uitvinder moet houden van den optischen telegraaf, en dat *Chappe* (zie aldaar) dien alleen verbeterd heeft. Hij overleed den 29sten September 1809.

Dupuis, *Jean*, een Fransch reiziger, werd geboren in 1829 te Saint-Just-la-Pendue, vertoefde wegens handelszaken geruimen tijd in China, verwierf er een aanzienlijk vermogen, knoopte betrekkingen aan met invloedrijke personen en was door zijn kennis van de Chineesche taal in staat het binnenland te bezoeken. Hij stelde zich voor een verbindingsweg op te sporen tusschen de zuidelijke provinciën van China en de zee. Hiertoe reisde hij in September 1868 eerst van Hankaoe door Sjensi, Szetsjoean en Kweitsjaoe naar Junnan, bereikte de Songkarivier (Hongkong) en zakte deze af in een boot naar Anam. Ook in 1872 en 1873 deed hij uitgestrekte reizen in het binnenland, welke beschreven werden in: „L'ouverture du Fleuve Rouge et les événments du Tongkin 1872—1873" (1879). Zijn reizen waren mede oorzaak tot de bezetting van Tongkin door de Franschen.

Dupuis, *Toon* of *Antoine*, een Hollandsch beeldhouwer, geboren te Antwerpen den 18den Februari 1877, was een leerling van zijn vader, *Louis Dupuis*, van de Antwerpsche Academie en van het „Institut Supérieur" dier academie, onder *Vincotte*. In 1894 exposeerde hij te Antwerpen en kreeg de bronzen medaille. In 1895 kwam hij in Holland en bleef daar sedert te 's Gravenhage gevestigd. Reeds spoedig trok ook hier zijn werk de aandacht. In 1903 verkreeg hij de gouden medaille op de tentoonstelling te Amsterdam.

Dupuis heeft zich vooral toegelegd op het

Digitized by Google

portret en op dat gebied een groote werkzaamheid ontwikkeld. Behalve veel werk voor particulieren, kreeg hij ook menige min of meer officiëele opdracht. Zoo maakte hij de marmeren buste van dr. *Kuyper* voor de Vrije Universiteit te Amsterdam, de *Mesdag*-buste voor het Museum-Mesdag te 's Gravenhage, het portret van *Th. de Bock* voor den Kaapschen kunstkring en in 1906 het *Rembrandt*borstbeeld voor de stad Leiden. Een van zijn best geslaagde karakterkoppen is de kop van den schilder *Haverman* (1903). *Dupuis* heeft, behalve portretten, ook verscheiden figuurstudies en karakterkoppen geleverd. Sinds verscheiden jaren geeft hij les in het boetseeren aan de Academie voor Beeldende Kunsten te 's Gravenhage. Voor zijn *Rembrandt*-buste benoemde H. M. de koningin hem tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau.

Dupuy, *Jean*, een Fransch staatsman, geboren den 1sten October 1844 te St. Palais (Gironde), was aanvankelijk journalist en redacteur van het democratische blad „Le Petit Parisien". In 1891 werd hij senator en sloot zich aan bij de linkerzijde der republikeinsche partij en van 1899—1902 was hij minister van Landbouw in het kabinet *Waldeck-Rousseau*.

Dupuy, *Charles Alexander*, een Fransch staatsman, geboren den 5den November 1851 te Puy, was eerst bij het onderwijs werkzaam, maar werd in 1885 tot lid van de Kamer gekozen, waar hij zich bij de gematigd republikeinsche partij aansloot. In 1892 werd hij minister van Onderwijs, in 1893 voorzitter van den ministerraad en minister van Binnenlandsche Zaken. In December 1893 tot voorzitter van de Kamer gekozen, toonde hij koelbloedigheid bij den anarchistischen aanslag van *Vaillant*. Wederom voorzitter van den ministerraad, was hij getuige van den moord op president *Carnot* (1894). Later werd hij voor de derde maal voorzitter van den ministerraad (1898—1899). Telkens moest hij voor de radicalen wijken.

Dupuy de Lôme, *Stanislas Charles Henri Laurent*, een Fransch ingenieur, werd geboren den 15den October 1816 te Ploemeur bij Lorient, bezocht de Polytechnische school en trad in dienst als ingenieur der marine. In 1842 zond de regeering hem naar Engeland, om aldaar den bouw van ijzeren schepen te bestudeeren, en hij gaf hiervan verslag in zijn „Mémoire sur la construction des bâtiments en fer" (1844). Volgens zijn aanwijzingen werd het eerste Fransche ijzeren schip te Toulon gebouwd. Geruimen tijd was hij aldaar inspecteur der stoombooten. In 1853 werd hij hoofdingenieur en in 1857 volgde een plaatsing bij het departement van Marine, waarna hij de betrekking van inspecteur-generaal der Marine bekleedde. Hij heeft zich verdienstelijk gemaakt jegens de Fransche vloot; hij bouwde in 1848—1852 het eerste groote schroefstoomlinieschip „Napoleon", dat zich onderscheidde door groote snelheid en het model werd van onderscheiden volgende stoombooten. Deze schepen gaven in 1854 aan de Fransche vloot een aanzienlijk overwicht op de Engelsche. Hij veranderde de oude oorlogsschepen in moderne stoombooten en schiep in 1859 in de „Gloire" het eerste pantserschip, dat den aanvang kenmerkte van een nieuw tijdperk der marine. Hij verbeterde de werkplaatsen en scheepstimmerwerven te Marseille en leverde aan de Compagnie des Messageries impériales een nieuw model van pakketbooten. In 1870 was hij lid van het comité tot verdediging der vestingen en gedurende de belegering van Parijs hield hij zich bezig met de vervaardiging van een bestuurbaren luchtballon. De regeering opende daarvoor een crediet van 40000 francs, maar de treurige tijdsomstandigheden vertraagden het werk, zoodat daarmede eerst in 1872 proeven werden genomen. Sedert 1877 was hij lid van den Senaat voor levenslang en behoorde tot de partij der Bonapartisten. Hij overleed den 2den Februari 1885 te Parijs.

Dupuytren, *Guillaume*, baron, een Fransch ontleedkundige en chirurg, werd geboren den 6den October 1777 te Pierre-Buffière in Haute-Vienne, studeerde te Parijs en werd in 1795 prosector te Montpellier. In 1810 werd hij geplaatst als opzichter der ontleedkunde te Parijs, in 1803 als tweede en in 1815 als eerste heelmeester aan het Hotel-Dieu, in 1813 als hoogleeraar in de chirurgie en in 1818 als professor in de kliniek aan het Hôtel-Dieu. Tevens benoemde de Académie hem tot lid. In 1833 werd zijn loopbaan afgesloten door een aanval van beroerte en hij overleed den 8sten Februari 1835. Hij bezat een scherpen diagnostischen blik, dien hij door de vermetelste kunstbewerkingen rechtvaardigde, terwijl hij hierbij een groote handigheid en een onverstoorbare kalmte aan den dag legde. Ook is hij de uitvinder van verschillende instrumenten en methoden. Eenige van zijn leerlingen hebben een uitgave bezorgd van zijn Leçons orales de clinique chirurgicale faites à l'Hôtel-Dieu" (4 dln., 1830—1834) en van zijn „Traité théorique et pratique des blessures par armes de guerre" (2 dln., 1834).

Duquesne, *Abraham*, markies, een Fransch zeeheld, werd geboren te Dieppe in 1610 en ging in 1637 reeds als kapitein van een oorlogsschip naar Spanje. Hij bewees in den slag bij Coruña (1639), bij Taragona (1641) en elders uitstekende diensten aan zijn vaderland, doch trad gedurende de minderjarigheid van *Lodewijk XIV* in Zweedschen krijgsdienst, waar hij tot vice-admiraal bevorderd werd. Hij versloeg in 1643 de Deensche vloot bij Gothenburg en bracht aan de vereenigde Deensche en Nederlandsche vloten onderscheiden nederlagen toe, zoodat Denemarken genoodzaakt was den vrede van Brömsebro (1645) te sluiten. Bij zijn terugkeer in Frankrijk (1650) vond hij de Spanjaarden gereed, om de oproerige inwoners van Bordeaux te ondersteunen. Aanstonds bracht hij uit eigen middelen een eskader bijeen en onderwierp Bordeaux. Hij streed in 1672 en 1673 tegen de *Ruyter* en *Tromp* in het Kanaal en in de Noordzee. Bij den opstand van Messina tegen Spanje ging hij naar de Middellandsche Zee, om de burgers dier stad te ondersteunen. Hier streed hij met een betrekkelijk geringe scheepsmacht tegen de vereenigde Spaansche en Nederlandsche vloten en het gelukte hem deze in 1676 aan de kust van Catanea een nederlaag toe te brengen. *Lodewijk XIV* zag er intusschen bezwaar in den Protestantschen vice-admiraal tot opperbevelhebber der vloot te bevorderen, zoodat hij hem beloonde met het kasteel Bouchet bij Etampes en met den titel van markies. Bij de opheffing van

Digitized by Google

het Edict van Nantes was alleen *Duquesne* van de algemeene verbanning der Protestanten uitgesloten. Van 1681—1683 tuchtigde hij Tripolis en Algiers en eindelijk bracht hij ook Genua tot onderwerping. Hij overleed te Parijs den 2den Februari 1688. In 1844 werd voor hem een standbeeld opgericht.

Dur, in het Fransch *majeur*, in het Italiaansch *maggiore*, is dat klank- of toongeslacht of die toonsoort, waarin de groote terts gebruikt wordt (zie *Drieklank*). De terts is groot, als de afstand tusschen den grondtoon, *prime*, en den terts twee geheele tonen bedraagt, bijv. van *c—e*.

Dur. is achter plantennamen de afkorting voor *J. P. Duroi*, geboren den 2den Juni 1741 te Brunswijk en aldaar den 8sten December 1785 als geneesheer overleden.

Duran, *Agostino*, een Spaansch criticus, werd geboren te Madrid den 14den October 1789, bezocht het gymnasium te Bergara en studeerde te Sevilla in de wijsbegeerte en rechten. Hij maakte zich bekend met de werken der buitenlandsche wijsgeeren en letterkundigen, met de geschiedenis en de staatswetenschappen en besteedde een gedeelte van zijn aanzienlijk vermogen aan het verzamelen van oud-Spaansche zeldzaamheden. In 1821 werd hij geplaatst bij de algemeene directie van onderwijs, maar verloor die betrekking in 1823, bij de restauratie van het absolutisme. Hij leefde ambteloos tot in 1834 en werd toen tot secretaris van inspectie voor de boekdrukkerijen en daarna tot hoofdbibliothecaris der koninklijke bibliotheek te Madrid benoemd. Hoewel door de September-revolutie van 1840 geschorst in zijn betrekking, keerde hij in 1843 terug tot zijn ambt. In 1845 werd hij benoemd tot directeur der bibliotheek, doch nam in 1855 zijn ontslag, om zich aan zijn geliefkoosde studiën te wijden, en overleed den 1sten December 1862. Zijn geschriften hebben een belangrijken invloed gehad op de Spaansche letterkunde en reeds zijn eerste werk „Discorzo sobre el influjo que ha tenido la critica moderna en la decadencia del teatro antiguo" (1828) heeft veel bijgedragen tot hervorming van het Spaansche tooneel. Verder gaf hij in den: „Romancero general" (2 dln., 1849—1851) een verzameling van oud-Spaansche volksliederen in het licht, alsmede een reeks van oud-Spaansche blijspelen onder den titel: „Talia española" (3 dln., 1834). Als dichter leverde hij: „Las tres toronjas del verjel de Amor"(1856) en „Don Flores de Trepisonda" (1856). Zijn „Memorias leidas en la Bibliotheca Nacional en las sesiones publicas de los años 1860—1862" verscheen eerst in 1874.

Duran, *Charles Auguste Emile*, een Fransch schilder, bekend onder den naam *Carolus Duran*, werd den 4den Juli 1837 te Rijssel geboren en vestigde zich na een studiereis door Italië te Parijs, waar hij zich hoofdzakelijk aan het schilderen van portretten wijdde. Van zijn werken noemen wij: „Emile de Girardin", „Doré", „Mademoiselle Croisette à cheval", „La comtesse Vandal" (1879), „L'enfant bleu", „Trouville", „La Vision", „Andromeda" en „Bacchus" (1889).

Duranametaal is een koperlegeering, bestaande uit: 2,25% tin en antimoon, 1,70% ijzer, 1,72% aluminium, 64,79% koper en 29,49% zink. Het soortelijk gewicht is bij 16°C. 8,077, het smeltpunt ligt tusschen 950°—1000°C. De verhouding van vastheid en elasticiteit maken het zeer geschikt voor verschillende machinedeelen, waarbij nog komt, dat het tegen zwavelzuur, zoutzuur, loogen en zeewater uitmuntend bestand is.

Durance is de naam van een zijrivier van de Rhône in Frankrijk. Zij ontspringt aan de westelijke helling der Cottische Alpen bij den Mont-Genèvre en neemt bij Briançon de Guisane en de Servières, bij de grot der Bessée de Gironde, bij Mont-Dauphin de Guil op. Verder stroomende, vormt zij de grenzen tusschen Hautes- en Basses-Alpes en neemt bij Sisteron de Buech op. Later vallen van links de Bléone, Affe en Verdon er in. Dan vormt zij de grenzen tusschen Vaucluse en Bouches-du-Rhône en stroomt, na nog den Coulon ontvangen te hebben, 4.5 km. beneden Avignon met twee armen in de Rhône. De rivier is 360 km. lang, heeft een stroomgebied van 13400 v. km. en is zoo goed als onbevaarbaar.

Durand, *Joseph Pierre*, een Fransch physioloog en wijsgeer, werd in 1826 te Gros geboren. Als socialist nam hij deel aan de Februari-revolutie en moest na den staatsgreep van 1851 het land verlaten. In Engeland leerde hij toen de verschijnselen der hypnotische suggestie kennen, en deze nieuwe leer ging hij, onder den schuilnaam *Philips*, door lezingen verbreiden. In Amerika voltooide hij zijn studies in de geneeskunde, die hij te Montpellier begonnen was. Na de amnestie in 1860 te Parijs teruggekeerd, zette hij zijn voordrachten over het hypnotisme voort. Men kan hem beschouwen als een der voorloopers van de scholen van de Salpétrière en van Nancy. Van zijn werken zijn te vermelden „Electrodynamisme vital ou les relations physiologiques de l' esprit et de la matière" (1855), „Cours de braidisme ou hypnotisme nerveux" (1860), „Essais de physiologie philosophique" (1866), „Les origines animales de l' homme éclairées par la physiologie et l' anatomie comparatives" (1871) en „Le merveilleux scientifique" (1894).

Durand, *Alice Marie Céleste*. Zie *Henri Gréville*.

Durand-Claye, *Alfred*, een Fransch ingenieur, werd in 1841 geboren. Aan hem, als hoofdingenieur bij de reiniging der Seine en de inrichting van de „Rieselfelder", heeft Parijs te danken, dat de geheele afvoer van faecaliën enz. in plaats van in de Seine op landerijen geleid wordt. Behalve ingenieur in dienst van Parijs, was *Durand Claye* leeraar aan de school voor brug- en kadebouw en aan de school voor schoone kunsten. Hij overleed den 30sten April 1888 te Parijs. Talrijke artikelen over den reinigingdienst van Brussel, Berlijn en de Seine, over pompmachines, brugbouw enz. werden door hem in de „Annales des Ponts et Chaussées" geschreven. Zijn „Typhusepidemie in Parijs van 1882" werd door de Académie van Wetenschappen met den *Monthyon*-prijs bekroond.

Durandi, *Jacopo*, een Italiaansch dichter, werd geboren den 25sten Juli 1737 te Santa Agata bij Vercelli en overleed te Turijn als president der Sardinische rekenkamer den 28sten October 1817. Van hem bezitten wij: „Opere dramatiche" (4 dln., 1766), waarin zich „Armida" bevindt, die door *An-*

Digitized by Google

fossi en *Haydn*, en „Annibale in Torino", die door *Paisiello* op muziek is gebracht, en „Idillj e discorso intorno al genj della poesia e del canto" (1808). Ook schreef hij: „Sulla storia degli antichi popoli dell' Italia" (1769).

Durando, *Giacomo*, een Italiaansch staatsman, werd geboren te Mondovi in 1807, studeerde te Turijn in de rechten en letteren en knoopte er vriendschap aan met *Brofferio*. Beiden namen deel aan de geheime samenspanningen, die de constitutioneele vrijheid en de onafhankelijkheid van Italië beoogden. Zijn adressen aan den koning baarden opzien. Modena, Parma en Bologna kwamen in opstand en Piemont stond gereed, om dat voorbeeld te volgen. Niettemin mislukte de toeleg: duizenden werden in hechtenis genomen, ook *Durando*, doch deze ontsnapte in Mei 1830 naar Zwitserland en vervolgens naar België, waar hij met zijn broeder in krijgsdienst trad bij het vreemdenlegioen. Vervolgens ging hij als luitenant van het leger van donna *Maria da Gloria* naar Portugal. Hier werd hij in het eerste gevecht gewond; toen in Spanje een strijd tusschen de Carlisten en Christino's een aanvang nam, trok hij met de jagers van Oporto daarheen, werd weldra tot majoor en in 1837 tot kolonel bevorderd en keerde in 1840, na het eindigen van den oorlog, naar Portugal terug. Nadat hij hier aan den burgeroorlog had deelgenomen, ging hij dien in 1843 weder opzoeken in Spanje, waar hij tot de aanhangers van *Espartero* behoorde, Saragossa verdedigde tegen generaal *Concha* en na de capitulatie in ballingschap vertrok naar Frankrijk. Daar hervatte hij den draad zijner geschiedkundige studiën en schreef: „De la réunion de la péninsule Ibérique par une alliance entre les dynasties d'Espagne et Portugal" (1844); vervolgens keerde hij terug naar Italië, waar de politie hem niet uit het oog verloor. Hier scheen in de geschriften van *Gioberti*, *Mazzini*, *d'Azeglio* en *Balbo* een betere toekomst te dagen, en *Durando* schreef een brochure over de Italiaansche nationaliteit, waarvoor hij nauwelijks een uitgever kon vinden. Wederom begaf hij zich eerst naar Parijs en toen naar Madrid, doch keerde weldra in Italië terug, om mede te werken aan den „Risorgimento" van *Cavour*, aan de „Concordia" van *Valerio* en aan de pas gestichte „Opinione". *Durando* behoort tot de eerste 4 mannen, die van *Carlo Alberto* een constitutie verlangden. Na den opstand te Milaan in 1848 werd hij door het Voorloopig Bewind als generaal naar Caffaro gezonden, waar hij met zijn vrijwilligers de Oostenrijkers aan het wijken bracht. Toen deze laatsten echter voorwaarts rukten in Lombardije, trok hij naar Brescia en daarna naar Bergamo, dat hij tegelijk met den vijand bezette en met militaire eer verlaten kon. Eindelijk bereikte hij Piemont, waar hem het bevel over een divisie werd opgedragen, dat hij van de hand wees, hetgeen hem later geweldig berouwde, omdat hij van meening was, dat hij de nederlaag bij Novara zou hebben verhoed. In September ging hij met koninklijke volmacht naar Genua, maar was er niet populair, omdat men hem kende als een tegenstander van *Mazzini*, en in 1849 nam hij deel aan den slag van Novara, waar hij, op de vraag van koning *Victor Emanuël*, verklaarde, dat het voortzetten van den oorlog een hopelooze zaak zou zijn. Als lid van het Parlement ondersteunde hij de staatkunde van *Cavour*. Het volk was weinig gezind deel te nemen aan den Krimoorlog, *Cavour* evenmin, doch *Durando* plaatste zich daarvoor in de bres en behaalde de overwinning. In 1855 werd hij minister van Oorlog en Marine en in 1856 bevorderd tot luitenant-generaal. Na den val van *Cavour* droeg de koning hem op een nieuw ministerie te vormen, en hij deed alle moeite, om *Cavour* weder in het kabinet te brengen. In hetzelfde jaar ging hij als gezant naar Konstantinopel, waar hij een voordeelig verdrag sloot met de Porte. Na zijn terugkeer in 1862 werd hij belast met de portefeuille van Buitenlandsche Zaken en na de gevangenneming van *Garibaldi* bij Aspromonte richtte hij een nota aan de Italiaansche gezanten, waarin hij een onverwijlde oplossing verlangde van de Venetiaansche en Romeinsche quaestie. Hij verliet daarna met *Ratazzi* het ministerie en werd honorair adjudant des konings. Later werd hij president van het Hoog Militair Gerechtshof te Rome. Hij was lid van den Senaat, grootkruis der Mauritiusorde, groot-officier van het Legioen van Eer en ridder van Spaansche en Portugeesche orden. Hij overleed den 22sten Augustus 1894 te Rome.

Durando, *Giovanni*, een broeder van den vorige, Italiaansch veldmaarschalk en senator, werd geboren te Mondovi den 23sten Juni 1804, streed met *Giacomo* in Portugal en Spanje en klom op tot den rang van brigade-generaal. In zijn vaderland teruggekeerd, werd hij bij het uitbarsten van den oorlog in 1848 aan het hoofd der pauselijke en vreemde troepen geplaatst en leed de nederlaag bij Vicenza (24 Mei). Nu verliet hij Rome en begaf zich naar Piemont, waar hij als divisie-generaal bij Novara, in de Krim, en in 1859 wederom tegen Oostenrijk deel nam aan den strijd. In 1866 onderscheidde hij zich bij Custozza, werd vervolgens voorzitter van het HoogMilitair Gerechtshof en overleed te Florence den 17den Mei 1869.

Durango, vroeger een staat, is sedert 1864 een departement van Mexico en vormt het noordelijk gedeelte der hoogvlakte van Anahuac, welke een aantal goedbesproeide dalen omvat, die voor veeteelt en landbouw geschikt zijn. De belangrijkste rivieren zijn er de Rio Nasas, de Rio Culiacan en de Rio del Tunal. Het klimaat is zeer ongelijk, doch over het geheel gezond, de lucht droog, behalve in den regentijd, en de winter koud. De bergen bevatten veel ertsen, die echter voor een groot deel nog onaangeroerd bleven. Alleen de goud- en tindelving neemt in den laatsten tijd toe. Dit departement telt op 98470 (volgens anderen 109495) v.km. (1900) 370204 inwoners. De blanken zijn meerendeels nakomelingen van Spaansche landverhuizers, de Indianen leven gedeeltelijk in dorpen, door zendelingen gesticht, gedeeltelijk leiden zij nog een zwervend leven. Landbouw en veeteelt zijn de hoofdbronnen van bestaan. Tarwe, maïs en peulvruchten willen er zeer goed groeien, maar men verbouwt hoofdzakelijk de agave, ter verkrijging van maguey voor de brandewijnstokerij, en katoen voor de fabrieken van Zacatecas en San Luis de Potosi. De groote weg van Mexico naar het noorden bevordert den handel.

Digitized by Google

Durango, de hoofdstad van het gelijknamig departement, ook *Ciudad de Victoria* genoemd, en 2042 m. boven den zeespiegel op een barre hoogvlakte gelegen, werd in 1559 door *Alonzo de Pacheco* gesticht. Zij is de zetel van een bisschop, heeft onderscheiden merkwaardige gebouwen en telt (1900) 31092 inwoners.

Duranta *L.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Lipbloemigen* (*Labiatae*); het onderscheidt zich door een buisvormigen, 5-tandigen kelk, een trechtervormige bloemkroon met een 5-spletigen, ongelijken zoom en een 2-hokkige, 2-zadige vrucht. Het telt onderscheiden sierplanten, zooals *D. Ellisii L.*, op Jamaïca groeiende, met fraaie blauwe bloemen, tot trossen vereenigd, en *D. Plumierii L.*, uit West-Indië, met sierlijke, tot hangende aren vereenigde, licht-blauwe bloemen.

Durante, *Francesco*, een Italiaansch toonzetter, werd geboren te Frattamaggiore in het koninkrijk Napels den 15den Maart 1684 en ontving het eerste muziekonderwijs van *Poveri de Giesù*, terwijl hij vervolgens onder leiding kwam van *Alessandro Scarlatti*. In 1742 werd hij kapelmeester en directeur van het conservatorium Sta. Maria di Loreto te Napels en overleed aldaar den 13den Augustus 1755. Tot zijn school behooren *Traetta*, *Vinci*, *Jomelli*, *Piccini*, *Sacchini*, *Guglielmi*, en *Paisiello*. *Durante* heeft weinig anders gecomponeerd dan kerk- en kamermuziek, en deze onderscheidt zich door verhevenheid en zuiveren stijl.

Durantis, *Guilielmus*, bijgenaamd *Speculator* (de bespiegelaar), een Fransch rechtsgeleerde, werd geboren in 1237 te Puimisson in Hérault, studeerde te Bologna, werd benoemd tot hoogleeraar in het kerkelijk recht te Modena, tot *auditor palatii*, tot *subdiaconus* en kapelaan van den paus en in 1279 tevens tot domdeken van Chartres. Hij vergezelde in 1274 paus *Gregorius X* naar de kerkvergadering te Lyon en verkreeg onder *Nicolaas III* het wereldlijk en geestelijk stadhouderschap in het Patrimonium van St. Pieter. *Martinus IV* benoemde hem in 1281 tot geestelijk *vicarius* in Bologna en Romagna en later ook tot wereldlijk stadhouder, en *Durantis* stichte er Castrum Durantis, het hedendaagsche Urbania. In 1286 werd hij bisschop van Mende in Languedoc en in 1295 stadhouder van de mark Ancona. Hij overleed te Rome den 1sten November 1296. Zijn hoofdwerk is het zeer belangrijke boek: „Speculum judiciale", dat bij herhaling gedrukt werd; meer bekend is zijn liturgisch werk „Rationale divinorum officiorum", waarvan de Mainzer uitgave van 1459 tot de beroemdste voortbrengselen der boekdrukkunst behoort.

Durazzo is de Italiaansche naam van een stad, die door de Turken *Doertz* en door de Slaven Drae wordt genoemd. Zij ligt in het Opper-Albaansch distrikt Kajawa, in het Turksche vilajet Skoetari, aan de noordkust van een ruime baai der Adriatische Zee, in een fraaie, maar ongezonde landstreek. Vroeger was zij een aanzienlijke plaats, doch van haar bloeitijd zijn slechts reusachtige bouwvallen overgebleven, terwijl het aantal inwoners tot op 1200 is gedaald. Zij is de zetel van een R. Katholieken aartsbisschop en drijft hoofdzakelijk handel op Triëst. Bij Durazzo eindigt de Trans-Adriatische telegraafkabel.

In de dagen der Oudheid droeg Durazzo den naam *Epidamnus*. Zij was haar oorsprong verschuldigd aan kolonisten uit Corcyra, die er zich in het jaar 625 v. Chr. vestigden. Door de onderlinge twisten werd zij de oorzaak van den Peloponnesischen Oorlog. De Romeinen, die later een volksplanting daarheen zonden, gaven haar den naam van *Dyrrachium*. In het jaar 48 na Chr. was zij de belangrijkste wapenplaats van *Pompejus*, die er door *Caesar* belegerd werd. Zij bereikte het toppunt van bloei in de 3de eeuw, als hoofdstad van de Romeinsche provincie *Epirus nova*. In 481 werd zij door den Oost-Gotischen koning *Theoderik* en in de 10de en 11de eeuw bij herhaling door de Bulgaren belegerd en eindelijk door keizer *Michaël Ducas* als hertogdom aan *Nicephorus Bryennius* toegekend. Den 18den October 1081 versloeg in haar nabijheid de Noorman *Robert Guiscard van Apulië* keizer *Alexius I* en veroverde de stad, doch stond haar in 1085 weder af. Later werd zij door *Bohemund* belegerd en in 1185 door koning *Willem van Sicilië* veroverd. Bij de verdeeling van het Byzantijnsche rijk in 1205 viel zij ten deel aan Venetië, doch deze republiek verloor haar aan de Epiroten. Na verschillende lotswisselingen werd de stad in 1502 door de Turken veroverd en bleef na dien tijd aan dezen onderworpen.

Durban of *Port d'Urban*, een havenstad der Britsche kolonie Natal in het zuidoostelijk gedeelte van Afrika, ligt op den noordelijken oever der Baai van Natal, welke door een molo beveiligd is tegen verzanding. Zij is het kruispunt van drie spoorlijnen en telt (1902) 60466 inwoners. De handel is zeer belangrijk, daar Durban de in- en uitvoerhaven vormt van de diamant- en goudvelden. In 1901 liepen 945 schepen, metende 1826526 ton, de haven binnen; de invoer bedroeg (1898) 5.3, de uitvoer 1 millioen pond sterling. De baai, op het Kerstfeest van 1497 door *Vasco da Gama* ontdekt, is de eenige haven over een aanmerkelijke lengte der kust, welke wegens klippen en zandbanken nagenoeg ontoegankelijk is voor groote schepen. Lang bleef de haven met haar vruchtbaren omtrek onopgemerkt. Een Nederlandsche kolonie, aldaar in 1719 aangelegd, verdween na korten tijd. Niet beter slaagde in 1828 een poging tot kolonisatie van den Britschen luitenant *Farewell*. Evenmin bleef de republiek Victoria, in 1830 door kapitein *Gardiner* aldaar gesticht, stand houden. Eerst toen de Groote Trek der Boeren uit de Kaapkolonie zich in 1835 daarheen richtte en de binnenlanden in bezit nam, werd de aandacht der regeering er op gevestigd, eensdeels, omdat zij nu de waarde van het land leerde kennen, anderdeels omdat zij die landverhuizers verwijderd wilde houden van de kust. In 1842 stapten de Engelschen er aan land, en Durban ontwikkelde zich in dezelfde mate als de kolonie Natal, in 1856 van de Kaapkolonie gescheiden.

Dürck, *Friedrich*, een Duitsch schilder, werd geboren te Leipzig in 1809, ontving zijn opleiding te München bij zijn oom, den portretschilder *Stieler*, en vervolgens aan de academie aldaar. In 1836 vertrok hij naar Italië. Een te Rome door hem geschilderd stuk, „Een vrouw uit Albanië", bevindt zich in de verzameling van den

Digitized by Google

koning van Württemberg op het kasteel Rosenberg. In 1849 ontbood koning *Oskar* hem naar Christiania en Stockholm, om de portretten van alle leden der koninklijke familie te vervaardigen, en in 1853 vertrok hij na het portretteeren van de toenmalige bruid des keizers, prinses *Elisabeth van Beieren*, naar Weenen, om er ook de portretten te schilderen van den keizer en van de leden van het keizerlijk Huis. Voor koning *Lodewijk* maakte hij eenige portretten, die geplaatst werden in de vermaarde Galerij van Schoonheden. Het aantal zijner genrestukken is niet groot; deze bevinden zich in openbare musea of in kabinetten van particulieren. Hij overleed te München den 25sten October 1884.

Durdik, *Joseph*, een Czechisch schrijver, geboren te Horitz den 15den October 1837, studeerde te Praag, werd leeraar aan het academisch gymnasium aldaar, vestigde er zich in 1869 als privaatdocent aan de universiteit en werd er vervolgens hoogleeraar. Hij overleed den 30sten Juni 1902. Van zijn talrijke geschriften noemen wij „O poesii a povaze lorda Byrona" (1870), „Dêjepisny nástin filosofie novovêké" (1870), „Psychologická rozprava o letorách" (1872), „Kalilogie cili o vyslovnosti" (1873), „Vseobecná aesthetika" (1874—1875), „Poetika" (1881); de drama's: „Stanislav a Ludmila" en „Karthaginka", en het Duitsche werk: „Leibniz und Newton" (1869).

Düren, een arrondissementshoofdstad in het distrikt Aken der Pruisische Rijnprovincie, gelegen op den rechter oever van de Roer en aan de spoorwegen Keulen-Herbesthal, Neusz-Düren, Düren-Euskirchen en Gulik-Düren, telt (1905) 29770 inwoners. Zij is de zetel van eenige rechterlijke en besturende lichamen, heeft vijf Roomsch-Katholieke en twee Protestantsche kerken, een R. Katholiek gymnasium, een Protestantsch realprogymnasium, een hoogere burgerschool voor jongens en twee voor meisjes, een blindeninstituut, een krankzinnigengesticht, door de Provincie voor ruim $2^1/_2$ millioen mark gebouwd, een groot ziekenhuis en op het stadhuis een boekerij van 13 000 deelen en een verzameling van oudheden. Er zijn vele groote fabrieken, vooral van papier, laken, machines, enz. Het is een oude stad, in den Romeinschen tijd Marcodurum geheeten.

Dürer, *Albrecht* (zie de plaat), een beroemd Duitsch schilder en graveur en de stichter van de nieuwere Duitsche schilderschool, werd geboren te Neurenberg den 21sten Mei 1471. Hij was de zoon van een goudsmid en ging aanvankelijk bij zijn vader in de leer. Zijn liefde tot de kunst bracht hem echter in 1486 in het atelier van *Michel Wohlgemuth*, in die dagen den voornaamsten schilder in zijn geboortestad. In 1490 ging hij op reis en vertoefde o. a. te Bazel, te Kolmar, te Straatsburg en waarschijnlijk ook te Venetië. In 1494 keerde hij naar Neurenberg terug en trad er op aandringen zijns vaders in het huwelijk met *Agnes*, een dochter van den beroemden werktuigkundige *Hans Frey*, een vrouw die wel een groot huwelijksgoed meebracht, maar hem door haar booze luimen het leven verbitterde. Geholpen door den raadsheer *Willibald Pirkheimer*, begaf *Dürer*, steeds door liefde tot de kunst aangespoord, zich in 1509 naar Venetië, waar hij een prachtig doek schilderde, namelijk het „Rozenkransfeest der Heilige Maagd", dat door keizer *Rudolf* aangekocht en naar Praag gebracht werd, waar het zich, ofschoon zeer beschadigd, nog altijd bevindt. Ook schilderde hij daar een „Madonna door zwevende engelen gekroond". In Italië had vooral *Giovanni Bellini* grooten invloed op den Duitschen kunstenaar. Gedurende een uitstapje naar Bologna vermeerderde hij zijn kennis van het perspectief, en na zijn terugkeer in het vaderland bracht vooral keizer *Maximiliaan* hulde aan zijn kunst. In 1518 bezocht *Dürer* den Rijksdag te Augsburg en vervaardigde er de portretten van verscheiden vorsten en aanzienlijke personen; in de jaren 1520 en 1521 deed hij een reis naar de Nederlanden, waar hij met de meeste onderscheiding bejegend werd, en in 1526 voltooide hij twee groote stukken met vier Apostelen, onder den naam van „De vier temperamenten" in de Pinakotheek te München te vinden, stukken, die een plaats verdienen naast de kostbaarste kunstwerken van lateren tijd. In de Nederlanden had hij een verkoudheid opgedaan, welke de oorzaak werd eener ziekte, die hem den 6den April 1528 ten grave sleepte.

Dürer is een van de grootste en merkwaardigste meesters der oude Duitsche school. Zonder naar het ideale te streven, openbaart hij in al zijn voortbrengselen een buitengewone verhevenheid van geest. Daarenboven is zijn teekening correct en zijn koloriet glansrijk en harmonisch. Zijn rijke en levendige verbeelding verleidde hem wel eens tot zonderlinge afwijkingen, doch men moet tevens verbaasd staan over zijn onvermoeide werkzaamheid, daar hij in betrekkelijk korten tijd een menigte heerlijke kunstwerken geleverd heeft. Hij schilderde, behalve het reeds genoemde, de portretten van zijn vader en van zijn leermeester *Wohlgemuth*, beiden te München aanwezig, het portret van *Hieronymus Holzschuer* (zie de plaat), dat van burgemeester *Jacob Muffel* enz. Tot zijn beste godsdienstige schilderijen behooren „Smart over Christus' lijk" (1500, München), het zoogenaamde *Paumgartnesche* altaar (in 1903 gerestaureerd), „Aanbidding der Koningen" (1504, Florence), „Christus aan het Kruis" (1506, Dresden), „Maria, Christus aanbiddend", „De heilige Antonius" en „De heilige Sebastiaan" (deze drie op een altaar in Dresden), „Adam en Eva" (1507, Madrid), „Hemelvaart van Maria" (1509, in 1674 verbrand), een voorstelling der Drievuldigheid, (1511, Weenen), „De afneming van het Kruis" (Neurenberg) en verschillende Madonna's. Een kopie van zijn „Bilibald Pirkheimer" met het valsch monogram van *Dürer* bevindt zich in het Rijksmuseum te Amsterdam.

Tot zijn merkwaardigste kopergravures behooren 16 bladen met het lijden van *Christus*, „St. Hiérónymus in zijn cel", „De Melancholie", „De Ridder, de Dood en de Duivel", „Adam en Eva in het Paradijs" en „St. Eustachius"; van zijn houtgravures noemen wij: „De Openbaring van Johannes" (15 bladen), „De Groote Passie" (15 bladen), „De Kleine Passie" (37 bladen), „Het leven van Maria" (20 bladen) en „De eerepoort van keizer Maximiliaan". Eindelijk gaf hij de volgende werken in het licht: „Underweysung der Messung mit Zirckel und Richtscheyd,

Digitized by Google

Portret van Hieronymus Holtzschuer.

Digitized by Google

Digitized by Google

in Linien ebnen vnnd gantzen Corporen (1525 enz.), waarin hij belangrijke wenken geeft over perspectief en schaduwleer, „Von menschlicher Proportion u. s. w." (1528 enz.), zijn hoofdwerk, een wetboek voor den kunstvorm, en „Etliche vnderricht zu bevestigung der Stett, Schlosz vnd Flecken" (1527), het eerste Duitsche boek over den vestingbouw. Door die geschriften heeft hij tevens gearbeid aan de veredeling der Duitsche taal; zij zijn niet alleen in het Latijn, maar ook in onderscheiden nieuwe talen overgebracht.

Duret, *Francisque Joseph*, een Fransch beeldhouwer, werd geboren te Parijs den 19den October 1804, was leerling van *Bosio* en *Guérin*, behaalde in 1823 den grooten prijs voor beeldhouwkunst aan de Ecole des arts en het jaargeld van Rome. Grooten roem verwierf hij met „Mercurius, die van een schildpadschaal een luit vervaardigt" en vooral met den „Napolitaanschen visscher, de tarantella dansende". Verder leverde hij figuren voor het graf van *Napoleon I*, een groep aan de fontein St. Michel, een engel *Michaël*, versieringen in het Louvre, een standbeeld van *Rachel* in de rol van Phaedra enz. In 1845 werd hij lid van het Instituut, later leeraar aan de Ecole des arts te Parijs en overleed aldaar den 25sten Mei 1865.

D'Urfey, *Tom*, een Engelsch blijspeldichter, werd geboren te Exeter in 1630, studeerde in de rechten en schreef vervolgens opera's, tooneelspelen en gedichten en overleed den 26sten Februari 1723. Van zijn tooneelstukken noemen wij: „The siege of Memphis" (1672), „Madam Fickle" (1677), „The plotting sisters", en „Bassy d'Ambois" (1691). Zijn overige gedichten en verhalen zijn bij herhaling uitgegeven.

Durham, een der meest noordelijke graafschappen van Engeland, ten noorden door de Tyne en de Derwent van Northumberland, ten zuiden door de Tees van Yorkshire gescheiden, ten westen aan Cumberland en Westmoreland en ten oosten aan de Noordzee grenzend, telt op 2620 v. km. (1901) 1 187 324 inwoners. De bodem is in het noorden en vooral in het westen bergachtig, maar vrij vruchtbaar, in het oosten meer effen. In het westen verheffen er zich uitloopers van de Penninische bergketen met uitgestrekte venen en heidevelden. Hier ontspringen de Wear en de Tees, laatstgenoemde met een waterval ter hoogte van 15 m., die door mooie dalen kronkelen en even als de Tyne, over een aanmerkelijken afstand zelfs voor zeeschepen bevaarbaar zijn. Aan de kust verrijzen steile kalkgevaarten, vanwaar men een fraai uitzicht geniet op de Noordzee. De grootste rijkdom des lands is gelegen in zijn steenkolenmijnen, die jaarlijks ongeveer 25 millioen ton opleveren, alsmede in een belangrijke ijzerproduktie (jaarlijks 6- tot 700 000), terwijl ook een groote hoeveelheid lood (jaarlijks 5 500 tot 6 000 ton) verkregen wordt. Een uitgebreide tak van nijverheid is vooral de vervaardiging van glas (50 000 000 flesschen 's jaars), terwijl landbouw en veeteelt er bloeien; de korthoornige Durhamkoe, die veel melk geeft, is beroemd. Ook zijn er, behalve de glasblazerijen, veel andere fabrieken. Het graafschap is van spoorwegen doorsneden.

Durham, de hoofdstad van het gelijknamige graafschap, ligt aan 7 spoorlijnen op een steilen heuvel, welke aan drie zijden door de Wear is omgeven en telt (1901) 14641 inwoners. Op den top van dien heuvel verheft zich de groote en prachtige hoofdkerk, in de jaren 1093—1480 ter eere van den heiligen *Cuthbert* gesticht en het graf van *Beda Venerabilis* binnen haar muren bevattend. Niet ver vandaar verrijst het kasteel, door *Willem den Veroveraar* gebouwd, geruimen tijd de zetel van den bisschop, maar thans die van de door *Cromwell* gestichte universiteit. Deze ging later te niet, doch werd in 1832 hersteld. Daaraan grenzen een oude toren, de schatkamer en de fraaie bibliotheek. Tot de opmerkelijke openbare gebouwen behooren verder het stadhuis en de schouwburg. Men vindt er een Latijnsche school, een seminarium en athenaeum, een handwerkschool en een aantal fabrieken. Zij is de zetel van een Protestantschen aartsbisschop, die een jaargeld geniet van ongeveer 20000 pond sterling en weleer bekleed was met burgerlijk en strafrechterlijk gezag. Zijn voormalige titel, paltsgraaf van Durham, is eerst in 1832 afgeschaft. Destad werd door de Angelsaksen gesticht, heette aanvankelijk *Dunholm* (Dunelmum) en had later ruimschoots haar deel aan de ellende, door de oorlogen tusschen Engeland en Schotland veroorzaakt.

Durham, *John George Lambton*, graaf *van*, een Engelsch staatsman, werd geboren den 12den April 1792 uit een oud geslacht, sedert de 12de eeuw in het graafschap Durham gevestigd. Hij ontving zijn opleiding aan de school te Eton, nam dienst bij de huzaren en werd in 1813 afgevaardigd naar het Lagerhuis, waar reeds zijn vroeggestorven vader de Whigpartij had ondersteund. Onafhankelijk door zijn rijkdom, begaafd met een helder verstand en een krachtigen wil, aanvaardde hij met moed zijn taak. In 1819 gaf de „Manchester massacre" hem aanleiding de rechten des volks met kracht te verdedigen, en tevens trachtte hij door het houden van meetings het staatkundig leven in zijn graafschap te wekken. In 1821 bracht hij in het Lagerhuis een volledig ontwerp van Parlementshervorming ter sprake en de hoofdbeginselen daarvan zijn later in een reformbill opgenomen. Bij de ontbinding van het kabinet-*Goderich* (1828) werd hij tot pair benoemd, en toen in 1830 zijn schoonvader lord *Grey* een nieuw ministerie vormde, werd *Durham* als geheim zegelbewaarder daarin opgenomen. Hij nam in 1831 en 1832 ijverig deel aan de verdediging der reformbill, doch terwijl de Whigpartij met de invoering daarvan tevreden was, oordeelde *Durham*, dat hij moest voortgaan op den weg der hervorming. Hoewel hij de portefeuille nog behield, begaf hij zich — inmiddels tot viscount *Lambton* en graaf *van Durham* benoemd — als buitengewoon gezant naar Petersburg, waar hij wegens de gunstige gezindheid, die het Russische Hof hem betoonde, zich het ongenoegen der radicalen op den hals haalde. Bij zijn terugkeer nam hij zijn ontslag als minister, begaf zich in 1833 gedurende de aanwezigheid van *Lodewijk Philips* te Cherbourg daarheen op reis en vertrok in 1834 als gezant naar Parijs, om over de Oostersche quaestie te onderhandelen. In 1835 reisde hij nogmaals als gezant naar Rusland en bleef er tot 1837. Bij het uitbarsten der beweging in Canada

Digitized by Google

ging hij als gouverneur-generaal en kapitein-generaal naar de Britsch-Amerikaansche koloniën, om aldaar de zaken tot een goed einde te brengen en stapte den 21sten Mei 1838 te Quebec aan land. Hij was met een bijkans onbeperkte volmacht bekleed, doch zijn handelingen werden door zijn staatkundige vijanden in Engeland met Argusoogen bespied en scherp veroordeeld. In Juni had hij de leiders van den opstand voor onbepaalden tijd naar het eiland Bermuda verbannen, en lord *Brougham* bracht in het Hoogerhuis een voorstel ter tafel, om dien maatregel, als een overschrijding van zijn volmacht, nietig te verklaren. Het werd, na een geringen tegenstand van het ministerie, aangenomen. Dit griefde *Durham* diep: hij nam aanstonds zijn ontslag en kwam den 30sten November 1838 in Engeland, om zich voor het Hoogerhuis te verdedigen. Met een ondermijnd gestel en gekrenkt door de ondervonden miskenning verliet hij de staatkundige loopbaan en overleed den 28sten Juli 1840 te Cowes op het eiland Wight.

Düringsfeld, *Ida von*, een Duitsch schrijfster, werd geboren den 12den November 1815 te Militsch in Neder-Silezië. Haar vader was officier, en wegens het afwisselend verblijf in onderscheiden kleine garnizoensteden ontving zij aanvankelijk een zeer onvoldoend onderwijs. Eerst later maakte een oudtante haar bekend met de Duitsche en Fransche letterkunde. Op haar 14de jaar vertoefde zij eenigen tijd te Breslau, waar zij Engelsch en Italiaansch leerde. Een jaar later kwam zij in aanraking met *Theodor Hell* (*K. G. Th. Winkler*), die verschillende bijdragen van haar hand in de „Abendzeitung" opnam. Zij bracht daarna eenigen tijd door te Dresden, om haar opvoeding te voltooien. Hier leerde zij *Tiedge* kennen, en weldra gaf zij onder den naam *Thekla* gedichten uit (1836), waarop: „Der Stern von Andalusien" volgde. Een langdurige zenuwziekte belemmerde haar in haar letterkundigen arbeid en eerst in 1841 leverde zij haar roman: „Schlosz Goczyn", die in 1845 een tweede uitgave beleefde. In laatstgenoemd jaar trad zij in het huwelijk met vrijheer *Otto von Reinsberg* en hield vervolgens met hem achtereenvolgens verblijf in Italië, België, Zwitserland, Frankrijk, te Breslau, in Dalmatië, in België, te Praag en eindelijk te Dresden. Zij overleed te Stuttgart den 25sten October 1875; haar echtgenoot maakte den volgenden dag een einde aan zijn leven. Zij was een der vruchtbaarste schrijfsters van Duitschland. Van haar salon- en familieromans noemen wij „Skizzen aus der vornehmen Welt" (4 dln., 1842—1845), „Graf Chala" (1845), „Eine Pension am Genfer See" (2 dln., 1851), „Esther" (2 dln., 1854), „Clotilde" (1855), „Norbert Dujardin" (1861), „Milena" (1863), en „Die Literaten" (2 dln., 1863); van haar geschiedkundige romans: „Margaretha von Valois und ihre Zeit" (3 dln. 1847) en „Antonio Foscarini" (4 dln. 1850). Als dichteres leverde zij „Für Dich" (2de druk 1865), „Amimome" (1852), „Böhmische Rosen" (1851) en „Lieder aus Toscana" (1855). Ook gaf zij een aantal reis- en landschapbeschrijvingen in het licht, waarvan wij vermelden: „Aus Dalmatien" (3 dln., 1855—1857). Gedurende haar verblijf in België schreef zij „Von der Schelde bis zur Maas" (3 dln., 1861); later kwam van haar: „Das Sprichwort als Kosmopolit" (3 dln., 1863) in het licht, terwijl tien jaar daarna (1873) een tweede druk van haar merkwaardig werk „Das Buch gedenkwürdiger Frauen" (1870) is verschenen. Ook leverde zij nog: „Hochzeitsbuch" (1878) en „Sprichwörter der germanischen und romanischen Sprachen" (2 dln., 1872—1875).

Durio *L.* (Maleisch *doerian*) is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Malvaceeën*. Het ontleent zijn naam aan de vruchtstekels (in het Maleisch *doeri*) en onderscheidt zich door een stompen, 5-lobbigen kelk, 4 kortere bloembladeren, een groot aantal tot 5 bundels vereenigde meeldraden met gedraaide helmknoppen, een draadvormigen stijl met een ronden stempel en een bolvormige, weeke, stekelige, 5-hokkige besvrucht met 4 of 5 in het vruchtmoes gelegen zaden. De eenige soort, *D. zibethinus L.*, die op de eilanden van den Oost Indischen Archipel tehuis behoort, is een boom met gesteelde, afwisselende, aan den voet afgeronde, eirond-langwerpige, gaafrandige, vinnervige bladeren, die van boven glanzig en van onderen bruin-aschkleurig zijn, en met tot zijdelingsche tuilen vereenigde bloemen. De eironde vruchten, dicht bezet met pyramidale stekels, worden zoo groot als een menschenhoofd en hebben een reuk, welke naar dien van rottende uien zweemt, waaraan echter zelfs de Europeaan spoedig gewent. De vleezige zaadrokken worden gegeten. Het hout van dezen boom is zeer hard en levert goede balken en masten.

Dürkheim of *Dürkheim an der Hardt*, een stad in de Beiersche Rijnpalts, ligt aan den spoorweg Monsheim—Neustadt, aan den oostelijken voet van den Haardt en voor den mond van het dal der Isenach en telt (1900) 6207 inwoners. Zij is de zetel van een rechtbank, van een natuurkundig genootschap, dat een museum en een bibliotheek bezit, en van een oudheidkundige vereeniging. Men heeft er een R. Katholieke en twee Protestantsche kerken, een synagoge, een Latijnsche school en andere inrichtingen van onderwijs. De stad heeft een belangrijken wijnhandel. Zij is merkwaardig wegens haar zoute bron, haar badinrichting, waaraan in 1883 een gaanderij met ijzeren kolommen is toegevoegd, en wegens de fraaie bouwvallen van haar omtrek.

Durlach, een stad in het Badensche arrondissement Karlsruhe, een klein uur gaans van de stad Karlsruhe aan de Pfinz en aan den voet van den Turmberg gelegen, telt (1905) 12707 inwoners, is het vereenigingspunt van drie spoorlijnen (Bazel—Heidelberg, Karlsruhe—Pforzheim en Karlsruhe—Eppingen) en daarenboven door een stoomtram met Karlsruhe verbonden. Men heeft er een progymnasium, een reaalgymnasium, op de markt een standbeeld van *Karel II* en een voor de in 1849 daar gevallen Pruisen en Nassauers, en onderscheiden fabrieken.

Durm, *Josef*, een Duitsch architect, geboren den 14den Februari 1837 te Karlsruhe, heeft zich vooral bekend gemaakt door zijn studiën over de Grieksche en Romeinsche bouwkunst, waarover hij, in verband met zijn reizen naar Italië, Griekenland en Klein-Azië, verschillende werken uitgaf. Hij is in zijn bouwwerken de vertegenwoordiger van een gematigde, fijn doorgevoerde Renaissance. Met een aantal vakgenooten geeft hij

Digitized by Google

sedert 1881 het „Handbuch der Architectur" uit.

Durmitor (*Dormitor*) is de naam van een wilde, uit kalkketens opgebouwde berggroep in N. Montenegro, waarvan de hoogste top, de Bobotov Koek (2528 m.), tevens de hoogste berg van het land is.

Durnowo, *Iwan Nikolajewitsj*, geboren in het jaar 1830 in het gouvernement Tsjernigow, was van 1889—1895 minister van Binnenlandsche Zaken in Rusland. Op bevel van den czaar moest hij de zelfstandigheid der Zemstwos beperken en ook de stedelijke regeering in bureaucratischen zin wijzigen. Hij overleed den 11den Juni 1903.

Duroc, *Gérard Christophe Michel*, hertog *van Friaul*, generaal van het Fransche keizerrijk, werd geboren te Pont-à-Mousson den 25sten October 1772, ontving zijn opleiding aan de artillerieschool te Châlons, voegde zich in 1792 bij de uitgewekenen, doch keerde spoedig terug, waarna hij ternauwernood aan den kerker ontsnapte. In 1796 werd hij als adjudant van generaal *Lespinasse* geplaatst bij het Italiaansche leger, waar hij door bemiddeling van *Marmont* adjudant werd van *Bonaparte*. In 1797 bij den overtocht over den Isonzo tot bataljonschef bevorderd, vergezelde hij zijn generaal naar Egypte en keerde ook met hem naar Frankrijk terug. Na den 18den Brumaire zond de eerste consul hem met een diplomatieke zending naar Berlijn, en gedurende de vredesonderhandelingen van Amiens naar Petersburg, Stockholm en Kopenhagen, waar hij de belangen van Frankrijk met bekwaamheid behartigde. Na zijn terugkeer werd hij divisie-generaal en bij de troonsbestijging van *Napoleon* werd hij bevorderd tot grootmaarschalk van het paleis. Hij was de gunsteling des keizers en maakte van zijn invloed op dezen een goed gebruik. Toen het Fransche leger voorwaarts rukte naar Weenen, werd *Duroc* als gezant afgevaardigd naar Berlijn. Kort vóór den slag bij Austerlitz bereikte hij het hoofdkwartier des keizers, en toen *Oudinot* gewond werd, nam hij het bevel op zich over de grenadiers. In 1806 onderteekende hij, na den slag bij Jena, den vrede met Saksen, en in 1807 werd, na den slag bij Friedland, door zijn bemiddeling de wapenstilstand gesloten, waarna de keizer hem tot hertog *van Friaul* verhief. Hij vergezelde *Napoleon* gedurende de volgende krijgstochten en hield zich na zijn terugkeer in Rusland (1813) bezig met de reorganisatie der garde. Eindelijk werd hij den 22sten Mei 1813, na den slag bij Bautzen, bij Markersdorf, in de nabijheid des keizers tegelijk met generaal *Kirchner* door denzelfden kanonskogel doodelijk getroffen.

Durra. Zie *Sorghum*.

Duru, *Henri Alfred*, een Fransch dramatisch schrijver, werd in 1829 te Parijs geboren, alwaar hij in 1899 overleed. Met *Chivot*, wiens naam onafscheidelijk aan den zijne verbonden is, schreef hij meer dan 100 stukken, waarvan wij noemen „Fleur de thé" (1868), „Le carnaval d'un merle blanc" (1869), „Doit on le dire?" (1872), „La boîte à Bibi" (1876), „Madame Favart" (1879), „Les braconniers" (1870), „La mascotte" (1881), „Le truc d'Arthur" (1882), „Le Grand Mogol" (1884) en „Les noces d'un réserviste" (1885).

Duruof, *Claude Jules Dufour*, gezegd, een Fransch luchtschipper, werd in 1841 te Parijs geboren. Tijdens het beleg van Parijs in 1870 werd hij met *Nadar* belast met het maken van luchtballons. Met zijn ballon *Neptunus* kwam hij het eerst over de Duitsche linië̲n en daalde neer bij Evreux. Na het beleg heeft hij nog verscheiden tochten door het luchtruim ondernomen, waarvan de meest bekende is die van 1874. Te Calais opgestegen, werd hij naar de Noordzee meegevoerd, maar hij slaagde erin neer te dalen bij een vischersboot, die hem en zijn vrouw nog tijdig wist te redden.

Durutte, *François Joseph* graaf, een Fransch generaal, werd geboren den 15den Juli 1767 te Douai, trad in dienst der republiek, werd spoedig bevorderd en was reeds in 1803 divisie-generaal. In 1809 onderscheidde hij zich, onder het opperbevel van *Eugène*, in Italië en bij Raab. Daarna organiseerde hij de kustverdediging in Duitschland, was gouverneur van Amsterdam en in 1812 commandant van Berlijn. Hij woonde den veldtocht naar Rusland bij, streed dapper bij Bautzen, werd bij Groszbeeren door de Saksers in den steek gelaten, waagde bij Dennewitz moedig den aanval en vormde na den slag bij Leipzig de achterhoede, waardoor hij in de gelegenheid was om bij Freiburg nagenoeg de geheele artillerie te redden. In 1814 bracht hij Metz in staat van verdediging en na den val van *Napoleon* liet *Lodewijk XVIII* het bevel over de 3de divisie aldaar in zijn handen. Gedurende de Honderd Dagen koos hij de zijde van *Napoleon* en streed bij Belle-Alliance. Bij de tweede restauratie ontving hij geen nieuwe aanstelling, zoodat hij zich te Yperen vestigde en aldaar overleed den 18den Augustus 1827.

Duruy, *Victor*, een Fransch geleerde, die zich vooral door bevordering van het onderwijs verdienstelijk heeft gemaakt, werd geboren te Parijs den 11den September 1811 en ontving zijn opleiding eerst aan het Collège Ste. Barbe en vervolgens aan de Normaalschool. Reeds in 1833 werd hij benoemd tot leeraar in de geschiedenis aan het Collège te Reims, en weinige maanden daarna tot hoogleeraar in de geschiedenis aan het Collège Henri IV (later „Napoleon") te Parijs, waarna hij een reeks van uitmuntende leerboeken leverde, zooals: „Géographie historique de la république romaine et de l'empire" (1838), „Géographie historique du moyen age" (1839), „Géographie historique de la France jusqu'en 1453" (1850), „Histoire des Romains" (2 dln., 1843—1844), „Etat du monde romain vers le temps de la fondation de l'empire" (1853), „Histoire Sainte d'aprés la Bible" (1845), „Histoire grecque" (1851) en „Histoire de France" (3 dln., 1852). Zijn hoofdwerk is „Histoire des Romains depuis les temps les plus reculés jusqu'à la fin du règne des Antonins" (7 dln., 2de druk, 1876—1885). Zijn „Histoire de la Grèce ancienne (2 dln., 1862) is door de Académie bekroond. Men zegt, dat hij *Napoleon* heeft bijgestaan bij de vervaardiging der geschiedenis van *Julius Caesar*. In 1863 werd hij benoemd tot minister-staatssecretaris van Openbaar Onderwijs, en in het officieel verslag, dat hij in 1865 daarvan gaf, achtte hij kosteloos onderwijs en schooldwang noodzakelijk, een gevoelen, dat door de geestelijkheid heftig bestreden werd. Hij bekleedde die betrekking tot in 1869 en werd daarna tot senator benoemd, in 1879

Digitized by Google

tot lid der *Académie des sciences politiques et morales* en in 1885 der *Académie française*. Hij overleed den 25sten November 1894 te Parijs.

Duruy, *Albert*, een Fransch schrijver, zoon van den voorgaande, geboren den 3den Januari 1844 te Parijs, onderscheidde zich in den Fransch-Duitschen oorlog en werkte later voor het herstel van het keizerrijk tot aan den dood van den keizerlijken prins. Hij schreef „L'instruction publique et la Révolution" (1882), „Hoche et Marceau" (5de druk 1902), „L'armée royale en 1789" (1888), en „Etudes d'histoire militaire sur la Révolution et l'Empire" (1888). *Albert Duruy* overleed den 12den Augustus 1887 te Parijs.

Duruy, *Georges*, een Fransch schrijver, broeder van den voorgaande, geboren in 1853 te Parijs, werd leeraar in de geschiedenis te Parijs. Hij schreef: „Le cardinal Carlo Carafa" (1883) „Andrée", „Le garde du corps", „Victoire d'âme", „L'unisson", „Fin de rêve" en bezorgde een uitgave der „Mémoires" van *Barras*.

D'Urville-eiland, ook wel Kairoe geheeten, is een eiland in den Grooten Oceaan en ligt tegenover kaap Pamone op Kaiser-Wilhelmsland.

Dusart, *Christiaan*, een Hollandsch historie-, portret- en genreschilder, werd geboren te Antwerpen den 25sten Februari 1618 en overleed waarschijnlijk te Amsterdam na 1681. Hij vertoefde korten tijd in Engeland. Met *Rembrandt* was hij zeer bevriend. Zijn werken zijn zeldzaam. De vooral door het lichteffect zeer aantrekkelijke schilderij, dat het Rijksmuseum te Amsterdam van hem bezit, legt een gunstig getuigenis af voor zijn talent.

Dusart, *Cornelis*, een Hollandsch schilder, graveur en etser van genrestukjes, werd geboren te Haarlem, den 24sten April 1660 en overleed aldaar den 1sten October 1704. Hij was een leerling van *Adriaen van Ostade* en volgde dien geheel na. Vooral zijn tafereelen uit het boerenleven zijn smaakvol van compositie, mooi van toon en geestig van onderwerp. Ook maakte hij mooie zwarte kunstprenten in etsen. Van zijn schilderijen, die men in vele binnen- en buitenlandsche musea vindt, noemen we slechts die in het Rijksmuseum te Amsterdam en in het Mauritshuis te 'sGravenhage.

Dusch, *Johann Jakob*, een Duitsch dichter en romanschrijver, geboren te Celle den 12den Februari 1725, studeerde te Göttingen in de theologie en in de fraaie letteren. Daarna was hij huisonderwijzer en vestigde zich vervolgens als privaatdocent te Altona, waar hij een betrekking ontving aan het gymnasium, benevens den titel van Deensch justitieraad. Hij overleed den 18den December 1787. Als dichter heeft hij zich vooral bij het leerdicht en bij het komisch heldendicht bepaald, zooals „DasToppe" (1751) en „Der Schoszhund" (1756). Van zijn prozawerken vermelden wij: „Moralische Briefe zur Bildung des Herzens" (2 dln., 2de druk 1772), „Briefe zur Bildung des Geschmacks" (6 dln., 2de druk, 1773—1779), Geschichte Karl Ferdiners" (3 dln., 1776—1780) en „Die Pupille" (1798).

Dusch, *Alexander von*, een Badensch staatsman, werd geboren te Neustadt aan de Hardt den 27sten Januari 1789. Hij studeerde te Parijs in de wis- en natuurkunde, voltooide zijn studiën te Heidelberg en werd in Baden eerst bij het departement van Financiën en vervolgens bij dat van Buitenlandsche Zaken geplaatst. Daarna vertrok hij naar Zwitserland, eerst als gevolmachtigde en toen als minister-resident. Verder werd hij gezant te Mainz, daarna te München en vervolgens bij den Bondsdag te Frankfort en aanvaardde in 1843 de portefeuille van Buitenlandsche Zaken in Baden. In die betrekking bleef hij tot 1849 een voorstander der vrijzinnige beginselen, doch de Meirevolutie van dat jaar gaf aanleiding tot zijn aftreden. Kort daarna werd hij door Heidelberg afgevaardigd naar de Tweede Kamer in Baden, doch legde reeds in 1851 zijn mandaat neder, waarna hij zich te Heidelberg wijdde aan de beoefening der letteren en den 27sten October 1876 overleed. Van zijn werken noemen wij: Ueber das Schicksal der Antiken und Weltschätze zur Paris. Eine Frage und ein Wunsch" (1815), „Ueber das Gewissen eines Deputierten" (1822), „Zur Pathologie der Revolutionen" (1852) en „Das Reich Gottes und Staat und Kirche" (1854).

Duschan, *Stephanus*, een der machtigste vorsten van zijn tijd en de eerste czaar der Serviërs uit het Huis der *Nemanjiden*, dat het bewind aanvaardde in 1159, wordt ook wel *Nemanjitsj IX* genoemd. Zijn vader werd in 1336 geworgd en *Duschan* trad na zijn troonsbeklimming in het huwelijk met *Helene*, de zuster van *Alexander*, koning der Bulgaren. Hij ondernam dertig krijgstochten tegen de Grieken, breidde zijn rijk uit en veroverde groote steden. In 1347 werd hij tot keizer gekroond, aanvaardde den titel van czaar en alleenheerscher der Serviërs, Grieken en Boelgaren en verhief zijn zoon *Oerosji* tot koning. Hij was een ijverig voorstander der Kerk, een goed bestuurder des rijks en een ijverig wetgever en overleed te Djewola in Albanië in December 1356.

Duschek, *Franz*, minister van Financiën gedurende de Hongaarsche omwenteling, werd geboren te Radowesnitz in Bohemen den 20sten Augustus 1797, studeerde te Ofen, Erlau en Boedapest en was in 1848 vice-president van de Hongaarsche „Hofkammer". Hoewel hij niet tot de vurige omwentelingsgezinden behoorde, was hij onder *Kossuth* onderstaatssecretaris bij het departement van Financiën en werd in het ministerie *Szemere* zelf met de portefeuille van dit departement belast. Hij volgde in Juli 1849 het bewind bij zijn tweede vlucht naar Szegedin, waar hij zich door den Rijksdag een nieuw crediet deed openen van 60 millioen. Na het neerleggen der wapenen bij Villagos (23 Augustus 1849) leverde hij een som van ongeveer 5 millioen aan goud en zilver in de handen van den Oostenrijkschen commandant en verliet daarna het staatkundig tooneel. Hij overleed den 17den October 1873.

Duse-Checchi, *Eleonore*, een Italiaansche tooneelspeelster, geboren den 3den October 1859 te Vigevano, maakte zich reeds in 1880 in Italië en vooral te Rome bekend door haar dramatische talenten in het vervullen van de vrouwelijke hoofdrollen uit de stukken van *Dumas* en *Sardou*. Reeds spoedig was haar naam beroemd als de eerste tooneelspeelster van Italië en werd door haar vele reizen met een onder haar leiding en die van den

Digitized by Google

tooneelspeler *Ando* staand gezelschap ook in het buitenland algemeen bekend. Zij bezocht bijna geheel Europa en Amerika en trad ook eenige malen in ons land op. De veelzijdigheid van haar uitbeeldingsvermogen, haar levendig temperament en haar diep kunstgevoel geven haar een eerste plaats onder de tooneelspeelsters van Europa. Ofschoon haar talent het grootst is in tragische en ernstige rollen, zooals in „la Dame aux Camélias", „Magda", „Fernande", „Adrienne Lecouvreur" enz., heeft zij ook komische rollen als „Cyprienne" uit *Sardou's* „Divorçons" en „Francillon" van *A. Dumas* met succes vervuld.

Dusevel, *François Hyacinthe Guy*, een Fransch oudheidkundige, werd geboren den 12den September 1796 te Doullens in het departement Somme, studeerde te Parijs in de rechten en werd advocaat bij het gerechtshof te Amiens, maar liet weldra de praktijk varen, om zich uitsluitend aan geschiedkundige nasporingen te wijden. Al zijn geschriften hebben betrekking op het departement Somme en op de stad Amiens. Daarvan noemen wij „Notice sur la ville d'Amiens" (1825), „Monuments d'Amiens" (1830), „Notice de l'église cathédrale d'Amiens" (1830) en „Histoire de la ville d'Amiens", (2 dln, 2de druk 1848). Hij overleed te Sénarpont den 5den April 1881.

Dusommerard, *Alexandre*, een Fransch oudheidkundige en kunstverzamelaar, werd geboren in 1779 te Bar-sur-Aube, bevond zich gedurende de oorlogen der Fransche republiek als vrijwilliger bij het leger, werd later lid van de Rekenkamer en verzamelde in het hôtel Cluny, waar hij zich in 1833 gevestigd had, een grooten rijkdom van merkwaardige voorwerpen uit de Middeleeuwen. Als vrucht zijner nasporingen leverde hij het prachtwerk; „Les arts au moyen âge" (5 dln. 1838—1846). Hij overleed den 19den Augustus 1842, en het hôtel Cluny met de daarin aanwezige voorwerpen, door den Staat aangekocht, behoort thans tot de veel bezochte merkwaardigheden van Parijs. Na zijn dood werd zijn zoon *Edmond*, geboren den 27sten April 1817, conservator van genoemd museum.

Dussard, *Hippolyte*, een Fransch staathuishoudkundige, geboren den 4den September 1798 te Morez in het departement Jura, werd in 1839 lid der redactie van het „Répertoire de l'industrie étrangère" en in 1843 hoofdredacteur van het: „Journal des Economistes". Hij schreef „De l'état financier de l'Angleterre et des mesures proposées par les whigs et tories" (1842), „L'exposition universelle de Londres" (1851), en „Le crédit et la production agricole" (1814). Ook leverde hij een vertaling der: „Principles of political economy" van *Mill*. Hij overleed te Myer den 22sten Januari 1876.

Dusseau, *Petrus Johannes Valentinus*, een Nederlandsch dichter, werd geboren te Kuilenburg den 13den April 1807, studeerde aan het Luthersch seminarium te Amsterdam en werd achtereenvolgens predikant te Winschoten en te Schiedam, waar hij den 30sten September 1853 overleed. Wij bezitten van hem, behalve leerredenen en een „Kort begrip der kerkelijke geschiedenis" (2de druk, 1848), een aantal dichtbundels, zooals: „Gedichten voor de beschaafde jeugd" (1835), „Dichterlijke mengelingen" (1838), „Spiegel der deugd" (1846), „Voorjaarsbloempjes" (1848) en „Rozenbloempjes" (1851).

Dussek, *Johann Ludwig*, een Oostenrijksch pianospeler en componist, werd geboren te Czaslau in Bohemen den 9den Februari 1761, onderscheidde zich reeds vroeg als een bekwaam organist en nam die betrekking op onderscheiden plaatsen waar, onder anderen ook te Bergen-op-Zoom. In 1784 baarde hij door zijn spel groot opzien te Berlijn en te Petersburg, vertoefde daarna eenigen tijd bij prins *Karl von Radziwill* in Lithauen en ging in 1786 naar Parijs en vervolgens naar Italië. In 1788 begaf hij zich wederom naar Frankrijks hoofdstad, doch wegens het uitbarsten der omwenteling nam hij de wijk naar Londen. Hier trad hij in het huwelijk, doch geraakte door den muziekhandel, dien hij met zijn schoonvader gesticht had, in zóó benarde omstandigheden, dat hij in 1800 heimelijk Engeland verlaten moest. Hij ging naar Hamburg, bezocht in 1802 zijn vaderland, vertoefde eerst bij prins *Louis Ferdinand van Pruisen*, daarna bij den prins *van Isenburg* en trad in 1806 in dienst van prins *Talleyrand* te Parijs, in wiens huis hij den 20sten Maart 1812 overleed. Hij onderscheidde zich door een groote vaardigheid en door een levendige, indrukwekkende voordracht. Hij heeft 76 door hem gecomponeerde stukken voor piano uitgegeven, waaronder een elegie op den dood van prins *Louis Ferdinand*.

Düsseldorf, de hoofdstad van een evenzoo genoemd regeeringsdistrikt der Pruisische Rijnprovincie, ligt op 45 km. van de Nederlandsche grens en op 51°13′ N.Br. en 6°46′ O.L.v.Gr. in een fraaie dalvlakte op den rechter oever van den Rijn, waarover in 1898 door *Krohn* een steenen brug geslagen is. De plaats telt (1905) 253099 inwoners. Zij ontleent haar naam aan de Düsselbach, die hier in den Rijn uitmondt, en is verdeeld in de Altstadt, Karlstadt, Neustadt en Friedrichstadt. De plaats ligt aan de spoorlijnen Oberhausen-Keulen, Düsseldorf-Mettmann-Hagen, Schwerte-Gladbach, Essen-Kettwig-Düsseldorf, Düsseldorf-Ohligs-Lennep en Opladen-Speldorf-Welver en is door electrische trams met Krefeld, Kaiserswerth, Ratinger en Ohligs verbonden. In de vorige eeuw werden onderscheiden nabij de stad gelegen dorpen als het ware door haar benaderd en in 1851 voor goed met haar vereenigd. Op de plaats der vroegere vestingwerken zijn thans talrijke straten, boulevards en parken aangelegd. Van den hortus, waarin in 1892 een gedenkteeken voor de in de oorlogen van 1864—1871 gevallen strijders werd onthuld, leidt de prachtige *Königsallee* naar de Friedrichstadt. Onder de talrijke bruggen verdient de zoogenaamde Gouden brug vermelding. Tot de merkwaardigste gebouwen behooren de St. Lambertikerk met de praalgraven van de hertogen van *Gulik* en *Berg*, van welke vooral het marmeren mausoleum van hertog *Johann* vermelding verdient, de prachtige Johanneskerk, in 1875—1881 in Italiaanschen rondboogenstijl opgetrokken, de prachtige St. Andreaskerk, te voren een Jezuïetenkerk, en de laat-Gotische St. Petruskerk (1898). Van de wereldlijke gebouwen noemen wij het sierlijke „Ständehaus" (zie de afb.), het stadhuis in renaissance-stijl, het academiegebouw, het stadtheater met de stand-

Digitized by Google

beelden van *Immermann* en *Mendelssohn-Bartholdy*, het paleis van justitie en het Appollotheater. Ook heeft men er het bronzen ruiterstandbeeld van keurvorst *Johan Wilhelm van de Palts* op het marktplein, een marmeren standbeeld van dien keurvorst op het slotplein, het *Cornelius*monument door *Donndorf* gemodelleerd en den 24sten Juni 1879 onthuld, en het *Schadow*monument van *Wittig*, benevens standbeelden van *Wilhelm I*, *Bismarck* en *Moltke*, alsmede een kabinet van oudheden en een fraaie verzameling van natuurkundige instrumenten. Het oude slot, door het bombardement der

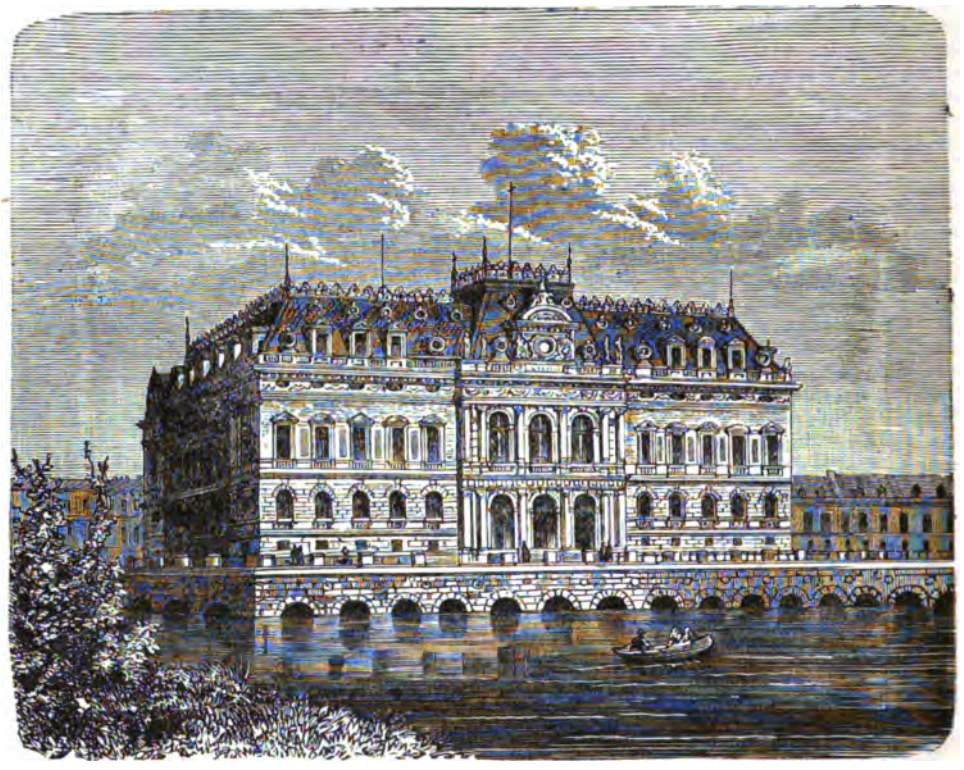

Het „Ständehaus" te Düsseldorf.

Franschen in 1795 vreeselijk gehavend, is later hersteld en de zetel geworden der beroemde schilderacademie. Deze laatste werd in 1767 door *Karel Theodoor* gesticht, in 1822 door *Friedrich Wilhelm III* hernieuwd, en begon toen weldra te bloeien onder de leiding van *Cornelius* en *Schadow*, terwijl in 1859 *Bendemann* met het bestuur werd belast. Het museum van schilderijen, aldaar in 1690 opgericht en rijk aan stukken van *Rubens* en van andere meesters der Nederlandsche en Vlaamsche school, werd in 1805 naar München verplaatst. Men heeft er intusschen nog een verzameling van 14500 oorspronkelijke handteekeningen en 24000 kopergravures en afdrukken in gips, waaraan in 1841 een verzameling aquarellen van de beste Italiaansche meesters is toegevoegd. Ook het stedelijk museum telt eenige goede stukken van de Düsseldorfsche school, namelijk van *Lessing*, *Achenbach*, *Knaus*, *Schirmer* enz., en een tentoonstellingspaleis in barokstijl (1902). Behalve de schilderacademie vindt men er een aantal andere inrichtingen van onderwijs, zooals een school voor bouwkunst, een gymnasium, eenige hooger burgerscholen enz. De stadsboekerij telt 50000 deelen. Ook heeft men er onderscheiden inrichtingen van liefdadigheid. Er is een kunstgenootschap voor de Rijnstreek en Westfalen, in 1828 gesticht, en er worden gedurig groote muziekfeesten gegeven. Sedert 1892 heeft Düsseldorf een binnenhaven, sinds 1896 een handelshaven. De zeevloot bestaat uit telkens twee stoombooten tusschen Londen, Hamburg, Bremen, Stettin, Danzig, Koningsbergen, Riga en Petersburg ééner- en Düsseldorf-Keulen anderzijds.

De nijverheid verkeert te Düsseldorf in een bloeienden toestand: men vindt er ijzerindustrie in alle mogelijke takken, verder ververijen, katoen-, tabaks- en tapijtfabrieken, looierijen, wagenmakerijen, meubelfabrieken enz., terwijl in de nabijheid der stad veel groenten worden verbouwd. In 1859 is er een „Handels- und Gewerbeverein" gesticht en in 1861 een handelsrechtbank. De handel bepaalt zich voornamelijk tot textiel- en ijzerwaren. Ook het gezellig verkeer vindt er zooveel steun in de feesten en gemaskerde optochten van de kunstenaarsvereeniging „Malkasten", in 1848 gesticht, als in onderscheiden openbare uitspanningsplaatsen, bijv. de „Golzheimer Heide", de

Digitized by Google

„Geislersche en Beckersche tuinen", den „Ananasberg" en het dorp Düsselthal. „De Tuin van Jacobi", alzoo genoemd naar den wijsgeer *Friedrich Jacobi*, wiens gastvrijheid aldaar aan veel beroemde mannen, zooals *Goethe*, *Wieland* en *Herder*, een aangename verblijfplaats bezorgde, is thans het eigendom van de vereeniging „Malkasten".

Düsseldorf, een oude plaats, werd in 1288 tot stad verheven en was vervolgens de residentie van de hertogen *van Berg* en een geliefkoosde verblijfplaats van den adel. Zij werd tevens een zetel der kunst, door talrijke reizigers bezocht. Nadat de hertogen van *Gulik*, *Berg* en *Cleef* uitgestorven waren, kwam de stad in het bezit van de paltsgraven *von Neuburg* en diende tot verblijfplaats van keurvorst *Johann Wilhelm* (1690—1716), totdat Heidelberg wederom verrezen was. In 1795 viel zij in de handen van Frankrijk, doch werd bij den vrede van Luneville (1801) aan Beieren afgestaan. In 1806 werd zij gevoegd bij het hertogdom Berg en in 1814 kwam zij aan Pruisen.

Dussen is een gemeente in de provincie Noord-Brabant, groot 3592 H.A. met 3178 inwoners (1905), begrensd door de gemeenten Werkendam, de Werken-en-Sleeuwijk, Almkerk, Emmikhoven-en-Waardhuizen, Meeuwen, Kapelle, Waspik, Raamsdonk, Made-en-Drimmelen en Dubbeldam. Zij omvat een aantal polders en bekade en onbekade eilanden van den Biesbosch en heeft een kleibodem, die voor landbouw en veeteelt in gebruik is. Tot de gemeente behooren de dorpen Dussen of Dussen-Munsterkerk, Dussen-Muilkerk en de Polder.

Dussen, *van der*, is de naam van een aanzienlijk Nederlandsch geslacht, hetwelk reeds bloeide in het midden der 13de eeuw. Van de leden noemen wij:

Dussen, Jan van der, die als ridder in 1288 deel nam aan den slag bij Woeringen en gehuwd was met *Elizabeth van Polanen*.

Dussen, Jan van der, heer *van Dussen en Aartswaerde*, een zoon van den voorgaande werd in 1305 onder den adel van Holland opgenomen.

Dussen, Arend van der, een kleinzoon van den voorgaande, eveneens ridder, heer *van Dussen en Aartswaerde*, werd in 1356 beleend met de heerlijkheid *Hage*. Hij kwam in 1371 met den heer *van Brederode* en anderen *Wenceslaus van Bohemen* te hulp in den oorlog tegen *Willem*, hertog *van Gulik*, nam deel aan den slag bij Baswijler, was verder baljuw van Zuid-Holland en trok in 1396 met *Albrecht van Beieren* naar Friesland.

Dussen, Florens van der, een zoon van den voorgaande, was in 1444 drossaart van het land van Arkel, in 1450—1455 slotvoogd van Loevestein, baljuw van Zuid-Holland en raadsheer van hertog *Philips van Bourgondië*. Als krijgsman heeft hij deelgenomen aan de belegering van Geertruidenberg (1424) en aan die van Zevenbergen (1427).

Dussen, Ewout van der, geboren te Delft den 31sten Juli 1574, was burgemeester aldaar, lid van de Staten van Holland en West-Friesland, afgevaardigde naar de Staten-Generaal en in 1629 gecommitteerde naar het leger te velde voor 's Hertogenbosch onder *Frederik Hendrik*. In 1618 was hij buitengewoon ambassadeur in Engeland, en ook later bekleedde hij belangrijke betrekkingen. Hij overleed te Delft den 10den December 1646.

Dussen, Adriaan van der, geboren den 18den Mei 1586, was gehuwd met een nicht van *Johan van Oldenbarneveldt*. Met de zonen van laatstgenoemde nam hij deel aan den aanslag op het leven van prins *Maurits*, doch ontsnapte naar Brussel, waarna hij tot eeuwigdurende ballingschap veroordeeld werd. Hij begaf zich vervolgens naar Duitschland, werd er kolonel en krijgscommissaris in keizerlijken dienst en overleed in 1658.

Dussen, Gerard van der, geboren te Schiedam den 10den November 1636, was in 1685 burgemeester van Schiedam, in 1688 commandeur en tijdelijk schout-bij-nacht, in welke betrekking hij deel nam aan den tocht van *Willem III* naar Engeland, kruiste als werkelijk schout-bij-nacht in de Middellandsche Zee en werd in 1709 vice-admiraal van Holland en West-Friesland. Hij overleed den 17den Juli 1711.

Dussen, Paulus van der, werd geboren den 5den September 1658. Als schout-bij-nacht bewees hij in onderscheiden zeegevechten en door het beschermen van den handel aan zijn vaderland belangrijke diensten en overleed den 8sten October 1707.

Dussen, Bruno van der, was een verdienstelijk Nederlandsch staatsman. Hij werd geboren te Gouda den 9den Augustus 1660, ontving zijn eerste opleiding bij zijn oom *Hieronymus van Beverningk*, studeerde te Leiden en werd daarna pensionaris van zijn geboorteplaats, waar hij tevens meermalen het ambt van burgemeester bekleedde. Hij werd afgevaardigd naar de vergadering tot het voeren van vredes-onderhandelingen te Geertruidenberg (1710) en naar die te Utrecht, waar hij in 1716 het Barrièretractaat hielp sluiten. Op een der maaltijden, daarbij gehouden, wees de Portugeesche gevolmachtigde *d'Acunha* op een oranjeappel, zeggende: „Zulke geurige vruchten rijpen op mijn landgoederen tweemaal in het jaar!", waarop *van der Dussen* een Stolksche kaas in de hoogte hief met de woorden: „Zulke kostbare vruchten leveren mijn landgoederen tweemaal op één dag!" Hij overleed in 1742.

Dussen, Jacob van der, heer *van Oostbarendrecht*, werd geboren te Dordrecht den 14den Maart 1970, studeerde in de rechten, reisde in Engeland, Duitschland en Italië, werd burgemeester van Dordrecht, in 1718 lid van de Staten-Generaal en overleed den 1sten November 1728.

Dussen, Joannes van der, een Nederlandsch rechtsgeleerde, werd in 1775 hoogleeraar in de rechten aan het gymnasium illustre te Zutfen en schreef „Commentatio historico-juridica ad diplomata quaedam Batava adhuc anecdota" (1785).

Dussen, Jacob van der, een Nederlandsch dichter en letterkundige, werd geboren omstreeks het jaar 1765 en overleed in 1820. Wij kennen van hem een lierdicht „Het hoogste goed" (1791), alsmede „Proeve over den mensch naar het Engelsch van Pope" (1797).

Dutens, *Louis*, een Fransch schrijver, werd geboren te Tours den 15den Januari 1730, begaf zich, vooral wegens zijn Protestantsch geloof, naar Engeland, waar hij eerst onderwijs gaf, terwijl hij later den Engelschen gezant lord *Mackenzie*

Digitized by Google

als secretaris naar Turijn vergezelde en er na diens vertrek als gevolmachtigde achterbleef. Toen hij in 1762 naar Engeland terugkeerde, verkreeg hij door tusschenkomst van dien lord een aanzienlijk pensioen. Vervolgens ging hij nogmaals als gevolmachtigde naar Turijn, totdat een voordeelige praebende, hem door den hertog *van Northumberland* aangeboden, hem naar Engeland deed terugkeeren. Nu reisde hij door een groot gedeelte van Europa, knoopte betrekkingen aan met de geleerdste mannen en overleed te Londen als Britsch historiograaf en als lid der Academie van Wetenschappen den 23sten Mei 1812. Hij leverde een uitgave der werken van *Leibniz* (6 dln., 1769) en schreef: „Récherches sur l'origine des découvertes attribuées aux modernes" (2 dln., 1766), „Tocsin" (1769) met scherpe uitvallen tegen *Voltaire* en *Rousseau*, „Histoire de ce qui s'est passé pour le rétablissement d'une régence en Angleterre" (1789), „Considérations théologiques sur les moyens de réunir toutes les églises chrétiennes" (1798), „Table généalogique des héros de roman", en „Mémoires d'un voyageur qui se repose" (3 dln., 1806).

Dutens, *Joseph Michel*, een neef van den voorgaande, werd geboren te Tours den 15den October 1795. Als hoofdingenieur van het departement Leman nam hij in 1805 deel aan de werken van den Simplonpas. Hij schreef „Description topographique de l'arrondissement communal de Louviers" (1800), „Analyse raisonnée des principes de l'économie politique" (1804), „Mémoires sur les travaux publics de l'Angleterre" (1819), „Histoire de la navigation intérieure de la France" (1820), „Philosophie de l'économie politique" (1835) en „Essai comparatif sur la formation et la distribution du revenu de la France en 1815 et en 1830" (1842). Hij overleed den 6den Augustus 1848.

Dutr. is achter diernamen de afkorting voor *R. J. M. Dutrochet*, een Fransch natuuronderzoeker (zie aldaar).

Dutreil de Rhins, *Jules Léon.* Zie *Rhins.*

Dutrieux, *Pierre*, een Belgisch geneeskundige, werd geboren te Doornik den 19den Juli 1848, was eerst hoogleeraar in de oogheelkunde te Kaïro, vergezelde in 1877—1878 de Belgische expeditie onder *Cambier* naar de binnenlanden van Afrika, keerde naar België terug, maar woont sedert 1880 weder te Kaïro. Hij schreef „L'ophthalmologie égyptienne" (1877), „La question africaine au point de vue commercial" (1880), „Le choléra et les quarantaines" (1884), Souvenirs d'une exploration médicale dans l'Afrique intertropicale" (1885) en „Aperçu de la pathologie des Européens dans l'Afrique intertropicale" (1885).

Dutrochet, *René Joachim Henri*, een Fransch geneesheer en physioloog, werd geboren den 14den November 1776, woonde in 1808 en 1809 den Spaanschen veldtocht bij en wijdde zich vervolgens aan de wetenschap. Hij werd in 1831 lid van de Académie des Sciences, vestigde zich te Parijs en overleed aldaar den 4den Februari 1847. Hij schreef „Observations sur l'ostéogénie", in 1822 door de Académie bekroond, „Histoire de l'œuf avant la ponte", „Observations sur la structure et la génération des plumes avec des considérations générales sur la composition de la peau des animaux vertèbres", „Recherches sur l'acroissement et la reproduction des végétaux", „Recherches anatomiques et physiologiques sur la structure interne des végétaux et des animaux et sur leur mobilité", „Agent immédiat du mouvement vital" (1826) en „Nouvelles recherches sur l'endosmose" (1828).

Duttlinger, *Johann Georg*, een Duitsch rechtsgeleerde en staatsman, werd geboren te Lembach in het Zwarte Woud den 13den April 1784, studeerde te Freiburg en te Heidelberg, deed een wetenschappelijke reis in Frankrijk, woonde eerst te Emmendingen, daarna te Mörsburg en vestigde zich in 1817 als privaatdocent te Freiburg, waar hij in 1818 tot gewoon en in 1820 tot buitengewoon hoogleeraar benoemd werd. Reeds op den eersten Badenschen Landdag (1819) onderscheidde hij zich als redenaar, van den tweeden werd hij vicepresident (1822), en later (1825 en 1828) redde hij er de eer der oppositie. Als lid der Wetgevende Commissie ontwierp hij een „Orde van procesvoering", die in 1831 tot wet verheven werd. Met *Rotteck* en *Welcker* stichtte hij het dagblad „Der Freisinnige", dat in 1830 verboden werd. Nadat *Duttlinger* steeds de betrekking van vice-president van den Landdag had waargenomen, werd hij in 1841 tot president benoemd, doch overleed reeds den 12den Augustus van dat jaar. Hij schreef „Quellen des badischen Staatsrechts" (1822) en redigeerde met *von Weilen* en *von Kettenacker* het „Archiv für die Rechtspflege und Gesetzgebung im Groszherzogtum Baden" (1820—1835).

Duumviri of *Tweemannen* is de naam van oud-Romeinsche overheidspersonen, die met gelijke bevoegdheid over dezelfde zaak gesteld werden. Men had *Duumviri capitales* of *perduellionis*, reeds door *Tullus Hostilius* ingesteld als rechters over het *perduellio* (zie aldaar), *Duumviri municipiorum* of *coloniarum*, die in de buitensteden ongeveer hetzelfde gezag hadden als de consuls te Rome, door den stedelijken Senaat op den 1sten Maart gekozen werden, de toga praetexta droegen en door 2 lectoren vergezeld gingen. Ook had men te Rome *Duumviri dividendo frumento*, die graan verdeelden, door keizer *Augustus* ingesteld, en *Duumviri navales*, die voor de vloot moesten zorgen.

Duval. is achter plantennamen de afkorting voor *Joseph Duval-Jouve* (geboren in 1810 te Bourg-Lamberville, overleden in 1883 te Montpellier), die een „Histoire naturelle des Equisetum de France" en een „Etude anatomique de l'arête des graminées" schreef.

Duval, *Valentin Jameray*, bibliothecaris van keizer *Frans I*, werd geboren den 12den Januari 1695 te Artonay in Champagne, oefende zich als schaapherder uit boeken in de astronomie en de geographie en werd door den Prins *van Lotharingen* in de gelegenheid gesteld zijn studiën te Pont-à-Mousson voort te zetten, waarna hij door hertog *Leopold* tot bibliothecaris en tot hoogleeraar in de geschiedenis aan de ridderacademie te Lunéville benoemd werd. Later ging hij met de boekerij van den hertog naar Florence, waarna keizer *Frans I* hem met het opzicht belastte over de verzameling van munten en medailles te Weenen, waar hij den 13den September 1775 over-

Digitized by Google

leed. Zijn „Oeuvres" zijn in 1784 en in 1785 in het licht verschenen.

Duval, *Amaury Pineux*, een Fransch oudheidkundige, werd geboren te Rennes den 28sten Januari 1760, onderscheidde zich reeds in 1780 in het Parlement van Bretagne door zijn welsprekendheid, werd in 1785 benoemd tot gezantschapssecretaris te Napels, in 1792 bij de republiek te Rome en verliet in 1797 den staatsdienst, om met eenige anderen den „Décade philosophique" uit te geven. Onder het Directoire werd hij benoemd tot chef de bureau voor kunst en wetenschap bij het departement van Binnenlandsche Zaken en in 1811 werd hij lid van het Instituut. In 1815 verloor hij eerstgenoemde betrekking, en hij overleed den 12den November 1838. Zijn werk „Des sépultures chez les anciens et les modernes" (1800) werd bekroond. Hij leverde den tekst voor het werk van *Denon* „Monuments des arts du dessin chez les peuples tant anciens que modernes" (4 dln., 1829) voor het boek van *Baltard* „Paris et ses monuments" (3 dln., 1803 enz.) en voor dat van *Moisy* „Fontaines de Paris, anciennes et nouvelles" (1813). Hij bezorgde verder uitgaven der werken van *Montaigne* en *Scarron* en was een ijverig medewerker aan de „Histoire littéraire de la France".

Duval, Alexandre Vincent Pineux, een verdienstelijk Fransch tooneeldichter en een broeder van den voorgaande, werd geboren te Rennes den 6den April 1767, trad in dienst der marine, nam deel aan den Amerikaanschen Oorlog, was daarna secretaris van Gedeputeerde Staten van Bretagne, later ingenieur-geograaf bij den aanleg van het Kanaal van Dieppe en wijdde zich vervolgens aan de bouwkunst. Door de revolutie buiten betrekking geraakt, betrad hij het tooneel, streed daarna in den eersten omwentelingsoorlog en werd in de gevangenis geworpen. Na den 9den Thermidor herkreeg hij zijn vrijheid en verwierf weldra grooten roem als blijspeldichter. In 1812 werd hij lid der Fransche Academie en in 1830 conservator der bibliotheek van het Arsenaal. Hij overleed den 10den Januari 1842 te Parijs. Hij heeft niet minder dan 152 stukken voor het tooneel geschreven en een verzameling van zijn werken werd in 1822 in 9 deelen uitgegeven. Van zijn stukken noemen wij „Édouard en Écosse" (1802), „Le tyran domestique" (1805), „La jeunesse de Henri" (1812) en den tekst voor *Méhul's* opera „Joseph en Égypte" (1807).

Duval, *J. J. Th.*, een Nederlandsch geleerde, schreef „De vera mente foederis Trajectini circa gubernatores Hollandiae et Zeelandiae" (1789), in het Nederlandsch uitgegeven onder den titel: „Geschied- en staatkundige verhandeling van het recht verband der Unie van Utrecht, met betrekking tot de stadhouders van Holland en Zeeland" (1790).

Duval, *Jules*, een Fransch staathuishoudkundige, geboren te Rhodez in 1813, werd in 1836 advocaat en vertrok in 1847 naar Algiers, waar hij den „Centre algérien" redigeerde. Na zijn terugkeer in Frankrijk werd hij in 1845 mederedacteur van het „Journal des Débats" en later directeur van den „Économiste français". Hij overleed den 20sten September 1870 ten gevolge van een spoorwegongeluk te Bordeaux. Hij schreef o. a. „Mémoire philologique et littéraire sur les proverbes patois du Rouergue et sur les divers dialectes de la langue romane" (1844), „L'Algérie" (2de druk, 1859), „Histoire de l'émigration européenne, asiatique et africaine" (1852), „Les colonies et la politique coloniale de la France" (1864), „Discours sur les rapports entre la géographie et l'économie politique" (1864), „Notre pays" (1867), „Un ouvrier voyageur, René Caille" (1868), „Mémoire sur Antoine de Montchrétien, auteur du premier traité d'économie politique" (1869) en „Notre planète" (1871).

Duval, *Mathias*, een Fransch anatoom, geboren den 7den Februari 1844 te Grasse, studeerde te Parijs en werd hoogleeraar in de histologie aldaar. Hij schreef „Cours de physiologie" (1897), „Manuels du microscope dans ses applications au diagnostic et à la clinique" (met *Lereboullet*, Parijs, 1877), „Précis de technique microscopique et histologique' (1878), „Précis d'anatomie à l'usage des artistes" (1891), „Leçons sur la physiologie du système nerveux" (1883). „Le Darwinisme" (1885), „Atlas d'embryologie" (1888), „Précis d' histologie" (1900), „Anatomie et physiologie animales" (met *Paul Constantin*, 1892) en „Histoire de l'anatomie plastique" (1899).

Duval, *Paul Alexandre*. Zie *Lorrain, Jean*.

Duvaua *Kunth* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Anacardiaceeën*; het onderscheidt zich door een éénspletigen, blijvenden kelk, 4 bloembladeren, 8 onder een 8-tandige schijf bevestigde meeldraden, van welke de 4 langere met de bloembladeren afwisselen, een kogelvormig vruchtbeginsel met 3 of 4 korte stijlen, met kopvormige stempels en éénzadige, bolronde steenvrucht. Het omvat altijdgroene heesters en boomen in Chili met sterk riekende bladeren en sierlijke bloemtrossen, zoodat zij in onze warme kassen niet zeldzaam zijn. Het zaad van *D. dependens Dec.* wordt in Chili gebruikt tot bereiding van een aangenamen sterken drank, *chicha* genaamd. Ook worden de hars en een afkooksel van den bast tegen rheumatisme aangewend.

Duvaux, *Yves Jules Antoine*, een Fransch staatsman, werd geboren den 21sten Mei 1827 te Nancy, bezocht de Ecole normale te Parijs, werd daarna leeraar in de letterkunde te Saintes en te Montpellier, vervolgens professor aan het gymnasium te Nancy, daarna lid van den gemeenteraad, toen lid van den departementsraad en werd in 1876 benoemd tot lid van de Kamer van Afgevaardigden, waar hij zitting nam aan de rechterzijde. In 1881 werd hij herkozen, en nadat hij herhaaldelijk het woord had gevoerd over zaken van onderwijs, werd hij in het ministerie *Freycinet* onderstaatssecretaris (3 Februari 1882), in het ministerie *Duclerc* minister van Onderwijs en Schoone Kunsten (8 Augustus 1882), behield deze portefeuille in het ministerie *Fallières*, maar legde haar neder bij het optreden van het ministerie *Ferry* (22 Februari 1883).

Duvenvoorde is de naam van een adellijk Nederlandsch geslacht, gesproten uit dat van *Wassenaar*, doordien aan een *Philips van Wassenaar* in 1225 o. a. de heerlijkheid Duvenvoorde ten deel viel en hij zich daarnaar noemde. Van de leden vermelden wij:

Duvenvoorde, Willem van, heer *van Oosterhout*

Digitized by Google

en *Donge*, leefde in de eerste helft der 14de eeuw. Hij was schatmeester en kamerling van graaf *Willem III van Henegouwen* en onderscheidde zich niet alleen door zijn schranderheid, maar ook door zijn rijkdom, zoodat hij zelfs aan *Eduard*, koning van Engeland, een aanzienlijke som kon leenen. Belangrijke stichtingen zijn aan hem haar ontstaan verschuldigd, zooals het Clarissenklooster te Brussel, het Hollandsche Huis bij Raamsdonk en het St. Anthoniegasthuis onder Oosterhout. Verder bouwde hij het kasteel Develstein en versterkte Geertruidenberg. Hij was een der hoofden der Hoeksche partij, en wegens zijn gehechtheid aan *Margaretha* werden in 1351 zijn goederen verbeurd verklaard. Hij overleed den 12den Augustus 1353 en werd als heer *van Geertruidenberg* opgevolgd door zijn onechten, maar gewettigden zoon *Willem*.

Duvenvoorde, Jacob van, heer *van Warmond*, *Woude* en *Alkemade*, werd geboren in 1509, behoorde tot het verbond der Edelen, teekende in 1576 de Unie van Holland en Zeeland en overleed in 1577.

Duvenvoorde, Jan van, een broeder van den voorgaande en geboren in 1518, was burgemeester van Haarlem en kolonel der schutterij gedurende het beleg van 1572 en 1573, verdedigde de stad met beleid en moed en is na de overgave in de gevangenis van gebrek gestorven, of volgens anderen buiten Haarlem onthoofd.

Duvenvoorde, Arent van, ridder, heer *van Duvenvoorde, Noordwijkerhout, het Woud* en *Sterrenburg*, werd geboren in 1528, was een voorstander der Hervorming, een medeonderteekenaar van het verbond der Edelen en werd bij vonnis van 29 April 1568 door *Alva* verbannen. Hij hielp in 1572 den Briel innemen en verscheen met volmacht van *Lumey* in de vergadering der Staten van Holland te Dordrecht. In het volgende jaar werd hij oorlogscommissaris en lid der Ridderschap van Holland, werkte mede tot het ontzet van Leiden en was tegenwoordig bij de inwijding der Hoogeschool aldaar. Hij was een man van grooten invloed, die veel gedaan heeft voor de onafhankelijkheid van ons land, terwijl hij tevens het plan ondersteunde om aan *Willem I* de souvereiniteit op te dragen. Hij overleed vermoedelijk in het jaar 1600.

Duvenvoorde, Gijsbert van, heer *van Obdam en Hensbroek*, werd geboren in 1540, behoorde tot het verbond der Edelen, verliet in 1567 de Nederlanden en werd in 1568 door *Alva* verbannen. Hij vergezelde den prins *van Oranje* op zijn eerste veldtochten en bekleedde vervolgens gewichtige betrekkingen. Als lid der Staten van Holland was hij, op last van *Lumey*, in 1572 een der rechters, die *Cornelis Musius* ter dood veroordeelden, en toen *Lumey* zelf gevangen genomen werd, trok hij partij voor dezen en droeg, om zulks te toonen, gouden boeien. In 1575 werd hij door den Prins afgezonden, om de rechtszaak tegen *Jeroen Jeroenszoon* ten einde te brengen; in 1577 was hij burgemeester te Haarlem, in 1579 commissaris-generaal van de monstering en in 1580 kastelein te Woerden. Hij overleed in laatstgenoemd jaar en was vader van admiraal *Jacob van Wassenaar van Obdam* (Zie onder *Wassenaar*).

Duvenvoorde, Jan van, heer *van Warmond*, *Woude*, *Esseliker Woude* en *Alkemade*, werd geboren in 1547. Ook zijn naam prijkt op de lijst der verbonden Edelen. Hij nam deel aan de inneming van den Briel, was in 1574 kapitein der vrijbuiters en hielp gedurende het beleg van Leiden de Boshuizensche schans op de Spanjaarden veroveren. In 1576 werd hij benoemd tot admiraal op de Haarlemsche en Leidsche meren, verving in datzelfde jaar *Treslong* als admiraal van Holland en deed in 1577 de klokken uit den toren van Spaarnwoude omsmelten tot geschut. In 1580 wendde hij pogingen aan tot het ontzet van Delfzijl en in 1581 werkte hij mede tot de bevrijding van Steenwijk en Kuinre. Vooral maakte hij zich als staatsman verdienstelijk. Hij werd in 1579 afgevaardigd naar het College der nadere Unie, alsmede na den dood van *Willem I* naar den graaf *van Hohenlo* om dien tot volharding op te wekken. Hij nam deel aan de pogingen tot ontzet van Antwerpen en was in 1587 een van de gecommitteerden der Staten van Holland tot het rechtsgeding over de aanhangers van *Leicester* te Leiden. In 1588 werd hem een gezantschap naar Denemarken opgedragen, en bij de komst der Onoverwinnelijke Vloot blokkeerde hij met *Justinus van Nassau*, admiraal van Zeeland, de haven van Duinkerken, zoodat *Parma* niet kon uitloopen, om de Spanjaarden te helpen. Na zijn terugkeer betrok hij zijn prachtig herbouwd kasteel te Warmond, hetwelk gedurende de belegering van Leiden verwoest was, en nam het ambt waar van houtvester van Holland, waar hij tevens als lid der ridderschap was ingeschreven. In 1594 begaf hij zich nogmaals naar Denemarken aan het hoofd van een aanzienlijk gezantschap en vernieuwde met *Christiaan IV* de vroegere overeenkomsten. In 1596 voerde hij het bevel over het Nederlandsch eskader, dat ter verovering van Cadix aan de Engelsche vloot werd toegevoegd, en hij had de voldoening, dat de vlaggen van *Duvenvoorde* en van *Holland* het eerst van de vesting wapperden. Koningin *Elizabeth* bedankte hem in een brief en *Essex*, de Engelsche vlootvoogd, sloeg hem tot ridder. In 1598 begaf hij zich als ambassadeur naar Engeland, om de koningin tot voortzetting van den oorlog tegen Spanje aan te sporen, waarin hij naar wensch slaagde. In het volgende jaar benoemde prins *Maurits* hem tot generaal voor het geschut, en kort vóór den slag bij Nieuwpoort had hij weder het opperbevel over de vloot. Een deel der schepen met munitie en mondbehoeften, door de galeien van *Spinola* veroverd, werd door hem hernomen, waarna hij de vijanden versloeg, zich van een aantal Spaansche galeien meester maakte en deze met zijn vloot veilig binnen Ostende bracht. In den aanvang van 1610 stond hij gereed, om aan het hoofd van een aanzienlijk gezantschap naar Engeland te vertrekken, toen hij ziek werd en den 15den April overleed. Algemeen wordt erkend, dat de opkomst der Republiek door zijn uitstekende diensten krachtig bevorderd is.

Duvenvoorde, Arent van, die in 1578 de belegering van Kampen bijwoonde, in 1593 commandant was van Zutfen en later van Geertruidenberg en Schenkenschans, was ook tegenwoordig bij de belegering van Ostende, en overleed den 4den Juli 1602.

Digitized by Google

Duvergier de Hauranne, *Prosper*, een Fransch staatsman en schrijver, was de zoon van *Jean Marie Duvergier de Hauranne*, die sedert 1815 zitting had als afgevaardigde van het Seinedepartement en onderscheiden niet onbelangrijke werken uitgaf. *Prosper*, geboren den 3den Augustus 1798 te Rouaan, ontving een zorgvuldige opvoeding, nagenoeg uitsluitend van zijn vader, en werd in 1824 met *Guizot* en *Remusat* medewerker aan den „Globe". Twee jaar later, na een reis, schreef hij een reeks brieven over Engeland en Ierland. Hij behoorde tot de doctrinairen, werd in 1831 door het arrondissement Cher naar het Wetgevend Lichaam gezonden en toonde er zich een ijverig voorstander der Julimonarchie, alsmede van de zoogenaamde „gematigde politiek" van *Périer*. Zijn werkzaamheid en bekwaamheid verschaften hem weldra grooten invloed, zoodat men hem tot lid en rapporteur benoemde van onderscheiden commissiën. Onder het ministerie *Molé* (1837) behoorde hij echter tot de oppositie en schreef „Des principes du gouverneument représentatif et de leur application" (1838). Bij den aanvang der zitting van 1839 was hij een van de voornaamste ijveraars onder hen, die adressen teekenden tot ontbinding der Kamer. Gelijk de meeste leden, werd hij ook herkozen en ondersteunde aanvankelijk het ministerie van 1 Maart 1840. Hij werd echter zeer in zijn verwachtingen teleurgesteld, toen *Guizot* de teugels van het bewind in handen nam onder voorwaarden, die in strijd waren met de beginselen, door laatstgenoemde als mede-onderteekenaar der adressen beleden. *Duvergier de Hauranne* volhardde in zijn gevoelens en gaf hiervan getuigenis in een reeks van artikelen, in de „Revue des Deux Mondes" geplaatst. Na een strijd van 2 jaar gelukte het hem eindelijk de afschaffing te verkrijgen der geheime stemming. In 1847 gaf hij zijn boek „De la réforme parlémentaire et de la réforme électorale" in het licht en nam deel aan de staatkundige banketten, die de Februarirevolutie deden ontstaan. Na deze keerde hij echter eenigermate tot de conservatieve gevoelens terug en voegde zich als afgevaardigde in de Constituante bij de koningsgezinde minderheid. Op welsprekende wijze bepleitte hij het stelsel van twee Kamers, verzette zich tegen de socialistische gevoelen van recht op den arbeid en bestreed het crédit foncier, alsmede de verlaging der zoutbelasting. Toen hij in 1849 niet gekozen werd tot lid van het Wetgevend Lichaam, deed hij een reis naar Italië, doch in 1850 werd hij daarheen afgevaardigd, behoorde tot de koningsgezinde minderheid, verklaarde zich voor een herziening der grondwet en was een tegenstander der politiek van *Napoleon*. Bij den staatsgreep van den 2den December werd hij in hechtenis genomen en achtereenvolgens naar Mazas, Vincennes en Ste. Pélagie gebracht. Toen hij in Januari 1852 de vrijheid herkreeg, werd hij in ballingschap gezonden, doch ontving weldra verlof om naar zijn vaderland terug te keeren. Sedert dien tijd werkte hij aan een „Histoire du gouvernement parlementaire en France de 1814—1848" (10 dln. 1857—1872). In zijn jeugd schreef hij eenige vaudevilles, zooals: „Un jaloux comme il y en a peu", „Un Mariage à Gretna Green", en „M. Sensible", en later vooral een menigte opstellen in tijdschriften en dagbladen. Hij overleed den 20sten Mei 1881.

Duvernois, *Clément*, een Fransch schrijver en volksvertegenwoordiger, werd geboren te Parijs den 6den April 1836, ontving zijn opleiding te Algiers en schreef aanvankelijk in het aldaar uitkomend blad „La colonisation", en toen dit niet meer verschijnen mocht, werd hij te Parijs medewerker aan de „Presse", de „Revue d'Orient" enz. Toen prins *Napoleon* in 1859 tot minister van Algerië benoemd was, ging *Duvernois* daarheen, om op kosten van den prins het dagblad „L'Algérie nouvelle" te stichten. Zijn uitvallen tegen den gouverneur-generaal *Pélissier* waren echter zoo hevig, dat het blad ophield te bestaan en de redacteur tot 5 maanden gevangenisstraf veroordeeld werd. Hij begaf zich vervolgens weder naar Parijs en schreef in den „Temps", den „Courrier du Dimanche" en de „Liberté". Dientengevolge had hij een tweegevecht met *Sarcey*, den redacteur van de „Opinion nationale", waarin laatstgenoemde zwaar gewond werd, zoodat *Duvernois* weder 2 maanden in de gevangenis moest doorbrengen. Daarna belastte hij zich met de redactie van den „Courrier de Paris" en in 1865 deed hij een reis naar Mexico. Toen *Napoleon III* in Januari 1867 zijn liberaal programma openbaar maakte, voegde *Duvernois* zich bij de Bonapartistische partij en gaf daarvan getuigenis als redacteur van „L'Epoque". Vervolgens stichtte hij „Le Peuple", een dagblad, dat geheel en al de keizerlijke politiek volgde. Het werd tegen uiterst lagen prijs onder het volk verspreid. In 1869 veranderde het zijn titel in dien van „Le peuple français", doch men wist, dat de hoofdartikelen meerendeels afkomstig waren uit het kabinet des keizers. *Duvernois* werd in laatstgenoemd jaar als officieel candidaat in een afgelegen distrikt van het departement Hautes-Alpes tot volksvertegenwoordiger benoemd, veroorzaakte den 9den Augustus 1870 door zijn motie den val van het ministerie *Ollivier* en verkreeg de portefeuille van Handel en Landbouw in het nieuwe kabinet *Palikao*. Na den val van het tweede keizerrijk werd hij verbannen. Na dien tijd hield hij zich bezig met het stichten van financieele maatschappijen, doch zonder gewenscht gevolg. Zelfs werd hij als voorzitter der commissie van toezicht van zulk een maatschappij van bedriegelijke handelingen beschuldigd en tot een gevangenisstraf van twee jaren veroordeeld. Hij overleed te Parijs den 8sten Juli 1879. Hij schreef: „Le couronnement de l'édifice" (1860), „La liberté démocratique" (1860), „L'orléanisme et la révolution, lettre à M. le prince Henri d'Orléans" (1861) en „Un suicide, lettre à M. Emile de Girardin" (1861). Verder heeft hij een geschiedenis der expeditie naar Mexico geredigeerd onder den titel: „Histoire de l'intervention française au Mexique de 1862 à 1867" (1867).

Duvernoy, *Victor Alphonse*, een Fransch pianist en componist, werd in 1842 te Parijs geboren. Op het conservatorium kreeg hij den eersten prijs voor piano. In 1880 kreeg hij den prix de Paris voor zijn dramatisch gedicht „La tempête", nadat vroeger reeds een pianoconcert en een lyrisch tooneel „Cléopâtre" van hem verschenen waren. In 1892 werd te Luik zijn opera „Sardana-

Digitized by Google

pale" opgevoerd, en in 1896 zijn „Helle", echter met weinig succes. *Duvernoy* is thans hoogleeraar aan het conservatorium.

Duvernoy, *Georges Louis*, een Fransch dierkundige, werd geboren te Montbéliard den 6den Augustus 1777 en overleed te Parijs den 1sten Maart 1855. Hij was een leerling en vriend van *Cuvier*, wien hij in het bewerken van de lessen over de vergelijkende ontleedkunde ter zijde stond. Hij vestigde zich als geneesheer te Montbéliard, werd in 1827 hoogleeraar in de dierkunde te Straatsburg en later aan het Collège de France te Parijs, terwijl hij er in 1850 tot hoogleeraar in de vergelijkende ontleedkunde benoemd werd. Van zijn geschriften noemen wij 5 deelen van de „Leçons d'anatomie comparée" van *Cuvier*, terwijl hij medewerkte aan den atlas der „Reptiles" bij het werk „Le règne animal" van genoemden schrijver. Verder leverde hij onderscheiden belangrijke opstellen in de „Annales des sciences naturelles", in de „Mémoires de l'Académie des Sciences" enz.

Duveyrier, *Honoré Nicolas Marie,* een Fransch rechtsgeleerde, geboren in 1753 te Pignons in Provence, omhelsde de beginselen der Groote Omwenteling en was eenigen tijd secretaris-generaal van het departement van Justitie. Gedurende het Directoire belastte hij zich met de leverantie voor de lazarets en verwierf daardoor een aanzienlijk vermogen, werd den 18den Brumaire tot tribuun benoemd en onderscheidde zich door zijn trouw aan *Napoleon I*, die hem aan het hoofd plaatste van het gerechtshof te Montpellier. Na de Restauratie verloor hij die betrekking en overleed in 1839. Hij schreef het komisch heldendicht: „La cour plenière" en een: „Histoire des premiers électeurs" (1828).

Duveyrier, *Charles*, een Fransch schrijver, werd geboren te Parijs den 12den April 1803, bezocht het collège Henri IV, werd advocaat en schreef: „Essai sur le corps électoral selon la charte" (1828). Hij werd een ijverig aanhanger van het St. Simonisme, medewerker aan den „Organisateur" en den „Globe" en reisde in Engeland en België om propaganda te maken voor zijn leer. Wegens een artikel in den „Globe" werd hij met *Enfantin* en *Michel Chevallier* tot een jaar gevangenis veroordeeld. Daarna schreef hij voor het tooneel en leverde „Michel Perrin" (met *Melesville*, 1834), „Le Monomane", „L'ingenieur" „La marquise de Senneterre" (1837), „Faute de s' entendre" (1838), „Le comité de bienfaisance" (1839, met *de Wailly*), „Oscar ou le mari qui trompe sa femme" (met *Scribe*, 1842), „Clifford le voleur" (1845), „Le Toréador" (1845), „Les Vêpres Siciliennes" (met *Scribe* 1855) enz. Daarna nam hij deel aan nijverheidsondernemingen, maar keerde weldra terug tot de journalistiek. In 1848 stichtte hij met *Enfantin*, *Arlès-Dufour* enz. het blad „Le Crédit" en schreef nog: „Nécessité d'un congrès pour pacifier l'Europe" (1855), „Pourquoi des propriétaires à Paris" (1857) „L'avenir et les Bonaparte" (1864) en „La civilisation et la démocratie française" (1865). Hij overleed den 10den November 1866.

Duveyrier, *Henri*, een zoon van den voorgaande, een ontdekkingsreiziger in Afrika, werd geboren te Parijs den 28sten Februari 1845 en genoot zijn opleiding te Lautrach in Beieren en later op een handelsschool te Leipzig, waar hij tevens onderricht ontving in het Arabisch. Reeds vroeg had hij het voornemen opgevat een wetenschappelijke reis naar Afrika te ondernemen, zoodat hij betrekkingen aanknoopte met den boekhandel van *Perthes* te Gotha en met *Heinrich Barth*, terwijl hij vervolgens niet alleen de studie van het Arabisch voortzette, maar zich ook met ijver op de natuurlijke historie en de natuur- en sterrenkunde toelegde. Vervolgens deed hij een proefreis naar Laghoeat in de Sahara (1857) en schreef daarna „Notizen über die vier berberischen Völkerschaften". Van den 8sten Mei 1859 tot October 1861 deed hij een ontdekkingstocht in de Sahara en bezocht die woestijn tot aan de El-Golea en Wargla, het zuiden van Tunis, Tripolis en Fezzan met Ghadames en Moerzoek, alsmede het gebied der Toeareg. Zijn uitgebreide kennis stelde hem in staat een beschrijving en kaart van het middelgedeelte der Sahara te leveren. Hij wist ook de toegenegenheid der inboorlingen te winnen, zoodat hij in de gelegenheid was hun zeden en gewoonten waar te nemen, terwijl hij tevens de grondslagen legde voor het verdrag van Ghadames tusschen de Fransche regeering en de noordelijke Toeareg. Bij zijn terugkeer werd hij te Algiers door een ernstige ziekte aangetast, zoodat hij jaren noodig had voor zijn herstel. Een aantal reisberichten heeft hij geplaatst in de „Annales des voyages", in „Petermann's Mitteilungen", in de „Revue algérienne et coloniale" enz., doch zijn hoofdwerk is: „Exploration du Sahara" (1ste deel 1864). Hij werd benoemd tot ridder van het Legioen van Eer en ontving de gouden medaille van het Geografisch Genootschap te Parijs. De uitgave van het 2de deel werd belemmerd door den Fransch-Duitschen Oorlog. Gedurende de belegering van Parijs trok hij uit als fuselier, doch werd krijgsgevangen gemaakt (Januari 1871) en moest eenige maanden in de vesting Neisse doorbrengen. In 1874 trok hij nogmaals naar het Zuiden van Tunis. Later heeft hij in de „Algérie française" beschouwingen geplaatst over den opstand der inboorlingen in Algerië. Ook was hij uitgever van de jaarlijksche verslagen der Société géographique en met *Maunoir* van de „Année géographique" en mederedacteur van den „Dictionnaire de géographie universelle" van *Vivien de St. Martin* (1881—1882). Hij overleed den 25sten April 1892.

Dux noemden de Romeinen elken aanvoerder van een kleine afdeeling troepen, vooral van een zoodanige, die bestemd was tot bewaking der grenzen. Later noemde men een *hertog* der Germanen in het Latijn *dux* (zie *Hertog*).

Dux (*Duchov*), is een stad in Bohemen, aan den spoorweg Dux-Pilsen-Eisenstein en Dux-Liptitz-Osseg gelegen, met (1900) 12001 inwoners, waaronder 3000 Czechen en 9000 Duitschers. De industrie is er vrij belangrijk (suiker, glas, porselein en aardewerk); in de nabijheid liggen steenkolenmijnen.

Dux, *Adolf*, een Duitsch Hongaarsch schrijver, geboren te Preszburg den 25sten October 1822, studeerde aldaar in de rechten en wijdde zich aan de beoefening der letteren. Hij ver-

Digitized by Google

taalde gedichten van *Petöfi* in het Duitsch, alsmede het Hongaarsch treurspel „Blánk Bán" (1858) van *Katona*, onderscheiden stukken van *Eötvös* enz. Ook leverde hij een bundel oorspronkelijke novellen onder den titel: „Deutsch-Ungarisches" (1871). Met zijn verhandeling over het kluchtspel verwierf hij een prijs van de Kisfaludymaatschappij, tot wier leden hij behoorde. Verder schreef hij: „Für den Glanz des Hauses" (1879), „Aus Ungarn" (1880) en „Ueber Darwinismus und Aesthetik". Hij overleed den 20sten November 1881.

Duxbury, een kleine plaats in den staat Massachusetts, is merkwaardig als het eindpunt van den Atlantischen telegraafkabel, die Frankrijk over St. Pierre met de Vereenigde Staten verbindt. Er zijn (1900) 2075 inwoners.

Duyckinck, *Evert Augustus*, een Amerikaansch schrijver en letterkundige, werd den 23sten November 1816 te New-York geboren. Hij was aanvankelijk jurist, maar na een reis door Europa (1837) wijdde hij zich uitsluitend aan de letteren. Hij overleed te New-York den 13den Augustus 1878. Met *E. Mathews* gaf hij uit „Arcturus, a Journal of books and opinions" (1840—1842) en met zijn broeder *George Long Duyckink* de „Literary World" (1862—1863). Deze was ook medewerker aan zijn standaardwerk „Cyclopaedia of American literature" (*Philadelphia* 4de druk, 1888). Verder noemen wij: „Irvingiana" (1859) en „History of the war for the Union" (3 dln., 1861—1865).

Duyk, *Anthonis*, of *Duyck*, een Nederlandsch rechtsgeleerde, stamde uit een edel geslacht, dat reeds in de 13de eeuw te Dordrecht bloeide. Hij was in 1595 fiscaal van oorlog bij het leger te velde, later werd hij advocaat-fiscaal van de Generaliteit en in 1622 griffier van den Hove van Holland. In 1618 werd hij benoemd tot het onderzoek der zaak van *Oldenbarneveldt, Hoogerbeets* en *Hugo de Groot* en daarna met *Laurens Sylla* en *Pieter van Leeuwen* tot fiscaal bij de rechters, gedelegeerd om over hen te vonnissen. Daarna werd hij raadsheer in den Hoogen Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland, in 1621 raadpensionaris van Holland en overleed den 29sten September 1629. Van hem bestaat een belangrijk handschrift, getiteld „Journael van 't gene dagelykz gepasseert is in den oorloge der Staten-Generael tegen de Spangiaerden enz. 1591—1609". Het is door *Bor* en *van Meteren* gebruikt en in opdracht van het departement van Oorlog, door *Lodewijk Mulder* in het licht gegeven.

Duym, jonkheer *Jacob*, een Nederlandsch dichter, werd geboren te Leuven omstreeks het jaar 1574, trad in den krijgsdienst en verdedigde als kapitein van een vendel voetknechten onder prins *Willem I* het fort Lillo, doch werd op den Kouwensteinschen dijk bij Antwerpen gevangen genomen en op bevel van *Mondragon* naar Namen gebracht, waar hij bijna 2 jaar gevangen gehouden werd. Toen hij daarna tegen een hoog losgeld ontslagen werd, was zijn gezondheid zóó geschokt, dat hij de krijgsmansloopbaan moest verlaten. Hij vestigde zich te Leiden en wijdde zich aan de beoefening der letteren. Hij schreef „Een spiegelboek inhoudende zes spiegels, waarin veel deuchden claer aan te mercken zijn, speelswijs in dicht ghestelt" (1600), „Een ghedenckboek, hetwelk ons leert aan al het quaet en den grooten moetwil van de Spanghiaerden en haren aanhanck ons aanghedaen te ghedenken enz." (1606), bestaande uit 6 tooneelstukken van vaderlandschen inhoud, en „Corte historische beschrijvinge der Nederlandschen oorloghen, van den beginne ende aanvangh aff der beroerten tot het twaalfjarigh bestand toe" (1612 en 1614), gedrukt achter het werk van *Petrus Scriverius* „Beschrijvinge van Oud-Bataviën enz.", mede uitgegeven onder den titel van: „Saxo Grammaticus (Scriverius) Oudt Bataviën enz. Mitsgaders des Lands oude Graven enz. Beschreven door Jacob Duym" (1606).

Duymaer van Twist, mr. *Albertus Jacobus*, gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië, werd den 20sten Februari 1809 te Deventer geboren. Hij studeerde aldaar en te Leiden in de rechten, promoveerde den 20sten October 1831 en vestigde zich als advocaat te Deventer. Den 6den Juli 1843 werd hij tot lid van de Tweede Kamer gekozen en den 21sten Januari 1851 tot gouverneur-generaal van Nederlandsch-Indië benoemd, welk ambt hij tot den 22sten Mei 1856 vervulde. Zijn bestuur kenmerkte zich door de pogingen, die hij aanwendde om den economischen toestand van de inlanders te verbeteren, zooals de hervorming van de opiumpacht en de opheffing der z. g. passarpacht. De havens der Molukken werden opengesteld, onlusten op Ceram, Banka, Palembang en in de Lampongs bedwongen en de Chineezen in de Westerafdeeling van Borneo getuchtigd. In Nederland teruggekeerd, werd hij wederom lid van de Tweede Kamer (1858—1862), waarna hij in 1865 in de Eerste Kamer zitting nam. In 1881 nam hij als zoodanig zijn ontslag en overleed te Nieuw-Rande bij Deventer den 11den December 1887.

Duyn, *van der*, is de naam van een adellijk Nederlandsch geslacht, gesproten uit dat van *Brederode*, doordien *Diederik*, tweede zoon van *Alphert van Brederode*, in het huwelijk trad met *Machteld van Duyn*, een dochter van *Jan van Duyn*, heer *van Baulingneux*, en daarna den geslachtsnaam zijner gemalin voerde. Van de leden maakte *Wolfert van der Duyn* zich als aanhanger der Hoeksche partij in de Arkelsche oorlogen bekend. Hij overleed in 1429.

Duyn, Jacob van der, heer *van Sprang*, een rechtsgeleerde, werd geboren in 1527, was in 1552 hoogheemraad van Schieland, werd in de ridderschap van Holland opgenomen en was in 1555 tegenwoordig bij den afstand van keizer *Karel V* als een der 4 edelen, uit Holland daarvoor afgevaardigd. Hij overleed in October 1580 zonder aan den opstand dezer gewesten te hebben deelgenomen.

Duyn, Reinier van der, ridder, heer *van Zaanen*, een broeder van den voorgaande, werd geboren te Dordrecht den 12den Februari 1531, studeerde te Leiden en daarna vier jaar te Salamanca in de rechten, ging toen naar Genua en eindelijk naar Bologna, waar hij tot meester in de beide rechten bevorderd werd. Hij gaf eenigen tijd les in de rechtsgeleerdheid te Dôle en werd vervolgens raadsheer in het Hof van Holland, terwijl hij aan den koning van Spanje en aan de R. Katholieke Kerk getrouw bleef. Hij was echter

Digitized by Google

hoogst verdraagzaam jegens andersdenkenden en werd benoemd tot raad van den Leenhove en Leenkamer van Holland, alsmede tot raad der Admiraliteit dier provincie. Hij bracht in 1572 de charters van Holland te Utrecht in veiligheid en zorgde, dat zij in 1578 naar 's Gravenhage werden teruggezonden. Hij ontving verder een aanstelling tot hoogheemraad van Delfland en in 1577 tot oppersten raad in het Rijks Kamergerecht te Spiers. *Philips II* sloeg hem tot ridder. Hij overleed den 9den Januari 1593. Volgens zijn uitersten wil verrees te Zevenhuizen een gesticht voor 6 oude mannen.

Duyn, Adam van der, heer *van 's Gravemoer*, werd geboren in 1639, omhelsde den Hervormden godsdienst, was in 1674 kolonel en kwartiermeester-generaal, onderscheidde zich in den slag bij Neerwinden, volbracht bij de landing van *Willem III* in Engeland aan het hoofd der Nederlandsche ruiterij den gevaarlijken overtocht over de Boyne en werd benoemd tot opperjagermeester, tot luitenant-generaal, tot commandant van Geertruidenberg, tot gouverneur van Bergen-op-zoom, tot meesterknaap van Holland en tot hoogheemraad van Delfland. Hij overleed den 18den December 1693.

Voorts hebben onderscheiden leden van dit geslacht in de 18de eeuw als generaal-majoors of luitenant-generaals zich verdienstelijk gemaakt jegens het vaderland.

Duyn, *Adam François Jules Armand*, graaf *van der Duyn van Maasdam*, een bevorderaar onzer onafhankelijkheid in het jaar 1813, werd geboren te Deventer den 13den April 1771, trad eerst in den krijgsdienst, werd in 1789 lid der ridderschap van Holland en begaf zich op 20-jarigen leeftijd naar de hoogeschool te Leiden, waar hij in 1791 den doctorsgraad in de beide rechten verwierf. Daarna vestigde hij zich te 's-Gravenhage, werd baljuw en dijkgraaf van Woudrichem en kwam in 1795 aan het Hof van de erfprinses *van Oranje*. In 1795 vestigde hij zich te Utrecht, doch keerde in 1812 naar 's-Gravenhage terug. Hier stelde hij zich met *van Hogendorp* en *van Limburg Styrum* aan het hoofd der volksbeweging, die het Fransche juk afwierp. In naam van den prins *van Oranje* aanvaardde hij zelf het bewind en maakte dit den 21sten November 1813 aan het volk bekend. Na de restauratie werd *van der Duyn* lid van den Raad van State en gezant te Londen, in 1815 lid van de commissie tot herziening der Grondwet, curator der hoogeschool te Leiden en grootkruis der Orde van den Nederlandschen Leeuw, terwijl de koning hem in den gravenstand opnam. In 1817 werd hij gouverneur van Zuid-Holland en bekleedde die betrekking tot aan 1844. In dat jaar vroeg hij zijn ontslag, nadat hij tot opperhofmaarschalk was benoemd. In 1848 was hij een ijverig voorstander van de herziening der grondwet, en als lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal werkte hij daartoe mede. Hij was lid van de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden, ridder-grootkruis van de Württembergsche Kroonorde en van de Alexander-Newsky-orde, en overleed te 's-Gravenhage den 19den December 1848. Zijn „Gedenkschriften" zijn met die van zijn schoonbroeder, baron *van der Capellen*, verzameld, gerangschikt en uitgegeven door *C. F. Sirtema van Grovestins* (1857).

Duyse, *Prudens van*, een Vlaamsch dichter, werd geboren te Dendermonde den 18den September 1804. Reeds op jeugdigen leeftijd wijdde hij zich aan de dichtkunst en gedurende zijn geheele leven heeft hij door een groot aantal gedichten de beoefening der Vlaamsche taal- en letterkunde bij zijn landgenooten bevorderd. De opbrengst van zijn eersten bundel, „Tyrteus gezangen", bestemde hij voor de zaak der Grieksche onafhankelijkheid. Weinige jaren later werd zijn „Lofdicht op de Nederlandsche taal" door het Brusselsch Genootschap Concordia bekroond. Gedurende de Belgische Omwenteling bevond hij zich aanvankelijk in Noord-Nederland en deed er in 1830 bij *Immerzeel* een bundel „Gedichten" in in het licht verschijnen. Nadat hij tot stadsarchivaris te Gent benoemd was, werden zijn gedichten talrijker. Bij alle buitengewone gelegenheden uitte *van Duyse* zijn gevoel in gebonden stijl, en de groote gemakkelijkheid, waarmede hij verzen schreef, verleende hem tevens de gave der improvisatie. Menige bekroning van dichtlievende genootschappen viel hem ten deel. Zijn verzen zijn in bundels verzameld, zooals: „Vaderlandsche poëzij" (3 dln., 1840), „Nathalia" (1842), „Het klaverblad" (1848), „Gedichtjes voor kinderen", enz., of in jaarboekjes en tijdschriften verstrooid. Bovendien leverde hij een aantal belangrijke verhandelingen, vooral over onderwerpen van geschiedkundigen aard. Hiertoe behooren de gekroonde prijsverhandelingen „Over den Nederlandschen versbouw" (1854) en „Over de Nederlandsche Kamers van Rhetorica" (1859). Ook werd hem kort vóór zijn dood de vijfjarige prijs voor Vlaamsche letterkunde voor zijn episch gedicht „Jacob van Artevelde" (Gent, 1858) en zijn „Nazomer" (1859) door de regeering toegekend. Hij overleed te Gent den 13den November 1859. In 1882 werd een begin gemaakt met de uitgave van zijn „Nagelaten gedichten". Zij werd bezorgd door zijn zoon *Florimond van Duyse* onder toezicht van *Jan van Beers* en *Emanuel Hiel*. De tien deelen zijn verdeeld in de navolgende rubrieken: *Lyriek*. Godsdienstige Lierzangen. — Oden. — Vaderlandsche gezangen en vaderlandsche standbeelden. — Kunst en Taal. — Wijsgeerige bespiegelingen. — Zangen des tijds (politieke stukken). — *Luim*. Verscheidenheden. — Aardigheden in den vorm. — Sproken. — Satyrieke stukjes. — Vertellingen. — Pastischen, omwerkingen van oude dichtstukken. — *Dichtverhalen*. Legenden. — Sagen. — Verhalen. — Mythen. — *Reinaerd de Vos*. Middeleeuwsch Dierenepos in zeventien zangen, in zijn geheel en in de oorspronkelijke maat bewerkt. *Liedekens, oude en nieuwe*. — *Rijminvallen*. — *Laatste kindergedichtjes*. — *Varia*. Liefde en huisgezin, — Elegieën. — Bijbelstoffen. — Godsdienstige bespiegelingen. — Historische liederen. — Hekeldichten. — Albumverzen. — Tweespraken. — Cantaten. — Fabels. — Uitgalmingen. — *Vertalingen uit het Fransch*; — uit het Latijn, klassieke dichters van Rome, — uit het Grieksch; — uit het Oostersch en Italiaansch. — Naar La Fontaine.

Duyse, *Florimond van*, geboren den 4den Au-

Digitized by Google

gustus 1843 te Gent, is auditeur-militair van Oost-Vlaanderen. Zijn voornaamste geschriften zijn „Een oud Nederlandsch lied opnieuw uitgegeven" (Nederlandsche dicht- en kunsthalle, 1886), „Die Coninghinne van elf jaren" (Nederlandsch Museum, 1887), „Naer Oostland willen wy ryden" (Nederlandsche dicht- en kunsthalle. 1888), „Oude Nederlandsche meerstemmige liederen" (Tijdschrift der Vereeniging voor Noord-Nederlandsche muziekgeschiedenis, 1890), „De liederen van hertog Jan van Brabant" (Nederlandsch Museum, 1890), „'t Wilhelmus" (Nederlandsch Museum, 1891), „Nederlandsch Liederboek" (uitgave van het Willems-fonds. 1891/92, 2 dln.), „Oude Nederlandsche liederen, melodieën uit de Souterliedekens" (Antwerpen 1539) (1893), „Het eenstemmig Fransch en Nederlandsch wereldlijk lied in de Belgische gewesten, van de XI^de eeuw tot heden, uit een muzikaal oogpunt beschouwd" (Mémoires couronnés de l'Académie royale de Belgique, dl. XLIX, 1893), „Dit is een suyverlyck boexken" (Oude Nederlandsche liederen met klavierbegeleiding, uitgave van het Davids-fonds, 1895), „Het eenstemmig Fransch en Nederlandsch wereldlijk lied in de Belgische gewesten, van de XI^de eeuw tot heden uit een muzikaal oogpunt beschouwd" (bekroond door de Belgische Academie in 1896), „De melodie van het Nederlandsche lied in hare rythmische vormen" (bekroond door de Belgische Academie, 1901), „Het oude Nederlandsche lied. Wereldlijke en geestelijke liederen uit vroegeren tijd, teksten en melodieën verzameld en toegelicht" (1903—1905, dl. I, II). Tot zijn voornaamste muzikale werken behooren: „Teniers te Grimbergen" (opéra comique, 1860), „Rosalinde" (opéra-comique, 1861), „De Nacht" (odesymphonie, 1867), „Torquato Tasso's dood" (bekroonde cantate van 1873), „Gents ontwaking" (cantate, 1882), „Zes Loverkens" (Oud-Nederlandsche liederen van *Prudens van Duyse*, 1886) en „Blandina" (lyrisch drama, 1889).

Duysen, *Jes Lewe,* een Duitsch pianofabrikant, werd geboren te Flensburg den 1sten Augustus 1821. In 1860 vestigde hij zich te Berlijn en stichtte er in 1867 een fabriek in de Friedrichstrasze. Die werkplaats moest reeds in 1871 vergroot en voor stoom ingericht worden. Zijn vleugels onderscheiden zich door een welluidenden en tevens krachtigen toon en door een gemakkelijke behandeling. Hij overleed den 30sten Augustus 1903 te Berlijn.

Duyster, *Willem Corneliszoon,* een Hollandsch genre- en portretschilder, werd geboren te Amsterdam in 1599 of 1600 en begraven aldaar den 31sten Januari 1635. Hij woonde te Amsterdam, waar hij waarschijnlijk leerling was van *Pieter Codde.* Evenals deze, schilderde hij genrestukjes, vooral aan het soldatenleven ontleend, in den trant van *Dirck Hals.* Zijn werk munt uit door voornaamheid en fijnheid van stofuitdrukking. Ook maakte hij enkele portretten. Hier te lande vindt men schilderijen van *Duyster* in het Rijksmuseum te Amsterdam en het Mauritshuis te 's Gravenhage.

Duyst van Voorhout, *Jan,* een Nederlandsch staatsman, geboren te Delft in 1582, werd lid der vroedschap in zijn geboorteplaats, maar in 1618 met nog 13 anderen door prins *Maurits* uit die betrekking ontslagen. Hij werd echter in 1626 herkozen, behartigde met grooten ijver de belangen der stad en ontving de blijken van het vertrouwen zijner medeburgers in zijn benoeming tot burgemeester en tot lid van gecommitteerde raden (1650). Hij haalde zich echter den haat op den hals van prins *Willem II,* omdat deze, bij zijn bezoek aan de Hollandsche steden, te Delft niet naar zijn genoegen ontvangen was. *Duyst van Voorhout,* den 30sten Juli 1650 bij den prins ontboden, werd in diens paleis in hechtenis genomen en naar Loevestein gebracht. Den 15^den Augustus daaraanvolgende werd hij echter op vrije voeten gesteld onder voorwaarde, dat hij zich van de regeering onthouden zou, doch de dood van den prins ontsloeg hem weldra van die belofte, waarna hij in zijn waardigheid werd hersteld. Hij overleed in 1666.

Een afstammeling van hetzelfde geslacht, *Maria Duyst van Voorhout,* geboren te Delft den 22sten Januari 1662, voor de tweede maal gehuwd met *Frederik Adriaan,* baron *van Reede,* vrijheer *van Renswoude* en *Emmikhuizen,* vermaakte bij haar overlijden den 25sten April 1754 haar vermogen, ten bedrage van $1^1/_2$ millioen gulden, aan het ambachtskinderenhuis te Utrecht en aan de weeshuizen te Delft en te 's Gravenhage, elk voor een derde gedeelte, zoodat weldra te Utrecht het Fundatiehuis der Vrouwe van *Renswoude* verrees, waar jonge lieden van uitstekenden aanleg een voortreffelijke opleiding ontvingen. Het eeuwfeest dezer stichting is in 1856 te Utrecht gevierd, en te dier gelegenheid werd door *van der Kellen,* op last der regenten, een groote gedenkpenning vervaardigd. Ook te Delft en te 's Gravenhage bestaan zulke gestichten.

Dvorak, *Anton,* een Boheemsch componist, geboren den 8sten September 1841 te Mühlhausen, ondervond in zijn jeugd veel tegenwerking en had ook met groote geldelijke moeilijkheden te kampen, toen hij sedert 1857 te Praag studeerde. Eerst in 1873 gelukte het hem een zijner composities, een hymne voor gemengd koor met orkest, te doen uitvoeren. Naar aanleiding van zijn opera „Der König und der Köhler" werd hem in 1875 een staatsstipendium door de Oostenrijksche regeering verleend, waardoor het hem mogelijk werd, zich geheel aan de compositie te wijden. Op *Brahms'* aanbeveling interesseerde de uitgever *Simrock* zich voor zijn werken. Na van 1890 tot 1892 leeraar aan het conservatorium te Praag te zijn geweest, werd hij directeur van het conservatorium te New-York, maar keerde in 1895 naar Praag terug, waar hij in 1901 directeur van het conservatorium werd en den 1sten Mei 1904 overleed. *Dvorak* is een der meest gevierde hedendaagsche componisten. Zijn voornaamste werken zijn orkeststukken (5 symfonieën: Op. 24[76], 60, 70, 88, 95; ouvertures: „Mein Heim", „Hussitkza", „Karnaval", Othello", „Scherzo capricioso; Serenaden, Op. 22 en 44; Slavische dansen, Op. 72; Slavische rhapsodieën, Op. 45; Legenden, Op. 59, enz.). Ook zijn kamermuziekstukken zijn beroemd. Vooral voor zijn eigen natie heeft *Dvorak* op muzikaal gebied veel gedaan, o.a. door een groot aantal liederen en komische opera's, zooals „Der Bauer ein Schelm". Verder moeten van hem nog genoemd worden eenige koorliederen en duetten en vooral zijn „Stabat mater"

Digitized by Google

(Op. 58). Al deze werken munten uit door oorspronkelijkheid en rijkdom van inhoud en behaalden ook in het buitenland, in het bijzonder in Duitschland en Engeland, veel succes. Minder bijval vonden „Die Gespensterbraut" en het oratorium „Sainte Ludmilla".

Dwaallichten noemt men de blauwachtige vlammetjes die wel eens boven moerassen, poelen en kerkhoven zweven, alzoo boven plaatsen, waar organische stoffen tot verrotting overgaan. Juist omdat men ze in de nabijheid der kerkhoven waarnam, beschouwde het bijgeloof deze verschijnselen als zielen van ongedoopte kinderen, die onrustig op aarde bleven rondzwerven. Verschillende natuuronderzoekers hebben getracht den aard der dwaallichten op te sporen. *Bessel* ontwaarde den 2den December 1807 gedurende een donkeren nacht in een veenstreek niet ver van Bremen een aantal blauwachtige vlammen, die zich boven den grond plotseling vertoonden en na verloop van eenige seconden weder verdwenen. Ook *Vogel* heeft er in September 1849 tusschen Kamentz en Königsbrück en in November bij Leipzig waargenomen. Te Fontainebleau verhieven zich den 22sten December 1839 gedurende een zwak onweder kleine vlammen uit de slijkerige straatgoten en verspreidden een reuk naar phosforus, terwijl *Filopanti* vermeldt, dat hij in 1851 bij Bologna dwaallichten heeft gezien. Waarschijnlijk bestaan zij uit moerasgas met een geringe bijmenging van phosforwaterstof of een ander gas, welk laatste bij zijn zelfontbranding het eerste aansteekt. Misschien, dat ook vermolmd hout en lichtgevende insekten dikwijls de oorzaken van dwaallichten zijn geweest.

Dwaalster. Zie *Planeet.*

Dwangarbeid is de gedwongen arbeid, die in sommige landen door den rechter aan misdadigers wordt opgelegd.

Dwangbevel is de rechtsterm voor een bevelschrift, waarbij in naam van het hoofd van den staat iemand genoodzaakt wordt tot het betalen zijner belastingpenningen, bij gebreke waarvan inbeslagneming der goederen volgt.

Dwangbuis is een buis met lange mouwen of een doorloopende mouw, dat men gevaarlijken gevangenen of krankzinnigen aanlegt, om hun het gebruik der bovenste ledematen te beletten.

Dwangjuk. Zie *Dwangbuis.*

Dwangopvoeding. De vermeerdering van de criminaliteit der kinderen is een verschijnsel, dat zich zoowel in Europa als in Amerika voordoet. In Nederland steeg alleen het aantal wegens overtreding veroordeelde jongens en meisjes beneden 16 jaar:

van 4275 in 1894 } = 35%
tot 5765 in 1903 }

Van de totale bevolking der Nederlandsche strafgevangenissen, huizen van bewaring, Rijksopvoedingsgestichten en Rijkswerkinrichtingen in 1903, die 55732 bedroeg, waren 8451 personen jonger dan 20 jaar = 15 %.

In Duitschland is de stijging van de criminaliteit der kinderen even groot. In de periode 1882—1896 steeg het aantal jeugdige veroordeelden van 30697 tot 43962 = 43.2%. In Frankrijk, waar het aantal veroordeelde kinderen steeds groot is geweest, is in de laatste jaren een stilstand geconstateerd (tusschen 1872 en 1900 schommelt het aantal tusschen 34000 en 36000).

Dat de gevangenis niet de plaats is, waar de misdadige jeugd tot inkeer en verbetering komt, werd reeds in de eerste helft der 19de eeuw algemeen begrepen.

Aan den jeugdigen leeftijd is in de strafrechtgeschiedenis in velerlei vormen invloed toegekend. Door uitsluiting van alle strafbaarheid; door het gelasten van een bijzonder onderzoek naar de aansprakelijkheid; door uitsluiting van sommige straffen, en niet minder door het aanwenden van bijzondere maatregelen van straf en opvoeding.

Deze beginselen hebben tweeërlei uitwerking ondergaan nl. in het Fransche stelsel, dat ten onzent gold tot de invoering van het Wetboek van Strafrecht (1 September 1886) en het Duitsche. In het eerste stelsel moet van elk kind binnen bepaalde leeftijdsgrenzen worden nagegaan, of het gehandeld heeft met of zonder „oordeel des onderscheids (*discernement*), terwijl bij het tweede daarenboven kinderen beneden een bepaalden leeftijd altijd geacht worden te zijn niet ontoerekenbaar.

Deze laatste kinderen worden niet veroordeeld tot gevangenisstraf, maar zij worden opgevoed in voor hen bestemde gestichten. Hetzelfde is het geval met oudere kinderen, die gehandeld hebben zonder oordeel des onderscheids. Met het „oordeel des onderscheids" bedoelde men bepaaldelijk aan te duiden het vermogen, om zoowel de feitelijke strekking als het rechtens ongeoorloofde van het bepaalde feit te beseffen. Blijkt van zoodanig oordeel, dan wordt het kind tot straf veroordeeld. Zoo niet, dan is strafoplegging uitgesloten en wordt het kind, zoo daartoe termen bestaan, van rijkswege opgevoed. Bij deze regeling werd derhalve staatsopvoeding uitgesloten voor hen, bij wie aanwezigheid van oordeel des onderscheids moet worden aangenomen.

Dit laatste werd inderdaad door velen betreurd, en op het oogenblik, dat ten onzent met de invoering van het nieuwe Wetboek van Strafrecht een nieuwe periode werd geopend met betrekking tot de berechting der misdadige jeugd, werd in het buitenland reeds door velen aangedrongen op de afschaffing van het stelsel, dat een zoo diepgaand onderscheid maakt tusschen de jeugdige toerekenbaren en ontoerekenbaren.

In 1890 nam *l'Union internationale de droit pénal* reeds het besluit: „l'Union est d'avis que la question du discernement doit être abolie et remplacée par une autre question à savoir s'il est nécessaire de soumettre l'enfant à la tutelle publique".

Dat denkbeeld ging langzamerhand de wetgeving veroveren. Het kind moet nooit of slechts bij hooge uitzondering *gestraft* worden. In de meeste gevallen zijn het verwaarloozing, het slechte voorbeeld of een onzedelijke omgeving, die het kind met den rechter doen kennis maken. Het kind aan zijn omgeving te ontrukken, aan het kind een zedelijke leiding en een goede maatschappelijke opvoeding te geven, ziedaar de staatstaak, zooals deze door de internationale vereeniging gewenscht werd geoordeeld. De vraag naar het „oordeel des onderscheids" mocht niet meer worden gesteld. Want al had het kind geweten, wat het misdeed, dan was dit toch in den regel niet anders dan het produkt van de omstandigheden, waaronder het geboren en

Digitized by Google

grootgebracht werd. Het zuiverst werd dit nieuwe denkbeeld belichaamd in onze Kinderwetten.

Dit zijn de wetten van 12 Februari 1901 (Stbl. 63), *houdende wijziging in de bepalingen betreffende het straffen en de strafrechtspleging ten aanzien van jeugdige personen* en van denzelfden datum (Stbl. 64), *houdende beginselen en voorschriften omtrent maatregelen ten opzichte van jeugdige personen*, welke wetten den 1sten December 1905 in werking traden. Door die wetten is in hoofdzaak een eind gemaakt aan de gevangenisstraf voor kinderen. Deze blijft alleen in stand voor zeer ernstige vergrijpen en dan nog alleen na het tijdstip, waarop de hier achter te noemen opvoedingsmaatregelen ten einde zijn gegaan, terwijl ten slotte de tenuitvoerlegging der gevangenisstraf kan worden opgeschort.

Wij kunnen natuurlijk in dit artikel niet bespreken alle middelen, die de Nederlandsche rechter in de hand heeft gekregen tegenover de kinderen, maar moeten ons beperken tot die maatregelen, die samen te vatten zijn onder den naam van dwangopvoeding. Welke zijn die middelen? Na een onderzoek omtrent het gepleegd strafbaar feit en alle omstandigheden, waaronder het kind heeft geleefd en de invloeden, waaronder het heeft gestaan, kan de strafrechter in een zitting met gesloten deuren (de zoogenaamde *Kinderkamer*) bevelen:

1° plaatsing van den jeugdigen delinquent in een *tuchtschool*.

Deze straf is bestemd voor hen, die niet zedelijk verdorven of verwaarloosd zijn, doch wier tuchteloosheid, weerbarstigheid, gemis aan gevoel voor behoorlijke orde volgens 's rechters oordeel kan verbeterd worden door een tijdelijke strenge opvoeding. Van alle voor jeugdige misdadigers bestemde maatregelen is deze de zwaarste. De tuchtschool is de plaats voor hen, die een misdrijf of een overtreding bij herhaling hebben begaan. Haar duur is ten minste 1 maand, ten hoogste 1 jaar.

De thans (1906) bestaande tuchtscholen bevinden zich:

a. te Haren en Nijmegen, voor jongens.

b. te Zeist, voor meisjes.

Plannen zijn gemaakt voor nieuwe scholen te Ginneken en Velsen.

Aan deze scholen wordt zoowel gewoon lager onderwijs gegeven als voorbereidend vakonderwijs. Elke school is verdeeld in vier afdeelingen of klassen. De eerste klasse is bestemd voor hen, die pas opgenomen zijn en gedurende een korten tijd ter observatie in afzondering moeten blijven. De tweede klasse omvat de jongens of meisjes, op wie geen buitengewone maatregelen behoeven te worden toegepast. De derde afdeeling is de geprivilegiëerde. Daarin worden allen opgenomen, die blijk geven van goeden wil en beterschap toonen. De vierde afdeeling ten slotte omvat de onverbeterlijken, die zich aan voortgezet wangedrag schuldig maken. De wijze, waarop de kinderen worden behandeld, de vrijheid, die zij genieten, hangt af van de klasse, waarin zij overeenkomstig hun gedrag zijn geplaatst.

2° *ter beschikking stelling van de Regeering*, zonder eenige toepassing van straf.

De rechter gaat daartoe over, indien hij meent, dat het karakter van het kind, de omgeving, waarin het leeft, langdurige en stelselmatige dwangopvoeding gewenscht maken. Ontslag volgt eerst op 21-jarigen leeftijd. Het vonnis wordt uitgesproken wegens misdrijf of ernstige overtreding, bij herhaling gepleegd. De verpleging van het kind geschiedt:

a. in een Rijksopvoedingsgesticht.

b. door een particuliere vereeniging, stichting of instelling van weldadigheid, wier statuten, stichtingsbrieven of reglementen, duurzame verzorging van minderjarigen in of buiten gestichten voorschrijven.

Rijksopvoedingsgestichten zijn gevestigd:

te Alkmaar (meer bijzonder voor jongens ter observatie en voor hen, die ongeschikt zijn gebleken voor particuliere zorg),

te Avereest (voor jongéns, jonger dan 14 jaar),

te Doetichem (voor jongens ouder dan 14 jaar),

te Amersfoort (voor meisjes).

In deze gestichten wordt lager- en vakonderwijs gegeven. De hierbovengenoemde particuliere vereenigingen, stichtingen enz. kunnen hetzij zelf gestichten bezitten, hetzij zich ook ten doel stellen minderjarigen in gezinnen te verplegen. Deze vereenigingen, enz. moeten aan bepaalde voorwaarden voldoen om door de regeering te worden toegelaten. Zij ontvangen voor de verplegingssubsidie van het Rijk. Een aantal bepalingen (art. 126—158 K. B. van 15 Juni 1905 Stbl. 207) zijn vastgesteld, waaraan die gestichtsopvoeding moet voldoen, met betrekking tot de gezondheid, de zedelijkheid, het onderwijs en het vakonderricht. Uitbesteding door zulke vereenigingen in gezinnen moet geschieden bij een contract, waarvan de Minister van Justitie afschrift ontvangt. Al deze vereenigingen, stichtingen enz. zijn onderworpen aan het Regeeringstoezicht.

Zoover als de Nederlandsche Wetgeving op dit oogenblik gaat, zoover gaat de Duitsche niet. Deze strekt zich thans alleen uit over kinderen, beneden 12 jaar oud, en over 12—18-jarigen, die gehandeld hebben zonder oordeel des onderscheids. Het Duitsche *Strafgesetzbuch* van 1870 verbiedt de strafvervolging van kinderen beneden 12 jaar, terwijl kinderen van 12—18 jaar, die gehandeld hebben zonder oordeel des onderscheids, moeten worden vrijgesproken. Deze laatste kinderen kunnen door den rechter worden verwezen naar een *Erziehungs- oder Besserungsanstalt*. Wat met de eerste categorie van kinderen moet worden gedaan, laat de Rijkswet aan de Landswetten ter beslissing over. Eene wet van 26 Februari 1876 liet dit laatste nogmaals duidelijk uitkomen. Volgens diezelfde wet zou de *Vormundschaftsbehörde* in elk speciaal geval de handeling van het kind onderzoeken; daarna zou met het kind kunnen gebeuren, wat daarvoor zou bepaald worden volgens de wetten van elk land.

Van die bevoegdheid hebben de Duitsche staten gebruik gemaakt. Overal werd dwangopvoeding dezer kinderen hetzij in gestichten, hetzij in gezinnen dringend voorgeschreven. Deze wetten bleven van kracht, totdat een geheele wijziging noodig werd door de invoering van het nieuwe Duitsche Burgerlijke Wetboek, dat de mogelijkheid opende voor onttrekking der kinderen aan de ouderlijke macht. Dwangopvoeding zou voortaan niet alleen te beurt kunnen vallen aan kleine boosdoe-

Digitized by Google

ners, maar ook aan kinderen, die door de ouders verwaarloosd en mishandeld worden.

Opnieuw werd derhalve in alle Duitsche staten de dwangopvoeding geregeld. Van al die wetten willen wij slechts noemen het Pruisische *Gesetz über die Fürsorgeerziehung Minderjähriger* van den 2den Juli 1900, dat op den 1sten April 1901 in werking trad.

Volgens deze wet beslist het *Vormundschaftsgericht* in elk geval of het kind dwangopvoeding behoeft. Terwijl iedereen bevoegd is te zijner kennis gekomen feiten aan die rechtbank mede te deelen, is de Landraad, het Gemeentebestuur en het Hoofd der Politie daartoe verplicht. Is de zaak eenmaal aangebracht, dan worden ouders, voogden, verzorgers, onderwijzers enz. gehoord. Heeft de rechtbank tot dwangopvoeding besloten, dan kan het kind in een gesticht of in een gezin worden geplaatst. Bij voorkeur worden leerplichtige kinderen uitbesteed. De wijze van opvoeding wordt overigens bepaald door het openbaar armbestuur der woonplaats. De kosten daarvan worden verhaald op de ouders en alimentatieplichtigen (= ± 10 percent). De overschietende kosten worden gedragen door de gemeente, die van haar kant $^2/_3$ daarvan als Staatssubsidie terug ontvangt. De dwangopvoeding eindigt op het 21ste jaar, of zooveel vroeger als het gedrag van het kind dit toelaat.

In Zwitserland heeft in het bijzonder het kanton Bern zich de dwangopvoeding aangetrokken door de verordening van 26 December 1900 *betr. die Staatlichen Erziehungsanstalten*. Kinderen van 8—16 jaar, die een strafbare daad hebben begaan en verwaarloosde kinderen kunnen door de zorgen der openbare armbesturen in opvoedingsgestichten worden opgenomen.

Dergelijke maatregelen zijn ook in andere kantons genomen.

In Noorwegen is in 1896 een wet in werking getreden, die aan den Voogdijraad de bevoegdheid geeft om kinderen, die hun 16de jaar niet hebben volbracht, op te nemen in een gezin, een kindergesticht, of een dergelijke inrichting, wanneer zij een strafbare handeling hebben gepleegd of door hun ouders of opvoeders worden mishandeld of verwaarloosd.

In Engeland heeft de dwangopvoeding zoowel door toedoen van particuliere vereenigingen als door den staat groote uitbreiding verkregen. Naar het Engelsche strafrecht treedt de strafbaarheid reeds na het volbrachte 7e levensjaar in. Begaat echter een kind vóór het 16de levensjaar een strafbare daad, dan moet het vrijgesproken worden, indien het op dat oogenblik nog niet tot volle zedelijke en geestelijke rijpheid gekomen is. Terwijl reeds in 1854 de *Reformatory School Act* (verbeterd in 1866) het mogelijk maakte kinderen beneden 16 jaren na volbrachten straftijd in verbeterinrichtingen op te nemen, gaf de wet van 1893 aan de kinderrechtbanken de bevoegdheid om kinderen beneden de 12 jaren onmiddellijk naar die gestichten te zenden voor een tijdvak van 3—5 jaar. Nog verder ging de wet van 1899, toen zij bepaalde dat kinderen, die wegens een strafbare handeling veroordeeld worden, waarop een vrijheidsstraf staat, voor 3—5 jaar, doch ten laatste tot hun 19de jaar naar Reformatory schools moeten worden gezonden. De Reformatory schools zijn geen staatsinrichtingen, maar staan onder staatstoezicht en genieten staats-subsidie.

Verder heeft de *Industrial School Act* van 1866 nog Industrial schools in het leven geroepen, waarheen kinderen kunnen worden verwezen o. a. die jonger zijn dan 14 jaar en landloopen, bedelen of in gezelschap verkeeren van dieven of prostituées en kinderen beneden 12 jaren, die een strafbare handeling plegen, waarop een geringere straf is gesteld. De verwijzing daarheen geschiedt voor 2—5 jaar, doch ten hoogste tot het 16de jaar. Zoowel de verpleegden in deze scholen als in de Reformatory schools kunnen tusschentijds worden ontslagen. Ook de Industrial schools zijn geen staatsinrichtingen. Zij behoeven de goedkeuring van den staat en krijgen subsidie.

De Staats-inspecteurs oordeelen zeer gunstig over de resultaten met beide soorten van scholen verkregen, terwijl van elders, o. a. van geestelijken en gevangenis-directeuren andere oordeelvellingen bekend zijn.

Zooals reeds hiervoren werd gezegd, kan in Frankrijk elk kind, dat een strafbare handeling pleegt, strafrechtelijk worden vervolgd. Zijn zij jonger dan 16 jaar en hebben zij daarenboven gehandeld *sans discernement*, dan kunnen ze, hetzij aan hun ouders worden teruggegeven, hetzij opgenomen worden in eene *Colonie pénitentiaire*. Ontslag heeft plaats ten laatste op hun 20ste jaar. In diezelfde inrichtingen komen ook andere misdadige kinderen terecht, die veroordeeld zijn tot een gevangenisstraf van 6 maanden tot twee jaar. Kinderen tot langer straf veroordeeld, worden naar de *Colonies correctionnelles* verwezen.

Een aanvulling vond deze regeling door de wet van 19 April 1898. Bij een strafvervolging tegen een kind of tegen ouders of anderen, die zich aan een kind vergrijpen, kan vooreerst de rechter van instructie en later ook de rechtbank het kind aan diens ouders onttrekken en de zorg voor het kind (la garde de l'enfant) opdragen aan een gezin of een inrichting, of aan de openbare armbesturen.

Dwar. Zie *Doear*.

Dwaraka, ook *Jigat* geheeten, een stad aan de Arabische Zee in het landschap Okamandel, een gedeelte van het Britsch-Indische presidentschap Bombay, is een der zeven heilige steden der Hindoes, vermaard wegens den aldaar aanwezigen tempel van *Krishna*. Deze verheft zich op een hoogte aan de kust en bestaat uit drie afdeelingen, de Moendoef, de Devatsjna (Gebarra) en de Sikra of Slakkentoren. Deze laatste, in overouden Indischen stijl opgetrokken, vormt een pyramide ter hoogte van 50 m. met zeven verdiepingen. Ieder van deze is een afzonderlijke tempel en de hoogere naar alle kanten kleiner van afmetingen dan de voorafgaande lagere. Het geheel is van groenachtigen zandsteen gebouwd; de steenen zijn fraai versierd en zonder verbindingsmiddel op elkander gezet. De tempel wordt jaarlijks door 10 000 pelgrims bezocht.

Dwarsbekken (*Plagiostomi*) is een onderorde der *Visschen*, deel uitmakende van de orde der *Kraakbeenvinnigen* (*Chondropterygii*) van de groote afdeeling de *Echte visschen* (*Euichtyes*). Zie verder bij *Visschen*.

Dwars in den weg of *Poeloe Sangean* is een eiland in het nauwste gedeelte van straat Soen-

Digitized by Google

da tusschen Sumatra en Java gelegen en administratief tot de residentie Bantam behoorende. Het is onbewoond, maar enkele Lampongers, die er zich tijdens den bouw- en oogsttijd tijdelijk vestigen, hebben er eenige sawahs aangelegd.

Dwarskuil. Zie *Vischtuigen.*

Dwarsliggers noemt men de dwarsliggende balken van een spoor- of trambaan, die de rails dragen. Ook noemt men aldus de dwars liggende balken van een brug, die den bovenbouw dragen.

Dwarswal. Zie *Travers.*

Dweepzucht ontstaat door een gemoedsgesteldheid, waarbij gevoel en verbeelding aanhoudend de overhand hebben op het verstand, zoodat zij zich openbaart in een zenuwachtig najagen van onredelijke oogmerken. Dweepzucht kan op godsdienstig en staatkundig gebied in vervolgingswoede (*fanatisme*) ontaarden. Zij heeft in haar geprikkelden toestand geen eerbied voor de overtuiging van anderen, maar wil de hare opdringen aan allen, terwijl zij niet schroomt hiertoe geweldige of onzedelijke middelen aan te wenden.

Dwergboomen is de naam voor een in Japan zeer geliefd soort boomen, die men in versierde potten opkweekt. Door geringe voeding, het neerbuigen en draaien der takken, wegnemen van een deel der wortels en andere middelen worden de boomen, die in normale omstandigheden tot 30 m. hoog zouden worden, zeer klein gehouden. Van de coniferen worden in den vrijen toestand ook klein blijvende soorten *nana* en *pygmaea* der *Chamaecyparis obtusa* S. en Z. het meest als dwergboom opgekweekt. Ook vruchtboompjes, die een rijke bloempracht en later grooten oogst beloven, zijn zeer geliefd. Het kweeken van dwergboomen wordt door vele tuinlieden als een bijzondere specialiteit uitgeoefend en kost een langdurigen en moeitevollen arbeid. Hoe kleiner en ouder de exemplaren zijn, hoe meer zij in waarde stijgen. In den laatsten tijd worden deze boompjes ook naar Europa uitgevoerd.

Dwergen noemt men menschen van een zeer kleine gestalte. Dit abnormale verschijnsel (*nanisme*) gaat gewoonlijk gepaard met andere misvormingen als een dik hoofd, kleine beenen, enz., terwijl ook de intellectueele ontwikkeling gering is en de dwergen zelden oud worden. In den tijd der hofnarren werden zij tot vermaak van de hoven gehouden; thans laten zij zich dikwijls op kermissen zien. Geheele volkeren van een abnormaal kleine gestalte, *dwergvolken* (zie aldaar) geheeten, vindt men in Afrika en Azië.

In de sagen behoorende dwergen tot de elfen. Zij verrichten daar veel belangrijke werkzaamheden, wonen in holen of rotsen, staan onder hun eigen koningen en onder de bescherming der goden.

Dwerginktvisch is een soort van inktvisch (zie aldaar)), die aan onze kusten wordt aangetroffen.

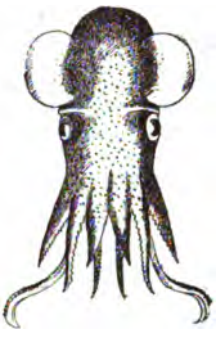

Dwerginktvisch.

Dwergpalm. Zie *Palm.*

Dwergtong (*Solea lutea*) is een kleine tongsoort, behoorende tot de familie der *Platvisschen Pleuronectidae*). Zie verder bij *Platvisschen.*

Dwergvolken. *Homerus* noemt deze dwergmenschjes, die niet grooter worden dan 1.50 m., *Pygmaeën. Herodotus* spreekt ook van hen in zijn geschiedkundig werk. *Aristoteles* gaf hun de Nijlbronnen tot woonplaats. Dan hoort men in langen tijd niets van hen, totdat in de 16de eeuw Portugeezen van hun zeereizen terugkwamen met verhalen over Mimo en Bake Bake aan de Loangokust en nog later over de Matimba of Tongo aan de Ssetterivier. In het midden der

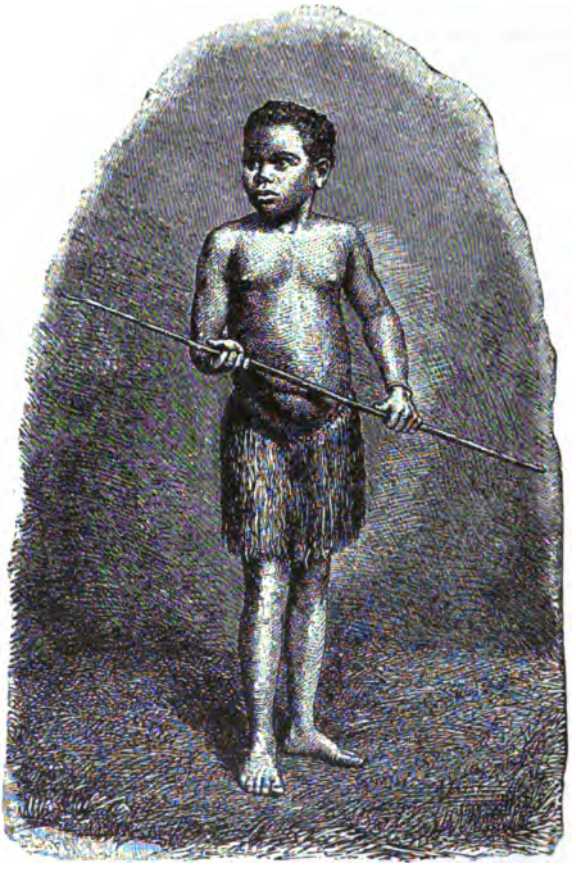

Meisje van het dwergvolk der Akka.

Digitized by Google

19de eeuw doken deze verhalen weer op, totdat in 1867 *Du Chaillu* persoonlijk met het dwergvolk der Abongo (in Fransch Kongo) in aanraking kwam. Hem volgden spoedig anderen: *Schweinfurth* bezocht de Akka, het eerste dwergvolk dat wetenschappelijk beschreven werd (zie aldaar en de afb.), *Serpa Pinto* de Mucas sequere, *Stanley*, *von Wissmann* en *Wolf* de Batoea of Watwa, *Kund* de Bojaeli, *Emin Pasja* de Ewe in het Nijlgebied, *Crampel* de Bayaga, *Mense* de Bakoa. Het dichtst bevolkt door dwergvolken is het N.O. gedeelte van het groote Middel-Afrikaansche oerwoud ten W. van de Albert- en Albert-Edward-meren. Een ander door *Götzen* ontdekt centrum ligt bij de Virungavulkanen ten N. van het Kivoemeer, nog een ander, door *O. Baumann* ontdekt, in Oeroendi. In het Oosten worden dwergvolken gevonden in het steppengebied ten Z.O. van het Victoria-Nyansimeer.

Het resultaat van de tot nog toe gedane onderzoekingen in Afrika is in het kort aldus samen te vatten. Onder verschillenden naam en zonder eenigen staatkundigen samenhang zijn de dwergen in kleine groepen verdeeld en van de bronnen van den Itoeri in het N.O. en van den bovenloop van den Sankoeroe in het Z.O. in een vrij breede zone verspreid tot in de kustwouden van Loango en Kameroen. Zij leven in de bosschen, oefenen de jacht uit en doen niet aan landbouw. De Batoea en Watwa in Oeroendi houden zich echter met de pottenbakkerij bezig, de Wanjasaiko vormen een uitzondering, in zooverre zij zich op landbouw op kleine schaal („Hackbau") toeleggen.

Het zijn kleine, maar goed geproportionneerde wezens, wier tint òf chocoladebruin, òf geelachtig is. Het onderste gedeelte van het gelaat springt in, de lippen zijn niet dik, het hoofdhaar is wollig. Door hun roode lippen en een bedekking van het geheele lichaam met grauwwit haar onderscheiden zij zich sterk van de Negers. De kleeding is zeer eenvoudig en de stof daarvoor uit boomschors vervaardigd; van versierselen of opschik is geen sprake, zoodat ringen in lippen of ooren ontbreken. Een enkele maal veroorloven zij zich de weelde zich te laten tatoeëren. Hun wapenen zijn een kleine boog met een pees van rotting en vergiftige, meestal met een houten punt voorziene pijlen. Zij wonen in van 1 tot 1.3 m. hooge hutten uit twijgen opgetrokken in den vorm van een halven bol. Hun eenig gezelschap is de hond. Of zij een afzonderlijke taal bezitten, valt niet met zekerheid te zeggen, waarschijnlijk spreken zij overal een iets gewijzigd idioom der naburige Negerstammen. De meeste ethnologen nemen aan, dat de dwergvolken in het Kongogebied stamverwant zijn met de Boschjesmannen en met dezen de autochthone bevolking van Afrika vormen, waarvan zij vroeger een veel grooter gedeelte zouden bewoond hebben, maar waaruit zij door de Bantoestammen in de oerwouden teruggedrongen werden.

Ook in Voor-Indië en op Ceylon komen een aantal verstrooid levende dwergstammen voor, zoo de Veda van Cochin China en Travancore en de Naya-Kurumba in het Niligiri-gebergte. Op het hoogplateau Amarkantok wonen de Juanga, Putua en Njangal, van wie weinig bekend is. Verder treft men op Ceylon nog de Wedda, op de Andamanen de Mynkopies, op Malaka de Orang-Semang en Orang-Sakai, op de Philippijnen de Nigrito en op Z.-Celebes de To-ala aan. Ook in Europa hebben eenmaal dwergvolken gewoond, zooals vondsten uit den oertijd bewijzen.

Hoe men de dwergvolken uit een pathologisch oogpunt moet beschouwen, daaromtrent bestaat geen overeenstemming tusschen de geleerden. *Virchow* hield ze voor ontaarde overblijfselen van vroeger beter ontwikkelde volkeren, waartegen zich anderen verzetten, die ze wel van grootere volkeren laten afstammen, maar hun tegenwoordige kleinere gestalte verklaren uit de natuuromgeving, zonder eenig pathologisch ingrijpen en geheel en al onafhankelijk van elkander.

Een opsomming van dwergstammen met berekening hunner gemiddelde lengte geeft *Emil Schmidt* in het in 1905 door het tijdschrift „Globus" uitgegeven feestnummer ter eere van *R. Andree*. Volgens hem bedraagt de gemiddelde lengte in centimeters:

	Mannen.	Vrouwen.	Kleinste gemeten volwassenen.
Centraal-Afrikaansche dwergstammen	147,5	136,5	121,4
Boschjesmannen	144,4	?	122
Mincopi (Andamanen)	148,3	139	131
Negritos (Philippijnen)	145	141?	130
Semang of Mendi (Malaka)	150?	142?	134
Senoi of Sakai (Malaka)	153?	?	—
To-ala (Celebes)	157,5	?	—
Wedda (Ceylon)	158	?	—
Dsjungle-stammen (Bengalen)	156	?	—

Deze cijfers bezitten zeer verschillende graden van betrouwbaarheid; voor de eerste groep zijn ze waarschijnlijk iets te hoog. De gemiddelde grootte aller menschenrassen schat *Schmidt* op 164—165 cm., die van den langsten stam (Irokeezen) op 175 cm.

Dwernicki, *Joseph*, een Poolsch generaal, werd geboren te Warschau den 14den Maart 1779, streed eerst voor Frankrijk en nam in 1809 deel aan den roemrijken veldtocht van *Poniatowski* in Oost-Galicië. Hij werd daarna bevorderd tot eskadronschef en trok in 1812 met het 15de regiment uhlanen naar Rusland. Hier werd hij bij het corps van *Dombrowski* gevoegd, dat bij Mohilew en Bobroeïsk een guerilla-oorlog voerde. Hij deed den Russen veel afbreuk, doch na den terugtocht over de Beresina ging hij naar Warschau en werd er majoor en aanvoerder van gemeld regiment. Hij was tegenwoordig bij de gevechten van Kalisch en Posen, werd na den slag

Digitized by Google

bij Leipzig en dien van Hanau officier van het Legioen van Eer en in 1814 kolonel. Na zijn terugkeer in Polen werd hij aan het hoofd geplaatst van het 2de regiment uhlanen en bij de kroning van keizer *Nicolaas* bevorderd tot brigade-generaal. Na het uitbarsten der revolutie van 1830 werd hem door zijn landgenooten de organisatie opgedragen van de 3de divisie cavalerie, en hij was daarmede zoo spoedig gereed, dat hij reeds den 6den Februari 1831 met 2 eskadrons cavalerie, 3. bataillons infanterie en een lichte batterij Warschau kon dekken. Den 14den daaraanvolgende vereenigde hij zich bij Stoczek met generaal *Geismar* en behaalde een eerste overwinning op de Russische overmacht. Op het slagveld ontving hij van den bevelhebber den last, generaal *Kreutz*, die bij Poelawy over de Weichsel was getrokken, zoo spoedig mogelijk aan te tasten. Terstond keerde hij over het zwakke ijs naar Warschau terug, vereenigde zich met de samengeraapte troepen van generaal *Sierawski*, vond de voorhoede der Russen onder prins *Adam van Württemberg* bij Nowaniez, versloeg haar den 19den Februari en noodzaakte generaal *Kreutz* over de Weichsel terug te trekken. Na den slag van Grochow werd hij naar Volhynië gezonden, om den opstand te organiseeren. Hij vond er echter weinig geestdrift, zoodat hij langs de grenzen van Galicië naar Podolië trok, waar hij meer bijval hoopte te vinden. Bij Boremel betrok hij een versterkte positie tegenover het corps van *Rudiger*, behaalde den 19den April eenige voordeelen, doch moest voor de overmacht wijken en trok over de Styr. Hopende, dat een opstand in Podolië de Russen in den rug zou bedreigen, hield hij stand bij Mokalowka aan de grenzen van Galicië, doch werd er door *Rudiger* ingesloten, zoodat hij alleen naar de zijde van Galicië kon ontsnappen. In de meening, dat hij in Oostenrijk vrijheid zou vinden, om naar Polen terug te keeren, begaf hij zich daarheen. Zijn corps werd echter ontwapend en krijgsgevangen naar Hongarije gevoerd, en aan *Dwernicki* zelf Laibach als verblijfplaats aangewezen. In 1832 begaf hij zich naar Frankrijk en vertoefde bij afwisseling daar en in Engeland. Een beoordeeling van zijn krijgsbeleid in Volhynië, in 1837 te Brussel verschenen, gaf hem aanleiding tot het schrijven van een uitvoerige verantwoording. In 1848 keerde hij naar Galicië terug en overleed er in December 1857 te Lopatijn, een buitenverblijf van graaf *Zamoyski*.

Dwight, *Theodoor Wilhelm*, een Amerikaansch rechtsgeleerde, werd geboren den 18den Juli 1822 te Catskill in den staat New-York, was sedert 1858 hoogleeraar aan het Columbia-college aldaar, telde een groot aantal leerlingen en overleed den 28sten Juni 1892 te Clinton. Hij schreef o. a. „Trial bij impeachment" (1867), „Prisons and reformatories in the United States", een nieuwe uitgave van „Ancient Law" van *Maine*, „Influence of the writings of James Harrington on American political institutions" (1887) enz.

Dwina, of *Dzwina* (de Dubbele) is de naam van een bevaarbare rivier in het noorden van Europeesch Rusland. Zij ontleent dien aan haar 2 bronrivieren, de Juch en de Soesjona, na wier vereeniging bij Oestjoeg-Weliki zij in een noordwestelijke richting zeewaarts vloeit. Zij loopt door lage landen en ontvangt aan haar linkerzijde de Wytsjegda en Waga en aan haar rechter de Pinega. Op een afstand van 12 km. van haar mond is zij 2 km. breed en tot hier toe aan de werking van eb en vloed onderworpen. Bij Archangelsk wordt zij 4 km. breed en vormt vervolgens een liman of strandmeer ter breedte van 20 km. en met veel eilanden bezaaid, welk meer in verbinding staat met de Dwinabaai, een onderdeel der Witte Zee. Zij heeft 4 monden; de oostelijke is als de diepste het meest voor de scheepvaart geschikt, hoewel oorlogsschepen alleen bij vloed over de daarvoor gelegen baar kunnén komen. Zij is 1288 km. lang en haar stroomgebied beslaat een oppervlakte van 365381 v.km. Door het in 1807 voltooide Hertog-Alexander-van-Württembergkanaal en door het Koebenskische Kanaal is zij met de Wolga verbonden.

Dwingeloo is een gemeente in de provincie Drente, groot 6776 H.A. met 2365 inwoners (1905), omringd door de gemeenten Diever, Smilde, Beilen, Ruinen en Howelte. De Drentsche Hoofdvaart loopt langs de N.W. grens. De bodem bestaat, behalve eenige groengronden langs de Howelter Aa, geheel uit zand en ligt voor een groot deel woest; het vroegere hoogveen is reeds lang afgegraven. Landbouw en schapenteelt zijn de middelen van bestaan. Behalve het dorp Dwingeloo behoort tot de gemeente een aantal buurten en gehuchten.

Het dorp Dwingeloo, aan den straatweg naar Beilen gelegen, telt 800 inwoners, bezit een Hervormde kerk met peervormigen toren en herinnert in de zoogenaamde Fransche huizen, een stichting van baron *van Pallandt*, aan de réfugiés, die zich na de opheffing van het Edict van Nantes (1685) hier gevestigd hebben.

Dwinglo, *Bernardus*, een Nederlandsch godgeleerde, in de 2de helft der 16de eeuw, vermoedelijk te Delft, geboren, studeerde te Leiden, omhelsde de gevoelens van *Arminius* en werd in 1608 predikant te Berkel. In 1615 te Leiden beroepen, nam hij door vlugschriften ijverig deel aan de kerkelijke twisten van dien tijd en koos de zijde der Remonstranten, zoodat hij met zijn ambtgenoot *Corvinus* voor de Dordsche Synode geroepen werd. Hij stond er *Episcopius* trouw ter zijde, las in de 25ste zitting het protest der beklaagden voor en was mede-onderteekenaar van de bedenkingen tegen den Heidelbergschen Catechismus. Hij predikte in 1619 voor de Remonstranten te Dordrecht, maar werd door de Synode veroordeeld en naar Waalwijk gebracht. Hij was er secretaris van de eerste vergadering der ballingen. Weldra echter ging hij heimelijk naar Leiden, verkondigde er het Evangelie en ontkwam ternauwernood aan den ijverigen schout *Willem de Bont*. Met kracht en moed ijverde hij voor zijn partij en predikte op onderscheiden plaatsen, zoodat er ernstige pogingen werden aangewend om hem in handen te krijgen, en in Juli 1622 waren zij te Haarlem bijna gelukt. Wel deden zijn zwager *Jacob Coorenwinder* en *Willem van Oldenbarneveldt* moeite hem in de samenzwering tegen prins *Maurits* te betrekken, doch te vergeefs; hij bleef dan ook onbekend met hun plannen. Toch behoorde hij onder de beschuldig-

Digitized by Google

den, en behalve de 500 gulden, voor elken Remonstrantschen predikant toegezegd, stelde men 500 gulden beschikbaar voor elk, die hem levend zou gevangen nemen. *Dwinglo* nam de wijk, eerst naar Antwerpen, toen naar Holstein en vervolgens naar Glückstadt. In 1677 keerde hij met loffelijk getuigenis van den magistraat naar het vaderland terug en vestigde zich te Haarlem, waar hij tusschen 1650 en 1660 overleed. Van zijn talrijke geschriften noemen wij: „Chrystalijnen bril, tot versterkinge van 't schemerende gezicht der eenvoudigen enz." (1613), „Protest des autheurs van den Chrystalijnen bril, tegen den gepretenteerde polyststeen enz." (1614), „Monster van de leere der Amsterdamsche predicanten over de voornaamste poincten enz." (1614), „Nulliteyten, mishandelinghen ende onbillycke proceduren des nationalen Synodi, gehouden binnen Dordrecht in 1618 en 1619 enz." (1619), „Grouwel der verwoestinghe staande in de heilighe plaatse: dat is claer ende waarachtig verhael van de voornaemste mishandelinghen, onbillijcke proceduren ende nulliteyten des nationalen Synodi enz." (2 dln., 1622), „Historisch verhaal van 't ghene zich toeghedragen heeft binnen Dordrecht in de jaren 1618 en 1619 enz." (1623) en „Verantwoordinghe van Bernardus Dwinglo, ghewezen predicant tot Leiden enz." (1624).

Dij is het bovenste gedeelte der onderste ledematen van den mensch, gelegen tusschen het bekken en de knie. Zie *Been*.

Dyas. Zie *Permische formatie*.

Dyce, *Alexander*, een Engelsch letterkundige, werd geboren te Edinburgh den 30sten Juni 1798, oefende zich aan de hoogeschool aldaar en later te Londen vooral in de klassieke talen en voltooide zijn opvoeding te Oxford. Eerst was hij predikant (curate) te Lanteglos in Cornwallis, later te Nayland in Suffolk, doch in 1827 vestigde hij zich te Londen. Hij leverde „Select translations from Quintus Smyrnaeus" en daarna uitgaven van oude Engelsche dichters en prozaschrijvers. Achtereenvolgens deed hij de werken in het licht verschijnen van *Collins*, *George Peele*, *Robert Greene*, *John Webster*, *Shirley*, *Bentley*, *Middleton*, *Skelton*, *Beaumont en Fletcher* en *Marlowe*, voorzien van levensberichten en uitlegkundige aanteekeningen. Voor de „Aldine edition of the poets" van *Pickering* bezorgde hij uitgaven der gedichten van *Shakespeare*, *Pope*, *Akenside* en *Beattie*. Hij was een ijverig medelid van verschillende geleerde genootschappen te Londen en bewerkte voor de Camden-society het „Nine day's wonder" van *Kemp* en voor de Shakespearesociety een oud treurspel, getiteld „Timon". Met *Collier*, *Halliwell* en *Wright* stichtte hij in 1840 de Percy-society tot het uitgeven van oud-Engelsche balladen, tooneelstukken en gedichten, en voor deze bezorgde hij de uitgave der „Poems" van *Henri Wotton*, der „Angry women of Abington" van *Porter* en van eenige gedichten van *Drayton*. Een reeks van jaren besteedde hij aan een uitgave der „Works of Shakespeare" (10 dln., 5de druk, 1885—1886). Te noemen zijn nog zijn „Recollections of the table-talk of Samuel Rogers" (2de druk 1887). Hij overleed den 15den Mei 1869.

Dijck, *Jacob van*, een Nederlandsch staatsman, geboren te Haarlem in 1567, studeerde in de rechten, vestigde zich als advocaat te 's Gravenhage en werd daarna door eenige personen met een bepaalden last naar Zweden gezonden. Hier wist hij zich bij de Regeering zoo aangenaam te maken, dat hij tot Hofraad en vervolgens tot afgezant van Zweden bij de Algemeene Staten benoemd werd. Hij sloot als zoodanig in 1614 een verbond van vriendschap en koophandel tusschen die beide staten, en werd in 1620 door *Gustaaf Adolf* verheven tot ridder en tot burchtgraaf van Gothenburg. *Van Dyck* was een ijverig bevorderaar der wetenschappen en stond in betrekking met *Hugo de Groot*, *Daniël Heinsius*, *Vondel* en andere beroemde tijdgenooten.

Dyck, *Anthonie van*, een Vlaamsch schilder en graveur van portretten, bijbelsche en historische tafereelen, werd geboren te Antwerpen den 22sten Maart 1599 en overleed te Londen den 9den December 1641. Hij was een leerling van *Hendrik van Balen* te Antwerpen. In 1618 werd hij als meester in het schildersgild aldaar ingeschreven. Toen werkte hij reeds op het atelier van *Rubens*, wiens voornaamste helper hij weldra werd, en dien hij, vooral in zijn Madonna's, zoo goed wist na te volgen, dat in veel gevallen nauwelijks meer uit te maken is, of men met een *Rubens* of een *van Dyck* te doen heeft. *Rubens* had een grooten invloed op zijn techniek en smaak. Tot 1623 bleef *van Dyck* te Antwerpen, waar hij reeds toen een zeer grooten naam genoot. Intusschen werkte hij korten tijd in Engeland, in dienst van den koning. In 1623 ondernam hij een reis naar Italië, waar hij weldra naam begon te maken als portretschilder. Hij vertoefde o.a. geruimen tijd te Venetië, Genua en Rome en keerde, waarschijnlijk in 1627, naar Antwerpen terug. In Maart 1628 wordt hij als daar wonende vermeld In hetzelfde jaar werkte hij aan het Hof van den stadhouder te 's Gravenhage en maakte er ook verscheiden portretten van anderen. In 1629 was hij weer in Antwerpen terug en schilderde daar in de volgende jaren talrijke portretten en kerkestukken. In 1632 gaf hij gehoor aan het verzoek van *Karel I* van Engeland om naar Londen te komen als zijn Hofschilder. Hij werd er met eerbewijzen overladen en in den ridderstand verheven. Sedert bleef *van Dyck*, tot zijn dood, als Hofschilder daar werkzaam. Talrijk zijn de portretten der koninklijke familie en van hooggeplaatste Engelschen, die hij in die jaren, vaak met hulp van leerlingen, schilderde. Korten tijd was hij (1634—1635) nog in Brussel werkzaam, van 1640—1641 in Parijs. In 1639 trouwde hij met een jonge Hofdame, *Mary Ruthoen*. Twee jaar later overleed hij.

Van Dyck is vooral als portretschilder een der grootste meesters van alle tijden. Zijn portretten, behalve die uit zijn laatsten tijd, toen hij zich àl te veel van de hulp van leerlingen bediende, munten uit door aantrekkelijke compositie, schoonheid van kleur en gratie van houding en uitdrukking. Meesterlijk zijn de portretten, die men nog heden in de Genueesche paleizen bewonderen kan, prachtig ook die uit zijn Antwerpschen tijd en uit zijn eersten tijd in Engeland (± 1632—1635).

Hier te lande vindt men o.a. in het Rijksmuseum te Amsterdam en het Mauritshuis te 's Gravenhage zeer fraaie werken van zijn hand.

Digitized by Google

Dijck, *Ernst Marie Hubert van*, een Belgisch zanger, werd in 1861 te Antwerpen geboren. Eerst studeerde hij in de rechten, daarna was hij werkzaam aan dagbladen in zijn geboortestad en te Parijs, in welke laatste stad hij door *Lamoureux* voor diens concerten werd geëngageerd. Toen *Lamoureux* in het Eden-theater de „Lohengrin" liet opvoeren, zong *van Dijck* de titelrol, zijn optreden in 1888 te Bayreuth was een openbaring, en dadelijk werd hij te Weenen geëngageerd, waar hij de hoofdrollen in alle *Wagner*-drama's en in „Faust", „Romeo en Julia", „Manon" en „Werther" zong. In Bayreuth is hij jarenlang een der meest geliefde zangers geweest, waarna hij nieuwe lauweren plukte in Londen en Parijs, waar hij onder grooten bijval de rollen van *Lohengrin*, *Siegmund* („die Walküre") en *Tannhäuser* vervulde.

Dyckia *Schult.* et *Mart.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Bromeliaceeën*. Het onderscheidt zich door een 3-deeligen rechtstandigen buitensten, een 3-deeligen binnensten, klokvormigen bloemdekkrans, lijnvormige, aan den voet tot een cylinder samengegroeide meeldraden met opgerichte helmknoppen en een 3-lobbig en 3-hokkig vruchtbeginsel met 3 gedraaide stempels. Het omvat kruiden, die in Brazilië groeien, van welke wij noemen *D. remotiflora*, een fraaie, op aloë gelijkende sierplant met platte, stijve, vleezige, aan den rand gedoornde bladeren en oranjegele, ten getale van 12 tot trossen vereenigde bloemen.

Dijkmeester, *Herman Jacob*, een Nederlandsch staatsman, werd geboren te Tiel den 1sten Februari 1771, studeerde te Leiden en vestigde zich als advocaat te Nijmegen. Later woonde hij te Tiel, werd er lid van den stedelijken raad en tevens afgevaardigde naar de Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden en bekleedde daar meermalen het voorzitterschap. In 1797 werd hij commissaris van de zaken der Marine te Vlissingen, keerde 2 jaar later ambteloos naar Tiel terug, ontving in 1802 de benoeming tot rechter en dijkgraaf van Tiel en tot lid van den departementalen raad van Boven-IJsel. Na de Restauratie (1814), werd hij officier van Justitie, in 1817 lid der Provinciale Staten van Gelderland en in 1821 lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, waar hij gedurende 21 jaar zitting hield en van 1835—1836 president was. Hij werd in 1825 ridder, later commandeur van de orde van den Nederlandschen Leeuw en in 1821 lid van de Maatschappij van Nederlandsche letterkunde te Leiden, onderscheidde zich door zijn bekwaamheid als rechtsgeleerde en door zijn edele beginselen en overleed den 16den Juni 1850. Hij leverde onderscheiden opstellen in tijdschriften, verder kennen wij van hem „Onderzoek naar den zin en de wettigheid van het decreet van 24 Januari 1812 betreffende de instandhouding der substitutie van den premier appelé" (1813), „Iets over het bestaan van de rechtsmacht der Dijkstoelen en Heemraadschappen" (1836), „Handhaving van de zelfstandigheid en onafhankelijkheid der rechterlijke macht enz." (1846) en „Iets tegen de voorgestelde suppressie der arrondissementsrechtbanken en de instelling van den Hoogen Raad tot een Hof van Appèl in burgerlijke zaken" (1849).

Dyelectricum. Zie *Electriciteit.*

Dyelectrische veerkracht. Zie *Electriciteit.*

Dyelectrische verplaatsing. Zie *Electriciteit.*

Dyer, *John*, een Engelsch dichter, werd geboren in 1700 te Aberglasney in Wales, studeerde aanvankelijk in de rechten, legde zich daarna toe op de schilderkunst en maakte zich vervolgens door zijn „Grongar hill", dat voortreffelijke beschrijvingen bevat, als dichter bekend. Later deed hij een reis naar Italië, wijdde zich na zijn terugkeer aan de studie der godgeleerdheid en verkreeg allengs onderscheiden praebenden. Zijn leerdicht: „The fleece" 1754) maakte echter weinig opgang, terwijl het gedicht „The ruins of Rome" (1740) veel meer bijval vond. Hij overleed den 24sten Juli 1758; zijn „Poems" zijn 3 jaar later in het licht verschenen.

Dyer, *Thomas Henry*, een Engelsch geschiedschrijver, werd geboren den 4den Mei 1804 te Londen, was aanvankelijk koopman, maar wijdde zich spoedig geheel aan wetenschappelijke reizen en letterkundige studiën. Hij overleed den 30sten Januari 1888 te Bath. Van zijn werken vermelden wij: „Life of Calvin" (1850), „History of modern Europe" (1877), „Ancient Rome" (1864), „History of the city of Rome" (1883), „Pompeji" (1875), „The kings of Rome" (1868), „Roma regalis" (1872), „Ancient Athens" (1878) en „Imitative art" (1882).

Dygasinski, *Adolf*, een Poolsch schrijver, werd geboren in 1839 in het Russisch-Poolsch gouvernement Kjelzy, studeerde aan de universiteit te Warschau en vestigde zich aldaar. Hij schreef een groot aantal novellen, die gedeeltelijk verzameld zijn onder den titel „Zogniw zycia (Uit de schakels des levens, 2 dln., 1882), waarin vooral treffende opmerkingen voorkomen omtrent het leven der dieren. Sommige daarvan zijn in het Engelsch en Duitsch vertaald. Daarenboven leverde hij onderscheiden populaire werken, vooral over opvoeding, en vertaalde geschriften van *Tyndall*, *Mill* en *Whitney* in het Poolsch.

Dyherrn, *Georg*, vrijheer *von*, een Duitsch dichter en novellenschrijver, werd geboren te Glogau den 1sten Januari 1848, studeerde te Breslau in de godgeleerdheid en daarna in de rechten, maar trad wegens ziekelijkheid niet op als pleitbezorger. Hij wijdde zich vervolgens aan letterkundige studiën en overleed den 29sten September 1878 te Rothenburg in Silezië, nadat hij in 1875 was overgegaan tot de R. Katholieke Kerk. Van zijn gedichten noemen wij „In stiller Stund", (1870), „Dem Kaisersohn ein Lorbeerblatt. Zeitgedichte" (1871), „Miniaturen, Lieder zum Komponieren" (1873), „Tang und Algen. Aus der Flut des Lebens gesammelt" (1876), „Das Buch der Frau. Lieder für stille Stunden" (1879), „Aus der Gesellschaft" (novellen, 1880) en „Bilder und Skizzen" (novelletten, 1880). Na zijn dood verschenen: „Auf hoher Flut" (1880), „Dohlenau. Episoden aus einem Familienarchiv" (1880), „Bilder und Skizzen aus Oberammergau und dem bayrischen Hochlande" (1881) en „Aus klarem Born" (1882). Ook zijn gezamenlijke werken zijn in 1881 te Breslau in het licht verschenen.

Dyhrn, *Konrad*, graaf *von*, een Duitsch staats-

Digitized by Google

man, werd geboren te Reesewitz in het arrondissement Oels den 21sten November 1803, bezocht de ridderacademie te Liegnitz en de universiteit te Berlijn en vertoefde van 1827 tot 1830 in Frankrijk en Italië. Na zijn terugkeer in Silezië wijdde hij zijn krachten vooral aan de belangen van den landbouw. Hij werd lid en secretaris van het landbouwgenootschap te Oels en vice-president van de centrale landbouwvereeniging in Silezië. In 1843 werd hij benoemd tot lid van den Landdag en in 1847 verkreeg hij zitting en stem in het Heerenhuis van den Vereenigden Landdag en onderscheidde er zich door zijn vrijzinnige beginselen. Hij toonde zich een voorstander van de gelijkheid van staatkundige rechten voor Israëlieten en Christenen, van de opheffing van het zoutmonopolie en van de afschaffing van een aantal misbruiken. In 1848 werd hij afgevaardigd naar de Duitsche Nationale Vergadering en hij werkte met ijver voor de constitutioneele partij in de „Freie Blätter", welke te Oels in het licht verschenen. In 1849 werd hij gekozen tot lid der Eerste Kamer, waar hij zich bij de oppositie voegde. Vervolgens behoorde hij tot de Tweede Kamer, waar hij zijn stem verhief tegen het pairschap. In 1850 werd hij benoemd tot lid van het Parlement te Erfurt; in de Pruisische Kamer (1850—1852) schaarde hij zich aan de linkerzijde. Slechts zelden nam hij het woord, doch zoo vaak hij het deed, onderscheidden zich zijn redevoeringen door duidelijkheid en geestigheid. Sedert 1854 was hij erfelijk lid van het Heerenhuis. doch eerst in 1861 heeft hij er zitting genomen. Hij overleed den 2den December 1869. In zijn jeugd schreef hij het treurspel: „Konradins Tod" (1827).

Dijk is een aarden waterkeering, welke gewoonlijk dient om het buitenwater tegen te houden. Men onderscheidt daar aan: de kruin of het bovenvlak, welks grenzen aan de landzijde binnenkruin en aan de waterzijde buitenkruin genoemd worden; verder de binnenglooiing, het binnentalud of de binnendosseering en de buitenglooiing, het buitentalud of de buitendosseering. De snijlijn van deze hellende vlakken met het terrein waarop de dijk rust, heet de teen van het binnen- of buitentalud en ook wel de dijksteen. De grondslag van den dijk draagt den naam van dijkstaal; vandaar de uitdrukking: deze dijk ligt op „slecht staal", d. w. z. dat de bodem te slap is om op den duur weerstand te kunnen bieden aan den daarop door het dijklichaam uitgeoefenden druk.

Langs de binnenzijde der meeste dijken loopt een sloot, de dijksloot, ter afscheiding en afsluiting van de waterkeeringen van het binnendijksch land; soms is er ook een dijksloot aan de buitenzijde. Tusschen de dijksloot en den teen van het dijkstalud strekt zich gewoonlijk een min of meer breede berm uit, welke ook wel tot steun van den dijk verzwaard wordt, zoo o. a. tegen de binnenzijde van den Lekdijk Bovendams. Tevens wordt deze verzwaring soms ter bescherming van het buitentalud aangebracht.

Als middel tegen oppervlakte-kwel worden in de Betuwe aan den teen van het binnentalud waterdichte kleidammen, zoogenaamde kwelkaden tot een à twee meter diepte aangelegd.

De afmetingen van de dijken worden bepaald door den hoogsten stand van het te keeren water en de door dit element ontwikkelde krachten. Aan de buitenglooiing, vooral van zeedijken, wordt tegenwoordig een zeer geringe helling gegeven; hierdoor zijn zij beter bestand tegen waterdruk en golfslag. Vroeger werd het buitentalud veel te steil, hoogstens 2 op 1 aangelegd; dientengevolge was het geheele dijklichaam veel minder zwaar dan thans en had dit veel meer van het water te lijden. In de 2e helft der 17e eeuw ging men de voordeelen van een flauw buitentalud inzien, want reeds in 1678 werd bepaald, dat de buitenglooiing van den zeedijk tusschen Amsterdam en Muiden moest zijn 4 op 1. De buitendosseering van den Westkapelschen dijk heeft bij dijkpaal 23 een helling, afwisselende van 6 op 1 tot 20 op 1.

De dijken zijn geheel of gedeeltelijk met gras begroeid en worden beweid; de kruinen dienen dikwijls als verkeerswegen.

Met het oog op de waterberging liggen de rivierdijken in het algemeen op eenigen afstand van het zomerbed; de tusschen beide gelegen landen heeten uiterwaarden. Dijken, welke zich onmiddellijk langs het rivierbed uitstrekken, worden schaardijken genoemd; deze ligging is dikwijls nadeelig, zoowel voor den dijk zelf, als voor de waterberging.

Meer landwaarts in worden soms dijken aangelegd, om, bij een eventueele doorbraak der langs de zee of groote rivieren opgeworpen dijken, een verder doordringen van het overstroomingswater te beletten. Deze slaperdijken ontstaan ook wanneer, door indijking van buiten een grooten rivier- of zeedijk gelegen gronden, deze zelf voor een gedeelte zoogenaamd slaper wordt.

De uit klei of zand of uit een vermenging van beide grondsoorten opgeworpen dijk is gewoonlijk niet bestand tegen hevigen golfslag, stroomschuring, ijsgang enz.; hij dient derhalve verdedigd te worden door werken vóór den dijk of door bekleeding van zijn buitenglooiing. De dijksverdediging heeft ten doel de beschadiging der waterkeeringen en daaruit voortkomende doorbraken te verhoeden; in de eerste plaats is zij noodig bij de schaardijken, aangezien deze weinig of geen voorland bezitten. Vooral bij zeedijken moet dit laatste derhalve goed beschermd worden. Zie *Strandverdediging*.

Vroeger werden de dijken uitsluitend verdedigd door daarvoor geplaatste paalwerken, meestal bestaande uit een rij aaneengesloten palen, welke tot 2 à 3 m. boven hoogwater reiken en den golfslag breken. Soms bezigt men kistpaalwerk of kisten, samengesteld uit twee of drie paalrijen, welker tusschenruimte met door puin en steenen bezwaard riet of wier, rijs of stroo is opgevuld.

Door den loodrechten stand der paalwerken, heeft aan den voet uitschuring en dientengevolge verlies van voorland plaats, tevens is hun vergankelijkheid een groot bezwaar, vooral sedert de paalworm zich omstreeks 1730 in ons land vertoond een ontzettende verwoestingen aanrichtte. Toen begon men steen, veelal Drentsche keien, te gebruiken om den buitenvoet van paal- en kistwerken te beschermen. Thans worden deze laatste weinig meer toegepast en veelal door steen-

Digitized by Google

glooiingen vervangen. Op sterk aangevallen gedeelten plaatst men dan bovendien in de steenglooiing open rijen perkoenpalen om deze, op de meest bedreigde punten, door gordingen tot zoogenaamde staketwerken te verbinden.

Gelijk wij reeds opmerkten, zijn de dijken geheel of gedeeltelijk begroeid met gras. Dit laatste vormt een wortelweefsel, grasnerf genaamd, dat eenige cm. dikte bezit, tamelijk samenhangend en veerkrachtig is, en als verdedigingsmiddel in aanmerking komt voor dijksvlakken, welke slechts zelden, en dan gedurende korten tijd, door niet al te zware golven beloopen worden en een dosseering hebben van niet steiler dan $2^1/_2$ op 1. Buitentaluds, welke hoofdzakelijk tegen stortregens te voorzien zijn, worden goed door grasnerf beveiligd.

Op plaatsen, waar grasnerf geen voldoende verdediging vormt, werd vroeger bijna uitsluitend en wordt nog dikwijls krammat aangewend.

Krammat is een spreidsel of mat van stroo, glui, riet of sek, door beugels of krammen van rogge- of tarweglui in de kleibekleeding van den dijk vastgehecht. Goed uitgevoerde kramwerken zijn een sterke verdediging, welke echter zelfs onder de gunstigste omstandigheden niet langer dan 1 jaar duren. Alleen op kleibekleeding kan de krammat met goed gevolg worden toegepast; in zanderige, derrieachtige en doorweekte dijksvlakken vinden de bengels geen voldoende vastheid.

Die gedeelten van het buitentalud, welke slechts weinig boven het water liggen, alsmede die, welke sterker en duurzamer te verdedigen zijn, worden bedekt met rijsbeslag.

Rijsbeslag voor zeedijken bestaat uit een vloering van rijshout — gebleesde takken en rijzen van hak- en schaarhout — welke op het vooraf bekramde en met een rietlaag bedekte dijksvlak wordt vastgelegd, hetzij door vlechttuinen, hetzij door zware steenen tusschen staakrijen. In het eerste geval spreekt men van rijsbeslag met vlechttuinen, in het tweede van rijsbeslag met staakrijen; gene duren ongeveer 3, deze ± 6 jaar.

Het rijshout legt men loodrecht op de richting van de dijkskruin; zoowel de vlechttuinen als de staakrijen worden haaks over de rijsvloering, dus in de lengte van het werk geplaatst. De onderlinge afstand der tuinen bedraagt ongeveer 33 cm., die der rijen — al naar gelang Vilvoordsche- of Doorniksche steen gebruikt wordt — 35 en 55 cm.

Bij het rijsbeslag met vlechttuinen op dijken langs de binnenwateren worden geen krammat en rietlaag gebezigd; het rijshout rust onmiddellijk op het talud. Wanneer geen steenbezetting wordt aangebracht, bedekt men de rijsvloering echter tot aan de koppen der palen of staken met kleiklоeten, grind of puin.

Hoewel ook rijsbeslag als definitieve verdediging langzamerhand tot de geschiedenis begint te behooren en vooral sedert het midden der 19e eeuw meer en meer vervangen wordt door steenglooiingen, neemt het toch nog een vrij belangrijke plaats in onder de verdedigingsmiddelen, in het bijzonder onder de tijdelijke.

De steenglooiing was tot voor zeer korten tijd de best bekende verdediging voor dijken; hoewel kostbaar in aanleg, eischt zij zeer weinig onderhoud. Meer en meer wordt deze dan ook aangebracht, vooral bij zeedijken op de stormstreek gelegen of bij zulke met weinig voorland, alsmede bij rivierdijken op de meest aangetaste punten.

De aanleg van een steenglooiing begint met het gelijkmaken en bekrammen van het talud en de verzekering van den voet. Deze laatste bestaat uit een rij perkoenpalen, soms uit een rij van de zwaarste, op hun kant gezette steenen, terwijl meermalen een gecombineerde verzekering wordt aangebracht. Vervolgens vleit men op de krammat, rustende op een zware kleibekleeding, twee lagen brik- of puinstukken en brengt over deze vloering een stortsel van kleinere brik- en puinstukken ter dikte van ongeveer 9 cm. Hierop worden goed passend in elkander gezet zware steenen, gewoonlijk Vilvoordschen-, Doornikschen en Lessineschen steen of basalt.

De op rivierdijken aangelegde brikglooiingen bestaan uit staak- of paalrijen, waartusschen op een puinbed harde brikken in kleispecie verstraat zijn; langs den voet is dan een schoeiing gesteld.

Sedert 1905 worden door den ingenieur van het waterschap Schouwen, *R. R. L. de Muralt*, zeeglooiingen van gewapend beton aangelegd, welke goedkooper zijn dan die van basalt en nimmer stormschade kunnen beloopen.

Dyk, *Philip van*, een Hollandsch portret- en genre-schilder, werd geboren te Amsterdam den 10den Januari 1680 en overleed te 's Gravenhage den 3den Februari 1753. Hij was een leerling van *Arnold Boonen* te Amsterdam, werkte aldaar, te Middelburg en te 's Gravenhage en was ook, als Hofschilder van den landgraaf van Hessen, te Kassel werkzaam (1725 en 1736). *Van Dyk*, die op de gladde, zeer gedetailleerde manier van *van der Werff* en *Netscher* werkte, was zeer gezocht als portretschilder. Herhaaldelijk portretteerde hij den stadhouder *Willem IV* en werkte voor vele voorname families in den lande. Zijn genrestukjes waren eveneens zeer gezocht. De smaak van onzen tijd, die meer het gemis aan diepte en flinkheid in zijn werk ziet en minder let op de wijze waarop hij bijv. satijn en zijde schilderde, hecht terecht niet meer die groote waarde aan zijn werken, welke zijn tijdgenooten er aan toekenden. Hier te lande vindt men *van Dyk's* werken o.a. in het Rijksmuseum te Amsterdam en het Mauritshuis te 's Gravenhage.

Dijk, *Aldert Sierts*, geboren in 1699, werd leeraar bij de Doopsgezinde afdeeling der Oude Vlamingen te Groningen en overleed aldaar den 6den December 1779. Hij schreef o. a.: „Heilbegeerige jongeling, onderwezen in de nodigste vereischten eens Doopelings" (1732), „Nutte Bijbeloefening over gewichtige waarheden en toestanden des Christendoms" (1738) en „Catechetise behandeling over de geloofsbelijdenis der Doopsgezinden, d'Oude Vlamingen genaamt" (1773).

Dijk, *Jacob van*, een Nederlandsch dichter, geboren te Vlaardingen den 25sten Januari 1745, was een zoon van eenvoudige en behoeftige lieden, moest door veenarbeid in het onderhoud van

Digitized by Google

zijn moeder en zich zelf voorzien, maar legde zich niettemin met ijver toe op de wiskunde en op de poëzie. In 1783 kreeg hij de betrekking van belastinggaarder te Nieuwerkerk aan den IJsel en behaalde bij dichtgenootschappen een gouden en een zilveren eereprijs. In 1795 werd hij benoemd tot volksvertegenwoordiger bij de Provisioneele Regeering van Holland en in 1801 tot belastinggaarder te Kralingen, van welke betrekking men hem in 1810 onthief. Bij de Restauratie maakte een aanstelling tot ontvanger der directe belastingen te Kralingen een einde aan zijn benarden toestand, doch hij werd in 1817 gepensionneerd en overleed den 10den Mei 1828. Hij heeft uitgegeven: „Zedige bespiegelingen en vele andere mengeldichten" (1773), „De verheerlijking van Christus op den berg", met goud bekroond, „De welberaden stap voor 't Vaderland, gedaan door de stad Haarlem op den 30sten Januari 1787", „De vrijheid der Drukpers" (1787), „Gedichten" (1789), „De Verlossinge van Israël uit Egypte" (1791) en „Nagelatene Schriften" (2 dln., 1832—1834).

Dijk, *Jacob van*, een Nederlandsch oudheid- en natuurkundige, werd geboren te Gouda den 17den September 1788, beoefende de letteren, bekleedde als ambtenaar bij de belastingen verschillende betrekkingen en overleed nadat hij tot aan zijn laatste ziekte die van magazijnmeester van het te Schiedam gevestigd Algemeen Rijks- of Handels-Entrepôt had bekleed, den 1sten Juli 1857. Hij was ervaren in de Fransche, Engelsche, Hoogduitsche, Latijnsche en Italiaansche talen, deed aanhoudend sterren- en wiskundige waarnemingen en legde zich inzonderheid toe op de wapen- en penningkunde. In druk heeft hij uitgegeven een „Kronijkje van Schiedam" geplaatst in het „Jaarboekje" voor die stad (1847—1858), en „Gemiddelde barometer- en thermometerhoogten enz. 1817—1841" in het „Jaarboekje, uitgegeven op last van Z.M. den koning". In 1828 opende hij de inteekening op een werk, getiteld „Wapens van de heeren Raden in de Vroedschap der stad Gouda sedert 1618 tot 1795 enz.", dat echter geen voldoende deelneming vond; hij had dit werk in handschrift gereed van 1527 af. Eindelijk wijdde hij zijn krachten aan een boek, getiteld: „Afbeeldingen van Nederlandsche legpenningen, welke niet of anders voorkomen in de penningwerken van *van Mieris*, *van Loon* en *Bizot*, gerangschikt volgens de naamlijst in twee deelen van *G. van Orden* enz.", gevolgd door een „Aanhangsel van penningafbeeldingen, niet voorkomende in de penningwerken van *van Mieris*, *van Loon* en *Bizot* en ook niet beschreven in de Handleiding van *G. van Orden*, enz".

Dijk, dr. *Isaäk van*, geboren te Dussen den 20sten Maart 1847, ontving zijn opleiding aan de Latijnsche school te Gorinchem, studeerde te Utrecht en promoveerde aldaar in 1877 tot doctor in de godgeleerdheid op een proefschrift, getiteld „Begrip en methode der dogmatiek". Hij was achtereenvolgens predikant te Veen, Baambrugge, Kollum en Arnhem. In 1883 benoemd tot hoogleeraar te Groningen, aanvaardde hij dat ambt met een rede, getiteld: „De eischen der historie en de eischen der wijsbegeerte op het gebied der godsdienstwetenschap". Hij was mederedacteur van het tijdschrift „Theologische Studiën". Bovendien verscheen van hem: „Het conflict tusschen Socrates en zijn volk" (1890), „Verkeerd bijbelgebruik" (1891), „Blaise Pascal, Girolamo Savonarola, Jeanne d'Arc. Historische schetsen" (1891), „Aesthetische en ethische godsdienst" (rectorale rede, 1895), „Maurice Maeterlinck. Een studie" (1897), „Vota academica. Overwegingen en wenschen op het gebied van het hooger onderwijs" (1904), „de Imitatie van Thomas à Kempis" (Baarn, 1906) en „Het wezen des Christendoms" (drie voordrachten: Christendom en historische wetenschap — Christendom en historie — Christendom en mystiek; Baarn 1907).

Dijkbreuk. Hieronder verstaat men het doorbreken of bezwijken van een dijk.

Bij rivierdijken kunnen de breuken door verschillende oorzaken ontstaan; meestal zijn zij een gevolg van het overvloeien van den dijk bij hoogen waterstand, gepaard met ijsgang. Een dijk, die overloopt en welks kruin en binnentalud niet verdedigd worden, breekt gewoonlijk door, indien dat overloopen van langen duur en beteekenis is. Het over den dijk slaande water toch holt aanvankelijk kleine, later grootere geulen in de kruin en de binnenglooiing uit, spoelt grond weg en neemt tenslotte geheele stukken mede. Hoofdzakelijk zal dit het geval zijn, wanneer zich ijsdammen zetten, welke den afvoer van het water belemmeren en soms grootendeels beletten; het van boven komende water en het medegevoerde drijfijs zijn dan genoodzaakt zich zijwaarts over den dijk te storten en dezen uit te schuren. In Nederland komen zulke doorbraken bij open water hoogst zelden meer voor. Het zetten van ijsdammen kan het best voorkomen worden door het regulariseeren der rivieren, waardoor deze een weinig kronkelende stroomgeul van gelijkmatige breedte en diepte verkrijgen. Bij eventueele ijsverstoppingen tracht men de ijsdammen door middel van explosieve stoffen op te ruimen en het overloopen te beletten door het aanbrengen van kistingen, (zie aldaar). Een naar binnen uitwijken en daardoor bezwijken van den dijk, tengevolge van den grooten druk aan de eene zijde bij hoogen waterstand, heeft zelden plaats, tenzij de dijk op slecht staal rust; dan kan de slappe ondergrond zijwaarts worden weggeperst en de dijk omvallen. Ook kunnen dijken door de hevige schuring van den stroom ondermijnd worden en verzinken; vooral komt dit voor bij schaardijken, welker buitenteen niet voldoende verdedigd is. Strekken zich onder den dijk grindlagen, afkomstig van oude stroomarmen, uit, dan dringt het rivierwater — meer in het bijzonder tijdens hooge standen — daarin door, voert het grind langzamerhand weg en vult de ontstane kanalen. Bij vallend water vermindert echter de druk, het evenwicht wordt verbroken en de dijk zakt ineen. Door het aanleggen van kwelkaden (zie *Dijk*) tracht men dit euvel te voorkomen.

Kleine scheuren in het dijkslichaam wijzen op verzakking. Tengevolge van doorkwelling (zie *Kwel*) worden deze nauwe openingen, door medevoering van zand, verruimd. Daalt vervolgens de waterstand in de rivier, dan blijven de kanalen niet langer gevuld, de dijk wordt

Digitized by Google

hier en daar bol en zal eindelijk bezwijken.

Zeedijken hebben tijdens hooge stormvloeden veel te lijden van den golfslag; bij een goede verdediging (zie *Dijk*) veroorzaakt deze echter zelden een doorbraak. De mogelijkheid eener dijkbreuk blijft evenwel bestaan, vooral bij nieuw aangelegde, nog versche dijken, bij een minder goeden ondergrond en bij verborgen gebreken.

Schaardijken kunnen door uitschuring en ondermijning van den onderzeeschen oever bezwijken. Zeeweringen met een meer of minder breed voorland worden meermalen verwoest tengevolge van een oeverafschuiving of een val. Zie *Dijkval*.

Dijkgeschotten noemde men de dijklasten, die vroeger werden geheven van de ingelanden ten behoeve van het onderhoud der Zeeuwsche dijken.

Dijkgraaf is de naam van een ambtenaar, belast met het toezicht op een dijk; de voorzitter van het bestuur van een dijk.

Dijkgraafschap is het ambt, de waardigheid van dijkgraaf, alsook de streek, waarin deze gezag uitoefent.

Dijkheemraad is een lid van een dijks- of polderbestuur (zie *Heemraad*).

Dijkheemraadschap is het ambt, de waardigheid van heemraad, alsook de vergadering van de dijkheemraden of den dijkstoel.

Dijkleger noemt men de samenkomst aan den dijk van het dijksbestuur en een aantal daartoe verplichte manschappen uit het tot den dijk behoorende gebied. Het dijkleger wordt in tijd van nood gevormd uit mannen van 18—60 jaar en dient om den dijk te bewaken en daaraan de noodige werken te verrichten.

Dijkmagazijn is een magazijn aan den dijk ter bewaring van gereedschappen en materialen, welke gebruikt worden tot de verdediging der dijken en tot het maken van kistingen, als rijshout, palen, planken, enz.

Dijkpalen zijn genummerde en op gelijke afstanden op den dijk geplaatste palen; zij dienen om zekere punten, de lengte van dijkvakken, enz. gemakkelijk te kunnen aanduiden.

Dijkschouw is het in oogenschouw nemen door de daartoe bevoegde personen van de dijken om zich te overtuigen, of de verschillende keuren behoorlijk zijn nageleefd en of de onderhoudsplichtigen hun verplichtingen zijn nagekomen.

Dijkslag noemde men vroeger een der deelen, waarin de dijk met betrekking tot het onderhouden ervan is verdeeld.

Dijksprofiel is de doorsnede van een dijk, loodrecht op zijn richting.

Dijkstaal. Zie *Dijk*.

Dijkstalud. Zie *Dijk*.

Dijksteen. Zie *Dijk*.

Dijkstra, *Waling Gerritsz*, geboren te Lieve Vrouwen Parochie den 14den Augustus 1821, was eerst bakkersgezel, later boekverkoopersbediende te Franeker en weldra boekverkooper te Holwerd. Zijn geheele leven is gewijd aan de beoefening der Friesche taal- en letterkunde. Van zijn vele geschriften zijn de voornaamste: „Doaitse mei de Noardsche balke" (1850, 1853 en 1875), „It Heamiel bij Gealeboer. Teltsjes in rîm en onrîm" (1850, 2de druk, 1854), „De Frîske hûsfrjûn (under meiwirkung fen oaren, 1851—1868, 18 dln.), „Winterjûnen bij Gealeboer, teltsjes in rîm en onrîm" (1853, 2de druk: 1860), „Gijsbert Japiks Frysce rymlerye, yn de spelling fen Dr. J. H. Halbertsma oerbrocht" (1853), „In doas fol alde snipsnoaren" (met F. G. van der Meulen, 1856, 2de druk 1866), „De Boeresjonger, ny Frîsk lieteboek" (1857), „Mink mei 't orgel, ny Frîsk lieteboek" (1860), „De Frîske Thîl Ulespiegel of de wonderlike libbensskiednis fen Hantsje Pik" (1860, 2 dln., 3de druk: 1896), „In Utfenhusen by de bakker" (1860, 2de druk 1870), „Frîske Winterjûne Nocht. Rîm en unrîm fen *W. Dijkstra* en *F. G. van der Meulen*" (1862), „De giergens bidroecht de wisheid" (blijspel, 1862), „Sechjes en teltsjesût it dageliks libben by'n oar samle tröch *D. Hansma* en *W. Dijkstra* (1863), „Frîske Winterjûne Nocht in rîm en onrîm" (Oarde bôek, 1864), „Frîske Winterjûne Nocht". Foardrachten in rîm en onrîm fen *W. Dijkstra* en *G. Colmjon* (Tredde bôek, 1866), „Reis nei 't sindingsfeest in 't Oranjewald op 'e 9de Juli 1873" (1873), „Frîske sang, ny lieteboek" (1875), „Oebele glüper" (blijspel naar *Molière's* „Tartuffe", 1875, 2de druk: 1884), „Frîske Winterjûne Nocht" (1876), „Fokke mar mear" (kluchtspel, 1876), „De skearbaes dokter" (blijspel naar *Molière*, (1878, met *F. G. van der Meulen*), „Yens wird moat men hälde" (blijspel, 1883), „Wintergrian" (1886), „Blier en kwier", 50 moaie foardrachten. Rîm en onrîm tröch *W. Dijkstra* en anderen (1890), „Friesch Woordenboek" (1896-1905, afl. 1—20), „Sljucht en rjucht". Rijm en onrijm (Frysk wykblad. (1897 en vlg.), „De Fryske hûsfrjeou, rîm en onrîm ut earder en letter tijd" (1900 en vlg.). Bovendien was hij sedert 1850 redacteur van het jaarboekje „De Byekoer", dat in 1895 gestaakt werd, en van den „Skoeralmanak" van 1885—1903,

Dijksvak is een gedeelte van een dijk.

Dijksverdediging, noemt men het beveiligen der dijken tegen golfslag, stroomschuring, ijs, enz. door werken vóór den dijk of door bekleeding van diens buitenglooiïng. Zie verder *Dijk*.

Dijkval is het geheel of gedeeltelijk wegvallen van een dijksvak, tengevolge van een oeverafschuiving of een val, zooals die in Zeeland en langs de zuidkust van Goeree voorkomen. Zie verder *Oeverafschuiving*.

Dyle is een rivier in België. Zij ontspringt tusschen Fleurus en Quatrebas, kronkelt door de provincie Antwerpen, links de Lasne en rechts de Demer in zich opnemend, waarna zij zich bij Rumpst met de Nethe vereenigt, om vervolgens onder den naam van Rupel haar loop voort te zetten en in de Schelde uit te stroomen.

Dyme is in de oude geschiedenis de naam voor een in het W. van het Peloponnesische landschap Achaia gelegen plaatsje. Het kreeg dien naam (vroeger heette het Paleia of Stratos) ongeveer 700 v. Chr. bij een samensmelting met 8 kleinere plaatsen. In 314 v. Chr. maakte het zich vrij van Macedonië, hernieuwde in 281 met drie andere Achaïsche steden het Achaïsch verbond, werd in 208 door de Romeinen veroverd, en daarbij alle burgers als slaven verkocht. *Philippus* van Macedonië deed er echter verscheiden

Digitized by Google

loskoopen en zond hen weer naar hun stad terug. *Pompejus* bracht er in 66 v. Chr. een deel der door hem overwonnen zeeroovers heen. *Augustus* zond er een Romeinsche kolonie en vereenigde die met het reeds gekoloniseerde Patras. Thans zijn nog slechts enkele ruïnen over.

Dynactinometer is de naam voor een toestel, waarmede men nauwkeurig kan bepalen, hoe lang het licht gewerkt heeft bij het vervaardigen van photografieën.

Dyname noemt men in de natuurkunde de eenheid, die dient tot meting van een arbeid.

Dynameter is een inrichting om de vergrooting van het oculair eens verrekijkers te meten. Door deze laatste op een verwijderd voorwerp scherp in te stellen en voor het oculair een stukje geolied papier te houden, ontstaat daarop een cirkel, de opening van den kijker. De diameter van het objectief, gedeeld door dien van genoemden cirkel, is de vergrooting van het oculair. *Ramsden* (1779) nam voor de juiste meting een hoornen plaat met fijn netwerk. Door *Adams* werd de loup voor het aflezen van het netwerk ingevoerd en dit laatste in een kijkertje vereenigd, dat op het oculair kon worden gezet.

Dynamica noemt men in de natuurkunde en de toegepaste wiskunde dat gedeelte der mechanica, hetwelk de leer behandelt der krachten en der *beweging*, terwijl de *statica* (zie aldaar) zich bij het *evenwicht* der lichamen bepaalt. Daar nu de lichamen in 3 verschillende toestanden voorkomen, heeft men de dynamica in even zoo vele deelen gesplitst, namelijk in de *eigenlijke dynamica* (geodynamica) of de leer van de beweging bij de vaste lichamen, de *hydrodynamica* of *hydraulica* (zie aldaar) of de leer van de beweging bij de vloeistoffen, en de *aerodynamica*, *pneumatica* of de leer van de beweegkrachten der gasvormige stoffen.

Dynamiek is in de muziekleer de leer der kracht of sterkte van de tonen, der muzikale voordracht.

Dynamiet is een mengsel van nitroglycerine met een stof, die dit geheel opzuigt en gebonden houdt. *Nobel* gebruikte daarvoor sedert 1866 kiezelgoer, dat geslibt, gedroogd, gegloeid, gemalen en gezeefd wordt. Men vermengt 70—80 deelen nitroglycerine met 20—30 deelen kiezelgoer en ongeveer 0,5 deel gecalcineerde soda met de hand en drijft dit mengsel daarna met de hand door een koperen zeef. Voor het gemak brengt men het dynamiet in den vorm van patronen, bestaande uit 10 cm. lange cylinders, met een middellijn van 19—25 mm., die omkleed worden met paraffine- of pergamentpapier. Dit geschied òf door intermitteerende persen, die het dynamiet in het omkleedsel persen, òf door een gewone pers, die een lange streng dynamiet levert, waarvan stukken worden afgesneden en ingewikkeld. Ook worden er wel ontstekingspatronen van 2,5 cm. lengte uit vervaardigd. De verpakking moet zoodanig wezen, dat de patronen tegen vocht beschermd zijn. Kiezelgoerdynamiet vormt een oranjegele, roodbruine of donkerroode, reuklooze, plastische massa met een soortelijk gewicht van 1,6 (patronen). Het bevriest bij 8°C, waarbij een gedeelte der nitroglycerine vrij wordt, dat bij ontdooiing niet weer door het kiezelgoer wordt opgenomen. Dynamiet, vervaardigd uit zuivere nitroglycerine, heeft een onbeperkte duurzaamheid; het wordt door een gloeiend voorwerp of een vlam ontstoken en verbrandt tamelijk snel, echter zonder te ontploffen. Als een groote hoeveelheid dynamiet aangestoken wordt, verbrandt eerst een gedeelte, waardoor de rest zoodanig verhit wordt, dat de geheele massa ontploft. Bij 40°C. verdampt reeds een groote hoeveelheid nitroglycerine bij het liggen aan de lucht, terwijl bij 70° in ongeveer 100 uur al de nitroglycerine vervluchtigd is. Bij langzame verwarming ontploft dynamiet bij 180°, bij snelle verwarming bij 230°. Tusschen staaloppervlakken ontploft het door een slag van 0,75 kilogrammeter, in bevroren toestand wordt er een slag van 1 kilogrammeter toe vereischt. Tusschen steenen ontploft het moeilijker en tusschen hout in het geheel niet. Geconcentreerd licht kan eveneens een ontploffing veroorzaken. Door den bliksem zijn dikwijls geheele magazijnen in de lucht gevlogen. Door water wordt de nitroglycerine uit het kiezelgoer opgelost; tot het doen springen van wrakken enz. wordt het daarom in caoutchouc- of blikken hulzen gedaan. In vochtige lucht neemt goed dynamiet per dag hoogstens 0,25% water op. In plaats van kiezelgoer worden ook wel andere opzuigende stoffen aangewend; echter heeft alleen koolzure magnesia als zoodanig veel te beteekenen. Zie daarover *Brisant*. Het dynamiet van *Müller* bestaat uit 10 deelen kiezelgoerdynamiet van 77 % en 7 deelen kristallijne soda. Hoewel het niet zoo krachtig werkt, als het onvermengde, wordt het in steenkoolmijnen veel gebruikt, daar de waterdamp, die bij de ontploffing ontstaat, de gloeiende ontploffingsgassen omsluit en dus mijngas er niet door wordt aangestoken.

Dynamisch-chemische theorie is, in tegenstelling met de atoomtheorie, de thans verlaten voorstelling, waarbij de scheikundige verbindingen door wederkeerige gelijkmatige doordringing der chemische bestanddeelen ontstaan.

Dynamische warmtetheorie. Zie *Mechanische warmtetheorie*.

Dynamo (zie de platen) is een toestel tot omzetting van mechanische in electrische energie. Het algemeen beginsel, waarop zij berusten, is, dat in een gesloten geleiddraad een electrische stroom wordt opgewekt, zoodra de draad door de krachtlijnen van een magnetisch veld bewogen wordt, zoodat het aantal krachtlijnen, dat de geleider insluit, verandert. Naarmate dit veld ontstaat door een permanente staalmagneet of door een electromagneet, spreekt men van magneto-electrische machines en van dynamo-electrische machines of kortweg dynamo's.

Fig. 1 stelt een magneto-electrische machine in perspectief voor. Een groote verbetering voor deze machines was de uitvinding van het dubbel T anker van *Siemens*. De stroomen, die echter met permanente staalmagneten opgewekt worden, bereiken nooit zulk een sterkte als met electromagneten. *Siemens* richtte daarop zijn T ankermachine zoodanig in, dat de voortgebrachte stroom eerst nog door de windingen van de electromagneet gezonden werd, waardoor deze versterkt wordt. Bij het in gang zetten wekte men het magnetisme in de electromagneten op door geduren-

Digitized by Google

Digitized by Google

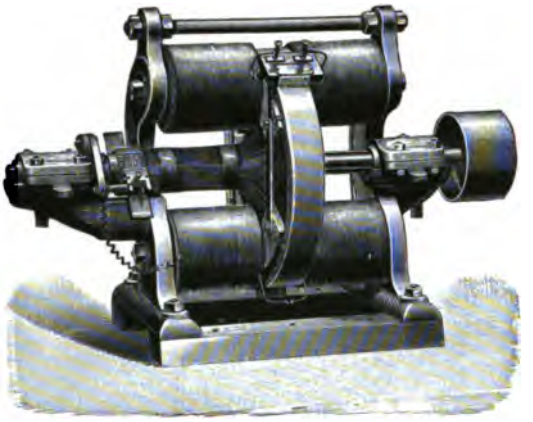

1. Schuckert, 1877.

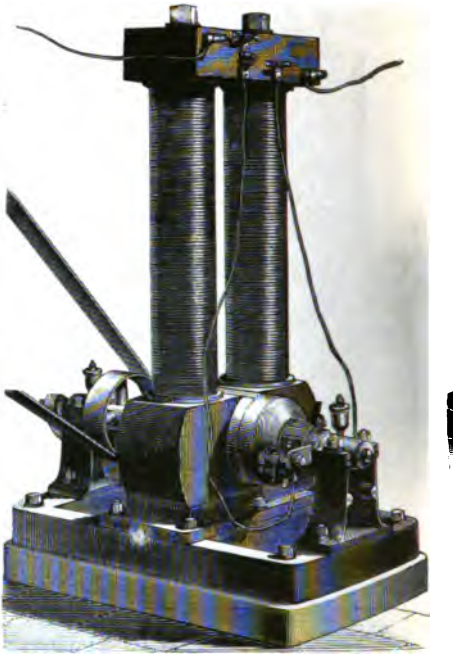

2. Edison, 1881.

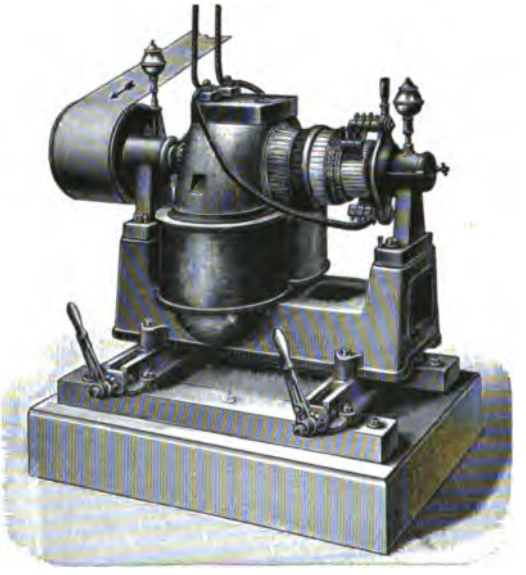

5. Siemens, Model H.

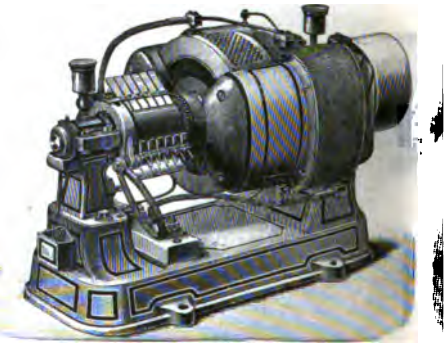

6. Kummer & Co., Type Alpha.

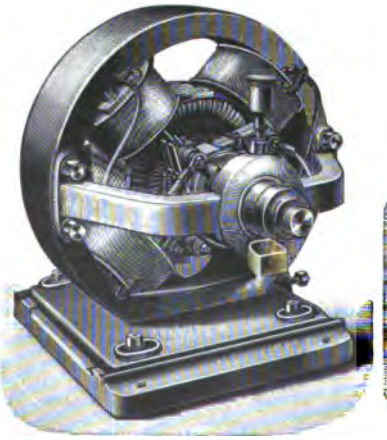

9. Kummer & Co., Type Epsylon.

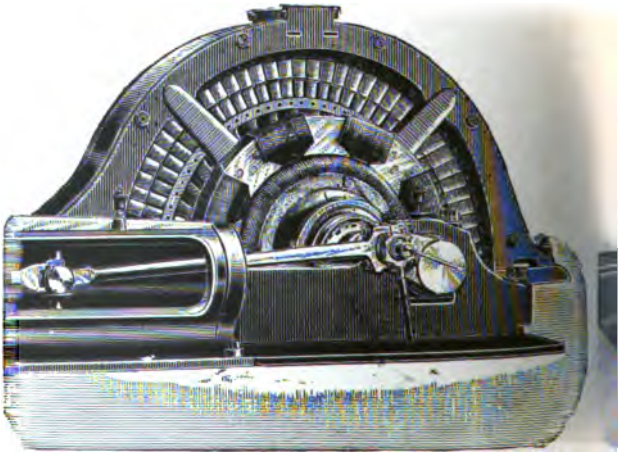

10. Helios, Model voor Electrische Centrale.

Digitized by Google

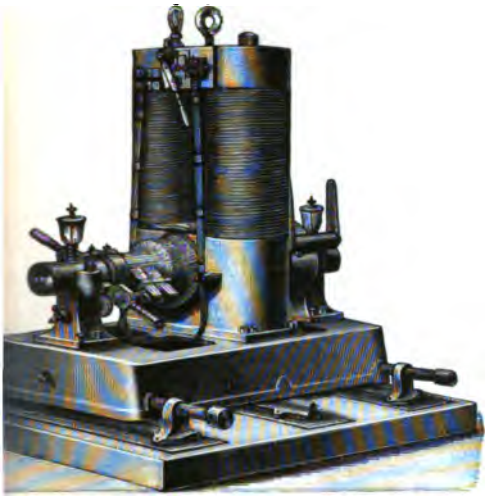

3. Edison—Hopkinson, 1883.

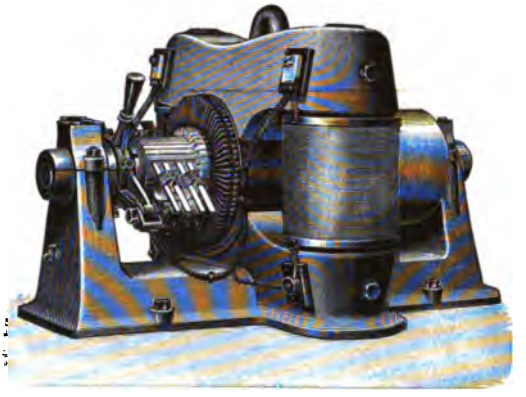

4. Oerlikon.

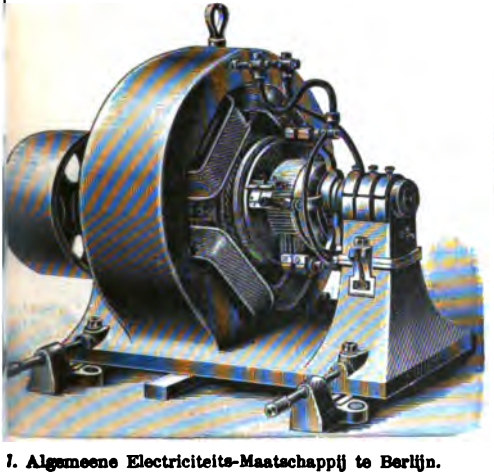

1. Algemeene Electriciteits-Maatschappij te Berlijn.

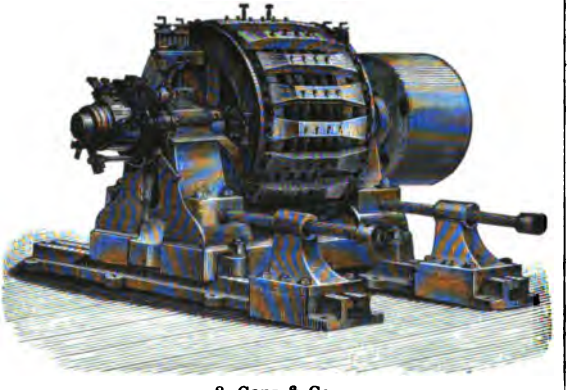

8. Ganz & Co.

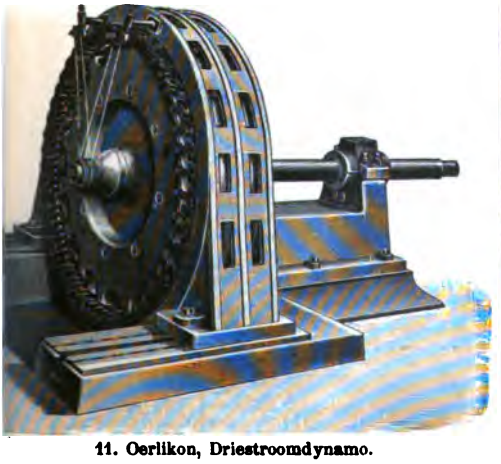

11. Oerlikon, Driestroomdynamo.

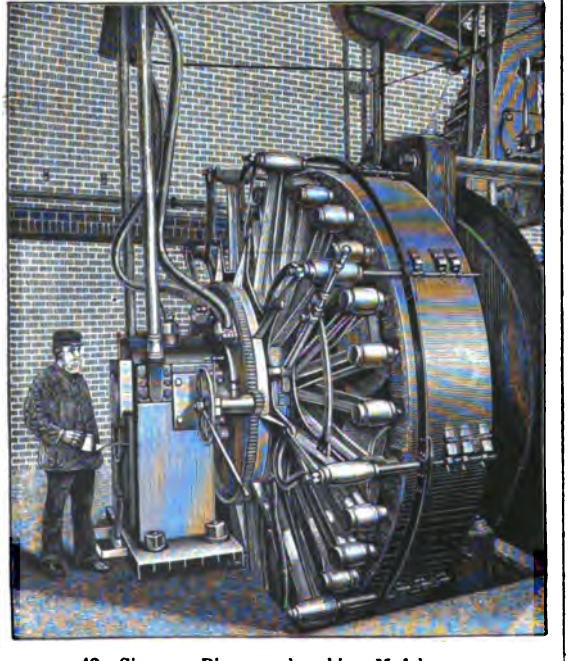

12. Siemens, Binnenpoolmachine, Model voor Electrische Centrale.

Digitized by Google

Digitized by Google

DYNAMOMACHINES II.

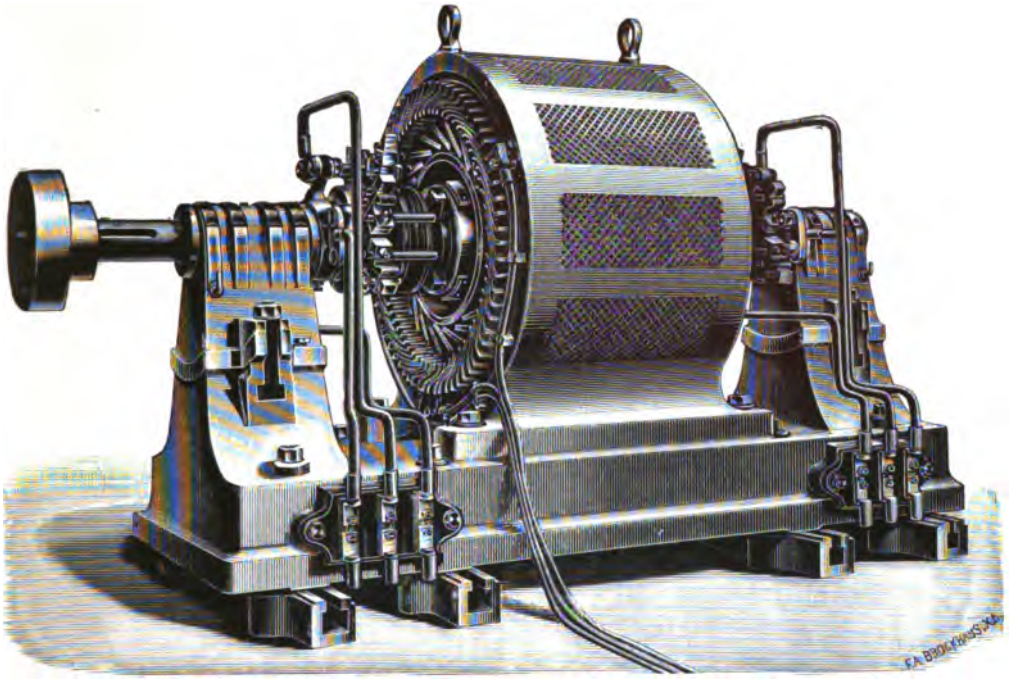

1. Algemeene Electriciteits-Maatschappij te Berlijn. Draaistroommotor

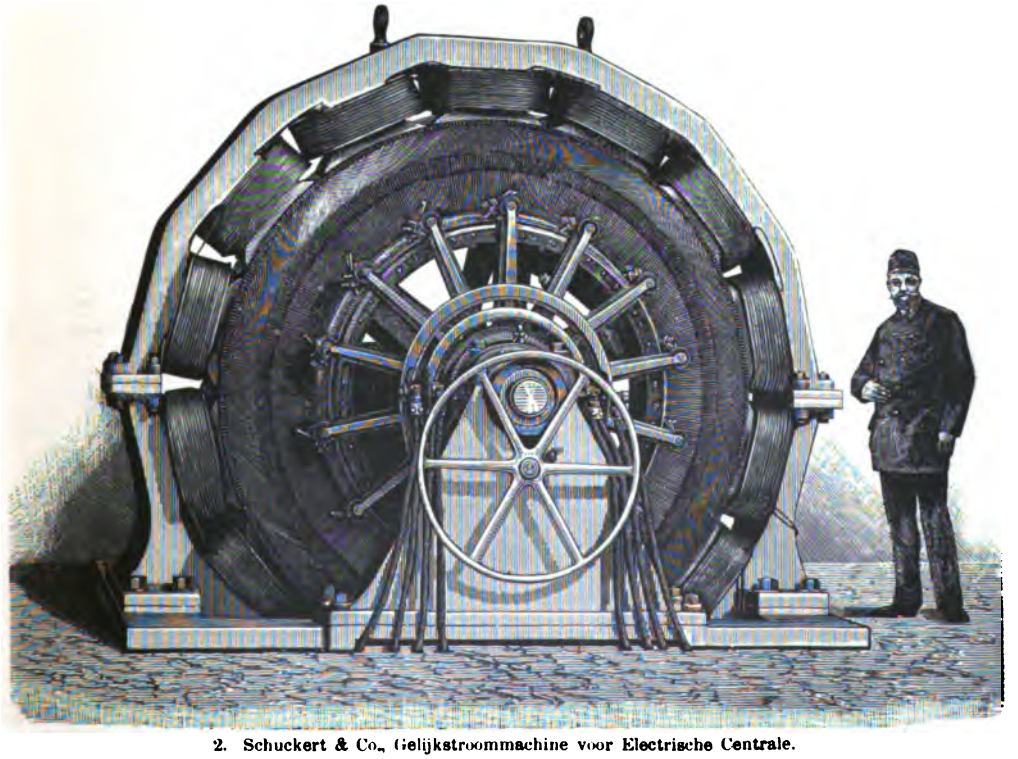

2. Schuckert & Co., Gelijkstroommachine voor Electrische Centrale.

Digitized by Google

Digitized by Google

de korten tijd den stroom van een galvanisch element door de windingen te zenden. Later bleek zulks niet noodig te zijn; het zoogenaamde remanente magnetisme, dat steeds in ijzer achter blijft, is voldoende om in het begin een, zij het ook zwakken, stroom op te wekken. Door de plotselinge afwisseling der magnetische polariteit van de kern werd het Siemens-anker sterk verwarmd. Om dit te voorkomen, trachtte men het een meer geschikten vorm te geven. Daarop ontstonden de ankers van *Gramme* en van *von Hefner Alteneck* (Fig. 2 en 3) ook wel ring-anker en trommel-anker geheeten. Onder de werking der magnetische krachtlijnen ontstaan overal stroomen in de ankerwindingen, behalve bij A. en G. De krachtlijnen bij D en E. zijn het dichtst, hier worden dan ook in de ankerwindingen de sterkste stroomen opgewekt. Gedurende de draaiing van D naar G neemt de stroom tot nul af, verandert daarna van richting, neemt weer toe tot E en wordt in A opnieuw nul. Daar echter telkens een nieuwe winding op de plaats der oude komt, bemerkt men aan de borstels B B. steeds een gelijkgerichten stroom van constante sterkte. Deze stroom moet de buitenleiding en de wikkeling der magneten doorloopen. Dit kan gebeuren zooals in fig. 4*a*, waar beide leidingen na elkander doorloopen worden; een dergelijke machine noemt men hoofdstroom of serie-dynamo. Neemt echter de weerstand in de buitenleiding door het inschakelen van lampen toe, dan neemt juist de sterkte der magneten en dus ook de stroomsterkte af, reden waarom deze machines dan ook zeer zelden voorkomen. Veel vaker gebruikt men de nevensluiting- of shuntdynamo, fig. 4*b*, waar juist bij vergrooting van den uitwendigen weerstand de stroomsterkte toeneemt. Een combinatie van beide is de compoundmachine fig. 4*c*.

Met de tegenwoordige dynamo's wordt, afhankelijk van de grootte, een nuttig effect van 80 tot 97% verkregen.

Bij spanningen boven 4000 volt, maakt men

Fig. 1.

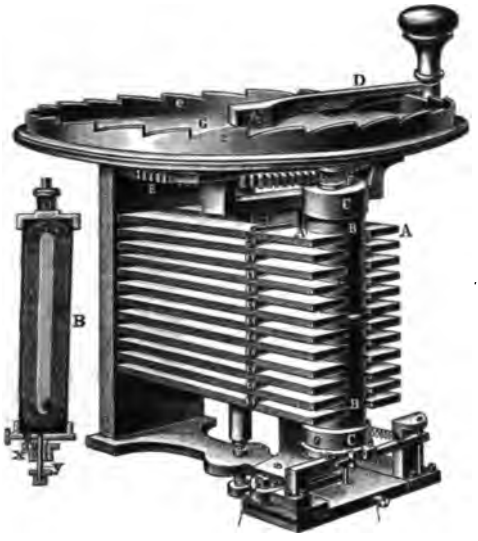

Dynamo van *Werner Siemens*, B. Lengtedoorsnede.

Fig. 2.

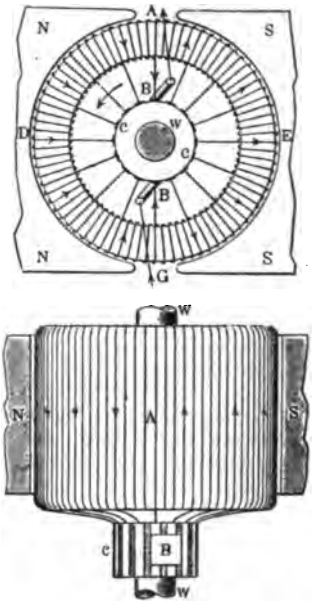

Ringanker van *Gramme*. Horizontale en verticale doorsnede.

Fig. 3.

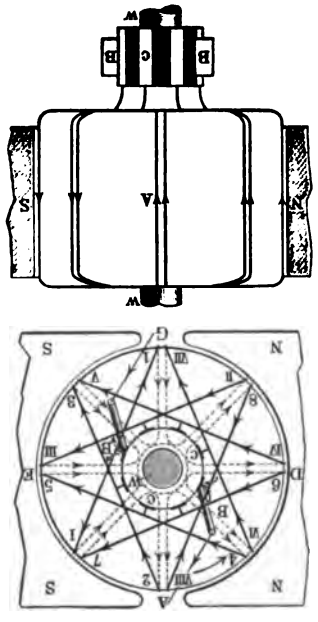

Trommelanker van *Hefner-Alteneck*. Horizontale en verticale doorsnede.

Digitized by Google

gebruik van wisselstroommachines, daar bij gelijkstroommachines dan vonken zouden kunnen overslaan tusschen de dicht bij elkander gelegen lamellen van den collector. Met wisselstroommachines is men niet zoozeer aan dit gevaar blootgesteld en kan men tot ruim 40000 volt gaan. Daar feitelijk iedere gelijkstroommachine wisselstroomen voortbrengt, die eerst door de werking van den collector in gelijk gerichte stroomen omgezet worden, kan men zonder meer iedere gelijkstroommachine in een wisselstroommachine veranderen door den collector door sleepringen te vervangen. Deze ringen kunnen op grooten afstand van elkander aangebracht worden, zoodat elk gevaar voor het overslaan van vonken voorkomen wordt. Fig. 5a en 5b stellen de werking eener wisselstroommachine voor en fig. 6 het aangroeien en afnemen der stroomsterkte. Bij A is de stroomsterkte nul, krijgt bij C een maximum (aangeduid door CD), wordt bij E weer nul en verandert van richting, bereikt bij F weer een maximum (aangeduid door FG), waarna zij bij B weer nul wordt. Bij A en B bevindt zich de winding op gelijken afstand van een paar polen. Slechts in zeer enkele gevallen is de lijn een sinussoïde, gewoonlijk wijkt zij daarvan af volgens de gestippelde lijn. Toch zijn de afwijkingen niet groot. De tijd, die verloopt tijdens dat zich de spoel van A naar B beweegt, noemt men een periode, de helft ervan een wisseling.

Een wisselstroommachine kan zelf haar veldmagneten niet opwekken. Daarom gebruikt men daarvoor den stroom eener kleine gelijkstroommachine, in dit geval poolmachine geheeten. Ook kan men eenige spoelen van de wisselstroommachine met een commutator verbinden, zoodat zij gelijkstroom geven; men bouwt dan als het ware wisselstroom- en poolmachine in elkander. Fig. 7 stelt het schema van een draaistroommachine voor. De klossen op het anker zijn in drie afdeelingen verdeeld; drie der uiteinden zijn verbonden in een punt, terwijl de andere drie verbonden zijn met koperen ringen, waarvan de stroomen langs m, n, en o afgenomen worden. In den stand van fig. 7 zou in b geen stroom opgewekt worden en in a en c twee stroomen, die tegengesteld gericht zijn, zoodat naar het vereenigingspunt der drie klossen de eene evenveel electriciteit heen als de andere weg voert. Deze dynamo's zijn zoo ingericht, dat dit in alle standen het geval is. Ze

Fig. 4a.

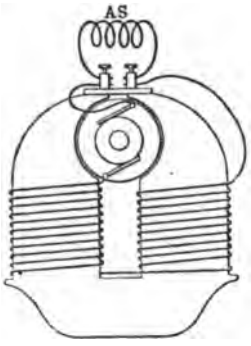

Schakeling der hoofdstroommachine.

Fig. 4b.

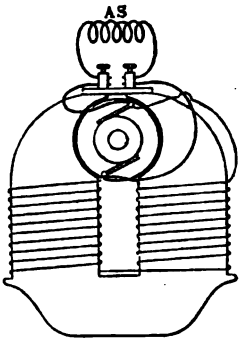

Schakeling der nevensluitingmachine.

Fig. 4c.

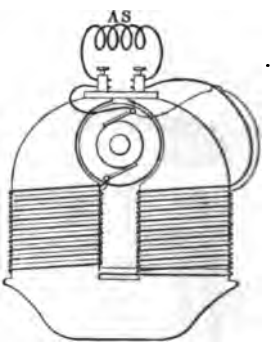

Schakeling der compoundmachine.

Fig. 5a.

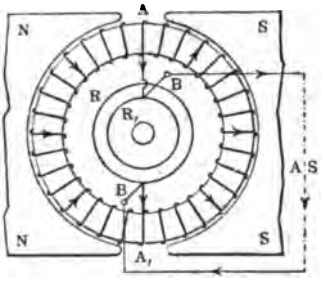

Fig. 5b.

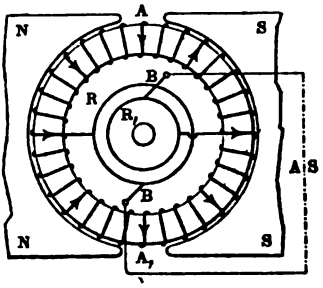

Werking der wisselstroommachine.

Fig. 6.

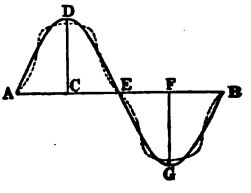

Aangroeien en afnemen van den wisselstroom.

Fig. 7.

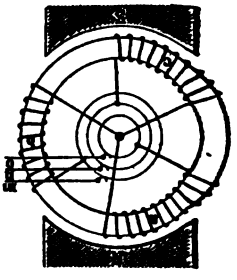

Schema van een draaistroommachine.

Digitized by Google

worden vooral gebruikt, als de stroom over groote afstanden weggevoerd moet worden, daar deze stroomen gemakkelijk te transformeeren zijn van stroomen van hooge spanning tot lage en omgekeerd. Ook zijn zij zeer geschikt voor electrische motoren. Op plaat I vindt men de voornaamste typen van dynamo's afgebeeld, die in den loop der jaren uitgevonden zijn, plaat II geeft twee dynamo's te zien, welke thans het meest gebruikt worden.

Dynamograaf. Zie *Dynamometer*.

Dynamometer of *krachtmeter* is een werktuig, hetwelk dient tot het meten van trekkende of drukkende krachten of mechanischen arbeid. De dynamometers worden in 3 soorten verdeeld: 1. die met directe meting bij rechtlijnige beweging, 2. die met directe meting bij draaiende beweging en 3. die met indirecte meting.

Tot de eerste soort behooren de veerdynamometers, zooals zij o.a. bij modelsleepproeven voor te bouwen schepen gebruikt worden. Hier wordt door de te meten kracht een veer ingedrukt of uitgetrokken, waarbij een met de veer verbonden hengel een tandrad omdraait, waaraan de wijzer bevestigd is (zie fig. 1). Dikwijls zijn zij van een registreerinrichting voorzien, om de gemiddelde waarde der kracht te kunnen bepalen, en heeten

Fig. 1.

Veerdynamometer.

als dan dynamografen. De hydraulische dynamometers berusten op hetzelfde beginsel, in plaats van een metalen veer bedient men zich van een door een zuiger opgesloten luchtmassa.

De dynamometers van de tweede soort zijn de remdynamometers, zooals die van *Prony* en *Brauer*. Bij die van *Prony* (fig. 2) worden op de riemschijf A der machine, wier kracht gemeten moet

Fig. 2.

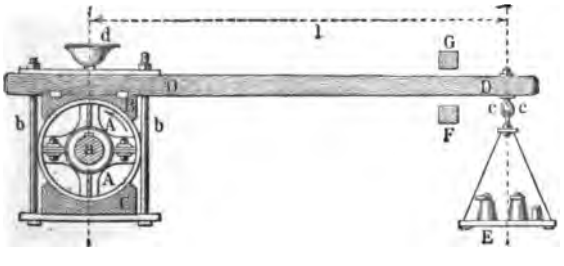

Remdynamometer.

worden, de remblokken B en C bevestigd, van welke B voorzien is van den hefboom D waaraan een schaal met gewichten hangt. Men zet de moeren op de bouten b en b langzamerhand aan tot het normale aantal omwentelingen bereikt is, waarbij de riemschijf A den dynamometer tracht mee te nemen en de hefboom D tegen klos G wordt gedrukt. Nu plaatst men op de schaal zooveel gewichten, dat de hefboom D vrij in horizontalen stand zweeft. Na de zwaarte van D in rekening te hebben gebracht, alsmede het gewicht der schaal, hebben wij de volgende gelijkheid van momenten, waarin K de wrijving op A of de gezochte kracht, r den hefboomsarm ervan of den straal van de riemschijf, l de lengte van den hefboomsarm der bekende gewichten voorstelt, zoodat

$$K \times r = P \times l \text{ of } K = \frac{P \times l}{r}$$

Tot de derde soort behoort o.a. de riemdynamometer van von *Hefner-Alteneck* (fig. 3). Deze bestaat uit 7 rollen, waarvan de assen parallel zijn. De assen der rollen 1—6 zijn op een vast raam

Fig. 3.

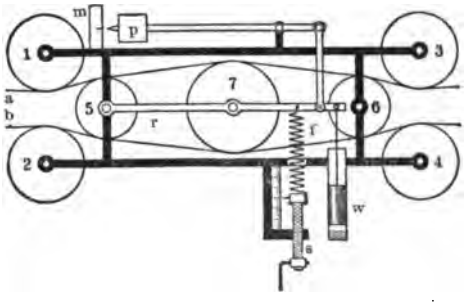

Riemdynamometer.

bevestigd, die van rol 7 op een hefboom, die om de as van 5 kan draaien. Een verschuifbaar tegenwicht p dient om het gewicht van hefboom, rol enz. op te heffen. Tusschen deze rollen worden op de in de figuur aangeduide wijze de beide zijden van den drijfriem geschoven, die van af de drijvende machine, wier kracht gemeten moet worden, over een losse riemschijf loopt. Door de sterkere spanning van het trekkende gedeelte van den riem, wijkt de hefboom van rol 7 uit den evenwichtstoestand, aangeduid bij m. Door middel van schroef s wordt de veer f zoolang gespannen, tot de evenwichtstoestand weer bereikt is. Een wijzertje, aan f bevestigd, geeft op een schaal het verschil der spanningen in beide helften van den riem in kilogrammen aan, werkende op den omtrek der riemschijven. Door de hydraulische rem w wordt de beweging rustiger gemaakt.

De zoogenaamde *bifilairdynamometer* behoort tot electrische meetwerktuigen.

Dynast, een Grieksch woord, hetwelk *machthebber* beteekent, is de stam van het gebruikelijke *dynastie*, hetzelfde als *machthebbend* of *regeerend vorstenhuis*, een reeks van heerschappijvoerders uit hetzelfde geslacht.

Dynastida is een familie uit de orde der ke-

Digitized by Google

vers. Kop en borststuk zijn bij het mannetje van horens voorzien, terwijl de knots der sprieten uit slechts 3 leden bestaat. In ons land wordt zij door slechts een geslacht met één soort vertegenwoordigd n.l., *Oryctes nasicornis* (*Neushoornkever*), waarvan de larve veel in run en tuinaarde wordt aangetroffen.

Dyne is de eenheid van kracht in het Centimetergramsecundestelsel (C. G. S.) en wel die kracht, die 1 gram of 1 kub. centimeter zuiver water van 4° C. in 1 secunde een eindsnelheid van 1 cm. geeft. Daar de versnelling der zwaartekracht 981 cm. bedraagt, oefent 1 gram, dat in het vallen verhinderd wordt, een druk van 981 dynes uit. Deze grootte verandert met die der zwaartekracht op verschillende breedten en afstanden van het middelpunt der aarde. Zie ook *Maat en Gewicht* (*absolute*).

Dijon is de hoofdstad van het Fransche departement Côte d'Or, het voormalig hertogdom Bourgondië, en ligt in een breede, vruchtbare vlakte aan het vereenigingspunt van de Ouche en Suzon, aan het Bourgondisch Kanaal, dat het stroomgebied der Saône-Rhône met dat der Seine verbindt, en aan de spoorlijnen Parijs—Lyon, Dijon—Is-sur-Tille, Belfort—Dijon en Dijon—Saint-Amour. De plaats telt (1901) 71326 inwoners, heeft ruime straten en 15 pleinen met vele aanzienlijke huizen. De St. Béninge-kathedraal (1280—1288) is een der schoonste kerken van Frankrijk en bevat eenige prachtige grafteekens; ook andere kerken als de Notre Dame en de St. Michel (zie de afb.) zijn bezienswaardig en met kunstschatten versierd; tevens heeft men er onderscheiden instellingen van liefdadigheid, een citadel en een oud residentieslot, door *Karel den Stoute* voltooid, thans zijn ruime zalen leenend aan een museum voor natuurlijke historie en aan een archief. Van ouds is deze stad de zetel van kunst en wetenschap; zij bezit een universiteit met 3 faculteiten, een lyceum, een school voor geneeskunde en voor pharmacie, een godgeleerd seminarium en een kweekschool voor onderwijzers, verder een aantal andere inrichtingen van onderwijs, een boekerij met 80000 deelen en 900 handschriften, een botanischen tuin en een observatorium. De inwoners vervaardigen wol, leder, kant, kaarsen, snuif, azijn, spiritus en chocolade en drijven handel in wijn en graan.

Dijon.
Kerk van den heiligen *Michel*.

Dijon was reeds bij de Romeinen bekend onder den naam van *Dibio* of *Divio*. Er zijn twee kerkvergaderingen gehouden (1075 en 1199). De stad vormde aanvankelijk een leen der bisschoppen van Langres, had daarna eigen graven, kwam in 1107 aan de hertogen van Bourgondië, die haar tot residentie kozen, en na den dood van *Karel den Stoute* in het bezit van *Lodewijk XI*, die er het Parlement van Bourgondië vergaderen deed. Dijon, dat altijd Katholiek gebleven was, onderwierp zich echter in 1595 aan *Hendrik IV*. In den Fransch-Duitschen Oorlog was Dijon de bestemmingsplaats van het 14de legerkorps onder generaal *Werder*, dat na den val van Straatsburg oprukte naar het binnenland van Frankrijk. Den 30sten October 1870 had nabij de stad een hevig gevecht plaats tusschen een divisie van *Werder* en de voorhoede van het leger van Lyon. Nadat de stad daags daarna eenige uren tegenstand geboden had, gaf zij zich over. Toen tegen het einde van December het Fransche leger onder *Bourbaki* naderde, werd Dijon door de Duitschers ontruimd en door *Garibaldi* bezet. In het begin van 1871 hadden in de nabijheid gevechten plaats tusschen de Garibaldisten en afdeelingen van het Duitsche legerkorps, waardoor *Garibaldi* in Dijon vastgehouden werd, terwijl *Manteuffel* het leger van *Bourbaki* afsneed. *Garibaldi* moest den 31sten Januari de stad verlaten, waarin de Duitschers den volgenden dag binnenrukten.

Dyscrasie noemt men een verkeerde of gebrekkige menging der vochten in 's menschen lichaam, zooals die door constitutioneele ziekten, bijv. syphilis, scheurbuik, jicht enz., ontstaat. Ook onvoldoende voeding kan haar veroorzaken. Zij draagt ook wel den naam van kakochymie.

Dysenterie noemt men een hevige, diphtheritische ontsteking van het slijmvlies van het darmkanaal, vooral van den dikken darm. Zij is hieraan te kennen, dat aanmerkelijke gedeelten van het slijmvlies afsterven, omdat de bloedsomloop gestremd is, en dat de doode weefseldeelen in kwalijkriekende vlokken veranderen, die bij den stoelgang worden geloosd. De stoelgangen volgen elkander snel op, in zware gevallen zijn er nauwelijks rustpoozen; bij en vooral na elke ontlasting heeft de lijder hevige kramp en pijn in het fundament. De ontlasting is slijmig, etterig of bloedig, vaak met resten van foecaal-massa's, terwijl de slijmklompjes vaak den vorm van sagokorrels hebben. Op de ontbloote deelen van het darmkanaal blijven zweren achter, die met achterlating van lidteekens kunnen genezen en later wel eens een gevaarlijke vernauwing van het darmkanaal veroorzaken. Men onderscheidt twee vormen van dysenterie, een die door *amoeben* en een die door *bacillen* wordt veroorzaakt. De eerste is de tropische, besmettelijk en vaak doodelijk door de algemeene uitputting, bloedingen uit den darm of doorbraak van de dysenterische zweren in de buikholte, waardoor buikvliesontsteking ontstaat. Ook geeft zij vaak aanleiding tot abcessen in de lever. De *bacillaire* dysenterie is de Europeesche en lang zoo kwaadaardig niet, want ze veroorzaakt slechts oppervlakkige zweren in het slijmvlies van den dikken darm.

Dyserinck, dr. *Johannes*, geboren te Haarlem in 1835, studeerde aan het Athenaeum Illustre te Amsterdam en de universiteit te Leiden; de laatste benoemde hem tot theologiae doctor honoris causa. Als doopsgezind predikant was hij achtereenvolgens werkzaam te Den Helder,

Digitized by Google

Vlissingen en Rotterdam; in laatstgenoemde plaats werd hij in 1901 emeritus. In 1881 werd door hem de gedenksteen onthuld in den gevel van het huis te Vlissingen, waar *Jacobus Bellamy* geboren werd, in 1884 de fontein ter eere van *Betje Wolff* en *Aagtje Deken* in dezelfde stad. Zijn voornaamste geschriften zijn „Verscheidenheden" (1867), „Godsdienstige overdenkingen" (2 dln., 1868—1869, 2de druk, 1887), „Levensbericht van Mr. Hugo Beijerman" (Handelingen der Maatschappij van Nederlandsche letterkunde, 1871), „Vrede zij in uwe vesting", toespraak bij het 2de eeuwfeest van Aardenburg's verdediging (1872), „De Apocryfe Boeken des Ouden Verbonds uit het Grieksch opnieuw vertaald" (1872—1874), „De Psalmen uit het Hebreeuwsch opnieuw vertaald" „Vondels sterfdag gevierd" (1879), „Ter nagedachtenis van Jacobus Bellamy" (1881), „Hildebrands Camera Obscura" (vermeerderde herdruk uit De Gids, 1882), „Het boek der Spreuken, uit het Hebreeuwsch opnieuw vertaald" (1883), „De vrijstelling van den eed voor de Doopsgezinden" (vermeerderde herdruk uit De Gids, 1883), „Hulde aan Betje Wolff en Aagtje Deken" (1884), „De nachtwacht van Rembrandt" (herdruk uit de Gids, 1890), „Dr. Allard Pierson" (herdruk uit den Tijdspiegel, 1897), „Het vraagstuk der onsterfelijkheid" (herdruk uit den Tijdspiegel, 1901), „Het recht der waarheid tegenover den Staat", bijdrage tot de eedsvraag (Volksgeschriften, uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, no. 57, 1902), „Dr. Nicolaas Beets", (1903), „Brieven van Betje Wolff en Aagtje Deken" (1903—1904), „Herinneringen aan Nicolaas Beets in woord en beeld" (1904, 2de druk, 1906), „Dr. L. R. Beijnen" (1906). Verder verschenen opstellen van hem in de Godgeleerde Bijdragen, den Nederlandschen Spectator en de Nieuwe Rotterdamsche Courant.

Dysmenorrhoë of *colica uteri menstrualis*. Zie *Menstruatie*.

Dysoxylon *Blume* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Meliaceeën*. De beteekenis van dien Griekschen naam is *kwalijkriekend hout*. Zes soorten van dit geslacht komen als boomen voor in Insulinde, en de vruchten en andere deelen dier boomen bezitten veelal een knoflookreuk, zoodat de inlanders ze bij het bereiden van spijzen gebruiken.

Dit geslacht onderscheidt zich door een kleinen, 4-deeligen kelk, langwerpig-ovale, afstaande bloembladeren en een korte buis, gevormd door 8—10 meeldraden. Het vruchtbeginsel is ringvormig, op een onderstandige schijf geplaatst, 3—4 hokkig met 2 eitjes in elk hokje, de stijl draadvormig met een schildvormig aangehechten stempel en de vrucht een lederachtige, 3- of ook 2—1-hokkige, 3- of 2—1-kleppige doosvrucht met één zaad in elk hokje, dat aan den binnenhoek is aangehecht, zonder zaadmantel of kiemwit, doch met groote zaadlobben. De soorten van dit geslacht hebben meestal een stinkende, houtachtige schors, evengevinde bladeren en okselstandige bloempluimen.

Dyspepsie of gebrekkige spijsvertering is een gewoon verschijnsel bij nagenoeg alle ziekten van de maag en openbaart zich hierin, dat de genuttigde spijzen slechts langzaam en moeilijk of zelfs in het geheel niet verteerd worden. Daarbij komen allerlei onaangename gewaarwordingen, zooals drukking en pijn in de maagstreek, walging, gebrek aan eetlust, neiging tot braken enz. Somtijds is de dyspepsie slechts een betrekkelijke kwaal, zoodat zij zich vertoont na het gebruik van bepaalde spijzen. De naaste oorzaak van dyspepsie is gewoonlijk een maagcatarrh. Intusschen komt dyspepsie ook wel voor zonder een bepaalde ongesteldheid van de maag en haar oorzaak is dan gelegen in het feit, dat geen voldoende hoeveelheid maagsap wordt afgescheiden, of hierin, dat de bestanddeelen van het maagsap een gewijzigde verhouding hebben verkregen, zoodat het niet geschikt is voor de spijsvertering, of ook wel is de beweging van de maag verminderd, zoodat de spijsbrij niet naar eisch met het maagsap wordt vermengd, of niet in haar geheel in den darm komt, maar gedeeltelijk in de maag achterblijft. Op de beide eerstgenoemde oorzaken berust de dyspepsie van vele meisjes, die aan bleekzucht en bloedarmoede lijden, en van mannen, die door uitspattingen, door zorg en kommer of overmatigen arbeid uitgeput zijn. Ook bij reconvalescenten merkt men haar op, zoodat zij in dezen vorm doorgaans atonische dyspepsie wordt geheeten. Zij onderscheidt zich van die, welke door de maagcatarrh ontstaat, daardoor dat bij atonische dyspepsie geen beslagen tong, geen onaangename smaak of reuk in den mond worden opgemerkt. Bij atonische dyspepsie worden specerijen en prikkelende zelfstandigheden met goed gevolg gebruikt, wat bij maagcatarrh niet het geval is. De dyspepsie, welke uit bloedarmoede ontstaat, wordt genezen door het gebruik van ijzerpraeparaten en bittere middelen, vooral van quassia. Ook goed bier en het volgens recept van *Trommer* bereide malzextract verdienen aanbeveling bij atonische dyspepsie. Ten gevolge van onvoldoende afscheiding van maagsap ontstaat dyspepsie bij personen, die gewoon zijn sterk prikkelende specerijen te gebruiken en dit op eens nalaten. Alsdan komen rhabarber, ipecacuanha enz. te pas. Ook een al te groote afscheiding van maagsap kan dyspepsie doen ontstaan, en men geneest haar in dit geval met groote giften koolzuur natrium en koolzuur magnesium.

Dytiscus (*Waterroofkever*) is een familie uit de orde der kevers. Het zijn echte waterbewoners van een paar mm. tot 4 cm. lengte; zij roeien met de beide achterpooten, welke plat en van zwemharen voorzien zijn. Zij vliegen goed, maar alleen des nachts om een ander water op te zoeken. Zij leven van levende diertjes en van aas. De larven bezitten sikkelvormige, doorboorde onderkaken, waarmede zij hun prooi grijpen en uitzuigen. De meest bekende is *D. marginalis*.

Dyveke, *Duveke* of *Duifje*, door de Latijnsche kroniekschrijvers *Columbala* genoemd, was de dochter van vrouw *Sigbrit Willems*, fruitverkoopster te Amsterdam. Laatstgenoemde vestigde zich in 1507 als herbergierster te Bergen in Noorwegen. *Dyveke* was toen 12 jaar oud en wist door haar schoonheid *Christiaan II*, koning van Noorwegen en Zweden, te boeien, zoodat zij hem als zijn minnares eerst naar Opslo en na zijn troonsbeklimming (1513) zelfs naar Kopenhagen vergezelde, hoewel hij zich met *Isabella*,

Digitized by Google

een zuster van *Karel V*, in den echt verbonden had. Zelfs oefende de voormalige fruitverkoopster grooten invloed op de aangelegenheden des lands. *Dyveke* bemoeide zich niet met het regeeringsbeleid, doch haalde zich niettemin den haat van den adel op den hals, en het vermoeden, dat de bloedverwanten van *Torben Oxe*, die haar liefde trachtte te verwerven, haar in 1516 door middel van vergif hebben omgebracht, wordt voor zekerheid gehouden. De woede van den koning kende geen grenzen; eerst deed hij *Faaburg*, den schatmeester, ter dood brengen, omdat deze zou gezegd hebben, dat *Dyveke* het met *Torben Oxe* gehouden had, en vervolgens, naar zijn verzekering door een nachtgezicht er toe aangespoord, ook laatstgenoemde. *Samsōe*, een Deensch dichter, schreef tegen het einde der 18de eeuw het treurspel „Dyveke", en onderscheiden Duitsche schrijvers hebben aan de geschiedenis van *Dyveke* de stof ontleend voor treurspelen en romans. In 1904 is door de Koninklijke Vereeniging „Het Nederlandsch Tooneel" opgevoerd „Duifje", een tooneelspel in verzen van *Fabius* en *Reyding*.

Dzialynski, *Titus*, graaf, een Poolsch patriot, werd geboren in Posen in 1797, studeerde te Berlijn en later te Parijs, bezocht daarna de polytechnische school te Praag en begaf zich vervolgens naar zijn goederen, om een hoogst belangrijke boekerij en een merkwaardig familiearchief in orde te brengen. Hij wenschte een en ander tot grondslag te maken van een nationale bibliotheek. Daarna bezocht hij de kloosterbibliotheken in zijn vaderland, deed reizen door Zweden, Denemarken, Boheme, Duitschland, en Frankrijk en kocht overal boeken, ja, geheele boekverzamelingen, waarmede hij zijn eigen bibliotheek verrijkte. Inmiddels was door *Raczinski* een openbare bibliotheek in Posen gesticht, zoodat *Dzialynski* besloot, zijn boekenschat op het familie-kasteel te laten rusten. Hij was lid van onderscheiden letterkundige genootschappen en gaf een „Geschiedenis van koning Michaël", alsmede de „Gedenkschriften van Kilinski", verder eenige andere werken in het licht. Bij het uitbarsten der omwenteling van 1830, ging hij naar Warschau, nam als vrijwilliger dienst bij het legioen van Posen en was na den slag bij Dembe adjudant van *Skrzynecki*. Na den oorlog wijdde hij zich op zijn goederen in Galicië aan den landbouw, en toen hij na verloop van 9 jaren naar zijn bezittingen in Posen kon terugkeeren, werd hij afgevaardigde naar den Landdag en in 1848 de eenige Poolsche vertegenwoordiger naar den Rijksdag te Erfurt. Na dien tijd bemoeide hij zich uitsluitend met aangelegenheden van letterkundigen aard, deed eenige werken, „Liber geneseos illustris familiae Schidlovieciorum" (1841), „Acta Tomiciana" (9 dln., 1852), „Lites ac res gestae inter Polonos ordinemque Cruciferorum" (4 dln., 2de druk, 1891) en „Collectanea vitam resque gestas Jeannis Zamoyscii illustrantia", in het licht verschijnen, werd in 1859 lid van het Huis van Afgevaardigden in Pruisen en overleed den 12den April 1861.

Dzialynski, *Johann*, zoon van den voorgaande, geboren in 1832 en sedert 1862 lid van het Huis van Afgevaardigden in Pruisen, nam, als het hoofd der aristocratische partij in Pruisisch Polen, in 1863 ijverig deel aan den opstand tegen de Russische heerschappij. Hij zorgde voor aanvoer van wapens en voorraad van de zijde van Pruisen, doch een huiszoeking bracht de daarop betrekkelijke papieren in handen der Pruisische politie, zoodat hij ijlings de wijk nam naar Parijs. Hij werd vervolgens van hoogverraad tegen Pruisen beschuldigd en tegen het einde van 1864 bij verstek ter dood veroordeeld. Toen hij voor de rechtbank verscheen, werd hij tot driejarige gevangenisstraf veroordeeld, maar ten gevolge der algemeene amnestie begenadigd. Daarna woonde hij bij afwisseling te Parijs en te Kurnik, bevorderde de Poolsche letterkunde, ondersteunde Poolsche schrijvers en overleed te Kurnik den 30sten Maart 1880.

Dzierkowski, *Joseph*, een Poolsch schrijver, werd geboren in 1807 te Xawerow in Galicië, was een van de voornaamste Poolsche novellisten der vorige eeuw en leverde bijdragen aan nagenoeg alle Poolsche tijdschriften. Van zijn verhalen vermelden wij: „Ponrésci z zycia towarzyskiego" (1842), „Kuglarze" (1845), „Obrazy z zycia i podrozy" (1846), „Salon i ulica" (1847), „Spierut honorowy" (1848), „Rodzena w salonie" (1853), „Dwaj bliznieta" (1854), „Znadja" (1854), „Szkice" (1855), „Wieniec ciernowy" (1855), „Prózniak" (1856), „Król Dziadów" (1856), „Skarbiec" (1856), „Universal hetmanski" (1858) en het drama „Iskra poezyi" (1860). Hij overleed te Lemberg den 13den Januari 1865. Een uitgave zijner gezamenlijke werken verscheen in 1875 in 8 deelen.

Dzierzon, *Johann*, een Oostenrijksch bevorderaar van de bijenteelt, werd geboren den 16den Januari 1811 te Loffkowitz in Opper-Silezië, studeerde te Breslau in de godgeleerdheid en werd in 1834 tot hulpgeestelijke en een jaar daarna tot pastoor te Karlsmarkt benoemd. Hier besteedde hij zijn vrijen tijd aan de verzorging en waarneming der bijen. Nadat hij reeds in 1845 in de „Frauendorfer Blätter" en in de „Bienenzeitung" een en ander over de bijenteelt had geschreven, deed hij, op aanvrage der Pruisische regeering, een „Theorie und Praxis des neuen Bienenfreundes" (1848, vervolg 1852) in het licht verschijnen, weldra gevolgd door het tijdschrift „Der Bienenfreund aus Schlesien" door zijn hoofdwerk „Rationelle Bienenzucht" (2de druk, 1878) en „Der Zwillingsstock, die zweckmäszigste Bienenwohnung" (1890). Hij is niet alleen een grondig kenner van de natuurlijke historie der bijen, maar hij heeft zich ook verdienstelijk gemaakt door een nieuwe, veel verbeterde inrichting der bijenkorven en door de invoering eener Italiaansche soort van bijen.

Dzoe'l Karnain is een Arabische uitdrukking uit den Koran (Soera XVIII) en beteekent „de met twee hoorns toegeruste". Het is een door *Allah* met groote macht bekleed wezen, dat de aarde doortrok, goddelooze volken strafte en den ijzeren muur tegen de twee aan het uiterste der aarde wonende heidensche volken, de Jadjoed en Madjoedj oprichtte. Door sommigen wordt hij als een profeet beschouwd, de meeste uitleggers van den Koran houden hem echter voor *Alexander den Groote* en beschouwen hem als den verbreider van de leer der eenheid Gods. In de Sedjara Melajoe, de groote Maleische kronieken komt, hij voor als de stamvader van de vorsten van het

Digitized by Google

rijk van Malaka. Een zijner afstammelingen, *Sri tri Boewana*, stichtte Singapore en werd de grondlegger van het groote Maleische rijk. Bij Palembang wordt een graf op den Boekit Lama beschouwd als de laatste rustplaats van *Dzoe'l Karnain*; het is een vervallen hut, waarbij ook de graven zijner volgelingen moeten gelegen zijn, aangeduid door een viertal steenhoopen.

E.

E, de vijfde letter van ons alfabet en de tweede in de rij der klinkers, is van de Phoenicische *He* afgeleid. In het Grieksch heeft zij een korten, zwakken klank, omdat deze taal voor den langen *e*-klank de *η* bezit. Bij de Romeinen kon de *e* kort of lang wezen en zij onderging er ook geen verdubbeling. In het Gotisch vindt men uitsluitend den langen *e*-klank, doch in het oud-Hoogduitsch vertoont zich reeds de korte *e*. De klank der *e* is in de Westersche talen zeer verschillend; in het Duitsch zweeft zij tusschen *a* en *i*, in het Fransch onderscheidt men een open, gesloten en stomme *e*, in het Engelsch wordt zij veelal uitgesproken als *i*, en in het Nederlandsch s het verschil in uitspraak zeer uiteenloopend. Daar onderscheidt men een scherpkorte en scherplange, een zachtkorte en zachtlange *e*, daar zweemt het geluid der *e* soms naar *a* (wereld en wareld) en ook wel naar *i* (heer en heir), daar wordt de dubbele *e* van het enkelvoud nu eens wel, dan weder niet verdubbeld in het meervoud.

De Grieksche *ε* (epsilon) komt overeen met het Arabische cijfer 5 en *E* met 5000. Op Duitsche rijksmunten beteekent *E* (1872—1886), dat zij te Dresden, na 1887, dat zij te Freiburg geslagen zijn, op oudere Pruisische munten wordt er de muntplaats Koningsbergen, op Oostenrijksche Karlsburg, op Fransche Tours mede aangeduid. In de logica is *E* een algemeene ontkenning, in de scheikunde Erbium; in de technologie secundemeterkilogram; in de physica is het somtijds de aanduiding voor electriciteit (+ *E* positieve; − *E* negatieve). *E* in de wiskunde $= \left(1 + \frac{1}{n}\right)^n$ voor de limiet $n = \infty$. Het getal $e = 2, \ldots$ is de basis voor de natuurlijke of Neperiaansche logarithmen en speelt in de wiskunde een groote rol. Met π is het verbonden door de vergelijking $e^{2\pi\sqrt{-1}} = 1$. Als Engelsche afkorting staat *E* voor *Earl*, *Easter*, *England* en *English*, als Fransche en Engelsche in geografische, meteorologische en nautische werken voor *Est* of *East* (Oosten). Op Fransche rekeningen beteekent *E* bij prijsopgaven *Entrepôt*. Einderlijk is *e* een der grondtonen in de muziek en staat tusschen de beide hoogste lijnen der notenbalk (zie *Toonaard*).

Afkortingen:

E. = *erexit* = hij heeft opgericht of *Ennius*.
e. = *ergo* = bijgevolg, *emeritus* = oud-, *egregius* = uitstekend.
e.a. = en anderen.
e.c. = *exempli causa* = bij voorbeeld.
e. cath. = *ex cathedra* (zie aldaar).
E. of **Ed.** = edel.
E. A. = edelachtbaar.
E. G. A. = edelgrootachtbaar.
E. G. M. = edelgrootmogend.
E. Gestr. = edelgestreng.
E. M. = edelmogende.
E. E. M. M. H. H. = edelmogende heeren.
e. of **ed.** = *edidit* = heeft uitgegeven.
Ed. = *editio* = uitgave.
edd. = *ediderunt* = hebben uitgegeven.
e. dgl. = en dergelijke.
e. g. = *exempli gratia* = bij voorbeeld.
e. k. = eerstkomende of eerste kwartier.
Em. = eminentie.
enz. = enzoovoorts.
e. o. = *ex officio* = uit ambtsplicht.
e. p. = *en personne* = in persoon.
e. p. of **prof.** = *ex professo* = ambtshalve.
Esq. = *esquire*, Engelsche titel.
e. t. of **e. temp.** = *ex tempore* = voor de vuist.
e. v. = *ex voto* = volgens gelofte.
E. W. = eerwaarde.
ex. = exemplaar.
Exc. = excellentie.
Excl. = exclusief, uitsluitend.
Exod. = Exodus.

Eads, *James B.*, een Amerikaansch ingenieur, werd den 20sten Mei 1820 te Lawrenceburg (Indiana) geboren en bouwde reeds in 1844 een duikerklokboot, om daarmede de lading van gezonken stoomschepen te bergen. In 1861 droeg men hem op plannen voor het bouwen van oorlogsschepen te maken, en hij leverde in 100 dagen 8 flinke pantserschepen. Op twee kanonneerbooten voerde hij de beweegkracht van het geschut en de draaitorens door stoom in. De groote Mississippi-brug bij St. Louis is onder zijn leiding tot stand gekomen, evenals het bevaarbaar maken van den Mississippi-mond voor diepgaande zeeschepen. Hij overleed den 8sten Maart 1887.

Eagle is de naam van de belangrijkste gouden munt der Vereenigde Staten van Noord-Amerika, ter waarde van 10 dollar. Eerst woog hij 17,407 g. bij $^{11}/_{12}$ fijn, evenals de halve eagle, na 1792 was het gewicht 270 troygreins of 17,4957 g. In 1796 werden ook kwart eagles geslagen. In 1834 werd het ruwe gewicht op 258 en het goudgehalte tot op 232 greins verminderd, in 1837 echter op 0,9 of 15,0463 g. verhoogd. In 1849 kwamen ook dubbele eagles in omloop. Californië slaat sedert 1851 ook vijfvoudige en sedert het einde van 1852 negenvoudige eagles.

Digitized by Google

Eaglehawk is een stad in den Britsch-Australischen staat Victoria, ten N.W. van Melbourne, waarmee het door een spoorweg verbonden is. Er zijn veel goudmijnen, terwijl het aantal inwoners (1901) 8130 bedraagt.

Ealing is een stad in het Engelsche graafschap Middlesex, een voorstad van Londen, 10 km. ten W. van Hydepark met (1901) 33031 inwoners. In de nabijheid ligt Gunnersbury Park, het landgoed van *von Rothschild* en het Royal India Asylum.

Earl of *graaf* is een adellijke titel in Engeland en afkomstig van het Noorsche *Jarl*. Bij de verovering van Engeland door den Deenschen koning *Knoet* (1016) verving earl den Saksischen titel Eardorman (zie *Alderman*) en bleef onder de heerschappij der Normandiërs bestaan, zonder voor het Fransche woord *comte* plaats te maken, hoewel daarvan de door de *earls* bestuurde shires (gewesten) den naam van *counties* ontvingen. Tot in het midden der 14de eeuw was *earl* de hoogste adellijke titel, doch daalde eerst tot den 2den en daarna tot den 3den rang, toen *Eduard III* zijn zoon, den Zwarten Prins, tot *duke* (hertog) van Cornwallis (1346), en vervolgens *Richard II* zijn gunsteling *Robert de Vere* tot *markies* van Dublin (1386) benoemde. Tegenwoordig is het woord *earl* enkel een titel, die geen gezag over grondgebied insluit. Ieder *earl* is tevens *viscount* (baron), en deze tweede titel wordt uit hoffelijkheid (by courtesy) aan den oudsten zoon toegekend, terwijl de jongere zonen het praedicaat *honourable* voor den geslachtsnaam en de dochters dat van *lady* voor den doopnaam voeren. Een *earl* wordt als *right-honourable* betiteld, door den koning in ambtelijke stukken „onze zeer dierbare en zeer geliefde neef" genoemd en is lid van het Hoogerhuis.

Earlom, *Richard*, een Engelsch graveur, werd geboren te Londen in 1743 en graveerde een groot aantal platen naar schilderstukken van Italiaansche en Hollandsche meesters. Tot de meest bekende behooren: „Zingarella" naar *Allegri*, „Maria met het kind Jezus, dat een vogel in de hand houdt" naar *Barbieri*, „Het oordeel van Paris" en „Bacchus als jongeling" naar *Giordano*, „De zalving van Christus", „een Heilige Familie", „Diana, op de jacht uitrustende" enz. naar *Rubens*, „Suzanna in het bad" naar *Rembrandt*, enz. Vooral heeft hij veel teekeningen van *Claude Lorrain* in plaat gebracht, welke in 1799 te Londen uitgegeven, zijn onder den titel „Liber veritatis, or collection of two hundred prints after the orignal designs of Claude Lorrain". Op dit werk, in 2 deelen, volgde in 1804 een derde deel met 100 platen. *Earlom* overleed den 9den October 1822 te Londen.

Early english is de naam van de eerste periode der Gotische bouwkunst in Engeland, waarin de Fransche stijl veranderd werd in een karakteristieke nationale Engelsche. Zij duurde van het einde der 12de tot het begin der 14de eeuw.

Eastbourne is een stad (municipal borough) en zeebad in het Engelsche graafschap Oostsussex, 5 km. ten N.O. van Beachy-Head, sedert 1870 uit een oud visschersdorp ontstaan. Zij heeft een groot park van den hertog van Devonshire, een 3 km. lange esplanade, het Princess Alice memorial hospital en (1901) 43344 inwoners. Eastbourne wordt door het fort Langley beschermd.

East Ham is een stad in het Engelsche graafschap Essex, in het N.O. van Londen, met 2 industriescholen, chemische fabrieken, brandewijnbranderijen en (1901) 96018 inwoners. Het behoorde vroeger tot West Ham.

Eastlake, *Charles Lock*, sir, een Engelsch schilder en voorzitter der Academie van schoone kunsten te Londen, werd geboren te Plymouth den 17den November 1793, vormde zich te Londen en Parijs tot schilder en zette zijn studiën voort te Venetië en te Rome, waar vooral de kunstwerken van *Titiaan* hem aantrokken. Zijn historische stukken vonden in zijn vaderland weinig bijval, zoodat hij zich weldra tot het schilderen van genrestukken bepaalde en in 1824 door een reeks van roovertafereelen grooten roem verwierf, waarop meer vreedzame tooneelen uit den oogsttijd volgden. Een reis door Griekenland gaf hem aanleiding tot het schilderen van voorstellingen uit het Grieksche volksleven, bijv. „Een Griekin in nationaal gewaad", „De Grieksche vluchtelingen" enz. Verder leverde hij: „De hel der vertwijfeling", „Een landbouwershuisgezin, door roovers overvallen", enz., welke stukken zich door een fraai koloriet onderscheiden. In 1841 werd hij naar München gezonden, om te onderzoeken, of het mogelijk was, de pasgebouwde vergaderzalen van het Engelsche Parlement met frescoschilderijen te versieren, en weldra nam hij met 7 andere schilders die taak op zich. Verder bracht hij op tentoonstellingen: „Peigrims bij het aanschouwen der Heilige Stad" en een „Heloïse". Later verhinderden hem zijn bezigheden als voorzitter van de Academie van Schoone Kunsten (1851) en als directeur van het Nationaal Museum (1855) zich uitsluitend aan de behandeling van het penseel te wijden. Hij overleed den 23sten December 1865 op een reis te Pisa in Italië. *Eastlake* was een zeer ontwikkeld kunstenaar. Hij gaf een vertaling in het licht van de „Farbenlehre" van *Goethe* en schreef „Materials for a history of oil painting" (2 dln., 1847—1869), terwijl zijn kleinere opstellen onder den titel „Contributions to the litterature of the fine arts" (2 dln., 2de druk, 1870) in het licht verschenen.

Eastlake, Elisabeth, geboren *Rigby*, echtgenoote van den voorgaande, heeft een biografie van *Eastlake* uitgegeven en zich bekend gemaakt door haar: „Letters from the shores of the Baltic" (2de druk, 1861), „Livonian tales" (2de druk, 1861), „History of our Lord, as exemplified in works of art" (2 dln., 1864), „Life of John Gibson" (1869) en „Five great painters" (2 dln., 1883). Zij overleed in September 1893 te Londen.

East-London, een havenstad en de hoofdplaats van een der oostelijke provincies van de Kaapkolonie, ligt aan den mond van de Buffalo Rivier en aan den Indischen Oceaan en telt (1891) 12000 inwoners. Zij is een station van verschillende stoombootlijnen en het beginpunt van den spoorweg, die door de Oranjerivierkolonie en Transvaal naar Pretoria loopt. Men heeft er een Kamer van Koophandel, eenige banken en een openbare bibliotheek.

Eastman, *Mary*, geboren *Henderson*, een Amerikaansch schrijfster, werd geboren in 1818

Digitized by Google

te Warrenton, trad in 1835 in het huwelijk met *Seth Eastman*, kapitein in het leger der Vereenigde Staten, en had op verschillende plaatsen gelegenheid zich bekend te maken met den aard en het karakter der Indianen. Dientengevolge schreef zij: „Dacotah, or life and legends of the Sioux" (1849), „Romance of Indian life" (1852), „American aboriginal Portfolio" (1853) en „Chicora and other regions of the conquerors and the conquered" (1854). Daarenboven schreef zij bijdragen in *Arthur's* „Home Magazine" en gaf in 1852 een roman in het licht onder den titel „Aunt Phillis' cabin or southern life as it is", waarvan binnen weinige weken 18000 exemplaren werden verkocht. Het is een pendant, maar in tegenovergestelden geest geschreven, van „Uncle Tom's cabin" van *Beecher Stowe*. Het standpunt van *Mary Eastman* wordt aangewezen door haar bewering, dat de slavernij door God is ingesteld.

East-Meath of eenvoudig *Meath* is de naam van een graafschap in de Iersche provincie Leinster. Het ligt tusschen de Iersche Zee, Dublin, Kildare, West-Meath, Louth en Ulster, en telt op 2347 v. km. (1901) 67463 inwoners (in 1841 nog 183848), van welke 90 % tot de R. K. Kerk behooren. Het land is bijna overal effen en slechts hier en daar van heuvelreeksen doorsneden; het wordt besproeid door de Boyne met de Blackwater, door de Nannywater enz. en bevat, afgezien van het moeras Loughhail, zeer vruchtbare gronden. De inwoners houden zich bezig met landbouw en veeteelt en brengen de voortbrengselen van deze bedrijven te Dublin ter markt. De voornaamste verkeerwegen zijn er de Boyne, het Koningskanaal en een spoorweg van Drogheda naar Kells. De hoofdstad Trim, aan de Boyne gelegen, heeft een Latijnsche school, eenige fabrieken en een paar duizend inwoners. Dubbel zooveel vindt men er te Navan, een vlek bij het vereenigingspunt van Boyne en Blackwater, dat een kruispunt van spoorwegen is en een R. Katholiek seminarium bezit.

Easton, *N. Wing.*, een Nederlandsch geoloog en mijningenieur werd den 16den Februari 1859 te Dordrecht geboren, studeerde aan de Polytechnische school te Delft en werd den 15den Februari 1885 benoemd tot ingenieur derde klasse bij het mijnwezen in Nederlandsch Oost-Indië. Zijn aanstelling tot ingenieur 2de klasse volgde den 25sten September 1887, eerste klas werd hij den 17den Augustus 1891 en hoofdingenieur den 20sten Juni 1903. In 1906 verliet hij 's lands dienst en is thans directeur der Dordtsche petroleum-maatschappij op Java. Zijn geschriften, voor het meerendeel verspreid in periodieken, handelen voornamelijk over de geologie van de Wester-afdeeling van Borneo. Zijn meest belangrijk werk is „Geologie eines Teiles von West-Borneo nebst einer kritischen Uebersicht des dortigen Erzvorkommens (Batavia 1904 met atlas)".

Easton, *Cornelis*, een Nederlandsch sterrenkundige, letterkundige en journalist, werd den 10den September 1864 te Dordrecht geboren, waar hij zijn eerste opleiding ontving, en in 1881 met einddiploma de hoogere burgerschool verliet. Van 1882—1884 studeerde hij te Delft, legde echter geen examen af, maar wijdde zich aan de studie der Fransche taal- en letterkunde, waarvoor hij in 1886 het Middelbaar diploma behaalde. Sedert beoefende hij de journalistiek, was van 1890—1895 redacteur van de „Dordrechtsche Courant", van 1895—1906 van de „Nieuwe Rotterdamsche Courant" en werd in 1906 benoemd tot hoofdredacteur van het „Nieuws van den Dag" ter vervanging van dr. *C. Ritter*. Hij verleende verder zijn medewerking aan verschillende letterkundige en wetenschappelijke periodieken, als: „De Portefeuille", „De (gele) Amsterdammer", „Album der Natuur", „Vragen van den Dag", „Elseviers geïllustreerd maandschrift", „Tijdschrift v. h. K. Ned. Aardrijksk. Gen.", „Petermann's Mitteilungen", „Astronomische Nachrichten", „Knowledge", „Astrophysical Journal" enz. Van 1889—1906 was hij redacteur van het maandschrift „Europa", waarin hij ook voor dien tijd reeds onder den schuilnaam „*Cenatos*" boekbeoordeelingen schreef. Bij al dezen arbeid had hij nog tijd voor belangrijk werk op astronomisch gebied, dat in 1903 officieele erkenning vond door zijn benoeming tot doctor honoris causa in de wis- en sterrenkunde aan de rijksuniversiteit te Groningen. Zijn voornaamste publicaties op wetenschappelijk gebied zijn: „La voie lactée dans l'hémisphère boréal" (1893), „Sur la distribution apparente des étoiles dans une partie de la voie lactée" (Astronomische Nachrichten Bd. 137), „A new theory of the milky way" (Astrophysical Journal, 1900), „Distribution de la lumière golactique, comparée à la distribution des étoiles cataloguées dans la voie lactée boréale" (Verhandelingen van de Koninklijke Akademie 1903), „Over de schijnbare verdeeling van de nevelvlekken" (Verslagen van de Koninklijke Akademie 1904), „Schommelingen der zonswerkzaamheid en van het klimaat" (Verslagen van de Koninklijke Academie 1904/5), „De zon en het klimaat" (Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch aardrijkskundig genootschap, 1905), „Zur Periodizität der solaren und klimatischen Schwankungen" (Petermann's Mitteilungen 1905).

East-River is de naam van een waterweg in den Noord-Amerikaanschen staat New York, die de haven van New York met de Long Island-Sound verbindt. Zij is 28 km. lang en heeft tusschen New York en Brooklijn een breedte van 1200 m. New-York en Brooklyn zijn door de over de rivier hangende East-River brug verbonden. De Haarlem-River en Spuyten-Duivel-Creek vereenigen haar met den Hudson en scheiden het eiland Manhattan, waarop de stad New-York ligt, van het vasteland. Tot de eilanden der East-River behooren Blackwell's Island met gevangenissen, krankzinnigengesticht, hospitaal, werk- en armenhuis, en Ward's Island met groote gebouwen voor de immigratie-commissarissen. De rivier is voor de grootste zeilschepen bevaarbaar, en het gevaar der rotsriffen van *Hell Gate* is aanmerkelijk verminderd door het doen springen van *Flood Rock* (4 Juli 1876) en door andere opruimingen van onderzeesche rotsen, zoodat het vaarwater, vroeger slechts 180 m. breed, in 1883 een breedte heeft verkregen van 360 m. Ook de tusschen Batterij en Governor's Island liggende *Diamond Reef* heeft men in Juni 1880 en in Juli 1890 doen springen.

East Saginaw, een koopstad in het graaf-

Digitized by Google

schap Saginaw in den Noord-Amerikaanschen staat Michigan, ligt op den rechter oever van de rivier Saginaw en schuin tegenover de stad van dien naam. Zij werd in 1850 gesticht, in 1859 tot stad verheven en telt (1900) 42345 inwoners. Zij is het vereenigingspunt van drie spoorwegen, en in haar haven wordt veel hout en zout verscheept. Men vindt er een waterleiding, veel zaagmolens en zoutziederijen, de werkplaatsen van den Flint-Père-Marquettespoorweg met 500 werklieden en goede scholen.

East St. Louis, een stad in het graafschap St. Clair in den Noord-Amerikaanschen staat Illinois, telt (1900) 29655 inwoners en is belangrijk als het vereenigingspunt van tien spoorwegen. Zij is door middel van een brug ter lengte van 1963 m. met de tegenover haar gelegen stad St. Louis verbonden.

East-Stonehouse, een stad in het Engelsche graafschap Devonshire, ligt aan het Kanaal tusschen Plymouth en Devonport en telt (1901) 15111 inwoners. Men vindt er een groote inrichting voor de proviandeering der Engelsche marine met bakkerijen, slachthuizen en bewaarplaatsen voor 2—3 millioen pond vleesch, een marinehospitaal voor 1200 zieken, barakken, kazernen en dokken.

Eastwick, *Edward Backhouse*, een Engelsch beoefenaar der Oostersche talen en diplomaat, werd geboren den 13den Maart 1814 te Warfield in Berkshire, studeerde te Oxford en trad als cadet der infanterie in dienst bij het Indische leger. Hier werd hij tolk voor verschillende Indische talen, in 1839 attaché bij het gezantschap in Sindh en vertrok in 1842 met *H. Pottinger* naar Nanking om vrede met China te sluiten. In 1845 werd hij benoemd tot hoogleeraar in het Hindostansch en Teloegoe aan het college der Oost-Indische Compagnie te Haileybury en in 1850 tevens tot bibliothecaris aldaar. In 1859 werd hij ondersecretaris in het geheim departement van het Indisch ambt en in 1860 gezant aan het Perzische Hof, in welke betrekking hij belangrijke zaken tot stand bracht, o.a. de overeenkomst omtrent de door Perzië naar Indië loopende telegraaflijn. In Mei 1863 keerde hij naar Engeland terug, was in 1868—1874 lid van het Lagerhuis en overleed te Ventnor op het eiland Wight den 16den Juli 1883. Hij schreef „Sindhi vocabulary" (1843), „Hindustani grammar" (2de druk, 1858), „Dry leaves from young Egypt" 3de druk, 1851), een uitgave van „Gullistan" van *Saadi* (2de druk, 1880), een uitgave van „Prem Sagar" (1851), van „Anvari Sohaili" (1854) en van „Khirad Afroz" (1857) en „Journal of a diplomatist's three years residence in Persia" (2 dln., 1864). Ook bewerkte hij de presidentschappen Madras, Bengalen en Bombay voor *Murray's* Handbook for India" en vertaalde de „Vergleichende Grammatik" van *Bopp* in het Engelsch.

Eaton, *John*, een Amerikaansch paedagoog, geboren den 5den December 1829 te Sutton in New-Hampshire, was van 1854—1859 werkzaam als leeraar en schoolopziener in den staat Ohio, studeerde daarna in de theologie te Andover, werd in 1861 veldprediker van het leger der Noordelijken, waarin hij als officier tot den rang van brigadegeneraal opklom. Na den oorlog werd hij in 1867 schoolopziener in Tennessee, in 1870 commissioner of the U. S. Board of Education te Washington en van 1886—1891 leider van een college te Marietta (Ohio). Hij heeft zich zeer verdienstelijk gemaakt voor het onderwijs in de Vereenigde Staten en leeft te Washington.

Eaton-Hall is het landgoed van den hertog *van Westminster* in het Engelsche graafschap Cheshire, 6 km. ten zuiden van Chester, aan den Dee. Het prachtige slot, van 1870—1882 in Gotischen stijl opgetrokken, ligt in een groot park en bevat een kostbare schilderijenverzameling (*Rubens, Millais*).

Eau (Fransch = *water*) is in het bijzonder de naam van allerlei *reukwaters*, die doorgaans uit welriekende plantendeelen bereid worden. Men heeft bijvoorbeeld *eau de menthe* (pepermuntwater), *eau de fleurs de tilleuls* (lindebloesemwater), *eau de lavende* (lavendelwater) enz. Andere dergelijke reukwaters zijn genoemd naar de plaatsen, waar zij vervaardigd worden, zooals *eau de Cologne*, *eau d' Anvers*, *eau des Carmes*, enz.

Van deze is de *eau de Cologne* (Keulsch water) verreweg het meest bekend. Dit werd in de 2de helft der 17de eeuw het eerst vervaardigd door een Italiaan, *Farina* geheeten (zie aldaar). De *eau de Cologne*, evenals alle welriekende eaux, — is een oplossing van geurige, vluchtige (zoogenaamde aetherische) oliën (oranjebloesemolie, citroenolie, bergamotolie, rosmarijnolie, lavendelolie enz.) in wijngeest, doch is de samenstelling een fabrieksgeheim der ± 30 fabrikanten te Keulen.

Eau de Luce is een melkachtige oplossing van vluchtige barnsteenolie in ammoniak; het heeft een zeer sterken reuk en wordt als zenuwmiddel aangewend.

Ook heeft men *eaux*, om vlekken uit stoffen te verwijderen. Hiertoe behooren:

Eau de Javelle (*liquor kali hypochlorosi*) een oplossing van onderchlorigzuur kalium in water. *Javelle* bereidde het op de volgende wijze: hij nam 10 deelen chloorkalk, wreef die fijn met 300 deelen water, voegde er een koude oplossing bij van 10 deelen ruwe potasch in 33 deelen water, roerde een en ander goed door elkander en filtreerde het na verloop van een half uur, waarna hij er een deel zoutzuur bijvoegde en het vocht in goed gesloten flesschen op een donkere plaats bewaarde.

Eau de Labarraque (liquor natri hypochlorosi) is een vlekkenwater, dat ook wel onder den naam van *eau de Javelle* verkocht wordt. Om het te bereiden, wrijft men 10 deelen chloorkalk met 240 deelen water en voegt er een oplossing bij van 10 deelen soda en 72 deelen water, terwijl men het vocht na verloop van eenige uren filtreert en in goed gekurkte flesschen op een donkere plaats bewaart. Het wordt bij de analyse ook gebruikt als reactie op arsenik. Men verkrijgt echter een beter vocht, wanneer men chloor in een oplossing van koolzuur natrium leidt. Men ontwikkelt namelijk chloor uit 5 deelen bruinsteen en 10 deelen ruw zoutzuur (met een soortelijk gewicht van 1,12) in een zacht verwarmde kolf en leidt het gas in een koude oplossing van 15 deelen soda in 35 deelen water, totdat deze volkomen verzadigd is. Het vocht, dat een groen-

Digitized by Google

achtig gele kleur heeft en sterk naar chloor riekt, moet daarna in gesloten flesschen op een koele plaats tegen den invloed van het licht beschermd worden.

Eau Chaudes of *Aigues Chaudes* is de naam van een dorp en badplaats in het Fransche departement Basses Pyrenées. Het verheft zich in een nauwe, donkere, woeste kloof der Gave d'Ossau aan den voet van den Pic du Midi d'Ossau en ten westen van Eaux Bonnes. Beide plaatsen, te voren ontoegankelijk voor rijtuigen, zijn thans door fraaie wegen met Laruns verbonden. Men vindt te Eaux Chaudes zeven warme zwavelbronnen (31,5°—36,4° C.), die jaarlijks gemiddeld door 2000 badgasten worden bezocht.

Eau Claire, de hoofdstad van het gelijknamig county in den Noord-Amerikaanschen staat Wisconsin, ligt bij de monding van den Clear Water in den Chippewa, niet ver van de Chippewa-watervallen, is een kruispunt van spoorwegen en telt (1900) 17517 inwoners. Men heeft er een kweekschool voor onderwijzeressen en een tentoonstellingsgebouw, benevens fabrieken voor meel, linnen en katoen, een belangrijken houthandel en veel hout industrie.

Eaux Bonnes of *Aigues Bonnes*, een vlek in het Fransche departement Basses Pyrenées en in het arrondissement Oléron, ligt aan den Valentin in een diep dal der Pyreneeën en telt (1901) 768 inwoners. Het is bekend door zijn warme bronnen (11,9°—32,8° C.), die uit de kalkrotsen ontspringen en jaarlijks door 6- tot 10000 badgasten worden bezocht. Daarenboven worden jaarlijks 300000 flesschen van dit water verzonden. De omtrek is rijk aan prachtige natuurtafereelen.

Ebal is de naam van een woesten rotstop, die tot het gebergte van Ephraïm behoort en zich in Palestina ter hoogte van 938 m. verheft. Hij verrijst tegenover den berg Gerizim; in het dal tusschen beide ligt Nabolus, het voormalige Sichem. Op den Ebal bouwde *Jozua* zijn altaar.

Ebbe. Zie *Getijden*.

Ebbenhout is de naam van verschillende harde en zware, gezochte houtsoorten. Het echte ebbenhout is zeer hard, eenigszins bros, zwaar en donkerzwart van kleur, en bij het verbranden verspreidt het een eigenaardigen, niet onaangenamen reuk. Voorheen werd het ook in de geneeskunde gebruikt als een oplossend en zweetdrijvend middel, doch in den tegenwoordigen tijd verschaft het hoofdzakelijk grondstof aan kunstdraaiers. Het heeft een soortelijk gewicht van 1,33 en is door zijn hardheid en schoonen glans zeer geschikt voor meubels en muziekinstrumenten. Het zuiver zwarte hout zonder vlammen of aderen wordt voor het beste gehouden.

De boomen, die echt ebbenhout leveren, zijn soorten van de geslachten *Diospyros* en *Maba*, tot de familie der *Ebenaceeën*, en van het geslacht *Aspalathus*, tot die der Vlinderbloemigen (*Papilionaceeën*) behoorende. De soorten der eerste 2 geslachten, die ebbenhout leveren (vooral *Maba Ebenus R. Br.*), komen voor in Britsch-Indië, in den Oost-Indischen Archipel, op Madagascar en Mauritius (vooral van *Diospyros Ebenus Retz.*) Daarenboven geeft men den naam van ebbenhout ook aan het hout van andere boomen, als dit min of meer donker gekleurd is. Men heeft bijv. Dretisch ebbenhout met fraaie bruine aderen op een olijfgroenen grond, West-Indisch ebbenhout met een groenachtig bruine kleur en van *Brya Ebenus* afstammende, en het Braziliaansche, dat van den airipalm (*Astrocaryum*) komt enz. Men heeft ook onecht of kunstmatig ebbenhout, nl. gewone houtsoorten, die door de een of andere verfstof zwart zijn gemaakt, zoodat zij op ebbenhout gelijken, alsmede een mengsel van zaagsel en bloed, hetwelk sterk wordt samengeperst en door zijn kleur op ebbenhout gelijkt.

Ebbw Vale, een stad in het Engelsche graafschap Monmouth, is een station van de Great-Western en den London and Northwesternspoorweg en telt (1901) 20993 inwoners. In de nabijheid der stad bevinden zich steenkolen- en ijzermijnen.

Ebdeuren noemt men sluisdeuren, die somtijds worden aangebracht bij uitwaterings- of spuisluizen. Zij vormen dan de binnenste deuren, die met de punt naar het binnenwater gekeerd zijn en dus gedurende de eb dienst doen door het water het afloopen te beletten. De buitenste, die zich bij hooger buitenwater, dus bij vloed, sluiten, zijn de *vloeddeuren*. Men vindt zulke sluisdeuren van groote afmetingen bijv. te IJmuiden aan het Noordzeekanaal.

Ebe, *Gustav*, een Duitsch architect, werd geboren te Halberstadt den 1sten November 1834, studeerde aan de Academie voor Architectuur en Schoone Kunst te Berlijn en verbond zich tot 1888 aldaar met *Julius Benda* (geboren in 1888 te Rauden in Opper-Silezië), om gemeenschappelijk werkzaam te zijn. Bij het ontwerpen van een plan voor het stadhuis te Weenen verwierven zij den eersten prijs, maar werden niet belast met de uitvoering. Te Berlijn bouwden zij het „Pringsheimsche Haus" (barokstijl met Venetiaansche details), het paleis „von Tiele—Winckel" (renaissance stijl), de villa Kaufmann en een particulier huis aan den Pariser Platz. Meermalen maakten zij bij hun gebouwen gebruik van de polychromie. Alleen bouwde hij in 1890 het Concordia (thans Apollo) theater in Berlijn. *Ebe* schreef: „Alanthus. Handbuch der ornamentalen Alanthusformen aller Stilarten" (1883), „Die Spätrenaissance" (2 dln., 1886), „Die Schmuckformen der Denkmalsbauten aus allen Stilepochen" (dl. 1—8, 1893—1898), „Abrisz der Kunstgeschichte des Altertums" (1895), „Deutsche Eigenart in der bildenden Kunst" (1896), „Der Deutsche Cicerone. Führer durch Kunstschätze der Länder deutscher Zunge" (1897-1901), „Architektonische Raumlehre" (1900) en „Die Dekorationsformen des 19en Jahrhunderts" (1900).

Ebel, *Johann Gottfried*, een Duitsch schrijver, werd geboren den 6den October 1764 te Züllichau in het Pruisische distrikt Frankfort aan de Oder. Hij studeerde in de geneeskunde en werd eerst arts te Frankfort aan de Main en later in Zwitserland. Zijn vriend *Ollner* bracht hem in betrekking met de Fransche omwentelingsmannen en hij werd dientengevolge genoodzaakt Duitschland te verlaten. Hij begaf zich naar Parijs, werd door het Helvetisch verbond, later door Zürich tot burger benoemd, vestigde zich

Digitized by Google

in laatstgenoemde stad en overleed aldaar den 8sten October 1830. Hij schreef: „Anleitung auf die nützlichste und genuszvollste „Schilderung der Gebirgsvölker der Schweiz" (2 dln., 1798—1802), „Ueber den Bau der Erde in den Alpengebirgen" (2 dln., 1808), „Ideën über die Organisation des Erdkörpers und über die gewaltsamen Veränderungen seiner Oberfläche" (1811) en „Malerische Reise durch die neuen Bergstrassen des Kantons Graubünden" (1825).

Ebel, *Hermann Wilhelm*, een Duitsch taalkundige, werd geboren te Berlijn den 10den Mei 1820, studeerde in de letteren in zijn geboorteplaats en te Halle, beoefende met ijver de muziek en legde zich vooral toe op vergelijkende taalstudie. Hij werd leeraar aan een opvoedingsgesticht te Filehne en later eerst leeraar, vervolgens hoofdleeraar (1868) aan het gymnasium te Schneidemühl. In 1872 werd hij gewoon hoogleeraar in de Engelsche taal en letterkunde aan de universiteit te Berlijn en overleed in het Oostzeebad Misdroy den 19den Augustus 1875. Hij was de voornaamste vertegenwoordiger der Keltische philologie in Duitschland. Zijn hoofdwerk op dit gebied is een nieuwe uitgave (1871) der „Grammatica Celtica" van *Zeusz*. Verder schreef hij: „Die Lehnwörter der deutschen Sprache" (1856), „De verbi britannici futuro ac conjunctivo" (1866), „De Zeussi curis positis in grammatica celtica" (1869), benevens vele belangrijke opstellen in tijdschriften. Ook is hij werkzaam geweest als muziekleeraar en als componist.

Ebeling, *Christoph Daniël*, een Duitsch letterkundige, werd geboren in 1741 te Garmiszen in het distrikt Hildesheim, studeerde te Göttingen en legde zich vooral toe op de oude en nieuwe letterkunde. In 1769 werd hij geplaatst als leeraar aan de handelsschool te Hamburg en deed weldra zijn „Vermischte Aufsätze in Englischer Prosa" verschijnen. Soortgelijke handboeken vervaardigde hij voor het Italiaansch, Fransch Spaansch en Nederlandsch, en in de groote Aardrijkskunde van *Busching* bewerkte hij de gedeelten, die op Portugal en de Vereenigde Staten betrekking hebben. Later kwam hij met genoemden *Busching* aan het hoofd der handelsschool, gaf met hem de: „Handelsbibliothek" in het licht en werd er in 1794 leeraar in de geschiedenis en Grieksche taal aan het gymnasium. Hij leverde artikelen in onderscheiden Duitsche tijdschriften en overleed den 30sten Juni 1817. Hij liet 2 belangrijke verzamelingen na, een van meer dan 9 000 landkaarten, en een van meer dan 3 000 boekdeelen, die alle op Amerika betrekking hadden.

Ebeling, *Adolf*, een Duitsch schrijver, werd geboren den 24sten October 1827 te Hamburg, studeerde te Heidelberg, waar hij reeds in 1843 zijn eerste gedichten uitgaf, begaf zich na voleindigden studietijd naar Bahia in Brazilië en gaf in 1849 „Bruchstücke aus der Beschreibung einer Reise nach Brasilien" in het licht. Na zijn terugkeer werd hij leeraar te Schönberg in Mecklenburg, maar vertrok in 1851 naar Parijs, waar hij sedert 1862 de betrekking bekleedde van lid der universiteit en professor aan de keizerlijke handelsacademie. Tevens was hij werkzaam als correspondent voor Duitsche dagbladen en zijn mededeelingen zijn gedeeltelijk verzameld in zijn „Lebende Bilder aus dem modernen Paris" (6 dln., 1863—1869). Bij het uitbarsten van den oorlog in 1870 begaf hij zich naar Keulen en Düsseldorf, waar hij het „Deutsche Künstleralbum" redigeerde, en vertrok in 1874 naar Kaïro, om er een leerstoel aan de militaire school en tevens een betrekking bij het ministerie van Onderwijs te bekleeden. Sedert 1878 woonde hij te Düsseldorf en overleed den 21sten Juli 1896 te Keulen. Behalve de reeds genoemde werken schreef hij: „Jenny, die schwedische Sängerin" (1850), „Eine Mutter im Irrenhaus" (1851), „Vermischte Schriften" (2 dln., 1867—1868), „Regenbogen im Osten. Ghaselen" (1868), „Thürine. Eine bretonische Dorfgeschichte" (1871), „Bilder aus Kaïro" (2 dln. 1878), „Die Wunder der Pariser Weltausstellung von 1867" (1867), „Kaleidoskop aus den Kriegsjahren 1870—1871" (1871), „Fürstin und Professor" (1880), „Die Krone des Orients" (1867), „Der Regenbogen" (1872), een vertaling in verzen van „Nero" (1855), een drama van *Barbier* en „Napoléon III und sein Hof" (3 dln., 1891—1893).

Ebenaceae is de naam van een plantenfamilie met de volgende kenmerken: de bladeren zijn verspreid, gaafrandig, lederachtig, kort gesteeld en niet van steunblaadjes voorzien, de bladsteel is aan den voet eenigszins geleed, de bloemstelen zijn geleed, die, welke de mannelijke bloemen dragen verdeeld, die, welke de vrouwelijke bloemen dragen onverdeeld en van kleine schutbladeren voorzien, de bloemen zijn slechts zelden 2-slachtig en de planten één- of tweehuizig, de kelk is 3- tot 6-spletig en overblijvend, de bloemkroon éénbladerig, onderstandig, eenigszins lederachtig, van buiten veelal zachtharig, aan den rand 3- tot 16-slippig en afvallend, de meeldraden zijn op den bloembodem of op de bloemkroon ingeplant, vormen in aantal doorgaans een veelvoud van de bloemkroonslippen en zijn met 2-hokkige helmknoppen voorzien, het vruchtbeginsel is veelhokkig en telt één of twee eitjes in ieder hokje, de stampers zijn doorgaans aan den voet samengegroeid en dragen een enkelvoudigen of 2-spletigen stempel, de vrucht is vleezig, rond of langwerpig rond, het zaad heeft een vliezigen rok, veel en kraakbeenachtig kiemwit, en de kiem heeft bladvormige zaadlobben. Deze familie omvat boomen en heesters met een waterachtig sap en hard, dicht hout in meer dan 70 soorten, die in de keerkringslanden — vooral in die van Azië — te vinden zijn. Vele leveren looistof, sommige zoete, eetbare vruchten, terwijl het zaad een vette olie bevat. Het zwarte hout van *Diospyros* en *Maba*-soorten komt onder den naam van ebbenhout in den handel. Zie ook *Diospyros*.

Ebenezer (Hebreeuwsch = steen der hulp) is een plaatsje, misschien oorspronkelijk een heilige steen, waarbij de Israëlieten tweemaal door de Philistijnen verslagen werden (I *Samuel* IV: 1). In den tweeden slag maakten de Philistijnen zich meester van den Tabernakel. Zie verder I *Samuel* VII: 12.

Eber, *Paul* of *Eberus*, een Duitsch godgeleerde uit de dagen der Hervorming, werd geboren den 8sten November 1511 te Kitzingen, studeerde te Wittenberg, werd in 1536 magister in de wijsbegeerte en begon het volgende jaar wijs-

Digitized by Google

geerige en uitlegkundige lessen te houden. Hij was een vertrouwd vriend van zijn leermeester *Melanchthon*. Zijn werkzaamheid aan de universiteit te Wittenberg, waar hij sedert 1544 het hoogleeraarsambt in de Latijnsche taal bekleedde, werd door den slag bij Mühlberg afgebroken. Toch bleef hij aldaar gedurende de belegering en vatte in het winterhalfjaar van 1547 den draad zijner lessen weder op. In 1557 werd hij leeraar in de slotkerk en hoogleeraar in het Hebreeuwsch en en na den dood van *Bugenhagen* stadspastoor en algemeen superintendent. In 1559 werd hij doctor in de godgeleerdheid en na het overlijden van *Melanchthon* de voornaamste vertegenwoordiger van diens beginselen. Hij was betrokken in alle kerkelijke onderhandelingen van dien tijd, bij de conventie van Pegau (1548), bij de twistgesprekken te Worms (1557) en bij het mondgesprek te Altenburg (1569). Hij overleed den 10den December 1569. Hij was een ijverig en standvastig verdediger der zachtere gevoelens van *Melanchthon* tegen de meer gestrenge van *Luther*. Hij schreef „Geschichte des jüdischen Volks seit der Rückkehr aus dem Babylonischen Exil" (1548), een Latijnschen Bijbel en „Unterricht und Bekenntnisz vom heiligen Sacrament des Leibes und Blutes unseres Herrn Jesu Christi" (1562). Eindelijk heeft hij ook geestelijke liederen gedicht.

Eberhard, hertog *van Franken*, een broeder van den Oost-Frankischen of Duitschen koning *Koenraad I*, stond dezen in den strijd tegen de aanzienlijken des rijks getrouw ter zijde, werd in 915 bij Stadtberge aan de Diemel door hertog *Hendrik van Saksen* verslagen, bracht op verlangen van zijn stervenden broeder, die hem niet sterk genoeg oordeelde om zijn plaats te bekleeden, kroon en schepter aan zijn vijand *Hendrik van Saksen* en bevorderde diens verkiezing tot koning te Fritslar in April 919. Om die reden stond hij als hertog van Franken onder *Hendrik I* in groot aanzien. Met diens opvolger *Otto I* geraakte hij echter weldra in twist. Toen *Eberhard* wegens het eigenmachtig verwoesten van de burcht van een wederspannigen Saksischen leenman tot een boete van 100 pond zilver en zijn lieden tot een smadelijke straf veroordeeld waren, verbond hij zich met *Otto's* ouderen broeder *Thankmar* in 938 tot een opstand, waarbij *Otto's* broeder *Hendrik* in handen viel van *Eberhard*, die echter, door hem na *Thankmar's* dood op vrije voeten te stellen, zonder moeite vergiffenis verwierf. In 939 ondersteunde hij weder den opstand van *Giselbert van Lotharingen*, maar werd, toen hij bij Andernach over den Rijn wilde trekken, door zijn neven *Udo* en *Koenraad* overvallen en gedood.

Eberhard was de doopnaam van verschillende graven en hertogen van *Württemberg*. Van hen noemen wij:

Eberhard de Oudere (Senior), graaf van Württemberg, was een zoon van *Ulrich I*, regeerde gemeenschappelijk met zijn ouderen broeder van 1265 tot 1279, later alleen en noemde zich „Een vriend van God en een vijand van alle menschen." Toen *Rudolf van Habsburg* sommige bezittingen van hem terugvorderde, sloot hij een verbond met onderscheiden graven, doch leed de nederlaag en moest na het verdrag van Ulm (1273) aan de eischen van zijn vijand voldoen. Bij een nieuwen opstand in 1286 werd hij nogmaals overwonnen. Ook met de volgende keizers leefde hij in vijandschap, doch bij de koningskeuze van 1308 kwam hij zeer in aanmerking. Toen hij in 1309 op den Rijksdag te Spiers heftig aangevallen werd, trok hij verstoord vandaar en kwam zelfs tegen den koning in verzet, toen deze over de Alpen wilde trekken. Hij werd echter van al zijn bezittingen beroofd, doch veroverde ze eenigen tijd daarna met uitzondering van Stuttgart en Waiblingen, die hij later van *Frederik den Schoone* terugkreeg. Hij overleed den 5den Juni 1325.

Eberhard II de Twistzieke (*Rixosus*), een kleinzoon van den voorgaande en een zoon van *Ulrich III*, aanvaardde in 1344 tegelijk met zijn broeder *Ulrich IV* het bewind, was voorspoedig in den oorlog, bestuurde eenigen tijd Lotharingen en was meermalen opperbevelhebber van het keizerlijk leger, bepaaldelijk in den strijd tegen Zürich en Eszlingen. De rijkssteden van Zwaben dienden een aanklacht tegen hem in bij den keizer, en laatstgenoemde vermaande hem op den Rijksdag te Neurenberg de rijksvestingen terug te geven. *Eberhard* echter sloot met andere graven een verbond tegen zijn beschuldigers, doch werd bij Schondorf door den keizer geslagen. Ook kreeg hij twist met zijn broeder en deed eindelijk in 1364 afstand van de regeering. Zijn verdere levensloop was een aaneenschakeling van vele glansrijke overwinningen en van enkele bloedige nederlagen. Hij overleed den 15den Maart 1392.

Eberhard III de Vrijgevige, een kleinzoon van den voorgaande en een zoon van *Ulrich*, die in den slag bij Döffingen den heldendood stierf, voerde vele oorlogen, belastte het land met schulden en overleed den 16den Mei 1447.

Eberhard IV, een zoon van den voorgaande, voegde door zijn huwelijk met *Henriëtte*, gravin *van Mömpelgard*, haar belangrijke bezittingen bij het grondgebied van Württemberg en overleed na een tweejarige regeering den 2den Juli 1449.

Eberhard I met den Baard (*Barbatus*), eersten hertog van Württemberg, werd geboren den 11den December 1445, ontsloeg zich in 1459 van de voogdijschap van zijn oom *Ulrich* en nam zijn land in bezit. Zijn gemalin *Barbara van Mantua* vormde den woesten man, die ook reeds een pelgrimstocht naar Jerusalem volbracht had, tot een uitmuntend regent. De ondeelbaarheid des lands werd door hem vastgesteld en door zijn eigen gezag te beperken; werd hij de grondlegger van een vertegenwoordigenden regeeringsvorm in Württemberg. Het handhaven zijner instellingen droeg hij op aan de praelaten, de ridders en den landelijken stand. Verder maakte hij zich verdienstelijk door het begiftigen van Stuttgart en Tübingen met stedelijke verordeningen. Hij bevorderde de kloostertucht en de wetenschap en stichtte de universiteit te Tübingen. Het volk verafgoodde hem, en hij betuigde openlijk, dat hij in het eenzaamste woud in den schoot van elk zijner onderdanen gerust kon slapen. Hij had den vrede lief en droeg er als opperhoofd van den Zwabischen Bond veel toe bij, dien te bewaren, maar hij aarzelde niet, wanneer de eer van den staat dat eischte, naar de wapenen te grijpen. Keizer *Maximiliaan I* verhief uit eigen

Digitized by Google

beweging hem tot hertog. Hij overleed den 24sten Februari 1496 te Tübingen zonder kinderen na te laten.

Eberhard II de Jongere, een zoon van graaf *Ulrich V* en geboren in 1447, aanvaardde de regeering in 1480, maar liet haar weldra in handen van *Eberhard met den Baard*, doch veroorzaakte hierdoor veel verwikkelingen, waarna hij in 1496 laatstgenoemde in de regeering opvolgde. Hij maakte zich echter schuldig aan verregaande willekeur, zoodat keizer *Maximiliaan I* hem vervallen verklaarde van het bewind. Hij ontving een jaargeld van 6000 florijnen, moest het land verlaten en overleed in 1504 op het kasteel Lindenfels in het Odenwald.

Eberhard III, geboren in 1614 en een zoon van hertog *Johann Friedrich*, aanvaardde in 1633 het bewind, trok op tegen het keizerlijk leger (1634), maar leed bij Nördlingen de nederlaag, waarna de keizer zijn rijk behandelde als een veroverde provincie. *Eberhard* nam de wijk naar Straatsburg en kwam eerst weder in 1638 in het gedeeltelijk en in 1648 in het geheele bezit zijner staten. Hij nam deel aan den oorlog tegen de Turken en aan dien van *Lodewijk XIV* tegen de Nederlanden en overleed den 3den Juli 1674.

Eberhard, *Johann August*, een Duitsch schrijver over wijsgeerige onderwerpen, werd geboren te Halberstadt den 31sten Augustus 1739, studeerde te Halle in de godgeleerdheid, was daarna huisonderwijzer bij vrijheer *von der Horst* en werd vervolgens benoemd tot conrector aan het gymnasium en tot tweeden predikant aan de hospitaalskerk in zijn geboortestad. Weldra echter legde hij zijn betrekkingen neder en vergezelde den vader van zijn kweekeling naar Berlijn, waar hij zich aan de wetenschap wijdde en vriendschappelijk omging met *Nicolai* en *Mendelssohn*. Daar hij zich echter ongerust maakte over zijn toekomst, werd hij aldaar predikant in een werkhuis. Omstreeks dien tijd schreef hij zijn „Neue Apologie des Sokrates" (2 dln., 3de druk, 1788), een werk, dat veel bijval vond en ook veel aanstoot gaf. Daar hij nu op een bevordering te Berlijn niet hopen kon, werd hij in 1774 predikant te Charlottenburg, hoewel ook hier het gezag van koning *Frederik II* alle moeilijkheden uit den weg moest ruimen. In 1778 werd hij hoogleeraar in de wijsbegeerte te Halle en na de uitgave zijner „Allgemeine Theorie des Denkens und Empfindens" (2de druk, 1786), lid der Academie van Wetenschappen, in 1805 geheimraad en in 1808 doctor in de godgeleerdheid. Hij overleed den 6den Januari 1809. Hij was begaafd met een groote scherpzinnigheid en schreef een duidelijken, boeienden stijl. Met moed, maar zonder gunstig gevolg streed hij tegen de bespiegelende wijsbegeerte van *Kant* en *Fichte*. Van zijn talrijke geschriften vermelden wij: „Sittenlehre der Vernunft" (2de druk 1786), „Vorbereitung zur natürlichen Theologie" (1781), „Theorie der schönen Künste und Wissenschaften" (3de druk, 1790), „Allgemeine Geschichte der Philosophie" (2de druk, 1796), „Handbuch der Aesthetik" (4 dln. 1803—1805), „Geist des Urchristentums" (3 dln., 1807—1808), „Vermischte Schriften" (2 dln., 1784—1788) en „Versuch einer allgemeinen deutschen Synonymik" (6 dln., 1795—1802), later door anderen voortgezet. Van zijn „Synonymisches Handwörterbuch der deutschen Sprache" (1802) is in 1896 een 15de druk verschenen.

Eberhard, *Konrad*, een Duitsch beeldhouwer, werd geboren te Hindelang in Algau den 25sten November 1768, wijdde zich reeds vroeg aan de beeldhouwkunst en oefende zich te München in het atelier van *Boos* en later te Rome, waarheen hij in 1806 in opdracht van *Lodewijk*, kroonprins van Beieren, vertrokken was. In dien tijd vervaardigde hij „Venus met Amor", thans in de Glyptotheek, „Een zittende Silenus met den jeugdigen Bacchus" en een „Leda". In 1816 werd hij hoogleeraar aan de academie te München en bepaalde zich tot de Christelijke plastiek, zooals uit onderscheiden zijner kunstwerken blijkt. Hij overleed den 13den Maart 1859.

Eberhard, *Christian August Gottlob*, een Duitsch dichter en prozaschrijver, werd geboren te Belzig den 12den Januari 1769, studeerde te Leipzig in de godgeleerdheid, doch wijdde zich weldra uitsluitend aan de schoone kunst en aan de poëzie. In den aanvang zijner letterkundige loopbaan (1792) leverde hij een reeks van verhalen, zooals „List um List". Daarna vestigde hij zich te Halle en schreef: „Ferdinand Warner, der arme Flötenspieler" (2 dln., 2de druk, 1808), „Fet-Elof" (1803), „Gesammelte Schriften" (4 dln., 1803—1807), „Federzeichnungen von Ernst Scherzer" (1803), en „Ischariot Krall's Lehren und Thaten" (1807). Vervolgens kwam hij aan het hoofd van den boekhandel van *Renger* te Halle, bezorgde met *Lafontaine* de uitgave van het tijdschrift „Salina" (8 dln., 1812—1816) en aanvaardde de redactie van het „Jahrbuch der häuslichen Andacht". In 1835 verkocht hij zijn boekhandel en begaf zich naar Hamburg. Een reis naar Italië leverde hem stof voor het werk „Italien, wie es mir erschienen ist" (2 dln., 1839). In 1840 hield hij zich opnieuw bezig met het schilderen in olieverf en na den brand te Hamburg vestigde hij zich te Dresden, waar hij den 13den Mei 1845 overleed. Zijn roem als letterkundige rust vooral op zijn idylle „Hännchen und die Küchlein" (1822), welke 25 uitgaven beleefd heeft en in onderscheiden talen (in het Nederlandsch door *A. Winkler Prins*, 1840), zelfs in het Latijn, is overgezet. Verder dichtte hij nog „Der erste Mensch und die Erde" (1828). Zijn „Gesammelte Schriften" zijn in 1830 en 1831 in 20 deelen in het licht verschenen, en na dien tijd schreef hij nog: „Blicke auf Tiedge's und Elisa's Leben" (1844).

Eberlein, *Georg*, een Duitsch architect, historieschilder en decorateur, werd geboren te Linden bij Heilbronn, den 13den April 1819, bezocht eerst de polytechnische school en toen het atelier der gebroeders *Heideloff* te Neurenberg. Hij leverde schier alle teekeningen voor de eerste acht afleveringen van de „Ornamentik des Mittelalters" van *Karl von Heideloff*, volgde zijn leermeester naar Stuttgart en was werkzaam aan de restauratiën, die aan *Heideloff* waren opgedragen, terwijl hij tevens zelfstandig optrad. In beiderlei opzicht vermelden wij de Stiftskerk te Stuttgart en het kasteel Lichtenstein. In 1842 schilderde hij de kamerversieringen in het nieuwe kasteel Landsberg bij Meiningen, alsmede decoratiën voor

Digitized by Google

den Hofschouwburg te Stuttgart. Vooral vermelden wij van hem de restauratie van den burcht Hohenzollern. In 1855 keerde hij terug naar Neurenberg, waar hij aan de school voor kunstnijverheid en aan het Germaansch Museum werkzaam was. Hij bestuurde verder de glasschilderingen voor den dom te Erfurt, den gevelbouw der Mariakerk te Aschaffenburg, die van de kerk te Nordlingen, den bouw van de nieuwe Protestantsche kerk te München enz. Ook als schilder en aquarellist heeft hij veel goeds geleverd en hij ontwierp glasschilderingen voor het kasteel van vorst *von Bismarck* te Varzin. Hij overleed te Neurenberg den 8sten Juli 1884.

Eberlein, *Gustav*, een Duitsch beeldhouwer, werd geboren den 14den Juli 1847 te Spiekerhausen bij Hannoversch Münden. Hij was eerst goudsmid en bezocht in 1866—1869 de school voor Schoone Kunst te Neurenberg. Daarna vestigde hij zich te Berlijn. Van zijn kunstwerken vermelden wij: een standbeeld van *Leonardo da Vinci* voor de polytechnische school te Charlottenburg, en „Plato en Hippocrates" voor de universiteit te Kiel. Voor het front van het gebouw, bestemd voor het ministerie van Eeredienst te Berlijn, beitelde hij een fries ter lengte van 45 m. met 50 figuren. Op de tentoonstelling van 1883 bracht hij een groot relief „Der Genius Deutschlands" en op die van 1884 een „Dansende Bacchante". Van zijn verdere werken noemen wij „Een Grieksche fluitspeelster", „Een Grieksch meisje een duif offerend", „Venus tuchtigt Amor" (1886), „Een knaap die een doorn uit den voet trekt" (1886), „Psyche" (1887), „Gewonde Nymph" (1891), „Ontwaken der lente" (1891), „De boogschieter" (1892), „Pygmalion en Galathea" (1897) „Venus, den stervenden Adonis kussend" (1902). Voor Elberfeld maakte hij in 1893 standbeelden voor de keizers *Wilhelm I* en *Friedrich*. Standbeelden van zijn hand zijn eveneens te Mannheim, Rührort, München, Gladbach en Altona. Voor Koburg maakte hij een standbeeld van hertog *Ernst II* (1899), voor de *Siegesallee* te Berlijn van *Frederik I* (en busten van *Schlüter* en *Danckelmann*, 1900) en *Frederik Willem III* (en busten van *Blücher* en *Stein*, 1901), voor Tilsit van koningin *Louise* (1900), voor Rome van *Goethe* (1902), voor de garnizoenskerk te Kiel een bronzen Crucifixgroep (1900). Hij schreef „Aus eines Bildners Seelenleben, Plastik, Malerei und Poesie" (Berlijn, 1892).

Ebermayer, *Ernst Wilhelm Ferdinand*, een Duitsch beoefenaar der landbouwscheikunde en der meteorologie werd geboren den 2den November 1829 te Rehlingen bij Pappenheim in Beieren, wijdde zich aanvankelijk aan de pharmacie, waarin hij examen deed aan de universiteit te München, en legde aan genoemde universiteit zich verder toe op de natuurwetenschappen. In 1852 werd hij assistent van den hoogleeraar *von Kobell* aan het mineralogisch museum, deed in 1853 examen als leeraar in de scheikunde, natuurlijke historie en technologie en werd in November van dat jaar geplaatst te Nordlingen. In 1858 werd hij leeraar en rector aan de school voor nijverheid te Landau in Rijnpalts en in December daaraanvolgende professor in de schei-, delfstof- en landbouwkunde aan de centrale school voor boschcultuur te Aschaffenburg. In 1878 werd het onderwijs in de boschcultuur verplaatst naar de universiteit te München, zoodat *Ebermayer* benoemd werd tot gewoon hoogleeraar in de bodemkennis, klimatologie en de meteorologie aldaar.

Daar hij een reeks van jaren werkzaam bleef aan het onderwijs in de boschcultuur, bepaalde hij zich hoofdzakelijk bij de taak, om de scheien natuurkunde daarop toe te passen. Daardoor bevorderde hij den wetenschappelijken vooruitgang der boschcultuur en vooral de stichting van daarvoor ingerichte proefstations, die op zijn aandringen in grooten getale in Duitschland verrezen. In 1899 nam hij zijn ontslag. Behalve onderscheiden vlugschriften en opstellen in tijdschriften schreef hij: „Die physikalische Einwirkungen des Waldes auf Luft und Boden" (1873), „Die gesammte Lehre der Waldstreu" (1876), „Physiologische Chemie der Pflanzen" (1882), „Die Beschaffenheit der Waldluft und die Bedeutung der atmosphärische Kohlensäure für die Waldvegetation" (1885), „Die hygienische Bedeutung der Waldluft und des Waltbodens" (1890) en „Ergebnisse der Beobachtungen über Blitzschläge und Hagelfälle in den Staatswaldungen Bayerns" (1891).

Ebers, *Georg Moritz*, een Duitsch onderzoeker op het gebied der Oostersche, vooral der Egyptische oudheid en romanschrijver, werd geboren te Berlijn den 1sten Maart 1837, studeerde te Göttingen eerst in de rechten, daarna in de letteren en legde zich te Berlijn vooral toe op de Egyptische taal- en oudheidkunde. Nadat hij van een verlamming van een zijner voeten genezen was, bezocht hij de belangrijkste musea van Europa en vestigde zich in 1865 te Jena, waar hij voorlezingen hield over de oud-Egyptische spraakleer, geschiedenis en gedenkteekenen. In 1869 begaf hij zich op reis over Spanje en Noord-Afrika naar Egypte en keerde na een afwezigheid van 14 maanden in Duitschland terug, waar hij in 1870 als hoogleeraar te Leipzig benoemd werd. Den winter 1872—1873 bracht hij in Egypte door en vond in de ruïnes van Thebe behalve belangrijke nieuwe inschriften, een papyrus over geneeskunde uit de 16de eeuw v. Chr., die zijn naam draagt en te Leipzig bewaard wordt. In 1889 trad hij wegens ziekte af en bracht den winter door te München, den zomer te Tutzing, waar hij den 7den Augustus 1898 overleed. Op zijn graf te München is een gedenkteeken opgericht. Van zijn wetenschappelijke werken vermelden wij: „Disquisitiones de dynastia vicesima sexta regum aegyptiorum" (1865), „Die Bücher Moses. Sächlicher Kommentar zu Genesis und Exodus" (dl. 1, 1868), „Durch Gosen zum Sinai" 2de druk, 1881), „Papyrus Ebers. Das hermetische Buch über die Arzneimittel der alten Aegypter in hieratischer Schrift" (zijn hoofdwerk, 2 dln., (2de druk, 1886—1887), „Ueber das hieroglyphische Schriftsystem" (2de druk, 1875), „Der geschnitzte Leipziger Holzsarg der Hatbrastu" (1884), „Papyrus Ebers. Die Masze und das Kapitel über die Augenkrankheiten" (2 dln., 1889), „Eine Galerie antiker Portraits" (1889), „Die hieroglyphischen Schriftzeichen der Aegypter" (1890), „Die koptische Kunst u. s. w." (1892), „Antike Portraits" (1893), „Wie Alt-

Digitized by Google

ägyptisches in die europeischen Volksmedizin gelangte" (1895). Voor het prachtwerk „Aegypten in Bild und Wort" (2 dln., 1878—1879) en voor *Junghaendel's* „Aegypten" (1894) leverde hij den tekst en gaf met *H. Guthe* het geïllustreerde „Palästina in Bild und Wort" (2 dln., 2de druk, 1886—1887), alleen „Cicerone durch das alte und neue Aegypten" (2 dln., 1886) uit. Van zijn in Egypte spelende romans noemen wij: „Eine aegyptische Königstochter" (3 dln., 1864), „Uarda" (3 dln., 1877), „Homo sum" (1878), „Die Schwestern" (1880), „Der Kaiser" (2 dln., 1881), „Serapis" (1885), „Die Nilbraut" (3 dln., 1887), „Josua" (1889), „Per aspera" (1892), „Kleopatra" (1894), „Arachne" (1897) en het gedicht „Elifên" (1888). In andere omgeving spelen „Die Frau Bürgemeisterin" (1882), „Ein Wort" (1883), „Die Gred" (2 dln., 1888), „Im Schmiedefeuer" (2 dln., 1895), „Im blauen Hecht" (1896), „Barbara Blomberg" (2 dln., 1896) en „Drei Märchen" (1891), het sprookje „Die Unersetzlichen" (1895) en „Das Wanderbuch. Eine dramatische Erzählung" (1899). *Ebers'* verzamelde werken verschenen van 1893—1897 in 32 deelen.

Ebersbach, *Christian Heinrich*, een Luthersch godgeleerde, werd geboren te Hamburg in 1763, studeerde te Erlangen en te Jena, werd Luthersch predikant te Bergen-op-Zoom, daarna te Amsterdam en in 1819 buitengewoon hoogleeraar aan het Luthersch seminarium aldaar. Nadat hij in 1839 eervol emeritaat verkregen had, vertrok hij naar Bremen en overleed aldaar den 10den Januari 1858. Hij heeft onderscheiden „Predigten" uitgegeven, waarvan sommige in het Nederlandsch vertaald zijn, alsmede een verzameling van Hoogduitsche kerkgezangen.

Ebersberg, *Johann Sigmund*, bijgenaamd *vader Ebersberg*, bekend door zijn geschriften voor de jeugd en door de uitgave van den „Oesterreichischer Zuschauer", werd geboren den 22sten Maart 1799 te Steinabrunn in Neder-Oostenrijk, studeerde te Weenen en was vervolgens als huisonderwijzer werkzaam. In het jaar 1848 was hij een ijverig voorstander der reactie en ontving later daarvoor een ridderorde. Hij schreef o. a. „Der Mensch als Schöpfer und Zerstörer seines Glücks" (1831), „Erzählungen für meine Söhne" (8 dln., 1835), „Das Buch vom guten und geselligen Tone" (1834) en „Das Whistspiel" (7de druk, 1873). Hij overleed te Harnals bij Weenen den 27sten October 1854.

Ebersberg, Karl Julius, een zoon van den voorgaande, werd geboren te Weenen in 1831, trad in krijgsdienst en schreef als officier: „Wanderbuch eines Soldaten" (1855), „Am Wachtfeuer" (1855) en „Zur Milares" (1857). Hij werd hoogleeraar aan de militaire academie te Wiener-Neustadt, vervaardigde eenige handboeken voor het onderwijs en overleed den 4den April 1870.

Ebersberg, *Ottokar Franz*, een Weensch tooneeldichter, bekend onder den schuilnaam *O. F. Berg*, werd geboren te Weenen den 10den October 1833, schreef in 1854 zijn eerste tooneelstuk en leverde daarna nog een honderdvijftigtal, van welke onderscheiden meer dan honderdmaal en vele twintig tot zestigmaal zijn opgevoerd. Hij behandelde gaarne vraagstukken van den dag, geeselde de zwakheden en gebreken der samenleving en trachtte door een geestrijken dialoog op het effect te werken. Zijn beste stukken zijn „Berlin, wie es weint und lacht", „Einer von unsere Leut", „Die Pfarrerskôchin", Die alte Schachtel", „Verlassene Kinder", „Die Probirmamsell", „Der letzte Nationalgardist", „Nemesis", „Das Mäd'l ohne Geld", „Der deutsche Bruder", „Ein Wort an den Reichsrath", „Der barmherzige Bruder", „Isaak Stern", „Doktor Kaslinger", „Der Hasenschrecker", „Ein Stündchen auf dem Comptoir" en „Eine verrückte Person". Daarenboven stichtte en redigeerde hij verschillende bladen, waarin hij in tal van artikelen bot vierde aan zijn spotziek talent. Hij overleed den 16den Januari 1886 te Döbling bij Weenen.

Eberswalde, tot 1877 *Neustadt-Eberswalde* genaamd, een stad in de Pruisische provincie Brandenburg, ligt aan het Finowkanaal, aan den mond der Schwärze en aan de spoorwegen Berlijn—Stettin en Frankfort—Angermünde en telt (1905) 23846 inwoners. Men heeft er twee Protestantsche kerken, een R. Katholieke kerk, een synagoge en sedert 1878 een gymnasium. In 1830 werd er een boschbouwacademie door *Pfeil* gesticht. Ook vindt men er onderscheiden fabrieken en een levendigen houthandel.

Ebert, *Johann Arnold*, een Duitsch dichter en tevens vertaler van onderscheiden Engelsche werken, werd geboren te Hamburg den 8sten Februari 1723, studeerde te Leipzig aanvankelijk in de godgeleerdheid, maar bepaalde zich weldra tot de fraaie letteren, terwijl zijn omgang met *Gellert*, *Schlegel*, *Zachariä*, *Cronegk*, *Giseke* en *Cramer* grooten invloed had op de ontwikkeling zijner dichterlijke talenten. Met laatstgenoemde twee gaf hij de tijdschriften „Jüngling" en „Bremer Beiträge" uit. In 1748 werd hij leeraaraan het Carolinum te Brunswijk, waar hij in 1753 tot gewoon hoogleeraar, later tot Hofraad benoemd werd. Hij overleed er den 19den Maart 1795. *Klopstock* wijdde aan hem een ode. Hij zelf leverde een vertaling van den „Leonidas" van *Glover* (1742) en vooral een voortreffelijke overzetting der „Night Thought's" van *Young* (5 dln., 1760—1771). Zijn verzamelde werken zijn onder den titel „Episteln und vermischte Gedichte" in 1789 in het licht verschenen.

Ebert, *Friedrich Adolf*, een Duitsch bibliograaf, werd geboren den 9den Juli 1791 te Taucha bij Leipzig, studeerde aldaar en te Wittenberg in de godgeleerdheid, legde zich echter vooral toe op de geschiedenis en werd amanuensis van den onderbibliothecaris der stadsboekerij te Leipzig. Hij nam deel aan de nieuwe inrichting der universiteitsbibliotheek aldaar en werd achtereenvolgens benoemd tot secretaris bij de openbare koninklijke bibliotheek te Dresden (1814), tot bibliothecaris te Wolfenbüttel (1823), tot zijn voormalige betrekking te Dresden, waar hij tevens die van bibliothecaris des konings waarnam (1825) en tot Hofraad (1828). Hij overleed den 13den November 1834. Van zijn werken noemen wij „Ueber öffentliche Bibliotheken" (1811), „F. Taubmanns Leben und Verdienste" (1814), „Torquato Tasso, nach Guinguéné dargestellt" (1819), „Die Bildung des Bibliothekars" (1820), „Ge-

Digitized by Google

schichte und Beschreibung der königlichen öffentlichen Bibliothek zu Dresden" (1822), „Zur Handschriftenkunde" (2 dln., 1827), „Die Kulturperioden des obersächsischen Mittelalters" (1825), en „Ueberlieferungen zur Geschichte, Literatur und Kunst der Vor- und Mitwelt" (2 dln., 1825—1826). Verder leverde hij onder den naam van *Günther*: „Darstellung der groszen Völkerschlacht bei Leipzig" (1814), „Geschichte des Kriegs der Russen und Deutschen gegen die Franzosen" (1815) en „Leben Napoleon Bonaparte's" (1817). Zijn hoofdwerk is „Allgemeines bibliographisches Lexikon" (2 dln., 1821—1830).

Ebert, *Karl Egon*, een Duitsch dichter, werd geboren te Praag den 5den Juni 1801, studeerde aldaar in de rechten en werd in 1825 archivaris en bibliothecaris en in 1829 raad en directeur van het archief te Donaueschingen. Hij overleed te Praag den 24sten October 1882. Reeds als jongeling schreef hij ongeveer 20 drama's, doch later bepaalde hij zich hoofdzakelijk tot de lyrische poëzie. Van zijn geschriften noemen wij: „Dichtungen" (2 dln., 2de druk, 1828), „Wlasta" (1829), een nationaal-Boheemsch heldendicht, „Das Kloster, idyllische Erzählung in fünf Gesängen" (1833) en de drama's „Pretislaw und Jutta" (1835) en „Czeszmir" (1835). Zijn reeks van sonnetten, getiteld „Ein Denkmal für Karl Egon, Fürsten zu Fürstenberg" (1855) wordt zeer geroemd. Nog noemen wij „Fromme Gedanken eines weltlichen Mannes" (1859) en een klein episch gedicht „Eine Magyarenfrau" (1865). Zijn „Poetische Werke" verschenen in 1877 te Praag in 7 deelen.

Ebert, *Adolf*, een Duitsch romanist, werd geboren te Kassel den 1sten Juni 1820, studeerde te Marburg, Leipzig, Göttingen en Berlijn, was vervolgens werkzaam als hoogleeraar aan de universiteit te Marburg en werd in 1862 geroepen tot het bekleeden van den pas gestichten leerstoel der Romaansche taal en letterkunde te Leipzig. Hij overleed den 1sten Juli 1890 te Leipzig. Hij schreef „Quellenforschungen aus der Geschichte Spaniens" (1849), „Handbuch der italienischen Nationalliteratur" (2de druk 1864), „Entwicklungsgeschichte der französischen Tragödie, vornehmlich im 16 Jahrhundert" (1856), „Tertullians Verhältnis zu Minucius Felix, nebst Anhang über Commodians Carmen apologeticum" (1868) en „Allgemeine Geschichte der Literatur des Mittelalters im Abendlande" (3 dln., 1874—1887). Ook redigeerde hij met *Ferdinand Wolf* het „Jahrbuch für romanische und englische Mysterien" en „Die ältesten italienischen Mysterien".

Eberth, *Karl Joseph*, een Duitsch anatoom en bacterioloog, werd den 21sten September 1835 te Würzburg geboren, studeerde aldaar en werd in 1865 hoogleeraar in de pathologische anatomie, en in 1874 tevens in de pathologie, histologie en ontwikkelingsgeschiedenis aan de veeartsenijschool aldaar. Sedert 1881 is hij hoogleeraar in de pathologische anatomie te Halle. Van zijn geschriften noemen wij „Ueber den Peitschenwurm" (1859), „Ueber das Lungenepithel" (1863), „Ueber Nematoden" (1863), „Ueber die Froschhaut" (1869), „Zur Kenntnis der bakteritischen Mykosen" (1872), „Ueber diphtheritische Endocarditis" (1873), „Die fötale Rhachitis und ihre Beziehung zu dem Kretinismus" (1878), „Der Typhusbacillus und die intestinale Infektion" (1883), „Geht der Typhusbacillus auf den Fötus über?" (1889), „Die Untersuchung des Auswurfs auf Tuberkelbacillen" (1891) en „Bakteriologische Wandtafeln" (dl. 1—4, 1891—1895). Van zijn bacteriologische onderzoekingen zijn die van den typhusbacil de belangrijkste. Met *Goldscheider* geeft hij sinds 1890 de „Fortschritte der Medizin" uit.

Eberty, *Georg Friedrich Felix*, een Duitsch schrijver, werd geboren te Berlijn den 26sten Januari 1812, studeerde aldaar en te Bonn in de rechten, bekleedde onderscheiden betrekkingen bij de magistratuur, vestigde zich in 1851 als privaatdocent te Breslau en werd er in 1854 buitengewoon hoogleeraar. Hij overleed den 7den Juli 1884 te Arnsdorf. Hij schreef: „Die Gestirne und die Weltgeschichte; Gedanken über Raum, Zeit und Ewigkeit" (3de druk, 1874), „Versuche auf dem Gebiete des Naturrechts" (1852), „Ueber Gut und Böse" (1855), „Walter Scott. Ein Lebensbild" (2de druk, 1871), „Lord Byron" (2 dln., 2de druk, 1879), „Geschichte des preuszischen Staats" (7 dln. 1866—1873), en „Jugenderinnerungen eines alten Berliners" (1878).

Eberty, *Eduard*, een Duitsch staatsman, werd den 12den Juni 1840 te Görlitz geboren, studeerde van 1858—1862 te Berlijn en Heidelberg, kwam bij de rechterlijke macht en was in den oorlog van 1870—1871 auditeur. In 1872 werd hij bezoldigd stadsraad te Berlijn, in 1876 syndicus. Gedurende eenige jaren was hij lid van het Pruisische Huis van Afgevaardigden en den Rijksdag, waar hij zich bij de Duitsch-vrijzinnige partij aansloot en op den voorgrond trad bij de behandeling van sociaal-politieke en gemeente-quaesties. Hij overleed den 24sten Juli 1894 te Friedrichroda. Hij schreef o. a. „Die Aufgaben der Berliner Kommunalverwaltung" (1878), „Ueber Lebensmittelversorgung von Groszstädten in Markthallen" (1884), „Der Markt und die Hauswirtschaft" (1886), „Heimstätten für Genesende" (1888) en „Gewerbegericht und Einigungsämter" (1890).

Eberwein, *Traugott Maximilian*, een Duitsch vioolspeler en componist, werd geboren te Weimar den 27sten Octoher 1775, bestudeerde in 1792 te Frankfort aan de Main de theorie der muziek, oefende zich onder de leiding van *Schick* in het vioolspel, werd in 1797 Hofmusicus te Rudolstadt, deed in 1803 een kunstreis door Italië en schreef te Rome zijn eerste kwartetten. Te Napels genoot hij het onderwijs van *Finaroli*. In 1804 keerde hij naar Rudolstadt terug, werd in 1810 benoemd tot kamermusicus en in 1817 tot Hofkapelmeester aldaar, deed nog een kunstreis naar Weenen en Hongarije en overleed den 2den December 1831. Hij heeft meer dan 100 compositiën geleverd, alle opera's en zangspelen. Van deze vonden vooral „Pietro und Elvira" (1818), „Claudina von Villa Bella" (1815), „Der Jahrmarkt zu Plaudersweilern" (1818) en „Das Schlachtturnier" (1819) grooten bijval.

Eberwein, *Karl*, een broeder van den voorgaande, werd geboren te Weimar, den 10den November 1784, was een verdienstelijk vioolspeler en componist, die onderscheiden opera's enz. geleverd heeft, o.a. „Graf von Gleichen", een ouverture voor Goethe's „Proserpina" en de muziek voor

Digitized by Google

„Lenore" van *Holtei*. Hij werd muziekdirecteur te Weimar en overleed den 2den Maart 1868.

Ebionieten is de naam van een Christelijke sekte, die in de tweede eeuw door de Algemeene Kerk als een ketterſche veroordeeld werd. Haar leden waren van Israëlietische afkomst en handhaafden de bepalingen der Wet van *Mozes* (de besnijdenis, de sabbatviering en de spijsgeboden), terwijl zij de gevoelens van *Paulus* omtrent de aanspraak der heidenen op het Evangelie en mitsdien veel schriften van het Nieuwe Testament verwierpen. Hun naam is afkomstig van het Hebreeuwsche woord *ebjonim*, hetwelk *behoeftigen* beteekent, welke naam hun vermoedelijk werd toegekend door hun tegenstanders, terwijl zij zich zelf *Nazaraeërs* noemden. Het Ebionisme schijnt tot de oudste vormen van het Christendom te behooren, doch van zijn geschiedenis weten wij weinig. Bij de Christenen uit de Joden vindt men in het midden der tweede eeuw een gestrenge en een meer gematigde richting. De aanhangers der eerste wilden het volbrengen van de voorschriften der Wet ook aan de Christenen uit de heidenen opleggen, hetgeen die der tweede alleen noodig oordeelden voor de Christenen van Israëlitische afkomst. Bij het toenemend gezag der Algemeene Christelijke Kerk werden laatstgemelden allengs daarin opgenomen, terwijl eerstgemelden met des te grooter hardnekkigheid aan hun beginselen vasthielden. Zij handhaafden de Wet van *Mozes* en vooral de eenheid van het Opperwezen, zoodat zij den „Zone Davids" niet met de Algemeene Christelijke Kerk als den „Zone Gods" wilden erkennen. Zij beschouwden *Jezus* als den zoon van *Jozef* en *Maria*, op wien bij den doop de geest van God nederdaalde. Intusschen vond ook de leer der geboorte van *Jezus* uit een maagd en die der ontvangenis door den Heiligen Geest aanhangers bij de Ebionieten, alsmede het gevoelen, dat in *Jezus* een engel of aartsengel gestalte had verkregen of de ware profeet, die reeds in het lichaam van *Adam* aanwezig en aan de aartsvaders en aan *Mozes* geopenbaard was. Deze denkbeelden schijnen zij aan de Esseërs te hebben ontleend, alsmede die omtrent de verwerping der bloedige offeranden en de onderscheiding tusschen echte en onechte bestanddeelen van het Oude Testament. Van de boeken des Nieuwen Verbonds, die eerst in het belang en volgens de zienswijze der Algemeene Christelijke Kerk na het midden der 2de eeuw tot canon zijn samengevoegd, erkenden zij slechts het Evangelie van *Matthaeus* en de Openbaring van *Johannes* als gezaghebbend, terwijl zij de leer van *Paulus* verwierpen.

Het Ebionisme hield het langst stand in Rome en Klein-Azië en vooral in Palestina en Syrië, waar de Christenen uit de Joden afgezonderd van de overige Christenen leefden. Tegen het einde der 4de eeuw kwamen zij meer in aanraking met de leden der Algemeene Christelijke Kerk. Zij waren toen in 2 partijen verdeeld, namelijk die der gewone (Phariseesche) en die der Esseensche Ebionieten, welke laatsten den oever der Doode Zee bewoonden. Zij verdwenen echter in den loop der 4de en 5de eeuw uit de geschiedenis.

Eblé, *Jean Baptiste*, graaf, een Fransch generaal, werd geboren den 21sten December 1758 te St. Johann von Rohrbach bij Saargemünd, streed in de Nederlanden en werd in October 1793 divisiegeneraal. In 1800 reorganiseerde hij de artillerie der Bataafsche Republiek. In 1806 en 1807 nam hij deel aan den veldtocht in Pruisen, werd in 1808 minister van Oorlog in het koninkrijk Westfalen en vertrok in 1810 naar Portugal en in 1812 naar Rusland. Hij deed de brug slaan over de Beresina. Door uitputting van krachten overleed hij te Koningsbergen den 21sten December 1812.

Ebner, *Victor*, ridder *van Rosenstein*, een Oostenrijksch natuuronderzoeker, geboren den 4den Februari 1842 te Bregenz, studeerde te Innsbrück, Göttingen, Weenen en Graz, vestigde zich in 1870 als privaatdocent te Innsbrück en werd in 1873 hoogleeraar in de histologie en embryologie te Graz en in 1888 in de histologie te Weenen. Hij schreef „Untersuchungen über den Bau der Samenkanälchen und die Entwickelung der Spermatozoiden" (Leipzig, 1871), „Die acinösen Drüsen der Zunge" (Graz, 1873), „Ueber den feinern Bau der Knochensubstanz" (Weenen, 1875), „Mikroskopische Studien über Wachstum und Wechsel der Haare" (Weenen, 1875), „Ursachen der Anisotropie organisierter Substanzen" (Leipzig, 1882), „Die Lösungsflächen des Kalkspats und des Aragonits" (Weenen, 1884—1885), „Ueber den feinern Bau der Skeletteile der Kalkschwämme" (1887), verder over de histologie der tanden, de betrekking der oerwervels tot de wervels (1892) en over de chorda dorsalis der lagere dieren (1895—1896).

Ebner-Eschenbach, *Marie*, barones *van*, geboren gravin *Dusky*, een Duitsch schrijfster, werd geboren den 13den September 1830 te Zdislawetz in Moravië, trad in 1848 in het huwelijk met baron *von Ebner-Eschenbach*, een Oostenrijksch genie-officier (overleden den 29sten Januari 1898) en woont afwisselend te Weenen en in haar geboorteplaats. Zij schreef een reeks van drama's, van welke „Maria Stuart" (1860), „Doktor Ritter, dramatisches Gedicht" (1871) en „Die Veilchen" (1878) een tijdlang opgevoerd werden. Haar kracht ligt in vertellingen, waarvan wij noemen „Erzählungen" (1875), „Bozena" (1876), „Neue Erzählungen" (3de druk, 1894), „Dorf- und Schloszgeschichten" (1884), „Zwei Comtesse" (1885), „Neue Dorf- und Schloszgeschichten" (1886), „Das Gemeindekind" (1887), „Miterlebtes" (1890), „Lotti, die Uhrmacherin" (1889), „Ein kleiner Roman" (1889), „Unsühnbar" (1890), „Margarete" (1891), „Drei Novellen" (1892), „Glaubenslos?" (1893), „Das Schädliche, Die Totenwacht" (1894), „Rittmeister Brand. Bertram Vogelweid" (1896), „Alte Schule" (1897), „Aus Spätherbsttagen" (2 dln., 1901). Nog noemen wij het blijspel „Ohne Liebe" (1891), „Aphorismen" (5de druk, 1901)) en „Parabeln, Märchen und Gedichte" (1892). Haar „Gesammelte Schriften" (8 dln.) verschenen in 1893 v.v.

Eboli, *Ruy Gomez da Silva*, vorst *van*, een Spaansch staatsman, uit Portugal geboortig, werd een vriend van *Philips II* en na diens troonsbestijging zijn invloedrijkste raadgever en leider eener Hofpartij, die tegenover die van den hertog *van Alva* stond. *Eboli* werd met den titel van hertog van Estremera en Pastrana tot grande van Spanje en tot vorst van Eboli verheven. Hij sloot den

Digitized by Google

vrede van Cateau—Cambrésis, werd opperkamerheer van den infant don *Carlos* en speelde een zoo gewichtige rol, dat men hem „koning Gomez" noemde. Hij overleed in 1572. Sedert 1559 was hij gehuwd met *Ana de Mendoza y la Cerda* (geboren den 29sten Juni 1540, overleden den 2den Februari 1592), die tot den voornaamsten adel van Spanje behoorde. Reeds gedurende het leven van haar gemaal, wien zij 10 kinderen schonk, speelde deze schoone en heerschzuchtige vrouw een invloedrijke rol in de partijschappen aan het Hof. Zij bleef haar echtgenoot echter trouw en bestuurde na diens dood haar vermogen en voedde de kinderen op. Spoedig behaalde haar eerzucht weer de overhand en knoopte zij nauwe betrekkingen aan met *Ant. Perez* (zie aldaar) en heeft misschien dezen tot den moord op *Escobedo* (31 Maart 1578) aangezet. Toen daarover een strijd ontstond tusschen *Perez* en zijn tegenstanders aan het Hof, wekte de vorstin door haar aanmatiging den toorn des konings op, misschien ook wel, omdat zij zijn liefde versmaadde. Tegelijk met *Perez* werd zij gevangen genomen (1579) en tot 1581 op den burcht Pinto opgesloten en na dien tijd op haar kasteel Pastrana. Prinses *Eboli* in den „Don Carlos" van *Schiller* heeft slechts weinig overeenkomst met haar.

Eboneilanden is de naam van de meest zuidelijke groep der Ralickeilanden, in den Grooten Oceaan op 178° 45′ O. L. gelegen. Zij bestaat uit elf, op een groot ringvormig rif gelegen, lage koraaleilanden, van welke Ebon het grootste is en omstreeks 800 inwoners telt, die sedert 1862 gedeeltelijk tot het Christendom zijn bekeerd. Zij zijn klein van lichaamsbouw en donkerder van huidskleur dan de overige Polynesiërs en vertoeven een groot gedeelte van het jaar op de meer noordelijke eilanden om aldaar voedsel te zoeken, daar de voortbrengselen der Eboneilanden (kokosnoten, pandanus- en broodvruchten) niet voldoende zijn, om in hun onderhoud te voorzien. Ook is er gebrek aan drinkwater. De huizen der Ebonieten zijn eenvoudige, lage hutten, maar zij vervaardigen zeer doelmatige en snel zeilende booten.

Ebrard, *Johann Heinrich August*, een Duitsch godgeleerde, werd geboren te Erlangen den 18den Januari 1818, studeerde aldaar en te Berlijn en vestigde zich, nadat hij 2 jaar als huisonderwijzer was werkzaam geweest, in 1842 te Erlangen als privaatdocent, werd er in 1843 repetitor en ging in 1844 als hoogleeraar naar Zürich, vanwaar hij in 1847 als gewoon hoogleeraar in de Hervormde theologie naar Erlangen terugkeerde. In 1853 werd hij raadslid van het consistorie te Spiers, doch legde weldra die betrekking neder en hield theologische voorlezingen aan de universiteit te Erlangen. Hij overleed den 23sten Juli 1888. Van zijn talrijke geschriften noemen wij: „Wissenschaftliche Kritik der evangelischen Geschichte" (3de druk, 1868), „Das Evangelium Johannis" (1845), verklaringen van verschillende bijbelboeken, als vervolg op *Olshausen's* „Kommentar zum neuen Testament", „Das Dogma vom heiligen Abendmahl und seine Geschichte" (2 dln., 2de druk, 1862—1863), „Vorlesungen über praktische Theologie" (1854), „Handbuch der christlichen Kirchen- und Dogmengeschichte" (1865), „Kirchen- und Dogmengeschichte" (4 dln., 1865—1867), „Die iro-schottische Missionskirche des 6—8 Jahrh." (1873), „Apologetik" (2 dln., 1874), „Bonifatius, der Zerstörer des columbanischen Kirchentums auf dem Festlande" (1882), en „Christian Ernst von Brandenburg-Bayreuth" (1885), benevens eenige bundels leerredenen. Ook gaf hij de „Zukunft der Kirche" (1845—1847), met *Ball* en *Treviranus* de „Reformirte Kirchenzeitung" (1851—1853) en „Evangelische Blätter" (1854—1857) in het licht. Daarenboven leverde hij (meestal onder den naam van *Gottfried Flamberg*) een reeks van opstellen in proza en poësie, bestemd voor uitspanningslectuur. Daartoe behooren de verhalen: „Kreuzeiche" (1862), „Kurt Werner" (1865), „Feilenhauer" (1866), „Rosa von Urach" (1869), „Der goldene Becher" (1871), „Der Vogelsteller von Eschlippthal"(1871) en „Vom treuen Kunrat" (1872). Zijn dramatische gedichten: „Duplessis Mornay", „Rudolf von der Pfalz" (1860), „Hermann" (1861), en het tooneelspel „Stephan Klinger" (1872) verschenen onder den naam van *Christian Deutsch*, benevens de dichtbundel: „Ein Leben in Liedern" (2de druk 1872) en een vertaling van den „Fingal" van *Ossian*. Bovendien gaf hij nog een „System der musikalischen Akustik" (1866).

Ebro (in het Latijn *Iberus*), de voornaamste rivier van Spanje, ontspringt in Santander, een provincie van Oud-Castilië, op de hoogvlakte van Reinosa, niet ver van de bron der Pisuerga, een zijrivier van de Douro. Terwijl de overige hoofdrivieren van Spanje westwaarts vloeien naar den Atlantischen Oceaan, loopt zij in een zuidoostelijke richting door Oud-Castilië, Navarra, Aragon en Catalonië en mondt uit in de Middellandsche Zee. Zij is 757,4 km. lang en bevat een stroomgebied van 84980 v. km. Eerst stroomt zij als een bergstroom door de hooggelegen noordelijke hoogvlakte van Oud- Castilië, wringt zich door de engten van Horadada en van Montes Claros en bereikt dan als een aanzienlijke rivier het Boven-Ebrobekken,een hoogvlakte met een oppervlakte van 3800 v. km. Nadat zij hier in tragen loop tot beneden Logroño gekomen is, baant zij zich nogmaals met stroomversnellingen een weg door een bergketen, om boven Tudela door het beneden Ebrobekken te stroomen,eenmaal een binnenzee, thans een eentonige, grootendeels dorre steppe in Neder-Aragon met een oppervlakte van 20 000 v. km. Hier vormt de rivier groote eilanden en verdeelt zich bij Saragossa in een aantal armen, die vooral des zomers zeer ondiep zijn. Bij Mequinenza, waar zij door den wateraanvoer der Segre in een veel aanzienlijker rivier herschapen wordt, wendt zij zich plotseling naar het zuiden, doch wordt door het bergterras van Valencia gedwongen weder een oostelijke richting aan te nemen, terwijl zij vervolgens haar loop voortzet over dit terras, en eerst na het verlaten van dit laatste haar kalmen loop herneemt en in breede kronkelingen door de bekoorlijke Huërta de Tortosa stroomt. Bij Amposta neemt de Ebrodelta een aanvang, die zich 24 km. ver in zee uitstrekt en een barre wildernis vormt van zandvlakten en moerassen, van 2 ondiepe Ebro-armen doorsneden.

Digitized by Google

De breedte van de Ebro is zeer verschillend, doch in het algemeen in verhouding tot haar lengte zeer gering, evenals haar diepte. Zeeschepen kunnen zelfs bij een hoogen waterstand niet verder komen dan tot Tortosa. Het ongelijk verval van het water, de talrijke zandbanken en het aanzienlijk waterverlies ten behoeve der besproeiing zijn oorzaken, dat de rivier zelfs in haar benedenloop onbevaarbaar is. De grootste hoeveelheid water wordt haar ontnomen door het bekende Keizerskanaal (Canal imperial) of het Kanaal van Aragon, door keizer *Karel V* ontworpen. Het neemt een aanvang een uur gaans beneden Tudela, waar zich een reusachtige sluis bevindt, overschrijdt door middel van prachtige bruggen onderscheiden kloven, dalen en rivieren en eindigt bij het klooster Monte Terero nabij Saragossa, waar men het werk wegens terreinmoeilijkheden heeft gestaakt. Het dient niet alleen voor de scheepvaart, maar ook ter besproeiing.

Van Amposta loopt het San Carloskanaal zuidwaarts door de delta naar de haven Los Alfaques; het is slechts kort, vormt een goeden waterweg voor zeeschepen, doch wordt slecht onderhouden. Later echter heeft men de handen aan het werk geslagen, om dat kanaal in orde te brengen en de rivier tot aan Saragossa bevaarbaar te maken. De belangrijkste zijrivieren van de Ebro zijn aan de rechterzijde de Jalon (Xalon) en de Guadeloupe, aan de linkerzijde de Aragon, de Gallego en de Segre.

Ebstein, *Wilhelm*, een Duitsch geneeskundige, werd geboren den 27sten November 1836 te Jauer in Silezië, studeerde te Breslau en Berlijn in de geneeskunde, was van 1861 tot 1870 als arts en prosector werkzaam aan het stedelijk ziekenhuis te Breslau, sedert 1871 als eerste geneesheer aan het stedelijk armenhuis aldaar en werd in 1874 benoemd tot gewoon hoogleeraar in de geneeskunde en directeur der polykliniek aan de universiteit te Göttingen. In 1877 werd hij ook daar belast met het beheer der kliniek. Zijn geschriften handelen grootendeels over de stoornissen in de stofwisseling en in de voeding. Behalve veel opstellen in tijdschriften schreef hij: „Recidive des Typhus" (1869), „Nierenkrankheiten" (in het 9de deel van het „Handbuch der speziellen Pathologie und Therapie" van *Ziemssen* (1875), „Die Natur und Behandlung der Gicht" (1885), „Das Regimen bei der Gicht" (1885), „Die Natur und Behandlung der Harnsteine" (1885), „Die Fettleibigkeit (Korpulenz) und ihre Behandlung nach physiologischen Grundsätzen" (7de druk, 1886). „Die Zuckerharnruhr" (1887), „Die Kunst das menschliche Leben zu verlängern" (1891), „Ueber die Lebensweise der Zuckerkranken" (1892), „Die Pest des Thucydides" (1899), „Leben und Streben der innern Medizin" (1900), „Die Medizin im Alten Testament" (1901), met *J. Schwalbe* „Handbuch der praktischen Medizin" (5 dln. 1898—1901), „Die chronische Stuhlverstopfung" (1901) en „Vererbbare cellulare Stoffwechselkrankheiten (1902).

Ebullioskoop is een door *Brossard-Vidal* uitgevonden instrument, om het alkoholgehalte van wijn te bepalen. Het berust op het feit, dat het kookpunt van alkoholische vloeistoffen door haar alkoholgehalte wordt bepaald. Naar mate dit laatste grooter is, nadert het kookpunt meer tot dat van alkohol, namelijk 78°C. Zie ook *Alkoholometrie*.

Ebulum is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Kamperfoelieachtigen* (*Caprifoliaceeën*). Tot zijn soorten behoort *E. humile*, meer bekend onder den naam van *Sambucus ebulus*. Zie *Sambucus*.

Eburine is een stof, die door *Latry* te Parijs tot vervaardiging van allerlei voorwerpen gebezigd wordt. Men verkrijgt ze door beenderenmeel en eiwit of bloed in vormen zeer sterk te persen en tevens te verhitten. Eburine wordt zoo hard, dat zij noch met de vijl, noch op de draaibank kan bewerkt worden.

Eburonen is de naam van een Germaanschen volksstam, die in 55 v. Chr. den Rijn overschreed en zich tusschen dezen en de Maas bij Tongeren in een moerassige en boschrijke streek vestigde. De hoofdstad was Aduatuca. Onder aanvoering van *Ambiorix* vernietigden zij $1^1/_2$ legioen van *Caesar*, doch zelf werden zij daarna door de Romeinen verdreven en door de Tungri vervangen.

Eça de Queiroz, *José Maria*, een Portugeesch schrijver, geboren den 25sten November 1845 in Povoa de Varzin, studeerde tot 1867 in de rechten te Coimbra, was werkzaam te Leiria en Evora, reisde in het Oosten, werd consul te Havanna, Bristol en in 1889 te Parijs, waar hij den 16den Augustus 1900 overleed. Als schrijver heeft hij vooral naam gemaakt op het gebied van den roman en wel in naturalistische richting, die hij in Portugal ingevoerd heeft. Meesterlijk weet hij de zwakten en ondeugden der Portugeesche wereld te teekenen. Hij schreef: „O crime do padre Amaro" (1874, 1880 en 1886), „o primo Basilio" (1877) „Os Maias" (1889), „O mysterio da estrada de Cintra" (met *Ramalho-Ortigão*), „A Reliquia", „O Mandarim" (1880), „A correspondencia de Fradique Mendes" (1891 en 1901), „A illustre casa Ramires" (1900) en „Cidades e Serras". Zijn satirische bijdragen voor de „As Farpas" verschenen verzameld als „Una campanha alegre das Farpas" (1890). De „Revista de Portugal" is haar ontstaan aan hem verschuldigd. Verder schreef hij nog vertellingen, „Contos" (1902).

Ecarté is een oorspronkelijk Fransch kaartspel voor 2 personen, dat met piket-kaarten gespeeld wordt. Ieder krijgt 5 kaarten, de 11de kaart is troef, de talon wordt er naast gelegd. De volgorde der kaarten is: heer, vrouw, boer, aas, tien, negen, acht, zeven. Voor de meeste slagen wordt 1 punt gerekend, voor den troefheer eveneens, voor de vole 2 punten, terwijl degene, die 5 punten behaald heeft, het spel heeft gewonnen.

Het vermelden van den heer moet geschieden, voordat de bezitter ervan een kaart heeft uitgespeeld. Is de voorhand van meening, dat zij 3 punten kan maken, dan speelt zij uit, zoo niet, dan zegt zij: „Je propose". De gever kan dit aanbod afwijzen met „Jouez", doch heeft hij ook slechte kaarten, dan vraagt hij eerst „Combien?" of antwoordt onmiddellijk „J'accepte". Dan gooien beiden hun slechte kaarten weg en de gever geeft van den talon nieuwe. Het wegleggen (ecarteeren) kan voortgezet worden, totdat een partij aandringt op spelen. Wie het ecarteeren voor de

Digitized by Google

eerste maal afwijst, moet 3 punten maken, anders krijgt de tegenpartij 2 punten in plaats van 1. Kleur moet bekend worden, bij renonce behoeft men echter niet te troeven.

Ecastaphyllum *Adans.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Vlinderbloemigen* (*Papilionaceeën*); het onderscheidt zich door een klokvormigen, 2-lippigen kelk met een uitgeschulpte boven- en een 3- tandige onderlip en 8 tot 10 in 2 gelijke bundels vereenigde meeldraden. Het omvat heesters uit de keerkringslanden van Amerika. Tot de soorten behoort *E. Brownii Pers.*, een groote heester of kleine boom met een stam ter hoogte van 2 of 3 m., kortgesteelde bladeren, korte bloemtrossen met vele witachtige bloemen en langronde, niervormige, bruinachtig roode, aanvankelijk zacht behaarde peulen. Deze plant groeit in Zuid-Amerika en West-Indië; in Suriname *E. Monetaria Dec.*, welke een soort van drakenbloed oplevert.

Ecballium is de naam, door *Richard* gegeven aan een plantengeslacht uit de familie der *Komkommergewassen* (*Cucurbitaceeën*). Die naam beteekent *uitwerper* en werd aan deze gewassen toegekend, omdat de rijpe vrucht het zaad, hetwelk zij bevat, bij een zachte aanraking uitspuit. Zie ook *Elaterium* en de plaat bij *Campanulinae*.

Ecbasis captivi, d. w. z. de vlucht van den gevangene, is het oudste dierenepos der Middeleeuwen, in Latijnsche hexameters, omstreeks 940 door een monnik van Toul vervaardigd. Het vertelt met allegorische strekking de geschiedenis van een kalf, dat uit zijn stal ontsnapt en in de klauwen van een wolf valt en in verband met deze geschiedenis, die van een zieken leeuw.

Ecbatana of *Agbatana*, afkomstig van het oud-Perzische woord *Hagmatana*, waaraan de naam *Achmata* en de nieuw-Perzische *Hamadan* is ontleend, heette bij de oude Grieken de hoofdstad van Medië, op de plek van het hedendaagsche Hamadan, niet ver van den berg Elwend gelegen. Daar de nieuwe stad op de oude gebouwd is, heeft men er tot nu toe geen opgravingen kunnen doen. Volgens *Herodotus* koos *Deïokes* (710—657 v. Chr.), de stichter van het Medische Rijk, haar tot hoofdplaats en omringde haar met muren, waarvan de buitenste een omtrek had van 48 km. In den burcht binnen den zevenden muur verhieven zich de zonnetempel en het koninklijk paleis, waarvoor men alleen ceder- en cypressenhout gebruikt had, terwijl de zuilen en plafonds met goud en zilver waren belegd. Zelfs nadat Ecbatana door *Alexander den Groote* en *Seleucus* (*Nikator*) geplunderd was, vond *Antiochus* er daken, met zilveren platen belegd. De vorsten der Parthen hielden er hun zomerverblijf. Ook nu nog worden te Hamadan veel Perzische oudheden gevonden. De Perzische Israëlieten beschouwen deze stad als het Suza des Bijbels, zoodat men er zelfs de graven van *Esther* en *Mordechai* aanwijst.

Een andere stad van dien naam lag in het landschap Atropatene (Aserbeidsjan); ook daar vindt men heden ten dage hoogst merkwaardige bouwvallen.

Eccard, *Johann*, een Duitsch componist van geestelijke en wereldlijke liederen, werd geboren in 1553 te Mühlhausen in Thüringen, ontving onderwijs in de muziek van *Joachim a Burgk* en vervolgens te München van den beroemden *Orlando Lassus*, met wien hij waarschijnlijk in 1571 te Parijs is geweest. In 1578 bevond hij zich in dienst van *Jacob Fugger* te Augsburg en werd vervolgens vice-kapelmeester en adjudant van den Hofkapelmeester *Riccius* te Koningsbergen in Pruisen. Na den dood van dezen werd hij benoemd tot kapelmeester, en hij ging in 1608 in deze betrekking naar Berlijn. Hij overleed in 1611 en heeft in druk en in handschrift vele liederen nagelaten, van welke sommige ook nu nog gezongen worden. Wij noemen „Geistliche Lieder, auf den Choral oder gemeine Kirchenmelodey durchaus gerichtet und mit fünf Stimmen komponiret" (2 dln., 1597) en „Preuszische Festlieder durchs ganze Jahr mit 5, 6, 7 en 8 Stimmen" (2 dln., 1598).

Ecce homo, in het Nederlandsch „Ziet den mensch!" zijn de woorden, door *Pilatus* (Johannes XIX, 5) uitgesproken, toen hij *Jezus* na de geeseling voorstelde aan het volk, om het tot medelijden te bewegen. Met dien naam bestempelt men op het gebied der kunst het tafereel van die gebeurtenis, namelijk *Christus* met de doornenkroon om de slapen en met den purperen mantel over de schouders, somtijds alleen, somtijds ook met twee krijgsknechten. Sedert de 15de eeuw hebben de meest beroemde schilders daaraan hun talenten gewijd. Zie de plaat bij het artikel *Christusbeelden*.

Ecclesfield is een plaats in de westeraf-deeling van Yorkshire (Engeland), 8 km. ten N. van Sheffield, met fabrieken voor staalwaren, linnen en papier. Zij heeft (1901) 34153 inwoners.

Eccremocarpus *Ruiz.* et *Pav.* of *Hangvrucht* is de naam van een geslacht van Peruaansche slingerplanten, tot de familie der *Bignoniaceeën* behoorende. Het onderscheidt zich door tegenovergestelde, gevinde, rankendragende bladeren en daartegenovergestelde, neerhangende, langgesteelde bloemtrossen met prachtig gekleurde bloemen. Deze bezitten een klok- of buisvormigen, 5-lobbigen kelk en een buisvormige bloemkroon met 5 omgebogen, stompe lobben aan den rand. Uit het vruchtbeginsel, door een vleezigen ring omgeven, ontwikkelt zich een tweekleppige, éénhokkige doosvrucht met vele breedgevleugelde zaden. Tot de soorten behoort *E. scaber Ruiz.* et *Pav.* met prachtige, schitterend oranjegele bloemen, een fraaie sierplant in de warme kast, die op een gunstige plek ook in de open lucht wil groeien. Deze plant is uitmuntend geschikt tot bekleeden van prieelen; zij begint in Juli te bloeien en men kan haar uit zaad gemakkelijk aankweeken. Ook *E. longiflorus H. B.* met gele bloemtrossen wordt daartoe veel gebruikt.

Echague, *Rafaël*, markies *del Serrallo*, een Spaansch generaal, werd geboren den 23den Februari 1815 te San Sebastiano in de provincie Guipuscoa uit een adellijk Baskisch geslacht, werd in den burgeroorlog van 1833 tusschen de Carlisten en Christino's kapitein en adjudant van generaal *O'Donnell* en later kolonel van een regiment infanterie. Ofschoon oorspronkelijk tot de Christino's behoorende, helde hij allengs over tot de gematigde partij (Moderados) en beraamde reeds in 1851 met *O'Donnell* en andere generaals, afkee-

Digitized by Google

rig van de Hofschandalen en de reactionnairen, een opstand. Nadat deze in Februari 1854 was mislukt, barstte hij uit te Madrid den 28sten Juni van dat jaar, en kolonel *Echague* nam daaraan deel, moest aanvankelijk wel met *O'Donnell* terugtrekken naar Andalusië, maar versloeg den 30sten Juni de regeeringstroepen bij Vicalvaro. Geheel Spanje koos nu de zijde van den opstand, en deze eindigde met de vorming van het vrijzinnig ministerie *Espartero*. Daarop werd hij tot generaal en onder het ministerie *O'Donnell* tot generaalmajoor bevorderd. Als zoodanig voerde hij bevel in den oorlog tegen Marokko over de 1ste divisie, welke den 12den November 1859 te Ceuta aan land stapte en het eerst handgemeen werd met de Mooren. Daar tegenwind de versterking zijner divisie verhinderde, hield hij zich alleen staande van 22 tot 25 November tegen de hevige aanvallen der vijanden bij het dorp El Serallo, waarvoor koningin *Isabella* hem tot luitenant-generaal bevorderde. Ook onderscheidde hij zich in den slag bij Tetuan in 1860. Onder het ministerie *Gonzales-Bravo* werd hij met *Serrano Dulce* en andere vrijzinnige generaals den 7den Juli 1868 in hechtenis genomen en in den kerker geworpen. Weldra echter was hij weder op vrije voeten en voerde in 1873 en 1874 meermalen het bevel over de troepen, die te velde trokken tegen de Carlisten. Na dien tijd leefde hij kalm tot zijn dood (23 November 1887).

Echappement. Zie *Uurwerk*.

Echarpeeren noemt men in de krijgskunde het in schuine richting beschieten eener vijandelijke linie of stelling.

Echavarria, *José Ignacio*, markies *de Fuentefiel*, minister van Oorlog in Spanje, werd geboren in 1818, diende aanvankelijk bij de koninklijke lijfwacht, werd gedurende den eersten burgeroorlog geplaatst bij den generalen staf en in 1868 bevorderd tot luitenant-generaal. Gedurende den laatsten veldtocht tegen de troepen van den pretendent voerde hij bevel over een korps, dat met de troepen der generaals *Loma* en *Blanco* niet weinig bijdroeg tot een beslissend einde van den strijd. Daarna spreidde hij bij de reorganisatie van het leger een groote bekwaamheid ten toon, zoodat zijn benoeming tot minister van Oorlog (9 December 1879) met grooten bijval werd vernomen. Den 8sten Februari 1881 legde hij de portefeuille neder.

Echegaray, *José*, een Spaansch schrijver, geboren in 1832 te Madrid als zoon van een hoogleeraar in de Grieksche taal, kwam als kind naar Murcia en bezocht de ingenieurschool. Later werd hij daaraan hoogleeraar en gaf belangrijke verhandelingen uit op natuurkundig en wiskundig gebied. Door de revolutie van 1868 kwam hij in de politiek, werd redenaar en lid der Cortes, in 1873 werd hij door koning *Amadeo* benoemd tot minister van Handel en Onderwijs. Sedert 1874 hield hij zich uitsluitend bezig met dramatische letterkunde en schreef ongeveer 50 oorspronkelijke drama's, waarmee een glansperiode voor het Spaansche tooneel geopend werd. De beste zijn: „Conflicto entre dos deberes", „En el seno de la muerte", „O locura o santidad", „La muerte en los labios", „Vida alegre y muerte triste", „El gran galeoto", „Dos fanatismos" (1887), „La realidad y el delirio", „Lo sublime en lo vulgar" (1888), „Los Rigidos" (1889), „Siempre en ridiculo" (1890), „Un critico incipiente" (1891), „Mariana" (1892), „El poder de la impotencia" (1893), „Mancha que limpia" (1895), „El estigma" (1895), „La duda" (1898). Rijkdom van phantasie, dramatische kracht en lyrische schoonheid gaan samen met liefde voor het gruwzame. *Echegaray* is tevens de stichter der Bank van Spanje en geldt daarenboven als hoofd der romantische violistenschool. In 1905 betrad hij weer het staatkundig tooneel en wel als minister van Financiën. Zijn groote verdiensten als dramaturg vonden in genoemd jaar erkenning, doordat hem, samen met *Frédéric Mistral*, de Nobelprijs voor letterkunde werd toegekend.

Echelles (Les), een klein dorp in het departement Savoye aan de Guiers, een zijrivier der Rhône en de grens van het departement Isère vormend, telt (1901) 828 inwoners en was voor de opening van den Mont-Cenisspoorweg uit een militair oogpunt belangrijk wegens zijn ligging aan den heerweg van Lyon naar Chambéry en Turijn, waar het zich verheft in een diepe dalkom, door hooge bergen omgeven. Het ontleent zijn naam aan de ladders (échelles), waarlangs men voorheen de steile rotswanden beklimmen moest, om vandaar Savoye te bereiken. Hertog *Emanuël II* deed er in 1673 een weg door de rotsen houwen en *Napoleon I* liet er ter hoogte van 500 m. een tunnel door het gesteente boren ter lengte van 300 m. Op dezen, *La Grotte* genaamd, volgt een brug over een diepe kloof, zoodat de weg er voor den reiziger geenerlei moeielijkheid oplevert, doch in tijd van oorlog gemakkelijk verdedigd kan worden.

Echelons zijn troepen of treinafdeelingen, die op bepaalde afstanden en wel in verband met marschen en transporten in een zelfde richting elkander volgen.

Op het gevechtsveld zijn die afdeelingen achter en buiten elkander geplaatst, om spoedig naar alle richtingen vuur te kunnen geven, zelf niet te lijden te hebben van het vuur, dat op de voorste linie wordt afgegeven en elkander, zonder van opstelling te veranderen, te kunnen ondersteunen (tegen een cavalerieaanval) enz.

Echeneis (*Zuigvisschen* of *Scheerpsemmers*) is een geslacht van reeds bij de Ouden zeer bekende zeevisschen, behoorende tot de familie der *Makreelvisschen* (*Scombridae*). Zie verder *Makreelvisschen*.

Echeveria *Dec.*, een plantengeslacht uit de familie der *Crassulaceën*, onderscheidt zich door een 5-deeligen kelk, 5 aan den voet vereenigde, recht opstaande, dikke, spitse, met een benedenwaarts dikker wordende midden nerf voorziene bloembladeren, korte meeldraden en 5 korte, stompe honigschubben. Het omvat halfheesters, die in Mexico en Californië groeien en waarvan sommige als sierplanten bekend zijn, zooals *E. coccinea Dec.* met fraaie, scharlakenroode, van binnen geelachtig roode bloemen, tot lange aren vereenigd, — *E. gibbiflora Dec.* met bloemen, die aan den voet wit en aan den rand licht-scharlakenrood en tot pluimen vereenigd zijn, — *E. grandifolia How.* met schoone, scharlakenroode, tot pluimen vereenigde bloemen, *E. racemo-*

Digitized by Google

sa Cham. met licht-vermiljoenroode, tot trossen samengevoegde bloemen en *E. metallica* met breede tongvormige metaalglanzende bladeren.

Echeveria, *Esteban*, een der meest gevierde dichters van Spaansch Amerika, werd geboren te Buenos Ayres in 1809 en overleed in ballingschap te Montevideo in 1851. Op 20-jarigen leeftijd gaf hij reeds een bundel gedichten uit, ging vervolgens naar Frankrijk en was bij zijn terugkeer in Amerika in geestdrift ontstoken door de denkbeelden van *Byron* en *Lamartine*. Zijn eerste groote gedicht: „Elvira ó la novia del Plata" werd om het valsche pathos ter zijde gelegd. Van zijn kleinere gedichten „Consuelos" (1834) onderscheiden vele zich door dichterlijken gloed en welluidendheid. „Cautiva" (1837) is het merkwaardigste gedicht uit zijn eerste tijdperk; hoewel het hier en daar aan „Childe Harold" en „Jocelin" herinnert, bevat het prachtige tafreelen uit de Argentijnsche Pampas. Van denzelfden aard is „Guitarra" (1842). Gedurende zijn ballingschap schreef hij „La insurrection del sud" (1849), en onder zijn nagelatene geschriften bevond zich het gedicht „El angel caido".

Echidna, een monster der Grieksche fabelleer, was half slang en half maagd. Zij hield haar verblijf in Pisidië, Cilicië of op een der Pithyusen en verslond alles, wat naderde tot haar hol. *Typhon* was de vader en zij de moeder van *Cerberus*, van de Lernaeische slang, de *Sphynx* en van *Chimaera*. *Argus* doodde haar, terwijl zij sliep, doch volgens anderen was zij onsterfelijk.

Echidna. Zie *Mierenegel.*

Echinacea *Moench.*, beter bekend onder den naam van *Rudbeckia*, is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Samengesteldbloemigen* (*Compositae*); het onderscheidt zich door langgestraalde bloemhoofdjes, een uit 3 rijen van lancetvormige, gewimperde schubben bestaand omwindsel, een eivormigen, met stijve stoppeltjes bezetten vruchtbodem en vierkante, dikke, omgekeerd-pyramidevormige vruchtjes. Tot de soorten behooren fraaie sierplanten met groote bloemen met purperroode stralen op naakte, éénbloemige stengels, die in Mexico en Texas thuis behooren, zooals *E. angustifolia Dec.*, *E. asperrina*, *E. purpurea*, *E. fulgida* enz.

Echinaden is de naam van een groep kleine eilanden in de Ionische Zee aan de kust van Acarnanië. Zij dragen thans den naam van *Kurtsolarieilanden*. Hun aantal is verminderd, daar onderscheiden door het slib van den Achelous, die aldaar uitmondt, met het vaste land verbonden zijn geworden. *Andrea Doria* behaalde er in 1571 een overwinning op de Turken.

Echinatus of *egelharig* beteekent in de plantkunde, dat een orgaan aan alle kanten met stekelige borstels is bezet, zooals de doosvrucht van den doornappel (*Datura*).

Echinocactus. Zie *Cacteeën.*

Echinochloa. Zie *Edelgras.*

Echinococcus. In den darm van den hond leeft een wormpje, ongeveer 4 mm. lang, welks eieren zich bij den mensch verder kunnen ontwikkelen, wanneer deze ze in de maag krijgt. Al is de echinococcus dan ook lang niet zeldzaam in ons land, veel vaker lijden de bewoners van IJsland en de Eskimo's er aan door hun voortdurende aanraking met de trekhonden. Is eenmaal het embryo van den worm in het maagdarmkanaal van den mensch opgenomen, dan dringt het in de bloedvaten door en wordt meestal door een tak van de poortader in de lever, soms echter langs andere vaten in een ander orgaan, gedeponeerd. Uit het embryo ontwikkelt zich dan een *echinococcusblaas*, waaromheen het getroffen orgaan een dik kapsel van bindweefsel vormt. Later ontstaan aan de binnenvlakte van de blaas *broedkapsels* en in deze verscheiden *kopjes* van den echinococcus, elk voorzien van vier zuignapjes en een krans van haakjes, welke kopjes zich in de kapsels kunnen terugtrekken of uitgestulpt worden. Uit de oorspronkelijke blaas ontwikkelen zich gewoonlijk *dochterblazen*, die naar binnen groeien, later vrij worden en dan bij tientallen ronddrijven in de vloeistof, waarmee de blaas is gevuld. Zoo kan het jaren doorgaan, tot het gezwel de grootte van een kinderhoofd bereikt, maar eindelijk sterft de echinococcus en schrompelt de blaas langzamerhand ineen.

De verschijnselen wijzen alleen op een langzaam in groei toenemend levergezwel, dat al naar zijn ligging stoornissen veroorzaakt door druk op de poortader, op de galwegen enz. Zekerheid van de aanwezigheid van den worm krijgt men eerst, als hij doorbreekt in longen of darmen en de patiënt langs mond of anus blazen kwijt raakt, of wanneer de blazen als gezwellen aan de leveroppervlakte voelbaar zijn. Vaak kan men door een holle naald de vloeistof van de blaas ontlasten en onderzoeken op haakjes. Soms schrompelt dan de blaas te samen, maar meestal moet de chirurg optreden.

Echinodermata. Zie *Stekelhuidigen.*

Echinops. Zie *Distel.*

Echinopsis. Zie *Cacteeën.*

Echinospermum *Swartz* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Boragineeën*; het onderscheidt zich door 4 driehoekige, aan den rand zacht-stekelige, met de achterzijde aan den stijl vastgehechte nootjes en omvat kruiden, die in Europa en Azië groeien. Daartoe behoort *E. Lappula Lehm.* (*Gewoon Stekelzaad*) met lichtblauwe bloemen, in ons land op droge, zonnige plaatsen voorkomend.

Echinus (*Zeeappel*). Zie *Stekelhuidigen.*

Echiquier (*En*) of schaakbordvormig noemt men in de tactiek een opstelling van troepenafdeelingen, zoodanig, dat de afdeelingen van de tweede en derde linie zijn geplaatst tegenover de tusschenruimte van de eerste en tweede. De liniën behoeven niet van gelijke sterkte te zijn, terwijl de samenstellende afdeelingen deels gesloten, deels verspreid kunnen zijn opgesteld.

Echites *L.*, *Rooswinde* genoemd door *Houttuyn*, is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Apocyneeën*; het onderscheidt zich door een 5-deeligen kelk, door een schotel- of trechtervormige, 5-spletige bloemkroon, door 5 honigschubben onder het vruchtbeginsel, door 2 doosvruchten en gekroond zaad. Het omvat melksaphoudende, klimmende of slingerende heesters uit de keerkringsgewesten met een groot aantal soorten. Daarvan noemen wij: *E. carryophyllata Roxb.* met anjelierachtige bloemen en in Insulinde groeiende, waar men de bladeren tegen jicht aan-

Digitized by Google

wendt, *E. suberecta Jacq.*, een heester op Jamaïca, welke 3 m. hoog wordt, een zeer vergiftig melksap bevat en door velen als de bron van het woorraravergif beschouwd wordt, *E. pubescens Buch.*, een kleinen Oost-Indischen boom, wiens bast als *Cortex Antidysentericus* tegen buikloop wordt voorgeschreven, *E. adglutinata L.*, op St. Eustatius te vinden en met van boven aan elkander gekleefde stijlen en *E. longiflora Desf.*, een klimmenden heester in Brazilië, waar de knolvormige, sappige wortel tegen aambeien wordt aangewend. Andere soorten behooren tot de sierplanten, zooals *E. grandiflora Roth.*, enz.

Echium *L.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Boragineeën;* het onderscheidt zich door een 5-deeligen kelk, een klok- of trechtervormige bloemkroon met een onregelmatigen, 5-spletigen zoom en een naakte, wijde keel, en 4 vrije op een platten, 3-hoekigen vruchtbodem geplaatste nootjes. Het omvat éénjarige gewassen of overblijvende heesters en kruiden, die vooral in het midden en zuiden van Europa te vinden zijn, alsmede in Klein-Azië en in het noorden van Afrika. De meestbekende soort is *E. vulgare L.* of *adderkop*, met een opgaanden, vertakten stengel ter hoogte van ongeveer 1 m., lijnlancetvormige, stijfharige bladeren en hemelsblauwe bloemen, tot trosvormige aartjes vereenigd.

Echo. Evenals de lichtgolven door een spiegel, zoo worden de geluidgolven door elk vast voorwerp teruggekaatst, en beide zijn daarbij aan dezelfde algemeene wetten onderworpen. Wanneer fig. 1 *AB* een muur voorstelt en in *C* een toon wordt voortgebracht, zoodat de luchtdeeltjes, die het geluid voortplanten, tot aan dien muur in beweging komen, dan zullen de geluidgolven, die langs *CA* loodrecht op dien muur vallen, in dezelfde richting worden teruggeworpen, terwijl zulke, die het punt *E* bereiken, vandaar onder den hoek *EFG* (gelijk aan den hoek *CEF*, daar *EF* loodrecht staat op *AB* in *E*) het punt *G* bereiken. Wanneer nu de geluidgolven, zooals die van het punt *A*, terugkeeren naar het punt, van waar zij zijn uitgegaan, dan vormen zij een *echo* of *weergalm*. De voorwaarden voor het ontontstaan eener echo zijn derhalve gemakkelijk vast te stellen. Er moet ten minste één terugkaatsende muur of wand aanwezig zijn, en van het punt, waar men de echo vernemen zal, moeten de geluidgolven dien wand loodrecht treffen. Is dit laatste onmogelijk, dan kan er geen echo ontstaan, dat wil zeggen, het geluid wordt wèl teruggekaatst, maar keert niet terug naar het uitgangspunt. Verder mag de weerkaatsende wand niet te dicht bij dat uitgangspunt liggen en er ook niet te ver van verwijderd wezen. Het geluid heeft een snelheid van 333 m. per seconde. Is de wand nu half zoo ver van den geluidgever verwijderd, dan komt het geluid juist na verloop van één seconde tot hem terug; kan hij in dien tijd meer dan een toon voortbrengen, zoo zal hij die in het geluid der echo achtereenvolgens vernemen. Daar men nu in een seconde 4 à 5 lettergrepen kan uitspreken, zoo zal de echo als wij boven hebben vermeld, een vier- of vijflettergrepige zijn. Tot het voortbrengen eener echo van een lettergreep moet de afstand tusschen den geluidgever en den wand ruim 40 m. bedragen, zoodat het geluid voor de heen- en terugreis $^1/_4$ à $^1/_5$ eener seconde behoeft. Op geringer afstand kan men geen echo waaarnemen. Is de afstand daarentegen te groot, dan verliezen de geluidgolven te veel van haar kracht. De terugkaatsende wand behoeft niet altijd een hard, vast en effen voorwerp te zijn, ook de zoomen van wouden en zelfs dichte wolkenmassa's kunnen een echo voortbrengen.

Fig. 1.

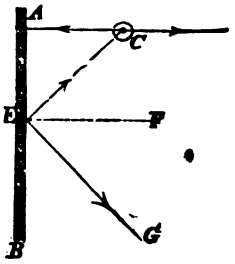

Echo.

Men heeft ook veelvoudige echo's, wanneer er onderscheiden terugkaatsende oppervlakten voorhanden zijn. Wanneer men in fig. 2 in o een geluid voortbrengt, wordt het in de eerste plaats in *b* rechtstreeks teruggekaatst, terwijl andere geluidgolven in *c* en *e* den wand *AB* in een schuine richting treffen, van hier, in de richtingen *cd* en *eg* voortgaande, door een tweeden wand *DC* worden teruggekaatst, zoodat zij van *g* langs denzelfden weg en uit *d* langs de lijn *do* naar den geluidgever terugkeeren. Wij zien, dat deze 3 wegen van het geluid zeer verschillend van lengte zijn, en dat verschil is wel eens groot genoeg, om de echo van hetzelfde geluid driemaal achtereen te vernemen.

Fig. 2.

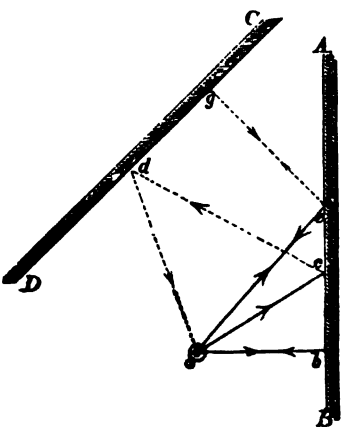

Echo.

Wanneer er gebogen terugkaatsende oppervlakten aanwezig zijn, ontstaan hierdoor wel eens verschijnselen als bij brandspiegels. Indien men in het middelpunt van een bol of van een gedeelte van een bol (koepel, een geluid voortbrengt, dan keeren al de geluidgolven der echo naar dat middelpunt terug; geschiedt het in één der brandpunten een van ellips, dan komen zij samen in het andere brandpunt. Men heeft elliptische kerkgewelven, waar men in het ééne brandpunt alles

Digitized by Google

kan verstaan, wat in het andere zacht gesproken wordt, terwijl het tusschen die beide punten onverstaanbaar is. In één der zalen van het Louvre te Parijs ziet men 2 vazen; wanneer men in de eene vaas fluistert, schijnt het dengene toe, die boven de andere vaas luistert, alsof het fluisterend geluid uit deze oprijst. Men heeft daarvan gebruik gemaakt — namelijk van het algemeene verschijnsel — om zalen, tot het houden van redevoeringen, van concerten enz. bestemd, zóó te bouwen, dat het geluid der sprekers of der muzikanten duidelijk en krachtig het oor van alle toehoorders bereikt. Zoowel de vorm van den wand als die van het gewelf, alsook de keuze der plaats, vanwaar het geluid uitgaat, kan hiertoe veel bijdragen.

Tot de merkwaardige echo's behoort die bij het grafteeken van *Metella* in de Romeinsche Campagna; zij herhaalt volgens *Gassendi* een geheelen hexameter (zesvoetigen versregel), die in omstreeks $2^1/_2$ seconde kan worden uitgesproken, zoodat zich het terugkaatsend lichaam op een afstand van 816 m. bevinden moet. Zulk een echo is zeldzaam, omdat de gesteldheid van den terugkaatsenden wand daarbij zoodanig wezen moet, dat de geluidgolven bij het doorloopen van zulk een aanzienlijken afstand de noodige sterkte behouden. Andere beroemde echo's bevinden zich bij Rosmeath in Schotland, bij Koblenz aan den Rijn, bij de Bastei aan de Elbe, bij de Rosstrappe in den Harz en op sommige plaatsen in Zwitserland (bijv. nabij den Wengernalp), waar de gerekte, weemoedige tonen van den Alpenhoorn veelvoudig en op indrukwekkende wijze door de omringende rotswanden worden teruggekaatst. Op kleinere schaal heeft men iets dergelijks in het kasteel Simonetta te Milaan, waar de beide vleugels van het gebouw een pistoolschot tot 60-maal toe doen hooren. In ons vaderland is vooral de echo te Muiderberg merkwaardig; zij werd beschreven door *Martinet* in zijn „Catechismus der natuur". Op zee maakt men bij mistig weer gebruik van de echo om aanvaringen met ijsbergen te voorkomen, doordat deze het geluid der sirene terugkaatsen.

Echo is volgens de fabelleer een in een rots veranderde nymph, die steeds het laatste woord herhaalt van hetgeen door anderen gesproken wordt. Ook verhaalt men, dat zij bekoord werd door *Narcissus* en dat hopelooze liefde haar deed wegkwijnen, zoodat van de jeudige schoone ten laatste niets anders overbleef dan het gebeente en de stem.

Echo in de sterrenkunde is de naam van een der kleine planeten. Zie *Asteroïden*.

Echt is de naam eener gemeente in de provincie Limburg, groot 6889 H.A. met (1906) 6078 inwoners, begrensd door de gemeenten Susteren, Ohee-en-Laak, Stevensweerd, Maastricht, Montfort, St. Odiliënberg en Posterholt in Limburg, benevens door Waldfeucht, Saeffelen en Havert in Duitschland. De bodem bestaat in het W. en N. uit zand, in het O. en Z. uit Limburgsche klei, terwijl langs de Oude Maas een smalle strook rivierklei ligt. Landbouw, steenbakkerij en graanhandel zijn de hoofdmiddelen van bestaan. Tot de gemeente behooren de dorpen Echt, Pey en Echterbosch, benevens de gehuchten Annendaal, Diergaarde, Ophoven, Spaanshuisken, en een achttal buurten.

Het dorp Echt, gelegen aan de spoorlijn Maastricht—Venlo, telt 1500 inwoners, bestaat uit een drietal hoofdstraten, benevens eenige zijstraten, heeft een ruim marktplein, de Plaats, en is nog door grachten omgeven. Zijn kerk dagteekent uit de 13de eeuw, werd in Romaanschen stijl opgetrokken, doch later in Gotischen hernieuwd. Eerst een bezitting der Frankische koningen, kwam het vervolgens aan de graven *van Loon*, daarna aan de hertogen *van Gelder*, die de plaats keuren gaven, zoodat zij in 1343 onder de steden vermeld wordt. Nadat het van vestingmuren was voorzien, werd Echt herhaaldelijk door oorlogsrampen geteisterd, bijv. in 1397 door de Luikenaren in asch gelegd, in 1473, 1497 en 1498 door de Bourgondiërs veroverd, in den Tachtigjarigen Oorlog geteisterd, in 1656 door brand, in 1688 door de pest getroffen. In 1830 sloot het zich bij de Belgische Omwenteling aan.

Echtbreuk, in 't Latijn *adulterium*, ook *overspel* genaamd, is de geslachtsverbinding van een gehuwd persoon met een ander, als ware deze de echtgenoot. Bij alle natiën en in alle tijden is deze schending der huwelijkstrouw als een strafbaar feit beschouwd, dat echter der vrouw altijd veel zwaarder is toegerekend dan den man. Bij de volken, waar de polygamie in zwang is, kan van het bestraffen van den man deswege in het geheel geen sprake zijn. De algemeene regel, dat, hoe onbeschaafder de toestand eens volks is, des te barbaarscher de straffen zijn, blijkt ook hier waar te wezen. Bij veel wilde stammen stond en staat het den man nog vrij, zijn overspelige vrouw te dooden. Bij de oude Egyptenaren sneed men der overspelige vrouw den neus, het hoogste sieraad van een schoon aangezicht, af en de verleider werd met duizend stokslagen gestraft. De vrouw van den Hindoe, die de aan haar heerscher verschuldigde trouw schendt, wordt op een openbare plaats door honden verscheurd en de verleider, op een gloeiend ijzeren bed vastgemaakt, levend verbrand. De Israëlieten steenigden de echtbreekster, doch de man viel pas onder de strafwet, als hij overspel bedreef met een gehuwde vrouw, wegens de krenking van het recht van den anderen echtgenoot. Zeer schadelijk werkte de bepaling van hun recht, dat de man aan zijn van ontrouw verdachte vrouw den zuiveringseed kon opleggen. Echtbreuk van een slavin werd met stokslagen gestraft; onteering eener slavin door een vrij man kon met het offeren van één ram gezoend worden. Volgens *Solon's* wetgeving kon de Athener zijn overspelige vrouw of onteerde dochter als slavin verkoopen. Bij de Germanen, waar de echtbreuk, volgens *Tacitus*, zeldzaam was, mocht de man zijn aan echtbreuk schuldige vrouw naakt, met afgesneden haar, in tegenwoordigheid der verwanten, uit de echtelijke woning verjagen en door het gansche dorp voor zich uit zweepen. In 't Romeinsche Rijk mocht de man zijn op overspel betrapte vrouw dooden, zoomede den medeplichtige, en gelijke rechtspleging mocht de vader over de dochter en haar verleider uitoefenen. Volgens het Romeinsch recht was de straf op echtbreuk de dood, later tuchthuisstraf en geldboete;

Digitized by Google

nog later werd de overspelige vrouw in een klooster opgesloten. Vergeving van den man bracht groote vermindering van straf aan.

Volgens ons recht is echtbreuk voor beide echtgenooten gelijkelijk een reden tot echtscheiding. De van overspel bij vonnis overtuigde persoon kan nimmer met den medeplichtige aan dat overspel in het huwelijk treden. Daarnaast kan echtbreuk aanleiding geven tot een strafvervolging. Volgens art. 241 van ons Strafwetboek wordt met gevangenisstraf van ten hoogste 6 maanden gestraft: 1° de gehuwde, die overspel pleegt; 2° de ongehuwde die het feit medepleegt, wetende, dat de medeschuldige gehuwd is. Geen vervolging kan echter plaats hebben dan op klacht van den beleedigden echtgenoot, binnen 3 maanden gevolgd door een eisch tot echtscheiding of scheiding van tafel en bed op grond van hetzelfde feit. Aan de klacht wordt niet eerder gevolg gegeven, dan nadat de echtscheiding of de scheiding van tafel en bed is uitgesproken. Zoolang het onderzoek der zaak ter terechtzitting niet is aangevangen, kan de klacht worden ingetrokken.

Echteld is de naam eener gemeente in Gelderland, groot 2657 H.A. met 2588 inwoners (1905), bestaande uit 2 gescheiden gedeelten; de westhelft met het dorp Echteld, is omringd door de gemeenten Tiel, Lienden, IJzendoorn en Wamel, de oosthelft met het dorp Ochten, door de gemeenten IJzendoorn, Kesteren, Dodewaard en Druten. Beide deelen, in het Z. door de Waal begrensd en in het N. door de Linge doorsneden, hebben een vruchtbaren kleibodem, zoodat landbouw en ooftboomen de hoofdmiddelen van bestaan vormen.

Het dorp Echteld telt 300 inwoners en ligt aan de spoorlijn Kesteren—Dordrecht.

Echtermeijer, *Ernst Theodor*, een Duitsch schrijver, werd geboren te Liebenwerda in 1805 en studeerde te Halle in de rechten en te Berlijn in de wijsbegeerte en letteren. Eerst werd hij leeraar aan het gymnasium te Zeitz en in 1831 hoofdleeraar aan het paedagogium te Halle. Tien jaar later vertrok hij naar Dresden en overleed aldaar den 6den Mei 1844. Hij stichtte met *Arnold Ruge* de „Hallische Jahrbücher" en den „Deutschen Musenalmanach". Met *Moritz Seyffert* gaf hij een „Anthologie aus neueren lateinischen Dichtern" (2 dln., 1834—1835) in het licht, alsmede „Carmina aliquot Goethii et Schilleri latine reddita" (1883), verder met *Henschel* en *Simrock* „Quellen des Shakespeare in Novellen, Märchen und Sagen" (3 dln., 1831), terwijl zijn „Mustersammlung deutscher Dichter" (33ste druk, 1900) grooten bijval vond.

Echtermeijer, *Karl*, een Duitsch beeldhouwer, geboren den 27sten October 1845 te Kassel, studeerde tot zijn twintigste jaar aldaar op de academie, kwam daarna te Dresden in het atelier van *Hähnel*, onder wiens leiding hij in 1868 en 1870 de bronzen beelden van een dansenden faun en bacchante schiep. Na het jaar 1870 in Italië te hebben doorgebracht, stichtte hij te Dresden een eigen atelier, alwaar hij spoedig groote bestellingen kreeg. Sedert 1883 is hij professor aan de technische hoogeschool te Brunswijk, waar hij o.a. vervaardigde de gedenkteekens voor *Franz Abt*, *Immermann*, *Bismarck* (1899) en *Bugenhagen* (1902).

Echternach of *Echtern* is de hoofdstad van een kanton in het groothertogdom Luxemburg op den rechteroever van de Saur of Sure en aan den spoorweg Diekirch—Grevenmacher. De stad telt (1900) 3538 inwoners, heeft een progymnasium, fabrieken voor fayence, wollen goederen en damast, leerlooierijen en houtzaagmolens. De abdij der Benedictijnen, in 698 gesticht door den H. *Willibrord*, met het graf van den heilige en een in 1861 gerestaureerde Romaansche basiliek, uit de eerste helft der 11de eeuw, wordt nog door veel pelgrims bezocht, vooral op Pinksteren, wanneer, ter herinnering aan den St. Vitusdans, welke in de Middeleeuwen deze streek teisterde, de zoogenaamde springprocessie plaats heeft. De pelgrims, soms wel 15000, trekken met geestelijken en muziek aan het hoofd over de brug over de Sauer naar de kerk en het kerkhof, waarbij zij steeds 3 passen vooruit en 2 achterwaarts springen.

Echte visschen (*Euichtyes*) vormen de voornaamste der drie groote afdeelingen, waarin de klasse der visschen wordt verdeeld, omvattende de eigenlijke visschen. Zie verder bij *Visschen*.

Echtscheiding is de opheffing van den huwelijksband gedurende het leven der echtgenooten volgens de vormen, door de wet voorgeschreven. Bij volken, waar polygamie heerscht en bij vele andere, vooral Oostersche volken, is van de eigenlijke echtscheiding in zooverre geen sprake, als de man zijn vrouw naar willekeur verstooten en deze haar man op haar beurt verlaten kan: de wilsuiting van een der echtgenooten is dus voldoende, om den band des huwelijks te verbreken. Die vrijheid aan weerszijden schijnt *Solon* in zijn wetgeving aan de Atheners verleend te hebben. In het oude Rome schijnt eerst alleen de man het recht van scheiden gehad te hebben; later werd ook aan de vrouw toegestaan, een actie tot scheiding in te stellen. In de pandecten vindt men onderscheiden gronden voor echtscheiding; sommige alleen voor den man, andere ook voor de vrouw geschreven; tot deze laatste behoorden o.a.: de overgang in den geestelijken stand, ouderdom, onvruchtbaarheid en lichamelijke gebreken. Ook de onderlinge wilsovereenstemming (divortium bona gratia) is voor de echtscheiding voldoende. Echtbreuk is voor den man altijd een reden, voor de vrouw slechts onder bepaalde omstandigheden.

Van het begin des Christendoms heerschte onder de geloovigen de leer, dat de band van het Christelijk huwelijk tijdens het leven der beide echtelingen gansch onverbreekbaar is: het was immers verheven door *Christus*, volgens den H. *Paulus*, tot een groote geheimenis, als de voorstelling der verbintenis tusschen *Christus* en zijn Kerk. Men ging zelfs zoover, dat veel kerkelijke schrijvers en vergaderingen een huwelijk gesloten na de dood van man of vrouw hielden als een soort van echtbreuk en er zware boetplegingen op toepasten. In de Grieksche Kerk, onder den invloed van het keizerlijk recht alsook van de verschillende uitleggingen van de leer van *Christus*, volgens het evangelie van *Mattheus* (V, 32; XIX, 9), liet men in lateren tijd de echtscheiding toe in geval van echtbreuk. Hierover bestond ook twijfel in Frankrijk van de 4de tot de

Digitized by Google

7de eeuw. Langzamerhand werd de leer der Kerk duidelijker en vaster; ook werd in den loop der eeuwen de kerkelijke wetgeving samengesteld omtrent de beletselen van het huwelijk, d.w.z. omtrent de vereischte voorwaarden, om een geldig of geoorloofd huwelijk te sluiten. Deze wetgeving nam *Karel de Groote* in zijn capitulariën op, en zoo werd ze in het Westen ook staatswetgeving. Ondanks alle moeielijkheden heeft de Roomsche Kerk altijd in de Middeleeuwen, tegenover koningen en onderdanen, de onbreekbaarheid des huwelijks staande gehouden: de geschiedenis levert tal van voorbeelden hoe de pausen, op dit punt, waar ze leeren geen macht van God voor gekregen te hebben, aan de grootste vorsten weerstand boden. In het Concilie van Trente werd dit leerstuk nogmaals plechtig verklaard. Om echter de leer en de praktijk der Katholieke Kerk wel te begrijpen, moet er bijgevoegd worden, dat ze, om groote redenen, het niet samenwonen of de scheiding van tafel en bed heeft geduld en uitgesproken zonder den eigenlijken echtband te verbreken. Daarbij — hetgeen dikwijls slecht verstaan wordt — als het gebeurt dat een aangegaan huwelijk van het begin af geen huwelijk is en volkomen ongeldig, omdat er beletsels tegen bestonden van goddelijk of kerkelijk recht, dan spreekt ze de nietigheid ervan uit: er kan dan natuurlijk geen sprake zijn van het verbreken van den band, welke nooit bestaan heeft. Zulk oordeel heeft de Roomsche Kerk, in den loop der eeuwen en heden ten dage nog, in bijzondere gevallen meermalen geveld.

De leer der Protestantsche en der Grieksche Kerk laten de echtscheiding toe. Als voorbeeld van de regeling der echtscheiding kan het best dienen de geschiedenis van het Fransch burgerlijk recht in deze materie, dat ook in onze wetgeving in hoofdzaak is overgenomen. Dadelijk in het begin der Fransche Revolutie werd het huwelijk een burgerlijke handeling verklaard: de vraag over de toelaatbaarheid der scheiding moest dus ook door het burgerlijk recht behandeld worden. Het decreet der Wetgevende Vergadering van 20—25 September 1792 bevatte de eerste nieuwe reling; het ging uit van de twee volgende overwegingen: dat het huwelijk, ook in zijn gevolgen, slechts als een burgerlijk contract moest beschouwd worden, en dat de bevoegdheid tot scheiding voortsproot uit de begrippen van individueele vrijheid, die door een onoplosbaren band vernietigd zou worden. Dienovereenkomstig kon de scheiding plaats hebben met onderling goedvinden der partijen (*consentement mutuel*), en wel op aanzoek van een harer door een eenvoudige, ongemotiveerde verklaring, dat er gebrek was aan overstemming van inborst en karakter (*sur la simple allégation d'incompatibilité d'humeur ou de caractère*), en wegens bepaald op te geven gronden, als krankzinnigheid, veroordeeling tot lijf- of onteerende straf, wegens misdrijf door den eenen echtgenoot tegen den anderen begaan, algemeen bekende liederlijkheid, kwaadwillige verlating, enz. De formaliteiten, die te vervullen waren voor de scheiding, welke door den ambtenaar van den burgerlijken stand kon worden uitgesproken, legden den echtgenooten slechts geringe bezwaren in den weg tot bereiking van hun doel. Toch schenen deze bepalingen der Nationale Conventie nog te belemmerend: bij decreet van 8 Nivôse, jaar II, maakte zij het hertrouwen en de regeling der gevolgen van het vroegere huwelijk gemakkelijker. Werkelijke scheiding gedurende meer dan een half jaar werd genoegzaam verklaard om een echtscheiding uit te lokken.

Blijkbaar was men nu te ver gegaan, vooral voor een volk met een karakter als het Fransche. De laatste bepalingen werden in het volgend jaar weder ingetrokken en de wet van 1792 voortdurend van kracht verklaard, die dan ook in werking gebleven is tot de invoering van den Code Napoléon. Na breedvoerige beraadslagingen werden in deze wet de volgende hoofdbeginselen aangenomen: de echtscheiding werd formeel erkend; in den regel kan zij slechts uitgesproken worden op enkele bepaald aan te wijzen gronden, niet op gebrek aan overeenstemming van inborst en karakter; ook zonder opgave van een bepaalde oorzaak kan de scheiding volgen, mits aan de echtgenooten voor dit geval de nakoming van zoodanige voorwaarden worde opgelegd, dat uit de vrijwillige vervulling daarvan genoegzaam blijkt, dat de samenleving als echtgenooten voor hen ondragelijk geworden is; op dezelfde gronden kunnen de echtgenooten scheiding van tafel en bed in plaats van echtscheiding vragen; het onderling goedvinden is ook hier niet voldoende. De feiten, waarop een actie tot echtscheiding gebaseerd kan worden, zijn de navolgende: echtbreuk der vrouw; echtbreuk van den man, alleen in het geval dat hij een bijzit in de gemeenschappelijke woning houdt; buitensporigheden, zware mishandelingen en grove beleedigingen en veroordeeling tot een onteerende straf van een der echtgenooten. Echtscheiding op gemeenschappelijk verzoek, zonder opgave van speciale reden, werd toegelaten op grond, dat menschelijkheid, eergevoel of de onmogelijkheid van het juridisch bewijs te leveren van sommige feiten vaak, vooral voor de vrouw, een hinderpaal zouden vormen, om tot het door beiden begeerde doel te geraken. Voorwaarden voor deze scheiding zijn: dat beide echtgenooten er op aandringen en daarbij volharden; dat de man tenminste 25, de vrouw 21 jaar oud is; dat de vrouw de 45 jaren nog niet voorbij is; dat het huwelijk tenminste 2 jaar en nog geen 20 jaar voluit geduurd heeft; dat de ouders, of, bij volstrekte verhindering de grootouders, wier toestemming tot het aangaan van het huwelijk ook noodig was, op de daarvoor bepaalde termijnen telkens hun bewilliging geven. Herhaaldelijk moeten de echtgenooten voor den rechter verschijnen, telkens met tusschenverloop van bepaalde termijnen om hun wensch tot scheiding uit te spreken en daarbij te volharden. Gelukt het den rechter niet, hen te verzoenen, dan wordt zekeren tijd na de laatste verschijning de scheiding uitgesproken, en drie jaren daarna mogen de gescheidenen een nieuw huwelijk aangaan.

Na de Restauratie schafte men al deze bepalingen af; de wet van den 28sten Mei 1816 verbood elke echtscheiding; alleen scheiding van tafel en bed werd toegelaten wegens bepaald aangewezen oorzaken; onderlinge overeenstemming werd ook daartoe nimmer voldoende.

Sedert de Juli-revolutie werd er herhaalde ma-

Digitized by Google

len op aangedrongen de bepalingen van den Code Napoléon weder in te voeren, hetgeen den 27sten Juli 1884 dan ook geschied is.

Onze wetgeving volgt in hoofdzaak de beginselen van dit wetboek. De echtscheiding, hoewel heftig bestreden bij de beraadslaging over de wet door de R. Katholieke afgevaardigden, is toegelaten en daarnevens ook de scheiding van tafel en bed. Echtscheiding kan nimmer door onderlinge toestemming plaats hebben. Toch kan een huwelijk — zij het eerst na zeer lang tijdsverloop — met onderling goedvinden ontbonden worden, doordat scheiding van tafel en bed op beider verzoek, zonder opgave van een bepaalde oorzaak, mogelijk is, en nadat die scheiding vijf jaren heeft stand gehouden, de ontbinding van het huwelijk door den rechter met toestemming van beide partijen kan worden uitgesproken. De gronden tot echtscheiding zijn alleen de volgende: overspel, kwaadwillige verlating, veroordeeling wegens misdrijf tot een vrijheidsstraf van vier jaren of langer, na het huwelijk uitgesproken, en zware verwondingen of levensgevaarlijke mishandelingen tusschen de echtgenooten gepleegd. Vele termijnen en formaliteiten zijn in het proces in acht te nemen. Voordat de zaak voor de Rechtbank komt, moet degene, die den eisch tot echtscheiding wenscht in te stellen, zich wenden tot den President der Rechtbank, opdat deze een poging tot verzoening zal beproeven. Nadat de rechter de scheiding heeft uitgesproken, moet het vonnis, op straffe van verval, binnen den bij de wet bepaalden termijn worden ingeschreven in de registers van den Burgerlijken Stand. De echtscheiding moet, in het algemeen, zooveel mogelijk de gevolgen van het vroeger huwelijk opheffen. Dienovereenkomstig krijgen de gescheiden partijen (of, volgens enkele wetgevingen, alleen de onschuldige partij) het recht terug, om, onder de gewone voorwaarden (soms met eenige beperkingen, vooral wat den tijd betreft, binnen welken dit geschieden kan) een nieuw huwelijk aan te gaan. De vrouw moet meestal een tijd — volgens de Nederlandsche wet 300 dagen — wachten, om de zoogenaamde verwarring van bloed, *confusio sanguinis*, te voorkomen. De meeste wetten laten niet toe, dat de eens gescheiden echtgenooten weder te zamen in het huwelijk treden; ook onze wet verbiedt dit. Wat de vermogensrechtelijke gevolgen der echtscheiding betreft, houdt de wet eenige bepalingen in ten voordeele van den echtgenoot, op wiens verzoek de scheiding is uitgesproken; zoo kan de rechtbank, indien hij of zij geen voldoende inkomsten heeft tot levensonderhoud, den schuldigen echtgenoot veroordeelen tot het doen van periodieke uitkeeringen. Zijn er uit het huwelijk kinderen geboren, die nog minderjarig zijn, dan bepaalt de Rechtbank, na verhoor der ouders en der bloed- of aanverwanten, wie der ouders de voogdij zal uitoefenen. Waar de Kerk de huwelijken sluit, daar is ook de geestelijkheid de aangewezen rechter in scheidingszaken; waar het burgerlijk huwelijk bestaat, daar behoort de kennisneming dezer soort van zaken aan den burgerlijken rechter. Bij ons is de arrondissements-rechtbank de eenig bevoegde rechter; scheidslieden kunnen geen scheiding uitspreken. Zie verder *Huwelijk*.

Echtverbintenis. Zie *Huwelijk*.

Eck, *Johan Mayr*, een tegenstander van *Luther*, werd geboren den 13den November 1486 te Eck in Zwaben. Met ijver bestudeerde hij de geschriften der Kerkvaders, verwierf vaardigheid in het redetwisten, werd doctor in de godgeleerdheid, canonicus te Eichstädt en was prokanselier te Ingolstadt, toen hij zich in 1515 in zijn „Obelisci" tegen de stellingen van *Luther* verzette. Daar hij door zijn geschrift in een strijd met *Karlstadt* gewikkeld werd, kwam hij in hetzelfde jaar met *Luther* overeen, dat de zaak door het houden van een twistgesprek te Leipzig zou worden beslist, doch hij wilde, dat ook *Luther* daaraan deelnam. Het duurde van 27 Juni tot 16 Juli 1519. Het valt niet te ontkennen, dat daarbij de welbespraaktheid van *von Eck* de algemeene bewondering wekte. Een levendig twistgeschrijf van *von Eck* met *Luther* en *Melanchthon* was het gevolg van de samenkomst. Naar Rome vertrokken, keerde hij met een verdoemingsbul tegen *Luther* terug, maar vond zooveel tegenstand, dat hij de wijk moest nemen naar het klooster van den H. Paulus te Leipzig. In 1530 ontmoeten wij hem op den Rijksdag te Augsburg, waar hij de merkwaardige verklaring aflegde, „dat hij de Augsburgsche Confessie wel zou kunnen weêrleggen uit de werken der Kerkvaders, maar niet uit de H. Schrift." Hij nam er ook deel aan de vervaardiging van een verweerschrift der R. Katholieken, alsmede aan de pogingen om tot een schikking te komen. Hij overleed in 1543.

Eck, *Jacobus*, een Duitsch rechtsgeleerde, werd geboren te Keulen in 1693, studeerde aan onderscheiden Duitsche hoogescholen, vestigde zich in 1710 als advocaat te Kleef en werd in 1716 benoemd tot hoogleeraar te Hamm, in 1721 te Duisburg en in 1735 te Groningen, waar hij in 1757 overleed.

Eck, *Cornelis van*, een Nederlandsch rechtsgeleerde, werd geboren te Arnhem in de 2de helft der 17de eeuw. Hij werd in 1685 hoogleeraar te Franeker en in 1693 te Utrecht en overleed aldaar den 26sten Februari 1732. Van zijn geschriften noemen wij: „Principia Juris civilis secundum ordinem Pandectorum" (2 dln., 1689, later meermalen herdrukt) en „Theses Juris controversi" (1700, eveneens bij herhaling uitgegeven); ook zond hij eenige „Orationes", „Dispntationes" en „Carmina" in het licht.

Eck, *Cornelis Fransen van*, een Nederlandsch godgeleerde, werd geboren te Amsterdam den 2den Maart 1764, studeerde aldaar en te Leiden in de theologie, was achtereenvolgens predikant te Hemmen en te Deventer, en aanvaardde aldaar in 1799 de betrekking van hoogleeraar in de godgeleerdheid, nadat hij een benoeming te Franeker had van de hand gewezen. De Senaat der Geldersche hoogeschool verleende hem in 1805 eershalve den doctorstitel, en hij aanvaardde in 1817 tevens den leerstoel der Nederlandsche taal- en letterkunde. Een beroep naar het Athenaeum Illustre te Amsterdam meende hij niet te moeten opvolgen en hij bleef met den meesten ijver ook als predikant werkzaam. Nadat hij in den aanvang van 1830, bij de viering van het tweede eeuwfeest van het Athenaeum te Deventer als

Digitized by Google

redenaar was opgetreden, overleed hij kort daarna den 11den Maart van genoemd jaar. *Van Eck* heeft zich ook als lid der Synode en als voorzitter van het Provinciaal kerkbestuur zeer verdienstelijk gemaakt. Hij was lid van de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden, van de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem en van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap. Een paar „Tientallen Leerredenen" enz. zijn van hem in het licht verschenen.

Eckardt, *Ludwig*, een Oostenrijksch dichter en schrijver, geboren den 26sten Mei 1827 te Weenen, studeerde in zijn geboortestad en schreef op 19-jarigen leeftijd het drama „Thron und Hütte" (1846). Wegens deelneming aan de Octoberrevolutie van 1848 moest hij de wijk nemen naar Zwitserland, vestigde zich later als docent in de letterkunde en aesthetica aan de universiteit te Bonn en werd vervolgens hoogleeraar aan de cantonnale school te Luzern, waar de Ultramontanen echter zijn ontslag wisten te bewerken. In 1862 vertrok hij als Hofbibliothecaris naar Karlsruhe en redigeerde eenige jaren daarna de democratische „Mannheimer Zeitung". Sedert 1867 bezocht hij onderscheiden Duitsche steden en hield voordrachten over geschied- en letterkundige onderwerpen. Hij vestigde zich vervolgens weder te Weenen en overleed te Tetschen den 1sten Februari 1872. Als dichter schreef hij de drama's: „Sokrates" (1858), „Friedrich Schiller" (1859), „Palm" (1860), Weltburger und Patriot" (1862), „Josefine" (1868), benevens de prozawerken: „Novellen" (1867), „Nikolaus Manuel, ein Roman aus der schweizerischer Revolutionszeit" (1862), „Anleitung dichterische Meisterwerke zu lesen" (2de druk, 1867), verklarende aanteekeningen op dramatische stukken van *Schiller*, „Vorschule der Aesthetik" (1864—1865, 2 dln.) en „Wandervorträge" (1867).

Eckardt, *Julius von*, een Duitsch journalist, geboren den 1sten Augustus 1836 te Wolmar in Lijfland, studeerde te Petersburg, Dorpat en Berlijn in de rechten en geschiedenis, trad in het huwelijk en aanvaardde in het najaar van 1860 de betrekking van juridisch secretaris bij het Evangelisch-Luthersch consistorie te Riga. In die betrekking werd hij bekend met de plannen der regeering tot Russificatie der Oostzeeprovinciën en voegde zich bij de liberale Baltische partij. Hij was eerst medewerker aan het „Baltische Monatschrift" en vervolgens aan de „Rigasche Zeitung" en zocht zooveel mogelijk de hervorming der grondwet van Lijfland en tevens de nauwe aaneensluiting van Lijf-, Esth- en Koerland te bevorderen. Tevens bestreed hij met geestdrift bovenvermelde Russificatie. Door de censuur in zijn beweging belemmerd, liet hij in 1867 zijn betrekking in Lijfland varen en ging naar Leipzig, waar hij gedurende drie jaar met *G. Freytag* den „Grenzboten" redigeerde en onderscheiden historische studiën over Russische toestanden in het licht gaf. In 1870 vestigde hij zich te Hamburg als redacteur van den „Hamburgische Korrespondent" en van de „Hamburgische Börsenhalle" en werd er in het voorjaar van 1874 benoemd tot secretaris van den Senaat. Verder werd hij den 1sten Juli 1882 met den titel van geheim regeeringsraad geplaatst bij het ministerie van Binnenlandsche Zaken in Pruisen. Sedert 1884 aan het ministerie van Buitenlandsche Zaken verbonden, werd hij in 1885 consul te Tunis, in 1889 te Marseille, in 1892 consulgeneraal te Stockholm en in 1900 te Zürich. Hij schreef: „York und Paulucci, Aktenstücke und Beiträge zur Geschichte der Konvention von Tauroggen" (1855), „Die baltischen Provinzen Ruszlands" (2de druk, 1869), „Jungrussisch und Altlivländisch" (2de druk, 1871), „Ruszlands ländliche Zustände seit Aufhebung der Leibeigenschaft" (1870), „Livland im 18 Jahrh. Umrisse zu einer livländischen Geschichte" (1876). Verder gaf hij uit *Garlieb Merkel's* „Ueber Deutschland zur Schiller-Goethe Zeit" (1887), „Figuren und Ansichten der Pariser Schreckenszeit" (1893) en een werk over *Ferdinand David*.

Eckart of *Eckhard, de trouwe*, is een persoonlijkheid uit de oud-Duitsche sage, stamde volgens het „Heldenboek" af van het geslacht der *Harlungen* en was voogd over de beide jonge *Harlungen*, die zijn neef *Ermenrich* tijdens zijn afwezigheid ter dood liet brengen. *Eckart* wreekte hen door *Ermenrich* te dooden. In verband met oude mythische voorstellingen wordt hij afgebeeld als een oud man met een langen baard, die voor den Venusberg zit, om de menschen voor het binnentreden te waarschuwen, of voor de „wilde jacht" uitloopt, om wandelaars en kinderen aan te sporen uit den weg te gaan.

Eckenbrecher, *Themistocles von*, een schilder, geboren den 17den November 1842 te Athene, kwam reeds als kind met zijn ouders naar Duitschland, woonde van 1850—1857 te Konstantinopel, was daarna tot 1863 leerling van *Oswald Achenbach* te Düsseldorf, reisde daarna door Duitschland en Zwitserland, maakte den veldtocht tegen Frankrijk mede en legde zich eerst sedert 1871 uitsluitend toe op het landschapschilderen. Daartoe deed hij in de volgende jaren reizen naar Engeland, Frankrijk, Zuid-Europa, Scandinavië en IJsland. Daarna vestigde hij zich te Düsseldorf en toen te Berlijn. Ook als waterverfschilder munt hij uit.

Ecker, *Alexander*, een Duitsch ontleedkundige, werd geboren den 10den Juli 1816 te Freiburg in de Breisgau, studeerde aldaar en te Heidelberg in de natuur- en geneeskunde en begaf zich na zijn promotie naar Parijs en vervolgens naar Engeland, om er de musea en de hospitalen te bezoeken. In 1838 ging hij naar Weenen waar hij zich oefende onder leiding van *Rokitansky*, vestigde zich in 1839 als privaatdocent te Freiburg, aanvaardde er tevens de betrekking van assistent bij de kliniek, werd vervolgens prosector en wijdde zich met ijver aan de beschrijvende ontleedkunde, terwijl hij tevens voorlezingen hield over pathologische anatomie. In 1841 werd hij prosector van *Tiedemann* te Heidelberg en leverde er een merkwaardig geschrift over epitheliaalkanker. In 1844 vertrok hij als hoogleeraar in de anatomie en physiologie naar Bazel en in 1850 als opvolger van *Siebold* naar Freiburg, terwijl hij er in 1857 na het overlijden van *Kobelt* als hoogleeraar in de ontleedkunde optrad. Onder zijn leiding werd het nieuwe gebouw voor anatomie voltooid. Hij stichtte een anthropologisch museum

Digitized by Google

en een praehistorische en ethnographische verzameling, welke door de bemoeiingen van hem en van *Fischer* zeer belangrijk werd. Hij overleed den 20sten Mei 1887 te Freiburg. Van zijn geschriften vermelden wij: „Physiologische Untersuchungen über die Bewegungen des Gehirns und Rückenmarks" (1843), „Der feinere Bau der Nebennieren" (1846), „Das elektrische Organ der Mormyri" (1858), „Icones physiologicae" (1850—1859), „Die Hirnwindungen des Menschen" (1869), „Crania Germaniae" (1863—1865), „Die Anatomie des Frosches, ein Handbuch für Physiologen, Aertze und Studierende" (3 dln., 1864—1882) en „Lorenz Oken" (1880). Sedert 1866 redigeerde hij met *Lindenschmit* het „Archiv für Anthropologie".

Eckermann, *Johann Peter*, bekend door zijn betrekking tot *Goethe*, werd geboren den 21sten September 1792 tot Winsen in Hannover. Hij nam in den winter van 1813 op 1814 deel aan den krijgstocht tegen de Franschen en ontving in 1815 een aanstelling bij de oorlogskanselarij te Hannover. Hoewel hij reeds 25 jaar oud was, bezocht hij het gymnasium aldaar en ging, nadat hij in 1821 een bundel gedichten in het licht gegeven had, naar Göttingen, waar hij zich aan de studie der letteren wijdde. In het najaar van 1823 begaf hij zich weder naar Hannover en zond het handschrift zijner „Beiträge zur Poesie" (1823) naar *Goethe*, dien hij in 1823 te Weimar bezocht. Laatstgenoemde hield *Eckermann* als zijn secretaris bij zich, waarna deze in 1827 eershalve door den Senaat der hoogeschool te Jena tot doctor benoemd werd en jaren aaneen den groothertog onderwijs gaf in de Duitsche en Engelsch talen. In 1830 deed hij met den zoon van *Goethe* een reis naar Italië, en werd vervolgens benoemd tot Hofraad en bibliothecaris der aartshertogin. Hij overleed te Weimar den 3den December 1854. *Eckermann* heeft zich vooral bekend gemaakt door de uitgave van zijn „Gespräche mit Goethe" (dl. 1 en 2; 1836, dl. 3 1848, 7de druk, 1899), welke nagenoeg in alle Europeesche talen is overgezet. Ook bezorgde hij met *Riemer* een uitgave der nagelaten werken van *Goethe* in 2 deelen (1837) en een volledige uitgave der werken van dien dichter en prozaschrijver in 40 deelen (1839—1840).

Eckernförde, een kleine havenstad in het hertogdom Sleeswijk, ligt aan de Oostzee, aan de spoorlijnen Kiel—Flensburg en Eckernförde—Kappel en telt (1900) 6719 inwoners. De haven is een der beste van het land en is zeer gunstig gelegen voor den uitvoer van het vele graan, dat in de naburige landschappen verbouwd wordt. De stad is bekend door eenige belangrijke gebeurtenissen. Den 7den December 1813 werden er de Denen door *Walmoden* verslagen. Den 5den April 1849 werden in de haven het Deensche linieschip „Christiaan VIII" en het fregat „Gefion" door de Duitsche strandbatterijen, die zij wilden innemen, beschoten, zoodat het eerste in de lucht vloog en het laatste zich overgaf, en den 1sten Februari 1864 moesten 3 Deensche oorlogschepen de wijk nemen voor het vuur der Pruisische getrokken zesponders, waarna Eckernförde werd bezet.

Eckersberg, *Christoph Wilhelm*, een Deensch schilder, werd geboren te Varnäs nabij Apenrade den 2den Januari 1783, bezocht in 1803 de kunstacademie te Kopenhagen en verwierf er den prijs in 1805 en in 1809, zoodat hij in staat gesteld werd in Italië en Frankrijk de oude meesters te bestudeeren. Zijn schilderstuk „Mozes aan de Roode Zee" (1817) beviel ongemeen, zoodat hij lid werd der Academie en er tevens een aanstelling ontving als professor. Daarna schilderde hij „De dood van Baldur" volgens de Edda, alsmede een tooneel uit „Axel und Walburg" van *Oehlenschläger*. Ook als portret- en zeeschilder verwierf hij grooten roem. Een reeks van vier tafereelen uit de Deensche geschiedenis in de troonzaal te Kopenhagen en een dergelijk tafereel in de ridderzaal te Christiansburg worden zeer geprezen. Hij overleed den 22sten Juli 1853 te Kopenhagen.

Eckert, *Karl Anton Florian*, een Duitsch musicus, werd geboren te Potsdam den 7den December 1820, ontving het eerste onderwijs in de muziek van *Zelter* en *Rungenhagen* en op de viool van *Hubert Ries*. Reeds in 1831 werd de 46ste Psalm, door hem gearrangeerd voor solo. koor en orkest, in de „Singacademie" onder zijn eigen leiding uitgevoerd. In 1832 volgde een opera in 3 bedrijven, „Kätchen von Nürnberg" genaamd, die in den schouwburg te Berlijn, eveneens onder zijn leiding, ten gehoore werd gebracht, in 1843 het oratorium „Ruth", en in 1836 de opera in een bedrijf: „Der Laborant". In laatstgenoemd jaar begaf hij zich naar Leipzig, waar hij tot 1839 het onderwijs genoot van *Mendelssohn-Bartholdy*. Hij componeerde het oratorium „Judith" en vertoefde achtereenvolgens te München, te Parijs en te Rome. Hier componeerde hij de opera „Wilhelm von Oranië", die in 1846 in den schouwburg te Berlijn werd opgevoerd. Ook ontving hij een uitnoodiging van den koning der Nederlanden, om haar te 's Gravenhage ten tooneele te brengen, hetgeen in 1848 geschiedde, nadat zij voorzien was van een Franschen tekst. Toen hij daarna wederom eenigen tijd te Parijs had doorgebracht, begaf hij zich naar Londen, waar hij concerten organiseerde, doch in de jaren 1850 en 1851 was hij kapelmeester aan de Italiaansche opera te Parijs. In 1852 vergezelde hij *Henriette Sontag* naar Amerika, in 1853 werd hij kapelmeester aan de keizerlijke opera te Weenen, van 1861—1867 was hij werkzaam als Hofkapelmeester te Stuttgart en in 1869 aanvaardde hij een dergelijke betrekking te Berlijn, waar hij den 14den October 1879 overleed.

Eckhard, *Mecster*, een Dominicaner monnik, vermoedelijk te Straatsburg geboren en te Parijs opgevoed, is de grondlegger der bespiegelende wijsbegeerte in Duitschland. Hij was in 1303 provinciaal zijner Orde in Saksen, later vicaris-generaal in Bohemen, maakte zich door hervorming der kloosters verdienstelijk, maar haalde zich daardoor veler vijandschap op den hals. In 1311 werd hij naar Parijs verplaatst, in 1320 was hij prior te Frankfort en werd verdacht van ketterij, en in 1327, terwijl hij te Keulen een ambteloos leven leidde, door den aartsbisschop *Heinrich* heftig beschuldigd en voor de rechtbank der Inquisitie gebracht. Hij werd dan ook door een pauselijken bul veroordeeld, doch dit geschiedde in 1329, één of twee jaar na den dood van *Eckhard*. Van zijn geschriften is weinig tot ons gekomen, doch uit dat weinige blijkt, dat hij een uitstekend verstand en een schrander oordeel

Digitized by Google

bezat, alsmede dat hij volkomen meester was van den vorm, zoodat hij de moeilijkste onderwerpen met een verwonderlijke duidelijkheid wist te behandelen.

Eckhard, *Karl Maria Joseph*, afgevaardigde naar den Duitschen Rijksdag en naar den Badenschen Landdag, werd geboren den 13den Maart 1822 te Engen in Opper-Baden. Hij studeerde in de rechten, werd pleitbezorger te Offenburg, nam deel aan de beweging tegen het Concordaat en werd in 1861 tot lid van de Tweede Kamer en op den Landdag van 1865 tot tweeden vice-president benoemd. Hij deed er een voorstel, om het burgerlijk huwelijk verplicht te stellen en herhaalde het in 1867 met een ontwerp tot regeling van het beheer der goederen van wereldlijke stichtingen. Beide voorstellen werden door den Landdag aangenomen, doch eerst in 1870 ten uitvoer gelegd. In 1867 was hij rapporteur over de alliantie tuschen Baden en Pruisen en in 1868 en 1869 nam hij deel aan de Offenburger Vergaderingen. Op den Landdag van 1869 verdedigde hij het adres der meerderheid tegen de aanvallen der ultramontanen, was in December 1870 verslaggever over de verdragen van Versailles en verklaarde zich voor de opheffing der departementen van Oorlog en van Buitenlandsche Zaken en de Badensche gezantschappen. In 1871 werd hij eerst vice-president der Tweede Kamer en trad in 1872 in het strijdperk voor de rechten der oud-Katholieken. Als lid van den Rijksdag voegde hij zich in 1871 bij de nationaalliberalen. In 1872 werd hij lid van de directie der credietbank te Mannheim, vestigde zich aldaar, maar kon wegens die betrekking niet weder een mandaat als volksvertegenwoordiger aannemen.

Eckhart, *Johann Georg von*, een Duitsch geschiedkundige, werd geboren den 7den September 1664 te Duingen in het vorstendom Kalenberg, studeerde te Leipzig eerst in de theologie, daarna in de geschiedenis en letteren, werd eerst secretaris van den Saksischen minister en veldmaarschalk graaf *Flemming*, in 1694 assistent van *Leibniz* bij diens historischen arbeid, in 1706 hoogleeraar in de geschiedenis te Helmstädt, in 1714 raad en historiograaf te Hannover en zette na den dood van *Leibniz* de uitgave voort der „Origines Habsburgo-Austriacae" en der „Annales imperii", terwijl hij de betrekking bekleedde van bibliothecaris. In 1719 werd hij door den keizer opgenomen in den adelstand, vluchtte in 1723 wegens schulden naar Keulen, omhelsde er den Roomsch-Katholieken godsdienst en werd in 1724 door den bisschop van Würzburg tot bibliothecaris en historiograaf benoemd. Hij overleed aldaar den 9den Februari 1730. Van zijn geschriften noemen wij . „Historia studii etymologici linguae germanicae hactenus impensi" (1711), „Corpus historicum medii aevi" (2 dln., 1723) en „Commentarii de rebus Franciae orientalis et episcopatus Wirceburgensis" (2 dln., 1729).

Eckhel, *Joseph Hilarius*, een Oostenrijksch penningkundige, werd geboren te Enzersfeld in Neder-Oostenrijk den 13den Januari 1737, ontving zijn opleiding van de Jezuïeten en voegde zich vervolgens bij hun Orde. Nadat hij reeds eenigen tijd als leeraar was werkzaam geweest, werd hij geplaatst aan het college der Jezuïeten te Weenen. Hier was hij met het opzicht op het muntkabinet belast, en na een reis in Italië werd hij er hoogleeraar in de oudheidkunde en directeur van het keizerlijk muntkabinet en overleed er den 17den Mei 1798. Hij leverde het uitstekende werk „Doctrina nummorum veterum" (8 dln., 1792—1798), waaraan uit zijn nalatenschap „Addenda" (1826) zijn toegevoegd en „Catalogus musei Caesarei Vindobensis nummorum veterum" (2 dln., 1779).

Eckhoff, *Hans Konrad Dietrich*, of *Ekhof*, door zijn tijdgenooten „de Duitsche Roscius of Garrick" genoemd, werd geboren te Hamburg den 12den Augustus 1720, verliet er den dienst als klerk bij het Zweedsche commissariaat der posterijen en kwam bij een advocaat te Schwerin, die een aanzienlijke bibliotheek bezat, vooral van tooneelstukken. Hierdoor werd het verlangen in hem opgewekt om tooneelspeler te worden en hij debuteerde in 1740 bij den troep van *Schönemann* te Lüneburg als „Xiphares" in *Racine's* „Mithridate". Later was hij bij *Schuch*, toen bij *Koch* te Lübeck en kwam in 1769 bij *Seyler* in Hannover. Hij overleed als mededirecteur van den Hofschouwburg te Gotha den 16den Juni 1778. Zonder zelfs een voorbeeld te hebben ter navolging, onderscheidde hij zich door een getrouwe nabootsing der natuur en door een schrandere opvatting van zijn rol, zoodat hij de schepper werd van de Duitsche tooneelkunst. Hij oogstte evenzeer bijval in het blij- als in het treurspel, doch schitterde vooral in de stukken van *Goldoni* en *Molière*. Zelfs wist hij zijn gebreken, zijn hooge schouders, zijn niet zeer sierlijke gestalte, zijn grove beenderen, ja zelfs het gemis van een goed geheugen, op behendige wijze te verbergen. Hij was een kenner van het menschelijk hart, en daarenboven verhieven zijn levendige declamatie en zijn gepaste gebaren hem tot een dramatisch kunstenaar. Zijn oogen waren glansrijk en vol uitdrukking, en zijn stem, die zoowel den ziedenden toorn als het innigste medelijden wist weder te geven, bezat een zeldzame welluidendheid, zoodat de meest bevoegde kunstrechters als *Lessing*, *Schröder*, *Iffland*, *Engel*, *Kotzebue* enz. bijna geen woorden konden vinden, om zijn heerlijk spel naar eisch te schilderen. In het treurspel blonk hij inzonderheid uit in de rol van *Odoardo*. Ook beijverde *Eckhoff* zich bij voortduring, om den schat zijner letterkundige kennis te vermeerderen en zelf leverde hij vertalingen en gedichten.

Eckmann, *Otto*, een Duitsch schilder en teekenaar voor het kunsthandwerk, geboren den 19den November 1865 te Hamburg, bezocht de industrieschool aldaar en later de bouw- en kunstschool te Neurenberg en van 1884—1887 de kunstacademie te München. Hij heeft talrijke teekeningen vervaardigd voor titelbladen, vignetten, lampen, goud- en zilverwerken, meubels enz. In 1897 werd hij leeraar aan het museum voor kunsthandwerk te Berlijn. Hij overleed den 11den Juni 1902 te Badenweiler.

Eckmühl, of *Eggmühl*, een dorp in het distrikt Mallersdorf van het Beiersche arrondissement Neder-Beieren, ligt aan de rivier de Groo[illegible] Laber, aan den spoorweg Regensburg—Münch[illegible]

Digitized by Google

en telt (1900) 359 inwoners. Het dorp is beroemd wegens den aldaar geleverden veldslag op den 22sten April 1809. Nadat de linkervleugel van het Oostenrijksche leger, dat bij Regensburg was opgesteld, bij Abensberg de nederlaag had geleden, vatte aartshertog *Karel* post bij Eckmühl en bedreigde met 4 legerkorpsen den overwinnaar in den rug, tevens hopende, dat hij zich zou kunnen meester maken van den weg naar Donauwörth, den sleutel van Beieren. *Davoust* en *Lefèbvre* echter hielden hem den 21sten aanhoudend bezig door herhaalde aanvallen en misleidden hem omtrent de beweging van *Napoleon* naar de zijde van Landshut, waar de Oostenrijksche linkervleugel nogmaals verslagen werd. In den namiddag van den 22sten verscheen plotseling *Napoleon*, die het vervolgen van *Hiller* tot aan de overzijde van de Inn aan *Bessières* had opgedragen, met het korps van *Lannes*, *Masséna*, de Württembergers onder *Vandamme* en de kurassiersdivisiën *Nansouty* en *St. Sulpice*, hij verscheen bij het dorp Eckmühl, waar de Beiersche troepen en *Davoust* reeds in het vuur waren. Het Württembergsche korps, de voorhoede van *Napoleon* vormend, veroverde het dorp Burchhausen en bezette de bosschen aan weerszijden van den weg, waardoor de ruiterij gelegenheid kreeg voorwaarts te rukken. Daarop veroverde generaal *Seidewitz* aan het hoofd van 2 Beiersche regimenten een Oostenrijksche batterij van 16 kanonnen, die den weg naar Landshut bestreken. *Lannes* overvleugelde de Oostenrijkers aan de linker zijde, terwijl zij in het centrum aangetast en teruggedrongen werden. Bij Eckmühl hielden zij weder stand, doch de Württembergsche infanterie nam het dorp stormenderhand in. Kort daarna werden de Oostenrijkers ook uit het bosch verjaagd, dat Regensburg dekt, en naar de vlakte gedreven. De beide Fransche cavaleriedivisiën en de Beiersche en Württembergsche lichte ruiterij snelden nu voorwaarts en joegen, na een hardnekkig gevecht, de Oostenrijksche ruiterij op de vlucht. Hierdoor werd de infanterie zoodanig in verwarring gebracht, dat de aartshertog genoodzaakt werd over de Donau naar Regensburg terug te trekken. De Oostenrijkers, die bij Eckmühl met slechts 28000 man tegenover 65000 Franschen stonden, verloren er 6000 man en 16 stukken geschut. Het verlies der Franschen was veel geringer. *Napoleon* benoemde *Davoust*, hertog *van Auerstädt*, tot prins *van Eckmühl*. Nadat ook Regensburg ingenomen was, moest de Oostenrijksche generaal *Jellachich* München ontruimen, zoodat de koning van Beieren daarheen kon terugkeeren. Tevens moest de Oostenrijksche opperbevelhebber naar Bohemen terugtrekken, terwijl de weg naar Weenen geopend was voor den vijand.

Eckstein, *Friedrich August*, een Duitsch letterkundige, werd geboren te Halle den 6den Mei 1810, studeerde aldaar en werd er in 1831 leeraar aan de Latijnsche school en in 1839 eerste leeraar aan het paedagogium, maar liet in 1842 deze betrekking varen, om zich met het rectoraat der Latijnsche school te belasten, dat hij tot 1863 waarnam. Inmiddels was hij in 1849 mededirecteur der Francke'sche stichtingen geworden en had in 1849—1859 tevens aan het staatkundig leven deelgenomen als lid van de Tweede Kamer in Pruisen, waaraan hij ook van 1848—1860 als secretaris verbonden was. Sedert het najaar van 1863 bekleedde hij het rectoraat aan de Thomasschool te Leipzig, waar hij tevens benoemd werd tot buitengewoon hoogleeraar aan de universiteit en vervolgens tot directeur der philologische afdeeling van het paedagogium. Als lid van het kerkbestuur te St. Thomas werd hij in 1871 tot lid der eerste landssynode gekozen. In 1881 legde hij het rectoraat neder en overleed den 15den November 1885 te Leipzig. Hij leverde schooluitgaven van onderscheiden Latijnsche schrijvers, verschillende verhandelingen, een „Nomenclator philologorum" (1871) enz.

Eckstein, *Dr. Carel Alphons*, administrateur-directeur der Topographische Inrichting te 's Gravenhage, werd den 16den September 1840 te Amsterdam geboren, bezocht de school der Hernhutters te Zeist en gaf reeds vroeg blijken van zijn bijzonderen aanleg voor teekenen, een aanleg, dien hij van zijn moeder, een voortreffelijke bloementeekenares, had overgeërfd. Zijn vader, hoofd eener handelsfirma te Amsterdam, een zeer ontwikkeld man, liet den zoon vrij in de keuze zijner loopbaan, en zoo kwam *Eckstein* op 16-jarigen leeftijd, den 6den Februari 1857, als tijdelijk ambtenaar aan de Topographische instelling te 's Gravenhage en streefde er van nu af aan met de grootste krachtsinspanning naar zich al die bekwaamheden eigen te maken, welke hij als kaartgraveur noodig had. Den 1sten Mei 1863 werd hij tot vast ambtenaar, den 1sten Juli 1876 tot hoofdcommies, technisch opzichter en den 1sten April 1878 tot directeur der Topographische Inrichting benoemd, terwijl hem den 8sten Februari 1907, naar aanleiding zijner vijftigjarige werkzaamheid aan genoemde inrichting, door de Regeering de titel van administrateur-directeur werd toegekend, de hoogste rang, dien burgerlijke ambtenaren kunnen bereiken. In het openbaar leven bewoog *Eckstein* zich zeer weinig, daar hij al zijn tijd en krachten wijdde aan het directeurschap der inrichting, die onder zijn leiding de groote hoogte bereikt heeft, waarop zij zich thans bevindt en waardoor zij in staat gesteld werd een reeks voortreffelijke kaartwerken te leveren, die ook in het buitenland in vakkringen algemeen bewonderd worden (zie *Topografische Inrichting*). Talrijk zijn ook de verbeteringen van bestaande en de uitvindingen van nieuwe procédé's, welke de kartografie aan dr. *Eckstein* te danken heeft, terwijl hij gedurende zijn veeljarig directeurschap een groot aantal bekwame mannen gevormd en voor de hun toevertrouwde taak geschikt heeft gemaakt. Vele eere-diploma's en onderscheidingen zijn hem dan ook ten deel gevallen. De Nederlandsche regeering erkende zijn buitengewone bekwaamheden en verdiensten door toekenning der ridderorde van den Nederlandschen Leeuw en van het officierskruis van de Oranje-Nassau orde, terwijl hij daarenboven van de regeeringen van Italië, Denemarken, Spanje, Frankrijk, België, Portugal en Zweden ridderorden ontving.

Eckstein, *Ernst*, een Duitsch dichter en journalist, werd geboren te Gieszen den 6den Februari 1845. Nadat hij het gymnasium had bezocht, deed hij een reis naar Italië, studeerde daarna te Gieszen, Bonn, Berlijn en Marburg in

Digitized by Google

de letteren en begaf zich in 1868 naar Parijs, waar hij het humoristisch epos „Schach der Königin" (3de druk, 1879) voltooide. Verder schreef hij er: „Die Gespenster von Varzin" (1870), „Der Stumme von Sevilla" (1871) en „Pariser Silhouetten" (1873). In de volgende jaren bezocht hij Italië, Spanje, Frankrijk, Zwitserland, Nederland, Oostenrijk enz. Te Rome bracht hij de eerste zangen op het papier van het satyrieke epos „Venus Urania" (1872), hetwelk hij te Granada voltooide. Verder leverde hij de novellen: „Margherita", „Am Grabmal des Cestius", „Maria la Brusca", „Gustava" enz., in 1874 tot een bundel vereenigd, een aantal geestige schetsen onder den titel: „Leichte Waare" (1875), „Guttae in lapidem" (1880) en „Ringkämpfe" (1886). Na een kort verblijf te Weenen, waar hij werkzaam was aan den feuilleton der „Neue Freie Presse", keerde hij naar Duitschland terug, waar hij redacteur werd van de „Deutsche Dichterhalle" (1875—1882) en van „Schalk" (1879—1882). In dien tijd verschenen van hem „Aus Sekunda und Prima" (1—4de druk, 1875), „Der Besuch im Carcer" (56ste druk, 1893), „Italiens Kunstschätze" (1875) „Initium fidelitatis" (14de druk, 1890), „Exercitium Salamandri" (10de druk, 1879), beide bundels humoristische gedichten, in 1893 door „Jucunda Juventus" gevolgd. In 1879 verscheen het epische gedicht „Murillo, ein Lied vom Guadalquivir" (3de druk, 1889), in 1883 de humoreske „'s schöne Lorche". Daarna wijdde *Eckstein* zich voornamelijk aan den cultuur-historischen roman. Wij noemen: „Die Claudier" (1882), „Prusias" (3 dln., 1883), „Aphrodite. Roman aus Alt-Hellas" (1886), „Pia. Roman aus dem 13en Jahrhundert" (1887), „Jorinde. Roman aus der Gegenwart" (1888), „Camilla" (1889), „Nero" (3 dln., 1889), „Hertha" (1891), „Decius der Flötenspieler" (1891), „Dombrowsky" (2 dln., 1892), „Themis" (2 dln., 1893), „Familie Hartwig" (1894), „Kyparissos" (1895), „Roderick Löhr" (1896), „Das Kind" (1897), „Die Hexe van Glaustädt" (1898), „Der Bildschnitzer von Weilburg" (1899) en „Die Klosterschülerin" (1899). Van zijn novellen vermelden wij: „Eingeschneit" (1884), „Der Referendar" (1889), „Der Mönch von Aventin" (1893), „Nora" (1895), „Acca Sempronia" (1895), „Violanta" (1896), „Adotja" (1897) en „Rauhreif" (1900). Verder verschenen van hem: „Lyra germanolatina. Eine Auswahl der berühmtesten deutschen Gedichte, ins Lateinische übertragen" (1894), „Schulhumoristische Skizzen und Studien" (1894), „Die Spanierin. Karnevalsgeschichte" (5de druk, 1896), de gedichten „Ebbe und Flut" (1896) en „Verstehen wir Deutsch?" (1894). *Eckstein*, die sedert 1886 te Dresden leefde, overleed aldaar den 18den November 1900.

Eclaireurs. Hieronder verstaat men in de taktiek enkele vooruitgeschoven manschappen, ruiters of kleine patrouilles, die ten doel hebben een bedekt en doorsneden gevechtsterrein te verkennen met het oog op de aanwezigheid van hindernissen, die den marsch voorwaarts en den aanval kunnen belemmeren. Tevens moeten zij tegen verrassingen des vijands waken.

Eclampsie (stuipen). De groote prikkelbaarheid van de hersens van kinderen veroorzaakt bij hen vaak stuipen door geringe prikkels, als gestoorde digestie, wormen, tandjes krijgen enz. Ook koortsziekten als mazelen, roodvonk en longontsteking beginnen bij kinderen vaak met stuipen, maar ook lijden zij, vooral bij Engelsche ziekte, dikwijls eraan zonder dat men een bepaalde aanleiding kan vinden. Hoe angstwekkend die stuipen, die geheel met een aanval van vallende ziekte overeenkomen, dan ook voor de omgeving mogen zijn, meestal zijn ze ongevaarlijk. Soms echter zijn zij de eerste teekenen van werkelijke epilepsie en herhalen zij zich dus ook in latere jaren of kondigen zij een hersen- of ruggemergsontsteking aan. Koude omslagen op het hoofd, mosterdpappen op de borst en, in bepaalde gevallen, braakof afvoermiddelen kunnen nuttig werken. Volgen de aanvallen snel op elkaar, dan kan inademing van chloroform noodig worden.

Ook bij *zwangere vrouwen* en nog meer bij *barenden* komt eclampsie voor en laat na de aanvallen soms een tijdelijke geestesstoornis achter. Het snel op elkander volgen van de aanvallen onderscheidt de eclampsie van de epilepsie. Hoogstwaarschijnlijk ligt de oorzaak van die eclampsie in de nieren, want men vindt haast altijd eiwit in de urine. Voor vrouwen, die voor het eerst baren, is de kans op genezing veel grooter dan voor meerbarenden, maar die kansen hangen ook af van de periode, waarin de eclampsie optreedt, want in de zwangerschap is zij gevaarlijker dan tijdens de baring of in het kraambed. Ook voor de vrucht is de eclampsie des te gevaarlijker, hoe vroeger zij voor de geboorte optreedt. De behandeling bestaat uit inademing van chloroform of inspuitingen van morphine. De verlossing moet zooveel mogelijk verhaast worden.

Eclecticus of *uitlezer* is de zoodanige, die uit alles het beste neemt. Daarom geeft men den naam van *electische wijsgeeren* aan zulke, die geen bepaald stelsel aannemen, maar uit ieder stelsel datgene, wat naar hun oordeel in overeenstemming is met de waarheid. Zulk een wijsgeer loopt alleszins gevaar, onvereenigbare stellingen met elkander te verbinden. In de dagen der Oudheid trachtten de eclectische wijsgeeren de uitspraken van *Pythagoras*, *Plato* en *Aristoteles* samen te smelten; de voornaamste vertegenwoordigers van deze richting waren *Plotinus* en *Proclus*. Bij de Romeinen moeten vermeld worden *Pandetius*, *Posidonius*, *Antiochus* en *Cicero*. Ook *Philo Judaeus* behoort tot deze richting. In lateren tijd heeft men den naam van eclectische wijsgeeren gegeven aan *Royer Collard* en *Victor Cousin* in Frankrijk, daar ook zij hun beginselen aan verschillende stelsels ontleenden.

Eclectische bond is de naam voor een bond van Vrijmetselaars, in 1783 door *Johann Karl von Brönner* gesticht en 15 loges omvattend. Uit de toen bestaande verschillende systemen heeft deze het beste saamgevoegd (zie *Eclecticus*).

Eclips. Zie *Verduistering*.

Eclipta *L.* of *taanbloem* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Samengesteldbloemigen* (*Compositae*). Het onderscheidt zich door veelbloemige, ongelijkslachtige bloemhoofdjes, door een enkele rij vrouwelijke straalbloempjes en buisvormige, 4-tandige schijfbloempjes, alle binnen een 2-rijig, schubbig omwindsel op

Digitized by Google

een stoppeligen vruchtbodem; de stijltjes zijn lijnvormig en naar boven fijn en gelijkmatig behaard, de stempelwratjes duidelijk, de helmknopjes ongespoord, de vruchtjes aan de zijden van wratjes voorzien, maar zonder haarkroon. *E. alba Hask.* is een tropisch gewas met tegenovergestelde bladeren, die als groente en ook als geneesmiddel gebruikt worden. Zij groeit op Java en ook op de West-Indische Eilanden, bepaaldelijk op Curaçao.

Ecliptica. Zie *Zonneweg.*

Ecloge of *het uitgekozene* noemde men bij de oude Romeinen een klein en keurig gedicht, en nog in den tijd der keizers gaf men dien aan een verzameling of keurlezing van gedichten van dezelfde soort, zoodat men ook de brieven en hekeldichten van *Horatius* wel eens daarmede bestempelde. Doch vooral gaf men dien aan de bucolische gedichten van *Virgilius*, *Calpurnius* en *Nemesianus*. Daarom hebben ook de Italianen, Spanjaarden en Duitschers dien ook aan herdersdichten toegekend.

Ecole des chartes is een geleerde inrichting te Parijs, gesticht in 1821, waarop archivarissen en geschiedkundigen 3 jaar lang kosteloos onderwezen worden in verschillende historische wetenschappen.

Ecole française d'Athènes. Zie *Archaeologische instituten.*

Ecole française de Rome. Zie *Archaeologische instituten.*

Ecole polytechnique te Parijs, de oudste polytechnische school en voorbereidende school voor officieren der artillerie en genie en hoogere technische ambtenaren, werd in 1794 gesticht als „Ecole centrale des travaux publics" en in 1804 onder *Napoleon I* op militairen voet ingericht. Tot toelating voor het vergelijkend examen is noodig het baccalauréat ès sciences; de cursus is tweejarig. Daarna worden de leerlingen (250 per jaar), hetzij onmiddellijk of na eerst nog de „Ecole spéciale militaire de St. Cyr" of de „Ecole navale" te hebben afgeloopen, geplaatst bij leger of vloot. Voor andere staatsbetrekkingen moeten zij eerst nog een cursus volgen op de een of andere vakschool, zooals de Ecole des mines, de Ecole des ponts et chausseés, de Ecole d'application des poudres et salpêtres, de Ecole coloniale, de Ecole professionnelle supérieure des postes et des télégraphes enz. De Ecole polytechnique staat onder het ministerie van Oorlog en wordt afwisselend bestuurd door een generaal der genie en der artillerie.

Ecole supérieure de guerre te Parijs is een militaire inrichting van onderwijs, een soort vakschool voor den generalen staf. Wiskunde, scheikunde, natuurkunde, geschiedenis en geodesie worden aldaar niet onderwezen. Aan de examens voor den generalen staf, die aldaar gehouden worden, mogen ook officieren deelnemen, die de school niet bezocht hebben.

Economie. Zie *Staathuishoudhunde.*

Economist. Zie *Staathuishoudkunde.*

Economist, *De*, is de naam van een wetenschappelijk Nederlandsch tijdschrift, waarin staathuishoudkundige vraagstukken besproken worden. Opgericht door mr. *J. L. de Bruyn Kops*, is het reeds (1907) zijn 56ste jaargang ingetreden. Het verschijnt telkens den 15den der maand.

Economy is de naam van een volksplanting op den rechter oever der Ohio in Beaver-County in den Noord-Amerikaanschen staat Pennsylvanië. Zij werd in 1824 gesticht door de Rappisten of de aanhangers van *Georg Rapp* (zie aldaar) uit Württemberg. Het bevallige dorp telde in 1889 nog slechts 75 inwoners, die echter een groote mate van welvaart genieten. Zij leven in gemeenschap van goederen en verwerpen het huwelijk. Nieuwe leden worden na een proeftijd van 6 maanden aangenomen. Het schijnt echter, dat zij — vooral na den dood van *Rapp* — als godsdienstige sekte langzamerhand van het tooneel zullen verdwijnen.

Ecorcheurs of *vilders* noemde men de roofzuchtige benden, die in de 15de eeuw een groot deel van Europa met plundering en verwoesting bezochten. Zij ontstonden in Henegouwen bij den opstand der Nederlanders tegen den hertog van Bourgondië (1437) en telden meer dan 100000 man. Zelfs beroemde bevelhebbers plaatsten zich aan hun hoofd. Zij ontleenden hun naam aan de omstandigheid, dat zij de ongelukkige bewoners der door hen bezochte streken van alles beroofde of, figuurlijk gesproken, het vel over de ooren haalden.

Ecossaise noemt men een gezelschapsdans, die door een levendige muziek in $^2/_4$ maat begeleid wordt. Hij is, zooals de naam aanduidt, van Schotschen oorsprong en werd in de 17de eeuw met eenige wijziging in Frankrijk ten tooneele gebracht. Vroeger was hij in Frankrijk en Duitschland op het bal in zwang, doch hij is in haar oorspronkelijken vorm verloren gegaan, zoodat hij in zijn tegenwoordige gedaante tot de contredansen behoort. Daarentegen wordt de *Schotsche wals*, eveneens op $^2/_4$ maat, veel gedanst.

Ecouen is een vlek in het Fransche departement Seine et Oise, arrondissement Pontoise, 15 km. ten N. van Parijs aan den Noorderspoorweg, met een fort en (1901) 1614 inwoners. Het is beroemd door het prachtige slot, dat, door *Jean Bullant* voor den connétable *van Montmorency* gebouwd omstreeks 1538, tot de Revolutie aan het huis *Condé* behoorde en door *Napoleon I* als meisjeskostschool aan het légion d'honneur werd geschonken.

Ecrasiet is een in Oostenrijk-Hongarije gebruikt wordend ontploffingsmiddel met picrinezuur tot hoofdbestanddeel. De uitwerking is heviger dan die van dynamiet, verder is het zoo goed als ongevoelig voor vochtigheid in den dampkring, even als gewoon buskruit goed bestand tegen slag of schok en zoowel scheikundig, als physisch geheel onveranderlijk.

Ecrasiet wordt gebruikt als springmiddel voor projectielen en als afzonderlijke lading. De genie en de cavalerie voeren te velde springladingen van 1,5 tot 0,5 kg. en patronen van 1 H.G. mede. Het vesting en belegeringsgeschut is uitgerust met ecrasiet-projectielen.

Ecrevisse, *Peter*, een Vlaamsch schrijver, werd geboren den 3den Juni 1804 te Obbicht (Limburg), studeerde in de rechten, werd in 1839 kantonrechter te Eecloo, waar men hem in 1843 als lid van de Provinciale Staten, in 1848 als staatsraad koos. Nadat hij zich in 1860 uit het

Digitized by Google

politieke leven had teruggetrokken, overleed hij den 16den December 1879. Van zijn talrijke werken noemen wij: „De Bokkenrijder in het land van Valkenburg" (3de druk, 1864), „De verwoesting van Maestricht" (2 dln., 2de druk, 1860), „Egmonds einde" (1850), De gebroeders de Witt" (1859), „De kanker der steden" (1860), „De stiefzoon" (3 dln., 1861), „De nicht uit de Kempen" (1864). Zijn verzamelde werken verschenen van 1879—1880.

Ecrins, *Barre des*, is een 4103 m. hooge berg in de West-Alpen, het hoogste punt der Pelvouxgroep. Hij werd in 1864 voor het eerst door *E. Whymper* beklommen.

Ecron, de meest noordoostelijke der 5 voornaamste Philistijnsche steden, lag aan de grenzen van Juda en was de zetel van den eeredienst van *Baäl-Zebub*. Zelfs ten tijde der Kruistochten vindt men haar naam nog vermeld, doch thans verheft zich op haar bouwvallen het dorp Akir.

Ecstase of *exstase*, afkomstig van een Grieksch woord, dat een *buiten zich zelf zijn* beteekent, wordt gebruikt om een toestand van hooge geestdrift aan te duiden, waarbij men, door de indrukken van het oogenblik overspannen, aan de overmacht der verbeelding ter prooi is. Wordt zulk een toestand duurzaam, dan geraakt het gezond verstand op den achtergrond en de waanzinnigheid is niet ver.

Ecu (schild) is de naam van verschillende voormalige Fransche gouden en zilveren munten. De gouden munt kwam in 1338 in omloop, de zilveren omstreeks 1600; zij werden in 1829 aan het verkeer onttrokken.

Ecuador (zie de kaart bij Columbia), een Zuid-Amerikaansche republiek, aldus genoemd omdat de aequator (Spaansch *ecuador*) haar doorsnijdt, ligt tusschen 1° 23′ N. Br. en 4° 45′ Z. Br. en tusschen 73° 10′ en 81° W. L. v. Gr., grenst ten Z. aan Peru, ten W. aan den Grooten Oceaan en verder aan Columbia, waarvan het door den Napo en den Coca gescheiden wordt. Het beslaat een oppervlakte van 299600 v.km., met de Galapagoseilanden van 307243 v.km.

Natuurlijke gesteldheid. De meer dan 800 km. lange kust heeft slechts twee inhammen van eenige beteekenis, n.l. de Golf van Guayaquil en die van Ancon. Naar den vorm des bodems wordt het land verdeeld in de kustvlakte, het bergland met de er tusschen gelegen hoogvlakte en de vlakte ten O. van het gebergte. Het bergland, een deel der Zuid-Amerikaansche Cordillera's, bestaat uit twee van het Z. naar het N. loopende, door een breed lengtedal gescheiden parallelketens met uitgedoofde en nog werkende vulkanen. In de oostelijke keten verheffen zich de Imbambura (4582 m.), de Cayembe (5840 m.), de Antisana (5756 m.) en de nog werkende vulkanen Cotopaxi (5943 m.) en Funguragua (5087 m.), de Capac-Urcu of Altar de los Collanes (5404 m.) en de ten O. van de keten liggende en daarvan gescheiden Sangay (5323 m.), de werkzaamste van alle vulkanen van Ecuador; in de westelijke keten vinden wij de Cotacachi (4966 m.), de Pichincha (4787 m.), de Corazon (4787 m.), de Iliniza (5305 m.), de Carihuairazo (5106 m.) en de Chimborazo (6310 m.). Het tusschen beide ketens gelegen lengtedal, het zoogenaamde Inter Andes-gebied, wordt door dwarsruggen verdeeld in de gemiddeld 35 km. breede, niet beneden 2500 m. hoogte gelegen bekkens van de Ibarra, Quito, Latacunga-Ambato, Rio bamba, Alausi, Azogues-Cuenca, Rio Jubones en Loja. Op deze plateau's leeft van ouds het grootste gedeelte der bevolking. De hellingen der beide ketens zijn zeer steil. Op de westzijde ligt de bergknoop Montaña de Sandomo, de waterscheiding tusschen de naar de Golf van Guayaquil stroomende rivieren en de noordelijke kustrivieren. Daaraan sluiten zich de met dichte oerwouden bedekte laagvlakten aan. De rivieren stroomen gedeeltelijk naar de Amazonenrivier, n. l. de Napo met Coca en Curaray (1200 km. lang, waarvan 800 km. voor stoomschepen bevaarbaar), de Tigre, Pastaza, Morona, Santiago en Chincipe; deels naar den Grooten Oceaan, zooals de Guallabamba-Esmeraldas en de Guyanas. Van de meren in het oostelijk deel van het land is het Manaumemeer het voornaamste.

Wat den *geologischen bouw* des lands betreft, bestaat de oostelijke cordillera hoofdzakelijk uit steil opgerichte kristallijne leien, benevens uit syeniet en graniet, de westelijke cordillera daarentegen is uit weeke, meestal zwarte leien, welke diabaas en porfier insluiten, benevens uit dikken, somtijds steil opgerichten flyschachtigen zandsteen opgebouwd; beide formaties behooren vermoedelijk tot het krijttijdperk. Op den kam van beide ketenen verheffen zich de vulkanen, terwijl de lengtespleten tusschen beide ketenen met andesiet-tuf en lava opgevuld zijn. Tusschen de kust en de westelijke cordillera beslaan tertiaire en quartaire vormingen een groote oppervlakte, en deze schijnen ook in het nog onvoldoend bekende oostelijke deel des lands een hoofdrol te spelen.

Nuttige delfstoffen komen in Ecuador niet veel voor; de rivieren zijn een weinig goudhoudend, in het O. wordt zilver aangetroffen, terwijl de ijzer-, lood-, zink- en koperertsen van geen beteekenis zijn, evenmin de petroleum en de bruinkool. In het Inter-Andes gebied treft men, als voortzetting van de Peruaansche lagen, zandsteen aan, welke kwikzilver, alsook asfalt en andere bitumineuse stoffen bevat.

Klimaat. Het klimaat is in de laagvlakte over het algemeen heet, vochtig en ongezond, op de hoogvlakte opvallend gelijkmatig; Quito (2850 m. boven de oppervlakte der zee), heeft een gemiddelde jaartemperatuur van 13° 1 C., de koudste maand, Juli, verschilt met de warmste, December, slechts 1° 1 C. De grootste gemiddelde jaarlijksche verschillen zijn 23° 7 en 3° 3 C. Er valt veel regen (Quito jaarlijks 1190 mm.). Men onderscheidt in hoofdzaak twee jaargetijden: den zomer (*verano*), van Juni tot November, den betrekkelijk drogen tijd, en den regentijd (*invierno*), van December tot Mei. In de laagvlakte van het W. is de hitte groot, de nachten zijn er echter koel.

Planten- en dierenwereld. De *plantenwereld* behoort tot het gebied der tropische Andes met uitzondering van de dicht bij den aequator gelegen westelijke berghelling ten Z. van de Baai van Guayaquil, waar het tropisch karakter ontbreekt. De tropische zone (tot ± 1300 m. hoogte) is rijk aan vertegenwoordigers uit de verschillende tropisch-Amerikaansche geslachten,

Digitized by Google

waarbij van de palmen de *Phytelephas macrocarpa* te vermelden is. Van de verdere loofboomen moeten vooral de myrtaceeën genoemd worden. Ook de sub-tropische Andes-zone (1300—3400 m.) heeft een rijke plantenwereld. In het laagste gedeelte groeien palmen, bamboe en varens, daarop volgt de gordel van den kinaboom (*Cinchona*), dan die van den waspalm (*Ceroxylon andicola, cerifera* enz.), vervolgens die der Andesroos (van de ericasoort *Bejaria*), ten slotte Alpenstruiken (*Buddleja, Baccharis, Barnadesia, Escallonia, Drimys* en *Podocarpus*). Op de hoogvlakten boven 3400 m. vindt men geen boomen of struiken meer. Slechts het witwollige culcitium, waarvan het harsrijke weefsel, zelfs als het nat is, vuur vat, treft men hier aan; verder is de bodem tot aan de sneeuwgrens bedekt met een geelgroen saploos gras, *Stipa Ichu* geheeten.

De *dierenwereld* behoort tot de Braziliaansche onderafdeeling der neotropische zone. Van zoogdieren vindt men er de apen van de Nieuwe Wereld, speciaal den *Lagothrix*, verder den tapir, het wrattenzwijn en herten. Vogels komen in grooten getale voor, voornamelijk papegaaien en kolibri's; ook vindt men hier den wilden kalkoen en den condor. Reptiliën, amphibiën en gelede dieren leven er in groote verscheidenheid.

Bevolking. Het aantal inwoners bedraagt volgens de jongste betrouwbare opgave (1893) 1272000, waarbij nog ongeveer 200000 wilde Indianen komen. De bevolking is over de afzondelijke provinciën als volgt verdeeld:

Azuay	132400
Bolivar	43000
Cañar	64000
Carchi	36000
Chimborazo	122000
Esmeraldas	14600
Galapagos	400
Guayas	98100
Imbabura	68000
Leon	109600
Loya	66000
Manabi	64100
Oriente	80000
Oro	32600
Pichincha	205000
Rios	32800
Tunguragua	103000

Van dit aantal zijn ongeveer 500000 Spanjaarden en Mestiezen, 700000 Indianen en 200000 Negers en Kleurlingen. Het aantal blanken bedraagt slechts 100000, dat der vreemdelingen ongeveer 9000, met uitzondering van ongeveer 500 Europeanen, allen uit Spaansch Amerika afkomstig. De Indianen zijn met de blanke en zwarte bevolking zeer sterk vermengd; alleen de 2500 zielen sterke Caypa's in het stroomgebied van den Santiago zijn zuiver gebleven. Van de Indianen der oostelijke laagvlakten zijn de krijgshaftige Jivaro's en de vreedzame, maar dappere Zapara's de voornaamsten. Onder de laatsten waren vroeger Jezuïeten en Franciscanen als zendelingen werkzaam, maar nadat dezen verdreven werden uit het land, zijn de Indianen weer in beschaving achteruit gegaan en tot hun voormaligen toestand van barbaarschheid vervallen. De taal des lands is een sterk met Indiaansche woorden vermengd Spaansch. De godsdienst is de Roomsch-Katholieke met uitsluiting van iederen anderen. Een aartsbisschop zetelt te Quito, bisschoppen te Cuenca, Guayaquil, Ibarra, Loja, Portoviejo en Riobamba. Ook vindt men er 36 monniken- en 11 nonnenkloosters. Bij de wilde Indianen heerscht in groote mate het fetisjisme. Met het onderwijs is het treurig gesteld. Te Quito is een oude, thans onbeduidende hoogeschool, een geneeskundige en polytechnische school, terwijl men hier en te Guayaquil ook handels- en vakscholen vindt, benevens een aantal middelbare en vele lagere scholen. Te Quito heeft men verder een bibliotheek, een museum voor natuurlijke historie en een sterrenwacht.

Het voornaamste middel van bestaan is de landbouw. In de laagvlakte van het Westen en in de rivierdalen van het Oosten kweekt men cacao, suikerriet, rijst, koffie en bananen, terwijl op de hoogvlakte alle graansoorten, aardappelen en de gewassen der gematigde zone voorkomen. De veeteelt: paarden, runderen, ezels, muildieren en lama's, is alleen op het hoogland van belang, waar ook veel kaas wordt bereid. Veel runderen worden naar Peru uitgevoerd. De mijnbouw is onbeduidend; er wordt eenig goud gewasschen, terwijl een Engelsche maatschappij de goudmijnen bij Zaruma exploiteert. Ook de industrie staat op lagen trap en bepaalt zich tot het vervaardigen van grove wollen en katoenen stoffen en vlechtwerk, zooals Panamahoeden en hangmatten. Belangrijker is de handel. De uitvoer had in 1905 een waarde van 18565668 sucre's (sucre = dollar = f 2.50), waarvan 1091600 aan cacao, 1954000 aan steennoten, 1500000 aan caoutchouc, 792000 aan koffie, 1284000 aan Panamahoeden en 619000 aan huiden. De invoer bedroeg in 1905 15733891 sucre's en bestaat voornamelijk uit katoenen en wollen goederen, wijn, meel en manufacturen. De voornaamste haven is Guayaquil. Het transport, dat door ezels en muildieren of door Indianen geschiedt, is in den regentijd bijna onmogelijk. Op de hoogvlakte loopt de oude heerweg (*Camino real*) van de Noord- naar de Zuidgrens (1160 km.). In den laatsten tijd is veel gedaan voor de verbetering van wegen, aanleg van bruggen enz. Een spoorweg verbindt Guayaquil met Guamote op de hoogvlakte (80 km.), terwijl andere lijnen in aanleg zijn. In 1904 had het spoorwegnet echter nog slechts 270 km. lengte. Alle provinciehoofdsteden zijn telegrafisch verbonden; in 1904 was de lengte der telegraaflijnen 4130 km. Van Ballemita loopt een kabel naar de landengte van Tehuantepec, dat weder met New-York verbonden is. In de havens kwamen in 1904 1248 schepen, metende 56063 ton binnen en vertrokken 1210 schepen, metende 66697 ton.

Bestuur. Volgens de grondwet van het jaar 1830, het laatst in 1897 gewijzigd, berust de uitvoerende macht bij den president, de wetgevende macht bij het Congres, dat uit Senaat en Kamer van Afgevaardigden bestaat. De 30 senatoren (meestal 2 voor iedere provincie) worden voor 4, de 41 afgevaardigden (1 op de 30000 inwoners) voor 2 jaar gekozen. Stemrecht heeft ieder burger, die lezen en schrijven kan. De president en vice-president worden voor 4 jaren rechtstreeks door het volk gekozen. De president benoemt

Digitized by Google

4 ministers, die met 7 andere personen onder voorzitterschap van den vice-president een staatsraad vormen. Adel en slavernij zijn afgeschaft. Aan het hoofd van ieder der 17 provinciën staat een gouverneur. De rechtspraak berust bij een Hoogen Raad te Quito, gerechtshoven te Quito, Guayaquil en Cuenca en rechtbanken in de 17 provinciale hoofdsteden. De financiën bevonden zich tot vóór korten tijd in een zeer verwarden toestand; eerst in de laatste jaren is het gelukt het evenwicht op de begrooting te herstellen. Volgens de begrooting voor 1905 bedroegen de inkomsten 11 715 700 sucre's, de uitgaven 12 238 460 sucre's. De buitenlandsche schuld bedroeg in Juli 1904 8 566 000 sucre's, de binnenlandsche in Januari 1897 4 580 000 sucre's. Wat het leger betreft, bestaat er sedert 1902 algemeene dienstplicht voor alle mannelijké personen tusschen de 18—60 jaar. Het staande leger bestaat uit actieve troepen en de reserve. De dienstplichtigen dienen 3 jaar actief en 5 jaar bij de reserve, gedurende welken tijd zij worden ingelijfd bij de nationale garde van hun woonplaats. Het leger bestaat uit (1905) 9 bataillons infanterie, 1 regiment cavalerie en 3 brigades artillerie, samen ongeveer 4400 man. De nationale garde bestaat uit 88 bataillons infanterie, 12 regimenten cavalerie en 3 brigaden artillerie, te zamen ongeveer 90 000 man. De vloot bestaat uit één kruiser, één opleidingsschip en 2 transportschepen, met samen ongeveer 130 koppen bemanning.

Het wapen vertoont (zie de afb.) op een ovaal schild een rots aan zee, waarboven een regenboog, waarin een gouden zon en de teekens van den Dierenriem prijken; op den achtergrond een

Wapen van Ecuador.

stoomschip, aan den voet van het schild een lictorenbundel, links en rechts twee vlaggen en er boven een condor met uitgespreide vleugels. De vlag heeft drie horizontale banen, n.l. geel, blauw en rood; de gele twee maal zoo breed als de overige. Feitelijk zijn dit de kleuren der voormalige republiek Columbia.

Geschiedenis. Het gebied der hedendaagsche republiek *Ecuador* werd oorspronkelijk bewoond door den stam der Quitu's, die zich in de 10de eeuw onderwierpen aan *Caran-Sjyri*, den koning der Cara's. Het koninkrijk Cara of Quito stond omstreeks 500 jaar onder de dynastie van gemelden vorst, doch in 1487 werd het land veroverd door den Inca *Huayna-Capac*, die het met Peru vereenigde en Quito tot zijn hoofdstad verhief. Na zijn dood in 1525 werd het door zijn zoon *Atahualpa* als een onafhankelijk rijk bestuurd, terwijl deze koning tevens zijn ouderen broeder *Huascar*, koning van Peru, overwon en zijn veroveringen zelfs tot Cuzco uitstrekte. Zijn rijk bestond slechts kort. Het was door den burgeroorlog uitgeput en werd in 1532 een gemakkelijke prooi van den Spanjaard *Francisco Pizarro*. In 1548 stichtte *Karel V* de presidencia Quito, die tot in 1710 een afzonderlijk gedeelte van het onderkoninkrijk Peru uitmaakte en daarna bij dat van Sante Fé de Bogota (Nieuw-Granada) gevoegd werd, totdat het land zijn zelfstandigheid herkreeg. De omwenteling nam een aanvang in Nieuw Granada. Reeds hadden er oproerige bewegingen plaats gevonden in 1806 en 1812, doch deze werden weldra beteugeld, en eerst de opstand, die in 1820 te Guayaquil uitbarstte, leverde onder de leiding van *Bolivar* (zie aldaar) het gewenschte resultaat. De beslissende overwinning der generaals *Santa Cruz* en *Sucre* op de Andes van Pichincha noodzaakte de Spanjaarden den 22sten Mei 1822 tot een capitulatie, die den 24sten door den laatsten president van Quito, Don *Melchor de Aymeric*, bekrachtigd werd en de opstandelingen in het bezit stelde der geheele presidencia. Deze vereenigde zich met de pas verrezen republieken Nieuw-Granada en Venezuela en werd als Departamento del Ecuador door de constitutie van Cucuta (Augustus 1821) bij de centrale republiek Columbia gevoegd. Als bestanddeel van deze had Ecuador veel te lijden van den burgeroorlog, en op het voorbeeld van Venezuela stelde het in Mei 1830 op het congres te Riobamba een grondwet vast, waarbij Ecuador een onafhankelijke republiek werd verklaard, terwijl men generaal *Juan José Flores*, den trouwen wapenbroeder van *Bolivar*, tot president benoemde.

De geschiedenis der nieuwe Republiek behelst een reeks van omwentelingen en tegenomwentelingen, alsmede van oorlogen tegen de naburige staten, inzonderheid tegen Peru. De hoofdrol werd daarin vervuld door *Flores*, die als president of als opperbevelhebber van het leger zich wist staande te houden tot in 1845, maar zeer weinig rust genoot. In 1834 verhief zich een opstand onder leiding van *Vicente Rocafuerte*, en *Flores* leed bij Guayaquil de nederlaag; doch later streed hij voorspoedig en nam zijn tegenstander bij Quito gevangen. Eerst in Mei 1835 was de rust hersteld; een Constitueerende Vergadering, in dat jaar door *Flores* geopend, schonk aan den nieuwen staat een betere grondwet (welke door het Congres van 1838 slechts weinig gewijzigd werd), waarbij men een voorzitter aan het hoofd der uitvoerende macht plaatste en de wetgevende macht opdroeg aan 2 Kamers. *Rocafuerte* werd tot president gekozen, en onder zijn verstandige leiding genoten de inwoners rust en voorspoed, die in 1837 door den oorlog tusschen Chili en Peru wel bedreigd, maar niet verstoord werd. Na *Rocafuérte* werd in 1839 *Flores* president; deze hernieuwde zijn eischen jegens Peru, waarop deze staat zich gereed maakte tot den strijd. De zaak werd echter in der minne bijgelegd. Door een besluit van den Senaat en van het Congres te Quito werden Spaansche koopvaardijschepen in de havens der Republiek toegelaten,

Digitized by Google

waarna Spanje (18 Februari 1840) een dergelijk voorrecht toestond aan de republiek. Eindelijk kwam in November 1841 een verdrag van vrede en vriendschap tot stand tusschen Ecuador en Spanje, waarna maatregelen tot bevordering van den handel werden genomen. De herziene constitutie van 31 Maart 1843 handhaafde den vertegenwoordigenden regeeringsvorm. Inmiddels was *Flores* een paar maanden vroeger voor de derde maal tot president benoemd, doch daar hij, als het hoofd der behoudende partij, het regeeringsgezag wilde uitbreiden en bevestigen, kwamen de liberalen tegen hem in verzet. Tengevolge eener omwenteling, te Guayaquil uitgebarsten en door *Rocafuerte* geleid, werd *Flores*, na zijn nederlaag in den burgeroorlog, genoodzaakt een verdrag te teekenen, volgens hetwelk hij met den titel van generaal en chef en met een som van 20 000 peso's het land verliet. Intusschen werd niet *Rocafuerte*, maar een kleurling, *Vicente Roca*, tot president gekozen. In Mei 1846 brak de oorlog tegen Nieuw-Granada uit, die echter wegens gebrek aan geld en soldaten weldra met den vrede van Santa Rosa de Carchi een einde nam. Een opstand in Guayaquil (1846) ten behoeve van *Flores* werd gedempt, en de poging van dezen, om met geweld van wapenen terug te keeren, door Engeland en Frankrijk verijdeld, zoodat de voorzitter *Roca* bij de opening van het Congres in 1847 mededeeling kon doen van binnenlandsche rust, van een vriendschappelijke betrekking met de staten van Europa en Noord-Amerika, van het sluiten van een overeenkomst met Engeland tot wering van den slavenhandel en van een handelsverdrag met België. Intusschen waren te Guayaquil de volksbewegingen zoo dreigend geworden, dat de vreemdelingen er zich niet langer veilig voelden en een Britsch oorlogschip er het anker liet vallen, om de Engelschen te beschermen. Ook in Nieuw-Granada, waar hij met president *Mosquéra* in 1848 het plan beraamde de voormalige Staten van Columbia tot een monarchie te vereenigen, bereikte *Flores* zijn doel niet; door den invloed van Peru en Bolivia werd *Mosquera* genoodzaakt, aan zijn bemoeiingen te behoeve van *Flores* een einde te maken.

De tijd van het voorzitterschap van *Roca* eindigde in 1849, doch daar de beide partijen van het Congres niet tot eenheid waren te brengen, bleef het uitvoerend gezag voorloopig in de handen van den vice-president *Ascasubi*, terwijl de onrust voortduurde, totdat het Congres in het laatst van 1850 den candidaat der clericale partij, *Diego Noboa*, tot president der republiek benoemde. Deze riep de Jezuïeten terug en ontving de conservatieven, die uit Nieuw-Granada de wijk namen, gastvrij. Nieuw-Granada verklaarde daarom den oorlog, en toen hij zijn troepen naar de grenzen zond, onder bevel van generaal *José Maria Urvina*., gebruikte deze zijn macht, om den president te doen vallen. Laatstgenoemde werd door een Junta te Guayaquil afgezet, daarna gevangen genomen en verbannen, terwijl *Urvina* zich als voorzitter en dictator aan het hoofd plaatste van den staat en zijn zetel te Guayaquil vestigde. Van dien tijd af tot in 1860 heerschte de ultrademocratische partij. In het geheim maakte *Flores*, die van de verbittering der conservatieven gebruik wilde maken, in Centraal-Amerika en Peru toebereidselen tot den oorlog, onder voorwendsel, dat hij *Noboa* in het rechtmatig hem toekomend gezag wilde herstellen, en verscheen den 14^{den} Maart 1862 met een eskader voor Guayaquil, doch werd door het verraad zijner onderhoorigen gedwongen naar Peru te vluchten. De geheele aanslag diende alzoo slechts om het gezag van *Urvina* te bevestigen en de vermetelheid der democraten aan te vuren. Op *Urvina* volgde in 1856 als president generaal *Francisco Robles*. In hetzelfde jaar werd het Fransch tientallig stelsel voor munt, maat en gewicht ingevoerd. In 1857 sloot Ecuador een verbond met Peru en Chili, om elkander veiligheid te verschaffen tegen vrijbuiters, doch de inwendige verdeeldheden en de oorlogen tegen de naburige staten bleven aanhouden. Een conflict met Peru gaf aanleiding tot een blokkade der havens van Ecuador in 1858. Generaal *Guillermo Franco*, met de verdediging van Guayaquil belast, sloot den 21sten Augustus 1859 met den bevelhebber van het Peruaansch eskader een verdrag, waardoor de blokkade opgeheven werd, doch president *Robles* weigerde het te bekrachtigen, legde zijn ambt neder en begaf zich naar Chili. De ultrademocraten droegen hierna het bewind op aan generaal *Franco*, terwijl de conservatieven in het district Quito een voorloopig bestuur benoemden onder voorzitterschap van *Gabriël Garcia Moreno*, hoogleeraar in de scheikunde. Ook van dezen tweespalt trachtte de grijze, maar nog steeds onvermoeide *Flores* gebruik te maken. Op uitnoodiging der conservatieven kwam hij naar Ecuador, versloeg in Augustus 1860 generaal *Franco* bij Babahoyo en trok zegevierend binnen de muren van Guayaquil. Nu was de conservatieve partij in bezit van de beide hoofdplaatsen des lands, verkiezingen werden uitgeschreven voor een Nationale Conventie, die in het begin van 1861 bijeenkwam, en *Moreno* eenstemmig tot voorzitter koos, terwijl *Flores* de belangrijke betrekking verkreeg van gouverneur van Guayaquil. Een tijdperk van rust brak aan en de oneenigheden met de naburige republieken werden uit den weg geruimd. De nieuwe president, die zich zoowel door geleerdheid, als door degelijkheid van karakter onderscheidde en het algemeen vertrouwen bezat, verbeterde de wegen en havens en bevorderde de kolonisatie uit Europa. Een oorlog, in 1861 tegen Nieuw Granada gevoerd, viel niet gunstig uit voor Ecuador, maar werd weldra door den vrede beëindigd, terwijl een tweede oorlog in 1865 eveneens spoedig met een verdrag eindigde. In 1865 legde *Moreno* zijn waardigheid neder, nadat hij een of- en defensief verbond met Chili had voorgedragen, dat echter onder zijn opvolger *Geronimo Carrion* door het Congres verworpen werd. Eerst den 30sten Januari 1866 trad Ecuador toe tot het verbond van Chili en Peru tegen Spanje. Nadat *Carrion* wegens verwikkelingen met het Congres in 1867 zijn betrekking had neergelegd, werd hij in den aanvang van 1868 opgevolgd door *Xavier Espinosa*. In Augustus van dat jaar ontstond in Ecuador een geweldige aardbeving, die vooral in de districten Oravalo, Ibarra en Cotocachi der provincie Imbabura groote verwoestingen aanrichtte en aan

Digitized by Google

3000 menschen het leven kostte. Den 16den Januari 1869 werd de regeering ten val gebracht door een omwenteling, welke in de hoofstad Quito uitbarstte onder leiding van den voormaligen president *Moreno*, die zich als dictator aan het hoofd van den staat plaatste. Nadat hij een opstand te Guayaquil beteugeld had, riep hij een Nationale Conventie bijeen, die *Carjaval* tot president *ad interim* koos. Bij de regelmatige presidentskeuze van 1870 kwam *Moreno* weder aan het hoofd van den staat.

Deze veranderde de grondwet, dempte met geweld van wapenen een tegen hem uitgebarsten opstand, zocht vriendschappelijke betrekkingen te onderhouden met het buitenland, steunde op de clericale partij, begunstigde de Jezuïeten en poogde Ecuador te herscheppen in een theocratischen staat. Op het Congres van den 10den Augustus 1873 verklaarde hij, dat zelfs het laatste spoor van vijandigheid jegens de Kerk uit de wetboeken moest verdwijnen en dat men de werkzaamheid der Jezuïeten moest bevorderen. De minister van Koophandel nam dan ook het besluit, dat het openbaar maken en verspreiden van voorwerpen, die de leerstellingen en de zedeleer der Kerk kwetsten, namelijk van boeken en dagbladen, die door de Jezuïeten werden afgekeurd, gestreng zou worden gestraft. Verder nam het Congres het besluit, dat jaarlijks 10 % der staatsinkomsten aan den paus zouden worden uitbetaald als een bijdrage van het getrouwe volk, waarvoor *Pius IX* zich dankbaar betoonde door *Moreno* van den eed te ontslaan, die hem verhinderde in 1875 wederom op te treden als hoofd van den staat. *Moreno* viel echter den 6den Augustus van dat jaar door de hand van een moordenaar, en de heerschappij van de Jezuïeten nam een einde. De liberale *Antonio Berrero*, werd tot president gekozen. Deze onderscheidde zich door gematigdheid, ook jegens de Jezuïeten, en vormde de partij der moderados. Om alle onrust te voorkomen, weigerde hij de bijeenroeping der constitueerende Cortes. Dit maakte veel liberalen van hem afvallig, zoodat hij in de armen der ultramontanen werd gedreven, en toen in 1876 generaal *Veintimilla* te Guayaquil een pronunciamento ten gunste der liberale zaak afkondigde, vond deze tal van aanhangers. *Borrero* verloor de sympathie des volks geheel en al, toen hij tegen afstand der Galapagoseilanden de tusschenkomst van Peru inriep. De generaals *Veintimilla* en *Urvina* trokken in November 1876 naar Quito, versloegen het regeeringsleger onder *Saenz* en kwamen in December in de hoofdstad, waar *Veintimilla* tot president werd uitgeroepen. Hij deed in het najaar de constitueerende Cortes bijeenkomen. Wel kwamen de ultramontanen in opstand, maar deze werd gedempt. *Veintimilla* werd definitief tot president benoemd en het concordaat opgeheven (28 Juni 1878). Ten gevolge van het pronunciamento van 2 April 1882 kwam generaal *Ignolia de Veintimilla* wederom aan het hoofd der republiek, terwijl generaal *Urvina* benoemd werd tot gezant in Bolivia. Doch ook het gezag van *Veintimilla* was niet van langen duur. Reeds in laatstgenoemd jaar openbaarde zich een opstand met generaal *Alfaro* aan het hoofd. *Veintimilla* begaf zich naar Guayaquil en trachtte de hoofdstad Quito, die zich nog in handen zijner aanhangers bevond, te ontzetten. Hij leed echter de nederlaag, werd zelf in Guayaquil door *Alfaro* belegerd en nam op een oorlogsschip de wijk naar Lima, nadat hij zich van een som van 320000 dollars uit de bank van Ecuador had meester gemaakt. Na den val van Guayaquil kwam een nieuw Congres te Ambato bijeen, en den 23sten October 1883 werd de waardigheid van president der republiek voor een tijdperk van vier jaren opgedragen aan *Caamaño*. Hem volgde van 1888—1892 dr. *Antonio Flores* op, die op zijn beurt door *Luis Cordero* vervangen werd. Deze werd in 1896 door den leider der radicalen, generaal *Alfaro*, tot aftreden gedwongen, waarop de laatste zich in 1897 tot president liet verkiezen. Een in 1899 door de clericalen verwekte revolutie werd spoedig bedwongen; haar leider, generaal *Sarasti*, vluchtte naar Columbia en trachtte van daaruit Ecuador binnen te vallen, wat tot oorlogstoebereidselen aanleiding gaf. In September 1901 aanvaardde de nieuw gekozen president *Plaza* zijn waardigheid en werd in 1905 door *Lizardo Garcia* opgevolgd. Reeds in Januari 1906 had een revolutie plaats, met het doel hem ten val te brengen, ten gunste van den vice-president *Alfred Baqueriso*. Dit doel werd ook bereikt, maar eenige maanden later kwam het tot een nieuwe omwenteling en werd generaal *Alfaro* tot voorloopig president gekozen (October 1906). De beweging nam in December ein einde met den dood van den leider, kolonel *Vega*, die zelfmoord pleegde.

Ecija is een distriktshoofdstad in de Spaansche provincie Sevilla, op den linker oever van de Genil en aan den spoorweg Marchena—Cordova. Zij heeft 6 kerken, talrijke torens (voormalige minarets, met gekleurde tegels bedekt), een open schouwburg, een circus voor stierengevechten (Romeinsche arena), een vondelingenhuis, een schoone promenade en (1900) 24372 inwoners, die zich met weverij, vervaardiging van olie en veeteelt bezig houden. De stad (onder de Keltiberiërs Astigi, bij de Romeinen Colonia Augusta firma, door de Arabieren Estidsja geheeten), was ten tijde der West-Goten de zetel van een bisschop, werd in 1236 door de Mooren veroverd en is de warmste plaats van Spanje: vandaar de naam el sarten de España (de braadpan van Spanje).

Eczeem. Het eczeem is een zeer veelvuldig voorkomende huidaandoening, die in zijn acuten vorm eenige weken, in zijn chronischen jaren kan duren. Bij beide kan men verschillende stadia onderscheiden, die echter lang niet altijd *alle* doorgemaakt worden; niet zelden gaat de uitslag bijv. van het eerste stadium direct in het laatste over. Dat eerste is dat der *papels*, waarin de huid talrijke kleine, harde, roode papeltjes vertoont, gepaard met meer of minder jeuk. Neemt de exsudatie onder de lederhuid toe, dan ontstaan er kleine *blaasjes*, vaak nog met een rooden zoom als rest van de papels. De inhoud van die blaasjes is helder vocht, maar duurt de prikkel door, dan wordt de inhoud troebel door ettervorming en treedt het stadium der *puisten* in. Als die puisten of die blaasjes barsten, dan zien we kleine, ronde substantieverliezen van de hoornlaag der huid, gevuld met een druppel van het exsudaat. Door sa-

Digitized by Google

menvloeiïng van die erosies kan een stuk van de huid, van haar hoornlaag beroofd, één roode, vochtige oppervlakte vertoonen (stadium madidans). Droogt door de lucht het vocht in, dan ontstaan er *korsten*, en als daarna de ontsteking betert, exsudatie en korstvorming verminderen, dan rest nog de infiltratie en roodheid van de huid, die het geheele proces hebben begeleid. Op de oppervlakte der huid heeft dan echter nog eenigen tijd een overmatige celvorming plaats, welke cellen in het vijfde, het laatste stadium als loszittende *schubjes* worden afgestooten.

De *oorzaak* van het eczeem ligt meestal in uitwendige prikkels van de huid, die van verschillenden aard kunnen zijn; chemisch door zalven en chemikaliën (bij arbeiders in bepaalde fabrieken, bij waschvrouwen enz.), thermisch (bij smeden en bakkers), mechanisch (bij schoenmakers, naaisters enz.). Bij de laatste groep van prikkels behoort ook die, welke door parasieten als luizen en schurft wordt opgewekt, daar zij verwonding van de huid door het krabben veroorzaken. Soms echter geven *inwendige* oorzaken een groote neiging tot eczeem, vooral bloedarmoede, en ook scrophulose, vetzucht en suikerziekte.

Het *acute* eczeem zetelt vooral op het hoofd, op het gezicht, geslachtsorganen, handen en voeten en veroorzaakt vooral in het gezicht een sterk oedem, zoodat de oogen door de zwelling der oogleden haast niet geopend kunnen worden, bij het *chronische* is er meer infiltratie en minder oedem van de huid. Dat chronische eczeem behoort meestal tot de vochtige vormen en heeft voorkeur voor bepaalde lichaamsdeelen. Op het behaarde hoofd kunnen vooral lange haren tot een niet te ontwarren kluwen verkleven, waaronder de luizen welig tieren, op het gezicht treedt het chronisch eczeem bij kleine kinderen als *dauwworm* op met scheurtjes (rhagaden) aan de oogleden, neusvleugels en lippen, op de borst vooral aan de tepels van zoogende vrouwen, aan de geslachtsorganen optredend is de jeuk, die het opwekt, heviger dan elders. Na het hoofd komt het echter het meest voor op de extremiteiten, meestal op de buigzijden der gewrichten en dan vaak op symmetrische plaatsen. Door de beweging kunnen er diepe rhagaden ontstaan, welker pijnlijkheid het loopen onmogelijk maken. De handen worden meestal op de rugzijde aangedaan, aan handpalmen en voetzolen vindt men meer den drogen vorm. Veelvuldiger echter worden de onderbeenen getroffen, als uitgezette aders jeuk veroorzaken. Een bijzondere vorm is het intertrigo, d. i. het eczeem bij vette lui tusschen huidplooien tengevolge van het zweeten ontstaan.

De behandeling moet in de eerste plaats uit het wegnemen van de prikkels bestaan en bij de acute verder uit strooipoeder; het chronische eczeem eischt een zalfbehandeling, nadat eerst de korsten door olie verweekt en dan verwijderd zijn. *Hébra's* diachylonzalf heeft daarbij een welverdiende reputatie. Daarmede kan men het eczeem in zijn laatste stadium, dat der schubjes brengen en dan moet een behandeling met teerpraeparaten volgen. Een en ander eischt veel geduld van patiënt en arts.

Edam is een gemeente in de provincie Noord-Holland, 2218 H.A. groot met (1906) 6497 inwoners. Zij wordt in het O. door de Zuider Zee begrensd, in het N. door de gemeenten Warder en Middelie, in het W. door Kwadijk en Purmerend, in het Z. door Monnikendam en Katwoude. De bodem bestaat uit laagveen en klei (in de Purmer). Tot de gemeente behooren de plaatsjes Edam en Volendam.

Edam, een stadje in de provincie Noord-Holland, aan de Zuiderzee gelegen met ongeveer 5000 inwoners (1906), is bekend wegens de Edammer kaas. Een tramlijn verbindt de plaats met Amsterdam. Vermoedelijk is zij in het laatst der 12de eeuw gesticht, en in 1357 was het reeds een stad. Tijdens de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten werd zij in 1426 door de Kennemers veroverd ten behoeve van *Jacoba van Beieren*, en in 1572 stelde het zich onder het gezag van prins *Willem van Oranje*. In 1784 werd er de „Maatschappij tot Nut van het Algemeen" opgericht. Het was vroeger de hoofdplaats van een kanton, bezit een mooi stadhuis, 2 Hervormde kerken, waarvan een met fraai beschilderde glazen, verder een R. Katholieke, een Luthersche en een Doopsgezinde kerk en een kleine haven, waardoor zij in gemeenschap staat met de Zuiderzee. Scheepsbouw, touwslagerij, houthandel en zuivelbereiding zijn de hoofdmiddelen van bestaan. Tal van Engelsche en Amerikaansche schilders houden in dit stadje gedurende korter of langer tijd verblijf.

Edam is ook de naam van een der Duizendeilanden in Nederlandsch Oost-Indië bij de noordkust van Java; het droeg oudtijds den naam van *Poeloe Damar* of *Harsboomeiland*. Vroeger was er een lijnbaan waar veroordeelden moesten werken.

Edammer kaas. Zie *Kaas*.

Edda (dichtkunst, dikwijls onjuist als overgrootmoeder vertaald), is de titel van 2 verschillende Oud-Noorsche werken, welke voor de dicht-, fabel- en oudheidkunde van Skandinavië hoogst belangrijk zijn. Gemelde titel komt vermoedelijk uitsluitend toe aan de proza- of jongere Edda, ook *Snorra-Edda* geheeten, omdat de geleerde IJslander *Snorri Sturleson* tot de samenstelling van dat werk veel heeft bijgedragen. De *proza-Edda* is een handboek voor Oud-Noorsche dichters geweest, waaruit zij de godenleer en de heldensagen benevens den versbouw leerden kennen. De handschriften dezer Edda bevatten in de eerste plaats onder den naam van *Gylfaginning* (het bedrog van koning *Gylfe*) en *Bragaraedur* (redevoering van den dichtergod Bragi) een reeks van verhalen uit het goden- en heldentijdperk, vervolgens de *Kenningar*, een verzameling van dichterlijke woorden en omschrijvingen met bijgevoegde verhalen en een lijst van synoniemen, en eindelijk de *Bragahaettir* of een reeks van ongeveer honderd verschillende soorten van verzen. Bij veel handschriften vindt men ook nog 3 verhandelingen van taalkundigen inhoud. Het geheel is ongetwijfeld afkomstig van onderscheiden vervaardigers, die in verschillende tijden hebben geleefd. Het werk werd in 1628 ontdekt door *Arngrim Johnson*; de eerste uitgave (enkel de hoofdzaken bevattend) werd bezorgd door *Resenius* in 1665, de tweede (een volledige) door *Rask* in 1818; een prachtige uitgave is die eener commissie in Kopenhagen (1852

Digitized by Google

enz.). Van de latere uitgaven verdient vooral nog die van *B. Sijmons* en *H. Gering* met commentaren (Halle, 1888—1902) en het woordenboek er bij (Halle, 1901—1903) vermelding.

Van dit werk onderscheidt zich de *poëtische Edda* als een verzameling van Oud-Noorsche liederen. Zij draagt ook den naam van *Soemunder Edda*, doordien bisschop *Brynjulf Svendson*, die in 1643 haar terugvond, de vervaardiging van dit boek (namelijk het bijeenbrengen der zangen) toeschreef aan den geleerden priester *Soemundr den Wijze*, overleden in 1133. Zij bevat ongeveer 30 gedichten, die de lotgevallen en daden van goden en helden en ook wel spreuken bevatten. Zij zijn zeer verschillend van inhoud, van ouderdom en oorsprong, maar behooren tot een minder ontwikkeld tijdperk dan dat der Skalden. Van de mythologische gedichten is de „Völuspá" (Voorzegging der Wichelares) het belangrijkst; de heldenzangen behooren meestal tot de Sigfried- en Nibelungensage en sommige tot de Helgisage; van de spreukgedichten is vooral Hâvamâl zeer merkwaardig. Bovenbedoelde commissie heeft ook een volledige uitgave der dichterlijke Edda geleverd (3 dln., 1827—1828); verder verschenen er een van *Rask* (1818), van *Munch* (1847), van *Lüning* (1859), van *Möbius* (1860) en vooral van *Detter* en *Heinzel* (2 dln., 1903).

Eddy, *Mary*, geboren *Baker*, de stichteres der Christian Science (zie aldaar), werd geboren te Bow bij Concord in New Hampshire (Vereenigde Staten). Uit een streng Calvinistische familie geboren, hield zij zich als jong meisje bezig met natuurwetenschappen, ethica, Grieksch, Latijn, Hebreeuwsch en later met geneeskunde. In 1834 huwde zij met den overste *Glover* en na diens spoedigen dood leefde zij jarenlang met een ander in een ongelukkig, ten laatste gescheiden huwelijk. In 1866 meende zij haar genezing van een zware ziekte uitsluitend verschuldigd te zijn aan het vaste vertrouwen op Gods goedheid. Drie jaar lang leefde zij geheel afgezonderd en hield zich uitsluitend bezig met de bestudeering van den Bijbel en schreef in 1870 „Science and Health. With key to the Scriptures", dat in 1903 te Boston een 252sten druk beleefde. In 1877 huwde zij met dokter *Eddy*, dien zij van de waarheid harer meening overtuigd had, en leidde met hem sedert 1881 het „Massachusetts Metaphysical College" te Boston. Na zijn overlijden in 1888 trok zij zich in 1889 op haar bezitting Pleasant-View te Concord terug.

Eddystone is de naam van een rif in het Engelsche Kanaal bij den mond van de Baai van Plymouth, niet ver van de kust van Cornwallis. Het rif, dat een lengte heeft van ruim 200 m., ligt grootendeels onder water en bezit een zeer merkwaardigen vuurtoren, dien *Smeaton* er in 1759 heeft doen verrijzen. Die vuurtoren werd echter allengs door de golven ondermijnd, zoodat men in zijn nabijheid in 1879 een tweede begon te bouwen, die in 1882 werd voltooid en op een afstand van 28 km. zichtbaar is (zie de afb.).

Ede is de naam eener gemeente in Gelderland, groot 32447 H.A. met 17476 inwoners (1906), ingesloten door de gemeenten Barneveld, Apeldoorn, Rozendaal, Arnhem, Renkum, Wageningen, Rhenen, Veenendaal en Renswoude. Een groot gedeelte van den bodem is onvruchtbaar en met heide en bosch bedekt, een ander deel is voor landbouw en veeteelt in gebruik; ook doet men er aan bijenteelt, schapenfokkerij en houtteelt. Tot deze gemeente behooren de dorpen Ede,

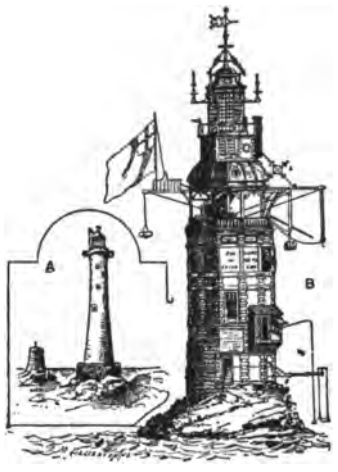

Lichttoren van Eddystone.
a. Tegenwoordige toestand.
b. Toestand in 1696.

Lunteren, Bennekom en Otterloo, deelen der dorpen Venendaal en Hoenderloo, de gehuchten Westenenk, Deelen, Westerhuis, Oud-Reemst, Laar et Nieuw-Reemst, een 16 tal buurten en een aantal verstrooide hoeven.

Het dorp Ede telt ongeveer 2000 inwoners in de kom en trekt 's zomers veel vreemdelingen door zijn mooie en gezonde ligging aan het Edesche bosch en den Paaschberg, vanwaar men een heerlijk vergezicht heeft. Het dorp bezit een Hervormde kerk met hoogen toren en ligt aan de spoorlijnen Arnhem—Utrecht, Ede—Nijkerk en de tramlijn Ede—Wageningen.

Edele metalen. In het dagelijksch leven verstaat men onder dezen naam goud en zilver, maar in de scheikunde noemt men die metalen edel, welke bij gewone temperatuur in vochtige lucht niet oxydeeren. De platinametalen hebben deze eigenschappen met goud en zilver gemeen en worden daarom ook tot de edele metalen gerekend. Het winnen van goud en zilver had reeds in de 50ste, misschien reeds in de 60ste eeuw v. Chr. plaats. Voor zoover wij weten zijn de mijnen, waaruit in de Nijlstreek edele metalen werden gedolven, de oudste, want reeds onder *Osiris* leverden zij goud en zilver. Deze metalen werden ook reeds vroeg ontgonnen in Centraal-Azië, waar het stroomgebied van den bovenloop van Indus en Sedledsj in Tibet ook thans rijk er aan schijnen te wezen; verder aan de noordelijke helling van het Altaïgebergte en in den Oeral. Vanhier werd vooral goud naar Voor-Azië gebracht, om er de prachtige paleizen in Assyrië en Babylon mede te versieren. Later kwamen groote hoeveelheden goud van daar naar het Westen, waar toenmaals de produktie van

Digitized by Google

edele metalen nog gering was. Toen de beschaving toenam in het oude Hellas, leerde men de edele metalen kennen in den Kaukasus en in de rivieren van Colchis (Gouden Vlies) en eindelijk in de zilver- en goudmijnen van Europa. Intusschen is het vrij zeker, dat de edele metalen der klassieke Oudheid meerendeels afkomstig waren uit Azië en Egypte en als buit, subsidies en oorlogsschatting verkregen werden, vooral ten gevolge van de tochten van *Alexander den Groote* en later als buit der Romeinsche legioenen, bij de verovering van de schatten der *Seleuciden* en *Ptolemaei* enz. In vergelijking daarvan had de opbrengst der goud- en zilvermijnen in Gallië en Hispanië weinig te beteekenen. Gedurende de Middeleeuwen won men edele metalen in Bohemen tot aan de 16de eeuw, in de Alpen van Salzburg, Karinthië en Tirol tot in de 17de eeuw.

Later bracht de ontdekking van Amerika een verbazende omwenteling teweeg in het bezit dier metalen. De Spaansche veroveraars hadden aan de inboorlingen van Peru en Mexico niet alleen groote hoeveelheden goud en zilver ontroofd, welke zij naar Europa zonden, maar de zilverproduktie nam in Peru sedert het ontdekken der mijnen van Potosi (1545) en in Mexico sedert de invoering der amalgamatiemethode zulk een hooge vlucht, dat groote massas van dit metaal in den handel kwamen. Ook de goudproduktie breidde zich aldaar en in Nieuw-Granada aanmerkelijk uit. Eeuwen lang bleef Amerika de rijke goud- en zilvermijn, en er ontstond een breede stroom van edele metalen van het westen naar het oosten. In vergelijking daarmede zijn de schatten der Oudheid van zeer geringe beteekenis. Volgens een schatting van *Alexander von Humboldt* werd van 1492 tot 1803 voor een waarde van 14400 millioen gulden aan edele metalen uit Amerika naar Europa gebracht. Van den aanvang der 19de eeuw tot 1848 was de opbrengst der Amerikaansche mijnen aanmerkelijk verminderd, terwijl ook die der Europeesche zeer gering bleef. Daarop volgde in Juni 1848 de ontdekking der goudvelden van Californië, gevolgd in Mei 1851 door die in Australië, en in de daarop volgende dertig jaren hebben eerstgenoemde omstreeks $4^1/_2$ milliard gulden aan goud en zilver, en Australië en Nieuw-Zeeland meer dan 3 milliard gulden aan goud opgeleverd.

Sedert 1848 en 1851 voorzagen Amerika en Australië de geheele wereld van edele metalen — in Noord-Amerika bepaaldelijk de tien ten westen van de Rocky Mountains gelegen staten en de Territoria Nevada, Utah, Colorado, Californië, Arizona, Montana, Idaho, Nieuw-Mexico, Oregon en Washington. Eerst won men ze uit het alluvium, terwijl men later de aderen blootlegde in den Coast Range en aan de oostelijke en westelijke helling van den Sierra Nevada. Enkele gangen in laatstgenoemd gebergte, zooals de Comstockgang de Consolidated Virginia- en de Californiamijnen waren bekend door haar rijkdom. De opbrengst van den vermaarden Comstock-Load bedroeg van 1860 tot aan het einde van 1877 ongeveer 275 millioen dollars. Aanvankelijk haalde men uit de ertsen alleen het goud, en de waarde van het daarin aanwezige zilver bleef verborgen, maar later werd de waarde van het gewonnen zilver grooter dan die van het goud, zoodat hierdoor een daling van den zilverprijs veroorzaakt werd. Verder heeft men in Middel- en Zuid-Amerika nog onderscheiden andere gewesten, die goud en zilver opleveren.

In Australië wordt vooral goud gevonden in Victoria en Nieuw-Zeeland, in Nieuw-Zuid-Wales en West-Australië. Verder komt het metaal voor in Oost-Azië en Japan, terwijl omtrent de aanwezigheid van goud en zilver in China nog weinig bekend is. In het westen van Azië heeft de Russische regeering zelf mijnen ontgonnen en gedeeltelijk aan de nijverheid van particulieren overgelaten. De belangrijke goudgroeven in den Oeral (gouvernementen Perm, Orenburg en Oefa) en de goudwasscherijen in Siberië, de Kirgisensteppe en Turkestan, alsmede die bij den Amoer leverden in de jaren 1867—1877 ieder jaar gemiddeld voor 57 millioen gulden aan goud, terwijl men hier en daar ook zilver verzamelde.

In Afrika wordt sedert eeuwen goud gewonnen in drie gewesten, namelijk aan den bovenloop van den Senegal en de Djoliba, in het Nijlgewest en in Sofala, doch over de hoeveelheid hebben wij geen betrouwbare berichten. In Europa heeft men goudmijnen in Hongarije en Zevenbürgen en in Frankrijk; zilvermijnen in Duitschland, Frankrijk, Spanje, Hongarije, Groot-Brittannië en Oostenrijk. De waarde der edele metalen in Europa (met uitzondering van Rusland) in vermeld tiental jaren opgeleverd, bedroeg jaarlijks aan goud bijna 4 millioen en aan zilver bijna 25 millioen gulden.

Terwijl de goudproduktie van Australië na 1865 een tijdlang daalde, steeg zij later weer. Daarbij kwam dat sedert 1886 Zuid-Afrika steeds toenemende hoeveelheden goud in den wereldhandel bracht en vervolgens in 1896 Alaska, meer in het bijzonder Klondyke, zeer goudrijk bleek te zijn. Ook de zilverproduktie steeg in de laatste halve eeuw, vooral door de toenemende ontginning in Mexico en het W. der Vereenigde Staten, tot een vroeger ongekende hoogte.

De waardeverhouding tusschen de beide metalen ondervond in den loop der eeuwen groote veranderingen, ten nadeele van het zilver, zooals uit de laatste kolom der nevenstaande tabel kan blijken, die tevens een overzicht geeft der produktie van beide metalen gedurende de laatste 4 eeuwen.

De hoeveelheid goud, die in de jaren 1881—1885 in alle beschaafde landen verwerkt werd, schatte *Soetbeer* op 110 000 kg. fijn, het nettoverbruik, na aftrek van hetgeen vroeger reeds verwerkt was, op 90 000 kg. Voor zilver zijn deze getallen 652 000 kg. en 515 000 kg. netto. Zie verder de afzonderlijke artikelen.

Edelgesteenten (zie de plaat) noemt men in het algemeen zoodanige delfstoffen, welke zich door hardheid, glans, een fraaie kleur of kleurloosheid, onveranderlijkheid in de lucht en in de meeste gevallen door zeldzaamheid en doorzichtigheid onderscheiden. Men verdeelt de edelgesteenten in *edele* (juweelen) en *halfedele*. Tot de eerste behooren eenige zeer zeldzame delfstoffen, zooals diamant, robijn, saffier, chrysoberyl, spinel, zirkoon, smaragd, beryl, topaas, toermalijn, granaat, pyroop, edele opaal, cordieriet, chrysolieth en turkoois, andalusiet en hiddeniet, van welke

Digitized by Google

Digitized by Google

1. Topaas (Slakkensteen).

2. Topaas (Oeral).

12. Saffier.

5. Smaragd (Columbia).

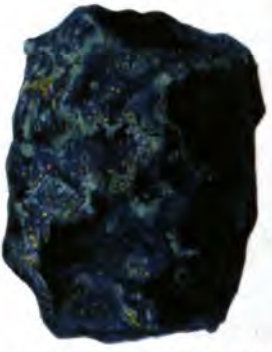

6. Lazuursteen (Badachschan).

7. Diamant.

14. Spinel.

10. Chrysopraas.

11. Almandine.

17. Toermalijn (New York).

18. Toermalijn (Oeral).

19.

Druk van het Bibliogr. Institut, Leipzig.

Digitized by Google

3. Topaas.

13. Robijn.

4. Amethyst.

8. Turkoois.

15. Hyacinth.

16. Granaat.

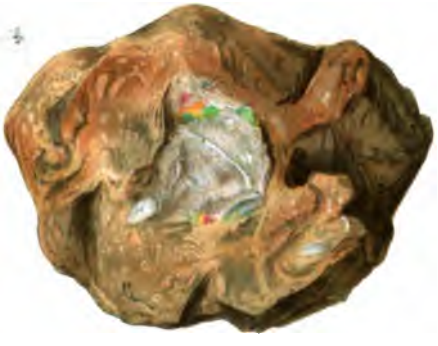

9. Opaal.

Chrysoberyl (Oeral).

20. Edel-Beryl (Oeral).

21. Heliotroop.

Digitized by Google

1. Topaas (Slakkensteen).

2. Topaas (Oeral).

12. Saffier.

5. Smaragd (Columbia).

6. Lazuursteen (Badachschan).

7. Diamant.

14. Spinel.

10. Chrysopraas.

11. Almandine

17. Toermalijn (New York).

18. Toermalijn (Oeral).

19.

Druk van het Bibliogr. Institut, Leipzig.

Digitized by Google

3. Topaas.

13. Robijn.

4. Amethyst.

8. Turkools.

15. Hyacinth.

16. Granaat.

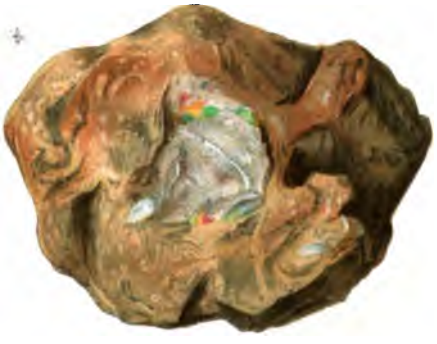

9. Opaal.

Chrysoberyl (Oeral).

20. Edel-Beryl (Oeral).

21. Heliotroop.

Digitized by Google

Digitized by Google

Goud- en zilverproductie sedert 1493.

Periode of Jaar.	*Goud.*			*Zilver.*			Procentsgewijs aandeel van *goud* *zilver*		Waardeverhoud. tuss. goud en zilver.
	Waarde Mill. M.	Produktie in K.G.	Jaarlijksche gemiddelde K.G.	Handelswaarde Mill. M.	Produktie in K.G.	Jaarlijksche gemiddelde K.G.	aan de produktie	naar het gewicht.	
1493-1520	453	162 400	5 800	342	1 316 000	47 000	11,0	89,0	10,50-11,10
1521-1544	479	171 840	7 160	537	2 164 800	90 200	7,4	92,6	11,25
1545-1560	380	136 160	8 510	1 231	4 985 600	311 600	2,7	97.3	11,30
1561-1580	382	136 800	6 840	1 455	5 990 000	299 500	2,2	97,8	11,50
1581-1600	412	147 600	7 380	1 977	8 378 000	418 900	1,7	98,3	11,80
1601-1620	475	170 400	8 520	1 928	8 458 000	422 900	2,0	98,0	12,25
1621-1640	463	166 000	8 300	1 566	7 872 000	393 600	2,1	97,9	14,00
1641-1660	489	175 400	8 770	1 407	7 326 000	366 300	2,3	97,7	14,50
1661-1680	517	185 200	9 260	1 253	6 740 000	337 900	2,7	97,3	15,00
1681-1700	601	215 300	10 765	1 271	6 838 000	341 900	3,1	96,9	15,00
1701-1720	715	256 400	12 820	1 301	7 112 000	355 600	3,5	96,5	15,21
1721-1740	1 065	381 600	19 080	1 595	8 624 000	431 200	4,2	95,8	15,08
1741-1760	1 373	492 200	24 610	2 015	10 662 900	533 145	4,4	95,6	14,75
1761-1780	1 155	414 100	20 705	2 480	13 054 800	652 740	3,1	96,9	14,72
1781-1800	993	355 800	17 790	3 253	17 581 200	879 060	2,0	98,0	15,09
1801-1810	496	177 780	17 778	1 601	8 941 500	894 150	1,9	98,1	15,61
1811-1820	319	114 450	11 445	973	5 407 700	540 770	2,1	97,9	15,51
1821-1830	397	142 160	14 216	815	4 605 600	460 560	3,0	97,0	15,80
1831-1840	566	202 890	20 289	1 056	5 964 500	596 450	3,3	96,7	15,75
1841-1850	1 528	547 590	54 759	1 374	7 804 150	780 415	6,6	93,4	15,83
1851-1855	2 781	996 940	199 388	802	4 430 575	886 115	18,4	81,6	15,41
1856-1860	2 815	1 008 750	201 750	824	4 524 950	904 990	18,2	81,8	15,30
1861-1865	2 582	925 285	185 057	997	5 505 750	1 101 150	14,4	85,6	15,40
1866-1870	2 721	975 130	195 026	1 198	6 695 425	1 339 085	12,7	87,3	15,55
1871-1875	2 426	869 520	173 904	1 723	9 847 125	1 969 425	8,1	91,9	15,97
1876-1880	2 405	862 070	172 414	1 910	12 251 260	2 850 252	6,6	93,4	17,81
1881-1885	2 162	774 795	154 959	2 104	14 042 000	2 348 400	5,3	94,7	18,63
1886-1890	2 370	849 345	169 869	2 240	16 937 660	3 980 532	4,8	95,2	21,16
1891-1895	3 420	1 225 850	245 170	2 771	24 506 665	4 107 333	4,8	95,2	26,32
1896-1900	5 400	1 935 717	387 143	2 144	25 772 753	5 514 551	7,0	93,0	33,54
1896	849	304 314		445	4 885 158		5,9	94,1	30,59
1897	991	355 204		404	4 989 567		6,6	93,4	34,20
1898	1 204	431 648	387 143	419	5 258 210	5 154 551	7,6	92,4	35,03
1899	1 287	461 507		424	5 240 429		8,1	91,9	34,36
1900	1 069	383 044		452	5 399 299		6,6	93,4	33,33
1902	1 243	445 205	445 205	372	5 192 908	5 192 908	7,9	92,1	39,15
1904	—	526 461	526 461	—	5 446 313	—	8,8	91,2	38,10

sommige met een levendige, andere met een schoone kleur prijken, terwijl zij min of meer doorzichtig zijn en een levendigen glans (vuur), groote hardheid en geschiktheid voor polijsting bezitten. De halfedele zijn met al die eigenschappen in veel geringere mate bedeeld en komen veelvuldiger en in grooter hoeveelheden voor. Hiertoe rekent men vele sierlijke steenen uit de groep der kwartsen, zooals amethyst, aventurien, katoog, rozenkwarts, chalcedoon, agaat, carneool, chrysopraas, heliotroop, jaspis, vuuropaal, cacholong, vesuviaan, cyaniet, pistociet, adular, amazonensteen, labrador, lazuursteen, vloeispaat, barnsteen, malachiet enz. Het bergkristal en rooktopaas worden niet tot de edelgesteenten gerekend. Op grond der handelswaarde kan men geen scherpe grens tusschen die twee afdeelingen trekken, daar zij afhankelijk is van tal van toevallige omstandigheden, bijv. van het slijpen, van de schoonheid en zeldzaamheid der kleur, van de zuiverheid, van de mode enz., zoodat men dikwijls aan halfedele gesteenten de voorkeur geeft boven juweelen.

Nu men de edelgesteenten door glas zoo uitstekend kan namaken, dat de valsche bij kunstlicht nauwelijks van de echte te onderscheiden zijn, is het van groot belang, de eigenschappen van deze laatste te leeren kennen, welke de vervalscher daaraan niet geven kan. Daar de edelgesteenten bijna altijd geslepen in den handel voorkomen, zoo is het onderzoek naar hun echtheid vaak zeer moeilijk. De kristalvorm kan zeer goed nagemaakt worden, en de vele facetten der glasedelgesteenten maken de proef omtrent de staalbreking onzeker, terwijl men de splijting niet opsporen of de blaaspijp niet gebruiken kan zonder

Digitized by Google

het edelgesteente te beschadigen. De valsche gesteenten kunnen bovendien een dergelijken glans, kleur en doorzichtigheid vertoonen als de echte. De overblijvende herkenningsmiddelen zijn dus de hardheid en het soortelijk gewicht. Daar men echter dit laatste alleen bij losse steenen onderzoeken kan en loodhoudend glas dikwijls hetzelfde soortelijk gewicht heeft als het edelgesteente, waarop het gelijkt, kan men ook hierop niet met zekerheid vertrouwen. Er blijft dus eigenlijk niets anders over dan de hardheid, welke op verre na zoo groot niet is bij glas als bij edelgesteenten. De fijnste edelgesteenten zijn de hardste stoffen. Zij worden dus niet gekrast door vuursteen of kwarts maar wel omgekeerd. Diamant krast alle overige delfstoffen, robijn en saffier krassen alle met uitzondering van den diamant, chrysoberyl, spinel en topaas alle andere met uitzondering van diamant, robijn en saffier enz. De juweliers gebruiken, tot bepaling der hardheid, veelal de vijl; dit is echter voor geslepen steenen niet raadzaam, omdat zij daardoor allicht eenigszins beschadigd worden. Dit middel is daarentegen bij ongeslepene zeer aan te bevelen, en men dient daarbij te letten op den weerstand, dien de vijl ondervindt, op de hoeveelheid poeder, die op de vijl blijft liggen, op het gedruisch, hetwelk door het vijlen ontstaat en op de afslijping der vijl. Bij geslepen gesteenten komt een sterke en scherpe stalen naald te pas. Ook zijn de steenslijpers zeer goed in staat, om door den tijd, dien zij noodig hebben, om verschillende steenen van dezelfde grootte op dezelfde schijf en met dezelfde middelen te slijpen, de hardheid te bepalen.

Veel minder merkwaardig dan de physische zijn de chemische eigenschappen der edelgesteenten. Hun bestanddeelen komen in groote massa's in de natuur voor en vormen een aanzienlijk gedeelte der aardkorst. Diamant is niets anders dan zuivere koolstof; robijn, saffier en korund bestaan uit zuivere aluinaarde (aluminiumoxyde), amethyst en opaal uit kiezelzuuranhydride, chrysoberyl uit aluinaarde en beryloxyde, spinel uit aluinaarde en magnesium, zirkoon- of hyacinth uit kiezelzuur zirkoon enz.

De kostbaarste edelgesteenten treft men aan in de oudste lagen der aardkorst, in graniet, gneis, glimmerlei enz. Sommige zijn ingesprenkeld in de massa van het gesteente, andere, en wel de kostbaarste, liggen in niervormige holten. Men treft ze aan in hun oorspronkelijke ligplaats. Veelal echter vindt men ze in de diluviale lagen, ver van het oord, waar ze ontstonden. Zij werden door stroomend water naar elders gevoerd en bleven door hun hardheid voor vernietiging bewaard. Zoo komen zij voor op Ceylon, in Zuid-Azië, Brazilië, Australië, Californië en Zuid-Afrika, welke landen, naast het Oeralgebergte en Siberië, de meeste edelgesteenten verschaffen. Merkwaardig is het, dat men gewoonlijk eenige soorten van edelgesteenten bij elkander aantreft, en dat zij er zich veelal in gezelschap bevinden van goud en platina.

Men gebruikt edelgesteenten wegens hun hardheid als een middel om te polijsten, glas te snijden, boorgaten te maken en om tot steunpunt te dienen voor ronddraaiende assen, bijvoorbeeld in fijne uurwerken. Wegens hun sterke lichtbreking dienen zij tot lenzen voor microskopen, terwijl deze eigenschappen, verbonden met kleur, glans en helderheid, ze tot gezochte sieraden maken. Hiertoe dienden ze reeds voor duizenden jaren in Indië en Egypte. Ook het gewaad van den Israëlietischen hoogepriester was, volgens het voorschrift van *Mozes*, met edelgesteenten getooid. Uit het Oosten kwamen ze door bemiddeling der handeldrijvende Phoeniciërs in Griekenland, zoodat zij reeds vermeld worden in de werken van *Homerus*. Reeds in het jaar 500 v. Chr. vervaardigde de priester *Onomahritos* een gedicht, waarin hij de eigenschappen der verschillende edelgesteenten bezong. De Romeinen verwierven door hun veroveringen in verschillende gewesten een meer nauwkeurige kennis der edelgesteenten, welke ons door *Plinius* is medegedeeld. In zijn tijd droegen de Romeinsche keizerinnen kostbare juweelen, en keizer *Augustus* versierde zich als pontifex maximus met een gewaad, hetwelk van edelgesteenten fonkelde. *Galionus* en *Heliogabalus* tooiden zelfs hun schoenen met edelgesteenten, en helm, schild en lans werden er mede bezaaid. Onder *Constantijn* werd ook de glans der keizerlijke kroon door edelgesteenten verhoogd.

Het bijgeloof der Middeleeuwen schreef aan de edelgesteenten allerlei krachten toe, welke de schoonheid, de gezondheid en de welvaart bevorderen, en men bracht den stand der planeten en de wisseling der jaargetijden daarmede in verband. Zóó ontstonden de gezondheids-, maan- en zodiakaalsteenen, en zelfs werden de 12 Apostelen door even zooveel edelgesteenten voorgesteld. Ja, de weelde nam met betrekking tot de kostbaarste gesteenten zoo sterk toe, dat daartegen van regeeringswege besluiten uitgevaardigd en maatregelen genomen werden.

Om aan de ruwe edelgesteenten een sierlijken vorm en glans te geven, worden zij eerst *geslepen* en *gepolijst*. (Zie *Diamantbewerking* en *Edelgesteentenslijperij*). Daarna worden zij *gezet* in een rand van metaal en hiermede aan voorwerpen van weelde vastgehecht. Tot het zetten van diamanten en waterheldere steenen gebruikt men veelal zilver, omdat daardoor de steen zich grooter vertoont, doch gekleurde steenen worden doorgaans in goud gezet. Groote steenen worden dikwijls geplaatst in een kring van kleinere, en men geeft hieraan den naam van *carmoiseeren*. Zuivere en onberispelijke edelgesteenten worden *à jour* gezet, dat is zonder een onderlaag; men kan ze dus zien van boven en van onder, en zij komen nog fraaier uit, wanneer men den metalen ring door enkele klauwtjes vervangt. Geeft men aan edelgesteenten een onderlaag, dan kan men door foelie zijn glans verhoogen en zijn gebreken bedekken.

De prijs der edelgesteenten is afhankelijk van de soort, en bij dezelfde soort van den glans, de helderheid, de zuiverheid, den vorm, de zeldzaamheid en vooral van de grootte. Door deze laatste klimt de waarde aanmerkelijk, daar onder de kostbare juweelen groote exemplaren zelden voorkomen. Bij de halfedelgesteenten bepaalt, behalve kleur en grootte, vooral de bewerking den prijs. De waarde der edelgesteenten is in het

Digitized by Google

algemeen zeer veranderlijk en staat in het nauwste verband met de mode, met de welvaart, met den vrede en vooral ook met den meerderen of minderen aanvoer.

Bij het koopen van edelgesteenten dient men op hun *gebreken* en op de *echtheid* te letten. Bij ruwe steenen zijn eerstgenoemde verborgen en bij geslepene worden zij zoo veel mogelijk door het zetten bedekt. Tot de voornaamste gebreken behooren: *veeren* of kleine strepen en reten, die den glans dof maken, *wolken* of donkere vlekken binnen in den steen, *zand* of witte, bruine of roode korrels, die men in onderscheiden edelgesteenten aantreft, en *stof*, namelijk dergelijke korrels, wanneer zij zeer fijn en in groote hoeveelheid aanwezig zijn.

Edelgesteenten, *valsche.* Men geeft valsche edelgesteenten voor echte, wanneer men kostbare edelgesteenten door minder kostbare vervangt. Men kiest hiertoe gesteenten, die met de kostbare edelgesteenten een groote overeenkomst hebben en geeft pingos d'aqua (waterdroppels) of kleurlooze topazen in plaats van diamanten, verder gegloeide topazen voor spinel, almandien, almandienspinel en gegloeide amethysten voor topaas, cyaniet enz. Een gewone vervalsching is het vervangen van edelgesteenten door glas, daar men hieraan op een hoogst misleidende wijze het voorkomen weet te geven van echte steenen. Het glas, dat daarvoor gebruikt wordt, *strass* geheeten, bevat veel lood en wordt bereid uit kiezelaarde (zeer fijn gestooten bergkristal), kalisalpeter, zuiver loodoxyde en boorzuur als vloeimiddel. In zuivere Hessische smeltkroezen wordt dit mengsel 24 uur in gesmolten toestand gehouden. Bevat de glasmassa na afkoeling nog blazen, dan wordt zij stuk geslagen en opnieuw gesmolten, totdat het strass homogeen is. Tengevolge van het groote loodgehalte is het strass sterk lichtbrekend, wat nog verhoogd wordt door bijmenging van thallium, en komt het kleurenspel sterk overeen met dat van echte diamanten (zie *Similidiamanten*). Gekleurde juweelen worden nagemaakt door aan het strass verschillende kleurende mengsels toe te voegen, die ook bij het glasschilderen (zie aldaar) te pas komen.

Valsche turkooizen vervaardigt men uit de door vivianiet blauwgroen gekleurde tanden van mastodonten en dinotheria.

Een derde soort van vervalsching geschiedt door verdubbeling, namelijk door 2 steenen met de platte oppervlakte aaneen te hechten en zoo te zetten, dat die samenvoeging voor het oog verborgen is. In plaats van een gewaanden grooten steen heeft men dan twee kleine, terwijl door die methode tevens de kleur en de glans verhoogd worden. Men heeft *halfechte* doubletten, wanneer alleen de bovenste steen echt is, *onechte*, wanneer de bovenste steen uit bergkristal of glas en de onderste uit gekleurd glas bestaat, en *holle*, wanneer de bovenste holgeboord bergkristal en de holte met een gekleurde vloeistof gevuld en met een kristalblaadje dichtgemaakt is. Men neemt er de proef van door zulke steenen in warm water te werpen, waardoor de kleefstof loslaat en de doubletten uit een vallen, doch deze proef baat niet, wanneer de beide helften aaneen gesmolten zijn. Deskundigen echter onderscheiden de holle doubletten door ze op den nagel te plaatsen en er ter zijde doorheen te zien.

Edelgesteentenslijperij is de naam van een reeks van bewerkingen, vooral kloven, facetteeren en polijsten, waardoor men aan een kostbaar mineraal — in de eerste plaats aan den diamant — een fraaien vorm geeft, zoodat het door schitterende vakken (facetten) is begrensd en alzoo de geschiktheid verkrijgt, om tot sieraad te dienen. Door die bewerkingen komen de eigenschappen, die men bij zulk een sieraad verlangt, vooral gedaante, glans, kleur, doorschijnendheid enz., naar behooren aan den dag. De geslepen oppervlakten kunnen vlak of gebogen zijn.

Het slijpen van edelgesteenten is vooral toegepast op den diamant (Zie de artikelen *Diamant* en *Diamantbewerking*). De bewerking van andere edelgesteenten komt in hoofdzaak met die van diamant overeen. Daar deze echter geen duidelijk aangeduide splijtingsvlakken bezitten, wordt bij hen het kloven door zagen vervangen.

Edelgras (*Echinochloa*), meer bekend onder den naam van *Hanepoot* (*Panicum*), is een plantengeslacht uit de familie der Grassen. Zie *Hanepoot.*

Edelhert. Zie *Hert.*

Edelinck, *Gerard*, een Nederlandsch plaatsnijder, werd geboren te Antwerpen den 20sten October 1640 en overleed te Parijs den 2den April 1707. In 1663 werd hij meester te Antwerpen, in 1665 door *Colbert* naar Parijs geroepen, waar *Lodewijk XIV* hem een woning aanwees. *Edelinck* is een der grootste graveurs van zijn tijd. Hij sneed honderden portretten van de meest verschillende onderwerpen, vooral echter portretten en historiestukken. Zijn broeders *Jean* en *Gaspard François* en zijn zoon *Nicolas* waren eveneens plaatsnijders.

Edelkoraal. Zie *Koraal.*

Edelmann, *Johann Christian*, een Duitsch vrijdenker, werd geboren te Weiszenfels den 8sten Juli 1698, studeerde te Jena in de godgeleerdheid, vertoefde eenigen tijd bij den graaf *von Zinzendorf* en ging vervolgens naar Berleburg, waar hij deel nam aan de bijbelvertaling van *J. Gr. Haug.* In zijn geschrift „Unschuldige Wahrheiten" poogde hij het geringe belang der verschillende kerkgenootschappelijke meeningen aan te wijzen. Wegens zijn gevoelens uit Neuwied, Brunswijk, Hamburg enz. verbannen, kreeg hij eindelijk verlof zich te Berlijn te vestigen, doch onder voorwaarde niet meer te zullen schrijven; hij overleed aldaar den 15den Februari 1767. In 1847 hebben *Strausz* en *Bruno Bauer* een bloemlezing uit zijn geschriften in het licht gezonden. Van zijn werken noemen wij nog: „Moses mit aufgedecktem Angesicht, von zwei ungleichen Brüdern Lichtlieb und Blindling beschauet" (1740), „Christus und Belia" (1741), „Die Göttlichkeit der Vernunft" (1741) en „Die Begierde nach der vernünftigen lautern Milch der Wahrheit" (2de druk, 1747). Hij was een warhoofd, die een mengsel opdischte van mystieke en pantheïstische denkbeelden. Het spreekt van zelf, dat hij talrijke bestrijders heeft uitgelokt.

Edelsheim, *Ludwig*, vrijheer *von*, minister van Buitenlandsche Zaken in Baden, werd ge-

Digitized by Google

boren te Karlsruhe den 24sten October 1823, studeerde te Heidelberg en te Berlijn, werd lid van de Eerste Kamer in Keur-Hessen, in 1863 Badensch gezant te Weenen en in 1864 tevens te Dresden. Hij stond den hertog *von Augustenburg*, dien Baden reeds als rechtmatige hertog van Sleeswijk-Holstein erkend had, ter zijde en vergezelde hem naar Kiel en werd in 1865 belast met de portefeuille van Buitenlandsche Zaken in Baden. Hij betoonde zich een voorstander van vrijzinnige beginselen en verlangde in 1866 de onzijdigverklaring der middenstaten. Ten gevolge van verwikkelingen met de vertegenwoordiging nam hij den 24sten Juni van laatstgenoemd jaar zijn ontslag, vestigde zich te Constanz en overleed den 23sten Februari 1872.

Edelsheim-Gyulai, *Leopold Wilhelm*, rijksvrijheer, Oostenrijksch generaal der cavalerie, trad reeds vroeg in dienst, onderscheidde zich bij Magenta en Solferino, werd na den oorlog tusschen Oostenrijk en Pruisen inspecteur der cavalerie en in 1875 commandant van Hongarije en kommandeerend generaal van Budapest. In 1886 uit den dienst getreden, overleed hij den 27sten Maart 1893 te Boedapest. Hij was gehuwd met *Friederike Kronau*, een voormalige actrice.

Edelvisschen (*Physostomi*) is een der zes onderorden, waarin de orde der *Beenvisschen* (*Teleostei*) wordt onderverdeeld. Zie verder *Visschen*.

Edelweiss (*Leontopodium alpinum = Gnaphalium leontopodium*) is een plant, behoorende tot de familie der Compositen en komt voor op de Alpen. Deze plant dankt haar naam aan de zilverkleurige wol, die takken en bladeren bedekt. Vroeger was deze plant veel talrijker dan tegenwoordig, waartoe de talrijke toeristen, die jaarlijks Zwitserland bezoeken het hunne hebben bijgedragen. In latere jaren heeft men zelfs op verschillende plaatsen verbodsbepalingen moeten uitvaardigen tegen het afplukken, om een geheele uitroeiïng te voorkomen. Door de sneeuwwitte omwindselblaadjes die de bloemhoofdjes omgeven, valt het op kale rotsen dadelijk in het oog.

Eden. Zie *Paradijs*.

Edentata. Zie *Tandelooze Zoogdieren*.

Eder, *Joseph Karl*, een Zevenburgsch schrijver, werd geboren te Kroonstad den 20sten Januari 1760, studeerde te Pest, werd leeraar aan het gymnasium te Hermannstadt en overleed den 11den Januari 1811. Hij schreef o.a.: „Supplex libellus Valachorum" (1791), „De initiis juribusque primaevis Saxonum" (1792), „Observationes criticae et pragmaticae ad historiam Transsilvaniae sub regibus Arpadanae et mixtae propaginis" (1803) en „Scriptores rerum transsilvanarum" (4 dln. 1797—1800).

Eder, *Joseph Maria*, een Oostenrijksch photo-chemicus, werd geboren te Krems aan de Donau den 6den Maart 1855, studeerde te Krems en te Weenen en vestigde zich hier in 1880 als privaatdocent aan de technische hoogeschool. Hij werd er in 1882 hoogleeraar in de scheikunde. Sedert 1888 is hij directeur van de „Lehr-und Versuchs anstalt für Photographie und Reproduktionsverfahren" te Weenen. Behalve de zuiver chemische werken „Bestimmung der Salpetersäure" (1876), „Untersuchung des Thees" (1879), „Pyroxilin" (1879), moeten in het bijzonder zijn werken over de chemische inwerkingen van het licht en de photografie genoemd worden en zijn onderzoekingen over de werking van het zonnespectrum op zilververbindingen (1884—1886). Hij schreef nog „Photomer mittels Quecksilbersalzen für die unsichtbaren ultravioletten Strahlen" (1879), een bekroond werk over de photographie met chroomzouten (1879), een opstel over de scheikundige werking van gekleurd licht (1879), „Theorie und Praxis der Photographie mit Bromsilber-Gelatine") 4de druk. 1899), „Ausführliches Handbuch der Photographie" (4 dln., 1882), „Die orthochromatische Photographie" (1885), „Ueber die Wirkung verschiedener Farbstoffen auf das Verhalten des Bromsilbers gegen das Sonnenspektrum" (1885), „Die Momentphotographie in ihrer Anwendung auf Kunst und Wissenschaft" (2de druk, 1886—1888), „Anleitung zur Herstellung von Momentphotographien" (2de druk, 1887) en met *Valenta* „Versuche über Photographie mittels der Röntgenschen Strahlen" (1896). Sedert 1887 geeft hij het „Jahrbuch fur Photographie und Reproduktionstechnik" uit.

Edessa is een zeer oude stad in het noorden van Mesopotamië aan den Eufraat. Haar oudste bewoners waren vermoedelijk Sabaeërs, doch eerst na de verovering der Perzische monarchie door de Grieken wordt haar geschiedenis meer bekend. Men meent, dat vooral *Seleucus* haar aanmerkelijk heeft uitgebreid. Omstreeks dien tijd verkreeg zij van een evenzoo genoemde stad in Macedonië den naam van Edessa en vervolgens naar een aan de godin *Atergatis* en daarna aan *Abraham* gewijde bron dien van Kallirrhoé, welke laatste tot de Syrische en Arabische namen Urhoi en Roha en tot den hedendaagschen naam Oerfa is verbasterd. Ten tijde van *Antiochus VII*, naar wien zij ook Antiochia heette, vestigde *Orhoibar-Hewjâ* (137 v. Chr.), waarschijnlijk een Arabier, het naar hem genoemde Orhoensche rijk. Zijn opvolgers droegen den naam van *Abgar*. Het Christendom vond er reeds vroeg aanhangers. De dubbelzinnige houding der koningen van Edessa tot de Romeinen was oorzaak, dat *Trajanus* zijn veldheer *Lysius Quietus* daarheen zond; deze verwoestte de stad en maakte het rijk schatplichtig aan de Romeinen. Wel herstelde *Hadrianus* dat rijk, doch het bleef aan hem onderworpen, en in 216 na Chr. herschiepen de Romeinen het in een militaire kolonie met den naam *Colonia Marcia Edessenorum*. Keizer *Caracalla* werd hier in 217 vermoord. *Gordianus III* gaf het rijk in 242 nogmaals aan het oude koningsgeslacht, doch twee jaar later reeds kwam het weer aan Rome. Onder *Justinus I* (518—527) werd de stad door een aardbeving verwoest, doch onder den naam van Justinopolis weer opgebouwd. Inmiddels vervulde het een belangrijke rol in de geschiedenis van het Christendom. Men vermeldt, dat in de stad Edessa 300 kloosters gevonden werden; ook was zij de zetel van *Ephraim Syrus* en zijn school. Met geestdrift nam men er deel aan den strijd der Arianen, Monophysieten en Nestorianen, doch de uitbreiding van den Islam bracht haar in 641 onder de heerschappij der Khalifen, zoodat het Christendom verdween en ook haar welvaart aanmerkelijk verminderde.

Digitized by Google

In 1040 viel zij in de handen der Seltsjoeken, en de Byzantijnsche stadhouder, die den vijand verdreef, verklaarde zich onafhankelijk. Daarom viel het gedurende den eersten Kruistocht niet moeilijk aan *Boudewijn*, den broeder van *Godfried van Bouillon*, zich van Edessa meester te maken en haar tot hoofdstad van een graafschap te verheffen, dat een halve eeuw weerstand bood aan de aanvallen der Turken, doch in 1144 door dezen werd ingenomen, waarna alle kerken in moskeeën werden veranderd. Een poging der inwoners (1146), om het Turksche juk af te schudden, veroorzaakte haar ondergang, want de opstandelingen werden als slaven weggevoerd. Nadat Edessa vervolgens aan verschillende Oostersche heerschers had toebehoord, viel zij in 1637 voor goed in handen der Turken, waarna zij allengs uit haar puinhoopen verrees. Thans telt zij 30 000 inwoners, onder welke zich 5000 Armenische Christenen en 1000 Jacobieten bevinden. Men heeft er merkwaardige overblijfselen der Oudheid, alsmede een aan *Abraham* gewijde moskee met de reeds vermelde bron.

Edfoe, een stad in Opper-Egypte, op den linkeroever van den Nijl en door de Grieken Apollinopolis genoemd, bezat weleer een grooten tempel van *Horus* (*Apollo*), waarvan een aanzienlijk gedeelte thans nog bestaat en hoogst merkwaardig is wegens de talrijke opschriften, waarmede de wanden bedekt zijn.

Edgar, een Angelsaksisch koning (959—975), werd in 944 geboren als de jongste zoon van koning *Edmund* en volgde zijn broeder op. Tijdens zijn regeering stond *Dunstan*, de aartsbisschop van Canterbury, op het toppunt van zijn macht. De verhouding tusschen de Angelsaksen en de in Engeland levende Denen werd onder hem veel beter, waardoor hij in staat was den vrede te handhaven. Met *Dunstan* werkte hij aan bestuurshervormingen en hij zorgde voor een goede, streng doorgevoerde rechtspraak.

Edgeworth, *Henry Allen*, biechtvader van *Lodewijk XVI*, koning van Frankrijk, werd geboren in 1745 te Edgeworthtown in Ierland, werd in 1777 biechtvader van madame *Elizabeth*, zuster des konings en vergezelde *Lodewijk XVI* op het schavot, waar hij de bekende woorden tot hem sprak: „Zoon van den Heiligen Lodewijk, stijg op naar den hemel!" Om aan madame *Elizabeth* in de gevangenis geestelijken troost te verschaffen, hield hij zich verborgen in de nabijheid van Parijs, nam na haar terechtstelling de wijk naar Engeland en van hier naar *Lodewijk XVIII* te Mitau, waar hij den 22sten Mei 1807 overleed. Zijn „Mémoires" (Dernières heures de Louis XVI)" zijn in 1815 en zijn „Letters and memoirs" in 1818 in het licht gegeven.

Edgeworth, *Maria*, een Engelsche schrijfster, werd geboren in Berkshire den 1sten Januari 1767, volgde in 1782 haar vader naar Ierland en ontwikkelde haar uitstekenden aanleg onder de leiding van dezen en van twee stiefmoeders. Spoedig behaalde zij reeds grooten roem door haar „Essays on practical education" (1798) en met haren vader schreef zij „Essay on Irish bulls" (1801), terwijl na zijn dood (1817) „Memoirs of Richard Lovell Edgeworth, begun by himself and concluded by his daughter" (2 dln., 1820) in het licht deed verschijnen. Haar roman „Castle Rackrent" (1802), een schets bevattende van het Iersche volksleven, baarde groot opzien. Hierop volgden: „Belinda" (1803), „Popular tales" (3 dln., 1804) en „Leonora" (2 dln., 1806). In 1809 verscheen de eerste serie van haar „Tales of fashionable life" (3 dln.) en in 1812 de tweede (3 dln.); de hierin voorkomende verhalen: „Ennui" en „The absentee" behooren tot haar beste voortbrengselen. In „Patronage" (4 dln., 1814) worden de gebreken en dwaasheden der aanzienlijken aan de kaak gesteld en in „Harrington" (1817) de vooroordeelen tegen de Israëlieten bestreden, terwijl „Ormond" (1817) zich weder op Ierschen bodem beweegt. Ook haar verhalen voor de jeugd, vooral „Rosamond" (1822) en „Harry and Lucy" (1825), vonden grooten bijval. Haar laatste roman was „Helen" (3 dln., 1834), die de voorgaande overtreft in gloed. In het algemeen onderscheiden zich haar werken meer door een gezond oordeel en een zuiveren stijl, dan door dichterlijke verhevenheid. Zij eindigde haar letterkundige loopbaan met het kinderwerkje „Orlandino", dat in 1847 in *Chambers* „Library for joung people" geplaatst werd, en overleed den 22sten Mei 1849. Haar gezamenlijke geschriften zijn, hoewel ook reeds in 1825, in 1870 in 10 deelen uitgegeven.

Edgren, *Anne Charlotte*, geboren *Leffler*, een Zweedsch schrijfster, werd geboren te Stockholm den 16den October 1849 en was eerst gehuwd met den ambtenaar *Edgren*, later met een Italiaanschen edelman *di Caianello*. Zij overleed den 24sten October 1892 te Napels. In een reeks van novellen, getiteld: „Ur lifvet", (5 dln., 1882—1890), „Kvinnlighet og Erotik" (1890) en verschillende drama's, namelijk: „Skådespelerkan" (1883), „Under toffeln" (1883), „Elfvan" (1883), „Sanna gvinnor" (1883), „En räddende engel" (1883), „Hur man gör godt" (1884); in „Kampen för lyckan" (1887) en „Sanningens vägar" (1892) heeft zij met veel talent gestreden voor de emancipatie der vrouw. Haar „Efterlemnade Skrifter" verschenen in 1893.

Edhem-Pasja, een Turksch staatsman, een zoon van Grieksche ouders en geboren op het eiland Chios omstreeks het jaar 1813, werd bij de vreeselijke verwoesting, die dat eiland teisterde, omdat zijn inwoners hadden deelgenomen aan den Griekschen opstand, door de Turken weggevoerd en als Mohammedaan opgevoed, zoodat hij weldra tot de meest dweepzieke drijvers onder zijn geloofsgenooten behoorde. Op last van sultan *Mahmoed II* werd hij in 1831 met andere jonge Turken naar Parijs gezonden, om zich bekend te maken met de Europeesche beschaving. Gedurende vier jaar ontving hij onderwijs op het instituut van *Barbet* en daarna nogmaals vier jaar aan de Ecole des mines. Toegerust met een schat van kennis keerde hij naar Konstantinopel terug, waar hij bij den generalen staf werd geplaatst en opklom tot generaal en chef van het Huis van den sultan. Verder werd hij lid van den staatsraad, was eenigen tijd minister van Handel en Openbare Werken en tot tweemaal toe voorzitter van het Hof van Cassatie. Nadat hij zich ook een paar maal tijdelijk met de portefeuille van Buitenlandsche Zaken had belast, benoemde de Porte hem van April tot December 1876 tot gezant te Berlijn. Daarop werd hij met

Digitized by Google

Midhat Pasja geroepen om als tweede Turksche gevolmachtigde zitting te nemen in de conferentie te Konstantinopel. Na het plotseling afzetten en verbannen van *Midhat Pasja* werd hij in diens plaats grootvizier en legde in die betrekking in den kort daarna volgenden oorlog met Rusland groote zelfstandigheid aan den dag. Hij stelde geenerlei vertrouwen in de gunst der Christelijke mogendheden en onthield zich zoolang mogelijk van vredesonderhandelingen. Eerst in den winter van 1877 op 1878, toen de macht van de Porte vernietigd was en na den tweeden overtocht der Russen over den Balkan geheel Thracië open lag voor den vijand, legde *Edhem Pasja* den 10den Januari 1878 de waardigheid van grootvizier neder. Intusschen bleef hij lid van den Senaat en vertrok in het najaar van 1879 als Turksch gezant naar Weenen. In 1883 keerde hij vandaar terug en werd lid van de Namykcommissie (voor mijnen en nijverheidsondernemingen) en vervolgens minister van Binnenlandsche Zaken. Hij verloor echter zijn portefeuille na den Bulgaarschen staatsgreep van 18 September 1885, omdat hij het nemen van krachtige maatregelen aanbeval, zoodat hij zich na dien tijd wederom vergenoegde met het lidmaatschap van bovengemelde commissie. Toen in den loop van het jaar 1886 keizer *Alexander II* zich naar den Krim begaf, zond de sultan *Edhem Pasja* naar Livadia om den czaar te begroeten. Waarschijnlijk stond deze last in verband met de wijziging der Turksche politiek ten gunste van Rusland. In 1889 ontving hij keizer *Wilhelm II* in de Dardanellen. Sedert dien tijd leefde hij tot zijn dood (den 21sten Maart 1893) op zijn landgoed aan den Bosporus.

Edi besar, ook *Edi rajoet* geheeten, is het belangrijkste staatje van Atjeh's Oostkust (zie de kaart van Atjeh en Onderhoorigheden) en ressorteert onder het gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden. Het wordt aan de eene zijde door Edi ketjil, aan de andere door Pedawa besar en in het binnenland, d. i. in het Z.W., door de Gajolanden begrensd. De rivier van Edi, een kuststroompje, verdeelt het in twee bijna gelijke deelen. De bevolking bedraagt ongeveer 8000 zielen, die in den tijd van den peperoogst tot het dubbele aangroeit. Hoofdmiddel van bestaan is de peperteelt, die een jaarlijke oogst van ongeveer 40000 pikols oplevert en grootendeels door Chineezen van Poeloe Penang wordt opgekocht. De radja van Edi zetelt in de gelijknamige hoofdplaats en wordt ter zijde gestaan door een controleur.

Edi vormt wel een der kleinste, maar tevens een der meest welvarende landschappen van Atjeh. Ontstaan door nederzettingen van lieden uit Pasei is het staatje niet meer dan ¾ eeuw oud. Daar de radja van den beginne af in onmin leefde met den sultan van Atjeh, zocht hij bescherming bij het Nederlandsch-Indische gouvernement en bood reeds in 1869 zijn onderwerping aan, die toenmaals niet kon worden aangenomen. In 1873 werd er de Nederlandsche vlag geheschen.

Ediot. Zie *Edictum.*

Ediotum, een woord, overgenomen van de Romeinen, beteekent de bekendmaking van een magistraat ten tijde der Republiek, waarbij hij de regels uiteenzette, die hij bij de uitoefening van zijn ambt in acht zou nemen. In 't bijzonder is bekend het edictum van den praetor, die sedert het jaar 387 na Rome's stichting met de rechtspraak belast was, en dat weldra het *edictum perpetuum* of *voortdurend edict* genoemd werd, omdat de opvolger het van zijn voorganger placht over te nemen. Toen de keizers de wetgevende macht aan zich getrokken hadden, werden hun besluiten eveneens *edicta* genoemd. Dezelfde uitdrukking vinden we later ook voor *wetten* gebezigd. Zoo heeten de wetten der Merovingsche vorsten *edicta*, die der Karolingische *Capitularia*. Bekend is het wetboek voor de Gotische en Romaansche bevolking van *Theoderik den Groote*, koning der Oostgoten, afgekondigd in 't jaar 500 als *Edictum Theodorici*. Het in schrift gebracht Longobardisch volkenrecht is vervat in het *Edictum Rotharii* van koning *Rotharius*, 643 na Chr. In het Duitsche staatsrecht heeten keizerlijke besluiten tot afkondiging eener wet ook wel *edicten*. In de constitutioneele staten van den nieuweren tijd wordt het woord edict niet veel meer gebruikt; alleen komt het nog wel voor in den zin van wet, besluit, toespraak of aanschrijving van den vorst of van een ambtenaar.

Edict van Nantes noemt men de den 13den April 1598 door koning *Hendrik IV* van Frankrijk uitgevaardigde wet, waarbij den Hugenoten godsdienstvrijheid werd verleend, zij in het bezit werden erkend van de kerken, die zij reeds bezaten, en de volgende rechten verkregen: toegang tot alle openbare onderwijsinrichtingen en hospitalen; het bekleeden van alle ambten en waardigheden; het bezetten van de helft der zetels in de handelskamers (*chambres mi-parties*); het houden van synoden en het leggen van garnizoen in een groot aantal veiligheidsplaatsen. *Lodewijk XIV* hief dit edict den 23sten October 1685 weer op (zie Hugenoten).

Edi ketjil of *Edi Tjoet* is een staatje aan de O. kust van Atjeh met gelijknamige hoofdplaats, gelegen tusschen Edi besar en Djoelok. Het ressorteert onder het Gouvernement Atjeh en Onderhoorigheden, telt slechts 1200 bewoners en levert gemiddeld jaarlijks slechts 1800 pikols peper. Het is in denzelfden tijd en op dezelfde wijze ontstaan als Edi besar (zie aldaar) en was langen tijd afkeerig van ons gezag, werd echter in 1874 gedwongen dit gezag te erkennen.

Edinburgh (zie het plan), de hoofdstad van Schotland en tevens van het graafschap Mid-Lothian, ligt op 55° 57′ 23″ N. Br. en 3° 11′ W. L. van Greenwich en aan de spoorwegen naar Newcastle, York, Carlisle, Leeds, Londen, Glasgow, Perth, Aberdeen, Liverpool, Manchester, Greenock en Ayr. Zij telt met Leith (1901) 395373 inwoners en is beroemd door haar buitengewoon mooie ligging tusschen de zee en het gebergte, op drie heuvels, uitloopers van de Pentland Hills. Edinburgh wordt verdeeld in de zuidelijke oude stad, die vroeger door

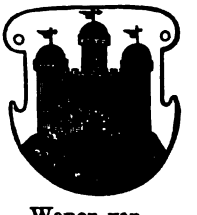

Wapen van Edinburgh.

Digitized by Google

EDINBURGH.

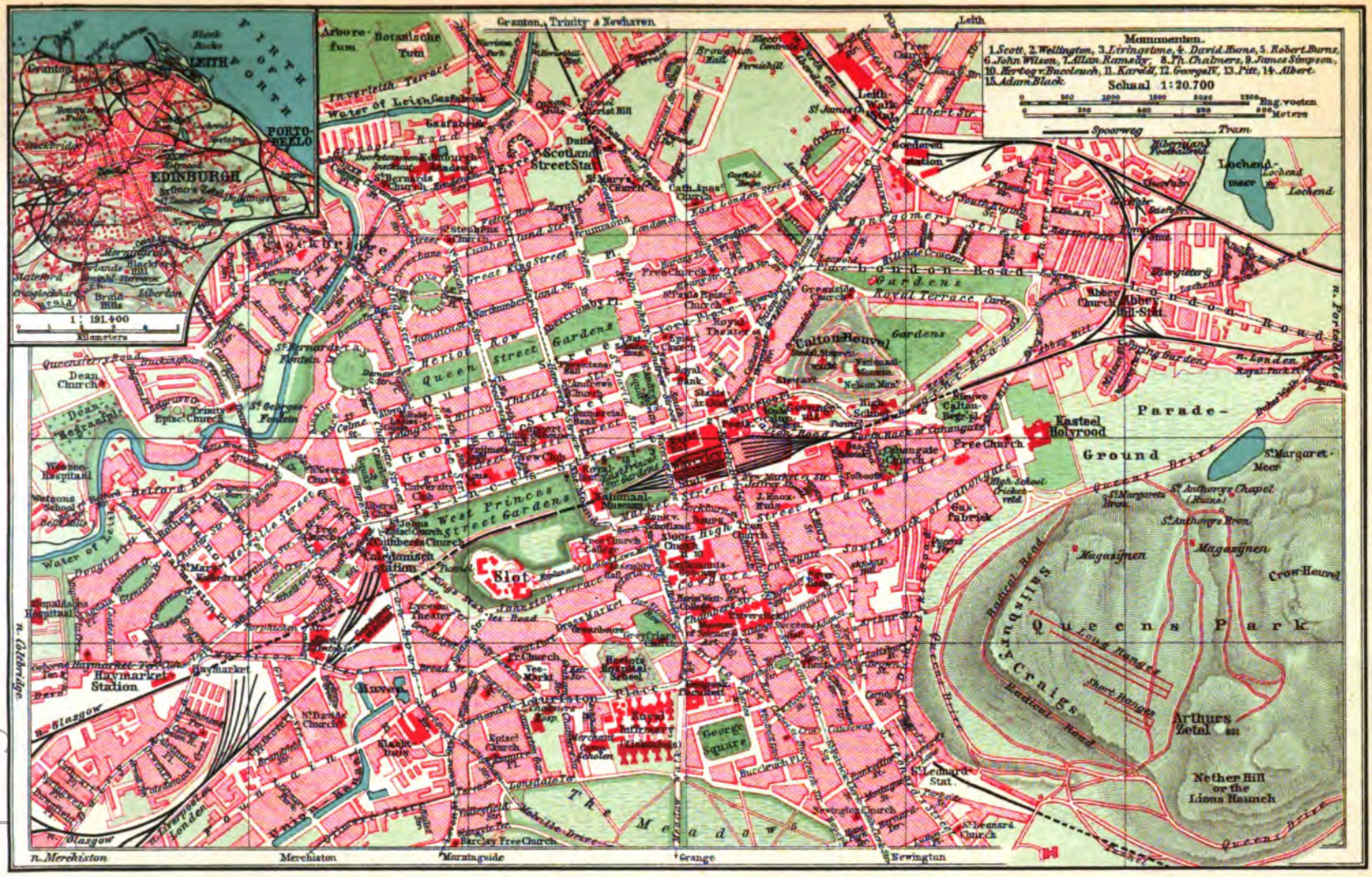

Digitized by Google

Digitized by Google

den adel, thans door de armere klassen bewoond wordt en tal van nauwe straten telt, die haar tot een labyrinth maken, en in de Nieuwstad, door twee viaducten en den *Mound*, een 50 m. breeden en 295 m. langen dam, overbrugd. In het bij Arthur's Seat gelegen stadsdeel (St. Leonhards

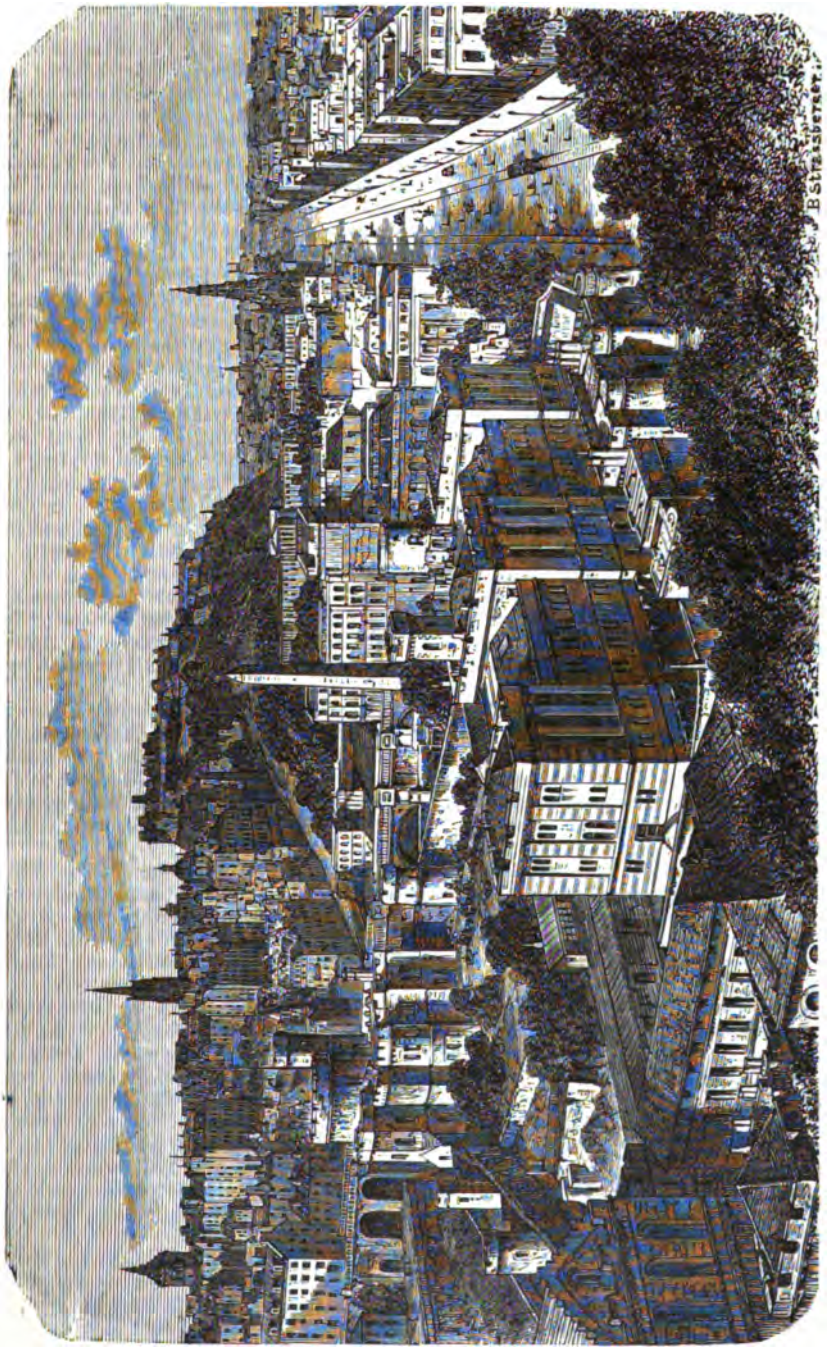

Edinburgh, van Caston Hill uit gezien.

waarvan de aanleg in 1768 begonnen is. Het daartusschen gelegen deel heeft thans verschillende mooi aangelegde parken en boulevards en wordt hill) en in het Z. W. deel (Dalry) woont de arbeidersbevolking, terwijl de door de *Meadows* en *Links* van de Oude stad gescheiden voorsteden

Digitized by Google

(Newington, Grange, Morningside en Merchiston) door haar talrijke villa's een landelijk voorkomen hebben.

Het middelpunt der stad is het *Castle* (slot), mooi uitkomend tusschen de nieuwe gebouwen en den Akropolis van het om zijn ligging en beschaving zoo dikwijls het modern of Noordelijk Athene genoemde Edinburgh. Aldaar worden de oude Schotsche krooninsignes bewaard. Met het slot is door de Highstreet en Cannongate verbonden het oude *Holyrood*, het vroegere verblijf der Schotsche koningen. Verder heeft men in de oude stad de Gotische St. Gileskerk, van 1871 tot 1883 gerestaureerd, het groote Parlementsgebouw, waarin de Supreme Court zetelt, met kostbare glasschilderingen en een bibliotheek van 442000 deelen, en de Troon-kerk. Op en bij den Caltonheuvel (92 m.) vindt men de gevangenis, de universiteit, de sterrenwacht en gedenkteekenen voor *Burns*, *Nelson* en Waterloo. Ten W. van het Castle liggen de St. Cuthberts-, St. Johns en St. Georgekerk en over de Deanbrug de Trinitykerk. Midden in het westelijk gedeelte staat de Gotische St. Marykathedraal met een 90 m. hoogen toren, het mooiste kerkelijke gebouw van Schotland uit den laatsten tijd. In het geheel telt Edinburg ongeveer 150 kerken.

De Nieuwstad, waar zich ruim een eeuw geleden slechts weinig huizen bevonden, kan de vergelijking doorstaan met de fraaiste steden van Europa. De rechte straten, 30 m. breed en 1000 en meer meters lang, snijden elkander onder rechte hoeken, en er is geen gebrek aan ruime pleinen. De mooiste straat is er de Prinsstraat met het Registerhouse (Archief) en het gedenkteeken van *Wellington*. Langs die straat bereikt men Waterloo-place, een plein, dat aan 2 zijden met zuilen is versierd, en vanhier begeeft men zich over de Waterloobrug, een diepe kloof overschrijdend, naar Caltonhill. Een andere merkwaardige parallelstraat, Queenstreet geheeten, is door de naar haar genoemde tuinen van het noordelijk gedeelte der stad gescheiden. Verder noordwestwaarts ligt de achthoekige Moray-place, die met haar zijstraten de fraaiste huizen van Edinburgh bevat, en verder naar het noordoostsn leidt een prachtige brug ter lengte van 140 m. met 4 bogen over een dal, besproeid door de Water of Leith, naar de voorstad Dean. Een waterleiding voorziet de stad van water van de Pentlandheuvels; de gasverlichting en het plaveisel zijn er uitstekend. Bijgaande afbeelding stelt Edinburgh voor, gezien van Calton-Hill.

Na Londen is Edinburgh de voornaamste zetel der wetenschap in Groot-Brittannië. Aan het hoofd der scholen staat de universiteit, in 1583 gesticht; zij heeft (1900) 55 hoogleeraren en 2814, ook vrouwelijke, studenten, een belangrijk zoölogisch museum en een boekerij met 210000 boeken en 8000 handschriften. Verder vindt men er het college der Vrije Kerk, in 1843 gesticht. Goed onderwijs wordt gegeven in de school op Caltonhill en aan de academie, welke in menig opzicht met onze gymnasia overeenkomen. Men heeft er twee theologische seminaria, een marineschool en een militaire académie, een polytechnische school, een school voor beeldende kunst enz. Het Royal-Institution bevat de gebouwen voor het koninklijk Genootschap van Wetenschappen en voor een vereeniging voor Oudheidkunde, alsmede een verzameling van beeldhouwwerk en is de zetel van de *Royal Society*, wier berichten en tijdschrift hoog aangeschreven staan. President is de beroemde natuurkundige sir *W. Thomson* (lord *Kelvin*). Verder heeft men er een museum voor schilderijen, de boekerij der advocaten met 250000 deelen, de Signet-boekerij met 66000 deelen, een genootschap voor tuinbouw, voor plantkunde, voor dierkunde, voor delfstofkunde, voor natuurkunde, voor sterrenkunde, voor schedelleer, voor landbouw, een zestal voor geneeskunde enz. Eveneens is zij in het Verecnigd Koninkrijk na Londen het belangrijkst gebied van den boekhandel. Ook verschijnen er zeer vele dagbladen. Van de tijdschriften zijn de „Edinburgh Review" en „Blackwood's Magazine" zeer bekend. Van de inrichtingen van liefdadigheid moet in de eerste plaats het door *George Heriot*, den juwelier van *Jacobus I*, gestichte weeshuis genoemd worden, verder de scholen van *George Watson* (1738), Merchant Maiden (1605) en het Donaldsons-hospitaal. In de Royal Infirmary worden jaarlijks 8000 patienten verpleegd. Verder heeft men er een nieuw kinderziekenhuis, het Longmore-, Trinity-, Maternity- en Chalmersziekenhuis en blinden- en doofstommeninstituten.

Edinburgh is de zetel der hoogste rechtscolleges van het land, een bisdom der Episcopaalsche en een aartsbisdom der Roomsch-Katholieke Kerk en wordt in het Parlement door vier afgevaardigden vertegenwoordigd. Het bestuur is in handen van den Lord Prevost, 6 bailies en 32 councillors.

Edinburgh is geen industriestad, hoewel 23 % der bevolking zich met nijverheid bezighoudt; 6 % behooren tot de beambten en geestelijken. De voornaamste tak van nijverheid is de boekdrukkerij (meer dan 100 firma's), lithografie, boekbinderij en lettergieterij. De handel is te Leith gevestigd.

Het oudste gedeelte der stad is Edinburgh-Castle, te voren Maiden-Castle (Maagdenkasteel) genaamd, omdat de dochters van de koningen der Picten aldaar werden opgevoed. Reeds in de 10de eeuw vindt men Dun Eaden, Edin of Edwinsburg als een stad vermeld, doch zij begon eerst te bloeien, toen zij in 1437 de zetel der *Stuarts* en in 1456 de hoofdstad van Schotland werd. In 1215 was er voor de eerste maal en sedert 1436 geregeld het Parlement vergaderd. Zij werd in 1296 door de Engelschen, in 1313 door *Robert Bruce*, in 1650 door *Cromwell* en den 13den Juli 1696 bij capitulatie door koning *Willem* ingenomen. In 1701 werd de stad door brand verwoest. In 1768 verrees de Nieuwstad, en in 1771 werd deze door een groote brug met de Oude stad verbonden.

Edinburgh Review is een Engelsch, thans bij de uitgevers *Longmans*, *Green* en Co. verschijnend, driemaandelijksch tijdschrift, gewijd aan politiek en letterkunde. Het werd in 1802 te Edinburgh gesticht door *Jeffrey* (zie aldaar) en oefende een tijdlang, als orgaan der Whigs, grooten staatkundigen invloed uit. *Macaulay* behoorde tot de medewerkers.

Edinburghshire. Zie *Lothian*.

Digitized by Google

Edi Rajoet. Zie *Edi Besar*.

Edison, *Thomas Alva*, een Amerikaansch uitvinder, werd geboren den 10den Januari 1847 te Milan in den staat Ohio, is van vaderszijde van Nederlandsche afkomst en was eerst courantenjongen op den Grand Trunk-spoorweg. De scheikunde echter trok hem zóó aan, dat hij in een spoorwegwagen een laboratorium inrichtte, waarin bij het nemen van proeven een ontploffing ontstond, die bijna den trein in brand deed vliegen. Nadat hij had leeren telegrafeeren, gaf hij den courantenhandel op en was achtereenvolgens als telegrafist werkzaam te Port Huron, Stratford en Adrian, in welke laatste plaats hij ook als werktuigkundige een werkplaats inrichtte. Daarop ging hij naar Indianopolis, waar hij den *automatic repeater* uitvond, een toestel, dat een telegram zelfstandig van de eene lijn op de andere lijn overbrengt. Na te Cincinnati, Memphis, Louisville en Nieuw-Orleans verblijf te hebben gehouden, ging hij in 1868 naar Boston, waar hij een hooge betrekking bij de telegrafie bekleedde, en tevens een kleinen instrumentwinkel opende. Later kwam hij in dienst van de Gold-Indicator-Company (die ieder kwartier de goudkoersen seint) en werd weldra super-intendent. Hier deed hij vele uitvindingen op telegrafisch gebied. Hij had verschillende werkplaatsen in gebruik gehad, tot hij in 1887 te Orange (New-Yersey) een groot laboratorium oprichtte, waar hij zijn onderzoekingen voortzette.

Edison's uitvindingen zijn buitengewoon talrijk. Hij heeft ongeveer 800 patenten genomen. In dienst van de Western-Union-Telegraph-Company, die tegen voordeelige voorwaarden al zijn uitvindingen van te voren gekocht heeft, zijn door hem o. a. uitgevonden de batterij-telefoon, de phonograaf, de mikrofoon, de mikrotasimeter, de aerofoon, de megafoon, de phonoplex en de treintelegraaf. Tot zijn meest bekende uitvindingen behoort verder de invoering van het electrisch gloeilicht: hij heeft de eerste praktische booglampen vervaardigd; hij maakte verschillende verbeteringen aan de dynamo-machines en schakelingen voor electrische verlichting en heeft de eerste electrische centrale gebouwd. Zijn laatste uitvindingen zijn de kinetoskoop en de mimeograaf, een vermenigvuldigingstoestel, dat meer dan 3000 goede kopieën van het origineel geeft.

Editio princeps noemt men de eerste uitgave van een manuscript. Zij is bij oude werken dikwijls van groote letter- en oudheidkundige waarde (zie ook *Incunabelen*). Onder de drukkerijen hebben vooral de volgende zich beroemd gemaakt door goede uitgaven der klassieken: *Aldini, Juntini, Stephan, Elzevier, Bodini, Didot, Teubner, Weidmann, Cotta* enz.

Edi Tjoet. Zie *Edi Ketjil*.

Edkins, *Joseph*, een Engelsch sinoloog, stichtte in 1857 de „Shanghai Literary and Debating Society," waaruit later de „Royal Asiatic Society of North China" voortkwam, waaraan hij een groot deel van zijn leven wijdde. In wetenschappelijk opzicht waren de onderwerpen, die hij het liefst beoefende, de godsdienststelsels van China en de Oost-Aziatische talen, die hij met de West-Europeesche talen in verband wilde brengen. Over het eerste onderwerp schreef hij „A Buddhist Sastra, translated from the Chinese", „Notices of the character of the writings of Meh Tsi", „A Sketch of the Tauist mythology in its modern form", „Sketch of the life of Confucius", „Chinese Buddhism", „The Yih-king of the Chinese as a book of divination" en „The Nirvana of the Northern Buddhists". Van zijn taalkundige werken noemen wij: „The growth of language", „Area of Races", „China thirty-five centuries ago", „What did the ancient Chinese know of the Greeks and the Romans?" „China's place in philology". Hij overleed den 23sten April 1905.

Edler, *Johannes*, een Duitsch natuurkundige, werd geboren te Koningsbergen den 23sten September 1860, studeerde te Greifswald en Berlijn in wis- en natuurkunde en was daarna 5 jaar assistent in die vakken aldaar. In 1894 kwam hij bij het Meteorologisch Instituut, later aan het hoofd der afdeeling „magnetisme" daarvan. Als zoodanig was hij werkzaam aan de magnetische landopneming van Noord-Duitschland. Van de 265 ieder 40 km. van elkander verwijderde stations heeft hij er 225 gemeten. Hij overleed den 2den Juli 1905 te Potsdam.

Edlund, *Erik*, een Zweedsch natuurkundige, werd geboren den 14den Maart 1819 in de provincie Nerike in Zweden, studeerde te Upsala in de wis- en natuurkunde en kreeg er in 1845 de doctorale waardigheid. Nadat hij twee jaar als privaatdocent aan de universiteit was werkzaam geweest, ondernam hij in 1847 een reis naar Duitschland en Frankrijk en verkreeg na zijn terugkeer in 1850 een professoraat in de natuurkunde aan de koninklijke Academie van Wetenschappen te Stockholm. In 1871 werd hij tevens voorzitter van de directie der technische hoogeschool aldaar en was lid van verschillende commissiën, door de regeering ingesteld om het openbaar onderwijs in Zweden te regelen. In 1872 werd hij afgevaardigd naar den Rijksdag. Hij overleed den 18den Augustus 1888 te Stockholm. *Edlund* heeft zich vooral verdienstelijk gemaakt op meteorologisch gebied. Onder zijn leiding werd in 1858 een net van meteorologische waarnemingsstations gesticht en van 1858 tot 1873 legde hij 14 deelen met meteorologische waarnemingen ter perse. Verder nam hij vele proeven omtrent den electrischen stroom en bestudeerde vooral de extra-stroomen. Ook onderzocht hij de betrekking der inductiestroomen tot het behoud van arbeidsvermogen. Bij een uitvoerige studie over de electromotorische krachten en haar verhouding tot het verschijnsel van *Peltier*, de eigenaardige warmte, door een electrischen stroom opgewekt, wanneer zij door de aanrakingsvlakken van twee metalen gaat, voegde *Edlund* een nieuwe theorie der electriciteit, waarin hij het gevoelen verdedigt, dat electrische stroomen niets anders zijn dan aetherstroomen. In de verhandeling „Théorie des phénomènes électriques" en in een reeks van andere opstellen heeft hij deze theorie op schrandere wijze ontwikkeld en daaruit een groot aantal verschijnselen verklaard. Ook deed hij merkwaardige proeven over de warmteontwikkeling bij de samenpersing van metalen, waardoor hij in staat was, de warmtehoeveelheid te bepalen, welke voor de uitzetting dier licha-

Digitized by Google

men vereischt werd. Zijn geschriften zijn grootendeels uit de werken der Academie van Stockholm in *Poggendorff's* „Annalen" overgenomen.

Edmonton is een stad in het Engelsche graafschap Middlesex, een voorstad van Londen, 13 km. ten N. van de Londenbrug, met vele landgoederen der Londensche kooplieden en (1901) 46899 inwoners.

Edmund of *Eadmund*, sedert 855 koning van Oost-Anglië, werd in 870 door de Denen overvallen en gedood. Later gecanoniseerd, geldt hij als de beschermheer der koningen van Engeland, en een nationaal concilie te Oxford in 1122 bepaalde, dat zijn herdenkingsdag (20 November) een nationale feestdag zou zijn.

Edmund of *Eadmund de Oudere*, werd geboren in 922 en in 940 koning van Engeland. Hij streed gelukkig tegen de Noormannen en Denen en werd in 946 vermoord.

Edmund *Ironside*, koning van Engeland, werd geboren in 980, kwam in 1016 aan het bewind en voerde oorlog tegen den Deenschen koning *Kanut* of *Knoet*. Hij was echter ongelukkig en moest een groot gedeelte van zijn gebied afstaan, zoodat hij daarvan slechts Wessex, Essex, Oost-Anglië en het land ten zuidwesten van Londen overhield. Hij werd reeds in November 1016 vermoord.

Edom (Erez Edom, Sedeh Edon, Erez Seïr, Hor Seïr) is de naam van het zuidelijk gedeelte van het Oost-Jordaansche hoogland, van de zuidpunt der Doode Zee tot aan de Aelanitische Golf. Dit gebied, van talrijke rotskloven doorsneden, is ten noorden door een diep dal van het land der Moabieten gescheiden, daalt oostwaarts allengs af naar de Syrische steppen en grenst ten westen met de lange zandzee El Ghor aan de woestijn El Tygh. De meest bekende bergtop is de Hor. Tusschen de naakte, woeste rostgevaarten liggen veel vruchtbare dalen met weiden, bouwlanden en wijngaarden.

De oudste bewoners des lands waren de Horieten, die door de Edomieten, afstammelingen van *Esau* of *Edom*, werden verdrongen. Reeds vroeg betoonden dezen zich vijandig jegens de met hen vermaagschapte Israëlieten. Zij werden echter door *Saul* en *David* overwonnen, en *Salomo* rustte een handelsvloot uit in een Edomitische haven. Bij de scheuring des rijks bleef Edom aan Juda; het werd onder *Joram* afvallig, maar door *Amasia* en *Josia* weder tot onderwerping gebracht. Het herhaalde den opstand ten tijde van *Achab*, doch werd later overwonnen door de Chaldeeën. Na den ondergang van Juda veroverden de Edomieten een gedeelte van het zuiden van Palestina met de stad Hebron, doch zij werden later door de Maccabeesche vorsten verslagen. *Antipater*, een listige Idumaeër, werd vervolgens onder de Romeinsche heerschappij procurator des lands, en zijn zoon *Herodes de Groote* onderwierp ook Edom aan zijn gezag. Het droeg na dien tijd den naam van Idumaea tot aan de verwoesting van Jeruzalem. Daarna is het met Arabië vereenigd. Men vond er de steden Cela (later Petra), Bozra (thans Besseyra), Masrek en Theman, benevens de havens Elath en Eziongeber.

Edrei, met *Astarot* de hoofdstad van den Amoritischen koning *Og* van Basan, in het Oost-Jordaanland, moet reeds onder *Mozes* door de Israëlieten veroverd zijn. In Christelijken tijd was het de zetel van een bisschop. Onder den naam Derat, Dorat, Dora, Ed-Deraa of Edreat is het thans een stadje in het Turksche vilajet Syrië met 1000 inwoners. De ruïnes liggen meest onder de huizen; nog dieper bevinden zich de in de rotsen uitgehouwen vertrekken, die deels als magazijnen, deels als woningen in oorlogstijd gediend moeten hebben.

Edremid, bij de Grieken *Adramitty*, een Turksche stad in het Klein-Aziatische vilajet Khodawendikjar, 5 km. van de naar haar genoemde Golf van Edremid, ligt aan den voet van den bronnen- en ertsrijken Atkajassi-Dagh, in een vruchtbare vlakte en telt 6200 inwoners. De hellingen van den Ida, die tegenover de stad ligt, waren vroeger boschrijk, maar zijn thans kaal, zoodat de vroeger belangrijke houthandel verdwenen is. Sedert 1882 worden de ijzergroeven in den Ida geëxploiteerd. Bij het uitbreken van den Grieksche vrijheidsoorlog deed een Grieksche brander, den 27sten Mei 1821, in de Golf van Edremid een Turksch oorlogsschip in de lucht springen.

Edrisi, *esch Scherîf al*, met den voornaam *Aboe Abdallah Mohammed*, een der meest beroemde Arabische aardrijkskundigen, ook de Nubische geograaf genoemd, werd geboren te Septa, het hedendaagsche Ceuta, in Afrika in 1099 en overleed in 1164 of 1165. Hij vereenigde de kennis van het Oosten met die van het Westen, zooals deze bloeide aan het Hof van *Roger II*, koning van Sicilië. Na te Cordova gestudeerd te hebben, bereisde hij een gedeelte van Spanje, Noord-Afrika en Klein-Azië en schreef later in opdracht van *Roger II* een groot aardrijkskundig werk, „Noeshat-oel-Moesjtâk" genaamd, dat vroeger alleen in uittreksels bekend was of in enkele gedeelten, zooals de beschrijving van Spanje, van Afrika, van Syrië enz. Thans echter is dat boek in zijn geheel in het Fransch vertaald en uitgegeven door *Jaubert* (2 dln., 1836—1840).

Eduard, *de Belijder* of *de Heilige*, koning van Engeland, de jongere zoon van *Ethelred II*, werd geboren omstreeks het jaar 1002, beklom in 1042 den Engelschen troon, nadat hij 27 jaar als balling in Normandië geleefd had, was een zwak, maar welgezind vorst en overleed den 5den Januari 1066.

Eduard I, koning van Engeland, regeerde van 1272 tot 1307. Geboren den 17den Juni 1239 als zoon en opvolger van *Hendrik III*, was hij krachtig van geest en gestaald in den strijd. *Gregorius X* spoorde hem aan tot een kruistocht, en hij landde te Acca in 1271; doch wegens gebrek aan hulpmiddelen moest hij het volgende jaar naar Europa terugkeeren. Toen hij onder weg tijding kreeg van den dood zijns vaders, begaf hij zich terstond naar Frankrijk, om als een leenman van bezittingen aldaar hulde te bewijzen aan *Philippus III*, en eerst in 1274 reisde hij naar Engeland. Hier onderwierp hij na een bloedigen strijd van 10 jaren de ingezetenen van Wales. Toen in 1290 de Schotsche troon door het overlijden der kleindochter van koning *Alexander* ontruimd werd, deed hij met den paus zijn aanspraak gelden op de opperleenheerschappij, doch vond

Digitized by Google

daarbij goed, dat de kroon van Schotland werd toegekend aan *Baliol*. Toen 3 jaar later een oorlog van *Eduard* tegen Frankrijk en een opstand in Wales *Baliol* deden besluiten tot een poging om het Engelsche juk af te werpen, nam *Eduard* hem gevangen (1295) en plaatste in Schotland een Engelschen stadhouder, waardoor hij zich het ongenoegen der Schotten op den hals haalde. Wel deed hij in 1305 den stoutmoedigen *Wallace* door beulshanden sterven, doch kort daarna verhief *Bruce* de vaan van den opstand. *Eduard* trok tegen hem te velde en overleed gedurende dien tocht den 7den Juli 1307 te Burgh bij Carlisle. Hoewel sommigen hem, als hervormer van het rechtswezen, den naam van „Engelschen *Justinianus*" geven, onderscheidde zich zijn regeering door groote willekeur.

Eduard II, koning van Engeland van 1307 tot 1327, een zoon van den voorgaande, werd geboren den 25sten April 1284 en was de eerste, die als kroonprins den titel voerde van *prins van Wales*. Deze trage en genotzieke vorst staakte den strijd tegen Schotland en riep zijn verbannen gunsteling, *Piers Gaveston*, uit Guienne terug, zoodat de aanzienlijken gedurig tegen hem in verzet kwamen. Eerst na het vermoorden van *Gaveston* kwam er een verzoening tot stand, en toen ook trok hij ten strijde tegen de Schotten, maar werd den 24sten Juni 1314 bij Bannockburn door *Bruce* verslagen. Zelfs moest hij met dezen een wapenstilstand sluiten, die slechts weinig van een niet zeer eervollen vrede verschilde, daar de Engelsche adel zich wederom tegen hem verhief. Nauwelijks had hij dien opstand gedempt, toen zijn zwager *Karel IV*, koning van Frankrijk, twist zocht wegens de huldiging. De wanhopige koning zond zijn oudsten zoon naar de overzijde van het Kanaal om de gevraagde hulde te bewijzen, terwijl zijn gemalin *Isabella* in Frankrijk reeds een voor Engeland vernederende overeenkomst met haar broeder gesloten had. Zelfs verbond zij zich met een jongeren broeder van *Eduard* en verscheen met dezen en met haar gunsteling, *Roger Mortimer*, benevens een groot aantal ontevredenen, op de Engelsche kust (1326), om er, zooals men voorgaf, 's konings gunsteling *Despencer* te verwijderen. De koning werd gevangen genomen, door een Parlementsbesluit in Januari 1327, van de kroon beroofd en den 27sten September daaraanvolgende op Berkeley-Castle vermoord.

Eduard III, koning van Engeland van 1327 tot 1377, zoon van den voorgaande, werd geboren te Windsor den 13den November 1312 en stond gedurende zijn minderjarigheid onder voogdijschap van *Edmund* en na het ter dood brengen van dezen onder die van *Roger Mortimer*. Hij ontrok zich hieraan in 1330, nadat deze met Schotland een smadelijken vrede gesloten had. Door den slag van Halidonhill herstelde hij de Engelsche heerschappij in Schotland, en na het kinderloos overlijden van zijn oom *Karel IV* van Frankrijk, maakte hij aanspraak op de Fransche kroon. Hoewel het Fransche Parlement haar ingevolge de Salische wet had toegekend aan *Philips van Valois*, aanvaardde hij het wapen en den titel van koning van Frankrijk. Na langdurige onderhandelingen barstte de oorlog uit, en den 24sten Juni 1340 bracht hij *Philippus VI* in een zeeslag bij Sluis een nederlaag toe, doch zijn leger te lande moest hij wegens geldgebrek afdanken. Eerst na een wapenstilstand van eenige jaren werden de vijandelijkheden in Frankrijk geopend, en de slag bij Crecy (26 Augustus 1346), waarin de beide vorsten persoonlijk het bevel voerden, bracht de zegepraal aan de Engelschen. Niet lang daarna versloegen deze ook den Schotschen koning *David* bij Neville's cross en namen hem gevangen, terwijl zij in het daarop volgende jaar Calais veroverden. Bij de onderhandelingen, door paus *Clemens II* geopend, verklaarde *Eduard*, dat hij bereid was afstand te doen van zijn aanspraak op Frankrijk, mits Frankrijk de oppperheerschappij wilde laten varen over de goederen, door hem en zijn gemalin aldaar bezeten. Daar niet alleen *Philips*, maar ook zijn opvolger *Jan* hiervan niets wilden hooren, greep *Eduard* weder naar de wapens. Inmiddels moest hij zelf naar Engeland terugkeeren, om de Schotten wegens een inval te tuchtigen, hetgeen hij op verwoestende wijze deed; doch zijn zoon *Eduard*, bijgenaamd *de Zwarte Prins*, versloeg het Fransche leger bij *Poitiers* en nam koning *Jan* gevangen (19 September 1356). Het Parlement bewilligde noch het ontzettend hooge losgeld voor den koning, noch de teruggave van de voormalige bezittingen der Engelsche koningen. Daarom trok *Eduard III* in 1359 weder met een groot leger over het Kanaal, rukte voorwaarts tot Reims en verscheen het volgende jaar voor Parijs, waar hij de voorsteden verwoestte. De ongunstige toestand van zijn leger dwong hem echter naar Bretagne terug te keeren, en hij zag daarbij zooveel ellende, dat hij op zijn knieën beloofde, vrede te zullen maken. Bij het verdrag van 8 Mei 1360 deed hij afstand van de Fransche kroon en van al zijn veroveringen, met uitzondering van Calais en Guines; daarentegen bedong hij Guienne, Poitou en het graafschap Ponthieu met volkomen souvereiniteit, benevens een som van 3 millioen gouden kronen, als losgeld voor den koning. Intusschen hield koning *Jan* zich niet aan deze overeenkomst en *Karel V* evenmin, terwijl uitputting en ouderdom en de ziekelijkheid van den troonopvolger *Eduard* verhinderden den strijd weder met kracht op te vatten. De Engelschen deden slechts strooptochten door de Fransche gewesten en verloren allengs alle versterkte plaatsen, met uitzondering van Calais, Bordeaux en Bayonne. *Eduard* overleed den 21sten Juni 1377. Hij was een eerzuchtig vorst, die de welvaart zijner onderdanen ten offer bracht aan de uitbreiding van zijn gezag. Ook was zijn levenswandel ver van onberispelijk. Naar beweerd wordt, zou een zijner minnaressen, de gravin *van Salisbury*, aanleiding hebben gegeven tot de stichting der orde van den Kouseband.

Eduard IV, koning van Engeland van 1461 tot 1483, zoon van *Richard*, hertog *van York*, werd den 28sten April 1442 te Rouaan geboren en droeg aanvankelijk den naam van graaf *van March*.

De zoon van den *Zwarten Prins* was onder den naam van *Richard II* zijn grootvader opgevolgd, maar verloor in 1399 de kroon en het leven. Nu maakte zijn neef, de hertog *van Lan-*

Digitized by Google

caster, als *Hendrik IV* zich meester van den troon en zorgde, dat deze bij voortduring aan zijn afstammelingen zou worden toegekend, met uitsluiting van die van zijns vaders ouderen broeder *Lionel*. Zijn zoon en kleinzoon volgden hem dan ook op onder den naam van *Hendrik V* en *Hendrik VI*. Laatstgenoemde aanvaardde de kroon, toen hij 9 maanden oud was, en werd op 9-jarigen leeftijd te Parijs als koning van Frankrijk gekroond. De dood van den hertog *van Bedford*, die ten behoeve van den minderjarige met het bewind was belast, bracht opnieuw verdeeldheid in Engeland en veroorzaakte het verlies der Fransche bezittingen, met uitzondering van Calais. Als man was *Hendrik* een zwak vorst en de speelbal van zijn gemalin. Nadat hij 30 jaar geregeerd had, deed echter *Richard van York*, een achterkleinzoon van bovenvermelden *Lionel*, met de wapens in de hand zijn aanspraken op den troon gelden en verklaarde zich protector na het gevecht bij St. Albans (Mei 1455). Zoo ontstond de vreeselijke oorlog tusschen de Huizen *York* en *Lancaster* of de oorlog der Witte en Roode Roos, die Engeland gedurende 30 jaar teisterde. *Richard* sneuvelde in den slag bij Wakefield (1460), maar zijn zoon trok naar Londen, en werd er den 2den Maart 1461 onder den naam van *Eduard IV* als koning uitgeroepen. Terstond plaatste hij zich aan het hoofd van zijn aanhangers en bracht het leger van *Hendrik* tusschen Towton en Saxton een vreeselijke nederlaag toe. Daarna liet hij zich kronen en benoemde zijn broeders *George* en *Richard* tot hertogen *van Clarence* en *Gloucester*, terwijl het Parlement zijn 3 voorgangers als onwettige koningen verwierp en over *Hendrik* en zijn gezin benevens over 150 andere personen het doodvonnis uitsprak. Telkens barstte de opstand opnieuw los en onophoudelijk woedde het zwaard van den beul, totdat *Hendrik* gevangen genomen en in den Tower gebracht werd.

Intusschen wekte *Eduard* door zijn huwelijk met *Elizabeth Woodville*, een dochter van de hertogin *van Bedford*, en door de gunsten, die hij aan haar bloedverwanten verleende, den nijd der aanzienlijken, vooral van het geslacht *Neville*, waartoe de graaf *van Warwick*, veldheer en minister, lord *Montague*, gouverneur der oostelijke gewesten, en *George*, aartsbisschop van York, behoorden. Nadat de hertog *van Clarence* zich met deze partij had vereenigd en in het huwelijk was getreden met *Isabella*, een dochter van *Warwick*, barstte de opstand los, en *Eduard* moest in November 1470 de wijk nemen naar Bourgondië. *Hendrik VI* werd uit den Tower gehaald en op den troon geplaatst, terwijl een Parlementsbesluit *Eduard* als een overweldiger (usurpator) veroordeelde. De verdrevene keerde echter reeds in Maart 1471 terug, ondersteund door zijn zwager, *Karel den Stoute*, hertog *van Bourgondië*, en bracht een leger van 50000 man bijeen, waarbij ook *Clarence* zich voegde, waarna hij aan de Roode Roos den slag bij Barnet leverde, waarin *Hendrik* gevangen genomen werd en *Warwick* en *Montague* sneuvelden. Tevens waren koningin *Margaretha* en haar zoon prins *Eduard* met Fransche hulptroepen geland, doch *Eduard* versloeg dit leger den 4den Mei 1471 bij Tewkesbury en nam de beide hoofdpersonen gevangen. Prins *Eduard* werd in tegenwoordigheid des konings neergesabeld, en veel aanzienlijke Engelschen moesten het schavot beklimmen. Toen de koning Londen binnentrok (21 Mei 1471), beval hij, dat de rampspoedige *Hendrik VI* zou worden omgebracht. Daar *Eduard* nu zijn troon genoeg bevestigd achtte, ging hij met een talrijk leger naar Calais, maar *Lodewijk XI* wist voor een aanzienlijke geldsom den vrede van hem te koopen. Zijn binnenlandsche staatkunde werd bestuurd door zijn hebzucht. Hij vervolgde den adel en de geestelijkheid, om zich van hunne bezittingen meester te maken. Zijn broeder, de hertog *van Clarence*, werd van hoogverraad beschuldigd en den 18den Februari 1478 in den Tower ter dood gebracht. Weinige jaren vóór zijn dood geraakte hij weder in oorlog tegen Schotland, en hij overleed, van wraakzuchtige plannen vervuld, den 9den April 1483. — Zijn broeder, de hertog *van Gloucester*, maakte zich meester van den troon en deed *Eduard's* beide zonen *Eduard (V)* en *Richard*, 12 en 10 jaar oud, in den Tower onder bedden smoren. Schilders en dichters — onder dezen *Delavigne* — hebben daaraan stof ontleend voor hun kunstwerken.

Eduard VI, geboren den 12den October 1537, zoon van *Hendrik VIII* en *Jeane Seymour*, beklom in 1547 den troon onder voogdijschap van zijn oom *Edmund Seymour*, hertog *van Somerset*. De jeugdige vorst was een ijverig Protestant en liet het geenszins ontbreken aan pogingen, om de Protestantsche Kerk in Engeland te doen zegevieren. *Somerset* werd in 1549 ten val gebracht en in 1551 terecht gesteld. Na dien tijd bleef de leiding van den koning toevertrouwd aan den hertog *van Northumberland*, en deze overreedde den vorst om de troonsopvolging ten gunste van *Jane Gray* te wijzigen. *Eduard* overleed den 6den Juli 1553, voordat zijn karakter zich volkomen had ontwikkeld. Zijn testament werd door zijn zuster *Maria* vernietigd.

Eduard VII, koning van Groot-Brittannië en Ierland, keizer van Indië, geboren den 9den November 1841 te Londen, als oudste zoon van prins *Albert* en koningin *Victoria*, werd zorgvuldig opgevoed, bezocht de universiteiten te Oxford en Cambridge, deed in 1860 een reis naar Amerika, in 1862 naar het Oosten en huwde den 10den Maart 1863 met prinses *Alexandra* van Denemarken (geboren den 1sten December 1844), een dochter van koning *Christiaan IX*, die hem 6 kinderen schonk (3 prinsen en 3 prinsessen), waarvan de derde zoon den dag na zijn geboorte (den 7den April 1871), de oudste, de hertog *van Clarence*, den 14den Januari 1892 overleed; de oudste dochter is met den hertog *van Fife*, de derde met prins *Karel* van Denemarken gehuwd. *Eduard VII* trad in 1863 in het leger, waarin hij tot veldmaarschalk opklom, hoewel hij zich weinig met legerzaken bemoeide. Van 1875—1876 deed hij een reis naar Voor-Indië, waar hij met geestdrift ontvangen werd. Den 18den April 1900 werd te Brussel een mislukte aanslag op zijn leven gepleegd. Den 22sten Januari 1901 volgde hij zijn moeder op en bezwoer den volgenden dag de grondwet des rijks. Den 9den Augustus 1902 werd hij tot koning gekroond.

Eduard, prins van Wales, vorst van Aqui-

Digitized by Google

tanië, wegens zijn wapenrusting de *Zwarte Prins* genaamd, de oudste zoon van koning *Eduard III* van Engeland, werd geboren den 15den Juni 1330 te Woodstock, vergezelde reeds in 1346 zijn vader in den oorlog tegen Frankrijk en betoonde in den slag bij Crécy goooten moed. Later zond de koning hem naar Guienne. Met een leger van 60000 man in 1355 van Bordeaux oprukkende, verbrandde en plunderde hij gedurende 2 maanden, op een tocht door het zuiden van Frankrijk, 500 steden en dorpen. Het volgende jaar won hij met 12000 man den slag bij Poitiers, waarin koning *Jan* krijgsgevangen werd. *Eduard* behandelde zijn gevangene met ontzag, sloot met den dauphin een wapenstilstand en keerde naar Engeland terug, waar hij met geestdrift ontvangen werd. Na eenige jaren benoemde zijn vader hem tot gouverneur der Fransche bezittingen en tot vorst van Aquitanië. Nu vestigde hij zijn Hof te Bordeaux en verwierf door zijn edel karakter de toegenegenheid des volks. Toen in 1366 *Peter de Wreede*, door *Hendrik van Trastamare* van den Castiliaanschen troon gestooten, naar Bayonne de wijk nam, werd hij door *Eduard* gastvrij ontvangen, en deze trok in 1367 met 30000 ruiters naar Castilië, om den balling weder op den troon te plaatsen. Na vruchtelooze onderhandelingen vernietigde hij den 3den April 1367 bij Navarette de veel sterkere macht van *Hendrik*; doch hij werd door *Peter* misleid, daar deze weigerde, de kosten der expeditie te dragen. Aangetast door een uitterende ziekte, bracht hij het overschot van zijn door gebrek en hitte nagenoeg vernietigd leger naar Bordeaux terug. Om de schulden te delgen, die hij ten behoeve van *Peter* gemaakt had, schreef hij drukkende belastingen uit, waarom de aanzienlijken hem bij den koning van Frankrijk als opperleenheer aanklaagden. *Karel V* daagde hem voor de rechtbank, en toen *Eduard* met een oorlogsverklaring antwoordde, deed een Fransch leger een inval in de Engelsche bezittingen en bedreigde zelfs Angoulême, waar zich de zieke prins met zijn huisgezin bevond. Nu stond hij op ten strijd, en zijn naam verwekte zoo grooten schrik, dat het Fransche leger een schuilplaats zocht in de vestingen. Hij verscheen in een draagstoel eerst voor Limoges, dat zich lafhartig aan de Franschen had overgegeven, nam de stad in en deed er 3000 mannen, vrouwen en kinderen meedoogenloos ombrengen, doch aan de Fransche ridders, die zich dapper verdedigd hadden, schonk hij de vrijheid. Door inspanning uitgeput en geschokt door het verlies van zijn oudsten zoon *Eduard*, keerde hij naar Engeland terug en overleed aldaar den 8sten Juni 1376.

Eduard (*Duarte*), koning van Portugal, werd in 1391 geboren en regeerde van 1433 tot 1438. Hij was de zoon en opvolger van *Johan I den Onechte* en een der beste koningen van Portugal. Hij bracht regelmatigheid in het binnenlandsch bestuur, orde in het leger en deed een nieuw wetboek vervaardigen. Gedurende den korten tijd van zijn regeering werd Portugal door pest en hongersnood geteisterd. Hij overleed den 9den September 1438.

Eduard, hertog van Gelder, tweede zoon van *Reinoud II* en *Eleonora*, een zuster van *Eduard III* van Engeland, werd geboren in 1336. Na den dood zijns vaders aanvaardde zijn oudere broeder *Reinoud* het bewind, doch bij het ontstaan van den twist tusschen de *Heeckerens* en *Bronkhorsten* koos *Eduard* de partij van laatstgenoemde tegen de *Heeckerens*, aan wier hoofd *Reinoud* stond. Na een vreeselijken burgeroorlog werd laatstgenoemde den 25sten Mei 1361 met zijn leger bij Tiel door *Eduard* verslagen en gevangen genomen en eerst, 10 jaren later, na den dood van zijn broeder in vrijheid gesteld. *Eduard* aanvaardde nu de regeering en verwijderde de aanhangers van zijn broeder. Deze vonden een wijkplaats bij hertog *Albrecht van Beieren,* ruwaard van Holland, waarom de nieuwe hertog dezen den oorlog verklaarde. De ruwaard verscheen met een talrijk leger, doch zag *Eduard* niet te velde trekken, zoodat hij met een rijken buit naar Holland terugkeerde. In 1362 werd echter de vrede gesloten en tevens bepaald, dat *Eduard* later met *Catharina*, de dochter van *Albrecht*, in het huwelijk zou treden.

Inmiddels was *Maria,* de gemalin van den gevangen *Reinoud*, naar Brabant vertrokken, om haar zwager, hertog *Wenceslaus*, te hulp te roepen. Deze deed een inval in den Bommelerwaard, doch werd door *Eduard* verdreven, waarna de vrede tot stand kwam. In 1371 bevond *Eduard* zich in Holland ter voltrekking van het voorgenomen huwelijk, doch daar er juist een oorlog uitbarstte tusschen den hertog *van Gulik* en den hertog *van Brabant,* snelde hij eerstgenoemde te hulp en deed hem een glansrijke overwinning behalen. Ook *Eduard* echter verloor hierbij het leven, volgens sommigen in het strijdgewoel, volgens anderen door een zijner gunstelingen, *Herman Bier van Heeze*, die, door jaloezie of wraakzucht gedreven, hem een doodelijke wond toebracht, toen hij na het gevecht zich van zijn helm ontdeed, om lucht te scheppen. Hij was een werkzaam en voortvarend vorst, die den toestand des lands door een groot aantal nuttige instellingen verbeterd heeft.

E dur (*mi majeur*) is de dur-toonaard, bij welke *f*, *c*, *g* en *d* met een halven toon worden verhoogd; de evenwijdige mol-toonaard is *Cis-mol.*

Edwards, *Richard*, een der oudste Engelsche tooneelschrijvers, werd geboren te Oxford in 1523 en overleed den 31sten October 1566. Van zijn talrijke stukken zijn slechts 3 bewaard gebleven in een verzameling, die onder den naam „A paradise of dainty devices" (1576) ook andere gedichten bevat.

Edwards, *George*, een Engelsch natuurkundige, werd geboren den 3den April 1693 te Westham in het graafschap Essex, volbracht een reis door ons land, Frankrijk, Duitschland en Noorwegen, wijdde zich na zijn terugkeer aan de studie der natuurlijke historie en voorzag in zijn onderhoud door het vervaardigen van gekleurde teekeningen van dieren. In 1733 werd hij bibliothecaris van het Geneeskundig Genootschap te Londen en hij overleed te Plaiston den 23sten Juli 1773. Van zijn werken noemen wij: „A natural history of uncommon birds and of some other rare animals" (4 dln., 1742—1751), voortgezet in zijn „Gleanings of natural history" (3 dln., 1758—1764).

Edwards, *Henry Sutherland*, een Engelsch

Digitized by Google

journalist en romanschrijver, werd geboren te Londen in 1828. Hij ontving zijn opleiding aan een der scholen van Kings College te Londen, vertoefde eenigen tijd te Parijs en bezocht in 1856 Rusland bij de kroning van keizer *Alexander II*, waarna hij geruimen tijd te Moskou de taal en zeden der Russen bestudeerde. Hij schreef: „Russians at home, unpolitical sketches" (2de druk, 1861) en „History of the opera, from its origin in Italy to the present time" (2 dln., 1862). In 1862 vertrok hij als correspondent van de „Times" naar Polen en leverde „The Polish captivity" (2 dln., 1863). Na het uitbarsten van den opstand in 1863 begaf hij zich opnieuw daarheen en bezocht zelfs Warschau in de gevaarlijkste oogenblikken, maar moest op bevel der regeering die stad binnen 24 uur verlaten. Hij reisde in de eerste plaats naar Petersburg en vervolgens naar Moskou en trok over Kiew en Volhynië naar Galicië. Daarna schreef hij „Private history of a Polish insurrection" (2 dln., 1865). Ook in den Fransch-Duitschen oorlog van 1870—1871 was hij in het Duitsche hoofdkwartier correspondent van de „Times". Hij ging van Saarbrücken naar Beaumont en nam deel aan eenige veldslagen. Hij schreef naar aanleiding van de beraadslagingen te Brussel over veranderingen van het oorlogsrecht „The Germans in France". Reeds voor den Fransch-Duitschen oorlog had hij naam gemaakt als romanschrijver. Van zijn werken noemen wij „The three Louises" (3 dln., 1866), „The governor's daughter" (2 dln., 1868), „Malvina" (3 dln., 1871), „The missing man" (1885), „What is a girl to do?" (1885), „The case of Rueben Malachs" (1886) en „Dutiful daughters. A tale of London life" (1890). Zijn onderzoekingen op het gebied van de opera maakte hij openbaar in „Life of Rossini" (1869), „Rossini and his school" (1881), „The Prima Donna. Her history and surroundings from the 17th to the 19th century" (2 dln., 1888). Op tooneelgebied schreef hij: „The famous first representations" (1886), „The Faust legend" (1886) en „Idols of the French stage" (2 dln., 1888). Bij het uitbreken van den Russisch-Turkschen oorlog zag zijn „The Slavonian provinces of Turkey" (1876) het licht, in 1879 door „The Russians at home and the Russians abroad" gevolgd en verder door „The Romanoffs" (1890), „Old en New Paris" (2 dln., 1893—1894), „Sir William White, ambassador at Constantinople" (1902) en „Personal recollections" (1900).

Edwards, *Amalia Blandford*, een Engelsche romanschrijfster, werd geboren in 1831. Reeds in 1853 leverde zij bijdragen in verschillende tijdschriften. Haar eerste roman was „My brother's wife" (1855). Daarop volgden „Hand and Glove" (1859), „Barbara's history" (3 dln., 1864), „Half a million of money" (3 dln., 1865), een verzameling kleinere vertellingen „Miss Carew" (3 dln., 1865), „Debenham's vow" (1870), „In the days of my youth" (3 dln., 1873), „Monsieur Maurice" (3 dln., 1873) en „Lord Brackenbury" (3 dln., 1880). Ook als schrijfster voor de jeugd maakte zij zich bekend door „A summary of English history" (1856), „An abridgment of French history" (1858) en door de vertellingen „The young marquis" (1857) en „Story of Cervantes" (1862). Haar reizen beschreef zij in „Untrodden peaks and unfrequented valleys; a midsummer ramble in the Dolomites" (1873) en „A thousand miles up the Nile" (1877). Met *S. Poole* en *E. Wilson* stichtte zij in 1883 de „Egyptian Exploration Fund", en voor haar Egyptische studies werd zij doctor *honoris causa*. Als dichteres gaf zij „Ballads" (1865) uit en stelde zij een „Poetry book of elder poets" (1879) te samen. Zij overleed den 15den April 1892 te Weston.

Edwardsia *Salisb.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Vlinderbloemigen* (*Papilionaceae*); het onderscheidt zich door een scheeven, 5-tandigen kelk, een langen kiel en een rozenkransvormige, enkelvoudige, 4-vleugelige peul. Het omvat hooge heesters in Australië, waaronder zich vele sierplanten bevinden, zooals *E. grandifolia Sal.* met gevinde bladeren en gele bloemtrossen. De soorten van dit geslacht vereischen een lossen, voedzamen, met zand vermengden bodem en verdragen geen vorst.

Edw. et H. is achter Latijnsche diernamen de afkorting voor *Henri-Milne-Edwards* en *Jules Haime*.

Edzard, gesproten uit huis *Cirksena van Greetsyhl*, leefde in het midden der 13de eeuw en trok met *Lodewyk IX* naar Palestina. Ook zijn kleinzoon droeg dien naam, en een zijner latere afstammelingen was *Edzard I*, die in 1490 het hoofd werd van den Oost-Frieschen Bond. Zijn broeder *Ulrich*, die hem opvolgde, was de eerste graaf van Oost-Friesland. Inzonderheid vermelden wij:

Edzard II of *den Groote*, tweeden zoon van bovengenoemden *Ulrich*. Hij werd geboren den 15den Januari 1460, stond aanvankelijk onder de voogdijschap van zijn moeder *Theda*, deed een tocht naar het Heilige Land, aanvaardde in 1492 het bewind en nam 2 jaar later zijn broeder *Uko* tot mederegent. Nadat hij in 1505 met hertog *George van Saksen* de stad Groningen belegerd had, sloot hij den 17den April 1506 een verbond met de Groningers tegen de Saksische heerschappij, nam in Mei daaraanvolgende aan het hoofd van 5- of 6000 man de stad in bezit en werd er als héer gehuldigd. Hertog *George* werd daardoor genoodzaakt een verdrag te sluiten met den graaf *van Oost-Friesland*, waarin bepaald werd, dat deze Groningen in naam van het Heilige Roomsche Rijk bewaren, doch de Ommelanden voor den hertog *van Saksen* besturen zou. Keizer *Maximiliaan*, die het erfstadhouderschap van Groningen en Friesland aan het Huis van *Saksen* had opgedragen, deed de stad in den rijksban en daagde haar in 1507 voor het Kamergericht te Constanz, terwijl tevens graaf *Edzard* en de stad door paus *Julius II* voor zijn gemachtigden te Leuven werden ontboden. De spanning nam toe en *Edzard* deed pogingen ook Leeuwarden aan het gezag van den hertog *van Saksen* te ontrukken, terwijl hij gedoogde, dat zekere *Roelof van Münster* met krijgsvolk naar het slot te Koevorden trok, om het op den bisschop van Utrecht te veroveren. Ook wilde *Edzard* geen verantwoording doen van zijn beheer over de Ommelanden, zoodat hertog *George* in den aanvang van 1514 naar Groningen en Oost-Friesland trok, waar hij overal schrik en ellende verspreidde, en daarna het beleg sloeg voor de stad Groningen. *Edzard* zocht hulp bij hertog *Ka-*

Digitized by Google

rel van Gelder, doch deze, belast met het bewind over Groningen, liet hem in den steek, zoodat *Edzard* eindelijk nog aan de Groningers den raad moest geven ter redding den hertog van Gelder als hun heer te huldigen, wat in 1514 geschiedde. *Edzard*, zich thans tot Oost-Friesland bepalende, verbeterde er de rechtsbedeeling en de munt, begunstigde de Hervorming en overleed te Emden den 15den Februari 1528.

Een andere *Edzard*, een zoon van *Enno*, graaf van Oost-Friesland, aanvaardde als *Edzard III* in 1540 het bewind en overleed in 1599, en met *Karel Edzard*, geboren in 1716 en na een 10-jarig bewind overleden in 1744, is het huis *Cirksena* uitgestorven, waarna Oost-Friesland aan Pruisen verviel.

Ee (water) is de naam van eenige kleine wateren in het N. van ons land, zooals dat van het Slotermeer naar Tacozijl en van Leeuwarden naar Dokkum.

Eeckhout, *Gerbrandt van den*, een Hollandsch portret- en historieschilder en etser, werd geboren te Amsterdam den 19den Augustus 1621 en overleed aldaar den 29sten September 1674. Hij was omstreeks 1635—1640 bij *Rembrandt* in de leer en volgde dezen in vele opzichten getrouw na, zonder echter ooit diens hoogte te bereiken. Ook schilderde hij genrestukjes in den trant van *Terborch* en *Pieter de Hooch*. Als etser imiteerde hij Rembrandt. Schilderijen van zijn hand vindt men in verscheiden musea, hier te lande o.a. in het Rijksmuseum te Amsterdam.

Eecloo, de hoofdplaats van het gelijknamige distrikt in de Belgische provincie Oost-Vlaanderen, ligt aan de Lieve en aan de spoorwegen Gent-Brugge en Moerbeke-Eecloo. Zij telt (1901) 12897 inwoners, die hoofdzakelijk in kantfabrieken, vlas- en wolspinnerijen werkzaam zijn.

Eed. De eed is een rechtsinstelling, die sinds eeuwen bij alle volken bestaat, waar de beginselen van een staat zich beginnen te ontwikkelen. Het maatschappelijk verkeer eischt een zekere mate van eerlijkheid, van goede trouw, van waarsheidszin; de staat berust daarop: bij volkomen gemis daarvan zou geen maatschappij, geen staat kunnen bestaan. In ieder mensch zijn die neigingen ten goede in meerdere of mindere mate aanwezig; zij behooren tot den mensch, zij maken hem tot een zedelijk wezen. Het is meermalen noodig, dat de Staat tot het instandhouden en in werking brengen zijner instellingen en wetten een beroep doet op dien waarheidszin, dat zedelijk gevoel der menschen; de vormen, waarin, de wijze, waarop dat beroep geschiedt, zijn ontleend aan den godsdienst, die beleden wordt. De eed is zulk een beroep op het zedelijk gevoel, op den zin voor waarheid. Hij bestaat in een plechtige verklaring, waarin hij, die haar aflegt, getuigt de eischen der waarheid en der zedelijkheid gestand te zullen doen. De vorm, zelfs de beteekenis der verklaring, verschilt naar gelang van den godsdienst, die beleden wordt, en van den stand der beschaving, die bereikt is; de grondslag blijft echter overal dezelfde: een beroep op het zedelijk gevoel. Wordt dat beroep te vergeefs gedaan, dat is, voldoet hij, die de verklaring aflegt, niet aan de eischen der waarheid, dan ziet men daarin een schennis der zedelijkheid, die meestal een ook door den staat strafbaar gesteld feit oplevert; hij pleegt het misdrijf van *meineed*. Niet overal evenwel is de meineed strafbaar voor den aardschen rechter. De oude wetgeving van Israël zag in den eed een onmiddellijk beroep op God, in den meineed een beleediging van God, die ook door hem alleen gewroken kan worden; in lateren tijd pas werd straf op den meineed gesteld. De Egyptenaren en de Scythen stelden de doodstraf op den meineed. Bij de Grieken was het gebruik van den eed zeer beperkt toegelaten; het burgerlijk recht van Athene kende hem echter als bewijsmiddel in burgerlijke zaken. Het strenge karakter van het Romeinsche volk verklaarde zich voor het veelvuldig gebruik van den eed; schennis van den eed, voor zeer verraderlijk en laf gehouden, kwam weinig voor; in de latere tijden der Republiek en onder de keizers, bij verfijning der beschaving en verval der zeden, werd de meineed minder zeldzaam, maar toch slechts met civiele gevolgen en niet crimineel gestraft. Valsch zweren bij den keizer leverde het misdrijf van majesteitschennis (*crimen laesae majestatis*) op. Ook na de invoering van het Christendom bleef het valsch zweren straffeloos, ook al omdat sommige Kerkvaders het gebruik van den eed geheel verwierpen. De leer van *Mohammed* predikt een zeer karig gebruik van den eed; het gewicht hangt in de eerste plaats af van zijn inhoud en daarenboven van den tijd en de plaats, waarop hij wordt afgelegd. De meineedige moet boete doen door aalmoezen enz. Onder de Christenen bestaat er geschil van gevoelen over het al of niet geoorloofde van het gebruik van den eed.

Luther verklaarde de toelating van den eed niet in strijd met de Bijbelleer; de Doopsgezinden en enkele andere gezindten verwerpen den eed. De wetgeving der beschaafde volken, ook de onze, huldigt dat verschil van gevoelen door te bepalen, dat zij, wier godsdienstvoorschriften het zweren verbieden, volstaan kunnen met een plechtige, onbeëedigde verklaring, die dezelfde kracht heeft als de beëedigde.

De Germanen met hun strenge beginselen van eerlijkheid, openbaarheid en waarheidszin hechtten zeer groot gewicht aan den eed; zoo groot zelfs, dat zij er, naar onze tegenwoordige inzichten, een te veelvuldig en verkeerd gebruik van maakten. Zoo werd den van misdrijf beschuldigde de eed opgelegd, waarbij hij zijn onschuld aan het hem ten laste gelegde feit moest bezweren; magen, vrienden en buren kon hij, als *eedhelpers* (zie aldaar) in het proces medebrengen, die zijn onschuld of het rechtmatige zijner beweringen mede met eede konden bevestigen, — een handelwijze, geheel in strijd met de begrippen van rechtspleging van onzen tegenwoordigen tijd. Het gebruik van den eed kwam in den loop der Middeleeuwen hoe langer hoe meer in zwang; hij diende bij allerlei gelegenheden tot verschillende doeleinden, voornamelijk ook als bewijsmiddel in het burgerlijk proces. Er vormden zich dienovereenkomstig verschillende soorten van eed, naar gelang van den persoon, aan wien en de gelegenheid, waarbij hij werd afgelegd. In strafzaken werd het bezweren hunner onschuld aan verdachten en beklaagden opgelegd; getuigen en deskundigen werden beëedigd, opdat hun mededeelingen geloofwaardigheid

Digitized by Google

in rechten konden verkrijgen; de burgers, met de rechtspraak belast, de leden der jury, moesten, vóór zij zitting namen, met eede de verklaring bekrachtigen, dat zij naar behooren hun taak zouden waarnemen. Een uitgebreide rechtsleer ontstond over het gebruik van den eed; tal van vragen daaromtrent werden opgeworpen, betwist en behandeld, bijv., hoe dikwijls de leden eener jury den eed moesten afleggen, eenmaal voor hun geheelen zittingstijd, eenmaal voor iederen dag, dat de zitting duurde, of telkens voor elke nieuwe zaak, die door hen berecht moest worden. Ook in het staatsrecht der onderscheiden volken vinden we herhaalde malen het gebruik van den eed. Het volk zweert trouw aan den vorst; deze verklaart onder eede, dat hij de rechten des volks zal eerbiedigen en hun belangen behartigen. De eed van den vorst, dat hij de constitutie zal handhaven, behoort tot de plechtigheid der inhuldiging. Deze is een der eerste daden na de aanvaarding der regeering en tot bevestiging daarvan; het niet afleggen van dien eed is grondwetschennis. Voorbeelden van schennis van dien eed op de constitutie zijn in de geschiedenis lang niet zeldzaam; het slagen der daarmee bedoelde revolutie is meestal de oorzaak, dat de aldus gepleegde meineed niet gestraft wordt.

Als waarborg voor plichtsvervulling dient de eed op de constitutie van het volk of van zijn vertegenwoordiging, de ambtseed van ambtenaren, de eed van trouw aan het vaandel voor militairen, de eed van voogden, artsen, getuigen, deskundigen, makelaars en personen, die bij enkele gelegenheden met de waarneming van een specialen tak van staatsdienst worden belast. Het is voor niet weinigen nog een open quaestie van staatsrecht, of de militair ook den eed op de constitutie moet afleggen; in Pruisen o.a. werd in 1848 door de regeering beloofd, dat die verplichting bij de grondwetsherziening daarin zou opgenomen worden; de belofte werd echter niet vervuld, vooral om de reden, dat de regeering in tijden van spanning minder gereedelijk den dienst van het leger zou kunnen inroepen en minder vast op zijn hulp vertrouwen bij de beteugeling van onlusten. Onze grondwet schrijft dien eed niet voor. De officieren zweren bij ons trouw aan den koning, gehoorzaamheid aan de wetten en onderwerping aan de krijgstucht.

Ons recht erkent dus nog den eed en straft den meineed. De zuiveringseed van beschuldigden is in het strafrecht niet meer in zwang, omdat hij geheel in strijd is met onze beginselen van strafrechtspleging. De getuigen, die in strafzaken ter terechtzitting, niet die in de instructie gehoord worden, moeten worden beëedigd, zullen hun verklaringen tot bewijs kunnen strekken; processen-verbaal van ambtenaren moeten op den ambtseed worden opgemaakt, zullen zij kracht hebben als volledig bewijsmiddel. Ook in het burgerlijk recht en in het burgerlijk procesrecht komt de eed dikwijls voor als plechtige bevestiging eener verklaring of belofte: zooals de eed voor getuigen, deskundigen, voogden, bij scheepsverklaringen en het opmaken van een inventaris door hen, die in het bezit van den boedel zijn.

In het burgerlijk recht behoort de eed ook onder de bewijsmiddelen (zie *Bewijs*). Dit is de *gerechtelijke* eed, door een der partijen in het geding afgelegd tot plechtige bevestiging harer bewering omtrent eenig feit. Hij is van tweeërlei aard: de *beslissende*, *decisoire* eed, die door de eene partij aan de andere wordt opgedragen, en de *aanvullings-* of *suppletoire* eed, die door den rechter aan een der partijen wordt opgelegd. De bepalingen omtrent beide rusten op de onderstelling, dat hij, van wien een eed wordt verlangd, door zijn godsdienstig gevoel belet zal worden met eede te bevestigen, wat niet met de waarheid in overeenstemming is. De rechter legt bij vonnis elken eed op, die voor hem, in het bijzijn der tegenpartij, of althans nadat deze behoorlijk geroepen is, in persoon — bij uitzondering door een gevolmachtigde — wordt afgelegd.

De *beslissende* eed kan door ieder der partijen omtrent elk feit, in elken stand van het geding aan de tegenpartij worden opgedragen, ook indien geen bewijs hoegenaamd geleverd is, of tot tegenbewijs van het aan de andere zijde bewezene. Uitgesloten is hij alleen omtrent feiten, waarvoor de bekentenis geen bewijs zou opleveren, of waarover partijen geen dading zouden mogen aangaan. Het feit moet door hem, aan wien de eed wordt opgedragen, persoonlijk zijn verricht of althans hem uit eigen waarneming bekend kunnen zijn; het moet op den uitslag van het proces van beslissenden invloed zijn, en de tegenpartij moet er zich op beroepen hebben. De partij kan den beslissenden eed aannemen, weigeren of terugwijzen, dat is, opdragen aan de tegenpartij om het feit in tegenovergestelden zin te bezweren. Het feit, dat beëedigd is, wordt als bewezen, als waar aangenomen: de onwaarheid van het bezworen feit mag zelfs niet bewezen worden.

De *suppletoire* eed wordt door den rechter aan een der partijen opgedragen, onafhankelijk van den wil en de medewerking der tegenpartij, en wel tot aanvulling van het bewijs omtrent eenig feit, dat niet geheel onbewezen is; ook kan de rechter den eed opleggen tot bepaling van een zeker bedrag, dat toegewezen moet worden en welks hoegrootheid op geen andere wijze kan vastgesteld worden. De rechter heeft hier ruime macht, om de omstandigheden en personen in aanmerking te nemen. Deze eed kan niet worden teruggewezen.

Onze Grondwet en andere wetten en besluiten kennen tal van eeden, welke worden afgelegd bij aanvaarding van waardigheden, ambten en bedieningen. De koning legt bij zijn inhuldiging een eed af; eveneens de regent en de voogd of voogden, die bij minderjarigheid van den koning of indien hij tot regeeren buiten staat is, optreden. De nieuw verkozen leden der Staten-Generaal leggen, alvorens zitting te nemen, twee eeden af, een eed van trouw aan de Grondwet en een zuiveringseed, waarin zij verklaren geen giften te hebben beloofd of gegeven om verkozen te worden en beloven geen of geschenken beloften te zullen aannemen, om iets in hun betrekking te doen of te laten. Soortgelijke eeden worden ook afgelegd door de leden der Provinciale Staten en Gemeenteraden.

Sinds langen tijd erkent onze wetgeving voor personen, behoorende tot een Kerkgenootschap, dat den eed verbiedt (bijv. Doopsgezinden), de vrijheid

Digitized by Google

om in plaats van den eed een plechtige belofte of verklaring af te leggen. Onze wetten gebruikten gewoonlijk, om die bevoegdheid aan te duiden, de uitdrukking, dat men een eed of belofte zou moeten afleggen „op de wijze zijner godsdienstige gezindheid". De vraag rees nu, hoe gehandeld moest worden ten aanzien van personen, niet tot zulk een kerkgenootschap behoorende, die verklaarden gemoedsbezwaren te hebben tegen het afleggen van een eed. Algemeen werd aangenomen, dat, waar de wet de bedoelde woorden gebruikte, zoodanige personen tot eedsaflegging *verplicht* waren. Het onbillijke van dien eedsdwang is meer en meer ingezien en men heeft in de laatste jaren door wetswijziging in vele gevallen de keuze tusschen eed en belofte of verklaring vrijgelaten. Deze vrijheid van keuze bestaat bij v. sedert 1887 voor de leden der Staten-Generaal, sedert 1896 voor die der Provinciale Staten en Gemeenteraden. Men durft die vrijheid nog niet uitstrekken tot *alle* gevallen, waarin de wet aan een eed rechtsgevolgen toekent; zoo meent men bij v. bij getuigen, die voor den rechter verschijnen, den eedsdwang nog niet prijs te moeten geven, omdat men vreest, dat menige getuige wel door een eed, maar niet door een plechtige belofte zal worden genoopt waarheid te spreken. Toch doet de wetgever telkens nieuwe stappen in de richting van afschaffing van den eedsdwang; zoo wordt bijv. in het sinds 1903 bij de Tweede Kamer aanhangige wetsontwerp betreffende het bewijs in burgerlijke zaken bepaald, dat, indien hij, aan wien een eed is opgelegd, verklaart bezwaar te maken tegen het uitspreken der gebruikelijke eedsformule, hij op zijn verzoek wordt toegelaten de waarheid der feiten, waarover de eed is opgelegd, op plechtige wijze te bevestigen. Deze bevestiging heeft dan dezelfde gevolgen als een eed, ook wat betreft de strafvervolging wegens meineed.

In sommige wetten van jongeren datum wordt bij de aanvaarding van ambten niet de keuze gelaten tusschen een eed of belofte, maar eenvoudig een belofte voorgeschreven, bijv. in de Gezondheidswet van 1901, op welke belofte dan de in die wet bedoelde ambtenaren proces-verbaal kunnen opmaken, evenals andere ambtenaren dit doen op hun ambtseed.

Bij de Katholieken is het een geloofspunt, dat het gebruik van den eed geoorloofd is onder zekere voorwaarden; deze voorwaarden zijn: de overtuiging eener zekere noodzakelijheid, de waarheid van het gezworene en de rechtvaardigheid of de eerbaarheid van het onder eed gezegde of beloofde. Zeker ware het volmaakter, en dus wenschelijk, dat het menschdom immer de waarheid getrouw bleef en dat men altijd op de woorden van zijn naaste kon vertrouwen. Dat is echter, met het oog op de menschelijke natuur, een droombeeld. In sommige omstandigheden van min of meer groot belang voor de samenleving, is het noodig, dat de mensch, ook de christenmensch, vlak voor zijn geweten worde geplaatst, om het gezegde of het beloofde zoo ernstig en plechtig mogelijk uit te drukken. De reden zelf, waarom de eed soms geoorloofd is, toont aan, dat zijn gebruik zoo zeldzaam mogelijk moet zijn: en juist dit hebben *Jezus* en na dien *Jacobus* willen leeren als zij, een Hebreeuwsche spreekwijze gebruikende, den eed volstrekt schijnen te verbieden. Later hebben sommige kerkvaders, zooals *Chrysostomus*, nopens den eed streng gesproken. Toch was hij in voege van de eerste tijden des christendoms: daarvan getuigen o. a. *Paulus* (1ste eeuw), *Justinus* en *Theophilus van Antiochië* (2de eeuw), *Tertullianus* en *Origenes* (3de eeuw), *Hilarius* en *Augustinus* (4de eeuw) enz.

De Doopsgezinden verwerpen, zooals reeds werd opgemerkt, den eed. Dit geschiedt door hen op de navolgende gronden: in de eerste plaats wijzen zij er op, dat *Jezus* het afleggen van den eed uitdrukkelijk verboden heeft en een zijner discipelen, *Jacobus*, eveneens, bovendien vinden zij het onredelijk, te eischen, dat een Christen, die door het voorbeeld van zijn grooten Meester gehouden is, altijd de waarheid te spreken, ook nog plechtig betuigen moet, dat hij zulks doen zal, terwijl de eed van dengene, die in staat is om onwaarheid te spreken, volstrekt geen vertrouwen verdient, — en eindelijk zijn zij van meening, dat het gebruikelijk formulier van den eed in strijd is met het denkbeeld van God, dien zij zich niet voorstellen als een straffenden rechter, maar als een liefderijken vader.

Ook de grootste wijsgeeren van den nieuweren tijd, *Kant* en *Fichte*, keuren den eed af, als berustende op een verwerpelijk bijgeloof, terwijl de conservatieve partij op godsdienstig en staatkundig gebied hem wenscht te behouden.

Eeden, *Frederik Willem van*, een Nederlandsch plantkundige en Indisch specialiteit, werd den 26sten October 1826 te Haarlem geboren en was aanvankelijk bestemd voor den tuinbouw, dien hij met grooten lust beoefende. In dien leertijd legde hij de grondslagen van zijn botanische kennis, waarvan hij reeds vroeg eenige resultaten publiceerde in zijn „Hortus Batavus", handboek van sierplanten. Sedert 1859 was hij algemeen secretaris van de Nederl. Maatschappij tot bevordering der Nijverheid en nam het initiatief voor de oprichting van het „Koloniaal Museum" te Haarlem, dat in 1871 tot stand kwam en waarvan hij tot aan zijn dood directeur was. Hij ijverde ten zeerste voor het tot meerderen bloei brengen van den Indischen landbouw. Onderwerpen op koloniaal gebied, die hij bij voorkeur behandelde, zijn: het zoeken en aanwijzen van nieuwe cultures en débouchés voor Indische produkten, de oprichting van een Planten- en cultuurtuin in Suriname enz. In Nederland ijverde hij voor de invoering van het Slöjdonderwijs op de scholen. Zijn levensarbeid echter was de voltooiing van het reeds in 1800 begonnen standaardwerk der Nederlandsche plantkunde, de „Flora Batava", waarvan niet minder dan acht deelen (XIII—XX) door hem werden bewerkt. Hij overleed te Haarlem den 4den Mei 1901. Het grootste deel van zijn wetenschappelijk werk ligt verspreid in de publicaties van het Koloniaal Museum, waaraan hij geregeld bijdroeg. Twee deelen van den beschrijvenden catalogus dier instelling zijn van zijn hand: 1 „Houtsoorten van Nederlandsch Oost-Indië, tevens beschrijving der meest bekende boomen van den Nederl.-Indischen Archipel". 2 „Plantaardige vezelstoffen, tevens overzicht van de meest-bekende gewassen in de Nederlandsche koloniën". Van zijn overige ge-

Digitized by Google

schriften verdienen afzonderlijke vermelding: „De roeping van den Nederlandschen botanicus", „Onkruid, botanische wandelingen", het laatste, een fraai, populair en geestig geschreven boekje, dat groote waardeering en verbreiding vond. Een uitgebreide levensschets van de hand van *Dr. M. Greshof* komt voor in „Eigen Haard" 1901.

Eeden, Frederik Willem van, een zoon van den voorgaande, beroemd Nederlandsch dichter en prozaïst, werd den 3den April 1860 te Haarlem geboren en studeerde in de medicijnen aan de gemeentelijke universiteit te Amsterdam, waar hij in 1886 den doctorsgraad behaalde met een proefschrift, getiteld: „Kunstmatige voeding bij tuberculose". Als medicus legde hij zich voornamelijk toe op de psychische geneeswijze, praktiseerde eenigen tijd te Bussum en was vervolgens zeven jaar mededirecteur van het Psychotherapeutisch instituut te Amsterdam als deelgenoot van dr. *van Renterghem*. In 1895 vestigde hij zich weder te Bussum. Reeds gedurende zijn studententijd deed hij door zijn letterkundig werk van zich spreken en schreef o. a. eenige blijspelen, die nog heden tot het repertoire behooren van elk liefhebberijtooneel. In 1885 sloot hij zich aan bij den literairen bond der Nieuwe-Gidsers, en de eerste aflevering van dit tijdschrift opende met het eerste stuk van het dichterlijk-wijsgeerige sprookje „De kleine Johannes". Weldra deed hij zich ook kennen als een fijn en geestig essayist, en zijn eerste bundel „Studies", achtereenvolgens in de „Nieuwe Gids" verschenen, behoort tot het fraaiste proza, dat deze literatuur-beweging heeft aan te wijzen. Als dichter deed hij in deze eerste periode van zich spreken door „Ellen, een lied van de Smart", („N. Gids, 1890" I.), later door *Verwey* in zijn brochure „Letterkundige Kritiek" (1894) als een navolging van *Shelley's* „Epipsychidion" aangemerkt — en door kleinere gedichten als de zeer fraaie: „Voor de Liefste" („N. Gids" 1889 I.), „Schemering" en „Stemming" („N. Gids 1886" II.). In al deze werken toont hij een volmaakte beheersching van den vorm, diepte van gevoel en een groot plastisch uitbeeldingsvermogen. Zijn in 1892 verschenen wijsgeerig-lyrisch werk „Johannes Viator" was aanleiding tot een breuk met zijn mederedacteuren, door „Lieven Nijland" ingeleid (N. Gids VII, 1) en door *Kloos* en *Piet Tideman* bevestigd (N. Gids IX, 1: „Kloos: Gedachten en Aforismen" „P. Tideman: Jan de Schenner (Johannes Violator) het boek der verdommenis". De aanval had zijn uittreding uit de redactie ten gevolge; een antwoord bleef hij zijn tegenstanders schuldig. Intusschen had hij zich op economisch gebied begeven met zijn artikel „Werk en brood". (Gids 1897 I), en dit was het voorspel der oprichting eener coöperatieve stichting te Bussum, die, onder den indruk van het boek van den Amerikaanschen wijsgeer *Thoreau*, den naam „Walden" ontving (1898) en waar hij zijn theorieën over gemeenschappelijk grondbezit aan de praktijk toetste. Van de resultaten dier proeve, welke als mislukt is te beschouwen, legde hij in het sedert 1903 onder zijn hoofdredactie uitgegeven blad „De Pionier" getuigenis af. Zijn letterkundige arbeid werd ook op Walden voortgezet en verschillende grootere werken, welke hier onder genoemd worden, zagen achtereenvolgens het licht. Tevens contribueerde hij aan het „Tweemaandelijksch Tijdschrift", „de Gids" en een enkele maal aan „de Nieuwe Gids". Tot de belangrijkste gebeurtenissen van deze latere periode behoort zijn letterkundige strijd met *van Deyssel*, ingeleid door *van Eedens* artikel over „Woordkunst" (XX^ste Eeuw VIII, 1902, II.) en die aanleiding werd tot een breuk tusschen deze beide vrienden, evenals tot de uittreding van *Verwey* uit de redactie. *Van Eeden* is een man van uitgebreide algemeene ontwikkeling en groote werkkracht. Nog steeds is hij een vruchtbaar auteur. Afzonderlijk verschenen van zijn hand: „Frans Hals, kluchtspel" (1884), „Het Poortje of de Duivel in Kruimelenburg, Blijspel" (1884), „Het Sonnet, blijspel" (1884), „De student thuis", blijspel (1886), „De kleine Johannes", een sprookje, (1887). „De psychische geneeswijze, voordracht" (1888), „Don Torribio, een comedie" (1890), „Aan den Keizer aller Russen" (1890), „Studies 1ste bundel" (1890) „Ellen, een lied van de Smart" (1891), „Johannes Viator, het boek van de liefde" (1892), „Het beginsel der psychotherapie" (1892), „De broeders, tragedie van het recht" (1894), „Studies 2de Reeks" (1894), „Het lied van schijn en wezen, Boek I" (1895), „Lioba, drama" (1897), „Studies 3de Reeks" (1897), „Enkele verzen" (1898), „Waarvan leven wij? Nutsrede" (1899), „Waarvoor werkt gij?" toespraak (1899), „Van de koele meren des doods, een verhaal" (1900), „Binnenlandsche kolonisatie" (1901), „Van de passielooze lelie, verzen", (1901), „De blijde wereld, Rede" (1903), „Gemeenschappelijk grondbezit" (1903), „Over woordkunst". (1903), „Vae Victis" (1903), „Studies 4de Reeks" (1904); ook de hekeldichtjes „Grassprietjes van Cornelis Paradijs" (1885), de „Braga" der Nieuwe Gids-beweging zijn van *van Eeden*.

Eedgenootschap. Zie *Zwitserland*.

Eedhelpers (*Juratores, consacramentales*) waren in de oud-Germaansche rechtspraak de ter ondersteuning der geloofwaardigheid van een eedplichtige opgeroepen en met hem zwerende personen. Deze werden niet alleen in civiele zaken, waar het bewijs voor zekere aanspraken geleverd moest worden, maar ook in strafzaken opgeroepen en daarbij zoowel door de partij van den aanklager, als van den aangeklaagde.

Eeghem, *Adriaan van*, een Nederlandsch godgeleerde, werd geboren den 14den Juni 1631 te Kortemerk op de grenzen van Vlaanderen. Hij behoorde met zijn ouders aanvankelijk tot het Roomsch-Katholiek kerkgenootschap, doch omhelsde later, nadat hij naar Aardenburg was verhuisd, de denkbeelden der Hervorming. Weldra werd hij naar Haarlem gezonden, om zich in het weven te oefenen, en aldaar den 17den Maart 1652 toegevoegd aan de Doopsgezinde gemeente. Toen hij zich vervolgens als wever te Middelburg gevestigd had, werd hij daar ter plaatse in 1654 tot leeraar der Doopsgezinden gekozen. In plaats van het weven nam hij den boekhandel tot bedrijf en legde op 30-jarigen leeftijd zich met ijver toe op de Latijnsche, Grieksche en Hebreeuwsche talen en op de godgeleerdheid. Toen in 1655 de Utrechtsche predikanten 12 artikelen hadden overgelegd, die aan de Doopsgezinde en Remonstrantsche leeraren zouden worden voorgesteld, om te onderzoeken, of zij ook met So-

Digitized by Google

ciniaansche dwalingen waren besmet, weigerde *van Eeghem* die te teekenen. Vruchteloos drong de raad van Middelburg daarop aan en vorderde toen de belofte, dat hij niet meer zou prediken, waarop hij ten antwoord gaf: „Ik zal doen, wat God mij door mijn geweten leert." Toen de raad betuigde: „Wij hebben ook een geweten", verklaarde *van Eeghem*: „Naardien onze consciëntiën tegenover elkander staan, behooren wij de beslissingen over te laten aan den Oppersten Rechter."

Van Eeghem werd in den dienst geschorst, doch hij wendde zich met een verzoekschrift tot de staten van Zeeland, en daar hij bereid was tot de belofte, dat hij niets verkondigen zou, wat in strijd was met de 12 artikelen, werd hem in 1665 de vergunning verleend, zijn leeraarsambt weder op te vatten. In 1701 werd hij nogmaals door een zijner werken in moeielijkheden gewikkeld, doch deze hadden geen ernstige gevolgen. Hij overleed te Middelburg den 24sten Maart 1709. Hij schreef „Verhandeling van de stemmelijke gebeden" (1685), „Catechismus ofte onderwijzinge in den godsdienst" (1687 en 1715), Korte Catechismus" (1689), „Verhandeling van de wet der nature, met twee aanhangsels" (1701; met 3 aanhangsels 1720) en „Christelijke godgeleerdheid" (4 dln., 1711).

Eeghen, *C. P. van*, een Amsterdamsch philanthroop en kunstbeschermer werd in 1816 te Amsterdam geboren, waar hij zich aan den handel wijdde. Hij was gedurende ruim 25 jaren president van de Nederlandsche Bank en de ziel van vele financiëele ondernemingen. Zijn groot fortuin wendde hij met zeldzame vrijgevigheid aan tot het steunen van liefdadigheidsinstellingen en vereenigingen die, de volkswelvaart trachtten te verhoogen. Bovendien steunde hij vele wetenschappelijke ondernemingen en vormde een schitterende kunstverzameling, die gedeeltelijk als bruikleen in het Rijksmuseum is opgenomen.

Hij is de ontwerper en stichter van het Vondelpark te Amsterdam, dat hij aan de gemeente ten geschenke gaf, opdat zijn medeburgers niet in het warme zomergetijde licht en lucht zouden ontberen, die hij op zijn buitenverblijf zoo ruimschoots genieten kon. Hij overleed te Amsterdam in 1889.

Eekhoff, *Wopke*, een Nederlandsch geschied- en oudheidkundige, geboren te Leeuwarden den 2den Maart 1809, werd, na op zijn 12de jaar de lagere school te hebben verlaten, in den boekhandel opgeleid en vestigde zich daar ter plaatse in 1839 zelf als boekhandelaar. Het jaar te voren was hij benoemd tot archivaris der stad Leeuwarden, daar hij, zijn neiging voor de beoefening van de Friesche geschiedenis volgende, reeds in 1828 door het Departement Leeuwarden der Maatschappij tot Nut van het Algemeen was bekroond. Hij heeft onderscheiden historische werken en bijdragen in het licht gegeven of bewerkt. Het voornaamste daarvan is „Geschiedkundige beschrijving van Leeuwarden" in 2 deelen met kaarten en platen, in 1847 uitgegeven, waarop in 1851 een „Beknopte geschiedenis van Friesland" volgde. Verder bewerkte hij de „Geschiedenis van de Middelzee", van verschillende stedelijke gestichten, van Friesland in 1813 en 1815, alsmede vier beschrijvingen van die provincie en van Hindeloopen, benevens een groot getal levens van beroemde Friezen, *Menno Simons*, *Balthazar Bekker*, *F. N. van Loon*, mr. *A. van Halmael Jr.*, *P. Wierdsma*, *J. van Leeuwen*, *Foecke Sjoerds*, dr. *E. Halbertsma*, *Caspar Robles*, *J. W. Karsten*, kolonel *S. F. Klijnsma* en prof. *J. H. Regenbogen*, waarvan sommige voorkomen in de „Vrije Fries", het tijdschrift van het Friesch Genootschap, aan welks werkzaamheden hij als medebestuurder sedert 1835 ijverig deel nam, terwijl hij de uitgaaf van het plaatwerk „Friesche oudheden" bestuurde en het Provinciaal Kabinet van Oudheden hielp tot stand brengen. Als archivaris besteedde hij zijn tijd aan de beschrijving van het stedelijk archief, aan de oprichting van een stedelijke kunstverzameling en het tot stand brengen eener stedelijke bibliotheek, waarvan hij in 1870 een uitvoerig bewerkten catalogus en later (1873) een merkwaardig verslag in het licht gaf. Als boekhandelaar werkte hij aan de door hem uitgegeven geschriften van Friesche geleerden en vooral aan den grooten „Nieuwe Atlas van Friesland", van 1849—1862, op kosten der provincie op 36 bladen gedrukt. De lijst zijner werken,te vinden in den catalogus der stedelijke boekerij, telt een 25-tal geschriften van verschillenden omvang en inhoud, benevens portefeuilles met een groot aantal kleine historische opstellen en levensschetsen. De koning erkende zijn verdiensten door hem in 1873 te benoemen tot ridder der orde van den Gouden Leeuw van het Huis van Nassau. Hij was lid van het Provinciaal Utrechtsch genootschap voor Kunsten en Wetenschappen, van de Leidsche Maatschappij van Nederlandsche letterkunde enz. en overleed te Leeuwarden den 12den Februari 1880, bij uiterste beschikking zijn wetenschappelijke aanteekeningen en schriftelijke verzameling omtrent Friesland achterlatende aan het Friesch Genootschap.

Eekhoorn (*Sciurus*) is de naam van een dierengeslacht, hetwelk tot de met sleutelbeenderen voorziene *knaagdieren* (*Glires*) behoort en zich onderscheidt door vierteenige voor- en vijfteenige achterpooten, door een langen, sterk behaarden staart en door het ontbreken van wangzakken. Het omvat vlugge, behendige dieren, die op boomen leven, een buitengewone geschiktheid hebben om te springen en zich met zaden en noten en somtijds ook met vogeleieren voeden. Zij bouwen van mos en takken ronde, van boven bedekte nesten met een opening voor in- en uitgang, en werpen aldaar 4 tot 9 blinde jongen. De *gewone eekhoorn* (*S. vulgaris*) draagt een rood-bruine, zelden zwarte, doch onder den buik witte pels, bewoont geheel Europa, een gedeelte van Azië en Noord-Amerika en ontvangt in het Noorden een grijs winterkleed. In Noord-Amerika leeft verder de witgeoorde eekhoorn (*S. niger*); deze is grijs of zwart van kleur en wit onder den buik en vertoont zich wel eens in groote troepen, die een aanmerkelijke schade berokkenen aan den landman en slechts vergoeding aanbieden in hun voor pelswerk uitnemend geschikte huid. De *kleine eekhoorn* (*S. plantani of nigrovittatus*) van den Indischen Archipel klautert vlug tegen de kokosboomen op, boort openingen in de kokosnoot, om zich met het merg te voeden, en bouwt zijn nest in de uitgeholde schaal. Hij houdt steeds in de kokospalmwouden zijn verblijf.

Digitized by Google

Behalve het geslacht Eekhoorn (*Sciurus*), heeft men dat van den *vliegenden eekhoorn* (*Pteromys*), die door middel van vliezen, tusschen den romp en de pooten geplaatst, kleine afstanden in de lucht kan afleggen. Deze vliezen ontstaan door een verdubbeling van de huid, vormen te zamen een soort van valscherm, zoodat deze dieren met behulp daarvan en met een sprong van een hoogere plaats naar een lagere zweven. De vliegende eekhoorns nestelen in holle boomen, waarin zij overdag slapen; bij nacht gaan zij uit, om voedsel te zoeken. Zij vormen volgens *Schlegel* 3 groepen; de eerste omvat de soorten van oostelijk Europa, Noord-Amerika en Azië, zonder de groote soorten van oostelijk Azië, die de tweede groep vormen, terwijl de derde groep in Afrika te vinden is. De *Aard-* of *Wangeekhoorns* (*Tamias*) hebben wangzakken. Zij komen voor in Noord-Amerika en Siberië, leven in groote troepen, verzamelen levensvoorraad en houden een winterslaap. De staart is kort en weinig behaard, de ooren rond. In gevangenschap houden alle eekhoorns het uit; het voedsel bestaat uit haver, maïs, wortelen en brood. Voor de verschillende soorten varieert de prijs van 1 tot 60 gld.

Eekhoornaap (*Callithrix Sciureus L.*) is een soort van springaap uit de Nieuwe Wereld met een breed neustusschenschot, die vooral in Guyana te huis behoort. Zie *Aap*.

Eekhoorn buideldier (*Petaurus Sciureus Shav.*) behoort tot de plantenetende, klimmende buideldieren. Zie *Buideldier* en de plaat bij dat artikel.

Eekhoornrups is een in ons land zeldzaam insekt met aschgrauw lijf, rossig aschkleurige vleugels, waarop witte gebogen dwarsbanden en een rij dikke zwarte punten.

Eekhoud, *Georges*, een Belgisch schrijver, werd geboren den 27sten Mei 1854 te Antwerpen, kreeg, hoewel van Vlaamsche afkomst, een Fransche opvoeding en woonde na den vroegtijdigen dood zijner ouders te Grenchen in het kanton Solothurn. In 1870 naar België teruggekeerd, bezocht hij de opleidingsschool voor officieren, doch verliet haar weer na 6 maanden. Daarna was hij een tijdlang corrector, later recensent van een Antwerpsche courant, verkreeg toen een landgoed in de Kempen, vestigde zich echter in 1881 te Brussel, waar hij eveneens recensent aan een dagblad werd. Intusschen had hij te Parijs zijn eerste gedichten („Myrtes et cyprès" 1876, „Zigzags poétiques" 1877), uitgegeven, nog geheel in romantischen geest. In 1883 verscheen te Brussel zijn eerste novelle „Kees Doorik", gevolgd door de novellen-verzameling „Kermesses" (1885), den roman „Les milices de Saint-François" (1886), „La nouvelle Carthage" (1888) en de vaderlandsche roman „Les fusillés de Malines" (1891). In deze werken, doordrongen van Vlaamschen geest, realistische opvatting en gezonde teekening der Vlaamsche plattelandsbevolking, doet *Eekhoud* zich kennen als een der beste nieuwere Belgische schrijvers in de Fransche taal. Met *Max Waller* richtte hij in 1881 het tijdschrift „La Jeune Belgique" op. In 1893 ontving hij den eereprijs voor Fransche letterkunde. Ook is hij voortdurend medewerker van den Parijschen „Mercure de France". Verder schreef hij nog: „Escal-Vigor" (1899), „La faneuse d'amour" (1901) enz.

Eelco of *Ethelocus*, de 12de abt van het vermaarde Friesche klooster Lidlum, werd geboren omstreeks het jaar 1270. Hij behoorde tot het geslacht der *Liauckama's*, werd in 1228 abt van genoemd klooster, was in de toenmalige twisten betrokken, zoodat hij 150 gewapende knechten in dienst had, en onderscheidde zich door zijn onberispelijken levenswandel. Toen hij ter handhaving van de tucht in 1232 de monniken van den uithof Ter Poorte bij Boxum ernstig bestrafte wegens hun brasserij, doodden zij hem des nachts met knodsslagen. *Eelco* werd later heilig verklaard.

Eelde is de naam eener gemeente in de provincie Drente, groot 2518 H.A. met 2419 inwoners (1905), ingesloten door de gemeenten Peize, Vries en Haren. De bodem is grootendeels zand, alleen langs enkele stroompjes in het N. laagveen. Landbouw en veeteelt zijn de bronnen van bestaan. Tot deze gemeente behooren het dorp Eelde, de buurt Paterswolde en de gehuchten Eelderwolde en Oosterbroek. 's Zomers wordt deze gemeente, en vooral Paterswolde, zeer druk bezocht (paardentramverbinding met Groningen), wegens de mooie, boschrijke omgeving, waarin talrijke grootere en kleinere buitenverblijven, waaronder de bekende Braak te Paterswolde, zijn gelegen.

Eelderdiep is een riviertje in het N. der provincie Drente, gevormd door de samenvloeiing van verschillende waterloopen, waarvan de Westerloop en de Winderloop de grootste zijn. Rechts neemt het nog de Woldsloot op, vormt de scheiding tusschen de gemeenten Eelde en Peize en vereenigt zich op de grens van Groningen en Drente met het Peizerdiep.

Eelt (*callus*) noemt men een harde, dikke, gevoellooze opperhuid, die door overvloedigen wasdom van deze ontstaat, zoodra zij aan langdurige drukking of hitte wordt blootgesteld. De werkman heeft eelt in de handen. Een eigenaardige vorm van eelt is de *likdoorn* of het *eksteroog*, bij drukvan het schoeisel aan den voet ontstaande; zulk een uitwas onderscheidt zich door een geringen omvang en door een harde kern. Zoodra de likdoorn een zekere hoogte bereikt, veroorzaakt hij pijn bij elke drukking, en die pijn vermeerdert bij een vochtige luchtgesteldheid, doordien het weefsel der opperhuid zeer hygroskopisch is. Zoodoende kan de likdoorn een zeer lastige weêrprofeet wezen. De likdoorn neemt niet toe in dikte, wanneer de oorzaken, drukking of warmte, ophouden.

Eem is een riviertje in de provincie Utrecht, dat bij Amersfoort ontstaat uit twee Veluwsche beken, n.l. de Barneveldsche of Flierbeek, die zelf weer door verschillende kleine wateren gevormd wordt, en de Luntersche beek of Heiligenberger beek, die eveneens uit tal van kleine stroompjes ontstaat. Beide zijn aan hun mond door sluizen afgesloten, terwijl de Eem daarentegen vrij afwatert op de Zuiderzee. Aan de oostzijde is zij geheel bedijkt, aan de westzijde eerst van Baarn af.

De Eem wordt reeds zeer vroeg in de geschiedenis van ons land vermeld, n.l. in een brief uit het jaar 776, waarin *Karel de Groote* Lisduna of Leusden, in het land van den Eem (*Hemus*) aan de kerk van St. Maarten schonk. Reeds vroeg werd zij ook bevaren, en hieraan heeft Amers-

Digitized by Google

EENDEN.

1. Wilde Eend (Anas boscas). 2. Zwarte Bergeend (Oidemia nigra). 3. Prachteidereend (Somateria Stelleri). 4. Lepelbekeend (Anas clypeata). 5. Smient of Fluiteend (Anas Penelope). 6. Mandarijneneend (Lampronessa galericulata).

Digitized by Google

Digitized by Google

foort zeer waarschijnlijk zijn ontstaan te danken. Herhaaldelijk werd de rivier verbreed en verdiept en haar monding verbeterd.

Eem, *Nicolaas van der*, een Nederlandsch geneeskundige, werd geboren te 's Gravenhage in 1757, studeerde te Leiden en promoveerde aldaar op een dissertatie „De artis obstetriciae hodiernorum prae veterum praestantia ratione partis naturalis", welke ook in het Duitsch is vertaald. Hij vestigde zich te Amsterdam en overleed aldaar in 1796. Met zijn vriend *L. van Leeuwen* verkreeg hij het eeremetaal door beantwoording der prijsvraag: „Wat is voor het menschelijk lichaam vergif? En welke vergiften kunnen in de geneeskunde zoo uit- als inwendig onder de vereischte voorzorgen een nuttig gebruik hebben?" Deze verhandeling is in 1785 uitgegeven door het genootschap „Servandis civibus" te Amsterdam.

Eemnes is de naam eener gemeente in de provincie Utrecht, groot 3078 H.A. met (1905) 1298 inwoners. Zij wordt in het N. door de Zuiderzee en verder door de gemeenten Bunschoten, Baarn, Laren en Blaricum begrensd. In het O., langs de Eem, bestaat de bodem uit klei, in het W. uit zand. Veeteelt en landbouw vormen er de middelen van bestaan. Het W. deel der gemeente wordt door den Wakersdijk tegen hooge vloeden van de Eem en de Zuiderzee beschermd. Langs dezen dijk breiden zich ter lengte van 6 km. de dorpen Eemnes-Binnen en Eemnes-Buiten uit, die in de 14de eeuw stedelijke rechten bezaten en voortdurend in twist leefden met de Utrechtsche bisschoppen, wier gezag zij niet wilden erkennen.

Eemnes-Binnen is een fraai dorp met 500 inwoners, in het Z. der gemeente Eemnes gelegen. Het bezit een Hervormde en een R. Katholieke kerk.

Eemnes-Buiten is een dorp in het N. der gemeente Eemnes met ongeveer 700 inwoners en een Hervormde kerk.

Eems of *Ems*, door de Romeinen *Amisia* genoemd, is een rivier aan de noord-westelijke grenzen van Duitschland en ontspringt in de Pruisische provincie Westfalen op de Senner Heide aan de zuidwestelijke helling van het Lippische Woud, en wel in een groeve bij den Stapelagerberg, niet ver van Hövelhof, 10 m. boven de oppervlakte der zee. Zij stroomt eerst westzuidwestwaarts door de heide naar Rietberg, dan westnoordwestwaarts langs Wiedenbrück en Warendorf, waar zij voor vlotten bevaarbaar wordt, tot aan Telgte. Hier wendt zij zich noordwestwaarts naar Greven, waar zij voor kleine schepen eenigszins bevaarbaar begint te worden, en bereikt beneden Rheine de lage vlakten der provincie Hannover. Nadat zij bij Meppen de Hase heeft opgenomen, is zij reeds 65 m. breed, en bij Halte, een uur gaans boven Leer, wordt zij een zeearm met zout water en draagt er gedurende den vloed zeeschepen van aanzienlijke grootte. Zij is er tusschen dijken besloten. Bij Leerort neemt zij de Leda op en ten zuiden van Emden mondt zij uit in de Dollart. Door het eiland Borkum wordt de monding in twee armen gesplitst, de 7,8 m. diepe Ooster- en de 7 m. diepe Wester-Eems, welke zelfs voor groote schepen goede waterwegen opleveren.

De Eems heeft een stroomgebied van slechts 11996 v. km. Zij stroomt met tallooze kronkelingen veelal door heide-, moeras- en grasgronden. Haar loop heeft een lengte van 335 km. Haar water is gedeeltelijk troebel, gedeeltelijk brak en bevat om die reden weinig visch. De belangrijkste zijrivieren zijn de Hopster Aa, de Hase en de Leda; de Hase is ook met de Werra en door deze met de Wezer verbonden. Tusschen Meppen en Lingen ligt het Eemskanaal, dat aan de bewoners van Lingen een weg verschaft naar de Hase. Van Meppen tot Oldersum is de Eems over een afstand van 84 km. gekanaliseerd ten behoeve van het Dortmund-Eemskanaal (zie aldaar). In de Nederlandsche provincie Groningen naderden de oostelijke veenkanalen allengs tot de Eems en zijn er in 1882 bij Ter Apel mede verbonden. Bij Ihrhove is een spoorwegbrug over die rivier gelegd.

Eems-Jade-kanaal is een kanaal, dat den Dollart met de Jadebocht verbindt. Het doorsnijdt Oost-Friesland en een deel van Oldenburg en eindigt op Pruisisch gebied in de binnenhaven van Wilhelmshaven. Het kanaal, in 1880—1887 aangelegd, is 73 km. lang; de verbinding met den Dollart geschiedt door de nieuwe zeesluis te Emden. In het gedeelte bij Wilhelmshaven is een tamelijk druk verkeer van zeeschepen. De meer landinwaarts gelegen deelen maken den afvoer van turf uit de veenstreken, van zand uit de heidestreken en den invoer van vruchtbaar slijk voor deze onvruchtbare landstreken mogelijk. In 1899 bedroeg het verkeer 72743 registerton. Het Eems-Jade-kanaal staat met het Dortmund-Eemskanaal in verbinding.

Eenbes (*Paris quadrifolia*) is een plantensoort uit de familie der Lelieachtigen. Zij komt vrij zeldzaam in ons land voor in bosschen in Limburg; de kleine 15 tot 30 cm. hooge stengel draagt slechts een enkele groene bloem; de bladeren, 4 in aantal, staan kransstandig en zijn ongesteeld. De vrucht is een zwarte bes, welke vergiftig is. Het is een met een wortelstok overblijvend gewas.

Eenblad. Zie *Dalkruid*.

Eend (*Anas*) is de naam eener uitgebreide groep uit de orde der *Zwemvogels* (*Natatores*) met talrijke soorten (zie de plaat); zij onderscheiden zich door een platten, breeden, afgeronden en aan de randen met tanden of dwarsplaatjes gewapenden snavel, een dunnen, maar korten en gebogen hals, korte, ver naar achteren geplaatste zwempooten, zoodat zij een waggelenden gang hebben, korte vleugels en veelal bonte veeren, waarvan de buitenste een waterdicht opperkleed vormen over het zachte dons. Hoewel men ze vooral in koude gewesten aantreft, ontbreken zij geenszins in de warmere, doch trekken in groote scharen en met luid geschreeuw tegen den zomer naar het noorden en tegen den winter naar het zuiden. Hare broedplaatsen bevinden zich in het noorden, en zij verlaten eerst dan die streek, wanneer het bevrozen water haar aldaar belet, het noodige voedsel te zoeken. Gedurende haren tocht vliegen zij hoog in de lucht in den vorm van een driehoek, wiens hoekpunt bij afwisseling door de oudste mannetjes wordt ingenomen. Met groot geschreeuw strijken zij hier en daar neder en zijn zeer schuw, maar

Digitized by Google

tevens zeer onnoozel, zoodat zij door list gemakkelijk kunnen gevangen worden. Zij zijn zeer ervaren in het zwemmen en duiken en tevens ongemeen vraatzuchtig; zij leven van dierlijk en van plantaardig voedsel. Het nest der eenden is kunsteloos van bouw. De mannetjes strijden met woede om de wijfjes, en deze verdedigen met ijver het nest en de jongen. Het gekwaak der wijfjes klinkt veel helderder en doordringender dan dat der mannetjes, die een heesch geschreeuw aanheffen.

Men heeft een menigte soorten van eenden en men kan deze tot talrijke groepen vereenigen, die zich hoofdzakelijk onderscheiden door de lengte en den vorm van den snavel. Bij de grootste groep, vertegenwoordigd door onze tamme eend en door hare vermoedelijke stammoeder, de *wilde eend* (A. boschas), is de snavel bijna overal even breed en van voren van een smalle punt voorzien, de kop smal en de hals dun, terwijl de pooten kort zijn. De wilde eend is kleiner, slanker, sierlijker en vlugger dan de tamme ; zij vliegt snel, is zeer schuw en broedt zelden op onze breedte. Zeer gezocht wegens haren smaak is ook de *zomertaling* (A. querquedula *L.*), die reeds in Augustus en September herwaarts komt, daar zij den guren winter in Italië doorbrengt, en de *wintertaling* (A. crecca *L.*), die niet veel grooter is dan een duif. In bijna alle landen komt een inheemsche taling voor. Voorts vermelden wij de *bergeend* (A. tadorna *L.*), die in onze duinen broedt, — de *smient* (A. Penelope *L.*), — de *slobeend* (A. clypeata *L.*), die des winters de overzijde van de Middellandsche Zee bezoekt, — de *krak-eend* (A. Caulelasmus strepera), komt voor in Noord- en Midden-Europa, Azië en Amerika, — de *muskuseend* (A. moschata), die in Amerika te huis behoort, — de *carolina-eend* (A. sponsa *L.*), vaderland Noord-Amerika — en de *mandarijneend* (A. galericulata *L.*), afkomstig van China en Japan. Dan heeft men nog: de *krooneend* (A. fuligula rufma) in zuidoost Europa en zuid Siberië; de *tafeleend* (A. fulihula ferina) in Noord-Europa en Noord-Amerika; de *krombekeend* (A. adunca *L.*); de kleine *toppereend* (A. fuligula officinis) in Noord-Amerika en Japan; de *toppereend* (A. Munla Lin.) in Noord-Europa en Noord-Amerika; de *Mellerseend* (A. Melleri) in Madagascar; de rosé *kopeend* (A. Carqophyllaren); de *vlekbekeend* (A. poculichyneher) in Eng.-Indië; de *geelbekeend* (A. Xanthorhyncha) in Zuid-Afrika; de *aussweische eend* (A. Lencophops furit) in den Indischen Archipel; de *kopenwicheend* (A. Chaleoptera Kisstiz) in Patagonië; de *donkere eend* (A. obscuri) in Noord-Amerika; de *kuifeend* (A. cristata) in Noord-Europa en Noord-Amerika; de *boneraneend* (A. Prothoma generis) in Normandie; de *bylesburyeend* (A. Buckinghamenis) in Engeland; de *pekingeend* (A. sirensis) in China; de *zweedsche eend* (A. Coemeescens) in Zweden; de *kwakereend* (A. Minutu) wordt veel gebruikt als lokvogel in eendenkooien; de *roodbekboomeend* (A. Dendrocyena automnolis) in Brazilië; de *zwartbekboomeend* (A. Dendrocymaboren *L.*) in de Antillen; het *meeuwtje* (A. Dendrocygna viduvea) in Suriname; de *kasatraeend* (A. Tadorna cosorco) in Zuid-Afrika; de *buhanaeend* (A. Bahamenis) in Suriname en Brazilië; de *Pijlstaarteend* (A. Dofila aenta) in Zuid-Afrika; de *lepeleend* (A. Clypenta *L.*) in Europa; de *radjaheend* (A. Radjoh Gaïn.) in den Molukschen Archipel; de *manillaeend* (A. Badin Mull) op Celebes; de groote *boomeend* (A. Dendrocygna major) op het vasteland van Indië; de *wit-oogeend* (A. Nyroes lived) in Europa; de Kaapsche *duikereend* (A. Copensis env.) aan de Kaap de Goede Hoop; de *brileend* (A. Clangrer *L.*) in Azië en Amerika; de *rosébekeend* (A. Paposnen) in Chili; de *vlierbekeend* (A. Membranacca *L.*) in Australië; de *stoombooteend* (A. Cinere) in Chili; de *eidereend* (A. Mollissima *L.*), in Europa en Amerika; de *ijseend* (A. Glacucis *L.*), in de Noordpoolstreken; de groote *zee-eend* (A. funen *L.*), in Europa; de zwarte *zee-eend* (A. Nigra *L.*), in Noord-Europa en Azië.

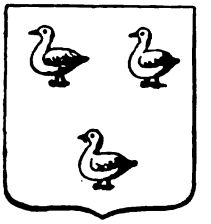

Eend.

Eend in de wapenkunde wordt voorgesteld door een of meer wijfjeseenden, altijd van ter zijde en gewoonlijk in staande of zwemmende houding (zie de afb.).

Eéndagsvliegen. Zie *Haft.*

Eendengroen. Zie *Eendenkroos.*

Eendenkooi noemt men een inrichting, om wilde eenden te vangen, die door de wet beschermd wordt en waaraan de rechten verbonden zijn, dat op bepaalden afstand jagen en loopen verboden is. Zij bestaat uit een ruimen vijver, door kreupelhout omgeven. Daarin zijn roep- of kwaakeenden geplaatst, die de voorbijtrekkende wilde eenden lokken. Zoodra deze zich in den vijver bevinden, verschijnt een daarop afgericht hondje, dat zich naar met netten overdekte watergangen begeeft. De onnoozele wilde eenden zwemmen uit nieuwsgierigheid evenzeer derwaarts. Nu verschijnt de kooiker, en de vreemde gasten vliegen verschrikt omhoog; hier worden zij door de netten belemmerd in hunne vlucht, en daar zij zich nu verder spoeden, geraken zij in de achter de watergangen geplaatste fuiken, waar ze door den kooiker gegrepen en meêdoogenloos om hals gebracht worden. Ook in ons vaderland heeft men hier en daar zulke verraderlijke inrichtingen ; vooral in die te Schiermonnikoog worden vele vogels gevangen.

Eendenkroos (*Lemna L.*) is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Lemnaceën*. Het wordt in ons land door een 5-tal soorten vertegenwoordigd, die aan de oppervlakte van stilstaande wateren leven, en onderscheidt zich door bladachtig verbreede stengelleden zonder bladeren, die van onderen van worteltjes voorzien zijn, door weinig in het oogloopende bloemen, die aan den rand dier stengelleden uit een spleet voorkomen, en door een éénhokkige, veelzadige doosvrucht. De planten zijn eenhuizig, en doorgaans vindt men op een van deze 2 mannelijke bloemen en 1 vrouwelijke bloem, te zamen omgeven door een vliezige scheede. Bij elk der eerste heeft men slechts één meeldraad, bij de laatste slechts één stamper. Het eendenkroos dient tot voedsel van jonge watervogels, van varkens en

Digitized by Google

Digitized by Google

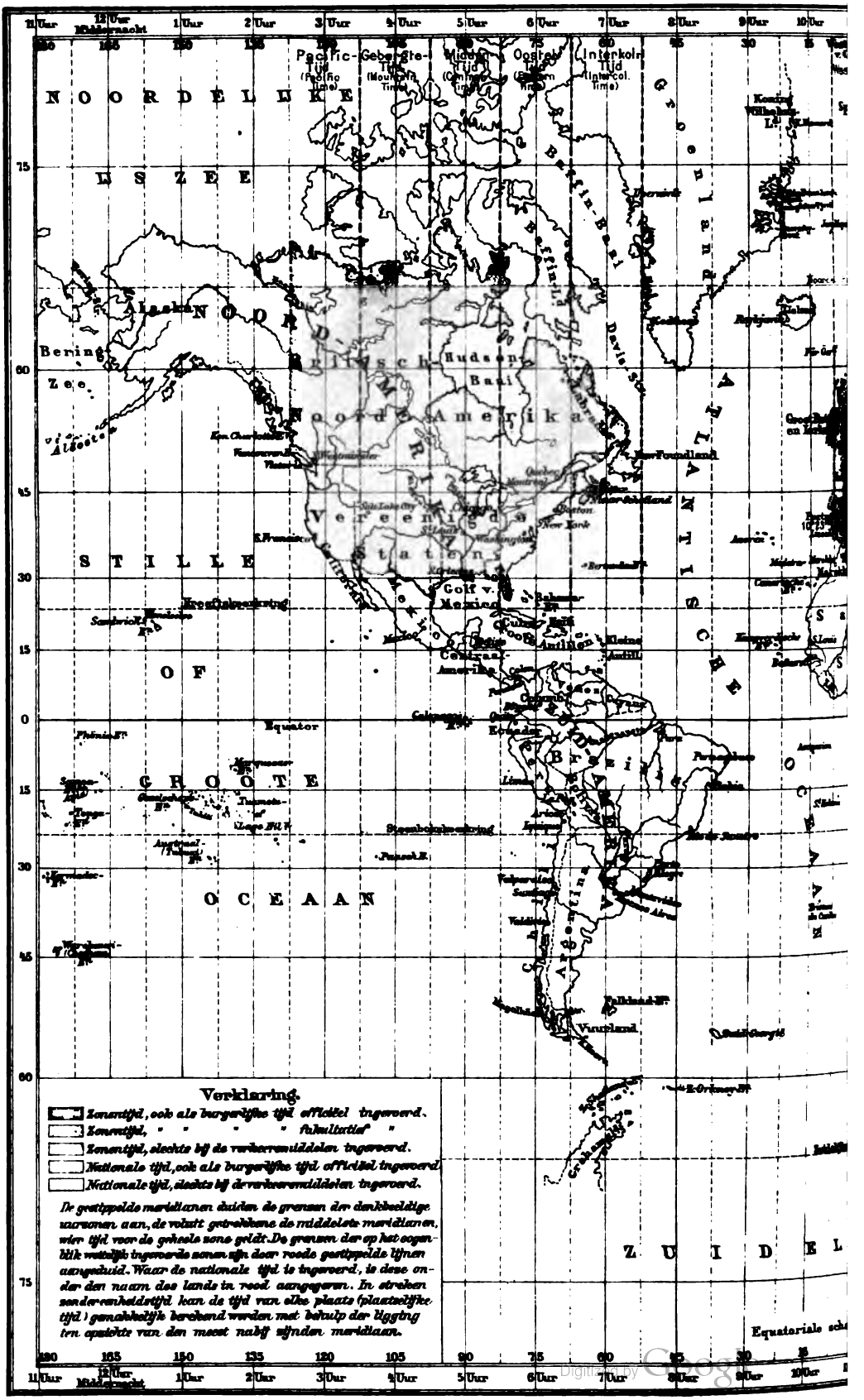
Pacific-Gebergte-Tijd (Pacific Time)
Midden Tijd (Central Time)
Oosten Tijd (Eastern Time)
Interkol. Tijd (Intercol. Time)
NOORDELIJKE
IJSZEE
Beringzee
Noord-Amerika
Brits. Hudsons Baai
Verenigde Staten
STILLE
OCEAAN
Golf v. Mexico
Centraal Amerika
Equator
Zuid-Amerika
ZUIDELIJKE
Verklaring.
Zonentijd, ook als burgerlijke tijd officieel ingevoerd.
Zonentijd, " " " " facultatief "
Zonentijd, slechts bij de verkeersmiddelen ingevoerd.
Nationale tijd, ook als burgerlijke tijd officieel ingevoerd.
Nationale tijd, slechts bij de verkeersmiddelen ingevoerd.
De gestippelde meridianen duiden de grenzen der dankbeeldige aanzonen aan, de volvuit getrokkene de middelste meridianen, wier tijd voor de geheele zone geldt. De grenzen der op het oogenblik wettelijk ingevoerde zonen zijn door roode gestippelde lijnen aangeduid. Waar de nationale tijd is ingevoerd, is deze onder den naam des lands in rood aangegeven. In streken zonder eenheidstijd kan de tijd van elke plaats (plaatselijke tijd) genaakkelijk berekend worden met behulp der ligging ten opzichte van den meest nabij zijnden meridiaan.

ATSELIJKE TIJD.

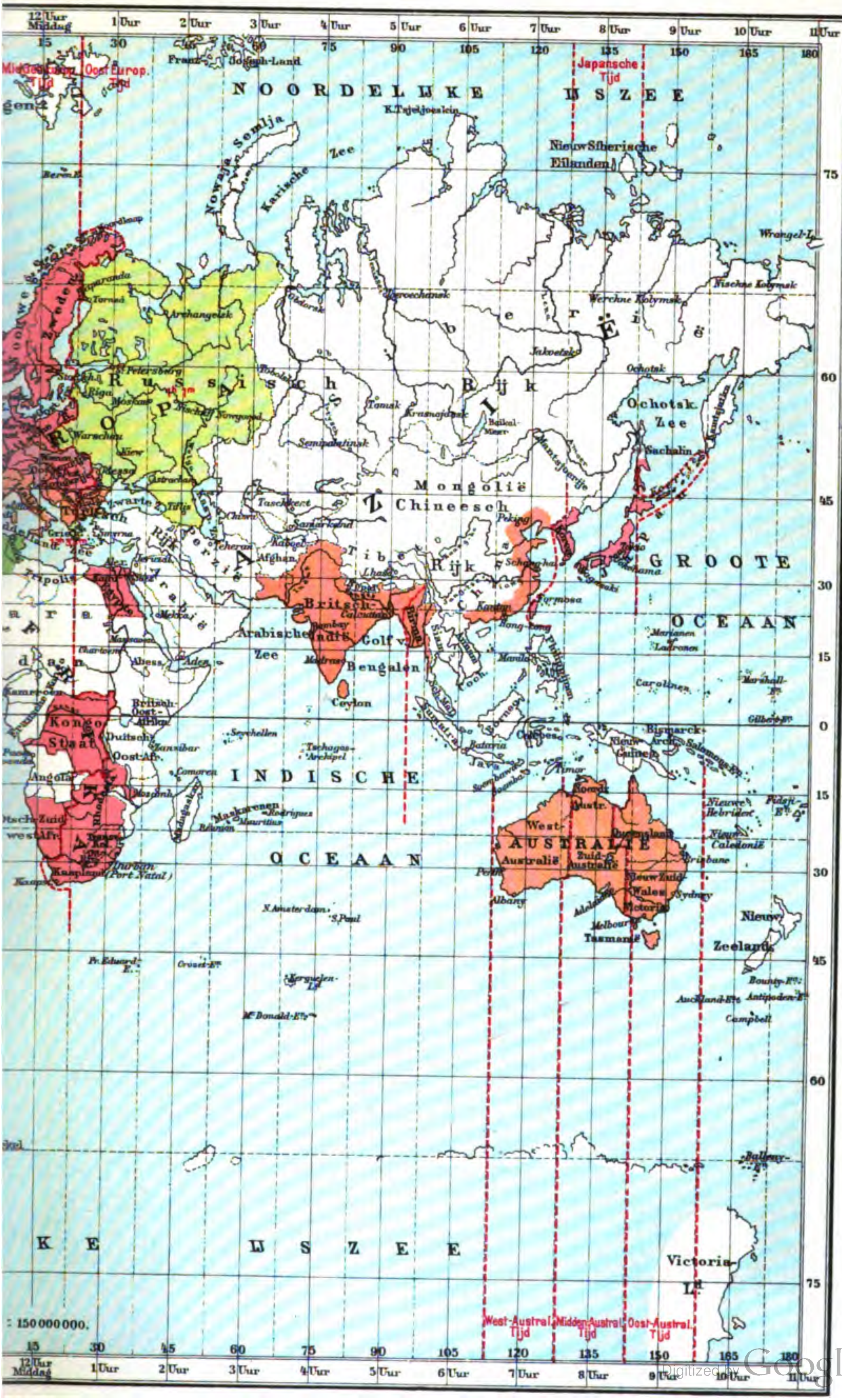

Digitized by Google

Digitized by Google

tot bemesting. Van de soorten noemen wij *L. trisulca L.* met lancetvormige, kruisgewijs met elkander verbonden stengelleden, *L. minor L.*, elk stengellid slechts met één wortelvezel en *L. polyrrhiza L.* met ronde stengelleden.

Eendenmossel *(Anatifa Laevis* Lam. of *Lepas anatifera)* is de naam van een dier, hetwelk voorheen tot de veelschalige schelpdieren werd gerekend, doch thans met de overige Rankpootigen (*Cirripedia*) tot de *Schaaldieren* (*Crustacea*) wordt gebracht. De schaal van den eendenmossel bestaat uit 4 gepaarde stukken en een ruggestuk, terwijl zijn lichaam eindigt in een vingervormigen steel, van 6 paar gelede aanhangsels voorzien (zie de afb.). Deze aanhangsels worden buiten de schalen uitgestoken en veroorzaken door hun bewegingen in het water den toevoer van voedsel. Sommige soorten leven als parasieten op haaien. Dit dier ondergaat een gedaanteverwisseling (zie *Cirripedia*). Het leeft in zee, heeft veel overeenkomst met de zeepokken (*Balanus*) en is eetbaar. Het ontleent zijn naam aan het oude sprookje, dat daaruit een soort van eenden ontstaat.

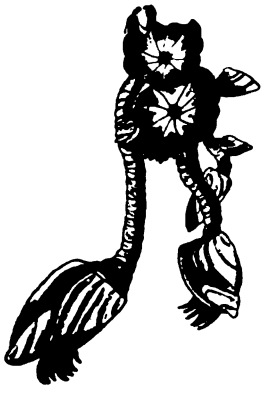

Eendenmossel.

In het bijzonder wordt de naam ook gegeven aan een zoetwatermossel (zie de afb.), welker

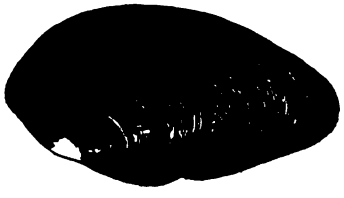

Eendenmossel.

dunne schelp bruinachtig olijfgroen met donkere dwarsbanden is gekleurd.

Eenheid is elk op zich zelf staand, een geheel vormend voorwerp, hetzij werkelijk voorhanden of slechts gedacht, verder ook elk afzonderlijk voorwerp van een gelijksoortige of ongelijksoortige reeks. De eenheid is geen getal, maar door samenvoeging van eenheden wordt een getal gevormd, terwijl een bepaalde samenvoeging van eenheden of een bepaald getal ook weder als een (collectieve) eenheid kan worden beschouwd. Alleen gelijksoortige eenheden kan men tot een getal samenvoegen. Beschouwt men een getal in het afgetrokkene, dan zijn de samenstellende eenheden onbenoemd. Op het begrip eenheid berusten alle bewerkingen met getallen en metingen.

Men spreekt van eenheid in een kunstwerk, wanneer er geen deel ontbreekt en alle deelen met elkander in harmonie zijn. Voorheen eischten de Fransche kunstrechters in het drama een drievoudige eenheid, namelijk van tijd, plaats en handeling. Zij werd door de oude Grieken geenszins gevorderd en wordt nu ook niet meer in acht genomen.

Eenheidspatroon noemt men die munitie, waarbij kogel, buskruit en ontstekingsmiddel tot één lichaam vereenigd zijn. Zij werd het eerst in de Zündnadelgeweren gebruikt. Tegenwoordig zijn alle handvuurwapenen en het grootste deel van het snelvuurgeschut (tot die van een kaliber van 15 c.m.) er van voorzien.

Eenheidstijd, ook *Zonetijd* en *Gordeltijd* geheeten (zie de kaart), noemt men den tijd, die bij onderling overleg door de verschillende beschaafde staten werd aangenomen in het belang van het internationaal verkeer, en waarbij in een bepaalde zone der aarde van pool tot pool dezelfde tijd heerscht. Terwijl voorheen in de samenleving alles geregeld was naar den waren plaatselijken tijd, zoodat deze van meridiaan tot meridiaan verschilde, want 1 graad verschil in geografische lengte staat gelijk met 4 minuten verschil in tijd (zie *Aarde*: *Aardrijkskundige Breedte en Lengte*), bleek na de uitbreiding van het spoorwegverkeer, dat hieraan groote bezwaren verbonden waren, vooral voor landen, die zich over een aanzienlijken afstand in O.-W. richting uitstrekken. Daarom besloot men in de meeste staten tot invoering van een nationalen tijd, doorgaans dien der hoofdstad, in de eerste plaats bij het spoorwegverkeer. Dit bleek echter op den duur niet voldoende, en vooral in de Vereenigde Staten werd steeds krachtiger aangedrongen op een meer afdoende regeling. Dit leidde eindelijk tot een internationale overeenkomst, waarbij bepaald werd, dat de aardomtrek (360°) verdeeld zou worden in 24 onderling gelijke gordels, elk 15° breed, zoodat de O. en W. grens telkens één uur tijdsverschil bezitten. Ieder dezer zonen zou dus door twee meredianen begrensd worden, terwijl de ware tijd van den middelsten meridiaan eener bepaalde zone als *de tijd* voor die geheele zone zou gelden. Hiervan werd, om praktische en nationale redenen, in zoo ver afgeweken, dat men als grens eener zone, in plaats van den betreffenden meridiaan, de staatkundige grens van een land aannam, waar beide slechts weinig van elkander verschilden (zie de kaart). Tusschen twee opeenvolgende gordels bestaat dus steeds een tijdsverschil van een vol uur. Deze regeling, vastgesteld op het internationale congres te Washington in 1889, vond verzet in Frankrijk, dat geen afstand wilde doen van den nul-meridiaan van Parijs ten gunste van dien van Greenwich. Voor en na werd deze regeling door de meeste beschaafde landen, ook in het burgerlijke leven aangenomen, in Nederland echter niet. Nadat onze spoorwegmaatschappijen er toe waren overgegaan den Greenwichtijd in te voeren, geschiedde zulks ook door een aantal grootere en kleine plaatsen, bijkans alle keerden echter later weer terug òf tot den plaatselijken, òf tot den nationalen (Amsterdamschen) tijd, welke laatste 20 minuten bij den Greenwichtijd voor is. In 1906 kwam het vraagstuk tot

Digitized by Google

invoering van een eenheidstijd voor ons land weer ernstig ter sprake, en gaf onze regeering te kennen, voornemens te zijn, om praktische redenen den Middel-Europeeschen tijd in te voeren. Een daartoe strekkend wetsvoorstel werd dan ook ingediend, hoewel Nederland, volgens zijn geografische ligging, den Greenwichtijd behoorde aan te nemen.

Eenhoevigen (*Solidungula*, zie de plaat) golden vroeger als een orde der van hoeven voorziene *Zoogdieren*, welke bij ons door het paard (*Equus caballus*) en den ezel (*E. asinus*) vertegenwoordigd wordt. Haar voornaamste kenmerken zijn gelegen in het gebit en in den bouw hunner pooten. Van de dieren dezer orde is de schedel langwerpig, het voorhoofd plat en de kaak vooruitspringend. In de boven- en onderkaak bevinden zich 6 snijtanden, daarnaast een tandelooze ruimte, waarin slechts een zeer kleine, rudimentaire hoektand doorbreekt, en daarnaast in elke helft van iedere kaak 6 kiezen (te zamen 24) met 4 gewonden en geëmailleerde lijnen (emailplooien) op de kauwvlakte. Van de vier pooten zijn de bovenste beenderen (opperarmbeen en dijbeen) kort en onder de huid van den romp verborgen, hierop volgen het spaak- en het scheenbeen, ellepijp en kuitbeen, verder een knieschijf, terwijl het deel, dat men bij het paard knie noemt, niets anders is dan het polsgewricht. De beenderen van de middelhand en den middelvoet zijn daarentegen zeer lang en sterk. De hand- en voetwortelbeenderen zijn klein en in 2 rijen geplaatst, en hierop volgt het zeer lange en zware middelbeen van den eenigen vinger en teen, gewoonlijk het hand- en voetbeen (*canon*) genaamd. Aan het bovenste uiteinde ontwaart men een paar uitsteeksels, de rest der overige, niet ontwikkelde middelhand- en voetbeenderen, zoogenaamde griffelbeenderen van de 2de en 4de vingers en teenen. De teen zelf bestaat uit 3 betrekkelijk kleine en korte stukken been, van welke de beide bovenste een geleding vormen, terwijl het verbreede eindlid in een breeden, hoogen, halvemaanvormigen hoef geborgen wordt. De huid is bedekt met kort en dik haar, de lange hals met een maan en de korte staart met een haarbos. Tot de familie der paarden behoort, behalve de tarpan of het wilde Aziatische paard, ook de dziggetai (*E. hemionus*) alsmede de zebra (*E. quagga*). De éénhoevigen zijn gezellig levende dieren, welke gaarne in steppen en boomlooze vlakten hun verblijf houden.

Terwijl men voorheen den paardehoef als een onverdeeld geheel tegenover den van 2—5 teenen voorzienen hoef der overige hoefdieren stelde, is in den laatsten tijd door de palaeontologie en de ontwikkelingsleer de homologie van den paardenhoef met den middelsten teen der onevenvingeringen (*Perissodaktyla*) zoo duidelijk aangetoond geworden en heeft men de afstamming van het paard, van deze, door middel van onderscheiden overgangsvormen, zoo nauwkeurig kunnen aantoonen, dat men de éénhoevigen tegenwoordig niet meer als een zelfstandige orde, maar als een familie der Onevenvingerigen beschouwt.

In de descendentieleer speelt de geschiedenis der éénhoevigen een belangrijke rol, daar men er in geslaagd is de ontwikkeling dezer dieren tot in de oudste tertiaire formaties van Europa en N.-Amerika te vervolgen en hun samenhang met de oudste, vijfteenige Oerhoevigen, zooals bijv. *Phenacodus*, aan te toonen. Met dezen laatste verwant waren *Hyracotherium*, *Eohippus* en *Pachynolophus*, paard-achtige dieren, welke ten deele niet grooter waren dan onze vos en aan de voorpooten meestal nog 4 teenen, sommige zelfs nog een vijfden rudimentairen teen bezaten. Op hen volgden *Palaeotherium*, *Lophiotherium*, *Anchilophus* e. a., met 3 teenen, waarvan vooral de middelste ontwikkeld was (zie fig. 1). Bij de geslachten *Anchitherium*, *Hipparion* (fig. 2 en 3) enz. zijn de drie teenen nog wel aanwezig,

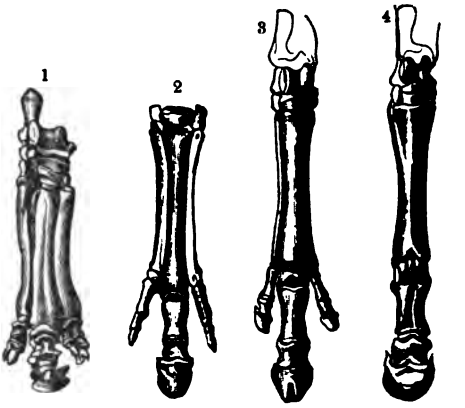

Eenhoevigen. 1. Palaeotherium, 2. Anchitherium, 3. Hipparion, 4. Equus.

de beide uiterste echter veel kleiner en niet meer den grond rakende. Overigens waren het reeds sierlijke paarderassen, welke door den bouw hunner hoeven groote snelheid en veel volhardingsvermogen bezaten. Met de geslachten *Pliohippus*, *Hippodactylus* en *Equus* (fig. 4) treden dan in de bovenste pliocene lagen de eerste echte éénhoevigen op.

Eenhoorn is volgens het oude volksgeloof een dier, dat de gedaante heeft van een paard en een langen rechten hoorn op het midden van het voorhoofd draagt. In die gedaante komt het voor in het wapen van Engeland. *Aristoteles*, *Plinius* en *Aelianus* maken er melding van, hoewel zij erkennen, dat zij het nooit gezien hebben. Sommigen meenden, dat het in Afrika te huis behoorde, en in verzamelingen van curiositeiten bewaarde men den tand van den narwal als den hoorn van den eenhoorn. Reizigers, die Afrika doorkruist hebben, deelen intusschen mede, dat de sage van het bestaan van zulk een schepsel ook daar algemeen is verspreid.

Eenhoorn is de naam van een sterrenbeeld, dat zich aan beide zijden van den evenaar uitstrekt tusschen 5 u. 55 m. tot 8 u. 40 m. rechte klimming en + 11° tot — 12° declinatie. Het bestaat uit 4 sterren van de vierde grootte en en 108 van geringere grootte. Daarin heeft men onderscheiden dubbelsterren en eenige prachtige sterrenhoopen. In een van deze laatste, door *Caroline Herschel* ontdekt, kan men honderd sterren waarnemen.

Digitized by Google

EENHOEVIGEN.

1. Ezel (Equus asinus). Lichaamslengte 1.50 M.

2. Tarpan (wild Aziatisch paard). Lichaamslengte ca. 1.50 M.

3. Dsjiggetai (Equus hemionus). Lichaamslengte 2.10 M.

4. Quagga (Equus quagga). Lichaamslengte 1.80 M.

Digitized by Google

Digitized by Google

Eenhoorn in de wapenkunde wordt voorgesteld (zie de afb.) als een springend paard met een langen, gedraaiden, rechten hoorn op het voorhoofd.

Eenhoorn.

Eenhuizig. Zie *Monoecus.*

Eenjarige planten (*plantae annuae*) noemt men die planten, welke in één jaar opkomen en haar geheele ontwikkeling doorloopen (zomerplanten). Veel soorten (wintergewassen) kiemen in den herfst, brengen den winter in weinig ontwikkelden toestand door, om in de volgende lente en in den zomer haar ontwikkeling te beëindigen (wintergraan). Eenjarige planten hebben dikwijls bloesems met zelfbestuiving en geven veel zaad.

Eenjarige vrijwilligers heeft men in Duitschland, Oostenrijk, Italië en (onder meer bezwarende voorwaarden) ook in Frankrijk. De instelling bestaat daarin, dat jongelingen, die door een getuigschrift van bepaalde scholen of een examen het bewijs leveren van een zekere mate van ontwikkeling, slechts één jaar aan den actieven dienst in het leger gebonden zijn en daarna in reserve worden geplaatst. Deze instelling is voor velen een prikkel, om zich door ijverig schoolbezoek de vereischte mate van ontwikkeling en alzoo het voorrecht van den éénjarigen dienst te verschaffen.

Eenknoop, beter bekend onder den naam van *Bentgras* (*Molinia*), is de naam van een plantengeslacht uit de groote familie der *Grassen* (*Gramineae*). Het onderscheidt zich door een 2- tot 4-bloemigen kelk met ongelijke kafblaadjes, door langere, kegelvormige bloempjes, lancetvormige, spitse klepjes, bijna geknotte honigschubben, kwastvormige stempels en half gesleufde vruchten. In ons land groeit de *M. coerulea* met onbehaarde klepjes, een uitgerekte, bijna samengedrongen, gelijkvormige pluim, rechtstandige, langwerpig-rolronde bloempjes en een halm, die nagenoeg geen knoopen heeft.

Eenkoorn, *Triticum monococcum L.*, één- of tweejarige plant uit de familie der *Gramineeën*, is een speltachtige tarwesoort, met kleine, gedrongene, zijdelings afgeplatte aren, waaraan twee rijen aartjes, elk met 1 korrel. De kelkkafjes zijn aan den top van 2 scherpe tandjes voorzien. Het wordt als winter- en zomergewas in Zwitserland en Zuid-Europa verbouwd. Aan zaaizaad wordt 2,5—4 H.L. per H.A. gebruikt en de opbrengst bedraagt 20—45 H.L. korrels en 900—3000 kg. stroo per H.A.

Eenmonden is een soort ingewandswormen (zie aldaar), die tot de familie der Botachtigen behoort. De veranderlijke eenmond komt in de buikholte van het waterhoen en andere watervogels voor.

Eenrailspoorweg noemt men een stelsel van spoorwegen, waarbij slechts van één enkele rail gebruik gemaakt wordt. Het wordt echter slechts weinig toegepast en rendeert alleen in heuvelachtig terrein, waar de kosten voor den onderbouw van gewone spoorwegen zeer hoog zouden worden. De eene rail, die het gewicht van den spoorweg draagt, bevindt zich boven op een bok (zie fig. 1).

Fig. 1.

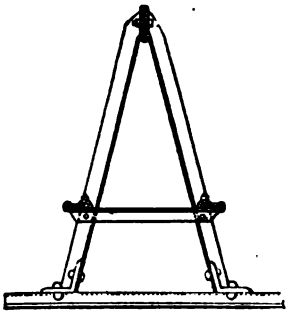

Eenrailspoorweg.

Aan de zijkanten bevinden zich de leidrails, die de wagens in verticalen stand houden, waarom men natuurlijk ook het zwaartepunt der wagens zoo laag mogelijk neemt. Bij de locomotief vormen de leidraderen de drijfraderen, die ter verhooging der wrijving, door een afzonderlijke inrichting tegen de leidrails worden gedrukt. Hoewel de eerste spoorweg met één rail reeds

Fig. 2.

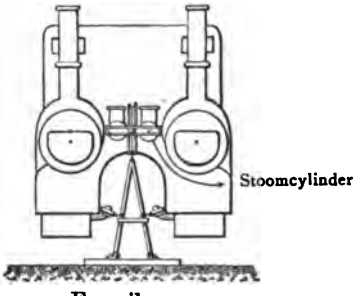

Eenrailspoorweg.

Fig. 3.

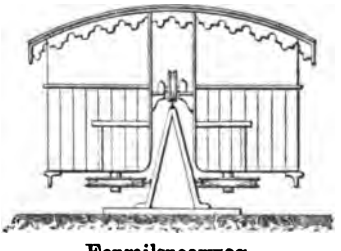

Eenrailspoorweg.

Fig. 4.

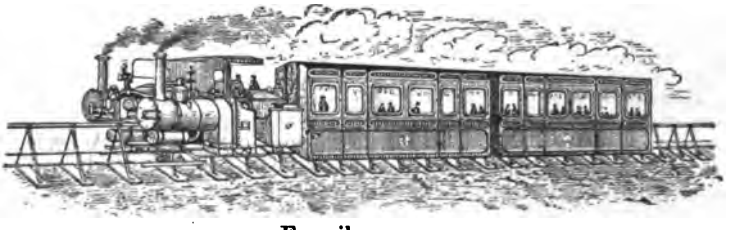

Eenrailspoorweg.

Digitized by Google

in 1821 door *Robinson Palmer* werd uitgevonden, werd de eerste grootere eenrailspoorweg echter eerst in Algiers gebouwd tot vervoer van espartogras; in 1882 waren er reeds 105 km. in exploitatie. In Ierland is zulk een spoorweg aangelegd over 15 km. tusschen Listowel en Ballybunnion. Een nadeel van deze spoorwegen is, dat de gemeenschap van het land aan beide zijden der lijn slechts met behulp van trappen of tunnels tot stand kan komen. Als wissels gebruikt men bij de genoemde lijn in Ierland draaischijven van 5—6 m. doorsnede, als remtoestel de Westinghouse-rem. Fig. 2 geeft een doorsnede van de locomotief, fig. 3 van een rijtuig en fig. 4 van een volledigen trein.

Eenruiters. Hieronder wordt een bijzondere vorm van ramen verstaan, die bij de broeierij in de groententeelt algemeen gebruikt worden. Eigenlijk is een eenruiter een glasschijf van wit glas, in een smal, stevig, houten raam gevat, dat zonder dwarsroeden in staat is de glasschijf voldoenden steun te geven. De grootte bedraagt 1,50 lengte bij 0,80—0,85 breedte. Door de algeheele afwezigheid van licht onderscheppende deelen zijn *eenruiters* bijzonder geschikt om bij zeer vroege teelten alle licht in 't vroege voorjaar op te vangen, maar bovenal bieden zij het belangrijke voordeel, dat ze door één persoon opgenomen, verlegd en behandeld kunnen worden. In de centra van groentenproduktie in ons land, zooals het Westland, Berkel, Delft, Rotterdam en Sloten, geeft men aan de eenruiters de voorkeur boven andere, vooral de ouderwetsche veel licht onderscheppende ramen. Eigenaardig is, dat zij in het buitenland nog zoo goed als onbekend zijn.

Eenrum is een gemeente in de provincie Groningen, 2902 H.A. groot met 2753 inwoners (1905), begrensd door de gemeenten Kloosterburen, Leens, Winsum en Baflo aan de landzijde en door de Wadden aan de zeezijde. De bodem bestaat uit zware klei en wordt grootendeels voor landbouw gebruikt; daarnaast houdt de bevolking zich ook met veeteelt bezig. De gemeente omvat de dorpen Eenrum, Pieterburen, Westernieland en Wierhuizen, benevens de gehuchten Deikum, Drieborg, de Hander, de Horn en de Streek.

Het dorp Eenrum telt 1200 inwoners en bezit een Hervormde kerk met een hoogen fraaien toren. Het is zeer oud en bezat in de Middeleeuwen vele adellijke huizen, die echter in de burgeroorlogen verwoest zijn geworden.

Eenschaduwigen of *Antiscii*. Zie *Acsii*.

Enslachtige planten noemt men in de plantkunde zulke planten, wier bloemen alleen meeldraden of stampers hebben.

Enslagstelsel is een landbouwstelsel, waarbij het land telken jare met hetzelfde gewas wordt bebouwd. Het wordt toegepast in streken, waar de noodige mest zeer gemakkelijk kan worden betrokken of waar weinig gronden geschikt voor den akkerbouw zijn.

Enzaadlobbige planten (*Monocotyledones*) vormen een klasse van het plantenrijk. Reeds spoedig na het ontkiemen verschrompelt de hoofdwortel en wordt door bij-wortels vervangen. De kiem is klein, daarentegen is het kiemwit krachtig ontwikkeld. Er is maar één zaadlob aanwezig en deze blijft gewoonlijk in de zaadhuid besloten en dient om het vloeibaar wordende kiemwit op te zuigen; bij de Grassen is deze zaadlob vleezig en schildvormig en heet daar schildje (*scutellum*). De stam bezit verspreide vaatbundels; de bladstand is afwisselend en de bladeren zijn in den regel zonder bladstelen en kromnervig, terwijl de bladrand gaaf is. De bloemen zijn 3-tallig en bezitten veelal 2 kransen van bloembekleedselen (beide bloemkroonachtig, dus een bloemdek vormend), 2 kransen van meeldraden en één van vruchtbladeren. Het meest sprekende type vindt men bij de Liliifloren. Men verdeelt de Monocotylen in de volgende orden: *Liliifloren*, *Enantioblastae*, *Spadicifloren*, *Glumifloren*, *Helobiae*, *Scitaminae* en *Gynandrae*.

Enzame opsluiting. Zie *Straf*.

Eer in subjectieve beteekenis duidt de zedelijke verdiensten van een persoon aan, in objectieve beteekenis de uiterlijke achting, die hem krachtens die verdiensten door anderen wordt betoond. Een man van eer heeft door zijn gevoelens, woorden en daden aanspraak op die erkenning, welke men in haar uiting met den naam van *eerbied* of *hulde* bestempeld. Het besef van hetgeen men tot handhaving zijner eer verplicht is, noemt men eergevoel, en het jagen naar eer draagt den naam van *eergierigheid* of *eerzucht*. Meer bepaald uit een juridisch oogpunt zullen wij onze aandacht vestigen op *eer*, *eerloosheid* en *eerestraffen*.

Eer is nauw verwant, soms zelfs vereenzelvigd, met *recht*: *eerloosheid* heeft dikwijls de beteekenis van *rechteloosheid*. Eer, achting voor zichzelf, kan alleen bestaan bij een vrij denkend en handelend wezen, bij een persoon met een eigen wil, met zelfbewustzijn, die zich zelf verantwoordelijk stelt voor zijn gedachten en daden; slechts voor zulk een individu kunnen anderen, van gelijke gevoelens, eerbied koesteren. Als zoodanig is zij het grondbeginsel, waarop elke staat, als een op het recht steunend organisme der maatschappij, berust, zoowel de republiek, als de monarchie. Dat subjectief gevoel van eer kan, waar het gekrenkt wordt, slechts geheeld worden in den strijd, door het toonen van verachting zelfs van het doodsgevaar, om daardoor blijk te geven, dat niets hooger staat, zelfs niet het leven, dan het bewustzijn, dat men een wezen is, dat de achting voor zich zelf en die van anderen houdt voor het hoogste goed. Dit is, zoo niet de oorsprong, dan toch de opvatting van het duël of tweegevecht (zie aldaar).

In de vaststelling van het begrip *eer*, in verschillende tijden en bij onderscheiden volken, vinden we nog al gebreken en zelfs tegenstrijdigheden in de opvatting, hetgeen niet te verwonderen is, omdat de woorden *eer* en *schande* iets geestelijks, iets onstoffelijks aanduiden. Eer veronderstelt altijd een zekere mate van zedelijkheid in maatschappij en wetgeving, achting voor personen van personen en van den staat, vrijheid, om het goede niet alleen hoog te schatten, maar ook te verwezenlijken, zedelijkheid en vrijheid niet alleen van binnen, in gedachten, maar ook naar buiten, in daden. Derhalve kan de ware eer slechts bestaan in vrije, constitutioneele staten; het despotisme kan wel een zwakken steun vinden in het aankweeken van ijdelheid, valsche eerzucht en zin voor genot en praal; de theocratie moge zich trachten staande te houden door genadebetoon en zelf-

Digitized by Google

verheerlijking van zelfzuchtige priesters, de ware eer eischt vrijheid van denken en handelen; zij kan alleen bestaan bij en betoond worden aan de vrije zedelijke individualiteit. Een aantasting van die achting is een beleediging; gebrek daaraan of geheele vernietiging daarvan is oneer, schande, *infamie*. Het wezen en de grondslag der eer is dus de achting voor zich zelf en die, door anderen ons betoond; de zoogenaamde juridische eer berust daarop evenzeer; alleen is het begrip in de wetten scherper afgebakend en deels ruimer, deels enger opgevat, dan het hierboven omschreven is.

Deze eer is de innerlijke waardeering, de erkenning van waardigheid, waarop een rechtspersoon, dus ook een corporatie, een volk aanspraak heeft volgens de wet; een aanspraak, die hem niet ontnomen kan worden door de minachting van enkelen, maar slechts door de uitspraak van zijn medeburgers volgens de vormen der wet, meestal door den rechter. Eer en recht staan onderling in het nauwste verband, eerloos is rechteloos en omgekeerd.

Eer veronderstelt een kring van rechten en plichten; zoo spreekt men van burgereer, waarbij men denkt aan de vervulling van de rechten en plichten als burger; van militaire eer, waarbij men het oog heeft op de waarneming der plichten en de uitoefening der rechten van den krijgsman; van koopmanseer; van de eer van een edelman, enz.

Aan slaven is daarom ook het bezit van eer ten allen tijde ontzegd; onderdanen van een despoot kunnen er om dezelfde reden evenmin aanspraak op maken. De eer is alzoo de ware bron der vrijheid, omdat zij is het betrouwbare richtsnoer voor getrouwe plichtsvervulling; zij is het hechtste bolwerk tegen despotisme en theocratie, het hoogste goed voor een volk, onder welken regeeringsvorm ook. Het eergevoel is een groote kracht ten goede; het legt een band van wederkeerig belang tusschen burgers van denzelfden staat, tusschen leden van denzelfden stand of dezelfde corporatie. Vandaar, dat de oneer, een der leden aangedaan, ook de anderen treft; vandaar, dat reeds de volken der Oudheid de goede vruchten erkenden, die de aankweeking van dat eergevoel onder de burgers door het houden van wedstrijden van allerlei aard geeft. Slaafschheid, onderdrukking der vrijheid, wreedheid, zingenot en ijdelheid dooden dat ware eergevoel; lijfstraffen onderdrukken de ontwikkeling van dat gevoel ten sterkste. De Grieken eerden de overwinnaars in hun spelen door hun hoofden met kransen te sieren en hun eerezetels in te ruimen aan den maaltijd en op de openbare plaatsen; de Romeinen schonken hem, die zich verdienstelijk jegens den Staat gemaakt had, de burgerkroon; standbeelden en gedenkteekens houden ten allen tijde en bij alle volken de gedachtenis van die mannen in eere, die zich in kennis, in kunst, in wetenschap, in dapperheid of deugd boven anderen groot betoond hebben. Ridderkruisen en eereteekens mogen gehecht worden op de borst van mannen, die verdiensten hebben jegens de maatschappij, den staat of hun medeburgers, eeretitels worden hun ter onderscheiding geschonken. De ware eer bloeit het weligst in een land met een vrije pers en een openbare, zelfstandige, onpartijdige rechtspraak: daar alleen kan iemand aanspraak maken op de achting van allen; daar kunnen allen door het vestigen eener algemeene, *publieke* opinie eer geven aan hem, wien eere toekomt, en met oneer straffen hem, die door eigen wangedrag de schande op zich heeft geladen.

Eerloosheid, geheel of gedeeltelijk, d. w. z. het ontnemen der eer of vermindering daarvan, is het ontnemen van recht. Het kan alleen geschieden bij vonnis van den rechter; niet dat het vonnis die eerloosheid medebrengt; zij is een gevolg van de daad, waarvoor de schuldige veroordeeld wordt; daarom moet de eerloosverklaring ook niet voor alle gevallen verplichtend gesteld worden, maar aan het oordeel des rechters worden overgelaten, om in elk voorkomend geval naar omstandigheden te beslissen, of er redenen bestaan, om den dader eerloos te verklaren of niet. Hij, die geheel uit de maatschappij verstooten wordt, verliest alle rechten, dus ook de eer; dat is de oudste opvatting, zoowel bij de Romeinen als Germanen, die tot op onze dagen is bewaard gebleven in het begrip *burgerlijken dood*, een begrip, dat evenwel als geheel strijdig met onze opvatting van recht en volstrekt niet meer passende in onze toestanden, gelukkig uit onze wetgeving verdwenen is (zie *Burgerlijke dood*). De rechteloos- en eerloosheid is oorspronkelijk volstrekt niet van rechtswege het gevolg van de doodstraf, evenmin als de confiscatie. Zij is een uitvinding van de despotieke Romeinsche keizers, die aldus beletten wilden, dat de goederen der veroordeelden aan de ergenamen vervielen, om ze aldus voor den staat, dat is voor zich zelf, te kunnen bemachtigen.

De Fransche Code Pénal van 1810 zegt, dat de straffen, op misdaad (*crime*) gesteld, zijn òf lijfstraffen, met eerloosheid gepaard gaande, òf blootelijk onteerende straffen. De eerste zijn: de doodstraf, dwangarbeid, eeuwigdurende of tijdelijke deportatie en tuchthuisstraf; de tweede: de kaak, de verbanning en de ontzetting uit burgerrechten. Onder de op wanbedrijf gestelde boetestraffen (correctioneele) treffen wij aan de ontzegging voor een tijd van zekere burger-, burgerlijke en familierechten. De uitspraak dezer eerloosheid wordt den rechter verplichtend gesteld in de gevallen, waarin de wet deze straffen op een daad heeft gesteld. Dit beginsel is in Nederland verworpen door de wet van 28 Juni 1854, die bovendien groote verandering in de straffen, vooral verzachting in 't algemeen, en afschaffing der lijfstraffen, heeft aangebracht. De doodstraf is behouden gebleven tot 1870. Alleen de crimineele straffen zijn en blijven nog heden ten dage per se onteerend: het mag vreemd genoemd worden, dat de wetgever ook hier niet aan 's rechters oordeel heeft overgelaten, om aan de straf al of niet onteerende gevolgen te verbinden. De rechten, die thans alle of voor een gedeelte aan correctioneel veroordeelden kunnen ontnomen worden, zijn: het kiesrecht, het recht om openbare bedieningen of ambten waar te nemen, het recht om voogd of curator over vreemden of over eigen kinderen te zijn, het recht om getuigenis onder eede in burgerlijke zaken af te leggen en het recht om schietgeweer en wapenen te dragen. Zie verder *Infamie*, *Injurie*.

Er kunnen zich gevallen voordoen, waarbij

Digitized by Google

iemand's eer wordt aangetast, of omgekeerd iemand zich zoodanig gedraagt, dat hij niet alleen zijn eigen eer, maar tevens die van den geheelen stand, waartoe hij behoort, besmet, zonder dat in een van beide gevallen de tusschenkomst des rechters kan worden ingeroepen, of zulks wordt om bijzondere redenen niet wenschelijk geacht. In zulk geval wordt de zaak somtijds ter beslissing voorgelegd aan een *Eeregerecht* of *Raad van Eer* (zie aldaar).

Eerde, *Jan Rudolf van*, een Nederlandsche geschied- en oudheidkundige, werd geboren te Ten Boer in Groningen den 30sten Augustus 1774. Hij studeerde te Groningen in de letteren, werd conrector aan het gymnasium aldaar, was als lid der commissie van toezicht met ijver voor het onderwijs werkzaam, werd eerst benoemd tot hoogleeraar aan de hoogeschool te Franeker, voor welke betrekking hij bedankte, en later aan die te Groningen (1808), welke betrekking hij aanvaardde met een redevoering: „De historiae imprimis universalis a recentioribus excultae amplitudine et praestantia". In 1816 werd hij bibliothecaris der hoogeschool en leverde in 1833 een nieuwen catalogus. Ook was hij secretaris van het instituut voor doofstommen. Hij overleed den 10den November 1835. Hij was lid van het Koninklijk Aziatisch Genootschap te Londen en van het Koninklijk Genootschap voor Noorsche oudheidkunde te Kopenhagen. Behalve eenige redevoeringen heeft hij niets oorspronkelijks uitgegeven.

Eerdmans, dr. *Bernardus Dirk*, een Nederlandsch godgeleerde, hoogleeraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden, werd in 1868 te Maasdam geboren en studeerde in de theologie aan de Leidsche Hoogeschool, waar hij in 1891 tot theologiae doctor werd bevorderd op een proefschrift getiteld „Melekdienst en vereering van hemellichamen in Israël's Assyrische periode". Slechts zeer kort was hij predikant en werd van zijn standplaats Midwoud, waar hij van 1896 tot 1898 vertoefde, geroepen tot vervulling van den leerstoel voor Israëlitische letterkunde en geschiedenis van den Israelitischen godsdienst te Leiden, die aan hem, als opvolger van Professor *W. H. Kosters*, tot heden onafgebroken bleef toevertrouwd, en welke hij aanvaardde met een rede getiteld „Het verband tusschen de beoefening van het Oude Testament en de Semitische studiën in het algemeen". Zijn wetenschappelijke arbeid is gedeeltelijk verspreid in periodieken; afzonderlijk verscheen: „Het recht der vrijzinnigen van de Nederlandsch hervormde kerk" (1901).

Eereburger is de titel, dien men geeft aan zulke personen, welke door bijzondere verdiensten uitmunten, ter belooning waarvan de een of andere gemeente hen tot eereburger maakte. Dat burgerrecht geeft wel de rechten, maar niet de verplichtingen van een gewoon burger, in Beieren zelfs de eerste niet.

Eeredienst is een woord, waardoor de uitwendige godsdienstvormen der kerkgenootschappen worden aangeduid, strekkende tot vereering van het Opperwezen. Te voren bestonden in ons land twee *ministeriën van Eeredienst*, welke later in afdeelingen van andere departementen zijn opgelost. Tegenwoordig vormt eeredienst een afdeeling van het departement van Financiën.

Eerelman, *Otto*, een Hollandsch dier- en landschapschilder, werd geboren te Groningen den 23sten Maart 1839. Hij was werkzaam te 's Gravenhage en Arnhem, waar hij thans woonachtig is. *Eerelman* is vooral bekend door zijn manier van honden schilderen. Zijn schilderijen vindt men in veel particuliere verzamelingen. Een stuk van hem bevindt zich in het Rijksmuseum te Amsterdam.

Eerens, *Dominique Jacques de*, geboren te Alkmaar den 17den Maart 1781, trad 17 jaar oud als soldaat in Nederlandschen dienst, klom spoedig op, nam in 1800 en 1801 deel aan de veldtochten in Duitschland en werd op het slagveld door generaal *Dumonceau* tot luitenant bevorderd. In 1805 werd hij 1ste luitenant der garde van koning *Lodewijk* en ridder van de orde der Unie, in 1809 luitenant-kolonel, in 1810 geplaatst in Franschen dienst bij het 1ste regiment tirailleurs der keizerlijke garde en benoemd tot ridder van de orde der Réunie, vervolgens tot ridder van het Legioen van Eer en in 1812 tot chef van den staf van de 2de divisie infanterie der keizerlijke garde. Steeds nam hij deel aan den oorlog, zoodat hij van 1803 tot 1815 niet minder dan 10 veldslagen bijwoonde, waarin hij zich door menige dappere daad onderscheidde. In 1814 werd hij kolonel in Nederlandschen dienst en ontving in 1815 een aanstelling tot generaal-majoor. In 1819 werd hij commandant van Noord-Brabant en ridder der Militaire Willemsorde 3de klasse, in 1826 luitenant-generaal en inspecteur der infanterie, in 1829 ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw en directeur-generaal van Oorlog, en in 1831 commandeur der orde van den Nederlandschen Leeuw.

In 1834 werd *de Eerens* benoemd tot luitenant-gouverneur-generaal van Nederlandsch Indië. In 1836 aanvaardde hij er het hoogste gezag en overleed te Buitenzorg den 30sten Mei 1840. Daar hij een grooten ijver aan den dag legde en welvaart en wetenschap trachtte te bevorderen, wordt zijn bestuur aldaar zeer geroemd.

Eereprijs (*Veronica L.*) is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Scrophularineeën*. Het is nagenoeg over de geheele aarde verspreid en onderscheidt zich door tegenovergestelde of kransgewijs geplaatste, zelden door afwisselende bladeren en door okselstandige of in trossen en aren geplaatste bloemen, welke bestaan uit een 1- tot 5-spletigen kelk met ongelijke slippen, een radvormige, meestal blauwe, 4-deelige bloemkroon met eenigszins ongelijke slippen, 2 lange meeldraden, een samengedrukt vruchtbeginsel en een 2-kleppige, veelzadige doosvrucht. In ons land komen een 20-tal soorten voor. *V. chamaedrys* (*Gamander Eereprijs*) op grasgrond in Mei en Juni bloeiend met hemelsblauwe bloemen, 15 tot 30 cm. hoog wordend, en waarvan de stengel twee rijen haren bezit, terwijl de bladeren eirond en kortgesteeld zijn. *V. officinalis* (*Manneke eereprijs*) op schaduwrijken zand- en heidegrond, 10 tot 30 cm. hoog met lichtblauwe bloemen soms ook meer witachtig. *V. scutella*, *V. anagallis*, *V. Beccabunga* (*Beekpunge*) zijn talrijk te vinden in slooten of moerassige plaatsen. *V. arvensis* en *V. hederifolia* zijn talrijk te vinden op akkers, de eerste het geheele zomerjaar door, de tweede meer in den voorzomer.

Digitized by Google

Eerste Edele was ten tijde der Republiek van de Vereenigde Nederlandsche Gewesten in de provincie Zeeland de titel van den vertegenwoordiger des adels in de Staten-Provinciaal. De adel was n.l. in dit gewest òf uitgestorven, òf in verval geraakt en bracht daarom in de Statenvergadering slechts één stem uit, tegen de steden 6. Die stem behoorde sedert omstreeks 1550 aan *Maximiliaan* van Bourgondië, uitmuntende door zijn hooge afkomst en vele bezittingen, waartoe ook Veere en Vlissingen behoorden. Na zijn dood verkreeg prins *Willem van Oranje* de waardigheid van „eerste edele" voor zijn zoon *Philips Willem*, als heer van St. Maartensdijk op Tholen. Sedert *Willem I* in 1581 het markgraafschap Veere en Vlissingen had gekocht, rekenden de prinsen van Oranje zich krachtens die bezitting gerechtigd, als „eerste edele" zitting te nemen. Wel werd dit door de Staten bestreden, maar toch hebben alle prinsen van Oranje tot *Willem V* toe die waardigheid bekleed.

Eerste Kamer. Zie *Staten-Generaal.*

Eerste Punt, *Java's*, of *Tandjoeng Koelon Kaap* is het meest westelijke punt van het eiland Java, aan Straat Soenda, waar een lichttoren is geplaatst.

Eerstgeboorterecht. Zie *Erfrecht.*

Eesten. Zie *Bier* en *Tabak.*

Eetbare aarde. Zie *Aarde, eetbare.*

Eetlust. Zie *Appetijt.*

Eetvelde, *Edmond van*, een Belgisch staatsman, werd geboren den 21sten April 1852 te Moll, bezocht de handelsschool te Antwerpen, reisde vier jaar buiten Europa en trad in Chineeschen dienst, waar hij verscheiden jaren bij het tolwezen werkzaam was. In 1878 werd hij door de Belgische regeering als plaatsvervangend consulgeneraal naar Calcutta gezonden en in 1880 definitief als zoodanig aangesteld. In 1884 werd hij in gelijke betrekking naar Bombay overgeplaatst. Na de stichting van den Kongostaat (1885) aanvaardde hij de portefeuille van Buitenlandsche, in 1891 van Binnenlandsche Zaken en in 1892 van Financiën. Na de hervorming van het bestuur werd *van Eetvelde* staatssecretaris van den Kongostaat. In 1897 in den adelstand opgenomen, legde hij in 1903 zijn betrekking neder en werd raadsman des konings in de Kongo-aangelegenheden.

Eeuw noemt men een tijdperk van 100 jaren. Men gebruikt dat woord echter ook in de beteekenis van een onbepaald tijdvak, wanneer men spreekt van de gouden eeuw onzer letterkunde, van de eeuw van *Lodewijk XIV*, van de gouden, zilveren, koperen en ijzeren eeuw volgens *Ovidius*, enz.

Eeuwig edict is de naam der overeenkomst, in 1577 tusschen de Algemeene Staten van Nederland en don *Juan*, als landvoogd door koning *Philips II* hierheen gezonden, gesloten, waarbij de Staten hem in zijn waardigheid erkenden, terwijl hij beloofde de Pacificatie van Gent (zie aldaar) te zullen naleven en de vreemde troepen weg te zenden.

Ook verstaat men er onder het in 1667 door de Staten van Holland, tegen den raad van *Jan de Witt* genomen, doch gewoonlijk hem toegeschreven besluit, waarbij de waardigheid van stadhouder in Holland zou worden afgeschaft en ook in de andere provinciën de kapitein-generaal niet tegelijkertijd stadhouder zou mogen zijn. Dit Eeuwig Edict werd reeds in 1672 opgeheven.

Eeuwige lamp is de lamp, die in de Katholieke Kerk voor het altaar, waarin de gewijde hostie bewaard wordt, steeds brandend gehouden wordt.

Eeuwige stad (Latijn *urbs aeterna*) is een kerkelijke naam voor Rome. Officieel vinden wij dezen naam reeds in den *Codex Theodosianus* (4de eeuw).

Eeuwig Evangelie (*Evangelium aeternum*) noemt men naar Openbaring XIV : 6 de geschriften van abt *Joachim van Fiore* in Calabrië, die geen profeet wilde zijn, maar wel de gave bezitten de Bijbelsche voorspellingen te verklaren. Van zijn drie geschriften („Liber concordantiae Novi et Veteris Testamenti", „Psalterium decem chordarum" en „Expositio in Apocalypsin") maakte het apokalypistische fanatisme der tegen Rome steeds vijandiger optredende spiritualistische Franciscanen gebruik. Omstreeks 1254 schreef de minoriet *Eherardino van Borgo San Donnino* een inleiding („Liber introductorius") tot de onder den naam „Eeuwig Evangelie" bekende geschriften van *Joachim*, waarin het pausdom als een niet-geestelijke macht, het apostolische Christendom als een onvolkomen trap van ontwikkeling beschouwd wordt.

Eeuwigheid (Latijn *aevum*, Grieksch *aion*) is de ontkenning van den tijd, in de eerste plaats voorgesteld als tijd na en achter den tijd, vervolgens als tijd vóór den tijd, als tijd zonder begin en zonder einde. Het gewone en tevens duidelijke symbool van eeuwigheid is een slang met den staart in den bek, in den vorm van een cirkel. De eeuwigheid der wereld of een begin- en eindeloos zijn der dingen maakt niet alleen den grondslag uit van het hylozoïsme en het pantheïsme, maar ook de speculatieve theologie neemt haar aan, daar een eeuwige God niet zonder een eeuwig object van zijn denken en scheppen gedacht kan worden. De eeuwigheid Gods is die eigenschap van God, volgens welke de beperking van den met de wereld en haar veranderingen ontstanen tijd niet van toepassing zijn op Hem, het begin van allen tijd. Alle deze dogma's ondergingen een verandering na de ontdekking van *Kant*, dat de tijd slechts een subjectieve vorm van beschouwing is, en men verstaat daarom onder eeuwigheid niet den zoowel naar voren als naar achteren tot in het oneindige verlengden tijd, maar het aan den subjectieven tijdvorm tegengestelde, begrijpbare wezen, zoodat Godheid en Wereld zich onderscheiden als Eeuwigheid en Tijd.

Eeuwig leven noemt de godsdienstige, speciaal de Christelijke wereldbeschouwing, den volmaakten toestand van het individu (vgl. *Genesis* III : 22). Het denkbeeld, dat het eeuwig leven een gevolg is van de gemeenschap met den eeuwig levenden God, is een denkbeeld, dat reeds gevonden wordt bij de oude Hebreeën (zie *Psalmen* XVI : 10 en 11; LXXIII : 26). Speciaal is het eeuwige leven, in tegenstelling tot het Grieksche begrip der onsterfelijkheid en het kenmerkende dogma der opstanding van het na-

Digitized by Google

exilische Jodendom, de specifiek Christelijke vorm van het geloof in de toekomst, zooals die voorkomt in het Evangelie van *Johannes*.

Eeuwig vuur. Zie *Aardgas* en *Vesta*.

Eewssum of *Ewssum*, een adellijk Friesch geslacht. Zie *Eusum*.

Efendi of *effendi*, afkomstig van het Nieuw-Grieksche woord *αὐθέντης* (heer), is in Turkije een eeretitel, die met ons „heer" overeenkomt. Hij wordt toegekend aan burgerlijke staatsambtenaren, daar militairen en Hofbeambten dien van *aga* voeren. Veelal wordt de titel achter de betrekking gevoegd. Zoo draagt de eerste lijfarts van den sultan den naam van *hakim-efendi*, de minister van Buitenlandsche zaken dien van *reisefendi* enz.

Effect is in het algemeen een werking, en vooral een verbazingwekkende werking, die door iets nieuws en ongewoons de aandacht gaande maakt. Men verhoogt het lichteffect van een schilderij door het aanbrengen van sterke schaduwen en het effect van een rede door tegenstellingen. Vooral kan men in een drama door verrassende combinatiën, sententieuse gezegden, verder bij de opvoering door de geheele mise-en-scène het effect aanmerkelijk vermeerderen. Veel schilders, dichters, redenaars, toonzetters en acteurs *werken op het effect*, dat wil zeggen, voor hen is het verrassen en verbazen van toeschouwers of toehoorders het hoogste doel. Gewoonlijk verliezen zij daarbij de grondslagen der kunst, eenvoudigheid en waarheid, geheel en al uit het oog. Ook in het dagelijksch leven vindt men lieden, die door kleeding, houding, spraak of door een zonderlinge handelwijze effect willen maken.

Justus van Effen.
(Kopergravure van P. Tanjé naar des Angeles).

Effect wordt in de mechanica en physica gebruikt voor de grootte van den mechanischen arbeid, die een kracht in de tijdeenheid (meestal één seconde) voortbrengt. Het effect is gelijk aan het produkt van de kracht met de snelheid van haar beginpunt. Als éénheid van het effect geldt het seconden-meterkilogram, dat is de arbeid van een kilogrammeter (zie aldaar) in de seconde. Bij zeer groote krachten wordt als eenheid de paardenkracht, die 75 kilogrammeter in de seconde bedraagt, aangenomen.

Het electrische effect is het produkt van de electromotorische kracht en de stroomsterkte; het wordt gemeten door de eenheid 1 volt $\times$ 1 ampère = 1 volt ampère = 1 watt. Als grootere eenheid gebruikt de electrotechniek ook de paardenkracht $= 75 \frac{\text{kilogrammeter}}{\text{seconde}} = 736$ watt, menigmaal echter ook het kilowatt = 1000 watt = 1,36 paardenkracht.

Effecten (naar het Fransche *effets*) noemt men geldswaardig papier, dat door staten, provinciën, gemeenten en andere openbare lichamen, of door industrie- of handelsvennootschappen uitgegeven wordt. Zij worden onderscheiden in twee soorten: *obligaties* of *fonds* en *aandeelen*, al naar mate zij uit een leening ontstaan zijn, of bewijzen van deelneming vormen in een industrieele of handelsonderneming. In den koopprijs van een rentegevende obligatie met den loopenden coupon in een tusschen de vervaldagen liggenden tijd wordt meestal begrepen de rente voor den afgeloopen tijd. Naar den tijd van uitgifte en de soort der aandeelen onderscheidt men oprichtersaandeelen, gewone aandeelen en preferente aandeelen. De effectenmarkt vormt een deel der beurs. De prijzen (koersen) worden evenals die van wissels, munten en edele metalen in de beursberichten genoteerd, òf in verbinding met deze òf in een afzonderlijk fondsenblad. De handel in effecten op de beurzen geschiedt door makelaars of commissionnairs. Voor de uitgifte en in omloop brengen van effecten, zie *Emissie*.

Effectenhandel. Zie *Geldhandel*.

Effen, *Justus van* (zie de afbeelding), een Nederlandsch letterkundige, die door zijn „Hollandsche Spectator" een duurzamen roem heeft verworven, werd geboren te Utrecht den 21sten Februari

Digitized by Google

1684. Hij studeerde aldaar en legde zich met zooveel ijver toe op de beoefening der letteren, dat er sprake van was, hem reeds vóór het einde van zijn studietijd tot hoogleeraar te benoemen. Hij was achtereenvolgens huisonderwijzer bij mevrouw *Bazin de Luneville*, bij *Arend van Wassenaar*, heer *van Duivenvoorde*, met wien hij als tweede gezantschaps-secretaris naar Engeland ging, en eindelijk bij den jongen graaf *van Welderen*, dien hij gedurende 3 jaar aan de academie te Leiden vergezelde. In 1719 vertrok hij met den prins *van Hessen-Philippsthal* naar Zweden, bestuurde bij zijn terugkeer (1721) de opleiding van *Jacob Huisman*, een zoon van den directeur-generaal van Nederlandsch-Indië, en vertoefde met dezen 3 jaar te Rotterdam en vervolgens evenzoo lang aan de hoogeschool te Leiden. Hier verwierf hij in 1727 den graad van meester in de rechten en begaf zich als eerste gezantschapssecretaris met zijn voormaligen kweekeling *Bernhard*, graaf *van Welderen*, naar Engeland, waar hij reeds vroeger benoemd was tot lid der Koninklijke Maatschappij van Wetenschappen. Hij ontving er voor de vervaardiging van een Fransch leerdicht een gouden medaille. Na zijn terugkeer woonde hij eenigen tijd te 's Gravenhage bij graaf *van Welderen*, begon er zijn „Hollandsche Spectator" en verkreeg door den invloed van genoemden graaf de betrekking van commies van 's Lands magazijnen te 's Hertogenbosch. Kort daarna trad hij in het huwelijk, doch overleed reeds den 18den September 1735. Wij hebben van hem de volgende geschriften: „Le Misanthrope" (1711, ook in het Nederlandsch vertaald, 3 dln., 1742—1746). „Journal littéraire de la Haye"(1713), „La Bagatelle", „Journal historique et galant", „Nouveau Spectator français" en Hollandsche Spectator" (12 dln., 1731—1735, 2de druk, 1756). In laatstgenoemd werk, geschoeid op de leest van *Steele's* en *Addison's* spectatoriale vertoogen, toont zich *van Effen* een fijn waarnemer en een warm voorstander van Nederlandsche nationaliteit en burgerdeugd. Met ongemeenen smaak, met fijne satire en in een voorbeeldig lossen en gemeenzamen stijl behandelt hij daarin een groote verscheidenheid van onderwerpen, en terwijl hij zijn uitgebreide kennis op een uitstekende wijze in toepassing brengt, vermijdt hij alle vertoon van geleerdheid. Vooral heeft hij zich verdienstelijk gemaakt door het bestrijden van talrijke vooroordeelen, terwijl hij tevens door den voortreffelijken vorm zijner vertoogen niet weinig heeft bijgedragen tot de beschaving onzer taal.

Effigies (Latijn) beteekent beeltenis, beeld. Iemand *in effigie* verbranden wil zeggen iemand in beeld, of een beeltenis van hem verbranden.

Efflorescentie noemt men het optreden in kristalvorm van sommige stoffen op den bodem, op muren, steenen, in holen enz., doordat zoutoplossingen op zulke plaatsen als gevolg der capillariteit (zie aldaar) omhoog stijgen. Zoo vindt men kristallen van soda in de poesten van Hongarije, van salpeter op Ceylon, in de Atacamawoestijn enz. Ook het optreden van den zoogenaamden muursalpeter behoort tot de efflorescentie, evenals de vorming van kristallen aan de wanden van vaten en glazen, die zekere zoutoplossingen bevatten.

Effusie (Latijn = uitstrooming, uitgieting) is de naam, dien men vooral geeft aan het uitstroomen van gassen uit vaten in wier wand een opening is gemaakt. Het kwadraat der uitstroomingssnelheid is rechtstreeks evenredig met den druk en omgekeerd evenredig met het soortelijk gewicht van het gas. Beschouwt men een gas als een massa zich snel bewegende deeltjes of moleculen, dan zullen deze tengevolge der kracht, waarmede zij tegen den wand stooten, een druk daarop uitoefenen en door een eventueele opening in den wand naar buiten stroomen. De uitstroomingssnelheid is dus niets anders dan de gemiddelde snelheid der moleculen. Op scherpzinnige wijze heeft *Bunsen* met behulp der effusie een methode tot bepaling van het soortelijk gewicht van gassen ontwikkeld.

Ega is het noordelijkste der aan de westkust van Nieuw-Guinea, bezuiden de Maccluergolf gelegen eilandjes, met de kampong Ati-Ati, waar de radja van dat landschap verblijf houdt.

Egaliseeren is een arbeid, die ten doel heeft de oppervlakte van een terrein te effenen en nuttig kan zijn voor bouw- en grasland, aangezien bij aanwezigheid van een oneffen oppervlak de hoogere plekken eerder aan gebrek en de lagere eerder aan overmaat van water kunnen lijden dan bij effen ligging. In het algemeen zal het gewenscht zijn, bij het egaliseeren van bouw- en grasland de teelaarde en de graszode zooveel mogelijk boven te houden.

Egan, *Pierce*, een Engelsch novellist, werd geboren te Londen in 1814. Ook zijn vader, eveneens *Pierce Egan* genaamd, heeft zich door schetsen uit het Londensche volksleven („Life in London", „Tom and Jenny", enz.) en door zijn „History of Pugilism" als schrijver bekend gemaakt. De jongere *Pierce* werd in 1834 student aan de Academie voor Schoone Kunsten te Londen, doch bepaalde zich weldra tot de beoefening der letteren. In zijn eerste romans, zooals: „Robin Hood" (1838), „Watt Tyler" (1841), „Adam Bell, Clym o'the Cleugh, and William of Claudeslie" (1842) en „Paul Jones" (1842), toonde hij zich een aanhanger der historisch-romantische school van *Walter Scott*; later echter ontleende hij zijn stof aan geruchtmakende mededeelingen der dagbladen, processen en voorvallen uit het Londensche volksleven. Zij zijn geweldig op het effect bewerkt en behooren tot het genre, dat men den naam van sensatieromans bestempelt. Slecht enkele daarvan, zooals: „Imogen", „The poor girl", en „Fair Lilias", zijn afzonderlijk uitgegeven. De meeste verschenen als feuilleton in dagbladen. Een van deze, „Home Circle" genaamd, werd van 1849 tot 1854 door *Egan* geredigeerd, en nog geruimen tijd was hij een der voornaamste medewerkers van het „London Journal". Voor die dagbladen, alsmede voor „The illustrated London News" leverde hij houtgravures, terwijl ook een verhaal van zijn vader „The Pilgrims on the Thames" door hem is geïllustreerd. Hij overleed te Londen den 6den Juli 1880.

Egbert, koning van Wessex, kwam als laatste spruit van het Huis van *Cerdick* in 802 aan het bewind, vereenigde de verschillende staten, door Angelen en Saksen gesticht, onder zijn scepter en overleed in 839.

Digitized by Google

Egbert *I*, markgraaf van Saksen, een zoon van *Ludolf*, graaf *van Brunswijk* en markgraaf *van Saksen*, en van *Geertruida*, een dochter van *Arnoud*, graaf van Holland, Zeeland en West-Friesland, was een neef van koning *Hendrik IV* en opvolger van zijn broeder *Bruno* als heer van de graafschappen Stavoren, Ooster-, Westeren Islego, een moederlijk erfdeel (1057). In 1062 redde hij koning *Hendrik IV* het leven, werd in 1067 met Thüringen beleend, voerde in 1058 oorlog tegen *Floris I*, graaf *van Holland en Zeeland*, en overleed in 1068.

Egbert II, een zoon van den voorgaande, werd eveneens met Thüringen beleend, doch was een heftig tegenstander van koning *Hendrik IV*, die hem evenwel de graafschappen Stavoren, Oostergo en Westergo toekende, die hij echter verloor, toen hij deel nam aan den opstand der Saksers. Zij vervielen toen aan het bisdom Utrecht. Hij handhaafde zich echter met geweld in het bezit van zijn leen en verzoende zich vervolgens met den Duitschen keizer. Weldra echter kwam hij opnieuw tegen dezen in verzet, zoodat zijn Friesche goederen nogmaals aan den bisschop werden geschonken, waarna hij in 1087 de gunst des keizers herwon en zijn bezittingen terugkreeg. Ten derden male echter verhief hij de vaan van den opstand en maakte zich meester van geheel Friesland tusschen het Vlie en de Lauwers. Keizer *Hendrik* deed daarop een inval in *Egbert's* bezittingen in Thüringen, doch werd in 1089 door dezen verslagen. *Egbert* werd echter reeds het volgende jaar op last van *Aleid*, 's Keizers zuster, omgebracht.

Egbert, burchtgraaf van Groningen voor den Bisschop van Utrecht, was in 1223 in twist met het aanzienlijk geslacht *Gelkinge* aldaar, hetwelk hulp zocht bij *Rudolf van Koevorden*, wiens kasteel vervolgens door *Egbert* belegerd werd. De bisschop verscheen nu om den vrede te herstellen, doch na zijn vertrek ontbrandde de twist opnieuw. De burcht van *Egbert* te Glimmen werd in 1226 door *Rudolf van Koevorden* veroverd en geslecht, nadat zijn gezin gevangen genomen en hij zelf naar Friesland gevlucht was. Nu trok hij met een aanzienlijke macht naar Groningen, maakte zich meester van de stad en wapende zich tegen een nieuwen aanval. *Rudolf* belegerde haar, doch moest weldra het beleg opbreken. In 1231 nam *Egbert* deel aan de twisten der Fivelingoërs en Hunsingoërs en hij noodzaakte eerstgenoemden, die tot 2 maal toe Groningen insloten, af te trekken. Hij overleed vermoedelijk in 1240.

Egbert, de tweede zoon van den voorgaande, versterkte zich, nadat de oudere broeder *Rudolf* in 1241 in den burgeroorlog gedood was, in de vaderlijke stins en behaalde meer dan een overwinning op de *Gelkingen*. Eindelijk sloot hij vrede met hen, maar de door deze overeenkomst verbannen ridders overrompelden de stad, waarna de Hunsingoërs en Fivelingoërs gewapend voor Groningen verschenen. Gemelde ridders gaven zich over en *Egbert* moest zich tot gijzelaar stellen. Na zijn ontslag rukte hij echter terstond met een gewapende bende naar de stad, doch na vele bloedige gevechten werd hij gevangen genomen en in een toren te Appingedam opgesloten. Na verloop van 6 weken werd hij op vrije voeten gesteld en in 1255 aanvaardde hij wederom de stadsvoogdij te Groningen.

Egbertszoon, *Sebastiaan*, een Nederlandsch geneeskundige en een zoon van den rijken Amsterdamschen, in 1568 wegens zijn geloof onthoofden koopman *Egbert Meindertszoon*, werd in 1581 student te Leiden, verkreeg er het doctoraat, wijdde zich te Amsterdam aan de praktijk, en werd er in 1595 hoogleeraar in de chirurgie. In 1605 werd hij er tot burgemeester gekozen, zoodat hij in 1612 zijn professoraat nederlegde, doch weldra vatte hij het weder op en behield het tot aan zijn overlijden in 1621. In 1616 gaf hij de „Praxis medica" van zijn leermeester *Dodonaeus* voorzien van aanteekeningen, in het licht.

Egede, *Hans*, de apostel van Groenland, geboren in het kerspel Throndenes in Noorwegen den 31sten Januari 1686, werd op 22-jarigen leeftijd benoemd tot predikant te Vagen op de Lofoten, doch legde in 1717 zijn betrekking neder en begaf zich naar Bergen, om van daar naar Groenland te reizen. Hij had echter met veel moeielijkheden te worstelen, en het duurde lang, voordat hij de benoodigde 10 000 thaler bijeen had en op een jaargeld van 300 thaler tot zendeling naar Groenland benoemd was. Vergezeld door zijn vrouw, 2 zoons en 46 landverhuizers vertrok hij den 12den Mei 1721 met 2 schepen van Bergen en stapte den 3den Juli daaraanvolgende op Groenland aan wal (64° N.Br.). Zijn zachtmoedigheid bezorgde hem het vertrouwen der inboorlingen, en na een inspanning van jaren bracht hij het zoo ver, dat hij hun het Evangelie in hun eigen taal kon verkondigen. Onderscheiden rampen, o.a. een vreeselijke pokkenepidemie in 1734, bedreigden de nieuwe volksplanting, doch het Christendom breidde er zich meer en meer uit, terwijl ook de handel allengs begon te bloeien. Dientengevolge stuurde de Deensche regeering onderscheiden zendelingen om hem te helpen. Toen hij zijn onderneming als geslaagd kon beschouwen, keerde hij na den dood zijner vrouw in 1736 naar Denemarken terug, waar hij in 1740 tot superintendant der Groenlandsche missie werd benoemd. Hij stichtte er een seminarium voor Groenlandsche zendelingen, bevorderde met den meesten ijver de belangen der kolonie en overleed den 5den November 1758. Van zijn geschriften noemen wij: „Det gamle Grönlands nye perlustration aller naturelhistorie" (1741) en „Omstaendelig relation angaende den Grönlandske missions begyndelse og fortsättelse" (1738). Zijn moedige echtgenoot *Gertrude Rask* stond hem tot aan haar dood getrouw ter zijde.

Egede, *Paul*, oudste zoon voor den voorgaande, werd geboren in 1708 en overleed in 1789. Hij was de waardige medehelper en opvolger van zijn vader en verkondigde het Evangelie in Groenland van 1734—1740. Later werd hij te Kopenhagen hoogleeraar in de godgeleerdheid, regent van het weeshuis en na den dood zijns vaders bisschop der Groenlandsche zending. Behalve eenige andere geschriften heeft hij een Groenlandsch-Deensch-Latijnsch woordenboek en een dergelijke spraakkunst geschreven en voltooide hij de door zijn vader begonnen vertaling van het Nieuwe Testament.

Digitized by Google

Egel, Egelgras, Egelboterbloem (*Ranunculus flammula*) is een plantensoort uit de familie der Ranunculaceën, behoorende tot het geslacht Boterbloem. De kelk is 5 bladerig, de bloemkroon 5 bladerig en lichtgeel; de plant heeft vele meeldraden en vele boven-standige vruchtbeginsels, die later dopvruchtjes worden. Men vindt haar algemeen langs veenslooten en op moerassige plaatsen bloeiend in Juni tot September.

Egel vormt een familie uit de klasse der *Zoogdieren* (*Mammalia*) en uit de orde der *Insecteneters* (*Insectivora*). Hij onderscheidt zich door een spitsen, kegelvormigen snuit; het lichaam is met stekels of borstels bezet en de staart kort of ontbreekt geheel en al. Van de soorten noemen wij den *gewonen egel* (*Erinaceus Europaeus L.*), ook wel ten onrechte *stekelvarken* (dit is een knaagdier) genoemd en in ons vaderland in het kreupelhout dikwijls voorkomende. Dit dier kan door de sterke ontwikkeling van zijn rugspieren zich kogelvormig oprollen, waarbij het den kop en de pooten intrekt en op een met stekels gewapenden bal gelijkt. Het verschuilt zich bij dag en gaat des nachts op roof uit, zich voedende met insekten, eieren, vruchten, slangen, muizen enz. Ook kan het zeer goed zwemmen. Het bouwt in een holte van den grond een nest met behulp van bladeren, waarin de jongen geboren worden en het dier den winter in een toestand van verstijving doorbrengt. — Een tweede afdeeling is dien der borstelegels (*Centetes*). Hiertoe rekent men den *tenrek* (*C. ecaudatus*) van Madagascar. Op de Soenda-eilanden en in Achter-Indië komt een bijzondere soort, de *klim-egel*, voor met een langen, naakten staart.

De egel behoort tot de beslist nuttige dieren, doordat hij veel insekten enz. verdelgt, staat echter aan hardnekkige vervolgingen door den mensch bloot, onder den invloed van allerlei bijgeloof en onjuiste voorstellingen.

Egelantier (*Rosa rubiginosa*) is een plant uit het geslacht Roos, behoorende tot de familie der Roosachtigen. Zie *Roos*.

Egeling, *Lucas*, een Nederlandsch godgeleerde, werd geboren te Utrecht den 22sten Augustus 1764, studeerde aldaar en werd achtereenvolgens predikant te Hemmen, Vollenhoven, Hoorn en Leiden, waar hij den 21sten December 1835 overleed. Hij heeft leerredenen, vraagboekjes en stichtelijke werken in het licht gegeven. Van deze maakte vooral „De weg der zaligheid naar het beloop des Bijbels enz." (2 dln., 10de druk, 1844) grooten opgang. Ook schreef hij „De nadenkende Christen, die gaarne zich zelf en anderen behouden wil" (3de druk, 1840). Hij wordt zeer geroemd als een vredelievend, weldadig en ijverig man, die zonder uitwendig vertoon de ware vroomheid in het hart droeg.

Egeling, Willem, een Nederlandsch geneeskundige en oudste zoon van den voorgaande, werd geboren te Hemmen den 13den Augustus 1791. Nadat hij zijn geneeskundige studiën te Leiden voltooid had, vestigde hij zich aan den Uithoorn, doch vertrok in 1817 naar Haarlem, waar hij in 1853 de praktijk nederlegde, om zich onverdeeld te wijden aan de bestrijding van den sterken drank als volksdrank. Hij overleed den 12den Januari 1851 te Renkum bij Wageningen. *Egeling* is de stichter der Nederlandsche Vereeniging tot afschaffing van sterken drank, en de „Volksvriend", het orgaan van deze vereeniging, heeft hij tot aan zijn dood niet alleen geredigeerd, maar bijna geheel geschreven. Hij leverde een aantal tijdschriftartikelen en een paar kleine werkjes van geneeskundigen inhoud en gaf eenige redevoeringen in het licht, op het afschaffingsgenootschap en elders gehouden.

Egeling, *Lucas Jacob*, een Nederlandsch geneeskundige, werd geboren den 11den Augustus 1824, studeerde te Leiden en wijdde zich van 1850 tot 1863 aan de geneeskundige praktijk. Van 1863—1865 was hij chef der afdeeling „Geneeskundige dienst" bij het departement van Binnenlandsche Zaken en werd in 1865 inspecteur van geneeskundigen dienst in Zuid-Holland. Hij behoorde tot de redactie van het „Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde" en was ook redacteur van het tijdschrift: „Schat der gezondheid" (1858—1864). Na 1876, toen hij door een ruggemergslijden werd aangetast, was hij voortdurend ziekelijk en overleed te 's Gravenhage in 1892.

Egelskop (*Sparganium L.*) is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Lischdodden* (*Typhaceae*). Het onderscheidt zich door éénslachtige, bloemen tot kogelronde aren vereenigd, voorts door een driebladerig, kelkachtig bloemdek, en de stamper der vrouwelijke bloem gaat over in een droge, éénzadige vrucht. In ons land groeit o. a. de *vertakte egelskop* (*S. ramosum L.*), met aan den voet 3-kantige, hooger lintvormige bladeren en een vertakten algemeenen bloemstengel, in slooten en moerassen, en de *onvertakte egelskop* (*S. simplex L.*) met dergelijke bladeren, maar een enkelvoudigen bloemstengel.

Egelvisch. Zie *Diodon maculatus*.

Eger, in het Latijn *Agra* genaamd, een zijrivier der Elbe in Bohemen, ontspringt in Beieren in het Fichtelgebergte, niet ver van den Schneeberg, uit de Egerbron, stroomt, door beken versterkt, eerst door een dal, vervolgens door het vlakke Egerland en mondt tegenover Leitmeritz in de Elbe uit. Zij is 310 km. lang en zeer vischrijk, doch voor schepen zoo goed als onbevaarbaar.

Eger is een arrondissementshoofdstad in het koninkrijk Bohemen en ligt aan de Eger, aan den voet van het Fichtelgebergte en aan de spoorwegen Reichenbach—Eger, Eger—Neurenberg, Eger—Wiesau, Hof—Franzensbad—Eger, Eger—Pilsen—Gmünd—Weenen en Eger—Karlsbad—Komotau—Praag. Zij telt (1900) 23582 inwoners. De voornaamste kerk is de groote en prachtige dekenaatskerk St. Nicolaas uit het begin der 13de eeuw en in 1892 geheel gerestaureerd, met schilderijen van *Lukas* (vóór 1476) en een mooi preekgestoelte. Men vindt er verder twee oude kloosters uit de 12de eeuw van de Dominicanen en Franciscanen. In 1900 is er een groot tentoonstellingsgebouw opgericht. Er zijn talrijke inrichtingen voor onderwijs en liefdadigheid. Op het stadhuis werd den 25sten Februari 1634 *Wallenstein* vermoord; de kamer, waarin deze moord plaats had, wordt thans als museum gebruikt. Aan den ouden keizerlijken burcht zijn merkwaardig de uit lavablokken opgebouwde Zwarte of Heidentoren (vóór 1100) en een dubbele kapel, van onderen in Ro-

Digitized by Google

maanschen (1213), van boven in Gotischen stijl (1295). De plaats is ontstaan onder de Hohenstaufen, na wier val Eger een rijksstad werd. Nadat *Lodewijk de Beier* haar in 1315 aan Bohemen verpand had, is zij in het bezit van dit land gebleven. In de Hussieten-, Dertigjarigen- en Oostenrijksche Successie-oorlogen heeft de stad veel te lijden gehad. De bevolking leeft meest van nijverheid.

Egeria is de naam van de nymph, die volgens de Romeinsche sage aan koning *Numa* wetten mededeelde ten behoeve van het Romeinsche volk. Meer dan één plaats werd aan haar gewijd. De voornaamste was de haag van *Diana* bij Aricia, waarin een bron als die van *Egeria* werd beschouwd. Later werd zij de godin der geboorten.

Egeria is de naam der 13de asteroïde (zie aldaar).

Egestorff, *Georg*, een Duitsch industriëel, werd geboren den 7den Februari 1802 te Linden bij Hannover en was de zoon van *Johann Egestorff*, die door eigen inspanning en overleg een aanzienlijk fabrikant werd. Deze laatste, geboren in het dorp Lohnde bij Hannover, was de zoon van een armen visscher, ontving een zeer gebrekkige opleiding en leerde te Hannover het kuipershandwerk. Daarna werd hij eigenaar eener kalkbranderij, bemoeide zich in 1807 met de ontginning van steenkolenmijnen, deed onderscheiden steenbakkerijen verrijzen, opende steengroeven en dreef handel in hout, zoodat hij aan de stad Hannover, welke zich meer en meer uitbreidde, de vereischte bouwstoffen kon leveren. Later voegde hij bij die verschillende ondernemingen een suikerraffinaderij te Bremen.

Georg Egestorff, wiens onderwijs wegens ziekelijkheid verwaarloosd was, werd te Hildesheim bij een kuiper, een vriend zijns vaders, in de leer gedaan, doch na verloop van $1^1/_2$ jaar kwam hij op het kantoor van zijn vader en leerde het boekhouden. Weldra echter peinsde hij op eigen ondernemingen. In 1831 waagde hij het, de saline Egestorffshall te ontginnen, en na het overwinnen van veel moeilijkheden zag hij zijn werk met den gewenschten uitslag bekroond. Toen zijn vader in 1834 overleden was, werd hij erfgenaam van diens uitgebreide zaak en verkreeg tevens de middelen, om zijn eigen plannen ten uitvoer te brengen. In 1835 stichtte hij een ijzergieterij met een machinefabriek en was aanvankelijk werkzaam met 20 arbeiders. Eerst werden er stoomwerktuigen, stoomketels enz. vervaardigd, doch later (1846) legde hij zich toe op den bouw van locomotieven. Tegen het einde van 1867 had hij 324 locomotieven, 650 stoomwerktuigen, locomobielen en stoompompen en 1200 stoomketels enz. afgeleverd. In 1839 stichtte hij naast de fabriek een inrichting tot het vervaardigen van scheikundige produkten, vooral van soda, waar jaarlijks 10000 tolcentenaars ruwe zwavel en 25- tot 30000 tolcentenaars zout verbruikt werden, in 1856 een ultramarijnfabriek en een fabriek van slaghoedjes, die er jaarlijks ten getale van 200 millioen werden afgeleverd. Hij bracht ondersteuningskassen tot stand, een gaarkeuken voor het volk, een kindertuin, een bewaarschool voor kinderen van werklieden te Linden en stichtte er in 1863 een school voor 80 kinderen. Hij overleed den 27sten Mei 1868 te Hannover. De machinenfabriek werd na zijn dood aangekocht door dr. *Strousberg* te Berlijn, daarna aanmerkelijk vergroot en kwam in 1870 in het bezit van een vennootschap te Hannover. Ditzelfde geschiedde met zijn andere fabrieken.

Egge is een landbouwwerktuig, reeds bij de oude Egyptenaren, Joden en Romeinen, doch niet bij de Grieken bekend. Ze bestaat uit een raam met tanden, hetwelk van voren is voorzien van een inrichting voor aanspanning en van achteren dikwijls van een ketting met knuppel om het werktuig te kunnen lichten. Het raam bestaat gewoonlijk uit eenige balken van hout of ijzer, verbonden door dwarsbalken of scheeden van hetzelfde materiaal en kan den vorm hebben van een driehoek, vierkant, rechthoek, ruit (fig. 1), trapezium en andere figuren. Voor het resultaat

Fig. 1.

Ruitvormige egge.

van het werk is deze vrij onverschillig. Dit hangt grootendeels af van 't gewicht der egge en van aantal, stand en vorm der tanden. Waarvoor de egge ook zal dienen, ze moet steeds aan bepaalde eischen voldoen. Elke tand moet zijn eigen voor beschrijven en de opeenvolgende voren moeten even ver van elkaar verwijderd zijn. Op deze eischen kan de egge worden onderzocht door haar op te hangen aan het aanspanningspunt, van uit de punten der tanden met het schietlood loodlijnen neer te laten en deze op een daaronder liggende plank of lat af te merken. De richting, waarin de egge in het verticale vlak hangt, komt overeen met die, waarin ze in het horizontale vlak wordt voortgetrokken.

Fig. 2.

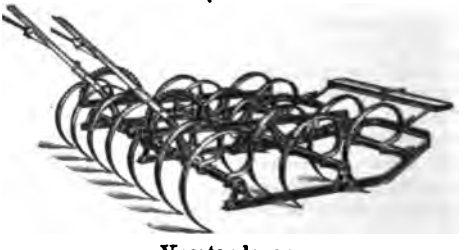

Veertandegge.

Voorts moet aan de egge de eisch worden gesteld, dat tusschen de tanden voldoende ruimte aanwezig is, om het gevaar voor verstopping door ruigte en kluiten tot een minimum te beperken en dat de tanden lang genoeg zijn om

Digitized by Google

bij voldoenden diepgang de op het land aanwezige kluiten onder de balken te kunnen laten doorgaan, opdat de egge daarover niet begint te rollen en zoo niet uit den grond wordt gelicht.

Fig. 3.

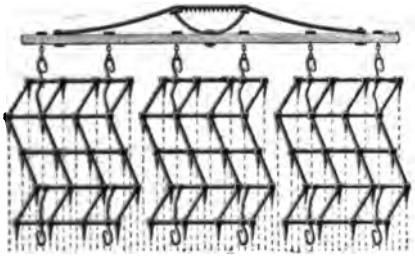

Zigzagegge.

Teneinde aan dit bezwaar te ontkomen, wordt aan de dwarsbalken dikwijls een opgebogen vorm gegeven. De punten der tanden moeten, bij voorkeur alle in één plat vlak liggen en even diep door den grond gaan.

Fig. 4.

Laack's S-egge van Gross & Co.

De diepgang der tanden hangt af van het gewicht der egge en van het aantal, den stand en de scherpte der tanden. Hoe zwaarder de egge hoe geringer het aantal tanden per zelfde oppervlak, hoe meer het in den grond werkende

Fig. 5.

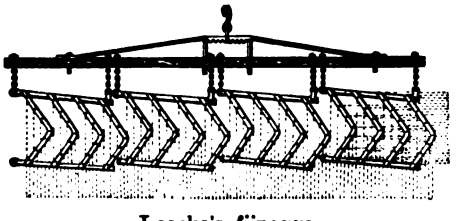

Laacke's fijnegge.

deel van den tand een stand in een hoek van ongeveer 45° met het horizontale vlak nadert en hoe scherper de tanden, des te dieper de egge zal gaan. De egge moet zóó kunnen worden aangespannen, dat ze voor en achter even diep in den grond grijpt. Er zijn tal

Fig. 6.

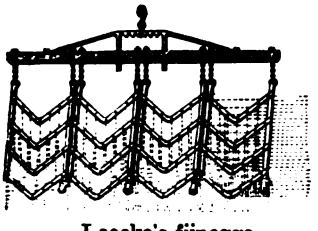

Laacke's fijnegge.

van constructiën van eggen. Naar den vorm der tanden kunnen worden onderscheiden: rechttand- en kromtand-eggen; ossehoreneggen met tanden, die den vorm hebben van een concentrisch met de buiging gespleten ossehoren; beitel- of schoffeleggen, waarbij de tanden aan het benedeneinde zijn voorzien van een schoffel, en veertand-eggen (fig. 2), met veerende tanden.

Fig. 7.

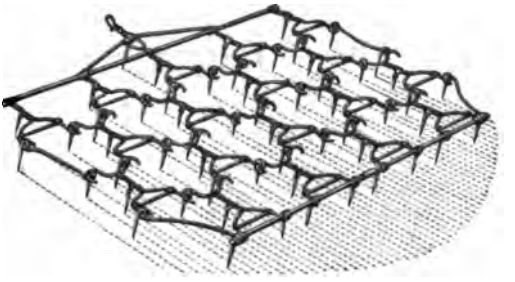

Gelede egge uit staaldraad.

Naar het gebruik worden onderscheiden: kweekeggen, geschikt voor het losscheuren en uitroeien van kweek en dergelijke onkruiden en in 't algemeen voor diepere bewerking van den grond en zaad-eggen, meer geschikt voor het onderbrengen van zaden en voor oppervlakkige bewerking.

Fig. 8.

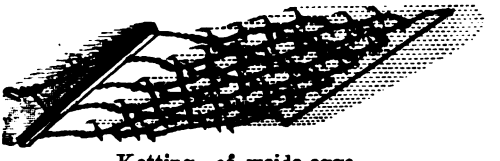

Ketting- of weide-egge.

Naar den vorm van het raam worden o.a. onderscheiden: drie-, vier- of vijfbalks-eggen; zigzageggen (fig. 3), waarbij de van voren naar achteren loopende balken een zigzag vorm hebben; S-eggen

Fig. 9.

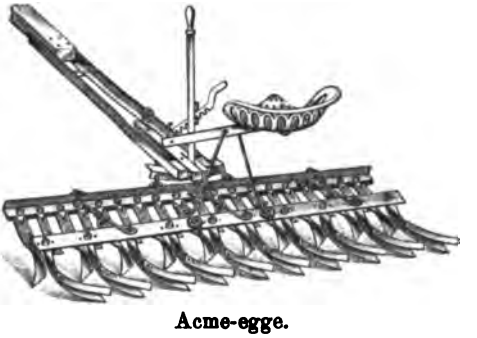

Acme-egge.

met deze balken in den vorm van een S (fig. 4); samengestelde (fig. 5 en 6), en gelede eggen (fig. 7), waarbij het raam is verdeeld in afdeelingen of in leden, die zich vrij ten opzichte van elkan-

Digitized by Google

der kunnen bewegen en elk afzonderlijk beter aan de oneffen oppervlakte van den grond kunnen aansluiten, en ketting- of weide-eggen (fig. 8), verdeeld in leden, die elk ten hoogste 3 tanden bevatten en door middel van kettingen of schakels aan elkaar zijn verbonden. De laatste kunnen worden gebruikt voor het eggen van

Fig. 10.

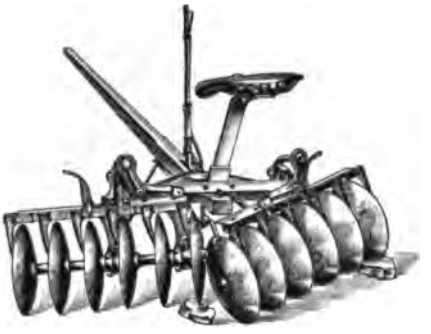

Schijfegge.

grasland, het ineggen van fijne zaden, behalve lijnzaad en het voleggen van pootgaten, b.v. voor boonen. Bijzondere vormen zijn nog de Acme-egge (fig. 9) met gewondene, mesvormige tanden en de schijfegge, (fig. 10) met 2 rijen schijven geplaatst op assen, die meer of minder schuin ten opzichte van de trekrichting kunnen worden geplaatst.

Egge, *Peter*, een Noorsch schrijver, geboren in 1869 te Drontheim als zoon van een werkman, genoot een streng godsdienstige opvoeding, doch kwam in conflicten en zielestrijd, die hij in zijn vertelling „Aanvechtingen" (1893) beschrijft, doch waaruit hij zich tot een vrije levensopvatting en wetenschappelijke ontwikkeling wist op te werken. In armoede schreef hij 's nachts zijn eersten roman: „Almue" (1891). Zijn daarop volgende reis naar Amerika beschreef hij in „Een scheepsjongen" (1892). Verder schreef hij: „Uit het volksleven" (1894), „Uit het noorden" (1895) en „Drontheimer" (1898). Zijn aan inhoud rijkste werk is echter de kunstenaarsroman „Gammelholm" (1899). Van zijn drama's maakten vooral opgang „Het peetgeschenk" (1897) en „Jacob en Kristoffer" (1901).

Eggeling, *Julius*, een Duitsch beoefenaar van het Sanskriet, werd geboren den 12den Juli 1842 te Hecklingen in Anhalt, studeerde te Breslau en Berlijn, begaf zich in 1867 naar Engeland, werd in 1869 secretaris en bibliothecaris der Royal Asiatic Society te Londen en in 1872 tevens hoogleeraar in het Sanskriet aan het University College. Sedert 1875 is hij in laatstgenoemde betrekking werkzaam te Edinburgh. Van zijn geschriften noemen wij: een uitgave van een tot dat oogenblik onbekenden commentaar op de „Rigveda-Prâtiçakhya" (1869), een uitgave van den „Kâtantra" (1874—1878) en van „Vardhamana's Ganaratnamahodadhi" (2 dln., 1879—1880), „The Çatapatha-Brâhmana, translated according to the text of the Madhyandia School" (dl. 1 en 2, 1882—1885), „Catalogue of Buddhist Sanscrit Manuscripts in the possession of the Royal Asiatic Society" (1879), het artikel „Sanskrit language and litterature" in de „Encyclopaedia Brittannica" (1887) en „Catalogue of Sanskrit manuscripts in the library of the India Office" (dl. 1 en 2, 1887—1889).

Eggen is de door middel van de egge uitgevoerde arbeid. Kluiten kunnen daardoor fijn worden gemaakt, teneinde de zaden van de onkruiden te scheiden en de cultuurgewassen een goed bed voor ontkieming te geven; de grond kan daardoor los worden gemaakt, tengevolge waarvan de dampkringslucht daarin beter kan doordringen; hij kan worden geëffend om het opvolgende ploegen te vergemakkelijken of om de zaaizaden regelmatiger over den grond te kunnen verdeelen en daarin te kunnen onderbrengen; wortel- en onderaardsche stengeldeelen van overblijvende onkruiden kunnen daardoor worden losgescheurd, bovengebracht en verzameld; éénjarige onkruiden worden vernietigd en te dicht staande gewassen, bijv. jong koolzaad en jonge knollen worden gedund; ook kan het eggen dienen voor het onderbrengen van zaden, meststoffen of ander grondverbeterend materiaal.

Voor de uitvoering van het egwerk dient het meest geschikte tijdstip te worden gekozen. Als de grond te nat is, wordt hij bij het eggen te veel ineen getreden door de paarden en gekneed door de egtanden; zijn de kluiten door uitdroging te hard geworden, dan heeft de egge weinig uitwerking en werkt ze soms schadelijk, doordat ze te veel fijne poedervormige aarde vormt, die bij regenslag aanleiding geeft tot dichtslibbing van den grond. De grond is voor het eggen het meest geschikt, als hij niet hard, maar zoodanig afgedroogd is, dat de paarden er niet te diep indoortreden en de kluitjes niet tot balletjes worden ineengerold, maar zich goed laten verkruimelen.

Voor een sterke verkruimeling en goede reiniging van den grond kan dikwijls eggen in verschillende richtingen worden aanbevolen: overlangs, overdwars, in de richting van de diagonaal van het terrein of zigzagsgewijze.

Eggenberg, *Hans Ulrich*, vrijheer, later prins *von*, geboren in 1568, streed in de Spaansche gelederen tegen de Nederlanden, omhelsde den R. Katholieken godsdienst en verkeerde aan het Hof van aartshertog *Ferdinand II* van Stiermarken. In 1602 werd hij gouverneur van Ukraine, begaf zich eerst op last van keizer *Rudolf* en toen op last van keizer *Matthias* naar Madrid en werd in 1615 opperhofmeester van *Ferdinand*. In invloed klom hij aanmerkelijk, toen laatstgenoemde keizer werd. Hij was nu een tegenstander van de Spaansche politiek en een begunstiger van *Wallenstein*, maar bezweek voor zijn vijanden, vertrok in vrijwillige ballingschap naar Laibach en overleed den 18den October 1634.

Egger, *Emile*, een Fransch geleerde, werd geboren te Parijs den 18den Juli 1813 en onderscheidde zich vooral door een uitgebreide kennis der Grieksche taal en letterkunde. Hij ontving zijn opleiding aan de collèges St. Louis en Henri IV, was werkzaam als leeraar aan verschillende scholen, leverde uitgaven van klassieke schrijvers, zag zijn „Examen critique des historiens anciens de la vie et du règne d'Augus-

Digitized by Google

te" door de Academie bekroond en werd hoogleeraar in de Grieksche letterkunde aan de Sorbonne. Hij overleed den 31sten Augustus 1885 te Royat. Van zijn werken noemen wij: „Aperçu sur les origines de la littérature grecque" (1846), „Essai sur l'histoire de la critique chez les Grecs" (1850), waarna men hem tot lid benoemde van het Instituut, „Notions élémentaires de grammaire comparée" (8ste druk, 1880), „Apollonius Dyscole" (1854), „Considérations historiques sur les traités internationaux chez les Grecs et chez les Romains" (2de druk, 1866), „L'Hellénisme en France" (2 dln. 1869), „Les substantifs verbaux formés par l'apocope de l'infinitif" (1875), „Histoire du livre" (1880), „Observations et réflexions sur le développement de l'intelligence et du langage chez les enfants" (5de druk 1886) en „La littérature grecque" (1890). Ook leverde hij veel bijdragen in tijdschriften, vooral in het „Journal des Savants", waarvan hij sedert 1871 redacteur was en werd in 1873 lid van den Conseil Supérieur van openbaar onderwijs.

Eggers, *Jakob*, vrijheer *von*, een Duitsch schrijver over krijgskundige aangelegenheden, werd geboren te Dorpat den 25sten December 1704, oefende zich met ijver in de wiskunde, trad in Zweedschen krijgsdienst, ging in 1728 naar Frankrijk rijk en de Nederlanden en klom in Poolschen krijgsdienst vervolgens op tot den rang van kapitein. Hij deed uitgestrekte reizen, trad in 1737 als kapitein in de Keur-Saksische gelederen, werd in 1740 tot luitenant-kolonel bij het korps ingenieurs bevorderd en nam deel aan den Oostenrijkschen Successie-oorlog. In 1742 naar Zweden teruggeroepen, streed hij tegen Rusland; in 1744 keerde hij naar Keur-Saksen terug en woonde als vrijwilliger de belegering bij van Bergen-op-Zoom, waarover hij zijn „Journal du siège de Bergopzoom" (1750) in het licht gaf. Nu trok hij weder naar Zweden, leverde een nieuwe uitgave van den „Dictionnaire militaire" (1751) van *Desbois*, schreef een: „Neues Kriegs-, Ingenieur-, Artillerie-, See- und Ritter-Lexikon" (1757), werd door den koning van Zweden in den stand der vrijheeren opgenomen, tot commandeur van de orde van het Zwaard benoemd en tot generaal-majoor bevorderd, en overleed te Danzig den 12den Januari 1773.

Eggers, *Johann Karl*, een schilder der romantische school, werd geboren te Neustrelitz in 1790 en overleed aldaar den 24sten Juli 1863. Hij schilderde sedert 1820 in het Vaticaan te Rome eenige fresco's en legde zich daarna toe op het schilderen met olieverf. Een van zijn meest bekende stukken is „De voetwassching van Christus" in den Dom te Naumburg. Later werkte hij aan de fresco's, die, naar het ontwerp van *Schinkel*, onder de leiding van *Cornelius* werden uitgevoerd in het voorportaal van het Oude Museum te Berlijn.

Eggers, *Friedrich Hartwig*, een Duitsch kunsthistoricus, werd geboren te Rostock den 27sten November 1819, stichtte in 1850 met *Kügler* het „Allgemeine Organ für Kunst und Kunstgeschichte", werd in 1862 professor in de kunstgeschiedenis aan de academie van Schoone Kunsten te Berlijn en werd eindelijk voor de afdeeling der kunstzaken geplaatst bij het departement van Eeredienst in Pruisen. Hij overleed te Berlijn den 11den Augustus 1872.

Eggert, *Willem*, een rijk poorter van Amsterdam, werd waarschijnlijk in 1340 in Waterland, volgens anderen te Gent, geboren. Hij was schepen van Amsterdam en stond in hooge gunst bij *Willem VI*, hertog van Beieren, die hem tot thesaurier van Holland benoemde. *Eggert* bezat een kasteel bij het Purmermeer en werd de stichter van de stad Purmerende. Hij stond *Willem VI*, toen deze graaf van Holland was geworden, als staatsman ter zijde en werd, ofschoon niet van adel, met eerbewijzen overladen, waardoor het misnoegen der edelen gewekt werd. Hij overleed op het kasteel Purmerstein den 25sten Juli 1417, en zijn stoffelijk overschot, naar Amsterdam gebracht, is aldaar in de Nieuwe Kerk ter aarde besteld. Een straat nabij die kerk is naar hem *Willem-Eggert-straat* genoemd.

Eggleston, *Edward*, een Amerikaansch schrijver, geboren den 10den December 1837 te Vevay (Indiana), een autodidact, was achtereenvolgens Methodistenpredikant en redacteur in Chicago en kwam in 1870 naar New-York, waar hij voor verschillende weekbladen schreef en het pastoraat van een kerk te Brooklyn bestuurde. Hij schreef: „The Hoosier Schoolmaster" (1871), „The Circuit Rider" (1874), „The faith doctor" enz. en met zijn dochter Mrs. *Lillian E. Seelye* een reeks levensbeschrijvingen van Indiaansche opperhoofden.

Egham, een dorp in het Engelsche graafschap Surrey aan de Theems, 26 km. van Hydepark, heeft (1901) 11895 inwoners. Aldaar vindt men een krankzinnigengesticht (1885) en een hoogeschool voor dames met een schilderijengalerij (1886), eerstgenoemde in Gotischen stijl, laatstgenoemde in Franschen-renaissance stijl. Beide werden gesticht door den pillenfabrikant *Holloway*.

Egidy, *Christoph Moritz von*, geboren den 29sten Augustus 1847 te Mainz, was eerst Pruisisch en daarna Saksisch officier en in 1889 majoor. Hij overleed den 29sten December 1898 te Potsdam. In zijn geschriften dringt hij aan op een praktisch-rationaal Christendom en een hervorming van dogma en kerkelijk geloof, waarom hij uit den dienst werd ontslagen en veel aanvallen van letterkundige zijde ondervond. Van zijn werken noemen wij: „Ernste Gedanken" (Leipzig, 1890), „Weiteres zu den Ernsten Gedanken" (Berlijn, 1890), „Das einzige Christentum (Berlijn, 1891) en „Ernstes Wollen" (Berlijn, 1891). Tot verwezenlijking zijner denkbeelden verschijnt sedert 1899 te Berlijn het tijdschrift „Ernstes Wollen".

Egil of *Eigil* is naar de Noorsche sage (Thidrekssaga, Völundarkvidha) de broeder van *Wölund (Wieland)* en echtgenoot der walkure *Oelrun*, die hij, nadat zij ontsnapt was, op sneeuwschoenen overal tevergeefs zocht. Geroepen door *Wölund*, die gevangen zat bij koning *Nidug* (*Nidhod*), komt *Egil* bij dezen en schiet, om zijn behendigheid te toonen, op diens verlangen een appel van het hoofd zijns zoons (Tellsage!). Daarna helpt hij door zijn kennis en list zijn broeder bij de ontvluchting.

Egill Skallagrimsön, een beroemd skalde op IJsland, leefde in de 10de eeuw. Hij was

Digitized by Google

tevens krijgsman en zeeroover en doodde in een gevecht den zoon van *Eric Blodäxe*, koning van Noorwegen. Later viel hij in handen van dezen, en hij bood aan zijn leven te koopen door een voor de vuist uitgesproken lied. Dit werd hem toegestaan, en *Eric* gevoelde zich door het gezang van den skalde zoo getroffen, dat hij het doodvonnis vernietigde. Het bedoelde vers is bekend onder den titel: „Höfud lausen" (Lossing van zijn hoofd) en in een Latijnsche vertaling, te lezen in de „Litteratura danica antiquissima" van *Wormius* (Amsterdam, 1836). Andere dichterlijke fragmenten van dezen skalde zijn in de „Eigla" of „Eigilssaga" bewaard gebleven.

Egilsson, *Sveinbjörn*, een IJslandsch geleerde, werd geboren den 24sten Februari 1791 in het IJslandsch distrikt Gullbringa en overleed als emeritusrector der school te Reikjavik den 17den Augustus 1852. Hij was mede-oprichter van het Nordish Oldskrift Selskab, waarvoor hij Latijnsche vertalingen van IJslandsche werken vervaardigde. Verder leverde hij een welgeslaagde vertaling der gedichten van *Homerus* in het IJslandsch en bezorgde een uitgave van de „Jongere Edda". Vooral heeft hij zich verdienstelijk gemaakt door zijn „Lexicon poeticum antiquae linguae septentrionalis" (1854—1860).

Egin is de in de 11de eeuw gestichte hoofdplaats van een kaza in het sandsjak Charpoet van het Aziatisch-Turksche vilajet Má mûret Aziz, 1020 m. hoog, aan den den rechter oever van den Eufraat gelegen, tusschen Erzingjan en Malatia. Zij telt 19000 inwoners, voor de helft Turken en de helft Armeniërs, is ruim gebouwd met vele tuinen en wordt door 400—500 m. hooge bergen omgeven. Het klimaat is afmattend en ongezond, de kropziekte komt er veel voor. De handel is van weinig beteekenis.

Eginhard of *Einhard*, de schrijver eener levensgeschiedenis van *Karel den Groote*, werd geboren omstreeks 790 in de Maingouw in Oost-Franken, dus in het begin der regeering van *Karel den Groote*. Op jeugdigen leeftijd kwam hij aan het Hof van laatstgenoemde en genoot er het onderwijs van *Alcuinus*. Door zijn uitstekende gaven verwierf hij de gunst des keizers, zoodat deze hem tot geheimschrijver en tot opzichter der openbare gebouwen benoemde. Tot die, welke onder zijn leiding verrezen, behooren de burcht te Mainz, de keizerlijke paleizen te Ingelheim en te Aken en de hoofdkerk in laatstgemelde stad. Steeds vergezelde hij den keizer en verliet hem slechts eenmaal, toen hij zich op diens last naar paus *Leo* (806) begaf. Na den dood van *Karel den Groote* schepte hij geen behagen in het woelig Hofleven van *Lodewijk*, hoewel hij ook het volkomen vertrouwen van dezen bezat. Daarom betrok hij met zijn gemalin het buitenverblijf Mühlheim in het Odenwald, werd er in 826 tot priester gewijd en stichtte er in het volgende jaar het klooster Seligenstadt (in het groothertogdom Hessen). Hij werd er abt, nadat hij met zijn echtgenoot de overeenkomst gemaakt had, om elkander als broeder en zuster te beschouwen. Zij overleed in 836 en hij zelf in 840. De twee grafsteenen bevinden zich thans in de kapel van het kasteel Erbach, daar de graven *van Erbach* (zie aldaar) zich afstammelingen van *Eginhard* noemen. Zijn „Vita Caroli Magni", voltooid in 820, is ongetwijfeld het beste biografische werk der Middeleeuwen. Het werd zelfs als schoolboek gebruikt en is dientengevolge in talrijke handboeken bewaard gebleven. De beste uitgaven zijn die van *Pertz* in de „Monumenta Germaniae historica" (2 dl.), en die van *Jaffé* in de „Bibliotheca rerum germanicarum", dl. 4. Een ander belangrijk werk aan *Eginhard* toegeschreven, maar waarschijnlijk niet van hem, getiteld „Annales regum Francorum Pippini, Caroli Magni, Hludovici imperatoris", loopt van 741 tot 829 en overtreft in alle opzichten de overige „Annales" der Middeleeuwen. Ook deze zijn in genoemde „Monumenta" opgenomen. Verder bestaan van hem 62 „Epistolae", uitgegeven door *Jaffé* in de „Bibliotheca", 1867, dl. 4. Een uitgave zijner gezamenlijke geschriften met een Fransche vertaling is bezorgd door *Teulet* (2 dln., 1840—1843).

Volgens de sage was zijn gemalin *Emma* een dochter van *Karel den Groote*. Er wordt bijgevoegd, dat er bij het ontstaan van hun betrekking gedurende een geheime nachtelijke samenkomst der minnenden sneeuw was gevallen, die de voetstappen van den minnaar had kunnen verraden, zoodat *Emma* hem op haar rug over het binnenplein droeg. De keizer aanschouwde toevallig door een venster dit tooneel en was verstandig genoeg om het romaneske paar door den huwelijksband te vereenigen. Dit verhaal heeft stof geleverd aan onderscheiden Duitsche dichters en prozaschrijvers, en is in het Nederlandsch behandeld door *Jacob Oatz*. In waarheid was zijn gemalin *Emma* of *Imma*, een zuster van bisschop *Bernhard van Worms*, en is de sage in de 12de eeuw ontstaan door verwarring van *Emma* met *Angilbert*.

Egle, *Joseph von*, een Duitsch architect, werd geboren den 23sten November 1818 te Dellmenfingen in Württemberg, ontving zijn opleiding aan de polytechnische scholen te Stuttgart en te Weenen, daarna aan de academie te Berlijn en op reizen door Italië, Engeland en Frankrijk. Hij was hoogleeraar aan de polytechnische school te Stuttgart, tot hij in 1857 door den koning tot Hofbouwmeester werd benoemd, doch behield het bestuur der bouwschool. In 1884 werd hij Hofbouwdirecteur, werd in 1894 gepensionneerd en overleed den 6den Maart 1899 te Stuttgart. Hij heeft verschillende scholen gebouwd en schreef o.a.: „Baudenkmäler aus Schwaben" (Stuttgart, 1867), „Schattierlehre der Oberflächen regelmässiger Körper" (1855) en beschrijvingen van kerken.

Egli, *Johann Jakob*, een Zwitsersch aardrijkskundige, werd geboren den 4den Mei 1825 te Laufen, was eerst leeraar aan de middelbare scholen te Flaach en Winterthur en werd in 1857 in die betrekking benoemd aan de hoogere burgerschool te St. Gallen. Hij promoveerde te Zürich op een dissertatie „Höhlen der Ebenalp" en trad met het geschrift: „Entdeckung der Nilquellen" in 1866 aan de universiteit aldaar en aan de polytechnische school als privaatdocent in de aardrijkskunde op, welke hij sedert 1872 eveneens onderwees aan de cantonnale school. In 1883 werd hij hoogleeraar te Zürich, waar hij den 24sten Augustus 1896 overleed. Behalve schoolboeken, zooals: „Kleine Erdkunde", „Kleine Schweizerkunde" en „Kleine

Digitized by Google

Handelsgeographie", die onderscheiden uitgaven beleefden, schreef hij: „Neue Erdkunde"(8ste druk, 1894), „Neue Schweizerkunde" (8ste druk, 1890), „Neue Handelsgeographie" (7de druk, 1890), „Taschenbuch Schweizerischer Geographie, Statistik, Volkswirtschaft und Kulturgeschichte" (1875) en „Der Völkergeist in den geographischen Namen" (1894). Zijn hoofdwerken zijn „Nomina geographica. Versuch einer allgemeinen geographischen Onomatologie" (2de druk, 1893) en „Geschichte der geografischen Namenkunde"(1896). Hij werd door deze werken de grondlegger der wetenschap van de aardrijkskundige namen.

Egmond, *De abdij of het klooster van*, werd, naar men meldt, in 889 gesticht door *Dirk I*, graaf van Holland. Het was een houten gebouw, bewoond door nonnen. Het werd door de Friezen verbrand, doch vervolgens door *Dirk II* in 977 van steen opgetrokken en in een monnikenklooster herschapen, terwijl de nonnen naar Bennebroek verplaatst werden (zie de afb.). Van de abten noemen wij: *Monabold*, den eersten abt (910), heer *Steven van Egmond*, den 5den abt († 1083), die een dief, welke hem boter ontstal, daarenboven brood schonk, heer *Ammelijn*, den 7den abt en kapelaan van *Petronella*, gemalin van graaf *Floris II*, doch in 1129 door den bisschop van Utrecht afgezet, heer *Lubbert van Egmond*, 16den abt († 1263), die het voorrecht verwierf, dat de abten van Egmond, evenals de bisschoppen, een staf en een ring mochten dragen.

De ruïne der abdij van Egmond.

In 1350 ontstond er een hevige twist tusschen de abten van het klooster en de heeren *van Egmond*, daar deze laatsten zich goederen der geestelijkheid hadden toegeëigend. Deze duurde tot 1437, toen er door tusschenkomst van *Philips van Bourgondië* en op bevel van den paus een verdrag gesloten werd, waarbij de heeren *van Egmond* in het gelijk gesteld werden. Dit veroorzaakte groote verbittering bij de kloostervoogden. De laatste abt was *Govaert van Mierlo*. In 1573 werd deze beroemde abdij, waar de graven van Holland werden ter aarde besteld, aan de vlammen prijs gegeven door de krijgsbenden van *Sonoy* (zie de afb.). Er bevond zich een uitmuntende bibliotheek van handschriften en gedrukte boeken en er waren ook vele oude kerksieraden en kostbaarheden. Zelfs de bouwvallen van het klooster zijn thans geheel en al verdwenen.

De abdij van Egmond in welstand. (Houtsnede uit de „Kronyck van het Geslachte van den Huize van Egmondt").

Egmond of *Egmondt* is de naam van een zeer oud en aanzienlijk Hollandsch geslacht. Volgens de overlevering was een zoon van den Frieschen koning *Adgillus* de stichter daarvan. Deze droeg, evenals zijn grootvader, den naam van *Radboud* en leefde omstreeks het jaar 800. Tot de voornaamste leden van dit geslacht behooren:

Egmond, Berwoud, Beroald of *Beerwald*, negende *heer van*, de eerste, van wien geschiedkundige berichten bestaan. Hij was gehuwd met *Rosamunde*, een dochter van den graaf *van Vlaanderen* en sneuvelde den 1sten Mei 1114 bij Vroonen in een slag tegen de West-Friezen.

Egmond, Albrecht van, een zoon van den voorgaande, was een dapper krijgsman, die met zijn broeder *Dudo* de West-Friezen tot driemaal toe het land deed ruimen, zoodat graaf *Floris* hem tot stadhouder van Holland benoemde. Hij geraakte in twist met den abt van Egmond en verloor het proces. Toen hij den 20sten Januari 1168 de West-Friezen vervolgde en zich bij Schagen te paard op het ijs waagde, zakte hij er door en werd om-

Digitized by Google

gebracht door eenige vijanden, die zich in een hinderlaag verborgen hadden.

Egmond, Wouter van, een zoon van den voorgaande en, als 12de heer, opvolger van zijn oom *Dodo*, droeg den bijnaam van *Kwade Wouter*, omdat hij de priesters en monniken der abdij op heerschzuchtige wijze bejegende. Na den dood van *Dirk VII*, graaf van Holland, was hij een voorstander van graaf *Willem I*. Deze werd door zijn tusschenkomst uit Zeeland ontboden, terwijl de graaf *van Loon* de wijk moest nemen en zijn gemalin *Ada* op den burcht te Leiden belegerd werd. Toen later de graaf *van Loon*, door anderen bijgestaan, zich van Holland meester maakte, liet hij het huis van *Wouter van Egmond* in brand steken. In 1205 ontstond er twist tusschen *Wouter* en heer *Frans*, abt van Egmond. Deze laatste trok met een bende van 300 ruiters naar het kasteel van *Wouter*, om hem te dooden, doch werd verslagen door den belaagde, die daarna den molen van den abt en den stal van den graaf van Holland aan de vlammen prijs gaf. Nu werd *Wouter* door den graaf van Holland gevangen genomen en naar het kasteel te Heemskerk gebracht, waarna vier broeders uit Egmond hem uit den kerker bevrijdden. Hij verfraaide toen het slot te Egmond en overleed den 13den September 1208.

Egmond, Willem van, getuige en medebezegelaar van het leenverbond tusschen graaf *Floris V* en *Philips van Frankrijk* (9 Januari 1226), vervolgde de moordenaars van eerstgenoemden vorst, belegerde het slot te Muiden en het slot Kronenburg en overleed den 26sten Maart 1304.

Egmond, Arend van, ridder en heer *van IJselstein*, nam deel aan de oorlogen tegen de West-Friezen, vooral in 1399, leefde in twist met de abten van Egmond, stichtte in 1390 een monnikenklooster te IJselstein, deed een vaart graven van Egmond naar Alkmaar en overleed den 9den April 1409.

Egmond, Gerrit van, een broeder van den voorgaande, was ridder en baljuw van Kennemerland. Met *Jan van Heenvliet* was hij admiraal der Hollandsche vloot, die in 1398 van Enkhuizen naar Stavoren overstak, om hertog *Albrecht* bij te staan in zijn strijd tegen de Friezen.

Egmond, Jan van, een zoon van den voorgaande, had den bijnaam van *Jan met de Bellen*, omdat hij een gordel met zilveren bellen droeg. Hij was een vijand van graaf *Willem VI* en werd in 1412 beschuldigd, dat hij, op aanhitsing van zijn schoonvader *Jan van Arkel*, deel had genomen aan een aanslag tegen dien vorst. Daar *Egmond* zich wilde verantwoorden, als hij vrijgeleide verkreeg, doch bij de vergunning van dit laatste wegbleef, werden al zijn goederen verbeurd verklaard en hij zelf verbannen. Hij begaf zich naar het slot te IJselstein, doch dit werd door den graaf opgeëischt en aan dezen afgestaan, waarna heer *Jan* het land moest ruimen. Na 's graven dood (1417) maakte hij zich weder meester van IJselstein; doch *Jacoba van Beieren* nam datzelfde jaar de stad weder in; *Egmond* kon vrij aftrekken, terwijl de burgers van Utrecht verlof ontvingen het slot te slechten. Hij nam deel aan de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten, veroverde Gorinchem, maar moest die stad weldra weder afstaan aan de benden van *Jacoba*, waarbij hij gevangen genomen werd, ofschoon hij weldra zijn vrijheid herkreeg. Toen *Reinald IV*, hertog *van Gelder*, zonder wettigen erfgenaam overleed, werd *Arnout*, de oudste zoon van *Jan van Egmond* als zijn opvolger gehuldigd. *Jan* bestuurde als ruwaard het land tot aan de meerderjarigheid van zijn zoon en onderscheidde zich in den oorlog tegen de Stichtenaars. Hij overleed den 4den Januari 1451. Zie over *Arnout* enz. het artikel *Gelder*.

Egmond, Willem van, een broeder van *Jan met de Bellen*, was heer van IJselstein, een aanhanger der Kabeljauwsche partij en een gunsteling van hertog *Jan van Brabant*, die hem in 1425 tot schatmeester van Holland benoemde. *Philips van Bourgondië* verhief hem tot lid van den regeeringsraad en schonk hem ook andere eervolle bedieningen. Hij overleed in 1451.

Egmond, Willem van, een zoon van den voorlaatste, werd geboren in 1412 of 1415 en was de 21ste heer *van Egmond, IJselstein, Leerdam, Schoonderwoert, Haastrecht* en *Baar*. Hij bood zijn neef *Adolf*, hertog *van Gelder*, bijstand, toen deze zijn vader *Arnout* gevangen nam, doch werd met ondankbaarheid beloond, zoodat hij weigerde *Adolf* te erkennen. Toen Gelderland in 1472 aan *Karel den Stoute* werd verpand, stond hij dezen met krijgsvolk bij, om zijn gezag tegen de Geldersche steden te handhaven, en werd in 1473 stadhouder van Gelderland. Hij bleef aan het Huis van *Bourgondië* getrouw. *Maximiliaan van Oostenrijk*, die een begeerig oog op Gelderland vestigde, verhief hem tot ridder van het Gulden Vlies, doch *Egmond* overleed kort daarna den 19den Januari 1483.

Egmond, Jan van, wegens zijn gebrekkigen gang *Manke Jan* geheeten, was een zoon van den voorgaande en werd geboren in 1438 of 1441. In 1465 tot ridder geslagen, nam hij deel aan den strijd tegen *Adolf van Gelder*, werd in 1481 slotvoogd te Gorinchem en na den dood van *Joost van Lalaing*, stadhouder van Holland. Reeds in 1477 was hij tot raadsheer van *Maria van Bourgondië* benoemd, en hij kweet zich zoo uitstekend van zijn plicht, dat keizer *Maximiliaan* hem in 1486 tot graaf *van Egmond* en tot ridder van het Gulden Vlies verhief. Hij kocht de heerlijkheden Purmerende en Hoogwoude, bezette Leiden, Ravenswaai, Wageningen, Dordrecht en Hoorn, bevond zich te Aken, toen *Maximiliaan* er tot Roomsch koning gekroond werd, belegerde in 1486 Rotterdam en behaalde in 1490 een belangrijke overwinning op de Hoekschen in het Gat van Brouwershaven, terwijl hij in 1492 de onlusten van het Kaas- en Broodsvolk dempte. Als 22ste heer *van Egmond* ontving hij den adel en de afgevaardigden der Hollandsche steden op zijn prachtig slot. Inmiddels leefde hij in onmin met de bewoners der abdij, zoodat hij zelfs den prior *Arnold van Driel* deed ombrengen. Hij overleed in Augustus 1516 te Egmond en werd aldaar ter aarde besteld.

Egmond, Jan, graaf *van*, een zoon van den voorgaande, werd geboren in 1499 en verkreeg de heerlijkheden Egmond, Hoogwoude, Aartswoude en Baar. Hij werd kamerheer van keizer *Karel V*, vergezelde dezen op zijn tochten, ontving de orde van het Gulden Vlies en overleed te Milaan den 19den April 1528. — Zijn oudste

Digitized by Google

zoon *Karel* werd eveneens kamerheer des keizers, doch overleed te Cartagena in 1541. — Zijn dochter *Margaretha*, in 1549 in den echt verbonden met *Nicolaas van Lotharingen*, schonk dezen een dochter, *Louise* genaamd, welke in 1575 huwde met *Hendrik III*, koning van Frankrijk.

Egmond, Lamoraal, graaf van, tweede zoon van laatstgenoemden graaf *Jan*, werd geboren den 18den November 1522 te Hamaide, een dorp in Henegouwen, en verkreeg, behalve de grafelijke waardigheid, die van prins *van Gavere* en heer van *Purmerende, Hoogwoude, Aartswoude* en *Beierland* in Holland en van *Fiennes, Sottegem, Dondes, Armentières* en *Auxy* in Vlaanderen. Reeds vroeg genoot hij de gunst van *Karel V*, zoodat hij in 1541 dien vorst vergezelde op zijn rampspoedigen tocht naar Afrika. Bij Corsica leed hij schipbreuk en keerde over Italië, Bourgondië en Lotharingen naar Nederland terug. In 1544 trad hij in den echt met *Sabina van Beieren*, en de voornaamste Duitsche vorsten bevonden zich op zijn bruiloftsfeest. In 1546 werd hij ridder van het Gulden Vlies, in 1549 bracht hij met *Philips II* een bezoek aan de meeste Nederlandsche steden, en in 1554 vertrok hij met dezen naar Engeland, om zijn huwelijksverbintenis met koningin *Maria* bij te wonen.

Reeds in 1546 was *Egmond* benoemd tot bevelhebber van het leger van *Karel V*, en in de veldslagen bij St. Quentin (1557) en Grevelingen (1558) verwierf hij grooten roem. Na het sluiten van den vrede met Frankrijk vertrok hij als gijzelaar naar Parijs, om tevens in naam van zijn vorst een dochter van *Hendrik II* in ondertrouw op te nemen. Toen *Philips II* uit de Nederlanden naar Spanje vertrok (1559), benoemde hij *Egmond* tot stadhouder van Vlaanderen en Artois, tot lid van den Raad van State en tot bevelhebber van het Spaansche krijgsvolk. Bij het verzet der Nederlandsche edelen tegen de Inquisitie vormde deze met *Willem I van Oranje* en den graaf *van Hoorne* een driemanschap, dat zich tegen het anti-nationale regeeringstelsel van kardinaal *Granvelle* verzette. Door een scherp vertoog trachtten zij zijn verwijdering uit de Nederlanden te bewerken bij den koning, terwijl zij de vergadering van den Raad van State niet meer bijwoonden. Zoo ver ging de haat van *Egmond* tegen *Granvelle*, dat hij dezen op allerlei wijzen bespottelijk zocht te maken, zelfs door de livrei zijner bedienden; te vergeefs poogde *Philips II* hem tot andere gedachten te brengen. Nadat *Granvelle* in 1564 vertrokken was, namen *Egmond* met de beide anderen weder zitting in den Raad van State en betoonde hij zich een ijverig aanhanger der Roomsch-Katholieke Kerk en een trouw dienaar des konings, ja, de Raad zond hem naar Spanje, om aan den koning verslag te geven van den hachelijken toestand der Nederlanden. In 1563 werd hij te Madrid met de meeste onderscheiding ontvangen en met schoone beloften tevreden gesteld. Na verloop van 3 maanden kwam hij terug en het bleek weldra hoe men hem misleid had, daar de bevelen, door *Philips* uitgevaardigd, geheel anders luidden, dan men op grond van 's konings verzekeringen meende te mogen verwachten. Nu werd hij met eindelooze klachten overstelpt, en *Oranje* verweet hem zijn blind vertrouwen in het Spaansche Hof. Zelf was hij daarover diep verontwaardigd, zoodat hem woorden ontsnapten, die op majesteitsschennis geleken, doch hij nam geen doortastende maatregelen. Ofschoon een voorstander der vrijheid, trachtte hij de gunst des konings te behouden en werd niet eens, zooals zijn geheimschrijver *Casembroot*, lid van het Verbond der Edelen. Hoewel hij in het huis van *Culemborg* te Brussel met de Geuzen broederschap gedronken had, gelukte het *Oranje* niet hem na den Beeldenstorm de partij van het volk te doen kiezen. Na eenige aarzeling legde hij den door *Margaretha* gevorderden eed af van onvoorwaardelijke trouw aan de bevelen des konings, schaarde zich dus aan de zijde der Landvoogdes en vervolgde de beeldstormers, terwijl *Oranje* en *Hoorne* het land verlieten. Zoo weifelde hij tusschen zijn belang en zijn geweten en bleef, trots de waarschuwing van den Prins *van Oranje*, de komst van *Alva* afwachten zich bijverende den krijgshaftigen landvoogd met luister te halen. De vriendelijke bejegening, die hij aanvankelijk van *Alva* genoot, was enkel een valstrik. Herhaaldelijk werd hij gewaarschuwd; nog aan den maaltijd, waartoe *Alva* hem en anderen genoodigd had, ried de groot-prior hem tot de vlucht; doch *Egmond* was vol vertrouwen op den koning, waartoe niet weinig had bijgedragen een brief van *Philips'* hand vol loftuigingen, en hij had zelfs meegewerkt, om *Hoorne* in Brussel te lokken. Na den maaltijd werden beide (den 9den September 1567) in het Hof van *Culemborg* gevangen genomen.

De gevangenen werden overgebracht naar Gent en aldaar in het kasteel opgesloten. Zijn vonnis was vooraf vastgesteld, vruchteloos beriep hij zich op zijn voorrechten als ridder van het Gulden Vlies, terwijl ook de voorspraak zijner vrienden en zijn brief aan *Philips* zonder gevolg bleven. Nadat hij te Gent al de ellenden eener harde gevangenschap had moeten verduren, werd hij in December 1567 van hoogverraad beschuldigd, door den Raad van Beroerten ter dood veroordeeld en den 5den Juni 1568 op het schavot te Brussel onthoofd. Zijn verbeurd verklaarde goederen werden later aan zijn kinderen teruggegeven. Met hem werd ook de graaf *van Hoorne* ter dood gebracht. Voor hen is een monument verrezen op de plek, waar zij onthoofd zijn.

Groot was in Nederland de verslagenheid over den dood van *Egmond*, die door zijn dapperheid, zijn ridderlijke manieren en zijn minzaamheid de algemeene achting had verworven. Doch daardoor vermeerderde de haat tegen het schrikbewind van *Alva*, zoodat het beklagenswaardig lot van zijn slachtoffer de afschudding van het Spaansche juk bevorderde.

Lamoraal van Egmond wordt beschreven als een man van meer dan gewone lengte, zich onderscheidende door een innemend voorkomen, als zeer ingenomen met zich zelf, hoewel dapperheid en goed geluk hem in den oorlog meer dienst bewezen, dan krijgsbeleid en schranderheid, als zeer eerzuchtig, hoewel hij geen talenten als staatsman bezat. Zijn dood heeft de onafhankelijkheid dezer gewesten meer bevorderd dan zijn

Digitized by Google

leven zou gedaan hebben, daar hij als een ijverig zoon der Kerk en als een trouw dienaar van *Philips II* nimmer zou hebben medegewerkt, om het gezag van Spanje's koning in de Nederlanden te vernietigen.

Bij zijn dood waren van zijn 12 kinderen nog 11 in leven; zijn weduwe overleed in 1578.

Egmond, Philips, graaf van, de oudste der drie zonen van den voorgaande, werd geboren in 1558 en kwam na de Pacificatie van Gent weder in het bezit der vaderlijke goederen. Nadat hij eerst eenigen tijd in Duitschland vertoefd had, koos hij aanvankelijk de zijde der Staten, werd in 1576 door de Spanjaarden gevangen genomen, doch kort daarna ontslagen en teekende in 1577 de Unie te Brussel, terwijl hij de aanstelling bevorderde van *Matthias*, aartshertog *van Oostenrijk*, die zich als landvoogd tegen de toenemende macht van den Prins *van Oranje* zou verzetten. Niet lang te voren had hij Lier ten behoeve der Staten ingenomen, en in 1579 was hij krijgsbevelhebber te Brussel. Uit geloofsijver of omdat hij aan de zegepraal der Nederlandsche vrijheid wanhoopte, verzoende hij zich met den koning en knoopte met *Parma* onderhandelingen aan om hem Brussel in handen te spelen. Zijn toeleg werd ontdekt, de burgers namen hem gevangen en brachten hem op de markt, waar zij hem vroegen: „Of hij vergeten had, dat zijn vader op die plek den marteldood had ondergaan", er bijvoegende: „Graaf de steenen maar op, en gij zult zijn bloed nog vinden". Intusschen kwam een overeenkomst tot stand, en *Egmond* verliet met zijn aanhangers de stad. Met 1400 man begaf hij zich naar Geeraertsbergen, veroverde het en maakte zich vervolgens meester van Ninove. Hier werd hij gevangen genomen, doch in 1585 tegen *de la Noue* uitgewisseld. Nu werd hij benoemd tot stadhouder van Artois en ridder van het Gulden Vlies. In 1590 door den koning met hulptroepen naar Frankrijk gezonden, sneuvelde hij aldaar den 14^{den} Maart in den slag van Ivry.

Egmond, Lamoraal, graaf *van*, een broeder van den voorgaande, studeerde te Keulen, vertoefde eenigen tijd te Cleef, deed een reis door Frankrijk, Brabant, en Henegouwen en vestigde zich op zijn kasteel te Egmond. In 1582 was hij gewikkeld in een samenzwering tegen het leven van den Prins *van Oranje*, doch bij de ontdekking daarvan wist hij zich vrij te pleiten. Men hield hem op het kasteel te Sluis gevangen, doch op voorspraak van den Prins ontving hij verlof zich naar Frankrijk te begeven. In 1593 keerde hij in de Nederlanden terug en trachtte zich in het bezit te stellen van de goederen van zijn overleden broeder. Dit wilde aanvankelijk niet gelukken, hoewel men hem minzaam ontving. Intusschen werd hem in 1595 de zuivere opbrenst dier goederen toegekend, onder voorwaarde, dat hij zich naar Frankrijk zou begeven, om tegen de Spanjaarden te strijden. Hij voldeed hieraan eerst 2 jaar later, nadat hij eenige van zijn goederen met goedkeuring der Staten verkocht had, om zijn schulden te betalen. In Frankrijk trad hij in het huwelijk met een nicht van den hertog *de Rohan*, maakte er groote verteringen en verscheen daarna weder in Nederland, waar hij in 1617 behoeftig en kinderloos te Brugge overleed.

Egmond, Karel, graaf van, een broeder van den voorgaande, was een ijverig aanhanger der Spanjaarden en woonde in 1593 te Brussel, waar hem door tusschenkomst der Jezuïeten de goederen zijns vaders, in Brabant en Vlaanderen gelegen, werden teruggegeven. Hij voerde dientengevolge den titel van prins *van Gavere*, heer van *Fiennes, Armentières, Hamaide* en *Beierland*, werd ridder van het Gulden Vlies en stadhouder van Namen en overleed den 18^{den} Januari 1620.

Egmond, Procopius François, graaf van, een kleinzoon van den voorgaande, werd geboren in 1664 of 1669, was generaal der Spaansche ruiterij en brigadier in Franschen dienst en wilde zijn aanspraak doen gelden op de heerlijkheden Gelder, Zutfen enz. Hij overleed te Fraga in Aragon den 15^{den} September 1707 en was de laatste wettige afstammeling van den onthoofden *Lamoraal*.

Egmond, Frederik van, graaf *van Buren*, heer van *IJselstein* en *Leerdam*, de tweede zoon van *Willem van Egmond*, den 21sten heer, onderscheidde zich in de Friesche, Geldersche en Utrechtsche oorlogen en werd in 1465 met *Arnout*, hertog *van Gelder*, door diens zoon *Adolf* gevangen genomen, waarna zijn kasteel te IJselstein en deze stad geplunderd en verwoest werden. Uit de gevangenis ontsnapt, nam hij deel aan den Gelderschen oorlog, hield zich aan de zijde van *Maximiliaan van Oostenrijk* en werd in 1478 bij Nijmegen wederom gevangen genomen en 3 jaar in hechtenis gehouden. In 1481 ondersteunde hij bisschop *David van Bourgondië* tegen de burgers van Utrecht en behaalde een beslissende overwinning op die van Amersfoort. In 1483 voerde hij bevel te Wijk bij Duurstede en in 1484 versterkte hij Utrecht, dat hem ontrukt werd, waarna hij het in 1493 weder veroverde. Keizer *Maximiliaan* verhief hem tot graaf *van Buren* en *Leerdam*. In 1497 versloeg *Egmond* de Gelderschen bij Ravenswaai en deed strooptochten in den Tieler- en Bommelerwaard. Verder hielp hij in 1500 hertog *Albrecht* bij het belegeren van Franeker en overleed in datzelfde jaar. Hij droeg den bijnaam van *Scheele Gijs*.

Egmond, Floris van, een zoon van den voorgaande, werd geboren in 1496, verkreeg den titel van graaf *van Buren* en *Leerdam* en na den dood zijns broeders dien van heer van *IJselstein, St. Maartensdijk, Kortgene, Kranendonk* en *Jaarsveld*. Hij stond in groote gunst bij keizer *Maximiliaan*, die hem benoemde tot luitenant-stadhouder van Holland, Zeeland, Gelderland en West-Friesland en tot kapitein-generaal van het krijgsvolk. Hij bewees in den Gelderschen Oorlog aan zijn vorst belangrijke diensten en werd in 1505 ridder van het Gulden Vlies. In 1502 vertrok hij als kamerheer met *Philips van Bourgondië* naar Spanje en werd in 1504 en later geplaatst aan het hoofd der troepen. In 1506 reisde hij als admiraal der vloot nogmaals met *Philips* naar Spanje, belegerde in 1508 Utrecht te vergeefs, doch verwoestte de omstreken dier stad, behaalde grooten buit, bevocht in 1511 bij Jutphaas een belangrijke overwinning op *Karel*, hertog *van Gelder*, geraakte in twist met Utrecht en begaf zich vervolgens in Engelschen dienst.

Digitized by Google

tegen Frankrijk. Toen *Karel van Oostenrijk* in 1515 het gezag over Friesland had aanvaard, zond hij *Egmond* als stadhouder daarheen. Deze ontving er de hulde der ingezetenen en bezwoer, dat hij de vrijheden en rechten der Friezen zou handhaven. Niettemin had hij veel moeite, om de Friezen aan zijn heerschappij te onderwerpen, daar *Groote Pier* hem het leven zeer lastig maakte. Hij deed in 1517 afstand van zijn betrekking als stadhouder en werd benoemd tot hofmeester en gouverneur van *Karel's* broeder *Ferdinand*. Desniettegenstaande vinden wij hem steeds op het oorlogstooneel, daar hij in datzelfde jaar de Gelderschen uit Holland verjoeg. In 1522 stond hij aan het hoofd van het keizerlijk leger in Champagne en Picardië en in 1528 voerde hij het opperbevel over de troepen, door de Staten van Holland, de Brabanders en den keizer bijeengebracht, om de invallen van *Maarten van Rossem* te keeren. Hij veroverde Hattum, Elburg en Harderwijk, doch belegerde Tiel te vergeefs. Bij de kroning van *Karel den Vijfde* stond hij aan het hoofd der ruiters, doch hij overleed, kort na de belegering van Térouane, den 20sten October 1539. Zijn bijnaam was *Floorken Dunbier*.

Egmond, Maximiliaan van, graaf *van Buren*, is een zoon van den voorgaande. Zijn geboortejaar is onbekend, doch men vermeldt, dat hij in 1536 aan de stad Grave een zilveren keteltje schonk, dat hij in Afrika veroverd had. Hij genoot de gunst van *Karel V*, die hem tot ridder sloeg van het Gulden Vlies, en hij diende dezen vorst in 1546 in den oorlog tegen het Smalkaldisch Verbond; hij trok aan het hoofd van 30000 man voetvolk en 7000 ruiters naar Duitschland en veroverde Darmstadt en Frankfort. In 1540 werd hij kapitein-generaal van al de Nederlanden, alsmede stadhouder van Friesland, Overijsel, Groningen en de Ommelanden. Hij maakte zich door zijn bestuur zeer bemind bij de Friezen. Toen de beroemde *Vesalius* hem zijn naderend einde had aangekondigd, kleedde hij zich in volle wapenrusting en verwachtte alzoo in zijn Hofzaal, omringd door vrienden en wapenbroeders, moedig den dood, die hem den 23sten December 1548 wegnam. Hij bezat een grooten rijkdom en was gehuwd met *Françoise de Lannoy*. Hun dochter *Anna* bracht door haar echtverbintenis met prins *Willem I* het graafschap Buren aan het geslacht van *Oranje*.

Egmond, Otto van, heer *van Keenenburg, Maasland* en *Schiplui*, een afstammeling van zekeren *Jan van Egmond*, den stichter van het slot Meerenstein, werd uit een zijtak van het aanzienlijk geslacht van *Egmond* in 1522 geboren en in 1555 door *Philips II* te Brussel tot ridder geslagen. Sedert 1547 was hij raadsheer des Konings in den leenhove van Holland, heemraad van Delfland en registermeester van Holland. Hij werd door zijn koning met gunstbewijzen overladen, doch omhelsde de partij der vrijheidsvrienden, onderteekende het Verbond der Edelen, leverde na den ongunstigen uitslag van het verzoekschrift een nader vertoog der Staten in te Brussel en onderhield briefwisseling met den Prins *van Oranje*. Hij teekende de Unie tusschen Holland en Zeeland, werd door de Staten naar den Prins te Middelburg gezonden, hielp onderscheiden maatregelen beramen, om het algemeen welzijn te bevorderen en overleed in 1585.

Egmond, Jacob van, oudste zoon van den voorgaande, was eerst bevelhebber te Dixmuiden, vervolgens gezant in Engeland, werd in 1592 bij Koevorden gewond en nam deel aan den slag bij Nieuwpoort. Hij overleed in 1618 op 70-jarigen ouderdom als laatste mannelijke telg van dezen tak.

Egmond van Meerestein, Frederik van, geboren in 1443, werd in 1567 door *Alva* gedagvaard en in 1568 verbannen met verbeurdverklaring zijner goederen. Hij bewoonde het kasteel Meerestein te Beverwijk, onderteekende het Verbond der Edelen en overleed in 1615.

Egmond van Meerestein, Albrecht van, een broeder van den voorgaande, was eveneens een onderteekenaar van het verbond der Edelen, vertoefde met *Brederode* te Amsterdam, nam in 1567 de vlucht en werd door *Alva* verbannen. Hij behoorde tot de voornaamste bevelhebbers van de vloot der Watergeuzen, met welke hij den Briel veroverde, onderhield briefwisseling met den Prins *van Oranje* en begaf zich met *Lumey* op weg, om Haarlem te ontzetten. Hier werd hij gevangen genomen, doch bevond zich weldra weder in vrijheid, waarna hij in 1573 benoemd werd tot krijgscommissaris. In het volgende jaar verdedigde hij met goed gevolg Gouda tegen den aanslag van *Noircarmes*. Hij overleed in 1596.

Egmond, Dirk van, van der Nijenburg, een afstammeling van *Willem*, den 21sten heer, uit zijn geheim huwelijk met *Margaretha van Hoogwoude*, werd geboren te Egmond den 17den December 1537, was aanvankelijk een aanhanger des konings, doch koos later openlijk de zijde van den Prins *van Oranje*. Deze en de Staten droegen gewichtige zendingen aan hem op; ook werd hij in 1573 lid van het Provinciaal Hof, in 1582 lid van den Hoogen Raad en in 1592 voorzitter van dit college. Hij overleed den 7den Januari 1596. Als licenciaat in de rechten en als man van veel studie hield hij na de stichting der hoogeschool te Leiden aldaar voorlezingen over rechtsgeleerde onderwerpen.

Egmond, Thomas van, van der Nijenburg, geboren den 7den Maart 1590, was meermalen burgemeester van Alkmaar, verder bekleedde hij de betrekkingen van raad van State, gecommitteerde raad van Noord-Holland en afgevaardigde naar de Staten-Generaal.

Egmond, Johannes Aegidius van, van der Nijenburg, heer *van Egmond en Rijnegom*, deed groote buitenlandsche reizen en vestigde zich te Leiden, waar men hem tot raad, vroedschap en schepen benoemde. In 1739 werd hij op voordracht der Staten van Holland als gezant naar Napels gezonden, om over een verdrag te onderhandelen. Hij overleed den 11den October 1747. Zijn aanteekeningen op de vermelde reizen zijn met die van den hoogleeraar *Johannes Heyman* uitgegeven onder den titel „Reizen door een gedeelte van Enropa, Klein-Azië, verscheidene eilanden van den Archipel, Syrië, Palaestina of het H. Land, Egypte, den berg Sinaï enz." (2 dln., 1757—1758). Dit werk werd kort daarna ook in het Engelsch vertaald.

Egmond, *Nicolaas van*, niet tot bovengemeld geslacht behoorend, werd geboren te Egmond en

Digitized by Google

door keizer *Karel V* in 1422 benoemd tot inquisiteur in de Nederlanden. Hij legde in die betrekking zulk een verregaande wreedheid aan den dag, dat de keizer hem weldra van zijn ambt ontsloeg. Ook twistte hij met *Erasmus* over godsdienstige aangelegenheden.

Egmond-aan-Zee is de naam eener gemeente in de provincie Noord-Holland, groot 80 H.A. met 2652 inwoners (1905). Zij wordt in het W. door de Noordzee, in het N., O. en Z. door de gemeente Egmond-Binnen begrensd, en bevat niets dan het dorp Egmond-aan-Zee en eenige duingronden. Tot 1865 vormde zij de kleinste gemeente van ons land, daar zij nog geen 11 H.A. groot was, werd echter in dat jaar uitgebreid op haar tegenwoordigen omvang. De bevolking leeft grootendeels van de vischvangst.

Het dorp Egmond-aan-Zee werd volgens de overlevering omstreeks 1036 door heer *Walger van Egmond* gesticht, kreeg in genoemd jaar een kapel, die later tot een parochiekerk werd verheven en vervolgens door een grootschen bouw en een hoogen toren uitmuntte. Deze toren stortte in 1741 ten deele en in 1743 geheel in. Tegenwoordig bestaan er een Hervormde en een Oud-Roomsche Kerk, beide eenvoudige gebouwen. Verder heeft men er twee lichttorens, waarvan de noordelijkste een bronzen monument draagt ter eere van den zeeheld *van Speijk*, en de Prins-Hendrik-Stichting voor oude zeelieden.

Egmond-Binnen is een gemeente in de provincie Noord-Holland, 2970 H.A. groot met 1596 inwoners (1905), begrensd door de Noordzee en de gemeenten Egmond-aan-Zee, Bergen, Alkmaar, Heiloo en Castricum. De bodem bestaat uit zand en wordt voor landbouw en veeteelt gebruikt. Tot deze gemeente behooren de dorpen Egmond-Binnen, Egmond-op-den-Hoef en Rinnegom.

Het dorp Egmond-Binnen met ongeveer 300 inwoners bezit een Hervormde Kerk, op de plaats, waar eenmaal de beroemde Abdij van Egmond (zie aldaar) stond.

Het dorp Egmond-op-den-Hoef met ongeveer 700 inwoners heeft een Hervormde Kerk, die eenmaal de slotkapel der Heeren van Egmond vormde.

Egmont, *Mount-*, is een uitgedoofde trachietvulkaan (2514 m.) aan de Westkust van het Noordeiland van Nieuw-Zeeland, een der mooiste en regelmatigste kegelbergen van de wereld. Hij verheft zich ten Oosten van Kaap Egmont; de bovenste 500 m. zijn met eeuwige sneeuw bedekt. *Cook* ontdekte hem den 13den Januari 1770 en noemde hem naar graaf *Egmond*.

Egoïsme. Zie *Zelfzucht*.

Egressy, *Gabriël*, een Hongaarsch tooneelspeler, die den bloei van het nationaal tooneel in zijn land zeer bevorderd heeft, werd geboren den 3den November 1807 te Laszlofalva in het Borsoder comitaat. Gedurende zijn studietijd aan het Hervormd college te Miskoles gevoelde hij reeds een onoverwinnelijke neiging tot het tooneel, zoodat hij zich tot tweemaal toe aansloot aan een reizenden troep. Vervolgens begaf hij zich naar Weenen, waar hij zich door zijn omgang met uitstekende tooneelspelers oefende, waarna hij in 1837 een aanstelling ontving bij den nationalen schouwburg te Boedapest. Spoedig oogstte hij er grooten bijval, daar hij zich door een uitstekende voordracht onderscheidde. Verder maakte hij zich verdienstelijk door het vertalen van onderscheiden drama's van *Shakespeare* en vervulde de rollen van *Lear*, *Othello*, *Hamlet*, *Coriolanus* enz. op meesterlijke wijze. Gedurende de omwenteling van 1848 en 1849 verliet hij het tooneel, om zich aan de staatkunde te wijden. Weldra werd hij als regeeringscommissaris naar een distrikt aan de Theisz gezonden, doch men moest hem spoedig terugroepen. Hij bepaalde zich weder bij het tooneel, maar de afloop der volksbeweging noodzaakte hem, Boedapest en vervolgens Hongarije te verlaten. Nadat hij een jaar in Turkije had doorgebracht, ontving hij verlof zich weder naar zijn vaderland te begeven, waar hij aan het nationaal tooneel te Boedapest verbonden bleef en den 30sten Juli 1866 overleed.

Egressy, *Benjamin*, broeder van den voorgaande, werd geboren in 1813 te Sajó-Kazincz, heeft zich als tooneelspeler en vooral als componist onderscheiden, terwijl hij tevens onderscheiden drama's in het Hongaarsch vertaald heeft. Hij nam eveneens deel aan de revolutie van 1848, doch overleed kort daarna (19 Juli 1851).

Eguilaz, Luis, een Spaansch tooneeldichter, werd geboren omstreeks het jaar 1830 te Sanlucar en bezocht in 1852 Madrid, waar hij zich weldra bekend maakte door een artikel over den roman „Clementia" van *Fernan Caballero*. Door tusschenkomst van zijn vriend *Eugenio de Ochoa* gelukte het hem, zijn stuk „Verdadas amargas" ten tooneele te brengen. Dit vond zoo groote toejuiching, dat hij op den ingeslagen weg voortging. Van zijn overige stukken noemen wij: „Las querellas del rey Sabio", „Los soldados de Plomo", „Alarcon" en vooral „La cruz del matrimonio". Hij overleed den 22sten Juli 1874. Na zijn dood verscheen nog van hem „Il salto del Pasiego" (1878).

Egyetertes (Eendracht) is een Hongaarsch, te Boedapest verschijnend staatkundig dagblad der liberale oppositie, in 1865 door den afgevaardigde van den Rijksdag, *L. Csavolsky*, gesticht en nog steeds door hem geleid.

Egypte (Grieksch *Αἴγυπτος*, Arabisch *Masr*, zie de kaart van Afrika) is thans de naam van een Turkschen vazalstaat in Noord-Oost-Afrika, doch was vroeger slechts de naam voor het dal van den benedenloop van den Nijl, van den eersten katarakt bij Assoean tot de Middellandsche Zee. De naam is van Griekschen oorsprong, de inboorlingen noemden het land *Kemet*, d. i. zwart, naar de kleur van het Nijlslib, in tegenstelling tot de gele woestijn en het „roode" land aan de Roode Zee; de Israëlieten noemden het *Masoor* of *Misraïm*; de oud-Perzische spijkerinschriften *Moedraja*. Uit het Egyptisch kan de naam Egypte, die reeds bij *Homerus* voorkomt, niet afgeleid worden.

Ligging en Grenzen. Egypte (in historischen zin) ligt tusschen 24°5′ en 31°35′ N.Br. en 28°50′ en 34°41′ O.L. v. Gr. Administratief wordt Egypte sedert het verdrag van 19 Januari 1899 in het Zuiden door den 22sten graad N.Br. begrensd. De ten Z. daarvan liggende Soedan wordt door Egypte en Engeland te zamen bestuurd. In het Noorden wordt Egypte begrensd door de

Digitized by Google

Middellandsche Zee, in het Oosten door de Roode Zee; aan het Noordelijk einde daarvan staat het land door de landengte van Suez met het schiereiland Sinaï en dus met Azië in verbinding. De westgrens loopt van de Golf van Solum in een wijden boog door de Lybische woestijn, zoodat het land naar het zuiden toe smaller wordt. Door de voltooiïng van het Suez-kanaal is de beteekenis van Egypte sterk toegenomen. De oppervlakte van het eigenlijk Egypte (vóór de veranderingen van 1899) werd door den generalen staf berekend op 994 300 v. km., waarvan 33 607 v. km., dus $^1/_{30}$ deel, in cultuur gebracht zijn.

Natuurlijke gesteldheid. Afgezien van het Nijldal en de oasen, is Egypte een rotsachtige woestijnstreek die door het Nijldal in twee zeer verschillende deelen gesplitst wordt: de oostelijke woestijn wordt de Arabische, de westelijke de Lybische genoemd. Deze laatste reikt tot 17°20′ O.L. v. Gr. Terwijl de Arabische woestijn door wijdvertakte dalen een zeer verschillend voorkomen vertoont, heeft men in de Lybische eenvormige zandvlakten met regelmatige heuvelreeksen, zonder duidelijke dalvorming. Evenwijdig aan en niet ver van de Roode Zee loopt een bergketen (graniet en porfier) tot 28°40′ N.Br., waarvan de Djebel Gharib de hoogste toppen (tot 2000 m.) bezit. Westwaarts sluit het kustgebergte zich aan bij het Egyptische nummulitenkalkplateau, waarvan de zuidgrens van Edfoe (Nijl) tot Kosfeïr (Roode Zee) loopt. Dit kalkplateau zendt naar het O. talrijke, diep ingesneden dalen uit en daalt steil, in verscheiden terrassen naar den Nijl, terwijl de Lybische woestijn geleidelijk naar den Nijl afhelt. Behalve het genoemd kustgebergte en de kristallijne bergen bij Thebe komen in Egypte geen eigenlijke bergketenen voor, maar slechts min of meer steile terrassen. Ten O. en ten N.O. van Kaïro en Nijlopwaarts tot Sioet vindt men eoceene kalk, hier en daar met mioceene vormingen, daarna bij Esneh en Thebe krijtformaties, van Edfoe tot Assoean gevolgd door zandsteen van dezelfde soort als in Nubië optreedt. Graniet en andere plutonische gesteenten zijn bij Assoean ook in het Nijlbed door de zandsteenlagen heengedrongen. Vulkanische gesteenten vindt men slechts op enkele plaatsen en dan nog in zeer geringe hoeveelheid. Vulkanische uitbarstingen zijn niet bekend uit den historischen tijd, wel aardbevingen, waarvan *Strabo* er een vermeldt in 27 v. Chr.; in de eerste 4 eeuwen na Chr. kwamen in Egypte zelfs vele hevige aardbevingen voor. De Lybische woestijn is eveneens opgebouwd uit tertiaire gesteenten. In de oasen vindt men Nubischen zandsteen, terwijl de hoogten, die de oasen omringen, eenig krijt bevatten. Dit laatste wordt ook gevonden aan de oostelijke helling van het kalksteenplateau aan de Roode Zee en in de nabijheid van Kaïro, hoewel in geringe hoeveelheid. De oudste sedimentvorming van Egypte, de kolenkalk, wordt aangetroffen in het gebied van Wadi Arabah in de Arabische woestijn, als onderlaag van Nubischen zandsteen en krijt.

Opper-Egypte van Kaïro tot de zuidgrens is een smal dal, waarin de Nijl stroomt. Het dal heeft een grootste breedte van 25 km., maar deze bedraagt bij Djebel Selseleh beneden Assoean slechts 200 m. De Nijl zelf is nergens breeder dan 1000 m. en heeft een gering verval, daar Assoean slechts 91,6 m. hooger ligt dan Kaïro, zoodat het verval per km. slechts 0,1 m., voorbij Kaïro slechts 0,01 m. bedraagt. De oppervlakte van de in Opper-Egypte in den Nijl liggende eilandjes bedraagt ongeveer 1100 v. km., doch is wegens de jaarlijksche overstroomingen verschillend. Voor het grootste deel stroomt de rivier aan den voet der steile rotsen van het kalkplateau langs den oostrand, terwijl de linkeroever een breeden, lagen zoom vertoont, die langzaam hellend oploopt. Hier wordt veel water aan den Nijl ontrokken door kanalen.

Beneden-Egypte, de Nijldelta in meer uitgebreiden zin, strekt zich van Kaïro noordwaarts uit tot den lagen wal van duinen en riffen, welke van Kyrenaika af naar het oosten loopt. Ten Z. van dezen wal liggen groote brakwatermeren, deels door de overstroomingen van de zee, deels door die van den Nijl gevormd. Het grootste en diepste is het vischrijke Mensaleh (64 km. lang en 24 km. breed). De lengte der delta van de kust tot Batn-el-Bakarah, waar de Nijl zich in verschillende armen splitst, bedraagt 150 km., de oppervlakte wordt op 16 070 v. km. geschat. Behalve genoemde meren vindt men in Egypte nog een reeks meren op de landengte van Suez; het Suezkanaal loopt door het Ballah- en Timsahmeer en door het bekken der Bittermeren. Voor de besproeiïng is ook van belang de door het Joessoeff-kanaal gevoede Birket-el-Keroen in Fajoem.

De Lybische woestijn telt op 631 000 v. km. ongeveer 34 000 inwoners en is een 100—120 m. hoog, uit tertiair gesteente gevormd woestijnplateau, doorsneden door met den Nijl parallel loopende inzinkingen, in wier laagste deelen oasen liggen. De voornaamste is de provincie Fajoem, een dagreis van den Nijl verwijderd en door een lage heuvelreeks daarvan gescheiden. Vijf dagreizen ten Z.W. daarvan ligt de Kleine Oase (Barieh met 2410 inwoners) met cultuurplanten en ooft-, voornamelijk dadelboomen, 150 km. ten Z.Z.W. vindt men de oase Farafrah, de kleinste met 345 inwoners. Ongeveer 10 dagreizen zuidelijker volgt de oase Wah-el-Dachel met 20 000 inwoners op 880 v. km. en talrijke overblijfselen eener oude beschaving, drie dagreizen oostelijker de Groote Oase (Wah-el-Chargeh met 5740 inwoners), waarin zich een oud-Egyptische tempel en vele ruïnen bevinden. Ten W. van Fajoem, 14 dagreizen van Alexandrië, ligt de oase Siwah, met 7000 inwoners op 60 v. km.

Het Arabische woestijnplateau sluit zich aan bij de tusschen de Middellandsche en de Roode Zee gelegen landengte van Suez, een zand- en kiezelwoestijn uit middeltertiaire en postplioceene kalkgesteenten bestaande, zonder zoet water; naar het O. gaat zij in de Syrische woestijn over en is van Pelusium tot Suez 120 km. lang. Ongeveer 30 km. ten N. van Suez ligt het diepe, voor de doorgraving van het Suezkanaal droge bekken der zoogenaamde Bittermeren, noordelijker het Timsah- of Krokodillenmeer. Vandaar loopt een dal naar den Nijl, het Wadi Toemeilat, waarin sporen te vinden zijn van het oude

Digitized by Google

kanaal, dat den Nijl met de Roode Zee verbond. Deze, kortweg El Wadi genoemde streek bevat ruïnen van oude steden, welke vroeger aan dat kanaal lagen. Het Nijlwater bereikt in den tijd der overstroomingen nog het Wadi Toemeilat en bij hoogen stand zelfs het Timsahmeer. Noordelijk hiervan ligt het Ballahmeer, dat aan de vlakte van Pelusium grenst, die bij hoogen Nijl- of zeestand onder water staat. De landengte vormt de brug tusschen Afrika en Azië, doch tevens de waterscheiding tusschen de Middellandsche en de Roode Zee, die, zooals geologische onderzoekingen hebben aangetoond, vroeger niet bestond. Reeds de Ouden hebben getracht beide zeeën met elkander te verbinden. Nadat nieuwe opmetingen hadden aangetoond, dat zij beiden hetzelfde niveau hebben, bracht *de Lesseps* een rechtstreeksche verbinding tot stand (zie *Suezkanaal*).

Klimaat. Het klimaat is in den zomer warm en droog, maar gedurende het grootste deel van het jaar gezond, vooral in Opper-Egypte. Het verschil tusschen Alexandrië en Kaïro is reeds vrij groot; des nachts is de temperatuur in eerstgenoemde plaats nooit zoo laag als in Kaïro. Terwijl het in de Delta nog betrekkelijk veel regent (Alexandrië heeft 215 mm. regen), zijn in Kaïro met een neerslag van slechts 30 mm. per jaar dooreengenomen 240 dagen van het jaar geheel helder. De gemiddelde jaartemperatuur is voor Alexandrië 20,8°, Kaïro 21,3°, Kenneh 26,5°, Thebe ruim 29° C. De koudste maand is Januari, de warmste Augustus met respectievelijk voor Alexandrië en Kaïro 14,9° en 26,8°, en 12,1° en 29,6° C. Intusschen stijgt in Kaïro de thermometer wel eens in de schaduw tot 40° en daalt 's winters somtijds beneden 0° C. Over het algemeen kan men Egypte in een vochtige zone, de Delta, en in een heete, droge zone, het dal van den bovenloop des Nijls, verdeelen. Bijna het geheele jaar door, n.l. van Juni tot April, heerschen er Noorden-, in de wintermaanden Noordwestenwinden; deze temperen niet slechts de hitte, maar zijn ook van belang voor de scheepvaart. 's Morgens heerscht er meest windstilte, tegen 12 uur steekt de wind op en neemt tot zonsondergang in kracht toe. In April komen de heete, afmattende Zuidenwinden, Chamsin genaamd, die tot Juni blijven waaien. Deze Chamsin gaan gepaard met een snelle temperatuurverhooging, steken eenige uren na zonsopgang op, zijn het krachtigst in de eerste namiddaguren en gaan tegen zonsondergang liggen. Van den woestijnwind, den Samoem, heeft men in het Nijldal zoo goed als geen last. De tropische regens spelen een belangrijke rol en brengen de jaarlijksche overstroomingen van den Nijl (zie aldaar) te weeg.

Plantenwereld. De over het geheel arme plantenwereld van Egypte telt 1300 soorten, de ingevoerde en verwilderde daaronder begrepen, waarvan er, indien men het Sinaischiereiland niet mederekent, slechts 50 soorten alleen in Egypte voorkomen. Tegenover de flora van de woestijn staat die van het Nijldal. Gene vormt een deel van de zone, die zich door geheel Noord-Afrika van Senegambië tot Arabië en over Zuid-Perzië en Beloedsjistan tot aan den Indus uitstrekt en door de cultuur van den dadelpalm het best gekarakteriseerd wordt. Vele eigenaardigheden bezit de flora der oasen en der streek tusschen de Golf van Solum en Aboekir. De voor Egypte karakteristieke boomen zijn de waarschijnlijk uit Zuid-Arabië ingevoerde sykomore, de Nijl-acacia, twee soorten tamarinden en in Opper-Egypte de doempalm. Egypte bezit 20 soorten wilde- en sierboomen, 25 soorten vruchtboomen en 67 veldgewassen.

Geen land is meer dan Egypte aangewezen op den landbouw, waarin misschien een verklaring gevonden kan worden voor zijn vroegtijdige beschaving. Door zijn ligging tusschen drie werelddeelen en als overgangsgebied van verschillende zones heeft Egypte een groote verscheidenheid van produkten. Voor het vee is de Egyptische klaver het voornaamste groenvoeder. De vroeger zeer belangrijke tabaksbouw is sedert 1889 door belastingmaatregelen onmogelijk gemaakt. Van groot belang is de aanplant van katoen; de suikerbouw daarentegen is van weinig beteekenis. Het verbouwen van laatstgenoemde produkten is in Opper- en Middel-Egypte onmogelijk, daar de bloeitijd juist samenvalt met de overstroomingen van den Nijl en de kanalisatie nog niet voldoende is, om het water af te leiden. Als eigenaardige groenten, die in groote hoeveelheid gekweekt worden, zijn te noemen: bamien (*Hibiscus esculentus L.*), badingaan (*Solanum esculentum* Dun.), colocasiumknollen, meluchia (*Corchorus olitorius L.*), eigenaardige, bloedroode peeën, zeer witte radijssoorten, waarvan men de bladeren eet, veel meloenen en pompoenen. Reeds in de Oudheid gold Egypte als het land van ajuin en knoflook, die ook nu nog een der voornaamste voedingsmiddelen vormen en in groote hoeveelheid naar Engeland uitgevoerd worden. Wat de ooftboomen betreft, komen in Beneden-Egypte de citroen- en oranjeappelboomen, in het Nijldal de vijgeboom het meest voor. Het aantal dadelpalmen schat men op $4^1/_2$ millioen. Perziken en abrikozen worden in grooten getale, maar van vrij slechte hoedanigheid gekweekt, daarentegen zijn de granaatappels, vijgen en olijven uitstekend. Middel-Europeesche ooftsoorten gedijen in Egypte niet, en de weinige appels, peren en pruimen zijn er smakeloos.

Dierenwereld. Evenals de plantenwereld, is de fauna betrekkelijk zeer arm; het talrijkst is nog het aantal visschen. De Nijl is rijk aan meervallen, karpersoorten, alen, enz. Onder de kruipende dieren zijn de krokodillen te noemen, die vroeger ook in Beneden-Egypte en in Fajoem, thans slechts tot Thebe gevonden worden. Ook treft men veel vergiftige slangen en kikvorschen aan. In Dongola komt het rivierpaard voor. Verscheurende dieren zijn door gebrek aan groote bosschen en het weinige voedsel in de woestijn weinig talrijk. Uit teekeningen op oude monumenten, waar men leeuwenjachten afgebeeld ziet, mag echter afgeleid worden, dat vroeger de leeuw in Egypte voorkwam. Hyena's, vossen, jakhalzen, buidelratten en hazen treft men in grooten getale, gazellen dieper in de woestijn, steenbokken op de hoogvlakten aan. Talrijk zijn de roofvogels, ooievaars, kwartels en duiven. De in de oudheid heilige ibis heeft zijn woonplaats naar het Zuiden verlegd. Schorpioenen, sprinkhanen, muskieten en andere schadelijke insekten komen in

Digitized by Google

even grooten getale voor als de mestkevers, waaronder de mestpillenkever der Ouden. De vroeger beroemde bijenteelt heeft thans geen beteekenis meer. Van woekerwormen hebben de inwoners veel last. De voornaamste huisdieren zijn de ezel en de kameel. Het paard komt op de oudste afbeeldingen niet voor; in het „Nieuwe Rijk" treft men het aan, waarschijnlijk ingevoerd uit Voor-Azië; het werd slechts als trek-, niet als rijdier gebruikt. Naast de inlandsche rassen vindt men het Dongola- en het Syrische paard. Het voornaamste ras is het sedert *Mehemed Ali's* krijgstocht bekende *Nedsjdi*. Muildieren ziet men veel in de groote steden. Het hoornvee, vooral de os, wordt voor den landbouw gebruikt, evenals de buffel. Schapen en geiten zijn door bijzondere rassen vertegenwoordigd, waarvan dat der geiten zich kenmerkt door een rechthoekig gevormden neusrug. Bij de boerderijen vindt men ganzen, kippen, eenden en uitstekende kalkoenen en parelhoenders.

Mineralen. Egypte is niet rijk aan delfstoffen. In de gesteenten, die aanleiding hebben gegeven tot het ontstaan van den katarakt bij Assoean, in het Arabisch woestijnplateau en in de omgeving van Kenneh vindt men mooie granieten en syenieten, diorieten en porfieren, welke zoowel in Egypte, als in andere landen aan de Middellandsche Zee voor beeldhouwwerken en monumentale gebouwen van ouds gebruikt werden. De meest bekende is de reeds sedert den Romeinschen keizerstijd beroemde roode porfier van den Dsjebel Dochan. Beneden Assoean tot El-Kab en bij de stroomvernauwing van Selseleh vindt men uitgestrekte zandsteengroeven, die het bouwmateriaal leverden voor de groote tempels der Ramessiden. De beroemde koningsgraven bij Thebe zijn in de Libysche kalkrotsen gehouwen, de pyramiden bij Kaïro uit nummulietenkalk opgetrokken. Een andere, in de Oudheid veel gebruikte steen is de Oostersche albast, die bij Heloean, Minje en Sioet gevonden werd. Van de overige mineralen valt in de eerste plaats het natron te noemen, dat door de meren ten Z. van Alexandrië geleverd wordt. Ook wordt veel zout, salpeter en aluin gewonnen; op sommige plaatsen, zooals bij den Dsjebel Seet aan de Roode zee vindt men petroleum. Steenkolen heeft men tot heden te vergeefs gezocht; zwavel wordt op het schiereiland Dsjemsah verkregen. Ook werd de ontginning der aan de Ouden en de Arabieren bekende goudmijnen bij den Dsjebel Ollagi, der turkooisgroeven op het Sinaï schiereiland en der smaragdmijnen bij den Dsjebel Sebara weder beproefd.

Bevolking. Volgens de volkstelling van 1897 bedraagt het bevolkingscijfer van Egypte in zijn tegenwoordigen omvang 9821045, als volgt verdeeld:

Gouverneurschappen en Moediriehs.	Bevolking op 1 Juni 1897.		
	Mannelijk.	Vrouwelijk.	Te zamen.
Beneden-Egypte.			
Gouvern. Kaïro	302 857	267 205	570 062
„ Alexandria	168 599	151 167	319 766
„ Damiate	22 921	20 830	43 751
„ Port Saïd en Kanaal	29 760	20 419	50 179
„ Suez	12 594	12 376	24 970
„ El-Arisch	8 586	8 405	16 991
Sinaï	4 479	4 822	9 301
Moedirieh Beherah	318 884	312 341	631 225
„ Scharkieh	374 752	374 378	749 130
„ Dakahlieh	367 643	369 065	736 708
„ Charbieh	651 731	645 925	1 297 656
„ Kalioebieh	186 250	185 215	371 465
„ Menoefieh	433 798	430 408	864 206
Opper-Egypte.			
Moedirieh Sioet	394 257	388 463	782 720
„ Beni-Soeëf	159 799	154 655	314 454
„ Fajoem	188 048	182 958	371 006
„ Gizeh	204 528	197 106	401 634
„ Minieh	279 995	268 637	548 632
„ Girgeh	349 625	338 386	688 011
„ Keneh	374 484	336 973	711 457
„ Nubië	118 739	121 643	240 382
Gouvern. Dongola	25 950	30 476	56 426
„ Soeakin	8 729	6 984	15 713
Oase Siwah	3 000	2 200	5 200
Totaal	4 990 008	4 831 037	9 821 045

Niettegenstaande de vreemde overheerschingen en talrijke verhuizingen van andere volkeren naar Egypte (in chronologische volgorde Semieten, Grieken, Romeinen, Arabieren en Turken) vormt

Digitized by Google

het Egyptisch-Koptisch ras nog de kern der bevolking. De plattelandsbewoners, de zoogenaamde Fellah's of Fellahin, hebben nog hetzelfde type als op de oudste afbeeldingen en maken den indruk van een krachtig ras. Ook in de kleinere steden is de Fellah-bevolking overheerschend, in de grootere daarentegen het Arabisch element. Dit laatste is het meest onvermengd bij de Bedoeïnen in de woestijn. De meeste Egyptenaren zijn Mohammedaansche Sunnieten (1897: 8978775). De hoogste militaire ambten waren vroeger in handen der Turken, die een klein, maar overheerschend element onder de bevolking der groote steden vormden. Ook de kawassen, een soort politie, waren Turken. Thans echter is het Turksch een onbekende taal geworden; de Khedive gebruikt in zijn officiëele stukken Arabisch. Een voornaam deel der stedelijke bevolking vormen de Christelijke Kopten, de eenige onvermengd gebleven afstammelingen der oude Egyptenaren. In Alexandrië en Kaïro treft men onder alle standen veel Europeanen aan. In 1897 telde men in Egypte 112526 vreemdelingen, waarvan alleen in Alexandrië en Kaïro 46113 en 35381. Daaronder zijn de Grieken en Italianen het talrijkst vertegenwoordigd met 38175 en 24467 zielen. In Kaïro en Alexandrië zijn ook veel Nubiërs, die men om hun eerlijkheid als knecht, bewaker enz. gebruikt. De talrijke Bedoeïnenstammen trekken met hun kudden kameelen, geiten en schapen rond. Die in Fajoem houden zich met landbouw en veeteelt bezig; die op het Sinaïschiereiland en de Bischarin in Ababdeh zorgen voor transporten in de woestijn. Bijna alle Bedoeïnen zijn van Arabische afkomst en hebben nog dezelfde leefwijze als hun voorvaderen vóór duizenden jaren. Al deze, dikwijls onderling in strijd levende stammen, staan thans onder Egyptisch gezag. Aan den rand der woestijn, rechts van den Nijl, wonen slechts Bedoeïnen, ten getale van 75000, die, verdeeld over 26 stammen, 28000 gewapende mannen kunnen leveren. De voornaamste stammen zijn de Arabische Maazeh in het Noorden en de Hamitische Ababdeh in het Zuiden. Op het Arabische woestijnplateau vinden eenige honderden familie's een armoedig bestaan. Vrijer en onafhankelijker zijn de Bedoeïnen op den linkeroever van den Nijl. Er leven daar 24 stammen, die 24000 strijdbare mannen op de been kunnen brengen. De bevolking der Egyptische oasen is Egyptisch-Arabisch, in de oase Siwah leven Berberstammen. Eindelijk vormen de Ghagar of Zigeuners een vrij aanzienlijk gedeelte der bevolking, dat als ketellappers, koorddansers en slangenbezweerders rondtrekt. De voornaamste steden (1897) zijn: Kaïro (570062), Alexandrië (319766), Tanta (57289), Port Saïd (42095), Sioet (42078), Mansoerah (36131), Sagasik (35715), Medinet-el-Fajoem (33069), Damiate (31515) en Mehallet-el-Kebir (31100).

Sedert de eerste eeuwen van onze jaartelling zijn de Kopten tot het Christendom overgegaan (in 1897, 608446); zij hebben zich aan Mohammedaanschen (1897, 8978775) en vreemde invloeden weten te onttrekken. In Khoos bij Kenneh is de Koptengemeente tot het Evangelisch Christendom overgegaan, in Sioet heeft de Amerikaansche missie sedert 1865 een seminarium. Van de oude Christelijke kloosters zijn, behalve die aan de natron-meren, nog slechts die van *St. Antonius*, *St. Johannes* en *St. Paulus*, tusschen den Nijl en de Roode Zee, tot heden blijven bestaan. De Kopten hebben in Egypte 3 metropolitaan- en 12 gewone bisschoppen, die uit de geestelijken der kloosters gekozen worden; bovendien hebben zij wereldlijke geestelijken, wien het huwelijk toegestaan is. Ook het hoofd der Abessienische kerk, de *Abba Salâmah* of *Aboena*, wordt door de patriarchen der Koptische kerk benoemd. Uit den oud-Christelijken tijd (585) dagteekent de aan *Maria* gewijde kerk in Oud-Kaïro. Dicht daarbij staat de oudste moskee van Egypte (7de eeuw). In Alexandrië en Kaïro zijn Armenische gemeenten met 1627 leden; de Grieksche kerk telt 51852 aanhangers. Ook vindt men er eenige leden der Maronieten. Roomsch Katholieken, die overal verspreid zijn, vindt men ten getale van 56343. Alexandrië is de zetel van een apostolisch delegaat voor de Latijnsche Christenen in Egypte en Arabië, die den titel van aartsbisschop van Irenopolis *in partibus infidelium* voert. Ook andere godsdienstige richtingen zijn in Egypte, zij het dan ook in kleinen getale, vertegenwoordigd.

Middelen van bestaan. De *landbouw* is van de Oudheid af de voornaamste bron van bestaan geweest en hangt nog steeds ten nauwste samen met de jaarlijksche overstroomingen van den Nijl. Al het land, dat door Nijlwater besproeid wordt, is voor kultuur geschikt; aanhoudende zorg voor een goede kanalisatie is dus een eerste eisch, wil men den landbouw in goeden staat houden. Het centrum der kanalisatie is het Bahr-Joessoeff (Jozefskanaal), dat van Farschoet tot Fajoem langs den Nijl loopt. De instandhouding van dit kanaal met zijn zijarmen is opgedragen aan de dorpen, die aan die kanalen liggen. Ook hebben zij te zorgen voor de dammen, die de overstroomingen binnen zekere grenzen moeten houden en gedurende die tijden als verkeerswegen dienen. De lengte der kanalen in de Delta bedraagt 13440 km. Midden- en Opper- Egypte heeft nog de oude methode van bevloeiïngsbassins, waarin men tijdens de overstroomingen water brengt, dat men later dan weer weg laat vloeien. In Beneden Egypte heeft men sinds het begin der vorige eeuw een net van deels altijd, deels tijdelijk gevulde kanalen aangelegd, die het land het geheele jaar door van water voorzien; doordat men echter het Nijlslib mist, is bemesting noodzakelijk. Om de overstroomingen van den Nijl te regelen en zoo ver mogelijk te doen reiken, werd door de Engelschen in den Nijl bij Assoean een reusachtige dam gebouwd; een tweede ligt bij Sioet, een derde beneden Kaïro (zie *Nijl*). De bodem, die in kultuur gebracht is, wordt verdeeld in landerijen, die door den Nijl en zulke, die kunstmatig besproeid worden. Op de eerste zaait men graan, gerst, erwten, boonen enz., het zoogenaamde *Schiwati* (winterzaad); op de tweede soort brengt men ook eerst winterzaad, daarna, bij het begin der lente, verbouwt men er kafferkoren of indigo, katoen, suikerriet en rijst, in den zomertijd nogmaals gerst, rijst of maïs, zoodat men van één akker drie oogsten heeft. Opmerkelijk is dat Opper-Egypte, hoewel de bodem daar noch beploegd, noch bemest wordt, rijker oogsten geeft dan Beneden-Egypte.

Digitized by Google

Ofschoon de boeren (Fellah's) het grootste deel der bevolking uitmaakten, leefden zij toch, zoover de geschiedenis reikt, in groote afhankelijkheid. Vroeger was de verhouding van den boer die van den pachter tot den landheer, waarbij de belasting in plaats van de pachtsom kwam en de regel gold, dat bij regelmatige belastingbetaling de pacht niet opgezegd kon worden. Het monopoliestelsel van *Mehemed Ali* (1817) maakte echter van den boer een karig betaalden daglooner der regeering, daar deze niet alleen de reeds zeer hooge belasting *in natura* moest opbrengen, maar ook genoodzaakt werd zijn oogst tegen door de regeering vastgestelde prijzen aan haar te verkoopen. Bovendien werden hem zware heerendiensten opgelegd en werd hij gedwongen mede te werken bij het aanleggen van kanalen. Hierbij kwam nog de verplichting tot den door den Fellah zoo gehaten krijgsdienst. Hun lot begon te verbeteren, toen zij verlof kregen de grondbelasting in geld te mogen betalen, en langzamerhand was men genoodzaakt het monopolie op te geven, zoodat onder *Said-Pasja* de Fellah zijn oogst vrij kon verkoopen. Door de maatregelen van *Mehemed Ali* was in Egypte ook het grondbezit anders geregeld dan in de overige Mohammedaansche landen. De pasja trok wegens achterstallige belasting niet alleen de familiegoederen en de voor liefdadige doeleinden bestemde goederen aan zich, maar nam ook de talrijke landerijen in bezit, die door hun bewoners verlaten werden. Zoo ontstonden de *tsjiftliks* of privaatbezittingen van den pasja en zijn familieleden, die, daar zij langzamerhand een groote uitgebreidheid verkregen, door een afzonderlijken Diwan bestuurd werden. In 1878 werd het grondbezit van den khedive en zijn familie in staatsdomein veranderd, dat voor verschillende leeningen aan de Europeesche mogendheden verpacht werd, waarop deze het weer onder-verpachtten; een groot deel ervan ligt echter thans bij gebrek aan arbeidskrachten braak.

Voor *veeteelt* en *mijnbouw*: zie *Dierenwereld* en *Mineralen*.

Nijverheid. De nijverheid is onbeduidend, doch gaat in de laatste jaren eenigszins vooruit. Kaïro heeft 500 weefstoelen voor halfzijden en 1000 voor katoenen stoffen. Van belang is de indigoververij en de leerlooierij. De vroeger zoo belangrijke linnenindustrie heeft opgehouden te bestaan, evenals de meeste door *Mehemed Ali* gestichte regeeringsfabrieken. Scheepsbouw vindt men in Kaïro. In meer dan 600 broedovens worden jaarlijks ruim 6 millioen eieren uitgebroed. De cigaretten-, meubel- en schoenfabrieken verkeeren in bloeienden toestand. In 1901 leverden 17 suikerfabrieken 100000 ton suiker. Suiker wordt voornamelijk op de bezittingen van den onderkoning bereid en geraffineerd.

Handel. Sedert de regeering onder *Abbas Pasja* en *Said Pasja* de monopoliën van *Mehemed Ali* afschafte, heeft de handel een groote vlucht genomen. De invoer en het grootste gedeelte van den uitvoer geschiedt door de haven van Alexandrië. De grootehandel is in handen der Europeanen, de inboorlingen zorgen voor de verspreiding der waren in het binnenland. De waarde bedroeg in 1904 in Egyptische ponden (ongeveer 12 gld.):

	Koopwaren.	Specie.
Invoer	20559588	7606864
Uitvoer	20811040	2730890
Transitohandel	793676.	

De buitenlandsche handel bedroeg in datzelfde jaar volgens de landen van herkomst en bestemming in duizenden Egyptische ponden:

Landen	Invoer	Uitvoer
Groot Brittannië	6991	10980
Turkije	2814	399
Frankrijk en Algerië	1949	1622
Oostenrijk—Hongarije	1459	939
Britsche koloniën	1207	223
Italië	1168	960
Duitschland	1020	1804
Rusland	750	1340
België	748	201
Amerika	284	696
Griekenland	263	17
Spanje	21	509
Andere landen	1886	1121
Totaal	20560	20811

De voornaamste uitvoerartikelen waren in 1904 in duizenden Egyptische ponden: katoen en katoenen stoffen 18223, cigaretten 495, uien 265, boonen 253, suiker 250, Arabische gom 234 en koek 224. Tot de verdere artikelen van uitvoer behooren: graan, huiden, struisvederen, ivoor, dadels, buffelhorens, was, koffie, soda-asch, wol, rozenolie, salpeter, zwavel enz. Van de ingevoerde artikels zijn te noemen: wol, hout, steenkolen, metaal, staal, wapenen, geneesmiddelen, meubelen, papier, groenten, aardappelen, zeep, koffie, wijn, likeur enz. De voornaamste haven is Alexandrië, dat (1904) voor 17479799 Egyptische ponden invoerde en voor 19523986 uitvoerde. Binnenkwamen in datzelfde jaar 4021 schepen, metende 3207991 ton, terwijl 4021 schepen, metende 3207991 ton, de haven verlieten. De handel van Suez en Damiate is zonder beteekenis. Kosseïr (aan de Roode Zee) is van belang voor den karavaanhandel.

Verkeerswegen. De handel wordt gesteund door kanalen, waarvan het Suez-kanaal en dat van Alexandrië naar Foea de voornaamste zijn, en door spoorwegen, die in 1905 een lengte hadden van 3597 km., benevens 1249 km. voor militaire doeleinden in Egyptisch Soedan. De voornaamste lijnen zijn: Kaïro—Alexandrië (208 km.), Kalioeb—Sagasik—Mansoerah—Talcha (145 km.), Benhael-Asal—Sagasik—Suez (198,5) en Talcha—Damiate (115 km.). Sedert 1897 is Alexandrië direkt met Assoean verbonden. Voor den oorlog tegen den Mahdi zijn eenige militaire lijnen aangelegd. De lijn (met smal spoor) Port-Saïd—Ismaïlia loopt parallel met het Suezkanaal. De ontvangsten bedroegen (1905) 2501000, de uitgaven 1473200, een batig saldo dus van 1127800 Egyptische ponden. De lengte van de telegraaflijnen was (1904) 4083 km., die der draden 17486 km., het aantal bureaux 309, het aantal telegrammen (1898) 2743788. Bij de telefoon hadden de draden een lengte van 880 km. en bedroeg het aantal der gesprekken 42300. De posterijen verzonden in binnen- (buiten)landsch verkeer (1904) 14950000

Digitized by Google

(3870000) brieven- en briefkaarten, 11450000 (2150000) stuks drukwerk, 620000 (300000) aangeteekende stukken en 2710000 (—) officieele stukken. Post en telegrafie brachten (1905) 255000 Egyptische ponden op en eischten een uitgave van 210129, aldus een voordeelig saldo van 44871 Egyptische ponden opleverende.

Onderwijs. Evenals in de meeste Mohammedaansche landen staat in Egypte het onderwijs op een lagen trap. De scholen zijn godsdienstige inrichtingen van lager en hooger onderwijs. De voornaamste is de theologische school aan de El-Azhar (de bloeiende) moskee te Kaïro, waar ook onderwijs in de rechten en de wiskunde gegeven wordt (1898, 7676 studenten en 198 hoogleeraren). Om den Europeeschen invloed tegen te gaan, stichtte *Mehemed Ali* veel scholen, die later weer gesloten werden. In 1898 waren er 9847 lagere scholen met 196935 leerlingen en 96 meisjesscholen met 13482 leerlingen. Er zijn 10 vakscholen, 3 normaal- en 15 theologische scholen. Een aantal leerlingen (800—900) wordt op staatskosten opgevoed en in bijzondere inrichtingen gehuisvest. Door vreemdelingen zijn 151 scholen opgericht. Er verschijnen 27 bladen (11 dagelijks, 12 wekelijks en 4 tweemaal per week), waarvan 10 in het Arabisch, 9 in het Fransch, 5 in het Italiaansch en 3 in het Grieksch.

Bestuur. Egypte is een vazalstaat van Turkije, de Engelsche bezetting in 1882, die door de mogendheden nog niet erkend is, heeft het land echter feitelijk tot een Britsche kolonie gemaakt. Het stadhouderschap is erfelijk volgens het recht van eerstgeboorte, de stadhouder voert den titel van *Khedive* en wordt aangesproken als *Hoogheid.* Hij heeft de leiding der burgerlijke, financiëele en rechtszaken, doch heft belastingen in naam van den sultan, met wiens naamletters ook de munten geslagen worden. De jaarlijksche schatting bedraagt 750000 Turksche ponden. De khedive heeft het recht 18000 soldaten te houden in het belang der binnenlandsche orde en veiligheid, en officieren tot den rang van luitenant-kolonel te benoemen. Het onbeperkte gezag over de financiën werd door de Engelsche controle opgeheven. De vroeger toegestane bouw van nieuwe pantserschepen is nu onderworpen aan de goedkeuring der Turksche regeering.

Administratief wordt Egypte in twee deelen verdeeld, Opper- en Beneden-Egypte. Reeds *Mehemed Ali* heeft naar Europeesch voorbeeld een ministerie ingesteld, dat in zes departementen verdeeld wordt: Binnenlandsche Zaken, Buitenlandsche Zaken, Financiën, Onderwijs en Openbare Werken, Oorlog, Justitie. Daarbij komen dan nog de directies voor posterijen, telegrafie enz. Het land wordt verdeeld in acht gouvernementen of mohafizaten en veertien provincies of moediriehs, wier namen in de hierboven gegeven tabel der bevolking vermeld zijn. De moedir wordt bijgestaan door een diwan, zijn plaatsvervanger of wakil, een chef-ingenieur of opperbouwraad en een opperraad voor geneeskundige zaken. Alle moedirs staan onder toezicht van een inspecteur-generaal. In ambtelijke stukken wordt de Arabische taal gebruikt. Internationale rechtbanken spreken recht tusschen onderdanen van verschillende staten.

De ware toestand der financiën in Egypte is langen tijd in het duister gebleven; eerst in 1868 werd een budget opgemaakt. Niettegenstaande de inkomsten de uitgaven in aanzienlijke mate overtroffen, is de staatsschuld sedert 1860 ontzaggelijk toegenomen en bedroeg deze volgens de door alle mogendheden goedgekeurde liquidatiewet van den 17den Juli 1880 den 31sten Augustus 1904 102186920 pond sterling. Hierbij komt nog de Moekabalahschuld, een gedwongen binnenlandsche leening van 150000 Egyptische ponden. De begrooting voor 1905 bedroeg aan ontvangsten en uitgaven 12255400 en 11755000 Egyptische ponden. Deze getallen waren in 1904 in werkelijkheid 13485000 en 10694000.

Leger en Vloot. Het door *Mehemed-Ali* opgerichte leger heeft de Europeesche organisatie behouden. Volgens den firman van de Porte van den 6den Augustus 1879 mag het in vredestijd niet meer dan 18000 man sterk zijn. De wetten van den 5den Augustus 1880 en den 22sten September 1882 voerden den algemeenen dienstplicht in, behalve voor geestelijken, onderwijzers en studenten. Voor 240 gld. kan men zich echter vrij koopen. Sedert de nieuwe organisatie van 1883 staat het leger onder een Engelsch generaal als opperbevelhebber (*Sirdar*). In 1905 was de sterkte van het leger: 751 officieren (100 Engelschen en 651 inboorlingen) en 17523 man, waarvan cavalerie: 32 (4 en 28) en 757; infanterie 361 (36 en 325) en 9918; artillerie 50 (7 en 43) en 1208; genie 81 (11 en 70) en 1497; kameelkorps 18 (5 en 13) en 611. De Britsche bezetting telde in dat jaar 3243 man.

De door *Mehemed-Ali* met groote kosten gebouwde vloot is zeer verwaarloosd. Zij telde in 1905 één schroefstoomboot voor haven- en lichttorendienst, 5 kustschepen, waarvan twee met kanonnen, 5 barkassen, 11 schoeners en 1 schoolschip; bovendien op den bovenloop van den Nijl 8 kanonneerbooten. De khedive heeft de beschikking over een raderjacht met 8 kanonnen en 6 pleizierjachten.

Het *wapen* van Egypte is een rond, blauw schild, waarin 3 zilveren sterren, door een naar links gerichte zilveren halve maan omgeven en ingesloten door een ring met sterren tusschen twee naar elkander toegekeerde halve manen. Achter het schild kruisen zich drie met paardenstaarten, halve manen en sterren voorziene schepters; op het schild rust een kroon, half met purper gevoerd en versierd met een halve maan en ster. Het geheel wordt omgeven door een hermelijnen mantel, die uit een zelfde kroon als de boven beschrevene valt. De Egyptische vlag is dezelfde als de Turksche.

Geschiedenis (zie de kaart van Oud-Egypte). Om een goed inzicht te verkrijgen in de oude Egyptische geschiedenis, moet men zich eerst vertrouwd maken met de tijdrekening der oude Egyptenaren. Deze begonnen n.l. het jaar met den dag, waarop de Nijl begon te stijgen en eindigden dit, wanneer dit verschijnsel zich opnieuw voordeed. Met het oog op het landbouwbedrijf verdeelden zij dat jaar in 3 jaargetijden: den tijd der overstrooming, dien van het ontkiemen van het zaad en den oogsttijd. Ziende dat de overstrooming samenviel met het verschijnen van Sirius in de ochtendschemering, kwamen zij tot een jaar van $365^1/_4$ dag, dus bijna gelijk aan

Digitized by Google

OUD-EGYPTE.

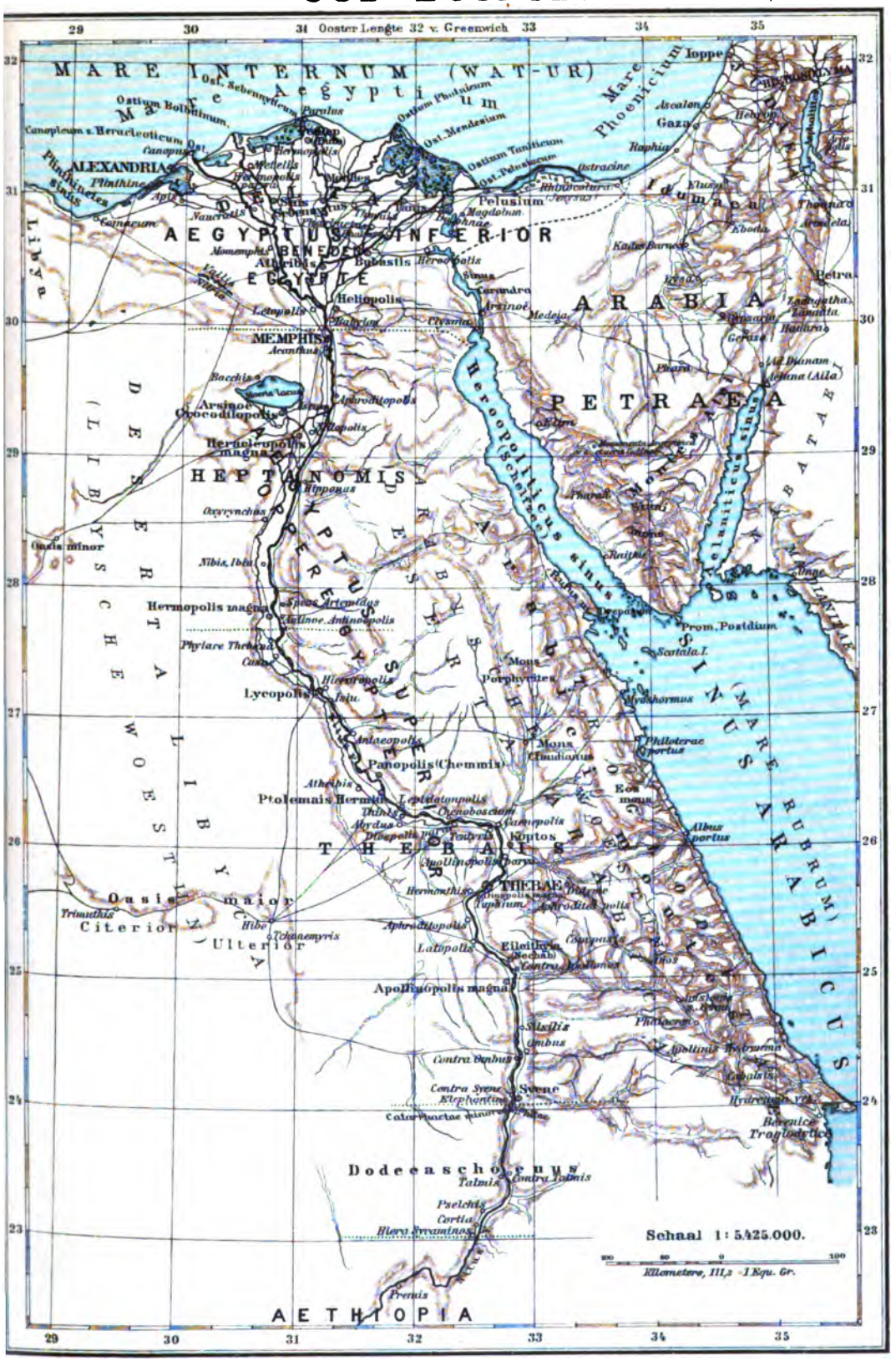

Digitized by Google

Digitized by Google

het zonnejaar. In het dagelijksch leven bediende men er zich echter niet van, maar rekende naar 12 maanden van 30 dagen, waaraan 5 dagen werden toegevoegd. Vandaar dat men $^1/_4$ dag verschil had, tengevolge waarvan iedere vier jaar de Nieuwjaarsdag van het burgerlijk jaar zich één dag verder van het Sirius-Nieuwjaar verwijderde. Hoewel dit veel moeilijkheden opleverde, werd eerst na de invoering van het Christendom in de burgerlijke tijdrekening het Siriusjaar van $365^1/_4$ dag ingevoerd. Ook een bepaalde jaartelling hebben de oude Egyptenaren niet gehad. De jaren, waarin het een of ander gebeurde, werden aangegeven door te verwijzen naar de regeeringsjaren der koningen. De priesters legden daarom lange koningslijsten aan met de jaren hunner regeering en de gebeurtenissen gedurende deze voorgevallen. Van deze annalen is slechts één brokstuk tot ons gekomen, de zoogenaamde steen van Palermo. Ook van de op die annalen berustende papyrusrollen hebben wij er slechts één met de namen van 220 koningen, den zoogenaamden Koningspapyrus. Van denzelfden aard zijn de verschillende koningslijsten, die op graf- of tempelmuren ingebeiteld waren, en de lijsten voorkomende in het geschiedwerk van *Manethos*. Van hem stamt de praktische indeeling der koningen in 31 dynastiën. Daar wij geen volledige lijsten bezitten, is een juiste chronologie onmogelijk. Men moet de tijdruimte dus op grond der data van de gedenkteekenen, van den Koningspapyrus en van de genealogieën schatten. Eenige astronomisch berekende tijdsopgaven geven ons natuurlijk vasteren voet, evenals opgaven van de gelijktijdige regeering van andere vorsten. Uit den Bijbel weten wij, dat *Scheschonk I* (*Sisak*) in 928 den tempel van Jeruzalem verwoest heeft; een Grieksche oorkonde leert ons dat *Psammetichus I* omstreeks 663 den Egyptischen troon besteeg. Men deelt de Egyptische geschiedenis behalve in de Manethische dynastiën ook in „Rijken" of „Tijden" in.

De vóórhistorische tijd kan slechts in ruwe trekken worden weergegeven. Oorspronkelijk vormde Egypte geen eenheidsstaat, maar was in talrijke kleine vorstendommen verbrokkeld, die, geregeerd door hertogen, ook in den historischen tijd nog bestonden. Langzamerhand hebben zich daaruit twee rijken ontwikkeld: het Noordland, omvattende de tegenwoordige Nijldelta tot de omstreken van Kaïro, en het Zuidland, van Kaïro tot den kleinen katarakt bij Assoean. De koning van het Noordland, die de „roode" kroon droeg, zetelde te Behtet (thans Damanhoer), waar ook de voornaamste tempels voor *Horus*, den beschermheilige van het land, stonden. De residentie van den koning van het Zuidland met de „witte" kroon was Ombos, waar de godheid *Setî* vereerd werd. In den strijd tusschen deze beide landen was het Noorden overwinnaar, waardoor één Egyptisch rijk ontstond met On (Heliopolis) als hoofdstad, vanwaar uit de godsdienst geregeld werd. Doch ook dit rijk hield geen stand en was weldra weer in twee deelen gesplitst, waarvan Dep (Boeto) in het N. en Nechen (Hierakonpolis) de residenties, en de slangengodin van Dep en de gier van Nechbet de beschermheiligen waren. Op nieuw ontstond een strijd, die nu ten voordeele der Zuidelijken afliep, die toen een nieuw gemeenschappelijk rijk stichtten. Tot deze periode behooren verschillende doodensteden, die in 1895 gevonden zijn, en waarschijnlijk ook de groote sphynx van Gizeh.

De oudste geschiedkundige tijd (1ste en 2de dynastie) valt vóór 2700 v. Chr. De eerste koning is *Menes*, waarschijnlijk de stichter van het rijk, dat This tot hoofdstad had, en die Memphis, de latere residentie, en het heiligdom van *Ptah* gesticht moet hebben. Zijn uit tegels gemetseld graf heeft men bij Nagade, in de nabijheid van Ombos, teruggevonden. Verder weten wij van dezen tijd niets met zekerheid.

Het *Oude Rijk* (3de—6de dynastie), van ± 2700 tot 2200 v. Chr. is een bloeitijd geweest voor Egypte. De residentie werd naar Memphis overgebracht, waar de koningen ook hun groote graven, de pyramiden, oprichtten. De oudste ons bekende is die van Sakkara, het graf van koning *Zoser*, aan wien *Manethos* het metselen met bouwsteenen toeschrijft. De drie grootste pyramiden zijn die van *Cheops*, *Chefren* en *Mykerinos* (allen 4de dynastie). Die der 6de dynastie liggen bij Sakkarah en bevatten zeer belangrijke godsdienstige geschriften. De graven der grooten van het rijk geven ons door de talrijke inschriften en afbeeldingen een duidelijk beeld van het „Oude Rijk" en diens beschaving: aan het hoofd staat de Pharao als absoluut heerscher, aan wien een staf van beambten ondergeschikt was. Ook naar buiten was het rijk machtig: op Sinaï werden mijnen aangelegd, tegen de daar wonende nomaden werd oorlog gevoerd, evenals tegen de Nubiërs in het Z. Onder de zesde dynastie verzwakt het rijk, de kleine vorsten traden onafhankelijker op en ten slotte loste de staat zich wederom in vorstendommetjes op, die elkander onderling de heerschappij betwistten (7de—11de dynastie). Uit dien strijd kwamen de vorsten van Thebe als overwinnaars te voorschijn en vereenigden Opper- en Beneden-Egypte.

Het *Middelrijk* (12de—14de dynastie), van 2000—1700 v. Chr., is een nieuw tijdperk van bloei, die zich in talrijke bouwwerken openbaart. De absolute monarchie is verdwenen; Egypte is een feodale staat geworden, waarin naast den koning de groote leenheeren zelfstandig optreden. Dit is reeds te zien aan de kleinere pyramiden, die de vorsten in hun geboorteland oprichtten. Naar buiten breidde het rijk zich uit met een deel van Nubië. Met Syrië en de eilanden in de Egeïsche zee werd een levendige handel gedreven. Van de koningen zijn er drie met den naam *Senwosret* te noemen, waarin het oerbeeld van den Griekschen *Sesostris* te herkennen is. *Amenemhet III* is de bouwer van het beroemde Labyrinth. Onder de 14de dynastie kwam een periode van verval en werd het land door een Aziatischen stam, de Hykso's, veroverd en langen tijd geregeerd. Langzamerhand gelukte het den vorsten van Thebe hun krachten te verzamelen en Opper-Egypte te vermeesteren, totdat koning *Amasis* (17de dynastie) de Hykso's verdreef.

Het *Nieuwe Rijk* (18de—20ste dynastie), van 1550—1100 v. Chr., is het tijdperk van Egypte's oppermacht. Reeds onder *Thoetmosis I*, den eersten koning der 18de dynastie, werd Nubië tot Dongola onderworpen, verder deed hij een groo-

Digitized by Google

ten veldtocht naar Azië en drong tot over den Eufraat door. De stichter van Egypte's oppermacht is *Thoetmosis III* (± 1500), een der krachtigste persoonlijkheden uit de Egyptische geschiedenis. Syrië werd een Egyptische provincie, in Voor-Azië heerschte hij, zelfs oefende de Egyptische beschaving haar invloed uit op Griekenland, waarvan de vondsten in de graven uit den Myceenschen tijd en de paleizen van Tiryns en Kreta bewijzen geven. De vorsten van Babylonië en Assyrië zonden den pharao geschenken. Door de belastingen der onderworpen volkeren kwamen ontzaglijke rijkdommen naar de hoofdstad Thebe. Het geheele staatswezen onderging groote veranderingen. De betrekkingen, door *Thoetmosis III* met de Aziatische vorsten aangeknoopt, bleven onder zijn opvolgers, met name *Amenophis II* en *IV* (± 1400) bestaan. De vondsten bij El Amarna hebben de diplomatieke geschriften van de vreemde heerschers aan de pharao's aan het licht gebracht en werpen een eigenaardig licht op de internationale betrekkingen van dien tijd, welke zich voornamelijk door onderlinge huwelijken en het zenden van geschenken openbaarden. Ook op godsdienstig gebied kwam een nieuwe richting. *Amenophis IV* trachtte in plaats van den ouden godsdienst de vereering van één godheid, de Zon, in te voeren; vele der oude, voornamelijk Thebaansche goden werden vervolgd, hun beelden en namen verwoest. Maar spoedig na den dood des konings barstten binnenlandsche twisten los en werd de nieuwe godsdienst afgeschaft. Met *Harembeb*, die de rust herstelde, kwam de 19de dynastie aan het bewind. Intusschen was in Syrië een nieuw rijk, dat der Cheta (Hethieten) ontstaan, dat de Egyptische bezittingen bemachtigen wilde. *Setha I* en *Ramses II* moesten langdurige oorlogen voeren, totdat *Ramses* eindelijk vrede sloot, waarbij bepaald werd, dat Palestina aan Egypte, het meer noordelijk gebied aan de Hethieten zou komen. De opvolger van *Ramses II*, *Merenptah*, moest een grooten aanval afslaan van Lybische stammen, die, met zeeroovers verbonden, in het W. van de Delta gevallen waren. Daarop had het land weer te lijden van binnenlandsche twisten, die het optreden der 20ste dynastie ten gevolge hadden. *Ramses III* streed met succes tegen de Lybiërs en Aziatische volken, die Egypte trachtten binnen te dringen. Zijn opvolgers werden een speelbal der Thebaansche opperpriesters, die ten slotte met *Herihor* den troon beklommen.

De tijd der vreemde heerschappijen (21ste—25ste dynastie) van 1100—663 v. Chr. De priesters regeerden niet langer over geheel Egypte. In Tanis verhief zich een nieuwe dynastie (21), die zich met de opperpriesters vermaagschapte, zoodat de Tanitische prinsen opperpriesters werden. Nubië herkreeg zijn onafhankelijkheid en ook Palestina ging aan de Hebraëers verloren. Naast de priesters speelden huurlingen een voorname rol, voornamelijk Libyers, die zich in de Delta gevestigd hadden. Een daarvan, *Scheschonk I*, die in Boebastis zetelde, wierp zich, na de Tanitische koningen verdreven te hebben, tot alleenheerscher op. Zijn pogingen om Palestina weer te veroveren bleef trots zijn overwinning op *Rehabeam* (930 v. Chr.) zonder gevolg. Onder zijn opvolgers (22ste dynastie) brokkelde de staat weer af in kleine rijkjes (23ste en 24ste dynastie). Van hun twisten maakten de Nubische koningen gebruik, om zich van Egypte meester te maken. Door als verdedigers der Egyptische nationaliteit tegen de vreemdelingen op te treden, erkenden de priesters en het volk van Opper-Egypte hen. Na de overwinning op *Bokchoris van Saïs* (24ste dynastie) werd geheel Egypte Aethiopisch bezit onder *Sabakon*. Toen de Aethiopiërs (25ste dynastie) het rijk van *Thoetmosis III* weer wilden herstellen, kwamen zij in conflict met Assyrië. De pogingen van *Sabakon* en zijn opvolgers, om de Syrische vorsten tegen Assyrië op te ruien, hadden ten gevolge, dat *Assarhaddon*, koning van Assyrië, in 670 v. Chr. met een groot leger in Egypte verscheen, Memphis veroverde en *Taharka*, den koning, dwong naar Aethiopië te vluchten. Egypte werd nu een Assyrische provincie, de vorsten Assyrische leenheeren. Pogingen der Aethiopiërs, om de Assyriërs te verdrijven, mislukten; eerst toen binnenlandsche onlusten de Assyrische vorsten dwongen hun troepen terug te trekken, slaagde *Psammetichus van Saïs* er in het Egyptische rijk te herstellen (663 v. Chr.).

Het latere Rijk (26ste—30ste dynastie), van 663—332 v. Chr. Onder *Psammetichus I* (663—610), *Necho* (610—594), *Psammetichus II* (594—588); *Apries* (588—569) en *Amasis* (569—526) beleefde Egypte een nieuw tijdperk van bloei. Met de Grieken werden handelsbetrekkingen aangeknoopt. *Amasis* stelde voor hen de Deltastad Naukratis open, die weldra het centrum van den handel werd. Ook de kunst leefde weer op; de voorbeelden der klassieke perioden werkten op literatuur, orthografie enz. in, zoodat men in zekeren zin van een „Egyptische renaissance" onder de 26ste dynastie kan spreken. Terwijl Assyrië zich met moeite tegen Babylonië en Medië staande hield, trachtte *Necho* Syrië te herwinnen. Hij rukte Palestina binnen, sloeg koning *Josia* bij Megiddo (609) en veroverde het land. Doch in 605 werd hij bij Karkemisch door *Nebukadnezar* verslagen, waardoor hij het veroverde weer verloor. Ook een nieuwe poging van *Apries* in deze richting mislukte. Zijn ondersteuning van de Joden kon den val van Jeruzalem (586) niet verhinderen. In 568 trok *Nebukadnezar* Egypte binnen en noodzaakte *Amasis* voor altijd van Syrië af te zien. In 525 werd *Psammetichus III* door *Kambyses* bij Pelusium verslagen en Egypte bij Perzië als satrapie ingelijfd. De Perzische koningen (27ste dynastie) deden alles om het rijk tot welvaart te brengen, zoo liet *Darius* het door *Necho* reeds begonnen kanaal van den Nijl naar de Roode Zee voltooien. Toch trachtten de Egyptenaren hun zelfstandigheid te herwinnen. Na den voor de Perzen zoo ongelukkigen slag bij Marathon vielen zij onder een zekeren *Chabasch* af, verdreven de Perzische bezettingstroepen, doch werden spoedig weer door *Xerxes* onderworpen; ook een tweede, door Athene gesteunde, opstand onder *Inaros* en *Amyrtaios* (463) had geen succes. Eerst bij het meer en meer vervallen van het Perzische rijk kreeg Egypte nog eenmaal zijn vrijheid terug (400—343, 28ste—30ste dynastie). In laatstgenoemd jaar

Digitized by Google

werd het door *Ochos*, koning van Perzië, heroverd, en het kwam na den val van het Perzische rijk (332) aan *Alexander den Groote*.

De Grieksch-Romeinsche heerschappij (332 v. Chr. tot 640 n. Chr.). *Alexander* zette de politiek van zijn voorgangers voort en ontzag de zeden en godsdienst van het land. Het door hem gestichte Alexandrië werd weldra het middelpunt van den wereldhandel en de Grieksche beschaving. Toen na *Alexander's* dood het Macedonische rijk verdeeld werd, kwam Egypte aan *Ptolemaeus*, die in 305 v. Chr. den koningstitel aannam. Onder hem en zijn opvolgers, de Ptolemaeën (305—30 v. Chr.), werd Egypte nogmaals een welvarend land en gedurende eenigen tijd de machtigste staat der wereld. Was Alexandrië geheel Grieksch, het Oud-Egyptische karakter bleef in het binnenland bewaard en de Ptolemaeën bouwden voor de godheden tempels in ouden stijl. Het rijk breidde zich voortdurend uit en kreeg achtereenvolgens Cyrene, Cyprus en een deel van Syrië, maar sedert de 2de eeuw v. Chr. kwam het onder Rome's invloed, daar ook de koningsfamilie door zedeloosheid en onderlinge twisten verzwakte. Na den dood van *Cleopatra* werd Egypte in 30 v. Chr. bij Rome ingelijfd, en door *Augustus* tot een keizerlijk, door een *praefectus* bestuurd, domein gemaakt. De Egyptische nationaliteit werd ook onder de eerste keizers nog gespaard, nieuwe tempels werden opgericht, maar op den duur kon de Egyptische beschaving tegenover de Grieksche niet stand houden. In de binnenlandsche twisten van het Romeinsche rijk speelde Egypte, op zijn onafhankelijkheid hopend, meestal een groote rol, maar het gelukte niet het Romeinsche juk af te schudden. In 268 werd Beneden-Egypte door het leger van *Zenobia van Palmyra* bezet, doch in 260 door *Probus* heroverd.

Het Christendom vond reeds in de eerste eeuw aanhangers, vooral door den evangelist *Marcus*, die het bisdom Alexandrië stichtte. Doch slechts langzaam werden de oude goden verdrongen, eerst onder *Justinianus* († 550) werd de Isisdienst in Philae opgeheven. Door de bodemgesteldheid ontwikkelde zich onder *St. Antonius* het kluizenaars- en kloosterleven. Alexandrië werd de plaats, waar tot in het oneindige geredetwist werd over de verhouding van de goddelijke en menschelijke natuur in *Christus*. De Egyptenaren omhelsden de voor kettersch verklaarde monophytische leer en bestreden de orthodoxe kerk.

Na de verdeeling van het Romeinsche rijk (395) werd Egypte een deel van het Oost-Romeinsche rijk en geraakte meer en meer in verval. In 619 trokken de Perzen onder *Chosroes II* tot aan de zuidgrens. Weinige jaren na het vertrek der Perzen werd het land (640) door *Amr*, den veldheer van kalief *Omar*, veroverd, waarbij de monophytische inboorlingen uit haat tegen Byzantium hulp verleenden; slechts Alexandrië hield zich langer staande.

Middeleeuwen en Nieuwe Geschiedenis. Na de overwinning van den Islam stonden de Christenen aan vervolgingen bloot en kwam de Koptische bevolking in een toestand van afhankelijkheid. In naam der khaliefen (de *Omaijaden* van 658—750, de *Abassiden* van 750—868) werd Egypte door een stadhouder bestuurd. In laatstgenoemd jaar wierp de stadhouder *Achmed-ibn-Toeloen* zich tot onafhankelijk sultan van Egypte op. Nadat het land in 905 weer aan de *Abassiden* was gekomen, volgde in 935 de stadhouder *Mohammed-el-Ichschid Achmed-ibn-Toeloen's* voorbeeld. In 969 kwam met *Moeizz* het geslacht der *Fatimiden* op den troon, dat Egypte tot grooten bloei bracht. *Moeizz* stichtte de nieuwe hoofdstad Kaïro en noemde zich khalief van Egypte. In 1171 moesten de *Fatimiden* voor *Saladin* wijken, met wien de regeering der *Ejoebiden* begon, die ook over Syrië heerschten. Khalief *Nedsjem Eddin* verdeelde het grootste deel van het land onder zijn lijfwacht, de Mamelukken, als leenen; dezen maakten de inboorlingen tot lijfeigenen. Toen khalief *Moadham* in 1248 met koning *Lodewijk IX* van Frankrijk, die bij zijn poging zich van Egypte meester te maken, in gevangenschap geraakt was, een verdrag sloot, werd hij in 1250 door de lijfwacht vermoord en plaatste deze *Moeizz Eibek* op den troon, met wien het geslacht der *Bahrieten* begon. Sommige sultans als *Bibars I* († 1277) en *Nassir* († 1341) regeerden zelfstandig, maar de meesten stonden onder invloed van de emirs, die de bevolking uitzogen. Bijzonder ongelukkig was het land onder de tweede Tsjerkessische Mamelukkendynastie (1382), onder welke de Mamelukken allerlei gewelddadigheden pleegden, naar willekeur sultans afzetten en anderen op den troon plaatsten, tot in 1517 *Selim I* van Turkije Egypte veroverde en tot Turksche provincie maakte. De stadhouder, de pasja, was echter afhankelijk van de Mamelukken-beys, die de militie lichtten, de staatsinkomsten inden en aan den pasja een kleine belasting betaalden. Ten slotte maakten eenige beys zich onafhankelijk; twee hunner, *Moerad* en *Ibrahim*, verdeelden onderling het land, tot *Napoleon* in 1798 met een leger te Aboekir landde en de Mamelukken bij de pyramiden versloeg. Diens plan zich van Egypte, als de sleutel van het Oosten, meester te maken, mislukte echter en na de nederlaag van *Menou* bij Aboekir (21 Maart 1801) trachtten de Mamelukken met hulp der Engelschen de vroegere macht te herwinnen. Na het aftrekken der Engelschen werden zij echter door het corps Albaneezen, dat de sultan naar Egypte gezonden had, overwonnen en werd in 1805 *Mehemed Ali* stadhouder

Nieuwste Geschiedenis. Mehemed-Ali deed een nieuw tijdperk voor Egypte aanbreken. Hij verwijderde de bey's en de Mamelukken, verhief zich tot onbeperkt beheerscher des lands en veroverde (1820—1822) Nubië, Sennar en Kordofan. Hij schoeide het leger op Europeeschen voet, bouwde een vloot, bevorderde den landbouw en gebruikte het Oostersche despotisme tot het volbrengen zijner hervormingsplannen. Hij ontrukte in 1832 Syrië aan de Porte en verkreeg door den vrede van Kjoetahia het stadhouderschap over dit gewest (1833). Het wantrouwen van den sultan jegens zijn machtigen vazal leidde tot een nieuwen oorlog, waarin het Turksche leger bij Nissib de nederlaag leed (24 Juni 1839). Het Viervoudig Verbond van Engeland, Rusland, Pruisen en Oostenrijk (1840) was intusschen een struikelblok voor de veroveringsplannen van den overwinnaar, die door Frankrijk gesteund werd, en hij onderwierp zich weder aan den sultan, waarna een hatti-sjerif

Digitized by Google

van den 13den Februari 1841, ten gunste van *Mehemed Ali* bij firman van den 1sten Juni 1841 en door de 5 groote mogendheden gewaarborgd, de verhouding van Egypte tot Turkije regelde. Hierbij werd bepaald, dat aan de mannelijke nakomelingen van *Mehemed Ali* de heerschappij over Egypte zou blijven naar het recht van eerstgeboorte. De grondwet van Turkije en de verdragen der Porte met de mogendheden zouden ook voor Egypte gelden. Het leger moest tot een sterkte van hoogstens 18000 man teruggebracht worden (zie verder *Mehemed Ali*). De stadhouder werd door krankzinnigheid aangetast en daarom in 1848, onder goedkeuring der Porte, opgevolgd door zijn zoon *Ibrahim-Pasja*; na den dood van dezen (10 November 1848) kwam *Abbas-Pasja*, een kleinzoon van *Mehemed-Ali*, aan het bewind. Deze verwaarloosde leger en vloot en liet de hervormingsplannen van zijn voorganger varen. Na zijn plotselingen dood (13 Juli 1854) werd hij vervangen door *Saïd-Pasja* (zie aldaar), een zoon van *Mehemed-Ali*, die de welvaart des lands trachtte te bevorderen, maar niet in staat was de geldmiddelen in overeenstemming te brengen met de behoeften. Hij werd in 1863 opgevolgd door zijn neef *Ismaïl-Pasja*.

Nadat, door tusschenkomst van *Napoleon III*, door een verdrag met de Porte (Augustus 1864) de kwestie der doorgraving van de landengte van Suëz tot een goed einde was gebracht, namen de werkzaamheden onder de leiding van *de Lesseps* een aanvang en werden met zooveel kracht voortgezet, dat het Kanaal omstreeks 5 jaar later kon worden opengesteld (17de November 1869).

Sedert 1867 was er sprake van eischen, door *Ismaïl-Pasja* gesteld aan de Turksche regeering. Hij beoogde daarmede een meerdere onafhankelijkheid en een vermindering der jaarlijksche schatting. Toen hij echter in 1869 de voornaamste Hoven van Europa bezocht en zich daar als een onafhankelijk vorst gedroeg, werd hij niet alleen genoodzaakt op den wenk der Porte ijlings naar Egypte terug te keeren, maar deze vorderde ook van hem een vermindering der Egyptische legermacht, uitlevering der achterladers en der gepantserde schepen aan Turkije, het ter goedkeuring aanbieden van de jaarlijksche Egyptische begrooting en het verkeer van den onderkoning met de Europeesche mogendheden door middel der Turksche gezanten. Toen het antwoord van den onderkoning op die voorstellen verre van bevredigend luidde, terwijl hij vooral de laatste voorwaarde bepaaldelijk van de hand wees, besloot de Turksche regeering een commissaris naar Kaïro te zenden, die aan *Ismaïl-Pasja* een ultimatum moest stellen. De Engelsche en Fransche diplomatie beijverden zich den opkomenden storm te bezweren, doch de Porte wees elke tusschenkomst van de hand, terwijl zij zich slechts liet overhalen een beslissing tot na de opening van het Suezkanaal te verschuiven. Daarbij toch verschenen de keizerin van Frankrijk, de keizer van Oostenrijk, de kroonprins van Pruisen en andere vorstelijke personen, die vooraf een bezoek brachten aan den sultan. Vervolgens waren zij getuigen der plechtige opening van het Kanaal, hetwelk op den 17den November van Port-Saïd naar Ismaïlia en den 18den vandaar naar Suez bevaren werd. Men deed uitstapjes naar Opper-Egypte enz., en de onderkoning beijverde zich een uitstekend gastheer te wezen. Tevens werd op een congres te Kaïro de quaestie van het tarief enz. behandeld, alsmede die der consulaire rechtsmacht, en men was van oordeel, dat deze laatste een doortastende hervorming noodig had.

Nauwelijks hadden de laatste genoodigden Egypte verlaten, toen *Ismaïl-Pasja* den 29sten November een nota uit Konstantinopel ontving met het alternatief van een volkomen onderwerping aan de eischen van den sultan of een oorlogsverklaring. De onderkoning gevoelde zich te zwak voor den strijd, vooral daar hij de overtuiging verkregen had, dat zelfs Frankrijk hem niet zou bijstaan, terwijl Engeland bepaaldelijk de zijde koos van zijn tegenstander. Daarom moest hij de verklaring afleggen, dat hij zich aan de eischen van de Porte zou onderwerpen, ja, hij liet den firman der Turksche regeering den 8sten December plechtig te Kaïro afkondigen. Daarmede nam die netelige zaak een einde, terwijl vervolgens in Februari 1870 drie gepantserde fregatten tegen schadeloosstelling aan den sultan werden uitgeleverd. Zijn minister *Noebar-Pasja*, die hem ook op zijn reis door Europa vergezeld had, begaf zich thans naar Konstantinopel, om over de hervorming der consulaire rechtsmacht te onderhandelen. De commissie had het voorstel gedaan deze op Europeesche voet te schoeien. De grootvizier *Ali-Pasja* schonk daaraan zijn goedkeuring, nadat *Noebar-Pasja* het ontwerp in meer Aziatischen vorm gewijzigd had, en gaf nu aan den Egyptischen minister verlof daarover zelfstandig met de verschillende mogendheden te onderhandelen. Reeds hierover was de sultan ontevreden; doch die ontevredenheid nam toe bij het vernemen, dat zijn vazal, door de schitterende feesten bij de opening van het Suezkanaal geldgebrek had gekregen en daarom op het punt stond een nieuwe leening te sluiten. De onderkoning verklaarde wel is waar, dat de leening ten behoeve van zijn private kas geschiedde, doch de sultan wist zeer goed, dat er tusschen die private kas en staatskas in Egypte weinig onderscheid bestond. Toch verbood hij de leening niet, maar deed in Mei 1870 te Parijs en te Londen verklaren, dat zij geenerlei aanspraak had op eenigen waarborg van staatswege. De groote gebeurtenissen, die vervolgens in Europa plaats grepen, hebben daarna de aandacht van Egypte afgeleid, terwijl zij tevens de oorzaak waren, dat voorloopig de vrede bewaard bleef tusschen *Ismaïl-Pasja* en zijn leenheer.

Ismaïl deed vervolgens met zijn zoon, den troonopvolger *Tewfik-Pasja*, een reis naar Konstantinopel, waar hij met onderscheiding ontvangen werd, maar vruchteloos de vervulling zijner wenschen zocht te bereiken. Zulks verbeterde na het overlijden (6 September 1871) van den groot-vizier *Ali-Pasja*, zijn grootsten vijand. Hij reisde in 1872 en vervolgens in 1873 nogmaals naar de hoofdstad van Turkije, bracht den sultan aanzienlijke geschenken mede en ontving den 8sten Juni van laatstgenoemd jaar een firman, waarbij aan hem en zijn Huis onderscheiden voorrechten werden toegekend, niet alleen met betrekking tot de troonopvolging, maar ook ten opzichte van de zelfstandigheid van bestuur en rechtsbedeeling, als-

Digitized by Google

mede de bevoegdheid om handelsverdragen en leeningen te sluiten, terwijl hij daarentegen de souvereiniteit van den sultan moest erkennen en een jaarlijksche schatting van 1800000 gulden betalen.

Ismaïl annexeerde in 1874 Darfoer, maar was minder voorspoedig in Abessinië, waar zijn troepen bij herhaling het onderspit moesten delven, zoodat hij in 1877 vrede sloot. Inmiddels was ook de zaak der gemengde rechtbanken tot stand gekomen en het hooggerechtshof te Alexandrië gevestigd. De machtige minister *Noebar-Pasja* werd bij herhaling ontslagen en weder benoemd. *Ismaïl* vervulde in 1877 bij het uitbarsten van den Turksch-Russischen Oorlog zijn plicht als vazal door het zenden van 6000 man hulptroepen onder bevel van *Hassan-Pasja*.

Toen de khedive door die omstandigheden in geldverlegenheid geraakte, verkocht hij den 25sten November 1875 zijn 176702 aandeelen in het Suezkanaal voor 4 millioen pond sterling aan Engeland. Tevens verzocht hij, dat de Engelsche regeering hem een bekwaam financier zou zenden, om een onderzoek in te stellen naar de Egyptische financiën. De heer *Cave*, daarmede belast, vond de draagkracht des lands vrij groot, maar de schuldenlast slechts te dragen bij een geregeld beheer. In April 1876 werd de eerste betaling van de staatsschuld en van de private schuld van den khedive voor den tijd van drie maanden geschorst en de stichting van een amortisatiekas bevolen. Ten gevolge van een beslissing van het gerechtshof te Alexandrië, dat de khedive zijn eigen schulden moest betalen, ontstond er een verwikkeling, die een bankroet veroorzaakte. De ambtenaren ontvingen geen bezoldiging, de leveranciers geen betaling en de belastingen werden in een jaar tweemaal geheven. Een Engelsch-Fransche commissie, aan wie het onderzoek dezer zaak was toevertrouwd, verklaarde, dat de khedive zich als eigenaar gedroeg van een uitgestrekt grondbezit en dat het zijn plicht was, dit terug te geven aan den staat. Dit geschiedde in 1878 en tevens ontving *Noebar-Pasja* den last een half-Europeesch Kabinet te vormen. Daarin kreeg *Wilson* (een Engelschman) de portefeuille van Financiën en *Blignières* (een Franschman) die van Openbare werken. Maar de khedive, aan willekeur gewoon, wilde op den duur niet afhankelijk zijn van den ministerraad. Een soldatenoproer te Kaïro den 18den Februari 1879 zou het ministerie noodzaken af te treden. Maar alleen *Noebar* nam zijn ontslag; de vreemdelingen hielden zitting in het nieuwe kabinet onder voorzitterschap van den kroonprins *Tewfik*. Toen verklaarde de khedive den 7den April, dat de vertegenwoordigers van de geestelijkheid, van den adel en van de hoogere ambtenaren een ontwerp tot reorganisatie der Egyptische financiën hadden samengesteld, maar dat de uitvoering daarvan de verwijdering eischte der vreemde ministers. Daarna zond hij aan *Wilson* en *Blignières* hun ontslag en vormde een nieuw kabinet onder voorzitterschap van *Sjerif-Pasja*. Daar zij echter zonder machtiging van hun regeeringen de portefeuilles niet wilden nederleggen, kwam *Ismaïl* in ernstige botsing met Engeland en Frankrijk. Verder verscheen een protestnota van de Duitsche regeering van den 17den Mei 1879 tegen het besluit van den 22sten April, waardoor de khedive de verplichtingen, welke hij bij de leening op zich genomen had, op willekeurige wijze trachtte te veranderen. De groote mogendheden ondersteunden dit protest, en op haar aandringen werd *Ismaïl* den 26sten Juni 1879 door den sultan afgezet en zijn oudste zoon *Tewfik* (geboren in 1855) tot khedive benoemd. De onttroonde vorst verkreeg een voldoend jaargeld en begaf zich den 1sten Juli naar Napels.

Nu wilde de Porte de vroeger verleende voorrechten intrekken, maar daartegen kwamen Engeland en Frankrijk in verzet. Deze gaven hun toestemming enkel tot de wijziging, dat de khedive zonder toestemming van de Porte en ook van zijn schuldeischers geen nieuwe leening mocht sluiten en dat het Egyptische leger op voet van vrede slechts 18000 man zou tellen. De nieuwe khedive benoemde den 21sten September een ander ministerie onder voorzitterschap van *Riaz-Pasja*. De vreemdelingen bleven er buiten, maar *Blignières* en *Baring*, (een Engelschman) traden op als controleurs der financiën, met de bevoegdheid de vergaderingen van het kabinet bij te wonen met een raadgevende stem. *Tewfik* bekrachtigde den 20sten Januari 1880 de begrooting, waarbij de inkomsten op 8561622 en de uitgaven op 4323030 Egyptische ponden werden geraamd, met de bepaling, dat het batig saldo tot betaling van rente en aflossing van schuld zou worden aangewend. Tot regeling hiervan werd een internationale liquidatiecommissie benoemd, die daarvoor een ontwerp inleverde. Dit werd den 18den Juli 1880 door den khedive goedgekeurd, die bovendien den 23sten December daaraanvolgende een besluit onderteekende, waarbij de begrooting over 1881 aan ontvangsten op 8419000 en een uitgave op 8308000 pond, alzoo met een batig saldo van 111000 pond, werd gesteld. De zaken schenen alzoo zich gunstig te zullen ontwikkelen, toen plotseling den 9den September 1881 te Kaïro onder de soldaten een oproer uitbarstte. Zij omringden het paleis van den khedive, eischten het ontslag van het ministerie, het verleenen eener grondwet en de uitbreiding van het leger tot 18000 man. De khedive gaf toe, ontsloeg het kabinet en belastte *Sjerif-Pasja* met de vorming van een ander bewind.

De zwakheid van den Europeesch gezinden khedive en de panislamitische gevoelens der bevolking, die door den sultan en vooral door het legerhoofd *Arabi-Bey* werden ondersteund, deden de onrust en verwarring voortduren. Laatstgenoemde begaf zich in September eigenmachtig met zijn regiment van Tel-el-Kebir naar Kaïro en werd in Januari 1882 plaatsvervangend minister van Oorlog. Inmiddels was den 26sten December 1881 door den khedive de Kamer van Notabelen geopend, waarna de ministerraad een ontwerp van grondwet indiende. De hoofdgrief der bevolking, namelijk het behoud van een groot aantal ruim bezoldigde en met veel gezag bekleede ambtenaren, werd niet weggenomen. Verder goten Engeland en Frankrijk olie in het vuur door een collectieve nota, waarin zij verklaarden, dat zij, die den khedive op den troon hadden geplaatst, ook zijn heerschappij zouden handhaven, een onnoodige stap, op aandringen van *Gambetta* gedaan. De nota werd zeer ten kwade geduid door

Digitized by Google

den sultan, die daarin een aanranding zag van zijn souvereiniteit, zoodat het moeite veroorzaakte de gemoederen te bevredigen. Ook de nationale wrevel, aangewakkerd door *Arabi-Bey*, werd er door vermeerderd. Te midden van deze spanning ontving een door den ministerraad ontworpen en door de Kamer van Notabelen aangenomen constitutie van 53 artikelen de bekrachtiging van den khedive (7 Februari 1882), doch de leden der buitenlandsche financiëele commissie brachten daartegen protest in, omdat zij er een verkorting in zagen van hun bevoegdheid. *Arabi-Bey* trad op als het hoofd van het bewind en vleide de nationale partij met de schoonste vooruitzichten, zoodat de sultan overwoog den khedive te verwijderen, Egypte bij Turkije in te lijven en *Arabi-Bey* als wali (gouverneur) aan het hoofd van dat gewest te plaatsen. Laatstgenoemde, door den khedive tot pasja benoemd, deed buiten weten van dezen de Kamer van Notabelen bijeengeroepen, om het plan van den sultan te ondersteunen, en hoewel de khedive verklaarde, dat hij zich tegen de eischen van het ministerie zou verzetten, verbraken de leden der financiëele commissie alle betrekking met het bewind en namen veel Europeanen uit Kaïro de wijk naar Alexandrië. Hier verscheen weldra een Engelsch-Fransche oorlogsvloot in de haven, om den khedive te ondersteunen, terwijl de Porte werd aangemaand zich van alle tusschenkomst in Egypte te onthouden, waartegen de Turksche regeering den 27sten Mei ernstig protest aanteekende Daar gemelde oorlogsvloot geen landingstroepen aan boord had, maakte zij niet veel indruk, terwijl het fanatisme der bevolking door *Arabi* werd aangewakkerd. De consuls-generaal vorderden nu het ontslag van het ministerie en de verwijdering van *Arabi* als ultimatum, doch daar zij niet in staat waren die eischen met geweld door te zetten, werden zij door de Egyptische regeering in beleefde termen van de hand gewezen. Toen echter de khedive verklaarde, dat hij de voorwaarden der Europeesche mogendheden had aangenomen, vroeg het ministerie zijn ontslag met de verklaring, dat door die aanneming inbreuk werd gemaakt op de rechten van den sultan. Het ontslag van *Arabi-Pasja* was met weerzin bij de bevolking ontvangen. Deze had nog altijd veel invloed op het leger, en toen de khedive met smeekingen en bedreigingen bestormd werd, herstelde hij *Arabi* weder in de betrekking van minister van Oorlog. Te vergeefs zond de sultan *Derwisj-Pasja* aan het hoofd eener commissie van 58 leden naar Kaïro om de noodige schikkingen te maken tot het handhaven der orde. Den 11den Juni 1882 ontstond te Alexandrië een straatgevecht tusschen Europeanen en Arabieren, waarbij 50 Europeanen gedood en 80 gewond werden. Wel begaven de khedive en *Derwisj-Pasja* zich aanstonds daarheen, wel werd een nieuw kabinet benoemd, maar *Arabi-Pasja* bleef minister van Oorlog. Terwijl Engeland en Frankrijk op zijn ontslag aandrongen, ontving hij van den sultan een goedkeurend schrijven en een ridderorde. Hij deed dan ook de forten bij Alexandrië versterken, en toen hij dien arbeid niet wilde staken, liet admiraal *Seymour*, die 8 pantserschepen en 5 kannonneerbooten onder zijn bevelen had, den 11den en 12den Juli de stad bombarderen. De verbitterde inwoners brachten toen omstreeks 500 Christenen om het leven. *Arabi-Pasja* verliet Alexandrië, nadat hij troepen had afgezonden om den khedive te vermoorden, welke echter, door geld omgekocht, hem op een veilige plaats brachten. Toen daarna de Engelsche marinesoldaten aan land kwamen, vonden zij de stad verlaten, de wijk der Europeanen uitgeplunderd en grootendeels verbrand. Het bombardement werd in Europa algemeen met afkeuring vernomen.

Arabi had zich naar Kafred Daoear, een station aan den spoorweg naar Kaïro begeven, en liet de oproeping van den khedive, om naar Alexandrië te komen, onbeantwoord. Inmiddels verscheen den 17den Juli generaal *Alison* met 4000 man, waarna de khedive *Arabi-Pasja* ontsloeg als minister van Oorlog en Marine. Deze echter begaf zich naar Kaïro, belegde er een vergadering van aanzienlijken en werd openlijk in zijn waardigheid bevestigd. Hierdoor kwam hij rechtstreeks in opstand, en toen Engeland geen medewerking vond bij andere mogendheden, besloot het alleen tusschen beide te treden en zond nieuwe troepen naar Egypte, zoodat de opperbevelhebber *Wolseley* er 28000 man onder zijn bevelen had en door 33 oorlogschepen werd ondersteund. Hij bezette eerst een gedeelte des lands en bracht vervolgens bij Tel-el-Kebir een volkomen nederlaag toe aan het Egyptische leger onder *Arabi-Pasja*, dat 20000 man geregelde troepen, 2500 man ruiterij, 60 stukken geschut en 6000 Bedoeïenen telde. De Egyptenaren verloren 3000 dooden en gewonden, al het geschut en veel gevangenen; de Engelschen 54 dooden en 342 gewonden. Toen *Arabi* als vluchteling te Kaïro verscheen, weigerde het volk hem langer te gehoorzamen; hij gaf zich den 14den September over, en *Wolseley* deed den volgenden dag onder het gejubel der menigte zijn intocht in Kaïro. Nu was de veiligheid van het Suezkanaal verzekerd, en ook elders legden de Egyptische troepen de wapens neder. De khedive keerde, na de vorming van een nieuw ministerie onder *Sjerif-Pasja*, den 25sten September naar Kaïro terug en nam het bewind wederom in handen. *Arabi-Pasja* en zijn medestanders werden wegens oproer voor de rechtbank gedaagd en ter dood veroordeeld, maar de khedive veranderde dat vonnis in levenslange verbanning uit Egypte, waarna zij den 27sten December 1882 met de stoomboot „Mareotis" naar Ceylon werden gebracht.

Naar een ontwerp van lord *Dufferin* werd in Egypte den 29sten April 1883 een nieuwe grondwet afgekondigd. Volgens deze zou een Raad ingesteld worden van 14 leden (voor elke provincie een lid) en een Kamer van Notabelen van 46 leden (11 voor de steden en 35 voor het land). De verkiezingen hadden plaats in September en de zittingen van den wetgevenden Raad werden den 24sten November geopend. De invoering der gewenschte hervormingen werd echter niet weinig belemmerd door het uitbarsten der cholera, die in 1883 omstreeks 30000 personen wegrukte.

Intusschen had de Panislamitische beweging zich naar het Zuiden uitgebreid; een zekere *Mohammed Achmed*, zich een profeet of *mahdi* noemend, had de vaan van het oproer opgestoken.

Digitized by Google

Hij bracht Darfoer en Kordofan in beweging en joeg 6000 Egyptische soldaten over de kling (Mei 1882). De hoofdstad van Kordofan was echter in staat weerstand te bieden, terwijl *Abd-el-kader Pasja*, gouverneur van Chartoem, met versterking oprukte. Zijn macht was intusschen niet sterk genoeg, zoodat die hoofdstad, El Obeid, in Januari 1883 in handen viel van den Mahdi. Wel leed een legerafdeeling van dezen den 29sten daaraanvolgende een nederlaag door de Egyptische troepen onder generaal *Hicks* bij Kawa, maar toen laatstgenoemde in September van dat jaar naar de hoofdstad oprukte, werd zijn leger, 11000 man sterk, door de geweldige overmacht van den Mahdi omsingeld en in de pan gehakt. Thans begaf zich generaal *Gordon*, vroeger gouverneur-generaal van den Soedan, naar Chartoem, volbracht als door een wonder ongedeerd dezen tocht en hield zich met moed staande. Wel kwamen er geruchten van zijn dood, doch deze werden gelogenstraft, en uit Engeland werd na lang aarzelen in 1884 een expeditie naar Egypte gezonden onder generaal *Wolseley*, om den moedigen krijgsman te ontzetten. Hij kwam echter te laat. Toen hij was opgerukt tot in de nabijheid van Chartoem, ontving hij de tijding, dat die stad den 26sten Februari 1885 door verraad in handen van den Mahdi gevallen en generaal *Gordon* vermoord was. Daarop aanvaardde *Wolseley* den terugtocht. Engeland, dat in deze zaak gehandeld had zonder zich om den sultan, den souverein van Egypte en van den Soedan, te bekreunen, wist nauwelijks, welke houding het met betrekking tot Egypte zou aannemen. Het verlangde aldaar een beslissenden invloed, maar geen verantwoordelijkheid. Het durfde niet wagen, althans wanneer het een botsing met Frankrijk wilde vermijden, het land in bezit te nemen. Weldra verklaarde het, dat de Engelsch-Fransche financiëele commissie haar taak voleindigd had, zoodat het deze door een Engelsche verving, terwijl de overige groote mogendheden het noodzakelijk achtten, dat Egypte onder toezicht van Europa werd gesteld. De Egyptische financiën, door den jongsten veldtocht aanmerkelijk achteruitgegaan, noodzaakten Engeland den 28sten Juni 1884 te Londen een conferentie van de groote mogendheden te beleggen. Deze had echter geen gewenschte uitkomst. In 1885 werden nieuwe onderhandelingen aangeknoopt en werd op den 17den Maart tusschen Engeland en de overige groote mogendheden een overeenkomst gesloten, volgens welke een Egyptische, door de groote mogendheden gewaarborgde leening van ruim 100 millioen gulden zou worden aangegaan. Nadat dit geschied was, werden eindelijk te Alexandrië de gelden uitbetaald tot vergoeding der schade, aldaar bij het bombardement aan de gebouwen veroorzaakt. Om bij de verdere regeling der Egyptische aangelegenheden in overleg met den sultan te handelen, zond het kabinet *Salisbury* in 1885 sir *Drummond Wolff* naar Konstantinopel, en deze begaf zich vervolgens naar Kaïro, alwaar na de komst van den Turkschen gevolmachtigde, generaal *Moekthar-Pasja*, in 1886 conferentiën plaats hadden met de regeering van den khedive. Door deze wenschte men den voormaligen staat van zaken te herstellen. Het overlijden van den Mahdi op den 28sten Juni 1885 bracht geenerlei verandering in den toestand van Egypte. De Arabieren rukten onder het bevel van een nieuwen madhi, *Abdoellahi* geheeten, weder voorwaarts, en wederom moesten uit Engeland versterkingen naar Egypte worden gezonden. Het opperbevel werd toevertrouwd aan generaal *Stephenson*, en de Arabieren werden in verschillende gevechten verslagen en aan het wijken gebracht. Daarna werd door de Engelsch-Egyptische troepen in 1886 de geheele Soedan ontruimd en trokken zij terug naar Nubië. Wadi-Halfa zou voortaan het zuidelijk grensstation wezen.

In November 1886 keerde sir *Drummond Wolff* naar Engeland terug, om zelf verslag te geven van zijn bevindingen en onderhandelingen in Egypte. Wegens den gunstigen toestand der Egyptische schatkist vond de financiëele quaestie geen bezwaar. Er zou een leger gevormd worden van 16000 Egyptenaren, en de hierdoor veroorzaakte kosten werden geraamd op 100 000 tot 150 000 pond sterling. Dat leger moest, naar de meening van *Moekthar*, aangevoerd worden door Turksche officieren, terwijl Engeland begeerde, dat er meerendeels Engelsche officieren moesten benoemd worden. De berechting der crimineele zaken zou aan een gemengde rechtbank worden opgedragen. Omtrent het vertrek der Engelsche troepen uit Egypte, waarvoor Frankrijk, gesteund door de Porte en door Rusland, een bepaalden termijn wilde aanwijzen, gaf Engeland aan de mogendheden geen vaste toezegging, maar maakte het terugtrekken der bezetting afhankelijk van gunstiger maatschappelijke en staatkundige omstandigheden, terwijl het de voorwaarde stelde van het erkennen der moreele souvereiniteit van Engeland in Egypte. Een den 22sten Mei 1887 te Konstantinopel geteekende overeenkomst, waarbij bepaald werd, dat de Engelsche troepen na 3 jaar Egypte zouden ontruimen, keurde de sultan ten slotte niet goed, en sedert dien tijd begon Engeland hoe langer hoe meer de hand op Egypte te leggen.

De khedive overleed den 7den Januari 1892. Hem volgde zijn oudste zoon *Abbas II Hilmi* op, die een minder gewillig werktuig in de handen der Engelschen was. Zonder eenige voorkennis ontsloeg hij in Januari 1893 den premier *Moestapha Fehmi* en benoemde in diens plaats den Engelschen vijandigen *Fakhri Pasja*. Op een ultimatum van den Engelschen gezant, lord *Cromer*, werd echter die benoeming ingetrokken en *Riaz Pasja* minister-president, die echter in April 1894 zijn ontslag nam en opgevolgd werd door *Noebar Pasja*, die in November 1895 aftrad, om plaats te maken voor den reeds genoemden *Moestapha Fehmi*. Daar het rijk van den Mahdi hoe langer hoe meer verzwakte, achtten de Engelschen het gewenscht de vroeger verloren provinciën te heroveren. In de lente van 1896 rukte een Engelsch-Egyptisch leger onder *Kitchener* van Wadihalfa naar Dongola op, behaalde den 6den Juni een succes bij Firket en bezette na de overwinning bij El-Hafir (19 September) zonder tegenstand Dongola (23 September). In Augustus 1897 werd Aboe Hammed bestormd, in September Berber bezet, en nadat den 2den September 1898 het leger van den Mahdi bij Omdoerman beslissend verslagen was, werd ook deze stad bezet, waardoor

Digitized by Google

de herovering van den Soedan tot een einde gebracht was. In 1899 werd aldaar een Engelsch-Egyptisch bestuur onder een gouverneur-generaal ingesteld. *Abdoellahi* trachtte in datzelfde jaar zijn rijk nogmaals te herwinnen, maar werd den 4denNovember bij Om Debrikat verslagen en gedood. Nadat de laatste mahdi, *Osman Digna*, in Januari 1900 in handen der Engelschen was gevallen, kwam het land tot volkomen rust en ontwikkelde zich vrij snel.

In de Engelsch-Fransche koloniale overeenkomst van April 1904 verplichtte Frankrijk zich Engeland in Egypte de vrije hand te laten. Dat Engeland daardoor zich voortaan nog meer dan voorheen als souverein des lands beschouwde, bleek in 1906, toen de sultan van Turkije een strook gronds op het schiereiland Sinaï door zijn troepen deed bezetten, waarop Egypte aanspraak maakte en waarin de haven van Akabah, aan de golf van dien naam, was gelegen. Dit was een waardevol punt voor de Porte als eindpunt van een, in verband met den Hedsjas-spoorweg naar Mekka, ontworpen lijn, die haar in staat zou stellen een verbinding over land tusschen de Middellandsche en de Roode Zee tot stand te brengen, onafhankelijk derhalve van het Suez-kanaal. Zulks wilde Engeland niet dulden, en toen het met een vlootbeweging dreigde, gaf Turkije op Duitschlands raad toe. Dit feit heeft Engeland's populariteit onder de Mohammedanen in Egypte echter niet doen stijgen, en de haat uitte zich in Juni 1906 in El Obeid, waar eenige Engelsche officieren door fellahs aangevallen en twee gedood werden en een gewond. De krasse wijze, waarop de schuldigen gestraft en terechtgesteld werden, deed de antipathie tegen de Britsche overheersching nog toenemen en gaf steun aan de zoogenaamde „nationalistische beweging", die tegenwoordig in Egypte gaande en feitelijk niets anders is dan een anti-Engelsche beweging. Haar leider is *Moestapha Pasja* met zijn blad „El Lewa". In Mei 1907 verliet lord *Cromer*, die gedurende de vele jaren, dat hij Engelands belangen in Egypte behartigde, zoo veel heeft gedaan voor de ontwikkeling van dit land, om gezondheidsredenen, zijn post en werd als diplomatiek agent en consul-generaal opgevolgd door sir *Eldon Gorst*.

Egyptische godsdienst. Hoewel wij verschillende Oud-Egyptische godsdienstige teksten bezitten, weten wij van de Egyptische goden betrekkelijk weinig. Zeker is het echter, dat oorspronkelijk iedere plaats haar eigen beschermgod had, wiens bescherming de inwoners zich door gebeden en offeranden trachtten te verwerven. Zoo kennen wij de goden *Atoem* (Heliopolis), *Amon* (Thebe), *Chnoem* (Assoean), *Sobek* (Fajoem) en de godinnen *Hathor* (Dendera) en *Neith* (Saïs). Dikwijls had de godheid geen eigen naam, maar werd zij naar de stad genoemd, zooals „de Edfoeïsche", „die van Bast" enz. Was meestal de taak van den beschermgod beperkt tot de zorg voor de stad, toch waren er eenige, die bijzondere bevoegdheden hadden en een groote rol speelden. Zoo was *Ammon* en ook *Min* van Kaptos een oogstgod, *Sobek* een watergod, *Thout* (Hermopolis) een maangod, die als ordenaar van alle dingen ook de uitvinder was van taal en schrift en als zoodanig door de geleerden vereerd werd. Kreeg een stad een grooter grondgebied, dan nam ook de godheid in macht toe, zoodat een stadgod een landgod of staatsgod werd. Zoo is reeds in prae-historischen tijd de in Ombos vereerde *Set* schutspatroon van Opper-Egypte, *Horus* (Bethet) die van het Deltagebied geworden, terwijl wij in historischen tijd langzamerhand *Ammon* den nationalen Egyptischen god zien worden. Ook geschiedde het in vóórhistorischen tijd, dat bij het wegtrekken uit een stad de bewoners hun godheid medenamen; zoodoende zijn Horus en Neith in Opper-Egypte gekomen. Zag men, dat een heilige een stad krachtig beschermde en haar veel weldaden schonk, dan namen ook de bewoners van een andere stad dien heilige als hun godheid aan. Naast deze plaatselijke godheden had men nog een groot aantal lagere godheden, daemonen en geesten, die invloed op de menschen hadden; tot dezen behoorden o.a. de verschillende geboortegodinnen en de god der toiletten *Bes* (zie aldaar). Somtijds werden ook aanzienlijke personen na hun dood als heiligen vereerd en als goden beschouwd, zooals *Imhotep*, een wijze uit den tijd van koning *Zoser*, en *Amenhotep*, een tijdgenoot van koning *Amenophis III*. Ook de later als godheid der dooden vereerde *Osiris* moet een oude koning zijn, die na zijn dood heilig verklaard werd en wiens graf te Abydos een bedevaartplaats was.

Reeds vroeg heeft men in Egypte over het ontstaan der aarde, den loop der sterren en de wisseling van dag en nacht nagedacht en is daarbij tot het geloof gekomen, dat bovenaardsche machten de wereld hebben geschapen, zich als goden openbaren en den loop der natuur bepalen. *Geb* was god der aarde, *Nut* godin van den hemel; in oertijden waren zij vereenigd, tot de luchtgod *Schow* hen scheidde. *Re* was de personificatie van de zon, die overdag in een bark op den hemeloceaan voer en 's nachts zijn tocht in de wateren der onderwereld voortzette. Een andere beschouwing stelde den loop der zon onder het beeld van een mestkever voor.

In de groote menigte goden heeft men op veel plaatsen orde trachten te brengen. Het meest gebruikelijke stelsel was, dat men trachtte de verschillende goden tot familiën terug te brengen. Zoo werd te Thebe, dat uit onderscheiden plaatsen was samengegroeid en verschillende godheden telde, *Ammon* als hoofdgod vereerd, aan wien *Mut* als gemalin en *Chons* als zoon werden toegevoegd. Met het ordenen der goden hebben zich in het bijzonder de theologen van Om-Heliopolis bezig gehouden. Zij stelden een negental goden op, aan wier hoofd de plaatselijke godheid *Atoem* stond; dan volgden de kosmogonische godheden *Schow* met zijn gemalin *Tefnoet*, de aardgod *Geb* met de hemelgodin *Nut*, *Osiris* met zijn gemalin *Isis* en de beschermgod van Opper-Egypte *Set* met de godin *Nephthys*. *Atum*, als den hoogsten god, identificeerde men weer met den zonnegod *Re* en den als zoodanig opgevatten *Horus*. Deze theologische beschouwingen uit Heliopolis hebben zich over een groot gedeelte van Egypte verspreid; overal werd het geloof, dat de lokale godheid één was met den zonnegod, aangenomen; dientengevolge werden de plaatselijke godheden aangezien als bijzondere openbaringen van *Re*. Ook andere godheden werden geïdentificeerd, zoo de oude doodengod *Anubis* met *Osiris*

Digitized by Google

EGYPTISCHE KUNST I.

1. Sphinx en Pyramiden bij Gizeh.

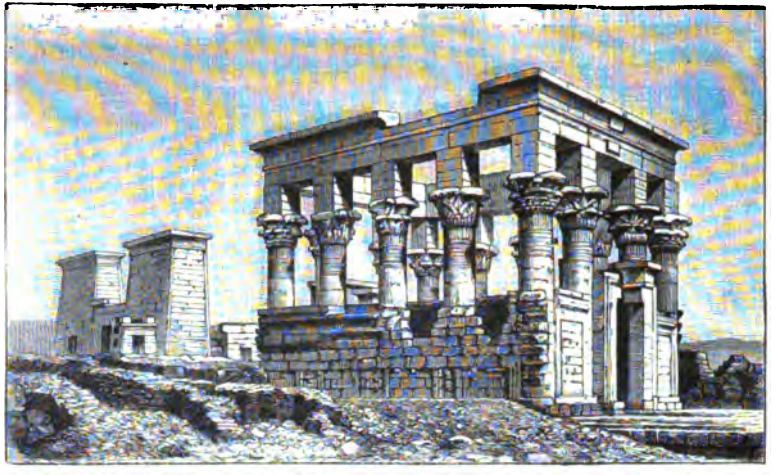

2. Tempel op het eiland Philae.

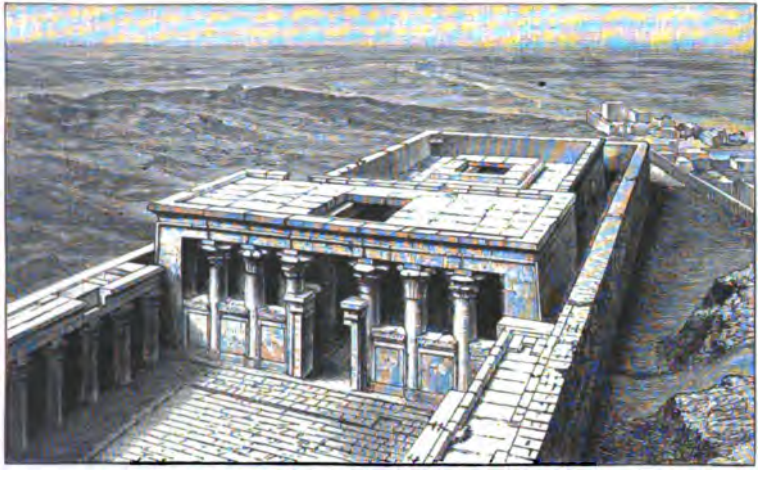

3. Tempel van Edfoe, van het oosten uit gezien.

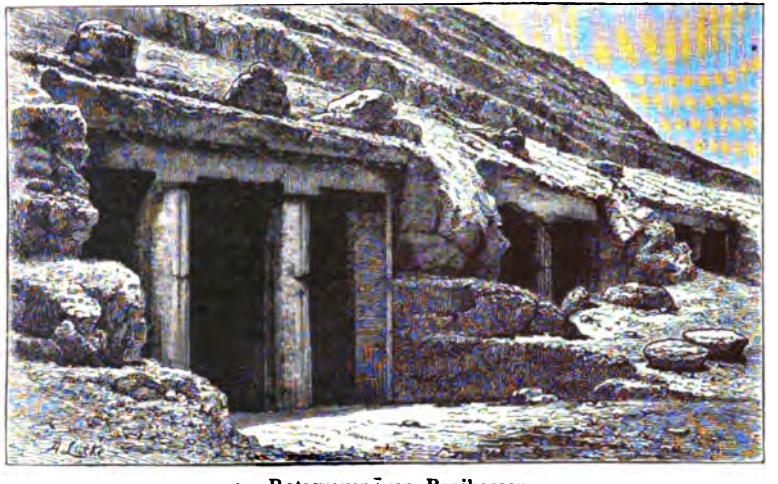

4. Rotsgraven van Benihassan.

Digitized by Google

Digitized by Google

EGYPTISCHE KUNST II.

1

2

3

4

5

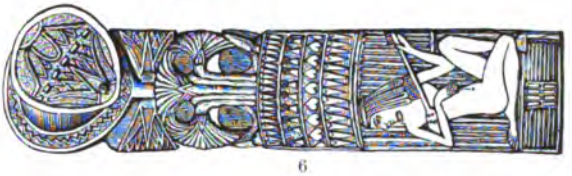

6

7

8

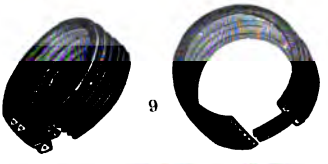

9

10 11 12

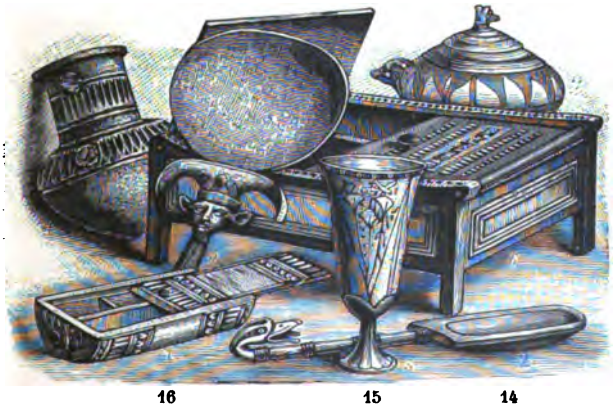

13

16 15 14 17

1. Houten beeld van een man (omstreeks 2600 v. Chr.). Dolk met bronzen kling en ivoren gevest. 3. Ivoren snijwerk (Godenscepter en pad). 4. Zetel van ebbenhout met ivoor ingelegd. 5 Koningin Amenerdas (omstr. 720 v. Chr.) 6 Gesneden houten lepel met deksel (naakte vrouw met luit). 7. Sphinx uit rozengraniet (XIII dynastie). 8 Sarkophaag (XIX dynastie). 9 Gouden oorringen. 10 Aardewerk (fayence). 11 Spiegel (Brons). 12 Pot in Cyprischen stijl. 13. Beschilderd houten kastje. 14 Lepel. 15 Beker uit fayence (moerasvogel). 16 Gesneden houten kastje. 17 Familiegroep (XIX tot XX dynastie; 1450—1150 v. Chr.)

Digitized by Google

Digitized by Google

de godin *Hathor* met *Isis*. Hierdoor is een groote verwarring in het Egyptische Pantheon gekomen, die nooit door een eenheid brengend stelsel opgelost is. De poging van *Amenophis IV*, om de leer van Heliopolis, dat alle goden slechts bijzondere vormen van *Re* waren, in de praktijk door te voeren en den zonnedienst in te voeren, had geen goede resultaten.

De voorstellingen, die men zich van de goden maakte, waren zeer ruw en herinneren sterk aan den fetisjdienst. Den god van Boesiris vereerde men in een paal, *Min* in een zuil, *Neith* in een schild met twee pijlen. Andere godheden huisden in boomen. De meest gebruikelijke voorstelling was echter een dier; *Ammon* was een ram, *Thout* een ibis, *Horus* een sperwer, *Sechmet* een leeuwin, *Bastet* een kat enz. De goden der wereld en *Osiris* werden als menschen voorgesteld. Hierdoor is men er wel toe gekomen den plaatselijken godheden een menschelijke gestalte te verleenen, terwijl men hun den kop van het aan hen gewijde dier gaf. Zulk een dier, dat dikwijls, zooals de apis, (zie aldaar), aan bijzondere merkteekenen kenbaar was, werd in den tempel gehouden; eerst later werden alle exemplaren van die soort als heilig beschouwd.

Ook in het geloof van het leven na den dood is bij de Egyptenaren nooit eenheid geweest. Algemeen heerschte slechts het volksgeloof, dat de mensch voortleeft, wanneer hem de voorwaarden voor zijn bestaan gegeven worden. Hij moet voedsel en drank hebben, zich kunnen kleeden en met sieraden tooien, zooals tijdens zijn leven, wapenen bezitten, om zich tegen eventueele vijanden te verdedigen. Deze noodzakelijke voorwerpen werden den doode dan ook in zijn graf medegegeven of door gebeden van de achtergeblevenen hem op bovennatuurlijke wijze verschaft. In het hiernamaals, dat men zich over het algemeen in het Westen dacht, was een vruchtbare landstreek, die de dooden besproeiden, bezaaiden en beploegden. Evenals de levenden stonden zij onder bescherming der plaatselijke godheden; slechts in bepaalde steden waren zij aan bijzondere doodengodheden toevertrouwd, zooals te Memphis aan *Sokaris* of *Anubis*, dien men zich als een jakhals voorstelde. Aan het hoofd der dooden stond de mythische koning *Osiris*, wiens graf te Abydos was. Later nam men aan, dat ieder mensch één met *Osiris* kon worden en dat deze de grootste doodengod was. Een andere leer nam aan, dat de dooden als lichtende sterren aan den hemel kwamen. Ook geloofde men, dat de mensch een ziel had, die na zijn dood zelfstandig voortleefde. Zij nam de gestalte aan van een vogel, kon overdag vrij rondvliegen, maar moest 's nachts, wanneer booze geesten rondspookten, in het graf terugkeeren. Ook was het een lievelingsgedachte der Egyptenaren, dat de dooden verschillende gestalten konden aannemen en zich in dieren en planten veranderen. Daarentegen hebben de Egyptenaren het geloof aan een zielsverhuizing niet gekend. In de oudste tijden werden de lijken neergehurkt, later in liggende houding in het graf gelegd. Nadat het geloof ingang gevonden had, dat het voortbestaan van den mensch afhankelijk was van het in stand houden van zijn lichaam, begon men de lijken te balsemen (zie *Mummies*). De ingewanden en andere edele deelen werden uit het lichaam verwijderd en in afzonderlijke urnen bewaard.

Egyptische Kunst (zie de platen). De *bouwkunst* hebben de Egyptenaren tot een grooten trap van volmaaktheid gebracht, die zich nu nog openbaart in hun pyramides, mastaba's en rotsgraven. Reeds de in het Oude Rijk gebouwde pyramiden van Gizeh (plaat I, fig. 1) vertoonen een meesterschap van techniek en de oplossing van de meest ingewikkelde problemen. Onhoudbaar is de meening, dat de eenvoudige pyramidenvorm de oorsprong van de bouwkunst in het algemeen is. Van de tegelijk met de pyramiden gebouwde tempels bezitten we nog de fundamenten en enkele fragmenten. Reeds in die tijden vinden we de beide hoofdrichtingen van den rotsbouw en den vrijen bouw naast elkander ontwikkeld, evenals de beide haar karakteriseerende zuilvormingen, n.l. de polygone of gecanneleerde zuilen zonder kapiteel, die uit den pijler voortkomen, en de aan den houten bouw ontleende zuilen met kapiteel, die oorspronkelijk een plant nabootsten, waarvan de knoppen, bloemen of bladeren het kapiteel vormden. In haar grootste ontwikkeling toont zich de Egyptische bouwkunst in den tempelbouw, voornamelijk tijdens het Nieuwe Rijk en de heerschappij van de Ptolemaeï en der Romeinsche keizers. De grondvorm van den Egyptischen tempel komt geheel en al overeen met dien van de Egyptische huizen en paleizen. Door de ingangsdeur kwam men in een groot, niet overdekt hof, dat aan drie zijden door hallen omgeven was. In het midden stond het offeraltaar, waarom zich het volk bij feesten verzamelde. Daarbij sloot zich een door zuilen gedragen zaal aan, de ontvangkamer van het woonhuis, die bij de groote tempels gewoonlijk aangelegd is als een drieschepige basilica. Daarop volgen drie kleine, naast elkander gelegen vertrekken, waarvan het middelste, het Allerheiligste, de eigenlijke woning van God was, terwijl de beide andere aan de andere godheden toebehoorden. Grootere en kleinere kamers, die tot cultusdoeleinden en bewaring van tempelvoorwerpen dienden, omgaven het Allerheiligste. Voor dit Godshuis verhief zich een deur met twee torens (*pylonen*) aan beide zijden, daarvoor ontzaggelijke standbeelden en obelisken, eindelijk een muur uit tegels en een allee van sphinxen, waarop zich de processies bewogen. Voor de zalen, door zijn voorganger opgericht, kon een koning nog mooie doen verrijzen, welk voorbeeld dan weer door zijn nakomelingen gevolgd kon worden. Zoo werden van de eene regeering tot de andere nieuwe zalen en hoven, pylonen en zuilengangen aan de oorspronkelijke kern toegevoegd. Van deze wijze van werken levert voornamelijk de bouwgeschiedenis van den grooten tempel van Karnak een duidelijk beeld. Hij werd door koning *Oesertesen* (*Sesostris*) *I* (12de dynastie, omstreeks 1950 v. Chr.) op de plaats van een ouderen tempel voor *Ammon* gesticht. Hij had slechts kleine afmetingen, zalen van kalk- en zandsteen en deuren van graniet; pijlers met 6 gladde vlakken versierden het inwendige. Nadat nog eenige koningen uit de 12de dynastie aan het gebouw hadden laten arbeiden, bleef het tot het begin der 18de dynastie in zijn ouden, eenvoudigen toestand. Toen liet *Thoetmosis I* voor den tempel nieuwe

Digitized by Google

woonvertrekken, een hof, kapellen en drie pylonen aanleggen; ieder van zijn opvolgers deed hetzelfde, zoodat de tempel reeds tegen het einde der 18de dynastie alle Egyptische bouwwerken in omvang overtrof. De volgende dynastie ging echter nog verder. Deze bouwde een zuilenzaal en pylonen van nog niet gezienen omvang. De zuilenzaal was 50 m. lang bij 100 m. breed en bestond uit een met 12 m. hooge zuilen versierde middelgang en twee lagere zijruimten, waarvan het dak door 122 zuilen gedragen werd. Tot het aanleggen van een hof en pylonen kwamen de vorsten uit de 19de dynastie niet meer. Zij werden eerst eenige eeuwen later onder de 22ste dynastie voltooid. Nieuwe bijgebouwen werden begonnen door *Tirhaka* en de Ptolemaei, maar niet meer voltooid. In 27 werd een deel van den tempel door een aardbeving verwoest en het reuzenwerk bleef voor altijd onvoltooid.

Onder de tempels van het Nieuwe Rijk moeten naast dezen nog genoemd worden die van Mydos, Luxor, Goerna en Medinet-Haboe, de terrassentempel van Der-el-bachri (Thebe) en de rotsbouwwerken van Aboe-Simbel, Seboea, Gerf-Hussen en Derr. Eenvoudig in zijn fundament en daarom een goed voorbeeld voor Egyptischen tempelaanleg, is het heiligdom, dat de 20ste dynastie ten zuiden van Karnak voor *Chon* heeft opgericht. Door een tusschen twee pylonen gelegen hoofddeur kwam men in een door een dubbele zuilenrij omgeven hof en vandaar door een poort in een zuilenzaal met drie beuken. Daarachter lag het eigenlijke godshuis. Het middelpunt vormt het Allerheiligste, rechthoekig, aan de kleinste zijden open en van de overige gebouwen door een 3 m. breede gang gescheiden; rechts en links liggen donkere vertrekken, achter het Allerheiligste een kleine door vier zuilen gedragen hal, waarop zeven andere kamers uitkomen.

De tempels uit den tijd der Ptolemaei wijken weinig van de andere af. Hiertoe behooren de tempels van Edfoe (plaat I, fig. 3) en Dendera, met de ook elders in tempels van godinnen voorkomende zuilen, waarvan het kapiteel met het hoofd van de godin *Hathor* is voorzien, en de tempel op Philae (plaat I, fig. 2).

Beeldhouw- en schilderkunst. De voor ons uit Egyptische tempels en graven bewaarde beelden en reliefs zijn bijna alle beschilderd. Slechts van nature gekleurde steenen, zooals graniet, basalt, dioriet en serpentijn schijnen niet aan de wet der polychromie onderworpen te zijn geweest; dit was wel het geval met zand- en kalksteen en hout, en wanneer men onbeschilderde gedenkteekenen van dit materiaal vindt, dan is òf de kleur verloren gegaan, òf het kunstwerk is onvoltooid gebleven. In het algemeen kan men zich in Egypte geen beeldhouwer zonder schilder denken. Het begin der beeldhouw- en schilderkunst ligt in vóórhistorischen tijd, waarin zich ook die eigenaardige wijze van teekenen heeft ontwikkeld, welke, op enkele uitzonderingen na, altijd door behouden is en ons aan perspectief gewend oog zoo vreemd aandoet. Men teekent n.l. voeten en beenen op zijde, borst, schouders en handen echter van voren. De vroeger geldende meening, dat de teekening van het menschelijk lichaam volgens den zoogenaamden kanon der proporties, waaraan als eenheid de menschelijke voet ten grondslag lag, geschieden moest, is niet te bewijzen.

De bloeitijd der Egyptische beeldhouwkunst valt tijdens de vijfde dynastie. Het zwaartepunt ligt bij standbeelden in het weergeven van het gelaat; het overige van het lichaam wordt conventioneel behandeld. De meesterwerken uit dien bloeitijd zijn het beeld van den op den grond gehurkten schrijver in het Louvre en het staande beeld van een man in het museum te Gizeh bij Kaïro (zie plaat II, fig. 1). De beeldhouwkunst van het Middelrijk sluit zich in behandeling, teekening en compositie bij die van het Oude Rijk aan, hoewel haar voortbrengselen een vergelijking met de oudere niet kunnen doorstaan. Tot de beste werken behoort het beeld van een priesterlijk beambte, *Tetoe*, in het museum te Berlijn, en het beeld van een zittenden man, eveneens aldaar. Tot de 13de dynastie behoort de mooie sphinx uit rozengraniet in het Louvre (plaat II, fig. 7). Het uit de rotsen gehouwen reuzenbeeld van den sphinx van Gizeh (plaat I, fig. 1) stelt *Amemenhet III* (12de dynastie) voor. Het Nieuwe Rijk, waaruit het meeste beeldhouwwerk bewaard is gebleven, toont over het algemeen achteruitgang, maar geeft toch eenige uitstekende werken, voornamelijk grafreliëfs. Meestal hebben de kunstenaars zich weinig op het weergeven van het gelaat toegelegd, maar voornamelijk op de juiste voorstelling van het lichaam, de haardracht, de versierselen en de toen in zwang zijnde wijde gewaden met plooien (plaat II, fig. 17 en 8, waar op de sarcophaag de gestorvene in de dracht van zijn tijd afgebeeld is). Na de 20ste dynastie verviel de kunst nog meer om tegen het einde van de Aethiopische dynastie opnieuw te bloeien, toen men zich weer tot de oude voorbeelden wendde. Daardoor beleefde de kunst van de 7de eeuw v. Chr. tot den tijd der Perzen nog een grooten nabloei. Tot die periode behoort het standbeeld van koningin *Amenertaïs* (plaat II, fig. 5). Ook voor de reliëfs valt de bloeitijd in het Oude Rijk, waarin de kunstenaars vooral bij het weergeven van dieren door juiste natuurwaarneming en frissche opvatting veel bewonderenswaardigs geleverd hebben.

De schilderkunst komt slechts zelden gescheiden van de beeldhouwkunst voor. Geschiedt het een enkele maal, dan zijn steeds de kosten de oorzaak daarvan, daar men zich in zulk geval, in plaats van met het duurdere reliëf, tevreden heeft gesteld met een schildering op pleisterkalk. In de teekening toont de schilderkunst bij het weergeven van het menschelijk lichaam dezelfde eigenschappen als het reliëf (zie de plaat, welke een reproduktie geeft van een grafschildering der 20ste dynastie; links staat koningin *Nefretere*, rechts haar gemaal). Het aantal kleuren, waarover de Egyptische schilders beschikten, was vrij groot; er zijn paletten gevonden uit den tijd van het Nieuwe Rijk met 14—16 verschillende kleuren. De daarvoor noodige grondstoffen leverde meestal de bodem; zoo bereidde men witte verf uit gips, dat met eiwit of honig gemengd werd, gele uit oker of zwavelarsenicum, roode uit oker of bergrood, blauwe uit lapis lazuli of kopervitriool, zwarte uit verkoolde dierbeenderen.

Digitized by Google

OUD-EGYPTISCHE SCHILDERKUNST.

EGYPTISCH ORNAMENT
(Nieuw rijk).

KONING AMENOPHIS I. EN ZIJNE GEMALIN.
(Muurschildering uit een graf te Thebe.)

EGYPTISCH ORNAMENT
(Nieuw rijk).

Digitized by Google

Digitized by Google

Niet minder bewonderenswaardig zijn de voortbrengselen der oude Egyptenaren op het gebied van het kunsthandwerk. Reeds vroeg heeft de smaak voor het schoone en de liefde voor weelde alle volksklassen doordrongen. Men hield er van, zoowel in zijn huis, als in zijn graf amuletten en kleinodiën, mooie meubels en sierlijke voorwerpen om zich te hebben. Wat men noodig had, behoefde niet uit kostbare grondstoffen te bestaan, maar moest mooie vormen bezitten. De vormen en ornamenten zijn òf aan de architectuur ontleend, zooals kasten in den vorm van tempelfaçades, òf, zooals bij het vlechten en weven, aan de techniek zelf. De kunstnijverheid geeft veel imitaties van dieren en planten, en wel op die wijze, dat men aan het voorwerp zelf den vorm daarvan gaf, òf dat men ze met voorstellingen uit het leven der natuur versierde. Zoo heeft men schaaltjes gevonden in den vorm van eenden, gazellen of visschen; ronde borden zijn altijd met visschen of lotusbloemen versierd; op een fayence-beker vinden wij moerasvogels en hun nest in kreupelhout; het handsvat van een lepel als een naakte vrouw, die op de guitaar speelt enz. (plaat II, fig. 2—4, 6, 10—16).

Egyptische ooglidontsteking (*trachoom*), zoo genoemd sinds *Napoleon's* troepen na hun tochten in Egypte haar in Europa sterk verbreidden, bestaat in een chronische aandoening van het bindvlies, dat de binnenvlakte der oogleden bedekt. Er ontwikkelen zich korrels in, die in litteekenweefsel overgaan. Door dien overgang schrompelt het bindvlies langzamerhand te samen en trekt de oogleden, vooral de bovenste, daarbij naar binnen, zoodat deze omkrullen en de oogharen in aanraking komen met den oogbol. Bij elke beweging der oogen schuren dan die haren over het hoornvlies, dat daar niet tegen bestand is en gaat zweren. Ook zonder die omkrulling kan de ontsteking van het bindvlies der oogleden op het hoornvlies overgaan, dit door troebelingen ondoorschijnend maken en zoo de bruikbaarheid van het oog zeer verminderen. De ziekte is uiterst langdurig van aard, vaak zeer pijnlijk en is besmettelijk, wanneer de oogleden etter afscheiden. De besmetting geschiedt van persoon op persoon, vooral door het gezamenlijk gebruik van één handdoek of van hetzelfde waschwater. Vandaar, dat de groote legerophoopingen in het begin der vorige eeuw de ziekte sterk in de hand werkten, zoo werden na 1830 in België binnen eenige jaren 4000 soldaten op beide oogen en 10000 op één oog blind. Tegenwoordig vindt men, wat Europa betreft, alleen in de achterlijke landen bepaalde endemieën, bijv. in Rusland, het oosten van Duitschland, Polen en Gallicië. De bevolking hokt daar samen en heeft geen flauw begrip van zindelijkheid. Ook onder de Amsterdamsche Joden heerscht de ziekte nog sterk. Maar een ware landplaag is zij in landen als Egypte en Palestina, vooral in de heete zomermaanden, als de menschen zich telkens het stof uit de oogen moeten wrijven. Volgens Egyptische oogartsen vindt men in de Nijldelta zelden een inboorling zonder *trachoom*, in 1888 waren van de schoolkinderen te Kaïro nog 85 %, in 1902 slechts 57 % besmet. Europeesch geschoolde artsen bestrijden de ziekte daar met succes, gelijk zij ook in Amsterdam zeer vermindert. Dr. *Jitta* vond daar in 1875 op 100 oogziekten 44 gevallen van *trachoom*, in 1896 echter slechts 14. In bepaalde trachoomstreken moeten verdachte gevallen op school afgezonderd blijven en de kinderen met etterend trachoom van school gestuurd worden. De behandeling kan in de lichte gevallen met medicamenten volstaan (kopersulfaat bij woekeringen, oplossing van helsche steen bij etterende oogleden), in de zwaardere echter komen allerlei mechanische en chirurgische behandelingen te pas, om de korrels of de zieke deelen van het bindvlies te verwijderen, den vorm der verkromde oogleden te herstellen enz.

Egyptische taal- en letterkunde. Zie *Hiëroglyphen*.

Ehlers, *Rudolf*, een Protestantsch godgeleerde, werd geboren te Hamburg den 30sten Maart 1834 en studeerde te Heidelberg, Berlijn en Göttingen. Zijn geschrift „Ueber den Einflusz der alten Philosophie auf die Apologeten des 2 Jahrhunderts" (1859) werd door de faculteit te Göttingen bekroond. Nadat hij te Saarbrücken en te Stolberg bij Aken was werkzaam geweest, gaf hij in 1864 gehoor aan een beroep naar de Evangelisch Hervormde gemeente te Frankfurt aan de Main en werd in 1878 tot consistoriaalraad benoemd. in 1883 behoorde hij tot de stichters eener Evangelisch Protestantsche zendingsvereeniging. Behalve onderscheidene andere geschriften heeft *Ehlers* vier bundels leerredenen in het licht gegeven onder de titels: „Evangelische Predigten" (1873), „Das alte Gesetz und die neue Zeit" (1877), „Bilder aus dem Leben des Apostels Paulus" (1886) en „Aus festlichen Stunden" (1895). Met *Bassermann* redigeerde hij tot 1892 het „Zeitschrift für praktische Theologie" en sedert 1885 geeft hij in het „Theologisches Jahresbericht" van *Lipsius* verslag van de homiletische en katechetische literatuur.

Ehlers, *Ernst Heinrich*, een Duitsch zoöloog, geboren den 11den November 1835 te Lüneburg, studeerde sedert 1857 te Göttingen en München, deed met *Keferstein* in Napels en Messina onderzoekingen van de lagere zeedieren, werd in 1861 prosector te Göttingen, vestigde zich aldaar in 1863 als privaatdocent en werd in 1869 hoogleeraar in de zoölogie, vergelijkende anatomie en veeartsenijkunde te Erlangen en in 1874 te Göttingen, waar hij in 1893 secretaris van de koninklijke vereeniging van wetenschappen werd. Hij schreef: „Zoologische Beiträge" (met *Keferstein*, Leipzig, 1861), „Die Borstenwürmer" (Leipzig, 1864—1868), „Hypophorella expansa" (Göttingen, 1876), „Florida-Anneliden" (Cambridge, 1887), „Zur Kenntnis der Pedicellineen" (Göttingen, 1890), „Polychäten" (Hamburg, 1897), „Die Polychäten des magellanischen und chilenischen Strandes" (Berlijn, 1901) en Göttinger Zoologie" (Berlijn, 1901). Met *A. v. Kölliker* geeft hij het „Zeitschrift für wissenschaftliche Zoölogie" uit.

Ehlers, *Otto*, een Duitsch reiziger, geboren den 31sten Januari 1855 te Hamburg, studeerde te Jena, Heidelberg en Bonn in de rechten, beheerde verscheiden jaren een riddergoed in Oost-Pruisen, ging in 1886 naar Egypte, vandaar over Zanzibar naar Oost-Afrika, bracht in 1889 een gezantschap van sultan *Mandara* van Moschi

Digitized by Google

naar Berlijn, bezocht in 1890 Voor-Indië, begeleidde in 1891 de Engelsche expeditie naar Manipoer, bereisde Achter-Indië, Korea en Japan en keerde in 1893 over Noord-Amerika naar Europa terug. Reeds in 1894 begaf hij zich weer naar Indië, vandaar naar Samoa en verder naar Nieuw-Guinea, waar hij bij de poging, om het eiland van de Huongolf uit door te trekken, den 3den October 1895 met zijn Europeeschen begeleider door twee gehuurde Salomoneilanders vermoord werd. Van de 46 man sterke karavaan bereikten slechts 22 het doel. Hij schreef: „An indischen Fürstenhöfen" (2 dln., Berlijn, 1893 en 1901), „Im Sattel durch Indochina" (Berlijn, 1894 en 1901), „Samoa, die Perle der Südsee à jour gefasst" (Berlijn, 1895 en 1900) en „Im Osten Asiens" (1900).

Ehrenberg, *Friedrich*, een Duitsch kanselredenaar en schrijver, geboren te Elberfeld den 6den December 1776, was eerst werkzaam als predikant te Plettenberg, toen te Iserlohn, werd in 1806 Hofprediker, in 1834 opper-Hofprediker te Berlijn en overleed den 8sten December 1852. Hij schreef o. a.: „Handbuch für die ästhetische, moralische und religiöse Bildung des Lebens" (1807), „Weiblicher Sinn und weibliches Leben" (1809; 4de druk, 1861, 2 dln.), „Reden an Gebildete aus dem weiblichen Geschlecht" (1804; 5de druk, 1853), „Andachtsbuch für Gebildete des weiblichen Geschlechts" (2 dln., 1816; 7de druk, 1856), „Euphranor über die Liebe" (2 dln., 1809, 2de druk, 1817), „Der Charakter und die Bestimmung des Mannes" (1808; 2de druk, 1822), „Bilder des Lebens" (3 dln., 1811—1815, 2de druk, 1831), „Eusebia, Blätter für häusliche Andacht" (2 dln., 1838), „Die praktische Lebensweisheit" (2 dln., 1805—1806) en „Für Frohe und Trauernde" (1818: 8de druk, 1835).

Ehrenberg, *Christian Gottfried*, een Duitsch natuuronderzoeker, werd geboren te Delitsch den 19den April 1795 en studeerde te Leipzig eerst in de godgeleerdheid en vervolgens in de natuurkunde en de medicijnen. De militaire dienstplicht bracht hem in 1816 te Berlijn, waar hij zijn studie voortzette en in 1818 in de geneeskunde promoveerde. Zijn vurige wensch, om ten behoeve der natuurkundige wetenschap een groote reis te doen, werd vervuld, toen de Academie van Wetenschappen aan hem en aan zijn vriend *Friedrich Wilhelm Hemprich* de middelen verschafte, om Egypte en de nabijgelegen landen te bezoeken. De reis duurde 6 jaar. Zijn vriend overleed den 30sten Juni 1825 te Massaoea, hij zelf keerde in het voorjaar van 1826 terug naar Berlijn, waar men hem tot buitengewoon hoogleeraar en in 1827 tot lid der Academie benoemde. In 1829 vergezelde hij, tegelijk met *Gustav Rose*, *Alexander von Humboldt* op een tocht in Azië tot aan het Altaïgebergte, waarna hij in 1842 secretaris der Academie en in 1847 gewoon hoogleeraar werd. Een beschrijving van zijn eersten tocht gaf hij in de „Naturgeschichtliche Reisen in Nordafrika und Westasien in den Jahren 1820—1825 von Hemprich und Ehrenberg" (1828), terwijl hij tevens gewichtige bijdragen leverde tot de natuurlijke historie dier gewesten in zijne „Symbolae physicae" (4 dln., 1828—1834), waarbij men voegen moet „Die Korallenthiere des Roten Meeres (1834) en „Die Akalephen des Roten Meeres" (1836). Vooral verwierf hij grooten roem door zijn microskopische onderzoekingen, waardoor hij de grondlegger werd onzer kennis van de kleinste bewerktuigde wezens. Daartoe schreef hij: „Organisation, Systematik und geographisches Verhältnisz der Infusionstierchen" (1830), „Zur Erkenntnisz der Organisation in der Richtung des kleinsten Raumes" (1832—1834) en „Zusätze zur Erkenntnisz grosser Organisation im kleinsten Raume" (1836). Hierop volgde zijn prachtwerk „Die Infusionstierchen als vollkommene Organismen" (1836, met 64 fraaie koperen platen). Een nieuw tijdperk voor zijn onderzoek nam een aanvang, toen hij opmerkte, dat veel jongere aardlagen, zooals kiezelgoer, polijstschiefer, bergmeel, vuursteenen en krijt, grootendeels bestaan uit de pantsers of schalen van infusiediertjes. Met het oog hierop schreef hij „Die Bildung des europäischen, libyschen und uralischen Kreidefelsens und Kreidemergels aus mikroskopischen Organismen" (1839) en „Die fossilen Infusorien und die lebendige Dammerde" (1837). Zijn ontdekking, dat Berlijn daarop gebouwd was, verwekte algemeen opzien. Zijn verhandeling „Das Leuchten des Meeres" (1835) bevat de bewijzen, dat microskopische zeedieren zulks veroorzaken. Verder schreef hij: „Passat-, Staub- und Blutregen, ein groszes, organisches, unsichtbares Wirken und Leben in der Atmosphäre" (1839), „Kurze Nachrichten über 278 neubeobachtete Infusorienarten" (1840), „Verbreitung und Einflusz des mikroskopischen Lebens in Süd- und Nordamerika" (1842), benevens een groot aantal „Abhandlungen" en „Monatsberichten" voor de Berlijnsche Academie. In zijn tweede hoofdwerk „Die Mikrogeologie" (1854, met 40 platen) geeft hij een overzicht van de verspreiding der onzichtbaar kleine organismen. Ook schreef hij: „Ueber den Grünsand" (1855), „Ueber die rote Erde als Speise der Guineaneger" (1868), „Uebersicht der seit 1847 fortgesetzten Untersuchungen über das von der Atmosphäre unsichtbar getragene reiche organische Leben" (1869), „Ueber die wachsende Kenntnis des unsichtbaren Lebens der felsbildenden Bacillarien in Kalifornien" (1870), „Nachtrag zur Uebersicht der organischen Atmosphärilien" (1872) en „Mikrogeologische Studien über das kleinste Leben der Meerestiefgründe aller Zonen" (1873), waarop hij een vervolg leverde in 1876. Tot een geheel ander gebied behoort zijn verhandeling „Ueber die naturwissenschaftlich und medicinisch völlig unbegründete Furcht vor körperliche Entkräftung der Völker durch fortschreitende Geistesentwickelung" (1842). Ook bestaan van hem onderscheiden academische redevoeringen. Hij overleed te Berlijn den 27sten Juni 1876.

Ehrenberg, *Karl*, een Duitsch schilder, geboren den 6den November 1840 te Dannau bij Oldenburg in Holstein, bezocht de academie in Kopenhagen, ging in 1862 naar Dresden om onder *Hüber* en *Schnorr*, in 1868 naar Rome om zich onder *Overbeck* verder te bekwamen. Sedert 1873 leeft hij in Dresden. Zijn voornaamste stukken stellen gebeurtenissen voor uit de Noorsche godenleer en heldensage, allegorische voorstellingen en

Digitized by Google

portretten. Ook heeft hij verschillende werkjes over de teekenkunst geschreven.

Ehrenberger kloof is een pas in de Noord-Tiroler Kalkalpen ter hoogte van 946 m. Daarover gaat de weg uit het Lechdal van Füssen over Reutte in het dal der Loisach naar Lermoos en verder over den Fernpas in het dal der boven-Inn.

De zich hier vroeger bevindende vesting Ehrenberg werd in den Smalkaldischen oorlog den 10den Juli 1546 door *Sebastiaan Schärtlin* en den 19den Mei 1552 door *Maurits van Saksen* veroverd, tengevolge waarvan keizer *Karel V* bijna in Innsbrück gevangen genomen werd. In 1634 werd de vesting door *Bernhard van Weimar* tevergeefs belegerd, in 1703 door de Beieren veroverd en spoedig daarop weer door de keizerlijken; in den oorlog der Fransche revolutie werd zij geheel geslecht.

Ehrenbreitstein of *Thalehrenbreitstein* is de naam van een stadje in het Pruisische distrikt Koblenz, op den rechteroever van den Rijn en aan den voet van de vesting Ehrenbreitstein gelegen. Het is door een lange schipbrug en sedert 1864 door een grootsche spoorwegbrug (lijn Niederlahnstein-Königswinter) met de stad Koblenz verbonden en telt (1900) 5303 inwoners. Boven de stad verrijst tegenover den mond der Moezel, op een steile rots ter hoogte van 118 m. boven de rivier, de grootsche vesting *Ehrenbreitstein*, door talrijke verdedigingswerken versterkt. Men vermeldt, dat het kasteel, dat er zich vroeger verhief, in 636 door den Frankischen koning *Dagobert* aan het aartsstift Trier ten geschenke werd gegeven, en het is zeker, dat keizer *Hendrik II* in 1018 die schenking bevestigd heeft. Het geslacht der oude burchtheeren, vazallen van Trier, stierf uit in het begin der 13de eeuw. De aartsbisschop *Hermann* of *Hellin* (1152—1169) deed het slot herstellen en versterken en voorzag het van een waterbewaarplaats. Zijn leenman *Wilhelm*, een zoon van *Ludwig von Palatio*, bouwde op een vooruitspringend gedeelte der rots een tweeden burcht, den Hellin- of Hermannstein, later Helfenstein genaamd. Het kasteel Ehrenbreitstein werd door keurvorst *Johann van Baden* vergroot, en men groef er ook een put (1481—1484). Een stelselmatige versterking van Ehrenbreitstein geschiedde echter eerst in 1672 door keurvorst *Karl Kaspar von der Leyen*, en men beschouwde die vesting als zóó belangrijk, dat de commandant gehouden was, den eed van trouw niet slechts af te leggen aan den leenheer, maar ook aan den keizer. Slechts tweemaal werd zij door list en honger bemachtigd. In 1641 werd zij door keurvorst *Philipp Christoph von Sötern* in handen gespeeld van de Franschen. Laatstgenoemden bombardeerden haar in 1688. Volgens de beschikkingen van prins *Eugenius van Savoye* werd zij in 1734 uitgelegd en versterkt. De Franschen belegerden haar van 1759 tot 1762. Zij blokkeerden de vesting ook in 1795, 1796, 1797 en 1798, doch de dappere bevelhebber *Faber* gaf haar in Januari 1799 eerst over, toen alle voorraad was opgeteerd. Tengevolge van den vrede van Luneville (1801) werd zij gesloopt, en de puinhoopen met de stad kwamen in 1803 als schadeloosstelling aan den prins *van Nassau-Weilburg*. Keizer *Napoleon* was voornemens haar weder in staat van verdediging te brengen, doch het Weener Congres kende haar toe aan Pruisen, en na den tweeden vrede van Parijs moest Frankrijk 15 millioen francs betalen, om ze op te bouwen. Dit geschiedde aanvankelijk in 1816 onder leiding van generaal *Aster*; het werk was in 1826 voltooid en kostte 8 millioen thaler. Zij is aangelegd naar het stelsel van *Montalembert* en bestaat uit een hoofdfort met 2 of 3 boven elkander geplaatste verwelfde en als kazematten ingerichte batterijen. Volgens haar inrichting is zij geschikt voor een garnizoen van 13000 man, terwijl de groote magazijnen voorraad voor 8000 man en voor 10 jaar kunnen bevatten. Alleen van de noordzijde, waar zich nog hoogere rotsgevaarten bevinden, zou zij met goed gevolg kunnen aangetast worden, doch hier wordt zij door een rij van versterkingen gedekt, die samenhangen met een fort. Aan de overzijde van de dalkloof, waarin de stad is gelegen, verheft zich een tweede fort, Asterstein. Op de westelijke helling verrijst de Louisatoren, in 1856 gebouwd en aldus genoemd naar de groothertogin van Baden, een dochter van koning *Wilhelm* van Pruisen.

Ehrenfeuchter, *Friedrich August Eduard*, een Duitsch godgeleerde en kanselredenaar, werd geboren den 15den December 1814 te Leopoldshafen bij Karlsruhe, studeerde te Heidelberg en werd in 1835 godsdienstleeraar aan het lyceum te Mannheim, in 1841 vicaris te Weinheim, kort daarna stadsvicaris te Karlsruhe en in 1845 buitengewoon hoogleeraar in de godgeleerdheid, academieprediker en mededirecteur van het homiletisch seminarium te Göttingen, waar hij in 1849 het gewoon hoogleeraarsambt aanvaardde. Hij werd daarna benoemd tot hooge kerkelijke bedieningen, doch nam uit deze in 1864 zijn ontslag. Ook was hij sedert 1856 abt van Bursfelde. Hij overleed te Göttingen den 20sten Maart 1878. Zijn voorlezingen omvatten het geheele gebied der praktische theologie, de algemeene dogmatiek, zedekunde, godsdienstige wijsbegeerte, het leven van *Jezus*, de encyclopaedie en de geschiedenis der nieuwere theologie. Van zijn geschriften noemen wij: „Theorie des christlichen Kultus" (1840), „Entwickelungsgeschichte der Menschheit, besonders in ethischer Beziehung" (1845), „Zur Geschichte des Katechismus" (1857), „Die praktische Theologie" (dl. 1, 1859) en „Christentum und moderne Weltanschauung" (1876). Verder heeft hij onderscheiden brochures en ook bundels leerredenen in het licht gegeven.

Ehrenreich, *Paul*, een Duitsch anthropoloog en onderzoekingsreiziger, werd den 27sten December 1855 te Berlijn geboren, studeerde te Heidelberg en Berlijn in de medicijnen en daarna te Würzburg en te Berlijn in de zoölogie, anthropologie en taalkunde. Van 1884—1885 bereisde hij O. Brazilië voor ethnografische en zoölogische doeleinden, nam in 1887 deel aan de tweede Xingnexpeditie, waarna hij van 1888—1889 de staten Matto Grosso en Goyaz doortrok, den Rio Araguaya en Tocantins naar Para afzakte, en verder de Amazone en Rio Purus bereisde. Verdere studiereizen deed hij van 1892—1893 naar het Oosten, Egypte, Voor-Indië en Oost-Azië en in 1898 naar Noord-Amerika. In 1900 vestigde hij zich als privaatdocent voor volken-

Digitized by Google

kunde te Berlijn. Hij schreef o. a.: „Beiträge zur Völkerkunde Brasiliens" (Berlijn, 1891) en „Anthropologische Studien über die Urbewohner Brasiliens" (Brunswijk, 1897).

Ehrensvärd is de naam van een Zweedsch geslacht, uit Duitschland afkomstig, waar het dien van *Scheffer* droeg. De Zweedsche stamvader, *Johann Jacob Ehrensvärd*, was een dapper officier onder *Karel XII* en overleed in 1731.

Ehrensvärd, *August*, graaf, zoon van den voorgaande, werd geboren den 29sten September 1745 en heeft roem verworven als stichter der vestingwerken te Sweaborg en als schepper van de Zweedsche eilandenvloot. Gedurende den Zevenjarigen Oorlog was hij eenigen tijd opperbevelhebber, doch werd door de geheime staatkunde der koningin en door andere omstandigheden in zijn beweging belemmerd. Hij werd in den gravenstand opgenomen en overleed den 4den October 1772 te Saris in Finland als veldmaarschalk.

Ehrensvärd, *Karl August*, een zoon van den laatstgenoemde, werd geboren den 5den Mei 1745, diende in Pommeren onder zijn vader, legde zich toe op de kennis der Fransche marine te Brest en werd in 1784 admiraal. Hij was opperbevelhebber gedurende den eersten zeeslag bij Svenssund (24 Augustus 1789) en had reeds een smaldeel der Russische vloot aan het wijken gebracht, toen de vijandelijke hoofdmacht in de Sond stevende. Zijn plan, om aanvankelijk terug te trekken, werd door *Gustaaf III* afgekeurd, zoodat hij het bevelhebberschap nederlegde. Na 's konings dood kwam hij met den rang van generaal-admiraal aan het hoofd der geheele marine (1792), doch daar deze betrekking hem niet beviel, nam hij in 1794 zijn ontslag, om zijn overige dagen te wijden aan de natuurwetenschap en de kunst. Evenals zijn vader, was hij een beoefenaar der teeken-, schilder- en graveerkunst, en een reis naar Italië, die hij in 1780—1782 gedaan had, vervulde hem met geestdrift voor de kunstwerken der Oudheid en deed hem zoowel zijn „Resa till Italien" (1786, met platen) als „De frid konsters philosophie" (1786) schrijven. Hij volgde de richting van *Winckelmann* en zag de ware schoonheid uitsluitend in de voortbrengselen der oude meesters. Zijn meening werd aanvankelijk in Zweden niet begrepen, zoodat men hem voor een zonderling hield, en eerst lang na zijn dood ontwierp *Atterbom* in den „Phosphoros" (1813) van hem een uitstekende levensschets. Hij overleed op een reis te Orebro den 21sten Mei 1800. Zijn „Skrifter" zijn bij herhaling uitgegeven.

Ehrentraut, *Julius*, een Duitsch schilder, geboren te Frankfort aan de Oder den 3den April 1841, was aanvankelijk als lithograaf werkzaam bij zijn vader, bezocht vervolgens de Academie te Berlijn en leverde weldra tafereelen uit het leven der landlieden. Verder teekende hij geschiedkundige kleederdrachten uit de 16de en 17de eeuw. Sedert 1878 is hij professor aan de academie te Berlijn. Ook deed hij onderscheiden studiereizen, vooral naar de Nederlanden, waar de doeken der oud-Hollandsche genreschilders hem bijzonder aantrokken en invloed hadden op zijn eigen kunstwerken, zooals zijn schilderijen: „Een mandolinespeler, twee boeren voorzingend", „De luitspeler", „Het muziekexamen", „De laatste worp", „De zieke nar" (1877) en „Een eerepost" (1892) bewijzen.

Ehretia, *L.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Ehretiaceeën*; het onderscheidt zich door een 5-lobbigen kelk, een trompetvormige bloemkroon met 5 eironde slippen, die in den knop dakpansgewijs geplooid zijn, en 5 elsvormige meeldraden, die eironde, tweehokkige helmknoppen dragen. Het vruchtbeginsel zit in een ringvormige schijf, de stijl is 2-spletig, de stempels zijn eenigszins verdikt. De vrucht is òf een sappige òf een droge steenvrucht met twee 2-hokkige of met vier 1-hokkige steenkernen. Dit geslacht omvat heesters of kleine boomen, die in de heete luchtstreek worden aangetroffen. Zij dragen tegenovergestelde bladeren; de bloemen zijn tot tuilen vereenigd. *E. tenuifolia L.* is een opgaande boom ter hoogte van 7 tot 10 m.; zijn bladeren zijn stomp, ovaal, gaafrandig en kort gesteeld; hij draagt groote, langwerpige bloemtuilen aan het einde der takken, de bloempjes zijn klein, wit en sterk van geur. De bessen zijn eetbaar. Deze soort groeit in West-Indië. — *E. buxifolia Roxb.* groeit in den Indischen Archipel en op het vaste land van tropisch Azië. Dit is een heester met wig-eivormige bladeren, in bundels geplaatst, en droge steenvruchten met 4 steenkernen. De bloemen zijn klokvormig.

Ehrhardt, *Adolf*, een Duitsch schilder, werd geboren den 21sten November 1813 te Berlijn, bezocht de kunstacademie te Berlijn, ging in 1832 naar Dusseldorf, in 1838 naar Dresden, waar hij *Bendemann* hielp met de muurbeschilderingen in de troon- en balzaal van het koninklijk slot. In 1846 werd hij professor aan de academie. Hij vervaardigde verschillende altaarstukken voor kerken en tafereelen, aan de geschiedenis ontleend. Ook leverde hij cartons voor glasschilderingen voor kerken in Engeland en een menigte illustraties. Hij overleed den 18den November 1899 te Wolfenbüttel. Hij schreef o. a. „Die Kunst der Malerei. Eine Anleitung zur Ausbildung für die Kunst" (2de druk, Brunswijk, 1895) en bewerkte het „Handbuch der Oelmalerei für Künstler und Kunstfreunde" van *Bouvier* (7de druk, Brunswijk, 1895).

Ehrle, *Franz*, een R. Katholiek theoloog en geschiedkundige, werd geboren den 17den October 1845 te Isny, trad in 1861 in de orde der Jezuïeten, studeerde van 1865—1868 te Maria Laach en van 1873—1877 te Ditton Hall bij Liverpool. Na een praktisch-theologische werkzaamheid bezocht *Ehrle* verschillende handschriftenverzamelingen van Europa en op zijn initiatief kwam in 1898 te St. Gallen de internationale conferentie bijeen, die maatregelen zou beramen voor het conserveeren der handschriften. Sedert 1878 leeft hij te Rome, waar hij in 1895 tot prefect van de bibliotheek van het Vaticaan werd benoemd, die hij sedert 1891 geheel nieuw heeft ingericht en vergroot (ook door 38000 munten). Hij schreef o. a.: „Zur Geschichte und Reform des Armenwesens" (Freiburg, 1881), „Historiae bibliothecae romanorum pontificum tum Bonifatiana tum Avenionensis" (Rome, 1889), „Gli affreschi di Pinturicchio nell' appartamenti Borgia" (1897, Fransch met *Stevenson*, 1899). Sedert 1885 is hij medeuitgever der „Bibliotheca theologica et philosophiae scholastica" en

Digitized by Google

EIEREN I.

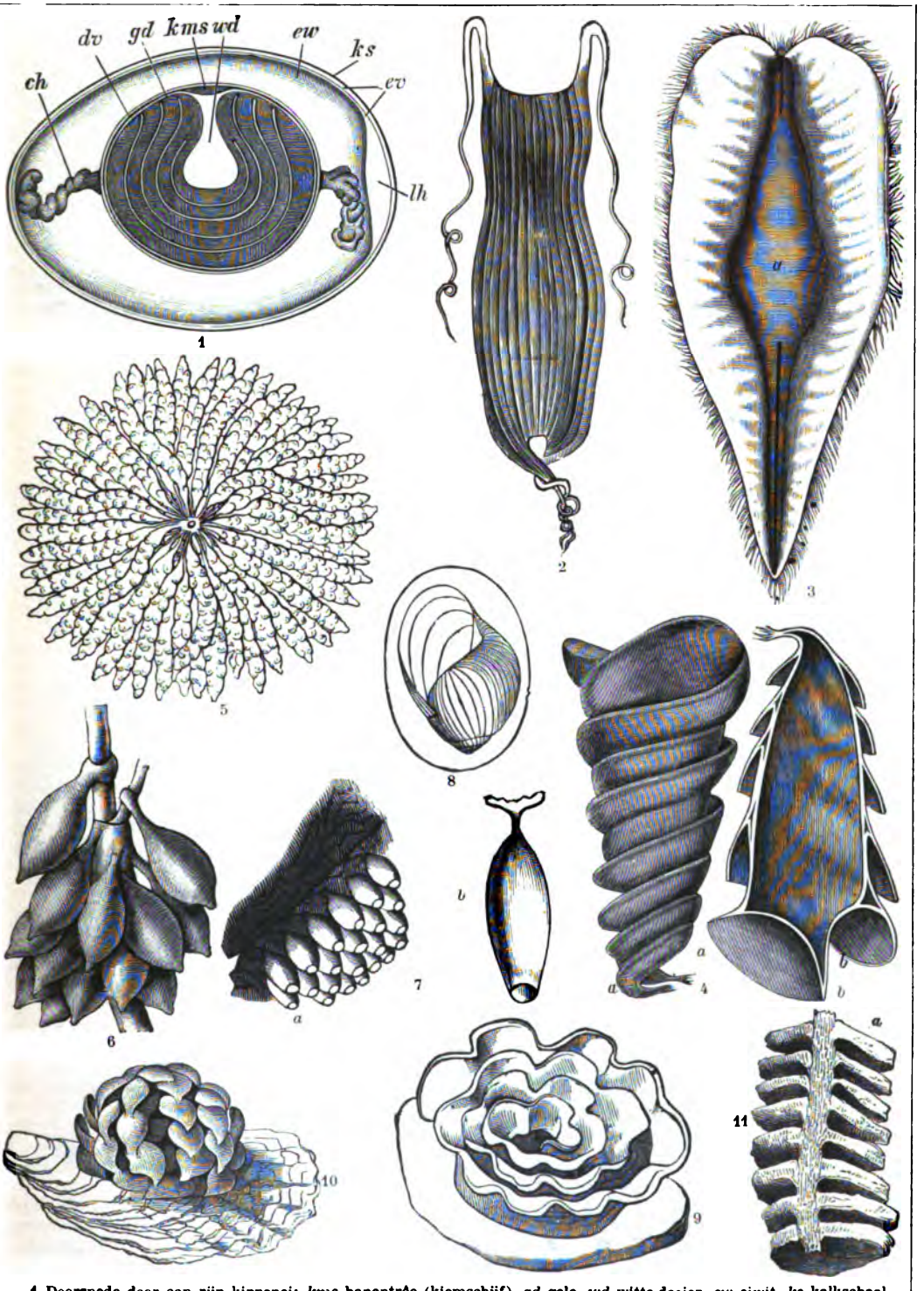

1 Doorsnede door een rijp kippenei; *kms* hanentrêe (kiemschijf), *gd* gele, *wd* witte dooier, *ew* eiwit, *ks* kalkschaal, *ev* eiwitvlies, *dv* dooiervlies, *ch* hagelsnoer (chalaze), *lh* luchtholte. 2 Ei van Scyllium chilence (haai). 3 Ei van Callorhynchus antarcticus (haai); *a.* eigenlijke eiholte. 4 Ei van den Port-Jacksonhaai (Cestracion Philippi); *a* van buiten gezien, *b* lengtedoorsnede. 5 Eieren van den kalmar (Loligo vulgaris). 6 Kuit van den inktvisch (Sepia officinalis). 7 Kuit van de purperslak (Purpura lapillus); *a* kuit in natuurlijke grootte, *b* een afzonderlijk ei vergroot. 8 Ei van Bulimus ovatus met embryo. 9 Kuit van de zeesterslak (Doris). 10 Kuit van de gewone wulk (Buccinum). 11 Kuit (Ootheken) van Pirula (slak).

Fig. 1 in nat. grootte; 2, 3, 4 en 5 verkleind; 6 nat. grootte; 7 *a* nat. grootte, *b* vergroot; 8—11 nat. grootte.

Digitized by Google

Digitized by Google

EIEREN II.

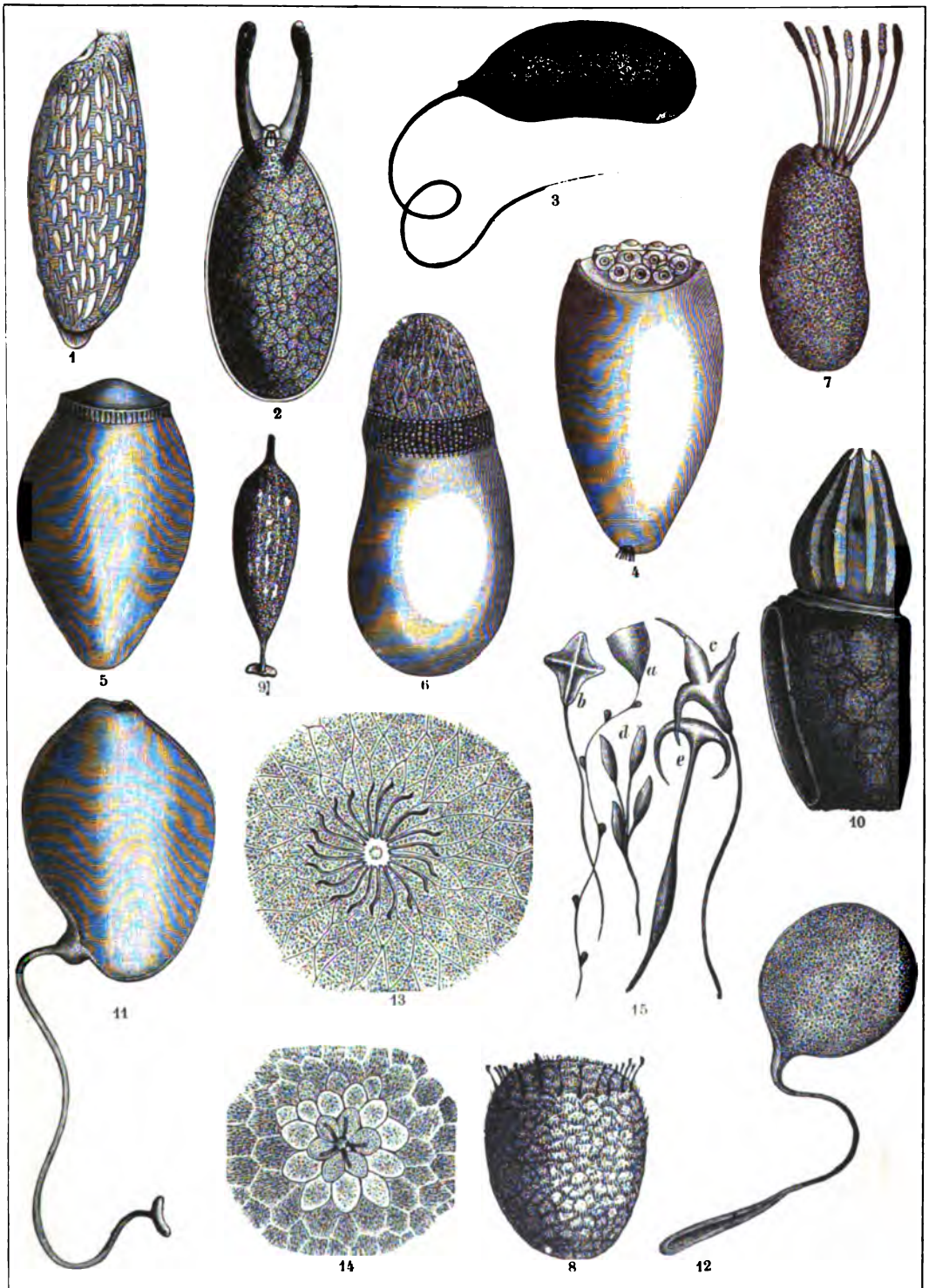

1 Ei van Limnobia punctata (vlieg). 2 Ei van Drosophila cellaris (vlieg). 3. Ei van Sepsis punctum (vlieg). 4 Ei van de hoofdluis (Pediculus capitis). 5 Ei van Reduvius personatus (wants). 6 Ei van Harpactor cruentus (wants). 7 Ei van Nepa cinerea (wants). 8 Ei van Pentatoma juniperinum (wants). 9 Ei van Bacteria bicornis (wandelende tak). 11 Ei van Paniscus testaceus (sluipwesp). 12 Ei der eikengalwesp (Cynips quercus folii). 13. Mikropyltoestel van het ei van den Populier-pijlstaartvlinder (Smerinthus populi). 14 Mikropyltoestel van het ei van de Wespvlinder (Sesia apiformis). 15 Eieren van onderscheiden zuigwormen.

Alle figuren vergroot; 13 en 14 sterk vergroot.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

schreef bovendien nog verschillende belangrijke stukken in het „Archiv für Literatur und Kirchengeschichte des Mittelalters", waarvan hij medeuitgever was.

Ehrlich, *Alfred Heinrich*, een Oostenrijksch schrijver en componist, werd geboren te Weenen den 5den October 1822, bezocht het gymnasium en wijdde zich vervolgens aan de muziek. In 1840—1844 gaf hij als klavierspeler concerten in Hongarije, Roemenië en Weenen, was in 1848 correspondent van de Augsburger „Allgemeine Zeitung", werd in 1852 Hofpianist van den koning van Hannover, vertoefde daarna te Parijs en te Londen en vestigde zich in 1862 te Berlijn, waar hij den 30sten December 1899 als hoogleeraar overleed. Hij schreef de romans: „Abenteuer eines Emporkömmlings" (2 dln, 1858), „Kunst und Handwerk" (3 dln., 1862) en „Bäder und Frauen" (1869), benevens op muzikaal gebied „Schlaglichter und Schlagschatten aus der Musikwelt" (1872), „Die Musikästhetik in ihrer Entwicklung von Kant bis auf die Gegenwart" (1881), „Novellen aus dem Musikleben" (1884), „Lebenskunst und Kunstleben" (2de druk 1886), „Wagnersche Kunst und wahres Christentum" (1888), „Musikstudium und Klavierspiel" (1891), „Klavierspiel und Zeitideen" (1893), „Dreiszig Jahre Künstlerleben, 1862—1892" (1893) en „Modernes" (1895).

Ehrlich, *Paul* een Duitsch geneeskundige, werd den 14den Maart 1854 te Strehlen in Silezië geboren, studeerde te Breslau, Freiburg, Straatsburg en Leipzig, werd in 1878 assistent aan een Berlijnsche kliniek en was sedert 1890 verbonden aan het instituut voor infectieziekten. In 1881 werd hij benoemd tot buitengewoon hoogleeraar, in 1896 verkreeg hij de directie van het instituut voor proeven met serum en een serumonderzoek te Steglitz bij Berlijn, dat aanzienlijk uitgebreid, in 1899 als instituut voor experimenteele therapie naar Frankfort a M. werd overgebracht. Hij deed onderzoekingen over witte bloemlichaampjes en schiep een nieuwe indeeling, waardoor de kennis van de ziekelijke veranderingen van het bloed aanmerkelijk werd uitgebreid. Hij onderzocht de reactie van de levende zenuwvezels op methyleenblauw en het zuurstofverbruik van het organisme en gaf een nieuwe methode aan voor urineonderzoek (diazoreactie). Verder deed hij onderzoekingen omtrent immuniteit, waardoor hij naast *Behring* de grondlegger der serumtherapie werd. Hij schreef: „Das Sauerstoffbedürfnis des Organismus" (Berlijn, 1885), „Farbenanalytische Untersuchungen zur Histologie und Klinik des Blutes" (Berlijn, 1891), „Die Wertbemessung des Diphtherieheilserums und deren theoretische Grundlagen" (Jena 1897) en „Arbeiten zur Immunitätsforschung" (Berlijn, 1903). Ook bewerkte hij met anderen vele opstellen o. a. over anaemie en andere onderwerpen en was mederedacteur van de „Encyclopädie der mikroskopischen Technik" (Weenen, 1903).

Ehrmann, *Franz*, een Fransch schilder, geboren den 5den September 1833 te Straatsburg, studeerde op de Ecole des beaux-arts te Parijs en later in het atelier van *Gleyre*. Na verscheiden jaren in Italië te hebben doorgebracht, keerde hij in 1865 naar Parijs terug, waar hij o. a. een visschende sirene tentoonstelde, waarop nog verschillende andere mythologische voorstellingen volgden. Van toen af aan legde hij zich uitsluitend toe op de decoratieve schilderkunst.

Ei (zie de platen) noemt men die cel in het vrouwelijk lichaam, uit welke een nieuw wezen kan ontstaan met of zonder behulp van mannelijk zaad. In het dagelijksch leven spreekt men echter ook van „ei", indien die kiem, zooals in het vogelei, omgeven is door dooier, eiwit en eischaal. Elk eigenlijk ei is een eenvoudige cel, omgeven door een celwand (*dooiervlies*), *h* in de afb. en bestaande uit een vloeibaren inhoud *(protoplasma)*, *d*, en een kern (*kiemblaasje* of *vesicula germinativa*), *k* in de afb. Het kiemblaasje, dat bij de bevruchting verdwijnt, bevat één of meer *kiemvlekken* (*maculae germinativae*). Uit dien inhoud van het ei, den dooier, ontwikkelt zich de vrucht, door een klievingsproces, dat in den dooier embryonale cellen schept (zie *Ontwikkeling*). Bij de placentaire zoogdieren neemt de geheele dooier aan die klieving deel, gaat dus geheel op in de vorming der vrucht en heet daarom *vormingsdooier*. In de groote eieren der vogels echter, der hoogere kruipende dieren en der selachiërs ondergaat slechts een zeer klein deel van den dooier de klieving en blijft het overige als *voedingsdooier* gespaard voor de voeding en verdere ontwikkeling van de vrucht. Bij andere gewervelde dieren ligt de verhouding van voedings- en vormingsdooier tusschen die uitersten. De inhoud van het ei toont nog meer verschillen bij de verschillende diersoorten, want de lichaampjes, die in het heldere vocht drijven, zijn het kleinst in den vormingsdooier, het zoogdieren-ei heeft dan ook slechts zeer kleine, terwijl men bij de overige gewervelde dieren steeds een grooter of kleiner aantal van de dooierlichaampjes in blaasjes besloten vindt. Bekend zijn de twee dooiers, de gele en de witte van het vogelei. Van de schaal af naar binnen treffen we eerst een laag eiwit, dan den gelen dooier en in het midden den veel kleineren witten dooier, die zich voortzet tot aan den witten, dicht onder de oppervlakte gelegen vormingsdooier (kiemschijf, bij het hoenderei *hanetred* genoemd). De gele dooier bestaat geheel uit de genoemde dooierblaasjes met fijnkorreligen inhoud, ze liggen concentrisch in lagen om den witten dooier heen, zooals men aan de strepen in den gelen dooier van het gekookte ei kan herkennen; de witte dooier zelf heeft ook blaasjes, maar kleiner en minder dicht aaneengesloten; verder vindt men er ook vetbolletjes in. Het eiwit, dat tusschen dooier en omhulsel ligt, is niet een zoo geheel structuurloos vocht als het schijnt; bij de vogels althans bestaat het uit lagen, door dunne vliesjes gescheiden. In de as van het ei zijn de eiwitplaten tot twee strengen ineengedraaid (*hagelsnoeren* of *chalazae*), welke strengen den dooier een houvast geven, maar dezen nog wel toelaten om zijn as te draaien, en daardoor drijft de lichte vormingsdooier (kiemschijf) altijd boven. Ook het omhulsel van het ei, het dooiervlies, bij de zoogdieren *zona pellucida* genoemd, toont in zijn verdere ontwikkeling groote verschillen; bij beenige visschen bijv. heeft het

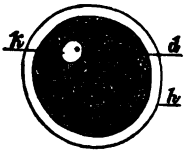

Ei.

Digitized by Google

talrijke fijne kanaaltjes, wijd genoeg om de bevruchtende spermatozoïden binnen te laten, of ook soms één grooter kanaal (*micropyle*), dat tot toegangspoort dient.

Golden de genoemde verschillen alle het ei, zooals het uit den eierstok komt, bij zijn verderen weg wordt het nog vaak voor verschillende doeleinden met bijzondere inrichtingen voorzien. De eieren van sommige roggen en haaien bijv. hebben ter bescherming een hoornachtig omhulsel, langwerpig vierkant en aan de hoeken voorzien van aanhangsels, die bij de haaien lang en spiraalvormig gekruld zijn. Bij amphibiën en visschen worden de eieren (*kuit*) in klompen ontlast, door een taai slijm verbonden, en om ieder ei wordt een stof afgescheiden, die in het water tot een geleiachtige massa opzwelt; de eieren der reptiliën hebben een lederachtige schaal, terwijl het vogelei in den eileider omgeven wordt door een vliezig omhulsel, waaromheen later een schaal van koolzure kalk wordt gevormd. De kalkschaal kan allerlei kleuren en kleurschakeeringen vertoonen (zie de plaat bij het artikel *Eierkunde*) waarvan de kleurstof afkomstig is van de gal, waarmede het ei in de cloaca in aanraking komt. De kleur en de teekening van het ei zijn dan ook in de *eierkunde* of *Oölogie* (zie aldaar) die in de systematiek der vogels een groote rol speelt, van veel beteekenis, evenals zijn grootte en gewicht, zijn vorm en de structuur van zijn kalkschaal. Het grootste en zwaarste ei levert de struisvogel (± 1500 gr.). De bijzonderheden van de kalkschaal zijn meestal slechts onder vergrooting te herkennen, voor zoover zij de uitbreiding, vorm en plaats der poriën betreffen, en verder houdt men rekening met de meerdere of mindere gladheid van de oppervlakte; het ei kan glad zijn als email, of door grove oneffenheden zijn glans verliezen.

De eieren ontstaan in de *eierstokken* (*ovaria*), en glijden vanhier in den *eileider*, waarna zij onmiddellijk *gelegd* worden (eierleggende dieren), zooals bij de vogels, visschen, insekten enz., of op een plek aanlanden, waar zij zich in het moederdier kunnen ontwikkelen, zooals bij de zoogdieren. In dit geval komt de kiem met het moederlichaam in verband, zoodat zij door het bloed van dit laatste wordt gevoed, totdat het jonge dier geschikt is, om, ofschoon aanvankelijk door de moeder gezoogd, afgescheiden van het moederdier te leven. Sommige reptiliën leggen de eieren niet, maar houden deze zoolang in het lichaam, dat zij daarin „uitkomen". Zij brengen dus levende jongen voort, evenals de zoogdieren; doch die jongen staan bij hen nooit door het bloedvatenstelsel in verbinding met het moederdier. Men noemt die reptiliën, in tegenstelling van de levendbarende zoogdieren, eierleggendlevendbarend. In het eerste geval, n.l. bij de vogels, wordt de dooier omgeven door een laag eiwit, die zich in de eileiders afscheidt. Het eiwit en de dooier zijn voldoende, om aan den jongen vogel, totdat hij „uitkomt", voedsel te verschaffen, terwijl de poreusheid der schaal gelegenheid geeft tot het indringen van de voor de ademhaling noodige lucht.

De ontwikkeling van het ei geschiedt dan alleen, wanneer het bevrucht is, n.l. wanneer het in aanraking is gekomen met het zaadvocht (de spermatozoïden) van het mannelijk individu. De bevruchting geschiedt soms reeds in den eierstok, verder ook in den eileider of in de baarmoeder, of ook nadat het ei gelegd is. In het laatste geval mag het ei alleen in een weeke zelfstandigheid gehuld zijn, omdat anders de spermatozoïden het eigenlijke ei niet zouden kunnen bereiken. Wij zien daarvan voorbeelden (n.l. van de bevruchting der eieren, nadat zij gelegd zijn) bij de kikvorschen en visschen.

Op dien ontwikkelingsregel maken echter de eieren van bijen en van sommige vlinders een uitzondering, daar zij ook zelfs zonder voorafgaande bevruchting tot de ontwikkeling van nieuwe individuën aanleiding kunnen geven (zie *Parthenogenesis*). Uit de onbevruchte eitjes der bijenkoningin ontstaan mannetjes, uit de bevruchte wijfjes.

Behalve de werking van het sperma heeft ieder ei voor zijn ontwikkeling een zekeren warmtegraad noodig. Deze is voor de eieren van verschillende dieren zeer verschillend; zij is namelijk veel hooger voor het vogelei, dan voor de kuit. Zoodra het ei bevrucht is, draagt dat gedeelte, waaruit het jonge dier zal ontstaan, den naam van *embryo* of *kiem* (zie aldaar). De wijze, waarop het groeit, zal men in het artikel *Ontwikkeling* vermeld vinden.

Alle eieren, vooral die van vogels, welke een aanmerkelijken omvang hebben en uit eiwit en dooier bestaan, alsmede de plantenzaden, dat is de uit de eitjes der planten na de bevruchting gevormde organen, verschaffen een uitstekend voedingsmiddel voor mensch en dier. Daar uit het ei en de hieraan toegevoegde stoffen een nieuw schepsel moet ontstaan, is het duidelijk, dat het ei alles bevat, wat tot instandhouding van het lichaam noodig is. Wij vinden in het hoenderei stikstofhoudende (eiwit) en stikstofvrije (vet) verbindingen, alsmede de vereischte zouten zoodanig gemengd, dat zij alles opleveren, wat voor de voeding van het jonge dier vereischt wordt. Van de melk geldt hetzelfde, zoodat men rauwe eieren kan geven aan zuigelingen, die geen melk kunnen verdragen. Melk en eieren zijn daarom ook uitstekende voedingsmiddelen voor oude en zwakke lieden. Hardgekookte eieren schijnen minder gemakkelijk te verteren en daarom minder doelmatig te zijn. Daarom moet men althans de voorzorg gebruiken harde eieren zeer fijn te maken voordat men ze nuttigt. Wie een zwakke maag heeft, gebruike rauwe eieren met wat suiker, of althans zulke, die zeer zacht gekookt zijn. Het is een vooroordeel, dat het eiwit minder goed zou wezen dan de dooier; beider voedingswaarde is bijna even groot. Het hoendereiwit bevat, evenals alle eiwitstoffen, zwavel, zoodat zich bij het rotten van eieren een groote hoeveelheid zwavelwaterstof ontwikkelt. Om ze goed te houden, is het plaatsen der eieren op een koele, droge plaats op een rek — een plank met ronde gaten, waarin de eieren worden gezet — en het geregeld, om de acht dagen, omkeeren der eieren het eenvoudigste middel. Men dompelt ze ook wel in een gomoplossing en daarna in gipspoeder of in waterglas, om de schaal luchtdicht te maken, of men legt ze in lagen in een pot, die daarna met kalkwater wordt gevuld. Een nieuwere wijze van bewaren der eieren geschiedt in z.g. koelkamers,

Digitized by Google

waarin de temperatuur der eieren op nagenoeg het vriespunt wordt gebracht en deze daardoor goed voor het gebruik blijven. Daar die koelkamers alleen kunnen gebezigd worden voor een zeer groot aantal eieren, met het oog op de daaraan verbonden kosten, kan men voor huiselijk gebruik de eieren bewaren op deze wijze: men neme eieren, die niet ouder zijn dan één dag, welke flink ingesmeerd worden met vaseline en daarna gelegd in een steenen pot, waarin 1 deel waterglas op 10 deelen water; zoodra de pot met eieren gevuld is zet men die op een koele, vorstvrije plaats. Bij het koken der eieren prikke men aan beide stompe einden een gaatje, waardoor het bersten der schaal wordt voorkomen; de smaak der eieren blijft zelfs na een jaar nog goed. Om te onderzoeken of eieren frisch zijn, moet men ze tegen het licht houden, want pas gelegd zijn zij doorschijnend en hebben slechts een kleine luchtblaas bij de punt. Hoe grooter die is en hoe troebeler het ei, des te sneller bederft het, terwijl geheel ondoorschijnende eieren bedorven zijn. Op dit beginsel berust de *eierspiegel*, een kastje, in welks bovenwand de ronde gaten door eieren gesloten kunnen worden en waarin een tegen den achterwand geplaatsten spiegel het licht (tegenwoordig veelal electrisch licht), dat alleen door de eieren heen in het kastje kan dringen, terugwerpt naar den voorwand, waarin eenige kijkglazen zijn aangebracht. De onderzoeker bespeurt zoo elke troebeling in het ei. Een ander middel ter onderzoek is een zoutoplossing (zie einde van het artikel *Ei*).

Men zal het groote gewicht van het vogelei voor de voeding beseffen, wanneer men bedenkt, dat het de volgende bestanddeelen bevat:

In 1000 deelen.	Dooier.	Eiwit.
Vitelline	163,62	——
Eiwit	——	117,60
Vet	291,58	36,03
Extractiefstof	3,93	
Kleurstof	5,42	——
Zouten	11,62	5,33
Water	523,83	841,04
Chloorkalium	——	1,75
Chloornatrium	1,08	1,09
Kali	1,24	1,68
Natron	0,41	0,77
Kalk	1,68	0,10
Magnesia	0,26	0,10
IJzeroxyde	0,23	0,01
Phosforzuur	6,57	0,22
Zwavelzuur	0,13	0,11
Kiezelzuur	0,07	0,02
Koolzuur	—	0,48

Wat het eiwitgehalte betreft, kan men 30 eieren gelijkstellen met 1 kg. rundvleesch, terwijl de voedingswaarde van één ei met 150 gram melk overeenkomt. De schaal van het hoenderei bevat 89,6—97% koolzure kalk, 5,7—1% basisch-phosforzuur magnesium en 4,7—2% dierlijke stof. Bij het broeden verliest het ei 15—16% van zijn gewicht door het verdampen van water en door de uitwisseling van gassen, daar het zwaardere koolzuur door de lichtere zuurstof vervangen wordt. Het verdampen van water door de poreuze kalkschaal is oorzaak van het verschijnsel, dat in een zoutoplossing van 10% een versch ei zinkt, terwijl minder versche eieren in de vloeistof drijven, bedorven eieren er boven op zwemmen.

Vischeieren (*kuit*) bezitten onderscheiden andere bestanddeelen. Zie *Vischen*.

Voor *Plantenei* zie *Bestuiving* en *Bevruchting*.

Eibergen is de naam eener gemeente in Gelderland, 11222 H.A. groot met 5351 inwoners (1905), ingesloten door de gemeenten Winterswijk Groenlo, Lichtenvoorde, Ruurloo, Borkeloo, Neede, Haaksbergen en de Duitsche gemeente Vreden. Met uitzondering eener smalle strook kleigrond langs den Berkel bestaat de bodem geheel uit zand en ligt nog voor een aanzienlijk gedeelte woest. Hoofdmiddel van bestaan is landbouw, daarnaast eenige nijverheid. De gemeente omvat de dorpen Eibergen, Rekken en Beltrum, benevens een aantal buurten.

Het dorp Eibergen met ongeveer 1200 inwoners ligt aan den Berkel en aan de spoorlijn Winterswijk-Neede en bezit een Hervormde en een R. Katholieke kerk. Het was oudstijds een stadje, bezit een aantal fraaie huizen en ligt aangenaam te midden van geboomte.

Eibmeer is een meer der Beiersche Alpen, aan den N. voet der Zugspitze gelegen, 959 m. boven den zeespiegel, 2,5 km. lang, 0,8 km. breed met verscheiden eilanden erin. Het heeft geen zichtbaren afvoer.

Eicel. Zie *Cel*, *Ei* en *Voortplanting*.

Eichendorff, *Joseph*, vrijheer *von*, een Duitsch dichter, werd geboren den 10den December 1788 op het landgoed Lubowitz bij Ratibor in Opper-Silezië, studeerde in de rechten te Halle en te Heidelberg, begaf zich vervolgens naar Parijs en vertoefde geruimen tijd te Weenen. Bij het uitbarsten van den oorlog van 1813 nam hij als vrijwilliger dienst bij het Pruisische leger, werd weldra officier en nam aan de veldtochten deel tot in 1815. Een jaar later werd hij referendaris bij de koninklijke regeering te Breslau, in 1821 regeeringsraad te Danzig, later te Koningsbergen en eindelijk te Berlijn, waar hij in 1841 tot geheim regeeringsraad in het ministerie van Eeredienst benoemd werd. In 1844 nam hij zijn ontslag en vestigde zich te Neisze, waar hij den 26sten November 1857 overleed. In 1888 werd aldaar voor hem een standbeeld opgericht. Hij was de laatste en tevens de meestbegaafde vertegenwoordiger der romantische school. Van zijn geschriften noemen wij de romans „Ahnung und Gegenwart" (1815), gevolgd door „Krieg den Philistern, ein dramatisches Märchen in vier Abenteuern" (1824), „Aus dem Leben eines Taugenichts und das Marmorbild, zwei Novellen, nebst einem Anhange von Balladen und Romanzen" (1824), „ Meierbeth's Glück und Ende, Tragödie" (1828), „Ezzelin von Romano, Trauerspiel" (1828), „Der letzte Held von Marienburg, Trauerspiel" (1830), „Die Freier, Lustspiel" (1833), „Viel Lärmen um nichts" (1833), „Die Dichter und ihre Gesellen" (1834), „Gedichte" (15de druk 1894) en „Der Graf Lucanor, u. s. w." (2de druk 1843). Ook is er een verzameling zijner werken in het licht verschenen (4 dln, 1841—1843). Hij bezit de meeste verdiensten als lierdichter. In zijn laatste levensjaren heeft hij onderscheiden werken geleverd, die betrekking hebben op de geschiedenis der letterkunde, zooals: „Ueber die religiöse und ethische Bedeutung der neuern

Digitized by Google

romantischen Poesie in Deutschland" (1847), „Der deutsche Roman des 18 Jahrhunderts in seinem Verhältnisz zum Christentum" (2de druk, 1867) „Zur Geschichte des Dramas" (2de druk, 1867) en „Geschichte der poetischen Literatur in Deutschland" (2 dln., 2de druk 1866) en eindelijk de gedichten „Julian" (1853), „Robert und Guiscard" (1855) en „Lucius" (1857).

Eichens, *Friedrich Eduard*, een Duitsch graveur, werd geboren te Berlijn den 27sten Mei 1804, bezocht reeds in 1816 de teekenschool der Academie van Schoone Kunsten aldaar en werd in 1819 toegelaten tot de graveerschool, waar hij gedurende 7 jaar onderricht genoot van *Buchhorn*. Nadat hij eenige academische prijzen behaald had, deed hij een reis door Duitschland over Parijs naar Italië. Te Parijs werkte hij onder leiding van *Forster* en *Richomme* en vervolgens nog drie jaar aan de school voor graveurs te Parma onder die van *Toschi*. Inmiddels bezocht hij Venetië, waar hij het beroemde beeld: „De dochter van Titiaan" teekende, dat zich thans in het museum te Berlijn bevindt. In 1813 begaf hij zich naar Florence, waar hij een teekening vervaardigde naar „Het visioen van Ezechiël" door *Raffaël*, benevens de portretten van den groot-hertog van Toscane en diens gemalin. Na een kort verblijf te Rome en te Napels keerde hij over Tirol en München terug naar Berlijn, waar hij tot professor en tot lid der Academie benoemd werd. Sedert 1833 was hij werkzaam als leeraar in het teekenen bij de nijverheidsschool. Hij overleed te Berlijn den 5den Mei 1877. Tot zijn kunstwerken behooren, behalve de reeds genoemde: „De aanbidding der Drie Koningen" naar *Raffaël*, „De Heilige Magdalena" naar een schilderij van *Domenichino*, het portret van *Toschi*, dat van *Frederik den Groote* met zijn moeder en zuster, ten behoeve eener uitgave der werken van dien vorst, „Maria met het Kind" naar *Steinbrück*, het portret van minister *von Schön* en het portret van koning *Friedrich Wilhelm IV* naar een photographie van *Biow*. In den laatsten tijd hield hij zich bezig met het graveeren der kartons van *Kaulbach* voor de muurschilderijen in het nieuwe museum te Berlijn, zijn laatste werk was een Christuskop naar *del Piombo*. De voortbrengselen van *Eichens* getuigen van correctheid en van een vaste en vaardige behandeling der graveernaald.

Eichens, Philipp Hermann, een broeder van den voorgaande, werd geboren den 13den September 1812, bezocht het atelier van *Henschel*, doch bepaalde zich vervolgens bij de lithographie. In 1835 begaf hij zich naar Parijs, waar hij onder de beste steengraveurs gerekend werd. Later deed hij een reis naar Opper-Italië, ging weder naar Berlijn, waar hij zich op de etskunst toelegde, en hield zich sedert 1849 te Parijs daarmee bezig. Zijn gravures naar oude en nieuwe meesters hebben hem een goeden naam bezorgd. Hij overleed den 17den Mei 1886 te Parijs.

Eichhoff, *Frédérique Gustave*, een Fransch letterkundige, werd geboren te Havre den 17den Augustus 1799, studeerde te Parijs in de oude talen, bepaalde zich bij het Oostersch, inzonderheid bij het Sanskriet en werd onderwijzer der kinderen van den hertog *van Orléans* (later koning *Lodewijk Philips*). In 1830 werd hij benoemd tot bibliothecaris der koningin, legde zich toe op de nieuwe talen en ontving in 1842 den titel van hoogleeraar in de buitenlandsche letterkunde te Lyon, waarna hij in 1855 benoemd werd tot inspecteur-generaal aan de universiteit te Parijs. Reeds in 1847 was hij lid geworden van het Instituut. Hij overleed den 10den Mei 1875. Van zijn geschriften noemen wij: „Etudes grecques sur Virgile" (3 dln., 1825), „Parallèle des langues de l'Europe et de l'Inde" (1836), „Histoire de la langue et de la littérature des Slaves"(1839), „Essai sur l'origine des Scythes et des Slaves" (1845), „Tableau de la littérature du Nord au moyen âge en Allemagne, en Angleterre et en Scandinavie" (1850), „Poésie lyrique des Indiens" (1852), „Légende indienne sur la vie future" (1852), „Etude sur Ninivé, Persépolis et la mythologie de l'Edda" (1855), „Poésie héroïque des Indiens comparée à l'epopée grecque et romaine" (1860), „Concordance des quatre Evangiles" (1861) en „Grammaire générale indo-européenne" (1867). Met *Suckau* leverde hij „Dictionnaire étymologique des racines allemandes" (2de druk, 1855) en schreef een groot aantal leer- en schoolboeken en vertalingen.

Eichhorn, *Johann Gottfried*, een Duitsch geleerde, werd geboren den 16den October 1752 te Dörenzimmern in het vorstendom Hohenlohe-Oehringen, studeerde te Göttingen en werd rector te Ohrdruff in het hertogdom Gotha en in 1775 hoogleeraar in de Oostersche talen aan de universiteit te Jena. In 1788 ging hij in die betrekking naar Göttingen, waar hij tot doctor in de theologie en tot mededirecteur der koninklijke Sociëteit van Wetenschappen benoemd werd, den titel van geheim justitieraad verkreeg en den 27sten Juni 1827 overleed. Van zijn geschriften noemen wij: „Geschichte des ostindischen Handels vor Mohammed" (1775), „Monumenta antiquissima historiae Arabum" (1775), „De rei numariae apud Arabes initiis" (1776). Zijn „Einleitung in das Alte Testament" (5 dln., 5de druk, 1824), „Einleitung in das Neue Testament" (5 dln., 2de druk, 1820—1827), „Einleitung in die apokryphischen Schriften des Alten Testaments" (1795) en een „Commentarius in apocalypsin Johannis" (2 dln., 1791) zijn de eerste geschriften, die den bijbel literair-historisch en archaeologisch beschouwen. Verder schreef hij: „Urgeschichte" (2 dln., 1790—1793), „Die hebräischen Propheten" (3 dln., 1816—1820), en gaf hij uit „Repertorium für biblische und morgenländische Literatur" (18 dln., 1777—1786) en „Allgemeine Bibliothek der biblischen Literatur" (10 dln., 1787—1801). Op literair-historisch gebied schreef hij: „Allgemeine geschichte der Kultur und Literatur des neuern Europa" (2 dln., 1796—1799, onvoltooid gebleven), „Literargeschichte" (2 dln., 1799 en 1814), „Geschichte der Literatur von ihrem Ursprung bis auf die neuesten Zeiten" (7 dln., 1805—1812, onvoltooid gebleven), „Uebersicht der französischen Revolution" (2 dln., 1797), „Weltgeschichte" (5 dln., 3de druk, 1818—1820), „Antiqua historia ex ipsis veterum scriptorum Latinorum narrationibus contexta" (2 dln., 1811—1813), „Antiqua historia ex ipsis veterum scriptorum Graecorum narrationibus contexta" (4 dln., 1811—1813), „Ge-

Digitized by Google

schichte der drei letzten Jahrhunderte" (6 dln., 3de druk, 1817—1818) en „Urgeschichte des erlauchten Hauses der Welfen" (1817).

Eichhorn, *Johann Albrecht Friedrich*, een Pruisisch staatsman, werd geboren te Wertheim den 2den Maart 1779, studeerde te Göttingen, kwam vervolgens in Pruisischen staatsdienst, bekleedde verschillende rechtsgeleerde betrekkingen, wijdde zich in 1813 met den meesten ijver aan de zaak der volkswapening en voegde zich als vrijwilliger bij het Silezische legerkorps tot aan de verovering van Leipzig. Toen daarna aan minister *von Stein* het bewind werd toevertrouwd over de landen, door de verbonden Mogendheden bemachtigd, opende zich voor hem een nieuwe werkkring. Hij nam deel aan dat bewind, zooals blijkt uit zijn geschrift „Die Zentralverwaltung der Verbündeten unter dem Freiherrn von Stein" (1814). Bij het hervatten van den oorlog in 1815 werd hij onder minister *von Altenstein* tot dergelijke werkzaamheden geroepen, en hij maakte zich zoowel verdienstelijk door het herkrijgen van de weggevoerde kunstschatten als door de vereffening van veel particuliere vorderingen uit Pruisen, waarom hij tot geheim legatieraad en in 1817 tot lid van den Staatsraad benoemd werd. In die dubbele betrekking nam hij deel aan de hervorming van het Pruisische staatsrecht en hij beijverde zich vooral handel en verkeer in Duitschland van alle knellende banden te bevrijden. In 1831 werd hij geheim legatieraad in werkelijken dienst en directeur in het ministerie van Buitenlandsche Zaken en in 1840 minister van Eeredienst, Onderwijs enz. Als zoodanig was hij sterk gekant tegen de vrijzinnige richting op kerkelijk en wetenschappelijk gebied, waardoor de spanning der gemoederen aanmerkelijk toenam. In 1848 moest hij met het geheele ministerie aftreden. Na dien tijd had hij korten tijd zitting in het Parlement te Erfurt, doch hield zich vervolgens van het staatstooneel verwijderd. Hij overleed te Berlijn den 16den Januarie 1856.

Eichhorn, *Karl Friedrich*, een Duitsch staats- en rechtsgeleerde, een zoon van den voorgaande, werd geboren te Jena den 20sten November 1781, studeerde te Göttingen en vestigde zich aldaar als privaatdocent. Later vertoefde hij te Wetzlar, Regensburg en Weenen en werd in 1805 gewoon hoogleeraar in de rechten te Frankfort aan den Oder en in 1811 aan de universiteit te Berlijn. In 1813 nam hij deel aan den oorlog, werd ritmeester en eskadronschef en verwierf het IJzeren Kruis en de Wladimirorde. Na zijn terugkeer te Berlijn ging hij voort met zijn lessen, doch aanvaardde in 1817 het hoogleeraarsambt te Göttingen. Twee jaar later werd hij tot Hofraad benoemd, doch was wegens ziekelijkheid genoodzaakt zijn betrekking neder te leggen en zich naar een landgoed bij Tübingen te begeven. In 1832 vatte hij het hoogleeraarsambt te Berlijn weder op, werd tevens bij het ministerie van Buitenlandsche Zaken geplaatst en benoemd tot lid der Academie. Na verloop van 2 jaar deed hij afstand van zijn professoraat, doch bekleedde bij voortduring verschillende aanzienlijke staatsambten en overleed te Keulen den 4den Juli 1854. Hij schreef: „Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte" (4 dln., 5de druk, 1843—1845) „Einleitung in das deutsche Privatrecht mit Einschlusz des Lehnrechts" (5de druk, 1845) en „Grundsätze des Kirchenrechts der Katholischen und Evangelischen Religionsparteien in Deutschland" (2 dln., 1831—1833). Ook redigeerde hij met *Savigny* en *Göschen*, en later met *Rudorf* het „Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft".

Eichler, *August Wilhelm*, een Duitsch plantkundige, werd geboren den 22sten April 1839 te Neukirchen bij Ziegenhain in Keur-Hessen, studeerde te Marburg in de wis- en natuurkunde, promoveerde op een dissertatie „Zur Entwickelungsgeschichte des Blattes mit besonderer Berücksichtigung der Nebenblattbildungen" en werd in 1861 assistent van *von Martius* te München, waar hij zich tevens vestigde als privaatdocent in de botanie. In 1871 werd hij hoogleeraar in de plantkunde te Gratz, in 1873 te Kiel en in 1878 te Berlijn, waar hij in 1880 zitting nam in de Academie van Wetenschappen en den 2den Maart 1887 overleed. Hij hield zich vooral bezig met nasporingen omtrent de ontwikkeling der bloem en schreef: „Ueber den Blütenbau der Fumariaceen, Kruciferen und Kapparideen" (1865), nam eerst deel aan de uitgave der „Flora brasiliensis" van *von Martius* en vervolgde dit werk na den dood van laatstgenoemde. Daarin leverde hij de beschrijvingen van onderscheiden nieuwe soorten en vooral keurige monographieën van Cycadeeën, Coniferen, Loranthaceeën en Balanophoreeën. Behalve onderscheiden bijdragen in tijdschriften, zooals: „Ueber die Bedeutung der Schuppen an den Fruchtzapfen der Araukarien" (1862), „Lathrophytum, ein neues Balanophoreengeschlecht aus Braziliën" (1883), „Ueber den Blütenbau von Canna" (1873), „Beiträge zur Frage nach der Gymnospermie der Coniferen" (1873) enz., leverde hij het merkwaardig boek „Blütendiagramme" (2 dln., 1875—1878) en „Syllabus der Vorlesungen über spezielle und medizinisch-pharmaceutische Botanik" (5de druk, 1890).

Eichrodt, *Ludwig*, een Duitsch dichter, werd geboren den 2den Februari 1827 te Durlach bij Karlsruhe, studeerde te Heidelberg en Freiburg in de rechten, wijsbegeerte en geschiedenis, was op verschillende plaatsen werkzaam bij de magistratuur en werd in 1869 benoemd tot ambtsrechter te Bühl bij Baden-Baden en in 1871 tot opperambtsrechter te Lahr, waar hij den 2den Februari 1892 overleed en 3 jaar later voor hem een standbeeld onthuld werd. Van zijn geschriften vermelden wij: „Gedichte in allerlei Humoren" (3de druk, 1869), „Schneiderbüchlein" (1853), „Leben und Liebe. Gedichte" (1856), „Die Pfalzgrafen oder eine Nacht auf den Heidelberger Gassen. Dramatisches Gedicht" (1859), „Deutsches Knabenbuch; Weltruhm in Reimsprüchen" (1865), „Alboin, dramatisches Gedicht" (1865), „Rheinschwäbische Gedichte in mittelbadischer Mundart" (2de druk, 1873), „Lyrischer Kehraus" (2 dln., 1869), „Lyrische Karikaturen, Anthologie" (1869), „Biedermeiers Liederlust" (1870), „Melodien, Lieder" (1875) en „Hortus deliciarum, humoristische Anthologie" (1876—1878). Een aantal onbekende gedichten brachten in 1890 nog zijn „Gesammelte Dichtungen" (2 dln.).

Eichsfeld is een 420—450 m. hoog plateau in Thüringen, waarop de bronnen van Unstrut,

Digitized by Google

Wipper en Leine zijn gelegen. Het verheft zich binnen een lijn, getrokken over Wanfried aan de Werra, Mühlhausen, Sondershausen, Duderstadt, Heiligenstadt en Witzenhausen, met toppen, die nog 100 m. hooger zijn, zooals de Struth, de Rain bij Effeldra en de Ohmbergen. Tusschen deze laatste 2 (de beide Ohmbergen) ligt de Eichsfelder Poort. Het bestaat uit twee deelen, gescheiden door de O.—W. gerichte dalen van Leine en Wipper. Ten zuiden beslaat het Opper-Eichsfeld $^2/_3$ der oppervlakte en vormt een schelpkalkvlakte waarop de hoofdplaats Heiligenstadt is gelegen. Het Beneden-Eichsfeld is vlakker en warmer, van wouden, weiden en akkers voorzien en door een nijvere bevolking bewoond. De omgeving van Duderstadt heet de „Gouden Mark".

Het vorstendom Eichsfeld telde in 1791 op 1100 v. km. 74000 inwoners over 3 steden, even zooveel vlekken en 150 dorpen verdeeld. Bij den vrede van Luneville (1802) werd het aan Pruisen toegevoegd, in 1807 bij het koninkrijk Westfalen ingelijfd, in 1813 door Pruisen heroverd en in 1815 gedeeltelijk aan Hannover afgestaan, zoodat het thans weder geheel aan Pruisen behoort.

Eichstädt, vroeger Eistet, een stadje in het Beiersche distrikt Mittelfranken, ligt in een diepe dalkloof aan de Altmühl en aan de spoorlijnen München—Neurenberg en Eichstädt—Kinding. Het telt (1900) 7701 inwoners. Men heeft er een kasteel van het hertogelijk geslacht *Leuchtenberg* met een fraai park en een merkwaardig kabinet van Braziliaansche voorwerpen, een stadhuis en een kerk met prachtig beschilderde glazen, dagteekenende uit de 11de eeuw en van 1880—1892 gerestaureerd. Er zijn onderscheiden inrichtingen van onderwijs. Tegenover de stad, op een rots ter hoogte van ruim 600 m., verheft zich het voormalig kasteel Wilibaldsburg met een prachtig uitzicht in het dal der rivier. Het was oorspronkelijk wellicht een Romeinsch kasteel, later een jachtslot en vervolgens, tot 1730, de zetel der bisschoppen, terwijl het later als kazerne werd gebruikt, doch thans vervallen is.

Het bisdom Eichstädt, voorheen aanzienlijk en machtig, werd in 1802 in een vorstendom herschapen en aan Beieren toegevoegd. Het kwam daarna in het bezit van *Ferdinand*, groothertog van Toskane, die het in 1805 weder aan Beieren afstond, en viel in 1807 met het landgraafschap Leuchtenberg ten deel aan *Eugène Beauharnais*, die zich dientengevolge *prins van Eichstädt* noemde. In 1855 hield het echter op een vorstendom te zijn, daar de eigenaar het aan Beieren verkocht. In 1821 zetelde er weder een bisschop.

Eichstädt, *Heinrich Karl Abraham*, een Duitsch philoloog, werd geboren den 8sten Augustus 1772 te Oschatz, studeerde te Leipzig in de godgeleerdheid en in de letteren, vestigde er zich als privaatdocent en werd er in 1795 buitengewoon hoogleeraar in de wijsbegeerte. In 1797 begaf hij zich naar Jena, om deel te nemen aan de redactie van de „Allgemeine Literaturzeitung". In 1803 werd hij er gewoon hoogleeraar in de welsprekendheid en dichtkunst en in hetzelfde jaar stichtte hij de „Jenaische Allgemeine Literaturzeitung", die zich onder zijn redactie een reeks van jaren door grondige boekbeoordeelingen onderscheidde. In 1804 werd hij benoemd tot eersten bibliothecaris der universiteit en in 1809 tot geheim Hofraad. Hij overleed den 4den Mei 1848. Hij leverde uitmuntende uitgaven van verschillende Latijnsche schrijvers, vertalingen van belangrijke werken, „Opuscula oratoria" en „Oratio Goethii memoriae dicata".

Eichstädt, *Rudolf*, een Duitsch schilder, werd geboren den 20sten April 1857 te Berlijn, bezocht aldaar van 1877—1880 de hoogeschool voor beeldende kunsten, waarna hij op verschillende ateliers werkzaam was. In 1882 verkreeg hij voor zijn stuk „Barmhartige Samaritaan" den grooten staatsprijs voor een tweejarig verblijf in Italië. Na in 1889 nog een studiereis naar Parijs en in 1890 naar ons land te hebben gemaakt, vestigde hij zich te Berlijn, waar hij een menigte genre- en geschiedkundige stukken vervaardigde. In 1899 deed hij een tweede studiereis naar Italië.

Eichthal, *Gustave d'*, een Fransch schrijver, werd geboren te Nancy den 22sten Maart 1804, sloot zich aan bij de secte der Saint-Simonisten, vertoefde na het ontbinden van deze geruimen tijd in Griekenland en schreef na zijn terugkeer „Les deux mondes" tot inleiding voor het werk van *Urquehart* „La Turquie et ses ressources" (1836). Verder leverde hij als medestichter en secretaris van de Société d'ethnologie de werken: „Lettre sur la race noire et la race blanche" (met *Urbain*, 1839), „Etudes sur l'histoire primitive des races océaniennes et américaines" (2 dln., 1845), „Examen critique et comparatif des trois premiers Evangiles" (2 dln., 1863), „Les trois grands peuples méditerranéens et le christianisme" (1864), „De l'usage pratique de la langue grecque" (1864), „Les origines boudhiques de la civilisation américaine" (1865), „La sortie d'Egypte d'après les récits combinés du Pentateuque et de Manéthon" (1872), „Mémoire sur le texte primitif du premier récit de la création" (1875) en „Socrate et notre temps" (1881). Hij overleed den 9den April 1886 te Parijs.

Eichwald, *Eduard*, een Russisch natuurkundige, werd geboren te Mitau den 4den Juli 1795, studeerde te Berlijn in de natuur- en geneeskunde, bezocht München, Weenen, Zwitserland, Frankrijk en Engeland en vestigde zich als privaatdocent te Dorpat. In 1823 werd hij benoemd tot hoogleeraar in de dier- en verloskunde te Kasan en ondernam in 1825 een reis naar de Kaspische Zee en in den Kaukasus tot aan de grenzen van Perzië. Na zijn terugkeer werd hij hoogleeraar in de dierkunde en vergelijkende ontleedkunde te Wilna, vanwaar hij in 1829 de westelijke provinciën van Rusland benevens het gouvernement Cherson tot aan de Zwarte Zee bezocht. Na het opheffen van de universiteit te Wilna bleef hij secretaris der geneeskundige Academie, doch vertrok in 1837 als hoogleeraar in de natuurlijke historie naar Petersburg. Hij deed vervolgens opnieuw wetenschappelijke reizen in Esthland en Finland, in het gouvernement Petersburg en in Scandinavië. Het onderwijzen der palaeontologie aan een mijnschool te Petersburg gaf aanleiding tot zijn onderzoek naar de voorwereldlijke overblijfselen in Rusland, en hij deed hiervoor een reis naar den Eifel, Tirol, Italië, Sicilië en Algiers. Hij overleed te Petersburg den 10den November 1876. Tot zijn belangrijkste geschrif-

Digitized by Google

EIEREN VAN MIDDEL-EUROPEESCHE ZANGVOGELS.

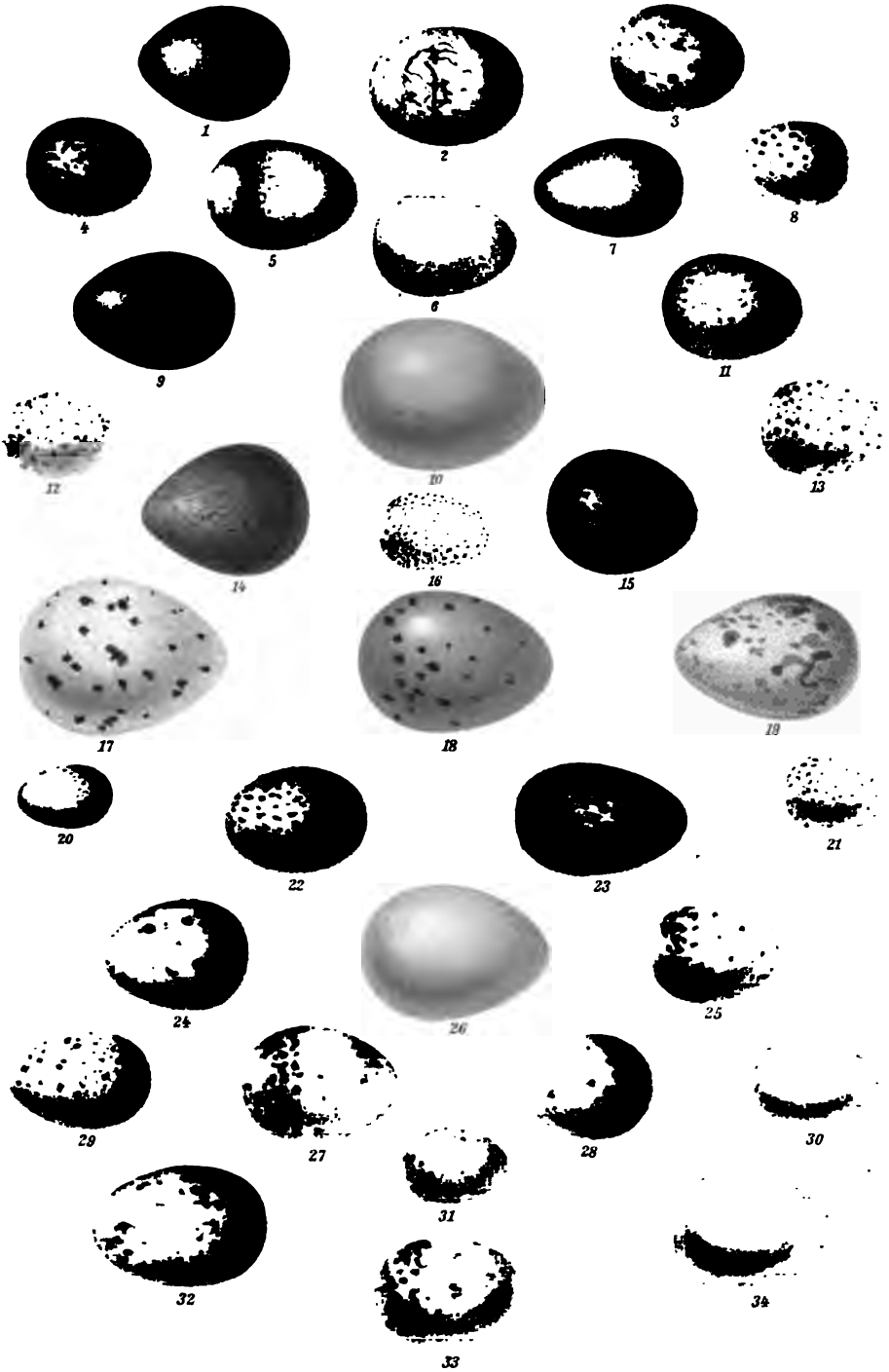

1. Bastaardnachtegaal (Accentor modularis). 2. Geelgors (Emberiza citrinella). 3. Zwartkopje (Sylvia atricapilla). 4. Kleine Karekiet (Calamoherpe arundinacea). 5. Roodborstje (Erythacus rubecula). 6. Groote gele kwikstaart (Motacilla sulphurea). 7. Gekraagd roodstaartje (Ruticilla phoenicurus). 8. Fluiter (Phyllopneuste sibilatrix). 9. Nachtegaal (Lusciola luscinia). 10. Spreeuw (Sturnus vulgaris). 11. Blauwborstje (Cyanecula suecica). 12. Pimpelmees (Parus caeruleus). 13. Koolmees (Parus major). 14. Veldleeuwerik (Alauda arvensis). 15. Boompieper (Anthus arboreus). 16. Zwarte mees (Parus ater). 17. Wielewaal (Oriolus galbula). 18. Zanglijster (Turdus musicus). 19. Appelvink (Coccothraustes vulgaris). 20. Goudhaantje (Regulus ignicapillus). 21. Winterkoninkje (Troglodytes parvulus). 22. Ringmusch (Passer montanus). 23. Huismusch (Passer domesticus). 24. Boekvink (Fringilla coelebs). 25. Putter (Fringilla carduelis). 26. Waterspreeuw (Cinclus aquaticus). 27. Goudvink (Pyrrhula vulgaris). 28. Kneu (Fringilla cannabina). 29. Boerenzwaluw (Hirundo rustica). 30. Huiszwaluw (Hirundo urbica). 31. Sijsje (Chrysomitris spinus). 32. Grauwe klauwier (Lanius collurio). 33. Kruisbek (Loxia curvirostra). 34. Tapuit (Saxicola oenanthe).

Alle in natuurlijke grootte.

Digitized by Google

ten behooren: „Reise auf dem Kaspischen Meere und in dem Kaukasus" (2 dln., 1834—1837), „Alte Geographie des Kaspischen Meeres, des Kaukasus und des südlichen Ruszland" (1834), „Mémoire sur les richesses minérales des provinces occidentales de la Russie" (1835), „Ueber das silurische Schichtensystem von Estland" (1840), „Plantarum novarum, quas in itinere Caspico-Caucasico observavit, fasciculi" (2 dln., 1831—1832), „Fauna Caspico-Caucasica" (1840, met 40 afbeeldingen), „Beiträge zur Infusorienkunde Ruszlands" (1844 enz.), „Zoologia specialis" (3 dln., 1829—1831), „Lethaea rossica" (3 dln., 1853—1869), „Beitrag zur Verbreitung der fossilen Tiere Ruszlands" (1857), „Analekten aus der Paläontologie und Zoölogie Ruszlands" (1872) en „Geognostisch-paläontologische Bemerkungen über die Halbinsel Mangischlak und die Aleutischen Inseln" (1872). Ook heeft hij eenige leerboeken in het Russisch geschreven.

Eider of *Eyder*, een rivier in de Pruisische provincie Sleeswijk-Holstein, ontspringt 14 km. ten zuiden van Kiel in het Holsteinsche ambt Bordesholm uit eenige kleine meren. Zij stroomt tusschen lage oevers, eerst noordwaarts door het Westen- en Flemhoedermeer, wendt zich bij Landwehr als grensrivier tusschen Holstein en Sleeswijk westwaarts over Rendsburg en Friedrichstadt, neemt de Sorga en de Treen op en mondt na een loop van 185 km. bij Tönningen in de Noordzee uit. Bij Friedrichstadt heeft zij een breedte van 180, bij Tönningen van 300 m. bij een diepte van 4 tot 5 m. Het stroomgebied beslaat een oppervlakte van 3400 v.km. Haar bevaarbaarheid neemt een aanvang bij Rendsburg, en tot de opening van het Kaiser-Wilhelm-kanaal vormde zij met het Eiderkanaal de verbinding tusschen Noord- en Oostzee. Als grensrivier vervult de Eider in de geschiedenis een belangrijke rol. In de Middeleeuwen heette zij *Aegidord*. Sedert den vrede tusschen *Hemming* en *Karel den Groote* was zij met het Danewerk en de Schlei de rijksgrens. In het verdrag tusschen *Waldemar II* en graaf *Hendrik van Schwerin* (1225) werd zij de noordelijke grens van het hertogdom Holstein. Daardoor speelt de Eider een rol in de oorlogen der Friezen, Holsteiners en Denen in de Middeleeuwen en in 1813 in de oorlogen tegen Denemarken.

Eiderdons. Zie *Eidereend*.

Eidereend (*Sonateria mollissima* Leach.) of *eidergans* is de naam van een zeevogel uit het noorden met talrijke donsvederen, waardoor hij beveiligd is tegen de koude van het klimaat en het water. Hij onderscheidt zich door een zijdelings samengedrukten, in lengte den kop evenarenden, levendig gekleurden snavel, die bij enkele soorten aan den wortel knobbelvormig gezwollen is en steeds van hier tot aan de spits onmerkbaar in breedte en hoogte afneemt. De snavelrug verdeelt zich van achteren in twee takken, die ver tusschen de veeren van het voorhoofd doordringen; op de zijden van den bovensnavel reikt de bevederde huid tot onder de eenigszins naar voren geschoven neusgaten.

De eidereenden houden haar verblijf ver in het noorden van ons werelddeel, van Sylt tot Spitsbergen en van Europa's Westkust tot Groenland en IJsland. Zij vliegen zeer gebrekkig, maar zijn zeer bedreven in het zwemmen en duiken. Rondom de eilanden ten westen van Schotland, bij IJsland, Noorwegen en Groenland broeden zij in het laatst van Mei en in het begin van Juni dicht bij het strand op bepaalde plaatsen, die wegens het kostbare dons aan de eigenaars groote voordeelen opleven. Het kunsteloos nest, van wier en mos vervaardigd, wordt met het fijnste dons bekleed, hetwelk de vogels zich uitplukken, en daarna leggen zij er 5 of 6 grijsachtig-groene eieren in. Het wijfje broedt met zulk een volharding, dat het zich zelfs bij de komst van menschen niet verwijdert van het nest, — zelfs niet als het dons en de eieren worden weggenomen. Is dit gebeurd, dan bekleedt zij het nest ten tweedenmale en bij herhaalde berooving nogmaals met haar dons, zoodat de bezitter der broedplaats zich twee oogsten van dons verschaffen kan, zonder het broeden en alzoo de vermeerdering der vogels te verhinderen. Het *levend dons* heeft veel meer waarde dan dat van den dooden vogel. Gedurende het broeden houdt het mannetje de wacht bij het nest en verdedigt het met veel moed tegen de aanvallen van andere dieren. Het verzamelde dons wordt gezuiverd, sterk geperst en in kleine zakjes tot hooge prijzen verkocht. Het vleesch der eidereenden is taai en traanachtig en wordt alleen door de Eskimo's gegeten. Op IJsland wordt het dooden van eidereenden streng gestraft. De Groenlanders en Kamtsjadalen vervaardigen van de gelooide vellen dier vogels zeer warme onderkleederen en houden hun eieren voor een lekkernij. Op het dons komen bij de eidereenden groote, van een olieachtige stof doortrokken dekvederen voor, waar het water niet doorheen dringt. Men heeft twee soorten van eidereenden, namelijk de *kleine* (*S. mollissima*), die van boven wit en van onderen zwart is en ongeveer 3 kg. weegt, en de *groote* (*S. spectabilis*), die een grooten, vleezigen bult op den donkergelen snavel draagt. Deze laatste komt vooral voor in den Grooten Oceaan, aan de kust van Siberië en aan die van Noord-Amerika.

Eidergans. Zie *Eidereend*.

Eidsvold is een kerspel in het Noorsche ambt Akershuus, gelegen aan de rivier Vormen en den spoorweg Christiania—Drontheim. Er zijn verschillende fabrieken, een smaragd- en een goudmijn. In de ruime woningen, behoorende bij de ijzersmelterij Eidsvold, werd in Februari 1814 de onafhankelijkheid van Noorwegen afgekondigd. Thans is het huis met tuin eigendom der regeering en een nationale bedevaartplaats geworden. Verder had hier sedert den 10den April 1814 een rijksvergadering van Noorsche afgevaardigden zitting, die den 17den Mei het land de Eidsvolder grondwet gaf en den Deensche troonopvolger *Christiaan* tot koning van Noorwegen koos.

Eierbloem. Zie *Lisch*.

Eierdans was vroeger een geliefde dans, waarbij de danser eenige in een kring gelegde eieren daaruit met de voeten moest verwijderen zonder ze te breken.

Eierkunde of *Oölogie* (zie de plaat) noemt men dat onderdeel der ornithologie, hetwelk zich in het bijzonder bezighoudt met de studie der kalk-

Digitized by Google

schalen van het vogelei. Men kent de eieren van ongeveer het zesde gedeelte der bekende vogelsoorten, alle Europeesche en bijna alle Noord-Amerikaansche en Australische. De eieren worden, na gewogen te zijn, uitgeblazen en in de verzameling (*oötheek*) gelegd. De oölogische kenmerken bepaling en beschrijving van de eieren vindt men door te letten op:

Grootte en gewicht. De eerste verkrijgt men door vermenigvuldiging van de lengte- en breedteas, het tweede door het wegen van het volle en het uitgeblazen ei. Het gewicht van het grootste bekende ei, n.l. van den uitgestorven *Aepyornis maximus*, komt overeen met dat van 50000 kolibri- en dat van 6 struisvogeleieren. De eieren van de Afrikaansche struisvogels zijn de grootste.die thans bekend zijn; zij zijn ± 160 × 130 mm. groot en wegen 1400—1500 gram. Van de Europeesche vogels legt de knobbelzwaan de grootste eieren, gemiddeld 128 × 70 mm.,vol 414, leeg 53 gram wegende, de beide soorten goudhaantjes de kleinste, n.l. 12 × 9 mm., vol 32, leeg 4 centigram wegend (zie de plaat, fig. 20).

Vorm en gedaante. Den grondslag voor de bepaling der eivormen levert de verhouding der lengte- en grootste breedteas en de afstand van het snijpunt der laatste met de lengteas tot een der polen der laatste. Dit snijpunt valt precies of zoo goed als precies in het midden der lengteas bij symmetrische eieren. Is het ei kogelvormig, dan zijn beide assen geheel of nagenoeg gelijk. Van de niet-symmetrische eivormen komt de ovale vorm het meest voor, waarbij men de eieren aanduidt als kort, lang, gerekt, ovaal, afgestompt, gerond, gespitst enz. Het snijpunt der assen wisselt tusschen $^2/_5$ en $^4/_5$ der halve lengteas. De waadvogels leggen tol- of peervormige eieren.

Structuur en bekleeding van de kalkschaal kunnen als het zekerste, doch slechts met behulp van loupe en mikroskoop te verkrijgen hulpmiddelen gelden tot bepaling der soort van het ei. Hierbij let men op de poriën, die in de kalkschaal voorkomen, op haar verbreiding en plaatsing op de ei-oppervlakte, op haar vorm, grootte, diepte enz., verder op de van de poriën slechts gedeeltelijk afhankelijke oppervlakte der kalkschaal, die fijn of grof, glanzend als email of bijna glansloos kan zijn. Ook de protuberanzen der inwendige schaaloppervlakte, de gesteldheid der daarbij liggende schaalvliesjes en de amorfe kalk- of krijtlaag komen hierbij in aanmerking.

Kleur en teekening. Onder kleur verstaat men de meestal eentonige kleur der geheele oppervlakte, die zich in zeer veel gevallen, voornamelijk bij groene tinten, door de geheele schaal tot de binnenoppervlakte laat vervolgen, terwijl men de teekening, bijna zonder uitzondering uit één of meer donkere nuances der grondkleur samengesteld, wel op verschillende kalklagen, maar niet op de onderste vindt. De witte grondkleur komt het meest voor: van de ongeveer 12 000 vogelsoorten leggen ± 4200 éénkleurige eieren. Daarvan zijn er 3200 geheel wit, 800 blauw-groenachtig tot diep blauw-groen, de overige geel-, rood-, bruin- of zwartachtig.

De teekening der eieren is even menigvuldig als de kleur. Men onderscheidt punten, vlekken, groote vlekken, strepen, haar-, worm- en zigzaglijnen, die daarenboven op allerlei wijze voorkomen, van de kleinste tot de grootste nuances; meestal stemmen deze laatste overeen met de grondkleur, maar zijn altijd donkerder.

Eierland is de naam van het noordelijk deel van het eiland Tessel en maakt een deel der gemeente Tessel uit. Vroeger was het een klein duineiland, door een zeegat van Tessel gescheiden; maar in 1629 werd een zanddijk tusschen beide eilanden gelegd, waardoor zij vereenigd werden. Buiten dien dijk ontstonden later duinen met enkele valleien er tusschen, aan de binnen- of oostzijde had daarentegen aanslibbing van klei plaats, welke in 1835 ingedijkt werd tot den Eierlandschen polder.

Eierlandsche Gat is de naam van het water, tusschen de Noordpunt van het eiland Tessel of het Eierland en de Vliehors gelegen. Voor de scheepvaart heeft het geen beteekenis en alleen enkele visschers, die plaatselijk goed bekend zijn, maken er gebruik van. Naar het O. verliest dit gat zich met verschillende geulen in de Waardgronden.

Eierlijst noemt men in de bouwkunde een gebeeldhouwde lijst, welke een rij van staande eieren voorstelt, welke door pijlen gescheiden zijn. Men vindt haar in een volledig kapiteel der Ionische en samengestelde orde, waar men tusschen de voluten 3 eieren plaatst. Ook worden de kroonlijsten van de Ionische en Korinthische orden er mede versierd.

Eierolie (*Oleum ovorum*) of het vet van den dooier verkrijgt men hoofdzakelijk uit hoendereieren. De dooier bevat ruim 29% vet of 1,5% olie. Men verkrijgt deze laatste, wanneer men de eieren hard kookt, de dooiers van eiwit bevrijdt en in een lucht- of waterbad droogt, totdat een kleine hoeveelheid, tusschen de vingers gewreven, vetachtig is, daarna die massa in kleine linnen zakjes doet en eindelijk tusschen 2 warme ijzeren platen uitperst. Men handelt echter nog beter, wanneer men met aether het vet uit de dooiers uittrekt en vervolgens den aether laat verdampen. De eierolie is donker geel, dikvloeibaar en aangenaam van smaak; zij stolt bij afkoeling en bestaat uit palmitine, oleïne, cholesterine en verfstof. Zij verschaft aan het haar en de huid groote zachtheid; men gebruikt ze om die reden bij het looien van lammeren- en geitenvellen, waarvan men fijne glacé-handschoenen vervaardigt. Zij wordt zeer licht ransig, doch dit kan voorkomen worden door toepassing der methode van *Balabine* tot zuivering der olie. Hiertoe verwarmt men 2 pond eierolie met 1 pond aluinoplossing van 10° B. (een soortelijk gewicht van 1,072) onder gestadig omroeren met een ijzeren spatel tot 60° C., zorgt dat de temperatuur een half uur lang constant blijft en verwarmt daarna die massa, totdat zij begint te koken. Hierbij ontstaat een wit schuim, dat allengs bruin wordt en verdwijnt. Nu neemt men het mengsel van het vuur, en na de afkoeling scheidt men de eierolie van de aluinoplossing, waarin alle verontreinigingen opgenomen zijn. Wordt zij daarna gefiltreerd en in flesschen bewaard, dan blijft zij lang goed. Men kan de eierolie ook verzeepen, en de hierdoor verkregen zeep verleent aan de huid een groote mate van zachtheid. Eierzeep bestaat uit

Digitized by Google

2 deelen zuivere eieroliezeep, 32 deelen dooier, 1 deel stijfsel en een weinig welriekende olie. De eierolie wordt dikwijls nagemaakt n.l. het afvalprodukt der eierencognacfabricatie, dat zich uit de likeur afscheidt; doch men kan de valsche veelal onderscheiden van de echte, daar deze bij 8° C. reeds boterachtig wordt. Er is echter ook een mengsel van boomolie, was enz., dat bij die temperatuur reeds week wordt.

Eierplant *(Solanum Melongena)* is de naam van een plantensoort, die tot het geslacht *Solanum* en tot de familie der *Solaneeën* behoort. Deze soort wordt bij ons in kassen gekweekt.

Eierpruim. Zie *Pruim.*

Eierpunch is een warme drank, die bereid wordt uit witten wijn, geklopte eieren, citroensap en een weinig arak.

Eierstok noemt men bij planten en dieren het orgaan, waarin de eieren ontstaan. Bij planten wordt het echter meer algemeen het *vruchtbeginsel* (*ovarium*) genoemd. De gesteldheid van dat orgaan is bij de verschillende planten en dieren zeer verschillend. Bij de planten en bij vele dieren van lageren rang blijft het ei in den eierstok; het wordt er bevrucht en min of meer ontwikkeld. Het plantenei wordt ook *zaadknop* genoemd; een rijpe zaadknop heet zaad. Een *vrucht*, het rijp geworden vruchtbeginsel, bestaat uit den vruchtwand met het hierin voorhanden zaad. Bij de vrouwelijke zoogdieren vormen de eierstokken 2 klierachtige, in het bekken ter rechter- en linkerzijde van de baarmoeder gelegen organen, die van buiten door een vezelig en een glad vlies omgeven en van binnen in vakken verdeeld zijn. In die vakken liggen de Graafsche folliculi of eiblaasjes, waarin het eigenlijke ei ontstaat. De Graafsche follikels zijn reeds bij een pasgeboren meisje aanwezig. Zij worden van tijd tot tijd verbroken, waarna het ei in de eileiders glijdt, om naar de baarmoeder af te dalen. Door ophooping van bloed (bij menstruatie en bronst) ontstaat een soort van ontsteking op de plek, waar zich een rijp ei bevindt, zoodat hierdoor het breken dier vliesjes bevorderd wordt. Er blijft dan een open vliesje achter, dat samenschrompelt tot een *corpus luteum* (= geel lichaam) en slechts een klein litteeken achterlaat. Tusschen de 40 en 50 jaren houdt bij de vrouw het rijp worden van eieren op en daarmede tevens de menstruatie en de vruchtbaarheid; ook door het wegnemen der eierstokken wordt het wijfje onvruchtbaar gemaakt.

Ontsteking en gezwellen in de eierstokken zijn geen zeldzame ziekten. De eerste is meestal het gevolg van de uitbreiding eener baarmoederontsteking en kan acuut of chronisch zijn; de acute veroorzaakt pijnen in de streek van den getroffen eierstok en koorts, de chronische veroorzaakt wel minder pijnen, maar wekt vergroeiïngen van den eierstok met zijn omgeving op, waardoor vaak een voortdurende prikkeling van het zenuwstelsel ontstaat en niet zelden hysterie. Tot de gezwellen behoort ook de waterzucht der eierstokken; de Graafsche folliculi zijn dan met vocht gevuld en vormen te zamen een gezwel van aanmerkelijken omvang, dat wel eens openbarst, maar meestal kunstmatig geopend moet worden. Met goed gevolg heeft men in zoodanig geval de exstirpatie of de verwijdering van den geheelen eierstok toegepast.

Eifel (*Eiflia*) noemt men de bergstreek, tusschen de Moezel, den Rijn, de Roer en de Pruisische Rijnprovincie gelegen. Tevoren behoorde zij, onder den naam van *Eifelgau*, aan het aartsbisdom Trier. Het *Eifelgebergte*, dat aan de eene zijde met het Hooge Venn en aan de andere met den Hondsrug samenhangt, verheft zich gemiddeld slechts 600 m. boven de oppervlakte der zee en draagt vele sporen van vulkanische werking. De Eifel is over het geheel een eentonig, ruw en onvruchtbaar landschap, een golvende hoogvlakte van 68 km. lengte en 30 km. breedte. Zij is echter merkwaardig door de uitgedoofde vulkanen, keteldalen, kratermeren of *maare* (zie aldaar), minerale bronnen en fossielen. Zij wordt doorsneden door onderscheiden riviertjes, die hier door naakte rotsen bruisen, elders weder vruchtbare dalen vormen. De voornaamste zijn de Erft, de Roer, de Prüm, de Kyll, de Lieser, de Nette en de Ahr. Lei-, zand- en kalksteen, dolomiet en ijzererts worden er afgewisseld door basalt-, phonoliet- en trachietgevaarten, die, door eerstgenoemde heenbrekend, kegels vormen met kraters en breede lavastroomen. Het meestberoemde meer is de Laachersee, welke men langs het fraaie en merkwaardige Brohlthal bereikt. Niet ver van dat meer bevinden zich de groote basaltgroeven van Nieder-Mendig. Het noordelijk gedeelte dezer bergstreek heet de *Vordereifel*, het noordwestelijk de *Hohe Eifel* en het zuidwestelijk de *Schnee-eifel* (Schneifel). In de *Hohe Eifel* verrijzen de hoogste bergtoppen, de Hohe Acht bij Adenau (750 m.), de Nürburg (700 m.) en de Ernstberg (iets hooger). In de Schee-eifel verheft zich de Weiszenstein ter hoogte van 700 m. De Mitteleifel, een bergvlakte tusschen de Schnee- en Hoheneifel, met de Vordereifel ook de *Vulkanische Eifel* genoemd, is een steenachtige, barre, sombere landstreek met eenige armoedige dorpen. Door het aanleggen van spoorwegen is de Eifel beter toegankelijk geworden en wordt wegens haar rijkdom aan natuurschoon en haar merkwaardige geologische verschijnselen tegenwoordig veel bezocht. Een „Eifelverein" is ijverig in de weer, om het vreemdelingenbezoek te bevorderen.

Eiffel, *Gustave*, een Fransch ingenieur, werd den 15den December 1832 te Dijon geboren, bezocht van 1852—1855 de *Ecole centrale des arts et manufactures* en wijdde zich daarop aan den ijzeren constructriebouw, speciaal ijzeren bruggen. Van 1865 tot 1890 stond hij aan het hoofd van een machinefabriek voor brugbouw te Levallois-Perret. Van zijn bouwwerken moeten genoemd worden: de groote brug bij Bordeaux; de viaducten bij Vianno de Castello en Thonet op de lijn Bressuire-Tours; de brug over den Duero bij Oporto en die bij St. Flour over de Truyère, het stationsgebouw te Pest, het paviljoen der stad Parijs voor de tentoonstelling van 1878 en de draaibare koepel op het observatorium te Nizza. Zijn wereldberoemd werk is de Eiffeltoren (zie aldaar). In het Panamaproces werd hij tot 2 jaar gevangenisstraf en 20000 francs boete veroordeeld, welk vonnis door het Hof van Cassatie wegens verjaring vernietigd werd. Hij schreef

Digitized by Google

„Mémoire présenté à l'appui du projet définitif du viaduc de Garabit" (1889) en „Conférence sur la tour de 300 mètres" (1889).

Eiffeltoren is de naam van den 300 m. hoogen toren, in 1889 door den ingenieur *A. G. Eiffel* op het Champs de Mars te Parijs opgericht. De onderbouw rust op betonblokken van 676 v. m. grondvlakte. De blokken aan de Seinezijde zijn 14 m., aan de beide andere zijden 9 m. dik. De toren weegt 9 millioen kg.; 1 v. cm. bodemoppervlakte wordt met 3 kg. belast. De lengte der zijden van het vierkant, waarop de toren staat, bedraagt 129,22 m. Het eerste platform, een vierkant met zijden van 65 m. ligt 57,63 m. hoog, het tweede, welks zijde 30 m. is, op een hoogte van 115,73 m. boven de aarde. Op een hoogte van 190 m. vereenigen zich de 4 stijlen tot een enkele, die op een hoogte van 276 m. het derde platform draagt. Dit laatste bestaat uit een omgang wiens zijden van 15 m. zijn, rondom de vertrekken voor wetenschappelijke doeleinden. Daarboven bevindt zich de electrische zoeklichtwerper en daarboven op een hoogte van 300 m. een balcon van 1,6 m. middellijn, langs een wenteltrap te bereiken. Tot den top van den toren leiden 1792 treden, echter wordt de bestijging door liften vergemakkelijkt. Het slingeren van den toren bij storm bedraagt niet meer dan 15 cm. De totale bouwkosten bedroegen 6,5 millioen francs, thans wordt hij geëxploiteerd door een naamlooze vennootschap en gaat in 1909 over in het bezit van den staat. De toren wordt gebruikt voor meteorologische en astro-physische waarnemingen en geeft een gezichtsveld over het omringende land met een straal van 70 km. Belangrijke onderzoekingen omtrent den weerstand der lucht en den druk van gassen zijn er gedaan, ook heeft men met een afzonderlijk toestel bliksemstralen van 10 000 voet waargenomen.

Eigenbeweging der vaste sterren. Zie *Sterren.*

Eigendom is de heerschappij van een persoon over economische goederen. Die heerschappij omvat het recht om het goed te gebruiken of niet te gebruiken, zelfs te vernietigen, daarover te beschikken naar welgevallen.

Dit recht is nimmer een absoluut recht geweest. Steeds was het min of meer begrensd door zeden en gewoonten en door de wetgeving in het belang van anderen, van het algemeen welzijn. De vorm van den eigendom is verschillend. Er valt te onderscheiden tusschen den *gemeenschappelijken* en den *bijzonderen* eigendom; de laatste kan zijn, hetzij die van een natuurlijken, hetzij van een rechtspersoon.

De instelling van den eigendom wordt op verschillende rechtsgronden verdedigd: 1° de *natuurrechtelijke,* o.a. door *Ahrends* aangenomen, zoekt den eigendom in de natuur des menschen. De mensch moet de beschikking hebben over uitwendige goederen om zijn persoonlijkheid tot uiting te brengen. Zonder heerschappij over goederen is geen zelfstandigheid te denken. Men heeft daartegen aangevoerd, dat in alle tijden een aantal menschen geleefd hebben zonder eigendom; doch daarbij wordt vergeten, dat zelfs de zoogenaamde bezitlooze klasse toch eigendom bezit, hetzij in kleederen, of in meubelen, hetzij in consumptieartikelen of gereedschappen. Het ligt ongetwijfeld in de natuur van alle menschen om zich den eigendom te verzekeren van een aantal goederen, die noodzakelijk zijn voor de bevrediging hunner behoeften.

2° de *arbeidstheorie* of *occupatietheorie* van *Hugo Grotius*, *Locke* en *Bastiat.* Bij de eerste vestiging der menschen neemt ieder zooveel grond in beslag, als hij meent noodig te hebben voor zich en zijn gezin. Deze theorie zou natuurlijk alleen waarde hebben in historisch opzicht, althans voor het grootste deel der beschaafde wereld; doch historisch is te bewijzen, dat de primitieve eigendom van den grond nimmer bijzonder eigendom is geweest.

3° de *doelmatigheidstheorie* van *Hobbes*, *Montesquieu*, *Bentham*, *Ad. Wagner.* Het staatsgezag zou alleen den eigendom hebben geschapen uit redenen van doelmatigheid. Daartegen is aan te voeren, dat het staatsgezag overal eerst het eigendomsrecht sanctionneerde, toen het reeds lang door zeden en gewoonten was erkend. Vele van de bijzondere bepalingen, die thans voor den eigendom gelden, gronden in de doelmatigheid, maar de eigendom zelf zeker niet.

Een kort overzicht van de geschiedkundige ontwikkeling van den eigendom in Europa, zal ons nader tot den rechtsgrond brengen. Alle andere dan historische verklaringen kunnen tot dit doel niet leiden.

In den tijd, dat de Romeinen met de Germanen kennis maakten, schijnt in West-Europa gemeenschappelijke eigendom van akker, weide en bosch bestaan te hebben. De dorpsgemeenschap bebouwde gemeenschappelijk den grond en eerst de oogst kwam in het bezit van elk in het bijzonder. Zeer langzaam onderging die toestand verandering. Uit den gemeenschappelijken eigendom ontwikkelde zich op den duur een gebruiksrecht op een zeker stuk van den akker gedurende het leven van een bepaald gezinshoofd. Uit dit gebruiksrecht voor het leven ontstond het gebruiksrecht in de familie, dat bij versterf overging. Ten slotte vervormde dit laatste recht zich tot den individueelen eigendom. Dit verloop laat zich psychologisch gemakkelijk verklaren. Hoe meer er tusschen de bekwaamheid en den arbeidsijver van de bebouwers van verschillende akkers en daarmede natuurlijk tusschen de opbrengsten dier akkers verschillen ontstonden, des te sterker moet de wensch zijn geworden om zekerheid te erlangen, dat de vruchten van dien ijver en die bekwaamheid alleen ten goede zouden komen van dengene, die ze had voortgebracht. Naarmate dus de differentiatie der menschen toenam, werd de behoefte aan een uitsluitend beschikkingsrecht grooter.

Langzamerhand breidde zich de kapitaalsvoorraad uit en waren dus meer produkten aanwezig, die het voorwerp van den bijzonderen eigendom konden zijn. De gemeenschappelijke eigendom neemt daarmede gelijkmatig af, totdat de tijd wordt bereikt, waarin de *physiokraten* en de school van *Adam Smith* den individueelen eigendom theoretisch verheffen tot het zout eener moderne maatschappij. De eerste helft der 19de eeuw ziet dan ook overal den nog bestaanden gemeenschappelijken eigendom veranderen in individu-

Digitized by Google

eelen. Na deze grondige opruiming van den gemeenschappelijken eigendom begint in de tweede helft der 19de eeuw de reactie. Men erkende, dat de verdeeling van den gemeenschappelijken eigendom meestal een groote fout was geweest, waardoor de draagkracht der gemeenten geschaad was. De ervaring bewees, dat de staat en de gemeenten zeer goed in staat zijn bedrijven uit te oefenen en aldus de voordeelen daarvan aan allen te verzekeren. Hoewel in verschillende landen de staat dezen weg heeft betreden door den aanleg en de exploitatie van eigen spoorwegen, door de organisatie van post- en vervoerwegen, door den aanleg en exploitatie van staatsbosschen; hoewel de gemeenten op dit gebied nog meer hebben gedaan en thans niet zelden gasfabrieken, waterleidingen, telefonen, trams, electrische fabrieken, boekdrukkerijen, kleedermakerijen, slachterijen en broodbakkerijen bezitten, is het er nog ver van af, dat het oude standpunt van den aanvang der 19de eeuw geheel verlaten is.

Ook de opvatting van den omvang van het eigendomsrecht is in den loop der tijden gewijzigd. Het heeft uitbreidingen ondergaan (o. a. wordt thans een geestelijke eigendom erkend van gedachten, geuit in geschriften, schilderijen, platen, teekeningen, beeldhouwwerken). Aan den anderen kant echter vindt men niet geringe beperkingen, wanneer men den eigendom van het Romeinsche recht vergelijkt met dien van ons modern recht. Het ingrijpen van het staatsgezag daar, waar de eigendom van de economisch sterkeren ten nadeele van de geheele maatschappij uitloopt, is geworden een maatregel, die overal ingang vindt. Onteigening wordt op groote schaal toegepast. Het erfrecht wordt beperkt door de legitieme portie. Eigenaren van fabrieken en bergwerken zijn niet langer vrij in het exploiteeren hunner eigendommen. In één woord, men heeft gebroken met de meening, dat het algemeen belang het best is gediend door een zoo vrij mogelijke expansie van den individueelen eigendom.

Naast de beperkingen, door wetten en verordeningen in het algemeen belang aan den eigendom gesteld, staan die, welke het gevolg zijn van rechten, aan derden toekomende en door overeenkomst of op andere wijze gevestigd. Die rechten kunnen soms zóó omvangrijk zijn, dat de eigenaar niets anders overhoudt dan het recht op een jaarlijksche geldsom of de verwachting om na het eindigen van het recht weder in het volle genot van de zaak te treden. Zoo bijv. als op de zaak een recht van erfpacht, beklemming of vruchtgebruik rust. In deze gevallen spreekt men van *blooten* eigendom (*nudum dominium*).

De eigendom is een *zakelijk* recht, en brengt mede de bevoegdheid om de zaak op te vorderen van iedereen, die haar onder zich heeft, tenzij deze een bevoegdheid kan aantoonen, krachtens welke hij haar mag behouden. Wordt bij zulk een opvordering van eigendom, die men gewoonlijk *revindicatie* (naar het Latijnsche *rei vindicatio*) noemt, het eigendomsrecht betwist, dan moet de eischer bewijzen, dat hij dit recht op een door de wet erkende wijze verkregen heeft. Ons Burgerlijk Wetboek vermeldt in art. 639 vijf wijzen van eigendomsverkrijging: 1° toeëigening; 2° natrekking; 3° verjaring; 4° erfopvolging; 5° opdracht of levering tengevolge van een rechtstitel van eigendomsovergang, afkomstig van iemand, die gerechtigd was over den eigendom te beschikken. Wat de erfopvolging aangaat, verwijzen wij naar het desbetreffende artikel; omtrent de andere wijzen van eigendomsverkrijging volgen hier enkele opmerkingen.

Toeëigening of occupatie kan alleen tot eigendomsverkrijging leiden bij roerende zaken, die aan niemand toebehooren, bijv. schepen op het strand of weggeworpen zaken. Onroerende zaken, die geen bekenden eigenaar hebben, behooren volgens onze wetgeving aan den Staat.

Onder *natrekking* verstaat men de verkrijging van een zaak op grond, dat deze een geheel gaat uitmaken met of in een nauwe ondergeschikte betrekking komt te staan tot een zaak, waarvan men reeds eigenaar was, bijv. aanwassen aan de oevers van de zee of van rivieren, gebouwen en beplantingen op den grond.

Levering heeft op verschillende wijzen plaats, naarmate men te doen heeft met roerend of onroerend goed. Levering van roerende lichamelijke zaken geschiedt door overgave van de zaak zelf of van de sleutels van het gebouw waarin de zaak zich bevindt. Voor levering van roerende onlichamelijke zaken wordt een akte vereischt; men zie daarover nadere bijzonderheden onder *Cessie*. Levering van onroerende zaken geschiedt door overschrijving van de akte van verkrijging in de openbare registers, welke ten kantore van den hypotheekbewaarder worden gehouden. Onze wet huldigt n.l. het stelsel van *openbaarheid*; geen akte van overdracht doet den eigendom als zakelijk recht overgaan, tenzij die is bekend gemaakt op de plaats, waar een ieder zich daarvan kan vergewissen. Dit wil niet zeggen, dat ieder, te wiens name een akte in de openbare registers is overgeschreven en die door de ambtenaren van het kadaster als eigenaar wordt beschouwd, dit volgens de wet ook is; is de akte zelf ongeldig of is zij niet afkomstig van iemand die gerechtigd was over den eigendom te beschikken, dan geeft de overschrijving geen eigendom. Onze wetgeving huldigt nl. het *negatieve* stelsel van openbaarheid. In sommige andere landen, bijv. Duitschland, heeft men het *positieve* stelsel; ieder die als eigenaar in het van staatswege gehouden grondboek staat vermeld, wordt daardoor als eigenaar gelegitimeerd.

Hij, die zijn eigendomsrecht moet bewijzen en zich op *levering* beroept, kan komen te staan voor de moeilijkheid, dat hij wel een in behoorlijken vorm opgemaakte en behoorlijk overgeschreven akte van verkrijging kan vertoonen, maar zich toch zijn eisch ziet ontzeggen, omdat hij niet aantoonen kan, dat de persoon, van wien hij heeft verkregen, eigenaar was. Aan deze moeilijkheid komt te gemoet de eigendomsverkrijging door *verjaring*: de wet stelt als regel, dat bezit te goeder trouw gedurende 30 jaren — en indien men krachtens een wettigen titel bezit, gedurende 20 jaren — den eigendom doet verkrijgen. Het bezit moet zijn — zooals onze wet het noemt — voortdurend en onafgebroken, ongestoord, openbaar en niet dubbelzinnig. Men behoeft, om in het beroep op verjaring te slagen, niets anders te bewijzen, dan dat men de zaak 30, respectie-

Digitized by Google

velijk 20 jaren geleden bezat en thans nog bezit; dat het bezit te goeder trouw was, wordt verondersteld, zoolang niet de kwade trouw is aangetoond door de tegenpartij.

Wij spraken van *bezit*. Niet ieder, die een zaak onder zich heeft, *bezit* haar in den zin der wet. De bewaarnemer, bruikleener, vruchtgebruiker, erfpachter is wel houder of *detentor* van de zaak, maar is rechtens geen bezitter, omdat in de wijze, waarop hij de zaak onder zich heeft, de erkenning ligt van het eigendomsrecht van een ander; hij heeft de zaak niet op eigen naam, maar op eens anders naam. Bezit is het houden van een zaak op eigen naam, met den wil om de zaak als de zijne te beschouwen. Hij, die een zaak gestolen heeft, is bezitter, hij, die haar van den dief gekocht heeft, evenzeer; de eerste is echter bezitter te kwader trouw; de tweede kan bezitter te goeder trouw zijn. De wet beschermt het bezit op zichzelf, onafhankelijk van den eigendom en tot zekere hoogte zelfs tegenover den eigenaar. De bezitter is bevoegd de zaak onder zich te houden, totdat de eigenaar of een ander zijn recht, om de zaak van hem op te vorderen, op de door de wet voorgeschreven wijze doet gelden. Gaat hij, in plaats van dit te doen, den bezitter in zijn bezit storen of hem dit ontnemen, dan heeft de bezitter rechtsmiddelen om daarin gehandhaafd en hersteld te worden. Verder kent de wet den bezitter recht toe op de vruchten, welke de zaak tijdens het bezit afwerpt: de bezitter te goeder trouw mag deze vruchten behouden, totdat de zaak van hem wordt opgevorderd; die te kwader trouw moet alle genoten vruchten of hun waarde teruggeven.

De onderscheiding tusschen eigendom en bezit bestaat in hoofdzaak slechts voor onroerend goed; voor roerend goed geldt de regel, dat bezit geldt als volkomen titel. Degene, die roerend goed bezit, wordt dus terstond, zonder eenige verjaring, als eigenaar beschouwd en is veilig tegen elke opvordering. Alleen kent de wet hem, die een roerende zaak heeft verloren of aan wien zij is ontvreemd, gedurende 3 jaren het recht toe, om haar als zijn eigendom terug te vorderen van dengene, in wiens handen hij haar vindt; hij is zelfs niet verplicht aan den houder den door dezen besteden koopprijs terug te geven, ten ware de houder de zaak gekocht heeft op een jaar- of andere markt, op een openbare veiling of van een koopman, die bekend staat in dergelijke voorwerpen gewoonlijk handel te drijven.

Eigenerfde was in Friesland en vooral in de Groninger Ommelanden weleer de naam van iemand, die eigenerfd was, d. w. z. een eigen erf of grondbezit had.

Eigenliefde. Zie *Zelfzucht*.

Eigenrichting. Hieronder verstaat men de gevallen, waarin iemand, jegens wien een vergrijp is gepleegd, met voorbijgang van de staatsmacht zichzelf door feitelijkheden recht verschaft, bijv. wanneer de mishandelde zijnerzijds den dader een mishandeling toebrengt of wanneer het slachtoffer van diefstal het ontvreemde met geweld weer in zijn macht brengt. Terwijl in den tijd, toen het staatsgezag nog zwak was en een geordend rechtswezen niet bestond, eigenrichting regel was, is zij thans verboden en strafbaar. Wel is straffeloos de zoogenaamde *noodweer*, waaronder onze wet verstaat die feiten, welke geboden werden door de noodzakelijke verdediging van eigen of eens anders lijf, eerbaarheid of goed tegen oogenblikkelijke, wederrechtelijke aanranding.

Eigenschap is ieder kenmerk, waardoor een ding zich van een ander onderscheidt, terwijl men het ding als het voor zich bestaande, de eigenschap als het daaraan toebehoorende beschouwt. Men verdeelt de eigenschappen in *wezenlijke* (noodzakelijke), welke aan een persoon of zaak niet kunnen ontbreken, zonder dat deze ophoudt te zijn wat zij wezen moet, en die wederom zijn verdeeld in *constitutieve* (oorspronkelijke), zooals het bezit der rede bij den mensch, en in *consecutieve* (afgeleide), zooals de vatbaarheid voor dwaling, in *uitwendige* (toevallige), die bij een persoon of zaak afwezig kunnen zijn, zonder dat deze ophoudt te zijn wat zij wezen moet, in *eigenaardige*, welke bij een persoon of zaak uitsluitend voorkomen, en in *gemeenschappelijke*, welke aan vele min of meer gelijksoortige lichamen gemeen zijn.

Eigenwaan. Zie *Hoogmoed*.

Eigenzinnigheid is een gemoedstoestand, die, wanneer er bij kinderen geen acht op geslagen wordt, een zeer gevaarlijk karakter kan aannemen. Zij is, uit een psychologisch oogpunt beschouwd, een hardnekkig willen, dat uit een heerschende begeerlijkheid voortspruit; gevoelt het kind geen begeerlijkheid, dan ontstaat er geen wil en alzoo geen eigenzinnigheid. Onderstel, dat men een gezond kind steeds na het ontvangen van voedsel in de wieg gelegd heeft, zonder het door dragen in slaap te sussen, dan zal zulk een kind ook geen verlangen gevoelen om gedragen te worden. Heeft echter de moeder bij de geringste onrust van den kleine dezen steeds uit de wieg genomen, om er mede op te trekken, dan zal het kind bij elk minder aangenaam gevoel verlangen, dat het uit de wieg genomen en gedragen wordt. Hier ligt doorgaans de kiem der eigenzinnigheid. Voldoet de moeder aan dit verlangen, dan zal het kind allengs meenen, dat er onrecht geschiedt, zoo niet aanstonds al zijn behoeften worden bevredigd. Is echter de moeder verstandig genoeg, om niet toe te geven, dan zal het kind spoedig ontwaren, dat het schreien niet baat, en zijn eigen zin zal buigen onder dien der moeder. Het verwende kind meent in zijn schreien een middel te bezitten, waardoor het al zijn wenschen bevredigen kan, en het maakt van dat middel gebruik met een hardnekkigheid, die wij met den naam van eigenzinnigheid bestempelen. Zulke kinderen groeien op tot heerschzuchtige en trotsche wezens, die eischen, dat alles voor hun wil zal bukken, zoodat zij verre blijven van de zelfopofferende, vredestichtende liefde.

Het is duidelijk, dat men bij gezonde kinderen reeds aanstonds maatregelen kan nemen, om de eigenzinnigheid te verhoeden of te vernietigen. Men kan hiertoe moeilijk algemeene regels geven, daar veelal naar omstandigheden dient gehandeld te worden. Dit is echter zeker, dat een moeder, die over dit gewichtig deel der opvoeding niet ernstig nadenkt en ten opzichte van haar kinderen geen maatregelen neemt, om ze met liefde en tevens met kracht te leiden, allicht veel

Digitized by Google

verdriet van hen beleven zal. Uitmuntende middelen, om de eigenzinnigheid te bedwingen, zijn in de eerste plaats afleiding van de gedachten, die haar veroorzaken, en in de tweede plaats omgang met andere kinderen. Een hoogen graad van eigenzinnigheid noemt men *halsstarrigheid* of *koppigheid*.

Eiger is een van de hoogste toppen van het Berner Oberland. Hij verheft zich ten zuiden van het Grindelwalddal in de gedaante van een steilen kegel ter hoogte van 3975 m. Hij werd het eerst beklommen door *Barington* in 1858. Men bestijgt hem doorgaans van de zijde van den Kleinen Scheideck. De Eigerbahn vormt een deel der Jungfraubahn (zie aldaar).

Eigoonpraeparaten zijn jodiumeiwitstoffen van groote bestendigheid en met vastgelegd jodium; zij worden voorgeschreven bij scrofulose en syphilis, waar alkalijodiden niet goed verdragen worden. *Joodeigoon* (*albumem jodatum* met 20 % jood) is lichtbruin, reuk- en smaakloos, wordt door alkaliën, doch nog gemakkelijker door zuren ontleed en vooral gebruikt als strooipoeder in wonden. *Joodeigoon-natrium* (met 15 % jood) is bijna kleur-, reuk- en smaakloos en in water oplosbaar. *Broomeigoon* (met 12 % broom) is een kleur-, bijna reuk- en smaakloos poeder, niet oplosbaar in water en wordt voornamelijk als sedativum, als strooipoeder, bij erge verkoudheid voorgeschreven. *Broompepton* (met 11 % broom) is een grijswit, reuk- en smaakloos, in water oplosbaar poeder en wordt voorgeschreven bij hoofdpijn, slapeloosheid, hysterie, epilepsie, St. Vitusdans en ruggemergstering.

Eik (*Quercus L.*) is een zeer verbreide woudboom, die voornamelijk in Zuid- en Middel-Europa, Noord-Amerika en Azië gevonden wordt. Het is een boom der vlakte en der voorgebergten, stijgt dus niet hoog in de bergen op en zijn noordelijke grens ligt op circa 60° N.Br.; ook behoort hij meer in een landklimaat dan in een zeeklimaat thuis, zoodat op dezelfde breedte oostelijk van onze grenzen niet alleen boomen van grooter afmeting, maar ook van hooger leeftijd gevonden worden. Is het klimaat koel, dan groeit de eik langzaam, vormt dus smalle jaarringen en daar het een der houtsoorten is met ringvormig gelegen poriën, zal het langzaamgegroeide hout ook poreus zijn en dus onbruikbaar voor doeleinden, waarbij ondoordringbaarheid voor vocht een vereischte is (kuipwerk); bovendien is het hout dan week en dus ongeschikt voor doeleinden, waarbij het veel aan slijtage is blootgesteld (drempels), maar daarentegen gemakkelijk te bewerken en dus voor de meubelmakerij zeer geschikt. Het eikenhout bevat veel tannine (looistof), waardoor het ijzer, dat met het hout in aanraking komt, wordt aangetast en er ten slotte gaten ontstaan. De duurzaamheid van het eikenhout met breede jaarringen is zeer groot, zoowel in droge als in vochtige omgeving, zoodat het bij voorkeur gebruikt wordt, waar hout aan ongunstige invloeden is blootgesteld, zooals in stallen, waschhuizen, bierbrouwerijen, mijnen, voor dwarsliggers, brugpalen en brugliggers, beschoeiingen, sluizen en watermolens. De draagkracht is eveneens zeer hoog, wanneer het hout niet afkomstig is van boomen, die op minder vruchtbaren en drogeren grond gegroeid zijn, daar dan de houtvezel kort is en het hout dus bros. Daarom wordt eikenhout bij voorkeur gebruikt voor assen in molens, voor zware balken onder veel belaste zolders, hoewel daarvoor tegenwoordig gewoonlijk voordeeliger ijzeren balken gebruikt worden, omdat eikenhout in groote afmetingen hoe langer hoe schaarscher en bij gevolg duurder wordt. Voor wagenmakerij en waggonbouw is het eikenhout nog onmisbaar, terwijl het voor de kuiperij ook nog door geen andere houtsoort verdrongen is kunnen worden. Het duighout komt voornamelijk uit de Adriatische kustlanden, het hier te lande gegroeide is slechts voor klein kuipwerk bruikbaar. Voor beeldhouwwerk wordt het eikenhout alleen voor grover werk gebezigd omdat het zich niet gemakkelijk glad laat bewerken door de sterke en hardere mergstralen en de groote poriën. Als brandhout is het eikenhout hooger geschat dan het werkelijk waard is, daar het warmtegevend vermogen geringer is dan dat van beuk, hagebeuk en berk; aangezien het tak- en boschjeshout afkomstig van eikenhakhout echter een „zindelijke" brandstof van handigen vorm levert, wordt het duurder betaald dan de werkelijke waarde is. Voor den scheepsbouw werd het eikenhout vroeger zeer gezocht als knie- of kromhout, en verder voor den romp; nu de houten schepen echter hoe langer hoe meer door ijzeren en stalen vervangen worden, is het gebruik dezer sorteeringen zeer afgenomen. In streken waar wijndruiven verbouwd worden, worden de jonge eikenboomen tot Rebpfähle gekloofd, om daaraan den wijnstok vast te binden. Van weinig houtsoorten zijn alle afmetingen zoo goed bruikbaar; de kromme takken voor fantasie meubelen, de rechtere voor heiningposten, perkoenpalen en het zwaarste hout voor doodkistenplanken. Al het *gezonde* eikenhout is werkhout. Het zoogenaamde *eikenwagenschot* wordt verkregen door de langzaamgegroeide takvrije stammen een of twee jaar vóór het vellen van de schors te ontdoen, waardoor de boom sterft en de sappen verwerkt worden; het hout wordt na het vellen gekloofd en levert een vrij zacht en gemakkelijk te bewerken materiaal, dat in de meubelmakerij zeer hoog betaald wordt.

Het soortelijk gewicht van groen eikenhout is hooger dan van luchtdroog eikenhout 0,74—0,76.

De eik behoort tot de lichtboomen en verdraagt geen beschaduwing zonder nadeel te ondervinden. Wel kan de eik jaren lang in het leven blijven bij onvoldoende belichting, zooals de eiken in grove dennenbosschen bewijzen, die daar ontstaan zijn uit zaden, door vogels (Vlaamsche gaai) er heen gebracht. Een gevolg van de behoefte aan licht is spoedig ruimere stand van het bosch en het daarmee gepaard gaan van verwildering en verarming van den grond, en als gevolg daarvan weder, het verminderen van den groei. Door de betrekkelijk ijle kroon is de bladafval gering en daarom is de eik in zuiver bestand niet in staat de productiviteit van den grond te bewaren. De eik heeft een zeer groot reproductievermogen, zoodat hij zoowel voor hakhout als voor knoot gebruikt wordt. Bij plotselinge vrijstelling van den stam of bij sterk snoeien worden er tallooze waterloten gevormd, die het sterven in den kop tengevolge kunnen hebben. Hoewel de be-

Digitized by Google

langrijkheid van het eikenhout tot verschillende doeleinden niet vermindert en de prijs van het hout steeds stijgende is, wordt de aanbouw voortdurend ingekrompen, omdat de gronden, die voor den eik het meest passend zijn, n.l. de humus- en aan aschbestanddeelen rijke en daarbij voldoend vochtige gronden, voor andere cultuur, als bouw- en grasland, grooter waarde hebben, terwijl door mishandeling van den grond als gevolg van kaalhakken, strooiselweghalen, ook de productiviteit van den grond verminderd is.

De kultuur van den eik heeft grootendeels kunstmatig plaats, omdat de eik als lichtboom geen natuurlijke bezaaiïng (behalve door coulissenhak) toelaat. De eikels, in October afvallende (de eerder afvallende zijn gewoonlijk wormstekig), kunnen direct gepoot worden (gevaar van muizen) en ontkiemen dan vroeg in het voorjaar (gevaar van nachtvorst) of kunnen bewaard worden in zand, of geheel onder water, of in hoopen, die telkens omgezet moeten worden, om broeien te voorkomen. De ontwikkeling van de jonge plant (de zaadlobben blijven in den grond) is onderaards sterker dan bovenaards, daar een krachtige penwortel gevormd wordt, die het 2de jaar nog langer wordt en dus het verspenen bemoeilijkt; daarom wordt in het begin van het 2de jaar de penwortel op 10 à 12 cm. ingekort, waardoor veel zijwortels ontstaan. Verspeend wordt de plant 1 of 2-jarig, daarna als „kreeft" als 4 of 5-jarige plant, terwijl ze als „duimstek", ter dikte van een duim, voor hakhout wordt uitgepoot en tevens gewoonlijk 1 voet boven den grond wordt ingekort (nog beter gelijk met den grond); voor gemengde cultuur wordt ze onverkort uitgeplant. Als heesters voor wegbermbeplanting worden circa 12-jarige planten gebruikt, die meermalen (ten slotte op 40 à 100 cm. afstand) in de kweekerij verspeend zijn.

De eik wordt als opgaande boom, gewoonlijk in gemengd bestand (redenen boven genoemd), geteeld en heeft dan een omloop van 120 tot 200 jaar, of als hakhout in rein bestand behandeld een omloop van 7 tot 40 jaar (langs den Middel-Rijn). Het eiken hakhout, ook schaarhout en als het zuiver is ook akkermaalshout (zie aldaar) genoemd, levert naast hout ook *schors*, welke wegens haar hoog looizuurgehalte, gemalen als run voor het looien van huiden gebruikt wordt. Wegens de neiging om het looiproces te bekorten, worden surrogaten met hooger looizuurgehalte gebruikt, die den prijs van de eikenschors in circa 20 jaar tijds met 75% hebben doen dalen, tengevolge waarvan de aanleg van eikenhakhoutbosschen niet meer rendabel is, te meer omdat het hout door meerder gebruik van steenkool, gas en petroleum in prijs gedaald is. De schors van eikenhakhout, zonder bijmenging van andere houtsoorten, op krachtigen grond in een mild klimaat gegroeid, is niet alleen het dikst, zwaarst en meest looizuurhoudend, maar blijft ook het langst onverkurkt (Spiegelrinde). Zij wordt door kloppen of afpellen gewonnen en in luchtige hoopen gedroogd. De eikels vormen een uitstekend voedsel voor schapen en varkens, vooral wanneer de laatste vrij rondloopen. In vroegere tijden, toen de eikenbosschen nog grootere uitgebreidheid hadden, werden de varkens der omwonenden er in gedreven, om eikels te zoeken; ze werden daardoor gemest; vandaar het Duitsche woord „Mast" voor een overvloedigen eikeloogst.

Men kan de eikensoorten onderscheiden in: *Zomergroene eiken der Oude wereld*, met zaden in één jaar rijp, gevat in napje met korte aangedrukte schubben en diepgespleten schors.

Quercus pedunculata Ehrh., steel of zomereik, bladeren kortgesteeld met geoorde onderste lobben. Vrouwelijke katjes langgesteeld, vrucht lang en smal. Komt in bijna geheel Europa voor tot 63° N.B. en 1000 cm. hoogte. Hij verlangt een humusachtigen rijken grond en gedijt zoowel op kleigrond als op frisschen, krachtigen zandgrond, maar heeft meer jaarlijksche warmte noodig dan de volgende soort. *Qu. sessiliflora Sm.* steen of wintereik, bladeren langgesteeld met wigvormigen voet, vrouwelijke katjes kortgesteeld, vrucht korter en breeder. Komt in bijna geheel Europa voor tot 60° N.Br. en 1300 m. hoogte. Ofschoon ook hooge eischen aan de vruchtbaarheid van den grond stellende, neemt hij het met meer droge en blootgestelde ligging voor lief dan de voorgaande soort. De eiken, die 's winters hun blad behouden, zijn niet alle wintereiken, het behouden van het blad is een individueele eigenschap en is bovendien afhankelijk van een beschutte standplaats. *Qu. pubescens Ehrh.* gelijkt veel op *Qu. sessiliflora*, maar de bladeren zijn aan de onderzijde behaard. Hij komt voornamelijk in Zuid-Europa, maar ook in den Elzas en Baden voor.

Zomergroene eiken van de Nieuwe Wereld met dunne schors. *Qu. rubra.* Amerikaansche eik met zeer waardevol, eenigszins roodachtig hout, bladeren ingesneden tot op de heft der nerflengte, rondgezaagd, punten der nerven scherp en in den herfst rood, vrucht dik, rond in ondiepen beker. *Qu. palustris du Roi*, bladeren zeer klein, langgesteeld, ingesneden tot op $^2/_3$ der nerflengte, overigens als boven, vrucht circa 10 mm., zwartachtig gestreept. *Qu. alba*, bladeren gesteeld, ingesneden tot $^2/_3$ der nerflengte, bladrand gaaf, aan de onderzijde lichtgroen, in de jeugd behaard, vrucht langeivormig, tamelijk groot, beker grauwwit, de eikel $^1/_3$ omvattend, schors witachtig met groote schubben.

Altijd groene eiken van Zuid-Europa. Qu. ilex, in struikvorm met gaaf gerande bladeren, hij levert de zoogenaamde azijnstokken; *Qu. suber* kurkeik, levert, evenals *Qu. occidentalis*, de kurk. Van de laatste rijpen de eikels in het 2de jaar.

Eikel is de vrucht van den eik (zie aldaar). De van haar schaal bevrijde vrucht bevat volgens *Bibra* 35 % zetmeel, 8 % suiker, 7 % eiwitstoffen, 7 % looizuur, 4 % vet, 2 % hars en sporen van aetherische oliën, benevens gummi, cellulose enz. Door *Braconnot* werd in den eikel een bijzondere suikersoort, querciet, gevonden. Na zacht roosteren in den koffiebrander en fijnmalen geven de eikels eikelkoffie (zie aldaar). Met bijvoeging van cacaoboonen wordt zij als eikelcacao tegen buikloop bij kinderen gebruikt. De eikels vormen een uitstekend voedsel voor varkens.

Eikelcacao. Zie *Eikelkoffie.*

Eikelenberg, *Simon van*, een Nederlandsch oudheidkundige, werd geboren te Alkmaar den 16den Maart 1663 en overleed aldaar den 4den

Digitized by Google

November 1738. Hij schreef: „Gedaante en gesteldheid van West-Friesland vóór het jaar 1300 en tevens de ondergang van het dorp Vroone enz." (1714), „Alkmaar en deszelfs geschiedenissen" (1739) en bezorgde een Nederlandsche uitgave van de „Kronyk van Egmond of jaarboeken der vorstelijke abten van Egmond door J. G. a. Leyden" (1740).

Eikelkoffie, een aftreksel van gebrande of geroosterde eikels, werd in 1771 aanbevolen door dr. *Marx* te Hannover. Hij gaf tevens voorschriften, om ze te bereiden en meende dat zij zeer versterkend zou zijn voor de zenuwen. De eikels worden zacht geroosterd, fijn gestampt of gemalen en verder als koffie bereid en gedronken. Onder toevoeging van een weinig cacaoboonen verkrijgt men *eikelcacao* die wel tegen diarrhé van kleine kinderen wordt voorgeschreven.

Eikelzwam (*Phallus L.*) is de naam van een plantengeslacht uit de groep der *Zwammen* (*Fungi*) en uit de orde der *Gastromyceten*. De meestbekende soort is *P. impudicus L.* Aanvankelijk is deze door een vleezig hulsel omsloten en eenigszins eirond, doch later bezit zij een steel en een hoed, welke op dien der morielje gelijkt en bedekt is met slijm, waarin zich de sporen bevinden. *Phallus impudicus* heeft in volwassen toestand een walgelijken reuk, doch de meening, dat deze plant vergiftige eigenschappen bezit, is niet bevestigd.

Eikenbast. Zie *Akkermaalshout* en *Looizuur*.

Eikenbladroller of *groene eikenmot* (*Tortrix viridana L.*) is een insekt, dat tot de familie der *Bladrollers* (*Tortricida*) en tot de orde der *Schubvleugeligen* (*Lepidoptera*) behoort. Het vlindertje bereikt een lengte van bijna 2 cm., is groen gekleurd en legt zijn eieren aan de knoppen van eiken; de rupsen leven van de jonge bladeren en gaan in een opgerolden bladtop over tot pop.

Eikenboktor is een insekt, behoorende tot het geslacht der boktorren (zie aldaar).

Eikengalwesp (*Cynips tinctoria L.*) noemt men een insekt uit de familie der *Galwespen* en uit de orde der *Vliesvleugeligen* (*Hymenoptera*). Het kleine dier onderscheidt zich door een legboor, die aan den wortel den vorm van een kurkentrekker heeft, door weinig-geaderde vleugels en een ineengedrongen lichaam. Het doet door zijn steek aan de eikenbladeren de galnoten (zie aldaar) ontstaan. Behalve deze soort zijn nog tal van soorten van dit geslacht bekend, die eveneens op eikeboomen leven.

Eikenhout. Zie *Eik*.

Eikenkroon, *Orde van de*, is een ridderorde, welke den 29sten December 1841 werd ingesteld door *Willem II*, koning der Nederlanden en groothertog van Luxemburg. Zij is een Luxemburgsche orde, waarover vroeger de koning der Nederlanden als groothertog van Luxemburg vrijelijk beschikte en bestaat na de reorganisatie van den 5den Februari 1858 uit grootkruisen, grootofficieren, commandeurs, officieren en ridders, alsmede uit een medaille. Het ordeteeken is een vierarmig, wit geëmailleerd, in goud gevat kruis met een groen geëmailleerd middelschild, waarop zich een gekroonde gouden *W* bevindt, omgeven door een band met het devies: *Je maintiendrai* in een krans van eikenloof. Het lint is oranjegeel met drie donkergroene strepen.

Eikenschors. Zie *Looizuren*.

Eiland (Latijn *insula*) noemt men elk stuk land, dat aan alle zijden door water is omringd en, indien het in zee is gelegen, in al zijn deelen den invloed der zee op zijn klimaat ondervindt. Samen zijn alle bekende eilanden 8300000 v. km. groot en beslaan slechts 7,2 % van het vasteland der aarde. Slechts zelden liggen zij geïsoleerd, zooals St. Helena, St. Paul, het Paascheiland; somtijds is een groot eiland door kleinere omgeven, zooals Sumatra, IJsland, Madagaskar; op enkele plaatsen treft men dubbel-eilanden aan, bijv. Nova-Zembla en Nieuw-Zeeland, dikwijls vormen de eilanden archipels, zooals de Cycladen, de West-Indische eilanden, de Philippijnen, de Carolinen, de Vitsji eilanden. In oppervlakte kunnen de eilanden groote verschillen vertoonen, daar bijv. de 255 eilanden der Vitsji groep samen slechts $^2/_3$ der oppervlakte van Nederland beslaan, daarentegen Nieuw-Guinea, het grootste bekende eiland, ons land 24 maal in oppervlakte overtreft. De 23 grootste eilanden, elk meer dan 50000 v. km. groot, beslaan de helft der oppervlakte van alle eilanden samen, waarbij Groenland en Baffinsland niet meetellen, daar bij deze nog niet vaststaat, of zij uit een of meer deelen bestaan.

Wat de verhouding tot het vasteland betreft, onderscheidt men continentale eilanden, die eenmaal met het vasteland verbonden zijn geweest, en oorspronkelijke, die nooit met het vasteland verbonden waren. De eerste soort liggen vaak in rijen, zooals langs onze Waddenkust of in Oost- en West-Indië. Naar den ouderdom kunnen zij in oude (bijv. Madagaskar) en jonge (bijv. Groot-Brittannië) onderscheiden worden. Dat zij eenmaal met het vasteland verbonden waren kan slechts zelden, zooals bij de Zuiderzee- en Wadden-eilanden, historisch bewezen worden. Indirect kan zulks echter veelal geschieden aan de hand der geologische samenstelling van den bodem, der diepte van de zee en der flora en fauna. Zoo leeren ons de geologie en de geringe diepte der zee, dat de Cycladen, de Sporaden en de eilanden langs de W. kust van Sumatra losgeraakte deelen zijn van het naburige vasteland, dat Nova-Zembla de voortzetting van den Pae Choi, Bornholm een deel van Zuid-Zweden vormt, Borneo, Java en Sumatra eenmaal met Zuid-Azië verbonden zijn geweest. De flora en fauna zijn in vele gevallen in staat het onderlinge verband tusschen de eilanden en het vasteland aan te toonen, bijv. tusschen Groot-Brittannië en Ierland en West-Europa. Niet alleen is het Kanaal zeer ondiep en vindt het krijt en de jura van Zuid-Engeland zijn voortzetting in het bekken van Parijs, evenals het graniet van Cornwallis in dat van Bretagne en Normandië, maar van de 90 land-zoogdieren uit Duitschland treft men 40 soorten in Groot-Brittannië en 22 in Ierland aan, van de 22 soorten reptiliën en amphibiën 13 in Groot-Brittannië en 4 in Ierland, het aantal landvogels bedraagt op beide laatstgenoemde eilanden resp. 130 en 110, dat der phanerogamen en varens 1425 en 970. De Engelsche zoetwatervisschen stemmen veel overeen met die van West-Europa,

Digitized by Google

vooral met die van den Rijn. Hoe minder volkomen de afscheiding van het vasteland is, des te grooter is doorgaans de overeenkomst in fauna en flora, bijv. van Sumatra met Achter-Indië of Tasmanië met Australië. Echter vindt men somtijds veel eigen soorten op eilandjes vlak voor de kust, die bovendien nog zeer jong zijn, bijv. op Borkum. De hoofdfactoren bij het ontstaan der continentale eilanden zijn de erosie en positieve niveau-veranderingen (zie aldaar).

De oorspronkelijke eilanden kunnen weer verdeeld worden in aanslibbingseilanden, zooals de delta-eilanden in het mondingsgebied van Schelde en Rijn of de eilanden langs de Oostkust van Sumatra, en oceanische eilanden; de laatste vallen weer te onderscheiden in vulkanische en koraaleilanden. De eerste zijn hoog (bijv. de Mauna Loa op Hawaï 4194 m.), de laatste laag. De vulkanische eilanden hebben hun ontstaan te danken aan onderzeesch vulkanisme; het grootste van alle is IJsland. De koraaleilanden zijn het werk der koraaldiertjes en op verheffingen van den zeebodem ontstaan (zie *Koraalvormigen*); zij hebben talrijke archipels in Oceanië en in den Indischen Oceaan doen ontstaan. De fauna en flora dezer eilanden is zeer onvolkomen, daar alle levende wezens, uitgezonderd vogels, van het vasteland moesten worden aangevoerd met stroomen en winden, op drijvende boomstammen, ijsschotsen enz. Daardoor ontbreken alle landzoogdieren, tenzij het ijs ze er heen kon voeren, terwijl reptiliën en landslakken alleen op drijvende voorwerpen er konden aanlanden. Maar vogels en insekten ondernemen vaak groote reizen, en stormen drijven hen soms af naar ver verwijderde streken. Zoo worden de Bermudas, 1100 km. van de Amerikaansche kust verwijderd, jaarlijks door 170 Noord-Amerikaansche vogels bezocht, en enkele drijven wel eens door storm naar ons strand af. Plantenzaden worden door wind en water of aan de pooten, in de veeren, zelfs in de maag van vogels veelvuldig meegevoerd naar afgelegen eilanden; kokosnoten kunnen eenige weken in zee drijven zonder hun kiemkracht te verliezen en werden van Amerika uit door zeestroomen naar alle tropische kuststreken gebracht. Toch is het aantal soorten op de oceanische eilanden gering; zoo vond *Darwin* op St. Paul slechts twee soorten vogels en weinig insekten en hebben de Keelingseilanden slechts 20 soorten.

De oeconomische beteekenis der eilanden kan zeer groot zijn. Slechts op twee eilandengroepen zijn zelfstandige duurzame rijken ontstaan: Groot-Brittannië en Japan. Beide zijn zeer sterk nationaal, een gevolg van hun isolement. Hoezeer de eilanden-natuur als de grondslag van Engelands macht wordt beschouwd, bewijst het verzet aldaar (ook weer in 1907) tegen het boren van een tunnel onder het Kanaal. Eilanden komen vaak snel tot onnatuurlijke beteekenis, waarna ze weder tot hun vroegere onbeduidendheid terugkeeren (Samos en Aegina in de Oudheid, de Deensche eilanden en Gotland in den Hanza-tijd, Venetië in de Middeleeuwen enz.). Als marinestations en steunpunten van den handel kunnen zelfs zeer kleine eilanden een groote beteekenis verkrijgen (St. Helena, Hongkong, Malta, Cyprus, Singapore, Guam). Op sommige eilanden ontstonden belangrijke steden ter wille der veiligheid (Tyrus, Gades, Zanzibar, Venetië), op andere om gezondheidsredenen (de plaatsen in Portugeesch Oost-Afrika). Zeer geschikt zijn zij als deportatieoorden (Nieuw Caledonië, les Iles du Salut, Sachalin). Vluchtelingen zoeken vaak op eilanden een schuilplaats (de Noren op IJsland, de Britten in den strijd tegen de Romeinen op Mona, het tegenwoordige Anglesea, Christenen in Ierland, Chineezen op Formosa). Ook daardoor worden de eilanden alsdan bewaarplaatsen van wat elders uitsterft (de Edda op IJsland, het Boeddhisme op Ceylon). Het aandeel, dat eilanden hebben in de oppervlakte der tegenwoordige Europeesche zeestaten, blijkt uit de volgende tabel:

Groot-Brittannië en Ierland	100 %
Denemarken (met de Faröer)	40 „
Italië	18 „
Griekenland	16 „
Noorwegen	7 „
Europeesch Turkije	6 „
Nederland	5 „
Portugal	3¼ „
Zweden	2 „
Frankrijk	1¾ „
Spanje	1 „
Oostenrijk-Hongarije	½ „
Duitsche Rijk	½ „
Rusland	⅙ „

Eileider. Zie *Ei* en *Eierstok*.

Eilenburg is een stad in het Pruisische regeeringsdistrikt Delitzsch, grootendeels op een eiland in de Mulde gelegen aan een kruispunt van spoorwegen, 99 m. boven den zeespiegel en met (1905) 15721 inwoners, meerendeels Protestanten. Er zijn verschillende fabrieken voor laken, buckskin, katoen, piqué, celluloid, chemicaliën, meubels, machines, tabak, ververijen, mandenmakerijen, wagenfabrieken en bierbrouwerijen. Vroeger heette de plaats Mildenau; de tegenwoordige naam is afkomstig van den burcht (Ilburg), die onder *Hendrik I* een grensvesting vormde tegen de Sorben en Wenden. In 981 komt de plaats reeds als stad voor.

Eilers, *Gerd*, een Duitsch opvoedkundige, werd geboren te Grabstede in Oldenburg den 31sten Januari 1788, studeerde te Heidelberg en te Göttingen, was vervolgens als leeraar werkzaam en werd in 1844 geheim regeeringsraad in het ministerie *Eichhorn*. Hij deed echter weinig om de ontwikkeling des volks te bevorderen. In 1848, bij het aftreden van genoemd ministerie, ontving hij ontslag en trachtte in de Brochure „Zur Beurtheilung des Ministeriums Eichhorn von einem Mitgliede desselben" (1849) zijn stelsel te verdedigen. Daarna opende hij op een buitenverblijf bij Halle een opvoedingsgesticht, dat inzonderheid door den adel werd bezocht. Zijn laatste levensjaren bracht hij te Saarbrücken door, waar hij den 4den Mei 1863 overleed. Hij schreef nog: „Meine Wanderung durchs Leben" (6 dln., 1856—1861), en „Betrachtungen und Urteile E. L. von Asters über die politischen, kirchlichen und pädagogischen Parteibewegungen unsres Jahrhunderts" (2 dln., 1858—1859).

Eilers, *Gustav*, een Duitsch graveur, geboren te Koningsbergen den 28sten Juli 1834, betrad op zeventienjarigen leeftijd de kunstenaarsloopbaan

Digitized by Google

aan de academie in zijn geboorteplaats onder leiding van *Trossin*. In 1863 vestigde hij zich te Berlijn, waar hij ook thans nog zijn verblijf houdt. Hier schiep hij vooral sedert 1870 een reeks van fraaie gravures, meestal naar doeken van oude meesters, zooals *Titiaan*, *Holbein*, *van Dijck* enz. Ook heeft hij gravures vervaardigd naar werken van *Kaulbach*, *Knaus*, *Sohn* enz. Vooral zijn „Strand- und Landbilder" van de Oostzee vonden grooten bijval. Hij is lid van de Academie van Schoone Kunsten te Berlijn en sedert 1884 hoogleeraar aldaar.

Eimak of *Aimak* is de naam van een volk in Iran tusschen Herat en Kaboel, dat met de *Hadsara* de noordwestelijke bergstreek van den Paropamisus bewoont. Zij vormen een tak der *Tadsjik* en behooren tot de Sunnieten, hoewel zij weinig van den Koran weten. Beide stammen behooren niet tot de Arische groep. Hun taal is een Mongoolsch dialekt, dat dicht bij het West-Mongoolsch komt en waarin Perzische bestanddeelen opgenomen zijn. De Eimak zouden afstammelingen zijn van een Mongoolsch leger, dat *Mangkoe Chan*, de kleinzoon van *Dsjingi Chan*, onder bevel van *Nikodar Oghlan* aan *Hoelagoe Chan* te hulp zond. Zij houden zich met veeteelt bezig en bewonen tenten van vilt. Zij voorzien voor het overige in hun behoeften door de jacht en door strooptochten, alsmede door eenigen ruilhandel. Hun vrouwen verrichten al het werk in huis en op het land, trekken mede ten oorlog en zijn ongesluierd. Het aantal der *Eimak* schat men op bijna $^1/_2$ millioen.

Eimer, *Theodor*, een Duitsch zoöloog, geboren den 22sten Juni 1843 in Stäfa aan het meer van Zürich, studeerde te Heidelberg, Würzburg, Freiburg en Berlijn in de geneeskunde en de natuurkunde, werd prosector der zoötomie onder *Kölliker* te Würzburg, vestigde zich aldaar in 1870 als privaatdocent, werd in 1874 hoogleeraar te Darmstadt en in 1875 te Tübingen. In den winter van 1878—1879 deed hij een onderzoekingsreis naar Egypte. Hij overleed den 30sten Mei 1898 te Tübingen en schreef o. a.: „Zoölogische Studien auf Capri. Beroe ovatus und Lacerta muralis caerulea" (Leipzig, 1873, 1874), „Die Medusen" (Tübingen, 1879), „Untersuchungen über das Variieren der Maicereidechse" (Berlijn, 1881), „Die Entstehung der Arten auf Grund der Vererbung erworbener Eigenschaften" (2 dln., Jena, 1888 en 1897), „Vergleichend- anatomisch- physiologische Untersuchungen über das Skelett der Wirbeltiere" (1901) en „Die Artbildung und Verwandtschaft bei den Schmetterlingen" (1889 en 1896).

Eindhoven, een gemeente in de provincie Noord-Brabant, wordt ingesloten door de gemeenten Woensel, Stratum, Gestel en Strijp en bevat alleen het stadje Eindhoven. Het ligt aan den Dommel, 31.3 km. ten zuid-zuidoosten van 's Hertogenbosch, aan de spoorwegen Venlo-Boxtel en Eindhoven-Hasselt en telt op 79 H.A. (1906) 5111 inwoners. Eindhoven heeft een mooie Gotische, aan *St. Catharina* gewijde kerk, in 1890 door *Cuypers* gebouwd in plaats van de oude in 1795 grootendeels ingestorte kerk. Het stadhuis dagteekent van 1555. Het is voornamelijk een fabriekstad; men vindt er linnen-, damast-, wol-, flanel-, kant-, hoeden- en sigarenfabrieken, bierbrouwerijen en meubelmakerijen, benevens een groote lucifersfabriek.

Eindhovensche kanaal is de waterweg van de gemeente Eindhoven naar de Zuid-Willemsvaart, tusschen sluis 8 en 9. Het kanaal bestaat uit slechts één pand en is 13,7 km. lang. Tot afwatering van het omringende land liggen onder het kanaal 4 grondduikers.

Eindsnelheid noemt men de snelheid door een lichaam na het doorloopen van een bepaalde baan verkregen, bijv. die van een kogel bij het treffen van het doel. Bij een eenparig versnelde beweging, waarbij de versnelling in iedere seconde c bedraagt, is dus de eindsnelheid (C) na den tijd van t seconden, indien de beginsnelheid van het lichaam a bedraagt: $C = a + ct$. Zie verder *Kogelbaan*.

Einem, *Karl von*, genoemd *von Rohtmaler*, een Duitsch minister van Oorlog, geboren den 1sten Januari 1853 te Herzberg in den Harz, trad in Augustus 1870 in het leger, maakte den Fransch-Duitschen oorlog mede, was van 1873—1876 adjudant, werd in 1882 kapitein van den generalen staf, was van 1884—1887 echter weer bij den vestingdienst geplaatst. In 1890 werd hij als majoor lid der cavaleriecommissie, kwam in 1893 aan het hoofd van het 4de kurassierregiment te Münster en werd in Januari 1894 kolonel commandant van het regiment, in 1897 overste en in September 1898 afdeelingschef aan het ministerie van Oorlog. In 1900 werd hij generaal-majoor en directeur van het algemeen departement van Oorlog en in 1903 luitenant-generaal. In 1903 werd hij opvolger van den minister van Oorlog *von Gossler*.

Einhard. Zie *Eginhard*.

Einherjer zijn in de Germaansche mythologie de in den strijd gesneuvelde helden, die Walhalla bewonen. Uit ieder der 540 poorten treden 800 van hen te voorschijn, wanneer zij in den laatsten strijd de goden te hulp snellen. Zij voeden zich met het vleesch van het zwijn Sährimnir en laven zich met de mede uit de uiers der geit Heidroen. Bij dag trekken zij naar buiten om te vechten en den nacht brengen zij door bij den beker. Beroemde helden worden er op een plechtige wijze ontvangen en begroet.

Einsiedel is de naam van een adellijk geslacht uit Saksen, waarschijnlijk gesproten uit dat der heeren *von Gnandstein*, dat reeds in de 13de eeuw genoemd wordt. De stamboom neemt echter een aanvang met *Konrad von Einsiedel*, van wiens 4 zonen de tweede in den slag bij Aussig (16 Juni 1426) gevangen genomen werd, waarna hij een reis deed naar het Heilige Land, 20 jaar in Turksche gevangenschap doorbracht en in 1455 terugkeerde. Zijn achterneef *Hildebrand I von Einsiedel*, geboren in 1435, overleden in 1507, bracht den 26sten Augustus 1485 het verdrag van scheiding tot stand tusschen keurvorst *Ernst* en hertog *Albrecht*, waardoor de beide hoofdlijnen van het Saksische Huis ontstonden. De tweede zoon van *Hildebrand I*, *Heinrich Hildebrand II*, was een vriend van *Luther*. Van zijn 9 zonen waren 4, namelijk *Heinrich*, *Haubold*, *Hildebrand* en *Abraham* de stamvaders der lijnen *zu Sahlis*, *Scharfenstein*, *Gnandstein* en *Syhra*. Eerstgemelde lijn is in

Digitized by Google

1763 uitgestorven, terwijl de 3 andere nog bestaan. Genoemde *Haubold von Einsiedel*, geboren 1521, overleden in 1592, was kanselier van keurvorst *August* en van *Christiaan I* van Saksen. Door zijn kleinzonen verdeelde zich deze tak in de nog bloeiende lijnen *Scharfenstein* en *Wolkenburg*. Deze laatste telt een groot aantal beroemde mannen. Haar stichter *Rudolf Haubold von Einsiedel*, geboren den 23sten Januari 1616 en overleden den 8sten April 1654, was een vriend der wetenschap, had een zoon *Hans Haubold* († 1700), die de heerlijkheid Reibersdorf en wiens nakomelingen hierdoor sedert 1831 zitting in de Saksische Eerste Kamer verkregen. Zijn oudste zoon *Johann Georg von Einsiedel* (1692—1760) was Saksisch Hofmaarschalk en werd in den Rijksgravenstand opgenomen. Zijn zonen waren de stamheeren van den ouderen en jongeren grafelijken tak. Tot den eerste behoorde *Johann Georg Friedrich von Einsiedel* (1730—1811) die het ambt van minister bekleedde. Zijn oudste zoon *Georg von Einsiedel* (1767—1840) was geruimen tijd gevolmachtigde aan het Russische Hof en overleed kinderloos, waarna het leen werd toegekend aan zijn jongeren broeder *Heinrich von Einsiedel* (1768—1842), wiens kleinzoon *Johann Georg* het tegenwoordig hoofd der lijn en lid der Eerste Kamer is. De stichter van den tweeden tak (*Wolkenburg* en *Mückenberg*) was graaf *Detlev Karl von Einsiedel* (1737—1810), Saksisch minister en geheimraad. Zijn jongste zoon, *Detlev von Einsiedel*, geboren in 1773, bekleedde onderscheiden staatsambten, werd in 1813 tot minister en staatssecretaris benoemd, vergezelde den koning naar Leipzig, Berlijn en Preszburg, leidde de onderhandelingen op het Congres te Weenen en verwierf meer en meer de gunst des konings, die hem met de portefeuille van Buitenlandsche Zaken en met het toezicht op de kunstverzamelingen te Dresden belastte. Ook onder diens opvolger had hij grooten invloed op de aangelegenheden des lands, doch zijn tegenstand tegen alle hervorming en zijn willekeurige handelwijze maakten hem gehaat bij het volk, zoodat hij in 1830 zijn betrekking moest nederleggen. Hij overleed op zijn goederen den 20sten Maart 1861. Tot den niet-grafelijken tak der lijn *Scharfenstein* behoorde *Friedrich Hildebrand von Einsiedel*, geboren den 30sten April 1750. Deze rijkbegaafde man was opperhofmeester van groothertogin *Louise van Saksen-Weimar* en behoorde tot den dichterlijken kring van het Hof te Weimar. Op het gebied der dicht-, toon- en tooneelkunst wedijverde hij met de meestberoemde mannen van zijn tijd, bewerkte onderscheiden stukken van *Calderon*, schreef „Grundlinien zu einer Theorie der Schauspielkunst" (1797), en een dichterlijke vertaling van *Terentius*. Hij overleed den 9den Juli 1828.

Einsiedeln, een beroemd klooster der Benedictijnen in het Zwitsersche kanton Schwyz en een der meest beroemde bedevaartplaatsen van Europa, ligt 885 m. boven den zeespiegel, wordt in het O. en W. door bergreeksen ingesloten en is in het Z. langs het Alpthal en Sihlthal toegankelijk. Het klooster, in een donker woud oprijzend, is gesticht tegen het midden der 9de eeuw en werd herhaaldelijk door de vlammen vernield, doch in 1704—1719 in Italiaanschen stijl opgetrokken. Het vormt een vierkant, dat 258 m. lang en 255 m. breed is. De kerk bevindt zich in het midden van den voorgevel en is beroemd door het beeld van *Maria von Einsiedeln*, aan welks voet zich voor al op den 14den September de geloovigen verzamelen, den dag der zoogenaamde wijding door de engelen. Toen n.l. de bisschop van Constanz in 948 de kapel wilde inwijden, zou men in den nacht daarvoor gezang van engelen gehoord hebben en bij het begin der wijding een stem: „Houd op, God zelf heeft de kapel gewijd!"

Tusschen het dorp Einsiedeln en het klooster vindt men een met het beeld der Heilige Maagd en een gouden kroon versierde bron van zwart marmer, waaruit de pelgrims plegen te drinken. In de laatste drie eeuwen bedraagt het aantal bedevaartgangers jaarlijks gemiddeld 150 000. Men vindt er een boekerij met 40 000 deelen, 1190 handschriften en 1015 incunabelen. *Rudolf van Habsburg* begiftigde de abten met de vorstelijke waardigheid, en het klooster vierde in 1861 zijn 1000-jarig jubilé. Het is bewoond door 84 priesters en 24 broeders van de Benedictijner Orde; in de nabijheid bevinden zich een seminarium en een lyceum. — Het *vlek* Einsiedeln telt (1900) 8551 inwoners, die hoofdzakelijk hun bestaan vinden in de verpleging der vreemdelingen en in den handel met gewijde voorwerpen, gebedenboeken enz. Hiervoor bezigen de gebroeders *Benziger* een drukkerij in zeven door stoom gedreven snelpersen, een boekbinderij met 100 werklieden, een steendrukkerij met 20 persen enz. Hier begon *Ulrich Zwingli* zijn kerkelijk hervormingswerk.

Einthoven, *Willem*, hoogleeraar aan de rijksuniversiteit te Leiden en bekend Nederlandsch physioloog, werd in 1860 te Samarang geboren. Hij studeerde aan de universiteit te Utrecht, waar hij o.a. de colleges volgde van de hoogleeraren *Donders* en *Engelmann*, onder wier leiding hij zijn eerste wetenschappelijk werk verrichtte. Hij ontwikkelde zich verder praktisch als assistent aan *Donder's* stichting, het „Nederlandsch gasthuis voor behoeftige en minvermogende ooglijders" te Utrecht. Hij promoveerde in 1885 tot doctor in de geneeskunde te Utrecht op een proefschrift, getiteld „Stereoscopie door kleurverschil", en werd nog in dat zelfde jaar tot het hoogleeraarsambt te Leiden geroepen, dat hij sedert onafgebroken vervulde.

Zijn wetenschappelijke arbeid is voor het grootste gedeelte verspreid in binnen- en buitenlandsche periodieken, waarvan de voornaamste zijn: „Archives Néerlandaises des sciences exactes et naturelles", „Von Graefe's Archiv fur Ophthalmologie", „Pflüger's Archiv für die gesammte Physiologie", „Brain, a journal of neurology" e. a. Onder zijn leiding verschijnen sedert 1885 de „Onderzoekingen gedaan in het physiologisch laboratorium der universiteit te Leiden."

Eisden is de naam eener gemeente in de provincie Limburg, 1479 H.A. groot met 2577 inwoners (1906), begrensd door de gemeenten Gronsfeld, Rijkholt, St. Geertruid en Meech in Nederland, benevens door Mouland, Lixhe en Lanaken in België. Zij is ontstaan uit de voormalige heerlijkheden Eisden, Oost en een deel der heerlijk-

Digitized by Google

heid Breust en heeft een vruchtbaren kleibodem, zoodat landbouw en vooral ook ooft(kersen)teelt de hoofdmiddelen van bestaan vormen; daarnaast ook eenige industrie. Tot de gemeente behooren de dorpen Eisden en Breust, de buurten Oost, Maarland en Caestert en het gehucht Withuis.

Het dorp Eisden ligt aan de Maas en de spoorlijn Maastricht—Luik, telt een 1000tal inwoners, bezit een kasteel, een R.-Katholieke en een Hervormde kerk, benevens een synagoge en heeft mooie omstreken. Eisden vormde weleer het zuidelijkst deel van het Land-van-Valkenburg en kwam in 1644 aan de Nederlandsche Republiek.

Eisele, *Fridolin*, een Duitsch beoefenaar van het Romeinsche recht, geboren te Sigmaringen, den 2den Mei 1837, werd in 1872 gewoon hoogleeraar te Bazel en in 1874 te Freiburg. Zijn voornaamste geschriften zijn: „Die materielle Grundlage der Exceptio" (1871), „Die Kompensation nach römischen und gemeinen Recht" (1876), „Kognitur und Prokuratur" (1881), „Abhandlungen zum römischen Zivilprozesz" (1889) en „Beiträge zur römischen Rechtsgeschichte" (1896).

Eiselen, *Johann Friedrich Gottfried*, een Duitsch staathuishoudkundige, werd geboren te Rothenburg aan de Saale den 21sten September 1785, studeerde te Erlangen in de godgeleerdheid, nam deel aan den vrijheidsoorlog, vestigde zich daarna als privaatdocent in de geschiedenis en staathuishoudkunde te Berlijn, werd in 1820 buitengewoon en kort daarna gewoon hoogleeraar te Breslau, in 1829 te Halle en overleed aldaar den 3den October 1865. Hij was afgevaardigde der universiteit naar het Heerenhuis en schreef: „Grundzüge der Staatswirtschaft und der sich darauf beziehenden Regierungskunst" (1818), „Die Geschichte als Lehrgegenstand auf Schulen betrachtet"(1819), „Handbuch des Systems der Staatswissenschaften" (1823), „Geschichte des Lützowschen Freikorps" (2de druk, 1841), „Die Lehre der Volkswirtschaft in ihren allgemeinen Bedingungen und in ihrer besondern Entwickelung"(1843), „Preuszen und die Einheitsbestrebungen in Deutschland" (1850) en „Der preuszische Staat" (1862).

Eiselen, Ernst Wilhelm Bernhard, een broeder van den voorgaande, werd geboren den 27sten September 1792, bezocht het gymnasium aldaar en de mijnschool te Breslau, nam gedurende den vrijheidsoorlog als vrijwilliger dienst, werd door *Jahn* naar Berlijn geroepen, om onderwijs te geven in de gymnastiek, stichtte zelf een school voor gymnastiek en heeft de sport voor nieuwe uitvindingen, benamingen enz. ongemeen bevorderd. Toen de school in 1819 gesloten werd, werd hij leeraar in de wis-, aardrijks- en geschiedkunde. In 1825 stond men hem toe een vecht- en voltigeerzaal voor studenten te openen, twee jaar later kreeg hij vergunning voor een turninrichting. In 1832 opende hij een gymnastiekschool voor meisjes. Hij schreef: „Die Hantelübungen" (3de druk, 1883), „Turntafeln" (1837), „Merkbüchlein für Anfänger im Turnen" (1838), „Ueber Anlegung von Turnplätzen und Leitung der Turnübungen" (1844), „Abbildungen von Turnübungen" (5de druk, 1889), „Das deutsche Hiebfechten" (2de druk, 1882) en „Abrisz des deutschen Stoszfechtens" (2de druk, 1889). Hij overleed den 22sten Augustus 1846 te Misdroy op Wollin.

Eisenach (*Isenacum*) is de hoofdstad van het voormalig vorstendom Eisenach, thans een distrikt van het groothertogdom Saksen-Weimar-Eisenach. Zij ligt aan de samenvloeiïng van de Nette en den Hörsel, aan de spoorlijnen Bebra-Weiszenfels en Eisenach-Lichtenfels en telt (1905) 35123 inwoners. De stad bezit 4 Evangelische en 1 Roomsch-Katholieke kerk en een synagoge. Te noemen zijn de in 1877 gerestaureerde Nicolaikerk (1150) en de St. Georgekerk. Van de wereldlijke gebouwen noemen wij: het vorstelijk slot, het raadhuis, de Klemda, een in 1260 gebouwd kasteel en het Lutherhuis. Men vindt er standbeelden van *Bach, Luther, Bismarck* en *Fritz Reuter*. Men heeft er onderscheiden inrichtingen van onderwijs, verschillende fabrieken en een levendigen handel. Niet ver van de stad verheft zich de Wartburg (zie aldaar), en veel andere fraaie plekjes in haar nabijheid worden jaarlijks door tal van reizigers bezocht. Zij behoort tot de oudste steden van Thüringen en werd in 1070 door *Lodewijk den Springer* opnieuw en dichter bij den Wartburg gebouwd. Deze laatste was sedert geruimen tijd de zetel der landgraven van Thüringen. Den 1sten Septemper 1810 werd de stad geweldig beschadigd door het springen van eenige Fransche kruitwagens.

Eisenburg is de naam van een Hongaarsch comitaat, hetwelk begrensd wordt door Neder-Oostenrijk, Stiermarken en het Oedenburger, Zalaer en Veszprimer comitaat. Het is een vruchtbare streek, hoewel het door uitloopers der Alpen doorsneden wordt. Men verbouwt er graan, ooft en druiven, bovendien heeft men er goede weilanden en veel vee. Groote eikenwouden geven gelegenheid tot het mesten van een belangrijk aantal varkens. Het telt op 5472 v. km. (1900) 418905 inwoners, verdeeld over 3 steden, 35 vlekken en 607 dorpen. De bevolking bestaat uit Magyaren, Duitschers, Slowaken, Kroaten enz. De hoofdplaats is de stad Steinamanger.

Eisenhut, *Ferencz*, een Hongaarsch schilder, werd den 26sten Januari 1857 te Német-Palanka geboren, studeerde te Weenen onder leiding van *W. Diez* en deed studiereizen naar den Kaukasus, Turkije, Noord-Afrika en Egypte. Aan deze landen ontleende hij de motieven voor zijn schilderstukken, die door scherpe karakteristiek uitmunten. Van de doeken van *Eisenhut*, die te München woont, noemen wij: „Genezing door den Koran", „Dood van den Turkschen Heilige Gül Baba te Ofen" (1883), „Geldwisselaar in Tiflis", „De schriftgeleerde" (1884), „Tatarenschool te Bakoe", „Arabische Hoogeschool", „Slavenhandel", „Goochelaars" (1888), „Geketende slavin in den Harem", „Oorlogsbuit", „Sprookjesvertelster", „Droom" (1891), „Kinderschool te Kaïro" en „Prins Eugenius in den slag bij Jenta" (1897).

Eisenlohr, *Wilhelm*, een Duitsch natuurkundige, werd geboren te Pforzheim den 1sten Januari 1799, studeerde te Heidelberg in de natuurkunde en werd reeds in 1819 leeraar in de wis- en natuurkunde aan het lyceum te Mannheim; in 1840 werd hij in die betrekking verplaatst naar de polytechnische school te Karlsruhe. Vooral heeft hij het stichten van nijverheidsscholen in

Digitized by Google

Baden bevorderd. Het leverde in „Poggendorff's Annalen" een belangrijk opstel over: „Die Wellenlänge der brechbarsten Lichtstrahlen" (1856) en schreef een: „Lehrbuch der Physik", dat in 1876 een 11de uitgave beleefde Hij overleed te Karlsruhe den 10den Juli 1872. —

Eisenlohr, *Jacob Friedrich*, een Duitsch architekt, werd geboren te Lörrach den 23sten November 1805, ontving zijn opleiding aan de bouwkundige school te Karlsruhe, reisde in Italië en werd daarna professor aan genoemde school met den titel van „Baurath". Hij heeft de plannen ontworpen van onderscheiden spoorwegstations in Baden, eenige merkwaardige gebouwen gerestaureerd en onderscheiden geschriften in het licht gegeven, zooals: „Die Ornamentik in ihrer Anwendung auf verschiedene Gegenstände der Bauwerke" (1849—1867), „Mittelalterliche Bauwerke im südwestlichem Deutschland und am Rhein" (1853—1857), „Ausgeführte oder zur Ausführung bestimmte Entwürfe vor Gebäuden verschiedener Gattung" (1852—1859) „Holzbauten des Schwarzwaldes" (1853 enz.) en „Bauverzierungen in Holz zum praktischen Gebrauch" (2de druk, 1868—1878). Hij overleed den 27sten Februari 1854 te Karlsruhe.

Eisenstadt, in het Hongaarsch *Kis-Marton*, vroeger een koninklijke vrijstad in het Hongaarsch comitaat Oedenburg, ligt aan den voet van het Leithagebergte en aan den spoorweg Raab-Ebenfurth en telt (1900) 3067 inwoners. Zij is beroemd door het prachtige kasteel van vorst *Esterhazy*, dat in 1683 gebouwd en in 1805 vergroot werd. Het behoort tot de aanzienlijkste paleizen der Oostenrijksch-Hongaarsche monarchie en is voorzien van een uitgestrekt en heerlijk park, dat zich langs de helling van het Leithagebergte verheft. Men vindt er een der grootste calvariënbergen van Hongarije met een pelgrimskerk, waarin *Joseph Haydn* begraven is, die van 1760 tot 1790 hier koninklijk kapelmeester was.

Eisinga, *Eise*, een Friesch sterrenkundige en de maker van het naar hem genoemde „Planetarium" te Franeker, werd geboren te Dronrijp den 21sten Februari 1744. Zijn vader was wolkammer en tevens een groot vriend van kunst en wetenschap, en de zoon genoot te Franeker van *Willem Wytses* onderwijs in de wis- en sterrenkunde. Later vestigde hij er zich als wolkammer, werd in 1787 lid van het defensiewezen aldaar, doch om staatkundige redenen in 1792 voor 5 jaar uit Friesland verbannen. Hij begaf zich naar Visvliet, doch keerde reeds in 1795 naar Franeker terug, waar hij benoemd werd tot lid van den raad, terwijl hem velerlei betrekkingen werden opgedragen, ook die van ontvanger van 's lands middelen. Wellicht was zulks een gevolg van de uitgave van zijn boekje „De Vriesche koopman, zijnde een uitreekening van alle impositiën en binnenlandsche middelen, vervat in 's landslijst of placcaat enz." (1778). Grooten roem verwierf hij door de vervaardiging van een planetarium. Dit bevat een voorstelling van ons zonnestelsel met de verschillende planeten, die zich aan den zolder van het vertrek met haar natuurlijke omloopstijden rondom de zon bewegen. Behalve een viertal koperen raderen, die hij bij een uurwerkmaker bestelde, is dat geheele kunststuk in 7 jaar door hem zelf vervaardigd. De hoogleeraar *van Swinden* betuigde den schranderen *Eisinga* zijn bewondering en gaf een beschrijving uit van het planetarium, hetwelk later door het rijk is aangekocht. Hij werd benoemd tot broeder der orde van den Nederlandschen Leeuw en overleed den 27sten Augustus 1828.

Eisinga, Stephanus Jeltes, broeder van den voorgaande, onderscheidde zich eveneens door een zeldzamen aanleg voor de wis- en werktuigkunde, vervaardigde fraai teeken- en schrijfwerk en overleed den 27sten Januari 1814, eenige handschriften nalatende, die in de boekerij van het Friesch Genootschap werden geplaatst. Een zoon van laatstgenoemde, *Jelte* genaamd, vervaardigde een astronomisch uurwerk, nam deel aan den veldtocht naar Rusland in 1812 en overleed aan de gevolgen der uitgestane vermoeienissen in het hospitaal te Kauno in Polen.

Eisleben (*Islebia*), een distrikshoofdstad in de Pruisische provincie Saksen, vroeger die van het graafschap Mansfeld, bekend als de plaats, waar *Luther* geboren werd en gestorven is, ligt in de door twee uitloopers van den Harz ingesloten Mansfelder Mulde en aan den spoorweg Halle-Kassel en telt (1905) 25120 inwoners. De stad bezit 6 oude kerken, een koninklijk gymnasium, door *Luther* 2 dagen voor zijn dood gesticht, enz. In haar nabijheid zijn belangrijke koper- en zilvermijnen. Bij herhaling werd zij door oorlog of brand geteisterd. Ook het huis, waar *Luther* het levenslicht aanschouwde, verbrandde in 1689 grootendeels, doch werd weder opgebouwd en tot een school voor behoeftige weezen ingericht. Later is deze in een algemeene school herschapen en met een normaalschool verbonden. Onderscheiden reliquieën van *Luther* zijn aldaar bewaard gebleven.

Eissenhardt, *Johann*, een Duitsch graveur, werd geboren in 1824 te Frankfort aan de Main, bezocht aldaar de school van het Städelsche instituut en oefende zich onder leiding van *Eduard Eugen Schäfer*. Een van zijn eerste gravures was een groep zingende knapen naar een fresco van *Schwind* te Karlsruhe. In 1863 werd hij naar Petersburg ontboden, om het portret te graveeren op de papieren roebels. Vooral het portret van keizerin *Katharina* op de noten van honderd roebels, is uitstekend geslaagd. In 1869 keerde hij naar Frankfort terug en leverde er 50 kleine platen naar doeken van moderne kunstenaars en een groote plaat „Het refectorium" naar *van Muyden*. Verder graveerde hij in opdracht eener vereeniging te Weenen 5 platen uit de galerij *Esterhazy* te Pest en daarna 35 platen uit het museum te Frankfort. In 1886 voltooide hij een groote plaat „De Madonna, omringd door zeven engelen", naar *Sandro Boticelli*. Hij heeft meer dan 200 gravures geleverd. In 1889 tot hoogleeraar benoemd, overleed hij in October 1896.

Eitelberger von Edelberg, *Rudolph*, een Duitsch kunstkenner, werd geboren te Olmütz den 17den April 1817, volbracht zijn studiën in zijn geboortestad en vervolgens te Weenen, waarna hij zich aanvankelijk bezig hield met de journalistiek. In 1847 werd hij leeraar in de kunstgeschiedenis aan de universiteit te Weenen, maar legde zijn betrekking in 1848 neder, om zich met de redactie der „Wiener Zeitung" te belasten. Hij vatte echter in 1850 zijn taak weder op en

Digitized by Google

werd weldra tot professor benoemd. Bij de groote tentoonstellingen te Londen, München en Parijs was hij lid der keizerlijke commissie, en na de tweede tentoonstelling te Londen (1862) werd hij belast met de stichting van een Oostenrijksch museum voor kunst en industrie en met de directie van deze inrichting. In 1871 werd hij tot Hofraad benoemd. Hij overleed den 18den April 1885 te Weenen. Van zijn geschriften noemen wij: „Die Reform des Kunstunterrichts" (1848), „Briefe über die moderne Kunst Frankreichs" (1858), „Bericht über ein archäologischen Ausflug in Ungarn" (1856), „Das bürgerliche Wohnhaus und das Wiener Zinshaus" (1860), alsmede de prachtwerken: „Mittelalteriche Kunstdenkmäler des österreichischen Kaiserstaats" (2 dln., 1858–1860, met medewerking van *Heider* en *Hieser*), „Die mittelalterlichen Kunstdenkmäler Dalmatiens" (1861), „Cividale in Friaul und seine Monumente" (1857), „Die Kunstdenkmäler Friauls" (1859), „Die Kunstdenkmäler des Lombardisch-Venetianischen Königreichs" (1859), „Ueber Spielkarten" (1860), enz. Van zijn in vereeniging met vakgenooten uitgegeven „Quellenschriften für Kunstgeschichte und Kunsttechnik des Mittelalters und der Renaissance" verschenen (1871—1882) 18 dln. Zijn „Gesammelte kunsthistorischen Schriften" verschenen in 1879 in 2 dln.

Ei van Columbus is een spreekwoordelijk geworden uitdrukking voor de eenvoudige oplossing van een oogenschijnlijk moeilijk probleem en vindt zijn oorsprong in een overigens niet bevestigde vertelling van *Benzoni* (Venetië, 1565), volgens welke *Columbus* den gasten op een te zijner eere gegeven feestmaal in 1493 bij den kardinaal *Mendoza*, die zich beroemden, dat zij evengoed de Nieuwe Wereld hadden kunnen ontdekken, verzocht een ei rechtop te zetten en toen zij dit niet konden, het vraagstuk oploste door de punt in te drukken.

Eiwitstoffen (*Albuminaten*, *Proteïnestoffen*) noemt men de uit koolstof, waterstof, stikstof, zuurstof en zwavel bestaande bestanddeelen, die een hoofrol in het organisme van plant en dier spelen en tot dusver nog niet kunstmatig verkregen konden worden. De eiwitstoffen worden in de plant gevormd, waarschijnlijk uit amidoverbindingen. Zij bevinden zich het talrijkst op de plaatsen van den grootsten wasdom, gaan echter van den tijd der zaadvorming af in het zaad over, zoodat de andere deelen arm aan eiwitstoffen worden. Het dier bezit niet het vermogen nieuwe eiwitstoffen te vormen, maar heeft er meer behoefte aan dan de plant en ontleent ze direct daaraan, om ze op verschillende wijzen te vervormen en tot den opbouw van zijn weefsel te gebruiken. Bij de dieren vormen de eiwitstoffen met water het hoofdbestanddeel van het lichaam. Het geheele weefsel bestaat daaruit, zelfs in de beenderen vindt men ze met phosforzure kalk verbonden. De planten vormen eiwitstoffen, de dieren veranderen ze en verbruiken ze, brengen ze tot eenvoudiger verbindingen terug, waarvan de laatste als urine afgescheiden wordt. Zij bestaan in vrijwel constante verhouding uit koolstof (50,5—54,5 %), waterstof (6,9—7,3 %), stikstof (15,5—16,5 %), zuurstof (21—23,5 %) en zwavel (0,8—2,2 %), terwijl sommige ook phosfor (0,4—0,8 %) bevatten. De samenstelling der albuminaten is niet bekend; zij hebben in ieder geval een hoog moleculair gewicht (voor eieralbumine werd de formule $C_{239}H_{368}N_{52}S_2O_{78}$ en het moleculair gewicht 5378 berekend) en een in hooge mate overeenstemmende structuur, daar de gelijkheid van hun chemische verhouding zóó groot is, dat men bijna nooit er aan behoeft te twijfelen, of een stof al dan niet tot de groep behoort. De afzonderlijke albuminaten vertoonen weinig kenmerkende eigenschappen, zij zijn ten deele zeer gemakkelijk te ontbinden en daardoor moeilijk zuiver te verkrijgen. Zij zijn amorf, dikwijls doorschijnend als hoorn, maar er komen in flink groeiende plantendeelen ook gekristalliseerde eiwitlichaampjes voor, en haemoglobine, kippeneiwit en serumalbumine kunnen gekristalliseerd bewaard worden. Alle albuminaten zijn reuk- en smaakloos. Sommige zijn in water oplosbaar, de waterachtige oplossing is een weinig taai, schuimt sterk, dringt niet door dierlijke huid of perkament en reageert neutraal. Andere lossen slechts in water op, dat zouten, zuren of alkaliën bevat, alle echter in een oplossing van kali- en natriumloog en in geconcentreerde mineraalzuren. Zij worden uit een azijnzure oplossing neergeslagen door looizuren of ferrocyankali, uit een zoutzure door phosforwolframzuren, uit een neutrale of zure door loodazijn of ammoniak, verder door geconcentreerd salpeterzuur in overvloedige oplossing en uit een azijnzure of zoutzure oplossing door verzadiging daarvan met keukenzout, ammonium-, natrium- en magnesiumsulfaat. Uit een neutrale of zeer zwakke zuuroplossing scheiden de eiwitstoffen zich bij verhitting af. De oplossing coaguleert, terwijl de albuminaten in een onoplosbare modificatie overgaan. In verscheiden albuminaten kan waterstof door halogeen vervangen worden.

Joodeiwitten komen in de schildklier der gewervelde dieren, ook in het kalkskelet van sponsen en koralen voor. Zij bevatten 6—12 % jodium, vormen een bruin, los poeder, lossen niet in water, alkohol en aether op, zeer gemakkelijk daarentegen in alkaliën en koolzure alkaliën en worden gedeeltelijk, evenals overeenkomstige broomverbindingen, in de geneeskunde gebruikt. Verschillende albuminaten verbinden zich met zuren en basen (acidalbumine en alkalialbumine); bij sterkere inwerking van zuren of alkaliën vormen zij talrijke ontledingsprodukten, in de eerste plaats albumosen, dan peptonen (die ook in het darmkanaal gevormd worden) en vervolgens talrijke andere ontledingsprodukten. De eiwitstoffen verrotten gemakkelijk, en hierbij worden, evenals bij het smelten met bijtende kali, verschillende der genoemde stoffen, alsook indol, skatol, phenyl en oxyphenyl azijnzuur, azijnzuur, boterzuur, baldriaanzuur, barnsteenzuur enz. gevormd. Bij verhitting zetten de eiwitstoffen zich uit en ontwikkelen den reuk van gezengde haren. Bij droge destillatie geven zij empyreumatische oliën en koolzuur ammoniak benevens brandbare gassen. Eiwit geeft met kaliloog en kopersulfaat een violette of roode kleur. Deze reactie heeft het gemeen met biureet, een derivaat van pisstof, en daar in het organisme bijna alle stikstof in pisstof overgaat, moet ergens in het eiwitmolecuul een biureetachtige verbinding aanwezig zijn.

Digitized by Google

Met *Millon's* reagens geeft eiwit een violetroode kleur, evenals de gehydroxyleerde benzolverbindingen en haar derivaten. Daar nu de albuminaten bij de splitsing veel tyrosine leveren, moet men in het eiwitmolecuul een tyrosinachtig atoomcomplex veronderstellen. Andere reacties duiden op een suikerachtig atoomcomplex. Van het zwavelgehalte van het eiwit kan juist de helft als zwavelwaterstof worden afgescheiden, hetgeen op verschillende verbindingen van de in het molecuul aanwezige zwavelatomen wijst. Tenslotte wordt het eiwit door dezelfde reagentia als het alkaloïd neergeslagen, hetgeen de aanwezigheid van basische atoomcomplexen doet veronderstellen. Bij de splitsing van eiwit ontstaan aliphatische monamidozuren (glykokol, leucine, monamidovaleriaanzuur, asparagienzuur, glumatienzuur), aromatische produkten (tyrosien, indol en skatol), zwavelhoudende stoffen, een koolhydraat en sterk basische stoffen (lysien, argimien, histidien).

Talrijke albumosen, die door de spijsvertering ontstaan zijn, het nukleophiston uit de leukocyten van de thymusklier en protamine werken, in het bloed gebracht, vergiftig; ook het ricine uit ricinuszaden en het abrine zijn sterke bloedvergiften.

Men verdeelt de eiwitstoffen in 1° eigenlijke albuminaten: *a.* albuminen; serumalbumine, eieralbumine, melkalbumine; *b.* globulinen: serum-, eier-, melk-, cel- en plantenglobuline; *c.* coaguleerende eiwitten: fibrinogeen, myosien, myogeen, lijmproteïne; *d.* nukleoalbumine: caseïne, vitelline, phytovitelline, nukleoalbumine van het celprotoplasma, slijmachtige nukleoalbumine; 2° omzettingsprodukten: *a.* gedenatureerd eiwit, aciedalbumine en alkaliealbuminaten, albumosen, peptonen en verwante stoffen; 3° proteïden: *a.* nukleoproteïden, verbindingen van nukleïenzuur met histon, protamine en andere eiwitten; *b.* haemoglobine, verbindingen van haematine met histon; *c.* glykoproteïde, verbindingen van eiwit met glykosamien en andere koolhydraten, mucienen, mukoïden en helikoproteïde; 4° albuminoïden: kollageen, keratine, elastine, spongine, fibroene enz., amyloïde, albumoïde, verfstoffen, die uit eiwit ontstaan.

Daar voor de eiwitstoffen, in vergelijking met andere voedingsstoffen, het stikstofgehalte kenmerkend is, spreekt men dikwijls van de groote waarde van stikstof of stikstofhoudende stoffen voor de voeding, en veronderstelt daarbij, dat de stikstof in den vorm van eiwitlichaampjes aanwezig is. Men bepaalt ook het gehalte van plantaardige en dierlijke stoffen aan stikstof en berekent daaruit het gehalte aan eiwit, dat echter op die wijze altijd te hoog berekend wordt, omdat de plantaardige en dierlijke stoffen ook andere stikstofachtige verbindingen (bijv. amidostoffen) bevatten.

Ejaleet, is evenals het oorspronkelijk van dezelfde beteekenis zijnde *vilajet*, een Arabisch woord, dat *gewest* beteekent. Aldus noemt men in Turkije de groote provinciën of gouvernementen. Men verdeelt een ejaleet in *livas* — voorheen *sandsjaks* — of arrondissementen — en deze weder in *kazas* of kantons. De bestuurder van een ejaleet draagt den titel van *vali* (gouverneur-generaal), die der livas dien van *kaimakam* (luitenant-gouverneur) en die der kasas dien van *moedir*. Veelal wordt een pasja tot vali benoemd, waarom men zulk een gewest ook wel met den naam van *pasjalick* bestempelt.

Ejector is een toestel, waarbij evenals bij een injector (zie aldaar), een straal water voortgedreven wordt door de levende kracht van den stoom. Hij werkt echter veel schadelijker dan laatstgenoemde, daar de latente warmte van den stoom totaal verloren gaat, terwijl bij den injector het voedingswater in temperatuur stijgt. Om de eenvoudigheid van samenstelling worden zij vooral op schepen gebruikt voor werk van korten duur, zooals het verwijderen van asch (zie *Aschejector*), als lens- en lekpompen, als het schip stil ligt. Ook worden zij, door lucht gedreven, gebruikt ter voortbeweging van zand in de zandstraalmachines (zie aldaar).

Ejoeb Khan, een jongere zoon van den emir *Scher Ali* van Afghanistan en een broeder van *Jakoeb Khan*, welke laatste door de Britsche regeering den 26sten Mei 1879 bij den vrede van Gandamak als heerscher van Afghanistan was erkend, maar tegen het einde van dat jaar wegens het vermoorden van een Britsch gezantschap vervallen werd verklaard van den troon, werd door zijn vader als stadhouder naar Herat gezonden. Hij was een heftig vijand der Engelschen, en daar hij over 12000 ongeregelde ruiters en 40 stukken geschut beschikken kon, veel aanhangers had en door zijn schoonvader *Mir Baba*, khan van Badachsjan, ondersteund werd, riep hij kort voor den tijd, waarop *Abd-oer-Rhamân* als emir naar Afghanistan zou vertrekken, de bewoners van dit gewest op, om zich tegen de Engelschen te verzetten. Hij trok over Girisjk naar Kandahar en bracht den 27sten Juli 1880 aan generaal *Burrow* een gevoelige nederlaag toe, waarna hij Kandahar belegerde. Hij moest echter den 3den September het onderspit delven voor generaal *Roberts*, waarna hij de vlucht nam met achterlating van zijn geschut. In Augustus 1881 trok hij nogmaals naar Kandahar en maakte zich meester van de stad, maar werd den 22sten September van dat jaar door *Abd-oer-Rhamân* geslagen, zoodat hij naar Herat de wijk moest nemen. Na ook daaruit verdreven te zijn, vluchtte hij naar Perzië en leefde, door de Perzische regeering bewaakt, tot 1887 in Teheran. Een poging om met zijn ouden veldheer *Fachroellah Khan* en een kleine schaar getrouwen tijdens den Ghilsai opstand (1888) Herat te veroveren, mislukte door de gevangenneming van *Ejoeb* bij Meschhed. Aan de Engelschen overgeleverd, werd hij in Rawalpindi opgesloten.

Ekama, *Henri*, een Nederlandsch meteoroloog, werd in 1858 te Haarlem geboren, studeerde te Leiden in de wis- en natuurkunde en nam als doctorandus deel aan de Noordpool-expeditie van de „Varna" in 1882/83. Bij zijn terugkeer behaalde hij den doctorsgraad in de wis- en natuurkunde met een proefschrift, getiteld „Mijne waarnemingen omtrent den halo, verricht in de Kara-Zee" (1884). Verder was hij van 1884—1887 leeraar aan de hoogere burgerschool te Schiedam en van 1887—1893 te Amersfoort. In 1894 werd hij benoemd tot directeur der afdeeling waarnemingen te land aan het Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch Instituut thans te den Bilt, welk ambt hij nog heden vervult.

Digitized by Google

Ekbatana. Zie *Ecbatana.*

Ekkehard van Aura (Uraugiensis), een Middeleeuwsch kroniekschrijver en Benedictijner monnik, ondernam een kruistocht, werd in 1108 abt van het klooster Aura aan de Frankische Saale bij Kissingen en schreef een groote, zorgvuldig bewerkte en meermalen omgewerkte wereldkroniek tot 1125, een der beste, waarvan het laatste deel de geschiedenis van dien tijd uitvoerig behandelt. Zij werd door vele kroniekschrijvers voortgezet, o. a. door *Konrad von Lichtevan* (zie aldaar) en uitgegeven door *Waitz* in de „Monumenta Germaniae historica. Scriptores" (Leipzig, 1893).

Ekklesia (Grieksch = volksverzameling) was vooral te Athene van gewicht, waar zij, als de verzamelde *demos* (volk), de volle souvereiniteit bezat en slechts door de wetten beperkt werd. Ieder burger boven 20 jaar kon er aan deelnemen en ontving daarvoor sedert *Perikles* het *ekklesiastikon* (een daggeld van 1, later meer obolen). Voor sommige besluiten moesten minstens 6000 burgers aanwezig zijn. De ekklesia werd op de markt, op den Pnyx, later in een theater gehouden, in het begin slechts 4 maal, later meer dan 40 maal per jaar. De stemming geschiedde door het opsteken van handen of door stemtafeltjes en steentjes; het *psephisma* (besluit) werd meestal in steen gehouwen. In de Atheensche ekklesia werden openbare en staatszaken behandeld. Te Sparta was de ekklesia van veel minder beteekenis.

In navolging van de Alexandrijnsche vertaling, die door ekklesia het Hebreeuwsche „gemeente" weer gaf, gebruiken de Nieuw-Testamentische schrijvers het woord ekklesia voor kerk. Van daar de uitdrukkingen: *Ecclesia filia* (*filialis*) = dochterkerk; *ecclesia mater* = moederkerk; *ecclesia militans* = de strijdende kerk; *ecclesia pressa* = de onderdrukte kerk en *ecclesia triumphans* = de zegevierende kerk.

Ekster behoort tot de orde der *Zangvogels* (*Oscines*), tot de familie der *Raven* (*Corvinae*) en tot het geslacht *Ekster* (*Pica*), dat zich door korte en ronde vleugels, door een zeer langen staart, een krachtigen snavel en een met borstels bedekten neus onderscheidt. Men kent den ekster (*Pica caudata Ray*) aan den blauwen en groenen metaalglans der rugvederen, aan zijn witte schouders en witten buik, aan de witte binnenzijde der slagpennen en aan zijn langen staart. Hij vliegt vrij moeilijk, doch huppelt los en bevallig over den grond. Met uitzondering der keerkringen is hij over geheel Europa en Azië verspreid. Daar schreeuwt en schettert hij den geheelen dag en zoekt larven, wormen enz., terwijl hij zich ook van muizen en kleine vogels meester maakt. Hij vergast zich aan graan en vruchten en sleept gaarne, evenals de raven, allerlei blinkende voorwerpen naar zijn nest. Daar hij steeds oorlog voert tegen de insektenetende vogels, moet hij meer nadeelig dan voordeelig genoemd worden.

In Februari beginnen de eksters reeds hun nest te bouwen in de hoogste boomen, waar zij zelfs voor een schot hagel veilig zijn. Zij vervaardigen het van rijs en doornen, samengebakken met leem en aarde, terwijl zij den wand naar de zijde van den heerschenden wind wat hooger optrekken en de opening ter zijde aanbrengen. Daarna bekleeden zij de binnenzijde met haar, vederen, wol, katoen en mos, en vervolgens worden 7—9 groenachtige, bruin gestippelde eieren gelegd, waarop het wijfje 3 weken zit te broeden. Het mannetje bewaakt inmiddels het nest en verdedigt het tegen elken aanval. Deze vogel is listig, kan gemakkelijk tam gemaakt worden en leert zelfs praten, evenals de raaf en de papegaai.

Ekster (Corvus Tisa).

Eksteroog. Zie *Eelt.*

Ekwall, *Knut*, een Zweedsch schilder, geboren den 3den April 1843 te Saby (provincie Småland), bezocht van 1860—1866 de kunstacademie te Stockholm, hield zich bezig met de houtsnijkunst en vertrok in 1870 naar Duitschland, waar hij eerst in München, daarna in Leipzig leefde en zich vooral door illustraties in tijdschriften bekend maakte. Toen vestigde hij zich te Berlijn, waar hij o. a. de volgende stukken schilderde: „Na middernacht", „Terugkeer van den zeeman", „Na het bad", „De Berlijnsche brandweer", „Lendemain", „Slotaccoord" (1881), „Het eerste bal" (1884) en de 12 teekeningen voor de „Frithjofssage" (München, (1880). Ook schilderde hij talrijke portretten. In 1888 keerde hij naar zijn geboorteplaats terug, waar hij te Rommanö bij Tranas woont en als portret-, genre- en landschapschilder werkzaam is. Van zijn overige werken verdienen nog vermelding: „Stella polaris", „Loods en zeemeermin" en „Na het diner".

El is de naam van een oude Nederlandsche lengtemaat, gewoonlijk gelijkgesteld met 69 cm. Vroeger werd de benaming el ook voor meter gebruikt.

Elaeagneeën is de naam van een tweezaadlobbige plantenfamilie, die verwant is aan de *Thymelaceeën* en *Proteaceeën*. Zij omvat boomen en heesters met de navolgende kenmerken: de bladeren zijn afwisselend of tegenovergesteld en aan de benedenzijde met kleine, stervormige, zilverkleurige schubben bedekt. Het bloemdek is 2-, 4- of 5-lobbig en heeft in zijn keel 4 of 8 meeldraden met 2-hokkige helmknoppen. Het vruchtbeginsel is vrij en éénhokkig en bevat een omgekeerden zaadknop, dicht bij den voet van het vruchtbeginsel geplaatst. De vrucht, door den

Digitized by Google

vleezig geworden voet van het bloemdek omgeven, is éénzadig; de kiem bevindt zich in de as van het niet zeer vleezig kiemwit. Hiertoe behooren de geslachten *Elaeagnus*, *Hippophaë*, *Shepherdia* en *Conuleum*.

Elaeagnus *L.* of *Oleaster* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Elaeagneeën*. Het onderscheidt zich door een klokvormig, viervormig, gekleurd bloemdek, 4 of 5 meeldraden, een knopvormigen stempel en een valsche, eivormige, éénzadige steenvrucht. Het omvat kleine boomen met afwisselende bladeren en okselstandige bloemen en groeit in de warme gewesten van Europa, Azië en Amerika. De zoogenaamde *wilde olijfboom* (E. angustifolia *L.*) wordt 5 tot 7 m. hoog en zoo dik als een arm, maar vertoont zich op vele plaatsen in de gedaante van een heester. Men vindt hem aan de Middellandsche Zee en in het Oosten, terwijl men in Bohemen er kleine boomgaarden van aanlegt. De jonge takken zijn glanzig en zilverkleurig, de bloemen van buiten met zilverkleurige schubben bedekt en van binnen geel. De gele, ovale steenvrucht met zoetachtig vleesch wordt bij ons zelden rijp. Takken en bladeren leveren een bruine kleurstof. De *Amerikaansche zilverboom* (*E. argentea*) bezit bruine, aanvankelijk met bronskleurige schubben bedekte takken en elliptische, zilverkleurige bladeren.

Elaeïs *L.* of *oliepalm* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Palmen*. Het onderscheidt zich door tot afzonderlijke kolven vereenigde, mannelijk een vrouwelijke, 6-bladerige, papierachtige, gele bloemen, een dubbele bloemscheede en een oliehoudende, vezelige vrucht. Het omvat palmen met een vrij dikken, met lidteekenen bedekten, veelal nederliggenden tronk en stekelige bladstelen. Tot de soorten behoort *E. guineensis Jacq.*, van Guinea afkomstig en naar Brazilië en West-Indië overgebracht. Deze boom wordt 10 m. hoog, heeft bladeren ter lengte van 5 m. en bezit opstaande, in 80 of 90 takken verdeelde aren met kleine bloemen, die sterk naar anijs rieken. Aan zulk een aar, die wel eens een gewicht heeft van 20 kg., hangen 600 of 800 vruchten ter grootte van een duivenei. Deze zijn geelachtig-rood, gevlekt, naar viooltjes riekend en zoo vol olie, dat men er deze met de vingers kan uitpersen. Zij wordt bij het bereiden van spijs, als brandstof, tot het zalven der huid en vooral tot het vervaardigen van zeep aangewend, waarom zij tot de belangrijkste handelsartikelen behoort. Zij heeft de gedaante van een boterachtig, geel vet, dat bij 37° C. smelt en bij een langaanhoudende verhitting tot 100° C. wit wordt.

Elaeocarpus *L.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Tiliaceeën*. Het onderscheidt zich door een 4- of 5-bladerigen kelk en een 4- of 5-bladerige bloemkroon met wigvormige, aan den rand in 3—5 smalle slippen verdeelde bloembladeren en door 15 en meer elsvormige meeldraden, voorzien van lange, smalle helmknoppen, die zich aan den top met een gaatje openen. Het ongesteelde, 3—5 hokkige vruchtbeginsel is aan den voet door een schijf omringd en bevat in elk hokje 2—4 hangende, omgekeerde eitjes. De steenvrucht met een wrattige schil heeft 3—5 éénzadige hokjes en is zelden éénhokkig en éénzadig. De platte, langwerpige zaadlobben vereenigen zich in de kiem, die kiemwit bevat, en het worteltje ligt aan de bovenzijde. Het omvat boomen en heesters met kleine, welriekende bloemen. Van de soorten vermelden wij *E. malabaricus L.* (*E. Perim-Kara Dec.*), een grooten, dikken boom op Malabar met spits-lancetvormige, getande bladeren en op olijven gelijkende vruchten, die rauw en ook ingemaakt met azijn en suiker worden genuttigd ter bevordering der spijsvertering. *E. serratus L.* is een dikke boom met spits-elliptische, onbehaarde, getande bladeren, witte bloemtrossen en blauwe, speceerijachtige vruchten. *E. Ganitrus Roxb.* draagt vruchten met wratachtige steenkernen, waarvan halsketens, armbanden enz. vervaardigd worden — en *E. cyaneus Sims.*, in Nieuw-Zuid-Wales groeiende, draagt trosvormige, hangende, witte bloemen en blauwe vruchten ter grootte van kersen. De boomen van dit geslacht, die in den Indischen Archipel groeien, zijn onder den naam van *genitri*boomen bekend. Hun sappig vruchtbekleedsel is een uitgezochte lekkernij voor den kalong (*Pteropus edulis L.*).

Elaeocoeca *Commers* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Rutaceeën*. Het onderscheidt zich door een buisvormigen, 3-spletigen kelk, 5 bloembladeren, dubbel zoo lang als de kelk, met een dakpanvormige bloemplooiing, 10—12 aan den voet vereenigde meeldraden, waarvan de 5 buitenste korter zijn, met binnenwaarts gebogen helmknoppen, van welke 2 der bovenste meestal mislukt zijn, een vruchtbeginsel met 3—5 elk een eitje bevattende hokjes en even zooveel bijna ongesteelde stempels, en een 3- tot 5-hokkige, vezelig-vleezige vrucht. — *E. cordata L.* (*Dryandra cordata Thunb.*) is een boom met hartvormige bladeren en okselstandige aren. Hij is afkomstig uit Japan en wordt aangeplant op Mauritius, waar men uit de vruchten, zoo groot als hazelnoten, olie perst. — *E. montana Commers*, is een groote boom in de bergwouden van China en Cochin-China met bloemtrossen en spits-ovale, hartvormige bladeren, alsook met oliehoudende vruchten.

Elaeodendron *Jacq.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Rhamneeën*. Het onderscheidt zich door twee- en éénslachtige bloemen met een kleinen, 4- of 5-lobbigen kelk, 4 of 5 bloembladeren en meeldraden, een korten stamper en een 2- tot 5-hokkige, 1- of 2-zadige vrucht. Het omvat heesters en kleine boomen, die in de keerkringslanden groeien. Van de soorten vindt men *E. australe Vent.* uit Australië — *E. orientale Jacq.* uit Madagascar — *E. glaucum Jacq.* uit Ceylon in onze warme kassen.

Elaeopten. Zie *Aetherische oliën.*

Elaïdine, $C_3H_5O_3(C_{18}H_{33}O)_3$, is het produkt der werking van salpeterigzuur op vette, niet-drogende oliën. De oleïne wordt daarbij in elaïdine omgezet. Daarom stollen vette, niet drogende oliën, wanneer men ze vermengt met salpeterigzuur; het tijdstip na de menging, waarop die vastwording plaats grijpt, is echter afhankelijk van de verhouding van het zuur en de olie. Een kleine hoeveelheid salpeterigzuur kan veel oleïne in elaïdine veranderen. Salpeterigzuurkwik heeft bovendien, behalve op ricinusolie, dezelfde werking. Om zuivere elaïdine te verkrijgen, verwarmt men 1 deel salpeterzuurlood in een retort, ter-

Digitized by Google

wijl in den ontvanger een deel salpeterzuur (soortelijk gewicht 1,35) aanwezig is en vermengt 1 deel van het destillaat met 10 deelen olijfolie. Na aanhoudend schudden begint de olijfolie te stollen en ontstaat er een geleiachtige, weeke massa, die, na ze te hebben gewasschen met alkohol, wit wordt en na een persing tusschen filtreerpapier uit aether omgekristalliseerd kan worden. Deze elaïdine smelt bij 32°, lost moeielijk op in alkohol, maar gemakkelijk in aether en kan met alkaliën en metaaloxyden verzeept worden.

De bestanddeelen van elaïdine zijn volkomen dezelfde als die van oleïne. Elaïdine, vermengd met de overige bestanddeelen van het vet en met andere zelfstandigheden, is het *Adeps oxygenatus sive nitricus* of het *Unguentum oxygenatum* der apotheek.

Elaïdinezuur, $C_{18}H_{34}O_2$, het produkt der werking van salpeterigzuur op oleïnezuur, ontstaat, hoewel niet zuiver, wanneer men elaïdine (zie aldaar) verzeept en de zuren door een mineraalzuur uit de gevormde zeep afscheidt. Men verkrijgt het in zuiveren toestand, wanneer men salpeterigzuur uit stijfsel en salpeterzuur ontwikkelt en dit door oleïnezuur leidt. De gestolde kristallijne massa wordt met warm water gewasschen en in alkohol opgelost. Bij de afkoeling kristalliseert het elaïdinezuur in schubbetjes en kan door uitpersing geheel en al gezuiverd worden. In de kaarsenfabrieken scheidt men de vloeibare vetten van de vaste door ze in ruwen toestand te persen, of ook door het uitpersen der zuren, door ontleding der vetten verkregen. De hierdoor verkregen oleïne of het oleïnezuur wordt, als onbruikbaar in dien toestand, door middel van salpeterigzuur in elaïdine en elaïdinezuur veranderd. Dit geschiedt volgens *Morfit* door het vetzuur, door stoom verhit en tot verwijdering van zwavelzuur met eenig soda vermengd, ten bedrage van 2000 gewichtsdeelen met 81 gewichtsdeelen salpeterzuur en $31^1/_2$ gewichtsdeelen stroop zoolang te verwarmen, totdat zich roode dampen ontwikkelen, waarna men er een oplossing van 40—50 gewichtsdeelen azijnzuur ammonium in 4- tot 5000 gewichtsdeelen water bijvoegt. Gedurende deze bereiding en de 2 daarop volgende uren moet deze massa sterk omgeroerd worden, waarna men ze met rust laat, in flesschen doet en laat afkoelen. Zij vormt hierin een parelkleurige, glanzige, kristallijne stof, die bij 51° C. smelt, in alkohol en aether, maar niet in water oplost en gedeeltelijk zonder ontleding te ondergaan gedestilleerd kan worden. Blijft zij eenigen tijd op 65° C., dan onttrekt zij zuurstof aan de lucht, blijft bij afkoeling vloeibaar en wordt zelfs door een behandeling met salpeterigzuur niet weder vast. Smelt men ze met kaliumhydroxyde, dan ontwikkelt zich waterstof, en er ontstaan palmitinezuur en azijnzuur. Het elaïdinezuur is een isomeer van oleïnezuur, en hun zouten hebben dezelfde samenstelling; zij kristalliseeren in glanzige blaadjes of slaan als een witte zelfstandigheid neder. De elaïdine is een uitstekende grondstof voor de vervaardiging van zeep en kaarsen. De elaïdinezeep komt sterk overeen met de talgzeep. Dikwijls behandelt men ook talg met salpeterigzuur, om oleïne in elaïdine om te zetten, ten einde hierdoor de talg harder te maken, alzoo meer geschikt voor het vervaardigen van kaarsen.

Elam (vergrieksecht *Elymais*, Babylonisch-Assyrisch *Elamtu*), heette het land en rijk ten O. van den benedenloop van den Tigris, ten Z. van Medië, ten N. van de Perzische Golf, met inbegrip der berglanden, ten N. en O. van deze vlakte, welke de eigenlijke Elamitsche kern-provincies vormden (in het Semietisch beteekent elam hoogland). De groote vlakte aan den Tigris, Eulaeus en Choaspes, waarin de zeer oude hoofdstad Susa (zie aldaar) van het Elamitische rijk gelegen was, werd in Babylonisch-Assyrischen tijd door een talrijke Semietische bevolking bewoond, terwijl daarentegen het Elamitische volk en de Elamitische koningen geen Semieten waren. In den tijd der Grieksche heerschappij noemde men de Elamitische laagvlakte naar de hoofdstad van het land Susiana, welke bij de latere aardrijkskundigen gebruikelijk gebleven is; de oude Grieken (*Herodotus*) noemen haar Kissia; een derde naam Elymais, dien de Grieksche schrijvers nu eens voor het geheele laagland, dan weer alleen voor het aan zee grenzende Z. stuk gebruiken, heeft betrekking op het Semietische Elam. De oud-Perzische naam Uvadsja, waaruit het tegenwoordige Chusistan ontstaan is, was oorspronkelijk de naam van een enkel volk, n.l. de Uziërs (Oxiërs) der klassieke schrijvers. De Elamieten zelf noemden hun geheele land (gebergte en laagland samen) Apirti (Alpirti, Altupirti), en wel schijnt het eigenlijke stam- en kernland het distrikt der stad Ansjan (Ansan, waarschijnlijk in de vlakte van Mal-Amir) te zijn geweest. Het rijk Elam wordt in de spijkerschriftliteratuur reeds omstreeks 2700 v. Chr. genoemd.

Godin uit Elam
(bas-reliëf van het museum te Gizeh).

Elam was niet alleen een zeer oud, maar tevens een zeer machtig rijk, bewoond door een zeer krijgshaftig, beschaafd volk en in het bezit van vele hulpbronnen. Zelfs de macht der *Sargoniden* (vooral die van *Sargon* en *Sanherib*) kon tegen Elam, den bondgenoot der Babyloniërs tegen Assur, niets van beteekenis uitrichten.

Eerst aan *Asurbanipal* gelukte het (tusschen 645 en 640) Susa te veroveren en gedeeltelijk te verwoesten. Wel werd Susa spoedig weer opgebouwd, maar het Elamitische rijk had een knak gekregen en werd spoedig daarop een gemakkelijke buit der Mediërs en Perzen, welke laatstgenoemden spoedig Anschan ver-

Digitized by Google

overden, en na den val van Ecbatana behoorde het uitsluitend aan de Perzen. In den Bijbel komen de Elamiten voor als knappe boogschutters, zoo ook bij de klassieke schrijvers en in de spijkerinscripties.

El Amarna. Zie *Amarna*.

Eland (*Cervus alces*) is de naam van een herkauwend dier, dat tot de familie der *Geweidragenden* (*Cervina*) en tot het geslacht *Hert* (*Cervus*) behoort. De eland is de grootste hertensoort van Europa, en deze onderscheidt zich zoozeer door het gemis van hoektanden en door een eigenaardig gewei, dat vele dierkundigen haar tot een afzonderlijk geslacht hebben willen verheffen. Hij heeft een dicht-behaarde, eeltachtige bovenlip, breede, schopvormige horens, een dikken hals met een langen baard, lange manen en golvend haar, dat in den zomer bruin en in den winter grijs is. Zijn plomp, gedrongen lichaam staat op hooge en geenszins fraaie pooten. Hij wordt 2,5 m. lang en 2 m. hoog, en is veel grooter dan het edelhert.

Kop van den eland.

In vroeger tijd bewoonde de eland overal de uitgestrekte wouden van Middel-Europa, doch thans vindt men hem alleen langs de oostelijke en zuidelijke kusten der Oostzee, van Pommeren tot in Finland, terwijl hij in Zweden tot de zeldzaamheden behoort. De Noord-Amerikaansche eland schijnt een verscheidenheid van deze soort en geen afzonderlijke soort te wezen. De eland leeft in troepen, die door een krachtigen mannetjes-eland worden aangevoerd, en voedt zich vooral met den bast van loofboomen, met de knoppen van naaldboomen en met gras en riet. In April werpt het wijfje een of twee jongen. Hij is dus zeer schadelijk voor de bosschen. Des zomers liggen deze dieren veelal gedurende den warmsten tijd van den dag tot aan den hals in het slijk der moerassen. Niet licht laten zij zich verrassen door den jager.

Het vleesch van den eland heeft veel overeenkomst met dat der herten. Het leder is nog dichter en tevens zachter, terwijl het gewei en de beenderen zeer hard zijn, zoodat deze laatste als ivoor worden bewerkt. Het geheele dier weegt wel eens 500 kg.

Eland, *Cornelis*, een Nederlandsch krijgskundige, oud-minister van Oorlog, werd in 1855 te Klundert geboren en ontving zijn opleiding aan de Koninklijke Militaire Academie te Breda. In het jaar 1858 werd hij bevorderd tot 2de luitenant bij de genie en sedert klom hij geregeld op en werd kapitein in 1868, kwam in 1872 bij den generalen staf als leeraar aan de stafschool, verwisselde dit ambt met dat van directeur van de 2de afdeeling der krijgsschool, kwam in 1891 weer bij den generalen staf terug en werd in 1894 aangesteld tot generaal-majoor, commandant der stelling Amsterdam. Zijn benoeming tot luitenant-generaal volgde vier jaar later, nadat hij den 26sten Juli 1897 reeds in het kabinet *Pierson-Borgesius* de portefeuille van Oorlog had aanvaard. De wet op den persoonlijken dienstplicht kwam onder zijn beheer in werking. Een tweede wet, die beoogde de jaarlijksche lichting der militie tot een hooger cijfer op te voeren, maar welke het parlement in principiëele kwesties wilde veranderen, noopte hem tot ontslagaanvrage, en hij werd vervangen door generaal *Kool*, die de wet met zeer geringe wijziging wist te doen aannemen.

Ook als schrijver over krijgskundige kwesties heeft generaal *Eland* zich naam gemaakt. Van zijn hand verschenen afzonderlijk: „Beginselen der duurzame versterkingskunst" (1874), „Beginselen der veldversterkingskunst" (1870), „De ontworpen verbindingen voor het Noordzeekanaal met den Boven-Rijn" (1881), „Het gebruik van spoorwegen en telegrafen voor militaire doeleinden" (1877) en „Welk stelsel van bevestiging verdient voor forten in den regel de voorkeur" (1878).

Elandslaagte is een plaatsje in het Noorden der Britsche kolonie in Natal, ten N.O. van Ladysmith, niet ver van den rechteroever der van de Drakenbergen komende Zondagsrivier, een linker bijrivier van de Toegela en aan de spoorlijn Durban—Ladysmith—Johannesburg. In den Zuid-Afrikaanschen oorlog leden de Boeren hier den 21sten October 1899 een nederlaag.

Elasmobranchii of *Chondropterygii*. Zie *Kraakbeenvinnigen*.

Elasmotherium is de naam van een zoogdier uit et diluviale tijdperk, volgens *Fischer von Waldheim* een plaats innemend tusschen den rhinoceros en den olifant. Een halve onderkaak van dit dier werd in het begin der vorige eeuw gevonden en later hier en daar geringe overblijfselen in Hongarije, op Sicilië, aan den Rijn en in verschillende gewesten van Rusland; eerst in 1878 vond men in de Wolga een goed bewaarden schedel. Hij heeft op het voorhoofd een halfbolvormigen beenknobbel met een omvang van meer dan 1 m. en een hoogte van 1;3 m., vermoedelijk gedurende het leven voorzien van een hoorn of van twee hoorns. Van voren gelijkt de schedel op dien van een paard, maar van achteren op dien van uitgestorven geslachten van den rhinoceros. De tanden zijn evenwel geheel anders gevormd; zij bestaan uit gewonden plooien van glazuur. Het

Digitized by Google

dier had vermoedelijk een lengte van 4 tot 5 m. De neus was smaller, maar de oogen waren grooter dan die van den rhinoceros. Het elasmotherium was voorheen over het grootste gedeelte van Europa verspreid en leefde waarschijnlijk ook in Azië, vermoedelijk als een tijdgenoot van den mensch uit het steenen tijdperk.

Elasticiteit. Zie *Veerkracht.*

Elasticiteitscoëfficient. Zie *Veerkracht.*

Elastine is de grondstof van het dierlijk weefsel, dat in banden, spierscheeden enz. voorkomt. Het vormt na de reiniging met water, alkohol enz. een brooze, geelachtige, vezelachtige massa, die in water opzwelt en daardoor volkomen elastisch wordt, maar zelfs bij langdurig koken nooit in lijm overgaat en daardoor zich vooral van de lijmvormende stoffen onderscheidt. Een mengsel van pepsine en zoutzuur verandert het, evenals ook, trypsine langzaam in albumosen. Door honden wordt het bijna geheel verteerd. Het behoort tot de albuminoïden, is rijk aan koolstof, arm aan zwavel en levert bij behandeling met zoutzuur veel leucine en zeer weinig tyrosine.

Elastische nawerking is de eigenschap der vaste lichamen, om bij het aangrijpen van uitwendige krachten (rekking, buiging, torsie) niet oogenblikkelijk in den daarvan afhankelijken evenwichtstoestand te komen, doch eerst na verloop van tijd, terwijl bij voortdurend werkende uitwendige krachten de lichamen nog verdere veranderingen ondergaan. Nadat deze uitwendige krachten hebben opgehouden te werken, keert het lichaam niet onmiddellijk, doch eerst langzamerhand in den oorspronkelijken stand terug. De snelheid, waarmede de deeltjes in hun evenwichtstoestand terugkeeren, is bij gelijke verschuiving niet steeds gelijk, maar afhankelijk van den tijd, welken de verschuiving (bijv. torsie) geduurd heeft. Heeft men een draad getordeerd, zoodat nawerking plaats heeft, dan zullen door een tegengestelde torsie de deeltjes niet op dezelfde wijze verschoven worden, alsof men den niet getordeerden draad dezelfde torsie (tegengestelde) had gegeven, maar de nawerking van de eerste torsie komt na het ophouden der tweede torsie en de weer daarmede samenhangende nawerking aan den dag; er heeft superpositie der nawerkingen plaats. Daarom kan men de nawerking niet opheffen door den draad door een uitwendige kracht in den oorspronkelijken (niet-getordeerden) stand terug te brengen; zelfs wanneer men hem in dezen stand eenigen tijd vasthoudt, gaat hij daarna weer terug in een stand, afhankelijk van de uitgeoefende torsie en keert tenslotte langzamerhand in de niet getordeerde ligging terug. De elastische nawerking is voornamelijk een functie der inwendige wrijving. Rekt men bijv. een lederen riem en laat men dezen dan door langzame vermindering der trekkende kracht in zijn oorspronkelijken toestand terugkeeren, dan blijkt dat de voor het rekken gebruikte arbeid aanzienlijk grooter is dan de teruggewonnene bij het ontspannen. Dit verschil is als warmte verloren gegaan (elastische hysteresis). Ook door langzame demping der trillingen van elastische lichamen, zelfs in een vacuum, doet zich die inwendige wrijving gelden. Zeer kenmerkend blijkt het bestaan daarvan bij temperatuursverhoogingen van harsachtige lichamen, zooals schellak, getapertjah enz. Met stijgende temperatuur neemt de elasticiteit af, waardoor de inwendige wrijving steeds duidelijker aan den dag komt. Vooral in de nabijheid van het punt, waar de grens der elasticiteit nul wordt, m. a. w. waar de lichamen smelten, blijken de nawerkingsverschijnselen zeer duidelijk, en tenslotte blijft slechts de inwendige wrijving (viscositeit) over, terwijl de elasticiteit, ook de onvolkomene, zeer spoedig geheel verdwijnt. Schijnbaar zijn nog elastische deformaties, bijv. wrijvingen, mogelijk. Houdt men het lichaam echter eenigen tijd in den gewrongen toestand, dan wordt de inwendige weerstand tegen de wringing spoedig kleiner en verdwijnt geheel. De tijd tot hij tot op het $\frac{1}{e}$ ($e = 2{,}7183$ basis log. nat.) van zijn oorspronkelijke waarde verminderd is, heet de relaxatietijd.

Elat is de hoofdplaats van de onderafdeeling Groot-Kei der tot de Nederlandsch-Indische residentie Amboina behoorende afdeeling Aroe-, Kei-, Tenimber- en Zuidwestereilanden, gelegen ongeveer in het midden aan de westkust van het eiland Noehoe-Joet. Het is de standplaats van een posthouder. Hier en te Eli hebben zich de vroeger uit Banda verjaagde bewoners gevestigd. De vrouwen houden zich met pottenbakken bezig.

Elatea was weleer een aanzienlijke stad in Phocis. Zij lag in een vruchtbare vlakte, niet ver van den Kephisos, en bezat een grooten schouwburg, een beroemden tempel van *Asklepios* en een wonderdadig beeld van *Athene.* De stad werd door *Xerxes* ingenomen, in 346 v. Chr. na den Phoci-

Munten uit Elatea.

schen Oorlog volgens een besluit der Amphiktyonen met de overige Phocische steden verwoest, vóór den slag bij Chaeronea door de Atheners en Boeötiërs weder opgebouwd, in 343 v. Chr. door de Macedoniërs veroverd, in 198 v. Chr. door de Romeinen onder *T. Q. Flaminius* geplunderd en in den Mithridatischen Oorlog door de Romeinen tot een vrijstad verheven. Thans zijn er slechts bouwvallen van over.

Elateren. Hieronder verstaat men lang uitgerekte cellen, die door haar elasticiteit en hygroskopische eigenschappen de verspreiding van de sporen in de sporendoozen der levermossen bevorderen. Men noemt ze daarom ook wel springdraden. Zie verder onder *Levermossen.*

Elateriet of *veerkrachtige aardpek* is een aardhars. Het heeft een volkomen, doorgaans schelpachtige breuk, is zeer taai, veerkrachtig, buigzaam, week en bezit een soortelijk gewicht van 0,8 tot 1,2 en een zwartbruine, in het roode en geelbruin spelende kleur met een geringen vetglans. Het is aan de kanten ondoorschijnend tot ondoorzichtig, bij drukking kleverig, bezit een bitumineuzen reuk, is zeer brandbaar, met een

Digitized by Google

heldere, walmende vlam, en zet zich in petroleum uit, terwijl het eerst nadat het gesmolten is er volkomen in oplost. De bestanddeelen van elateriet uit Derbyshire zijn volgens *Henry* 52,25 % koolstof, 40,10 % zuurstof, 7,40 % waterstof en 0,25 % stikstof. Bij droge destillatie levert het 82 % vluchtige koolwaterstoffen en is geschikt voor lichtgasfabricage. Het elateriet komt o.a. voor in bergkalk met loodglans bij Castletown in Derbyshire, in den steenkolenzandsteen bij Montrelais en Vouvant in Frankrijk en in de bruinkolenlagen bij Newhaven in Connecticut.

Elaterine is het werkzaam bestanddeel der vruchten van *Ecballium Elaterium* en *Elaterium album anglicum*. Men verkrijgt het, wanneer men het verdikte sap der onrijpe vruchten met alkohol laat uittrekken en dezen daarna destilleert. Het overblijvende wordt met warm water behandeld, waarna men den witten, zijdeglanzenden neerslag met aether uitwascht. De elaterine heeft geen reuk, een zeer bitteren smaak, is in water, aether, verdunde zuren en alkaliën weinig, in warmen alkohol zeer gemakkelijk oplosbaar, wordt door geconcentreerd zwavelzuur met een roode kleur opgelost en werkt, bij inwendig gebruik, sterk purgeerend.

Elaterium *L.* (meer gebruikelijke naam is *Ecballium*) of *Springkomkommer* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Cucurbitaceën*. Het onderscheidt zich door éénslachtige bloemen met groote, bloemkroonvormige, fijngetande kelken, buisvormige bloemkronen met een schotelvormigen, 5-deeligen zoom, samengegroeide meeldraden en een niervormige, borstelige, éénhokkige, met 2 kleppen openspringende doosvrucht. *E. carthaginense Spr.* (*Momordica elaterium L.*) is een éénjarige klimplant met gaffelvormige ranken en hartvormige, 5-hoekige, eenigszins getande bladeren, witte, des nachts welriekende bloemen en kleine, groene vruchten, die naar augurken rieken en in rijpen toestand bij de geringste aanraking openspringen en de zaden om zich heen werpen. Zie ook onder *Ecballium* en *Momordica* en de plaat bij *Campanulinae*.

Elatineae is de naam eener plantenfamilie uit de orde der *Cistifloren*. Zij omvat kleine, éénjarige moerasplanten met tegenovergestelde bladeren, een 3- tot 5-deeligen kelk, 3- tot 5-bloembladeren, afwisselend met de kelkslippen, terwijl er even of dubbel zooveel meeldraden als bloembladeren zijn. Het vruchtbeginsel is 3-hokkig, de vrucht een doosvrucht, terwijl de zaden verstoken zijn van kiemwit. De geslachten zijn *Elatine* en *Bergia*. In ons land is deze familie vertegenwoordigd door *E. Hydropiper* (waterpeper) en de zeldzame *E. Hexandra* en *E. Triandra*.

Elayl, ook *elaylgas*, *olievormend gas*, *zwaar koolwaterstofgas*, *aetherinegas*, *vinylgas* en *acetylwaterstof* genaamd. Zie *Aethyleen*.

Elba, in de Oudheid *Aethalia* of *Ilva* geheeten, is een eiland in de Middellandsche Zee, tusschen Corsica en het Apennijnsche schiereiland gelegen, waarvan het door het 12 km. breede Kanaal van Piombino gescheiden wordt. Het beslaat een oppervlakte van 223,5 v. km., telt (1901) 25556 inwoners en is bijna geheel en al met bergen bedekt. Men onderscheidt er 3 kleine bergstelsels, een oostelijk stelsel met den Monte Giovi en den Monte Calamita op de beide schiereilanden, een middelste met den Monte Orello en een westelijk stelsel met den hoogsten top van het geheele eiland, namelijk den Monte Capanna (1019 m.), die des winters met sneeuw is bedekt. De kusten zijn steil en rotsachtig en van talrijke baaien en kapen voorzien. Het klimaat is gezond en zacht. De bergen dragen geen bosschen, doch zijn met kruiden begroeid en de wijn-, olijven- en moerbeziëngaarden door cactus- en agaveheiningen omgeven. De belangrijkste voortbrengselen zijn ijzererts, ijzerglans en magneetijzer, die, ten bedrage van 3 millioen tolcentenaars jaarlijks, uit de haven van Rio worden uitgevoerd. Ook voert het eiland terpentijn, kalk en macigno, benevens marmer en graniet uit. De zoutlagunen leveren jaarlijks 5000 tolcentenaars zout en de tonijnvisscherij brengt er groote voordeelen. In het binnenland oogst men graan en wijn. De voornaamste plaatsen zijn Porto Ferrajo (de hoofdstad), Rio Ferrajo, Porte Longone en Pietro. Tot Elba behooren voorts de kleine, meestal door visschers bewoonde eilanden Capraja, Pianosa, Palmaola, Cervoli, Troja en Monte Christo.

Reeds vroeg was dit eiland beroemd wegens zijn ijzer. Aanvankelijk werd het in bezit genomen door Grieksche kolonisten en vervolgens door *Dyonisius* van Syracuse veroverd. In de 10de eeuw kwam het aan Pisa, in 1290 aan Genua, daarna aan Spanje, dat het in leen gaf aan de hertogen *van Sora* en aan de prinsen *van Piombino*, hoewel de groothertog van Florence Porto-Ferrajo bezat, in 1537 door *Cosimo I* gesticht, en de koning van Sicilië Porto Longone. In 1736 kwam het eiland onder het gezag van Napels, terwijl het bij den vrede van Luneville (1801) aan het nieuwe koninkrijk Etrurië en na de opheffing hiervan (1803) aan Frankrijk werd afgestaan. Het vormde eerst een afzonderlijk departement, werd daarna bij het departement Middellandsche Zee gevoegd en kwam later met de nabijgelegen eilanden onder het gezag van den groothertog van Toskane. Na den val van *Napoleon I* werd hem het eiland Elba als woonplaats aangewezen en als vorstendom met volle souvereiniteitsrechten afgestaan. Hij deed er wegen aanleggen en bracht er ook andere zegenrijke inrichtingen tot stand, maar verliet het reeds den 26sten Februari 1815. Volgens een besluit van het Weener Congres verviel Elba weder aan Toskane, behoorde tot de provincie Livorno en werd in 1860 door Piemont geannexeerd, waardoor het een deel werd van het koninkrijk Italië.

Elbassan of *Ilbassan*, een stad in het Turksche vilajet Scoetari in Albanië, ligt aan de Soembi, is de zetel van een Griekschen bisschop en telt 20 moskeeën, 2 Grieksche kerken en 15000 inwoners, die zich vooral toeleggen op het vervaardigen van ijzeren en koperen voorwerpen.

Elbe, door de Romeinen *Albis* en door de Bohemers *Labe* genoemd, is een der voornaamste rivieren van Duitschland. Zij ontspringt in Bohemen, nabij de grenzen van Silezië, 1384 m. boven de oppervlakte der zee, uit een aantal beekjes, die zich tot 2 groote beken, het Weiszwasser en de Elbebach (Elbeseifen) vereenigen. Deze laatste valt voor de vereeniging ter hoogte van 75 m. van het gebergte in den romantischen Elb-

Digitized by Google

grund en stroomt,met het Weiszwasser vereenigd, als een woeste bergstroom door het Elbedal. Nadat zij langs Josephstadt en Königgrätz is gestroomd en de Adler en de Iser en bij Melnik de Moldau (nog grooter dan de oorspronkelijke tak) opgenomen heeft, baant zij zich tusschen Lobositz en Tetschen een weg door het Boheemsche Middelgebergte, in Saksen door het Elbe-Zandsteengebergte (Saksisch Zwitserland), kronkelt door de fraaie dalvlakte van Dresden, die bij Meiszen weder nauwer wordt, en bereikt daarna, 216 m. breed, de Noord-Duitsche vlakte. Hier loopt zij door de Pruisische provinciën Saksen en Brandenburg en het hertogdom Anhalt (Kosweg en Roslau), stroomt langs de steden Torgau, Wittenberg, Maagdenburg en Tangermünde en scheidt Hannover (Hitzasker, Blekede, Harburg en Stade) van Mecklenburg (Dömitz en Boitzenburg), Lauenburg, Hamburg en Holstein (Altona en Glückstadt). Boven Hamburg verdeelt zich de Elbe in onderscheiden armen, die een aantal eilanden vormen en zich eerst weder beneden genoemde stad tot één rivier vereenigen, welke na een loop van 1165 km. en na het opnemen van meer dan 50 rivieren, van welke de Moldau, de Eger, de Mulde, de Saale en de Havel met de Spree de voornaamste zijn, beneden Cuxhaven, 15 km. breed, in de Noordzee uitmondt. Zij is bevaarbaar voor pramen van Melnik en voor groote pramen van Pirna af; de zeeschepen komen met den vloed naar Hamburg, terwijl gesleepte aken haar bevaren tot in Bohemen en langs de Moldau tot Praag. Haar bevaarbare lengte bedraagt 846 km.; haar stroomgebied heeft een oppervlakte van 146 500 v.km. In den mond der Elbe is het vaarwater niet zeer ruim en door zandbanken omzoomd.

De Elbe is zeer vischrijk. De zeevisch zwemt haar op om kuit te schieten, en de zijrivieren voeren veel riviervisch, waaronder steur, zalm, snoek enz. aan. De voornaamste scheepvaartlijnen gaan eenerzijds van Hamburg naar Berlijn en den middel- en benedenloop van de Oder (verbindingen met Stettin en de Weichel), anderzijds over Maagdenburg naar Saksen en Bohemen; van groot belang is ook de verbinding van Maagdenburg met den benedenloop van de Oder. Het verkeer met deze rivier is na de kanalisatie van de laatste en na het aanleggen van het Oder-Spreekanaal sterk toegenomen. Ook de Havel, de Spree, de Saale, het nieuwe Elbe-Trave-kanaal zorgen voor een druk verkeer op de hoofdrivier. Van Dresden wordt zij stroomopwaarts bevaren door stoombooten tot Melnik en langs de Moldau tot Praag.

Van ouds werd op de rivier het verkeer bemoeilijkt door de hooge tollen der oeverstaten. Eerst den 3den Juni 1819 kwam tengevolge van het Weener Congres een commissie voor de scheepvaart op de Elbe tot stand, die in 1822 een Acte voor de scheepvaart op die rivier invoerde. Later werden de bepalingen dier Acte gedurig gewijzigd, totdat eindelijk den 2den Mei 1870 door het Bondsbestuur aan den Rijksdag een wetsontwerp is ingediend, dat aangenomen en den 11den Juni daaraanvolgende als wet afgekondigd is. Volgens die wet is de tolheffing op de Elbe sedert 1 Juli 1870 opgehouden, terwijl aan Mecklenburg-Schwerin en Anhalt een billijke schadeloosstelling is toegekend. Voor de verbetering van het vaarwater zorgden Hamburg en sedert 1860 ook het koninkrijk Saksen. De andere staten, ook Pruisen en Oostenrijk, bleven achter. Toen echter in 1869 bleek, dat de in 1844 vastgestelde geringste diepte van 0,835 m. op 199 plaatsen niet bereikt werd, kwam daarin verbetering. Sedert is het verkeer aanzienlijk toegenomen en begonnen Hamburg, Maagdenburg, Dresden en onderscheiden andere steden nieuwe havens en kaden aan te leggen. Ook werd gezorgd voor een betere aansluiting met de spoorwegen. Door Hamburg wordt gewerkt aan een uitgebreide normaliseering van den benedenloop. Thans is het verkeer bijna gelijk aan dat van den Rijn, hoewel het bevaarbare gedeelte van dezen langer en de waterrijkdom 2—3 maal grooter is. Volgens de Duitsche Rijksstatistiek passeerden te Schandau in 1901 16295 schepen met 2999000 ton goederen en 333000 ton houtvlotten, te Maagdenburg 7059 schepen met 11781000 ton goederen en 27000 ton houtvlotten, te Hamburg-Entenwärder 49505 schepen met 5242000 ton goederen en 21000 ton houtvlotten.

De Elbe wordt gevreesd wegens haar overstroomingen, waarbij in een tijdsverloop van 14—16 jaar bijzonder uitgestrekte schijnen voor te komen. De meeste schade richtten die van 1774, 1799, 1815, 1830, 1845, 1842 en 1890 aan. In den laatsten tijd tracht men zich door een telegrafischen rivierdienst zooveel mogelijk tegen plotselinge overstroomingen te vrijwaren.

Elben, *Otto*, hoofdredacteur en uitgever van den „Schwäbischer Merkur" te Stuttgart en afgevaardigde naar den Land- en naar den Rijksdag, werd geboren te Stuttgart den 30sten Januari 1833, studeerde in de rechten, deed groote reizen, werd in 1847 lid van de redactie van bovengemeld blad, aanvaardde in 1854 de hoofdredactie en besprak alle staatkundige quaestiën in een nationaalliberalen geest. Zoo was hij ook werkzaam als volksvertegenwoordiger. Zijn voorstel om een rijksspoorwegbestuur in te stellen, werd den 17den Mei 1873 door den Rijksdag met groote meerderheid aangenomen. Ook heeft hij den „Deutscher Sängerbund" gesticht. Hij schreef o.a.: „Die Entbindung von der Instanz" (1846), „Populäre Darstellung der Schwurgerichte nach den Erlebnissen in Frankreich und England" (1848), „Der volkstümliche deutsche Männergesang" (1855), „Geschichten der Schwäbischen Merkur" (1885) en „Erinnerungen aus der Geschichte des Stuttgarter Liederkranzes" (1894). Hij overleed den 28sten April 1899 te Stuttgart.

Elberfeld, een stad in de Pruisische provincie Düsseldorf, ligt aan beide oevers van de Wipper en aan de spoorlijnen Düsseldorf—Schwelm—Soest, Düsseldorf—Schwelm—Löttringhausen en Elberfeld—Kronenberg en telt (1905) 162 682 inwoners. De oude stad heeft onregelmatige, nauwe straten, doch sedert 1874 is door den aanleg van nieuwe straten veel veranderd. Van de openbare pleinen en gedenkteekenen vallen te noemen: het Brausenwerther plein met een ruiterstandbeeld van *Wilhelm I*, de Nieuwe Markt met een van *Frederik II*, het Victoriaplein met een gedenkteeken van *von Moltke*, het Koningsplein, een *Bismarck*-gedenkteeken en de Sprookjesbron. De

Digitized by Google

stad telt 16 kerken, waarvan de Roomsch-Katholieke Mariakerk de mooiste is. Van de openbare gebouwen vallen te noemen: het oude en nieuwe stadhuis, de rechtbank met mooie muurschilderingen en het directiegebouw der koninklijke spoorwegen. De industrie is zeer belangrijk. De stad is de hoofdplaats voor de fabricage van katoenen, wollen en zijden stoffen, van fluweel, halfzijden en halfwollen kleedingstukken, meubelstoffen, pikee vesten enz. Van veel belang zijn er de katoendrukkerij, breierij en spinnerij. Verder vindt men er ijzergieterijen, machines-, wapen-, ijzer- en staalwaren-, piano- en tapijtfabrieken, benevens veel brouwerijen. De handel is zeer levendig en verzendt veel produkten over zee. Elberfeld, dat met Barmen door een electrischen hangenden spoorweg verbonden is, heeft een gymnasium, eenige hoogere burgerscholen, verschillende vakscholen en een doofstommen-instituut, een schouwburg en een dierentuin, verschillende wetenschappelijke vereenigingen en liefdadigheidsinstellingen. Het hier voor het eerst toegepaste stelsel van armenzorg heeft als Elberfelder-stelsel (zie *Armenzorg*) ook buiten Duitschland ingang gevonden. De omstreken der stad zijn zeer mooi, vooral de Königshöhe, de Hardt en de Kiesberg.

De burcht Elferfeld behoorde oorspronkelijk tot het aartsbisdom Keulen en kwam in 1176 als leen aan de graven *van Berg*. In 1610 kreeg zij stadsrechten en in 1640 werd zij door wallen en muren omringd. Elberfeld, dat altijd een fabriksstad geweest is, begon voornamelijk te bloeien op het einde der 18de en in het begin der 19de eeuw, toen het Continentale stelsel concurrentie met Engeland mogelijk maakte. In 1815 kwam het met Berg aan Pruisen.

Elberfelderstelsel. Zie *Armenzorg* en *Elberfeld*.

Elbe-Travekanaal is een scheepvaartverbinding tusschen de Elbe en de Trave en dus tusschen de Elbe eenerzijds en Lübeck en de Oostzee anderzijds. Het werd in 1900 geopend. Den waterweg verlaat de Elbe bij Lauenburg, volgt het riviertje Delvenau (Stecknitz), ontvangt water op het 27 km. lange, hoogste gedeelte in de nabijheid van Mölln uit het Möllner Meer en gaat dan door het oude Stecknitzkanaal verder, om bij Gemmin, 4 km. ten Z. van Lübeck, in de Trave uit te monden. De lengte van het kanaal bedraagt 67 km., de bodembreedte 22 m., de diepte van het vaarwater 2 m.

Elbeuf of *Elbeuf-sur-Seine*, een door nijverheid bloeiende stad in het Fransche departement Seine-Inférieure, ligt 21 km. ten Z.O. van Rouaan, op den linkeroever der Seine aan de spoorlijnen Oissel—Serquigny en Rouan—Chartres in een fraai dal en telt (1901) 19050 inwoners. De stad bezit drie parochiekerken, een handelsrechtbank, een vredegerecht, een kamer van nijverheid, een oudheidkundig genootschap en een vereeniging tot bevordering der industrie. De stad is vooral beroemd wegens haar lakenfabrieken, verder worden er sjaals enz. vervaardigd. Een en ander brengt een groote menigte stoomwerktuigen in beweging en bezorgt onderhoud aan duizenden handwerkslieden. Reeds in de 16de eeuw en vroeger waren er talrijke lakenwevers; na de opheffing van het Edict van Nantes (1685) begaven zich echter velen naar elders.

Elbezandsteengebergte of *Boheemsch-Saksisch Zandsteengebergte* is een gebergte in de Saksische distrikten Dresden en Bautzen en in Bohemen, n.l. dat deel van den tot de krijtformatie behoorenden quaderzandsteen, waardoor de Elbe bij het verlaten van Bohemen heenbreekt. Het grootste gedeelte van het Elbezandsteengebergte wordt „Sächsische Schweiz" genoemd (zie aldaar).

Elbing, een fabriek- en koopstad in de provincie West-Pruisen en in het distrikt Danzig, ligt aan de evenzoo genoemde rivier, die door een kanaal met de Nogat of den oostelijken arm van de Weichsel verbonden is, en aan de spoorlijnen Schneidemühl—Güldenboden, Elbing—Hohenstein en Elbing—Braunsberg. Zij bestaat uit de Oude stad, de Nieuwstad, het Speichereiland en onderscheiden voorsteden en telt (1905) 55627 inwoners. Er zijn 7 Protestantsche kerken, een R. Katholieke en een Doopsgezinde kerk, benevens een synagoge. De Mariakerk, gesticht in de 14de eeuw, is een merkwaardig gebouw. Het gymnasium, in 1536 gesticht, heeft een boekerij van 28000 deelen. Daarenboven heeft men er een hoogere burgerschool, onderscheiden andere inrichtingen van onderwijs, een weeshuis, een ziekenhuis enz. Belangrijk is het Pott-Cowlefonds, afkomstig van een Engelschman *Cowle*, die zich met zijn echtgenoot (geboren *Pott*) in 1810 te Elbing vestigde en in 1821 te Danzig overleed, waaruit onderscheiden instellingen van liefdadigheid ondersteund worden. De Schichausche scheepswerf, locomotieven- en machinefabriek had (1902) 3419 arbeiders in dienst. Verder heeft men er ijzergieterij, machines-, sigaren-, lak- en metaalwarenfabricage, een messingfabriek, vlas- en hennipspinnerij, een orgelfabriek en bierbrouwerijen. De handel is belangrijk en omvat voornamelijk landbouwprodukten, vee en hout. Het binnenverkeer geschiedt op het Elbing-Oberländsche kanaal. De omstreken zijn mooi. (Vogelsang, Panklau en Kahlberg).

De stad is ontstaan door kolonisten uit Lübeck en Bremen, die zich vestigden rondom een burcht der Duitsche ridders. Reeds vroeg werd zij in de Hanza opgenomen en ontwikkelde zich snel. Dit verminderde, toen zij in 1454 onder de heerschappij van Polen kwam, doch herstelde zich, toen zij in 1772 aan Pruisen werd toegevoegd.

Elbing-Oberländische Kanaal, een kanaal in West-Pruisen, verbindt het Drausenmeer en alzoo de stad Elbing met het Geserich- en Drewenzmeer. Het werd in 1844—1876 gegraven en is voorzien van hoogst merkwaardige waterwerken, daar van het Oberland, waar de meren zich 103 m. boven de oppervlakte der zee verheffen, vier schuine vlakken met drie kanalen en vijf sluizen naar het Drausenmeer voeren, dat slechts 1,6 m. boven den zeespiegel gelegen is. Op die vlakken worden de vaartuigen door middel van machines, op wagens en langs sporen tegen de helling opgetrokken. Door het Abiszgarmeer is een dam gelegd en hierin een kanaal gevormd. De geheele waterweg is met de meren 176 km. lang en wordt jaarlijks door duizenden schepen bevaren.

Elboers is een gebergte in Perzië, aan den zuidelijken oever der Kaspische Zee, 350 km. lang

Digitized by Google

en in den Demavend 5670 m. hoog. Het bestaat uit glimmer- en talklei, marmer-, jura- en nummulietenvormingen. De hoogste bergpas, de Windiminoesser, bereikt een hoogte van 2900 m. Aan de smalle noordhelling, langs de kust, heeft het gebergte een weelderigen plantengroei, en ook op de hooger gelegen deelen vindt men een rijke flora; doch de zuidelijke helling is zeer dor en bezit slechts eigenaardige planten, bijv. *Ferula Asa foetida*. In kunstmatig besproeide dalen liggen echter dorpen in het groen der ooftboomen, wijngaarden, populieren en platanen verscholen. De oorzaak van het groote verschil in vegetatie der N. en Z. helling is gelegen in het verschil in regenval, die aan de N. zijde minstens het vijfvoudige van de hoeveelheid aan de Z. zijde bedraagt. Alleen de Kisil-Oesen breekt door het gebergte heen, dat rijk is aan petroleum- en naftabronnen.

Elbroes, de *Strobylos* der Ouden, is de hoogste berg in den Kaukasus. Hij ligt op de grenzen van Circassië en Imeretië, verheft zich op een hoogvlakte met een trachietkegel ter hoogte van 3300 m., heeft op zijn top een kratermeer en verrijst 5646 m. boven de oppervlakte der zee.

Elburg is de naam eener gemeente in de provincie Gelderland, 860 H.A. groot met 2688 inwoners (1905), in het W. door de Zuiderzee begrensd, overigens door de gemeente Doornspijk ingesloten. De bodem is grootendeels zandgrond, langs de zee ten deele klei. Landbouw, veeteelt en vischvangst met vischrookerij zijn de hoofdmiddelen van bestaan. De gemeente omvat het stadje Elburg met de twee buitenwijken Vrijheid in het N. en Nieuwstad in het Z.

Het stadje Elburg, aan de Zuiderzee en de spoorlijn Amersfoort—Zwolle gelegen, ligt op een hoogte en wordt doorsneden door de Oost- of Huisbeek. Het bezit een kleine haven, was vroeger door wallen omgeven, die later in plantsoenen herschapen werden. De hoofdgebouwen zijn het stadhuis, de Hervormde en Gereformeerde kerken, het Feithenhof (een liefdadige instelling) en het gebouw van het Instituut voor Opvoeding en Onderwijs, in 1806 door luitenant-admiraal *van Kinsbergen* gesticht. Elburg is een oud stadje, dat in 1233 van graaf *Otto van Gelder* stedelijke rechten ontving en in 1365 lid der Hanze werd. Tegen het einde der 14de eeuw werd het van vestingwerken voorzien en verwisselde in de volgende eeuwen meer dan eens van heer; ook had het herhaaldelijk van overstroomingen te lijden, zooals in 1362, 1775, 1776 en 1825.

Elcano, *Juan Sebastiaan* of *Sebastiaan del Cano*, de eerste zeevaarder, die een reis om de aarde volbracht, was geboortig uit Guetaria in Baskië, nam in 1519 als maestro deel aan de expeditie van *Magelhães* (zie aldaar), bracht na diens dood de beide overige schepen van diens vloot van de Philippijnen naar de Molukken en keerde op de „Victoria" om Kaap de Goede Hoop naar Spanje terug, waar hij den 6den September 1522 in de haven van San Lucar aankwam. Ten tweeden male zeilde hij, als loods, in 1525 onder *Loaysa* in westelijke richting naar de Molukken. Spoedig na het doorvaren van straat Magelhães overleed *Loaysa*; *Elcano* werd zijn opvolger, doch overleefde hem slechts weinige maanden en overleed den 4den Augustus 1526. Zijn vaderstad richtte in 1801 een marmeren gedenkteeken voor hem op, dat na de vernieling (1835) in 1861 door een bronzen standbeeld vervangen werd.

Elche is een districtshoofdstad in de Spaansche provincie Alicante, 60 m. boven den zeespiegel gelegen aan de Vinalopa, waarover een schoone brug geslagen is en aan den spoorweg Alicante-Murcia, is door een vruchtbare, goed besproeide huerta en een palmenbosch van 70000 stammen omgeven, waardoor de stad, alsmede door de platte daken der huizen een Afrikaansch aanzien verkrijgt. Elche heeft een mooie kerk, een oude gevangenis (Calandure), een met olmen en essen beplante promenade en telt (1901) 27308 inwoners, die voorwerpen van espartogras maken en handel in dadels en palmtakken drijven. De haven van Elche is Santa Pola (4100 inwoners).

Elchingen, een weleer beroemde abdij der Benedictijnen in het Beiersche district Zwaben, verheft zich 2 uur gaans van Ulm op een steilen berg. Zij werd in 1128 door markgraaf *Koenrad von Meiszen* gesticht en in 1803 aan Beieren toegekend. Zij bezat toen een gebied van ongeveer 110 v. km. met 4000 inwoners en een jaarlijksche inkomst van 69000 florijnen. Den 14den October 1805 werden er de Oostenrijkers door *Ney* verslagen, waarom deze den titel verkreeg van hertog *van Elchingen*.

Elcho, *Rudolf*, een Duitsch schrijver, geboren den 3den Maart 1839 in de nabijheid van Koblenz, begon op 20-jarigen leeftijd een zwervend leven te leiden en bezocht Nederland en België, alsmede Frankrijk van de Ardennen tot Marseille. Hier geraakte hij in geldelijke verlegenheid, zoodat hij dienst nam als machinist op een stoomboot. Toen hij met deze Genua bereikte, zwom hij gedurende den nacht naar den wal, trok met *Garibaldi* naar Sicilië, schaarde zich in het voorjaar van 1861 te Nola in de gelederen van het Hongaarsche legioen, maar begaf zich weldra weder naar zijn vaderland en reisde vervolgens in Engeland en Schotland. In het voorjaar van 1862 vertrok hij naar Amerika, diende als vrijwilliger in het leger, werd na de verovering van Vicksburg ziek en vertrok tot zijn herstel naar Colorado, maar keerde spoedig naar het noorden terug. In den staat Kansas voegde hij zich bij een troep tooneelspelers en trad op in de schouwburgen te St. Louis, New-Orleans, Louisville en Cincinnati, totdat hij in 1868 terugkeerde naar Duitschland. Hier werd hij geplaatst bij den schouwburg te Koningsbergen, maar bepaalde zich in 1871 tot de journalistiek. Eerst was hij redacteur van het liberale blad „Der Wächter" te Bielefeld, later aan de „Volkszeitung" te Berlijn verbonden. Hij schreef onderscheiden romans, waarvan wij noemen: „Wilde Fahrten", „Kinder des Lichts", „Roxane", „Ins Herz getroffen" en „Am Rande des Abgrunds".

Elder, *sir Thomas*, een Australisch groothandelaar en bevorderaar van het onderzoek van Z. en W. Australië, geboren in 1818 te Kirkcaldy (Schotland), emigreerde in 1854 naar Z. Australië, dreef een uitgebreiden wolhandel en maakte zich sedert 1873 verdienstelijk door het uitzenden en ondersteunen van talrijke expeditiës, bijv. van die van *Warburton* (1873), *Ross* (1874), de beide *Giles*-expeditiës (1874 en 1875) en de *Elder-*

Digitized by Google

expeditie (1891—1892). Hij overleed den 7den Maart 1897 te Adelaïde.

Eldridge, *George Homans*, een Amerikaansch geoloog, werd den 25sten December 1854 te Yarmouth (Mass.) in de Vereenigde Staten van N. Amerika geboren, bezocht van 1866—1872 de Boston Latin School, studeerde vervolgens van 1872—1876 aan de Harvard universiteit in de aardkunde en verwierf in 1876 den graad van A. B. (Artium baccalaureus). In hetzelfde jaar werd hij benoemd tot leeraar te Mount Vernon, in 1877 tot directeur der hoogeschool te Nahaut (Mass.) en trad in 1884 als geoloog in dienst der United States Geological Survey. Nadat hij reeds bij de 10de volkstelling in de Vereenigde Staten de steenkool-, lood-, zink- en koperindustrie bewerkt had, verschenen thans een reeks opstellen van zijn hand in verschillende vakbladen, vooral in het „Annual Report of the U. S. Geological Survey". In 1897 ondernam hij een onderzoekingstocht naar Alaska en wel naar de Sushitna-rivier, waarvan het verslag in den jaargang 1900 van genoemd tijdschrift verscheen. In den jaargang 1901 daarvan verscheen zijn belangrijkste geschrift „The asphalt and bituminous rock deposits of the United States". Met *S. F. Emmons* en *C. Whitman Cross* bewerkte hij in 1894 folio IX van den „Geologic Atlas of the United States" en in 1896 de „Geology of the Denver Basin in Colorado". *Eldridge* overleed den 22sten Juni 1905.

Elea (Latijn, *Velia*), in de Oudheid een stad in Beneden-Italië, lag ten Z.O. van Paestum aan de Tyrrheensche Zee. Zij werd omstreeks 540

Munten van Elea.

v. Chr. door de Phoceërs gesticht en was de wieg der Eleatische school (zie aldaar). Haar ruïnen liggen bij Castellamare della Bruca.

Eleasar (Hebreeuwsch = hulp van God) is de naam van den zoon van *Aäron* en diens opvolger in het ambt van hoogepriester (zie Numeri XX : 25 v.v.).

Eleasar, de zoon van *Mattathias* en de broeder van *Juda Makkabi*, velde in den veldtocht tegen den Syrischen koning *Antiochus V Eupator* den besten vijandelijken oorlogsolifant, maar werd zelf door het vallende dier verpletterd (zie I Makkabeeën VI : 43).

Eleatische school, met die van *Pythagoras* de belangrijkste der philosofische scholen vóór *Socrates*, werd door den Kolophoniër *Xenophanes* te Elea (zie aldaar) gesticht en beleefde haar bloeitijd van ± 540—460 v. Chr. Het hoofdkenmerk van haar op het denkend bewustzijn berustende wijsbegeerte is de leer, dat het wezen der dingen zich niet door middel der zintuigen, niet door aanschouwing begrijpelijk laat verklaren. Al het door de zintuigen waargenomene of gegevene verklaarden zij diensvolgens voor „schijn". Daar de zintuigen ons een veelheid toonen en de afzonderlijke objekten daarvan niet slechts onderling verschillen, maar ook in constante verandering en eeuwigdurend zijn, leerden zij, dat het Zijnde in tegenstelling hiermede slechts een Eénheid kan zijn, zonder veelheid en verscheidenheid, verandering en beweging. Nadat de eigenlijke stichters der school, *Xenophanes* en *Parmenides* (uit Elea), voornamelijk op theoretische gronden den nadruk op de éénheid van het Zijnde gelegd hadden, trachtten *Zeno* (uit Elea) en *Melissus* (van Samos) de noodzakelijkheid daarvan aan te toonen, door te wijzen op de absolute onmogelijkheid van het tegenovergestelde. Van de meening uitgaande, dat het begrip van het Zijnde tegenspraak in zijn inhoud uitsluit, maakten zij de gevolgtrekking, dat veelheid, verscheidenheid en vooral beweging noch zelf een Zijnde zijn, noch aan het Zijnde zich openbaren kan. Om te bewijzen, dat het begrip beweging zichzelf tegenspreekt en dus beweging niet werkelijk bestaan kan, zijn de beroemde stellingen tegen de beweging opgesteld, die men aan *Zeno* (zie aldaar) toeschrijft. De fragmenten der Eleaten zijn met het pseudo-Aristotelische werk „De Melisso, Xenophane et Gorgia" uitgegeven door *Mullach* (1845) en zonder dat laatste in diens „Fragmenta philosophorum graecorum" (dl. 1, 1860) en door *Diels* in de „Fragmente der Vorsokratiker" (1903).

Electoral College (Engelsch = kiescollege) noemt men in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika de gezamenlijke kiezers, door welke de president gekozen wordt (zie *Vereenigde Staten van Noord-Amerika*).

Electriciteit, Atmosferische. Zie *Luchtelectriciteit* en *Onweer*.

Electriciteit, Contact is een ander woord voor *galvanische electriciteit* (zie aldaar).

Electriciteit, Dierlijke. Hieronder verstaat men de electriciteit, die in de electrische organen van vele visschen (sidderaal en -rog), in de spieren en zenuwen opgewekt wordt.

Electriciteit, Galvanische of *Galvanisme*. Deze naam is ontleend aan den geneesheer *Galvani* (zie aldaar), die de eerste proeven daaromtrent deed (1789). Als we twee geleiders hebben, die geladen zijn tot verschillenden potentiaal (zie aldaar) en we verbinden die door een geleidenden draad, dan zal de electriciteit van de plaats van den hoogsten potentiaal stroomen naar dien van den laagsten, zoolang er een potentiaalverschil blijft bestaan. Alle verschijnselen, die op een electrischen stroom betrekking hebben, (vooral) als het potentiaal verschil vrijwel constant blijft, rekenen we tot de galvanische electriciteit. Brengt men twee verschillende metalen met elkander in aanraking, dan vertoonen de uiteinden altijd een potentiaalverschil; men zou verwachten dat men dus zeer eenvoudig een electrischen stroom kon opwekken door bijv. reepen koper en zink aan elkander te soldeeren en dan de andere uiteinden te verbinden door een metalen draad; dit is echter onmogelijk, hetgeen volgt uit de wet van behoud van arbeidsvermogen. De metalen en koolstof heeten geleiders der eerste klasse; zij geleiden den stroom en vertoonen bij aanraking met elkander een potentiaalverschil, dat altijd even groot

Digitized by Google

is, onverschillig welke geleiders der eerste klasse er tusschen geschakeld zijn; tot een gesloten kring verbonden, gaat er geen stroom door. De geleiders der tweede klasse geleiden den stroom alleen, terwijl ze ontleed worden (hiertoe behooren alle zuren, loogen, gesmolten of opgeloste zouten). Worden in verdund zwavelzuur (geleider 2e klasse) een plaat koper en een plaat zink geplaatst, die elkander niet onder de vloeistof aanraken, dan verkrijgt het koper een hoogeren potentiaal dan het zink en bij verbinding der beide platen door een koperdraad gaat hierdoor *voortdurend* een stroom van electriciteit; een dergelijk toestel heet een *galvanisch element* (zie aldaar). Het arbeidsvermogen van den electrischen stroom wordt verkregen uit dat van het zink en zwavelzuur.

Het potentiaalverschil tusschen de polen van een galvanisch element heet ook wel *electromotorische kracht*; wij stellen deze voor door E. De hoeveelheid electriciteit, die per seconde door den geleiddraad der polen stroomt, heet de intensiteit (i). De kracht, die dezen stroom in den draad tegen tracht te houden, heet de weerstand van den draad (r). Het verband tusschen die drie grootheden wordt gegeven door de wet van *Ohm* volgens de formule $i = \frac{E}{r}$ (zie *Electrische eenheden*).

Wij kunnen een electrischen stroom aantoonen door zijn werking op een magneet; een draaibare magneet wijkt n.l. uit zijn evenwichtsstand af, als door een draad, evenwijdig ermede, een electrische stroom gevoerd wordt (Zie *Galvanometer*, *Electrische stroom*, *-spanning*, *-weerstand*).

Electriciteitshoeveelheid. Op grond van de wet van *Coulomb* (zie *Electrische kracht*) koos men als electrostatische eenheid van electriciteit die hoeveelheid, welke op een even groote hoeveelheid op de eenheid van afstand (1 cm.) de eenheid van kracht (1 dyne) uitoefent (zie *Electrische eenheden*). In de electrotechniek gebruikt men $^1/_{10}$ der electromagnetische eenheid het coulomb, dat ongeveer gelijk is aan 3 milliard electrostatische eenheden. De nauwkeurige definitie is afhankelijk van die der stroomsterkte. Indien men bijv. de lading van een conductor of condensator in coulombs wilde meten, kon men de ontlading door een zilveroplossing laten gaan, daar 1 coulomb 0,00118 gram zilver (electrochemisch aequivalent van het zilver) afscheidt. Men kan dus ook zeggen, dat 1 coulomb de electriciteitshoeveelheid is, waarbij 0,00118 gram zilver of een aequivalente hoeveelheid van een andere stof wordt afgescheiden. Met een aequivalentgewicht zilver of 107,938 g. bewegen zich 107,938 : 0,00118 = 96,540 coulomb (zie *Electrolyse*). Is de afgescheiden hoeveelheid voor een nauwkeurige meting te klein, dan laadt en ontlaadt men den conductor eenige malen en deelt de uitkomst door het aantal ontladingen. Gemakkelijker geschiedt de meting van electriciteitshoeveelheden door de stroomsterkte van den ontladingsstroom te bepalen met een galvanometer (zie aldaar). Zeer geschikt is daartoe de ballistische galvanometer met zware magneetnaalden, die zich tengevolge der groote massa gedurende den korten duur der ontlading niet veel bewegen kunnen, zoodat de uitslag eenvoudig evenredig is met de electriciteitshoeveelheid. Tot relatieve meting der hoeveelheid electriciteit in een Leidsche flesch bedient men zich van de maatflesch van *Lane* (zie *Leidsche flesch*). 1 Coulomb is een buitengewoon groote hoeveelheid electriciteit, want tusschen twee conductors, ieder met een lading van 1 coulomb, die zich op 1 m. afstand bevinden, werkt volgens de wet van *Coulomb* een kracht van ongeveer 1 milliard kg. of 1 millioen ton. Daarom gebruikt men dikwijls als eenheid het millioenste gedeelte van 1 coulomb, microcoulomb geheeten.

Electriciteitsmeter. Zie *Electrotechnische controle-instrumenten*.

Electriciteit, Statische. Als Barnsteen met wol gewreven wordt, verkrijgt het de eigenschap lichte voorwerpen, als papiersnippers, stukjes vlierpit enz. aan te trekken. Ook lak, hars, eboniet, gewreven met wol of kattevel, glas gewreven met zijde, enz. vertoonen deze eigenschap. Alle lichamen die in dezen toestand verkeeren heeten electrisch (barnsteen is in het grieksch *elektron*).

Als een vlierpitballetje aan een zijden draadje opgehangen is (*electrische slinger*), en wij houden een gewreven ebonieten staaf er bij, dan wordt het door den staaf aangetrokken, maar na aanraking direct afgestooten; het balletje heeft dan zelf ook de eigenschap gekregen andere lichte voorwerpen aan te trekken en na aanraking af te stooten en is dus zelf electrisch geworden. Een ander electrische slinger, die ook onder den invloed is geweest van den ebonieten staaf, wordt er door afgestooten, terwijl een derde even groote slinger, die door een glazen staaf electrisch gemaakt is, er door aangetrokken wordt; na aanraking zijn beide slingers neutraal. Hierdoor en ook door verdere proeven wordt men er toe gebracht *twee electrische toestanden* aan te nemen. De electriciteit, opgewekt door glas met zijde te wrijven, heet positief, die van eboniet, met kattevel gewreven, negatief.

Alle voorwerpen worden door wrijving met een andere stof electrisch. Zij moeten echter in twee groepen verdeeld worden. Bij stoffen, zooals eboniet, hars, glas, zijde enz. kan men na wrijving direct de electriciteit aantoonen; bij de metalen, kool enz. alleen dan, als ze aan stoffen der vorige soort verbonden zijn, zoodat wij ze hieraan bij wijze van handvatsel kunnen aanpakken. Raken wij de stof zelf aan (bijv. bij een koperen bol op glazen voet het koper zelf), dan verdwijnen alle electrische eigenschappen in eens. Om dit te verklaren, wordt aangenomen, dat de electriciteit bij metalen, kool, dierlijke lichamen enz. (*geleiders* geheeten) over het geheele voorwerp volkomen vrij beweeglijk is, terwijl zij bij de stoffen der andere soort (*niet geleiders* of *isolatoren* geheeten) meer of minder sterk aan de plaats, waar zij zich bevindt, verbonden is.

Vroeger nam men aan (theorie van *Weber*), dat positieve en negatieve electriciteit twee fluïda, onweegbare vloeistoffen, zijn. In een neutraal (niet electrisch) lichaam is volgens deze opvatting evenveel positieve als negatieve electriciteit aanwezig; door wrijving van een lichaam met een ander verloor het eene een weinig van de eene soort, terwijl het andere lichaam de verloren hoeveelheid opnam. De werking op afstand van twee geladen voorwerpen werd genoemd de *actio in distans*, maar niet verklaard.

Digitized by Google

Deze oude theorie werd in de laatste 25 jaren geheel verdrongen door die van *Faraday* en *Maxwell*. Volgens deze theorie is de electriciteit overal aanwezig; in geleiders is ze beweeglijk, in niet geleiders meer of minder vast aan de stof, in het luchtledige aan den aether verbonden. De electriciteit is volkomen onsamendrukbaar en onuitzetbaar, terwijl wij den aether van het luchtledige ook volkomen vast denken. Een voorwerp is nu (volgens deze theorie) positief electrisch als het een overmaat, negatief als het een tekort aan electriciteit bezit. Wordt een geleider positief geladen, dan wordt dus overal rondom dien geleider de electriciteit verschoven, bij een negatieve lading verschuift de electriciteit rondom den geleider eveneens, maar er naar toe. Feitelijk gebeurt dus alles buiten den geleider, en de geheimzinnige „actio in distans" verdwijnt.

De nietgeleidende omgeving rondom den geleider heet in deze theorie het *diëlectricum*; de verschuiving van de electriciteit van het diëlectricum heet *diëlectrische verplaatsing*. Door deze diëlectrische verplaatsing wordt een kracht opgewekt, die de electriciteit naar zijn oude plaats terug wil trekken, deze heet *diëlectrische veerkracht*.

In de laatste jaren is de theorie van *Maxwell* gedeeltelijk bevestigd en gedeeltelijk gewijzigd door de *electronentheorie* van prof. *Lorentz* te Leiden. Volgens de theorie van dezen grooten physicus bestaan er kernen, rondom welke een permanente diëlectrische verplaatsing bestaat; deze positieve en negatieve *electronen* zijn in een neutraal lichaam in gelijke hoeveelheden verbonden, zoodat zij elkanders werking opheffen. Een positief geladen lichaam bevat een overmaat van positieve, een negatief geladen geleider een overmaat van negatieve electronen. Bevat dus een geleider een overmaat van positieve electronen, dan is het gevolg van de diëlectrische verplaatsing van deze, dat ook de electriciteit van het diëlectricum rondom den geleider verschoven wordt; alle verschijnselen, die door de theorie van *Maxwell* verklaard werden, kunnen dus ook door deze theorie verklaard worden, terwijl deze nieuwe hypothese ook over vele zaken licht verspreidt, die door de andere theorieën onverklaard bleven. Alle verschijnselen, die betrekking hebben op geleiders met electriciteit in rust, worden gerekend tot de *„statische electriciteit"*, die, welke betrekking hebben op electriciteit in beweging, worden gerekend tot de *„galvanische electriciteit"* of *galvanisme*. Statische electriciteit toonen wij aan met een *electroskoop* (zie aldaar). Zie *Electrische lading*, *-potentiaal*, *Electronen*).

Electriciteit, Thermo. Als wij twee (of meer) metalen tot een ring aan elkander soldeeren en wij verwarmen een der soldeerplaatsen tot een hoogere temperatuur dan de andere, dan ontstaat er in dien ring een electrische stroom (fig. 1; de soldeerplaatsen zijn B en B'). Als wij de metalen (geleiders der 1e klasse) rangschikken in de volgende reeks: Bismuth, Nikkel, Platina, Palladium, Kobalt, Mangaan, Zilver, Tin, Lood, Koper, Goud, Zink, IJzer, Arsenicum, Antimonium, dan is elk voorgaand metaal positief, als het met een der volgende op genoemde wijze verbonden is. De grootste electromotorische kracht krijgt men, door de elementen te verbinden, die zoo ver mogelijk van elkander in de reeks staan. De ervaring leert, dat

Fig. 1.

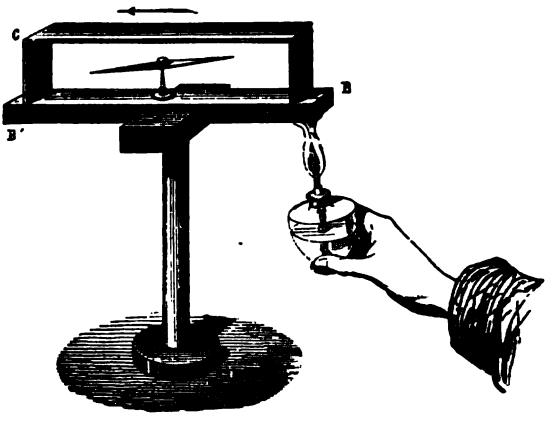

Thermo-electriciteit.

Fig. 2.

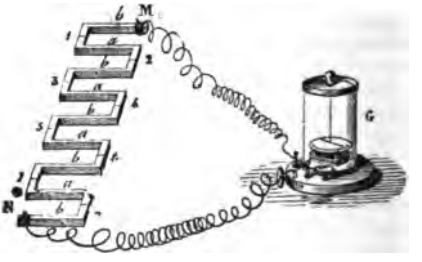

Thermo-electriciteit.

de electromotorische kracht, bij niet te groote temperatuurverschillen, evenredig is met dit verschil. Bij gebruik van twee staven metaal is de aldus opgewekte stroom zeer zwak; daarom schakelt men verscheiden „thermo elementen" achter elkaar (fig. 2) en verwarmt de oneven soldeerplaatsen, terwijl men de even afkoelt; daarna wordt de electromotorische kracht met het aantal elementen vermenigvuldigd. Een groot aantal ziet er dan uit als in fig. 3 wordt voorgesteld. Alle even soldeerplaatsen liggen bijv. beneden en worden verwarmd, alle oneven boven en worden afgekoeld. Fig. 4 stelt voor de thermoelectrische zuil van *Melloni*; links en rechts zijn buizen, die door kleppen afgesloten kunnen worden. De geringste temperatuurverschillen aan beide kanten worden direct aangetoond door een vrij sterken electrischen stroom.

Fig. 3.

Thermo-electriciteit.

Digitized by Google

De warmte, die voor het ontstaan dezer thermostroomen noodig is, wordt voor slechts ongeveer 1% omgezet in electrisch arbeidsvermogen, deze elementen werken dus niet voordeelig.

Fig. 4.

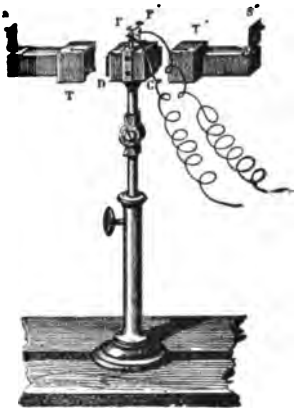

Thermo-electriciteit met stander.

een accumulatorenbatterij. Hoewel het gewicht daarvan nogal groot is, is dit toch geen groot bezwaar, daar de cellen laag aangebracht kunnen worden en aldus den noodigen ballast kunnen vervangen, zoodat zij ook voor zeilen zeer geschikt zijn. Als men den motor direct aan de schroef

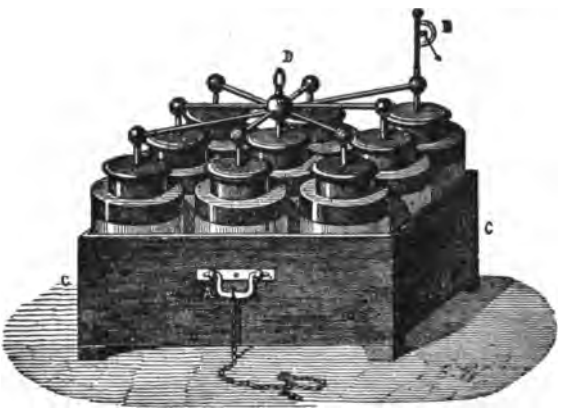

Electrische batterij.

koppelt, kan deze laatste, wegens het groot aantal omwentelingen, zeer klein zijn. De eerste electrische boot werd in 1838 door *Jacobi* vervaardigd op de Newa. Deze had echter, evenals een die in 1850 door *Page* te Philadelphia gebouwd werd, geen accumulatoren, doch galvanische elementen. Beide rendeerden niet. Ook de later met accumulatoren uitgeruste booten kwamen alleen als nieuwtjes op tentoonstellingen en in de sportwereld, o. a. te Petersburg voor. Een uitzondering maken de electrische booten, ter vervanging van stoomsloepen, aan boord van groote booten, daar deze laatste toch steeds een dynamo hebben, waarmee dan de accumulatoren kunnen geladen worden.

Electriciteit, Wrijvings-. Zie *Statische electriciteit.*

Electrische aantrekking en afstooting. Twee gelijknamig geladen electrische geleiders stooten elkander af, ongelijknamig geladen trekken elkander aan. Deze aantrekking (of afstooting) is evenredig met de ladingen en omgekeerd evenredig met het kwadraat van de afstanden. Zijn de ladingen van twee kleine geladen bolletjes e_1 en e_2 en de afstand hunner middelpunten r, dan is de kracht die er tusschen werkt gelijk aan $\frac{e_1 \times e_2}{r_1}$ dyners. De ladingen worden alsdan gemeten in statische eenheden, de afstand in cm. Deze wet voor de aantrekking en afstooting is gevonden door *Coulomb.*

Electrische accumulatoren. Zie *Accumulatoren.*

Electrische afscheiding van metalen. Zie *Electrolyse.*

Electrische afstooting. Zie *Electrische aantrekking* en *afstooting.*

Electrische arbeid is het produkt van electromotorische kracht, stroomsterkte en tijd. Als eenheid gebruikt men het volt-ampère of Watt. Zie *Electrische eenheden.*

Electrische atmosfeer. Zie *Electrisch veld.*

Electrische baden. Zie *Electrotherapie.*

Electrische batterij. Als men groote hoeveelheden electriciteit op wil hoopen, moet men een zeer groote Leidsche flesch nemen of een groot aantal Leidsche flesschen zóó verbinden, dat alle binnenbekleedsels en alle buitenbekleedsels met elkander in verbinding staan; een dergelijk toestel heet electrische batterij (zie de fig.). Soms bedoelt men met electrische batterij een *galvanische batterij.* Zie *Electrische elementen en Leidsche flesch.*

Electrische booten worden door een electromotor gedreven, welke zijn stroom ontvangt uit

Electrische brandspuit. Zie *Brandspuit.*

Electrische brekingsexponent. De proeven van *Herz* en van *Lecher* hebben bewezen, dat in lucht en om metalen draden staande electrische golven kunnen bestaan. Het metaal, waarom die golven zich bewegen, heeft op de golflengte geen invloed, wel echter het medium, waarin de golven zich bewegen, bijv. in lucht is de golflengte anders dan in olie. Evenals nu bij licht de brekingsexponent gelijk is aan het quotient der golflengten der beide middenstoffen, noemen wij de electrische brekingsexponent het quotient der golflengten der electrische golven in twee middenstoffen. Ze zijn bijna gelijk aan de optische brekingsindices.

Electrische capaciteit is de electriciteitshoeveelheid, die een geïsoleerde geleider bezit bij de spanning 1; gewoonlijk wordt als eenheid genomen de lading in coulombs bij de spanning 1 volt. Deze eenheid heet *farad.* Noemt men de electrische capaciteit van een geleider C om hem tot de spanning van E volt te laden, dan is daartoe noodig de hoeveelheid electriciteit $Q = C \times E$. Daar echter 1 coulomb een zeer groote hoeveelheid is, is voor het gebruik 1 farad ook te groot. Daarom wordt meer 1 millioenste farad (micro-

Digitized by Google

farad) gebruikt als eenheid (zie *Electriciteitshoeveelheid*). De electrische capaciteit van een geleider hangt af van de grootte en vorm, niet van de stof; de tegenwoordigheid in het electrische veld van andere geleiders is er van invloed op.

Electrische centrale (zie de platen) is een inrichting, welke de machine bevat, die de mechanische energie leveren (stoommachines, turbines) alsmede zulke, welke deze energie in electrische omzetten (dynamo's). Daar deze laatste met gering verlies over groote afstanden vervoerd kan worden, kan men met electrische centrales thans van arbeidsvermogen gebruik maken, van welke vroeger de exploitatie niet rendeerde; vooral geldt dit van de energie van watervallen. Hoe grooter een centrale is, des te voordeeliger werkt zij. Verschillende fabrikanten slaan soms de handen in een en richten samen een centrale op. Iets dergelijks is bijv. te Los Angelos (Californië) geschied, waar oude zilvermijnen weer geëxploiteerd kunnen worden door middel van electriciteit, verkregen uit de waterkracht der Guadalajara. Voor het gebruik van de waterkracht heeft men tegenwoordig snel roteerende turbines, waarmee de dynamo's direct gekoppeld worden. Om bij stoommachines niet in een te groot aantal omwentelingen te vervallen, zijn de dynamo's van centrales met een groot aantal polen voorzien. Een ander deel van een centrale is het schakelbord, waarop de stroom verdeeld wordt, de volt- en ampèremeters zich bevinden, verder in- en uitschakelaars, weerstanden voor het aanzetten en regelen, loodzekeringen, enz. Verder zijn in een centrale soms nog transformatoren aanwezig, die den draaistroom in een gelijkstroom omzetten. Deze laatste bestaan eenvoudig uit een draaistroommotor, direct gekoppeld aan een gelijkstroomdynamo. Accumulatorenbatterijen doen vooral daar dienst, waar men over weinig drijfkracht te beschikken heeft en op sommige tijden van den dag meer stroom noodig is, dan geleverd kan worden. Zoo gebruikt men bijv. in de morgenuren en overdag een gedeelte van den stroom om de accumulatoren te laden, terwijl deze 's avonds, als er vele lampen branden, hun chemisch arbeidsvermogen weer in electrisch omzetten en de dynamo's te hulp komen. Natuurlijk moeten zulke centrales voor gelijkstroom zijn ingericht.

Plaat I geeft een gezicht in de machinezaal der electrische centrale te Amsterdam, alsmede de reusachtige nieuwste machine, aldaar in gebruik; plaat II heeft betrekking op de centrale aan den Niagara. Het water vloeit van af een punt, 2 km. boven den val gelegen, door een 590 m. lang kanaal naar de turbines, die 50 m. onder den waterspiegel liggen. De verticale buizen zijn 3 m. wijd. Van de turbines af loopt het water door een 2 km. langen tunnel weer naar de rivier beneden den waterval. Fig. 1 en 2 stelt voor de in de rotsen uitgehouwen turbineschacht met toevoerboezem voor het water, turbine, trappen, enz. Door schuifdeuren kan de hoeveelheid water voor iedere turbine geregeld worden. In de schacht bevinden zich 3 gaanderijen, van waaruit men bij de tappannen enz. kan komen. Om den kolossalen druk van het water, in axiale richting, niet op de assen te doen komen, bestaat iedere turbine uit 2 deelen, waartusschen het water binnenkomt, zoodat er een druk naar boven en naar beneden ontstaan, die elkander opheffen. Feitelijk is de druk op de hooger gelegen turbine nog iets hooger ter opheffing van het gewicht der schoepen, der as en van den daarop geplaatsten dynamo. Iedere as brengt een vermogen van 5000 P.K. over.

Electrische chronoscoop. Zie *Chronoscoop.*

Electrische condensatoren bestaan uit twee door een isoleerende laag (lucht, hars, glas) gescheiden geleidende oppervlakken, waarvan het eene geïsoleerd is, het andere met de aarde in geleidende verbinding staat. Door de wederkeerige influentie (zie *Electrische influentie*) wordt de spanning (potentiaal) op de eerste plaat verminderd en daarmee de capaciteit verhoogd, zoodat zij meer electriciteit vermag op te nemen, dan zonder de tweede plaat. De meest bekende condensator is de Leidsche flesch (zie aldaar). Condensatoren van groote capaciteit, bestaande uit bladen stanniol, door geparaffineerd papier gescheiden, worden gebruikt bij Rhumkorffs.

Electrische controletoestellen. Zie *Electrotechnische controletoestellen.*

Electrische dichtheid is de hoeveelheid electriciteit (de hoeveelheid coulombs), die zich op de eenheid van oppervlakte (1 vierk. cm.) van een geladen geleider zou bevinden, indien de verdeeling gelijkmatig ware. Op een bol, die niet bloot staat aan electrische inwerkingen van buiten af, heerscht overal dezelfde dichtheid, terwijl op geleiders van anderen vorm de electriciteit zich verzamelt op de punten, die het sterkst gekromd zijn. Om de dichtheden op verschillende punten der oppervlakte te vergelijken, raakt men ze aan met een proefschijfje, d. i. een klein metalen schijfje, aan een isoleerend handvat bevestigd, en bepaalt met een electrometer de hoeveelheid electriciteit, die men weggenomen heeft. De ware dichtheid is de dichtheid der werkelijke lading, de vrije dichtheid is die der naar buiten werkzame lading, daar in het algemeen, tengevolge van diëlectrische polarisatie van het omringende medium, er een laag tegengestelde electriciteit ontstaat, die op de werking naar buiten van invloed is.

Electrische diffusie is het verschijnsel, dat bij het passeeren van een stroom door electrolyten (vooral bij electrolyse van gekleurde geleiachtige stoffen) plaatsen ontstaan, die een andere kleur, weerstand enz. hebben en die mettertijd grooter worden en ten slotte samenkomen, waarbij onder de vorming van wervels aan de grens een nieuwe stof, bijv. een neerslag, ontstaat. De verklaring meent men daarin te moeten zoeken, dat de ontledingsprodukten, aan de electroden gevormd, zelf weer aan electrolyse onderworpen zijn.

Electrische doorboring. Als men een geladen condensor laat ontladen en men zorgt, dat de ontladingsvonk door glas of karton heen slaat, dan wordt dit doorboord. Men draagt daarbij zorg, dat de vonk niet om 't glas kan heen slaan, door dit overal zorgvuldig te isoleeren. Bij de doorboring van karton vertoonen beide zijden van het gat opstaande rafels, alsof naar beide kanten, van binnen uit, iets heen geslagen was; waarschijnlijk is dit een gevolg van het feit, dat de ontlading oscilleerend is.

Digitized by Google

ELECTRISCHE CENTRALE I.

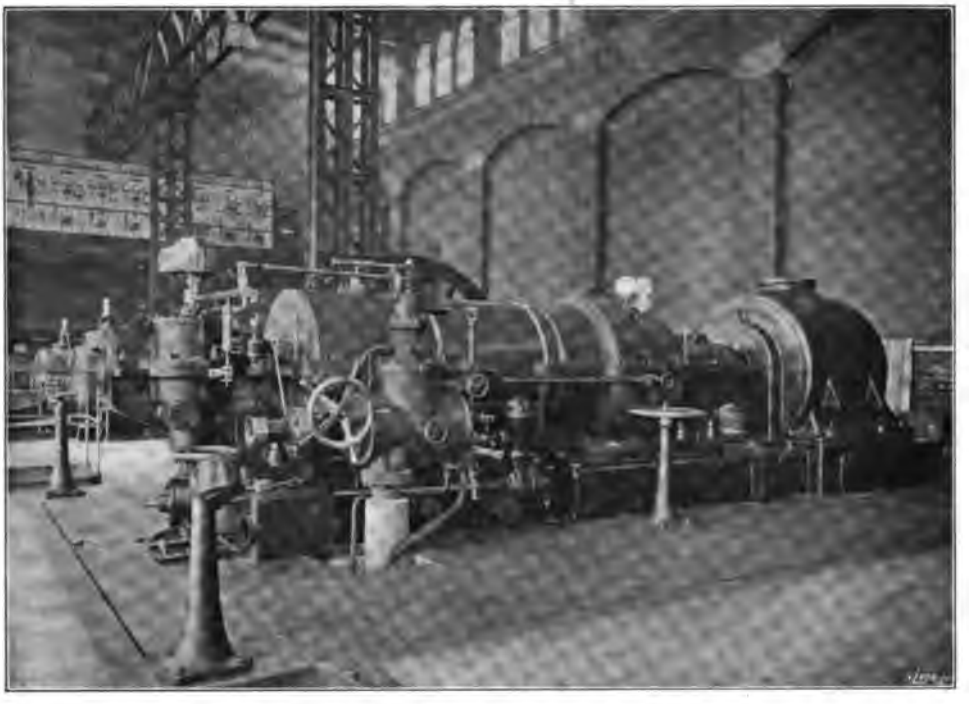

Gemeente-Electriciteitswerken te Amsterdam. — Turbo-dynamo van 3000 P.K.

Gemeente-Electriciteitswerken te Amsterdam — Machinezaal, gezien van af het schakelbord.

Digitized by Google

Digitized by Google

ELECTRISCHE CENTRALEN II.

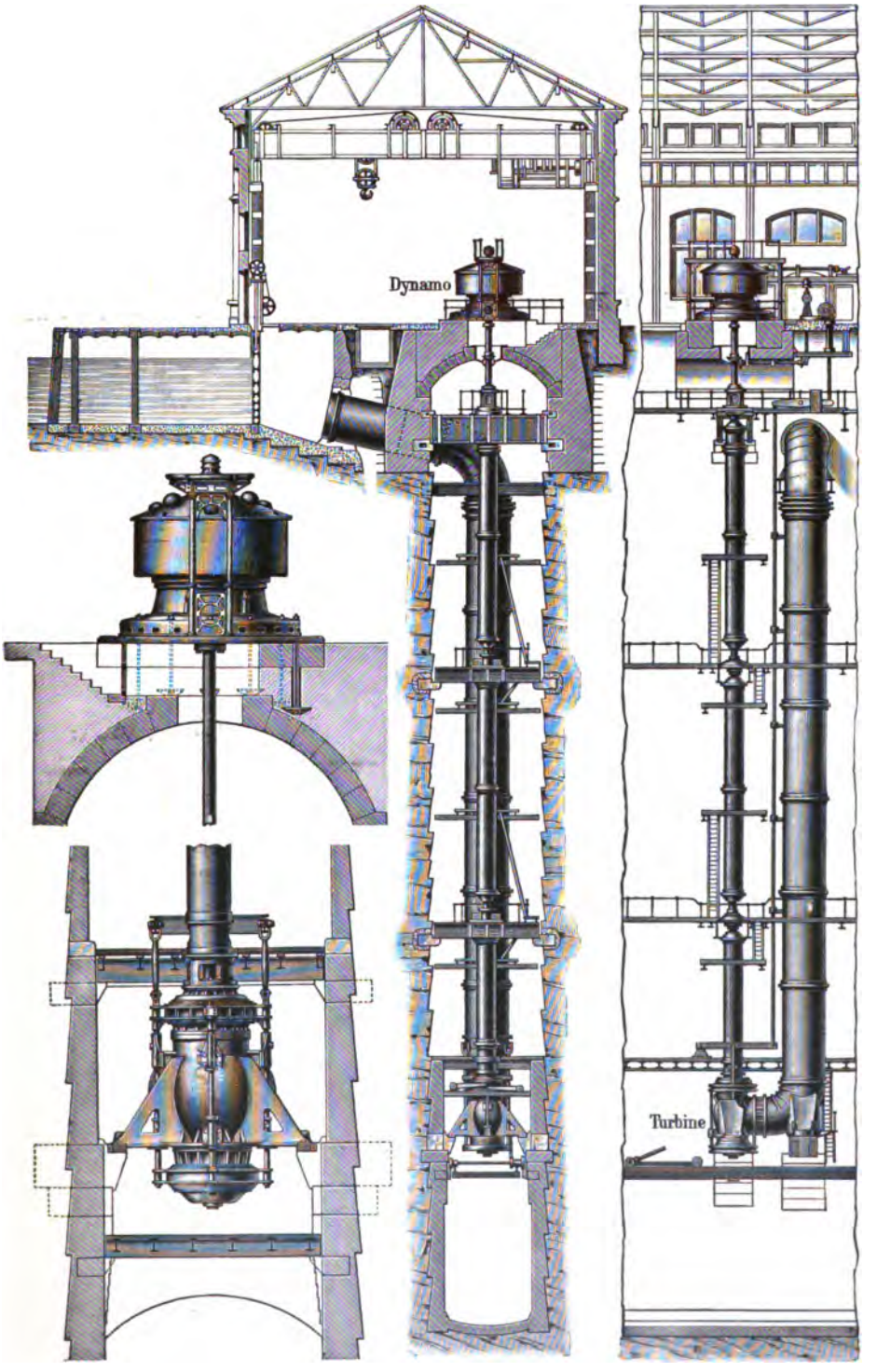

3. Turbine met dynamomachine. 1. en 2. Turbinenschacht volgens twee doorsneden.

De electrische installatie aan den Niagara.

Digitized by Google

Digitized by Google

Electrische eenheden. Om een hoeveelheid electriciteit, haar potentiaal, enz. aan te geven, dienen wij eerst een eenheid vast te stellen, voor datgene wat wij weten willen.

Als *electrostatische electriciteitshoeveelheid* nemen wij de hoeveelheid, die op een andere, gelijke hoeveelheid op den afstand van één centimeter een kracht van één dyne uitoefent. Volgens de wet van *Coulomb* oefenen twee kleine geladen bolletjes, die de lading e en e_1 hebben en wier middelpunten r centimeters van elkander verwijderd zijn, op elkander een kracht uit $= \frac{ee_1}{r^2}$.

Deze eenheid is te klein voor de praktijk en daarom gebruikt men in de praktijk een 3×10^9 grootere hoeveelheid, die *coulomb* heet.

De electromagnetische eenheid van stroomsterkte is die, welke, gaande door een onbegrensden, rechtlijnigen geleider, op den afstand van één cm. een magnetische kracht van 2 dynes uitoefent. Deze eenheid is te groot en daarom neemt men als *praktische eenheid* de ampère, die het tiende gedeelte ervan is.

De hoeveelheid, die per secunde door een doorsnede van een draad stroomt bij een stroomsterkte van één ampère, heet één *coulomb* (zie boven).

Tusschen twee geleiders bestaat de *electrostatische eenheid van potentiaalverschil*, als de arbeid van één erg vereischt wordt, om de positieve statische electriciteitseenheid van den eenen geleider naar den anderen te brengen.

Deze eenheid is te groot en daarom neemt men in de praktijk als eenheid de *volt*, die $^1/_{300}$ ervan is.

Daar volgens de wet van *Ohm* $i = \frac{E}{r}$, waarvan i de intensiteit, E het potentiaalverschil en r den weerstand tusschen twee punten voorstelt, is $r = 1$, als $i = 1$ en $E = 1$. De eenheid van weerstand heet *Ohm* en is bepaald door dien draad, waardoor een stroomsterkte van één ampère gaat als het potentiaalverschil tusschen de uiteinden één volt is.

De energie geleverd door een stroom in een secunde, is gelijk aan 't produkt van stroomsterkte en electromotorische kracht. De eenheid ervan is de *Volt-ampère*; dit is dus het arbeidsvermogen per secunde, geleverd door een stroom van één ampère bij een electromotorische kracht van één volt. De *volt-ampère* heet ook wel *watt;* 735 watt zijn gelijk aan één paardekrachtsecunde. Een *kilowatt* = 1000 watt.

Heeft een geleider 1 coulomb noodig om den potentiaal van 1 volt te krijgen, dan zeggen wij dat die geleider de *capaciteitseenheid* of één *farad* bezit.

Electrische effect is de arbeid per tijdseenheid door een electrischen stroom verricht; het effect wordt uitgedrukt in watts. (Zie *Electrische eenheden.*)

Electrische endosmose. Als een electrische stroom door een vloeistof geleidt wordt, die zich in een nauwe buis of in een poreuze, vaste massa bevindt, heeft, behalve de electrolytische werking, nog een voortstuwing der vloeistof en der daarin zwevende deeltjes plaats, hetzij in of tegen de richting van den stroom. Dit verschijnsel noemt men wel electrische endosmose.

Electrische energie. Zie *Energie* en *Energiestroom.*

Electrische flikkerbuis is een glazen buis, die beplakt is met kleine ruitvormige stukjes stanniol, wier punten ongeveer een millimeter van elkaar verwijderd zijn (Zie de figuur). Houdt men de uiterste punten bij de knoppen van een electriseermachine, dan springen tusschen alle punten vonken over. De buis wordt wel bij het onderwijs gebruikt, om een voorstelling te geven, hoe de bliksem op kolossaal groote afstanden toch kan overspringen.

Electrische flikkerbuis.

Electrische flikkerplaat is een glazen plaat, zoodanig beplakt met ruitvormige stukjes stanniol, dat een figuur ontstaat, die door electrische ontlading als lichtfiguur zichtbaar wordt. (Zie *electrische flikkerbuis.*)

Electrische geleiders zijn stoffen, die over hun geheele oppervlakte electrisch worden, als zij op een plaats een electrische lading ontvangen. Zij worden gebruikt voor het overbrengen van electriciteit (zie *Electrische krachtoverbrenger*). Hun geleidingsvermogen of het tegenovergestelde hiervan, hun weerstand, wordt gemeten met de brug van *Wheatstone.* (Zie *Weerstand.*)

Electrische golven of *electromagnetische golven* zijn periodieke veranderingen van den diëlectrischen en magnetischen polarisatietoestand. *Hertz* heeft in 1889 bewezen, dat van een open electrischen oscillator (zie *Electrische trillingen*)

Fig. 1.

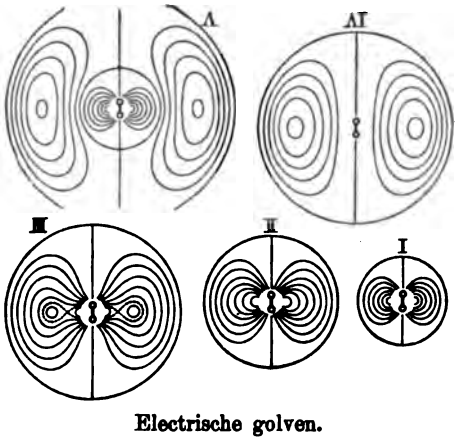

Electrische golven.

electrische stralen of stralen van electrische kracht uitgaan, die zich door de lucht, een vacuum en niet-geleidende stoffen (*diëlectrica*) voortplanten en wel met een snelheid, die vrijwel met die van het licht (300000 km. per secunde) overeenkomt. In fig. 1 is in het midden van I de oscillator

Digitized by Google

voorgesteld, bestaande uit twee bolvormige conductors, die door een draad verbonden zijn. Daartusschen springen de vonken over (in de fig. niet aangegeven) en bevinden zich de verbindingsdraden met een inductieklos. De figuur stelt het verloop der electrische krachtlijnen voor bij toenemende lading der conductors. Deze krachtlijnen strekken zich niet tot in het oneindige uit, wat wèl het geval zou zijn, indien zich de electriciteit op de conductors in evenwicht bevond; maar de krachtlijnen zijn in een bol besloten, waarvan de straal uit de genoemde voortplantingssnelheid der electrische storingen valt af te leiden, bijv.

Fig. 2.

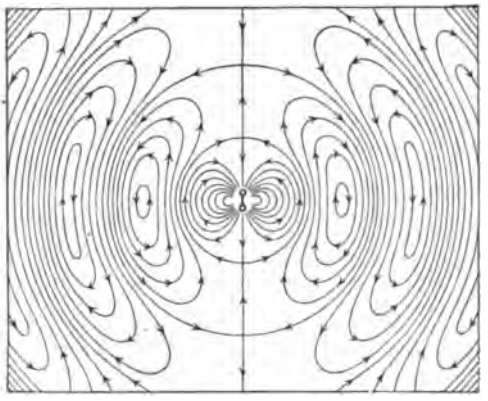

Electrische golven.

na 1 honderdmillioenste secunde bedraagt zij 3 m. Fig. 2 stelt de krachtlijnen een oogenblik later voor, als de spanning haar grootste waarde bereikt heeft, en daarna weer gaat zinken. Een deel der energie van het electrisch veld, d. w. z. der krachtlijnen, gaat thans in de conductors terug, een ander deel echter wordt, zooals fig. 3 aangeeft, van de conductors afgescheiden en plant zich met constante snelheid verder in de ruimte voort. Fig. 4 toont de conductors in niet-electrischen toestand en het systeem van krachtlijnen, zich vrij in de ruimte voortbewegend. In fig. 5 begint de lading der conductors opnieuw, er ontstaat een nieuw stelsel van krachtlijnen, maar van tegengestelde richting, dat zich op dezelfde wijze voortplant als het eerste enz.

Fig. 3.

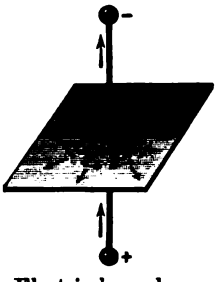

Electrische golven.

Na eenigen tijd is derhalve de aether om den oscillator overal diëlectrisch gepolariseerd, zooals fig. 2 aangeeft, en wel op de eene plaats zoo, dat de positieve deeltjes naar boven en de negatieve naar beneden, op de andere echter omgekeerd gericht zijn, wat voor de verschillende punten aangegeven is door de pijltjes in de krachtlijnen. Deze periodiek veranderende polarisatietoestand van den aether vormt het wezen der electrische golven, die niet staan blijven, maar zich, evenals geluidsgolven, voortbewegen, en wel met de snelheid van 300000 km. per secunde.

Onafscheidelijk van de electrische golven treden de magnetische op. Want begint in een oscillator de electriciteit te stroomen, dan ontstaat er rondom een magnetisch veld, welks krachtlijnen in conaxiale wijze den stroomleider omgeven (fig. 3) en zich eveneens met de snelheid van 300000 km. per secunde voortplanten, zoodat na eenige oscillaties de aether in de nabijheid zich ook in een afwisselenden magnetischen polarisatietoestand bevindt, zooals fig. 4 aangeeft, waarin de richting der krachtlijnen door pijlen is aangegeven, en de intensiteit van het veld door de dikte dezer pijlen. De maxima der magnetische kracht vallen juist tusschen de maxima der electrische. Wegens de zeer snelle richting-verandering der magnetische kracht kan men niet door ijzervijlsel op een stukje papier, zooals men dat steeds doet bij statische magnetische velden, het bestaan en verloop der krachtlijnen aantoonen, wel echter, zooals *Hertz* bewees, door de veroorzaakte inductiewerkingen. Bevindt zich n. l. in de nabijheid een geleider van denzelfden vorm als de oscillator, een resonator (fig. 5), die door de zich voortbewegende magnetische krachtlijnen gesneden wordt, dan moeten daarin electrische trillingen ontstaan, die tengevolge der resonnantie, d. w. z. wegens den gelijken duur der trillingen, veroorzaakt door de gelijke afmetingen, zeer krachtig kunnen worden en zich verraden door het voortdurend overslaan van vonken, als men den resonator middendoor snijdt. Nog gemakkelijker toont men de golven aan met een cohaerer (zie *Draadlooze telegrafie*).

Fig. 4.

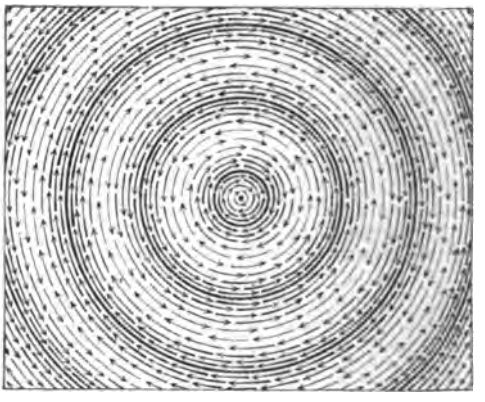

Electrische golven.

Fig. 5.

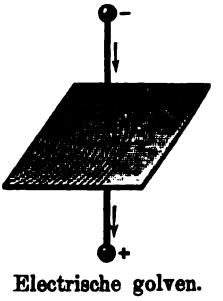

Electrische golven.

Digitized by Google

Door een metalen scherm kunnen de electrische golven niet passeeren, daar haar energie omgezet wordt in geïnduceerde trillingen, die, voor zoover zij niet door den weerstand der geleiding in warmte worden omgezet (geabsorbeerd), aanleiding geven tot een gereflecteerde electrische straling, volgens dezelfde wet als de reflectie van het licht. Door een draadrooster worden de elec-

Fig. 5.

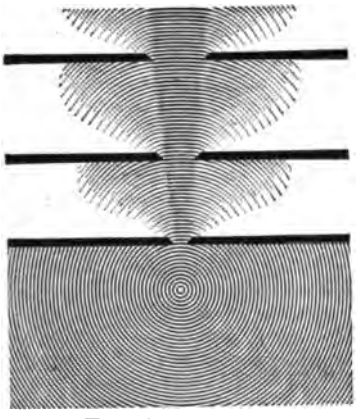

Electrische golven.

trische stralen doorgelaten als de richting der electrische krachtlijnen loodrecht staat op de richting der draden, daar in dit geval geen geïnduceerde stroomen ontstaan kunnen; zij worden gereflecteerd (niet doorgelaten), als het rooster evenwijdig is aan de krachtlijnen. De electrische stralen zijn dus gepolariseerd. Plaatst men een

Fig. 6.

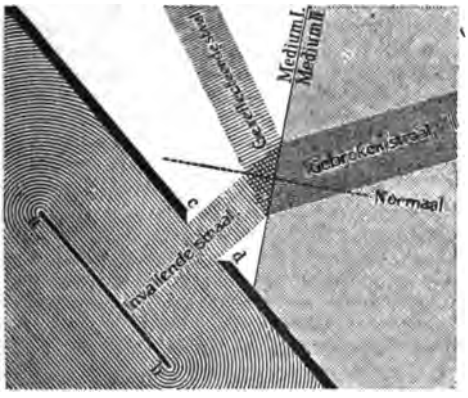

Electrische golven.

oscillator voor een uitgestrekten geleidenden wand, dan ontstaat door interferentie der aankomende en gereflecteerde golven een staande golfbeweging, waardoor het mogelijk wordt de golflengte, en dus de voortplantingssnelheid der straling in de open lucht, te meten. Bevindt zich in genoemden wand een gat (fig. 6) dan gaat daar een bundel stralen door, doch kan dit slechts door andere diaphragma's gaan als deze een rechte lijn vormen; de voortplanting geschiedt dus rechtlijnig. Daarbij ontstaat echter bij het gebruik van, met betrekking tot de golflengte, kleine toestellen een sterke buiging (zie fig. 7), zoodat soortgelijke verschijnselen als bij de buiging van het licht optreden. Op de grens van een nietgeleidend medium wordt een electrische straal geheel volgens dezelfde wetten als een lichtstraal gebroken en gedeeltelijk ook gereflecteerd, zooals fig. 7 aangeeft. Is het medium een kristal, dat niet tot het regulaire stelsel behoort, dan wordt de electrische straal, evenals een lichtstraal, dubbel gebroken, daar de voortplantingssnelheid afhangt van de diëlectriciteitsconstante en de magnetische doordringbaarheid en deze in niet regulaire kristallen verschillende waarden hebben. De electrische stralen vertoonen derhalve de grootste overeenkomst met de lichtstralen.

Electrisch ei. *Zie Electrische ontladingsverschijnselen.*

Electrische inductie is de in 1831 door *Faraday* ontdekte opwekking van electrische stroomen of magneten. Als een open geleider door een magnetisch veld wordt bewogen, zoodat hij de krachtlijnen snijdt, ontstaat in hem een geïnduceerde electromotorische kracht, waardoor een spanningsverschil aan de einden ontstaat. Wordt de stroomgeleider gesloten, dan ontstaat daarin een electrische stroom (inductiestroom), waarvan de intensiteit afhangt van de in de afzonderlijke deelen geïnduceerde electromotorische krachten en van den weerstand der leiding volgens de wet van *Ohm*. Daar de geïnduceerde electromotorische kracht in de eene helft van den stroomkring tegengesteld is aan die in de andere helft, is het optreden van den inductiestroom niet van het feit afhankelijk, dat er krachtlijnen gesneden worden, maar van de omstandigheid, dat het aantal krachtlijnen die den stroomcirkel snijden, verandert. Blijft dit constant, dan ontstaat geen inductiestroom. Evenals bij iederen anderen stroom, is de arbeid van den stroom, die in het algemeen zich als warmte doet kennen, per secunde aequivalent met $^1/_2$ g $\times$ E $\times$ J kilogrammeter, als J de stroomsterkte in ampères en E de electromotorische kracht in volt beteekent. Volgens de wet van het behoud van arbeidsvermogen kan deze warmte slechts uit een anderen vorm van energie ontstaan. Werkelijk wordt tot het verschuiven van den stroomleider in het magnetisch veld een zekere hoeveelheid mechanische arbeid gevorderd, want volgens de wet van *Lentz* heeft de inductiestroom steeds zoodanige richting, dat de electrodynamische kracht, uitgeoefend door het magnetische veld op den in beweging zijnden leider, de beweging ervan tracht tegen te gaan.

Als men in de holle draadspoel A (fig. 1), waarvan de einden door den galvanometer M gesloten zijn, een magneetstaaf NZ inschuift, dan wijst de afwijking van de magneetnaald van den galvanometer op een stroom, die de tegengestelde richting heeft van de stroomen, die, indien zij door de draadwindingen liepen, een dergelijken magneet zouden vormen. Haalt men den magneet er uit, dan ontstaat een stroom, gelijk gericht met laatstgenoemde, zoodat de naald nu naar de andere zijde uitslaat. Bevindt zich de magneet in rust in de spoel, dan treedt ook geen stroom op en blijft de galvanometernaald in rust.

Digitized by Google

In plaats van met behulp van een magneet, kan men ook inductiestroomen doen ontstaan door het inschuiven van een andere spoel, waardoor een

Fig. 1.

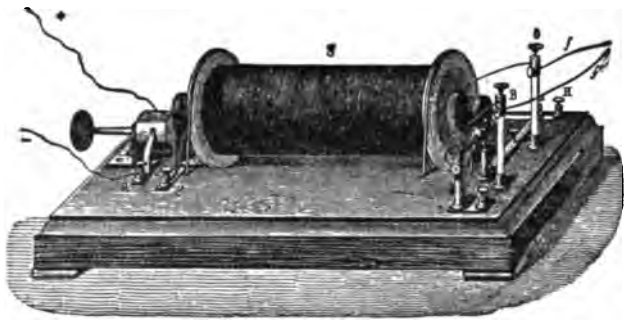

Toestel van Rhumkorff.

stroom (hoofdstroom) loopt, of beter nog door het sluiten en openen van den stroom in de binnenste spoel (fig. 2). Om dit vlug achter elkander te doen plaats hebben, maakt men gebruik van zoogenaamde rheotomen. Behalve in de buitenste spoel, wekt de hoofdstroom ook nog een inductie-

Fig. 2.

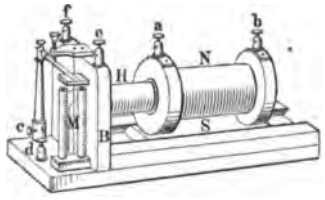

Electrische inductie.

stroom op in zijn eigen spoel; in dit geval noemt men den inductiestroom extrastroom. Daar de extrastroom bij het sluiten van de keten tegengesteld ten opzichte van den hoofdstroom gericht is, wordt deze er door verzwakt en is oorzaak, dat laatstgenoemde na het sluiten eerst langzamerhand op de volle sterkte komt. Bij het openen kan de extrastroom, die nu dezelfde richting heeft als de hoofdstroom, eerst ontstaan, als nog een shuntverbinding aanwezig is behalve de verbroken hoofdstroomverbinding. Bij het openen van den hoofdstroom ontstaat echter een vonk, die nog korten tijd een verbinding vormt en den openingsextrastroom doet ontstaan. Bij de verbreking verdwijnt de hoofdstroom niet plotseling, maar heeft een korten tijd noodig om op nul te komen; deze tijd is echter niet zoo lang als die, welke noodig is om bij het sluiten van nul tot de volle stroomsterkte aan te groeien. Daar nu echter de geïnduceerde electromotorische krachten bij dezelfde verandering van den hoofdstroom, d. i. het aantal krachtlijnen, omgekeerd evenredig zijn met de tijden, voor de verandering noodig, is het duidelijk, dat de openingsstroom grooter electromotorische kracht bezit dan de sluitingsstroom. De meegevoerde hoeveelheden electriciteit zijn echter steeds dezelfde. Als men den pooldraad van een galvanische batterij aanraakt, om den stroom door zijn lichaam te leiden, bemerkt men een trekking op het oogenblik, dat de stroom gesloten wordt, daarentegen ontstaat door een stroom, die met constante sterkte ons lichaam doorloopt, geen merkbare gewaarwording, wel echter weer, zoodra de stroom geopend wordt.

De physiologische werking, daardoor op het dierlijk organisme veroorzaakt, neemt nog toe, indien de openings- en sluitingsstroomen, ontstaan door het herhaald onderbreken, in groote menigte door het lichaam gezonden worden. Ook hier is de werking van den openingsstroom het grootst. Wegens de werking ervan op de zenuwen, worden de inductiestroomen, hier Faraday-sche stroomen genoemd, in de geneeskunde gebruikt. De induceerende werking van de hoofdspoel wordt aanzienlijk versterkt, zoo in de holte ervan een staaf week ijzer wordt aangebracht. Daardoor wordt het aantal krachtlijnen vergroot. Deze werking van het ijzer wordt echter verminderd door de daarin ontstaande wervelstroomen, die, om den staaf loopend het aangroeien en afnemen van den hoofdstroom, zoowel als van het magnetisme verlangzamen en daardoor den duur van den inductiestroom verkorten, waardoor weliswaar niet de hoeveelheid in beweging gebrachte electriciteit een vermindering ondergaat, wel echter de spanning en daarmede de werking op de zenuwen. Om deze wervelstroomen te vermijden neemt men in plaats van één dikke, een bundel dunne ijzeren staafjes, die door vernis van elkander geïsoleerd zijn. Een in de geneeskunde veel gebruikt inductietoestel is dat van *Du Bois-Reymond* (fig. 4). De secundaire spoel is op een soort slede bevestigd en schuift over de primaire spoel heen, zoodat men naar verkiezing een grooter of kleiner aantal der hoofdstroomwindingen aan de inductie kan laten deelnemen en zoodoende den inductiestroom kan veranderen. Fig. 4 is een inductor van *Rhumkorff*, zooals hij o. a. gebruikt wordt voor groote vonkenlengte, zooals voor telegrafie zonder draad (*Hertzsche* golven), lichtverschijnselen in verdunde gassen, Röntgenstralen, ontsteken van het mengsel in gasmotoren en van mijnen, alsmede ter transformeering van wisselstroomen. Zie *Rhumkorff*.

Electrische influentie is de scheiding der electriciteiten in een geleider, ontstaan door de nadering van een electrisch lichaam. Als men een geïsoleerden geleider, bijv. een aan de zijvlakken afgeronden metalen cylinder op een glazen voet, nadert met een electrisch lichaam, bijv. een gewreven glazen staaf, dan zal de positieve electriciteit daarvan de nog verbonden electriciteiten in den geleider scheiden en wel zoo, dat de negatieve electriciteit zich naar de zijde van de glasstaaf begeeft en de positieve in het verst daarvan verwijderde einde. Raakt men dit laatste einde even met den vinger aan, terwijl de glazen staaf in de buurt blijft, en verwijdert men daarop de glazen staaf, dan is de geheele geleider nega-

Digitized by Google

tief geladen, daar de positieve naar de aarde is weggestroomd. Men verklaart dit verschijnsel door aan te nemen, dat in een neutralen geleider even veel positieve als negatieve electronen aanwezig zijn. Bij nadering met een positieven geleider begeven zich de negatieve electronen, door de electrische aantrekking, zoo dicht mogelijk naar de positieve lading toe, terwijl de negatieve zoo ver mogelijk weggeduwd worden.

Electrische kabels. Zie *Electrische leiding*.

Electrische klok. Zie *Uurwerken*.

Electrische kogeldans. Op een metalen deksel onder een glazen klok (zie de fig.) liggen vlierpitballetjes. Door de klok heen steekt een koperen staaf, die door een electriseermachine (positief) geladen wordt. De kleine kogeltjes worden

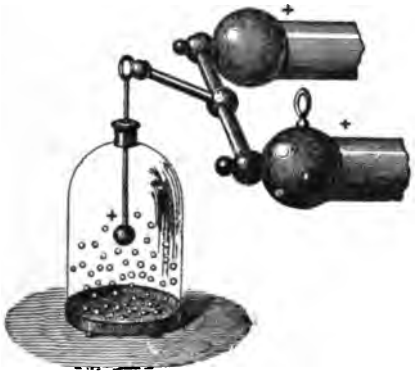

Electrische kogeldans.

door de koperen staaf aangetrokken en na aanraking weer afgestooten. Op den bodem worden ze weer neutraal en worden dan weer aangetrokken. De kogeltjes dansen dus heen en weer.

Electrische kortsluiting. De doorsnede der draden eener dynamomachine, alsmede die der leiding is zoodanig, dat bij overwinning van den weerstand van lampen, motoren enz. de draden niet op gevaarlijke wijze verwarmd kunnen worden. Komen echter tusschen machine en weerstanden deze draden met elkander in aanraking, m.a.w. worden deze weerstanden uitgeschakeld, dan wordt de stroom plotseling zoo sterk, dat de draden verhit worden en de isolatie doorbrandt of smelt. Daardoor kan de dynamo beschadigd worden, kan brand ontstaan en kunnen bovendien de cellen van een accumulatorenbatterij bederven. Ter voorkoming van dergelijke kortsluitingen plaatst men loodzekeringen in de leiding.

Electrische kracht in een punt van een electrisch veld is de kracht, die op de positieve eenheid van electriciteit werkt in dat punt. De grootte ervan heet de veldsterkte in dat punt; de richting wordt aangegeven door de krachtlijn, die door het punt gaat. Als het electrisch veld bestaat uit een geladen bol met den straal R en de lading e, dan is, volgens de wet van *Coulomb*, de grootte der kracht $\frac{e}{R^2}$; de richting is bij positieve lading van het middelpunt afgekeerd, bij negatieve lading er naar toe.

Electrische krachtbuizen. Zie *Electrische krachtlijnen*.

Electrische krachtlijnen. Als wij een kleinen, positief geladen geleider bij een sterk geladen anderen geleider brengen en aan den invloed van dezen laatste overlaten, dan zal de eerste zich bewegen tengevolge der electrische kracht; de lijn waarlangs hij zich beweegt heet een *krachtlijn*. Deze krachtlijn snijdt alle niveauvlakken, dus ook het oppervlak van den geleider, loodrecht, als tenminste alle electriciteit in rust is. De krachtlijnen geven (volgens de theorie van *Faraday* en *Maxwell*) de richting aan van de diëlec-

Fig. 1.

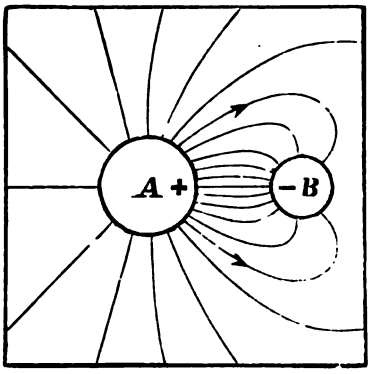

Electrische krachtlijnen.

trische verschuiving; denken wij ons alle krachtlijnen, uitgaande van een oppervlak, dat de eenheid van electriciteit bevat, vereenigd in een buis, die precies alle omvat, dan heet die buis een *krachtbuis*. In fig. 1 zijn de krachtlijnen voorgesteld, die loopen in een electrisch veld van een positief en een negatief geladen bol; zij loopen van den positieven bol naar den negatieven en verloopen soms door het oneindige. Fig. 2 stelt de krachtlijnen

Fig. 2.

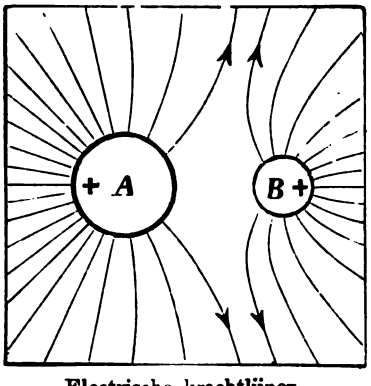

Electrische krachtlijnen.

voor in een veld van twee positieve (of negatieve) bollen. De krachtbuizen en -lijnen trachten zoo kort mogelijk te worden en oefenen dus op elkander een zijdelingsche drukking uit. Uit beide figuren

Digitized by Google

is daarom terstond te zien, dat de gelijknamig geladen lichamen elkander afstooten en de ongelijknamig geladen elkander aantrekken.

Electrische krachtoverbrenging is de overbrenging der op een bepaalde plaats beschikbare mechanische energie door middel van den electrischen stroom naar een verwijderde plaats, om daar weer als mechanische energie gebruikt te worden. Eigenlijk wordt dus geen kracht, doch energie overgebracht en deugt dus deze uitdrukking niet. Voor de electrische krachtoverbrenging heeft men een dynamo noodig en een electrischen motor, waarvan de poolklemmen door draden verbonden zijn. De eerste wordt door de mechanische kracht, wier arbeid overgebracht moet worden, bewogen; de aldus opgewekte stroom drijft den motor. Men kan zich bedienen van gelijkstroom, het voordeeligst is echter hooggespannen wisselstroom aan te wenden, en wel de 3-phasige of draaistroom. Niet alleen worden vele watervallen in woeste, afgelegen streken daardoor aan de industrie dienstbaar gemaakt, doch ook tot dusver verloren brandstof kan gebruikt worden, o. a. de hoogovengassen, die nu een gasmotor drijven en deze weer een dynamo. Ook zou men aan de schacht eener kolenmijn een groote stoommachine kunnen plaatsen, om daarmede dynamo's te drijven; de steenkool zou dan op de plaats zelf verbruikt worden, zoodat vervoer daarvan alsdan overbodig werd. Het vervoer der steenkolen zelf is n.l. duurder dan de verliezen aan arbeidsvermogen bedragen bij electrische overbrenging, waarbij nog komt, dat één groote stoommachine voordeeliger werkt dan verscheiden kleinere. Ook op uitgestrekte fabrieksterreinen, waar men nu nog weleens sukkelt met de transmissies, verdient overbrenging van energie met behulp der electriciteit aanbeveling. Met spanningen van 10000 volt kan men gewoon werken, ook nog met zulke van 20000, behalve dat dan aan de isolatie en aan de veiligheidsmaatregelen meer zorg dient te worden besteed. Tengevolge van de ontlading der statische electriciteit beginnen de draden licht te geven. Het daardoor veroorzaakte verlies aan kracht is tot een spanning van 40000 volt nog vrij gering; daarboven echter neemt het snel toe, zoodat 40000 volt ongeveer de grootste spanning is, waarbij nog met voordeel gewerkt kan worden. Met betrekking tot de afstanden mag men aannemen, dat de overbrenging van 500—1000 kilowatt tot 25—40 km. in het algemeen wel rendeeren zal en gewoonlijk ook nog tot 80 km.; bij 80—150 km. echter zullen slechts zeer groote nijverheidsondernemingen er voordeel van hebben.

Electrische kuren. Zie *Electrotherapie.*

Electrische lading. De hoeveelheid electriciteit op een geladen geleider heet de lading van den geleider; men meet deze in electrostatische eenheden of in coulombs.

Electrische lamp. Zie *Booglicht* en *Electrisch licht.*

Electrische leiding is de inrichting ter overbrenging van electrische energie. Naarmate de electrische stroomen van hooge of van lage spanning zijn, onderscheidt men leidingen voor sterkstroom en voor zwakstroom, en naar de wijze van aanbrenging verdeelt men beide in bovengrondsche en in ondergrondsche leidingen of kabels. Eventueele gebreken van bovengrondsche geleidingen zijn gemakkelijker te ontdekken dan die in ondergrondsche kabels, ook zijn zij goedkooper en behoeft hier het omhulsel niet eerst geladen te worden, zoodat geen vertraging ontstaat in de kabels. Daarentegen zijn zij blootgesteld aan beschadigingen door onweer, ijzel en storm en worden in groote steden door hun groot aantal lastig. De geleiddraden in den kabel zijn steeds van koper. Voor bovengrondschen zwakstroom geleidingen neemt men gegalvaniseerd ijzerdraad, bronsdraad of staaldraad met een koperen mantel. Voor sterkstroom neemt men in dit geval hard koper en soms silicium- of phosforbrons. Ook heeft men vooral wegens de lichtheid proeven genomen met aluminium. Veel zorg dient men te besteden aan de verbindingsplaatsen der draden en deze bij voorkeur te soldeeren. De bovengrondsche draden worden aan palen bevestigd en zóó gespannen, dat de spanning van den draad van $^1/_3$ tot $^1/_6$ der vastheid van het materiaal bedraagt en houten palen 10-voudige, ijzeren 5-voudige zekerheid hebben. De lange internationale telegraaflijnen hebben verzinkt ijzerdraad van 6 mm., hoofdlijnen hebben een dikte van 4 mm., zijlijnen van 3 mm., terwijl de weerstanden per km. respectievelijk bedragen 4,65, 6,72 en 10,47 ohm. Bronsdraad van 3 mm. heeft per km. een weerstand van 2,67 ohm. Voor sterkstroomleidingen uit hardkoper mag de stroomsterkte in het bedrijf voor een draad van 1 v.mm. doorsnede hoogstens 4 ampère bedragen, voor een doorsnede van 10 v. mm. 30 ampère en voor 50 v. mm. 100 ampère niet te boven gaan, terwijl men voor grootere doorsneden 2 ampère per v. mm. neemt.

De draden worden geïsoleerd bevestigd aan

Fig. 1.

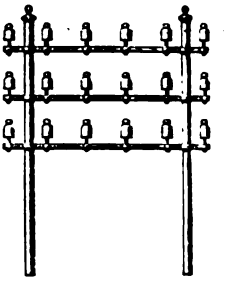

Electrische leiding.

Fig. 2.

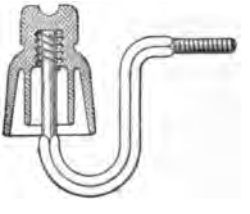

Fig. 3.

Electrische leiding.

Fig. 4.

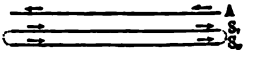

Electrische leiding.

Digitized by Google

houten of ijzeren palen. De houten palen worden gecreosoteerd of gecyaniseerd tegen verrotting. De draden voor telefoonleidingen worden op een bok van ijzeren buizen bevestigd, zooals in fig. 1 aangegeven is. Als isolatoren gebruikt men voor buitenleidingen de klokvormige potjes, die in 1857 door *Chauvin* bedacht zijn (fig. 2). De ijzeren dragers worden in het hout ingeschroefd, en met behulp van cement of zwavel, die in de holte van den klokisolator gegoten wordt, bevestigt men laatstgenoemde ermee. Volgens genomen proeven voldoen deze isolatoren tot spanningen van 60000 volt zeer goed. Men dient echter zorg te dragen, dat zich geen barsten in de oppervlakte bevinden. Een gewijzigde vorm is fig. 3. Bij deze klokjes bestaat de mantel uit porselein, terwijl het binnenste van glas is. Wil men zich van de aarde als terugleider bedienen, dan moeten de einden der leiding aan platen worden verbonden, die zich in het grondwater bevinden; de oppervlakte dezer platen dient zoo groot te zijn, dat een goede verbinding wordt verkregen. Men meene echter niet, dat de stroom zich rechtstreeks door de aarde van plaat tot plaat begeeft. Integendeel zal hij zooveel mogelijk gebruik maken van goede geleiders, zooals gas- en waterleidingsbuizen, rails, enz., wat vaak een lastige inductiewerking in andere naburige leidingen tengevolge heeft. Een aardige proef, om te toonen hoe deze werking voorkomen kan worden, is de volgende. Een telefoonleiding was met een draaistroom-

Fig. 5.

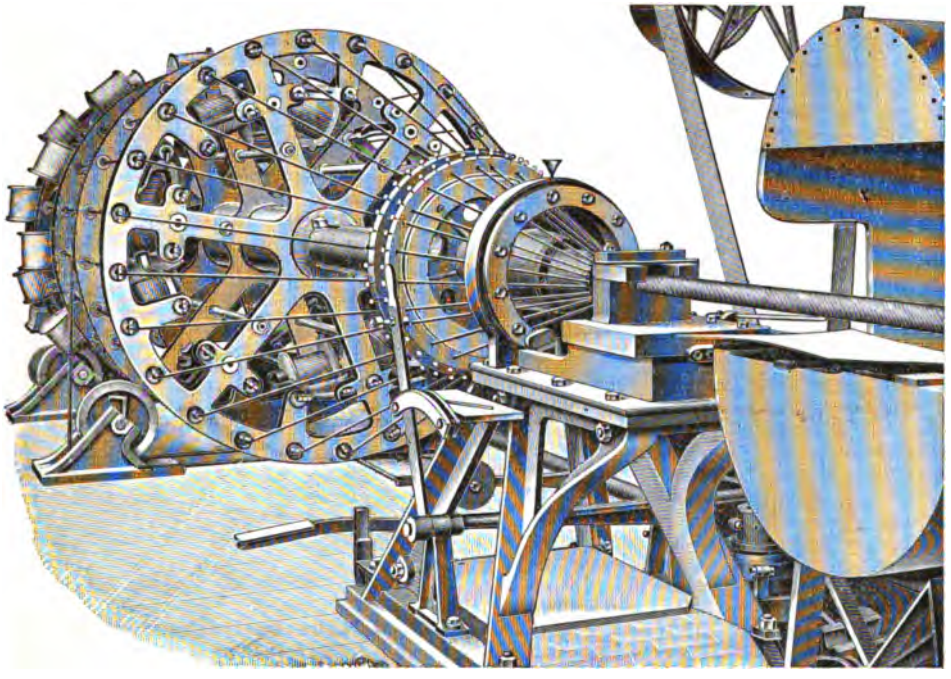

Electrische leiding.

Fig. 6.

Electrische leiding.

leiding (zie fig. 4) op dezelfde masten bevestigd. Door den geheelen afstand in drie gelijke deelen te verdeelen en op ieder van deze gedeelten een anderen draad van den draaistroom langs de telefoonleiding te leggen, hieven de inductiestroomen elkander op, daar bij draaistroom de stroomsterkte

Fig. 7.

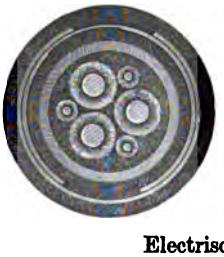

Fig. 8.

Electrische leiding.

van 2 phasen steeds gelijk, maar tegengesteld is aan die der derde en de daardoor opgewekte inductiestroomen dus eveneens.

Fig. 5 stelt een machine voor tot het omspinnen van kabels met ijzerdraad. Het binnenste deel

Digitized by Google

van een kabel, waardoor de stroom gaat, bestaat uit een aantal gevlochten koperdraden. Dit binnenste deel wordt met jute omsponnen, die na in vacuumkasten gedroogd te zijn, in groote ketels met een isoleerende massa gedrenkt wordt. Daarna wordt er een looden mantel omheen geperst, dan wordt de kabel onder water beproefd met betrekking tot weerstand en isolatie. Vallen deze proefnemingen goed uit, dan worden om den kabel ijzerdraden of ijzeren band gesponnen en dit laatste nog met geteerde jute bedekt, waarna de kabel door een bad kalkmelk wordt gehaald om het aan elkander plakken der windingen bij het oprollen te voorkomen. Fig. 6 stelt een dergelijken kabel voor en wel voor wisselstroom. De binnenste koperdraden zijn geïsoleerd van den volgenden ring van koperdraden; door de eene gaat de stroom heen en door de andere terug. Dit moet men doen met het oog op de inductiewerking, ontstaan door den wisselstroom, waardoor de ijzerdraden verhit zouden worden en de isolatie zou verbranden. Nu heffen deze werkingen in beide kabels elkander op. Fig. 7 stelt een draaistroomkabel voor, Fig. 8 en 9 een extra gepantserden kabel, bestemd voor leidingen door rivieren en langs de kust, ter bescherming tegen de erodeerende werking van het zand of de werking van boorschelpen. Fig. 10 is een mof ter verbinding en tot afleiding van een ader der kabels. Fig. 11 is een kabel voor zwakstroom. Fig. 12 en 13 zijn

Fig. 9.

Pantserkabel van *Felten* en *Guilleaume*.

Fig. 10.

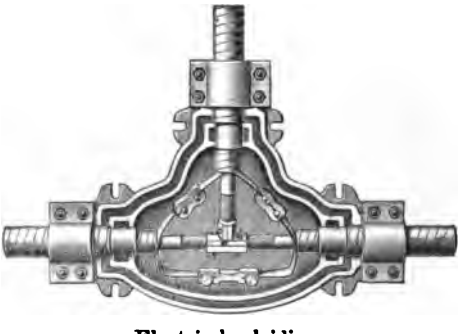

Electrische leiding.

kabels voor de diepzee en voor de kust. Tot het leggen van zeekabels heeft men afzonderlijk ingerichte schepen, op wier achterdek zich een inrichting bevindt, om de snelheid van het afloopen te regelen. In de ruimen ligt de geheele kabel netjes opgeschoten.

Electrische lichtbaden. Zie *Lichttherapie*.

Electrische lichtverschijnselen. Zie *Electrische ontladingen*.

Electrische lift. Zie *Lift*.

Electrische locomotief. Zie *Electrische spoorweg*.

Fig. 11.

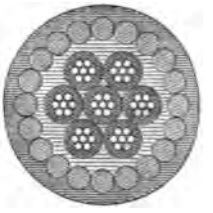

Electrische leiding.

Electrische maatflesch. Zie *Leidsche flesch*.

Electrische maten. Zie *Electrische eenheden*.

Electrische meetinstrumenten. Zie *Electrometer*, *Galvanometer*, *Voltmeter*, *Electrische stroom* en *-weerstand*.

Electrische omnibus. Zie *Automobiel* en *Electrische spoorweg*.

Fig. 12.

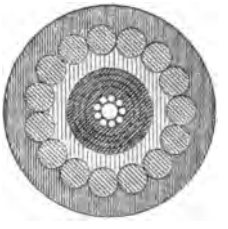

Fig. 13.

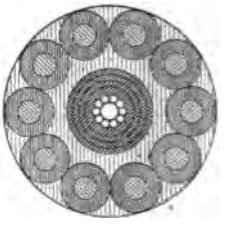

Electrische leiding.

Electrische ontladingsverschijnselen (zie de plaat). Houdt men den vinger bij een geladen geleider, dan verdwijnt de lading van dezen, terwijl tusschen geleider en vinger een vonk overspringt; het spektroskopisch onderzoek leert, dat deze vonk bestaat uit gloeiende deeltjes van de stoffen, waarvan de vonk overspringt. De afstand, waarover de vonk kan overspringen, heet de slagwijdte; deze is grooter naarmate het gas, waarin de vonk overspringt, een kleinere dichtheid en een geringere spanning heeft. In het absoluut luchtledige springt echter geen vonk over. Laat men de vonk overspringen tusschen twee knoppen, die zich in een flesch bevinden, welke langzaam luchtledig gepompt wordt, dan breidt de vonk zich uit tot een bleek violet licht, dat het geheele toestel (naar den vorm *electrisch ei* genoemd; plaat II, fig. 11) vult. Als men door middel van een ontlaadtang den afstand tusschen de beide bekleedsels van een condensator kleiner maakt, zal er ten laatste (bijv. tusschen tang en binnenbekleedsel) een vonk overspringen; de slagwijdte hangt dan af van het potentiaalverschil van het bekleedsel en ook (zie boven) van de dichtheid en de spanning van het gas, waarin de ontlading plaats vindt. De kleur hangt af van de stoffen, waartusschen de vonk overspringt. De duur is $\pm$ 0.00004 secunde.

Als wij na de ontlading met vonk van een Leidsche flesch het binnenbekleedsel onderzoeken, dan heeft dit weer een lading, die dikwijls te-

Digitized by Google

Electrische Ontladingen I.

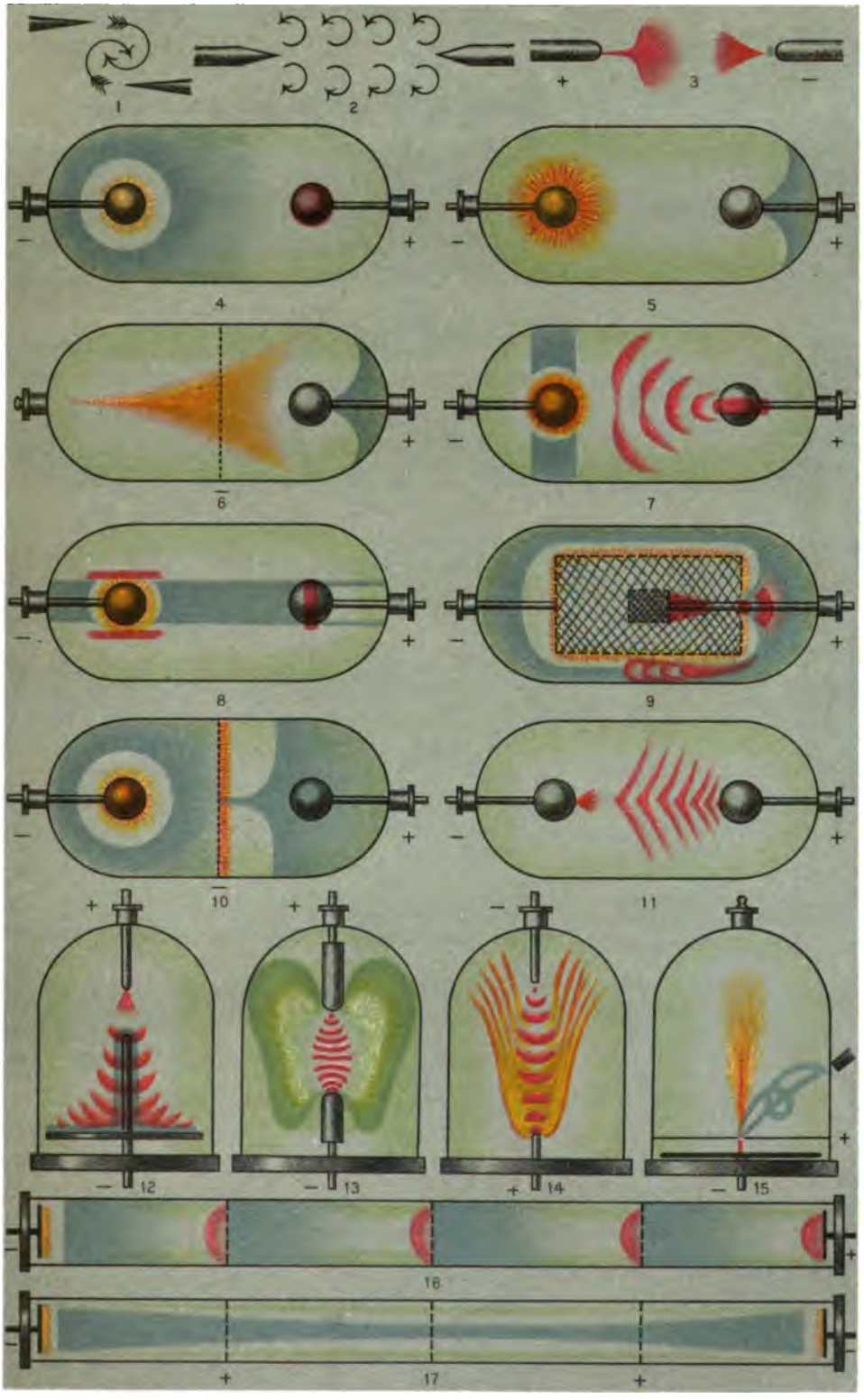

Druk van het Bibliogr. Institut, Leipzig.

Digitized by Google

Digitized by Google

ELECTRISCHE ONTLADINGEN II.

1

2

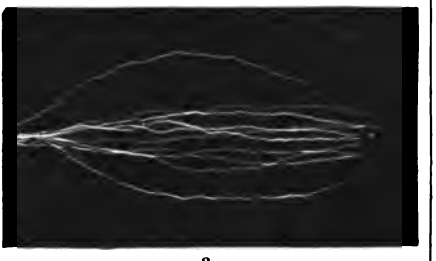

3

4

5

6

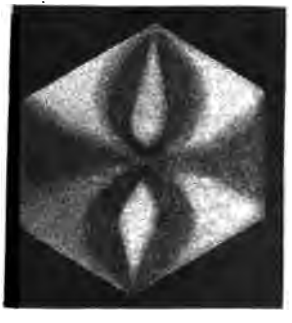

7

8

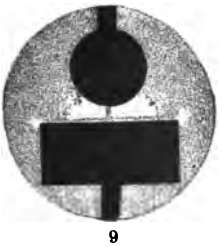

9

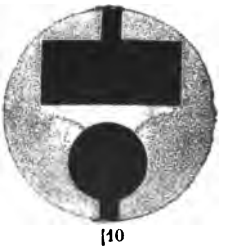

10

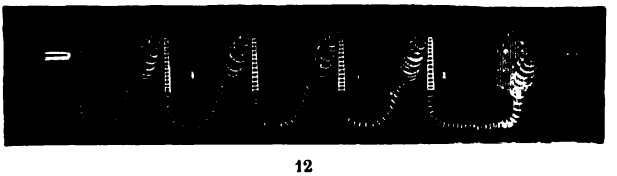

12

11

1 Positieve Lichtenbergsche figuur. 2 Negatieve Lichtenbergsche figuur. 3 Vonken der influentiemachine in koolzuur. 4 Oscilatorische ontlading der Leidsche flesch in een ronddraaienden spiegel. 5 Onafgebroken vonkenbeeld in een ronddraaienden spiegel. 6 Schaduw der kathodenstralen. 7 Piëzo-electrisch bestoven kwarts. 8 Pyro-electrisch bestoven kwarts. 9, 10 Electrische dubbele breking. 11. Electrisch ei. 12 Geiszlersche buis.

Digitized by Google

Digitized by Google

gengesteld is aan de vroegere. De verklaring van dit verschijnsel volgt uit de theorie van *Maxwell*. Het diëlectricum tusschen beide bekleedsels bevindt zich n.l., als de Leidsche flesch geladen is, in een spanningstoestand. Is dus het binnenbekleedsel positief geladen, dan zal, bij ontlading, de electriciteit van het diëlectricum naar het binnenbekleedsel toegeschoven worden, door de traagheid dringt het er dan een beetje in door en maakt dit dus negatief electrisch, totdat er een potentiaal verschil ontstaat, groot genoeg, om die verschuiving te doen ophouden en weer in de andere richting te doen plaats vinden, zoodat nu het binnenbekleedsel weer positief wordt, enz. enz. De ontlading is dus oscilleerend. (Zie *Electrische trillingen*). *Feddersen* onderzocht de ontladingsgrootte met behulp van zeer snel bewegend, lichtgevoelig papier. Hij kreeg toen beelden, die om het andere een andere richting vertoonden. Zie ook plaat II, fig. 4 en 5.

Laat men een electriseermachine werken en de in de beide Leidsche flesschen opgehoopte energie ontladen (zonder vonk) door twee puntige geleiders, dan gaan van den positieven geleider divergeerende lichtstralen uit, terwijl aan den negatieven geleider een lichtpluim zichbaar is (plaat I fig. 3). Op een harsplaat, bestrooid met een mengsel van menie en aardmos, hebben beide lichtverschijnselen een resultaat, voorgesteld in plaat II fig. 1 en 2. Op met joodkalium gedrenkt papier kan men afdrukken van munten doen ontstaan (*Electrolytische figuren*). Plaatst men de knoppen der beide polen van de machine zóó dicht bij elkander, dat er vonken overspringen, dan is, als de slagwijdte groot genoeg is, duidelijk te zien, dat de vonken den vorm hebben van den bliksem en dikwijls in meerdere takken gesplitst worden (fig. 3).

Behalve de beschreven lichtverschijnselen gaat de ontlading van een condensator ook gepaard met physiologische, thermische, chemische, magnetische werkingen. Laten wij de vonk op onze hand overspringen, dan trekken de spieren zich plotseling samen, zoodat wij een schok krijgen, die bij sterke ladingen zelfs zeer gevaarlijk kan zijn. De thermische werking wordt aangetoond door bijv. buskruit te laten ontbranden, of een gaslamp aan te steken; de chemische door de ontlading plaats te doen vinden door een kopersulfaatoplossing; op de negatieve pool zet zich dan koper af; wordt de ontladingsstroom geleid door een spiraal, waarbinnen zich een stalen naald bevindt, dan wordt deze magnetisch.

Electrische ontladingsverschijnselen in verdunde gassen (zie de plaat). Gaan wij de verschijnselen in het *electrisch ei* (zie aldaar) nog eens nauwkeurig na, dan blijkt het, dat bij sterke verdunning de lichtpluim veranderd wordt in een lichtband, die bij nog sterkere verdunning verdwijnt. De positieve electrode is dan door een dunne roode lichtlaag omgeven (plaat I fig. 4); dit heet het positieve glimlicht; de negatieve electrode is omgeven door een roodgeel licht, de eerste kathodenruimte genaamd; hierop volgt de donkere tweede kathodenruimte en ten slotte het blauwe negatieve glimlicht (derde kathodenruimte), dat uit stralen bestaat, die loodrecht van de oppervlakte van den negatieven bol schijnen uit te gaan. Met toenemende verdunning verdwijnt het positieve glimlicht en wordt de donkere tweede kathodenruimte veel grooter (plaat I fig. 5). Alleen aan den achterkant van den positieven pool (anode) is nog blauw glimlicht te bespeuren. (Voor de duidelijkheid is het gele eerste kathodenlicht nog geel geteekend; in werkelijkheid wordt dit ook blauwachtig). Door de sterke verdunning is een groot potentiaalverschil tusschen de beide polen noodig, om de verschijnselen te doen intreden.

Brengt men een electrisch ei van sterke verdunning in een magnetisch veld, waarvan de krachtlijnen loodrecht op de as van het ei loopen, dan blijven van de glimlichtstralen alleen die over, welke de richting der krachtlijnen bezitten (plaat I fig. 7); het positieve glimlicht verandert in een ring, waarvan het vlak loodrecht op de krachtlijn staat. Door een magnetisch veld met krachtlijnen in de richting der as wordt het positieve licht teruggedrongen, verdwijnt soms aan de anode geheel, vertoont zich echter aan de kathode op die plaatsen, waar geen glimlicht is (fig. 8). Wordt (zooals in fig. 9) de anode geheel ingesloten door de kathode, dan gaat het negatieve glimlicht ongehinderd naar het glas, terwijl het positieve licht in een dunne strook zich ontbindt, om aan de einden der negatieve stralen te verdwijnen. Verbindt men een doorboorden tusschenwand met de kathode, dan ontstaat een donkere ruimte waardoor de ontlading in een dunnen straal heendringt (fig. 10). Wordt de stroomsterkte zoo groot, dat het metaal aan de kathode gaat verdampen, dan verandert het glimlicht in een lichtend punt; wij spreken dan in plaats van *gasontlading* van *metaalontlading*. Gebeurt dit ook aan de anode, dan krijgen wij den lichtboog van *Davy*. In verdunde lucht bestaat deze lichtboog uit lagen (fig. 11). Fig. 12 laat zien, dat het positieve licht altijd van het negatieve glimlicht uitgaat. De kathode bestaat hier uit een plaat met spits, de anode uit een spits. Ringen van rood positief licht gaan hier van het blauwe negatieve uit. Bij groote stroomsterkten in wijde vaten ontstaat een aureool, dat het positieve en negatieve licht omgeeft. In lucht is de kleur groen (fig. 13). Het ontstaat door de wervelbeweging der lucht, die sterk verhit wordt; fig. 2 tracht het ontstaan van die wervels voor te stellen. In fig. 14 wordt het aureool voorgesteld, als zich in de lucht oliedamp bevindt, die een gele vlam veroorzaakt. Wordt een positieve lichtkolom genoodzaakt draadweefsels te doordringen, dan zetten zich daaraan lagen vast, die zich aan den kant der kathode als rood positief glimlicht vertoonen en aan den anderen kant als blauw negatief glimlicht (fig. 16). Maakt men beide electroden tot kathoden en de drie draadweefsels tot anode en brengt men de buis in een magnetisch veld, evenwijdig aan de krachtlijnen, dan krijgt men twee bundels van negatief glimlicht, die elkander doordringen (fig. 17). Bij een drukking van $\pm$ $^1/_{100}$ millimeter vullen roodachtig violette stralen, die van de kathode uitgaan, de geheele buis, het anodenglimlicht is overgegaan in een lichtende stip en de glaswand tegenover de kathode wordt geelgroen fluoresceerend. Bij $^1/_{50000}$ atmosfeer schijnt een grijze nevel de buis te vullen en de fluorescentie is nog helderder geworden. Wordt de drukking ongeveer $^1/_{1000000}$ at-

Digitized by Google

mosfeer, dan schijnt de buis geheel leeg te zijn, maar de wand tegenover de kathode straalt een zeer sterk licht uit. Een dergelijke buis heet *„Crookes'sche buis.*

Bij matige verdunning ontstaat het licht der der gloeiing van het gas. *Crookes* bewees (plaat II fig. 6), dat de kathodenstralen (bij sterke verdunning) zich rechtlijnig voortplanten, doordat hij een aluminiumkruis in een buis bevestigd had, dat op den wand zijn schaduw wierp. Hij bewees verder, dat zij loodrecht staan op de kathode; hij nam

Fig. 1.

Fig. 2.

Electrische ontlading.

als kathode een stuk van een bol; de stralen kwamen samen in het middelpunt en veroorzaakten daar een zoo groote warmteontwikkeling, dat een stukje platina aldaar gloeide en zelfs smolt (tekstfig. 1). Hij construeerde ook de toestellen voorgesteld in tekstfig. 2 en 3. Het lichte raadje met micaschoepen draait in de richting der kathodenstralen; deze oefenen dus een mechanische wer-

Fig. 3.

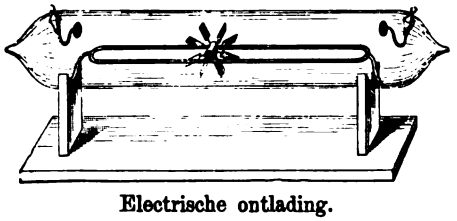

Electrische ontlading.

king uit. Het los raadje in fig. 3 rolt door den invloed der kathodenstralen van de kathode naar de anode; bij verwisseling van deze rolt het terug. De kathodenstralen, die den glaswand treffen, doen hier nieuwe stralen, Röntgenstralen, ontstaan, die sterk van de kathodenstralen verschillen. De kathodenstralen bijv. worden door een magneet uit hun oorspronkelijke richting weggetrokken (fig. 4), Röntgenstralen niet. Vooral door buizen, zooals in fig. 5 afgebeeld zijn, kan die afwijking der kathodenstralen mooi zichtbaar gemaakt wor-

Fig. 4.

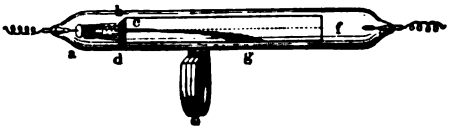

Electrische ontlading.

den. In de rechtsche buis vereenigen zich de kathodenstralen in het brandpunt der kathode en verspreiden zich vandaar. Houdt men er een magneet bij (fig. 5 links), dan treffen de stralen (dicht opeengehoopt in de buurt van het brandpunt) den wand, die gaat gloeien en week wordt, zoodat de buitenlucht hem naar binnen duwt. In de buis in fig. 6 wordt op een fluoresceerend scherm (links) een lichtvlek voortgebracht, die door een in den nabijheid gebrachten wisselstroomelectromagneet heen en weer trilt. De kathodenstralen staan ook onder den invloed van electrische krachten. Neemt men een buis als in fig. 7, waarin e d een micaschermpje met de openingen e en d voorstelt en neemt men a *of* b als kathode en c als anode, dan gaan de kathodestralen van d of e naar f. Neemt men echter a *en* b als kathode, dan stooten de twee bundels elkander af en gaan in de richtingen d g en e h.

Fig. 5.

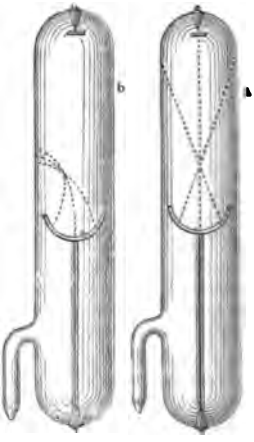

Electrische ontlading.

Een ander verschil tusschen Röntgenstralen en kathodenstralen is dat, de eerste door aluminiumplaatjes van eenige millimeters dikte heendringen, de laatste niet. Om Röntgenstralen te verkrijgen,

Fig. 6.

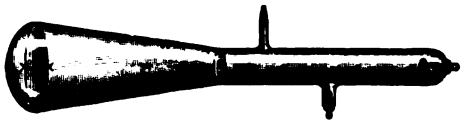

Electrische ontlading.

laat men de kathodenstralen een plaatje platina (de *antikathode*) treffen; dit plaatje zendt ze dan uit. Evenals de kathodenstralen werken zij in op photografische platen; zij doen schermen met bariumplatinacyanuur fluoresceeren.

Alle werkingen van de kathodenstralen kunnen verklaard worden, als wij aannemen, dat zij bestaan uit zeer snel bewegende negatieve electronen. Bot-

Digitized by Google

sen zij tegen de antikathode, dan komen zij hier plotseling tot rust; deze verandering in de snelheid veroorzaakt nu in den aether storingen, die zich met de snelheid van het licht voortplanten. Als echter de kathodestralen negatieve electronen zijn, dan dringt zich de vraag op, waar de positieve blijven, die toch tegelijk met de negatieve vrij moeten komen? Het blijkt, dat deze positieve

Fig. 7.

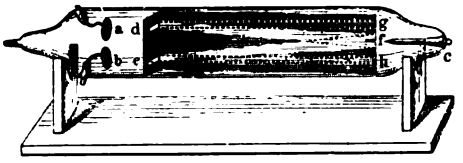

Electrische ontlading.

de *kanaalstralen* zijn, die aan de kathode als een gele zoom te voorschijn treden. Deze vertoonen zich vooral, als (zie plaat I fig. 6) men een geperforeerde kathode gebruikt. Aan beide kanten van deze kathode treden de gele kanaalstralen op, en wel als een naar de anode divergeerende bundel. Magnetische en electrische invloeden werken niet of zwak op de kanaalstralen. Hieruit besluit men dat de positieve electronen een massa bezitten, veel grooter dan de negatieve. Brengt men dicht bij de kathode een in het midden doorboorde plaatvormige anode, dan treedt uit die opening een bundel stralen, die bij nadering met een magneet in drie deelen gesplitst wordt (plaat I fig. 15). De kanaalstralen gaan recht door, één bundel kathodestralen gaat in de richting der krachtlijn en de tweede bundel draait hierom heen.

Electrische ontsteking (fig. 1 en 2) bestaat uit een electro-magnetisch toestel, waarvan het anker tusschen de hoefijzermagneten *E* heen- en weer draait en op welks as, die hier evenwijdig aan die van den motor is, een gebroken hefboom *a* is bevestigd. De bovenste arm is van een punt voorzien, de onderste *b* wordt door een stang,

Fig. 1.

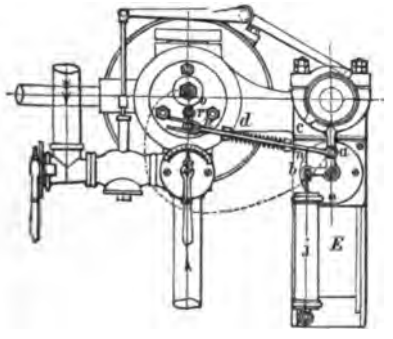

Electrische ontsteker.

bevestigd aan de veer in het omhulsel *j*, naar beneden getrokken. De hefboomsarm *a* is bevestigd aan een gevorkte stang *n*, waartusschen de pen van den kleinen hefboom zich beweegt, de as van dezen laatste reikt tot in de cylinderruimte en draagt hier den contacthefboom *o*, die door de veer *d* steeds tegen de contactstift *s* (fig. 2) wordt aangedrukt. Deze laatste is geïsoleerd en staat door een geleidingsdraad met de poolklem van het inductietoestel in verbinding. Als aan het einde der compressieperiode (zie *Explosiemotor*) de ontsteking zal plaats hebben, drukt tand *c* op de schijf van de kleppenas van den motor den hefboom *a* terzijde, totdat hij langs de spits voorbijglijdt, tengevolge waarvan de hefboom door de veer *j* snel teruggetrokken wordt en het anker langs den magneet draait en er een electrische stroom ontstaat. Tevens wordt bij het terugslaan van den hefboom de contacthefboom *o* door den gevorkten stang *u* een oogenblik van de contactstift *s* verwijderd en springt een vonk over. Deze inrichting wordt veel gebruikt voor explosiemotoren.

Fig. 2.

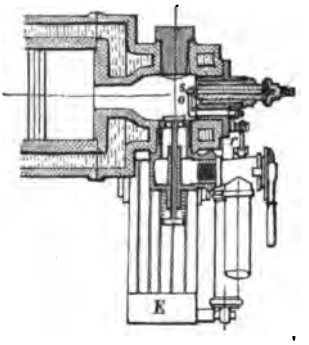

Electrische ontsteker.

Electrische organen. Zie *Siddervisschen.*

Electrische oscillator. Zie *Draadlooze telegrafie, Electrische golven* en *Electrische energie.*

Electrische oven. Zie *Oven.*

Electrische polarisatie. Zie *Polarisatiestroom.*

Electrische post is een door electriciteit gedreven inrichting tot een snelle verzending van brieven en kleine paketten tusschen groote verkeersstations en onafhankelijk van de spoortreinen. Reeds in 1860 werden proeven er mede genomen. De electrische post van *Williams* in New-York berustte hierop, dat een door een stroom doorloopen draadspoel een stuk ijzer naar binnen zuigt. De tot opname der post dienende ijzeren kast liep op flensraderen tusschen 2 loodrecht boven elkander geplaatste rails, die op een stelling waren aangebracht en waarvan de onderste den stroom toevoerde. Om de rails waren op gelijke tusschenruimten spoelen gewikkeld. Iedere spoel droeg een gemagnetiseerd anker, dat bij het ingaan van den wagen in een spoel dezen inschakelde en weer uitschakelde voor de wagen het midden had bereikt, terwijl dan de volgende spoel werd ingeschakeld. In de spoelen, waar de wagen tot stilstand moest komen, werd het anker zoo geschakeld, dat de stroom niet onderbroken werd. Hiermee verkreeg men een snelheid van 51 km. per uur. Bij het in 1897 door *Siemens* en *Halske* gepatenteerd stelsel loopen in een onderaardsch kanaal kleine torpedovormige wagens, welker machines den stroom door sleepcontacten afnemen.

In 1902 heeft het Italiaansche postbestuur het vraagstuk nog eens ernstig doen onderzoeken. Per km. kost de aanleg *f* 1560.

Electrische potentiaal van een zeker punt

Digitized by Google

is de arbeid, die noodig is om een ander punt, dat met de positieve eenheid van electriciteit geladen is, van een oneindig grooten afstand naar eerstgenoemd punt over te brengen. Deze arbeid bedraagt $\frac{9 \times 10^9}{9{,}81} \times \frac{m}{r}$ kilogrammeter, als m de lading in coulomb is van het eene punt en 1 coulomb die van het andere en r de afstand der punten in meters. Deze arbeid is als potentiëele energie in de lichamen verzameld, want, laat men het beweegbare punt los, dan zal het zich weer van het andere punt verwijderen, indien beide gelijknamige lading hadden, en weer denzelfden arbeid kunnen verrichten, die noodig is geweest om het er heen te brengen. De potentiëele energie der electriciteitshoeveelheid 1 in het electrische veld van een geladen (puntvormigen) conductor is derhalve evenredig met $\frac{m}{r}$. Deze uitdrukking noemt men de potentiaal van het veld op genoemd punt. Deze beschouwing blijft ook waar, als de vaststaande conductor geen punt, maar een bol is; want men kan zich de lading daarvan in het middel- of zwaartepunt geconcentreerd denken. De absolute waarde van de electrische potentiaal van een lichaam is niet te bepalen, evenmin als de absolute waarde van het arbeidsvermogen van plaats van een opgeheven lichaam. Men geeft daarom steeds het verschil aan in potentiaal van het lichaam en van de aarde, welke laatste potentiaal men als nul aanneemt, evenals men bij bepalingen van arbeidsvermogen van plaats uitgaat van de oppervlakte der zee of bij opgaven van temperatuur van het smeltpunt van het ijs, die als nul worden beschouwd. Is de werking van den vaststaanden conductor op den beweegbaren een aantrekkende, dan verricht men negatieven arbeid, als men laatstgenoemde van de grens van het electrisch veld, bijv. van de aarde uit eerstgenoemde, tot op een afstand r nader brengt. Men zegt dan de potentiaal negatief is, in het boven beschouwde geval dus $-\frac{m}{r}$. Voor alle punten, die evenver uit het middelpunt van een bol liggen, dus met betrekking tot den bol op hetzelfde niveau zich bevinden, heeft de electrische potentiaal dezelfde waarde. Trekt men lijnen, die de op elkander volgende niveauvlakken overal rechthoekig snijden, dan geeft iedere lijn in het punt van het veld, waardoor zij gaat, de richting der kracht aan, weshalve deze lijnen krachtlijnen (zie *Electrische krachtlijnen*) genoemd worden. Bij den bol zijn het rechte lijnen, n.l. de verlengden der stralen, in het algemeen zijn het echter kromme lijnen. Op de oppervlakte en binnen in een geladen conductor moet de potentiaal overal dezelfde waarde hebben, daar anders een electrisch deeltje zich zou gaan bewegen volgens de krachtlijnen, bepaald door de potentiaalverschillen, wat in strijd is met de voorwaarde, dat het laden afgeloopen en de electriciteit dus in evenwicht is. Bedraagt de lading van een bol met een straal van R meter Q coulomb, dan is, daar alle electrische deeltjes denzelfden afstand R hebben, de potentiaal in het middelpunt $\frac{Q}{R}$, welke waarde hij echter ook in alle andere punten op en in den bol heeft.

Electrische regulateurs. Zie *Electromotoren.*

Electrische reuk. In de nabijheid eener wrijvingselectriseermachine neemt men, zoolang de machine gedraaid wordt, een eigenaardige lucht waar, die aan phosforus doet denken. Zeer sterk is de reuk bij een Tesla-transformator. Dezelfde lucht ontstaat aan de positieve pool, als verdund zwavelzuur door een galvanischen stroom tusschen platinapolen ontleed wordt. De reuk ontstaat door de vorming van ozon, dat ook bij het inslaan van den bliksem ontstaat, en reeds *Homerus* spreekt van de zwavellucht in het door den bliksem getroffen schip van *Odysseus.*

Electrische schel. Zie *Schellen.*

Electrische sedimentatie is de neerslag van fijn poeder, dat in een vloeistof zweeft bij het doorleiden van een electrischen stroom, vooral bij electrische diffusie (zie aldaar).

Electrische spanning. Zie *Electrische potentiaal* en *Potentiaalverschil.*

Electrische spanningsreeks is een rangschikking der stoffen met betrekking tot haar gedrag ten opzichte van elkander als zij geëlectriseerd worden. Wrijft men twee lichamen tegen elkander, dan wordt het eene positief, het andere negatief electrisch, en als alle stoffen zoodanig in een reeks gerangschikt worden, dat bij wrijving tegen elkander iedere voorafgaande positief en de volgende negatief wordt, dan ontstaat de spanningsreeks voor de wrijvingselectriciteit. De opvolging der voornaamste stoffen in deze reeks is de volgende: haar (kattevel), gepolijst glas, wol, papier, zijde, matglas, caoutchouc, hars, barnsteen, zwavel, metalen, collodium.

In de spanningsreeks voor de galvanische electriciteit (Voltasche spanningsreeks of electromotorische reeks) zijn de metalen en eenige andere vaste stoffen, zooals koolstof en zekere metaaloxyden, zoo geplaatst, dat iedere stof, die een volgende aanraakt positief en die, welke een voorafgaande aanraakt, negatief geladen wordt. De voornaamste stoffen dezer reeks zijn: kalium, geamalgameerd zink, zink, lood, tin, ijzer, koper, kwik, zilver, goud, platina, koolstof, bruinsteen. Voor deze reeks geldt de wet van *Volta* voor de spanning: de electromotorische kracht of het potentiaalverschil tusschen twee willekeurige stoffen is gelijk aan de de som der electromotorische krachten van alle tusschengelegen paren.

De thermo-electrische spanningsreeks bevat de metalen en eenige verbindingen daarvan met zwavel en arsenicum in zoodanige volgorde, dat ieder voorafgaande, met een volgende in aanraking gebracht, onder verwarming der aanrakingsplaats, positief electrisch wordt. De voornaamste stoffen zijn: koperkies, bismuth, nikkel (nieuw-zilver), zink, ijzer, antimonium.

Rangschikt men de chemische elementen zoodanig, dat, indien een verbinding van twee elementen ontleed wordt door een stroom, het aan de positieve pool afgescheiden element in de reeks vóór het element staat, dat aan de negatieve pool wordt afgescheiden, dan verkrijgt men de electrochemische spanningsreeks:

+	
caesium	zilver
kalium	kwik
	palladium

Digitized by Google

ELECTRISCHE SPOORWEGEN.

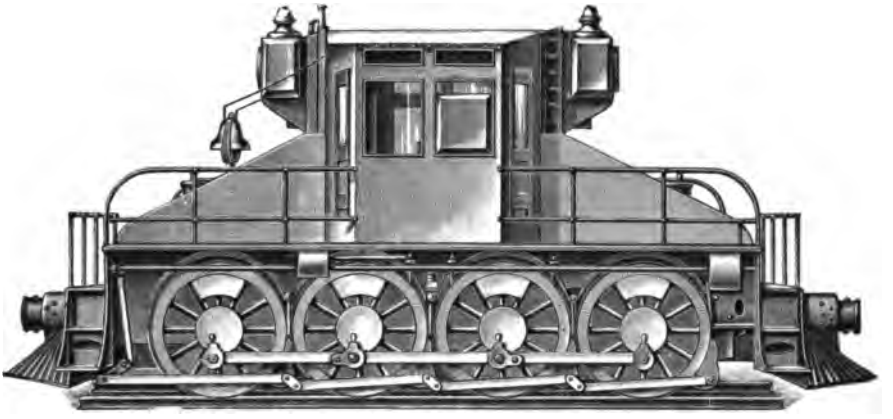

1. Electrische locomotief van Sprague.

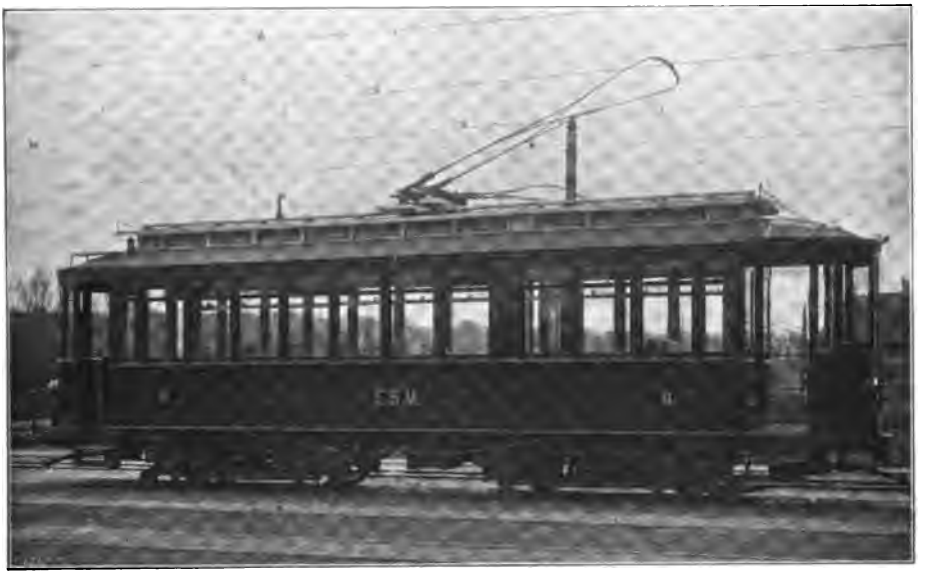

2. Motorwagen van de Electrische Spoorweg-Maatschappij te Haarlem.

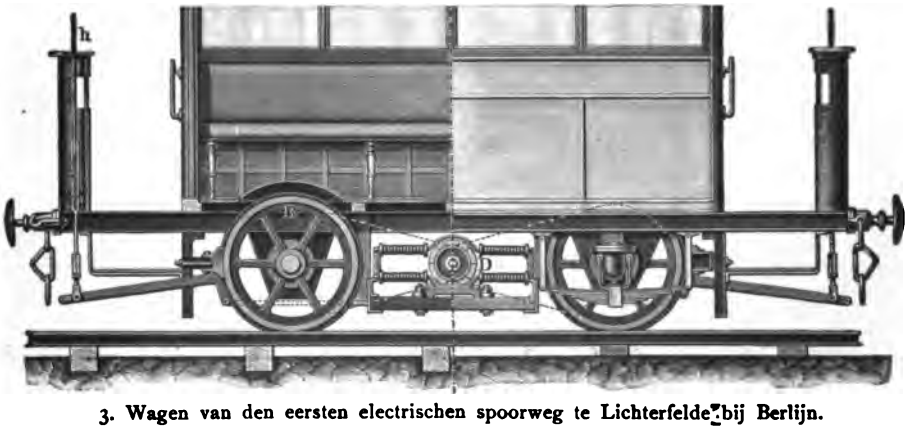

3. Wagen van den eersten electrischen spoorweg te Lichterfelde bij Berlijn.

Digitized by Google

Digitized by Google

rubidium	rhodium
natrium	platina
lithium	iridium
baryum	osmium
strontium	goud
calcium	waterstof
magnesium	silicium
beryllium	titanium
yttrium	tantalium
lanthaan	tellurium
didymium	antimonium
aluminium	koolstof
zirconium	borium
cerium	wolframium
uranium	molybdaenium
mangaan	vanadium
zink	chroom
ijzer	arsenicum
nikkel	phosphorus
cobalt	jodium
cadmium	bromium
lood	chloor
tin	fluorium
bismuth	stikstof
koper	selenium
	zwavel
	zuurstof

Electrische spoor- en tramweg (zie de plaat) is een spoor of tramweg, waarvan de raderen door een op de as werkenden electromotor bewogen worden. De eerste proef met een electrischen spoorweg nam in 1879 *Werner Siemens* op de Berlijnsche nijverheidstentoonstelling. De goede uitslag had tengevolge, dat hij in 1881 een electrischen tramweg tusschen het Anhaltsche station in Gross-Lichterfelde en de kadettenschool aldaar bouwde. Wegens de storingen en gevaren, die ontstonden doordat de wagen den stroom ontving van een rail, die geïsoleerd in den spoorweg was ingelaten, werd bij latere proeven op een tramweg te Charlottenburg de stroom naar den wagen geleid van een draad uit, boven den grond op masten aangebracht en waarop een wagentje liep, dat door den trein werd voortgetrokken. Op verschillende, kort daarna gebouwde tramwegen, maakte men eveneens van laatstgenoemde inrichting gebruik. Daar echter bij de toen nog onvolkomen inrichtingen de bedrijfskosten zeer hoog waren, zag men in Duitschland van dergelijke

Fig. 1.

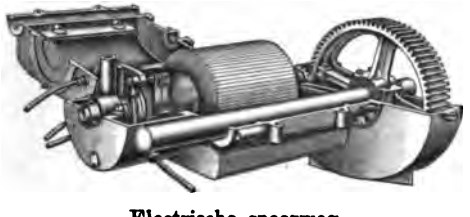

Electrische spoorweg.

tramwegen verder af. In Amerika ging men er echter mee voort en werd in 1884 de eerste electrische tramweg geopend. In 1892 bestonden aldaar reeds 450 electrische tramwegen met 6700 motorwagens. De inmiddels ingevoerde verbeteringen maakten, dat zij nu overal werden ingevoerd en de paardentrams hoe langer hoe meer verdrongen, weldra ook de electriciteit bij de spoorwegen meer ingang vond.

De motoren zijn gewoonlijk gelijkstroom-motoren met hoofdstroomschakeling, hoewel in den laatsten tijd ook vaak draaistroom toegepast wordt, vooral op lange trajecten en bij groote stijgingen. Hiertoe zijn echter 3 leidingen noodig, terwijl men bij gelijkstroom met één volstaan kan, daar de terugleiding door de rails geschiedt. Ook heeft men in den laatsten tijd in Amerika gebruik gemaakt van eenparigen wisselstroom. Voor het vervoer van een groot aantal wagens, zooals in de mijnen, bij voorspanlocomotieven voor gewone spoorwegen, ter overwinning van sterke stijgingen of ter vervanging der gewone stoomlocomotieven in lange tunnels, maakt men gebruik van electrische locomotieven, dat zijn onderstellen van wagens, waarop slechts de motoren en een zitplaats voor den machinist zijn aangebracht. Fig. 1 van de plaat is een dergelijke locomotief van *Sprague*. Op trams brengt men een of twee motoren onder den bodem van den wagen aan (motorwagen) en haakt daarachter een of twee gewone wagens aan. De beweging wordt van den motor op de assen der raderen overgebracht door riemen, kettingen of tandraderen. Fig. 3 van de plaat maakt duidelijk hoe bij de eerste electrische wagens van Lichterfelde met 1 motor beide radassen werden bewogen. Tegenwoordig gebruikt men dikwijls tandraderen met tanden uit geperst papier, daar deze weinig leven maken. Om den motor tegen stof te beveiligen wordt hij met een kast omgeven in tekstfig. 1 in geopenden toestand afgebeeld. Een nadeel daarvan is, dat de ventilatie vervalt, zoodat de ankerspoelen wel eens verbranden. De beste wijze om den gelijkstroom naar den motor over te brengen, is door een bovengrondschen draad, terwijl hij teruggevoerd wordt naar de centrale door de rails. Op plaatsen, waar deze draden in de steden niet mochten aangebracht worden,

Fig. 2.

Electrische spoorweg.

Fig. 3.

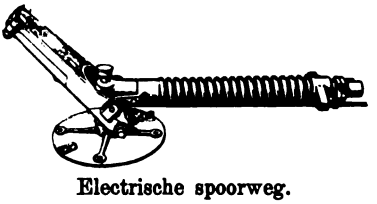

Electrische spoorweg.

behielp men zich met accumulatorenwagens, doch thans is de bovengrondsche draad vrij algemeen. Deze is door isolatoren bevestigd aan horizontale ijzeren balken of consoles, die door masten worden gedragen. De stroom wordt van den draad afgenomen door een trolley (fig. 2) of een beugel (fig. 4). Beide zijn veerend op den bovenkant

Digitized by Google

der wagens bevestigd (fig. 3). Ook kan de inrichting om een horizontale as op den wagen draaien, voor hèt geval, dat de wagen in omgekeerde richting moet rijden; met een touw wordt dan de beugel teruggetrokken en omgelegd. Zoowel de trolley als de beugel vereischen een zoodanige bevestiging van den draad, dat deze ook bij de isolatoren met den wagen in contact blijft. Fig. 5 en 6 geven aan, hoe de draad bij gebruik van een trolley aan de isolatoren bevestigd wordt, terwijl fig. 7 dat voor een beugel duidelijk maakt. De beugel zelf is met een omkleedsel van week metaal overtrokken, dat iedere 14 dagen vernieuwd wordt. De draden zelf gaan ongeveer 6—10 jaren mede, indien men een trolley gebruikt, bij het gebruik van beugels ongeveer 12 jaar, daar zij dan, hoewel nog niet versleten, toch vernieuwd moeten worden, daar het koper na verloop van tijd bros wordt.

Spoorwegen met ondergrondschen stroomtoevoer hebben boven die met bovengrondschen voor, dat er geen gevaar ontstaat bij het breken der draden en bovendien de stroom door een goeden geleider naar de machine kan worden teruggevoerd. De kosten zijn echter veel hooger. Fig. 8 maakt de werking duidelijk. De ⊢ vormige geleiders voor aan- en afvoer van den stroom liggen in een kanaal beneden een der rails en zijn op de gewone wijze op porseleinen isolatoren bevestigd. Het kanaal, in beton uitgespaard, is zoo diep en zoodanig aangebracht, dat het water, hetwelk tusschen de gleuf van boven binnendringt, gemakkelijk weg kan loopen, zonder met de geleiders in aanraking te komen. De stroomafnemer is een plaat, die van onderen 2 van elkander geïsoleerde metalen tongen draagt, die door middel van uitschakelaars met de leidingen naar den motor in gemeenschap staan. Door 2 veeren worden zij tegen de geleiders gedrukt en komen zij tegen de plaat aan, als

Fig. 4.

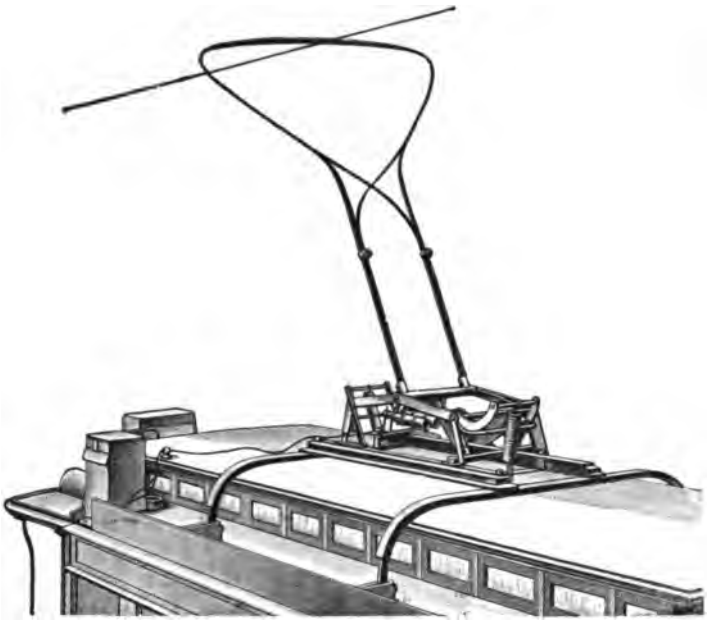

Electrische spoorweg.

Fig. 5.

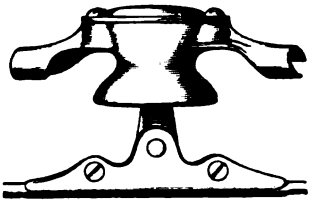

Electrische spoorweg.

Fig. 6.

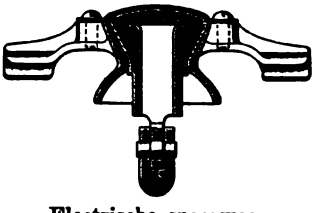

Electrische spoorweg.

Fig. 7.

Electrische spoorweg.

Fig. 8.

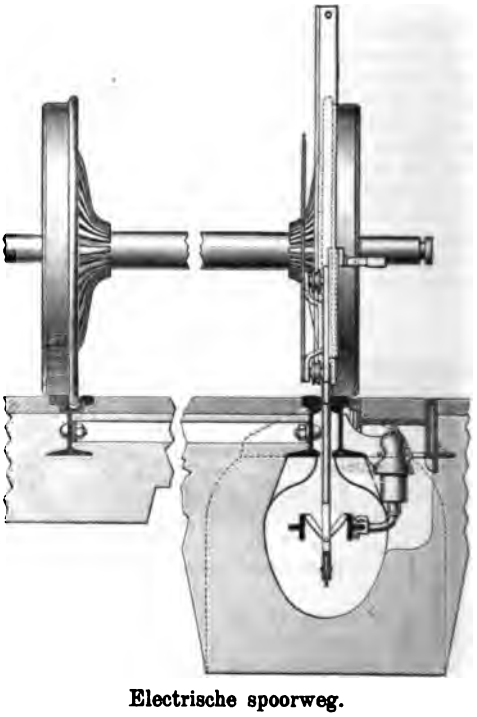

Electrische spoorweg.

Digitized by Google

deze uit het kanaal getrokken wordt. Ten einde geen tijdverlies te veroorzaken, als op korte afstanden (bruggen, enz.)-de wagen met bovengrondschen toevoer moet werken, zijn een paar automatische in- en uitschakelaars aangebracht.

De gang der wagens wordt met behulp der zoogenaamde *controllers* geregeld, die op het voor- en achterbalkon zijn aangebracht. Deze bestaan uit een wals van isoleerend materiaal, waarop een aantal metalen plaatjes van verschillende lengten bevestigd zijn. Door een kruk kan de conducteur deze omdraaien. Om deze wals bevindt zich een kast, waarvan de binnenwand dergelijke veerende plaatjes draagt, welke over die der wals sleepen. Naar deze veeren loopen de geleidingsdraden door verschillende weerstanden en vandaar naar den motor, terwijl de plaatjes met den trolley- of beugeldraad in verbinding staan. Door een electromagneet worden vonken, die soms ontstaan bij het openen van den stroom, weggeblazen. Een tweede kruk werkt op de remmen.

Met behulp der electriciteit kan men grootere snelheden verkrijgen dan met stoom. In 1902 bereikten *Siemens* en *Halske* een snelheid van 210 km. per uur. Hierbij wendden zij draaistroom aan. Voor het in beweging brengen had men 550—1000 P.K. noodig, terwijl bij een snelheid van 90 km. 245 en bij 140 km. 707 P.K. noodig was.

Ter voorkoming der vagabondeerende stroomen (Amsterdamsch laboratorium!) moeten de rails op de verbindingsplaatsen goed geleidend met koperdraden verbonden worden. Ook gebruikt men wel ter voorkoming van groote spanningsverschillen op lange einden een tweeden dynamo of een accumulatorenbatterij. Het eigenaardig brommen der wagens onder het rijden ontstaat daardoor, dat het anker bij iedere omwenteling van magnetisme verandert en beide helften dus evenals een stemvork in trilling komen.

Electrische omnibussen hebben eveneens bovengrondsche geleidingen. Daar zij niet op rails loopen, is een afzonderlijke geleider noodig voor het terugleiden van den stroom, en tevens moet de voorste as draaibaar aan den wagen bevestigd zijn.

Electrische stoffiguren. Zie *Electrische ontlading.*

Electrische stralen. Zie *Electrische golven.*

Electrische stroom ontstaat, als twee geleiders van verschillenden potentiaal door een geleiddraad verbonden worden. Als men bijv. de bekleedsels van een condensator door een draad verbindt, verdwijnen de ladingen. Men stelt het voor, alsof zich de positieve naar de negatieve electriciteit begeeft en omgekeerd. De stroomsterkte of intensiteit van den stroom is de hoeveelheid positieve electriciteit, die in 1 secunde door een willekeurige doorsnede van den sluitingsdraad gaat, zij is op alle punten van den sluitingsdraad dezelfde. Zijn a en b condensatorplaten, dan daalt gedurende de ontlading de spanning op nul, de stroom wordt voortdurend zwakker en houdt eindelijk geheel op. Anders is het echter, als a en b platen van een galvanisch element voorstellen, waaraan door de electromotorische kracht voortdurend nieuwe electriciteit toegevoerd wordt, het spanningsverschil blijft dan constant en ook de stroomsterkte.

Iedere electrische stroom doet in zijn omgeving een magnetisch veld ontstaan. De sterkte van een electrischen stroom wordt bepaald met een tangentenboussole of met instrumenten, die hiernaar geijkt zijn, als ampèremeters en galvanometers.

Electrische thermometer. Zie *Thermometer.*

Electrische toestanden. Zie *Statische electriciteit.*

Electrische transformator. Zie *Transformator.*

Electrische trillingen ontstaan door zelfinductie, waardoor de electriciteit in een geleider heen- en weerstroomt. Wordt een U-vormige buis half met water gevuld en door te zuigen aan een been een niveauverschil gevormd, dan zal bij het terugzinken van het water dit niet tot stilstand komen zoodra de oppervlakte in beide buizen even hoog is, want tengevolge der traagheid tracht het water zijn beweging voort te zetten; uit het been, waarin het hooger stond, stroomt meer weg dan noodig was om evenwicht te vormen, en in het andere stroomt meer water toe, dan er oorspronkelijk door zuigen uit verwijderd was. Evenals een slinger komt het water eerst weer tot rust, als het de grootste hoogte weer bereikt heeft, waarna het weer terugloopt enz. Tengevolge der wrijving worden deze slingeringen zwakker (demping) en houden ten slotte geheel op, en wel des te eerder, naarmate de buis nauwer is, d. w. z. hoe grooter de wrijvingsweerstand. Op dezelfde wijze stroomt de electriciteit heen en weer in den sluitingsdraad van een condensator, de golvingen bedaren des te eerder, naarmate de weerstand grooter is. De bij de ontlading zich van het eene bekleedsel naar het andere begevende electriciteit doet n.l. door zelfinductie (zie *Electrische inductie*) in den sluitingsdraad een gelijkgerichten extrastroom ontstaan, waardoor van het positieve bekleedsel meer electriciteit wegstroomt dan overeenkomt met de positieve spanning, en het negatieve bekleedsel meer ontvangt dan noodig is om het spanningsverschil te vernietigen, waardoor de condensator omgekeerd geladen wordt, wat een tweede ontlading in tegengestelde richting veroorzaakt enz. Gedurende het korte tijdsverloop, dat de ontladingsvonk overspringt, is de electriciteit verscheiden malen aldus heen en weer gestroomd. De duur van één slingering T is afhankelijk van de capaciteit C en den coëfficient van zelfinductie der leiding L, wat uitgedrukt wordt door $T = 2\pi\sqrt{CL}$. Door roteerende spiegels kan dit tijdsverloop gemeten worden op dezelfde wijze als bij manometrische vlammen (zie aldaar). Door C en L zeer klein te nemen, wordt de duur van een slingering ook zeer klein, of m. a. w. het aantal slingeringen of poolwisselingen buitengewoon groot. *Hertz*, die voor het eerst dergelijke stroomen van hooge frequentie voortbracht door ontladingen tusschen kleine conductors, verkreeg reeds 1 milliard slingeringen per secunde en later met nog kleinere conductors nog honderdmaal kleinere waarden, en uit optische verschijnselen mag men de gevolgtrekking maken, dat, als het mogelijk ware de atomen zelf als conductors te gebruiken, het aantal slingeringen 100 tot 1000

Digitized by Google

billioen per secunde zou bereiken. Van het aantal poolwisselingen is echter de schijnbare electrische weerstand van een geleider afhankelijk. Reeds de betrekkelijk langzaam heen en weer gaande stroomen bij de ontlading van een Leidsche flesch ontmoeten in den korten dikken draad een zoo grooten schijnbaren weerstand, dat tengevolge van het daardoor veroorzaakte verschil in spanning de plaatsen der oppervlakte met sterke kromming, evenals punten in het donker, waaiervormige ontladingen uitstralen, terwijl ook in een verbroken nevensluiting vonken kunnen overspringen alsmede bij de Ω vormige krommingen (omega van *Priestley*). Dit verschijnsel noemt men zijdelingsche ontlading. Duidelijk wordt zij zichtbaar, als men de ontladingen in een Geisslersche buis, in nevensluiting verbonden, laat overgaan, of als men in de verbreking der nevensluiting een gloeilamp inschakelt, die alsdan begint te gloeien. Ook wordt daarbij de Ohmsche weerstand verhoogd, daar dergelijke vlugge slingeringen niet in staat zijn in het inwendige van den draad door te dringen, wat *Hertz* heeft aangetoond met zijn electrodynamische kooi, een pijp van gevlochten draad, die een verbroken draad omhult en daarmede aan de uiteinden verbonden is, waarbij op de afgebroken plaats, al is deze nog zoo klein, geen vonken ontstaan. De Ohmsche weerstand is hier niet meer omgekeerd evenredig met de oppervlakte der doorsnede, doch met den omvang er van.

Met hooggespannen wisselstroomen kan men ook krachtige inductiewerkingen verkrijgen, daar de geïnduceerde electromotorische kracht van een transformator evenredig is met het aantal poolwisselingen. Evenals bij een gewonen transformator, kan ook bij een transformator voor een groot aantal poolwisselingen de primaire omwikkeling D (fig. 1) een deel der secundaire FF vormen. De condensator C wordt door den vonkeninductor A geladen en de afstand B zoodanig genomen, dat erbij B ontladingen plaats hebben. Bij iedere ontlading ontstaan electrische golven in D, waardoor afzonderlijke golven in den secundairen draad FF ontstaan, en tusschen de electroden E en E ontladingen van groote slagwijdte optreden, indien slechts beide draadverbindingen op elkander zijn afgestemd, wat hier, volgens het beginsel van *Oudin* geschiedt, door het aantal windingen der primaire spoel door middel van een sleepcontact zoolang te veranderen, totdat de slagwijdte haar maximum bereikt heeft. Spoelen, zooals FF, noemt men ook wel multiplicatiespoelen, daar zij de spanning verveelvoudigen. *Tesla* verkreeg hiermede vonken van verscheiden meters lengte. Een ijzeren kern doet hier schade, daar het magnetisme deze vlugge slingeringen niet kan volgen, waardoor wisselstroomen ontstaan. Ook is het niet noodig, dat de spoelen een verlenging der primaire spoel vormen, wijl de daarvan uitgaande rhythmische electrische storingen, waarmede magnetische storingen onafscheidelijk verbonden zijn, de slingeringen bij elke willekeurige ligging der spoelen doen ontstaan. Ook treedt niet, zooals bij een gewonen transformator, in alle windingen gelijktijdig inductie op, maar de storing plant zich langs de draden der klossen voort en wel met de snelheid van 3×10^8 m. per secunde. Zulks ziet men gemakkelijk in, als men in plaats der windingen rechte draden gebruikt, zooals in fig. 2. Van ieder

Fig. 1.

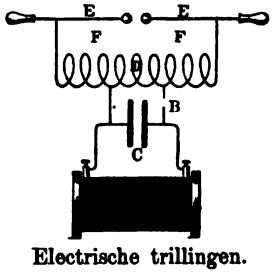

Electrische trillingen.

Fig. 2.

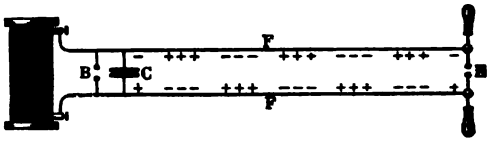

Electrische trillingen.

der beide platen van den condensator C gaan langs de draden FF electrische storingen, evenals de golven langs een bewogen touw, zoodat, indien men aan de draden electroscopen bevestigd had, deze niet gelijktijdig in werkzaamheid zouden treden, doch zoo, dat de storing eerst na $\frac{l}{3 \times 10^8}$ secunde bij E zou gekomen zijn, indien l de lengte van de draden in meters aanduidt. Daar tengevolge van het zich voortbewegen der storing de electrische toestand der condensatorplaten verandert, zullen op sommige plaatsen de positieve electroscopen afwijken, op andere de negatieve. Langs de draden bewegen zich electrische golven op dezelfde wijze als golven loopen langs een heen en weer bewogen touw. Ook heeft aan het einde der draden bij E reflectie der golven plaats; hier ontstaan staande golven, zoodat op enkele punten, knoopen geheeten, de spanning steeds nul blijft, terwijl zij zich bij de buiken tusschen positieve en negatieve waarden beweegt. Bij hooge spanningen zijn deze staande golven in het donker gemakkelijk te bespeuren, daar bij de buiken de electriciteit in den vorm van waaiervormige ontladingen in de lucht uitstroomt of van laatstgenoemde weer naar den draad terugstroomt, terwijl de knoopen donker blijven. Uit den afstand tusschen twee knoopen volgt de golflengte λ, die dubbel zoo groot is als die afstand en daaruit weer de voortplantingssnelheid v, daar indien η golven per secunde gevormd worden $v = \eta \times \lambda$ moet zijn. *Hertz* vond voor v de waarde 3×10^8 m. of 300000 km. per secunde. Deze snelheid is echter, zooals ook uit de theorie valt af te leiden, afhankelijk van de stof, die de draden omringt, en wel voornamelijk is de diëlectriciteitsconstante en de magnetische permeabiliteit er van invloed op. Zoo ondergaat de afstand der knoopen een verandering, als men de draden door petroleum leidt in plaats van door lucht.

De slingeringen van een oscillator van *Hertz* zijn staande electrische golven, waarvan de buiken zich aan de einden bevinden. Daar nu de afstand tusschen twee buiken de halve golflengte is, bedraagt het aantal golven, als l de lengte van den oscillator is, $\frac{3 \times 10^8}{2l}$.

Digitized by Google

Electrische uurwerken. Zie *Uurwerken.*

Electrische veldintensiteit is de kracht, die op de eenheid der electriciteitshoeveelheid werkt. Indien men de kracht niet meet met de absolute maat (*dyne*), doch met kilogrammen, verdient het aanbeveling de op de hoeveelheid electriciteit $\frac{g}{9 \times 10^9}$ coulomb ($g = 9{,}81$) werkende kracht als eenheid voor electrische veldintensiteit aan te nemen. De verdeeling van de waarden der veldintensiteit, waarvan de kennis, evenzeer als die der krachtlijnen (zie *Electrische potentiaal*) noodig is ter bepaling van een electrisch veld, kan door een geschikte wijze van teekenen der krachtlijnen aangeduid worden.

Electrische verlichting. Zie *Electrisch licht.*

Electrische verwarming. Overal, waar in beweging zijnde electriciteit een weerstand overwinnen moet, komt in plaats van de verbruikte electrische energie een aequivalente hoeveelheid warmte. Zulks heeft o. a. plaats bij de electrische vonk, den lichtboog en het doorgaan van een stroom door een geleider. In de techniek worden echter slechts beide laatstgenoemde methoden aangewend. De hoogste temperaturen, die wij voortbrengen kunnen, zijn die van den electrischen lichtboog (± 3500° C.). Zij worden gebruikt voor het lasschen en smelten in den electrischen oven. Ook bedient men zich in dergelijke ovens van de Joulesche warmte, die o.a. ontstaat door den weerstand van een dwars door den oven gelegde, massieve koolstaaf. De Joulesche warmte, die in metalen geleiders optreedt, wordt gebruikt voor het lasschen van gloeiend gemaakte metalen, ter verhitting van andere voorwerpen (kookfornuizen en kachels) en om door straling warmte over te brengen, zooals in de Nernstlamp. Bij electrische weerstanden, remmen, koelinrichtingen voor dynamo's, enz. dienen de beide laatste soorten van warmteontwikkeling om hinderlijke of gevaarlijke stroomsterkten te temperen.

Electrische vonk. Zie *Electrische ontladingsverschijnselen.*

Electrische weerstand. Elke geleider biedt weerstand aan de electriciteit, die er door stroomt; het blijkt, dat deze weerstand evenredig is aan de lengte van den geleider, omgekeerd evenredig aan de doorsnede en daarenboven afhankelijk van den aard der stof. De metalen bieden aan den electrischen stroom den geringsten weerstand; zilver den allergeringsten en daarna koper. De weerstand wordt gemeten in *ohms* (zie *Electrische eenheden*). Daar de warmteontwikkeling in den geleiddraad (dus het verlies aan energie) evenredig is met den weerstand, wordt voor leidingen het metaal uitgekozen, dat bij relatief billijken prijs tevens geringen soortelijken weerstand heeft. Meestal wordt daarom koper gebruikt. Van stoffen met den geringsten soortelijken weerstand zegt men, dat zij een groot soortelijk geleidingsvermogen bezitten.

De weerstand wordt gewoonlijk bepaald met behulp van de *brug van Wheatstone*, in fig. 1 schematisch voorgesteld. K is een element; bij A kan de stroom twee wegen inslaan naar J. De punten F en E zijn geleidend verbonden met een galvanometer S. Door dezen gaat geen stroom, indien de weerstanden van X en R_2 zich verhouden als die van R_3 en R_1. Hebben dus R_2 en R_1 gelijke weerstanden en is in R_3 een weerstandsbank ingeschakeld, dan kunnen wij hierin zooveel weerstand brengen, tot S geen uitslag vertoont; de ingeschakelde weerstand is alsdan gelijk aan dien van den draad X. *Kohlrausch* gaf aan de brug van *Wheatstone* den vorm, die in fig. 2 voorgesteld

Fig. 1.

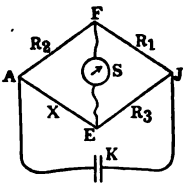

Electrische weerstand.

Fig. 2.

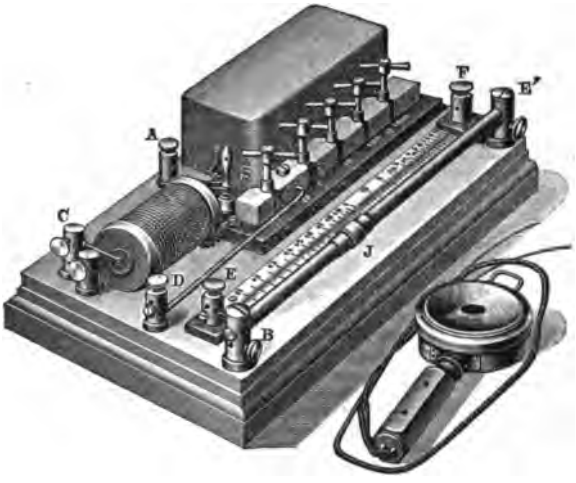

Electrische weerstand.

wordt. Fig. 3 stelt deze schematisch voor; zij kan ook gebruikt worden met wisselstroom; daartoe wordt S in fig. 1, G in fig. 3 vervangen door een telefoon T, die geen geluid geeft als de weerstanden de vereischte verhouding hebben.

Electrische wind. Als een knop van een in werking zijnde electriseermachine uitloopt in een scherpe punt, dan gaat de electriciteit, door de groote electrostatische drukking, voortdurend over van die punt op de lucht die alsdan wordt afgestooten. De luchtstroom, die zoodoende ontstaat, heet electrische wind en is krachtig genoeg, zelfs bij kleine machines, om een kaars uit te blazen.

Electrische zekeringen zijn inrichtingen, om automatisch den stroom in een geleiding te verbreken, zoodra door deze, tengevolge van een storing (kortsluiting), een stroom gaat, sterker dan die, waarvoor de geleiding berekend is. Vroeger gebruikte men wel electromagneten, die een veer ontspanden, tengevolge waarvan de stroom verbroken werd; tegenwoordig neemt men bijna uit-

Digitized by Google

sluitend zekeringen, die als volgt ingericht zijn. De electrische geleiding is op een bepaalde plaats

Fig. 3.

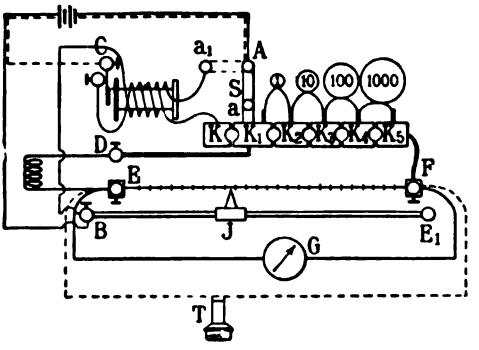

Electrische weerstand.

onderbroken, zoodat het eene einde eindigt in een koperen plaat en het andere in een daarvan geïsoleerde koperen moer. Een porseleinen pot is omgeven door een koperen schroef, die in de moer past, terwijl door den bodem van den porseleinen pot een koperen staaf heengaat. Als de porseleinen pot in de moer gedraaid wordt, raakt de staaf aan genoemde plaat. De staaf staat door een zilveren of looden draadje in verbinding met de schroef. Wordt nu de stroomsterkte te groot, dan smelt dit dunne draadje; het is omgeven met zand, zoodat er geen brandgevaar bestaat. De dikte en lengte van het draadje is zoo bepaald, dat het bij gegeven maximale stroomsterkte smelt; gewoonlijk kan men van buiten zien, als dit gebeurd is. De maximale stroomsterkte is op het koperen dekseltje aangegeven. De moer bevindt zich zoo ver van de koperen plaat verwijderd, dat zekeringen voor grootere intensiteiten niet aan de plaat kunnen raken, zoodat vergissingen niet kunnen voorkomen.

Electrische zuil. Zie *Galvanische batterij.*

Electrisch geleidingsvermogen. Zie *Electrische weerstand.*

Electrisch gloeilicht. Zie *Electrisch licht.*

Electrisch isoleerende stoffen of *isolatoren* zijn stoffen, die de electriciteit zeer slecht geleiden en haar electrische lading vasthouden op de plaats, waar deze aanwezig is. Is dus een geleider geheel omgeven door een isolator, dan kan zijn lading bijna niet op andere lichamen overgaan. De meest bekende zijn droog glas, porselein, zwavel, hars, eboniet, caoutchouc, getah pertja, ozokoriet, paraffine, paraffine-olie, houtteer, mica, marmer, gepolitoerd droog hout, enz.

Alle deze worden in de techniek gebruikt. Zoo dienen de bekende isoleerpotten van porselein tot het bevestigen van electrische geleidingsdraden; marmer en gepolitoerd hout voor schakelborden, getah pertja voor het omwinden van geleiddraden voor kabels, ankerwindingen voor dynamo's enz. Vloeibare isolatoren worden wel gebruikt tot het isoleeren van transformatoren; eboniet dient vooral voor het vervaardigen van kleine voorwerpen, die met electrische geleidingen in verband staan en door de gebruikers in de hand gehouden moeten worden, bijv. kraantjes voor het sluiten of verbreken van een electrischen stroom. De dikte der isoleerende stoffen wordt geregeld naar haar geleidingsvermogen en de spanning der leiding.

Electrisch klokkenspel. Men verbindt een aantal klokjes T,T′ (zie de figuur) met een knop van een electriseermachine; deze worden bijv. positief electrisch. De klepels b en b′ worden erdoor aangetrokken, tikken ertegen en worden weer afgestooten. Zij slaan dan door de aantrekking van

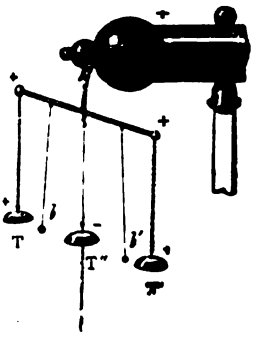

Electrisch klokkenspel.

T″, die met de aarde geleidend verbonden is, tegen T″, verliezen hun electriciteit en kunnen weer door de andere klokjes aangetrokken worden. Dit klokkenspel werkt dus net zoo lang, als de klokjes T en T′ geladen zijn.

Electrisch licht ontstaat bij de verhitting van een gas of een vast lichaam door een electrischen stroom. Voor het licht, waarbij een gas een gedeelte der stroomketen vormt (lichtboog), zie *Booglicht.* Hier zal alleen het electrisch gloeilicht behandeld worden, n. l. het licht, dat uitgestraald wordt door een draad, die tengevolge van zijn hoogen weerstand, begint te gloeien. De eerste proeven hierover dateeren van omstreeks 1840; en toen vond men, dat alleen kooldraden in staat waren de hooge temperaturen te verdragen, doch eerst omstreeks 1860 vervaardigde *Edison* praktisch bruikbare gloeilampen. Eerst nam hij strookjes verkoold papier, later verkoolde bamboevezels en thans maakt men de kooldraden door verkoling van cellulose. Wilde men deze kooldraadjes in de open lucht laten gloeien, dan zouden zij onmiddellijk verbranden; daarom brengt men ze aan in peervormige glazen ballons, die zooveel mogelijk luchtledig worden gepompt en dan dicht gesmolten. In den wand bevestigt men eindjes platinadraad, die men met de einden van het kooldraadje verbindt. Men neemt platina, omdat de uitzettingscoëfficient daarvan bij verwarming vrijwel met dien van glas overeenkomt. Gewone koolstof heeft een zesmaal grooteren weerstand dan grafiet; daar men echter dit laatste niet in draadvorm verkrijgen kan, overtrekt men het kooldraadje er mede. De kunstmatig bereide cellulose wordt door een nauwe opening geperst, waardoor men haar in de gedaante van een lang koord verkrijgt en in stuk-

Digitized by Google

ken van de gewenschte lengte kan snijden. Deze worden in den vereischten vorm gebogen en verkoold onder afsluiting van lucht. Dan brengt men de draadjes in een atmosfeer van benzol en verhit ze door een er door heen geleiden stroom op ongeveer 2000°, waarbij koolstof er op neerslaat, tot de kooldraad overal even dik is. Door middel van galvanoplastisch neergeslagen koper worden de uiteinden van het draadje verbonden met de beide platinadraadjes. De peer, die in een dun pijpje uitloopt, wordt luchtledig gepompt, waarbij men een stroom door het draadje zendt, zoodat dit matig rood gloeit en de lucht, die zich in het draadje mocht bevinden, er uit wordt gedreven. Vóór het leeg pompen brengt men in het pijpje een weinig rooden phosforus, die met de overblijvende zuurstofresten phosforzuur vormt. Daarna wordt de lamp op spanning en lichtsterkte onderzocht en met beide gemerkt. De meest gebruikelijke lichtsterkten zijn 10, 16, 25 en 32 Hefnerkaarsen, die spanningen vereischen van 60—70 of van 95—125 volt. Ook maakt men veel kleiner lampjes, ter grootte van een knikker voor zaklantaarns en „electrische danseressen" en „bloementuinen", doch deze verbruiken naar verhouding veel meer stroom. Nu moet nog de fitting aangebracht worden. De meest voorkomende is die van *Edison*. De peer wordt met gips bevestigd aan een pijp met schroefvormige windingen, nadat aan de platinadraadjes koperdraadjes gesoldeerd zijn. Een daarvan wordt aan de pijp gesoldeerd, het andere wordt bevestigd aan een koperen plaatje, dat geïsoleerd van de pijp in het gips wordt gedrukt, waarmede de pijp gevuld is. De draden van de lichtleiding loopen uit in een dergelijke inrichting, doch met den schroefdraad aan den binnenkant, zoodat bij het inschroeven het plaatje van de lamp tegen een soortgelijk van den houder komt en de schroefwindingen het andere contact vormen. In den houder bevindt zich verder somstijds de inrichting voor het sluiten en openen van den stroom. Deze bestaat eenvoudig uit een rolletje met 2 inkepingen, waarin twee veertjes vallen, waardoor deze contact maken. Verder zijn de inkepingen zóó aangebracht, dat het rolletje, dat buiten den houder met een handvatje voorzien is, uitsluitend in één richting gedraaid kan worden.

De meeste gloeilampen verbruiken per kaars ongeveer 3 watt, terwijl haar levensduur 1000 uren bedraagt. Zij vinden haar einde, doordat de draad in de nabijheid der kathode doorbreekt, omdat hier een gedeelte der koolstof weggestoven is, wat men duidelijk kan zien bij lang gebruikte lampen aan de bruine kleur van het glas. Het is echter niet voordeelig zoo lang te wachten met het vernieuwen der lamp, want de dunner geworden kooldraad straalt niet meer zooveel licht uit wegens den grooteren weerstand. Toen het gaslicht nog slechts Argand- en vleermuisbranders kende, begon het electrisch gloeilicht het gas te verdringen, doch na de uitvinding der gloeikousjes ontbrandde een harde strijd. De electrotechnici begonnen echter ook de koolstof door andere gloeilichamen te vervangen, die het licht moesten uitstralen, en hierdoor ontstonden verschillende lampen, zooals de Nernst-, osmium-, tantaliumlamp enz. In de Nernstlamp is het kooldraadje vervangen door een staafje, bestaande uit calciumoxyd en magnesiumoxyd. Daar dit in kouden toestand een enorm hoogen weerstand heeft, moet het eerst verhit worden. Fig. 1 stelt de inrichting der Nernstlamp voor: m is het gloeistaafje, g-g een porseleinen buisje met ingesmolten zil-

Fig. 1.

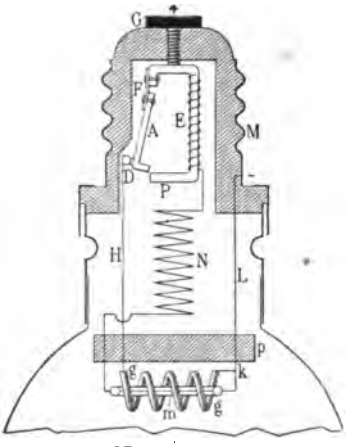

Nernstlamp.

verdraadje, dat om m is gewonden. M is de schroefdraad der fitting, G het plaatje, dat met de positieve lichtleiding in verbinding moet komen. Bij het inwerking stellen der lamp gaat de stroom eerst door het anker A van den electromagneet E, dat door het veertje F beweegbaar is, verder door het contact D, den draad H, door g, k en L naar M, totdat door de warmte, die g g uit straalt het staafje m zoo heet is geworden, dat het geleidend wordt. Dan gaat echter een deel van den stroom door E, den aanzetweerstand N en het staafje m naar L en M. E is opgewekt en trekt met zijn pool P het anker A aan, dat nu de veerkracht van F overwint en den stroom in het contact D verbreekt, waardoor de stroom niet meer door gg gaat, maar door E, N, m, f, en M. De weerstand N moet de spanning der leiding op de juiste grootte brengen. Deze lamp vereischt voor 1 Hefnerkaars 1,5 tot 0,6 watt, afhankelijk van de constructie; de Liliputlampjes verbruiken bijv. 1 watt. In 1905 bracht de firma *Siemens en Halske*, van wie ook de Liliputlamp afkomstig is, de tantaliumlamp in den handel.

Fig. 2.

Tantaliumlamp.

Digitized by Google

Deze in fig. 2 afgebeelde lamp is voor 110 volt, geeft een licht van 25 kaarsen en verbruikt 1,5 watt per kaars, terwijl na gemiddeld 600 uren de lichtsterkte nog geen 20 % afneemt. Hierbij dient echter opgemerkt, dat de eerste 200 uur de lichtsterkte meer is en zelfs 31 kaarsen bedraagt, wat waarschijnlijk te danken is aan een verandering in de structuur van den draad, waardoor de weerstand vermindert. De lengte van den draad bedraagt 650 mm.; hij is, zooals men in de afbeelding ziet, herhaaldelijk over armpjes gehaald, om hem in het bolletje onder te brengen. Terwijl bij een kooldraadgloeilamp het breken van den draad het einde der lamp beteekent, gelukt het dikwijls bij deze lamp door haar te schudden, het gebroken stuk draad met zijn opvolger in contact te brengen, waardoor men haar weer kan gebruiken, al is dan ook de levensduur verkort, waartegenover grootere lichtsterkte staat. De osmiumlamp verbruikt per Hefnerkaars ook 1,5 watt en heeft 700—1000 branduren. Evenals de Nernst-lamp behoeft het bolletje niet luchtledig te zijn, wat hier ook niet zou kunnen, daar het osmium een zwarten aanslag tegen het glas geeft en deze dient te worden weggewischt.

Electrisch molentje. Als men twee rechte koperen draden in het midden loodrecht op elkander soldeert en de scherpe punten op dezelfde wijze loodrecht op den draad buigt, dan zal dit toestelletje, als het op een scherpe punt in het midden rust, ronddraaien als men het een electrische lading geeft. De electriciteit heeft namelijk haar grootste dichtheid op scherpe punten; door de groote electrostatische drukking gaat de electriciteit over op de lucht, die dus afgestooten wordt. Door de reactie draait dan het electrisch molentje rond, zoolang het lading heeft.

Electrisch pistool of *pistool van Volta* is een toestelletje om de warmteontwikkeling bij een electrische vonk aan te toonen (zie de afb.). Het sterke vat wordt gevuld met knalgas en met een kurk gesloten. Door den wand heen zijn, geïsoleerd, de koperen staafjes b en b^1 aangebracht. Worden deze verbonden met beide bekleedsels van een geladen Leidsche flesch, dan springt een vonk er tusschen over, die knalgas doet ontploffen, zoodat de kurk weggeslingerd wordt.

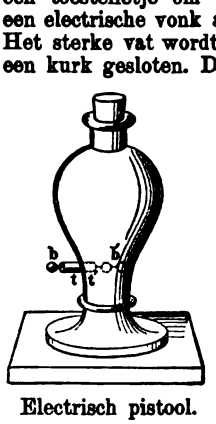

Electrisch pistool.

Electrisch potentiaalverschil of *electrische spanning* wordt ook wel genoemd electromotorische kracht. Vergelijkt men een geleiding met een waterleiding, dan is het potentiaalverschil in de geleiding hetzelfde als bij de waterleiding het drukverschil in twee punten. De eenheid van potentiaalverschil is *volt* (zie *Electrische eenheden*).

Electrisch veld is de geheele ruimte, waarin zich de werking van een geladen geleider doet gevoelen; het heet ook wel electrische atmosfeer. Zie *Electrische potentiaal en -krachtlijnen*.

Electrisch verzien of *telegrafisch zien* is de overbrenging van beelden op grooten afstand door middel van een electrischen stroom. Het beginsel van het telegrafisch zien is ongeveer hetzelfde als van een copiëertelegraaf, doch ingewikkelder, daar ook bewegingen der voorwerpen zichtbaar moeten worden. De eerste pogingen in deze richting dateeren van 1877 (*Senlecq d'Ardres*), de beste uitkomsten verkregen *Nipkow* en *Sutton*.

Electrisch zoeklicht. Zie *Zoeklicht*.

Electriseermachine. Daar bij wrijving van glas met zijde of eboniet met kattevel slechts geringe hoeveelheden electriciteit verkregen worden (zie *Electriciteit, Statische*) begon men al spoedig machines te construeeren, die voortdurend glas met leer tegen elkander deden wrijven, zoodat voortdurend op het glas positieve electriciteit opgewekt wordt. Fig. 1 stelt een dergelijke machine voor. Een glazen plaat wordt rondgedraaid tusschen twee paar lederen kussens (c en c^1), die met *Kienmayer's* amalgama ingewreven zijn. De + geladen glasplaat draait dan tusschen de zuigers (s en s^1) door, bestaande uit omgebogen staven koper, aan den binnenkant bezet met scherpe punten. Deze worden door inductie negatief en doordat de dichtheid op punten zeer groot is, stroomt de negatieve electriciteit over op de glasplaat en neutraliseert deze. De zuigers zijn verbonden met de conductoren D en D^1, die door de inductie positief worden en waarvan deze electriciteit voortdurend afgenomen kan worden. De electrometer R geeft telkens de betrekkelijke grootte der lading van D en D^1 aan. De *wrijvingselectriseermachines* werden sedert 1865 meer en meer vervangen door de *inductie-* of *influentie-electriseermachines*. Die van *Holz* wordt in zijn geheel voorgesteld in fig. 2 en schematisch in fig. 3 en 4. A stelt een *vaste* glazen plaat voor en B een beweegbare. In A zijn de „vensters" a en a^1 aangebracht en verder zijn de papieren platen m en m^1 erop geplakt; deze papieren „elementen" eindigen in punten (s en s^1), die door de vensters tot dicht bij B komen. De koperen zuigers S en S^1 zijn verbonden aan de koperen staven U en U^1, die bij het in werking stellen van de machine elkander aanraken. Eerst deelen wij aan de papieren reep m een negatieve lading mede door er een gewreven lakstang tegen aan te houden. Deze negatieve lading werkt influenceerend op het systeem s s^1, zoodat s positief wordt en s^1 negatief. Doordat de punten van s en s^1 scherp zijn, vloeit haar lading over op de rondraaiende plaat B; de positieve lading van plaat B komt tegenover m en maakt deze sterker negatief, terwijl de punt s positief wordt; deze positieve electriciteit stroomt dan van die punt op den achterkant van B. Het tegengestelde gebeurt bij m^1 en s^1, zoodat m^1 positief wordt. De lading op den achterkant van B is positief en wordt door de draaiing overgebracht door de punt s^1 op m^1. Wij zien dus, dat door de draaiing de papieren strooken voortdurend sterker geladen worden en deze ook sterker kunnnen influenceeren op de zuigers s en s^1. Trekt men, nadat men een tijdje gedraaid heeft, de knoppen k en k^1 van elkander, dan springen daartusschen voortdurend vonken over. Krachtiger vonken verkrijgt men door s en s^1 ieder met een Leidsche flesch te verbinden. Deze machine is uiterst gevoelig voor vocht; alleen in een kamer

Digitized by Google

met droge lucht werkt zij goed. Worden de knoppen k en k^1 te ver van elkander verwijderd, dan kan het gebeuren, dat de machine even ophoudt en dat daarna de + en de — ladingen van plaats verwisseld zijn. Dit wordt verhinderd door het aanbrengen van een koperen conductor met scherpe punten voorzien, die tegenover den onderkant van m en den bovenkant van m^1 komt te staan.

Nog beter en nieuwer dan de machine van *Holz* is die van *Wimshurst* (fig. 5). Deze bestaat uit twee ebonieten schijven, die in *tegengestelden zin* kunnen draaien en beplakt zijn met kleine reepjes stanniol. Tegen iedere schijf drukken de metalen borsteltjes van een dwarsconductor (fig. 6 stelt de machine schematisch voor). D_1 en D^1_1 zijn de borstels van den dwarsconductor van de voorplaat, D_2 en D^1_2 die van dien van de achterplaat. C_1 en C_2 zijn zuigers aan de knoppen A en B verbonden en ook (fig. 5) aan twee Leidsche flesschen. Wij veronderstellen, dat reepjes stanniol aan den bovenkant der voorplaat negatief zijn gemaakt. Deze negatieve ladingen werken dan induceerend op den dwarsconductor D_2 D^1_2, die dan bij D_2 positief en bij D^1_2 negatief wordt. Daarom worden de bovenste plaatjes der achterplaat ook positief en de onderste negatief. De positieve electriciteit wordt door de zuigers C^1 opgenomen, terwijl zij eerst weer gezorgd heeft, dat D^1 negatief wordt en D^1_1 positief en dat dus de bovenkant van de voorplaat negatief blijft en de achterkant positief wordt. C_2 neemt de negatieve electriciteit op. Deze machine werkt zeer goed en is zeer weinig afhankelijk van den vochtigheidstoestand der omgeving. Soms worden *Holz*- en *Wimshurst*-machines gecombineerd, zoo-

Fig. 1.

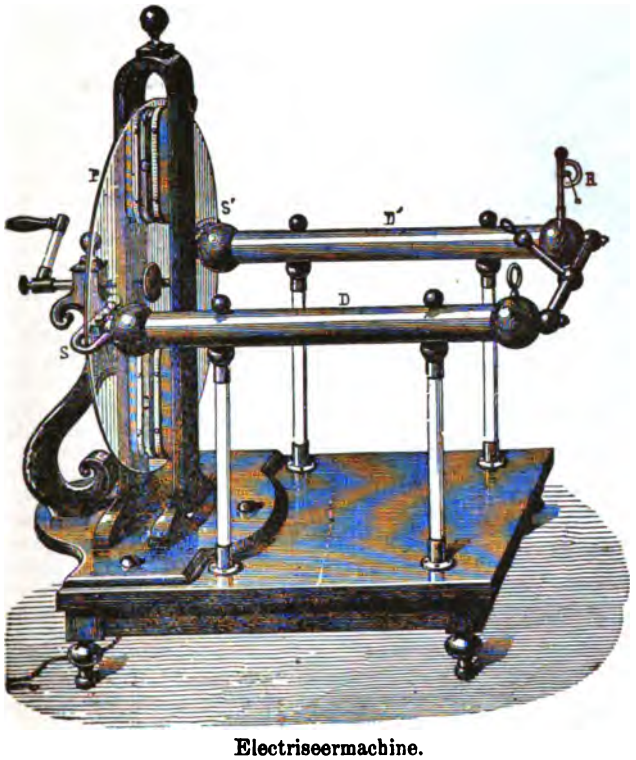

Electriseermachine.

Fig. 2.

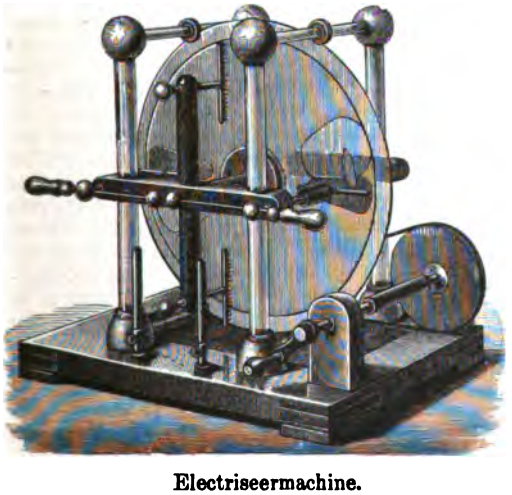

Electriseermachine.

Fig. 3 en 4.

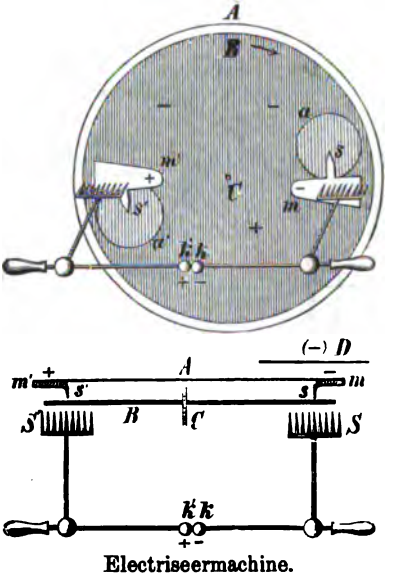

Electriseermachine.

Digitized by Google

dat zich op één as een groot aantal ronddraaiende platen bevinden; deze machines geven dan een sterken electrischen stroom van hooge spanning,

Fig. 5.

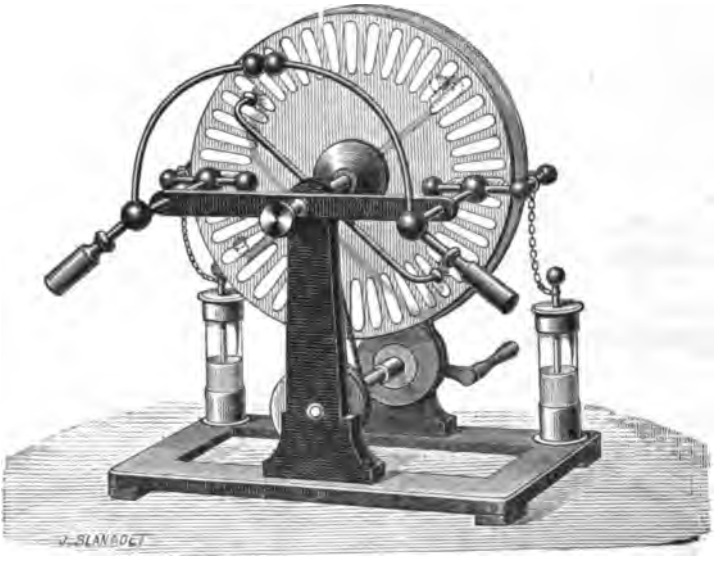

Electriseermachine.

Fig. 6.

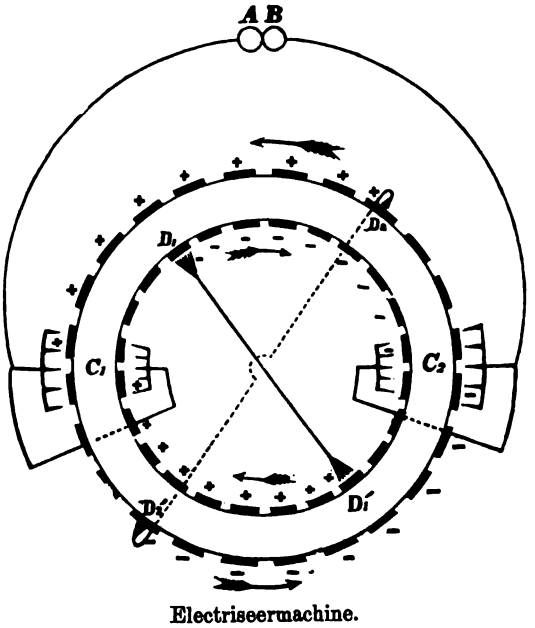

Electriseermachine.

waarmee zoowel de proeven voor statische als voor galvanische electriciteit goed gelukken.

Electrobioscopie is het constateeren van den dood met behulp van den electrischen stroom. De dood is zeker ingetreden, als drie uur, nadat alle leven verdwenen scheen te zijn, de spieren niet meer samentrekken door faradiseeren (zie *Electrotherapie*). Is er na dien tijd nog contractie te bespeuren, dan is schijndood waarschijnlijk.

Electrochemie is het deel der scheikunde, waarbij de reacties met behulp van den electrischen stroom te weeg gebracht worden. *Priestley* en *Cavendish* toonden in 1775 aan, dat, bij het overslaan van electrische vonken in lucht, het volume daarvan afneemt en een zuur gevormd wordt. en *van Marum* ontdekte in 1785, dat stikstofoxyd en ammoniak door electrische vonken ontleed worden. *Troostwijk* en *Deimann* bemerkten in 1789, dat water door electrische vonken en *Nicholson* en *Carlisle*, alsmede *Ritter* in 1800, dat het door een galvanischen stroom ontleed werd. Laatstgenoemde wist ook door middel van een electrischen stroom uit een kopervitrioolopplossing metalliek koper af te scheiden. In 1808 bereidde *Davy* de alkalimetalen uit de alkaliën en stelde een electrochemische theorie op, die later door *Berzelius* gewijzigd werd. Groote uitbreiding kreeg de electrochemie door *Faraday*, wiens wet over de betrekking tusschen stroomsterkte en chemische werking tot de belangrijkste ontdekkingen der voorgaande eeuw behoort. In nieuweren tijd werden groote ontdekkingen gedaan door *Hittorf*, *Kohlrausch*, *Arrhenius*, *Ostwald*, *Nernst* en andere onderzoekers, zoodat zij thans tot de belangrijkste hoofdstukken der scheikunde behoort. Na de ontdekkingen van *Davy* werd van den electrischen stroom ijverig gebruik gemaakt en het gelukte vele metalen, als zilver, molybdaenium, nikkel, cobalt, ijzer, kwikzilver, platina, goud, koper, arsenicum, lood, zink, aan de negatieve electrode uit hun verbindingen af te scheiden. In 1808 ontdekten *Berzelius* en *Pontin* de amalgama's (kwikzilverlegeeringen) van ammonium, calcium en barium, waaraan *Davy* het strontium- en magnesiumamalgama toevoegde. Door destillatie daarvan verkreeg *Davy* de respectievelijke metalen.

In 1832 verkreeg *Becquerel* langs electrolytischen weg zirconium, beryllium en titanium, hoewel waarschijnlijk niet in zuiveren toestand. In 1848 ontdekte *Wöhler* de electrolytische methode om magnesium en aluminium te verkrijgen. Deze methode werd door *Bunsen* verbeterd en

Digitized by Google

leverde nog een groot aantal andere metalen, zooals lithium, barium, strontium en calcium (door *Bunsen* en *Matthiessen*), manganium, chroom (door *Bunsen*), cerium, lanthanium, didymium (door *Hillebrand* en *Norton*) enz. Deze methode, die thans nog grooter beteekenis verkregen heeft, bestond in de ontleding van gesmolten chlorieden door den electrischen stroom, waarbij het chloor, dat zich aan de positieve koolelectrode afscheidde, door een porseleinen buis weggeleid werd, terwijl het metaal aan de negatieve electrode werd afgescheiden.

In 1889 vonden *Jacobi* en *Spencer* de galvanoplastiek uit, geleid door de waarneming van *de la Rive* in 1836, dat het koper, hetwelk neerslaat op de koperen electrode van een Daniellelement, daarvan kan worden afgenomen en aldus een microskopisch nauwkeurigen afdruk leverde. Spoedig bediende men zich ook van deze ontdekking om voorwerpen uit onedel metaal met edele metalen galvanisch te bedekken en aldus een mooier voorkomen en grooter duurzaamheid te verschaffen (*Galvanostegie*). Even voor 1870 begon men de electrolyse voor het bepalen van koper te gebruiken en sedert speelt zij in de analytische scheikunde een groote rol. Groote beteekenis kreeg de electrochemie voor de industrie na de uitvinding van den dynamo, die een goedkoopen en sterken electriciteitsopwekker vormt. Nu was men ook in staat met voordeel gebruik te maken van de warmteontwikkeling door den electrischen stroom en bleek het, dat door middel van den lichtboog van *Davy* alle metaaloxyden door koolstof tot metalen gereduceerd worden; in vele gevallen is het eerst langs dien weg mogelijk geweest chemisch zuivere metalen te verkrijgen. Ook verkrijgt men aldus phosforus uit phosforzure kalk en koolstof onder bijmenging van zand of kaoline voor de vorming van slakken. Bij het reduceeren van metaaloxyden door koolstof in den electrischen oven, verkreeg men ook metaalcarbieden, waarvan het calciumcarbied tot de bereiding van acetyleen en tot binding van de stikstof uit de atmosfeer gebruikt wordt, terwijl het siliciumcarbied of carborundum wegens zijn groote hardheid als polijstmiddel groote diensten bewijst. Ook maakt men in den electrischen oven, behalve van de electrothermische werking, veel gebruik van de electrolytische, waardoor men o.a. er in geslaagd is magnesium, kalium, natrium en aluminium aldus te bereiden. In 1884 nam *Höpfner* een patent op verbeteringen in de electrolyse van halogeenzouten, en sedert 1890 is een tak der chemische industrie ontstaan, die zich bezig houdt met de vervaardiging van: bijtende kali en bijtend natron, potasch en soda, chloor, zoutzuur, chloorkalk en andere chloorverbindingen om te bleeken, chloorzure kali, natrium- en ammoniumpersulfaat enz. Verder verkrijgt men door electrolyse: ozon, waterstof en zuurstof, loodwit, zinkwit, chroomaatgeel, Berlijnsch blauw enz. In de laatste jaren heeft men door electriciteit de stikstof der lucht geoxydeerd tot salpeterzuur, zoodat dit, gebonden aan kalk, door den bodem opgenomen kan worden en voor de planten tot voedsel kan dienen.

Ook in de organische scheikunde is de electrolyse van belang, hoewel nog niet van zoo groote praktische beteekenis als in de onbewerktuigde scheikunde. Zulks komt vooral door de veel grootere moeilijkheid, om de reactie bij organische stoffen te leiden; stroomdichtheid, spanning, temperatuur, duur der reactie en materiaal der electroden spelen hier een veel grooter en nog weinig bekende rol dan bij de anorganische verbindingen. In de meeste gevallen zijn de organische electrosynthesen oxydatie- en reductieprocessen, die onder den invloed van de electrolytisch afgescheiden waterstof en zuurstof, tot stand komen; zeer dikwijls verkreeg men daarbij produkten, die langs zuiver scheikundigen weg in het geheel niet verkregen konden worden. Chloroform, bromoform en jodoform kan men aldus in flinke hoeveelheden verkrijgen. Uit nitrobenzol ontstaan onder verschillende omstandigheden: azoxybenzol, azobenzol, hydrazobenzol, benzidine, aniline, amidophenol, die gedeeltelijk voor de bereiding van kleurstoffen van belang zijn. Maar ook uit aniline en zijn homologen kunnen kleurstoffen in alle mogelijke nuances met behulp van een electrischen stroom vervaardigd worden, ook saccharine, piperidine enz. Tenslotte kan men hem zelfs gebruiken tot het reinigen van suikerbietensap, tot het beschermen der most voor degeneratie en infectie, tot snelle vorming van bouquetstoffen in wijn en in de leerlooierij tot bespoediging van het looiproces.

Electrochemisch aequivalent. Zie *Aequivalent.*

Electrochemische bescherming is het voorkomen der oxydatie van een metaal door dit in geleidende verbinding te brengen met een ander, dat daarmede de negatieve pool van een galvanisch element vormt en dus wordt aangetast, terwijl het eerste onbeschadigd blijft. In stoomketels is soms het roesten der ketelplaten te wijten aan de aanwezigheid van koper, men hangt er daarom zinken platen los in. Ook trachtte men het oxydeeren der koperen dubbeling van schepen tegen te gaan door zink; alsdan mist echter het beslag zijn doel en groeien er toch zeedieren tegen aan, zoodat men daarvan teruggekomen is. Men bevestigt steeds de dubbeling met koperen spijkers; ijzeren zouden spoedig verteerd zijn, daar zij een electrochemische bescherming zouden vormen. Om dezelfde reden kunnen houten en gekoperde stoomschepen geen ijzeren schroef hebben.

Electrochemische ontleding. Zie *Electrolyse.*

Electrochemische spanningsreeks. Zie *Electrische spanningsreeks.*

Electrochemische theorie. Zie *Scheikunde.*

Electrochemitypie is een door *Josz* uitgevonden methode bij de zinkgravure, waarbij de plaat eerst in een galvanisch kopervitrioolbad geëtst wordt, waardoor de teekening in dunne lijnen, waardoor zij aan nauwkeurigheid wint, wordt overgebracht; ook wordt de rest van de plaat door bestrooiïng en opsmelten van fijn harspoeder tegen het zuur beschermd. Verder geschiedt de behandeling op de gewone wijze.

Electroocultuur is een methode, die echter tot dusver tot proeven beperkt gebleven is, om de opbrengst der nuttige gewassen door de inwerking van electrische stroomen te vergrooten. *Lemström* is van meening, dat de electriciteit in het leven der

Digitized by Google

planten een veel grootere rol speelt, dan men tot dusver grond had aan te nemen. Evenwel kan de grootte van dien invloed eerst nauwkeuriger bepaald worden, als men meer omtrent de electrische stroomen in de atmosfeer te weten is gekomen. Op grond zijner onderzoekingen kwam hij tot de volgende resultaten: 1. De werkelijke grootte van de vermeerderde opbrengst heeft men nog niet met zekerheid kunnen bepalen, doch mag men voor een middelmatig goeden akker 45% verwachten. 2. Hoe beter de cultuur, des te grooter wordt de opbrengst door de electriciteit; bij slechten bodem is de invloed niet te bespeuren. 3. Sommige planten moeten daarbij begoten worden. 4. Electrische behandeling tegelijk met groote zonnewarmte is schadelijk. 5. Voor de meeste planten is het moeilijk de inwerkingen der electriciteit zonder bepaalde inrichtingen te leeren kennen.

Electrocutie is het ter dood brengen van veroordeelden door middel van electriciteit. Zij wordt alleen in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika toegepast.

Electrocutie.

Electroden. De platen of draden, waarin of waaruit een electrische stroom treedt (bijv. bij electrolyse), heeten electroden. De positieve, waaruit de stroom treedt, heet *anode*, de negatieve de *kathode*. Bij kleine toestellen zijn ze dikwijls van platina. In de techniek is de aard der electroden van groot belang. Zij mogen niet aangetast worden door de stoffen, die langs electrolytischen weg verkregen worden. De beste, die van platina, zijn gewoonlijk veel te duur. Meestal worden ze vervaardigd van retortengrafiet, dat vrij goedkoop is en bij lage spanning en temperatuur vrij lang gebruikt kan worden.

Electrodiagnostiek is het gebruik van den electrischen (galvanischen en faradischen) stroom tot diagnostische doeleinden en wordt vooral op de motorische zenuwen en spieren, doch ook op de gevoelszenuwen en de hersenen toegepast. Zie *Electrotherapie*.

Electrodynamica is de leer der krachten en bewegingen, door de wederkeerige werking van electrische stroomen ontstaan. Zie *Electrodynamische kracht*.

Electrodynamische kooi is een pijp van metaalgaas, door *Hertz* uitgevonden om aan te toonen, dat snel op elkander volgende oscillaties niet ver in het inwendige van geleiders doordringen. Beide uiteinden der pijp zijn geleidend met een draad verbonden, die in het midden afgebroken is en zich in de pijp bevindt. Al zijn de uiteinden van den draad bij de verbreking ook nog zoo dicht bij elkander, springen toch geen vonken over.

Electrodynamische kracht is de kracht, die werkt tusschen twee electrische stroomen of tusschen een electrischen stroom en een magneet. Zij komt overeen met de werking van twee magneten op elkander. Nadat men ontdekt had, dat stroomen op beweegbare magneten en magneten op beweegbare stroomleiders werkten, waarbij deze laatste magnetische eigenschappen vertoonden, kwam *Ampère* op de gedachte, dat ook beweegbare stroomleiders onderling deze verschijnselen zouden vertoonen; hij bediende zich van de naar hem genoemde inrichting. Deze bestaat uit twee geïsoleerde metalen staafjes, die aan de omgebogen boveneinden in kwikzilverbakjes eindigen, waarin een draad, in den vorm van een rechthoek gebogen, zoodanig gehangen wordt, dat hij gemakkelijk draaien kan. Verbindt men nu de staafjes met de polen van een element, zoodat de stroom door den rechthoek gaat, en brengt men een vasten stroomleider in de nabijheid ervan, dan zal de rechthoek, afhankelijk van de richting der stroomen, aangetrokken of afgestooten worden. Daarmee toonde *Ampère* de volgende wetten aan: 1. Evenwijdige, gelijkgerichte stroomen trekken elkander aan. 2. Tegengesteld gerichte, evenwijdige stroomen stooten elkander af. 3. Loopen twee stroomen door de beenen van een hoek naar het hoekpunt toe, of komen beide daarvan daan, dan trekken zij elkander aan. 4. Komt een der beide uit het hoekpunt en gaat de andere er naar toe, dan stooten zij elkander af.

Hangt men een slappe spiraal zoodanig boven een kwikbakje, dat zij met haar ondereinde er juist indompelt en laat men er een stroom doorgaan, door het boveneinde der spiraal en het kwikbakje met de polen van een element te verbinden, dan zullen de (parallele) schroefwindingen elkander aantrekken, tengevolge waarvan zich de spiraal verkort en het ondereinde uit het kwikbakje gaat, waardoor de stroom verbroken wordt en de spiraal weer door veerkracht en zwaarte in het kwik komt enz. en daardoor op en neer blijft dansen. Zoodoende verkrijgt men een zelfwerkenden stroomverbreker. Uit de wetten onder 3 en 4 vermeld volgt, dat twee rechtlijnige gekruiste stroomen er naar streven zich evenwijdig te richten. Daar ieder punt van een rechtlijnigen stroomleider als het hoekpunt van een gestrekten hoek is te beschouwen, volgt uit wet 4, dat de deelen van dezelfde rechtlijnige stroombaan elkander afstooten. Met betrekking tot de intensiteit vond *Ampère*: de sterkte der wederkeerige inwerking van twee evenwijdige stroombanen is recht evenredig met het kwadraat van haar afstand. Uit deze wetten kunnen omwentelingen van beweegbare stroomleiders onder inwerking van vaste, een gesloten keten vormende stroomleiders theoretisch worden afgeleid en praktisch uitgevoerd worden. Ook tusschen stroomleiders en magneten bestaan dergelijke werkingen (zie *Electromagnetisme*). Om deze beter te begrijpen nemen wij met *Ampère* (1820—1821) aan, dat iedere magneet beschouwd kan worden als een ijzeren staaf, waarin om ieder molecuul voortdurend een electrische stroom loopt. Als al deze moleculaire stroomen in iedere dwarsdoorsnede van de staaf evenwijdig met elkander en in dezelfde richting loopen, dan is de staaf zoo sterk mogelijk magnetisch. Wijken daarentegen deze stroomen gedeeltelijk of geheel van haar zelfde of parallele richting af, dan zullen zij elkanders magnetische werking op de ijzermoleculen geheel of gedeeltelijk opheffen en vertoont de staaf weinig of geen magnetisme. Alle gelijk-gerichte stroomen eener doorsnede werken samen als een resulteerende stroom, die om de

Digitized by Google

doorsnede van de staaf loopt, in een vlak rechthoekig op de as der staaf. Iedere magneetstaaf kan dus beschouwd worden alsof daarom aan zijn oppervlakte een aantal gelijkrichte, evenwijdige stroomen loopt. Zooals reeds gezegd, heffen de werkingen dezer stroomen elkander op in niet-magnetische ijzeren staven. Magnetiseeren is de reeds aanwezige gesloten stroomen met hun vlakken loodrecht op de as en in de zelfde richting brengen. Het aardmagnetisme zou derhalve zijn oorzaak hebben in electrische stroomen, die om de aarde van het O. naar het W. loopen, wat overeenkomt met de gedragingen van magneten en electrische stroomen. Een rechthoekige of ook wel cirkelvormige stroomgeleider, beweeglijk opgehangen, stelt zich door den invloed van het aardmagnetisme zoodanig, dat zijn vlak met dat van den magnetischen meridiaan een rechten hoek vormt en dat de electrische stroom in het onderste gedeelte van den draad in de richting van O. naar W. loopt. Zulk een draad is als het ware een magneet met oneindig kleine as. Een draadspiraal, gevormd uit een aantal schroefwindingen, gedraagt zich dus evenals een kompasnaald, stelt zich n. l. in het vlak van den magnetischen meridiaan. Zulk een, door het aardmagnetisme gerichte spiraal draagt den naam van solenoïde. De door *Ampère* door proeven gevonden electrodynamische wetten vormen den grondslag voor de verdere wiskundige afleiding.

Electrodynamisch potentiaal of *Coëfficient van zelfinductie.* Zie *Electrische maten.*

Electrodynamometer. Zie *Electrische meetinstrumenten.*

Electro-endoscopie is de onderzoeking van lichaamsholten met behulp van electrisch licht.

Electrografie. Hieronder verstaat men een door *Böttger* uitgevonden methode om langs galvanischen weg zinkcliché's voor boekdrukkerijen te vervaardigen, welke door *Devincenzi* verbeterd werd. De teekening wordt op een gekorrelde en evenals de lithografische steen geprepareerde zinkplaat met vet lithografisch krijt of inkt aangebracht, waarna de plaat met gummiwater behandeld, met terpentijnolie gewasschen en door een wals met een vette verf bedekt wordt, waarna zij ten slotte, met een koperen plaat verbonden, in een koperoplossing geëtst wordt.

Electrogravure is een door *Rieder* aangegeven methode ter vervaardiging van stalen slagstempels. In een oplossing van ammoniumchloried bevindt zich een gipsblok, welks zich buiten de vloeistof verheffende bovenkant het reliëf van de figuur bevat, die in het staal moet gebeten worden. In de oplossing ligt een draadspiraal als kathode, de anode vormt de stalen plaat. Het gips zuigt het ammoniumchloried op en de stalen plaat raakt eerst slechts de hoogste punten van het reliëf. Hier wordt chloor vrij, dat zich met het staal tot chloorijzer verbindt, wat door het gips wordt opgenomen; langzamerhand dringt het gipsreliëf dieper in het staal, waardoor hoe langer hoe meer punten er mede in aanraking komen, totdat dit ten slotte ook met de laagste punten geschiedt en het staal den getrouwen afdruk van het gips vormt. Deze behandeling wordt machinaal uitgevoerd. Het gipsreliëf blijft 15 secunden met het staal in aanraking en gaat dan terug, waarna een roteerende borstel de stalen plaat onder afspoeling met water reinigt en tegelijk een zachte wals het gipsreliëf zoutzuur en ammoniumchloried toevoert en een eventueel aanwezige druppel zuur gelijkmatig verdeelt. Daarna komen gips en staal weer met elkander in aanraking enz.

Electrohomoeöpathie is een door den Italiaanschen graaf *Mattei* gegrondveste leer, volgens welke door een gistingsproces uit bepaalde kruiden een soort electriciteit (sic!) vrij wordt en met suiker vermengd tot geneesmiddel gebruikt zou kunnen worden. De verschillende artseníjmiddelen bestaan in platte koekjes voor inwendig en in vloeistoffen tot uitwendig gebruik. De vervaardiging wordt geheim gehouden ten bate van de R. Katholieke Kerk. Elke wetenschappelijke grondslag ontbreekt aan deze leer.

Electro-inductieve afstooting. Als voor de pool van een electromagneet een koperen ring beweeglijk opgehangen en het magnetisme door sluiting van den stroom plotseling opgewekt wordt, dan wordt de ring van de pool weggestooten. De in de draadwindingen en ijzeren kern plotseling optredende primaire stroomen induceeren secundaire, daarmee tegengesteld gerichte stroomen in den ring, die door de eerste afgestooten worden. Wordt daarna de stroom verbroken, dan zijn de stroomen in den ring van dezelfde richting als de verdwijnende primaire stroomen en er ontstaat aantrekking. Heeft het sluiten en verbreken van den stroom snel achter elkander plaats of gebruikt men wisselstroomen, dan zal de ring in rust blijven, indien de secundaire stroomen juist gelijktijdig met de primaire optreden, m. a. w. als in denzelfden tijd, waarin de primaire stroom van nul tot zijn maximum aangroeit, de tegengesteld gerichte secundaire van zijn maximum tot nul afneemt. Dit synchronisme tusschen beide heeft in werkelijkheid echter niet plaats, omdat in den ring zelfinductie optreedt, doordat de extrastroomen (zie *Electrische inductie*) het aangroeien tot het maximum en het afnemen tot nul vertragen. Daardoor wordt de tijd, gedurende welken de stroomen tegengesteld gericht zijn en zich dus afstooten grooter en de tijd, gedurende welken zij dezelfde richting hebben en elkander aantrekken, kleiner, zoodat een afstooting het gevolg is, wat nog begunstigd wordt, doordat gedurende de afstootingsperiode beide stroomen hun maximum bereiken, terwijl zij in de aantrekkingsperiode kleinere waarden bezitten. Lichte aluminiumringen worden verscheiden meters in de hoogte geslingerd, draaibaar bevestigde schijven of bollen van koper komen in een roteerende beweging. Toegepast wordt deze werking op electrische meetinstrumenten.

Electroluminiscentie is de lichtontwikkeling in verdunde gassen door electrische ontladingen (zie aldaar).

Electrolyse (Grieksch = electrische ontleding) is de door den electrischen stroom veroorzaakte ontleding van vaste of vloeibare chemische verbindingen. Uitsluitend zouten en de chemisch analoog samengestelde zuren en bases kunnen geëlectrolyseerd worden en soms ook niet. De geleiders (gewoonlijk in platinaplaten eindigende draden), waardoor de stroom in de te ontleden lichamen (electrolyten) in- en uitgaat, heeten electroden, de positieve, d. w. z. de geleider,

Digitized by Google

waardoor de positieve stroom aangevoerd wordt, heet anode, de negatieve kathode. Bij de ontleding splitst het lichaam zich in twee bestanddeelen, bijv. water in waterstof en zuurstof, een metaalzout in metaal en de zuurrest, waarvan zich een gedeelte (waterstof, metaal) aan de kathode, het andere (zuurstof, zuurrest) aan de anode afscheidt. Vooral wordt de electrolyse toegepast op vloeibare lichamen; vaste moeten gewoonlijk eerst gesmolten worden of in een vloeistof opgelost, gasvormige door een vloeistof geabsorbeerd worden.

Bij de electrolyse scheidt zich aan de positieve pool of anode het negatieve ioon of anioon af, aan de negatieve pool of kathode echter het positieve ioon of katioon. De afgescheiden hoeveelheden van beide verhouden zich als de aequivalentgewichten, zooals zij vóór de verbinding golden, en door dezelfde hoeveelheid electriciteit worden uit verschillende electrolyten steeds chemisch aequivalente hoeveelheden ionen afgescheiden (wet van *Faraday*). Wil men de stoffen in vrijen toestand verkrijgen, dan moeten kathode en anode uit goede geleiders of metalen bestaan, die met de aan hen afgescheiden stoffen geen verbindingen aangaan, verder mogen als oplossingsmiddelen geen stoffen gebruikt worden, die zich met de stoffen verbinden.

Electrolyten, die slechts uit 2 elementen bestaan, leveren als ionen de vrije elementen. Zij, die uit meer dan 2 elementen bestaan, leveren hoogstens één vrij element, het andere ioon is gewoonlijk in vrijen toestand niet bestendig en splitst zich in verschillende produkten. Zoo ontstaan bijv. bij de electrolyse van gesmolten zwavelzuur-natrium, Na_2SO_4, aan de kathode 2 atomen natriummetaal, aan de anode wordt de groep SO_4 afgescheiden, die echter onmiddellijk uiteenvalt in SO_3 en vrije zuurstof. Vormt het oplossingsmiddel met de ontladen ionen verbindingen, dan ontstaan zoogenaamde secundaire produkten. Bij de electrolyse van een waterige keukenzoutoplossing vormt het positieve ioon, na ontlading, natrium, met het water onmiddellijk natriumhydroxyd en waterstof, terwijl het chloor grootendeels als zoodanig in vrijen toestand ontstaat.

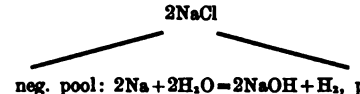

Zwavelzuur-koper in waterige oplossing splitst zich bij electrolyse in onveranderd blijvend koper aan de kathode (primair produkt) en in de groep SO_4 aan de anode, die zich splitst in O en SO_3, waarna het SO_3 zich met het water tot zwavelzuur verbindt (secundair produkt).

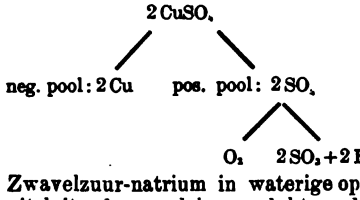

Zwavelzuur-natrium in waterige oplossing vormt uitsluitend secundaire produkten, daar beide primaire (Na_2 en SO_4) op het water inwerken als volgt:

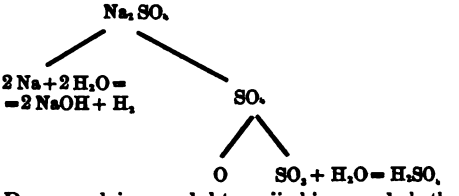

De secundaire produkten zijn hier aan de kathode natriumhydroxyde en waterstof, aan de anode zwavelzuur en zuurstof.

Een waterige oplossing van zwavelzuur geeft dan ook als ontledingsprodukten uitsluitend de elementen van het water.

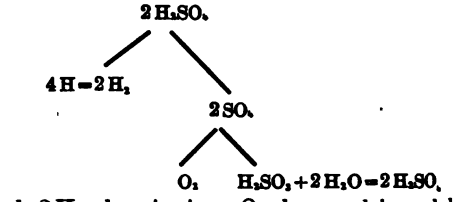

n.l. $2H_2$ als primair en O_2 als secundair produkt. Behalve het laatste ontstaat uit SO_3 door opname van $2H_2O$ voortdurend weer zwavelzuur, dat steeds weer op dezelfde wijze ontleed wordt, zoolang nog water aanwezig is. De hoeveelheid zwavelzuur blijft dus onveranderd, terwijl het water vermindert, daar de gasvormige elementen ervan zich aan de polen afscheiden.

Een toestel voor de ontleding van water, waarbij de gassen gemeten kunnen worden (zie de fig.), bestaat uit een trechtervormig glazen vat A, dat gedeeltelijk met water gevuld is, waaraan een

Electrolyse.

weinig zwavelzuur is toegevoegd om het beter geleidend te maken. Boven de platina-electroden, die door de draden f en f met de polen eener batterij in verbinding staan, bevinden zich de geheel met water gevulde klokjes h en o. Bij het sluiten van den stroom ontwikkelen zich 2 volumina waterstof en 1 volumen zuurstof.

Digitized by Google

Zooals *Arrhenius* aangetoond heeft, kan men uit de gewone methoden ter bepaling van het moleculair gewicht, berustende op de bepaling van den osmotischen druk, smeltpuntverlaging of kookpuntverhooging, te weten komen, welk gedeelte van een stof, bijv. van een zout, bij het oplossen van water zich in ionen zal splitsen, en daaruit het electrische geleidingsvermogen der vloeistof bepalen.

Volgens de moderne electronentheorie heeft de vereeniging van twee atomen of atoomgroepen tot een verbinding plaats door toedoen van hun negatieve electronen. Bijv.: een atoom Na en een atoom Cl verbinden zich tot een molecuul NaCl doordat het negatieve electron in het eerste minder vast verbonden is dan in het tweede. Het Cl atoom werkt aantrekkend op het negatieve electron en houdt zoodoende het Na atoom vast. De affiniteit van twee elementen tot elkander schijnt dus af te hangen van de eigenschappen der electronen. Wordt nu keukenzout (NaCl) opgelost in water, dan staan de natriumatomen hun negatief electron af aan het chlooratoom en er ontstaan positieve natrium-*ionen* en negatieve chloor-*ionen*. Wordt hierdoor een electrische stroom geleid, dan gaan de positieve ionen naar de negatieve pool; een negatief electron, uit deze kathode tredend; vereenigt zich met het positieve ***natriumioon*** tot een ***natriumatoom***, terwijl aan de anode een positief electron met het negatieve ***chlooricon*** een neutraal chlooratoom vormt. De vrije atomen, die zoodoende ontstaan zijn, kunnen op de gewone wijze met de omgevende stoffen verbindingen vormen.

Uit het voorafgaande volgt, dat de in vrijen toestand afgescheiden ionen of de secundaire produkten van deze en de oplossingsmiddelen, zich verhouden, wat de hoeveelheid betreft, volgens de wet der multipele proporties. Zoo ontstaan bij de electrolyse van chloorwaterstof 35,5 gewichtsdeelen chloor en 1 gewichtsdeel waterstof, bij die van waterig zwavelzuur op 16 gewichtsdeelen zuurstof 2 gewichtsdeelen waterstof. Gaat de stroom door eenige gescheiden electrolyten, dan worden deze alle ontleed, en de daaruit ontstane ionen verhouden zich eveneens als aequivalente hoeveelheden. Neemt men bijv. in dezelfde stroomketen drie ontledingstoestellen op, waarvan het eerste waterig zoutzuur, het tweede waterig zwavelzuur en het derde een kopervitrioloplossing bevat, dan worden afgescheiden:

	aan de anode		aan de kathode
1ste toestel:	71 dln. chloor	en	2 dln. waterstof.
2de „ :	16 „ zuurstof	„	2 „ „
3de „ :	16 „ „	„	63,3 „ koper

d. w. z. op ieder atoom der tweewaardige elementen koper en zuurstof 2 atomen der éénwaardige elementen waterstof en chloor. Zie verder *Electrometallurgie*, *Galvanostegie*, *Galvanoplastiek*.

Electrolyt. Zie *Electrolyse.*

Electrolytische dissociatie of **ontleding.** Zie *Electrolyse.*

Electrolytische doorboring. Verhit glas, dat aan beide zijden door electrolyten begrensd wordt, kan bij den doorgang van een wisselstroom langs electrolytischen weg doorboord worden. Zie ook *Electrische doorboring.*

Electrolytische figuren. Zie *Electrische ontladingsverschijnselen.*

Electromagnetische golven. Zie *Electrische golven.*

Electromagnetische lichttheorie. Zie *Licht.*

Electromagnetische motoren zijn motoren, die berusten op de aantrekking of afstooting tusschen electromagneten en gewone constante magneten en kunnen als de voorloopers der *electromotoren* (zie aldaar) beschouwd worden. Bij de electromagnetische machine van *Ritchie* (zie de afb.) is op een plankje een hoefijzervormige staalmagneet met opwaarts gerichte polen (N en S) bevestigd; een loodrechte as tusschen de beide magneetbeenen draagt een horizontalen electromagneet AB, waarvan de eindvlakken der polen over die van

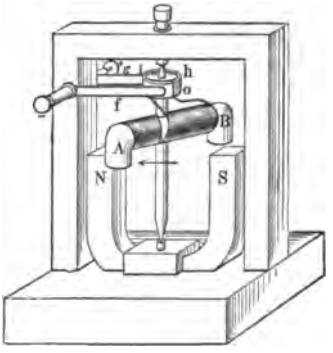

Electromagnetische motoren.

den staalmagneet draaien. Gaat een stroom door de windingen van den electromagneet, zoodanig dat A een zuidpool, B een noordpool wordt, dan wordt A door N, B door S aangetrokken en zal de electromagneet in de richting van den pijl draaien. Deze draaiing zou echter ophouden, zoodra A boven N en B boven S is gekomen, indien er niet voor gezorgd ware, dat op dit oogenblik de richting van den stroom omgekeerd werd, waardoor A een noordpool en B een zuidpool wordt, zoodat nu A door N, B door S afgestooten wordt en dus de draaiing in dezelfde richting doorgaat. Deze omkeering op het juiste oogenblik komt tot stand door den commutator h i. Deze bestaat uit een metalen ring, die geïsoleerd op de as bevestigd en in 2 geïsoleerde helften verdeeld is, waarvan ieder met een einde der draadspiraal van den electromagneet verbonden is. Over den ring sleepen twee metalen veertjes f en g, die klemschroeven dragen ter bevestiging der pooldraden van de batterij. In den geteekenden stand gaat de positieve stroom door veer g naar de ringhelft h en door het draadeinde o in de windingen, gaat door het andere draadeinde over in ring i en door veer f naar de negatieve pool der batterij. Op het oogenblik echter, dat A boven N en B boven S is gekomen, passeeren de isoleerende tusschenruimten tusschen h en i onder de veeren, waarna de positieve veer f met i, de negatieve g met h in contact komt en de stroom in omgekeerde richting de windingen doorloopt. Verschillende andere motoren zijn door *Stöhrer*, *Froment* en *Jacobi* uitgevonden, maar konden wegens den hoogen prijs van den galvanischen stroom niet rendeeren en zijn later door de meer

Digitized by Google

praktische electromotoren vervangen. *Jacobi* vervaardigde in 1839 een electromagnetischen motor van $^3/_4$ tot 1 P.k. en bracht daarmee op de Newa een bootje in beweging.

Electromagnetische schifting of *magnetische schifting* is een methode, om door de aantrekkende werking van sterke, door een electrischen stroom opgewekte magneten mineralen in fijn verdeelden toestand te schiften. Vroeger kon men dit uitsluitend doen met de zeer weinige sterk magnetische mineralen, zooals magneetijzererts, magneetkies, geroost spaatijzersteen, dat door het roosten in kunstmatig magneetijzererts werd veranderd, en geroost ijzer- en koperkies, dat door onttrekking van zwavel tot magneetkies werd gereduceerd. Tegenwoordig kan men deze methode ook toepassen, vooral na de uitvindingen van *Wetherill* (1896), op vele mineralen met veel zwakker paramagnetisch gedrag (zie *Electromagnetisme*) om ze zoowel van diamagnetische te scheiden, als van die, welke een ander paramagnetisme bezitten.

Magnetisch te schiften zijn alle ijzerertsen, alsmede alle ertsen met een zeker gehalte aan ijzer, nikkel, cobalt, titanium, wolframium, manganium, zooals bijv.: malachiet, koperlazuur, bontkopererts, koperkies, tetraedriet, vele zinkblenden, moziet, alle manganium-ijzerhoudende silicaten, phosfaten en carbonaten, verder lei, serpentijnsteen, dolomiet enz. Niet-magnetisch zijn: lood- en zilverertsen, tinsteen, bismuthertsen, ijzervrije zinkblenden, kwarts, zwaarspaat, diamant. De magnetische schifting is vooral daar aan te bevelen, waar zij niet langs natten weg kan plaats hebben, dus als de bestanddeelen der mengsels vrijwel hetzelfde soortelijk gewicht hebben, verder bij gebrek aan water, groote koude enz. De ertsen moeten zeer fijn gemalen worden. De afbeelding is een schematische voorstelling eener schiftingsmachine van het *Wetherill-type VI*. De uit week ijzer bestaande kern van den electromagneet D is voor-

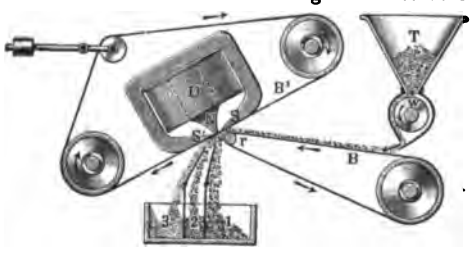

Electromagnetische schifting.

zien van wigvormige polen, die zóó geplaatst zijn, dat er in de buurt en onder de spitsen een ovaal magneetveld met groote concentratie der krachtlijnen ontstaat. Het ertsmengsel, dat uit den trechter T door middel van de wals W gelijkmatig over den transportband B wordt uitgespreid, wordt daardoor naar de poolspitsen gebracht en bij het eerste magnetische veld door terugkeering van den transportband afgeworpen. De niet-magnetische korreltjes worden door de spitsen aangetrokken, blijven echter tegen den band B, die vlak langs de spitsen voorbijschuift, zitten en worden meegenomen en wel eerst zullen de zwakste en dan de sterkste magnetische deeltjes afvallen en in bak 2, respectievelijk bak 3 terecht komen. Andere separatoren hebben geen transportbanden, doch roteerende polen, waardoor de ertsdeeltjes uit het krachtveld verwijderd worden.

Electromagnetische valinrichting. Zie *Chronoscoop*.

Electromagnetisme is het (tijdelijke) magnetisme, dat door den electrischen stroom veroorzaakt wordt. Wikkelt men een met zijde, wol of katoen omsponnen en daardoor geïsoleerden koperdraad om een staaf week ijzer, dan wordt de staaf tot een magneet en verkrijgt de eigenschap ijzer aan te trekken, zoodra men een electrischen stroom door de draadwindingen laat gaan. Zoodra echter de stroom verbroken wordt, verliest de staaf zijn magnetisme weder en laat het aangetrokken stuk ijzer vallen. Een dergelijke, met draadwindingen omgeven ijzeren kern, draagt den naam van electromagneet. In plaats van den draad onmiddellijk op het ijzer te winden, is het doelmatiger hem op een houten klos te wikkelen, waarin men dan het ijzer schuift. Beziet men de eindvlakken der staaf, dan is het vlak, dat men ziet, een Z. pool als de stroom in de richting van een uurwijzer om de staaf loopt en het andere einde een N. Pool. Onder N. en Z. pool worden de polen verstaan, die zich naar de gelijknamige polen der aarde zullen richten, als de electromagneet vrij opgehangen wordt. Volgens de theorie van *Ampère* kan men het verschijnsel zoo verklaren, dat de eerst geheel zonder orde gerichte moleculaire stroomen (zie *Electrodynamische kracht*) door de electrodynamische werking van den stroom in de spoel parallel gericht worden en na het ophouden dezer werking weer hun vroegere richtingen terugkrijgen. Daarmee is in overeenstemming, dat de poolsterkte niet onbegrensd toeneemt met aangroeiende stroomsterkte, maar een maximum bereikt, waarboven grootere stroomsterkte geen uitwerking heeft, m.a.w. dat alsdan alle moleculaire stroomen dezelfde richting hebben. Evenals ijzer gedragen zich cobalt en nikkel, doch het daarin opgewekte magnetisme is veel zwakker. Uiterst zwak magnetisme heeft men ook opgemerkt bij oplossingen van ijzerzouten en bij zuurstof. Als men de openingen van den klos met kurken sluit en hem in een vat met ijzerchloriedoplossing dompelt, waarin zich een magneetnaald bevindt, dan zal hij zich zoo draaien, alsof de holle ruimte de tegengestelde polen heeft aangenomen, die in dat geval een kern van ijzerchloried zou krijgen. Iets dergelijks doet zich voor, als de spiraal door lucht omgeven is of zich in een vacuum bevindt en men er een bismuthkern inschuift. Stoffen, die zich ten opzichte van den magnetiseeringsstroom als ijzer gedragen, heeten paramagnetisch; zij, die zich als bismuth gedragen diamagnetisch.

Brengt men in een draadspoel een stalen staaf, dan wordt deze niet zoo gemakkelijk en zoo vlug magnetisch als een weekijzeren staaf (zie *Hysteresis*), maar behoudt daarentegen haar magnetisme, nadat de stroom verbroken is en wordt een constante magneet. Zulk magnetisme noemt men permanent, in tegenstelling met het tijdelijk magnetisme, dat weer verdwijnt, als de stroom niet meer doorgaat. Men verklaart het verschil daardoor, dat men aan het staal coërcitief-

Digitized by Google

kracht toeschrijft, die de draaiing der moleculaire stroomen moeilijker maakt. Het magnetiseeren van de stalen staaf wordt bevorderd door de draadspoel eenige malen tot de einden van de staaf daarvoor heen en weer te schuiven en den stroom te verbreken, als hij zich in het midden bevindt. Nog beter is het, de staaf langs de polen van een sterken electromagneet te strijken, de eene helft 10 tot 20 maal van het midden uit over de noordpool, de andere op dezelfde wijze even dikwijls over de zuidpool. Wil men een electromagneet van groote draagkracht vervaardigen, dan geeft men de ijzeren kern den vorm van een hoefijzer (A C B, derde fig.) en schuift op de beenen de draadspoelen A en B. Door electromagneten kunnen veel zwaarder ge-

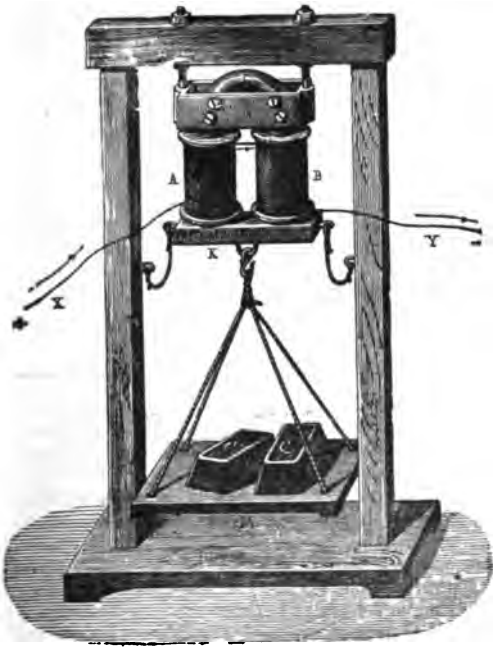

Electromagnetisme.

wichten gedragen worden dan door gewone staalmagneten. Noemt men l de lengte van de gestrekte ijzeren kern + de lengte van het anker tusschen de polen in cm., A de dwarsdoorsnede van de ijzeren kern in v.cm., S het aantal draadwindingen en i de sterkte van den stroom in *ampère*, dan is de hoeveelheid magnetisme m, die zich op iedere pool bevindt, in centimicroweber:

$$m = \frac{s \times i}{\frac{10}{\mu} \times \frac{1}{A}}$$

waarin $\frac{1}{\mu}$, indien het ijzer slechts zwak verzadigd is, = 0,0085 kan genomen worden. Het aantal krachtlijnen N is 4π m, daar men zich denken kan, dat van iedere magnetische eenheid 4π krachtlijnen uitgaan en dus $N = \frac{4\pi}{10} \times \frac{s \times i}{\frac{1}{\mu} \times \frac{1}{A}}$

Het produkt $\frac{4\pi}{10} \times s \times i$ wordt ook wel, in analogie met de electromotorische kracht, magnetomotorische kracht genoemd; de uitdrukking in den noemer $\frac{1}{\mu} \times \frac{1}{A}$ is de magnetische weerstand der magnetische keten, bestaande uit ijzeren kern en anker. Evenals de electrische weerstand, is hij recht evenredig met de lengte der leiding en omgekeerd met de dwarsdoorsnede; μ is de magnetische permeabiliteit (in analogie met het electrische leidingsvermogen, zie *Magnetische influentie*). Men kan zich n.l. voorstellen, dat de magnetische kracht langs de krachtlijnen (zie *Magnetische kracht*), die steeds gesloten zijn (bij een magneet gaat iedere krachtlijn van de noordpool door de omgevende ruimte naar de zuidpool en van daar door den magneet weder naar de noordpool terug), stroomt, evenals een electrische stroom langs een gesloten geleider. De sterkte dezer magnetische strooming wordt gemeten door het aantal krachtlijnen, en bovenstaande wet, op die van *Ohm* gelijkend, kan aldus uitgedrukt worden: De magnetische stroomsterkte (of het aantal krachtlijnen) is gelijk aan den magnetischen weerstand. Men kan ook het magnetiseeren vergelijken met het laden van een electrischen condensator; alsdan wordt de omgekeerde waarde van den magnetischen weerstand de magnetische capaciteit genoemd. De draagkracht kan berekend worden uit de poolsterkte m en de doorsnede A en is $4\pi \times m^2 \times A$: 981000 kg. Door de draagkracht te meten, kan men het aantal krachtlijnen en daarmee de permeabiliteit van een ijzersoort bepalen. De permeabiliteit is niet, evenals het electrisch leidingsvermogen, constant, maar groeit aan tot een maximum en neemt vandaar weer tot nul af.

In de tabel op pag. 730 zijn voor Zweedsch smeedijzer de betrekkingen tusschen het aantal Ampères per cm lengte (waarbij ijzeren kern en anker gedacht worden gelijkmatig te zijn omwikkeld) en μ, alsmede de magnetische dichtheid D der polen (d.i. het aantal gewone magnetische eenheden per v. cm. pooloppervlakte (centimicroweber) aangegeven.

Iets grootere waarden gelden voor wolframstaal. Daarentegen is mangaanstaal bij 12% mangaangehalte bijna niet meer te magnetiseeren.

De maximale (praktisch niet te bereiken) draagkracht zou bij een magnetische dichtheid van D = 37000 volgens bovenstaande formules 550 kg. per v. cm. pooloppervlakte bedragen voor een magneet uit best Zweedsch ijzer. *A. van Waltenhofen* verkreeg bij een magnetische dichtheid van 12700 een draagkracht van 10,2 kg. per v. cm.

Om de draagkracht zoo groot mogelijk te maken, verdient het aanbeveling de lengte l klein en de dwarsdoorsnede A groot te nemen. Dat is o.a. het geval bij den magneet van *Joule*, die uit een ijzeren pijp bestaat, in de lengte omwikkeld, en waar van een segment afgesneden is, om tot anker te dienen, bij den zoogenaamden potmagneet, bestaande uit een ijzeren pot, die de draadwindingen bevat en in welks midden een ijzeren kern door de draadspoel gaat; verder bij de tandradmagneten, gevormd op de wijze van kroonraderen, waarvan de

Digitized by Google

$\frac{s \times i}{l}$ =	0,01	0,10	0,31	0,4	0,8	1,2	1,6	4,0
μ =	213	365	736	2500	3710	3560	3300	2060
D =	298	363	739	1000	2960	4270	5290	8210
$\frac{s \times i}{l}$ =	8,0	16	26	32	40	80	120	1192
μ =	1300	736	513	396	323	172	120	15,21
D =	13000	14720	15390	15849	16140	17200	17950	18100
$\frac{s \times i}{l}$ =	2880	4856	6880	14640	15904	20000		
μ =	6,85	4,48	3,51	2,13	2,07	1,85		
D =	19000	21700	24100	31000	32800	27000		

Voor vijfmaal gegloeid gietstaal gelden de volgende waarden:

$\frac{s \times i}{l}$ =	0,4	0,8	1,2	1,6	4,0	8	16	24	32	40	80	120
μ =	1450	3500	3570	3280	2100	1320	747	524	405	331	177	123
D =	57,8	279	395	529	835	1020	1180	1260	1290	1320	1410	1520

Voor ongegloeid gietstaal zijn de kleinere waarden voor $\frac{s \times i}{l}$ aanmerkelijk lager.

Voor gietijzer:

$\frac{s \times i}{l}$ =	4	8	16	24	32	40	80	120
μ =	81	141	182	163	145	129	85	65
D =	32,4	111,2	290	390	465	515	678	789

Voor gehard magneetstaal:

$\frac{s \times i}{l}$ =	16	24	32	40	80	120
μ =	78	108	155	194	138	100
D =	122	260	495	771	1100	1190

tanden spoelen dragen en verbonden worden door een schijf, die tot anker dient. Het anker moet overal goed met de poolvlakken in aanraking zijn, en er op geslepen worden. Zulk een, door een anker gesloten electromagneet verliest bij het verbreken van den stroom zijn magnetisme slechts gedeeltelijk; het overblijvende, zoogenaamde remanente magnetisme, dat bijv. bij smeedijzer 320 centimicroweber per v. cm. poolvlakte kan bedragen, verdwijnt eerst, als het anker afgetrokken wordt. Het is wel te onderscheiden van het permanente magnetisme, dat ook dan nog blijft en slechts verdwijnt door een tegengesteld gerichte magnetomotorische kracht. De noodige ampère-windingen ($S \times i$) bedragen voor de lengte van 1 cm.: voor week smeedijzer 0,64, voor gietstaal 0,8—1,6, voor gietijzer 9,5 voor wolframmagneetstaal 22 en voor gewoon gehard magneetstaal 42. Als maat voor de coërcitiefkracht geldt de magnetiseerende kracht, $\frac{4 \times \pi}{10} \times \frac{5 \times i}{l}$, die voor het opheffen van het magnetisme noodig is. Voor de genoemde gevallen bedraagt zij respectievelijk: 0,8; 0,96—2,08; 11,9; 27,5 en 52,6.

Volgens *v. Waltenhofen* is dit overblijvend magnetisme bij plotselinge verbreking van den stroom veel kleiner, dan wanneer men den stroom langzamerhand tot nul laat afnemen; er kunnen zelfs negatieve hoeveelheden magnetisme overblijven, m. a. w. een anomale magnetiseering kan plaats hebben, niet tengevolge van de wervelstroomen, maar van de electrische oscillaties, als gevolg der plotselinge stroomverbreking. Het grootst is de coërcitiefkracht bij het hardste en minst elastische staal; bij het aanlaten neemt zij af en wordt door verhitting tot roodgloeihitte en langzame afkoeling zoo gering als die van week ijzer. Grauw gietijzer, dat roodgloeiend gemaakt en dan snel afgekoeld wordt, krijgt een groote coërcitiefkracht. Bij een *open* electromagneet, d. w. z. een met rechte ijzeren kern, blijft geen remanent magnetisme achter, en de verhouding der poolsterkte tot de stroomsterkte is minder eenvoudig, daar bij de werkende magnetomotorische kracht nog een kracht komt, veroorzaakt door het op de poolvlakken opgehoopte magnetisme, dat de kern in tegengestelde wijze tracht te polariseeren als de stroom. De magnetomotorische kracht per cm. is hier dus verschillend, daar eerstgenoemde slechts het verschil is der tweede en van het magnetisme op de poolvlakken.

Electromagnetofoon is een door *Weigle* geconstrueerde inrichting tot het geven van geluidsignalen, bestaande uit een hoorn, waarin een ijzeren membraan is geplaatst. Aan de eene zijde van het membraan bevindt zich een electromagneet, aan de andere zijde is er een stiftje op bevestigd, dat in kwikzilver is gedompeld, zoolang het menbraan niet wordt aangetrokken. Wordt het toestel in werking gebracht, dan wordt het membraan aangetrokken, waardoor het stiftje uit het kwik gaat, de stroom verbroken en dientengevolge het membraan niet meer aangetrokken wordt, zoodat het door zijn veerkracht in den vorigen stand terugkeert en de stift weer in het kwik dompelt, de stroom weer gesloten wordt enz. Zoo maakt het membraan 400—440 trillingen per secunde, en met behulp van sterke

Digitized by Google

electromagneten en dynamos kan men zulke luide tonen verkrijgen, dat het toestel als misthoorn kan gebruikt worden.

Electrometallurgie is het gebruik der electriciteit bij het winnen der metalen uit de ertsen. Zij begint met de electrische schifting (zie aldaar). Voor het smelten gebruikt men de warmte van den electrischen lichtboog, waarmee men aanmerkelijk hoogere temperaturen (tot 4000°) verkrijgt dan met een gewonen smeltoven. *Staite* gebruikte in 1849 den electrischen lichtboog tot het smelten van moeilijk smeltbare metalen, doch eerst de in 1878 door *Werner Siemens* geconstrueerde electrische smeltoven is het model voor alle latere vindingen geworden. Het is mogelijk bijna ieder oxyde door koolstof electrothermisch te reduceeren en *Cowles* heeft een methode tot het bereiden van aluminium (of tenminste aluminiumbrons) aangegeven, waarbij de kleiaarde uitsluitend door de werking der koolstof bij zeer hooge temperatuur gereduceerd wordt. In een groot aantal gevallen is men er op deze wijze in geslaagd zuivere metalen (chroom, wolframium, molybdaenium, uranium, titanium) te verkrijgen. In den electrischen oven maakt men echter tevens zeer dikwijls gebruik van de electrolytische werking van den stroom. *Bunsen* vervaardigde in 1851 magnesium uit gesmolten chloormagnesium en in 1854 aluminium uit gesmolten natriumaluminiumchloried door electrolyse, doch eerst nadat men in den dynamo een geschikt werktuig had gevonden, om mechanische in electrische energie om te zetten, kreeg de metallurgie met behulp der electriciteit grooter beteekenis.

Tegenwoordig worden magnesium, kalium, natrium en vooral aluminium met behulp der electrothermische en electrolytische werking van den electrischen stroom vervaardigd. De eerste pogingen, metalen uit oplossingen door electrolyse af te scheiden, deed *Becquerel* in 1838. Zijn tot 1869 voortgezette proeven hadden evenmin als die van *Holf* en *Pioche* in Californië een praktisch resultaat. Eerst *Elkington* bracht een toestel tot het zuiveren van koper met tamelijk goed gevolg in werking. Betere resultaten verkreeg men eerst in 1878, toen *Siemens* te Okar zijn eersten dynamo in een koperaffineerderij in werking bracht, waarbij hij een anode van ruw koper gebruikte, terwijl zuiver koper zich aan de kathode afscheidde. IJzer, koper, nikkel, cobalt en zink vormen met de oplossing sulfaten, het zilver blijft achter in de verontreinigingen, die van de anode afvallen. Men mag aannemen, dat tegenwoordig drie vierde van al het koper electrolytisch geraffineerd wordt. De pogingen van *Marchese* in plaats van ruw koper kopersteen te nemen, hadden geen gevolg, evenmin was de methode van *Höpfner* praktisch uitvoerbaar, n.l. de koperertsen met een koperchloriedoplossing uit te trekken en de chloornatrium bevattende koperchlooroplossing te electrolyseeren, waarbij dan koper en koperchloriedoplossing verkregen worden.

Daarentegen levert de methode van *Möbius* om goud uit ruw zilver electrolytisch af te scheiden, goede resultaten. Het ruw zilver vormt de anode, die oplost en goud achterlaat, terwijl zuiver zilver aan de kathode afgescheiden wordt. Bij het bereiden van zilver uit zink (proces van *Parkes*) verkrijgt men bijna zuiver zink en een anodeslib, dat 40% zilver, 50% koper en 5—6% lood bevat. Ook de electrolytische zuivering van het ruwe goud is van groote beteekenis; men verkrijgt zuiver goud, terwijl platina en palladium in de oplossing overgaan, waaruit het eerstgenoemde gemakkelijk kan worden neergeslagen; iridium en de andere platinametalen blijven in het slijk achter. In Transvaal maakt men een zwakke goudzoutoplossing (0,8 g. in 1000 L.), die met anoden uit plaatijzer (in zeildoek gehuld) en kathoden uit loodreepen geëlectrolyseerd wordt. Het goud slaat op het lood neer en kan dan gemakkelijk daarvan bevrijd worden. Ook op andere metalen, lood, tin, zink, nikkel, heeft men de electrolyse toegepast, daarbij echter geen praktisch te gebruiken resultaten verkregen.

Een algemeene toepassing der electrometallurgie wordt nog steeds verhinderd door den hoogen prijs der door electriciteit verkregen warmte. Wel is de dynamo bijna volmaakt en zet 90—95% der hem toegevoerde mechanische energie in electriciteit om, doch, waar deze mechanische energie door een stoommachine verkregen moet worden, die slechts hoogstens 22% der warmte van de steenkolen in mechanische omzet, komt dus ten slotte van de verbrandingswarmte der steenkolen onder den ketel slechts 20% in den electrischen smeltoven terecht, terwijl een gewone smeltoven 80% der verbrandingswarmte nuttig gebruikt. Op plaatsen, waar de steenkolen uit verre streken langs moeilijke wegen aangevoerd moeten worden en waar watervallen in de buurt zijn, is de electrometallurgie echter de aangewezen weg tot het winnen der metalen.

Electrometer is een toestel tot het meten van electrische spanningen (electrische potentialen) en van dezelfde inrichting als de electroscoop (zie aldaar). Om de grootte der electriciteitsspanning door den uitslag van de slingers te kunnen meten, bewegen deze zich over een graadboog. De kwadrantelectrometer van *Henley*, dien men gewoonlijk aan den conductor eener electriseermachine aanbrengt, om de sterkte der lading te meten, is een enkelvoudige, gemakkelijk beweegbare slinger, die in niet-electrischen toestand loodrecht langs een metalen stang hangt, welke zich op den conductor bevindt. Bij het laden van den conductor wordt de slinger door de stang afgestooten en de grootte van den uitslag leest men af op een graadboog van glas of ivoor, die op de stang bevestigd is. Zeer bruikbaar zijn de electrometers van *Exner* voor lage en van *Braun* voor hooge spanningen. De electrometers van *Oerstedt*, *Peltier*, *Dellmann*, *Thomson* en *Romershausen* berusten op het beginsel der wringbalans en bezitten groote gevoeligheid. In de glazen stolp van den electrometer van *Dellmann* hangt aan een cocondraad een horizontale metalen naald, die met het midden in een uitsparing ligt van een strook metaal. Dit metaal is zóó gebogen, dat de naald in den toestand van rust met de eene helft tegen de eene zijde, met de andere tegen de andere zijde van het metaal ligt. Wordt het metaal electrisch gemaakt, dan gaat een gedeelte der lading op de naald over en deze wordt des te verder afgestooten, naarmate de lading sterker is. Door *R. Kohlrausch* is deze electrometer aanmerke-

Digitized by Google

lijk verbeterd. In den sinuselectrometer van *Kohlrausch* wordt niet de torsie van een draad, maar het aardmagnetisme gebruikt en is de aan een draad hangende naald vervangen door een op een pen draaiende magneetnaald. In den kwadrantelectrometer van *Thomson* zweeft een lichte 8-vormige aluminiumplaat boven 4 van elkander geïsoleerde koperen kwadranten. Ontvangt de aluminiumplaat een bepaalde lading electriciteit en verbindt men twee tegenover elkander gelegen kwadranten met de te meten electriciteitsbron en de beide andere met de aarde, dan wijkt de aluminiumplaat af en begeeft zich boven de kwadranten, die met tegengestelde electriciteit geladen zijn. De absolute electrometer van *W. Thomson* meet door gewichten de aantrekking tusschen twee evenwijdige platen, waarvan de eene een constante potentiaal heeft, terwijl de andere, die horizontaal aan het einde van een balans hangt, met het lichaam, waarvan de potentiaal gemeten moet worden, in verbinding staat.

De electrometers voor technisch gebruik noemt men electrostatische voltmeters. De schaalverdeeling kan met behulp van normaalelementen uitgevoerd werden, bijv. bij den kwadrantelectrometer door de kwadrantenparen in contact te brengen met een in serie geschakelde elementen, in wier aantal men verandering brengt. Verbindt men ze met een rheostaat, waardoor een stroom van bekende sterkte gaat, dan is de uitslag volgens de wet van *Ohm* gelijk aan het produkt van stroomsterkte × weerstand. Daarna kan de spanning, bijv. van een element, ook zonder electrometer gemeten worden. Men vervangt den electrometer door het element, en wel zoo, dat de electromotorische kracht den stroom tegenwerkt. Door regeling met den rheostaat kan men volledige opheffing van beider werkingen teweeg brengen, zoodat een ingeschakelde galvanometer geen stroom aanwijst. Dan is de electromotorische kracht van het element = stroomsterkte × weerstand.

Electromotoren was vroeger de naam voor alle inrichtingen, waarin een electrische stroom werd opgewekt, dus voor electromagnetische machines, galvanische- en thermo-elementen enz. Thans verstaat men er slechts dynamo's onder, die door toevoering van een electrischen stroom in werking worden gebracht en andere machines, zooals pompen, locomotieven enz. drijven. Voor het voortbrengen van electriciteit in een dynamo is mechanische arbeid noodig, die de afstooting of aantrekking van een magneetveld op de ankerdraden moet overwinnen, omgekeerd kunnen deze aantrekking en afstooting het anker doen draaien. Afgezien van de gevallen, waarin een accumulatorenbatterij den stroom voor de electromotoren levert, moet de electrische energie door een dynamo (*generator* geheeten) van dezelfde soort als de electromotor voortgebracht worden. Zoo moet een hoofdstroommotor door een hoofdstroomdynamo, een shuntmotor door een shuntdynamo, een éénphasige wisselstroommotor en een driephasige- of draaistroommotor door den stroom van een éénphasigen of driephasigen dynamo gedreven worden. Andere electromotoren dan de genoemde 4 soorten, worden niet gebruikt. Hoofdstroommotoren draaien in omgekeerde richting als hun generatoren. Zij verdienen aanbeveling als iedere motor zijn eigen generator heeft en bij groote belasting langzaam, bij geringe echter snel moet loopen, maar ook dan, als dikwijls groote veranderingen in de belasting optreden. Eerstgenoemd geval is dat van een door een electromotor gedreven pomp, laatstgenoemd dat van een electrischen tram. Voor laatstgenoemde moet de electromotor naar buiten toe volkomen afgesloten zijn. De afbeelding stelt een electromotor der eerste soort voor met een spanning van 500 volt. Zulks geschiedt door middel van een ijzeren, uit 2 deelen bestaande, door schroeven verbonden kast, die ook de veldmagneten draagt. Het anker is een trommelanker en brengt zijn beweging door een tandrad (rechterzijde der fig.) over op de as van den wagen, waarvan de lagers tegen de kast zijn aangegoten. In den opgeslagen kap ziet men een der vier electromagneten met zijn bewikkeling.

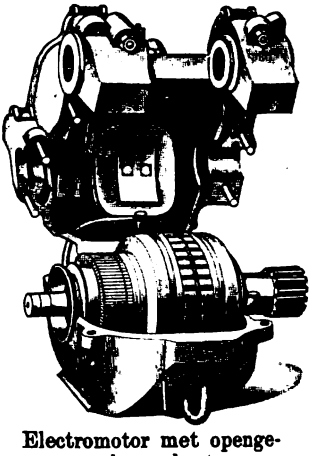

Electromotor met opengeslagen kast.

Shunt- of nevensluitingsmotoren worden gebruikt, als van een electrische centrale uit met constante spanning, behalve lampen, ook kleine machines moeten in werking gebracht worden. Zij draaien in dezelfde richting als de generator. Bij geringe veranderingen in snelheid regelen zij zich zelf en kunnen, daar zij onbelast zeer weinig energie verbruiken, steeds aangesloten blijven.

Wisselstroom- en draaistroommotoren kunnen evenals hun generatoren voor hooge spanningen gebouwd worden en kunnen dus daarmede door een dunnen draad over groote afstanden verbonden worden. Wisselstroommotoren gebruikt men niet zooveel als draaistroommotoren, daar eerstgenoemde slechts dan kunnen loopen, als zij evenveel omwentelingen maken als de generator, dus met dezen synchroon loopen. Zij moeten steeds eerst in beweging worden gebracht, voor zij aan den generator aangesloten worden, en blijven staan als de belasting plotseling vergroot wordt. Daarom geeft men aan asynchronische motoren de voorkeur, en als zoodanig zijn de draaistroommotoren zeer geschikt. Zij hebben, evenals hun generatoren, op de ijzeren ankerkern drie wikkelingen, waarvan draden op een afstand van 120° naar ringen voeren, waarover drie borstels sleepen. Een eigenschap van den draaistroom is, dat de stroomsterkte in twee draden steeds even groot is als in den derde, maar van tegengestelde richting. Brengt men de 3 leidingsdraden aan den ring van den motor (*stator*), dan ontstaat in diens omgeving een magnetisch veld, dat, evenals de stroomsterkte, in de wikkeling van den stator roteert en daarom draaiveld

Digitized by Google

genoemd wordt. Brengt men binnen den stator een ijzeren ring aan, die met een enkele gesloten wikkeling voorzien is, dan worden daarin door het draaiveld stroomen opgewekt, wat aantrekking tusschen beide doet ontstaan en den ijzeren ring dwingt het draaiveld te volgen en dus in voortdurende rotatie te blijven, waarom deze ring dan ook den naam van *rotor* ontvangen heeft. Echter kan de rotor nooit de snelheid van het veld bereiken, daar anders de inductie zou ophouden. De afstand, dien de rotor bij het veld achterblijft, heet de *slip*. Deze is bij het inwerking zetten zeer groot, de geïnduceerde stroom wordt alsdan zeer sterk en zou de rotor-isoleering kunnen doen verbranden. Daarom moet het aanzetten zeer langzaam en geleidelijk met behulp van een aanzetweerstand geschieden, die eerst uitgeschakeld wordt, als de rotor zijn volle snelheid heeft bereikt. Als aanzetweerstand gebruikt men o.a. een driekante ijzeren schijf, die langzaam in natronloog gedompeld wordt, waarbij de ondergedompelde doorsnede langzamerhand grooter wordt, tot de schijf met het metaal van den bak in aanraking komt en nu de stroom niet meer door den weerstand der vloeistof gaat. Deze inrichting wordt gebruikt voor kleine motoren, bij groote is een weerstand in het inwendige van den rotor aangebracht, die door een handle, welke de borstels van de ringen beurt, ingeschakeld en uitgeschakeld wordt, als zij er op gelegd worden. De weerstand in den rotor van *Siemens* en *Halske* werkt automatisch door de centrifugaalkracht.

Electromotorische kracht is de oorzaak van de scheiding der beide soorten electriciteit bij aanraking van ongelijksoortige stoffen. Zij wordt gemeten door het bedrag van het door haar veroorzaakte potentiaal verschil. Zie *Electrische potentiaal.*

Electromotorische reeks. Zie *Electrische spanningsreeks.*

Electron. Zie *Electronen, Statische electriciteit, Electrische ontlading, Element.*

Electronen. Om langs electrolytischen weg 0,01 mgr. waterstof af te scheiden, moet de hoeveelheid van 1 coulomb electriciteit door de oplossing gaan. Nu bestaat volgens de bepaling der kinetische gastheorie deze hoeveelheid waterstof uit $6{,}42 \times 10^{18}$ atomen, zoodat ieder atoom de electriciteitshoeveelheid $1{,}56 \times 10^{-19}$ coulomb van de anode naar de kathode transporteert. Volgens de tweede electrolytische wet van *Faraday* brengt ieder ander éénwaardig atoom evenwel electriciteit over en een twee-, drie-, vierwaardig, één, twee, drie of vier maal zooveel. Men noemt daarom deze electriciteithoeveelheid de valentielading. Volgens *Helmholtz* (1881) en *Nernst* (1901) kan men, hiervan de voorstelling afleiden, dat de electriciteit, evenals de stof, uit afzonderlijke ondeelbare deeltjes bestaat, electronen geheeten, die zich op dezelfde wijze als éénwaardige atomen met materie-atomen verbinden. De verbinding van een waterstofatoom met een negatief electroon is een negatief waterstofioon, de verbinding met een positief electroon een positief ioon. De electronen, vooral de negatieve, kunnen gedacht worden zeer beweeglijk te zijn, zoodat zij, indien een lichtstraal, d.w.z. een reeks electrische golven, het lichaam doordringt, mede in trilling geraken en daardoor op de voortplantingssnelheid invloed uitoefenen. Deze zou n. l. op eenvoudige wijze van de diëlectriciteitsconstante en de magnetische permeabiliteit afhangen (n.l. de brekingsexponent der stof zou gelijk zijn aan den vierkantswortel uit de diëlectriciteitsconstante), wat echter niet geheel opgaat, het minst bij stralen, die sterk opgeslorpt worden, d.w.z. den electronen een bijzonder groote beweging geven en daardoor veel energie verliezen. Worden de electronen, zooals bij verbrandingsprocessen, in zeer hevige trilling gebracht, dan zenden zij zelf electrische golven uit, die als licht waargenomen worden. Daar nu een magnetisch veld invloed uitoefent op een electrischen stroom en dus ook op een zich bewegend electron, moet het ook van invloed zijn op het licht, dat door een vlam wordt uitgezonden, wat ook het geval is. (zie *Magneto-optische verschijnselen*). Een zeer heftig bewogen electron zal, hoewel het geen materie is en dus ook geen massa bezit, toch tengevolge van het vormen van een magnetisch veld (waartoe energie noodig is), aan de beweging een zekeren weerstand bieden, op dezelfde wijze als de traagheid van de stof, doch verschilt deze weerstand van de traagheid, doordat hij van de snelheid afhangt, m. a. w. het electron gedraagt zich, alsof het een massa had, die met de snelheid toe- en afneemt. Om het wezen der kathode- en Becquerelstralen te verklaren, neemt men volgens *Wiechert* en *J. J. Thomson* aan, dat zij bestaan uit loodrecht van de kathodeoppervlakte weggeslingerde negatieve electronen, die zich rechtlijnig voortbewegen met een snelheid, welke vrijwel met die van het licht overeenkomt. Brengt men in de nabijheid van kathodestralen een magnetisch veld, dan moet ieder deeltje, evenals een komeet met parabolische baan in de nabijheid der zon, een afwijking ondergaan, en wel des te meer, naarmate de electrische massa grooter is in verhouding tot den traagheidsweerstand (waarbij een constante snelheid wordt verondersteld). Evenzoo gedraagt het zich in een electrisch veld. Werkelijk worden de kathode- en Becquerelstralen uit de richting gebracht, zoodat men uit de grootte der afwijking de verhouding tusschen lading en massa kan bepalen. Voor een waterstofatoom zou deze in het c.g.s. stelsel zijn, d. w.z. als 1 gram de eenheid van massa en 10 coulomb de eenheid van lading was, $0{,}1 : 0{,}00001 = 10^4$. Voor een electron heeft men uit verschillende proeven (vooral die van *W. Kauffmann* en *W. Seitz*) de verhouding $1{,}865 \times 10^7$ gevonden, d. w. z. dat de schijnbare massa van een electron hoogstens 0,001 van die van een waterstofatoom is, terwijl de ware, indien het al zoodanige bezit, nog enorm veel kleiner moet zijn. Als positieve electronen beschouwt *W. Wien* de deeltjes, die, in beweging zijnde, zich als kanaalstralen (zie *Electrische ontlading*) voordoen, en leidt uit de zeer geringe afwijking in magnetische of electrische velden dezer stralen een relatief groote massa der positieve electronen af, die, wat de grootte betreft, met een gewoon atoom gelijkkomt, zoodat men een niet-electrisch atoom kan beschouwen als de verbinding van een positief en een negatief electron. Volgens deze zienswijze zouden de electronen dus de oeratomen zijn. (Zie *Electriciteit, Element, Electrische ontlading* enz.).

Digitized by Google

Electro-optische verschijnselen. Zie *Magneto-optische verschijnselen.*

Electrophoor. Dit toestel bestaat uit een metalen plaat, waarop een harskoek of ebonieten plaat ligt (zie de fig.), die weer bedekt is met een geleidend deksel, dat geïsoleerd aangevat kan worden. Door wrijven met kattenvel maakt men den harskoek negatief electrisch en legt het deksel erop; hierin wordt door influentie onderaan

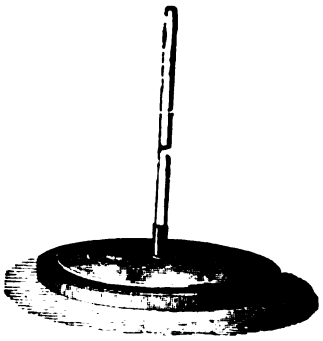

Electrophoor.

positieve electriciteit opgewekt en bovenaan negatieve, die wij door aanraking met de hand wegleiden. Neemt men daarna het deksel eraf, dan is deze positief geladen, terwijl de harskoek zijn lading nog heeft. Wij hebben dus door een electrophoor voortdurend positieve electriciteit tot onze beschikking. De lading van het deksel gaat niet over op den harskoek, daar zij elkander slechts in enkele punten aanraken.

Electroscoop. Dit toestel dient om te onderzoeken, of een voorwerp electrische lading bezit en ook van welke soort deze is. In een glazen stolp (zie fig. 1) bevinden zich aan een koperen staaf, die door het deksel heen steekt, twee goudblaadjes of aluminiumblaadjes; raakt men de koperen staaf met een electrisch geladen voorwerp aan, dan wijken de goudblaadjes uiteen. Laadt men een electroscoop positief en nadert men hem met een positief geladen voorwerp, dan wijken de blaadjes verder uiteen; door nadering met een negatieve lading vallen ze weer samen.

Fig. 1.

Electroscoop.

Fig. 2 stelt een electroscoop voor met één goudblaadje b. a en g zijn geleidend verbonden met de uiterste bekleedsels van een zuil van *Zamboni*. Deze bestaat uit duizenden stukjes onecht goud- en zilverpapier, die op elkander gelegd zijn, zoodat het koper van het eene altijd in aanraking is met het tin van het volgende. Het hygroscopische papier maakt, dat dit toestel een galvanisch element vormt waarvan de polen een zeer groot potentiaalverschil vertoonen. Wordt nu het goudblaadje positief geladen, dan beweegt het zich naar de negatieve pool van de zuil.

Fig. 2.

Electroscoop.

Electrostatica is de theorie der statische electriciteit. Zie aldaar.

Electrostatische drukking. Als een elastische bol, bijv. een zeepbel, geëlectriseerd wordt, tracht zij zich uit te zetten tengevolge van de wederkeerige afstooting der op haar oppervlakte opgehoopte electrische massa's. Iets dergelijks wil ook de electrische lading van een niet-elastischen conductor doen. De electrische druk op de eenheid van oppervlakte noemt men de electrische spankracht. Is h de dichtheid der electriciteit in coulomb voor 1 v. m., dan bedraagt deze drukking $p = \frac{9 \times 10^9}{9{,}81} \times 2 \pi \times h^2$ kg. Voor een bol met R als straal en Q coulomb lading is $h = \frac{Q}{4 \pi R^2}$ en derhalve

$$p = \frac{9 \times 10^9 \times Q^2 \times 10^{-4}}{8 \times \pi \times R^4} \text{ atmosfeer.}$$

De spankrachten verhouden zich omgekeerd als de tweede machten der stralen. Derhalve zal de spankracht op een willekeurigen geleider op de sterkst gekromde plaatsen het grootst zijn.

Electrostrictie of diëlectrische polarisatie is de spanningstoestand, waarin het diëlectricum van een geladen geleider zich bevindt. De electrostrictie heeft ten eerste tot gevolg, dat er een volumeverandering plaats vindt, en ten tweede, dat optisch homogene stoffen dubbelbrekend worden.

Electrotechnische controletoestellen of *electriciteitsmeters* zijn toestellen, die den door een verbruiker uit de leiding genomen electrischen stroom meten. Aanvankelijk gebruikte men daarvoor, op voorstel van *Edison*, een zinkvoltameter, die in een shuntleiding van de leiding van den gebruiker werd ingeschakeld, en men berekende den stroom uit de afgescheiden hoeveelheid zink. Deze instrumenten voldeden echter niet goed. Thans gebruikt men electromechanische toestellen, die volgens hun constructie in twee groote groepen verdeeld worden, n.l. motormeters en uurwerkmeters.

De motormeter bestaat voornamelijk uit een door den stroom van den verbruiker gedreven electromotor, wiens omwentelingen door een telwerk

Digitized by Google

geteld worden. Bij den uurwerkmeter wordt de beweging van een uurwerk door den stroom veranderlijk overgebracht op een telwerk, terwijl de verandering der beweging door de stroomsterkte van den verbruikten stroom bepaald wordt.

Werkelijk in gebruik gekomen zijn slechts zeer weinig vormen, waarvan de meter van *Aron* (in 1890 te Parijs met den 1sten prijs bekroond) en van *Elihu Thomson* en de wisselstroommeter van *Blathy* de voornaamste zijn. Eerstgenoemde (fig. 1), een uurwerkmeter, bevat twee uurwerken, wier gang geregeld wordt door 2 slingers van precies dezelfde lengte. Het eene uurwerk draait een wijzer, het andere de zich onder dien wijzer bevin-

Fig. 1.

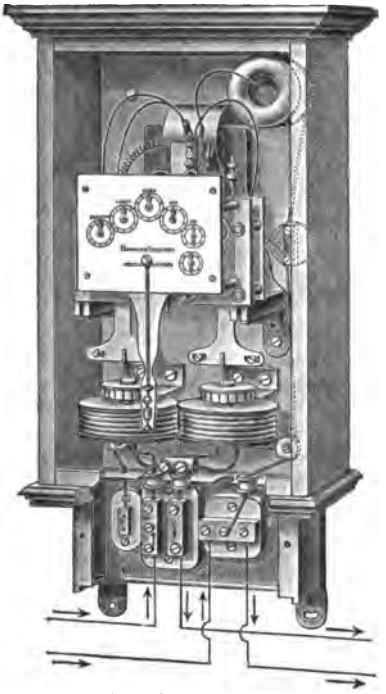

Electrotechnische controletoestellen.

dende wijzerplaat. Daar de draaiing van beide in dezelfde richting plaats heeft, zal de wijzer steeds op hetzelfde punt van de wijzerplaat blijven staan. De eene slinger is een gewone uurwerkslinger, het gewicht van den andere is een staalmagneet, die boven een door den stroom doorloopen draadspoel slingert. De stroom versnelt of vertraagt alsdan het aantal slingeringen, zoodat de wijzer zich ten opzichte van de wijzerplaat voortbeweegt, welke beweging door een telwerk de ampère-uren aangeeft. In dezen vorm werd hij reeds in 1884 door *Aron* geconstrueerd. De bekroonde verbetering is een wattmeter en kan ook voor wisselstroom gebruikt worden (zie de fig. 2). Hierin is de constante staalmagneet vervangen door een dunne draadspoel (s), terwijl ook de andere slinger met zulk een spoel (s) als gewicht voorzien is. Beide slingers zijn ongeveer 10 cm. lang en maken per uur ieder 12000 slingeringen. Door de spoelen der slingers gaat een shuntstroom, terwijl de hoofdstroom gaat door de spoelen S en S, die er zich onder bevinden, zoodat de eene slinger versneld en de andere vertraagd wordt. Het verschil in gang der uurwerken, dat bij de grootste belasting 2500 slingeringen bedraagt, brengt het telwerk in beweging, waarvan de stand afgelezen kan worden door een glasruitje in de deur, die het instrument aan de voorzijde afsluit. In fig. 2 is links beneden de generator der centrale aangegeven, rechts zijn de lampen van den stroomverbruiker. De stroom, die van de eene pool van den dynamo komt, gaat door de spoelen S en S naar de lampen, de shuntstroom (bij O) gaat door den omschakelaar U naar de slingerspoelen en dan door den weerstand R naar de andere hoofdstroomleiding terug. De slingerspoelen s s werken dus op de spoelen S S met een kracht evenredig aan de spanning, de laatste op de eerste met een kracht evenredig aan de stroomsterkte, zoodat de resulteerende werking evenredig zal zijn aan het produkt van stroomsterkte en spanning, en dus het telwerk de watts aangeeft. De omschakelaar U

Fig. 2.

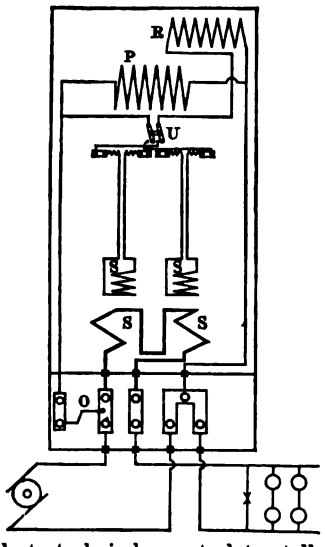

Electrotechnische controletoestellen.

Fig. 3.

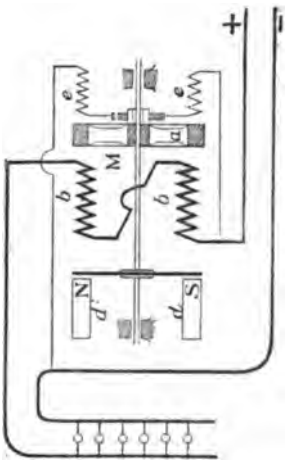

Electrotechnische controletoestellen.

Digitized by Google

wordt ongeveer om de 20 minuten door het uurwerk verschoven, waardoor de stroomrichting in SS wordt omgekeerd, want al worden ook de slingers met kleine gewichtjes zoo zuiver mogelijk geregeld, toch zal er een verschil van periode bestaan, welke fout nu opgeheven wordt, door de

Fig. 4.

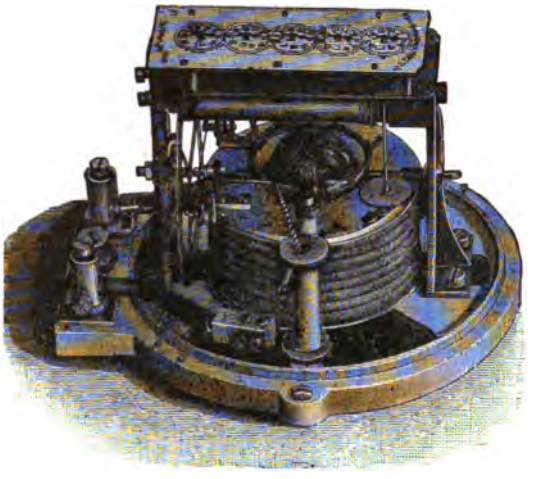

Electrotechnische controletoestellen.

werking om te keeren. De shuntstroom naar de slingerspoelen heeft een tak, die door een electromagneet P gaat, welke stroom telkens door een zich op het drijfwerk van het uurwerk bevindend contact gesloten wordt, waardoor een anker wordt aangetrokken, dat door een palrad met pal de veer spant, zoodat het uurwerk nooit behoeft te worden opgewonden.

De motormeter van *Schuckert & Co.* (fig. 3) bestaat in hoofdzaak uit een kleinen electrometer, door welks veldmagneten de hoofdstroom en door welks anker de neven- of shuntstroom gaan, verder uit een koperen schijf, die in haar rotatie wordt tegengewerkt door Foucaultsche wervelstroomen, daarin door magneten opgewekt, en bovendien uit een telwerk op de motoras. De stoomloop is aldus: M is de kleine electrometer, waarvan de armatuur of het anker a, evenals de veldmagneten b, geen ijzeren kernen bezitten, om de fouten te vermijden, die ontstaan zouden door het telkens omkeeren van het magnetisme. Op de verlengde as van den electrometer bevindt zich een koperen schijf c, die langs de polen N en S van de permanente magneten dd draait, zoodat de daardoor opgewekte wervelstroomen haar beweging belemmeren. De hoofdstroom gaat slechts door de veldmagneten bb en dan naar de verbruikplaatsen, de andere deelen bevinden zich in nevensluiting en hebben dus constante spanning. De arbeid A, door den motor geleverd, is evenredig met den stroom i in de veldmagneten en de snelheid v, daar men de stroomsterkte in het anker als constant mag beschouwen. De arbeid A, die door de koperen schijf wordt opgenomen, is evenredig met de snelheid v en de intensiteit j der wervelstroomen, welke laatste ook weer evenredig is met de snelheid v, zoodat A_1 evenredig is met v^2. Wij hebben dus $A = i \times v = A_1 \times v^2 \times K$, waarin K een constante is en daar $A = A_1$ als men de wrijving enz. verwaarloost, heeft men $i = v \times K$, m.a.w. de snelheid is evenredig met de stroomsterkte in de veldmagneten. Daaruit volgt, dat het aantal omwentelingen der as even-

Fig. 5.

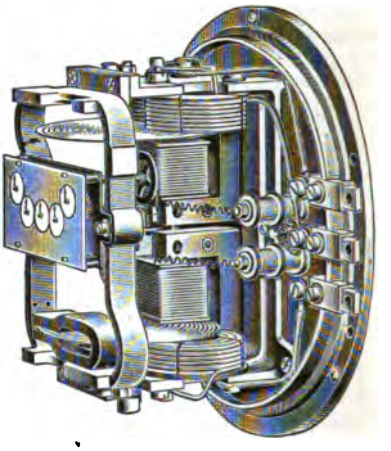

Electrotechnische controletoestellen.

redig is met het verbruik, wat door het telwerk op de as dan ook wordt aangegeven. Op dergelijken grondslag zijn ook de electriciteitmeters in fig. 4 en de draaistroommeters (fig. 5) van *Schuckert* ingericht.

Electrotechnische meetinstrumenten, Zie *Ampèremeter*, *Electrische weerstand*, *Electrotechnische Controletoestellen*, *Galvanometer* en *Voltmeter*.

Electrotherapie noemt men in de wetenschap de toepassing der electriciteit als geneeskracht. De electrotherapie heeft zich vooral in den jongsten tijd zeer uitgebreid en is thans van de grootste beteekenis. Weliswaar hebben dadelijk na de groote ontdekking van *Galvani* (1786) de geneesheeren getracht die kracht in dienst der geneeskunde te stellen, doch de kostbaarheid en moeilijke instandhouding der toestellen, de nog gebrekkige kennis der meeste ziektetoestanden enz. waren oorzaak, dat deze pogingen spoedig in discrediet kwamen en opgegeven werden.

Het eigenlijke uitgangspunt der moderne electrotherapie vormen de ontdekking der magneto-electrische verschijnselen door *Orsted* (1830) en de spoedig daarop volgende van de inductie-electriciteit van *Faraday* (1831), waardoor het maken van handiger en krachtiger toestellen en het uitwerken van wetenschappelijke methoden mogelijk werd. Met behulp daarvan voerde de Fransche arts *Duchenne de Boulogne*, die zich van een volta-electrisch inductietoestel bediende en zijn onderzoekingen in 1847—1850 openbaar maakte, de methode in der localiseering van den electrischen stroom. terwijl hij bewees, dat men den stroom van *Faraday* op bepaalde, onder de huid, tot een zekere diepte gelegen deelen kan doen inwerken, wanneer men de stroomgevers(elec-

Digitized by Google

troden), met vochtig gemaakte geleiders omwikkelt en op de huid, boven het te prikkelen orgaan plaatst. Verder heeft *Duchenne* gevonden, dat men van bepaalde punten der huidoppervlakte uit zeer krachtige spiersamentrekkingen kan veroorzaken, en *Remak* wees er weldra op, dat die punten niet anders zijn dan de beginplaatsen der motorische zenuwen en dat het veel doelmatiger is den zenuwtak dan de spierbundels zelf te prikkelen. Deze laatste methode noemt men de directe, de eerste de indirecte spierfaradisatie. Tengevolge van de schitterende resultaten, welke men met den Faradischen stroom op het gebied van spieren zenuw-aandoeningen verkreeg, geraakte de galvanische stroom bijna in vergetelheid, totdat in 1858 *Remak* weer wees op de groote therapeutische beteekenis van het galvanisme. In het algemeen onderscheidt de uitwerking der beide verschillende stroomsoorten zich daardoor, dat de Faradische of inductiestroom voornamelijk tot prikkeling der periphere zenuwen en der spieren toegepast wordt, de galvanische voornamelijk tot prikkeling der dieper gelegen organen, der hersenen, van het ruggemerg enz.

Voor faradisatie, d. w. z. voor toepassing van den inductiestroom, gebruikt men zoogenaamde inductie-toestellen (zie fig. 1), die in hoofdzaak uit een of twee galvanische elementen als bron der electriciteit, uit twee inductierollen, waarvan de een den primairen, de ander den secundairen stroom levert, en uit een bundel staafjes ijzerdraad, welke de kern der inductierollen uit-

Fig. 1.

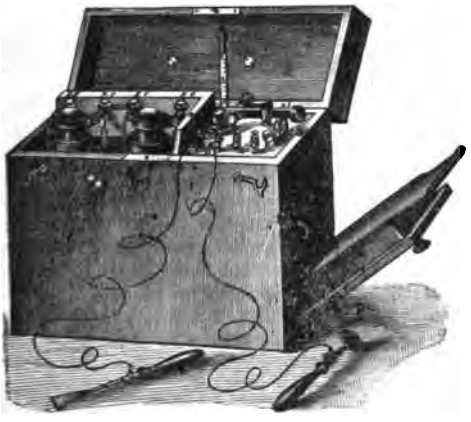

Electrotherapie.

maken, bestaan. Bovendien is het toestel van verschillende inrichtingen voorzien, om de sterkte van den geïnduceerden stroom naar willekeur te regelen enz. De galvanisatie, d. i. de inwerking van den galvanischen stroom op het lichaam, wordt meestal in den vorm van den zoogenaamden constanten stroom toegepast, dien men in een grooter aantal electrische, tot een batterij vereenigde elementen opwekt (zie fig. 2). Om den ontstanen stroom naar willekeur te kunnen regelen, is het toestel meestal nog van verschillende bijtoestellen voorzien: van een zoogenaamden „stroomkiezer" tot regeling der stroomsterkte, een stroomleider tot willekeurige verandering in de richting van den stroom, een galvanometer tot meting van de in ieder afzonderlijk geval in werking tredende stroomsterkte enz. Tot overbrenging van den galvanischen stroom op het menschelijk lichaam dienen de met de batterij door

Fig. 2.

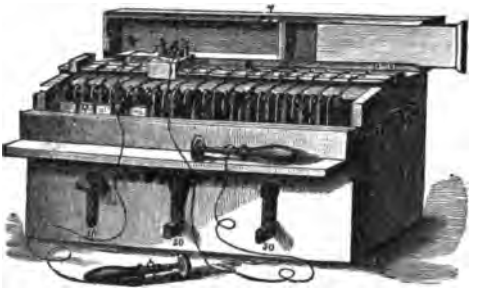

Electrotherapie.

goed geïsoleerde geleidingskoorden verbonden electroden, knopvormige of platte, met een vochtig sponsje of een stukje linnen overtrokken stukken metaal, die stevig op de huidoppervlakte gedrukt worden.

In den allerlaatsten tijd worden ook hydroelectrische baden aanbevolen, waartoe de electrische stroom in het warme bad naar den zieke geleid wordt. Hierbij komt de positieve pool van een electrische batterij direct met den in het bad zittenden patiënt in aanraking, terwijl de negatieve pool met de kuip verbonden is (monopolair electrisch bad), òf beide polen worden in het water geplaatst, zoodat de electrische stroom het lichaam uitsluitend door middel van het water bereikt (dipolair electrisch bad).

Ook de statische electriciteit wordt menigmaal toegepast, waarbij de op een bankje zittende zieke door een electriseermachine met positieve en negatieve electriciteit geladen wordt, terwijl een zich boven zijn hoofd bevindende zoogenaamde hoofdklok met den anderen conductor der machine in verbinding staat. Men noemt deze soort toepassing van den electrischen stroom electrostatisch bad, luchtbad of Franklinotherapie.

Behalve bij een groot aantal ziekten wordt de electrotherapie ook in de heelkunde, bij operaties enz. toegepast, terwijl men zich eveneens van de electriciteit bedient tot het constateeren van den dood (zie *Electrobioscopie*).

Elegie (Grieksch) heet bij de Grieken ieder in den vorm van een *ἔλεγειον*, d. i. de verbinding van den daktylischen hexameter en pentameter, vervaardigd gedicht zonder op den inhoud te letten. *Elegos* beteekent een door de fluit begeleid klaaglied, waarvan het metrum vermoedelijk de pentameter was; maar de daarvan afgeleide benaming *elegeion* kan aan deze oorspronkelijk bij de fluit gezongen dichtsoort gegeven zijn met betrekking tot het gebruik van dat metrum en de voordracht. De elegie vormt den eersten overgang van de epische poëzie tot de lyrische. Haar plaats had de elegie aanvankelijk evenals de fluit bij de *threnoiden* (klaagzangen) en bij de gezan-

Digitized by Google

gen van het *symposion*. De sympotische elegie nam reeds vroeg een deels paraenetisch of politiek, deels een erotisch karakter aan; de oudste elegieëndichters zijn *Callinus*, *Tyrtaeus*, *Solon*, *Phocylides*, *Theognis* en *Mimnermus*. Uit de threnoidische elegie heeft zich het epigram op graven ontwikkeld. Door *Antimachus* kreeg de elegie het bij de Alexandrijnen verder ontwikkelde karakter van romantische erotiek; doch daarnaast werd in dien tijd de elegische vorm ook dikwijls gebruikt voor de geleerde voorstelling van sage en geschiedenis, zonder daaraan individueel gevoel toe te voegen. De Alexandrijnsche elegie, die het best door *Callimachus* is beoefend, vond tegen het einde der republiek navolgers te Rome, en hier overtroffen weldra de leerlingen, als *Catullus*, *Propertius*, *Tibullus* en *Ovidius* hun voorbeelden. In het bijzonder hebben de treurelegieën van *Ovidius* ertoe bijgedragen, dat men elegie ging gelijkstellen met klaaglied. In onzen tijd noemt men een elegie een sentimenteel gedicht, dat in zoeten weemoed of droefheid, doch ook in bittere resignatie, de tegenstelling tusschen vroeger en heden, ideaal en werkelijkheid behandelt. Ook is de elegie niet meer, zooals in de Oudheid, aan een vast metrum gebonden. Een soort elegie is de heroïde (zie aldaar).

Elektrum (Grieksch = barnsteen) is de naam voor een lichtgele goud-zilverlegeering met meer dan 20% zilver, die voorkomt in Kongsberg (Noorwegen), Siberië en Columbia; ook verstaat men er een legeering onder, die op nikkel gelijkt en bestaat uit 8 deelen koper, 3,5 zink en 4 nikkel, met den blauwachtigen glans van goed gepolijst zilver. Onder elektrum als muntmetaal verstaat men een goudlegeering met minstens $^1/_5$ zilver, die van Klein-Azië uit naar Carthago kwam en gebruikt werd voor de Keltische „regenboogschoteltjes". De staters van Kyzikos ($^1/_6$ stater; sedert 500 v. Chr. ook heele staters van ruim 16 g.) en van Phocaea waren munten van den wereldhandel tot op *Alexander den Groote*.

Element, *droog*. Zie *Galvanisch element*.

Elementairanalyse. Zie *Scheikunde*.

Elementen zijn de oer- of grondstoffen, waaruit de samengestelde stoffen bestaan, en die door ons niet verder ontleed kunnen worden. Reeds de oude natuurphilosofen van de Ionische school hebben zich dikwijls met de vraag naar de elementen bezig gehouden. Van zeer grooten invloed op de natuurbeschouwing van vele eeuwen was de leer van *Aristoteles* van de 4 elementen: water, vuur, aarde en lucht, die uit de oerstof ontstonden. Vooral ten tijde der alchemie hielden zich de scheikundigen er mede bezig de leer van *Aristoteles* verder uit te breiden, en eerst toen men alle speculaties opgaf en als elementen de lichamen beschouwde, die door geen der bekende middelen verder ontbonden konden worden, ontstond de hedendaagsche zienswijze. Men kent thans ongeveer 80 van zulke elementen (zie *Atoomgewicht*), waarvan echter slechts 14 algemeen verbreid voorkomen. De hoofdmassa der aardkorst bestaat uit gesteenten, die hoofdzakelijk uit slechts 8 elementen zijn samengesteld en wel in de volgende gewichtsverhouding:

zuurstof	50 %	calcium	3,51 %
silicium	25,3 „	magnesium	2,5 „
aluminium	7,26 %	natrium	2,28 %
ijzer	5,08 „	kalium	2,23 „

Verder is stikstof (met zuurstof) het hoofdbestanddeel der atmosfeer, waterstof vormt met zuurstof het water, koolstof is (met zuurstof en waterstof) het hoofdbestanddeel van planten en dieren en vormt met zuurstof het koolzuur, van welks zouten de koolzure kalk dikke lagen der aardkorst gevormd heeft. Ook komen zwavel, phosforus, natrium en chloor veel voor. De meeste overige elementen komen slechts op enkele plaatsen en dikwijls in geringe hoeveelheden voor; men vindt slechts weinig elementen in vrijen toestand; de meeste bezitten eigenschappen, die zulks onmogelijk maken.

Gewoonlijk verdeelt men de elementen in metalen en niet-metalen (metalloïden) en rekent tot de laatste: waterstof, chloor, bromium, jodium, fluorium, zuurstof, zwavel, selenium, tellurium, stikstof, phosforus, arsenicum, antimonium, bismuth, borium, silicium en koolstof. Deze verdeeling, evenals andere, bijv. naar de waardigheid, bezit verschillende gebreken.

Een natuurlijk stelsel der elementen verkrijgt men als men op de atoomgewichten let, die zekere betrekkingen tot elkander bezitten. De veronderstelling van *Proust*, dat de waterstof met het kleinste atoomgewicht het eenige enkelvoudige lichaam zou zijn en de atoomgewichten der andere geheele veelvouden daarvan, is bij een nauwkeuriger bepaling der atoomgewichten gebleken onjuist te zijn. Daarentegen blijkt een toeneming der atoomgewichten in bijna dezelfde verhoudingen, als men de elementen naar hun chemische eigenaardigheden in groepen samenstelt en ze daarin rangschikt naar de grootte der atoomgewichten. Men ziet dan tevens, dat bij het volgen der reeks de eigenschappen van lid tot lid veranderen, totdat bij een zeker verschil der atoomgewichten deze eigenschappen meer of minder volkomen, en wel in dezelfde volgorde, terugkeeren. Breekt men nu de reeks bij die punten van herhaling af en plaatst de stukken naast elkander, dan volgen in de horizontale rijen de elementen naar de grootte hunner atoomgewichten op elkander, terwijl in de verticale reeksen de elementen derzelfde natuur naar hun eigenschappen groepen vormen. Zulk een rangschikking vindt men o. a. in bijgaande tabel, waar zij in 8 hoofdgroepen zijn verdeeld, waarvan eenige zelf nog weer in ondergroepen. Deze verdeeling der elementen naar het *periodiek systeem* (zie de tabel) van *Lothar Meyer* en *Mendelejew* toont aan, dat de eigenschappen periodieke functies der atoomgewichten zijn. Dit komt, voor zoover het physieke eigenschappen betreft, duidelijk uit bij het atoomvolume (quotient van atoomgewicht en soortelijk gewicht), de rekbaarheid, smeltbaarheid en vloeibaarheid, het soortelijk brekingsvermogen, de soortelijke warmte, alsmede het geleidingsvermogen voor warmte en electriciteit. Wat de scheikundige eigenschappen betreft, bestaat er een regelmatigheid in de afwisseling tusschen electropositieve en electronegatieve elementen bij de toeneming van het atoomgewicht. De eerste leden van alle perioden bestaan uit positieve elementen, in de daarop volgende reeksen neemt het basische karakter

Digitized by Google

meer en meer af en gaat langzamerhand over in de electronegatieve zuurvormen der halogenen. Ook de waardigheid of valentie vertoont een zekere regelmatigheid. Groep I bevat vooral de éénwaardige metalen, groep II de tweewaardige, groep III de driewaardige en groep IV de vierwaardige, daarna daalt de waardigheid weer, zoodat groep V driewaardige, groep VI vooral tweewaardige en groep VII éénwaardige bevat. Nog grooter regelmatigheid bestaat in de samenstelling der oxyden; de hoeveelheid zuurstof, die door een atoom der verschillende elementen gebonden wordt, groeit van groep tot groep met 0,5 atoom en daalt bij groep VIII weer.

Volgens *Mendelejew* behooren in de open vakken der tabel nog elementen, die tot nu toe nog niet gevonden zijn. Hij voorspelde door dit periodiek systeem, dat nieuwe elementen gevonden zouden worden en gaf uit de plaats, die zij in de tabel zouden innemen, aan, welke eigenschappen zij zouden hebben. De ontdekking der elementen scandium, gellium en germanium bevestigde zijn theorie op schitterende wijze. De ontdekkingen van den laatsten tijd van edelgassen, die chemisch even indifferent zijn als de edele metalen, maakt het waarschijnlijk, dat ook de open plaatsen tusschen waterstof en helium en helium en lithium gevuld zullen worden.

De ontdekking der radioactiviteit door *Becquerel* en *Curie* gaf nieuwe inzichten in het wegen der chemische elementen; het element radium gaat zeer langzaam over in het element helium; men veronderstelt nu, dat elk element opgebouwd is uit een groot aantal positieve en negatieve electronen (een atoom waterstof uit ongeveer duizend).

Een atoom moet men dan voorstellen als een zonnestelsel in het klein. Zijn die electronen niet in stabiel evenwicht, dan verandert de groepeering er van zoo, dat electronen met groote snelheid weggeslingerd worden, terwijl het atoomgewicht vermindert en er *een ander element ontstaat*. Zoo ontstaat (na vier of vijf tusschenstadiën, die zeer kort duren) uit radium helium. Dit is ontdekt door *Ramsay* en *Soddy*. Van vele andere elementen (de radioactieve elementen) is bewezen, dat zij ook in andere overgaan; van de andere, waarbij nog nooit eenige transformatie of emanatie is waargenomen, wordt door vele geleerden aangenomen, dat de transformatie wel plaats vindt, maar zoo langzaam, dat het voor ons nog niet waar te nemen is.

Elementen, Secundaire, is een naam, dien men wel geeft aan accumulatoren (zie aldaar).

Elementen, Thermo-electrische. Zie *Thermo-electriciteit*.

Element, Galvanisch, is een toestel, om chemische energie in electrische om te zetten. Plaatst men een zinkplaat in verdund zwavelzuur, dan ontstaat op het aanrakingsvlak een spannings- of potentiaalverschil (Zie *Galvanische Electriciteit, Electrolyse, Electrische spanning*). Het zink wordt negatief, het zuur positief electrisch. Plaatst men bovendien in het zuur een koperen plaat, dan wordt deze ook negatief, maar uiterst zwak tengevolge van de geringe affiniteit van koper en zwavelzuur, de plaat neemt echter de positieve electriciteit van het zuur over en is nu met positieve electriciteit

PERIODIEK SYSTEEM DER CHEMISCHE ELEMENTEN.

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
waterstof 1				helium 4			
lithium 6,98	beryllium 9,03	borium 10,9	koolstof 11,91	stikstof 13,93	zuurstof 15,88	fluorium 18,9	
natrium 22,88	magnesium 24,18	aluminium 26,9	silicium 28,2	phosforus 30,77	zwavel 31,83	chloor 35,18	argon 39,70
kalium 39,86	calcium 39,7	scandium 43,8	titanium 47,7	vanadium 50,8	chroom 51,7	manganium 54,6	ijzer 55,6 / nikkel 58,3 / kobalt 58,56
koper 63,1	zink 64,9	gallium 69,5	germanium 71,5	arsenicum 74,4	selenium 78,5	bromium 79,36	krypton 81,00
rubidium 81,76	strontium 86,94	yttrium 88,3	zirconium 90,0	niobium 93,3	molybdaenium 95,3	—	ruthenium 100,9 / rhodium 102,2 / palladium 106,2
zilver 107,12	cadmium 111,6	indium 113,1	tin 117,6	antimonium 119,1	tellurium 126,78	jodium 126,9	xenon 127,10
caesium 132	barium 136,4	lanthanium 137	cerium 139	—	wolfraamium 182,6	—	
—	—	ytterbium 172	—	tantalium 181,6	bisimuth 207,3	—	osmium 189,6 / iridium 191,5 / platina 193,3
goud 195,7	kwikzilver 200	thallium 202,6	lood 205,35		uranium 287,7	—	
—	—	—	thorium 230,8	—			

Digitized by Google

geladen. Beide platen en het zuur vormen een open element; door middel van een electrometer kan men het potentiaal-verschil der platen (electromotorische kracht) aantoonen. Verbindt men de beide platen door een draad, dan zullen daardoor beide spanningen elkander opheffen, daar echter aan de platen voortdurend nieuwe electriciteit ontwikkeld wordt, blijft de electriciteit in den draad in beweging; er ontstaat een galvanische stroom. Men zegt, dat het element door den koperdraad gesloten is. Om gemakkelijk den draad aan de platen te bevestigen, zijn deze van klemschroeven, poolklemmen geheeten, voorzien.

De juist beschreven elementen werden voor het eerst door *Volta* (1800) gebruikt, om een galvanischen stroom te verkrijgen. Zij hebben echter het volgende gebrek. Daar de stroom door het zwavelzuur gaat, wordt dit ontleed, de waterstof zet zich op de koperen plaat af en deze verhoudt zich tot het zuur ongeveer als zink, hoewel zwakker, zoodat de werking van het laatste tegengegaan wordt en de stroomsterkte vermindert. Deze elementen leveren dus geen constanten stroom en men was er dus op uit die waterstofafzetting (polarisatie van het element geheeten) te voorkomen, waardoor de constante elementen ontstonden. *Daniell* omgaf het koper met kopervitriool, de waterstof reduceerde dit tot metalliek koper, dat zich op de plaat afzette, waardoor natuurlijk het potentiaalverschil niet veranderde. Het Daniellelement (fig. 1) bestaat uit een zinken staaf of plaat in verdund zwavelzuur en in een koperen staaf of plaat in kopervitriool; beide vloeistoffen moeten door een poreuzen wand gescheiden zijn, wat men bereikt door het koper in kopersulfaat in een poreuzen pot te plaatsen. Dit element, evenals vele andere met 2 vloeistoffen en een poreuzen wand, hebben het nadeel, dat deze vloeistoffen zich vermengen, waardoor hier het zink ook met koper wordt bedekt en dus de werkzaamheid ophoudt.

Fig. 1.

Element van Daniell.

Meidinger gebruikt geen poreuzen pot, maar maakt gebruik van het verschil in soortelijk gewicht der vloeistoffen. In een glas (fig. 2) bevindt zich een zinkcylinder, die echter niet tot den bodem reikt, maar op een vernauwing van het glas op ongeveer $^1/_3$ der hoogte steunt. Het glas is niet met zavelzuur, maar met een bitterzoutoplossing of met zinksulfaat gevuld. Op den bodem staat een kleiner glaasje, waarin een kopercylinder, waaraan een door asfalt of caoutchouc bedekte koperdraad is gesoldeerd. Dit glaasje giet men vol met kopervitrioloplossing. Daarna vult men voorzichtig, opdat beide vloeistoffen zich niet vermengen, het andere glas met een bitterzoutoplossing en plaatst er dan een omgekeerden ballon op, gevuld met kopervitrioolkristallen, waarvan de hals in het onderste bakje uitkomt; dit element heet ook wel ballonelement.

Eenvoudiger is het element van *Calland*. De zinkcylinder en het buitenste glas zijn gelijk aan die van het Meidinger-element. Men giet het glas vol met een sterk verdunde oplossing van zinkvitriool. Op den bodem ligt een spiraalvormig gewonden koperen band op dezelfde wijze met den pooldraad bevestigd als de vorige en bedekt met stukjes kopervitriool.

Fig. 2.

Meidinger element.

Het element der Duitsche telegrafie (fig. 3) verschilt alleen van dat van *Calland*, doordat de koperen spiraal door een loodplaat vervangen is.

Het *Krügersche* element heeft alleen een koperen cylinder, die dicht bij den bodem een opening bezit. Men vult hem van boven met kopervitriool, overigens is de inrichting geheel die der voorgaande elementen.

Het element van *Grove* heeft het zink in verdund zwavelzuur en in plaats van koper platinablik in een poreuzen pot met salpeterzuur. De waterstof vormt met een gedeelte der zuurstof van het salpeterzuur water, terwijl de rest van het zuur als salpeterigzuur in de lucht ontsnapt.

Veel goedkooper is het element van *Bunsen*, (fig. 4), daar hier het dure platina door retortenkool vervangen is; overigens is het geheel gelijk aan dat van *Grove*.

Een ander element, door *Grenet* uitgevonden, is het chroomelement zuur, gewoonlijk als dompelelement uitgevoerd. Het heeft geen poreuzen pot noodig en bestaat uit retortenkool en zink in een oplossing van zwavelzuur en kalium- of natriumbichromaat. Gedurende de werking ontstaat zinksulfaat, natriumsulfaat en chroomsulfaat, waarvan zich beide laatstgenoemde zouten verbinden. Als dompelelement heeft het twee koolstaven, onderling verbonden, waartusschen de zinkplaat, die aan een stang uit de vloeistof kan getrokken worden. Als glas gebruikt men een flesch met wijden buik.

Fig. 3.

Element der Duitsche telegrafie.

Digitized by Google

Het kwikzilverelement van *Marié-Davy* heeft ook zink en kool; het zink staat in water, de kool in een brij van vochtig, zwavelzuurkwikzilveroxyde. De werking is als volgt. Het zink wordt geoxydeerd door de zuurstof van het water, de waterstof reduceert het kwikzilveroxyde, dat

Fig. 4.

Element van Bunsen.

door de ontleding van het zwavelzure zout is ontstaan en dat als metalliek kwik zich op den bodem verzamelt. Het vrijgekomen zwavelzuur vormt met het zinkoxyde zinkvitriool.

Algemeen bekend is het bruinsteenelement van *Leclanché* (fig. 5). Hier staat het zink in een salmiakoplossing in water, de kool in een poreuzen pot, gevuld met stukjes bruinsteen (mangaansuperoxyde) en retortenkool. Het salmiak ($N H_4 Cl$) vormt met het zink chloorzink, de waterstof van het ontleed water wordt door een gedeelte der zuurstof van het bruinsteen gereduceerd, de waterstof van het zoutzuur vereenigt zich met de zuurstof van het ontlede water.

Fig. 5.

Element van Leclanché.

De zoogenaamde droge elementen bestaan uit een cylindrisch glas, gevuld met gips of infusoriënaarde, dat met salmiak en chloorzink geïmpregneerd is; in het gips staat kool met bruinsteen als positieve en een staaf zink als negatieve pool. Evenals de poreuze pot van het Leclanché-element wordt hier het zink van boven om den kool met asphalt dicht gegoten. De koolstaaf bestaat hier dikwijls uit een mengsel van retortenkool en bruinsteen door caoutchouc verbonden.

Het element van *Lalande* heeft zink en kool in bijtende kali.

Het cupronelement is een wijziging van het voorgaande. In plaats van kool heeft het een koperelectrode, bedekt met koperoxyde, geplaatst tusschen 2 zinkelectroden. De vulling is eveneens bijtende kali. Gewoonlijk geeft men het glas een rechthoekigen plat gedrukten vorm. Het koper is bevestigd aan het caoutchoucdeksel. Als al het koperoxyde gereduceerd is, heeft men slechts de koperelectrode er uit te nemen, goed af te spoelen en in warme lucht te laten oxydeeren. Evenals het *Leclanché* element is dit element zeer constant en gaat lang mee.

Normaalelementen dienen om electromotorische krachten te meten. Vooreerst moet de electromotorische kracht bij dezelfde temperatuur zekeren tijd constant blijven, ook bij stroomafneming en toevoer, zoo deze binnen zekere grenzen blijft, en ten slotte moeten zij weer geladen kunnen worden, evenals een accumulator (zie aldaar). De tot dusver besproken elementen kunnen aan deze eischen niet voldoen, daar o.a. bij het laden waterstof aan de zinkpool ontwikkeld wordt, waardoor de electromotorische kracht vermindert bij elementen, die met zwavelzuur zijn gevuld. Gebruikt men echter in plaats daarvan zinksulfaat, dan slaat bij het laden op de zinkplaat zink neer en verandert het spanningsverschil niet. Tevens dient men te zorgen, dat de oplossingen steeds dezelfde concentratie behouden, waarom men ze verzadigt en er nog wat vast zout aan toevoegt.

Aan bovengenoemde voorwaarden voldoet het normaalelement van *Latimer Clark* (fig. 6). De positieve pool is kwikzilver, dat zich op den bodem van een reageerbuis bevindt en waaraan de stroom ontnomen kan worden door een in een glazen buisje gesloten koperdraad, waarvan het onderste einde in het kwik is gedompeld. Op het kwik bevindt zich een deeg, bestaande uit een geconcentreerde oplossing van kwiksulfaat ($Hg_2 SO_4$), samengewreven met zinksulfaat- en een zinksulfaatoplossing. Daarboven bevindt zich een geconcentreerde zinksulfaatoplossing, die door eenige vaste kristallen steeds verzadigd wordt gehouden. In deze oplossing is de negatieve pool van het element, een zinkstaaf, gedompeld en het geheel luchtdicht naar boven afgesloten. Als het element stroom levert, wordt zink opgelost en aan de positieve pool kwikzilver afgescheiden; bij het laden heeft het omgekeerde plaats. Bij 15°C. bedraagt de spanning 1,4328 volt.

Fig. 6.

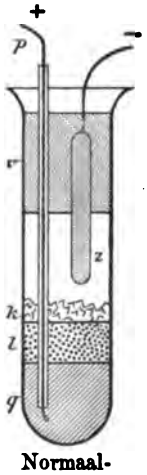

Normaalelement.

Nog minder verschil in spanning bij temperatuurverandering vertoont het normaalkadmiumelement van *Weston* (fig. 7). Als electroden dienen kwikzilver q en kadmiumamalgama c; de stroomafneming geschiedt door platinadraden, die in het glas zijn ingesmolten. Boven het kwikzilver bevindt zich een deeg p van kwikzilversulfaat en kadmiumsulfaat; boven het kadmiumamalgama bevindt zich een laag k van kadmiumsulfaatkristallen; voor het overige is de geheele ruimte gevuld met een geconcentreerde kadmium-

Digitized by Google

sulfaatoplossing. Bij 20° C bedraagt de spanning 1,0186 volt.

Bij al de tot dusver beschreven elementen ligt de spanning tusschen 0,7 volt (zink en koper in zwavelzuur) en 1,95 volt (*Bunsen*-element). Men verkrijgt echter grootere spanningen door de negatieve van het voorgaande met de positieve pool van het volgende element te verbinden. Men zegt, dan dat zij achterelkander, op spanning, of in serie geschakeld zijn. Verbindt men alle negatieve polen met elkander en evenzoo alle positieve polen, dan zijn zij parallel geschakeld. Of men de eerste of tweede wijze van schakeling moet toepassen, is afhankelijk van den meer of minder grooten weerstand der leiding.

Fig. 7.

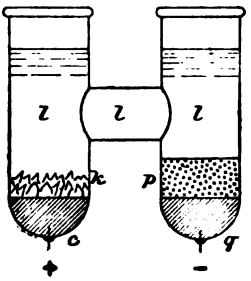

Normaalelement van Weston.

Fig. 8.

Zuil van Volta.

Langen tijd was de zuil van *Volta* (fig. 8) het eenige middel om galvanische stroomen te verkrijgen. Deze bestaat, van onderen af te beginnen, uit een zinken schijfje, waarop een vilten lapje in verdund zwavelzuur gedrenkt, daarop een koperen plaatje, waarop weer een zinken komt enz. tot men met een koperen plaatje eindigt. De droge zuil van *Zamboni* (zie de fig. bij het artikel electroskoop) is iets dergelijks. Deze bestaat uit een groot aantal schijven van onecht goud- en zilverpapier (papier met koper en zink), die met de papierzijden op elkander geplakt en in een lampeglas gesloten worden. Daar het papier steeds vochtig blijft, is deze zuil dus eigenlijk een batterij van zink-koperelementen.

Het zink der galvanische elementen dient te worden geamalgameerd aan de oppervlakte, wat het best geschiedt door het even in zwavelzuur te houden en daarna in kwik, dat men er met een lapje over heen wrijft. Het zink uit den handel bevat steeds ijzer, koolstof en andere vreemde bestanddeelen, die nu de positieve polen van kleine gesloten elementjes vormen, waardoor zink verbruikt wordt, terwijl de keten toch niet gesloten is. Door het amalgameeren wordt de oppervlakte meer gelijkmatig.

Van de genoemde elementen wordt dat van *Leclanché* het meest gebruikt, daar het jaren goed blijft, als van tijd tot tijd de oplossing van salmiak op sterkte gehouden wordt en de zinkchloride kristallen verwijderd worden; het is zeer goedkoop, maar kan geen langdurigen sterken stroom geven. Tegenwoordig worden galvanische elementen nooit gebruikt voor het geven van sterke stroomen, daar dit veel te duur zou zijn. Zij worden voornamelijk gebruikt voor telegraaf, telefoon en electrische schel; voor de meeste toepassingen worden zij door accumulatoren verdrongen.

Elemi. Onder dezen naam kent men onderscheiden weeke harsen, die een bitteren smaak en een specerijachtigen reuk hebben. Zij zijn afkomstig van planten uit de familie der Burseraceeën en worden wel gebruikt, om bij verbranding geur te verspreiden, doch vooral om vernissen, vroeger ook wel om zalven enz. te bereiden. Men heeft Afrikaansche, Mexicaansche, West-Indische, Braziliaansche, Oost-Indische en Manila-elemi. Alleen het laatste komt nog tamelijk veel in den handel. Eerstgenoemde is vermoedelijk afkomstig van *Amyris Plumieri* en komt in den handel voor in donker-citroengele, aan de kanten groenachtig-doorschijnende, vaste stukken met een wasglans. De Braziliaansche, uit licht-gele, weeke massa's bestaande, verkrijgt men van *Icica Icicariba*, de Oost-Indische, in de gedaante van wigvormige, in palmbladeren gewikkelde, lichtgele koeken, waarschijnlijk van *Amyris elemifera L.*, die op de Molukken groeit, en de Manila-elemi, die in bamboe verzameld wordt en dus in rolronde stukken voorkomt, is waarschijnlijk van *Canarium*soorten afkomstig. De elemizalf (*Unguentum Elemi*) wordt gebruikt om de afscheiding van etter te bevorderen.

Eleonora *van Aquitanië*, gewoonlijk *van Poitou* genaamd, was de dochter van *Willem X*, laatsten hertog van Aquitanië, en werd geboren in 1122. Op haar 15de jaar huwde zij met *Lodewijk VII*, koning van Frankrijk, en vergezelde hem op een kruistocht (1147). Haar lichtzinnigheid gaf evenwel aanleiding tot een echtscheiding (1154), waarna zij trouwde met *Hendrik van Anjou*, die in 1154 onder den naam van *Hendrik II* koning van Engeland werd. Ook dit huwe-

Digitized by Google

lijk was niet gelukkig, hoewel zij hem vijf zoons en vier dochters schonk. Zij spoorde haar zonen aan de wapens op te vatten tegen hun vader, zoodat deze haar in een klooster deed opsluiten, waar zij 16 jaren gevangen bleef. Eerst bij de troonsbestijging van haar zoon *Richard Leeuwenhart* herkreeg zij de vrijheid en gedurende zijn tocht naar Palaestina het regentschap. Zij overleed in een klooster in 1204.

Eleonora *van Provence, de Heilige* bijgenaamd, was een dochter van *Raimond Berengarius IV*, graaf van Provence, en de gemalin van *Hendrik III*, koning van Engeland. Zij onderscheidde zich door haar vroomheid, overleed in een klooster (1291) en werd heilig verklaard.

Eleonora *van Gelderland*, een dochter van *Eduard II*, koning van Engeland, werd in 1332 de tweede vrouw van *Reinoud II*, hertog van Gelder, en reeds had zij hem twee zonen geschonken, toen de roode kleur van haar gelaat oorzaak was, dat haar gemaal geloof hechtte aan de hatelijke aantijging, dat zij aan melaatschheid leed, en zich van haar verwijderd hield. Toen haar dit lang genoeg gegriefd had, verscheen zij in 1340 onverwacht met haar twee zoontjes in het midden der vergadering van ridders en staten op het Valkenhof te Nijmegen, gekleed in een dun zijden hemd en een mantel. Dezen laatste wierp zij af, ontblootte het lichaam tot aan haar middel en wendde zich in roerende taal tot den hertog, hem smeekende om te onderzoeken, of zij niet rein was van alle ongesteldheid. Beschaamd kwam *Reinoud* tot inkeer; doch hij overleefde niet lang de verzoening met zijn echtgenoote. Na zijn dood aanvaardde zij het bewind als voogdes over den onmondigen *Reinoud III*, waarna zij in 1355 overleed en te Deventer begraven werd.

Eleonora *Guzman*, de weduwe van don *Juan de Velasco* en de maîtresse van *Alfonsus XI*, koning van Castilië, had gedurende 20 jaar een allesvermogenden invloed op dien vorst en schonk hem twee zonen, van welke later een geregeerd heeft onder den naam van *Hendrik van Strastamare*. Na 's konings dood werd zij door koningin *Constantia* in hechtenis genomen en in tegenwoordigheid van deze en van haar zoon *Peter den Wreede* geworgd.

Eleonora *Tellez*, koningin van Portugal, werd geboren in 1330, was een dochter van *Martino Alfonso Tellez de Mendez* en huwde met een edelman, *d'Acunha* genaamd, doch toen koning *Ferdinand I* haar gezien had, rustte hij niet, voordat zij van haar echtgenoot gescheiden was, waarna hij met haar in het huwelijk trad en haar tot koningin deed uitroepen (1371). Nu bezat zij een onbeperkte macht, zoodat zij haar vijanden deed ombrengen en haar aanhangers met weldaden overlaadde. Haar gunsteling *Juan Andeiro*, graaf *van Ourem*, verhief zij tot de hoogste waardigheden. Ofschoon benoemd tot regentes, kon zij zich echter na 's konings dood (1383) niet staande houden. Haar gunsteling werd in haar armen vermoord en zij nam de vlucht naar haar schoonzoon don *Juan*, koning van Castilië, die haar in het klooster Tondesillas nabij Valladolid deed brengen, waar zij in 1405 overleed.

Eleonora *van Castilië*, koningin van Navarra, een dochter van *Hendrik II*, koning van Castilië, was gehuwd met *Karel III*, koning van Navarra. Zij kreeg ongenoegen met haar echtgenoot en vluchtte naar Castilië, waar zij oproer verwekte tegen haar neef *Hendrik III*, die haar in het kasteel van Roa belegerde en haar vervolgens terugzond aan haar gemaal. Zij overleed in 1416.

Eleonora *van Oostenrijk*, eerst koningin van Portugal en later van Frankrijk, was de dochter van *Philips*, aartshertog van Oostenrijk, en van *Johanna van Castilië*, en de oudste zuster van *Karel V*. Zij huwde met *Emanuël den Groote*, koning van Portugal, die in 1521 overleed, en daarna met *Frans I*, koning van Frankrijk, die echter meer invloed toekende aan de hertogin *d'Estampes* dan aan haar. Zij werd in 1547 nogmaals weduwe, waarna zij eerst de wijk nam naar de Nederlanden en vervolgens naar Spanje, waar zij in 1558 overleed.

Eleonora *d'Este*. Zie *Tasso*.

Elephanta (bij de inboorlingen *Gharapoeri* = grottenstad) is een eiland in de baai van Bombay, 6 km. van de kust verwijderd. Het bezit, afhankelijk van de getijden, een oppervlakte van 1000—1500 km., bestaat uit 2 lange, door een nauw dal gescheiden heuvels en kreeg zijn naam van de Portugeezen, naar een op 3 maal de natuurlijke grootte in de rotsen uitgehouwen olifant, die in 1864 naar Bombay werd overgebracht. Het eiland, een belangrijk pelgrimsoord der Hindoes, bevat 6 Brahmaansche grottentempels, uitgehouwen in de porfierrotsen. De voornaamste is 39,5 m. lang, 40 m. breed en tot 5,3 m. hoog, de zoldering werd gesteund door 36 zorgvuldig bewerkte, thans beschadigde en voor een gedeelte verdwenen zuilen, uit de oorspronkelijke rots uitgespaard. In het midden van den achterwand bevindt zich een bijna 5,5 m. hoog reliëfbeeld van de Indische drieëenheid. De kolossale reliëfs der zijwanden hebben betrekking op de sagen van *Çiwa*. De ingang wordt bewaakt door acht naakte, meer dan levensgroote figuren, in de rots uitgehouwen. De stijl van het geheel wijst op een oud tijdperk, toen de Çiwavereering nog in zwang was en die misschien uit de in 1540 naar Portugal overgebrachte inschriften nader bepaald kan worden.

Elephantiasis is de naam voor twee ziekten, n.l. voor een constitutioneele ziekte, de melaatschheid, wanneer men spreekt van Grieksche, Syrische, Amerikaansche, Tyrische en Surinaamsche elephantiasis, en voor een huidziekte, de zoogenaamde Arabische elephantiasis. De verwarring der reeds ± 1600 door *Leonicenus* en *Varandaeus* goed onderscheiden ziekten bestaat nog steeds, waartoe het feit bijdraagt, dat zij bij ongeveer 6 % der zieken tegelijk voorkomen bij denzelfden persoon. Voor de eerste soort verwijzen wij naar *lepra*. De tweede, alleen in heete landen voorkomende, wordt ook wel olifantshuid of olifantsbeen genoemd. Onder de inlanders van onze koloniën komt zij tamelijk veel voor. Zij veroorzaakt een verdikking der huid en vermeerderden groei van het onderhuidsche celweefsel, waardoor de aangetaste lichaamsdeelen een grooteren, somtijds monsterachtigen vorm aannemen. De verdikte, niet meer verschuifbare huid en de daaronder gelegen weefsels veranderen in een dikke, bloedarme zelfstandigheid, waaruit bij in-

Digitized by Google

cisie een lymphe-achtige stof te voorschijn komt. De oorzaak kent men niet. Sommigen beweren, dat een parasietische worm, die in het bloed voorkomt, de oorzaak is; anderen houden erfelijkheid voor meer waarschijnlijk en ontkennen de besmettelijkheid. Donker gekleurde rassen zijn gevoeliger voor deze ziekte dan de licht gekleurde. Het meest treedt zij op aan het onderbeen, daarna aan den balzak, de borsten, de uitwendige vrouwelijke geslachtsdeelen, den penis, den clitoris, de armen en het aangezicht. Het begin der ziekte is koorts met roosachtige huidontsteking, waarna de bovengenoemde verschijnselen volgen. Soms gaat afschilfering der huid en het vormen van zweren vooraf. Gewoonlijk ondervinden de lijders alleen last door de zwaarte van het gezwel of door moeilijkheid bij beweging. De zwelling van den balzak of van andere deelen bereikt meermalen een zwaarte van 20—40 kg. De ziekte kan jarenlang duren en veroorzaakt soms den dood door uitputting. Regelmatige en methodische drukverbanden kunnen in het begin eenig nut doen; anders is operatief ingrijpen noodig.

Elephantine of *Djesiret-Assoean*, als gelegen tegenover de stad Assoean, aan het noordelijk uiteinde van den eersten katarakt, is een eiland in den Nijl. Zijn oud-Egyptische naam was *Jeboe* of Olifantenstad, zoodat het in hiëroglyphentaal door een olifant werd aangeduid. *Herodotus* vermeldt het als de grens tusschen Egypte en Aethiopië, en ook nu nog is het die der Nubische bevolking. Het was merkwaardig door het bezit van een Nijlmeter (peilschaal) en van onderscheiden tempels uit den tijd der *Pharao's*. Die gebouwen zijn thans geheel verwoest; zij waren gewijd aan den een ramskopdragenden *Chnoem*, den god der katarakten. Op een alleenstaande poort van graniet vindt men er beeldhouwwerken uit den tijd van den zoon van *Alexander den Groote*, het eenige wat uit de dagen zijner heerschappij in Egypte is overgebleven.

Elephantopus *Cass.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Samengesteldbloemigen* (*Compositae*), hetwelk in het Nederlandsch den naam draagt van *olifantspoot* wegens de overeenkomst, die zijn over den grond uitgespreide wortelbladeren hebben met de voetsporen, door dat dier achtergelaten. De bloemhoofdjes, door een bundel bladeren omgeven, bevatten 3—5 gelijkslachtige bloempjes, het omwindsel bestaat uit 2 rijen blaadjes en is samengedrukt, de vruchtbodem naakt. De zoom der bloemkroontjes is 5-spletig, de slippen zijn gesplitst, de meeldraden glad en de stijlarmen elsvormig. Het dopvruchtje is plat, gestreept en behaard, en de haarkroon bestaat uit een enkele rij haren. *E. scaber L.* is een overblijvend kruid met een gaffelvormigen stengel en ruwe, wigvormige, aan den voet versmalde, gekarteld-gezaagde bladeren. Het is een op Java algemeen verspreid onkruid en maakt met *Ageratum conyzoïnes L.* en *Cyperus rotundus L.* de tuingronden aldaar somtijds onbruikbaar. Zijn inlandsche naam is *Tappa limang*, en de geheele plant, vooral de wortel, dient als geneesmiddel. Ook gebruikt men op Java de bladeren als groente. *E. tomentosus*, die in West-Indië groeit, heeft wollige bladeren.

Elettaria *White* en *Maton* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Zingiberaceeën*. Het onderscheidt zich door een buisvormigen kelk met een 3-tandigen of 3-lobbigen zoom, een verlengde en dunne bloemkroonbuis en een 3-hokkige, veelzadige doosvrucht, en omvat overblijvende Oost-Indische kruiden. Bij *E. Cardamomum White* (*Amomum Cardamomum L.*) ontspringen uit den stengel 3 of 4 nagenoeg liggende bloemstelen met vrij lange bloemaren. De lobben der bloemkroonbuizen zijn groenachtig wit, de slanke lip is rood gestreept, en de vrucht, die een aangenaam specerijachtigen smaak heeft, is de echte of Malabaarsche cardamom. Daar deze in Azië algemeen gebruikt wordt, verbouwt men die plant in de bergstreken. — *E. Cardamomum medium R.* et *S.* heeft lancetvormige, van onder behaarde bladeren, die 6 tot 9 d.m. lang zijn. De vrucht wordt in September rijp, de bloemen zijn groot, rood van kleur en welriekend. Zie verder *Cardamomum*.

Eleusine *Gaertn.* is de naam van een plantengeslacht uit de groote familie der *Grassen* (*Gramineeën*). Het draagt vingervormig-verbonden aren, de bloempakjes zijn ongesteeld, éénzijdig, 2- of meerbloemig in 2 rijen, de kafjes vliezig, ongewapend, 2-nervig, en het kleinste staat aan de binnenzijde. De 2-vliezige klepjes zijn stomp; het onderste is gekield, het bovenste 2-nervig. De 2 honigschubjes zijn 2-lobbig. Het heeft drie meeldraden, een glad vruchtbeginsel, 2 eindelingsche stijlen en een gevederden stempel met enkelvoudige haartjes. *E. indica Gaertn.* heeft ingeknepen, aan den voet vertakte stengels, lijnvormige, van onderen ruwe bladeren en behaarde scheeden en 3—6 vingerige aren. Deze plant groeit in alle warme landen en is op West-Java algemeen verspreid. *E. coracana Gaertn.* heeft een opgaanden stengel en wordt als graan tot de cultuurgewassen van Britsch-Indië gerekend.

Eleusinische mysteriën. Zie *Eleusis*.

Eleusis, thans het armoedige dorp *Levsina*, was vroeger een stad in Attica, aan de golf van dien naam, tegenover het eiland Salamis en ten noordwesten van Athene, waarmede het door den „Heilige Weg" verbonden was. Zij ontleende haar roem aan den geheimen eeredienst van *Demeter* en *Persephone*, die men met den naam van *Eleusinische mysteriën* bestempelde. Zij waren de oudste en eerwaardigste plechtigheden in Griekenland en ontleenden haar oorsprong aan een nationaal oogstfeest. De stichter en de tijd der stichting van dit laatste zijn onbekend. Waarschijnlijk is het afkomstig van de Thraciërs, die zich over het westen van Attica hadden verspreid. De plaats, waar het gevierd werd, was de ruime, door *Ictinus* gebouwde tempel, die, door een dubbelen voorhof (*peribolos*) omgeven, een groote volksmenigte bevatten kon. Omtrent deze mysteriën wordt het volgende vermeld. Toen *Herakles* Athene bezocht, om in die geheimenissen te worden ingewijd, mocht er nog geen vreemde Griek worden toegelaten. Om den held niet te beleedigen en zich tevens van wetschennis te onthouden, stelde men de kleine mysteriën in te Agrae, een voorstad van Athene, en hij moest zich daarmede vergenoegen. Na dien tijd dienden deze tot voorbereiding voor de groote. Men bereidde zich voor door stichtelijke oefeningen, gewijde plechtighe-

Digitized by Google

den en zinnebeeldige handelingen, om de aandacht van de wereld en haar vermaken af te leiden en de zucht naar verheven openbaringen op te wekken. Geen oningewijde mocht, op straffe des doods, aan de heilige plechtigheden deel nemen. De inwijding geschiedde gedurende den nacht; de nieuwelingen, met myrten omkransd, moesten bij het binnentreden van den tempel hun handen in gewijd water wasschen, en het werd luide verkondigd, dat zij alleen met reine handen, een rein gemoed en een zuiver Grieksche taal mochten naderen. Een jaar na de inwijding in de kleine mysteriën kon men tot de groote te Eleusis worden toegelaten. De eerste hadden plaats van den 19den tot den 21sten Anthesterion (het begin van Maart) en de tweede van den 16den tot den 25sten Boëdromion (het begin van October). Zij bestonden hoofdzakelijk in geheimzinnige voorstellingen

Voornaamste godheden der Eleusinische mysterieën (Attische beker van Hiéro).
1 Zeus; 2 Dionysos; 3 Amphitrite; 4 Poseidon; 5 Demeter; 6 Triptolémos;
7 Persephoné; 8 Eleusis; 9 Eumolpe.

der geschiedenis van *Demeter* en *Persephone*, van de martelingen in den Tartarus en van de zaligheden van het Elysium, die een diepen indruk maakten en geen ander doel hadden dan het geloof aan de onsterfelijkheid, aan de straf der boozen en aan het heil der deugdzamen onder het volk te verspreiden. De ingewijden genoten de bescherming der goden en hielden zich verzekerd van de zaligheid van het toekomstige leven. Het schijnt, dat er voor 't overige geen mondeling onderwijs gegeven werd, zoodat zelfs de ingewijden van den hoogsten graad den naam van epoptae (zieners, beschouwers) droegen. Onder zware strafbedreiging was de geheimhouding der gewijde mysteriën voorgeschreven.

Van de oude heiligdommen zijn belangrijke overblijfselen teruggevonden door de opgravingen van het Grieksch-archaeologisch genootschap. De groote propylaeën vormen den buitensten toegang tot het heiligdom. Daar achter liggen de kleine propylaeën, gevonden tijdens een restauratie uit de 1ste eeuw v. Chr. Van daar komt men tot den tempel, na de verwoesting van het oorspronkelijk heiligdom door *Ictinus* gebouwd, en vergroot met een voorhal, door *Philon* (4de eeuw) opgericht. Ook van een kleinen, bij de groote propylaeën gelegen *Artemis*-tempel zijn de fundamenten gevonden. De talrijke opschriften, beeldhouwen aardewerken worden in een afzonderlijk museum bewaard.

Eleuthera, een der Britsche Bahama-eilanden in West-Indië en door de North East-Providence-Straat van Great Abaco-Island gescheiden, is 125 km. lang, maar hoogstens 10 km. breed, heeft een oppervlakte van 619 v. km. en telt 7000 inwoners. De hoofdstad van het eiland is Governor's Harbour, in het midden van de westkust, met vestingwerken en een goede haven. Het eiland levert een groote hoeveelheid oranje-appels, ananassen en kokosnoten.

Elevatie noemt men in de artilleriewetenschap den hoek, dien de zielas van een stuk geschut maakt met het horizontale vlak, dat door het midden van de monding kan worden gebracht. Is deze hoek negatief, d. w. z. valt het verlengde van de ziel aan de zijde van de monding beneden genoemd vlak, dan spreekt men van *declinatie* of *dalingshoek*.

Elevatie is bij den R. Katholieken eeredienst de gewijde handeling, die op de consecratie onder het midden der mis volgt. Zij is het opheffen van van de hostie en van den kelk, waarbij de gemeente, bij het geluid der schel, aanbiddend nederknielt, tot driemaal toe een kruis makend. Ook noemt men aldus het gezang, dat onmiddellijk na de consecratie aangeheven wordt.

Elevatie in de muziek beteekent zoowel stemverheffing, als het opheffen van de hand bij het maatslaan; verder het maatdeel (arsis), waarin dit gebeurt.

Elevatie in de bouwkunst noemt men de schets van den opstand van een gebouw.

Elevator is de naam van een hijschtoestel, bestemd om kleine voorwerpen of losse massa's tot een geringe hoogte te verplaatsen. Zij worden vooral in meelmolens, branderijen, graansilo's, suikerfabrieken enz. gebruikt, en bestaan in hoofdzaak uit een riem of ketting zonder einde, die over twee trommels of schijven loopt en waaraan, op onderling gelijke afstanden, emmertjes zijn bevestigd. Door menschenhand, doch meestal door stoom of electriciteit, worden de riemen of kettingen in gelijkmatige beweging gebracht en daardoor de emmertjes omhoog gevoerd. Deze laatste bezitten een verschillenden vorm al naar gelang de voorwerpen, die er mede verplaatst moeten worden. Fig. 1 stelt een verticale doorsnede van een *graan-elevator* voor. Het houten of metalen gestel *g* heeft bij *t* een trechtervorm, zoodat het hierin door de transportschroef *s* gestorte graan, door op een riem *r* bevestigde bekervormige emmertjes opgenomen en tot een bepaalde hoogte gevoerd wordt, bijv. in een molen tot op de verdieping, waar zich een reinigingsmachine bevindt, of van uit een schip naar de plaats in een graanpakhuis, waar zich een waag bevindt, terwijl het van hier door een elevator naar de zolders getransporteerd wordt. De eene beker na de andere wordt gele-

Digitized by Google

digd, naarmate zij over de bovenste schijf a_1 zijn gegaan, waarna het graan door den schuin geplaatsten trechter *e* en een daarmede verbonden pijp of transportschroef de plaats zijner bestemming bereikt. Het toestel wordt in beweging gebracht door een zich buiten het houten of metalen gestel bevindende riemschijf, die met a_1 verbonden is. Terwijl a_1 verplaatsbaar is, om den riem steeds voldoende gespannen te houden, is de onderste schijf *a* vast. Vooral in Amerika zijn graan-elevatoren van reusachtige capaciteit in gebruik.

Fig. 1.

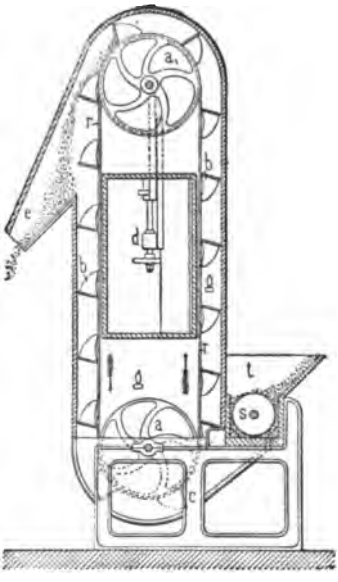

Elevator.

Fig. 2.

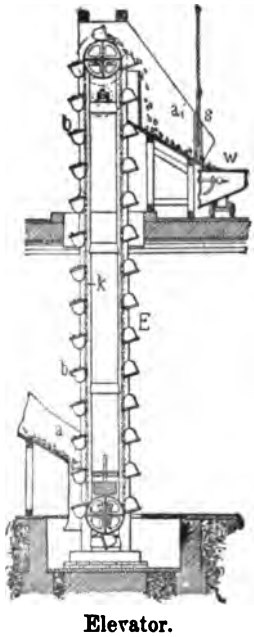

Elevator.

Indien voorwerpen van een bepaald volume, zooals suikerbieten, aardappelen, baksteenen enz. verplaatst moeten worden, bezitten de emmertjes een bepaalden vorm en zijn zij ook grooter. In fig. 2 is de doorsnede van een verticaal geplaatsten elevator voor bietentransport afgebeeld. De langs *a* aangevoerde gewasschen bieten worden door de op *E* bevestigde emmertjes *b* omhoog gevoerd, waar zij op een door *s* afsluitbare plaat a_1 vallen en langs deze in den transportwagen *w* komen, die ze wegvoert. Met het oog op de vochtigheid gebruikt men hierbij òf (zooals in de fig. is aangeduid) kettingen, òf getah pertjah riemschijven.

Indien zulks noodig is, kunnen de elevatoren ook schuin, in plaats van verticaal opgesteld worden. Tot het transport van vaten, baksteenen enz. zijn de kettingen somtijds van draagarmen of haken voorzien. Ook worden tot het optillen van kisten, balen, steenen enz. somtijds twee kettingen gebruikt. Voor graantransport vindt ook wel een pneumatische elevator toepassing, waarbij het graan in een buis door een luchtstroom omhoog geblazen wordt.

Fig. 3.

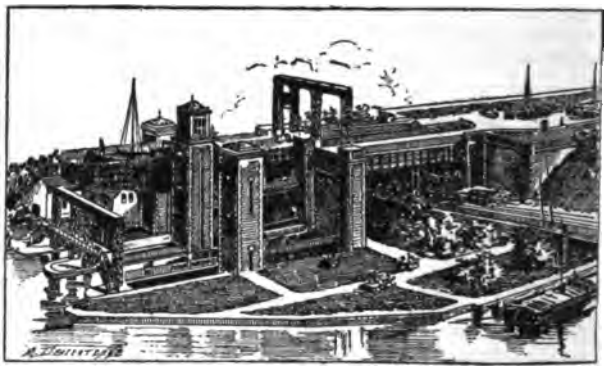

Scheepselevator te Fontinettes (Pas de Calais).

De naam elevator wordt ook gegeven aan een toestel, waarmede geheele schepen opgetild kunnen worden. Hiervan geeft fig 3 een afbeelding.

Elf is de tweede eenheid der eerste hoogere orde in het tientallig stelsel; het geeft derhalve, met een enkelvoudig getal vermenigvuldigd, dit laatste dubbel weder, namelijk in de eerste en tweede orde.

Elfen zijn volgens het geloof van het Germaansche heidendom goddelijke wezens van ondergeschikten rang, wellicht zinnebeelden van natuurkrachten. Zij leven ook nu nog in de sage en de volksoverlevering. Men stelde ze voor in menschelijke gedaante, nu eens bedeeld met een betooverende schoonheid (licht-elfen), dan weer leelijk en klein (zwarte elfen). Er bestaat menig verhaal van de verleidelijke macht der elfen over de jongelingen onder de menschen. Zij beminnen muziek en dans, en de sage spreekt van haar heerlijke melodieën (alpleich). De zielen van vele afgestorvenen veranderen in elfen, en het eigenlijk gebied van deze is de lucht. De koningin van de elfen — van het Holden- of Huldra-volk — is *Holda* of *Berchta*, de gemalin van *Wodan* (*Odin*). *Oberon* is eigenlijk een Duitsche Albrich (Elfenvorst). Tot de elfen der lucht behooren de zalige maagden der Alpensagen, die zich in den vollen glans harer schoonheid aan den ingang van grotten vertoonen, welluidende liederen zingen en de herders met hun vee beveiligen. Vertoornde elfen zijn er op uit de menschen te benadeelen en te kwellen, tot deze behoort de nachtmerrie (in het Duitsch *Alp*). Ook de water-, vuur-, akker- en

Digitized by Google

boschgeesten zijn elfen. Men vindt deze eveneens in het volksgeloof der Kelten en Slaven, doch de kennis dezer geesten is het eerst tot ons gekomen in Engelsche balladen en Iersche volkssprookjes.

Elfrank. Zie *Bitterzoet.*

Elfsborg, een provincie (län) in het zuidwesten van Zweden, ook wel naar de hoofdstad *Wenersborg-Län* geheeten, bevat het landschap Dalsland en het grootste en tevens minst vruchtbare gedeelte van West-Götland. Zij ligt ten zuidoosten van het Wenermeer en grenst voor het overige aan de provinciën Skaraborg, Jönköping, Halland en Göteborg met Bohus. Zij telt op 12725 v. km. (1900) 279514 inwoners. Het noordelijk gedeelte is vlak en het overige, vooral aan de grenzen van Jönköping-Län, boschrijk en bedekt met kleine meren, venen en moerassen. De hoogste punten verheffen zich slechts 300 m. boven de oppervlakte der zee. De meest bekende hoogten zijn er de Halle- en de Hunneberg ten oosten van Wenersborg en gescheiden door een dal, waardoor de heerweg en de spoorweg loopen. Van de rivieren is er de Göta-elf met haar kanalen het belangrijkst. Verder heeft men er de meren Ökern, Ören, Weselängen enz. Hier en daar zijn uitgestrekte zandvlakten, die allengs met boomen worden beplant. In de vruchtbaarste gedeelten is landbouw het voornaamste bedrijf, maar de opbrengst is niet voldoende voor de behoeften der inwoners. Men verbouwt er vooral haver, aardappelen en vlas, terwijl de veeteelt zich meer en meer ontwikkelt. Eigenlijke mijnen vindt men er niet, wel worden er grooven van molen- en slijpsteen gevonden. Men heeft er verder ijzergieterijen, machinefabrieken, zaagmolens, pottebakkerijen, papierfabrieken, katoenspinnerijen enz. De huisnijverheid bepaalt zich tot het weven van katoenen stoffen. Op het Wenermeer en de Göta-elf is de scheepvaart vrij druk. De wegen zijn goed, en men heeft er een tweetal spoorwegen met zijtakken. De naam der provincie is die van een weleer belangrijke, maar in 1660 gesloopte vesting, toenmaals in de nabijheid van Göteborg gelegen. De tegenwoordige hoofdstad is Wenersborg.

Elft (*Clupea alosa*) is een bekende zeevisch, die in het voorjaar onze groote rivieren optrekt om te paaien, en behoort tot de familie der *Haringvisschen* (*Clupeidae*). Zie verder *Haringvisschen.*

Elftal is een sportterm. Zie *Cricket, Voetbal,* enz.

Elftvisscherij. Zie *Haringvisschen.*

Elger. Zie *Vischtuigen.*

Elger, *Willem den,* een Nederlandsch tooneeldichter, werd geboren te 's Gravenhage in 1679, studeerde in de rechten en was tevens een ijverig beoefenaar der nieuwe letterkunde. Een ongelukkige liefde maakte den 4den Februari 1703 een einde aan zijn leven. Hij schreef: „Wagt me voor dat laantje, klugtspel" (1698 en 1735), „Pyrrhus, koning van Epieren, treurspel naar het Fransch van Corneille" (1698), „Rotterdamsche Arcadia" (1699), „Manlius, blij-eindend treurspel naar het Fransch van madame Desjardins" (1699), „Zinnebeelden der liefde" (1703 en 1732), „De dood van Cyrus, treurspel naar het Fransch van Quinault" (1716—1717), „Gedichten" (met de Arcadia, (1726) en „Twee minnebrieven (met iets vooraf over den schrijver door prof. H. W. Tydeman)" (1842).

Elgin, *Murray* of *Moray,* een graafschap aan de noordkust van Middel-Schotland, tusschen Banff, Inverness, Nairn en de Moray, een golf der Noordzee, gelegen, telt op 1376 v. km. (1901) 44808 inwoners. Dit gewest wordt besproeid door de Spey, den Findhorn en de Lossie. In het noordelijke gedeelte wisselen vlakten met welbebouwde of boschrijke heuvels af; de kust is met duinen bezet. Het zuidelijk gedeelte is bergachtig en bezit goed besproeide dalen en uitgestrekte dennenbosschen. Slechts $^1/_3$ van den bodem is bebouwd. Landbouw, veeteelt en visscherij zijn de voornaamste bronnen van bestaan.

De *hoofdstad* Elgin is een oud, levendig stadje, aan den spoorweg en aan de Lossie, in een vruchtbare streek gelegen. Het telt (1901) 10277 inwoners, 5 kerken en onderscheiden inrichtingen van onderwijs en van liefdadigheid, alsmede een belangrijk geologisch museum.

Elgin en Kincardine, *Thomas Bruce,* graaf *van,* een Engelsch geleerde, die beroemd is geworden door de verzameling der „Elgin marbles" (zie aldaar), was de telg van een geslacht, dat denzelfden stamvader had als koning *Robert Bruce* en in 1633 in Schotland de grafelijke waardigheid verkreeg. Hij werd geboren den 20sten Juli 1766 en kwam reeds op zijn 5de jaar in het bezit van de vaderlijke titels en goederen. Hij studeerde aan de universiteit van St. Andrews en te Parijs en werd officier bij het Engelsche leger, waar hij in 1837 den rang van generaal bekleedde. Hij was vooral werkzaam in diplomatieke betrekkingen, eerst in 1792 bij het Oostenrijksche Hof te Brussel, daarna te Berlijn en in 1799 te Konstantinopel. Bij zijn terugkeer door Frankrijk werd hij door *Napoleon I* in hechtenis gehouden en eerst in 1806 op vrije voeten gesteld. Wegens zijn willekeurige handelwijze bij het verzamelen der voortbrengselen van oude kunst, die gedeeltelijk zeer gehavend en verminkt werden, had hij menigen aanval door te staan, vooral ook van *Byron* in den „Childe Harold". Hij ontving geen nieuwe aanstelling van de regeering, doch bleef tot aan zijn dood pair van Schotland, lid van den Geheimen Raad (Privy Council) en curator van het Britsch Museum. Hij overleed te Parijs, waar hij zich gevestigd had, den 14den November 1841.

Elgin en Kincardine, James Bruce, graaf *van,* een zoon van den voorgaande, werd geboren den 23sten Juni 1811, studeerde te Oxford en was fellow in Merton-College, toen de dood van zijn ouderen broeder hem den titel bezorgde van lord *Bruce.* In 1841 werd hij lid van het Parlement, maar kort daarna legde hij wegens het overlijden van zijn vader die waardigheid neder, omdat geen pair van Schotland zitting mag hebben in het Lagerhuis. De toenmalige minister van koloniën *Stanley* benoemde hem echter in 1842 tot gouverneur van Jamaïca. Hij trachtte de welvaart van dat eiland te bevorderen en verwierf de algemeene achting. In 1846 aanvaardde hij de moeilijke betrekking van gouverneur-generaal van Canada, waar het in die dagen zeer onrustig was. Hij herstelde er aanstonds de kalmte en werd in 1849 voor zijn diensten met het Engelsche pairschap beloond. Onder zijn bestuur werd

Digitized by Google

de eerste spoorweg in Canada gelegd, en tegelijk met den bloei van handel en nijverheid vermeerderde de bevolking door landverhuizing uit Europa. Eindelijk sloot hij er in 1854 het verdrag tusschen Canada en de Vereenigde Staten. Bij zijn terugkeer in Engeland werd hij met de meeste onderscheiding ontvangen. Zoowel een portefeuille in het kabinet *Palmerston* als het bewind van Australië wees hij van de hand, maar in 1857 nam hij de taak op zich een verwikkeling met China aldaar tot een goed einde te brengen. Het uitbarsten van het oproer in Indië deed hem daar geruimen tijd vertoeven, omdat hij de medegebrachte troepen beschikbaar moest stellen; doch zoodra hij zich behoorlijk bewegen kon, behandelde hij de zaken in China met zooveel geestkracht en voortvarendheid, dat reeds in Juni 1858 het verdrag van Tien-Tsin gesloten werd. Nauwelijks was hij in zijn vaderland teruggekeerd, waar hij het ambt van postmeester-generaal aanvaardde, toen hij nogmaals werd belast met een expeditie naar China, die met den intocht in Peking en den vrede van 24 October 1860 eindigde. In 1862 werd hij onderkoning van Indië. Ook nu volbracht hij met den meesten ijver de plichten van zijn nieuwe betrekking, doch het klimaat deed hem reeds den 20sten November 1863 te Dhoeramsalla in Pendsjaab bezwijken.

Elgin Marbles is de naam der beroemde, door graaf *Thomas Bruce Elgin* (zie aldaar) verzamelde en in het Britsch Museum geplaatste verzameling van oud-Grieksche kunstwerken. Laatstgenoemde deed in den aanvang dezer eeuw een reis door Griekenland, waar hij opgravingen deed en de merkwaardigste overblijfselen van bouwkunst door teekenaars liet opnemen en meten. Aanvankelijk ontmoette hij tegenstand bij het Turksche bestuur te Athene, maar ontving weldra verlof van de Porte, de gevonden schatten mede te nemen. Dientengevolge bracht hij een menigte gedenkteekenen van antieke beeldhouwkunst bijeen of hij deed er afgietsels van vervaardigen, en verzamelde daarbij een groot aantal vazen, bronzen voorwerpen, cameeën, intagliën en Grieksche munten. Nadat hij de resultaten zijner nasporingen in het „Memorandum on the subject of the Earl of Elgin's pursuits in Greece" (1811 en 1815) had bekend gemaakt, bracht hij in 1814 zijn geheele verzameling aan boord van schepen naar Engeland. Een der schepen, waarin zich vele basreliëfs bevonden, leed schipbreuk bij het eiland Cérigo, zoodat slechts weinige kisten gered werden, maar de overige bereikten hun bestemming, waarna de geheele verzameling voor 35000 pond sterling door den staat aangekocht en onder den naam van „Elgin marbles" in het Britsch Museum geplaatst werd. De merkwaardigste stukken, afkomstig uit den bloeitijd der Grieksche kunst, uit de eeuw van *Phidias* en *Praxiteles*, zijn de overblijfselen van 14 prachtige standbeelden en meer dan 60 bas-reliëfs, alle van het Parthenon te Athene, en een reusachtig overblijfsel van een gedenkteeken van *Thrasyllus*, verschillende deelen van een aantal andere Atheensche gebouwen, alsmede vele vazen en een aantal opschriften. In de belangrijkste musea van Europa vindt men afgietsels der reliëfs van het Parthenon, met name van den strijd met de Centauren, van den Pan-Atheenschen optocht en van sommige groepen van standbeelden, zooals de geboorte van *Athene* en de strijd van *Athene* tegen *Poseidon* om Attica, welke laatste twee de gevels van het gebouw versierden.

El Golea (de kleine vesting) is de naam van een oase in de Sahara van Algerië, 350 km. ten zuidwesten van Wargla en even zoo ver ten noordoosten van Toeat in het departement Oran gelegen. Het strekt zich uit over een zandige hoogvlakte (El Aredsj), 440 m. boven de oppervlakte der zee gelegen. De stad, die zich bij de bouwvallen van het aloude Kasga verheft, bestaat uit twee deelen, de boven- en benedenstad. De huizen zijn van leem en met palmbladeren bedekt. Het aantal inwoners bedraagt 1500, meest Zenata, Chamba en Negers, maar niettemin is El Golea een belangrijke plaats als uitgangspunt van karavanen naar het binnenland.

El Hasa, een kustgewest in Arabië, strekt zich langs de Perzische Golf uit tot aan het schiereiland Kattar, is betrekkelijk goed van water voorzien en onderscheidt zich door vruchtbaarheid en verscheidenheid van voortbrengselen van Middel-Arabië. Men verbouwt er dadels, indigo, katoen, graan, peulvruchten enz. De handel verkeert echter in een kwijnenden toestand. De hoofdplaatsen El Katif en Hofoef zijn door de Turken bezet.

Eli, een Israëlitisch hoogepriester, was de opvoeder van *Samuël*. Uit de eerste 4 hoofdstukken van het eerste Boek van *Samuël* leeren wij hem kennen als een vroom en welgezind man, die gedurende 40 jaar zijn hooge waardigheid bekleedde, doch zeer zwak was jegens zijn misdadige zonen. Toen dezen in een veldslag tegen de Philistijnen sneuvelden, stortte de grijze, door ouderdom van het licht der oogen beroofde hoogepriester dood ter aarde.

Elia, een Israëlitisch profeet, geboortig van Thisbe in den stam Naphthali, leefde onder de regeering van *Achab* (920 v. Chr.). Hij was een vurig ijveraar voor den dienst van *Jehova* en een tegenstander der aanhangers van *Baäl*, die door *Achab's* Phoenicische gemalin *Jesebel* begunstigd werden. Om die reden moest hij eerst naar den Jordaan en vervolgens naar het Sidonische stadje Sarepta de wijk nemen. Later werd een verzoening met *Achab* door de uitroeiing der Baälspriesters gevolgd, doch de haat van de koningin dwong hem opnieuw zich naar Berseba in Judaea en vandaar naar de Arabische woestijn te begeven. Na verloop van eenigen tijd keerde hij echter terug, stond aan het hoofd der Jehovapartij en smeedde een samenzwering tegen de koningen van Syrië en Israël, die onder zijn opvolger *Elisa* uitbarstte. Verder ijverde hij tegen *Ahasia*, den zoon en opvolger van *Achab*, en wees hem op zijn naderenden dood. In hoogen ouderdom begaf hij zich met *Elisa* naar de woestijn, verdeelde, volgens de berichten, met zijn mantel de wateren van den Jordaan, om deze over te trekken, en voer voor het oog van zijn leerling onder storm en onweder op een vurigen wagen ten hemel. De Israëlieten koesterden de meening, dat hij vóór de komst van den Messias op aarde zou terugkeeren.

Elias, *Nicolaes*, gezegd *Pickenoy*. Zie *Pickenoy*.

Digitized by Google

Elias, *Ney*, een Engelsch reiziger, werd den 10den Februari 1844 te Kent geboren, ging in 1866 naar China en Japan en berichtte in 1868 over de veranderingen van den benedenloop van den Hoangho. Van Juli 1872 tot Januari 1873 bereisde hij de Gobi en het Westen van Mongolië. In 1874 nam hij deel aan de expeditie van *H. Browne* naar den Irawadi, en in 1879 ging hij in het belang van den Indischen handel naar Jarkant in Oost-Turkestan. In 1885 bezocht hij het hoogland van Pamir en van 1889—1890 was hij werkzaam bij de grensregeling van Siam en Birma. Nadat hij van 1891—1896 consul-generaal te Meschhed geweest was, overleed hij den 31sten Mei 1897 te Londen. Hij schreef „Introductory sketch of the history of the Shans in Upper-Burma and Western Yunnan" (1876). Belangrijke bijdragen van hem zijn opgenomen in de „Proceedings" en het „Journal" van het Engelsch Aardrijkskundig Genootschap.

Eliasberg (*Mount St. Elias*) is een der hoogste bergtoppen van Noord-Amerika. Hij verheft zich op de grenzen van Alaska en Britsch Noord-Amerika niet ver van den Grooten Oceaan tot een hoogte van 5514 m. en is niet van vulkanischen aard, zooals men vroeger meende, maar uit dioriet opgebouwd. Groote gletschers bedekken de hoogere deelen, zooals de Malaspina-gletscher. In 1897 werd zijn top voor het eerst bestegen door prins *Lodewijk Amadeus* van Savoye, hertog der Abruzzen.

Elie de Beaumont. Zie *Beaumont.*

Elieser, een Hebreeuwsche naam, beteekent Godshelper. Onder de Bijbelsche personen van dezen naam is de meest bekende *Abraham's* huisbestuurder, die het bevel ontving voor *Isaac* een vrouw uit de familie van *Abraham* in Mesopotamië te zoeken en hem alstoen *Rebecca* meebracht.

Eligius of *Eloy*, een verkondiger van het Christendom onder de heidenen, werd geboren in 588 te Chaptelat bij Limoges in Frankrijk, waar hij een leerling werd van den beroemden muntmeester *Abbo*. Namens dezen kocht hij veel Saksers vrij, die door *Dagobert* krijgsgevangen gemaakt waren. Tegen zijn zin werd hij in 638 tot bisschop van Noyon benoemd, doch van dat oogenblik af onderscheidde hij zich door een ongemeenen bekeeringsijver. Zijn levensbeschrijving vermeldt, dat hij in Vlaanderen en Antwerpen onder de Suéven, Friezen en aan de kust wonende barbaren de afgoderij uitroeide. Daar Friesland zich in die dagen tot aan het Zwin uitstrekte, bleef hij vermoedelijk aan de zuidzijde van de Schelde. Hij overleed den 30sten November 658 of 659, en zelfs koningin *Bathilde*, de weduwe van *Clovis II*, volgde den lijkstoet. Later werd hij heilig verklaard. Hij is de schutspatroon der smeden.

Eliminatie. Zie *Vergelijkingen.*

Elink Sterk, *Jacob Willem*, een Nederlandsch geleerde, werd geboren te Amsterdam den 7den Maart 1806, studeerde in de letteren en werd in 1828 praeceptor der Latijnsche school te Middelburg. Een jaar later promoveerde hij op een dissertatie „De Labdacidarum familia", en werd in 1833 tot rector benoemd te Gorinchem en in 1843 als zoodanig te Arnhem, waar hij den 20sten December 1856 overleed. Hij was een beoefenaar der schilderkunst en der muziek, een uitstekend leidsman der jongelingschap op het gebied der Grieksche en Latijnsche taal en oudheidkunde en bovenal een man van zuiveren smaak en van een levendig gevoel voor het schoone. Hij schreef: „Over den schrik en het medelijden in het Grieksche treurspel" (1838), „Gesprek met de recensenten van het stukje „Over den schrik enz." (1839), „Memorie over de toepassing van art. 104 der Grondwet" (1849) en „Proeve eener geschiedenis der armenbewaarscholen" (1849). Verder gaf hij nog eenige Latijnsche opstellen en verhandelingen in het licht.

Eliot is de naam van een Engelsche familie, die reeds in de 15de eeuw in Devonshire gevestigd was. *Richard Eliot* († 1609) ging echter naar Cornwallis en kwam er in het bezit van de voormalige abdij St. Germain, waaraan hij den naam Port-Eliot gaf. Zijn zoon *John Eliot*, geboren den 20sten April 1590, was lid van het Parlement en leider der oppositie, waarom hij in den Tower opgesloten en tot een zware geldboete veroordeeld werd. Omdat hij weigerde, zich aan dit vonnis te onderwerpen, overleed hij in de gevangenis. Zijn jongere zoon *Nicholas* was de stamvader van *Richard Eliot van Port-Eliot*, die in 1726 in het huwelijk trad met de dochter en erfgename van den staatssecretaris *Craggs* en wiens zoon *Eduard Eliot*, lid van het Parlement, in 1784 als lord *St. Germans* tot pair benoemd werd. Deze laatste werd opgevolgd door zijn oudsten en daarna door zijn tweeden zoon, die beiden tot graaf *St. Germans* verheven werden. Een zoon van dezen, *Eduard Granville*, graaf *Eliot*, geboren den 29sten Augustus 1798, nam in 1824 voor Cornwallis zitting in het Parlement. Onder *Canning* (1828—1830) was hij lord der schatkamer en in 1834 onderstaatssecretaris voor Buitenlandsche Zaken, terwijl hij in April 1834 met een zending naar Spanje werd belast. Onder *Peel* werd hij in 1841 oppersecretaris van Ierland, en na den dood zijns vaders (19 Januari 1845) lid van het Hoogerhuis en postmeester-generaal. Na de ontbinding van genoemd ministerie (1846) vertegenwoordigde hij de partij der aanhangers van *Peel*, welke tot het Puseyïsme overhelde, en stemde hij voor alle maatregelen, die de goede verstandhouding met Rome konden bevorderen. *Aberdeen* benoemde hem in 1852 tot lord-luitenant van Ierland, welke betrekking hij in 1855 bij het optreden van *Palmerston* nederlegde. Daarentegen werd hij aangesteld tot lordsteward aan het Hof, een betrekking, die hij vervolgens met een kleine tusschenpoos (1858—1859) bekleedde. Hij overleed te Port Clint bij Portsmouth den 7den October 1877.

Eliot, *Samuël*, een Amerikaansch geschiedschrijver, werd geboren te Boston den 22sten December 1821, studeerde aan het Harvard College, ging vervolgens op reis en vatte in 1845 te Rome het voornemen op een „History of liberty" te schrijven. Daartoe leverde hij in 1847: „Passages from the history of liberty", waarna hij in 1849 zijn boek „The liberty of Rome, an historical account of the liberty of ancient nations" (2 dln.) uitgaf, waarvan in 1853 een tweede druk, verscheen onder de titels: „History of liberty"; 1ste deel: „The ancient Romans", 2de deel: „History of the early Christians". In 1866 werd hij

Digitized by Google

hoogleeraar in de geschiedenis en staatkunde aan het Trinity College te Hartford en van 1860—1864 president van dit College. Daarna vestigde hij zich in zijn geboortestad waar hij in 1898 overleed. Van zijn werken noemen wij nog: „Manual of the United States history between the years 1492 and 1850" (2de druk, 1877) en „Early relations with the Indians" (1869).

Eliot, *George.* Zie *Evans, Mary Anne.*

Elis, een westelijk kustlandschap van de Peloponnesus, grensde ten N. aan Achaja, ten Z. aan Messenië, ten O. aan Arcadië en ten W. aan de Ionische Zee. Het was gesplist in 3 deelen. Het zuidelijkste Triphylia genaamd, strekte zich uit van de Neda, de grensrivier naar de zijde van Messenië, tot aan den zuidelijken oever van den Alpheus en was een bergstreek, oorspronkelijk door de Cauconen en Menyers bewoond, doch reeds vroeg aan de bewoners der meer noordelijke streken onderworpen. Het middelste gedeelte, van den noordelijken oever van den Alpheus tot het dal van den Ladon, was in het oosten bedekt met boschrijke terrassen en in het westen met een vruchtbare kustvlakte, Pisatis genaamd (naar de aloude stad Pisa). Hier lag op den noordelijken oever van den Alpheus in een boomrijk dal van Olympia de beroemde tempel van den Olympischen *Zeus* en de plaats, waar om de vier jaar de Olympische spelen werden gevierd. Het noordelijkste en grootste deel eindelijk droeg den naam van het Holle Elis (*Κοιλὴ Ἦλις*) wegens de groote en vruchtbare vlakten, die zich langs de beide oevers van den Peneios uitstrekten. Hier lag aan den zoom der bergstreek en onmiddellijk aan den Peneios de hoofdstad Elis met haar talrijke tempels en scholen. Tijdens de zoogenaamde Dorische volksverhuizing (einde der 12de eeuw v. Chr.) drongen Aetolische en Dorische scharen onder *Oxylus* Elis binnen en vestigden zich in de vruchtbare westhelft. Zij verdeelden zich over verschillende steden, die echter in een politieken bond vereenigd waren. In den Peloponnesischen Oorlog, waarin Elis aan de zijde van Sparta stond, werd de kust door de Atheners verwoest. Later had Elis veel van de Spartanen, Arcadiërs en sinds de vierde eeuw van de Macedoniërs te lijden. Heden ten dage vormt Elis een gewest (nomos) van het koninkrijk Griekenland, dat (1896) 91425 inwoners telt. De hoofdstad is Pyrgos.

Elisa is de naam van een Israëlitisch profeet, door *Elia* tot deze waardigheid geroepen. Na het heengaan van dezen trad hij op als profeet onder de regeering der koningen *Joram* en *Jehu* (893—856 v. Chr.). Zijn woonplaats was Samaria. Hij was niet zoo gestreng als zijn leermeester en stond geruimen tijd met koning *Joram* in goede verstandhouding, hoewel hij na de nederlaag van dezen in den strijd tegen de Syriërs tot het vermoorden van dien vorst en tot den val van het afgodisch Huis van *Achab* medewerkte. Onder de regeering van koning *Jehu* en diens opvolger verwijderde hij zich van het staatstooneel en overleed in 840 v. Chr. De overlevering heeft zijn geschiedenis in tal van wonderen gehuld.

Elisie noemt men in de taalkunde het uitwerpen van een doorgaans korten klinker op het einde van een woord, wanneer het daaropvolgende woord met een klinker begint; zoo gaat bijv. in „de Onzienlijke" of d'Onzienlijke de *e* door elisie verloren. Dit geschiedt in verzen ook wel met den uitgang *en*, bijv. in „Doorklief *d'*onpeilbren Oceaan" in plaats van „Doorklief *den* enz." In het Latijn was zulks ook het geval met de uitgangen am, em, im en um.

Elitecorps of *keurbende* noemde men bij het leger van de eerste Fransche republiek de compagnieën, die uit de dappersten van het bataillon bestonden. Zij waren bij de linietroepen de grenadiers en bij de lichte troepen de voltigeurs, en stonden bij den aanval in het voorste gelid. *Napoleon I* plaatste hen aan de vleugels der bataillons, en in hachelijke oogenblikken werden die keurbenden bijeengebracht, om een beslissende beweging ten uitvoer te brengen. Bij de legers van onzen tijd is doorgaans de lijfwacht een corps d'élite, bij ons leger het korps grenadiers en jagers.

Elixer of **Elixir,** een woord van onzekere afkomst (wellicht van *eligere* of *uitkiezen*, dus *iets uitgezochts*), beteekende vroeger in de taal der alchimisten (zie aldaar) den steen der wijzen, waarmede men onedele metalen in edele kon veranderen; later kreeg het de beteekenis van een geneesmiddel, hetwelk door het trekken van bepaalde zelfstandigheden op water, wijn of alkohol verkregen wordt. Onderscheiden geheime middelen droegen vroeger dien naam, zooals *E. alexipharmacum*, *E. vitae*, *E. salutis* enz. Enkele elixirs zijn in de apotheek ook nu nog in gebruik, doch langzamerhand vermindert hun aantal. De naam is nog algemeen in gebruik voor verschillende extracten (maag-, kina-, cats-, pommeranzenelixer enz.), die aan jenever worden toegevoegd om dezen een aangenamen smaak en geur te geven.

Elixir. Zie *Elixer.*

Elizabeth, de hoofdstad van het graafschap Union in den Noord-Amerikaanschen staat New-Jersey, 18 km. ten Z.W. van New-York, aan de Newarkbaai, aan de Staten-Islandsound en aan een paar spoorwegen gelegen, telt (1900) 52130 inwoners. In haar haven, Elizabeth-port, worden groote hoeveelheden steenkolen en ijzer verscheept. Zij is regelmatig aangelegd en bezit veel fabrieken, waaronder zich ook die van naaimachines van *Singer* bevindt

Elizabeth, *de Heilige van Thüringen*, werd geboren te Preszburg in 1207. Zij was een dochter van *Andreas II*, koning van Hongarije, en van *Geertruida*, hertogin *van Meran*. Reeds in 1211 werd zij verloofd met den elfjarigen *Lodewijk*, een zoon van *Hermann*, landgraaf *van Thüringen*, en naar den Wartburg gebracht, om aan 's landsgraven kunstlievend Hof haar opleiding te ontvangen. Reeds vroeg echter openbaarde zich bij haar de neiging tot het kloosterleven, zoodat men haar wilde terugbrengen naar haar ouders, doch haar verloofde, die inmiddels zijn vader was opgevolgd, kwam daartegen in verzet en trad met haar in het huwelijk, toen zij den ouderdom van 14 jaren bereikt had. Terwijl *Lodewijk* zich door ridderlijke daden onderscheidde, vervaardigde zij kleederen voor de behoeftigen en voorzag dagelijks 900 menschen van voedsel, tevens voor zich zelf alle aangenaamheden en gemakken des levens versmadend. Haar biechtvader *Koenraad van Marburg* versterkte haar in die neigingen; hij verplichtte haar zich te onthou-

Digitized by Google

den van alle spijs, die zij zelf niet bereiden kon, en tot de belofte van gehoorzaamheid en kuischheid na den dood van haar gemaal. Deze laatste, deel nemende aan een Kruistocht, waartoe keizer *Frederik III* hem opgeroepen had, overleed te Otranto in 1227. Met innige droefheid vernam *Elizabeth* deze tijding en moest daarenboven de smadelijkste bejegening verduren van haar zwager *Heinrich Raspe*, die de opvolger werd van haar echtgenoot. Door hem met haar zoon *Hermann* en haar beide dochters van den Wartburg verdreven, dwaalde zij onbeschermd en in het barre jaargetijde door de straten van Eisenach rond, waar niemand zich over haar, haar zoon en haar beide dochters durfde ontfermen, uit vrees voor den landgraaf. Eindelijk verschafte de bisschop van Bamberg, haar oom van moederszijde, haar een behoorlijk verblijf op het kasteel Bottenstein, en *Heinrich Raspe*, overtuigd van zijn verkeerde handelwijze, verzoende zich met haar, riep haar terug naar den Wartburg en herstelde haar in het bezit harer goederen. Daar zij haar overige levensdagen in kalmte wenschte door te brengen, schonk hij haar de stad Marburg met de onderhoorige dorpen, benevens een jaargeld van 500 mark zilver. In 1229 begaf zij zich daarheen en wijdde zich nu geheel en al aan een vromen en gestrengen levenswandel en aan liefdadigheid. Zelfs weigerde zij, op uitnoodiging van haar vader het ouderlijk verblijf te bezoeken. Zij overleed den 19den November 1231. Weldra verspreidde zich het gerucht van wonderen, door haar gebeente veroorzaakt, zoodat zij in 1235 heilig werd verklaard. Boven haar laatste rustplaats te Marburg verhief zich weldra de prachtige St. Elizabethskerk, terwijl zich reliquieën van haar te Breslau en te Weenen bevinden. Door haar dochter *Sophie* werd zij de stammoeder van het vorstelijke Huis van *Hessen*.

Elizabeth, keurvorstin *van Brandenburg*, een dochter van *Johan*, koning van Denemarken, Noorwegen en Zweden, werd geboren den 10den April 1485, trad in het huwelijk met *Joachim I*, keurvorst van Brandenburg, omhelsde de Hervorming, maar werd daarom door haar gemaal met den kerker bedreigd, zoodat zij in 1528 de vlucht nam naar keurvorst *Johan van Saksen*. Eerst na den dood van *Joachim* (1535) keerde zij naar Brandenburg terug en overleed te Berlijn den 10den Juni 1555.

Elizabeth, koningin *van Engeland*, werd geboren den 7den September 1583, als een dochter van *Hendrik VIII* en *Anna Boleyn*. Gedurende de regeering van haar halfzuster *Maria* werd zij als een onwettige en Protestantsche verachten gehaat, zoodat zij alleen door sluwheid zich aan een zeker verderf kon onttrekken. Zij moest in het openbaar den Roomsch-Katholieken godsdienst omhelzen en bleef te Ashridge ver verwijderd van het Hof; niettemin beschuldigde men haar van samenspanning tegen de koningin, zoodat zij in den Tower opgesloten en later naar Woodstock verbannen werd. Toen men haar vervolgens opnieuw aanklaagde, vond zij een voorspraak in *Philips II* van Spanje, den gemaal van *Maria*, die wel inzag, dat na het overlijden van deze en na het uit den weg ruimen van *Elizabeth* de Engelsche kroon ten deel zou vallen aan *Maria Stuart*, de echtgenoot van *Frans II*, koning van Frankrijk. *Elizabeth* sleet toen haar dagen in een soort gevangenschap op het kasteel Hadfield, doch na den dood van *Maria* (1558) beklom zij den troon. *Philips II* dong naar haar hand, maar zij wist het antwoord zoo lang uit te stellen, tot haar gezag krachtig genoeg was. Daar paus *Paulus IV* weigerde haar te erkennen, nam zij het besluit de Hervorming in Engeland in te voeren, en het Parlement voegde zich in 1559 naar haar wil, zoodat de Bisschoppelijke Kerk tot staatskerk verheven werd (zie *Anglikaansche Kerk*).

Door den vrede van Câteau-Cambresis (1 April 1559) maakte *Elizabeth* een einde aan den oorlog tegen Frankrijk, doch toen *Frans II* na den dood zijns vaders, in strijd met de bepalingen van dat verdrag, den titel en het wapen van den koning van Engeland aannam, ondersteunde zij de woelingen, die in Schotland ter zake van de Hervorming waren uitgebroken. Alle huwlijksaanzoeken wees zij van de hand en verklaarde aan het Parlement, dat zij Engelands „maagdelijke koningin" (*virgin queen*) wenschte te blijven. Toen verhief zij haar gunsteling *Robert Dudley* tot graaf *van Leicester* (zie aldaar) en tevens tot eersten minister.

Zij bezat een mannelijk karakter, maar had tegelijkertijd de zwakheid van voor de schoonste vrouw van Europa te willen doorgaan. Daarom vervulde de terugkeer der waarlijk schoone *Maria Stuart*, die zich na den dood van *Frans II* weder naar Schotland begaf, haar met spijt en ergernis, en toen *Maria* vervolgens in het huwelijk trad met *Darnley* (zie aldaar), die als een telg uit het Huis der *Tudors* in de eerste plaats aanspraak had op de kroon van Engeland, ontstak zij in toorn. Zij deed de bloedverwanten van *Darnley* naar den Tower brengen en hun goederen verbeurd verklaren. Intusschen gaf de lichtzinnigheid van *Maria* (zie aldaar) weldra aanleiding tot een oproer in Schotland, en toen de bedreigde vorstin in 1567 de wijk moest nemen uit haar kasteel Lochleven en naar Engeland vluchtte, werd zij in hechtenis genomen onder voorwendsel, dat zij zich eerst zuiveren moest van alle medeplichtigheid aan den moord op *Darnley*. Het onverstandig gedrag van *Maria*, de pogingen van *Northumberland*, *Westmoreland* en den hertog *van Norfolk* om haar te bevrijden, de aanslag van *Babington* en andere samenzweerders op het leven van *Elizabeth*, alsook de banvloek, door paus *Pius V* over de Protestantsche koningin uitgesproken, brachten deze tot het besluit, om haar mededingster, na een gevangenschap van 20 jaar, door beulshanden te doen ombrengen (18 Februari 1587). Uit vrees voor de gevolgen van deze daad liet zij intusschen den staatssecretaris *Davison* straffen wegens machtsoverschrijding en *Jacobus VI* van Schotland, den zoon van *Maria*, tevreden stellen met het uitzicht op de Engelsche kroon.

Inmiddels maakte *Philips II* een aanzienlijke vloot gereed, om wraak te nemen over de ondervonden afwijzing, den dood van Maria en de hulp door *Elizabeth* aan de opgestane Nederlanders verleend, terwijl de onderwerping der laatsten veel gemakkelijker zou worden, als eerst En-

Digitized by Google

geland overwonnen was. Doch reeds in 1578 had haar admiraal *Francis Drake* (zie aldaar) de kust van Peru verwoest, en in afwachting van den oorlog vernielde hij in 1586 een aanzienlijke vloot van Spaansche transportschepen te Cadix, terwijl tevens *Thomas Cavendish* 19 groote Spaansche koopvaarders veroverde. Den 19den Mei 1588 stak eindelijk de groote „Armada" (zie aldaar) in zee. Wel was de Engelsche vloot betrekkelijk klein en zwak, doch vereenigd met de Nederlandsche versloeg zij den dreigenden vijand, terwijl vervolgens een vreeselijke storm het vernielingswerk voltooide. De aanval van *Philips* gaf aanleiding tot een verzoening van Protestanten en Katholieken in Engeland en maakte de koningin populair. Door middel van troepen, aan wier hoofd zich de graaf *van Leicester* bevond, had zij de Nederlanders reeds bijgestaan in hun worsteling tegen Spanje, hoewel met weinig succes, terwijl het mislukken van *Leicester's* zending tot een gespannen verhouding met Nederland aanleiding gaf. Haar gunsteling overleed in 1588 en werd als zoodanig door den jeugdigen graaf *van Essex* vervangen. Toen *Hendrik IV* in 1589 de Fransche kroon verwierf en door de Roomsch-Katholieke Ligue en door *Philips* van Spanje ernstig bedreigd werd, ondersteunde zij hem met geld en troepen en zette vervolgens den oorlog tegen Spanje voort tot aan den dood van *Philips* (1598). Haar jeugdige gunsteling maakte misbruik van zijn invloed, slaagde er niet in een opstand in Ierland te bedwingen en mengde zich in samenspanningen en oproeren, zoodat zij hem in 1601, feitelijk tegen haar wil en wenschen, deed ter dood brengen. Hierdoor verviel zij tot een zwaarmoedigheid, die haar het leven verbitterde, en zij overleed den 3den April 1603, nadat zij *Jacobus VI* van Schotland, den zoon van *Maria Stuart*, tot haar opvolger benoemd had.

Elizabeth wordt beschreven als een vrouw van een vorstelijk voorkomen. Hoewel zij niet onedelmoedig van aard was, brachten de omstandigheden haar tot hardheid en zelfs tot wreedheid. Haar eerste opvoeding was zeer verwaarloosd en haar spaarzaamheid grensde aan gierigheid, doch zij beijverde zich niettemin de ontwikkeling van kunst en wetenschap te bevorderen. Immers onder haar bestuur nam de bloeitijd der Engelsche letterkunde een aanvang.

Elizabeth, koningin *van Spanje*, een dochter van *Hendrik II* van Frankrijk en *Catharina de Medici*, geboren te Fontainebleau den 13den April 1545, werd verloofd aan den kroonprins don *Carlos*, maar trouwde in 1559 met diens vader *Philips II*. Daaraan hebben *Schiller* en *Alfieri* de stof ontleend voor een treurspel. Zij overleed den 13den October 1568.

Elizabeth Farnese, koningin *van Spanje* en een dochter van *Odoardo II* van Parma, werd geboren den 25sten October 1692, trad den 16den September 1714 in het huwelijk met *Philips V*, koning van Spanje en ontnam aan dien zwakken vorst de teugels van het bewind. Door diplomatieke onderhandelingen, waarbij zij door *Alberoni* gesteund werd, en oorlogen wist zij voor haar zoon *Karel* Napels en Sicilië, van *Philips* Parma te verkrijgen. Na den dood van haar echtgenoot trok zij zich terug in de eenzaamheid. Hierin bracht zij een twintigtal jaren door en overleed den 11den Juli 1766.

Elizabeth, keurvorstin *van de Palts*, een dochter van koning *Jacobus I* van Engeland, werd geboren den 14den Februari 1596, trad in 1613 in het huwelijk met *Frederik V* van de Palts en haalde dezen over om de kroon van Bohemen aan te nemen. Na den slag aan den Witten Berg deelde zij met haar kinderen in het ongelukkig lot van haar echtgenoot. Noch bij haar vader, noch elders kreeg zij bijstand. In 1632 werd zij weduwe, keerde na de troonsbeklimming van *Karel II* naar Engeland terug en overleed te Londen den 13den Februari 1662.

Elizabeth, paltsgravin *aan den Rijn*, abdis van Herfort, werd geboren te Heidelberg den 26sten December 1618, was de oudste dochter van keurvorst *Frederik V* van de Palts en van *Elizabeth Stuart* en werd opgevoed door haar grootmoeder *Juliane*, prinses *van Oranje*, en later te 's Gravenhage door haar moeder. Zij onderhield briefwisseling met *Anna Maria Schuurmans* en met *Descartes*, werd abdis van Herford, verschafte aldaar in 1670 een wijkplaats aan de Labadisten en overleed den 8sten October 1680.

Elizabeth, *keizerin van Rusland*, een dochter van *Peter den Groote* en *Catharina I*, werd geboren den 29sten December 1709, en daar zij alleen genot najaagde, was het haar onverschillig, dat na den dood van haar neef *Peter II* de hertogin van Koerland, *Anna Iwanowna*, zich meester maakte van het bewind en in 1740 prins *Iwan* onder voogdij zijner moeder *Anna Leopoldowna* tot opvolger benoemde. Toen haar gunsteling *Biron* naar Siberië werd verbannen, besloot zij haar aanspraken op den troon te doen gelden en zich van het gezag meester te maken. De leiding van den aanslag liet zij zorgeloos over aan haar geneesheer *Lestocq*, doch de geheime draden der samenzwering waren in handen van den Franschen gezant, markies *de la Chetardie*, een man, die het van belang achtte onrust binnen de grenzen van Rusland te stoken, om te verhinderen, dat Rusland *Maria Theresia* in den Oostenrijkschen Successie-oorlog zou bijstaan. In den nacht van 5 op 6 December 1741 werd de regentes met haar gemaal in hechtenis genomen en de jeugdige *Iwan* naar Sleutelburg gebracht. Zijn aanhangers, ter dood veroordeeld, ontvingen op het schavot genade, doch werden naar Siberië verbannen. Des ochtends te 8 uur was de omwenteling voltooid, en reeds des namiddags huldigden de troepen de nieuwe keizerin. *De la Chetardie* en *Lestocq* werden met gunstbewijzen overladen, en de keizerin riep meer dan 30000 personen terug, die door *Anna* naar Siberië waren gezonden.

Intusschen was *Elizabeth* weinig geschikt voor haar taak. Zij bezat geen kennis van staatszaken en ook geen lust om er zich mede te bemoeien, maar bleef een slavin van haar hartstochten, een speelbal van haar gunstelingen. Onwaardige personen maakten zich meester van de hoogste waardigheden en verwierven op slinksche wijze schatten. Weldra echter kwamen de teugels van het bewind in betere handen. *Lestocq* werd verwijderd, en *Roemanzow Bestoeszjew* en *Woronzow* traden als machthebbers op. Haar grootste gunsteling was *Alexei Rasoemowsky*. Om haar troon te ver-

Digitized by Google

sterken, trachtte *Elizabeth* zich den steun te verschaffen van prins *Peter Karel Ulrich*, een zoon van haar oudere zuster *Anna*, hertogin *van Holstein-Gottorp*. Zij riep hem in 1742 naar Petersburg en benoemde hem onder den naam *Peter Feodorowitsj* tot haar opvolger. De oorlog, dien zij tegen Zweden voerde, eindigde voorspoedig met den vrede van Abo, doch tevens ontstond er een samenzwering tegen haar, op touw gezet door bloedverwanten van hen, die naar Siberië waren gezonden. De samenzweerders vertrouwden op den bijstand van *Maria Theresia*, doch door de onvoorzichtigheid van kolonel *Lapoesjin* kwam de geheele zaak aan het licht, en de schuldigen moesten eveneens naar Siberië verhuizen. De beide keizerinnen verzoenden zich, en nu kwam *Elizabeth*, in weerwil van Frankrijks tegenwerking, *Maria Theresia* te hulp met een leger van 37000 man, waardoor het sluiten van den vrede van Aken (1748) bespoedigd werd. Zeer ongunstig gestemd was zij jegens *Frederik II* van Pruisen, die zich minder vleiend over haar leven en regeering uitliet, en dit bewoog haar zich bij den aanvang van den Zevenjarigen Oorlog met Oostenrijk en Frankrijk te verbinden. Haar leger behaalde de overwinning bij Groszjägerndorf en bij Kunersdorf, brandschatte Berlijn en veroverde Kolberg, doch bracht geen beslissing teweeg in den strijd. *Elizabeth* overleed nog vóór het einde daarvan den 5den Januari 1762. Zij stichtte de universiteit van Moskou en de Academie van Wetenschappen te Petersburg. In haar karakter waren zachtmoedigheid en wreedheid op de zonderlingste wijze vermengd. Nooit heeft zij een doodvonnis onderteekend, maar aan duizenden deed zij vreeselijke lichaamsstraffen toedienen en nog andere duizenden liet zij omkomen in Siberië en Kamtsjatka. Ofschoon zij zeer stipt was in het volbrengen van haar kerkelijke plichten, kenden haar losbandigheid en genotzucht geen grenzen.

Elizabeth, *Christine*, de gemalin van *Frederik II*, koning van Pruisen, een prinses *van Brunswijk-Bevern*, werd geboren te Brunswijk den 8sten November 1715 en verwierf door haar edel karakter, door haar uitmuntende eigenschappen en door de ontwikkeling van haar geest de algemeene achting. Daar *Frederik II* door zijn vader gedwongen was haar in 1734 te huwen, had hij zich tot aan diens overlijden van haar verwijderd gehouden, doch na zijn troonsbeklimming bewees hij op ondubbelzinnige wijze, hoe hoog hij de voortreffelijke eigenschappen zijner gemalin waardeerde. Hij schonk haar het kasteel Schönhausen, waar zij gewoonlijk den zomer sleet, en bracht haar hulde door bij zijn sterven haar jaarlijksch weduwgeld aanmerkelijk te verhoogen, als reden aanvoerend, dat zij hem gedurende den geheelen tijd zijner regeering geenerlei reden tot ontevredenheid gegeven had en dat haar onwankelbare deugd eerbied en liefde verdiende. Zij overleed den 13den Januari 1797. Haar leven was een aaneenschakeling van weldaden; de helft harer inkomsten gaf zij aan hulpbehoevenden. In de wetenschappen stelde zij groot belang en zelf schreef zij, behalve vertalingen uit het Duitsch in het Fransch: „Méditation à l'occasion du renouvellement de l'année sur les soins, que la Providence a pour les humains" (1777), „Réflexions pour tous les jours de la semaine" (1777), „Réflexions sur l'état des affaires publiques en 1778, adressées aux personnes craintives" (1778) en „La sage révolution" (1779).

Elizabeth, koningin *van Pruisen*, werd geboren den 13den November 1801. Zij was de dochter van koning *Maximiliaan I van Beieren* en trad in 1823 in het huwelijk met kroonprins, later koning *Friedrich Wilhelm IV* van Pruisen. Zij stemde in gevoelens volkomen overeen met haar gemaal en was zijn getrouwe verpleegster op het ziekbed. Na zijn overlijden (den 2den Januari 1861) bewoonde zij de kasteelen Sanssouci, Charlottenburg en Stolzenfels. Toen zij aan haar zuster, koningin *Amalia* van Saksen, een bezoek bracht, overleed zij te Dresden den 14den December 1873.

Elizabeth, *Philippine Marie Hélène van Frankrijk*, madame, de zuster van *Lodewijk XVI*, werd geboren te Versailles den 3den April 1764. Hoewel zij in haar jeugd opvliegend was, onderscheidde zij zich op lateren leeftijd door goedhartigheid en een deugdzamen wandel. Een huwelijksverbintenis met keizer *Jozef II* en later met den hertog *van Aosta* werd wel beraamd, maar kwam niet tot stand. Zij was met hartelijke liefde verbonden aan haar broeder *Lodewijk XVI*, die haar dikwijls raadpleegde en haar een fraai buitenverblijf te Montreuil ten geschenke gaf. Bij het uitbarsten der omwenteling snelde zij naar het koninklijk gezin, en op de mislukte vlucht was zij aan groote gevaren blootgesteld, daar men haar voor de koningin hield. Hoe ernstig ook gewaarschuwd, vergezelde zij den koning en zijn huisgenooten naar de Nationale Vergadering en werd den 13den Augustus 1792 naar den Temple gebracht. Hier wijdde zij zich geheel aan haar broeder en aan zijn kinderen en deelde met hen hun ongeluk. Na de terechtstelling van den koning en de koningin scheen zij met haar nicht, de hertogin *van Angoulême*, in vergetelheid te zullen leven, toen zij den 9den Mei 1794 door *Fouquier Tinville* plotseling voor de revolutionnaire rechtbank werd gedaagd, als schuldig aan de samenzwering van *Capet* tegen Frankrijk, alsook aan den diefstal der kroondiamanten. Eigenlijk bestond haar misdrijf daarin, dat zij briefwisseling onderhield met haar uitgeweken broeders. Zij werd door de Conventie veroordeeld en terstond daarna met 24 anderen geguillotineerd.

Elizabeth, *Charlotte*, hertogin *van Orléans*, de tweede gemalin van hertog *Philips I van Orleans*, den broeder van koning *Lodewijk XIV*, werd geboren te Heidelberg den 27sten Mei 1652 en was een dochter van *Karel Lodewijk*, keurvorst van de Palts. Eerst zou zij in het huwelijk treden met den hertog *van Koerland*, doch deze nam heimelijk de vlucht uit Heidelberg, daar zij klein van gestalte, trotsch van aard en forsch in haar manieren was. In 1671, nadat zij den R. Katholieken godsdienst omhelsd had, trouwde zij om staatkundige redenen met den hertog *van Orléans*. Ook aan het Hof van *Lodewijk XIV* behield zij de Duitsche taal en zeden, en haar onberispelijke levenswijze gaf haar aanspraak op de algemeene achting. Aan de vermaken van het weelderig Hof nam zij nagenoeg geen deel, maar zij schepte behagen in de jacht, in hon-

Digitized by Google

den en paarden en kleedde zich niet zelden in mansgewaad. *Lodewijk XIV* mocht haar gaarne lijden wegens haar geestigheid en wegens de gevatheid, waarmede zij de vleierijen der hovelingen bespottelijk maakte. Zij had een afkeer van mevrouw *de Maintenon*, die wederkeerig haar haatte. Ook kon zij den koning niet vergeven, dat hij haar zoon, hertog *Philips II van Orleans*, in het huwelijk deed treden met zijn onechte dochter. Om deze te krenken, zag zij de uitspattingen van haar zoon over 't hoofd. Duitsche geleerden waren haar welkom, doch aan haar Duitsch vaderland berokkende zij groote ellende, daar *Lodewijk XIV* op grond harer aanspraken de Palts verwoestte (1688—1693). Eindelijk liet zij zich door bemiddeling van den paus met een som gelds tevreden stellen. De kunstschatten der keurvorsten van de Palts kwamen door haar aan het Huis *Orléans*. Na den dood van haar gemaal wilde de koning, zeker op raad van mevrouw *de Maintenon*, haar in een klooster doen opnemen, doch zij bleef aan het Hof. Als weduwe schreef zij: „Fragments des lettres originales de Madame E." (2 dln., 1788), ook onder andere titels uitgegeven. Zij overleed den 8sten December 1722 te St. Cloud.

Elizabeth, *Amalie Eugenie*, keizerin van Oostenrijk, de oudste dochter van hertog *Maximiliaan Joseph van Beieren*, werd geboren den 24sten December 1837 en huwde den 24sten April 1854 met keizer *Frans Joseph I* van Oostenrijk, wien zij 4 kinderen schonk. Den 8sten Juni 1867 werd zij tot koningin van Hongarije gekroond. Zij deed vele reizen en op een daarvan werd zij den 10den September 1898 door een Italiaansch anarchist te Genève door een dolkstoot vermoord. Keizer *Frans Joseph* stichtte tot haar blijvend aandenken de Elizabethorde voor vrouwen. Op vele plaatsen werden gedenkteekens voor haar opgericht.

Elizabeth, *Pauline Ottilie Louise*, koningin van Roemenië, werd geboren den 29sten December 1843 te Nieuwwied. Zij is een dochter van *Herman*, prins *van Wied* en van *Marie*, prinses *van Nassau*, en onderscheidde zich reeds vroeg door een levendige fantasie. In 1861 bezocht zij het Hof te Berlijn en kwam er in kennis met haar gemaal, thans koning *Karel* van Roemenië, met wien zij den 15den November 1869 in het huwelijk trad. Zij schonk hem in 1870 een dochter, die echter in 1874 overleed. Gedurende de oorlogen van 1877—1878 wijdde zij zich met geestdrift aan de verpleging der gewonden en stichtte de Elizabethorde, die, als verdienste voor dienende liefde, als een goud kruis aan een blauw lint gedragen wordt, en trachtte vervolgens het onderwijs in Roemenië te bevorderen. In 1891 had zij een ernstige zenuwziekte, waarvoor zij in Italië genezing zocht. Algemeen is *Elizabeth* als schrijfster bekend onder den naam *Carmen Sylva*; zij werd ook als eerelid in de Roemeensche Academie opgenomen. Zij schreef: „Sappho" en „Hammerstein" (1880), „Stürme" (2de druk, 1886), „Leidens Erdengang" (5de druk, 1899) „Jehovah" (1882), „Ein Gebet" (4de druk, 1897), „Pensées d'une reine" (1882), „Die Hexe" (1885), „Peleschmärchen" (1883), „Handzeichnungen" (1884), „Mein Rhein" (4de druk, 1891), „Meine Ruh" (3de druk, 1901), „Mein Buch" (1885), „Feldpost" (1886), „Es klopft" (3de druk, 1887), „Frauenmut" (1890), „Defizit" (1890), „Handwerkerlieder" (1891), „Meerlieder" (1891), „Heimat" (1891), „Weinachtskerzchen" (1891) en „Bucharest" (1892). Met *Mite Kremnitz* schreef zij onder den naam *Dito und Idem* „Aus zwei Welten" (8de druk, 1888), „Astra" (1886), „Anna Boleyn" (drama, 1886), „In der Irre" (1887) en „Rache" (1888). De „Rumänische Dichtungen" (3de druk, 1889) geven vertalingen. Opzien verwekten de „Lieder aus dem Dimbovitzathal" (1889) en het treurspel „Meister Manole" (1892). De tragedie „Ullranda" werd in 1896 te Brunswijk opgevoerd. In het Roemeensch schreef zij: „Cuvinte sufletesci" (1888). *P. de Saint-Victor's* „Les deux Masques" vertaalde zij in het Duitsch (3 dln., 1899—1900).

Elizabethorde is de naam van een militaire orde, in 1750 gesticht door *Elizabeth*, de gemalin van keizer *Karel VI*, voor 20 generaals en kolonels van 30-jarigen diensttijd, en in 1771 hernieuwd door *Maria Theresia* als „Elizabeth-Theresiaansche militaire stichting" voor 20 verdienstelijke generaals zonder fortuin; de 3 klassen geven 1000, 800 en 500 gulden jaarlijks. Het ordeteeken bestaat uit een ster met 8 half rood en 8 half wit geëmailleerde punten en een ovaal middelschild, dat onder een keizerskroon de letters E. C. en M. T. met het randschrift „M. Theresia parentis gratiam perennem voluit" draagt.

Een andere Elizabethorde werd gesticht door koningin *Elizabeth* van Roemenië (zie aldaar), een derde door keizer *Frans Joseph* van Oostenrijk tot aandenken aan zijn vermoorde gemalin (zie *Elizabeth, Amalie Eugenie*). Zij wordt geschonken aan vrouwen, die zich op godsdienstig, zedelijk of philanthropisch gebied verdienstelijk hebben gemaakt en telt drie graden: grootkruis, eerste en tweede klasse. Voor de twee eerste bestaat zij uit een gouden, voor de derde uit een zilveren kruis met wit geëmailleerd middenschild.

Eljen is een Hongaarsche uitroep, overeenkomende met ons: hoezee! hij leve!

Elkan, *Sophie*, geboren *Salomon* (pseudoniem *Rust Roest*), een Zweedsche romanschrijfster, geboren den 3den Januari 1853 te Gotenburg, huwde in 1872 met den boekhandelaar *N. Elkan* te Stockholm, werd in 1879 weduwe en leeft in Gotenburg. Behalve door vertalingen van paedagogische werken maakte zij zich bekend door de novellen: „Dur en Moll" (1889), „Con Sordine" (1891), „Wisselende stemmingen" (1896) en de romans: „Rijke meisjes" (1893), „Säfoe, Kurt en Comp." (1894) en „John Hall" (1899). Haar werken, eenvoudige levenstragediën van stille, diep gevoelende menschenharten, doen in de wijze der bewerking denken aan de Engelsche vrouwenromans.

Elleboog noemt men de plaats, waar de bovenarm aan den onderarm is verbonden en de armbuiging plaats heeft. Zie verder *Gewrichten*.

Ellemeet, Mr. *C. M. de Jonge van*, een Nederlandsch letterkundige, geboren te 's Gravenhage den 5den Mei 1811, studeerde en promoveerde te Utrecht in de rechten en vestigde zich in 1839 op het door hem zelf aangelegd landgoed Overduin te Oostkapelle in Zeeland. Zijn verzameling kunstschatten verkreeg een groote bekendheid, zoodat hij in 1862 zelfs den koning van Neder-

Digitized by Google

land als gast mocht ontvangen. De Rotterdamsche diergaarde ontving van hem een prachtige verzameling agaven. Maar vooral heeft hij zich verdienstelijk gemaakt door een ongeëvenaarde verzameling der werken van en over onzen dichter *Jacob Cats*, een verzameling, die hij onder den titel van Museum Catsianum kort vóór zijn dood ten geschenke heeft gegeven aan de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden. Verder was hij in het bezit van een schat van zeldzame aquarellen.

In onderscheiden betrekkingen heeft hij zijn krachten gewijd aan het algemeen welzijn, bepaaldelijk als lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, als burgemeester van Oostkapelle en als lid van de centrale directie van Walcheren. Hij was lid van verschillende geleerde genootschappen en versierd met het commandeurskruis der Eikenkroon en met de Belgische Leopoldsorde. Hij overleed den 1sten Juli 1888.

Ellenborough, *Edward Law*, lord, een Engelsch rechtsgeleerde en staatsman, werd geboren den 16den November 1750 te Great-Salkeld in Cumberland, was een zoon van *Edmund Law*, bisschop van Carlisle, studeerde te Cambridge en wijdde zich te Londen aan de rechtswetenschap. Tegelijk met *Erskine* en *Scott* trad hij als pleitbezorger op en verwierf in 1785 grooten roem door zijn verdediging van *Warren Hastings*, daar *Burke*, *Fox* en *Sheridan* de raadslieden waren der tegenpartij. Het gelukte *Ellenborough* na een inspanning van 5 jaar het Hoogerhuis van de onschuld van den aangeklaagde te overtuigen, zoodat hij vrijgesproken werd. *Ellenborough* werd in 1801 benoemd tot fiscaal-generaal, in 1802 tot opperrechter in King's Bench en verder tot pair met den titel van baron. Toen lord *Granville* aan het hoofd kwam van het ministerie, nam *Ellenborough* zitting in den kabinetsraad. In het Parlement was hij een ijverig aanhanger der Torypartij. Niet lang vóór zijn dood legde hij zijn rechterlijke betrekking neder uit ergernis over de vrijspraak van *William Howe* door de jury, en overleed den 13den December 1818.

Ellenborough, *Edward Law*, graaf *van*, de oudste zoon van den voorgaande, werd geboren den 8sten September 1790, was een gematigd Tory en verkreeg in 1828 onder het ministerie *Wellington* de betrekking van voorzitter van den Raad van Indië, die hij echter in 1830 bij het optreden der Whigs nederlegde. In December 1834 nam hij zitting in het ministerie *Peel*, dat na weinige maanden aftrad, en in 1841 werd hij benoemd tot gouverneur-generaal van Indië. In den aanvang van 1842 bereikte hij Calcutta, waar de zaken, wegens den rampspoedigen oorlog in Afghanistan, in de grootste verwarring waren. Hij deed de troepen weder naar Afghanistan oprukken, Kaboel innemen en verwoesten, doch verliet hierop dit gewest, daar hij het ongeraden oordeelde de grenzen der Engelsche bezittingen nog verder uit te breiden. Zijn handelwijze en vooral een door hem uitgevaardigde proclamatie werden in het Parlement sterk afgekeurd. De bewindhebbers der Oost-Indische Compagnie riepen hem in 1844 terug, maar de koningin benoemde hem tot viscount *Southam* en tot graaf. Niet lang daarna werd hij eerste lord der admiraliteit, doch reeds in Juni 1846 nam hij met de overige leden van het kabinet *Peel* zijn ontslag. Na dien tijd behoorde hij in het Hoogerhuis tot de oppositie en deed in 1848 met goed gevolg zijn invloed gelden tot het verwerpen van de bill tot emancipatie der Israëlieten. Gedurende de Oostersche crisis pleitte hij met kracht voor het doorzetten van den oorlog tegen Rusland. Bij het optreden van het ministerie *Derby* (1858) werd hij voorzitter van den Raad van Indië, doch was weldra genoopt zijn ontslag te nemen. In de zitting van 1863 sprak hij met warmte voor de zaak van Polen en trok in 1864 partij voor Denemarken. Na den dood van lord *Derby* (1869) werd hij de aanvoerder der Tories in het Hoogerhuis. Hij overleed den 27sten December 1871, geen afstammeling nalatende, die de titels van viscount en graaf kon erven, doch zijn baronie is ten deel gevallen aan zijn neef *Charles Edmund Law*, oud-kolonel van het Britsche leger. De tegenwoordige drager van den titel is *Charles Towry Hamilton*.

Eller, *Elias*. Zie *Ellersche sekte*.

Ellerman, *G. L. H.*, een Nederlandsch geneeskundige, werd geboren in 1817 te Ouderkerk aan den Amstel, vertrok in 1835 als kweekeling aan 's Rijks hospitaal en als student naar Utrecht, waar hij tot de academievrienden behoorde van den beroemden *Donders*, werd in 1840 als officier van gezondheid bij het leger geplaatst, promoveerde te Leiden in de geneeskunde, werd tot leeraar benoemd bij 's Rijks militair hospitaal en overleed den 29sten Mei 1849. Hij was mederedacteur van het „Nederlandsch lancet", waarin hij belangrijke opstellen leverde, en gaf tevens het „Handboek der geneesmiddelleer van F. Oesterlen" (1846) en een daarbij behoorend: „Supplement" (1847) in het licht, waarvan 10 jaar later een nieuwe bewerking bezorgd werd door dr. *D. J. Coster*.

Ellersche sekte is de naam der dweepzieke volgelingen van *Elias Eller*. Deze, geboren den 4den Juli 1690 te Elberfeld en tot de Hervormde Kerk behoorende, stichtte haar in 1726. Hij was een lintwever, doch wist het zoo ver te brengen, dat hij burgemeester werd. Door het lezen der geschriften van *Böhme* en van de Openbaring van *Johannes* verviel hij tot dweperij, noemde zich Zionsvader en zijn tweede vrouw *Anna van Büchel* Zionsmoeder en zijn jongsten zoon den zoon Gods. Zijn volgelingen vormden 3 klassen, naar gelang zij zich in den voorhof, op den drempel of in den tempel bevonden, en hun heilig boek droeg den naam van: „De Herderstasch". Deze sekte gaf zich over aan velerlei uitspattingen en telde onder haar leden een aantal gevaarlijke personen, onder welke de predikant *Peter Wilsingh*, die in het tuchthuis te Düsseldorf overleed. In 1768 verdween de sekte weer.

Ellertsveld, ook wel *Eldersveld* geheeten, is de naam van een uitgestrekt heideveld in de provincie Drente, tusschen Odoorn, Noord-Sleen, Wezep, Orvelte, Elp, Schoonloo, Westdorp, Ees en Exloo gelegen, dat in de laatste jaren voor een niet onaanzienlijk gedeelte in cultuur werd gebracht. Het Ellertsveld vormt een vlakte, die naar het N.W. en Z. afhelt, bij het Leekster Meer en Meppel zelfs tot bijna A.P., terwijl de hoogte bij Assen nog 12 m., in het Z. zelfs 24 m. + A.P.

Digitized by Google

bedraagt. Van haar randen gaan stroompjes in verschillende richtingen (zie de kaart van Drente), terwijl zij aan de O. zijde door den Hondsrug wordt begrensd.

Ellesmere, *Francis Egerton,* graaf, een Engelsch kunstkenner, was de tweede zoon van den hertog *van Sutherland*, die van zijn oom *Francis Egerton*, den laatsten hertog *van Bridgewater*, een kostbare verzameling van schilderijen en een aanzienlijk vermogen erfde. *Francis Leveson Gower*, zooals hij aanvankelijk heette, werd geboren den 1sten Januari 1800, genoot een uitmuntende opvoeding en werd gekozen tot lid van het Parlement. Een reis op het vasteland boezemde hem smaak in voor de Duitsche letterkunde, en hij vertaalde den „Faust" van *Goethe* in Engelsche verzen (1823). Op staatkundig gebied behoorde hij tot de gematigd-conservatieve partij en bekleedde in het ministerie *Wellington* (1828—1830) de betrekking van secretaris voor Ierland. Na den dood zijns vaders (1833) kwam hij in het bezit van het majoraat *Bridgewater*, waarna hij den naam *Egerton* aannam. Hij ondersteunde het ministerie *Peel* en werd in 1846 verheven tot viscount *Brackley*, graaf *Egerton* en tot pair. Op zijn last werd het volgende jaar onder toezicht van *Barry*, den architect van het Westminsterpaleis, een aanvang gemaakt met het bouwen van het prachtige hotel Bridgewaterhouse in het St. James-Park; het was in 1850 voltooid. Hier plaatste hij zijn kostbare kunstwerken en stelde op bepaalde dagen zijn verzameling ter bezichtiging van het publiek. Hij nam deel aan de nasporingen der „Archaeological Society" en was een der voorzitters van de commissie tot reorganisatie van het Britsch Museum. Na een reis naar de Middellandsche Zee gaf hij zijn „Mediterranean Sketches" (1843) in het licht en schreef verder, behalve een reeks van opstellen in de „Quarterley Review" een „Guide to Northern archaeology" (1848). Van zijn dichtwerken vermelden wij: „On the life and character of the Duke of Wellington" (1852), „The pilgrimage" (1856), terwijl hij vertalingen leverde van Duitsche, Fransche en Italiaansche gedichten. Hij was voorzitter der Engelsche commissie voor de tentoonstelling te New York (1853), ontving na zijn terugkeer de orde van den Kouseband en overleed den 18den Februari 1857.

Ellesmereland is een landstreek bij de Noordpool ten Westen van de Smithbaai.

Ell. et Sol. is achter Latijnsche namen van koraaldieren, zwammen en dergelijke de afkorting voor *John Ellis* en *Damel Solander*. *Ellis* (1710—1776) is de schrijver van „Natural history of many curious and uncommon zoophytes" (1786) en „Natural history of corallines" (1755).

Ellice-eilanden, ook *Waitapoegroep* en *Peystereilanden* genaamd, is een groep van negen eilanden in den Grooten Oceaan, tusschen de Fidsji- en de Gilbertseilanden, op 5° 30′ —11° 20′ Z. Br. en 176° — 189° O. L. v. Gr. gelegen. Zij werden in 1819 door den Amerikaanschen zeeman *Peyster* ontdekt. Het zijn lage koraaleilanden, met kokos-, pandanus- en pisangboomen begroeid. Het aantal inwoners bedraagt ongeveer 2500. Hun taal komt overeen met die van de bewoners der Samoa-eilanden.

Ellichpoer is de naam eener stad in het Britsch-Indische distrikt Berar. Zij ligt aan den Poerna, een zijrivier van de Tapti, en telt (1891) 36240 inwoners. Zij is merkwaardig wegens de nabijheid van den belangrijken bergpas Adsjoenta, waar zich veel rotstempels met oude muurschilderingen bevinden.

Elliot, *George August*, lord *Heathfield*, de verdediger van Gibraltar, werd geboren den 25sten December 1717 te Stobs in het graafschap Roxburgh in Schotland, was de telg van een oud Normandisch geslacht, studeerde te Leiden, bezocht de Fransche genieschool te La Fère, trad in 1735 in Engelschen dienst en nam als adjudant deel aan de veldtochten in Duitschland van 1740 tot 1748. Als adjudant van koning *George II* organiseerde hij in 1749 het eerste regiment chevaux-légers, nam deel aan een expeditie naar de Fransche kust, streed in Duitschland, veroverde Havana, en werd in 1775 tot generaal in Ierland en daarna tot eersten gouverneur van Gibraltar benoemd. Drie jaar trotseerde hij hier de vereenigde macht der Franschen en Spanjaarden en werd tot belooning na den vrede van Versailles (1783) tot lord *Heathfield* verheven. Hij overleed te Aken den 6den Juli 1790.

Elliot, George, behoorende tot hetzelfde geslacht als de voorgaande, werd den 1sten Augustus 1784 geboren en trad reeds vroeg in dienst bij de Britsche marine. Weldra was hij kapitein, streed onder *Nelson* en bij Java en Borneo, werd in 1830 secretaris der admiraliteit en vervolgens schoutbij-nacht en commandant der vloot bij de Kaap de Goede Hoop. In 1840 voerde hij bevel over het eskader in de Chineesche wateren, veroverde het eiland Tsjoesan en bereikte den mond der rivier van Peking, doch men riep hem terug, omdat hij zich door Chineesche onderhandelaars had laten bewegen den tocht te staken. In 1847 werd hij benoemd tot vice-admiraal, in 1855 tot admiraal en overleed den 24sten Juni 1863.

Elliot, Charles Gilbert John, een neef van den voorgaande, werd geboren in 1801 en bekleedde later de betrekking van Britsch gevolmachtigde in China. Zijn handelingen vonden echter geen goedkeuring bij de regeering, zoodat hij in 1840 teruggeroepen en in 1842 als consul naar Texas gezonden werd. In 1846 kreeg hij de betrekking van gouverneur der Bermudaseilanden, daarna die van gouverneur van Trinidad, en vertrok, tot den rang van vice-admiraal verheven, in 1862 als gouverneur naar St. Helena. Later werd hij commandant van den mond van de Theems en overleed den 9den September 1875.

Elliot, *Ebenezer*, een Engelsch volksdichter, werd geboren den 17den Maart 1781 te Masborough in het kerspel Rotherham. Zijn vader, een warm republikein en een ijverig dissenter, die nu en dan den kansel besteeg, was opzichter eener ijzergieterij, waar de zoon op 12-jarigen leeftijd als leerling werd opgenomen. Vooral het lezen van *Thomson's* „Seasons" wekte in hem de vonk der poezie, terwijl een boekverzameling, zijn vader door een geestelijke nagelaten, hem gelegenheid gaf zijn leergierigheid te bevredigen. Tot aan zijn 23ste jaar was hij werkzaam in de ijzergieterij en begon toen zelf een ijzerhandel. Toen hij hierin niet voorspoedig was, kwam de neiging tot de dichtkunst meer en meer boven, doch de verzen, die hij in 1823 uitgaf, baarden weinig

Digitized by Google

opzien. Dit werd anders, toen hij in 1831 zijn „Cornlaw-rhymes" in het licht deed verschijnen en daarin met een natuurlijke, wegslepende welsprekendheid als een verdediger van de zaak der behoeftigen optrad. Tevens ging het beter met zijn zaken, zoodat hij zich een kalmen ouderdom bezorgen kon. Nadat hij de zegepraal van het vrijhandelstelsel beleefd had, werd hij ziek en overleed op zijn buitenverblijf bij Barnsly den 1sten December 1849. Behalve zijn gedichten, onder den naam van „Poetical works" (1840) uitgegeven, schreef hij een aantal proza-opstellen in „Tait's Magazine", terwijl uit zijn nalatenschap nog „More verse and prose" (2 dln., 1860) in het licht is verschenen.

Elliot, *Henry Miers*, Sir, een Engelsch geschiedschrijver, werd geboren in 1808 te Pimlico Lodge (Westminster), studeerde te Oxford, aanvaardde te Calcutta de betrekking van klerk, bekleedde daarna hoogere ambten te Barelly en elders en werd eindelijk in 1847 secretaris in het departement van Buitenlandsche Zaken bij het Indisch Bestuur. Als zoodanig vergezelde hij den generaal-majoor, lord *Hardinge*, naar Pendsjaab en schreef daarover een uitvoerige memorie. Ook tijdens het bewind van lord *Dalhousie* was hij in die gewichtige betrekking werkzaam. Zijn verdiensten werden door de kroon en door de Oost-Indische Compagnie zeer op prijs gesteld. Hij overleed den 20sten December 1853 aan de Kaap de Goede Hoop, waar hij herstel zocht voor zijn wankelende gezondheid. Hij zelf heeft slechts het eerste deel van zijn „Supplement to the Glossary of Indian terms" (1846, nieuwe vermeerderde druk van *I. Beames*, 2 dln., 1869) en het eerste deel van zijn: „Bibliographical Index to the historians of Mohammedan India" (het eerste der „General Histories", 1849) in het licht gegeven. De schat van bouwstoffen, door hem ten behoeve der geschiedenis van Indië verzameld, werd uit zijn nalatenschap bewerkt door *I. Dowson*, onder den titel „The history of India, as told by his own historians: The Mohammedan period" (8 dln., 1867—1877). Daarin vindt men een vertaling van 41 der belangrijkste en zeldzaamste bronnen voor dit tijdperk der geschiedenis van Indië.

Elliot, sir *Henry*, een Engelsch staatsman, tweede zoon van lord *Minto*, werd geboren den 30sten Juni 1817, studeerde te Eton en te Cambridge en vertrok in 1836 als secretaris van sir *John Franklin* naar Tasmanië, vanwaar hij na verloop van drie jaren terugkeerde. In 1840 werd hij geplaatst als ambtenaar bij het departement van Buitenlandsche Zaken te Londen, werd in 1841 attaché bij het Engelsch gezantschap te Petersburg, in 1848 secretaris van legatie te 's Gravenhage en in 1853 te Weenen en ontving in 1858 een benoeming tot gezant te Kopenhagen. Vandaar begaf hij zich in 1859 met een speciale zending naar Napels en in 1862 naar Athene. Nadat hij in 1863 sir *James Hudson* als gezant aan het Hof van Italië was opgevolgd, verkreeg hij in 1867 de betrekking van gezant te Konstantinopel. Kort daarna werd hij lid van den Staatsraad. Vooral maakte hij zich bekend door zijn welwillende gezindheid jegens de Turken gedurende de oneenigheden, die door het uitbarsten van den Russisch-Turkschen Oorlog waren ontstaan. Aan de conferentie der groote mogendheden, die in December 1876 te Konstantinopel tot het verkrijgen van een vredelievende oplossing der Oostersche quaestie gehouden werd, nam hij als tweede Engelsche gevolmachtigde met lord *Salisbury* deel. Na het sluiten der conferentie keerde hij met laatstgenoemde terug naar Engeland, omdat hij zich wegens zijn welwillendheid jegens Turkije veler ongenoegen op den hals had gehaald, zoodat zijn verwijdering als gezant uit Konstantinopel werd noodig geacht. In April 1877 werd *Layard* zijn opvolger te Konstantinopel, terwijl hij zelf in December van dat jaar als gezant naar Weenen werd verplaatst. Hij bleef aldaar tot 1883 en werd toen door Sir *Augustus Berkeley Paget* vervangen. Hij overleed den 31sten Maart 1907.

Ellips noemt men op taalkundig gebied de weglating van een woord uit een volzin, zoodat men dat woord er in zijn gedachten moet bijvoegen, om aan dien volzin de vereischte volledigheid te geven.

Ellips in de meetkunde is een kromme lijn van den tweeden graad, die in zichzelf terugkeert en tot de kegelsneden behoort. Brengt men door een rechten kegel een plat vlak, dat met het grondvlak evenwijdig is, dan ontstaat een cirkel, zooals ab in fig. 1. Brengt men het vlak zoodanig aan, dat het een hoek maakt, kleiner dan de beschrijvende lijn van den kegel, dan ontstaat een ellips, zooals ac en ad in fig. 1. Zij verdeelt den kegel in 2 stukken, in ieder waarvan een bol kan beschreven worden, die de ellips raakt Deze raakpunten zijn de brandpunten der ellips (a en b in

Fig. 1.

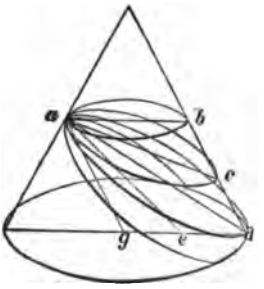

Ellips.

fig. 2). Met behulp van die bollen kan men de hoofdeigenschap der ellips bewijzen, n. l. dat de som der afstanden van een punt op den ellipsomtrek tot de brandpunten (voerstralen geheeten) voor ieder punt dezelfde waarde bezit (dus in fig. 2 ac + cb = ad + db enz.). Beide brandpunten zijn gelegen op de groote as van de ellips, terwijl de kleine as deze in het midden rechthoekig snijdt. De afstand der beide brandpunten noemt men de excentriciteit der ellips, die gewoonlijk door de waarde 2e wordt aangeduid, evenals de lengte der groote as door 2a. Noemt men $a^2 - e^2 = b^2$, dan kan men uit genoemde hoofdeigenschap der ellips de vergelijking der coördinaten (het snijpunt der assen als aan-

Digitized by Google

vangspunt genomen) $\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} = 1$ afleiden. Onmiddellijk uit de hoofdeigenschap volgt de constructie der ellips, die tuinlieden gebruiken voor een elliptisch bloemperk; zij slaan n. l. in de brandpunten twee paaltjes in den grond, nemen een eind touw, waarvan de einden verbonden zijn en dat de dubbele lengte heeft van de groote as

Fig. 2.

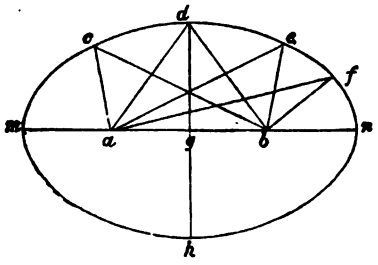

Ellips.

of som der voerstralen, leggen dit om de paaltjes en gaan er om rond met een krashoutje, zorgende dat het touw gespannen blijft. Een andere constructie is de volgende. Beschrijf twee concentrische cirkels met de halve groote en kleine as tot stralen. Trek daardoor een middellijn, die de groote as der ellips wordt. Verbind een willekeurig punt van den omtrek van den buitensten cirkel met het middelpunt en laat daaruit ook een loodlijn op de middellijn neer. Trek door het snijpunt van dien straal met den kleinen cirkel een lijn evenwijdig aan de groote as, dan is het snijpunt van die lijn met de neergelaten loodlijn een punt der ellips, want $\frac{x}{a} = \sin \alpha$ en $\frac{y}{b} = \cos \alpha$ zoodat $\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} = \sin^2 \alpha + \cos^2 \alpha = 1$.

Voor de sterrenkunde is de ellips van groot belang, daar de planeten, afgezien van storingen, ellipsen beschrijven met de zon in het eene brandpunt. De oppervlakte O van de ellips is $O = \pi \times ab$; de lengte van den omtrek $S = \pi (a + b) (1 + \frac{n^2}{4} + \frac{n^4}{64} + \frac{n^6}{256} + \ldots)$ waarin $n = \frac{a-b}{a+b}$

Ellipsoïde is een gesloten gebogen oppervlak van den tweeden graad. Men heeft tweeassige of rotatie-ellipsoïden en drieassige ellipsoïden. Eerstgenoemde soort ontstaat, als men een ellips om haar groote of om haar kleine as laat wentelen. Een drieassige ellipsoïde ontstaat, als men door het midden van een ellips een loodlijn brengt, zoodat deze door het vlak der ellips wordt middendoor gedeeld, door die loodlijn vlakken brengt en met die loodlijn als eene en de snijlijn van zulk een vlak met de ellips als andere as nieuwe ellipsen beschrijft. De vergelijking van de ellipsoïde is $\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} + \frac{z^2}{c^2} = 1$, als a en b de assen der eerste ellips waren en c de lengte der loodlijn of de eene as der ellipsen op de eerste beschreven. De inhoud I van het lichaam, begrensd door ellipsoïde, is $I = \frac{4}{3} \pi \times a\,b\,c$.

Ellis, *William*, een Engelsch zendeling en ontdekkingsreiziger, werd geboren den 29sten Augustus 1794 te Londen, trad reeds vroeg in dienst bij de Londensche Missionary Society en vertrok in 1816 als zendeling naar de Zuidzee-eilanden, waar hij tot 1824 werkzaam bleef. Naar aanleiding daarvan schreef hij „Narrative of a tour through Hawaii" (1826) en „Polynesian researches" (4 dln., 2de druk, 1853). In 1824 keerde hij naar Engeland terug, bekleedde er tot 1841 onderscheiden betrekkingen bij het zendelinggenootschap en bewees daaraan als secretaris voor buitenlandsche aangelegenheden groote diensten. Reeds in die dagen was zijn aandacht op Madagaskar gevestigd, zooals blijkt uit zijne „History of Madagascar" (2 dln., 1838). Later bezocht hij bij herhaling dat eiland en vertoefde er van 1862 tot 1865, terwijl hij het land in alle richtingen doorreisde en medewerkte tot alle staatkundige en kerkgenootschappelijke veranderingen aldaar. Hij schreef verder „Three visits to Madagascar during the years 1853, 1854, 1856" (1858) en „Madagascar revisited" (1867). Van zijn overige geschriften noemen wij: „Vindication of the South Sea Missions from the misrepresentations of O. von Kotzebue" (1831), History of the London Missionary Society" (1844) en „The martyr church, a narrative of the introduction, progress and triumph of christianity in Madagascar" (1871). Hij overleed te Londen den 9den Juni 1872.

Ellis, *John*, te voren *Sharpe*, een Engelsch phoneticus en wiskundige, werd geboren den 14den Juni 1814 te Hoxton, studeerde aan het Trinity College te Cambridge, legde ook later zich toe op de rechtsgeleerdheid en werd in 1864 fellow der Royal Society en in 1870 der Society of Antiquaries. Hij was daarenboven lid van het wijsgeerig en wiskundig genootschap te Londen. Hij schreef onderscheiden verhandelingen; van zijn talrijke werken vermelden wij „Alphabet of nature" (1845), „An extension of phonography to foreign languages" (1848), „The essentials of phonetics, containing the theory of a universal alphabet (1848), „A plea for phonetic spelling" (2de druk, 1848), „Romanic reading explained to phonetic readers, printed phonetically" (1849), „Universal writing and printing" (1856), „On early English pronuncation with especial reference to Chaucer and Shakespeare" (4 dln., 1869–1875), „Glossic" (1870), „Algebra identified with geometry" (1847), „The English, Dionysian and Hellenic pronunciations of Greek" (1876), „How to teach proportion without reference to commensurability" (1877), „Pronunciation for singers" (2de druk, 1888), en „Logic for children, deductive and inductive" (1882). Hij overleed den 28sten October 1890 te Londen.

Ellis, *Robinson*, een Engelsch philoloog, werd geboren den 5den September 1834 te Barming (Kent), studeerde te Oxford, werd in 1858 fellow van Trinity College en was van 1870—1876 hoogleeraar in het Latijn aan de University College te Londen en werd in 1896 professor te Oxford. Hij schreef: „Catulli Veronensis liber" (2de druk, (1878), „The poems and fragments of Catullus, translated in the metres of the original" (1871), „A commentary on Catullus" (2de druk, 1889), „A critical edition of the Ibis of Ovid" (1881), „Anecdota Oxoniensia" (1885), „The fables of Avianus

Digitized by Google

with an English commentary" (1887), „Orientii Commonitorium" (1888), „Noctes Manilianae" (1891). „The fables of Phaedrus" (1894), „The minor poems ascribed to Vergil" (1895), „Velleius Paterculus" (1898), „The new fragments of Juvenal" (1901) en „Aetna" (1901).

Ellissen, *Adolf*, een Duitsch letterkundige, werd geboren den 14den Maart 1815 te Gartow in het land van Lüneburg, studeerde te Göttingen in de geneeskunde, maar wijdde zich weldra aan de studie der letteren. Vooral legde hij zich toe op de Oost-Aziatische talen, bezocht eenige andere Duitsche universiteiten, deed in 1837 en 1838 een reis naar Griekenland en zette daarna te München en te Göttingen zijn studiën voort. Toen verschenen zijn „Thee- und Asphodelosblüthen" (1841), een bundel vertalingen van Chineesche en Nieuw-Grieksche gedichten, een vertaling van den „Esprit des lois" van *Montesquieu* en van een bloemlezing uit de werken van *Voltaire*, en „Versuch einer Polyglotte der Europäischen Poesie" (1846), waarin hij den ontwikkelingsgang der volkeren uit hun gedichten wilde aanwijzen. Verder leverde hij: „Der Alte Ritter" naar het Middel-Grieksch, „Michael Akominatos, Erzbischof von Athen" (1846), en een verhandeling over „Voltaire als politischer Dichter". In 1847 werd hij aangesteld bij de bibliotheek te Göttingen, gaf verschillende werken uit en was in 1848 afgevaardigde naar het Parlement te Frankfurt. Nadat Hannover door Pruisen was geannexeerd, nam hij zitting in den Constitueerenden Rijksdag en in het Huis van Afgevaardigden in Pruisen, waar hij tot de nationaalliberalen behoorde. Hij overleed te Göttingen den 5den November 1872.

Ello is de linker en de voornaamste zijrivier van den Progo op het eiland Java. Deze rivier ontspringt ten Z. van den Oengaran, loopt door het dal van Kadoe in zuidwestelijke richting en vereenigt zich bij Mendoet met den Progo.

Ellor (Eluru), een stad in het distrikt Godaweri van het Britsch-Indische presidentschap Madras, heeft (1891) 29382 inwoners, grootendeels Hindoes, die tapijten en salpeter vervaardigen en grooten handel drijven in katoen. Naar deze stad heet een 144 km. lang, door de Engelschen aangelegd en door afdamming van de Godaweri gevoed kanaal.

Ellora, *Elora* of *Iloer* is de naam van een Britsch-Indisch dorp in Dekan, niet ver ten noordwesten van de steden Auroengabad en Daoelatobad in het Ghatgebergte en tot den staat Nizam behoorend. Het is beroemd door de merkwaardige tempelgrotten, die in het nagenoeg sikkelvormig granietgebergte uitgehouwen zijn. Het aantal dier tempels bedraagt 30; de zuidelijke zijn aan *Boeddha*, de middelste aan *Brahma* en de noordelijke aan *Djain* gewijd. Al die tempels zijn met hun talrijke kapellen, beelden, reliëfs, versierselen, zalen, gaanderijen, bruggen, trappen, kolommen, zuilengangen, friezen, obelisken enz. uit de levende rots gehouwen. De belangrijkste van deze tempels is de *Kailâsa*. De ingang bevindt zich onder een balkon en leidt naar een voorhof ter breedte van 42 en ter diepte van 28 m., voorzien van veel zuilengangen en zijvertrekken. Vandaar komt men door een zuilengang over een brug in een grot ter lengte van 80 en ter breedte van 50 m., in wier midden zich een rotsblok bevindt, door 4 rijen zuilen met reusachtige olifanten gedragen. De ruimte in dat reusachtig rotsblok, het heilige der heiligen, is 33 m. lang, 18 m. breed en $5^1/_2$ m. hoog, en daarboven is uit de rots een pyramide gehouwen ter lengte van bijna 33 m., terwijl het bovenvlak van dezen monoliethe, omgeven door een gaanderij, door middel van bruggen met de zijgewelven verbonden is. Binnen gemelde ruimte vindt men allerlei beeldhouwwerken en ornamenten. Intusschen zijn er nog andere tempelgrotten, die voor de beschreven weinig behoeven onder te doen. Men is het niet eens over den tijd van haar ontstaan; waarschijnlijk dagteekenen zij uit de 8ste eeuw. In geen geval schijnen zij zoo oud te wezen als die te Elephanta (zie aldaar).

Ellstädter, *Moritz*, minister in Baden, werd geboren den 11den Maart 1827 te Karlsruhe, bezocht het lyceum aldaar, studeerde te Heidelberg en te Bonn in de rechten, werd geplaatst bij de discontobank te Berlijn, vestigde zich vervolgens te Durlach als advocaat, trad in 1864 in staatsdienst, werd raadsheer in het gerechtshof te Mannheim, in 1866 adviseur bij het departement van Financiën, vervolgens chef van dat departement en in 1871 lid van den Bondsraad en rapporteur over de muntwet. In 1893 trok hij zich uit het openbare leven terug.

Ellwangen is de naam van een opperambtsdistrikt in de Württembergsche Jagstprovincie en telt op 551 v. km. (1900) 29904 inwoners. De evenzoo genoemde *hoofdstad* ligt op een heuvelachtigen bodem aan de Jagst, aan de spoorlijn Crailsheim-Aalen, en telt (1900) 4747 inwoners. De stad heeft 8 kerken, waaronder een stiftskerk van 770, waarvan het inwendige in de 17de eeuw met prachtige versieringen is voorzien; verder een aantal inrichtingen van onderwijs en veel fabrieken. Van groot belang zijn de maandelijksche veemarkten, vooral de paardenmarkt in Januari. De stad is haar oorsprong verschuldigd aan een klooster, dat in 764 gebouwd werd op de plek, waar zich thans de genoemde stiftskerk verheft. De abdij der Benedictijnen werd in 1450 een vorstelijke proosdij met 15 domheeren en 14 koorvicarissen. Zij was een der meestberoemde van Duitschland en telde in 1802, toen zij aan Württemberg ten deel viel, op 390 v. km. 23000 inwoners. Ten noordoosten van Ellwangen verheffen zich 2 heuvels ter hoogte van 500 m. boven de oppervlakte der zee. Op den eenen is in een voormalig vorstelijk slot een landbouwschool gesticht, en op den anderen verrijst een kerk, aan *Maria van Loreto* gewijd, en telken jare door duizenden bedevaartgangers bezocht.

Elm, een dorp in het Zwitsersche kanton Glarus, heeft een treurige vermaardheid verkregen door de ontzettende gebeurtenis van den 11den September 1881, toen een groot gedeelte van den Tsjingel, een berg, door leisteengroeven ondermijnd, plotseling neerstortte in het dal en 22 woningen, 50 stallen, 4 magazijnen en 4 fabrieken onder rotsblokken en steengruis begroef, waarbij 114 menschen het leven verloren. Nadat in het voorjaar van 1882 het bovenste deel van den Risi-

Digitized by Google

top afgebrokkeld is, is de kans op een herhaling gering.

Elmenreich, *Franzisca*, een Duitsch tooneelspeelster, geboren den 28sten Januari 1845 te Schwerin, betrad in 1860 te Rostock voor het eerst het tooneel. Na in Mainz, Hamburg en Bazel te zijn opgetreden, kwam zij in 1864 naar Meiningen, toen naar Kassel en in 1865 aan den Hofschouwburg te Hannover, waar zij spoedig groote rollen kreeg. Na te Leipzig (1875), Hamburg (1876) en Dresden (1878—1881) werkzaam te zijn geweest, speelde zij eenigen tijd gastrollen en werd in 1893 naar Weenen geroepen, in 1898 naar Berlijn en 1900 naar Hamburg.

Elmina, of *St. George d'Elmina*, was vroeger een Nederlandsche en is sedert 1872 een Britsche bezitting op de westkust van Afrika (zie *Goudkust*).

Elmira, de hoofdstad van het graafschap Chemung in den staat New-York, aan de Chemungrivier, een zijrivier der Susquehanna, is een kruispunt van spoorwegen met groote industrie (1900: 362 bedrijven met 4914 arbeiders en 1965056 dollar productiewaarde) en heeft (1900) 35672 inwoners. In Elmira is een eigenaardige verbeteringsinrichting, waarin voor het eerst het stelsel der „indeterminate sentences" of veroordeelingen voor „onbepaalden tijd" werd toegepast.

Elmore, *Alfred*, een Engelsch schilder, geboren in 1815 te Clonakilty, graafschap Cork, ging in 1842 naar Parijs en München en leefde 2 jaar in Rome. Na zijn terugkeer naar Engeland maakte hij zich bekend door de stukken „Rienzi op het Forum te Rome" en „Oorsprong van den strijd der Welfen en Ghibellijnen", vooral echter door het stuk „Uitvinding der kousenbreimachine" (1847). Verder schilderde hij „De Tuilerieën op 20 Juni 1792" (1860), „Marie Antoinette in den Temple" (1861), „Lodewijk XIII en Lodewijk XIV" (1870), „Koningin Maria van Schotland en Darnley" (1877), „Columbus in Porto Santo", „Pompeji" (1880) en „Lucrezia Borgia". Hij overleed den 24sten Januari 1881 te Londen.

Elmusvuur (St.) is de naam van een electrisch verschijnsel, dat zich bij een sterk geëlectriseerden dampkring op hooge, vooral metalen voorwerpen vertoont, inzonderheid op torenspitsen, bliksemafleiders en masttoppen; het wordt echter ook waargenomen aan de toppen van boomen en struiken, aan de ooren en manen van paarden, en ook wel eens op het menschelijk hoofd. Op de schepen werd het vroeger als een heilvoorspellend teeken beschouwd en met den naam van „Castor en Pollux" bestempeld. Het heeft de gedaante van een lichtbundel en ontstaat, wanneer in laag hangende wolken een snelle en sterke verdichting van waterdamp plaats heeft, waardoor een sterke electriciteitsspanning ontstaat. Ook treedt het wel op bij hevige sneeuwbuien. De uitstraling van de electriciteit, door de sterk electrische wolken door inductie in de aardsche voorwerpen opgewekt — zooals men die ook waarneemt aan de spitse staafjes, op den conductor eener goed-werkende electriseermachine geplaatst — geschiedt dan zoo intensief, dat er lichtverschijnselen en een zeker geruis bij zijn waar te nemen.

Eloah is het enkelvoud van *Elohim*. Zie aldaar.

El Obeid, de hoofdstad van het landschap Kordofan in Nubië, ligt ten Z.W. van Chartoem, aan den noordwestelijken voet van het Kordofangebergte. Zij is ruim gebouwd met een groot aantal armoedige verblijven en telde vroeger 30- tot 40 000 inwoners, die zich vooral bezig hielden met het vervaardigen van fraai vlechtwerk van palmvezels en van sierlijke voorwerpen van zilverdraad. Ook was er een levendige handel in gom, ivoor en goud, die thans weer aan het opkomen is, nadat de Mahdi-heerschappij een einde heeft genomen. De plaats telt echter tegenwoordig slechts 1500 inwoners en bestaat uit 6 dorpen. In 1883 werd zij door den *Mahdi* veroverd, die ten Z. der plaats, bij Kasgil, van 2—6 November het Egyptische leger totaal versloeg.

Elocutie is de wijze, waarop men zich uitdrukt en de keus en rangschikking zijner woorden.

Elodea. Zie *Waterpest*.

Eloeroe (= regeeringsstad, Engelsch, *Elore*), is een stad in het Britsch-Indische presidentschap Madras met (1891) 29 382 inwoners. Er is een Anglikaansche en een Katholieke missie.

Eloge of *lofrede* noemt men in Frankrijk meer bepaald een rede, die in de Académie ter eere van een overleden lid gehouden wordt. In het vervaardigen daarvan heeft zich vooral *Fontenelle* onderscheiden, terwijl na hem onder de meestberoemde lofredenaars vooral *Thomas* (de schrijver van „Essai sur les éloges"), *Guibert*, *d'Alembert*, *Bailly*, *Laharpe*, *Condorcet* en *Cuvier* vermelding verdienen.

Elohim is in het Oude Testament de benaming zoowel van den God van Israël als van vreemde goden. In den meervoudsvorm ligt volstrekt niet de gedachte van meer goden, maar in de eerste plaats van de godheid, van bovenmenschelijke macht opgesloten, hoewel het woord ook „goden" beteekenen kan. Ook wijst Elohim een doodengeest aan (zie I Samuel XXVIII : 13 v.v.) en heeft verder de beteekenis van engelen en van koningen.

Elongatie of *elongatiehoek* noemt men bij slingerschommelingen den boog tusschen het punt, waar de slinger in rust is, en den slinger zelf. De grootste elongatie, als dus de slinger in zijn uitersten stand even tot rust is gekomen, noemt men *amplitude*.

In de *sterrenkunde* geeft men dien naam aan den hoek, gevormd door de lijn, uit het middelpunt der aarde naar de zon, en een andere uit het middelpunt der aarde naar dat eener planeet getrokken.

Elongatiehoek. Zie *Elongatie*.

Elopoera, een in bloei sterk toenemende koopstad aan de noordkust van Borneo, op Britsch gebied, is de zetel der North-Borneo-Steamshipcompany en telt 8000 inwoners. De voortreffelijke haven dezer stad heet Sandakan en ontvangt 17 rivieren uit het binnenland van Borneo.

Elotherium *Kow.* is de naam van een oud tertiair zoogdierengeslacht uit de familie der zwijnen, waarbij de pooten tot 2 teenen teruggebracht zijn.

Elout is de naam van een Fransch geslacht, dat oorspronkelijk *de Hellaut* werd genoemd. *Lieven Janszoon de Hellaut* vestigde zich in het begin der 16de eeuw te Gent. *François Elout*, in 1551 aldaar geboren, vertrok als jongeling naar

Digitized by Google

Vallières bij Angers, om er met een zijner neven te worden opgevoed. Hij omhelsde de beginselen der Hervorming en werd na den St. Bartholomeusnacht genoodzaakt de wijk te nemen. Nadat hij zich eerst in Vlaanderen bij de Boschgeuzen had gevoegd, kwam hij weder te Gent; zijn goederen werden verbeurd verklaard, waarom hij zich naar Haarlem begaf, waar zijn nakomelingen tot in den aanvang der vorige eeuw gevestigd bleven en zich met de aanzienlijkste familiën vermaagschapten. *Cornelis Elout*, geboren den 11den Maart 1714, en *Cornelis Pieter Elout*, geboren den 31sten October 1742, werden er tot de hoogste waardigheden geroepen.

Elout, Cornelis Theodorus, een zoon van den laatstgenoemde, werd geboren te Haarlem den 22sten Maart 1767, studeerde te Leiden in de rechten, werd advocaat te Amsterdam en in 1795 baljuw, dijkgraaf en opperstrandvoogd van Tessel. Kort daarna werd hij raadsheer in het Hof van Holland en Zeeland, en in 1802 procureur-generaal bij het Nationaal Gerechtshof. In 1804 werd hij voorgedragen tot gouverneur-generaal van Nederlandsch Indië, doch de benoeming volgde niet. Nadat hij in 1805 de portefeuille van Binnenlandsche Zaken geweigerd had, vertrok hij, op last van den Raadpensionaris, als commissaris-generaal van Nederlandsch Indië naar Java. Wegens de verwikkelingen met Engeland nam hij zijn reis over de Vereenigde Staten, doch ontving te New-York, tegelijk met de tijding der troonsbeklimming van *Lodewijk Napoleon*, ook het bericht, dat hij door *Daendels* vervangen was. Na zijn terugkeer werd hem de samenstelling van een crimineel wetboek opgedragen, waarop zijn benoeming volgde tot lid van den Staatsraad en tot voorzitter der derde sectie. Hij bewees aan den koning en aan zijn vaderland belangrijke diensten, doch na de inlijving van Nederland in het keizerrijk verliet hij de staatkundige loopbaan en vestigde zich te 's Gravenhage, waar hij medewerkte tot het verkrijgen onzer onafhankelijkheid. Na 1813 werd hij lid der commissie tot het ontwerpen eener staatsregeling, daarna lid van den Raad van State en vervolgens lid der commissie tot herziening van de Grondwet. Hij streed met kracht voor de vrijheid van de drukpers, voor openbaarheid der zittingen van de Staten-Generaal en voor vernietiging van alle monopolies met betrekking tot onze overzeesche bezittingen. Weldra werd hij benoemd tot lid van het college van commissarissen-generaal, belast met de taak onze Oost-Indische gewesten uit de handen der Engelschen over te nemen. In 1815 begaf hij zich daarheen, volvoerde met de meeste nauwgezetheid wat hem was opgedragen, en keerde in 1819 op de „Evertsen" naar het vaderland terug. Het schip werd lek en elf dagen verkeerden de schepelingen in levensgevaar, totdat een Amerikaansche brik hen redde en op het eiland Rodriguez in de Indische Zee aan wal zette. Na het verlaten van de „Evertsen" stak men het schip in brand en zoo werden ook de meegebrachte goederen van *Elout* een prooi der vlammen en der golven. In zijn vaderland was hij inmiddels benoemd tot lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, waarvoor hij echter bedankte, terwijl hij het hem toekomend pensioen van 6000 gulden van de hand wees. Daarna ging hij als gevolmachtigde naar Londen, om de Indische aangelegenheden tot een goed einde te brengen, en werd in 1821 benoemd tot minister van Financiën. Later verwisselde hij zijn portefeuille met die van Nijverheid, Koloniën en Marine, en daar de handel met Java in ons land nagenoeg vernietigd was, bevorderde hij de oprichting der Handelmaatschappij. Hij hield zich verder in het staathuishoudkundige aan vrijzinnige beginselen en verwachtte, dat ook gouverneur-generaal *van den Bosch*, op zijn voordracht in 1829 benoemd, zijn voorbeeld zou volgen. Die hoop werd echter verijdeld, en toen de koning verklaarde, dat de financiën des lands het aannemen vorderden van tegenovergestelde maatregelen, als die door den nieuwen gouverneur-generaal voorgedragen, onttrok *Elout* zich aan het bestuur der Handelmaatschappij en ontving na herhaalde aanvrage zijn ontslag met den titel van minister van Staat. Steeds bleef hij ten nutte van het vaderland werkzaam, o.a. door het inleveren van uitgebreide verslagen van zijn beheer op Java, terwijl kunsten en wetenschappen in hem een beschermer vonden. Hij was riddergrootkruis der orde van den Nederlandschen Leeuw, lid van de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden en directeur van de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem. Hij overleed te 's Gravenhage den 3den Mei 1841, nadat hij zijn laatste levensjaren bij afwisseling in de residentie en op zijn landgoed Voorlinden had doorgebracht.

Elout, Cornelis Pieter Jacob, een zoon van den voorgaande, werd geboren te Haarlem den 26sten November 1795, studeerde te Leiden, nam als vrijwilliger dienst bij het leger en woonde als luitenant-adjudant van luitenant-generaal *Anthing* den veldtocht bij van 1815, waarna hij als kapitein naar Indië vertrok. Bij den opstand in Cheribon (1818) verwierf hij door zijn dapperheid de Militaire Willemsorde, nam deel aan de expeditie naar Borneo en in 1819 en 1821 aan die naar Palembang, waarna hem de derde klasse der Willemsorde werd toegekend. Tevens had hij zich met zooveel ijver toegelegd op de Maleische taal, dat hij in Indië aan het hoofd werd geplaatst van een pas opgericht departement van Binnenlandsche Zaken en zich in 1822 met verlof naar Nederland begaf, om de uitgave te bezorgen van het door hem bewerkt „Maleisch, Nederduitsch en Fransch woordenboek en spraakkunst van W. Marsden" (3 dln., 1824). Hij werd tijdens zijn verlof raad van legatie te Londen en ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw en kwam in 1825 in Indië terug, waar hij tot majoor bij den grooten staf bevorderd werd en zich bij verschillende gelegenheden in den oorlog onderscheidde. In 1827 werd hij benoemd tot resident van Riouw, dat onder zijn bestuur tot een vrijhaven werd verklaard, in 1828 tot luitenant-kolonel en in 1830 tot resident en militair commandant op de westkust van Sumatra. Hier bleef hij 3 jaar en werd in 1833 wegens zijn uitstekende diensten tot kolonel bevorderd, waarna hij naar Java terugkeerde, doch terstond belast werd met een belangrijke expeditie naar de Lampongsche distrikten in het zuiden van Sumatra. Hij veroverde er de sterkte Radja-Gepeh,

Digitized by Google

waarna hem in 1835 het bevel over het observatieleger in Middel-Java werd toevertrouwd. In 1837 bezocht hij Nederland met een tweejarig verlof, en keerde naar Java terug als raad van Nederlandsch-Indië en met den titel van generaal-majoor-honorair. Wegens zijn geschokte gezondheid moest hij in 1842 opnieuw naar Nederland vertrekken, en hij overleed aldaar den 3den September 1843. Een der forten in de Padangsche Bovenlanden is te zijner eer naar zijn naam genoemd.

Elpapoetl is een baai aan de zuidkust van het Nederlandsch-Indische eiland Ceram. Aan deze baai ligt de negorij Amahei.

El Paso del Norte, een stad in den Mexicaanschen staat Chihuahua, verheft zich op den rechter oever van den Rio Grande en telt ongeveer 5000 inwoners. Er is een station (sedert 1882) van den Mexicaanschen Centraalspoorweg en (sedert 1883) van den Southern Pacificspoorweg. Haar voorstad, aan de overzijde der rivier, op het grondgebied van Texas gelegen, draagt denzelfden naam en telt (1900) 15906 inwoners.

Elpenor was een der metgezellen van *Odysseus.* Hij werd door *Circe* in een zwijn herschapen, en toen hij zijn menschelijke gedaante herkreeg, sliep hij in een toestand van dronkenschap op het dak van het paleis dier toovenares in, viel naar beneden en stierf. Op zijn graf groeide, volgens de sage, in Italië de eerste myrt.

Elphinstone, *John,* een Russisch admiraal, werd geboren in het Schotsche graafschap Stirlingshire omstreeks het jaar 1720, nam dienst bij de marine en stond reeds bij de expeditie naar Havana (1762) bekend als een uitstekend zeeofficier. In 1768 kwam hij als vice-admiraal bij de Russische vloot, werd belast met de algemeene werkzaamheden bij de marine en ging in 1770 met twee divisiën tegen de Turken onder zeil. Na eenige kleine gevechten bij Cerigo en tusschen Hydria en Spezzia, en na de vernietiging van het Turksch eskader in de Baai van Tsjesme, wilde hij in de Dardanellen stevenen en, volgens zijn aan de keizerin gedane belofte, Konstantinopel in brand steken; doch de admiraal, graaf *Orlof,* zond hem het bevel, zich met de vloot naar Tenedos te begeven. Niettemin drong hij onder het vuur der strandbatterijen met één schip in de zee-engte door, maar leed kort daarna schipbreuk op een zandbank bij Lemnos. Nu ging hij naar Petersburg, om tegen *Orlof* een klacht in te dienen, doch daar hij weinig gehoor vond, keerde hij naar Engeland terug, waar hij in 1775 overleed.

Elphinstone, *George,* viscount *Keith,* een Britsch admiraal, werd geboren in 1747, trad op 11-jarigen leeftijd in zeedienst, onderscheidde zich in den oorlog tegen Noord-Amerika en voerde in 1793 bevel voor Toulon, waar hij het fort Lamalgue verdedigde. In 1795 veroverde hij als schoutbij-nacht de Kaap de Goede Hoop en maakte zich in de Saldanhabaai meester van de Hollandsche vloot onder *Lucas.* Dientengevolge werd hij in 1797 tot pair van Ierland en baron *Keith* benoemd. In 1800 was hij belast met het commando in de Middellandsche Zee, bombardeerde Genua, bracht als admiraal het leger onder *Abercrombie* naar Egypte en bewees hier belangrijke diensten. In 1804 deed hij een verkenning langs de kust van Frankrijk, voerde tot 1807 bevel in de Oostzee en tot 1814 in het Kanaal, waar hij het vertrek van *Napoleon* naar St. Helena bespoedigde, werd verheven tot viscount *Keith* en overleed in 1823.

Elphinstone, *Mount-Stuart,* een Britsch staatsman, werd geboren den 6den October 1779, kwam op 18-jarigen leeftijd als cadet in dienst bij de Oost-Indische Compagnie en werd weldra attaché bij een gezantschap naar een Indisch Hof, waarna hij als adjudant van den lateren hertog *van Wellington* dezen in den slag van Assaye ter zijde stond. Toen men na den vrede van Tilsit met een inval der Russen en Franschen in Indië bedreigd werd, werd *Elphinstone* naar Kaboel gezonden, en hij sloot een traktaat van bondgenootschap met de Afghanen. De voornaamste vrucht van dien tocht was echter zijn merkwaardig boek: „Account of the kingdom of Cabul" (2 dln., 3de druk, 1842). In 1810 werd hij resident aan het Hof der Pesjwa, en toen dezen Engeland den oorlog verklaarden, redde hij ter nauwernood zijn leven, waarna hij deelnam aan den slag van Kirkee, die een einde maakte aan het rijk der Mahratten. In 1820 werd hij gouverneur van Bombay en bekleedde die betrekking gedurende zeven jaar. Hij zorgde voor den aanleg van straten, voor de stichting van scholen en verbeterde de rechtspraak. Bij zijn vertrek werd hij door de inboorlingen als op de handen gedragen, en te zijner eer verrees het Elphistone-college te Bombay. In Engeland hield hij zich bezig met het schrijven eener „History of India: the Hindoos and Muhammedan periods" (2 dln., 5de druk, 1866), waardoor hij den naam verwierf van den „Tacitus der Indische geschiedschrijvers". Het stadhouderschap in Indië en te Canada wees hij van de hand, doch hij was altijd bereid de regeering met zijn raad bij te staan. Hij overleed op zijn buitenverblijf Hookward-parkin Surrey den 20sten November 1859.

Elpis. Zie *Asteroïden.*

Els is een scherp werktuig, waarvan de schoenmakers en letterzetters gebruik maken.

Els (*Alnus*) is de loofhoutsoort met de sterkst ontwikkelde lengteas, de kroon is ijl en van dunne takken voorzien, de groei is snel, maar een hooger ouderdom dan 100 à 150 jaar bereikt de els niet. De eischen die hij aan den grond stelt, zijn niet gering, zoodat het spreekwoord: „Rood haar en elzenhout wordt op geen goeden grond verbouwd" tenminste wat het laatste betreft onjuist is. Wel groeit de els onder omstandigheden, waaronder een andere houtsoort sterft, n.l. bij overvloed van vochtigheid, maar lang niet alle vochtige gronden zijn voor elzencultuur geschikt o.a. niet de zure heiden. De els is een middelmatige lichtboom, zoodat hij voor onderplanting alleen onder gunstige omstandigheden geschikt is. De grootste beteekenis heeft de els voor hakhout, daar hij een bijzonder groot reproductievermogen bezit, maar ook als zoodanig is zijn waarde vermindert, daar het gebruik als houtskool voor koperslagers en zilversmeden en als groenbrandhout voor het zwart kleuren van pannen en plavuizen grootendeels heeft opgehouden. Als snijhout tot het maken van vormen voor St. Nicolaasgebak, wikkelvormen voor sigaren, klompen die wel wa-

Digitized by Google

terdicht, maar 's zomers zeer glad zijn, deksels van stoven, waterwerken, lichte pakkisten, sigarenkistjes,spanen doozen en garenklosjes, is het elzenhout nog zeer gezocht. De houtskool van elzenhout is voor de buskruitfabricage nog van veel beteekenis. Als brandhout heeft het elzenhout weinig waarde, daar het een gering warmtegevend vermogen bezit, hoewel het in het vuur rustig brandt. Het mazelhout is zeer gezocht.

Hier te lande komen twee soorten van els voor: de *Alnus glutinosa Gärtn*, zwarte els, met kleverige, stompe, gewoonlijk aan de punt ingesneden bladeren en in de jeugd bruinroode schors en stomppuntige knoppen; hij groeit op humusachtige, vochtige gronden, niet op zeeklei, wel in duinpannen.

Alnus incana Willd., grijze els, met puntige aan de onderzijde behaarde bladeren, grauwachtige schors, puntige gesteelde knoppen. Hij verlangt drogeren grond dan de vorige, zuur stilstaand water verdraagt hij niet.

Alnus viridis Dec., groene of alpenels, is een struikachtig gewas, dat op de hoogste begroeide bergkammen voorkomt.

Alnus pubescens Tausch., de bastaardels, heeft bladvorm als de gewone els, maar de bladeren zijn van onderen behaard. Hij komt overigens met den grijzen els overeen en wordt aangetroffen op vochtige gronden in Bohemen, Baden, de Karpaten en in Lapland. De aanbouw van dezen els heeft veel door natuurlijke bezaaiing plaats, maar aanplant is zekerder. Bij groote behoefte aan plantsoen kan men weidegrond met zand overaarden en daarin zaaien; gewoonlijk wordt hij op een lengte van $^1/_2$ à 2 m. uitgepoot. Voor hakhout worden de planten tot op eenige cm. ingekort. Gemengd kan de els moeielijk worden, daar geen andere houtsoort hem op zijn standplaats kan volgen, behalve soms de berk. In bijgaande afb. stelt *a*

Els (Alnus glutinosa).

een tak voor met mannelijke, *b* met vrouwelijke bloemen, *c* met vruchten en *d* met bladeren, alle op $^1/_3$ der natuurlijke grootte; *e* is een schubje der vrucht, 5 maal vergroot, *f* zijn mannelijke bloemen, 3 maal vergroot en *g* is een vrouwelijke bloem, 5 maal vergroot.

Elsasser, *Friedrich August*, een Duitsch landschapschilder, werd geboren te Berlijn in 1810, genoot onderwijs aan de teekenacademie aldaar en begaf zich in 1832 naar Italië. Meestal vertoefde hij te Rome, waar hij zich tevens toelegde op de muziek en op de nieuwe talen. Met levensgevaar en groote moeite volbracht hij een tocht door Calabrië, maar deed er ook een borstkwaal op, die hem weldra ten grave sleepte. Hij leverde een reeks prachtige doeken, die hem grooten roem bezorgden. Op meesterlijke wijze wist hij het karakter van het zuiden, den rijken plantengroei, den helderen hemel, de bekoorlijke vergezichten weder te geven, zooals een Gezicht op Palermo, het binnenste van een kloostergang aldaar, het Campo Santo te Pisa bij maanlicht, de Sirenengrot te Tivoli en de St. Pieterskerk (van binnen gezien). Vruchteloos zocht hij herstel van gezondheid door een reis naar de Duitsche baden in 1842. Hij werd lid der Academie te Berlijn en ontving een jaargeld van den koning van Pruisen en overleed den 1sten September 1845 te Rome, een groot aantal onvoltooide stukken en schetsen achterlatende. — Ook zijn broeder *Julius Elsasser*, geboren te Berlijn in 1815 en overleden te Rome in 1859, heeft als schilder van Italiaansche landschappen naam gemaakt.

„Elsevier", Uitgevers-Maatschappij, de eerste Naamlooze Vennootschap op het gebied van uitgeverij in Nederland, werd opgericht in 1880, op initiatief van den heer *Jac. G. Robbers*, uitgever-boekhandelaar te Rotterdam, met medewerking van de heeren *Gualth. Kolff*, *G. L. Funke*, *J. H. de Groot* en *K. H. Schadd*. De heer *Robbers* werd tot directeur benoemd en bleef deze functie vervullen tot den 1sten Januari 1907. Onder zijn leiding breidden de zaken der vennootschap zich voortdurend uit, zoodat thans de Maatschappij „Elsevier" tot de allerbelangrijkste uitgeverijen in ons land gerekend moet worden. Haar zetel, aanvankelijk in Rotterdam, werd in 1887 naar Amsterdam verlegd. Tot haar fonds behooren o.a.: „Verzamelde Werken van Multatuli", „Jules Verne's Wonderreizen", „ten Brinks Geïllustreerde Geschiedenis der Nederl. Letterkunde", „Kuipers' Geïll. Woordenboek der Nederl. Taal", „Rooses' Rubens" en deze Encyclopædie. Afzonderlijk verdient hier nog genoemd te worden „Elsevier's Geïllustreerd-Maandschrift", dat het eerste in alles oorspronkelijke geïllustreerde Nederlandsche tijdschrift geweest is. Sedert eenige jaren heeft de Maatschappij van verschillende harer uitgaven belangrijke edities naar het buitenland geleverd, in de Fransche, Engelsche, Duitsche, Russische, Scandinavische en Italiaansche talen gedrukt; o.a. van „Vijftig Meesterwerken van Antoon van Dyck", door *Max Rooses*, en van „De Levende Dieren der Wereld".

De financiëele uitkomsten van haar bedrijf zijn van de oprichting der vennootschap af gunstig geweest.

Elsfleth is de naam van een Oldenburgsch ambt, dat op 260 v.km. (1900) 13669 inwoners telt. De evenzoo genoemde hoofdstad ligt op den linkeroever van de Wezer en aan den mond der

Digitized by Google

Hunte, aan de spoorlijn Nordenham—Hude en telt (1900) 2037 inwoners. Er is veel handel en scheepvaart. Ook vindt men er een zeevaart- en een hoogere burgerschool, verder scheepstimmerwerven, reederijen (de vierde plaats van Duitschland), een bierbrouwerij enz. De voormalige Elsflether tol is in 1823 opgeheven. De haven is voor groote en zwaar beladen schepen niet diep genoeg, zoodat zij bij Brake moeten lossen.

Elsholtz, *Frans von*, een Duitsch blijspel dichter, werd geboren te Berlijn den 1sten October 1791, was van vaderszijde van Hollandschen en van moederszijde van Franschen oorsprong. Hij ontving zijn opleiding te Berlijn, nam als officier deel aan den veldtocht van 1813 en werd daarna secretaris te Keulen. Hier schreef hij „Wanderungen durch Köln und dessen Umgegend, in einer Reihe von Briefen an Sophie" (1829) en daarna „Der neue Achilles, historische Skizze aus dem Befreiungskampfe der Griechen." Hij deed vervolgens reizen naar Engeland, Nederland en door Duitschland en in 1823 naar Italië, vanwaar hij in 1825 terugkeerde. Intusschen had zijn dramatisch stuk: „Komm her!" zich een weg gebaand naar alle schouwburgen van Duitschland, waarom hij belast werd met de leiding van den Hofschouwburg te Gotha, waarvoor hij evenwel later uit eigen beweging bedankte. Over een blijspel „Die Hofdame" hield hij twee jaar lang briefwisseling met *Goethe*. Op een eerste uitgave zijner „Schauspiele" (1830) volgde weldra een zeer vermeerderde tweede (2 dln., 1835) en een derde (3 dln., 1854). Daarenboven schreef hij „Ansichten und Umrisse aus der Reisemappe zweier Freunde" (2 dln.), benevens de opéras comiques „Der Doppelprocesz" en „Tony der Schütz". Van zijn hand zijn ook „Politische Novellen" (1838). Geruimen tijd was hij voor Saksen-Coburg-Gotha legatieraad aan het Hof te München, doch in 1851 nam hij zijn ontslag en begaf zich naar zijn landgoed aan het Starnbergermeer. Ter gelegenheid van het halve eeuwfeest van den slag bij Leipzig, gaf hij „Veteranenlieder" (1865) in het licht. Hij overleed te München den 22sten Januari 1872.

Elsholtzia is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Lipbloemigen* (*Labiatae*). Het onderscheidt zich door een 5-tandigen, met dekbladeren voorzienen kelk en door een gewimperde bloemkroon met een onverdeelde onderen een 4-spletige bovenlip en met afstaande meeldraden. Van de soorten noemen wij *E. cristata W.*, een zomergewas, dat in Siberië, Taurië enz. groeit en aan den stengel ter hoogte van nagenoeg 5 dm. eironde, getande bladeren en witte bloemen draagt, welke laatste zich door haar rozengeur onderscheiden.

Elskamp, *Max*, een Belgisch dichter, werd in 1862 te Antwerpen geboren, trad in 1892 met den bundel „Dominical" op, waarin hij het naïef godsdienstig gevoel der oude Vlaamsche schilderkunst in moderne verzen kleedde. Daarop volgden „Salutations, dont d'angéliques" (1893), mystiek en dikwijls onbegrijpelijk, en als zijn beste werk: „Six chansons de pauvre homme pour célébrer la semaine de Flandre" (1896). De gedichten uit deze drie bundels zijn verzameld in „La louange de la vie" (1898).

Elsner, *Johann Gottfried*, een Duitsch landhuishoudkundige, werd geboren te Gottesberg in Silezië den 14den Januari 1784, studeerde in de godgeleerdheid, werd huisonderwijzer te Waldenburg en legde zich vervolgens toe op den landbouw. Hiertoe deed hij onderscheiden reizen, pachtte in 1822 de stadslanderijen van Münsterberg en bevorderde met den meesten ijver de teelt van merinoschapen in Beieren, Bohemen, Oostenrijk en Zevenburgen. Hij overleed te Waldenburg den 5den Juni 1869. Van zijn geschriften noemen wij: „Meine Erfahrungen in der höhern Schafzucht" (2de druk, 1835), „Schäferkatechismus" (2de druk, 1841), „Die deutsche Landwirthschaft nach ihrem jetzigen Stande dargestellt" (2 dln., 1830—1832), „Handbuch der veredelten Schafzucht" (1832), „Das Edelschaf in allen seinen Beziehungen" (1840), „Die rationelle Schafzucht" (1848), „Die verschiedenen Phasen der deutschen Merinozucht" (1857), „Die vaterländische Schafzucht" (2de druk, 1859), „Die Fortschritte der deutschen Landwirtschaft vom letzten Jahrzehnt des vorigen Jahrhunderts bis auf unsere Zeit" (1866) en „Erlebnisse und Erfahrungen eines alten Landwirths" (2 dln., 1865).

Elsnerus, *Gijsbertus Matthias*, een Nederlandsch godgeleerde, werd geboren te Goch den 1sten April 1698, was achtereenvolgens predikant te Heumen en Malden, te Beek en Ubbergen (later met Groesbeek), te Zalt-Bommel en te Utrecht. Hier werd hij in 1739 tot doctor in de godgeleerdheid en tot buitengewoon hoogleeraar en in 1743 tot gewoon hoogleeraar benoemd. Hij overleed te Jutfaas den 7den Juli 1775. Tot zijn geschriften behooren: „Paulus brief aan de Romeinen geopend, ontleend, verklaard en tot zijn oogmerk toegepast" (1763—1771) en „Memorie wegens de Hernhutters en hunne leer enz." (1752).

Elst is de naam eener gemeente in de provincie Gelderland, 5375 H.A. groot met 6709 inwoners (1905), uit twee gescheiden deelen bestaande; het grootste omvat de dorpen Elst en Elden en wordt ingesloten door de gemeenten Arnhem, Renkum, Heteren, Valburg, Bemmel en Huissen, het kleinste, waarin het dorp Lent ligt, strekt zich tusschen Valburg, Bemmel, Ubbergen en Nijmegen uit. Behalve de genoemde drie dorpen omvat de gemeente nog eenige gehuchten en buurten. De bodem bestaat uit rivierklei, zoodat land- en ooftbouw en warmoezerij de hoofdmiddelen van bestaan vormen.

Het dorp Elst, aan de spoorlijn Arnhem-Nijmegen en nabij de lijn Elst-Kesteren gelegen, telt 2000 inwoners, bezit eenige nijverheid, heeft Hervormde en R. Katholieke kerken en een kantongerecht en is van zeer oude dagteekening, daar er reeds in 726 een kerk stond. Keizer *Hendrik II* vertoefde in 1003 eenigen tijd op een hof te Elst. Volgens sommigen zou de geloofsprediker *Werenfried* te Elst begraven liggen.

Elster is de naam van 2 rivieren in Duitschland. De *Zwarte Elster* ontspringt bij den Sibyllenstein bij Elstra in de Saksische Oberlausitz en komt kort daarna op Pruisisch grondgebied, waar zij den Röder en de Pulsnitz opneemt en na een loop van 200 km. tusschen Pretzsch en Willenberg in de Elbe loopt. Door kanalisatie is zij 60 km. bevaarbaar. Door het Grödel-Elsterwerda-kanaal, dat als begin van het El-

Digitized by Google

be-Spree-kanaal beschouwd wordt, staat zij met de Elbe in verbinding.

De *Witte Elster* heeft haar oorspong in Bohemen, komt in het Saksische Vogtland, waar zij den Floszbach (Groote Elster) opneemt en loopt daarna in noordelijke richting langs Oelsnitz, Plauen, Greiz, Gera, Zeitz en Pegau naar Leipzig. Nabij laatstgenoemde stad wendt de Elster zich plotseling westwaarts en verdeelt zich in 2 hoofdarmen, de Luppe en de eigenlijke Elster, die nagenoeg evenwijdig verder loopen, door veel zijtakken verbonden zijn en tusschen Halle en Merseburg in de Saale stroomen. Op den linker oever ontvangt zij de Weida met de Auma, op den rechter de Göltzsch, den Schnauder en de Pleisze. Zij heeft een lengte van 190 km. en een gedeelte der rivier, van Leipzig naar Plagwitz, is door den aanleg van een kanaal bevaarbaar gemaakt. — Aan deze rivier en niet ver van de Boheemsche grens ligt de badplaats *Elster*, die wegens haar mooie omstreken en haar goed ingerichte hotels door veel badgasten bezocht wordt. Hun aantal bedraagt ongeveer 9000 per jaar.

Elstergebergte, ook *Elster-* of *Voigtländerbergland* genaamd, is de verbinding van het Ertsgebergte en het Fichtelgebergte, strekt zich in noord-oostelijke richting tot de Boheemsch-Saksische grens uit en heeft een gemiddelde hoogte van bijna 500 m. De hoogste punten zijn de Kapellenberg (750 m.) en de Hoher Stein (777 m.). Het gebergte is dicht met naaldhout begroeid.

Elssler, *Fanny*, een Oostenrijksche balletdanseres, werd geboren te Weenen den 23sten Juni 1810. Met haar oudere zuster *Thérèse* ontving zij aanvankelijk onderwijs in de danskunst van *Horschelt* bij een kinderballet, later van *Aumer* en reeds in 1817 danste zij op het tooneel. In 1825 begaf zij zich met haar moeder en zuster naar Napels, waar zij met deze laatste zich in de hoogere danskunst oefende onder de leiding van *Gioja*, en toen de beide zusters in 1830 te Berlijn optraden, kenden de toejuichingen geen grenzen. De geestige *Rachel* zwaaide *Fanny* buitengewonen lof toe en de mare van haar roem vloog haar vooruit naar Italië, Amerika, Engeland en Petersburg, terwijl zij tevens door haar schoonheid alle harten veroverde. Te Parijs vroeg *Veron* in 1834 haar ten huwelijk, en *Jules Janin* verhief haar in dagbladartikelen tot in de wolken, terwijl een jeugdige Pool haar in zijn „Lettres à une artiste" (1841) met een aureool der heiligen versierde. In 1840 deed zij een reis naar Amerika en naar Havanna, waar zij gedurende 2 jaar de hoogste geestdrift wekte. Na haar terugkomst in Europa trad zij op in Engeland, Ierland, België en Duitschland, en ging vervolgens naar Italië, waar zij te Milaan, Turijn, Rome, Venetië, Bologna en Florence niewe lauweren oogstte. Ook te Petersburg en te Moskou, waar zij in 1848 danste, werd zij met geschenken overladen. Daarna keerde zij terug naar Duitschland, trad den 21sten Juni 1851 nog eenmaal op te Weenen en nam daarmede afscheid van het tooneel. Aanvankelijk vestigde zij zich te Hamburg, doch in 1854 vertrok zij weder naar Weenen, waar zij den 27sten November 1884 overleed. Haar bewegingen als danseres waren edel, eenvoudig en vol uitdrukking en onderscheiden zich tevens door eene voorbeeldelooze gemakkelijkheid en bevalligheid.

Elszler, Thérèse, een zuster der voorgaande, ontwikkelde in den dans eveneens een ongemeene kracht, stoutheid en kunstvaardigheid en trad den 20sten April 1850 in het huwelijk met prins *Adalbert van Pruisen*. De koning van Pruisen verhief haar tot vrijvrouw *von Barnim*. In 1873 werd zij weduwe en overleed te Meran den 19den November 1878.

Elten, een vlek in de Pruisische Rijnprovincie, niet ver van de Nederlandsche grenzen en aan de spoorlijn Elten-Cleve, telt (1900) 2450 inwoners en heeft onderscheiden fabrieken. Merkwaardig is de nabijgelegen Eltenberg, waar men veel Romeinsche oudheden gevonden heeft en vroeger het in 963 gestichte klooster St. Vitus stond.

Eltenmeer is een zoutwatermeer in het Russisch gouvernement Astrakan. Het bezit een ovalen vorm, een oppervlakte van 161 v. km. en ligt in een vlakke steppe. Het ontvangt water van 8 rivieren, die zout aanvoeren, maar heeft geen afwatering. Het water bevat ruim 27 % zout, zoodat het het meest zoutrijke der thans bekende meren is. De vroeger belangrijke zoutwinning (225 000 000 kg. jaarlijks) is achteruitgegaan, sedert een spoorweg naar het zoutmeer Baskoentsjak werd aangelegd.

Elton, *James Frederick*, een Engelsch ontdekkingsreiziger, werd geboren den 3den Augustus 1840, trad in 1857 in dienst bij het Indisch leger, nam deel aan den veldtocht der Engelschen in China en aan dien der Franschen in Mexico en bezocht in 1868—1871 Transvaal en Natal. Hij maakte zich bekend door zijn onderzoek van den benedenloop van den Limpopo (1870), werd in 1873 viceconsul in Zanzibar, in 1875 consul in Mozambique en bezocht er de kust om den slavenhandel tegen te gaan. In Juli 1877 reisde hij naar het Njassameer en ondernam van het noordelijk uiteinde daarvan met *Cotterill* een zeer merkwaardigen tocht over het hooge Kondégebergte. De vermoeienis was echter te groot en hij overleed den 13den December 1877 bij Oeseke in Oegogo. Zijn dagboek werd in 1879 door *Cotterill* uitgegeven onder den titel „Travels and researches among the lakes and mountains of Eastern and Central Africa" (1879). Verder schreef hij: „With the French in Mexico" (1867), „Extracts from the journal of an exploration of the Limpopo" (1871), „Special reports upon the goldfield at Marabastadt and upon the Transvaal Republic" (1872) en „From Natal to Zanzibar" (1873).

Eltville is een stad in het distrikt Wiesbaden, ligt aan den Rijn en aan den spoorweg Frankfort-Niederlahnstein en heeft (1900) 3688 inwoners. Er liggen uitgestrekte wijngaarden en sierlijk aangelegde buitenverblijven. Aldaar vestigde zich *Gutenberg*, nadat hij zich ten tweeden male uit Mainz verwijderd had, en stichtte er een boekdrukkerij, welke van 1467 tot 1469 eenige zeer zeldzame werken heeft geleverd. Het huis, waarin die drukkerij gedreven werd, bestaat nog en werd in 1885 van een gedenkteeken en een borstbeeld van *Gutenberg* voorzien.

Elvas is een stad en vesting in het distrikt Portalegre der Portugeesche provincie Alemtejo. Zij ligt niet ver van de Spaansche grens, op

Digitized by Google

een heuvel der Zoledoketen, aan een zijrivier der Caia en aan de spoorlijn Lissabon-Entrocamiento-Badajoz, 5 uren gaans van Badajoz, en telt (1900) 14018 inwoners. Men vindt er een fraaie hoofdkerk, 7 kloosters, een schouwburg en eenige inrichtingen van liefdadigheid, benevens een oud-Romeinsche waterleiding, Osarcos de Amoreiro genaamd. Er wordt smokkelhandel gedreven op groote schaal. De vruchtbare omtrek levert veel olijfolie, wijn, ooft en groenten. Zij is de grootste en sterkste vesting van Portugal en wordt door 7 bastions met buitenwerken en door de beide forten Sta Luzia en Nostra Senhora da Graça verdedigd.

Elven, *Henri Louis Tétar van,* een Nederlandsch stenograaf, werd geboren te Rotterdam den 11den Juli 1782. Nadat hij zijn opleiding genoten had te Weert en later te Amsterdam, werd hij geplaatst bij het ministerie van Binnenlandsche Zaken en legde zich met grooten ijver toe op de stenografie en snelschrijfkunst, zoodat hij weldra belast werd met de opleiding van Nederlandsche stenografen. Hem komt de eer toe, dat hij die kunst in ons vaderland ingevoerd en tot een hoogen trap van volkomenheid gebracht heeft. Hij ontving daarvoor echter weinig blijken van erkentelijkheid, want na de organisatie van het stenografisch bureau werd hij op wachtgeld geplaatst. Hij overleed te 's Gravenhage den 13den Mei 1856. Ook als dichter en letterkundige maakte hij zich bekend door: „De Godsdienst in drie zangen" (1846), „Een blik in het leven van Koning Willem II" (1849) en „De geleerde vrouw, naar Molière" (1850).

Elvenich, *Peter Joseph,* een Duitsch wijsgeer, werd geboren den 29sten Januari 1796 te Embken in het Pruisisch distrikt Aken, studeerde te Munster en te Bonn in de godgeleerdheid en wijsbegeerte, werd in 1821 leeraar aan het gymnasium te Koblenz, vestigde zich in 1823 als privaatdocent te Bonn, werd er in 1826 buitengewoon hoogleeraar in de wijsbegeerte en in 1829 gewoon hoogleeraar te Breslau en belastte er zich in 1831 tevens met de directie van het gymnasium. Reeds in zijn „Moralphilosophie" (2 dln., 1830—1832) was hij als een aanhanger van *Hermes* opgetreden, en toen in 1835 en 1836 in pauselijke decreten het verwerpingsoordeel uitgesproken werd over de „Einleitung" en de „Christkatholische Dogmatik" van dien geleerde, trachtte *Elvenich* in zijn „Acta Hermesiana" (2de druk 1837) aan te toonen, dat gemeld oordeel enkel op misverstand berustte. Zelfs deed hij in 1837 met den hoogleeraar *Braun* een reis naar Rome, om een revisie dier decreten te verkrijgen. Aldaar bewerkten zij de „Meletemata theologica", doch de pauselijke censor weigerde het verlof tot de uitgave. Onverrichter zake keerden zij terug en gaven in de „Acta Romana" (1838) een verslag van hun vruchtelooze onderhandelingen. In 1838 werd *Elvenich* tevens benoemd tot bibliothecaris der koninklijke boekerij aan de universiteit. Van zijn latere geschriften vermelden wij: „Verteidigungsschrift mit aktenmäsziger Darstellung der in der Hermesischen Sache in Rom gepflogenen Verhandlungen" (2 dln., 1839), „Aktenstücke zur geheimen Geschichte des Hermesianismus" (1845), „Das Hermesianismus und Johannes Perron, sein römischer Gegner" (1844) en „Pius IX, die Hermesianer und der Erzbisschof von Geissel" (1848). Over de twisten in de Roomsch-Katholieke kerk na 1860 schreef hij: „Drei gegen Einen" (1862), „Beiträge aus der Provinz" (1862), „Die Wesenheit des menschlichen Geistes" (1857), „Die Beweise für das Dasein Gottes nach Cartesius" (1868), „Der unfehlbare Pabst" en „Der Pabst und die Wissenschaft" (1875), in welke twee laatste werken hij op het standpunt der Oud-Katholieken staat. Hij overleed den 16den Juni 1886 te Breslau.

Elvervelt, *Hendrik van,* heelmeester te Amsterdam, overleden aldaar den 7den Juli 1781, wijdde zich hoofdzakelijk aan de dramatische kunst, inzonderheid aan het kluchtspel. Hij vertaalde tooneelstukken uit het Fransch van *de la Font, Destouches, Regnard* enz., uit het Deensch van *Holberg* en uit het Duitsch van *Engel*, en leverde ook een aantal oorspronkelijke blijspelen, zooals: „Arlequin Tamerlan" (1737), „De gewaande Heidin of de bedrogen gelukzoeker" (1746), „De mislukte onderneming" (1747), „Joris en Treintje" (1758), „Het eiland van verwarring" (1765), „De vermakelijke tweegevechten" (1767), „De verstandzoekster" (1768), „Krispyn-vrijmetselaar" (1772), „Eenige kamerspelen" enz.

Elwart, *Antoine Elie,* een Fransch componist en schrijver over muziek, werd geboren te Parijs den 18den November 1808, was koorknaap in de kerk van St. Eustache en wekte door zijn stem de opmerkzaamheid van *Reicha*, die hem door madame *de St. Ursule* in de harmonieleer deed onderwijzen. Later bezocht hij het Conservatoire, waar hij onderscheiden prijzen verwierf en onder deze in 1834 den grooten prijs, die hem in staat stelde naar Italië te reizen. Na zijn terugkeer werd hij professor aan het Conservatoire. Hij schreef onderscheiden werken van onderwijs, zooals: „Solfège enfantin" (met *Damoua* en *Burnet*, 1831), de opera's: „Les Catalans" (1849), „Les trois Jérusalem", „La visière" enz. en onderscheiden muziekstukken van verschillenden aard. Als dichter leverde hij: „L'Harmonie musicale" (1853). Eindelijk vermelden wij van hem: „Traité de contrepoint et de fugue" (1840), „Théorie musicale" (1840), „L'art de chanter en choeur" (1854), Histoire de la société des concerts du conservatoire impérial de musique" (2de druk, 1863), „Histoire des concerts populaires de musique classique" (1864) en „Petit traité d'instrumentation" (1864). Hij overleed den 14den October 1877 te Parijs.

Ely, de hoofdstad van het Engelsche graafschap Isle of Ely (Cambridgeshire) aan de Ouse, op een heuvel te midden der Fens (zie aldaar) gelegen, heeft (1901) 7713 inwoners. Ely is beroemd door haar prachtige kathedraal, een der schoonste van geheel Engeland, die van 1083—1550 op de plaats der in 673 gestichte Ethelredakerk gebouwd en sedert 1845 gerestaureerd werd. Zij is van binnen 158 m. lang, 27 m. breed, de W. toren is 82 m., de achthoekige koepel 43 m. hoog. Ten W. daarvan staat het bisschoppelijk paleis (uit den tijd van *Hendrik VII*), ten Z. de in 1541 gestichte Latijnsche school; een theologisch college werd in 1881 geopend. Sedert 1109 is Ely een bisschopszetel. Na den inval der Noormannen (1069—1070) was het een toevluchtsoord der Saksen, die het met goed gevolg verdedigden,

Digitized by Google

Digitized by Google

ELZAS-LOTHARINGEN EN DE BEIERSCHE RIJNPALTS.

Digitized by Google

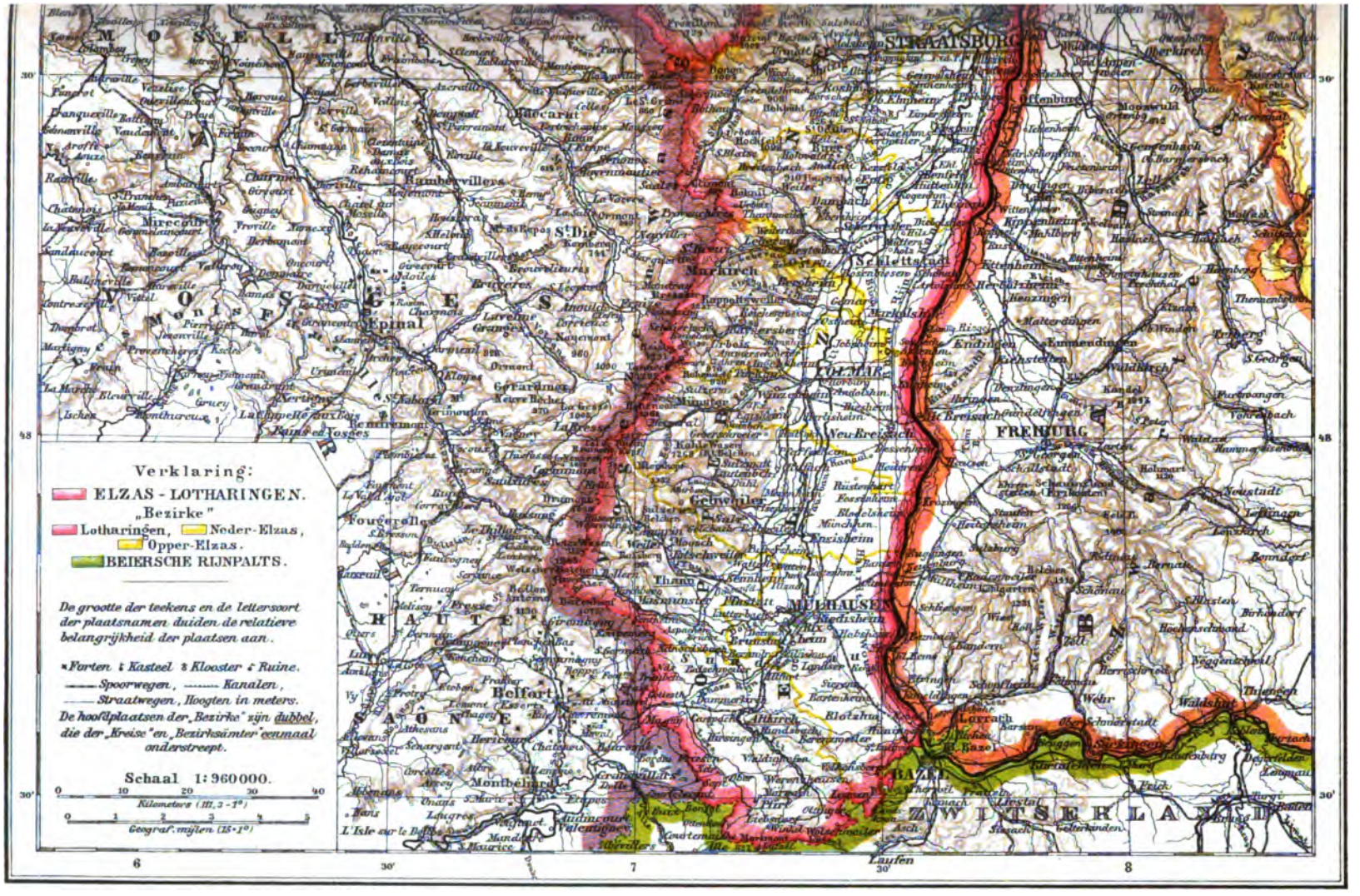

Digitized by Google

Digitized by Google

totdat het verraad der geestelijken de stad in handen van den vijand speelde. De omtrek van Ely is één enorme groentetuin, van waar vooral asperges, aardbeien en kersen naar Londen gaan.

Elymas of *Bar Jesus* is de naam van een Joodschen toovenaar en valschen profeet, die blind werd, wijl hij trachtte den proconsul *Sergius Paulus* te Paphos op Cyprus te onttrekken aan de bekeering door den apostel *Paulus* (Handelingen der Apostelen XIII: 6—12).

Elymus *L.* is de naam van een plantengeslacht uit de groote familie der *Grassen* (*Gramineae*). Het omvat overblijvende grassen met stijve halmen, die een tweerijïge of rolronde aar met meestal 2-bloemige aartjes dragen. De kafblaadjes, 2 in getal, zijn nagenoeg gelijk, doch somtijds afwezig. Het onderste klepje is gaaf en borsteldragend, het bovenste bijna 2-spletig getand. De honigschubben zijn eirond, gaaf en behaard, het vruchtbeginsel is gebaard, de stempel gevederd en de vrucht gesleufd. In Middel-Europa, ook in ons land, groeit de *gemeene zandhaver* (*E. arenarius L.*) met een rechtstandige aar, 3-bloemige, zachtharige bloempakjes en opgerolde stijve bladeren. Deze plant is het gewone bekleedsel onzer duinen en draagt er door haar sterk-verspreide wortelsstokken veel toe bij, om deze tegen verstuiving te beveiligen, terwijl van de bladeren fijne matten worden vervaardigd.

Elysée, voorheen *Elysée-Bourbon*, is een oudadellijk kasteel te Parijs, tusschen den faubourg St. Honoré en de Champs Elysées. Het werd in 1718 door den architect *Molet* voor den graaf *d'Evreux* gebouwd en achtereenvolgens bewoond

Hoofdingang van het Elysée.

door de markiezin *de Pompadour*, den financier *Beaujon*, de laatste hertogin *de Bourbon* en *Murat*. In 1816 hield de hertog *de Berry* er zijn verblijf, en zijn zoon, de graaf *van Chambord*, had het van 1820 tot 1830 in eigendom. Daarna kwam het aan den Staat en was van 1848 tot 1852 de woning van *Lodewijk Napoleon*, den voorzitter der Republiek. Sedert 1871 is het de ambtswoning van den president van Frankrijk. Het kasteel grenst met zijn sierlijke tuinen aan de *Champs Elysées* (zie aldaar).

Elysées, *Champs*, een wandelbosch, werd ten tijde van *Maria de Medici* en van *Lodewijk XV* aangelegd, waarna het steeds een druk bezochte uitspanningsplaats der Parijzenaars bleef. Aan de eene zijde grenst het aan de Seine en aan de wijk du Chaillot, aan de andere aan de voorsteden St. Honoré en Le Roule. Midden er door heen loopt een breede, eerst dalende, dan rijzende weg van de Place de la Concorde (achter de Tuilerieën) naar den Arc de l'Etoile en verder naar het Bois de Boulogne, naar Neuilly enz. Langs dien weg vindt men schouwburgen, danslokalen, het Grand Palais des beaux-arts en talrijke andere gelegenheden tot vermaak. Prachtig is ook het gezicht langs dien weg des avonds, wanneer de schier eindelooze rijen gaslantarens een zee van licht verspreiden.

Elysium of *Elysion* is bij *Homerus* een prachtig en rijk gezegend oord aan den westelijken zoom der aarde, niet ver van den Oceaan, waarheen de dapperste helden, zonder de bitterheid des doods te verduren, verplaatst werden, om een genotvol leven te leiden. Een andere verblijfplaats voor gestorven helden waren de Eilanden der zaligen. Later ontstond met de sage van het doodengericht van *Minos*, *Rhadamanthys* en *Triptolemos* of *Aiakos* het geloof, dat door hun beslissing den vromen na hun dood het Elysium of de Eilanden der zaligen, waaronder men nu een allerlei soorten van genot biedend gedeelte der Onderwereld verstond, als verblijfplaats aangewezen werden, terwijl de verdoemden naar den Tartaros verwezen werden.

Elz, een zijrivier van den Rijn, ontspringt in het Zwarte Woud ten zuiden van Rohrhardtsberg, nabij de bron van de Brege, stroomt eerst noordwaarts door een eng dal, het Oberprechtdal, dan zuidwestwaarts, totdat zij het gebergte verlaat, en eindelijk noordwestwaarts in de vlakte tot aan haar mond tusschen Kappel en Wiltenweier. Zij bezit een lengte van 90 km. en heeft als zijrivieren de Wilde Gutach, de Glotter en de Dreisam. Tot het voorkomen van overstroomingen in de vlakte dient het Leopoldskanaal, dat bij Riegel de Elz verlaat en bij Oberhausen in den Rijn uitmondt.

Elzas Lotharingen (zie de kaart), het „Duitsche Rijksland", ligt tusschen 5°52′—8°14′ O.L. en 47°25′—49°30′ N. Br. v. Gr. Het is de zuidwestelijke grensstaat van Duitschland tegen Frankrijk. Van W. naar O. is de grootste uitgestrektheid 170 km., van Z. naar N. 190 km. Ten N. grenst het land aan Luxemburg, de Pruisische Rijnprovincie en de Beiersche Rijnpalts, in het O. aan Baden, in het Z. aan Frankrijk en Zwitserland, in het W. aan Frankrijk. De Rijn vormt de grens met Baden, de Vogezen van Belfort tot de bronnen van de Saar die met Frankrijk.

Bodemgesteldheid. Elzas-Lotharingen kan

Digitized by Google

in drie deelen verdeeld worden: een bergachtig, een heuvelachtig en een vlak deel. Het laatste strekt zich uit van den Rijn tot de Vogezen met een breedte van 16—30 km.; het bergachtige deel wordt door de Vogezen (zie aldaar) gevormd, het heuvelachtige vindt men in het N.W. Het lage gedeelte is een deel van de Bovenrijnsche laagvlakte en strekt zich zuidwaarts uit tot Mülhausen, waar de uitloopers van den Jura eindigen. In die laagvlakte vinden wij langs den Rijn groote, dikwijls moerassige weilanden, verder een iets hooger gelegen streek, die in het Z. arm aan water is, in het midden en N. echter vruchtbare kleistreken bezit, waar graan, tabak en hop verbouwd worden. Langs de Vogezen strekt zich een zacht glooiend heuvelland uit met ooft- en wijnbouw. In het N. naderen de voorloopers van het gebergte driemaal den Rijn, n.l. bij Straatsburg, Bischweiler en Selz. De heuvelstreek, de „Platte von Lothringen" genaamd, wordt door de Saar, Nied en Moezel weer onderverdeeld. Het hoogste gedeelte bereikt in enkele punten 400 m. boven de oppervlakte der zee.

De voornaamste rivieren zijn: in het O. de Rijn en de Ill, in het W. de Moezel en de Saar. De Rijn vormt over 184 km. de grens met Baden. De grootste zijrivier is de Ill, de voornaamste rivier van Elzas-Lotharingen. Deze neemt rechts slechts onbeduidende beekjes, links daarentegen talrijke bijrivieren, zooals de Larg, de Doller, de Thur, de Lauch, de Frecht en de Breusch op. Van de overige zijrivieren van den Rijn zijn te noemen: de Moder, de Sauer en de Lauter. De Moezel stroomt door het meest noordwestelijke deel van het land en neemt bij Metz rechts de Seille, links de Orne en de Fentsch op. Verder krijgt de Moezel uit Elzas-Lotharingen nog de Saar, die in de Rijnprovincie in haar uitmondt. Meren heeft het land niet veel; de voornaamste zijn het Belchen, het Zwarte en het Witte Meer in de Vogezen.

Oppervlakte en Bevolking. Elzas-Lotharingen beslaat een oppervlakte van 14513 v.km. en telt (1905) 1814564 inwoners. Het aantal personen, die het land verlieten, dat in de eerste jaren na den oorlog van 1870—1871 zeer groot was, is nu nog vrij belangrijk, maar wordt door het aantal, dat er zich vestigt, gecompenseerd. Elzas-Lotharingen wordt verdeeld in drie districten, n.l. Opper-Elzas, Beneden-Elzas en Lotharingen.

DISTRIKTEN.	Oppervlakte in v. km.	Bevolking 1905.	Aantal inwoners op 1 v. km.
Opper-Elzas	3 505,26	512 079	146
Beneden-Elzas	4 784,44	686 695	143
Lotharingen	6 223,34	615 790	99
Totaal	14 513,04	1 814 564	125

Onder de Duitsche staten neemt Elzas-Lotharingen, wanneer men de Hanse-steden buiten beschouwing laat, wat betreft de dichtheid van bevolking, de tiende plaats in. Opmerkelijk is het veel grooter aantal mannen dan vrouwen, het gevolg van de sterke militaire bezetting en de toeneming van het aantal fabrieksarbeiders in Lotharingen; in het arrondissement Diedenhofen-West is de verhouding bijna 2: 3. Het aantal gemeenten bedraagt 1705, waaronder 4 steden met meer dan 20 000 inwoners, n.l. Straatsburg, Mülhausen, Metz en Kolmar. Het aantal Franschen neemt gestadig af en bedroeg in 1900 nog slechts 14938. Verreweg het grootste gedeelte der bevolking (76.20 %) is Roomsch-Katholiek. De Elzassers behooren tot den Alemannischen, de Lotharingers tot den Franschen stam. Evenals in de bodemgesteldheid, het karakter van het land en de dichtheid van bevolking, bestaat er ook in het volkskarakter een groot verschil tusschen Elzas en Lotharingen. De Elzasser is vroolijk, beweeglijk en opgewekt, de Lotharinger zwaarmoedig en ernstig. De taal is in het grootste gedeelte des lands Duitsch, verder een Fransch dialekt. In 1903 was nog aan 311 gemeenten het gebruik der Fransche taal toegestaan. In alle scholen van het land wordt de Duitsche taal onderwezen.

Onderwijs. Hoewel in Elzas-Lotharingen onder Fransche heerschappij beter onderwijs werd gegeven dan in de meeste andere gedeelten van Frankrijk, kostte het toch na 1871 den Duitschers moeite het onderwijs op hetzelfde peil te brengen als in de overige steden. Leerplicht bestond niet; de leerkrachten waren broeders of zusters, wier opleiding niet door den Staat gecontroleerd was; de salarissen waren onvoldoende en bovendien was er gebrek aan leerkrachten, die in de Fransche gedeelten Duitsch konden onderwijzen. Op al deze punten is echter verbetering gekomen; alle onderwijs, ook datgene, hetwelk van staatswege gegeven wordt, staat onder contrôle van den Staat. De openbare hoogere scholen moeten door de gemeenten gesticht en onderhouden worden. Behalve enkele godsdienstige particuliere scholen heeft men 14 gymnasia en lycea, 3 progymnasia en 10 hoogere burgerscholen. Op de lagere scholen wordt in de Fransch sprekende gedeelten ook onderwijs in die taal gegeven. Voor de opleiding van onderwijzers en onderwijzeressen bestaan 7 seminaria. Verder heeft men 15 meisjes hoogere burgerscholen, 4 doofstommen- en 1 blindeninstituut. Straatsburg bezit een universiteit, die in 1903 127 hoogleeraren en privaatdocenten en 1121 studenten telde. Daaraan is verbonden het hoofdstation voor het internationale aardbevingsonderzoek, benevens een meteorologisch en een geologisch instituut. De vroegere bibliotheek, die 350000 deelen en 2400, ten deele zeer kostbare handschriften bevatte, werd in den nacht van 24 op 25 Augustus 1870 vernietigd. De daarvoor in 1872 nieuw opgerichte is een der grootste van Duitschland en telde (1903) 829000 deelen met 4000 handschriften. Voor de opleiding van katholieke geestelijken bestaan seminaria te Straatsburg en Metz. Verder heeft men technische scholen te Straatsburg, Mülhausen en Thann. Van kunst- en wetenschappelijke verzamelingen zijn te noemen een muntverzameling, een natuurwetenschappelijke verzameling, een kunst- en kunstnijverheidmuseum te Straatsburg en het stedelijk museum te Kolmar.

Middelen van bestaan. Landbouw. Van de oppervlakte van het land is bijna de helft voor land- en tuinbouw in gebruik, 14,2 % is weiland, 2,3 % bezet met wijnbergen, 30 % met boseh,

Digitized by Google

5,4 % zijn woeste gronden en water. De landbouw staat in den Elzas op hooger trap dan in Lotharingen. Het klein-grondbezit is in het land heerschend, slechts in Lotharingen komt groot-grondbezit voor. Dit verschijnsel beschouwen sommigen als de oorzaak, dat de landbouw weinig ontwikkeld is. De voornaamste voortbrengselen van den landbouw zijn: graan, haver, aardappelen, rogge en gerst. De wijnbouw is zeer belangrijk. In Lotharingen vindt men den wijnstok in het Seille-dal en aan de Moezel; de roode Moezelwijn wordt meestal voor de vervaardiging van mousseerende wijnen gebruikt. In den Elzas levert de heuvelachtige streek ten O. van de Vogezen en de streek van Gebweiler tot Wasselnheim den meesten wijn. Van 1893—1902 was de gemiddelde opbrengst 905 000 H.L. per jaar. De druifluis heeft veel schade aangericht. De vruchtenteelt is eveneens belangrijk: in 1900 telde het land bijna 8½ millioen vruchtboomen (kwetsen, appelen, peren, kersen, pruimen enz.). Vlas en hennep, evenals tabak, worden niet meer zooveel verbouwd als vroeger. Tot ondersteuning van den landbouw dienen een proefstation te Kolmar, benevens in verschillende plaatsen landbouwscholen en hoefbeslagcursussen.

Veeteelt. De veetelling van 1900 gaf voor Elzas-Lotharingen 142800 paarden, 501900 runderen, 83000 schapen, 441100 varkens en 60800 geiten, zoodat het land beneden het gemiddelde van het Duitsche Rijk blijft. Het grootste aantal paarden vindt men in Lotharingen, waar men er dikwijls niet minder dan 6 voor één ploeg ziet. Elzas-Lotharingen is zeer vischrijk; de rivieren leveren aal, karpers, snoeken, baarzen, forellen enz.; de zalmvangst is zeer verminderd. Bij Blotzheim bestaat een vischteeltinrichting, die door het rijk bekostigd wordt.

Elzas-Lotharingen behoort tot de woudrijkste gedeelten van Duitschland. De Vogezen zijn, met uitzondering van de dalen en eenige groote weiden, grootendeels met bosch bedekt. Grootere samenhangende wouden vindt men nog in het Hardtwald, tusschen den Rijn en den Ill en in den Hagenauer Forst. Ongeveer een derde der boschen is naaldhout. De jacht wordt vrij veel uitgeoefend op herten, damherten, hazen, wilde zwijnen, konijnen, vossen, wilde katten en in Lotharingen op wolven; verder op fazanten, wilde eenden, snippen, veld- en hazelhoenderen.

Mijnbouw. IJzererts, steenkool en zout wordt in groote hoeveelheid in Lotharingen gevonden; pogingen om vroegere mijnen in den Elzas opnieuw te ontginnen, zijn mislukt. IJzererts vindt men aan den linker Moezeloever bij Diedenhofen en Metz; de ontginning neemt van jaar tot jaar in belangrijkheid toe. Het aantal arbeiders steeg in de jaren 1892—1902 van 3304 tot 10591, de opbrengst van 3571000 tot 8793000 ton. De helft van deze opbrengst wordt in het land zelf in 39 hoogovens gesmolten. Ook de steenkolenontginning neemt toe; 3 mijnen gaven in 1902 met 7201 arbeiders 13100000 ton. Van belang is ook de productie van petroleum en asfalt. De mijnbouw wordt door mijnbouwscholen ondersteund.

Nijverheid. De belangrijkste tak van nijverheid is de ijzerindustrie, die hoofdzakelijk gevonden wordt in het noordwesten van het land, in de arrondissementen Diedenhofen-West en Metz; hoogovens en walswerken vindt men te Hayingen, Grosz-Moyeuvre, Rombach, Maizières, Ars, Deutsch-Oth, Oettingen, Ueckingen en Diedenhofen, gieterijen te Mutterhausen, Niederbronn en Merzweiler, machinefabrieken te Reichshofen, Grafenstaden, Mülhausen, Gebweiler, Bitschweiler en Althann. Een uitgebreide glasindustrie bestaat in het boschrijke Lotharingsche deel der Vogezen; Saargemünd bezit een groote porseleinfabriek. Verder treft men in het land chemische fabrieken, kaarsenfabrieken, leerlooierijen enz. aan. Van bijzonder groot belang is de textiel-industrie, vooral in Opper-Elzas, in Kolmar, in de dalen der Vogezen, in Beneden-Elzas en in het Breuschdal. Reeds in de 17de eeuw werd de textiel-industrie in den Elzas uitgeoefend; in het midden der 18de echter werd zij eerst belangrijk, na de invoering der katoendrukkerijen in Mülhausen (1746), waaruit zich de geheele industrie heeft ontwikkeld. Na de annexatie heeft de katoenindustrie voor de wolindustrie eenigszins moeten wijken. Van de verdere takken van nijverheid moeten wij nog noemen bierbrouwerijen in en nabij Straatsburg, de wereldberoemde ganzenleverpasteifabrieken aldaar en de vervaardiging van mousseerende wijnen en conserven.

Handel. De handel heeft zich, in overeenstemming met de industrieele beteekenis van het land en bevorderd door zijn gunstige ligging, sterk ontwikkeld. Ten behoeve van den handel zijn, daar de voornaamste rivieren aan de grenzen liggen, talrijke kanalen met een gezamenlijke lengte van 404 km. aangelegd. Het Rijn-Rhônekanaal (1783—1834) komt bij Altmünsterol in het land en loopt naar Mülhausen, waar het het kanaal van Hüningen opneemt, dat den Rijn bij Bazel verlaat en hoofdzakelijk dient tot voeding van het hoofdkanaal, en van Mülhausen langs den Rijn naar Straatsburg loopt. Bij Straatsburg is het door een in 1880—1882 gebouwd verbindingskanaal en het Rijn-Illkanaal met het Rijn-Marnekanaal verbonden, dat van het dal van den Zorn over de grens bij Lagarde naar het Fransche en Belgische kanaalsysteem voert. Het Saarkohlenkanaal komt bij Saargemünd in het Rijksland en dient voornamelijk tot het vervoer van kolen uit het Saarbekken naar het industriegebied van Mülhausen. Dit net van kanalen werd sedert 1893 verbeterd en daardoor ook voor grootere schepen toegankelijk gemaakt. Verder heeft men nog het Moezel- en het Breuschkanaal. In het laatste tiental jaren heeft Straatsburg met veel kosten een haven voor het Rijnverkeer gebouwd.

De spoorwegen met (1902) een lengte van 1700 km. zijn bij het vredesverdrag van 1871 aan het Duitsche Rijk overgegaan. Met het Badensche spoorwegnet is dat van Elzas-Lotharingen door vijf lijnen (Hagenau-Rastatt, Mülhausen-Mülheim, Straatsburg-Appenweier, Kolmar-Freiburg en St. Ludwig-Leopoldshöhe) verbonden.

Bestuur. Het hoogste gezag in het door de wet van den 9den Juni 1871 met het Duitsche Rijk vereenigde Rijksland wordt door den keizer uitgeoefend. De wetgevende macht is door de wet van den 2den Mei 1877 zóó geregeld, dat landswetten met goedkeuring van den Bondsraad uit-

Digitized by Google

gevaardigd worden door den keizer, wanneer de „Landesausschusz" (bij keizerlijk besluit van den 29sten October 1874 ingesteld) ze goed keurt, maar dat de weg van rijkswetgeving altijd ook in die aangelegenheden, welke in andere bondsstaten niet aan deze wijze van wetgeving onderworpen zijn, ingeslagen kan worden. De „Landesausschusz", oorspronkelijk een adviseerend lichaam, heeft daardoor het karakter van een wetgevend verkregen. De samenstelling is door de rijkswet van den 4den Juli 1879 vastgesteld; hij bestaat uit 58 leden, die door middel van trapsgewijze verkiezingen gekozen worden. De leden moeten een eed van gehoorzaamheid aan de grondwet en van trouw aan den keizer afleggen. De vertegenwoordigers der regeering moeten desverlangd in de zittingen, afdeelingen en commissies gehoord worden. De officiëele taal is de Duitsche. Tot goedkeuring der wetsontwerpen en der uitvoeringsbesluiten is een Staatsraad ingesteld, bestaande uit 8–12 leden, die door den keizer benoemd worden.

Sedert den 1sten October 1879 staat aan het hoofd van het bestuur een stadhouder, die de rechten, bevoegdheden en plichten van den rijkskanselier bezit, en door een ministerie ter zijde gestaan wordt. De zoogenaamde dictatuur, d. w. z. de aan den stadhouder toegekende macht om maatregelen van allerlei aard te nemen tot afwending van gevaar, werd in 1902 opgeheven. Het ministerie is in 4 afdeelingen verdeeld: aan het hoofd van Binnenlandsche Zaken staat de staatssecretaris, aan die der overige (Justitie en Eeredienst; Financiën, Nijverheid en Domeinen; Landbouw en Openbare Werken) een onderstaatssecretaris. In den Bondsraad heeft Elzas-Lotharingen, dat 15 leden naar den Rijksdag zendt, een adviseerende stem. Voor het inwendig bestuur is het land in drie „Bezirkspräsidien" verdeeld (Kolmar, Straatsburg en Metz).

De rechtspraak is geregeld op denzelfden voet als in de overige deelen van het Duitsche Rijk. Onder het gerechtshof te Kolmar staan 6 rechtbanken en 77 kantongerechten,

Volgens de begrooting voor 1905 bedroegen de gewone inkomsten 52815423, de gewone uitgaven 50738218 mark. De openbare schuld bedroeg den 1sten Januari 1903 31875200 mark.

In Elzas-Lotharingen liggen in garnizoen het 15de en 16de en gedeelten van het 14de legercorps. Vestingen zijn Straatsburg, Metz, Diedenhofen, Neu-Breisach en Bitsch.

Het wapen (zie de afb.) vertoont den Duitschen rijksadelaar met de keizerskroon er boven en gedeeltelijk gedekt met een gedeeld borstschild; op de rechterhelft bevindt zich het oude wapen van den Elzas, op de linkerhelft dat van Lotharingen, boven het geheele schild de hertogskroon. Dit wapen dient alleen tot decoratieve doeleinden, daar de openbare machten het rijkswapen voeren.

Geschiedenis. De oudste inwoners van den Elzas (voor Lotharingen zie men aldaar) waren de Sequani en Raurici. Na de verovering door *Caesar* (58 v. Chr.) behoorde het land tot het Romeinsche rijk, onder welks heerschappij het Christendom er zich verbreidde. Sedert de derde eeuw drongen de Alemannen over den Rijn, die in het begin der 5de eeuw het land bezetten tot de passen der Vogezen. Na hun nederlaag tegen de Franken trokken zij Noordwaarts. Onder de Frankische heerschappij kreeg het land den naam Elzas en werd tot *Pepijn* bestuurd door hertogen uit het Huis der Etichonen. Bij het verdrag van Mersen kwam het aan het Oost-Frankische rijk en werd bij Zwaben inge-

Wapen van Elzas Lotharingen.

deeld. Al vrij spoedig werd het in allerlei zelfstandige steden gesplist, die echter met de Fransche steden en heerlijkheden van de andere zijde van de Vogezen in geenerlei betrekking stonden. Daarentegen bestond bij de Franschen in de 10de eeuw reeds een neiging om den Rijn te naderen. Zoo vielen in de jaren 1365, 1375 en 1444 Fransche troepen in den Elzas, doch werden teruggedreven.

De Hervorming vond in het land spoedig veel aanhangers, maar de Boerenoorlog had een reactie ten gevolge.

De eerste ernstige poging, om Frankrijk tot den Rijn uit te breiden, deed *Hendrik II*, die in 1552 Metz, Toul en Verdun aan het Duitsche rijk ontnam. Het Habsburgsche Huis, dat weinig energie toonde, om het grensland voor Duitschland te behouden, stond het aan Spanje af. Tijdens den Dertig-jarigen Oorlog trachtte *Bernhard van Weimar* in den Elzas een vorstendom te stichten, daarbij van Fransche zijde ondersteund; toen hij in 1639 plotseling overleed, kwam het land aan Frankrijk, dat door den vrede van 1648 in het bezit er van bevestigd werd. Wat echter nog Duitsch was gebleven, viel in 1681 met Straatsburg aan Frankrijk ten deel. Onder Fransche heerschappij beleefde het land een tijdperk van grooten bloei, dat echter met de Fransche revolutie eindigde. Na den val van *Napoleon* trachtten de Duitschers den Elzas weder terug te krijgen, hetgeen door de tegenwerking der andere mogendheden niet gelukte, zoodat het land aan Frankrijk bleef, dat steeds poogde den Elzas nauwer aan zich te verbinden, totdat de oorlog van 1870—1871 uitbrak (zie *Fransch-Duitsche Oorlog*).

De samensmelting van Elzas-Lotharingen met Duitschland had eigenaardige bezwaren. Een inlijving in Pruisen was niet wenschelijk, omdat zij, met het oog op Beieren, aanleiding zou geven tot verbrokkeling. Daarom werden deze gewesten tot een rijksland verheven. De bevolking bleef echter ongunstig gezind jegens het Duitsch bestuur. Het ontwikkelde gedeelte gaf de voorkeur aan Frankrijk uit veeljarige sympathie, en

Digitized by Google

de onontwikkelde menigte liet zich door de geestelijkheid opruien tegen het nieuwe gezag, vooral na het invoeren van den leerplicht (1871) en na de afschaffing van het toezicht der geestelijken in de scholen. De voordeelen, door den nieuwen toestand aangebracht, werden volstrekt niet op prijs gesteld. Op grond van het te Frankfort gesloten vredesverdrag riep de regeering in 1872 de bevolking op, om te verklaren, of zij een Fransche wilde zijn. Dit werd bevestigend beantwoord door 160 000 personen, van welke echter slechts 50 000 naar Frankrijk vertrokken. Zij, die in 't land bleven en zich toch aan den krijgsdienst wilden onttrekken, werden met gestrengheid vervolgd. De organisatie van het hooger onderwijs vond evenmin bijval als de stichting der universiteit te Straatsburg (1872), omdat het bezigen der Fransche taal afgeschaft of beperkt werd. Het verzet openbaarde zich vooral in de groote steden: te Straatsburg werd in April 1873 de burgemeester *Lauth* afgezet wegens zijn verklaring, dat hij in die stad bleef om de terugkomst der Franschen af te wachten, en acht dagen daarna moest de geheele gemeenteraad geschorst worden, omdat hij geprotesteerd had tegen dien maatregel der regeering. Dergelijke gebeurtenissen hadden ook plaats te Metz en te Kolmar. Vele ambtenaren weigerden den eed van trouw aan den keizer af te leggen, en de geestelijkheid was wrevelig over het sluiten der seminaria, waar men geen staatstoezicht wilde vergunnen, en over de verdrijving der Jezuïeten en andere geestelijke orden. Tot leden van den Rijksdag werden dan ook in 1874 tien ultramontanen en vijf protestmannen gekozen. Deze leverden bij hun verschijning in den Rijksdag (16 Februari 1874) een plechtig protest in tegen de annexatie, waarna de protestmannen verder geen deel namen aan de beraadslagingen. Het meerendeel der ultramontanen bleef de zitting bijwonen en deed velerlei klachten en grieven hooren. Het was dan ook niet mogelijk, in het Rijksland een gewestelijken Landdag in te voeren, zonder het over te leveren aan de willekeur van een clericaal-Fransche meerderheid. Intusschen verordende de keizer den 29sten October 1874, dat tien afgevaardigden uit elk der drie districten te zamen een beraadslagende vertegenwoordiging zouden vormen. Deze werd den 15den April 1875 gekozen, kwam dien zomer voor de eerste maal bijeen en behandelde met prijzenswaardige gematigdheid de belangen des lands. Allengs openbaarde zich een verzoenende gezindheid, vooral bij de beide bezoeken des keizers, in September 1876 te Weiszenburg en Wörth en in Mei 1877 te Straatsburg en Metz, alsmede in het ontstaan van de partij der autonomisten, die het door *Schneegans* geredigeerde „Elsässer Journal" tot orgaan kozen. Die partij hechtte geenszins haar goedkeuring aan alle maatregelen der regeering, maar waardeerde het goede, door haar verordend, verklaarde zich bereid haar in de bevordering daarvan te ondersteunen en beoogde een bestuur van het land door het land zelf (autonomie). Bij de tweede verkiezing voor den Rijksdag in Januari 1877 verkregen de autonomisten alle zetels in den Beneden-Elzas; de ultramontanen slonken tot 6 en de protestmannen tot 4. Hun invloed bleek in de kwestie, in den Rijksdag gesteld, of het Rijksland tot een Bondstaat of tot een Rijksprovincie zou worden georganiseerd, alsmede in de algemeene amnestie, in 1878 verleend aan allen, die zich aan den dienstplicht hadden onttrokken.

Door de Duitsche Rijkswet van 4 Juli 1879 onderging het beheer van het Rijksland een aanmerkelijke wijziging (zie *Bestuur*). De zitting der nieuwe vertegenwoordiging werd den 16den December 1879 geopend. De leden legden den eed af van trouw aan de grondwet en van gehoorzaamheid aan den keizer en kozen *Jean Schlumberger* tot hun voorzitter. Op een banket, bij die gelegenheid gegeven, betuigde de nieuwe stadhouder *von Manteuffel*, dat hij er naar streven zou, aan Elzas-Lotharingen de meest mogelijke zelfstandigheid te bezorgen. Tegenover den toenemenden invloed der ultramontanen, waardoor zelfs de autonomisten werden medegesleept, gebruikte de stadhouder de meeste inschikkelijkheid, hoewel op verre na niet alle eischen konden bevredigd worden. Intusschen achtte de Duitsche regeering zich verplicht, gestrengere maatregelen te nemen tegen de Fransch-gezinde agitatie, vooral toen bij de Rijksdagverkiezingen van 1881 en 1884 de autonomisten het onderspit dolven. *Manteuffel* hief de agenturen der Fransche verzekeringsmaatschappijen op, en een rijkswet verbood het gebruik van het Fransch in den „Landesausschusz". Toen de stadhouder den 17den Juni 1885 overleed, was het werk van de ineensmelting van Duitschland met Elzas-Lotharingen achteruitgegaan, en bij de Rijksdagverkiezingen van 1887 werden dan ook 15 protestmannen gekozen. *Manteuffel's* opvolger, vorst *Hohenlohe* (1885—1894) was gelukkiger en kon met iets meer succes op zijn werk terugzien. De strenge verordening op de passen voor de Westgrens maakte het binnenkomen van Fransche agitatoren vrij lastig. Het gevolg van dien maatregel bleef niet uit; in 1890 werden bij de Rijksdagverkiezingen drie Duitschgezinde afgevaardigden gekozen, waarop den 21sten September 1891 de paswet weer ingetrokken werd. Bij de verkiezingen van 1893 en 1898 kwam de protestpartij steeds meer op den achtergrond, die nu nog slechts 8 afgevaardigden telde. De vijandige stemming tegen Duitschland gaat van dat oogenblik af slechts nog uit van de Fransch-gezinde katholieke geestelijkheid.

Na *Hohenlohe's* benoeming tot Rijkskanselier werd (1894) vorst *Hermann zu Hohenlohe-Langenburg* stadhouder, tot 1906, toen hij wegens het publiceeren van de gedenkschriften van zijn vader moest aftreden. Van de door hem ingevoerde hervormingen moeten genoemd worden: een nieuwe gemeentewet, afschaffing van deur- en vensterbelasting en een verandering van die op de bebouwde eigendommen. Van groot gewicht, in verband met de lang gekoesterde wenschen der bevolking om op gelijken voet met die der overige deelen van het Duitsche Rijk behandeld te worden, was de invoering van het Burgerlijk Wetboek en van een nieuwe, met de rijkswet overeenkomende perswet. Nadat sedert jaren door den Landesausschusz en den Rijksdag meermalen op de afschaffing van de „Dictatuurparagraaf" (zie aldaar) was aangedrongen, beloofde de keizer bij zijn bezoek aan

Digitized by Google

het Rijksland in 1902 de opheffing daarvan, die door den Bondsraad den 5den Juni en 4 dagen later door den Rijksdag goedgekeurd werd. Nieuwe vorderingen op den weg der germaniseering waren de overwinning der liberalen op de clericalen bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1902 en de stichting van een liberale vereeniging te Straatsburg. In 1902 kwam met de Curie een overeenkomst tot stand om de opleiding van de Katholieke geestelijken in Duitschen geest te doen geschieden. Bij de Rijksdagverkiezingen van 1903 stelde de protestpartij geen candidaten meer.

Elze, *Friedrich Karl*, een Duitsch letterkundige, werd geboren te Dessau den 22sten Mei 1821, studeerde te Leipzig en Berlijn in de oude letteren, maar bepaalde zich weldra bij de nieuwe literatuur en en deed reizen in Engeland en Schotland. Nadat hij aan het gymnasium te Dessau werkzaam geweest was, werd hij in 1875 buitengewoon, in 1876 gewoon hoogleeraar aan de universiteit te Halle, waar hij den 21sten Januari 1889 overleed. Hij schreef: „Englischer Liederschatz" (5de druk, 1869), „Atlantis, Zeitschrift für Leben und Literatur in England und Amerika" (1853—1854), een kritische uitgave van „Hamlet" (1857), van „Alphonsus, emperor of Germany" van *Chapman* (1867) en van het drama: „When you see me, you know me" van *Rowley* (1874), verder de biographieën: „Sir Walter Scott" (2 dln., 1864) en „Lord Byron" (1870). Hij was redacteur van het „Shakespeare-Jahrbuch" en gaf daarvan deel 3—14 uit, een bloemlezing uit zijn eigen „Abhandlungen zu Shakespeare" verscheen in 1877. Verder schreef hij „Notes on Elizabethan dramatists with conjectural emendations of the text" (3 dln., 2de druk, 1889), „Grundrisz der englischen Philologie" (2de druk, 1889) en „Gedichte" (2de druk, 1881).

Elzevier of *Elsevier* is de naam van een Nederlandsch geslacht, dat zich vooral jegens de boekdrukkunst zeer verdienstelijk heeft gemaakt door zijn beroemde boekdrukkerijen te Leiden en te Amsterdam. Van de leden noemen wij:

Elzevier, *Lodewijk* of *Louys d'Elzevier*, geboren te Leuven in 1540, was achtereenvolgens boekverkooper en boekbinder te Antwerpen, Wezel, Doornik en Leuven, en vestigde zich in 1580 als zoodanig te Leiden, waar hij door curatoren der hoogeschool tevens tot pedèl werd benoemd. Een der eerste werken, die bij hem in het licht verschenen, was „J. Drusii Ebraicarum quaestionum libri duo etc." (1583). Zijn eerste eigen uitgave was die van *Eutropius*, bewerkt door *P. Merula*. Toen nam de zaak in omvang toe en tot zijn dood (Februari 1617) zagen bij hem nog ongeveer 1000 uitgaven het licht. Zijn uitgeversmerk was eerst een engel met een boek in de eene en een fakkel in de andere hand, later een adelaar op een zuil, in zijn klauwen een bundel met zeven pijlen houdend en met het omschrift „Concordia res parvae crescunt". Sedert 1595 bezocht hij geregeld de markt te Frankfort en stond hij ook met andere steden, vooral Parijs, in voortdurende verbinding. Hij overleed den 4den Februari 1617.

Elzevier, *Matthys* of *Matthias*, geboren te Antwerpen in 1564 of 1565, was de oudste zoon van den voorgaande, werd in 1607 pedèl te Leiden, doch kreeg in 1616 zijn ontslag, omdat door zijn zorgeloosheid brand was ontstaan in het academiegebouw. Na den dood zijns vaders werd hij echter in zijn ambt hersteld en ontving zelfs in 1636 verlof het door zijn schoonzoon *Caron* te doen waarnemen. Hij overleed den 6den December 1640. Er zijn slechts twee werken bekend, die bij hem werden uitgegeven. — Zijn broeder *Lodewijk*, geboren in 1566 of 1567 was boekhandelaar te 's Gravenhage, zijn broeder *Gilles* eveneens en gaf in 1599 de: „Voyagiën van Jan Huygens van Linschoten" in het licht. Hij overleed in 1651. — Zijn broeder *Joost*, geboren in 1617, was boekverkooper in de „Roije gans" te Utrecht, zijn broeder *Arnout*, geboren in 1575, wijdde zich aan de schilderkunst en overleed te Rotterdam in 1648.

Elzevier, *Bonaventura* de jongste broeder der voorgaanden, werd geboren te Antwerpen in 1583 en had den hoogleeraar *Bonaventura Vulcanius* tot peet. Reeds in 1601 was hij boekverkooper, deed in 1606 een reis door Italië, bezocht in 1608 Parijs, was vervolgens ouderling der Waalsche gemeente te Leiden en overleed aldaar den 17den September 1652. Aanvankelijk had hij een compagnieschap met zijn broeder *Matthys*, doch later (1626) met diens zoon *Abraham* en werd met dezen door de curatoren der Leidsche hoogeschool tot academiedrukker aangesteld. Gedurende 28 jaren hebben zij een aantal werken gedrukt, die den grondslag legden tot den roem van hun geslacht. Al dadelijk ontvingen zij van de Staten van Holland privilege tot het drukken der: „Respublicae variae", en deze waren de voorloopers van een groot aantal kostbare en keurig uitgevoerde uitgaven van klassieke schrijvers, wier lijst te lang is, om hier een plaats te vinden.

Elzevier, *Isaäk*, tweede zoon van *Matthys*, werd geboren te Leiden den 11den Maart 1596. Hij bezat reeds in 1616 een eigen drukkerij en werd in 1620 benoemd tot academiedrukker, nadat hij de Oostersche drukkerij van *Erpenius* had overgenomen. Hij verkocht echter in 1625 zijn zaak aan zijn broeder *Abraham* en aan zijn oom *Bonaventura*, trad in zeedienst, was reeds in 1632 kapitein, komt in 1644 voor als kapitein-generaal-diger van de admiraliteit op de Maas en overleed te Keulen den 8sten October 1651. Het eerste voortbrengsel van zijn drukkerij was „Opera Constantini Porphyrogenetae" (1617). *Bonaventura en Matthias*, op wie in 1626 het ambt van academie-drukker was overgegaan, zijn de bezorgers van vele, ook thans nog waardevolle, uitgaven zooals de verzameling der kleine „Republieken", statistische gegevens over verschillende landen, de duodecimo-uitgaven der Latijnsche klassieken enz. De handigheid en goedkoope prijs dezer duodecimo-uitgaven, waarvan een deel van ± 500 bladzijden 1 gld. kostte, deden deze werken algemeen bijval vinden, ook omdat de letters fijn, de druk zorgvuldig, de tekst goed verzorgd was. De beste uitgaven zijn die van *Livius*, *Tacitus*, *Plinius*, *Caesar* en *Virgilius*. De firma stond met veel buitenlandsche boekhandelaren in verbinding; als hun letterkundige raadsman trad op de beroemde geleerde *Daniël Heinsius*, die ook de Latijnsche inleidingen en opdrachten voor hun werken schreef. Als uitgeversmerk gebruikten zij, evenals hun voorganger, een olm, omgeven door een wijnstok vol

Digitized by Google

druiven, waarnaast een kluizenaar staat. Het devies luidt: „Non solus" (niet alleen). *Bonaventura* en *Abraham* overleden kort na elkander, 17 September en 14 Augustus 1652. Hun opvolgers waren *Johan*, zoon van *Abraham* (geboren den 22sten Februari 1622), die reeds eenige jaren bij zijn vader werkzaam was geweest, en *Daniël* (geboren in Augustus 1626), zoon van *Bonaventura*, die de zaak in bloeienden toestand wisten te houden. Hun meest bekende uitgaven zijn: „De imitatione Christi" en „Psalterium" (1653). In 1654 ging *Daniël* naar Amsterdam; *Johan* voerde de firma tot zijn dood (8 Juni 1661) alleen, waarna zijn weduwe, *Eva van Alphen*, haar voor zich en de erfgenamen voortzette. Nog vóór haar dood (1695), deed zij deze over aan haar tweeden zoon *Abraham*, die tegelijk de rechtskundige praktijk uitoefende. Daardoor geraakte de drukkerij zoodanig in verval, dat deze na zijn dood (30 Juli 1712) voor slechts 2000 gld. verkocht werd.

De Amsterdamsche firma werd door *Lodewijk*, den oudsten zoon van *Joost*, gesticht. Deze, in 1604 te Utrecht geboren, kwam na zijns vaders dood naar zijn bloedverwanten te Leiden, waar hij studeerde en praktische kennis verwierf in den boekhandel en de typografie. Nadat hij voor de Leidsche firma een groote reis naar Italië gedaan had, vestigde hij zich te Amsterdam en richtte daar een eigen boekhandel en drukkerij op. Moest de Leidsche firma steeds rekening houden met den orthodoxen geest harer stadgenooten, *Lodewijk* was in dat opzicht vrijer. Hij trad dan ook in verbinding met *Hugo de Groot*, drukte sedert 1642 alle werken van *Cartesius* en gaf zoowel werken van Katholieken als Protestanten uit. Sedert 1652 had hij zich geassocieerd met den bovengenoemden *Daniël*, zoon van *Bonaventura*; van dat jaar af verschenen ook te Amsterdam de duodecimo-uitgaven, waarvan Leiden tot dat oogenblik het monopolie had bezeten. In typografische uitvoering wedijverde de Amsterdamsche firma met de Leidsche. Haar meest bekende uitgaven zijn: „Corpus juris civilis" (2 dln., 1663) en de Fransche Bijbel (2 dln., 1669), beide in folio. Het drukkersmerk was een olijfboom, waaronder links een uil, rechts *Minerva* staat, met de *aegis* in de eene en een boekdeel in de andere hand, dat het devies draagt: „Ne extra oleas". *Lodewijk* trok zich in 1664 op zijn landgoed terug en overleed in 1670.

Daniël was de laatste *Elzevier*, dien de typografie bezielde; doch ook hij was reeds genoodzaakt vreemde krachten te hulp te roepen. De leiding van den boekhandel deelde hij met *Zetter*; *Johan Hendrik Wetstein* was hem behulpzaam bij de uitgave van zijn catalogus, die in 7 deelen meer dan 20 000 werken bevatte. *Daniël* overleed in October 1680, de zaak werd nog een jaar door zijn weduwe *Anna Beerninck* voortgezet en na haar dood (1681) verkocht. De liquidatie bracht ongeveer 120 000 gld. op. Het aantal uitgaven van *Elzevier* bedraagt ± 2000; zij worden tegenwoordig met hooge prijzen betaald, vooral als zij zeldzaam zijn zooals „Le Pastissier françois" (1655) en de uitgaven der Fransche dichters, *Molière*, *Corneille* enz.

Elsheimer, *Adam*, een Duitsch schilder, werd geboren te Frankfort aan den Main in 1578, behoorde te Rome tot de Nederlandsche schilderschool en volgde het voetspoor van *Paul Bril*. Hij overleed in 1620 in de diepste armoede. Zijn doeken zijn zorgvuldig afgewerkt en warm van kleur en behandelen bijbelsche en mythologische onderwerpen. Het weergeven van landschappen gelukte hem het best. Vooral op de Italiaansche schilders had hij veel invloed, dien echter ook de kunstenaars uit andere landen ondergingen. In verschillende musea zijn nog werken van hem te vinden.

Emailkleuren. Zie *Emailschilderen*.

Emailleeren is het bedekken van gegoten of geslagen ijzeren voorwerpen voor huishoudelijk of chemisch gebruik, van buizen voor zuren of loogen enz. met een laag email, om het oxydeeren tegen te gaan. Gewoonlijk overtrekt men het ijzer eerst met een grondemail, om het oxydeeren gedurende het inbranden te voorkomen en het eventueel reeds voorhanden oxyde op te lossen. Zoodoende voorkomt men de verkleuring door het ijzeroxyde van het tweede of dekemail en de reductie van de tinoxyde, die het bevat, door het ijzer. Bij de samenstelling van het email moet er op gelet worden, dat het met het metaal moet kunnen uitzetten en samentrekken onder den invloed van temperatuurwisselingen, daar het anders afschilfert of barst. Voor verschillende voorwerpen, die niet met eetwaren in aanraking komen, kan men gebruik maken van het gemakkelijk vloeibare, loodhoudende email. Voor de samenstelling van loodvrij email gebruikt men een deeg van kwarts en borax, dat met kwarts, kaolien en veldspaat fijn wordt gemalen, of een natriumborosilicaat. In plaats van het dure tinoxyde (± 15 %) neemt men ook dikwijls beenderenasch.

Emailschilderen. *Email*, in het oud-Fransch *esmail*, in het Italiaansch *smalto*, afkomstig van het Gotische woord *smaltjam* (smelten), noemt men een glasachtige, gesmolten massa, waarmede men metalen voorwerpen bedekt, om ze te versieren. Het hoofdbestanddeel van het email is een zeer smeltbare kiezelzuurverbinding, die zelf kleurloos is, maar haar kleuren ontleent aan metaaloxyden. Om met email te schilderen, neemt men een ondoorzichtig, wit email, hetwelk ontstaat, wanneer men 10 deelen lood en 3 deelen tin door aanhoudend gloeien in oxyde verandert en hieraan kwarts- of vuursteenpoeder met potasch of soda toevoegt. Deze zelfstandigheden worden samen gesmolten, na afkoeling fijngewreven, geslibd, dan met een geolied penseel op dunne gouden of koperen platen overgebracht en daarna aan het vuur blootgesteld.

De *emailkleuren*, waarmede men schildert, zijn metaaloxyden, verbonden met een glasvocht. Wanneer het schilderstuk voltooid en gedroogd is, komt het in den oven, zoodat de kleuren er ingebrand worden.

Deze kunst was reeds aan de oude Egyptenaren bekend. Ook de Grieksche goudsmeedkunst kende ze. De geregelde ontwikkeling dezer kunst begint echter eerst in het Byzantijnsche Rijk. In de eerste 10 eeuwen na Chr. was het email-cloisonné in gebruik. Op een metalen plaat werden dunne goudbandjes zoodanig gesoldeerd, dat zij de lijnen van een teekening aangaven. De tusschenruimten werden met het emailpoeder gevuld en dit erin gesmol-

Digitized by Google

ten, wat eenige keeren herhaald werd tot de vereischte dikte was verkregen, waarna het geheel gepolijst werd. Daarna kwam het email-champlevé in zwang. Als onderlaag diende een dikke metalen plaat, waarin met een beiteltje de holten, die het email moesten opnemen, uitgekapt werden. Voor het eerst werd deze kunst uitgeoefend te Keulen, daarna in andere steden aan den Rijn, vanwaar zij in de 12de eeuw naar Limoges in Frankrijk kwam en vooral diende tot het versieren van reliquieënkastjes; de „Emaux de Limoges" werden wereldberoemd. De voortreffelijkste kunstenaar op dat ge-

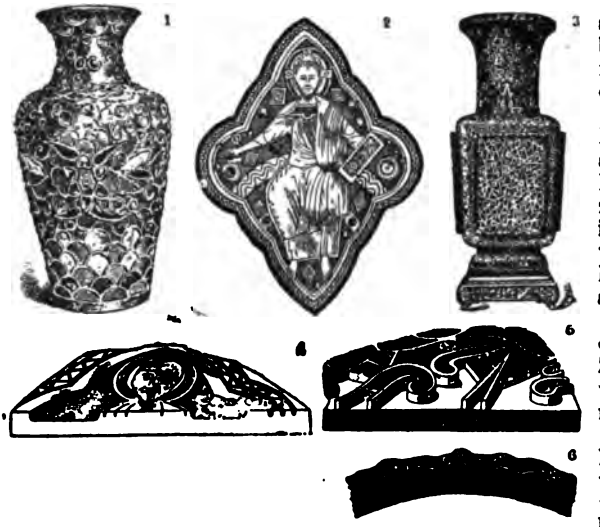

Email. 1 Doorzichtig email (Indische vaas); 2 Opgelegd email (13de eeuw); 3 Cloisonné-email (Chineesche vaas); 4 Doorsnede van opgelegd; 5 id. van cloisonné; 6 id. van doorzichtig email.

bied was *Léonard Limosin*, en naar hem werden de emailschilderijen van dien tijd „Limosins" genaamd; verder vermeldt men als uitstekende emailschilders *Pierre Raymond* en *Jean Courtois*, alsmede een paar kunstenaars, die zich *J. P.* en *P. C.* teekenden. In het midden der 17de eeuw behaalden *Toutin* en de portretschilder *J. Petitot*, grooten roem met deze kunst, en de kunstwerken van dezen laatste worden nog altijd zeer duur betaald. In de 18de eeuw ontstonden scholen van emailschilders te Genève, Augsburg, Neurenberg enz. In laatstgenoemde stad werden door *Georg Strauch* uitmuntende stukken geleverd. De gebroeders *Peter* en *Amicus Huaut* uit Genève werkten later te Berlijn, terwijl *C. P. Dinglinger* portretten vervaardigde aan het Hof te Dresden. *Karel Boit*, een Zweed, bevond zich in 1700 als miniatuurschilder te Weenen en later te Londen, en zijn leerling *Martin von Meytens* schilderde te Parijs, Dresden, Weenen en Venetië. In onze dagen bloeit de emailschilderkunst op metaal nog altijd in Engeland en Frankrijk. Onder de Engelsche miniatuurschilders roemt men vooral *Essex*, die op de tentoonstelling te Londen van 1851 een uitmuntend stuk leverde naar een schilderij van *van Dijck*; verder *Bone*, *Bell* en *Harlem*; in Frankrijk madame *Laurent*, *Horrau* en *Bonnet*. In 1827 kwam graaf *Charbrol de Valvic* op het denkbeeld, het email op lava te brengen, en de hiertoe aangewende pogingen zijn met den besten uitslag bekroond, vooral later te Berlijn.

Emanatie, afkomstig van het Latijnsche woord *emanatio* (uitvloeiing), beteekent op het gebied der *wijsbegeerte* een voortvloeien van zaken uit een hooger beginsel. Volgens deze leer is het ontstaan van alle dingen toe te schrijven aan een overvloeien der volheid Gods, aan een noodzakelijkheid en niet aan den vrijen wil van een opperwezen. Wat uit die bron emaneert, verwijdert zich van lieverlede van zijn oorsprong en wordt hierdoor slechter, en op deze wijze ontstaat het booze. Deze leer is die der Indische fabelleer, die van *Zoroaster* en die der Neoplatonici.

In de *theosofie* speelt de emanatie heden ten dage een groote rol en staat tegenover *evolutie* (zie aldaar). De theosofen nemen aan, dat niets zich kan ontwikkelen, wat niet eerst ingewikkeld is geweest, daardoor aantoonend, dat het leven een geestelijke macht is, die boven het geheel staat.

In de *Christelijke dogmatiek* is de emanatieleer die, volgens welke de Zoon en de Heilige Geest worden voorgesteld als voortvloeiende (emaneerende) uit den Vader.

Op het gebied der *natuurkunde* had men voorheen de emanatietheorie van het licht, door *Newton* opgesteld; volgens deze stroomden de lichtstralen, die als stoffelijk werden voorgesteld, uit het lichtgevend lichaam. Die theorie, later door *Euler* bestreden, is reeds lang door de undulatietheorie (die der lichtgolven of aethertrillingen) vervangen.

Emancipatie, afkomstig van het Latijnsche woord *emancipatio* (bevrijding), beteekende bij de oude Romeinen het ontslaan van een kind van het vaderlijk gezag, verder in het algemeen de vrijmaking van een persoon uit een toestand van afhankelijkheid. Men spreekt in onze dagen van de emancipatie der slaven of van de opheffing der menschonteerende slavernij, van de emancipatie der Israëlieten of van het opheffen der beperkende staatkundige bepalingen, waaronder zij in sommige staten gebukt gaan, en vooral van de emancipatie der vrouwen, of van de bevrijding van deze uit den engen kring der afhankelijkheid, waarin zij als huismoeders zijn geplaatst. Ook spreekt men van de emancipatie van het vleesch of van de volkomen vrijheid de begeerlijkheden des lichaams in te willigen, van de emancipatie der Kerk met betrekking tot den Staat, en van de emancipatie der school met betrekking tot de kerkgenootschappen. Vóór 1829 sprak men in Groot-Brittannië van de emancipatie der R. Katholieken of van de opheffing der wetten, die dezen verhinderden zitting te nemen in het Parlement.

Emants, *Marcellus*, een Nederlandsch dichter, prozaïst en tooneelschrijver, werd den 12den Augustus te 1848 Voorburg geboren, doorliep den vijfjarigen cursus der Haagsche hoogere burgerschool en

Digitized by Google

werd den 29sten September 1868 te Leiden ingeschreven als student in de rechten, welke studie hij echter onvoltooid liet, daar zijn letterkundige aanleg hem een anderen weg uit voerde. Hij vestigde zich te 's Gravenhage, waar hij zijn literair leven begon, dat werd afgewisseld door een aantal groote en interessante reizen, waarvan hij in fraai gestileerde reisbeschrijvingen verslag gaf. In 1872 was hij met *T. Smit Kleine* redacteur van „Spar en Hulst" en daarna met dezen en *J. van Santen Kolff* van „de Banier" (1873—1880). *Emants* behoort tot de zeer weinige oudere letterkundigen, die door de Nieuwe-Gids-beweging niet werden ter zijde gestooten. De jongeren beschouwen hem, evenals *Jacques Perk*, als een van de voorbereiders hunner literatuurrichting en wel voornamelijk op grond van zijn beide groote gedichten „Lilith" (1879) en „Godenschemering" (1883), die nog heden voor zijn meesterwerken gelden. Van zijn dramatische werken zijn „Adolf van Gelder" (1887) en „Domheidsmacht" (1904) het meest bekend geworden. Zijn geheele oeuvre weerspiegelt zijn pessimistische levensbeschouwing en is weinig populair. Het kenmerkt zich nochtans door duidelijke individualiteit, goede plastiek en zeer fijne psychische typeering. Van zijn hand verschenen afzonderlijk: „Jonge harten" (blijspel, 1872), „Juliaan de Afvallige" (drama, 1874), „Op reis door Zweden" (1877), „Monaco" (drie typen, 1878), „Lilith" (1879) „Een drietal novellen" (1879), „Jong Holland" (roman, 1881), „Godenschemering" (een gedicht, 1883), „Goudakkers illusiën" (een verhaal, 1885), „Langs den Nijl" (1884), „Uit Spanje" (schetsen, 1886), „Juffrouw Lena" (1888), „Adolf van Gelre" (drama, 1888), „Fatsoen" (tooneelspel, 1890), „Haar zuster" (tooneelspel, 1890), „Lichte kost" (1892), „Dood" (een tweetal novellen, 1892), „Een nagelaten bekentenis" (1894), „Onder ons" (dramatisch tafereel, 1894), „Hij" (dramatisch tafereel, 1894), „Artist" (tooneelspel, 1895), „Een kriezis" (blijspel, 1897), „Loevesteyn" (dramatisch tafereel, 1898), „Van heinde en Ver" (1897), „Op Zee" (1899), „Vijftig" (1900), „Inwijding, Haagsch leven" (1901), „Een nieuwe leus" (kluchtspel, (1903), „In de praktijk" (blijspel, (1903), „Waan" (1905), „Tegenover het Mysterie" (1907). Hij contribueerde verder aan verschillende Nederlandsche tijdschriften. Van de groep der tachtigers maakte hij nimmer in werkelijkheid deel uit. *Emants* is reeds sedert een aantal jaren algemeen voorzitter van het „Nederlandsch Tooneelverbond". Verder is hij een ijverig voorstander der vereenvoudigde spelling, waarin zijn latere werken dan ook alle verschenen, evenals van taalzuivering, waarom hij lid der commissie is, voor dat doel door het Algemeen Nederlandsch Verbond ingesteld.

Emanuël I, koning van Portugal, *de Groote* of ook *de Gelukkige* bijgenaamd, werd geboren den 3den Mei 1469 en beklom in 1495 als opvolger van *João II* den troon. In Spanje had hij een zorgvuldige opvoeding genoten; vóór zijn kroning droeg hij den naam van hertog *van Beja*. Na het aanvaarden van het bewind riep hij aanstonds de Cortes bijeen, en hij handelde later steeds in overleg met deze. Verder bezocht hij de verschillende gewesten, verbeterde het bestuur en voerde een wetboek in, dat zijn naam draagt. Tevens stichtte hij scholen voor het volk, zond veelbelovende jonge lieden naar Frankrijk en Duitschland en verzamelde geleerden en kunstenaars aan zijn Hof. Met den meesten ijver trachtte hij den R. Katholieken godsdienst te handhaven, beriep paus *Alexander VI* wegens zijn ongepaste levenswijze, waarschuwde *Frederik den Wijze*, keurvorst van Saksen, tegen de Kerkhervorming en deed Israëlieten en Mooren met geweld doopen. Door zijn bemoeïingen werd Portugal de eerste zeemogendheid en het middelpunt van den toenmaligen handel. Hij zond *Vasco de Gama* uit om de Kaap de Goede Hoop om te zeilen en den zeeweg naar Indië te zoeken, *Cabral*, om de ontdekkingen van *Vasco de Gama* voort te zetten, en *Corte Real*, om de kust van Noord-Amerika te onderzoeken. Door genoemde expedities en die van *Almeida Albuquerque* kwam hij in het bezit van de Zuid-Afrikaansche kusten en van den Indischen Archipel en opende hierdoor een onmetelijk veld voor de scheepvaart van Portugal. Hij sloot verbintenissen met Perzië, Aethiopië en China (1517), was daarentegen minder voorspoedig bij zijn pogingen, om Marokko te veroveren. Toen hij den 13den December 1521 overleed, bevond zich Portugal in een bloeienden toestand, namelijk in het bezit van welgeordende geldmiddelen, een aanzienlijke vloot, sterke vestingen, rijke tuighuizen, een sterk leger, een bloeienden handel, een ontluikende nijverheid en onmetelijke koloniën, zoodat het tijdperk van zijn bestuur de „gouden eeuw" van Portugal wordt genoemd. Hij was de eerste maal gehuwd met *Isabella*, dochter van *Ferdinand den Katholieke*, door welke hij prins *van Castilië* werd, en vervolgens met haar zuster *Maria van Castilië*. Uit dit huwelijk werden geboren zijn opvolger *João*, en *Isabella*, die zich vervolgens in den echt verbond met *Karel V*. Niet lang voor zijn dood huwde hij ten derde male met *Eleonora van Oostenrijk*, een zuster van *Karel V*.

Emanuël, een zoon van *Antonio*, pretendent der kroon van Portugal, werd in Frankrijk en Engeland opgevoed, en nadat zijn vader overleden was, begaf hij zich met zijn broeder naar Nederland, om in het leger van *Leicester* te dienen, daar de Staten hem hulp en bescherming hadden toegezegd. Zoowel zijn voorkomen als zijn rampspoedig lot wekten groote belangstelling, — vooral bij *Emilia van Nassau*, een dochter van prins *Willem I*. Zij ontmoette echter tegenkanting in haar neiging, zoowel bij de Staten als bij haar vollen broeder prins *Maurits*. Nadat zij echter nog een vruchtelooze poging bij dezen in het leger te Breevoort gewaagd had, om hem gunstig voor dien jongeling te stemmen, keerde zij naar den Haag terug, verwijderde uit haar omgeving allen, die haar voornemen zouden kunnen verijdelen, bracht eenige vrienden als getuigen bijeen, en liet door een Roomsch-Katholiek priester, men zegt door *Theobald Feeling*, den 7den November 1597 haar huwelijk met *Emanuël* inzegenen. *Maurits* was bij zijn komst te 's Gravenhage niet weinig verstoord, zoodat hij zijn zuster zijn Hof te Delft liet betrekken, terwijl de Staten *Emanuël* eerst naar Schiedam en toen uit het land verwezen. De jonge echtgenoot begaf zich naar Wezel, en *Emilia*, die inmiddels zwaar ziek geworden was en verklaarde, dat zij zich wilde laten verhongeren, volgde hem daarheen. Daar leefden

Digitized by Google

zij in bekrompen omstandigheden, maar zeer gelukkig, en zij schonk hem onderscheiden kinderen. Omstreeks 1609 kwam er door bemiddeling van *Philips Willem van Oranje* een verzoening tot stand, en nadat zij in dat jaar te Delft was geweest, ontmoeten wij haar in 1620 met haar gemaal te 's Gravenhage. Laatstgenoemde ontving hier een maandelijksche toelage van 500 gulden, doch daar deze te gering was, maakten zij in 1622 het plan, gescheiden te leven, hetgeen echter door tusschenkomst van graaf *Floris van Pallandt* verhinderd werd. Na den dood van prins *Maurits* betrokken zij het kasteel te Wychen. Later deed *Emanuël* afstand van zijn recht op den Spaanschen troon, ontving daarvoor een jaargeld van *Philips II*, verkeerde te Brussel aan het Hof van aartshertogin *Isabella* en hertrouwde met een harer hofdames, toen *Emilia* in 1629 overleden was. Hij zelf overleed den 22sten Juli 1638, ongeveer 70 jaren oud.

Emanuël Philibert, hertog van Savoye, werd geboren te Chambéry den 8sten Juli 1528, vergezelde *Karel V* in 1545 naar Duitschland, maakte zich verdienstelijk in den oorlog tegen het Smalkaldisch Verbond en werd benoemd tot ridder van het Gulden Vlies. In 1552 ging hij weder naar Piëmont en deed vruchtelooze pogingen, om het land te bevrijden van de Fransche heerschappij. Daarna begaf hij zich nogmaals naar Duitschland en verwierf nieuwe lauweren bij Metz en Térouane, terwijl hij bevel voerde over het keizerlijk leger bij de belegering van Hesdin. Na den dood zijns vaders (1553) bevond zich slechts een klein gedeelte zijner staten in vrijheid, terwijl in 1556 *Karel V* en de koning van Frankrijk Piëmont en Savoye onderling verdeelden. Hun vrede duurde evenwel slechts kort, en *Emanuël Philibert* overlaadde zich met roem in den slag van St. Quentin (1557). Reeds 2 jaar te voren was hij door *Philips II* aangesteld tot landvoogd der Nederlanden; hij vergezelde dien vorst bij zijn huwelijk met *Maria* naar Engeland en werd bij den Vrede van Câteau-Cambresis (1559) in zijn staten hersteld. Daarna trad hij in het huwelijk met *Margaretha*, een zuster van *Hendrik II*, koning van Frankrijk, en gaf de regeering der Nederlanden over aan *Margaretha van Oostenrijk*. Hij droeg den bijnaam van *IJzeren hoofd*, doch was wegens zijn verdraagzaamheid en tevens als een voorstander der wetenschap algemeen geacht en bemind. Hij overleed den 30sten Augustus 1580.

Emba of *Jemba* is de naam eener rivier in het Aziatisch-Russisch gouvernement Orenburg. Zij ontspringt op den Moegodsjarlandrug uit 3 bronnen en stroomt met tragen loop door de steppe, terwijl zij onderscheiden zijrivieren opneemt. Na een loop van 555 km. mondt zij niet ver van den mond der Oeralrivier in een liman (strandmeer) der Kaspische Zee uit. Zij is zeer vischrijk.

Embargo noemt men het beslag, dat in tijd van oorlog door een mogendheid gelegd wordt op de koopvaardijschepen der vijandelijke partij, die zich in haar havens of territoriale wateren bevinden. Het heeft aan ons land gedurende den strijd met België groote schade berokkend, daar de Engelschen embargo legden op alle schepen, die onder de Nederlandsche vlag voeren en in Engelsche havens lagen.

Embargo kan ook gelegd worden op schip of lading van eigen onderdanen, bijv. om de schepen in oorlogstijd tot transportdoeleinden van staatswege te gebruiken, of om bepaalde voorschriften omtrent den uitvoer enz. te doen eerbiedigen.

Embelia *Burm.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Myrsineeën*. Het onderscheidt zich door een 5-deeligen kelk, een radvormige bloemkroon met 5 meeldraden en eironde helmknoppen en een éénzadige besvrucht. Het omvat vooral klimmende heesters met enkelvoudige bladeren en tot trossen vereenigde bloemen. Tot de soorten behoort *E. Ribes Burm.*, die op Ceylon en in Britsch-Indië groeit en smakelijke bessen draagt, die met suiker ingelegd en ook wel gedroogd gegeten worden.

Embiotocidae, een familie van zeevisschen, behoorende tot de orde der *Beenvisschen* (*Teleostei*), onderorde der *Pharyngognathi* (*Keelkakigen*), is weinig omvangrijk, maar haar leden zijn kenmerkend voor het gematigde noordelijk deel van den Grooten Oceaan en merkwaardig als een der weinige familiën onder de *Beenvisschen*, die levendbarend zijn.

De ontwikkeling der embryo's heeft in den eierstok plaats; twee verschillende inrichtingen van dit orgaan worden bij deze familie aangetroffen; in het eene geval is een rij driehoekige, met elkander samenhangende huidplooien aanwezig, waartusschen de jongen zich ontwikkelen, die ten getale van 18 tot 20, meest in de lengte en afwisselend kop aan staart zijn gelegen. In het andere geval wordt de ruimte door drie in één punt samenkomende huidplooien in vier afdeelingen verdeeld, die niet met elkander in gemeenschap staan, behalve naar de geslachtsopening; de jongen zijn daarin op dezelfde wijze als in het eerste geval gelegen. Opmerkelijk is daarbij nog de grootte der jongen, die, als zij op het punt staan uitte komen, ongeveer een derde tot een vierde van de lengte en de hoogte van de moedervisch bereikt hebben.

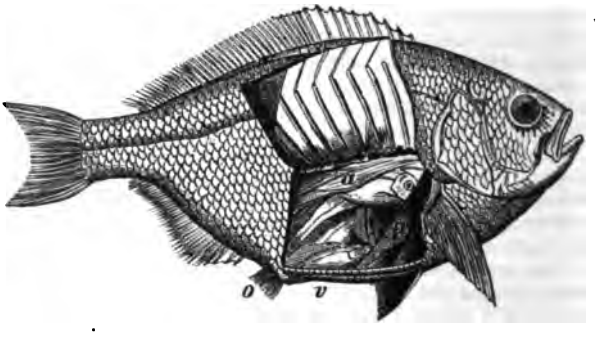

Ditrema argenteum.

Er zijn ongeveer 17 soorten, tot twee geslachten behoorende, van deze familie bekend; zij bereiken slechts een beperkte grootte, daar haar gewicht slechts $^1/_2$ tot $1^1/_2$ kg. bedraagt. Tot het

Digitized by Google

EMBRYO I.

ONTWIKKELING VAN HET MENSCHELIJK EMBRYO.

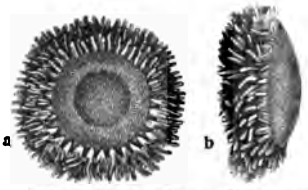

1. Bevrucht ei van 12—14 dagen. Vergrooting $^4/_1$.
a van voren, *b* van ter zijde.

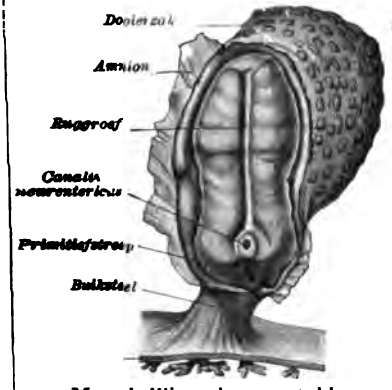

2. Menschelijk embryo met kiemblaas. Amnion geopend.

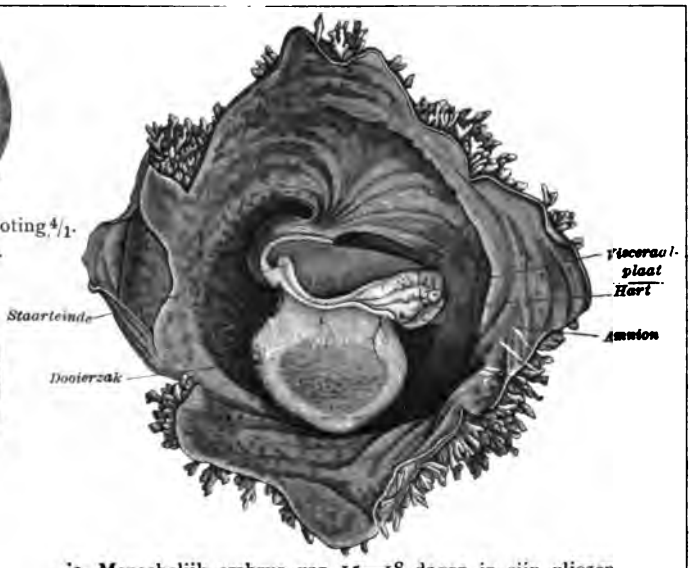

3. Menschelijk embryo van 15—18 dagen in zijn vliezen. Het buitenste vlies, het chorion, is opengeslagen.

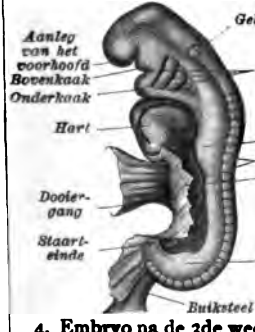

4. Embryo na de 3de week. $^{10}/_1$.

5. Embryo in de 4de week in het Amnion en met den dooierzak. $^{10}/_1$.

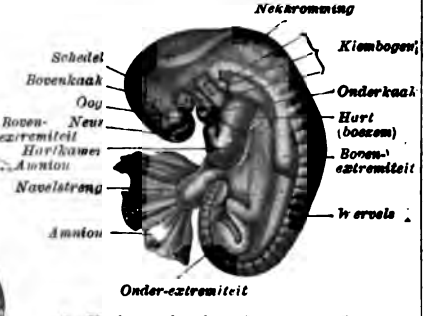

6. Embryo in de 4de Week. $^7/_1$.

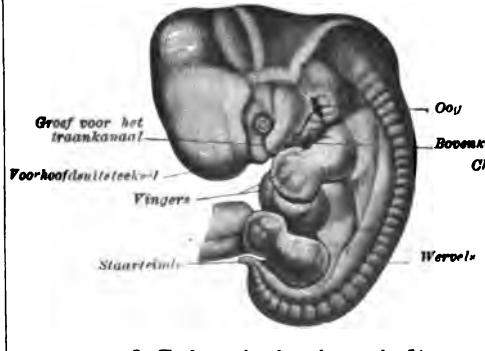

8 Embryo in de 5de week. $^7/_1$.

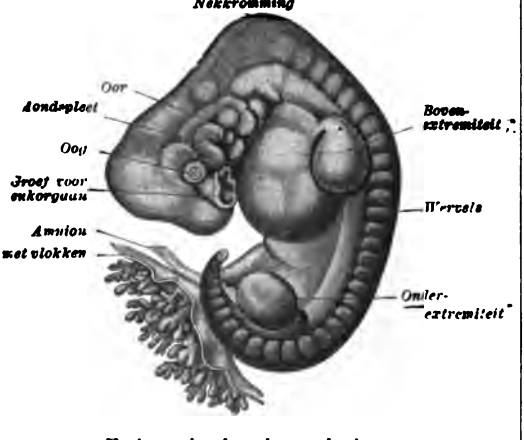

7. Embryo in de 4de week, iets meer ontwikkeld. $^8/_1$.

Digitized by Google

Digitized by Google

EMBRYO II.

ONTWIKKELING VAN HET MENSCHELIJK EMBRYO.

1. Embryo van de 3de maand af in amnion en chorion. $^2/_1$.

3. Embryo in de 6de week. $^4/_1$.

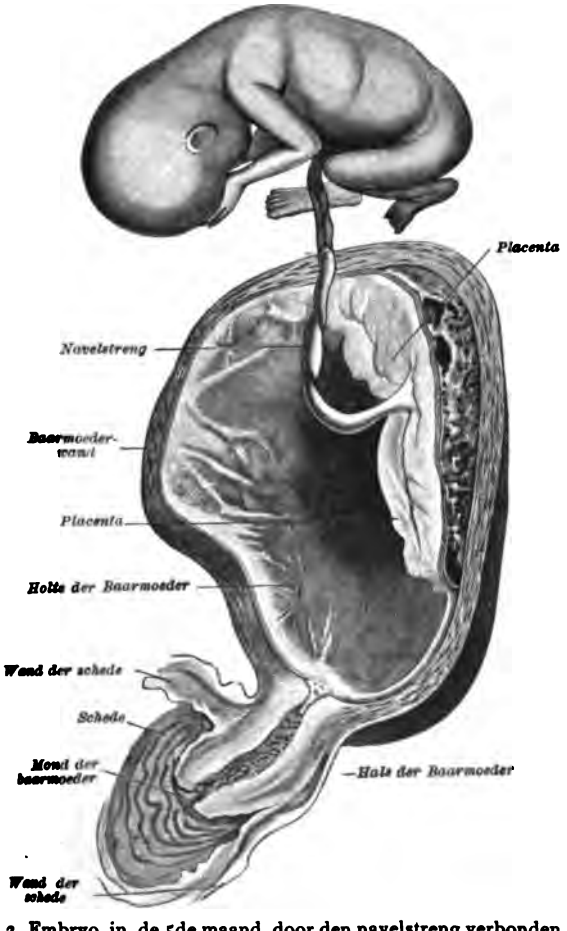

2. Embryo in de 5de maand, door den navelstreng verbonden met de in de baarmoeder gelegen placenta. Ca. $^1/_3$.
De overgang van de baarmoederholte in het baarmoederkanaal is door een slijmprop gesloten.

4. Embryo in de 9de week, ongeveer $3^1/_2$ maal vergroot.

Digitized by Google

Digitized by Google

eene geslacht *Ditrema* behooren de meeste soorten. De onderstaande afbeelding is van *Ditrema argenteum*; de ligging der jongen in de buikholte der moedervisch is daaruit tevens te zien.

Embla of *Elzenboom* is in de Noorsche fabelleer de eerste vrouw, de echtgenoot van *Ask* of *Askur*, en is terug te brengen tot de mythe, dat de menschen uit boomen ontstaan waren. De drie goden *Odin*, *Hoenir* en *Lodhoer* kwamen op de aarde en vonden *Ask* (esch) en *Embla* in onmacht; toen gaf *Odin* hun leven, *Hoenir* verstand en *Lodhoer* bloed en kleur.

Embleem was bij de oude Grieken een sieraad van verheven en kostbaar metaal, dat men aan velerlei voorwerpen vasthechten kon. Daar zulk een embleem doorgaans uit beelden bestond, die een bepaalde beteekenis hadden, ontving het woord embleem de algemeene beteekenis van *zinnebeeld*.

Emblica *Gaertn.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Euphorbiaceën*. Het is in Indië onder den naam van *Boea Malacca* bekend en draagt tot bundels vergaderde bloemen, welke uit een 5—6-deeligen kelk zonder bloembladeren met 3 meeldraden en 3 stampers bestaan. Het onderscheidt zich verder door een 3-hokkige, door een sappig bekleedsel omgeven steenvrucht. *E. officinalis Gaertn.* is een Oost-Indische boom, die 10 m. hoog wordt en smalle, spitse bladeren, benevens licht-gele, okselstandige bloemen draagt. De vruchten worden gedroogd, doch ook wel ingelegd met suiker en onder den naam van „Grijze myrobalanen" naar Europa overgebracht. Zij kunnen ook, evenals de galnoten, tot het bereiden van inkt dienen.

Embolie. Wanneer een vreemde stof in den bloedstroom opgenomen wordt en bijv. bij den overgang van een wijd in een nauw bloedvat ergens blijft steken, dan noemt men zoo'n prop een *embolus* en spreekt men van *embolie* van een bepaalde arterie. Door zoo'n verstopping houdt de bloedtoevoer tot het bij het bloedvat behoorend weefselgebied plotseling op, en als andere bloedvaten uit de buurt niet spoedig in de bres kunnen springen, kan dat weefsel afsterven. Behalve van die vraag hangen de gevolgen van embolie af van de grootte van het bloedvat, dat verstopt is, en verder van den aard van het orgaan, waarin het loopt. Wordt bijv. een bloedvat in de hersens verstopt, dan ontstaat er een min of meer uitgebreide verlamming; op embolie van een longarterie volgt bloedspuwing; bij embolie in de nieren nierbloeding. Bij de eerste twee emboliën kan zelfs de dood onmiddellijk optreden, als groote bloedvaten getroffen worden. Het materiaal van den embolus is meestal de *fibrine* van gestold bloed; het meest treden emboliën dan ook bij hartziekten op, waar door de vertraagde bloedsomloop vaak bloedstolsels in het hart blijven liggen en bij gelegenheid loslaten. Ook het „kraambeen" wordt door embolie, van uit de baarmoeder, opgewekt. Een *luchtembolie* kan ontstaan als een groote ader gewond wordt en er luchtbellen, opgezogen naar het hart, van daar in den bloedsomloop geraken. Van anderen aard zijn de emboliën, die uit een ontstekingshaard stammen en infecteerend materiaal mede aanvoeren, zoodat de embolus de bron van een nieuwen etterhaard wordt (z.g. metastatische abcessen).

Embryo (zie de platen), noemt men het dierlijk organisme in zijn eivorm, *foetus* bij de zoogdieren genaamd, zoodra het geslacht te herkennen is. De bevruchting van het ei door het zaad geschiedt waarschijnlijk reeds in den eileider (zie aldaar); als het bevruchte ei zich aan den wand der baarmoeder heeft vastgehecht, dan verandert zijn inhoud in een *kiemblaas*, gevuld met vloeibaar eiwit. Die blaas heeft een gelijkmatigen wand van één laag cellen; maar één vlek onderscheidt er zich in door een witte kleur, de z.g. *vruchthof*, vanwaar het embryo zich ontwikkelt. In de buurt van dezen hof is de wand der kiemblaas dikker en bestaat uit 2 cellagen; nl. een *uitwendig kiemblad* (*ectoderm*) en een *inwendig* kiemblad (*entoderm*). Één plaats in den vruchthof verdikt zich sterker dan haar omgeving, daar schuift zich het *derde* kiemblad, het *mesoderm*, tusschen de reeds genoemde. Die verdikking heeft den vorm van een streep, welke de *primitiefstreep* heet (zie plaat I fig. 2) en in welke zich over de geheele lengte een groeve, de *rug-* of *primitieve groeve* ontwikkelt (I fig. 2). Die buis nu is de aanleg van het centrale zenuwstelsel; uit haar voorste deelen worden de hersens, uit de achterste het ruggemerg gevormd. Naast de ruggroeve deelen zich de cellen van den vruchthof in oerwervels (I fig. 4), die later zoowel wervels als rugspieren leveren. Bij het hoofddeel vertoonen zich de eerste sporen van een hart als twee holle verdikkingen (I fig. 4), die elk overeenkomen met de later zich ontwikkelende harthelften. Intusschen hebben zich het hoofd en het rugeinde sterk naar elkander toe gekromd en heeft zich de vrucht iets vrijer gemaakt van den vruchthof. Ook het entoderm of darmklierblad maakt zich vrij en wordt langzamerhand tot een buis, waaruit later de organen van de spijsvertering en de longen ontstaan, terwijl het ectoderm de buis voor het centraal zenuwstelsel levert, en later ook voor huid en zintuigen zorgt, waartegenover het mesoderm het skelet, de spieren, zenuwen, vaten en pis- en geslachtsorganen opbouwt. Hoe meer het embryo zich van zijn omhulsels vrij maakt, des te meer snoert zich ook de buis van het entoderm van den dooier af en treedt de dooier tegenover het grooter wordend embryo op den achtergrond. Eindelijk hangt de kiemblaas, nu *dooierzak* genoemd, met een steel aan den buik van het embryo (I fig. 5), totdat de verbinding van dooierzak en embryo alleen bestaat door een kleine opening in den buik (navel) en daarmee correspondeerende opening in den darm.

Vóór wij een blik slaan in de verdere ontwikkeling van het embryo, moeten wij de wijze waarop het gevoed wordt, dus zijn bloedsomloop, nagaan (zie de afb.), en daarin spelen de vliezen, die het omgeven, een groote rol. Reeds in de derde maand is de dooier, waarvan het teerde, opgebruikt en moet het moederlijke bloed de voeding overnemen. Zulks geschiedt als volgt. Het omhulsel van het rijpe ei, het dooiervlies, verdwijnt, zoodra het bevruchte ei zich aan den baarmoederwand vasthecht. De slijmhuid van dezen wand groeit er om heen en vormt een kapsel, dat met den groei van het embryo meer en meer uitgerekt wordt en op het einde der zwangerschap dan ook zeer dun is. In het embryo, dat zich in de reeds genoemde kiemblaas ontwikkelt, vormt zich aan het hoofd en

Digitized by Google

aan het staarteinde een plooi, die beide over het embryo heengroeien en met elkander versmelten, en tegelijk maakt zich de uitwendige laag van

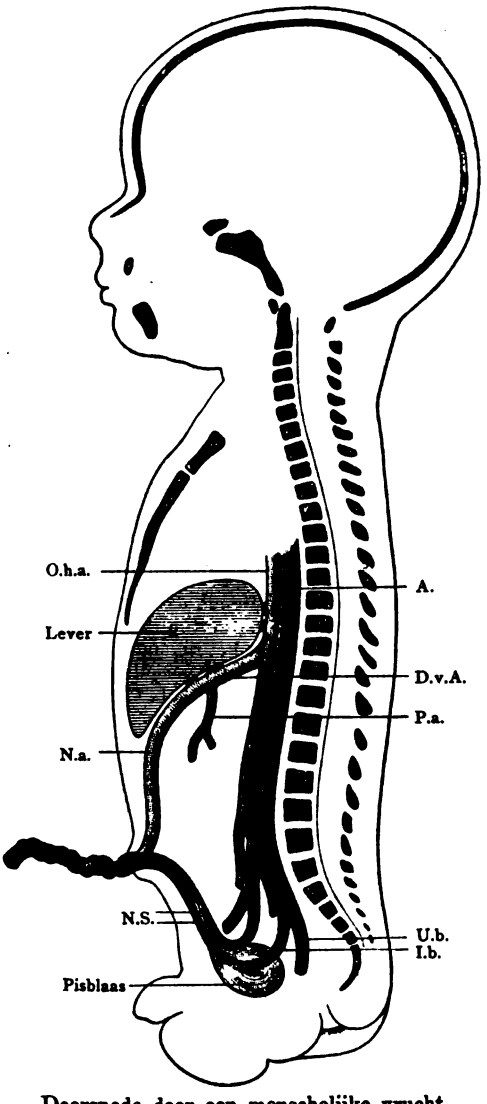

Doorsnede door een menschelijke vrucht. De bloedsomloop: O.h.a. = onderste holle ader; N.a. = navelader; N.S. = navelslagader; U.b. = uitwendige bekkenslagader; I.b. = inwendige bekkenslagader; P.a. = Poortader; D.v.A. = Ductus venosus Arantii; A. = Aorta.

■ Aderlijk bloed.

■ Gemengd bloed.

■ Slagaderlijk bloed.

de kiemblaas van het ei vrij. Zoo worden twee omhulsels gevormd: een inwendig vlies, dat alleen het embryo bekleedt en *amnion* heet, en een uitwendig, geleverd door den wand van de kiemblaas, dat zoowel ei als embryo omgeeft. Het amnion, dat eerst vlak aan het embryo ligt, wordt door een vloeistof, *vruchtwater* of *liquor amnii* genoemd, uitgerekt en van het embryo vrijgemaakt, het *uitwendige* omhulsel krijgt talrijke uitsteeksels, die er als *vlokken* (*villi*) uitzien. Maar ondertusschen neemt ook het embryo actief deel aan de vorming zijner omhulsels: uit zijn darm groeit een kleine blaas, *allantois* geheeten, die uit twee lagen bestaat, een inwendige, die klieren, en een uitwendige, die bloedvaten en spieren bezit. Deze allantois nu wordt steeds grooter, tot haar uitwendige laag het uitwendig omhulsel, geleverd door de kiemblaas, raakt en in de vlokken van dat hulsel opgroeit. Met die vergroeiing wordt dat omhullend vlies tot *chorion*, welks vlokken nu door de allantois rijk van bloedvaten zijn voorzien en in groefjes van het slijmvlies van de baarmoeder opgroeien. Een deel van dat slijmvlies woekert nu op zijn beurt om die vlokken heen, en langzamerhand vormen beide woekeringen, die van het chorion en die van het baarmoederslijmvlies, een samenhangend geheel, dat *moederkoek* of *placenta* heet, en dat na de geboorte van het kind afzonderlijk uitgestooten wordt. Het amnion, door het vruchtwater uitgerekt, komt dicht aan het chorion te liggen en omgeeft de navelstreng. Juist door dat ineensmelten van vlokken en slijmvlies van de baarmoeder is een uitwisseling van bloed tusschen moeder en kind mogelijk, want in die vlokken dringen de bloedvaten van het kind, terwijl om die vlokken heen de baarmoeder ruime bloedvaten vormt met zeer dunne wanden, zoodat het embryonale bloed daar voeding en zuurstof uit het moederlijke bloed kan overnemen en onbruikbare stoffen afgeven.

Zien we nu, hoe dat bloed door de navelstreng (gevormd door den steel van de allantois en haar bloedvaten) het foetus bereikend, daarin zich verspreidt. Het hart van het embryo bestaat in de 2de maand uit twee kamers en één boezem. In de 3de maand wordt deze echter in twee afdeelingen gescheiden, die door een groote opening, het *foramen ovale*, met elkander in verbinding blijven. Ondertusschen zijn ook de grootere bloedvaten gevormd en drijft de linkerkamer bij zijn samentrekking het bloed door de *aorta* en in de vertakkingen van deze. Daaronder behooren twee flinke takken, de *navelslagaders*, die door de navelopening in de navelstreng komen en met deze naar den moederkoek loopen. Daar verdeelen zij zich in de vlokken, het kinderlijk bloed neemt er zuurstof op en keert langs de *navelader* naar het foetus terug. In diens buikholte aangekomen loopt het gedeeltelijk naar de lever, gedeeltelijk door den *ductus venosus Arantii* naar de onderste holle ader. Naar die ader wordt ook het bloed uit de lever weer heengevoerd en ook de *poortader*, die het bloed uit de darmen aanbrengt, mondt er in uit, zoodat in de onderste holle ader zoowel slagaderlijk- als aderlijk bloed stroomt. Die onderste holle ader mondt, evenals de bovenste, in den rechter boezem uit en vandaar gaat het bloed gedeeltelijk, door het foramen ovale heen, naar linker boezem en linker kamer, gedeeltelijk direct naar de rechter kamer. Deze kamer drijft het bij hare samentrekking voor een klein ge-

Digitized by Google

deelte door de longslagaderen naar de longen, die weinig bloed noodig hebben, omdat het foetus niet ademt, voor een groot gedeelte door den ductus arteriosus Botalli in de aorta. Uit de longen gaat het bloed terug naar de linker kamer.

Met de eerste ademhaling van het kind na de geboorte worden de verhoudingen geheel veranderd, omdat de longen zich uitzetten en dus de longslagaders véél meer bloed uit de rechter kamer wegvoeren. Daarmee gaat gepaard een veel sterkere afvoer van bloed uit de longen naar den linker boezem, hier stijgt dus de bloeddruk, terwijl hij in den rechter boezem daalt, ook al, omdat de toevoer van bloed uit de onderste holle ader, met het ophouden van de circulatie in den moederkoek, plotseling sterk vermindert. Vandaar, dat er geen bloed meer uit den rechter in den linker boezem kan stroomen, terwijl de omgekeerde weg afgesloten wordt door de klep, die zich voor het foramen ovale legt. Uit den linker boezem wordt dus al het bloed naar de linker kamer en van uit deze in de aorta gestuwd. De ductus Botalli schrompelt dan ook binnen eenige dagen ineen tot een dunne streng. De sterke daling van den druk in het rechter hart door het optreden der longcirculatie vermindert de kracht van den bloedsomloop in de aorta zóó sterk, dat die de navelslagaderen niet meer kan voeden; ook deze veranderen evenals de navelstrengader en de ductus venosus Arantii in bindweefselstrengen.

Wij kunnen thans een kort overzicht geven van de ontwikkeling van de vrucht in de verschillende maanden van zijn bestaan (zie de platen I en II).

Reeds na 14 dagen ziet men aan de rugzijde van het embryo, dat dan 2 m.m. lang is, de primitieve groeve met de verhevenheden aan weerszijden ervan; nog een week later is het ongeveer 5 m.m. lang en kan men de kromming van den rug, de zwelling van het hoofdeinde, de kiemspleten en den eersten aanleg van zintuigen onderscheiden. Het embryo wordt door het amnion geheel omhuld en hangt alleen in het midden van den buik door den dooiergang met den dooierzak te zamen. Nog geen spoor van ledematen of van aangezicht. Hoofd- en staarteinde zijn duidelijk te onderscheiden, de beginselen van hersenblazen en hart min of meer zichtbaar. In het begin van de tweede maand is het embryo ongeveer één c.m. lang. De verschillende deelen van het hoofd zijn dan herkenbaar: inwendig vijf hersenblazen, onder aan de kiemplaten, door de kiemspleten gescheiden. Twee kleine groefjes in de huid duiden de oogen aan, ver daarachter wordt de aanleg van het gehoororgaan zichtbaar. Het gezicht ligt op de nog niet gesloten borst, de vroegere kiemblaas hangt als dooierzak aan den buik. Het puntig uitloopend staarteinde is naar het hoofd gekromd, zoodat het bijna het voorhoofd raakt. Vier knopjes geven het begin der ledematen aan, en ook de voornaamste inwendige organen zijn in beginsel aanwezig. Op het einde van deze maand is het embryo ongeveer 3 c.m. lang, terwijl het in de derde maand de grootte van een ganzenei krijgt. In deze maand begint de placenta zich te vormen, de oorschelpen de ooren, de oogleden de oogen, de lippen de mondspleet te bekleeden. De groote opening van den buik is kleiner geworden, de darmlis heeft zich in de buikholte teruggetrokken. Zaadbal en eierstok zijn reeds aan het eind van de tweede maand van elkander te onderscheiden, maar nu geven ook de *uitwendige* geslachtsdeelen het geslacht duidelijk aan. Vingers en teenen zijn duidelijk te herkennen, evenzoo eenige inwendige organen, door de groote doorschijnendheid van de dunne huid. In de vierde maand is het foetus 10—17 c.m. lang, de oogleden zijn nog aan de randen samengegroeid, de balzak is gespleten, de moederkoek wordt volledig, de huid verliest haar doorschijnendheid. In de vijfde maand is het foetus 20—25 c.m. lang, krijgt hoofdhaar en fijne, wollige haartjes (*lanugo*) op zijn lichaam. In de zesde maand is het gemiddeld 30 c.m. lang, in de zevende 35 c.m. en gaan de oogen open; in de achtste 40 c.m. en reiken de nagels nog niet tot aan de toppen van vingers en teenen. De ballen, die evenals de eierstokken oorspronkelijk in den buik liggen, zijn dan meestal reeds in den balzak afgezakt. In de negende maand is het 45 c.m., in de tiende heeft de rijpe vrucht een lengte van ruim 50 c.m. en een gemiddeld gewicht van 2875 gram. De nagels zijn verhoornd en steken voor de toppen uit.

Ziekten van het Embryo. Door stoornissen in de ontwikkeling van het embryo ontstaan aangeboren gebreken; zoo kan het gedeeltelijk openblijven van een spleet de oorzaak worden van hazenlip, gespleten gehemelte enz. In andere gevallen kunnen enkele deelen dubbel gevormd worden, maar ook kunnen weefselstrengen of de navelstreng zich om een der ledematen slingeren, het afsnoeren en zijn verderen groei belemmeren of het zelfs doen afsterven, zoodat het kind een voet of arm mist. Ook hersen- en ruggemergsziekten en andere aandoeningen kunnen in het embryo voorkomen, maar veel vaker wordt het ziek door infectie van den kant der moeder, want het pokken- en het roodvonkgif, zoowel als dat der syphilis, dringen door de placenta tot het foetus door, zoodat het de ziekte doormaakt of afsterft. Een syphilitische vader kan reeds in het zaad het gif meegeven, ook zonder dat de moeder geïnfecteerd wordt.

Voor *embryo der plant* zie *Cel* en *Voortplanting*.

Embryologie is de leer der ontwikkeling van het embryo. Zie *Embryo*.

Embryotomie is in het algemeen het stuksnijden van het kind, wanneer bijv. bij een dwarsligging de natuurlijke geboorte onmogelijk en het voor kunstmatige hulp te laat is. Meestal is in zulk geval althans de moeder te redden. De *embryotomie* kan, al naar de ligging van het kind, bestaan uit onthoofding (*decapitatio*), vernieling van den schedel (*cephalotomie*), of opening van borst-, resp. buikholte, om de ingewanden te verwijderen.

Embryozak noemt men in de botanie een cel van het zaad der bloeiende gewassen, waarin het voor bevruchting vatbare ei en daaruit later het embryo ontstaat. In den embryozak der Angiospermen splitst zich de aanvankelijk aanwezige enkele celkern in dochterkernen (zie de afb. fig. 1 en 2), die weldra elk opnieuw gesplitst worden (fig. 3 en 4), zoodat ten slotte acht celkernen optreden, die vier aan vier twee groepen vormen aan de beide uiteinden van den embryozak. Drie der vier kernen aan het boveneinde

Digitized by Google

worden tot vorming van het ei verbruikt, drie der kernen aan het benedeneinde tot *antipodencellen* (fig. 5) verbonden, terwijl de twee overgebleven kernen aan het benedeneinde tot de *centrale kern* of *secundaire embryozakkern* samensmelten. Bij de bevruchting dringen uit het

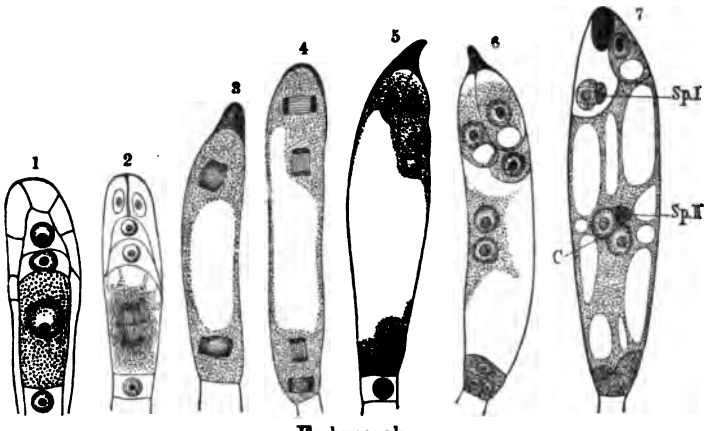

Embryozak.

Fig. 1. Binnenste gedeelte van den zaadknop van *Monotropa* met embryozakcel en twee zustercellen ervan. Fig. 2. Een soortgelijke toestand als in fig. 1, maar met een embryozakkern, die op het punt staat zich te splijten. Fig. 3. Embryozak met twee celkernen, die op het punt staan zich te splijten. Fig. 4. Id. met vier celkernen. Fig. 5. Embryozak met eitoestel en antipodencellen. Fig. 6. Ontwikkelde embryozak van *Monotropa*, waarin de vrije kernen nog niet zijn vergroeid. Fig. 7. Embryozak met centraalkern en de twee spermakernen *Sp.*

stuifmeeltoestel twee nieuwe cellen (*spermacellen*) in den embryozak (fig. 6), waarvan de eene (*Sp. I*) het ei bevrucht, de andere (*Sp. II*) met de centraalkern vergroeit. Het bevruchte ei scheidt zich door een celwand af van het overige gedeelte van den embryozak en ontwikkelt zich vervolgens geleidelijk tot een veelcellig embryo. Ook de centraalkern wordt door de bevruchting tot verdere ontwikkeling gebracht; zij splitst zich sterk en levert de celkernen van het den geheelen embryozak vullende weefsel, *endosperm* geheeten, waarvan de cellen reservestoffen, zooals zetmeel, vet, eiwitstoffen enz. bevatten, grootendeels bestemd tot voedsel voor het zich ontwikkelende embryo.

Embuscade. Zie *Hinderlaag.*

Emden of *Embden*, een stad in het Pruisische distrikt Aurich, aan de spoorlijnen Emden—Soest, Emden—Jever en Emden—Pewsum, ligt een klein half uur gaans van den Dollart, aan den mond van het Dortmund—Eems en Eems—Jadekanaal, met zijn buitenhaven aan de Eems en daardoor met de Noordzee verbonden en telt (1905) 20754 inwoners. Zij is een goed gebouwde stad, van grachten doorsneden, welke van 4 sluizen en meer dan 30 bruggen voorzien zijn, van welke de raadhuisbrug de voornaamste is. Tot de merkwaardigste gebouwen behooren het stadhuis, waar zich op een bovenzaal een belangrijke verzameling van oude wapens en wapenrustingen bevindt, het wees- en armenhuis, het museum, waar inzonderheid een groot aantal in barnsteen bewaard gebleven insekten de aandacht trekt, en een museum voor beeldende kunst en oudheden. Van de 9 kerken, waartoe het bedehuis der Doopsgezinden en dat der Israëlieten behooren, is de groote Hervormde Kerk met een in 1455 gebouwd koor het merkwaardigst. Men heeft er een gymnasium, een hoogere burgerschool, veel scholen voor lager onderwijs, een zeevaartschool, een nijverheidsschool, een doofstommeninstituut, een natuurkundig genootschap, een vereeniging voor oudheidkunde enz. Tot de bronnen van bestaan behooren vooral scheepvaart, handel en visscherij, welke laatste door een maatschappij tot bevordering der haringvisscherij nieuwen steun heeft verkregen. De scheepsreederij telde (1900) 90 schepen, metende 10113 ton. De nieuwe groote havenwerken, die met het Dortmund—Eemskanaal in verbinding staan, zijn in 1901 geopend. In 1901 kwamen in de haven aan 1521 zeeschepen met 177072 ton en 5995 rivierschepen met 210669 ton; de haven verlieten 1399 met zeeschepen 162290 ton en 5938 rivierschepen met 216884 ton. Het loodswezen beschikt over 6 schepen. Verder bloeien de scheepsbouw, de looierij, de brandewijnstokerij, benevens eenige andere takken van nijverheid. Aanvankelijk behoorde Emden tot Oost-Friesland en vervolgens stond het van het einde der 16de tot in de eerste helft der 18de eeuw onder de beschermheerschappij van Nederland, terwijl de stad bij voortduring in oneenigheid verkeerde met de graven en vorsten van Oost-Friesland. In 1744 kwam zij met Oost-Friesland aan Pruisen, in 1806 aan Holland, in 1809 aan Frankrijk, in 1814 weder aan Pruisen, in 1815 aan Hannover en in 1866 wederom aan Pruisen.

Emdre, *Samuël*, een Nederlandsch godgeleerde, werd omstreeks het midden der 18de eeuw geboren te Utrecht, studeerde aldaar, werd eerst predikant te Hoornaar, daarna te Wageningen en in 1816 emeritus. Hij overleed in datzelfde jaar op bijna 70-jarigen leeftijd. Hij was lid van het Zweedsch Genootschap en van het Genootschap tot verdediging van den Christelijken godsdienst en heeft meer dan 20 verschillende werken in het licht gegeven, van welke wij noemen: „Gesprekken over de waarheden van den Christelijken godsdienst" (1770), „Catechismus der heilige godgeleerdheid" (1780 en later bij herhaling), „Bijbelsch Huisboek enz." (1787), „Kerkelijke en wereldlijke geschiedenissen der tijden voor den zondvloed" (1791), „De geographie der Heilige Schrift enz." (1796) en „Opheldering van eenige stukken in den Heidelbergschen Catechismus" (1803).

Emelé, *Wilhelm*, een Duitsch schilder, vooral

Digitized by Google

van veldslagen, werd geboren den 20sten Mei 1830 te Buchen in het groothertogdom Baden, trad eerst in krijgsdienst, maar bepaalde zich weldra bij de kunst, bezocht in 1851 de Academie te München, zette zijn studiën voort te Antwerpen en te Parijs en vestigde zich eindelijk in 1855 te München. Hier maakte hij zich gunstig bekend door eenige historische tafereelen, o. a. door den „Strijd aan de Neckarbrug te Heidelberg", dat door den keizer van Oostenrijk werd aangekocht. Zijn doeken vonden in het algemeen in Oostenrijk grooten bijval, zoodat hij in 1861 naar Weenen vertrok. Aartshertog Albrecht bestelde hem in 1863 het „Ruitergevecht bij Würzberg, 1796", alsmede „De slag van Neerwinden, 1793". Op de wereldtentoonstelling te Weenen in 1873 behaalde hij met deze stukken, alsmede met „Het ruitergevecht bij Langenbrück", het eeregoud. In 1870 nam hij met troepen uit Baden deel aan den oorlog en leverde op verzoek van prins *Hohenlohe* een tafereel van „De verovering van Dijon", dat zijn plotseling overleden vriend *Feodor Dietz* niet had kunnen voltooien. Na het sluiten van den vrede vestigde hij zich in 1872 te Karlsruhe en werkte verder op bestelling uit Weenen. Ook schiep hij een reeks van tafereelen uit den Fransch-Duitschen Oorlog. Gehoor gevende aan den wensch van *Piloty*, vertrok hij in 1876 naar München, waar hij zich hoofdzakelijk met historische genrestukken bezig hield, zooals: „De morgengroet", „Leonore", „Wandelrid", „De Zweden in Rothenburg", enz. In 1886 verhuisde hij naar Berlijn, doch keerde in 1890 weer naar Karlsruhe terug; sedert 1892 maakte een oogziekte hem het schilderen onmogelijk. Hij overleed den 11den October 1905 te Freiburg i. Br.

Emeritus of *uitgediend* noemde men bij de oude Romeinen een soldaat, die zijn diensttijd volbracht had. Hij bevond zich niet langer in werkelijken dienst en onderscheidde zich hierdoor van de *veteranen* of oude soldaten, die nog mede ten strijde trokken. In onzen tijd en in ons vaderland noemt men aldus bij voorkeur een predikant of hoogleeraar, die na vele dienstjaren zijn ambt neergelegd heeft.

Emersie (Latijn = opduiking) noemt men in de sterrenkunde het te voorschijn komen van een planeet uit de schaduw van een andere.

Emerson, *Ralph Waldo*, een Amerikaansch wijsgeer, werd geboren te Boston den 25sten Mei 1803, studeerde aan het Harvardcollege in de godgeleerdheid, was daarna gedurende 5 jaar onderwijzer en werd vervolgens beroepen tot predikant bij de gemeente der Unitariërs te Boston. Zijn gevoelens over het Avondmaal drongen hem echter die betrekking in 1832 neder te leggen. Daarop begaf hij zich gedurende een jaar naar Europa, maakte daar kennis met *Thomas Carlyle*, met wien hij steeds in vriendschapsbetrekkingen is gebleven, vestigde zich na zijn terugkeer te Concord en trachtte zijn denkbeelden door geschriften en voorlezingen te verspreiden. In 1836 verscheen zijn eerste werk: „Nature", een werk vol antithesen, en waarin *Emerson* zich doet kennen als een der beste woordvoerders van die Amerikaansche transcendentaalphilosophie, welke het begrip van individualiteit en persoonlijke vrijheid tot zijn uiterste consequentie drijft, en verklaart, dat alle menschen van natuur geestelijk en zedelijk gelijke hoedanigheden bezitten en dat ieder in zich draagt de kiem van het genie, die voor zijn ontwikkeling slechts gunstige omstandigheden noodig heeft. De natuur is de openbaring Gods, God echter is schoonheid, wijsheid, liefde en kracht. Bekender werd *Emerson* door zijn werken „The American Scolar" (1837) en „Literary ethics" (1838). Een tijd lang leverde hij bijdragen in de „North-American Review" and „Critical Examiner" en gaf van 1840—1844 „The Dial" uit. Den communistischen pogingen van *Fourier* op Brook Farm droeg *Emerson* een goed hart toe, doch hij voelde zich daar niet op zijn gemak. In 1841 verscheen het eerste deel van zijn oorspronkelijk als voorlezingen gehouden „Essays", in 1844, 1848 en 1871 door nieuwe series gevolgd. In 1847 gaf hij zijn dikwijls moeilijk te begrijpen „Poems" uit, zijn overige gedichten in 1867 onder den titel „Mayday and other pieces". In 1847 bezocht hij voor de tweede maal Europa en de zeven voordrachten, die hij op die reis hield, verzamelde hij tot „Essays on representative men" (1849). Rijk aan gedachten zijn de „Lectures on New-England reforms" (1844); een karakteristiek der Engelschen geven de „English traits" (1856). Van zijn verdere werken zijn nog te noemen: „The conduct of life" (1860), „Society and solitude" (1870), „Letters and social aims" (1875). In 1872 stak *Emerson* nogmaals den Altlantischen Oceaan over; zijn laatste levensjaren bracht hij in eenzaamheid door, tot hij den 27sten April 1882 te Concord overleed. De beste uitgaven van zijn verzamelde werken zijn die in 11 deelen (Boston, 1883—1884) en in 4 deelen (Londen, 1902).

Emesa, een zeer oude stad in Coele-Syrië aan den Orontes, 150 km. ten noorden van Damascus, aan den karavaanweg naar Hamah en Haleb, was vroeger de hoofdstad van een klein Arabisch rijk. Later viel zij in handen der Romeinen, die er een volksplanting vestigden. Zij was beroemd wegens den daar aanwezigen zonnetempel, waaraan keizer *Heliogabalus*, die te Emesa geboren werd, zijn naam ontleende, daar hij er de betrekking van hoogepriester van den Zonnegod (in het Syrisch *Elagabal*) bekleedde. In 273 na Chr. behaalde hier keizer *Domitius Aurelianus* de zegepraal op koningin *Zenobia*. Na den val van het Romeinsche rijk kwam Emesa onder de heerschappij van verschillende volkeren, ten laatste onder die der Turken, welke er ook thans nog het gezag in handen hebben. Men vindt er geen enkel gedenkteeken meer van haar voormalige grootheid. Intusschen blijft zij ook nu nog een welvarende stad, waar handel en nijverheid bloeien, de hoofdplaats van een distrikt in het vilajet Damascus en met ongeveer 60000 inwoners.

Emetica. Zie *Braakmiddelen*.

Emetine, $C_{30}H_{40}N_2O_5$, is het brakingverwekkend alkaloïde in den ipecacuanhawortel (*Cephaelis Ipecacuanha*). Men verkrijgt haar, wanneer men de fijngemaakte wortels eerst met aether en daarna met alkohol laat uittrekken, het vocht met water vermengt, door uitdamping concentreert, vervolgens filtreert en uit het filtraat de emetine door middel van magnesia doet neerslaan. Men wascht haar met water, lost ze op in wijngeest en scheidt haar hieruit af door verdamping. Eindelijk

Digitized by Google

lost men ze op in een zuur, ontkleurt de oplossing met kool en doet haar neerslaan met een alkali. De emetine is een wit, in de lucht geel wordend poeder, weinig oplosbaar in koud, iets meer in warm water, nagenoeg niet in aether, maar zeer goed in alkohol. Zij smelt reeds bij 62—65° C., smaakt bitter, reageert alkalisch en vormt met zuren niet-kristalliseerbare verbindingen. In kleine hoeveelheden veroorzaakt zij braking, in groote hoeveelheden werkt het doodelijk.

Emigranten of *uitgewekenen* noemt men personen, die in een bepaald tijdperk wegens godsdienstige of staatkundige aangelegenheden hun vaderland verlaten en in afwachting van betere dagen naar elders de wijk nemen. Zij zijn dus onderscheiden van de *ballingen*, die veroordeeld zijn om zich naar elders te begeven, en van de *landverhuizers*, die zich in andere oorden wenschen te vestigen, ter verbetering van hun stoffelijken toestand, en geen plan hebben om terug te keeren.

Emigranten waren zij, die den Israëlietischen godsdienst beleden en in de dagen van *Ferdinand* en *Isabella* Spanje verlieten voor de bedreiging der Inquisitie; zij, die bij den val van het Byzantijnsche rijk naar elders trokken, om aan de heerschappij der Turken te ontkomen; de *réfugiés*, die, als aanhangers der Hervorming, zich ten tijde van *Lodewijk XIV* na de opheffing van het edict van Nantes naar de Nederlanden en naar andere rijken begaven; en vooral zij dragen dien naam, die na het uitbarsten der groote omwenteling van 1789 uit Frankrijk naar Duitschland de wijk namen. Zij werden later, vooral in de dagen van het Schrikbewind, door duizendtallen gevolgd, die hun leven in gevaar zagen. Vooral de edelen, de priesters en de monniken vluchtten en overstroomden, behalve Duitschland, ook België, Piëmont, Zwitserland en ons land. Slechts weinigen waren in de gelegenheid geweest hun vermogen te redden, en de meesten leefden in de grootste armoede. Te Koblenz bevonden zich de prinsen van den bloede met hun hofhouding, ministers, ambtenaren en krijgsoversten, en het buitenlandsche Frankrijk, zooals men het noemde, onderhield betrekkingen met de vreemde mogendheden, die de revolutie afkeurden. Die houding verbitterde de mannen der omwenteling en verergerde den toestand des konings. Zelfs ontstond onder aanvoering van *Condé* een emigrantencorps, dat zich met het Pruisische leger vereenigde, om naar Frankrijk te trekken, maar aldaar de grootste verontwaardiging wekte. Dientengevolge werden in Frankrijk harde maatregelen genomen tegen de emigranten en hun goederen verbeurd verklaard. Het was op straffe des doods verboden, hen te ondersteunen of betrekkingen met hen te onderhouden. Dertigduizend personen werden op de emigrantenlijst geplaatst en voor altijd uit Frankrijk verbannen, hoewel velen van hen de wapens niet wilden opvatten tegen hun vaderland. Eerst na de mislukte pogingen, om te Quiberon te landen (1795), verloren de emigranten de hoop, Frankrijk met geweld van wapenen te herwinnen. Het corps van *Condé* moest zich na den vrede van Luneville ontbinden, en de ongelukkigen zochten een toevluchtsoord in Rusland, Engeland en Portugal. Reeds onder het Directoire werden intusschen door velen pogingen, aangewend, om naar Frankrijk terug te keeren, en de algemeene amnestie, door *Bonaparte* als eerste consul uitgevaardigd, werd door velen met blijdschap begroet. De overigen mochten eerst na den val des keizers hun vaderland wederzien, waar zij door de *Bourbons* met waardigheden en weldaden werden overladen. Volgens de grondwet van 1814 konden zij echter hun goederen en adellijke voorrechten niet herkrijgen, terwijl hun eindelijk door een wet van 27 April 1825 een aanzienlijk bedrag, n.l. de rente à 3 % van een kapitaal van 1000 millioen francs, als schadeloosstelling werd toegekend. De willekeurige uitdeeling van deze gaf echter aanleiding tot haat en wrok, zoodat na de Julirevolutie, door de wet van den 5den Januari 1831, aan het verleenen dier schadevergoeding een einde werd gemaakt.

Emigratie. Zie *Landverhuizing*.

Emil, *Maximilian Leopold August Karl*, prins *van Hessen*, een broeder van den in 1848 overleden groothertog *Lodewijk II*, werd geboren te Darmstadt den 8den September 1790, trad reeds vroeg in militairen dienst, nam deel aan de oorlogen onder *Napoleon*, vooral aan dien van 1812, en genoot de gunst van den Franschen keizer. Na den slag van Leipzig, waar hij door de verbonden mogendheden gevangen genomen werd, streed hij aan het hoofd der troepen van Hessen-Darmstadt tegen Frankrijk en na het sluiten van den vrede was hij ijverig werkzaam op staatkundig gebied, waar hij de aristocratisch-gouvernementeele richting vertegenwoordigde. Hij overleed te Baden-Baden den 30sten April 1876.

Emilia of *Aemilia* is vanouds de naam van dat gedeelte van Italië, hetwelk zich tusschen de Apennijnen, den middel- en benedenloop van den Po en de Adriatische Zee ten zuiden van Lombardije en Venetië en ten noorden van Toskane, Umbrië en de Marken uitstrekt. Het omvat als landschap het grootste gedeelte der voormalige hertogdommen Parma en Modena benevens de vroegere pauselijke delegatiën der Romagna. Het gewest Emilia bestaat uit de provinciën Bologna, Ferrara, Forli, Modena, Parma, Piacenza, Ravenna en Reggio en telt op 20659 v. km. (1901) 2445035 inwoners. Het behoort tot de meest bevolkte en best bebouwde gedeelten van het schiereiland.

Het ontleent zijn naam aan den grooten Romeinschen heerweg, de Via Aemilia, die over een afstand van 300 km. van Placentia (Piacenza) aan den Po tot aan Ariminium (Rimini) aan de Adriatische Zee liep en reeds in 177 v. Chr. door den consul *Marcus Aemilius Lepidus* was aangelegd. Deze werd de hoofdader van het verkeer in Opper-Italië en vormt ook nu nog het tracé van den spoorweg, die van Piacenza over Parma, Reggio, Modena, Bologna, Imola, Faënza, Forli en Cesena naar Rimini loopt. Reeds in den tijd van *Constantijn den Groote* was de naam van den weg op het landschap overgebracht.

Emilius, *Paulus* of *Paolo Emilio*, een Italiaansch geschiedschrijver, geboren te Rome omstreeks het jaar 1460, omhelsde den geestelijken stand, vestigde zich te Rome en was wegens zijn geleerdheid beroemd. *Lodewijk XII* riep hem naar Frankrijk, om een geschiedenis des rijks op te stellen. Dientengevolge schreef hij: „De rebus gestis Francorum libri VI" (1560), waaraan hij later eenige boeken toevoegde. Deze geschiedenis

Digitized by Google

loopt van de eerste tijden der monarchie tot aan het 5de regeeringsjaar van *Karel VIII*. Hij overleed in 1529.

Eminentie (Latijn = hoogheid, verhevenheid), een eeretitel, die aanvankelijk aan keizers en koningen werd toegekend, is thans die van aartsbisschoppen en kardinalen.

Eminescu, *Michaël*, een Roemeensch dichter, werd geboren in 1850 bij Botoschani. Nadat hij te Czernowitz, Hermannstadt, Weenen en Berlijn gestudeerd had, werd hij bibliothecaris van de universiteit te Jassy en vervolgens redacteur van het conservatieve blad „Timpoel" te Boekarest. In 1883 moest hij opgenomen worden in een krankzinnigengesticht bij Boekarest, waar hij den 15den (27sten) Juni 1889 overleed. *Eminescu* is zijn roem vooral verschuldigd aan den bundel zijner „Poesii", die gedurende zijn ongesteldheid (1884) door *T. Majorescu* uitgegeven en later bij herhaling gedrukt werd. De daarin geplaatste hekeldichten en sonnetten zijn de fraaiste, welke men in de Roemeensche taal aantreft. Sommige zijner gedichten werden door koningin *Elizabeth* van Roemenië en *Mite Kremnitz* in het Duitsch vertaald en in de „Rumänische Dichtungen" (3de druk, 1889) uitgegeven.

Emin-Pasja, *Mehmed*, eigenlijk *Eduard Schnitzer*, een Duitsch ontdekkingsreiziger, werd den 28sten Maart 1840 geboren te Oppeln, vanwaar zijn ouders naar Neisse verhuisden. Hier hertrouwde zijn moeder na het overlijden van haar echtgenoot (1845), waarna haar zoon, een Israëliet van afkomst, den Christelijken doop ontving. Van 1850 tot 1858 bezocht hij het Roomsch-Katholiek gymnasium te Neisse en studeerde van 1858 tot 1864 te Breslau, Berlijn en Koningsbergen in de natuur- en geneeskundige wetenschappen, terwijl hij vooral veel werk maakte van de ornithologie. In 1865 werd hij Turksch haven- en distriktsarts te Antivari in Albanië en in 1870 nam hij als officier van gezondheid deel aan een expeditie naar Syrië en Arabië. In het begin van 1871 volgde hij *Hakki Ismaël Pasja*, die reeds als gouverneur van Arabië hem tot zich geroepen had, naar Trebizonde en Erzeroem, in het laatst van September 1872 naar Konstantinopel en vervolgens naar Janina, waar *Ismaël Pasja* tegen het einde van 1873 overleed. In het begin van 1874 vertrok hij naar Konstantinopel en in het jaar van 1875 weder naar Neisse en Breslau.

Nadat hij als officier van gezondheid dienst genomen had bij het Egyptische leger, werd hij met den titel van *emin-effendi* in 1876 benoemd tot chef-arts voor de Egyptische Keerkringsgewesten. In dat jaar reisde hij met *Gordon*, gouverneur-generaal van den Egyptischen Soedan, tot aan het Victoria Nyanza-meer en bezocht den Somerset-Nijl. In 1877 voer hij van Lado den Nijl op tot aan Magoengo, aan den noordoosthoek van het Mwoetan-Nsige- of Albert-Nyanzameer en doorkruiste het gebied van Magoengo over Masindi tot aan Mroeli. Vandaar trok hij zuidwaarts tot aan Roebaga, de residentie van koning *Mtesa* van Oeganda.

Kort daarna werd hij tot bey bevorderd en tot gouverneur der Egyptische Keerkringsgewesten benoemd. In de volgende jaren werd het onder zijn beheer gestelde gebied door de regeering meermalen naar het Noorden uitgebreid, bijv. na het aftreden van *Gordon* als gouverneur-generaal van den Soedan, toen diens opvolger *Rauf-Pasja* den breedtegraad van Gaba Sjambeh als de noordelijke grens van het gebied van *Emin-Bey* vaststelde (1880). In 1881 werden behalve de gewesten van Rohl en Amadi gedeelten der Niam-Niamlanden en geheel Monboetoe, na het optreden van *Abd-el-Kader* als Egyptisch minister voor den Soedan ook de Sobat aan het gebied van *Emin-Bey* toegevoegd. Dit laatste behoorde weldra tot de best bestuurde gedeelten van den Soedan, want *Emin-Bey* stelde zich steeds tot taak het heil der inlandsche bevolking zoo veel mogelijk te bevorderen. Hij verzamelde de bewoners, die door veeljarige slavenjachten waren verstrooid, en wees hun nieuwe dorpen ter bewoning aan, verbande de slavenhouders uit zijn gebied en beijverde zich, om den door de slavenjagers vernietigden veestapel, den rijkdom der ingezetenen, te herstellen. Ook zorgde hij voor den invoer van nieuwe cultuurgewassen en voor den aanleg van wegen, bijv. in 1882 voor dien van Wadelai aan den Witten Nijl westwaarts langs de Kibali (Kibbi) naar Koebi in Monboetoe. De Keerkringsgewesten, die bij het aanvaarden van het bestuur door *Emin-Bey* jaarlijks een tekort hadden van 39 000 pond sterling, leverden in 1882 aan de Egyptische regeering een batig saldo van 12 000 pond sterling. Daarbij wist *Emin-Bey* een volkomen rust in zijn gebied te bewaren en tevens achting in te boezemen aan de naburige stamhoofden. Dit blijkt vooral uit het feit, dat *Emin-Bey* zich aan den bovenloop van den Nijl gedurende vier jaren heeft weten staande te houden, ofschoon hij door den opstand der aanhangers van den *Mahdi* aan de noordzijde en door de dubbelzinnige houding van den koning van Oeganda aan de zuidzijde van alle gemeenschap met de buitenwereld was afgesloten.

In weerwil van de veelomvattende bezigheden van zijn beheer, vond *Emin-Bey* tijd om werkzaam te zijn voor het aardrijkskundig onderzoek van zijn gebied. Op zijn reizen verzuimde hij niet, nauwkeurige opmetingen te doen en land en volk, het dieren- en plantenrijk, alsmede de meteorologische verschijnselen nauwkeurig gade te slaan. Verder bracht hij hoogst belangrijke ornithologische verzamelingen bijeen, die hij, zoolang de gemeenschapswegen naar het noorden nog open waren, deels aan *A. von Pelzeln* te Weenen, deels aan *Hartlaub* te Bremen deed toekomen, welke laatste de aan hem gezonden verzamelingen ten geschenke gaf aan het stedelijk museum te Bremen. Omtrent de reizen van *Emin-Bey* zij vermeld, dat hij van Februari tot April 1878 van Roebaga naar het Victoria Nyanzameer trok, verder over Mroeli en Fauvera naar Magoengo. Van koning *Kabrega* van Oenjoro vernam hij, dat de Beatrice golf van *Stanley* niet tot het Albert-Nyanzameer behoort, maar tot een waterbekken, hetwelk ten zuiden van dat meer gelegen is. In December 1878 en Januari 1879 werd uit Doefilé aan den Witten Nijl een uitstapje gemaakt naar Fatico en in de laatste maanden van 1879 een naar de westelijke oeverlanden van het Albert-Nyanzameer, waar wederom

Digitized by Google

opmetingen werden gedaan. Tegen het einde van 1880 stichtte hij uit Makraka naar de zijde van Wadelaï en in het begin van 1881 tusschen Kaloeka en Monboetoe nieuwe stations. Van Maart tot Mei 1881 bezocht hij de onder zijn beheer gestelde gewesten der Lakoeta en Sjilloek in het oosten van den bovenloop van den Witten Nijl en van September tot December de kort te voren hem toegewezen provincie Rol ten westen van den Nijl, waarbij hij zich beijverde de gapingen in het net van ontdekkingsroutes van *Junker*, *Schweinfurth*, *Wilson* en *Felkin* aan te vullen. Na een kort verblijf te Chartoem in Februari en Maart 1882 trok hij van October tot December door de te voren onbekende gewesten der Fadjeloe, Kakoeak, Makraka, Abaka, Aboekaja en andere stammen ten zuiden van Ladò.

Den 14den April 1883 vertrok de laatste stoomboot van Ladò langs den Nijl benedenwaarts naar Chartoem. Sedert dien tijd werd de gouverneur-generaal der Keerkringsgewesten door den opstand van den Soedan tegen Egypte aan de noordzijde van alle gemeenschap met Egypte afgesneden. Een poging om zich zuidwaarts een weg te banen door het gebied van Bakedi in het land Oemiro, ten oosten van den Somerset-Nijl, mislukte, en nadat koning *Kabrega* van Oenjoro door *Moeanga*, den Christenhatenden vorst van Oeganda, overwonnen werd, bevond *Emin-Bey* zich ook aan de zuidzijde van zijn gebied in een hachelijken toestand. De ontdekkingsreiziger *Junker*, die zich met *Casati* in 1883 bij *Emin-Bey* bevond, begaf zich den 2den Januari 1886 naar Oenjoro, maar moest na de nederlaag van *Kabrega* zijn heil zoeken in de vlucht en kwam behouden aan in Zanzibar. *Casati* daarentegen vertoefde echter bij *Emin-Bey* te Wadelai aan den bovenloop van den Witten Nijl of aan het Hof van *Kabrega* van Oenjoro (zie *Casati*). De toestand, waarin *Emin Pasja* zich bevond, werd van jaar tot jaar gevaarlijker. De *Mahdi* en zijn volgelingen trachtten de geheele provincie aan Egypte te ontnemen. In Januari 1884 hadden de eerste gevechten bij Roembekk, later die bij Gaba Schambe plaats. De troepen uit Latoeka, Fadibek, Fauvera en Monboetoe moesten naar de stations langs den Nijl terugkeeren. Toen in Mei 1884 de nederlaag van *Hicks Pasja* en de verovering der provincie Bahr-el-Ghasal bekend werd, stond zelfs een opperofficier van *Emin Pasja*, *Ibrahim Aga*, op en plunderde Wandi en Kabajendi. Amadi en Makaraka-land, waarom maandenlang gestreden werd, moest in Februari 1885 ontruimd worden. Tengevolge van den tusschen Lado en Doefile uitgebroken hongersnood trok de geheele bevolking, behalve de soldaten, Nijlopwaarts naar Wadelai, dat den 10den Juli 1885 ook de residentie van *Emin Pasja* werd. Toen hij in Februari 1886 de officieele tijding kreeg, dat de geheele Soedan door Egypte opgegeven was en dat hij naar eigen goedvinden kon blijven of gaan, vatte hij het plan op, om zoo spoedig mogelijk naar de Oostkust te trekken. Doch dit plan was onuitvoerbaar, want koning *Mwanga* van Oeganda had *G. A. Fischer*, die tot redding van *Emin Pasja* naar het Victoria-Nyanza getrokken was, den doortocht door zijn rijk verboden; bovendien was Oenjoro in oorlog met Oeganda. Ook de discipline onder zijn eigen troepen verslapte, daar de Egyptenaren in de provincie wilden blijven. Toen *Emin Pasja* in Mei 1886 naar Lado het bevel zond, dat het garnizoen naar Wadelai zou komen, werd daaraan niet gehoorzaamd. Onder deze omstandigheden besloot hij, ook omdat de *Mahdi* hem met rust liet, te blijven en deed hij in de volgende jaren weer wetenschappelijke reizen in zijn provincie, die geheel gepacificeerd scheen.

Toen hij den 29sten April 1888 bij Kavalli op den westelijken oever van het Albert-Nyanza voor het eerst *Stanley* ontmoette, had deze dan ook meer hulp noodig dan *Emin Pasja*. *Stanley* bracht hem een schrijven van den khedive, die hem vrij liet òf met de zijnen onder leiding van *Stanley* naar Egypte terug te keeren, òf op eigen verantwoordelijkheid te blijven. In het laatste geval stelde hij hem namens den koning van België voor als gouverneur in dienst van den Kongostaat te treden; wilde hij dat niet, zoo bracht hij hem den wensch van een Engelsche vereeniging over, voor haar rekening een kolonie te stichten in Kavirondo aan het Victoria-Nyanza, om vandaar uit Oeganda, Oenjoro en de Keerkringsgewesten aan Engeland te onderwerpen. Het plan van den koning van België verwierp hij dadelijk; wel had hij ooren naar het andere plan, maar de beslissing werd aangehouden. Ondertusschen begaf *Stanley* zich den 25sten Mei 1888 naar Aroewimi, om de noodige versterkingen te halen. Toen daarop door *Emin Pasja* het bevel van den khedive om onder *Stanley's* leiding de provincie te verlaten, overgebracht werd, brak er onder de troepen, die de zaak niet vertrouwden, een muiterij uit. *Emin Pasja* werd afgezet en gevangen genomen. Toen echter de Mahdisten uit het Noorden aanrukten, kwam er een paniek onder de soldaten, die *Emin Pasja* nu bevrijdden. Hij stelde zich aan hun hoofd en versloeg de Mahdisten den 25sten November 1888 bij Doefele.

Den 18den Januari 1889 kwam *Stanley* weder te Kavilli terug. *Emin Pasja*, in de meening, dat hij met zijn troepen niet in staat zou zijn zich aan den Nijl staande te houden, noch een aan alle zijden door vijanden omringde kolonie te stichten, stemde in een vertrek naar de kust toe. Den 10den April 1889 brak men op, kwam door Karagwe op Duitsch gebied en bereikte den 4den December 1889 Bagomojo. Bijna was *Emin Pasja* dien dag door een val uit het venster omgekomen. Den 7den April 1890 trad hij in Duitschen dienst en ondernam den 25sten April met *Stuhlmann* en luitenant *Langheld* een expeditie naar de meren. Na heftigen strijd onderwierp hij Oegogo en Oenjamwesi en heesch den 4den Augustus 1890 de Duitsche vlag te Tabora. In November stichtte hij op den westelijken oever van het Victoria-Nyanzameer het station Boekoba. Den 13den Februari 1891 vertrok hij met *Stuhlmann* met het doel de in de Keerkringsgewesten achtergebleven Egyptische troepen naar Duitsch gebied over te brengen, en toen dit mislukte, de landen tusschen den Nijl en de kusten van Kameroen te doorkruisen. Langs het Albert-Eduard- en het Albert-Nyanzameer kwam hij tot 2° 13′ N. Br. Allerlei moeilijkheden dwongen hem den 30sten September 1891 terug te keeren. Te Oendoes-

Digitized by Google

soema aan den Itoeri zond hij *Stuhlmann* naar Europa terug. Hoewel ziek en half blind, trok hij den 8sten Maart 1892 in Zuid-Westelijke richting naar den Kongo, maar werd den 23sten October 1892 te Kanena, slechts 150 km. van den Kiroendoe aan Kongo verwijderd, op bevel van *Kibonge* en *Said bin Abid* vermoord. Beide Arabieren werden, toen zij in 1898 in handen der Belgen vielen, ter dood veroordeeld. De dagboeken van *Emin Pasja* werden bij de inneming van Njangwe en Kassango gevonden, aan de Duitsche regeering gegeven en in „Westermanns Monatshefte" gepubliceerd.

Emin Pasja heeft de resultaten van zijn studiën in brieven en tijdschriftartikelen, vooral in „Petermanns Mitteilungen" openbaar gemaakt. Verzameld zijn deze verschenen in het door *Schweinfurth* en *Ratzel* uitgegeven werk „Emin Pascha" (Leipzig 1888). De eigenaardige rol, door *Stanley* gespeeld bij het vertrek van *Emin Pasja* uit de door hem tot bloei gebrachte landstreek, waar na zijn vertrek alle resultaten zijner veeljarige zegenrijke werkzaamheden, weldra verloren gingen, heeft tot veel twistgeschrijf aanleiding gegeven.

Emir, een Arabisch woord, dat *bevelhebber* beteekent, is in het noorden en in het oosten van Afrika de titel van onafhankelijke stamhoofden, alsmede die van alle erkende nakomelingen van *Mohammed*. Deze laatsten vindt men in Turkije onder alle standen des volks, en zij hebben het recht, een groenen tulband te dragen. Daarenboven werd die titel toegekend aan de aanvoerders van het leger in godsdienstoorlogen en aan de leden der heerschende vorstenhuizen in het Oosten. Dikwijls wordt de naam emir met een ander woord verbonden, om den bekleeder eener aanzienlijke waardigheid aan te duiden; zoo noemden de khalifen zich Emir-al-Moeminin of Vorst der Geloovigen, en de eerste ministers der Khalifen en Groot-Mogols noemden zich Emir al-Omra of Vorst der Vorsten.

Emir-Beşjir, sjerif van een gewest bij den Libanon, gesproten uit de familie der *Sjahab*, werd geboren in 1755, kwam in 1775 aan het Hof van zijn oom, Emir *Yoessoef*, vorst der Droezen, smeedde in 1792 een samenzwering tegen dezen, versloeg hem in de vlakte van Mihan en wierp zich op tot beheerscher van den Libanon, doch werd door de 3 zonen van *Yoessoef* verjaagd en vertoefde 5 jaar in ballingschap, terwijl hij inmiddels het Christendom omhelsde. Na zijn terugkeer misleidde hij de 3 broeders door gehuichelde vriendschapsbetuigingen, doch deed hen door sluipmoord om het leven brengen en handhaafde zich in het ongestoord bezit der heerschappij, totdat hij in 1819 wegens opstand tegen de Porte uit zijn waardigheid werd ontzet. Door bemiddeling van *Mehemed Ali*, onderkoning van Egypte, kreeg hij genade, doch in 1840 kwam hij opnieuw tegen zijn gebieder in verzet, waarna hij gevangen genomen en verbannen werd; op aandrang van Frankrijk en Oostenrijk ontving hij echter een jaargeld. Hij overleed te Broessa in 1848.

Emler, *Joseph*, een Boheemsch geschiedschrijver, werd geboren den 10den Januari 1836 te Liban, studeerde te Weenen, vestigde zich in 1861 te Praag, werd in 1871 stedelijk archivaris en in 1879 hoogleeraar aan de universiteit. Hij overleed den 10den Februari 1899. Hij schreef o. a.: „Reliquia tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI combustarum" (2 dln., 1870–1872), „Fontes rerum Bohemicarum" (4 dln., 1871—1884) en een vervolg op de „Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae" (dl. 2—4, 1878—1893), alsmede onderscheiden opstellen in tijdschriften. Zelf redigeerde hij het tijdschrift „Časopis" en gaf met anderen sedert 1879 in het Czechisch een „Algemeene geschiedenis" (Dejepis vsobecny) in het licht.

Emma of *Imma* was volgens de sage een dochter van *Karel den Groote* en de beminde van den geheimschrijver *Einhard* of *Eginhard* (zie aldaar). Het verhaal, dat zij dezen door de sneeuw droeg, opdat zijn voetstappen hun samenkomst niet zouden verraden, is door *Cats* dichterlijk behandeld. De geschiedenis meldt echter, dat de gemalin van *Einhardt* wel is waar den naam droeg van *Imma*, maar dat deze niet een dochter was van *Karel den Groote*. Deze heette *Bertha* en huwde met den geheimschrijver *Angilbert*.

Emma, *Adelheid Emma Wilhelmina Theresia*, koningin-moeder der Nederlanden, werd den 2den Augustus 1850 geboren als de tweede dochter van vorst *Georg Victor van Waldeck-Pyrmont* en prinses *Helena van Nassau*. Nadat *Willem III*, koning der Nederlanden (zie aldaar), zijn eerste gemalin, prinses *Sophia van Württemberg*, verloren had, trad hij den 7den Januari 1879 met *Emma* in het huwelijk, die hem den 31sten Augustus 1880 een dochter, onze tegenwoordige koningin *Wilhelmina*, schonk. De vorstin werd reeds zeer spoedig populair, en in nog grootere mate, nadat zij na den dood van *Willem III* (23 November 1890), volgens het voorschrift der Grondwet, het regentschap voor haar dochter had aanvaard. Nadat n.l. alle zonen des konings uit zijn eerste huwelijk overleden waren, was bij de wet bepaald, dat koningin *Emma*, in geval van overlijden, als regentes over haar dochter zou optreden. Het regentschap had zij ook reeds waargenomen, toen de geestvermogens van den koning gestoord waren. Onder haar bestuur beleefde Nederland een tijdperk van grooten voorspoed en vooruitgang; zij wist zich tevens door haar minzaam optreden bij het volk geliefd te maken, niet het minst door de wijze, waarop zij haar dochter, den oogappel van het overgroote deel van ons volk, op hare zware taak heeft voorbereid en door haar liefdadigheid en bijzondere belangstelling in het lot der minstbedeelden. De dankbaarheid der natie uitte zich, toen *Wilhelmina* meerderjarig werd, in het aanbieden van een groote som gelds, die zij, belangstellend als altijd in het lot der zieken, aanwendde tot het oprichten van het sanatorium Oranje-Nassau-oord bij Wageningen, waar teringlijders worden opgenomen en verpleegd. Op het Regentesseplein te 's Gravenhage werd den 23sten September 1905 een monument tot herinnering aan haar regentschap plechtig door koningin *Wilhelmina* onthuld, onmiddellijk voor de indrukwekkende nieuwe kerk, welke de koningin-moeder zelf inwijdde.

Nadat haar dochter den 31sten Augustus 1898 meerderjarig geworden was, gaf *Emma* haar het bestuur over. Zij bleef echter bij haar koninklijke dochter inwonen, totdat deze den 9den Februari

Digitized by Google

1901 met prins *Hendrik* van *Mecklenburg* in het huwelijk trad. Daarna betrok zij het paleis op het Lange Voorhout, dat zij des winters bewoont, terwijl zij 's zomers meestal op het haar toebehoorend lustverblijf Soestdijk vertoeft. Meermalen vergezelt zij nog haar dochter op binnenlandsche reizen en bij feestelijke of plechtige gelegenheden.

Emmahaven is een haven in de Koninginnebaai, vroeger Brandewijnbaai genoemd, aan de westkust van het eiland Sumatra. Zij werd in 1892 voltooid en dient vooral voor den afvoer der Ombilienkolen, alsook der voortbrengselen van de Padangsche Bovenlanden. Door een spoorlijn is de haven verbonden met Fort de Kock en met Sawah Loento in de onmiddellijke nabijheid der Ombilienkolenvelden. Zie verder *Sumatra*.

Emmanuel-Papa (*Papas, Emanuel*), een Grieksch vrijheidsheld, geboren in 1772 te Seres, had als Hofbankier van de Turksche machthebbers *Ismael-Bei* en *Joessoef-Pasja* een weldadigen invloed op het lot der Christenen. Door oneenigheid met *Joessoef-Pasja* in 1817 naar Konstantinopel gebracht, werd hij lid van den geheimen bond: „Philikè Hetairia" en belastte zich met de voorbereiding en leiding van den Macedonischen opstand, ondersteund door *Demetrios van Stagira* en *Johannes Hatzi Petrou*. Bij de aankomst van *Joessoef-Bei* en *Bairam-Pasja* vestigde hij zijn hoofdkwartier te Kassandreia en en scheepte zich in naar Hydra, om van *D. IJpsilantis* schepen en andere hulp te vragen; maar hij overleed plotseling aan boord en werd te Hydra begraven. Hij had aan de zaak der vrijheid ruim $^1/_2$ millioen opgeofferd, en zijn dood is een der voornaamste oorzaken van het mislukken van den Macedonischen opstand van 1821. In 1843 werd voor hem door de eerste constitutioneele volksvergadering te Athene, als „protagonist" der bevrijding, een gedenkplaat in het Huis der Afgevaardigden aangebracht.

Emmaus, een vlek in het oude Judaea, niet ver van Jeruzalem (Luk. XXIV : 13), waar de opgestane *Christus* met de beide wandelaars inkeerde, is misschien het tegenwoordige Kalonîe, ten N. W. van Jeruzalem, terwijl de Middeleeuwsche overlevering het zoekt in Kubebe, ten N. W. van Kalonie.

Emmaus is een stad, halverwege tusschen Jeruzalem en Jaffa, in de geschiedenis der Maccabaeërs (1 Macc. 3 en 9) voorkomend, werd door *Quintilius Varus* verbrand, maar in 223 na Chr. als Nikopolis weer opgebouwd en is thans het dorp Amwâs.

Emmausgangers zijn de twee discipelen van *Jezus*, van wie in den Bijbel (Lucas XXIV : 13 vlgg.) verhaald wordt, dat *Jezus* hen verscheen, daags na zijn opstanding, toen zij op weg waren naar het stadje Emmaus bij Jeruzalem. In het eerst herkenden zij Hem niet, maar later aan tafel openbaarde Hij zich aan hen. Dezegeschiedenis heeft tal van groote kunstenaars (*Raffaël, Titiaan, Bellini, Paul Veronese, Rembrandt, Rubens, Henri de Bles, De la Croix* e.a.) geïnspireerd.

Emme of *Emmat* is de naam van twee Zwitsersche rivieren. De *Groote Emme* ontspringt bij den Brienzergrat, verdwijnt in een rotskloof, Rebloch genaamd, stroomt in een noordwestelijke richting door het fraaie, vruchtbare, dicht bevolkte *Emmenthal*, en mondt na een loop van 73 km. uit in de Aar. Van het *Emmenthal* vermelden wij nog, dat landbouw en veeteelt er bloeien, dat de Emmenthaler kaas beroemd is en dat zijn hoofdplaats Langnau door een spoorweg met de stad Bern verbonden is. Het geheele dal, met (1909) 48900 inwoners, behoort tot het kanton Bern. — De *Kleine Emme* of *Waldemme* ontspringt in het kanton Unterwalden bij den Giswylerstock en mondt na een loop van 54 km. beneden de stad Lützen in de Reusz uit.

Emmen is de naam eener gemeente in de provincie Drente, zich uitstrekkende van het Sleenerdiep in het W. tot de Pruisische provincie Hannover in het O. Zij beslaat een oppervlakte van 29095 H. A. en telt (1905) 23754 inwoners, zoodat zij de uitgestrektste en volkrijkste gemeente der provincie is. Op de Nederlandsche zijde wordt zij begrensd door de gemeenten Dalen, Sleen, Odoorn en Vlachtwedde. De bodem, die nog voor een deel woest ligt, bestaat uit zand en hoogveen, zoodat landbouw, schapenteelt en veenderij de hoofdmiddelen van bestaan vormen. Jaarlijks worden er ongeveer 450 millioen lange turven vervaardigd. Tot de gemeenten behooren Emmen, Roswinkel, Nieuw-Amsterdam, Nieuw-Dordrecht en Erica, de buurten Noord-Barge, Zuid-Barge, Westenesch, Oranjedorp, Vastenow, Weerdinge, de Maten, Compascuum en de verlengde Hoogeveensche Vaart, benevens de gehuchten Angelsloo, den Oever, Wilhelmsoord en Bumaveen. Er liggen in deze gemeente 9 hunebedden en twee oude grafkelders.

Het dorp Emmen met 1500 inwoners ligt aan de spoorlijn Koevorden—Stadskanaal en den straatweg Koevorden—Groningen, aan den voet van den Hondsrug, op korten afstand van het Oranjekanaal. Men vindt er een kantongerecht en kerken voor de Hervormden en de Gereformeerden. Het dorp wordt reeds in de 13de eeuw vermeld.

Emmerik, een stad in het arrondissement Rees van het Pruisische distrikt Dusseldorf, op den rechter oever van den Rijn en niet ver van de Nederlandsche grenzen, ligt aan de spoorlijnen Oberhausen—Emmerik en Emmerik—Zevenaar, heeft een Hollandsch karakter en telt (1905) 12857 inwoners. De stad heeft 2 R. Katholieke kerken, een Evangelische en een Doopsgezinde kerk en een synagoge. De Aldegundis kerk met mooien Gotischen toren en drie even hooge beuken dateert van 1145, de Martinuskerk in overgangsstijl uit de 11de en 12de eeuw. In 1592 werd er een Jezuïetenschool gesticht, die in haar bloeitijd meer dan 2000 leerlingen telde, doch in 1811 werd opgeheven; sedert 1832 is er een R. Katholiek seminarium. De voornaamste bron van bestaan is de Rijnvaart, terwijl er ook eenige fabrieken zijn.

Emmerik is een zeer oude plaats. Reeds in 697 vinden wij haar onder den naam van *Villa Embricensis* of *Embrica* vermeld. In 1247 werd zij door graaf *Otto van Gelder* met muren omgeven, waarna handel en nijverheid zich sterk ontwikkelden. In 1311 werd de Rijntol naar Emmerik verlegd. Door verpanding in 1355 en 1371 en door verkoop in 1405 kwam de stad aanKleef. In 1406 behoorde zij tot de Hanza, en men vermeldt, dat zij in de 15de eeuw

Digitized by Google

40000 inwoners telde. In 1556 werd er de Hervorming ingevoerd. Nadat zij in 1609 met Kleef aan Brandenburg was toegekend, werd zij in 1614 door *Maurits van Nassau* bezet en versterkt. Door *Lodewijk XIV* kregen de R. Katholieken in 1672 hun kloosters en kerken terug; in 1794 werd zij door generaal *Vandamme* gebombardeerd. Sedert 1815 behoort zij aan Pruisen.

Emmetropie. Men noemt een oog *emmetroop*, als het zóó gebouwd is, dat de evenwijdige stralen, die bij het zien in de verte op het oog vallen, zonder hulp van de accomodatie zóó gebroken worden, dat zij zich op het netvlies tot één punt vereenigen. De emmetropie staat dus tegenover de myopie (bijziendheid), waarbij het oog te groot is en het vereenigingspunt vóór het netvlies valt en tegenover de hypermetropie (verziendheid), waarbij het oog te klein is en dat punt achter het netvlies zou vallen, als de accomodatie zulks niet voorkwam.

Emminghaus, *Karl Bernhard Arwed*, een Duitsch staathuishoudkundige, geboren den 22sten Augustus 1831 te Nieder-Roszla, studeerde te Jena in de rechten en staathuishoudkunde, werd vervolgens geplaatst bij de departementen van Financiën en van Binnenlandsche Zaken te Weimar, in 1858 chef de bureau bij een verzekeringsmaatschappij te Dresden, vertrok in 1861 als redacteur van het „Bremer Handelsblatt" naar Bremen en trad op als een ijverig lid van het congres van Duitsche staathuishoudkundigen, waar hij tot de voorstanders van den vrijhandel behoorde. Hij slaagde er in een maatschappij tot redding van schipbreukelingen te stichten (1865) en was daarvan de eerste secretaris. In 1866 werd hij gewoon hoogleeraar in de staathuishoudkunde aan de polytechnische school te Karlsruhe en in 1872 directeur van een levensverzekeringsmaatschappij te Gotha. Hij schreef: „Schweizerische Volkswirtschaft" (2 dln., 1860-1861), „Allgemeine Gewerkslehre" (1863), „Das Armenwesen und die Armengesetzgebung in den europäischen Staaten" (1870), „Die Behandlung des Selbstmordes in der Lebensversicherung" (1875), „Geschichte der Lebensversicherungsbank für Deutschland zu Gotha" (1877), „Ernst Wilhelm Arnoldi, Leben und Schöpfungen eines deutschen Kaufmanns" (1878) en „Mitteilungen aus der Geschafts- und Sterblichkeitsstatistik der Lebenversicherungsbank für Deutschland 1829—1878" (1880).

Emmius, *Ubbo*, een Nederlandsch geschiedschrijver, werd geboren te Griete of Grietzijl in Oost-Friesland den 5den December 1547, genoot zijn eerste opleiding op de scholen te Emden, Bremen en Norden en begaf zich vervolgens naar de hoogeschool te Rostock, waar hij zich toelegde op de godgeleerdheid en geschiedenis, de genees- en wiskunde. Na den dood zijns vaders bleef hij 2 jaar te huis, doch ging in 1575 naar Frankrijk, reisde in Duitschland en bleef 2 jaar te Genève, waar hij een leerling en vriend was van *Theodorus Beza*. Na zijn terugkeer (1579) werd hij benoemd tot rector der Latijnsche school te Norden, die door zijn uitmuntend onderwijs een hoogen trap van bloei bereikte. Toen hij echter weigerde de Augsburgsche geloofsbelijdenis te onderteekenen, verloor hij zijn betrekking, maar werd in het volgende jaar rector te Leer en 6 jaar later te Groningen. Hier bekleedde hij het rectoraat op de meest loffelijke wijze, werd te vergeefs naar Dordrecht, Leeuwarden en Emden beroepen en in 1614, bij de stichting der hoogeschool te Groningen, tot hoogleeraar in de geschiedenis en in het Grieksch aangesteld. Hij was er de eerste rector magnificus, strekte haar nog veel jaren tot sieraad, werd kort voor zijn dood benoemd tot revisor van de vertaling des Nieuwen Testaments en der Apocriefe Boeken en overleed den 9den December 1625. Hij schreef: „Rerum Frisicarum Historiae decades I—VI" (1596—1616). Nadat deze „Decades" afzonderlijk gedurende vele jaren verschenen waren, werden zij later opnieuw in folio uitgegeven onder den titel: „Rerum Frisicarum Historia, distincta in decades sex", een verbeterde en vermeerderde uitgave van dit werk, waarin hij de fabelachtige geschiedenis van Friesland critisch behandelt. Hevig werd hij aangevallen door *Suffridus Petri* en *Bernardus Furmerius*, de ijverige verdedigers van dwaze overleveringen en sproken, en hij antwoordde hun in zijn „Refutatio Apologetica, sive de origine et antiquitate Frisorum veritatis assertio, contra Suffridum Petri et Bernardum Furmerium, hujus gentis historicos" (1603). Ook zag van hem het licht: „Een gruntlick Bericht von der Lere und den Geist des Ertzketters David Joris, uth sijnen Schriften und Wercken flijtich und getrouwelick vorvated, tho warschouwen aller fromen christgelöfigen Herten" (1527), ook in het Nederlandsch vertaald (1599), en nadat hiertegen een wederlegging was verschenen, gaf hij uit: „Den Davidjorischen geest en leeven en leere breeder ende widtloopiger ontdeckt ende grondlyker verclaert tegen den vermomden, schaemtlosen D. Andreas Huygelmumzoon enz." (1603). Verder schreef hij: „De Agro Frisiae inter Amasim et Lavicam flumina deque urbe Groningana in agro eodem et de jure utriusque syntagma" (1605, 1616 en 1646), „De Frisia et Frisiorum Republica, deque civitatibus, foris et vicis inter Flevum et Visurgim flumina libri aliquot" (1619), ook opgenomen in de uitgave van 1616 der „Rerum Frisicarum decades", „Opus chronologicum novum" (1619), „Chronologia rerum romanarum cum serie consulum" (1619), „Appendix genealogica" (1620), „Λόγος ἐπιτάφιος Guilhelmi Ludovici, comitis Nassovii" (1621), „Guilhelmus Ludovicus comes Nassovius, seu de vita, gestis et morte hujus comitis etc." (1621), „Vetus Graecia illustrata" (1628), „Natales Academiae illustrium ac potentium Groningae et Ommelandiae Ordinum auspiciis" (1654) en „Mensonis Altingii vita" (1723). Meer dan een eeuw na zijn dood verschenen nog van hem „Ubbonis Emmii, viri olim longe celeberrimi Historia nostri temporis. In quâ duplex controversia: altera inter comitem Frisiae Orientales et civitatem Embdanam separatim; altera inter comitem et comitatis Ordines etc." (1732), een boek, dat in 1773 te Aurich door beulshanden verbrand werd, en er bestaat nog van hem een handschrift „Vindica Juris populi contra usurpationem iniquam comitis usque ad annum 1608". In zijn laatste levensdagen hield hij zich bezig met het schrijven van een geschiedenis van *Philippus van Macedonië*. Vooral genoot hij de gunst en de vriendschap van graaf *Willem Lodewijk van Nassau*, en hij hield briefwisseling met de meestberoemde

Digitized by Google

mannen van zijn tijd, zooals *Scaliger*, *Thysius*, *Henricus Altingh*, *Duosa*, *Gomarus*, *Arminius*, *Daniël Heinsius*, *du Thou*, *Gruterus*, enz.

Emo, een Nederlandsch kroniekschrijver en abt in het klooster Bloemhof te Wittewierum, leefde in het laatst der 12de en in het begin der 13de eeuw. Hij was een leerling der Benedictijnen, bezocht de hoogescholen te Parijs, Orleans en Oxford en maakte zich verdienstelijk door het afschrijven van belangrijke werken. Na het volbrengen zijner studiën werd hij bevorderd tot magister en geplaatst aan de school te Emisia (Westeremden). Later werd hij pastoor te Huising. Toen in 1213 door zijn neef en naamgenoot het klooster Bloemhof te Wittewierum gesticht was, werd hij tot abt gekozen, nadat hij in de orde der Premonstratensers was opgenomen. Niet alleen de monniken, maar ook de nonnen hield hij bezig met het afschrijven van merkwaardige geschriften, en zelf schreef hij onderscheiden werken. Het belangrijkste van deze is een kroniek, die met het jaar 1202 een aanvang neemt en omstreeks den tijd van zijn dood (1237) eindigt. Zij behelst niet alleen de stichting van het klooster, maar ook veel bijzonderheden omtrent de Kruistochten en de oorlogen tegen de Saracenen in Syrië. Zij is door den hoogleeraar *Matthaeus* opgenomen in het derde deel zijner „Analecta" en ook door anderen uitgegeven. Die kroniek is vervolgd door *Menco*, den derden abt, die haar tot aan zijn sterfjaar (1273) heeft voortgezet.

Emoe (*Dromaeus Novae Hollandiae*) is de naam van een vogel, die tot de orde der *Loopvogels* (*Cursores*), tot de familie der *Struisvogels* en tot de afdeeling der *Casuarissen* behoort. Deze Australische struisvogel onderscheidt zich van den Afrikaanschen door geringere grootte en door 3-teenige loopvoeten Zijn vederen zijn los en wollig, zijn vleugels nagenoeg verdwenen, zijn hals en wangen naakt. Hij heeft een rechten, aan de randen zeer platten, in het midden eenigszins schuitvormigen en aan de punt afgeronden snavel. De zolen der teenen zijn eèltig, de nagels kort en krom. De volwassen vogel wordt een paar meter hoog, is op den rug donkerbruin met grijs gemengd, en onder den buik iets lichter; de hals en de wangen zijn blauwachtig grijs. Het mannetje heeft gewoonlijk 3 wijfjes en broedt de 6—7 eieren uit, die deze leggen. Zoowel de eieren als de vogels worden door de jagers zeer gezocht. Ook naar de dierentuinen van ons werelddeel zijn deze vogels overgebracht.

Emollientia is de Latijnsche naam van verzachtende of ontspannende geneesmiddelen, bestemd om de stijfheid der verschillende weefsels, alsmede den geprikkelden toestand der zenuwen te verzachten. Zij openbaren die werking, zoodra zij in aanraking komen met het slijmvlies van de darmen en strekken haar zelfs uit tot de bekleedselen der longen en tot de afscheidende oppervlakten van andere organen. Daarom komen ze te pas bij ontsteking en kramp, terwijl zij de werkzaamheid der afscheiding tevens bevorderen. Men verdeelt de emollientia in olieachtige, vette, slijmige enz. Ook uitwendig worden zij gebruikt in den vorm van smeersels en zalven.

Empecinado, don *Juan Martino Diaz el*, de hoofdaanvoerder der Spaansche omwenteling van 1820, werd geboren in 1775, nam in 1792 dienst bij het Spaansche leger en onderscheidde zich bij het binnenrukken der Franschen als een vaderlansdlievend guerillahoofdman. Aan het hoofd van 5- of 6000 man bracht hij aan de vijanden, vooral aan de bezetting van Madrid, belangrijke nadeelen toe, zoodat het regentschap in 1814 hem tot kolonel benoemde en de koning zelfs tot veldmaarschalk, hem daarbij vergunnende, zijn bijnaam *el Empecinado* (de Pikman) als geslachtsnaam aan te nemen. In 1815 door den koning naar Valladolid verbannen, omdat hij een verzoek tot herstelling der Cortes had ingeleverd, werd hij gedurende de revolutie van 1820 commandant. Later werd hij aangesteld tot gouverneur van Zamora en onderscheidde zich meermalen door beleid en moed. Na de restauratie van 1825 nam men hem in hechtenis en werd hij veroordeeld tot de galg. In een kooi gaf men hem prijs aan den spot van het grauw, en daar hij zich tegen zijn beulen verdedigde, werd hij door de soldaten gedood.

Empedocles, een Grieksch wijsgeer uit Agrigentum in Sicilië, leefde omstreeks het jaar 450 v. Chr. Als geneesheer, als gunsteling der goden, als bekend met de toekomst en als machthebbende over de natuur, stond hij bij zijn medeburgers in groot aanzien, zoodat zij hem zelfs de opperheerschappij aanboden, maar als een vijand van alle onderdrukking wees hij haar van de hand en voerde een volksregeering in. Men zegt, dat hij zich in den krater van den Etna geworpen heeft, om het volk door zijn plotseling verdwijnen te overtuigen van zijn hooge afkomst. Waarschijnlijk is dit echter evenzeer een sprookje als de mededeeling van den spotzieken *Lucanus*, dat de vulkaan de koperen sandalen van den ijdelen wijsgeer heeft uitgeworpen, om aan het volk het geloof aan de goddelijkheid van *Empedocles* te benemen. Anderen vermelden, dat hij op gevorderden leeftijd in zee is omgekomen. Hij leerde het bestaan van 4 elementen (lucht, water, vuur en aarde), alsmede van 2 bewegende en werkende krachten, die der vriendschap (liefde), welke alles vereenigde, en die der vijandschap (van den strijd), die alles scheidde. De tegenstelling van stof en kracht deed hij aldus duidelijk uitkomen. Het ontstaan der dingen stelde hij zich zoodanig voor, dat de aanvankelijke eenheid (*sphairos*), door de kracht der liefde bijeen gehouden, doordrongen werd door de kracht der vijandschap, die alles scheidde en alzoo afzonderlijke voorwerpen te voorschijn riep. Het schijnt, dat hij daarbij tevens een geleidelijke ontwikkeling van het minder volmaakte tot het meer volkomene heeft aangenomen. Intusschen zijn van het lierdicht, waarin hij dat stelsel verkondigde, slechts fragmenten tot ons gekomen. Opmerkelijk is zijn meening over bepaalde natuurverschijnselen, welke hij toeschrijft aan uitstroomingen, welke, van sommige voorwerpen uitgaande, doordringen in de daartoe bestemde poriën van andere, en hij oordeelde, dat men daardoor ook het ontstaan der zintuigelijke waarnemingen kon verklaren. Aan het overoude geloof aan de zielsverhuizing gaf hij een zedelijke beteekenis, en de gevoelens, die hij daaromtrent koesterde, kwamen met die van *Pythagoras* overeen.

Empereur van Oppyck, *Constantijn I* of

Digitized by Google

Opwijck, een Nederlandsch orientalist, werd geboren te Bremen in Juli 1591, studeerde te Franeker, waar hij zich bijzonder op het Oostersch toelegde, en werd in 1617 aldaar bevorderd tot doctor in de godgeleerdheid. Reeds in 1619 werd hij benoemd tot hoogleeraar in de Hebreeuwsche taal aan de hoogeschool te Harderwijk en 8 jaar later aan die te Leiden, terwijl hem tevens werd opgedragen, tegen de Israëlieten te schrijven, waarom men hem „hoogleeraar der Joodsche geschilpunten" noemde. Hij overleed den 1sten Juli 1648, nadat hem kort te voren ook het onderwijs in een gedeelte der godgeleerdheid was opgedragen. Hij bezorgde een uitgave van „Erpenii grammatica Chaldaica, Syrica et Aethiopica, Talmudis Babylonici codex Middôth" (1628), van „Sjomari Lyra Davidis" (1628), van „Abranielis et aliorum commentatio ect." (1631), van „Mosis Kimchi Introductio ad scientiam" (1631), van „Josephi Jachiadae paraphrasis in Danielem" (1635), van „Itinerarium D. Benjaminis a Tudela" (1635), in het Nederlandsch vertaald door *S. Keyzer* (1846). Hij schreef: „Clavis Talmudica, complectens formulas, loca dialectica et rhetorica priscorum Judaeorum" (1634), „De legibus Ebraeorum" (1637) en „Disputationes theologicae Hardervicenae sive systema theologicum" (1626). Genoemde werken getuigen, dat hij zeer ervaren was in de Rabbijnsche en Talmudische letterkunde.

Empetrum *L.* is de naam van een tweehuizig plantengeslacht uit de familie der *Empetraceeën*. Het onderscheidt zich door 1-slachtige, roode bloemen met 3-bladerigen kelk, 3 bloembladeren, 3 meeldraden en een bolvormige, 3- tot 9-hokkige, 3- tot 9-zadige steenvrucht. Het omvat lage heesters met verspreide of kransgewijs geplaatste, smalle blaadjes en zwarte, roode en witte vruchten. Men vindt dit gewas in het noorden van Europa en Amerika. Van de soorten noemen wij: *E. nigrum L.* (zwarte Besheide), een kleinen, kruipenden heester, die op heide gelijkt, met smalle, donkergrijze bladeren met omgeslagen rand, roode bloemen en zwarte vruchten. Deze soort is in het noorden van ons werelddeel en ook in Middel-Europa op de bergen, bij voorbeeld op den Brocken, te vinden, komt o. a. ook in ons land voor en dient op sommige plaatsen tot bevordering der veenvorming. Haar vruchten gelijken op vlierbessen, hebben een eenigszins zuren smaak en worden door de inwoners van noordoostelijk Azië gegeten, terwijl men er in Groenland een drank uit bereidt. De vruchten worden als een geneesmiddel tegen scheurbuik aanbevolen, en voorheen vond men *Herba et Semen Empetri* als een diureticum in de apotheek. Worden de vruchten met aluin gekookt, dan geven zij een kersroode kleurstof.

Emphase, afkomstig uit het Grieksch, noemt men een zekeren nadruk, die op een gezegde of op een rede wordt gelegd, zoodat men er uit opmaken kan, dat de spreker daaraan een gewichtige beteekenis geeft.

Emphyseem, afkomstig van een Grieksch woord, dat *inblazing* beteekent, noemt men een zwelling, veroorzaakt door de dampkringslucht of door een ander gas in het weefsel des lichaams. Men onderscheidt twee soorten: de eene ontstaat door verwonding van de longen of van de luchtpijp, de andere door inwendige, veelal onbekende oorzaken. Verwondingsemphyseem (*Emphysema traumaticum*) ontstaat, wanneer door het breken van een of meer ribben of door een steek of schot het longweefsel gewond is, zoodat de ingeademde lucht door die wond in de borstkas komt, waar zij een luchtborst (*pneumothorax*) veroorzaakt. Uit de borstkas kan de lucht dan langs de wonde van de rib onder de huid van de borst doordringen en zich in het onderhuidsche bindweefsel verspreiden. Ook kan een ander deel van den ademhalingstoestel, bijv. de luchtpijp of het strottenhoofd gewond zijn, zoodat de lucht onder de naburige huid dringt en er een emphysematische croup ontstaat. De verschijnselen van emphyseem zijn zwelling der huid zonder pijn, zonder hitte, zonder vochtgolving of verkleuring. Deze zwelling is zacht en veerkrachtig en doet bij het betasten een knisterend geluid hooren. Bij de percussie verkrijgt men een trommelgeluid als op een met lucht gevulde blaas. Door zachte drukking kan men de zwelling verplaatsen. De uitgebreidheid van een emphyseem is zeer verschillend en op zichzelf is de aandoening gewoonlijk niet gevaarlijk. Kan de oorzaak worden opgeheven, dan wordt de lucht langzamerhand opgeslorpt.

De tweede soort is het emphyseem zonder verwonding (*E. non traumaticum*). Dit vertoont zich in 3 vormen, namelijk als *cel-emphyseem* der longen, waarbij de uiterste, blinde, zakvormige uiteinden der luchtbuisjes in de longen verwijd zijn, als *tusschenweefsel-emphyseem* der longen, waarbij deze uiteinden hier en daar gebarsten zijn, zoodat de lucht in het verbindingsweefsel der longen is doorgedrongen, en eindelijk als een emphyseem, dat door toevallige gasontwikkeling in de weefsels op alle lichaamsdeelen kan ontstaan. Bij den eersten vorm (*E. vesiculare pulmonum*) ontwaart men benauwdheid bij de ademhaling, een doorgaanden hoest, gepaard met het opgeven van slijmerige, taaie, heldere fluimen, en eigenaardige geluiden bij percussie en auscultatie. Al die verschijnselen berusten, evenals het grooter volume, dat de longen krijgen, op verminderde elasticiteit, zoodat de longen de ingeademde lucht niet meer voldoende kunnen uitpersen. Bij oude menschen is dit emphyseem dan ook altijd in meerdere of mindere mate aanwezig evenals vaak bij jongeren, die de longen te veel inspannen (glasblazers, hoornblazers enz.), of die aan chronische bronchitis of asthma lijden. Op den duur is het hart niet meer in staat zijn door de moeilijke ademhaling verzwaarden arbeid te verrichten en ontstaat er hartzwakte met haar nasleep van waterzucht. De behandeling richt zich voornamelijk tegen de bronchitis, die het emphyseem gewoonlijk vergezelt. De laatste vorm van emphyseem ontstaat somtijds in de slijmvliezen van de maag en de darmen, in de holten der weivliezen, en enkele malen in het hart en in de groote bloedvaten. Deze gasontwikkeling kan beschouwd worden als het begin van ontbinding. Een dergelijke gasontwikkeling ontstaat ook soms in het exsudaat van kwaadaardige ontstekingen, als het gaat rotten, en wordt dan *maligne emphyseem* genoemd, om den uiterst gevaarlijken toestand aan te duiden.

Empire-stijl is de stijl der Fransche kunst, die, in navolging van de klassieke richting uit

Digitized by Google

den Romeinschen keizerstijd, zich ontwikkelde gedurende het keizerschap van *Napoleon I* en van Frankrijk uit ook in andere landen ingang vond. Deze stijl oefende zijn invloed voornamelijk uit op de architectuur, de decoratie, het meubilair en op de vrouwenkleeding. Op de kunstrichting hadden de architecten *Percier* en *Fontaine* (zie aldaar) grooten invloed. Omstreeks 1890 kwam de empire-stijl te Parijs weer in de mode, doch werd buiten Frankrijk slechts in meubels nagevolgd en weldra verdrongen door de herleving van den Griekschen stijl. Zie ook *Bouwkunst.*

Empirie. Zie *Ervaring.*

Empis, *Adolphe Dominique Florent Josèphe Simonis*, een Fransch tooneeldichter, werd geboren te Parijs den 26sten Maart 1795, bekleedde na de restauratie onderscheiden betrekkingen bij het departement der civiele lijst en werd in 1824 benoemd tot secretaris der Koninklijke Bibliotheek en kort daarna tot chef van de eerste afdeeling in het ministerie van het Koninklijk Huis, welken post hij tot 1830 behield. Inmiddels onderscheidde hij zich als een uitstekend tooneeldichter. Van zijn stukken vermelden wij: „Sappho" (met *Cournol*, 1822), „Vendôme en Espagne" (met *Mennechet*, 1823), „Bothwell" (1823), „L'agiotage ou le métier à la mode" (1826), „Lampert Symnel, ou le mannequin politique" (1826), „Le généreux par vanité" (1827), „La mère et la fille" (met *Mazères*, 1830), „L'ingénue à la cour" (1831), „Une liaison" (1834), „La dame et la démoiselle" (1838), alle drie met *Mazères*, „Lord Novart" (1836), „Julie" (1837), „Un jeune ménage" (1838), „L'héritière, ou un coup de partie" (1844), „L'ingénue de la cour" (1846) en „Les femmes de Henri VIII" (1854; 2de druk, 1856). Hij werd in 1826 lid der Academie, was van 1856 tot 1859 directeur van het Théâtre français, verkreeg den titel van inspecteur-generaal der bibliotheken, werd in 1860 commandeur van het Legioen van Eer en overleed te Parijs den 11den December 1868.

Empleurum. Zie *Buccobladeren.*

Empoeng is een vulkaan in de Minahassa van Menado op het eiland Celebes. De berg is bijna 1600 m. hoog; de weg van Menado naar Tomohon loopt er langs.

Empoli, een stad in het distrikt San Miniato van de Italiaansche provincie Florence, aan de spoorwegen Florence—Livorno, die hier een zijtak uitzendt naar Siena en Ascians, en Empoli—Chiusi, ligt op den linker oever van den Arno en telt (1901) 20404 inwoners. Er zijn katoenfabrieken, looierijen, stroovlechterijen, een pottenbakkerij, een glas- en een macaronifabriek enz. Niet ver van de stad verheft zich de Capella Madonna dell'Ulivo, in 1840 door *Benedetto da Majano* gebouwd, met een merkwaardig altaar van *Francesco di Giovanno* versierd.

Empusa *Cohn* (*Entomophthora Fresen*) is de naam van een geslacht van *Zwammen* (*Fungi*) uit de familie der *Entomophthoreëen.* Deze zwammen leven als woekerplanten op insekten, namelijk *E. musae Cohn* op de kamervliegen en *E. radicans Bref.* op de rupsen van het koolwitje. Haar mycelium ontwikkelt zich in het lichaam dier insekten en doet deze sterven. Door velen wordt tegenwoordig *Empusa radicans* tot een ander geslacht *Entomophthora* gebracht en verandert deze naam dan in *Entomophthora radicans.*

Empyeem, afkomstig van 2 Grieksche woorden, die *in* en *etter* beteekenen, noemt men in het algemeen een etterverzameling in eenig lichaamsdeel en tegenwoordig meer bepaald een in de borstholte. Tot de oorzaken behooren ontsteking van de organen, welke die holte omgeven, als die ontsteking tot het longvlies doordringt, in de eerste plaats de pneumonie en verder chronische, vooral tuberculeuse, ontstekingen van ribben of wervels. De verschijnselen zijn die van elke pleuritis (zie aldaar), maar de etter veroorzaakt er vaak onregelmatige, hooge koorts bij. Meestal is echter een proefpunctie noodig, om zich van den aard der vloeistof te overtuigen. De etter *kan* zich een weg naar buiten door de huid banen of naar binnen in de longen doorbreken en opgehoest worden, maar gewoonlijk moet de chirurg den eersten weg zelf aanleggen en openhouden door een segment uit een rib weg te nemen.

Empyreum noemden de oude natuurwijsgeeren den vuurhemel of het hoogste gewest, waar de fijne, oprijzende vuurdeeltjes zich verzameld en en waaruit de luchtgevende verschijnselen van den dampkring te voorschijn kwamen. Christelijke schrijvers gebruikten dat woord in de beteekenis van plaats des lichts, alzoo van het verblijf der zaligen.

Ems, gewoonlijk *Bad Ems* genoemd, reeds bij de Romeinen bekend en sedert de 14de eeuw een beroemde badplaats in Duitschland, ligt in het voormalig hertogdom Nassau in een mooi dal, door de bevaarbare Lahn besproeid, $1^1/_2$ uur gaans van Koblenz en door boschrijke bergen en wijngaarden omgeven. Het telt (1900) 6492 inwoners en bezit een aantal warme, natronhoudende bronnen, wier temperatuur 28,5°—53° C. bedraagt en waarvan jaarlijks 80000 kruiken verzonden worden. Vooral bij zenuw-, ademhalings- en leveraandoeningen worden zij met vrucht gebruikt. Het aantal badgasten bedraagt gemiddeld jaarlijks 10600. Er zijn 2 Evangelische en 2 Katholieke kerken, een Engelsche en een Grieksch-Katholieke kapel, een synagoge, en een hoogere burgerschool en verschillende andere onderwijsinrichtingen. Er wordt in den omtrek mijnbouw op zilver en lood gedreven.

Hier werd den 25sten Augustus 1785 onder den naam van *Punctatie van Ems* door de aartsbisschoppen van Mainz, Trier, Keulen en Salzburg een verdrag gesloten tot handhaving van hun rechten tegenover den Heiligen Stoel. De bepalingen daarvan behelsden, dat het bisschoppelijk gezag in zijn aloude rechten hersteld, het primaat van den paus alleen in den geest der eerste eeuwen erkend en het beroep op Rome verboden werd. Eensdeels zijn de aartsbisschoppen niet getrouw gebleven aan de strekking van hun overeenkomst, anderdeels gehoorzaamden de bisschoppen liever aan den paus, dan aan hen, en eindelijk vonden die bepalingen te Rome een hevigen tegenstand. *Pius VI* deed haar in een afzonderlijk geschrift wederleggen (1789), zoodat zij weinig of geen invloed hebben gehad op den toestand der Kerk.

De plaats heeft een historische vermaardheid verkregen door de afwijzing, die de Fransche gezant *Benedetti* er den 13den Juli 1870 van de zijde

Digitized by Google

van den koning van Pruisen ondervond, waarop den 19den van die maand de oorlogsverklaring van Frankrijk volgde.

Emser, *Hiëronymus*, een tijdgenoot en aanvankelijk een vriend van *Luther*, later echter in woord en geschrift een ijverig tegenstander van dien Hervormer, werd geboren te Ulm den 26sten Maart 1477, studeerde te Tübingen en te Bazel, werd geplaatst als kapelaan bij kardinaal *Raimund von Queck*, reisde met dezen door een gedeelte van Italië en Duitschland, kwam in 1502 te Erfurt, waar hij bleef en academische voorlezingen hield, en begaf zich 2 jaar daarna naar Leipzig, waar hij secretaris werd van hertog *Georg*. Op verlangen van den hertog, die de heiligverklaring van *Benno von Meiszen* ijverig bevorderde, schreef hij op dezen een lofdicht (1505) en reisde te dier zake in 1510 naar Rome. Na zijn terugkeer verkreeg hij een praebende te Meiszen en een andere te Dresden, waar hij zijn verblijf hield, en ontving de priesterwijding. Met *Luther* stond hij op vriendschappelijken voet tot aan de disputatie te Leipzig (1519), waar hij zich aan de zijde van *Eck* schaarde. Weldra trad hij ook als schrijver tegen hem op. Nadat hij sedert 1523 vruchtelooze pogingen had aangewend, om *Luther's* vertaling der Schriften des Nieuwen Testaments als gebrekkig en onnauwkeurig verdacht te maken, stelde hij er zijn eigen vertaling tegenover (1527), die niets anders is dan een naar de Vulgata en naar *Emser's* gevoelens gewijzigde van *Luther*, dien hij in de voorrede hevig aanviel. Onder de geschriften van *Emser* heeft zijn „Vita Bennonis" (1512) de meeste waarde, omdat zij vermoedelijk naar een thans niet meer bekende levensbeschrijving vervaardigd werd. Hij overleed den 8sten November 1527 te Dresden.

Emulsine of *synaptase* is een eiwitachtige stof, die vooral in zoete amandelen voorkomt. Zij werd ontdekt door *Robiquet*. Men verkrijgt haar (12 g. uit 1 kg. amandelen), wanneer men het waterig aftreksel van amandeldeeg bij een temperatuur van 25° C. ongeveer 12 uren laat staan, met azijnzuur de eiwitachtige stof doet neerslaan, en uit de gefiltreerde oplossing door middel van alkohol de emulsine doet bezinken. Zij is zwavelhoudend en heeft een eigenaardige werking op de amygdaline. Deze namelijk wordt door emulsine en water ontleed in bittere-amandelolie, blauwzuur en suiker. De emulsine ondergaat daarbij zelf geen verandering; zij doet door haar invloed de amygdaline ontleden en werkt dus als een zoogenaamd ferment. Hierdoor ontstaat de eigenaardige reuk eener emulsie van bittere amandelen. Men verkrijgt dezelfde uitkomst, wanneer men een oplossing van amygdaline met een emulsie van zoete amandelen behandelt. Op dergelijke wijze vormt de emulsine uit glycosiden druivesuiker. Men weet, dat zij, evenals de diastase, haar werking op de amygdaline verliest, indien de oplossing tot kookhitte wordt verwarmd. In gedroogden toestand verdraagt zij een hitte van 100° C. De fabrikanten van parfumerieën geven aan sommige praeparaten, die, met water aangemengd, een melkachtige vloeistof opleveren, eveneens den naam van *emulsine*.

Emulsio is de naam van een op melk gelijkende vloeistof, die een olie- of harsachtig lichaam, in zulk een fijne verdeeling bevat, dat de deeltjes geruimen tijd erin blijven zweven. Natuurlijke emulsiones zijn de dierlijke melk en het melksap der planten. Zaademulsiones verkrijgt men uit oliehoudende zaden, als men ze in den vijzel met een weinig water tot een weeke, fijne massa fijn wrijft, aan deze langzamerhand water toevoegt en de verkregen vloeistof (10 deelen op 1 deel zaad) door een linnen doek filtreert. Emulsiones van levertraan, ricinusolie enz. komen veel uit Engeland en Amerika. Harsemulsiones worden bereid uit terpentijn, benzoë, asa foedita enz. door de harsen met water onder toevoeging van eierdooiers te wrijven of door ze in spiritus op te lossen en de tinctuur met water te vermengen. In den darm worden de vetten der spijzen geëmulsioneerd, waarbij het cholesterine van de gal een voorname rol speelt. Cholesterine komt ook voor in eigeel en wordt daarom in de keuken gebruikt voor de bereiding van mayonnaisesausen enz.

Emydae. Zie *Schildpad*.

Emys. Zie *Schildpad*.

Enakim is de naam van een Kanaänitisch volk, hetwelk de verspieders uit het Israëlietische leger, althans volgens hun verhaal, aldaar aantroffen. De mannen van dat volk worden beschreven als schrikwekkende reuzen. Zij werden door *Jozua* gedeeltelijk uitgeroeid, en gedeeltelijk vestigden zij zich in de steden Gath, Gaza en Asdod.

Enallage of *heterosis* noemt men de verwisseling van een bepaalde uitdrukking met een meer algemeene, of ook wel van sommige gelijkvormige rededeelen, zooals van het zelfstandig naamwoord met het bijvoegelijk, van den eigennaam met den geslachtsnaam, enz.

Enarea of *Inarja*, een landschap in het zuiden van Abessinië, tusschen 8 en 9° N. Br., is een hoogland, dat door bergen ter hoogte van 3000 m. omringd is en door de Gibe (Gibbe) wordt besproeid. De hoofdstad des lands is Saka op den linkeroever van de Gibe. De bewoners, Sidama of Soedama geheeten, zijn deels Christenen, deels Mohammedanen.

Enaremeer is de naam van een meer in het Russische grootvorstendom Finland en in het noordelijk gedeelte van het gouvernement Uleaborg. Het heeft een oppervlakte van 1421 v.km., omvat een groot aantal eilanden en is de verzamelplaats van onderscheiden rivieren, terwijl het zijn water door den Padsjoki afvoert in de Noordelijke IJszee. Aan den zuidelijken oever ligt het dorp Enare met (1899) 1416 inwoners.

Enault, *Louis*, een Fransch schrijver, geboren in 1822 te Isigny (departement Calvados), studeerde te Parijs in de rechten, doorreisde een groot gedeelte van Europa en van het Oosten en schreef: „Promenade en Belgique" (1852), „La Terre-Sainte, histoire des quarante pélerins" (1854), „Constantinople et la Turquie" (1855), „Voyage en Laponie et en Norvège" (1857), „Itinéraire de Paris à Cherbourg" (1859), „De la littérature des Indes" (1860), „La Mediterranée, ses îles et ses bords" (1862), de romans: „Christine" (1857), „La vierge du Liban" (1858), „Alba Nadéje" (1859), „Hermine" (1860), „Un amour en Laponie" (1861), de novellen: „Pêlemêle" (1862), „Stella" (1863), „Olga" (1864), „Un drame intime" (1866), „Le

Digitized by Google

roman d'une veuve" (1867), „Le baptême du sang" (2 dln., 1873), „Le château des anges" (1889), „Tragiques amours" (1891), „Le mariage" (1892), „Jours d'épreuves"(1894), „La tresse bleue"(1896), „Le rachât d'une âme" (1897), „Myrte" (1898) enz. Ook leverde hij vertalingen van werken van *Goethe*, *Beecher-Stowe*, *Tegnèr*, *Dickens* enz. en bezorgde een uitgave der „Mémoires et correspondances de Madame d'Epinay" (1854). Hij overleed den 28sten Maart 1900 te Parijs.

Enault, *Etienne*, een neef van den voorgaande, werd geboren te Brest den 11den Juni 1816 en heeft onderscheiden romans geschreven, zooals: „La vallée des pervenches" (1847), „Le portefeuille du diable" (3 dln., 1860), „Le dernier amour" (1863), „Le lac des cygnes" (1864), „Scènes dramatiques du mariage" (1865), „Le roman d'une Altesse" (1865), „L'enfant trouvé"(2 dln., 1867), „L'amour à vingt ans" (1868), „Histoire d'une conscience" (4 dln., 1872) en „Les jeunes selles de Paris" (1880). Hij overleed den 21sten Augustus 1883 te Parijs.

En bloc noemt men een aantal verschillende waren, zaken of bepalingen, tot een geheel vereenigd. Bij een koop *en bloc* betaalt men voor de geheele massa goederen een bepaalden prijs, zonder dat daarbij een waardebegrooting der afzonderlijke goederen in aanmerking komt. Zoo spreekt men ook van het aannemen of verwerpen van een wetsontwerp *en bloc*, dat is in zijn geheel, zonder wijziging van een der artikelen, zoodat dan ook beraadslagingen over afzonderlijke bepalingen niet te pas komen.

Encaustiek, afkomstig van een Grieksch woord, hetwelk *inbranding* beteekent, is een antieke manier van schilderen met was, waarbij deze door middel van een spatel of stylus op het doek of paneel werd ingebrand. De kleuren werden met was op marmer en met gom op ivoor gebracht, en somtijds werd ook het was op muren gepleisterd. Daarna deed men de kleuren door middel van heet gemaakte ijzers in elkander smelten terwijl men tevens overgangstinten aanbracht. De encaustiek was bij de oude Grieken en Romeinen een belangrijke kunst. Houten deuren en marmeren bouwsieraden werden op die wijze beschilderd, maar er is niets van tot ons gekomen.

Encoeladus, een zoon van *Tartarus* en *de Aarde*, werd door *Zeus* ter aarde geworpen en onder den Etna bedolven. Nog altijd spuwt hij vuur uit spijt, en vaak doet hij door een vruchtelooze poging, om de wanden van zijn kerker te vernietigen, den bodem van Sicilië schudden.

Enchiridion, een Grieksch woord, beduidt iets, dat men in de hand houdt, vandaar een *handboek* of een beknopt overzicht van deze of gene wetenschap. Enchiridion werd ook de kleine catechismus van *Luther* genoemd.

Encina of *Enzina*, *Juan de*, de stichter van het Spaansche drama, werd geboren in 1469 te Encinas nabij Salamanca. Na gestudeerd te hebben, begaf hij zich naar Madrid, waar hij in het huis van den eersten hertog *van Alva* werd opgenomen. Later begaf hij zich naar Rome, waar hij zich als beoefenaar van dichtkunst en muziek zoozeer onderscheidde, dat hij tot pauselijk kapelmeester benoemd en met het priorschap beloond werd. In 1519 deed hij een reis naar Jeruzalem, doch keerde weldra naar Rome terug, waarna hij de laatste jaren zijns levens in zijn vaderland doorbracht en in 1534 te Salamanca overleed. Een verzameling zijner poetische werken is onder den titel van „Cancionero" (1496) bij herhaling uitgegeven. Zij wordt voorafgegaan door een opstel in proza over den Spaanschen versbouw in die dagen („Arte de trobar"). Zijn lierdichten zijn geestelijke en wereldlijke liederen, welke zich door zoetvloeiendheid, bevalligheid en geestigheid onderscheiden. Het merkwaardigst echter zijn de dramatische gedichten, „Eglogas", „Representaciones" en „Auto" genoemd, die in het huis van zijn begunstiger, den hertog, ten tooneele werden gebracht en waarin hij zich zelf met een der rollen belastte. De meeste zijn zeer eenvoudig. Drie Kerststukken, een op de Opstanding, een op de Passie en de klucht „Del Repelon" overtreffen volstrekt niet wat vóór hem geschreven was. De „Egloga de Fileno e Zambardo" en „Triumfo de Amor" voldoen reeds aan hoogere eischen; in „Del escudero tornado pastor" en „De los pastores vueltos palaciegos" is de handeling nog beter, wat in nog hoogeren mate het geval is met de onlangs weer gevonden „Farsa de Placida y Vitoriano". Deze laatste stukken geven hem recht op den titel „Stichter van het Spaansche drama". Nog hebben wij van hem een reisbeschrijving in verzen van Jeruzalem „Tribagia ó via sagra de Hierusalem" en „Documento e instruction para las donzellas desposadas. Con una justa de amores".

Encke, *Johann Franz*, een Duitsch sterrenkundige, werd geboren te Hamburg den 23sten September 1791, studeerde te Göttingen onder de leiding van *Gauss*, nam deel aan den bevrijdingsoorlog van 1813—1814 en werd daarna benoemd tot adjunct bij de sterrenwacht Seeberg te Gotha. Later werd hij er directeur; in 1825 vertrok hij, op aandringen van *Bessel*, als secretaris der Academie en als directeur der sterrenwacht naar Berlijn, waar hij met zijn voorganger *Bode* een jaar samen doorbracht. Door den invloed van *Alexander von Humboldt* werd een grootere refractor aangeschaft en onder het toezicht van *Schinkel* een nieuw observatorium gebouwd. Reeds te Gotha had hij gedongen naar den astronomischen prijs, door *Cotta* uitgeloofd, en hij verkreeg dien door zijn geschrift, bevattende de berekening van de loopbaan der komeet van 1689. Tevens gaf hij een oplossing van de tegelijk geopperde vraag in zijn boek „Die Entfernung der Sonne" (1822), door middel der waargenomen doorgangen van Venus in 1761 en 1766. In 1819 toonde hij aan, dat de komeet, den 26sten November 1818 door *Pons* ontdekt, den uiterst korten omloopstijd bezit van ongeveer 3 jaar en 115 dagen en reeds in 1786, 1795 en 1805 was waargenomen. Door deze komeet telkens bij haar terugkeer gade te slaan, kwam hij tot het besluit, dat er, behalve de bekende storingen, nog een oorzaak moest wezen, die den omloopstijd van deze komeet gestadig korter maakte. Zijn onderzoek van dit vraagstuk heeft hij openbaar gemaakt in de „Abhandlungen" der Academie te Berlijn, waarin eveneens zijn opstellen over de declinatie der magneetnaald te Berlijn en over de bepaling der geografische lengte te vinden zijn. Daarenboven redigeerde hij de „Astronomische

Digitized by Google

Beobachtungen auf der Sternwarte zu Berlin" (1840—1856). Wegens zijn ziekelijken toestand verkreeg hij in 1863 pensioen, waarna hij zich met zijn gezin te Spandau vestigde en den 26sten Augustus 1865 aan een hernieuwden aanval van beroerte overleed. Na zijn dood zijn de verhandelingen, door hem van 1830 tot 1862 in de „Berliner Jahrbücher" geplaatst, in 3 deelen in het licht gegeven. Ook schreef hij: „De formulis dioptricis" (1845), „Ueber das Verhältnisz der Astronomie zu den andern Wisschenschaften" (1846) en „Ueber die hansensche Form der Störungen" (1858).

Encke, *Erdmann*, een Duitsch beeldhouwer, geboren den 26sten Januari 1843 te Berlijn, leerde zijn kunst onder *Albert Wolff*. Hij vervaardigde verschillende standbeelden o. a. van: *Jahn*, keurvorst *Frederik I van Brandenburg*, koningin *Louise*, den Grooten Keurvorst, *Frederik II*, *Joachim II*, keurvorstin *Elizabeth van Brandenbrug* met haar zoon, keizer *Wilhelm II* en de doodkisten van keizer *Wilhelm I* en keizerin *Augusta*.

Enckesche komeet. Zie *Encke, Johann Franz*.

Enclaves zijn deelen van een staat, welke door het grondgebied van een anderen staat geheel ingesloten worden. Vroeger werden er in Duitschland veel gevonden, doch thans zijn zij door ruil, koop of annexatie grootendeels opgeruimd. In de Thuringsche staten vooral komen echter nog onderscheiden enclaves voor. In den omringenden staat noemde men ze *exclaves*.

Encomium was bij de Grieken een soort lierdicht, dat gezongen werd bij den feestelijken optocht van den overwinnaar in de groote nationale wedstrijden. Geen enkel zoodanig gedicht is bewaard gebleven. Later noemde men ieder lofschrift, zelfs op dwaze en onhebbelijke dingen, encomium. Onder deze is het: „Moriae encomium" (Lof der zotheid) van *Erasmus* het meest beroemd.

Encounterbaai, een baai van den Indischen Oceaan aan het oostelijke deel der kust van de Britsche kolonie Zuid-Australië, tusschen het schiereiland, dat het graafschap Hindmarsh vormt, ten noorden en Kaap Jaffa of Bernoulli ten zuiden, heeft door de Backstairs passage, die de Kengoeroe-eilanden scheidt van den vasten wal, gemeenschap met de Golf van St. Vincent. Aan de bergachtige noordkust van de Encounterbaai liggen de havens Port Elliot en Victor Harbour en ten oosten van deze laatste de door een baai versperde mond van den Murray, waardoor de Encounterbaai met het Alexandrinameer verbonden is. De zandige oostkust der baai wordt hoofdzakelijk gevormd door een smalle landtong, welke gelegen is voor het zoute strandmeer Coorong, dat aan zijn noordelijk uiteinde in verbinding staat met het Alexandrinameer.

Encrinieten of *zeelelièn* (*Crinoïdea*) noemt men een klasse der *Stekelhuidigen* (*Echinodermata*). De meeste soorten zijn fossiel, terwijl zij tegenwoordig slechts door eenige vormen, vooral door haarsterren (*Comatula*), vertegenwoordigd worden. De haarsterren hebben een plat lichaam, aan de buikzijde tien of meer armen en zijn in het bezit van dubbele ranken; deze zijn zeer beweeglijk en geschikt om zich aan allerlei zeegewassen vast te hechten. In jongen toestand zijn de haarsterren met het midden van den rug aan een geleden, zeer buigzamen steel bevestigd, zoodat het lichaam een soort van beker vormt, aan wiens rand zich de armen bevinden. Later zwemmen zij door beweging met de armen vrij rond. De gesteelde zeeleliën, reeds in oude aardlagen en in alle nieuwere te vinden, zijn alzoo vertegenwoordigers der jonge haarsterren van onzen tijd. Die zeeleliën, van welke men reeds honderden soorten gevonden en in geslachten en familiën gerangschikt heeft, waren met een dikken wortel of voet aan de rotsen vastgehecht, en de steel bestaat uit een menigte op elkander gestapelde kalkschijfjes, die wel eens met de namen *trochieten, entrochieten, bisschops-* of *Bonifaciuspenningen* aangeduid worden. Men treft ze in sommige schelpkalk- en Juravormen in zoo groote hoeveelheid aan, dat men aan zulke lagen den naam geeft van *entrochietenkalk*. Het lichaam met zijn armen is zeer verschillend van vorm, zoodat men daarin de kenmerken vindt, die de soorten van elkander onderscheiden. Sommige geslachten zijn kenmerkend, dus „leitfossielen", voor bepaalde aardlagen, bijv. *Encrinus liliiformis* voor de schelpkalk en het geslacht *Pentacrinus* voor den lias.

Encyanthus *Spreng.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Ericaceeën*. Het onderscheidt zich door een van gekleurde steunblaadjes voorzienen, 5-spletigen, overblijvenden kelk en een klokvormige, 5-spletige, op den bodem van 5 honigbakjes voorziene bloemkroon, door van onder breede en behaarde helmdraden, een rolronden stijl met een enkelvoudigen stempel, en een ovale, 5-kantige, 5-hokkige, veelzadige bes. Het omvat Chineesche heesters, die op rhododendronsoorten gelijken, met glanzige, gesteelde, gaafrandige bladeren en fraaie, roode, neerhangende bloemtrossen. Tot de sierplanten behooren: *E. quinquiflora Lour.* met roode, van boven witte bloemen, en *E. reticulatus Lindl.* met dergelijke bloemen. Zij vereischen des winters een warmte van 6 tot 12°C.

Encyclica (Grieksch *litterae encyclicae*), is in het algemeen een rondgaande brief. Meer bepaald noemde men voorheen een brief, door den bisschop aan de geloovigen in zijn bisdom uitgevaardigd, een encyclica, terwijl men thans daaraan den naam geeft van „herderlijken brief" (*epistola pastoralis*) en dien van encyclica aan pauselijke brieven en bullen van algemeene strekking. Hiertoe behoort bijv. de „Encyclica" van 8 December 1864, waarin de viering van het jubilaeum in 1865 werd afgekondigd, een schrijven, dat vooral veel opzien baarde wegens den bijgevoegden „Syllabus", die een opsomming en een verdoeming van alle „hedendaagsche dwalingen" bevat.

Encyclopaedie is een samengesteld Grieksch woord, dat een samenvatting van alle wetenschappen beteekent. De belangrijkste van deze waren in de Oudheid en in de Middeleeuwen de zoogenaamde zeven vrije kunsten, namelijk de grammatica, de arithmetica, de geometrie, de astronomie, de muziek, de dialectica en de rhetorica. Tegenwoordig echter geeft men den naam van encyclopædie aan een werk, waarin het geheel of een bepaald deel der menschelijke wetenschap in beknopten vorm is behandeld. In het eerste geval heeft men een *algemeene*, in het tweede een *bijzondere encyclopædie*. Wat den vorm aangaat, kan

Digitized by Google

een encyclopædie een stelselmatige zijn, waarin men de behandelde wetenschappen op de haar toekomende plaatsen vindt gerangschikt, of een *alphabetische*, die een vorm heeft van een woordenboek. De laatste vorm is tegenwoordig de meest voorkomende.

De behoefte aan een encyclopædie werd waarschijnlijk reeds vroeg gevoeld. Men zegt, dat de eerste vervaardigd werd door *Speusippus*, een leerling van *Plato*. Te Rome leverde *Varro* in zijn „Rerum humanarum et divinarum antiquitates" en vooral in zijn „Disciplinarum libri IX" (beide verloren gegaan), en ook *Plinius* in zijn „Historia naturalis" zoodanige werken. In de Middeleeuwen had men dergelijke werken in de „Satira" van *Martianus Capella*, in de „Origines" van *Isidorus* en in „De universo libri XXII" van *Hrabanus Maurus*. Zij werden echter overtroffen door *Vincent de Beauvais*, die het geheel der toenmalige kennis trachtte te vereenigen in zijn „Speculum historiale", „Speculum naturale" en „Speculum doctrinale", waaraan later een onbekende het „Speculum morale" toevoegde. Zoowel deze als andere werken, van *Ringelberg*, *Paul Scalich*, *Reisch*, *Martini* en *Alstedt*, waren echter slechts verzamelingen van feiten en misten een stelsel, volgens hetwelk gearbeid werd. De grondlegger der moderne encyclopædie is *Baco van Verulam*, die in zijn „Instauratio magna, id est Novum organon" (1620) en vooral in het geschrift „De dignitate et augmentis scientiarum" (1624) een wijsgeerige rangschikking der wetenschappen voordroeg. Zijn eerste opvolgers verzuimden echter in zijn voetstappen te treden. Wel vindt men bij enkelen eenige verbetering, zooals in den „Polyhistor" (1688) van *Morhof*, doch eerst na het verschijnen der „Primae lineae isagoges in eruditonem universalem" (3de druk, 1786), van *Gesner* betrad in Duitschland *Sulzer* in zijn „Kurzer Begriff aller Wissenschaften" (1778) den juisten weg. Zijn rangschikking vond algemeenen bijval en werd door velen gevolgd, bijv. door *Reimarus* (1775), *Büsch* (1795), *Klügel* (1788), *Buhle* (1790) enz. Een encyclopædie der wetenschappen naar de beginselen van *Kant* werd het eerst opgesteld door *Eschenburg* in zijn: „Lehrbuch der Wissenschaftskunde" (1792), en hierop volgden de: „Philosophische Darstellung und System aller Wissenschaften" (1806) van *Hefter*, „Organismus der menschlichen Wissenschaft und Kunst" (1809) van *Burdach* en de „Encyklopædische Ansichten" (1809) van *Kraus*. Verder leverde *Erhard Schmid* een „Allgemeine Encyclopädie und Methodologie der Wissenschaften" (1811), die in 1812 door *Schaller* tot een studieboek omgewerkt werd in de „Encyclopädie und Methodologie der Wissenschaften". Een persoonlijk cachet hadden *Jäsche's* „Einleitung zu einer Architektonik der Wissenschaften" (1818) en *Kronburg's* „Allgemeine Wissenschaftslehre" (1825). Uit lateren tijd noemen wij de: „Akademische Propädeutik" (1842) van *Kirchner* en de „Hodegetik" (1852) van denzelfden schrijver. Verder verscheen er een verbazend groot aantal encyclopædiën voor afzonderlijke deelen van het groote gebied der wetenschap, namelijk voor rechtsgeleerdheid, godgeleerdheid, staat- en staathuishoudkunde, geneeskunde, wijsbegeerte, biografie, geografie enz.

De encyclopædische woordenboeken, voorafgegaan door het Grieksche „Lexicon" van *Suidas*, nemen een aanvang in de 2de helft der 17de eeuw. Men kan ze in 2 groepen verdeelen: de eene vormt die van kunsten en wetenschappen in het algemeen, zooals in Frankrijk die van *Furetière* (1690) en van *Thomas Corneille* (1694); in Engeland het „Lexicon technicum" (1704) van *Harris* en de beroemde „Cyclopædia" (1728) van *Chambers*; in Duitschland het „Allgemeines Lexicon der Künste und Wissenschaften" (1721) van *Jablonski*, het laatst uitgegeven in 1767. Tot de andere groep behooren vooral de woordenboeken van historischen, geografischen en biografischen inhoud. Van deze vermelden wij den: „Grand dictionnaire historique" (1675; 20ste druk, 1759) van *Moréri* en den „Dictionnaire historique et critique" (1696 te Rotterdam, 2 dln., later elders) van *Bayle;* in Italië de „Biblioteca universale" (1708, dl. 1—7, onvoltooid) van *Coronelli;* in Duitschland het „Lexicon universale" (1677) van *Hoffmann*, opnieuw uitgegeven te Leiden in 1698), en het uitgebreide „Groszes vollständiges Universal-Lexikon aller Wissenschaften und Künste" (64 dln. en 4 supplementdeelen, 1732—1754), eerst door *Ludewig* en daarna door *Frankenstein*, *Longolius* en anderen bewerkt; in Nederland het „Nieuw en volkomen woordenboek van kunsten en wetenschappen" (10 dln., 1769—1778) van *Egbert Buys*, het „Algemeen historisch, geographisch en genealogisch woordenboek" (8 dln., 1724—1737) van *Luiscuis*, het „Groot Algemeen historisch, geographische genealogisch Woordenboek" (7 dln., 1725—1733) van *van Hoogstraten* en *Brouërius van Nidek*, het „Tooneel der Vereenigde Nederlanden en onderhoorige landschappen, geopend in een algemeen historisch, genealogisch, geographisch en staatkundig woordenboek" (1725) van *François Halma* en vervolgd door *Brouërius van Nidek*, het „Vaderlandsch geschied-, aardrijks-, geslachts- en staatkundig woordenboek" (28 dln., 1780 enz.) van *Kok* enz.

Groot opzien baarde de „Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et métiers", een werk, dat bestemd was, om de wijsgeerige denkbeelden der 18de eeuw te verbreiden. Het verscheen het eerst te Parijs van 1751 tot 1772 in 28 dln. in folio, waaronder 11 met koperen platen, daarop volgde een „Supplément" (5 dln., Amsterdam, 1776—1778) en een „Table analytique et raisonnée des matières" (2 dln., 1780). In latere uitgaven, bijv. die van Genève (39 dln., 1777), die van Bern en Lausanne (36 dln., 1778), die van Yverdun (58 dln., 1770—1780) zijn de supplementartikelen op hun plaats ingelascht. Dat werk werd met algemeenen bijval ontvangen, verzekerde aan de uitgevers, *Diderot* en *d'Alembert* en hun talrijke medewerkers, te zamen met den naam van *encyclopœdisten* bestempeld, een eervolle plaats in de geschiedenis der wetenschappen en was tevens oorzaak, dat na dien tijd dergelijke werken den titel ontvingen van „Encyclopædie". Later verscheen de „Encyclopédie méthodique par ordre des matières" (166 dln. tekst en 51 dln. platen) van *Panckoecke* en *Agasse*, bestaande uit een reeks van woordenboeken over verschillende wetenschappen. In Duitschland ver-

Digitized by Google

scheen de „Deutsche Encyklopädie" (1778—1804, dl. 1—23, onvoltooid) van *Köster* en *Roos*, en daarna (1818) de „Allgemeine Encyklopädie der Wissenschaften und Künste", een werk van verbazenden omvang, door de hoogleeraren *Ersch* en *Gruber* begonnen en later door *F. H. Brockhaus* voortgezet; het telde in zijn 3 afdeelingen (A—G 1—99; H—N 1—43; O—Z 1—25) in 1890 reeds 167 deelen en is op verre na niet voltooid. Ten slotte is te noemen de door *Krünitz* begonnen, door *F. J. Flörke*, *H. G. Flörke*, *Korth* en *Hoffmann* voortgezette „Oekonomisch-technologische Encyclopädie" (242 dln., 1773—1858). Tot de belangrijkste Engelsche encyclopædiën rekent men de „Encyclopædia Britannica" (oorspronkelijk in 1771 in 3 dln. door *Smellie* uitgegeven), waarvan in 1875—1889 de 9de druk in 24 dln. verscheen, terwijl de „Times" in 1898 een nieuwen druk deed verschijnen, waarop in 1902—1903 een supplement in 11 dln., eveneens door de „Times" uitgegeven, het licht zag, de „Cyclopædia" (45 dln., 1802—1819) door *Rees* uitgegeven, alsmede de „Edinburgh Cyclopædia" (18 dln., 1810—1830) van *Brewster*, de „Encyclopædia metropolitana" (25 dln., 1818—1845) van *Smadley* en „The illustrated Globe Encyclopædia of universal information" van *John M. Ross* (6 dln., 1882). Ook mogen wij de in Frankrijk uitgegeven „Encyclopédie théologique" (159 dln., 1845—1860) van abbé *Migné* niet vergeten; deze is in 90 afzonderlijke woordenboeken gesplitst.

Een uitstekende enclopædie voor het beschaafde publiek verscheen onder den titel van „Konversations-Lexikon" bij *Brockhaus*, onder wiens naam wij eenige bijzonderheden hebben medegedeeld omtrent dat algemeen verspreide werk, dat in 1901—1904 een veertiende uitgave beleefde in 16 deelen en een supplement. Vele andere encyclopædieën werden vervolgens op dergelijke leest geschoeid, zooals die van *Brüggemann* (8 dln., 1823—1828), die van *Reichenbach* (11 dln., 1834—1844), die van *Wigand* (15 dln., 1845—1852) en die van *Meyer*, even bekend en even degelijk als die van *Brockhaus* en denzelfden titel voerend. Hiervan begon in 1902 de 6de druk te verschijnen, die in 1908 voltooid zal zijn in 20 dln. Reeds van 1840—1852 was van *Meyer* een zeer uitgebreid „Konversations-Lexikon" in het licht verschenen in 58 lijvige deelen en 6 supplementdeelen. Ook verscheen van 1834—1844 en later bij herhaling het belangrijke „Staats-Lexikon" van *Rotteck* en *Welcker*, het „Universal-Lexikon van *Piérer* (19 dln., 6de druk, 1857—1874) en sedert 1870 het „Illustrirtes Konversation-Lexikon" van *Spamer* in 8 kwartodeelen en twee dergelijke supplementdeelen (2de druk, 1884—1891). Een groot aantal Duitsche konversationslexica van meer beperkten aard (voor bepaalde vakken of voor een aangewezen kring) laten wij onvermeld.

Tot de populaire encyclopædieën behooren in Engeland: de „Penny Cyclopædia" (30 dln., 1835—1858), de „National Cyclopædia" (12 dln., 2de druk, 1875), de „English Cyclopædia" (22 dln., 2de druk, 1866—1868) en „Chamber's Encyclopædia" (10 dln., 4de druk, 1901); in Amerika: de „Encyclopædia Americana" (14 dln., 1839—1847) en de uitstekende „New American Cyclopædia" (16 dln., 2de druk, 1873—1876) van *Ripley* en *Dana*; in 1906 begon te New York te verschijnen (bij de firma *R. Appleton*) „The catholic Encyclopedia", beraamd op 15 dln. met medewerking van vele R. Katholieke geleerden uit verschillende landen, ook uit ons land; in Italië: de „Nuova Encyclopedia popolare" (25 dln., 6de druk, 1875—1889 met supplement); in Frankrijk: de „Encyclopédie des gens du monde" (22 dln., 1833—1844), de „Dictionnaire de la conversation et de la lecture" (16 dln., 2de druk, 1852—1858 en supplement 5 dln.), en behalve de reeds genoemde van *Diderot*, de „Encyclopédie du XIX siècle" (28 dln., 2de druk, 1858—1864) en de „Nouveau Larousse illustré" (7 dln., 2de druk, 1901—1905); in Spanje: de „Encyclopedia moderna" (34 dln., 1848—1851) van *Melado*; in Denemarken: het „Nordisk conversations-Lexicon" (5 dln., 1858—1864) en in Nederland: het „Algemeen noodwendig woordenboek der zamenleving" (1831 enz.), de „Volksencyclopædie" (3 dln., 1862), „Nieuwenhuis' Woordenboek van kunsten en wetenschappen" 10 dln., 2de druk, 1856—1866), „Algemeene Encyclopaedie voor den beschaafden stand" (15 dln., 1865—1868), „Vivat's Geïllustreerde Encyclopaedie" (10 dln., zonder jaartal), de „Encyclopaedie voor Nederlandsch-Indië" (4 dln., 1895—1905) en *Viotta's* „Lexicon der Toonkunst" (3 dln., 1879—1883).

Encyclopedisten noemt men in de eerste plaats de grondleggers van en de medewerkers aan de uitgebreide „Encyclopédie" van *Diderot* en *d'Alembert*, welke in de jaren 1751—1772 onder de leiding van eerstgenoemde in het licht verscheen. Daar dat werk de toen heerschende richting der wijsbegeerte vertegenwoordigde met betrekking tot godsdienst, zedeleer en staatkunde, worden ook de aanhangers van de stellingen dier schrijvers met den naam van encyclopedisten bestempeld. Van de meestberoemde medewerkers noemen wij *Rousseau*, *Grimm*, *Dumarsais*, *Voltaire*, *von Holbach*, *Jaucourt* en *Turgot*.

Ende, *Adriaan van den*, een Nederlandsch staatsambtenaar, werd geboren te Delft den 11den October 1768, studeerde te Leiden en te Utrecht in de godgeleerdheid en werd in 1792 beroepen te Rosendaal, waar hij een der stichters werd van het genootschap „Prodesse conamur". Nadat hij in 1794 en 1795 wegens de staatkundige gebeurtenissen met baron *Torck*, heer van Rosendaal, uitlandig was geweest, werd hij beroepen te Voorschoten, en toen hij kort daarna wegens een bloedspuwing zijn ontslag genomen had, vestigde hij zich te Delft en vervolgens te Haarlem. In 1801 werd hij benoemd tot adsistent van den agent van opvoeding *van der Palm* en later belast met het opstellen van een handboek voor onderwijzers op de lagere scholen. Hij werd verder curator der Latijnsche school te Haarlem, in 1805 commissaris, later inspecteur van de zaken van het lager onderwijs, onder *Napoleon* inspecteur-generaal van de keizerlijke universiteit, in 1809 chef de bureau bij het ministerie van Binnenlandsche Zaken, in 1813 commissaris voor de zaken van openbaar onderwijs en in 1814 (na de Restauratie) commissaris voor de zaken van middelbaar en lager onderwijs bij het departement van Binnenlandsche Zaken, terwijl hem in 1817 de titel van hoofd-

Digitized by Google

inspecteur werd verleend. Eerst in 1832 werd hem eervol ontslag met pensioen toegekend, waarna hij het voorvaderlijk landgoed Geessink bij Warnsveld betrok en den 28sten Juni 1846 overleed. Hij was in 1801 tot lid van Teyler's tweede genootschap en in 1802 door de directeuren daarvan tot lector in de proefondervindelijke natuurkunde benoemd. Een hoogleeraarsbetrekking te Groningen wees hij van de hand (1804), de Senaat te Harderwijk verleende hem in 1808 den doctorsgraad. Hij was lid van onderscheiden binnen- en buitenlandsche genootschappen en ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw. Van zijn geschriften vermelden wij behalve het „Handboek voor onderwijzers" (1803), „Drie verhandelingen over den waterram" (1841—1843) en „Geschiedkundige schets van Neêrlands schoolwetgeving" (1846).

Ende, *Hermann*, een Duitsch architect, geboren den 4den Maart 1829 te Landsberg a. d. Warthe, kwam in 1848 op de bouwacademie te Berlijn en vestigde zich daar na groote studiereizen in bijna alle landen van Europa. In 1859 werd hij koninklijk bouwmeester, in 1878 bouwraad, in 1885 hoogleeraar aan de technische hoogeschool en in 1901 directeur van een atelier voor beeldende kunsten. Hij heeft een groot aantal openbare en particuliere gebouwen ontworpen, in 1886 werden hem door de Japansche regeering de plannen opgedragen voor een aantal monumenteele gebouwen te Tokio.

Endeavourstraat is de naam van het zuidelijk gedeelte der Torresstraat, aan het noordoostelijk uiteinde van Australië, tot de Britsche kolonie Queensland behoorende. Iets verder zuidwaarts mondt de rivier Endeavour uit in de Koraalzee en wel bij de stad Cooktown, die door een telegraaflijn gemeenschap heeft met Sydney. De straat ontleent haar naam aan het schip „Endeavour", waarmede *Cook* haar bevoer.

Endeh of *Zuid-Flores* is een onderafdeeling van de tot de Nederlandsch Indische residentie Timor behoorende afdeeling Soemba. Zij staat onder beheer van een posthouder, die te Endeh gevestigd is.

Endeh is de naam van een staat aan de gelijknamige baai, aan de Z. kust van het eiland Flores gelegen. Het is, wat den handel betreft, het voornaamste gedeelte van Zuid-Flores. Het binnenland is nog nagenoeg geheel onbekend. De hoofdplaats Endeh wordt geregeld door de booten van de Paketvaartmaatschappij aangedaan. Aan het hoofd staat een radja, die verblijf houdt op het eilandje Noesa Endeh. De bevolking wordt geschat op ± 15000 zielen, die allen tot den Islam zijn overgegaan. De landbouw bepaalt zich tot maïs en wordt uitgeoefend door slaven, van Soemba afkomstig. Een voornaam produkt is de kokosnoot; copra en olie worden in aanzienlijke hoeveelheid naar Makasar en Singapore uitgevoerd. Door slavinnen worden lijnwaden geweven. Rijst wordt ingevoerd. Hoofdmiddel van bestaan is handel.

Endeldarm. Zie *Darm*.

Endemann, *Wilhelm*, een Duitsch rechtsgeleerde, werd geboren den 24sten April 1825 te Marburg in Keur-Hessen, bezocht het gymnasium te Kassel, studeerde te Marburg en vervolgens te Heidelberg in de rechten, werd in 1846 referendaris bij het hooggerechtshof te Kassel, bekleedde daarna ook elders rechterlijke betrekkingen en werd in 1861 benoemd tot hoogleeraar te Jena, terwijl hij in 1867 afgevaardigd werd naar den Noord-Duitschen Rijksdag. Als lid der commissie tot verbetering van het Burgerlijk Wetboek woonde hij tot 1870 te Berlijn en keerde daarna terug naar Jena, waarna men hem in 1871 wederom tot lid van den Rijksdag verkoos. Hij had er zitting tot 1873 en werd in 1875 hoogleeraar in de rechten te Bonn. Hij overleed den 13den Juni 1899 te Kassel. Van zijn geschriften noemen wij: „Mitteilungen und Bemerkungen über den Entwürf eines deutschen Handelsgesetzbuchs" (1858), „Die Beweislehre der Civilprozesse" (1860) „Die Bedeutung der Wucherlehre" (1866), „Das deutsche Handelsrecht (4de druk, 1887), „Die Rechtshülfe im Norddeutschen Bunde" (1870), „Das Recht der Actiengesellschaften und Genossenschaften" (1873), „Studien in der romanisch-kanonistischen Wirtschafts- und Rechtslehre bis gegen Ende des 17 Jahrhunderts" (2 dln., 1874—1883), „Der Markenschutz" (1875), „Der deutsche Civilprozesz. Erläuterungen des Gerichtsverfassungsgesetzes und der Civilprozeszordnung" (3 dln., 1878—1879), „Handbuch des Handels-, See- und Wechselrechts", (1881—1885, dl 1—4), „Das Recht der Eisenbahnen" (1886), „Das deutsche Konkursverfahren" (1889), „Die Entwicklung des Beweisverfahrens im deutschen Civilprozesz" (1895) en „Die Behandlung der Arbeit im Privatrecht" (1896).

Endemische ziekte is een zoodanige, die voortdurend in een bepaalde streek voorkomt, en staat in zooverre tegenover een *epidemische*, welke zich bij tusschenpoozen vertoont, maar dan een grooter gebied teistert en heviger in haar werking is. Endemisch zijn in lage vlakten, vooral op aangeslibde gronden, de tusschenpoozende koortsen; in hooggelegen, enge dalkloven de kropgezwellen en in de keerkringslanden de leverziekte en de gele koorts. De oorzaak van zoodanige ziekten ligt gewoonlijk in den bodem, het drinkwater of de lucht, in uitwasemingen, warmtegraad, heerschende winden, terwijl daarbij ook de voedingsmiddelen een belangrijken invloed hebben, alsmede de kleeding, de woning en het dagelijksch bedrijf. Waar veel aardappelen gegeten worden, vindt men klierziekten, bij het gebruik van veel visch bepaalde huidziekten en bij fabrieksarbeiders longziekten.

Ender, *Johann Nepomuk*, een Oostenrijksch historie- en portretschilder, werd geboren te Weenen den 4den November 1793, bezocht er de Academie en verwierf er 4-maal achtereen den hoogsten prijs. Hij schilderde portretten en altaarstukken en deed met zijn begunstiger, den Hongaarschen graaf *Szegnyi*, in 1818 een reis door Griekenland en Turkije. In 1820 ging hij op kosten des keizers naar Rome. Geruimen tijd vertoefde hij te Florence en schilderde er onderscheiden kartons. Zijn „Judith" werd in 1824 voor het fraaiste stuk van de tentoonstelling te Weenen gehouden. Nadat hij het jaar 1826 te Parijs had doorgebracht, ging hij weder naar Weenen, werd er in 1829 professor aan de Academie van Schoone Kunsten en overleed den 16den Maart 1854. Zijn beste werk is de voorstelling van de krui-

Digitized by Google

siging in de Thyrna-kapel van den St. Stephanusdom te Weenen.

Ender, *Thomas*, een tweelingbroeder van den voorgaande en eveneens schilder, deed in 1817 met de „Austria" een reis naar Brazilië en bracht vandaar 900 teekeningen mede. Hij was in 1826 te Parijs, vergezelde prins *Metternich* naar Italië, waar hij vier jaar vertoefde, verder aartshertog *Johann* naar Gastein en hield zich daarna vooral bezig met het teekenen van aan de Donau gelegen landschappen, werd professor in het landschapschilderen aan de keizerlijke Academie van Schoone Kunsten te Weenen en overleed aldaar den 28sten September 1875.

Endermatische methode noemt men het aanwenden van geneesmiddelen op de van de opperhuid (*epidermis*) ontbloote huid. Deze methode is niet nieuw, maar reeds door *Chiaventi*, *Brera*, *Carminati* enz. aanbevolen, hoewel zij eerst in nieuweren tijd meer algemeen ingang heeft gevonden. Daarmede heeft in den aanvang der vorige eeuw vooral *Bally*, geneesheer aan het Hôpital de la Pitié te Parijs, een aanvang gemaakt, terwijl op St. Domingo calomel op die wijze tegen gele koorts werd aangewend. Ook *Orfila* en *Magendie* hebben die methode toegepast, daarna *Lembert* en *Lesieur* en vervolgens *Wesche*, *Lehmann*, *Richter*, *Hoffmann* en anderen. Op de opperhuid wordt door een trekpleister een blaas getrokken, deze geopend en met een schaar verwijderd. Op de bloot gekomen plaats wordt het geneesmiddel in poedervorm gestrooid of in vloeibaren vorm gepenseeld. Op deze wijze komen de geneesmiddelen door middel van de lijmphvaten der huid in het bloed en kunnen zij inwerken op het geheele organisme. Tot nu toe heeft men daarbij hoofdzakelijk gebruik gemaakt van Chininum sulphuricum en muriaticum, Morphium aceticum en sulphuricum, Muskus, Aloë, Kermes minerale. Extractum Belladonnae, Strychnine, Extractum scillae, Calomel, Flores Zinci, Kamfer, Crocus, Castoreum, enz. Thans echter is de onderhuidsche inspuiting (subcutane injectie) in zwang en heeft deze methode nagenoeg geheel en al verdrongen.

Endicott, *William Crowninshield*, een Noord-Amerikaansch staatsman, werd geboren den 19den November 1827 te Salem in den staat Massachusetts, studeerde aan Harvard-college in de rechten en werd in 1850 advocaat. Wegens zijn buitengewone bekwaamheid werd hij benoemd tot rechter in het hooggerechtshof (supreme court) van Massachusetts. President *Cleveland* belastte hem den 6den Maart 1885 met de portefeuille van Oorlog, die hij tot 1889 behield. Hij overleed in Mei 1900 te Boston.

Endlicher, *Stephan Ladislaus*, een Oostenrijksch plantkundige, werd geboren te Preszburg den 24sten Juni 1804, studeerde te Pest en te Weenen en bezocht daarna in laatstgenoemde stad het bisschoppelijk seminarium, om zich aan den geestelijken stand te wijden. Reeds had hij de lagere wijding ontvangen, toen familie-omstandigheden hem van zijn plan deden afzien. Opnieuw legde hij zich met ijver toe op de natuurkunde, vooral op de botanie, en tevens op de Oostersche talen, zoodat hij in 1828 belast werd met het opmaken van den catalogus van handschriften aan de keizerlijke bibliotheek. In 1836 werd hij custos van het kabinet van natuurlijke historie en in 1840 hoogleeraar in de plantkunde aan de hoogeschool te Weenen. Met *Hammer-Purgstall* en *Ettinghausen* bevorderde hij de stichting der Academie van Wetenschappen (1846). IJverig nam hij verder deel aan de beweging van het jaar 1848. Hij overleed door eigen toedoen den 28sten Maart 1849. Hij heeft een aantal hoogst belangrijke geschriften nagelaten. Van deze noemen wij: „Genera plantarum" (1836—1850, 18 afleveringen), dat een nieuw plantenstelsel bevat, „Grundzüge einer neuen Theorie der Pflanzenerzeugung" (1838), „Iconographia generum plantarum" (1838), „Enchiridium botanicum" (1841), „Die Medicinalpflanzen der Oesterreichischen Pharmakopöe" (1842), „Catalogus horti academici Vindobonensis" (2 dln., 1842), „Grundzüge der Botanik" (1843, met *Unger*) en „Synopsis Coniferarum" (1847). Bovendien heeft hij aan verschillende uitgaven en tijdschriften medegewerkt en stond hij met *Martius* aan het hoofd van de „Flora Brasiliensis". Behalve de „Atlas von China nach der Aufnahme der Jesuïtenmissionäre" (1843) gaf hij bijdragen tot de oud-Duitsche en oud-klassieke literatuur en de geschiedkundige bronnen van Hongarije, „Analecta grammatica" (1836), „Verzeichnisz der chinesischen und japanischen Münzen des kaiserlichen Münz- und Antikenkabinetts" (1837) en „Anfangsgründe der chinesischen Grammatik" (1845).

Endogeen noemt men in de plantkunde de wijze van ontstaan van zulke zijdelingsche deelen der plant, welke niet uit aan de oppervlakte liggende cellen ontspruiten, maar uit het inwendige celweefsel, zoodat zij door het buitenste omhulsel heenbreken.

In de petrografie heeten die stoffen *endogeen*, welke in het gesteente zelf ontstaan en niet van buiten af er aan toegevoegd zijn, dus zooveel als endomorf.

In de aardrijkskunde en volkenkunde heeft *endogeen* dezelfde beteekenis als inheemsch, tot het land zelf behoorend; in de geologie duidt het de krachten aan, welke in het binnenste der aarde zetelend (en niet in de aardkorst) gedacht worden.

Endo-kannibalisme. Zie *Kannibalisme.*

Endor, weleer een Israëlietische stad, in het gebied van Manasse en niet ver van Gilboa gelegen, was de woonplaats der toovenares, tot welke *Saul* (1 Samuël XXVIII : 7 enz.) zich wendde, om de toekomst te vernemen. Hier werd hem, naar het heette, door de schim van *Samuël* het verlies van zijn rijk en zijn nabijzijnde dood aangekondigd, hetgeen natuurlijk een noodlottigen invloed had op den veldslag, welke daarna tegen de Philistijnen geleverd werd. *Saul* en zijn zonen sneuvelden.

Endosmose. Zie *Osmose.*

Endossement is een op den wissel of ander „aan order gesteld handelspapier" gestelde verklaring, waardoor de houder zijn wil te kennen geeft, dat de betaling van dat papier aan een ander zal geschieden, en hij, voor zooveel dit te pas komt, zelf hiervoor aansprakelijk wordt. Hij die overdraagt, is *endossant*; hij, aan wien overgedragen wordt, *geëndosseerde*. Behalve wissels kunnen ook orderbriefjes — deze *moeten* zelfs aan order luiden — assignatiën, cognossementen en bodeme-

Digitized by Google

rijbrieven „aan order" door endossement overgedragen worden. Het endossement is een eigenaardige manier van overdracht met eigenaardige, door de wet geregelde gevolgen; de gewone overdracht (*cessie*) van schuldvorderingen, in het burgerlijk wetboek geregeld, heeft door de verplichte beteekening aan den schuldenaar of diens erkenning te veel bezwaren, om te kunnen voldoen aan de eischen eener overdracht van handelspapier, dat voor de circulatie bestemd is. Het endossement heeft een dubbele werking; het wettigt den houder en doet voor zijn voorganger een verbintenis geboren worden. Het kan tweeërlei aard en strekking hebben: òf die van overdracht van den eigendom van den wissel, zoodat een ander schuldeischer wordt in plaats van den vorigen houder, òf die van volmacht, *endossement per procura*, waardoor de houder niet zelf eigenaar en rechthebbende wordt, maar slechts de betaling kan vragen voor een ander, die het hem heeft opgedragen. Zoo in het laatste geval het endossement zelf „aan order" is gesteld, dan kan de lasthebber, door zijnerzijds weder te endosseeren, den eigendom van het papier aan een derde overdragen en dezen tot rechthebbende maken, behoudens natuurlijk zijn verantwoordelijkheid tegenover zijn lastgever. De endossant neemt een verbintenis op zich, en wel een soortgelijke als die van trekker en acceptant, n.l. om den houder op den vervaldag te waarborgen, dat de betaling door den betrokkene zal geschieden, en om bijaldien deze — geheel of gedeeltelijk — niet mocht volgen, zich voor het geheel hoofdelijk jegens hem aansprakelijk te stellen (zie *Wissel*, *Regres*). De geëndosseerde wordt schuldeischer, en wel zoo, dat hij niet, als bij cessie, geheel in de rechten treedt van zijn voorganger, maar hij wordt geheel zelfstandig, onafhankelijk schuldeischer, alsof hij zelf de door den trekker toegezegde betalingsbelofte had ontvangen, welk recht van den geëndosseerde hierin zijn verklaring vindt, dat acceptant en trekker door het papier „aan order" te stellen een zelfstandige verbintenis tot betaling hebben aangegaan jegens ieder, die zich als wettig houder van het stuk kan legitimeeren. De schuldeischer, die betaling vraagt, wordt pas op den vervaldag bekend.

Alleen de „aan order" gestelde wissels, die nog niet vervallen zijn, kunnen door endossement overgedragen worden; latere overdracht is alleen door een akte van cessie mogelijk. De wet erkent het endossement als middel van overdracht alleen als het op den wissel zelf — gewoonlijk op den rug (dos), vandaar de naam — of op zijn allonge is gesteld. Het kan volledig, in blanco, of onvolledig zijn. Een volledig endossement bevat, behalve des endossants handteekening, de dagteekening — antidateeren is op straf van schadevergoeding verboden, behoudens de strafvervolging, zoo daartoe reden is — den naam van den geëndosseerde, met of zonder bijvoeging „aan order"; de vermelding „waarde genoten" of „waarde in rekening". Het blanco-endossement bestaat alleen in de naamteekening, waarboven de houder — zoo er ruimte is — desverkiezende zijn naam kan invullen; het maakt den wissel tot een soort van papier „aan toonder", dat van hand tot hand kan overgaan, wat voor al dienstig is voor hen, die geen lust hebben om door het zetten hunner naamteekening een verbintenis op zich te nemen. Het draagt den eigendom van het stuk even goed over, als het volledige. Het onvolledig endossement — wat niet volledig noch in blanco is — wordt slechts als een volmacht beschouwd, om het bedrag, in het stuk vermeld, te innen, zelfs om het in rechten te vorderen. De endossant stelt zich door zijn naamteekening tot medewisselschuldenaar; wil hij zoodanige verbintenis niet op zich nemen, dan maakt hij zich daarvan vrij door de toevoeging aan het endossement van de formule: *zonder obligo, zonder protest* en *zonder kosten*, een formule waaraan door de Duitsche Handelswet die kracht uitdrukkelijk is verbonden, doch die ook, bij het stilzwijgen onzer wet, veelal door onze kooplieden en juristen, als zoodanige strekking hebbende, wordt erkend.

De endossant wordt van zijn aansprakelijkheid bevrijd, indien de houder bij het onbetaald blijven van den wissel niet tijdig protest doet opmaken. Ook doet het aanspreken van den trekker of van een vroegeren endossant de actie tegen de latere endossanten te niet gaan.

Het bovenvermelde geldt voor wissels en orderbriefjes. Endossement van ander papier heeft wel het karakter van *overdracht*, maar brengt geen aansprakelijkheid van den endossant tegenover elken lateren houder mede.

Endrulat, *Bernhard*, een Duitsch schrijver, geboren te Berlijn den 24sten Augustus 1828, studeerde aldaar, nam in 1829 deel aan den veldtocht in Sleeswijk-Holstein, was vervolgens werkzaam te Hamburg als leeraar in de Duitsche letterkunde, gaf er in 1859 de „Blätter für Deutsche Dichtung" in het licht en werd medewerker aan den „Hamburger Korrespondent". In 1864 begaf hij zich naar Kiel en bleef er in dienst van hertog *Friedrich von Schleswig-Holstein* tot in het midden van 1866, waarop hij naar Hamburg terugkeerde. Van 1868 tot 1872 was hij belast met de redactie van de „Itzehoer Nachrichten" en begaf zich toen naar Straatsburg, als redacteur van den „Niederrheinischer Kurier", terwijl hij tevens den „Zwischenakt" in het licht gaf. In 1876 aanvaardde hij in Pruisischen staatsdienst een ambt te Düsseldorf en werd in 1882 vereerd met den titel van staatsarchivaris en belast met het bestuur van het archief van het voormalige Rijkskamerrecht te Wetzlar. Hij leverde: „Gedichte (1857), „Von einem verlornen Posten" (1857), „Das Schillerfest in Hamburg" (1860), „Geschichten und Gestalten" (1863) en een vertaling van een roman van *G. Flaubert* (1874).

Endymion, een zoon van *Zeus* of van *Aëthlius* en *Kalyke*, was een herder of jager, volgens anderen koning van Elis. Wegens zijn braafheid vergunde *Zeus* hem een verzoek tot hem te richten, en *Endymion* vroeg onsterfelijkheid, een eeuwige jeugd en een altijddurenden slaap. Volgens anderen plaatste de oppergod hem in den Olympus, doch *Endymion* maakte er het hof aan *Hera* en werd daarom veroordeeld tot een eeuwigen slaap. Nog anderen vermelden, dat *Selene*, die hem 50 dochters schonk, den beeldschoonen jongeling naar den berg Latmos in Karië voerde en in een diepen slaap dompelde, om hem alzoo ongestoord te kunnen kussen.

Enenkel, *Johann*, ook *Jansen den Enkel* en *Johannes Nepos* geheeten, een Duitsch dichter,

Digitized by Google

woonde als domheer te Weenen en vervaardigde in 1250 een „Weltchronik", voor wier eerste deel hij de „Weltchronik" van *Rudolf von Ems* en voor

Endymion.

wier tweede deel hij de „Kaiserchronik" bezigde. Dit werk, in onderscheiden handschriften bewaard, is tot nu toe slechts bekend uit fragmenten. Behalve deze rijmkroniek schreef hij een „Fürstenbuch von Oesterreich", dat bij herhaling is uitgegeven, ook door *Strauch* in de „Scriptores rerum Austriacarum".

Energie is in de natuurkunde het vermogen van een lichaam, om mechanischen arbeid (zie *Arbeid*), te verrichten, waarom men haar ook wel arbeidsvermogen noemt. Zie *Arbeidsvermogen in de natuur* en *Arbeidsvermogen*.

Energiestroom. Als wij het gewicht van een uurwerk optrekken, geven wij aan dat gewicht een zekere hoeveelheid potentieele energie (zie *Arbeidsvermogen*). Deze wordt als bewegingsenergie op de raderen overgebracht. Door een drijfriem, drijfas enz. kan deze bewegingsenergie op een ander uurwerk worden overgebracht en daar weer een gewicht omhoog trekken. De energie is dus door den riem of de as over een zekeren afstand vervoerd. Zulke energieoverbrengingen vinden voor technische doeleinden op uitgebreide schaal en op verschillende wijzen plaats, zooals door riemen, snoeren, assen, pneumatische, hydraulische en electrische overbrenging enz. Men verkrijgt zoodoende de voorstelling, dat de energie een ding is, dat een zekere ruimte inneemt en verder geleid kan worden of wegloopen kan, evenals een vloeistof, echter met het verschil, dat eerstgenoemde gedurende het „stroomen" allerlei veranderingen ondergaat, terwijl met de vloeistof zulks niet gebeurt, afgezien van de veranderingen door druk- en temperatuurverschillen veroorzaakt. De beschouwing, volgens welke in beginsel alle vormen van energie slechts verschillende vormen van bewegingsenergie zijn, zou ook aan dit verschil een einde maken. Men zou dan van energiedeeltjes kunnen spreken, evenals van vloeistofdeeltjes, de plaats aangeven, waar zij zich bevinden, de energie localiseeren en de stroomlijnen, alsmede de sterkte van den energiestroom enz. berekenen op dezelfde wijze als in de vraagstukken der hydrodynamica of der electrische stroomen.

Het meest belangwekkend is het onderzoek van den energiestroom in een electromagnetisch veld. Als bijv. een condensator of een galvanisch element A door een leidingsdraad gesloten en daardoor een electrische stroom opgewekt wordt, dan stroomt (fig. 1) de electrische energie van A uit door het diëlectricum, dat den draad omringt, in de ruimte weg langs de stroomlijnen, welke de doorsnede van de magnetische niveauvlakken met de electrische vormen. In de figuur stelt het vlak der teekening een magne-

Fig. 1. Fig. 2.

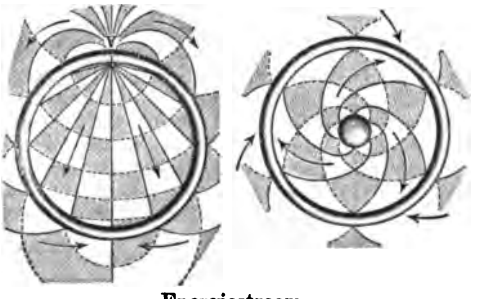

Energiestroom.

tisch niveauvlak voor, zoodat de stroomlijnen der energie door de loodrecht (gestippeld) door de electrische krachtlijnen getrokken electrische niveaulijnen worden aangeduid. De krachtlijnen begrenzen tusschen elke twee stroomlijnen de energiecellen, die zich in de richting der pijltjes voortbewegen en hun electrische energie aan den draad mededeelen, waar zij in warmte-energie wordt omgezet. Bij wisselstroomen van hooge spanning dringt de energie slechts tot een geringe diepte onder de oppervlakte van den draad door. Het ontstaan van een inductiestroom in een ringvormigen geleider wordt in fig. 2 voorgesteld.

Enfantin, *Barthelemy Prosper*, de hoofdvertegenwoordiger van het St. Simonisme en bekend onder den naam van père *Enfantin*, werd geboren te Parijs den 8sten Februari 1796, bezocht de polytechnische school en werd eerst handelsreiziger in België, Duitschland en Rusland, daarna commies bij een bankier en in 1825 directeur van hypotheken. Omstreeks dien tijd bracht zijn vriend *Olinde Rodrigues* hem in aanraking met *Saint-Simon*, en genoemde twee vrienden stonden aan diens sterfbed, om zijn laatste woorden te vernemen. Daarna gaven zij „Le Protecteur" in het licht, waarin *Enfantin* de denkbeelden van *Saint-Simon* ontwikkelde. Na de Julirevolutie wijdde hij *Rodrigues* en *Bazard* tot pères suprêmes (opperste vaderen), doch elk van hen beleed de leer van den stichter op zijn eigen wijze. *Enfantin* volgde de wijsgeerig-sociale richting, veranderde de beginselen in leerstellingen, de school in een kerk en de onderwijzers in priesters. De leiders werden inmiddels onderling verdeeld om een zeer netelige zaak, namelijk de betrekking der leden tot de vrouwen. De staatkundige afdeeling der sekte, met *Bazard* aan het hoofd,

Digitized by Google

scheidde zich af van den „man des vleesches", terwijl de leden der sociale richting zich om *Enfantin* schaarden, die zich père (vader) noemen en tot een levende wet verklaren liet, ja, het zoo dolzinnig aanlegde, dat het Saint-Simonisme belachelijk werd bij het volk en aanstoot gaf aan de regeering. *Enfantin* werd met andere leidslieden der sekte voor de rechtbank geroepen, beschuldigd van schennis der eerbaarheid en der goede zeden. Hij nam twee Saint-Simonistische priesteressen mede, die echter niet werden toegelaten, en werd in 1832 veroordeeld tot 2 jaar gevangenisstraf en 100 francs boete. Hierdoor geraakte het kleine genootschap in een staat van ontbinding. Toen later *Enfantin* in vrijheid gesteld was, begaf hij zich met eenige van zijn zonen naar Egypte, waar zij in dienst traden van den staat. Hij zelf was eerst als ingenieur van den Pasja bezig met het opmaken van een plan, om de landengte van Suëz door te graven, doch keerde weldra naar Frankrijk terug, waar hij eenigen tijd doorbracht bij zijn vrienden te Grenoble. Daarna werd hij postmeester in de nabijheid van Lyon en vervolgens lid van de Wetenschappelijke Commissie te Algiers, welke aldaar de de kolonisatiekwestie zou onderzoeken, waarover hij een goed boek schreef, getiteld: „La colonisation de l'Algérie" (1843). Na de Februari-omwenteling was hij redacteur van het blad „Le crédit public", dat weldra verdween, en later werd hij aangesteld bij de spoorwegen. Getrouw aan zijn leer, voerde hij daarover nog in 1858 een openlijken strijd tegen pater *Felix*. Hij overleed den 31sten Augustus 1864. Van zijn geschriften noemen wij „Traité d'économie politique" (1830) en „La religion Saint-Simonienne" (1831).

Enfants de France was in Frankrijk vroeger de benaming voor de wettige kinderen en kleinkinderen van den regeerenden koning; zijn overige bloedverwanten heetten princes et princesses du sang.

Enfants de troupe (soldatenkinderen) heeten de zoons van militairen (1—2 per compagnie) bij de Fransche troepen, die op staatskosten opgevoed worden. Volgens de bepalingen der wet van 1901 kunnen de enfants de troupe ook in een familie opgevoed worden, in welk geval de Staat 100—180 franc per jaar bijdraagt voor 2—13-jarige zoons van militairen van alle rangen. Op hun 18de jaar moeten zij een 5-jarige verbintenis aangaan, anders moet de helft der bijdragen terugbetaald worden. Er zijn tegenwoordig 5000 enfants de troupe in Frankrijk.

Enfants perdus was vroeger (tot in de 17de eeuw) de naam voor lichte troepen, die het eerst stormliepen en daarom als verloren werden beschouwd.

Enfants sans souci was volgens een niet te controleeren overlevering een in het einde der 14de eeuw gestichte vereeniging van Parijsche jonge burgers, die aan de tooneelvoorstellingen van de Basache wilden deelnemen. Misschien vormden de „Zorgeloozen" oorsponkelijk een carnavalsvereeniging tot het opvoeren van zotternijen; later behoorden er kunstenmakers van beroep toe. De leiders heetten *Prince des sots* (zottenprins) en *Mère sotte* (narrenmoeder). Zij speelden in de Hallen en vonden een nieuw soort tooneelspel uit, de *Sottie* (zotternij). De meest beroemde dichter der *Enfants sans souci* was *Pierre Gringore*. De laatste *Prince des sots* was *Nicolas Joubert* († 1615).

Enfield, een stad in het Engelsche graafschap Middlesex, op den linker oever van de New, een zijrivier van de Theems, omstreeks 18 km. ten N. van Londen gelegen, telt (1901) 42738 inwoners. Het bezit een Latijnsche school en een wetenschappelijk genootschap en is bekend door de groote geweermakerijen in zijn nabijheid, waar ongeveer 2500 werklieden de bekende „Enfieldgeweren" vervaardigen.

Enfilade (Fransch = rij) noemt men in den bouwstijl een rij van kamers, waarvan de deuren zoo mogelijk in één as liggen, zoodat men de geheele rij in eens kan overzien. De barokstijl heeft haar tot de hoogste ontwikkeling gebracht (Palazzo Borghese te Rome en het slot te Versailles). De etiquette van het Fransche Hof stelde ook de volgorde van de in de enfilade gelegen vertrekken vast, daar zij op den van de trap toegankelijken salon, de *antichambre*, de *Chambre d'alcôve* of *Chambre de lit* en de garderobe liet volgen. Tegenwoordig valt de enfilade weer zeer in den smaak. Door het plaatsen van spiegels aan het einde der as breiden de vertrekken zich schijnbaar tot in het oneindige uit.

Enfileeren noemt men in de krijgskunde het in de richting der lengte beschieten van een vijandelijke stelling. Het heeft in materiëele en vooral ook in moreele opzichten een zeer groote uitwerking, zoodat een stelling, die geënfileerd of in het verlengde kan genomen worden, nimmer moet worden betrokken. Door ombuiging der vleugels en het opwerpen van aarden hoogten (traversen) tracht men de uitwerking van dit vernietigend vuur te verminderen.

Engadin, een dal in het Zwitsersche kanton Grauwbunderland, strekt zich van den Maloja noordoostwaarts uit over een lengte van 91 km. tot Martinsbrück. De Inn, die in het bergmeer Piz Lunghino bij den Septimer ontspringt, besproeit dit dal en heeft hieraan den naam (Enco d'Oen) gegeven. Links wordt het dal begrensd door de hoofdketen der Noord-Rhaetische Alpen, die met toppen van 3000—4000 m. Engadin scheiden van de dalen Oberhalbstein, Bergün, Davos, Prättigau en Paznaun, rechts verheffen zich de Zuid-Rhaetische Alpen, die met even hooge toppen het dal scheiden van de landschappen Veltlin en Bormio, het Münsterdal en Vintschgau. Engadin bestaat uit twee door de kloof Zerner-Süs verbonden lengtedalen en talrijke zijdalen, waarvan die aan de linkerzijde kort en smal zijn en gedeeltelijk geen dorpen bezitten, die aan de rechterzijde langer zijn, zooals het dal van den Spöl, waarvan het bovengedeelte, Valle de Livigno, geografisch tot Engadin, staatkundig tot Bormio behoort. Met uitsluiting van het Livignodal beslaat Engadin een oppervlakte van 1717 v.km. Een uitmuntende weg over den Juliër verbindt het dal met de overige kantons, terwijl tevens een fraaie weg is aangelegd door het dal zelf en verder over den Maloja naar Chiavenna en de Italiaansche meren. Nog een andere weg loopt uit het dal over een bergpas der Berninaketen naar Poschiavo en Valtellino.

Digitized by Google

Het dal is verdeeld in Boven- en Beneden-Engadin. In het eerste, dat van den Maloja tot Samaden, de hoofdstad van Boven-Engadin, loopt, is het klimaat niet zoo guur, als men op grond zijner hooge ligging (1600— 1800 m.) zou verwachten. Als de sneeuw in April wegsmelt, werkt de zon krachtig op de ontwikkeling van het plantenrijk. In het hoogste gedeelte vindt men tot aan St. Maurice slechts op omheinde plekjes eenige gekweekte gewassen, doch in de lagere streken, van Celerina (1700 m. hoog) tot Scanfs, heeft men reeds tuin- en landbouw, hoewel op de Alpenweiden vooral de veeteelt bloeit. De mannelijke bevolking zoekt doorgaans werk in het buitenland, waar zij in banketbakkerijen, koffiehuizen enz. dienst doet, terwijl de vrouwen en dochters thuis blijven en aldaar voor het bedrijf zorgen. Met den verworven schat keert de bewoner van Engadin steeds terug naar zijn dal, om er de overige levensjaren te slijten. Vandaar dat de dorpen in Boven-Engadin, zooals Sils, Silvaplana, St. Moritz, Celerina, Pontresina, Samaden enz., een bevallig en tevens een stedelijk voorkomen hebben; zij werden gebouwd door de elders vergaderde kapitalen. Het bezoek van vreemdelingen is wegens de mooie natuur en het gezonde klimaat tengevolge van den lagen luchtdruk en geringe vochtigheid, grootere licht- en warmtewerking van het zonlicht, alsmede wegens de geneeskrachtige bronnen van St. Moritz, zeer groot. Beneden-Engadin doet zich geheel anders voor: de bergketens naderen er elkander op meer dan een plaats, zoodat het dal zeer eng wordt, de Inn ruischt door een diepe kloof, de dorpen verheffen zich op breede terrassen aan de noordelijke zijde van het dal. De natuur is rijk en mild, en op den linkeroever der rivier vindt men vruchtbare bouwlanden en boomgaarden, terwijl zich langs den rechteroever dichte wouden uitstrekken, waar het berengeslacht nog niet is uitgeroeid. De bevolking van geheel Engadin telt 12435 zielen. Zij is krachtig van lichaamsbouw en behoort door haar taal, het Ladin, en haar voorkomen, donker haar en levendige oogen, tot den Romaanschen stam. Zij belijdt, met uitzondering van die van het R. Katholieke Tharasp, bijna geheel den Protestantschen godsdienst. Voorheen stond Engadin onder de heerschappij van Oostenrijk en eerst in 1815 is het daarvan geheel bevrijd geworden.

Engano is een eiland of eigenlijk een eilandengroep, bij de westkust van het eiland Sumatra, een oppervlakte beslaande van 1150 v. km. en administratief behoorende tot de residentie Benkoelen. Het hoofdeiland is door zes kleinere, onbewoonde eilandjes omgeven. Zij zijn door de vele riffen moeilijk te naderen. Terwijl de kleine eilanden vlak zijn, vindt men op het hoofdeiland een bergketen en tal van kleine riviertjes en beken. De eilanden zijn dicht begroeid met zwaar geboomte, waaronder tal van boomen, die uitmuntend timmerhout opleveren. Onder de cultuurgewassen zijn vooral de kokospalmen van belang. De planten- en dierenwereld heeft groote overeenkomst met die van Sumatra; het wilde zwijn is echter, behalve de vogels, het eenige wild, dat Engano oplevert.

De inlandsche bevolking is sterk achteruitgaande. In 1862 werd zij nog op 3000 geschat, terwijl thans de bevolking met uitzondering van een 50 tal vreemdelingen (Chineezen, Bantammers, Batavianen en Maleiers) nauwelijks 700 zielen bedraagt. Deze vermindering is het gevolg van besmettelijke ziekten, de gewoonte om de vrucht af te drijven, en de vele en onophoudelijke oorlogen, tusschen de verschillende landschappen gevoerd. De Enganeezen zijn roodbruin, vrij behaard, met glimmend, min of meer gekroesd haar. De mannen gaan gewoonlijk geheel naakt en dragen bij feestelijke gelegenheden Maleische kleeding. De vrouwen dragen een soort nationale, eigenaardig versierde kleeding. De bevolking is in zes soekoes of stammen verdeeld. Iedere soekoe heeft haar eigen hoofd, wien alleen de leden gehoorzaamheid verschuldigd zijn en dat de belangen der soekoe behartigt. Veelwijverij is niet geoorloofd.

Engbloem (*Cynanchum L.*) is een plantengeslacht uit de familie der Asclepiadeeën met 18 soorten, die vooral in de tropische en subtropische zones voorkomen; gedeeltelijk zijn het houtgewassen, ten deele kruiden, grootendeels slingerplanten. Zij bezitten tegengestelde, hartvormige bladeren en in de bladoksels geplante, gesteelde, aarvormige bloemtrossen, wit of rood gekleurd. In ons land groeit bij Maastricht en in Gaasterland de Engbloem of Hondsdood (*C. Vincetoxicum*), die wel eens een meter hoog wordt, met kortgesteelde, gaafrandige, toegespitste bladeren, met in bijschermen geplaatste bloemen en kale bloemkroon. De stengels kunnen als hennep gesponnen worden, de wortel werd vroeger in de geneeskunde gebruikt als braakmiddel.

Engel, afkomstig van het Grieksch woord ἄγγελος (bode), noemt men in den Bijbel een afgezant van God aan de menschen. Volgens het Oude Testament stonden de helden der Israëlietische geschiedenis, zooals *Abraham*, *Jacob*, *Mozes* enz., door middel van engelen in betrekking tot het Opperwezen; in het Nieuwe Testament komen de engelen voor als dienaren van *Christus* en van zijn koninkrijk. Langzamerhand ontwikkelde zich de voorstelling van een uit engelen bestaanden Hofstoet des Allerhoogsten, welke den oorspronkelijken sterrennaam van „Hemelsche heerscharen" ontving. Aan het hoofd dezer krachten, machten en heerschappijen stonden de 7 aartsengelen (*Michaël, Gabriël, Raphaël* enz.), terwijl ook de cherubijn en de seraphijn tot de engelen gerekend werden. Deze voorstelling bleef bij de Christenen voortduren, terwijl slechts de vraag geopperd werd, of de engelen zuiver-geestelijke wezens of met een lichthulsel omkleed waren. De vereering der engelen, op het Concilie te Laodicaea in de 4de eeuw als afgoderij verworpen, is later, tegelijk met de aanroeping der heiligen, weder in gebruik gekomen en op het 2de Concilie te Nicaea (787) goedgekeurd. De scholastieke godgeleerden der Middeleeuwen hielden zich ijverig bezig met den val der engelen, als aan dien der eerste menschen voorafgaande, en handelden daarbij over den aard, den toestand en de bezigheden der engelen. Deze werden beschreven als reine, maar geschapen, onzichtbare geesten, die zich echter zichtbaar konden vertoonen, terwijl zij, in weerwil van hun hooge volkomenheid, vatbaar waren voor de zonde. Zij, die aan de ver-

Digitized by Google

zoeking weerstand boden (goede engelen), werden in het goede bevestigd, zij, die bezweken (booze engelen), tegelijk met hun opperhoofd (den Duivel) voor eeuwig verdoemd. God beschermt door middel zijner goede engelen de Kerk en de geloovigen.

Nadat de Hervorming de vereering der engelen wederom als afgoderij veroordeeld had, kwam al spoedig in de voorstelling dier geesten een wijziging. Het rationalisme gaf den naam van engelen aan de zielen van gestorven vromen, die de talrijke werelden der onmetelijke ruimte bewoonden, terwijl het suprarationalisme hen beschouwde als hoogere wezens, die een geheimzinnigen invloed hadden op de lotgevallen der stervelingen. De oorspronkelijke Bijbelsche voorstelling van engelen, als door God gezonden verkondigers van zijn openbaring, is derhalve verloren gegaan, al valt het niet te ontkennen, dat de orthodoxie zooveel mogelijk tot dat geloof tracht terug te keeren. De moderne theologie ziet in de engelen slechts een dichterlijke verpersoonlijking van de zoowel in het natuurlijke, als geestelijke leven werkende krachten.

Engel, *Johann Jacob*, een Duitsch prozaschrijver, werd geboren te Parchim den 11den September 1741, studeerde te Bützow, Rostock en Leipzig en werd in 1776 hoogleeraar aan het gymnasium te Berlijn en weldra lid der Academie van Wetenschappen. Vervolgens werd hij aangesteld tot leermeester van den lateren koning *Friedrich Wilhelm III* en in 1787 tot opperbestuurder van den schouwburg. In 1794 legde hij die betrekking neder en ging naar Schwerin, doch bij de troonsbestijging van *Friedrich Wilhelm III* keerde hij op diens uitnoodiging terug naar Berlijn, maakte zich verdienstelijk jegens de Academie en overleed in zijn geboorteplaats den 28sten Juni 1802. Van zijn geschriften noemen wij: „Philosoph für die Welt" (2 dln., 1775–1777), „Fürstenspiegel" (2de druk, 1802), „Anfangsgründe einer Theorie der Dichtungsarten" (2de druk, 1804), „Lobrede auf Friedrich II" (1781) en „Ideen zu einer Mimik" (2 dln., 3de druk, 1802). Ook heeft hij dramatische stukken geleverd, maar van weinig beteekenis „Der dankbare Sohn" (1771) en „Der Edelknabe" (1774). *Schiller* heeft later zijn roman „Herr Lorenz Stark" gepubliceerd. Zijn: „Sämmtliche Schriften" zijn in 1801—1806 en in 1857 in 12 deelen in het licht verschenen.

Engel *Joseph*, een Oostenrijksch ontleedkundige, werd geboren te Weenen den 29sten Januari 1816, studeerde aldaar en werd in 1840 assistent bij de pathologisch-anatomische lessen. In 1844 vertrok hij als hoogleeraar in de ontleedkunde naar Zürich, in 1849 naar Praag en in 1854 naar Weenen, waar hem in 1856 de leerstoel der pathologische anatomie werd opgedragen. *Engel* overleed den 3den April 1899 te Weenen. Hij was een ijverig voorstander van volkomen vrijheid van onderwijs en voor de ontleedkunde heeft hij veel gedaan. Hiervan getuigt een reeks van belangrijke geschriften, van welke wij noemen: „Entwurf einer pathologisch-anatomischen Propädeutik" (1845), „Specielle pathologische Anatomie" (1856), „Lehrbuch der pathologischen Anatomie" (1ste dl., 1856), „Untersuchungen über Schädelformen" (1851), „Das Knochengerüst des menschlichen Antlitzes" (1850), „Compendium der topographischen Anatomie" (1859), „Darstellung der Leichenerscheinungen" (1854), „Sektionsbeschreibungen" (1861) en „Anleitung zur Beurteilung des Leichenbefundes" (1846).

Engel, *Karl*, een Engelsch schrijver over muzikale onderwerpen, werd geboren te Thiedenwiese bij Hannover den 6den Juli 1818, studeerde bij *Enckhausen*, *Hummel* en *Lobe*, werd muziekonderwijzer achtereenvolgens te Hamburg, Warschau, Berlijn en Manchester en maakte den 17den November 1882 door zelfmoord een einde aan zijn leven. Hij schreef o. a.: „The music of the most ancient nations" (2de druk, 1870), „Introduction to the study of national music" (1866), „Musical instruments of all countries" (2de druk, 1873), „Musical myths and facts" (2 dln., 1876), „The literature of national music" (1879), „Researches into the early history of the violin-family" (1883) enz.

Engel, *Ernst*, een Duitsch beoefenaar der statistiek, werd geboren te Dresden den 26sten Maart 1821, bezocht de scholen aldaar en wijdde zich te Freiburg aan den mijnbouw. Daarna reisde hij in Duitschland, België en Frankrijk, vertoefde geruimen tijd te Parijs, werd in 1848 benoemd tot secretaris, later tot voorzitter der commissie tot onderzoek van de gesteldheid der werklieden in het koninkrijk Saksen en werd in 1850 door het ministerie van Binnenlandsche Zaken belast met het organiseeren der algemeene Duitsche nijverheidstentoonstelling te Leipzig. In hetzelfde jaar werd hij secretaris bij het algemeen bestuur en chef van het Bureau voor Statistiek en ontving in 1854 de benoeming tot referendaris en in 1857 tot regeeringsraad. In 1858 nam hij zijn ontslag en stichtte te Dresden een maatschappij tot verzekering van hypotheken. Na het overlijden van *Dieterici* riep men hem naar Berlijn, om er met den titel van geheim regeeringsraad als directeur van het Bureau voor Statistiek werkzaam te zijn, en hij gaf in die betrekking blijken van groote talenten. In 1863 was hij voorzitter van het internationaal congres te Berlijn, werd daarop benoemd tot geheim opperregeeringsraad en nam, vooral ook om redenen van gezondheid, in 1882 zijn ontslag, waarna hij zich vestigde in de nabijheid van Dresden, waar hij den 8sten December 1896 overleed. Hij heeft voortreffelijke artikelen geleverd in het „Jahrbuch der Statistik und Staatswisschenschaft" (1853) en in het „Zeitschrift des Statistischen Bureau" (1855 en vervolgens). Verder noemen wij van hem de „Preuszische Statistik" (1861 en vervolgens), „Die Methoden der Volkszählung" (1861), „Land und Leute des preuszischen Staates" (1863), „Die Beschlüsse des Internationalen statistischen Kongresses in seiner fünften Sitzungsperiode" (1864), „Beiträge zur Statistik des Unterrichtswesens im preuszischen Staate" (1870), „Die Reform der Gewerbestatistik im Deutschen Reiche und in den übrigen Staaten von Europa und Nordamerika" (1872), „Die Verluste der deutschen Armeen an Officieren und Mannschaften im Krieg 1870—1871" (1872), „Der Preis der Arbeit im Preusz. Staatsdienste" en „bei der Deutschen Eisenbahnen" (1872—1876), „Die moderne Wohnungsnot" (1873), „Die erwerbsthätigen ju-

Digitized by Google

ristischen Personen" (1876), „Das Zeitalter des Dampfes" (2de druk, 1881). „Das Rechnungsbuch der Hausfrau" (1881) en „Die Lebenskosten belgischer Arbeitersfamilien früher und jetzt" (1895), verder verslagen van verschillende statistieke congressen enz. Ook heeft hij in 1864 eene beschrijving gegeven van een door hem gesticht seminarium voor statistiek.

Engel, *Friedrich,* een Duitsch bouwkundige, werd geboren te Danzig den 20sten September 1821, vestigde zich in 1846 als architect te Wriezen en bepaalde zich bij landbouwarchitectuur. Hij deed wetenschappelijke reizen en schreef: „Der Kalksandpisébau" (5de druk, 1891) en „Handbuch des landwirtschaftlichen Bauwesens" (2 dln., 8ste druk, 1895). In 1875 werd hij leeraar aan de landbouwacademie te Proskau en ontwierp plannen voor onderscheiden landbouwgestichten in Pruisen, Rusland en Oostenrijk. Na het opheffen van deze academie vestigde hij zich in 1881 te Berlijn, waar hij den 13den Mei 1890 overleed. Behalve de reeds genoemde werken schreef hij nog „Sammlung landwirtschaftlicher und ländlicher Bauausführungen" (19 stukken, 1851—1865), „Ausgeführte Familienhäuser für die arbeitenden Klassen" (1856), „Hochbaumaterialienkunde" (1863), „Der Pferdestall" (2de druk, 1891), „Der Viehstall" (2de druk, 1889), „Album für ländliche, landwirtschaftliche und gärtnerische Bauausführungen" (1ste—3de stuk, 1879—1881), „Die Bauausführung. Handbuch fur Bautechniker" (1881) en „Entwürfe ausgeführter landwirtschaftlicher Gebäude" (1891—1892).

Engel, *Franz,* een Duitsch ontdekkingsreiziger, werd geboren den 21sten Juli 1834 te Röbel in Mecklenburg Schwerin, studeerde in de natuurwetenschappen te Berlijn en te Leipzig en bepaalde zich aanvankelijk bij den land- en tuinbouw. In 1867 vertrok hij naar Venezuela en onderzocht er in de volgende jaren de Kust Cordillera van dit land, de gewesten Maracaïbo, Truxillo en Merida, de bergstreek van Pamplona, Ocaña, het stroomgebied van den Rio Magdalena, Zulia en Catacumbo, vanwaar hij belangrijke verzamelingen ten nutte der natuurlijke historie naar Europa zond. Gebrek aan voldoende geldmiddelen noodzaakte hem het reizen te staken, waarna hij eenigen tijd als landbouwer in het oerwoud aan de Magdalenarivier vertoefde. Daarop nam hij deel aan den aanleg van wegen op dat gebied en bevoer vervolgens in een boot den Catacumbo tot Maracaïbo. Het vergaan van dit vaartuig in een draaikolk beroofde *Engel* van het overgebleven gedeelte van zijn verzamelingen en aanteekeningen. Nu belastte hij zich met het bestuur van een plantage in Zulia en vervolgens met dat van een grondeigendom in de bergstreek van Merida. In 1863 keerde hij terug naar Europa, woonde bij afwisseling te Berlijn en te Röbel en was werkzaam als schrijver op botanisch en ethnographisch gebied. In 1870 nam hij als vrijwilliger deel aan den oorlog. Daarna werd hij geplaatst bij het museum der landbouwacademie te Berlijn, waar hij thans de betrekking van bibliothecaris bekleedt. Behalve onderscheiden opstellen in tijdschriften schreef hij: „Studien unter den Tropen Amerikas" (1878), in 1886 opnieuw uitgegeven onder den titel: „Aus dem Natur- und Volksleben des Tropischen Amerika", „Palmae columbianae novae", „Einwanderung und Kolonisation im tropischen Amerika" (1880), „Aus dem Pflanzerstaate Zulia" (1881), „Auf der Sierra Nevada de Mérida" (1888) en een bundel gedichten onder den titel: „Wegeblumen aus dem Ranzel eines Wanderburschen" (2de druk, 1888).

Engel, *Eduard,* een Duitsch schrijver, werd geboren den 12den November 1851 te Stolp in Pommeren, studeerde van 1870—1873 te Berlijn in het Sanskriet en de nieuwere talen, deed daarna groote reizen en is sedert 1875 als ambtenaar op een stenografenbureau als letterkundige werkzaam. Van 1879—1884 was hij redacteur van het „Magazin für die Literatur des Auslandes". In 1903 werd hem de hoogleeraarstitel toegekend. Hij schreef een groot aantal werken, zooals: „Italienische Liebeslieder", „Lord Byron", „Geschichte der französischen Literatur", „Geschichte der englischen Literatur und der Literatur Nordamerikas", „William Shakespeare", „Die Aussprache des Griechischen", „Ausgewiesen" en „Des Lebens Würfelspiel". Ook gaf hij *Heinrich Heine's* „Memoiren" uit en schreef nog „Eisenbahnreform" en „Der Zonentarif".

Engeland. Zie *Groot Brittannië en Ierland.*

Engelberg is een Benedictijnerklooster en badplaats in het Zwitsersche kanton Unterwalden, 1023 m. boven den zeespiegel met (1900) 1966 inwoners. Het werd in 1798 bij het kanton Unterwalden ingelijfd. Het Engelbergerdal is gelegen aan den voet van den Spannörter en van den Titlis en door den pas der Surenen (2305 m.) met Uri en door den Jockpas (2208 m.) met het Berner Oberland verbonden. De Engelberger Aa mondt uit in het Vierwoudstedenmeer. Het klooster (in 1120 gesticht) heeft een mooie kerk, een opvoedingsgesticht en vervaardigt veel kaas.

Engelbert I, bijgenaamd *de Heilige,* aartsbisschop van Keulen, werd geboren in 1185 en was de jongste zoon van *Engelbert I,* graaf *van Bergen.* Hij werd onderwezen onder leiding van zijn oom *Heribert von Warden,* bezocht de school te Münster en werd reeds in 1199 domproost en als zoodanig gewikkeld in den strijd tusschen de koningen *Otto IV* en *Philips* van Zwaben en de beide Keulsche tegenbisschoppen *Adolf* en *Bruno.* Als aanhanger van *Adolf* werd hij in 1206 verbannen en ondernam een kruistocht tegen de Albigenzen. Na zijn verzoening met paus *Innocentius III* werd hij in 1216 aartsbisschop van Keulen. In zijn bestuur onderscheidde hij zich door wijsheid, kracht en menschlievendheid. Met onverbiddelijke gestrengheid, in het openbaar en door veemgerechten, vervolgde hij de roofridders, herstelde de kloostertucht, deed den landbouw bloeien en vermeerderde de welvaart der steden. Toen keizer *Frederik II* in 1220 naar Italië trok, benoemde hij *Engelbert* tot stadhouder en tevens tot onderwijzer van zijn zoon *Hendrik.* Hij kweet zich op een schitterende wijze van dien last en zorgde voor de veiligheid des rijks. Verder bestuurde hij het graafschap Bergen voor zijn broeders dochter *Irmgard.* Toen de dom te Keulen niet beantwoordde aan den luister van het aartsbisdom, deed hij door de bouwmeesters aldaar het plan ontwerpen tot een nieuw en grootsch bedehuis en stelde ten behoeve

Digitized by Google

der uitvoering daarvan een jaargeld van 500 mark zilver beschikbaar. Toen hij zich den 7den November 1225 naar Schwelm begaf, om een kerk in te wijden, werd hij overvallen door moordenaars, door zijn neef *Friedrich von Isenburg* afgezonden, en in een hollen weg om het leven gebracht. *Engelbert* wordt, hoewel nooit als zoodanig verklaard, als een Heilige vereerd.

Engelbert II, heer *van Falkenburg*, aartsbisschop van Keulen (1261—1274), leefde in gestadige vijandschap met de ingezetenen van Keulen, die zich niet aan zijn dwingelandij wilden onderwerpen, totdat hij den 16den April 1271 al de privilegiën der stad bevestigen moest. Hij verplaatste zijn zetel naar Bonn, kroonde koning *Rudolf I* den 24sten October 1273 te Aken en overleed te Bonn den 20sten October 1274.

Engelberts, *Engelbertus Matthias*, een Nederlandsch geschiedkundige, werd geboren den 3den December 1731 te Noordlaren in de provincie Groningen, studeerde te Leiden in de godgeleerdheid en werd eerst predikant in Kolhorn en later te Hoorn, waar hij in 1797 emeritaat verkreeg en den 26sten Maart 1807 overleed. Vruchteloos was hij aangezocht om het hoogleeraarsambt te Harderwijk en later te Amsterdam te aanvaarden. Van zijn geschriften noemen wij: „Bespiegelingen over de vier getijden des jaars" (3de druk, 1775), „Verdediging van de eer der Hollandsche natie" (2de druk, 1776) en „De aloude staat en geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden" (4 dln., 1784—1799). Verder werkte hij mede aan de samenstelling der „Bijvoegsels en aanmerkingen op de Vaderlandsche Historie" van *J. Wagenaar* (1790—1796) en der „Bijvoegsels en aanmerkingen, bestaande in noodige nalezingen" (1797), bezorgde een nieuwe uitgave van: „Het leven van Michiel Adriaansz. de Ruyter" door *Brandt* (1797) en leverde een vertaling van „De levens van beroemde veldheeren" van *Cornelius Nepos* (1796). Hij beoefende bovendien de teeken- en etskunst en bezat een fraai kabinet van schilderijen. Hij was lid van het Zeeuwsch Genootschap, van de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen en van de Leidsche Maatschappij van Letterkunde.

Engelberts Gerrits, *Gerrit*, een Nederlandsch letterkundige, werd geboren te Hoorn den 30sten Augustus 1795, was eerst instituteur te Amsterdam en vervolgens leeraar in de geschiedenis aan de kweekschool van onderwijzeressen te Arnhem, waar hij later gevestigd bleef. Van zijn geschriften noemen wij: „Altijd gelukkig of de geschiedenis van Feliks en zijne zuster Serena" (1824), „Het leven en de daden der zeehelden J. van Heemskerk en P. Psz. Hein" (1825), Het leven en de daden van J. Psz. Koen, gouverneur-generaal in de Oost-Indië" (1825), „Keur van gedenkwaardige tafereelen uit de Nederlandsche geschiedenis" (2 dln., 1825—1827), „Leven en daden van M. A. de Ruyter" (3de druk, 1834), „De kleine Hendrik en zijn oppasser" (1825), „Militaire loopbaan en lotgevallen van den vrijwilliger Goose Moore" (2de druk, 1834), „Gedenkstnk van Neêrlands heldendaden ter zee van de vroegste dagen af tot op den tegenwoordigen tijd" (2de druk, 1834), „Keur van gedenkwaardige tafereelen uit de Noord- en Zuid-Nederlandsche geschiedenis" (2de druk, 1836), „Schoonheden uit de Nederlandsche dichters der XVIIde, XVIIIde en XIXde eeuw" (2 dln., 1828), „Vaderlandsche historievragen" (1836; verkort, 1860), „Napoleon in zijn leven, zijn bedrijven en lotwisselingen, beschouwd als een werktuig in de hand der Goddelijke Voorzienigheid" (2 dln., 1836), „Gedenkboek der inhuldiging van Z. M. Willem II" (1841), „Vaderlandsch leesmuseum" (1841), „Paulus Rubbens, zijn tijd en tijdgenooten" (1842), „Het leven en de regeering van Z. M. Willem I, Koning der Nederlanden" (1845), „Het leven van Willem I, prins van Oranje" (2de druk, 1847), „Ons Vaderland, historisch-romantische schetsen uit de vaderlandsche geschiedenis" (21 dln., 1855—1860), „Levensschets van Maurits, prins van Oranje" (1857), „Levensschets van Frederik Hendrik, prins van Oranje" (1858), „Levenschets van Willem II, prins van Oranje" (1859), „Het leven van Willem IV, prins van Oranje Nassau" (1862), „Het leven van Willem V, prins van Oranje-Nassau" (1863), „Lotgevallen van den ridder Don Quichotte en zijn schildknaap Sancho Panza" (1863) en „Het leven van Willem II, koning der Nederlanden" (1865).

Engelbrechtsz., Engelbrechtszen of **Engelbrechtszoon,** *Cornelis*, een Leidsch schilder, werd geboren aldaar in 1468 en overleed aldaar in 1533. Hij was een der eersten, die te Leiden het olieverfschilderen beoefenden, en behoort tot de voornaamste Hollandsche meesters van zijn tijd. Zijn hoofdwerken, twee triptieken, die vooral door hun prachtige kleur uitmunten, bevinden zich in het stedelijk museum te Leiden, andere schilderijen o.a. in het Rijksmuseum te Amsterdam en in het Bisschoppelijk museum te Utrecht en in buitenlandsche verzamelingen. *Lucas van Leyden* was zijn leerling.

Engelen, *Adriaan Walraven*, een Nederlandsch letterkundige, werd geboren te Valburg den 23sten Augustus 1805, trok in 1830 met de vrijwillige studentencompagnie naar België en was na het voleindigen zijner studiën in de letteren en rechten, eenigen tijd werkzaam als leeraar aan het gymnasium te Elburg, werd in 1843 kantonrechter (tot 1875), verder schoolopziener te Tiel en was van 1843—1853 lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Hij overleed te Velp den 29sten Januari 1890. Van zijn geschriften, die onder het pseudoniem *Herman van Appeltern* verschenen, vermelden wij: „Dichterlijke brief aan H. Riedel" (1833), „Parijs in 1834 of reistochtjes naar en door een gedeelte van Frankrijk en verblijf in de hoofdstad" (2 dln., 1835), „Algemeene geschiedenis der wereld" (4 dln., 3de druk, 1867), „Wandelingen door Brussel en een gedeelte van België in 1836" (1837), „Waarschuwende vertellingjes in verzen voor kinderen van 4 tot 8 jaren" (1838), Reistochtjes door een gedeelte van Duitschland in 1838" (1839), „Kusjens, nevens het oorspronkelijke van Janus Secundus" (1839), „Qui fit Maecenas? dichterlijke nanutsvoorlezing" (1839), „De grot van Forto" (3 dln., 1840), „Zedelijke vertoogen, aan Horatius ontleend" (1841), „Staatshervormers, dichterlijk vertoog" (1845), „Wandelingen door Gelderland en aangrenzende gewesten" (1846), „Naar Parijs, Havre en Tours in den zomer van 1847"

Digitized by Google

(1848), „Neêrlands Marseillaise. Een nieuw lied op een oude wijs" (1848), „Het jaar 1848" (1849), „Algemeene geschiedenis. Een lees- en leerboek tot eigen oefening" (2de druk, 1862), „Gedichten" (1853), „Wandelingen door Champagne en aangrenzende gewesten in de lente van 1854" (1855) en „Bijschriften op plaatjes, gezichten rondom en in Tiel voorstellende" (1865).

Engelenburg (*Castello Sant' Angelo*) was de oorspronkelijke begraafplaats te Rome van keizer *Hadrianus* (*Moles Hadriani*), buiten de eigenlijke stad, op den rechter oever van den Tiber gelegen. Door *Hadrianus* begonnen, werd het bouwwerk in 139 door *Antoninus Pius* voltooid en diende tot op den tijd van *Caracalla* (217) tot keizerlijke begraafplaats. Het geheel is een rond gebouw op een vierkant voetstuk; een spiraalvormige gang leidt naar de rijk met marmer en voorheen met standbeelden versierde rustplaats der dooden. Reeds in den oorlog tegen de Goten in de 6de eeuw werd het mausoleum in een vesting herschapen, en daarbij verdwenen de standbeelden. De naam Engelenburg is ontleend aan den aartsengel *Michaël*, daar deze bij een processie tot wering der pest, hier aan *Gregorius den Groote* verschenen zou zijn. Ter eere van den aartsengel bouwde daarom *Bonifacius IV* er een kapel op, die later door een marmeren beeld van den engel vervangen werd. In 1740 kwam in plaats daarvan het bronzen beeld (door *Verschaffelt*), dat nog het gebouw kroont. *Crescentius* verdedigde den burcht geruimen tijd tegen *Otto III*. Paus *Alexander VI* veranderde den Engelenburg in een regelmatig versterkt kasteel en verbond dit door middel eener gaanderij met het Vaticaan. De buitenwerken zijn aangelegd door *Urbanus V*. Door *Pius IX* werden de vestingwerken versterkt, nadat zij in 1822 van binnen van puin gezuiverd waren geworden. Sedert Rome de hoofdstad van het koninkrijk Italië vormt, dient zij tot militaire doeleinden.

Engelhard, *Nicolaus*, een Nederlandsch godgeleerde, werd geboren in 1696 te Bern in Zwitserland, studeerde in de godgeleerdheid, wijsbegeerte en wiskunde en werd, na zijn bevordering tot proponent, hoogleeraar in de wijsbegeerte en wiskunde te Duisburg (1723). In 1728 vertrok hij in die betrekking naar de hoogeschool te Groningen en bleef er werkzaam tot aan zijn dood (10 Augustus 1765). Hij was een der oprichters van het genootschap „Pro excolendo jure patrio" en de eerste voorzitter. Ook was hij lid van de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem. Van zijn geschriften noemen wij: „Institutiones philosophiae theoreticae" (2 dln., 1743), „Otium feriis Groninganis interpositum" (2 dln., 1740), „Feriae Groninganae varii argumenti" (2 dln., 1736) en „Institutiones philosophiae moralis", na zijn dood in het licht gegeven.

Engelhard, *Wilhelm*, een Duitsch beeldhouwer en schilder, werd geboren den 9den September 1813 te Grünhagen bij Lüneburg, legde zich eerst toe op het vervaardigen van snijwerk in ivoor en vertoefde daartoe zes jaar te Parijs en te Londen. Toen hij in 1837 naar zijn vaderland terugkeerde, werden zijn talenten opgemerkt door de koningin van Hannover, die hem in de gelegenheid stelde zich op de polytechnische school der hoofdstad aan de beeldhouwkunst te wijden. Hij zette de studie voort te Kopenhagen onder leiding van *Thorwaldsen* en van 1841 tot 1848 te München onder die van *Schwanthaler*. Hier beitelde hij levensgroote Germaansche beelden. In het jaar 1848 werd hij genoodzaakt de schilderkunst te beoefenen: hij kopiëerde stukken uit de Pinacotheek en vertrok naar Hamburg, om aldaar met portretschilderen in zijn onderhoud te voorzien. In 1854 ontwierp hij kartons voor muurschilderingen, die in de naburige kasteelen werden uitgevoerd. Reeds in 1851 had hij zijn meesterstuk, eene Eddafries, in schets op de tentoonstelling gebracht, en in 1855 ging hij naar Rome, waar hij onderscheiden levensgroote standbeelden en groepen in marmer schiep, zooals: „Lorelei" „Amor op de zwaan", „Bacchus, den panter temmend", „De slingeraar met den hond", en „Het meisje met de zwaan". In 1857 begaf hij zich, op aandringen van koning *George V*, naar Hannover, waar hij de Eddafries in het kasteel Marienburg ten uitvoer bracht. Dit werk bestaat uit 18 tafereelen en verscheen in photographieën onder den titel „Nordisches Heldenleben". Daarenboven leverde hij onderscheiden marmeren borstbeelden, alsmede de groepen: „Amor, den leeuw temmend," „Christus, de kinderen zegenend", „Psyché, gereed den slapenden Amor met een dolk te treffen", het marmeren gedenkteeken der keurvorstin *Sophie van Hannover*, in het park te Herrenhausen, een standbeeld van *Oden* en *Baldoer*. Zijn richting komt overeen met die van zijn leermeester *Schwanthaler*, maar slechts weinig beeldhouwers evenaren hem in rijkdom van vinding. Hij overleed den 22sten Juni 1902 te Hannover.

Engelhardt, *Karl August*, een Duitsch schrijver, werd geboren te Dresden den 4den Februari 1768, studeerde te Wittenberg in de godgeleerdheid, wijdde zich vervolgens uitsluitend aan de beoefening der fraaie letteren, werd in 1805 geplaatst bij de koninklijke bibliotheek te Dresden, later benoemd tot archivaris bij de kanselarij en eindelijk tot secretaris bij het departement van Oorlog. Hij overleed den 28sten Januari 1834. Met *Merckel* schreef hij den „Neuer Kinderfreund" (1798—1814, 12 deeltjes) en een „Erdbeschreibung Sachsens" (9 dln., 1809—1811); verder ontleende hij aan laatstgenoemd werk een: „Handbuch der Erdbeschreibung der Kursächsischen Länder" (1801; 5de druk, 1823) en een „Vaterlandskunde" (6de druk, 1832). Ook schreef hij „Malerische Wanderungen durch Sachsen" (2 dln., 1794) en leverde als dichter, onder den naam van *Richard Roos*: „Erzählungen" (2 dln., 1824), „Bunte Steine" (2 dln., 1821) en „Gedichte" (2 dln., 1820—1823).

Engelhardt, *Georg von*, een Russisch staatsman en schrijver, werd geboren te Riga den 23sten Augustus 1775, vertoefde sedert zijn vijfde jaar te Petersburg, bevond zich eenigen tijd in Russischen krijgsdienst, werd in 1796 geplaatst bij het departement van Buitenlandsche Zaken en drie jaar daarna secretaris van de Maltezer Orde. *Alexander I* benoemde hem tot onderstaatssecretaris in den pas tot stand gekomen Rijksraad. *Engelhardt* toonde steeds een levendige belangstelling in het onderwijs en werd in 1811 tot

Digitized by Google

directeur van het paedagogisch instituut en in 1816 tot directeur van het lyceum te Zarskoje-Selo benoemd. Hij maakte van zijn invloed op het onderwijs op zoo vrijzinnige wijze gebruik, dat de regeering hem in 1823 uit zijn betrekking ontsloeg. Sedert dien tijd wijdde hij zich aan de beoefening der letteren en schreef bijdragen tot: „Ruszland unter Alexander I" (1804—1812) van *Storch* en tot de „Beiträge zur Kenntnis des Innern von Ruszland" (2 dln., 1822—1826) van *Erdmann*, verder „Russische Miscellen zur genauern Kenntnis Ruszlands und seiner Bewohner" (4 dln., 1828—1832) en „Reise langs der Nordküste von Siberien und auf dem Eismeer" naar *Wrangel* (2 dln., 1839). Ook was hij geruimen tijd redacteur van de „Russische „Landbouwcourant". Hij overleed te Petersburg den 27sten Januari 1862.

Engelhardt, *Moritz*, een Russisch natuuronderzoeker, werd geboren den 8sten December 1779 op Wiese in Esthland, studeerde te Dorpat, Petersburg, Leipzig, Göttingen en Freiberg, deed daarna een reis door Duitschland, Zwitserland en Frankrijk, waarover hij „Geognostische Versuche" (1816) en „Geognostische Umrisse" (1817) schreef, en verbond zich vervolgens met *Parrot* tot een wetenschappelijke ontdekkingsreis in de zuidelijke en oostelijke gewesten. In 1811 bezochten zij de Krim, daarna Taman, Moskou, Wladikawkas en de Terek van haar bronnen tot aan haar mond, bestegen den Kasbek en andere toppen van den Kaukasus en verzamelden een menigte vroeger onbekende plantensoorten. Verder bepaalden zij het verschil van spiegelhoogte van de Zwarte en de Kaspische zee op ongeveer 100 m., een bedrag, dat door een latere opmeting van sterrenkundigen tot de helft werd verminderd. Vervolgens deed hij mineralogische onderzoekingen in Lijf- en Esthland. In 1818 bereisde hij Finland, dat hij in zijn „Darstellung aus dem Felsgebäude Ruszlands" (dl. 1, 1821) beschreef. Van 1820—1830 was hij hoogleeraar in de mineralogie te Dorpat en sinds 1826 bereisde hij de gouvernementen Olonez en Archangel tot den Oeral, en daarna Perm, Saratow en Orenburg, waar hij goud, platina en diamanten ontdekte. Hij overleed te Dorpat den 10den Februari 1842.

Engelhardt, *Johann Georg Veit*, een Duitsch beoefenaar der kerkgeschiedenis, geboren te Neustadt aan de Aisch den 12den November 1791, bezocht het gymnasium te Bayreuth en studeerde te Erlangen in de theologie. Nadat hij eenigen tijd als huisonderwijzer was werkzaam geweest, werd hij in 1816 diaconus te Erlangen, in 1821 buitengewoon en in 1822 gewoon hoogleeraar aldaar en vervolgens academieprediker en eerste directeur van het homiletisch seminarium. Later was hij bij herhaling universiteitsafgevaardigde naar den Landdag te München. Hij overleed te Erlangen den 13den September 1855. Van zijn werken noemen wij: „Kirchengeschichtliche Abhandlungen" (1832), „Auslegung des speculativen Teils des Evangeliums Johannis durch einen deutschen mystischen Theologen" (1839), „Richardt von St. Victor und Johannes Ruysbroek" (1838), „Handbuch der Kirchengeschichte" (4 dln., 1834) en „Dogmengeschichte" (2 dln., 1839).

Engelhardtia *Leschen.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Juglandaceeën*, aldus genoemd naar *Christian Moritz Engelhardt*. Het onderscheidt zich door één- en tweehuizige planten en bloemen, tot katjes vereenigd, door een 4- of 5-spletigen kelk, 3-spletige bloembladjes met 2- tot 4- maal zooveel meeldraden en een éénzadige vrucht. Het omvat Oost-Indische boomen, die een hoogte bereiken van 65 m. met afwisselende, afgebroken-gevinde bladeren en okselstandige, groenachtige bloemen. *E. spicata Leschen.* is een hooge boom op de Javaansche bergen en op de Molukken; *E. Selanica Blume* (*Hopea Selanica Roxb.*), eveneens aldaar groeiend, levert zeer hard hout.

Engelhorn, *J.* is de naam van een in 1868 door *Johann Christoph Engelhorn* (1818—1897) te Stuttgart gestichte uitgeverszaak, waarvan zijn zoon *Karl* thans de eenige eigenaar is. Tot de uitgaven dezer firma behooren o. a. monsterboeken voor architecten en kunstnijverheid, de tijdschriften „Gewerbehalle" en Architektonischer Rundschau", de prachtwerken „Italien", „Das Schweizerland", „Kunstschätze Italiens", *Ratzel's* „Bibliothek geographischer Handbücher" en „Engelhorns Allgemeine Romanbibliothek".

Engelmakerij is de fraai klinkende naam voor een gruwelijk bedrijf. In de groote steden, vooral te Londen, Parijs en Berlijn, worden veel jonggeboren kinderen (vooral buiten huwelijk geboren) bij verpleegsters besteed, die de haar toevertrouwde kleinen door opzettelijke verwaarloozing doen sterven.

Engelmann, *Wilhelm*, een Duitsch boekhandelaar en bibliograaf, werd geboren te Lemgo den 1sten Augustus 1808, kwam in 1833 in het bezit van den boekhandel zijns vaders te Leipzig en breidde dien uit door de uitgave van onderscheiden wetenschappelijke werken van *Gervinus*, *Weber*, *Schleiden*, *Naumann*, *Overbeck*, enz. Verder leverde hij catalogi, die tot de onmisbare bibliographische handboeken worden gerekend, zooals: „Bibliotheca classicorum et graecorum et latinorum" (8ste druk, 1880—1882), „Bibliothek der schönen Wissenschaften" (2 dln., 1837—1845), „Bibliotheca geographica" (1858), „Bibliotheca historico naturalis" (1846) met twee supplementdeelen, en „Bibliotheca zoologica" (1861) van *Carus* en *Engelmann*. Ook bewerkte hij „Daniel Chosowiecki's sämmtliche Kupferstiche" (1857) met „Nachträge und Berichtigungen" (1860). Eindelijk maakte hij zich verdienstelijk door een nieuwe bewerking van het „Künstlerlexikon" van *Nagler*. In 1858 schonk de universiteit te Jena hem den doctorsgraad. Hij overleed den 23sten December 1878.

Engelmann, *Johannes*, een Russisch rechtsgeleerde, werd geboren den 7den Juli (25sten Juni) 1832 te Mitau in Koerland. Hij bezocht het gymnasium aldaar en studeerde vervolgens aan de universiteit te Petersburg in de rechten. Sedert 1860 was hij hoogleeraar in het Russisch recht te Dorpat, waar hij college gaf in de Duitsche taal over verschillende takken van dat recht. In 1899 legde hij zijn ambt neder. Zoowel in zijn academische lessen als in zijn geschriften tracht hij de geschiedkundige ontwikkeling der rechtsinstellingen in het licht te plaatsen en hij ver-

Digitized by Google

tegenwoordigt, met het oog op het Russisch privaatrecht, het standpunt, dat het zich aan de hand van het Romeinsche recht ontwikkelen moet. Tot zijn deels in het Russisch en deels in het Duitsch geschreven werken behooren: de bekroonde prijsverhandeling: „Het privaatrecht der Pleskausche Statuten" (in het Russisch, 1885), „Het verkrijgen van eigendom van onbeheerde gronden" (in het Russisch, 1859), „De verjaring volgens het Russisch privaatrecht" (in het Russisch, 2de druk, 1868), „Het voltrekken van buitenslands gewezen vonnissen in Rusland" (in het Russisch en Fransch, 1884), „Die Leibeigenschaft in Ruszland" (1884) en „Das Staatsrecht Ruszlands" (1889). Van 1893—1896 gaf hij met anderen de „Dorpater juristische Studien" uit.

Engelmann, *Theodor Wilhelm,* een Duitsch physioloog, werd geboren te Leipzig den 14den November 1843, ontving zijn opleiding aan het gymnasium aldaar, studeerde te Jena, Heidelberg, Göttingen en Leipzig in de geneeskunde en promoveerde in laatstgenoemde stad den 3den Januari 1867 op een dissertatie, getiteld „Ueber die Hornhaut des Auges". Hij werd in 1866 benoemd tot assistent aan het physiologisch laboratorium te Utrecht bij professor *Donders* en in 1871 tot hoogleeraar aan de universiteit aldaar, welke betrekking hij den 20sten Maart van dat jaar aanvaardde met een redevoering, getiteld „Een blik op de ontwikkeling der leer van den bouw en het leven der organismen". In 1889 werd hij benoemd tot hoogleeraar in de physiologie in *Donders'* plaats en in 1897 beroepen naar Berlijn. Hij is lid van de Koninklijke Academie van Wetenschappen te Amsterdam, van de Königliche Gesellschaft von Wissenschaften te Göttingen, van de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem, van de Maatschappij tot Bevordering der Geneeskunde, van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap, van de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch Indië, van de Société belge de microscopie enz. Zijn arbeidsveld omvat de algemeene physiologie van spieren en zenuwen, het protoplasma, de assimilatie van planten, de psycho-physiologische verrichtingen bij de laagste dieren, de bewegingen van het hart en de spectrophotometrie. Van zijn geschriften vermelden wij: „Zur Naturgeschichte der Infusionstiere" (1862), „Untersuchungen über den Zusammenhang von Nerv- und Muskelfäser" (1863), „Ueber die Flimmerbewegung" (1868), „Ueber den Ursprung der Muskelkraft" (2de druk, 1893), „Gedächtnisreden" op *Helmholtz* (1894) en *du Bois-Reymond* (1898), „Tafelen und Tabellen zur Darstellung der Ergebnisse spektroskopischer und spektrophotometrischer Beobachtungen"(1897) en „Das Herz und seine Thätigkeit im Lichte neuerer Forschung" (1904), en verder veel verhandelingen over histologische, physiologische, zoölogische en botanische onderwerpen in de: „Onderzoekingen, gedaan in het physiologisch laboratorium der Utrechtsche Hoogeschool, uitgegeven door F. C. Donders en Th. W. Engelmann" (tweede reeks, 3 dln.; derde reeks, 10 dln.).

Engelmansplaat is een bekende zandplaat tusschen de Friesche eilanden Ameland en Schiermonnikoog, die slechts zelden onderloopt.

Engels of *Esterling* was in ons land de naam van een tot 1851 geldig klein goud- en zilvergewicht ter waarde van $^1/_{20}$ Oud-Hollandsch ons = 1,538 gr.

Engels, *Friedrich*, een Duitsch socialist, geboren te Barmen den 28sten November 1820, werd in 1838 volontair op een kantoor te Bremen en nam daarna tot 1845 de leiding op zich van een filiaal van zijns vaders zaak te Manchester. Reeds vroeg den socialistischen denkbeelden toegedaan, schreef hij tijdens zijn verblijf in Engeland „Die Lage der arbeitenden Klassen in England" (2de druk, 1892). Nadat hij reeds in 1894 voor de door *Ruge* en *Marx* geredigeerde „Deutsch-französische Jahrbücher" artikelen geschreven had, maakte hij in 1844 met *Marx* kennis. Met dezen schreef hij het tegen *Bruno Bauer* gerichte „Die Heilige Familie", en eveneens het manifest „An die Proletarier aller Länder" (1847). Nadat hij eenigen tijd secretaris geweest was van het centraal comité van den internationalen communistenbond, maakte hij van 1848—1849 deel uit van de redactie der „Neue rheinische Zeitung". Hij nam deel aan de opstanden in de Palts en Baden en vluchtte daarop naar Engeland, waar hij voor het socialisme werkte. Van 1850—1869 was hij weer werkzaam te Manchester en vestigde zich in laatstgenoemd jaar te Londen, waar hij den 5den Augustus 1895 overleed. Van zijn werken noemen wij: „Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft" (4de druk, 1901), „Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates" (8ste druk, 1900), „Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie" (8de druk, 1903), „Die Entwickelung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft" (4de druk, 1881). Ook gaf hij de door *Marx* in manuscript nagelaten deelen van „Das Kapital, Kritik der politischen Oekonomie" uit.

Engels, *Georg*, een Duitsch tooneelspeler, werd den 12den Januari 1846 te Altona geboren, was eerst schilder en wijdde zich daarna aan het tooneel. Na eerst in de provincie te zijn opgetreden, werd hij in 1870 aan het Woltersdorff-, in 1872 aan het Wallner-, in 1883 aan het Deutsche Theater verbonden. Speelde hij eerst alleen in kluchten en blijspelen (zijn beste rol is *von Reif-Reiflingen* in *Moser* en *Schöntan's* „Krieg im Frieden"), later trad hij ook als karakterspeler op (College Crampton). Sedert 1894 speelt hij gastrollen.

Engelsch aardewerk. Zie *Aardewerk.*

Engelsch rood is ijzeroxyde, dat als roode of bruinachtig-roode water-, olie- of emailverf of ook als polijstmiddel gebruikt wordt. Het komt in den handel voor onder de volgende namen: *Indisch rood*, een fijne schilderverf uit Bengalen, door het fijn maken van aldaar in den bodem aanwezig zuiver ijzeroxyde verkregen, *Perzisch rood*, uit bloedsteen gewonnen, *polijstrood* of *doodekop*, verkregen uit hetgeen bij het bereiden van Nordhäuser zwavelzuur in de retorten achterblijft, en onderscheiden in *goudrood* — tot het polijsten van gouden en zilveren voorwerpen — en *staalrood* — tot het polijsten van staal —, *Napolitaansch*, *Fransch*, *Pruisisch* enz. *rood*, die op verschillende wijzen bereid worden en eveneens dienen om te schilderen of te polijsten. Door gloeien van

Digitized by Google

zuiver ijzervitriool verkrijgt men het mooie donkere *Vandijcksrood* en het lichtere *Marsrood*.

Engelsche kunst. *Bouwkunst.* Slechts weinige Europeesche landen hebben zulke machtige vóórhistorische bouwwerken als Engeland met zijn Stonehenge, Dolmen en Cromlechs, die zich door een uitgebreiden aanleg, grootte en vergevorderde bewerking onderscheiden. De vroegste ornamentiek staat onder den invloed der Ierse miniaturen; zij toont een verbinding van antieke elementen met Noorsche diergestalten en lofwerk. De oude bouwwerken in Angelsaksischen stijl zijn zeldzaam, en waar zij bewaard bleven (de kerken te Bradford, Earls Barton, Worth en Monkwearmouth) arm aan vorm; de ornamentiek wel is waar beantwoordt meer en meer aan den steenbouw, maar het gebruik van zigzaglijnen en dergelijke lijnvormingen komt toch meer voor dan op het vasteland. De uit Normandischen tijd overgebleven kerken hebben een Noord-Franschen-Romaanschen stijl met basilica-aanleg, maar toonen aan pijlers en zuilen een voorliefde voor ronde vormen, die een zwaarmoedigen indruk geven. Daar nu de houtconstructie haar voorliefde voor vlakke balkbedekking zoo merkbaar toont, dat uit den Normandischen tijd geen enkele gewelfde kerk meer over is, heeft men ernstige, zware vormen, de meer ridderlijk trotsche dan kerkelijke bouwsystemen in een wanverhouding tot den lichten, lossen opbouw. De kathedralen uit dien tijd begon men meestal te bouwen aan de crypta en het koor, zij ontwikkelden zich tot langgerekte, drieschepige bouwwerken, met een sterk geprononceerd dwarsschip, krachtig horizontaal geleden opbouw en rijke versiering. De nieuwe stoot, dien sedert het midden der 12de eeuw de Gotische stijl gaf, openbaarde zich in een detailbehandeling, die reeds vroeg den spitsboog met al zijn consequenties opnam, maar die zich niet uitte door zulke hooge bouwwerken, als de Gotische stijl op het vasteland deed ontstaan. De in het begin der dertiende eeuw gebouwde kathedralen (o. a. de Westminster te Londen) toonen alle de horizontale indeeling der oudere bouwwerken met Gotische overwelvingen. Wat een kerk aan hoogte te kort kwam, werd haar aan lengte vergoed. Lincoln heeft een kerk van 160 m. lengte. Dikwijls werd een tweede dwarsschip gebouwd en aan het koor een even groote lengte gegeven als aan het middenschip. In de detailbehandeling ontwikkelde zich een groote decoratieve rijkdom, hoewel deze dien der Fransche Gotiek niet nabij kwam. De Engelschen noemden dezen stijl *Early English*, waarop de *Decorated style* (1270—1377) volgde, aldus genoemd, omdat het detail een steeds grooteren, den bouw beheerschenden invloed kreeg. Kathedralen uit dien tijd (Exeter, York enz.) toonen bij een zich steeds rijker ontwikkelende plattegrondvorming, grootsche behandeling der façaden en dakruiters en een buitengewone pracht in de behandeling der afzonderlijke deelen, die in de volgende periode, die van den *Perpendicular style*, blijft voortduren. Vooral de afwisseling der wandvlakken met loodrecht verdeelende blinde arcaden, het gebruik van den Tudorboog en de gewelf-constructie zijn voor dezen tijd karakteristiek (*Tudor-style*). Ook toen nog speelden de houtbedekkingen in den kerkbouw een groote rol, die niet zonder invloed bleef op de steenconstructie. Daarbij kwam nog een hooge ontwikkeling in wereldlijke gebouwen, zooals men die bijv. in King's College te Cambridge (1446—1515) ziet, welke aan het geheele bouwwezen een minder kerkelijk, maar meer vroolijk karakter gaf dan op het vasteland. De Renaissance had in den beginne slechts invloed op het detail, daar zij, deels onder Italiaanschen, deels onder Duitschen (*Holbein*), invloed eerst de geledingen der hout-, later ook die der steenconstructie naar antieke voorbeelden omwerkte. Eerst onder *Elizabeth* ontstonden gebouwen geheel in Renaissance-stijl. Als voorbeelden van dezen *Queen-Elizabeth style* noemen wij Longleat-, Wallaton-, Holland- en Hatfield-House. Daarnaast bleef echter, voornamelijk bij openbare gebouwen, de nationale Gotiek voortbestaan, ja zelfs de meester der Renaissance, *Inigo Jones*, paste deze nog wel toe. *Jones*, een groot bewonderaar van *Palladio*, bracht diens kunst naar Engeland, waar zij zooveel bijval vond, dat de Engelschen de dragers van het *Palladianisme* geworden zijn (Whitehall in Londen). *Christophor Wren*, die o. a. de St. Paulskerk te Londen bouwde *John Vanbrough* brachten in Engeland een barokstijl in strengen geest (*Queen Anne-style*), hoewel de Gotiek nog steeds behouden bleef. Door de klassieke en romantische strooming op het einde der 18de eeuw gaf Engeland den toon in de bouwkunst aan. De tuinaanleg naar Chineesch, Moorsch en Gotisch voorbeeld, had zich weldra op zoo monumentale wijze ontwikkeld, dat zij den wereldlijken bouw begon te beheerschen, zoodat men op het vasteland tot heden toe voornamelijk Engelsche Gotiek op kasteelbouw en tuinaanleg toepast. Eveneens werden de Engelschen door architecten als *Kent*, *Chambers* e. a. op de antieken en op het (in Frankrijk empire-stijl genoemde) classicisme opmerkzaam gemaakt. Zij waren de eersten, die door *Stuart* en *Rewett* de antieke bouwoverblijfselen systematisch opmeten en waar zulks mogelijk was gedeelten daarvan naar Engeland deden overbrengen. Door talrijke opmetingen heeft in de eerste helft der 19de eeuw de kennis van vreemde kunstvormen groote vorderingen gemaakt; maar hoe meer het classicisme teruggedrongen werd en de Gotiek zich tegenover deze richting vrij en in modernen geest ontwikkelde, des te gemakkelijker werd het uitheemsche in een nationalen stijl (*Queen Victoria-style*) omgezet. De Gotiek blijft nog altijd den grondslag vormen, waarop de Engelsche bouwkunst zich ontwikkelt. Als de voornaamste voortbrengselen der moderne Gotiek noemen wij het Parlementsgebouw te Londen en de universiteit te Glasgow. Naast de Gotiek is in den laatsten tijd de vroeg-Renaissance uit den tijd van *Elizabeth* weer toegepast, maar onder Japansche invloeden. Aan innerlijke waarde staat de Engelsche bouwkunst bij geen andere achter; wat het groote aantal bouwwerken betreft, bekleedt zij, dank zij den grooten rijkdom van Brittannië, de eerste plaats.

Beeldhouwkunst. In de Middeleeuwen was de beeldhouwkunst, evenals de bouwkunst, van Frankrijk afhankelijk, hoewel men in Engeland een zoo rijke versiering met beeldhouwwerk als in Frankrijk, zelden ziet. Een uitzondering vormen de

Digitized by Google

kathedralen te Wells en Lincoln. Zeer opmerkelijk is het aantal grafmonumenten, waarin de eigenaardigheid der Engelsche beeldhouwkunst zich reeds vroeg uitte. In den loop der 14de eeuw kregen de sculpturen dikwijls een rijken architectonischen stijl. Tot tegen het einde der 18de eeuw werd bijna al hetgeen kunstwaarde bezit door Nederlandsche en Italiaansche kunstenaars uitgevoerd. Na eenige voorloopers trad *John Flaxman* (1755—1826) op, die naar antieke voorbeelden werkte. In de Engelsche beeldhouwkunst openbaarde zich weldra een „realistisch" genoemde trek. *Nollekens*, *Chantrey*, *Westmacott* en *Watson* waren talentvolle, meest naar *Canova* werkende vertegenwoordigers dezer richting. Meer ernst toonde de volgende, aan *Thorwaldsen* verwante school, aan wier hoofd de in Rome levende *Gebson* stond. Verder zijn te noemen *Wyat*, *Baily*, *Spence*, *Slater* en *James Westmacott*, benevens op het gebied van standbeelden *Foley*, *Woolner* en *Moszman*. Dank zij de praeraffaëlitische schilderschool heeft de beeldhouwkunst zich tot een krachtig realistischen stijl opgewerkt. In den beginne door de vroeg-Renaissance tot een onbevangen studie der natuur gebracht, leidde deze richting tot een eigenaardigen stijl, die door *Armstrong*, *Marshall*, *Steell*, *Mac Dowell*, *Theed* en *John Bell* voorbereid en door *Böhm*, *Stevens* en *Stephenson* verder geleid, thans vertegenwoordigd wordt door *Thornycroft*, *Fort*, *Gilbert* enz.

Schilderkunst. De schilderkunst werd gedurende de Middeleeuwen in Engeland slechts in verband met de andere kunsten beoefend. Schilders van beteekenis treden eerst in de 17de eeuw op en namen *Holbein* en *van Dijck* tot voorbeeld. Met *Cooper* (1609—1672) bereikte de miniatuurschilderkunst in Engeland haar hoogtepunt. Naast *Dobson*, *Walker*, *Jameson*, *Wright* e.a. werkten in de 18de eeuw nog voornamelijk buitenlanders zooals *Lely* uit Soest en *Kneller* uit Lübeck. Door *Thornhill*, die o.a. den koepel der St. Paul beschilderde, kwam de barok-richting bij het fresco in zwang. De eerste eigenaardige Engelsche schilder was *Hogarth* (1697—1764), de schepper der Engelsche caricatuur, die aan de schilderkunst een op onbevangen natuurbeschouwing berustende richting gaf. Juist het tegendeel was het streven van den beroemden portretschilder *Reynolds* (1723—1792). Zijn mededingers waren *Ramsay*, *Romney* en vooral *Gainsborough* (1727—1788), tevens een der beste genreschilders van zijn tijd. Als de beste landschapschilder moet *Wilson* (1714—1782) genoemd worden. *Old-Crome* en *Nasmyth*, beiden stichters van een eigenaardige school, vestigden door hun doeken het eerst de aandacht op Engeland's natuurschoon. *Reynolds'* opvolger, als voorzitter der Academie te Londen, was *Benjamin West* die de koninklijke Academie voor Kunst en de *British Institution* (1805) stichtte. Onder zijn tijdgenooten bekleedt de Zwitser *Johan Heinrich Füeszli* de eerste plaats. De school van *David* heeft in Engeland weinig invloed gehad. Slechts enkele kunstenaars, als *Westall* en *Haydon*, sloegen de historische richting in, anderen, als *Hilton*, *Etty Allan* en *Briggs*, sloten zich aan bij de Hollandsche en Italiaansche school. Vol levendige phantasie waren de doeken van *Stothart* en *Martin*. Naast hen zijn te noemen de in den geest van de Duitsche en Fransche romantici werkende historieschilders *Maclife*, *Herbert* en *Ward*. In overeenstemming met den individualistischen zin der Engelschen vond de portretschildering veel beoefenaars, waaronder *Lawrence* (1769—1830), *Northcate* en *Hoppner*. Bovendien maakten *Philipps*, *Shee*, *Beechy*, *Rothwell*, *Pickersgill*, *Gordon* en *Grant* naam als portretschilders. In de genreschilderkunst werden de Engelschen door scherpe opmerkingsgave geholpen, die zich zoowel in den rijkdom van onderwerpen, als in de gelaatsuitdrukking openbaart. Boven allen staat *David Wilkie* (1785—1841), terwijl na hem te noemen zijn *Mailready*, *Collins*, *Lesley*, *Webster*, *Redgrave*, *Ward*, *Horsley*, *Goodall*, *O'Neil* en *Frith*. Als landschapschilders muntten uit *Furner*, *Constable* en *Bonington*. De eerste (1775—1851) is de meest veelzijdige landschapschilder, terwijl *Constable* grooten invloed heeft uitgeoefend op de Parijsche landschapschool. Aan hen sluiten zich aan *Glover*, *Collins*, *Danby*, *Harding*, *Linnell*, *Greswick* en *M'Culloch*. Als zeeschilders muntten *Callcott*, *Stanfield* en *Cook* uit, terwijl *Morland* en *Landseer* zich als uitstekende dierenschilders deden kennen.

Sedert het midden der 19de eeuw ontstond in Engeland de school der Praeraffaëlieten, die een grooten omkeer in den kunstsmaak veroorzaakte. Zij drong aan op onmiddellijke natuurbeschouwing en het weergeven van zielsaandoenigen. Bij de stichters *Rossetti*, *Hunt* en *Millais* sloten zich weldra jongere krachten aan, waaronder in de eerste plaats *Burne-Jones* te noemen is. *Watts*, *Paton*, *Brown*, *Richmond* en *Crane* werkten zelfstandig in deze richting. *Millais* legde hoe langer hoe meer den nadruk op de realistische zijde en werd zoodoende een der belangrijkste leiders der Engelsche schilderkunst. De praeraffaëlitische richting strekte zich ook uit op het landschap, dat door *Brett*, *Hook*, *Moore* en *Leader* gekozen werd, en op de portretkunst (*Millais*, *Watts*, *Holl*, *Hercomer* en *Oulesz*). De klassieke richting vertegenwoordigen *Leighton*, *Calderon* en *Poynter;* de coloristische onze landgenoot *Laurens Alma Tadema*. In Edinburgh vormde zich een bijzondere schilderschool van coloristisch fijne waarneming, waarvan *Douglas*, *Orchardson*, *Pettie*, *Reid*, *Mac Whirter*, *Graham* en *Murray* de vertegenwoordigers zijn. In den laatsten tijd valt een krachtige invloed der Parijsche school en even krachtige reactie tegen het overdreven mysticisme en symbolisme der Praeraffaëlieten waar te nemen. Een bijzondere kunstverschijning vormt het symfonische kleurendicht van den Amerikaan *Whistler*, bij wien zich de jonge Glasgowsche school (*Guthrie*, *Melville*, *Brown*, *Lavery*, *Walton*, *Dow*) met eigenaardige werken aansluit. Behalve de reeds genoemde kunstenaars zijn nog te noemen de landschapschilders *Stokes*, *Murray*, *Hall*, *North*, *Waterlow*, *Knight*, *Wyllie*, *Paterson*, *Stephenson*, *Cameron*, *Lidner;* de portretschilders *Fildes*, *Richmond*, *Solomon;* de genreschilders *Clausen*, *Tayler*, *Loudon*, *Tuke* en *Lucas*, de bloemenschilders miss *Nutrie* en de dierenschilders *Swan*, *Davis* en *Wain*.

Engelsche taal en letterkunde. *Taal.* Ten tijde van *Caesar* werd Engeland door Kelten

Digitized by Google

bewoond, wier taal in twee deelen te verdeelen valt, n.l. het Iersch-Welsh, dat thans nog in Ierland, op Man en in de Schotsche hooglanden gesproken wordt, en het Cymrisch-Britsch, dat de germaniseering langzamerhand tot het tegenwoordige Wales beperkt heeft, in Cornwallis eerst in de 18de eeuw uitstierf, door vluchtelingen naar Bretagne werd overgebracht en daar als dialekt nog voortleeft. Toen de Romeinen het land tot Edinburgh bezetten, stichtten zij daar de steden met de namen -coln (*colonia*) en -chester (*castra*) en voerden zij het Latijn, misschien als overgangstaal, in. Maar èn Britsche èn Latijnsche taal verdwenen, nadat sedert 428 een aantal Germaansche stammen, zooals Angelen, Saksen en Jutten in Engeland landden, hetgeen de uitroeiing der vroegere bewoners ten gevolge had. Hun dialekten, het meest met het Friesch verwant, kunnen heden nog in de volkstaal onderscheiden worden; het Angelsche in de middelste en noordelijke graafschappen tot Edinburgh, het Saksisch in de streken van de Theems en zuidwaarts daarvan, het Juttisch in Kent. De grammatica heeft steeds haar Nederduitsch karakter bewaard; hoewel veel woorden aan het Latijn en Scandinavisch ontleend zijn, bleven de grammaticale vormen op enkele uitzonderingen na intact. Het Engelsch is slechts in lexicalisch opzicht een gemengde taal, evenals het kanselarij-Duitsch in de 17de eeuw. Om deze continuïteit uit te drukken noemt men de oudste periode (tot ± 1100) thans in plaats van Angelsaksisch liever Oud-Engelsch.

De tweede periode, het Middel-Engelsch, onderscheidt zich daardoor, dat de gemeenschappelijke Engelsche taal van Saksischen oorsprong, waarin in de 10de en 11de eeuw bijna overal geschreven werd, door de Normandische wetgevers en geestelijken niet meer werd gebruikt, daardoor uitstierf en plaats maakte voor het gewone dialekt van het volk. De buigingsvormen verkeerden daarin in een toestand van verwarring en ten deele van geheelen afval, die door consequente verdere ontwikkeling aan het tegenwoordig Engelsch bijna het karakter van een agglutineerende taal gegeven heeft. Het meervoud werd in het Oud-Engelsch op verschillende wijzen gevormd: *weall-weallas*, *word-word*, *dordoru*, *metemete*, *hand-handa*, *tunge-tungan*, *manmen*; deze vormen begonnen reeds vóór den tijd der Normandiërs plaats te maken voor de tegenwoordige: *walls*, *words*, *doors*, *meats*, *hands*, *tongues*, terwijl *men* bleef bestaan. Een tweede kenmerk van het Middel-Engelsch is het opnemen van veel vreemde woorden. Vroeger had alleen het Latijn door School en Kerk, invloed. Sedert te Londen Deensche koningen heerschten, brachten de Noormannen veel Noorsche woorden mede, zoo kwam bijv. in plaats van *niman* (nemen) *taka*. Nog grooter was sedert de 13de eeuw de Normandische invloed, zoodat bijv. *Chaucer* 40 % Normandische woorden bevat. De vreemde woorden werden vervoegd als de daarop het meest gelijkende inlandsche woorden, bijv. *estriver* = *strive*, *strove*, *striven*. Het Romaansche accent op de laatste lettergreep week langzamerhand voor het Germaansche op de eerste; bij *mountain* kon tot in de 15de eeuw de klemtoon zoowel op de eerste als op de tweede lettergreep gelegd worden, eerst daarna verschijnt de schrijfwijze *mountan*, *mounten*, waaruit blijkt, dat de tweede lettergreep toonloos werd. Ook nog in deze eeuw gaat dit proces voort en hoort men naast *cháracter* en *théatre*, *charácter* en *theáter*. Het Normandisch was de taal der regeering en werd daardoor tot in de 15de eeuw in oorkonden gebruikt; het leverde uitdrukkingen voor wetenschappelijke en staatkundige zaken, voor titels, waardigheden, kunsten en abstracte begrippen, terwijl de namen der voorwerpen in het gewone, dagelijksche leven streng Germaansch bleven. Wanneer voor een begrip twee woorden voorhanden zijn, heeft het Germaansche een anderen klank dan het Romaansche, een meer aan het volk eigen, poëtische beteekenis, *freedom* tegenover *liberty*, *begin* tegenover *commence*. Ossen, kalveren en zwijnen heeten (Germaansch) *bull*, *calf*, *pig*, het toebereide vleesch daarentegen (Romaansch) *beef*, *veal*, *pork*. Naargelang den aard van een schrijver en van zijn stof vindt men meer Germaansche of Romaansche uitdrukkingen; volksballaden en *Shakespeare* zijn zeer rijk aan Germaansche woorden, *Milton* daarentegen arm, terwijl *Macaulay* en *Gibbon* tot 70 % Romaansche woorden gebruiken.

De Nieuw-Engelsche periode begint met den invloed van *Chaucer*, de Oxfordsche school (*Wicclif*) en het Londensche parlements- en zakenleven, waardoor een nieuwe schrijftaal ontstond, waaraan de eerste boekdrukker, *Caxton* (1477), een tastbaren vorm gaf. De dialekten verdwenen ten gunste van de taal, die in Oost- en Middel-Engeland gesproken werd. Ook het Angel-Schotsch, eigenlijk een Noord-Engelsch dialekt, verdween, vooral door de Engelsche Bijbelvertaling van 1567, uit de schrijftaal, tot *Burns* haar weer in de literatuur bracht. De verschillen met het Engelsch zijn voornamelijk de volgende: dikwijls staat *a* (soms *ai*) voor *o* (*lang* = *long*, *stane* = *stone*, *bath* = *both*); *au* voor *o* en *ou* (*auld* = *old*, *saul* = *soul*); *u*, *ui* en *eu* voor *oo* (*gude* = *good*, *bluid* = *blood*, *neuk* = *nook*); *ll* valt op het eind weg (*a'* = *all*, ook in het midden: *haud* = *hold*); de gutturale ch (h), Engelsch *gk*, blijft ook in de uitspraak (*nicht* = *night*, *dochter* = *daughter*), evenzoo meestal de *k* (*kirk* = *church*, *bink* = *bench*); *g* in den uitgang *ing* verdwijnt (*mawin* = moving), evenzoo *d* na *n* (men' = to mend); *I canna winna*, *dinna* worden gebruikt voor *I cannot*, *I will not*, *I do not*; *I'se* voor *I shall*; *ha'e* voor *have*.

De Engelsche taal wordt tegenwoordig door ongeveer 125 000 000 menschen gesproken en is de wereldtaal bij uitnemendheid, vooral op het gebied van den handel.

Letterkunde. *Macaulay* zegt, dat van alles, waarop Engeland trotsch kan zijn, de *letterkunde* het schitterendst is. Overal klinkt de Germaansche grondtoon door, achtereenvolgens verbonden met Christelijken ernst, met Fransche sierlijkheid, met den adel der Italiaansche vroeg-Renaissance en der klassieken, ten slotte met kosmopolitische veelzijdigheid. Gedurende de 13de, 15de en 17de eeuw stond de letterkunde onder vreemden invloed, maar verder heeft zij haar nationaal karakter behouden.

Digitized by Google

De indeeling in tijdvakken wordt bepaald door de lotgevallen der schrijftaal, die zich het eerst bij de West-Saksen ontwikkelde (Oud-Engelsche periode), door de verovering der Normandiërs verdween en daarna in Londen weer opbloeide (Middel-Engelsche periode), om eindelijk na de uitvinding der boekdrukkunst souverein te worden (Nieuw-Engelsche periode).

De *Oud-Engelsche periode* (7de—11de eeuw), ook wel de Angel-Saksische genoemd (zie *Angelsaksische Taal- en Letterkunde)*, behandelt voornamelijk mythe en sage, die in het epos „Beowulf" samenvallen. Daarop volgen Christelijke legenden, waarvan het eerste voorbeeld *Kaedmon's* hymne op de schepping is. Wetenschappelijke lectuur ontstond onder koning *Alfred*, die als de schepper van het Engelsche proza te beschouwen is. Na zijn dood beheerschte de theologie Engeland's literatuur en waren de voornaamste dichters geestelijken.

De *Middel-Engelsche periode* (12de—15de eeuw). Met het Rolandslied waren de Normandiërs in den slag getrokken, waarin *Harold* en met hem het Saksenrijk viel. Van Germaansche afkomst, hadden zij echter aan de oevers der Seine Fransche zeden, taal en dichtkunst overgenomen en verrijkten zoodoende de taal in lexicalisch opzicht en de dichtkunst door een menigte Romaansche vormen en onderwerpen. Niet dat de nationale zang geheel bleef zwijgen: in het woud en in de moerassen, waarin de veroveraar hem teruggedrongen had, zong de boer nog van zijn volkshelden. De Engelsche speelman kon zeker zijn van zijn succes met liederen over koning *Alfred*, den verbannen *Hereward* of de uit hun erf verjaagde koningskinderen *Horn* en *Havelock*. De Oud-Fransche dichtkunst vond talrijke aanhangers in Engeland; bovenaan staat de Oxfordsche tekst van den „Chanson de Roland". Het Hof luisterde gaarne naar de *lais*, *dits* en *fabliaux* van *Marie de France*; *Richard Leeuwenhart* was zeer bevriend met den troubadour *Bertram de Born* en maakte zelf Fransche gedichten. De eerste Middel-Engelsche gedichten, die behouden zijn, hebben geestelijken tot auteurs. Zij stonden eensdeels onder Latijnschen invloed, maar voelden zich anderdeels met het Saksenvolk verbonden; van hen kennen wij als voornaamste voortbrengselen het „Poema morale" en de „Kloosterregels der kluizenaressen". Andere geestelijke dichters, o. a. *Layamon*, die bijv. *Wace's* „Brut" bewerkte, volgden de vertelwijze der Normandische speellieden en verbonden de wereldlijke romantiek met bijbelsche en legendarische geschiedenissen.

Hiermede was de grondslag gelegd, waarop zich de hoofsche dichtkunst der vreemdelingen van verdrukster tot een inspireerende leermeesteres der Engelsche poëzie heeft ontwikkeld. Sedert het midden der 13de eeuw werd de eene Fransch-Normandische dichtsoort na de andere in de landstaal overgebracht. Vermeld dienen te worden twee romancen van de reeds genoemde koningskinderen *Horn* en *Havelock* en de legende van de „Hemelvaart van Maria". Daarbij sloten zich in de 14de eeuw de romans in versvorm „Alexander", „Richard Coeur de Lion", „Arthur and Merlin" en een groot aantal stichtelijke liederen aan. Het geestelijk drama gaf eerst afzonderlijke stukken, waarvan „Harrowing of hell" het belangrijkste is, sedert den aanvang der 14de eeuw echter groote cycli, die op Sacramentsdag of Pinksteren in de straten van vele steden van den morgen tot den avond opgevoerd werden, en van den Zondeval in het Paradijs tot den Jongsten Dag speelden.

Toen in het midden der 14de eeuw de voorloopers der Hervorming optraden en onder den invloed der Renaissance zich een stand van geleerde leeken ontwikkelde, kreeg de Middel-Engelsche letterkunde, die tot dat oogenblik vrijwel alleen nagevolgd had, ook een groote oorspronkelijkheid. In het oude Saksenland bond een vrome leek, *William Langland*, den strijd aan met de hovelingen en de geestelijkheid door zijn satire „Peter de ploeger". Tot het westelijk deel van Middel-Engeland schijnt een dichter te behooren, die in bijzondere beeldspraak en ouderwetschen verteltrant een hooge levensopvatting leeraarde en naar zijn voornaamste werk gewoonlijk de *Gawain-dichter* genoemd wordt. Zijn epos „Sir Gawain en de groene ridders" behandelt de geschiedenis van den bekenden hoveling van *Arthur*. Ook in het Engelsch sprekende Zuid-Schotland begon de literatuur te bloeien: *Huchown* dichtte een paraphrase van de Bijbelsche *Suzanna*-geschiedenis en *John Barber* († 1395) maakt den nationalen held *Robert Bruce* tot den hoofdpersoon van een epos. De voornaamste schrijver is echter *Chaucer* (zie aldaar), die van omstreeks 1340—1400 leefde. Een reis naar Italië (1373) deed hem kennis maken met de werken van *Dante*, *Petrarca* en *Boccaccio* en was van grooten invloed op zijn verdere ontwikkeling en die van de Engelsche letterkunde. Naast hem schreef zijn vriend *John Gower* den dichtbundel „Confessio amantis".

De 15de eeuw was arm aan groote genieën, maar bracht een aantal middelmatige talenten voort. *Chaucer* liet een groote school moraliseerende en allegoriseerende dichters na, van wie vooral de monnik *John Lydgate* met zijn lyrische en epische gedichten genoemd moet worden. Veel voorname dames en heeren beoefenden de dichtkunst; het volkslied bloeide; *Chaucer's* „Canterbury-geschiedenissen" riepen een aantal kluchten in het leven; de oude Romaansche romancen op haar beurt de tragische balladen, voornamelijk die van den slag en de jacht op de Cheviotbergen „Chevy Chace". Terwijl de geestelijke stukken ruwer werden, kwam in de moraliteiten een diepere dramatische inhoud en werd tevens de theatertechniek langzamerhand ook op wereldlijke optochten, Meifeesten enz. toegepast. Het proza kreeg meer beteekenis; *Thomas Malory* verzamelde in „Morte d'Arthur" de schitterende Graal-sagen in één boek, dat voor veel epici tot op *Tennyson* een onuitputtelijke bron werd; *William Caxton* leerde in Keulen de boekdrukkunst, om zijn verzameling van Trojaansche geschiedenissen sneller te kunnen vermenigvuldigen, en ontwikkelde van 1477—1491 een buitengewone werkkracht als vertaler, compilator en drukker. Dit alles werkte ook op Schotland. Koning *Jacobus I* dichtte in *Chaucer's* trant een allegorie op zijn vrouw „The kinges quair" (Het boek des konings). *Robert Henryson* zette het Troïlus-epos van *Chaucer* als „Testament van Criseide" voort, dichtte het her-

Digitized by Google

dersdicht „Robin en Makin" en vertelde, onder invloed van *Caxton's* „Aesopus", fabelen; de blinde *Harry* schreef in volkstrant een epos over sir *William Wallace*, den vrijheidsheld. Een vereeniging van geleerde en populaire poëzie gaf *William Dumbar*, de hofdichter van *Jacobus V*, die deze eeuw afsluit, als een man, die reeds de zinnenprikkeling der Renaissance ondervindt, maar voor wien zij nog verboden is.

De *Nieuw-Engelsche periode* (sedert de 16de eeuw) laat zich weer in 4 onderafdeelingen splitsen.

1. Van Hendrik VIII tot de Restauratie. Verzwakt kwam de Engelsche adel uit de Rozen-oorlogen; daarentegen verhief zich met het Huis *Tudor* een krachtig koningschap, steunende op een welvarenden burgerstand. De studie en navolging van de klassieke Oudheid vond aan de Hoven van *Hendrik VII* en *VIII* veel steun; *Erasmus* en *Colet* voerden het Grieksch bij het onderwijs in; maar toch was deze periode der eigenlijke Renaissance nog niet vijandig gezind jegens het nationale wezen, trachtte zelfs zooveel mogelijk daaraan vast te knoopen. *John Skelton* (1460—1529) speelde de rol van bemiddelaar en schreef satiren tegen *Wolsey*. *Alexander Barkley* († 1552), de vertaler van *Brant's* „Narrenschip", onderscheidde zich door herdersdichten. De Italiaansche lyriek verschafte aan twee groote dichters gelegenheid hun gaven te ontplooien. *Thomas Wyatt* (1503—1542), die niet alleen, zooals *Chaucer*, inhoud en beelden van *Petrarca* overnam, maar ook den sonnettenvorm begon na te volgen, en *Henry Howard*, graaf *van Surrey* (1515—1547), die zijn *Geraldine* in hartstochtelijke verzen bezong en den rijmloozen vijfvoetigen iambus, het *blank verse*, invoerde, het geliefde metrum van het drama onder *Elizabeth*. Bij haar komst aan de regeering ontstond op het gebied van het heroïsche epos „The mirrour for magistrates", waarin historische persoonlijkheden haar eigen lotgevallen verhalen; op dat van den herdersroman dichtte *Philipp Sidney* (1554-1586) de „Arcadia's". Uit Spanje werd door *John Lilley* in zijn „Euphues" (1580) een nieuwe prozastijl ingevoerd. Terwijl Schotland zich met Calvinistischen ernst aan de Hervorming wijdde, bereikte in Engeland, waar de godsdienstige ijver door de Hof-politiek beteugeld werd, de romantische epiek en lyriek haar hoogtepunt in *Edmund Spencer* (1552—1599, zie aldaar). Als sterren van de tweede grootte schitteren naast hem *Samuel Daniel* (1562—1619), van wien *Shakespeare* veel voor zijn sonnetten geleerd heeft, de epicus *Michael Drayton* (1563—1631), de satiricus *John Donne* (1573—1631) en de volksdichter *John Taylor* (1580—1654).

Het Engelsche drama der Renaissance bevrijdde zich het eerst van de episohe gebondenheid der Bijbelsche stukken en de allegorische abstractie der moraliteiten. Tusschenspelen werden door den Hofkapelmeester *John Heywood* (1506—1565) geschreven. Bisschop *Vale* (1495—1563) gaf in „King John" reeds een soort historisch drama. Dit alles was echter slechts de grondslag, waarop in het midden der eeuw het drama voortbouwde, het drama, een directe spruit van de oude tragedie en comedie van *Seneca* en *Plautus*. De eerste comedie was „Ralph Royster Doyster" van *Nicholas Udall* (1506—1556), door zijn leerlingen gespeeld, die de geschiedenis van een pochenden ijzervreter (*Plautus'* „Pyrgopolynices") behandelt. De eerste tragedie „Gordobuc" (1562) was van twee jonge juristen, *Thomas Sackville* (1527—1608) en *Thomas Norton* (1532—1584) en heeft tot onderwerp een broedertwist, gelijkende op dien tusschen de zonen van *Oedipus*. Steeds meer trachtte men *Seneca* en *Plautus* in overeenstemming met het nationale karakter te brengen, de gebeurtenissen niet slechts te vertellen, maar ten tooneele te voeren, ernst en scherts te vermengen, karakterteekening boven intrige te stellen. Tot deze verandering van het klassieke in een romantisch drama hebben bijgedragen *John Lilley* (1553—1609), die een reeks luimige comedies schreef, en *Christopher Marlowe* (1564—1593), die personen als *Tamerlan*, *Faust*, den Jood van Malta en *Klytemnestra* in zijn hartstochtelijke drama's op de planken bracht. Deze benevens *Peele*, *Greene* en *Kyd* waren de voorloopers van *William Shakespeare* (1564—1616, zie aldaar), die zich in 1593 aan hun invloed onttrok, in *Falstaff* een humoristische en in *Hamlet* een diepzinnige levensbeschouwing belichaamde. Achter al zijn meesterwerken staat een warme en karaktervolle overtuiging, een groote persoonlijkheid en geniale menschenkennis, zooals geen van zijn tijdgenooten ook maar bij benadering bezat. Van zijn tijdgenooten en navolgers zijn te noemen *Ben Jonson* (1574—1637), de onafscheidelijke *Beaumont* (1586—1615) en *Fletcher* (1576—1625), *Ph. Massinger* (1584—1640), wiens „New way to pay old debts" nu nog gespeeld wordt, *John Webster* († 1625), *Th. Middleton* (1570—1625), *John Marston* (1575—1634), *Thomas Heywood* († 1640), *John Ford* († 1639) en *James Shirley* († 1666). De grootste bloei van het Engelsche drama, onder *Elizabeth* begonnen, eindigde onder het kortzichtige bestuur der *Stuarts*, en het fanatisme der Puriteinen dreigde weldra alle kunst en poëzie te zullen uitroeien. Wel leverden in den beginne de „grijnzende rondkoppen en heiligen" een onderwerp van satire voor dichters, doch daarop kwam, om met *Macaulay* te spreken, de beurt om ernstig te zien voor de lachers. De Puriteinen overwonnen en sloten de schouwburgen. *Carew* († 1639), *John Suckling* († 1641) en anderen, die vreugde en blijdschap bezongen hadden, stierven op het schavot, werden gevangen gezet of verbannen. Het liefst hadden de Puriteinen alle kunst uitgeroeid, behalve hun kerkhymnen.

2. Van de Restauratie tot het einde der 18de eeuw. Na de troonsbestijging van *Karel II* concentreerde zich de Engelsche letterkunde nog meer dan vroeger in Londen. In de plaats der heiligheid traden philosofie, godsdienstige onverschilligheid, ja zelfs ongodsdienstigheid. De schijnheiligheid der Puriteinen belachelijk te maken gelukte het best in het epos „Sir Hudibras" van *Samuel Butler* († 1680). Met hem voerde *John Denham* († 1668) in zijn „Coopers' Hill" de natuurbeschrijving in, opgesmukt met bespiegelingen. De Hofpoëten als *Abraham Cowley* (1618—1665) en *Edmund Waller* (1605—1687) schreven koele verstandspoëzie. Slechts *John Milton* (1608—1674, zie aldaar), in zijn jeugd zelf een zanger van natuur, schoonheid en vriendschap, daarna als secretaris

Digitized by Google

van *Cromwell* voor de republiek werkzaam, streed voor de zaak der vrijheid in zijn „Paradise lost", en *John Bunyan* leerde door zijn eenvoudige allegorie „Pilgrim's progress", dat nog heden een der populairste boeken in Engeland is, een humaan Christendom.

Het drama kwam na de Restauratie wel weer tot nieuw leven, maar sloeg een verkeerde richting in. Vooreerst brachten de uit Parijs teruggekeerde royalisten de gewoonte mede, om vrouwenrollen niet meer door knapen, maar door vrouwen te laten vervullen en van het tooneel den prikkel van onkieschheid en weelderige scenerie te verlangen, een wensch dien *William Davenant* (1605—1668) het eerst tegemoet kwam; verder vonden de denkbeelden der Fransche classici ingang,en voornamelijk *John Dryden* (1631—1700), dichter en criticus tegelijk, wist zijn tijdgenooten te doen bukken voor hun ijzeren wetten. De tragedie met al haar stijfheid en regelmaat, gold in de beschaafde kringen als het toppunt van smaak, waarbij men wel met nationalen trots trachtte vast te houden aan de tradities van de Oud-Engelsche drama's, maar zich daarbij beperkte tot het uiterlijke: geestverschijningen, optochten enz. Naast *Dryden* moeten op tragisch gebied *Lee* en *Otway*, op comisch *Farquhar* en *Vanbrugh* genoemd worden.

Een meer welvoegelijke toon kwam in het blijspel na de revolutie van 1688, voornamelijk als gevolg van *Jeremy Colliers's* „A short view of the immorality and profaneness of the English stage" (1698). *Cibber* en *Steele* schreven burgerlijke, niet meer pikante, doch tevens vervelende stukken. *Addison* (1672—1719) gaf in zijn „Cato" een treurspel, dat het hoogtepunt van Fransch-klassiek maakwerk was. *Shakespeare* werd met nationalen trots genoemd, maar voor navolging werd gewaarschuwd. Het nuchtere verstandswerk, dat het drama aldus geworden was, bracht *Alexander Pope* (1688—1744) in de epische en didaktische poëzie. In zijn „Rape of the Lock" bespotte hij de modedwaasheden van het Hof, met zijn „Essay on man" kwam hij aan de wijsgeerige behoeften van zijn tijd tegemoet.

Veel belangrijker dan de poëzie werd het proza. De resultaten van het wijsgeerig denken en het natuurwetenschappelijk onderzoek moesten zoo veel mogelijk gepopulariseerd worden; het middel daarvoor waren de tijdschriften. Het eerste, dat verscheen, was de „Tatler", in 1709 door *Richard Steele* gesticht en de meest verschillende onderwerpen op het gebied van politiek, literatuur, het sociale leven enz. behandelend. Een der beste medewerkers, *Addison*, richtte den nog meer beroemd geworden „Spectator" op, weldra gevolgd door tal van andere, die alle een heilzamen invloed gehad hebben op de verandering in den kunstsmaak, en de zedelijke en politieke denkwijze, zoowel in Engeland als op het vasteland. Met zijn satiren werkte *Jonathan Swift* in dezelfde richting. In zijn sprookje „The tale of a tub" bespotte hij de drie voornaamste Christelijke geloofsbelijdenissen, terwijl hij in zijn „Gulliver's travels" niets over liet van 's menschen politieke en maatschappelijke illusies. *Daniël Defoe* (1659—1731) gaf in „Robinson Crosoe" een beeld van den cultuurmensch te midden der wildernis. Aan den helden- en herdersroman gaf *Richardson* (1689—1761) een geheel nieuw karakter. In zijn „Pamela" en „Clarissa" bezingt hij de reinheid der vrouwen; terwijl hij in zijn romans in briefvorm een warme schildering van s' menschen zieleleven wist te geven. *Henry Fielding* (1707—1754) bracht den humoristischen roman o.a. „Tom Jones" in zwang en bespotte in een zijner werken *Pamela's* deugd. Het realisme van *Fielding* werd door *Tobias Smollet* (1721—1771) tot het burleske overdreven. Van den anderen kant werd *Richardson's* sentimentaliteit op pikante, dikwijls dubbelzinnige wijze door *Lawrence Sterne* (1713—1768) voortgezet, met een edele humaniteit daarentegen door *Oliver Goldsmith* (1728—1774), wiens „Vicar of Wakefield" wereldberoemd werd. Bij *Richardson* sloot zich *Cumberland* († 1811), bij *Sterne* de Schot *Henry Mackenzie* († 1831) aan. *Walpole*, *Beckford*, Mrs. *Radcliffe* en *Lewis* schreven geestenromans. Mrs. *Inchbald* en *Godwin* stonden met hun psychologische romans reeds onder den invloed der Fransche revolutie.

In de poëzie schiep *James Thomson* (1700—1748) met zijn „Seasons" een werk, dat door liefdevolle en nauwkeurige natuurwaarneming veel opgang maakte. Dezen weg van werkelijke natuurbeschrijving sloeg ook *Goldsmith* (zie boven) in. *Edward Young* (1681—1765) trachtte op metaphysische wijze de menschen te doorgronden. Het piëtisme van *William Cowper* (1731—1800) gaf aan de meest onbeduidende dingen leven en aantrekkelijkheid; zijn dichterlijke stemming is in een mystiek schemerlicht gehuld. In de lyriek muntte *Thomas Gray* (1716—1771) uit, benevens *William Collins* en *Mark Akenside*. Het burgerlijk treurspel ontstond door *William Lillo* (1693—1739), wiens hoofdwerk „Merchant of London" een waarschuwing met galg en rad op het tooneel is. Naast deze stichtelijke richting ontwikkelde zich door *Fielding*, *Foote* en anderen de klucht. Geestigheid en tooneeltechniek vinden wij in grooter mate bij *Richard Sheridan* (1751-1816), den dichter van „School for scandal" en „The rivals". Toch bleef een hoogere bloei van het drama uit, niettegenstaande de navolging van *Shakespeare* door *Garrick*. Satirici als *Churchill*, *Smart* en *Wolcot* toonen, dat men van de toen heerschende verstandsrichting genoeg had en naar iets anders verlangde.

3. *Van het einde der 18de eeuw tot Byron's dood.* Van Schotland, waar de oude volkspoezie bewaard gebleven was, ging de nieuwe richting uit. *Elisabeth Wardlaw* (1677—1727) volgde met haar „Hardiknute" de oude tragische ballade na, een rhapsodie, die zij beweerde in een ouden toren onder een bundel oude pijlen gevonden te hebben. In Edinburgh schreef *Allan Ramsay* voor allerlei volksliedjes nieuwe rijmen, en musici begonnen de daarbij behoorende melodieën te verzamelen. *James Macpherson* (1738—1796) gaf in 1762 *Ossian's* gezangen uit, een mystificatie, daar *Macpherson* zelf de auteur was. Van Schotland sprong de beweging door *Percy's* „Reliques of ancient English poetry" (1765) naar Engeland over. *Chaucer* en *Spencer* werden weer uit het stof gehaald, en de ongelukkige *Thomas Chatterton* (1752—1770) wist niets beter te doen, om zijn navolgingen uit te geven, dan ze te doen doorgaan voor

Digitized by Google

voortbrengselen uit die dagen. In Schotland stond toen een nieuwe dichter op: *Robert Burns* (1759—1796), een boerenzoon met een steeds verliefd, maar tevens warm vaderlandslievend hart. Onder zijn invloed stonden reeds de literaire en de politieke revolutionnairen, die zich omstreeks 1790 vereenigden, en het classicisme gemeenschappelijk bestreden, de zoogenaamde *lakists* (zeeschool). Hun geestelijke leider was *Thomas Coleridge* (1772—1834), de dichter van den „Ancient mariner"; hun voornaamste dichter *William Wordsworth* (1770—1850), de groote dichterlijke opvoeder van het het moderne Engeland; hun voornaamste prozaschrijver *Robert Southey* (1774—1843). Min of meer met hen verwant waren *Charles Lamb* (1775—1834), *Walter Landor* (1775—1864), *John Wilson* (1789—1854) en „*Georg Crabbe*" (1754—1832). Wat de *lakisten* voor Engeland beteekenden, nl. de overwinning van het nationale op schoolsche onnatuur, werd *Walter Scott* (zie aldaar) voor Schotland, werd *Thomas Moore* (zie aldaar) voor Ierland. *Walter Scott* (1771—1832), die onder den invloed van *Percy* en *Coleridge*, *Bürger* en *Goethe* stond, liet sedert 1805 het romantische verleden van zijn vaderland opnieuw in zijn heldendichten schitteren; sedert 1814 (onder *Byron's* invloed) heeft hij het ridderleven van vroeger eeuwen en het Schotsche volkskarakter van het hedendaagsche Schotland in zijn romans op niet te overtreffen wijze geschilderd. Tot *Scott's* kring behooren de epicus *J. Leyden* (1775—1811) en de herdersdichter *J. Hogg* (1772—1835). In menig opzicht aan hem verwant was *Thomas Campbell* (1777—1844), die oorlogsballaden, het Indiaansche epos „Geertrud van Wyoming" en, in den geest van *Pope*, „Pleasures of hope" schreef. In Ierland vond *Thomas Moore* voor de volksmelodieën van zijn landslieden nieuwe, zeer goed gelukte teksten („Irish melodies"). Als beschrijfster van Iersche karakters en zeden muntte *Mary Edgeworth* (1767—1849) uit, wier romans zelfs op *Walter Scott* invloed hadden.

Terwijl rondom Londen aldus het naturalisme heerschte, had in de hoofdstad zelf het classicisme van *Pope's* school zich staande gehouden. *William Gifford* (1757—1826) bespotte de romantici en de Duitsche tooneelstukken; *Samuel Roger* (1763—1855) schreef het leerdicht „Pleasures of imagination". Hun werk wekte de bewondering van den jongen *Byron* (1788—1824), in wien de romantische school zich aan de klassieke aansloot, zooals *Goethe* het in het tweede deel van „Faust" symbolisch (*Euphorion*) heeft voorgesteld. Een dergelijke verbinding toonen *Percy Shelley* (1792—1822) en *John Keats* (1796—1821) beiden door *Byron* zeer hoog geacht en die evenals hij op klassieken bodem hun graf vonden. Beiden stonden in zedelijke levensbeschouwing boven, in epische kracht ver beneden hem. Tot dezen kring behooren nog *Leigh Hunt* (1784—1859), de schrijver van „Story of Rimini", de *Wieland*-vertaler *Sotheby* (1757—1833), *Felicia Hemans* (1797—1835), de dramatisch-hartstochtelijke dichteres *Joanna Baillie* (1762—1851) en *Charles Maturin* (1782—1824). Het teeken des tijds staat in de „Sturm und Drang" periode, het was een zoeken naar de grondoorzaken der dingen, een trekken naar de verste grenzen der wereld, een vereeniging van de sterkste tegenstellingen, waaruit zich langzamerhand een kosmopolitische veelzijdigheid ontwikkelde, zooals zij na *Byron's* dood karakteristiek werd voor de Engelsche literatuur.

4. *Van Byron's dood tot heden.* Binnen 3 jaar verloor Engeland zijn drie grootste dichters *Keats*, *Shelley* en *Byron* (1821—1824). De oudere dichters zwegen, zooals *Wordsworth*, of waren tot het proza overgegaan (*Scott*, *Moore*). In de poëzie heerschte stilstand. De romantiek leefde voort in den historischen roman; op *Scott* volgden zijn schoonzoon *Lockhart*, die met „Valerius" het eerste voorbeeld van den antieken roman gaf, *Bulwer-Lytton*, de beroemde schrijver van „Last days of Pompeii", *Disraeli* (lord *Beaconsfield*), de vervaardiger van Oostersche geschiedenissen, *Marryat* met zijn zeeromans, *Ainsworth*, de auteur van „Guy Fawkes", *Wilkie Collins*, die den roman op crimineel gebied bracht, enz. Die voorliefde voor het huiveringwekkende bleef tot op heden voortbestaan en openbaarde zich in de werken van *Black* („Princess of Thule"), *Hall Caine*, *Ouida* (*Louise de la Ramée*) en miss *Betham-Edwards*; daarna steeds meer phantastisch in *Mary Corelli* en *Rider Haggard*, tot dat zij met *H. G. Wells* zelfs tot de „First men in the moon" kwam, terwijl *Zangwill* zijn stof in het Ghetto, *George Meredith* in het duistere en moeilijk te begrijpen zocht.

Na de aanneming van den Reformbill (1832) werd een nieuw arbeidsveld geopend, daar de aandacht gevestigd werd op het lijden der arbeiders. De Chartistenbeweging bracht *Carlyle* tot het schrijven van zijn eerste politiek geschrift „Chartism" (1839). De hardheid der armenwet spiegelen zich af in de romans van *Dickens* (sinds „Oliver Twist" 1838). In Christelijk socialen zin schreef *Kingsley*. Deze humanitaire richting werd in de kritiek krachtig vertegenwoordigd door *Ruskin*, die alle kunst en schoonheid als geboren uit een edel volkskarakter beschouwde en haar tevens wilde gebruiken als opvoedende kracht voor het volk; in den roman door een reeks schrijfsters, van wie *George Eliot* zich door stemmingsbeelden en wijsgeerig denken onderscheidde, *Charlotte Bronte* het lot der gouvernantes schildert („Jane Eyre", 1847), *Humphrey Ward* religieuze problemen behandelt („Robert Ellesmere", 1888), *Sarah Grand* de jeugd-uitspattingen van den man bestrijdt („Heavenly twins", 1893) en de Zuid-Afrikaansche *Olive Schreiner* krachtig voor de Boeren en de emancipatie der vrouw optreedt („Story of an African farm", 1891). Bij mannelijke auteurs is dit streven minder te vinden, het meest nog bij *Thomas Hughes* („Tom Brown's schoolday's", 1856), *Walter Besant* („All sorts and conditions of men"), *Grant Allen* („The woman, who did", (1895) en onzen landgenoot *Maarten Maartens* („God's fool", 1892).

Een derde soort romans gaf gemengde karakters te zien, zooals het leven hen bij nadere beschouwing gewoonlijk toont, nu eens naar den humoristischen, dan naar den cynischen kant. De stichter van deze richting was *Thackeray* („Vanity Fair", 1848). Zijn blik op de menschelijke ziel is van een natuurwetenschappelijke scherpte. De

Digitized by Google

onverbiddelijke waarheid wordt bij zijn navolgers langzamerhand onverkwikkelijk, zooals in *Thomas Hardy's* „Jude the obscure", in Mrs. *Lynn Linton's* „Joshua Davidson", waarin zij een naturalistisch levensbeeld van *Jezus* geeft, en in *George Moore's* „Confessions of a young man". Humoristische trekken vindt men bij mrs. *Clifford* („Aunt Anne") en gravin *Arnim* („Elizabeth and her German garden").

Om de buitengewoon groote vraag naar onderhoudende lectuur te begrijpen, moet men denken aan de stille Engelsche Zondagen, de lange spoor- en bootreizen, die tot de eigenaardigheden van het Engelsche leven behooren. Vandaar dat de Engelsche boekenmarkt overladen is met wat men in het dagelijksch leven „thee- of amusementslectuur" noemt. De daardoor ontwikkelde techniek van vertellen kwam den geschiedschrijvers en biografen ten goede (*Macaulay*, *Froude* enz.), en ook den periodieken, waarvan het eerst de „Edinburgh Review" (1802) de literaire kritiek deed opbloeien; tegenover het liberale programma stelden de conservatieven sedert 1809 de „Quarterly Review". Tusschen beide in plaatste zich „Blackwood's Magazine". Ditzelfde feit herhaalde zich, toen door een groep vrijdenkers de „Fortnightly Review" werd opgericht, waarop van kerkelijke zijde de „Contemporary Review" uitgegeven werd, tusschen welke beide in de „Nineteenth Century" zich weer plaatste. Zuiver belletristisch zijn „Fraser's Magazine" en „Cornhill Magazine".

In de episch-lyrische poëzie kwam nieuw leven na de troonsbestijging van koningin *Victoria*. *Alfred Tennyson* (1809—1892) gaf in 1844 de oudste der koningsballaden, „The passing of Arthur", uit en werd vooral door zijn epos „Enoch Arden" (1864) zeer populair, zoodat hij, niettegenstaande zijn rhetorica, „de vorst der Engelsche dichters" genoemd werd. Naast hem moet genoemd worden *Robert Browning* (1812—1889), wiens „The ring and the book" een moordgeschiedenis door tien verschillende personen laat vertellen. Niet minder hoog staat zijn vrouw *Elizabeth Barret-Browning* (1809—1861), de dichteres van „Aurora Leigh." Als verdere voornaamste voortbrengselen dienen genoemd te worden lord *Macaulay's* „Lays of ancient Rome" (1842), *Aytoun's* „Lays of the Scottish cavaliers" (1849) en *William Watson's* „Wordsworth's grave" (1851). Meer academisch zijn de werken van *Matthew Arnold* en *Clough's* „Bothie of Toberna-Vuolich" (1848), didaktisch „The epic of Hades" (1877) van *Morris*, „The light of Asia" van *Arnold* en „The ascent of man" van *Mathilde Blind*.

De allernieuwste periode der Engelsche dichtkunst ging uit van een groep schilders, die in 1849 hun werken tentoonstelden, onder den naam „Preraphaelite brotherhood". Zij streefden de natuurgetrouwheid en innigheid van *Giotto* na en stonden in voeling met den mysticus *Patmore*, die het geestelijke liefde-dicht „The angel in the house" schreef. Hun dichterlijke leider was *Gabriel Rosetti* (1828—1882), den verheerlijker der Madonna in zijn „The blessed damozel". Bevriend met dezen kring, die de kunst beoefende om haar zelfs wil, was *Swinburne*, beroemd door zijn „Atalanta in Calydon" (1864). Uit de Praeraphaelitische school stamt *William Morris*, een epicus van grooten stijl („The defence of Guinevere," 1858; „Jason"; „Earthly paradise," 1868 en „Sigurd"). Na hem ontdekte *Yeats* de heldenen sagenwereld van IJsland, hij schreef in *Ossian's* trant „Unseen" (1889) en „Countess of Kathleen" (1892). Hij is de ziel van de nationale Iersche richting, die in 1901 in „Irish ideals" een belangrijk program ontwikkelde. Ook *Rossetti's* zuster *Christina* toonde een groot, dichterlijk talent. In hun richting schrijven nog heden: *Le Gallienne* („The quest of the golden girl" 1896), *John Davidson* („Fleet Street eclogues" 1893) en *R. Kipling*, die met Engelsch-Indische stemmingsbeelden („Departmental Ditlies", 1886) begon en in 1896 met „The seven seas" zijn techniek aan het imperialisme dienstbaar maakte.

In het proza bracht *Pater* den exotisch-aesthetischen toon door zijn Romeinschen zedenroman „Marius the Epicurean" (1881). *R. L. Stevenson* werd beroemd door zijn „New Arabian Nights" (1882) en „The master of Ballantrae" (1889). *William Morris* schreef in den stijl der oud-Noorsche sagen „The house of the Wolfings" (1889) en „Roots of the mountains" (1890). *George du Maurier* beschreef het Bohême-leven in het veel gelezen „Trilby" (1894). Het belangrijkste heeft echter op dit gebied *Kipling* in zijn „Jungle book" (1894) geleverd, waarin hij het opgroeien van den knaap *Mowgli* met zijn cultuur instincten bij de dieren der wildernis schildert. In Indië spelen ook „Plain tales from the hills", „Kimm" enz. *Kate Greenaway* behandelde in „Alice in wonderland" (1869) het kindersprookje, dat later in symbolischen stijl weergegeven wordt door *Oscar Wilde's* „Happy Prince". *George Moore* beschrijft in „The untilled field" (1903) Iersche toestanden. Op humoristisch gebied zijn te noemen *F. Anstey* (pseudoniem voor *Guthrie*), die in „Punch" en later in „Vice versa" bewijzen gaf van zijn geest, later gevolgd door *Jerome* met „Three men in a boat" (1889) enz. De meester op dit gebied is evenwel *S. L. Clemens* (*Mark Twain*), wiens „Innocents abroad" én (1867), andere verhalen onovertroffen zijn.

Het stiefkind der Engelsche literatuur is thans het drama. De hoog ontwikkelde techniek van acteur en decorateur heeft de toeschouwers zoo gewoon doen raken aan sensatiestukken, dat poëtische scheppingen (*Shakespeare* uitgezonderd) slechts zelden tot opvoering komen. *Byron* had in „Manfred" toegegeven aan den smaak voor het melodrama, hoewel het nooit een repertoirestuk geworden is. Alle groote dichters hebben zich na hem aan het drama gewijd, *Shelley* („Conci"), *Tennyson* („Thomas Becket"), *Browning* („Paracelsus", „Sordello" en *Swinburne* („Bothwell"). Door verschillende vereenigingen is getracht die stukken tot het volk te brengen, maar het mocht niet gelukken, en het is dan ook zeer de vraag of *Philips'* „Herod" met zijn klassieke stijfheid en *Wilde's* beroemde éénacter „Salome" (beide ook in ons land opgevoerd) de voorboden zijn van een beteren tijd. In het conversatie-stuk waren de Engelschen iets gelukkiger; *Bulwer Lytton* had met „Money" en „The lady of Lyons" groot succes; *Pinero* behandelde in „The second Mrs. Tanqueray" en „The noto-

Digitized by Google

rious Mrs. Ebbsmith" fransche echtbreukproblemen; *H. J. Byron, Oscar Wilde* en *Bernard Shaw* schreven zeer moderne en geestrijke blijspelen. Het zangspel heeft in *Gilbert* en *Sullivan* vertegenwoordigers gevonden, die hun voortbrengselen over de geheele wereld opgevoerd zagen.

Wetenschappelijke letterkunde. Van de wetenschappelijke letterkunde zullen wij onder dit hoofd behandelen de wijsbegeerte, godgeleerdheid en geschiedschrijving, terwijl wij voor de andere wetenschappen verwijzen naar de artikelen over die wetenschappen en de biographieën van haar beoefenaars.

Wijsbegeerte. De philosofie heeft reeds in den tijd der Angelsaksen beoefenaars gevonden. *Beda Venerabilis* († 735) was van Iersche, *Alcuin* († 804), de vriend van *Karel den Groote*, van Engelsche afkomst. Ook *Johan Scotus Erigena* († 877), dikwijls de vader der scholastiek genaamd, was eveneens in Engeland geboren; *Anselm* († 1109), de uitvinder van het ontologisch bewijs, overleed als aartsbisschop van Canterbury. Aan den strijd tusschen nominalisme en realisme namen deel *Johan van Salisbury* († 1180), een bemiddelaar van beide richtingen, en *Alexander van Hales* († 1245), die het eerst Europa kennis deed maken met de Arabische philosofie. Het Thomisme werd bestreden door *Roger Bacon* (1214—1294) en den vurigen dialecticus *Duns Scotus* († 1300), terwijl *William van Occam* en *Holkot* het nominalisme verdedigden. De hoofdzetel van de scholastiek bleef Oxford, waar later door *More* († 1687) en *Cudworth* († 1688) de studie van de kabbala en het mysticisme ontstond. *Robert Fludd* († 1617) bracht in Engeland de natuurfilosophie van *Paracelsus*, *John Portage* († 1698) *Böhme's* theosofie. *Francis Bacon*, baron *van Verulam* (1561—1626), trachtte door zijn „Instauratio magna scientiarum" en „Novum organum", een hervorming der wetenschap op empirischen grondslag als de eenige bron van kennis tot stand te brengen en werd daardoor de stichter van de nieuwere empirische philosofie, evenals zijn tegenstander, *Herbert van Cherbury* (1581—1648), die de algemeene overeenstemming, op grond van het allen gemeenschappelijke verstand, als het hoogste criterium der waarheid beschouwde, de grondvester van een godsdienstig rationalisme was. De empirie van *Bacon* werd door *Thomas Hobbs* (1588—1679), die slechts de zintuigen als bron van kennis liet gelden, tot sensualisme en materialisme, door *John Locke* (1632—1794), die naast de uiterlijke *sensation* ook een inwendigen zin (*reflexion*) toeliet, tot empirisme omgewerkt. De rationalistische metaphysica heeft daarna in *S. Clarke* (1675—1729) en graaf *Shaftesbury* (1670—1713), de rationalistische ethica bovendien in *Wollaston* (1659—1624), *Hutcheson* (1694—1747), den ontdekker van het zedelijk gevoel (*moral sense*), *Beattie* (1753—1803) en *Ferguson* (1724—1816) aanhangers gevonden. Beide richtingen kantten zich tegen den geopenbaarden godsdienst, in plaats waarvan het materialisme het ongeloof, *Herbert*, *Locke*, *Clarke* en *Shaftesbury*, het deïsme plaatsten, terwijl tegelijkertijd politieke rationalisten, als *Sidney* (1622—1683) en *John Milton* (1608—1674), het „koningschap door Gods genade" van *Filmer* bestreden. Dezen vormden de school der vrijdenkers, waartoe *Blount*, *Collins*, *Lyon*, *Tindall* en *Toland*, de voorlooper der Fransche Encyclopaedisten, behoorden. *Locke's* empirisme werd bij *Collier* († 1732) en *Berkeley* († 1753) tot empirisch idealisme of immaterialisme, terwijl *David Hume* (1711—1776) daardoor tot scepticisme werd gebracht. Wat de zedeleer betreft, sloot *Hume* zich met *Adam Smith* (1723—1790) aan bij de school van *Hutcheson's* „moral sense", terwijl *Thomas Reid* (1710—1796) *Herbert's* „common sense" weer aanvaardde en de zoogenaamde Schotsche school stichtte, die, door *Stewart* (1753—1823) en *Brown* (1778—1820) voortgezet, door *Hamilton* naderde tot *Kant*. Van materialistische zijde verzetten *Priestley* (1733—1804), van empiristische zijde *John Suartt Mill* (1806—1873) zich tegen deze school, die door *Royer-Collard* en *Cousin* in Frankrijk veel aanhangers vond. De Schotsche school werd later door *Whewell*, *Mansel*, *Mac Cosh* enz., de empirische door *Bain*, *Sidgwick* e.a. vertegenwoordigd. Door *Stuart Mill* en *Buckle* kwam ook het positivisme van *Comte* in Engeland, wiens materialistische psychologie echter door hen werd afgewezen, wat daarentegen positivisten als *Lewis* en *Tylor* niet deden. Aan het positivisme verwant is het door zijn grondvester *Herbert Spencer* evolutie- of ontwikkelingsphilosofie genoemd stelsel, dat, aansluitend aan *Darwin's* leer, zich den opbouw van ons weten „volgens de natuurlijke volgorde der wetenschappen" (biologie, psychologie, sociologie, ethiek) ten doel stelt. Tegenover de onder den invloed der natuurwetenschappen, speciaal van *Darwin's* descendentietheorie, dreigende overheersching van het materialisme stelden *Wright*, *Collyns Simon*, *Fraser* en *Hodgson* het immaterialisme van *Berkeley*. Door *Abbot*, den vertaler van Kant, den Hegeliaan *Stirling* en den Kantiaan *Max Müller* heeft ook de Duitsche philosofie in Engeland ingang gevonden. Hoewel niet meer zoo gekant tegen de metaphysica als vroeger, behandelt de Engelsche philosofie voornamelijk empirisch-psychologische, logische, ethische en politieke vraagstukken.

Godgeleerdheid. De theologie begint in Engeland met *Beda*, die een geschiedenis der Angelsaksische zending schreef. Tegen het einde van den Angelsaksischen tijd ontstonden *Aelfric's* homiletische werken. De Normandische invloed kwam haar zoo ten goede, dat zij met *Duns Scotus* op één lijn stond met de Parijsche theologie, en wel met een in de praktijk conservatieve scepsis, die haar kenmerk zou blijven. *Wicclif* trad op tegen de politiek-financiëele aanmatigingen van den paus en de macht der geestelijkheid, maar wilde zich nog niet van de Kerk afscheiden. Na de Hervorming werden de geschriften der Duitsche protestanten vertaald; de Luthersche voor de hoogere Engelsche kringen, de Calvinistische voor het volk en Schotland, waar de democratische beginselen veel aanhang vonden. Zoo ontstond in Engeland krachtens de besluiten van *Hendrik VIII* en *Elizabeth* de Anglicaansche kerk, in Schotland de Presbyteriaansche. Beide richtingen gaven geen theologische wetenschap, maar kanselredenaars, waaronder in Engeland *Latimer* († 1555), in

Digitized by Google

Schotland *John Knox* († 1572) uitmuntten. Onder den invloed van den Bartholomaeusnacht en de excommunicatie van *Elizabeth* vormden de Engelsche Calvinisten gemeenten, als de Engelsche Presbyterianen of Brownisten en Baptisten, gezamenlijk Dissenters of Puriteinen genaamd. Deze kantten zich alle tegen wetenschap en kunst, en eerst na den val van *Cromwell* en de Restauratie der *Stuarts* hielden zij zich met literatuur bezig, die uit den aard der zaak mystiek en prophetisch was. *Bunyan's* „The progress of pilgrimage" en *Fox'* († 1691) autobiografie waren hun standaardwerken. De Anglicaansche kerk, die een tijd lang in het nauw gebracht werd, was tot geestelijke verdediging gedwongen; in die richting schreven *John Hales* († 1656) en *Jeremy Taylor* († 1667), terwijl *John Fell* († 1688) uitgaven van de Kerkvaders in het licht zond. Terwijl aldus weer een kritische denkwijze opkwam, werd het aantaal vrijdenkers grooter. Sommigen namen een afwachtende houding aan, ontzagen de leerstellingen en ceremoniën der Kerk en trachtten die met individueele vrijheid uit te leggen; van deze groep is *Tillitson* († 1694) de voornaamste. Anderen trokken tegen de kerkleer te velde en riepen de wijsbegeerte van *Bacon* te hulp; zij zagen in *Mozes* een natuurgeleerde of een eerzuchtigen bedrieger en trachtten het geopenbaarde Christendom door een natuurlijken godsdienst te vervangen. Zij zelf noemden zich deïsten. Hun voornaamste vertegenwoordigers zijn *Toland* († 1777), *Tindal* († 1733) en *Morgan* († 1743). Terwijl hun geschriften in Frankrijk en ook in Duitschland vrij veel invloed hadden, ontstond in Engeland een reactie, n.l. een democratisch-humanistisch piëtisme, dat door *John Wesley* († 1791) tot een eigen kerkelijke organisatie geraakte, n.l. de Wesleyisten of Methodisten. Zij, die, hoewel aanhangers van *Wesley*, in de staatskerk bleven, noemden zich *Low Church* en schaften zoo spoedig mogelijk alle ceremoniën af. Anderzijds ontstond door den criticus *Lindsay* († 1808) en *Priestley* († 1804) een vrijdenkend-religieuze vereeniging, wier verwerping van het dogma der Drieëenheid slechts een uitdrukking is van haar individualisme in zake theologie. De bestrijding van wege de Anglicaansche kerk werd met lauwheid gevoerd: *Paley's* „Evidences of Christians" (1796) klinkt zelfs rationalistisch. Gedurende den strijd der partijen was een werkelijke Bijbelsche wetenschap ontstaan; speciaal begon met *Kennikot* († 1783) de Oud-Testamentische tekstkritiek. Praktische vragen stelde de zending, zoowel in overzeesche gewesten als in de industriesteden; het geschrift van *Wilberforce* „The prevailing religious system of professed Christians, contrasted with real christianity" (1797) had zoo veel invloed, dat de nieuwe Schotsche sekte van *Irving* († 1833) met haar engelen en aartsengelen slechts weinig aanhangers vond. De *Broad Church* hield zich ijverig met sociale vraagstukken bezig. *Maurice* ontwikkelde in 1849 het programma der *Christian Socialists*; *Arnold*, *Kingsley*, *Robertson* en *Stanley* waren zijn bondgenooten. In de *High Church* leidde het nadruk leggen op de gevoelszijde tot de Oxfordsche beweging („Tracts for the times", 1833), die tot de Roomsch-Katholieke gebruiken wilde terugkeeren; van haar leiders bleef *Pusey* in de Anglicaansche kerk, maar ging *Newman* tot Rome over. In 1843 volgde nog een groote splitsing in de Schotsch-Presbyteriaansche kerk, daar *Chalmers* en andere geestelijken een grootere religieuze onafhankelijkheid der gemeenten doorzetten: Tegenwoordig is door een buitengewone menigvuldigheid en beweeglijkheid der kerkelijke organisatie bewerkt, dat iedere geloofsbelijdenis in Engeland haar eigen kerkdienst, school- en armwezen heeft. Kerkgeschiedenis en Bijbelsche archaeologie hebben een hoogen bloei bereikt. De voornaamste tijdschriften zijn „The journal of theological studies" (1900) en „The Hibbert journal" (1902).

Geschiedschrijving. Vroeger dan elders in Europa begon in Engeland de geschiedschrijving in de moedertaal. Wij bezitten nog Angelsaksische annalen, hier en daar vermengd met historische gedichten. Ook na de verovering door de Normandiërs werden de Engelsche annalen tot omstreeks het midden der 12de eeuw te Peterborough voortgezet; doch de voornaamste historische werken werden in het Fransch of Latijn opgesteld. Vele daarvan, o.a. die van *William van Malmesbury* in de 12de en van *Matthew Paris* in de 13de eeuw, zijn reeds van groote waarde; maar zij behooren evenmin tot de Engelsche geschiedschrijving als *Wace's* rijmkronieken. Eerst tegen het einde de 14de eeuw vinden wij in de rijmkroniek van *Robert van Gloucester* weer een ernstig werk in de Engelsche taal. Ook geschiedwerken in Engelsch proza werden tegen het einde der Middeleeuwen en in den Hervormingstijd talrijker. Het belangrijkste is sir *Walter Raleigh's* onvoltooide wereldgeschiedenis (1618).

De strijd tusschen kroon en volk in de 17de eeuw riep de eigenlijke geschiedschrijving met zelfstandig nadenken en karakterteekening in het leven. *Thomas May* († 1650), *Whitelocke* († 1676), lord *Clarendon* († 1676) en *Gilbert Burnet* († 1715) zijn de voornaamste geschiedschrijvers, welke die gouden tijd heeft vooortgebracht. Lord *Bolingbroke* († 1751), *Nathaniel Hooke* († 1763) en *Middleton* gaven aan de Engelsche geschiedschrijving een nieuwen stoot en waren de voorloopers van de vertegenwoordigers der sceptisch-rationalistische richting: *David Hume* (1711—1776 „History of England"), met wien de nieuwe historische school begint; *William Robertson* (1721—1792, „History of Scotland", „History of Charles V" en „History of America") en *Edward Gibbon* (1737—1794, „History of the decline and fall of the Roman empire"). Waardig besloot *W. Roscoe* († 1831) de rij der Engelsche geschiedschrijvers in de 18de eeuw met zijn biografieën der *Medici* („The life of Lorenzo de'Medici", 1795 en „The life and pontificate of Leo X", 1803).

De geschiedschrijvers der 19de eeuw onderscheiden zich niet alleen door diepere geschiedvorsching, maar ook daardoor, dat zij op het voorbeeld van *Roscoe* de literatuur- en kunstgeschiedenis met de politieke verbinden. De eerste was *Sharon Turner* (1768—1847) met zijn „History of the Anglo-Saxons" en „History of England during the middle-ages". Op hem volgden *Thomas Wright* († 1877) en sir *Francis Palgrave*, met „The rise and progress of the English commonwealth: Anglosaxon period" (1832) en „The history of Normandy and of England" (1851—1864);

Digitized by Google

verder *J. Mitchell Kemble* († 1857, „The Saxons in England"). Ook *John Lingard* (1771—1851) had voor zijn beroemde „History of England from the first invasion of the Romans etc." (1819) reeds een „History of antiquities of the Anglosaxon church" (1809) geschreven, die van groote geleerdheid getuigt. De latere Engelsche Middeleeuwen werden behandeld door *James Gardner* in zijn „The houses of Lancaster and York", „History of the life and reign of Richard III", „Henri VII" enz.

Het meest werd de vrijheidsstrijd onder *Karel I* en *Jacob II* beschreven. Op dit gebied moeten genoemd worden *James Mackintosh* (1765—1832) met „History of England" en de uit zijn papieren uitgegeven „History of the revolution in England 1688"; *W. Godwin* (1756—1836) met „History of the commonwealth of England from the commencement of the restauration of Charles II"; lord *Mahon* (1805—1875) met „History of England from the peace of Utrecht"; *Henry Hallam* (1777—1859) met „Constitutional history of England from te accession of Henri VII" en *Th. Babington Macaulay* (1800—1859), wiens schitterende „History of England from the accession of James II" alle andere werken van zijn tijd ver achter zich laat. De beide laatsten behoorden tot de liberalen, wier beginselen *Hallam* met rust en matigheid, *Macaulay* met warmte en niet zonder partijdigheid belijdt. Op een meer philosofisch standpunt staat *Thomas Buckle* († 1862) met zijn onvoltooid gebleven „History of civilisation in England". Zijn richting werd nagevolgd door *Lecky* in „History of rationalism in Europe" en *J. W. Draper* († 1882) in „History of intellectuel development in Europe". Objectiever en kritischer is de nieuwe school der historici, waartoe behooren: *E. Freeman* („History of the Norman conquest", 1870), *J. A. Froude* („History of England from the fall of Wolsey", 1855), *S. R. Gardiner* († 1902, „History of England, 1603 tot 1660), *J. R. Green* (Short history of the English people, 1874), *W. Stubbs* († 1901, „Constitutional history of England", 1872). In deze laatste werken treedt voornamelijk de sociale kwestie op den voorgrond, tot een aantal bekende historici zich onder redactie van *H. D. Traill* vereenigde tot de uitgave van „Social England" (9 dln., 1893 enz.).

Van Schotsche geschiedschrijvers zijn te vermelden *Laings* († 1818, „History of Scotland"), *G. Chalmers* († 1825, „Caledonia"), *P. F. Tytler* („History of Scotland") en *J. Hill Burton* („History of Scotland, 1689—1748").

Over buitenlandsche geschiedenis schreven *W. Coxe* († 1828, Oostenrijk en Spanje), *J. Malcolm* (Perzië, 1815), *J. Mill* (Indië, 1817), *Southey* (Brazilië, 1810), speciaal echter *Th. Carlyle* („French revolution", 1837, en „Frederick II", 1865); verder *J. Seeley* († 1895, „Life and times of Stein") en *M. Chreighton* († 1901, „Papacy during the Reformation"). Onder de geschiedschrijvers over de Oudheid staat bovenaan *G. Grote* († 1871) met zijn „History of Greece".

Literatuur. Taal. De grondslag voor de wetenschappelijke beoefening der Engelsche taal is door *J. Grimm* gelegd in zijn „Deutsche Grammatik". Verder noemen wij *Mätzner's* „Englische Grammatik" (3 dln., 3de druk, 1880—1885), *Oliphant's* „Old and middle English" (2de druk, 1891), *Morris'* „Historical outlines of English accidence" (2de druk, 1892 met „Historical outlines of English syntax") en de uitgaven der „Early English Text Society" en der „Chaucer Society". Uitstekende historische overzichten geven *Sweet's* „History of English sounds", *Skeat's* „Principles of English etymology" (2 dln., 1887—1891) en *Ellis'* „On early English pronunciation" (5 dln., 1899 enz). Etymologische woordenboeken zijn die van *Skeat* „Etymological dictionary" (3de druk, 1898, een uittreksel, 5de druk, 1901) en *Kluge* en *Lutz's* „English etymology, a select glossary" (1899).

Letterkunde. De geheele literatuur omvatten *Garnett* en *Gosse's* „English literature" (4 dln., 1903, geïllustreerd) en *Wülker's* „Geschichte der englischen Literatur" (1896, geïllustreerd). Verder noemen wij *Warton's* „History of English poetry" (4 dln., 2de druk, 1872), *B. ten Brink's* „Geschichte der englischen Literatur" (dl. 1 en 2, 1877—1893), *Morley's* „English writers" (11 dln., 1887—1895), *Taine's* „Histoire de la littérature anglaise" (5 dln., 11de druk, 1903, in het Engelsch vertaald door *H. van Laun*, 1906), *Chambers'* „Cyclopædia of English literature" (3 dln., 1903), *W. J. Courthope's* „History of English poetry" (dl. 1—9, 1896—1903), *Garnett* „English Literature" (2 dln., 1903 en 1904), *Ths. Seccombe* „Illustrated History of English literature in 12 parts" (dl. I, 1905), *Jusserand*, „A literary History of the English people" (2 dln., 1905—1906), *Schoffield* „English literature from Norman Conquest to Chaucer" (1906), *Rouclands* „Masters of English literature" (1906), Oxford' „Treasury of English literature" (1906 vv.), *Edmunds* „The story of English literature" (dl. I, 1907), *Seccombe* en *Nicoll* „The Bookman. Illustrated history of English literature" (dl. I en II, 1907).

Engelsche tarwe, (*Triticum turgidum L.*) is een één- of tweejarige plant uit de familie der *Gramineeën*. Het is een tarwesoort met dikke, breede aar, kelkkafjes zijn langs den rug over de geheele lengte, scherp gekield. Hier en daar wordt zij in Nederland verbouwd, verder meer in Zuid-Europa. Bekende variëteiten zijn o.a. Nonnette de Lausanne, Rivetts' baard- en wondertarwe, de laatste met vertakte aartjes.

Engelsche ziekte (rhachitis) ontleent haar naam aan den Engelschman *Glisson*, die er het eerst de aandacht op vestigde. Zij openbaart zich altijd in de eerste levensjaren, de zwaardere verschijnselen gewoonlijk eerst in het 2de tot 3de jaar, als de kinderen, later dan anderen, beginnen te loopen. Door den druk op de te weeke beenderen, buigen de onderbeenen naar buiten om (z.g. „O-beenen") en krijgen de kinderen een waggelenden gang. Behalve verbogen, zijn die beenderen ook, aan hun onderste uiteinden althans, verdikt, welke verdikkingen men ook aan de onderste deelen der onderarmbeenderen vindt. Als de kinderen niet voortdurend horizontaal blijven liggen, buigt ook de wervelkolom soms voor den druk uit, hetzij naar buiten, waardoor een rhachitische bochel (*kyphose*) ontstaat, hetzij ter zijde (*scoliose*). Op de borst worden de ribben dicht bij het borstbeen dikker, zoodat zich een uitwendig zicht- en voelbare rij knobbels als rhachitische „rozenkrans" kan ontwikkelen. In de

Digitized by Google

zijvlakken van de borstkas worden de ribben door de spierwerking van het middenrif naar binnen getrokken, terwijl het borstbeen naar voren uitpuilt, een toestand, dien men rhachitische „kippenborst" noemt. Het hoofd wordt gewoonlijk groot en tevens min of meer vierhoekig door den hoekigen vorm van de onderkaken, waarin de tanden zich eerst zeer laat ontwikkelen. De scheedelbeenderen sluiten zich niet tijdig aan elkander, de fontanellen blijven tot het 2de of 3de jaar open. In zware gevallen is de voedingstoestand slecht, de kinderen zien er bleek uit en lijden vaak aan darm- of longkatarrhen. Gewoonlijk duurt het lang, voor de ziekte tot stilstand komt, de zwaardere misvormingen blijven het geheele leven bestaan en ook in de gunstigste gevallen blijven de patiënten later kleiner dan andere menschen. De oorzaak van de weekheid der beenderen wordt veelal gezocht in het gebrek aan passende voedingsmiddelen; dat is echter geenszins de eenige oorzaak, daar de ongesteldheid ook voorkomt bij kinderen van die standen, waar de voedingsmiddelen niets te wenschen overlaten. Met meer recht kan men ze zoeken in een onvoldoende voeding der beenderen, als gevolg van erfelijken aanleg of van klierachtigheid van het gestel. Men vindt de rhachitis het meest in laaggelegen, vochtige streken, zooals in Nederland, Engeland en het noorden van Frankrijk. Daarom is voor zulke kleine lijders het verhuizen naar een meer droge, frissche lucht soms aan te raden, verder het gebruik van magnesia- en kalkpraeparaten, van staalmiddelen, van levertraan en phosforus. Tevens moet het dieet door een ervaren geneesheer worden voorgeschreven. Ook het gebruik van zoutbaden heeft veelal een zegenrijken invloed, terwijl men de kinderen eerst zeer laat moet leeren loopen.

Engelsch gras. Zie *Armeria*.

Engelsch pleister (*emplastrum adhaesivum*) noemt men taf van verschillende kleur, aan één zijde bestreken met een oplossing van vischlijm. Om het te bereiden lost men 10 deelen fijn gesneden vischlijm op in 120 deelen warm water, bestrijkt met de helft dezer oplossing bij herhaling het gespannen taf, vermengt de andere helft met 40 deelen spiritus en 1 deel glycerine, strijkt ook dit mengsel over het taf en bestrijkt ten slotte de andere zijde van het taf met benzoëtinctuur. Een surrogaat van Engelsch pleister is *Oost-Indisch plantenpapier*, hetwelk bestaat uit zijdepapier, met vischlijm bestreken. Dit pleister lost echter op bij de geringste vochtigheid. Het pleister, dat inplaats van met vischlijm met gelatine bestreken is, verdient evenmin aanbeveling. Engelsch pleister dient tot bedekking van wonden, om elken prikkel te weren, en onderscheidt zich van harsachtig hechtpleister ook hierdoor, dat men het door middel van lauw water gemakkelijk kan verwijderen.

Engelsch raai- of **Rye-gras,** (*Lolium perenne L.*,) is een overblijvende plant uit de familie der *Gramineeën* en vormt goed weidegras (zie *Grassen*).

Engelsch recht. Zie *Groot-Brittannië en Ierland: Rechtspraak.*

Engelsch zout of *bitterzout*, eigenlijk zwavelzuur magnesium, ($MgSO_4 + 7H_2O$), werd in 1695 in Engeland gevonden en is er in de natuur in vrij groote hoeveelheid voorhanden. Het is een bestanddeel van zeewater en wordt in sommige bronnen, zooals te Seidschütz en Seidlitz in Bohemen, te Epsom in Surrey (Engeland) enz. aangetroffen. In de geneeskunde gebruikt men het als laxeermiddel. Technisch wordt het bitterzout in groote hoeveelheden gebruikt tot appreteeren van linnen en katoenen stoffen, in bleekerijen en in galvanische elementen.

Engelsch zweet is de naam van een epidemie, die aanvankelijk alleen in Engeland, maar in de 2de helft der 15de eeuw en ook in de 16de eeuw in bijna geheel ons werelddeel geheerscht heeft, en wel tot 5 maal toe. De beide eerste malen (1486 en 1507) vertoonde zij zich alleen in Engeland, de derde maal (1517) kwam zij daarenboven ook te Calais, en de vierde maal (1529) bezocht zij geheel het noorden van Europa. Te Amsterdam, waar zij den 27sten September uitbarstte, wierp zij in 3 dagen 2000 personen op het ziekbed, en ook te Haarlem, Dordrecht, Utrecht enz. vergde zij haar offers. De laatste maal verscheen zij in 1551, woedde in Engeland met verbazende heftigheid en verspreidde zich ook in andere landen, doch tastte er bijna uitsluitend Engelschen aan. Ook in lateren tijd heeft men epidemieën waargenomen, die zich echter tot zeer beperkte streken bepaalden en voornamelijk voorkwamen bij warme, vochtige of sterk afwisselende temperatuur. Zij traden voornamelijk in Italië en Frankrijk op.

De verschijnselen dezer ziekte kwamen overeen met die der gelijktijdig elders heerschende builenpest. Als voorboden werden benauwdheid, hartklopping, een gevoel van zwakte, rheumatische pijn en een onaangenaame smaak waargenomen; maar de eigenlijke ziekte verscheen met een aanval van koude en met sterk beven; hierop volgde een hevige hitte, kriebeling in handen en voeten, somtijds zwelling der ledematen, en in gevaarlijke gevallen een reeks van ongunstige hersenverschijnselen, zooals ijlhoofdigheid, doffe hoofdpijn en slaperigheid, somtijds vergezeld van benauwdheid, blauwkleuring en zwelling van het gelaat, misselijkheid en braken. Na korten tijd brak het zweet uit, somtijds als een heilzame crisis, doch somtijds ook als een noodlottige voorbode van ontbinding. Door onvoorzichtige ontblooting ontstond wel eens een eigenaardige uitslag, op gierstuitslag (*miliaria*) gelijkend. De ziekte duurde zelden langer dan een etmaal.

Engelwortel (*Archangelica officinalis Hoffm.*). Zie *Angelica.*

Engelzoet (*Polypodium vulgare L.*) is de naam van een plantensoort uit de klasse der *Varens* (*Filices*). Uit een kruipenden wortelstok verheffen zich vindeelige bladeren, en deze dragen de vruchthoopjes in 2 rijen op hun slippen. Men vindt ze in ons land veelal op en bij knotwilgen op een beschaduwden zandgrond. De zoetachtig smakende wortelstok werd vroeger onder den naam van „engelzoet" in de apotheek gebruikt.

Engerling noemt men de larve van den meikever. Zie aldaar.

Engern (*Angraria*), het middelste, tusschen West- en Oostfalen op beide oevers van de Wezer gelegen deel van het Saksenland, ontleent zijn

Digitized by Google

naam aan de Angrivariërs, een door de Saksen onderworpen stam. De grenzen kunnen met behulp van het tegenwoordige dialekt nog met vrij groote zekerheid vastgesteld worden. Westwaarts reikte het tot Iserlohn, Hamm en Versmold; verder vormde de Hunte de grens. Oostwaarts reikte het tot Celle, Burgdorf, Sarstedt en Eldagsen, het Göttingsch-Grubenhagensche gebied insluitend. De zuidelijke grens liep van Olpe over Waldeck en Münden naar Lauterberg. De noordgrens is niet zeker aan te geven. Het geestelijk middelpunt was sedert *Karel den Groote* het klooster Corvei (*Corbeja Nova*). Sedert de 16de eeuw noemt men het land ten westen van de Wezer Westfalen, ten oosten Neder-Saksen.

Engerth, *Wilhelm*, vrijheer *von*, een Duitsch ingenieur, werd geboren te Plesz in Pruisisch Silezië, den 26sten Mei 1814, studeerde te Weenen en werd in 1840 assistent en in 1844 professor in de technologie te Gratz. Bij den aanleg van den Semmeringspoorweg bedacht hij een daarvoor geschikte locomotief, die later ook in andere landen gebruikt werd en onder den naam van *Systeem-Engerth* bekend is. In 1853 werd hij geplaatst bij het ministerie van Koophandel te Weenen, werd in 1855 centraal-directeur van het technisch bedrijf, vervolgens directeur-generaal van de Oostenrijksche Staatsspoorwegen en ontving in laatstgenoemd jaar de groote gouden medaille en het Kruis van het Legioen van Eer wegens verbeteringen, door hem aangebracht in den bouw der locomotieven. Ook de Maatschappij van Nijverheid in Neder-Oostenrijk schonk hem haar groote gouden medaille. Verder maakte hij zich hoogst verdienstelijk als lid der commissie voor de verbetering van de Donau, waarom hij in 1869 den titel van Hofraad ontving, nadat hij reeds in 1860 den staatsdienst met den titel van regeeringsraad had vaarwel gezegd. Op loffelijke wijze was hij werkzaam op de Wereldtentoonstellingen te Londen en te Weenen, werd in 1874 lid voor levenslang van het Heerenhuis in Oostenrijk en in 1875, als ridder der IJzeren Kroon tweede klasse, in den stand der vrijheeren opgenomen. Hij was lid van den Oostenrijkschen Rijksraad en van talrijke geleerde genootschappen en leverde belangrijke vlugschriften en artikelen in tijdschriften. Hij overleed den 4den September 1884 te Baden bij Weenen.

Engerth, *Eduard*, een Duitsch schilder, geboren den 13den Mei 1818 te Plesz, behaalde in 1845 den grooten prijs der Weener Academie, ging in 1847 naar Italië, waar hij tot 1853 bleef en werd in 1854 directeur der kunstacademie te Praag. In 1865 werd hij professor der academie te Weenen en in 1871 directeur der keizerlijke galerij in het Belvedere; hij werd in 1892 gepensionneerd en overleed den 28sten Juli 1897 op den Semmering te Weenen. Hij heeft vooral portretten en fresco's geschilderd.

Enghien (Vlaamsch *Edinghe*, *Edinghen* of *Inghe*) is een stadje in de Belgische provincie Henegouwen, dicht bij de Marcq en aan de spoorwegen Hal—Ath, Braine-le-Comte—Gent, Enghien—Brussel en Thoricourt—Petit—Enghien gelegen. Het telt (1900) 4527 inwoners. Men vindt er ververijen, tapijt-, kant- (*Points de Paris*), wol-, azijn- en hoedenfabrieken. Op de plaats van het oude stamslot der hertogen *van Enghien* staat een slot van den hertog *van Arenberg*. In de nabijheid ligt een Capucijnerklooster met het grafteeken van *Willem van Croy*.

Enghien, *Louis Antoine Henri de Bourbon*, graaf *van*, eenige zoon van *Henri Louis Joseph*, prins *van Condé*, werd geboren te Chantilly den 2den Augustus 1772 en was een leerling van abbé *Millot*. In 1789 verliet hij Frankrijk en deed een reis door Europa, voegde zich in 1792 bij het corps emigranten, door zijn grootvader opgericht, en voerde het bevel over de voorhoede. Uit liefde jegens prinses *Charlotte de Rohan-Rochefort* begaf hij zich naar Ettenheim in Baden, trad er in het geheim met haar in het huwelijk en leidde er een huiselijk leven. In dien tijd was *Bonaparte*, als eerste consul, aan velerlei aanslagen blootgesteld, en men oordeelde, dat de hertog daarvan niet onkundig was, al nam hij daaraan rechtstreeks geen deel. Toch meende de Eerste Consul zekerheid te hebben uit onderschepte brieven, dat de *Bourbons* voornemens waren, zich van den troon van Frankrijk meester te maken, dat *Pichegru*, de hertogen *de Polignac* en anderen daartoe een samenzwering hadden gesmeed, en dat de hertog *van Enghien* in stilte Parijs had bezocht, wat echter later bleek een dwaling te wezen. Door een spion was verder aan den staatsraad *Réal*, aan wien de opsporing van het complot was opgedragen, te kennen gegeven, dat de hertog, door generaal *Dumouriez* vergezeld, gedurig geheime reizen deed, zoodat *Bonaparte* het geraden achtte, zich van den hertog meester te maken en zijn papieren in beslag te nemen. Dat *Bonaparte* daartoe het volkenrecht moest schenden, want de hertog vertoefde op Duitschen bodem, vermocht hem niet van zijn voornemen te doen afzien. Tot volvoering daarvan werd generaal *Ordener* naar Straatsburg gezonden, en deze droeg er zijn last op aan den chef der gendarmerie. *Enghien* werd gewaarschuwd, en zijn gemalin bezwoer hem voor zijn veiligheid te zorgen; doch hij bleef rustig te Ettenheim. Den 14den Mei werd het huis door gewapenden omsingeld en de hertog met zijn geheele gezin naar Straatsburg gebracht. Weldra werd hij naar Parijs en toen onmiddellijk naar Vincennes gevoerd, waar volgens een besluit van den Consul, waartegen *Cambacerès* zich aanvankelijk had verzet, een militaire commissie den gevangene zou vonnissen. Ook *Murat*, die als gouverneur van Parijs deze commissie moest benoemen, maakte bezwaren, doch te vergeefs. Aan het hoofd dier militaire rechtbank, welke aanstonds te Vincennes vergaderde, stond generaal *Hullin*; de bevelhebber der gendarmes was *Savary*, later hertog *van Rovigo*. De hertog *van Enghien* was van honger en vermoeienis ingeslapen, toen men hem des nachts te 11 ure wekte, om hem voor de rechtbank te doen verschijnen, die uit 8 officieren bestond. Aanvankelijk waren deze besluiteloos, doch toen de hertog bekende, dat hij de wapens had gedragen tegen Frankrijk en dat hij een maandgeld uit Engeland ontving, werd omstreeks 4 uur des ochtends het doodvonnis over hem uitgesproken. Intusschen was de voorzitter *Hullin* niet ongezind, den veroordeelde naar zijn wensch

Digitized by Google

een audiëntie bij den Eersten Consul te bezorgen, toen *Savary*, achter hem staande, verklaarde, dat de taak der commissie volbracht was, en een half uur later werd in de droge gracht van het slot het vonnis voltrokken. Kalm plaatste zich de hertog tegenover de geladen geweren der „gendarmes d'élite" en met de woorden: „Eh bien mes amis!" stortte hij dood ter aarde. Volgens het getuigenis van *Fleury de Chaboulon*, kabinetssecretaris van *Bonaparte*, hadden zich de gemalin van laatstgenoemde met haar dochter *Hortense*, benevens *Cambacerès* en *Berthier* beijverd, hem het nuttelooze van den dood van *Enghien* te doen gevoelen, zoodat de Eerste Consul nog niet tot een vast besluit gekomen was, toen hij de noodlottige tijding ontving. Zulk een voortvarendheid had hij niet verwacht, daar hij *Real* bevolen had, den hertog in het verhoor te nemen. In zijn „Mémoires" beschuldigt *Napoleon* den staatsman *Talleyrand*, dat deze hem den brief van *Enghien* eerst na de uitvoering van het vonnis gegeven had; doch de hertog heeft geen brief geschreven. De brochure van *Savary:* „Sur la catastrophe de M. le duc d'Enghien" (1823), waarin hij de verantwoordelijkheid dier zaak op *Talleyrand* tracht te schuiven, lokte meer dan 20 andere geschriften uit, doch de sluwe staatsman wist zich bij *Lodewijk XVIII* te rechtvaardigen. *Dupin* heeft de bescheiden van het proces openbaar gemaakt en de onbevoegdheid der militaire commissie aangewezen, welke door generaal *Hullin* erkend werd, terwijl deze de schuld op *Savary* wierp, als den man, die de voltrekking van het vonnis bespoedigd had. Na de Restauratie werd het stoffelijk overschot van den hertog in de kapel te Vincennes bijgezet.

Engler, *Karl*, een Duitsch scheikundige, geboren den 5den Januari 1842 te Weisweil aan den Rijn, studeerde sedert 1859 aan de polytechnische school te Karlsruhe, promoveerde in 1864 te Freiburg, werkte twee jaar als assistent aan het chemisch laboratorium te Karlsruhe, vestigde zich in 1867 als privaatdocent te Halle en werd in 1871 hoogleeraar. In 1876 werd hij hoogleeraar voor de technische chemie aan de technische hoogeschool te Karlsruhe. Van 1887—1890 was hij lid van den Rijksdag en sedert 1890 lid der Badensche Eerste Kamer. Hij deed verschillende reizen naar petroleumgebieden tot het instellen van onderzoekingen omtrent het ontstaan van petroleum. Van 1899—1903 bouwde hij het nieuwe chemische laboratorinm te Karlsruhe. Hij schreef: „Handbuch der technischen Chemie" (Stuttgart, 1872—1874), „Historisch-kritische Studien über das Ozon" (Leipzig, 1879), „Das Erdöl von Baku", „Vier Jahrzehnte chemischer Forschung. Festschrift" (Karlsruhe, 1892), „Kritische Studien über die Autooxydationsvorgänge" (Brunswijk, 1903) en sedert 1887 „Handbuch der chemischen Technologie."

Engler, *Adolf*, een Duitsch plantkundige, geboren den 25sten Maart 1844 te Sagan, studeerde sedert 1863 te Breslau en promoveerde in 1866. Tot 1871 was hij leeraar in Breslau en vestigde zich het volgend jaar als privaatdocent te München. In 1878 ging hij als professor der plantkunde en directeur van den plantentuin naar Kiel, in 1884 naar Breslau en in 1889 als hoogleeraar der plantkunde en directeur van den botanischen tuin naar Berlijn. In 1902 deed hij een reis naar Oost-Afrika. Hij schreef: „Versuch einer Entwuckelingsgeschichte der Pflanzenwelt, insbes. der Florengebiete seit der Tertiärperiode" (Leipzig, 1879—1882), „Monographie der Gattung Saxifraga" (Breslau, 1872), „Ueber die Verwandtschaftsverhältnisse der Rutazeen, Simarubazeen und Burserazeen" (Halle, 1874), „Araceae, Burseraceaa und Anacardiacea", „Syllabus der Pflanzenfamilien (Berlijn, 1903), „Ueber die Hochgebirgsflora des tropischen Afrika (1892), „Die Pflanzenwelt Ostafrikas und der Nachtbargebiete" (1896). Verder geeft hij verscheiden plantkundige tijdschriften uit.

English, *Joseph*, een Oostenrijksch chirurg, werd den 11den Januari 1835 te Freudenthal in Silezië geboren, studeerde te Weenen, vestigde zich als privaatdocent in de chirurgie, werd in 1876 eerste chirurg van de Rudolfstichting en in 1892 hoogleeraar in de chirurgie aldaar. Zijn onderzoekingen betreffen voornamelijk de pathologie en chirurgie der urine- en geslachtsorganen. Van zijn werken, te Weenen uitgegeven, noemen wij: „Beiträge zur Lehre von den Nachkrankheiten des Typhus" (1867), „Ueber die Perlmutterkrankheit" (1869), „Zur Entwicklung der innern Leistenbrüche" (1869), „Ueber Ovarialhernien" (1871), „Zur Pathologie der Harn- und Geschlechtsorgane" (1873), „Zum Katherismus der Kinder" (1875), „Ueber Luxationen im allgemeinen" (1875), „Zur Lehre von der medullaren Leukämie" (1877), „Zur Radikalbehandlung der Eingeweidebrüche" (1878), „Ueber abnorme Lagerung des Hodens auszerhalb der Bauchhöhle" (1885), „Ein Mastdarmspiegel" (1888), „Ueber tuberkulöse Urethritis und Periurethritis" (1891) en „Ueber angeborene Penisfisteln" (1892).

Engraulis encrasicholus (*Ansjovis*). Zie *Ansjovis* en *Haringvisschen*.

Enhalus Koenigii *Rich.* is de naam eener plantensoort uit de familie der *Hydrocharideeën*. Zij is een zoutwaterplant van den Indischen Oceaan, waar zij in baaien en op ondiepe plaatsen groeit, vooral in het oostelijk gedeelte van den Soenda-Archipel (bij Bima, Flores, enz.). De vruchten worden rauw genuttigd, de knollen gekookt of wel onder asch gebraden, en uit de bladvezels vervaardigt men in de Molukken vischnetten. De Maleiers noemen haar *Dringolaut*.

Enharmonische tonen zijn twee tonen, afgeleid van verschillende toontrappen, waartusschen een klein verschil in toonhoogte bestaat, doch welke worden aangemerkt als één toon, op dezelfde hoogte staande (bijv. *cis* en *des*).

Enhuber, *Karl von*, een Duitsch schilder, werd geboren te Hof in Beieren den 6den December 1811, bezocht eerst het gymnasium, om zich voor te bereiden voor de studie aan een universiteit, maar voelde zich zoozeer tot de schilderkunst aangetrokken, dat hij aan haar zijn krachten wijdde. Weldra stond hij aan het hoofd der genre-schilders van de Münchener school. Zijn fijne opmerkingsgave, zijn gelukkige greep, om uit het volksleven alleen het natuurlijke te nemen en zijn gaven zoowel in humoristischen als in ernstigen trant te schilderen, verzekeren zijn doeken blijvende waarde. Zijn eerste werken bewo-

Digitized by Google

gen zich op romantisch gebied, zooals „Die Wildschützenfährte" (1835), „Die Tirol im Gebirgspasz," en „Der sterbende Konstabel" (1836). Daarop volgden op humoristisch gebied „Der Schuster als Wasserdokter" (1837), „Der Bildschnitzer" (1839), „Der Hafergucker" (1843), „Der Schusterlehrling" (1844), „Der heimkehrende Münchener Bürgerlandwehrmann" (1844), „Der Lehrjunge des Dorfmalers" (1852), „Das unterbrochene Kartenspiel" (1857), „Der Stellwagen vor dem Wirtshaus" (1859), „Der Gerichtstag an einem bayrischen Landgericht" (1861), „Die verunglückte Landpartie" en „Die böse Zeitungsnachricht" (1865). Hij overleed den 6den Juli 1867 te München.

Enkellader noemt men een achterlaadgeweer, waarbij de schutter patroon voor patroon in de kamer moet brengen om te kunnen schieten. Er kan dus niet zoo snel mede geschoten worden als met een snellader of repeteergeweer en is dan ook als oorlogswapen niet bruikbaar; wel acht men het nuttig den snellader ook als enkellader te kunnen bezigen.

Enkhuizen, een gemeente op den oostelijken uithoek van de provincie Noord-Holland aan de Zuiderzee gelegen, telt op 1166 H.A. (1906) 7492 inwoners. Zij wordt in het N., O. en Z. door de Zuiderzee, in het W. door Bovenkarspel en Andijk begrenst en omvat behalve het gelijknamige stadje, een deel van het dorp Oosterdijk, de buurt Westeinde en het O. deel van het voormalige meer Oude-Gouw.

De stad Enkhuizen ligt aan den spoorweg Amsterdam-Zaandam-Enkhuizen, staat met Stavoren door een stoomvaartlijn, met Hoorn door een stoomtram in verbinding, en was voorheen een bloeiende koopstad met 40 000 zielen, terwijl het tegenwoordige bevolkingscijfer ongeveer 6500 bedraagt. Het prachtige stadhuis, in 1688 voltooid, is versierd met beroemd schilderwerk, waaronder van *Romein de Hooge*. Andere bezienswaardige gebouwen zijn de toren Dromedaris met een zeer klankrijk klokkenspel en het vroeger Admiraliteits- of Prinsenhof. Enkhuizen telt 8 kerken, waarvan die der Ned. Hervormden, n.l. de Westerkerk en Zuiderkerk, de mooiste zijn, de eerste met een koor in Renaissance-stijl, de laatste met een 67 m. hoogen toren. De handel en haringvisscherij, die vroeger zoo bloeiden, zijn vervallen; de bevolking bestaat thans van winkelnering, markten van landbouwprodukten, eenige visscherij en enkele fabrieken. De stoomvaartverbinding met Stavoren brengt eenige levendigheid teweeg. Enkhuizen heeft een hoogere burgerschool met driejarigen cursus. Men vindt van de stad gewag gemaakt in 1248. In 1361 is er de eerste haven aangelegd, die in 1590 door de tegenwoordige vervangen werd. Haar bloeitijd valt in de 14de eeuw; en in 1572 was zij de eerste stad in Noord-Holland, die het Spaansche juk afwierp, waarna zij niet weder in handen der Spanjaarden geweest is. Bij de landing der Engelschen en Russen werd zij door eerstgenoemden bezet. Veel heeft zij van watervloeden te lijden gehad, vooral van dien van 1514, toen er 80 woningen en een groot gedeelte der vestingwerken werden weggeslagen, en bij herhaling is zij geteisterd door het springen van kruitmolens. Onderscheiden beroemde mannen, o.a. de schilder *Paulus*, zijn te Enkhuizen geboren.

Enk von der Burg, *Michaël Leopold*, een Oostenrijksch wijsgeer, werd geboren te Weenen den 29sten Januari 1788, studeerde aldaar in de philosophie, liet zich in 1810 in den geestelijken stand opnemen en werd professor aan het gymnasium te Melk. In zijn betrekking als leeraar miskend, verviel hij tot zwaarmoedigheid en maakte den 17den Juni 1843 een einde aan zijn leven. Hij schreef uitmuntende zielkundige romans, zooals: „Eudoxia, oder die Quellen der Seelenruhe" (1824), „Das Bild der Nemesis" (1825), „Ueber den Umgang mit uns selbst" (1829), „Don Tiburzio" (1831), „Dorat's Tod" (1833), „Von der Beurtheilung Anderer" (1835), „Hermes und Sophrosyne" (1838), „Ueber die Freundschaft" (1840) en „Ueber Bildung und Selbstbildung" (1842). Verder leverde hij als criticus „Melpomene, oder über das tragische Interesse" (1827), „Briefe über Goethe's Faust" (1834), „Ueber deutsche Zeitmessung" (1836), „Studien über Lope de Vega Carpio" (1839), „Die Epistel des Quintus Horatius Flaccus über die Dichtkunst, für Dichter und Dichterlinge gedolmetscht" (1841) en als dichter „Die Blumen, ein Lehrgedicht" (1822).

Enna, het tegenwoordige *Castro Giovanni*, was in de Oudheid een stad midden op Sicilië, waarom zij den navel van dat eiland genoemd werd. Zij lag op een steile helling, te midden van meren en uitgestrekte vruchtbare velden. Sedert de oudste tijden bloeide er de dienst van *Demeter*; haar dochter *Persephone* zou bij het in de nabijheid liggende meer Pergus door *Pluto* geschaakt zijn. Na den eersten Punischen oorlog kwam de stad aan de Romeinen; zij leed zeer door den slavenopstand onder *Eunus* (135—132 v. Chr.).

Enna, *August*, een Deensch componist, werd geboren den 13den Mei 1860 te Nakskow (Laaland), bracht zijn eerste jaren in armoede door en leerde uit zichzelf de muziek, totdat *Gade* zich met hem bemoeide en hem het stipendium van *Aucker* verschafte (1888). Nu maakte hij snelle vorderingen. Hij componeerde de volgende opera's: „De heks" (in 1892 te Kopenhagen opgevoerd), „Kleopatra" (1894 en 1895), „Aucassin en Nicolette" (1896 en 1897), „Het lucifersmeisje" (Kopenhagen, 1897), „De erwtenprinses" (1903). Zijn andere composities zijn liederen, pianostukken en een orkestsuite.

Enneccerus, *Ludwig*, een Duitsch rechtsgeleerde en staatsman, werd geboren den 1sten April 1843 te Neustadt in Hannover, bezocht het lyceum der evenzoo genoemde stad en studeerde eerst in de wis- en natuurkunde en vervolgens in de rechten aan de universiteit te Göttingen. Hier werd hij in 1872 buitengewoon hoogleeraar en vertrok in 1873 als gewoon hoogleeraar in het Romeinsch recht naar Marburg. In 1874 werd hij tot lid van den Landdag in Hessen en in 1882 door de stad Cassel tot lid van het Huis van Afgevaardigden in Pruisen benoemd, waar hij zich bij de partij der Nationaalliberalen voegde en door zijn ijverige werkzaamheid, vooral bij de beraadslaging over de begrooting en de belasting weldra grooten invloed verkreeg. In 1887 werd hij door het kiesdistrikt Oldenburg benoemd tot lid van den Rijksdag en in 1893 wederom. In

Digitized by Google

1898 trad hij van het staatstooneel. Van zijn geschriften vermelden wij: „Ueber Begriff und Wirkung der Suspensivbedingung und des Anfangstermins" (1871), „Friedrich Karl von Savigny und die Richtung der neueren Rechtswissenschaft" (1879), „Ein Höferecht für Hessen" (1882), „Rechtsgeschäft, Bedingung und Anfangstermin" (1889), „Die Steuerreform im Staat und Gemeinde" (1892), „Vermögensteuer, fundierte Einkommensteuer oder Erbschaftsteuer" (1893) en met *H. O. Lehmann* „Das bürgerliche Recht. Eine Einführung in das Recht des Bürgerlichen Gesetzbuchs" (1898 enz.).

Ennemoser, *Joseph*, een Oostenrijksch geneeskundige en wijsgeer, werd geboren den 15den November 1787 te Hintersee in Tirol, studeerde te Innsbrück in de medicijnen en vergezelde in 1809 *Andreas Hofer* in de betrekking van geheimschrijver. Na het eindigen van den oorlog zette hij te Erlangen en te Weenen zijn studiën voort, doch geldgebrek noodzaakte hem die te staken, waarna hij zich met een koopman op reis begaf. Een landgenoot, dien hij te Berlijn aantrof, stelde hem in staat, den reeds verlaten weg weder op te gaan, doch toen in 1812 de oorlog tegen Rusland uitbarstte, werd hij met eenige andere Tirolers naar Engeland gezonden, om steun voor een opstand te zoeken. Zoodra hij den afloop van *Napoleon's* tocht naar Moskou vernam, snelde hij over Zweden naar Pruisen, maar leed schipbreuk in de Oostzee, zoodat hij na een radeloos omzwerven van 14 dagen op een schier wonderdadige wijze door loodsen te Kalmar aan den dood werd ontrukt. Op uitnoodiging van *Friedrich Wilhelm III* voegde hij zich als officier met zijn landgenooten bij het vrijcorps van *Lützow* en was gedurende de veldtochten van 1813 en 1814 aanvoerder van een compagnie Tiroler jagers. Bij herhaling onderscheidde hij zich, en bij de belegering van Gulik verwierf hij het IJzeren Kruis. Na den vrede van Parijs voltooide hij te Berlijn zijn studiën, deed een reis door Engeland, Nederland en Duitschland en werd in 1819 benoemd tot hoogleeraar in de pathologie, psychologie en anthropologie te Bonn. Uit verlangen naar zijn vaderland legde hij in 1837 zijn betrekking neder en vestigde zich als geneesheer te Innsbrück, doch het gemis van wetenschappelijke hulpmiddelen deed hem besluiten, in 1841 naar München te gaan, waar hij als arts en magnetiseur werkzaam was. Hij overleed te Egern aan de Tegernsee den 19den September 1854. Hij was als arts een groot voorstander van het magnetisme en schreef: „Der Magnetismus in seiner geschichtlichen Entwickelung" (1819 en 1844), zijn hoofdwerk; „Historisch-psychologische Untersuchungen über den Ursprung und das Wesen der menschlichen Seele" (2de druk, 1851), „Anthropologische Ansichten zur bessern Kenntnisz des Menschen" (1828), „Der Magnetismus im Verhältnisz zur Natur und Religion" (2de druk, 1853), „Der Geist des Menschen in der Natur" (1849), „Anleitung zur Mesmerischen Praxis" (1852) en „Das Horoskop in der Weltgeschichte" (1860).

Ennen, *Friedrich Hubert Leonhard*, een Duitsch geschiedschrijver, geboren den 5den Maart 1820 te Schleiden in den Eifel, werd te Munster, Bonn en Keulen opgeleid tot R. Katholiek geestelijke, was van 1845 tot 1857 vicaris te Königswinter bij het Zevengebergte, hield zich ijverig bezig met historische studiën, legde in 1854 den grondslag voor het Historisch Genootschap aan den Neder-Rijn, nam in 1848 deel aan de liberale beweging en werd doorom door zijn geestelijke overheid meermalen gestraft. In 1856 werd hij gekozen tot volksvertegenwoordiger, maakte zijn verblijf te Berlijn dienstbaar aan zijn geschiedkundige navorschingen en werd in 1857 benoemd tot directeur van het stedelijk archief te Keulen, waar hij den 14den Juni 1880 overleed. Hij was een verklaard tegenstander van de onfeilbaarheidsleer, maar hield zich na het aannemen van deze onzijdig, zoodat hij zich niet aansloot bij de Oud-Katholieken. Hij schreef: „Geschichte der Reformation im Bereich der alten Erzdiöcese Köln" (1847), „Joseph Clemens und der spanische Erbfolgekrieg" (1851), „Frankreich und der Niederrhein" (2 dln., 1866—1867), „Zeitbilder aus der neuern Geschichte der Stadt Köln" (1857), gedeeltelijk met *Eckertz*, 1860—1879, dl. 1—6), „Geschichte der Stadt Köln" (1863—1879, dl. 1—5), „Ueber den Geburtsort des Peter Paul Rubens" (1863) en „Die Wahl des Königs Adolf von Nassau" (1866).

Ennery, *Adolphe Philippe d'*. Zie *d'Ennery*.

Ennes, *Antonio*, een Portugeesch tooneelschrijver, werd geboren te Lissabon in 1848, studeerde aldaar en bleef er sedert 1872 werkzaam als journalist. In 1886 werd hij bibliothecaris van de Nationale Bibliotheek. Als journalist heeft hij zich zulk een naam verworven, dat hij in 1890 tot minister van Marine en Koloniën benoemd werd, welk ambt hij echter slechts korten tijd bekleedde. In 1874 wekte zijn eerste drama: „Os Lazaristas" groot opzien, en later leverde hij het tooneelspel: „Eugenia Milton" (1874) en de drama's: „Os Trovadores" (1875), „Os saltimbanco" (1876), „A emigraçae" (1878) en „Um divorcio" (1879). Dit laatste is in het Italiaansch en Fransch vertaald.

Enniskillen is de hoofdstad van het Iersche graafschap Fermanagh, op een eiland en aan de oevers van de Erne gelegen. Zij telt (1891) 5570 inwoners. Er is een beroemde Latijnsche school (*Portora school*), een linnenfabriek, zaagmolens en belangrijke handel in de voortbrengselen van het land. Twee forten verdedigen de rivier. Beneden de stad op het Devenish-eiland liggen een ronde toren en ruïnen van kerkelijke gebouwen; boven de stad ligt de ruïne van de abdij Lisgoole. Enniskillen verdedigde zich in 1689 dapper tegen de Jacobieten.

Ennius, *Quintus*, een der oudste Romeinsche dichters, werd geboren te Rudiae in Calabrië in 240 v. Chr. Hij trad in den krijgsdienst, kwam op Sicilië met *Cato den Oudere* in aanraking en ging met dezen naar Rome, waar hij weldra bevriend was met de aanzienlijkste mannen en het burgerrecht verkreeg. Hij overleed omstreeks het jaar 169 v. Chr. Hij was bekend met de Grieksche taal en letterkunde en leverde onderscheiden geschriften in proza en poëzie, bijvoorbeeld leerdichten, treurspelen („Medea" en „Hecuba"), blijspelen en „Satura", een verzameling van verschillende dichtwerken (geen satyre dus in de betee-

Digitized by Google

kenis, die wij er aan hechten). Zijn meest beroemd werk vormden echter de „Annales", die in 18 boeken de geheele geschiedenis van Rome behelsden. Hij was de eerste, die Latijnsche hexameters schreef, en zijn taal, schoon nog weinig beschaafd, onderscheidt zich door kracht. Wij kennen van zijn werken alleen fragmenten, die meermalen verzameld zijn, o. a. door *Vahlen* in „Ennianae poesis reliquiae" (1854), *Bährens* en *Müller*. De fragmenten uit de dramatische werken zijn te vinden in *Ribbeck's* „Scaenicae Romanorum poesis fragmenta".

Ennodius, *Magnus Felix*, een geleerde bisschop van Pavia, leefde omstreeks het jaar 508 na Chr., was een tijdgenoot van *Boethius* en *Cassiodorus* en vervaardigde vele gedichten en brieven, benevens eene lofrede op *Theodorik*. Zijn gezamenlijke werken zijn in 1611 door *Sirmond* uitgegeven.

Enomoto Boejo, een Japansch diplomaat en staatsman, werd in 1863 naar Nederland gezonden om daar den scheepsbouw en de marine te bestudeeren. In 1867 keerde hij naar zijn land terug, waar hij een der belangrijkste posten bij de zeemacht kreeg. Toen in den oorlog van 1868 de keizerlijke troepen Tokio binnenrukten, verzamelde hij de verstrooide Sjogoentroepen aan de zuidkust van Jezo. Hier werd een republiek uitgeroepen en *Enomoto Boejo* tot president benoemd. Hij richtte aan de regeering het verzoek het eiland Jezo aan de familie *Tokoegawa* te laten, doch dit werd niet ingewilligd; in den daarop volgenden strijd werd hij gevangen genomen. Door den keizer begenadigd, trad hij in dienst der nieuwe regeering, werd in 1874 vice-admiraal en kort daarop gezant te St. Petersburg. Uit Rusland teruggekeerd, werd hij in 1880 tot minister van Marine benoemd en ging eenige jaren later als gezant naar Peking. Na zijn terugkeer in 1886 werd hij minister van Openbaar Verkeer, in 1888 van Onderwijs, in 1891 van Buitenlandsche Zaken en in 1892 van Landbouw en Handel.

Enquête is een Fransch woord, hetwelk *onderzoek* beteekent. Onder het recht van *enquête* verstaat men de bevoegdheid, in de meeste staten aan de Volksvertegenwoordiging toegekend, om zelfstandig een commissie uit haar midden te benoemen, aan wie het onderzoek van de een of andere belangrijke zaak wordt opgedragen buiten de ministers om. Ieder, die als getuige voor zulk een enquête-commissie geroepen wordt, is *verplicht* te verschijnen en getuigenis af te leggen, tenzij hij wettige redenen van verschooning heeft. Tegen getuigen, die weigeren te verschijnen of getuigenis af te leggen, behelst de wet straffen en dwangmiddelen. Het recht van enquête werd hier te lande bij de Grondwetsherziening van 1848 toegekend aan de Tweede Kamer, bij de herziening van 1887 ook aan de Eerste. Dat recht stelt de vertegenwoordiging in staat, om zich omtrent deze of gene aangelegenheid in alle bijzonderheden te vergewissen, zonder dat zij op de bescheiden en mededeelingen der regeering behoeft te vertrouwen. De verslagen van zulke commissiën van enquête beslaan in de boekerij van het Engelsche Parlement reeds meer dan 1000 deelen. In ons land wordt van dat recht zelden gebruik gemaakt. De laatste en ook de meest bekende enquête, van wege de Tweede Kamer gehouden, was die van 1886 naar de werking der wet op den kinderarbeid.

In de laatste jaren wordt het meer en meer gewoonte, om wanneer een enquête naar maatschappelijke toestanden op eenig gebied noodig wordt geacht, deze te doen houden niet door een commissie uit de Volksvertegenwoordiging, maar door een Staatscommissie, door de regeering benoemd en wier bevoegdheden door een afzonderlijke wet worden geregeld. Zoo werd, als vervolg op de bovengemelde arbeidsenquête, in 1890 en volgende jaren een enquête gehouden tot het verkrijgen van de noodige kennis omtrent feiten en toestanden ter beoordeeling in hoeverre aanvulling van de sociale wetgeving vereischt werd. Van dien aard is ook de enquête naar den rechtstoestand van het spoorwegpersoneel, in 1903 gehouden naar aanleiding van de werkstakingen, die in dat jaar hadden plaats gehad.

Enriquez Gomez, *Antonio*, eigenlijk *Enriquez de Paz*, een Spaansch dichter, werd geboren te Segovia omstreeks 1600, stamde van een Israëlietische familie en trad op 20-jarigen leeftijd in den krijgsdienst. Deze beveiligde hem echter niet tegen de vervolgingen der Inquisitie, toen men hem verdacht nog aan het geloof zijner vaderen vast te houden. Dientengevolge nam hij in 1636 de vlucht en vestigde zich te Amsterdam, waar hij zich bij de Israëlieten voegde, zoodat hij den 14den April 1660 te Sevilla in Spanje in *effigie* verbrand werd. Reeds toen hij er vertoefde, trad hij op als dramatisch dichter en schreef 22 blijspelen, van welke sommige met den naam van *Calderon* en andere met den naam van *Fernando da Zarate* werden verspreid. Zij getuigen van veel vinding, doch de bewerking en de stijl laten nog al te wenschen over. Als zijn beste worden genoemd „El cardenal de Albornóz", „Fernan Mendez Pinto" en „A lo que obliga el honor". Van zijn geschriften in proza noemen wij: „Academias morales de las musas" (1642, 1660, 1704), „La culpa del primer peregrino" (1744 en 1735), het gedicht „El siglo Pitagorico" (1644 enz.), „La vida de D. Gregorio Guadaña", „Luis dado de Dios" (1645), „Politica angélica" (1647) en het mislukte epos „El Samson Nazareno" (1656).

Ens of *Enns* is de naam eener zijrivier van de Donau in Oostenrijk. Zij ontspringt in Salzburg aan den voet van den Moser Mandl en bereikt Stiermarken bij den Mandlingpas. Reeds vóór dien tijd krijgt zij een O.N.O. richting en behoudt deze over een afstand van 105 km. Bij Hieflau wendt zij zich naar het Noorden en komt bij het vlek Altenmark in Opper-Oostenrijk. Hier stroomt zij langs de stad Steyr en valt 22 km. verder in de Donau bij de stad Ens. Zij is 304 km. lang, wordt bij Hieflau bevaarbaar en heeft als zijrivieren de Steyr en de Salza. Zij vormt beneden Steyr de grens tusschen Neder- en Opper-Oostenrijk (Land *unter* der Ens en Land *ob* der Ens).

Ens of *Enns* is een stad in het Oostenrijksche distrikt Linz, aan den linkeroever van de Ens (zie aldaar) en aan de spoorlijn Weenen-Linz, en telt (1900) 4277 inwoners. Men vindt er een Gotische kerk met mooi voorportaal, een stadhuis met vrijstaanden toren, het kasteel Enseck met

Digitized by Google

een mooi park en een groote bierbrouwerij. De stad werd in 900 gesticht door de Beieren als een bolwerk tegen de Hunnen.

Ens, *Johannes*, een Nederlandsch godgeleerde, werd geboren te Kwadijk den 9den Mei 1682, studeerde te Leiden, werd in 1706 predikant te Beets, in 1718 hoogleeraar te Lingen, in 1720 prekant en in 1723 hoogleeraar te Utrecht. Hij was een verdediger der Coccejaansche richting en overleed den 6den Januari 1732. Van zijn geschriften noemen wij: „Bibliotheca sacra, sive diatribe de librorum Novi Testamenti canone" (1710), „Aanmerkingen over Jesaïas Kapittelen XI en XII enz." (1713) en „Tafereel der Wereldse Vermakelijkheden".

Ens, Petrus, een broeder van den voorgaande, werd in het laatst der 17de eeuw eveneens te Kwadijk geboren, studeerde te Leiden in de godgeleerdheid en werd in 1722 predikant te Oosthuizen en in 1726 hoogleeraar te Harderwijk. Ziekte en zinsverbijstering waren oorzaak, dat hij, na veel onaangenaamheden, in 1741 zijn ontslag kreeg, waarna hij te Zwolle in armoede voortleefde, totdat hem in 1770 door bemiddeling van prins *Willem V* een klein pensioen werd toegekend. Van zijn geschriften noemen wij: „Ordo fundamentorum punctationis indicatus" (1741), „Chronicon Pentateuchi et libri Estherae" (1742), „De summa Sacrae Scripturae firmitate" (1743) en „Over de zaligsprekingen".

Ens, *Sicco*, een Nederlandsch geneeskundige, werd geboren in 1779, studeerde te Franeker in de geneeskunde, vestigde zich te Leeuwarden en werd in 1810 hoogleeraar in de genees-, ontleed-, heel- en verloskunde aan de academie te Franeker. Na de opheffing der academie bleef hij er als arts wonen, aanvaardde echter zijn vroegere betrekking aan het Rijks-athenaeum aldaar, was lid der Provinciale en der stedelijke commissie van geneeskundig toezicht en overleed den 12den Mei 1842. Hij schreef: „De Creatoris sapientia in conservando corpore humano conspicua" (1818) en „De benigna et miranda Creatoris sapientia in conservando generi humano per generationem conspicua" (1823).

Enschedé is een gemeente in de provincie Overijsel, alleen uit de stad Enschedé bestaande en geheel ingesloten door de gemeente Lonneker. Zij beslaat een oppervlakte van 681 H.A. en telt (1906) 30588 inwoners, terwijl het bevolkingscijfer in 1880 nog slechts 5449, in 1890: 15229, in 1900: 25709 bedroeg. De plaats ligt slechts 6 km. van de Duitsche grens verwijderd, 43 m. boven den zeespiegel, in een kruispunt van vijf spoorlijnen, n.l. Zutfen—Ruurlo—Enschedé, Hengelo—Enschedé, Oldenzaal—Enschedé, Gronau—Enschedé en Dortmund—Ahaus—Enschedé. Daar de stad in 1862 op een 140 tal huizen na geheel afbrandde, werd zij fraaier en op grooter terrein herbouwd, waarbij ook de oude vestinggracht gedempt werd en een aantal uitspringende hoeken verdwenen. Overigens verkregen de nieuwe straten nagenoeg dezelfde richting als de oude. De fabriekswijken, als de Krim, Sebastopol en Mexico, maken een even eentonigen indruk, als in andere industriesteden doorgaans het geval is. De mooiste deelen der stad zijn de Markt en de Langestraat. De voornaamste gebouwen en instellingen zijn er de kerken, vooral de Hervormde en de R. Katholieke, de eerste met zwaren toren; verder het stadhuis, de Nederlandsche school voor Nijverheid en Handel, een R. Katholiek ziekenhuis, een badinrichting met overdekt zwembad, een kantongerecht enz. Een fraai wandelpark ontving de stad ten geschenke als erfenis van een harer ingezetenen, den fabrikant *Van Heek*. De stad bezit vele arbeidersvereenigingen, een gasfabriek en een electrische centrale, 11 scholen voor openbaar lager onderwijs, waarvan 4 voor uitgebreid lager onderwijs, een herhalingsschool, als „Fabriekschool" bekend, de reeds genoemde Nederlandsche school voor Nijverheid en Handel, een burger-avondschool en een ambachtsschool, een R. Katholieke jongensschool, een muziekschool, een kookschool en een volksbibliotheek, benevens een oud mannen- en vrouwenhuis, een Ned. Hervormd weeshuis en andere liefdadige instellingen.

Terwijl Enschedé tot het midden der 18de eeuw bijna uitsluitend van landbouw en doorvoerhandel moest bestaan, heeft het zich na dien tijd, en vooral in de laatste halve eeuw, tot een fabriekstad ontwikkeld, waarmede de snelle aanwas harer bevolking in de laatste vijf en twintig jaren samenhangt. Vooral de katoennijverheid heeft na de scheiding tusschen Noord- en Zuid-Nederland een groote vlucht genomen, zoowel de spinnerij als de weverij; daarnaast bestaan er, grootendeels met de weverijen verbonden, een groot aantal drukkerijen, sterkerijen en ververijen, benevens velerlei andere fabrieken, die ten deele met de katoenindustrie in nauw verband staan. In 1905 bedroeg het aantal spillen 253358 en werden ongeveer 13,3 mill. kg. grondstof (ruwe katoen en afval) verwerkt tot ruim 12 millioen kg. garens; het aantal weefgetouwen bedroeg 9587, de hoeveelheid verbruikte garens 14.83 mill. kg., waarvan 4,9 mill. kg. van elders werd aangevoerd. De geverfde garens en manufacturen beliepen een hoeveelheid van ongeveer 6,84 mill. kg., de gesterkte garens van ruim 5,9 mill. kg. In de spinnerijen en weverijen waren 59 stoommachines met 13352 paardekrachten in werking, die ongeveer $55^1/_2$ mill. kg. steenkool verstookten. Het aantal arbeiders bedroeg op het einde van 1905: 8005 en wel 4485 mannen, 2121 vrouwen, 751 jongens en 648 meisjes; van deze waren 1593 in de spinnerij werkzaam, de overigen in de weverij met haar nevenbedrijven. Er waren 8 groote spinnerijen en 15 weverijen aanwezig. De uitvoer aan geweven stoffen had een waarde van meer dan 20,3 mill. gld., waarvan voor ruim 5,6 mill. naar Nederlandsch-Indië, voor ruim 8,9 mill. naar het binnenland en voor ruim 5,7 mill. naar andere landen.

Enschedé ontleent wellicht zijn naam aan de ligging aan den esch (An Esche) en wordt het eerst in een oorkonde van 1118 genoemd. In 1325 ontving de plaats van bisschop *Jan van Diest* stadsrechten, in 1465 werd zij omringd door een houten staketsel en later door een smalle gracht. Den 18den October 1547 werd het door de Spanjaarden aan prins *Maurits* overgegeven, in September 1665 door de Munsterschen veroverd en geplunderd en opnieuw in Juni 1672. Een zware brand legde er in 1750 meer dan 70 huizen in asch, terwijl in Mei 1862 de geheele stad een

Digitized by Google

prooi der vlammen werd met uitzondering van 141 huizen. Den 1sten Juli 1866 werd de plaats met het Nederlandsche spoorwegnet verbonden.

Enschedé, *Johannes*, een lid der bekende boekdrukkersfamilie te Haarlem, werd den 10den Juli 1708 geboren als zoon van *Izaak Enschedé* (geboren den 16den April 1601, overleden den 1sten Mei 1761). Hij trad reeds vroeg in de zaak zijns vaders, die later op hem overging. Kort voor zijn overlijden (den 21sten November 1780) nam hij zijn beide zoons, *Johannes* en *Jakobus* in de zaak op, die van nu af aan onder de firma Joh. Enschedé en Zonen gedreven werd. In 1737 kwam hij in het bezit der „Opregte Haarlemsche Courant", die nog bestaat (zie het artikel *Courant*), eenige jaren later nam hij de lettergieterij van *F. H. Wetstein* over, die hij in de volgende jaren aanzienlijk uitbreidde en vooral bekend maakte door de uitgave van een letterproef (1768), die tevens een hulde is aan zijn stempelsnijder *J. M. Fleischman*. Als liefhebber van oude boeken vormde hij een verzameling van incunabelen (verkocht 1867). Deze verzameling had tevens als doel de bijeenbrenging van bewijsmateraal voor het goed recht van *Coster* op de eer der uitvinding van de boekdrukkunst. Onderzoekingen dienaangaande door hem gedaan en in handschrift nagelaten, vormen nog steeds de basis, waarop het technische onderzoek der Costeruitvinding steunt.

Enschedé, Johannes, een nakomeling van zijn hierboven genoemden naamgenoot, werd geboren te Haarlem den 5den Maart 1785, studeerde te Leiden, waar hij een huisgenoot was van den hoogleeraar *Siegenbeek*, in de rechten en kwam na zijn promotie aan het hoofd der firma *Johan Enschedé en Zonen* te Haarlem, waar hij zich inzonderheid met de zorg voor de courant belastte. In 1813 werkte hij ijverig mede tot afschudding van het Fransche juk, werd lid van den stedelijken raad, bekleedde onderscheiden rechterlijke betrekkingen (na 1827 die van auditeur-militair), werd in 1840 benoemd tot lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, waar hij tot de conservatieve partij behoorde, later vereerd met het lidmaatschap van waterschapsbesturen, met de betrekking van curator der Latijnsche school, met den post van regent van het Proveniers- en Oude Mannenhuis, met het lidmaatschap van onderscheiden geleerde genoetschappen, met de gouden medaille voor zijn firma op de Algemeene Tentoonstelling van Nijverheid te Haarlem in 1825 en met de orde van den Nederlandschen Leeuw. Van het jaar 1813 tot 1829 voorzag hij alleen in de redactie en correctie zijner courant, welke 3-maal 's weeks in het licht verscheen. In 1828 kreeg hij hulp en in 1847 ging hij er toe over, dat blad dagelijks te doen verschijnen. Den 8sten Januari 1856 vierde hij het 2de eeuwfeest van het bestaan dier courant. Dat zij sedert den 22sten September 1866 in grooter formaat en met uitvoeriger handelsberichten verschijnen zou, strookte aanvankelijk weinig met zijn inzichten, hoewel hij later erkende, dat zijn bezwaren ongegrond waren geweest. Hij overleed in hoogen ouderdom den 8sten October 1866.

Enschedé, Willem Adriaan, een verdienstelijk Nederlandsch wiskundige, behoort tot het geslacht van den voorgaande, werd geboren te Haarlem den 20sten April 1811 en studeerde te Leiden in de wis- en natuurkunde. Nadat hij gedurende den Belgischen opstand met de Leidsche jagers uitgetrokken was, hervatte hij bij zijn terugkeer zijn studiën, zag zijn antwoord op een prijsvraag over het „Magnetisme door beweging" bekroond door de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen en werd kort daarna bevorderd tot doctor in de wis- en natuurkunde, na het verdedigen eener dissertatie „De calore qui excitatur electricitate" (1834). Een jaar later aanvaardde hij de betrekking van hoogleeraar in de wis- en natuurkunde te Franeker, waar hij wiskunde, physica en astronomie onderwees, en na de opheffing van het Athenaeum aldaar werd hij in 1843 eerst tot buitengewoon en in 1847 tot gewoon hoogleeraar benoemd te Groningen, waar hij college gaf in de verschillende deelen der lagere en hoogere wiskunde, alsmede in de sterren- en dampkringskunde. In 1851 werd hij tevens bibliothecaris der universiteitsbibliotheek. In 1881 legde hij het professoraat neer, maar bleef nog als bibliothecaris aan de Rijksuniversiteit te Grodingen werkzaam tot 1886. Hij overleed den 13den April 1899.

Enschedé, *Adriaan Justus*, een Nederlandsch geschiedkundige, werd den 20sten Juni 1829 te Haarlem geboren, wijdde zich aanvankelijk aan de rechten en promoveerde in 1852 te Leiden tot doctor in de rechten op een proefschrift, getiteld: „De proculo Jurisconsulto". Na zijn promotie werd hij lid van de firma *Johan Enschedé & Zonen* te Haarlem en fungeerde tevens als archivaris-bibliothecaris dezer gemeente. Zijn neiging tot oudheidkundige studiën uitte zich eensdeels in zijn verschillende geschriften over de geschiedenis der stad Haarlem, maar bracht hem tevens tot het vormen van verzamelingen, o. a. van schilderijen van Oud-Hollandsche meesters, van pronkglazen (thans in het Rijksmuseum te Amsterdam) en van Westfriesche munten (thans in *Teylers* Museum). Uit eigen middelen maakte hij een aanvang met de restauratie der ruïne van Brederode en van de St. Bavo-kerk, later door de regeering voortgezet. Naar aanleiding daarvan maakte hij ook deel uit van de Commissie van rijksadviseurs. Als lid van de historische commissie der Waalsche Kerken bekostigde hij goeddeels met dr. *W. A. du Rieu* het afschrijven op fiches en het alfabetiseeren van Burgerlijkestandsacten betreffende de vroegere Wallons, welke verzameling berust in de Bibliothèque Wallonne te Leiden. Zijn verdiensten vonden erkenning door zijn benoeming tot officier de l'Académie, Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw en van den Gouden Leeuw van Nassau. Afzonderlijk verschenen van zijn hand of met zijn medewerking: „Het Archief der stad Haarlem" (1865—1866) „Catalogue du cabinet de monnaies, met *J. P. Six*" (1863), „Inventaris van het archief der Stad Haarlem" (1866—1867), „Geschiedenis en eigendom van het St. Elizabeth's of groote gasthuis" (1860), „Verslag over de geschiedenis en eigendom van eenige Godshuizen" (1861), „Der stede Kuerboec van Haerlem" (1882), „Geschiedenis der stad Haarlem met *F. Allan*" (1871—1882), „Handelingen der Waalsche Synoden 1563—1685" (1896).

Digitized by Google

Enschedé, *Johannes*, boekdrukker-uitgever, lid der typografische inrichting *Joh. Enschedé & Zonen* te Haarlem, werd aldaar den 26sten Augustus 1851 geboren, studeerde te Leiden in de rechten en werd aan deze hoogeschool den 3den December 1875 bevorderd tot doctor in de rechtsgeleerdheid op stellingen. Sedert geruimen tijd heeft hij het beheer over de afdeeling geldswaardig papier op de drukkerij en fungeert tevens als hoofdredacteur van de door de firma uitgegeven „Opregte Haarlemsche Courant". Hij is bovendien rechter-plaatsvervanger, voorzitter der Kamer van Koophandel en van de Raden van Beroep voor de personeele en vermogensbelasting. Als zoodanig en als vroegere directeur der Maatschappij van Nijverheid zijn door hem verschillende adviezen en rapporten uitgebracht en in druk verschenen. Afzonderlijk werden uitgegeven: „Het beginsel der ongevallenwet" (1899) en „Het bedrijf der Enschedé's" (1903). Zijn verdiensten vonden officieele erkenning door achtereenvolgende benoemingen tot ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw, officier der orde van de Eikenkroon en ridder der orde van Oranje Nassau.

Enschedé, *Charles*, lid van de typografische inrichting firma *Joh. Enschedé & Zonen* te Haarlem, werd den 23sten Maart 1855 aldaar geboren en promoveerde in 1883 te Leiden tot doctor in de rechten op een proefschrift, getiteld: „Het karakter van de huur, benevens zijne toepassing in het failissement". Getrouw aan de familie traditie der Enschedé's, toonde hij zich een geestdriftig verdediger van *Laurens Janszoon Coster* als uitvinder der boekdrukkunst, gelijk blijkt uit zijn belangrijke geschriften: „Technisch onderzoek naar de uitvinding van de boekdrukkunst" (1901) en „Laurens Jansz. Coster, de uitvinder van de boekdrukkunst" (1904). Van zijn hand verschenen verder verschillende bijdragen over wetenschappelijk-typografische onderwerpen in het „Nieuwsblad van den Boekhandel" en in „La Bibliographie moderne". Het gedenkschrift ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan der lettergieterij van de firma werd voornamelijk door hem samengesteld. Zijn verdiensten vonden officieele erkenning door zijn benoeming tot ridder in de orde van Oranje-Nassau. Hij woont te Haarlem.

Enschedé, *Hendrik Jacob Dionysius Durselen*, lid der typografische inrichting *Johan Enschedé & Zonen*, werd den 8sten October 1860 te Haarlem geboren, studeerde te Amsterdam en werd daar in 1886 bevorderd tot doctor in de rechten, op een proefschrift, getiteld: „De hoofdbeginselen van het zee-assurantie recht, historisch toegelicht". Aan zijn zorgen is toevertrouwd het beheer der afdeelingen boekhandel en algemeene administratie. Tot 1896 was hij ambtenaar van het Openbaar Ministerie te Haarlem.

Enschedé, *Jan Willem*, Nederlandsch lithograaf en musicoloog, werd den 17den Augustus 1865 te Haarlem geboren en was adjunct-archivaris en bibliothecaris in deze gemeente; thans woont hij ambteloos te Amsterdam. Hij deed zich kennen als een vruchtbaar, geleerd schrijver en een scherpzinnig onderzoeker. Zijn wetenschappelijke arbeid beweegt zich voornamelijk op het gebied van de geschiedenis en praktijk der boekdrukkerij en de geschiedenis der muziek. Sedert vele jaren is hij secretaris der „Vereeniging voor Noord-Nederlandsche muziekgeschiedenis" en als zoodanig redacteur van het door dit genootschap uitgegeven tijdschrift, waarin hij zijn bekende studie schreef over de oude Wilhelmus-melodie. Hij is mede-redacteur van het „Tijdschrift voor boek- en bibliotheekwezen" en eerelid van de „Hugenot-society" te Londen. Zijn letterkundige arbeid is voor een groot gedeelte verspreid in verschillende binnen- en buitenlandsche tijdschriften als: „Stemmen voor waarheid en vrede", „Oud-Holland", „Caecilia", „Amsterdamsch Jaarboekje", „de Nederlandsche Spectator", „Sammelbände der internationalen Musikgesellschaft", „Bulletin de la Commission historique des Eglises Wallonnes", „Bulletin de la Société de l'histoire du protestantisme français" e.a.

Afzonderlijk verschenen: „Marschen en marschmuziek in het Nederlandsche leger der achttiende eeuw" (1898), „Geschiedkundig overzicht van het Nederduitsch-hervormd kerkgezang" (1900), „De boekletter in Nederland" (1902), „De St. Bavo of groote kerk te Haarlem" (1903), „De Grasset-letter" (1904), „Dertig jaren muziek in Holland" (1904), „Dispositiën van kerkorgelen, welke in Nederland worden aangetroffen; verzameld door Joachim Hess, vervolg". Nog is het „Livre Synodal, contenant les articles résolus dans les Synodes des Eglises Wallonnes des Pays-Bas. 1563—1685" gedeeltelijk door hem voor de pers gereed gemaakt.

Enschut, *Cornelis Adrianus van*, een Nederlandsch rechtsgeleerde, werd geboren te Arnhem den 21sten Januari 1778, studeerde te Harderwijk in de rechten, werd er, nadat hij 5 jaar als advocaat te Arnhem gewoond had, hoogleeraar in het natuurrecht, in die betrekking in 1815 verplaatst naar Groningen en in 1822 naar Utrecht, nam wegens ongesteldheid in 1835 zijn ontslag en overleed den 2den Augustus van dat jaar. Hij schreef „Over de bevoegdheid der Markgenootschappen, om de markgronden te bevrijden van het weiden van vee uit de aangrenzende buurtschappen" (1818).

Ensilage noemt men het bewaren van groen veevoeder (ook wel van aardappelen, mangelwortelen enz.) in silo's of overdekte kuilen, waar het een zuurvormend gistingsproces ondergaat. De hoofdvoorwaarde voor een behoorlijk gelukken der ensilage, namelijk het beletten van het ontstaan van azijnzuur en het bevorderen der vorming van melkzuur, is gelegen in het zooveel mogelijk verwijderen der in het voeder aanwezige lucht, zoodat het fijngesneden en in elkander getrapt moet worden, om het af te sluiten van lucht en vochtigheid. Het voordeel der ensilage boven het bewaren van gedroogd veevoeder is vooral daarin gelegen, dat men daarbij niet afhankelijk is van het weder in den oogsttijd, waardoor zij vooral in Engeland en in veel bergstreken in zwang is gekomen. Daarna heeft men naar de methode van den Engelschen landbouwkundige *Johnson* de ensilage ook boven den grond tot stand gebracht door het groene veevoeder op hoopen te brengen en daarna door middel van windassen met ketens en kabels dicht ineen te persen. In den laatsten tijd geeft men de voorkeur aan de methode van *Blunt*, waarbij de hoo-

Digitized by Google

pen veevoeder door bezwaarde hevels of door zandkasten samengeperst worden.

In Hongarije en elders, waar de landbouw in het groot gedreven wordt, heeft men silo's of onder- of bovenaardsche ruimten ter bewaring van het graan. Het volkomen droge graan blijft zeer goed, wanneer deze bergplaatsen zuiver afgesloten worden, om het indringen van lucht en vocht beletten.

Enstatiet. Zie *Augiet.*

Entablement noemt men in de bouwkunde het bovenste deel van een muur of rollaag, waarop de daksparren staan; ook noemt men alzoo architraaf, fries en kornis bijeengenomen.

Entada *Linn.* is de naam van een plantengeslacht uit de familie der *Mimosaceeën.* Het onderscheidt zich door 2-slachtige en mannelijke bloemen, korte, 5-tandige, klokvormige kelken, 5 vrije of kort samenhangende bloembladeren en 10 meeldraden met klierdragende helmknoppen; de peulen zijn recht en plat met een verdikten naad en verdeeld in éénzadige, tusschen de randen dwars openspringende leden, de zaden schijfvormig met dikke zaadlobben. Het omvat klimmende, bijkans ongedoornde heesters met dubbelgevinde bladeren, wier toppen veelal in klauwieren overgaan. De steunblaadjes zijn klein en borstelig, de bloemen wit en tot aren vereenigd, en de peulen groot. *E. pursaetha D. C.* (*Mimosa Entada Linn.*) bezit zulke dubbelgevinde, aan den top rankdragende bladeren en in trosvormige aren gerangschikte bloemen. Zij groeit in de keerkringslanden van Azië, Afrika en Amerika; haar bladeren worden op Java met rijst gegeten.

Enten is het kunstmatig laten vergroeien van verschillende plantendeelen, waarvan één voor den kweeker meestal van veel waarde is. Omtrent het enten in oude tijden staan ons weinig nauwkeurige gegevens ter beschikking. Tegenwoordig is het aantal entingswijzen, dat in gebruik is, enorm groot, maar in de praktijk worden ze niet alle gebezigd, doch beperkt men zich tot een tiental verschillende manieren.

Voor elke enting is een zg. *onderstam*, d. w. z. het deel, waarop geënt wordt en *de ent*, d. w. z. het deel, waarvan men een nieuwe plant wenscht, noodig. Aan die onderstammen moet men de volgende eischen stellen: het wortelvermogen moet voldoende zijn; de hardheid moet voldoende wezen, om nog in ruwer klimaat dan het onze in stand te blijven; de geschiktheid voor de toekomst mag niet te wenschen overlaten, opdat de ontwikkeling niet te vroeg ophoudt; de groei van stam en toekomstige plant moet zooveel mogelijk gelijk zijn, zoodat de diktegroei dezelfde is. Aan de enten stelt men den eisch, dat zij van gezonde ouders genomen van rijpe deelen afkomstig en van flink ontwikkelde groeiknoppen voorzien zijn. Verder is 't gewenscht, dat de natuurlijke verwantschap van stam en ent in zooverre met elkander overeenstemmen, dat de voortdurende vereeniging van beide deelen gewaarborgd blijft. Vaste regels zijn hieromtrent echter niet aan te geven, want zoo groeien de volgende geslachten der Rosaceae op de Crataegus Oxyacantha: Crataegus, Cydonia, Pirus, Malus, Sorbus, Mespilus, Amelanchier en Cotoneaster. De geslachten Thuyopsis, Libocedrus, Cupressus, Chamaecyparis, Callistris en Biota, uit de familie Cupressineae, groeien alle op de Biota orientalis. Dat daarentegen zelfs verschillende soorten van een familie onderling niet voldoende met elkander vergroeien, leeren ons: Acer Pseudo-plutanum en Acer Negundo, Acer platanoides en Acer palmatum. *Carrière, Lindemith* en anderen, hebben lange lijsten met zeer verschillende gewassen gepubliceerd, van planten, die, met elkander geënt zijnde, een tijdelijke vergroeiing aangaan. Om een enting te doen slagen zijn nauwkeurigheid en geoefendheid noodig. Bij de minste ongelijke wonden sluiten de deelen niet op elkander en bemoeielijkt dit de vereeniging. Steeds zorge men voor het brengen der cambiumlagen op elkander. Bij gewassen zonder blad bedekt men de wonden met entwas, waardoor geen indrogen der gekwetste deelen kan plaats hebben. Entwas bestaat uit een mengsel van samengesmolten hars, vet, was en terpentijn. Het enten kan gedurende het geheele jaar geschieden; echter is het voorjaar de tijd voor buiten staande gewassen. Enthybriden, verkregen of beschreven door *Trail, Hildebrandt, Taylor, Tenn, Carrière, Reuter* en *Magnus*, schijnen naar nieuwere onderzoekingen van dr. *W. Vos* niet als zoodanig te zijn op te vatten.

Entens, *Barthold van Mentheda*, jonker *tot Middelstum, Dornema* en *Engelboort*, de spruit van een oud en aanzienlijk in Groningen gevestigd geslacht, werd geboren omstreeks het jaar 1540, studeerde te Groningen, verloor door een lichtzinnige levenswijs een groot deel van zijn vermogen en schaarde zich, bij het verzet der Nederlanden tegen Spanje, aan de zijde der vrijheidsmannen. Hij was mede-onderteekenaar van het Verbond der Edelen en werd den 10den Januari 1570 door *Alva* verbannen, daarbij zijn goederen verbeurd verklaard. Hij streed bij Heiligerlee, nam bij Haren zijn broeder *Asinga* gevangen, die daarna een trouwe dienaar der Staten werd, woonde den noodlottigen slag bij Jemmingen bij en zwierf in 1569, met verlof van den Prins *van Oranje*, als vrijbuiter op zee, waar hij zich door plundering en geweld berucht maakte. Op Ameland werd hij echter door *Caspar Robles* zoo onverhoeds overvallen, dat hij nagenoeg zonder kleederen en zwemmende ternauwernood aan de handen zijner vijanden ontsnapte. Als overste-luitenant van *Lumey* nam hij deel aan de verovering van den Briel en Dordrecht, ging op last van den Prins naar Goes, om er bij het belegeren dier plaats *Teeraets* ter zijde te staan, doch werd afgeslagen, terwijl ook zijn aanslag op Arnemuiden mislukte. Hierover vertoornd, maakte hij zich schuldig aan daden van onmenschelijke wreedheid en begaf zich naar Holland, waar hij vergeefsche pogingen aanwendde, om Haarlem en Naarden te ontzetten. Zijn buitensporige handelingen wekten groote ontevredenheid, zoodat hij in 1573 door den Prins naar Delft werd ontboden om zich te verantwoorden, waar hij zich zoo heftig gedroeg, dat hij in de gevangenis gezet werd. Intusschen stelde de Prins een groot vertrouwen in zijn bekwaamheid en droeg hem in 1576 op, krijgsvolk aan te werven en daarmede een inval te doen in Friesland. Zijn dapperheid werd met voorspoed bekroond, doch gemis van geldelijke ondersteuning noodzaakte hem zijn manschappen af te danken.

Digitized by Google

De oneenigheden tusschen de Groningers en de Ommelanders in 1577 gaven den ruwen *Entens* weder gelegenheid, te velde te trekken. Hij schaarde zich aan de zijde van laatstgenoemden, wierf krijgsvolk in Gelderland, doch werd in 1587 bij Koevorden door de Groningers aangevallen, verslagen en gevangen genomen. Door tusschenkomst der Staten behield hij het leven en werd in den aanvang van 1579 bij het sluiten van het verdrag in vrijheid gesteld. In het volgende jaar was hij weder in dienst der Staten en ontving bevel de Groningers tot toetreding tot de Unie te dwingen. Bij herhaling versloeg hij de stedelingen, waarna hem opgedragen werd, om Zutfen voor de Staten te behouden. Hij keerde vervolgens naar Drente terug, kreeg order naar Muiden te trekken en bij den aanslag op 's Hertogenbosch behulpzaam te wezen, doch werd, toen men dit plan opgaf, naar Ootmarsum gezonden. Hij onderschepte brieven, die hem verwittigden van de afvalligheid van *Rennenberg*, doch het was te laat om Groningen te behouden. Hij versterkte het slot te Wedde en nam deel aan de belegering van Groningen, waar hij den 15den Mei 1580 bij den roekeloozen aanval op het Schuitendiep door een kogel doodelijk getroffen werd. *Entens* is het type van een hoofd uit dien fel bewogen tijd. Vechtende voor vrijheid en vaderland, onderscheidde hij zich meer door dapperheid dan door beleid. Daarenboven blijkt uit zijn daden, dat aanmatiging, overmoed, wreedheid, zorgeloosheid en zucht naar zingenot tot de meest op den voorgrond tredende trekken van zijn karakter behoorden. — Van zijn broeder *Asinga* is reeds gesproken. Een andere broeder, *Wilcke* genaamd, was ridder van Jeruzalem, diende onder *Lodewijk van Nassau*, en werd eveneens door *Alva* verbannen.

Enterbijl. Zie *Enteren.*

Enterdreg. Zie *Dreg* en *Enteren.*

Enteren noemt men in het algemeen het klimmen in het tuig van schepen, en in tijden van gevecht het aan boord klampen van een vijandelijk schip, waarbij een gedeelte der manschappen op dit laatste overgaat, ten einde het te veroveren. Om de vaartuigen vast te houden, maakte men gebruik van een soort van werpankers, enterdreggen genaamd, terwijl branders dikwijls aan de nokken van de raas enterhaken hadden, die in het tuig van het vijandelijk schip bleven zitten, en de bemanning bij het enteren gewapend was met enterbijlen, wier ijzer in de richting van den steel met een scherpe punt was voorzien, die in de huid van het schip werd geslagen. Om het enteren te bemoeilijken werd het achterschip voorzien van een enternet of achtervinkennet, terwijl er zich een luik bevond, waardoor men verbinding van de hut met den overloop kon krijgen, om van daaruit de enteraars aan te vallen, indien deze reeds meester waren op het opperdek. Bij de verbetering van het scheepsgeschut is het enteren meer en meer in onbruik geraakt; het was trouwens een zeer gevaarlijke manoeuvre, daar de strijdende schepen wel eens losraakten, waarna de enterdivisie verstoken was van elke versterking en tevens van de gelegenheid om terug te trekken, zoodat alsdan haar nederlaag en daarna ook die van het van een deel der bemanning beroofde schip zelden twijfelachtig was.

Enterhaak. Zie *Enteren.*

Enteropneusta vormen een klasse van zeedieren, welke tegenwoordig gebracht worden tot de hoofdafdeeling der wormen. De larven der *Balanoglossus* (de *Tornaria*) komen zeer sterk overeen met die der Stekelhuidigen, van daar dat men vroeger de *Enteropneusta* bij de Stekelhuidigen indeelde. Tot deze klasse rekent men: *Balanoglossus*, *Glandiceps* en *Schizocardium.*

Het lichaam bestaat uit drie afdeelingen: slurf, kraag en romp. De slurf is hol en kan met zeewater stijf worden gevuld, waardoor een soort van bewegingsorgaan wordt gevormd, zooals ook bij de Stekelhuidigen wordt aangetroffen. De naam *Enteropneusta* beteekent ingewands ademhalers en heeft betrekking op het feit, dat de ventraal voor den kraag gelegen mondopening naar een darm leidt, waarvan het voorste stuk in zijn dorsale helft door een aantal kieuwspleten wordt doorbroken.

De dieren leven in fijn zand; *Balanoglossus* wordt in een paar soorten aangetroffen in de Golf van Napels, terwijl een andere soort wordt gevonden in de Noordelijke Zeeën. De *Enteropneusta* zijn vooral beschreven door *Kowalevski*, *Agassiz*, *Spengel* en *Metschnikoff.*

Enthusiasme. Zie *Geestdrift.*

Entlebuch, een landschap in het Zwitsersche kanton Lüzern, tusschen Obwalden en Bern, wordt aldus genoemd naar den woesten Entle, die bij het dorpje Entlebuch (in 1900 2665 inwoners) in de Emme stroomt. Het is een lieflijk dal met vele weiden. De (1900) 16235 inwoners zijn een vroolijk, geestelijk goed ontwikkeld volk. Het bovendal, door een urenlange kloof van het bij Wolhusen-Wertenstein beginnende benedendal gescheiden, is door den Bern—Lüzerner spoorweg beter toegankelijk geworden. Deze lijn voert van Langnau, de Ilsis stroomopwaarts volgend, over Escholzmatt door het dal van de Witte Emme naar Entlebuch en komt bij Wolhusen in de vlakte, om de Emme tot Lüzern te volgen. Een korte verbinding der beide gedeelten van het dal, n.l. van Entlebuch naar Schachen, loopt over de Bramegg en komt voorbij het hooggelegen Farnbühl. In den omtrek van Malters, de hoofdstad van het benedendal, ligt het herstellingsoord Schwarzenburg en de bedevaartskapel Herrgottswald.

Entomolithen of *insektensteenen* is de naam, door *Linnaeus* toegekend aan versteende insekten, alsmede aan fossiele schaaldieren, bijv. aan de trilobieten. Hij gaf aan deze laatste den naam van *Entomolithus paradoxus.*

Entomologie is de kennis der insekten of gelede dieren en vormt dus een onderdeel der dierkunde. Zij heeft een verbazenden omvang, daar het aantal der insektensoorten op 200 000 wordt geschat, maar waarschijnlijk nog veel grooter is. Krachtens de genetische methode, thans bij het beoefenen der natuurlijke historie in zwang, onderzoekt men eerst den in- en uitwendigen lichaamsbouw van het insekt, daarna zijn levensverrichtingen en eindelijk zijn ontwikkelingsgeschiedenis als larve, pop en volkomen insekt. Op deze grondslagen der algemeene entomologie rust de bijzondere, namelijk de stelselmatige rangschikking der insekten in grootere of kleinere afdee-

Digitized by Google

lingen of groepen. Naast deze zuiver wetenschappelijke entomologie staat de toegepaste, welke over de schade en het nut, door insekten aangebracht, over het nadeel, door hen aan bosschen berokkend, over de bijenteelt enz. handelt.

De groote verscheidenheid van insekten, de verbazende rijkdom en schoonheid hunner vormen, de eigenaardige levenswijze van vele dezer diertjes en de betrekkelijk geringe moeite, waarmede men een groot aantal verzamelen kan, dat alles gaf aan de entomologie van ouds een groote aantrekkelijkheid. De eerste, die haar op een wetenschappelijke wijze beoefende, was *Aristoteles* (330 v. Chr.). Bij het herleven der wetenschappen in de Middeleeuwen kwam zij echter het laatst aan de beurt. Op de gebrekkige mededeelingen van *Konrad Gesner* (1516—1565) volgden de nasporingen van *Malpighi* (1664), *Redi* (1686), *Swammerdam* (1670—1685), *Ray* (1705), *Linnaeus* (1735), *Reaumur* (1737), *de Geer* (1752) en *Huber* (1792). Vooral moet als grondlegger der nieuwere entomologie *Johann Christian Fabricius* (1748—1808) vermeld worden. Van de latere entomologen noemen wij *Latreille*, *Duméril*, *Mac Ley*, *Kirby* en *Gerstäcker*, als beoefenaars der anatomie *Dufour*, *Weiszmann*, *Metschnikoff*, *Bobretzky* en *Heider*, der metamorfose: *Lubbock*, *Braun*, *Fabre* en *Kowalewsky*. Van de werken over entomologie vermelden wij: „Introduction to entomology" (6de druk, 1842) van *Kirby* en *Spence*, in het Duitsch vertaald door *Oken*, *Burmeister's*: „Handbuch der Entomologie" (5 dln., 1832—1855), *Lacordaire's*: „Introduction à l'étude de l'entomologie" (1834—1838), *Landois*, „Ton und Stimmapparate der Insekten" (1867), *Taschenberg*, „Praktische Insektenkunde" (5 dln., Bremen, 1878—1880), *Packard*, Textbook of Entomology" (New-York, 1898), *Fabre*, „Etudes sur l'instinct et les moeurs des insectes" 2de druk, Parijs 1900), *Snellen van Vollenhoven*, „De Insecten" ('s Gravenhage, 1876), *Oudemans*, „De Nederlandsche Insecten" (Groningen, 1900), *J. C. Sepp*, „Nederlandsche Insecten" (8 dln., Amsterdam, 1762—1860), Idem. Nieuwe serie door *S. C. Snellen van Vollenhoven*, *A. Brants* en *P. C. T. Snellen* (4 dln., 's Gravenhage, 1864—1902), Idem. Derde serie door *A. Brants* (afl. 1—4, 's Gravenhage, 1905—1906), benevens een aanzienlijk getal entomologische tijdschriften. Een „Naamlijst van Nederlandsche insekten" door den hoogleeraar *Bennet* werd in 1824 door de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem met goud bekroond en in de „Werken" dier Maatschappij opgenomen, terwijl een Entomologische vereeniging steeds bezig is met het onderzoek naar dit gedeelte der vaderlandsche fauna.

Entozoa. Zie *Ingewandswormen*.

Entragues, *Cathérine Henriëtte de Balzac d'*, markiezin *van Verneuil*, werd geboren in 1579, was de maîtresse van *Karel IX* en boezemde na den dood der schoone *Gabrielle* zulk een hartstocht in aan *Hendrik IV*, dat hij haar een door hem onderteekende trouwbelofte wilde geven, welk stuk echter bijtijds door *Sully* verscheurd werd. Toen de koning daarna in het huwelijk trad met *Maria de Medici*, was zij zeer op hem vertoornd, doch om haar tevreden te stellen, schonk hij haar het markiezaat Verneuil. Niet lang daarna nam zij deel aan een samenzwering, waarin ook haar vader en broeder als hoofdaanleggers betrokken waren. De toeleg werd echter ontdekt, en laatstgenoemde twee werden ter dood veroordeeld, doch de dochter en zuster bezorgden hun genade. Daarna verwijderde zij zich van het Hof en overleed in 1633. Aan *Hendrik IV* had zij een zoon geschonken, den lateren hertog *van Verneuil*, en een dochter, gehuwd met den hertog *d'Epernon*.

Entrechat of *kruissprong* noemt men in de danskunst een pas, waarbij de danser de beenen 2- of 3-maal over elkander slaat, terwijl het lichaam in de lucht zweeft.

Entremes is het Spaansche en *entremets* het Fransche woord voor korte kluchtspelen, die tusschen de bedrijven van een drama werden gevoegd. Vandaar de naam, welke „tusschen de maaltijden" beteekent. Reeds in de 16de eeuw waren zij in zwang, en de meest beroemde Spaansche tooneeldichters, zooals *Lope de Vega* en *Calderon*, vervaardigden zelf de entremes voor hun stukken. Daartoe rekende men ook de naspelen (nakluchten), die echter later in Spanje den naam van „sainètes" ontvingen. Deze werden in den laatsten tijd vooral vervaardigd door *Ramon de la Cruz* („Teatro ó colleccion de saynetes, 10 dln., 1786—1791) en door *Juan Ignacio Gonzales del Castillo*.

Entremets. Zie *Entremes*.

Entremont, *Val d'*, is een zijdal van het Walliser Val de Bagnes en wordt door de Dranse du Vallais doorstroomd. Het is de kortste weg van het Rhônedal naar den Grooten St. Bernhard en loopt van Sembracher, waar hij het hoofddal verlaat, over Orsières (885 m.) en Liddes naar St. Pierre, het hoogste punt van het dal (1634 m.). De straatweg werd in 1892 van hier tot den Grooten St. Bernhard doorgetrokken. In het laagste gedeelte van den Val d'Entremont met (1900) 9306 R. Katholieke, Fransch sprekende inwoners, wordt nog aan landbouw gedaan, hooger op vormen veeteelt en handel de middelen van bestaan.

Entrepôt is een Fransch woord, dat opslagplaats beteekent, doch gewoonlijk gebruikt wordt in den zin van *belastingvrije* opslagplaats. Men heeft openbare entrepôts (entrepôts réels) en particuliere (entrepôts particuliers et fictifs). De eerste vindt men in aanzienlijke handelsplaatsen, bijv. het Entrepôtdok te Amsterdam. Art. 88 der algemeene wet van 26 Augustus 1822 zegt dienaangaande: „Entrepôts zijn opslagen van goederen in daartoe aangewezen bergplaatsen. Zij onderscheiden zich in publieke, particuliere en fictieve entrepôts en zullen zijn in alle steden en plaatsen, alwaar het belang van den handel zulks vordert en die door Ons of Onzentwege zijn of nader zullen worden bepaald. Derzelver strekking is om aan de eigenaren of geconsigneerden van inkomende, niet ten invoer verbodene goederen gedurende den tijd van 2 jaren, na den dag der lossing, of in bijzondere gevallen door Ons te verleenen verlenging, de gelegenheid te laten, om dezelve tot verblijf binnen 's lands of wel ten doorvoer, zoover die niet verboden is, te bestemmen en aan te geven, tegen betaling der alsdan daartoe staande rechten". Men gevoelt licht het hooge belang der entrepôts voor den koopman, die er

Digitized by Google

niet alleen gelegenheid vindt zijn goederen op te slaan, maar er tevens vrij blijft van de betaling der inkomende rechten, totdat hij zijn goederen werkelijk aflevert en alzoo op zekeren termijn over de waarde kan beschikken. Komen de goederen niet uit het entrepôt in het *binnenlandsch* verkeer, maar worden ze weer naar het buitenland vervoerd, dan blijven ze geheel vrij van invoerrecht. De bewaarplaats in het publiek entrepôt wordt zoowel door de administratie als door den eigenaar gesloten, eveneens die van het particuliere entrepôt of van een tot wederzijdsche sluiting geschikt gekeurd particulier magazijn. Het fictief entrepôt is een opslag van goederen in een particulier pakhuis zonder sluiting van de zijde der administratie. In het entrepôtdok te Amsterdam kan het schip met de lading in entrepôt worden gesteld.

Entre-Rios („Tusschen rivieren") is een van de gewesten der Argentijnsche Republiek (zie aldaar) in Zuid-Amerika. Het omvat het zuidelijkste en kleinste gedeelte van het land, tusschen de Parana en de Uruguay, welks noordelijk gedeelte door den staat Corriëntes wordt ingenomen. Entre-Rios wordt verdeeld in 14 departementen en telt op 74571 v.km. (1899) 327591 inwoners, die in den landbouw en vooral in de veeteelt hun bestaan vinden. Twee rivieren, de Guyaquiraro, een zijrivier der Parana, en de Tunas, die op 30½° Z.Br. in de Uruguay uitmont, vormen de grenzen naar de zijde van Corriëntes, terwijl de beide hoofdrivieren een uitgestrekte delta insluiten, die bij den door haar vereeniging gevormden Rio de la Plata eindigt. Onder de rivieren van Entre-Rios is de Gualeguay de grootste; zij mondt uit in den Pabon, een arm der Parana, nadat zij het land nagenoeg middendoor gedeeld heeft. De heuvelreeksen (Culchillas) bereiken er nauwelijks een hoogte van 80 m., en in de noordwestelijke wouden worden de boomen zelden hooger dan 10 m. De belangrijkste artikelen van uitvoer zijn er huiden, horens, talk en vleesch. De tegenwoordige hoofdstad is Parana of La Bajada de Santa Fé, op den oostelijken oever der Parana, met (1895) 24261 inwoners, en de belangrijkste koopstad Gualeguaychu, aan de rivier van dien naam, met (1895) 13282 inwoners.

Entresol noemt men een verdieping, die door een verdeeling der tusschen 2 verdiepingen gelegen ruimte ontstaat. Bij het bouwen van een hooge zaal, bijvoorbeeld, kan men gemakkelijk vertrekken met de halve hoogte er naast doen verrijzen. Zulke vertrekken dragen den naam van *entresol* en worden veelal voor dienstbodenkamers gebruikt.

Entwas. Zie *Enten.*

Enuresis (*bedwateren*) is een ziekte der kinderjaren, die gewoonlijk op het 10de—12de jaar ophoudt, althans zelden de puberteitsjaren overschrijdt. Men moet de kinderen wennen op vaste geregelde uren, ook 's nachts, te urineeren en de vloeistofopneming regelen, zoodat zij in de avonduren niet of zoo weinig mogelijk drinken. In lichte gevallen is die behandeling voldoende, anders moet het bed zóó gezet worden, dat het voeteneinde hooger komt dan het hoofdeinde. Andere mechanische middelen als „opwekkers" of een borstel op den rug zijn verwerpelijk, wèl kan een electriseerkuur helpen, waarbij een lichte faradische stroom de onvoldoend geoefende sluitspier van de blaas prikkelt.

Enveloppestelsel. Zie *Contramijn.*

Envoyé. Zie *Gezant.*

Enz of *Ens*, een zijrivier van den Neckar, ontspringt in Württemberg in het Zwarte Woud en ontstaat door de samenvloeiïng van verschillende beken, stroomt in een noordelijke richting langs Wildbad en verlaat bij Pforzheim het Zwarte Woud. Daarna loopt zij oostwaarts en valt, na een loop van 112 km., bij Bietigheim in den Neckar. Zij is geschikt tot vervoer van vlotten en bevat veel visch, inzonderheid forellen. Het Enzthal is 12 uren gaans lang en vooral bij Wildbad zeer fraai.

Enzensberger, *Joseph*, een Duitsch meteoroloog, werd den 8sten Februari 1873 te Rosenheim geboren, studeerde eerst in de rechten, later in de natuurwetenschappen, speciaal in de meteorologie. In 1900 werd hij assistent; in 1901 adjunct aan het Meteorologisch Centraalstation te München. Verschillende gedeelten der Oost-Alpen heeft hij beter bekend gemaakt. Hij overleed den 2den Februari 1903 te Kerguelen.

Enzersdorf, een stadje in Beneden-Oostenrijk, 11 km. ten N.O. van Weenen, ligt op den linkeroever van den Donau tegenover het eiland Lobau, telt (1900) 2103 inwoners, heeft een mooie Gotische kerk en een belanrijke graanmarkt. Het plaatsje vormde een gewichtig punt in den slag bij Aspern en Wagram (1809).

Enzio (Italiaansch = *Hendrik*), koning van Sardinië, werd geboren te Palermo in 1224, was een onwettige zoon van keizer *Frederik II* en van een adellijke dame, *Bianca Lancia* genaamd. Hij nam deel aan de oorlogen, door zijn vader gevoerd, en onderscheidde zich zoowel door zijn gunstigen aanleg als door zijn manlijke schoonheid. Reeds in den slag bij Cortenuova streed hij met zijn vader tegen de oproerige Lombardijers en overwon daarna zijn mededingers naar de hand der rijke *Adelasia*, de weduwe van den beheerscher van Sardinië en Corsica. Op 15-jarigen leeftijd trad hij met haar in het huwelijk en verkreeg daardoor den titel van koning van Sardinië. Daar hij tevens tot stadhouder van Italië benoemd was, aldaar de eene plaats na de andere in bezit nam en reeds tot Ancona naderde, trof hem en zijn vader den 11den November 1239 de banvloek van *Gregorius IX*, waarom zij zich weinig bekommerden. Den grootsten roem verwierf hij in 1241 door zijn zegepraal op de Genueesche vloot. De paus had namelijk een kerkvergadering te Rome belegd, en in weerwil van 's keizers verbod trokken de praelaten op gemelde vloot daarheen. *Enzio* ontmoette deze bij het eilandje Meloria, niet ver van Livorno, bracht haar den 3den Mei 1241 een nederlaag toe en nam 3 pauselijke legaten en meer dan 100 aartsbisschoppen en bisschoppen gevangen. Ook maakte hij een menigte kostbaarheden buit, zoodat hij uit spotternij de hooge geestelijken met zilveren ketens boeide, waarna hij hen naar de versterkte kasteelen in Apulië en Calabrië liet brengen. Toen hij echter aan het hoofd der inwoners van Modena tegen die van Bologna streed, geraakte hij in den slag van Fossalta (26 Mei 1249) in krijgsgevangenschap en

Digitized by Google

bleef tot aan zijn dood in hechtenis. Vruchteloos smeekte en dreigde de keizer bij afwisseling, vruchteloos beloofde hij tot losgeld een zilveren ring zoo groot als de stadsmuur van Bologna, de burgers aldaar stelden een wet vast, die den koning voor altijd van zijn vrijheid beroofde. Ook de list zijner vrienden, om hem in een ledig wijnvat te doen ontsnappen, slaagde niet, doordien een door het spongat kronkelende lok hem verried, waarop hij nog nauwlettender bewaakt werd. Hij overleed den 14den Maart 1272. Zijne geschiedenis leverde aan *Rawpach* de stof voor het treurspel: „König Enzio".

Enzymen zijn eiwitachtige lichamen, die als fermenten werken, veel in planten en dieren voorkomen en in het leven daarvan een groote rol spelen. Omtrent de samenstelling is niets met zekerheid bekend; de werking op sommige stoffen is bij lage temperaturen zeer gering, zij groeit langzaam aan bij 30°—50°, neemt daarna weer af en verdwijnt bij hoogere temperatuur geheel. Bij aanwezigheid van water worden zij bij ongeveer 100° vernietigd, in drogen toestand kunnen zij een hoogere temperatuur verdragen. Men neemt aan, dat de enzymen aan de processen, die zij veroorzaken, geen deel nemen; geringe hoeveelheden ervan ontleden groote hoeveelheden van sommige stoffen, zonder zelf daardoor veranderd te worden. Eenige zijn slechts in zure, andere in neutrale, weer andere slechts in alkalische oplossingen werkzaam; hun werkzaamheid vermindert en houdt ten slotte op door den overvloed der produkten, die zij zelf voortbrengen.

Eocene afdeeling (van *Eos* = morgenrood) is in de geologie een van de 4 afdeelingen van het tertiaire stelsel en wel de onderste of oudste.

De eocene afdeeling bevat in Engeland de lagen van Hampshire en het eiland Wight, bestaande uit mergel en leem en hier en daar kwartshoudenden zandsteen, uit Bagshotzand en Brackleshamzand, een los zand, zandsteen en groene zandige leem en mergel, Londonclay, een bruine, donkerblauwe of zwarte, taaie leem met kalkklonters, somtijds met lagen groenachtig zand, gipsmassa's en pyrieten, Bognorbeds, onder de Londonclay gelegen en bestaande uit kalk- en kwartsknollen of uit grof verhard zand met septariën en zeeschelpen, en Woolwich en Readingbeds, plastische leem en eindelijk Thanet sands, zand, klei en leem met gerolde vuursteenen en zeeschelpen. Tot deze afdeeling behoort de Londensche portlandsteen. In Frankrijk splitst men deze afdeeling nog weder in *opper-*, *midden-* en *onder-eocene* vorming, en tot de middelste van deze behoort de zoo belangrijke grofkalk van Parijs, waarvan er van ouds de meeste gebouwen zijn opgetrokken. Ook in België vallen deze drie afdeelingen van het eoceen te onderscheiden. Daarentegen vertoont het in Zuid-Duitschland een geheel ander karakter en bestaat grootendeel uit dikke lagen nummulietenkalk. In Noord-Amerika strekken zich tusschen het Rotsgebergte en het Wahsatchgebergte zoetwaterlagen van meer dan 3000 m. dikte uit, die in hoofdzaak in het eocene tijdperk in een reusachtige binnenzee zijn bezonken.

In de grofkalk van het Parijsche bekken vond *Deshayes* meer dan 1400 soorten van voorwereldlijke schelpen, waaronder 200 soorten van het geslacht *Cerithium*, en onder deze bereikt de *reuzenschroefslak* (*C. giganteum*) een lengte van 6 dm. Als leidfossiel dient echter de *kegelschelp* (*Conus*), daar vooral *Conus depertitus* er bijna nergens ontbreekt, wat intusschen met bijna evenveel recht van de *hartschelp* (*Cardium*) kan gezegd worden.

Eon de Beaumont, *Charles Geneviève Louis Auguste André Timothée d'*, bekend onder den naam van *Chevalier d'Eon*, werd geboren te Tonnerre in Bourgondië den 5den October 1728, studeerde in de rechten, maakte zich door eenige geschriften bekend bij prins *Conti* en werd op aanbeveling van dezen door *Lodewijk XV* belast met een gewichtige zending naar het Russische Hof. Hier verwierf hij de gunst van keizerin *Elizabeth*, bestuurde 5 jaar lang haar geheime briefwisseling met genoemden koning, bracht een verbond tusschen Rusland en Frankrijk tot stand en werd benoemd tot gezantschapssecretaris te Petersburg. Hij bevorderde den val van den Russischen kanselier *Bestoesjew* en de verheffing van graaf *Woronzow*. Na zijn terugkeer in Frankrijk droeg hij met roem de wapens en volgde daarna den hertog *van Nivernois* als gezantschapssecretaris naar Londen. Ook hier onderhield hij een geheime briefwisseling met zijn vorst, en toen de hertog naar Frankrijk terugkeerde, bleef hij te Londen, eerst als resident en daarna als minister. Een intrige bracht hem ten val; toch, schijnbaar in ongenade, zette hij de briefwisseling van *Lodewijk XV* voort. Na 's konings dood riep men hem terug, en gelijk vroeger *Lodewijk XV*, zoo beval hem ook *Lodewijk XVI* vrouwenkleeren te dragen om hierdoor zijn geslacht twijfelachtig te maken. Dit berokkende hem zooveel ongelegenheid, dat hij in 1783 op uitnoodiging van barones *de Breteuil* naar Londen terugkeerde. Bij het uitbarsten der Omwenteling ging hij naar zijn vaderland, om er zijn diensten aan bieden. Hij werd afgewezen, zoodat hij genoodzaakt werd weder naar Londen te vertrekken, doch hij werd niettemin op de lijst der uitgewekenen geplaatst. Hij verviel tot de diepste armoede, zoodat hij door lessen in de schermkunst in zijn onderhoud moest voorzien, en overleed den 21sten Mei 1810. Zijn werken zijn onder den titel: „Loisirs du chevalier d'Eon" in 1775 in 13 deelen te Amsterdam in het licht gegeven. De „Mémoires", die zijn naam dragen, zijn onecht.

Eos. Zie *Aurora*.

Eophoon is een toestel op schepen, om de richting waaruit geluidsignalen komen, te bepalen. Boven het dek bevinden zich op een draaibare pijp 2 trechters, die het geluid opvangen, echter van elkander gescheiden door een tusschenschot. Van ieder dier trechters loopt een buis door de pijp naar de ooren van den persoon, die onder het dek is gezeten en vóór zich een kompasroos heeft, waarover zich een wijzer beweegt, die vast met de pijp, welke den geluidstrechter draagt, verbonden is. Zoodra men de trechters zoodanig gedraaid heeft, dat men in beide ooren het geluid even sterk hoort, wijst de wijzer de richting aan, vanwaar het geluid komt.

Eosander, *Johann Friedrich*, vrijheer *von Goethe*, een Duitsch architect, geboren in 1670 te Riga, vertoefde reeds in 1692 aan het Hof te

Digitized by Google

Brandenburg en kwam in 1699 terug van een reis door Italië en Frankrijk, gedaan in opdracht van keurvorst *Friedrich III.* Hij was Hofarchitect en bezat tegelijk een militairen rang. Hij huldigde de Fransch-Hollandsche richting van den barokstijl, waardoor hij met *Schlüter* in strijd kwam. Hij deed hem vallen, volgde hem op als slotbouwdirecteur en wijzigde zijn plannen. Zijn werken hebben iets nuchters, doch doen soms zeer aangenaam aan door den rijkdom aan decoraties. In 1714 trad hij als generaal-majoor in Zweedschen dienst, hielp Stralsund verdedigen (1715), waarbij hij in Pruisische gevangenschap geraakte, maar weldra vrijgelaten werd. Nu begaf hij zich naar Frankfort a. M., waar hij het eerste deel van zijn „Kriegsübung, oder der deutsche Soldat" uitgaf. Na door zijn verkwisting de beroemde uitgeverszaak van *Merian* te hebben geruineerd en nadat hij op diefstal van teekeningen en plattegronden van Pruisische vestingen betrapt was, ging hij in Keursaksischen dienst over en overleed in 1729 als luitenant-generaal te Dresden.

Eosine, $C_{20}H_8Br_4K_2O_5 + 6H_2O$, is de naam van een sedert 1874 in den handel gebrachte verfstof, welke uit de kaliumverbinding van tetrabroomfluoresceïne bestaat en zich voordoet als een roodbruin poeder met een metaalachtigen weerschijn. Zij lost op in iets meer dan 2 deelen water en in 11 deelen alkohol. De waterige oplossing fluoresceert, is geelrozenrood en heeft een groenen weerschijn. Zuren veroorzaken daarin een rood-oranje-kleurigen neerslag. Door azijnzuur wordt het ontleed, maar niet neergeslagen. Bijna alle oplosbare zouten leveren met eosine fraai roode, min of meer gele laksoorten, oplosbaar in kalkhoudend water. Wol en zijde worden door eosine licht en fraai rood en rood-oranje gekleurd. Men verkrijgt de eosine uit resorcine, die bij verwarming met phtalzuuranhydride tot ongeveer 200° C. fluoresceïne ($C_{20}H_{12}O_5$) oplevert. Deze is donker rood, niet vluchtig, zonder ontleding niet smeltbaar, in koud water nauwelijks, in warm water zeer weinig, maar in alkohol en aether gemakkelijker oplosbaar. De geelroode alkoholische oplossing fluoresceert levendig groen. Zij kleurt wol en zijde geel met een roodachtigen glans, gedraagt zich als een zeer zwak zuur en geeft met bromium substitutieprodukten, van welke de tetrabroomfluoresceïne vleeschkleurige kristallen vormt. Haar roodachtig-gele alkoholische oplossing fluoresceert niet, maar het geringste spoor van een alkali doet een geelachtig groene fluorescentie ontstaan. Zij is een vrij sterk tweebasisch zuur en doet met bijtende kali de eosine ontstaan, wier roode kristallen met blauwe en geelgroene zijden 6 moleculen kristalwater bevatten, welke zij eerst bij 120° C. verliezen. Door eosine met alkohol en aethylzwavelzuur kalium te verwarmen, verkrijgt men de kaliumverbinding van monaethyltetrabroomfluoresceïne (erythrine). Deze vormt groene, glinsterende kristallen, die moeielijk in water, maar gemakkelijk in wijngeest oplossen; de verdunde alkoholische oplossing is rozenrood met een geelachtig groene fluorescentie. Zij verft wol en zijde meer paars dan eosine. De fluoresceïne kan ook tot aanwijzer (indicator) dienen bij de maatanalyse. De prachtige fluorescentie harer oplossing verdwijnt bij de aanwezigheid van het geringste spoor van vrij zuur en wordt door een geringe hoeveelheid vrij alkali weder te voorschijn geroepen. Vrij koolzuur belemmert de reactie niet; de overgangen zijn scherp geteekend en eigenaardig.

Eötvös, *Joseph*, baron, een Hongaarsch schrijver en staatsman, werd geboren te Ofen den 3den September 1813, ontving in de ouderlijke woning een uitmuntende opvoeding, studeerde te Pest in de rechten, doch verliet na het voleindigen zijner studiën weldra de rechtsgeleerde loopbaan, om zich geheel en al aan de letterkunde te wijden. Reeds in 1830 had hij een paar blijspelen en een treurspel in het licht gegeven, die algemeenen bijval vonden, n.l. „Kritikusok" (De critici), „Házasulók" (De trouwlustigen) en „Boszú" (Wraak). Nadat hij een reis had gemaakt door Duitschland, Frankrijk, Engeland, de Nederlanden en Zwitserland, schreef hij een werk over de hervorming van het gevangeniswezen (1842), dat veel opzien baarde en niet zonder gevolgen bleef. Daarop volgde zijn roman „Karthausi" (De Karthuizer, 1842), die onderscheiden uitgaven beleefde, en in een daartoe strekkend geschrift toonde hij zich een waardige bondgenoot van *Kossuth*, die voor dezen vurigen schrijver niet onderdeed in gloed. Toen zich de liberalen vervolgens verdeelden in municipalisten en centralisten (voorstanders der federatieve en der eene ondeelbare republiek) sloot hij zich bij laatstgenoemden aan en de artikelen, die hij daarover leverde in de „Pesti Hirlap" werden in 2 bundels verzameld. Daarna schreef hij 2 groote romans, namelijk „A falu jegyzője" (De dorpsnotaris, 3 dln., 1845) en „Magyarorszag 1514-ben" (Hongarije in 1514, 1847). Na de revolutie van Maart 1848 werd werd hij benoemd tot minister van Eeredienst en toonde zich beter berekend voor de portefeuille, dan voor de omstandigheden van dien stormachtigen tijd. Na de ontbinding van het ministerie *Batthyanyi* verliet hij het land en begaf zich naar München, waar hij zich uitsluitend met letterkundigen arbeid bezig hield. Hier schreef hij: „Over den invloed van de heerschende denkbeelden der 19de eeuw op den Staat" (2 dln., 1851), waarin hij trachtte aan te toonen, hoe de ideeën van vrijheid, gelijkheid en nationaliteit elkander beperken, waarna hij het doel van den Staat, de waarborgen der persoonlijke vrijheid, de centralisatie, de grenzen der staatsbevoegdheid en de veranderlijkheid der staatsvormen behandelde. In het Duitsch schreef hij: „Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Oesterreich" (2de druk, 1851). Veel opschudding veroorzaakte zijn naamloos werk „Die Garantien der Macht und Einheit Oesterreichs" (1859), dat in korten tijd 4-maal gedrukt werd. In 1851 naar Hongarije teruggekeerd, werd hij in 1856 tweede voorzitter der Hongaarsche Academie en oogstte grooten roem door zijn academische redevoeringen. De stad Ofen zond hem in 1861 naar den Rijksdag, en na dien tijd bemoeide hij zich weder met de staatkunde, redigeerde het weekblad „Politikai Hetilap" en schreef de brochure „De nationaliteitsvraag", waarin hij zijn denkbeelden over den staat van zaken in Hongarije blootlegde. Den 18den Februari 1867 werd hij minister van

Digitized by Google

Eeredienst en Onderwijs in het nieuwe, aan het Parlement verantwoordelijke Hongaarsche kabinet. Hij was in het ministerie *Andrassy* de eenige, die deel had uitgemaakt van het Bewind van April 1848. Alle omstandigheden werkten derhalve mede, om hem een grooten invloed te bezorgen. Op het gebied van Eeredienst en Onderwijs bracht zijn onvermoeide ijver veel goeds tot stand, en hij maakte zich zeer verdienstelijk door het invoeren van den schooldwang en van de neutrale gemeenteschool, terwijl hij tevens voor het onderwijs werkzaam was door de stichting van onderwijzersgenootschappen en onderwijzerskweekscholen en door de uitgave van een paedagogisch tijdschrift. Verder ontwierp hij wetten tot reorganisatie van de universiteit te Pest, tot stichting eener hoogeschool met 3 faculteiten te Klausenburg in Zevenburgen, tot regeling van het middelbaar onderwijs en tot oprichting van een polytechnische school, welke wel is waar aan het Huis van Afgevaardigden ingeleverd, maar niet in behandeling genomen zijn. Als minister van Eeredienst hield hij het beginsel vast van volkomen gelijkstelling van de leden van alle bestaande kerkgenootschappen en volkomen zelfstandigheid van deze onder het oppertoezicht van den staat. Ook de Israëlieten ontvingen vrijheid hun eigen zaken te regelen, wat echter door het drijven der orthodoxe partij tijdelijk verhinderd werd. Zijn ontworpen religiewet, die aan alle staatsburgers volkomen vrijheid van godsdienst zou waarborgen, is eveneens bij den Landdag blijven rusten. Ook aan andere aangelegenheden van staatkundigen aard nam hij ijverig deel, en als een uitstekend redenaar wist hij steeds door den vorm en den inhoud zijner redevoeringen de hoorders te boeien. Na het overlijden van *Desewffy* (1866) werd hij voorzitter der Hongaarsche Academie, die onder zijn bestuur een belangrijke hervorming onderging. Hij overleed den 3den Februari 1871. Een gedenkteeken, te zijner eer verrezen, werd den 25sten Mei 1879 te Boedapest onthuld.

Eötvös, Roland, baron, zoon van den voorgaande, den 27sten Juli 1848 te Boedapest geboren, studeerde in de natuurkunde, werd in 1871 privaatdocent en in 1875 hoogleeraar in de experimenteele physica te Boedapest. Zijn onderzoekingen betreffende capillariteit en zwaartekracht hebben hem een wereldnaam bezorgd. Sedert 1873 lid, werd hij in 1893 voorzitter der Hongaarsche Academie van Wetenschappen. Ook is hij levenslang lid van het Magnatenhuis. In 1894 trachtte hij als minister van Eeredienst en Onderwijs zijn kerkelijk-politieke wetten te doen aannemen, maar reeds in 1895 trad hij met *Wekerle* af en hervatte zijn werkzaamheden aan de universiteit te Boedapest.

Eötvös, *Karl von*, een Hongaarsch staatsman, werd geboren den 11den Maart 1842 en was hoogleeraar in de wijsbegeerte aan de academie te Pápa. In het Parlement sloot hij zich aan bij de partij van *Deak* en trok zich na de vereeniging van die partij met die van *Koloman Tisza* uit het openbare leven terug. In 1878 verscheen hij weer in het Parlement en werd lid der Onafhankelijkheidspartij. In dienzelfden tijd maakte hij zich bekend als verdediger in het moordproces *Tisza-Eszlar*. Behalve politieke artikelen schrijft hij ook belletristische werken, waarvan een verzameling onder den titel „Munkái" (4 dln., 1901) verscheen.

Eozoön canadense is de naam van een merkwaardig fossiel, door *Logan* ontdekt in Canada in de onderste lagen van het Laurentische stelsel. De naam (oudste schepsel van Canada) is ontleend aan de omstandigheid, dat het inderdaad het oudste organische wezen is, hetwelk men tot nu toe ontdekt heeft. Volgens de nasporingen van *Carpenter* behoort het tot de Protozoën of Vormlooze Dieren en onder deze tot de *Wortelpootigen* (*Rhizopoda*), wier lichaam enkel bestaat uit een van korreltjes voorziene slijmachtige zelfstandigheid, de zoogenaamde sarcode; de schalen van rhizopoden hebben o. a. het witte krijt gevormd, en veel van hen leven ook nu nog in alle zeeën op aanzienlijke diepten. De sarcode van het dier is door een groene, op serpentijn gelijkende massa vervangen. Dergelijke voorwerpen heeft men ook gevonden in het gneis der Beiersche en Zwitsersche Alpen, in den oudsten leisteen in Bohemen en in het Fichtelgebergte. Sommige aardkundigen, waaronder *Möbius*, hebben den organischen aard dezer voorwerpen in twijfel getrokken en beschouwen het als een mineraal van zoogenaamde eozonale structuur, die overal kan optreden, waar serpentijnkorreltjes in kalkgesteenten voorkomen. Inderdaad is later deze structuur ook in het silur van Ierland, in den zechsteen van Sunderland en in het ophialciet van Skye aangetoond geworden.

Epacrideeën is de naam van een plantenfamilie, welke veel overeenkomst heeft met die der *Ericaceën*, maar zich vooral door den vorm der helmknoppen van deze onderscheidt, hoewel *Link* ze als een groep der *Ericaceën* heeft aangemerkt. Haar kenmerken zijn de volgende: de kelk is vrij, 5-deelig, overblijvend en dikwijls gekleurd, de bloemkroon onderstandig, 5-spletig of 5-bladerig en zelden tot een gesloten kap (cystanthe) vergroeid. De 5 meeldraden zijn onder het vruchtbeginsel of aan de bloemkroon vastgehecht en wisselen af met de insnijdingen van deze. Zij dragen eenhokkige, overlangs openspringende, ongespoorde helmknoppen; de stuifmeelkorrels zijn bolrond. Onder het vruchtbeginsel bevindt zich een klierachtige schijf, vaak met 5 schubbetjes bezet; de enkelvoudige stamper is voorzien van een onverdeelden, somtijds getanden stempel. De vrucht is een doosvrucht, een steenvrucht of een bes; zij is 2- 10- en zelden één-hokkig. De Epacrideeën zijn heesters of boomen met afwisselende, zelden tegenovergestelde, lederachtige, enkelvoudige, meestal gaafrandige, gesteelde of ongesteelde of halfstengelomvattende bladeren en tot aren of trossen vereenigde, zelden alleen in de bladoksels geplaatste, met schutblaadjes voorziene, regelmatige, meestal 2-slachtige, witte, roode of blauwe bloemen, die zich door groote sierlijkheid onderscheiden. Men vindt deze gewassen uitsluitend in Australië en op de Zuidzee-eilanden, waar zij de plaats der heidegewassen innemen. Deze familie telt omstreeks 30 geslachten waarvan een thuis behoort in Vuurland.

Digitized by Google

Lijst der Kaarten, Platen en Afbeeldingen.

KAARTEN

	blz.
Denemarken en Zuid-Zweden	80
Diadochenrijken tegen het midden der 3de eeuw v. Chr.	148
Drente	364
Duitsche Rijk (natuurkundig)	444
Duitsche Rijk (staatkundig)	444
Edinburgh (plan)	606
Eenheids- en Plaatselijke tijd	622
Oud-Egypte	650
Elzas-Lotharingen	766

PLATEN BUITEN DEN TEKST

	blz.
Desinfectietoestellen	116
Deventer	138
Diamanten	152
Diepzeeleven	182
Diepzeeonderzoek	182
Diluvium (Fossielen van zoogdieren).	206
Drijvend droogdok	270
Dordrecht	314
Dorschmachines	324
Draadlooze telegrafie	338
Driekleurendruk (chromo)	378
Druif (chromo)	394
Druiventeelt	394
Duiven (chromo)	494
Duncan, Isadora	512
„Dünnschliffe" (chromo)	516
Dürer, Albrecht, Portret v. H. Holtzschuer	530
Dynamomachines I en II	558
Edelgesteenten (chromo)	600
Eenden (chromo)	620
Eenhoevigen	624
Egyptische kunst I en II	658
Oud-Egyptische schilderkunst (chromo)	660
Eieren I en II	664
Eieren van Middel-Europeesche zangvogels (chromo)	670
Electrische centrale I en II	700
Electrische ontladingen I (chromo)	708
Electrische ontladingen II	708
Electrische spoorwegen	712
Embryo I en II	776

AFBEELDINGEN IN DEN TEKST

Decauville-spoorweg	14
Decebalus	15
Deïanira en de centaur.	34
Agatha Deken	40
Het rieten kluisje op Lommerlust in de Beverwijk	40
E. Douwes Dekker	41
Oude munten van Delos	62
Tempel van Delphi	63
Delphinium Staphysagria	64
Delta van den Po	67
Demosthenes	76
Dendrieten	79
Dendrosicyos socotrana	80
Wapen van Denemarken	85
Een Perzisch derwisj	108
Desinfectie (fig. 1 en 2)	118
Desintegrator	119
Destilleerkolf (fig. 1*A* en 1*B*)	126
Afkoelingstoestel (fig. 2)	126
Koeltoestel van *Liebig* (fig. 3)	127
Ontvanger van den koeltoestel (fig. 4)	127
Ontvanger met hulpbuis (fig. 5)	127
Destilleertoestel (fig. 6)	127
Destilleertoestel (fig. 7)	128
Florentijnsche flesch (fig. 8)	128
Destilleertoestel van *Linnemann* (fig. 9)	128
Destilleertoest. der Keizerl. Duitsche Marine t. h. bereiden van drinkwater (fig. 10)	129
Destilleertoestel van *Pistorius* (fig. 11)	129
Destilleertoestel van *Ilges* (fig. 12)	130
Destilleertoestel van *Gebr. Siemens & Co.* (fig. 13)	131
Voorwarmer (fig. 13*A*)	131
Moutkolom (fig. 13*B*)	131
Rectificator (fig. 13*C*)	131
Diadeem (fig. 1 tot 7)	148
Diagram eener stoommachine (fig. 1)	151
Plantendiagrammen (fig. 2)	152
Kristalvormen van den diamant (fig. 1 en 2)	152
Profiel van een diamantveld in Zuid-Afrika (fig. 3)	154
Geslepen diamant (fig. 4)	154
Geslepen diamant (fig. 5 tot 8)	155
Diana	162
Dictamnus albus	170
Dierenriem van Dendera	189
Differentiaalflyer	200
Differentiaalrekening	201
Differentiaalschroef	201
Vierde Dimensie (fig. 1 en 2)	207
Vierde Dimensie (fig. 3 en 4)	208
Dinoceraten	211
Diocletianus	213
Dionaea muscipula	215
Dionysos	217
Diorama	218
Diospyrinen	220
Dipleidoskoop	222
Protopterus annectens	225
Ceratodus miolepis	226
Cyclopterus lumpus	233
Discordantie	234
Discuswerper	234
Dispersie (fig. 1)	236
Dispersie (fig. 2 en 3)	237

Digitized by Google

AFBEELDINGEN IN DEN TEKST.

	blz.
Ontwikkeling van Distomum hepaticum (fig. 1)..	241
Distomum (fig. 2—4)	242
Djinriksha	249
Dodo..	258
Doek-Doek	260
Dogepaleis te Venetië..	265
Dogkar	266
Dolk (fig. 1)	275
Parazonium (fig. 2)..	275
Domitianus	285
Domrémy	287
Doodendans	302
Doodendans	303
Doomansduim	308
Lengtedoorsnede eener gecombineerde dorschmachine	325
Draadlooze telegrafie (fig. 1—3)	340
Draadlooze telegrafie (fig. 4—6)	341
Draadlooze telegrafie (fig. 7)	342
IJzeren draaibank (fig. 1)..	346
Kattekop (fig. 2)	346
Centreerder (fig. 3)..	346
Bril (fig. 4)..	346
Horizontale draaibank (fig. 5)	347
Draaibank met fraisinrichting (fig. 6) ..	347
Copieërdraaibank (fig. 7)	347
Draaischijf	348
Dracaena Draco..	349
Wapen van Drente	368
Wapen van Dresden	370
Driehoek (fig. 1 tot 6)	376
Driehoek (fig. 7 tot 9).	377
Drieling	379
Driemaster	380
Driespleet	380
Aarnout Drost	389
Druïde	393
Druppelvorming..	399
Kaken van Dryopithecus Fontani	402
Dubbele breking (fig. 1)	412
Dubbele breking (fig. 2 tot 6)	413
Wapen van Dublin.	415
Duikerklok	433
Duiker	434
Wapen van het Duitsche Rijk	458
Dukdalf	499
Het „Ständehaus" te Dusseldorf..	536
Dwerginktvisch..	549
Meisje van het dwergvolk der Akka ..	549
Dynamo (fig. 1—3)..	559
Dynamo (fig. 4a tot 7)	560
Dynamometer (fig. 1—3)	561
Dijon. Kerk van den heiligen Michel ..	562
Echo (fig. 1 en 2)	582
Wapen van Ecuador	595
Lichttoren van Eddystone..	599
Wapen van Edinburgh.	606
Edinburgh	607
Eend..	622
Eendenmossel (fig. 1 en 2)	623
Eenhoevigen.	624
Eenhoorn	625
Eenrailspoorweg (fig. 1 tot 4)	625
Justus van Effen	630
Egge (fig. 1 en 2)..	634
Egge (fig. 3 tot 9)..	635
Egge (fig. 10)	636
De ruïne der abdij van Egmond..	639
De abdij van Egmond..	639
Ei	665
Ekster	687
Godin uit Elam..	689
Kop van den eland..	690
Munten van Elatea..	691
Munten van Elea	696
Thermo-electriciteit (fig. 1 tot 3).	698
Thermo-electriciteit (fig. 4)	699
Electrische batterij..	699
Electrische flikkerbuis	701
Electrische golven (fig. 1).	701
Electrische golven (fig. 2 tot 5)	702
Electrische golven (fig. 6 en 7)	703
Toestel van *Rhumkorff* (fig. 1)	704
Electrische inductie (fig. 2)	704
Electrische kogeldans	705
Electrische krachtlijnen (fig. 1 en 2). ..	705
Electrische leiding (fig. 1 tot 4)..	706
Electrische leiding (fig. 5 tot 8)..	707
Pantserkabel (fig. 9)	708
Electrische leiding (fig. 10 tot 13)	708
Electrische ontlading (fig. 1 tot 6)	710
Electrische ontlading (fig. 7)	711
Electrische ontsteker (fig. 1 en 2)	711
Electrische spoorweg (fig. 1 tot 3)	713
Electrische spoorweg (fig. 4 tot 8)	714
Electrische trillingen (fig. 1 en 2)	716
Electrische weerstand (fig. 1 en 2)	717
Electrische weerstand (fig. 3)..	718
Electrisch klokkenspel	718
Nernstlamp	719
Tantaliumlamp	719
Electrisch pistool	720
Electriseermachine (fig. 1 tot 4)..	721
Electriseermachine (fig. 5 en 6)	722
Electrocutie..	724
Electrolyse	726
Electromagnetische motoren	727
Electromagnetische schifting	728
Electromagnetisme	729
Electromotor	732
Electrophoor.	734
Electroscoop (fig. 1 en 2)..	734
Electrotechnische controletoest. (fig. 1 tot 3)	735
Electrotechnische controletoest. (fig. 4 en 5)	736
Electrotherapie (fig. 1 en 2)	737
Element (fig. 1 tot 3)..	740
Element (fig. 4 tot 6)..	741
Element (fig. 7)	742
Zuil van *Volta*	742
Eleusinische mysteriën..	745
Elevator (fig. 1 tot 3)..	746
Ellips (fig. 1)	757
Ellips (fig. 2)	758
Els	763
Hoofdingang van het Elysée	767
Wapen van Elzas Lotharingen	770
Email	774
Ditrema argenteum.	776
Embryo	778
Embryozak	780
Endymion	799
Energiestroom (fig. 1 en 2)	799

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.

Digitized by Google

Digitized by Google